Potli-3
Shelf-4
Almira-1

उर्दू, बंगाली

भाषाओं में [illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

41-50 तक
54,
~~82~~ 81
74, ~~7~~

13
24
27
28
30
31
~~33~~

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पच्यात्र त्रिविधः संप्रकीर्तितइति प्रतिज्ञाय कर्मत्यागलक्षणे द्वे विधे दर्शयित्वा प्रतिज्ञानुरूपां कर्मानुष्ठानलक्षणां तृतीयां त्रिधां दर्शयतोभगवतः प्रकटमकौशलमापतितं न हि भवति त्रयोब्राह्मणाभोजयितव्याः द्वौ कठकौण्डिन्यौ तृतीयः क्षत्रियइति तद्वदिति परास्तं तिसृणामपि विधानां विशिष्टाभावरूपेण त्यागसामान्येनैकजातीयतया प्राग्व्याख्यातत्वात् तस्माद्भगवदकौशलोद्भावनमेव महदकौशलमिति द्रष्टव्यम् ॥ ९ ॥ सात्त्विकस्य त्यागस्यादानाय सत्त्वशुद्धिद्वारेण ज्ञाननिष्ठां फलमाह यस्त्यागी सात्त्विकेन त्यागेन युक्तः पूर्वोक्तेन प्रकारेण कर्तृत्वाभिनिवेशं फलाभिसन्धिं च त्यक्त्वान्तःकरणशुद्ध्यर्थं विहितकर्मानुष्ठायी सयदा सत्त्वसमाविष्टः सत्त्वेनात्मानात्मविवेकज्ञानहेतुना चित्तगतेनातिशयेन सम्यग्ज्ञानप्रतिबन्धकरजस्तमोमलराहित्येनासमन्तात् फलाव्यभिचारेणाविष्टोव्याप्तोभवति भगवदर्पितनित्यकर्मानुष्ठानात् पापमलापकर्षलक्षणेन ज्ञानोत्पत्तियोग्यतारूपपुण्यगुणाधानलक्षणेन च संस्कारेण संस्कृतमन्तःकरणं यदा भवतीत्यर्थः तदा मेधावी शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसामवायिकाङ्गयुक्तेन मननिदिध्यासनाख्यफलोपकार्यङ्गयुक्तेन

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशलेनानुषज्जते ॥ त्यागी सत्त्वसमाविष्टोमेधावी छिन्नसंशयः ॥१०॥

च श्रवणाख्यवेदान्तवाक्यविचारेण परिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकं निरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कं चिदन्याविषयकमहं ब्रह्मास्मीति ब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेव मेधा तया नित्ययुक्तोमेधावी स्थितप्रज्ञोभवति तदा छिन्नसंशयः अहं ब्रह्मास्मीति विद्यारूपया मेधया तदविद्योच्छेदे तत्कार्यसंशयविपर्ययशून्योभवति तदा क्षीणकर्मत्वात् न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म अशोभनं काम्यं निषिद्धं वा कर्म न प्रतिकूलतया मन्यते कुशले शोभने नित्ये कर्मणि नानुषज्जते न प्रीतिं करोति कर्तृत्वाद्यभिमानरहितत्वेन कृतकृत्यत्वात् तथा च श्रुतिः 'भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरइति' यस्मादेवं सात्त्विकस्य त्यागस्य फलं तस्मान्महतापि यत्नेन सएवोपादेयइत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवमात्मज्ञानवतः सर्वकर्मत्यागः संभाव्यते कर्मप्रवृत्तिहेत्वोरागद्वेषयोरभावादित्युक्तं संप्रत्यज्ञस्य कर्मत्यागासंभवे हेतुरुच्यते मनुष्योऽहं ब्राह्मणोऽहं गृहस्थोऽहमित्याद्यभिमानेनाबाधितेन देहं कर्माधिकारहेतुवर्णाश्रमादिरूपं कर्तृभोक्तृत्वाद्याश्रयं स्थूलसूक्ष्मशरीरेन्द्रियसङ्घातं बिभर्ति अनाद्यविद्यावासना-

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वशाद्व्यवहारयोग्यत्वेन कल्पितमसत्यमपि सत्यतया स्वाभिन्नमपि स्वाभिन्नतया पश्यन् धारयति पोषयति चेति देहभृद्बाधित-कर्माधिकारहेतुर्देहाभिमानस्तेन विवेकज्ञानशून्येन देहभृतां कर्मप्रवृत्तिहेतुरागद्वेषपौष्कल्येन सततं कर्मसु प्रवर्तमानेन कर्माण्य-शेषतः निःशेषेण त्यक्तुं हि यस्मान्न शक्यं न शक्यानि सत्यां कारणसामग्र्यां कार्यत्यागस्याशक्यत्वात् तस्मात् यस्त्वज्ञोऽ-धिकारी सत्त्वशुद्ध्यर्थं कर्माणि कुर्वन्नपि भगवदनुकम्पया तत्कालफलत्यागी तुशब्दस्तस्य दुर्लभत्वद्योतनार्थः सत्यागीत्यभि-धीयते गौण्या वृत्या स्तुत्यर्थमत्याग्यपि सन् अशेषकर्मसंन्यासस्तु परमार्थदर्शित्वेनैव देहभृता शक्यते कर्तुमिति सएव मुख्यया वृत्त्या त्यागीत्यभिप्रायः ॥ ११ ॥ ननु देहभृतः परमात्मज्ञानशून्यस्य कर्मिणोपि कर्मफलाभिसन्धित्यागित्वेन गौणसंन्यासिनः परमात्मज्ञानवतो देहाभिमानरहितस्य सर्वकर्मत्यागिनो मुख्यसंन्यासिनश्च कः फलेविशेषोयद्लाभेन गौणत्वमेकस्य यल्लाभेन च मुख्यत्व-मन्यस्य कर्मफलत्यागित्वं तु द्वयोरपि तुल्यमित्यन्योविशेषोवाच्यः उच्यते अत्यागिनां कर्मफलत्यागित्वेऽपि कर्मानुष्ठायिनामज्ञानां गौण-

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः॥यस्तु कर्मफलत्यागी सत्यागीत्यभिधीयते॥११॥

संन्यासिनां प्रेत्य विविदिषापर्यन्तसत्त्वशुद्धेः प्रागेव मृतानां पूर्वकृतस्य कर्मणः फलं शरीरग्रहणं भवति मायामयं फल्गुतया लयमदर्श-नं गच्छतीति निरुक्तेः कर्मणइति जात्यभिप्रायमेकवचनं एकस्य त्रिविधफलत्वानुपपत्तेः तच्च फलं कर्मणस्त्रिविधत्वात् त्रिविधं पापस्यानिष्टं प्रतिकूलवेदनीयं नारकतिर्यगादिलक्षणं पुण्यस्य इष्टमनुकूलवेदनीयं देवादिलक्षणं मिश्रस्यतु पापपुण्ययुगलस्य मिश्रमिष्टानिष्टसंयुक्तं मानुष्यलक्षणमित्येवं त्रिविधमित्यनुवादोहेयत्वार्थः एवं गौणसंन्यासिनां शरीरपातादूर्ध्वं शरीरान्तरग्रहणमावश्यकमित्युक्त्वा मुख्यसं-न्यासिनां परमात्मसाक्षात्कारेणाऽविद्यातत्कार्यनिवृत्तौ विदेहकैवल्यमेवेत्याह न तु संन्यासिनां परमात्मज्ञानवतां मुख्यसंन्यासिनां परमहंस परिव्राजकानां प्रेत्य कर्मणः फलं शरीरग्रहणमनिष्टमिष्टं मिश्रञ्च क्वचिद्देशे काले वा न भवत्येवेत्यवधारणार्थस्तु शब्दः ज्ञानेनाज्ञानस्यो-च्छेदे तत्कार्याणां कर्मणामुच्छिन्नत्वात् तथा च श्रुतिः 'भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरइति' पारमर्षं च सूत्रम् 'तदधिगमउत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौ तद्व्यपदेशादिति' परमात्मज्ञानादशेषकर्मक्षयं दर्शयति तेन

त्रिविधकर्मफलस्यत्याज्यत्वम् =५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गौणसंन्यासिनां पुनः संसारः मुख्यसंन्यासिनां तु मोक्षइति फले विशेषउक्तः अत्र कश्चिदाह अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति
यः ससंन्यासी चेत्यादौ कर्मफलत्यागिषु संन्यासिशब्दप्रयोगात् कर्मिणएवात्र फलत्यागसाम्यात् संन्यासिशब्देन गृह्यन्ते तेषां च सात्त्वि-
कानां नित्यकर्मानुष्ठानेन निषिद्धकर्मानुष्ठानेन च पापासंभवान्नानिष्टं फलं संभवति नापीष्टं काम्याननुष्ठानात् ईश्वरार्पणेन फलस्य त्य-
क्तत्वाच्च अतएव मिश्रमपि नेति त्रिविधधर्मफलासंभवः अतएवोक्तं 'मोक्षार्थी न प्रवर्तेत तत्र काम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्र-
त्यवायजिहासयेति' सवक्तव्यः शब्दस्यार्थस्य च मर्यादा न निरधारि भवतेति तथाहि गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययइति शब्दमर्यादा-
यथा अमावास्यायामपराह्णे पिण्डापितृयज्ञेन चरन्तीत्यत्र अमावास्याशब्दः काले मुख्यः तत्कालोत्पन्ने कर्माणि च गौणः यएवं विद्वानमा-
वास्यां यजतइत्यादौ तन्नामावास्यामिति कर्मग्रहणे पितृयज्ञस्य तदङ्गत्वान्न फलं कल्पनीयामिति विधेर्लाघवमिति पूर्वपक्षितं कात्यायनेन
अङ्गं वा समभिव्याहारादिति गौणार्थस्य मुख्यार्थोपस्थितिपूर्वकत्वान्मुख्यार्थस्य चेहाबाधादमावास्याशब्देन कालएव गृह्यते फल-
कल्पनागौरवं तूत्तरकालीनं प्रमाणवत्त्वादङ्गीकार्यमिति सिद्धान्तितं जैमिनिना पितृयज्ञः स्वकालत्वादनङ्गं स्यादिति एवं स्थिते संन्यासिश-
ब्दस्य सर्वकर्मत्यागिनि मुख्यत्वात् कर्मिणि च फलत्यागसाम्येन गौणत्वान्मुख्यार्थस्य चेहाबाधात्तस्यैव संन्यासिशब्देन ग्रहणमिति शब्द-
मर्यादया सिद्धं सत्यां कारणसामग्र्यां कार्योत्पादइति चार्थमर्यादा तथाहि ईश्वरार्पणेन त्यक्तकर्मफलस्यापि सत्त्वशुद्ध्यर्थं नित्यानि क-
र्माण्यनुतिष्ठतोऽन्तराले मृतस्य प्रागर्जितैः कर्मभिस्त्रिविधं शरीरग्रहणं केन वार्यते 'योवा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वाऽस्माल्लोकात्प्रैति सकृपण-
इति श्रुतेः' अन्ततः सत्त्वशुद्धिफलज्ञानोत्पत्त्यर्थं तदधिकारिशरीरमपि तस्यावश्यकमेव अतएव विविदिषा संन्यासिनः श्रवणादिकं
कुर्वतोऽन्तराले मृतस्य योगभ्रष्टशब्दवाच्यस्य शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोभिजायतइत्यादिना ज्ञानाधिकारिशरीरप्राप्तिरवश्यं भाविनीति
निर्णीतं षष्ठे यत्र सर्वकर्मत्यागिनोप्यज्ञस्य शरीरग्रहणमावश्यकं तत्र किं वक्तव्यमज्ञस्य कर्मिणइति तस्मादज्ञस्यावश्यं शरीरग्रहणमित्यर्थ-
मर्यादया सिद्धं पराक्रान्तं चैकभविकपक्षनिराकरणे सूरिभिः तस्माद्यथोक्तं भगवत्पूज्यपादभाष्यकृतं व्याख्यानमेव ज्यायः तदयमत्र
निष्कर्षः अकर्त्रभोक्तृपरमानन्दाद्वितीयसत्यस्वप्रकाशब्रह्मात्मसाक्षात्कारेण निर्विकल्पेन वेदान्तवाक्यजन्येन विचारनिश्चितप्रामाण्येन सर्व-
प्रकाराप्रामाण्यशङ्काशून्येन ब्रह्मात्मज्ञानेनात्माज्ञाननिवृत्तौ तत्कार्यकर्तृत्वाद्यभिमानरहितः परमार्थसंन्यासी सर्वकर्मोच्छेदाच्छुद्धः केवलः
सन्नविद्याकर्मादिनिमित्तं पुनः शरीरग्रहणमनुभवति सर्वभ्रमाणां कारणोच्छेदेनोच्छेदात् यस्त्वविद्यावान् कर्तृत्वाद्यभिमानी देहभृत् सत्रि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कस्यचित् शमादिना शमादिसाधनरहितस्य संसारित्वं ज्ञानसाधनं कस्यचित् शमादिसंपन्नस्य संसारित्वं ज्ञानसाधनमिति विशेषः २६

विधः रागादिदोषप्राबल्यात् काम्यनिषिद्धादियथेष्टकर्मानुष्ठायी मोक्षशास्त्रानधिकार्येकः अपरस्तु यः प्राक् कृतसुकृतवशात् किञ्चित्प्रक्षी-णरागादिदोषः सर्वाणि कर्माणि त्यक्तुमशक्नुवन्निषिद्धानि काम्यानि च परित्यज्य नित्यानि नैमित्तिकानि च कर्माणि फलाभिसन्धित्यागेन सत्त्वशुद्ध्यर्थमनुतिष्ठन् गौणसंन्यासी मोक्षशास्त्राधिकारी द्वितीयः सः ततो नित्यनैमित्तिककर्मानुष्ठानेनान्तःकरणशुद्ध्या समुपजातविविदिषः श्रवणादिना वेदनं मोक्षसाधनं संपिपादयिषुः सर्वाणि कर्माणि विधितः परित्यज्य ब्रह्मनिष्ठं गुरुमुपसर्पति विविदिषासंन्यासिसमाख्यस्तृतीयः तत्राद्यस्य संसारित्वं सर्वप्रसिद्धं द्वितीयस्य त्वनिष्टमित्यादिना व्याख्यानं तृतीयस्य तु अयतिः श्रद्धयोपेतइति प्रश्नमुत्थाप्य निर्णीतं षष्ठे अज्ञस्य संसारित्वं ध्रुवं कारणसामग्र्याः सत्त्वात् तत्तु कस्यचिज्ज्ञानाननुगुणं कस्यचिज्ज्ञानानुगुणमिति विशेषः विदुषस्तु संसारकारणा-

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ॥ भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥ पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ॥ सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३ ॥

भावात् स्वतएव कैवल्यमिति द्वौ पदार्थौ सूत्रितावस्मिन् श्लोके ॥ १२ ॥ तत्रात्मज्ञानरहितस्य संसारित्वे हेतुः कर्मत्यागासंभवउक्तः नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतइति तत्राज्ञस्य कर्मत्यागासंभवे कोहेतुः कर्महेतावधिष्ठानादिपञ्चके तादात्म्याभिमा-नइतीममर्थं चतुर्भिः श्लोकैः प्रपञ्चयति तत्र प्रथममधिष्ठानादीनि पञ्च वेदान्तप्रमाणमूलानि हेयत्वार्थमवश्यं ज्ञातव्यानीत्याह इमानि वक्ष्यमाणानि पञ्च सर्वकर्मणां सिद्धये निष्पत्तये कारणानि निर्वर्तकानि हेमहाबाहो मे मम परमाप्तस्य सर्वज्ञस्य वचनान्निबोध बोद्धुं सावधानोभव न त्वत्यन्तदुर्ज्ञानान्येतान्यनवहितचेतसा शक्यन्ते ज्ञातुमिति चेतःसमाधानविधानेन तानि स्तौति महा-बाहुत्वेन च त्वमुत्तमएव शक्तोज्ञातुमिति सूचयति स्तुत्यर्थमेव किमेतान्यप्रमाणकान्येव तत्र वचनाज्ज्ञेयानि नेत्याह साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि

५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

र। दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च ६।१।१२ एतेऽत्र सन्तो निपात्यन्ते। मी
ढुष्टोकाय तनयाय। वन उपसंख्यानम्। क्वनिप्वनिपोः सामा
न्यग्रहणम्। अनुबन्धपरिभाषा तु नोपतिष्ठते। अनुबन्धस्ये
हानिर्देशात्। यस्त्वायन्त वसुना प्रातरित्वः। इणः क्वनिप्। उभ
यथर्क्षु ८।३।८ अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा। पशूँस्ताँश्चक्रे
। दीर्घादटि समानपादे ८।३।९ दीर्घान्नकारस्य रुर्वा स्याद
नकारान्तौ=टि टि। नौ चेन्नौँ टौ एकपदस्थौ स्याताम्। देवाँ अच्छा सुमती।
महाँ इन्द्रो य ओजसा। उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह। आदित्यान्या
चिषामहे। आतोऽटि नित्यम् ८।३।३ अटि परतः रोः पूर्वस्या

सामान्येन ग्रहण
स्=र

प्रातरेति गच्छतीत्य
न्येभ्योपि दृश्यत इति
क्वनिप् तत्र सुक् -४

27

१२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

6

तुवृद्धो सौत्रो धातुः ततो ऽसुन् स्वँतवो यस्यासौ स्वतवान् रुः स्वतवः स्वतवसांध्ये इत्सीतिनम् =३

विकल्पस्यैव व्यवस्थिततया ऽकृतस्य जन्मा गेन मह इत्याधिं वेव्यत्ययो। अनप्राश्रणीकारसीयः =२

तः स्थाने नित्यमनुनासिकः। महाँ इन्द्रः। तैत्तिरीयास्तु अनुस्वारमधीयते। तत्र छान्दसो व्यत्यय इति प्राञ्चः। रौँवच्च सूत्रस्य फलं चिन्त्यम्। स्वतवान्पायौ ८।३।११ रुर्वा। भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने। छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः ८।३।४९ विसर्गस्य सो वा स्यात् कुप्वोः अप्राद्यमाम्रेडितं च वर्जयित्वा। अग्ने त्रातर्कृतस्कविः। गिरिर्न्न विश्वतस्पृथुः। नेह। वसुनः पूर्व्यः पतिः। अप्रेत्यादि किम्। अग्निः प्रविद्वान्। परुषः परुषः। कः कः। करत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः ८।३।५० विसर्गस्य सः स्यात्। प्रदिवो अप्रयस्कः। यथा नो वस्यसस्करत्। सुपेशसस्करति।

दस्यमाङ्योगे पीत्यडभावः करतीति (दि) कृञो लङ् च्लेरङ् गुणः =२

काद्रिति कृञो लङ् मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् तिपि गुणः हल्ङ्याब्भ्यो दिलोपः वकृत्तं ध्ये

एतेन महान् इति सहिश्च बहुच्चार्णा पाठोपि व्याख्यातः अनुस्वारे तु महां हीत्रुदाहृतं तत्रधारवां ३९ तत्रेवस्याली यम् =३ एतत्पत्रपूर्वपृष्ठाधःस्थादिनी यवं क्तिः स्थाने होत्य

श्लोकस्थानं सिद्धिः ... तु =४

07

27

२२१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नोरस्सेर्हि: अऋतलुप कृवप्रप श्छन्दसी
निहोर्धि रादेश: = १

०७ ७ २७

३ उरुं नस्कृधि। सोमं मन्त्र चारु मघवन्नुरुं नस्कृ नम। अत्र निदि
ते रितिकिमाय पानो अदितिः करन्नु। पञ्चम्याः परावध्य
र्थे ८।३।५१ पंचमीविसर्गस्य सः स्यात् परिभावार्थे परिशब्दे
परतः। दिवस्परि अप मंजरी। अध्यर्थे किम्। दिवस्पृथिव्याः
पर्योजः। पानो च वतुलम ८।३।५२ पञ्चम्याद इत्येवा। सूर्यो
नो दिवस्पातु। षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु ८।३
५३। वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये। दिवस्पुत्राय सूर्याय। दि
वस्पृष्ठं मन्दमानः। तमसस्पारमस्य। परिवीत इलस्पदे। दि
वस्पयो दिधिषाणाः। रायस्पोषं यजमानेषु। इडया वा ८।३ १२१

कश्चित्पतावितिपा
ठः धातुनिर्देशद्
ति, अन्ये तु उपाद
न पर्यालोचनया
लोऽन्नानुकरणं
मन्यन्ते = ५

तत्पुरुषे कृति बहुलमिति षष्ठ्या अलुक् = ३
पर्योजइति परि रत्र सर्वतोभावे = ५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अनासेवनं पौनःपुन्यमुच्यतेऽन्यथापि
नर्थे = २

४० ।५४ पतिपुत्रादिषु परेषु । इडायास्पुत्रः । इडायाः पुत्रः । इडायास्प
दे । इडायाः पदे । निसस्तपतावनासेवने । निसः सकारस्य मूर्द्ध
न्यः स्यात् । निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः । अनासेवने किम्
। निस्तपति पुनः पुनस्तपतीत्यर्थः । युष्मत्तत्ततक्षुष्वन्तःपाद
म् । ८।३।१०२ पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्द्धन्यः स्यात्तकारादि
ष्वेषु परेषु । युष्मदादेशाः । त्वं त्वा ते तवाः । त्रिभिष्ट्वं देव स
वितः । तेभिष्ट्वा । अभिष्टे । अप्स्वग्ने सधिष्टव । अग्निष्टद्वि
श्वम् । द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः । अन्तःपादं किम् । तदग्नि
स्तदर्यमा । यन्म आत्मनो निन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहार्जात

ह्रस्वात्तादाविति
त्यतस्तादावि
ति वर्त्तते
एतद्युष्मदादा
वाविप्रोषणोने
नरयोरभि
चारात् = ४
४०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ

यं ब्रह्म वेदान्तविदो वदन्ति परं प्रधानं पुरुषं तथान्ये वि
श्वोद्गतेः कारणमीश्वरं वा तस्मै नमो विघ्नविनाशना
य॥१॥ गण्डस्थलीगलितमन्दमदप्रवाहमाद्य
द्विरेफमधुरस्वरदत्तकर्णः हर्षादिवालसनिमी
लितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूतपतिर्गणे
शः॥२॥ अभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरै
रपि सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हिहृषभायगवयीहिंस्पुरुषायेनायब्वर्त्तिकानीलङ्गोःक्रिमिःसम्
द्रायशिशुमारोहिमवतेहस्ती॥२०॥मयुःप्राजापत्यः।मयुः
प्राजापत्यऽउलोहलिक्ष्णोवृषदंशस्तेधात्रेदिशाङ्कङ्क्षो
धुङ्क्षाग्नेयीकलविङ्कोलोहिताहिःपुष्करसादस्तेत्वाष्ट्रावा
चेक्रुञ्चः॥२१॥सोमायकुलुङ्गः।सोमायकुलुङ्गऽआरण्यो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

य०सं० ५६

जौनकुलः शकातेपौष्णाः क्रोष्टामायोरिन्द्रस्यगौरमृगः पिद्वो

न्यङ्कुः कक्कटस्तेनुमत्यैप्रतिश्रुत्कायैचक्रवाकः॥३२॥

सौरीबलाका॥ शार्गः सृजयः शयाण्डकस्तेमैत्राः सरस्वत्यै

शारिः पुरुषवाक्श्वाविद्भौमीशार्दूलोवृकः पृदाकुस्तेमन्य

वेसरस्वतेशुकः पुरुषवाक्॥३३॥ सुपर्णः पार्जन्यः॥ सुपर्णः पार्जन्य" १२ म ५६

ऽत्रा४२

12 27 २२१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

तिर्द्वाहम्सोदर्विदातेब्वायवेबृहस्पतयेब्वाचस्पतयेपैङ्गरा
जोलजऽआन्तरिक्षःप्लवोमद्गुर्म्मत्स्यस्तेनदीपतयेद्यावा
पृथिवीयःकूर्म्मः॥३४॥पुरुषमृगश्चन्द्रमसःपुरुषमृग
श्चन्द्रमसोगोधाकालकादार्व्वाघाटस्तेवनस्पतीनाङ्कृक
वाकुःसावित्रोहंसोव्वातस्यनाक्क्रोमकरःकुलीपयस्ते

य०सं० ५७ कूपारस्य ह्रियै शल्यकः ॥३५॥ एण्यह्नो मण्डूको

मूषिका तित्तिरिस्ते सर्प्पाणां लोपाश आश्विनः कृष्णो

रात्र्या ऋक्षो जतूः सुषिलीका त इतरजनानां जहका वै

ष्णवी ॥३६॥ अन्यवापोऽर्द्धमासानामृश्यो अन्यवापोऽर्द्धमासाना

मृश्यो मयूरः सुपर्ण्णस्ते गन्धर्व्वाणामपामुद्रो मासां कश्यपो रोहित्कुण्डृ राम ५७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

15

कातेप्सरसाम्मृत्यवेसितः॥३८॥ वर्षाहूर्ऋतूनाम्॥ वर्षा
हूर्ऋतूनामाखुःकशोमान्थालस्तेपितृणाम्बलायाज
गरोवसूनाङ्कपिञ्जलःकपोतऽउलूकःशशस्तेनिर्ऋ
त्यैवरुणायारण्योमेषः॥३९॥ श्वित्रऽआदित्यानाम्।
श्वित्रऽआदित्यानामुष्ट्रोघृणीवान्वार्ध्रीनसस्तेमत्या

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

16

य॰सं॰ ऽअ्ररण्यायसृमरोरुरूरौद्रःक्वयिःकुटरुर्दात्यौहस्तेवा
५८
जिनाङ्कामायपिकः॥३९॥खड्गोवैश्वदेवःश्वाकृष्णः
कर्णोगर्दभस्तरक्षुस्तेरक्षसामिन्द्रायसूकरःसिंहोमा
रुतःकृकलासःपिप्पकाशकुनिस्तेशरव्यायैविश्वेषा
न्देवानाम्पृषतः॥४०॥ ॥संहितापाठेचतुर्विंशोध्या

राम
५८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यः॥ ॥शादन्दद्भिः।शादन्दद्भिरवकान्दन्तमूलैर्मृदं

ब्बर्स्वैस्तेगांदꣳष्ट्राभ्याꣳसरस्वत्याऽअग्रजिह्वञ्जिह्वा

याऽउत्सादमवक्रन्देनतालुवाजꣳहनुभ्यामपऽआ

स्येनवृषणमाण्डाभ्यामादित्याञ्छ्मश्रुभिःपन्थानं

भ्रूभ्यान्द्यावापृथिवीवर्त्तोभ्यांविद्युतङ्कनीनकाभ्याꣳ

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

य॰सं॰ शुङ्क्षायस्वाहाकूङ्क्षायस्वाहापार्य्याणिपक्ष्माण्यवा
५९ र्य्याऽइक्षवोवार्य्याणिपक्ष्माणिपार्य्याऽइक्षवः॥१॥॰
व्वातम्प्राणेन॥ व्वातम्प्राणेनापानेननासिकेऽउपयाम
मधरेणौष्ठेनसदुत्तरेणप्रकाशेनान्तरमनूकाशेनबा॰
ह्यन्निवेष्यम्मूर्द्ध्नास्तनयित्नुन्निर्बाधेनाशनिम्मस्ति
र्व्वा

राम ५९

18

चक्रे ८ वृद्धिमासः श्रावणमाजि ।५
५

॥१॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ सूर्यग्रह
णोदाहरणं ॥ संवत् १६६७ शाके १५३२
मार्ग कृ अ ३० बुधे घटी २ पल ।। नि ३ मू
लानक्षत्रे घटी ५।५ पल ४ पर गंडयोग घटी
२३।४८ तस्मिन्दिनेऽहर्गणः ।१००५ प्रांव
मध्याः सूर्यः ।८।५।३९।२५ चंद्रः ।८।२।१०।
३३।३ उच्चं ८।१७।२७।११ राहुः २।११।४१।५९ अ

॥१॥

19

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

य० सं०
२८५

20

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

य०सं० म्मधुपिन्वमानाःगुदाःपात्राणिसुदुघानधेनुः।श्येनस्यपत्र
२९५ न्नप्लीहाशचीभिरासन्दीनाभिरुदरन्नमाता॥८६॥कुम्भोव
निष्टुः।कुम्भोवनिष्टुर्ज्जनिताशचीभिर्यस्मिन्नग्रेयोन्या
ङ्गर्भोऽअन्तः।प्लाशिर्व्यक्तःशतधारऽउत्सोदुहेनकुम्भीस्वधाम्पि
तृभ्यः॥८७॥ ॥८७॥ ॥८७॥ ॥८७॥ ॥ राम २९५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ममत्तन्तुनिश्चुरुँसुरयामूत्त्राज्जनयन्तरेतः॥ अपामतिन्दु
र्मतिम्बाधमानाऽऊवद्ध्यंवातँसब्ब्वन्तदारात्॥८४॥इ
न्द्रःसुत्रामा॥इन्द्रःसुत्रामाहृदयेनसत्त्यंपुरोडाशेनसविता
जजान॥यकृत्क्लोमानंवरुणोभिषज्यन्मतस्नेवायव्यैर्न
मिनातिपित्तम्॥८५॥आन्त्राणिस्थाली॥आन्त्राणिस्थाली

22

५१॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

॥श्रीगणेशाय नमः ॐ इष्टदेवतायै नमः॥ अथैश्वर्यफलं वक्ष्ये सर्वशास्त्रसमुद्धृतं॥ अथ यामाष्टकफलं
भूभुजामेव सर्वदा॥१॥ तात्कालिकाच्च ग्रहानस्य स्थानं स्फुरीकृत्वोक्तमार्गदलः॥ रव्यादिकाच्च ग्रहान्
सर्वान् स्वजन्मना नानवेततः॥२॥ सार्द्धद्विघटिपर्यन्तं मत्र लग्नं प्रकीर्तितं॥ भानुवारे च सिंहादि सोमवारे
॥१॥ तु कुलिरतः॥३॥ सर्वदा सोमवारे तु स्वोच्चस्थश्च त्रिकादयः॥ तद्वारे तत्र राशिस्थमेषाद्यं लग्नं स प्रानयेत ॥१॥
॥४॥ युग्मादि बुधवारे तु स्वोच्चे मत्राव जादि च॥ गुरुवारे स्वतुंगस्थे चापादितश्चेतु मातमप॥ तथा स्थि
ते र्ये गोवीरजूक दितरमेव वात्॥ तद्दक्षिणे वीसरे तु न कादितरमे स्वप्ता॥५॥ अपने न लग्न मोनीप
फलं तात्कालिक वृदत अष्टैश्वर्यप्रकारेण ग्रहनाम एक ममतम्॥७॥ दिनाष्टयामपत्तयः सूर्यः शुक्रो म
हीसुत राहुः शनिः शशी बुधसौम्यो जीवः प्रकीर्तितः॥८॥ दुःस्वनी चारि जामूढो यदा ग्रामाधि
पयदि॥ तच्च यामफलं कष्टं निर्दिष्टं शौर्यदेवचिन्तनः॥९॥ स्वोच्चे स्वर्क्षे सुहृद्देवात तद्यामफलमशुभम॥

23

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

24

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पयस्य किम् भक्षयति वलिवर्दी मास्ये
जस्यापि ... ११८ नी ना म य मेरवा
नेजस्य पतिभाषयति उवंदेवदत्तः दृश
स्य दर्शयति हरिं भक्तान् स्वेत्सानसामान्या
नामेव ग्रहणं न त्वेतद्विशेषाणां नाविस
मेन दर्शयत्स्वेराज्ञापनं तेन स्मरतिजि
घ्रतीत्यादीनां न स्मारयति घ्रापयति देवद
त्तेन शब्दायते नेशब्दायति देवदत्तेन धा
त्वर्थसंग्रहेन कर्मत्वे नाकर्मकत्वात्स्या
त् येषां देशकालादिभिन्नं कर्मन भ
वति ते आकर्मक ... कोनत्वं विविक्षि
तकर्मकाणांपि तेन मासमासमपि देवद
मित्यादौ कर्मत्वं भवति देवदत्तेन या
वयति इत्यादौ न हृकोरन्यतरस्या
कोरण्या कर्तावाकर्मेस्यात् हारयति
कारयति भृत्यं भृत्येन वा
कटं अभिवा ... विद्योरात्मने
पदे वेति वाच्यम् अभिवादयति द
र्शयते देवं भक्तं भक्तेन वा ॥६॥ श्रीराम
दुह्याच्पच्दण्डरुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिमथ्मुषाम्
कर्मयुक्स्यात्तथानीहृकृष्वहाम् दुह्यादी
नां द्वादशानां तथा नीप्रभृतीनां चतुर्णां
कर्मणा यद्युज्यते तदेवाकथितं कर्म॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ते म मृ भ्रु मु मृ ऊ मु प्र भृ

तति कारयतिवाम् त्येनम त्यंवाकरं अ
भिवादि हरोरात्मनेपदे वेत्तिवा अम अ
भिवादयते दर्शयते देवंभक्तं नभक्तं वा ०
सौतिव्यंतयोरन्तेरावः गामिय तावतो
वधावगार्यम अस्यचा सौ ति व्यतयो
स्त्रीत्स्यः तर्हि वेरावति स्यात् सति
तासमन्तस्याव अस्तस्वपदी त्यादौ व
नस्यात नमामिमामेनोनुखमानमु
निसमानि नेनानाने नममानामेमो
न्नामानमुमेनमुम अस्यपादौ वत केर
गौहिमखेविमसैवातयानगम्मिन्न
पादयौनदेवान चरानसौ १ सः स्विदि
स्वदिसहीनाद्य अभ्यासेनापरस्य एप
तानामे षांसस्य एव न षः षनिपरे सि
स्वदयिषति सिस्वादयिषति सिसा
हयिषति स्मादि ष्व वाभ्यास स्येति नि
यमात्रेह अभिषुष तिकारुणवपूर्णा
तरणपो सामरोपावदे स्य षुस्तांतक्ते णा
बुजाभौघो योस्मतिज्ञानसु स्वप्र
दापप्रत्ययेभज्जावलपूर्यो न्नं ० रात

कःभीएः कःस्वविवस्थोकनरि भावेचलका
कारः ॐ ज्येष्ठमासेसिते पक्षेदप्राम्यां
बुधहस्तयोः गर्गानं देव्यतिपा
तेदघ्रा सो गोः ह्युच्य तेदशयोगे
कैतेस्नानं सर्वपापैः प्रमुच्यते १

२६

मूलिका। कुलत्थक्काथतोयेन पिष्ट्वा तदनुपाययेत्। गोक्षुरस्य कषायं तु सघृतं पाययेन्निशि। अश्मरीनाशक २

पुनर्नवावासाश्वेता या ज्ञापयेत्ततः। तद्द्वैर्लावयेत्त्वं प्रत्येकं तु दिनत्रयं। पक्वमूषा। गतं शुष्कं स्वेदयेज्ज

लयंत्रतः पाषाणभेदनामायं प्रयुंजीतास्य सिद्धयुक्। गोपालकर्कटी मूलं चूर्ण्यामलकैः केवलष्ठन

रीवियेवत्तावना। पाकश्चन्द्रधरेयद्वांतरसंवादौ पाषाणभेदी चूर्णं तु पानमपि। पाषाणभेदीरसः

ताम्रं सूतं गंधकं च निर्गुंडीजलमर्दितं। तन्मोलं साकंतायं त्रेपवक्व छन्नपयोजयेत्। मातुलुंगस्य मूलं च

सजलं चानुपाययेत्। रसस्त्रिविक्रमो नाम्नामाषैकं चानुपाययेत्। अश्मरीवातकटादो। मत्ताश्मजा

श्रीरस्क नेपः पाचं श्लेगतेरतितास्य संस्करणामरिचैकं दीपिकस्य च्छन्नयदोनास्ति अनुपानमातुलुं

गीजलैरित्ति दीपिकादिसंवाचात्। वच्छनर्यो च मातुलुंगरसैरितिजलं तस्यैव मूलं च वातकटादि प्रशमं १२१

मतमिति तिलाक्षमार्गकिदली पलाशयवकांडकान्। दग्ध्वा तद्भस्मतोयं च चैकास्येत्। तं पश्चात्तोयग्राक्षे

नेनतश्चूर्णं सैंधवं गुंजकं। पाययेद्विमूत्रेरालाकराहकृच्छ्रं जिन्नवेत। चंद्रप्रभावटी योज्या केवलं वाष्टि

वस्त्रपूतं च २

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

द्रुतं यष्टीकशेरुं च समं पचेत् । तं कल्कमायं पिबेत् । क्रौंचैरसतत्समयुतं पुनः । मूत्रकृच्छ्रहरं ख्यातं सप्ताहात्पित्तसं
भवं । शतावरीरसैः । पिष्टागंधस्तुतार्कपिष्टिका । पाचिता कटुतैलेन मूत्रकृच्छ्रं प्रशाम्यते । तुरुच्या पिंडारकं चुर्णी
कृतं मौक्तिकोष्णेन वारिणा । पिबन्मुच्यते रोगी मूत्रकृच्छ्रात्सुदारुणात् । स्वच्छपिष्टमयं यष्टूसं मधुनासहयोजितं । मूत्रकृच्छ्रं
निहंत्याशु त्रितिलैर्दैर्न संशयः । वंगभस्मं गंधकं रसं चयित्वा लोहपात्रे मर्दयेद्देक घस्रं वस्यसा शाल्मलीगोक्षुरं मू
षामध्ये तु पुटेर पाचयित्वा । उक्तं कैर्तां वपित्वा थवहंतं सद्यो हीतं पायसं खंडमिश्रं । दूर्वा यष्टी शाल्मली नीरु
त्पेर्डगवे: । कुर्यात्सायसं तच्छीत । प्रातःकाले शीतपानीयपानान्मूत्रे जाते स्यात्सुखी च क्रमेण । श्र्यथावमंयीम
धुना च यवक्षारं लीढं स्याद्दश्मरीहरं । इक्ष्वारुणिकामूलं समवचं क्षारपाचितं पर्पटीरससंयुक्तं सप्ताहादश्म
रीं हरेत् । तिलापामार्गयोः काउं कारवेश्माय वस्य च । पलाशकाष्ठसंयुक्तं तुल्यं सर्वं दहेत्सुधीः । तत्क्षारैक्षकमा
जामूत्रे वटिकां चानं दद्यात्तेरखीपापयेदश्मरीं हंति सप्ताहान्नात्र संशयः । रसं हिंगुणगंधेन मर्दयित्वा पुनः पुनः वस्रु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उक्तं। त्रिगुणामयमस्त्राणि त्रिफलांसाम्रं काथं काथे। क्षिप्त्वा सिंगोनागमष्ट शिष्टं तु कारयेत्। तेन
चाष्टावशिष्टेन समेनाज्येन यत्नतः। रसेन वज्र उत्रायाया त्रिगुणक्षीरसंयुतं। लोहपात्रे पचेद्दर्व्या
लोहमय्या विधनतः। क्षुमकं लिहतं स्निग्धं पात्रे सुरक्षितं। क्षयसाध मितं चूर्णमाद्योपाके वि
निक्षिपेत्। कंटकर्पालिकावर्वांक्षिंगं सहस्तिकर्णाट्टहद्दलं। गारुडं रंबाच पाठां च चित्रकं
समदोषधं। लवणानि च सर्वाणि शारस्क्षारं च क्षदारकं। दीप्यकं च तथा सामेदं दुकं लोहाय
कसमं क्षिपेत्। लोहोदरयत्कृद्गुल्मानवं ... त्राख्याधिरित्ति विना प्रयोज्यो महावीर्यलोह
लोहविदांवरैः। लोहोदर खिना त्रायायद्धातव्येषु टेट्टप्यकु। मानेन खंडकर्णानिमूरणानाधि १२७
कंदुनः। यकृत्प्लीहोदराणि लोहः। उनसर्वामृतावर्क्तिगवाक्षीमानसीकवः। मूर्वा वर्त्तकम्
लं च पथ्याष्टपलं जले। पादशेषेस्थिते जाते सुपूते वस्त्रगालिते। लोहचूर्णाष्टपलिकं यवदा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

येत् वज्रक्षारमिदं सिद्धं स्वयं प्रोक्तं पिनाकिना सर्वोदरेषु गुल्मेषु शोथे शूले च योजयेत् । अस्य समांशेष
जीर्णे भुक्त्वा सं निष्कद्वयं हरं । वाताधिके जलैः कोष्णै घृतैः पित्ताधिके हितं । कफे गोमूत्रसंयुक्तं क्षा
रनाले त्रिदोषजे । खदिरं देवदारुं च कुष्ठं गोमूत्रतः पिबेत् । समूलपुष्पपत्रमेरंडरूबकं तांडे छटे पचेत्
तत्क्वाथं कर्षपलगोमूत्रैः पीतं प्लीहविनाशनं । कांचनीमूलक्वाथं च निष्कमात्रं सदा पिबेत् । सुरयाकांजि
केवापि हंति प्लीहानमुद्धतं रोहीतकसमायुक्तं त्रिकत्रययुतं त्वयः । प्लीहानमग्यं मांसं चत्राप्यहंति
सुदुस्तरं । त्रिकत्रयैर्गंधरसैः । मेषवयं च पिकेः समं । सुविशुद्धं लोहचूर्णं हंति सर्वोदराणि च । पारदं
शिखिगंधं च जैपालं पिप्पली विषं । वांकुलेडापाकफलमज्ञानं वज्रीदुग्धेन भावयेत् । सत्त्वमा
त्रां वटीं खादेत् सर्वाणां हन्यात् जलोदरं । चिंचाफलरसं वानुपथ्यं दध्योदनं हितं रक्तोदरहरं वे
वक्क्गिनेस्वनेनतु । त्रिकटुत्रिफलादंतीभागत्रिमद्दस्थं वकं । तुत्नमंवेषां रजसायुक्तो हंति सु

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

लाजउ। मलोहंसरसंवरिपिसदाऽमयंघिस्थिवावहं। अथमेहे। क्रिमिरिपुदहनव्योषत्रिफलामरदारुवन्मुस्तनिंवं।
मागधिमूलंमुस्तंमद्याऽत्क्ववांथाउमाक्षिकंचैवालवणक्षारनिशायुक्कुष्ठस्तकंवुदलाजकसातित्रिवघाः।
कर्षेश्चाकारेस्स्समानिकेर्यत्पलाष्टकेवाऽमजंतोनिंदधात। निष्कंउकंसपउरस्पंउवामान्पलकंयंलो
दलजलेष्वेव। सिताचउक्षंपलमत्रवांउपाःनिकुंवकुंतविसुगंप्रियुक्तं। चंडकलेयंगुटिकाविधेयाश्चंगी
सिनिरापिशायतेष्वेव। नागंदरंकामलपांडुमार्गनिर्मष्टवक्त्रेऽरुतेचवह्नि। हंत्यामयान्पित्याक्वनाडी
गतमर्मगतव्रणेच। ग्रंथ्यर्वुदविद्रधियक्ष्मरोगाश्चमेदैलगारव्यप्रवलेघयोज्या। क्षकच्छेवाउमरिमूत्रकृच्छु
श्चक्रश्चवाहेप्युदरामयेच। शेषेतुसमस्तपर्येहन्तषणामान्त्रपाद्यातुदीचंडमसाँप्रसादात। मचान्नपानेपरिस्रा
र्थमस्तिनवातपेनाधुनिमैथुनेच। तक्रस्तस्पर्श्वविलहुसाप्रयोज्या। तक्रानुपानंत्वथमस्तुयानं। आजोरसा।
जांगलजोरसोवापयोथवाशीतजलानुपानं। वलनननागस्कारगोजेवनदष्यासुपर्सा। अवरोक्तिगःदं।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अक्रदोषान्निहंत्यष्टौ प्रमेहांश्माश्मरीविंशतिं। वलीपलितनिर्मुक्तो दृढोपचितस्तु जायते। मिथ्याहारविहा
रस्यामपिनास्तीहहानिः किंचाप्यकाहारविहारस्तस्य पथ्योक्तफलरागमेवेह। अहमाद्विकं स्वर्णमाक्षि
कं लवणादिरहितिर्दकुशाद्यसंबंधं घ्रस्यात्रैवेति शिलाजतुतुल्यत्वं ग्राह्यमिति चतुष्कं पलं निष्कं
तादीनां पलं। समासनिर्देशात् पलं स्वर्णादी पलसाम्यमिति निश्चलः। अन्ये तु निष्कं स्वर्णकं स्वयः
पलं त्रिसुगंधानां पलमित्याहुः निष्कं तोलकं तावत् कंसस्य दृष्टतानिष्कं स्वर्णकं से वृत्तमधुनात्यन्ये तन्नैव
चरकसारकसंवादात्। नैवघव्यवहाराच्च इति निश्चलः। शिलाजतुशोधनं प्रगुक्तरीत्या हिंगोष्टतस्वया
गवांद्रिद्रावंसपरमांश्चकथ्यगामप्यहविस्ताकरस्यादष्टकं तिमेहेतगारव्य इति पूर्वनिपातस्यानि १२२
यमात्तगवाता तिस्पंदिरष्टस्तीमेदकृत्यार्थः। तगामलगंदरे इति निश्चलः। घनरहितधमनं चतय।
रविशोधनां शकत्वात्। गुग्गुलुशिलाजतुनोः सूर्यपाकनिष्पन्नचूर्णानि प्रक्षिप्य वटिकाः कार्याः के

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्विद्यन्तपाण्टेलक्ष्वाप्यंतवटिकाःकुर्वीतिद्भुतमधुनाचलेहविधानेनोपयोगमिछंति।रत्नाकरेउपांगंतरेदंत्याःकर्षः
मधुनाचलेहसविधानेनोपयोगमिछंति।रत्नाकरेउपाग्वांतरेदंत्याः।कर्षःमधुनावटकीकरणं।इतिवंशस्सा
रसमपतस्मनाडलंवंग्रातस्मश्कल्पयेत्।मधुनालेह्ययेत्प्राज्ञोवातमेहप्रशांतये।मुंजामलकयूषेण
रथ्यंदेयंगतेक्षामेघृतंवत्वड्भक्षारवादेरिक्तैतेलेनलोजयेत।रसस्यपतस्मनाडलंवंगस्यचाभ्रकस्य
च।माषत्रयंक्षौद्रसमंपिबेत्प्रमेहहरंपरं।सूतेनगंधंद्विगुणंप्रवालंवंगस्यकस्मात्रतागांधकल्पं।मू
षास्थेन्युधरयंत्रमध्येतंपाचयित्वाथसमानसागं।लोहस्यतस्माथनियोजयित्वाविनिवेद्य
जांकुरवारिणातु।वस्त्रत्रयंशर्करयासमेतंगुडूचिकासत्वयुतंचदद्यात्।हृद्रोगक्षः।रा
लासुकर्परमिताक्षधात्रीजातीफलंगोक्षुरवाल्मलिल्वकं।एतंतान्भेदइंवंगाययसत्सममेतत
मर्दंसमानंयरिलाव्ययेत।गुडूचिकाशाल्मलिकाकषायैर्निष्काधमानामधुनाततश्च।वंशागु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गवंध्रकलेतिसंज्ञामेहेषुसर्वेषुनियोजनीया। चंद्रकला। रसाजालिप्तलंमध्वकखगालंसारंतथा
खादिरंकर्पूरामलकीब्राह्मीवज्रकमुक्ताचोटाम्लसारमर्दिता। काथासंतवबीजदाडिमसहंसर्वंस
मंकल्कितं। प्रत्येकंदधिडाधलांपा। लिरसेम्लरसस्यमुद्गरस्यच। रसेनमावितमगुलिकाचप्रक
ल्पिताजयेच्चंद्रप्रभानामतीव्रमेहादिकान्गदान्। वज्रकमुक्ताशातपत्रीचोटाकंटकारिका
म्लसारोम्लवेतसःतवबीजमतरसः। दाडिमसहंदाडिमबीजंप्रत्येकंद्विनेकेकतावनाद्धी
रमात्राधिकं। नरंनागवल्लीदलंसर्वमेतद्रूपावांत्तरसंवादातप्रयानविशेषः। पाठांतरेना
गवल्लीडवेमिषा। अथनामवल्लीताबनामात्रं। अनुपानेचधमाशीपलेलापत्राणांकषायंस्व १२२
मस्तायुतंसच्छोडंपाययेच्चानुसर्वमेहप्रशांतये॥ चंद्रप्रभावटी॥ रसेनवंगंद्विगुणंप्रमं
प्रगुलखिडाद्रुत्रिद्विपमसमुद्भजंचसमं॥ मर्दयेदम्लडलेनगोलंकत्वासुसंवेष्ट्यचटेततोडे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्र्यंकंडल्यंधात्रीफलत्रिजद्वैः। सदाहंस्तावयेत्तत्क्वेसोयंहरीतकीकरः। माषमात्रांवटींखादेन्नीलमेदस्त्रां
तयेवंगास्त्मयनमास्तंनारांवांच्चकेवलं। मेदरोगप्रदद्यात्त्रिलाजतुरसान्वितं। प्रोक्ता शिवागुटीवात्र
मेदरोगेस्तु तावदा। विडंगत्रिफलामुस्तैः कणाधान्यनागरैराच। जीरकाभ्यांयुतादंतिप्रमेदानतिदारुणानले
हो म्लस्यविकृतीः। सर्वानेवननसंशयः। मेदाधिकारः। विडंगनागरक्षारकाललोहरजोमधु। यवामलककूर्सं
तु प्रयोगः स्थौल्यनाशनः। विडंगाद्यं। त्रिकत्रयविंशद्दंतीशाखिसत्लातसाधितं। छ्योनिहंतिमेदांसिमद्य
वायुरिवांबुदं। अभयांत्रिफलाचव्यंवराजीचित्रकंतथा। लवणांनिवचव्यारिमर्दकंडल्यमयोमतं। तत्कृतेस्म
धुसर्पिर्भ्यांस्थौल्यहृद्बलवर्णकृत्। मेदोघ्नंकष्टशमनंसर्वव्याधिविनाशनं। अषणाद्यमिदंचूर्णरसायन
मनुत्तमं। अषणाद्यंलोहं। अभ्रकंसतमंततामेतालंवालंसमंसमं। अर्कक्षीरैर्दिनंमर्द्यंयोज्यंक्षीरैर्द्विगुंजकं
मेदोदोषहरंश्रेष्ठंस्थौल्यापहमनुत्तमं। वडवानलः। मेदोदोषाधिकारः। अथोदरेपारदंगंधकंपथ्याकणा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उत्पंस्चमर्दयेत। दिनंस्नुस्तर्कदुग्धेनमाषंहंतिजलोदरं। शिवीफलरसंचानुपानंदध्योदनाशनं। रसंसुगंधंद्विगुणा
शिलाचनिशाचवीजंजयपालकानां। फलत्रिकंत्र्यूषणचित्रकंच। सर्वंविमर्द्याथविराचयेच्चदंतीस्नुहीतं
रसेनसप्तवारान्रक्तिनिष्कार्द्धमितंददीतजातेविरेकेत्वददीतपथ्यंस्वल्पंसतक्रं। शिशिरंत्यजेद्वजा
तेवलेतंचपुनर्ददीततक्रेणरोगःसमुपैतिशांतिं। वह्निरसः। चतुःसूतंगंधकाष्टौरजनीत्रिफलाशि
ला। प्रत्येकंचद्वित्रिभागंस्याच्चित्रकजैपालचित्रकं। प्रत्येकंचत्रिभागंस्याद्भूषंदंतीचजीरकं प्रत्येक
मष्टभागंस्यादेकीकृत्यविचूर्णयेत। जयंतीस्नुकुपयोभिर्गवह्निवातारितैलकैः। प्रत्येकंतुक्र
माद्भाव्यंसप्तवारंदृढंपृथक्पृथक्। महावह्निरसोनामनिष्कमुष्णजलेः। पिवेत्। दिनांतेदापये १२५
त्पथ्यंवर्जयेच्छीतलंजलं। सर्वोदरहरःप्रोक्तोमूढवातहरःपरः। जलोदरहरंचार्धविशेषात्प
रिकीर्तितं। महावह्निरसः। रसेनताम्रभस्मगंधंशिलाहरितालजयपालवीजं। शिलाजतुटंक

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

णकंचसर्वंखिमर्द्दितंततःपरिस्नावयेत्तु।निर्गुंडिकाप्रपत्राणांभृंगराजचित्राद्भितोयेनदिनप्रमाणं।क्वाथे

नखिन्नंवस्त्रदिनप्रमाणमस्तोरसस्याऽदरारिसंज्ञा।संयाचनस्वेदनमर्दनंचसंस्नेहनंवासकानांददीतद

रीतकीचूर्णंत्रिगुडेनयुक्तंवह्निप्रमाणंउदवलातक्रलसः।उदरारिरत्राप्रस्यचक्रेणनिरुद्धसूतंगंधंचतुल्यं

खिषराक्वात्वाविमर्दयेत्निर्विडंगकन्यामाजाजिगुडूचीस्वरसाड्व्रणाक्कारङ्वस्मिनलवणानिपंचसूतेन

तुल्यानिचूर्णयोजयित्वा।जंबीरनीरान्यतरद्रवेणविमर्दयेद्यामसमतत्क्षिपेन्न।तोल्लस्यपात्र्यकटाऽनु

नीरे।संस्वेदयेत्तंवटिकाद्वयंच।गुंजाद्वयंवासयदद्दीतस्त्रुंगीसहतेनयुक्तंचूर्ण्यत्वाड्कैराः।सूतेनवंगं

चसमंनियोज्यतत्तुल्यशुल्वेनचगंधकेनविमर्दयेदर्करसेनयामंमृदावसंहिन्ताषुटंददीत।व

नासेसस्यपरिस्नावयेद्वसस्रातवेधासुखिन्नयणाय।नीरक्रछ्रगुल्मस्यचयातंत्यस्यवह्निंचदद्या

द्धसुत्राणियुक्तंततुल्यसमिखितयोरुत्कल्लंत्र्यमेदचतुर्गुणगंधतामवल्लीरसत्तावनखिर्द्दितोवं

37

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गंधकरसंज्ञः। द्वौ तोलौ विषवीजस्य गंधकस्य चतुष्टयं। अर्कक्षीरवह्निविडंगानां गुडूचीसत्वनागयोः। कृष्णजीरकतु
नं च लवणा क्षीरयोरपि। अल्पेकं सममादाय मर्दयेत्सुरसाद्रवैः। वीजपूरद्रवैस्तद्वद्यामर्दयित्वा विशोषये
त्। त्रैलोक्यडंबरो नाम वातोदरनिकृंतनः। गुंजाद्वयांकमेणास्य दद्यात्तप्तसंयुतं। तो जयेत्स्निग्ध
मुष्णं च पथ्यसं च विवर्जयेत्। कृष्णसुरसानिर्गुंडी। त्रैलोक्यडंबरः। गंधकं तालकं ताप्यं मृतं ताम्रं मनः
शिलां शुद्धसूतं च तुल्यांशं मर्दयेत्सद्रवैर्दिनं। पिप्पल्याद्यकषायेन वज्रीक्षीरेण भावयेत्। निष्का
र्धं भक्षयेत्क्रोडगुल्मप्लीहादिकं जयेत्। रसो विद्याधरो नाम गोदुग्धं च पिवेदनु। सामुद्रं सैंधवं
काचं यवक्षारं सुवर्चलं। टंकणं स्वर्जिकाक्षारं तुल्यं चूर्णां प्रकल्पयेत्। अर्कक्षीरैः स्नुहिक्षीरैस्तद्व १२६
येत्तच्च शोषयेत्ततः। अर्कपत्रं लिपेत्तेन तन्मध्ये वातपे पचेत्। तत्क्षारं चूर्णयित्वाथ त्र्यूषणां त्रि
फलारजः। जीरकं रजनी वह्नि लवकं स्यात्समं समं। क्षारार्धमेतत्सर्वं स्यात्। एकीकृत्य प्रभाज

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सारतः। कर्षैरं रसभस्मतुल्यं च सर्वमेकत्र मर्दयेत। स्वरवह्निकामातांयारतियुक्ताचंदनचासिरणा। हरेत्कुमात्रान्
वरकान्नुपायय्यां परिशोषयेत्। प्रातर्लिह्यादयं मधाज्येसेवनीयः। प्रयत्नतः। श्वयं दिमेहहरः। प्रो
क्तो मुख्यशोषहरः परः। रसो मेहहरः सर्वपिडकानाशनः परः। रसाध्यक्षोऽत्युत्पक्कतुल्यतां गोजंवी
रनीरैस्त्रिदिनं विमर्द्य। कुर्वीत मूषा कहरे निक्षिप्य वन्ही ततस्तस्मप्तटानिसमंश। राजास्यमाषकु
युगोष्वतत्तस्तं सुत्तीवानाईकक्वकैस्त्रिवारं। यष्टीसितवाकेसकिंजीरसंभारवर्जं। रिकाजातिफलै
स्तुवकस्तं। गवंहिसिद्धसपरस्यवह्निमधुवस्युक्तं सहसा शिश्नं। संतापशोषो बलहीनतां च
निहंत्तिवासासगिलेः प्रमेहान्। निवर्त्तयेत्वासरसप्तकेन ङ्गधोदनं स्यादिह लोजनायनी १२४
रोगाद्रहुनिक्षिपेत। शार्करयावमिश्रैः। सर्वप्रमेहान् विनिहंतिदत्तो दिनत्रयं विंशतिक्स
रस्पंमत्तं मामांमतं मृतं कटिलं वल्यगंधकं समतस्समसमायुक्तं पर्पटीमहना खिनी मत्तस्तुता

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ततः। क्षिप्त्वा जलयन्त्रमध्ये नीरं तु संत्यज्य गृहाण सूतं। तद्वस्त्रयुग्मे मधुना समेतं दद्यात् तपथ्यं मधुरं स ४०
मुद्गं। विहीनो ऽस्याप्यरं च रविपाच्यतक्रं ददीत हिंगुं दधि वर्जयेच्च। ज्वराणामपात्र विंशतिर्योगाः। वंगेश्वरः। कन्द
ली कृत्तोधकर्त्रां तो ऽस्य मत्र कनकस्य हि बीजं। मर्दयेत् कनकतैलयुतं स्यात्तत् कामिनीमदविहतनराणां
श्रममाषकमथ्यास्ति तया कंसे वितं हरति मेदगरौ च वान्त वीर्यदार्ढ्यकरणं कमनीयं च वरानिं वेनदनि ५४
तानां। रसविषवलिवह्नित्रिफलव्योषयुक्तं समलवमिति सिद्धैस्तद्विधास्या कुडमप। ज्वरगदसमभास्म
भमेहानमगुल्मान् हरति घटति डंमां वह्निमात्र वटीयं मतं स्मृतं मतं वज्रं च अर्जुनस्य त्वचं सितां।
उत्पांशुं मर्दयेत् खल्वे शाल्मल्या मर्दयेद् द्रवैः। दिनान्ते वटिका कार्या माषमाना प्रमेहहा। इयमत्र
वटी देया मधुमेदप्रवांतये। रसस्य कर्षमादाय खल्वे निः क्षिप्य बुद्धिमान्। रक्तागस्त्य प्रसूनस्य
स्वरसेन विमर्दयेत्। सप्तरात्रं तथा सा धुस्तत्तद्वारि सेन च। निष्क प्रपंटं कराणकं तथा खदिर

गुफलत्रिकं।सुंठीमूलंरसंगंधकौरेजैपालंटंकणंहिंगुलं।प्रत्येकंपलिकंग्रास्तंकांगीदुग्धभावि
तं।चणकप्रमाणवटीखादेद्धरिणामधुनापिवा।प्राणावल्लभनामायंगाहनानंदनाभाषित:।दोषैरेपंच
सेवीक्षयकासावातपित्तविर्द्धनं।निर्हंतिकामलांपांडुंप्लीहानंश्लीपदार्बुदौगलगंडंमेडमालांव्रणानि
वद्दलीमकं।शोथंस्थूलमुदावर्त्तंसंग्रहद्वयग्रहणीतथा।कुर्द्दिमूढगर्भंमंदाग्निंहिक्कांश्वासंगलग्र
हं।असाध्यंसन्निपातंचजीर्णज्वरमरोचकं।वातरक्तंचकुष्टंचकंडुविस्फोटकापवी:।दद्रुग
र्द्दतिकाष्टीलागुल्मजलोदराणिच।लगांरोपदंशंचविंशतिश्लेष्मिकानगदान्।जलदोष
जंरोगंमहद्रुग्रंजलोदरंसनातन।परतंत्रश्रेष्टःकामलाचितयेयथपि।प्राणावल्लभरस:।हिंगुलंस
त्वंसूतंगंधकंम्रत्तताम्रकं।चित्रकंदंतिबीजंचपिप्पलीत्रिवृषावचा।सैंधवंचैवजैपालंस्नू
हीपयसमतागत:।हरीतकीजलेनैववटिकांकारयेद्भिषक्।हिंगुंजापरिमाणेनभक्षीयदंहति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नान्यथा। आनाहं गुल्मरोगं च वलीं च नमस्यति सदत्तां। शमं कुरुते नन्नाचैन सम्यक् चोदरस्य हन्ति सः। अनुपानं प्रयोक्तव्यं
तोलेन निखिलं त्रिवृत्तं उदरं हन्ति सः। अपरं प्रवक्ष्यामि यदोक्तं सर्वकार्यं त्रिषु रक्तैः। रससीसगंधं वत्सकांश्च
धकोच्छिष्टणोमतः। त्रिफला त्रिकटु नागरश्चात्र चित्रकः वत्सकः गुग्गुलुः। पंचस्तागस्यादरसं डतैलम्
द्वितः। क्षिप्त्वा रसं पूर्वकं कृत्वा सर्वं तत्तैलेन मर्दयेत्। गुटिकां कर्षमात्रं तु तत्क्षयेत्यपि पंचकं हि। नागरे
रं उमूलानां क्वाथेन तदनु पाययेत्। एरण्डतैलेन स्वेदयेत् स्विष्टदेशात्मकः। विरेकेतन संजा
तेस्निग्धमुष्णं च सलोजयेत्। वातारिसंज्ञकोप्येष रसो निर्वर्तित स्त्रियः। एवं त्रयहिनिर्दंत्याच्छ
त्रस्य चर्य वरः स्मरः। अनुपेयं च तिलजमाई कटुवसंयुतं। वातारिः शुद्धसूतसमं गंधमर्द्य २२९
याम चतुष्टयं नागवल्लीदल युतैर्मेघनादद्भवनसेवा। गोमूत्रं पिप्पली युक्तं मर्दयेत् क्षुद्र
टद्वयं तु। लिहेत् तत्क्षौद्रैः सौरोडागुंजामांसार्बुदं जयेत्। जलेन पाययेत् तुल्यं कांचनी चित्रकं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ज्यसमं त्तिषक्रः । स्वर्कं सप्रियिपलं क्षीरं स्नुहाक्षीरं चतुः । पलं क्षीरं स्नुहाक्षीरं चतुः । पलं पलद्वयं कौशाकस्य
गंधकस्य पलं तथ्या पलार्धं पारदं सिद्धं वस्समांशं च निक्षिपेत् । कंकुष्टवज्रिकंदानां गावास्त्राः रक्तक
र्षकं पलाद्रास्फवीजानि कं च नस्त्ररसमक्ता तालमूलिका । त्रिफलायाः क्रिमिरिपोस्तत्वदंत्तीतवं
तथ्यासर्योवर्त्तगवास्त्रोस्त्रवर्णाचूर्वज्ञवरिक्क्वं । एषां लोहसमांमात्रां सिद्धं तां डेस्तुगोपितं संख्या
प्रस्तरे पेन्मात्रां मनुपानं च युक्तितः । देवद्रोणाथ्याः सुंडवीरास्थिरकालानुबंधिनः । तेसर्वे नाशमा
यांति नात्र कार्या विचारणा । नातः परतरं किंचिद्योपादरविनाशनं । चत्रगावास्त्राः नागद्वयं तारा
सीतिवापाठः ब्राह्मी अपराजिता । शोथोदरारिः । अथ शोथे । लोहं नवायसं वात्र प्रयोक्तव्यं स
देवदिहि । कटुकं त्रुषणं दंती विडंगं त्रिफला तथा । चित्रकोदेवदारुश्च विद्धचारणपिप्पली । चर्म
न्यस्तानि तुल्यानि क्षिप्य गांसमादयोरजः । क्षीरेणापि बंध्यातं वैपरं स्वयथुनाशनं । शोथे षड्च

योक्तमापांडुरोगहरो रसः । रक्तातिसारयोगात्रीनिसरा कष्टि क्रिमिघ्नं । अथ छर्यादौ । हिंगुलसं
स्तवं सूतं गंधकं मृततास्रकं । कांस्यं वंगं हरितालं च त्र्यूषणं खर्परं टंकं । त्रिकटु त्रिफलालो
हविडंगं पटुपंचकं । चविका पिप्पलीमूलं त्वचुषा च वचा तथा ॥ अटी पाठा देवदारु एला चव्य
कुदारकं । एतानि सम भागानि सं चूर्ण्य वटिकां ककरसलीतकोरसे दत्वा पंचगुंजे । मितां खलां
एकैकां लक्षयेद्रोगी शीतं वाम्बुजलं पिबेत् । श्लीपदं कफवातोत्थं रक्तमांसाश्रितं च यत् ॥
मेदोगतं धातुगतं हरेतित न संशयः । गलगंडं गंडमालामंत्रवृद्धिं चिरंतनीं । एककजां
वंद्धजां चैव गुदरोगं क्रिमिं तथा । अग्निवृद्धिं करोत्येष बलं वर्णं च पुष्यतां । श्रीमद्रुद्दन २२८
नाथेन निर्मिता विश्वसंपदे । नित्यानंदरसो नाम हरेच्छ्लीपदवातकं । रक्तजं पित्तजं चा
पि श्लीपदं यो जयेद्रसं सुनातः परतरं किंचित् छिद्यते श्लीपदे गदे । लोहं ताम्रं वराटं च त्र्यूषणं हिं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्वबो. २

मुखेनमस्कृत्य इति चतुर्थी इति चेत्त्वयं मुक्यमनुकूलं पितुमित्यर्थे तुमोऽप्रयुक्तस्य क्रिर्म्मणीनि कर्मणि चतुर्थीदर्शनाद्दित्यवेहि। यत्तु कुर्व्वर
त्यत्र आत्मगामिफलाभावात्कथमात्मनेपदमित्याशंक्य कर्त्रगोत्पन्नव्यापारस्य इह न फलवत्त्वात्मगामित्वात् आत्मनेपदमिति स
माहितं तन्न। आत्मगामित्वे फलस्य आत्मनेपदं परगामित्वे फलं परस्मैपदमिति व्यवस्थाया अर्वाचीनकल्पितत्वात्। तथा च मयूरभट्टः। कमलवनो
द्घाटनं कुर्व्वते ये मयूरवारतिशेषः कमलवनोद्घाटनरूपफलस्य कर्त्रनभिमतमपरगामित्वेऽपि कुर्वत इत्यात्मनेपदमुपजहार॥१॥ फलस्यक त्र्ते गामित्वे ४
प्रकृतोपयुक्तमाह। अइउऋलृ समानाः॥ अत्र प्राञ्चः। पंचहमिह मानतु द्विपदं। द्विपदत्वे हि पूर्वपदं पंचवर्णात्मकम्।
तथा च समाहारद्वन्द्वः। अश्च इश्च उश्च ऋश्च लृश्च अइउऋलृ एवं च समासे संहिता नित्या स्यादिति। तथा चोक्तं॥ संहितैक
पदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः। नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षत इति। समासे वा समस्तत्वाभावेन विवक्षाया असंभवादिति
न्नितत्वादित्यादिकमनर्थकं संपद्येत। अतो न द्विपदमित्याहुः। वस्तुतस्तु नेते प्रसिद्धिः सूत्रत्वादित्येव वक्तुमुचितं तस्तथा च
द्विपदत्वेपि न दोषः। उक्तं च भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशीति पाणिनिसूत्रे प्रसिद्धिः सौत्र इति भट्टोजिदीक्षितैः। ओ निपातर
ति सूत्रे शाकलसंधिविरहात्। अत्रा ऊः अत्रा कारादीनां बहूपरागानुकरणार्थस्य सतोऽप्यविवक्षणात्मतत्वाभावाद्विभक्त्यनु
त्पाद इह समासेनैकपदत्वाभावात्पंचपदानीति। तत्रेदमवधेयम् पंचपदानीति तावद्व्याहतम् विभक्तेरनुत्पादे पदत्वासंभवा राम २
त्। विभक्त्यंतं पदमिति संज्ञाविधानात् किंतु सूत्रत्वादेव विभक्तेर्लुक्। वर्णपरिगणनस्य संज्ञोपयोगित्वेन तत्सर्वकं संज्ञाविधानमिति।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वेष्टपंतिध

तिवराः वरणो ब्रह्मावराशब्दे। पचाद्यच्। तस्येयं शक्तिर्वाराही सरस्वती देवतेदमर्थे इत्यण्। त्रराई पृ। पद्मावारायपति सर्वान्जीवा
नशब्दोच्चारणे प्रेरयतीति ण्यन्तात्पचाद्यच्। नम्रा देदिताश। प्राणापि वृत्तेति प्ररती तानि राणी प: क्रमेणीक्तः वाराणी प्ररती तानि वा
णी प्ररती तानि। अमाहादितित स्तु रुषः। सी मते। त्रर्मात्स्य स्वस्मिन्नर्थाये स्तानि सूत्राणीषिवुतंतुसंताने। षिवेरुच्चैत्यौरणादिक
: ऊ प्रत्ययः। पद्मास्तत्र पन्ति अत्याच्चे वहून्नर्थानिति सूत्राणीस् त्रवेषनेचुरादिः पचाद्यच्। अत्याहृ रे वह्वर्थसूचका निवाराणी प्ररती
ता नि च तानि सूत्राणीचेति कर्मधारय पत्तेषांसंवंध सामान्ये षष्ठी। कुर्वरतिह जोवत्तमाने जित्वा इत्याने पं हेदुन्नमच्छन्दस्येह.
पच्चनम। तन्नाद्दरुणा गुणः। ऊःत्वदुपि स्तु लम। घोर्विहृमरतिदीर्घस्तु नमवति। मनपर्वककान्त। असेधीदितिसिरु :।। षिवरा.
त्रातेग स्वर्थे तिकः सिद्धानि ष्पन्नोन्नानि शवपी चेतितेसिं तां ताः अन्यार्थेवक्रुगी हि। चद्वोत्स्या प्रपत्ते नास्या रीतेंच द्विवा। अरक्त।
दितीकः। सिद्धानांच द्विकासिद्धांतंच द्विकापथा कुसुमानां प्रकाशिकातथ्येप सरस्वती सूत्रार्थप्रकाशिकेति। सा दृश्या मेरापो
गः सिद्धान्तशब्दः संवंधिशब्दत्वात्सूत्राणामिति विशेषणसापेक्षोपिं चद्विकाशब्दे नसमस्यते देवदत्तस्य गुरुकुलमित्यत्र गुरुश
ब्दो पदार्थ एतेन पदार्थः यदार्थ नान्वेतिन व पदार्थैकदेशेनेति नियमात्सूत्रशब्दस्य कथं सिद्धान्तशब्दे नान्वय इत्युक्तिः परास्ता
। वस्तुतस्तु साकांक्षत्वनिराकांक्षत्वे एवान्वयानन्वयप्रयोजके न तु पदार्थतदेकदेशत्वे। ननु नमस्कृत्य महेशानमित्यत्र नमस्त्रा.
दियोगे चतुर्थीति सूत्रेण चतुर्थी भवितव्यमिति चेन्न उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति वचनाद्द्वितीयैव। अथ कथं स्वप

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उच्चमागद्द पसते पिन रासिंहुव ज्ञात्स्यं तराक्रांतत्वेनन भागकार्यमातेनाम्येरं वापोउद्दक्रमित्यत्रसवर्णदीर्घत्वनप्र
।रेगतान संज्ञाविधानरूपकार्यद्वयस्य वृद्धउमारीवरस्यापेनासिद्धेर्नवाक्यद्वयम। एवंपूर्वसूत्रे पि बोध्यमउमपरतिन
तत्वदी· वम्म। स्वरारत्येवाक्किमिति न सू त्रितम्म। तद्धि सूस्यपूर्व परामर्शित्वेनाकारारीनामेवलाभादिति चेन्न। अनंतरोक्तसंध्यक्षराााा
४ रम्भव तद्धेयेनपरामर्शः स्यादितिशंकायाः हतपेउम्भपग्न हराम्यावशक्तत्वात। पद्दाम्वरा इत्यवाक्तत्र्यकारादीनामनुहत्ये
वलाभादितिचेन्न। उक्तो ९ त्तेः। परिहृत्नरसन्ने ऽवर्णपर्डहासे नाकाराघनुहृत्तितमहोमयम्हरांसवीदिप्रयोजनार्थमेवेति ध्येयम
।व ऊवचनंतु प्रत्येकं संज्ञार्थमपिवक्तुमुचितम। समुदायस्य युगपतल ह्रस्वप्यो गाभावादेव तल्लाभात। एवंपूर्वोत्तरसूत्रेष्वपि
बोध्यम। पत्तु अकारादयः पंचचत्वारएकाराद्य रतितत्र अकारादि षड्मेना धिकृसंख्यापात्र संभवेन तद्ग्रहणास्यानर्थक
त्वात।। अवर्णो नामिन इति। अवर्णोपतीत्यवर्णः कार्यताः। ननुयो नामिन रत्येवाक्किमितिनोक्तं मे। निपात इतिवत रकारस्मार
म्योकारांतस्य प्रत्याहारे राम्ग्रहणाद्वर्णाविर्जो नलाभोत्तान नुपकारोकारयोः संज्ञाशंकानिरासाय तदिति चेन्न। पूर्व
सत्रोक्तस्वरानुवृत्त्या तन्निरासात्तरतिचेतस्त्वमा।। नामिसंज्ञापाः पर्वप्रत्याहारसंज्ञापा अनुक्तत्वेनपाविसर्जनेन कारापो
कारांतस्वरबोध्यस्यानुवृत्यात। यदितु ब्याकरणात्स्यानात। दिलाभोश्चित्स्य प्रत्याहारादिसिद्धित्त्वेवमेवस्यापम्मितिसलपल्लवितेन राम
।हपवरलेत्यादि रुकारादिष्ठकार उच्चाररणार्थः। आघताम्यामिति। आदिश्च अत्र तश्च आघंतो आवादेशो वकारस्यघोर्लोपशिति लोप ३

दर्शयति अनेनेति अभिपर्व इत्यादिविवार्थद्वंद्वपदस्थघने नविभागः। ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदा इति। ह्रस्वश्च दीर्घश्च प्लुतश्चेत्येषां ये भेदा उदात्ता
दयस्ते सवर्णसंज्ञा इत्यर्थः। इत्यादिभिर्भेदैः ह्रस्वस्य कर्मधारयो वा। यत्तु वासुदेवेन ह्रस्वादिभेदानां तत्स्वरूपद्वंद्वे कृते आख्यातमुत
दमत। अन्यतरस्य द्वादशानां पर्याप्तं संगात। एतेषामिति। अनंतरोक्तानाम इउऋऌवर्णानामेवं कुत्स्या निर्देशः समानोव
र्णाश्चेषां ते सवर्णा इत्यन्वर्थसंज्ञाश्रयणात् संज्ञा तीपारिति। तथा चाकारस्याकारेणैव सावर्ण्यं न तु विजातीयेरिकारादिभिरि
ति बोध्यम्॥ ननु अन्वर्थसंज्ञाबलादेवात्र सवर्णसंज्ञासिद्धौ तद्विधायकं सूत्रं किमर्थमिति चेन्न संध्यक्षराणामप्यन्वर्थसंज्ञया
सवर्णसंज्ञा स्यादिति तन्निरासार्थमिदं सूत्रमपदिष्टं एचो इति पृथक्निर्देशो ज्ञापकस्तद्देहं संध्यक्षरयोः ज्ञानम्। ऌल्वर्णा विति।
आ च आ च रलौ तौ वर्णौ चेति। पदान्ना चऌवर्णाश्चेते। ननु ऋऌवर्णा विस्पनेनैव ऋवर्णऌवर्णयोः सावर्ण्ये वस्त
कारोपदेशेनैव ऌकारोपदेशसिद्धेः इउऋऌ समाना इति सूत्रे ऌग्रहणं व्यर्थमिति चेत्सत्यं ऋवर्णऌवर्णयोः सावर्ण्ये
ऽनित्यत्वज्ञापनाय पृथक् ऌकारग्रहणात्। इत्यवधेयम्। तत्फलं तु हेक्लृप्तशिख इत्यत्र गुरोरनृत इत्यनेन प्लुतत्वे कर्तव्ये स
ऽवर्णे ह्रस्वेन ऌकारस्यानपर्ये ह्रस्वः ह्रस्वादिसंज्ञाश्चलोके प्रसिद्धा इत्याह एकमात्र इति। मात्रत इति मात्रा उच्चारणकालः। ए
ना मात्रास्येति विग्रहः एवमग्रेपि। एऐओऔ संध्यक्षराणीति। ननु सर्वे ज्ञातान्यक्षराणि संध्यक्षराणीत्यन्वर्थसंज्ञाबलादेव सं
न्नत्ति सिद्धे तत्संज्ञाविधायकं सूत्रं व्यर्थमिति चेन्न पकारादीनामपि संधिजत्वाविशेषात् संध्यक्षरसंज्ञा स्यादिति तन्निरासार्थमि
मितिविभा।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्वबो॰ ४

वग्रहणं ऌकारस्य तु सावर्ण्यार्थम्। अन्यथा गापतीत्यत्र गुणः स्यादित्याहुः। वहुलं लुगे शब्दस्यैकारो ह्रस्वात् रतासामर्थ्यादैक्यु
गोन। नच भवतीत्याद्यावपि गुणो न भवेदिति भ्रमितव्यं तस्य वम्भवेत्यादिषु चारितार्थ्यात्। अरैचौ हृदि रिति। ननु मा
त्र हृदि स ताच्चादिस्वरस्याजा। त्यारेचौ इति सूत्र्यताम्। तद्वैत्तरत्राप्यनुवर्त्स्यमिति चेन्न। सन्ना पूर्वको पर्वको विधिरनित्या
पच्चा प्पादित्येतदर्थं संज्ञाविधानसामर्थ्यात् फलं तु अवो भवीत्यादौ पाहिकोपृच्छ भावः। अत्यस्वराहिरिति। अत्यः स्वरः सन्न्यादिर्यस
सतथा। नन्वेवं हली षेत्यादौ कुर्थ्यादिसरान्त्यतवरस्यादित्वाभोवाहितिचेत् सत्यम्॥ अपद्वे शिवभावेनेति ग्रहणात्। अत्सास्य
उपधेति। ननु वर्णादिति सूत्रे ऽनुक्तेकस्मात्तलघामिति चेत्। फणा तपाहिति ज्ञायकात् ग्रहणात्। अत्याद्दुपधे त्युक्ते। पिपर्वशब्दस्या
न्त्येपः संभवति। नच परशब्दस्यान्त्येपः स्यादिति वाच्यम्। अन्त्यत्वभंगप्रसंगात् तन्नाहि परस्मिन्वर्णे सति पूर्वस्यान्त्यत्वं संभव
ति। एवं सिद्धे पसपूर्वग्रहणात् तद्व्यवहितपूर्वस्येव ग्रहणार्थम्॥ विसर्गेति। विसर्गश्च अनुस्वारश्च संयोगश्चेत्येरेषां तथा
व लुप्तस्तु विसर्गानुस्वारयोरत्रानुपयोगात् संयोगपररस्यैव वक्तुमुचितम्। मुखनासिकेति। मुखसहिता नासिका मुख
नासिका। अन्यथा मुखं च नासिका चेति विग्रहमात्रे द्वन्द्वत्वादेकवद्भावे मुखनासिकमिति स्यात्। वक्तव्यस्तु। एकवद्भावेपि
न क्षतिः। अत्र उ प्रश्लेषात्। तथा सिद्धेः मुखनासिकवचनमस्यास्तीति सः। तथा च अर्शआदिभ्योच् मत्वर्थ इति अच्प्रत्ययः। विभक्त्यन्त राम ४
मिति विभक्तिरन्ते यस्य तत् तत्परमिति। तः परो यस्मात्तात्परश्चात्परः। ननु संख्युपयोगातिकेशिवदुक्तं तन्न। संधिमित्ये यपो

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्ति। सूत्रे विभक्तिर्नैवोच्यते सा यदि लभ्यते। एकत्वद्वित्वबहुत्वं च तत्सांकेतिकमुच्यते।

शिसूत्रस्य कृंहत्वात्पुनस्तं ध्रियरित्यभिप्रेताह। आद्यंतौ वर्णाविति। सांकेतिकं वाय हम्॥ आपपितरति॥ तुमोः प्रयुक्तस्य कर्म णामितिकर्मणोश्च तुर्थ्याश्रापेनाहकार्यविधानमिति। प्रत्ययाघातिरित्त रति प्रत्ययादयः प्रत्ययागमादेशास्त इतिरित्कर तितद्धिवरणं च तत्सर्वमायातः। प्रत्ययपः परस्य वा घस्तहाद्यिकारणामुत्तम हृस्वा वाक्य प्रयोगास्त इतिरित्क रति तदपि प्रकृतानुपपत्तत्वाद्दुपेहितम्। पद्याव्यहस्तहेत्यपोज्यः। प्रत्ययादिषु अतिरित्तलौकिकप्रसिद्धप्रयोगोच्चारणाहविकृतिक थवित्वाच्चोत्यः। यस्येदिति। एति गच्छति प्रयोगेन सम्यवैति इरारगतो स्मात्कि पिकृत्वस्यापि तिकृतात उद्दि इतत्या शु विनाशीत्यर्थः। इति महासंज्ञाकरणाद्धितो लोपः लोपस्वरूपमाह। प्रसक्तेति। प्रसक्तस्य प्राप्तस्यादर्शनमनुच्चारणं लोप इत्य र्थः। प्रसक्तेति किमर्थं चिन्त्यापि क्विपो नुच्चारणस्य सत्वात्तस्य लोपत्वे प्रत्ययलक्षणेनतु कप्रसज्येत। लोपशत्स्वरूपमाह । वर्णेति। वर्णविरुणद्धीति सतस्थास्यप्रवृत्त्यनंतरं कार्यान्तरप्रवृत्तिप्रतिबंधकरूपमुच्चारणमित्यर्थः। स्वरानंतरिता इति। अं तरणं दृतारितः न अंतरितः अनंतरितः स्वरो नंतरिता ये यांते अत्र स्वरशब्दः स्व... अर्थः अनंतरा इत्यनेनैव तत्सिद्धात्। तथा हि। न अंतरं छिद्रं येषां ते हसाः संयोगः छिद्रं तु विजातीयस्वरस्य प्रवेशेन भवति। संयोग इत्येकवचनं तु हद्वचनमिति वस्तु स्वहायस्यासंज्ञालाभार्थम्। कुचुटुतुपुरिति। अकारादयश्चमोवर्णास्तमाहुः। पंचकत्वकह। उकारस्तत्वविरमान्तो नान्यो भवितुमर्ह ति। अरेहो नामिनो गुणा इति। विपरीत निर्देशादकारावधिकास्तत्रापि एव नामिनो गण्यते। अत्र प्राचः। नामिषु इउऋ इति त्रयाणामे

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्व॰ग्र॰
९

पत्तेः। न चेष्टापत्तिः। तद्दमाप्रत्वस्य सर्वत्र दर्शनात्। न च दृष्टवत्त्वे त्यादौ अव्याप्तिपरिहारः कथमिति चेत्। इत्थम्। अत्र मेत्र माव
त्यत्र व्यवस्थित तद्विभाषाप्रपनात्। कुचित तऊपानामपि जवाजमाश्च भवंतीति व्याख्यानात्। तन्मपमित्यादौ अत्र मकरणात् धंप्रम
पे अमेजवस्यापातिभवद्भिरपि व्यवस्थित विभाषाश्रयणात् स्वीकृतत्वात् अथ भवत्सुत्रेत्यादौ खसे च पाऊसानामिति सूत्रेण
पात्तिवृद्धिकारस्यापि तत्वेन त्वपासिद्धिरिति चेत्। इत्थम्। खसे चपाऊसानामिति सूत्रप्राप्ते तु वावसानेत्यस्य वहिरंगत्वेनासि
द्धत्वात्। किंच तद्विवरत्वत्र तदेवावसानेति चेत् कृतेपश्चात् किंव इत्यत्र न संवधे कृतं। जशोतरति ज त्वे रिचेति चेदमिति व्या
कुर्वतां हलंपदे तानां मतेमा विन्यवसानं अंगे अकृत अरुपरिभाषयाकृतमपि शास्त्रे वानिवर्तते। पतास नपावावसानेर
त्यस्या प्रवृत्तेरित्युक्ताह षपतोमत्तोजि दीक्षितानां मतेनाति विरोधादिति दिक्। अवयग्रहणं किं जगत्सर्वमित्यादौ खसेमा
मता। अथ तत्र खसे चपाऊसानामिति स्येवषष्ठान्तैरिति चेतन्त हि उत्तरार्थमवग्रहणं स्यष्टार्थमिदं वहु तमपदांतहति
किमा। त्वचोजमेत्र मावेति। अत्रापि पदांतइत्यनुवर्त्तते। तेन वच्मीत्यादौ न वा शब्दोत्र व्यवस्थावाचीतेन कचित ऊ याना
मपि जमाभवतिप्रत्यये च नि सतालामः। पन्तु केचिन्नपादि निसामि सुन्नात भाष्य विरोधादुपेक्ष्यम् नचपा इति किमावि
ह्यामां रत्नेत्यादौ स्वरस्य मा भूत्। ताच पातकः। श इति। पदांत इति किं म विरंता। रपे र्विपर्वो दोरामादि केशअत्यपेरूपमेतत् इति
प्रांचाः। तच्चिन्त्यम्। विरश्चामि त्यस्य कादेसत्वात्। तत्र कृदसिद्धत्वानुविधिस्वीकारात्। तत्तुकमेल घुमाध्वा। तत्रैरमवचे पम विरशमि राम
त्यस्य पदांतप्रत्युदाहरणत्वमेवोचितम्। यतं जलिसमतत्वात्। किंवशरच्छोटीत्यस्यापि पदांतात ऊपः परस्य शास्य छः इत्यर्थमाहुरे ९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सामर्थ्याल्लभ्यते। तथाहि॥ आकृतेरप्याधारसमर्थ्या आधारश्चाथ्रेपमपेक्षते। आधेयं च वाक्यमेव तेनैवाकृतसंभवाहितिन स्या
: संबोधनमात्रोपलक्षक्रमस्याभिप्रेत्याह। दूरात्संबोधनमिति। समर्थ्यषष्ठी इति अर्थग्रहणा। किमवाप्याम द्वौ वाप्य ष्टुरह प्रधानस्यात। अ
यन्त्रिपमानेप्यर्थग्रहणे तो कुमारे वाक्यं न भवति। जहत्स्वार्था वृत्तिरिति। समर्थ्यर्थाभावात। अथाजहत्स्वार्थापांहे नोहि। ष एवेन्द्रिवेन्ना
मुदपार्थाभिधीयते। इतो वेति उक्तत्रसानुवंधक एव गृह्यते। अप्लुतवदिति। अत्रापि अवेदिके इतो वोप्यस। वक्ति मत्र श्री इति
रत्यत्र प्रधानस्यात। गुरोरनृत इति अपिशलागुरोरगुरोश्चवेटः प्लुतार्थः॥ ॥श्रीविद्यानगरस्थापितहेमकूटरसतोकरोत। श्रीली
केशकरो व्याख्यां संध्यभावस्वरसन्नामम॥ ॥इति स्वरसंध्यभावः॥ ॥अथ हस संधिः। चपाक्षे जवाः अत्र लघुभाष्यकृपारीति अ६
पाठस्य॥ समिहत्र कुकुवत्र। अग्निमदसनमित्याहावस्थान्तिर्यथा न स्यात। पक्षः अवे जवारस्येवं कर्त्तव्यं। पदांत रत्यनुवर्त्तते। प
दांतेवर्त्तमानस्य जवो भवत्येवेपररस्पर्थः। स्वरारात्पूर्वविधयो बाधकाः हसानां तू तर विधयइति। अत्रोच्यते तपागताः प
टविहसाहोऽत्रतिप्रसंगवारणाय तावदन्यतरदन्तैक्यम। तत्र व्यक्ति लाघवाच्चपग्रहणमेव कर्त्तव्यम। नचोक्तदोषः। वावसान
रतोप्सिद्धः अवसानंकिमिति चेत अतएव तिग्रहणात॥ विधावसानमित्यादिप्रयोगदर्शनात अत्रार्थे चपग्रहस्यापि मानत्वा
त इति। अत्रेदमवधेयम। वावसानइत्यत्रावसानशब्दस्य तदाचकतानो चितावि रामोवसानमित्यनेनवर्णाभावस्यावसा
नसंज्ञां कुर्वता सूत्रकारेणाविरुद्धत्वात। किं चैवमवलुत्रः इहस्फतीमहतंवरानमित्यादि वावसाने इत्यनेन पक्षेदकारश्रवणा।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्वबो·
८

53

काराद्हिरैकारांत औ प्रत्याहारः इत्यभिप्रेत्याह स्वर इति। स्वरोप्येक एव वोध्यः न तु स्वरांतः। चार्थे विद्यो नित्साहिनिर्देशात्
तेन प्रेहं इव इत्यत्र न संधिनिषेधः। निपात इति किं। मा चकाराज्जह्रातेश्च राज्ञः ज्ञातो न निषेधः तस्य प्रादिषु पाठे ना निपात
त्वात् तच्चाहि निपात इति वाहे रेवं तत्वात् ताउं। स्तंच मा ष्वात। ई वह र्थे क्रियायोगमर्यादाभिविधौ चपः। एतमातं ङितं विधा
द्याक स्वरं रापो रङित इति ॥१॥ आ एवमिति पूर्वप्रक्रांतवाक्यार्थस्यान्यथात्वद्योतको यमाकारः। पूर्वमित्थं नो मंस्थाः
आएवंकुत ५ र् हानीमेवमन्यसे इत्यर्थः। ओदंत इति। अत्र मोत्स्यम्। ओतश्च प्रतिषेधः ओदंतो निपात इत्यत्र अंतस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः
अनर्थकः अहः अभवत् अहो भवतीति रोः भवत इत्यस्य यानस्यात। स वक्तव्यो न वक्तव्यः। ननु तथा प्रतिपदोक्तपोः प्रतिपदो
क्तस्यैवेवं न भविष्यति। एवमपि अगोः गोः समपद्यत गो भवत् अत्र प्राप्नोति। एवं तर्हि गौणमुख्ययो ... मुख्ये कार्यसं
प्रत्यय इति। तद्यथा। गोरनुवंध्य इत्यत्र न वाहीकोनुवध्यते। च्व्यंतस्य प्रादिगणांतर्गतत्वेन निपातत्वाभावात् तेन स्यरेन्निपातः किं
म सुचोग्य मा। पत्नुमेनोरमापा निपातः किरेवौ स्सिः। वापवायानादि इति प्रत्युदाहृतम्। तस्य ह्यव विरोधाद्युपेत्यस्य मा
ओदंतो धाविति। अवैदिके रतो वोध्यम्। धाविति किं। आहो इति। अत्र न विकल्पो माभूत। घ.ता.भि.ति। इञ्चश्च इ
च परः तेषां ज पाङ् ज इति। किमु क्तमिति वक्तव्यस्य सिद्धत्वात् अनुत्वारः। ओदंतो निपात इत्यारभ्येत तस्य पांते वेत्यस्य व्यवास्थि राम
तस्यानुवृत्ते लभ्यत इति वोध्यम्। ह्रस्वात् शकोने इति हरत्वमिहाकनायेत्यनेदेशापेत्तयपुरुषापेक्षं वा। वाकस्यकरे इति। वाकस्व ८

CC0; Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बोध्यम्॥ ॥ श्रीविधानगरस्यापि लोके शकुन्तरागात्॥ विदितायां हिताकापास्वरसंविरगात्स्वम॥ १॥ इति स्वरसं
धिः॥ ॥ नामी इति। अदसो मीशब्दस्यैकार एव संधिं न प्राप्नोति नत्वकारोपि। नामीर इति सूत्रे तापकारि इति भावः। अस्मन्सू
त्रे इत्यत्र तु घे द्वित्वे द्वस्य ने नैव संधिनिषेधः। अदसः फिंशस्यत्र। पदार्थव ऊहरणपरिभाषया प्यतद्वा रपितुं शक्यते तत इ
स्यस्मत्रे इति प्रसुद्याहरणं बोध्यम्। अमी रोगः सोस्याप्तीत्यमी॥ अदस एवेति तु वेत्यस्य स्थिततस्यानुवृत्तेः। घ्रिहित्वे
ति। ईकारान्तत्वात् हितं च परिनिष्ठितत्वे सति बोध्यम्। ननु कुमार्यगारं कुमार्यगारं वधूगारमित्यत्रापि संधिनिषेधः प्रा
प्नोति। ईकाराद्यन्तस्य द्वित्वेव नैमानत्वात् तस्य पलन्तरोने तिचेन्न। ईकारादिभिर्द्विवचनस्य विशेषितत्वात्। ईकाराद्यन्तद्वि
वचनमिति निःकर्षात् समासे कृते समुदायस्यैवार्थवत्त्वेन पूर्वोत्तरपदयोरनर्थकत्वात्। नन्वेवमपि अश्रु क्लेवहे अमुले
संपद्येतां शुक्ले [illegible] तावद्धे अत्र प्राप्नोति। अत्राहुः ईकारादिर्द्विवचनान्तं इतत्वं भवति प्रत्ययलक्षणेनेति चेत्स्यम। अत्रा
प्य हते ईभावे लुग्भविष्यति। यौ तत्स्याव्यपत्वेनासत्यत्वादद्वितार्थत्वात्। प्रत्तुमशी वाद्धिवत्तो। मीति परित्वामशी वाधुन्
हतं प्राचा। तत्र मुनित्रयानुक्तत्वाद्धमाराणामिति॥ एवं च मणी वोष्टू स्यलवेते प्रियो वत्सतरो मम इति भारतप्रयोगस्य
र्थना परवार्थे व शब्दो वा शब्दो वा बोध्यः। वदा यथा तथैव वे साम्यरत्यमरग्रन्थव्याख्यावसरे शा चं वं वपपुर्य श इति
कालिदासप्रयोगस्यापि मेघदूते सुन्दरतत्वात काद्वयं व [illegible] तिदलानिवपङ्कं जानिरत्यादिदर्शनाच्चेति भावः। श्रोनिपात इति। अत्र

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्थितः। वियूर्वाद् घेरौ रागादिके शप्रत्यये मध्यत्वोत्तमस्येतो विरूपाणि त्यादौ पञ्चेति मनोरमायामुक्तं वतां हीति तानां मतेनाद्वि
रोधात क्ङोरह सत्वादि त्य स्याग। तिङ्गतिलेनोपेक्षितत्वात्। चपा हितिकिमग्रतान शेतेऽत्र वे रतिक्किम वाकश्चोत्तति। शः किम्
वाक् साधुः। ननु चपा रत्यनुवृत्त्यर्थं च शादिभक्ति विपरिणामं कृत्वा चपा हितिव्याख्यायां पेत रतिचेत्। तर्हि उत्तरार्थं तत्र
होऽऊभाइ त्यत्र वक्ष्यते। इहार्थं च त्यजतं त्यादिना वा सह पमाश्वीप ततत्राघ ङ्क एवहितीपमा चपमततीति चपातेन सहि
तः कः तस्य शोत्रमे तेन पोश्रत्वी त्यादौ शत्वमावि धेपस्यप वनिर्देशत्वं स्य इहार्थः चपाकुः कु रत्वं लुके संयोगः स्यात्। होऽभी
रति। चपा हित्यनुवृत्तेर्न हम गवन्नहरे हकारस्येति किमतस्य एमा चपानां ऊभानां प एयाक्रमे प्रवृत्तिरित्येतन्नारापदवर्ग
ग इति ननु उद्दिश्यमान विधीयमानयोर्यथाक्रमं प्रवृत्तिर्भवतीति वचनं विना कथं यथाक्रमलभ्यत इति चेन्न। तत्र्यपकादश
नमस्तीतिमनुमानात् ज्ञापकं तुसे यादेरे रतिसूचेतकारात्पर स्य हस्य धकारकरराम। स्तोः श्चुभिः श्चुरिति। सचतुष्ट्ये
स्त्रयनयोः समासः स्तुः त स्यश्तोः एकत्वेद्विगवहु वित्यस्या नित्यत्वान्न लौ वत्वमात्र ज्ञापकं वेदमेव सो सहितराति वा शा वृष्या
र्थ्यि वादिः। सच चवश्च श्चुश्चवः तैः श्चुभिः श्चुना रत्यत्रार्दमात्रागौरवाद् ऊवचनं न्यत्र स्थान्यादेशयोर्यथासंख्य निमित्तकार्यिणो
स्तु। नशादिति ज्ञापकात् तरत्यभिप्रेत्याह। संख्या साम्यरतिसमसूभावः साम्यं संख्यापाः सोम्यं संख्या साम्यं तस्मिन्न। क्रममन
ति क्रमपयाक्रमं यावत्सं संख्याकस्योद्दिश्यमानस्य तावत्संख्याकमेव पतितं निर्दिश्यमानं भवतीत्यर्थः। स्तोः श्चोः श्चुरित्येवसु
वचस्या नच तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्येति परिभाषोपस्थानेन पत्वः पाठ्ठारत्यादिन सिद्धे। नशादिति लिङ्गेन तत्स्यान्त्रनुपस्था
नमानिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यं।

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नाम्युपगम्यात। न शात् शात्परस्य सस्य शकारस्य संगेनासित्यतः शात्परस्य तवर्गस्य चवर्गो निषिध्यते। शादिति किम्याञ्ञा।
ष्टुभिः ष्टुरिति। स्तोरित्यनुवर्त्तते समासः पूर्ववत् अत्रापि षो ष्टुरित्येव तु वच्च मन षीति। अत्र तोरित्यनुवर्त्तते। षीति कं
तद्वीकः। षीति सप्तमी निर्देशात् पूर्वस्य षकारस्य योगे ष्टुत्वं स्यादेव कोष्टा। टोरं त्यादिति। स्तोरित्यतोनुवर्त्ततेन तोरिति। टोरि
ति किं। सर्पिष्षमम स्रत्यः भवार्थसत्वः। शितोवतिष्वृद्धिविकल्पात् हृष्यभावः पदांतरत्यनुवृत्तेः पदांतादिति लब्धे अंत्यादिति न
ह्रा रामस्पानि त्यत्वसापनोपेत्यमिप्रेत्याहानवतिनाष्टोर्नेति। षष्मवतिरिति षड्नवतिश्च। षडधिकानवतिरितिवानणा
नवी सत्र नत्र ह्रयोपादानं ष्टुत्वस्यानि त्यत्वसापनार्थमित्याशयेनाह। सुपोनेति सुपः सकारस्य ष्टुत्वं नेत्यर्थः। तोर्लि
लरति अत्र लघुमाष्यमते तोरित्यनुवर्त्तमाने तोर्ग्रहणं सकारनिवृत्त्यर्थमिमिमेके तल। लकारस्य परस्य सकारस्याभावात्
न च कोलुनातीत्यादावतरंगोनविसर्गेणाभाव्यमानत्वाद्वह्रत्वत्रापि परत्वादंतरंगत्वाच्च हत्वे सतेत्लः न चकोलुनातीत्यत्र स्यानि
वडावेनविसर्गस्यसत्वमाश्रित्य तलः स्यादिति वाच्यं। वर्णमात्रविधौ स्यानिवद्भावनिषेधात्। एवं तर्हि ग्रहं तोर्ग्रहणामेव तापप
ति। वर्णमात्रविधौस्यानिवद्भावनिषेधोऽनित्य इति। तेन बृंहिवर्णमात्रविधौप्यस्यानिवद्भवति एतत् ज्ञापनायेत्याहोदृष
भावः तोर्लिरिति हल्कारपाठे ललिचेतिकेहिः एवं सार्द्धमात्रा न्यूना भवति। अत्रेदमवधेयम्। तोर्लिरित्युक्ते लकारस्यरापरला
ततल्लिमिन्तक्रेह्रित्वमाशंकविधेयसंदेहःस्यानिवार्ष्यत्वात् किंचा स्तोः श्चुभिः श्चुरित्यत्र तस्य श्चुरित्यस्य विधेयत्वेनोपन्यासा
द्भिमवोस्त्रिवतिरिति। अत्रानुनासिकोल्लकारः। उदः स्थास्तंभोरिति। उदः परयोः स्थास्तंभोः सलोपः स्यादित्यर्थः। उत्थानम्। उत्तंभन

सा॰ उ॰ ३९ परे। घ्नंतं प्रेरयति घातयति॥ शादेः शातः। शदेरगतौ तः शदादेशो भवति शातयति॥ शदॢ शातने। शीदं प्रेर-
यति। शादयति॥ गतौ औपकं॥ अगताविति स्वधानो गकारं तस्य कज्ञो गुणागमो भवति। ददंतं प्रे-
रयति। दापयति। दधंतं प्रेरयति धापयति। तिष्ठंतं प्रेरयति स्थापयति॥ पांतं प्रेरयति पाययति॥ अ-
गतौ। अर्पयति। इङ् क्रीजीनामात्वे औपरे। क्रीणंतं प्रेरयति। जयंतं प्रेरयति॥ जापयति। इङ् अ-
ध्ययने। अधीयंतं प्रेरयति अध्यापयति॥ पुगंतस्य गुणोऽवत्यपः। ह्रियं तं प्रेरयति ह्रेपयति। ह्री
व्लीरीलीः स्नेते धां रवरतां नान्तां औपुग्वत्यपः। लीङ् विलेपने। लीङो वा। लीङोलातो वा आकारा-
देशो भवति औपरे। लापयति। लेपयति। ह्री जपरतो॥ झपंतं पुरुषं प्रेरयति। झेपयति॥ पारक्षे
गवलत्यपः॥ पालयति। पिबंतं पुरुषं प्रेरयति। प्रीञ् धूञोर्नुक् औ। प्रीणयति। धूनयति। प्रीञ् तर्प-
णे। धूञ् कंपने॥ जानातेर्वा ह्रस्वः। जानातेर्ज्ञातो वा ह्रस्वो भवति औपरे। ज्ञपयति। ज्ञापयति। वेडि-
त्मेरी र्घैता वत्तयेः सेपरे वा ह्रस्वो भवति। स्फाटिरस्य रस्य स्फेरी र्घातवकारान्तस्य लोपः। अने रितिस सा॰ ३९

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मवतीतत्संनियोगेनचाकारस्यईकारः।आत्मनःपुत्रमिच्छति।पुत्रीयति।।धनीयति।।काम्यच्च।इच्छा
यां।आत्मनःपुत्रमिच्छतिपुत्रकाम्यति।उदकस्यउदन्नादेशोवक्तव्यः।उदकमिच्छति।उदन्यति।करणो
चयः।कंड्वादिभ्यःकरणोर्यग्यः।प्रत्ययोभवति।कंडूञ्गात्रविघर्षणे।कंडूयति।कंडूयांचकार।नमः
करोति।।नमस्तपश्चित्रङःकरोतिनमस्यति।।ओंईङ्करणोनाम्नोतिःप्रत्ययोभवति।करणोर्यभवडितो
नकपोहस्वर्थःउभयपदार्थेच्छा।अतउपधायाइतिवृद्धिः।आमो।मितांह्रस्वः।धातुउपधायामितिर
स्येणपाठेनानाधातूनांह्रस्वोभवति।अपकर्जारि।गुरुणायादेशोः।घटयति।महांतंकरोतीतिम
हयति।हस्वादेः।हस्वादेर्धातोरकारस्यलोपोभवति।औषधैःप्रथयति।मृदुंकोमलेम्रदयति।दृढव
नेदृढंकरोति।द्रढयति।कृशंकरोतिकशयति।कशयते।अजयते।धातोःप्रेरणे।धातोःप्रेरणेप्रयो
जकेव्यापारेर्थेणिप्रत्ययोभवति।कुर्वंतंप्रेरयतिप्रभुःसप्रयोजकः।कारयति।पाचयति।पाठयति
शास्तुअनुशिष्टो।अनुशासयति।हन्तेर्घत्।हन्तेर्धातोर्घत्आदेशोभवतिणौवर्ज्जेन।घातयति।।

59

सा॰उ॰
५०

घटत्या नरितिः। ऋकारांता ह्रस्वो रस्तु क्रं कार्यं न भवति॥ ओह गतौ॥ ओहपति। ओहपेत। ओहयत॥
अओहपत॥ ओहणं वकार। ओवा त। ओहपितम॥ ओहपिष्यति॥ १ ओहपिष्यत॥ अदुओहत॥
अपीपचत॥ वहप्रायणो। धातोः क्ङिः। ओं यव राणांघ्रः संप्रसारण॥ ओहः। तथोईः। बुभिः दुः
ढ्ढिो लोपो दीर्घश्च। जिरिति स्पृशो ऽङितिः। ऊटि इतिना मधा ऽहः। जेरङ्‌ दिश्च। जेरिति जिलोपः॥
दिसाता वहू। स्वरादेः। अङ्‌ पूर्वस्य सजोवा॥ ऊढपति। ऊढपेत। ऊढपत। ओढपत। ऊढपां चका
र। ऊढ्यात॥ ऊढपिता। ऊढपिष्यति। ओढपिष्यत। ओजिढत॥ ओदिढत॥ ओडढत॥ ओजढत॥
पिवते रङ्‌ पूर्वस्येत्। उपधालोपश्च। अपीप्यत। रु इत्यामर्षे। रुपोतिलः। रुपेर्धातोः खपवस्य रका
रस्य लकारादेशो भवति॥ रुन्द्यः। रुलपति। रुलपते। अचीलपत॥ अचीलपतां। अचीलप
त। रुणादि। अपादेशादि शषोरिति रुष्पते॥ दशादेः पश्चादिः। दशादेर्धातोः पशपादिरादेशो भ
वत्पादो विषये॥ दशि रुपेहप्यो। दृशस्य पश्पादेशः पश्यति। दृश्यते। दृश्यत। दृशादसंपाति॥ अविकार

राम
५०

पू १

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

णेरणाविलोपः। स्कोरयोश्चेति सलोपः। लापयति व्यमिचनति॥ जिहान्यमिप्रानि॥ लोसाति चुराद्रेर्णिः।
चुरादेर्गणात्। स्वार्थे णिः प्रत्ययो भवति चुर स्तेये। चोरयति। चोरयेत्। चोरयतु। अचोरयत्। चोरयां
चकार। चोर्य्यात्। चोरयिता। चोरयिष्यति। अचोरयिष्यत्। पाल रक्षणे। पालयति। चिती संज्ञा
ने। चेतयति। अर्थ प्रज्ञापने। अर्थयति॥ जिकारानुबन्धः। राजन्ने महमपि। चोरयते॥ णेङ्चि
। णेर्ङ्तानातोर्मध्ये ङ प्रत्ययो भवति। द्विर्वादिपरतः सोपवादः। तस्मिन्सति धातोर्द्विर्वचने।
ङकारो गुणप्रतिषेधार्थः। अचुचुरि अङ् इति स्थिते॥ णेः। इदुन्मिति॥ णिति ङि चिपरे णेर्लोपो
भवति। लघोर्दीर्घः। ङि सति पूर्वस्य लघोर्दीर्घो भवति। अचूचुरत्। अचचर्त्। अचूचुरत्।
ङि लघोरुपधायाः। ङि सति पूर्वसंयोगे नो अकारस्य इकारो भवति। न धोपदेशे उपधायास्त्र
ह्रस्वो भवति। न धुनिषाल्व ह्रस्वे सति। वारयति। वारयेत्। वारयतु। अवारयत्। वारयांचकार। वा
र्यात्। वारयिता। वारयिष्यति। अवारयिष्यत्। अवीवरत्। अपीपठत्। अपीपलत्। अजी

सा॰उ॰
५२

पवर्गाद्भिन्नस्य स्यक्र वर्णस्य उर भवति। यो लिहसेमुत्समर्द्धते। दिदृक्षते॥ संतसंज्ञो श्रेतेरो र्घः। हंशक
थ्यते। सि सोशिषते। क्रमे वृत्तिहारेश्वम अहिंसा रेशत। विवदने। विवदते॥ विवदन्ते॥ वारिनः। श्रृ
वृत्तिभवति। हिंसादेरिति किं। वृत्तिघ्नंति शत्रवः। वाजिनघ्नंति। विप्राः। क्रमुपादविक्षेपे। क्रमः समु
पसर्गस्य दीर्घता च क्रमं वा संक्रामति। क्रमंते॥ व्याङ्परिभ्यो रमः। पाविरमति। आरमति।
परिरमंति॥ उपरमति। वृतादिभ्यः स्यसनोर्वा पंच वृतुवृधुशृधुस्यंदू वृतादय एभ्यः स्यसनोः समय
तयोर्वा परस्मैपदं भवति। न वृद्भ्यश्चतुर्भ्योऽधातुभ्यः परस्मैपदे स्यसनोरिट् न भवति। आत्मने
ते भवतसेवा वर्त्स्यति। वर्त्तिष्यते। विवृत्सति। विवर्त्तिषते॥ वृधु वर्द्धने। वर्त्स्यति॥ वर्द्धिष्यते। विवृत्सति
वर्द्धिषते। विवर्द्धिषते॥ स्यधुश्रृंभिकां शापां गर्द्धसति। जिगर्द्धिषते। जिगृत्सति। कल्पसामर्थ्ये। कल्पति
कल्पिष्यते। विकल्पति। विकल्पिषते। स्यापुद्भ्यो लुङि चारे कुर्वाणः कुचारे गणा। कुंगमो भवस्य वार्ष्णिवढ
द्युद्भ्यो लुङि मुद्योतने। व्यद्युतत्। व्यद्योतिष्ट। मुमोचा विझलाभो विंदति। वेत्ति रूपंवि दस्ता नो। विन्ने। विद्वि चारणे।

61

ति

ए ल
५२

जिगर्द्धिषते ३

मा२

५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पविभ्यः स्थस्तस्माद्धातोरात्मनेपदं भवति॥ संतिष्ठते। उपतिष्ठते। वितिष्ठते॥ उद्विभ्यां तपः। उद्विभ्यां प
रस्मात्तपो धातोरात्मनेपदं भवति। उत्तपते। वितपते॥ आङो यमहनः। लोपश्चास्तु दानानां। अनुदात्ता
नां तन्नादीनां स्वकर्मकाणां लोपो भवति। दि-ति म्लेपरे। आहते वृकः। स्वांगकर्मकत्वेव। अस्वांगकर्म
गिरिः। शत्रुं हन्ति॥ गमांसुरे। हनो घ। आयच्छते। आघ्नाते॥ आहसे। आपृच्छते। उत्स्वरस्त्यागे। आ
उत्सर्जिच्चरते धातोस्त्यागेर्थे आत्मनेपदं भवति। मन्त्रमुच्चरते। अन्यथा मंत्रमुच्चरति सम स्त्रीपादुका
ना रथेन संचरते। अश्वेन संचरते। स्त्रीपादुकाभिः। अन्यत्र पथि संचरति। अवपरिभ्यः क्रीञः। वि
अवपरिभ्यः परस्य क्रीञः धातोरात्मनेपदं भवति। विक्रीणीते॥ अवक्रीणीते॥ परिक्रीणीते॥ ना
म्नादेः। ईहते। शपउपालंभे। शपश्चकरणोर्थे शपो धातोरात्मनेपदं भवति॥ विस्मोः शपते। अन्यथा
शत्रुं शपति॥ शाश्वस्मरदृशां ज्ञातानामातः। ज्ञास्वप्नबोधने। अश्वपतो। स्मृ दृश स्मरणे। दृशि प्रेक्षणे।
इत्येते धातवः संपन्नानामात्मनेपदं भवति। जिज्ञासते। अश्वत्थवणे। सेदीर्घः। शुश्रूषते। पो॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भावातानचमाद्युक्तामावेपिवचनात्तथारितिवाच्यमयपेरत्यस्यजतिपरत्वेनययजातीयेसंवर्णौ। यमजातीयसवर्णौयमजातीयस्या
नुस्वारसदृशास्यविधानेनक्वचनस्यचरितार्थत्वातयत्तुयमोस्येतिसूत्रेयुक्तेमन्नानुस्वारेणाभावेदृसवितिवान्नेयत्तौयंम्लडुत्वा
रस्यसदृशऊष्महसपोःसवर्णोऽन्यादेशोभवितुमर्हतीतिभावः। यथायपेइति। शषसहेषुनुनातिव्याप्तिःतेषांपयमसर्वर्णा। भावादितितत्रे
दमवधेयं। हसान्नेयगोवर्ततेहन्तेतस्यऊसत्याप्याहोयेतिद्वैध्यकरूसान्नेयस्यव्यर्थत्वात्। किंचान्नगुरुद्विलयुनानुस्वारेणा
हसन्नेयस्याशंकात्वाद्वसान्नेयपयशांतत्याद्नेपाव्ववेतिद्वितापसत्रेयन्यासस्तामर्थ्याद्वतहयशांतविषयमित्याशयेनाह।य
शंतेवर्तमानस्येतिवेति। अवास्थितोविकृत्यरत्यमित्रेत्याह। यवलमनपरेइति। हकारेइतिविशेष्यं। पश्चैवश्चुत्वमश्चनश्चुते
परेपस्यसतथातस्मिन्नकिंत्विति। ह्योऽतीतद्विकिंह्मलयति। ह्मलह्मलचलने। ज्वलह्मलह्मलनमामनुपसर्गाद्वेतिमित्याह्मखव
मह्मः। ह्मापनन्द्वेच्चह्यदिः। ह्मदिसुखेवकुर्वती। तत्रनस्यराप्तत्वतुनवाहिंरंगमंतरंगइत्यस्तिद्धत्वात्। वेतिव्यवस्थितविभाषाश्रय
णात्। शसेचयस्यद्वितीयोवादनात्तस्यवाधुरः। शसेसोः। कुकडुक्लोवा। यकारेयरेनूननकारस्यनस्वासतिसंगहीतमास्योर्वि
सर्गइति। पदान्तेवर्तमानयोः स्योर्विसर्गस्यास्याद्वाव्यवधानतु साधारणा मिहम्ते नश्चाविमः द्वेवः प्रातरित्यस्यपरत्वात्किलुकिमात्र
सपरत्वमपदान्तेकिंकुर्ण्यातयपसौ। नाम्नधुरस्यरयोःहा। विसर्गः स्यात तेनवेद्योस्यांहोः। क्षित्यादितिंद्वेतोतुप्रथमंसिलोपात्परत्वा
द्विसर्गकृतेतस्यहसपरत्वाभावेनसिलोपाभावेनिसवि सर्गदृषयमवर्तप्रसंगः। ष्यवेधाहत्यत्ररयोःसकारयोरुक्तौविसर्गोपि
विष्यतिसत्वजातेरोश्चयणादितिचेत शरात्विपचत्वाः। गीरित्यादौरसयरयोरेकजात्यभावादुक्तदोषतादवस्थ्यमितिकेचितत
्‍दोह श्रीकृ

न.टी.
१२

त्र प्राप्तशोहस्य नामित्तिवचनात् कृद्धित्स्वैरााापिपरबाधः इत्यर्थः । रसेऽकिं वत्वान वक्तेः ॥ क्रिपिन्नु विशिष्टस्यनाम संसत्ता भवति
लुप्ये पिक्किपि एकदेशविकृतन्यायेन नामत्वमस्ति । तेन त्विदोम्यामित्यत्राहोविसर्गः सिध्यति सवर्चहो तपोः अन्तरेफानिर्दिष्टो
नतुरेफभूत सकारः रेफस्थानिकविसर्गस्यारादेशो विधायकस्य र इति सूत्रस्य वैयर्थ्यापतेः कृतकार्यपोरित्यादिनिर्देशास्स
नत्वत्र तत्कारस्य विसर्गो निर्दिष्टः प्रातःपाशमित्यादावुभयथा विसर्गः नाससंज्ञाप्रवृत्तिकालेसतोरेफस्य सुप्येनविसर्गः । व
वर्धितिज्ञापकात्ते नगीर्भ्र रत्याहि सिध्यति । नार्थस्य रस्य नतु बहिरंगापाघृद्धरासिद्धत्वान्नो विसर्गः वर्णेसत्यात्तेन विसर्गः
कर्त्तसाधनयोरिति निर्देशात्हदिकः । उः चराच हो तपोः उःस्य कुरुतास्य दुकरभवति तस्यः वगर्त्वात कुर्वोः क्रः पो वेति
। कुश्च पुश्च ऊप तपोः । अत्रादेशनिमित्तपोर्यथाक्रमम् । आदेशे कपावुच्चारणार्थौ केवलयोस्त्वाररणासंभवात् तकरवर्ये
ः कः पः पोः पः अत्र न्यत्रोतर विधिभिर्वाधनात् ॥ ॥ श्रीविद्यानगरस्थायी पोत्रो रामकृर स्वाहि हलसंधेर्बधाघारख्याप्रहितो
केशव सूनुकः ॥ ॥ इति हलसंधिः ॥ ॥ अथ विसर्गसंधिः ॥ विसर्जनीयस्य स इति आसंधिसमाप्तीहलस्तमधिक्रियते । प
रिशेषात्खसेएवास्यप्रवृत्तिः अस्य त्रत त्रेरसस्त्रेत्तत्र तत्र बाधः विसर्गस्य स इति नो क्रमः । यर्थापशषानां गोरवलाघवपोर न
नपेक्षणात् । यद्गुभ्यां मुपहृतार्थं विसर्गनोपादियहणं प्रोचोलाघवं नजानंनीत्युक्रमः । तत्रैहमवधेपमपांचोनक्त । वि राम
वरणा कर्त्तारः स्त्रकर्त्तानेवाभाद्ये सूत्रस्य गौरवेणातेषामुपहासा संभवात् । यत्पोहरस्तत्वात्तः सूत्रकृतत्वेन तदुपहासे प्रमत्तवापत, ०२

,वव।
नद्दाह श्रीकृष्ण
१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ओम्
र.प्र.
१

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः अथ रमलेंदुप्रकाशो लिख्यते जेयाजेयान्जयति दितिजान्यत्प्रसादेन विष्णु-
र्जिष्णुर्लोकानवति सकलान्यस्य दाक्ष्यप्रसादात् सद्यःसंहारमपि च हरः प्रांतकाले वसांतानाविघ्नेशा।
म्बाहरजेंदुरितं मे सुसिद्धिं विधत्ताम् १ गौडत्रिपाठी भगवत्सुतोऽभूद्वाल्मीकिनामा मुनिवत्कविरा-
जराजः श्रीमच्छिवाचरणलब्धवरप्रसादः २ प्राचि प्रागधिवेलां वरुणदिशि तथा पश्चिमांभोधि-
वेलां याम्यायां याम्यशैलं तुहिनगिरिशिखिं यावदन्योन नागः सर्वज्ञेन्द्रस्तनेनखगगणगणस-
मोरुद्रमणयाख्यसूनुः श्रीमद्वाल्मीकिनाम्ना स्वजनिसमुदितेनैव दीपेन दीपः ३ ज्योतिर्विदां सुबो-
धाय रमलांभोधिसारतः रमलेंदुप्रकाशोयं शाकीलैस्लेनतन्यते ४ स्वरांतापारसीशब्दाः हसा।
नाश्चत्रिपुस्तनाः अथ प्रथमोल्लासो मंत्रपरीक्षादिसंज्ञा नेतत्र मंत्रः ॐ नमो भगवति कूष्मां।
डिनि सर्वकार्यप्रसाधिनि सर्वनिमित्तप्रकाशिनि एहि २ त्वर २ वरदे २ हिलि २ मातंगिनि सत्यं
ब्रूहि २ स्वाहा १ तत्रकालादिपरीक्षा सन्मुहूर्ते सहितेन खहर्म्युस्वेदुर्दिनादिरहिते हिते दिने नि-
ष्पापस्वमनवाग्विभूषितस्वेष्टदेवपदरम्यभूषितः १ सप्तघस्त्ररमलैकवीक्षकश्चोकघस्त्ररमल
धिवीदिकः मंत्रयेत्कुरमपोचढालयेदेकवर्णविधिनाप्रकल्पयेत् २ हजरहूतुपालोदेवव।
शाद्भवनधर्मपद्धतिमाचरमाणः पित्रा तज्ञिनवनं श्राप्य हाकादरेइतिशब्दमकरोत्तनदाह

श्रीकृ:
१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

67

दत्तेनाद्यं तत्समन्वितम् ॥ अर्घ्यं ॥ सुगंधद्रव्यसंयुक्तैः शुद्धैः स्वादुसरिज्जलैः आचम्यतां नि
शानाथ शशिनंदन प्रीतये ॥ आचमनम् ॥ पयोदधिघृतैश्चैव मधुशार्करसंयुतैः पंचामृतै
र्मया देव स्नानं तत्स्वीकुरु प्रभो ॥ पंचामृतं ॥ वासितं गंधकर्पूरैर्जलं निर्मलमुत्तमं स्नानार्थं तेम
या भक्त्या दीयते ज्ञानसिद्धये ॥ ततो देवाधिकैः पद्भिः स्नापयीत ततो बुधं पौरुषेयेण सूक्ते
नो बुध्यस्वेत्यृचैकया ॥ स्नानम् ॥ तदग्ने त्वेति प्रतिष्ठाप्य पीतवस्त्रद्वयं देवराजवंशकर प्रभो
उर्वशीनाथजनक गृहाण प्रीतये सदा ॥ वस्त्रम् ॥ यज्ञोपवीतकं सूत्रं त्रिगुणं त्रिदशप्रिय म
सर्वपापनुत्सर्वं गृहाण प्रीतये बुध ॥ यज्ञोपवीतम् ॥ हरिचंदनकस्तूरीकर्पूरादिसमन्वितम्
गंधं भगवते तुभ्यं निशानाथ नमोऽस्तु ते ॥ गंधं ॥ अक्षतान् ॥ अथांगपूजा ॥ बुधाय नमः पादौ पूजयामि
सोमपुत्राय जानुनी पूजयामि तारासुताय कटिं पूजयामि राजपुत्राय उदरं पूजयामि इला ११२
प्रियाय हृदयं पूजयामि कुमाराय वक्षसि पूरूरवःपित्रे बाहू पूजयामि ज्ञानाय नेत्रे बुधा

२ २

सोमसुताय ग्रं सौ· पीतव
र्णाय मस्तकम् १४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अथ व्रतविधिः मासपक्षाद्युल्लिख्य इह जन्मनि जन्मांतरे वाल्यादिआरभ्य कर्मणा मनसा वा
चाज्ञानतोंस्वर्णाद्यपहृतदोषनिरासार्थं पुत्रपौत्रादिसकलमनोरथप्राप्त्यर्थं च श्रीपरमेश्वर
प्रीत्यर्थं बुधाष्टमीव्रतमहं करिष्ये इति संकल्प्य बुधं षोडशोपचारैः कलशोपरि पूजये
त् चतुर्बाहुं ग्रहपतिं सुप्रसन्नमुखांबुजं ध्यायेतं शंखचक्रासियाशहस्तं मिलाश्रियं मात्स्ये
बुधस्वरूपं पीतमाल्यांवरधरः । कर्णिकारसमद्युतिः खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बु
३४ धेति ध्यानम् ताराम्रुत नमस्तेस्तु नक्षत्राधीश्वरप्रिय गृहाण पूजां भगवन्समागत्य ग्रहेश्व
र आवाहनम् अधिदेवताप्रत्यधिदेवताच सहस्रशीर्षेदं विष्णुर्मामावास इलापतेनमस्ते
स्तुनिशेशप्रियसूनवे हेमसिंहासनं देव गृहाण प्रीतये मम आसनम् शीतलोदकमानी
तं स्तु पुण्यसरिदुद्भवम् पाद्यं गृहाण भगवन्मम माघ्यपरिष्कृद्ये पाद्यं ताराम्रुत नमस्तेस्तु
सततं भगवत्प्रिय गृहाणार्घ्यं ग्रहपते नानाफलसमन्वितम् अर्घ्यं गृहाणार्घ्यं ग्रह

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

व्र.र्के. यः पूजयेत मां भक्त्या तस्याहं पुत्रतां व्रजे । एवं चोभयसप्तम्यां मासि मासि सुरोत्तम यस्तु मां पूजये
११८ द्भक्त्या स्वमेकमेकमादरात् स्वमेकं संवत्सरं यद्यथाशक्ति तस्य स्यात्तनोत्संगसंभवं वित्तं यश
स्तथा पुत्रमारोग्यमपरं सदा माघमासे तयोश्च स्तन् शुक्लपक्षे जितेंद्रियः पार्वं त्रामतितान
स्यात् अजत्सन्विजितेंद्रियः उपोष्य विधिवत्सप्तम्यां श्वेतमाल्यविलेपनैः पूजयित्वा तु मां भक्त्या
निशि भूमौ स्वपेद्बुधः पुनरू.. यसंप्राप्यां कृत्वा स्नानादिकां क्रियाः पूजयित्वा तु मां व्रतमन्वी
स्या ५ रहोमं समाचरेत् प्राणायित्वा हरिं भक्त्या तावि घायच्च लोचनेन वीरहोमं अग्निहोत्रहोमं हरि
रन्नादिस्य दध्योदनेन च पायसेन द्विजांस्तथा तस्मैव रूक्मपत्न्य एयां सम्यग्ध्योषितः
तस्यै वेति मासस्यैरकोत्पलैः सुगंधाद्यैः रक्तपुष्पैश्च पूजयेत् एवं यः पूजयेद्भक्त्या नरो मावि
धिवत्सदा उभयोरपि देवेंद्र स पुत्रं लभते वरम् इति पुत्रसप्तमी ॥ इति श्री भट्टनीलकंठात्मज ११८
भट्टशंकरकृते व्रतार्के सप्तमीव्रतानि अथाष्टमीव्रतानि तत्र बुधयुक्ताष्टम्यां बुधाष्टमीव्रतम्
मांशुक्ला १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्थानं गच्छ तामिति विसर्जिते सहस्रांशौ समागम्य स्वमालयं ताम्रपात्रे यथाशक्त्या मन्मये वाप्य
शक्तिमान् स्थापयेत्तिलपिष्टं च सघृतं सगुडं तथा कांचनं तालकं कृत्वा यथाशक्त्या तिलपिष्टकं
संछाद्य रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैर्यथार्चयेत् ततस्तं चालयेद्विप्रे दद्यान्मंत्रेण तालकम् आदित्य
प्रसादेन प्रातःस्नानफलेन च दुष्टदौर्भाग्यदुःखघ्नं मयादत्तं तु तालकं तालकं तालपत्रैः प्र
ज्ञापयित्वा पदे द्वारं द्विजान्नांश्च प्रतनयेत् ततो दिनं समग्रं च भास्करध्यानतत्परः ता एव च कथाः
शृण्वन्मांश्च धर्मसंहिताः पाखंडादिभिरालापदर्शनस्पर्शनादिकान् वर्जयेत्तत्पयेश्राजस्त
तो वंधुजनैः सह एतन्ने कार्पितं पार्थ रूपसौभाग्यकारकं अचलासप्तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदम्
इति पवार्ति कर्थयेयः स्पृशेतिघसंगात कलिकल्मषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत्त मतिमपि च जनानां
यो ररापति प्रयत्नात् स्वरसदनगतोसौ सेव्यते चाप्सरोभिः इत्यचलासप्तमीव्रतं अथास्यामेव सप्त
म सप्तमीव्रतम् मदनरत्ने आदित्यपुराणे अदितिं संवाच माघमासे तु शुक्लायां सप्तम्यां समुपोषितः

विते उ

व्र॰ र्क॰ सूत उवाच एकभक्तेन संतिष्ठेत् षष्ठ्यां संपूज्य भास्करं सप्तम्यां तु व्रती प्रातः सुगंभीरं जलाश
११७ यं सरित्सरस्तडागं वा देवखातमथापि वा स्नात्वावगाह्य सत्त्वेष्टं दुष्टसत्त्वैरदूषितं स्नात्वा
वृषलिप्तमिश्रैर्वा जलगोमयस्य कषायैः नकेन चाप्लवनेयावत्तावत्स्नानं समाचरेत् सौवर्णेरा
जते पात्रे भक्त्या लाबुमये यथवा तैलस्य वर्तिर्दीप्त्या महारंजनरंजिता महारंजनं कुसुंभं
समाहितमनाः कृत्वा दत्वा शिरसि दीपकम् भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मंत्रमुदीरयेत् नमस्ते
रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः वरुणाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते गत्वोपरि हरेर्दीपं स्था त
लि॰ त्वा संतर्प्य देवताः चंदनेन लिखेत् पद्मम् अष्टपत्रं सकर्णिकं मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवेनाभिसंयु
तम् शाक्रे दले रविः पूज्यो भानुश्चैवानले तथा याम्ये विवस्वान्नैर्ऋत्ये भास्करं पूजयेत्ततः पश्चि
मे सविता पूज्यः पूज्योर्कश्चानिलेदले सौम्ये सहस्रकिरणं शैवे सर्वात्ममेव च पूज्यो प्रणवपू ११७
र्वोस्तु नमस्कारांतयोजिना पुष्पैः सुगंधधूपैश्च नैवेद्यपक्वान्नेन युधिष्ठिर वितस्त्रवस्त्रसंवीतस्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मासीनेप्रणम्यानतकंधरा कृतांजलिपुटीभूत्वा प्राहेदं जगतोहितम् मयानदत्तंनहुतंनोप
वासःकृतंव्रतम् भक्त्या पूजितःशंभुःस्वामिन्त्वांगेधरोनवा सांप्रतंतप्यमानायाव्रतंकिंचि
त्वदस्वमे येनदुःखात्पंकोद्धारत्तरामिभवार्णवं एतत्तस्याःसुवहुशःश्रुत्वातिकरुणंवचः का
रुण्यात्कथयामासवसिष्ठोमुनिपुंगवः माघस्यसितसप्तम्यां सर्वकामफलप्रदम् रूपसौभाग्य
जननंस्नानंकुरुवरानने कृत्वाषष्ठ्यामेकभक्तंसप्तम्यांनिश्चलेजले रात्र्यंतेचालयेद्यास्तुदत्त्वा
शिरसिदीपकं घस्यांसितसप्तम्यांश्चलनेचलितेचयत् गतेमलानांसर्वेषांस्नानेप्रक्षालनंत
तः वसिष्ठवचनंश्रुत्वातस्मिन्नेहनिभारत चक्रेंदुमती स्नानंदानंसम्यग्यथाविधि स्नान
स्यास्यप्रभावेनभुक्त्वाभोगान्यथेप्सितान् इंद्रलोकेप्सरोमध्ये नायकत्वमवापसाऽचला
सप्तमीस्नानेकथितंतेविशांपते सर्वपापप्रशमनंसुखसौभाग्यवर्द्धनं युधिष्ठिरउवाच
सप्तमीस्नानमाहात्म्यंश्रुतंनिरवशेषतः सांप्रतंश्रोतुमिच्छामिविधिमंत्रसमन्वितम् श्रीकृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्रे.क.
११६ कुर्यात्स्नानार्घदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदः शते सप्तार्कपर्णानि सप्तबदरीपत्राणि शिरसि निधाय
कर्तव्यमिति मदनः तत्र मंत्रः यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु तन्मे रोगं च शोकं च मा
करी हंतु सप्तमी स्नानांतरमर्घ्यदानं च कर्तव्यं तन्मंत्रश्च सप्तसप्तिवहप्रीत सप्तलोकप्रदी
पन सप्तम्या सहितो देव गृहाणार्घ्यं दिवाकर इति ततः प्रार्थना जननी सर्वभूतानां सप्तमी
सप्तसप्तिके सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमंडले इति भविष्योत्तरोक्तः स्नानादिविधिः
अथाचैवाचला सप्तमीव्रतम् युधिष्ठिर उवाच कथं स्त्रियः सुरूपाः स्युः सुभगाः सुप्रजास्त
था पुरुषश्च भरतश्रेष्ठ सर्वमेतत्फलं यतः अल्पायासेन सुमहद्येन पुण्यमवाप्यते स्त्रीभि
र्यथेष्टं मे शंहलानमेकं जगद्गुरो श्रीकृष्ण उवाच शृणु ते भरतश्रेष्ठ रहस्यं मुनिभाषितम्
यन्न याकस्यचिन्नोक्तमचलासप्तमीव्रतं वेश्या वैंदुमती नाम रूपौदार्यगुणान्विता आसी
त्कुरुकुलश्रेष्ठ नगरस्य विलासिनी सा वासिष्ठाश्रमे पुण्ये जगाम गजगामिनी वसिष्ठमथि ११६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

74

रस्य च भविष्यति महातेजा महाबलपराक्रमः भोगान्सु विपुलान्भुक्त्वा कृत्वा राज्यमकंटकं
हत्वा सौरथसप्तम्यां मृते त्वपि महाभुज उत्पाद्य पुत्रान्सो ज्योऽप्य सूर्यलोकं स यास्यति तत्र स्थित्वा
कल्पमेकं चक्रवर्ती भविष्यति श्रीकृष्ण उवाच इति सर्वं समाख्याय विनीतो द्विजसत्तमः य म ३
यागतं जगामासौ नृपः सर्वं चकार ह यथादिष्टं द्विजेंद्रेण ततः सर्वं बभूव ह एवं स चक्र
वर्तित्वं प्राप्तवान्नृपनंदन श्रूयते यस्त्विमां धातापुराणेषु परं नृप यद्दं शृणुयाद्भक्त्या यो वा
पि परिकीर्तयेत् न सौ वसुष्यते भानुर्यच्छते वायुपुष्पसदा एवंविधं रथवरं रथवाजियुक्तं
हैमं च हेमशतरीचितिनासमेतम् रथाश्चमाघसितसप्तमिवासरेयः सोऽभ गच्चक्रग
तिरेव महीं भुनक्ति इति रथसप्तमीव्रतम् अथ षष्ठ्यामेव स्नानविधिः तत्रारुणोदयव्या
पिन्यां स्नानं कार्यं तदुक्तं मदनरत्ने स्मृतिसंग्रहे सूर्यग्रहणतुल्या तु शुक्ला माघस्य सप्तमी
अरुणोदयवेलायां स्नानं माघे महत्फलम् माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कोटिभास्करी

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

75

भ.कं.
११५

विष्णो हे सादिभूते शम्भ्वादिमध्यांतकारक भक्तिहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं जगत्पते प्रसादात्तव संपूर्णम
चीर्णं यदिहात्मने एवं संपूज्य देवेशं प्रार्थयेत्सुमनोगतं ददाति प्रार्थितो भानुर्भक्त्या संतोषितो नरैः
वित्तहीनोपि विधिना सर्वमेतत्प्रकल्पयेत् एवं संस्कारयित्वा सा स्वर्णकैर्भिन्नलेखितं सौवर्णं चैत
प्यामानं यथाशक्त्या विनिर्मितम् प्रागुक्तेन विधानेन पूजयित्वा सुविस्तरम् जागरं कारयेद्रात्रौ
गीतवादित्रनिःस्वनैः प्रेक्षणीयैर्विचित्रैश्च पुण्याख्यानकथादिभिः रथयात्रां प्रपश्येत भानो
रायतनं श्रिया अलिमीलितनेत्रस्तु नयेत्तां रजनीं बुधः प्रभाते विमले स्नातः कृतकृत्यस्ततो द्वि
जान् तर्पयेद्विविधैः कामैर्दीनैर्वासोविभूषणैः अश्वमेधेन तुल्येन दिद्यंश्च पदविदो विदुः अ
तोदेयानि दानानि यथाशक्त्या विचक्षणैः एवं तद्गुरवे देयं सर्वोपस्कर संयुतं एकवस्त्रं च यु
गलं रक्तधेनुसमन्वितम् एवं चीर्णं व्रतो राजन् किं नाप्नोति जगत्त्रये तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कु ११५
र्वंत रथसप्तमी येनारोग्यो भवेत्पुत्रस्त्वद्दीपोन्वयसत्तम व्रतस्यास्य प्रभावेन प्रभावात्तभास्क

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

येत्तन्निसिपेत ततोविसृज्यतंविप्रंस्वपेत भूमौजितेंद्रियः ततः प्रातःसमुत्थायकृत्वावश्यंशुचिर्नरः
कारयित्वारथंदिव्यंकिंकिणीजालमंडितं सर्वोपस्करसंयुक्तंरत्नैःसर्वांगचित्रितम् कांचनंराजतं
चापिहयसारथिसंयुतम् ततोमध्याह्नसमयेकृत्वास्नानादिकंव्रती गतिर्यग्वीक्षमाणस्तुपाखं
डालापवर्जितः सौरसूक्तंजपन्मंत्रंमागच्छेतस्वमालयं निर्वर्त्यनित्यकार्याणिकृत्वाब्राह्मणवाच
नम् वस्त्रमंडपिकामध्येस्थापयेत्तंरथोत्तमम् कुंकुमेनसुगंधेनचर्चयित्वासमंततः मालाभिःपु
ष्पदीपानांसमंतात्परिवेष्टयेत धूपेनागरुमिश्रेणधूपयित्वातथोपरि रथेसंस्थापयेद्भानुंसर्व
संपूर्णलक्षणं वित्तानुरूपंहेमंवावित्तशाठ्यविवर्जितः शाठ्यात्प्रजायतेवैकल्यंवैकल्याद्विफलंफ
लं ततोदेवंसमभ्यर्च्यसहस्रारश्मिं पुष्पधूपैस्तथागंधैर्वस्त्रालंकारभूषणैः फलैर्नानावि
धैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यैर्धृतपाचितैः पूजयेद्भास्करंभक्त्या मंत्रैरेभिस्त्रिभिःक्रमात् भानोदिवाकरादित्य
मार्तंडजगतांपते अपांनिधेजगद्वंद्यसंभूतभावनभास्कर अणतार्तिहराचिंत्याविश्वचिंतामणेविभो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

77

व्र.कौ. दद्दर्श रथसप्तम्याः क्रियमाणं व्रतं नृप । व्रतदर्शनमाहात्म्यादुत्पन्नो जवरे तव श्रद्धा तावि भवेद्य
११४ स्मात्तेन च व्याधितो भवत् ततः स राजा पप्रच्छ किमेतस्य विधीयताम् यस्य संदर्शनात्प्राप्तो लोभी
ष्टनिकेतनम् तदैव क्रियतां राजन् रथसप्तमिसंज्ञितम् व्रतं पापहरं येन चक्रवर्तित्वमाप्य
कृत्ते= ते राजोवाच ब्रूहि विप्र व्रतं तस्य सविधानं समंत्रकं ईश्वराणां दरिद्राणां सर्वसंपत्प्रदायकं
द्विज उवाच शुक्लपक्षे तु माघस्य षष्ठ्यामामंत्रये हरिं स्नानं शुक्लतिलैः कार्यं न य भावेत्कुत्र
चित् विमले सलिले राजन् विधिवद्धर्मितः देवादीन् र्जयित्वा तु गत्वा सूर्यालयं ततः
सूर्यं सम्यक् नमस्कृत्य पुष्पधूपाक्षतैः शुभैः आगस्त्य भवने पश्चात्तपं च यज्ञोऽग्निर्वेप्यत
संभोज्यातिथिभ्यः स्वां च बालभ्रस्ताश्रितान्स्वयं विद्यमाने दिने यावत्तावत्प्रतस्कोलवर्जितं रा
त्रौ विप्रं समाहूय विधिज्ञं वेदपारगं स पृष्ट्वा नियमं कुर्यात् सूर्यमाधाय चेतसि सप्तम्यां तु निरा ११४
हारो भूत्वा भोगविवर्जितः भोऽस्य देवं यां जगन्नाथ पान्निर्विघ्नं तत्र मे कुरु इत्युच्चार्य नृपश्रेष्ठ तोयं तो

श्रीमान् ४२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तमाख्यानंव्रतमुत्तमं कुरु देवकि यत्नेन जीवपुत्रा भविष्यसि श्रीकृष्ण उवाच इत्युक्त्वा तु मु
निश्रेष्ठस्तस्यै वांतरधीयत चकार सर्वं यत्नेन यदुक्तं तेन धीमता व्रतस्यास्य प्रभावेन देवकी
सामजीजनत् तस्मात्पार्थ नरैः कार्यं स्त्रीभिः कार्यं विशेषतः व्रतं पापप्रशमनं सुखसंतति
वर्धनं एवं यः शृणुयाद्भक्त्या यश्चैतत्संप्रतिपादयेत् व्रतमाख्यानसहितं सोपि पापैः प्रमुच्यते
साख्यानकं व्रतमिदं सुतसौख्यकामा या स्त्री करिष्यति शिवं हृदये निधाय दुःखं विहाय च
दुःशोगतकल्मषौघा सा स्त्री व्रतात्भवति शोनकजीववत्सा इति श्रीभविष्योत्तरे मुक्ताभर
माघ णसप्तमीव्रतम् अथ शुक्लसप्तम्यां रथसप्तमीव्रतं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे युधिष्ठिर उवाच
कथं सा क्रियते कृष्ण मनुष्यैः रथसप्तमी चक्रवर्त्तित्वफलदा या विख्याता त्वया मम श्रीकृष्ण
उवाच आसीत्कांबोजविषये यशोवर्मा नराधिपः वृद्धे वयसि तस्यासीत्सर्वव्याधियुतः सु
तः तत्कर्मपाकं सोपृछत्ताविनीतं द्विजपुंगवं स प्राह राजन्वैश्यो यं कृपणः पूर्वजन्मनि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कुप५   79

व्र.कं. प्रजामवाप्स्यसि देव्युवाच अलन्नाख्याहि मेसम्यक्व्रतमेतत्सुखप्रदं संतानवृद्धिकरणं
११२ शिवलोकस्थितिप्रदं लोमश उवाच भद्रे भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये स्नात्वा शि
वंमंडलके लेखयित्वा सहाविकं तत्र संपूज्य सप्तम्यं कुर्याद्दधाकरेणं यावज्जीवं म
यात्मानु शिवस्याविनिवेदितः इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रभृति दोरकं सौवर्णं राजतं
वटकानू: वापि सौत्रं वा धारयेत्करे मंडकान्वाष्टिकौ दद्यात्मासे यथाशेषवाद्विजे स्वयं तान्भक्षयेभोक्
व्याव्रतभंगभयाच्छुभे प्रतिमासं तत्सप्तम्यां पूजयेद्विशेषतः कुर्यादेवं व्रतं भद्रे वर्षां
ते पितृदेवांकि कारितां मुद्रिकां बध्नीत हैमीं रूप्यां स्वशक्तितः ताम्रपात्रोपरि स्थाप्य शील
शोभ्यां निवेदयेत् आचार्याय विशेषेण सुवर्णस्यांगुलीयकं पुष्पकुंकुमसंयुक्तैर्लाक
लाजनसूत्रकैः सहार्पयेत्ततीया एवं तस्याः पित्वानुव्रतं संततिवर्द्धनं सर्वपापविनि ११३
र्हिंताम्मुक्तासो रत्नस नामयं संतानं वर्धयित्वा च शिवलोके महीयते एतत्ते सर्वमाख्या

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्वाविष्टा राज्ञी सा नयवल्लभा ॥ इति तथ्यं महाभागे किं त्वया सुकृतं कृतं दानं व्रतं तपो वा
वा पुष्कलं पुण्यमुपोषणं येन ते निहताः पुत्राः पुनर्जीवंत्यनामयाः ॥ तथा हि वद पुत्रं च
जीवद्वत्सा प्रभानना ॥ प्रमुक्ताभरणा नित्यं भर्त्तृश्चैतस्य वांछिता ॥ सतीव शोभते भद्रे विद्यु
८ द्दाम्नीमये यथा ॥ भवत्युवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि जन्मांतरविचेष्टितं किंचिद्विस्मरणं स या
वीमया ध्यायं कृतं हितं ॥ भवाभ्यां व्रतवैकल्यं प्रमत्ताभ्यां वरानने ॥ येन त्वं लवगी जाता
जाताहं कुक्कुटी तथा ॥ तथापि व्रतवैकल्यं त्वया चापल्यतः कृतं ॥ मया तु सर्वभावेन चैत
त्साध्यायशंकरं ॥ तिर्यग्योन्यनुसारेण मनोवृत्ताद्यनुष्ठितम् ॥ एतद्धि कारणं भद्रे नान्यत्कि
चित्करोम्यहं ॥ लोमश उवाच ॥ इत्याकर्ण्य च संस्मृत्य पूर्वजन्मविचेष्टितं ॥ ईश्वरी च तया सार्द्धं
पुनः सम्यक्चकार ह ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन पुत्रपौत्रादिसंभवं ॥ भुक्त्वा च सौख्यमतुलं मृता
शिवपुरं गता ॥ तस्मात्त्वमपि कल्याणि व्रतमेतत्समाचर ॥ आरभ्यो मासि नत्रते दिव्ये जीव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उ.की.
११२

श्रिया भूषिता भूषणावरै रूपेणालंकृतास्त्वयं तस्यां बभूवुरष्टौ च पुत्राः सर्वे गुणान्विताः मा
त्वद्रूपसंपन्नाः पितृवद्धर्मशीलिनः सर्वे ते ते न तत्र जाते जातिस्मरे किल पुनर्निरं
तराश्रीतिस्तयोरासीद्यथा पुरा कालेन बहुतिथे जाते त्यक्ताशा त्यक्तयौवना मध्ये वयसे राज्ञी
च पुत्रमेकमजीजनत् ईश्वरो रोगिणं मूकं प्रज्ञाहीनं च वाविस्वरं तादृशोपि महाभागे सतो
सौ नववार्षिकः ततस्तां भूषणा दुष्टुमी स्वशीपुत्रदुःखितां सखीभावादतिस्नेहात्सुचेतःसे:
परिचारिता अल्पकाभरणा भद्रा स्वरूपेणैव भूषिता सा हि भद्रा द्विजस्या भार्या भूषण
नामिका पुरोहितस्य कालेन कुक्कुटी बहुपुत्रिणी तां दृष्ट्वा तादृशीं भर्यां प्रजज्वालेर्ष्य
शी रुषा ततो गृहे प्रेषयित्वा ज्वालिनी तीव्रमत्सरं चिंतयामास सा शीघ्रं तस्याः पुत्रवधं प्र
ति निश्चित्य चेतसा क्रूरा घातयामास ततस्तु तान् हताहतास्ते पुत्राः पुनर्जीवंत्य नामयाः ११२
तदद्भुततरं दृष्ट्वा सा चीमाहूय भूषणां उपविश्य मनेश्रेष्ठे बहुमानपुरःसरं सपृच्छदिस्म
त्तु=

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विधिं लेखयित्वाशिवं शांतं सुमया सह शंकरं गंधपुष्पादिभिर्भक्त्या पूजयित्वा यथाविधि
प्रणम्य गंतुकामास्ते पप्रच्छुर्वै रविप्रियः ता ऊचुः शंकरो ऽस्माभिः पार्वत्या सह पूजितः बध्वा
सूत्रमयं तंतुं शिवस्यात्मा निवेदितः धारणीयमिदं तावद्यावत्प्राणविधारणं तासां तद्
वचनं श्रुत्वा सख्यौ चैते तापि देवकि कृत्वा तु सममयं तत्र बबंधादोर्मूले तु दोरकं ततस्ताः स्वगृ
हं जग्मुः स्वसखीभिः समावृताः कालेन महता तस्यास्तद्व्रतं विस्मृतं शुभं चंद्रमुख्याः त
प्रमत्ताया विस्मृतः स तु दोरकः भद्रमुख्यास्तथा भद्रे विस्मृतं सर्वमेव तत् सताकेऽपि
दृढो राज्ञैः सा वभूव वभूवं गमी भद्रास्या कुक्कुटी जाता त्वं तमंगाश्रुमानने संभूय भूयसमयं
प्राग्व्रतं च कृतं सदा कालेन पंचतां प्राप्ते सखीभावात्सहैव ते प्रदेवमात्रके देवि जातेऽपि
कुले संयुगे ज्ञा... जाता यासीच्चंद्रमुखी पुरा नाम्ना भद्रमुखी यासील्लक्ष्मणा ना
म सा भवत् अग्निमीलस्य सा दत्ता पित्रा तस्य पुरोधसः सती व वत्सभावासील्लक्ष्मणा लक्ष्मणा

83

इतिपूजनम्

व्र॰ कौ॰ सर्वान्कामानवाप्नोति पुत्रैः पौत्रैश्च मोदते ॥ अथ कथा ॥ हेमाद्रौ भविष्योत्तरे श्रीकृष्ण उवाच ॥ मुनीन्द्रो

१११ लो... मशो नाम मथुरायां गतः पुरा ॥ सोर्चितो वसुदेवेन देवक्या च युधिष्ठिर ॥ उपविष्टः कथाः पुण्याः

कथयित्वा मनोरमाः ॥ ततः कथयिते भूप कथामेतां प्रचक्रमे ॥ कंसेन ते हताः पुत्रा जाता जाताः पुनः पु पु

नः ॥ मृतवत्सासि देवकि त्वं पुत्रदुःखेन दुःखिता ॥ यथा चंद्रमुखी दीना वभूव नहुषप्रिया ॥ पश्चा

च्चीर्णव्रता चैव वभूवाजीवत्सका ॥ त्वमपि देवकि तथा भविष्यति न संशयः ॥ देवक्युवाच ॥

कासौ चंद्रमुखी ब्रह्मन्वभूव नहुषप्रिया ॥ किं चीर्णं हि व्रतं दिव्यं तया संततिवर्द्धनं ॥ सपत्न्यादर्पद

मनं सौभाग्यारोग्यदं विभो ॥ लोमश उवाच ॥ अयोध्यायां पुरा राजा नहुषो नाम विश्रुतः ॥ तस्या

सीद्रूपसंपन्ना देवी चंद्रमुखी प्रिया ॥ तथा तत्रैव नगरे विष्णुगुप्तो भवद्द्विजः ॥ आसीत्पुण्यवतां त

स्य पत्नी भद्रमुखी तथा ॥ तयोरासीद्रतिः प्रीतिः स्पृहणीया परस्परं ॥ अथ ते द्वे पि सख्यौ वै स्नाना १११

र्थं शरयूजले ॥ प्राप्ते माघाश्च तत्रैव सर्वा वै नगरांगनाः ॥ तां स्नात्वा मंडलं चक्रुस्तन्मध्ये चोक्तरू

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ति ×२

84

रुपेण कृपया त्वं गृहाण चै कस्तूरिकासमायुक्तं मलयाचलसंयुतं गृहाण चंदनं सोम करोद्वर्तन
हेतवे करोद्वर्तने नारिकेलफलं जंबूफलं नारंगमुत्तमं कूष्मांडं पुरतो भक्त्या कल्पितं प्रतिगृह्य
तामिति फलं पूगीफलं महद्दिव्यं मिलितो रलं समास्यासन्नहिरण्यगर्भं दक्षिणा भक्त्यादीयमिति
पुष्पांजलि नीराजनम् यानि कानि चेति प्रदक्षिणा महादेव महाराज मम्याप साम्रनाशन अस्माकं कुर्वतां प
:४४ जां साधुर्वा साधुर्यो ज्ञितो ज्ञानतो ज्ञानतो वापि भवतो विहितो चया संपूर्णेय तु विश्वेशो विमलः
ल को मस्तु तां यावो हमिति प्रार्थना देवदेव जगन्नाथ सर्वसौभाग्यदायक गृहीयां दोररूपं त्वां पुत्र
पौत्रप्रवर्द्धनं दोरकग्रहणम् सप्तसामोपगीतं त्वां धारयामि जगद्गुरो सूत्रग्रंथिस्थितं नित्यं धारया नृ ३
मि स्थिरो भव इति वयनं मंत्रकांत्र रक्षानृपर्ण घृतान्नं दक्षिणायुतान् एकादश शानकृतं ब्राह्म
णाय कुटुंबिने वेदशास्त्रप्रवीणाय स्याल्लोमस्य लक्ष्ये शंकरं प्रतिगृह्णाति शंकरो वै ददाति च शं
करस्तारको स्माकं शंकराय नमो नमः इति वायनम् एवं याप्रजनं कुर्यात्सोमस्यैव रसमच

हर पापानि सर्वाणि शिवं कुरु दयानिधे प्रस । २
न्नः सन्नुमां कांत दीर्घायुः पुत्रदो भव ×३
श्रीरामदेवको गौरखं अथ ×३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ग्रा०दे० ४२

ग्र०कं० मध्वाज्यशर्करासिद्धम्धयापरिकल्पितं शंकरप्रीतयेचेदंमधुपर्कंनिवेदये मधुपर्कं पंचा
११ मृतस्नानं पञ्चामृतेनवारिणांस्नानेंकुरुमहादेवविजयाकांतयासह पंचामृतेणे तिस्नानं स्ना
नार्थमहादेवसीतापापप्रनाशनं वस्त्रयुग्मंमयादत्तमहतंप्रतिगृह्यताम् तेयज्ञंवस्त्रं उप
वीतंसोत्तरीयंनानाभरणभूषितं गृहाणसोमविमलंमयादत्तमिदंशुभं तस्मायज्ञात्सर्व
हुतः यज्ञोपवीतं मलयाचलसंभूतंस्तगंधियनसारकं चंदनंदेववरदनगृहाणवनितायुतं
गंधं नातीचंपकपुन्नागवकुलैः पारिजातकैः शतपत्रैस्रकहारैरर्चयेहंउमापतिं तस्मादश्वां
श्वांपुष्पाणि त्रैलोक्यपावनानेतपरमात्मंजगद्गुरो चंदनागरुकर्पूरंधूपंदास्यामिशंकर
धूपं शुभवर्त्तियुतंसर्पिर्लोलितेवह्निनायुतं दीपमेकंनेकार्कप्रतिमाकल्ययान्वितमिति दीपं
पायसापूपकशर्करादुग्धान्नंसगुडोदनम् दिव्यान्नंषड्रसोपेतंसुधारससमन्वितम् समर्प ११
यामिदेवेशकिंकरःशंकरायते नैवेद्यं पुनराचमनंशुद्धंकुरुसोमावुनामुना मुखशुद्धिक

नू म२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सर्वतोविस्मयं जगज्जीवनीयाति रक्षणात् ज्वालिनी हर्षिता वरदा प्राणिपत्य पातिव्रता याचेमा
तन्ने भूयो नो वैधव्यं च वियोगता अन्यापि शीतलायास्तु व्रतं नारी करिष्यति अवैधव्यम
दारिद्र्यमवियोगः सम्भवेत्ता इत्युक्तान्तर्दधे देवी शीतला कामरूपिणी शीतलायाव्रतं लब्ध्वा
जगामालीपवेश्मनि पद्मानिवासप्रभृति विश्ववंद्य समहेलो साधितसर्वमंगला प्रसाद
मासाद्य च शीतलाया नित्योत्सवा या वर्तितव्रतभव इमाखोभविष्ये शीतलाव्रतम् अथ ध्या इति
नम्त्कमसमन्वां मुक्ताभरणभूषितप्रजा देवदेव महेशान परमात्मन् जगद्गुरो प्रतिपादितया
सोमपूजया पूजयाम्यहं इत्यावाहनं अनेकरत्नखचितं सौवर्णमणिसंयुतं मुक्तान्वितं महा
देव सर्वविद्यापरायण [illegible]नं ध्यानगम्य सतां शंभो सर्वेश्वर नमोस्तु ते इति पाद्यं इदमर्घ्य
मनर्घ्यत्वममराधीश शंकर किंकरीभूतया सोमया दत्तं गृहाण वै इत्यर्घ्यं गंगादिस
र्वतीर्थेभ्यः समानीतं सुशीतलं जलमाचमनीयार्थं गृहाणेश सोमयाहृतं इत्याचमनम्
गृहाणासनमुत्तमम् इत्यासनम् पाद्यं गृहाण देवेश ४३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ब्र.की. तोषयामास शीतलां पूजयित्वा च तां देवी स्वपदं गंतुमुद्यता शीतलाया वरं गृह्य सह सख्या च
१.९ प्रस्थिता यथा च देहं श्वशुरस्य स्वभर्त्ता किं नु वसति सरोवरे समायाता तोन्वेषयं शीतविग्रहः श्री
तलाणो निद्रया सुप्तः पूर्वकर्मप्रभावतः दष्टो भुजंगरूपेण संयुक्तः पूर्वकर्मणा विज्ञाय तं पतिं
दृष्ट्वा शीतलायाः पतिव्रता वरं संगृह्य बालाया रुरोद करुणं बहु तयोस्तु रुणं दयसोर्या
ग्य सौभाग्यदर्शनात् रुदंती करुणं बाला शोचयामास तं द्रुतम् यावन्न परलोकस्थं जनं सं
गत्य तत्क्षणे कुशलेन सहैवाद्य अनुगच्छामि वह्निना तस्मात्संसाधयिष्यामि पावकं पति
ना सह अर्जयित्वा दिवं दिव्यं संक्षयं च भवांतरे शीतलाउवाच वत्से किमिदमित्युक्तं नश्रु
तं वरं वर्णिनि शीतला व्रतचारिण्या वैधव्यं नैव जायते स्वयमुक्त्वा पाकल्याणि यतिं सुप्त
गृहे तदा बोधयाद्य त्वया चीर्णं व्रतं वैधव्यनाशनं इत्युक्त्वा बोधयामास भर्त्तारं सा पतिव्र १.९
ता भर्त्तापि मुदितो दृष्ट्वा स्वां प्रियां व्रतकर्मणा दृष्ट्वा तु महदाश्चर्यं तत्र ग्रामस्थापि नो जनाः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्रीमोचः 88

चारुहासिनी तस्यै श्रीमन्नं यामास जामाता कृतविग्रहः रथमारुह्य हे स्वामिन् यास्यामि स्वपु
रे गृहे तस्याः पिता त्वुवाचेदं दंपत्योः शुभहेतवे पुत्रि त्वं सुस्थिरा भूत्वा वारमेकं क्षमस्व मे
सीतलासप्तमीनामव्रतं चरस्व ते शुभे सौभाग्यारोग्यजनकं श्रवैधव्यप्रदं तथा कन्योवाच
तात तत्र परिज्ञातं यदुक्तं यद्य योनिना पतिव्रतासमो धर्म्मो नास्ती ह भुवनत्रये ततस्ताकार
यामास शीतलाव्रतमुत्तमं पुत्रीं संप्रेषयामास ब्राह्मणो ब्रह्मपारगः व्रतोपकरणं पुत्री मार्गे
पृच्छ्य सरोवरे मार्गे पथ्यानि संगृह्य व्रतोपकर[illegible]शुभा शीत
लापूजने हेतो गत्वा साध्वी सरोवरं तत्र दृष्ट्वा तया मोहात्तडागे विधिसाधने वभ्राम सा वने भ्रान्त्वा
स्मरंती शीतलाव्रते भ्रांतिश्रांता यया मोहात्त भयेन करुणं वहु स्मरंती शीतलां नारी वृद्धरूपा द
दर्शसा स्ववासरे विज्ञानी हि साध्वी सा वरवर्णिनी भविष्यति चिरं जीवी भर्त्ता ते भक्तवत्सले श्रागः
छ पूजनार्थाय दर्शयामि सरोवरं तया सह गता साध्वी तडागे विधिपूर्वकं पूजयामास शर्वाणी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

89

ब्र·कं· मस्तकामिति कुंभे संस्थाप्य येद्देवीं पूजयेन्नाममंत्रतः। शीतले दह्र मे पापं पुत्रसौख्यफलप्रदे
१०८ धनधान्यप्रदे देवि पूजां गृह्ण नमोस्तु ते इति प्रार्थना पूजां विधाय शीतले शीतलाकारे सर्वैश्वर्य
सुतप्रदे श्रावणस्यासिते पक्षे अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते इत्यर्घ्यं दद्यात् शीतलेन्नानि पक्वानि दध्यासमन्वि
तानि च नैवेद्यं च प्रकुर्वीत घृतमिश्रं च सुंदरि गोश्रेणां भोजयेत्सम्यक् पूजनीयाः प्रयत्नतः इति पूजावि
धिः अथ कथा हेमाद्रौ भविष्यत्पुराणे कृष्ण उवाच प्रसिद्धं श्रूयतां रम्यं नगरं हास्तिनापुरं इंद्रप्र
स्थेश्वरो राजा भूत्तत्र नृपतिर्लोकपालकः धर्मशर्म द्विजो नाम यस्य भार्या यशस्विनी क्रियानाम्नी च साध्वी
च दानशीला प्रियंवदा बभूव प्रथमं पुत्रो महाधर्मेति नामतः। बभूव पितुर्गृहे सर्वा गुणगणसुं
दरी नानारूपेण सा बाला सर्वापि सद्गुणाधिका सामुद्रिकगुणोपेता पद्महस्ता प्रियंवदा व कृशोदरा = धि
रोहिदेहमानेन लक्ष्मीवान् रूपवान् गुणैः समाययौ च जयाहपाणिग्रहणपूर्वकं कदाचित्सा पितु १०८
र्गृहे जामाता नयनाय च आजगाम परिजनैः तस्यागमनोत्सुकः श्रवणस्य च पितुः पादोत्वरितं
नंदते पितृवाक्सत्या कालेन्यस्मिन् ततो जनतु द्वितीया च तथा पुत्री तस्य जाता तत्र सौनामा पुत्री लक्ष्
णसंपन्ना शुभकारीति नामतः ४४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्र वैशाखशुक्लसप्तम्यां गंगोत्पत्तिस्तज्जातोक्ता पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे वैशाखशुक्लसप्तम्यां ज
ह्नुना जाह्नवी स्वयं क्रोधात्पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरंध्रात्तु दक्षिणात् तां तत्र पूजयेद्देवीं गंगां गगनमे
खलेति हरिवंशपुराणोक्तव्रतं तत्र प्रातः स्नानमभिधाय गंगायाव्रतकं तत्रैवोक्तं यशस्करं स्त्रीणा
नमप्यधिकं कार्यं प्रसवस्य महोत्सवे जले अथ वा जले स्नानं शुक्लपक्षे हरिप्रिये एतद्गंगाव्रतं नाम स
र्वकामप्रदं शुभे सप्तसप्त च सप्ताथ कुलानि हरिवल्लभे स्त्री तारयति धर्मज्ञे गंगाव्रतकचारिणी
देयं कुंभसहस्रं तु गंगाया व्रतके शुभे तारणे पारणे चैव तद्व्रतं सर्वकामिकमिति गंगाव्रतम् ॥
अथ शुक्लादिश्रावणकृष्णसप्तम्यां शीतलाव्रतं तत्र मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यं तथा च माधवीये सारी
तः प्रजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिरिति अथ तद्विधिः मासपक्षाद्युल्लिख्य ममावैधव्यादा
रिपुत्रपौत्रयोगक्षेमसौख्यधनधान्यप्राप्तये शीतलाव्रतं करिष्य इति संकल्प्य कुंभं संस्थाप्य तदुपरि शीत ६
लां पूजयेत् तत्र तद्ध्यानम् वंदेहं शीतलां देवीं रासभस्थां दिगंबरां मार्जनीकलशोपेतां सूर्पालंकृत

त्रै ४२

व्य इति संकल्प्य यथामिलितोपचारैः शीत
लां पूजयि ४२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

९१

व्र.कं. मार्गवीं लक्ष्मीं दत्वार्घ्यं कार्त्तिकेयाय यास्थितो वै दक्षिणामुखः । रक्ताक्षतोदकैः पुष्पैः मंत्रेणानेन सु
१७ व्रत सप्तर्षिदारज स्कंद सेनाधिप महाबल रुद्रोमाग्निज षड्वक्त्र गंगागर्भ नमोस्तु ते प्रीयतां देव
सेनानीः संपादयतु हृद्गतं दत्वा विप्राय चामान्नं यच्चान्यदपि वर्त्तते पश्चाद्भुंक्ते तु सो रात्रौ भूमिं
कृत्वा तु भाजनं एवं षष्ठीव्रतस्यास्य उक्तं स्कंदेन यत्फलं तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं मयाखिलं
षष्ठ्यां फलाशनो यस्तु नक्ताहारो भविष्यति शुक्लायामथ कृष्णायां ब्रह्मचारी समाहितः । तस्य सिद्धि
र्धृतिः पुष्टिः राज्यमायुरनामयं पारत्रिकं चैहिकं च दद्यात्स्कंदो न संशयः यं शक्तो नोपवासस्य
स नक्तेन व्रती भवेत् तैलं षष्ठ्यां न भुंजीत न दिवा कुरुनेदनं यस्तु षष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्यान्नरनसत्त
मः सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो गांगेयस्य प्रसादतः स्वर्गे च नियतं वासो लभते नात्र संशयः इह चागत्य का
लेन यथोक्तफलभाग्भवेत् देवानामपि वंद्योसौ राजराजो भविष्यति इति श्रीस्कंदषष्ठीव्रतं ० १७
इति श्रीमद्भट्टनीलकंठात्मजभट्टशंकरकृतौ व्रतार्के षष्ठीव्रतानि अथ सप्तमीव्रतानि ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

आदित्यं पूजयेद्देवं नामभिः स्वैर्यथोदितैः आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर । प्रभाकर
नमस्तुभ्यं संसारान्मां समुद्धर । भुक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे प्रार्थनामंत्रः नमो
नमस्ते वरद ऋक्सामयजुषां पते नमोस्तु विश्वरूपाय विश्वधात्रे नमोस्तु ते एवं संपूज्य विधि
वद्देवदेवं दिवाकरं पूजयेत्कपिलां धेनुं वस्त्रमाल्यानुलेपनैः दानमंत्रः दिव्यमूर्त्तिर्जगच्चक्षुर्द्वा
दशात्मा दिवाकरः कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु तस्मात्त्वं कादिह्या सर्वलोकस्य पावनी
प्रदत्ता सहसूर्येण मम मुक्तिप्रदा भव इति श्रीहेमाद्रौ स्कांदे कपिलषष्ठीव्रतं अथ सर्वासु षष्ठी
षु स्कंदषष्ठीव्रतं हेमाद्रौ भविष्ये श्रीकृष्ण उवाच षष्ठ्यां फलाशनो राजन्विशेषात्कार्त्तिके नृप
राज्यच्युतो विशेषेण स्वराज्यं लभतेऽचिरात् षष्ठी तिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा उपोष्या सा प्रय
त्नेन सर्वकालं जयार्थिना कार्त्तिके यस्य दायिता एषा षष्ठी महातिथिः देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्तमस्मा
महात्मना अस्यां हि श्रीसमायुक्तो यस्मात्स्कंदोऽभवत्पुरा तस्मात्षष्ठ्यां न भुंजीत प्राप्नुयाद्भार्गवीं सदा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ब्र.कै.
१.६

ततः प्रदक्षिणां कृत्वा दत्वा ब्राह्मणे पुंगवान् आशीर्वादान्वदेयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमान् आरो
ग्यं रूपसौभाग्यं सर्वदुःखविवर्जितः अंते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुखवान्भवेत् यदा स्वर्गात्प्रच्य
ततो राजा भवति धार्मिकः सप्तद्वीपवतीं भुंक्ते भुक्त्वा राज्यमकंटकं अतो व्रतमिदं पुण्यं सर्वदुःखप्र
णाशनं अतः परं प्रवक्ष्यामि दानस्य फलमुत्तमं तदा देवमयं पात्रं महत्तेजास्वयं भवेत् व्रतेन सर्वे व्रत
श्रेष्ठमिदमग्र्यं महाफलं उद्धरिष्यति दातारं नूनमक्षयमव्ययं एते देवगणाः सर्वे भूतसंघातदर्शि
लेप ताः आकाशस्थांबुजं अंतिके सिद्दिवसागमे पात्रभूताय यज्ञपये श्रोत्रियाय कुटुंबिने एवं यः कापि
लोटपात्रविधिं दृष्टेन कर्मणा सयाति परमं स्थानं यावन्नच्यवते पुनः स्कांदे पु भाद्रखंडे तद्विशेषः
ऽपाल्ले मसु भे देशे पुष्पास्तराविभाषिते स्थापयेत्कलशं कुंभं चंदनोदकपूरितं पंचरत्नसमायुक्तं
दूर्वापुष्पास्तरान्विते वस्त्रयुग्मच्छन्नं ताम्रपात्रेण संयुतं रूप्यो रौप्यपलस्यैव चतुरष्टकः सुविचि
त्रितः सौवर्णपलसंयुक्तां मूर्तिं सूर्यस्य कारयेत् कुंभस्योपरि संस्थाप्य गंधपुष्पैः समर्चयेत् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पूजयेत्तत्र शान्त्यां च देवीं स्वविधिवत् गुरुः होमोऽर्कस्य समिद्भिश्च घृतात्सिद्धो तिलैस्तथा संसिद्धं चरु
रुद्रं च घृतं तेन च जुहुयाद्द्विजः आकृष्णेनेति मंत्रेण शतमष्टोत्तरं क्रमात् होमो व्याहृतिभिर्वा पास्त्विष्टकृ
त्तदनंतरं कपिलां पूजयेद्देवीं सवत्सां पापनाशिनीं वस्त्रयुग्मं सघंटां च स्वर्णशृंगां विभूषितां सुवर्णास्यां
रौप्यखुरां कांस्यदोहनकान्वितां मंत्रेणानेन दद्यात्तु ब्राह्मणायेति शक्तितः कपिले सर्वदेवानां पूजनी
यासि रोहिणि सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शांतिं प्रयच्छ मे आचार्यस्य ततो भक्त्या सर्वं पाणौ विनिक्षिपेत
गोमूत्रं हिरण्यं वा ताम्रं क्षीरं यवो लवणं तिलाः एतत्सर्वं प्रदत्वा च कपिलां प्रार्थयेत्ततः कपिले पुण्यक
र्मासि निष्पापे पुण्यकर्मणि मां समुद्धर दीनं च दत्तोऽक्षयं कुरु दिवि वादित्रशब्दैश्च पूज्यसे कपि
लासदा तथा विद्याधरैः सिद्धैश्च मनागगणैर्वृता कपिलारोमसंख्यातास्तत्र देवाः प्रतिष्ठिताः पुच्छ च
स्थं प्रमं चेति नित्यमाकाशसंस्थिताः उत्पन्ना त्वादिता देवी अग्निकुंडात्समुद्भवा नमस्ते कपिले पुण्ये
सर्वदेवनमस्कृते जगन्निवासे महीसत्वे सर्वतीर्थादिमंगले दातारं यजमानोपि तेन तल्लोकं नयस्व वै

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

95

पा.मा. २७३ स्ववेश्मनः आचम्याग्न्यादि सलिलं गोमयं गौरसर्षपान् प्रविशेयुः समालभ्य कृत्वाश्मनि पदं शनैरि
ति अत्रापरो विशेषः शंखेन दर्शितः दूर्वाप्रवालमग्निं वृषभं चालभ्य गृहद्वारे प्रेताय पिंडं दत्वाप
श्चात्प्रविशेयुरिति आशौचे नियमा दर्शिताः अक्षारलवणान्नाः स्युर्निमज्जेयुश्च ते त्र्यहं मांसा
शनं च नाश्नीयुः शयीरंश्च पृथक्क्षिताविति मार्कंडेयेनापि क्रीतलब्धाशनाश्चैव भवेयुः
सुसमाहिताः न चैव मांसमश्नीयुः शेरेयुर्न च योषितमिति गौतमेनापि अधःशय्यासनं ब्र
ह्मचारिणः सर्वे समासीरन् मांसं न भक्षयेयुराप्रदानात् प्रथमतृतीयसप्तमनवमेषूदकक
र्म नवमे वाससां त्यागः अंते त्वन्त्यानामिति प्रदानमिहैकोद्दिष्टश्राद्धं वाससां त्यागस्तु प्रक्षा
लनार्थं रजकार्पणं अंत्यं दशममहः तत्रान्त्यानामन्त्यजपरिग्राह्याणां वाससां त्याग इत्यर्थः
प्रथमेऽहनि प्रेतमुद्दिश्य जलं क्षीरं वा काष्ठशिक्याद्यैः पात्रे ह्युपस्थापनीयं तदाह याज्ञवल्क्यः
जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरं च मृण्मये इति प्रथमतृतीयसप्तमनवमदिवसानामन्य
तमस्मिन्नस्थिसंचयनं कार्यं तदाह संवर्तः प्रथमेऽह्नि तृतीये वा सप्तमे नवमे तथा अस्थि
संचयनं कार्यं दिने तद्गोत्रजैः सहेति चतुर्थे दिवसेऽस्थिसंचयनमाह विष्णुः चतुर्थे दिवसे पा.म. २७३
ऽस्थिसंचयनं कुर्यात् तेषां गंगांभसि प्रक्षेप इति अस्थिसंचयने वारनक्षत्रनिषेधो यमेनोक्तः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मापयेत् तद्देवोत्तरं तंत्रं दर्शे समापयेत् नार्वाग्दर्शाद्यानि इदमनोरसकृत्त्वविषयमिति केचित् य
त्तु गौतमेनोक्तं ऊर्ध्वं दशाहाद्दर्शेऽप्येतन्नत्र सर्वं समापयेत् पित्रोस्तु यावच्छौचं दद्यात्पिंडान्
जलांजलीनिति तत्त्रिरात्रादर्वाग्दर्शाद्यानि वेदितव्यं महान्तरमिति गालवेन विशेषितत्वा
त् पिंडोदकदानानंतरं बांधवैः शान्त्यर्थं भाषणं कार्यं तथाच याज्ञवल्क्यः कृतोदकान्समुत्ती
र्णान्मृदुशाद्वलसंस्थितान् स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैरिति इतिहासस्वरूपं ते
नैव दर्शितः मनुष्ये कदलीस्तंभनिःसारे सारमार्गणं करोति यः स संमूढो जलबुद्बुदस
न्निभे पंचधा संभृतः कायो यदि पंचत्वमागतः कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेव
ना गंत्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यतीति
कात्यायनोऽपि एवं कृतोदकान्सम्यक् शुद्धशाद्वलसंस्थितान् आप्लुतान्नराचांतांश्च
देयुस्ते तु याचिनः माशोकं कुरुत नानित्ये सर्वस्मिन्प्राणधर्मिणि धर्मं कुरुत यत्नेन यो
वः सह मरिष्यतीति शोके दोषो याज्ञवल्क्येन दर्शितः श्लेष्माश्रु बांधवैर्मुक्तं प्रेतो भुं
क्ते यतोऽवशः अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नत इति आप्लुतानामाचमनानंतरकृत्यं
याज्ञवल्क्येनोक्तं इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः विदश्य निंबपत्राणि नियता द्वा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ २७२ एवं पिंडं दद्यात् तथाच मरीचिः सर्वैरनुमतिं कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतं द्रव्येण चाविभक्तेन सर्वै
रेव कृतं भवेदिति यदा तु पुत्रासन्निधानादिनान्यः पिंडदानं करोति तदा दशाहमध्ये पुत्रसा
न्निध्येपि स एव दशाहांतं पिंडं दद्यात् तदुक्तं गृह्यपरिशिष्टे असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री य
दि वा पुमान् प्रथमेहनि यः कुर्यात्स दशाहं समापयेदिति यथा दशाहं पिंडदाने कर्तृनियमः
तथा द्रव्यनियमोपि तदाह शुनःपुच्छः शालिना सक्तुभिर्वापि शाकैर्वाप्यथ निर्वपेत् प्रथ
मेहनि यद्द्रव्यं तदेव स्याद्दशाहिकमिति यदा तु दशाहमध्ये दर्शपातस्तदा दर्श एवोत्तरतं
त्रं पिंडोदकदानं तत्समापयेदिति तदाह ऋष्यशृंगः आशौचमंतरा दर्शो यदि स्यात्तत्र वै
ल्लिनः समाप्तिं प्रेततंत्रस्य कुर्यादित्याह गौतम इति भविष्यपुराणेपि प्रवृत्ताशौचतंत्र
स्तु यदि दर्शः प्रपद्यते समाप्य चोदकं पिंडान् स्नानमात्रं समाचरेदिति पैठीनसिरपि आ
द्येदेवच कर्तव्या प्रेतपिंडोदकक्रिया छिद्रेदवे तु कुर्वाणः पुनः शावं समश्नुत इति
मातापितृविषये तु विशेषो गालवेनोक्तः पित्रोराशौचमध्ये तु यदि दर्शः समापतेत् राम २७२
तावदेवोत्तरं तंत्रं पर्यवस्येदहान्यरमिति पित्रोराशौचमध्ये त्रिरात्रात्परं यदि दर्शः स

नाऽऽहितन्भगिन्यादिः स्वस्त्रीयो मातुलेयः अत्र दौहित्रानां मातामहादीनां सपिंडवदुदकदा
नं नित्यं कार्यं सख्यादीनां तु कामेन नित्यत्वं तथाऽकरणे प्रत्यवायाभावादिति उदकदाना
नंतरं पिंडदानमधिकं तेषां तथा चाविष्णुः प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वा एकं च पिंडं कुशेषु
कार्यं दद्युरिति पिंडोदकदानं च यावदाशौचं तदाह मरीचः यावदाशौचं तावत्प्रेतस्योदकं पिंड
च दद्युरिति वर्णानुक्रमेण पिंडसंख्यानियमः पारस्करेणोक्तः ब्राह्मणे दशपिंडास्तु क्ष
त्रिये द्वादश स्मृताः वैश्ये पंचदश प्रोक्ताः शूद्रे त्रिंशत्प्रकीर्तिता इति आशौचह्रासे यथा
वदाशौचमिति विष्णुवचनात् पिंडसंकोचप्राप्तौ शातातपः अशौचस्य च ह्रासे पिं
डान्दद्याद्दशैव त्विति त्रिरात्राशौचपक्षे दशपिंडदानप्रकारः पारस्करेणादर्शितः प्रथ
मेऽह्नि देयास्त्रयः पिंडाः समाहितैः द्वितीये चतुरो दद्यादस्थिसंचयनं तथा त्रींस्तु द
द्यात्तृतीयेऽह्नि वस्त्रादीन्क्षालयेत्तथेति उदकदानवत्पिंडदानं न सर्वैः कर्तव्यं स्वपितुः
पुत्रेणैव तदभावे सन्निहितेन सपिंडेन तदभावे मातृसपिंडादिना तदाह गौतमः पुत्रा
भावे सपिंडा मातृसपिंडाः शिष्याश्च दद्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्याविति पुत्रेष्वपि ज्येष्ठ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रमा

९९

पा॰मा॰
२७१

वं दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वा सतिलं तत्र पृथक् सकृदिति पैठीनसिरपि प्रेतं मनसा ध्यायन्
दक्षिणामुखस्तिलोदकांजलीन्निनयेदिति एतच्चायुग्मतिथिषु कार्यं प्रथम
तृतीयपंचमसप्तमनवमेषूदकक्रियेति गौतमस्मरणात् प्रेतोपकारविशेषापे
क्षया तु यावदाशौचदिनानि तावदुदकदानावृत्तिः कार्या तथा च प्रचेताः दिने
दिनेंजलीन्पूर्णान्प्रदद्यात्प्रेतकारणात् तावद्वृद्धिश्च कर्तव्या यावत्पिंडः समाप्य
त इति यावद्दशमः पिंडः समाप्यते तावदंजलिवृद्धिः कार्येत्यर्थः अत्रापरो विशे
षस्तेनैवोक्तः नदीकूलं ततो गत्वा शौचं कृत्वा यथार्थवत् वस्त्रं संशोधयेत्पादौ
ततः स्नानं समाचरेत् सचैलस्तु ततः स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः पाषाणं ततस्त्वा
दाय विप्रे दद्याद्दशांजलीन् द्वादश क्षत्रिये दद्याद्वैश्ये पंचदश स्मृताः त्रिंशच्छूद्रा
य दातव्यास्ततः संप्रविशेद्गृहं ततः स्नानं पुनः कार्यं गृहशौचं च कारयेदिति अत्रा
तिभिरपि कैश्चिदुदकदानं कर्तव्यं तदाह याज्ञवल्क्यः पूर्वं मातामहाचार्यप्रेता
नामुदकक्रिया कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजामिति प्रत्तापरिणी

राम
२७१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तु श्रौताग्निना दग्धव्यः अनाहिताग्निर्गृह्याग्निना इतरो लौकिकेन तथाह वृद्धयाज्ञवल्क्यः
आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः अनाहिताग्निरेकेन लौकिके केनेतरो जन
इति एकेन गृह्याग्निना दाहः अन्नमपनाद्यनन्तरं कार्यः तथा च कात्यायनः दुर्बलं स्नाप
यित्वा च शुद्धचैलाभिसंवृतं दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिष्मत्यां निवेशयेत् घृतेनाभ्य
क्तमाप्लुत्य सवस्त्रं चोपवीतिनं चंदनोक्षितसर्वांगं सुमनोभिर्विभूषयेत् हिरण्य
शकलान्यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु मुखेष्वथ स्वेति धायेनं निहरेयुः सुतादयः आ
मपात्रेन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् एकोनुगच्छेत्तस्यार्द्धमर्द्धपथ्युत्सृजे
द्भुवि अर्द्धमादहनं प्राप्य आसीनो दक्षिणामुखः सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलं पिण्ड
दानवदिति पिंडदानविधिना आदहनं श्मशानपर्यंतमानीतमन्नं प्रक्षिपेद
इत्यर्थः दाहानंतरं चितिमनवेक्षमाणो ज्ञातयो जलसमीपं गत्वा स्नात्वोदकं
सकृत्त्रिर्वा दद्युः तथा च कात्यायनः अपानवेक्ष्य चैनमापः सर्वे एव शवस्पृशः
स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले गोत्रनामपदांते च तर्पयामीत्यनंत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ अननुगमादिविषयस्तु याज्ञवल्क्येन दर्शितः आश्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः यम
२७० सूक्तं तथा गाथां जपद्भिर्लौकिकाग्निना स दग्धव्य उपेतश्चेदाहिताग्न्यावृतार्थवदिति
ऊनद्विवर्षादितरः स पूर्णद्विवर्षो मृतो ज्ञातिभिः सपिण्डैः श्मशानभूमिं यावदनुगन्तव्यः
तथा यमसूक्तं परेयिवांसमिति षोडशर्चं तथा यमदेवत्या गाथाश्च जपद्भिर्लौकिका
७ ग्निना स दग्धव्यश्च उपेतः उपनीतश्चेत्ततः तदाहिताग्निसंस्कारप्रकारेणार्थवत्प्र
योजनं यद्यथा भवति तथा दग्धव्यः अयमभिप्रायः येषां भूशोधनप्रोक्षणादीनामाहि
ताग्निविहितसंस्काराणां द्वारं कार्यरूपं प्रयोजनमस्ति तान्यनुष्ठेयानि यानि तु मार्थानि ना
पात्रप्रयोजनादीनि नानुष्ठेयानि यथा कृष्णलेष्वतिदेशप्राप्तस्यावघातप्रोक्षणा
दिषु द्वारलोपादवघातादीनामननुष्ठानं प्रोक्षणादीनां त्वनुष्ठानमिति अत्र लौ
किकाग्निगृह्यसंज्ञानान्तराग्निरभावेन तत्सद्भावे तु तन्मध्ये नोऽग्निर्ग्राह्यः ननु लौकिको
ऽग्निः तस्याग्निसंपाद्यकार्यमात्रार्थत्वेनोपपत्तेः लौकिकाग्निश्चाण्डालाग्न्यादिव्य राम
तिरिक्तो ग्राह्यः तेषां निषिद्धत्वात् तथा च देवलः चण्डालाग्निरमेध्याग्निः सूतका २७०
ग्निश्च कर्हिचित् पतिताग्निश्चिताग्निश्च न शिष्टग्रहणोचिताः इति आहिताग्नि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शेषास्त्रवर्णेऽपि बालानां समसमवर्णं तत्र क्षत्रियस्य मरणे विप्रयान्तरव्यंजने यदाशौचं क्षिवदि
तं तदेवात्रेति न्यायतो ज्ञावगम्यते अदन्तमरणे विप्रयान्तरव्यंजने स्थिसंचयनात्प्राक्
ब्राह्मणस्य त्रिरात्रमाशौचं क्षत्रियवैश्ययोर्द्विरात्रं तत ऊर्ध्वं द्विजातीनामेकरात्रमेव अ
दन्तस्य स्पर्शविनान्तरव्यंजने स्थिसंचयनादर्वागेकरात्रमाशौचं तत ऊर्ध्वं सद्योतिराशौच
मिति तथाच पारस्करः अस्थिसंचयनादर्वाग्यदि विप्रोऽभ्युपातयेत् मृते शूद्रे गृहं ग
त्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति अस्थिसंचयनादूर्ध्वं मासं यावद्द्विजातयः अहोरात्रेण शुद्ध्यं
दाः ति वाससः क्षालनेन च स्नानेर्दिवसेनैव क्षत्रियवैश्ययोः स्पर्शविनानुगम
ने शूद्रे नक्तेन शुध्यतीति अत्राभ्युपातग्रान्तरव्यंजनमात्रोपलक्षणार्थः स्नानेः
अदन्तस्यास्थिसंचयनादर्वाक्स्पर्शविनानुगमने ग्रान्तरव्यंजने दिवसेनाहोरात्रे
णा शुद्धिः तत ऊर्ध्वं नक्तेन रात्रौ चेदुदयात्प्राक् निवेदनाच्छुद्धिरिति एतच्च शवनिर्हरणा
नुगमनसहान्तरव्यंजनादिनिमित्तमाशौचमसपिंडानां सपिंडानां तु विहितत्वान्ना
स्ति तथाच हारीतः विहितं हि सपिंडस्य प्रेतनिर्हरणादिकं दोषः स्यादसपिंडस्य तत्रा
नाथक्रियास्थिनेनेति प्रेतनिर्हरणादिकमित्यत्रादिशब्देन दाहोदकदानादिकमुच्यते

102

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा.मा. ते तस्यागतः समाप्तिः तां निर्वर्त्याशौचं परिसमाप्य यदा स्थितास्तदा द्विजैरनुगंतव्या गच्छंत
२६९ स्नात्वाइति एवं ब्राह्मणस्य क्षत्रियवैश्यानुसरणे क्षत्रियस्याप्यानुरवैश्यानुसरण
माशौचानंतरमेवानुष्ठेयम् ग्राशौचमध्येप्यानुरव्यंजने त्वाशौचमस्ति तत्र ब्राह्म
णमरणविषयानुरव्यंजने पारस्करः अस्थिसंचयनादर्वाग्ब्राह्मणाः क्षत्रियादि
वीनुरव्यंजनं कृत्वा स्नानमाचरेत् तत ऊर्ध्वमाचमनमाचरेदिति क्षत्रियमरणविष
यानुरव्यंजने क्षत्रियादीनां वैश्यमरणविषयानुरव्यंजने वैश्यशूद्रयोश्च प्रागस्थिसं
चयनात्सचैलं स्नानमात्रमेव तत्सर्वं ब्रह्मपुराणेभिहितं मृतस्य यावदस्थीनि ब्राह्म
णस्य हतानि तु तावद्यो वांधवस्तत्र रोदिति तद्वांधवैः सह तस्य स्नानाद्भवेच्छुद्धिस्ततस्त्वा
चमनं स्मृतं मम सचैलं स्नानमन्यथा अकृते त्वस्थिसंचये कृते तु केवलं स्नानं द्वच वि
दृश्य इज्जनानामिति ब्राह्मणस्य क्षत्रियवैश्यमरणविषयानुरव्यंजने अस्थिसंचयना
दर्वागेकाहमाशौचं सचैलं स्नानं च तत ऊर्ध्वं सचैलस्नानमात्रं तथा च ब्रह्मपुराणे अ राम
स्थिसंचयने विप्रो रोदिति चेत्तथा वैश्ययोः तदा स्नातः सचैलस्तु द्वितीयेहनि शुध्यति कृ २६९
ते तु संचये विप्रः स्नानेनैव शुचिर्भवेदिति क्षत्रियस्य वैश्यमरणविषयानुरव्यंजने वि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ईज्ञाल्लोभाज्ञानदुर्बलः अनुगच्छेन्नीयमानं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ४५ त्रि
रात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य वि
शुध्यति ४६
त्वणः अज्ञानान्मोहाद्वा क्षत्रियं पूर्वमनुगच्छति स एकाहमाशौचं कृत्वा पंचगव्येन शु
ध्यति ब्राह्मणो वैश्यशवानुगमनं कृत्वा द्विरात्राशौचानंतरं षड्भिः प्राणायामैः शुध्य
ति शूद्रशवानुगमनं कृत्वा त्रिरात्रमाशौचं समाप्य सततं नदीं गत्वा शतं प्राणायामा
न्कृत्वा घृतप्राशनेन शुध्यति उपक्रमोपसंहारपर्यालोचनया क्षत्रियादिशवानु
गमनेपि सचैलं स्नात्वाग्निस्पर्श घृतप्राशनान्यनुसंधेयानि एवं च सति क्षत्रियस्य
वैश्यशवानुगमने एकाहं शूद्रशवानुगमने घ्यहं वैश्यस्य शूद्रशवानुगमने एका
हमाशौचमित्यूहनीयम् तथा च कूर्मे एकाहात्क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये स्याद्द्व्यहेन तु
शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनरिति हि ज्ञानी शूद्रशवानुगमनं निषेध
कवाक्यैः शूद्रानुसत्तव्या इत्यनंतरमाह विनिवर्त्येति उदकशब्देनोदकक्रियोच्य
विनिवर्त्य यदा शूद्रा उदकांतमुपस्थिताः द्विजैस्तदनुगंतव्या एष धर्मः सनातनः ४७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ २६८

शौचमाह अनुगम्येति ज्ञातिं सपिंडव्यतिरिक्तं बंधुं सपिंडानुगमनस्य विहितत्वात् अ
ज्ञातिमबंधुं वा समानोत्कृष्टजातिं प्रेतं कामतोयानुगम्य सचैलं स्नात्वाग्निं स्पृष्ट्वा
घृतं प्राश्य शुध्यतीत्यर्थः तथा च याज्ञवल्क्यः अनुगम्याम्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभु
क् शुचिरिति कूर्मेपि प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो योनुगच्छेत कामतः स्नात्वा सचैलं स्पृ
ष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यतीति अत्र च विशेषः कथवेगोक्तः अनुगम्य शवं बुद्ध्या
स्नात्वा स्पृष्ट्वा हुताशनम् सर्पिः प्राश्य पुनः स्नात्वा प्राणायामैर्विशुध्यतीति न च प्र
नष्टाशनस्य भोजनकार्यविधानाद्भोजननिवृत्तिरिति वाच्यं तस्य प्रायश्चित्तत्वेन वि
धानात् प्राणायामैरिति बहुवचनस्य कपिंजलन्यायेन त्रित्वे पर्यवसानात् त्रिभिः
प्राणायामैः शुध्यतीत्यर्थः निकृष्टजात्यनुगमनाशौचमाह क्षत्रियमिति योनु

क्षत्रियं मृतमज्ञानाद्ब्राह्मणो योनुगच्छति एकाहमशुचिर्भूत्वा पंच
गव्येन शुध्यति ४३ शवं च वैश्यमज्ञानाद्ब्राह्मणो योनुगच्छति कृ
त्वाशौचं द्विरात्रं च प्राणायामान्षडाचरेत् ४४ प्रेतीभूतं तु यः शू

राम २६८

तद्व्रतार्थः ब्रह्मचारी आचार्यं वा उपाध्यायं गुरुं वा पितरं वा मातरं वा स्वयं दग्ध्वा व्र
तस्य तत्र भोजनं कृत्वा पतति नो तस्मात्प्रेतान्नं न तु भक्षयेत् अन्यत्र भोजनं कुर्यान्न
चैतैः सह संवसेत् एकाहमशुचिर्भूत्वा द्वितीयेऽह्नि शुध्यतीति ब्राह्मणशववहना
दौ शूद्रं न नियोजयेत् तथा च मनुः न विप्रः स्वेषु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण हारयेत् अस्व
सा र्ग्या ह्याहुतिः स्यात्सा शूद्रसंस्पर्शदूषितेति अत्र स्वेषु तिष्ठत्स्विति विवक्षितं अस्व
र्ग्यत्वदोषश्रवणात् विप्रस्यापि मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् शूद्रं द्विजेनेति य
मोऽपि न शूद्रो यजमानैर्वै प्रेतो भूतं समुद्वहेत् यस्मान्नयति शूद्रोऽग्निं तृणं काष्ठं ह
वींषि च प्रेतत्वे हि सदा तस्य स चाधर्मेण लिप्यत इति ब्राह्मणादिशवनिर्हारे दिङ्नि
यमो दर्शितो मनुना दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तु य
थायोगं द्विजन्मन इति हारीतोऽपि न ग्रामाभिमुखं प्रेतं हरेयुरिति अनुगमना
अनुगमनेच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा स्नात्वा सचेलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं
प्राश्य विशुध्यतीति ४२ ॥

107

पा॰मा॰
२६७

नादेशस्यजातस्य क्रमाशौचं कार्यं तथाच कूर्मे यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रांतमानसः दशाहे
न द्विजः शुध्येद्द्वादशाहेन भूमिपः अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यतीति यस्तु सपि
ण्ड एव प्रेतं निर्हरति न तस्याशौचाधिक्यं प्रेतनिर्हरणस्य विहितत्वात् तदाह देवलः विहि
तेनु सपिंडानां प्रेतनिर्हरणादिकं तेषां करोति यः कश्चिन्नस्याधिक्यं न विद्यत इति आ
धिक्यमाशौचाधिक्यमित्यर्थः समानोदकप्रेतनिर्हरणे दशाहं तदाह स एव यः स
मानोदकं प्रेतं वहेद्वाथ दहेत्तथा तस्याशौचं दशाहं तु अन्येषां तु त्र्यहं विदुरिति ब्रह्म
चारिणः प्रेतवहनकरणे व्रतलोपः तदाह देवलः ब्रह्मचारी न कुर्वीत शववाहादि
काः क्रियाः यदि कुर्याच्चरेत्कृच्छ्रं पुनः संस्कारमेव चेति पित्रादिशवदहने तु न दोषः
तथाच मनुर्देवलौ आचार्यस्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुं निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्र
तेन वियुज्यत इति वसिष्ठोपि ब्रह्मचारिणः शवकर्मणा व्रतनिवृत्तिरन्यत्र मातापि
त्रोर्गुरोर्वेति याज्ञवल्क्योपि आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती सकटा
न्नं च नाश्नीयान्न च तैः सह संविशेदिति व्रती ब्रह्मचारी पित्रादीनां निर्हरणादिकं
कृत्वा यथाशौचिभिः सहवासं तदन्नं च परित्यजति तदा व्रती व्रतचर्यातो न वियुज्य

राम
२६७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सचैलं स्नात्वाग्निं तस्मिन्नेवाह्नि वैश्य विशति स्नेहादिना प्रेतनिर्हरणं कुर्वतो ऽसपिंडस्याशौचमस्ति
तथा च मनुः असपिंडं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बंधुवत् विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवा
न् यद्यन्नमत्ति तेषां यः स दशाहेन शुध्यति अनदन्नन्नमह्नैव न च तस्मिन्गृहे वसे
दिति यस्तु प्रेतनिर्हरणं कृत्वा न गृहे वसति न च तदन्नमश्नाति तस्य त्रिरात्रमाशौचं यस्तु
न गृहे वसन् तदन्नमश्नाति तस्य दशरात्रं यः पुनः प्रेतं निर्हृत्य न गृहे वासं न तदन्नं च परिग्र
ह्णाति तस्यैकाहमित्यर्थः एतत्सवर्णविषयं असवर्णस्य च निर्हारे तज्जातीयमाशौचं का
र्यं तथा च गौतमः अवरश्चेद्वर्णः पूर्ववर्णमुपस्पृशेत् पूर्वो वापरं तच्छवोक्तमाशौचमि
ति उपस्पर्शनं निर्हरणं ब्राह्मणस्य क्षत्रशवनिर्हारे मासमाशौचं क्षत्रस्य ब्राह्मणशव
निर्हारे दशाहमाशौचं भवतीत्यर्थः यस्तु पुनर्लोभात्सवर्णशवनिर्हरणं करोति तस्य
त्रिरात्रमाशौचं भवति तथा च माधुः अवरश्च वरवर्णं वरो वाप्यवरं यदि वहेच्छवं त
दाशौचं दृष्ट्वा त्रिरात्रं भवेदिति असवर्णप्रेतनिर्हारे यदुक्तमाशौचं तत्प्रेतनाभ्यय
ले त्रिरात्रमाशौचं भवतीत्यर्थः यस्तु विप्रः ... यो सवर्णं तु मूल्येन नीत्वा चैव दहेन्न
रः आशौचं तु भवेत्तस्य प्रेतजातिसमं तदेति तथापदि द्रष्टव्यं अर्थलोभात्सवर्णशववह

पा॰ मा॰ अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्व्याल्लभंति ते ३९
२६६ न तेषामशुभं किंचित्पापं वा शुभकर्मणां जलावगाहनात्तेषां सद्यः शौचं विधीयते ४०
रहितमसपिंडं ब्राह्मणमदृष्टार्थं ये द्विजातयो वहंति स्पृशंति दहंति च ते पदे पदे यज्ञफलानि
क्रमेण प्राप्नुवंति तथा तेषामशुभादिकमपि नास्ति तेषां स्नानादेव सद्यः शुद्धिर्विधीयत
इत्यर्थः तथा च वृद्धपराशरः प्रेतस्पर्शनसंस्कारे ब्राह्मणो नैव दुष्यति वोढा चैवाग्निदा
ता च सद्यः स्नात्वा विशुध्यतीति यत्तु हारीतेनोक्तं प्रेतस्पर्शी ग्रामं न विशेदानक्षत्रदर्श
नाद्रात्रौ चेदादित्यस्येति यच्च देवलेनोक्तं अग्निदो दहनं कुर्यादूर्द्ध्वमस्तमयाद्रवेः स्नात्वा
गृहं विशेद्द्विजो रात्रौ चेदुदयाद्रवेरिति तत्स्नेहादिकरणीयनिर्हारकरणे वेदितव्यं किं
तु प्राणायामोपि कर्त्तव्य इत्याह असगोत्रमिति असगोत्रमसपिंडमबंधुं बंधुरहितं
असगोत्रमबंधुं च प्रेतीभूतं द्विजोत्तमं वहित्वा च दहित्वा च प्राणायामेन शुध्यति ४१ राम
प्रेतं ब्राह्मणं ये वहंति दहंति तेषां प्राणायामेन शुद्धिरित्यर्थः न केवलं स्नानप्राणायामो अ २६६
ग्निस्पर्शोपि कर्त्तव्यः तदुक्तं मत्स्ये यः कश्चिन्निर्हरेत्प्रेतमसपिंडः कथंचन स्नात्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

110

ग्रंतस्य केवलमवशिष्यते कायक्लेशमवधानं चिरं जीवति तस्य कर्मसमापितप्रायमवशावर्त्ति
त्वेन तत्पूरणं प्रायश्चित्तमिति समभावत्वात् अत्यंतनिषिद्धमपि रुधिरपानं यत्र निरतिशयसुकृतत्वे
न परिणमते तत्र पूरणं लोकद्वयोत्कृष्टौ कौ विस्मय इत्याह ललाटेति संग्रामयज्ञप्रतिपाद

ललाटदेशाद्रुधिरं स्रवेद्यस्याहवे तु प्रविशेच्च वक्त्रम् तत्सोमपानेन
किलास्य तुल्यं संग्रामयज्ञे विधिवच्च दृष्टम् ३८

केनीतिशास्त्रादौ पुरोभागे प्रहारो वीरत्वहरणत्वेनोपवर्णित इति विवक्षितत्वात् विधिव
द्दृष्टमित्युक्तं तदेवं नवभिः श्लोकै राशौचविधिस्तावकत्वेन युद्धमरणस्य प्रशंसा कृ
ता यस्माद्रणहतो यं तत्पुण्यात्मा तस्मात्तन्मृतो परिव्राजकमरणाद्वाधिकाशौचा
भावउपपद्यते अथ वानरा तेन वक्ष्यमाणाः प्रकरणादुत्कृष्य राजधर्मेषु स्थापनीयाः
युद्धस्य तत्क्षत्रियधर्मत्वात् यथा दर्शपूर्णमासप्रकरणे ऽध्ययमारोरजस्वलाव्रतकला
पं प्रकरणादुत्कृष्य क्रत्वर्थत्वपरिहारेण पुरुषार्थतयोपवर्णितं तद्वत् धर्मार्थत्वा
त्तेणाशावदहनादौ प्रशंसापूर्वकं सद्यः शौचं विदधाति अनाथमिति अनाथं वंधु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰भा॰
२६५

नेति यद्यपि यज्ञसंघादिकं युद्धमरणं चोभयमप्येकविधस्य फलस्य समानं साधनं तः
थापि युद्धमरणस्यात्यल्पकालयाप्यत्वेन वैकल्यासंभवादुत्तमसाधनत्वमित्याह य

यं यज्ञसंघैस्तपसा च विप्राः स्वर्गैषिणो वात्र यथैव यांति क्षणेन यांत्येव
हि तत्र वीराः प्राणान्सुयुद्धेन परित्यजंतः ३६

इति विप्रशब्देन निष्कामा विवक्षिताः तथा च स्वर्गैषिणो वेति कल्पनोपपद्यते अत्र
पुण्यलोके यं यं लोकविशेषं यथैव येन प्रकारविशेषेणादेवकन्यावरणादिना युक्ताः
संतो यांति तत्र तेषु पुण्यलोकेषु तमेव लोकविशेषं तेनैव प्रकारेण युद्धे हता वीरा
अयांति क्षणेनेत्युक्तं कालाल्पत्वमेतेन ध्वनिताशयः ननु कालस्याल्पत्वे प्राणाभीते दुःख
रिहरत्वात्पूर्वोक्तं युद्धधैर्यं दुर्लभमित्याशंक्य विचारवतः सुलभमनन्तफलमित्यतो
विचारं दर्शयति जितेनेति जितेनेति कर्त्तरि निष्ठा ततो जयभाजो लक्ष्मीलाभः
जितेन लभ्यते लक्ष्मीर्मृतेनापि सुरांगनाः क्षणध्वंसिनि काये स्मिन्का चिंता मरणे रणे
यदि काय जीवनलोभात्स्त्लक्ष्मीर्देवांगनालाभौन पर्यालोच्येते तथापि लाभपरित्यागमा

राम
२६५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

घ्नतस्य भास्करचलनसोपन्यासाद्योगिनो यथोक्तफलं दृष्टीकृतं भवति रणे चाभिमु
खो हत इति द्वाभ्यां तिकेभिहितं तच्च हतत्वधैर्यातिशयस्यापलब्धया श्रमस्यापि स्ववधे
परत्राणाप्रवृत्तस्य धीरस्य यथोक्तफलसद्भावादित्याह यस्त्विति क्रतुरत्राश्वमेधः त्र

यस्तु भग्नेषु सैन्येषु विद्रवत्सु समंततः परित्राता यदा
गच्छेत्स च क्रतुफलं लभेत् २३ ॥ ७ ॥

त्रलोक[illegible]प्राप्तिफलत्वात् अश्वमेधस्य च तत्फलत्वं वाजसनेयिशाखायां तेन तु
व्रालरोकस्याश्वमेधयाजिनो गच्छंतीत्यादि प्रजापतिवचनयोर्विस्पष्टमवगम्यते य
त्परित्राणार्थं प्रवृत्तस्य प्रवृत्तिमात्रेण क्रतुफलमुक्तं प्रवृत्तस्य गात्रच्छेदे सति हतत्वा
भावेपि फलातिशयोस्तीत्याह यस्येति गात्रं शरीरं छेदक्षतं हस्तपाद्यवयवच्छेदे

यस्य छेदक्षतं गात्रं शरशक्त्यृष्टितोमरैः देवकन्यास्तु तं वीरं हरंति रमयंति च २४

नोपद्रुतं परत्राणाय प्रवृत्तस्य गात्रच्छेदे यत्फलं ततोप्यतिशयं मरणो दर्शयति देवांग

देवांगनासहस्राणि शूरमायोधने हतं त्वरमाणाः प्रधावंति मम भर्ता ममेति च २५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

113

पा.मा. नायामीनेरियन्नेव नास्ति नादृशी भीतिं सोटाव्रतिमदाभिमुखं वगच्छतः शूरस्य धैर्य्ययोगि धैर्या
२६५ द्यप्यधिकं नहि योगिनो यमनियमादिषु कांचित्कारा भीतिः संभाविता ततो यथा जागर
णे वकुषु वत्सरेषु अनुभवनीयस्य भोगस्य मुहूर्त्तमात्रवर्त्तिनि स्वप्ने साकल्यं दृश्यते तेन तथा
चिरभावियोगसाम्परायेण धैर्यवतः किं न स्यात् धैर्यातिशयेन साम्यमत्र विवक्षितमिति
दर्शयितुं क्लीवं न भाषत इत्युक्तं क्लीवं नपुंसकत्वं विकलतातस्य चकं भीत्याविष्कारि
वाक्यं यदि न भाषेत तत्तदानीं योगिसाम्याददयान्न्यूनलोकावान रविशेषान् सालोक्या
दीन् लभेत परिव्राजकदृष्टान्ते सूर्यमंडलभेदित्वं संभावयति संन्यस्तमिति यदपि
संन्यस्तं व्रालरां दृष्ट्वा स्थानाच्चलति भास्करः एष मे मंडलं भित्वा परं स्थानं प्रयास्यति
मंडलस्याचेतनत्वरश्मिसमूहरूपत्वात्तद्दैपि नास्ति काचिदादित्यस्य वेदनात् तथापि पूर्व
मन्यतनीचपदेवर्त्तमानस्येदानीमुच्चपदप्राप्तिः क्रियते के शाहेतुर्भवति अतएव भित्वा प
रंस्थानं यास्यतीत्युक्तं एतदेवाभिप्रेत्याह क्रियावाडाईकौन्तेयदेवलोकः स राम
माबृतः न चैनदिष्टं देवानामनंतपरिवर्त्तनमिति अतएव परिव्राजकदर्शनमात्रेणानि २६४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नः परिव्राजकोऽर्चिरादिमार्गेण ब्रह्मलोकं गच्छन् मार्गमध्ये वाय्वादित्यचंद्राणां मंडलानि क्रमे

द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडलभेदिनौ परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ३०

ण भित्त्वा नक्षत्रेभ्य उत्तरोत्तराधिकेभ्यः छिद्रेभ्यो निर्गत्य क्रमेण विद्युदादिलोकान् संचरन् ब्र
ह्मलोकं प्राप्नोति छिद्रनिर्गमनं वाजसनेयिब्राह्मणे श्रुतं स वायुमागच्छति तस्मै स तत्र विजि
हीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्वमाक्रमते स आदित्यमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा
डंबरस्य खं तेन स ऊर्ध्वमाक्रमते स चंद्रमसमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा दुंदुभेः
खं तेन स ऊर्ध्वमाक्रमत इति तत्र चिरकालं महता प्रयासेन योगमभ्यस्यता परिव्राजकेन
सह समानगतित्वं रणे हतस्योक्तं तस्मादल्पकालप्रयासत्वादित्याशंक्य कालाल्पत्वे
पि धैर्यातिशयेन प्रयाससाम्यं सूचयितुमभिमुख इत्युक्तं तमेव सूचितमर्थं विशदीक
रोति यत्रेति लोकशास्त्रधारिणामेकमपि हत्वा महतीं प्रायणभीतिर्जायते युद्धकाले तु

यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः अक्षयांल्लभते लोकान्यदि क्लीबं न भाषते

प्रतिसैन्यगताः सर्वेऽपि शत्रवः शस्त्रधारिणो मारणोद्यता राजानं परिवेष्टयंति तदानीमप्यपरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मा॰क॰ ॐस्वस्तिश्रीगणेशायनमः श्रीदुर्गायैनमः वागीशाद्याःसुमनसःसर्वार्थानामु 115
१ पक्रमे यन्नत्वाकृतकृत्याःस्युस्तंनमामिगजाननम् १ सोहंप्राप्यविवेकती
र्थपदवीमाम्नायतीर्थेपरं मज्जन्सज्जनतीर्थसंगनिपुणःसद्वृत्ततीर्थंश्रयन्
लब्ध्वामाकलयन्प्रभावलहरींश्रीभारतीतीर्थतोविद्यातीर्थमुपाश्रयन्हृ
दिभजेश्रीकण्ठमव्याहतम् २ सत्यैकव्रतपालकोद्विगुणधीस्त्र्यर्थीचतु
र्वेदिता पंचस्कंधकृतीषडन्वयदृढस्सप्तांगसर्वसहः अष्टव्यक्तिकलाध
रोनवनिधिःपुष्यद्दशप्रत्ययःस्मार्तैकाश्रयधुरंधरोविजयतांश्रीबुक्कणक्ष्मा
पतिः ३ इंदुस्तंगिरिशोनलंसमसुमतिःशेषस्समेधातिथिर्धौम्योधर्मसुत
स्यवैन्यनृपतेःस्वौजानिमेगौतमिः प्रत्यग्दृष्टिररुंधतीसहचरोरामस्यपु
ण्यात्मनो यद्वत्तस्यविभोरभूत्किलगुरुर्मंत्रीतथामाधवः ४ प्रज्ञामूलम राम
१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

116

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

118

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ब्रतसंयमतपस्विनां ५ चित्तमंतर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानैर्न शुध्यति शतशो
पि जलैर्धौतं मद्यभांडमिवाशुचिः ६ हृदि प्रवर्त्तते पापं नवस्थं तत्र
लपिवेत सत्यपूतां वदेद्वाणीं मनःपूतं समाचरेत ७ जलेन जनितं
पंकं जलेन परिशुध्यति चित्तेन जायते पापं चित्तेन परिशुध्यति ८ स
त्यं तीर्थं तपस्तीर्थं तीर्थमिंद्रियसंग्रहः सर्वजीवदया तीर्थमेतत्तीर्थ
स्य लक्षणं ९ इति ज्ञानपद्धतिः जोरत्नं प्राप्य तेद्दानान्न तु द्रव्यस्यसं
ग्रहात् स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनामधः पुनः १० कवापीज
लयं भूमिःक्षौमधुरां तां व्रजेत् निंबे कटुकतां याति पात्रापात्रनाम
भोजनं २ सत्पात्रोपगतं दानं सुक्षेत्रे गतबीजवत् कुपात्रोपगतं
दानं कुक्षेत्रे गतबीजवत् ३ तद्भोजनं यन्मुनिभुक्तशेषं सबुद्धिमा
न्योन करोति पापं तत्सौहृदं यत्क्रियते परोक्षे दंभैर्विनायः क्रियते
स धर्मः ४ मातृवत्परदाराश्च परद्रव्याणि लोष्ठवत् आत्मवत्सर्व
सत्वानि यः पश्यति स वैष्णवः ६ यद्विवहसि त्रिदंडे नग्नमुंडे जटां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वायद्विवसेसि गृहाणां च सम्यक् लेखितानां परिपठसि पुराणं वेद
सिद्धांत तत्वं यदि हृदयमध्ये सर्वमेतन्न किंचित् ८ इति विचारप
द्धतिः कवित्वमारोग्यमतीव मेधा स्त्रीणां प्रियत्वं कनकस्य लाभः
स्वप्नेषु तथ्यं स्वजनेषु पूजा स्वर्गाच्युतानां किल चिह्नमेतत्
स्वर्गस्थितानामिह जीवलोके चत्वारि नि संहृदये वसंति दानप्र
संगो मधुरा च वाणी देवार्चनं धार्मिक तर्पणं च १ नास्ति लोभो
विनीतश्च दयादानरुचिः मृदुः प्रसन्नवदनश्चैव मानुषाद्वागतो
नरः २ वक्राक्षी नैव संतुष्टो मायावी च क्रोधाधिकः स्वप्रसूतो
लसश्चैव तिर्यग्योन्यागतो नरः ४ विरोधिता बंधुजनेषु नित्यं
सरोगता मूर्खजनेषु संगः अतीव रोषी कटुका च वाणी नरस्य
चिह्नं नरकागतस्य ५ इति चतुर्विंशाति लक्षणपद्धतिः न मंत्रा
न तपो दानं न मित्राणि न बांधवाः शक्नुवंति परित्रातुं नरं काले
न पीडितं १ स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं तत्फलमश्नुते स्वयं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

खिलासकठिनोहृतनवृद्धिश्रेष्ठितैर्वेदविधेरपियुक्तः दंभदृत्तच नरोपिनरः स्यात्कर्केगामिनिरिमैत्रधदृष्टे २२ द्वै
त्रपुत्रगृहगेहिकोधनैरत्नवाहननुविभूषलोलोपि संयुतोभवतिमानवोजनोजीवदृष्टिपुजिककर्कगेशनौ २३
उपरमागोरखवाहमानैस्सौंदर्यवथ्यामलवाग्विलासैः नूनंविहीनामनुजाभवेयुः शुक्रेक्षितेकर्कग
तेर्कसूनौ २४ धनेनधान्येनववाहनेनसद्वृत्तसत्योत्तमवेष्टितैश्च भवेद्धितीनोमनुजः प्रसन्नौहिंदृस्थिते
भानुसुतेकर्कदृष्टे २५ सद्वृत्तहेसावरचारुकीर्तिकलत्रमित्रात्मजसौख्ययुक्तिः प्रसन्नमूर्तिकर्कस्थितेर्कसूतेन
नरहरिस्थोहरिणांकदृष्टः २६ संग्रामकर्मण्यप्रतिनैपुण्यांस्यात्कारुण्यहीनोमनुजः सकोपः क्रूरस्वभा
वोनरोभानुसूनोपेचाननस्थेवनिसूनुदृष्टे २७ धनांगनासूनुसुखेनहीनं दीनंचनीचव्यसनाभिभू
तं करोतिजातंतपनस्यसूनुः सिंहस्थितःसोमसुतेक्षितेनश्च २८ तन्मित्रपुत्रादिविरोधरूपेतंरव्यातसु
हृत्सुतंसंविनीतं नरंपुरग्रामपतिंकरोति सौरिर्हरिस्थोगुरुणाप्रदृष्टः २९ धनैश्चधान्यैरपिवाहनैश्च
सुरेवरूपेतंवनिताप्रतप्तं कुर्यान्ननंयनंपतंगसूनुः पंचाननस्थोभृगुसूनुदृष्टः ३० ख्यातिंधनानिंव
दुगौरवाद्रिस्नेहप्रवृत्तिपरंनदनेषु लभेन्नरोदेवगुरोरगारे शनेश्चरेदृष्टिसूर्यदृष्टे ३१ सत्वत्रशान्ती
जननीवियुक्तोनामवयास्तंकरणप्रयातः सुतार्थभार्यासुखभाङ्नरःस्यान्नारेसुरेज्यालयगेजदृष्टे ३२
वानान्विजनलोकविरुद्धचेष्टप्रवासिनदीननरंकरोति नरंधरासूनुनिरीक्ष्यमाणोमार्तंडपुत्रःसुरसं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ व्रांगमन्नत्रिलोमे ३३ गुणाभिरामो धनवान्सुकामं नराधिराजाप्रमहाधिकारः नरः सदाचारविराजमानः शनौ
३१ सुहृद्गृहे गुरुमंदिरस्थे ३४ नृपप्रधानः प्रजनापतिर्वा सर्वाधिशाली बलवान्सुशीलः स्यान्मानवो भानु
सुते प्रसूनो जीवे हि तेजी वगृहं प्रयाते ३५ विदेशकारी वकुकार्यसक्तो हिमानपुत्रः सुतरां पवित्रः स्या
न्मानवो [illegible] दानवमंत्रिदृष्टे मंदे मरुचार्यगृहं प्रयाते ३६
कुरूपभार्यश्च परान्नभोक्ता नानाप्रयासाभयसंयुतश्च विदेशवासी प्रभवेन्मनुष्यो मंदे निजागारग
ते केंद्रदृष्टे ३७ धनांगनाद्यैः हि जिनानुयातः चलस्वभावं जननीविरुद्धः कामातुरश्चापि नरः कुर्वीतः
स्वभस्थो मनुरश्मिदृष्टः ३८ शूरः क्रूरः साहसी सद्गुणाढ्यः सर्वोत्कृष्टः सर्वदा हृष्टचित्तः ख्यातो मर्त्यः स्या
न्मंदस्थे र्कपुत्रे धात्रीपुत्रप्रेक्षणांतं प्रयाते ३९ सद्वाहनान्ताः हसितकान्तमत्त्वान्विधीरांस्तनानाधिकार्य वि
सक्तान्करोति मर्त्यान्नृभानुपुत्रः स्वक्षेत्रसंस्थः शशिपुत्रदृष्टः ४० गुणान्वितं क्षोणिपतिप्रधानं नि
रामयं चारुशरीरयष्टिं कुर्यान्नरं देवगुरुप्रदृष्टः वक्रंगमस्तन्निजवेश्मसंस्थः ४१ कामातुरस्त्वानिय
मनहीनं भाग्योपपन्नं सुखिनं धनाढ्यं भोक्तारमीशं कुरुते स्वभस्थारवेः सुतो भार्गवदृष्टियुक्तः ४२ इति
ढुंढिराजविरचिते ग्रहदृष्टिफलाध्यायः॥ अथ राशिफलानि भवन्ति साहसकर्मकरो रुधिरपित्तवि नरो
कारिकलेवरः क्षितिपतेर्मतिमान्त हितस्सदा सुमहसा महसामधिपेक्रिये १ पदि मत्ते विमलैः कुसुमाशनैः
मानकामरतो ३१

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

123

ॐ जा॰ भ॰ नो द्युमनी सर्वजनप्रियश्च मंदे स्थिते वै गुरुणा च दृष्टे ११ रत्नादिलाभं वनिताविलासं जलाधिकत्वं नृपगोरवाणि
३० कुर्यान्नराणां तरणेस्तनूजः कुजे क्षितेः कुजगृहं प्रयातः १२ मूर्खोतिनीचो वचनु सकोपमधर्मकं द्रोहकरं
सुधीः कुर्यान्नरं तिग्मकरस्य सूनुर्भौमेन दृष्टो वृषधर्मदिस्थः १३ प्रसन्नमूर्तिर्नृपतिप्रसादप्राप्ताधिका
रोन्नतिरार्यवृत्तः कान्ताधिकारो यदि वा नरः स्यान्मंदे हि दृष्टे मस्ये च नरश्चिदृष्टे १४ प्रकृष्टबुद्धिं सुतराविबोध
चेरस्यातं गभीरं च नरं करोति सोमात्मजो देवगतो र्कसूनौ भौमेन दृष्टः परिसूतिकाले १५ धनान्वितं
चारुमतिं विनीतं गीतप्रियं सद्गुरुभक्तमेतं शिल्पे त्वभिज्ञं मनुजं प्रकुर्यात् सौम्ये स्थितः सौम्यगृहस्य
मंदः १६ राजाश्रितश्चारुगुणैः समेतः प्रियः सतां प्राज्ञधनो मनस्वी भवेन्नरो मंदहरो यदि स्यादुरो
शिसंस्थो सुरपूज्यदृष्टः १७ योषाविभूषाकरणप्रवीणं सत्कर्मधर्मे निरतं नितांतं स्त्रीसक्तचित्तं प्रक
रोति मंदो सिते स्थितो भानुसुतो न्नमस्यः १८ प्रानंदपौराद्दविरोधहीनः सदान्नभोगैरपि चोक्षित
श्च मातृमहत्क्लेशकरो नरः स्यान्मंदे कुलीरोपगते के दृष्टे १९ निपीडनं बंधुजने जनन्या नूनं धनाना
मभिवर्द्धनं च कुर्यान्नराणां द्युमणेस्तनूजः कुलीरसंस्थो द्विजराजदृष्टः २० गलग्रहः [illegible] कले
वरश्च नृपापितार्थौ ज्ञ मवैभवोपि स्यान्मानवो भानुसुते प्रदृष्टे कर्कस्थिते शौरि सुतेन दृष्टे २१ वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यगोजाविसमृद्धिभाजं कृषिक्रियायां निरतं सदैव सत्कर्मसक्तं जनयेन्मनुष्यं भौमालयस्थः शनिरर्कदृष्टः
१ नीचानुजातं चपलं सुशीलं स्ववल्लसुखार्थैः परिवर्जितं च कुर्यादवश्यं रविजो मनुष्यं शशीक्षितो भूसुत
वेश्मसंस्थः २ अनल्पजल्पं गतसत्यवित्तं परार्थकार्ये रतिजातचित्तं करोति जातं त्वनुभानुसूनुः
ज्ञेन दृष्टः कुजवेश्मसंस्थः ३ चौर्यकर्मकलहादिनित्यं कामिनीजनगतोत्सवं नरं ज्ञोक्षितो हि कु
रुते कनं यतो भूमिसूनुभवनाधिसंस्थितः ४ सुखधनैः सहितं नृपमंत्रिणं नृपसमाश्रितमख्यात
वीक्षित यान्वितं सुरपुरोहितभानुजो वनिजवेश्मगतः कुरुते नरं ५ बहुप्रयासाभिरतं विकांतिं चान्यांगना
सक्तमतिं विचित्रं करोति मर्त्यं क्षितिजालयस्थो भानोस्तनूजो भृगुजेन दृष्टः ६ विद्याविचारप्रचुरोक्ति
वक्तापरान्नभोक्ता विधनश्च शांतः भवेन्नरस्तिग्मकरेण दृष्टे सूर्यात्मजे भार्गववेश्मसंस्थे ७ नृपप्रसा
दान्नमहाधिकारं योषाविभूषां वरजातसौख्यं बलान्वितं संजनयेन्मनुष्यं मंदः सितर्क्षे हरिणांकदृ
ष्टः ८ संग्रामकार्याभिरतं नितांतं समनल्पजल्पं च महाप्रयासं कुर्यान्नरं तिग्मकरस्य सूनुर्भसूनुदृष्टो
भृगुजालयस्थः ९ कांतारतो नीचजनानुयातो विनोदहास्याभिरतो गतार्थः स्त्रीवादसक्तश्च भ
वेन्मनुष्यः शनौ स्थितेदेशशिसूनुदृष्टे १० परोपकारे कृतचित्तवृत्तिः परस्य दुःखेन सुदुःखितश्च दा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हिनं करोति भृगुर्गृहस्थोत्रगतोऽत्र दृष्टः ३० द्विषामसंधनितं प्रसन्नं कांताकृतप्रेमभरं सपुत्रं सद्वाहना
ढ्यं कुरुते मनुष्यं भौमे स्थिते ज्यात्रयगामिभिः क्रः ३१ सद्वाहनाद्यैर्वरभूषणानां लाभं सदन्नादिसुखाभि
वृत्तं कुर्यान्नराणां गृहमंदिरस्थो दैत्याचितः सोमसुतेन दृष्टः ३२ तुरंगहेमांबरभूषणानां महांगनानां
वनितासुखानां करोत्यवाप्तिं भृगुजः प्रसूतौ जीवस्थितो जीवगृहाश्रितश्च ३३ सद्भोगसौख्योन्नमक
र्मभाजं नित्योत्सवोत्कर्षयुतं मनुष्यं करोति मर्त्यं गृहगेहजातो दैत्याचितो भानुसुतेक्षितश्च ३४ स्थि
रस्वभावं विभवोपपन्नं महाधनं सारविराजमानं कांताविलासैः सहितं प्रकुर्याद्भृगुः शनिक्षेत्रगतोऽर्क
दृष्टः ३५ ओजस्वितं चारुशरीरयष्टिं प्रकृष्टसत्वं धनवाहनाढ्यं करोति मर्त्यं शनिगेहयातो भृगोः सु
तः शीतकरेण दृष्टः ३६ क्षमामयाभ्यामतितप्तमूर्तिं मनर्थतोऽर्थव्ययतिसंयुतं च कुर्यान्नरं दानवराज
पूज्यः कुजेक्षितः सूर्यसुतालयस्थः ३७ विद्वद्विधिज्ञं धनिनं सुवृत्तं प्राज्ञं सुसत्त्वं बहुलप्रपंचं सदारा
विलासं मनुजं प्रकुर्याद्भृगुः शनिक्षेत्रगतोऽत्र दृष्टः ३८ सद्बंधनात्म्यांबरचारुवाद्यसंगीतसंजातरुचिः
प्रचिश्च सान्मानवो दानवराजपूज्ये गुरेज्यदृष्टे शनिमंदिरस्थे ३९ प्रसन्नगात्रं च विचित्रलाभं धनां
गनावाहनसूनुसौख्यं कुर्यान्नरं दानववंद्यवंद्यो मंदस्थितो मंदगृहे धिसंस्थः ४० इति शुक्रः तुला

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जनाभिभूतः दैत्यार्चिते कर्कटराशियाते निरीक्षिते सूर्यतनाप्रसूतौ १७ कन्याप्रजापूर्वकपुत्रलाभं मंवासपत्नीव
कुगोत्रवाणिं कुर्यान्नराणां हरिणांकदृष्टः कुलीरगो भौमवनामधेयः १८ कलामुदन्तोहतशत्रुपक्षो बुध्याचसौख्येन
युतो मनुष्यः पराङ्गनाकांतारक्तचित्ते यान्ती सोमेक्षिते कर्कटगे सिते स्यात् १९ विद्याप्रवीणं गुणिनं गुणाढ्यं कलत्रपुत्रोद्
वदुःखतप्तं धरोक्षितं चापिकरोति मीनांकाव्यः कुलीरोपगतो नृदृष्टः २० प्रांसिचनुरंगे दारंचारुवृत्तिं विनीतं बहुवि
भवसमेतं कामिनीसूनुसौख्यं प्रियवचनविलासं मानवं संविधत्ते सुरपतिगुरुदृष्टो भार्गवः कर्कसंस्थः २१ सद्वृत्त
सौख्यापहतं गनार्थं व्यर्थप्रयत्नं वनिताजितं च स्यान्नचभुतं हि जनं येन मनुष्यं मंदेक्षितः कर्कगतः सिताख्यः २२ समृद्धि
संवर्द्धितचित्तवृत्तिः कांतासमायोत्पन्नधनो मनुष्यः क्रमेलकाद्यैः यदि वाप्रतः स्यादर्केक्षिते सिंहगते सि[illegible]ताख्ये
२३ नूनं जननन्याश्रमवेत्सपुत्रीपत्नीविरोधो विभवो द्रुवक्ष्म यस्य प्रसूतौ दनुजेंद्रमंत्री चंद्रेक्षितः सिंहगतो यदि।
स्यात् २४ राज्याश्रितं धान्यधनेरूपेतं कंदर्पयातं व्यसनाभिभूतं करोति मर्त्यं मृगराजसंस्थो भृगोस्तनूजो वनिजे
नदृष्टः २५ धनान्वितं संग्रहचित्तवृ[illegible]त्तिं लब्धं स्मराधिक्यविकारनिंद्यं दैत्येंद्रमंत्री कुरुते मनुष्यं सिंहस्थितः सो
मसुतेन दृष्टः २६ नरेंद्रमंत्री धनवाहनाढ्यो वहूंगनानंदनभृत्यसौख्यः विख्यातकर्मा च भृगोस्तनूजे जीवेक्षिते
सिंहगतेनरः स्यात् २७ नृपोपमं सर्वसमृद्धि[illegible]युक्तं भाजं दंडाधिकारेय्यप्रवानियुक्तं करोति मर्त्यं मृगराजवर्त्तीदै
त्यार्चितः सूर्यसुतेन दृष्टः २८ रौद्रं प्राज्ञं भागपैर्भाग्यभाजं सत्वोपेतं वित्तवंतं विशेषात् नानादेशभ्रमणयानं
मनुष्यं कुर्याच्छुक्रो जीवभे भानुदृष्टः २९ सद्भ्राजमानेन विराजमानं ख्यातं विनीतं बहुभोगयुक्तं धीरं ससारं।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ज्यो० जा० भ० नूनं धरित्रीतनयालयस्थः प्रकोपधरित्रीतनयेन दृष्टः ३ अनार्यमर्त्यात्मजनैर्विहीनं स्वबुद्धिसामर्थ्यपराक्रमं च नूनं परा
 र्थोपहरं न शं हि करोति भौमः कुजभे ज्ञदृष्टः ४ कलत्रपुत्रादिसुखैः समेतं सत्कार्यकांतं सुतरां विनीतं उदारचित्तं प्रकरो
ति मर्त्यं जीवेक्षितो दैत्यगुरुः कुजर्क्षे ५ सुगात्रचित्ताभिमतं प्रशांतं मान्यं वदान्यं स्वजनानुयातं करोति ज्ञातं क्षितिपुत्र
गेहे संस्थः सितेनाभानुसुतेन दृष्टः ६ वरांगनाभ्यो धनवाहनेभ्यः सुखानि नूनं लभते मनुष्यः प्रसूतिकाले निजवेश्मया
ते सितेपतंगेन निरीक्षिते च ७ विलासिनीकेलिविलाससक्तः कुलाधिपालो मलबुद्धिशाली नरः सुशीलः प्रभा
वाग्विलासैः स्त्रीयालयस्थास्फुजितौ दृष्टे ८ गृहादिसौख्योपहतं नितांतं कलिप्रसंगाभिभवोपलब्धिं कुर्यान्नराणां
स्तुजैः प्रमंत्री स्वदेत्र संस्थः क्षितिपुत्रदृष्टः ९ सद्वाहनानां गृहिणीगृहाणां सुमित्रपुत्रद्रविणादिकानां करोति ला
भं निजवेश्मयातः सितः सुराचार्यनिरीक्षितश्चेत् १० गदाभिभूतो हतसाधुवृत्तः सौख्यार्थहीनो मनुजोतिदीनः भ
वेत्प्रसूतौ निजवेश्मयाते भृगोः सुते भानुसुतेन दृष्टे ११ नृपाविरोधाधिकृते विनीतं गुणान्वितं शास्त्रकृतप्रवेशं कु
र्यान्नरं दैत्यगुरुः प्रसूतौ सौम्यर्क्षसंस्थो रविणाप्रदृष्टः १२ सदन्नवस्त्रादिसुखोपपन्नं नीलोत्पलश्यामलचारुने
त्रं सुकेशपाशं प्ररूपं प्रकुर्यात्सौम्यर्क्षसंस्थो भृगुरिंदुदृष्टः १३ भाग्यान्वितः कामविधिप्रवीणः कांतानिमित्तं द्र
विणव्ययः स्यात् नरो हि नीहारकरात्मजर्क्षे स्थिते सिते भूमिसुतेन दृष्टे १४ सद्बुद्धिवृद्धिर्विबुधैर्भवान्यः प्रसन्नचेताः
सुतरां विनीतः मर्त्यो भवेत्सौम्यगृहोपयाते दृष्टे सिते देवपुरोहितेन १५ पराभिभूतं चपलं विचित्रं सदुःखितं सर्वज
नोज्झितं च मर्त्यं करोत्येव भृगोस्तनूजः सौमात्मजर्क्षे रविजेन दृष्टे १६ सरोषयोषाकृतहर्षनाशः सास्नरुषः शत्रु

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विशेषान् करोति ज्ञातं सुखिनं विनीतं चंद्रक्षितौ देवगुरुः स्वभस्थः ३२ दुर्गांकितं संगरकर्मदक्षं हिंसापरं क्रूरतरस्वभावं प
रोपकाराभिरतं प्रकुर्याद्गुरुः स्वभस्थः क्षितिजेन दृष्टः ३३ नृपाश्रयप्राप्तमहाधिकारो दाराधनैश्वर्यसुखोपपन्नः परोप
कारादरतैकचित्तो ज्ञानरोगरोस्वर्क्षगते ज्ञदृष्टे ३४ सुखोपपन्नं धनिनं प्रपन्नं प्राज्ञं सदैश्वर्यविराजमानं नूनं प्रकुर्या
न्मतजं सुरेज्यो दैत्येज्यदृष्टो निजमंदिरस्थः ३५ पदच्युतं भोगसुखैर्विहीनं संग्रामसंजातपराभवं च करोति दीनं स्व
गृहे सुरेज्यः सूर्यात्मजेन प्रविलोक्यमानः ३६ प्रसन्नकांतिं प्रभवाग्विलासं परोपकारादरता समेतं कुलेन पालं
कुरुते सुरेज्यो मंदालयस्थो यदि भानुदृष्टः ३७ कुलोद्भवस्तीव्रमतिः सुशीलो धर्मक्रियायां सुतरामुदारः नरोऽभि
मानी पितृमातृभक्तो जीवे शनिक्षेत्रगते ज्ञदृष्टे ३८ स्यादर्थसिद्धिर्नृपतिप्रसादात्कीर्तेः सुखानामुपलब्धिरेव सूते
सुरेज्ये शनिमंदिरस्थे निरीक्ष्यमाणे धरणीसुतेन ३९ शांतं नितांतं वनिताभिभूतं धर्मक्रियायां निरतं विनीतं करो
ति मर्त्यं मरुतां पुरोधा बुधेन दृष्टः शनिमंदिरस्थः ४० विद्याविवेकार्थगुणैः समेतः पृथ्वीपतिप्राप्तमनोऽभिलाषः
स्यान्नूरूषः सूर्यसुतर्क्षसंस्थे जीवे प्रसूतौ भृगुजेन दृष्टे ४१ कामं सुकामं सुगुणाभि[रा]मं चार्थसवाहनधान्ययुक्तं ख्या
तं विनीतं कुरुते मनुष्यं मंदक्षितो मंदगृहस्थजीवः ४२ इति गुरुः कृपाविशेषं नृपतेर्नितांतं मनीषिताया जनितव्यली
कं कुर्यान्नराणां तरणिप्रदृष्टः शुक्रो हि वक्रस्य गृहं प्रयातः ॥ १ ॥ श्रेष्ठप्रतिष्ठं चलचित्तवृत्तिं कामातुरं चापि कृतिप्र
याणं करोति मर्त्यं कुजगेहयातो मृगोत्तमः शीतकरेण दृष्टः २ धनेन मानेन सुखेन हीनं दीनं विशोभान्मलिनं करोति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ जा० भ०
२७

भिरामं नरं पुरग्रामपतिं करोति गुरुर्हि गेहे शशिना प्रदृष्टः १८ दारात्मजार्थैर्भवतो व्ययहानिः पूर्वं च पश्चात्खलु ता-
त्सुखानि कुर्यान्नराणां हि गुरुः सुराणां कुलीरसंस्थो रविणा प्रदृष्टः १९ नरेंद्रकोशाधिकृतं सुकांतिं सवाहनार्था-
दिसुखोपपन्नं सहृत्तचित्तं जनयेन्मनुष्यं गुरुः कुलीरे हरिणांकदृष्टः २० कुमारदारांबरचारुभूषाविशेषभा-
जं गुणिनं च शूरं प्राज्ञं दतांगं कुरुते मनुष्यं कर्के स्थितो ज्यो वनिजेन दृष्टः २१ मित्राश्रयो न्यादित सर्वसिद्धिः
सहृत्तबुद्धिर्विलसत्प्रतापः मंत्री नरः कर्कटराशिसंस्थे गीर्वाणवंद्ये शशिसूनुदृष्टे २२ वकंगनावाहनमंडना-
नां नाना सुखानामुपलब्धयः स्युः कुलीरयाते वचसामधीशे निरीक्षिते दैत्यपुरोहितेन २३ सन्मानभूषागुण-
चारुशीलः सेनापुरग्रामपतिर्नरः स्यात् अनल्पजल्पः खलु कर्कटस्थे वाचस्पतौ सूर्यसुतेन दृष्टे २४ चयान्वि-
तं ख्यातमतीव धूर्तं नृपाप्तवित्तं क्रमकर्मचित्तं नरं प्रकुर्यात्सुरराजपूज्यः सूर्येण दृष्टो मृगराजसंस्थः २५ प्र-
सन्नमूर्त्तिं गतचित्तशुद्धिं सुहेतुसत्पात्रधनं वदान्यं कुर्यान्मनुष्यं वचसामधीशः शशांकदृष्टः केरिवेरिसं-
स्थः २६ मान्यो गुरूणां गणगौरवेण सत्कर्मनिर्माणविधौ प्रवीणः प्राणी भवेत्केसरिणि स्थिते स्मिन्गीर्वा-
णवंद्ये वनिजेन दृष्टे २७ गृहादिनिर्माणविधौ प्रवीणो गणाग्रणीः स्यात्सचिवो नृपाणां वाणीविलासप्रचु-
रो नरः स्यात्सिंहस्थिते देवगुरौ ज्ञदृष्टे २८ भूमीपतिप्राप्तमहत्पदः स्यः कांताजनप्रीतिकरो गुणज्ञः भवेन्नरो दे-
वगुरौ हरिस्थे निरीक्षिते चासुरपूजितेन २९ सुखेन हीनं मलिनं कुवाचं कृशांगयष्टिं विगतोत्सवं च करोति।
मर्त्यं गुरुस्ताममा न्यः सिंहस्थितः सूर्यसुतेन दृष्टः ३० राजाविरुद्धत्वमतीव नूनं सुहृज्जनेनापि च वैमनस्-
शत्रुद्भमः स्यान्नियतं नराणां जीवे कर्कदृष्टे खगरं प्रयाते ३१ सुगर्वितं भाग्यधनाभिवृद्धा प्रियाप्रियत्वाभिमते

२०

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्यात्तौ भौमगृहे ज्ञदृष्टे ४ गंधमाल्यशयनाशनभूषायोषिदंबरनिकेतनसौख्यं संप्रयच्छति नृणां भृगुणा चेद्वीक्षितः सुर
गुरुः कुजभस्थः ५ लुब्धरौद्रसाहसैः संयुतं च मित्रापत्योद्भवसौख्योज्झितं च कुर्यान्मित्रं निष्ठुरं देवमंत्री धात्रीपुत्रक्षेत्र।
गोमंदहष्टः ६ संगतं प्रविजयंततगात्रं सामयं च बहुवाहनभृत्यं मंत्रिणां हि कुरुते सुरमंत्री देत्यमंत्रिगृहगो रवि
दृष्टः ७ सत्येनयुक्तं सततं विनीतं परोपकाराभिरतं सुचित्रं सद्भाग्यभाजं कुरुते मनुष्यं जीवः सितर्क्षे सितरश्मिदृ
ष्टः ८ भाग्योपपन्नं सुतसौख्यभाजं प्रियंवदं भूपतिलब्धमानं नरं सदाचारपरं करोति भौमे क्षितौ ज्यो भृगुजालय
स्थः ९ सन्मंत्रविद्यानिरतं नितांतं भाग्यान्वितं भूपतिलब्धवित्तं चंचत्कलात्मं प्रसवं प्रकुर्याद्गुरुर्भृगुक्षेत्रगतो
ज्ञदृष्टः १० धनान्वितं चारुविभूषणाढ्यं सच्छत्रचित्रं विभवैः समेतं करोति जातं सुरराजमंत्री शुक्रालयस्थो
भृगुसूनुदृष्टः ११ सन्मुत्रदारादिसुखैवरूपैः प्राप्तं पुरग्रामभवोत्सवाढ्यं नरं प्रकुर्याच्च गुरुः सुरेज्यो देत्येज्यभ
स्थोर्कसुतेन दृष्टः १२ सन्मित्रदाराधनपुत्रसौख्यश्रेष्ठप्रतिष्ठाभिर्विराजमानं नरं प्रकुर्यात्सुरराजमंत्री रविपु
दृष्टो बुधवेश्मसंस्थः १३ गुणान्वितं ग्रामपुरोपकारं विराजमानं बहुगोरवेला कुर्यान्नरं देवगुरुर्बुधर्क्षे संस्था
निशानाथनिरीक्ष्यमाणः १४ संग्रामसंप्राप्तजयं यशस्तं गंधनेन सारेण समन्वितं च करोति जातं विबुधेंद्र
मंत्री बुधालयस्थः क्षितिसूनुदृष्टः १५ सन्मित्रदारात्मजवित्तसौख्योदितो भवेज्ज्योतिषशास्त्रवित्ता स्याच्चारु
भाषी पुरुषः प्रकामं जीवे बुधर्क्षे च बुधेन दृष्टे १६ धनांगनासूनुसुखैरुपेतः प्रासादवापीकृषिकर्मचित्रः
भवेत्प्रसन्नः पुरुषः सुरेज्ये देत्येज्यदृष्टे बुध-वेश्मसंस्थे १७ नरेंद्रसद्मोरवसंप्रयुक्तं नित्योत्सवं पूर्णगुणं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

131

ॐ ओंम॰श्रा॰भं॰जन्मसौम्ये जीवे दिते जीवगृहं प्रयाते ३५ नृपार्थभृत्यापत्यलेखाधिकारं चौर्योऽसक्तं सौकुमार्येण युक्तं द्रव्यो

२६ पेतं मानवं सौम्यसूनोर्जीवर्दे स्यात् शुक्रदृष्टः करोति ३५ वक्ता भोक्ता मलिनः कुदृष्टः कान्तारे दुर्गाचल

वासशीलः कार्योपयुक्तो न भवेन्मनुष्यो जीवर्क्षगे ज्ञेऽर्कसुतेन दृष्टे ३६ प्रारब्धकार्याकलितप्रलापः स

मल्लविद्याकुशलं कुशीलं कुटुंबिनं सज्जनयेन्मनुष्यं बुधः शानि क्षेत्रगतोऽर्कदृष्टः ३७ जलोपजीवी धन

वांश्च भीरुः प्रसूनकंदाद्युमतत्परश्च प्रमान्भवेद्भानुसुतालयस्थे बुधे सुधारश्मिनिरीक्ष्यमाणे ३८ व्री

डालसत्त्वयुतस्वभावः सौम्यः सुखी वाक्चपलो विरक्तः ध्यात्मानवो भानुसुतर्क्षसंस्थे दृष्टे कुजेन सौ॰

म्ये तिनंदनेन ३९ धान्यवाहनधनान्वितः सुखी ग्रामपत्तनमतिर्महामतिः भानुसूनुभवने ज्ञनंदने

देवदेवसविवेक्षिते नरः ४० बहुप्रजासंजनकं कुरूपं प्रज्ञोज्झितं नीचजनानुयातं कामाधिकं सज्ज

नयेन्मनुष्यं शक्रेक्षितो ज्ञः शनिगेहसंस्थः ४१ सुखोज्झितं पापरतं च दीनमकिंचनं हीनजनानुयातं

करोति मर्त्यं शनिधामगामी सौम्यस्तमोहंतृसुतेन दृष्टः ४२ इति बुधः ग्रस्तभीरुर्बहुधर्मकर्मा

ख्यातश्च सद्भाग्ययुतो विनीतः भवेन्नरो देवगुरौ प्रयाते भौमस्य गेहे रविदृष्टदेहे १ ख्यातो विहीनो

गुरु वनिताप्रतः सतां मतो धर्मरतः प्रशान्तः जातो भवेद्भूमिसुतर्क्षयाते वाचोपतौ शीतकरेण दृष्टे २ क्रो

धोति धूर्तः परगर्वहर्ता नृपाश्रयाज्जीवनवृत्तिकर्ता भर्ता बहूनां न नमेत् मानवः स्याज्जीवे कुजर्क्षे च कुजे

न दृष्टे ३ स दृप्तसत्यो नमवाग्विहीनः छिद्रप्रतीतीप्रयतानुयातः मर्त्यो भवेत्केतनव सप्रयुक्तो वाच स्पतम॰:।

२६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विधिनाधिशालीसदाविलासोवनिपालमान्यः स्यान्मानवो जन्मनि सोमसूनौ कुलीरगामिन्यमरेज्यदृष्टे २२ प्रियंव
दश्चारुशरीरभारः सद्गीतवाद्यादिविधौ प्रवीणः स्यान्मानवो दानववंद्यदृष्टे कर्कोटकस्थेऽमृतभानुसूनौ २३
गुणैर्विहीनं स्वजनैर्विमुक्तं मलीकदंभानुरतं कृतघ्नं करोति मर्त्यं परिसूतिकाले कुलीरगो ज्ञो रविसूनुदृ
ष्टः २४ क्रियाविहीनं च चलस्वभावं सेर्ष्यं च हिंसाभिरतं च रौद्रं तुंडं प्रकुर्यान्मनुजं प्रसूतौ बुधार्कदृष्टे
मृगराजसंस्थः २५ कृपान्वितं चारुमतिं विनीतं संगीतनृत्याभिरतं नितांतं सद्वृत्तवृत्तं कुरुते हि मर्त्यं चं
द्रेक्षितः सिंहगतो बुधाख्यः २६ कंदर्पसंतोषितभक्तवृंतं कितं हीनमतिं विचित्रं सुदुःखितं संजनये
त्सुमांसं सोमे क्षितो सिंहगतो यदि ज्ञः २७ कोमलनामलसूचिः कुलवर्यश्चारुलोचनयुतश्च समर्थः वाह
नोत्तमधनो मनुजः स्यादिंदुजे हरिगते गुरुदृष्टे २८ सद्रूपशाली प्रियवाग्विलासो नृपप्रियो वाहनवि
त्तयुक्तः भवेन्नरः सोमसुते प्रसूतौ सिंहस्थिते दानववंद्यदृष्टे २९ खेदाद्भुतोद्भूतमहोग्रगंधं विसीर्ण
गात्रं च कुरूपमुग्रं सुखेन हीनं मनुजं प्रकुर्यात्संदेक्षितः सिंहगतो यदि ज्ञः ३० श्लाघ्यमरोमहतिनिपी
डितांगो नगोक्षितः शांतिमुपागतश्च स्यात्ससुबोगीष्यतिवेश्मसंस्थो निशापीयिनीस्वामिसुतो केंद्रदृष्टः
३१ लेखक्रियायां सुतरां प्रवीणः सुसंमतः साधुसुहृज्जनानां नरः सुखी शीनमयूखपुत्रे चंद्रेक्षिते जीवगृ
होपयाते ३२ परप्रवाचोरवनस्थितानां सुलेखका धान्यधनैर्विहीनः नरस्तु नीहारकरस्य सूनौ जी
वालयेमंगलदृष्टदेहे ३३ विज्ञानशाली सुकलावनं सो नृपालकोशालयलेखकर्ता भर्त्तो बहूनां सु

ज्यो० २ २५

ज्यो० जा० भ० गात्रं गुणान्वितं सुशीलं कुर्यान्नरं चंद्रसुतः सितर्क्षे संस्थः सुराचार्यनिरीक्ष्यमाणः १० अतिसुललितवंशं व
स्त्रभावाविशेषैर्युवतिजनमनोज्ञं मन्मथोत्कर्षहर्षं अतिचतुरमुदारं चारुमार्ग्यं च कुर्याद्भृगुगृहगतसौ
म्यो भार्गवेण प्रदृष्टः ११ कलत्रमित्रात्मजयानपीडासंतप्तचित्तं मुखवित्तहीनं कुर्यान्नरं शात्रुजनाभि
भूतं मदक्षितिनोक्षः सितधामगामी १२ सत्योपेतं चारुलीलाविलासं भूमीपालप्राप्तमानोन्नतं च चंच।
च्छीलं चापि कुर्यान्मनुष्यं स्वक्षेत्रस्थः सोमपुत्रोऽर्कदृष्टः १३ अनल्पजल्पो मतनुल्पभाषी कलिप्रियो राज
समीपवर्ती भवेन्नरः सोमसुतास्वगेहे निरीक्ष्यमाणे मृगलांछनेन १४ प्रसन्नगात्रं रुचिरं कलाज्ञं न
रेंद्रकृत्ये सुतरां प्रवीणं जनप्रियं संजनयेन्मनुष्यं सौम्येक्षितो ज्ञः स्वगृहे प्रसंस्थः १५ वरूचर्यसामर्थ्य
विराजमानं सद्राजमानात्रपदाधिकारं भूरिप्रकुर्यान्निजमंदिरस्थः सौम्यः प्रदृष्टः सुरपूजितेन १६
नरेंद्रदूतो विजितारिवर्गः संधिक्रियामार्गविधिप्रगल्भः नीचांगनासक्तमनोभिलाषः अर्केक्षिते ज्ञे नि
जभे नरः स्यात् १७ प्रारंभसिद्धिं विनयं विशेषात्सहस्रभूषादिसमृद्धिमज्ञे: कुर्यान्नराणामनृतां भुज
ङ्गमास्वमंदिरस्थो रविसूनुदृष्टः १८ वस्त्रादिभूषामणिसंग्रहे च गतादिनिर्माणविधौ प्रवीणः प्रसून
मालाग्रथने पि मर्त्यः कुलीरगे ज्ञे नलिनीशदृष्टे १९ कोलानिमित्तान्समहत्तलीको द्रव्यव्ययात्संतकृ
शांगयष्टिः बहुप्रसंगोऽपि भवेन्मनुष्यः कुलीरगे ज्ञे शनिनाप्रदृष्टे २० स्वल्पश्रुतं चौर्यरतं च भूरिप्रिय
वदं कूटविधौ प्रवीणं कुर्यान्नरं शीतकरस्य सूनुः कुलीरसंस्थोऽवनिसूनुदृष्टः २१ प्राज्ञो विधिज्ञो। रामायनमो

२५

133

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ

कैतवसंयुतनश्च ग्रभीर्नरो मंदगृहं प्रयाते रविसुतेन चंद्रसुतेन दृष्टे ३ दीर्घायुषं भूपकृपागुणाढ्यं बंधुप्रियं चारुशरीरकां 134
तिं कार्यप्रलापं जनयेन्मनुष्यं जीवेक्षितो मंदगृहे महीजः ४ सद्भाग्यसौभाग्ययुतैरवेः समेतः कांताव शोत्पन्नकलि
प्रियश्च त्वौलीसुते मंद गृहं प्रयाते निरीक्ष्यमाणे भृगुजेन नरः स्यात् ५ नृपाश्च वित्तो वनिता विवादो बहुश्रुतो
त्पन्नमतिः सकंपः रणप्रियः स्यात्कुरणीननूनं मंदेक्षिते मंदगृहं प्रयाते ६ इति भौमः बंधुप्रियं सत्यवचो वि
लासं नृपालसङ्गेरवसंयुतं च करोति जातं क्षितिसूनुगेहे संस्थो बुधो भानुमता प्रदृष्टः १ सुशीलनृत्यादि सुचिः
प्रकामं कांतारति विहीनं मृत्युयुक्तः कौटिल्यभाक्स्यात्तनुजः कुजक्षे सोमात्मजे शीतकरेण दृष्टे २ नृपप्रियं
सुशीलं चं चश्चरं कलाप्रवीणं कुलहीनतं च प्रधानतं सज्जनयेन्मनुष्यं सौम्यः कुजक्षे कुसुतेन दृष्टः ३ सुखो
पपन्नं च नरं सुवाक्यं कांतासुतोद्भैः सहितं प्रसन्नं करोति मर्त्यं कुजगेहगामी सोमात्मजो वाक्पतिना प्रदृष्टः ४
कांताविलासं गुणगौरवाढ्यं सुहृत्प्रियं चारुमतिं विनीतं करोति जातं शशिजः कुजक्षे संस्थश्च शुक्रेण निरीक्ष्य
माणः ५ सुसाहसं चौर्यरतस्वभावं कुलोत्कलिप्रीतिमसाधुवृत्तं करोति मर्त्यं हरिणांकसूनुर्भौमर्क्षसं
स्थः शनिना प्रदृष्टः ६ दारिद्र्यदुःखामयतप्तदेहं परोपकाराभिरतं नितांतं शांतं सुचित्रं पुरुषं प्रकुर्यात्
सौम्यो भृगुक्षेत्रगतोऽर्कदृष्टः ७ बहुप्रपंचं धनधान्ययुक्तं कं दृढव्रतं भूमिपतिप्रधानं ख्यातं प्रकुर्यात्मनुजं
हि सौम्यः शुक्रर्क्षसंस्थः शशिना प्रदृष्टः ८ राजापमानादिगदप्रतप्तं संतप्तकं सुहृद्भिर्विपक्षपक्षनूनम्
कुर्यान्नरं सोमसुतः सितर्क्षसंस्थो धरापुत्रनिरीक्ष्यमाणः ९ देशोत्तमग्रामपुराधिराजं प्राज्ञं गुणाढ्यं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ज्यो॰जा॰भ॰॥ सुमर्त्यो द्विषज्जनानामहितप्रदाता वनाद्रिकुंजेषु कृतप्रचारः सिंहे महीजे [illegible] यदि [illegible] णाप्रदृष्टे १ प्रचण्डमूर्तिः कठिन
२४ स्वभावश्चक्रोधयाविरूढोतिपुणः स्वकार्ये तीव्रः पुमान्स्याद्रुमतिः प्रसूतो सिंहे महीजे द्विजराजदृष्टे २ सत्काव्यशिल्पा
दिकलाकलापेभिरतोतिलुब्धस्त्वलचित्तवृत्तिः स्वकार्यसिद्धौ निपुणो नरः स्यात्सिंहे महीजे शशिजेनदृष्टे ३ प्रधानतु
द्धिर्नृपतेः सदूतः सेनाधिनाथोभिमतो वहूनां विद्याप्रवीणो हि नरः प्रसूतो जीवेक्षिते सिंहगते महीजे ४ गवेन्द्रतोत्थ
नशरीरकांतिर्नीनांगनाभोगयुतः समृद्धः भूमीसुते सिंहगते प्रसूतो निरीक्षिते दैत्यपुरोहितेन ५ भवेन्निवासोन्यगृ
हेतिचिन्ताकृत्कृतिस्त्वद्गविरोधिक्षितनंच भवेन्नराणां धरणीतनूजे सिंहस्थिते भानुसुतेन दृष्टे ६ वनाद्रिदुर्गेषु कृता
धिवासं क्रूरं सभाग्यं धनपूजितंच करोतिजातं धरणीतनूजो जीवर्क्षयातस्तरणिप्रदृष्टः १ विद्धिधिज्ञं नृपतेरसस्नेक
लिप्रियं सत्वनिराकृतंच प्राज्ञं प्रकुर्यात्मनुजं धरात्मजो जीववर्गगः शीतकरप्रदृष्टः २ प्राज्ञंचशिल्पेनिपुणंसुशीलं।
समस्तविद्याकुशलंविनीतं करोतिजातं कुलोहितांगः सौम्येनदृष्टोगुरुगेहयातः ३ कांतातिचिंतासहितंनितां
तमरातिवर्गैः कलहातुरंञ्च स्थानच्युतं भूमिसुतः प्रकुर्याज्जीवेक्षितोजीवगृहाधिसंस्थः ४ उदारचेताविषयानुरक्तो।
विचित्रभूषापरिभूषितश्च भाग्योदितः स्यान्नृपबोवनीजेजीवर्क्षगे दानवपूज्यदृष्टे ५ कायकांतिरहितश्चनितांतं।
स्थानसंचलनतोपिचदुःखी अन्यकर्मनिरतश्चनरः स्याज्जीवधाम्निकुसुतेर्कजदृष्टे ६ कलत्रपुत्रार्थसुखैःसमेतं
श्यामंसुनीत्यांसुतरांचसूरं कुर्यात्नरंभूतनयोर्कदृष्टः स्वोर्कात्मजागारगतःप्रसूतो १ सद्भूषणंमातृसुखेनहीनंस्या
नच्युतंचंचलसौहृदंच उदारचित्तंप्रकरोतिजातंकुजोर्कजर्क्षे शशिनाप्रदृष्टः २ प्रियोक्तियुक्तो टनलब्धवित्तः सत्वान्वितः [illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नाप्रसूतौ ४ सुश्लाघ्यनामा क्षितिपालमंत्री सेनापतिर्वा बहुसौख्ययुक्तः स्यान्मानवः शुक्रगृहोपयाते निरीक्षिते भूमि
सुतेसितेन ५ ख्यातो विनीतो धनवान्सुमित्रः पवित्रबुद्धिः कृतशास्त्रयुक्तः नरः पुरग्रामपतिः सितर्क्षे भूनंदने भानु
सुतेन दृष्टे ६ विद्याधनैश्वर्ययुतं सुसत्त्वमरण्यदुर्गाचलकेलिशीलं कुर्यान्नरं सोमसुतालयस्थः क्षोणीसुतः सूर्य
निरीक्ष्यमाणः १ संरक्षणो भूपतिना नियुक्तः कांतारनिसत्त्वयुतेसनोपि भूमीसुतः संजनयेन्मनुष्यं बुधर्क्षसंस्थः श
शिनाप्रदृष्टः २ अनल्पजल्पं गणितप्रगल्भं काव्यप्रियं [illegible] चानृतचारुवाक्यं दौत्ये प्रयासैः सहितं प्रकुर्याद्गुरान
न्सेज्ञगृहे ज्ञदृष्टः ३ अन्यदेशगमनव्यसनाद्यैः संयुतं हि कुरुते नरमुच्चैः सोमसूनुभवने वनिसूनुर्हीनवाशिस
च चिवेन दृष्टः ४ वस्त्रान्नपानीयसुखैः समेतं कांताप्रसक्तं सततं समृद्धं कुर्यान्नरं भूमिसुतो बुधर्क्षे संस्थः प्रहृष्टो भृगु
नंदनेन ५ अतीवशूरो मलिनोलसश्च दुर्गाचलारण्यनिवासशीलः भवेन्नरो भास्करसूनुदृष्टे धरासुते सोमसुता
लयस्थे ६ पित्तप्रकोपार्त्तियुतो निधीशो दंडाधिकारः सुतरोमहौजाः भवेन्नरः कर्कगते महीजे निरीक्ष्यमाणे रविणाप्रसू
तौ ७ गदाभिभूतो गतवस्तुशोको विहीनवेशो गतसाधुवृत्तः भवेन्नरः कर्कटगे महीजे सोमेन सूनौ च निरीक्ष्यमाणे ८
मित्रैर्विमुक्तोऽलसकुटुंबभारः पापप्रचारः खलचित्तवृत्तिः बुधेन दृष्टे सति कर्कटस्थे भौमेन नरः स्याद्युमनाभूतः ९ नरेंद्र
मंत्रीगुणगौरवाढ्यो मान्यो वदान्यो मनुजः प्रसिद्धः कुलीरसंस्थे तनये धरित्र्या निरीक्षिते चित्रशिखंडिजेन १० अर्थव्य
याद्व्यसनेन नूनं निरंतरानर्थसमुद्भवः स्यात् भवेन्नराणां भृगुणा प्रदृष्टे त्वंगारके कर्कटराशिसंस्थे ११ कीलालधारा
दिधनः सुकांतिर्महीपतिप्राप्तधनो मनुष्यः महीसुते कर्कटराशियाते निरीक्षिते सूर्यसुतेन सूतौ १२ हितप्रकर्त्ताभिमते

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विलासिनीकेलिविलासशीलं करोतिमर्त्यंतिमिपुष्मसंस्थः शीतद्युतिर्जन्मनिभूक्कदृष्टः ७१ कामातुरं
दारसुतैर्विहीनंनीचांगनासक्तमविक्रमंच नीहारररश्मिःश॰ फलप्रपन्नोनरंविदध्याद्द्रविसूनुदृष्टः
७२ इतिमेषादिराशिगेचंद्रेप्रत्येकंग्रहदृष्टयः॥ प्राप्तः सुविख्यातिमानमक्तो धनीबुधानोतिनरा
सुदारो नरोभवेदात्मगृहेमहीजेसरोजिनीराजनिरीक्ष्यमाणे १ अन्यांगनासक्तमनोवसूरंकृपा
विहीनंहतचौरवर्गे नरःप्रकुर्यान्निजधामगामीभूमीतनूजोद्विजराजदृष्टः २ परांगनालंकरू
णेकवृत्तिर्विचक्षणोन्यद्रविणापहारे भौमेनिजागारगतेनदृष्टः भवेन्नरः स्वर्दे गतेप्रसूतेतो लो ली
सुतेसोमसुतेनदृष्टे ३ वंशावनीशोधनवान्सकोशोकृतोपचारः कृतचौरसंसंघः आरेनिजागारग
तेनरः स्यात्सुतेसुराचार्यनिरीक्ष्यमाणे ४ भूयोभूयोभोजनान्सकाष्ठक्रः कांताहेतोर्यातिन
चिंतानितांत प्राणीपुण्यैककर्मणिप्रीतिमान्स्यात्स्वर्दे भौमेभार्गवेणप्रदृष्टे ५ मित्रोज्झितंमानवियोगतप्तंकृशां
गयष्टिविषमंकुदुंवे ईर्ष्याविशेषविदधात्कुजःस्वभदेस्यार्कसुतेनदृष्टः ६ स्वभेभौमदृष्टयः कांतामनोवृत्तिवि
हीनमुच्चैर्वेनाद्रिसंस्थानरुचिंविपन्न प्रचंडकोपंकुरुतेमनुष्यंकुजःसितागारगतोर्कदृष्टः ७ गुरुर्वाविरूढः
खलप्रधुभीरुःवरूगनानामपिनायकश्च स्यान्मानवोभूतनयेसितदैनहत्वनाथेनलिरीक्ष्यमाणे २ मास्तु
प्रवृत्तिःकलहप्रियस्यादनल्पजल्पोल्पधनाम्नजश्च सत्कार्यकीर्तिःपरिहृतिकालेसितालयस्थेवनिजेसहदृ
ष्टे ३ वंधुप्रियःस्यातिरतोतिभागपःसद्गीतनन्यादिविधिप्रवीणः दोलीनतजेभृगुजरदृष्ट्यातेसंवीदितेवासति

संं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

138

नेन गुरुतेन जनो न नु वीक्षितेन ५९ मरालसो मंदधनस्तु सत्यो मलीमसः स्याद्व्यसनाभिभूतः पीयूषमूर्त्तिर्य-
दि नक्रवर्गी त्रिमूर्त्तिपुत्रेण निरीक्ष्यमाणः ६० कृषीवलः केनवसंयुतश्चनूपाश्रितो धर्मरतो नरः स्या-
त् पीयूषमूर्त्तिर्यदि कुंभगामी त्वं भोजिनी स्वामिनिरीक्ष्यमाणः ६१ धनभवनतनुजनिजीजानविश्लेषयु-
क्तो विषमतनुः परार्थोत्पादकोनत्वजन्यः भवति मलिनचित्तो त्वं न धूर्त्तो हि मर्त्यः शशिनि कलशयाते
वीक्षिते भूसुतेन ६२ विषयसौख्ययुतो ऽशनसंविद्या रुचिरनीव कृचिः प्रियभाषणः युवतिगीतमनी-
तिकृतादरो घटगतेंदुरिहज्ञनिरीक्षितः ६३ महीपुरग्रामगृहादिसौख्यं भोगान्वितः साधुजनप्रवृत्तिं
कुर्यान्नरः श्रेष्ठतरं घटस्थो निशाकरः शुक्रगुरुप्रदृष्टः ६४ मित्रात्मजस्त्रीगृहसौख्यपुत्रैर्हीनोदीनो
जनोन्मादितगौरवः स्यात् निशाकरे कुंभधरे प्रसूतौ संवीक्षिते दानवपूजितेन ६५ नरवोष्ट्रवालाश्व-
तरादिलाभभोगं धमविरुद्धवृत्तिं करोति पुंसां हि घटे स्थितश्चेन्निशाकरो भास्करलूनदृष्टः ६६ मनो-
भवोत्कर्षमतीवसौख्यं सेनापतित्वं बहुवित्तवृद्धिं सत्कार्यसिद्धिं कुरुते हि मांत्य कंबदिनेशेन निरीक्ष्य-
माणः ६७ परांभूमृत्कुलराधिसौख्यं सौख्यो [illegible]कि तं पापरतं नितांतं करोति जातं हि निधिः कला-
नां मीनस्थितो भूमिसुतेन दृष्टः ६८ वरांगनासूनुसुखानि नूनं मानं धनं भूमिपतेः प्रसादं कुर्यान्न-
राणां हरिणांकराष्ट्र ते सा रश्मिस्थोज्ञनिरीक्ष्यमाणः ६९ उदारगेहं सुकुमारदेहं सद्देहिनीसूनुधना-
दिसौख्यं नृपं विदध्यान्मृगरोमगामी तमी पतिर्वीक्षितिवीक्षितश्चेत् ७० सद्गीतवाद्याभिरतं सुवृत्तं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Djgitized by S3 Foundation, USA

जां॰ भ॰ स्थैले नीजेयेन निरीक्ष्यमाणे ४६ प्रसन्नमूर्त्तिः समुदारकीर्त्तिः कृष्टक्रियास्तो धनवाहनाढ्यः कांतां हताषैः
२२ पुरुषो लियाने शीतद्युतौ दैत्यगुरुप्रदृष्टे ४७ स्यान्मृदंगध्वनिशिल्पचित्तं नीचापगासत्प्यवक्त्रकोदं
कुर्याच्चंद्रः सुतिकाले त्रिसंस्थः छायापुत्रप्रेक्षणान्त्वप्रयातः ४८ प्रोद्भृतापोन्नमकीर्त्तिसंपत्सद्वाहनाना
ह्वजं भयं च नृपप्रसादं कुरुते न राणां नाराधिपश्चापगतोर्कदृष्टः ४९ सेनापतित्वं च महत्त्वतां पंचमा
लयालंकरणोपलब्धिं कुर्यान्नराणां हारिणांकरणप्रापसनस्थो वनिजेन दृष्टः ५० सद्यास्विलासं वकुम
त्वयुक्तं कुर्यान्नरं ज्योतिषशिल्पवित्तं तुरंगजं पेहिकुरंगजन्मकुरंगलक्ष्मप्रभवेण दृष्टः ५१ महत्सदा
स्योदनवान्सुवृत्तो भवेन्नरश्चारुशरीरयष्टिः धनुर्धरे शीतकरे प्रयाते निरीक्षिते शाक्रपुरोहितेन ५२
संतानापौत्यतसंज्ञानधर्मैः शास्त्रन्नसौरव्येनान्वितो मानवः स्यात् तारास्वामी चापगामी प्रसूतौ दृष्टे न्याममा
त्यप्रेक्षणात्वं प्रयातः ५३ सत्त्वोपेतं नित्यशास्त्रानुरक्तं सद्व्याकारमानुवंशप्रचंडं कोदंडस्थस्फेडरश्मपाल
जेन दृष्टः सूतौ शीतरश्मिः करोति ५४ गतधनो मलिनश्चलनप्रियो हतमतिः खलदुःखितमानसः
हिमकरे मकरे च दिवाकरेक्षित तनौ हि नरः प्रभवेद्यदि ५५ अतिप्रचंडो धनवाहनाढ्यः प्राज्ञश्चदारा
त्मजसौरव्ययुक्तः स्यान्मानवो वै भवभाग्निरीक्षिते मृगेमृगांके वनिसूनदृष्टे ५६ भग्नाहीनो निर्धनस्यक्र
गो हा गेहिन्या दैत्य क्रिनः पूरुषः स्यात् आकोकेरस्या वरे शीतरश्मौ पीयूषांशोरात्मजेन प्रदृष्टे ५७ नृपा
श्रितः सत्त्वयुतो गुणाढ्यः कलत्रपुत्राप्तसुखी नरः स्यात् मृगाननेजन्मनि नीशोवाचाम धीशेन निरीक्षमा
णे ५८ सुनयनाध्य्नवाहनसंयुतः सुतविभूषणवेषसुखो नरः कु(नियाम)मदिनादयिते मृगसंस्थिते नमोविमवे

२२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सिते
मेरिव्रधुमत्वनीपतिप्रियं चारुहष्टेरुभमकी त्रिसंयुतं मानवंहि कुरुते गनाश्रितश्चंद्रमाः सुरपुरोहितेन: ३४ विलासि
नीकेलिविलासचित्तकांताश्रितं भूपतिलब्धवित्तं कुर्यान्नरं शीतकरः कुमार्यां संस्थः सितेन प्रविलोकितश्च ३
५ नि: किंचनं हीनमतिं नितांतं स्त्रीसंश्रयाद्दात्र धनं जनन्या हीनं प्रकुर्यात्खलु कन्यकायां गतो मृगांको र्क
सुतेन दृष्टः ३६ सदाटनः सौख्यधनैर्विहीनः सदंगनासूनुजनैर्विहीनः मित्रैरमित्रैश्च नरो नितांतं तुलाधरे
शीकरे र्कदृष्टे ३७ कुपापराधी हरणोकचित्तं मायासमेतं विषयाभिभूतं करोतिजातं हिमलागतेनु निरी
क्ष्य तो माणेधरणीसुतेन ३८ कलाविधिज्ञं धनधान्ययुक्तं वक्तृत्वविद्याविभवैः समेतं कुर्यान्नरं शीतकर
स्तुलास्थः प्रसूतिकाले शशिजेन दृष्टः ३९ विचक्षणो वस्त्रविभूषणेषु क्रयेषु वा विक्रयसंविधाने तुलाध
रशीतकरे नरः स्याद्दृष्टे गुरुणा सीतरोचितेन ४० प्रागल्भ्यवनेकोद्यम साधितार्थः स्यात्पार्थिवानां क्रियया
समेतः हृष्टो नरः पीनकले वरस्त्रमुके मृगांके भृगुजेन दृष्टे ४१ धनैश्च धान्यैर्वरवाहनैश्च युतोपि हीनो
विषयोपभोगैः भवेन्नरस्तौलिनि जन्मकाले कलानिधौ भानुतनूजदृष्टे ४२ सहजहीनं धनिनं जनाना
मसह्यमत्यंतकृतप्रयासं चलत्रिवासं मनुजं प्रकुर्यात्ताराधिपः कौर्पिगतोर्कदृष्टः ४३ रणांगणे वाग्नय
शोविशेषोगभीरतागौरवसंयुतश्च भूपात्तकंर्यसमुपात्तवित्तो नरो लि नीदेक्षितिजेन दृष्टे ४४ वाक्किला
सकुशलो रणशीलो गीतनृत्यनिरतश्च नितांतं क्रूरकर्मणि नरो निपुणः स्याद्वृश्चिके शशिनि चंद्रजदृष्टे
४५ लोकाग्रक्रपः सुतरांसुरूपः सत्कर्मकृद्वित्तविभूषिताः णाढ्यः स्यान्मानवो जन्मनि शीतरश्मौ सं

140

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ओं जा० भ० ति कुलीरसंस्थः परिस्रुतिकाले दृष्टः कलावान्किल मंगलेन २० दारार्थयुक्तान्नतिनीतिसौख्यं सेनापतिं वा।
२१ सचिवं मनुष्यं कर्काधिरूढः कुरुते हिमांशुः हिमांशुपुत्रेण निरीक्ष्यमाणः २१ नृपाधिकारं गुणिनं नयज्ञं
सुखान्वितं चारुपराक्रमं च करोति जातं यदि चक्रवर्तीपुत्र्यमूर्त्तिर्गुरुणा दृश्यमानः २२ सद्रत्नचामीक
ररत्नभूषा वरांगनासौख्ययुतं नितांतं नरं निजागारगतः करोति सुधाकरः शुक्रनिरीक्ष्यमाणः २३ सत्येन
हीनं जननीविरुद्धं सदा च नपापरतं गतार्थं करोति जातं निजगेहगामी चेद्यामिनीशोऽरविजेन दृष्टः २४ गुण
युतं सततं नृपतिप्रियं वरवधूटं च विलं विनसंतति हरिगतो वितनोति निशाकरः खरकरप्रविलोकनसंयुतः
२५ नरपतेः सचिवो धनवाहना गमवाहना त्मजकलत्रसुखो हि भवेन्नरः हरिगाँ क्ष्मागोके सहिरीणि स्थिति ल
ति तिसुतेन तनुप्रविलोकिते २६ धनांगनावाहननंदनेभ्यः सुखप्रपूर्वैर्हि नरं करोति द्विजाधिराजो मृगराज
संस्थो द्विजाधिराजात्मजसंप्रदृष्टः २७ वसुश्रुतं विश्रुतमार्यवृत्तं कुर्यान्नरं भूमिपतेः प्रधानं चंद्रो मृगेंद्रोप
गतो सुरेंद्रोपाध्यायदृष्टः परिस्रुतिकाले २८ स्त्रीसंभवं वैगुणिनं गुणज्ञं प्राज्ञं विधिज्ञं कुरुते मनुष्यं पीयूष
रश्मिर्जनने यदि स्यात्सिंहानने भार्गवसूनुदृष्टः २९ कांताविमुक्तः कृषिकर्मदक्षो दुर्गाधिकारी हिनरोऽल्प
कार्यः सिंहोपयाते सति शीतभानौ निरीक्षिते सूर्यसुतेन सूनौ ३० भूमीशकोशाधिकृतं सुवृत्तं भार्याविमुक्तं
गुरुभक्तिसक्तं जातं च कन्याश्रितशीतरश्मिः तनोति जंतुं खरश्मिदृष्टः ३१ हिंसापरं स्थूलतरं सकोपं नृप
प्रियं लब्धजयं रणादौ कुमारिकासंश्रितशीतभानुर्भूसूनुसूनो मनुजं करोति ३२ ज्योतिर्विद्याकाव्यसं
गीतविज्ञं प्राज्ञं पुष्कलं लब्धकीर्त्तिं विनीतं कुर्यान्नूनं मानवं मानवंतं कन्यास्थेंदुश्चेंदुजेन प्रदृष्टः ३३ भ

१४१

२१

142

हव्यधान्ययुक्तः नरो नितांतं चतुरः स्वकार्ये दृष्टे दिनेशेन वृषे शशांके ७ कामातुरश्चित्रहरो गनानां स्यात्साधुमित्रः
सुतरां पवित्रः प्रसन्नमूर्त्तिश्च नरो वृषस्थे शीतद्युतौ भूमिसुतेन दृष्टे ८ प्राज्ञं विधिज्ञं सुरूपयासमेतं दयान्वितं भू
तहिते रतं च गुणाभिरामं मनुजं प्रकुर्याद्वृषे शशांकः शशिजेन दृष्टः ९ जायात्मजानंदयुतं सुकीर्त्तिं धर्मक्रिया
यां निरतं च पित्रोः भक्तं प्रसूतौ मनुजं प्रकुर्याद्वृषस्थितेंदुर्गुरुणा प्रदृष्टः १० भूषणांबरगतान् शय्यागंध
माल्य चतुरंघ्रिसुखानि आतनोति सततं मनुजानां चंद्रमा वृषगतो भृगुदृष्टः ११ कलानिधिः पूर्वदले वृषस्य श
नीक्षितः क्षेत्रधनं जनन्याः करोति सत्यं मुनिभिर्यदुक्तं तथापरार्द्धे खलु तातजातं १२ प्राज्ञं सुशीलं द्रविणेन ही
नं क्लेशाभिभूतं सततं करोति नरं च कारोत्सवदः प्रसूतौ वृषे स्थितो भानुमता प्रदिष्टः १३ उदारदारं चतुरं च
शूरं प्राज्ञं च सुत्तं धनवाहनाद्यैः युक्तं प्रकुर्यान्मिथुने स्थितेंदुर्निरीक्षितो जन्मनि भूसुतेन १४ धीरं सदाचार
मुदारसारं नरं नरेंद्रप्रधनं करोति निशीथिनीशो मिथुनाधिसंस्थो निशीथिनीनाथसुतेन दृष्टः १५ विद्यावि
वेकान्वितमर्थवंतं ख्यातं विनीतं सुतरां सुवर्णं करोति मर्त्यो मिथुनेधिसंस्थो निशीथिनीशो [illegible]
गुरुणा प्रदृष्टः १६ वस्त्रप्रसूनान्नवरांगनाभ्यः सद्वाहनेभ्यश्च विभूषणेभ्यः करोति सौख्यं हि सुधामयूखो
द्वंद्वस्थितो जन्मनि शुक्रदृष्टः १७ धनांगनावाहननंदनाद्यैर्विलेपमायाति विगर्हितत्वं नरो हि नीहारकरे
न युग्मे निरीक्षिते भानुसुतेन सूनो १८ निरर्थकं क्लेशकरं विकीर्त्तिं नृपाश्रयं दुर्गहनाधिकारं कुर्यात्कला
वान्यदि सूतिकाले कुलीरसंस्थो नलिनीशदृष्टः १९ दक्षं च भरं जननीविरुद्धं दीणांगयष्टिं मनुजं करो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

143

ओम् ज्ञा०भ०ठा०द०: कार्यविधानकर्त्ता संतापयेदात्मजनांश्च नूनं नरो मृगेंद्रोपगते दिनेशे दिनेशपुत्रेण निरीक्ष्यमाणो ६ इति सिं-
२० हस्थरवेर्दृष्टिफलानि कार्यकर्ता न सुतसौख्यसमेतो वाग्विलासकुशलः कुलशाली स्यान्नरः सुरपुरोहितमस्य भा-
उ स्करे हिमकरेण दृष्टे १ संग्रामसंप्राप्तयशोविशेषो वक्ता विमृष्टक्षमगुणजनानुसंगः स्थिराश्रयो जीवगृहस्थितेऽर्के
भौमेन दृष्टे प्रबलप्रचंडः २ धातुक्रियाकाव्यकलाकथासु सद्वाक्यलेख्यादिविधिप्रवीणः सतां मतः स्यात्सुरु-
र्वोदिनेशे सौम्येक्षिते जीवगृहोपयाते ३ नृपालमंत्री कुलभूमिपालः कलाविधिज्ञो धनधान्ययुक्तः विद्वान्समा-
भानुमतीज्यगेहे संदृष्टदेहेऽमरपूजितेन ४ सुगंधिमाल्यांवरचारुयोषाभूषाविशेषान्विभवाप्तसौख्यः भवेन्न-
रो देवपुरोहितर्क्षे प्रद्योतने दानववंद्यदृष्टे ५ इति मेषादिगृहे रवेर्दृष्टिफलं उग्रस्वभावो विमृदुर्नतानां धीरो
धराधीश्वरगौरवाढ्यः नरो भवेत्संगरभीरुरेव मेषगांके नलिनीशदृष्टे १ विषाग्निवाताद्भयमेकदावि-
स्यान्नरस्य कृष्णमहदाश्रयस्य मंदाक्षिपीडानिविडा जतुर्द्वांशो मेषस्थिते भूमिसुतेन दृष्टे २ विलसदमलकीर्त्तिः
सर्वविद्याप्रवीणो द्रविणगुणगणाढ्यः संमतः सज्जनानां भवति नतु मनुष्यो मेषराशौ शशांके शशधरसुत-
दृष्टे श्रेष्ठसंपत्प्रतिष्ठः ३ नृपप्रधानः पृतनापतिर्वा कुलानुमानाद्धनसंपदाढ्यः भवेन्नरः कैरविणीवनेशे
मेषस्थिते गीष्पतिनाप्रदृष्टे ४ योषाविभूषाधनसूनुसौख्यो भोक्ता सुवक्ता परिमुक्तरोषः स्यान्नरो मेषग-
तेऽमृतांशौ निरीक्ष्यमाणे भृगुणा गुणज्ञः ५ गदयुतेहनचित्तः समन्नातिं विगतवित्तसत्यमसत्सुते क्रिया-
गतोऽर्कसुतेन निरीक्षितोऽमृतकरो हिलंकुरुते खलम् ६ कृषिक्रियायां निरतो विधिज्ञः स्यान्मातृको वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तुषसंस्थे च बुधेन दृष्टे १५ सुगुणमंत्री नितरां स्वतंत्रः कलत्रपुत्रादिजने सगर्वः भवेन्नरः शीतकरात्मजर्क्षे दिवा-
करे देवगुरुप्रदृष्टे १६ विदेशवासी चपलो विलासी विषाग्निशस्त्रांकितमूर्त्तिरर्थी पृथ्वीपतेर्दौत्यकरो नरः स्या-
[illegible] दर्के बुधर्क्षे भृगुपुत्रदृष्टे १७ धनोतिमत्यो गतचित्तशुद्धिः निजैः सहोद्विग्नमना मनुष्यः दिवा-
करे शीतकरात्मजर्क्षे निरीक्षिते भास्करसूनुना प्रसूतो १८ इति बुधगृहे रवेर्दृष्टिफलानि प्रभूतपानीयभवै-
र्महार्थैः पृथ्वीपतिर्वा सचिवश्च रौद्रः भवेन्नरो जन्मनि चंद्ररश्मौ कर्कटकस्थे च जलांशुदृष्टे १ सुबंधुवर्ग-
गौणगतचित्तशुद्धिः शाखादिरोगैश्च भगंदरैर्वा पीडान्वितः स्यात् हि कुलीरसंस्थे दिवामणौ रोहिणिसुतेन दृष्टे २ कर्कट-
कस्थे हिमगौ नरः स्यात् कुलामलश्रीमलकीर्तिशाली नृपालसत्पात्रमहापदार्थैः भवेन्नरः शीतकरर्क्षयाते
च दिवामणौ वाक्पतिवीक्ष्यमाणे स्त्रीसंश्रयाद्दुस्त्रधनोपलब्धिः परस्य कुन्ये हृदये विषादः निशाकरागारकृता-
धिकारे ४ दिवाकरे शुक्रनिरीक्ष्यमाणे कफानिलात्मा पिशुनोन्यकार्ये स्वादंतरायश्च पलत्वभावः क्रोधी नरः
शीतकरर्क्षसंस्थे ५ दिवाकरे मंदनिरीक्ष्यमाणे इति कर्कटस्थरवेर्दृष्टिफलानि धूर्त्तो गभीरः क्षितिपालमान्यो
धान्योपलब्धान्वितः प्रसिद्धः मित्रे निजक्षेत्रगते प्रसूतो नक्षत्रनाथेन निरीक्ष्यमाणे १ नागां[illegible]गनाप्रीतिरतो
वधूर्त्तः कफात्मकः क्रूररतश्च शूरः महोद्यमः स्यान्मनुजः प्रधानः हंसस्थिते कैक्षितिजेन दृष्टे २ धूर्त्तो नृपानुग-
जनः सुसत्यो विविक्तक्रियो लेखनतत्परश्च भवेन्नरः केसरिणि प्रयाते दिवामणौ सोम्यनिरीक्ष्यमाणे ३ देवालयारा-
मतडागवापीनिर्माणकर्त्ता सुजनप्रियश्च भवेन्नरो देवपुरोहितेन निरीक्षिते केसरिराजसंस्थे ४ त्वद्दोषरो-
षापवर्गाभिभूतो गतोत्सवः स्वीयजनोज्झितश्च स्यान्मानवः सत्वदयाविहीनः पंचाननर्क्षे भृगुजेन दृष्टे ५ घ-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नःषड्जेताद्रितयःस्मृताः॥विक्रमइतीनंलोपदेशस्येतिवृद्धिनिषेधः॥११॥सितेति॥तद्भटचातुरीतुरीतद्गुणैःरणाङ्गणेयशःप
तस्यनलस्यभटाःसचासौभटश्चतेषांतस्यवाचातुरीयुद्धनैपुण्यमेवतुरीनिष्फलवस्त्रवेमनदण्डःतस्यनलस्यगुणैःशौर्यैःप्रसिद्धैः
गुणैश्चपक्षेगुणैस्तन्तुभिःसंग्रामाङ्गणेयशोलक्षणंपटंविस्तारितवती।चिरमासीदित्यर्थः।किंभूतैस्तद्गुणैःसितांशुवर्णैश्चन्द्रवद्ध
पंयंपांधवलैरित्यर्थः।कीदृशीमहासिर्महान्खड्गःसएववेमावयनकाष्ठंतस्यसहकृत्वरीसहकारिणी।किंभूतंयशःपटं।महापर
तएवदिशएवांगनास्तासांअंगानांआभरणंमाङ्गल्यकं।सर्वदिग्व्यापीत्यर्थः।परिपरिभावितेऽस्तन्वन्भूषणंभवतीहिविप
गैसत्तेपादिन्यायेनभटैरेवनलसैन्यैःविशेषेणवीरेणहाहिव्यापियशोनलस्याकारीदितिभावः।तंतुवायाःपतुर्य्याःसकाशात्प्रदेयंतुरी
शासाप्रत्येकमावरकमेकंपटंवयतीत्युक्तंहिपरीतातिव्यतिरेकः।वेमापुंसि।वयतिस्मेतिलट्स्मे।किंभूतेलट्।सहकृत्वरीतिराजनेःसु
न्नइतिवर्तमानेसदेवातिकालिपिवनारचेतिउरो।चातुर्यमेवचातुरीष्यञ्।षित्वान्ङीष्॥१२॥प्रतीपेति॥विरुद्धधर्मैरपिभित्तृ
स्वभावैरपिधर्मैःस्वभावः।तत्रनलाद्भियाभयेननभेत्तृता।विरुद्धत्वंमुक्तेताकिं।कैरिवप्रतापभूपैरिवप्रतिकूलराजभिर्यथाभेत्तृतात्यक्ता
पूकारितंउपजायोनुभेदः।कुतएवइत्यतआह।यद्यस्मात्सनलःओजसाअमित्रजित्।अमित्रान्वैरिणोजयतीतिअमित्रजित्।तथा
सोऽतेजसामित्रजित्सूर्यमपिजयतीति।कथंभूतःआसीत्।सचारदृगपिविचारदृगासीत्।चाराएवदृक्यस्यसचारदृक्।विगता
एवदृग्यस्यसविचारदृक्।योमित्रजित्सामित्रजित्कथंभवति।यश्चारदृक्सविचारदृक्कथंइतिविरुद्धधर्माःतैर्भेत्तृतात्यक्ता।कथं
अमित्रजित्शत्रुजित्तेजसामित्रंसूर्यंजयतीतिमित्रजित्।तथाविचारःशास्त्रमेवविवेकोवादृक्यस्यसविचारदृक्।चाराएवद
सचारदृक्।अपिश्चार्थे।विरुद्धत्वपरेऽभयत्रापियोज्यः।अयंचविरुद्धत्वंअमित्रजित्।समित्रजित्कथंसुहृदोजयतीतिस

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यानीराजनयाज्ञाता निकविधानेन सरेजे प्रतापैर्नीराजनयेतिव्यत्तहः पक्षं सततं ज्वलन्नुमंडलं जेतुं प्रदक्षिणेन सस्त्रयार्थान्कुलेनेवे
स्वार्यं गमनं। गमनयानीराजनं कैपत इति लोकाचारः नलस्य जयं प्रा सुंहतये तिवा जेयाये जयागमने सैसस्वया नीरस्य संस्तुत
अनना केपनीतयावा।। यद्वा।। नलस्योज्वलैः अंगारभूतैर्निजप्रतापैर्नलस्य। निर्दग्धा निजरिपुराजयास्तुता अनलस्य दग्धारिपुराः अन
ज्वलंतीदीप्यमानभुजः वैरिदारान्वलयपरस्योधीनीकुर्वन्।। यद्वा।। किंभूतं कलयं अनल्पादग्धाः अरयस्त्यापि कीर्तिदनल्पदग्धारिः।। यद्वा।।
नलः अनल्पदग्धा ज्ञासमंतात् रिपुराया रिपुद्व्यापृणे अंगारः सुचिरुज्वलदृश्यमरः वलयं ज्वलदित्य स्मिन्परवणे पक्षं तरेषु सुल
जघद्रुस्तुपसंख्याल भितलिपापतिः जयायेतुमधीदितीचतुर्थी।। यद्वा।। सरीज्ञांहंतानलः अजयपालस्याज्ञा यविष्कवेसृष्टयानीरा
के राज्ञापि लुपवान्तलस्यानीराजनाक्रियते। फकः कारणात्कदक्षिणोप्रक्रष्ठादक्षिणोदालत्वयेषां ते प्रदक्षिणावदान्यास्तेसंतिः
सोमदक्षिणा अतिवदान्याश्वप्येतस्यानुचराइत्यर्थं वदान्यतसद्रूपर्थः।। यद्वा।। प्रकृष्टादक्षिणाज्यातिदूमादयायस्यसंतीतेप्रदाः
अतएव कृतीकुशाली।।२०।। निवारिताइति।। भूतिहृष्टयः इतयः मनीपभूपालकृगाहृर्ष्या प्रतापवैरिणोभूपालाराजानस्तेषां कृगाहृदौ
कास्तासांहृष्टयानेत्रा। शैन्नूनंप्रापेणनतपजुमुमुचुः नूनमुत्केद्वायामितिवा। इतयस्तस्यराष्ट्रनसंतीत्यर्थः। किंभूता अतिरष्टयः ते
न अखिले महीतले निवारिताः प्रतिषिद्धा निष्कासिताइत्यर्थः किंभूते महीतले निरीतिभावं निर्गताईतयोयस्मा त्तन्निरीतिकस्तस्य
मितेप्राप्ते।। अतअनन्यविभ्रमः न विद्यते न्यान्यवादिभ्रमोगावास्यानयासंतताः अनेन सर्वेपि शत्रवोनिहताइत्युक्तं यद्
स्पतेतत्तद्वैरिणोमाश्रयति। स्वामांवक्रियएवशरणमित्युक्तः। अतिरक्ष्य त्रैरणाव त्वेमूच्छाशालभा सुकाः।। प्रतापासकालुं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चर्यंतस्य लवो लेशोऽपि कुतः यतः पदे लवः पल्लवः पररेणैकदेशावयवे चरणघोषालेशो यत्र वर्त्तते तत्र शरीरे [illegible] ष्टावयवपाणि [illegible]
लेशोऽपि कथं हृ तेन सहस्राम्यायोगादित्यर्थः एतेन पल्लवालकरयोर्भाधिक्यैत्यर्थः किंच शारदः शरदि भवो निर्मलः पार्वणः पर्वणि पू [illegible]
र्णो भवः संपूर्णः कलः षोडशी अवैरानिशानाथश्चंद्रः कास्यननलस्यास्यं मुखं तस्य दास्यपि सेवकत्वेऽपि अधिकारितां पात्रतेन गमः प्राप्तः [illegible]
स्यास्यं चंद्रस्य शारत्पूर्णिमायां त्रियोगाद्रमणीयत्वं आस्यस्य तु स्वत एव शारदत्वादधुष्टत्वादस्येस्यानुमध्यकत्वात्साम्यं नलभद्रतिवा [illegible]
लायनायकस्य परमणीयत्वं नैवदासेन भाव्यं न चास्य पूर्वोक्तं मकलं कतुल्यत्वं अतो दासत्वमपि न प्रापतिभावः निर्मलत्वात्संपूर्णत्वात्कलंकस्य
स्पष्टत्वादितिवा स्त्री चंद्रस्यस्त्रीप्रधानतः मुखस्यतपाचंद्रस्येत्यर्थः प्राधान्यत्वात् अस्य च तु पाष्टिकत्वात् शारदः पतमुद्देस्यास्य [illegible]
नलेम्प्रतिभवे तदन्नपष्ठ्यापेति विभाषासेनेत्यादिना नपुंसकत्वं शारद इति भवार्थेसांधिवेलेत्यण् पार्विक इति भवार्थे कालाघश्च पार्वणः [illegible]
पाठे सर्वं वेपाणि णी निप्रकृतिभावः २० प्रकारांतरेणैव समुद्भिकलकणत्वमाह किमेति विधिर्ब्रह्मा रोमणां कपटेन मिषेण सादृत्रे [illegible]
हिनीरेखाभिः अस्यनलस्य गुणान् योऽपर्पदनादीन् किं न अजीगणत् गणयामासेकतुः गुणान् न्यनुयायाग एकेन न [illegible] लेखा एव ले [illegible]
कैवानुहरे मणि अनेन सर्वगुणवत्तं तस्य जोतितं देषरा हितत्वमाह जगत्कर्तावर्णनीयरोमकूपोपमिषात् रोमकूपसमूहव्याजेन
दूषणस्य शून्यं बिंदवः दूषणगणनां शून्यान्तरेर्गणयामास ज्ञापकाबिंदवश्चैनकृता किंनापि तु कृता एव पत्रकेमपिनतत्र जो तिबिंदुः शून्य शू [illegible]
को बिंदुः क्रियते तपरोमकूपा अपि वर्तुलाबिंदुवनीलेःतेऽपरोमकूपसमूहेन नलेनुदेषरा हितत्वशून्यकाः शून्यबिंदव एवालिखित [illegible]
लिश्रः कोटीकोटी चपानिरोमाणि मानुषे स्वेतावंतः कूपा इति रोमैकैकं कूपकूपंविनानामितिसामुद्रिकलक्षणं सूच्यते अजी [illegible]
णत्वर्पताचवृदि हिलेर्वगणः २१ अमुष्येति अमुष्यनलस्य दोर्भ्यां भुजाभ्यामरिदुर्गलुंठने अरीणां दुर्गाणि गिरिप्राकारादीनिलुंठने

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

धरी
८

148

तस्यसामुद्रिकलक्षणत्वमाह॥ अधोविधानादिति किमितिसंभावनायां वेधसा ब्रह्मणा तस्य नलस्य पदं चरणः इति हेतोः कुलिशयालक्ष्म
एभूतायां कैनचिन्निहितं किं इति किं इदं नलपदं कमलप्रवालयोः पद्मपल्लवयोः कमलानखे उभयोर्वा अधोविधानात् अरुणत्वलक्षण
वेधः करणात् विक्षालन प्रतापेन अखिलक्ष्माभुजां समस्तभूभृतां शिरः सुदर्शनात् स्वपादेन अमेण्यधिष्ठितं चमुपरि चपुरा भवति भावि
प्रतीति यावत् पुरा निपातयोर्लडिति लट् भर्ता शिरः सुदर्शने नामाक्रम्य वर्तिनं १८ तस्य वयःसंधिमाह जगदिति अथ नलेः शैशवशेषवृ
मेडागारेगच्छन् अरूपं परिपूर्णत्वमुक्तवान् तेन चेतिपरेनानुषंगत्वं लक्षणया द्योत्यते दानसूरस्य तस्य पूर्वमेव कला भांडागारगृहस्यायत्वं
नृपेणैकं न तु सुखम् नलवयसा भावत्वेन राजनीतिश्च एतेन शत्रुणा हिंसं सूचितं समयं तीला भरत्वं वशिष्यते अथ जगज्जयानन्तरं यौवनं तस्य
अस्यवपुः शरीरं तथा आलिंगत् अयं यौवनं प्रापेत्यर्थः शरीरं कर्तृ यौवनं कर्मभिभूतं प्रापितवा अनेन नलवपुषे वयौवनमलं कान्तनुत्
यथा रतीशस्य कामस्य सखा मित्रं ऋतुर्वसंतो वनं आश्लिष्यते यथा स्वतरवरमणीयं वनं वसंत उद्दीपयति तथा यौवनं कर्तृ शरीरं कर्म
पयतिस्म शरीरमपि सौदर्य्यो कामस्य मित्रं रतीशस्य ऋतुर वसंतकः इति प्रकृतिभावः १९ शरीरवर्णनमेव प्रक्रमते अधारीति तं
दृश्य वरत्वेन पदेषु कमलेषु धर्मेणानुरुसादया अधारि अकारि पदेन नलचरणेन राजस्य चाभावे कोसामुद्रिकलक्षणत्वेनपदिमांती
लि मच्छो मालानन्यानि सलसी कानिमामा श्रित्से वयानि वर्मते तैः सहस्पर्द्धी मयाकथं कार्या क्रमेणाश्वतो निःशोभत्वा जुगुप्सा अ
भिनतत्वाच करुणः पश्चात् तच्चरणशोभाधिकेत्यर्थः पल्लवेन बालेन स्वयं छायलवोपेतस्य नलस्य रथ्यो हस्तः तस्य छायाकांतिक

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१२ 149

धरी: द्रोनामृतिरसर्थः यद्वा अकल्मितं धनं दत्वा ब्राह्मणी लेपिमिषान चक्रे अपितु हेलवाने वातिकातुः अल्मितेनितलकरोती तिएपंत लिष्ट॥ २
प्रकारान्तरेणपुनरपि नितरां वदान्यमाह॥ विभज्यपाति॥ तेननलेनतत्तस्मात्कारणाद्द्वाभ्यां फालाभ्यां भागाभ्यां वद्धाः संयताश्चिकुराः केशाः केए
जंस्त्वायं अयशसः अकीर्तेर्युगं अभा निःक्रमन्नपत शिरसि सीमंतस्योभयभागे स्थिताः केशा न भवंति किंतु अकीर्तिद्वयं तत् किं यजस्मान्नयाचः
मरू हेमाद्रिर्विभज्य पूर्वं उर्श्री विधाय अर्थिसात् पात्वकाय तार्थ्यः धीनं देयं वा न कृतः तथा सिंधुः समुद्रः उत्सर्गजलव्ययैः दाने क्रियमाणे जल
व्यया जलदाना नितेर्मरुस्निर्जलो देशो न कृतः दानं हि जलपूर्वकं भवति यद्वा मरुः उत्सर्गजलव्ययैः सिंधुर्न कृतः तदकरणेन कृपणयशः स्थाने दि
फालवद्धाः केशा एव जाता इत्यर्थः सर्वस्वदानेपियावदेतत् द्वयं न कृतं तावन्न तु नोषेतिभावः एतेनास्यायशोलेशोपिनास्तीत्यपि सूचितं लो
सरातु कानां किरापि अपकीर्तिः शिरसि स्थितेति अर्थिसादित्यत्र तदधीनवचने देये त्रचोसातिः फालशब्दः पात्रादिः १६॥ अजस्रमिति अयं दे
राजा नलः दिने दिने प्रतिदिनमुदयं अधिकाममभिवृद्धिं दधौ किं कुर्वन्न कविना काव्यकर्त्रा बुधेन विदुषा वैयाकरणेन वा सहं सहमुदे वहर्षेणैव समयं का
लं नयन् गमयन् किंभूतेन कविना बुधेन च अजस्रं सर्वदा अभ्यासं करोति कर्ता करणेव्यसनं शास्त्रमनन्यव्यसनं उपेयुषा प्राप्तवताभ्यासमिति पाठे नल
संनिध्यं परीयाल्ककविलाघभ्यासवांश्च अः पाठिसमर्थः पुनः किंभूतः दिनेश्वरस्याः दिनेश्वरः सूर्यस्तद्वत् श्रीः शोभायस्य सः अतएव दिनेश्व
रोपिकविना शुक्रेणैव बुधेन चंद्रपुत्रेण सह प्रातरादिसमयं कुर्वन् पटीयान् तेजस्वी तमोनाशे समर्थः प्रतिदिनमुदयं धत्ते बुधशुक्रौ सदा पूर्वोत्तरस्य
तीस्थावितिज्योतिर्विदः यद्वा अभ्यासमससमयं कपंशुभावह विधिं यत्र प्राप्तुवत्स्वयं प्रति दिनमुदयं न दधौ अपितु दधावेव अभ्यासो व्यसनं नित्य
इति विश्वः अजस्रमितिनञ्पूर्वाज्जसेर्नमिकंपीति रः उपेयुषेति उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति साधुः उपेयुषेत्यादौ समम् इति सहार्थे येन तीया

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

150

जयति अथ च योऽसूर्यं जयति स कथं सूर्यं जयति इति विरोधः तत्परिहारः पूर्वव्याख्यानात् विचारं पश्यतीति विचारदृक् वा चारैः परदानि
रानानं इति एतेन सुनुमितं तेजस्वित्वं प्रकाशमार्गेण गमिलंचारे इत्येवं चूर्णलहितं एतेन विजिगीषुत्वं नलस्य जातितं अरिमित्रमरे रिमि
त्रं मित्रमित्रमतः पर तथारिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः सरः पार्ष्णिग्राहः ततः पश्चादाक्रंदस्ततः इतरं नयोः वैव विजिगीषोश्च दृष्टः
करे स्वविजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनंतरः अनुग्रहे संहतानां व्यस्तानां च वधे प्रभुरिति द्वादशराजमंडलं ॥१३॥ ततः भित्रसूपादानतं ॥
तदाजसद्वृति ॥ विधि प्रत्यायदस्य दाहृतिपूर्वोक्तं चित्तेमनसि कुरुते विचार्य इत्यर्थः तदाभानोः सूर्यस्य विधोश्चंद्रस्य परिवेषके तदा
सारिधिव्याजात् कुंडलीवेषम् एव सूचकं रेखाकलयं करोति इति किं तदेजसानलप्रताप स्यतत्परास्तो नुल्ययशसश्चावस्थितौ सत्यामे
सूर्यचंद्रमसो हृयानिः प्रयोजनं विलितेराजत स्तेजसि सच्चते हेतो द्वै मौ हृत्यावस्थित विलितासूर्यचंद्राभ्यां पत्र रणे तत्र
जो यशोभ्यामवक्रौ येन सूर्यतुल्यश्चंद्रतुल्यश्चेतास्मिन् द्वयं परिवेषसं ज्ञावा विलवाजदयत्तुले केनवादीति भावपूर्वं दसाद
एव हृयालिरवितस्य सं पस्य कुंडलनया लिपिः क्रियते तत्पर्यः ॥१४॥ तस्य वदान्यत्वं वर्णयति ॥ कथमिति ॥ सन्तपे नलः अपि जनस्य
याचकजनस्य ललाटे जाग्रती स्फुरंती वेधसी ब्राह्मी इति लिपिं मृषा मिथ्या न चक्रे किंतु पष्टां सत्यां लिखितत्वात्ततामेव चकार इति किं
अयं याचक लोकादरिद्रो निर्धनो भविता भावी तिवेधसी लीपिः तर्हि लिखितो दायसमतेः कथं वदान्य लिप्यां कोपासम्पधके
कुलादारि ... दरिद्रतां ... यदा रिद्रस्यैव दरिद्रता ताहि तस्य मिलर्थः तां ... तिर्मीय वेधसीं लिपिं मृषा न चकारेत्यर्थः यतो अल्पितकं
पादप अल्पितं तल्पीकृतः कल्पवृक्षो येन कथं कल्पवृक्षोया चित्तमेवदरानि नलस्तया चित्तमपि ... गोवदान्यतमइत्यर्थः नल राज्ये को ...

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

छलात्पुच्छस्य विलोलनं चालनं तेन स्वव्याजेन मिषेण तस्मात्स्ववालभारस्य स्वस्य वालाः केशास्तेषां भारः समूहस्तस्य अनागसे अपराधाभावाय वै
लंचालनं वालश्चपलो भवति तेन तस्य चापलस्य अपराधाय नेतिमातायर्थः त्वं सति तद्द्वमरलांगूलचलनव्याजेन स्ववालभारस्यापराधो
नास्तीति कथयति · कथमपराधलेशस्येत्यत आह · किंभूतस्य स्ववालभारस्य तुत्तमांगजैः समंतस्पोत्तमांगेषु शिरसि जाताः केशास्तैः
सहतुलाभिलाषिणः तुलां साम्यं अभिलषतीति एवंशीलस्य · स्वयं बालः स्वकर्म हीनतां साम्यमिच्छति तद्दलनमात्र वालेन ज्ञातोऽस्य दुष्कृत
दंसेनातरतितद्द्वमरी · वालभारस्यैव चयोरभेदात्तुत्तमांगजैरितिसप्तम्या जनेऽडः · समूर्द्धमस्तकादितिप्रातोप्यलुक् वा कुत्सकालभवति · अन
गसइति क्रियार्थेत्यादिना क्रियया यमभिप्रैतीत्यादिना संप्रदानत्वे वा चतुर्थी · चपलशब्दस्य गुणवचनाच्चेत्यपरल्ये मेति ष्यञ्जाभावे तथा
येपुत्रादित्वादणि चापलमिति साधुः ॥२५ महीति · तत्र नृपमौलि जगत्त्रयीभुवां त्रैलोक्योत्पन्नानां नतभ्रुवां सुंदरीणां पूर्वाचार्येण नप
दृणा दिग्धा मन्मथविभ्रमः कामविकारोऽभवज्जातः विशिष्टो भ्रमो विभ्रमः विलासश्च · कामस्य विशिष्टो भ्रमः कामजनितो विलासश्च तदुभयं कुत्र
मित्यपेक्षायां यथाक्रमेण हृतस्य महीभृतो राज्ञो नलस्य मन्मथश्रिया कामसदृशशोभया हेतुना स्वरूपेण करणेन मदनोऽयमितिभ्रांतिः · तया कथं न
स्य स्वस्य चित्तस्य अंतःकरणं स्पृष्टं तेन लंघनितद्वयारसभिलाषं एका मजनितो विलासः कांत्यादि · इति कामजनितविभ्रमे विभ्रमं महीभृत
इति संबंधषष्ठ्या मन्मथपदेनान्वयात् नृपश्रीति विषयसप्तम्या मन्मथपदेनान्वयान्नपौनरुक्त्यं · चोपरस्परसमुच्चये · जगत्त्रयीभुवामि
ति सामान्येनोक्ते पतिव्रतादिरहितनाम्मितिज्ञेयं · एवं न कामिश्री स्यादावपि ज्ञेयं · यद्वा मन्मथश्रियेकेति चकारमेव कारमेवकारार्थं वा
ख्याय हिली पंसमुच्चयार्थं व्याख्याय पतिव्रतानां मन्मथे पमितिनिरभिलाषाविशिष्टो भ्रमो जातः कन्यासां तु तत्प्रतीच्छया यीतिद्वैविध्य

...ngri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

152

बलात् अहल्ये क्रियमाणे सति अर्गलदीर्घे पीनता अर्गलस्य दीर्घे च तत्वानं च तस्य भाव कर्मणा कर्मधारयो द्वंद्वे वासा महतो भुवं महतो न
नु। भुवंप्रत्ये एवातत्र च तत्र वैकारि दुर्गद्वंद्वे नए वा सुरभ्युदरः श्रीपाव रूः स्थलशोभया श्रीपुरे स्फुरद्दीप्यमाने पक्षे कपाटं तस्य दुर्धर्षता कठिनता
त्विः मसृणता विशालता च महतो किं अनेन तस्याजानलवाहुर्व्यो हेतुर्फलं मनकेलनीये च ध्वनितं लुंठने समर्पये वामे लक्ष्मीर्भवति पुरोद
लीसार वस्तु महति। तद्धि कंभेर्गलं नलेसमरः पुरद्वारं तु गोपुर मिति च। अर्थ अर्कमर्यधारयानल। ३२ स्वके लीलया स्मिते। तन्मुखस्य प्रति
मात्रस्वरूपमुपमानं वा चराचरेस्थावरजंगमात्मके जगति नास्ति। चंद्रपद्मे उपमाने चेन्नत्राह। कथंभूतस्य तन्मुखस्य स्वेति। स्वाक्रेकीया।
केलेः क्रीडा तस्यालेशो लव भूतेयत् स्मितं तेन निर्जितः इंदुर्येन तत्तल्लघात्मेजः स्वकीयो यो भागस्तद्रूपय द्युतोनेन तत्पर्पत जिता निर्भर्त्सिता
धः कृतापयानं संपत्समूहः सौभाग्यं वा येन। चंद्रपद्मातिरिक्तं अन्यदुपमानं भविष्यति चेन्नत्राह। अतद्वयीति चराचर विशेषणं। तपोक्ते
दृपमयो द्वयी तद्वयी तस्या जित्वरं जयनशीलं न विजेतत द्वयी जैत्वरं सुंदरंतरमन्यत्तु दरव सुधायांस्मिन् जगति मुखस्योपमानं द्वयं चंद्रः प
द्मं च तदतिरिक्तं वस्तु तरं नास्ति तद्द्वयमेतन्मुखेन अरभूतेन स्मितेन जितमिति समग्रस्य तन्मुखस्योपमानमात्रं नास्तीत्यर्थः। चराचरस्याज
गती निर्विघ्नः जित्वर मिति एनश्च जितीति क्वरप् अन्यत्तु दरं सुंदरांतर मिति मयूरव्यंसकादित्वात् समासः चराचर इति पक्षे सर्वो दह्रलेक
बद्धावः ३३ पूर्वसर्गे पुनरप्याह। सरोरुहमिति तस्य मुखाब्जस्यैवंभूतया द्युतिलेशसरोरुहं पद्मं निर्जितं। स्मितेनैव विधेरपि चंद्रस्यापि क्रिया
त्विताः परं पद्मचंद्रातिरिक्तं अन्यतमं सुंदरं वस्तु कुतः अस्ति। अतएव तदाननस्य नलोपमानस्योपमितत्वोपमाने हेमहासी दरिद्रता कलं
महताश्चर्यं अतं ताभाव इत्यर्थः। महीयसा मिति पक्ष केवलं महती दरिद्रता भव्या मिति भव्यमेये ति निपातः यो हि यस्मान्निकृष्टेन बाते
संविन द्युषोयभस्येति। स्मितेन स्वल्पोपहासेनैवाधःकृतपते ३४ स्ववालेति॥ एषशब्दोप्यर्थः चमरापसुरपि पुनः पुनः पुष्पायितोत्तर तावन

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तथवातस्यनलस्यआत्मास्वरूपंयस्यतस्यभावस्तत्तानलस्वरूपतातिधधः प्रियेयस्याःसाएवंभूतासतीकावास्वमनो
मस्नोङ्कृतिंनचकारआपितुसर्वोपिस्वप्रियेणैलभावंकलत्वरेमइत्यर्थः क्रमेणमुग्धादीनांनलेचिन्तासंगोदर्शितः वह्नेवासुवत
स्वप्नगतेरिहमुक्तिस्यर्थः नामगोत्रंकुलंगोत्रंगोत्रस्तुधरणीधरइतिपादवप्रकाशः ३० इदानीमनस्त्रीणंतदयोग्यत्वप्रतिपादनपूर्व
भैमीप्रसंगंकरोति श्रियेति कयाचित्पयाख्याभैमी विहस्यतत्क्षणादर्पणमादर्शः श्वासमलीमसः श्वासेनमुखवायुनामलिन
तः आपितुभैमीव्यतिरेकेणसर्वाभिलेपकृतो योमलस्तत् किंभूतोदर्पणः तंनलंचित्रादेरालोकयइतिविचार्यसर्वकालानुमाप
तुमवलोकयितुंकरेहस्तेधृतः इतिकिं श्रियाशोभयायस्यामलस्याहं येलपासदृशीस्यामितिकाकुः किंभूतयाकृपाः पदर्पयागत
तमालोकनगतगर्वयेतिवाऽन्वयः भैमीसदृक्कासर्वोपिभग्नदर्पोजातादृग्भावः मालरूपसुरूपाभिरूपासुधमनोज्ञयोरिसम
येतिल्यवंतसरूपो निपातः बिजार्पिवृद्धम् … ज्योत्स्नातामिश्रेतिमुलीमसोनिपातः ३१ ययेति वयसापाकेणागौ
वर्धमानः प्राप्यमानः मदनः प्रद्युम्नः प्रसभक्षुल्लकालेण वैरस्यनियस्यपत्तनंबलिपुत्रस्यबाणस्यशोणितपुरंयस्यागरुडेनैवबे
तः प्रवेशितः तथावयसैवताया… विदर्भजायादमयंत्यामनः कर्मप्रसभरोपाविसमयंप्राणामदनः प्रवेशितः खलुवाक्यालं
रेणुसिद्धेला किंभूतेनगरुडेनभोगभोजिनाभोगंसर्पशरीरंभुंक्ते एवंशीलस्तेनतावत्पक्षेभोगंसुखंभुंक्ते भोजनपीव…लेन
किंभूतंपत्तनंकनलेनाल्लिनावरुद्धंसमंततोव्याप्तं भैमीमनः पक्षेनलेनसंबद्धमाक्रांतं चित्रादौदृष्टश्रुतंचनलंमनसिनिधायकत
पीडितांजातेत्यर्थः कालः कीदृक्‌ताळेणविदेहेनसमानस्तदर्पमाण मसदेति हृतार्थेत्ययं पक्षेहसेल्पर बाणासुरकन्याविवाहेका

Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नै

मितृ अनौचिती परहरणीया· किमिमो भ्रांतिद्वयोरिति विचक मननं मत शास्त्रादि जन्मासजन्यं ज्ञानं मत्वा सितिकम्मयु·· मूलाव
२६ इदानीं क्रमेण देवनागमर्त्यानां कामजन्मनेष्टैक त्रयेणाह· निमीलितादिना· निदर्शनं दिर्दवाज्ञाति· योभ्यासभरोऽभ्यासाति
निमीलनमंत्रं राज्ञुषा निमीलनस्य नेत्रस्य संकोचस्य भंशो भ्रमतोनुपाति इति निमीलनभंशराजुद्धतया दृशालं नलं नेपीयसादरं दृष्टा
कृतः अमूः स्त्रियः तमभ्यासभरं निमेषनिरखे निमेषदरिद्रे विलोचने स्वुनापपक्ष्मपिहितेवते भवं ते· देवानां स्वतएव निमेषतं
वलोकनेन उपक्षीणविषुलोकद्भुतं· यदत्र तम्भ्यस्ततेत सिर्व विस्मये ले· निदर्शनार्थं पुंयोगलक्षणे जातिलक्षणे वा ङीष् २७ अदृशि च
भवसी नागानां प्रियाः स्त्रियः नलेन नलनिमित्तेनाऽलनस्तारु दृशो दृश्यं इति पूर्वोक्तप्रकारेण हृतमनसा स्तुवंतिस्म· निंदंतिस्मच· इतिव
अदहृदं नोस्माकं दृशो दृश्यंतराक्षिलं नलं आकर्ण्यते एवं शीलं मत फलाब्जनी वित फलेनाब्जनी विमं यस्य सफलजनी वित मित्युपः· त
इतिनं नलेन वीक्षते एवं भूतं सत्य फलं निष्फलमिति पाताले स्थिता नाल्लाकस्त्रीनं भवति न तु वाक्ष्णपि २८ ॥ विलोकेति मानुषीमिमानुषी
मुषपदर्शने अवलोकने निमेष निर्मिलितनेत्र निमीलनरवितो वि[illegible]लेशो पिनाल्पेनिनमपि· किंभूता मिमानुषीभिः मनसभावनाबलात्क
निरंतरंयाभावनाजनस्तैनिरंतरंयाभावनावासनास्वैवनंवातद्रसादमुंनलंनेत्रनिमीलनेष्वपिनेत्रसंकोचेनेष्वपिसमुविलोक
भिः परस्परं तभिः· यो हि यं स्मरति सनेत्रगोचराभावे पि तमेव पश्यति· मत्र्यापिरिति ये सपधस्तान्डौष्ठ् अलं नीसवलभेवत्सनुवस्तो वि
एमुलेरितिनुम् २९ इदानीं पतिव्रतात्व त्रिदिकालो सर्वासामपि मुग्धादिक्रमेण नलेनुरागमाह· नूनीति कास्त्रीतिरराक्रैरस्य
मपालं तं नलं न दृष्टा पितु सर्वापि· कान्यगोत्र स्खलितेनामव्यतये नामभ्रातीरोतं नलं न जगाद अपितु सर्वापि· कान्यपरतरसंभेरि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नैषधटी· १३

हान्नलराजकथामेवकथयंतीति ज्ञात्वेत्यर्थः॥ तन्वीति विरहव्ययपाककृशत्वंगाभूयतेतियपगात्मनेपदे इप् स्मरादिति सा भैमीइति पूर्वे
नविन्यासेन पूनरुक्तरूपेण सेव्या दिना स्फुवताजनेनप्रयेत्येन नैषधं नलं तदास्य देमरुनस्थाने नैदर्शिं दृष्टांतमभ्यषेचयत्स्यापयत्
स इति किं हेजनपरासोः परिगताः असवोयस्यतस्मात्कृतादत एवानिमेषलोचना निमेषरहितनेत्रा स्मरालसमादहं विजेमितत्तस्
त्निलमस्यं दृष्ट्वानलमुदाहरवदेति तेनदृष्टेसरतिनलंदृष्ट्वा तेनस्थापयामास· असौराजाकामोपमइतिजनोयकंचनलो तिनदानेभ्या
जयाकामुपमानत्यक्त्वानलमुपमानंकरोतीत्यर्थः॥ अन्यस्योपमनस्याभावान्नलमेवदृष्टांतंजनोददातिस्मेतिभावः॥ तस्मात्स्म
रादिन्तमितिसकंपदंवा· देवतादेने मेषलंमनले नो मेदिते· मतस्मराज्जादेः स्थानेऽसोमिषिच्यते· स्मरादितिभीत्रेत्यपादानं॥ अस्य
दइतिआस्यदंप्रतिष्ठायामितिसाधुः॥ नैषधमितिनिषधनामयमितिसंबंधमाञेऽण्· प्रकरणादेनान्वत्स्वस्वमिसंबंधाधिकृ
षधानांराजेत्यर्थेतुजनपदलक्षणोवाधकेनादित्वकुरुनादीति एयनैषधइतिस्यात्· अभ्यषेचयदित्यत्रपाकृसितेतिषत्वं ३६ न
नस्येति· अनयाभैम्यानिषधागतानिषधदेशादागतादूतद्विजवंदिचारणाद्वारविमत्स्तुतिपाठकादेरंतरभ्रमणजा विनानलस्य
गान्सौदर्यादीन्भवतादेशोकोराजाकीदृगुणः कथंप्रजाः पालयतीतिमिषेणव्याजेनपृष्टाः॥ अपभ्रमाननंतरंतत्क्षीतिकथा नपायत्
नलपरोऽवर्णनमाकर्ण्य अनयाभैम्या चिरायविमनायमानया ऽस्तचित्तयामनोऽपमानेयानस्थेस्थिति· ईदृग्गुणेराजामयाकथं
लब्धव्यइतिविमनस्कया· आकारप्रश्नेषेणअविनायमानयाजातं चिरकालमाकर्ण्यपंलवस्थिरचित्तया ऽवाहिनाचित्तयाजातमिति
व्यारव्येयं· तत्कीर्तिसुधामयीतिपाठः॥ चिरायेतिपायेतिवासंबंधः॥ अकर्णितंचेतिद्विकर्मकत्वात्कर्मप्रधानेकर्मणिनिष्ठा॥ तया

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दे श्रीकृष्णनत्तरि वा एनाकः देवनारद वनाळ कुंजसहितः श्रीहसे रगत्तमालसानिरु द्रुमेच्कन्यायै योगाणेपुरंगत इति विष्णुपुराणे अ
गीतिपाठे योगिनः सप्तान योगयुक्ता न्विला सिन्यो बोति· एकावा स्यादिनो वर्णय इत्यमरः। ३२ तमेव प्रकारमाह· नृप इति· सा भीमनंद
यनं दमयंती तस्मिन्नृपे नले मनः विरिचा न्यस्त्री भ्य· सन्नाशादतिशयेनासन्नपे भ्यः आकृष्य बालिदधौ ददिरा· किंभूते नृप
तेजरूपसंपदा स्वकीय सौन्दर्याधिकाना मनुरूपे योग्ये· तथा च दूरे अनेकवारं श्रुतिश्रवणगोचरं गते प्राप्ते· किंभूतं मनः· मनोभव
स्य कामस्याज्ञया एकं मुख्यं वशंवदम एवं कामाज्ञाकारकं मित्यर्थः· मदनयत्न वाल्लेन वशं लग्न मित्यर्थः· रूपं च संपदश्चेति वा
बहुत्व इति संख्यैक वचना दिति शास्त्र· वदतीति वदा द्वितान्तु· वशंवदमिति प्रियवशे वदः खच्च अरुर्द्विषदजंतस्येति मुम्· ३३ उपा
सेति· सा भैमी स्वावसरं लब्ध्वा दिने दिने प्रति दिनं पितुरुपासनां सेवा मेत्यागत्य वाँदिनामवसरेषु समयेषु रज्यते स्म अनुरक्ता बभूव· ते
षामवसरे एलाक स्तैन संभवा दित्यर्थः· वदेवाह· तेषु वंदिषु प्रति भूपती नन्यान्राज्ञः पठत्सु स्तुतिपूर्वकं वदत्सु सत्सु सा भैमी नलं स्तएव आ
कलमतैर्ये विनिद्ररोमा जाति उत्पुलका जाता श्रवणेनुरागसात्विको भाव प्रदर्शित· उपासनेति नीतदावेत्तवा· अजनीति दीपजनीति
कर्त्तरि एव· अनिवध्यो देतीति निषेधाल्लुङ्न भाव· ३५ कथेति मिथः रहस्पर्के पत्नुकंगोषु कथाप्रसंगेषु सखीमुखात् तयापि बि
नलनाम तेन तन्व्या दमयंत्या श्रुते सति अनया भैम्या मुदा हर्षेण तस्य नलनाम्नः आकर्णने श्रवणे सजो तत्परो कर्णौ यस्या एवं भूत
भूपत जातं किं पुनर्वा पं नलनृपवर्णने सज्जकर्णत्वं· किं कृत्वा अन्यकथान्तरं कार्पी तरं वा कुतूहला दिति विधूयपरिसत्य· एतामपि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

157

नैषध॰टी॰ पु॰ ११३

हृते॰ साक्षात् हृतोपि मनसोपि संगोप्याद्वृत्तादि पुण्यमनसोरपि ज्ञातुमशक्यैवेति यावत्॰ चशब्दोपिशब्दार्थोन्यसमुच्चये महारहस्यं
तेनास्यानंदात्मस्वरूपत्वेन निद्रया भैम्यैसा ज्ञातेत्यदरीति इत्यर्थः॰ ननु सुषुप्तौ मनसो व्यापाराभावेन दुर्ज्ञानं कथं॰ उच्यते॰ स्वप्नादि
दोंद्रियव्यापारत्वाभावादात्मस्वाभावे सुखादिविषयभावाभ्यंतरत्वाभावेपि आनंदसहकृतकेवलाविद्यावृत्तिरूपसुषुप्तौ विषयत्वस्य
युक्तत्वात्॰ आत्मन एवात्र हृष्टत्वाद्वा सरूपत्वे नैतकुरत्नोपपत्तेः॰ यद्वा नल एव भैम्या अनुरक्तः सातत्यात्तं विना विषयमात्रस्यापि विर
गसंभवात् सुखासंभवाद्दोधानमेरच सुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिषमित्यनुसंधानस्य सद्भावात्केवलविषयत्वमंतरेणैव मनुसंधान
स्यानुपपत्तेः सुषुप्त्यवस्थायां नल एव समनिरतिशयानंदात्मरूपत्वेन स्फुरितइति बोधनं तरं तयाज्ञातामितिभावः॰ यथा कथांचेत्
सुषुप्त्यवस्था व्याख्येया॰ एवं यथाक्रमं श्लोकत्रयेणावस्थात्रयेपि नलसाक्षात्कारो वर्णितः॰ बालत्वादतिगूढत्वान्नलविषयकस्तस्या
अनुरागः केनापि न ज्ञात इति तस्य महारहस्यत्वं॰ व्याख्यानांतरं च॰ पूर्वस्मिन् श्लोके स्वप्नावस्थोक्ता॰ मनोरथेनेति श्लोके मनोरथेन नलः स्व
पतिः कृतः॰ तत्रैव स्वप्नावस्थायां दृष्टं नलं प्रति स्वयमेव साक्षादाह॰ निमीलिताक्षीति॰ हे नल समस्तेंद्रियत्वं पतिः स्याः भवेति प्रार्थनायां
लिङ्॰ अर्थात्ममप्रसिद्धितु पुरतः दोषैभैमी पतिर्नल एव नान्य इति दयइति॰ इत्यादिपरिलंगेन तस्यैव प्रार्पणा पार्श्वसंबोधनेहेतुमाह॰ यत
हे भ्रातः युगात् अक्षो विभीतको निवासो स्यास्तीति अक्षवत्युगं च कलियुगं तद्धंता दुष्टभिन्नकिं भूतादक्षयुगात् निद्रया निमीला
सेनाक्ष्णानेन निमीलिता नि रोहिताजाता दित्यर्थः॰ तथा॰ हृद॰ अज्ञानेनाजडान्मूर्खादित्यर्थः॰ तस्मादपि वा सा विन्यकिं भूतादहृदः॰ इति
यस्य वाक्रूरूपस्य मे कंव्यापाराभावः तदेवमुद्रितं मुद्रास्वभावो यस्य परस्तुतो मूकादित्यर्थः॰ तत्तद्गुणं नाप सहजो बहवाः स्वदुर्नेय

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तस्मान्न द्वितीयावारणम् इति· सुप्तेति तिनलोपे निष्ठानिषेधात् द्वितीया· सुप्तइतिभावे क्तः· पक्षेऽनिपीयतस्य इत्यत्र सुरवेत्यादापस्वप्ना
तिवत्तुल्यकालत्वं वल्भपरत्वेऽमनाइवानरतीतिकर्तुः ३६· सत्योपम· मारुतस्त्वंधातुके तिदीर्घः· ङित्वा छलञ्च· ३७ पूर्वश्लोकपंचकेनभै
म्याः नले· श्रवणानुरागं प्रतिपाद्य स्तीलिपिस्वप्नादौ दर्शनानुरागं प्रतिपाद्यते ० प्रियमिति साभैमी इति केः हे काहलतरलं बलिला
लाग्रहमितिलीलाग्रहं क्रीडार्थं गृहं तस्य भित्तौ विभक्तार्थेऽव्ययीभावः· प्रियं नायकं प्रियानायकं च उभौ कावपि भित्तौ लिखितौ नामानो
लिख्य केंभूतौ त्रिजगज्जयश्रियो त्रपाणेजगतोसमाहारः त्रिजगत्तज्जयति एवंभालाश्रीः शोभा यस्याः· जगत्त्रयामावामेवसुर
रादिति· जयोत्पत्र जिष्णुः तिनो पुंवद्भावः ३८ मनोरथेनेति स्वपती निद्राणा सा भैमी मनोरथेन वाञ्छया स्वपती कृतं· अस्वपतिः स्व
पतिः कृतः स्वप्ने च चराकृतस्तं कलिरीक स्पारात्रौ न पश्यति स्म अस्मिन्नपि तु सर्वस्यामपि दिवा दृष्टस्य स्वप्ने दर्शनात् कदाप्यदृष्टस्य
नमित्यर्थे हेतुमाह· अदृष्टमिति· सुप्तिः स्वप्नः कदाचित् अदृष्टमप्यर्थं धर्माधर्मसामर्थ्यौ जनदर्शनातिशयेन जनस्य दर्शनं गोचरीकरो
ति· यत् दृष्टं दृश्यते स्वप्ने ननु भूतं कदापि नाति तन्न्यायेन जन्मान्तरस्यानातरत्नं सम्मुतसन्नसंस्कारमात्मन् जन्मन्यदृष्टमप्यर्थं धर्म
धर्मावेव दर्शयतः इति भावः· चित्रादौ नलदर्शने सत्यापि साक्षान्नलदर्शनाभावाददृष्टत्वे कौ पुंश्चासाक्षाद्विचित्रयार्थवर्तस्य स्पर्शदर्श
नेधेति· तत्रत्नूततरप्रकारद्वयं ३९ निमीलिताक्षीति निद्रयैव सुषुप्तेत्येकस्याः भैम्याः समहीपतिर्नलोऽमहत्तर हंसांशदर्शितदर्शितः·
मूतः नलः कदापि नागतत्व भावस्यापि यो रूपिएवं रूपले नावी क्षितौः दृष्टः किं कृत्वा निमीलितात् मुदिताक्ष्याद्युगान्तेव दृशासंगा
गापयित्वा तयावासेंद्रियमोनसुद्रितत्वे वाह्येंद्रियस्य चक्षुरिंद्रियस्यैवमैनेनस्वविषयग्रहणाभावेनमुद्रितात् रूपलक्षणं

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

159

नैष·
का०९५

मैत्रीगुणसमूहाद्भूतिभावः· मौक्तिकमिति विनयादित्वात्स्वार्थेठक् लोकादिति हेतौ पंचमी ५२ तामिति तृतीमैत्रीगुणश्रवणानन्तरं स्मरः का
मेवावसरं प्रस्तावं लब्ध्वा तया भैम्या कृतां नैषधं नलं विनिर्जितं पराभवितुं ईर्ष्यया एव तत उत्केहते· मूर्त्या शरीरेण पालि जयात्स्वकीयात्
पराजितस्य· यतः स्वशरीरस्य पराभवात्तस्य जयः· तेन जातो मत्सरः क्रोधो यस्येति पराजयेच्छायाः कारणं· जातक्रोधो वैरिकमपि वधार्थं
प्रशस्तायुधः सन्वैरिणं पराजेतुं प्रक्रमते· शोभेति मिदादित्वाद् अङ् लेपालना साधुः ५३ अकारीति तेन नलेन भैमीभुजा राज्ञा नलेन भीमनृपा
लनालये भीमनृपकन्याकालयः स्यात् आश्रयो यस्य एवंभूतो गुणः सौंदर्यादिः श्रवणातिथिः श्रवणगोचरः अकारि कृतः आकर्णि
तइत्यर्थः आदरातिशयात् पूर्वत्वसूचनाया तिथिपदं· सारेण पिगुणः कृतकृतार्थः सनाश्रयस्तस्य च तुलसनं धनुस्तदाश्रयः
आधारः स्थानं यस्य एवंभूतो कारि· किंभूतेन तस्य नलस्य पौंडं लक्ष्यं धैर्यं तस्य बाधकेनाशकेन सा संहितो धनुष्मान् परोपितः दुष्पुर्जेन· यदि
वा भैमीगुणश्रवणेजाते नृदेवतस्य मदनपीडा जातेति भावः· ५ वस्तुल्पकालं जातेति तार्थेषा· शोभनं हेतुं यदा लक्षरासनमिति वा· ५५
असुप्येति· स्मरः त्रयाणां लोकानां समाहार स्त्रिलोकी तस्याविजयेन जितानि संपादितान्यपि यशांसि केलीः संशये संदेहे निमज्जयामा
स· त्रैलोक्ये जितोऽपि पघेनं जेतुं न शक्तामिति तर्हि कस्याजयेन सर्वाणि कीर्तिरमिष्यतीति मत्स्वामिनं वेति संदेहः· किंभूतः स्मरः तदाधीरस्य
भृषनलस्य जयाय विशिखैः बाणैर्जयिना प्रयत्नेन नाथीं कुर्वन्योसेव्यं नसर्य· यतः साहसी हिताहितानपेक्षं पलब्धमेतत्साहसं तदान
अविमृश्यकारी तत्सर्यं· विशिखैरिति अतिधीरस्यै केजेतुं मशक्यत्वात् द्वतूलं· त्रैकरापेक्षया पूस्याति धीरत्वं मुक्तं· विजयो र्जितानीति पाठः
साधायानः जयायेति तुमर्थाद्दिति चतुर्थी· निमज्जयामासेति मज्जेः सकारस्य कलीजसहसीति दकारस्तस्य भञ्जाभावे निर्दिष्टा चवं· २

...ukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

160

क्षोपेक्षणादिष्वचक्षुषः स्वगुणौघघोरा मुनिकृताः परवश्यत्वेऽधमाधवइति तयोऽकारहस्य मरहस्य। अतएव तयोर्नामलक्ष्मीर्यस्य। तयोम
रु मानार्हे एतेषु संबोधनेषु पञ्चत्रयं हेतुईया यथा (किंभूतत्त्वं कंदर्पविरोः अविमुपरूपतिए चैवा) ना अदर्शनो विहृ... कामो सहसंगोमे
त्रीयस्य। पुनः किंभूतः नलः अवदाप्यवीक्षितः नकं अकंदुः खंवापयंतीसिवंघोल्ला अकंदर्पिनः स्वयंदुःखं ददाति दापयति चैवं बालादुष्टास्ते
रकदापि भिरवीक्षितेन न दृष्टत्वात्संगरहित इत्यर्थः। अतएव महीसर्वदित्सव चाल्हर्दस्या इति मध्यमपुरुषसामर्थ्यात्साधुमिति ज्ञातव्यं। य
दा। कश्चनकसे विहारीषं दृष्ट्वा पर्यंसत्वमहीमतिः राजास्यो भवतीति प्राप्तवायालिङ्। यद्वा। राजानं प्रापयति महीपतित्वं सप्तासिद्धः स्युः
अन्यत्सर्वं तत्समपत्ती। संबोधनपदानि विशेषणपदानि समानार्थानि ज्ञातव्यानीत्यर्थः ५० अहो इति अहो दिविदिवसैः कतिभिर्हिमागमे
पि हेमंतेऽपि वा पिस्मराहितां मदनपीडितां भैमीं प्रतिलक्ष्य हिमसमहिमादेर्घ्यमपे दृश्यतां। विभावरीभीराः विनिशापत्तु पूर्वाविपिदाघतुमेर
पिनेदसां भगमज्ञा वाउल्पंलक्षणया स्थूलवं विभराव भूविरिधतं। हेमंतो दिनानि अस्वानि रात्रयो महत्यः ग्रीष्मे दिनानि महांति रात्रयो स्त्याः
किं हित्वला दतिवा हितुमथाकस्त्वानंप्रतिविपरीता जाता इति अहो चित्रमित्यर्थः। अहो इत्येदंतत्वात्प्रगृह्यत्वं। विभरीभीरुसाम् सुवत। ५१
इदानीं नलस्यानुरागमाह। स्वकांतीति। कदा विलासी श्रीस मयेन नलो पिलोकालोक मुखादस्या भैम्याः गुणोत्करं सौंदर्यादिगुणसमूहं श्रव
णेन ल। किंभूतं गुणोत्करं पुर्वपैष्पलोपिनं तरुणो धैर्यलोपकारि लं तं पात्वैति स्वस्याः भैम्याः कांतिकीर्तिभुजः सौंदर्यविषयोयायशः सेव[illegible]
सएव कुसुमबाणो मोक्तिक स्रक् मौक्तिकमाला तस्याः अंतर्घटना नलमनसि याघटनासंबंधस्तस्या गुणेन श्रियै रकरो भाग्यं तं कुर्वाणे। [illegible]
करेणनलचेतसि कांतिकीर्तिगुंफितेत्यर्थः। मालाया अंतर्घटनायां दोरको भवति। यद्वा। स्वस्य नलस्य तद्योगेन नलराज्ञः श्रियक[illegible]

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न॰सं॰
१०६८

५९१

।।अथ दुर्गा कवच लिखते।।

"यह पुस्तक दुर्गा कवच है लिखी पण्डित"
"काशीराम ने"
पानीपत

२
३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न.प्र.
१०६८

दु.क.

१

162

श्रीगणेशाय नमः अथ दुर्गा कवच लिख्यते ॥
श्री मार्कण्डेय उवाच ॥ यद्गुह्यं परमं लोके सर्व रक्षाकरं नृणाम् यन्न कस्य चिदाख्यातं तन्मे ब्रूहि पितामहः ॥१॥ श्री ब्रह्मो वाच ॥ अस्ति गुह्यंतमं विप्र सर्वभूतो पकारकं देव्यास्तु कवचं पुण्यं तच्छृणुष्व महामुने ॥२॥

दु

२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न.प्र.
१०६

163

१२

परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभं प्रा
प्नोति पुरुषो नित्यं महामाया प्रसादतः ॥ ५५ ॥
इति वाराह पुराणे हरि हर ब्रह्मा बिर
चितं देव्या कवचं समाप्तं शुभमस्तु

॥ पण्डित काशीरामजी वाडी ॥
वर्ष २३ तेरा

१२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न.प्र.
१०६५

चं कामदं मुखे जपेत्स प्रभाती चंडी कल्प
तुक वचं पुरा ॥५३॥ निर्विघ्नेन भवेत्सि
द्धि चंडी जप समुद्भवा या वधू संडल
धनेस शैल बन काननं ५४॥ तावत्तिष्ठ
तिजे दिन्यां तति: पुत्र पौत्रकै देहा तेतै
सं

प्रभिभाषाया प्रवृत्त्यानदोषइतिभावः३=

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न॰प्र॰
१०५

९२

165

धे उपन्यासस्यासङ्गतेश्च एतेन क्रियाकारकसंबंधोन्तरङ्ग इति तन्निमित्तो विभ
क्तिरन्तरंगा उपपदार्थेन यत्किंचित् न तु क्रियाकारकभावमूलकः संबंध इति तन्नि
मित्ता वहिरंगेत्यपास्तम् नुमस्यतीत्यत्र नमः पदार्थस्यापि क्रियाकारकभावेने
वान्वयात् अत्र नमः पदार्थस्यापि क्रियात्वमुपगम्यते मूलस्यैव सहयुक्त इत्यादौ
प्रधानेप्रथमासाधनार्थमिदं भाष्यं उपन्यस्तमन्यत्र विस्तरः नन्वदमयडित्या
दौ पूर्वस्यापि मत्वापत्तिरत आह अन्त्यविकारेन्त्यसदेशस्य अन्त्यसदेशानां
न्त्यसदेशयोरेकप्रयोगे युगपत्प्राप्तावन्त्यसदेशस्यैवेति नदर्थः अन्त्यथाधात्वा
देर्नत्वसत्वेनेतासोतेत्यादावेवस्यातां नतेनमत्ति सिंचतीत्यादौ अनन्त्यविकार इ
ति च लिङ्गं अन्त्येन समानो देशो यस्य सोन्त्यसदेशः नत्वं चान्त्यवर्णेन तद्वर्णयोरि
तराव्यवधानेन बोध्यम् अतएव विद्ध इत्यादौ यथनसंप्रसारणं इति चरितार्थम्
सिद्धान्तेतु एतादृशार्थो ऽङ्गीकारेन मतीत्यादौ अनन्त्यसदेश
स्य प्राप्त्यभावपि अन्त्यसदेशस्य नत्वाद्यभावेन कार्याप्राप्तौ
परिभाषाया अप्रवृत्त्या न दोष इति भावः ३=

अन्त्यसाका
र्यप्राप्तोपन्

प्रत्यपस्यद्यो
नकत्वादिति
भावः ४=

परिभाषायाम्
तादृशार्थोन
गीकारे ५=

अन्त्यसदेश
त्वञ्च २=

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प० ६२ अक्नोपेन इत्यादेरनस्तत्वो न्यादाग्याकाराद्दावप्रवृत्तिरप्यस्याः फलम् यज्ञादि
स्वादिपरान्तनागस्याकारस्यलोप इत्यर्थस्येवाङ्क्षाप्रे प्रत्ययस्योत्पत्तिनाभ्कोत्तनयो 166
त्रित्यात् ग्रूरावयवयज्ञादिपरस्यान इत्याहि क्रमेणानेकत्रानेकक्लिष्टकल्प।
नापेक्षयास्यानुचितत्वात् नचेषाष्व्ड:संप्रसारणमितिसूत्रे भाष्ये प्रत्याख्याते
त्तिभ्रमितव्यम् वार्त्तिकोक्तफलानामनेकक्लिष्टकल्पनाभरन्यथासिद्धिंप्रद।
र्थ्यापि यान्येतस्याः परिभाषायाः प्रयोजनानि तदर्थमेवाकर्त्तव्या प्रतिविधेयं
देवेषु प्रतिविधानंचोहात्तनिर्हुशासिद्धमित्युपसंहारात् मिमार्जिषनीत्यर्थ्यच १५४X
सानत्रवृद्धे: पूर्वमनारङ्कत्वाद्वित्वेपरत्वादभ्यासकार्ये ततोभ्यासेकारस्यवृद्धि
वारणायसावश्यकी नत्वद्वत्रेपुनरभ्यासह्रस्वेनसिद्धि:लक्ष्येलक्षणस्येतिन्या
येनपुनरप्रवृत्ते: यज्ञनसंप्रसारण इतिसूत्रेभाष्येनेतस्याः परिभाषायाः प्र। रामः ६२

योजनानीत्युक्तम् न स्यायमर्थः एतत्सूत्रे प्रयोजनाभ्येतस्याः परिभाषायाः प्रयोजना
नि न भवन्तीत्यर्थः यथा द्वावन्यस्मान्देशस्यलोऽभावात् नैनान्येतस्याः प्रयोजना
नीनि पाठोपि क्वचिद्दृश्यते वाचनिकैवैषा च्छ्वः इति सूत्रे ग्रहसोसेरिति च सूत्रे केचि
दन्यस्य देशस्येत्यनेन भाष्येऽस्तान्यत्र विस्तरः ९३ नन्वव्यक्तानुकरणस्यात इति परा
४ त्वन्यस्य रूपं पररूपम् इति पटिनीत्यादावलोन्यस्ये प्राप्नोतीत्यत आह नानर्थकेलोन्त्यविधिर
नभ्यासविकारे अनभ्यासेत्युक्ते विभक्तीत्यादौ भत्राभिरित्यादावस्यैव अभ्यासोनर्थ त्व५४
कोऽर्थाद्यभावात् किन्त्वन्तरवर्णस्यार्थवत्वानित्यत्र निरूपितम् एषालोन्त्य
सूत्रे भाष्ये स्पष्टा फलानामन्यथासिद्धिकरणेन प्रत्याख्यानाच्चेति ततएवावधार्य
९४ प्रधानाप्रधानयोः प्रधाने कार्यसंप्रत्ययः तेन प्रधानस्त्रीत्वपुंस्त्वातिरिक्ताप्र
धान प्रधानस्त्रीत्वपुंस्त्वकृतविशेषस्यापि सत्वेन दोषः सा षष्ठा चैयं पुमान् स्त्रिया न पुं
ननु ब्राह्मणवत्सा च ब्राह्मणीवत्सश्चेत्यादौ पुमान् स्त्रियेत्येकशेषापत्तिः स्त्रीत्वपुंस्त्वा
तिरिक्तकृतविशेषाभावादत आह २४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अत एव गतिबुद्ध्येति सूत्रस्य नियमार्थता । अन्यथा अन्तरङ्गोपजीव्यत्वा-
दणौ कर्तुः णावपि कर्मसंज्ञाया एव प्राप्तौ सूत्रस्य विध्यर्थकत्वस्यैवौ-
चित्येन नियमार्थं परभाष्यादिग्रन्थो विरुध्येत १८

कमनुपुंस १४

संकेत्याद्यौ भाष्ये अन्तरङ्गोपजीव्यादपि प्रधानं प्रबलमिति हेतुमतिचेत्पत्र भाष्यके।
यहयोः ८५ नत्वसंख्यादित्वप्रयुक्तोऽप्यात्प्रादस्यङीषु निषेधः परिच्छेत्तवचनमात्
त्राद्देपिस्यादत आह अवयवप्रसिद्धेः समुदायप्रसिद्धिर्बलीयसी नेनसुद्रस्ठ
स्य जननीवाचकस्यैव ग्रहणं नृपरिच्छेत्तृवाचकस्य योगजबोधेन दनालिङ्गितस्य
रूढ्या जोपस्थितिः प्रतिबन्धकेति भुत्पत्तिरेन बीजम् रथकाराधिकरणन्यायेन। वर्णानुपूर्व्यका रेनिमादधी तेन्यादौ जाति विशेषस्य ग्रहणम् ५८
सिद्धोयमर्थः कश्चित्तु दीधीवेवीटामित्यत्रानया परिभाषया दीधीवेवीजोरेव ग्रहणं
न तु दीङ् धीङ् वेञ् वीनामिति तन्न तथासति दी । वेधीवीटामित्येव वदेदित्यन्ये न
तु वा नायनार्थेण वा तेः ङ्वङो वैकल्पिकत्वाज्ज्ञौ दोरस्त्याद्यपि स्यादत आह व्यवस्थितवि
भाषयापि कार्यो सिक्रियन्ते त्वत्पातरोधाद्यवस्थाबोध्या शाब्देरितिसूत्रे लदृश।
त्रित्यादिसूत्रे च भाष्ये स्पष्टा नन्वयस्य हल इति अनोलोपस्यैवासिद्धत्वेन लोपापत्तेः एकः

बु १४ ड २४४ ८२

तत्तोभयसंबंधेन संयोगत्ववद्व्यवेवानुगतसंयोगनाशत्वं एवं चानितत्तोभयसंबंधेन संयोगत्वावच्छिन्न
कार्य्यतानिरूपितसमवायसंबंधावच्छिन्नकारणत्वं विभागसामान्यलक्षणं फलितम् परंतु यादृश
विभागोत्पत्तिक्षणे आश्रयनाशस्तादृशविभागस्य संयोगनाशकत्वासंभवात् तत्राव्याप्तिवारणाय
तादृशकारणत्वसमानाधिकरणगुणत्वव्याप्यजातिमत्त्वं विवक्षणीयं अतो न कश्चिद्दोषः इति भाति प्रति
इदमुपलक्षणं क्रियाजन्यतावच्छेदकतया विभागपदशक्यतावच्छेदकतया वा सिद्धविभागत्वजातिम
त्वं विभागसामान्यलक्षणम् सर्वोपि विभागोऽव्याप्यवृत्तिः केचिदसमवायिकारणनाशनाश्यः क
चिदाश्रयनाशनाश्यः इत्यपि बोध्यम् वैशेषिकास्तु विभागजविभागोपि द्विविधः कारणमात्रविभा
गजविभागः कारणाकारणविभागजविभागश्चेति आद्यः परमाणुक्रियाजन्यपरमाणुद्वयविभागा
दिक्रमेण द्व्यणुकनाशाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकपरमाण्वाकाशादिविभागः द्वितीयस्तु कपाल
तरुविभागजन्यकुंभतरुविभाग इत्याहुः तन्न कारणमात्रविभागजविभागे मानाभावात् तदिति द्विप्रकारश्चा
स्मत्कृतमुक्तावलीप्रभायां विभागग्रंथेऽनुसंधेयः यथाश्रुतविभागलक्षणघटकदलद्वयप्रयोजन
माह दीपिकायां कालादावित्यादिना [illegible] जन्यतापरिहाराय विभागं विभजते विभागोपीति समवायिका

वृत्तित्वं कालावच्छेदकवृत्तिकत्वं कालिकाव्याप्यवृत्तित्वमित्यपि बोध्यं मूले संयोगनाशको गुणो विभाग
इति अत्र संयोगनाशनिष्ठदैशिकविशेषणतासंबंधावच्छिन्नकार्य्यतानिरूपितकारणत्वरूपं 170
ग्राह्यं तेन कालिकसंबंधेन कार्य्यमात्रं प्रति कालादृष्टादेर्हेतुत्वेपि नातिव्याप्तिः निरुक्तकारणका
श्रयनाशाजन्यसंयोगनाशोत्पत्त्यप्रसिद्ध्या तादृशसंयोगनाशं प्रति प्रतियोगिसमवायिदेशस्य
तादात्म्यसंबंधेन हेतुत्वावश्यकत्वात् नातिव्याप्तिवारणाय गुणपदं तदापि समवाय
संबंधावच्छिन्नकारणत्वलाभाय न तु गुणत्वस्यापि लक्षणघटकतागौरवात् प्रयोजना
भावाच्च नन्वेवं सति केवलमदृष्टादावपि दृष्टकारणत्वविरहेणैवानतिप्रसंगे कार्य्यतायां
संबंधविशेषावच्छिन्नत्वमफलमिति चेदिष्टमेव तल्लक्षणे संयोगनाशकत्वं न संयोगप्रति चरक
योगिकत्वविशिष्टनाशत्वं ध्वंसप्रागभावयोः सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वे माना
भावात् ध्वंसांशे प्रतियोगितया संयोगत्वेन संयोगस्यानिवेशासंभवेन तत्तत्संयोगव्यक्तेस्तत्र घटितत्वे
ग नैव निवेशनीयतया ननु मात्र नाशत्वस्याप्युत्पत्तिघटितत्वेनाननुगतत्वात् किंतु स्वाश्रयप्रतियो
गिकत्वकालिकविशेषणत्वोभयसंबंधेन संयोगत्ववत्त्वमेवानुगतसंयोगनाशत्वं एवं च ति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१०७ यत्संबंधावच्छिन्नकारणतासमानाधिकरणकार्यतावृत्तिजातिमत्त्वं परत्वलक्षणं अनयैव दिशा अपर
त्वशब्दघटितजातिघटितं चापरत्वलक्षणं फलितं तेन यादृशपरत्वापरत्वाश्रयेण तादृशाव
च्छेदः तादृशपरत्वापरत्वयोर्नाव्याप्तिः इदमुपलक्षणं निरुक्तकारणतावच्छेदकतया परत्वा
परत्वपदशक्यतावच्छेदकतयासिद्धपरत्वापरत्वत्वजातिमत्त्वं परत्वापरत्वसामान्यलक्षणमित्य
पि बोध्यं मूले दिक्कृते कालकृते चेति दैशिकपरत्वापरत्वे कालिकपरत्वापरत्वे चेत्यर्थः अत्र
परत्वनिष्ठदैशिकत्वं च बहुतरमूर्तसंयोगान्तरितत्वज्ञानजन्यत्वं तदवच्छेदकतयासिद्धप
रत्वत्वव्याप्यजातिविशेषो वा एवं परत्वनिष्ठकालिकत्वं बहुतरतपनपरिस्पन्दान्तरितत्वज्ञा
नजन्यत्वं तदवच्छेदकतयासिद्धपरत्वत्वव्याप्यजातिविशेषो वा अनयैव दिशा अपरत्वनिष्ठ
दैशिकत्वकालिकत्वे अप्यूह्ये इति दैशिकपरत्वापरत्वे उदाहरति दूरस्येति दूरत्वनिरूढदैशि
कपरत्वाश्रयस्यार्थः दूरस्याव प्रकारकज्ञानजन्यं दैशिकपरत्वमिति यावत् तथा च पाटलिपुत्र

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विशब्दः दृष्टांतार्थः यथा संयोगो द्विविधः तथा विभाग इति भावः विभागद्वयमुदाहरति आद्य इत्यादिना
संयोगनिष्ठकर्मजत्वसंयोगजत्वे इव विभागनिष्ठकर्मजत्वाविभागजत्वेप्यूह्ये नातो विभाजकधर्म
[illegible]ननुगतत्वप्रसक्तिरिति हृदयम् ननु संयोगाभावेनैव विभागप्रत्ययोत्पत्तेः विभागो न गुणांतर
मिति चेन्न घटपटसंयोगोत्पत्तेः पूर्वं [illegible]चिरकालादौ विभक्तप्रत्ययापत्त्या न तत्प्रतीतेः संयोगप्रागभावादि
विषयकत्वासंभवात् अत एव न तदत्यंताभावविषयकत्वं रूपरसयोरवयवावयविनोश्च विभक्तप्र
त्ययापत्तेः नापि तत्प्रतीतेः संयोगध्वंसविषयकत्वं विभज्य संयुक्तेपि प्रतीत्यापत्तेः संयोगध्वं
सस्सत्वात् नापि संयोगान्योन्याभावविषयकत्वं संयोगाभिन्नमात्रे तत्प्रतीत्यापत्तेः तस्मात्संयोगा
भावे विभक्तप्रतीत्युत्पत्त्यभावाद्विभागस्य गुणांतरत्वमावश्यकमिति परापरव्यवहारासाधारण
कारणे परत्वापरत्वे इति व्याख्या सूत्रमूलप्रतिपाद्य परापरव्यवहारोभयनिरूपितासाधारणकारण
त्वरूपलक्षणस्य परत्वादावसंभवग्रस्तत्वात् एकैकव्यवहारघटितलक्षणद्वयपरतया मूलं
व्याचष्टे परव्यवहारेति परइतिशब्दनिष्ठवाच्यतासंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितसमवा

न.प्र.
१.८

चैत्रावधिकमैत्रनिष्ठज्येष्ठत्वं च चैत्रोत्पत्तिक्षणप्रभृति एतत्क्षणपर्यंतं जायमानतपनपरिस्पंदसमुदायापे
क्षयाधिकतपनपरिस्पंदसमुदायवत्त्वं तादृशसमुदायपर्याप्तसंख्याधिकसंख्यापर्याप्त्याधिकरणस्वोत्प
त्तिक्षणप्रभृति एतत्क्षणपर्यंतं जायमानपरिस्पंदकत्वमिति यावत् न तु तादृशसमुदायकत्वे सति
चैतन्यमहत्त्वं तज्जनकद्रव्यमात्रे चैतन्याभावेन तद्वृत्तितज्ज्येष्ठत्वादित्वान रूपकारणाभावात् कालि
कपरत्वाद्यनुत्पत्त्यापत्तेः कनिष्ठ इति कनिष्ठनिष्ठकालिकापरत्वमित्यर्थः कनिष्ठत्वं ज्ञानजन्यं
कालिकापरत्वमिति यावत् तथा च मैत्राच्चैत्रोऽपर इति अनुभवात् सिद्धं मैत्रावधिकचैत्रनिष्ठ
कालिकापरत्वं प्रति मैत्राच्चैत्रः कनिष्ठ इत्यपेक्षाबुद्धि निमित्तकारणं मैत्रावधिकचैत्रनिष्ठक
निष्ठत्वं च मैत्रोत्पत्तिक्षणप्रभृत्येतत्क्षणपर्यंतं जायमानपरिस्पंदसमुदायपर्याप्तसंख्यान्य
नसंख्यापर्याप्त्याधिकरणस्वोत्पत्तिक्षणप्रभृत्येतत्क्षणपर्यंतं जायमानतपनपरिस्पंदवत्त्व
रूपमेव न तु चैतन्यघटितमपि उक्तदोषापत्तेरिति हृदयम् गुरुत्वलक्षणमाह आद्येति आद्य
पदप्रयोजनमाह दीपिकायां द्वितीयादीति आदिना तृतीयादिपरिग्रहः वेगेति वा असमवायिकारणे
पाद्येति तथा चाद्यपतने गुरुत्वं निःस्पंदासमवायिकारणतानिरूपितपतननिष्ठकार्यतावच्छे पतन

ताम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

काशीसमवेतस्य प्रयागः परः इत्यनुभवात् पाटलीपुत्रावधिककाशीनिरूपितपरत्वं प्रयागे स्वीकर्त्तव्यं
तत्र पाटलीपुरात् काशीसमवेतस्य प्रयागो दूरस्थ इत्याकारकापेक्षाबुद्ध्यात्मकज्ञानं निमित्तकारणं
पाटलीपुरात् काशीसमवेतस्य प्रयागनिष्ठदूरस्थत्वं च काशीनिष्ठपाटलिपुत्रावधिकसंयुक्तसंयोगप
रंपराघटकसंयोगसमुदायपर्य्याप्तसंख्यापेक्षाधिकरणत्वनिष्ठसंयोगपरंपराघटकसं
योगसमुदायकत्वं एवं पाटलीपुरात् प्रयागसमवेतस्य काशी अपरा इत्यनुभवात् पाटलिपुरावधि
कप्रयागनिरूपितापरत्वं काश्यां कार्य्यं तत्र पाटलिपुरात् प्रयागसमवेतस्य काशीसमीपस्थेत्या
काराकापेक्षाबुद्ध्यात्मकज्ञानं निमित्तकारणं पाटलिपुरात् प्रयागसमवेतस्य काशीनिष्ठसमीपत्वं
च प्रयागनिष्ठपाटलिपुरावधिकसंयुक्तसंयोगपरंपराघटकसंयोगसमुदायपर्य्याप्तसंख्या
न्यूनसंख्यापर्य्याप्त्यधिकरणत्वनिष्ठसंयुक्तसंयोगपरंपराघटकसंयोगसमुदायकत्वमि
त्याशयः कालिकपरत्वापरत्वे उदाहरति ज्येष्ठ इति ज्येष्ठनिष्ठं कालिक[illegible] परत्वमित्यर्थः ज्येष्ठत्व
तानजन्यं कालिकपरत्वमिति यावत् एवं कनिष्ठ इत्यत्रापि तथा च चैत्रान्मैत्रः परः इत्यनुभवात्
मैत्रे चैत्रावधिकपरत्वं स्वीकर्त्तव्यं तत्र चैत्रान्मैत्रो ज्येष्ठ इत्यपेक्षाबुद्ध्यात्मकं ज्ञानं निमित्तकारणं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नित्यवृत्तिनित्यमनित्यवृत्तिः अनित्यं कारणगुणपूर्वकमाश्रयनाशनाश्यमित्यपि बोध्यं द्रव
त्वं लक्षयतीति स्पंदनेति प्रत्यक्षवणेत्यर्थः तथा च द्रवत्ववत्तामेव प्रत्यक्षवणस्योपलभ्यमानत
यासमवायिकारणे प्रत्यासन्नतया च तस्यासमवायिकारणत्वावश्यकत्वादिति भावः ननु
तथा च यद्द्रव्ये स्पंदनं कदापि नोत्पन्नं तत्समवेतद्रवत्वे लक्षणाव्याप्तिरिति चेन्न तादृशकार
णत्वसमानाधिकरणरूपावृत्तिजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् इदमुपलक्षणं तादृशकारणता ण
वच्छेदकतया द्रवत्वपदशक्यतावच्छेदकतया वा सिद्धद्रवत्वत्वजातिमत्त्वं लक्षणमित्य
पि बोध्यं पृथिव्यप्तेजोवृत्तीति द्रवत्वमित्यनुवर्तते द्रवत्वत्वावच्छिन्ने तादृशत्रिकवृत्तीत्यर्थः
द्रवत्वत्वं पृथिव्यादित्रिकवृत्तितावच्छेदकमिति यावत् द्विविधमिति सांसिद्धिकत्वनैमित्ति
कत्वाभिन्नप्रकारद्वयान्यतरविशिष्टं द्रवत्वमित्यर्थः अत्र सांसिद्धिकत्वं अनुगतप्रतीतिसि
द्धं सांसिद्धिकपदशक्यतावच्छेदकतया सिद्धो वा जातिविशेषः जलसमवेतद्रवत्वमात्रवृ
त्ति एवं नैमित्तिकत्वं प्रत्यक्षादिसिद्धं तेजःसंयोगजन्यतावच्छेदकतया वा नैमित्तिकपदश

राम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दकतयासिद्धेर्जातिमादाय तदवच्छिन्नानिरूपितकारणत्वमेव गुरुत्वसामान्यलक्षणं न तु सम
वायिकारणत्वस्यापि लक्षणत्वे लाभापत्तेः लक्षणे ऽसमवायिकारणत्वनिवेशस्तर्हि दृष्टम् प्रांचेत्तु
आद्यपतनासमवायिकारणत्वेन रूढस्य गुरुत्वस्येव द्वितीयादिपतनासमवायिकारणत्वसंभवात् न
तु वेगस्यासमवायिकारणत्वे मानाभावेनातिव्याप्त्यप्रसक्त्या लक्षणे आद्यपदमनुपादेयमिति स्या
त् । तन्न वृक्षवृत्तिविभागजनकपतनवत्सु फलादिषु अधोदेशवृत्तिअभिघातसंयोगजनकपतनो
त्पत्तेः तादृशविभागजनकपतनवत्सु फलादिषु तादृशजनकपतनानुत्पत्तेश्च अन्वयव्यतिरेका
भ्यां तादृशसंयोगजनकपतनक्रियां प्रति वेगस्य हेतुत्वावश्यकत्वे लाघवात्तस्यैवासमवायिकारण
त्वमंगीकृत्य द्वितीयपतनेषु गुरुत्वस्यान्यथासिद्धत्वस्वीकारस्यैवोचितत्वात् तस्मात् आद्यपदं स
फलमेवेति ननु तथापि गुरुत्वविशिष्टस्य द्रव्यस्य पतनं कदापि न जातं तत्समवेतगुरुत्वे लक्षणमव्या
प्तमिति चेन्न तादृशासमवायिकारणत्वसमानाधिकरणरूपावृत्तिजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् इद
मुपलक्षणं निरुक्तकारणतावच्छेदकतया गुरुत्वपदशक्यतावच्छेदकतया वा सिद्धगुरुत्वत्व
जातिमत्त्वं लक्षणमित्यपि बोध्यं मूले पृथिवीजलवृत्तीति इदमुपलक्षणं पतनरूपकार्यानुमेयं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

त्वमतावच्छेदकतया वा जातिद्वयोर्जातिविशेषः पृथ्वीतेजःसमवेतद्रवत्वमात्रवृत्तीति एवं प्रां
...सांसिद्धिकत्वं तेजःसंयोगाजन्यत्वं नैमित्तिकत्वं तेजःसंयोगजन्यत्वमित्याहुः तच्चिंत्यं
...विधं द्रवत्वमुदाहरति सांसिद्धिकं जलइति जलमात्रे इत्यर्थः सांसिद्धिकं नित्यगतं नित्यं अनित्यगत
मनित्यं तच्च कारणगुणपूर्वकं आश्रयनाशनाश्यमित्यपि बोध्यं नैमित्तिकं पृथ्वीतेजसोरिति
नैमित्तिकत्वजात्यवच्छिन्नं पृथ्वीतेजोवृत्तीत्यर्थः नैमित्तिकत्वं पृथ्वीतेजोवृत्तितावच्छेद
कमिति यावत् अत्र सांसिद्धिकद्रवत्वं यथा पाथसि जलवृत्ति तथा नैमित्तिकद्रवत्वं न यावत्पृ
थ्वीतेजोवृत्ति पटादौ वन्ह्यादौ च तदभावात् अतः पृथ्वीतेजो विशेषवृत्तित्वमाह पृथि
व्यां घृतादाविति घृतादिरूपपृथिव्यामित्यर्थः आदिना जत्वादिपरिग्रहः तत्समवायवृत्तित्वं
तस्य द्रवत्वेऽन्वयः अग्निसंयोगजद्रवत्वमिति नैमित्तिकद्रवत्वमित्यर्थः तेजसि सुवर्णादा
विति सुवर्णादिरूपतेजसीत्यर्थः आदिना रजतादिपरिग्रहः तत्समवायवृत्तित्वं तस्याग्निसंयो
गजद्रवत्वमित्यनुषंगेणान्वयः इदमुपलक्षणं सर्वं नैमित्तिकं द्रवत्वमनित्यं तेजःसंयोगासम

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न्या॰
११

178

वापि कारणकं तेजस्संयोगनाशनाश्यं क्वचिदाश्रयनाशनाश्यं चेत्यपि बोध्यं स्नेहलक्षणमाह चूर्णी
दीति आदिना सक्त्वादिपरिग्रहः तस्यापिंडीभावः पिंडाकारेण परिणामः अवयवानां विलक्ष
णदृढतरसंयोग इति यावत् तत्कारणमित्यर्थः ननु जलसंयोगादेव निरुक्तपिंडीभावोत्पत्तेः
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जलसंयोगस्य संयोगेन जलस्य वा हेतुत्वमस्तु किं स्नेहेनेति चेन्न जलसंयो
गत्वस्य गुरुधर्मत्वेन कारणतावच्छेदकत्वानंगीकारात् जलप्रतियोगित्वविशिष्टसंयोगत्वस्य
संयोगत्वविशिष्टजलप्रतियोगित्वस्य वा कारणतावच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमनाविरहे
ण कार्य्यकारणभावद्वयापत्तेश्च न च जलप्रतियोगिकसंयोगमात्रे वैजात्यं परिकल्प्य तेन रू
पेण हेतुत्वस्वीकारान्नोक्तदोष इति वाच्यं नोदत्वादिना सांकर्य्येण तस्य जातिरूपत्वासंभवात्
जलत्वेन जन्यजलमात्रवृत्तिवैजात्येन वा जलस्य हेतुत्वमित्यत्र विनिगमनाविरहात् कार्य्यका
रणभावद्वयापत्त्या संयोगेन जलस्यापि हेतुत्वासंभवात् तस्मात्त्वसमवायिसंयोगसंबंधेन स्नेह
स्य हेतुत्वमावश्यकम् पयःप्रभृतिसांसिद्धिकद्रवत्वजात्यवच्छिन्नस्य निरुक्तसंबंधेन हेतुत्वं संभवतीति स्व

राम

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सं.कं. नमस्तुभ्यं नमस्तेजातवेदसे इषेचैवनमस्तुभ्यमग्नेचैवनमोनमः आत्मरूपिन्नमस्तुभ्यं विश्वमूर्त्ते
१.५ नमोनमः त्वंब्रह्मात्वंचवैविष्णुस्त्वंधातात्वंहुताशनः मुक्तिकामेश्वमीप्सामिप्रार्थयामिसुरेश्वर
विश्वतश्चक्षुराद्यातेविश्वतस्त्वरणस्तर्प विश्वात्मासर्वतोदेवप्रार्थयामिसुरेश्वरः इतिमंत्रेणसूर्या
र्यनमस्कृत्वातभास्करं संवर्चेशेतिपाणिभ्यांतोयेनविमृजेन्मुखं हेसंस्कृचिषदिसूवासूर्येस्वेवावलो
कनं उदुत्यंचित्रमित्येतस्मन्केदेवाग्रतोजपेत् प्रथमेदेवंकोणेफलकंचैवकारयेत् फलेःपुष्पै
रक्षताभिर्भस्मेनीनाविधैरपि शर्यंतत्रचदेवस्यप्रमेदेशेतुविन्यसेत् षट्धानंषट्संदेशंशेषं
चैवमस्ताय [illegible] पुरुषंवज्रहस्तंचकारयेच्चैवबुद्धिमान् वस्त्रयुग्मेनसंछन्नंलवणोपरिविन्यसेत्
अनेनैवतुमंत्रेणास्नानमर्घ्यार्चनंततः नमस्तेक्रोधरूपायवज्रहस्तजिघांसवे जिघांसुकामं
तेरक्षाद्उदुवुःसर्वदेवताः त्वयाव्याप्तंमेरूपंचेंउभास्करहुमस अतस्त्वांपूजयिष्यामिअर्घ्यंग्र
हनमोस्तुते स्थापयित्वातुतांरात्रिंगीतवादित्रनिःस्वनैः ततस्त्वभ्युदितेसूर्येहोमंकुर्यात्स्वशक्तितः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

...धंधूपं च कुसुमैः स्वपञ्चोपमैः मार्त्तण्डं भानुमादित्यं भास्करं तपनं रविं हंसं दिवाक १४ भानुमंतं पद्मगर्भं हितस्तयोः

...नपादतो मुकुटावधि ॥२४॥ जयेद्भास्करं देवं सर्वांगेषु प्रयत्नतः आनयेद्दीपपात्रं च सौ कृत ॥४६॥ तिमिरहाय कृद्देवं स्नानयो

र्गी रौप्यमेव करं मम ललाटे सूर्यमेव च वक्त्रमध्ये न्यसेज्ज्ञानं मुखे तच्च रविं न्यसेत् कंठे न्यसेत् उग्ररू देवं विन्यसेत्

वा तां च पंकजदेशे नोरूपं द्विजंघयोः पादयोः सर्वरूपं तु सकलं सकलगुणान्वितं एवं यथोक्तं विन्य ओंतवेदोभि.

वदेयत्तपाद्य स्यपात्रं गृह्य ततोऽर्चयेत् करवीरार्ककुसुमैः रक्तचंदनचंपकैः जानुभ्यामवनीं गत्वा सूर्याया धं नाभ्यां कुसा

जलेन परि घ्यं निवेदयेत् वेदगर्भ नमस्तुभ्यं [illegible] नमस्तेस्तु अव्यक्तमूर्तये तुभ्यं मार्घ्यं [illegible] नमोस्तु ते भाजनयान्यसेत् दूरूपे ॥४७॥

पूरयेत् पू ब्रह्ममूर्त्ति पृथिव्यां तुभ्यं च तच्चैकमनालेन राष्ट्रस्थितो संस्थिताय गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते विश्वरू

जयेच्चाघ प्रागादिदे पधरो देव पीतवस्त्र चतुर्भुजः प्रभवः सर्वलोकानामर्घ्यं गृहाण नमोस्तु ते कालात्मा सर्वभूता

वतास्ताः स त्मा वेदात्मा सर्वतो मुखः जन्ममृत्युजराशोक संसारभयनाशनः दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान्

मादितः प्रा देवो दिवाकरः सुवर्णस्फाटिकाभानुस्वर्णरेता दिवाकरः हरिदश्वांशुमाली च अर्घ्यं गृहाण

गे देवतास्त मोस्तु ते चतुर्भिर्वेदैर्त्तिभिः संध्यमहामिः परिगीयते सामध्वनिस्तु यो यज्ञे अर्घ्यं गृहाण नमोस्तु ते अ

तः पूजयाग पगंधं च पुष्पं च तथा धूपं च दीपकं नैवेद्यं च यथाशक्त्या पार्थयेत् सूर्यदेवतां आगनि मीले

धपुष्पानुलेपनैः पात्रे तोयं समादाय सपुष्पफलसंयुतम् ॥४८॥

180

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मं अधिकं वययथाशक्त्या कर्त्तव्यमतियत्नतः सौवर्णमृन्मये वापिताम्रे वा कलशेन वः संपादनी
वृ० योपल्लेन संयते र्वृतनतत्परैः ततः सदर्भपुंजैर्वेवस्त्रयुग्मावृते भूमे पृथक्पृथक् स्थापनीयं क
३२१ लशे प्रतिमाद्वयं आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैस्तथा तैर्यवकैरपि आभिषिच्य प्रयत्नेन पूजयेत्प्रति
माद्वयं ततः प्रयत्नतो गच्छेद्दत्तकृत्याशिवालयं शिवस्थानं ततो गच्छेत्तोरणाद्यैरलंकृतं
ततः षोडशपत्रके वहिरंतश्चतुर्गुणैः अलंकृते स्वस्तिकाद्यैः स्थापयेत्कलशानवं ध्या
यंस्ततो महादेवमुमादेहार्द्धधारिणं मुक्तामालापरीतांगं दुकूलपरिवेष्टितं पंचाननं
मुमाकांतमनलेंदुरविभ्रमं चंद्रार्द्धशेखरं नित्यंजटामुकुटमंडितं त्रिपुंड्रलेखाविलस
द्भालभागमनामयं भस्मोद्धूलितसर्वांगं हृत्स्नाभरणान्वितं मंदस्मितमनाधारमाधारं
जगतां प्रभुं देवैर्नतेनैरनिशं संस्तूयमानमनेकधा देवात्मकं देवदेवं विष्णुब्रह्मादिवं
दितं विष्णुनेत्रार्चितारक्तपादपंकजमच्युतं अप्रतिद्वंद्वमद्वंद्वं सर्ववृंदारकार्चितं सर्वो
त्तममनाद्यंतं सर्वदेवनिवेदितं सत्यपुरुषं परं ब्रह्मरूपं कृष्णपिंगलं ऊर्ध्वरेतोविरू

181

राम ३२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भाद्रशुक्लचतुर्दश्यां प्रातः स्नात्वा विधानतः शिवं संपूज्य विधिवत् शैवान प्रणिपत्य ततः शिवं ध्या
त्वा जगद्वंद्यं सोमं सोमार्द्धशेखरं कृतांजलिपुटो भूत्वा मंत्रमेतत्पठेन्नरः श्वः करिष्ये व्रतं यत्ना
दुमामाहेश्वराभिधं आज्ञां देहि महादेव मम सोमार्द्धशेखर इति विज्ञाप्य वै देवं पुनः संपू
ज्य यत्नतः मध्याह्नेपि महादेवमर्चयेन्नियतो व्रती ततो देवान्द्विजांश्चैव समभ्यर्च्य विधिवन्नृ
प हविष्याशी शिवं सायं पूजयेद्विधिपूर्वकं निराकांक्षी तद्योगं महादेवस्य सन्निधौ उ
प्यायपश्चिमे यामे महादेवं ततः स्मरेत् ततः शौचादिकं सर्वं निर्वर्त्य प्रीतमानसः स्नानं कुर्याद्य
थायोगं यथाशास्त्रं यथाक्रमं परिधाय ततो वस्त्रं नालिनं शुभमस्ततं उद्धूलनं ततः कार्यं त्रि
पुंड्रं यथाक्रमं रुद्राक्षधारणं कार्यं संध्याकार्यं ततः परं ततः शिवार्चनं कार्यं विल्वपत्रादिभि
र्नैवेः ततो होमोपि कर्तव्यः शिवप्रीत्यर्थमादरात् सर्वं पंचदशग्रंथिपूजितं च शिवात्मकं रा
वं पंचदशग्रंथिदोरकं कुंकुमान्वितं संपादनीयं यत्नेन व्रतनिष्ठैरनाकुलैः उमामहेश्वरस्यैव
सौवर्णं प्रतिमाद्वयं संपादनीयं यत्नेन राजतं वा मनोहरं पलादूर्द्ध्वं कर्तव्यं प्रतिमाद्वयमुत्त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१ 183

सर्वमिदं सति व्याप्तिनिरूपेस्यात्सैव न संभवत्युपायाभावादित्यत आह
स्पंता हव्याप्तीति।

श्रीमते रामानुजाय नमः॥ समारब्धानुमानप्रामाण्यपरीक्षाकारणीभूत
व्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादननिदानं व्याप्तिस्वरूपं निरूपणमारभते नान्वि।
व त्यादिना साध्याभाववदवृत्तित्वस्य व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले तावद्व्याप्ति
माशंक्याह साध्यवद्भिन्नेति साध्यवद्भिन्ने साध्याभाववत्यवृत्तित्व
मित्यर्थः कपिसंयोगाद्यभावस्य भिन्नत्वे मानाभावात् आह साध्य
वदिति हेतोः साध्यवत्प्रतियोगिभिन्नदृष्टांतवृत्तित्वेन व्याप्तिरित्याह सक
लेति सकलं साध्याभाववद्वृत्ति साध्यं च वाच्यम् साध्यतावच्छेदक
वच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावो ग्राह्यः तेन विपक्षैकदेशनि

184

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चकाँसयके कुमार्या द्वापयामास वैधव्यस्यापनुत्तये एतन्मुल्यप्रभावेन कुमारी सापि शो
भना तदाभवज्जीवपती वभूव वहुपुत्रिका लक्षणा याजकं वापि संप्रीत्या संजग्मुस्ते
स्वनिकेतनं लक्षणापि च दोषेण भुजंगेन च संयुता माघस्नानं तदा कृत्वा व्रतमेतच्चु
कारसा ततस्तु मरणं प्राप्तो दासस्तस्याः सहायकृत् गयो नाम महाराजा चक्रवर्ती
वभूव ह सा लक्षणा च तत्पत्नी सर्वलक्षणसंयुता वभूव लोकविख्याता जीवद्भ
र्त्रीसपुत्रिका स्याद्यो मासासहायं वा करिष्यति धर्मस्य [illegible] तत्फलं प्राप्य मुच्यते
नात्र संशयः नित्यं स्नानमशक्तश्चेत्कुर्यात्स तु दिनत्रयं द्वादश्यामथ सप्तम्यां पौ
र्णमास्यां त्वसंशयं सोपि पूर्णफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते तदेव कर्म सफलं
महापातकनाशकं यो न स्नाति नरो माघे मकरस्थे दिवाकरे व्रह्महा स तु वि
ज्ञेयो खिलकर्मसु गर्हितः नारी वापि नरो वापि न स्नायात् सूर्योदये रौरवं नर
कं प्राप्य यावदाभूतसंप्लवं रोगाद्युपहतो यस्तु पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः धौतव॰

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नविश्वासो मममेहवै प्रत्ययार्थं मम ब्रह्मन्प्रत्ययं कुरु मे ऽधुना इति तस्या वचः श्रु
त्वा याज्ञको वाक्यमब्रवीत् कथं ते प्रत्ययो भूयाद्दुष्प्रतां करुणानिधे सा पुत्रा च पु
नर्विद्धा विस्मयोत्फुल्ललोचना न च वैधव्यमापन्ना रोदिति च बालकुमारिका अस्याः प
तिः कथं जीवेद्वैधव्यं नैव गच्छति तथा कुरु मुनिश्रेष्ठ दयाश्रमवतीधन इति तस्या
वचः श्रुत्वा विस्मितो वाक्यमब्रवीत् अयं वै मकरं प्राप्तो भास्करो लोकभास्करः
माघोयं च वरो मासः सर्वक्रतुफलाधिकः अथ गत्वा कुरु स्नानं गंगायामघहारि
णि स्नानं कृत्वार्पणं कृत्वा देहि तस्मै मतायवै तेन तत्त्वविद यं नूनं ब्रह्मघ्नोयं पुरा
पिच तस्मादयं राजयक्ष्मरोगेण तु मृतिं गतः तथापि मासस्य पुण्याद्धि जीवते ध्रु
वं दापयित्वा तथावर्त्तिकां स्वपात्रविधानतः जीवपती भवेदाशु यावदाभूतसंप्ला
तिकं तत्क्षणात् वचः श्रुत्वा जलं स्वर्द्धाप्यवाग्यतः स्नानं कृत्वार्पणं कृत्वा ददौ तस्मै
फलं तदा तत्क्षणप्रभावेन तत्क्षणादेव बोधितः स्वभर्तारं गं त्रेषयित्वा कृत्वा पात्रे

187

ति पापानि रहस्यानि कृतानि वै नश्यंति तानि सर्वाणि व्रतस्यास्य प्रभावतः चांडालगामि
वृ० नी वा पितृपत्न्या शूद्राभिगामिनी कारकरजकादीनां गामिनी वा लंडब्रह्मचारिणी ब्रह्मद
३८१ क्षयविड्शूद्रप्रतिलोमाभिगामिनी मातुलेयपितृव्यादीन्भ्रातृपुत्राभिगामिनी वा
लघ्नी वा पतिघ्नी वा मातापित्रोर्वधेरता गोघ्नी वा तस्करी वापि रजःसंकरकारिणी र
वमादिमहापापैरावृतापि कुलांगना कृत्वा चैतद्व्रतं सम्यक् मुच्यते नात्र संशयः व्रता
नामुत्तमं चैतत् स्त्रीणामावश्यकं त्विदं रांववर्त्तिप्रदानेन विष्णोरमिततेजसः कोटयो
ब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः तथैवान्युग्रपापानां कोटयोपचसहस्रशः नश्यंति
नात्र संदेहो नारीणां वा नरस्य वा किंलक्षवर्त्तिभिर्विष्णोः कृते चारात्रिकारिणः किमत्र
बहुनोक्तेन नानेन सदृशं व्रतं पुरुषोपि व्रतं कृत्वा पूर्वोक्तैः पापसंचयैः मुच्यते नात्र सं राम
देहो मधुशासनशासनात् एतत्सर्वं मया ख्यातं पृच्छतस्तव मानद व्रतं कुरु सुखं वति ३८१
ष्ट यथा ते रोचते मनः इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः पप्रच्छ लक्ष्मणा अज्ञानाद्दुष्टभावाद्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शिरो ललाटकं नेत्रे कर्णौ नासे मुखे मुखे तथा कंठे पि स्कंधौ च तथा बाहू स्तनौ वक्षस्यो
दरे नाभौ कटौ च जघने ऊरो जानू च गुल्फके पादौ तदग्रं क्रमशोंगानेवं तु पूजयेत् धूप
तो दीपं तथा नैवेद्यं च निवेदयेत् यद्दुर्लभं तत्पूजायां तद्द्रव्यं कनकस्य च कृत्वा निवेदयेत्तस्मै
पश्चात्पूजां समाचरेत् भक्त्या च जगदात्मानं अथ पूर्वं तं मापयेत् देवदेव जगन्नाथ मे
क्तानां कार्यकारक त्वत्प्रसादं हं याचे शीघ्रकार्यप्रदो भव अनेनैव विधानेन नत्वा तत्पूजां
करोति यः पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रैश्च सुखमाप्नोति निश्चितं आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्ब्राह्मणान्पति
जं तथा गौर्देया च सवत्सा वै सालंकारगुणान्विता त्रिंशत्पलं कांस्यपात्रं घृतेन परिपूरि
तं सुवर्णवर्त्तिसंयुक्तं आचार्याय निवेदयेत् अथवा दशपलं तथा घृतसमन्वितं अथवा
त्र्यपाशक्ति दद्यादावश्यकमिदं व्रताभावे तु वै दद्यात्कांस्यं वै घृतपूरितं यावज्जीवं जी
वपती भवत्येव न संशयः रजोदोषविमुक्तिः स्यात्सो एमास्यां ददाति या ब्राह्मणान्भो
जयेत्पश्चाद्दक्षिणां शंसं न कारयेत् एवं करोति या नारी तस्याः पुण्यफलं शृणु अथ सर्वा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बृ॰ ३८४

हेमांभोरुहवासितं स्नानायते मया भक्त्या नीरं स्वीकुरु यत्नतः शिव स्नानं सर्वभूषाधिके सौ॰
म्ये लोकलज्जानिवारके मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां वस्त्रं महादेव नम
स्ते तु त्राहि मां भवसागरात् ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम यज्ञोपवीतं म
लयागरुसंयुक्तं घनसारं मनोहरं हृदयानंदनं चारु चंदनं प्रतिगृह्यतां गंधः
रंजिता: कुंकुमेनैव अक्षताश्च सुशोभना: त्राहि मां सर्वपापेभ्यो गृहाण वृषभध्वज
अक्षता: पुष्पाणि वनस्पतिरसोद्भूतो दिव्य इति धूपः आज्यं च वर्तिसंयुक्तमिति दीपः
अन्नं चतुर्विधमिति नैवेद्यं कर्पूरवासितं तोयं मंदाकिन्याः समाहृतं आचमनं जग
न्नाथ मया दत्तं हि भक्तितः आच॰ पूगीफलं महद्दिव्यमिति तांबूलं हिरण्यगर्भगर्भ
स्थमिति दक्षिणा मंदारचंपककजपाशनपद्मजातीकल्हारकिंशुकसरोरुहबंधूका
नि धत्तूरकर्णिकशिरीषकदंबबाणविल्वादिकं चमकमं भक्तियुक्तो गृहाण मंत्र

राम ३८४

189

सूत्रं परीधाय त्रिरावर्त्य च वाससा गायत्र्याभिमंत्रितं चाभ्रोतयेन्मूर्द्धि स द्विजः सोपि ला
नफलं प्राप्य मोदते विष्णुमंदिरे ये च शृण्वंति सततं ये पठंति नरोत्तम ते सर्वपापनिर्मु
क्ता यांति पदमव्ययमिति वायुपुराणे नवरात्रिकथा अथ लक्षरुद्रवर्त्तिविधिः
तत्रादौ रुद्रपूजा देवदेव जगन्नाथ पूजयेहं जगत्पते त्वदाहं प्रीतिभावेन लिंगेस्मि
न्संनिधो भव आवाहनं कार्त्तस्वरमयं दिव्यं नानारत्नविभूषितं अनेकशक्ति
संयुक्तमासनं प्रतिगृह्यतां आसनं गंगादि सर्वतीर्थेभ्यो मयाप्रार्थनयाहृतं तो
यमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां पाद्यं वरेण्य यज्ञपुरुष प्रजापालनतत्पर न
मो माहात्म्य देवेश गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते अर्घ्यं पाटलोशीरकर्पूरसुरभिस्वादुशी
तलं तोयमाचमनीयार्थं शशिशेखर प्रतिगृह्यतां आचमनीयं पंचामृतं मयानीतं प
योदधिघृतंमधु कर्पूरशर्करायुक्तं गृहाण त्रिपुरांतक पंचा० मंदाकिन्यास्समानीतं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ब्रं०
२८६

प्रातः स्नात्वा कृतविन्यस्त्वा पंचगव्यं तु प्राशयेत् पुण्याहवाचनं कृत्वा आचार्यं वरयेत्ततः त्रयोद 191
शाङ्घ्रिजानम्बुद्धसाग्निकान्वृणुयात्ततः सतिलैश्च यवैः कुर्याद्धृने नयनत्वाद्विचक्षणः तर्प
णोक्तेन मंत्रेण पायसं च घृतान्वितं पालाशान्समिधश्चैव मंत्रेणानेन चैलवेः घृतं च वि
क्रुगायत्र्या होमस्यायं विधिः स्मृतः कलशं तु तथा स्थाप्य [illegible]धानं वस्त्रवस्त्रकं सुवर्ण
प्रतिमां कृत्वा अग्न्युत्तारणपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठया स्थाप्य मारणस्नासंस्समाहितः आ
वाहनादिषष्ठ्यांतां पूजां कुर्याद्यथाविधि ततस्त्रयोदशकान्यद्यः प्रतिसाः कारयेत्ततः
स्त्रियाश्च सहितं देवमध्यगं पूजयेद्धरिम् तद्दक्षिणे चतुर्वक्त्रं सावित्र्या सहितं तथा
उत्तरे चोमया सार्धं शंकरं नोगरुडं तथा कालो विलुणापावन्कीरविदीक्षान प्राकरः रु राम
द्रः क्रोधोज्जगद्व्यापीते जोरूपी महेश्वरः निरंजनः कलाध्यक्षो विश्वरूपी जगत्प्रभुः २८६
स्वप्रकाशः स्वयंज्योतिश्चक्रकृद्दोहजनाशायः परब्रह्मेति विदिदशनामभिः पूजयेद्धरिं

णां नात्र संशयः इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः पप्रच्छ ललना मनसा शंकिता भूत्वा सादरं मुनिपुंग
वं साधु साधु महाभाग चित्ते मे भयविकल्पं ललनवमीव्रतस्यास्य विधानं कीदृशं वद कस्मि
न्मासे तु कर्त्तव्यं कस्य वा तत्समर्प्पणं उद्यापनं कथं कार्यं किं फलं तस्य वा मुने त्वया दृष्टो या
त्तको पि लोकानां हितकाम्यया फलं विधानं तत्सर्वं मम वद वदतां वर मुनिरुवाच लो
मशः सर्वमुनीनां च संवादं कथयामि ते कालो हि कार्त्तिको मासो वैशाखो माघ एव वा
सहस्रगुणितं धत्ते व्रतमेतद्धि कार्त्तिके तस्मात्कोटिगुणं धत्ते माघमासे व्रतोत्तमं त॰
स्मादनंतगुणितं फलं वैशाखमासके एतस्मिन्मासत्रितये यस्मिन्मासे समाप्यते त
स्मान्मासद्वयात्पूर्वं प्रारब्धव्यमिदं व्रतं अंते मासि प्रकुर्वीत समाप्तिं च विचक्षणः स
हस्रवर्त्तिभिः कुर्याद्दीपारार्त्रिं विलम्बेन च हं गोघृतेनाथ तैलेन सम्पूर्णं कर्म्मणो हरेः य॰
स्मिन्मासे समाप्तिः स्यात्पौर्णमास्यां तु कारयेत् उद्यापनं विधानेन व्रतसंपूर्णकारकम्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्रेचनार्य्यः पाके व्यवस्थिताः अकस्माच्चरजो दृष्ट्वा स्पृष्टा भांडानु पस्करान् अज्ञाना
वृ० द्भयाद्वापि कामाद्वा मोहात्कश्चित्स्त्रियः वेदयित्वा गच्छति नेन दुष्यंति सत्क्रियाः क्रियालोप
२८५ गताह्येतां पापात्तस्मात्तदुत्पद्यते दृश्यामिमां प्राप्नुवंति सर्वा अपि न संशयः बाल्ये वा
यौवने वापि वार्द्धिके वा कदाचन नत्याज्यानि दुराचारो परनिवाभिकां ददाति श्वश्रोश्च
पतिं वधूनां नित्यचारा दुरःसहा एतत्सहायतो नारी यावं च यति सत्क्रिया मृताय
त्यात्तथा भूत्वा वैधव्यं यौवने व्रजेत् या नारी तु रजो दृष्ट्वा सर्वभांडादि संकरं कुरुते य
दि सा नारी वैधव्यं वार्द्धिके व्रजेत् यावानुकूल्यरहिता पतिधर्मेषु सर्वदा बाल्ये वैध
व्यमापन्ना गतिहीना भवत्यलं सर्वासामपि वैधव्ये निद्दानं पृष्टिता च न श्रांतिं तस्य प्र
वक्ष्यामि कर्मणाश्चापि तन्दारुणं कृते तु मुनि पंचम्या व्रते पापं व्ययोषितां त्यंग च्छति ना
रीणामिति वेदविदो विदुः सूर्प्यं सपानं दत्वा कं तैल दली वृतादिके फूल्गाव श्रेष्ठं व्रज राम
तिरजो दोषान संशय नि मूलं तं व्रतं यास्मुल्लं दत्वा कीवृ ते कृते रज सोन्यं महापापं नारी २८५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्वमितिद्विधा पारवश्यं पचनारीणां दुःखमामरणांतिकं मृतापत्यत्ववैधव्ये तथैवापुत्रता
स्त्रियः असह्यमेतत्त्रितयं वैधव्यं तत्र चोत्तरं श्रा— तीनां वनारीणां कस्येदं कर्मणः फ
लं विवर्त्तते पथ्ये केनैवं पृच्छंतीमिति तामथ उवाच .. दासनामा सौभुजंगः सूनृतं वचः
शृणु भद्रे प्रवक्ष्यामि त्वया पृष्टाः पुरा द्विजाः देवानां चैव लोकानां हि तार्थं मंत्रकोवि
दाः श्रा... ज्ञानात्स्वभावाच्च जीवानां यत्पुरा कृतं जानंति कर्मजफलं ते प्रपृच्छाधुना
व्रताः भुजंगवचनं श्रुत्वा तपेवोमिति सा पुनः तत्रागतं महावृद्धं याजकं
नाम वै द्विजं पप्रच्छ तं नतपादीनाप्रश्रयांतरमानसा मुने त्वहं दुराचाराद्वैरूपासिल
त्तणाकृया तथापि तेदयापात्री पृच्छंतीमे सुवोधय साधूनां समचित्तानां जनाः
सर्वे समा भुवि दुर्गधो वा सुगंधो वा यथा वायोः समो भवेत् मुने दशैयं नारीणां
तृतीया तीव्रदुःसहा कर्मणा जायते केन केन वाप्य निवर्त्तते एतद्विस्तार्य मे ब्रूहि
कृपया वद सुव्रत इति तस्या वचः श्रुत्वा याजको वाक्यमब्रवीत् हे वेकमीरणि

195

सधवानांच विधवानां विशेषतः सर्वेषामपिपापानां प्रायश्चित्तमिदं भवेत् इति भविष्योत्तरपु
व्रं० ३८४ राणे वसिष्ठांवरीषसंवादे ललितानमस्कारविधानं अथ कार्त्तिके माघे वैशाखे वा ललितव्रतवि
धिः मासपक्षाद्युल्लिख्यामुककामो लक्ष्मीसहितं विष्णुं सावित्रीसहितं ब्रह्माणं उमासहितं
शिवं वंदामि ह्लित्तोपचारैः पूजयिष्ये इति संकल्प्य षोडशोपचारैः पूजां कुर्यात् अथ सोद्या
पनाकथा सूत उवाच आर्यावर्त्ते पुरा कश्चिद्वैश्यो भूद्धनदत्ताभिधो तस्याभुजंगः पू
त्रो भूद्दासो नाम महाबलः तां ललितां तु सुस्नातां स्थितां गोदावरीतटे बालवैधव्यदे
षेणारुदंतीं कुररीमिव मृतं पतिं पुरः स्थाप्य वधूभिः परिवारिता आक्रंदंतीं ततो वीक्ष्य
प्राणैस्तां च व्यपद्यत लुठंतीं भुवि कायेन मुहुर्घूर्णंतीं भरो वहु जडानामपि कारुण्यं जाय राम ३८४
तां तत्र पश्यतां तदा सा ललिता वाक्यं स्वभुजंगमुवाच ह कुलजानां तु नारीणां दशेय
मतिदारुणा अवस्थात्रयमेतासां तत्रेयं तु सुदारुणा कन्यात्वं जीवभर्तृत्वं विधवा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

196

यथाशक्त्यनुसारतः कार्त्तिके मासि संप्राप्ते पौर्णमास्यां ततः परं संस्थाप्य कलशं पूर्णं सवस्त्रं
सपिधानकं विष्णोश्च प्रतिमां तत्र पूजयेद्विष्णुनामिकां नामभिः केशवाद्यैश्च गंधपू
जाविधीयते नैवेद्यांते समभ्यर्च्य कुर्यात्पश्चाच्च तर्पणं पौरुषेयेण सूक्तेन तिलगोधू
मतंडुलैः देवदेव जगन्नाथ सर्वव्रतफलप्रद व्रतेनानेन संप्रीतो गृहाणार्घ्यं मयार्पि
तं इति वार्घ्यत्रयं दत्त्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् पौरुषेयेण सूक्तेन शतमष्टोत्तरं सदा हो
मशेषं समाप्याथ पूर्णाहुतिमतः परं आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्दद्याद्गोमिथुनं गुरोः ब्राह्म
णान्भोजयेत्पश्चाच्छतं विंशतिं पंच वा दक्षिणां च यथाशक्त्या वाचयेदाशिषस्ततः प्र
तुष्टानश्चैतेभ्यो वै स्वयं भुंजीत बंधुभिः इदं व्रतं महापुण्यं पापारण्यदवानलं पापप्र
वर्त्तकतिलं पापाब्धितरलोडुपं सर्वपापहरं नृणां सद्यो विष्णोः प्रसादनं नानेन स
दृशं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते सर्वेषामाश्रमाणां च विहितं श्रुतिचोदितं नारीणां

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

व्रं०
३९०

लोकेचकैलासेतिष्ठंतिशिवमूतये एवंहिविहवः संतिद्वीपाश्च द्विजसत्तम अधुनासंप्र
वक्ष्यामियत्पूर्वंकथितंतव तत्कृत्वाकृतकृत्याःस्युर्देवासुरनरेश्वराः येवैस्नात्वाप्र
कुर्वंतितेस्नात्वादुःखभागिनः सुदुर्लभंसमंनास्तित्रिषुलोकेषुसुव्रत अतएवस
दाकार्यंव्रतमेतत्सुदुर्लभं मयाख्यातंव्रतमिदंकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि नारदउ
वाच शृणुनारदमहाभागयत्वंश्रोतुमिहार्हसि तदहंतेप्रवक्ष्यामिविस्तरेणम
हामते क्षिप्रायास्तुतटेरम्येउज्जयनीपुरीशुभा तस्यामासीत्सुगंधाचवरस्त्रीसति
सुंदरी तयाशुल्कंवृतंदंडमेदश्चैवसुडःसहं सुवर्णानांप्राव्देप्रतिज्ञाकृतवत्यया शतं ४४
युवानश्चतयाविरचितभ्रंशिताःसुसुगंधया राजानोराजपुत्राश्चनग्नीकृत्यपुनःपुनः राम
तेषांभूषांगृहीत्वाचाधिकृताश्चसुगंधया एवंहिविहवोलोकालुंठिताश्चसुगंध ३९०
या कदाचित्समागतास्त्रिप्राकौतुकाविस्मयमानसा ददर्शमनसोरम्यामूर्षिभिःप

197

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यं नमस्तेदेवदेवेशानमस्तेधरणीधर नमस्तेविश्वरूपायनमस्तेपुरुषोत्तम नमस्कारः
मंत्रहीनं क्रियाहीनमितिप्रार्थना अथप्रकथा नारदउवाच देवदेवजगन्नाथजग
दानंदकारक कौतूहलपूर्वकंहि किंचित्प्रश्नंकरोम्यहं श्रुतानिदेवदेवेशाव्रता
निनियमास्तथा तीर्थानिचमयादेवयज्ञदानान्यनेकशः नास्तिमेनिश्चयोदेव
श्राभितोहंत्वयाधुनः कथयस्वमहादेवयच्छ्रेयंव्रतमुत्तमं शिवउवाच श्रृणुना
रदयत्नेनव्रतानामुत्तमंव्रतं रुद्रवर्त्यामहापुण्यं सर्वोपद्रवनाशनं सुखसंस्पर्श
कंचैवपुत्रराज्यसमृद्धिदं शंकरप्रीतिजनकंशिवलोकप्रदंशिवं स्वभक्तोसह
सर्वधर्ममरुत्सोहकरंपरं श्रृणुनारदयत्नेन गिरीशोयत्रतुष्यति दीपानांलक्षकं
यस्तुकुर्यात्परमधार्मिकः यावत्कालंप्रज्वलंतिदीपास्तेशिवसन्निधौ ब्रह्मलोके
युगसाहस्रदानास्वर्गेमहीयते कौसुम्भेनसमायुक्तादीपादत्ताः शिवालयेशिव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पे॰ २

१९९

उइत्या कृत्यान्येहति वेषः ॰प्रवरूपं करोत्यवरूपं कारी कदह्यागम्यादित्वा भावात्
वर्त्तमाने प्रथमं कस्मानां कर्तृ कर्मणोरिति निष्ठे प्राप्ते विभाषेयं हेत्वादिति शेषः हेवा
पां अनद्यतन इति कर्मणि लृप् न योगविभजप इति भाष्यकारैरिति शेषः उभयप्राप्ति
त्वनेन कर्तरि निषेधे हि कर्मणि नित्ये षष्ठ्यर्थमिदं गुणकर्मणि वेष्यत इति न मध्य
प्राप्ति रहित स्पर्शनेनात्र सेत्स्यत्यादो व्यतिनार्थमिति दिक् न लोकाव्ययः शेषः षष्ठ्यां प्राप्ता
न यां निकर्तरि तृतीया ॰शुनेन विधीयते तथा च कैयट स्मेव भवेत्तदाह पदेऽवसी
ति बहुवचननिर्देशादेव पर्यायग्रहणमिति कैयट तुल्यार्थैरित्यत्र ग्रहणं पदान्तरनै
रपेक्ष्येण येन तुल्यार्थी स्तेषां ग्रहणार्थं तेन ओरिव गवयः सदृशो गौने त्याहुः नपुंसकं ह्रि
२ लिंगपरो हनि दंतवासरहेति कालिदासः स्फुटे पदं भवति लिंगेन नपुंसके निमातुस
ऽव्याने सह पुत्रेण ऽ प्रधान इति तृतीया नचात्र सह शब्द योगे नेति प्रांकं विनापि
तद्योगं तृतीयेष्टं गजमानः वेति वर्तमाने ॰प्रभवनरस्यां ग्रहणम् अत्र रस्ते वका ५५
स्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भविष्यदवधिमर्यादायाश्चेदवरस्मिन् योगइति यथायंसंवत्सरः नन्वभवति मासोऽयमध्वा भविष्यति रु
नप्राग्धमर्यादेति योगं विभज्य व्याख्यानात् ऽन्ये भविष्यादिति स्वर्यते तेन भविष्यति गन्ता
दपदस्यधिकारे विहितत्वेतु मतन्त्वेवलौ गन्तृन इत्याशयेनोदाहरति स तं पाल्लक इति स
तन्त्यत्रकं तं यस्तु कालसामान्ये एवलुत्व्वविति एवलुन्तत्त्वचनतिषेधः प्रोदनस्य
पाचकः ओत्रवोत्रान्दर्शक इति भावः व्रजंगामीति प्रवक्ष्यपक्ता वा मर्यादायोगे इति
विस्ताव रूपके वृत्तिः यद्यप्यं कालसामान्ये विहितस्तथापि भविष्यति गम्यादयः
स्यूके भविष्यदर्थकः गम्यादयः केचित्तु उण्प्रत्ययः केचिदुणाद्यापि गम्यादयः इति हृदयद्वः।
ननुगम्यादयेवकालिका चतुर्थी चेत्ते वक्ष्यद्वितीयायाः त्वग्रहणं सर्वदा दिवविधेयेपि द्वितीया
प्रकरणप्रक्रियेति व्रजं गामीति निषेध्यैव भवति वेदवत्त्वः इति वस्तुनोऽन्यकं गामीति मासोद
ते हरणौत्र स्तूनगाीरिज्यते नन्वाम स्वयं गते ते शेषे समासाभ्युः ननु ग्रामं गन्तेति द्विती
येति ग्रामं गन्तायीति प्रावरूपके न्याय मर्यादेति : भविष्यदवधिमर्यादायाश्चेद्र।
ते

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

॥ श्रीरामः॥
॥ ५॥
॥ दु० प०॥

201

संकल्पयेत् एवं तत्तद्ध्यायदेवतावाहनादिकालेणभोजनांतं
प्रत्यध्यायं कुर्यात्॥ अंते प्रभूतनैवेद्यादिभिर्महापूजा॥ अनुष्ठे
पूर्वाह्णे समाप्तिः नि[illegible]ग्रहे परान्हे श्लोकास्तु॥ विश्वेश्वरीं जगद्धा
त्रीं॥ १॥ स्तुतासुरैः पूर्वमभीष्टसंश्रया॥ २॥ पाशांप्रतेचोक्तते दैत्यता
पिते॥ ३॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजंतोः॥ ४॥ सर्वबाधाप्रश
मनं॥ ५॥ अत्रैवेरिनाशमित्यत्र रोगनाशनमित्यापूहः॥ कार्य्यः घप
एवं देव्यतापिते इत्यत्रापि॥ सर्वमंगलमांगल्ये॥ ६॥ सृष्टिस्थि
तिविनाशानां॥ ७॥ शरणागतदीनार्त॥ ८॥ सर्वस्वरूपे सर्वेशे इति
अनुग्रहनवश्लोकाः॥ ॐ ह्रीं रक्तचामुंडे तुरु २ अमुकं मे वशमान
यस्वाहा॥ अनेन प्रत्यध्यायमाघंतयोः पूजा सर्वा ते अयुतमेकं जा

॥ श्रीरामः॥
॥ ५॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वैष्टसिद्धिः॥ कात्यायनाय विद्महे कन्याकुमारी धीमहि तन्नो दु
र्गाप्रचोदयात्॥ अथ प्रयोगांतरं कात्यायनीतंत्रे॥ पूर्वाह्ने षोड॰
शांगुलमितं चतुरंगुलोन्नतं स्थंडिलं कृत्वा शुद्धगोघृतेनैकसि
न्पात्रे रूढवर्त्तिषु त्रयोदशपदीपान् प्रज्वाल्य प्रथमदीपे प्रथमा(
ध्यायदेवतामावाह्यासनपाद्यादिगंधदानांतां पूजां कृत्वा पु
ष्पसमर्पणां समयेव रूपमाणो नवभिः श्लोकैः प्रतिश्लोकं पुष्पाणि
समर्पयेत् ततः अथमाध्यायसमाप्तौ व रूपमाणश्लोकैः प्रतिश्लो
कं पुष्पाणि समर्प्य धूपदीपौ दत्वा पायसं नैवेद्यं दत्वा तांबूलं दक्षि
णां च दत्वा नीराजयेत् एकं बालकं कुमारीं सुवासिनीं च भोजयेत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स०का० इतितत्पुरुषविकल्पस्य भूमित्रयात्तत्क्रमविधानोक्तेर्महतत्वात्तत्र यद्यपि प्राचीनप्रक्रियायामत्र त्रोगेतत्रे पुरुषइति
पु० मात्रिपयत्रयस्यसमासेनवार्तिकांतरेणलभ्यतेतिनदपि रसकोत्रिमात्रे उदाहरणसूत्रस्यभाष्यवार्तिककारास्यामस्य
त्वादित्यासौतावत् वस्तुतस्तु पुरुषात्समासइतिसूत्रे हि गोसमुत्पन्नं कीत्यनुवर्ततेनत्समामर्थ्यस्त्रगालिप्यते हरदत्तो
क्तिरपिकथंचिदेवंपरतयैववर्णितेपतिमुह्यदृयेराकलनीयम् भुमालोकिम् कांस्यांपुरुषआभ्यांक्रीता द्विपुरुषीगौः तद्धित
लुकीत्येव समाहारेपंचपुरुषी ऊर्ध्वमानेतः मादेशेनैवसिद्धेप्तुनः करणं धनुर्धरस्तर्षष्ठेस्तदंततर्पसत् दामवत्पुर्वोभिविके त
पुरस्तादेवसिद्धेऽनुग्रहणंस्पष्टार्थम् संख्यादेरिति स्वरितत्ववलादेकदेशेपुरस्ताननुवर्तते तइतिभावः केवलमा
मककस्यादीति अध्यर्धशमामलकीनत्तु मित्राचरणाथर्मोगधेयीश्रुतिविधानस्तत्त्वेः सत्तुयाभीउतायविधायोमसुपवावि
त्तिरासमासंनीवस्याकृतिः स्वार्थेकृतीमुमंगलीतिवारूढस्यमेषस्त्री प्रत्युदाहरणं त्विति यत्तुप्राचाश्रंतवतीपतिमती
तिप्रत्युदाहृतंनदयुक्तमिति भावः वत्सकपणिति यत्तुप्राचासमस्तोपपचारइतिवर्णितंतत्र क्वधेतिभावः पत्नक
नोर्वेच एकास्या देशः ननुप्रत्ययःउत्तरस्यइउदात्तस्युक्तेः नत्विति अन्यथा हृषाकपिनादेवत्त्वाभावेनैवयोश्चव
कयोरुदीरतिमध्योदात्ते उदात्तत्वंप्रयोजयति आगमादिपुत्रिपुसानेतरतमइत्येवसिद्धमितिप्राचांगंयाविरुध्ये
रन्निति भावः उदात्तेकारइतिमतुदात्वेप्राप्युदात्तः स्वस्ति हीत्यादौ मनेन्प्रत्ययविधायकेसूत्रेधातोनिति
अधिकारात्तु समासमेदेनेनहृंगोयति उदात्तइत्यनुवर्तमानेनसंवध्यतेहृतेनेरेकारेणैवसंवध्यते नत्वोकारेणापी
ति ततश्चयदुक्तंप्राचारौकारौकारवुदात्तौस्यइतितदुपेक्ष्यंहृनिपदन्मंजर्यादिविरोधादितिभावः मनायीति
मध्योदात्ते नदद्वयमाद्युदात्तं रतावकर्तृरीवर्णोनामिति रतःश्रोणिःक्षितिःभूमिःपृथ्वी इत्युदाहरणानि
अपेण्डति अयोनन्पदसोपसर्जनत्वेपिसमस्तस्यान्त्यस्वर्जनत्वमितिभावः संज्ञात्वात्समस्तत्वंधात्वादसत्वात्वत्कुंभके श्रीरामः
पु०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

204

याचितोह्यग्रामारा: स्मु:॥ कं वल्येति ह्यभ्यां कं वलाभ्यां क्रीता केवल्यमूल्यांग्यलग्राते कं वल्याच्च संख्यायामितियत् श्री
नाथं स्यठओलुक ह्यारकीति ह्यावाटकोपचतीनि बाटका स्वाढका चितयाचा तेवान्यतरस्यां द्विगोष्ठ्य ओति रवठन्या
ठक्के प्राग्वतीयष्ठ्य तस्य लुक् एतेन माचिता व्याख्याता कांडान्तात् षोऽष्टाहस्तप्रमाणोदंड: कांड यद्यपि विशेष
णान्न तदंतविधि: सिद्ध: तथापि स्थलग्रहणाज्ज्ञायते तेन हस्येतन्न भुतत्वात्कांडे स्यैव विशेषणं स्यात् न तदंतस्य त
नस्त्रेहापिस्यात् द्वाभ्यां कांडाभ्यां कांड पूमिताभ्यां क्रीता द्विकांडी वडवेति इह तु न स्यात् द्विकांडात्रं चमक्षिरिति
स्त्रेणोतग्रहणे मात्रच इति यच्चुक्तं चोक्तं इयलुक् चोलुगितलप्रथमस्य द्वितीयस्योर्द्धमानेमनो न मेतिमिद्धान्तात्
द्विकांडीवज्जुरिति न भिहह अपरिमाणादिति पूर्वेण निषेध: स्यात् कांडस्याढकप्रायामपरत्वात् परिमाणपर्यत्वात्
पवित:सर्वत: आदेहन: परिणाहस्तश्च येन मीयते तत्परिमाणं आढककुडवादि नतु यथा कर्षचित्परिच्छेदकेमात्रं य
तह: ऊर्द्धमाने किलोन्मानं परिमाणं तु सर्वत: आयामस्तु प्रमाणं स्यात् संख्याबाह्यातु सर्वत: अतएव हि स्तामिति
त्र तक्षोपु अत्राहु: नियमार्थमिदं वेत्रस्य वनिषेधाय पर्याप्तं स्यादिति अतो द्विकांडी क्षेत्रभक्तिरित्यत्र ऊर्द्धं वचनत्रस्य फलमिति
पुरुषात्प्रमाणे यद्यपि पुरुषशब्दो जातिवचनस्तथापि तेपुरुषो प्रमाणमस्या इति विवक्षा प्रमाणेववत्तेनाव प्रमाणशब्द
सामानाधिकरण्यात् इत्यौत्तरत्वप्रमाणादेव तथा च श्रुत्वं ... पञ्च इति पुरुषद्वनि द्विपुरुषीति अत्र चन्द्राण्डकार: प्रमा
णेनाद्विगोर्नित्यमिति द्वय सिद्धेर्लुगिच्छाह तन्न उरुषशब्दस्य प्रमाणवाचित्वाभावेन प्रमाणेन इति श्लोकवार्तिक
स्यानन्याप्रवृत्ते: येहि त्रमादिवत्प्रमाणत्वे नप्रसिद्धास्तेष्वेव तत्प्रवर्त्तेन नतु पुरुषशब्देपि अन्यथा पुरुषं द्वयसज्द्दम्न्
धचावपि नातिप्रमाणात्स्यानात्रितिवाच्यम् ऊर्द्धमाने मतो न ममेतिवचनात् एवं च पुरुषात्प्रमाणे इत्यस्यापि सामर्थ्यादे
वप्रवृत्ति: यत्तु तत्रैव सूत्रे द्विगोर्नित्यं लुगिति नित्यग्रहणं पुरुषपारायहार दक्षेनोक्तं न स्मारद्याप्रणवात्र लुग्विधीयते

त्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गण श्रीगणेशाय नमः॥ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात्॥ कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणि
१ नये नमः॥१॥ सर्वादीनि सर्वनामानि॥ सर्व विश्व उभ उभय उतर उतम अन्य अन्यतर इतर त्वत्
त्व नेम सम सिम पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां॥ स्वमज्ञातिधनाख्या
यां॥ अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः॥ त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भव
तु किम् ३५ इति सर्वादिः॥ स्वरादिनिपातमव्ययम्॥ स्वर् अंतर् प्रातर् अंतोदात्ताः पुनर् आ
द्युदात्तः सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् अंतोदात्ताः ह्यस्
श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीम् बहिस् अवस् समया निकषा स्वयं मृ
षा नक्तं नञ् हेतौ अद्धा इद्धा सामि अंतोदात्ताः वत् वत् सनत् सनात् तिरस् आद्युदात्तः अंतरा अं
तोदात्तः मकत्यक् योक् नक् कम् शम् सना सहसा अद्धा स्वधा अलं वषट् विना नाना स्वस्ति अ
न्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मुधा दिष्ट्या वृथा मिथ्या क्त्वातोसुन्कसुनः कृन्मकारसं
ध्यक्षरांतोऽव्ययीभावश्च पुरा मिथो मिथस् प्रबाहुकं आर्यहलम् अभीक्ष्णम् साकम् सार्धम् सत्रम्
समम् नमस् हिरुक् तसिलादिस्तद्धिता एधाच्पर्यन्तः शस्तसी कृत्वसुच् सुच् आस्थालौ अ
र्थाश्च अम् आम् प्रतान् प्रशान् इति स्वरादिः॥ आकृतिगणोऽयम्॥ तेनान्येपि माङ् श्रम् प्रका १

205

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

206

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

207

॥श्रीगणेशाय नमः॥ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात् कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये न
मः॥१॥ सर्वादीनि सर्वनामानि। सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम
पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां स्वमज्ञातिधनाख्यायां अंतरं बहिर्योगोपसंव्या
नयोः त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम् ३५ इति सर्वादिः स्वरादिनिपातम
व्ययम् स्वर् अंतर् प्रातर् अंतोदात्ताः पुनर् आद्युदात्तः सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत्
आरात् पृथक् अंतोदात्ताः ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीम् बहिस् दुस् अवस्
निकषा समया स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ अद्धा इद्धा सामि अंतोदात्ताः वत् वत् सनत् सनात् तिरस् आ
द्युदात्तः अंतरा अंतोदात्तः अंतरेण ज्योक् कम् शम् सना सहसा अद्धा स्वधा अलं वषट् विना ना
ना स्वस्ति अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मुधा दिष्ट्या वृथा मिथ्या क्त्वातोसुन्कसुनः कृन्म
कारसंध्यक्षरांतोऽव्ययीभावश्च पुरा मिथो मिथस् प्रबाहुकं आर्यहलम् अभीक्ष्णम् साकम् सार्धम्
सत्रम् समम् नमस् हिरुक् तसिलादितद्धितैधाच्प्रयंतः शस्तसी कृत्वसुच् सुच् आस्थालौ।
अर्थाश्च अम् आम् प्रतान् प्रशान् इति स्वरादिः आकृतिगणोयम् तेनान्येपि मा माङ् अम् प्रकामम्
भूयस् परम् साक्षात् साचि सत्यं मक्षु संवत् अवश्यम् सपदि प्रादुस् आविः अनिशम् नित्यम् नि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

208

२ तदा सदा अजस्रम् संततम् उषा ओम् भुर् भुवर् झटिति झगिति तरसा सुष्ठु कु अंजसा अ
गण. मिथु विषक् भाजक् अन्वक् चिराय चिरम् चिररात्राय चिरस्य चिरेण चिरात् अस्तम् आनुषक्
अनुषक् करट् अमनस् अस्मद् स्थाने वरम् दुष्ठु बलात् शु अर्वक् शुदि वदि तसिलादयः प्राक्
पाशपः शस्प्रभृतयः प्राक् ॥ समासांतेभ्यः मांत्वकृत्वोर्थः तसिवती नानाञाविति तदा
दिः सर्वाद्यंतर्गणः इत्यादिः भ्वादयो धातवः भूएधस्पर्द्ध इत्यादि एषामंतर्गणः कृतादिः स्वो
जस्मोट् इत्यादिः १ अयस्मय अकृत् आदेच् इत्यादि अयस्मयादि चादयोऽसत्वे च वा
ह अह एव एवं नूनं पृथक् युगपत् सूपत् कूपत् कुवित् नेत् चेत् चण् कच्चित् यत्र तु
य ह हंत माकि नाकिं माकिम् नाकिम् माङ् नञ् तावत् यावत् त्वै वै रै श्रौषट् वौषट् व
षट् स्वाहा स्वधा ओम् तथा तथा खलु किल अथ सुष्ठु अ इ उ ऋ लृ ए ऐ ओ औ दह उ
ञ् उकञ् वेलायाम् मात्रायां यथा यत् तत् किम् पुरा वधा धिक् हाहा हाहे पाट् प्याट्
आहो उताहो हो अहो नो अथो ननु मन्ये मिथ्या असि ब्रूहि तु नु इति इव वत् वात् व शिव.
नवत् शंवत् शंके शुकं खंयुकं मनत् सनात् सनुतर् बहिः किं सत्यं ऋतं अद्धा इ १
द्धा नोचेत् नचेत् नहि नतु कथं कुतः ३ । अव अनुहा हे हो आहो स्वित् शंकं स्व दि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विसर्गानुस्वारनिन्हा ह्रस्वदीर्घपपधमानीयानामकारोपरि सप्तशाहे पुष्यं पाठस्य पसंख्यानं

व्या॰ सू॰

१

त्वं सच्चिदतो जगद्भवतस्याच्युतं तस्य सदादिसंज्ञं शिव्यानयोंकारमतक्षरामं वेदं च
ब्रह्माणमहं नमामि ॥ ९ ॥ श्रीविष्णुं परमात्मरूपमनघं ब्रह्माणमाद्यं गुरुं पुत्रं तस्य नि
जं परात्मसुहृदं वा नं चात्रिं विभुं शाश्वतं दत्तात्रेयमनादिसिद्धमजरं श्रीरत्ननाथं पतिं
लोला साभिधमादिदेवमचलं वंदे गुरुं मामकं ॥ १० ॥ हृत्पद्मासादनिवासिनं प्रभुमनं
तं चित्सुखं निर्गुणं बुद्ध्यादीन्द्रियवृंदध्वांतसवितारं वै परं शंकरं कैवल्यामृ
तराज्यदं भवहरं वेदांतवेद्यं शिवं वंदे भक्तजनप्रियं तमचलं श्रीसद्गुरुं
व्योमगम् ॥ ११ ॥ शिवायनमः नारायणायनमः गंगायैनमः

शुभमस्तु

॥ १ ॥

यावत

209

श्रीगणेशाय नमः ॥ यंब्रह्मावरुणेंद्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः सांगपदक्रमो
पनिषदैर्गायंति यंसामगाः ध्यानावस्थिततद्गतेनमनसापश्यंति यंयोगिनो यस्यांतंनविदुः
सुरासुरगणादेवायतस्मै नमः ॥१॥ सत्यंहेतुविवर्जितं श्रुतिगिरामाद्यंजगत्कारणंव्याप्तंस्था
वरजंगमंनिरुपमंचैतन्यमंतर्गतं आत्मानंरविचंद्रवह्निवपुषंतारात्मकंसंततंनित्यानंदगु
णालयंसुकृतिनः पश्यंतियंहृद्रिया ॥२॥ योबालार्कपदांबुजेनरुचिरोहेमांबरोनित्यशः
कंठांतर्गतकौस्तुभेनमणिनासौंदर्यशोभाकरः आस्यांभोजविकाशनेनसुभगः कालांतको
दुःखहा तंदत्तंपरमेश्वरंसुखकरंवंदेपरंदैवतं ॥३॥ व्याधस्याचरणंध्रुवस्यचवयोविद्याग
जेंद्रस्यका काजातिर्विदुरस्ययादवपतेरुग्रस्यकिंपौरुषं कुब्जायाः कमनीयरूपमधिकंकिं
तत्सुदाम्नोधनं भक्त्यातुष्यतिकेवलंनचगुणैर्भक्तिप्रियोमाधवः ॥४॥ ब्रह्मानंदंपरमसु
खदंकेवलंज्ञानमूर्त्तिं द्वंद्वातीतंगगनसदृशंतत्वमस्यादिलक्ष्यं एकंनित्यंविमलमचलं
सर्वधीसाक्षिभूतंभावातीतंत्रिगुणरहितंसद्गुरुंतंनमामि ॥५॥ नारायणंपद्मभवंव
शिष्ठंशक्तिंचतत्पुत्रपराशरंच व्यासंशुकंगौडपदंमहांतं गोविंदयोगींद्रमथास्यशि
ष्यं ॥६॥ श्रीशंकराचार्यमथास्यपद्मपादंचहस्तामलकंचशिष्यं तंतोटकंवार्त्तिकका
रमन्यानस्मद्गुरून्संततमानतोस्मि ॥७॥ श्रीतोटकाचार्यमथोप्रशांतं नारायणानं
दगिरिंचशिष्यंहर्षुत्तरश्रीहरशिष्यदेवानंदाग्रज्ञानंविमलंचतस्य ॥८॥ आत्मो

यावत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शम् भूयस् परम साक्षात् साचि सत्यं मधु संवत् अवश्यम् सपदि प्रादुस् आविः अनिशम् नि
त्यम् नित्यदा सदा अजस्रम् संततम् उषा ओम् भुर् भुवर् झटिति झगिति तरसा सुष्ठु कु अंजसा
अमिथु विषक् भाजक् अन्वक् चिराय चिरम् चिररात्राय चिरस्य चिरेण चिरात् अस्तम् आ
नुषक् अनुषक् हट् अमनस् अम्भर् स्थाने वरम् दुष्ठु बलात् शु अर्वाक् शुदिवदि तसिलाद
यः प्राक् पाशपः शस्प्रभृतयः प्राक् समासांतेभ्यः मांतकृत्वोर्थः तसिवतीनानाञाविति त्यदा
दिः सर्वादिगणः इत्यादिः भूवादयो धातवः भू एध स्पर्द्ध इत्यादि एषामंतर्गणः कटादिः स्वौजसमौ
ट् इत्यादिः १ अयस्मय अकृत आदैच् इत्यादि अयस्मयादि वादयोऽसत्वे च वाद अह एव एवं
नूनं पृथक् युगपत् सपत् कूपत् कुवित् नेत् चेत् चण् कच्चित् यत्र नुह हंत माकि नाकि माकिन् नाकी
यावत् न् माङ् नञ् तावत् त्वै वै रै श्रौषट् वौषट् वषट् स्वाहा स्वधा ओम् तथा तथा खलु किल अथ सु स्म अ
इ उ ऋ ऌ ए ऐ ओ औ दह उञ् उकञ् वेला याम् मात्रा यां यथा पत् तत् किम् पुरा वधा धिक् हाहा
हे हे पाट् प्याट् आहो उताहो हो अहो नो अथो ननु मन्ये मिथ्या असि ब्रूहि तु नु इति इव वत् वा
त् वन वत् शंवट् शंके शुकं खं पुकं सनत् सनात् सनुतर् बहिः किंसत्यं कृतं अद्य इद्धा नो चेत् न
चेत् नहि ननु कथं कुतः कुत्र अव अनुहा हेहो आहोस्वित् शं कं खं दिष्ट्या पशु वट् सह आनु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गग. २ वषट् अंग फट् ताजक् अये अरे वाट् कुं शुं क्षं अंर् सीं सिं सिवे उपसर्ग विभक्ति स्वर प्रतिरूपका
श्च आकृतिगणोयं प्रादयः प्र परा अप सम् अनु अव निस् निर् दुस् दुर् वि आङ् नि अधि अपि
अति सु उत् अभि प्रति परि उप उर्यादि च्वि डाचश्च उरी उररी पायी अंगी तेथी नाली अनालीव
ताली धूली धूसी शकला संशकला ध्वंसकला भ्रंसकला गुलु गुधा सजूः फलू फली विक्ली आक्ली आ
लोष्टी केवाली केवासी सेवाली संवाली वर्षाली अश्मसा वश्मसा मसत् मसा मस्मसा मस मस श्रौषट्
वौषट् वषट् स्वाहा स्वधा बंधा प्रादुस् श्रत् आविस् साक्षात्प्रभृतीनि च साक्षात् मिथ्या चिंता भद्रा रो
चना आस्था अमा अद्धा प्राजर्य्या प्राजरुहा विजरुहा संसर्पा अर्थे लवणं उष्णं शीतं उदकं आर्द्रं अग्नौ
वशे विकसने प्रहसने प्रतपने प्रादुस् नमस् आविस् आकृतिगणोयम्॥ ॥इति प्रथमाध्यायः॥ ॥
तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च तिष्ठद्गु वहद्गु आयतीगवम् खलेयवं खलेबुसं लूनयवं लूयमानयवं पूतयवं
पूयमानयवं संहृतयवं संह्रियमाणयवं संहृतबुसं संह्रियमाणबुसम् समभूमि समपदाति सुषमं
विषमं निःषमं अपसमं आयतीसमं पापसमं पुण्यसमं प्राह्णं प्ररथं प्रमृगं प्रदक्षिणं संप्रति इच गम. २
सप्तमी शौण्डैः शौण्डधूर्त कितव व्याड प्रवीण संवीत अन्तरः अधि पटु पंडित कुशल चपल निपुण
पात्रेसमितादयश्च॥ पात्रेसमिताः पात्रेबहुलाः उदंबरमशकाः उदंबरकृमि कूपकच्छपः अवटक

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized ... Foundation, USA

213

मंडु गंडु शंकु लिगु गुहलु मंतु मंक्षु अलिगु जिगीषु मनु तंतु मनायी सूनु कथक ऋक्ष तनु क्षतक्षु क्षत
तु क्षतंड वतंड कपि कत कुरु कत अनडुह् कण्व शकल शालभ जमदग्नि चणक चलक मुद्गल मुशल
जंल्क पर्णवल्क अभयजात विरोहित वृषगण शंडिल गोकक्ष अगस्त्य कुंडिनी यज्ञवल्क पराशर जतू
कर्ण परिहित मंत्रित अश्मरथ शर्कराक्ष पूतिमाष स्थूर अररा करका का[illegible]गल कृष्ण गोलंद उलूक।
तितिक्ष भिषज् भडिभ भंडित दल्भ चिकित चिकित्सत देवहू इंद्रहू एकलू पिप्पलू बृहदग्नि सुलाभिन्
उक्थ कुटिगु अश्वादिभ्यः फिञ् अश्व अश्मन् शंख शूद्र कविद पुर रोहिण खर्जुर पिंजूल भडिल भंडि
ल भडित प्रहत रामोद ग्रीवा काश काश गोलांक अर्क स्वन वन पाद चक्र कूल पूल श्रविष्ठा वीक्षप
विंद पवित्र गोमिन् श्याम धूम धूम्र वाग्मिन् विश्वानर कुट शपात्रेये जन जदु खड ग्रीष्म अर्ह कित वि।
शंप विशाल गिरि चपल चुप सासक वेल्य प्राच्य आनडुह्य पुंसि जाते अर्जुन सुमनस् दुर्मनस् नम
सांत ध्वन आत्रेय भारद्वाजे भरद्वाजात्रेये उत्स आतव कितव शिव. खदिर शिवादिभ्योण् शिव
प्रोष्ठ प्रोष्ठिक चंडु जंभ भूरि दंड कुठार ककुभ अनभिम्लान कोहित सुख संधि मुनि ककुत्स्थ क
होड कोहड कहुयक हय रोधक पिंजल खंजन वतंड तृण कर्णी क्षीर हृद जल हृद परिल पिष्ट है
हय गोपिका कपिलिका जटिलिका बधरिका मंजीरक वृष्णिक खंजार खंजाल रेख लेख दि
फ आलेखन विश्रवण रवण वर्तना क्षग्रीवा क्षपिटक क्षाक नाराक ऊर्णनाभ जरत्कारु पुरो ८

न् खरखादिन् नगरमर्दिन् प्रकारमर्दिन् लोमन् अजागर्त कृष्ण युधिष्ठिर अर्जुन सांव गदा प्रद्युम्न उ
दङ्क संज्ञायां संभूयोम्भसोः सलोपश्च आकृतिगणोयम् सात्यकिः जाङ्घिः ऐन्द्रशर्मिः आजधेनविः गो
धेकुंजादिभ्यः फक् कुंज ब्रध्न शंख भस्मन् गणलोमन् शठ शाक शुण्डा शुभ विपाश स्कंद स्कंभु नड खर
वक मुंज रस्लिक शतिदा उपक समक शतं कुशलं कंब समल वालप्पतिक अग्निशर्मन् हवणेण प्राणनर
सायक दासमित्र धीवपिंगर पिंगल किंकर किंकल कातर कातल काश्य काश्यप काल्य अज अमनु
ष्य कृष्णरणो ब्राह्मवसिष्ठे आमित्रलिगु चित्र कुमार क्रोष्टु क्रोष्टुं च लोह दुर्गस्तं शिंशिप अग्रपत्ण श भ
क सुमनस् सुमत मिमत ऋच जलंधर अध्वर युगंधर हंसक दंडिन् हस्तिन् पंचाल चमसिन् सुकृ
त्या स्थिरक ब्राह्मण वटक बदरक्ष अश्वल ख्वर पलंक रथ अलम्ब कामुक व्रज दन उदंवर शोण अहो
हदंड पहरित इत्यादि हरितादिः विदादिभ्यः विद उर्व कश्यप कुशिक भरद्वाज उपमन्यु किलात कंद
र्प विश्वानर ऋष्टिषेण शतभाग हर्यश्व प्रियक आपस्तंब कूचवार शरद्वत् शुनक धेनु गोपवन शि
गु बिंदु भाजन अश्वावतार श्यामक श्यापर्ण हरित किंदास वाह्यस्क अर्कलूष वध्योग विष्णु वृद्ध प्रतिबो
ध रथीतर रथंतर गविष्ठिर नरवाद अत्नस मठराश्वपाकु मृदु पुनर्भू पुत्र दुहितृ ननांदृ परस्त्री परशुच
गर्गादिः गर्ग वत्स वाजासे संस्कृति अज व्याघ्रपात् विदभृत् प्राचीनयोग पुलस्ति चमस रेभ अग्निवे
वेश्य शंख शठ शाक एकधूम अवट मनस् धनंजय वृक्ष विश्वावसु जरमाण लोहित संशित बभ्रु वल्गु

य शालंकायन कैतेय अनिधेय आशोकेय वात्स्यायन मौञ्जायन कैकसेय काव्य शैव्य एहि पर्येहि
आश्मरथ्य औदपान अराल चंडाल वतंड भोगवत्मौरिमतोः संज्ञायां धादिषु नित्यं ह्रस्वार्थे नन 215
र्योः हृद्दिक्ष्य इति शार्ङ्गरवादिः क्रौड्यादिभ्यश्च क्रोडि लाडि आपिशलि आपिंगलि आरक्षिवि
चौपयत् चैटयत् सैकयत् वैल्वयत् सौधातकी सूत युवत्या भोज क्षत्रिये भौतकी कौटि भौरि
की भौलिकि शालास्थलिका पिष्ठलि गौकक्ष्य अश्वपत्यादिभ्यश्च अश्वपति शतपति धनप
पति गणपति राष्ट्रपति कुलपति गृहपति पशुपति धान्यपति धर्मपति धनपति सभापति प्राण
पति क्षेत्रपति उत्सादिभ्योऽञ् उत्स उदपान विकिर विनद महानद महानस महाप्राण तरुण
तलुन वष्कयणि धेनुः पृथ्वी पंक्ति जगती त्रिष्टुप् जनपद भरत उशीनर ग्रीष्म पिलुकुण उदस्था
न देशे पृष्ठे वंशे भल्लकी रथंतर मध्यंदिन बृहत् महत् सत्वत् कुरु पंचाल इन्द्रावसान उ
ष्णिह ककुभ सुवर्णदेव ग्रीष्मादयश्छंदसि बाह्वादिभ्यश्च बाकु उपबाकु उपवाकु निवाकु
शिवाकु वटाकु उपविंदु वृषली वृकला चूडा बलाक मूषिका कुशल भगला ध्रुवका सुमि
त्रा दुर्मित्रा पुष्करसत् अनुहरत् देवशर्मन् अग्निशर्मन् कुनामन् पंचन् सप्तन् अष्टन् अमि
तौजसः सलोपश्च सुधावत् उदंचत् शिरस माष शराविन् मरीचि क्षेमवृद्धिन् शृंखलतोदि ९

टंक आनंद अश्वत्थ रूपाट् आढक शाष्कुल सूर्प शूर्प सव यूष शूष पूथ सूष दूष मेष वल्लक घा
तक सल्लक मालक मालतो सात्वक वेतसहस्त आतस भंग मदमठ छद पेश मेदा श्वन् तक्षन् अनु
उही अनडुही एकरसो देहलकी कोदन गवादन तेजन् रजन लवण पान मेधा गोतम आयस्थूल तो
रिकि भोनिकि भोतिंगी श्रोत्राह्नानि आलंबि आलजि आलवधि आलन्दि केवाल आयक आ
रट नट नाट नाढ मूलाट शातन पातन पाठन आस्तरण अधिकरण अधिकार आग्रहायणी प्रत्य
वरोहिणी सेवन सुमंगलात्संज्ञायां अंडर सुंदर मंडूल मंथर मंगल पट पिंड उर्द गुर्द राम सूद आंड
कूद पोंड भांडल भांड कदर कदल तरुण तलुन कल्माष बृहत् महत् सोधर्म रोहिणी नक्षत्रे रेवती
नक्षत्रे विकल निष्कल पुष्कल कटाक्रोणिवचने पिप्पल्यादयश्च पिप्पली हरीतकी कोशातकी श
मी करी शारी पृथिवी क्रोष्टु मातामह पितामह इति गौरादिः वक्रपद्धिति: अवति ककति अंह
ति वहति शकटि शक्ति शास्त्र शारी वारि राति अहिकपि यष्टि मुनि इत: प्राण्यंगात् कृदिकारादक्ति
न: सर्वतोक्तिन्नर्थादित्येके कंड कराल लपण कमल विकट विशाल विशंकट भरुज ध्वज चंद्रभा
गानद्यां कल्याण उदार पुराण अहन् इति बह्वादि कोर खुर शिखा वालशफ गुद आकृतिगणो
यम् तेन भग गल राग इति क्रोडादिः शाडं रव कापटव वाहनव गौगुलव शालण गोतम कामंडले

216

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized ... USA

तद्धु ग्रंभुगमी आगमी भावी प्रस्थायी प्रतिरोधी प्रतियायी प्रतियोगी आद राध दीप ध्वस स्रस:
लभ॥ आकृतिगणोयम् संपदादिभ्यः क्विप् संपत् विपत् आपत् प्रतिपद् भिदा विदारणे छिदा द्वै
धीकरणे॥ विदा दा क्षिपा गुहा गिर्योषध्योः श्रद्धा मेधा गोधा आरा शस्त्र्यां हारा क राधं धने क्षिपा
तारा ज्योतिषि धारा प्रपातने रेखा लेखा चूडा पीडा वपा वसा मृजा कृपेः संप्रसारणं च कृपा क
बा भिषा इत्यादि कृ यादि भीमं भीष्मं भयानकं वरुचरु प्रस्कंदनं प्रतपनं समुद्र ऋव ऋकृ
हृषि रक्षः संक मुक सर्व धक ति आकृतिगणोयं॥ ॥इति तृतीयोध्यायः॥ ॥अजाद्यतष्टाप् अ
जा एडका कोकिला चटका अश्वा मूषिका बाला होडा पाका वत्सा मंदा विलाता पूर्वापहाणा
अपरापहाणा संभस्त्राजिन शणपिंडेभ्यः फलात् सदच काण्ड प्रांत शतैकेभ्यः पुष्पात् शूद्रा च महत्पूर्वा।
जातिः क्रुंचा उष्णिहा देवविशा ज्येष्ठा कनिष्ठा मध्यमेति पुंयोगेपि मूलान्नञः दंष्ट्रा नबट्स्वस्त्रादिभ्यः
स्वसृ दुहितृ ननांदृ यातृ मातृ ननांदृ तिसृ चतसृ समान एकवीर पिंजाश्च भार भद्र पुत्र दामा छंदसि
लोहितइत्यादि लोहितादि। षिद्गौरादिभ्यश्च गौर मत्स्य मनुष्य शृंग तुंग पिंगल हय गवय मुकय
मनुष्य पुट कुरेण द्रोण हरिण कंकण पटर उणक आमल आमलक कुवल बिंब बदर बर्कर च
कीर कर्करक शर्कर पुष्कर। शिखंड सलद शष्कंड सनद सुषुम मसुरवला आलिंद गुडुज बंडया आ ६

217

पयस् अवर संचर आकृतिगणोयं आय इयङ् लिङ् अयादिः सन् क्यच् काम्यच् मना
दिः पुष स्तुष इत्यादि स्तुतस्थिता इत्यादि नंदिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ।। नंदिवाशिमदिदूषि
साधिवर्द्धिशोभिरोचिभ्यो ण्यंतेभ्यः संज्ञायाम् ।। नंदनः वाशनः मदनः दूषणः साधनः वर्द्धनः शो
भनः रोचनः सहितपिदमिभ्यः संज्ञायां ।। सहनः तपनः दमनः जल्पनः रमणः दर्पणः संक्रंद
नः १० संकर्षणः जनार्दनः पवनः मधुसूदनः विभीषणः लवणः वित्तनाशनः कुलदम
नः ग्राही उत्साही उदासी उद्भासी स्थायी मंत्री समर्द्दी रक्ष श्रुव वशां नौ निरक्षी निश्रावी
निवापी निशायी याचृ व्याहृ संव्याहृ व्रजवदवसां प्रतिषिद्धानां अयाची अव्याहारी असं
व्याहारी अव्राजी अवादी अवासी अचामचित्त हृत् कर्तृकाणां अकारी अहारी अविनायी
विशयि शयी विषयी देशे अभिभावी भूते अपराधी उपरोधी परिभावी परिभावि पच वच वप वद
चल पत नदट् भषट् प्लवट् चरट् गरट् तरट् चोरट् गाहट् देवट् सूदट् जर मर क्षम सेवमेष
कोप मेधा व्रण नर्त्त दर्श सर्प्प शतं भर श्वपच ।। आकृतिगणोयम् ।। ज्वल चल इत्यादि ज्वलादि
मूल विभुजादिभ्य उपसंख्यानं ।। मूल विभुज नख मुच काक गुह कुमुद महीध्र कुध्र गिध्र आकृ
तिगणोयं ।। पार्श्वादिभ्य उपसंख्यानं पार्श्व उदर पृष्ठ शानादिषु कर्तृ सु उत्तान अवमू वान मितद्रु श

दितिका पुरोहितिका आर्ष्टिषेण सुपिष्टम सुरकर्ण मयूरकर्ण खदूरक तक्षन् ऋष्टिषेण गंगा वि-
पाश् यस्क लह्य द्रुह अयःस्थूण नला कर्णपर्ण भलन्दन विरूपाक्ष भूमि इला सपत्नी अधोनद्या
त्रिवेणी त्रिवर्णं च शुभ्रादिभ्यश्च शुभ्र विष्टपुर ब्रह्मकृत शतद्वार शलाथल शलाक लेखा भ्रू
विकसा रोहिणी रुक्मणी दिश शालूक अजवस्ति शकंधि विमातृ विधवा शुक विश देवर शकु-
नि शुक्र उग्र वल बंधकी सृकंडु विष्टि अतिथि गोदंत कुशांबम कष्ट शाताहर पवष्टुरिक सु-
नामन् लक्षण श्याम यार्वासि है गोधा कृकला सक्रणीय प्रवाहण भरत भरम मकंडु कर्पूर
इतर अन्यतर आलीढ सदंत बुदद सुवस्त्र सुदामन् कद्रुतुद अकशाय कुमारिका कुठारि-
का किशोरिका अंबिका जिह्माशिन् परिधि वायुदत्त शकल शलाका खधर कुवेरिका अशोका
गंधपिंगला खडोन्मत्ता अनुदृष्टिन् जरतिन् बलवर्दिनू विग्रजी बन् कीजरमन् श्वन् अश्व अजि-
र कल्याण्यादीनामिनङ् कल्याणी सुभगा दुर्भगा बंधकी अनुदृष्टि अनुसृष्टि जरती बलि. वर्दी
ज्येष्ठा कनिष्ठा मध्यमा परस्त्री मृष्टि हलि बलि विष्टिकुडमजन वलि मित्रयु रेवत्यादिभ्यष्ठक्
रेवती अश्वपाली मणिपाली द्वारपाली वृकवंचिन् वृकबंधक कयाह कर्णग्राह दंडग्राह कुक्कुटा-
क्ष कुर्वादिभ्यो ण्यः कुरु गर्गर मंगुष अजमार रथक रावा वहूक सम्राजः क्षत्रिये कविगाति ॥
कपिंजलादिवाक् श्यामरथ पितृ मातृ इंद्रजाति एजि वातकि दामोष्णीषि गणकारि कैशोरि

CC0. Gurukul Kangri

कुठ शलाका मुर पुर एरका शुभ्र अभ्र दर्भ केशिनी वेताछंदसि सूर्पणाय श्यावनाय श्याव र
थ श्यावपुत्र सत्यंकार वज्राकार वपिकारिन् मूढ शकंधु शकंधु शंकु शाक शाकिन् शालिन्
कर्त्री हर्त्री इन पिंडी तक्षन् वामरथ्यस्य कुण्यादिवत् स्वरवर्जं तत् तिकादिभ्यः फिञ् तिक कि
तव संज्ञा वालशिखा उरस श्याद्य सैंधव यमुंद रूप्य ग्राम्य नील अमित्र गौकक्ष्य कुरु देव र
थ नैतल औरस कौर भौरिकि भौलिकि चौपयत् चैटयत् शाकयत् क्षैतयत् ध्वीनयत् चंद्रम
स् शुभ गंगा वारेण्य सुयामन् आरद् वेबाह्य कश्यपस्या हवलोमका उदन्य यज्ञहेत वाकिनादीनां
कुक् वाकिन गोधेर कार्कटन कालतंका वर्मिवर्मितोर्नलोपश्च कंबोज चोल केरल शक यवन
भर्गकरूष केकय कश्मीर साल्व सुस्थाल उरस कौरव्य गर्गादिः पौचेय शौकेय शौभ्रेय ज्या
बाणेय धार्तेय धार्त्तेय त्रिगर्त भरत उशीनर इति यौधेयादिः भिक्षादिभ्योऽण् ॥ भिक्षा गर्भिणी
क्षेत्र करीष अंगार चर्मिन् धर्मिन् धर्मिस सहस्रयुवति पदाति पद्धति अथर्वण दक्षिणा
खंडितादिभ्यश्च खंडिक वडवा क्षुद्रकमालव सेना संज्ञायां भिक्षुक शुक उलूक श्वन् अहन्
युगवरत्रा हलबंधने पाशादिभ्यो यः पाश तृण धूम वात अंगार पोत गल पिटक पिटाक शकट
शकटा हल नल वन नड खलिनी डाकिनी कुंडलिनी राजन्यादिभ्यो वुञ् राजन्य अनृत बाभ्रव्य शाल
ङ्कायन दैवयातव जालंधरायण त्रैगर्त आत्मकामेय अंबरीषपुत्र वसाति बैल्ववन शैलूष उ

दैवरथी वैल्वल अर्जुनायन संप्रिय दाक्षि ऊर्णनाभ भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ गणा
द्यर्थेयं भौरिकि भौलिकि चौपयत कालेय वालिजक वालिकाज्य सैकयत वैकयत ऐषुकार्यादि
भ्यः ऐषुकारि सारसायन चान्द्रायण द्याक्षायण त्र्यक्षायण औडायन जौलायन खाडायन दास।
मित्रि दासमित्रायण शौद्रायण दाक्षायण शापण्डायनः तार्क्ष्यायण शौभ्रायण सौवीर लायंड
शौंड शयांडि वैश्यमानव वैश्वधेनव नड तुड देव विश्वदेव क्रतुकथादिसूत्रांतात्ठक् उक्थ।
लोकायत न्याय न्यास पुनरुक्त निरुक्त निमित्त द्विपदा ज्योतिष् अनुपद अनुकल्प यज्ञ धर्म क्रम
तर श्लक्ष्ण संहित पदक्रम संघट वृत्ति परिषत् संग्रह गण आयुर्वेद क्रमादिभ्यो वुन् क्रम पद
शिक्षा मीमांसा सामन् वसंतादिभ्यष्ठक् वसंत वर्षा शरत् हेमंत शिशिर प्रथम गुण चरम अनु
गेह अथर्वन् आथर्वण संकलादिभ्यश्च संकल पुष्कल उत्तम उडुप उदुप उत्पुट कुंभ नि
धान सुदक्ष सुदत्त सुभूत सुपूत सुनेत्र सुमंगल सुपिंगल सूतसिकता पूतीका पूलास कूला
स पलास निवेश गवेश गंभीर इतर शर्मन् अहन् लोमन् वेमन् वरुण बहुल सद्योज अभिषि
क्त गोभृत् राजभृत् भल्ल मल्ल माल सुवास्त्वादिभ्योऽण् सुवास्तु वर्ण भंडु खंडु वालिन् कर्पूरिन्
गर्त्त कर्कन्धू शकटी कर्ण कृष्णवर्ण कर्कंधूमती गोह अहिसक्थ अरिहणादिभ्यः अरिहण द्रु
घण द्रुहण भगल उलंद किरण सांपरायण क्रौष्टायन जौष्टायन त्रैगर्त्तायन मैत्रायण भास्त्राय

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१० ण वैमतायन गौनमायन सौमतायन सौसायन धौमतायन सौमायन ऐन्द्रायण कौद्रायण खडाय
न शौडित्यायन रायस्पोष विपथ विपाश उद्द खाडवीरण उद्दंचन वीरण काश कृत्स जांबवत शिं
शपा रैवत बिल्व. सुयज्ञ शिरीष बधिर जंबू खदिर सुशर्मन् दलतृ भलन्दन खंड
कलज यज्ञदत्त कृशाश्वादिभ्यः कृशाश्व अरिष्ट अरिश्म वेश्मन् विशाल लोमश रो
मश रोम लोम शव क कूट वर्चल सुवर्चल सूकर प्रातराम हस पुगग सुख धूम अजि
न विनत अवनत विकु व्यास पराशर अरुड अवस् मौद्गल्य सुसुर अभिजन विविक्त अ
साय सपूतर पूरक पुगर दासी अजिर तसुबल वेश आसार धूमर ऋश्यादिभ्यः ऋ
श्य न्यग्रोध शर्ल निलीन निधान निबंध परिगूढ उपगूढ असंविसिता मत अमित सि
त राविश्मन् उत्तराश्मन् अश्मन् स्थूल अंशु बाहु खदिर शर्करा अनडुह अरडु परिवंश वेणु वीर
ण खंड दंड परिहृत कर्दम शास शाकट कुमुदादिभ्यः कुमुद शर्करा न्यग्रोध इक्कट संकट कंक
ट गर्त बीज परिवाप निर्यास कुट शकट कचमध्य शिरीष अश्व अश्वत्थ बल्वज यवाष कूप
विकंकत दशग्राम काशादिभ्यः काश पाश अश्वत्थ पलाश पीयुक्ष चरण वासन नडवन
कर्दम कच्छल कंकट गुहा बिसतल कर्पूर बर्बर मधुर ग्रह कपित्थ जतु सीपाल तृणादिभ्यः त
ण नट मूल वन पर्ण वर्ण चरण बिल पुल फल अर्जुन कर्ण सुवर्ण बल चरण तुस प्रेक्षादि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

व्या० योहिमाचलः स्थानप्रदायिनो भावः स्थानप्रदायित्वं उपगंतुं दातुमिवइच्छति वांछति केषां किंनराणां मुद्गास्यतां गातुकामानां किं कुर्वन् पूरयन् कान् कीचकरंध्रभागान् कीचकानां सच्छिद्रवंशानां रंध्राणि छिद्राणि तेषां भागाः प्रदेशाः कीचकरंध्रभागास्तान् की० केन समीरणेन वायुना किंवि० समीरणेन दरीमुखोत्थेन दर्याः कंदरायामुखं दरीमुखं दरीमुखादुत्थानं यस्य स दरीमुखोत्थस्तेन दरीमुखोत्थेन ॥८॥

यः पूरयन् कीचकरंध्रभागान् दरीमुखोत्थेन समीरणेन उद्गास्यतामिच्छति किंनराणां स्थानप्रदायित्वमिवोपगंतुं ॥८॥ व्या० यत्र यस्मिन् हिमाचले गंधः सानूनि शिखराणि सुरभीकरोति असुरभी करोति केषां सरलद्रुमाणां देवदारुवृक्षाणां किंविशिष्टानां सरलद्रुमाणां विघट्टितानां विघर्षितानां कैः करभिः गजैः किं कर्तुं विनेतुं स्फोटयितुं काः कपोलकंडूः गंडखर्जूः किंविशिष्टो गंधः प्रसूतः उत्पन्नः कया स्रुतक्षीरतया स्रुतं क्षीरं स्रुतक्षीरं तस्य भावः स्रुतक्षीरत्वं तया स्रुतक्षीरतया ॥९॥

कपोलकंडूः करिभिर्विनेतुं विघट्टितानां सरलद्रुमाणां ॥ यत्र स्रुतक्षीरतयाप्रसूतः सानूनि गंधः सुरभीकरोति ॥९॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

224

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

स० राहृवेन० ॥ केतुंकृण्वन्नकेतवेपेशोमर्याअपेशसे । समुषद्भिरजाय पृ०
३ थाः ॥ ९ ॥ केतवेन० ॥ गणानांत्वाइत्यनेनगणेशंपूजयेत् । ब्रह्म
जज्ञानंप्रथमंपुरस्ताद्विसीमतः सुरुचोवेनआवः । सबुध्न्याउपमा
अस्यविष्ठाःसतश्चयोनिमसतश्चविवः । ब्रह्मणेन०॥ विष्णोरराटम
सिविष्णोःश्नप्त्रेस्थोविष्णोःस्यूरसिविष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसिवि
ष्णवेत्वा ॥ विष्णवेन० ॥ नमःशंभवायचमयोभवायचनमः शंक
रायचमयस्करायचनमःशिवायचशिवतरायच ॥ शिवायन० ॥श्री
श्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणि रूपमश्विनौव्यात्तम् ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० ४

इषणान्निषाणामुंमइषाणसर्व्वल्लोकंमइषाण ॥ लक्ष्म्यैन० ॥ अथ पू०
सत्यनारायणपूजाविधिः ॥ व्रतेसंक्रांतौ पौर्णमास्यां चैकादश्यांय
स्मिन्कस्मिन्दिने वा सायंकालेस्नानंकृत्वा पूजास्थानमागत्यास
नेउपविश्याचम्यपवित्रधारणंकृत्वा गणेशगौरीवरुणदेवतानांप्र
तिष्ठावाहनंकृत्वासंकल्पंकुर्य्यात् ॥ अद्येत्यादि० ॥ अमुकगोत्रोऽ
मुकशर्म्मासकलदुरितोपशमनसर्व्वापच्छांतिपूर्व्वक सकलमनो
रथसिद्ध्यर्थं यथासंपादितसामग्र्यागणेशगौरीवरुणदेवतापूजनप्र
त्यादि पंचलोकपालदेवतासूर्य्यादि नवग्रहदेवतापूजनपूर्व्वकं पू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० त्वेनांगीकृतश्रीसत्यनारायणपूजनकथाश्रवणमहंकरिष्ये ॥ गणे पू०
पू शादिभ्योन० ॥ अर्घ्यपाद्याचमनीयस्नानगंधाक्षत पुष्पधूपदीप
नैवेद्याचमनीयमुखवासतांबूलपूंगीफलद्रव्याणि तत्तन्मंत्रैः समर्प
यामि एवंसूर्य्यादिग्रहाणांतत्तन्मंत्रैःपूजनंकुर्य्यात् ॥ अथसत्यना
रायणपूजनप्रकारमाह ॥ पुष्पंगृहीत्वाध्यानंकुर्य्यात् ॥ ध्यायेत्स
त्यंगुणातीतंगुणत्रयसमन्वितं लोकनाथंत्रिलोकेशंकौस्तुभाभरणं
हरिं ॥ १ ॥ नीलवर्णंपीतवासंश्रीवत्सपदभूषितं गोविंदंगोकुला
नंदंब्रह्माद्यैरपिपूजितम् ॥ २ ॥ इतिध्यानं ॥ आगच्छागच्छदेवेश

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्व० श्री० तैजोराशेजगत्पते क्रियमाणांमयापूजांगृहाणसुरसत्तम ॥ इत्या पू०
वाहनं ॥ नानारत्नसमायुक्तंकार्त्तस्वरविभूषितं आसनंदेवदेवेश
प्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यतां ॥ २ ॥इत्यासनं ॥ नारायणनमस्तेस्तुनरका
र्णवतारक पाद्यंगृहाणदेवेशममसौख्यंविवर्द्धय ॥ ३ ॥ इतिपाद्यं
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपायहृषीकपतयेनमः मयानिवेदितोभक्त्याघों
यंप्रतिगृह्यतां ॥ ४ ॥ इत्यर्घं ॥ मंद।।किन्यास्तुयद्वारिसर्व्वपाप
हरंशुभं तदिदंकल्पितंदेवसम्यगाचम्यतांमया ॥ ५ ॥ इत्याचम
नं ॥ स्नानंपंचामृतैर्देवगृहाणपुरुषोत्तम अनाथनाथसर्व्वज्ञगीर्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० पु०
७

पाप्मणातिप्रिय ॥ ६ ॥ इतिस्नानं ॥ वेदसूक्तसमायुक्ते यज्ञसामसम
न्विते सर्व्ववर्णप्रदे देववाससी प्रतिगृह्यतां ॥ ७ ॥ इतिवस्त्रं ॥ ब्रह्म
विष्णुमहेशैश्चनिर्मितं ब्रह्मसूत्रकं यज्ञोपवीतदानेनप्रीयतांकमलाप
तिः ॥ ८ ॥ इतियज्ञोपवीतं ॥ श्रीखंडचंदनंदिव्यगंधाढ्यंसुमनो
हरं विलेपनंसुरश्रेष्टचंदनंप्रतिगृह्यतां ॥ ९ ॥ इतिचंदनं ॥ माल्लि
कादिसुगंधीनिमालत्यादीनिवैप्रभो मयाहृतानि पूजार्थंपुष्पाणि
प्रतिगृह्यतां ॥ १० ॥ इतिपुष्पाणि ॥ वनस्पतिरसोद्भूतोगंधा
ढ्योगंधउत्तमः आघ्रेयःसर्व्वदेवानांधूपम्प्रतिगृह्यतां ॥ ११ ॥ इ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तिधूपं ॥ साज्यंचवर्त्तिसंयुक्तंवन्हिनायोजितंमया दीपंगृहाणदेवे
शत्रैलोक्यतिमिरापह ॥ १२ ॥ दीपं ॥ घृतपक्कहविष्यान्नं पायसं
चसशर्करं नानाविधंचनैवेद्यंविष्णोमेप्रतिगृह्यतां ॥ १३ ॥ नैवेद्यं
सर्व्वपापहरंदिव्यंगांगेयंनिर्मलंजलं आचमनंमयादत्तंगृह्यतांपुरु
षोत्तम ॥ १४ ॥ इत्याचमनं ॥ लवंगकर्पूरयुतंतांबूलंसुरपूजितं प्री
त्यागृहाणदेवेशममसौख्यंविवर्द्धय ॥ १५ ॥ इतितांबूलं ॥ इदंफ
लंमयादेवस्थापितंपुरतस्तवतेनमेसुफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि
इतिफलं ॥ चतुर्वर्त्तिसमायुक्तंघृतेनचसुपूरितं नीराजनेनसंतुष्टोभ
CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० वत्येवजगत्पतिः ॥ १७ ॥ इतिनीराजनं ॥ यानिकानिचपापा पृ०
९ निजन्मांतरकृतानिच तानितानिविनश्यंतिप्रदक्षिणापदेपदे १८ 231
प्रदक्षिणां ॥ ततःपुष्पांजलिंनमस्कारांश्चकृत्वास्तुवीत ॥ यन्मया
भक्तियुक्तेनपत्रंपुष्पंफलंजलं निवेदितंचनैवेद्यंतद्गृहाणानुकंपया १
मंत्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंजनार्दन यत्पूजितंमयादेवपरिपूर्णं
तदस्तुमे ॥ २ ॥ अमोघंपुंडरीकाक्षंनृसिंहंदैत्यसूदनं हृषीकेशंज
गन्नाथंवागीशं वरदायकं ॥ ३ ॥ गुणत्रयगुणातीतंगोविंदंगरुड
ध्वजं जनार्दनंजनातीतंजानकीवल्लभंहरिं ॥ ४ ॥ प्रणमामिसदा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० भक्त्यानारायणमतःपरं दुर्गमेविषमेघोरेशत्रुभिःपरिपीडिते ॥ ५ क०
१० निस्तारयस्वसर्व्वेषुतथानिष्टभयेषुच नामान्येतानिसंकीर्त्यईप्सि
तंफलमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ सत्यनारायणंदेवंवंदेहंकामदंप्रभुं लीलया
विततंविश्वंयेनतस्मैनमोनमः ॥ ७ ॥ इतिप्रार्थना ॥ अथकथा ॥
ऋषयऊचुः ॥ एकदानैमिषारण्येऋषयःशौनकादयः पप्रच्छुर्मुन
यःसर्व्वेसूतंपौराणिकंखलु ॥ व्रतेनतपसाकिंवाप्राप्यतेवांछितंफलं
तत्सर्व्वंश्रोतुमिच्छामःकथयस्वमहामुने ॥ २ ॥ सूतउवाच ॥ नार
देनैवसंपृष्टोभगवान्कमलापतिः सुरर्षयेयथैवाहतच्छृणुध्वंसमा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० हिताः ॥ ३ ॥ एकदानारदोयोगीपरानुग्रहकाक्षया पर्य्यटन्नृवि का०
११ विधाल्लोकान्मर्त्यलोकमुपागतः ॥ ४ ॥ ततोदृष्ट्वाजनान्स
र्व्वान्नानाक्लेशसमन्वितान् नानायोनिसमुत्पन्नान्क्लिश्यमानान्स्व
कर्म्मभिः ॥ ५ ॥ केनोपायेनचैतेषांदुःखनाशोभवेद्ध्रुवं इतिसंचिं
त्यमनसाविष्णुलोकंगतस्तदा ॥ ६ ॥ तत्रनारायणंदेवंशुक्लवर्णं
चतुर्भुजं । शंखचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितं ॥ ७ ॥ दृष्ट्वातं
देवदेवेशंस्तोतुंसमुपचक्रमे । नारदउ० ॥ नमोवाङ्मनसातीत
रूपायानंतशक्तये ॥ ८ ॥ आदिमध्यांतहीनायनिर्गुणायगुणात्म

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

क० नेॱ सर्व्वेषामादिभूताय भक्तानामार्त्तिनाशने ॥ ९ ॥ श्रुत्वास्तोत्रंत क०
१२ तोविष्णुर्नारदंप्रत्यभाषत । श्रीभगवानुवाच ॥ किमर्थमागतोसि
त्वंकिंतेमनसिवर्त्तते ॥ १० ॥ कथयस्वमहाभागतत्सर्व्वंकथयामिते
नारदउ० ॥ मर्त्यलोकेजनाःसर्व्वेनानाक्लेशसमन्विताः । नानायो
निसमुत्पन्नाः । पच्यंतेपापकर्म्मभिः ॥ ११ तत्कथंशमयेन्नाथल
घूपायेनतद्वद । श्रोतुमिच्छामितत्सर्व्वंकृपास्तियादितेमयि १२
श्रीभगवानुवाच ॥ साधुपृष्टंत्वयावत्सलोकानुग्रहकांक्षया । य
त्कृत्वामुच्यतेमोहात्तच्छृणुष्ववदामिते ॥ १३ ॥ व्रतमस्तिमहत्पु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० पर्य्यंस्वर्गमर्त्येचदुर्लभं। तवस्नेहान्मयावत्सप्रकाशःक्रियतेधुना १४ क०
१३ सत्यनारायणस्यैवंव्रतंसम्यग्विधानतः। कृत्वासद्यःसुखंभुक्त्वा
परत्रमोक्षमाप्नुयात् ॥ १५ ॥ तत्श्रुत्वाभगवद्वाक्यंनारदोमुनिर
ब्रवीत्। नारदउ० ॥ किंफलंकिंविधानंचकृतेकेनैवतद्व्रतम् ॥ १६ ॥
तत्सर्व्वंविस्तराद्ब्रूहिकदाकार्य्यंहितद्व्रतं। श्रीभगवानुवाच ॥ दुः
खशोकादिशमनंधनधान्यप्रवर्द्धनं ॥ १७ ॥ सौभाग्यसंततिकरं
सर्व्वत्रविजयप्रदं। यस्मिन्कस्मिन्दिनेमर्त्योभक्तिश्रद्धासमन्वि
तः ॥ १८ ॥ सत्यनारायणंदेवंयजेच्चैवनिशामुखे। ब्राह्मणैर्बान्धवै

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० श्चैवसहितोधर्म्मतत्परः ॥ १९ ॥ नैवेद्यंभक्तितोदद्यात्सपादंभक्ष्य क०
१४ मुत्तमं । रंभाफलंघृतंक्षीरंगोधूमस्यचचूर्णकं ॥ २० ॥ अभावेशा
लिचूर्णंवाशर्क्करांचगुडंतथा । सपादंसर्व्वभक्ष्याणिचैकीकृत्यनिवे
दयेत् ॥ २१ ॥ विप्रायदक्षिणांदद्यात्कथांश्रुत्वाजनैःसह । ततश्च
बंधुभिःसार्द्धंविप्रांश्चप्रतिभोजयेत् ॥ २२ ॥ सपादंभक्षयेद्भक्त्या
नृत्यगीतादिकंचरेत् । ततश्चस्वगृहंगच्छेत्सत्यनारायणंस्मरन् २३
एवंकृतेमनुष्याणांवांछासिद्धिर्भवेद्ध्रुवं । विशेषतःकलियुगेलघूपा
योऽस्तिभूतले ॥ २४ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेरेवाखंडेसत्यनारायण

236

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० कथायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सूतउ० ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामिकृ क०
१५ तंयेनपुराद्विज । कश्चित्काशीपुरेरम्येह्यासीद्विप्रोऽतिनिर्द्धनः ॥१
क्षुत्तृड्भ्यांव्याकुलोभूत्वानित्यंबभ्रामभूतले । दुःखितंब्राह्मणंदृ
ष्ट्वाभगवान्ब्राह्मणप्रियः ॥ २ ॥ वृद्धब्राह्मणरूपस्तंपप्रच्छद्विज
मादरात् । किमर्थंभ्रमसेविप्रमहींनित्यंसुदुःखितः ॥ ३ ॥ तत्सर्वं
श्रोतुमिच्छामिकथ्यतांद्विजसत्तम ब्राह्मणउ० ॥ ब्राह्मणोऽतिद
रिद्रोऽहंभिक्षार्थंवैभ्रमेमहीं ॥ ४ ॥ उपायंयदिजानासिकृपयाकथ
यप्रभो । वृद्धब्राह्मणउ० ॥ सत्यनारायणोविष्णुर्वांछितार्थफलप्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

238

स० दः ॥ ५ ॥ तस्यत्वंपूजनंविप्रकुरुष्वव्रतमुत्तमं यत्कृत्वासर्वदुःखे क०
१६ भ्योमुक्तोभवतिमानवः ॥ ६ ॥ विधानंचव्रतस्यापिविप्रायाभाष्य
यत्नतः सत्यनारायणोवृद्धस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ७ ॥ तद्व्रतंसंक
रिष्यामियदुक्तंब्राह्मणेनवै इतिसंचिंत्यविप्रोऽसौरात्रौनिद्रांनल
ब्धवान् ॥ ८ ॥ ततःप्रातःसमुत्थायसत्यनारायणव्रतं करिष्यइ
तिसंकल्प्यभिक्षार्थमगमद्द्विजः ॥ ९ ॥ तस्मिन्नेवदिनेविप्रः प्रचु
रंद्रव्यमाप्तवान् तेनैवबंधुभिःसार्द्धंसत्यस्यव्रतमाचरत् ॥ १० ॥स
र्वदुःखविनिर्मुक्तःसर्वसंपत्समन्वितः बभूवसद्विजश्रेष्ठोव्रतस्यास्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प्रभावतः ॥ ११ ॥ ततःप्रभृतिकालंचमासिमासिव्रतंकृतं एवंना
रायणस्येदंव्रतंकृत्वाद्विजोत्तमः ॥ १२ ॥ सर्व्वपापविनिर्मुक्तोदुर्ल्ल
भंमोक्षमाप्तवान् व्रतमस्ययदाविप्रपृथिव्यांसंकरिष्यति ॥ १३ ॥
तदैवसर्व्वदुःखंचमनुजस्यविनश्यति एवंनारायणेनोक्तंनारादाय
महात्मने मयातत्कथितंविप्राःकिमन्यत्कथयामिवः ॥ १४ ॥ ऋ
षयऊचुः ॥ तस्माद्विप्रात्श्रुतंकेनपृथिव्यांचरितंमुने तत्सर्व्वंश्रो
तुमिच्छामःश्रद्धास्माकंप्रजायते ॥ १५ ॥ सूतउ० ॥ शृणुध्वंमुन
यःसर्व्वैंव्रतंयेनकृतंभुवि एकदासद्विजवरोयथाविभवविस्तरैः १६ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

240

स० वंधुभिःस्वजनैःसार्द्धव्रतंकर्त्तुंसमुद्यतः एतस्मिन्नंतरेकालेकाष्टक्रेता क०
१८ समागमत् ॥ १७॥ बहिःकाष्टंचसंस्थाप्यविप्रस्यगृहमाययौ तृ
ष्णयापीडितात्माचदृष्ट्वाविप्रंकृतंव्रतं ॥ १८ ॥ प्रणिपत्यद्विजंप्राह
किमिदंक्रियतेत्वया। कृतेनकिंफलमाप्नोतिविस्तराद्वदमेप्रभो १९
विप्र उ०॥ सत्यनारायणस्येदंव्रतंसर्वेप्सितप्रदं तस्यप्रसादान्मेसर्वं
धनधान्यादिकंमहत् ॥ २० ॥ तस्मादेतद्व्रतंज्ञात्वाकाष्टक्रेतातिह
र्षितः पपौजलंप्रसादंचभुक्त्वासनगरंययौ ॥ २१ ॥ सत्यनाराय
णंदेवंमनसाइत्यचिंतयत् काष्टविक्रयतोग्रामेप्राप्यतेचाद्ययद्धनं२२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तेनैवसत्यदेवस्यकरिष्येव्रतमुत्तमं इतिसंचिंत्यमनसाकाष्टंकृत्वातु
मस्तके ॥ २३ ॥ जगामनगरेरम्येधनिनांयत्रसंस्थितिः तद्दिनेका
ष्टमूल्यंचद्विगुणंप्राप्तवानसौ ॥ २४ ॥ ततःप्रसन्नहृदयःसुपक्वंकद
लीफलं शर्करघृतदुग्धंचगोधूमस्यचचूर्णकं ॥ २५ ॥ कृत्वैकत्रस
पादंचगृहीत्वास्वगृहंययौ ततोवंधून्समाहूयचकारविधिनाव्रतं॥
तद्व्रतस्यप्रभावेणधनपुत्रान्वितोभवत् इहलोकेसुखंभुक्त्वाचांतेस
त्यपुरंययौ ॥ २७॥ इतिसत्यनारायणकथायांद्वितीयोध्यायः२ ॥
सूतउ० ॥ पुनरग्रेप्रवक्ष्यामिशृणुध्वंमुनिसत्तमाः पुराचोल्कामुखो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० २० नासन्नृपश्चासीन्महीपतिः ॥ १ ॥ जितेंद्रियःसत्यवादीययौदेवाल क०
यंप्रति दिनेदिनेधनंदत्वाद्विजान्संतोषयत्सुधीः ॥ २ ॥ भार्य्या
तस्यप्रमुग्धाचसरोजवदनासती भद्रशीलानदीतीरेसत्यस्यव्रत
माचरत् ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रसाधुरेकःसमागतःवाणिज्यार्थं
बहुधनैरनेकैःपरिपूरितः ॥ ४ ॥ नावंसंस्थाप्यतत्तीरेजगामनृप
तिंप्रति दृष्ट्वासव्रतिनंभूपंपप्रच्छविनयान्वितः ॥ ५ ॥ साधुउ०
किमिदंकुरुषेराजन्भक्तियुक्तेनचेतसा । प्रकाशंकुरुतत्सर्वंश्रोतु
मिच्छामिसांप्रतं ॥ ६ ॥ राजोवाच ॥ पूजनंक्रियतेसाधोविष्णोर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० तस्मादेकंवणिक्पुत्रंसमादायाऽऽगतोहिसः । दृष्ट्वातुसुंदरंबालंव स०
२३ णिक्पुत्रंगुणान्वितं ॥ १९ ॥ ज्ञातिभिर्बंधुभिःसार्द्धंपरितुष्टेनचेतसा ।
दत्तवान्साधुःपुत्रायकन्यांविधिविधानतः ॥ २० ॥ ततोभाग्यव
शात्तेनविस्मृतंव्रतमुत्तमं । विवाहसमयेतस्यास्तेनरुष्टोऽभवत्प्रभुः
ततःकालेननियतोनिजकर्मविशारदः । वाणिज्यार्थंततःशीघ्रंजा
मातृसहितोवणिक् ॥ २२ ॥ रत्नसारपुरेरम्येगत्वासिंधुसमीपतः
वाणिज्यमकरोत्साधुर्जामात्राश्रीमतासह ॥ २३ ॥ तौगतौनगरे
रम्येचंद्रकेतोर्नृपस्यच । एतस्मिन्नेवकालेतुसत्यनारायणःप्रभुः२४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० २४ भ्रष्टप्रतिज्ञमालोक्य शापं तस्मै प्रदत्तवान् । दारुणं काष्ठमं चास्य महद्दुःखं भविष्यति ॥ २५ ॥ एकस्मिन् दिवसे राज्ञो धनमादाय तस्करः । तत्रैव च गतश्चोरौ वणिजौ यत्र संस्थितौ ॥ २६ ॥ तत्पश्चाद्धावकान् दूतान् दृष्ट्वा भीतेन चेतसा । धनं संस्थाप्य तत्रैव स तु शीघ्रमलक्षितः ॥ २७ ॥ ततो दूताः समायाता यत्रास्ते सज्जनो वणिक् । दृष्ट्वा नृपधनं तत्र बध्वानीतौ वणिक्सुतौ ॥ २८ ॥ हर्षेण धावमानाश्च ऊचुर्नृपसमीपतः । तस्करौ द्वौ समानीतौ विलोक्याज्ञापय प्रभो ॥ २९ ॥ राज्ञाज्ञतास्ततः शीघ्रं दृढं बध्वा तु तावुभौ । स्थापितौ द्वौ महादुर्गे का स०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० त्वयाधुना नोचेत्त्वांनाशयिष्यामिसराज्यधनपुत्रकं ॥ ४२ ॥ ए क०
२७ वमाभाष्यराजानंध्यानगम्यो ऽभवत्प्रभुः ततःप्रभातसमयेराजा
चस्वजनैःसह ॥ ४३ ॥ उपविश्यसभामध्येप्राहस्वभंजनंप्रति व
द्धौमहाजनौशीघ्रंमोचयद्वौवाणिकसुतौ ॥ ४४ ॥ इतिराज्ञोवचःश्रु
त्वामोचयित्वामहाजनौ समानीयनृपस्याग्रेप्राहुस्तेविनयान्वि
ताः ॥ ४५ ॥ आनीतौद्वौवाणिकपुत्रौमुक्तौनिगडबंधनात् ततोम
हाजनौनत्वाचंद्रकेतुंनृपोत्तमं ॥ ४६ ॥ स्मरंतौपूर्ववृत्तांतंनोचतु
र्भयविह्वलौ राजावाणिकसुतौवीक्ष्यवचःप्रोवाचसादरं ॥ ४७ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स० दैवात्प्राप्तंमहद्दुःखमिदानींनास्तिवैभयं तदानिगडसंत्यागंक्षौरक क०
२८ र्म्माद्यकारयत् ॥ ४८ ॥ वस्त्रालंकारकंदत्वापारितोष्यनृपश्चतौ पु
रस्कृत्यवणिकपुत्रौवचसातोषयद्भृशं ॥ ४९ ॥ पुरानीतंतुयद्द्रव्यंद्वि
गुणीकृत्यदत्तवान् प्रोवाचतौततोराजागच्छसाधोनिजाश्रमं॥५०
राजानंप्रणिपत्याहगंतव्यंत्वत्प्रसादतः॥ ५१ ॥ इतिसत्यनारायण
व्रतकथायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ सूतउवाच ॥ यात्रांतुकृतवान्
साधुर्मंगलायनपूर्व्विकां ब्राह्मणायधनंदत्वातदातुनगरंययौ॥ १
कियद्दूरेगतेसाधौसत्यनारायणःप्रभुः जिज्ञासांकृतवान्साधोकि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

247

स० मास्तितवनौऽस्थितं ॥ २ ॥ ततोमहाजनौमत्तौहेलयाचप्रहस्यवै ।
२८ कथंपृच्छसिभोदंडिन्मुद्रांनेतुंकिमिच्छसि ॥ ३ ॥ लतापत्रादिकं क०
चैववर्त्ततेतरणौमम निष्ठुरंचवचःश्रुत्वासत्यंभवतुतेवचः ॥ ४ ॥ एव
मुक्त्वागतःशीघ्रंदंडीतुस्यसमीपतः किंयद्दूरेततोगत्वास्थितःसिंधु
समीपतः ॥ ५ ॥ गते दंडिनिसाधुश्चकृतनित्यक्रियस्तदा उत्थितां
तरणींदृष्ट्वाविस्मयंपरमंययौ ॥ ६ ॥ दृष्ट्वालतादिकंचैवमूर्छितो
न्यपतद्भुवि लब्धसंज्ञोवणिक्पुत्रस्ततश्चिंतान्वितोऽभवत् ॥ ७ ॥
तदातुदुहितुःकांतावचनंचेदमब्रवीत् किमर्थंक्रियतेशोकःशापोदत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

०स श्वदंडिना ॥ ८ ॥ शक्यतेतेनसर्व्वांहिकर्तुंचात्रनसंशयः अतस्त क०

३० च्छरणंयामोवांछितार्थोभविष्यति ॥ ९ ॥ जामातुर्व्वचनंश्रुत्वात

त्सकाशंगतस्तदा दृष्ट्वाचदंडिनंभक्त्यानत्वाप्रोवाचसादरं ॥१०

क्षमस्वचापराधंमेयद्दुक्तंतवसान्निधौ एवंपुनःपुनर्नत्वामहाशोकाकु

लोभवत् ॥ ११ ॥ प्रोवाचवचनंदंडीविलपंतंविलोक्यच मारोदीः

शृणुमद्वाक्यंममपूजाबहिर्मुखः ॥ १२ ॥ ममाज्ञयाचदुर्बुद्धेलब्धंदुः

खंमुहुर्मुहुः ततश्रुत्वाभगवद्वाक्य स्तुतिंकर्तुंसमुद्यतः ॥ १३ ॥

साधुरुवाच ॥ त्वन्मायामोहिताःसर्व्वेब्रह्माद्यास्त्रिदिवौकसः नजा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ स्याद्वादगुणानंतविचारविशारदप्रवरवारिरुहावलिशीतगुः ॥ जयति निर्ज्जरनायकपूज्यवत्सलं जरामइति पृथितामिधः ॥१॥

— स्या स्यात्कं स्यात् अगादि स्यात्अगादि स्यात्गादि स्याद् आदिर्यस्यासौ स्याद्वा दः अगादि प्राक्प्रयोगे यस्य प्रकार वाचिनो रेक प्राग्थः एकादिपूर्वस्तस्य प्रजितिवाचकोभवति द्वितीयस्य प्रकारवाचकः स्यादिति वाचिके को सौ अगादि प्रा वृत्तस्य स्य इत्यनेनान्वयः प्रकारवाचकस्यादि प्रावृत्तस्य स्य इत्यनेनान्वयः तथा वा यस्य र्थः स्य पूर्व तयो स्य प्राहु प्राधान्तु संज्ञकाः स्युः केन धर्मे णक्रियावाचकत्वेन इति सकलमपि प्रमाहहतो नेकांतवाचिना ॥१॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सि॰ कौ॰ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः॥ धातोः॥ इदमधिक्रियते। भ्वादिः क्रियावचनो
भ्वादिर्धातुसंज्ञः॥ आदनुदात्तङितः॥ अनुदात्तेतो ङित आत्मनेपदं स्यात् स्वरितञितस्व
1 श्व रितेतो ञमे। ञितः स्वरितेत आत्मनेपदं स्यात् स्वतः परतो न्यत। उक्तनिमित्तही-
नाद्धातोः प नवपं तिबादीनामाद्यानि नव वचनानि परस्मैपदसंज्ञानि परास्मात्
। नाम्नि च युष्मदि चास्मद्युत्तमः। तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः। युष्मदुपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः
त्वया स्त्रियमिमौ मे: स्पुरास्त्वयोः नाम्नि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमानेऽपि मध्यमः
आत्मगामिनि फले आत्मनेपदं परगामिनि फले परस्मैपदं प्रयोक्तुमन्वार्थात्

श्री

2S1

ओम्.नि०सिं० महाफलं स्कांदे तुलसीकाननच्छायायां यस्तु यत्र वै स्थितः तत्र श्राद्धं प्रदातव्यं पितॄणां तृप्तिहेतवे माधवीये श्राद्धोप
८८। क्रमे व्यासः महोदधौ प्रयागे च काश्यां च कुरुजांगले शंखः गंगायमुनयोस्तीरे पयोष्ण्यमरकंटके नर्मदाबाहुदाती
रे मगधे लिंगे हिमालये गंगाद्वारे प्रयागे च नैमिषे पुष्करे तथा सन्निहत्यां गयायां च दत्तमक्षयतां व्रजेत् अपि स्या
त् स नोऽस्माकं कुले कश्चित्तनयो नरसत्तमः गयाशीर्षे वटे श्राद्धं यो नो दद्यात्समाहितः एष्टव्या बहवः पुत्राः यद्येकोऽ
पि गयां व्रजेत् यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् आदित्यपुराणे पंचक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गया
शिरः महानद्याः पश्चिमेन यावद् गृध्रेश्वरो गिरिः उत्तरे वल्लपूर्वस्य यावद्दक्षिणमानसं एतद्गयाशिरो ना
म त्रिषु लोकेषु विश्रुतमिति शूलपाणौ बृहस्पतिः गयायां धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणस्तथा गयाशीर्षे व
यवटे पितॄणां दत्तमक्षयं धर्मारण्यं धर्मपृष्ठं धेनुकारण्यमेव च दृष्ट्वैतानि पितॄंश्चार्च्य विंशाचिंशतिमु
त्रि द्धरेत् स्थलीसेतौ वायवीये शमीपत्रप्रमाणेन पिंडं दद्याद्गयाशिरे उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्त
रं शतं सप्तगोत्राणि पिता माता च भार्या च भगिनी दुहिता तथा पितृमातृष्वसा चैव सप्तगोत्राणि
वै विदुरिति एषां गोत्राणामेकोत्तरशतं कुलं पुरुषा इत्यर्थः ते चोक्तास्तत्रैव तत्वानि विंशतिः पाद्
दशैकादशादश अष्टाविंशतिगोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतं तत्वानि चतुर्विंशतिः त्रिवेदादशापूर्वा
द्वादशापराः एवमग्रेऽपि प्रयोगपारिजाते पाद्मे शालग्राममयीं मुद्रां संस्थाप्य तत्र कुत्रचित् वाराणस्यां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

मेनहेयंसपिंडत्वं नित्येनशेषांतुल्योस्यादेकोद्दिष्टं स्त्रियाऽपि एतदुभयमेवस्त्रियाः तेनस्त्रीकर्मकंस्त्रीसंप्रदान-
कंचेत्युभयनियमइतिकल्पतरुः अमावास्यायांयत्क्रियते तत्पार्वणमितिस्मृतं क्रियतेपर्वणियत्तत्पार्वणमिति
स्थितिः अत्रपर्वचतुर्दश्यष्टमीचैव अमावास्याचपूर्णिमा पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रमणंतथा इति वि-
ष्णुपुराणोक्तसंक्रांत्यादिगोचरायत्क्रियतेश्राद्धं गोष्ठीश्राद्धंतदिष्यते बहूनांविदुषांसंपत्सुखायैतुसुखार्थं
पितृतृप्तये क्रियतेशुद्धयेयत्तुब्राह्मणानांचभोजनं शुद्ध्यर्थमितितत्प्रोक्तंवैनतेयमनीषिभिः निषेक
कालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ज्ञेयंपुंसवनेचैवश्राद्धंकर्मांगमेवच देवानुद्दिश्यपयश्राद्धंतद्दैवि-
कमुच्यते गर्भाधानेऽनंतरंयत्तुश्राद्धंकुर्यात्तुसर्पिषा यात्रार्थमितितत्प्रोक्तंप्रवेशेचनसंशयः शारीरोप
चयश्राद्धंकर्तृसमुदायेसंभूयसामग्रीसंपादनेनभगवत्तीर्थादिप्राप्तौविदुषांश्राद्धसंपदां सुखायेभि
त्रपाकाद्यास्तैवबहुपितृकंश्राद्धमेकःकुर्यादितिकल्पतरुः शुद्धिश्राद्धत्र शुद्धिश्राद्धंप्रायश्चित्तांगमिति
मैथिलः अत्रपार्वणैकोद्दिष्टवृद्धिसपिंडीकरणात्मकंचतुर्विधमेवमुख्यं नस्येवायंप्रपंचः अथ
श्राद्धदेशाः मनुः शुचिंदेशंविविक्तंचगोमयेनोपपानयत् पृथ्वीचंद्रोदये विष्णुधर्मे दक्षिणाप्रवणे
देशेतीर्थादौचगृहेपिवा भूसंस्कारादिसंयुक्तेश्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतः तत्रैवप्रभासखंडे तीर्थादष्टगुणंपु
ण्यंस्वगृहेददतःशुभे भारते तस्यदेशाः कुरुक्षेत्रंगयागंगासरस्वती प्रभासपुष्करंचेतितेषुश्राद्धं

CCO. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

253

रमंत्रहोमादीन्करोत्याचार्य एव [illegible]तु उपनेयोऽप्रविधिवदाचार्यस्य समीपतः आ[illegible]योऽग्निसमीपं च वा
सावित्रीस्मृत्यवाजयेत् कन्याश्रीकरणादन्यत्सर्वं विप्रेण कारयेत् एवमेव द्विजैर्जातौ संस्कार्यौ कुंडगो
लकाविति स्मृत्यर्थसारेऽप्येवं कुंडगोलकयोः संस्कार्यत्वं श्राद्धे निषेधश्च दैवे च जपश्च विषयः अन्य
स्याप्राप्तप्रायनोपनयनाद्यप्राप्तेः इत्यपरार्कः उपनयनं च कुमारं भोजयित्वा कार्यं प्रागेवैतेन न
द्दह भोजयंतीति मदनरत्ने पारिजाते गोभिलोक्तेः गायत्र्युपदेशश्चोत्तरतोऽग्नेः कार्यः उत्तरेणा
ग्निमुपविष्टाः प्राङ्मुखश्चाचार्यः प्रत्यङ्मुख इतरोऽधीहि [illegible] भो इति [illegible]नासेत्युक्तेः यद्यपि
ना पा कात्यायने [illegible]स्मै सावित्रीमन्वाहेत्युत्तरतोऽग्नेः प्रत्यङ्मुखायेत्युक्त्वा दक्षिणतस्तिष्ठते आसीनाय
ना चैक इति विकल्प उक्तः तथापि कात्यायनीयमेव सः बह्वृचानां तूत्तरत एव वैदिकत्वात् भिक्षायां विशे
षमाह कात्यायनः मातरमेवाग्रे भिक्षेत पराशरमाधवीये मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं
निजां भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न न विमानयेत् संस्कारलोपे शौनकः आरभ्याधानमाचौ
लात् कालेऽतीते तु कर्मणां व्याहृत्याज्यं सुसंस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाक्रमं एतेष्वेकैकलोपे तु पादकृ
च्छ्रं समाचरेत् छायायामर्धकृच्छ्रः स्यादापदि त्वेवमीरितं अनापदि तु सर्वत्र द्विगुणं चरेत् पा
रिजाते कात्यायनः लुप्ते कर्मणि सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधीयते प्रायश्चित्ते कृते पश्चात् लुप्तं कर्म स

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

माचरेत् समन्वर्थसारे चैवं कारिकायां तु प्रायश्चित्ते कृते तीतं कर्म कृताकृत मित्युक्तं प्रायश्चित्ते कृते प
श्चादतीतमपि कर्मैव कार्यमित्येके आचार्या नेत्यन्ये तु विपश्चित इति त्रिकांडमंडनेन तु काला
तीतेषु कार्येषु प्राप्तवत्स्वपरेषु च कालातीतेषु कृत्वैव विदध्यादुत्तराणि च इत्युक्तं तंत्रेणानां दीक्षा
द्यं कुर्यात् देशकालकर्त्रैक्यात् गणशः क्रियमाणानां मातॄणां पूजनं सकृत् सकृत्तत्र सर्वेषां ॥ देव
नवे च्छौड्ढमादीनपृथिमादिष्विति छांदोगापरिशिष्टात् एतद् बहूनामपत्यानां युगपत्संस्कारक
रणविषयमिति वोपदेवः अप्रतीतसंस्काराणां युगपत्करण इत्यन्ये तत्रापि चौलस्य उपनीत्या
सहेति पद्ये उपनीतिदिने एवानुष्ठानं न पूर्वदिने सह त्वस्य द्विवसैक्ये संनिकृष्टतरत्वात् व
ह्वाचारेष्वेवं उपनीतिदिने मध्याह्नसंध्या माहपारिजाते जैमिनिः यावद्व्रतोपदेशो न तावत्संध्या
द्विकं न च ततो मध्याह्नसंध्यादि सर्वकर्म समाचरेदिति ब्रह्मगायत्री यजुर्वचनं उपायनेत
कर्त्तव्यं सायंसंध्योपासनं आरंभे ब्रह्मयज्ञस्तु मध्याह्नेनपरे हनीति तच्छांखांतरविषयमि
तिपारिजातः विकल्प इति युक्तं पद्मनाभः उपनयनाग्निस्त्रिरात्रं धार्यः अहमेत मग्निं धारयंती।
त्यापस्तंबोक्तेः बौधायनसूत्रे तु साधारणमप्युक्तं उपनयनादिरग्निस्त्वमोपासनमित्याचद्व
ते पाणिग्रहणादित्येके नित्यो धार्योऽनुगतो निर्मथ्य इति द्वंद्वं जातानारणिपातेन प्रयाजंघना रामायनमः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नसंक्रान्त्या मध्यस्य पौर्णमासिकत्वं आद्यतिथिकत्वं वा चैत्रत्वमिति तन्न मीन एव सौरश्चैत्रः एवं वैशाखा
दयोपि मेषाद्याः ज्ञेयाः सौरमानप्रसंगात्संक्रान्तिनिर्णय उच्यते तत्र पूर्वतोपि परतोपि संक्रमात्पु-
ण्यकालघटिकाः षोडशेति सामान्यतः सर्वैरुक्तो विशेषस्तूच्यते अत्र मानकाः संग्रहश्लोकाः प्रागू
र्ध्वं दश पूर्वतः षडुवनिलवत्पराः पूर्वं तस्मिंशत्षोडश पूर्वतोपि परतः पूर्वाः पराः स्युर्दश पूर्वाः षोड-
श चोत्तराः स्युर्भवः पश्चात्त्वेदाः पुनः पूर्वाः षोडश चोत्तराः पुनरघो पुण्याम्मेषादितः ॥ अस्या
र्थः मेषे प्रागूर्ध्वं दशघटिकाः पुण्यकालः वृषे पूर्वाः षोडश मिथुने पराः षोडश कर्के पूर्वास्त्रिंशत् सिं
हे पूर्वाः षोडश कन्यायाः पराः षोडश तुलायां प्रागूर्ध्वं दश वृश्चिके पूर्वाः षोडश धनुषि पराः षोडश
मकरे चत्वारिंशत्पराः इदं च हेमाद्रिमतेनोक्तं माधवमते त्वत्र पराविंशतिः पुण्याः कुंभे पूर्वाः षोडश
मीने पराः षोडशेति याः पुत्तरा पुण्यतमा प्रयोक्ता सायं भवेत्सा यदि सापि पूर्वा ॥ पूर्वानुयोक्ता यदि
सा विभाते सा पुत्तरा रात्रिनिषेधतः स्यात् प्रर्वाङ्निशीथाद्यदि संक्रमः स्यात्पूर्वेह्नि पुण्यमपरतः परे
ह्नि आसन्नयामद्वयमेव पुण्यं निशीथमध्ये तु दिनद्वयं स्यात् कर्कस्थेप्येवमिति ह्युवाच हेमाद्रिसूरिस्त्व ऊ
न्यथापरार्कः ऊषःप्रदोषे यदि वार्द्धरात्रे परेह्नि पुण्यं त्वथ कर्कटस्थे तु प्रभातकाले यदि वा निशीथे पूर्वे
ह्नि पुण्यं त्विति माधवार्यः अत्र मूलवचनानि माधवापरार्कहेमाद्र्यादिषु द्रष्टव्यानि सर्वासु संक्रान्ति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ओम्

नि० सि०
२

युदानविशेषो हेमाद्रौ दानखंडे उक्तः। भविष्ये विश्वामित्रः मेषसंक्रमणे भानोर्मेषदानं महाफलं वृषसंक्रमणे
दानं गवां प्रोक्तं तथैव च वस्त्रान्नपानदानानि मिथुने विहितानि वै घृतधेनुप्रदानं तु कर्कटेपि विशिष्यते
सछत्रं स्वर्णदानं च सिंहेपि विहितं सदा कन्याप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मनां दानमेव च तुलाप्रवेशे तिलानां गो धान्यानां=
रसानामपीष्टदं अत्र की चलिते भानौ दीपदानं महाफलं अत्र कीटो वृश्चिकः धनुःप्रवेशे वस्त्राणां यानानां
च महाफलं मृगप्रवेशे दारूणां दानमग्नेस्तथैव च कुंभप्रवेशे दानं तु गवामंबुतृणस्य च मीनप्रवेशे स्ना
नानां माल्यानामपि चोत्तमं अत्रोपवासमाह हेमाद्रावापस्तंबः अयने विषुवे चैव त्रिरात्रोपोषितो नरः
स्नात्वा यस्त्वर्चयेद्भानुं सर्वकामफलं लभेत् अशक्तौ तु वसिष्ठः अयने संक्रमे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः अ
होरात्रोषितः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते अत्रोपवासः संक्रांतिदिने दानादिस्तु पुण्यकाले इति न इत्याचार्यचू
डामणिः विधिलाघवात्तु पुण्यकालदिने एवोभयमिति वृद्धाः इदं च पुत्रिगृहस्थातिरिक्तविषयं आदि
त्येहनि संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः उपवासो न कर्तव्यः पुत्रिणा गृहिणा सदेति जैमिनिवचनात् अत्र
श्राद्धमुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मे श्राद्धं संक्रमणे भानोः प्रशस्तं पृथिवीपते अपरार्के विष्णुः आदित्यसंक्र
चैव मं विषुवं चायनद्वयं जन्मभमभ्युदं च एतांस्तु श्राद्धकालान्वै काम्यानाह प्रजापतिरिति द्वादशादि
दिनैरर्वागयनांशप्रवृत्तावपि पूर्ववत्क्रमयनग्रहणं अन्यथा संक्रमेण सिद्धे अयनग्रहणं व्यर्थं स्यादि रामः

५ २

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कं च श्राद्धं चापरपक्षिकं मन्वादिकं तैर्थिकं च कुर्यान्मासद्वयेपि चेति स्मृतिचंद्रिकोक्तेः तैर्थिक तीर्थश्राद्धं तच्च
मासद्वयेपि कार्यमिति त्रिस्थलीसेतौ भट्टाः केचित्तु प्रतिमासं मृताहे च श्राद्धं प्रतिवत्सरं मन्वादौ च युगा
दौ च तन्मासउभयोरपीति मरीचिवचनात् वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेहनि मासद्वयेपि तत्कु
र्याद्व्याघ्रस्य वचनेयपीति गालवोक्तेश्च प्रत्याब्दिकं मासद्वये कार्यमित्याहुः तन्तुच्छं प्रतिमासं मृताहे क्रिय
माणं मासिकं मासद्वये प्रतिसंवत्सरं क्रियमाणं कल्पादि श्राद्धमिति मरीचिवचसो मदनरत्ने व्याख्या
नात् गालवीयस्य च मासद्वयात्मके त्वयमासइति माधवेन व्याख्यानात् यत्तु केचिदुक्तं प्रथमाब्दि
कं मासद्वये कार्यं श्राद्धिकं प्रथमं यत्स्यात्तत्कुर्वीत मलिम्लुचे त्रयोदशे च संप्राप्ते कुर्वीत पुनराब्दिकं
मिति यमोक्तेः तदपि चिंत्यं पुनराब्दिकं द्वितीयादिवार्षिकं त्रयोदशेतीते च तद्देशे कुर्यात् अन्यथा सं
वत्सरं न वर्द्धेत श्राद्धं तत्र मृतेहनीति पैठीनसि विरोधः स्यादिति हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च । एतेन वर्द्धे
तन्न छिद्यात् छुद्ध्येपि कुर्यादेवेत्यनंतभट्टव्याख्यानानावात्परास्ता । पूर्वव्याख्यायां तु तारातीये प्रथमग्र
हणमेव मानं यदपि निर्णयामृते पूर्वोक्तकालादर्शवचनान्मलमासे श्राद्धं दिनस्य वंध्यत्वनिरासा
र्थं पित्रुद्देशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शुद्धमासे सपिंडकं श्राद्धं कुर्यात् पिंडवर्जमसंक्रांते संक्रांतौ पिं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ओं

द्रसंयुते प्रतिसंवत्सरं श्राद्धमेवं मासद्वयेपि चेति वृद्धप्रचारोक्तेरिति तदपि चिंत्यं पूर्वोक्तवचनस्यद
र्शपूर्वमा व्यधिकमासविषयत्वात् तत्र हि मासद्वयश्राद्धमुक्तं तद्वाह सत्यव्रतः एकएव यदा मासः संक्रां-
तिद्वयसंयुतः मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेपि शस्यते इति मासद्वयगतं पूर्वसंक्रांतगतं द्वयगतेच
मलमासे द्वयमासेऽपि शब्दात्पूर्वाधिमासे चेति हेमाद्रिः दीपिकापि तस्मात्कृसंग्यधिमासको यदि भ
वेत्तत्रत्यसांवत्सरं तस्मिन्नुद्भुतयोर्द्वयेच वचनात् कुर्याद्वयोः कोविद इति कालादर्शोप्येतद्विषयएवेत्य
लं बहुना मलमासे वर्ज्यान्युक्तानि कालादर्शे अनित्यमनिमित्तं च दानं च महदादिकं अ न्याधानाध्व
रपूर्वतीर्थयात्रामरेक्षणं देवारामतडागादिप्रतिष्ठा मौंजिबंधनं आश्रमस्वीकृतिः काम्यवृषोत्सर्ग
श्च निष्क्रमः राज्याभिषेकः प्रथमश्चूडाकर्म व्रतानि च अन्नप्राशनमारंभो गृहाणां च प्रवेशनं स्नानं वि
वाहो नामानि पन्नं देवमहोत्सवः व्रतारंभसमाप्ती च कर्म काम्यं च याजनं प्रायश्चित्तं च सर्वे स्युर्मल
मासे विवर्जयेत् उपाकर्मोत्सर्जनं च पवित्रं दमनार्पणं अवरोहश्च हेमंतः सर्पाणां बलिरष्टकाः ईशान
स्य बलिर्विष्णोः शयनं परिवर्त्तनं दुर्गेंद्रस्थापनोत्थाने ध्वजोत्थानं च वज्रिणः पूर्ववत्प्रतिषिद्धानि पर
ज्ञान्यन्नं च दैविकमिति अत्रमूलवचनानि हेमाद्रिमाधवादिभ्योज्ञेयानि दिवोदासीयेपि यात्रोत्सवं

च

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

259

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

260

पा॰ मा॰ र्थः पार्वणैकोद्दिष्टयोः सन्निपाते जाबालिः यद्येकत्र भवेतां चेदेकोद्दिष्टं च पार्वणं पा
३३८ र्वणं त्वभिनिर्वर्त्यैकोद्दिष्टं समाचरेदिति अनेकनिमित्तसन्निपाते निमित्तानु
क्रमेण श्राद्धं कुर्यात् तथा च कात्यायनः एवं हि निमित्तानि जायेरन्नेकवासरे
नैमित्तिकानि कार्याणि निमित्तोत्पत्त्यनुक्रमादिति यद्यप्येकदेवताकश्राद्धद्वय
मेकस्मिन्नहनि न युक्तं एकानुष्ठानेनैवेतरप्रयोजनस्यापि प्रसंगात्सिद्धिः तथापि
नैमित्तिकानि वचनबलादनेकान्यप्यनुष्ठेयानि तथा च जाबालिः श्राद्धं कृत्वा
तु तस्यैव पुनः श्राद्धं न तद्दिने नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं निमित्तानुक्रमोदयमिति
नित्यकाम्ययोरेकदेवताकयोः सन्निपाते काम्येनैव नित्यस्य सिद्धिः तदु
क्तं स्मृतिसंग्रहे काम्यतन्त्रेण नित्यस्य तन्त्रं श्राद्धस्य सिध्यतीति इति श्रीमहारा
जाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तक श्रीवीरबुक्कणभूपालसाम्राज्यधुरंध पा म
रस्य माधवामात्यस्य कृतौ पराशरस्मृतिव्याख्यायां माधवीयायां तृतीयोऽध्यायः ३३८
३ समाप्तोयमध्यायः संवत् १९२२ वैशाखवदि ३ भौमे गोविंदरामाकरोल्लि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ ॐ चं॰ प्र॰ शुक्केलपत्येतेधिकमासकः अतीताधिमासाद्दारभ्य द्वात्रिंशन्निर्गतैर्मासैरित्यादि सर्वं ज्ञेयम् यदात्वेकस्मिन्नपि 261
१२९ वर्षेऽश्विनादिषट्के संक्रांतिरहितं मासद्वयं स्यात् तदा प्राकृतस्य चैत्रः पूर्वस्मादधिमासं तत्त्वेतरः इत्ययमेव
निर्णयः चैत्रादिषट्के इत्यधिमासद्वयं न भवेदेव तस्य मासो भयपार्श्वद्दृत्तित्वात् द्वयस्यतु कार्त्तिकादित्रयेनिय दृष
मस्योक्तत्वात् अतीतेः संक्रांतस्य संसर्पक इति द्विसंक्रांतस्यांहस्पतिरिति संज्ञा एतयोर्नामांतरं च तदुक्त
म् दर्शद्वयं यदेकस्मिन्मेषोरेसंसर्पको भवेत् अंहस्पतिर्यदेकस्मिंश्चांद्रे द्वौ संक्रमौ तदा संसर्पांहस्पती
चेति द्विविधावधिमासकौ मासौ पूर्वापरौ दुष्टौ परपूर्वौ शुभाविति अत्राधिमासशब्देन मलमासवचने २X
उपचारात् यद्येकस्मिन्वर्षेऽसंक्रांतो मासः संक्रांतिद्वययुतो मासश्च तदा विवाहादिप्रसिद्धमंगलका
मे सुत्रयोपितदाद्याः संसर्पांहस्पती अधिमासश्च प्रयत्नतो वर्ज्याः द्वयाधिकमासो तु श्रौतस्मार्तकार्मेष्वा
प्यतिनिंदितो द्वयोरंहस्पतु नित्यत्वेन कालमलरूपत्वात् अंहस्पम लत्वादधिकमासस्य कालाधिक्येना २X
निंदि पिंदितत्वात् तेषां च श्रौतानाद्वोपविचः कालाधिक्याभावात् स तु मासः पवित्रः स्यादिति वचनात् तथा
च बृहस्पतिप्रोक्ते ज्योतिःशास्त्रे यस्मिन्मासे न संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव वा संसर्पांहस्पतीमासावधिमा
सश्च निंदिताइति यद्वर्षमध्येधिकमासयुग्मं तत्कार्त्तिकादित्रितये त्वयाख्ये मासत्रयेन्यात्स्वमिदं प्रयत्ना
द्विवाहयज्ञोत्सवमंगलेष्विति नन्वेवं चैत्रादद्वौ ज्ञाधिमास इत्यादि वचनविरोध इतिचेन्नैवम् तद्वा
क्यस्याधिक्यं न भवतीति तद्विषयस्य निश्चितत्वात् अत्राधिमासनिषेधानंगीकारात् अंगीकारे मा
(स कन्यागते भानावसंक्रांतो भवेद्यदि दैवं पित्र्यं तदा कर्म तुलास्थे कर्त्तुरव्ययमिति ज्योतिःपिताम ह

26R

धिकमिति अतः पूर्वोधिमासः शुद्धमासस्तु द्वादश एव जाबालिः एकस्मिन्नपि वर्षे चद्वौ मासावधिमासकौ पूर्वोमा
सः प्रथमः स्यादपरस्त्वधिमासक इति अत्र पूर्वोधिमासादारभ्य द्वात्रिंशन्मासादर्वाग्यः पूर्वोऽसंक्रान्तो मासः श
शुद्धो नाधिमासः द्वात्रिंशादूर्ध्वं यः संक्रान्तिहीनः सोधिमासो न शुद्धः वर्षमध्ये धिमासद्वयमिति यत्तु पूर्वं स्याप्यधि
मासाभिधानं तत्संक्रान्तिरहितत्वेन तत्तत्कर्मानर्हत्वात् यदापि काऽऽद्ये मासस्त्रिंशत्तमो भवेदिति काठकगृह्ये वि
राट्पर्वणि वत्सरपोक्रमम् पंचमे पंचमे वर्षे द्वौ मासावधिमासकौ तेषां कालातिरेकेण ग्रहाणामतिचारत इति
न देतत्सर्वं माश्विनादिषट्के संक्रान्तिशून्य एकोधिमासः चैत्रादिषट्के वान्यः तदा द्वात्रिंशन्मासादर्वागपि भवन्
पूर्वोनन्तरस्तु भवेत् ब्रह्मसिद्धान्ते चैत्रादर्वाग्यधिमासः परतस्त्वधिको भवेत् द्वाशाहि सर्वेशास्त्रे श्रुतास्मृते
त्रिस्त्रयोदशी तस्मिन्निति तरस्मिन् चैत्रादर्वागित्याश्विनादारभ्य ज्ञेयम् ज्योतिःसिद्धान्ते धटकन्यागते सूर्ये
वृश्चिके च चापे च द्विति मकरे वाथ कुंभे वा नाधिमासोऽभिधीयते तस्मात्त्रयोदश एव मासः त्रयोदशो तत्रशु
नियत् मासस्त्वतु दशः कापि न चापि दृष्टः अयं चान्द्रेण नक्षत्रेरद्वुति तथा अस्ति त्रयोदशो मासः सच शुक्ला
निगद्यते अयं चान्द्रेण नक्षत्रेः स्यान्नास्ति सौरस्त्वत्रदश इति अथायं कदा भवतीति विचार्यते त्रिंशन्मासादूर्ध्व
द्वात्रिंशन्मासात् पूर्वं भवतीति नियमः ज्योतिःसारे पि त्रिंशन्मद्वात्रिंशमासस्य वा स्याभ्यन्तरयोर्द्वयोः अधिमासो हि क
ल्पेत बादरायणकीर्तितः मासे त्रिंशत्तमे भवेदिति काठकपरिग्रह्ये विराट्पर्वणि पंचमे पंचमे इत्यादिसर्वे
पंचत्रिंशन्मासादूर्ध्वं त्रिंशन्मासादर्वाक् मलमासो न भवतीत्येवं परं ज्ञेयम् अतस्त्रिंशत्तमो भवेदिति न त
त्त्वम् वासिष्ठसिद्धान्तेन सूक्ष्मतयोक्तम् तद्यथा द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैः षोडशभिस्तथा घटिकानां च

१३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बृं० भा०
९१

वाक्येकदेशमनूद्य व्याख्यातमवगम्यते इत्याशंक्याह मूलरूपं वेति जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति कामय
मानस्य सर्वथैव वा सो जायादिषु यदा न संपद्यते तदा ध्यात्मजायादिसंपत्तिं दर्शयति एतच्चास्य लिंगं मन एवादि आत्मत्वा
द्यभिमानस्यात्मानुकार्यत्वाद्यथा च वा स्वकामित्वलाभस्तथा मनोरथविजृंभितां कामनीं पश्चज्ञानोऽच्च प्रसिद्धस्त्वद्दयम
पीत्यर्थः तेषां च कर्मणां फलं संसारापत्तिरेवेत्यपि न चैवं दर्शितमित्याह तथा चेति एवं संसाराणुपत्त्यादि दर्शयते देवा
नांकृत्तस्कन्दे दक्षे पूर्णमासो वा जीर्णस्त्वस्य भोगसाधना निमनो वा कारणं लक्षणं निपञ्चषर्थ मेकं तत्त्यपदइति सूत्र

अनयोश्च निषद्ययोर्विभागो मंत्रप्रदर्शितयोर्वेदद्वारण एकैकोपि प्रदर्शितः सो कामयत जाया मे स्या
दित्यादिनाऽत्रस्य कर्माणीति मन एवात्मा वागूजायेत्यादि वचनात्तु अन्तश्चेकामित्वं चानिभूज्ञमव
गम्यते तथा च तत्फलसंभवान्नसंगीले ध्यात्मभावेपि नात्मस्वरूपावस्थानं जायाद्येषणात्रयसन्या
सेन वात्मविदां कर्मनिष्ठा प्राप्ति कुर्य्येनात्मस्वरूपनिष्ठेव दर्शिता किं प्रजया करिष्यामो येषां नो
यमात्मायं लोक इत्यादिना येनाज्ञाननिष्ठाः संन्यासिन स्ते मोक्षभूयो नामेत्यादिनाऽविद्यन्निर्दाहारे
णात्मनो याथात्म्यसपर्य्यगादित्येन दंतेर्मच्चेरूपादिष्टं तेषु चाधिकृता न कामिनइति तथा च स्वेनात्त्व

दर्शितः श्रुत्यायं स्त्रानात्रानिमेध साम पसानन यस्थितेत्यादिना श्रेत्रेकैको यजमान एव विहितः प्रतिषिद्धज्ञानकर्म
णु श्थ नात्सर्वस्य संसारस्य सा ह्यात्मा रं पयोभ्यां जनकत्वाद्भिनोच्यते तेषु च स एवैष सूत्रेषु तस्य पितुरहमिदमस्म्येदमिदमित्यात्म
त्वाध्यासेनमनआदिषुवितरेषु च संबंधाध्यासेनावस्थानं संसारः प्रसिद्ध इत्यर्थः एवं मंत्रप्रदर्शिते निष्ठाद्वये द्वा ललएासं
मतिं प्रकरणविभागं दर्शयति ये तु ज्ञाननिष्ठा इत्यादिना ग्रन्थात्राम्नि अमित्य इत्युक्तमात्रमित्य इत्यर्थः ॥ =

263

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ चं० ९१ ईशा० टी० ९

264

साध्यसाधनभेदोपमर्देन यदात्मैकत्वविज्ञानं यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूदित्यवधारणेनोक्तं पूर्वार्द्धेनोत्तरार्द्धेन च संसार
निवृत्तिफलमुक्तं तत्र यथोक्तेन स्यात्तेन केनचित्कर्मणाम्बद्धः समुच्चिचीषति अंधं तम इत्यादौ तु समुच्चिचीषयाऽविद्वद
र्शितं दाहृद्यपते नतः कामत्मतगृह्णात्मस्यपस्यति कस्यतर्हि ज्ञानस्य कर्मसमुच्चयः संभवतीत्यतुच्यते यदैवं वित्तमिति
मयवोक्तं भास्करेण गावस्थमिम्मंतं देवतविद्यायाः प्रक्रांतत्वात् तस्या एव समुच्चिचीषया निर्देश्यते इति तदसत् हि
प्रकृतमिमेनावताभव ध्यते किंतु संबंधयोग्यं मुक्त्वा त्वात्मैकत्वविद्यायाश्च कर्तृत्वाद्यध्यासोपमर्दकत्वात्कालिकर्मसंबं

येतु कर्मनिष्ठाः कर्म कुर्वन्त एव जिजीविषवस्तेभ्य इदमुच्यते अंधं तम इत्यादिकं कथं पुनरेवमवगम्य
तेन तु सर्वेषामित्युच्यते ऽप्रकामिनः साध्यसाधनभेदोपमर्देन यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजा
नतः तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः यदात्मैकत्वविज्ञानं तन्न केनचित्कर्मणा सगुणविद्यया
ज्ञानांतरेण वा सम्बद्धः समुच्चिचीषति इह तु समुच्चिचीषयाऽविद्वदादिनिंदा क्रियते तत्र च यस्य येन स
मुच्चयः संभवति न्यायतः शास्त्रतो वा तदिहोच्यते यद्दैवं वित्तं देवताविषयज्ञानं कर्मसंबंधित्वेनोपन्य
स्तं न परमात्मज्ञानं विद्यया देवलोक इति पृथक्फलश्रवणात् योग्यता किंच यस्मिन्नित्युक्तेऽपि फलस्याव्यवधानं
संभाव्यते न तु सैव सहकारिसमुच्चये इष्यते दृष्टे हि एकत्वमनुपश्यतः को मोहः कः शोक इत्येकत्वदर्शनसमकालमेव
मोहादिनिवृत्त्यभिधानात् कालांतरीयं फलं ततो न सहकारिसमुच्चिचीषा किंच ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेनेत्यादौ न जीवया श्रु
त्यापस्तादेरिष्या मार्गाव इत्यनेन करणत्वेन संबंधः प्रतीयते तत्कथं दुर्बलेन प्रकरणेन सहकारितया संबंधः प्रकल्प्यते प्रधान
स्य विद्यायाः सहकारिसंबंधविधित्सया भिन्नं दंश्यप्यप्युक्तमत एवाग्नीधनाद्यनपेक्षेति सूत्रविरोधश्च समुच्चयपक्षपरेणापि

२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ वं ८९

निरतिशयानंदस्वरूपमनरएवदुःखासंस्पृष्टमात्मानमजानतः शोको भवति हा हतोहं न मे पुत्रो जिन मे क्षेत्रमिति ततः पु-
त्रादीन् कामयते तदर्थं दीनतया धनादि चिकीर्षति न तु आत्मैकत्वं पश्यतः तदेतन्वयव्यतिरेकाभ्यां शोकादेरविद्याकार्यत्वं

[illegible] ानि [illegible]

इममेवार्थं मन्त्रो विमत्र्याह । यस्मिन् सर्वाणि भूतानि यस्मिन् काले यथोक्तात्मनि वा तान्येव भूतानि स
र्वाणि परमार्थात्मदर्शनादात्मैवाभूदात्मैव संवृत्तः परमार्थवस्तुविज्ञानतः तत्र तस्मिन् काले तत्र वात्म
नि वा को मोहः कः शोकः शोकश्च मोहश्च कामकर्मबीजमजानतो भवति न चैकत्वमेकात्म्यमनुविशुद्धं
गगनोपमं पश्यतः को मोहः कः शोक इति शोकमोहयोरविद्याकार्ययोराक्षेपेण सम्भवप्रदर्शनात् स
कारणस्यासंसारस्यात्यन्तमेवोच्छेदः प्रदर्शितो भवति योयमतीतैर्मन्त्रैरुक्त आत्मा स स्वेन रूपेण किंलक्ष

यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनु
पश्यतः ॥ स पर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरं शुद्धमपापविद्धम्

ण इत्याह अयं मन्त्रः स पर्यगात् स यथोक्त आत्मा परि समन्तात् अगात् गतवान् आकाशवद्व्यापीत्यर्थः शुक्रं शुद्धं
ज्योतिष्मद्दीप्तिमानित्यर्थः अकायम् अशरीरं लिङ्गशरीरविवर्जित इत्यर्थः अव्रणम् अक्षतम् अस्नाविरं स्ना
वाः शिरा यस्मिन्न विद्यन्ते इत्यस्नाविरम् अव्रणमस्नाविरमित्याभ्यां स्थूलशरीरप्रतिषेधः शुद्धं निर्मलमविद्या
मलरहितमिति कारणशरीरप्रतिषेधः अपापविद्धं धर्माधर्मादिपापवर्जितं शुक्रमित्यादीनि वचां
सि पुल्लिङ्गत्वेन परिणेयानि स पर्यगादित्युपक्रम्य कविर्मनीषीत्यादिना पुल्लिङ्गत्वेनोपसंहारात् ॥८॥

[illegible] प्येलन्ययं

त्वं किंच विद्याया [illegible] नि वज्जो [illegible] इति गतं तिकी निवृत्तिर्विद्याफलत्वेन विवक्षितात्ययमात्रस्य मुमुक्षोरपि भावादि
त्याह शोकश्च मोहश्च इत्यादि ॥८॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ई०१ ८

ॐ चं०१ ९९

...ीं दर्शयं परवृत्तमनुवदति अत्राद्येनेति यदुक्तं भास्करेण सर्वोप्युपनिषदेकं ब्रह्मविद्याप्रक-
...एकं करणमेदकरणमनुचितमिति तदसत् प्राणाद्युपासनाविधानस्याप्युपनिषत्सु दर्शनात् न चैतदपि
ब्रह्मज्ञानांगमिति वाच्यं पृथक्फलश्रवणात् नेनोपि व्याकृताव्याकृतोपासनसमुच्चयविधानस्य प्रकरणा-

कविः क्रान्तदर्शी सर्वदृक् नान्योतोस्ति द्रष्टा इति श्रुतेः मनीषी मनस ईषिता सर्वज्ञ ईश्वर इत्यर्थः
परिभूः सर्वेषामुपर्युपरि भवतीति परिभूः स्वयंभूः स्वयमेव भवतीति स्वयंभूः स निगमनुक्तईश्वरो
याथातथ्यतः सर्वज्ञत्वाद्यथातथाभावो याथातथ्यं यथाभूतकर्मफलसाधनतः अर्थान्कर्तव्यपदा

येषामुपरि भवति यः सोपरि भवतीति स सर्वः स्वयमेव भवतीति २

कविर्मनीषी परिभूः स्वयंभूर्याथातथ्यतोर्थान्व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः

र्थान् व्यदधात् विहितवानित्यर्थात् यथानुरूपं व्यभजदित्यर्थः शाश्वतीभ्यो नित्याभ्यः समाभ्यः संवत्सराख्येभ्यः
प्रजाभ्यः प्रजापतिभ्य इत्यर्थः अत्राद्येन मंत्रेण सर्वेषणापरित्यागेन ज्ञाननिष्ठोक्ता प्रथमो वेदार्थः
ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किंचित् जगत्यां जगत् मा गृधः कस्यस्विद्धनमिति अज्ञानां जिजीविषूणां ज्ञा-
ननिष्ठासंभवे कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेदिति कर्मनिष्ठोक्ता द्वितीयो वेदार्थः ॥८॥८॥

भेदेनैवैकत्वात् व्याकृताव्याकृतोपासनस्य प्रक्रांतत्वात् तस्माद्यथा कर्मकांडे अग्निहोत्रादिकं प्रकरणं भेदेनैवैषयतेभि-
न्नाधिकारत्वात् तेन तत्कर्मणस्तथोपनिषत्स्वपि भिन्नाधिकारत्वात्कर्माविरुद्धं तद्भिन्नं विद्याप्रकरणभेदेन विरु-
धनेनैवार्थवादस्तत्र संमतिं दर्शयितुं पक्षमतेऽन्यथा पोश्रेत्यादिना ॥८॥

रा० स०
८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चं०प्र० तत्रश्राद्धादिकृत्येपितृणामत्यन्ततृप्तिकरंभवति तदुक्तंशंखेन अमावास्यातुसोमेनसप्तमीचैवभानुना चतुर्थीभूमिपु
९२ त्रेणसोमपुत्रेणचाष्टमी चतस्रस्तिथयस्त्वेताःसूर्यग्रहणसन्निभाः स्नानेदानेतथाश्राद्धेसर्वंतत्राक्षयंभवेदिति फाल्गुना
ममावे॥लिंगपुराणेफाल्गुनतिथिप्रक्रमेविशेषउक्तः अमायांकिलसंपूर्णायोद्योगिन्वोल्ललणस्तथा मांसोदनैःपूलिकाभिःपू
ज्यश्चात्मातथावांधवाइति महाभारते अमावास्यायदासोमभानोचगुरुवासरे तत्पर्वपुष्करंनाम सूर्यपर्वशताधिकम् अत्रा
पिश्राद्धादिप्रशस्ततरम् मंदेचार्केपुरोवापिवारेष्वेतेषुचेतकी अत्राश्वमेधजंपुण्यंस्वर्गस्नानभ्यतेनरैरिति चेतकीअमावा।
स्या इतिप्रतिपदादौअमावास्यानिर्णयः॥ दुर्गाद्युपाध्यायपदाभिधस्यपुत्रेणश्रीचंद्रमसाकृतेस्मिन् चंद्रप्रकाशेसुनि
बंधमोत्तौविनिर्णयोदर्शतिथेस्तारि॥ ॥अथपुण्यकालप्रसंगान्महाव्यतीपातादिलक्षणमुच्यते तत्रगार्ग्यः पंचान
नस्थोगुरुस्तथामिथुनेभौमेबेरविःस्याद्यदिपुष्करपदे मोसाभिधानाकरमेनयुक्तामहाव्यतीपातइतीहयोगइति पंचान
नःसिंहः माषाभिधानाद्वादशी करभंहस्तः अस्मिन्दिनेगोकुहिरण्यवस्त्रदानेनसर्वंपरिहायपापम् सुरत्वमिंद्रत्व
मनामयत्वंमर्त्याधिपत्वंलभतेमनुष्यइति अमावास्याव्यतीपातेपौर्णमास्यष्टकासुच विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणःप्राय
श्चित्तीभवेद्विजइत्यनेनात्रश्राद्धस्यावश्यकतोक्ता अथान्योव्यतीपातः कालादर्शेमहाभारतेचोक्तः रविवारसमेतायां
ममायांयदिवासवः वैष्णवंवार्दमाहेयमाश्विनंवाभवेदुड योगस्मिन्स्याद्व्यतीपातःशनार्कग्रहसन्निभइति आहेय
मश्लेषा महाभारतेपुनस्तदुक्तम् श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमाप्युते रविवारयुतामायांव्यतीपातःसउच्यते एषां
तत्कालव्यापित्वंमन्वादिनिर्णयेप्रोक्तं यदाहवृद्धगार्ग्यः अल्पप्रवारयोगार्द्धेकेवलेविहितंव्रतम् तद्दर्शवारयोरेव
कुर्यान्नैवेतरेतिथौइति व्रतंचश्राद्धंविहितम् वारएवकृतएवअल्पप्रयोगविहितं योगकृतं तत्रैवकुर्यादितिसिद्धंतः
अमावास्यान्वेपिभ्ययोगाःकथिताःशंखः यदाविष्टिर्व्यतीपातेभानुवारेणसंयुता पद्मकंनामतत्प्रोक्तंमघोनाचचतुर्गु
णं किंचविशाखासुयदाभानुःकृत्तिकासुचचंद्रमाः सयोगःपद्मकोनामपुष्करेष्वतिदुर्लभइतिपद्मपुराणेच मंदा
व्रतेदेवकर्मपित्र्यकर्मचतत्का॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ख्यो योग उच्यते तदुक्तं महाभारते अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत्पौषमाघयोः अर्द्धोदयः स विज्ञेयः सहस्रार्कग्रहैः
समः दिवैव योगः शस्तोयं न तु रात्रौ कदाचनेति तथा च स्कंदपुराणे अर्द्धोदये तु संप्राप्ते सर्वं गंगासमं जलम् शुद्धात्मा
नो द्विजाः सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः यत्किंचित् क्रियते दानं तद्दानं मेरुसन्निभमिति तथात्रैव दानादौ विशेष उक्तः
चतुःषष्टिपलैः कांस्यपात्रं कृत्वा गुडैः स्मृतम् चत्वारिंशत्पलं मध्यं जघन्यं पंचविंशतिः निधाय पायसं तत्र पद्ममष्टदलं
लिखेत् पद्मस्य कर्णिकायां तु कर्षमात्रं सुवर्णकम् तदभावे तदर्धं वा तदर्धं वापि शक्तितः कृत्वा तु तंदुलैः अष्टदलप
द्मस्य दलेष्वमन्त्रं अमन्त्रं स्थापयेत्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् तेषां प्रीतिकराणीयं श्वेतमाल्योपशोभिनैः वस्त्रा
दिभिरलंकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् तद्दानमंत्रश्च सुवर्णपात्रं सामत्रं तस्माद्देतद्ददाम्यहम् आवयोस्तारकं य
स्मात्तु गृहाण द्विजोत्तमेति आवयोस्तारकमिति प्रतिग्रहे दोषाभाव उक्तः सप्तद्वीपे सवना पृथ्वी सम्प्रदाने स्य यत्फ
लम् तत्फलं समवाप्नोति कृत्वैतद्दानमुत्तममिति॥ इत्यर्द्धोदयदानविधिः॥ ॥ या काचिदमावास्या श्रवणा
श्विनीधनिष्ठार्द्रामृगशीर्षेण नक्षत्राणामन्यतमेन रविवारेण युक्ता चेत्तदा व्यतीपाताख्योऽलभ्ययोगो भवति
तत्र कृतं दानादि कोटिगुणं भवति तदुक्तं भविष्ये श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रामृगशिरोन नक्षत्राणामन्यतमेन रवि
वारेण युक्ता चेद्दमावास्या तदा व्यतीपात इति तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वं कोटिगुणं भवेत् सुवर्णं च प्रदातव्यं कांस्यपात्रं सपा
यसमिति किंच अमावास्या यदा मैत्रविशाखास्वातियोगिनी श्राद्धे पितृगणास्तृप्तिं प्रयान्ति पितरोर्चिता इति ग्रन्था
न्तरे सोमे गुरौ भूमिसुते च दर्शो बुधे च जीवे निधिरष्टमी चेत् भौमे चतुर्थी च चतुर्दशी च सप्तम्यथार्के रविपर्वतुल्याः इ
ति किंच आर्द्रात्रयं त्र्यं त्वाष्ट्राः दर्शाद्यदशायत्र च अस्मिन्काले न्म्ययोगे नु संतृप्ताः पितरोर्चिताः किंच फाल्गुनस्य
दर्शे धनिष्ठादित्रयं भवेत् तदा पितॄणां श्राद्धे न तृप्तिः साहस्रवार्षिकी सोमवारे मावास्या सूर्यग्रहणसमा स्मृता।
तदा प्रोक्ता वार्षिकीम् आप्नुप
नं स्नानानामामायां तदा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कारेणेति मंत्रो यथा प्रजापते त्वा हिंकारेणावजिघ्रामि सहस्रायुषासौ जीव शरदः शतम्
सर्वो धोयम् इति णकर्णजपे पारस्करः इति पोस्य कर्णेजपति अस्मे प्रयंधीति
अस्मे प्रयंधि मघवन्नृजीषिन्निन्द्र रायो विश्ववारस्य भूरेः अस्मे शतं शरदो जीवसे
दा अस्मे वीरांछश्वत इंद्र शिप्रिन् अस्यार्थः हे मघवन् इंद्र किंभूत ऋजीषिन् य
ज्ञोपयुक्त शेषभागिन् अस्मे पुत्राय रायो द्रव्यं तथा भूरेः भूरि सुवर्णं प्रयंधि प्रय
च्छ किंभूतस्य विश्ववारस्य विश्वे देवाः कांक्षितस्य यथा विश्वेदेवाः प्रयंधि प्रयच्छ अ
स्मे यावद्देवदेवत्तानं परिकल्पयेदित्यर्थः तथा हे इंद्र किंभूत शिप्रिन् जलयुक्त किंचास्मे पु
त्राय शरदः शतं प्रयंधि प्रयच्छ अस्मे पुत्राय वीरान् वीर्ययुक्त संततिं प्रयच्छ किंभूतान् श
श्वतः किंभूतान् दीर्घायुषः इति यावत् हे मघवन् इंद्र इति संबोधनद्वयं आदरा
तिशयप्राप्त्यर्थं अस्मे इति प्राप्ते छांदसत्वादस्मे इति प्रयंधीति यमंपरमोलोटि सिपूर्व रु
लं छंदसीति सिलोपे तत्र पक्षे ऋजीषसोमशेषसोमे कल्क समकृते इत्यृजीषकं भंजाव
यतीति कात्यायनवचनात् राय इति द्वितीयार्थे षष्ठी विश्वैर्वत्त इति विश्ववारः छांदः शिवः
१६३
(गवांत्वा हिंकारेणावजिघ्रामि ~~[illegible]~~ सहस्रायु ~~[illegible]~~ षासौ शरदः शतं अ
स्यार्थः असौ हे अमुक नामात्मक पुत्र कतां त्वामभिजिघ्रामि मूर्द्धि चुम्बामि अहं पिता तत्र यति तेन गवांहिंकारेण यथा गावो
वनादागताः स्ववत्सकानाभिमुख्येनाभिजिघ्रन्ते वमहमपि पिता त्वामभिजिघ्रामि किंच सहस्रायुषा विस्तारेणायुषा शरदः शतं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गृहान् ४२ आहूताः ४६ किंभूतान् अस्मान् जानतः अस्मिन् गृहविषये अस्माभिर्ज्ञा
विषयान् अस्मान् ४४

तानुपह्वयामहे ते नो जानन्तु जानतः अस्यार्थः येषां गृहाणां प्रवसन् प्रवासी अध्येति
स्मरति यान्सु स्वगृहेषु तया प्रवासी स्मरति येषु गृहेषु सौमनसो बहुप्रकारं सौमनस्यं
मनोनिर्वृत्तं भवति तान् गृहान् उपह्वयामहे वयं आह्वयामः ते च गृहा आहूताः सन्तो
नोऽस्मान् जानन्तु प्रवासात्समागतान् जानन्त्वित्यर्थः ॥ उपहूता इह गाव उपहूता अ
जावयः अथो अन्नस्य कीलाल उपहूतो गृहेषु नः अस्यार्थः इह नोऽस्माकं गृहेषु गाव उ
पहूतास्तथा अजावयः छागा मेषाश्च उपहूताः प्रवासं कृत्वा समागतैरस्माभिर्गोवत्साजनि
प्रभृतयः कुशलप्रतिसंधानार्थमाहूता इत्यर्थः अथानन्तरं अन्नस्य कीलालो रस उपहू
आ तस्पहूतः गोवत्साजादीनामाह्वानानन्तरं गृहस्थावास्थितमिष्टान्नरसपानादिकमयभो
गायास्मभिः आहूता इति यावत् गृहप्रवेशे पारस्करः क्षेमाय व इति प्रविशति तत्र
मंत्रः क्षेमाय वः शान्त्यै प्रपद्ये शि[illegible]वꣳ शग्मꣳ शंयोः शंयोः सर्वसगमम् पुत्रदर्शने
पारस्करः पुत्रं दृष्ट्वा जपति अङ्गादङ्गात्संभवसीति अस्य व्याख्यानं पूर्वमेव कृतम्
पुत्रमूर्ध्नि घ्राणे पारस्करः अथास्य मूर्द्धानमवजिघ्रति प्रजापतेष्ट्वा हिंकारेण गवां हिं
त्वाध ५१

अस्यार्थः हे गृहा वो युष्मान् क्षेमाय अविनाशाय प्रपद्ये प्रविशामि न केवलं क्षेमाय अपि च शान्त्यै सर्वोपद्रवान्त्यर्थं च तथा शंयोः सुखकाम्येन शांशिवं शग्मं
य प्रं छुस्वेति ~~पुत्रदर्शने~~ ४३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्त्वार्चयेद्दवि भित्तिस्थकारिकां लिखित्वा तत्रैव भाद्रपदे मासे इति आख्यायते तत्र प्रमाणं वा
राहं नैस्य शुक्लपक्षद्वितिलिखितं तत्सर्वं धर्मादिकमेव भाद्रशुक्लपक्षे रोहिणीव्यतीपात
योः सर्वं पार्वकाल अपकथा हे मार्कंडेय विक्रांत उवाच रूपसेपद मारोग्यं संततिंचा
भिपुष्कलां प्राप्नुवंति तेन रायेन नियत्नेन ह्रदस्वमे· अगस्त्य उवाच साधुसाधु महाप्राज्ञ यस्त
श्रोहं त्वया नय तत्सर्वं कथयिष्यामि तव श्रेयो भविष्यति श्रणु पार्थ प्रवक्ष्यामि स्वर्गमोक्ष प्र
दं नृणां यच्च गुह्यं पुरा राजन् ब्रह्मरुद्रेंद्रदेवतैः असुराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च शं
करेण पुरा चैव षण्मुखाय निवेदितं षण्मुखेन समाख्यातं महापातकनाशनं यत्कृत्वा
ब्रह्महा गोघ्न सुरापो गुरुतल्पगः अगारदाही गरदः सर्वपापरतोपि वा मुच्यते सर्वपापेभ्यः
स्वर्गलोके च गच्छति यच्च पुण्यं पवित्रं च नृणां मङ्गलनाशनं उपकाराय लोकानां तथा त
वन्नृपोत्तम श्रृणु भूप महापुण्यं षष्ठीमाहात्म्यमुत्तमं प्रोष्टपद्यासिते पक्षे षष्ठी भौमेन संयुता

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

व्र. कं.
१.३
व्यतीपातेनरोहिण्यासाषष्टीकपिलास्मृता प्रोष्ठपदोभाद्रपदः सचात्रदर्शितोयास्त्य: रोहि
णीयोगस्यतत्रैवसंभवात् द्वितीयात्तुमहापुण्यादुर्लभात्रतिनोक्काचित् षष्टीसंवत्सरस्या
तेसापुनस्तेनसंयुता चैत्रवैशाखयोर्मध्येसितेपक्षेर्कभोदये वैशाखेपिचराजेंद्रद्वाराव
त्सांपरास्मृता तस्यांचैववहुतंदत्तंयत्किंचित्प्रतिपादितं तस्यपुण्यस्यसंख्यावक्तुंन
शक्यते यस्मिन्कालेभवेदेतेगुणेः षष्टीयुतातदा पंचम्यामेकभक्तंचकुर्यात्तत्रविचक्षणः
षष्ट्यांप्रातःसमुत्थायकृत्वादंतधावनं जलपूर्णांजलिंकृत्वाइदंमंत्रमुदीरयेत् निराहा
रोयदेवेशत्वद्भक्तस्त्वत्परायणः पूजयिष्याम्यहंभक्त्याशरणंभवभास्कर अर्घ्यंदत्वेतिसंक
ल्पंकृत्वायत्नाच्छुचिंस्थितः स्नानंकृत्वाप्रयत्नेननद्यांतीर्थाद्रवेह्रदे तडागेदीर्घिकायांचग
हेवानियतात्मवान् देवदारुतथोशीरकुंकुमेनामनःशिलं पद्मकंपत्रकंयाष्टिमधुग १.३
न्धेनपेषयेत् तीरेणालोड्यकल्केनस्नानंकुर्यात्समंत्रकं आपस्त्वमसिदेवेशज्योतिषांप

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वृ.कं. स्करमेवच सप्ताश्वरथमारूढं पद्महस्तं दिवाकरं अक्षसूत्रधनुःपाणिं कुंडलैर्मुकुटेनच रत्नैर्ना
१०४ नाविधैर्युक्तं सौवर्णं तत्र कारयेत् शक्तितस्तु पलादूर्ध्वं दद्यात्कर्षतोपि वा सौवर्णमरुणं कु
भौकं: र्यात्र्यंनं चैवतथापरं सप्ताश्वैर्भूषितं कृत्वा रथं तस्याग्रतः स्थितम् अरुणं विनतापुत्रं ग
हीतारश्मिकरे एवं रूपं रथं कृत्वा पद्मस्योपरि विन्यसेत् तस्योपरिन्यसेद्देवं रक्तवस्त्रावि भू
षितं रक्तचंदनमाल्यादि मंडितं चातिशोभितं अग्रतः सारथिं कृत्वा पूजयेदरुणं शुचिः रक्त
पुष्पैः सुगंधैश्च तथान्यैरपि शक्तितः विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः सप्ताश्वः सप्त
रज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु मंत्रेणानेन संपूज्य सारथिं तदनंतरं देवस्य शंसनं कल्प्यात्प्रभूतादि
कपंचवकं प्रभूतविमलं सारं आराध्यं परमं शुभं दीप्तादिशक्तिभिश्चैव ततो भानुं प्रपूजयेत्
दीप्तासूक्ष्मा तथा भद्राविं विनी विमलानघा प्रमोघा वैद्युता चेति नवमा सर्वतोमुखी अपवि १०४
त्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा यः स्मरें भास्करं देवं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः क्षीरवाग्यां भा
द्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्रिरेवच पापं नाशय मे देव मनोवाक्कायकर्म्मजं पंचगव्यकृतस्नानः पंचमंगैस्तु मार्ज्ज
येत् पंचमंगैः पंचपल्लवैः स्नानयेन्मृत्तिकां शुद्धां स्नानार्थं वै प्रयत्नतः मृत्तिकेत्रस्तप ता
सि कश्यपेनाभिमंत्रिता पवित्रं कुरु मां नित्यं सर्वपापात्समुद्धर मंत्रेणानेन वरुणं पूजयेद्भ
क्तिमान्नरः पाशहस्त वरुण सर्ववारीश्वर प्रभो अयाहं प्रार्थयामि त्वां व्रतं कुरु सुरेश्वर
आदित्यो भास्करो भानू रविः सूर्यो दिवाकरः प्रभाकरो सवि वीरो देवः सर्वेश्वरो हरिः गोम ता
येनोपलिप्तायां भूम्यां वै कुंकुमेन तु मंडलं सर्वतोभद्रमालिखेत् बुद्धिमान्नरः तत्रमध्ये
लिखेत् पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं पूर्वपत्रे न्यसेत्सूर्यमाग्नेये भास्करं न्यसेत् सुवर्णरेतसं
याम्ये नैरृते च न्यसेद्रवि आदित्यं वारुणे पत्रे वायव्ये च दिवाकरं सौम्ये प्रभाकरं तत्र सू
र्यमीशानपत्रके तीव्ररश्मिधरं देवं प्राणं चैव विन्यसेत् आधाररूपिणं देवं मध्ये
चैवारुणं न्यसेत् सहस्ररश्मिं सूर्यं च सकलं स्थूलगुणान्वितं सर्वगं सर्वरूपं च मध्ये भा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हस्ताणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ इदं कृत्वा पुरेंद्राणी लेभे इंद्रं पतिमुत्तमं रोहिणी पतिमालेभे चं
द्रं व्रतनिषेवणात ॥ रुक्मिणी देवी सुभर्त्तारमादित्यं प्राप्य सत्पतिं ॥ इदं ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्व
रीपरं लक्षेश्वशीतिविख्यातं कुरु रं भे मनोहरं ॥ इति कोटेश्वरीव्रतं ॥ आश्विन कृष्ण तृतीयायां
वहकोरीव्रतं ॥ तत्र पूजा ॥ चतुर्भुजां सुवर्णाभां नानालंकारभूषितां हिमेंदुलहिनाभासां
मुक्तामणिविभूषितां पाशांकुशधरां देवीं ध्यायेत्सर्वार्थसिद्धिदां कमंडलुधरां सक्षां पा
नपात्रं च बिभ्रतीं ॥ ध्यानं ॥ एहि मातर्विरूपे त्वं त्रिगुणे परमेश्वरि आवाहयामि भक्त्या त्वां त्र
सन्ना भव सर्वदा ॥ आवाहनं ॥ हेमरत्नकृतं देवि आसनं ते विनिर्मितं पाशांकुशधरां देवी मा
सने स्थापयाम्यहं ॥ आसनं ॥ अंकुशमालाकुशधरे देवि णपुस्तकधारिणि भक्त्या दत्तं मया तोयं पा
द्यार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ पाद्यं ॥ अर्घ्यं ददामि ते मातर्भक्तानामभयं करे गृहाण त्वं वृहत्कोरी नम
स्कारस्तुतिं मम ॥ अर्घ्यं ॥ भक्तानामिष्टदे मातः सर्वालंकारसंयुते आचम्यतां जगन्माता त्वं
महादेवप्रिये देवि भक्तानंदविधायिनि ४८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दु.कं. हरगौरि नमोऽस्तु ते आचमनं ततः पंचामृतस्नानं स्नापयामि जगन्मातस्त्वां सुतीर्थजले 276
५४ नवे प्रार्थयित्वा मया देवि सर्वपापविनाशिनि स्नानं वस्त्रं धौतं मया देवि दुकूलं तव
निर्मितं भक्त्या समर्पितं मातर्गृह्यतां जगदंबिके वस्त्रं अपासिंदूरहरिद्राकुंकुमादिसौ
भाग्यद्रव्याणि निवेदयेत् मलयाचलसंभूतं घनसारं मनोहरं गंधं गृहाण देवि त्वं
हरगौरि नमोऽस्तु ते गंधं चंपकादीनि पुष्पाणि भक्त्यानीतानि मे शुभे पूजार्थं गृह्यतां देवि जा
तीपुन्नागमालती पुष्पं माल्यादीनि सुगंधानि शतिं पुष्पं धूपोयं गृह्यतां देवि कालागरुघृ वा×
तान्वितः आघ्रेयः सर्वदेवानां देवद्रुमरसोद्भवः धूपः दीपं गृहाण देवेशि त्रैलोक्यतिमि
रापहं वह्निना योजितं मातर्वै हरगौरि नमोऽस्तु ते दीपं नैवेद्यं गृह्यतां देवि नानास्वादसम
न्वितं षड्रसेन समायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां नैवेद्यं कर्पूरैलालवंगादि नागवल्लीदलै ५४
र्युतं पूगीफलयुतं देवि तांबूलं प्रतिगृह्यतां तांबूलं हिरण्यगर्भसंस्थानि दक्षिणा

ग

व्रतमिदं मद्रेरुद्राण्यास्तुष्टं भवतु मम संध्ययावृत्तसाविमां प्रहृष्टत्वाकृतं पुरा दमयंत्याचरोदिर्णा कृते ४५

व्र. कं. ५२ गरुचंदनैः गंधैः पुष्पैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा वस्त्रेणाचैव रक्तेन पूजयेत्परमेश्वरी
नमोनमस्ते देवेशि लक्ष्मेश्वरि नमोस्तु ते कोटीश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्ते हरवल्लभे उमादेवि नम
स्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तु ते नमः कालि महाकालि शिवदुर्गे नमोस्तु ते नमः सर्वाणि रुद्राणि
अपर्णे शंकरप्रिये सर्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात् पूजामंत्रः नमो लक्ष्मेश्वरि दे
वि कोटीश्वरि नमोस्तु ते गृहाणार्घ्यं मयादत्तं शंकरेण समं मम अर्घ्यमंत्रः पुरा व्रतवरं चक्रे गौ
५३ रिणा भोः ज्ञायते ष्टत्वा लक्ष्म्या सदा सितः एवं विधविधानेन करोति नियतव्रतं न तस्य स्या
द्दारिद्र्यं नचैव विष्टवियोजनं अष्टपुत्रा भवेन्नारी भर्तारं च गुणाधिकं सुरूपं गुणिनं कांतं प्रि
यं तां प्रियदर्शनं ईश्वरं चैव राजानं लभते दीर्घायुषं प्रियं दातारं चैव भोक्तारं समस्तजनव
ल्लभं सुशीलं धार्मिकं शूरं चेद्रवत्प्रियदर्शनं सुरूपा सुभगा चैव सदा पत्युः प्रिया भवेत् स ५३
हयत्साव शरोरा कुरुते राज्यमुत्तमं अंतकाले समतेन मोदते विदिवे तथा घाष्टिवर्षस

तत्

218

रुघ्नापहतं देवि कदाचित्संभविष्यति तथेत्युक्वा ततो गौरी तत्रैवांतरधीयत एतद्व्रतं स
कलदुःखविनाशहेतुं सौभाग्यराज्यफलं भवे नयाचरंती यायोषितःसुखमनंतमिहापि प्राप्या
गौरीपतिं पतिरतास्तु ततो लभंते इतिश्रीभविष्योत्तरे हस्तगौरीव्रतं अथ भाद्रशुक्लतृतीयायां को
टीश्वरीव्रतं मदनरत्ने स्कांदे रंभोवाच देवलोके महादेवि गणिकाः सौख्यसंयुताः मर्त्यलोके
तथा सर्वाः स्त्रियः सौभाग्यगर्विताः कथं भाग्यं च भोगांश्च लभंते परमेश्वरि पार्वत्युवाच शृणु भ
द्रे परं गुह्यं सर्वकामफलप्रदं दुर्भगानां च नारीणां सौभाग्यकरणं परं लक्ष्मेश्वरीति विख्यातं
ततः कोटीश्वरीव्रतं तृतीयां शुक्लपक्षे तु मासि भाद्रपदे भवेत् तस्यां व्रतं तु संग्राह्यं यावद्वर्षं च
तुष्टयं उपवासेन कर्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुंदरि अखंडानां तंडुलानां तिलानां वा सुलोचने लक्षमेकं
विक्षिप्य क्षिपेत्पयसि शोभने क्षीरसंमिश्रितैः कार्या देव्या मूर्तिः सुलोचना कृत्वा तु पुष्पप्राका
रं पुष्पमालाभिमंडितं संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिभावतः पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुंकुमा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ब्र॰खं॰ हरेत् व्रतंसमाचरेद्देवि यावद्वर्षत्रयोदशं स्वर्णभाजनगौर्यादि प्रतिवर्षंविसर्जयेत् ततश्चतुर्दशे
५२ वर्षेतदुद्यापनमाचरेत् संस्थाप्यगणपं गौरींकांचनींकांचनेगजे पूर्वोक्तविधिनापूज्यवा
सरांसित्रयोदश चतुर्दशे पदिवसेसंजाते प्रातरुत्थिता कृतोपवासनियमंगतेगौरींप्रपूजयेत्
पक्वान्नंस्वर्णपात्रेषुत्रयोदशसुविक्षिपेत् स्त्रीभ्यश्च कंचुकीर्दत्वाभोजयित्वाविसर्जयेत् एवंदे
विव्रतंकृत्वासर्वान्कामानवाप्नुयात् अशक्तौतुसदाकार्याप्रतिमामृत्तिकामयी पात्राणिवेण
वान्येवपात्रपुष्पाणिचैवहि रुक्मिण्युवाच ततश्चकेव्रतंगौरीप्राप्तासावांछितंफलं त्वमप्येतद्व्रतं
कुंतिकुरुश्रद्धासमन्विता अथभक्त्याव्रतंकुंतीसविधानंतदाकरोत् गांधारीचापितच्छ्रुत्वाव्रतंच
क्रेयथाविधि तुष्टावभक्तिभावेनतुष्टागौरीततोब्रवीत् पार्वत्युवाच कुंतितेपरितुष्टास्मिवरं
वरयसुव्रते कुंत्युवाच देहिमेसर्वसंपत्तिंसर्वसौख्यंमहोदयं अथचममपुत्राणांमहद्राज्य ५२
मनामयं व्रतमेतत्तुयःकुर्यात्सचलोकमवाप्नुयात् नदारिद्र्यंनवैधव्यंनशोकोनापिदुष्कृतं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रखौ नस्वस्त्वं दिवा तत्र तस्य दं विदितं फलं शृणु देवि त्वयायेन त्वं कृतो हे विलोकितः त्वया
रक्ष्यं व्रतं देवि मदाराधनकाम्यया अपर्णास्मि न प्रसन्नोस्मि न त्वया च समुक्तं अपर्णा त्व
तया तेन दृष्टो हं तादृशस्त्वया तत्कुरुष्वाधुना देवि हरतालगौरीव्रतं शुभं पार्वत्युवाच आदि
ष्टं तां व्रतं नाथ विधानेन महेश्वर आरंभोस्य कदा कार्यः को विधिः कस्य पूजनं ईश्वर उवाच
मंडपे स्थापने कुर्यात्सर्वालंकारभूषिते अन्वितं कांचनैः पुष्पैः फलमुक्तान्वितैः शुभैः नै
वेद्यैः पंच [illegible] त्वाद्यैः शृणुयाममहं कथां दिने चतुर्दशे प्राप्ते स्थापयेत्प्रतिमां शुभां पक्वान्नैः
पूरितैः शुभ्रैः सार्धसार्धत्रयोदशः सार्धत्रयोदशादिने नैवेद्यमुपकल्पयेत् फलमूलानि चा
न्यानि तावंति समुपाहरेत् पूजयेच्च सुवर्णस्य पुष्पैः चान्यैः सुगंधिभिः चंदनैर्धूपदीपैश्च तांबू
लैश्च फलादिभिः ध्यायेच्च हृदये गौरीं हरहेरंबसंयुतां दक्षिणां च ततो दत्वा नत्वा देवीं विसर्जये
त् [illegible] सार्धत्रयोदशान् पादीपकान् शालिकाबिला [illegible] सुवासिन्यै स्त्रियै दत्वा तावतः स्वयमा
कान्विताः ॥

281

श्री

उ.कं. पंचभिःसह तस्याः कुंत्लमालिंघत्वा जगाम माधवः श्रमितं घसुखासीनं देवदेवं जनार्दनं
५१ उवाच कुंती सानंदा सप्रगल्भमिदं वचः कृष्णकृष्ण धन्यास्मि कृतकृत्यास्मि सनाथास्मि प
रंतप साहं संभावितास्मि त्वया सर्वजगद्गुरो यदि मे तु प्रसन्नोसि तदा च त्वं व्रतं विभो
यद्विधाय सुखं राज्यं प्राप्नुयां तनयैः सह कृष्ण उवाच कुंति ते कथयिष्यामि व्रतानामुत्तमं
व्रतं यत्कृत्वा सुखसंतानं धनधान्यसमन्वितं विधत्तं दुष्कृता पुण्या सपुत्रा राज्यमाप्स्यसि
हस्तगौरीव्रतं भद्रे कुरुष्व शुचिमानसा यत्कृत्वा सर्वतः संपत्स्यते वांछितं फलं कुंती
उवाच यदुक्तं ते व्रतं नाथ विधानं तस्य कीदृशं केन पूर्वं कृतं देव तन्मे ब्रूहि जनार्दन
श्रीकृष्ण उवाच कैलासशिखरे देवि हस्तास्थे च दिवाकरे दिवा प्रसुप्तं गौरी तु हरं संनिधि ५१
मागता सस्मिता देवदेवेशं त्र्यंबकेशं ददर्श ह अर्धदेहं वृषारूढस्य मर्द्धचंद्रकलाधरं
किमिदं तन्ममाचक्ष्व तप्यते मानसं मम ईश्वर उवाच देवि पूर्वं निषिद्धासि हस्तनक्षत्रसंगते

नेतं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

282

ह्रुतात् । उद्दृयादुदु मंत्रेण गौरीमंत्रेण वेदवित् अष्टोत्तरशतं वापि अष्टाविंशतिमेव वा ।
एवं समाप्य होमं तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् सुवर्णं रत्नवासोभिर्गां च दद्याद्यथाविधि श
य्यां सोपस्करां दद्यादाचार्याय प्रयत्नतः षोडश द्विजयुग्मांश्च सपत्नीकान्नाद्यैश्च भोजयेत्
सौभाग्यद्रव्यवस्त्राणि वंशपात्राणि षोडश दातव्यानि प्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि
अन्येभ्योपि च वर्णेभ्यो दक्षिणां चैव प्रयत्नतः भूयसीं परया भक्त्या प्रदद्याच्छिवतुष्टये
उद्दिश्य पार्वतीशं च सर्वं कुर्यादतंद्रितः बंधुभिः सह भुंजीत नियतश्चापरेऽहनि ए
वं या कुरुते नारी व्रतराजं सुमध्यमे सौभाग्यमखिलं तस्याः सप्तजन्म न संशयः ॥ ।
इति श्रीभविष्यपुराणे तृतीयोद्यापनं इति श्रीभट्टनीलकंठात्मजभट्टशंकरकृतौ
व्रतार्के सौद्यापने हरितालिकातृतीयाव्रतं अथ हस्तार्कगते रवौ वाच्यं रंभाख्यं हस्तगौ
रीव्रतं सूत उवाच कौंतेयं चतुपेतायां हास्तिनापुरमुत्तमं मानितापांनरेंद्रैश्चलनये:

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वक्राणां तु न दोषकृत् इति व्यवहारतत्त्वे संक्रांतिमन्वाद्यव्यतीपातवैधृतीषष्ठ्यष्टमीपर्वसुनार्कभूसुते स्नानं द्वि
तीयादशमीचतुर्दशीनवमीष्वेतिमाद्यारवैधावनैधमाः अस्यापवादमाहतत्रैवप्रचेताः सार्षपं गंधतैलं
चयत्तैलं पुष्पवासितं अन्यद्रव्ययुतं तैलं न दुष्यति कदाचन आयुर्वेदनिषिद्धतिथिवारदोषग्रहणोष्ण
पिराविषु किंचिद्दोषघ्नं युक्तं वा विप्रपादरजो चितं भानौ दूर्वाचितं भौमे भूमृद्युक्तं पुष्पयुग्गुरौ सर्व
र्षपं सर्वदा तैलमभ्यंगेषु न दुष्यति मंगलेष्वदोषः मांगल्यं विद्यते स्नाने वृद्धिपूर्त्तौ सवेषु च स्नेहमा
त्र समायुक्तं मध्याह्नात्प्राक् न दुष्यति इति मदनरत्ने पारिजाते कात्यायनोक्तेः हेमाद्रौ वृहन्मनुः
तैलाभ्यंगो नार्कवारे न भौमे नो संक्रांतौ वैधृतौ विष्टिषष्ठ्योः पर्वस्वष्टम्यां न च वेष्टः सदृष्टः प्रोक्तान्
मुक्त्वा वासरे सूर्यसूनोः तिलस्नाननिषेधस्तु षष्ठ्यादित्रिकानन्मते तथा सप्तम्यमावास्यासंक्रांति
ग्रहजन्मसु धनपुत्रकलत्रार्थी तिलपिष्टं न संस्पृशेत् अथ गृहारंभः ज्योतिर्निबंधे वादरायणः
वैशाखे फाल्गुने पौषे श्रावणे मार्गशीर्षके सूत्रारंभः शिलान्यासः स्तंभारंभ प्रशस्यते नारदः
सौम्यफाल्गुनवैशाखमाघश्रावणकार्त्तिकाः मासाः स्युर्गृहनिर्माणे पुत्रारोग्यधनप्रदाः अ
त्र वृषसिंहवृश्चिकाः वैशाखश्रावणकार्त्तिकास्तेज्ञेयाः इति कालादर्शः तत्रैव कालांतरे स्थि
रमासे स्थिरे राशौ स्थिरे ज्ञे नववेश्मनां कुर्वीत स्थापनं ज्ञाको ः अन्यस्थापनमेव वा कार्त्तिकेनि

णे. नत्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जो॰मु॰नि॰सिं॰ षेधस्तुलापरः कुंभे माघे विसर्ववर्षामे हि शाणमुपक्रमं मत्स्येयः प्रत्रांसनिधान्यागारं विहायच निषेधो धान्यगृहप
७६ रः पाकभोजनशालादौ मार्गशीर्षश्च फाल्गुने रथ्यायो हेमठादौ सहस्यश्च चिरे वक्ष्य आषाढनिषेधस्तुप्र
धानगृहपरः प्रधानगृहारंभं कुर्यान्नो षेडश्चा वर्षा तिते त्रैवोक्तः ज्योतिस्तवे पूर्वापरस्यां तनभांत्यपोषे
याम्योत्तरास्यं सहस्य द्वितीये कार्यंगृहं तैत्री च धर्दे गार्ग्य नीचास्तगो जीवसितो च हित्वा रत्नमालायां कर्क
नक्रहरिकुंभगते र्केपूर्वपश्चिममुखानि गृहाणि नो तुलिमेषवृषगे त्रिकपा तेंदक्षिणोत्तरमुखानि विंद
ति दैवज्ञवल्लभे ज्ञोकोधान्यंपंचता नि:यशूलत्वस्वात्मनेः स्वसंगारंरत्नधान्यमिति कालादर्शे पाठः स्वश्री
प्राप्तिं वन्हिभीतिं च लक्ष्मीं कुर्युश्चैत्राद्या गृहारंभकाले गर्गः उत्तरामृगरोहिण्यां पुष्ये मैत्रे करत्रये धनि
ष्ठाद्विते पौष्णे गृहारंभः प्रशस्यते रोहिण्यां श्रवणत्रये दितिपुगे हस्तत्रये मूलके रेवत्युत्तरफाल्गुनी
षु रगमे मैत्रोत्तराषाढयोः शास्त्रं वास्तुकुजार्कि गर्जितदिने गोकुंभसिंहेसुखे कन्यायां मिथुने नमः
चि सहोराधे र्केत्ते फाल्गुने कालादर्शे कुमारः आदित्यभौमवर्जेतु सर्वेवाराः शुभप्रदाः वास्तुशास्त्रे मार्ग
सनत्र शीर्षे तथा पौषे वैशाखे श्रावणे तथा फाल्गुने च कृतं वेश्म सर्वसंपत्प्रदं भवेत् कार्तिके माघमासे च
चैत्रे ज्येष्ठे तथाश्विने मास्याषाढे भाद्रपदे नकुर्यात्सर्वथागृहं द्वितीयाचतृतीयाच पंचमीसप्तमीत
था त्रयोदशीचदशमीपूर्णाचैकादशीततः खेचमारंभेशुभाःयस्यविद्याद्यक्रपदगाः व्यवहार रामायनम
७६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ चं॰ प्र॰ ष्त्वासिद्धेः नापितन्त्यरिपालनं भावाभावाभ्यां तस्य निरूपणात् तस्मान्नित्य[illegible]हयोगं सर्वेषांय
११९ दायदर्भीषं उपपन्नं दुरितक्षयो वा स्वर्गो द्विपदवाच्यं सुखं भाव्यं स्त्रीकार्यम् मानाभ्यां करणत्वमित्यादि
वाक्ये पुण्यशब्दे नतदेवोक्तम् तस्माद्रात्रिसंक्रान्तौ रात्रौ दिवा च पुण्यं स्नानं विहितमिति स्थितम् यदि संक्रा
न्तिर्नक्षत्राय नेन दाह्विनीये तृतीये वा दिने संक्रान्तिनिमित्तं स्नानदानादिकर्तव्यम् तदाह भरद्वाजः न विदेत यदा
भोगपूर्वेण परेण च बलीयस्त्वान्निमित्तस्य तिथिवारं समाश्रयेत् प्रथमे रमयोयां तिद्वितीयं यां तिवा जिनः
नृतीये सविता याति पुण्यमाहुर्दिनत्रयमिति सूतकेपि संक्रान्तिनिमित्तं स्नानदानं च कार्यम् तदुक्तं कन्या
विवाहे संक्रान्तौ सूतकं न कदाचन जनने मरणे वापि त्रिद्वशौचं न विद्यते एतल्लोकविद्विष्टत्वाल्लोपदेशा
हेम् अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नत्विति निस्मरणात् अथार्कसंक्रान्तिवदन्यग्रहाणां संक्रान्तीना
मपि पुण्यकालउच्यते तत्रोक्तं मिनिराह नक्षत्रराश्योरविसंक्रमे स्युर्वोक्तरजापिरसेंदु नाड्यः भौमात्सप्तदो १६
न्निधरापलेयुगेके वनाड्यी ॥१३॥ इति भिःशुभोक्ता ॥१॥ नाड्यश्चान्तस्त्र ४॥ सप्तपलाः कुजस्य भृगुस्य तिस्रो ३॥
४मनवः पलानि। गुरोश्चन्तस्रोभ्युनि वह्निसंख्येः पलैर्युता ४ ॥ ३० नाड्यस्त्र दाहनाव २॥ नरेंद्रधाम्नाः विशे
षो नक्षत्रेति नक्षत्रे राशौ वा सूर्यसंक्रमणे सति पूर्वतः परतोपि रसेंदुनाड्यः १६ षोडश कलाः घटिकाः पु
ण्याः पुण्यकालः इंदोश्चंद्रमसः त्रिधरापलै १३ युक्तास्त्रयोदशभिः पलैर्युक्ता घटिकैका पुण्यकालः कुज
स्य मंगलस्य तु एकपलयुक्ताश्चतस्रो ४ ॥ घटिकाः पुण्याः बुधस्य चतुर्दशापलयुक्ता स्तिस्रो ३ ॥ घटिकाः
पुण्याः गुरोर्बृहस्पतेः सप्तत्रिंशत्पलयुक्ताश्चतस्रो ४ ॥ ३० घटिकाः पुण्याः शनेश्चरस्य सप्तपलयुक्ताः द्विनागघ
टयः नागाश्चाष्टौ द्विगुणाः १६ षोडश घटिकाः पुण्याः पुण्यकालइत्यर्थः अथसंक्रान्तिविशेषे दानविशे
षो निरूप्यते ब्रह्मपुराणे तुलोपुन्यागते सूर्ये विषुवद्विवसे तथा ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयानि सस्यान्यभिनवानि च

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चे

स्यैवम् रात्रिसंक्रांतौ रात्रेरुच्चदिवा च पुण्यं प्रत्यासत्तिविशेषात् परतो विशेष इति सिद्धं ततः तदुक्तम् ग्रहणोद्वाहसंक्रां
तियात्रार्त्तिप्रसवेषु च श्रवणेतिहासस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते विष्णुरपि विवाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठाऋतुजन्मसु त
थोपरागपातादौ स्नाने दाने निशा शुभा नैमित्तिकं तु कुर्वीत स्नानं दानं रात्रिष्वपीति च विष्णुरत्र नक्तनिर्णयेति।
गदितः इमानि वाक्यानि केचित् संक्रांतिविषयाणीति केचित्तु तदवेक्षणम् उत्तरजन्मनियततेन या संक्रमणयोर्वेः
राहोश्च दर्शने स्नानं प्रशस्तं नान्यथा क्वचिदिति वसिष्ठवचनेन विरोधः स्यात् न तु तथापि रात्रौ संक्रमणे भानो
र्दिवा कुर्याच्च तत्क्रियामिति गोभिलवचनविरोध इति चेन्न अस्य वचनस्य रात्रिसंक्रांतौ प्रत्यासन्नदिनपु
ण्यत्वप्रतिपादकस्य रात्रिस्नानदानसकलाभावाद्दिवाकर्यादिनस्कोर्दिवेव कुर्यादित्यर्थो न स्यात् न तु विषुवा
यनयोर्दिनमित्यत्रापि दिनपुण्यं न दिनमेवेति नेत्यत्वमिति चेन्नास्त्यम् नत्र विषुवायनयोः पूर्वग्रहण
सामर्थ्याद्दिनस्य पुण्यतमत्वं प्रतिपादितम् न तु रात्रेः पुण्यतमत्वं निरस्तमिति पूर्वमपि सूचितम् अयनेन तर
त्पुना रात्रिसंक्रमे तत्सन्निधानाद्रात्रिघटिकानां राज्यामेव पुण्यतमत्वम् केचित्तु अयनयोरविरात्रिजात
योरात्रावेव पुण्यतमत्वमाहुः तत्तु पूर्वोक्तस्यैव स्याबाधितमिति निरवद्यम् रात्रौ संक्रमणे पुण्ये दिनार्द्धं स्ना
नदानयोरित्यस्यापि आसन्नदिनार्द्धे पुण्यत्वप्रतिपादकस्य रात्रिनिवर्त्तकत्वाभावात् न तु रात्रेः पुण्यत्वाभावः
रात्रेर्दिनस्य विशिष्टत्वात्सति सूर्ये सूर्यसंक्रमणनिमित्तं स्नानादि दिवापि सावकाशमिति दिवा क्रियत इति
लोकव्यवहारसिद्धिः न तु रात्रेः पुण्यत्वम् इत्थं रात्रिपुण्यत्वविधायकभविष्यपुराणवाक्ये वैयर्थ्यं न स्यात्तथो
उभयोभयतः कलाः याः याः सन्निहिता नाड्यस्तत्पादेरपि रात्रेः पुण्यत्वस्वीकारे संकोचो नेत् कथंचित्तद्दिवा।
स्नानदानादावकृते रात्रावपि प्रत्यवायपरिहारस्य भाव्यत्वमुचितम् प्रागभावहेत्वन्ययोः स्नानादित्वात्तत्रा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐम्.चं.प्र. एषातिशयसंबंधार्थं प्रदोष समये प दे ऽर्द्धरात्रात् सर्वैदिन पुण्यत्वमुदाहार्यं च अस्मिन्नर्थे न द [illegible] पुनरुदाहर्यते पू
११८ र्वार्द्धरात्रे संक्रमे इतरे संक्रांतिवन्मकर कर्कटयोरपि दिनद्वये पुण्यत्व प्रसक्तेः हेमाद्रौ वसिष्ठ आह प्रत्यूषे वा निशीथे
वा यदि कर्कट संक्रमः पूर्वेद्युरहनि कुर्वीत स्नान दानादिकं नरः इति अथ प्रदोषे वा निशीथे वा मकरः संक्रमो
यदि अपरेऽह्नि प्रकुर्वीत स्नानदानादिकं नरः इति सर्व वर्णोपलक्षणम् प्रदोषो रजनीमुखं भविष्योत्तरेऽपि मि
थुनात्कर्कट संक्रांतिर्यदा स्यादंशुमालिनः प्रभाते वा निशीथे वा कुर्यादहनि पूर्वतः कार्मुकेन्तु इत्याद्युक्तमर्द्ध
रात्रेत दूर्द्धं वा संक्रांतौ दक्षिणायने पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविरिति प्रातरिति विशेषेण प्रातः संध्योप
ते न दिनम् यावन्नोदयते रविरिति प्रत्यूषे चेति वाक्यद्वय विरोधः स्यात् न च कालादर्शे विशेषः प्रत्यूषे प्रदोषे चा
यन संक्रमणयोः पूर्वोत्तर दिनयोरेव पुण्यत्वेन सन्निहित रात्रेः पुण्यत्वात् तत्र संक्रमपूर्वोत्तरं त्रिंशद्धि घातिघ।
टिकासु पुण्यत्व विधायक वाक्य विरोधो दुःपरिहर उक्तेः विप्रकृष्टयोरन्होरुक्तेः पुण्यत्वे सन्निकृष्टयो रात्रिभाग
योः पुण्यत्वं कैमुत्य न्यायेन सिद्धमित्यविरोध इति न च भविष्योत्तरे प्रत्यूषे कर्कटं भानुः प्रदोषे मकरं यदि
संक्रमेत्त्वहनि नाद्यस्तु पुण्याः पूर्वोत्तराः स्मृता इति न तु त्रिंशन्मकर केचकइत्यादि वचनेनास्य विरोध इति चेन्न।
तुल्यत्वादनयोर्वचनयोर्विहित कालयोर्विकल्पः स्वीकार्यः अत्र वचन बलाद्रात्रेः पुण्यत्वेपि दिवा निरुवा।
कारूपं च प्रग्रहणवत् न तस्यां स्नानदानादि [illegible] विधिः किंतु दिन पुण्य प्रतिपादकाय। न विष्व विशेष वाक्या
द्रात्रेः सकाशाद्दिनवेलु पुण्यत्व काल विशेषाय वोद्घायन निमित्त पुण्ये विधि निमित्ताभ्यं न विधिनिषेधरूप
त्रावपीति व्यवस्थापना न वाक्य विरोधः न तदाह गोभिलः रात्रौ संक्रमणे भानो विषुवत्ययने दिवे ति दिवा पुण्य
मित्यर्थः न नन्वहिं विषुवायन व्यतिरिक्तासु सर्व संक्रांतिषु परिरात्रे रासुरीत्वाद्रात्रौ न भाग इत्यायातमितिचे ११८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

2188

नेनैकेन मुखेन सुरस्वकुष्णायां रात्रावतु दिन आदित्येन दिवानन्नक्तमिति शिरस्तु दवास्यदि त्रिवा॰ जिनेयप्रभुतेः अप्र
र्वोशार्वरीदल इति घ्यातोह्यासोक्त सकलस्मृति पुराणानधिगमात् पूर्वोत्तरवचनयोः क्रमेण वृहद्गार्ग्यभविष्योत्तर
नाम्नाऽविलिखितत्वाच्च किंतु वाक्यद्वयेपि प्रदोषेचार्द्धरात्रेचेवेतु त्वराद्र्दे स्ववाक्यांतरविरोधोदुःपरिहार्यः नचार्थांतरक
ल्पनयापूर्वेइतिनिबंधकाराः पारिजातादयः परिकल्पनाचेत्प्रदोषइत्येववाशब्दात् अपर्याप्तेनोपमानविकल्प।
योरितिपारिजातनिस्सरणात् नद्वयं हर्षांतदार्ष्टांतिकयोरर्थः यथा प्रदोषपूर्वदिनार्द्धपुण्यत्वंतथाऽर्द्धरात्रेपरदिनेपुण्यत्वंदि
नीयोवाशब्दस्तु पाक्षार्थे निश्चयेन पर्ने त्वनेकेष्वर्थेष्विति निपातनिरुक्ते निपातेऽनेकार्थः प्रदोषेमकरसंक्रमेदिनद्व
येपि विकल्पेन पुण्यमिति केचित् अस्तंगतस्यैवेयथ्याभावात् अस्तंगते प्रदोषेचेत्तियथापूर्वदिने पुण्यमित्यादिवा।
क्यानि च मकरकर्कटव्यतिरिक्तसंक्रांतिविषये विशालावकाशावकाशानि मिथुनकर्कटसंक्रांतिः कार्मुकेतुपरि
त्यज्येत्यादिवाक्यानि तु मकरकर्कटमात्रविषयत्वात् निरवकाशानि अतश्चसावकाशानिरवकाशयोर्निरवकाशो
विधिर्बलवानितिन्यायात् मकरे परदिनस्य पुण्यत्वे कर्कटे पूर्वदिनस्य पुण्यत्वं युक्तम् अपयवाप्यसन्नसंक्रममित्यादि
यत्सामान्यविषयपोरेव पुण्यत्वं युक्तमिति एवंस्थितेविरोधपरिहारेहेतुर्व्यवस्थैव प्रतीयते अर्द्धरात्रेमकरसंक्रमेस
तिपरदिनेभोगः तथैव कर्कटसंक्रमे सति पूर्वदिने संक्रांतिभोगः स्यादित्यत्र न विवादः यदि प्रदोषेमकरसंक्रांतिः
प्रत्यूषेकर्कटसंक्रांतिस्तदोक्तवक्ष्यमाणायन॰द्वयसंक्रांतिविषयवाक्यपर्यालोचनया संक्रांतिसामान्यवाक्यप
र्यालोचनेन पूर्वोत्तरदिनयोरपि पुण्यत्वेन तत्र दानादिनिषेधेपि मकरकर्कटविषयविशेषवाक्यवलान्प्रदोषेमक
रसंक्रमे परत्रैव तन्निमित्तो विधिनिषेधौ प्राप्नुतः प्रत्यूषेकर्कटसंक्रमे पूर्वदिन एव तौ प्राप्नुत इति सामान्यविशे
षवचनव्यवस्थायां न कश्चन विशेषः अस्तंगत इत्यनेनैव सिद्धेः प्रदोषार्द्धरात्रयोः [illegible] ग्रहणं न व्यर्थं किंतु पु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वंति ५ द्यौवात्रयोवावलिनोभवेत्निफलप्रदानत्वमितिप्रकल्प्यं मंदारसौम्येज्यसितेंदुसूर्जैर्वि॰गोत्तरंस्युर्वलिनोनिस
र्गान् क्वचिद्राज्यं क्वचिन्मूर्जा क्वाप्ति द्रव्यं क्वचिद्यशः ददंतिखेचराक्षिप्रं वेशावीर्यसमान्विताः ७ दुष्टप्रदःसौम्यनि
रीक्षितश्चेद्दुष्टंफलं नोसकलं ददाति क्रूरेक्षितःसत्फलदोपिचेवं विचारणीयं किलदृग्बलस्य ८ इतिस्थानव
लादिवलयुक्तग्रहफलानि अथसूर्यस्यवोशिवेशिउभचरीयोगविचारः खेचराद्दिनमणेर्विधुवर्ज्यद्वि
दशोद्भविगाधान्यूभयेवा वोशिवे शुभभयचर्यभिधानाः प्राक्क्रमेः समुदिताइतियोगाः १ सोन्मदद्दृष्टिर्व
क्रकष्टकृत्स्यात्ययपतत्यधश्चाननपूर्वकायः वोशिर्यदाजन्मनियस्ययोगेस्तद्वाचिकिंचिन्नियमोनवाच्यः २
प्रसूतिकालेकिलवेशियोगस्तिर्यक्प्रचारःप्रस्वपस्यदृष्टेः स्याद्वाग्विलासोलसतासमेतःसत्वानुकंपीपृथुपू
र्वकायः ३ सर्वसहःस्थिरतरोनितरांसमृद्धःसत्वाधिकःसमशरीरविराजमानः नात्युच्चकःसरलदृक्प्रबलाम
लश्रीयुक्तःकिलोभयचरीप्रभवःप्रदिष्टः ४ सूर्यस्यवीर्यान्खचरानुसारादुक्तंप्रयोगात्रविचार्यसर्वं सूक्तं
समंवाप्रबलंनराणांफलंसुधीभिःपरिकल्पनीयम् ५ अथचंद्रयोगः द्विजपतेर्धनगेःसुनफाभवेद्व्ययगते
रनफाःविवर्जितेः दुरुधराखचरेरुभयस्थितैर्मनिवैरेरुदिताःमहदादरात् ६ निशाकराज्जन्मनिखेचरेंद्रा
धनव्ययस्थानगतान्नचेत्स्युः केमद्रुमंतेजनयंतियोगंलक्ष्मीवियोगंकुरुतेसनूनम् ७ निजभुजार्जितवित्तस
मन्वितोविशदकीर्तियुतोमतिमान्सुधीः नरपतेःसचिवःसुकृतीकृती ८ उदारकी
र्तिर्गुणपूर्तियुक्तःसच्छीलशालीशुभवाग्विलासः कंदर्पकेलिःसततंविनीतःप्रसन्नरःस्यादनफाभिधाने ९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जा०भ०
५०

द्रविणवारणवाहवसुंधरासुखयुतं कुरुते सततं नरं अहिधराजितराजितवैरिणं सुनयनानयनांचललालसं १० वि
रुद्रवृत्तिर्मलिनः कुवेषः प्रेष्यो मनुष्यो हि विदेशवासी कांतासुहृत्स्वधनैर्विहीनः केमद्रुमे भूमिपतेः सुतोपि
११ केंद्रानुगामी न च यामिनीशः सरोजिनीनायकतः करोति विज्ञानमानोन्नतिनैपुणानि कुनिष्टमध्योत्तम
तायुतानि १२ प्रालेयरश्मिः परिसूतिकाले निरीक्ष्यमाणः सकलैर्नभोगैः नरं चिरंजीवितसार्वभौमं करोति केम
द्रुममाशु हत्वा १३ चतुष्केंद्रेषु भवति खेटात् द्वयोरपि केमद्रुमराजयोगः विहाय केमद्रुमतां नितांतं कल्पद्रुमः स्यात्कि
लसत्कुलाढ्यः १४ हितिसुतयुतजीवे सूतिकाले तुलायां किल सति नलिनीनां नायके कन्यकायां यदि विधुरि
पुप्रोषैर्नेक्षितो मेषवर्ती जनयति नृपतीं द्वं हंति केमद्रुमं च १५ इति जातकाभरणे सुनफादियोगाः येषां स
तो राजयोगा नराणां प्रव्रज्या चेत्तापसास्ते भवेयुः वक्ष्ये संक्षेपेण तांस्तापसानां योगान्यत्तात्संमतान्वै मुनीनां
१ ग्रहैश्चतुर्भिर्यदि पंचभिर्वा षड्भिस्तथैकालयसंस्थितैश्च नष्टं पतिः सर्वे खलु राजयोगाः प्रव्राजको योग इति प्रदिष्टः
२ अन्यग्रहालोकनवर्जितश्चेज्जन्मेश्वरो नैव शनिं प्रपश्यन् मंदोपि नो जन्मपतिं विलग्ने यदीक्षिता विवक्षा प्रवृत्तो
नरः स्यात् ३ जन्माधिराजो रविजत्रिभागे कुजार्कजांशेर्कजवीक्षितश्चेत् करोति जातं जटिलं कुशीलं पारखंडकं
मंडनतत्परं वा ४ होराश्रशीतकरामरेंद्रसचिवाः सौरेणसंवीक्षिताः प्रणपस्तृरं भत्रिणि प्रणयकृत्तीर्थाटनोमान
वः कोणपुण्यगृहाश्रिते न्यखचरैर्नैवेक्षिते दीक्षितः स्याज्जन्मयदि प्रसूतिसमये सद्राजयोगोद्भवः ५ प्रव्राजको
कोदिवलकर्मणा वैखानसः खप्परभक्कपाली दंडीयतिश्चक्रधरश्चनग्नः सत्यस्थ मिनिनिर्जिते स्युः
६ एकस्थानस्थितैः खेटैः सर्वेश्च बलसंयुतैः निरंबरा निराहारा योगमार्गपरायणाः एकस्थाने खेचराणां

एमनम
५०

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

291

पीडा इदं तु पूर्वं प्रविचार्य सर्वं प्रश्नप्रसूत्यादिषु चिंतनीयम् २९ इति श्री ढुंढिराजविरचिते जातकाभरणे
अष्टकवर्गाध्यायः अथ योगाः पाषाणयंत्रक्रयविक्रयेषु कूटक्रियायां च विचक्षणः स्यात् कामीप्र
कामं पुरुषः सगर्वः सर्वौषधीशे नरवो समेते १ भवेन्महोजा बलवान्विमूढो गाढोद्धतः सत्यवचा मन
स्वः सुसाहसोऽक्रूरतरोऽतिहिंस्रो दिवामणौ तौलिसुते प्रयाते २ प्रियवचाः सचिवो बहुसेवया
र्जितधनश्च कलाकुशलो भवेत् अतिपरोहितकृन्नलिनीपतौ कुमदिनीपतिसूनुसमन्विते ३ पुरो
हितत्वे निपुणो नृपाणां मंत्री च मित्रार्जितधनः समृद्धः परोपकारी चतुरो दिनेशे वाचामधीशेन युते
नरः स्यात् ४ संगीतवाद्यादिषु चारुबुद्धिर्भवेन्नरो नेत्रबलेन हीनः कांतानिमित्तात्तसुहृत्समाजः
सितान्विते जन्मनि पद्मिनीशे ५ धातुक्रियापण्यमतिर्गणज्ञो धर्मप्रियः पुत्रकलत्रसौख्यः सेवासमृद्धो
तितरां नरः स्यात्प्रद्योतने भानुसुतेन युक्ते ६ आचारहीनः कुटिलः प्रतापी पण्याजीवीकलहप्रिय
श्च स्यान्मातृशत्रुर्मनुजो रुजार्त्तः शीतद्युतौ भूमिसुतेन संयुते ७ सद्वाग्विलासो धनवान्सुरूपः कृ
पार्द्रचेताः पुरुषो विनीतः कांतावरप्रीतिरतीव वक्ता चंद्रेण चांद्रौ बहुधर्मकृत्स्यात् ८ सदा विनीतो
दृढगूढमैत्रः स्वधर्मकर्माभिरतो नरः स्यात् परोपकारार्द्ररतेकचित्तः शीतद्युतौ वाक्पतिनासमे
ते ९ वस्त्रादिकानां क्रयविक्रयेषु दक्षो नरः स्याद्व्यसनी विधिज्ञः सुगंधिपुष्पोत्तमवस्त्रचित्तो द्विजा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐमजाभंधिराजेभग्नजेनयुक्ते नीचांगनानांपरिसेवनेधूर्तैश्च यातनृत्तिर्गतसाधुशीलः परान्नदः स्यात्पुरुषोर्थहीनःदौ
३९ समंदेवप्रवदंतिसंतः ११ बाहुप्रकृकुशलोवहुलक्ष्मीलालसोविविधभेषजपण्यः हेमलोहविधव- विभा
वःसंभवेयदिकुजेंदुयोगः १२ मंत्रास्त्रशास्त्रार्थकलाकलापेविवेकशीलोमनुजःकिलस्यात् चमू
पतिर्वानृपतिःप्रदेशोग्रामेपुरेवासकुजेसुरेज्ये १३ नानांगनाभोगविधानचित्तोद्यूतानृतप्रीतिरतिप्र
पंचःनरःसगर्वःकृतसर्ववैरोभृगोःसुतेभूमिसुतसंयुते स्यात् १४ शस्त्रास्त्रवित्संगरकर्मकामःस्त्रीया
त्रप्रीतिकरःप्रकामं सौख्येनहीनोनितरांमनुष्यःस्याद्भूसुतेमंदयुतेतिनिंद्यः १५ संगीतविन्नीति
पतिर्विनीतःसौख्यान्वितोत्यंतमनोभिरामः धीरोनरःस्यात्सुतरामुदारःसुगंधिभाग्वाक्पतिसौम्ययोगे
१६ कलाधिशालीवरवाग्विलासःसदासहर्षःपुरुषःसुवेषः भर्त्ताबहूनांगणवान्विवेकीसभार्गवेज्ञ
न्मनिसोमसूनौ १७ चलस्वभावश्चकालिप्रियोपिकलाकलापेकुशीलः पुमान्बहूनांप्रतिपालकश्च [illegible]
द्भवेत्प्रसूतोमिलनेज्ञशान्योः १८ विद्ययामवतिपंडितःसदापंडितैरपिकरोतिविवादं पुत्रमित्रधन
सौख्यसंयुतोमानवःसुरगुरौभृगुयुक्ते १९ शूरोर्थवान्ग्रामपुराधिनाथोभवेद्यशस्वीकुशलःक
लासु श्रीसंश्रयःप्राप्तमनोरथश्चनरःसुरेज्येरविजेनयुक्ते २० शिल्पलेख्यविधिजातकौतुकोदार
दारुणकरोनरोभवेत् अश्मकर्मकुशलोलसन्मतिर्भार्गवेरविसुतेनसंयुते २१ इतिश्रीदैवज्ञहुं
३९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ढिराजविरचिते जातकाभरणे द्विग्रहयोगाध्यायः अथाश्वयंजा प्रमविधिप्रवीणाः सुरूपकाः कर्पभ्यां सुतरां वि

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

हीनाः नक्षत्रनाथप्रति
नि पुत्रमित्रैरेकत्र संस्थैः पुरु
षा भवंति १ भवेन्महोजा नृपकर्मकर्त्ता वा तो विधेः शास्त्रकलासु दक्षः दिवामणिज्ञामनुरथिमसं
ज्ञैः प्राणी भवेदेकगृहं प्रयातैः २ सेवाविधिज्ञश्च विदेशगामी प्राज्ञः प्रवीणः चपलोतिधूर्त्तः नरो भवे
च्चेद्रसुरेंद्रवंद्यप्रद्योतनानां मिलने प्रसूतो ३ परस्वहर्त्ता व्यसनानुरक्तो विमुक्तसत्कर्मरुचिर्नरः
स्यात् मृगांकपंकेरुहबंधुभौमाश्चैकत्र भावे यदि संयुताः स्युः ४ परेंगितज्ञो विधनश्च मंदो धातुक्रि
यायां निरतो नितांतं व्यर्थप्रयासप्रकरो नरः स्यात्त्वेज्जेयदैकत्र रवींदुमंदाः ५ ख्यातो भवेन्मंदविधिप्र
वीणः सुसाहसो निष्ठुरचित्तवृत्तिः लज्जार्थजायात्मजमित्रयुक्तो यदैकगेहे विधार्के क्षितिजे नरः स्यात् ६
रक्तार्थयुक्तः क्षितिपालमंत्री सेनापतिर्नीतिविधानदक्षः महामना सत्यवचोविलासः स्यात्सौरजीवेंदुस
हितैर्नरः स्यात् ७ भार्यान्वितोत्यंतमतिर्विनीतः कुलीनताशीलविराजमानः स्यादल्पजल्पश्च नि
रोनरश्च द्योमास्कुजित्स्वपुतिः प्रसूतो ८ धनेन हीनः कलहान्वितश्च रोगी वियोगी पितृबंधुवर्गैः
विवेकहीनो मनुजः प्रसूतो योगो यदा कोरशानैश्चराणां ९ विचक्षणः शास्त्रकलाकलापे सुसंग्रह

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ जा॰ भ॰ ऽथ प्रबलः सुशीलः कृच्छिकस्तामरपूजितानां योगे भवेन्नानयनाभयार्त्तः १० साधुद्वेषी निंदितोऽत्यंततन्त्रः कांता
५० हेतो मानवः संयुतश्चेत् दैत्यामात्यादित्यसंज्ञस्त्वेद्रावाचाटः स्याद्दन्यदेशाटनश्च ११ निरस्कृतस्त्रीयज
नेः स्वहीनोऽप्यन्येऽर्महद्द्वेषकरो नरः स्यात् षडाकृतिहीननराज्ययातश्चादित्यमंदेंदुसुतैः समेतैः १२ अप्र
गल्भवचने धनहीनोऽप्याश्रितो वनितापतेर्मनुजः स्यात् क्रूरतापियतरः परकार्यसाद्दरोऽर्कगुरुभार्गवयो
गे १३ नृपप्रियो मित्रकलत्रपुत्रैर्नित्यं युतः कांतवरो नरः स्यात् शनैश्चराचार्यदिवामणीनां योगे सुनी
त्याव्ययकृत्प्रगल्भः १४ रिपुभयपरियुक्तः सत्कथाकाव्ययुक्तः कुचरितरुचिरे वात्यंतकेऽपूयनार्त्तः नि
जजनधनहीनो मानवः सर्वदा स्यात् कविरविरविजानां संयुतिश्चेत्प्रसूतौ १५ भवंति दीनाधनधा
न्यहीना नानाविधानात्मजनापमानाः सुमोनवाहीनजनानुयाता श्चेत्संयुता दोषिसुतेंदुसौ
म्याः १६ व्रणांकितः कोपयुतश्च रत्नो कांतारतः कांतवपुर्नरः स्यात् प्रसूतिकाले मिलिता भवंति
चेदारनीहारकरामरेज्याः १७ दुःशीलकांतापतिरस्थिरः स्याद्दुःशीलकांतानजोऽल्पशीलः नरो भवे
ज्जन्मनि वेकभावे भौमास्फुजिच्चंद्रमसो यदि स्युः १८ श्रोष्यां वे हि जननीमतिप्रदुः सर्वदा कलहान्वितो
भवेत् संभवे रविभवेंदुमस्सुतास्पुतायदि नरोतिगर्हिते १९ विख्यातकीर्तिर्मतिमान्महोजा विचित्रमि
त्रो बहुभाग्ययुक्तः स छत्रविद्योति नरो नरः स्यादेकत्र संस्थैर्गुरुसोमसौम्यैः २० विद्याप्रवीणोऽपि च नी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

२९५

चहृत्तः सद्भिर्महद्भिरुच्चैर्विशेषात् स्याद्दर्यतुच्चो हिनरः प्रसूतौ मृगांकसौम्यार्कसुतैर्जितांयुतिश्चेत् २१
कलाकलापामलबुद्धिशाली ख्याता तिनीशाभिमतो नितान्तम् नरः प्रसूतामपतिर्विनीतो बुधे दुमंदारसहि
तायदि स्युः २२ भाग्यभाग्भवतिमानवः सदा चारुकीर्तिमतिवृत्तसंयुतः भार्गवेंदुसुरराजपूजिताः संयुता
यदि भवंति संभवे २३ विचक्षणः क्षोणिपतिप्रियश्च सन्मंत्रशास्त्राधिकृतो नितांतं भवेत्सुवेषो मनुजो
महौजाः संयुक्तमंदेंदुसुरेंद्रवंद्यैः २४ पुरोधसो वेदविदां वरेण्याः सुप्राणिनः पुण्यपरायणाश्च सन्तु
की स्तलोकनलेरवने धराकावीडुमंदामिलिताय दि स्युः २५ क्षमापालकः क्षीयकुले नरः स्यात्कवित्वसंगी
तकलाप्रवीणः प्राप्यसंसाधकतेकचित्तो राचस्मतीडयावनिसूनुयोगे २६ चित्तोन्नतिः क्षीणक
लेवरश्च वाचालताचंचलता समेतः धष्टः सदोत्साहपरो नरः स्यादेकत्रयातैः कविभौमसौम्यैः २७
तनुवने कुलोचनः क्षीणकलेवरश्च प्रेष्यः प्रवासी बहुहास्ययुक्तः स्यान्नरो सहितश्च नरो परोधी मंदारसौम्यैः
ॡः सहितैः प्रसूतो २८ सपुत्रवदारादिसुखैरुपेतः क्षमापतेर्मान्यतरश्च जनानुयातः वाचस्पतिक्षोणिसु
ता सुकविक्षिः देते यदेकत्रगतैर्नरः स्यात् २९ नृपाप्तमानं कृपया विहीनं कृशांकहृत्तं गतमित्रसख्यु
तन्याचप्रांत्यगिरसलयतीत्राः संयोगभाजो मनुजं प्रकुर्युः ३० वासो विदेशे जननीत्व नार्यभार्यानये वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ओं ज्ञा॰ भ॰ यदि तिः सुखानां दे[illegible]वे सूत्या वनिजार्कजानां योगे भवेज्जन्मनि यस्य यस्य ३१ नृपात्मकं पावकयोगीत कीर्त्तिः
५१ प्रसन्नमूर्त्तिर्विजितारिवर्गः सौम्यामरेज्यास्कुलितां प्रसूतौ चेत्संभूतिः सत्यपरो नरः स्यात् ३२ स्थानाप्येस
दैभवसंभूतः स्याद्धनत्यजन्त्यो धृतिमान्सुवृत्तः [illegible] चार्येण शोकप्रज्ञा देवेधेदेकेत्रगता भवं
ति ३३ साधुशीलरहितो न नवक्रान त्यजन्त्यनमतिः खलधूर्त्तः ईश्यानतिरने[illegible]कला ज्ञो भार्गवसूश
निसंभूतिजन्मः ३४ नीचान्वयेयस्य पितानजन्मा नरः सुकीर्त्तिः पृथिवीपतिः स्यात् सहत्रिशा[illegible]लीपरि
स्नुतिकाले मंदेज्यभृक्कामिलिता यदि स्युः ३५ अथैषां न्यासः पापान्विते शीतकरे चौजनन्यांनूनं भवेन्नैध

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	[illegible]
सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	सू	च	च	च	च	चं	पं	चं	च	चं	च	मं	मं	मं	मं	मं	मं	बु	बु	बु	बु	
व	बु	व	बृ	व	[illegible]	मं	मं	मं	बु	बु	बु	बृ	बृ	शु	म	म	म	बु	बु	बु	बृ	बृ	शु	मं	बु	बु	बु	बृ	बृ	शु	बृ	शु	[illegible]	[illegible]	
म	बु	बृ	शु	श	बु	बृ	शु	श	बृ	शु	श	शु	श	श	बु	बृ	शु	श	शु	श	शु	श	श	बृ	शु	श	शु	श	श	शु	श	श	श	[illegible]	

नमामनंति ताद्दृगदेनेशाः पितृनाशकत्रीमिश्रे विमिश्रं फलमत्रकल्प्यम् ३६ शुभान्वितो जन्मनि शीत
रश्मिर्यशोर्थम् कीर्त्तिविवृद्धिलब्धिं करोति जातं स्वकुलप्रदीपं श्रेष्ठप्रतिष्ठं नृपगौरवेण ३७ इति
ग्रहफलम् अथ राजयोगाः सहिता सकलगर्जनशीलः शुण्डिकाचलयकृन्मतिवेत्ता अस्तवः क
लिंभालेंदुर्मंगलायकिलमंगलमूर्त्तिः १ भाग्यादिभावप्रतिपादितयद्भाग्यं [illegible] भवेन्नवजराजयोगे:

न गतैं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नगाग्निसंख्येजीतोमयूखैः खलुयः क्रमेण ग्रामान्मनुष्यैः सनसार्द्धलक्षत्रयंय[illegible] हतन्नतापात् ११ य
स्यप्रसूतौ किरणप्रमाणो मखत्रिसंख्यैः समवेन्महौजाः भूमीपतिर्लक्षचतुष्टयं हि ग्रामानशेषान्द्रसमोनसं
पत् १२ नवत्रिसंख्याजनने मयूखैर्विख्यातकीर्त्तिर्नृपतिर्भवेत्सः प्रोद्दप्रतापाद्रुरुउग्ररूपो गाढोद्धताराति
भुजंगमेषु १३ खाब्धिप्रमाणैः किरणैः प्रसूतः क्षोणीपतिः सर्वजयप्रयाणे भवेत्तिसेनागजगर्जितानां प्रति
स्वनाः खेघनगर्ज्जितानि १४ मयूखजालैः परिसूतिकालेयस्यैववेदद्वयसन्नरस्य क्षमापि वेलामलमेखला
यामवेदिन्नायाप्रतिपालकः सः १५ जमलजलधितुल्यो वा गुणाब्धिप्रमाणो भवति किरणयोगश्चेन्नराणां
प्रसूतौ अतुलवलविशालत्रासितारातिवर्गो विजलधिवलपापाः पालकः स्यात्पृथिव्याः १६ सूतौ वेदयुगप्र
माणकिरणाश्चेत्सार्वभौमः सनायत्नेनाजलधौ गलन्नखद्ज्वलादंतावलाः शैलतो यांति छत्रविचित्रिताः क
मठतांसीनध्वजामीननंनौकांत्वं तरयास्तयाथु धरूच्वः कल्लोलमालातलौ १७ पंचाब्धितश्चेत्परतो भवंति
गभस्तयो जन्मनिमानवानां नदेवतानामपि दुर्जयास्युर्द्वीपांतरोद्गीतयशोविशेषाः १८ इतिश्रीदैवज्ञसूर्यदैवय
ज्ञविरचिते जातकाभरणे रश्मिजातकाध्यायः ॥ ७ ॥ दीप्तस्तु गगनः खगो निजगृहे स्वस्योच्चितो हर्षितः शांतः
शोभनवर्गगश्च खचरः शक्तः स्फुरद्रश्मिभाक् लग्नः स्यादिह कलः स्वनीचगगृहगो दीनः खलः पापयुक् खेदो
यः परिपीडितश्च खचरैः सप्रोच्यते पीडितः १ दीप्ते प्रतापाढ्यतिनापितारिगिलन्मदालकृतकुंजरेशः नरो भवेत्त
न्निलये सलीलं पचालयालंकुरुते विलासं २ स्वस्थे महद्वाहनधान्यरत्नविशालशाला ॥ वह्नुपत्यपुत्रैः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ जा॰भ॰ सेनापतिः स्यान्मनुजो महौजा वैरिव्रजावाप्तजयाधिशाली ३ हर्षिते भवति कामिनीजनात्यंतमुखप्रणयमग्नचित्तः ध
४९ र्मकर्मचररौकमानसोद्भवचमो हितशत्रुः ४ शांते तिग्मांशौ हिमद्युतिपतीनां मंत्री स्यान्नरो वहुमित्रपुत्रः शास्त्राधि
कारी सुतरां नरः स्यात्परोपकारी सुकृतैकरश्मिः ५ शा॰ क्रे तिग्मांशौ पुरुषो विशेषात्सुगंधमाल्याभिरुचिः
शुचिश्च विख्यातकीर्त्तिः सुजनः प्रसन्नो जनोपकर्त्ता द्विजनप्रहर्त्ता ६ हतवलो विकलो मलिनः सदा रिपु
कुलप्रबलत्वसमन्वितिः खलसुख स्थलसंचलितो नरः कृशनरः परकार्यगतादरः ७ दीनेति दीनो पचयेन
नेत्रः संप्राप्त भूमीपतिशत्रुभीतिः सैन्यक्रनीतिः खलु हीनकांतिः संजातवैरो हि नरः प्रयाति ८ खलाभिधाने
हि खलैः क्षतिः स्यात्कांतातिचिंतापरितप्तचित्तं विदेशयानं धनहीनता च खलोपितालस्य मतिप्रकाशः ९
पीडिते भवति पीडितः सदा व्याधिभिर्व्यसनतोपि नितांतं याति संचलनतो निजस्थलाद्व्याकुलत्वमपि वंधुचिं
तया १० इति दीप्तादिग्रहफलानि परां विभूतिं जनयत्यवश्यं वलाधिकत्वं महसः प्रवृद्धिं नानाधनं कौ
शलगौरवाणि कुर्याद्वलं स्यानवलोपपन्नः १ आशावलंयस्य भवेत्प्रकृष्टं खेटः स कोष्टान्नियमेन नीत्वा श्रेष्ठो
पलब्धिं कुरुते दशायां पुंसां निजद्रव्यविमिश्रितां हि २ शत्रुक्षये भूराजवाजिवृद्धिं शौर्यं च रत्नांवरसंपदं च लीलाविलासं वि
मलां च कीर्त्तिं कुर्याद्वलं कालवलाधिशाली ३ आचारशौचक्रमसत्ययुजाः स्वरूपास्तेजस्विनः कृतविदो द्विजदेवभक्ताः
पुष्पांवरोत्तमप्रियाश्च ------- सौम्यग्रहे वलयुतैः पुरुषा भवंति ४ सुस्नाः सुकर्म[illegible]रता निजकार्यनिष्ठाः
साधुद्विषः सकलशास्त्रतमोगुणाढ्याः क्रूरस्वभावनिरता मलिनाः कृतघ्नाः पापग्र[illegible]वलयुतैः पिशुनाश्च ४९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

धिनैव मध्याह्नसंध्यामपि कुर्यात् अयं तु विशेषः प्राणायामानंतरमाचमनमापः पुनंत्वित्यनेन मंत्रेण
कुर्यात् तत्र वसिष्ठ ऋषिः आपो देवता अनुष्टुप् छंदः उपस्पर्शने विनियोगः मंत्रो यथा ॐ आपः पु
नंतु पृथिवीं पृथ्वी पूता पुनातु मां पुनंतु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु मां यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दु
श्चरितं मम सर्वं पुनंतु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहा अस्यार्थः आपः पृथिवीं पुनंतु पवि
त्रां कुर्वंतु पृथ्वी पूता शुद्धिः पूता सती मां देवदत्तं पुनातु न केवलमापः पृथिवीं पुनंतु ब्रह्मण
स्पतिं ज्ञानस्य पतिं अपि च परमात्मानमपि पुनंतु तद्ब्रह्मपूता पूतं मां पुनातु अत्र पृथिवीपदे
न पार्थिवो देहो विवक्षितः ततश्च आपः पृथिवीं पुनंतु इति मदीयपार्थिवदेहं पुनंत्वित्यर्थः इत्थं पं
देहपावनद्वारा मामापः पुनंतु कुतः मम यदुच्छिष्टमपावनं अभोज्यं गर्हितभोज्यं यद्वा दुश्चरि १८पं४
तं असदाचरणं असतां अप्रतिग्राह्याणां प्रतिग्रहं च तत्सर्वं तत्र सर्वत्र मामापः पुनंत्वित्यर्थः इत्यमा
शास्य या आपः आचाम्यंते ताः स्वाहा सुहुता भवंतु आपः आचमनेन मदीयदेहपावनपूर्वं मु
च्छिष्टत्वादिरूपपापेभ्यो मां पावयंत्वित्याशंसा वा कार्या अत्र पतिरिति सुपां सुपो भवंतीति द्वितीया
यां प्रथमा ब्रह्मपूता इति पूतमिति प्राप्ते लिंगव्यत्ययेन स्त्रीलिंगता सर्वमिति सप्तमीस्थाने द्वितीया शिव ५२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नरस्तस्मै दीधावति धस्त्रायोः कुरुषेत्मोवासन्तस्माणि च यद्धर्त्ते तेनरस्तस्मै दीधावति तथा रुद्रस्य अथ सुरायः
कंठमात्रमुदकमवतीर्य स्थित्वा सोमस्य प्रसूतिमादाय ॐकारेणाभिमंत्रयित्वा पिबेत् ततो निमज्ज्य मा
नस्तोकं जपेत् तस्मात्पूतो भवति ब्राह्मणसुवर्णहरणं कृत्वा हिरण्यं शालायां प्रक्षिप्य अनिमज्ज्य मा
नस्तोकं जपेत् तदेतस्मात्पूतो भवति मंत्रो यथा ॐ मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो
अश्वेषु रीरिषः मा नो वीरान् रुद्र भामिनो वधीर्हविष्मंतः सदमित्त्वा हवामहे तत्र मा नस्तोकस्यायाः कुत्स
ऋषिः रुद्रो देवता जगती छंदः शतरुद्रीहोमे विनियोगः अस्याः कंडिकाया रुद्रस्य देवतात्वात् रु
द्र एव संबोध्यते हे रुद्र मा नस्तोके तनये रीरिषः नोऽस्माकं तोके ऽपत्ये तनये पुत्रे मा रीरिषः मा
नः हिंसां कुरु षेत्यर्थः तथा अस्माकं आयुषि मा रीरिषः मा हिंसां कुरु षेत्यर्थः तथा मा नोऽस्माकं
अस्मत्संबंधिनो वीरान् दर्पाऽहंकारिणः पुरुषान् तथा अस्माकं रुद्र भामिनः उग्रक्रोधयु
क्तान् पुरुषान् मा वधीः मा घातय यस्मात् हविष्मंतो वयं सदमित् सदैव त्वां हवामहे यस्मात् ह
विर्हीत्वा यत्तकरणार्थं त्वां सदैव प्रार्थयामऽत्यर्थः इति मा नस्तोकमंत्रव्याख्या इति स्नानं स
माप्य जलादुत्तीर्य धौते वाससी परिधाय प्रक्षालितपादः पवित्रपाणिराचम्य प्रातः संध्योक्तवि

मध्याह्नविधिः इति ×२
स्नान ×

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

लं च चतुर्विंशत्यक्षराणि कामे वा एककवारेण पठेदित्यर्थः अनेन क्रमेण वारत्रयं गायत्रीपाठः पर्यवसतीति
तथा प्रणवव्याहृतिशिरःसहितगायत्र्यधिकारे विष्णुधर्मोत्तरपुराणयोः अंतर्जले त्रिरावर्तयेद्गा
यत्रीं प्रत्यहं तथा मुच्यते पातकैः सर्वैः यदि न ब्रह्महा भवेत् तथा अंतर्जले व्यस्तसमस्तसमस्तव्याहृ
तिपाठपूर्वकस्नाने बौधायनः अपि वा व्याहृतीर्व्यस्ताः समस्ताश्चात्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापा
त्प्रमुच्यते तत्र व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्यथा ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः एतान् त्रिरावर्त्य स्नायात् तथा रहु ॐ भूर्भुवः
स्येव रूयमः अथ चांडालादिकुले शौंडिककुले म्लानिककुले दाभिकाभिशस्तकुले अन्यस्मिन् वा स्वः ४
अभोज्ये पापकर्मणः प्रतिगृह्य विधितो भूत्वा ग्रामात् प्राचीमुदीचीं वा दिशमभिनिःक्रम्य पथि
कांश्चोदेशे अप्सु परिप्लवमानः तरत्समंदीं जपति ॐकारपूर्वा व्याहृतीर्वा आवर्तयेत्स्मात्पापा
त्पूतो भवति तत्र तरत्समंदी ी मंत्रमाह तत्त्व गौतमः चतुर्वारीं तरत्समंदीयमप्सु जपेत् प्रतिग्रा
ह्य प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वा अभोज्यं वा भुक्त्वा माणः पृथिवीमावपेदृत्वं तु रारमणा उदकोपस्प
र्शनाच्छुचिरेके स्त्रीषु अस्य च अवत्सार ऋषिर्गायत्री छंदः सोमो देवता मार्जने विनियोगः मंत्रो य
था ॐ तरत्समंदी धावति धारा सुतस्यांधसः तरत्समंदी धावति उस्रा वेद वसूनां मर्तस्य देव्यवसः शिव:

ध: ऋचं: ५२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

302

द्रुतं द्रुपदां वा शतं जपेत् योगी याज्ञवल्क्यः आचांतोयुनराचामेत् मंत्रवत्स्नानभोजने द्रुपदां तु
त्रिरावर्त्य तथा चैवाघमर्षणं सोयं मूप्रणवं वापि धाता आपोहिष्ठापापस्तः तथा कोकिलो राज
पुत्रस्तु द्रुपदा याज्ञरोषिः स्मृतः अनुष्टुप्छंदो आपोदेवत्यं सौत्रामण्यवभृथस्नाने च वि
नियोजनं अस्य च मंत्रस्य वाव्योर्हिकं प्रातः संध्यायामेव लोरिवतमिति तत्रैव तदनुसंधेयमि
ति तदनु अधिकपापनिवर्हणे छुरं तज्जले एव सप्रणवसप्तव्याहृतिसाहितसशिरस्कगायत्र्या प्रा
णायामत्रयं कृत्वा स्नायात् यथा सशिरस्कगायत्रीप्रकरणे शंखः प्राणायामत्रयं कृत्वा स्ना
नकाले समाहितः अहोरात्रकृतात्पापात्तत्क्षणादेव मुच्यते तथा त्रिपदासावित्रीप्रकरणे
बौधायनः अपि वा सावित्रीं पच्छोऽर्धर्चशः ततः समस्तां त्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्य
ते पच्छ इति पदशः पदेन पदेनेत्यर्थः एकैकपदेन गायत्र्याः पदत्रयं पठेदित्यर्थः ॐ तत्सवितु
र्वरेण्यमित्येकं पदं ॐ भर्गो देवस्य धीमहि द्वितीयं ॐ धियो यो नः प्रचोदयादिति तृतीयं अ
र्धर्चशः इति अर्धर्चक्रमेण पूर्वार्धभागं पठित्वा उत्तरार्धं पठेदित्यर्थः तत्र ॐ तत्सवितुर्वरे
ण्यं भर्गो देवस्य धीमहि इत्यर्धं प्रथमं ॐ धियो यो नः प्रचोदयादिति अपरमर्धं समस्तां सक

इति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

करोति चंद्र एव रात्रिं करोति ततः सूर्यचंद्रयोः उत्पत्त्यनंतरं संवत्सरोऽजायत समुत्पन्नः सूर्यचंद्रो
त्पत्त्यनंतरं रात्रिदिवसविभागे सति संवत्सरव्यवस्थाभवतीत्यर्थः अथाऽनंतरं दिवं च पृथि
वीं चांतरिक्षं च स्वश्च एतान् लोकान् स एव धाताऽकल्पयत् सृष्टवान् चराचरात्मकसकल।
लोकानेव स धाता सृष्टवानित्यर्थः तत्र स्वः शब्देन नक्षत्रलोकोपरिस्थस्वर्गलोक उच्यते दिवः
शब्देन तदूर्ध्वस्थमहर्लोकादि लोकचतुष्टयं तदनेन मंत्रेण सृष्टिस्थितिप्रलयाः प्रतिपादिताः
विदधादिति द्विवचने एकवचनं अर्णवइति अर्णः शब्दात् वसलोपश्चेति वप्रत्ययः सकारलो
पश्च इत्यघमर्षणमंत्रव्याख्या ततोऽघमर्षणस्नानानंतरं स्नानं तज्जले निमग्नीभूय द्रुपदां
त्रिरावर्त्य स्नायात् द्रुपदामंत्रमस्ताल्पो बृहस्पतिः द्रुपदानामयो मंत्रो वेदे वाजसनेयके अं
तर्जले त्रिरावर्त्य सर्वपापैः प्रमुच्यते योगियाज्ञवल्क्यः द्रुपदानाम सा देवी यजुर्वेदे प्रतिष्ठि
ताअंतर्जले त्रिरावर्त्य मुच्यते ब्रह्महत्यया हारीतः पवित्रमसि द्रुपदादिवेति चाघमर्षणमंत
र्जले त्रिरावर्त्य मुच्यते ब्रह्महत्यया बौधायनः द्रुपदादिव मुमुचानेत्येतामृचं त्रिरंतर्जले पठन्।
सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते पाराशरः आपत्काले तु विप्रेण भुक्त्वा शूद्रगृहे यदि 'मानस्तोके न शु शिव.

मनस्तापेन=९

प.

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तिअग्रासीदित्यध्याहार्य्यं तेनायमर्थः ऋतंचसत्यंचपरंब्रह्मआसीत् एतेनमहाप्रलयावस्थाप्रति
पादिता महाप्रलयसमयेकेवलंपरंब्रह्ममात्रमासीदित्यर्थः ततस्तदनंतरंमहाप्रलयावस्था
यामेवरात्रिरजायतरात्रिःसमस्तमिदंसकलमंधकारमयमासीदित्यर्थः तथाचस्मृतिः आसी
दिदंतमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणमिति ततस्तदनंतरंमहाप्रलयावसानेसृष्ट्यारंभसमये
तपसः अदृष्टात् किंभूतात् अभीद्धात् सर्वतोभावेनदीप्तात् सर्वतोगतवृत्तिलब्धादित्यर्थः
एवंभूतादृदृष्टात् पुनःसमुद्रोअजायत किंभूतः समुद्रः अर्णवः अर्णःपानीयंतदस्यास्तीति
अर्णवःपानीययुक्तःसमुद्रः अर्णवः अर्णःपानीयंतदस्यास्तीति अर्णवःपानीययुक्तःसमु
संजातइत्यर्थः प्रथमतःसकलसृष्टिनिमित्तंजलराशिरुत्पन्नइत्यर्थः तथाचस्मृतिः अपए
वससर्जादाविति ततस्तदनंतरंसमुद्रादर्णवात् धातास्रष्टाऽजायत किंभूतोधातानिमिष
तःअप्रकटीभवतोविश्वस्यवशीप्रभुःमहाप्रलयेनविलुप्तस्यास्यत्रैलोक्यस्यनिर्माणेप्रभु
रित्यर्थः सधातायथापूर्वंयथाक्रमेणसूर्याचंद्रमसौअकल्पयत्निर्मितवान् किंभूतौसू
र्य्याचंद्रमसौअहोरात्राणिविदधत् अहोरात्रानकुर्वाणौदिवारात्रिंकुर्वाणौ सूर्यएवदिवसं

[illegible marginal note]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

305

मिषतोवशी सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः अस्या
घमर्षणमंत्रस्यव्याख्यायां हृदिप्रकंपोजायते यतःसर्ववेदसारभूतोऽयंमंत्रःप्रसिद्धोऽयंमंत्रः अस्य
पदपाठमात्रंचनास्तिब्राह्मणानिरुक्तादिकमप्यस्यनास्ति ऽस्यमेतद्दीपव्याख्यानुगुणंकमप्यु
पायमप्राप्यदेवस्यस्वकपोलमात्रेणव्याख्यानमाचरामीयंतद्दृष्टिसाहसं योगियाज्ञवल्क्ये
नतु मन्त्रभूतास्वपिउक्षिप्तस्यान्तिप्रलयनतथा सूक्तोऽस्मिन्व्याख्येमेतत्त्वमंत्रार्थएववेदतिकथ
नात् सृष्टिस्थितिप्रलयार्थतात्स्यप्रतिपादिता पुराणमहाभारतादिषुपिसृष्टिस्थितिप्रल
यप्रतिपादकार्थग्रंथभागाःसमासतस्तेषांचश्रवणेनकीर्तनेनमहान्फललाभःप्रतिपादितः
तदेतत्सकलवेदसारभूतस्यसृष्टिस्थितिप्रलयप्रतिपादकाऽघमर्षणस्तानमंत्रादिनाचतत्रा
ऽस्तिविततनानामुनिवचनप्रतिपादितफलमप्यस्त्वमुपपन्नमेव किंवास्मिन्ग्रंथेसकलकर्म
कांडोचितमंत्रव्याख्यानस्यैवमुख्यत्वाद्यस्यसारभूतमंत्रस्यैवव्याख्यानंनक्रियते तदाग्रंथस्या
सांगताभवेदित्येतादृशदोषभयमात्रेणस्वप्रतिभानुरूपमेतन्मंत्रव्याख्यानमेतत्क्रियते तथा
ऋतंचसत्यंचेतिपरमंब्रह्मउच्यते तथाचश्रुतिः ऋतमेकाक्षरंब्रह्मसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कृशानुं अपरिमितं वा उदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतं यावकं प्राश्नीयात् स्नानकृतेभ्यो ऽस्नानकृतेभ्य
श्च उपपातकेभ्यश्च सप्तरात्रात्मुच्यते द्वादशरात्रान्महापातकान्गुरुतल्पगं सुवर्णस्तेयं सुरापा
नमिति वर्जयित्वा एकविंशरात्रेणापि जयति सर्वं तरति सर्वं जयति सर्वक्रतुफलमाप्नोति सर्वे
तीर्थेषु स्नातो भवति सर्ववेदेषु स्नातो भवति सर्ववेदव्रतचीर्णव्रतो भवति सर्वैर्देवैर्ज्ञातो भ
वति आचक्षुषः पंक्तिं पुनाति कर्माणि चास्य सिध्यंति बौधायनः व्रतेनाघम
र्षणेन सुरापः पूतो भवति अघमर्षणेन व्रतेनो योगियाज्ञवल्क्यः तत्वभूतास्य पिंड
स्थितस्य तिष्ठ प्रलयं तथा सृष्टिं स्मिन् व्याहृतमेतत् तत्त्वमंत्रार्थ एष वै तथा अघमर्षणसूक्तस्य
ऋषिरेवाऽघमर्षणः अनुष्टुप्च भवेच्छंदो भाववृत्तश्च दैवतं अश्वमेधावभृथके विनियोगः प्र स
कीर्तितः सर्वपापप्रणोदार्थं स्मृतिकारैरुदाहृतः व्यासः अघमर्षण एवार्षं छंदोनुष्टुप् तथै
व च देवतो भाववृ[illegible] हृदयमेधे प्रकीर्तितः अघमर्षण ऋषिर्भाववृत्तो देवता ऽनुष्टुप् छं
दः अश्वमेधावभृथे विनियोगः मंत्रो यथा ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसो ऽध्यजायत ततो रा
त्रिरजायत ततः समुद्रो ऽर्णवः समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो ऽजायत अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य

विनियोगः ३=

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बा

वाविशेषतः अग्निं प्रविश्य शुध्यंति स्नात्वा वा महति कृतेनो रहस्यकरणे चेदं मासमभ्यस्य पौरुषं अघम
र्षणं सूक्तं वाप्सु षेंतो जले स्थितः वृद्धयमः अथ ब्रह्महत्यां कृत्वा प्राचीमुदीचीं दिशमुपनिःक्रम्य
प्रमत्तेनेंधनेनाग्निं प्रज्वाल्य अघमर्षणं चाष्टसहस्रमावर्त्य जुहुयात् तस्मात्पापात्पूतो भवति
हारीतः अघमर्षणमंतर्जले त्रिरावर्तयित्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया अत्रिः क्षत्रियावैश्याभिगमने अ
घमर्षणं त्रिरावर्त्य तज्जले शुध्यति वृद्धापस्तंबः अकार्यकरणे चैव अथाभक्ष्यभक्षणे अ
घमर्षणसूक्तेन पीत्वापः शुध्यते द्विजः अत्रिः अपेयं पीत्वा अभक्ष्यं भक्षयित्वा अकार्यं कृत्वा अ
घमर्षणेनापः पीत्वा शुध्येत् वसिष्ठः मनसा पापं कृत्वा अघमर्षणं पठेत् वृद्धापस्तंबः क्षत्रिया
गमने वैश्यागमने चैव तापसी त्रिरावर्त्य शुद्धः स्यात् शूद्रागमने अघमर्षणं तापसीमिति त्र्यवमि
त्र्यर्थः शंखलिखितौ ब्रह्महा त्रिरात्रोपोषितोंऽतर्जलेऽघमर्षणं त्रिरावर्तयेत् योगियाज्ञवल्क्यः
त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणं अंतर्जले विशुध्येत दत्वा गां तु पयस्विनीं प्रकाशविष
धा ये बौधायनः तीर्थं गत्वा स्नात्वा ततः शुचिवासा उदकांते स्थंडिलमुद्धृत्य सकृत्क्लिन्नेन वा
ससा घृतपाणिना आदित्याभिमुखो अघमर्षणं स्वाध्यायमधीयीत प्रातःशतंमध्या शिव.

कृतपूर्वेण: तथाशूद्रागमनेघमर्षणेनापः पीत्वाशुध्येत् ×६

अकार्यकरणे चैव अभक्ष्यभक्षणे ×६

त्रिराव्रतेनेनत्रितयः = १ स्नानाचरणमित्येतदुपदिष्टं स्वयंभुवा अघमर्षणसूक्तेनाश्वमेधावभृथेन च २

महैव तैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणसंयमः अघमर्षणसूक्तेन अश्वमेधावभृतसमं जलनिमग्नः प्राणान्सं
यम्य त्रिरावर्त्याघमर्षणसूक्तेन स्नायादित्यर्थः शंखः नास्त्यघमर्षात् अंतर्जले गौतमः अंतर्जले वा स्नावमानः ४
अघमर्षणं त्रिरावर्तयन् सर्वपापेभ्यो विमुच्यते अत्रिः अपि चाप्सु निमज्जानः त्रिः पठेदघमर्षणं
यथाश्वमेधावभृथं तथैतन्मनुरब्रवीत् वसिष्ठः अपि चाप्सु निमज्जानः त्रिः पठेदघमर्षणं
यथाश्वमेधावभृथं तादृशं मनुरब्रवीत् वृद्धापस्तंबः अपि चाप्सु निमज्जित्वा त्रिः पठेदघमर्ष
णं यथाश्वमेधयज्ञोऽस्ति मनुस्तादृशमाह तत् बौधायनः त्रिरात्रं वाप्सुपवसन् त्रिरह्नो ऽप्युपयन्त्र
यः प्राणानात्मनि संयम्य त्रिः पठेदघमर्षणं यथाश्वमेधावभृथमेवं तन्मनुरब्रवीत् योगीया २
ज्ञवल्क्यः त्र्यहं चोपवसेद्यस्तु त्रिरह्नोऽप्युपयन्नपः मुच्यते पातकैः सर्वैर्जप्त्वा त्रिरघमर्षणं रहस्ये
व्रतयमः मातरं भगिनीं गत्वा मातृस्वसारं स्नुषां सखीं अगम्यागमनं गत्वा पापां वपेदघमर्षणेन
तु अंतर्जले त्रिरावर्त्य एतस्मात् पूतो भवति तथा अयथागुरुतल्पगमनं कृत्वाऽघमर्षणमंतर्जले
त्रिरावर्त्य तदेनस्मात् स्नातकात् पूतो भवति अत्रयापगौरवमाकलय्यैतेनैमासेकं यावत्स्वपत्तं जले मनसा
निमग्नीभूयाऽघमर्षणसूक्तं त्रिरावर्त्य स्नातव्यं तथा च लघुयमः महापातककर्त्तारश्चत्वारो
संयः४

308

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तिः तत्र प्रजापतिऋषिर्वाक्पतिर्देवता यजुश्छंदो नासिकयजमानपवने विनियोगः द्वितीयमंत्रो यथा
ॐ वाक्पतिर्मा पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः तस्य ते पवित्रपते पवित्रपूतस्य यत्कामः पुने
तच्छकेयं अत्र वाक्पतिर्बृहस्पतिः अपरा सकलैव व्याख्या चित्पतिव्याख्यानेन तुल्या तथा प्रजापति
ऋषिः सविता देवता यजुश्छंदो नासिकयजमानयापवने विनियोगः तृतीयमंत्रो यथा ॐ देवो मा सवि
ता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः तस्य ते पवित्रपते पवित्रपूतस्य यत्कामः पुने तच्छकेयं
तत्र च देवः सविता सूर्यः अपरं सर्वं चित्पतिमंत्रेण तुल्यं इति चित्पत्यादिमंत्रव्याख्या ततो जलेनि
मग्नीभूय अघमर्षणमंत्रं त्रिरावर्त्तयेत् तत्राघमर्षणमंत्रस्य माहात्म्यं बौधायनः ऋतंच धा:
सत्यंचेत्यघमर्षणमंत्रं त्रिर्जले पठन् सर्वपापात्प्रमुच्यते व्यासः ऋतंचेति जपन्नप्सु स्नात्वा यमाम
रणांतिकं मनोवाक्कायजं सर्वं मर्षयेदघमर्षणमिति योगियाज्ञवल्क्यः त्रीणि लोकानि मां
स्तोन्दिद्विः पठेदघमर्षणं यथाश्वमेधावभृथ एवं तन्मनुरब्रवीत् तथा यथाश्वमेधः क्रतुरा
ट् सर्वपापापनोदकः तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनं हारीतः पातकोपपातकानां स
न्निपातेऽघमर्षणमेव जपेत् अथातः सर्वदैवपवित्राणामभवंतीत्यधिकारे वसिष्ठः स्नान शिव:

न

४०

क्रमस्तापात ४२
यथाश्वमेध इति पूर्ववत् यो
गियाज्ञवल्क्यः ४१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तीर्थावाहनं अस्यापि मंत्रस्य व्याख्यादिकमत्रैव मध्याह्नस्नाने लिखितत्वादिह पुनर्न लिखि
तमिति तत्रैवानुसंधेयमिति तीर्थावाहनानंतरं आपोहिष्ठेति तिसृभिर्मार्जनं कुर्यात् अ
स्यापि मंत्रस्य व्याख्यादिकं प्रातःस्नाने एव लिखितत्वादिह न लिखितमिति तत्रैवानुसंधे
यं एतन्मार्जनानंतरं चित्पतिरित्यादिमंत्रत्रयेण पुनर्मार्जनं तत्र प्रजापतिऋषिः प्रजाप
तिर्देवता यजुश्छंदो नास्ति यजमानपावने विनियोगः मंत्रो यथा ओं चित्पतिर्मा पुना
त्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः तस्य ते पवित्रपते पवित्रपूतस्य यत्कामः पुने तच्छके
यं अस्यार्थः चित्पतिः प्रजापतिः मां पुनातु पवित्रं करोतु केन पवित्रेण कुशेन किंभू
तेन अच्छिद्रेण अखंडितेन न केवलं कुशेन सूर्यस्य रश्मिभिः अपि मां पुनातु हे पवित्रपते पवि
त्राणां पूतं जनं ते तव अहं सूनुः तस्य मम किंभूतस्य पवित्रपूतस्य पवित्रेण पवित्रीकृतस्य यत्कामो
यदभिलाषी तच्छकेयं प्राप्नुयां किं तदभिलाषितं पुनेऽप्यात्मानं पावयामीत्यभिलाषितं अयं
वाक्यार्थः प्रजापतिना कुशसूर्यरश्मिभ्यां पावितस्य मम जलेनात्मानं पावयामीति यदभिल
षितं तत्राहं शक्तो भवामि चित्पतिशब्देन प्रजापतिरुच्यते तत्र प्रजापतिर्वै चित्पतिरिति श्रु

पाहि रक्ष अत्रापि पाहीति मध्यमपुरुषांतक्रियापदस्य मा कोत्तत्वान्मामिति कर्मपदं त्वमिति क
र्तृपदं चाध्याहरणीयं कस्मात्पाहि देवकृतैषः देवा हिंसारूपात्पापात् पुनः किंभूतात् गुरुरावाः
बहुपापफलप्रदानात्मकात् अत्रापि देवहिंसारूपपापोपदर्शनं पंचमस्यायत्नापनेयपापो
पलक्षणार्थं अयमत्रवाक्यार्थः यतो मया वैश्वदेवाद्यकरणपापं प्रत्विजः सहकारिणः कृ
तादेवत्वेषणोऽपनीतं अतो हे अवभृथ त्वं मां देवहिंसारूपात्पापात् रक्ष यत्केनचिदुक्तमव
भृथस्नानमप्यापो करणीयं तत्रचतुपाद्य अवभृथे ह्याचरंतीति श्रुतिः प्रमाणत्वेनालीवितात
दयुक्तं अवभृथस्नानावभृथेष्टयोर्भिन्नत्वात् अनयाचक्रस्या अवभृथेष्टेरेव तु पाद्यचरणप्र
तिपाद्यते न त्ववभृथस्नानस्यापि गुरुरावाः इति गुरुपदं बहुत्वाच्च कराद्दान इत्यस्माद्धातो
र्मतिप्रत्ययनिपूर्वानिपश्चेतिवार्तिप्रत्यये कृते गुरुपर्वात्पचम्यारूपं देवरिष इति रिषा हिंसा
यामित्यस्मात् देवपर्वात्क्विपि कृते पंचम्यारूपं इत्य वभृथनिचुंपुणमंत्रव्याख्या ततः
समुद्रेते इति मंत्रेण चमनं अस्य च मंत्रस्य व्याख्यादिकमप्यपरिलिखितं प्रातःस्नानएव
लिखित्वाद् लिखितं इति तत्रैवानुसंधेयमिति इत्याचमनानंतरं इमं मे गंगे यमुने इति मंत्रेण पुन शिव
रपुनते ५.२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पानायइति विशेषणोवोरुच्यः इति शन्नोदेवीमंत्रव्याख्या ततोजलेनिमज्यमंत्रंपठित्वानिर्मज्जनात्
तत्रप्रजापतिऋषिर्यज्ञोदेवतायजुष्टाछंदोनास्तिजीषकुंभमज्जनेविनियोगः मंत्रोयथा अवभृ
थनिचुंपुणनिचेरुरसिनिचुंपुणः अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतंपुरुराव्णोदेव ३
१४ रिषस्पाहि अस्यार्थः हे अवभृथयज्ञसमाप्तिस्नानकिंभूतनिचुंपुणव्रलहादिभिरपिनीचैराव
र्थमाणंभवानीतिनिचुंपुणः त्वंनिचेरुरसित्वंनीचानपिरोषिअपादापसिपापंतपेत्यर्थः नि
चुंपुणअसिभवसिअशोतिसप्रमपुरुषदर्शनात् त्वामित्यध्याहृयते अहंएनःपापंअव
यासिषंअपनीतवानस्मि अत्रापिअवयासिषमित्यत्रअवइत्यनेनव्यवाहितेनसंबंधः उत्त
मपुरुषदर्शनात् त्वमित्यध्याहार्यं किंभूतमेनः देवकृतंदेवविषयेकृतंवैश्वदेवाकरणेन
१ कृतंकेरवयासिषंदेवैर्द्विदी... तेनोविहितैः किंचमर्त्यकृतमर्थेनअवयासिषं अत्रापि
अववेति अनंतराख्यितेनसंबंधः मर्त्यामनुष्याः तद्विषयेकृतंअतिथिपूजनेनकृतमि
त्यर्थः केरवयासिषंमनुष्यैर्युतकर्माणिक्रियतेभ्यतेः अत्रवैश्वदेवातिथिपूजनयोः उपादा
नंपंचमहायज्ञोपलक्षणार्थं यतोऽहंनित्यहोमादिकरणेनपापमपनीतवान् अतोमा
या

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सरं शिलान्यासः अकर्त्रे वो गृहाणां श्रवणे मृगे पौष्णे हस्ते च रोहिण्यां पुष्यादित्ये उत्तरा च [illegible] वास्तुप्रदीपे अधो
मुखैर्भैर्विदधीत वर्त्म शिलास्तंभे ऊर्ध्वमुखेश्च पट्टं तिर्यङ्मुखैर्द्वारकपाटयानं गृहप्रवेशो मृदुभि ध्रुवैश्च
लक्षैः स्नानं च पाकशयनं च भोज्यं गजालयं वाजिगृहं धनस्य देवस्य पूर्वादि दिशि क्रमेण मध्ये सभामस्य
निवेशनाय शिल्पिशास्त्रे कन्यासिंहे तुलायां भुजगपतिमुखं चैशमुकोणे निखातं वायव्ये स्याच्च दास्ये
त्वलिधनमकरे वह्निखातं वदंति कुंभे मीने च मेषे निरृति दिशि मुखं खातवायव्यकोणे मुखे वृष
मिथुनगते कर्कटे रक्षखातं तत्वचिंतामणौ यत्र देवगृहादीनां च चिंता कृतानोधिकं तत्रैव चिंतये वा
मानगुणान्यवाद्यादिकान् राजमार्तंडः आयव्ययौ मासशुद्धिं न गणागारे न चिंतयेत् शिलान्यासा
दिन कुर्यात्तु धागारे पुरातने व्यवहारतत्वे निषिद्धे पि काले पुत्रानुकूले शुभे दिने तृणकाष्ठगृ
हारंभे मासदोषो न विद्यते चंडेश्वरः पूर्णादि च षष्ठीयावत् पूर्वास्यं वर्जयेद् गृहं उत्तरास्यं न कुर्वीत
नवम्यादि चतुर्दशी अमावास्या षष्ठीयावत् पश्चिमाशां विवर्जयेत् नवम्यादौ न याम्यं यावत्
कृष्णचतुर्दशी ध्रुवं द्वाष्यवास्तवाकर्तव्यं वास्तुरोपणं सायाह्नवर्जे दिवसे रात्रौ त्वकामहा
नित्रां वा राहुः दक्षिणपूर्वे कोणे कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत् प्रथमां शेषाः प्रदक्षिणेन स्तंभ[illegible]वसम
न्याप्याः कालादर्शे वास्तुशास्त्रे खाते चैव शिलान्यासे वृषचक्रं प्रशस्यते नंद्यावर्त्त शान्तिरत्ने चतु
र्हस्तप्रमाणेन खातं वा गर्त्तसमं ततः कुंभोदकः सेचयेत् शान्तिपाठपुरःसरं ततईशानदिकुमार्गे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सात्वतंरत्नयंकजं सांद्रंच कुंभं स्थिरं शुभ्रकाश्वा वास्तुपूजनपूर्वकं कुंभोपरि शिलान्यासः कर्त्तव्यः स्तंभनंतरं अथगृह
प्रवेशः बृहस्पतिः नंदायां दक्षिणद्वारं भद्रायां पश्चिमेन तु जयायामुत्तरे द्वारं पूर्णायां पूर्वतो विशेत् वसिष्ठः कृ
त्वाग्रतः पृष्ठतो वामतोर्कं विप्रान्पूज्यानग्रतः पूर्णकुंभं हर्म्यं रम्यं तोरणास्रग्वितानैः शोभं स्वस्तिगीतवाद्यै
र्विशेच्च व्यवहारतत्त्वे सौम्यायने ष्पावणमार्गपौषजन्मर्क्ष लग्नोपचयोदयांशे वामंगतेर्के गृहवास्तुपू
जां कृत्वा विशेद्धस्तमभकूटशुद्धे वास्तुशास्त्रे लग्नात्प्रागादिनो दिक्षौ होरा शिनियोजयेत् एकमेकं
न्यसेत्कोणे सर्पवामं विचिंतयेत् वसिष्ठः चंद्रज्ञार्यसितेन वासरेषु श्रीकरस्तनमहार्घ्ये लाभदं सूर्यभू
जदिवसे स्थिरप्रदं किंतु चौरभयमचनिर्दिशेत् रत्नकोशे भध्येधनिष्ठामृदुवारुणेषु त्वापमुवदो
त्तरासु चोत्तरासु अक्षीणचंद्रे शुभदो नृपस्य तिथ्याविरिक्ते च गृहप्रवेशः नारदः प्रवेशो मध्यमो ज्ञे
यः सौम्यकार्त्तिकमासयोः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषु शोभनः एकपाटमनाधन्नमदत्तंव
लिभोजनं गृहं नाप्रविशेद्धीमांकरोहितं ततः प्रवेशस्तु वास्तुपूजां कृत्वा कार्यः जीर्णोद्धारे तथोद्याने तथा
गृहनिवेशने नवप्रसादभवने प्रसादपरिवर्त्तने द्वाराभिवर्द्धने तत्त्वप्रसादेषु गृहेषु च वास्तूप
शमनं कुर्यात्पूर्वमेव विचक्षणः इति मात्स्ये तत्रैव कृत्वाग्रतो द्विजवरानथ पूर्णकुंभं दध्यक्षताम्र
दलपुष्पफलोपशोभं दत्वा हिरण्यवसनानि तथा द्विजेभ्यो मांगल्यशांतिनिलयं स्वगृहं विशेच्च गृहो
क्तहोमविधिना बलिकर्म कुर्यात् प्रासादवास्तुशमने च विधिर्य उक्तः संतर्पयेत् द्विजवरानथ भक्ष्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

315

ओम् नि० सि० होमपूर्वकं पाणिकर्मणि शुद्धिः स्यादिति तस्मिन्नशुध्यति अलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोषे च संगते श्रियं सं-
४५ पूजनं कुर्यात् पाणिग्रहणमंगले हैमीं माषमितां पद्मां श्रीसूक्तेन विधिनार्चयेत् प्रपूज्य पादसंयुक्ता
अभिषेकं समाचरेत् अथैकक्रियानिर्णयः ज्योतिर्निबंधे बृहस्पतिः एकमातृकयोरेकवत्-
सरे पुरुषस्त्रियोः न समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते एतेनैकस्य पुंसो विवाहद्वयमेक-
दिने निषिद्धं मातृभेदाभावात् नारदः पुत्रोद्वाहात्परं पुत्रीविवाहो न ऋतुत्रये न तयोर्व्रतमुद्वा-
हात्मंडनादपि मुंडनं वराहः विवाहस्त्वेकजातानां षण्मासाभ्यंतरे यदि असंशयं त्रिभिर्वर्षै-
स्तत्रैका विधवा भवेत् मदनरत्ने वसिष्ठः दरभ्रातृविवाहकृत्यं स्वसुरैर्नेपाणिग्रहणं विधेयं
मदन षण्मासमध्ये मुनयः समूचुर्न मुंडनं नोपि कार्यं मृतदयवा दस्तत्रैव ऋतुत्रयस्य मध्ये वेद
स्याद्वस्य प्रवेशनं तद्वाहे कोदरस्यापि विवाहस्तु प्रशस्यते सारावल्यां फाल्गुने चैत्रमासे
तु पुत्रोद्वाहोपनायने भेदाद्वत्सरस्य कुर्वीत नर्त्तुत्रयविलंबने संहिताप्रदीपे ऊर्ध्वं विवा-
हात्तनयस्य नैव कार्यो विवाहो दुहितुः समार्धं अप्राप्य कन्यापक्षसुरालयं च वधूप्रवेशया-
त्वगृहं नचादौ मदनरत्ने वसिष्ठः छिन्नोमनंत्वेकगृहेपिनेष्टं शुभमेतुपश्चान्नवभिर्दिनै-
स्तु आवश्यकं शोभनमुत्सवो वा द्वारेथवाचार्यविभेदतो वा एकोदरस्थसुतानां नामि रामायनमः

५२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शांतिं विधाय गां दत्वा वाग्दानादि समाचरेत् पुनः शिवे शांतिं किं नाय करांतिः तथैव मेधातिथिः सं
कटे समनुप्राप्ते यात्रावत्वैव तयोगिरा शांतिं कृत्वा गणेशस्य कृत्वा तां शुभमाचरेत् प्रतिकूले न क
र्तव्यो गर्भे ह्यावहं तु त्रयं प्रतिकूले एकवर्षे त्वामित्याहुर्वृद्धिविवर्जिते प्रतिकूले सपिंडे तु स्या मासमेकं
विवर्जयेत् ज्योतिःसारे दुर्भिक्षे राष्ट्रभंगे च पित्रोर्वा प्राणसंशये प्रौढायामपि कन्यायां नानुकू
ल्यं प्रतीक्ष्यते मेधातिथिः पुरुषत्रयपर्यंतं प्रातिकूल्यं स्वगोत्रिणां प्रवेशाच्च निर्गमस्तद्वत्तथा मुंड
न मुंडने प्रेत्यकर्मणि निर्वत्य चरेन्नाभ्युदयक्रियां आचतुर्थं ततः पुंसि पंचमे शुभदं भवेत्
अथ रजोदोषनिर्णयः माधवीये प्रारंभात्प्राक् विवाहस्य माता यदि रजस्वला निवृत्तिस्तस्य
विज्ञेया सह स्वश्रुतिचोदनात् प्रारंभो नांदीश्राद्धात् नांदीमुखं विवाहादौ वित्यादिनात्तस्य
वप्रारंभोक्तेः मेधातिथिः चौले च व्रतबंधे च विवाहे यज्ञकर्मणि भार्या रजस्वला यस्य प्राय
स्तस्य न शोभनं वधूवरान्यतमयोर्जननी चेद्रजस्वला नस्याः शुद्धेः परं कार्यं मांगल्यं मनुर
ब्रवीत् वृद्धमनुः विवाहव्रतचूडासु माता यदि रजस्वला तदा न मंगलं कार्यं शुद्धे कार्यं शु
भे शुभः गर्गः यस्योद्वाहादि मांगल्ये माता यदि रजस्वला तदा न तत्प्रकर्तव्यमायुः क्षयं
करं यतः नांदीश्राद्धोत्तरं रजोदोषे तु कर्यादिकारिकासु सूतिकोदक्योः शुद्ध्ये गां दद्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

317

स्योदाहरणमिदं कर्मप्रोक्ता क्रियाध्याहरस्य तु स्यात्स्वं पचतीतिवैयाकिकाध्याहरतु
हरति सोदेइति । भ्रमस्य पूर्वकस्य तु सर्वाहमित्येति तिलेषु तैलमित्याद्युदाहरणव्यापकस्यो
दाहरणमाहु: चर्मणीत्यत्रेति प्राप्तिवदिकार्थमात्रइत्यर्थः दूरांतिकार्थेभ्यः इत्यस्योदाहरु
वर्ज्ज्यादधिकरणेव्युत्पादोध्याः क्रस्याभिषयस्येति इत इन्त तः शब्दोविषयोवर्ज्जितम
र्थस्य क्रांतस्यार्थः । भ्रमत्वाप्रिन्नोविषयइति षष्ठी । समासः विषयशब्देन
प्रकृतिरुच्यते क्रांतस्येनः प्रकृतित्वादिति । अधीतीव्याकरणइति भावेक्तप्रत्य
येनतइत्यादि भावक्तेतिकर्त्री रीतोक्ते पक्षाद्गणमूतक्रियया संवध्यमाने ।
तिसोविहरंगत्वात्सती व्याकरणमनमितिहितं कर्त्रीकत्वमिति वहुनीयाप्राप्तमा " स४
मधीतीव्याकरणइत्यादौतु कालकर्मणोः वहिरंगत्वादिहाग्रहणमिति सप्तम्य
भावः नचैवनत्रद्वितीयापित स्यादितिवाच्यं लक्षणानुरोधेन द्वितीयाविधानेव्या
त्रिपदाभ्रयणात एतत्रकौस्तुभेस्थितं साध्यसाध्यप्रयोजनेच यत्रार्थ्ज्ञानवि ४६

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

रेलाघवस्यानुकूलत्वात् अन्वर्थ्याहि न तृतीये वा नु रूढेन संज्ञाहितत्वात् न तल्यइति ^
तु लयासंभिन्नतुल्यः नैवयोध्यर्गे स्वादियतकला उपमावेति तोलनं तला आस्मिन्नेव
सूत्रे तोल ङेनिपातनान्साधुरिति माधवः उपमितिरूपमा आनत्क्षाव सगीइत्यङ्गीति
तमिति हितयोगे च स्वनाशिव च हितार्थमित्या मिथ्यपेवि कल्पइतिभावः व्याख्याना
दिति सूत्रे अर्थग्रहणेऽपि पष्चकृ निमित्तं तथा च दंद्ध राजाये न लघी शब्देन बहुव्रीहि
रितिभावः इति व्यती आधीयते स्मिन्निन्याधारः आधारोऽधिकरणमिति सूत्रे प्रकृता
८ धारेसुप संख्यानां धिकरणोपकर स्माधारः कर्तृकर्मद्वारा तयोः क्रियाधारः
निलभ्यते इयं च संज्ञा ता न क्रियाधारयो नेत भवति कलापांकत्वकर्म संज्ञाभावा
धिनत्वात् अतोऽप्च के कर्मधिकरणेति एवंच भूतले घट इत्यादौ आधारत्वेन क्रियाधा
रत्वो बोध्यः विवेति ततत्र्यसंहितायामिति सूत्रे भाष्ये स्पष्टं तथा मा सहद्व्यादध्यर्थसा
मीपिकमाधिकरणं च तुर्य मी यचेचाधिष्ठति कटे आस्ते इति कर्तृकर्मद्वारा क्रियाधा x

दधुपपघ्ने इति न तु नतिस्तथापि विशेष्यत्वेन त्वयं हेयान्ते स्यादिति चेत् अप्राप्तिरिति निमित्तपर्या
येति वर्णग्रहणस्य फलमाह रामेत्यादिना एतत् न वार्त्तिकेन षष्ठी हेतुप्रयोगे सर्वनाम्न
स्तृतीया चेति सूत्रद्वयं गतार्थमिति बोध्यं बहुलमसंदिग्धे गोत्रसाम्यं मन्त्र हं त्रिषु स्योपो
स ॥४१॥ दिगदेशकालस्त्वपः सोपीपर्यप्रत्ययः सोन स्यपि प्रत्यये स्ताति प्रभृतिरयं चन दंतेन योगह
त्वर्थः अन तु चोः स्तात्यनं तन बत्वेपि लघवानसेधेन अस्तात्यर्थे नेत्याहुः पंचम्या
अपवादः इति ततः पश्चात् स्ते स्ते चेति भाष्यप्रयोगात् पश्चात् शब्दयोगे तु पंचम्यपि
साधुः अस्मादेव भाष्यप्रयोगात् पश्चाच्छब्दे नाव्ययीभावो न भवति इति वक्ष्यते प्रत्ययग्र
हणं किं इह मा भूत् प्रागग्रामात् प्रत्यग्ग्रामात् कृतेपि प्रत्ययग्रहणे कुतो नेति चेदत्राहुः
कैयटादयः प्रत्ययग्रहणसामर्थ्यं त्रिपमार्गे प्रत्ययमात्रे प्रत्ययग्रहणार्थं विज्ञास्यते कृते
लुपे प्रत्ययलक्षणस्याभावः अन्यारादी त्यत्रांचूत्तरपदस्यापीदं प्रयोजनं मन्त्र ननुत्तरस्या
न्यमतत्त्वमेव प्रयोजनं त्वादिति प्रत्ययग्रहणं प्रयोजनमिति मनोरमायां स्थिते तत्रइति

चिंत्य ५ न ५ ३०

भवति शेषषष्ठ्याः समासेऽन्तोदात्तत्वं २४ ना

ष्ट्याः समासे बोध्यानि तत्र चकारः कर्तृकर्मणोः कृति कारके स्यादिं कृदन्त रूपदं प्रकृति स्वरेण म

ध्योदात्तत्वं स्यात्तद्धितं तत्पाञ्च स्वरार्थं यम ... निषेधः किंच मानुः स्तनानित्यादौ

समासाभावेऽपि फलं नहि तत्र कर्तृकर्मषष्ठी तल्लभ्यते न लोकेति निषेधात् ॥ आह च तिक्तापान

विविषया षष्ठी च प्रतिषेध्यते शेषलक्षणा या षष्ठ्या समासः स तत्र नेष्यत इति तानवमतोरसा

यां स्थिते षष्ठी हेतु ॥ अत्र हेतुशब्दानुवर्तते तदाह हेतौ द्योत्ये इति ॥ अन्नस्येति हेतावित

तीया या प्राप्ता यतनेन षष्ठी हेतुप्रयोगे किं ॥ अन्नेन वसति हेतौ द्योत्ये किं ॥ अन्नशब्दा

त् षष्ठी यथा स्यादित्येके ॥ अन्नस्य हेतो रसुभुंजानमः स्तत्र युक्त ... षष्ठी तृतीयेन स्या

मित्याह ... सर्वनाम्नस्तृतीया च ... सर्वनाम्न इति प्रयोगापेक्षया षष्ठी वंच

म्यां तु हेतुशब्दात् षष्ठी तृतीये न स्यातामिति प्राप्ते नाह सर्वनाम्नो हेतुशब्दस्येति

कस्माद्भवति तेनापेक्षायां ॥ अर्थात् सर्वनाम्नो हेतुमात्रमिति ... ॥ अत्र स्यानवृक्तः ... घ२५

पि सर्वनाम्नः इति पदसंबंधं च नानावयपि हेतुशब्दस्य विशेषणत्वे सामानाधिकरण्या

द्वितीयभावषष्ठांशयुक्तः द्वितीयतृतीयभावयोः संधिः स्यात् अयं षष्ठांशयुक्तस्तृतीयभावः स्यात् अयं षष्ठांशयुक्तस्तृ-
तीयचतुर्थभावयोः संधिः स्यात् एवं त्रयः ससंधयो भावा जाताः तदनंतरं अग्रे त्रयः ससंधयो भावाः साध्याः त-
द्यथा पूर्वनीतषड्भूमं रूपमध्ये संशोध्य अनेन राश्यादिना सुखभावो युक्तश्चतुर्थपंचमभावयोः संधिः स्या-
त् अयमेव संधिः पुनस्तेन युक्तः पंचमभावः अयं तेन युक्तः पंचमषष्ठभावयोः संधिः स्यात् अयं तेन युक्तो
षष्ठो भावो भवति अयं तेन युक्तः षष्ठसप्तमभावयोः संधिः स्यात् एवं भावसंधिनि प्रयोजनमाह खेटे भाव
इति एवं षट् ससंधयो भावा जाताः एते भार्धयुक्ता भार्द्धषड्राशयस्ते युक्ताः संतः अवशिष्टषड्भावाः ससंधयः।
स्युः एवं भावसंधिनि प्रयोजनमाह खेटे भावइति यो ग्रहो यद्भस्थो भवति स चेद्भावस्य राश्यंशकलाविकला-
भिस्तुल्यः स्यात् तदा पूर्णः तद्भावस्य शुभमशुभं वा फलं पूर्णं विंशतिविश्वात्मकं प्रददाति संधितुल्ये ग्रहे शू-
न्यफलं भवति २७ भुक्तमिति भुक्तभोग्ययदिष्टकालनाडीभ्यो लेभ्यो न्यूनं स्यात् तदेष्टनाडीपलानि त्रिंशद्गु-
णितानि कार्याणि सायनसूर्यस्य राश्युदयेन भाज्यानि फलं लवाद्यं ग्राह्यं हीनं भुक्तं भास्करे कार्यं तद्यथा यदा
रवेर्भुक्तमानितं भवति तदा लवाद्यं फलं सूर्यहीनं कार्यं यदा भोग्यमानीतं भवति तदा लवाद्यं फलं सूर्ये म-
ध्ये युक्तं कार्यं तत्तल्लग्नं स्यात् रात्रौ लग्नसाधनं चेत् क्रियते तदा राशिषट्कयुतात् रवेः सकाशात् लग्नं साध्यं रात्रौ
दशमलग्नसाधनेपि राशिषट्कयुतात् रवेः सकाशात् भुक्तभोग्यं साध्यं २५ अत्रोदाहरणं अस्य जन्मभूमौ उद-
याः तात्कालिकोर्कः २।७।३०।६ अयनांश १९।२६ भुक्तांशाः ४।२२।५१।५६ अस्य भोग्यांशाः ७।८।५४ मकरस्य राश्युदय
यो २९८ गुणितः १२।११।२२।१२ अयं त्रिंशद्भक्तः जातो भोग्यकालः ०।२२।४४ अयं इष्टघटि १२।१९ पलेभ्यः

२

७३९ शोधित: शेषं ८९।०।३।३६ मकरस्याग्रे कुंभोदय: २३९ शेषाच्छोधिते शेषं ४५।०।३।३६ कुंभादग्रे मीनोदय: २०३
शेषाच्छोधिते शेषं २५५।३।३६ मीनादग्रे मेषोदय: २०३ शेषाच्छोधिते शेषं ५२।३।३६ मेषादग्रे वृषोदय: २३९ अ
यं शेषान्न शुध्यति अत: शेषं ५२।३।३६ खआहतं १५७९०।३।० अशुद्धोदयेन २३९ भक्तं लब्धं अंशादिकं ६६।५।
१९ इदं अशुद्धस्य वृषस्य मेषादुत्तरस्य राशिसंख्यायुक्तं १।६६।५।१९ इयं सायनांशै: १।२६।२६ हीनं जातं लग्नं ०।२०।१।
१६ राशिषट्कयुतं जायाभुवनं ६।२०।१।१६ अथ दशमलग्नसाधनं तत्र लंकोदय: दिनार्द्धं १३।१४ आदिनगतघ
टिमि १०।१९ ३ हीनं जातं पूर्वं नतं ०।२५।३ अयमिष्टकाल: लंकोदयै: कृत्वा सायनार्काद्भुक्तभागा: गृ
हीया: उपरितनांक: त्रिंशद्गुणित: लब्धं भुक्तकाल: जातो भुक्तकाल: २०१।४० अयमिष्टघटीभ्यो २५।३ न शुद्ध
मत: शेषपलं २५।३ त्रिंशद्गुणितं ७५९० लंकोदयेन मकरे मानत: पलेन २२३ भक्तं फलं लवादिकं ३।२२।१६ इदं सायना
दिसूर्यमध्ये ९।०।२३।१६ हीनं जातं दशमलग्नं ८।५।४।० इदं राशिषट्कयुक्तं सुखभवनं ३।५।४।० लग्नहीनं चतुर्थभा
वस्य शेषं १।१६।५७।१४ इदं षड्भक्तं लब्धं राश्यादि ०।२५।४९।३४ अनेन युक्तं लग्नं जातो लग्नस्य विरामसंधि १।०।५९
।५३ अयं षष्ठांशेन युतो जातो द्वितीयभाव: १।१३।४५।१३ अयं षष्ठांशेन युतो जातो द्वितीयभावस्य संधि: १।२६।३५।० एवम
ग्रेपि विज्ञेयं एते राशिषट्कयुता अवशिष्टा: षट्संधयो भावा जाता: श्लोक: खेटे संधिद्वयान्तस्थे फलं तद्भावजं भवेत् हीने

ल	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	ध	क	आ	व
०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११
२०	१३	९	५	६	१३	२०	१३	९	५	६	१३
१	४५	२९	४	२६	४९	१	४५	२८	४	२६	४९
१६	३	४४	०	४६	३	१६	३	४४	०	४६	३२
सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं
१	७	२	९	४	६	०	७	८	९	१०	१०
[illegible]	२६	२२	३	२६	०	२६	२६	२१	२२	२६	०
५९	४९	१९	२२	३९	५९	५९	३९	१८	२८	३९	५९
५६	७	२१	१८	९	५	५५	७	२१	२३	९	५५

अयनांशोदय:	अयलंकोदय:
मी ० मे २०	मे २७८ मी
	वृ २९९ कुं
	मि ३२३ म
	क ३२३ ध
	सिं २९९ वृ
	कं २७८ तु

धिके द्विसंधिस्थे भवेत्पूर्वापरे फलं टीका यथा
हि तनुभावसंधे: सकाशाद्दधिके सति धनुभावसं
धे: सकाशान्न्यूने सति चेद्यदा ग्रहो धनभावे वर्त्तते धनभा
वजं फलं भवेत् तथा तनुभावसंधे: सकाशाद्धीने
तदा तनुभावेस्य फलं यदा द्वितीयभावसंधे:
सकाशाद्दधिके तदा तृतीयभावस्य तृतीयभावफलं दद्या
दित्यर्थ: २६ श्लोक: ग्रहसंध्यन्तरं कार्यं विसंध्यान्तरेण
तत्र भजेत् भावसंध्यन्तरेणाप्तं फलं विंशोपका: स्मृता:

३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar ... USA

एवं जाग्रत्स्वप्नप्रपंचोपि मय्यपि माया विजृंभितः ५

प्र०टी० ॥ ६ ॥ तत्वानु० यो मद्भक्तः स मे प्रिय इति अत्र जीवन्मुक्त एव भक्त उच्यते प्रकाशं च प्रवृत्तिं चेत्यादिभिर्गुणातीत

१ लक्षणमुच्यते इत्थं तेन जीवन्मुक्तो दर्शितः इति गीतायां निराशिषमनारंभं निर्नमस्कारमस्तुतिं

क्षीणं क्षीणकर्माणं तं देवा ब्राह्मणं विदुरिति महाभारते यथा स्वप्नप्रपंचोयं मयि माया विजृंभितः

इति यो वेदवेदांतैः सोतिवर्णाश्रमी भवेदिति पुराणे सेयं जीवन्मुक्तिः तत्त्वज्ञानवासनाक्षयमनो

नाशाभ्यासात् सिद्ध्यति तत्र तत्त्वज्ञानस्याभ्यासो नाम पुनः पुनः केनाप्युपायेन तत्त्वानुसंधानं तदुक्तं

तच्चिंतनं तत्कथनमन्योन्यं तत्प्रबोधनं एतदेकपरत्वं च ब्रह्माभ्यासं विदुर्बुधा इति यद्यपि तत्त्वज्ञानाभ्या

सोपि वासनाक्षयमनोनाशाभ्यासोपेक्षितः तथापि विविदिषासंन्यासिनः सदुपसर्जनभूतः श्रवणाद्य

भ्यास एव प्रधानः विद्वत्संन्यासिनस्तु तत्त्वज्ञानाभ्यास उपसर्जनभूतः वासनाक्षयमनोनाशाभ्या

सः एव प्रधानः चित्तविश्रांतिहेतुत्वात् इत्यविरोधः कृतोपास्तिकस्य मुख्याधिकारिणस्तदपेक्षाभा

वेप्यकृतोपास्तेरस्मदादेस्तदभावे चित्तविश्रांत्यभावात् उत्पन्नमपि तत्त्वज्ञानं विषयाबाधात्

भासरूपमज्ञाननिवर्तकमप्यसंभावनादिसंभावान्न तत्सुखकरमिति वासनाक्षयमनोनाशाभ्यासो

पेक्षितः वासनासामान्यलक्षणं तद्भिन्नानां तस्य योजनं तल्लक्षणं च वशिष्ठश्चाह दृढभावनया त्यक्त

पूर्वापरविचारणं यदादानं पदार्थस्य वासना सा प्रकीर्तिता वासना द्विविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलि

नातथा मलिना जन्महेतुः स्याच्छुद्धा जन्मविनाशिनी अज्ञानसुघनाकारा घनाहंकारशालिनी

स्यात् पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता मलिना वासना बुधैः पुनर्जन्मांकुरं त्यक्त्वा स्थिता संभृष्टबीजवत् देहार्थं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

ॐ सा च मुक्तिर्द्विविधा विदेहमुक्तिर्जीवन्मुक्तिश्चेति तत्र तत्त्वज्ञानिनो भोगेन प्रारब्धकर्मक्षये वर्त्तमानशरीर
पाते विदेहमुक्तिः तदुक्तं भोगेन त्वितरे क्षपयित्वा संपद्यत इति अन्ये तु भाविशरीरानारंभो [illegible] विदे
हमुक्तिः सा च ज्ञानोत्पत्तिसमकालं ज्ञानेनाज्ञाननिवृत्तेः संचितकर्मणां नाशात् आगामिकर्मणा
मश्लेषाद्भोगेन प्रारब्धक्षयात् शरीरांतरारंभकस्यासंभवात् भाविशरीरानारंभ[illegible]स्य ज्ञान
समकालत्वं युज्यते तदुक्तं तीर्थे श्वपचगृहे वा नष्टस्मृतिरपि परित्यजन्देहं ज्ञानसमकाल
मुक्तः कैवल्यं याति [illegible]हतशोक इति एवं वेदार्थांश्चक्रुः श्रवणादिभिरुत्पन्नसाक्षात्कारस्य
विद्वत्संन्यासिनः कर्तृत्वाद्यखिलबंधप्रतिभासनिवृत्तिः जीवन्मुक्तिः भोगादृक्प्रारब्धप्राब
ल्येपि योगाभ्यासेन तदभिभवसंभवात् प्रारब्धापेक्षया योगाभ्यासस्य प्रबलत्वात् अन्यथा पु
रुषप्रयत्नवैयर्थ्येन चिकित्साशास्त्रमारभ्य मोक्षशास्त्रपर्यंतस्यानारंभप्रसंगात् अत ए
व पुरुषप्रयत्नस्य साफल्यमाह वशिष्ठः आबाल्यादलमभ्यस्तैः शास्त्रसत्संगमादिभिः गु
णैः पुरुषयत्नेन सोर्थः संप्राप्यते हित इति तत्र श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणवचनानि प्रमाणा
नि विमुक्तश्च विमुच्यत इति श्रुतिः यो जागर्ति सुषुप्तिस्थो यस्य जाग्रन्न विद्यते यस्य निर्वास
नो बोधः स जीवन्मुक्त उच्यते इति वासिष्ठे प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थ मनोगतान् आ
त्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च निर्ममो निर
हंकारः समदुःखसुखः क्षमी संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः मय्यर्पितमनोबुद्धि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Ha[...] US[...]

षु ते मदीया इति मैत्री दुःखिप्राणिषु कृपया ममदुःखं मास्तु देवमन्येषामपि दुःखं मा भूदिति करुणा पुण्य
कारिषु हर्षेण मुदितां पापिषूपेक्षां च भावयतो भावनां कुर्वतः रागद्वेषासूयामदमात्सर्यादिनिवृत्त्या
चित्तप्रसादो भवतीति तथा दैवीसंपदभ्यासेनासुरीसंपन्निवृत्तिः दैवीसंपद्भगवता दर्शिता अभयं
सत्वसंशुद्धिरित्यारभ्य दैवीमभिजातस्येत्यंतेन अमानित्वादिनोक्ताः अमानित्वादिधर्माभ्यासेन तद्वि
परीतमानादयो नश्यंति तथा च मैत्र्यादिवासनासंकल्प्य पूर्वैकैस्थ्यस्थानंतरमजिह्नत्वादिधर्मानभ्यसेत्
अजिह्नत्वादयो दर्शिताः अजिह्नः षंडकः पंगुरंधो बधिर एव च मुग्धश्च मुच्यते भिक्षुः षड्भिरेतैर्न संशयः
यः ऽदृष्टमिष्टमिदं नेति योऽश्नन्नपि न सज्जते हितं सत्यं मितं वक्ति तमजिह्नं प्रचक्षते अद्यजातां यथा नारीं तथा
षोडशवार्षिकीं शतवर्षां च यो दृष्ट्वा निर्विकारः स षंडकः भिक्षार्थमटनं यस्य विण्मूत्रकरणाय च योजनान्न परं
याति सर्वथा पंगुरेव सः तिष्ठतो व्रजतो वापि यस्य चक्षुर्न दूरगं चतुर्युगां भुवं मुक्त्वा परिव्राट् सोऽन्ध उच्यते
हिताहितं मनोरामं वचः शोकावहं च यत् श्रुत्वापि न शृणोतीव यो बधिरः स प्रकीर्तितः सान्निध्ये विषयाणां
च समर्थोऽविकलेंद्रियः सुप्तवद्वर्तते नित्यं स भिक्षुर्मुग्ध उच्यते तदनंतरं चिन्मात्रवासनामभ्यसेत् नामरू
पात्मकस्य जगतस्तैत्तस्य कल्पितत्वेन असत्वतः सत्तास्फुरणशून्यतया चेतन्यसत्तास्फुरणपूर्वकमेव सत्तास्फु
रणं भवति तत्र नामरूपे मिथ्यात्वनिश्चये नोपेक्ष्य चिन्मात्रोऽहमिति भावयेत् सेयं चिन्मात्रवासना द्विप्रकारा
कर्तृकर्मकरणानुसंधानपूर्विका केवला चेति तत्र सर्वं जगच्चिन्मात्रमहं मनसा भावयामीति क्रियमाणप्रथ
मा सा संप्रज्ञातसमाधिकोटावंतर्भवति कर्तृकर्मकरणानुसंधानरहिता चिन्मात्रोऽहमिति भावना केवला ए
तदेव शुक्रं प्रति बलिना पृष्टं किमिहास्तीह किंमात्रमिदं किंमात्रमेव च कस्त्वं कोऽहं कणेन वालोऽस्मि तदाशुमे

ध्रियते ज्ञातज्ञेयाश्च हेतिचोच्यते इति तत्र मलिनवासनाजन्महेतवोनेकप्रकारा दर्शिताः लोकवासनयाजं
तोर्देहवासनयापि च शास्त्रवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते इति दंभोदर्पोभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव
च अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थसंपदमासुरीमिति च योषिद्धस्त्वादिविषयाभिलाषाश्च मलिनवासना
दृष्टव्याः विवेकदोषदर्शनसत्संगासेविनिषिद्धत्यागप्रतिकूलवासनोत्पादनेन तु क्षान्तं मलिनवासनानाम
न्तःकरणगतानां अनुत्पादो वासनाक्षयाभ्यासः तथैव च वसिष्ठाद्यैर्निदर्शितं दृश्याभ्यासं स्वबोधेन रागद्वेषा
दितानवे रतिर्घनोदिता या तद्बोधाभ्यासं विदुर्बुधा इति असंगव्यवहारित्वाद्भवभावनवर्जनात् शरी
रनाशदर्शित्वाद्वासना न प्रवर्त्तते इति च दुःखं जन्म जरा दुःखं दुःखं मृत्युः पुनः पुनः संसारमण्डलं दुःखं प
च्यंते यत्र जंतवः इतीति दोषनिःसंगता मुक्तिपदं यतीनां संगात्समग्राः प्रभवंति दोषाः आरूढयोगोपि
निपात्यतेधः संगेन योगी किमुताल्पसिद्धिरिति विष्णुपुराणे तथा भागवतेपि संगं त्यजेत मिथुनव्रतिनां
मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिंद्रियाणि एकश्चरेद्रहसि चित्तमनंत ईशे युंजीत तद्व्रतिषु साधुषु चे
त्प्रसंग इति स्त्रीणां स्त्रीसंगिनां संगं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् क्षेमे विविक्त आसीनश्चिंतयेन्मामतंद्रित
इति च महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारं योषितां संगिसंगं महांतस्ते समचित्ताः प्रशांता विमन्यवः
सुहृदः साधवो ये इति च तत्संगे पातित्यमाह योषिद्धिरण्याभरणांबरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढः प्रलो
भितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतंगवन्नश्यति नष्टदृष्टिरिति प्रतिकूलवासनामैत्र्यादिवासनाः ताश्च दर्शिताः मै
त्रीकरुणामुदितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसादनमिति अस्यार्थः सुखिष्वपि

मे॰ टी॰ ष्यमाणाद्रेः अमरः भो मेघ भवतः तव पस्य गिरेः संयोगं मेलापकं एत्य प्राप्य स्नेहव्यक्तिर्भवति स्नेह
॥ ६ ॥ स्य व्यक्तिः स्नेहव्यक्तिः कः काले काले प्रावृट्काले किं कुर्वतः उष्णं बाष्पं मुंचतः त्यजतः अयं अर्थः सं
तप्तस्य गिरेः तव आशानिजदृष्ट्वा बाष्पोद्गमः स्वभाव एव भवति कीदृशं बाष्पं चिरविरहजं चि
रविरहाज्जातः चिरविरहजः तं अत्र परिकरो नामालंकारः ॥१२॥ मूल ॥ अद्रेः शृंगं हरति पव
नः किंस्विदित्युन्मुखीभिर्दृष्टोत्साहश्चकितचकितं मुग्धसिद्धांगनाभिः ॥ स्थानादस्मात्स
रसनिचुलादुत्पतोदङ्मुखः खं दिङ्नागानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान् ॥१४॥ टीका
॥ हे मेघ अयं पवनः स्वित् इति वितर्के अद्रेः पर्वतस्य शृंगं शिखरं हरति किं उत्पाटयति किं
कीदृशस्त्वं मुग्धसिद्धांगनाभिः चकितचकितं यथास्यात्तथा दृष्टोत्साहः दृष्टः उत्साहः पतनोद्यमो यस्य
सः दृष्टोत्पतनोद्यमः चकितात् चकितं कीदृशीभिः मुग्धसिद्धांगनाभिः ऊर्ध्वीकृतमुखीभिः उत्त
र्द्ध्वं मुखं यासां ताः उन्मुख्यः ताभिः भो मेघ अस्मात् स्थानात् उदङ्मुखः उत्तराभिमुखः खं आकाशं
उत्पत ऊर्द्ध्वं गच्छ त किं [illegible] कुर्वन् पथि मार्गे दिङ्नागानां दिशां नागाः हस्तिनः तेषां स्थूलहस्तावलेपान्
परिहरन् स्थूलाः ये हस्ताः शुंडादंडाः तेषां अवलेपाः गर्वाः तान् वामंदाकिन्याः पयः आदाय पंड्र

राम
॥ ६ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

लिंध्रातपत्रां कर्तुं विध्यातुं प्रभवति समर्थः स्यात् उद्भूतानि उच्छिलिंध्राण्येव आतपत्राणि छत्रा
णि यस्यां सा कथंभूताः राजहंसाः मानससरसः समुत्कंठिताः कैलाशाश्रयत्वात् मानसस्य
इति भावः अत्रांतरे मनोऽनुरागयुक्ताः वामा नमापउत् उद्धं कंपितरोचे बांते वातन्ती योऽर्थः मा
नसंज्ञा सरः तं प्रति उत्कंठिताः पुनः एतत् ये मानसोत्काः ते मंदगतयो न भवंति यस्य पि सहायाः सं
पत्स्यंते अत्र वीजेवम भविष्यंति ततः किं तैः सार्द्धं ॥ किंपर्यंतं कैलाशं यावत् सहाया भविष्यंति ॥ निःपा
थेयं खात्मानं ताडयिष्यंति अत एवानिःशंबलाः जंतुं न शक्ष्यंते कथंभूताः राजहंसाः विशकिशलय
छेदपाथेयवंतः अनुमानालंकारः ॥ १२ ॥ मूल ॥ आपृच्छस्व प्रियसखममुं तुंगमालिं
ग्य शैलं वंद्यैः पुंसां रघुपतिपदैरंकितं मेखलासु ॥ काले काले भवति भवतो यस्य संयोगमेत्य
स्नेहव्यक्तिश्चिरविरहजं मुंचतो बाष्पमुष्णं ॥ १३ ॥ टीका ॥ भो मेघ अमुं अग्रे वर्त्तमानं तुंगं उच्चं
शैलं आलिंग्य आलिंगनं कृत्वा आपृच्छस्व गमनानुज्ञां संवादय परितापक शैलोयं कीदृशं
अमुं प्रियसखं प्रियश्चासौ सखं च प्रियसखः तं प्रियसखं पुनः कथंभूतं शैलं पुंसां वंद्यैः पूजनी
यैः रघुपतिपदैः रामपदैः अंकितं चिह्नितं कासु चिह्नितं मेखलासु पर्वतमध्यभागेषु मेखला म
विशानां किशलयानि तेषां छेदाः खंडास्त एव पाथेयं शंबलं येषां ते विशकिशलयछेदपाथेयवंतः ॥ ६

भो मेघ त्वया स्व तापोपशम द्वारा सखं आपादितं इत्यर्थः १

मे॰टी॰ ॥८॥

नकस्येव वर्हेण मयूरपिछेन विष्णोरिव कथंभूतस्य विष्णोः गोपवेषस्य गोपानां
वेषो यस्य स तस्य कीदृशेन वर्हेण स्फुरितरुचिना स्फुरिता रुचिर्यस्य तत्तेन। पुनः
कथंभूतं वपुः येन धनुःखंडेन यथा मेचकत्वं। विष्णोः कृष्णस्य चतुरवनितानेत्रोपां
ततां प्राप्यस्य इति किमु वक्तव्यं अत्र उपमालंकारः॥१५॥मूल॥त्वय्यायत्तं कृ
षिफलमिति भ्रूविकारान् अभिज्ञैः प्रीतिस्निग्धैर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः सद्यः
सीरोत्कषणसुरभि क्षेत्रमारुह्य मालं किंचित्पश्चाद्व्रज लघुगतिर्भूय एवोत्तरेण॥
१६॥टीका॥हे जलद भूय एव पुनरेव उत्तरेण उत्तरां दिशं व्रज गच्छ कीदृशः त्वं ल
घुगतिः लघ्वी गतिर्गमनं यस्य स शीघ्रगमनः च किंचित् पश्चात् पश्चिमदिग्भा
गाश्रितः किं कृत्वा मालं ग्रामांतरांटवी क्षेत्रं आरुह्य तस्य उपरि स्थित्वा पुनः किंभू
तस्त्वं जनपदवधूलोचनैः पीयमानः सादरं अवलोक्यमानः जनपदानां ग्रा
मीणानां वध्वः तासां लोचनानि तैः ग्राम्यत्वात् कटाक्षादिवर्जितैः प्रेमार्द्रैः पुनः
१ ग्रामसीमानां अपि प्रदेशे भविष्यसि इत्यर्थः किं भूतैः जनपदवधूलोचनैः प्रीतिस्निग्धैः प्रीत्या स्निग्धानि तैः

329

राम ॥८॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पफूत्कारैः गजाः एव वर्षंति न मेघाः इति गर्वाः तान् वा अथवा स्थूलाः अस्सूक्ष्मा ये
हस्ताः तैः अवलेपाः चंदनादिचर्चाः ताः परिहरन् मुग्धः सुंदर मूर्द्धयोः अमरः मुग्धा
नांलक्ष्मसीं आह अभ्रं गिरिष्टं जं अभिमन्यमानानां किंभूतान् स्यात् नात् सरसा
सघनाः वाससा अस्वक्षान्निचुलावेतसवक्षापत्र ततत स्मात् संदेहो अलंकारः ॥
२४॥ मूल ॥ रत्नछाया व्यतिकर मिव प्रेक्ष्य मेतत्पुरस्ताद्वल्मीकाग्रात्प्रभवति
धनुःखंडमाखंडलस्य येन श्यामं वपुरतितरां कांतिमापत्स्यते ते बर्हेणेव स्फुरित
रुचिना गोपवेषस्य विष्णोः ॥ २५ ॥ टीका ॥ हे जलद ते तव वपुः शरीरं अतितरां अत्य
र्थं कांतिं शोभां आपत्स्यते प्राप्स्यति किंचंभूतं वपुः यतः एतत् वपुः पुरस्तात् अग्रतः प्रे
क्ष्यं दर्शनीयं किमिव प्रेक्ष्यं रत्नछाया व्यतिकर मिव पंचवर्णरत्नवत् । रत्नानां छा
यादीप्तयः तासां व्यतिकरः परस्परसंपर्क मिव भो मेघ । आखंडलस्य पुरंदरस्य
धनुःखंडं वल्मीकाग्रात् प्रभवति एकवर्णे श्यामकांतिं आपत्स्यते यद् उक्तं तत्राह के

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उपप्लवः उपद्रवो येन स तं हे मेघ ऽमुमेवऽर्थंऽर्थांतरेणाद्दर्शयति पतः क्षुद्रोऽपि नीचो
पि मित्रे प्राप्ते समागते विमुखो न भवति य सा द्विमुखो न भवति यः तथोच्चैः तथावि
धः आम्रकूटसदृशः पुनः किं किमर्थं संश्रयाय निवासाय कया प्रथमसुकृतापेक्ष
या प्रथमं यो सुकृतता चेष्टा तया ऽस्ति स्थिर लंकारः ॥१७॥ मूल ॥ पाठंतरेणाह प्र
ध्वक्लांतं प्रतिमुखगतं सानुमानाम्रकूटस्तुंगेन त्वां जलद शिरसा धारयिष्य
त्यवश्यं आसारेणात्वमपि शमयेत्तस्य नैदाघमग्निं सद्भावार्द्रः फलति न चि
रेणोपकारो महत्सु ॥१८॥ टीका ॥ हे जलद आम्रकूटः अयं पर्वतः पर्वत
विशेषः त्वां मेघं शिरसा मस्तकेन धारयिष्यति ऽवश्यं निश्चितं हे मेघ त्वमपि
तस्य आम्रकूटस्य अग्निं शमये शांतिं नयकेन आसारेण धारासंपातेन किं
भूतं ऽग्निं नैदाघं निदाघे भवं नैदाघं किं भूतः आम्रकूटः सानुमान सानू
नि शिखराणि विद्यंते यस्मिन् किं भूतं त्वं अध्वक्लांतं अध्वनि मार्गे क्लां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

किंभूतैः भ्रूविकारानभिज्ञैः भ्रूविकारेषु अनभिज्ञानि भ्रूविकारानभिज्ञानि
तैः इतीति किं अतः कारणात् भोमेघ क्षेत्रं फलं कर्षणास्य फलं त्वयि आयत्तं अधी
नं कथंभूतं मालं सद्यः सीरोत्कषणात् सुरभिक्षेत्रं सद्यस्तत्कालं सीरोत्कषणेन हलाकर्षणेन सुरभी णि सुगंधीनि क्षेत्राणि यत्र तत् अत्र हेतुरलंकारः ॥१६॥ मूल॥
त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्द्ध्ना वक्ष्यत्यध्वश्रमपरिगतं सानुमानाम्र
[illegible] कूटः । नक्षुद्रोपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मि
त्रे भवति विमुखः किं पुनर्यस्तथोच्चैः ॥१७॥ टीका॥ पथि विश्रामव्याजेन प्रलोभयन्
ह हे मेघ अयं आम्रकूटः पर्वतविशेषः त्वां मूर्द्धा मस्तकेन वक्ष्यति धारयिष्यति सा
धु सम्यक् यथा भवति तथा कीदृशः आम्रकूटः सानुमान् सानूनि शिखराणि विद्यं
ते यस्मिन् किंभूतं त्वां अध्वनि मार्गे श्रमं परिगतः प्राप्तः तं पुनः किंभूतं त्वां आसा
रप्रशमितवनोपप्लवं आसारेण धारासंपातेन प्रशमितः शांतिं प्रापितः वनस्य

कूटोऽस्त्री शिखरं शृंगं इत्यमरः ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मे०टी०
।।१०।।

कैः काननाम्रैः आम्राणां काननानि वनानि काननाम्राणि तैः किंभूतैः का
ननाम्रैः परिणतफलद्योतिभिः परिणतानि परिपक्वानि यानि फलानि तैः द्योतं
त इति तैः वा काननेषु आम्राः तैः किंभूते त्वयि स्निग्धा अस्रदशा पावेशात स्या
समानो वर्णो यस्य ... स तस्मिन् आम्रकूटः क इव एतेन भुवः कामिनी त्व
कपनं स्तनं अथवेशाम् अवस्थाम् इति अप्रनेन पदेन भुवः भूमेः स्तन इव कं मध्ये
मध्यप्रदेशे कीदृशः स्तनः श्यामः मेचकः पुनः कीदृशः अप्रबलः शेषविस्तारे
पांडुः गौरवर्णः कीदृशः स्तनः शेषविस्तारपांडुः स्तनोपि शेषविस्तारपांडु
र्भवति सोपि मध्ये श्यामः अत्रोपमा अलंकारः ।।१९।। मूल ।। स्थित्वा तस्मिं
न् वनचरवधूभुक्तकुंजे मुहूर्तं तोयोत्सर्गाद्द्रुततरगतिस्तत्परं वर्त्म तीर्णः
रेवां द्रक्ष्यस्युपलविषमे विंध्यपादे विशीर्णां भक्तिच्छेदैरिव विरचितां भूतिमं
गे गजस्य ।।२०।। टीका ।। इदानीं गंतुः प्रोच्चनार्थं विधिबं सरितं उपदिशा

333

राम
।।१०।।

तः खेदेन परिवृतः तं पुनः किंभूतं त्वां प्रति मुखगतं सन्मुखगतं किंभूतेन शिरसा तुं
गेन उच्चेन भो मेघ महांतपुरुषेषु महत्सु उपकारः चिरेण न फलति किंतु वेगे
न फलति कीदृशः उपकारः। सद्भाववार्द्रः सद्भावेन आर्द्रः पुनः निदाघउष्णोपग
मउष्णऊष्मागमस्तपः इत्यमरः अर्थांतरन्यासोऽलंकारः॥१७॥ मूलं॥ छ
पो ५ न्नोपांतः परिणतफलद्योतिभिः काननाम्रैस्त्वय्यारूढे शिखरमचल स्निग्धवेणी
सवर्णे नूनं यास्यत्यमरमिथुनप्रेक्षणीयामवस्थां मध्ये श्यामस्तन इव भुवः शे
षविस्तारपांडु॥१८॥ टीका॥ न केवलं पुवयोः उपकारलक्षणः संबंधो भवि
ष्यतीति किंतु शोभासंभावनमपि भविष्यतीत्याह हे जलद अयं अचलः
आम्रकूटः अमरमिथुनप्रेक्षणीयां अवस्थां दशां नूनं यास्यति गमिष्यति
अमराणां देवानां द्वंद्वानि मिथुनानि तैः प्रेक्षणीया याताः क सति भवति त्वयि शि
खरं शृंगं आरूढे सति किंभूतो अचलः छन्नोपांतः छन्ना उपांता यस्य सः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मे॰टी॰
॥२१॥

पाः छेदाः खंडाः तैः रचनाः खंडैः किंभूतां विभूतिं विरचितां विशेषेरगार चितं
अत्र उपमा अलंकारः ॥ २० ॥ मूल ॥ तिक्तैरिति तोयस्य प्रकृतिमुपदिशन्नाह तस्या
स्तिक्तैर्वनगजमदैर्वासितं वांतवृष्टिर्जंबूकुंजप्रतिहतरयं तोयमादाय गच्छे
छेः अंतःसारं घन तुलयितुं नानिलः शक्ष्यति त्वां रिक्तः सर्वो भवति हि ल
घुः पूर्णता गौरवाय २१ ॥ टीका ॥ हे जलद तस्याः रेवायाः तोयं आदाय गच्छ
हीत्वा गच्छेः यायाः व्रज किंभूतस्त्वं वांतवृष्टिः तावद्वृष्टिर्येन सः किंभूतं तोयं
वनेगजा वनगजाः तेषां मदाः दानानि तैर्वनगजमदैः तैः गजमदैः वासि
तं वासो जातोऽस्येति वासितं संजात इति अर्थे इच् भावितं इत्यर्थः सुरभी
कृतं किंभूतैः मदैः तिक्तैः सुरभिभिः पुनः किंभूतं तोयं जंबूकुंजप्रतिहत
रयं जंबूः वृक्षास्तासां कुंजः प्रतिहतो रयो वेगो यस्य तत् हे घन अनि
लः वायुः त्वां तुलयितुं उद्धोढुं न पारयिष्यति न समर्थो भविष्यति हि यतः स

ध्वांतवृष्टि
न

335
जलं ५
वेनै
राम
॥२१॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वाहहे जलद रेवां नदीं द्रक्ष्यसि अवलोककयिष्यसि किं कृत्वा तस्मिन् आम्र
कूटे स्थित्वा उषित्वा किं यावत् मुहूर्तं यावत् घटिकाद्वयं यावत् किंभूते त
स्मिन् गिरौ वनचरवधूभुक्तकुंजे वनचराणां किरातानां वधूभिः भुक्तं से
वितं कुंजं वनगह्वरं यस्य सः तस्मिन् किंभूतस्त्वं द्रुततरगतिः अतिशयेन द्रु
ता द्रुततरा गतिर्गमनं यस्य सः कस्मात् द्रुततरगतिः तोयोत्सर्गात् तोयस्य ज
लस्य उत्सर्जो दानं तस्मात् पुनः किंभूतस्त्वं तत्परं तस्मात् परं वर्त्म मार्गं तीर्णः
मान् कस्मिन् द्रक्ष्यसि विंध्यपादे विंध्यस्य पर्वतस्य पादः [illegible] प्रत्यंतपर्वतः तस्मिन् विं
ध्यपादे किंभूते विंध्यपादे उपलविषमे उपलैः पाषाणैः विषमः कठिनः तस्मिन्
किंभूतां रेवां विशीर्णां शतधा स्फुटितां रेवां कामिव रक्षामिव भूतिमिव कस्य ग
जराजस्य कुंजरस्य अंगे शरीरे देव्यागजस्य अंगे निहिते न भसितेन
गजो भूष्यते एवं अनया देवया विंध्यो भूष्यते कैः भक्तिछेदैः भक्तेः रचना

336

मे०टी० नीलकपिशांसारंगाः भृंगाः सारंसोमनं गच्छति ति सारंगाः भृंगाः ते भा सूचयिष्यं
१२ तिकाः पुनः दृष्ट्वा अनुक... दंकंदलीः वनस्पति विशेषान् दृष्ट्वा केषु दृष्ट्वा अन्ये
अत्र सारंगा हरिणाः भोजलट सारंगाः गजा सारंसो मनं गमनं कुर्वंति किंकृत्वा
त्वो ३ गंधं आघ्राय घ्रात्वा कस्याउच्चैः कथंभूतं गंधं अधिकं सोसुरभि क्षतं तिशायः
घ्राणात् पिशांसारंगाः भ्रमराः कथं सूचयिष्यंति तत्र हकेसरैः किंजल्कैः किंभूतैः के
सरैः अर्द्धानि च तानि आरूढानि विकसितानि तैः अर्द्धविकसितैः कथंभूता कं
दलीः आविर्भूतप्रथममुकुलाः आविर्भूतः प्रथममुकुलः प्रथमकलिका या
सांताः दृष्ट्वा निवातका निअरन्यानि च तेषु कच्छः नद्यादीनां संनिहितो भूमी
गकच्छः इत्यमरः तत्र सारंगा गजाः ते हि भृंगं घस्य हवालवो भवंति च तु हमासु १२
माहस्यांवैजयंत्यां सारंगाः श्चातके भृंगे गजे च हरिणे तथा इति वचनात् अत्र
अनुमानाअलंकारः॥२२॥ मूल॥ अंभोविंदुग्रहचारसमांश्चातकान विदाम

राम

हीनः दीनाः विभवैः

वैरिक्तः सर्वेस्मिन्नसौ पि रिक्तः सन्‌ क्षीणः सन लघुः भवति या पूर्णता सा गौरवाय गौ
रवार्थं भवति कथंभूतं त्वां अंतः मध्ये सारो जलं यस्य सतं अर्थांतरन्यासोऽलं 338
कारः॥२१॥मूल॥ नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्द्धरूढैराविर्भूतप्रथममुकुलाः
कंदलीश्चानुकच्छं दग्धारण्येष्वधिकसुरभिं गंधमाघ्राय चोर्व्याः सारंगास्ते जल
लवमुचः सूचयिष्यंति मार्गं॥२२॥टीका॥ मार्गं सोढव्यं वर्णनेन प्रलोभयन्नाह हे
जलद सारंगाः चातकाः ते तव मार्गं पंथानं सूचयिष्यंति कथयिष्यंति ऽनेन पंथा पृ
ष्ठितः मिथः परस्माभिः मार्गपृष्ठीतेः नद्दव्यः इति अर्थः इति मार्गं सूचयिष्यंति कथं
भूतस्य ते जललवमुचः जलस्य लवान्‌ मुंचंतीति जललवमुक्‌ तस्य अतः मेघः
समायातः इति सूचयिष्यंति द्वितीयोऽर्थः सारंगाः भ्रमराः सारंगायंतीति सारंगाः
भ्रमराः ते मार्गं सूचयिष्यंति कथयिष्यंति अनुमानेन किं कृत्वा नीपं दृष्ट्वा कदंबं
कदंबकुसुमं वा दृष्ट्वा वसंतः समायातः कथंभूतं कदंबकुसुमं वा हरितकपिशं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्थितेर

श्रीगणेशाय नमः ॥ व्या॰ ॥ कौबेर्यां ककुभि नगाधिराजोऽस्ति नगंछंति नगाः नगानां पर्वतानां मध्ये अधिके
राजते नगाधिराजः किंविशिष्टो नगाधिराजो देवतात्मा देवस्वरूपी आत्मा यस्य स देवतात्मा पर्वताधि
ष्ठिताः स्थावरा जंगमश्च स्थावरा हृदयन्ताः जंगमा देवमयाः किंनामा हिमालयो हिमालयः ननु कुबे
र गलति सकलं स्थावरं यतिः इति गवाक्षं हिमनिश्चितं माले स्त्री स्तय्या आलयो हिमालयः किंन स्थितः किं
कृत्वा पूर्वपश्चिमौ स्थौ तोयनिधी समुद्रौ वगाह्य व्याप्य अवगाह्य पाठे वष्टि भागुरिरल्लोपः उत्तरस्यां ते पृथि
व्या धरित्र्या मानदंडः इव यात्मात्रो हिमवान् १ व्या॰ सर्वैः शैलाः सर्वे पर्वताः धरित्रीं पृथिवीं रत्नानि दुदुहुः

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य स्थितः पृथि
व्या इव मानदंडः ॥१॥ यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे भास्वंति रत्नानि महौष
धीश्च पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीं ॥२॥ ॥०॥

न केवलं रत्नानि च पुनः अन्याः महौषधीः किंविशिष्टानि रत्नानि भास्वंति देदीप्यमानानि किंविशि
ष्टां धरित्रीं पृथूपदिष्टां पृथुना वैन्येन राज्ञा उपदिष्टां ता पृथूपदिष्टां पूर्वं गोरूपधारिणी पृथ्वी गच्छं
ती पृथुराज्ञा कथिता किं कृत्वा यं हिमालयं वत्सं परिकल्प्य कस्मिन् सति मेरौ मेरुपर्वते दोग्धरि स्थिते
सति किंविशिष्टे मेरौ दोहदक्षे दोहे दक्षो दोहदक्षः तस्मिन् दोहदक्षे ॥२॥ ॥०॥ ॥०॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

340

Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तैडक मठ सहस्र ओदन प्रवाल शर्कर अपराह्ण नीउ शकल पुस्तक पैलादिभ्यश्च ॥ पैल शालंकि सात्य
कि सत्यंकामि राहवि रावणि औदंचि औदवहि औदमेघि औदमज्जि औदभृज्जि देवस्थानि पैंगलोदायनि
राहक्षति भौलिंगि राणि औदन्वि औद्राहमानि औज्जिहानि औदशुद्धि तद्राजाच्च: आकृतिगणोऽयम्
तौल्वलिभ्यः तौल्वलि धारणि पारणि । रावणि दैलीपि देवति वार्कलि वैकंकि दैवमति दैवयज्ञि वा
फुटकि वैल्वकि वैजकि आनुहारंति पौष्करसादि आनुरोहति आनुति प्रादोहनि नैमश्रि प्राडाहति
बौधकी बैशीति आसिनासि आहिंसि आसुरि नैमिषि आसिबंधकि पौष्कि कारेणुपालि हारवहि
र्योग कर्णाटक पिंडीलंघ ववेकर्णि वैरकि वैद्रति यस्कादिभ्यो गोत्रे यस्क लस्य दुह्य अयस्थूण
तृण कर्ण सदामत्त कंबल हारवहिर्योग कर्णाटक पिंडीलंघ बक सक्थ विश्रि अजवस्ति कुंद्रि
मित्रयु रक्षोमुख जंघारथ उत्कास कटुक मंथक पुष्कर सद्विष पुट उपरि मेखल क्रोष्टुक
मान क्रोष्टुपाद क्रोष्टुमाय शीर्षमाय शीर्षमाय खरप पदक वर्मक भलंदन भडिल भंडि
भंडित भडित २ न । नगोपवनादिभ्यः गोपवन शिग्रु बिंदु भाजन अश्व अवतान श्यामाक श्यामपर्ण हरित कि
तवादिभ्यो द्वंद्वे तिककितवाः वंखर भंडीरथ उपल कमलाः फकक नरकाः बकनख गु
द परिणद्धाः उब्जककुभाः लंकशांतमुखाः उत्तरपालंकटाः कृष्णाजिन कृष्णसुंदराः भ्र

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

342

ग॥ण॥५ भ्रष्टककपिष्ठलाः अग्निवेश इ(?)श्वेरकाः उपकादिभ्योन्यतरस्यामद्वंद्वे उपक लमक भ्रष्टक
कपिष्ठल कृष्णाजिन कृष्णसुंदर चूडकर आडारक मुडुक उदंक सुधायुक अबंधक पिंग
सुपिष्ट २ ल कपिष्ठ मयूरकर्ण खरजंघ शलाबल पतंजल पदंजल कठेरणि कुषीतक कशकृत्स्न
निदाघ कलशीकंठ दामकंठ कृष्णपिंगल कर्णक पर्णक जटिलक बधिरक जंतुक अनुलो
म अनुपद प्रतिलोम अपजग्ध प्रतान अनभिहित कमक वराटक लेखभ्रूक मंदक पिंजूलक
वर्णक मसूर कर्णम दाघ वंतक कसंतक कृदामंत दामकंठ॥इति द्वितीयोध्यायः॥भृशादिभ्यो भु
व्यच्वेर्लोपश्च हलः भृश शीघ्र चपल मंद पंडित उत्सुक सुमनस् दुर्मनस् अभिमनस् उन्मन
स् रहस् रेहस् वेहस् शश्वत् संश्वरत् तृपत् शश्वत् भ्रमत् वेहत् शुचिर् शुचिवर्चस् अंधस्
अरजस ५ वर्चस् ओजस् सुरजस् लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् लोहित चरित केन मंद हरित दासमंद सुखा
दिभ्यः कर्तृवेदनायां सुख दुःख तृप्त कृच्छ्र अस्र आस्र अलीक प्रतीप करुण कृपण सोढ
कंड्वादिभ्यो यक् कंडूञ् मंतु कणीङ् न वल्गु असु महीङ् लाट् लेट् इरस इरज इरञ् दुवस्
उषस् वेट् वेधा कुषुभ मगध संतत् संपस् सुखदुःख मपर अरर भिषज् भिष्णज् इषुधा चर
ण चुरण तुरण भुरण गद्गद एला वेला खेला लिट् लोट् रेखा रवस् तिरस् अगद उरस तरण ०५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ने अश्वमेधे ऋक्सामे वाङ्मनसे इति दधिपयसादिः अर्द्धर्चे गोमय कषाय कार्षापण कुतप कुणप कपाट शंख
गरा. ४ गूथ यूथ ध्वज कबंध पद्म गृह सरक कंस यूष दिवस अंधकार दंड दंडक कमंडलु मंड भूत द्वीप द्यूत चक्र धर्म
कर्मन् मोदक शत मान पात नख नखर चरण पुच्छ दाडिम रजत सक्तु पिधान सार पात्र घृत सैंधव औषध चष
क द्रोण खलीन पात्रीव याष्टिक वार वाण पोथ कपित्थ शाल शील शुल्क शीधु कवच रेणु कपट सीकर मु
सल सुवर्ण वर्ण पूर्व चमस क्षीर कर्ष आकाश अष्टापद मंगल निधान निर्य्यास जृंभ वृत्त पुस्त बुस्त क्ष्वेडि
त शृंग निगड मधु मूल मूलक स्थूल शराव नाल वप्र विमान मुख सुग्रीव शूल वज्र कंटक कटक शिख
र कल्क वल्कल नट मस्तक वलय कुसुम तृण पंक कुंडल कीरीट अर्बुद अंकुश तिमिर आश्रम भूष
ण इल्कस मुकुल वसंत तडाक पिटक विटंक विडंग पिण्याक माष कोश फलक दिन दैवत पिनाक सम
र स्थाणु अनीक उपवास शाक कर्प्पास चषाल खंड दर बल विटप मृणाल हस्त आर्द्र तांडव गांडीव
मंडप पटह सौध योध पार्श्व शरीर देह फल पुर राष्ट्र अंबर विवर कुट्टिम मंडल कुडप ककुद खंडल तो गम. ४
मर तोरण मंचक पंचक पुंख मध्य बाल वल्मीक वर्ष वस्त्र वसु उद्यान उद्योग स्नेह स्तन संगम निष्क
क्षेम शूक कल छत्र पवित्र यौवन मालक मूषिक कुंज विहार लोहित विषाण भवन अरण्य पुलिन हल दृ
ढ आसन ऐरावत सूर्य तीर्थ लोमश तमाल लोह दंडुल शपथ प्रतिसर दारु धनुस् मान वर्चस्क कूर्च

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यपकं आर्पितोष्ठं उष्णगाहं उलूखलमुसलं तंडुलकिण्वं दृषदुपलं आरग्वायनिबंधनि चित्ररथवाह्लीकं अवं
त्यश्मकं शूद्रार्यं स्नातकराजानौ विष्वक्सेनार्जुनौ अक्षिभ्रुवं दारगवं धर्मादिषु मतं धर्मार्थौ अर्थशब्दौ शब्दा।
र्थौ कामार्थौ अर्थधर्मौ अर्थकामौ वैकारमतं गाजवाजं गोपालिधानपूलासं सपूलासककरंडं स्थूलपूलासं स्थाल
पूलासं उशीरबीजं सिंजास्थं चित्रास्वाती भार्यापती दंपती जंपती जायापती पुत्रपती पुत्रपशू केशश्मश्रू शिरो
बीजं शिरोजानु सर्पिर्मधुनी मधुसर्पिषी आद्यंतौ अंतादी गुणवृद्धी वृद्धिगुणौ वाहिताग्न्यादयश्च आहिताग्नी अ
ग्न्याहितः पुत्रजातः जातपुत्रः जातदंतः जातश्मश्रुः तैलपीतः घृतपीतः ऊढभार्यः गतार्थः आकृतिगणोयं॥ तेन
गुडुकंठः अस्युद्यतः दंडपाणिः कडाराः कर्मधारये॥ कडार गडुल खंज खोड काण कुंठ खलति गौर वृद्ध भिक्षुक पिंग पिं
गल जड तनु बधिर मठर कुब्ज बर्बर नौ काक अल्प शुक श्रृगाल प्रकृति प्रायगोत्र सनी विषम द्विद्रोण पंचकसाम
स्रवति यदि अनु गवाश्वप्रभृतीनि च गवाश्वं गवाविकं गवैडकं अजाविकं कुब्जवामनं कुब्जकिरातं पुत्रपौत्रं श्वचं।
चंडालं स्त्रीकुमारं दासीमाणवकं शाटीपटीकं शाटीप्रच्छदं शाटीपट्टिकं उष्ट्रखरं मूत्रशकृत् मूत्रपुरीषं यकृन्मेदः
मांसमेदः मांसशोणितं दर्भशरं दर्भपूतीकं अर्जुनशिरीषं अर्जुनपुरुषं तृणोलपं दासीदासं कुटीकुटं भागवती
भागवतं इति गवाश्वादिः दधिपयसी सर्पिर्मधुनी मधुसर्पिषी ब्रह्मप्रजापती शिववैश्रवणौ स्कंदविशाखौ
परिव्राजककौशिकौ प्रवर्ग्योपसदौ इध्माबर्हिषी भिक्षातपसी अध्ययनतपसी उलूखलमुसले आद्यवसा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digi… undation USA

ड्रमः कूपमंडूकः कुंभमंडूकः उदपानमंडूकः नगरकाकः नगरवायसः मातरिपुरुषः पिं
डीशूरः पितरिशूरः गेहेशूरः गेहेनर्दी गेहेक्ष्वेडी गेहेविजिती गेहेव्याडः गेहेमेही गेहेमेही गे
हे गेहेसहस्रः गेहेदृप्तः गेहेधृष्टः गेहेतृप्तः आखनिकबकः गोष्ठेशूरः गोष्ठेविजिती गोष्ठेक्ष्वे
डी गोष्ठेपटुः गोष्ठेपंडितः गोष्ठेप्रगल्भः कर्णेटिरिटिरा कर्णेचिरचुरा आकृतिगणोयम् उपमि
तं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे॥ व्याघ्रसिंह ऋक्ष ऋषभ चंदन वृक वृष वराह हस्तिन् तरु कुं
जर रुरु पृषत् पुंडरीक पलाश कितव आकृतिगणोयम् तेन मुख पद्म मुखकमल कर
किसलय पार्थिवचंद्र इत्यादिः श्रेण्यादयः कृतादिभिः श्रेणी ऊक पूग कुंकुम राशि विषय निध
न इंद्र देव मुंड भूत श्रमण वदान्य अध्यापक अभिरूपक ब्राह्मण क्षत्रिय पटु पंडित कुशल चप
ल निपुन कृपण कृतादिः कृत मित मत भूत उक्त सम ज्ञात समाम्नात समाख्यात संभावित
अवधारित निराकृत अवकृत उपकृत उपाकृत आकृतिगणोयं॥ शाकपार्थिवादीनामुत्तरपद
लोपश्च॥ शाकपार्थिवः कुतपसौश्रुतः अजातौल्वलिः॥ आकृतिगणोयम् कृतापकृत भुक्तवि
भुक्त पीतविपीत गतप्रत्यागत यातानुयात क्रयक्रयिक पुटापुटिका फलाफलिका मानोन्मानिका
कुमारः श्रमणादिभिः श्रमणा प्रव्रजिता कुलटा गर्भिणी तापसी दासी बंधकी अध्यापक अभिरू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

346

गण० एक पंडित पटुमृदु कुशल चपल निपुण मयूरव्यंसकादयश्च मयूरव्यंसकः छात्रव्यंसकः कंबोज-
२ मुंडः यवनमुंडः छंदसि हस्तेगृह्य पादेगृह्य लांगूलेगृह्य पुनर्दाय एहीडादयोन्यपदार्थे एहीडं एहीय
वं वाणिजा क्रिया अपेहि वाणिजा प्रेहि वाणिजा एहि स्वागता अपेहि स्वागता एहि द्वितीया अपेहि द्वि
तीया प्रेहि द्वितीया एहि कटा अपेहि कटा प्रेहि कटा आहर करटा प्रोह्य करटा प्रेहि कर्दमा प्रोह कर्द
मा विधमचूडा उद्धमचूडा आहर चेला आहर वनिता आहर वसना कृतविचक्षणा उद्धरोत्सृजा उद्ध
रावसृजा उद्धमविधमा उत्पचनिपचा उत्पतनिपता उच्चावच उच्चनीच आचोपचं आचपराचं निश्च प्रचं
अकिंचनः स्नात्वाकालकः पीत्वास्थिरकः भुक्त्वासुहितः प्रोष्यपापीयान् उत्पत्यपाकला निपत्यरो
हिणी निषण्णश्यामा अपेहि प्रघसा एहि विघसा इहपंचमी इह द्वितीया जहिकर्मणा बहुलमा
भीक्ष्ण्ये कर्तारं चाभिदधाति जहि जोडः जहिस्तंबः आख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्ये अश्नीतपिबता
खादतवम पचतभृज्जता खादतमोदता आहरनिवपा आहरनिष्किरा उत्पचनिपचा भिंधिलवणा छिंधिविचक्ष
ता५ णा पचलवणा पचप्रकूटा॥ अकृतिगणोयम् तेनाकुतोभयः कांदिशीकः आहोपुरुषिका अहमह।
किमा यदृच्छा एहिरेया याहिरेया उन्मृजावमृजा द्वयांतरं अवश्यकार्यमित्यादि याजकादिभिश्च याजक गण० ३
पूजक परिचारक परिवेषक स्नापक अध्यापक उत्सादय उत्सादक उद्वर्तक होतृ भर्तृ रथगणक पत्ति
गणक राजदंतादिषु परं राजदंतः अग्रेवणं लिप्तवासितं नग्नमुषितं सिक्तसंमृष्टं भ्रष्टलुंचितं अक्लि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

347

स्था पशु वट् सह आनुषक् अंग फट् ताजक् अये अरे चाट् कुं षुं कं अं ईं सीं सिं सिवे उ
पसर्ग विभक्ति स्वरप्रतिरूपकाश्च आकृतिगणोयं प्रादयः प्र परा अपसम् अनु अवनिस्
निर् दुस् दुर् वि आङ्. नि अधि अपि अति सुउत् अभि प्रति परि उप ऊर्यादि च्विडाचश्च उ १२
री उररी पापी अंगी तैथी ताली आताली वेताली धूली धूसी शकला संशकला ध्वंसकला
भ्रंसकला गुलुगुधा सजूः फलू फली विक्ली आक्ली आलोष्टी केवाली केवासी सेवाली सं
वाली वर्षाली अत्यूमसा वश्मसा मसमसा मस्मसा मसमस मस श्रौषट् वौषट् वषट् स्वाहा
स्वधा वंधा प्रादुस् श्रत् आविस् साक्षात्प्रभृतीनि च साक्षात् मिथ्या चिंता भद्रा रोचना आ
स्था अमा श्रद्धा प्राजर्या प्राजरुहा बीजर्या बीजरुहा संसर्या अर्थे लवणं उष्णं शीतं उदकं आ
र्द्रं अग्नौ वशे विकसने प्रसहने प्रतपने प्रादुस् नमस् आविस् आकृतिगणोयम्॥ ऊ
निपातमाध्यायः॥ निष्ठ कुप्रभृतीनि च निष्ठकु दुष्कु आयतीगवम् खलेयवं खलेबुसं
लूनयवं लूयमानयवं पूतयवं पूयमानयवं संहृतयवं संह्रियमाणयवं संहृतबुसं सं
ह्रियमाणबुसम् समभूमि समपदाति सुषमं विषमं निःषमं अपसमं आयतीसमं
पापसमं पुण्यसमं प्राह्णं प्ररथं प्रमृगं प्रदक्षिणं संप्रतिइच्च सप्तमीशौण्डैः शौण्ड धूर्त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

३४८

२ कितव व्याउप्रवीलसवीत अंतरः अधि पटु पंडित कुशल चपल निपुण पात्रेसमितादयश्च।
ग॰ पात्रेसमिताः पात्रेबहुलाः उदुंबरमशकाः उदुंबरकृमि कूपकच्छपः अवटक
च्छपः कूपमंडूकः कुंभमंडूकः उदपानमंडूकः नगरकाकः नगरवायसः मातरिपुरुषः पिंडीशू
रः पितरिशूरः गेहेशूरः गेहेनर्दी गेहेक्ष्वेडी गेहेविजिती गेहेव्याडः गेहेमेही गेहेमेहः गेहे
दाहः गेहेदृप्तः गेहेधृष्टः गेहेतृप्तः आखनिकबकः गोष्ठेशूरः गोष्ठेविजिती गोष्ठेक्ष्वेडी
गोष्ठेपटुः गोष्ठेपंडितः गोष्ठेप्रगल्भः कर्णेटिरिटिरा कर्णेचुरचुरा आकृतिगणोयम् उ
पमितंव्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे। व्याघ्र सिंह। ऋक्ष ऋषभ चंदन वृक वृष वराह हस्तिन् त
रु कुंजर रुरु पृषत् पुंडरीक पलाश कितव आकृतिगणोयम् तेन मुखपद्मं मुखकमलं सू॰ ६
करकिसलय पार्थिवचंद्र इत्यादिः श्रेण्यादयः कृतादिभिः श्रेणी एक पूग कुंकुम राशि वि
शाल निधन इंद्र देव मुंड भूत श्रमण वदान्य अध्यापक अभिरूपक ब्राह्मण क्षत्रिय पटु पं
डित कुशल चपल निपुण कृपण कृतादिः कृत मित मत भूत उक्त समाज्ञात समाम्नात शि॰ व॰
समाख्यात संभावित अवधारित निराकृत अवकृत उपकृत उपाकृत आकृतिगणोयं॥
शाकपार्थिवादीनामुत्तरपदलोपश्च॥ शाक॰ पार्थिव॰ पुटा पुटिका फला फलिका मनोज्ञा
+ कुतपसौश्रुतः अजातौल्वलिः आकृतिगणोयम् कृतापकृत भुक्तविभुक्त पीतविपीत गतप्रत्याग
त यातानुयात क्रयक्रयिका + २

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

349

निका कुमारश्रमणादिभिः श्रमणा प्रव्रजिता कुलटा गर्भिणी नाट्य रेखा रवस् निरस् अगव उर
स् तरुणा पयस् अवर संचर आकृतिगणः ॥ प्र आय इय इ. लिङ्. अयादिः सन् काबु का
मव सनादिः पुष लुष इत्यादि स्तुतञ्चिता इत्यादि नंदिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः। नंदिवा
शिभादिदूषिसाधिवर्द्धिशोभिरोचिभ्यो ण्यन्तेभ्यः संज्ञायाम्॥ नंदनः रावणः मदनः दूषणः
साधनः वर्द्धनः शोभनः रोचनः सहितपिदमिभ्यः संज्ञायां। सहनः तपनः दमनः जल्पनः
रमणः दर्पणः संक्रंदनः संकर्षणः जनार्दनः यवनः मधुसूदनः विभीषणः लवणः चित्त
नाशनः कुलदमनः ग्रहीउत्साही उद्दासी उद्भासी स्थायी मंत्री समर्द्द भक्त अव यशा।
नो निरक्षी निश्रावी निवापी निशापी याच् व्याह संव्याह व्रज वद वसा प्रतिषिद्धानां अपाची
अव्याहारी असी व्याहारी अव्राजी अवादी अवासी अचामचित्त हत्कर्तृकाणां अका
री अहारी अवितनायी शीवि शायी विषयी देशे अभिभावी भूते अपराधी उपरोधी परि
भावी परिभवि पच वच वय वद चल पत नदट् भषट् प्लवट् चरट् गरट् तरट् चोरट् गाद
ट् वेदट् सूदट् जर मर क्षम सेव मेष कोप मेधा व्रण नर्त्त दर्श सर्प शोभ भर श्वपच आकृ
तिगणोयम्॥ ज्वल धल इत्यादि ज्वलादि मूलविभुजादिभ्यउपसंख्यानं मूलविभुज ना
ख मुच का कुमुद कुमुद महीध कुघ गिध आकृतिगणोयम् पार्श्वादिभ्यउपसंख्यानं पा
र्श्व उदर पृष्ठक नानादिषु कर्त्तस्य उत्तान अवम वन मितद्रु शतद्रु शोभुगमौ भावी प्रस्थायी
प्रतिरोधी प्रतियायी प्रतियोगी आप एध दीप ध्वस स्मर लभ आकृतिगणोयम्॥ संपदादि

आगमीर

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गण. २ भ्यः क्विप् संपत् विपत् आपत् प्रतिपद् भिदा विदारणे छिदा द्वैधीकरणे विदा । क्षिप गुहा
गिर्योषध्योः श्रधा मेधा गोधा आराशस्मि हारक राधं धने क्षिपा नाडज्योतिषि धारा प्रपात
ने रेखा लेखा चूडा पीडा वपा वसा मृजा कथेः संप्रसारणं च कृपा कथा मिथा इत्यादि कृपा
दि भीमे भीष्म भयानके वरूतरु प्रस्कंदने प्रतपन समुद्र अव श्रुक हर्षिरत्नः संक सुक स्व
धरूति आकृतिगणोयं । इति तृतीयोध्यायः । अजाद्यतष्टाप् अजा एडका कोकिला चटका
अश्वा मूषिका बाला होडा पाका वत्सा मंदा विलाता पूर्वा पराणा अपरस्ताणा संभस्त्राजि
नश्या लापिं त्रेभ्यः फलात् सत्त्व कांड प्रांत शते के भ्यः पुष्यात् शूद्रा च महत्पूर्वजातिः कुंचा उ
ष्णिहा देवविशा ज्येष्ठा कनिष्ठा मध्यमेति पुंयोगेपि मूलान्नञः दंष्ट्रा । न षट् स्वस्रादिभ्यः स्व
सृ दुहितृ जामातृ यातृ मातृ ननांदृ तिसृ चतसृ समान एकवीरपिंडाश्च भातृ भद्र पुत्र दास्ना
श्च दसि लोहित इत्यादि लोहितादि । षिद्गौरादिभ्यश्च गौर मत्स्य मनुष्य शृंग तुंग पिंगल हय
गवय मुकय मनुष्य पुट द्रुण द्रोण हरिण कंकण पटर उणक आमल आमलक
कुवल विंव वदर वर्कर तर्कार शर्करक शर्कर पुष्कर शिखंड सलद शष्कंड सनद सुषु
म सुरवा अलिंद गुडुज खंडश आढक आनंद अश्वत्थ सपाट आखक शष्कुल सूर्य सू शिव. २
स्वप्नवर्तं र्प सूच यूष सूष पूषा मेथ वल्लक धातक सल्लक मालक मालत साल्वक वेतस हृद अन
सुभंग मद मठ छेद पेशा मेदा श्वन् तक्षन् अनडुही अनड्वाही एकरणे देहलक कांदन
गवादन तेजन रजन लवण पान मेधा गौतम आपस्थूल नौ दिकि भोगति कि भोतिगी औ

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ज्ञाहनानि आलंनवि आलजि आलवधि आलन्दि केवाल आपक आरट नट नोट नाट मलाट
शातन पातन पाटन आस्तरण अधिकरण अधिकार आग्रहायणी प्रत्यवरोहिणी सेवन सुमं
गल्तात्संज्ञायां अंतर सुंदर मनुष्य मंथर मंगल पट पिंड उर्द गुर्द राम सट भांड कुद पांड भांडल
भांड कदर कदल तरुण तलुन कल्माष बृहत् महत् सोधर्म रोहिणी नक्षत्रे रेवती नक्षत्रे विक
ल निष्कल पुष्कल कर ग्रोणि वचने पिप्पल्या दयश्च पिप्पली हरीतकी कोशातकी समी क
री गरी पृथिवी क्रोष्टृ मातामह पितामह इति गौरादिः॥ वक्रपत्रिति: अवति ककति अहति
वहति शकटि शक्ति शस्त्र शारि वारि राति अहि कपि यष्टि मुनि इतः प्राण्यंगात् इति कोश
दक्तिन: सर्वतोक्तिन्नर्थादित्येके चंड कराल कृपण कमल विकट विशाल विशंकट भरुज ध्वज
चंद्रभागान द्यां कल्याण उदार पुराण अहन् इति बह्वादि क्रोड खुर शिखा वाल शफ गुद आकृ
तिगणोयम् तेनभग गल राग इति क्रोडादिः शार्ङ्गरव कापटव गौगुलव ब्राह्मण गोत
म कामंडलेय ब्राह्मणकृतेय आनिधेय आशोकेय वात्स्यायन मौंजायन कैकसेय काव्य शै
व्याएहि पर्येहि आश्मरथ औदपान अराल चंडाल वतंड भोगवद्गौरिमतोः संज्ञायां ह्यादि वुनि
त्यक्स्वार्थे नृनरयोर्वृद्धिश्च इति शार्ङ्गरवादिः क्रोश्चा आदिभ्यश्च कौडि लाडि आपिशलि आपि
शली व्यारक्षिवि चोपत् सिकपत् वेल्वपत् सोधातकी सूत युवत्या भोजक्षत्रिये मौतकी कोटि
भौरिकी भौलिकी शालास्थलि कापिष्ठली गोकक्ष अश्वपत्यादिभ्यश्च अश्वपति ज्ञानपति धनप
ति गणपति राष्ट्रपति कुलपति गृहपति पशुपति धान्यपति धर्मपति धन्वपति सभापति प्राणपति
क्षेत्रपति उत्सादिभ्योञ् उत्स उदपान विकिर विनद महानद महासनस महाप्राण तरुण त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

352

त्तलुन वष्कयति धेनुः पृथ्वी पंक्ति जगति त्रिष्टुप् जनपद भरत उशीनर ग्रीष्म पीलुकुण उदस्थान दे
गण. ४ श पृषदंश भल्लकी रथंतर मध्यंदिन बृहत् महत् सत्वत् कुरु पंचाल इंद्रावसान उष्णिह् क
कुभ् सुवर्णदेव ग्रीष्मादच्छंदसि बाह्वादिभ्यश्च बाहु उपबाहु उपवाकु निवाकु शिवाकु वटाकु
उपविंदु वृषली वृकला चूडा बलाका मूषिका कुशला भगला छगला ध्रुवका सुमित्रा दुर्मित्रा पुष्करस
द् अनुहरत् देवशर्मन् अग्निशर्मन् कुनामन् पंचन् सप्तन् अष्टन् अमितौजसः सलोपश्च
सुधावत उदंचत् शिरस् माष राराधिन् मरीचि क्षेमवृद्धिन् शृंखलतोदिन् खरनादिन् नग
रमर्दिन् प्राकारमर्दिन् लोमन् अजीगर्त कृष्ण युधिष्ठिर अर्जुन सांब गदा प्रद्युम्न उदंकः संज्ञा कुं
यां संभूयोम्भसोः ससलोपश्च आकृतिगणोऽयम् सात्यकिः जांघिः ऐंद्रशर्मिः आजधेनविः
गोधे कुंजादिभ्यः फक् कुंज ब्रध्न शंख भस्मन् गण लोमन् शठ शाक शुंडा शुभ विपाश स्क
न्द स्कंभु नड चर बक मुंज रालिक इतिश उपक समक शैल कुशल कांच समल बालप
निक अग्निशर्मन् वृषगण प्राण नर सायक दासमित्र दीप पिंगर पिंगल किंकर किंक
ल कातर कातल काश्यप काश्यप काव्य अज अमुष्य कृष्णरण ब्राह्मणवसिष्ठ अमित्र
लिगु चित्र कुमार क्रोष्टु क्रोष्टं च लोह दुर्गस्तंभ शिंशिपा अग्रसर शाक सुमनस् सुमत
मिमत ऋच् जलंधर अध्वर युगंधर हंसक दंडिन् हस्तिन् पंचाल चमसिन् सुकृत्य स्थिर शिव. ४
क ब्राह्मण चटक बदरश्व अश्वल खर पलंक इथ अस्त्र कामुक ब्रह्मदत्त उदंबर शोण अ
लोह दंड पक्ष हरित इत्यादि हरितादिः विदादिभ्यः विद उर्व कश्यप कुशिक भरद्वाज उपमन्यु
किलात कंदर्प विश्वानर ऋष्टिषेण ऋतभाग हर्यश्व प्रियक आपस्तंब कूचवार शरद्वत्

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शुनक धेनु गोपवन शिग्रु विंदु भाजन अश्वावतान श्यामक श्यापर्ण हरित किंदास वाह्यस्क अर्क
लूष वध्योष विष्णुवृद्ध प्रतिबोध रथित रथंतर गविष्ठिर निषाद शबलस मठर मृदाकु सूनु
पुनर्भू पुत्र दुहितृ ननांदृ परस्त्री परशुव गर्गादिः॥ गर्ग वत्स वाजासे संस्कृति अज व्याघ्र
पात् विदभृत् प्राचीनयोग पुलस्ति चमस रेभ अग्निवेश शंख शठ शक एक धूम अवट
मनस धनंजय वृक्ष विश्वावसु जरमाण लोहित शंसित बभ्रु वल्गु मंडु गंडु शंकु लिगु गुलु
मंतु मंक्षु अलिगु जिगीषु मनु तंतु मनायी सूनु कथक कृज तनु स्तेनक्लु स्तनतु स्तन
डु वतंड कपि कत कुरुकत अनडुह कण्व शकल शालभ जमदग्नि चणक चेलक मुद्ग
ल मुसल जल्क पर्णवल्क अभयजात विरोहित वृषगण शंडिल गोक

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

354

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जलक्रीडासक्तवापीकृता
र्णवः ॥१८२॥ ब्रह्मास्त्र
घरार्भस्त्रपरीक्षिज्जीव
नेकृत ॥ गूढमुद्राकृ
तिग्रस्तभीष्माद्यखिल
कौरवः ॥१८३॥ पार्थार्थ
खण्डिताशेषदिव्यास्त्रः
पार्थमोहभित ॥ गर्भशा
पच्छलध्वस्तयादवोर्वीभ
रापहः ॥१८४॥ जराव्याधा
रिगतिदः स्मृतमात्राखि
लेष्टदः ॥ कामदेवोरतिप
तिर्मन्मथः शाम्बरान्तकः
॥१८५॥ अनंगो जितगौरी

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शोभितकान्तः सर्वेसितः
पुच्छपुष्टिश्चविजयीस्मरः
कामेश्वरीपतिः ॥१८६॥ उ
माणंतिर्विश्वकेतुर्विश्वहृ
त्मा प्रोऽधिपुरुषः ॥ चतुरात्मा
चतुर्वर्णश्चतुर्युगविधा
३०. यकः ॥१८७॥ चतुर्भेदै
कविश्वात्मा सर्व्वोत्कृष्टो
शकोरिसृः ॥ सुप्रासुप्रभुः
पुराणर्षिर्व्यासः शाश्वास
हस्वकृत ॥१८८॥ महाभा
रतनिर्म्माता कवीन्द्रोवा
रायणः ॥ कृष्णद्वैपायनः
सर्व्वपुरुषार्थैकबोधकः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

॥१८९॥ वेदात्मकर्त्ताब्रह्मे
कग्र्यस्त्रकःपुत्रवेशाहे
त॥ वृद्धोध्यानजिताशे
षदेवदेवोजगत्प्रियः
॥१९०॥ निरायुधजग
ऽजैत्रःश्रीघ्नोदुष्टमो
हनः॥ दैत्यवेदवहिः
कर्त्ताविदार्थश्रुतिगोपृ
का॥१९१॥ शोद्धोदनिम्न
षिहिष्टसुखदःसदस्त्य
तिः॥ यथायोग्याखिल
रूपःसर्वभूतेभ्योःखिदे
ष्टदः॥१९२॥ चतुःकोटि
शून्यकंप्रज्ञापारमित

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

३१

श्वरः॥ पाखंडश्रमितामै
शःपाखंडश्रुतिगोपकः
॥१९३॥ कल्की विष्णुय
शःपुत्रः कलिकालवि
लोपकः॥ समस्तम्लेछदु
ष्टघ्नः सर्वशिष्टद्विजाति
कृत॥१९४॥ सत्यप्रवर्त्त
कोदेवद्विजदीर्घक्षुधाप
हः॥ अश्ववारादिरेवंतः
पृथ्वीदुर्गतिनाशनः॥
१९५॥ सद्यःक्ष्मानंतल
क्ष्मीदत्तनष्टनिःशेषधर्म्म
कृत॥ अनंतस्वर्णयोगक
हेमपूर्णाखिलद्विजः॥१९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

359

प्रसाद्यैकजगत्स्त्रा
विश्ववंद्याजयध्रुजः ॥
आत्मानत्वाधिपःक
र्तृश्रेष्ठोविधिस्तुमापतेः
॥१७॥नर्तृश्रेष्ठःप्रजे
शाग्योमरीचिर्जनक
काग्रणी ॥ कश्यपोस्व
राडिन्द्रःप्रह्लादोदैत्य
राट्शशी ॥१८॥ नक्ष
त्रेशोरविस्तेजःश्रेष्ठः
शुक्रःकवीश्वरः ॥ मह
र्षिराड्गुरुर्विह्नुरास्वै
शोबलिस्वराट् ॥१९॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

350

वायुर्वह्निःशुचिश्रेष्ठः
शंकरो रुद्रराड् गुरुः ॥ वि
द्रुमश्चित्ररथो गंधर्वा
ग्र्योऽन्तरोत्तमः ॥२००॥
वर्णादिरग्र्यास्त्री गौ
३२ रीशान्यग्र्या श्रीश्च नार
दः ॥ देवर्षिमघाराड् वा
ग्र्योऽर्जुनो वादः प्रवाद
राट् ॥२०१॥ उच्चैःश्रवा वा
जिराज् ऐरावत इभेश्व
रः ॥ अरुंधत्येकपत्नी
शो ह्यश्वत्थोऽशेषवृक्ष
राट् ॥२०२॥ अध्यात्मवि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा०३

वयोरंपित्तपास्त्रौ चविशेषमः ४॥ इति वीणारंभः॥ एकौरवाडे हरीत्रये भ
श्वी मृगमेहस्तत्रये रेवती॥ प्रेष्ठाद्व्य भगोत्कचोत्तरस्ते भानो च पदोस्ति ते॥
जो मीनवृषमदापन्नृधरं च रम्भे कौ जिवेत्तीयापंचं मंगाद सप्तो त्रयोवतम्मी
हृष्ठे संक्षितियाद्वयोः॥४॥ इती उपनयने॥ रोहिण्यां त्तरमूलमैत्रमृगमेवी
३ हस्तत्रये श्रीपेरेवत्यश्वीएनर्वसुह्व भगोकर्णस्य वेधः शुभः मीनस्त्री वृषमेषमन्म
थ परेवर्णोव्यपुंग्वे दिने सौम्य चैत्रकपोषवी रमुभप्रपन्नहित्वा च मासं जने २१ इति
कर्णवेधः स्वातीचं द्रुकरभगा दीती पुष्य मघा चतुर्धं मघा रेवत्युत्तरफाल्गु

रा०म०
३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्त्रीणांमप्यनःपंचमेकेगोन्याजरवंमंन्मयेश्रुधावलेपद्देशुयोगेसु
नो॥७॥इत्यपत्यादानं॥ रेवत्यश्वीकरान्ययोदितीमगजेयघास्यविहमुत्र
पेपक्ष्येचोत्तेगेरवैगुरुकवीडुत्तेषुपदेशीते॥ गोस्रोमन्मपमीन
चापमकारेहित्यानुरीत्तंतपाखभिपर्वचैतिननंमांसाचचूडामुन कादमपदा २
॥८॥इतिचूडाकर्म॥ रेवत्यांमृगपंचकेहरियुगेपवीसहस्त
चेपमूलाश्वगुरुसमुक्रेभानुसुहरेवोधेधनूर्मिनयोः॥ प्रोष्ठप
चमेषुवीहायनीरवीलानव्यायपषष्ठीयुतोरिक्ताभास्करोर्के

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प०स्म०

८ २

कीसंभर्मात्तैः
त्तामीमत्तीर्रसैत्ते
नेयःपरिस्पडे
नेमन्वते॥सा
कन्याकापूर्वेम
वीतंनवीडीम
तेमत्तेरिमालव
भवेत्तार॥५॥वा
दाताज्विहोत्रद
विततांम्बरेत्कू
गोत्रांचसांग

ri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundatio

364

गत्रेतुततःपु
तायत्राभद्धा
मतं भूदंनस्य
धर्मेणाग्रेकु
वेत॥७०देहेस्व
षमहस्ताणिनर
वत्तामिनिक्षि
मैहति॥७८॥का
ग्वानिन्नाचापि
पिवेदायमर्हं
ग

ॐ चं० प्र० तद्यथा ॐ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः आपो देवा सदु
१०८ त्तिमंत्रेण ग्रहान्सर्वान्दिक्पालाँल्लोकपालांश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वरांश्चराचरभूतानि च तत्रायांत्विति स्वशाखोक्तैर्वा 365
रुणमंत्रैः सर्वानेवावाह्य अथ पूर्वोक्तदेवनामानि स्वर्णपट्टे वस्त्रादौ लिखित्वा एते मम चंद्रसूर्योपरागदोषं व्य
पोहंतु नराश्चंद्रार्कमान्त्राह्लिखेतेते यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहणसंभवः तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मंत्रौषधिस
मन्वितं चंद्रोपरागं संप्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं संपूज्य चतुरो विप्रान् शुक्लमाल्यानुलेपनैः पूर्वमेवोपरागस्य
समानीयौषधादिकं स्थापयेच्चतुरः कुंभानग्रतः सागराणिव गत्वाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् रा चतुष्पथा
जद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् पं चगव्यं पेच रत्नं पंचत्वक् पंचपल्लवान् रोचनं पद्मकं शंखं कुंकुमं र दितिवा
क्तचंदनम् शुक्लस्फटिकतीर्थांभसि तसर्षपगुग्गुलान् मधूकं देवदारुं च विष्णुक्रांतां सतावरीम् बलां च
सहदेवीं च निशाद्वितयमेव च एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुंभेष्वावाहयेत्सुरान् ॐ सर्वे समुद्राः सरित इति पूर्वो
क्तं श्लोकं पठित्वा ततः ॐ योसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः सहस्रनयनश्चंद्रग्रहपीडां व्यपोहतु १
मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः चंद्रोपरागसंभूतामग्निपीडां व्यपोहतु २ रक्षोगणाधिपः साक्षी नीलांज
नसमप्रभः खड्गहस्तोतिभीमश्च ग्रहपीडां व्यपोहतु ३ प्राणो यः सर्वलोकानां सदा कृष्णमृगप्रियः वायुश्चं
द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ४ योसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः चंद्रोपरागकलुषं वरदो व्यपोह
तु ५ योसौ विदुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः चंद्रोपरागपापानि स नाशयतु शंकरः ६ त्रैलोक्ये यानि स्थाव भूतानि
राणि चराणि च ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राश्च दहंतु मम पातकम् ७ एवमावाहयेत्कुंभेष्वभिमंत्रैश्च वारुणैः एतानि
वतधामंत्रान्स्वर्णपट्टे विलेखयेत् नाम्नपट्टेथवा लिखन वेवस्त्रे विशेषतः मस्तके यजमानस्य निदध्युस्ते द्वि
जोत्तमाः ८ कलशान्द्रव्यसंयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् गृहीत्वा स्नापयेत् दृढं भद्रपीठोपरि स्थितम् पूर्वोक्ते
१०८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

न

एकरात्रं त्रिरात्रं वोपोषणे काम्ये पूर्वं त्र्यहं ग्रहणात्कार्यं पुत्रवता गृहस्थेन न कार्यमिति दिवोदासः आदित्येहनीत्यादि
निषेधात् अनन्तेन गृहणा होरात्रोपोषणं ग्रंथांतरमतेन कार्यम् एतच्च यस्याः तत्स्पृष्टिर्गोगृहिणः पूर्व
मुक्ताकुले भोजनस्यापि गृहिणो ग्रहणे श्राद्धकरणे न दोषः अत्रापि विशेषः चंद्रस्य यदि वा भानोर्दूषितं
ग्रहणेखिलं अन्यत्र दधिदुग्धाज्यपक्वेभ्यः कुशं जलम् पक्वं स्नेहपक्वमत्र ग्रासेनान्यत् तेषांप
दृशि मांसं नैव वर्णानां प्रकृतीनां च सूतकं राहुदर्शने स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत शृतमन्नं विवर्जयेत्
शृतान्नसंसर्गित्वात्पात्राण्यपि त्याज्यादीनि त्यजेत् यतीनां ग्रहणदिने नियतत्वादुपवास एव उप
व स एव ब्रह्मचारिणां मतपितृकाणां स्नानं न पर्णं श्राद्धकरणं च एषां सायं प्रातर्भोजननिषेधपानां नक्तं च भोज
धानां नाधिकारः ग्रहणदिने दर्शादिनिमित्ते श्राद्धं भोक्तरि द्विजे तस्यानेन ग्न्याहिकं नियुज्य पूर्वमेव कार्यम्
नक्तं च भो चंद्रसूर्यग्रहे नाद्यादिति भोजननिषेधे भोक्तुरत्र दोषो दातुर्महाफलमिति अत्रापरं विशेषमत्रिराह जन्मर्क्षे
जनाधि यस्य राशौ वा गृह्येते शशिभास्करौ तस्योद्वेगः प्रवासश्च भयं मृत्युरुपद्रवः राज्ञां विनिजन्मराशौ तस्मात्स्ना
कारः / नं जपो होमो देवानां पूजनं स्मृतं उपद्रवो निशाचरस्याभिभवः अयं तु दोषहरं सर्वौषधस्नाने विधेयम् सिद्धा
र्थकुष्ठरजनीद्वयलोध्रमुस्तालोमज्जशैलफलिनीमुरमांसियुक्तं स्नानं हि नं ग्रहणदोषविनाशनाय सेवेत ग्र
हारविमुखाविमुखा भवंति लामज्जकं उशीरमेदः फलिनी प्रियंगुः यस्य राशेर्ग्रासः स पुनर्न पश्येत् चंद्रो
परागे सूर्योपरागे वा यस्य न दोषं विधिविस्तरोत्तममत्स्यादिपुराणेभ्यः संक्षिप्योच्यते तत्रादौ त्राललणचतुष्टयव
रणं ग्रहणात्प्राग्ब्राह्मणवाचं / शांतिकरणं च सागरानिव चतुरः कलशानसंस्थाप्य मंत्रिकाश्च कपचगव्य
पंचरत्नानि पंचगंधान् पंचत्वचः पंचपल्लवान् सर्वौषधीः तीर्थाम्बु च तेषु निक्षिपेत् अथ तेषु देवानावाहयेत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ चं०प्र० चंद्रप्रकाशे सुनिबंधमौलौ विनिर्णयो गाढहूहणस्य साधुः॥ श्रीरामः॥ अथ मासनिर्णयः। तिथिस्त्वहोरात्ररूपा
१०८ पंचदशाहोरात्रात्मकः पक्षः पक्षद्वयात्मको मासः पक्षौ तु शुक्लकृष्णौ तदुक्तममरसिंहेन तेतु त्रिंशदहोरा 367
त्रं पक्षस्ते दशपंच च पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभाविति ते इति [illegible] समासश्चात्र ज्योतिःशास्त्रे
भिहितः प्रथमः सावनो मासो द्वितीयश्चांद्र उच्यते नाक्षत्रस्तु तृतीयः स्यात्सौरो मासश्चतुर्थक इति चतुर्णामुद्दे
शः लक्षणं चैषां पितामहः प्राह दर्शाद्दर्शश्चांद्रस्त्रिंशद्दिवसस्तु सावनो मासः रविसंक्रांतिविचिन्हः सौरः स्यादौ
श्विनीप्रभवस्त्विति दर्शान्त्यरतः शुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यांत इत्यर्थः दिग्योगो पंचमया चंद्ररविरेकराशौ सम्मे
रः आदित्यराशिभोगेन सौरो मासः प्रकीर्तितः सर्वनक्षत्रनाक्षत्रो मासस्तु उच्यते चांद्रोपि शुक्लपक्षादिः कृष्णपक्षादि
श्चेति द्विविधः कृष्णपक्षादिमासो दृष्ट इत्यर्थादुक्तं भवति विशेषनिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञाविषयत्वात् तथा चैते
तिरीयके श्रुतिः अमावास्यायामासान्संपाद्याहरुत्सजन्त्यमामास्या इत्यादि अथ कृष्णपक्षेत श्राद्धं कुर्याद्दि
नेदिन इति लिंगदर्शनात् विष्णुधर्मोत्तरे मानमासेन तु नात्र चैससविंशतिभिर्दिनैः परिशेषेषु मानेषु मास
स्त्रिंशद्दिनः स्मृत इति मासदिनसंख्या चांद्रमासे शुक्लप्रतिपदादिके दर्शाद्विप्राशादिन तत्र उक्तं पौर्णमास्यादौ
गाहे शाखादिशाब्दप्रवृत्तिर्मुख्या सौरादिमासेषु तु गौणी सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः आब्दिके
पितृकार्ये च चांद्रो मासः प्रशस्यते कुत्र कस्य मासस्योपयोग इत्यपेक्षायां विष्णुधर्मोत्तरे अब्दायनर्तुग्रहवारकर्म
सौरेण मानेन सदैव स्यात् तत्रान्युपास्यन्यपक्षाः सावनेन लौकं च यत्स्यात् व्यवहारकर्म स्यात्पूर्वकालं दायपू
र्णभ्यां चांद्रेण मानेन युगं चतुरासः नक्षत्रसत्राण्ययनानि चांद्रमानेन कुर्याद्भगणात्मकेनेति स्मृत्यंतरे च रा
को दृष्टिवेवाहादाहृणादौ सौर सावनौ सदैवापितृकृत्ये दौ मासश्चांद्रमसः स्मृतः पितामहोपि देवकर्माणि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रेवमंत्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः अभिषेकं ततः कुर्युर्मंत्रैर्वारुणसूक्तिभिः ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः
आचार्यं वरयेत्पश्चात्स्वर्णपट्टं निवेदयेत् आचार्यदक्षिणां दद्याद्गोदानं च स्वशक्तितः तत ऊर्द्ध्वं तु संपूज्यांतदर्द्धं
न विशेषतः पूजयेद्वस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानपि शक्तितः गंधमाल्यैर्धूपदीपैः पूजयेदिष्टदेवताम् होमं चैव प्रकुर्वी
त तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा निवृत्ते ग्रहणे सर्वं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः दानं च शक्तितो दद्याद्यदीच्छेदात्मनो हितम्
सूर्यग्रहे सूर्यनाममंत्रांश्चैव कीर्त्तयेत्सदा अनेन विधिना यस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत् न तस्य ग्रहणे दोषः कदाचिद
पि जायते इति अथात्रापरं विशेषमाह गर्गः तिष्यमाद्रपदं चैव याम्यं भाग्यं च पैत्रकम् रौद्राग्नेयमग्निदैवत्यं स
ह्वैतान्यानलो गणः आनले मंडले दृष्टं ग्रहणं शशिसूर्ययोः राज्ञां भयंकरं विद्यात्प्रजानां बहुदोषकृत् इ
उ·भा· त्याग्नेयमंडलम्· अहिर्बुध्न्यं तथा पौष्णं मूलमाप्यं च शांकरं वारुणं सार्पदैवत्यं वारुणं मंडलम् एतस्मिन् स्मृतं।
परागः स्यान्मंडले सोमसूर्ययोः दुर्भिक्षामयनाशाय प्रजानामिति निश्चयः इति वारुणमं· हस्तोत्तराचर्य
उ·फ· मादीनि चत्वारि च पुनर्वसुः सोमं चैवाश्विदैवत्यं वायव्यं मंडलं स्मृतम् अर्यमादीनि उत्तराफाल्गुन्यादी
नि समरं समरं चैव दुर्भिक्षं कुरुते चिरात् व्याधिघ्नास्त्वाग्निकोपं च मंडलेस्मिन्नुपप्लुते इति वायव्यं तृतीयं
ज्येष्ठा ब्राह्मं तथा मैत्रं प्राजेशं वासवं तथा वैष्णवं वैश्वदेवं च मंडलं पौरुहूतकम् प्राजेशं अभिजित् मंडले
स्मिन्समुत्पन्नग्रहणं सोमसूर्ययोः आनंदं सर्वभूतानां विदधाति विशेषतः यस्य देवस्य मंडलं तस्यैव जपा
दिरूपां शांतिमाग्नेयीमाहेंद्रीमिन्यादिकां ग्रहणदोषशमनाय ग्रहगृहीतायवा राजा कारयेदित्यलमतिवि
स्तरेण इत्यैंद्रमंडलं चतुर्थं चंद्रप्रकाशे प्रपंचितेन निबंधेन निबंधश्चंद्रमसो बुधस्य विस्तारमागाद्विधिनिर्ण
यारव्यमस्तत्र्ये उल्लास वरो व्यरंसीत्.०॥ दुर्गोपाध्यायपराभिधस्य पुत्रेण श्रीचंद्रमसा कृते स्मिन्

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ग्रहणान्यविषयो मनः सुखादिज्ञानात् स्मरणादिविषयं चेति अन्तरिन्द्रियं मनः । ज्ञानप्रमाणानामिति वाच
स्पतिमिश्राः । आचार्याणां वर्णयन्ति इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः । इन्द्रियेभ्यः परं म
न इति श्रुतिस्मृतिभ्यां मनसः इन्द्रियेभ्यः पृथक्करणात् मनो नेन्द्रियमिति प्रत्युपादाने न तावत् नेन्द्रि
याणां मनः स्मरणादिसाक्षात्कारस्य प्रमाणानां जन्यत्वेन अप्रमात्वमिष्टमेव अन्यथान्तःकरणत्वा
भावात् सुखादिजनकादिवत्तानीति करणत्वं सुखादिसाक्षात्कारस्यैवेष्टं न वाक्यजन्यत्वानुमानत्वं वाऽस
माणं परोक्षत्वात् ज्ञानकत्वं चेत्याने लिङ्गज्ञानजन्यत्वानुमानत्वमिति व्याप्तमित्याप्तयोर्लिङ्गसाधन
साध्ययोर्नियतसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः अनिवर्तकमात्रे सति सहचारदर्शनेन गृह्यते तस्या
गृहीताया लिङ्गज्ञानेन व्याप्तानुभवजन्यसंस्कारोद्बोधे सति स्मृतमिति ज्ञायते इयं स्वार्थानुमितिः
परार्थानुमितिर्न्यायसाध्या न्यायोऽवयवसमुदायः अवयवस्तु पञ्चः प्रतिज्ञाहेतूदाहरणा

नतु वाक्यस्य परोक्षत्वात् ... कथं वेदान्तवाक्यादात्मसाक्षात्कारो ... =५ शाब्दप्रमा ... निरूपण वेला ।
... इति शेषः = ... निरूपणं ... अनुमितिं लक्षयति । लिङ्गेति ४= ... अनुमान ... वैशेषिक ... प्रति ...
व्याप्ति ... साधन ... व्याप्ति ... इति ... लक्षणम् ४= ... लक्षणम् = ... स्वार्थानुमानं ...
... प्रतिपाद ... ५=

Margin (left): ... इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था ... मनःकरणत्वे सिद्धे इन्द्रियत्वं ... ज्ञानकरणत्वं ... इति ... साक्षात्कारस्य ... प्रमा ...

Margin (right): न ... ऊ ... इति ... वाचस्पति ... स्मृतिः ... करणत्वेन ... साक्षात्कार ... किंच ... विशिष्ट ... मनसः करणत्वेन ... करणत्वं ... न्यायकार ... इति ... अत ... स्वार्थानुमितिः ... न्यायवाक्य ... उदाहरण ...

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

विरूप चतुष्कोणाद्याकारेण यथा परिणमते तथा इंद्रियार्थसन्निकर्षानंतरं अंतःक
रणं कुम्भाद्याकारविषयदेशंगत्वा तेनेसंयुज्यते पश्चात्तदाकारेण परिणमते सोयं परिणा
मो वृत्तिः तस्यां वृत्तौ विषयचैतन्यं प्रतिफलतीति तदा वृत्तिविषययोर्युगपदेकदेशस्थत्वेन त
दुपहितयोर्भेदाप्रयोजकतानात् प्रमाणचैतन्यविषयचैतन्याभिन्नं भवति सेयं प्रत्यक्षप्रमा
न चेन्द्रियाणां गमनं संगिरते चैतन्ययत्नं ज्ञानं प्रम यासां रगमज्ञाने विवजते तेनो विषयः
स्फुरति साक्षिणः अंतःकरणोपहितचैतन्यं साक्षी सेयं प्रत्यक्षप्रमा द्विविधा बाह्यप्रमांतर
प्रमा चेति तत्र बाह्यप्रमा शब्दस्पर्शरूपरसगंधविषयभेदात्पंचविधा तत्कारणानि श्रोत्रादिज्ञा
नेंद्रियाणि पंच अंतरप्रमा द्विधा आत्मगोचरानात्मगोचरा चेति आत्मगोचरा द्विविधा
विशिष्टात्मविषयाशुद्धात्मविषया चेति अहं जीव इत्यादिविशिष्टात्मविषया अहं ब्रह्मास्मीति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

371

त्यानेकु लक्ष्मणी इति मेदिनी ॥ वसति वासे न वच॰ आगारे शिते आगारे ॥ वसेल्लण स्यात् लणप्रत्ययमाह रुणि
त्वा हृ द्विः वा लुः बे ॥ वालसत्रियामित्यदः ऋ अः कल्नः ॥ कल्प्रत्ययमाह किल्वी गगणाः द्रुकेन्स करणे ऊलर्थ
ज्ञेमने नांशुसी तिमेदिनी जीवेराद्ध कोद्व द्विरू जीवयाण धारणे सुस्मादौ ल कप्रत्यय स्यात् धातोः द्विरू स्यात् कप्रत्यय
माह जेवाल कः जैवा लकः पुमान् शोभे कृष्णकौ ऽऽ पुष्य नो द्विर्द्धि तिमेदिनी जैवाल कांश्चिद् द्वामे ॥ कृ साधुकल्प कृषी
वले इति विश्वः सुस्मादौ लप्रत्ययो दि जीवा तरहित्रियां भले जी विले जी विनो वधे ॥ कुर्यादेः ऊप्रत्ययमाह कषवि ले
खने कर्षूः कर्षूः पुंसी करीषा ग्ने कर्षूः नद्यां स्त्रियामित्यतेऽपि विश्वः कर्षूः पुमान् करीषाग्नौ स्त्रियां कुल्या लखवानः
यो रितिमेदिनी खर्जव्यथने खर्जूः खर्जूरी कीटवर्षेषु इति हैमः पामा च वहो धन्त्रो वह प्रापणे व्रसम ॥ अंतादेशः
उप्रत्ययश्च स्यात् वधूः वधूः स्नुषा नवोढा स्त्री भार्या स्यादङ्गना स्त्रियाम् इति विश्वः वधूजीवा पत्नी वधू इत्यादि ॥ काम
हि लोच वधू रिति त्रिकांडशेषः कषेः छश्च कक्षोर्विहि सायां सुस्मादू प्रत्ययः स्यात् अंतस्य छश्च कच्छूः कच्छ्वां ल पामया
मा वि चर्चिका इत्यमरः ॥ कास्वादयः ऊणप्रत्ययांता निपात्यंते ॥ त्वा हृ द्विः कसगतौ कासूः कासू विकलवा चिस्मा
रत्न याष्ट्र त्यायुधे स्त्रियामि तिमेदिनी कासूः शत्त्यायुधेरुजि बुद्धौ विकलवा चिस्मादि तिहै ॥ मद्गतौ पादू
चरण धारणी लविसंस्पृवे नजपथ्यदे ल वेर्नलो पो निपात्यते न लं वत्ते जलेइस लारू ॥ तंव्यलाबू ॥ रुमेसमे इत्यमरः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उ॰ ३०
पू॰ म
६

ष्ठः हिंसायां कर्त्तरि उपर्युक्त णौ हेरुप्रत्ययः मोलरूरश्चेत्यत्र निपात्यते देवेश्वः बाहुलकात् उप्रत्ययो पि कपोतः को
पोतः स एवं केदेश्वीहि मेदिनी दरिद्रादुर्गो ओउ प्रत्यये इकारस्याकारश्च लोपो निपात्यते दर्दुः कुष्ठ भेदः मण्डुका
दिस्त्वाल रूप्रत्यये ० दर्दुरपि दर्दु णौ दर्दुको मीत्स्यादि त्यमरः अंहूरुद्यः कूप्रत्ययो लोनिपात्यते अहु दिगेष्वने अंहूः अंहूः
स्त्रियां स्यान्निगडेऽप्रयं हेमवत्स्याच्च लिमेदिनी अंहूरूको हादिनिगडे इत्यमरः सेवायां कप्रत्ययो ऽहू अंस्य ह्रूल कोविद
भ्रमणतो अस्य दुगागमे कूप्रत्यये च अंहूर्दुकृति निस्याकस्युः जनेर्कुकु जनी प्रादुर्भावे अस्य दुगा जमः साम जंबूः ज
म्बूः वृक्षे अस्या के बाहुलकात् कूप्रत्ययो पि जंबुः उर्ष्वं विक्रमादिभ्यः कारो वेतस्य जं बोः फल तस्माेन [illegible] मयपवर्ते
ते इति यरिणाम जंबू फल्लोपं मोजस्ड्याइति भारविः डुधाञ् धारणपोषणे आतोनपी त्या लोपः निपात्यन्ते
पदस्य भुमके दधातीति ककुंधूः ककुधू वंदरी को लिरि त्यमरः धी लक्कर्मी णा दिधिषू त्यतिस्य अतीरे संधा
क्षरौमि ला त्वे स्यातो नपी त्या लोपश्च दिधिषूः कैक्षित धातोरिलंच कृच निपात्यते दधातस्मा विविति दिः धीषूः पुनर्भू
दिधिषू रूढा द्विरि त्यमरः द्विरूढा द्विवारं विवाहिते त्यर्थः स्फुरोरुतिः उतिप्रत्ययमाह इकारउ चारणार्थः मरुः प्राण
त्यागे मरुत अत्राद्यं चयेमारु तः मरुलोपो व्योपकुलत्यो द्विमरुतः स्पर्शनः प्राणः समीरो मारुतो मरुदि ति वि रूमा
दित्यको षः कोयं वीत सदाक्षिणपमरुतः इति काविरणण्योकः जनिगरणे गिरते रु इत्यस्य मरुट अस्या स्तत्य
सोत्सस्य यस्य सडागमः गर्मुत गर्मुत् स्त्री स्वर्ण लाभयोरिति मेदिनी चटे रुलः उलप्रत्ययमाह वटभेदने चटुलं ना भ

मर्मस्थान
ला:

रू॰ म
६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

द्रक्ष्यसि भ्रातृजायां आशाबंधः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यंगनानां सद्यःपातप्रणयि हृदयं विप्र
योगे रुणद्धि ॥१०॥ टीका ॥ भो मेघ तां पत्नीं भ्रातृजायां द्रक्ष्यसि अवलोकयिष्यसि भ्रातृजाया
यदुक्तं तत् वाक्यं अनंतं त्वयाउक्तं एवं चेत् तत्राह अहं तव भ्राता भ्रातृत्वं कल्पयित्वा ब्रवी
मि कथयामि अनंतं न भ्रातृजायेति त्वं मदीयो बंधुः रक्षिप्रकारांतरेण प्रपवचनं न नु चे
त् यदि सा मृता भविष्यति तर्हि मया किं कर्तव्यं इति चेत् तत्राह कीदृशीं भ्रातृजायां अवश्य
निश्चितं सर्वव्यापारान् परित्यज्य भर्तुः दिवसगणनातत्परां भर्तुः दिवसानां गणनानां तत्र त्पव
धानातां पुनः कीदृशीं भ्रातृजायां एकामुष्या वा सौ पत्नी च एकपत्नी तां पुनः कीदृशीं भ्रातृजा
यां अव्यापन्नां न व्यापन्ना अव्यापन्ना तां अव्यापन्नां जीवंतीं कुतः द्रक्ष्यसि कीदृशस्त्वं यतः अ
विहतगतिः अविहता अनिवारिता गतिर्गमनं यस्य सः न केवलं शाकुनबलेन किंतु स्वतः
भो मेघ हि यतः अंगनानां स्त्रीणां आशाबात तत्कालपतनस्वभाव आशाबंधः आशाबंधः वांछि
तार्थप्राप्तिसंभावना बध्यतेऽनेनेति बंधः आशैव बंधः कुसुमसदृशं पुष्पतुल्यं वर्तते कु
तः तत्राह विप्रयोगे सति वियोगे सति स आशाबंधः हृदयं चित्तं रुणद्धि आवरणं करोति
कथंभूतं हृदयं सद्यःपातप्रणयि सद्यः तत्कालं यः पातः पतनं तत्र प्रणयः स्नेहो यस्य तत् अ
त्र व्यतिरेको अलंकारः व्यतिरेकः किमुच्यते शब्दोपात्ते प्रतीते वा सादृश्ये वस्तुनोर्द्वयोः यत्र तत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पत्रो २

मे॰टि॰ ॥ ९ ॥ ह्वेदकथनं व्यतिरेकः संजातो व्यतिरेकलक्षणो अलंकारः ॥ १० ॥ मूल ॥ मार्गं तावच्छृ
णु कथयतो मम स्वत्प्रयाणानुरूपं संदेशं मे तदनु जलद श्रोष्यसि श्रोत्रपेयं खिन्नः खि
न्नः शिखरिषु पदं न्यस्य गंतासि यत्र क्षीणः क्षीणः परिलघु पयः स्रोतसां चोपभुज्य ॥ ११
॥ टीका ॥ मार्गं श्रोतुं दर्यकृष्य नेनगंतारं प्रहर्षयन्नाह भो जलद कं यतः मम त्वं मार्गं पंथा
नं तावत् आदौ प्रथमं नाश्रुणु आकर्णय तदनु पश्चात् मार्गश्रवणात् अनु मे मम संं
देशं श्रोष्यसि आकर्णयिष्यसि कीदृशं मार्गं त्वत्प्रयाणानुरूपं तव प्रयाणं गमनं तव
त्प्रयाणं तस्य अनुरूपः योग्यः तं कथंभूतं संदेशं श्रोत्रपेयं श्रोत्राभ्यां पेयं कर्णसुखदं
तत्राह भो मेघ यत्र मार्गे खिन्नः पुनः खिन्नः शिखरिषु पर्वतेषु पदं चरणां न्यस्य स्थापयित्वा गं
तासि यास्यसि भवान् पुनः यत्र मार्गे क्षीणः पुनः क्षीणः सन् स्रोतसां नदीनां पयः जलं उप
भुज्य पीत्वा गंतासि यास्यसि कथंभूतं पयः परिलघु परि समस्तेन लघु निर्मलत्वात् लाघ
वोपेतं ॥ ११ ॥ मूल ॥ भो मेघ नभसि आकाशे भवतः तव आकैलासात् कैलासं यावत् रा
जहंसाः मरालाः सहायाः संपत्स्यंते भविष्यंति किं कृत्वा ते तव तत् गर्जितं श्रुत्वा कथं
भूतं गर्जितं श्रवणसुभगं श्रवणयोः सुभगं मनोज्ञं भो मेघ यत् गर्जितं महीं भुवं उच्छि

कर्तुं यच्च प्रभवति महीमुच्छिलींध्रामवंध्यां तच्छ्रुत्वा ते श्रवणसुभगं गर्जितं मानसोत्काः आकैलासात् रामे
विसकिसलयच्छेदपाथेयवंतः संपत्स्यंते नभसि भवतो राजहंसाः सहायाः ॥ १२ ॥ टीका ॥ ३ ९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

र.मं.
२

श्रीगणेशायनमः श्रीगुरुदेवेनमः श्रीसरस्वत्यैनमः आत्मीयंचरणंदधातिपुरतोनिम्नोन्नतायांभुवि
स्वीयेनैवकरेणकर्षतितरोः पुष्पंश्रमाशंकया तल्पेकिंचमृगत्वचाविरचितेनिद्रातिभागैर्निजै
रंतःप्रेमभरालसांप्रियतमामंगेदधानोहरः १ विद्वत्कुलमनोभृंगरसव्यासंगहेतवे एषाप्रका
श्यतेश्रीमद्भानुनारसमंजरी २ तत्ररसेषुशृंगारस्यप्राधान्यात्तस्यैवतदालंबनविभावत्वेननाय
कानायकौनिरूप्यते साचत्रिविधा स्वीया परकीया सामान्याच तत्रस्वामिन्येवानुरक्तास्वी
या नवपरिणीतायांपरगामिन्यामव्याप्तिः अतःपतिव्रतायाएवलक्षणत्वात्तस्याअपरगामित्वयापर
रकीयात्वमपिसमायाति अस्याश्चेष्टा भर्तृशुश्रूषाशीलसंरक्षणआर्जवंक्षमा यथा गतागतकु
तूहलंनयनयोरपांगावधिस्मितंकुलनतभ्रुवामधरएवविश्राम्यति वचःप्रियतमश्रुतेरतिथिरेवको
पक्रमः कदाचिदपिचेत्तदामनसिकेवलंमज्जति ३ स्वकीयापित्रिविधा मुग्धा मध्या प्रगल्भा
च तत्रांकुरितयौवनामुग्धा साचाज्ञातयौवना ज्ञातयौवना सेवक्रमशोलज्जाभयपराधीनरति २

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

नवोढा। सैव क्रमशः सप्रश्रया विस्रब्धनवोढा अस्याश्चेष्टा क्रिया मनोहरा कोपमार्दवं नवविभूषणे समी
हा मुग्धा यथा आरम्भं विलोकामदेवधरणीपालेन कालेभ्रमे वस्तु वास्तुविधिं विधास्यति नेनो तारु
ण्यमेणीदृशः दृष्टारव स्मेरन चातुरी मुखरुचा सौधाधरी माधुरी वाचा किंच सुधारसमुग्धलहरी लावण्यमाम
श्रुते ४ अज्ञातयौवना यथा नीरातीरमुपागता श्रवणयोः सीम्नि स्फुरन्नेत्रयोः श्रोत्रे लग्नमिदं किमु
त्पलमिति तालुकरं न्यस्यति शैवालांकुरशंकया नाभिमुखी रोमावलीं प्रोञ्छति यांतास्मीति मुहुः सखी
मविदिताऽऽरामया पृच्छति ५ ज्ञातयौवना यथा स्वयंभूः शंभुरम्भोजलोचने त्वत्पयोधरः नवेनक
स्य धनस्य चन्द्रचूडो भविष्यति ६ नवोढा यथा हस्ते धृतापि शयने विनिवेशितापि क्रोडीकृतापि यतते
बहिरेव गन्तुम् जानीमहे नववधूरथ तस्य वश्यपायः पारदं स्थिरयितुं लभते करण ७ विस्रब्धनवोढा
यथा दरकुलितनेत्रपालि नीवीनियमितबाहुकृतोरुयुग्मवेधम् करकलितकुचं सलं नवोढा स्व
पिति समीपमुपेत्य कामयूनः ८ समानलज्जामदना मध्या रक्षेत चास्ति प्रश्रया दृति विस्रब्धनवो
ढा अस्याश्चेष्टा सागसि प्रियसि धैर्यपरुषवाक् यथा स्वापप्रियाननविलोकनलालनिरवसावपद्युनौ

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प्रियपकारप्रख्यापकंमः इत्थं सरोरुहमुखी परिचिनुते नीरसां विधातुमपि हालमपि प्रपेदे ८ पतिमात्रविषयस
कलकेलिकलापकोविदप्रगल्भा वेश्यायां कुलटायां च पतिमात्रविषयत्वाभावान्नातिव्याप्तिः अ
स्मात्तु रतिप्रीतिरानन्दात्संमोहः प्रथमं यथा संरक्षस्तनमालप्य वदनं संश्लिष्य कंठस्थलं निष्पीडा
धरबिंबमंबरमपाकृष्याब्धु हस्तालकाः हे वस्याब्रुजनीपते समुदयं त्रिजासमाने प्रिये वा मान्तीव स
नोचले: अववलयोनीलोत्पले निहुते २ द्वितीयं यथा नखदलनमुरस्थलेऽधरतले रदखण्डनं श्रुतौ बकुल
मालिका विगलिता च मुक्तावलिः रजांतसमये मया सकलमेतदालोकितं किंतु स्मरतिः क्व वरतिः क्व च बंधके च
तवीलिप्तिघ्यावेधिः २२ मध्याप्रगल्भे मानावस्थायां प्रत्येकं त्रिविधे धीरा अधीरा धीराधीरा चेति व्यंग्य
कोपप्रकाशा धीरा अव्यंग्यकोपप्रकाशा अधीरा व्यंग्याव्यंग्यकोपप्रकाशा धीराधीरा इयांस्तु विशेषः म
ध्याधीरायाः कोपस्य गीर्व्यंजका अधीरायाः परुषवाक् धीराधीराया अवचनरुदितैः कोपप्रका
शके प्रौढायास्तु धीराया रतोदास्यं अधीरायास्तु तर्जनताडनानि प्रौढाधीराधीराया रतोदास्यं तर्जि
नताडनादिकोपस्य प्रकाशकं मध्याधीरा यथा लोलालिपुंजे व्रजनतो निकुंजे स्फारा बभूवुः अमस्या

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

१३ नोत्तिष्ठेरन्न पुनर्जीवंति स्म सर्वथा। दुर्वाससा हि कदाचिन्मार्गे गच्छंतमिंद्रं दृष्ट्वा स्वकंठस्था माला तस्मै दत्ता तेन च श्रीमदेनाना
रावणस्य कुंभयोर्न्निक्षिप्ता। स च मत्तः पद्भ्यां तां मालां चूर्णीचकार। ततो दुर्वासास्तं शशाप त्रिभिः लोकैः सह निःश्रीको भवेति।
वाह यदा दुर्वाससः शापेनेति। इज्यादयः यागाद्याः १५ १६ असुरानयथा देवव्वैलक्षण्येन बलपुष्ट्यादियुक्तान्विलोक्य समर्थः॥ हा

सूत उवाच संपृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजाः। अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे १२ शुक उवाच यदा युद्धेऽसुरैर्देवा
बाध्यमानाः शितायुधैः। गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन्स्म भूरिशः॥ यदा दुर्वासः शापेन सेंद्रा लोकास्त्रयो नृप। निःश्रीकाश्चा
भवंस्तत्र नेशुरिज्यादयः क्रियाः १४ निशम्यैतत्सुरगणा महेंद्रवरुणादयः। नाध्यगच्छन्स्वयं मंत्रैर्मंत्रयंतो विनिश्चयं १५ ततो ब्र
ह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्द्धनि सर्वशः। सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः परमेष्ठिने १६ स विलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्विगतप्रभान्॥
लोकानमंगलप्रायानसुरानयथा विभुः १७ समाहितेन मनसा संस्मरन्पुरुषं परं। उवाचोत्फुल्लवदनो देवान्स भगवान्परः १८
अहं भवो यूयमथोऽसुरादयो मनुष्यतिर्यग्द्रुमघर्मजातयः। यस्यावतारांशकलाविसर्जिता व्रजाम सर्वे शरणं तमव्ययं १९
न यस्य वध्यो न च रक्षणीयो नोपेक्षणीयादरणीयपक्षः। अथापि सर्गस्थितिसंयमार्थं धत्ते रजः सत्वतमांसि काले २०

रणं गताः सतो यथापूर्वं प्राप्स्याम इति हर्षेणोत्फुल्लं विकासितं वदनं यस्य १७ मनुष्यादयो जरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाः
स्यावतारः पुरुषः। तस्यांशो ब्रह्मा तस्य कला मरीच्यादयः। तानि विसर्जिताः पुत्रपौत्रादिद्वारा जनिताः १८ ननु तर्हि सर्वेषु
समः स्यात्तर्हि किं तच्छरणाश्रयेण सत्यं यद्यप्येवं तथाप्ययं स्मत्स्वपालनीभविष्यतीत्याशयेनाह नयस्येति॥ द्वाभ्यां १९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भा॰ अ॰ स्थितिपालनस्य क्षणः कालः अतः सुरप्रियः सन्नस्माकं नः शं सुखं करिष्यति २० यत्र हीरा सौ हरे [illegible] अस्त देवनमसः परं स्था
यपदात् लोकालोकात्परतो यत्र तमसः परं स्थानं जगाम २१ दैवीभिः लोके अप्रसिद्धाभिः वैदिकीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् २२
११ देववरं त्वां नमाम हे न मामहे देववरं त्वां नमामहे इति वा । वरत्वे हेतुः सत्यं । कुतः अविक्रियं । कुतः । अनंतं । आद्यं अनादिं । आद्यं [illegible] वनेन
हिरण्यादि विक्रियाभवंति । किंच । गुहाशयं सर्वांतरं । कुतः । निष्कलं निरुपाधिं । तत्कुतः अप्रतर्क्यं । तत्कुतः । मनोग्रयाणं मनसः
पि जवि[ष्ठं] मनः प्राप्ये स्थाने ततः प्रागेव विद्यमानत्वात् तथा च श्रुतिः अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनं देवा आप्नुवन् पूर्वमर्शत् । ति

अयं तु तस्य स्थितिपालनक्षणः सत्त्वं जुषाणस्य भवाय देहिनां । तस्माद् व्रजामः शरणं जगद्गुरुं स्वानां स नो धास्यति शं सुरप्रियः २०
शुक उवाच इत्याभाष्य सुरान्वेधाः सह देवैररिंदम । अजितस्य पदं साक्षाज्जगाम तमसः परं २१ तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै
विभोः स्तुतिमब्रूत दैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः २२ ब्रह्मोवाच अविक्रियं सत्यमनंतमाद्यं गुहाशयं निष्कलमप्रतर्क्यं । मनो
ग्रयाणं वचसानिरुक्तं नमामहे देववरं वरेण्यं २३ विपश्चितं प्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभासमनिद्रमव्रणं । छायातपौ
यत्र न गृध्रपक्षौ तमक्षरं खं त्रियुगं व्रजामहे २४

ध्यावतो न्यानत्वेतितिष्ठदिति । वचसा अनिरुक्तं । अविषयत्वात् । यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यत इति श्रुतेः । मनोवचसोरगो
चरत्वे कः पुरुषार्थस्तत्राह वरेण्यं सर्वेषां हेतुहेतुमद्भावः २३ किंच प्राणादीनां विपश्चितं ज्ञातारं । आत्मा अहंकारो देहो वा ननु तद्व्यतिरिक्तं
स्ती । तत्राह । अर्थी विषयः इंद्रियाणि तद्ग्राहकानि तदुभयरूपेण भासत इति तथा तत्तथापि अनिद्रं स्वप्नदृष्टवदज्ञानरहितं । कु
तं अव्रणं । अत एव अक्षरं खमिव व्यापिनं च सर्वत्र हेतुः यत्र यस्मिन्न गृध्रपक्षौ जीवपक्षपातिनौ छायातपौ अविद्यावत्त्विवा
द्यावनास्ति तं त्रियुगं त्रिषु युगेषु आविर्भवंतं शरणं व्रजामः २४ ॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स॰चि॰ चभागगतो यदि राज्यं सुखं महत्कीर्तिविनाशमयत्नितनन्दनाम् ४७ चंद्रात्मजोपि नीचस्थं स्वोच्चभागसमन्वितः
अशुभं फलमादौ तु शुभमंते प्रयच्छति ४८ इति बुधदशाफलम् अथ गुरुदशा॰ गुरोर्दशायां परमोच्चगस्य राज्यं म
२२ हत्सौख्यमुपैति कीर्तिमनोविलासं गजवाजिसंघं नृपाभिषेकं स्वकुलाधिपत्यं १ कुलीरगस्यापि गुरोर्दशायां
भाग्योन्नतं भूपतिमाननानाविदेशयानं महदाधिपत्यं शुभं यशस्विनं तनुमेतु मनुष्यः २ आरोहिणि देवगुरोर्भवेद्दशा ह॰
प॰ प्रतापकृत्तेर्थभूमिगानकन्यालब्धिसुतराज्यपूज्यं स्वर्वैर्धनाः प्राप्नयशः प्रताप ३ जीवदशा मैनारोहिण्या मीषोग्रामम मंड यो॰
ले॰ लाधिनाथो वाद्धिंभूर्पतिंलक्ष्मीप सर्व मेधावी कांतिमा चिनीनन्तः ४ देवेंद्रपूज्यस्य दशावरोहाकरोति सौख्यं सुकृदेव
नाशः सक्षयसः कांतिविशेषजालं नरेश्वरत्वं प्रशान्तदेवयाति ५ अतिनीचभागभाजो गुरोर्दशायां प्रमत्तगहणितः
अन्योन्यहृदये वैरं क्षयिनाशमांतिपरिभृत्यः ६ मूलत्रिकोणस्थगुरोर्दशायां राज्यार्थभूमिं सुतदारसौख्यं यानादि
रोहणमधिस्ववलोरजत्वं यत्नाधिकर्मजनपूजितपादपीठं ७ गुरोर्दशायां स्वगृहे गतस्य राज्यार्थभूधान्यसुखांवरं च
मिष्टान्नदोवाजिमनोविलासं काव्यादिपुण्यागमवेषभासं ८ गुरोर्दशायामतिशत्रुराशिगतस्य दुःखं समुपैति
शोकं विवादमर्थ्यकलत्रनाशं नृपाग्निचौरैर्बहुदुःखपीडां ९ गुरोर्दशायामरिराशिगस्य क्षेत्रादिविन्नंशयनं
वरं च नरेशसन्मानमुपैति जातं स्त्रीपुत्रभृत्यात्मसहोदरार्ति १० प्राप्नोदशायां मतिमित्रराशिगतस्य जी
वस्य नरेंद्रपूज्यं मृदंगभेरीस्वयानतोषं दिगंतराक्रांतसमस्तभाग्यं ११ मित्रर्क्षगस्यापि गुरोर्दशायां नरेशमैत्री
समुपैति कीर्ति विद्याविदेशयानं मंत्रसौख्यं सुगंधभूषास्वपरोपकारं १२ समर्क्षगस्यापि गुरोर्दशायां शामान्य
तो भूपतिदत्तभाग्यं कृष्यर्थगोभूमिमनोविलासं पीनांबरालंकृतभूषणाद्वि १३ नीचखेचरसंयुक्तजीवदायेमनो
रुजं परप्रेष्यापवादं च पुत्राणामपि रोधिना १४ उच्चखेचरसंयुक्तगुरुर्येमहत्सुखं अनेकगोपुरादीनां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

382

तस्यापि शशांकसूनोर्दशाविपाके नृपतुल्यमेति सौख्यं स्वनामांकितगद्यपद्यं स्वनामलाभं स्वसुतार्थदारां २९ प्रवृजनं दे
वमहीसुराणां साम्राज्यलाभं जननायकत्वं कचिच्च मार्गं समुपैति काले यत्नादिदीक्षास्वजनैर्विशेषात् ३० उपांत्यराशिस्थि
बा॰ तसौम्यदाये त्वनेकधा वित्तमुपैति काले दानेन भूपतिमानतोर्हेदृक्‌स्वस्व वाणिज्यविचारतो वा ३१ उच्चांशसंयुक्तशशांकसू
नोर्दशाविशेषे सुतभूषणाप्तिः मनोभिलाषं मदनाभिरामं उत्साहधैर्यं च जनाभिषेकं ३२ नीचांशकयुक्तसौम्ये नीचः
कृत्यानुजीवनं प्रेष्यत्वं परिहासं च दशायां च करोति च ३३ सौम्यदशायामाद्यां लभते धनधान्यसंपदं पुरुषः स्वकेतस्वजन
विरोधं मध्ये दायेन रसस्नमानं ३४ शत्रुर्क्षगतसौम्यदशायां लभते विविधापदां मनो दुःखं स्वकुलजनृपविरोधं निंदाभयं
चापि रोगं च ३५ स्थानवीर्ययुते सौम्ये तत्पाके कीर्तिराज्यदं मनोधैर्यं महोत्साह यज्ञादीज्ञामहोत्सवं ३६ तद्विहीने बु
धे स्थानदारपुत्रमहद्भयं विदेशवासं दुःखं च नानापरिभवक्रिया ३७ दिग्वीर्यसहिते सौम्ये विदेशार्थं धनिकः सुधि
सामंतराजमैत्रत्वं गंधमाल्यस्वलेपनं ३८ कालवीर्ययुते सौम्ये दशायां देहसौख्य कलहादि वियोगं दारपुत्रनृपमान
नमेति गांगतोयपरिप्लुततनुः स्यात् ३९ निसर्गवीर्यान्विते सौम्यदाये निसर्गतस्त्वापि शुभादिकर्मः विद्याविनोदं स्वजने
विरोधं मातुर्वियोगं वधबंधतदीयं ४० चक्रवीर्यान्विते सौम्ये भाग्यदारसुतार्थभाक् पुराणदानादि नदीसमुद्रस्नानमा क्या॰
चरेत् ४१ दृग्बलेन युक्ते सौम्ये सर्वभूतेषु सौम्यतां करोति रतिकेलिं च राज्यभाग्यसमन्वितं ४२ क्रूरखखांशसौम्यस्य द
ह॰ शाकाले महद्भयं चौराग्निभूपेभ्यो भीतिः स्यात् शुभदृग्योगवर्जिते ४३ मृदुंशादियुते सौम्ये राज्यलाभं महत्सुखं मार्द
वं सर्वभूतेषु कृषिपुत्रार्थसंपदः ४४ सौम्यवैषौषिकांशस्थे विषयान् राज्यतां सुगंधांबरमाल्यं च विद्यागोष्ठिरहस्यतां ४५
क्रूरद्रेष्काणसंयुक्तचंद्रसूनोर्यदा तदा चौराग्निभूपतिभयं स्थानताशं महद्भयं ४६ उच्चराशिगतः सौम्यो नी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

...लति॥ वैष्णवं चक्रं सुदर्शनाभिधानं अस्य सुरद्विषः प्रभोः रावणस्याधिकंधरं कंधरायां नाक्र
मत न प्रवर्त्तते स्म किंभूतं चक्रं जगतः प्रसहिष्णु विष्टपाक्रमणमसमर्थमपि पुनः कीदृशं विकी
र्णाः प्रादुर्भूताः लोलाश्चचला अग्निकणाः स्फुलिंगा यस्मात्तत्। वलच्छिलानिष्ठुरकंठघट्टना
त्। कंधरायामिति विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः॥५४॥ हे वासुदेव सरद्वोरावणः मनुष्यधर्मणो ध

वलच्छिलानिष्ठुरकंठघट्टनाद्विकीर्णलोलाग्निकणां सुरद्विषः॥ जगत्प्रभोरप्रसहिष्णु
वैष्णवं न चक्रमस्याक्रमताधिकंधरं॥५४॥ विभिन्नशंखः कलुषीभवन्मुहुर्मदेन द
न्तीव मनुष्यधर्मणः॥ निरस्तगांभीर्यमपास्तपुष्पकं प्रकंपयामास न मानसं न सः॥५५॥

नदस्य मानसं चित्तं मानससरोवरं च न न प्रकंपयामास। अपि तु कंपितवानेव किंरूपः रावणः दंती
व मदेन दर्पेण रामदोदकेन च विभिन्नो विदारितः संखो निधिः कंठश्च येन सः। शंखो निध्यंतरे कंबौ
ललाटास्थिनि ति भीष्वुचेति विश्वः॥ संखो निधौ ना गराजभेदे करिकपोलके गंधद्रव्ये ललाटास्थि
शंखः कवौ न स्त्रियामिति विश्वः। किंभूतः सः अपास्तं हृतं पुष्पकं विमानं पुष्पकानिचयेन सः मानसं चि
त्तं सरश्च मानसं सरसि स्वांत इति विश्वः। मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपेत्यमरः शेषं स्पष्टं॥

बी १

राम
१६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सलीलइति हे विष्णो बलस्य शत्रोः शक्र अभ्रमो भर्तुरैरावतस्य चो सलीलयातानि गमनानि न प्रसशंस
तथैवोच्चैःश्रवसः सुराश्वस्य चित्रमनेकविधं संदितप्लासंदितप्लकुंचिताकुंचितवेल्लितावेल्लितषट्प्रका
रं गतिविशेषं पदक्रमं पदन्यासं च केवलं शीघ्रतामेव प्रशशंस कांदसीकत्वात्। किंभूतः येनरावशो 384

सलीलयातानि न भर्तुरभ्रमोर्न चित्रमुच्चैःश्रवसः पदक्रमं अनुद्रुतः संयति येन केवलं
बलस्य शत्रुः प्रशशंस सीघ्रतां ॥५२॥ अशक्नुवन्सोढुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिव य
स्य दर्शनं ॥ प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहांतरं निनाय बिभ्यद्दिवसानि कौशिकः ॥५३॥

न संयति रणे अनुद्रुतः पीडितः ॥५२॥ अशक्नुवन्निति हे अच्युत कौशिकः शक्र उलूकश्च बिभ्यत्स
न् हेमाद्रिगुहागृहांतरं प्रविश्य विलीय दिवसानि निनायेति संबंधः ॥ महेंद्रगुग्गुलूलूकव्याल
ग्राहिषु कौशिक इत्यमरः ॥५३॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पे. ४४

याधारे लौतिबोध्यं ब्राह्मणोऽपश्चीयानेषु गत इति कर्त्र्युदाहरणं कर्मीसाधक गोष्वि ति
त्यत्र हास्यमानेष्वित्यादि प्रत्यांक्रियायां षष्ठ्यविवक्षातस्त्वपि हिंसेषां कर्तृत्वे विवक्षिते सप्ति
तेच सप्तमी वाच्या तथा प्रत्यांक्रियायां येषां कर्तृत्व मन्वयितं तेषां कर्तृत्वे विवक्षि
तेच सप्तमी वाच्या तथाप्यत्र वरी येषां कर्तृत्व मन्वयितं तेषाम कर्तृत्वे येषां तनो विवित
वाक्ये तेषां कर्तृत्वे च सप्तमी तृतीयः त्यत्राद्यमुदाहरति सत्स्वतरात्स्विति संतो हितेन क्रिया २
हितः कर्त्तारआ द्वितीयमुदाहरति त्यसत्स्विति स्वतरत्स्विति त्यत्र तरणक्रियायां
त्यसतामनन्हितत्व मकर्तृत्वं चतित्वस्य च नेनप्रतीयते नद्वितीयमुदाह वा
रति सत्स्वति चरात्स्विति सतां हितरणमन्वयितं तेषां कर्तृत्वं तिष्ठत्स्वित्यनेन घोत्यते
द्वितीयमुदाहरति त्यसत्स्वतरात्स्विति त्यसतां हितरणमन्वयितं तेषां च कर्तृत्वं तर
त्स्वित्यनेन गम्यते यद्यपि द च स्वं भावे ततेच षष्ठी तथापि लक्ष्यलक्षणभावा
विवक्षायां सप्तम्यर्थ सिद्धमिति कैयटादयः तन्न तल्लक्ष्यं मेवेदमित्यनेन वष्टी ४७

६२४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न

वहिना ॥ किंतु नत्वकर्पौनाद्वे नत्राप्रित्सप्रम्यर्थे वार्त्तिके भिन्नसाधुग्रहणं साधुप्रभृतौ
रादिदर्थादि यथा साधुर्निपुणो मातरि इति सूत्रे साधुग्रहणं ध्वर्चायां विवक्षितायां प्रति योगे
सप्तमी ति तदर्थमिति विवेकः निमित्तमिह फलमिति यदि दर्शमारणमिन्तु चेन नहिं जाड्ये
न बध्नस्य ॥ दावति प्रसंगः इत्यादि निभावः चर्मणीति चर्मद्वीपादीनां समवायः संबंधः
हेतुत्वेनोपेति तादर्थ्ये चतुर्थी प्राप्ति बोध्यं सीमांऽकोशादित्यादि तथा च मेदिनीकारः सी
मा घाटस्थितिक्षेत्रे ष्वंऽको शेफु चाद्रियामिति अथ पुष्कलको गंध मृगे क्षपणकोल्ले
यो पिनिच हरदत्तस्तु पुष्कलकः शंकुः सीमनि सी ॥ मस्यानार्थ इत्येनिहितो नि खात
इत्याह ॥ अन्ये तु यदे सीम पुष्कलकयोः संयोगसंबंधः यस्य च निहितकालस्य
क्रियाप्रतिज्ञान कालापाः क्रियायाः कालविशेषेदकत्वात्स लक्षणं तत्र प्रसिद्धं
क्रियापायः कर्तृकर्मणोः वाचका ब्राह्मणादिशब्दाः तत्लक्षणभावसंबंधेष
ष्यां प्राप्तायामियं सप्तमी लक्षणत्वमिह क्रियायाः सांदातानुव्याहरणादेः क्रि

ल

त॰ क्षेपायकल्पोगतिरचेतने २३ गंगायांघोषइत्यत्रपदार्थस्यसमर्पणे घोषा॰
मु॰ धिकरणायस्मान्न गंगाजलरूपिणी २४ तद्रूप्यमायकर्षितमत्रजातंयदायु
२ रैवेदमभेदबुद्धिः वाक्यार्थबोधोभवितोपचारादैक्यंतुनोवास्तवमेवजातं
२५ अद्वैतंस्थापितंयत्नात्लक्षणासमुत्थिता शाक्योलक्षणस्यसंबंधस्तत्पि पा
तयमागते २६ नाभिधासमवायोवाऽत्वभावाच्छदेक्षणे मायावादिमते
ब्रह्मबोध्यतेकेनहेतुना २७ तेहेतुंमुख्ययावृत्त्याजगत्कर्त्रेतिकथ्यते स
कर्तृकत्वमेतेषामनुमानाच्चसिध्यति २८ वेदाःप्रमाणंस्मृतयःप्रमाणं
तत्र४ प्रमेयमस्तिखलुतत्र वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्योवेदस्ततस्तद्विषयीकरो
ति २९ सत्यंत्वसत्यपिज्ञानमर्थेशब्दःकरोतिहि किमुतब्रह्मणीशानेस
चराचरकर्त्तरि ३० वाचोनिवृत्तिर्मनसासहेतितस्यायमर्थःक्रियतेस्फुरण राम
ध्वे हृदासमंतद्विषयीकरोतिततोनिवृत्तानवमाद्यभावात् ३१ अगोच २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अन्येषां तु सहहरतियदिदं ज्ञानमनन्यत्वततस्तु अंशात्वाजीवः प्रवर्तिततथाततत्त्वमस्या
दिवाक्य १६ तच्छब्दार्थः प्रकटपरमानंदपूर्णामृताब्धिस्त्वंशब्दार्थो भवमय
परं व्यग्रचित्तोऽतिदुःखी तस्मादैक्यं न भवति तयोर्भिन्नयोर्वस्तुगत्याभेदः से
व्यः स खलु जगतां त्वं हि दासस्तदीयः १७ शाब्दैर्वृत्तिर्लिवक्तेर्व्यापारो ना
भिधा भवेत् शक्तिर्नास्ति यतस्तेषां लक्षणा तेन कल्प्यते १८ एवं चेल्लक्षण
कस्माच्चैक्यसंबंध जायतः संबंधस्त्वत्र केन स्यादसंगाद्वैतवस्तुनि १९ मु
ख्यार्थबाधः खलु तेन योगः प्रयोजनाद्वाप्यथ रूढितो वा वृत्त्यायया या सा नतु
लक्ष्यतेऽर्थः सा लक्षणा स्यात्त्रितयं च हेतुः २० अभिधानास्ति चेत्कस्माल्लक्ष
णा तत्र जायते आदावेकत्र बाधः स्यात्पश्चादन्यत्र लक्षणा २१ नागाकृ
ताभिधायस्य लक्षणा तस्य नो भवेत् नास्ति ग्रामः कुतः सीमा न पुत्रो जन
कं विना २२ कुंताः खड्गाधनुर्बाणाः प्रविशंत्यत्र लक्षणा स्वासिद्ध्यपरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

२

ओ३म्

289

बिद्योतकारएठा जनका सुशिला.

इल्म जहान्मे बडी चीज़ है वे इल्मी की कदर नहीन् —
सिवा इल्म के और दूसरा बेहतर आवेन जर नहीन् —

~~इल्म जहान्मे बडी चीज़ है~~

इल्म होने से क्या क्या इज्जत मजमुन सब पाता है इन्सान
शहैर मुफस्सिल फ जूल समझो सरीहँ दिखाता है यक्सान

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

२९०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्कंदूरा: [illegible] धु [illegible] दुर इत्यर्थः पुनः कथंभूतः नवीनाभ्यासो मेघमंडली च नवी
नमेघमंडली नवीनमेघमंडल्या नितरां निबद्धं दुर्दुरं स्फुरच्च यत्कुहू निशीथि
तमः दुःखेन धर्तुं शक्यत इति दुर्द्धरः स्फुरत् भासमानं एवंभूतं यत्कुहूनिशीथिनीतमः संबंधि
अंधकारः तस्य संबंधः तैरंजनं तेन नवो कंधरा येन सः एवंभूतं जगद्धुरंधरः आत्मा विशेषण
केन्निय तनोतु संबंधबंधुकंदरः इति पाठे तु इत्थंभूतविशेष्यं तमः संबंधस्य बंधुः साधि
नो कंधरा यस्य भगिनी निबद्धमेल्यात् ७ प्रफुल्लनीलपंकजप्रपंचकालिमाप्रभावलंवि
कंठकंदलीरुचिप्रबद्धकंधरः स्मरच्छिदं पुरच्छिदं भवच्छिदं मखच्छिदं गजच्छिदांधकच्छिदं
तमंतकच्छिदं भजे ८
तमंतकच्छिदं अहं भजे अहं कथंभूतं अंतकच्छिदं स्मरं छिनत्तीति स्मरच्छित् तं पुनः
कथंभूतं पुरं छिनत्तीति पुरच्छित् तं पुनः कथंभूतं भवं संसारं छिनत्तीति भवच्छि
त् तं भवच्छिदं मखं छिनत्तीति मखच्छित् तं मखच्छिदं दक्षयज्ञविनाशिनमित्यर्थः २
पुनः कथंभूतं गजासुरं छिनत्तीति गजच्छित् तं गजच्छिदं अंधकं छिनत्ती
ति अंधकच्छित् तं अंधकच्छिदं अंतको यमः तं अंतं छिनत्तीति अंतक
च्छित् तं अंतकच्छिदं पुनः कथंभूतं प्रफुल्लनीलपंकजेति प्रफुल्लं च तत्
नीलपंकजं प्रफुल्लनीलपंकजं प्रफुल्लनीलपंक

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

स्रलोचनः सहस्रलोचनस्य भक्तः यस्य तेन सहस्रशेषलेखाश्च सहस्रलोचनस्य भृत्यशेषलेखाः
सहस्रलोचनभृत्यशेषलेखानां येश्वराः तेषां यानि प्रसूनानि सहस्रलोचनभृत्य
शेषलेखेश्वरप्रसूनानि तेषां सहस्रलोचनभृत्यशेषलेखेश्वरप्रसूनानां या
धूलीधयः तासां सहस्रलोचनभृत्यशेषलेखेश्वरप्रसूनधूलीनां या धोरणी तया
धूसरांघ्रिपीठभूः यस्य सः ५ मम त्रिलोचने रतिरस्तु कथंभूते त्रिलोचने धराध
रेंद्रनंदिनीकुचाग्रचित्रपत्रकप्रकल्पनैकशिल्पिनि धराधरेंद्रनंदिन्याः कुचाग्रयो
श्चित्रकपत्राणां प्रकल्पने रचने एकशिल्पिनि तस्मिन् पुनः कथंभूते त्रिलोचने करा
लभालपट्टिकायां धगद्धगद्धगिति शब्देन ज्वलंश्चासौ धनंजयः तस्मिन् ॥
आहुतीकृतः प्रचंडपंचसायको येन पंचसायकानि बाणानि यस्य सः पंचसाये
आहुतीकृतः प्रचंडपंचसायकः प्रचंडपंचसायकः कंदर्पः जगद्धुरंधरः अस्माकमि
कः प्रचंडश्चासौ पंचसायकः
पंतनोतु जगत्याः त्रिलोक्याः धूः भारः तं धरतीति जगद्धुरंधरः कथंभूतः
जगद्धुरंधरः निलिंपनिर्झरीधरः निलिंपादेवास्तेषां निर्झरी नदी श्रीगंगा तां ध
रतीति निलिंपनिर्झरीधरः पुनः कथंभूतः कांतिसुंदरः कांतिशब्देन [illegible]
उच्यते [illegible] शोभां प्राप्नुयात् पुनः कथंभूतः कलानिधानबंधुकः
लानि धीयंते यस्मिन् भास्वन् इति कलानिधान

कदा सदा सुखी भवामि कथंभूतोऽहं निर्लिपनिर्झरीणां कुंजकोटरे वसन् निर्लिप[illegible]
नां [illegible] झरीणां नद्य इति टीका तस्याः निर्लिपनिर्झर्यः निकुंजलतादिपिहितोदेशः तस्य निकुंजस्य
पिकोटरः अंतर्देशः तस्मिन् वसन् पुनः कथंभूतोऽहं विमुक्तदुर्मतिः विमुक्ता दुर्मतिर्येन सः पु
नः किं कुर्वन् सन् सदा शिरस्थमंजलिं वहन् सन् अंजलिं करद्वयसंयोगं पुनः किं कुर्वन् सन् शि
वेति मंत्रमुच्चरन् सन् कथंभूतं शिवेति मंत्रं विलोललोचनाः विलोलानि चंचलानि लोचनानि यस्याः सा सुविलो
ललोचना सुललामरत्नपार्वती स्यंदं तस्या भाले लग्नमेव भाललग्नकं १२ तद्गुंजाजाह्नवी बा॰ चयः
कदा निर्लिपनिर्झरीनिकुंजकोटरे वसन् विमुक्तदुर्मतिः सदा शिरस्थमंजलिं वहन् विलोललो-
ललोचना ललामभाललग्नकं शिवेति मंत्रमुच्चरन् सदा सुखी भवाम्यहं १२ निर्लिपनाथनागरी
णोऽस्माकं मनो मुदं तनोतु कथंभूता मुदं महानिशं विनोदिनी विनोदनहेतुं पुनः कथंभूतं परिपरः परं
पदं परमलक्ष्याः परमाश्रयः कथंभूतः तद्देशजाह्नविवाचयः निर्लिंपत्ति निर्लिंपनाथानां नाग
र्यः तासां कदंबं तस्य कदंबस्य मोक्षोपगुरुकः जपनं तस्मात् गुफान् निर्भरं मातिशयेन स्रवन्
यन्मधुत्तेन मधुना पाउष्मिकापस्वेदरामाननया मनोहरः एवंभूतोयस्तदेशजाह्नविबाचयः
समूहः स नः अस्माकं मनोमुदं तनोतु १२ विमुक्तवामलोचनाविवाहकालिकध्वनि जग
जपाय जायतां विमुक्ता वासो वामलोचना विमुक्तवामलोचना पार्वती तस्याः विवाहकाले भवाध्व
निः कथंभूता ध्वनिः शिवेति मंत्रभूषणा शिवेति मंत्रं भूषणं यस्याः पुनः कथंभूता प्रचंडेति
हर्ष

प्रचंडश्चासौ वाडवानलः प्रचंडवाडवानलः प्रचंडवाडवानलप्रभाशुभ्रमस्मिन्नामिति प्रचारं तु
मन्त्रापितुल्यो शीघ्रं यस्याः सा तथाऽष्टनः कथं महती महाष्टसिद्धियोषः कामिनीजनः तेन सम
वहुतास्वीकृता जल्पना यस्याः सा तथा॥१६॥

प्रचंडवाडवानलप्रभाशुभप्रचारिणी महाष्टसिद्धिकामिनी
जनावहूतजल्पना विमुक्तवामलोचनाविवाहकालिकध्व
निः शिवेतिमंत्रभूषणा जगज्जयाय जायतां॥१६॥

इति श्रीगणेशभारतीकृता दशकंठवदनकृतशिवतांडव
पदयोजनिका संपूर्णा समाप्त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मलकाव्यरसो विप्रलंभः शृंगारः अत्राप्युन्मादावस्था अत एवैकचातनवस्थानं सूचितमा
श्रमेषिति वक्तुवचनेन सीतां प्रति रामस्य हनुमत्संदेशं मनसि निधाय मेघसंदेशं कविः कृ
तवानित्याहुः येनाक्तं अत्र सर्वत्र मंदाक्रांता वृत्तं तल्लक्षणं मंदाक्रांता जलधिषडगैर्म्भौ नतौ ता
द्गुरू चेति ॥ तस्मिन्नद्रौ चित्रकूटे अबलाविप्रयुक्तः कान्ताविरही कनकवलनभ्रंशः कटकंक
टकं वलनयोः स्त्रियामित्यमरः तेषां भ्रंशेन पातेन रिक्तः शून्यः प्रकोष्ठः कूर्पराद्धः प्रदे

कश्चित्कान्ताविरहगुरुणा स्वाधिकारप्रमत्तः शापेनास्तंगमितमहिमा वर्ष
भोग्येण भर्तुः ॥ यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु स्निग्धच्छायात
रुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु ॥ १ ॥

४

देशो यस्य सतथोक्तः कस्मान्तरे प्रकोष्ठः कूर्पराद्ध इति शब्दार्णवे विरहदुःखात्कृश इ स्यान्नकोष्ठः
त्यर्थः कामी कामुकः स यक्षः कतिचिन्मासानष्टौ मासानित्यर्थः मासानन्यान्नामयवन्तुरइ
तिवक्ष्यमाणवचनात् नीत्वा यापयित्वा आषाढाभिनक्षत्रेण युक्ता पौर्णमास्याषाढी नक्षत्रेण
युक्तः काल इत्यण् टिड्ढाणञित्यादि ङीप् प्रसास्मिन्नित्याषाढो मासः सास्मिन्पौर्णमासीति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मे० टी० २

संज्ञायामित्यणान्तस्य प्रथमदिवसे आश्लिष्टसानुमाक्रान्तकटकं वप्रक्रीडोत्खातकेतनयः उत्
खातकेतनयः उत्खातकेलिः शृङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडा निगद्यत इति शब्दार्णवे तासु परिणतास्ति
र्यग्दन्तप्रहारः स्तुगजः परिणतो मतङ्गज इति हलायुधः स चासौ गजश्च सद्वप्र
क्रीडोद्धरणीयस्तं मेघं ददर्श गजप्रेक्षणीयमित्यनेनात्र त्वोयात्कं मापमाके विदाषाढ
स्य प्रथमदिवस इत्यत्र प्रत्यासन्नेनभसीति वक्ष्यमाणेन भोगासप्रत्यासत्त्यर्थं प्रत्यासन्न
प्रथमदिवस इति पाठं कल्पयन्ति तदसंगतं प्रथमातिरेके कारणाभावात् तेन भोगासप्र
त्यासत्त्यर्थमुक्तमिति चेत् न प्रत्यासत्तिमात्रस्याषाढप्रत्यासत्त्यैव प्रथमदिवसस्याप्युपपत्तेः

तस्मिन्नद्रौ कतिचिदबलाविप्रयुक्तः स कामी नीत्वा मासान् कनकवलयभ्रंश
रिक्तः प्रकोष्ठः आषाढस्य प्रथमदिवसे मेघमाश्लिष्टसानुं वप्रक्रीडापरिणत ॥२॥

न्यत्यन्तप्रत्यासन्नेन प्रयोगित्वाभावेनाविवक्षितत्वे वा स्वपक्षेपि प्रथमदिवसानिमक्षणे मेघद
र्शनेन कल्पनायां प्रमाणाभावेन तदसंभवात् प्रत्युत स्वपक्षे एव कुशलं संदेशस्य भाव्यनर्थप्र
तीकारार्थस्य पुरत एवानुमानं युक्तं भवतीत्ययोगः ननु तस्य नायं विवेक इति चेन्न उम
नस्यनानार्थप्रतीकारार्थप्रवृत्तेरपीति संदेशार्थं वमाभूत् तथा च काव्यारम्भ एवासिद्ध्यादि
स्य दोषः नन्वेषां पाण्डित्यप्रकर्षः कथं नार्दिघ्नायां तोमे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणौ वि

२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शरत्प्रभृतिभ्यः शरदादिभ्य एव समासान्तोऽव्ययीभावे प

स्यादव्ययीभावे न तु काले हरेः सादृश्यं सहरि अकाले किं सहपूर्वाह्णं सेऽप्रस
उपरवैणे त्रसेस्येवकेणवगापत्रम्वचकं शहेशः सख्यासंख्येयविदं त्राणं संप्रति
सन्त्रं त्लपमप परिस्यस्यत्वत्वं अंति अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्नि नद
भिश्च नदीभिः संख्या वा समस्यते समाहारे चायमिष्यते पंचगंगं द्वियमुनं त
द्धिताः आ पंचमपरिसमाप्तेरधिकारोयं अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः समीपमुपश
रदं प्रतिविपाशं जराया जरश्च उपजरसमित्यादि अनश्च अन्नंताद् अव्ययीभा
वाट्टच् नस्तद्धिते नांतस्य भस्य टेर्लोपस्तद्धिते उपराजं अध्यात्मं नपुंसकादन्यत
रस्यां अन्नंतं यत्क्लीबं तदंताद् अव्ययीभावाट्टज्वा उपचर्मं उपचर्म झयः झयंताद्
अव्ययीभावाट्टज्वा उपसमिधं उपसमित् इत्यव्ययीभावः तत्पुरुषः अधिकारोयं
प्राग्कडाराद् द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्रा
प्तापन्नैः द्वितीयांतं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबंतैः सह वा समस्यते कृष्णं श्रितः कृष्ण

तेमानं च्यायं सुवन्तेन सह नित्यं समस्यते ॥ अविग्रहो नित्यसमासः ॥ अस्वपदविग्र
हो वा विभक्त्यो हरिश्रि ॥ अधिहरि ॥ प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनं ॥ समासशा
नि स्त्रे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनं स्यात् ॥ उपसर्जनं पूर्वं ॥ समासे उपसर्जनं प्राक्प्रयोज्य
इत्यधेः प्राक्प्रयोगः सुपो लुक् ॥ एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायां सु
घुत्पत्तिः ॥ अव्ययीभावश्च ॥ नपुंसकत्वात् सुपो लुक् ॥ अधिहरि ॥ नाव्ययीभावादतोऽम्त्व
पञ्चम्याः ॥ अदन्तादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य पञ्चमीं विना अमादेशः ॥ उपकृष्णं
गोपा उपकृष्णात् ॥ तृतीयासप्तम्योर्बहुलं ॥ अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलमम्भावः ॥ उपकृष्णं
३१ नं उपकृष्णं उपकृष्णे ॥ मद्राणां समृद्धिः सुमद्रं ॥ यवनानां व्यृद्धिः दुर्यवनम्
निर्मक्षिकं इति नपुंसकत्वे इति निर्देशहरिशब्दस्य प्रकाश इति हरिविषयः ॥ पश्चादनुविष्ठ
योग्यता वीप्सा पदार्थानतिवृत्तिः सादृश्यानि यथार्थाः ॥ रूपस्य योग्यमनुरूपं ॥ अर्थं
मर्थं प्रति प्रत्यर्थं शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति ॥ अव्ययीभावे चाकाले सहस्य सः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ श्रीरामायनमः अथाव्ययः पाठलिख्यते स्वरादिनिपातमव्ययं स्वरादयश्च निपाताश्चेति समाहा
रद्वंद्वः स्वरिति स्वर्गे परलोके च अंतरिति मध्ये प्रातरित्युषे पुनरप्रथमे विशेषे च सनुतरं
अंतर्द्धाने स्वराद्याः पंचरेफान्ताः उच्चैस्महति नीचैस्स्वल्पे शनैस्सक्रियामांद्ये ऋधक्सत्ये वि
योगशीघ्रसामीप्यलाघवे इत्यन्ये ऋतेवर्जने युगपदित्येककाले आराद्दूरसमीपयोः पृथ
ग्भिन्ने ह्यस्स्वतीतेन्हि श्वोनागतेह्नि दिवादिवसे रात्राविति निशि सायमिति निशामुखे चि
रमिति बहुकाले मनाक ईषत इमावल्पे जोषं सुखे मौने च तूष्णीमिति मौने बहिस् अवस् इमौ
बाह्ये समयेति समीपे मध्ये च निकषेत्यंतिके स्वयमित्यात्मनेत्यर्थे वृथेति व्यर्थे नक्तमिति रात्रौ
नञ् निषेधे हेताविति निमित्ते इद्धेति प्राकाश्ये अद्धेति स्फुटावधारणयोः तत्वातिशययोरित्यन्ये
सामीत्यर्द्धे जुगुप्सितयोः वत् तेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितो वतिप्रत्ययः यस्तूपसर्गाद्धात्वर्थे इति
विहितः सनेहगद्यते यदुद्धतोनिवतोयासि सना सनत् सनात् एते नित्ये उपधेति भेदे तिरस्
तर्द्धौ तिर्यगर्थे परि भवे च अंतरेति मध्ये विनार्थे च अंतरेणेति वर्जने ज्योगिति कालभूयस्त्वे
अथो शीघ्रार्थे संप्रत्यर्थे च कमिति वारि मूर्द्धनि दा सुखेषु शं सुखे सहसेत्याकस्मिकाविमर्शयोः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

400

अ०टी० विनेति वर्जने नानेत्यनेकविनार्थयोः स्वस्तीति मंगले स्वधा पितृदाने अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवार
१ णनिषेधेषु वषट् वौषट् श्रौषट् एते हविर्दाने अन्यदित्यन्यार्थे अस्तीति सत्तायां उपांश्विति प्रकाश
उच्चारणरहस्ययोः नमेति सान्तौ विहायसेति विपदर्थे दोषेति रात्रौ मृषामिथ्येत्येतौ वितथे मुधेति
व्यर्थे पुरेत्यविरते चिरातीते भविष्यदासन्ने चामिथो मिथस् एतौ रहः सहार्थयोः प्रायस् इति
बाहुल्ये मुहुस् इति पुनरर्थे प्रबाहुकमिति समकाले ऊर्ध्वार्थे चाश्वाह्नेकेति पाठान्तरं आर्यहल
मिति बलात्कारे शाकटायनस्तु आर्येति प्रतिबंधे हलमिति प्रतिषेधवादयोरित्याह अभीक्ष्ण
मिति पौनःपुन्ये साकं सार्धं एतौ सहार्थे नमस् नतौ हि रुक् वर्जने धिक् निंदाभर्त्सनयोः अमशोभ्यः
ल्पे च आम् अंगीकारे किमु तिड् व्ययेति कामम् प्रत्ययादित्यादि मिश्रविहितः प्रत्ययोपीह ग्रह
णेऽत्येके यथा चतरां कारयामास प्रताम् तान्तौ प्रशान् समानार्थे प्रतान् विस्तारे मा माङ् ए
तौ निषेधाशंकयोः आकृतिगणः इति तेनान्येपि ज्ञेयाः तथाहि कामं स्वच्छंदे प्रकाममित्य
तिशये भूयस् इति पुनरर्थे सांप्रतमिति न्याय्ये परमिति किं त्वर्थे साक्षात् प्रत्यक्षे सादितिर्य राम
गर्थे सत्यमित्यर्धांगीकारे मंक्षु आशु एतौ शीघ्रे संवत् वर्षे अवश्यम् निश्चये सपदि शीघ्रे १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वल्गुवदित्यतिशये प्रादुस् आविस् इति प्रकाशे अनिशं नित्यम् नित्यदा सदा अजस्रं संततं एते
सातत्ये उषेति रात्रौ रोदसी द्यावापृथिव्यर्थे ओमित्यंगीकारे ब्रह्मणि च भूरिति पृथिव्यां
भुवइत्यंतरिक्षे झटिति झगिति तरसा इति शीघ्रे सुष्ठु प्रशंसायां दुष्ठु निकृष्टे सुः पूजायां
अहह आश्चर्ये कु इति कुत्सिते षदर्थयोः अंजसेति तत्वशीघ्रार्थयोः मिथ्या इति द्वावित्यर्थे मा
नक् शीघ्रे चिराय चिररात्राय चिरस्य चिरं चिरेण चिरात् इत्येते चिरार्थकाः अस्तमिति
विनाशे आनुषक् आनुपूर्व्ये अनुषक् अनुमाने अन्वक्ष शीघ्रसांप्रतिकयोः स्थाने इति
युक्ते वरमिति ईषदुत्कर्षे सुदि शुक्लपक्षे वदि कृष्णपक्षे इत्यादि चेति समुच्चयादिषु वा स्याद्वि-
कल्पोपमयोरेवार्थेऽपि समुच्चये ह इति प्रसिद्धौ अहेति पूजायां एवेत्यवधारणे नवञ्च्चैवाच एवमि-
ति उक्तपरामर्शे नूनमिति निश्चये तर्के च शश्वदिति पौनःपुन्ये नित्ये सहार्थे च युगपदिति ए-
ककाल्ये भूयस् पुनरर्थे आधिक्ये च कूपदिति प्रश्ने प्रशंसायां च कुविदिति भूर्यर्थे प्रशंसायां
च नेदिति शंकायां प्रतिषेध विचार समुच्चयेषु च चेदिति यद्यर्थे चण् अयं वेदर्थेणिन् समुच्चयादौ
तत्न्नुबंधः कच्चिदिति इष्टप्रश्ने पचंत्यपनवञ्च मर्ष गर्हा आश्चर्येषु नावकल्पयामि न मर्षये गर्हे

अविचार निंदा

मयुक्तयवत्नन वाच्यसमाहार इतरइतर योगएतेसमु पादेषु

अ॰टी॰ आश्चर्यं वा यत्र भवान्वृषलं याजयेत् न हेति ग्रन्थारंभे हंतेति हर्षे विषादे अनुकंपायां वाक्यारंभे च मा
२ किः माकी नकिरिति त्रयोपि वर्जने माङ् नञो स्वरादिषूक्तौ इह पाठस्तु निपातत्वार्थः तेनाद्युदात्तत्वं
सिध्यतीति प्रांचः तच्चिंत्यं फिट्स्वरेणापि इष्टसिद्धेः पदव्याकुः सत्ववचनानामपि अव्ययसंज्ञार्थं
स्वरादिपाठ इति तदपि चिंत्यं लक्ष्मीवाचकस्यापि माशब्दस्याव्ययत्वापत्तेः तस्मादुभयत्र पाठे प्र
अमातो यंचिंत्यं यावत्तावदेतौ साकल्यावधिमानावधारणेषु साकल्ये यावत्कार्यं तावत्कृतं अवधौ या
वद्गंतव्यं तावत्तिष्ठ माने यावद्दत्तं तावद्भुक्तं अवधारणे यावदमत्रं ब्राह्मणानामंत्रयस्व तैविशेष
वितर्कयोः है वितर्के न्वै इति पाठांतरं रैदाने अनादरे च रैकेणाति ददातीत्यर्थः तैरैकिं करिष्य
सि श्रौषट् वौषट् एतौ हविर्दाने स्वाहा देवताभ्यो दाने स्वधेति पितृभ्यः औषडादीनामनेका न
चामुभयत्र पाठः स्वरभेदार्थः तु मिनितुंकारे गुरुं तुंकृत्य हुंकृत्य तथाहीति निदर्शने खल्विति नरकप्रखर थी
निषेधे वाक्यालंकारे निश्चये च किलेति वार्तायामलीके च अथेति मंगलानंतरारंभप्रश्नकार्त्स्न्येषि
कारप्रतिज्ञासमुच्चयेषु अथ स्वरादिरपि तेन मंगलवाचकस्य सत्वार्थत्वेप्यव्ययत्वं सिध्यति न रापर
था च श्रीहर्षः उदस्य कुंभीरथ शातकुंभजाश्चतुष्कचारुत्विषि वेदिकोदरे यथाकुलाचारमथा २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अचउपसर्गात्...अंतानुपसर्गापरस्य अधिरिति अवसानात् स्यात् नादौ किति च

वनीद्रजांपुरंध्रिवर्गः स्नपयांवभूवतामिति अहहि अयस्नपयांवभूवेत्यस्य मंगलं स्नपनं च कारेत्यर्थः निपातनस्तु स्वरूपे गौवमंगलं मदं गङ्गुनिवन सुष्टु स्वरभेदार्थः पादः स्मन्यती नेपादपूरणे च आदहन्तुपक्रमहिंसाकुत्सनेषु अवदन्नमिति इह अनुपसर्गत्वात् अचउप सर्गात्तइति न भवति अहमिति सुवंतशतिरूपकं एतेन गेयकेनविनीतो वामिति व्याख्यातं एवामि त्यर्थे हि वामिप्यव्ययं अस्तीति तिङंतप्रतिरूपकं एवमस्मीत्यहमर्थे त्वामस्मि वच्मि आहेत्युवा चेत्यर्थे आसेतिवभूवेत्यर्थ इत्यादि अइति संबोधने अधि क्षेपे निषेधे च आइति वाक्यस्मर णयोः इ संबोधन जुगुप्सा विस्मयेषु ई उ ऊ ए ऐ ओ औ संबोधने पशु सम्यगर्थे पशुमन्य मानाः शुकं शीघ्रे यथा कयाचेत्यनादरे पाट् प्याट् अंग है हे भोः अये एते संबोधने दे तिहिं साधुनि तोम्य पाद पूरणे सु विसुना नार्थे एकपदे इत्याक स्मादित्यर्थे युतकुत्साप्यां आत इति इतापीत्यर्थे आकृति गणा इति ॥ नद्यथा यन्नदिनि हेतो आहोस्वित् विकल्पे सीम सर्वतो भावकं पादपूरणे सुकमतिशये अनुकं वितर्के शंवद् अंत करणे आभिमुखे च

अचउपसर्गात्तइति भवति अहमिति सुवंतशतिरूपकं एतेन गेयकेनविनीतो वामिति व्याख्या तं ४

वाक्यपूरणेऽवार्थे च दिष्ट्येत्यानंदे चट् चाटु प्रियवाक्ये हुमिति भर्त्सने इवेति सादृश्ये अथ इती
दानीमित्यर्थे इत्यादि अत्रेदमवधेयं स्वरादिचादिरोरा कृतिगणत्वाविशेषेपि येषां निपातस्वर इष्टस्ते चा
दिषु अन्ये स्वरादिषु स्वरद्वयभाजस्तु उभयत्र बोध्याः यथा उतशब्दः स्वरादिषु ईडो नूतनैरुतेत्यंतोदात्त
प्रयोगात् यत्तु उतशब्दस्य स्वरादिना सुक्तो निपातस्वरमाशंक्यांतोदात्तनिपातनं मा भूदिति समाद्युत्तरद्युमने
लात् स्वरादेरंतनिपातनत्वात् अंतोदात्तनिपातनवैयर्थ्यात् यदपि काशिकायामुक्तं स्वरशाने स्मयंके दिवा
कृत्यानंतमित्याद्यंतोदात्ताः इति यत्तु सनातनितरस एवमादय आद्युदात्ता इति तत्सर्वं ग्रामादिकं लक्ष्यविसंवादा
न्निर्मूलत्वाच्चेति शब्दकौस्तुभे प्रपंचितं तद्धितश्चासर्वविभक्तिः सर्वेति वचनत्रयात्मिकेत्यर्थः नेति किंत्वेकव
चनमेवोत्पद्यत इति भावः तद्धितः किं एकः द्वौ त्रयः अस्सर्वंत्यादिरिति औपगवः कृन्मेजंतः जीवसे इति तुमर्थे
सेसेनिति असेप्रत्ययः पिबध्यै इति तेनेव शध्यै प्रत्ययः आद्युनिपिबादेशः महाकुः कर्तरि प्राविति नहुमसात् अध्य
पकृतो भावे इति सिद्धांतात् अंतग्रहणमौपदेशिकत्वप्रतिपत्त्यर्थं तेनेह न आधयचिकीर्षवे लक्षणप्रतिपदोक्तमिति
पान परिभाषाभावसिद्धेः तयोरनित्यत्वज्ञापनार्थं क्तातोसुन्कसुनः उदेतोरीति उत्सूत्रोदिशो भावलक्षणस्य
कृन्नवदि चयि हृतमिजनिभ्यस्तोसुन्विसृपइति सृपितृदोः कसुन् आव्यग्रहणमिति तथा च वार्त्तिकं अव्ययपारा
कालुग्वचनानर्थक्यं लिंगाभावादिति तत्र स्वोक्तिसंभवत्तु द्वियामिति सूत्रे द्वाभ्यां समानाधिकरणादिति पक्षं गृहीत्वा
वोध्यः सचनस्थितः भूतमिपंचा स्मरणीत्यादावनिव्याप्तेः लिंगत्वे आथर्वणप्रमाणविद्यागतस्तु निविरोधमाशंक्याह
सहशामिति लिंगकारके निविभक्तिवचनशब्दो कारकसंख्यापरावित्ति भावः यथावाचेति परिगणनमिदमित्यके अत्रे

२०१ यांव सुधांवांवाधौतां यां पतितं चयत् ॥ सौवर्णे राजते ताम्रे स्फाटिके काचनिर्मिते ॥ भाज
नेमृन्मये वापि स्थापितं तु धारमुच्यते ॥ धारं नीरं त्रिदोषघ्नमनिर्दिष्टरसं लघु ॥ सौम्यं रसा
जीवनं यनं बल्यं तर्पणं ह्लादि ॥ पाचनं मतिकृन्मूर्छानतन्द्रादाहश्रमक्लमान् ॥ तृष्णां हर
ति तत्तच्च विशेषात्प्रावृषि स्मृतं ॥ अथ धाराजलस्य भेदः ॥ धाराजलं चाहुर्द्विविधं गांग
सामुद्रभेदतः ॥ तत्र गांगसामुद्रयोर्लक्षणगुणाः ॥ आकाशगंगासंबंधिजलमादाय
दिग्गजाः ॥ मेघैरन्तरिता वृष्टिं कुर्वंतीति वचः सतां ॥ गांगमाश्वयुजे मासि प्रायो वर्षति
वारिदः ॥ सर्वथा तज्जलं देयं तत्पेयं च चरकेव च ॥ स्थापितं हेमने पात्रे राजते मृन्मयेपि वा ॥
शाल्यन्नं येन संसिक्तं भवेदक्लेदि वर्णवत् ॥ तद्गांगं सर्वदोषघ्नं ज्ञेयं सामुद्रमन्यथा ॥ तत्तु
सक्षारलवणं शुक्रदृष्टिबलापहं ॥ विस्रं च दोषलं तीक्ष्णं सर्वकर्मसु गर्हितं ॥ सामुद्रं त्वा
श्विने मासि गुणैर्गांगवदादिशेत् ॥ यतोऽगस्त्यस्य दिव्यर्षेरुदयात्सकलं जलं ॥ निर्मलं
निर्विषं स्वादु शुक्रलं स्याददोषलं ॥ अथ तारवारि ॥ कूलकारविषवातेन नानागनो व्योमवा २०१
रिणं ॥ वर्षासु सविषं तोयं दिव्यमप्याश्विनं विना ॥ अथ आनार्तवजललक्षणं ॥ आनार्त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अथ तिलकुटं ॥ पललं तु समाख्यातं सैव तिलपिष्टकं ॥ पललं मलकृद्दृष्यं वातघ्नं
कफपित्तकृत् ॥ बृंहणं च गुरु स्निग्धं च कुर्यान्मूत्रनिवर्तकं ॥ अथ पीना ॥ तिलकिट्टं तु पिण्या
कस्तथा तिलखलिः स्मृता ॥ पिण्याको म्लपरो रूक्षो विष्टंभी दृष्टिदूषणः ॥ अथ वाउर ॥
तंडुलो मेरुजंतुघ्नः सनवस्वतिड्जरः ॥ इति श्रीभावप्रकाशे कृतान्नवर्गः ॥ अथ द्रवव
र्गः ॥ तत्र वारिवर्गः ॥ तत्र पानीयस्य नामानि गुणाश्च ॥ पानीयं सलिलं नीरं कीलालं ज
लमंबु च ॥ आपो वा वारि तोयं च पयः पाथस्तथोदकं ॥ जीवनं वनमंभोऽर्णोऽमृतं घनर
सोपि च ॥ पानीयं श्रमनाशनं क्लमहरं मूर्छापिपासापहं तंद्राछर्दिविनाशनं बलकरं
निद्राहरं तर्पणं ॥ हृद्यं गुप्तरसं ह्यजीर्णशमकं नित्यं हितं शीतलं लघ्व[illegible]रसकारणं ढं.४
नि[illegible]गादितं पीयूषवज्जीवनं ॥ अथ जलस्य भेदाः ॥ पानीयं द्विविधं प्रोक्तं दिव्यं भौममिति
द्विधा ॥ दिव्यं चतुर्विधं प्रोक्तं धाराजं करकाभवं ॥ तौषारं च तथा हैमं तेषु धारं गुणाधि
कं ॥ तत्र धारस्य लक्षणं गुणाश्च ॥ धाराभिः पतितं तोयं गृहीतं स्फीतवाससा ॥ शिला

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

407

२०० धांस्युं तंडुलास्तानि धान्यानि सतुषाणि च ॥ भृष्टानि प्रस्फुटान्याहुर्लाजानीति मनीषिणः
लाजाः स्युर्मधुराः शीता लघवो दीपनाश्च ते ॥ स्वल्पमूत्रमला रूक्षा बल्याः पित्तकफच्छि
दः ॥ छर्द्यतीसारदाहास्रमेहमेदस्तृषापहाः ॥ अथ चिपिटाः ॥ शालयः सतुषा आर्द्रा भृष्टा
अप्रस्फुटितास्ततः ॥ कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृताः पृथुका अपि ॥ पृथुका गुरवो वा
तनाशनाः श्लेष्मला अपि ॥ सक्षीरा बृंहणा वृष्या बल्या भिन्नमलाश्च ते ॥ अथ होलकाः
॥ अर्द्धपक्वैः शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्च होलकः ॥ होलकोऽल्पानिलो मेदःकफदोषत्र
यापहः ॥ भवेद्यो होलको यस्य स च तत्तद्गुणो भवेत् ॥ अथ उंबी ॥ मंजरी त्वर्द्धपक्वा या य धा० ४
वगोधूमयोर्भवेत् ॥ तृणानलेन संभृष्टा बुधैरुंबीति सा स्मृता ॥ उंबी कफप्रदा बल्या ल
घ्वी पित्तानिलापहा ॥ अथ धुघुनी ॥ अर्द्धस्विन्नास्तु गोधूमा अन्येपि चणकादयः कुल्मा
षा इति कथ्यंते शब्दशास्त्रविशारदैः ॥ कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चसः ॥ २००

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

408

दुग्धस्यापरेयुणाउक्ताएवदुग्धवर्गे॥ अथशक्तवः॥ धान्यानिभ्राष्ट्रभृष्टानियंत्रपिष्टा
निशक्तवः॥ तत्रयवशक्तवः॥ यवजाःशक्तवःशीतादीपनालघवःसराः॥ कफपित्त
हरारूक्षालेखनाश्चप्रकीर्तिताः॥ तेपीताबलदावृष्याबृंहणाभेदनास्तथा॥ तर्पणामा
धुरारूक्षाःपरिणामेबला वहाः॥ कफपित्तश्रमक्षुत्तृड्व्रणनेत्रामयापहाः॥ प्रशस्ता
घर्मदाहव्यायामार्तशरीरिणां॥ अथचनकयवशक्तवः॥ निस्तुषैश्चणकैर्भृष्टैस्तुर्यांशैः
शोयवैः कृताः॥ शक्तवःशर्करासर्पिर्युक्ताग्रीष्मेतिपूजिताः॥ अथशालिशक्तवः॥ शा व५
लिसंभूतावह्निदालघवोहिमाः॥ मधुराग्राहिणोरूच्याःपथ्याश्चबलशुक्रदाः॥ नभु शक्तवः६
क्त्वानरदैःछित्वाननिशायांनवाबहून्॥ नजलांतरितान्नद्विःशक्तून्घान्नकेवलान्॥
 पृथक्पानेसामिषंपयसानिशि॥ दंतच्छेदनमुष्णंचसमस्तंशक्तुषुवर्जयेत्॥
अथचवुरी॥ यवास्तुनिस्तुषाभृष्टाःस्फुटाधानाइतिस्त्रियाम्॥ धानाःस्युर्दुर्जरारूक्षा
स्तृष्णाप्रागुरवश्चताः॥ तथामेदःकफच्छर्दिनाशिन्यःसंप्रकीर्तिताः॥ अथलाजा॥ ये

पुनर्हीनं ३

409

१२८ गैकं निंबुजं तोये षड्भागे शर्करोदके ॥ लवंगमरिचोन्मिश्रं पानकं पानकोत्तमं ॥ निंबू
फलभवं पानमत्यम्लं वातनाशनं ॥ वह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचकं ॥ अथ धान्या
कपानकं ॥ शिलायां साधु संपिष्टं धान्याकं वस्त्रगालितं ॥ शर्करोदकसंयुक्तं कर्पूरादि
सुसंस्कृतं ॥ नवीने मृन्मये पात्रे स्थितं पित्तहरं परं ॥ अथ कांजी ॥ कांजिकविधिर्वटकावस
रे लिखितः ॥ कांजिकं रोचनं वात पाचनं वह्निदीपनं ॥ शूलाजीर्णविबंधघ्नं कोष्ठशुद्धि
करं परं ॥ न भवेत्कांजिकं यत्र तत्र शालिः प्रदीयते ॥ अथ शालि ॥ आम्रस्याम फलं पिष्टं
राजिकालवणान्वितं ॥ भृष्टहिंगुयुतं पीतं घोलितं शालिरुच्यते ॥ शालिर्हरति जिह्वा
याः कुंठत्वं कंठशोधितं ॥ मंदं मंदं निपीता सा रोचनी वह्निबोधनी ॥ अथ तक्रं ॥ तुर्यांशे
न जलेन संयुतमतिस्वच्छं सदम्लं दधि प्रायो माहिषमंथकेन विमले मृद्भाजने पातयेत
भृष्टं हिंगु च जीरकं च लवणं राजी च किंचिन्मतं पिष्टा तत्र विमिश्रिये भवति तत्तक्रं नव- १२९
मप्रियं तक्रं रुचिकरं वह्निदीपनं पाचनं परं ॥ तद्विदारुमशोत्थं येभोजनांते पयः पिबेत्
उदरे ये गदास्तेषां नाशनं तृप्तिकारकं अथ चदुग्धं विदा दू२
हीन्यन्नपानानि यानि भुंक्ते हि मानवः ५२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शुक्रपीत॥ रसाला शुक्रकृद्बल्या रोचनी वातपित्तजित्॥ दीपनी बृंहणी स्निग्धा मधुरा
शिशिरा सरा॥ रक्तपित्ततृषादाहप्रतिश्यायं विनाशयेत्॥ अथ शार्करोदकं॥ सरवनं
जलेन शीतले नैव घोलिता शुभ्र शर्करा॥ एलालवंगकर्पूरमरिचैश्च समन्विता॥ शर्क
रोदकनाम्नैतत्प्रसिद्धं विदुषां मुखे॥ शार्करोदकमाख्यातं शुक्रलं शिशिरं सरं॥ वल्यं रु
च्यं लघुस्वादु वातपित्तास्त्रनाशनं॥ मूर्छाछर्दितृषादाहज्वरशांतिकरं परं॥ अथ प्रपा
नकं पन्ना॥ तत्राम्रफलप्रपानकं॥ आम्रमामं जले स्विन्नं मर्दितं दृढपाणिना॥ सिता शी
तांबुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितं॥ प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्मितं॥ सद्योरुचिक
रं बल्यं शीघ्रमिंद्रियतर्पणं॥ अथाम्लिकाफलपानकं॥ अम्लिकायाः फलं पक्वं मर्दि
तं वारिणा दृढं॥ शर्करामरिचोन्मिश्रं लवंगेंदुसुवासितं॥ अम्लिकाफलसंभूतं पान
कं वातनाशनं॥ पित्तश्लेष्मकरं किंचिद्रुच्यं वह्निबोधनं॥ अथ निंबूफलपानकं॥ मा

क

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१९८ मर्द्दशरावंच घोलयित्वा घृते क्षिपेत्॥ ततः पुनस्तदाहृत्वा विदध्यान्मोदकाकृतिं॥ तां
सुपक्वां घृतात्कृत्वा सितापाकेन द्रवे॥ कर्पूरादि सुगंधेच स्नापयित्वोद्धरेत्ततः॥ एषा
कुंडलिनी नाम्ना पुष्टिकांतिबलप्रदा॥ धातुवृद्धिकरी वृष्या रुच्या चेंद्रियतर्प्पणी॥ श्र
श्रांतस्य विश्राणी प्रीणनी॥ आदौ माषविषमस्त्रं मेदुरस्निग्धं दध्याद्दृढं शर्करां सुभ्रो ठ कं:
रु प्रस्थयुगोन्मितां विपटे किंचिन्नकिंचित्क्षिपेत्॥ कुंभे नाहृघटेन मन्मथनवस्या
ल्यां दृढं स्रावयेदेलाबीजलवंगचंद्रमरिचैर्योग्यैश्च तद्योजयेत्॥ भीमेन प्रियभो
जनेन रचिता नाम्ना रसाला स्वयं श्रीकृष्णेन पुरा पुनः पुनरियं प्रीत्या समास्वादि
ता॥ एषा येन वसंतवर्जितादिने संसेव्यते नित्यशः तस्यस्या दंतिवीर्यवृद्धिर
निशं सर्वेंद्रियाणां बलं॥ ग्रीष्मे तथा शरदि ये रविशोषितांगा येच प्रमत्त वनिता
सुरतातिखिन्नाः॥ येचापि मार्गपरिसर्प्पणक्षीणगात्रास्तेषामियं वपुषि पोषणमा १९८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्तेन मोदकान्॥ मुर्मुरे मुंमुरा इति लोके॥ लघुर्ग्राही त्रिदोषघ्नः स्वादुःशीतो रुचिप्रदः
चक्षुष्यो ज्वरहृद्बल्यस्तर्पणो मुद्गमोदकः॥ अथ वेसनमोदकाः॥ वटीकालडुकाना ए
वमेव प्रकारेण कार्याः वेसनमोदकाः॥ ते बल्या लघवः शीताः किंचिद्वातकरास्तथा
विष्टंभिनो ज्वरघ्नाश्च पित्तरक्तकफापहाः॥ अथ दुग्धकूपिका॥ तंडुलचूर्णं विमिश्रित
न ष्टक्षीरेण सांद्रपिष्टेन हृद्यकूपिकां विदध्यात्तां च पचेत्सर्प्पिषा सम्यक्॥ अथ तां कोरित
मध्यां घनपयसा पूर्णगर्भां च॥ शर्करमुद्रितवदनां सर्प्पिषि संपक्ववदनां च॥ प्रतिपा
कं खंडपाके स्नापयेत्कर्पूरवासिते कुशलः॥ अथ दुग्धकूपिका सा बल्या पित्तानिलापहा
प्रोक्ता। वृष्या शीता गुर्वी शुक्रकरी वृंहणी रुच्या॥ विदधाति कायपुष्टिं दृष्टिं हूरप्रसारिणी
सुचिरं॥ अथ कुंडलिनी जिलेबी॥ नूतनं घटमानीय तस्यांतः कुशलो जनः॥ प्रस्थार्द्ध
परिमाणेन दध्याम्लेन प्रलेपयेत्॥ द्विप्रस्थसमितां तत्र दध्याम्लं प्रस्थसंमितं॥ घृत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

413

१९७ पुनस्तां वेल्लयेत्तां पूरी यथा स्यात्तथास्त्याकृतिः॥ ततस्तां सुपचेदाज्ये भवेयुस्त्रपुटाः स्फु
टाः॥ सुगंधया शर्करया तद्दुकूलनमाचरेत्॥ सिद्धे घापेनिकानाम्नी मंडकेन समा
गुणैः॥ ततः किंचिल्लघुरियं विशेषोयमुदाहृतः॥ वेल्लयेत्प्रसारयेत्॥ वेल्लनः वेल्ल
नइतिलोके॥ पर्पटी रोटी लोप्त्री इतिलोके॥ अथ शाष्कुली॥ सोहारी इतिलोके॥ स
मितायाघृतान्वितया लोप्त्रीं कृत्वा च वेल्लयेत्॥ आज्ये तां भर्जयेत्सिद्धा शाष्कुली फेनि
कागुणाः॥ अथ सेविकामोदक सेवकालाड्डू॥ घृताढ्यया समितया कृत्वा सूत्राणि
तानितु॥ निपुणो भर्जयेदाज्ये खंडपाकेन योजयेत्॥ युक्तेन मोदकान्कुर्यात्ते गुणैर्मेल
कायया॥ अथ मुक्तामोदक मोदकामोतील॥ मुद्गानां धूमसी सम्यक् घोलयेत्त्रि
मैलंबुना॥ कटाहस्थे तप्ते रूढे रं स्थापयेत्ततः॥ धूमसी तु द्रवीभूतां प्रक्षिपेत् ऊ
ऊ२ रोपरि॥ पतंति विंदवस्तस्मात्तान्सुपक्वान्समुद्धरेत्॥ सिता पाके न संयोज्य कुर्याद्व

ऊऊ४२ ३३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्र चूर्णं क्षिपेदेलालवंगमरिचानि च ॥ नारिकेरं सकर्पूरं चारवीजान्यनेकशः ॥
घृताक्तसमिताप्रुष्टरोटिकां रचितां ततः ॥ तस्यां तत्पूरणं न्यस्य कुर्यान्मुद्रां दृढां सुधीः
सर्प्पिषि प्रवरे तां तु संपचेन्निपुणो जनः ॥ प्रकारस्तैः प्रकारोयं संयाव इति कीर्त्तितः ॥
मंडकेन समो ज्ञेयः संयावो पिशुनैर्जनैः ॥ अथ कर्पूरनाली ॥ घृताढ्यया समितया
लंबं कृत्वा पुटं ततः ॥ लवंगोषणकर्पूरभृतयास्सितयान्वितं ॥ पचेदाज्येन सिद्धेषा
ज्ञेया कर्पूरनालिका ॥ संयावसदृशी ज्ञेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥ कपूरनाल इति
लोके ॥ अथ फेनिका ॥ फेनी ॥ समितया घृताढ्यया या वर्त्तिं दीर्घां समाचरेत् ॥ तास्तु सन्नि
हिता दीर्घाः पीठस्योपरि धारयेत् ॥ वेल्लयेद्वेल्लनेनैता यथैकापर्पटी भवेत् ॥ ततश्छु
रिक[illegible]या तां तु संलग्नामेव कर्त्तयेत् ॥ ततस्तु वेल्लयेद्भूयः शाटकेन च लेपयेत् ॥ शालि
चूर्णं घृतं तोयं मिश्रितं शाटकं वदेत् ॥ ततः से वस्पत स्नोञ्झी विदधीत पृथक् पृथक् ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

सन्नयेत् मर्द्दयेत् ४१

415

१९६ गंधइति लोके॥ समितां मर्दयेदाज्येर्जले नापि च सन्नयेत्॥ तस्यास्तु व टकं कृत्वा पचेत्सर्पि
षि नीरसं॥ एलालवंगकर्पूरमरिचाद्यैरलंकृते॥ मज्जयित्वा स्थितापाके ततस्तेच स
मुद्धरेत्॥ अयं प्रकारः संसिद्धो मंडकस्त्वभिधीयते॥ मंडकश्च वृंहणो वृष्यो बल्यः सुम
गनी धुरो गुरुः॥ पित्तानिलहरो रुच्यो दीप्ता नोऽसृक्प्रजितः॥ समिताशर्करासर्पिर्निर्मिता
ऽपूपरेऽपि ये॥ प्रकारा अन्ये मुनानल्पाते पिबेत्कृष्णास्तनाः॥ अथ संयाव॥ पेरौका॥ य
वे टपः साज्यसमितानिर्मिताघृतभर्जिता॥ कुहिताश्चालिताः सक्षशर्कराभिर्विमर्दिताः

१९६

416

कृ

सितन्तूकृत्यकर्तितेस्विदितेजले॥ लवंगहिंगुलवणमरिचार्द्रकसंयुते॥ एलाजीरक
धान्याकनिंवूरससमन्विते॥ घृतेसुगंधेतच्चूर्णं पूरणंप्रोच्यतेबुधैः॥ शृंगाटकेशमि
तयां तत्पूरणंपूरितं॥ पुनःसर्पिषिसंभृष्टं मांसंशृंगाटकं वदेत्॥ मांसशृंगाटकंरु
च्यंवृंहणंबलकृद्गुरु॥ वातपित्तहरंवृष्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनं॥ अथमांसरसः॥ सिद्ध
मांसरसोरुच्यः श्रमश्वासक्षयापहः॥ प्रीणनोवातपित्तघ्नः क्षीणानामल्परेतसां
विश्लिष्टभग्नसंधीनां मंदानांशुद्धिकांक्षिणां॥ स्मृत्योजोबलहीनानां ज्वरक्षीणाद
तोरसाम्॥ शस्यतेस्वरहीनानां [illegible] हृद्यश्चायुःश्रवणार्थिनां॥ प्रकाराःकथिताःसन्ति
वहवोमांससंभवाः॥ ग्रंथविस्तरभीतेस्तेमयानात्रप्रकीर्तिताः॥ अथशाकपाकविधिः
हिंगुजीरयुतेतैलेतिपेच्छाकंसुखंविदितं॥ लवणंचाम्लचूर्णादिसिद्धेहिंगूदकंक्षिपे
त्॥ इत्येवंसर्वशाकानांसाधनेऽभिहितोविधिः॥ अथपक्वान्नसाधनविधिः॥ तत्रमंठको

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हारस्य पाचनं ॥ तक्रमांसं प्रथनी इति लोके ॥ अथ ग्रासः ॥ पाकपात्रेण रक्तमांसखंडा
नि निःक्षिपेत् ॥ पानीयं प्रचुरं सर्पिः अम्लं तेन्तिडीजीरके ॥ हरिद्रामार्द्रकं शुंठी लवणं म
रिचानि च ॥ तेडुलोन्मा पिंगो धूमान् जंबीराणां रसान्बहून् ॥ यथा सर्वाणि वस्तूनि सुप
क्वानि भवंति हि ॥ तथा पचेत निपुणो वक्तुमं ज्ञस्थितिर्यथा ॥ एषा हरीसा वलकृद्वात
पित्तापहा गुरुः ॥ प्रीतो हृष्या शुक्रदा स्निग्धा सरा संधानकारिणी ॥ अथ तलितमांसम्
शुद्धमांसविधानेन मांसं सम्यक् प्रसाधितं ॥ उनस्तदाज्ये संभृष्टं तलितं प्रोच्यते बुधैः ॥
तलितं बलमेधाग्निमांसौजःशुक्रवृद्धिकृत् ॥ तर्पणं लघु सुस्निग्धं रोचनं हृद्यताकरम्
अथ सीख ॥ कालखंडादिमांसानि ग्रथितानि शलाकया ॥ घृतं लवणं दत्वा निर्धूमेद
हनेपचेत् ॥ तत्तु भूत्ला मिद्धं प्रोक्तं पाककर्मविचक्षणैः ॥ शूल्यं पलं सुधा तुल्यं रुच्यं वै क स्ति २
फलघु ॥ कफवातहरं बल्यं किंचित्पित्तकरं स्मृतं ॥ अथ मांसशृंगाटकम् ॥ शुद्धमां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

के॥ पाकपात्रे घृतं दत्वा तैलं चतद्भावतः॥ तत्र हिंगु हरिद्रां च भर्जयेदनंतरं॥ छागा
देरस्थि रहितं मांसं तत्र खंडितं ध्रुवं॥ धौतं निर्गलितं तस्मिन्क्षिप्त्वा तद्भर्जयेच्छनैः॥ सि
द्धयोग्यं जलं दत्वा लवणं तु पचेत्ततः॥ सिद्धं जलेन संपिष्य वेशवारं परिक्षिपेत्॥ वेश
वार वेगर इति लोके॥ द्रव्याणि वेसवारस्य नागवल्लीदलानि च॥ नंतु लाक्षा लवंगानि
मरिचानि समांसतः॥ अनेन विधिना सिद्धं शुद्धमांसमिति स्मृतं॥ शुद्धमांसं परं वृष्यं
बल्यं रुच्यं च बृंहणं॥ त्रिदोषशमकं श्रेष्ठं दीपनं धातुवर्द्धनं॥ अथ सक्कुकं हड्डवा सुर
ति लोके॥ छागादेर्मांसमस्थ्यादिः कुट्टितं खंडितं पुनः॥ शुद्धमांसविधानेन पचेदेतत्सक
कुकं॥ सक्कुके गुणाश्चैव शुद्धमांसगुणाः स्मृतं॥ अथ अखनी॥ छागादेः पललस्यापि खं
डान्यष्टौ च भर्जयेत्॥ सिद्धयोग्यं जलं दत्वा पचेन्मृदुतरं यथा॥ जीरकादियुतं तक्रे मांस
खंडानि धारयेत्॥ तक्रमांसं तु वातघ्नं लघु रुच्यं बलप्रदं॥ कफघ्नं पित्तले किंचित्सर्वो

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

सहत २ श्री

सतग्नि बाकरस्वाद्यत्वानि मूलं त्रिपू
र्वाभरणी पूषा मंद भौमार्क वारे प्र
तिपदादिन चतुर्थी द्वादशी वा नवमी
हरीहरतेष्व [illegible] रवौ रोगीनो काल
मृत्यु [illegible] चतुर्थी दशम त्रयोदश तत्रे
नवमी षष्ठी चतुर्दशी [illegible] सप्तमिच
दिनत्रय [illegible] दिन [illegible] नवमि
प्रहरद्वयं दशमी [illegible] सूतकं
तु व्यधियते ॥२॥ त्रिघटेकादशो सूर्ये त्रि
घटेकादशे शनि त्रिघटेकादशो राहुस
र्वदिवु निवारयेत् ॥३॥ [illegible] जस्य बु
धो जस्य जस्य [illegible] स्यानि दशो
मंगारं [illegible] दीपक ॥४॥
[illegible]
[illegible]
न ॥५॥ चतुर्थे [illegible] चंडो [illegible]
पिशाच देन नवे [illegible] पदि रक्षनु
नुनेई दस्यु दिन रेक्षव देमो मेखने
बुध नंदनो वा [illegible] संख्य मंत्री सगुरु
संख्या संवाद [illegible] नेव

420

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गदापहाः॥ कोष्ठशुद्धिकराः स्वच्छाः किंचित्पित्तप्रकोपनाः॥ अर्दिते सतनुस्तंभे विशेषेण हिताः स्मृताः १
अथ अद्दवराः॥ मुद्गपिष्ठ्या विरचितान् वटिकांस्तैलपाचितान्॥ हस्तेन चूर्णयेत्सम्यक् तत
स्मिंश्चूर्णं विनिक्षिपेत्॥ भृष्टं हिंग्वादिकं सूक्ष्मं मरिचं जीरकं तथा॥ निंबूरसं जवानीं च
युक्त्या सर्वं विनिक्षिपेत्॥ मुद्गपिष्टीं पिचेत्सम्यक् स्थाल्यां मार्जारकोपरि॥ तस्यास्तु गोल
कं कुर्यात् मध्ये पूरणं क्षिपेत्॥ तैले तान् गोलकान् पक्त्वा क्वथितायां निमज्जयेत्॥
गोलकाः पाचकाः प्रोक्ताः सत्वार्द्रवटकाख्यपि॥ मुद्गार्द्रकवटा रुच्या लघवो बलकारकाः
दीपनास्तर्पणाः पथ्यास्त्रिदोषेषु प्रपूजिताः॥ अथ पकौरी॥ दालयश्चणकानां तु नि
स्तुषा यंत्रपेषिताः॥ तच्चूर्णं वेशनं प्रोक्तं पाकशास्त्रविशारदैः॥ वटिका वेशनस्यापि क्व
थिता या निमज्जिता॥ रुच्या विष्टंभजननी बल्या पुष्टिकरी स्मृता॥ एवमन्येपि वेशनभवाः
प्रकाराः खंडजनघैडप्रभृतयो बोद्धव्याः॥ मांसस्य प्रकाराः॥ तत्र शुद्धमांसे मांसइति लो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दाम्लघ्नी॥ अथ काल्हौरी॥ आलोड्य धूमसीनीरे कूष्मांडस्य सयुक्तितः॥ हिंगुजीरकसंयु
क्तामेकरात्रमुषितां तथा॥ कृत्वा वटीर्विरचयेदातपे शोषितास्ततः॥ कूष्मांडकवटीज्ञेया
पूर्वोक्तवटिकागुणा॥ विशेषात्पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः॥ अथ मुद्गवटिका
तद्वन्मुद्गचिता साधिता तथा॥ पथ्यारुच्या तथा लघ्वी मुद्गसूपगुणा स्मृता॥ अथ रिकवच
माषपिष्टिकया लिप्तं नागवल्लीदलं दृढं॥ तत्तु संस्वेदयेद्युक्त्या स्थाल्यामास्तारकोपरि॥
ततो निष्कास्य तत्खंडं तत्तत्तैलेन भर्जयेत्॥ खंडं खंडं नयोग्यमिति यावत्॥ अमली
कमत्स्य उक्तोयं प्रकारः पाकपंडितैः॥ तं वृंताकभटित्रेण वा स्तुकेन च मर्दयेत्॥ अथ क
ढी॥ स्थाल्यां घृते वा तैले वा हरिद्रां हिंगु भर्जयेत्॥ अवलेहनं प्रदिहन इति लोके॥ क
षितापाचनी रुच्या लघ्वी वह्निप्रदीपनी॥ कफानिलविबंधघ्नी किंचित्पित्तप्रकोपि
नी॥ अमलीकमत्स्याः शुष्कावा किंवाक्कथिता युताः॥ वृंहणा रोचना रुच्या बल्या वात

422

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

२६२ 423

च्छिन्ना पाचयित्वा तोऽस्तु भक्षयेत् ॥ राज्यकारा इत्याइति लोके ॥ अथ कांजीवटा ॥ मेथनीतू
तनाधार्य्या कटुतैलेन लेपिता ॥ निर्मलेनांबुनापूर्य तस्यां चूर्णं विनिक्षिपेत् ॥ राजि
काजीरलवणं हिंगु शुंठी निशाकृतं ॥ निःक्षिपेद्वटकांस्तत्र भांडस्यास्य च मुद्रयेत् ॥
ततो दिनत्रयादूर्ध्वं मस्तास्ते वटकाः ध्रुवं ॥ कांजिकावटकोरुच्यो वातघ्नः श्लेष्मकारकः
दाहशूलमजीर्णं हरते नेत्रामयेषु हितः ॥ अथ ओरिवटा ॥ आम्लिकां स्वेदयित्वा तु
जलेन समर्दयेत् ॥ तन्नीरे कृतसंस्कारे वटकान्मज्जयेत्ततः ॥ आम्लिकावटकास्ते त
रुच्या वह्निप्रदीपनाः ॥ वटकस्य गुणैः पूर्वै रेषोपि च समन्वितः ॥ अथ मुंगवटा ॥ मुद्गानां व त्रि ४
टकास्तद्वन्मर्जिता लघवो हिमाः ॥ संस्कारजप्रभावेण त्रिदोषशमनाः स्मृताः ॥ माषवटी अथ ३
माषाणां पिष्टिका हिंगुलवणार्द्रकसंस्कृता ॥ तया विरचिता वस्त्रे वटिका साधुशो
षिताः ॥ भर्जितास्तप्ततैलेन सूपचांब्वु प्रयोजिताः ॥ वटकस्य गुणैर्युक्ता ज्ञातव्या रुचि

भी ३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

424

ज्ञाश्चैतद्गुणाः प्रोक्ता विशेषाल्लघवो हिते ॥ चणकस्य गुणैर्युक्ताः पर्पटाश्चनकोद्भवाः ॥
स्नेहभृष्टास्तु ते सर्वे भवेयुर्मध्यमागुणाः ॥ अथ पूरी ॥ माषाणां पिष्टिकां युक्त्या लवणा
र्द्रकहिंगुभिः ॥ तया पिष्टिकया पूर्णा समिता कृतपोलिका ॥ तत स्नेहे विपक्वा सा पू
रिका कथिता बुधैः ॥ रुच्या स्वाद्वी गुरुः स्निग्धा बल्या पित्तास्रदूषिका ॥ चक्षुस्तेजोह
रीचोष्णा पाके वातविनाशिनी ॥ तथैव घृतपक्वापि चक्षुष्या रक्तपित्तहृत् ॥ अथ वटा ॥
माषाणां पिष्टिकां युक्तां लवणार्द्रकहिंगुभिः ॥ कृत्वा विदध्याद्वटकांस्तांस्तैले तु पचे
च्छनैः ॥ विष्टम्भकाः वटका बल्या बृंहणा वीर्यवर्द्धनाः ॥ वातामयहरा रुच्या विशेषाद
र्दितापहाः ॥ विबंधभेदिनः श्लेष्मकारिणोऽग्निप्रदूजिनाः ॥ ते चूर्णयित्वा निःक्षिपेत्तक्रे
भृष्टजीरकहिंगुभिः ॥ लवणेन च वटकान्सकलानपि मज्जयेत् ॥ सकलस्तक्रवटको
बलकृद्रोचनो गुरुः ॥ विबंधहृद्विदाही च श्लेष्मलः पवनापहः ॥ राज्यक्तया तिरो वि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ऊर्ध्व ४३ सं

२६२

सा स्याद्धूमसी स्मृता॥ चूर्णीतस्तु कमाषाँश्चमसी साभिधीयते॥ चमसीरचितारोटीकथ्यं

ते वल्लभट्टिका॥ रूक्षोष्णा वातला बल्या दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता॥ धूमसीरचिता सैव प्रोक्ता ऊर्ध्व ४२

रिकाबुधैः॥ ...रीकफवातघ्नी किंचिद्वातकरी स्मृता॥ अथ चणकरोटिका॥ चणकारो

टिकारूक्षा श्लेष्मपित्तास्रनुद्गुरुः॥ विष्टम्भिनी च चक्षुष्या तद्गुणाति लपाकुली॥ अथ पिष्टिका

न ५ दालिः संस्थापिता तोये ततोपहृतकंचुका॥ शिलायां साधु संपिष्टा पिष्टिका कथिता बुधैः॥ अ

यवेष्टकं॥ माषपिष्टिकपापूर्णगर्भा गोधूमचूर्णतः॥ रचितारोटिका सैव प्रोक्ता वेढमिका बुधैः द

भवेद्वेढमिका बल्या वृष्या रुच्यानिलापहा॥ उष्णा संतर्पणी गुर्वी बृंहणी शुक्रलापरं॥ भिन्न

मूत्रमला स्तन्यमेदःपित्तकफप्रदा॥ मुद्गकीलादि तद्वासपतिस्कूलानिना प्रायेत॥ अथ पा

पराः॥ धूमसीरचिता हिंगुहरिद्रालवणैर्युता॥ जीरकस्वर्जिकाभ्यां च ततनूकृत्य च वेल्लिताः॥

पर्पटास्ते सदंगार भ्रष्टाः परमरोचकाः॥ दीपनां पाचना रूक्षा गुरवः किंचिदीरिताः॥ मो

२६२

425

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तोसर्पिषाभ्रष्टां शार्करापयसि क्षिपेत् ॥ तस्मिन्घनीकृते न्यस्येल्लवंगमरिचादिकं ॥ सिद्धै
षा लप्सिकाख्याता गुणानस्या वदाम्यहं ॥ लप्सिका बृंहणी वृष्या बल्या पित्तानिलापहा ॥
स्निग्धा श्लेष्मकरी गुर्वी रोचनी तर्पणी परम् ॥ अथ रोटी ॥ शुष्कगोधूमचूर्णेन किंचित्स
ष्टां चपोलिकां ॥ तत्त्ववं स्वेदयेत्कृत्वा भूयोंगारे पितां पचेत् ॥ सिद्धैषा रोटिका प्रोक्ता गुणाः
रि: नस्याः प्रवदाम्यहं ॥ रोटिका बलकृद्रुच्या बृंहणी धातुवर्द्धनी ॥ वातघ्नी कफकृद्गुर्वी दीप्ताग्नी
नां प्रपूजिता ॥ अथ लिट्टी ॥ शुष्कगोधूमचूर्णं तु सोकुंगाटं विमर्द्दयेत् ॥ विधाय वटिकां का
रे निर्धूमेऽग्नौ शनैः पचेत् ॥ अंगारकर्कटी ह्येषा बृंहणी शुक्रला लघुः ॥ दीपनी कफकृ
द्बल्या पीनसश्वासकासजित् ॥ अथ यवरोटी ॥ यवजा रोटिका रुच्या मधुरा विशदा लघुः
मलष्टुकानिलकरी बल्या हंति कफामयान् ॥ पीनसश्वासकासांश्च मेदोमेहगणामयान्
॥ अथ माषरोटिका ॥ माषाणां दालयस्तोये स्थापितास्त्यक्तकंचुकाः ॥ आतपे शोषितायंत्रे पि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

427

ईसर्वदामध्यास्ते वुध्यानव्रकस्तवंति अतोभवेद्भिक्षुर्विद्याक्योर्द्धेयाद्य
मिस्त्रोन्नुमहमनागतः भवन्नमृगोहशाद्यर्द्धनामतिष्ठेदनुत्पुत्सुजनाः
गृहस्थाश्रमिक्षयः अप्रावयपुर्विनेकार्यमालिंगगृहमागतेन मेत्रुः
पार्श्वगतोच्छायांनोपसंहस्तेनरः अन्यत्र सृजीनेनापिवचसा
नावदन्निर्धिरज्यः तथाचोक्तं नएतानिमृमिदकेवाज्ञानुर्धीत
स्वच्या एतान्यपिसन्नांगेहेनोपिष्ठेनेकदाचन अतिथिर्वस
भवनाधोगृहान्यानि निवर्त्तेत सततस्पृदृष्टानां तत्वावुरुपमादाय
गच्छति अपिच निस्त्रिंशोष्वपिसत्वेषु दयांकुर्वन्ति साधवः नहि
संहरते ज्योत्स्नां चंडालवेश्मनः ६ गृधु मार्जाराद्दिंसा
स्वरवयः पक्षिमावकाश्चात्र निवसंति तेनैवदेवीमिमार्जारो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हि॰स॰
१२

केचंस्मृत्वाप्यस्मिंस्तद्धाक्यौमिस्तरानिद्रुतेव यथाधर्मशास्त्रंश्रुत्वावी
तरागेण दुष्करव्रतमभ्यासितेयतः परस्परंक्षिवादानामपिधर्मस्था
स्थापनास्यहिंसापरमोधर्म इत्येकस्यसम्मतः यतः सर्वहिंसानि
वृत्तायेनराःसर्वसहाश्चयेसर्वस्याश्रयभूतायेतेनराः स्वर्गगा
मिनः अन्यच्च एकएवसुहृद्धर्मोनिधनेप्यनुयातियः शरीरेण
समंनाशंसर्वमन्यत्तुगच्छति किंच योऽत्तियस्ययदामांसमुभ
योः पश्यतांतरं एकस्य क्षणिकाप्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते अ
न्यच्च मर्तव्यमितियद्दुःखंपुरुषस्योपजायते शक्यस्तेनानुमा
नेनपरोऽपिपरिरक्षितुं शृणुतावत् स्वच्छंदवनजातेनशाके
नापिप्रपूर्यते अस्यदग्धोदरस्यार्थेकः कुर्यात्पातकंमहत् एवंवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दिनमस्मादि नच्छन्नापानीयमपीत्वासचकितः स्वस्थानमागमन्नतः
किमिदमालोचयन्नग्रोधे स्थितः सच सिंहः तथाविधः करटकद
मनकाभ्याममात्यपुत्राभ्यां दृष्टः तं तथाविधं दृष्ट्वा दमनकः करटक
माह सखे करटक किमित्ययमुदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वैव
मदंमन्दमवतिष्ठते करटकः दमनक ममसंमतेन सेवैवास्य न
क्रियते नैसैं किंतु नः स्वामीचेष्टानिरूपणेन प्रयोजनं नेन राज्ञा चिर
मवधीरिताभ्यामहदुःखमनुभूतम् अपिच पश्य सेवयाध
नमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतं स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि
हारितं शीतवातातपक्लेशान् सहन्ते यान्पराश्रिताः तदंशेनापि
मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् एतावज्जन्मसाफल्यं यदनाय

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हितो. मृतस्त्रिता येपराधीनाःजीयान्तास्तेवैजीवंतिकास्मृताः एहिगच्छविमो

३६ तिष्ठवदमौनंसमाचरे इतिश्री हितोपदेशस्समाप्ताः शुभमस्तु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हि॰ नो॰
३४

सिद्धिर्विधीयते इति संचिन्त्य संजीवकं तत्र परित्यज्य वर्धमान
आस्थितः अनंतरं संजीवकोऽपि कथं कथमपि खुरत्रयेण भरं कृत्वो
त्थितः यतः निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च दत्तकेना
पि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ततो दिनेषु गच्छत्सु संजीवकः
स्वेच्छाहारविहारादि कृत्वा अरण्यानी भ्राम्यन् हृष्टपुष्टाङ्गो ब
लवान्ननाद तस्मिन्वने पिंगलकनामा सिंहः स्वभुजोपार्जित
सुखमनुभवन्नास्ते तथा चोक्तं नाभिषेको न संस्कारः सिंह
स्य क्रियते वने विक्रमार्जितसत्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता स चैक
दा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकच्छमगमत् तेन च
सिंहेन अननुभूतपूर्वमकालघनगर्जितमिव संजीवकन

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्च अंजनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु संचयं अवंध्यं दिवसं कुर्याद्दा
नाध्ययनकर्मभिः जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः सहे
तु सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च इति संचिन्त्य संजीवकनंदनना
मानौ वृषभौ धुरि नियुज्य शकटं नानाविधद्रव्यसंपूर्णं कृत्वा वा
णिज्येन काश्मीरान्प्रचलितः यतः कोतिभारः समर्थानां किं
दूरं व्यवसायिनाम् को विदेशः सुविद्यानां कः परः प्रियवादि
नां गच्छतस्तस्य दुर्गे नाम्नि महारण्ये संजीवको भग्नजानुर्निपति
तः तमालोक्य वर्धमानो चिंतयत् करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसा
यिमितस्ततः फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधेर्मनसि स्थितं विस्मयः
सर्वदा हेयः प्रत्यूहः सर्वकर्मणां तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अथ तेन मृगवायसस्य स्पष्टाः पदे विषादं गतास्तमनु गच्छेयुः हिरण्य
को विलपति एकस्य दुःखस्य न यावदंतं गच्छाम्यहं पारमिवार्ण
वस्य तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुली भवन्ति स्व
भावजं तु यन्मित्रं भाग्येनैव हि तल्लभ्यते न यत्कृत्रिमसौहार्दमापत्स्वपि
न मुंचति न मातरि न दारेषु सोदरे न न चात्मनि स्नेहः स्याद्या
दृशः पुंसां याहक्मित्रे स्वभावजे बहु विचिंत्य अहो मे दुर्दैवम्
स्वकर्मसंतानविचेष्टितानि कालांतरावर्त्तिशुभाशुभानि इहैव
दृष्टानि मयैव तानि जन्मान्तराणीव दशान्तराणि अथवा इत्थमे
वैतत् कायः संनिहितापायः संपदः आपदामापदाः सा समागमा
स्सापगमाः सर्वमुत्पादि भंगुरम् पुनर्विमृश्य अहह शोका

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हि॰ स॰ निभयत्राणंप्रीतिविश्रंभभाजनं केनरत्नमिदंसृष्टंमित्रमित्यक्षर
३२ द्वयं किंच मित्रंप्रीतिरसायनंनयनयारानंदनंचेतसः पात्रंयत्सु
खदुःखयोः सहभवेन्मित्रेणतद्दुर्लभम् येचान्येसुहृदः समृद्धिस
मयेद्रव्याभिलाषाकुला स्तेसर्वत्रमिलंतितत्वनिकषग्रावास्तु
तेषांविपत् इतिबहुविलप्यहिरण्यकश्चित्रांगलघुपतनकावा
हः यावदयंव्याधोवनान्निःसरति तावन्मंथरंमोचयितुं
यत्नः क्रियताम् तावूचतुः सत्वरंकार्यमुच्यतां हिरण्यकः चि
त्रांगोजलसमीपंगत्वामृतमिवात्मानंनिश्चेष्टंदर्शयतु काकश्च
तस्योपरिस्थित्वाकिमपिविलिखतु नूनमनेनलुब्धकेनात्रकच्छ
पंपरित्यज्यमृगमांसार्थिनासत्वरंगंतव्यं ततोहंमंथरस्यबंध

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

४५ कन्याभूमिः समाख्याता कुम्भाण्डे वकदवकं पाणोशे कितवे द्यूते हृदोदर इति स्मृताः
४६ दीक्षेष्टे द्वे मता यागे ज्योतिः शास्त्रे विधीयते रोगार्तो भागयम ख्याताल्पाः मंदाः
प्रोक्ता विवर्त्ताः ४७ भास्वे प्रामाण्ये मिक्षुतिस्थितौ हेतौ चकोविदाः मणिका
लिजरोर्ह्येयो मणिको मणिक उच्यते ४८ विषपानीयमित्युक्तं विषमय्यन्तकार
रगः वाजमन्त्रे गसेवाजे वाजंपीयूषमिष्यते ४९ व्रजो गोष्ठे व्रजो मार्गो व्रजः संघो
व्रजो गणः वीर्यं शुक्रे बले वीर्यं वीर्यं बीजमुदाहृतं ५० नक्षत्रे च मघा नाम कं
दम्पकलिका मघा द्विजिह्वः सूचको ज्ञेयो द्विजिह्वस्तु भुजंगमः ५१ वित्तेयं
यनं शाप्यं शयाप्पुस्तक संचयाः नरकं मांसमाख्यातं नरसं वलमुच्यते ५२ वारुणी
मदिरा ज्ञेया पश्चिमा दिग्वारुणी मंडरा वाजिशाला स्याद्दावा वासो पि च मंडराः ५३
स्वनन्तः शिक्षितो मर्त्यः स्वनन्तं सत्यवद्वचः कीकसो वानरो ख्यातः कीर्णं तु चास्थि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digi... Foundation, USA

436

श्रः
म. २.
९

कीकसं ५४ रोमंथः स्यात्पशूद्गारो रोमंथः कीटवर्त्तने हरिद्रा रजनिः प्रोक्ता हरिद्रा च
विभावरी ५५ परिघेः परिखा तु स्यात्परिखो दंड उच्यते धराणपृथ्वी धरा धाराः धराः शै
लाधराभृतिः ५६ मूलेका दलिके कंदः कंदो वारिद उच्यते करो हस्तः करो रश्मिः क
दः कर्षकवेतनम् ५७ हंहेडंडभिरत्नेचडेदभिः स्यात्तथानकेडंदभिः वल्मीकेयोडं
डभिः मेशाहृस्तवकः ५८ प्रोक्तं विपिनमुद्यानमुद्याने गगने स्मृतम् वर्द्धनीयाघटीचे
यावर्द्धनी तृणकूर्चिका ५९ कुंकुमं रुधिरं त्वेवं रुधिरं त्वतजे स्मृतं नंदनः स्वजनपुत्रो नं
दनं स्वर्गवाटिका ६० मानसं चित्तमित्युक्तं मानसं चैव दशंप्सरः धावने शोधने प्रोक्तं धाव
नं शीघ्रवर्त्तने ६१ स्यंदनास्त्रोडुमेषाख्ये स्यंदनो रथ उच्यते त्रायणं मसंतोक्तिः क्रिया
हीनस्त्रायणः ६२ पारायणं रिपोः स्यानेनत्यासस्वपरायणः करणं हेकुलेवाणो वंशा
ख्याकविभिः स्मृता ६३ जटाजूटे शिखंडोक्तिः कलापेपि शिखंडिनः शिष्टभाजन

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

णादयो बहुलमिति सूत्रबोधितत्वात्तत्वं पृचमद्भृतिर्लट् लिडित्या द्युत्तौ क्रमेण
चयेदं छन्दोमात्रेति ज्ञेनन्तउ पा णमिहा प्रदर्शनाम्रू नेत्तेति परास्ते वर्त्तमाने न्सू
लडिति काल लादेर्युत्पत्त्याह वर्त्तमानक्रियेति वर्त्तमानकालक्रियेत्या घर्षः
वर्त्तमानत्वं प्रारब्धा परिसमाप्तक्रियाश्रयत्वं कालगत्तं वा चांत्र्य अटावित्तावित्ति
अकारस्य विनत्ते सानिवन्तुपा याभावात् टित्वे टेरत्वार्थे लः कर्म्मणीति लट्
ति उच्चारणार्थौ कारे णजातो प्रथमैकवचनांतं लस्थेत्यनत्ते रसात् तिप् तत्र
कि सौत्रत्वान्निबम इति कानककरणत्वाद्धा यासायांत्त सू धीत्यादेरुत्वं न तिवा
दीनापित्व गुणार्थ स्वरार्थं च अदिरामाह चर्थ्यान्नाग मन्वमिटः टकास्थानिव
द्भावेन प्रत्यत्वे सिद्धुपित्वं द्वाशानिराकांक्षत्वे पित्व अविरोधात्प्रत्यय. परश्चेति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ग्पत्तरणे नैतत्सूत्रविषये यत्ताधिविषये पूर्व्य यसंसानि युक्त माचुदात्तत्वमित्या घ
दात्तक्षान्निसूत्रे माष्य उक्तं, लड्सांपैत्वया ग्रथी माह॥ लादेशाद्वात्निसिजादयस्तु
श्रूत्ले विशिष्टस्यादेशेन विहितान ल्मा त्रादेशे नेत्तिनन्तेषामत्रग्रहणं ग्पत्रस्याकडार
त्वेपिशात्रादेः सावकाशा परस्मैपद संसां पुरुषसंसानवाधन्ते सिद्धिवद्धि: पर
स्मैपदेष्वित्तिल्लिंगानू एकसंसाधिकारादेवात्मनेपद परस्मैपदसंसयो बाध्य
बाधकभावः शेषपदार्थस्तानायात्मनेपद विधायकन्याह ग्पत्रनुदात्तङित्त
इति तदंतात्स्वेरित्ते तेन यङ्न्तादात्मने सिद्धि: यङ्दिङि त्वमादाय तत्सिद्धवपिय
ङाधं तत्समुदायस्य तङ् निरूपितांगत्वायत्ता नङाधस्य वस्था पत्तिरित्निकश्चित्
चङाधंतेतन मंडू क वृन्याम्भवादयड त्यत्ता धात्तवद्त्यस्य यथैर यथाः विपरि

॥ श्रीरत्नोदयो ॥ देशा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्वरितञितः कर्त्तारमभिप्रैति तत्र कर्त्रभिप्राये कर्म्मण्यण् ऽअभिप्रैति
गच्छत्यर्थस्मादाह कर्त्तृगामिनीति क्रियाफलं च श्रुत्या लोकत्तो वा यदुपदे
शान क्रियाप्रवृत्तिः स्वर्गन्ता तदेवन दक्षिणादि रूपं तच्च पच्यादौ पच्या
भोजनादि लोकत्तोवगतं यजादौ श्रुत्यावगतं कर्त्तृगामिफलं क्रियाप्र
वर्त्तेर्थाचौरित्यर्थः तदर्थच्च द्योतकं चात्मनेपदमेव यजमानस्य याकया
गादि सामग्रीसंघटनरूपं संविधानं यजमानो यजत इत्यादौ धात्वर्थः
न चैवं णिजापत्तिरितिवाच्यम् अनुसन्धान पूर्वक प्रेरणायाः एव णिजर्थत्वा
त् यत्र सति प्रयोजक इत्युच्यते नहि संविधानमात्रेण तथोच्यते॥

439

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

संविधानं कुर्वन्नपि न यावत्प्रेरयतीति तावत्प्रयोजक इत्युच्यत इति
हेलाराजोक्तेः भिक्षा वासयतीत्यादावपि प्रयोजकत्वारोपो बोध्यः
तद्धर्मा मासीना यस्तत्समर्थान्याचरति सोपि वासादिप्रयोजक इति भाष्या
त् तत्समर्थाचरणमात्रेण तत्प्रयोजकत्वारोपादिति तदर्थः तत्समर्था
चरणादर्वेक प्रेरणा तत्र धात्वर्थः तदुक्तं हेलाराजेन यः स्वर्गादिफला
र्थित्वादित्तरं व्यापारयति स्वयं च प्रतिविधानमारभते तत्रैव यजमाना
दौ कर्त्तयात्मनेपदमिष्यत इति केचित्तु कर्त्रभिप्राये णिचा सहविकल्प
ते ण्यन्तात्मनेपदमिति हरिकारिकाव्याख्यावसरेपि हेलाराजः प्राह णिचू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

441

ति अत्र स्त्रीशूद्रनिषेधश्चाधिको वाराहपुराणे मद्यपस्तु भवेच्छूद्रो मम पूजापरायणः तस्य पापं प्रवक्ष्या
मि शृणु सुंदरि तत्त्वतः एकजन्म भवेद्गृध्रः चांडालः सप्तजन्मसु पूजा देवालये दृष्ट्वा प्रणामस्तस्य की
र्त्तित इति सूतसंहितायामपि अन्येषामपि सर्वेषां नराणां मुनिपुंगवाः पूजा देवालये दृष्ट्वा प्रणा
मस्तस्य कीर्त्तित इति अथवा तैः प्रतिमादिषु पूजनं कार्यं तदुक्तं पुरुषार्थप्रबोधे अप्रतिष्ठित
शैलेषु लिंगेषु क्षणिकेषु च वेरेषु वा स्त्रियः शूद्राश्चार्चयेयुर्महेश्वरमिति स्त्रीशूद्रस्यापि तल्लिं
गस्य दर्शनादि न कार्यमित्युक्तं तत्रैव यः शूद्रसंस्कृतं लिंगं विष्णुं वापि नमेन्नरः स सर्वयात
नाभोगी यावदाचंद्रतारकं शूद्रैस्तु स्थापितं लिंगं विष्णुं वा पूजयेन्नरः स कोटिकुलसंयुक्तो
याकल्पं नरकं वसेदित्यादिवाक्यवाहुल्यं विस्तरभयान्न लिख्यते ब्राह्मणेनैव पूज्योऽहमि
त्यत्र ब्राह्मणपदं क्षत्रियवैश्ययोरप्युपलक्षणं एवकारस्तु चकारार्थः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः
कार्यं लिंगार्चनं शिवे इति सनत्कुमारसंहितायां क्षत्रियावैश्ययोरपि पूजाविधानात् इत्या
न्विशेषः ब्राह्मणस्तु शिव एव पूज्यो न देवतांतरं तद्देवेषु ब्राह्मणस्य हं मनुष्येषु ब्राह्मणो वै ब्रा
ह्मणमुपधावंतीति श्रपदाख्यसामश्रुतेः पराशरपुराणे ततो विप्रस्य संबंधं शिवेनैव हि पूज्यते
शंकरः सर्वदेवाश्च वृषलस्य पुरंदरः पितामहस्तु वैश्यस्य क्षत्रियः परमो हरिः ब्राह्मणो भगवान् रुद्रः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

442

लिं०चं०
३५

सर्वेषां तु नमो नमः ब्राह्मणो वै सदा लोके ब्राह्मणं चोपधावति महाब्राह्मणमीशानमुपधावन्न चेतर
मिति यजुर्वेदेपि यो वै स्वां देवतामतियजते प्र स्वायै देवतायै च्यवते न परां प्राप्नोति पापीयान्भव
तीति यः स्वां देवतामतिक्रम्य देवतान्तरं यजते स पापीयान्भवतीति नो ब्राह्मणो न शिवः पूज्य इत्यर्थः
भागवते तृतीयस्कंधे चतुर्थोध्याये न मे गर्भमिमं ब्रह्मन्भूतानामृषभोवधीत् रुद्रः पतिर्हि भू
तानां यस्याकरवमंहसमिति दितिवाक्यं श्रुत्वा तदा विश्वेश्वरः कुद्धो भगवान्लोकभावनः ह
निष्यत्यवतीर्यासौ यथाद्रीञ्छतपर्वधृगिति कश्यपेनोक्तमिति वधं भगवता सादात्तु नामोद
रवाहुना श्राद्धात्स्वपुत्रयोर्मे हंस्मा कुद्धा ब्राह्मणास्त्वमो न ब्राह्मदण्डदग्धस्य न भूतभयदस्य च
नारकाश्चानुगृह्णन्ति यां यां योनिमसौ गत इति दितिवाक्ये न षष्ठं वो ब्राह्मण इति निर्णीतत्वा
दित्यर्थः तथा ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यथा भक्तिकः एवं दिने दिने देवं पूजयेद्दवि
कापतिं वर्णाश्रमाचारवता पूज्यो देवो न चान्यथा सधवस्त्रीभिस्तु भर्त्तुरनुमतेनैव शिव
पूजनं कार्यं तदुक्तं वायवीयसंहितायां ममार्चनं तु कल्याणि नियोगाद्भर्त्तुरस्ति चेत् तदा
स्त्रीभिस्तु कर्त्तव्यमन्यथा नरकं व्रजेदिति स्कांदेपि या नारी भर्त्तृशुश्रूषां विहाय व्रततत्प
रा सा नारी नरकं याति नात्र कार्या विचारणेति पापेपि नाधिकारः स्वतो नार्याः शिवव

दुर्गा
३५

443

विधानेन पूर्वेद्युः स्वस्तिवाचनं श्रीवृक्षस्तु सुवर्णस्य कर्त्तव्यो विज्ञमानतः तस्य मूले त्वयाप्रक्रमां च संपू
जयेत्सुदा रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवाद्यैः प्रयत्नतः प्रभाते स्थंडिलं कुर्यात्कुर्याद्अग्निमुखं तथा ग्रो
घामांतं प्रकुर्वीत स्वस्य गृह्यविधानतः विल्ववृक्षसमुद्भूतैः समिधैर्घृतसंयुतैः षडक्षरेण कर्त्तव्यो
होमस्तु ग्रहसंयुतेः दत्तोनांतु दशांशेन तर्पणं कारयेच्छुभं तर्पणस्य दशांशेन होमं कुर्याद्वि
चक्षणः होमस्यतु दशांशेन ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः सवत्सां कपिलां दद्यादाचार्याय स द
क्षिणां श्रीवृक्षसहितं देवं दद्याच्च गुरवे तथा इति लक्षविल्वपूजा अथ पुष्पाणि सिद्धांत
शेखरे श्वेतं रक्तं तु पापीतं कृष्णं चेति चतुर्विधं सात्त्विकं राजसं मिश्रं नाम संचयथाक्रमं
पुंडरीकं त्वथ वकार्कमंदारं द्रोणपुष्पकं नंद्यावर्त्तप्रिया वर्त्तं पुन्नागं वकुलं कर्णिका मल्लिका
मालती पुष्प वकुलं राजकर्णिका कुरवं वेधुपुष्पं चाधिकरणं झिंटपुष्पिका लक्ष्मीपुष्पं म
हामेदा महाद्रोणं कदंबकं भद्राजात्यतसीपुष्पं विषका सीसपुष्पकं कदलीकुत्रपुष्पं च
श्वेताश्च गिरिकर्णिका करवीरं शिग्रुपुष्पं सात्त्विकानि विनिर्दिशेत् रक्तार्क करवीरं च
पाटली वृहती सिता रक्तोत्पलं सक्तुकरं माषा हंपटिका तथा अशोकं रक्तमंदारं रक्ताग
स्यं च मोदाली रक्ताकं वैजिकाव्याघ्रीकेतकं भूमिपाटली लक्ष्मणा रक्तपुष्पाणि राजसा

कुलौधं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

लिं०चं०
५१

निश्चलात्ते चंपकं हेमधत्तूरकं शोणितं कर्णिकारकं अजालिंगं गंगुल्लकोरंटं शङ्खिनीतया कुसु
मं हेमवर्णानि मिश्राणीति विनिर्दिशेत् शिरीषं गिरिकर्णं च बैल्वं चेत्येवमादिका कुसुमैलो
त्पलोत्पन्नं तामसं पुष्पमीरितं मोहदं सात्विकं पुष्पं राजसं श्रीप्रदं मतं सिद्धिदं यत्पदं मिश्रं ता
मसं पुष्टिवर्द्धनं सुरभीणि च सर्वाणि स्थलजान्यौदकान्यपि गन्धहीनानि रम्याणि दिव्यो मे भा
न्यानि वेदयेत् सौरपुराणे अप्रसाप्यसंभवैः पत्रैः पुष्पैर्वा गिरिसंभवैः अपर्युषितनिश्छि
द्रैररक्तैर्जन्तुवर्जितैः आत्मारामोद्भवैर्वा पुष्पैः संपूजयेच्छिवं अरक्तैरिति रक्तपुष्पनिषे
धो रक्तोत्पलकर्णिकारव्यतिरिक्तविषयः रक्तोत्पलैः कर्णिकारैर्यः करोति ममार्चनं स
भाग्यवान्मनुष्येषु मम स्यात्प्रियकृत्तम इति गारुडे तयोर्विधानात् केचित्तु कर्णिकारवि
धायकवचनं कृष्णकर्णिकारविषयमित्याहुस्तन्न द्विविधैः कर्णिकारैश्च पूजयेन्मां नरान
ने इति नारदीये द्विविधस्यापि विधानात् स्वाहृतैरेव पूजनं कार्यं तदुक्तं शिवरहस्ये स्व
यमुत्पाद्य पुष्पाणि यः स्वयं पूजयेच्छिवं तोनिमादातिजगत्याति देवदेवो महेश्वरः स्वारामे
संभवं श्रेष्ठं मध्यमं विपिनोद्भवं विक्रीतमधमं पुष्पं पत्रं चैव शिवपूजने स्मृत्यन्तरेऽपि समि
त्पुष्पकुशादीनि श्रोत्रियः स्वयमाहरेत् शूद्रानीतैः क्रयक्रीतैः कर्म कुर्वन्पतत्यधः स्वय

५५५

कर्म
५१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

माहरेदिति नियमाविधिः व्रीह्यवहननवत् अयं नियमो द्विजातीनामेव न तु स्त्रीशूद्राणां स्त्रो
त्रियपरोपापादानगत् यत्न धर्मार्जितधनक्रीतैः पुष्पैः कुर्यात्सुरार्चनं उद्धरिष्यत्यसंदेहः सप्त
पूर्वांस्तथापरानिति नदपि स्त्रीशूद्रपरं छेदनं पत्रपुष्पाणां स्त्रीभिः शूद्रजनैस्तथा नैकार्यं
सर्वथा राजन्नित्याह भगवान्मनुरिति लैंगात् अन्यथा आटिकोद्भवान्यपि त्र्याहरेत् तद्रुक्तं कू
र्मपुराणे गृहीतव्यानि पुष्पाणि देवार्चनविधौ द्विज अन्यारामोद्भवान्येव भोगार्थे न कदाचे
न देवतार्थं हृतं पुष्पमस्तेयं मनुरब्रवीत् याचितैः पत्रपुष्पाद्यैः यः करोति सुरार्चनं वृथा।
भवति सा पूजा परपराधी भवेत्ततः पद्मः देवोपरि धृतं यच्च वामहस्ते धृतं च यत् अधोवस्त्रधृ
तं यच्च जलौतः क्षालितं च यत् देवतास्तंभवद्धं च पुष्पं निर्माल्यतां व्रजेत् समित्पुष्पकुशादी
निवहं तन्नाभिवादयेत् तद्धारी चैव नान्यानि निर्माल्यं नद्भवेत्तयोः तुलसी बिल्वपत्राणां नो
क्तानिर्माल्यता बुधैः तथा च बिल्वापामार्गजातीतुलसिशमीशताकेतकीभृंगदूर्वामं
दारांभोजदर्भा मुनि नगरतिलत्रलकल्हारमल्ली चंपाश्वारात्ति कुंभीदमन मरुवकादि
विंशात् ल्वनोहानि त्रिंशाद्द्वे कार्येरात्र पौदधिनिधिवसुभिर्भूयमाभूयरावे विल्वनः बिल्वादारभ्य
मरुवकांतं चतुर्विंशाति पत्रपुष्पाणि क्रमेण संख्याकान्यहानि पर्युषितानि न भवंति

अप्रसार्थः

३२

446

लिं०वं०
५०

तथाहि विल्वस्त्रिंशत् ३० अपामार्गः त्रिंशत् ३० जातीत्रिः ३ तुलसी एक १ शमीस्त्वरिः ६ शतावरी
रात्रि १ केतकी ३ दोधि ७ भृंगराजः निधिः ९ दूर्वावसु ८ मंदारः भूः १ अंभोजं भूः १ दमयेयमः २ म
यः पुनरपि मुनिः अगस्तिः त्रिंशत् ३० नगरः त्रिंशत् ३० तिल ३ वकुलपलाशः १ कल्हारः अ
रिः ६ मल्लीरात्रिः १ चंपा ७ अश्वानिधि ९ असातिः वसुः ८ कुंभी भूः १ दमनकः भूः १ मरुव
कः यम २ स्कांदे सर्वैरेतैरन्यकुसुमैः पूजनीयो महेश्वरः हीनहीनैः पूजनीयो वृहतीकुसु
मैः शिवः अलाभे तु पुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत् पत्राणामप्यलाभे तु फलान्यपि निवेद
येत् फलानामप्यलाभे तु तृणदूर्वादिभिस्तथा तृणा[illegible]नामलाभे तु नमस्कारः प्रशस्यते
केदारखंडे जातीपुष्पं मल्लिकायाश्च पुष्पं पुष्पं चैवं मो[illegible]गरं जातिपुष्पं तथा पुष्पं कूटजं कर्णि
कारं कौसुंभकं वापि रिं[illegible] रक्तवर्णं एतान्येव च पुष्पाणि मध्याह्ने लिंगपूजने विशिष्टानि मयोक्ता
नि सायाह्नेऽकथयाम्यहं रात्रौ मोगरकाण्येव पवित्राणि विशेषतः करवीरं चार्कपुष्पं हस्तीपु
ष्पमेव च धत्तूरकुसुमं चैव शतपत्रं तथैव च अरुंदं च पुन्नागं वकुलं नागकेसरं पद्मो
त्पलं कदंवं च मंदारं कुसुमं तथा वहूनि वारितान्येव कमलानि वहून्यपि त्रिकालं च पवि
त्राणि ज्ञेयानि समंततः बुधैः चंपकानि त्रिकाले च पवित्राणि न संशयः यत्तु कनकानि क
देवानि रात्रौ देयानि शंकर इति पाद्मे धत्तूरकदंवयोः रात्रावेव समर्पणमुक्तं न तु तयोः

दुर्गा
५०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अवयवशक्तिर्योगः यथा पाचकादिपदानां रूढिः समुदायशक्तिः यथा घटादिपदानां सा च व्य-
वहारादिना गृह्यते तथा हि उत्तमवृद्धेन घटमानयेति वाक्यप्रयोगानन्तरं मध्यमवृद्धः प्रव-
र्तते बालः प्रवृत्तिं दृष्ट्वा ज्ञानमनुमिनोति तथा हि इयं प्रवृत्तिर्ज्ञानसाध्या प्रवृत्तित्वान्म-
दीयप्रवृत्तिवत् इति ज्ञानमनुमाय तस्य वाक्यजन्यत्वमनुमिनोति इदं ज्ञानमेतद्वाक्यजन्यमे-
तद्वाक्यान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात् इदं जन्यघटादिवत् इत्यनन्तरमावापोद्वापाभ्यां घ-
टपदस्य च व्यक्तौ शक्तिमवधारयति सा च शक्तिः पदार्थ इति नैयायिकाः कार्यान्वित इति
मीमांसकाः अन्वित इति वेदान्तिनः एवं व्याकरणादिनापि शक्तिर्गृह्यते उक्तं च शक्तिग्रहं व्या-
करणोपमानकोशाप्तवाक्याद्व्यवहारतश्च वाक्यस्य शेषाद्विवृतेर्वदन्ति सान्निध्यतः सिद्ध-
पदस्य वृद्धा इति लक्षणा शक्यसंबंधः सा च द्विविधा केवललक्षणा लक्षितलक्षणा चेति।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अजहल्लक्षणा यामर्ति स्मा त्रिवारणाप
याक्या र्थपरित्यागेनेत्युक्तम् =१

448

लक्षणा

केवलो त्रिविधा जहल्लक्षणा अजहल्लक्षणा जहदजहल्लक्षणा चेति शक्यार्थपरित्यागेन तत्संबं
ध्यर्थान्तरे वृत्तिः जहल्लक्षणा यथा गंगायां घोष इत्यत्र गंगापदस्य तीरे लक्षणा शक्यार्थापरि
त्यागेन तत्संबंध्यर्थान्तरे वृत्तिः अजहल्लक्षणा यथा मंचाः क्रोशंतीत्यत्र मंचपदस्य मंचस्थपुरु
षे शक्यैकदेशपरित्यागेनैकदेशे वृत्तिः जहदजहल्लक्षणा इयमेव भागलक्षणेत्युच्यते
ने यथा सोयं देवदत्त इत्यत्र सोयंपदयोः केवलदेवदत्तपिंडे यथा वा तत्त्वमसीत्यत्र तत्त्वंप
दयोः चैतन्यांशमात्रे परंपरासंबंधो लक्षितलक्षणा यथा द्विरेफपदस्य मधुकरे गौ
णीं च लक्षितलक्षणैव एवं वृत्त्यन्तरस्य ग्रहीतसंगतिकवाक्यात् वाक्यार्थस्य प्रमा न्यूनो आ
कांक्षायोग्यतासत्तितात्पर्यज्ञानं चेति चत्वारि कारणानि आकांक्षायोग्यते निरूपिते
शक्तिलक्षणान्यतरसंबंधेनाव्यवधानेन परजन्यपदार्थोपस्थितिः आसत्तिः तात्पर्यं हि

वो वाक्यार्थप्रमोत्पत्तौ कारणं तत्र प्रमापि दर्शयति। एवमिति। यथा वाक्यार्थप्रमोत्पत्तौ संगतिग्रहः कारणमेवं वृत्त्यन्तरस्य
ग्रहीतसंगतिकवाक्यात् तदर्थप्रमोत्पत्तौ आकांक्षादीन्यपि कारणानीति योजना =३=

अजहल्लक्षणा यारणाय शक्या
र्थापरित्यागेनेत्युक्तम् =२=

लक्षणा ४
सिंहो देवदत्त इत्यत्र सिंहपद
स्य देवदत्ते गौणी वृत्तिः
सा लक्षितलक्षणामंतर्भू
ता। तथाहि सिंहपदस्य
सिंहमृगः शक्यः तस्य
क्रौर्येण संबंधः क्रौ
र्यस्य देवदत्तेन संबंधः।
अत एव सिंहपदस्य लक्षणा
देवदत्तेन शाक्यपरंपरासंबंधो
... इति गौणीपि लक्षितलक्षणैवेत्यर्थः गौणीपीति =२

यथा सोयमित्यादौ तत्त्वमसीत्यत्र
त्र शोणमाधुर्यस्य
शोणितगुणविशि
ष्ट एव शब्दादिद्र
व्ये =३

लक्षितलक्षणां निरूपयति।
शाक्येति। तत्रोदाहरणमा
ह। यथेति द्विरेफपदस्य
शाक्यं रेफद्वयं तस्य
भ्रमरपदेन संबंधस्त
स्य मधुकरेण परं
परासंबंधो लक्षितल
क्षणेत्यर्थः =५=

लौकिको दाहरणमु
क्त्वा वैदिकं तदाह यथावे
ति =५=

१८

पत्रे २

सर्वथा... विश्वः राजाराजाराजराजः कुबेरः राजराजो धना

...न्तः स्वं तवीथ्यधीरो दन्तवादेवस्तांभिताशुः सनेको

दशास्विति योगकारिणो राजयोगकारके यावर्ल्लव... विश्वः नस्यभघसपु

ध्यमनास्त दयुजः योगकारकसंबंधरहिताः स्वेषु शुभका...

तेषामपि दशासु शुभायशः श्रायेण राजयोगकारको भवेत् श्रायेणेत्यने

न तत्र तत्र योगकारकदशापेक्षया कंचिदूनत्वं तस्येति भावः १७ योग

दशांस्वपि भवेद्योगः प्रायशो योगकारिणः दशाद्वयीमध्यग

तस्तदशुक्रशुभकारिणां १० योगकारकसंबंधात्पापिनो

पि ग्रहाः स्वतः तत्तद्भुक्त्यनुसारेणादिशेयुर्योगजफलं १८

कारकेति ग्रहाः स्वतः पापिनोपि तृतीयषष्ठलाभाधिपतयोपि यो

गकारकैः संबंधात् तत्तद्भुक्त्यनुसारेण राजयोगमुक्तिप्रधानयोः

योगजं राजयोगसंबंधिफलं दिशेयुः भुक्तिन्नदशामुक्तरनोवदप

ति योगकारकसंबंधेन युक्तपापग्रहाणामप्येवं फलं गमकात्वे

न योगकारकसंबंधेन शुभग्रहाणां पुरस्य योगफलं सातत्त्वादिति

पापमहादशांतर्गतयोगकारकदशानुग्रपि कुत्रचित्योगो भवेत् १९

दशासु योगो भवे
त् १९

तान्योर्दशमवत्रवेषा
स्वामशुक्रशुभकारि
णांदशांसमेत्यपिकों
तेषामांदशासु या
योगकारिणोर्ट
न दशासु ...
योभवेत् इति
तीयपदो १८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पत्रे २

४५०

५ पतीति केंद्रत्रिकोणे वा ... तमोग्रहौ राहुकेतू निवसेतां यदि केंद्रत्रि
कोणानां मध्ये अन्यतरस्यनाथेन संवंधात् योगकारकौ भवतः अयमर्थः
केंद्रस्थितौ चेत् त्रिकोणाधिपतिना त्रिकोणस्थितौ चेत् केंद्राधिप
तिना सह संवंधात् योगकारकौ भवतः एवं च संवंधात् गुणेन तयो

यदि केंद्रे त्रिकोणे वा निवसेतां तमोग्रहौ नाथेनान्यतरस्या

२पवाद: पि संवंधात् योगकारकौ १९ केंद्रत्रिकोणाधिपयोरेकत्वे
योगकारकौ अन्यत्रिकोणपतिना संवंधो यदि किं परं २०

विशेषफलमेकत्वमवगंतव्यं १९ केंद्रेति त्रिकोणाधिपयोर्नवम
दशमाधिपयोरेकत्वे सति सहावस्थानादि संवंधे सति ... नाथौ
णाधिपौ योगकारकौ भवतः तेषामन्यत्रिको... पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः वि
धोयदि पंचमाधिपतिना संवंधे ... दाङ्नाज्ञेयः सोऽर्थांतरन्यासोऽवस्तुप्रस्तुत ४
(स्यपक्त नहीति २

[illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

राज्ञानो धुत्ताः ॥ राजा प्रभौ नृपे चंद्रे क्षत्रियशक्रयोरिति विश्वः राज्ञां राजा राजराजः कुबेरः राजराजो धना
धिप इत्यमरः राजाहःसखिभ्यष्टचः जितस्वेनतस्यानुचरो मन्तः अंतर्बाष्पधीरोदात्तत्वादेव स्तंभितताश्रुः सन्कौ
तुकाधानहेतोरभिलाषोत्पत्तिकारणस्य कौतुकं चाभिलाषे स्यादुत्सवे नर्महर्षयोरिति विश्वः तस्य मेघस्य पु
रोग्रे कथमपि गरीयसा प्रयत्नेनेत्यर्थः ज्ञानहेतुविवक्षायामप्यादि कथमव्ययं कथमादितथा एवं तत्प्रयत्नगौरव
वाढयोरित्युज्ज्वलः स्थित्वा चिरं दध्यौ चिंतयामास तथा चिंतामासित्यंतो ल्लितूमनो विकारोपशमनपर्यंतमिति शेषः

तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः कौतुकाधानहेतोरंतर्बाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ मेघालोके भ
वति सुखिनोप्यन्यथावृत्ति चेतः कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे ॥३॥ ॥

विकारहेतुमाह मेघेति तथाहि मेघालोके मेघदर्शने सति सुखिनोपि प्रियादिजनसंगतस्यापि चेतश्चि
त्तमन्यथाभूता वृत्तिर्व्यापारो यस्य तदन्यथावृत्तिः भवति विकृतिमापद्यत इत्यर्थः कण्ठाश्लेषप्रणयिनि कण्ठा
लिंगनार्थिनि जने दूरे संस्था स्थितिर्यस्य तस्मिन् दूरसंस्थे सति किंपुनः विरहिणि किमुत वक्तव्यमित्यर्थः वि
रहिणां मेघसंदर्शनमुद्दीपनमित्यर्थः अर्थांतरन्यासोलंकारः तदुक्तं दंडिना ज्ञेयः सोर्थांतरन्यासो वस्तु प्रस्तुत्य ४
किंचन तत्साधनसमर्थस्य न्यासो योन्यस्य वस्तुन इति ३

CCO. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मे॰ टी॰ २

अथ समाहितांतःकरणः सन् किं कृतवानित्यत आह प्रत्यासन्न इति । अस्यार्थः । नभसि श्रावणे मासि नभः
श्रावणिको नभाः इत्यमरः । प्रत्यासन्ने आषाढस्यानंतरभाविनि सति इत्यर्थः । दयिताजीवितालंबनार्थी अन्यथा वर्षा
कालस्य विरहिदुःखजनकत्वात् तस्मिन्नागते का वा कांता दुःस्थिति प्रतिबंध एव रमितिन्यायेन प्रियावियोगात् प्राण
धारणोपायं चिकीर्षुरित्यर्थः । जीवनस्य जलस्य मूतः पुटबंधो जीमूत इति स्वामी । पृषोदरादित्वात्साधुः । ते
न जीमूतेन जलधरेण प्रयोज्येन स्वकुशलमयीं स्वक्षेमप्रधानां प्रवृत्तिं वार्तां प्रवृत्तिर्वृत्तांत इत्यमरः । हारयि
ष्यन् प्रापयिष्यन् लृट् शेषे चेति चकारात् क्रियार्थक्रियोपपदाल्लृट् प्रत्ययः । जीवनार्थकर्म जीवनमदृष्टं नै
व कर्तव्यमिति भावः । ह्रक्रोरन्यतरस्यामिति कर्मसंज्ञाया विकल्पात् पक्षे कर्तरि तृतीया मत्पाशे राभने वैकु

प्रत्यासन्ने नभसि दयिताजीवितालम्बनार्थी जीमूतेन स्वकुशलमयीं हारयिष्यन्प्रवृत्तिम् । स प्र
त्यग्रैः कुटजकुसुमैः कल्पितार्घाय तस्मै प्रीतः प्रीतिप्रमुखवचनं स्वागतं व्याजहार ॥ ४ ॥ ॥

दुन कुसुमैः गिरिमल्लिकाभिः कुटजो गिरिमल्लिके निहलायुधः । कल्पितार्घाय कल्पितोऽर्घः पूजावि
धिर्यस्मै तस्मै पूजाविधावर्घ इत्यमरः । तस्मै जीमूताय क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति संप्रदानत्वाच्च
तुर्थी । प्रीतिपूर्वकाणि वचनानि यस्मिन्कर्मणि तत् प्रीतिप्रमुखवचनं यथा तथा शोभनमागतं
स्वागतं स्वागतप्रवचनं प्रीतः सन् व्याजहार कुशलागमनं प्रपच्छ इत्यर्थः । नाथेन त्वं प्रयासन्ने
नभसीति पाठे पूर्वविरोधेन प्रत्यासन्ने नभसीति साधीयान्पाठः । प्रत्यासन्ने प्रकृतिमापन्ने सति

२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अथेदानीं वाजसनेयिनां पारस्करोक्तावसथ्याधानादिपद्धतिर्लिख्यते अथ प्रथमं कृतनि
त्यक्रियो यजमानो यथोक्तकाले कृताग्न्याधानो विवं धनानुसारेण प्रायश्चित्तं विधाय स्व
गणाधिपपूजो पुण्याहमातृपूजां वसोर्धारां च कृत्वा अग्न्याधानमणिकाधानसायंप्रातर्हो
मनिमित्तं तत्रैवमेव नान्दीश्राद्धं कृत्वा अहतवाससोयुगं परिदधाति सर्वाश्च यजमानपत्न्यः
अहतं वासोयुगं परिदध्युः ततो यजमानश्चतुर्विंशांगुलस्तृत्रभमतेण नव तुलोष्यदितं
चतुरंगुलविस्तारं ग्यलं प्रादेशोच्छ्रायं त्रिमेखलावयवेष्टयित्वा तन्मध्ये परिसमूहनादियं
च पदार्थारं पञ्चमे प्रागग्रकुशोपरि उदगग्राणि तदुत्तरतस्तथोत्तराग्राणि च स्थाप्योत्तरारणिं
नाष्टांगुलप्रमाणं छेदयित्वा चार्यसंयोज्य धरारणेमूलाद्दशांगुलं यावत्तज्य दंगुले
अरणिग्रिहेसवतागत्वा कृत्वा ततः प्रथमसंयोज्य पश्चिमे यजमानेन उदगग्रो विलीयते
धूयमाने यथाज्येष्ठ सर्वाश्च पत्न्यः पत्न्य स्यासिन्तः स्त्वे विलब्ध ब्राह्मणो वा लब्धाणमिश्र
णाव्यमभिमन्त्रेणाग्निर्वर्तते तेन मन्त्रेण चाग्निं धावेष्टयित्वा प्रदक्षिणक्रमेण यथाप्राचामग्नेस्थु
तिर्भवेत् एवं तं जातमग्निं संस्कृते देशे कुण्डमध्ये संस्थाप्य बलवरुणाब्रह्मोपवेशनं प्र शिव.

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

454

दिमानं

ष्टोऽङ्कारः भूरेखितिर्द्वितीयार्थे षष्ठी विष्णोर्वेन सहितो विष्णुकारः वेदानिति द्वाप्येवेदं इतिस्व
पांसय्यो भवंतीतिवचनात् निरर्थ्योस लिलेशि प्रशिक्षा स्पानामरिदं नरइत्यभिधानं ध्वजस्य
वामकर्णं जयेपारस्कारः सव्येकर्णेजयतिरं इष्टेष्टानीति मंत्रोयथा इष्टेष्टानिद्रविणानि
धेहि चित्तं दत्तायस्तभगाःतयसौभ्योषधं रस्वीणामरिष्टं तन्नोस्त्वाद्याता त्वंवाचः सदिनत्वमन्ना
मृ अस्यार्थः हे इष्टेष्टानि उत्तमानि द्रविणानि धनानि चित्तं चेतनं दत्तस्य रत्नं त्वं स्तुभग
त्वं सम्भूतजननप्रियत्वमेतत्सर्वमस्मेपुत्राय धेहि धारय किंच योषः रषीणां धनानां पुष्टिं न अग्रेषं
वचनस्य नूनं माधुर्य्यं वाचः सदिनत्वमन्नांपूर्वक्रियासंबंधः इत्यावसथिकधर्माधिकृतस्त्री
स्वादिमोनं हलायुधकृतोब्राह्मणसर्वस्वेऽभावरथ्यां नेष्टिकर्म्मणि निबंधे मंत्र व्याख्या सत्पानले
पिशिशिरेभ्रमभातियेन इत्यमुरवेमुरवभुजं परिशीलयंति केंस्थिते पि दुरितच्छिदिपा
वकं यं विष्णेगणनिदहत्तं सदहत्वघवः एषामहे इसमुगैन रेइदत्त धर्मदयं हिगुण
पोरुषसंभवेन धर्म्माधिकरिकधनंजयनंदनेनस्मातीग्निपरितिरकारि हलायुधेन
अप्राधानाद्यंते ऽपिपर्य्यतोभिमनोविधिः कृत्स्नाश्चाधिधयस्त्राग्नेः परनाविदर्शिनाः

ग्ति धेहीति ४८ ५ दत्तस्येतिकर्मणि षष्ठीविनाभावस्तस्येन
दत्ताशब्देदत्तान्वमोभिधीयते ४८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अपि ति। प्रथमं तेय हृत्पमधिए वमुक्तरसत्रे पिनप नमिति तीत्र प्राप नस्त्य स्याद्युटि द्रवो रनाक्रा विति अनाहेशेएं कमवन
माषिम भा तोः गोर स्वेति॥ यहूं ते किं गवे। स्वरे किम गो हितं तथाच पारि। विसू त्रे अवउ स्फोटापन स्येत्यत्र अकस्फोटापनस्ये तु
चितम। अगागमे कृते सत्वे चोपवा पाव रत्सवाहेशे गवी ग्यामि त्वादिह्रपासिद्धे: व्यवस्थितवि भा षाचे पमि त्याशये नाह। र
दान्तवाः परत रति। नापक्के रत्वा हिता अपत्रं भोत स्यात्स्तु गा विति वृत्ति रीत्वा हकोन्नाकाहे शेचहृपसिद्धिः। गव्य तिरिति। ग
व्यतिः क्रोश द्वग मि त्यमरः यो लौ यश वायेहः तर त्पत्र व्यवस्थितवि भा षाश्रयणात गव्यूतिरि त्वादेव लोपेन॥ हेप्पमिता
रि: हेतु शकंहे प्पा। जेतु शकं जप्पमा हि हपे जिन पे रत्पत: स्वराघ रति प प्रत्ययेगुरोश्च हेपम। जेप मिति। कृपा थे प्रमारि
तं कृप्पभिति। कृतार: कृरीषु रितिवृध्या परो प्रसारि तं कृ प्पमा। कृ पम न्तत कृपरणाहृ मित्य र्थः। अहारु हिरापा रा विति।
अनुप्रस्त्व रत्पहाहृप: कं हिती ईरई रिराऊ टि ऊ ठरस्र हिरापदप अविधि त्वा म र्ष्याहो सवर्णोहि धेनित्यमेहो हि रीति
से नाविशेषस्य संज्ञान्त बाहि। अहो हिरापा मित्यधिके: सम त्वाद्य घम्: श ते:। स पुत्र्को नि सह त्या रीति गजानां मे कर्विं शति
:। २१८७०। एवमेव रथ्या नांतु संख्यानं कीर्तितं बुधैः। २१८७०। पंच षष्टि सहस्राणि षट्शतानि दशैव तु। संख्यातास्तुरगास्त
त्रैर्विनारथ्यैस्तुरंगमैः॥ ६५६१०॥ नराणां शतसहस्रं तु सहस्राणि नवैव तु। शतानि त्रीणि चान्यानि पंचाशतु पदातयः॥ १०९३५०॥
सप्ततिसहिताः पत्रशताधिकैकविंशति सहस्राणि गजाः इत्येवं रथाः। दशोत्तरषट्शताधिकानि पंचषष्टिसहस्राणि अश्वाः।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1 456

तत्त्वदी० पंचाशदुत्तरशतत्रयसहितनवसहस्राधिकमेकलक्षं प्रहततपःरत्नहेतोर्हिंशालिकरसा। घोर्लोपशवेति। पचवचदोतपोः अ
६ नंतरोकृत्वाद पाहीनामेवपकारवकारोगस्थितेरव्याशपेनाह। अपाहीनामिति। अपादप अ अप आप अव आवपत
स्यातः पदांतः अनुस्वारो ऽवपदवाचीपदेच्चविभक्तौ तमेव अपादपश्चेतत्तच्चभाविताएवगरस्थितेनेनदृष्टंवातीतिवकुवाः तक सो०२
रोति। त्रिर्जिलकरागेराति त्रिभल्पपेदिलोपचवर्गितसधातुरितिधीनुत्वततः क्लिपि त्रिलोपेत्वदृष्टंवशतेभवतिहृहेवरहेमध्यलो व४
पोज पदांतेकिम्। नपनम। भ्यादेरितातिभ्याभ्यादिर्यं स्पसभ्यातिः तस्यवकृचौकिस्मात्संज्ञतिसमासेनाम्नोतोलोपशधाविति
नलोपासिसवर्णेदीर्घ॥ एहोतोन इति। एच्च ओच्च एहोततस्मात्तपरकरणं मुखसुखोच्चारणार्थम्। अतरतितपरकरणं
दीर्घादिनिवृत्त्यर्थं। तेनदूरेआगदेत्यादौलोपोना तेऽश्चेति। अत्रापवादत्वाल्लोपनलएवपादपः। गोश्वेति। गोशब्दात्कार
सलोपोवेत्यर्थः तेनगोत्रिनमित्यत्रनपत्रपम। सवर्णेदीर्घस्सहेति। सवर्णशब्दस्यसंबंधिकत्वात्सवर्णस्येतिलब्धम
वर्णासंज्ञावसमानेस्येवनान्यस्येति स्पष्टार्थं समानस्येतिसहयोगेन तीयानुनउपपदविभक्तित्वात् समप्याभुसामा। पिको
धारेतिहितत्वात्। कारकविभक्तिर्बलीयसी इति प्रथमापाञ्चाल्या हृतमवतिनाद्यो माहस्त्रोकेश्लयनेनविहितत्वात्। कारकत्वम
उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीतिवचनात्। समानस्येतिकिमहरपेश्र्यमत्रेति। परत्वेनेच्छवलतराप्रहृत्तिरितिदीर्घस्या
पि दीर्घः पन्नुत्र दीर्घो दीर्घतापातात्सादिकालापानुसारिभिः कम॥ तस्मात्पावरावीदुपेत्यस्य अकोकिदीर्घरत्वे वसुवच राम
मसमानस्यशान्ततरत्वाद्विवकृव्यापकसामान्यअल्पव्यापकोविशेषः। हलादेरिति हलादेरीबादेश्चाकृतिगणत्वबोध्य ६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मातेनपतंजलिः मार्न्ते उरस्योदितिसिद्धं। हलो षेति। ईषा लांगूलपद्धतिः स्यात् इत्यमरः। मनीषेति। बुद्धिर्मनीषा धिषणोप्यपि
चशकन्धुरिति। शकानां देशविशेषाणां मंधुः कूपस्तत्र। सीमंतोस्य इति सीमः अंतः सीमांतः। ओत्वोष्ठयोरिति। ओ
तुश्च ओष्ठश्च तोतयोः अत्रत्वराघवं तल्लाभोष्ठशब्दस्य पूर्वनिपातस्यायस्व राघवं तमित्यस्यानित्यत्वज्ञापनाय दमास्य समुद्राभ्रेर
लोतुरिति स्थूलस्त्रामावोतुश्च सः तथा ओतुमीत्रारिः एतो मात्रविति। एवा ओत्वे एतोतस ओ दिर्घस्य तत्यात स्मिन्नुमे
जत इति। एजे दिमोनत एजकं पने। आदि। तस्य परस्मैपदित्वात। उपायनीति। उपसर्गदृः। एतादिकं चत्वृत्रिमस्य इत्रिमं
तुम्पादिम। विशेषानुपादानात। एत्येधत्योरिति निषेधज्ञापनाच्च। उपेड् ध्रीयति इति॥ एउ कमिच्छतीति वाक्ये ना ओप इत्यो
स्येति सन्नेरापयत्स ये ऊकारस्य कारादेशे रूपसिद्धिः। एव प्रोघीयतीत्यादि। एत्येधत्योरिति। इत्यगतो एध इत्यो। प्रेष इति। इ
षरकायाम्। तुतदिः इषगतौ दिवादिः इषा भीक्ष्ण्ये। क्र्यादिः घञिप्रत्यये च एष एष्य इति रूपे सिद्धे तत्र लोपे प्राप्तेः नेन निषे
दी४ ध। पुरुष इंद्रं पश्च ईषगतिहिंसादर्शनेषु तस्योधी पथत्वादीष ईष्य तत्त्रेत्ये प्रेष प्रेष्य। एवेन्न नवधारणे इति। एवश
द्धपरे अनवधारणे र्थेऽस्य कारांत पूर्वपररूपलोपर रूपार्थम्॥ अर ए इति। अ इति पंचमीं ताभिव्यभिप्रेत्याह॥ अव इति द्वि
ति। र इति तत्परतमपतु प्राचाम इत्येव प्रथमांतत्वमगा इत्यत्र वर्णा इवर्णोपरे इति विकृततर पाली ती यमतानुसा
रित्वाद्दुपेत्तितम्। उत्त्वोरति। उरिति सप्तम्यंतम्। अत्र रिति शब्दंतस्य समस्यतम। तवर्द्धिरिति। तृप त्रपमत यातः। द्वित्वाभादेलो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

458

त.त्व.टी. ये सत्येकं यस्य असतीति लोपे द्वित्वलोपयोर्वा द्वित्वम् सति द्वित्वे लोपे चासतीति त्रैरूप्यम् उपाकृतीति। लृग्रतो न्यादिः इस्याोह यश्पा
७ द्विरित्यनेनास्य अच्क्षारेश्ः। ननु पाकृतीत्यत्र कोर्विसर्गः रत्य नेन रेफस्य विसर्गो। त्विति चेन्न। पदान्तत्वाभावात्। न चोपसर्गा त्य.२
त्पिव पदेनस्याद्यावित्वानाल्लृ थंनय हांत्तेति वाच्यं॥ सेकृती त्यस्याप्याधादपवृत्ते न पदान्तत्वाभावातान्न पसर्गाद्यहोणोने
व धातोराते पतिरेधाता। द्वितीया हराा त्र्यर्थमितिचेन्न। प्रतां तानां समानानाम तिल्ल ति वाद्भत्वः इति पात्रि कृत्वस्या
पि वा वनार्थो धा कृत्य हरा। अत्र वर्णाद्दन्तयरइति। अवर्णा त्ति शब्दे परे त्तीयासमासे आरवती त्यर्थः। सुखार्त्त इति सुखे
न ऋत इति विग्रहः। समासे किं सुखेनर्त्तः तृतीया पतिदक्ष परत्मन्तेः। प्रवत्सतर त्यादिः। प्रादिभ्यः षड्भ्यः
ऋणशब्दे परे सद्ध आर भवतीत्यर्थः। प्रार्णमित्यादि। प्र ऋणं
ऋणमितिविग्रहः वत्सतरार्णमित्यादि वत्सतरेणा ऋणमित्यादि। एवं कम्बलार्णमित्यादि। ऋणार्णमिति ऋ
णापनयनाय यद्दीयतेतद्दणार्णमित्यर्थः। दशार्णो देशः नदी च दशार्णा॥ दशशब्दो ह गे नैमोजलेचा अत्र कात्या
यनमतेरणाः वत्सरशाब्द अपि पठितावत्सतरेणापरां वत्सतरार्णमित्युदाहृतम्। अपरे तु वत्सशब्दं प्रपेथ तितस्सर्वेऽभाषा
दिविरुद्धमः स्वदाया वितानि भाषितीत्यादि निषमिकृति। ऋषभीपति। आस्रोयमुद्धाम्नेतिपप्रत्ययस्त्रवर्णा स्पैकार राम
लृत्युल्ल रलित्व इति सम्प्रसंप्रत्याप्रत्त पोतिर्देशे तिह त्सर्वे सर इति द्वित्वविकल्पाच्चत्वारि रूपाणि। एवं प्रालृकारीयतीत्यादावपि ७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गितपासंकोचेमानाभावात् अथवा संधिपदमुपलक्षणम्॥ छ॥ श्रीविद्यानगरस्थायिलोकेशकरशर्मणा वि
हितापाहिणकापासंज्ञासंधिरगात्सुखम्॥ इति संज्ञासंधिविवरणम्॥ रपत्वरशेषैरध्व ई॥ इति समाहारे
द्वंद्वे एकवद्भावेन पुंसकत्वेचर इति एतेन सांकेतिकत्वनिर्विभक्तिकत्वासुक्तिः परास्ता। सजमार्गेणातिध्वनो
र्थस्य वक्रेणाप्रदर्शनोपयोगात्तस्यार्थदृढत्वात् ोनानर्थक्यमिति परिभाषयालौकिकपारक्यन्त्ररेवग्रहणं न तु हव्यादिस्थापारिति
नाशंकनीयम्। व्याहावित्यादिनिर्देशेन तस्यानित्यत्वज्ञापनात् पश्मितिमावस्थानोऽनेः शःहकपोरितिवत्। इत्याशयेना
ह। रेवरोपत्वमापद्यत इति। ननु रपं खरर यत्र रयर हत्वं किमर्थं उकारादीनां पत्ववारणायेति चेन्न। उवमित्यादिसूत्रे प्राव
ल्यात्। ननु षष्ठ्युच्चे त्याहाट कारादीनां पत्वनिषेधार्थं तारेतिचे तननतत्राविपर्वे वषे पाठ्ये वजेवा रत्यादित्त त्रप्राबल्यात् त्र यपव
तीत्यत्रचकारस्य तद्धाररणायेति चेन्न। हेतौ हस्वात्। दीर्घादिनित्त्र आम्प्रांड्त्वदीर्घस्नहणामनुवृत्त्यङ्स्व दीर्घयोरेवपत्वविधानात्
इति चेत्तत्त्वमरचिनुत्वचेत्याहे त्सु नस्यापिपहे पत्वविधानार्थेत्य हणस्यावश्यकत्वात्। हथ्यानथुत्वत्र स्याहि स्वरत्वाभावा
त्तनामिनः स्वर इति नुमागमोन तद्धि तत्स्वरत्वाभावाद्यस्तलोप इति लोपो पिन्न। नन्व अंतंपो गांतस्य लोप इत्यनेन पलोपः कृयं
नस्यादिति चेत्सत्यम्। असिद्धं वहिरंगमंतरंग इति न्यायेनांतरंगलोपप्रतिबहिरंगस्य पाहरसिद्धत्वादितिगृहाण॥ हसेईस
इति। अत्र हेतौ ह्रस्वादितिपूर्वसूत्रानुवृत्तिर्यस्यानुवृत्तेनलक्ष्यबलाल्लक्षणवत्त्वबोध्यम्। पचेद्दात्रपात्रमित्यादौ दीर्घा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तत्वहा· ५ द्वित्वनिहत्वर्यद्धस्त्वादित्येववत्तुंपोग्यमिति तन्तत्र विकल्पेनैव तद्वारणासंभवात्। अत्र संयोगांतस्यलोपइत्यनेन हलोपोनरा
त्सस्यैव लोपइतिनियमात्। रच हचहैर्तान्यामन्यः सतथा। अत्र त्वरेऽईसइतिनुसुतचमः। ऊवेजवाइति। पनुत्र मे नुवाइतितन्
।लम्नेतमन्नतोत्यादाव व्याप्ते ।वर्णोवर्णपरोत्यादि। वर्गेभवः वर्ग्यः। नपाहिति। पकारस्यद्वित्वम्। तथाचवर्पयोर्द्वित्वविक
कल्पाच्चत्वारिरूपाणि। पन्तुनरोन्तमः॥ वारीमरीति सन्नारणामितिप्रतिसापतहतिरिक्तविधानेनप्रतिसांभंगइत्याद्यकात्र
रामोवस्मामेत्युक्तवान्। ततत्वमतिन्नमारेवा। पतेः पतंजलेर्मतेबुधेतुक्तोपतंजलिमतांवबोधपूर्वकत्वेनपतन्नलिमता
नुसरणाद्विशिष्टवालीप्रणीतसूत्रसंबंधिसिद्धांतचंद्रिकाकरणप्रतिसापाउद्देश्यत्वेनप्रतिसांभंगोभावात्। तथाच। रामा
भिप्रायमज्ञात्वातद्दुक्तोहूषणाणि परामाचकारानवदोवेनत्पपक्षोतोनरोन्तमः॥१॥ नरोन्तमत्यातस्य ननामाद्विहितंचु
घेः तत्तोन्तमत्पाक्विंतुरत्नपोरेक्षभावनात्। रहाघपोद्विरिति। रश्वहश्चेतिद्वंद्वः। हकाराद्धिंकात्तु अचोरहाभ्यांद्वे इतिपाणि
नितत्त्रानुसारात्। मद्दद्दद्दइत्यादौ त्वरात्परः। रात्परस्यापिरेफस्यनद्वित्वम्। माठरकोऽयमित्यादावनेनतद्विधानात्। तथाचब्रा
ह्मणात्मोज्यतामाठरेकोटिन्योपरिविष्टामितिब्राह्मणामोजनेनिमित्तभूतयोस्तयोर्भोजनंवाच्यते। एवमत्रापिपप
द्वित्वनिमित्तस्यरेफस्यनपपांतर्गतत्वेनद्वित्वकर्णत्वम्। यवास्थितविभाषपाशस्यापिद्वित्वम्। पार्श्ववर्षमात्वाहोपापर्ण
तुराणित्वाहद्विः। इत्याद्विलोपः। उवमिति॥ वत्वमापद्यतइति पूर्ववत्तम्॥ ह्वेति। अत्रापिधकारवकारयोर्द्वित्वविकल्पाच्चत्वा राम
रिरूपाणि। इत्यादिपूर्ववत्पेत्र थ्येति। अत्रोपितकारस्यद्वित्वविकल्पादूपद्वयम्। लुवंधइति। तन्न अनुबंधोपस्थितिविग्रहः॥८ ५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

461

सा॰उ॰
४३

पञ्चभ्य इडागमो भवति न हलादेः परस्य रोदितिः स्वपिति श्वसिति प्राणिति जक्षित्या ॥ जक्षिति श्वे
वा दिहेयो रुदादेरपं सप्तेगणाः । रुदिरम अजादिमो व नो अपः अडादित्वात् रयो उक इडागमः । उपधा
या गुणः । रोदिति रुदितः रुदंति । रुद्यात् रोदितु रुदितात् रुदितां रुदंतु ॥ रुदिहि ॥ रुणरोदिस
र डा डागमो धपंचभ्यो । अरोदत् अरोदीत् अरुदितां ॥ अरुदन् अरोदः ॥ अरोदीः । अरुदितं अरुद
दित । अरोदं । अरुदिव । अरुदिम । श्वस प्राणधारणे ॥ श्वसिति ॥ श्वसितः । श्वसंति । अश्वसत् । अश्वसी
त । प्राणचेष्टायां ॥ प्राणिति । निष्वप्ये ॥ स्वपिति ॥ जक्ष भक्ष हसनयोः । जक्षिति । जक्षितः जक्ष
दंतोदनउह ॥ जक्षादेरंतर इत्येन सम्प्रवति । अन अक्षा जक्षति ॥ चकास्दीप्तौ ॥ चकास्ति च कास्तः ।
चकासति । दिविलसतः । शिषि वा ॥ देशोर्हस्मात् । अचकात् अचकाः । अचकात् । जागृनिद्राक्षये
जागर्ति । जागृतः । जाग्रति ॥ जागृयात् ॥ जागर्तु ॥ अजागः । अजागृतां । अजागरुः अजागारं ॥ ए
४३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विघते॥ विरमन्तायां॥ ला भे विंदति विंदते॥ इदितोऽनुम्॥ इरितो वा॥ तोर्‌ईमागमो भवति॥ हूणा॥ स्तिम्भक्तो॥
म्बारे स्यः स्तुः॥ भ्वादिस्वाद श॥ नंदति॥ नदिम्मालिनादमनुलोः॥ वंदते॥ शंकिशंकायां॥ शंकते॥ श्लादि
शत्पां रोर्घः॥ शमादीनां दीर्घो श्यन्सवारिभुवतेर्ध्रुवरे भुः॥ शामुदमुत्रप शमो॥ रेवाहेर्यः॥ शाम्यति॥ सा
म्यति॥ मदी हर्षे॥ माद्यति॥ हमूष सहने॥ हाम्यति॥ प्वोः पकारे परे धातोर्लेकारस्य लोपो भवति॥ होभ्र
वरंवडने॥ घति॥ विंतन भर्मणि॥ सेवति॥ श्रोतनुकरणे॥ शत्रुति॥ इपवैसत्वे॥ इवे र्थ्रनस्य ह्रतिज्ञ क्षचित
दार्घातायवक्रकन्याङ्गुरर्जेः गुणाः॥ हवयति॥ हवपते॥ हवनां॥ पु॥ अनादेशः॥ मडः प्रा णामागे॥
रिवादेर्यः॥ नजोरि क्षिपते॥ क्षिपेते॥ क्षिपतो॥ श्वक्षिपतः॥ मङः सपशेषदोषपरस्मैपदं॥ एकाचो भ्वादिभ्यः
नः सादिते॥ पोहर॥ चोर्भिहसे॥ मुमूर्षति॥ ममार॥ एपानने॥ पु पूर्षति॥ तमुल्लानौ॥ ताम्यति॥ भ्रमु
चलने॥ भ्राम्यति॥ हृसरेष्वतर्णीन्नसादेः॥ हसादेः परस्य तनुर्णीनिवारिगणानां मध्ये हकारसमादेप्रत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पुरुषो व्याधिरोषधं क्रियाकाल इति चतुष्टयं समासेन व्याख्या-
तं तत्र पुरुषग्रहणात्तस्मिन्नवद्व्यसन्नहो मतादिरुक्तः। एतदं-
गप्रत्यंगविकल्पाश्च लेशतोऽस्मिन्शारीरस्तावुप्रज्ञतयः।
व्याधिग्रहणाद्वातपित्तकफशोणितसंनिपातवैषम्यनि-
मित्ताः सर्व एव व्याधयो व्याख्याताः॥ औषधग्रहणाद्द्रव्य-
॥५॥ गुणरसवीर्यविपाकप्रभावाणामादेशः। क्रियाग्रहणात्स्ने- ॥५॥
हादीनि पंचकर्माणि व्याख्यातानि कालग्रहणा-
त्सर्वक्रियाकालानामादेशः॥ भवति चात्र॥ बीजं चिकित्सि-
तस्यैतत्समासेन प्रकीर्तितं॥ सविंशमध्यायशतमस्य व्या-
ख्यानमिष्यते॥ ॥ तत्र सविंशमध्यायशतं पंचसु स्थाने-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

इत्यस्य त्वक्पत्रपुष्पफलमूलकंदनिर्यासस्वरसरसादयः प्रयो
जनवंतः॥ पांशुमेघजार्कनरखरीमरुधिरादयः॥ कार्थिवाः स्व
र्णरजतलमणिमुक्तामनःशिलामृत्कपालादयः॥ कालकृ
तास्तु प्रवातनिवातातपच्छायाज्योत्स्नातमःशीतोष्णवर्षाहो
रात्रपक्षमासर्त्वयनादयः॥ संवत्सरयुगविशेषाः तए
ते स्वभावत एव दोषाणां संचयप्रकोपप्रशमप्रतीकारहेतवः
प्रयोजनवंतश्च॥ भवति चात्र॥ शारीराणां विकाराणामेष व
र्गश्चतुर्विधः॥ चये कोपे शमे चैव हेतुरुक्तश्चिकित्सकैः॥१॥
आगंतवस्तु ये रोगास्ते द्वंद्वा निपतंति हि॥ मनस्यन्ये शरीरेन्ये
तेषां तु द्विविधा क्रिया॥२॥ शारीरपतितानां तु शारीरवदुपक्र
मः॥ मानसानां तु शब्दादिरिष्टो वर्गः सुखावहः॥३॥ एवमेतद

२२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मनो विभजते तच्चेति॥ एकैकस्यात्मनः एकैकं मनः इत्यात्मना
मनेकत्वान्मनसोऽप्यनेकत्वं इत्यर्थः परमाणुरूपमिति मध्यम
परमाणुत्वेऽनित्यत्वप्रसंगात् इत्यर्थः ननु मनो नाणु किंतु वि
भुः स्पर्शरहितद्रव्यत्वादाकाशवदितिचेन्न मनसो विभुत्वे आ
त्मनः संयोगस्यासमवायिकारणस्याभावात् ज्ञानानुत्पत्ति
प्रसंगात् नच विभुद्वयस्यसंयोगोऽस्त्विति वाच्यं ततः संयोगस्य
नित्यत्वेन सुषुप्त्यभावप्रसंगात् पुरीतद्व्यतिरिक्तप्रदेशात्मनः सं
योगस्य सर्वदा विद्यमानत्वात् अणुत्वे तु यदा मनः पुरीतत्प्रविश
ति तदा सुषुप्तिः यदा निःसरति तदा ज्ञानोत्पत्तिरित्यणुत्वसि
द्धिः व्याख्यातानि द्रव्याणि रूपं लक्षयति चक्षुरिति संख्या
जावतिव्याप्तिवारणाय मात्रपदं रूपत्वेत्ति व्याप्तिवारणाय॥
गुणापदं ननु अव्याप्यवृत्तिनीलादि समुदाय एव चित्ररूप

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मितिचेन्न रूपस्यव्याप्यवृत्तित्वमितिनियमात् ननुचित्रपटे अवयव
रूपस्यैवप्रतीतिरितिचेन्न रूपरहितत्वेनपटस्य अप्रत्यक्षत्वप्र
संगात् नचरूपवत्समवेतत्वंप्रत्यक्षप्रयोजकंगौरवात् तस्मात्
पटस्यप्रत्यक्षत्वानुपपत्त्या चित्ररूपसिद्धिः रसंलक्षयति रस
नेति रसत्वेतिव्याप्तिवारणाय गुणपदं रसस्याश्रयमाह ॥
पृथिवीति आश्रयंविभज्यदर्शयति पृथिव्यामिति गंधंलक्षय
ति घ्राणेति गंधत्वेऽतिव्याप्तिवारणाय गुणपदं स्पर्शंलक्षय
ति त्वगिति स्पर्शत्वेपिव्याप्तिवारणाय गुणपदं संयोगादावति
व्याप्तिवारणायमात्रपदं पाकजमिति पाकस्तेजसंयोगस्तेनपूर्व
रूपंनश्यति रूपांतरमुत्पद्यतइत्यर्थः अत्रपरमाणुष्वेवपाकः
नद्व्यणुकादौ आमपाकनिक्षिप्तेघटेपरमाणुषुरूपांतरोत्पत्तौ
श्यामघटनाशे पुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्तिः तत्रप

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रमाणव: समवायिकारणं तेजः संयोगः असमवायिकार
णं अदृष्टादिकं निमित्तकारणं द्व्यणुकादिरूपे कारणरूप
असमवायिकारणमिति पीलपाकवादिनः वैशेषिकाः
पूर्वघटस्यनाशं विनैवावयविन्यवयवेषुदरमाणुपर्यंत
युगपद्रूपांतरोत्पत्तिरितिपिठरपाकवादिनः नैयायिकाः
अत्तश्चपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थः अन्य
त्रजलादावित्यर्थः नित्यगतमितिपरमाणुगतमित्यर्थः
अनित्यगतमिति द्व्यणुकादिनिष्ठमित्यर्थः रूपादिचतुष्टय
मुद्भूतंप्रत्यक्षं अनुद्भूतमप्रत्यक्षं उद्भूतत्वं प्रत्यक्षत्वप्रयो
जकोधर्मः तदभावः अनुद्भूतत्वं संख्यांलक्षयति एकेति
परिमाणंलक्षयति मानेति परिमाणंविभजते तच्चेति॥
भावप्रधानोनिर्देशः अणुत्वंमहत्त्वंदीर्घत्वंह्रस्वत्वंचेत्यर्थः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पृथक्त्वं लक्षयति पृथगिति इदमस्मात्पृथगिति व्यवहारकारणमित्य
र्थः संयोगं लक्षयति संयुक्तेति इमौ संयुक्ताविति व्यवहारहेतुरित्यर्थः॥
संख्यादिलक्षणेषु सर्वत्र दिक्कालादावतिव्याप्तिवारणाय असाधारणेति
संयोगो द्विविधः कर्मजः संयोगजश्च आद्यो हस्तक्रियया पुस्तकसंयोगः॥
द्वितीयो हस्तपुस्तकसंयोगात् कायपुस्तकसंयोगः अव्याप्यवृत्तिः सं
योगः स्वात्यन्ताभावसमानाधिकरणत्वमव्याप्यवृत्तित्वं विभागं लक्षय
ति संयोगेति कालादावतिव्याप्तिवारणाय गुणइति रूपादावति
व्याप्तिवारणाय संयोगनाशक इति विभागोपि कर्मजो विभागजश्च
आद्यो हस्तपुस्तकविभागः द्वितीयः कायपुस्तकविभागः परत्वापर
त्वयोर्लक्षणमाह परापरेति परव्यवहारकारणं परत्वं अपरव्य
वहारकारणमपरत्वं इत्यर्थः ते विभजते द्विविधे दिक्कृत
योरुदाहरणमाह दूरस्थ इति कालकृते उदाहरति ज्ये
ष्ठेति गुरुत्वं लक्षयति आद्येति द्वितीयादिपतनस्यैव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गासमवायिकारणकत्वाद्वेगेतिव्याप्तिवारणाय आद्येति
द्रवत्वं लक्षयति स्यंदनेति स्यंदनं स्रवणं तद्विभजते द्विधेति
तेजःसंयोगजन्यं नैमित्तिकं तद्भिन्नं सांसिद्धिकं पृथिव्यां नैमित्ति
कमुदाहरति घृतादाविति तेजसि उदाहरति सुवर्णादावि
ति स्नेहं लक्षयति चूर्णेति कालादावतिव्याप्तिवारणाय
गुणेति रूपादावतिव्याप्तिवारणाय पिंडीभावेति शब्दं लक्ष
यति श्रोत्रेति शब्दत्वेतिव्याप्तिवारणाय गुणपदं रूपादाव
तिव्याप्तिवारणाय श्रोत्रेति शब्दस्त्रिविधः संयोगजो विभाग
जः शब्दजश्चेति तत्राद्यः भेरीमृदंगसंयोगजन्यः द्वितीयो
वंशे पाट्यमाने दलद्वयविभागजन्यश्चटचटकशब्दः॥
भेर्यादिदेशमारभ्य श्रोत्रपर्यंतं द्वितीयादिशब्दाः शब्दजाः श
ब्दः बुद्धेर्लक्षणमाह बुद्धिरिति जानामीत्यनुव्यवसाय
गम्यज्ञानत्वमेव लक्षणमित्यर्थः बुद्धिं विभजते सा द्विवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

घेति स्मृतेर्लक्षणमाह संस्कारेति भावनाख्यसंस्कारः संस्कारध्वं
सेतिव्याप्तिवारणाय ज्ञानमिति घटादिप्रत्यक्षेऽतिव्याप्तिवारणाय
संस्कारजन्यमिति प्रत्यभिज्ञायामतिव्याप्तिवारणाय मात्रेति अ
नुभवं लक्षयति तद्भिन्नमिति स्मृतिभिन्नं ज्ञानमनुभवः इत्य
र्थः अनुभवं विभजते स द्विविध इति यथार्थानुभवस्य लक्षणमा
ह। तद्वतीति ननु घटे घटत्वमिति प्रमायामव्याप्तिः घटत्वे
घटाभावादिति चेन्न यत्र यत्संबंधोऽस्ति तत्र तत्संबंधानुभव
इवशास्त्रेण प्रमेत्युच्यते अयथार्थं लक्षयति तदभाववती
ति ननु इदं संयोगीति प्रमायामतिव्याप्तिरितिचेन्न यदव
च्छेदेन यत्संबंधाभावः तदवच्छेदेन तत्संबंधज्ञानस्य विव
क्षितत्वात् संयोगाभावावच्छेदेन यत्संबंधाभावः तदवच्छेदे
न संयोगसंबंधस्यासत्त्वात् नातिव्याप्तिः यथार्थानुभवं विभजते
यथार्थेति प्रसंगात्प्रमाकरणं विभजते तत्करमिति प्रमाकरणं प्र

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मावारणत्वासाधारणेति कारणलक्षणमाह कार्येति पूर्ववृत्ति
कारणमित्युक्ते रासभादावतिव्याप्तिः स्यादत्तो नियतेति तावन्मात्रोक्
ते कार्येऽतिव्याप्तिरतः पूर्ववृत्तीति ननु तंतुरूपं पटं प्रति कारणं स्यादि
ति चेन्न अनन्यथासिद्धत्वे सतीति विशेषणत्वात् अनन्यथासिद्धत्वं
अन्यथासिद्धविरहः अन्यथासिद्धिश्च त्रिविधा येन सहैव यस्य
यं प्रति पूर्ववृत्तित्वमवगम्यते तं प्रति तदन्यथासिद्धं यथा शब्दं प्रति
पूर्ववृत्तित्वे ज्ञाते एव पटं प्रत्याकाशस्य अन्यत्र क्लृप्तपूर्ववर्तित ए
व कार्यसंभवे तत्सहभूतं अन्यथासिद्धं यथा पाकजस्थले गं
धं प्रति रूपप्रागभावस्य एवं अनन्यथासिद्धनियतपूर्ववृत्तित्वं
कारणत्वं कार्यलक्षणमाह कार्येति कारणं विभजते कारणमि
ति समवायिकारणलक्षणमाह यत्समवेतमिति यस्मि
न्समवेतमित्यर्थः असमवायिकारणलक्षणमिति कार्येणेति
कार्येणसहेत्युदाहरति तदिति संयोगेति कार्येणपटेनेत्य

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कस्मिन् तंतौ समवेतत्वात् तंतुसंयोगः पटस्य असमवायिकारणमित्यर्थः कारणे
न सहेत्युदाहरति तंतुरूपमिति कारणेन पटेन सहैकस्मिंस्तंतौ समवेतत्वात् तंतु
रूपं पटरूपस्यासमवायिकारणमित्यर्थः निमित्तकारणं लक्षयति तदुभयेति॥
समवाय्यसमवायिभिन्नं कारणं निमित्तकारणमित्यर्थः कारणलक्षणमुपसं
हरति तदेतदिति प्रत्यक्षलक्षणमाह तत्रेति प्रमाणचतुष्टयमध्ये इत्यर्थः प्र
त्यक्षज्ञानस्य लक्षणमाह इंद्रियेति इंद्रियं चक्षुरादि अर्थो घटादिस्त
योः सन्निकर्षः संयोगादिस्तज्जन्यं ज्ञानमित्यर्थः ननु निर्विकल्पके किं प्रमा
णमिति चेन्न॥ गौरिति विशिष्टज्ञानं विशेषणज्ञानजन्यं विशिष्टज्ञानत्वा
त् दंडीति ज्ञानवदित्यनुमानस्य प्रमाणत्वात् विशेषणज्ञानस्यापि सवि
कल्पत्वेऽनवस्थाप्रसंगात् निर्विकल्पकसिद्धिः सविकल्पकं लक्षयति
सप्रकारकमिति नामजात्यादिविशेषणविशेष्यसंबंधावगाहि ज्ञानमित्य
र्थः सविकल्पकमुदाहरति यथेति इंद्रियार्थसन्निकर्षं विभजते प्रत्यक्षे
ति संयोगसंन्निकर्षमुदाहरति चक्षुषेति द्रव्यप्रत्यक्षे सर्वत्र संयोगे
सन्निकर्षमित्यर्थः आत्मा मनसा संयुज्यते मन इंद्रियेण इंद्रियम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

مالوه و مندو (بار) سلطانپور جمع شده (بودند) چون چند وقت آنجا بود
بدرگاه عرضه داشت کرد که این پسر کار لایق خالصه
نیست بشجاعت خان جاگیر نمودند مشار الیه از سارنگپور
برآمده متوجه درگاه شد در حینی که حضرت از سهیره مراجعت
نموده بودند در لب آب چاب ملازمت نموده تا فتحپور
در ملازمت بود در محرم ۹۸۵ه در فتحپور بدار وغگی خزینه سرافراز
شده بخدمت قیام می نمود در محرم ۹۸۶ه رخصت خانه
مبارک حاصل کرده مع فرزندان متوجه سفر مبارک شد دو سال
در بندر صورت بموجب حکم بود بتقریب ارباب غرض که بعرض
رسانده بودند او زر و جواهر بسیار همراه دارد و بنواب
قلیچ خان و برادران فرمان عالیشان صادر شده بود که
اسباب او را تحقیق نمایند و بحکم دیگر معطل دارند و چون تحقیق
نمودند یک لکه روپیه از نقد و خریدی که در بندر کرده
بکشتیها درآورده بود ظاهر شد و چون مفصل در فتحپور
بنظر اشرف گذشت بندگان حضرت فرمودند که قریب بده وقت نشست

خانخانان بچنار فرستادیم تو هم اهتمام کن که آنچه از انها می بینیم
از تو هم خواهم پرسید و انکه تحویلداران را از ولایه کرده بسیار
خوب واقع شده بعد از چند روز مرزا میرک و تولکچند آمده
تحقیق کرده مفصل کردند بایزید نوکر را و قلعه چنار را هم بمرزا
میرک سپرده خود را از سپاهیگری گذرانده که بعد از خانخانان
زندگی را بخیال نکند سپاهی و قلعه چنار را چون داشته باشد
و قرار داد که تا بانده رفته بر سر قبر خانخانان مجاور باشد
حکم بمرزا میرک رسید که انکه قلعه چنار را از بایزید قبول کرده
نیک واقع نشده قلعه چنار را بدستور خانخانان بمشار الیه
مفوض داشته ایم باز قلعه را بمشار الیه سپارد و بمهمات
آن سرکار دخل نکند و پرگار جونپور که بکروری آن معروف است
آنجا برود و بایزید در سال ۹۸۳ سنه قلعه چنار را بموجب
حکم باز متصرف شد بدولت حضرت بحکومت آن سرکار قیام
نمود بعد از ان فرمان طلب صادر شد مشار الیه مع فرزندان
و برادران در ۹۸۴ سنه در فتح پور بملازمت حضرت مشرف

گردیده درسمان چندر و زنت کنبل میر واقع است مشار الیه درین
لشکر در خدمت بود و خدمتگاریها و تاختها و ترددها در ولایت
دونگرپور بتقدیم رسانید چون بندگان حضرت در پرگنه
دیپالپور که از پرگار اجین است نزول فرمودند نسق آن
سرکار را بمشار الیه امر فرمودند بعد از جریب و جمع بندی
و نسق آن پرگار با تمام رسیده بود عرضه داشت کرد
که دیگر خدمتی نمانده حکم صادر شد که بعنایت امیدوار بوده
بدرگاه متوجه شود در اثنا راین شیربیک تواچی باشی
فرمان بمشار الیه رسانید که نواب شهاب الدین احمد خان
را از سرکار سارنگپور تغیر داده با حدا باد فرستادند
تو مهمات سارنگپور را بفیصل رسان مشار الیه در پانزدهم رمضان
اواخر ۹۸۵ سنه که از پرگار اجین برآمده بسرکار سارنگپور آمده
بمهمات آنجائی قیام و اقدام نمود و نواب شهاب الدین احمد خان
دران طرف آب نربده باتفاق قطب الدین خان و تولک خان
و شاه فخر الدین و شاه قلی خان نارنجی و جمیع جاگیرداران سرکار

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

به تعزیت خانخانان مشغول شدند و چند روز تعزیت خانخانان
داشته آب و آشی که رسم می باشد داده از تعزیت برآمدند
درین اثنا میرزا عبدالله داماد و مقیم خان قره پسر محمد عرب و دوست
محمد بابا دوست و خوجه محمد امین صاحب توجیه که حضرت در اکره
در کشتی در آورده به بنگاله فرستاده بودند که خانخانان را بهمین
جاگیر نمایند ایشانان هم درین تعزیت رسیدند و خوجه محمد ذکریا
ولد خوجه دوست خاوند مع فرزندان و خواجهای که در ان اوقات
ایشان را بمشار الیه همراه کرده در پرگنه تاج پور که بگذر زمین
متصل است جاگیر کرده بودند می رفتند و در جونپور این
قضیه را شنیده بجهت تعزیت پرسی بچهار آمدند و بعد از دو
روز آش کلان و سرپاهای این خیرخواه دو خته از زن و مرد به هر کس که
لایق بود بایزید داد و جامه که بالا گذشته و خوجه ها را هم از
اسپ و فیل آنچه لایق بود دمهانی کوبان فرستاد و بعد از چند روز
در جواب عرضه داشت فرمان عالیشان صادر شد که سیادت
پناهی میرزا بیرک و تولک چند صاحب توجیه را بجهت تشخیص احوال

ایشان

جو دریان سرکش را بقلعه آورده زر باقی را تحصیل کنند شما هم
به بیکه این خبر بگوئید که فکر تعزیت کنند چون اسباب
تعزیت مهیا شود آن زمان من آنجا آمده خواهم شنوانید نماز
دیگری این دو ضعیفه باز آمدند و گریه و جزع و فزع محققی
کرده اند و پیغام آوردند که ما تعزیت چه نوع داریم که هیچ
نداریم بگذار که در توشه خانه را وا کنیم و از نقد و جنس آنچه
درکار باشد بگیریم باز در را قفل کرده مهر کن بایزید در جواب
گفت من از برای ناموس شما درها را مهر کرده و تحویلداران
را زولانه انداخته ام تا جواب عرضه داشت نیاید من چون
توانم در کارخانها را وا کردن یا زولانه از پای تحویلداران
برداشتن اگر برای خرج تعزیت است من که زری داشته
باشم از تعزیت خانخانان چون دریغ میدارم به برادر محمد یوسف
شش هزار روپیه تحویل کرده ام والده فرزند سعادت یار
پیش شما خواهد بود هر چه درین چند روز درکار شود سامان
آن بمن رسید ایشان این معنی را قبول کردند و بعد از سه روز

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

نی وکوملهیر سرپا داده بمنصب پانصدی سرافراز فرموده
یوان ساختند هر دو را با بزید فرستادم که سبب مهر کردن
کارخانها و زولانه کردن تحویلداران چیست بایزید گفت که
بعضی از اسباب توشه خانه در بنگاله که خانخانان طلبیدند
پیدا نشده تحویلداران گفتند که در چنار مانده است و تفصیل
آن اسباب را خانخانان بمن فرستاده اند که تحقیق کن که در
چنار ماندن این اسباب را تحویلداران راست گفته اند یا
دروغست و دیروز بیگه شده بود بتقریب این در کارخانها
را مهر کرده و تحویلداران را زولانه کرده که اسباب اینجا هم پیدا نشود
تحویلداران از توهم مجلل دیگر نروند جواب را بر بدیو زود بیاید
که بشما کار دارم و دو پاس بود که این دو عورت که در بالا
ذکر کرده شده آمدند و بایزید خلوت ساخته بایشان گفت
که تقریب در کارخانها مهر کردن و تحویلداران را زولانه انداختن
اینست که نواب مرحومی از دار الفنا بدار البقا رحلت فرموده اند
نخواهد که این خبر ناخوش را یک دو روز پنهان داشته بعضی از

در آمده نوک شمشیر در شکمش گذاشته که به پشتش بر آمده همان
زمان از آن دنیا رحلت نمود و سبب کشته شدن طالبی این که زن
آن افغان که در جنگ گاه بدست کسان طالبی افتاده بود با و گفتند
که آن زن امشب در چادر طالبی است و آن افغان از غیرتی که داشته
زنجیر در پا تجسس آمده بوده فرصت یافته کشت چون این خبر ناخوش
روز جمعه بود ببایزید در چنار رسیده در زمان قضات را
طلبیده درهای کارخانهای که اسباب خزینه و اسباب خانخانان
آنجا بود مهر کرده تحویلداران هر یک را در پیش کارخانهای آن
زولانه کرده همه کیفیت را بحضرت عرضه داشت کرده مع تذکره کاغذ بدر
فرستاد روز دیگر حرم خانخانان سیور آغا که عورت معتبر
بود که قبل ازین در حرم فردوس مکانی و حضرت جنت آشیانی
می بوده و دران اوقات در سرکار خانخانان بوده نسبت تمام
داشت و والدهٔ خوجه شاه منصور که در بنگاله بجنبش خانخانان بود
و در ثانی الحال بندگان حضرت فرامین بخانجهان صادر فرموده
مشار الیه را بدرگاه طلبیده و در سنهٔ ۹۸۳ مابین آستانه خوجه معین الدین

وغلام صابری و حافظ محمود و جمعی دیگر از ملازمان خانخانان آن سپاهی
و نویسنده و ندیم مجلس از عالم رفتند و این وبا در اسپان هم تاثیر
کرد و در اندک زمانی اسپان خوب خانخانان تلف بسیار شد
و بنگاله آبادان ناشده به تانده آمدند که بهار بجهت دفع و رفع
جنید رو ند خانخانان را هم بقدر تشویش شد و در اندک
روز بتشویش از ما [?] در شب دوشنبه هژدهم رجب از عالم رفتند
و همون شب مظفر گجراتی را که بایزید از چنار بموجب حکم به بنگاله
فرستاده بود رسیده بوده و فرصت ملاقات نشده و پیشتر
از فوت خانخانان میر فریدون که همیشه ندیم مجلس ایشان بود
از عالم رفت و طالبی که بخاری پور بجاگیر خود میرفت در پتنه
بمظفر خان پیش آمده جماعتی از افغانان جمعیت نموده و چون
و مهرام در ان اوقات بجاگیر مشار الیه بود قصد مخالفان کرده در
سرکار حاجی پور بهم رسیده بود گرد طالبی را هم بجود ملحق
ساخته متوجه شده بود و آن جماعه را شکست داده از ان
افغانان شخصی در بند طالبی بود شبی فرصت یافته در جا

رخصت کردند جنید افغان هم در بهار سپر برداشته بود
محسن خان که حاکم پتنه بود علاج آن نمی توانست کرد تنکری قلی
سلطان را در سرکار بهار جاگیر دار کرده بر سر جنید فرستادند
و تانده را ویران کرده چون از افغانان که بجانب کورکات جمعیت
نموده بودند دغدغه بود از آب گذشته بنگاله را بسپاهیان
قسمت کردند که قلعه گور را مرمت نموده بدستور سابق آبادان سازند
چون ویرانی تانده لایق نبود و آبادانی بنگاله مبارک نامد تشویش
در میان لشکر بدید آمد و خاصیت آن ملک اینست که در هر قرنی
یک وبائی پیدا میشود و آن سال کیف متفق وبا شده بود در اندک
زمانی از خواتین حضرت و ملازمان خانخانان جمع کثیری برحمت
حق رفتند و تنکری قلی هم در لب آب پن پن که در برابر جنید
نشسته بود بیمار شده برحمت حق پیوست و طالبی ~~که بخاری~~
~~پور بجاگیر خود میرفت~~ و ملا اشرف خان و خوجه معین و حاجی محمد خان سیستانی
و ملا طاهر اخوند بهادر خان و خوجه غیاث بیک دیوان خانخانان
و هاشم خان و محسن خان قرابتان نواب شهاب الدین احمد خان

پسر خانخانان قورچی گرفته ایستاده بود خان مذکور گرفته
در کمر داود بستند وگفتند که چون غلام و دولتخواه شدید شمشیر
از برای دولتخواهی حضرت بزنید بعد ازان مکیفات وطعام
وشیره وشربت درآوردند وتا یک دو پاس روز بیکدیگر
صحبت داشتند یکدیگررا وداع نمودند داود بقلعه اتک متوجه شد
وخانخانان با جمیع خوانین ولشکر بجانب تانده مراجعت نمودند
چون نزدیک تانده رسیدند خبر آمد که بابوی منکلی وجمیع سرداران
افغانان که براجه ادیسه پناه برده بودند مجنون خان وقاقشالان
ازاب گذشته بتانده که خواجه معین را مانده بودند آمده بجوا
مذکور ملحق شدند خانخانان باوجود لشکر اتک کشیده زخمها
خورده بتانده درنیامده ازاب گذشته متوجه افغانان شدند
خانخانان باوجود لشکر اتک کشیده زخمها خورده بتانده درنیامده
ازاب گذشته متوجه افغانان شدند افغانان خبر یافته بازبجانب
راجه کوج فرار نمودند چون هر دو فتح روی نمود بتانده
درآمدند طالب سلطان که جاگیردار غازیپور بود مع جاگیرداران

تانده متوجه شدند داود کس فرستاد که این شفقت و مرحمت
که از شما دیدم مرا اذن ملازمت فرمایند والتماس نمود که دراردو
نمی توانم دید اگر ازاردو یک کروه کناره روند و برآیند ملازمت
میکنم خانخانان نوشته فرستادند که هر محل شمارا دغدغه نمانده
باشد مانعی نیست ما شمارا تکلیف نمی کنیم روز دیگر نیم کروهی از اردو
شامیانه چند و اسباب طبخ فرستادند و از خوانین بادشاه
یک دوئی را از نزدیکان پنج شش دهی در ته آن شامیانه فرستند
داود با پانصد سردار وقبائی خود از قلعه کتک برآمده چون خبر
خانخانان شنیدند که باندک کسی ازاردو برآمده اند سی چهل پنجاهی
ازقبائی گرفته خانخانان ازته شامیانه سوار شده بالای آب
یکدیگر را ملاقات کردند و هر دو فرود آمده در ته شامیانه نشستند
داود گفت که این زخمهای شما بر سر وروی من بایستی خانخانان
گفتند که در سپاهی گری عیبی نمی باشد بعد ازان داود از کمر خود
شمشیر واکرده درمیان مجلس انداخت وگفت که من غلام خدمت
شدم دیگر ازمن شمشیر بستن لایق نیست شمشیر مرصع که در عقب

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

ردم وافغاناتی کە در قلعه بودند قبل شدند و جانب دریای شور
یک جانب راجه اودیسه و جانب دیگر خانخانان و لشکر مغل دا
افغانان را بعد این علاجی نماند که زن و بچه خود را بکش
خودها برآمده بمغل جنگ کنند تا خود هم کشته شوند این
خبر چون بخانخانان رسید چون افغانان را اسم مسلما
ود برایشان رحم کرد و کس بداؤد فرستادند که جا در حوا
ن همه ضعفا در می آئی اگر ترک سلطنت کرده اسباب پادشا
فرستی و من بحضرت فرستم و ولایت ادیسه وا یخدو درا
دم و ولایت دیگر هم از حضرت از برائ تو میگیرم داؤد وندکو
فغانان چون این شفقت را از خانخانان دانستند همه در صلح
ق کردند پشکال هم نزدیک شده بود و پشکال هم در الخدو
منش‌ها می باشد ولایت بنگاله برهم خورده و کل ولایات وا
ران ولایت لبیاوست آمد شد بیچاره برطرف شده بو
ضرورت خانخانان و داؤد صلح کرده عهد و شرطی که می با
ده ولایت ادیسه را با و دادند روز دیگر کوچ کرده خانخ

خود را بکوچ رسانده مشار الیه را در میان گرفته شیشه تیر کردند
تیری از غیب باو رسیده از بالای اسپ سرنگون شده یکی
از لشکریان سرش را برید لشکر افغان شکست خورده بجانب
اتک روان شدند و لشکر ظفر اثر از هر جانب جمعیت نمودند
داؤد که از عقب بخاطر جمع می آمده شکست یافته های افغان
همراه شده از آب دهرپور گذشته همراه جهان خان حاکم
کتک بنارس در لب آب مذکور فرود آمده شاخ بندی نمودند
خانخانان بعد از دوختن زخمها بعد خود جمیع سرداران مع لشکر
ظفر قرین در پی افغانان تعین کردند چون لشکر ظفر اثر
بلب آب دهرپور رسیده شاخ بندی افغانان را ملاحظه نموده
کس بخانخانان فرستادند که تا شما نیاید نمی توانیم از آب گذشته
با افغانان روبرو شده خانخانان در سکاسن در آمده مع
باقی لشکر در ساعت متوجه آب دهرپور شدند چون داؤد
و افغانان از آمدن خانخانان خبر یافتند شاخ بندی را
گذاشته در قلعه کتک در آمدند و لشکر در گرد قلعه کتک فرود آمده

CC0, Gurukul Kangri Collection

بنگاله خانخانان فرستاده بودند و بخواجه مذکور نوشته بودند که
فرمان چنار را بیارند به هر دو از بنگاله هم با دحصه خواهم فرستاد
مشار الیه منظفر گجراتی را به بایزید مذکور مع فرمان سپرکار
چنار سپرده متوجه بنگاله شد بایزید عرضه داشت کرد که
بودن منظفر گجراتی در قلعه چنار لایق نیست از گرد انکه نوشته
بودند که در همین چند روز بتانده که می آیم اورا خواهیم طلبید
در کشتی انداخته چند کس اعتمادی همراه نموده فرستی داود
و جهان خان از جاگیر دار ادلیسه و جمیع افغانان که از هر جانب
بداود جمع شده بودند این طرف آب دهرپور گذشته
متوجه جنگ خانخانان شدند و هر دو لشکر در برابر یکدیگر فرود
آمده دو سه روز ساختگی جنگ نموده و گوجر که سابقا در تهته
از جانب بایزید شقدار بود و از ان تاریخ که لودی را کشته
بودند منصب لودی را افغانان بگوجر تجویز نموده بودند یک
روز فیلهای خاصه داود را برای انکه بخانخانان خبر شود رانده
ببرار دی خانخانان آمد و خانخانان از ضعف راست کردن برانغار

و هراول و جوانغار و التمش و غول نشد خان عالم و خونزاده محمد خان
ولد کوچک علی خان که بجای التمش بودند ایشان را فیلان زیر کرده بشهادت
رسیدند و جنگ به برانغار و جوانغار خانخانان نرسید افغانان
متوجه غول خانخانان شدند چون در غول اندک کسی بودند و آنها
هم مردمی نبودند که جدل توانند کرد چنانکه چار پنج زخم خوردند
بعد از جنگ یک زخم بر گوش خان مذکور را به پنج سوزن دوختند
شکست یافته یک گروه از ارد و برآمده متوجه تانده شده اند
و افغانان که بار دو در آمده اند متوجه او لجه شده اند و بجهت
زخمهای که خانخانان داشتند چند مرتبه خواستند که از بالای
اسپ خود را بیندازند بوستان قلی نام قورچی داشتند او
در ته بغل خان مذکور در آمده در بالای اسپ نگاه داشت چون
خان مذکور بخود آمدند دیدند که قیا خان و شاهم جلایر و جمعی دیگر
گریخته میروند خان مذکور فریاد کردند که این ریشها را گرفته
بکجا خواهم رفت ایلچی خواهم رفت برگردید که همین جا کشته شویم
چون دولت حضرت قوی بود گریختها باز برگشته بخانخانان جمع شده

بلایر وغیره را بهر جا که لایق دانستند جاگیر دار ساخته رخصت
نمودند چون یک سال در تانده بودند و جاگیر داران در محال خود
تحصیل نموده مهم سازی خود کردند در اوایل سنه ۹۸۰ بجانب
بر سر داؤد متوجه شدند و خواجه شاه منصور که دران اوقات
بخشی خانخانان بود عرضه داشت خدمات خود نموده از
خواجهٔ مشار الیه بدرگاه فرستادند شد کان حضرت سرکار
را در دست درو جه جلدو و خانخانان عنایت کردند و حکم فرمود
که اگر از ان طرف کرهی جاگیر خواهند سی و پنج کرور و اگر ازین طرف
کرهی که حاجی پور و پتنه و بهار باشد خواهند سی کرور و جمیع
خوانین و سلاطین و ملازمان با نجان بابای تسلیم کنند و هر کرا
خطاب خانی و سلطانی و علم خواهند بدهند باین حکمها فرامین
همراه اوزک فرین شد و خواجه مشار الیه را سرو پا داده رخصت
فرمودند و مظفر گجراتی را بخواجه مشار الیه سپردند که در
به بایزید سپرده به بنگاله برود خواجه مذکور چبار رسیده
چون سرکار چبار را در دست مع علم و خطاب خانی بابایزید داد

مضبوط کرده اند مقرر شد که براه جارکن متوجه تانده شوند این
خبر چون افغانان شنیدند کرهی را گذاشته بجانب تانده فرار
نمودند خانخانان باز برگشته از راه کرهی متوجه تانده شدند
داؤد نتوانست مقاومت کرد تانده را گذاشته بجانب ادیسه فرار
نمود فتح بنگاله بعنایت الهی و بدولت حضرت در سنه ۹۷۶
میسر شد چون یکسال در تانده بود بکوره کات و ستار کام
و غیره خوانین حضرت را جاگیر نموده رخصت فرمودند حاجی
پور را بمجد قلی خان برلاس و سرکار ترهت را بجان عالم دادند و
کوره کات را بمجنون خان و باباخان قاقشال و کهل کام را
بوزیر خان جمیل و ستار کام را بسیدم تو غبای و جماعهٔ از ملازمان
خود بردوآن حدود را بقیاخان و بندر ساتکام را بتجنه والیم
برادران پبان کوکل داش عنایت کردند و به پاینده محمد سک کش
و علیقلی و بعضی از ملازمان خود را آنجا جاگیر کردند خواجه معین
و لشکر خان و مراصغر منشی و حاجی محمد خان سیستانی و مرزا قلی
حیدر محمد خان اخته بیگی و جان محمد خان بهسودی و تیم یکه و شاهم خان

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

تاخته جون اجل مشار الیه رسیده بود بشهادت رسید و
سعادتیار ولد بایزید هم همپائی کرده بود که بلکه او را از ان ورطه
برآرد و قریب به ده زخم شمشیر و تیر به او رسیده بود و جماعه
که به او همراه بودند هم همین حال داشتند با وجود این خانخانان
سه روز او را کورنش نداد که چرا بی رخصت مارفته
بودی بعد از سه روز یک شبی داود برآمده فرار نمود و فتح
پتنه شد فیل و اسباب لشکر خود را در گرد قلعه پتنه گذاشته
تمام بدست عساکر نصرت مآثر درآمد و بندگان حضرت تا آب
سورج کره رفته خانخانان و کومک که به پتنه آمده بودند بر سر
داود به بنگاله تعیین فرمودند و از نزدیکان و لشکری که در ملازمت
بودند هر کدام را که لایق دانستند بخان مذکور همراه ساخته رخصت
فرمودند و حکم کردند که این مردم را بطریق نوکر خان بابا بشما دادم
هرکس بشما تسلیم کند نگاه دارند و هرکس که تسلیم نکند رخصت
کنید من خط شما را می شناسیم خط شما که بیاید من جاگیر خواهم کرد
و خود به دولت و اقبال مراجعت نموده بجونپور نزول اجلال ارزانی فرمودند

حکم شد که هرکس را که خانخانان از ملازمان درگاه خواهند نگاه دارند
و هر کرا خواهند در بنگاله جاگیر کنند و هر که را خواهند بعد از فتح نوشته
بدهند که بدرگاه آید شکپتنکی بای بایزید جون لغفر درستی یافته
بود در جونپور بندگان حضرت را پابوس نموده فتوحه نام فیلی که
از پسر کار سکندرخان اوزبک بدو هزار روپیه خریده بود پیشکش
نموده التماس فرمان راه مکه معظمه کرده بدعا سرافراز شد بعد ازان
بجرم خانخانان حکم شد که بچنار روند خرم خان مذکور بایزید را
تکلیف نمود که سالها درین سلسله بوده و نمک خورده تو اینجا باش تا
شما بچنار رویم جون باشد بایزید با وجود شکپتنکی پاولی
استعدادی نتوانست عذر گفت بسائی خانخانان را سپر کرده
بچنار برد خانخانان جون بمنگیر رسید بایزید رخصت مکه یافته متوجه
آن مکان شریف است از انجا بایزید چیزی نوشته بود که چند
روز توقف کند که ما نیز نذر مکه و مدینه داریم در بندر ساتگام خدا
نصیب کند کشتی مستعد ساخته او را خواهیم فرستاد و خود متوجه
گرهی شدند جون بکهل گام رسیدند خبر یافتند که گرهی را افغانان

تو درمل وخویشان وتابیینان جکهای مردانه کردند یکبار دیگر
جنگ رو در بر بر آب پن پن قتاخان ومجنون خان وخوانین
دیگر با فغانان کردند آنجا هم راجه تودرمل مردانه ایستاده یک
مرتبه دیگر در بهواری کر دیتنه میان افغانان وکاکر علیخان
جنگ شد وسعادتیار پسر بایزید دران جنگ بود کاکر علیخان مذکور
درهمین جنگ بشهادت رسید وجنگ وقبل پتنه قریب بدو ماه
کشید بعد ازان خانخانان به بندکان حضرت عرضه داشت کردند که
فتح پتنه نزدیک رسیده چون فتح تمام هندوستان بنام نامی
ایشان شده میخواهد که فتح پتنه هم بنام حضرت شود جریده درکشتی
نشسته متوجه شوند که بمجرد رسیدن فتح میسر است انشا الله
بندکان حضرت اردو را و نواب مرزا یوسف خان ونواب مظفرخان و
خوانین دیگر را سپرده وخود با محرمان ونزدیکان دراکره بکشتی
درآمده متوجه پتنه شدند در اندک زمانی در درون سراپرده
خانخانان که در کرد قلعه پتنه بود نزول فرمودند وخوانین که در لشکر
کومک بودند همه پابوس سرافراز شدند وآنشب نواب خان عالم وجمعی

دیگر پسر حاجی پور رفتند وفتح حاجی پور شد در زمانی که بندکان
حضرت بسراپرده خانخانان نزول فرمودند بعد شمال خان
مقبول خان دو چیله کس دیگر را آرای آن نشد که بسراپرده خانخانان
شاه عالیه درآید وخوانین کومک همه بر در سراپرده جمع شدند و
را آرای این نبود که بی رخصت خانخانان حضرت را پابوس نمایند
آخر خانخانان دانستند که خوانین بجهت پابوس حضرت آمده اند
لشکر خانرا طلبیده گفتند که خوانین را پیش وزکر نوشته ام
همون طور بترتیب بیار که حضرت را پابوس نمایند وبعد از ساعتی
آواز داد خواهی چند از بیرون سراپرده ظاهر شد حضرت شمال
خان را فرمودند که خبر بیار که این داد خواهان چه میکویند
شمال خان رفته وآمده بعرض رسانید که تابینان اشرف خان میرمنشی
اند که بجهت ماهیانه فریاد میکردند یک یساول خانخانان آمده
یک کس را گرفته کوش برید دیگران همه کریخته بجلهای خود
رفتند واین کوش بریدن بجهت دولتخواهی بود نه این که
در اکلان ظاهر سازد دیگر آن روزی که کاکر علیخان در کردیتنه

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

به پتنه رفتند علی الصباح که اردو کوچ کرد لشکرخان آمده بعرض
رسانید که نوارها از منزل فرار داد پایین تر رفته و خانخانان
و بایزید که همراه لشکرخان رفته در برابر نواره منزل دیگر
بایزید مذکور نزدیک بگذر رسیده بود که از اسپ افتاد و پای
راست بایزید از بند برآمده استخوان هم شکست چون اردو روز
آمد اعتماد خان خواجه سرا که دران اوقات از امرای مقرب حضرت
بود از شکسته بستن وقوف تمام داشت پای بایزید را بست
و در اثنای پای بستن لشکرخان را به رسید فا فرستاده بودند
و بعد ازان که لشکرخان بایزید را دیده رفته بعرض رسانید چنان
صلاح دیدند که چون چادر او درمیان اردو جای پر تعفن است که
اگر حکم شود از اردو نیم کروه دورتر بالای آب فرود آید و نماز
دیگری بود که لشکرخان پروانه رسانید و نماز شام همون روز
کوچ کرده در بالای آب فرود آمد و روز دیگری عرضه داشت
لشکرقلی که بکومک لودی رفته بود آمد مضمون آنکه کوچ از پتنه
از پیش داؤد آمده بلودی عهد و شرط کرده دلاسای شاه البته

شد و مایان را رخصت کرده و خود به پیش داؤد به پتنه رفت
و روز دیگر خبر رسید که لودی آمده داؤد را در پتنه دیده و همون
زمان لودی را گرفته بعقوبت هرچه تمامتر بوده کشته اند و خانخانان
نماز خفتن بود که در کشتی نشسته در چادر بایزید درآمدند و فرمودند
پیدولتی افغانان رسید که این لودی که چند بار بفیل و اسباب
خاله مغلان را فریفته ساخته مهم افغانان را بصلح قرار میداد شنیده
لودی را کشتند بایزید بعرض رسانید که کمال دولت حضرت پادشاه شاهنشاه
این نوع مخالفت و نفاق درمیان افغانان پیدا شده در فتح
خاله دیگر تردد نمانده تا سه چهار گری بوده از بایزید بحلی طلبیدند
بایزید از ایشان وسبب جدائی از جانبین گریه هم شد و بایزید را
بجونپور رخصت فرمودند علی الصباح از آب سون عبور نموده
متوجه پتنه شدند بایزید بجونپور آمده بمعالجه پا مشغولی نمود
چون خانخانان بگرد پتنه رسیدند مورچلها قسمت کردند و عین
برشکال بود و هر روز افغانان و مغلان نیکدیگر چپقلشها میکردند
چند مرتبه جنگ نواره هم مابین حاجی پور و پتنه واقع شد و

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

زی خورده تنکری قلی وکومک خانخانان را رخصت کرد خود متوجه
پتنه شد محلی که او به پتنه رسید خانخانان ونواره وکومک
حضرت هم باب سون رسیده بودند لودی مذکور همان زمان
رسیده داود او را بکنکاش افغانان دیگر گرفته بقتل رسانید
همان شب خبر بلب اب سون رسید پیش روز آن میان نواره
حضرت ونواره افغانان در قتلش اب سون که به کنک وسروار
الا از حاجی پور واقع شد چیکپتا کشتی جنگی داود بدست افتاد
شاه بردی که توپخانه بعهدهٔ او بود واز نوکران خانخانان علیقلی
میرک قورچی وغیره جنگ وتردد های خوب کردند وکشتی که بدست
افتاد وبنگالی بسیار درو بودند کشتی را مع چند بنگالی خوب
ره بملازمت حضرت فرستادند وچندی دیگر را برای سیاست
ردن زدند وبایزید را بجهت منزل بان طرف اب سون همراهی
لشکر خان فرستادند وآن طرف اب شیخ نظام صور وجمعی از
افغانان آمده قلعه راست کرده نشسته بودند چون افغانان
نواره ولشکر خانخانان را دیدند همان شب قلعه را گذاشته

از قلعه برآمده بر پسر داود به پتنه رفتند خانخانان لشکری
علی داماد بایزید را با هزار جوان چیده کارآمدنی بکومک لودی
فرستادند وخود از چوچک پور کوچ کرده متوجه پتنه شد
وبحضرت عرضه داشت کردند که متوجه بنگاله شدم نواره وکومک
دیگر امداد فرمایند چون به تیرمهانی که قتلش اب سروار وکنک
وجون است رسیده بودند که راجه تودرمل نواره بسیار
سرکرده خود را بخانخانان رساند لودی چون این خبر را در قلعهٔ
رهطاس شنیده فرود آمده با مردم خود وکومک خانخانان
متوجه پتنه شد دانکه نام مقامیست که از پتنه چهل کروه باشد
ودر دامنه رهتاس واقع شده شکستکیها وجای محکمیست
آنجا آمده خود را استحکام داد داود رسولان فرستاده بمشار الیه
عهد وشرط نمود که تو بجهت دغدغهٔ نموده وترا ترسانده اند
تو بجای سلیمان ناموس افغانان بگردن تست چادر افغانیان را
بدست مغل مده وناموس افغانان را نگاه دار چون از مشار الیه
چند مرتبه بدعهدی واقع شده بود وبخت او برگشته بود بسخن داود

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

یکی از لشکریان فرود مشار الیه را گریبان گرفته بپای فیل خاصه
رساند همان زمان مرزای مذکور را نجکدان دهر فرستادند جمیع
لشکر گجرات از حبش وغیره در یک نفس علف شمشیر لشکریان شدند
وکسانیکه پناه بدرگاه فلک اشتباه آوردند در ظل حمایت
مانده بجاگیر وعنایتهای بادشاهانه سرافراز گشتند واحمداباد را
بعزیز کوکه وپتن را بمیر محمد خان وبهروج وبروده وسلطانپور
ونظربار آنصوبه را بقطب الدین محمد خان ونورنک خان وفرزندان
مشار الیه عنایت نمودند وپلسلهٔ الکهار را در صوبهٔ گجرات
جاگیر دار نموده خود بدولت بفتحپور تشریف آوردند وبمضمون
فتحنامه احمداباد خانخانان درچار سرافراز شدند ودرهمین
سال کومک بهمه کس فرستادند وهمه در غازی پور جمع شدند
خبر رسید که داود هم از بنگاله برآمده به پتنه آمده لودی را
از وهراسی بخاطر رسیده لودی مذکور خود را بقلعهٔ رهطاس رسانده
واز آنجا بخانخانان عرضه داشت کرده کومک طلبید که من غلام حضرتم
ودولتخواه و داود بجهت بر سر من آمده بمن کومک فرستید که

کنک بسته بودند شکست وراجه کجبتی دران شب کشتیهای
ایشان دست بردی نمود ویک کشتی توپخانه مع اسباب توپخانه
بدست آورد چون کاه پس وغله وغیره افغانان از ان طرف آب بود
از ان رهگذر مایوس گشتند واین طرف آب محل برآمدن نبود
افغانان مضطرب الحال شده پیش لودی رفتند وگفتند که علاجی
کن که ازین ورطه خلاص شویم باز آن شیطان افغانان شیخ بهولا
وشیخ عبد الرحیم بهاری وکیل خود را فرستاده عرضه داشت
بخانخانان کرد که این مرتبه هم قلم عفو بر تقصیرات من کشند وآب سون
حد ولایت ما وشما باشد وبوکیلان گفت که بایزید هم درین مجلس
صلح باشد که او مردیست که در مزاج خانخانان راه دارد صلح را برهم
خواهد زد نماز پیشین بود که بایزید را خانخانان طلبیدند وعرضه
داشت لودی را خواندند بایزید بعرض رسانید که بعنایت الهی
وبدولت حضرت ریسمان در گردن لودی بسته بشما سپرده ایم
خواه بگذارند وخواه بجانب خود کشند چنانکه این معنی را وکیلان
لودی قبول کردند آخر الامر بجهت صلاح مسلمانان جانبین

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ایستادند افغانان هر توب و توبخانه که داشتند سر دادند
بعنایت الهی و بدولت حضرت آسیبی بآدمی و حیوانات نرسید
چون افغانان از قلعه بیرون آمدند خانخانان و خوانین در جادها
خود فرود آمدند و در بالای بلندی که بر قلعه افغانان سر کوب
بود قلعچه بایزید راست کرده دو دیک ترتیب داده بود و نواب
قیاخان و نواب وزیرخان جمیل را بر سر دیکها در ان قلعچه
گذاشته بود و چندروز بود که افغانان ازین رهگذر آشفته
حال بودند و سپاهیان هم از چوکی چند روزی آسوده بودند
هر روز از جانبین جماعه رفته چپقلش میکردند یک روزی
خان خانان فرمودند که افغانان عجب مردمی اند که هر جا فرود
آمدند فی الحال قلعه راست میکنند و لشکر خود را استحکام می دهند
بایزید در برابر عرض کرد که اگر حکم شود ما بصد منظبوتی افغانان
راست می توانیم کرد خانخانان تمسخر کردند که ما برابر افغانان قلعه
می توانیم راست کرد بایزید عرض کرد که بلی ایشان بر لکی معلوم
چند پیاده دارند قلعه را بعد از فرمودن رجاله راست میکنند

خانخانان باز مبالغه کردند که ما در برابر افغانان قلعه راست نمی‌توانیم
کرد بایزید مبالغه نمود که اگر فرمایند به از قلعه افغانان راست کنیم
نواب از روی ستیزه گفتند که ما فرمودیم و نواب محمد قلی خان برلاس
در مجلس حاضر بودند بایزید گفت فاتحه بخوانید فاتحه خواندند و
التماس کرد که خواجه شاه منصور و جان محمد بهسودی و خواجه
غیاث بیک دیوان را بدهید که بهر کس که مرچل قسمت کنیم بکم و زیاده
عذر نگوید آن سه کس را طلبیده بایزید سپردند که از صلاح
مشار الیه بیرون نروند سه چهار گری شب گذشته بود که بایزید
برآمده از فراشخانه طناب طلبیده بر سر زمین که نزدیک
بقلعه افغانان بود رفته پیمایش کرده بخوانین و لشکریان
دستک کرده هر یک همان شب بر سر مرچل خود حاضر شدند و آن شب
و آن روز تا آخر روز رسیم برج و باره و کنگره بدستور قلعه شهرها
نمایان شد و افغانان را هراس بسیار در خاطر پیدا شد و سپاهیان
در مرچلهای خود هر یک بدولت حضرت خواب بفراغت میکردند
چون بنگال نزدیک بود یک شب جگر شد و بویی که افغانان بر دریا

والالایکه اینجا می نشینم روبرو نشستن لایق است واین کیفیت را
بخوانین پیش نوشته شد اوها جون جوکی بسیار داشته وهوای
گرم بوده است ودر آمد بشکال نزدیک وآدم خراب شده بود این
معنی را بهترین شقوق دانسته همه متفق اللفظ نوشتند که لایق
دولت آنست که شما پیش آئید وما یان را هر جا فرمائید فرود
آئیم روز دیگر بایزید را فرمودند که پیش رفته برابر قلعه افغانان
جای مناسب جا در را برده فرود آرد و بدستور روزهای
جنگ غول والتمش وهراول وبرانغار وجوانغار را که از خوانین
هر یک قرار یافته بجای خود فرود آرند بایزید حسب الفرموده
خواجه شاه منصور بخشی وخواجه غیاث بیک دیوان را چند
از توابچیان گرفته متوجه قلعه افغانان شد وجای لایق دیده
پیشخانه خانخانان را فرود آورده برپا کرد مع بخشی ودیوان
وتوابچیان جا در همه خوانین را بجاهای ایشان فرود آورده
جون خانخانان وخوانین بیکدیگر ملحق شدند بسیل خوب را
کرده رو بقلعه افغانان متوجه اردو شدند زمانی بر سر آب

که داشتند دیگر به بایزید متوجه شدند ابراهیم خان شیبانی
در جولغار ایشان میرفت بترکی از و پرسیدند که کچوک بلمدی یعنی
چه طور شد او بترکی جواب گفت که اولغ دولت اتیر بارمش
یعنی دولت کلان داشتید اگر خوانین کوچ میکردند جون با فغانان
نزدیک بودند آن مردم را افغانان نمی گذاشتند که با ملحق شوند
واگر فرود می آمدند شما را بفرود آمدن سیاه آب کی می گذاشتند
پس ببایزید متوجه شدند فرمودند که این طرف آب منزلی
پیدا کن که اردوی من فرود آید بایزید پیش روان شد
این طرف سیاه آب منزلی سپاهیانه خوب یافته اردو را
فرود آورد یک روز آنجا مقام کرده روز دیگر بایزید را طلبیده
فرمودند که آمدن ما اینجا چه نوع شد وعذرخواهی احترازات
گذشته کردند بایزید بعرض رسانید که اینجا نشستن لایق نیست
وبخوانین ملحق شدن هم مناسب نه جون سردار لشکر اید پیش
می باید رفت وخوانین هم کوچ کرده غول والتمش وهراول وبرانغار
وجوانغار ترتیب داده فرود آیند اگر افغان جنگ کنند فبها

CC0. Gurukul Kangri Collection

سیاه آب ملحق شوند اگر افغانان زیر کرده بیایند جنگ کنند
الامر یکجا فرود آیند وخفتن بود که سوار شدند خوانین
بدایرهای خود رفتند وخانخانان بغازی پور آمدند بایزید از کندلان
آمده کورنش کرد فرمودند که کنکاش باین نوع قرار یافته بایزید
عرض کرد که چون صلاح دولت درین است مبارک خواهد بود چون
اکثر مهم بایزید تعلق داشت فرمودند که به تواچیان بفرمای
که بتمام سپاهیان حکم رسانند که اسپان را کیچ انداخته خودها
جیبه پوش نماز بامداد ازاردو بیرون آیند واردو هم از دنبال کوچ
کرده بیاید صباح بدستوری که فرموده بودند لشکر جیبه پوش
از دنبال خانخانان روان شدند واردو متعاقب چون نزدیک
به پل طالبی رسیدند خواجه شاه منصور رسیده کورنش کرد گفتند
که چه کار کردید وخوانین گو عرض کرد که نه سپاهی فرستادند که
باردوی افغانان تیر گذارند ونه کوچ کردند خانخانان آشفت و
بایزید پیش میرفت طلب داشتند وگفتند که این مردکان که هیچ
کدامی را نکردند عرض کرد که لایق دولت واقع شده واز آشفتگی

و افغان که میدان را خالی یافته باشند مکرر اگر چند روزی
معطل شوند خوانین همه یکبار گفتند که تو راست میگوئی اما ما
خاطر نواب ملاحظه میکنیم خانخانان بکلجیتی و بایزید درشتی و [illegible]
نمودند نماز شام نزدیک بود که کس بوزیر خان جمیل و خان محمد
بهسودی وجمعی دیگر که در چوکی بودند فرستادند که شمایان هم
در کنکاش حاضر شوید چون ایشان معطل بودند بایزید بادای
نماز از مجلس برآمد چون نماز را ادا کرد وجماعه که از چوکی طلبیده
بودند حاضر شدند بار بکنکاش نشستند تواچیان هر چه قدر بایزید
را فریاد کردند نرفت وخود را ظاهر نساخت که کجاست تا یافته برند
آخر الامر کنکاش باین نوع قرار یافت که در لشکر پیش از قافلان
وغیره هر که باشد امشب بلشکر افغان شبخون کرده تیر گذارند
وخواجه شاه منصور که دران اوقات بخشی نواب خانخانان بود تعین
فرمودند که همراه این جماعه که امشب رفته تیر خواهند گذاشت
ناظر باشد بعد از تیر گذاشتن خوانین کوچ کرده از پل طالبی بگذرند
ونواب خانخانان ولشکر عقب نیز مصلح شده خود را بخوانین در

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

وبخوانین پیش خط نوشتند وکس فرستادند که مردم جوکی
هر روزه را بر سر قلعه افغانان تعین کنند وتتمه سردار ان
هم بجانب غازی پور بپایند که ما هم خواهیم آمد وپیلد کر کنکش
کرده که کدام روز با فغانان جنگ خواهیم کرد واز متعاقب نوشته
وجلودار خود هم متوجه شدند نماز دیگر بود که خوانین همه آمده
آن طرف پل طالبی ملاقات کردند وبکنکش شروع نمودند در کنکش
ابراهیم خان شیبانی ومحمد قلی خان برلاس ومجنون خان قاقشال
وقیا خان کنک ولعل خان بدخشی وراجه کجیتی واز نوکران خانخانان
اباق دیوانه ومحمدی یک ترکمان وتوخته جولاق برادر پیان کوکلتاش
وبایزید وچندی دیگر بودند که با ایشان کنکش می رسید اکثری
برین بودند که خوانین کوچ کرده از پل طالبی گذشته سیاه آب را
پیش رو کرده با فغانان دار ومداری کنند تا خبر فتح صورت
برسد بایزید بعرض رسانید که این لایق دولت نیست که ما از افغانان
هم روزی نرسیده باشد برگشته فرود آئیم خانخانان از راجه
کجیتی که زمین دار الخدود بود این معنی را پرسید مشار الیه بعرض

رسانید که آخر با فغانان جنگ خواهید کرد یا نه خان مذکور ازین جواب
اعراض شده فرمودند که این سخنان بعرض موده بایزید است که او
راضی نیست به برگشتن خوانین بایزید بعرض رسانید که خوانین همه
حاضراند خط نوشته مهر نمایند که برگشتن لایق است بایزید
را چه مضایقه حالا از ترس هیچ کدام هیچ نمی گویند اگر کوری
حضرت احتراز کنند همه تقصیر را بگردن شما خواهند ماند که سرکرده
لشکر اند ایشان صلاح دیدند ما برگشتیم واین را هم بخوانین بگفت
که خانخانان از کلانی که دارند با ایشان هیچ نمیگویند اما یان شما
را حضرت ریش خواهند تراشید که بی آنکه با فغانان دست
بردی نکرده باشند وزوری بشما نرسیده باشد از جای خود بر
گشته باشید وبعد از ان که عقب فرود آئید به تابین یان خود
بگویید که داد خواهی کنند که از جاگیر چیزی نگرفته ایم وهمه
توب توب بجاگیرها روان شوند وافغانان که این معنی را دانند
راست کرده بر سر دایره شما خواهند آمد وشما یان یقین است
که جنگ نخواهد کرد وسرداران نیز هر کدام بجاگیر خود متوجه میشوند

صلح طلبید نزد اردوی لودی و خواتین پیش را خانخانان و مردمی
که همراه بودند مشاهده میکردند بعد از سه روز هاشم خان آمد معلوم شده
که آنچه خانخانان گفته اند لودی قبول نکرده و خانخانان در میان
دریا لنگی بسته غسل میکردند و جماعه در گرد ایشان با نبه خوردن
مشغول بودند هاشم خان بعضی سخنان بی مزه که از لودی شنیده
بود یا از خود درست کرده بود یا بجهت آنکه صلح بمدعای افغانان شود
بخان عرض کرد و خان مذکور بر آشفتند و نزدیکان خود را که
در میان آب بودند طلبیدند و فرمودند که چه باید کرد باز نید
بعرض رسانید که ترکش لودی هم بر بالای ترکش داود دیده و
حضرت این چه خواهد بود ما تا بکی اینجا خواهیم نشست و زبونی جماعه
افغان که در رنگ پنجارها فرو زآمده اند خواهیم کشید و چه محل
حضرت صورت را فتح کرده بما کومک خواهند فرستاد دولت
و اقبال ایشان همراه ماست بعنایت الهی هر محل بر سر افغان متوجه
می شوند انشاء الله فتح از جانب شماست این سخن بنواب
خانخانان پسندیده افتاد همان زمان از آب برآمده سرپا پوشیدند

ملازمان ایشان رنج کدورت ایشان نموده در همان شب
خواجه عبد المنعم و خواجه غیاث بیک دیوان خود را و بایزید را بطلب همت
خواتین که پیش تعین کرده بودند فرستادند و کنکش طلبیدند
که چه باید کرد ما را نیز باید آمد یا چند روز اینجا صبر باید کرد سه
با پس همان شب بود که رسولان رسیدند همه در خانه نواب
محمد قلی خان برلاس جمع شدند و صلاح دیدند که نواب هم آمده
با ملحق شوند تا با افغانان توانیم رو برو شد یکبا پس روز را
رسولان پیش نواب مذکور آمده جواب خواتین آورده بعرض
رسانیدند و روز دیگر خانخانان مع لشکر که از عقب رسیده بود
کوچ کرده شب در میان بغازی پور فرو زآمدند و خواتین را
حکم شده بود که از پول طالبی که بر سیاه آب غازی پور بسته که
یک کروه از غازی پور بود فرو زآیند خواتین بغرموده عمل کرده
از پول گذشته اینجانب فرو زآمده بودند و لودی چون از آمدن
خانخانان بغازی پور شنیده پسر حاجی سلطان و نوزم سلطان را
بخانخانان فرستاده عذرخواهی نمودند و هاشم خان را بجهت

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

رامع هزار نفر از جونپور رخصت دادند که از گذر بنارس
گذشته بدستور قزاق در کردار دو افغانان می کشته
باشند و گاهی شبخون می آورده باشند و گاه کشش و هزیمت
ایشان تشویش می داده باشند خانخانان کوچ بکوچ چون
بسید پور رسید محمد قلی خان و مجنون خان و قیا خان و دور زمان
و سایر کومک خود را بنواب مذکور رساندند و هر کس از عقب
آمد پیش تعین کردند همه در غازی پور جمع شدند لودی آب
گنگ و جون وغیره را پل ساخته نشسته خود و مردم کار آمدنی
تمام گذشته میان سیاه آب و گنگ قلعه راست کردند و هر روز
جنگها میکردند یک روز علی مراد پسر تو غلان که نوکر سکندر خان بود
دران ولا نوکر محمد قلی خان برلاس بود جبقلش و مردانگی بیک
بجا آورد چون بخانخانان رسید اسپ و سرپا عنایت فرمود و
ملازم خود ساخته جاگیر معتقد دادند لشکر و سرداران مغول که
در غازی پور جمع شده بودند هزار کس از زین صباح تا صباح
دیگر چوکی کردند که ادلچین شده در برابر قلعه ایشان می ایستادند

وخبر دار

وخبر دار می بودند که از قلعه بر آمده به دیهای که دران نواحی
بود تاخت نبرند و دست انداز نکنند نظر بهادر که از گذر
بنارس گذشته بود یکشبی شبخون بار دوی ایشان آورده
چندکس در اندرون دایرها بسر تیر رفتند و صباح محمود خان
نوحانی برادر کاسو و سلیمان منکلی را با پنج شش هزار کس از دنبال
نظر بهادر گذاشتند مشار الیه خود را بجانب قلعه سرسی کشیده و
د آنها زیر کرده رسیده اینجا بی عقلی کرده در قلعه سرسی فرود
آمدند و خود را بقلعه چپار کشیدند افغانان که بقلعه سرسی رسیدند
از قلعه بر آمده جنگ بی صرفه کرده شکست یافته حاجی سلطان
نوکر حسن علی خان چپاری و توزم سلطان اوزبک ملازم خانخانان
خبر بوره عباس سلطان قوادیانی بود جاگیر دار رای بریلی
و چندی دیگر دران جنگ بشهادت رسیده و تتمه سپاهیان
اسباب خود را گیر انده جریده باره به بنارس و پاره بچنار رفتند
و پاس شب بود که این خبر ناخوش در چوچک پور بخانخانان رسید
خان مذکور از شنیدن این خبر مضطرب و متالم شدند بایزید بیار

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بضرب شمشیر فرو زآورده سرها جدا کردند چون نماز شام
نزدیک بود و مثل ترکان است باغی یاغنوق یرتق بلمس ترجمه این
مثل ترکی اینست که باغی یاغی را یرقش نمیداند افغانان اینها را کم مردم
بسیار خیال کردند و اینها هم خیال کردند که این طرف آب که قلعه راست
کرده اند در آمده محکم خواهند کرد از نزدیکی قلعه افغانان برگشته
آمدند و افغانان خو همان زمان پاره در کشتی در آمده اند و پاره
خود را در آب انداخته مرده اند و پاره که زنده مانده خود را بلودی
رسانده اردوی لودی هم همان شب برهم خورده کوچ کرده و نواره
خود را گرفته تا صباح از غازی پور گذشته پائین غازی پور یک
کروه سیاه آبیست آنجا رفته قلعه راست کرده آن طرف آب
نک و چون روبروی سیاه آب فرود آمد چون سرهای مخالفان
بجونپور رسید خانخانان بتعجیل سوار شده متوجه شدند و از مردم
کومک تردی محمد ولد نواب تیا خان آمده بود مرزا حسن خان
شکری قلی و جان محمد بهسودی و راجه کجپتی مردم خود را بجاگیرها
در حضرت بوده خود بجهت سیر جونپور مانده بودند

سوار شده متوجه این مردم شدند طالبی سلطان و جاگیرداران
غازی پور چون افغانان را زور دیده مردم خود را کم بحیله رخصت
گرفته که مبادا بر سر غازی پور رفته قلعه را بدست آورده بسبب
ایشان دست انداز کنند ازین مردم جدا شده بغازی پور
متوجه شدند یوسف محمد با مردم خود جلو و یران کرده از دنبال
طالبی در آمد جان محمد بهسودی و شکر قلی مرزا حسن خان راغول
خود ساخته پر تل را بمشار الیه سپرده خود ها بسپاهی چند
در یک گوشهٔ جنگل بخی کرده بوده اند طالبی دید که یوسف محمد
با و متوجه شده فکر کرد که اگر گریزان می شوم مردم خود را میگیرانم
برگشته روبرو شده یک مرتبه چپقلش کرده چون یوسف محمد و
افغانان بسیار بودند طالبی تاب نتوانست آورد و در وقت
برگشتن فیل مشار الیه گرفته اند درین صورت جان محمد و شکری
قلی و کجبتی از کمینگاه بر آمده یوسف محمد و افغانان را زیر کرده
فیل طالبی را از ینها جدا کردند و طالبی هم برگشته با ینها همراه شده
یوسف محمد و افغانان را پیش انداخته چند کس از مغل و افغان را

و فرزندان ایشان مشغول شد چون خبر بلودی رسید که رخصت
بادشاه قلعه صورت را قبل کرده اند و نزاع مرزایان گجرات در جه
اعلی دارد عهد شکنی کرده با مردم و نواره بسیار بر سر قلعه رپاینه
آمدند و قاسم موشکی که جاگیردار قلعهٔ مذکور بود دران چند روز
فوت کرده محمد جان ولد ولی جان که بجای پدر باریکی بود جاگیر او
داده بودند چون خورد سال بود آنقدر نتوانست کرد که کومک
با و برسد قلعه را بصلح بلودی داد لودی حرامزاده در همان
دو سه روز قلعه را مع حمام و عمارات که قاسم موشکی راست کرده
بود همواره ساخته ده هزار کس این طرف آب گذرانیده که خود
نواره را گرفته بر سر جونپور آید و خانخانان به اوده و کره و بهرایج
و سهنده که جاگیرداران حضرت بودند کس فرستاده آنها چون
درین چند روز رفته بودند و از جاگیرها هنوز چیزی نگرفته
بودند یک قوط معطل شدند و دیر تر رسیدند و در جونپور محمد جان
بهسودی و تنکر قلی سلطان ملازم خانخانان و مرزا حسن خان
برادر میر سید برکه و چندی دیگر که مردم خود را بجاگیرها رخصت

کرده بودند و خودها در جونپور در ملازمت مانده بودند خانخانان
جمعی از نزدیکان خود را همراه اینها کردند و بجاگیرداران غازی پور نوشتند
که در سید پور آمده باینها ملحق شوند و خواجه عبد المنعم را به بایزید
فرستادند که ما اینهای جونپور را هم همراه می بریم تو هم خود را
آماده خیال کرده باشی بهر حال درین لشکر همراهی باید کرد بایزید چون
همه وقت دولتخواهی کرده بود اینجا خوب به طریق اولا با وجود
بی جاگیری چند ساله همراهی نمود و درین لشکر هم بمنصب میر مالی که
سابقا داشت مقرر شد و حکمی به راجه گجپتی راجه ولایت
اچینه که دران اوقات جاگیردار بهوجپور و بهیه بود نوشتند خانخانان
که او نیز آمده باین مردم همراه شده بر سر افغانان بیایند و خا
در ساختگی لشکر و انتظار کومک بادشاهی می بردند و این ده هزار
افغان این طرف آب که بجانب جونپور است گذشته قلعه را آ
کرده بودند که مردم که خان خانان تعین کرده می آیند و یوسف
محمد سلطان بسر سلیمان سلطان اوزبک که هراول افغانان و سرکرده
این ده هزار کس لودی بود با مغلان خود هراول شده با افغانان

بجنگل خود رفت و پسر سلمان اوزبک برگشته بقلعه کورک پور در آمده
استحکام کرد و این خبر بخانخانان رسید از پرگنه سکدی الغار کرده
متوجه کورک پور شدند و نواب محمد قلیخان برلاس دران الغار
همراه بودند جمعی دیگر را پیش از خود تعین کردند شاه بیگ
و خونزاده محمد بیگ پسران کوچک علی خان کولابی را با جمعی دیگر
پیشتر بکومک جان محمد خان بهسودی و تنکر قلی سلطان تعین
نمودند و اینجا هم. بابایزید حکم شد که ایشانرا از آب رابری رفته
زود کذرانند روز دیگر بایزید بموجب فرموده عمل نموده خود در
کنار آب بود که خانخانان بلب آب رابری آمده فرمودند که
اردو را هم کذرانند و چند اول هم باشش که مردم اردو را بتمام
بارسانی و باین حکم نیز عمل نموده نماز شام شب عید قربان بود که آن
طرف آب نزدیک بقلعه کورکه پور بملازمت مشرف شد فرمودند که
همین زمان از آب کذشته اهتمام نماکه مردم که کرد قلعه اند مرچلهای
خود را خوب استحکام داده مبادا که پسر سلیمان از قلعه برآمده فرار
نماید که صباح باتفاق نواب محمد قلی خان از آب کذشته بمحاصره قلعه

متوجه

متوجه خواهیم شد بایزید تا کشتی یافتن و از آب کذشتن را پسر سلیمان
دلیری نموده نماز خفتن از دروازهٔ قلعه برآمده متوجه تخته پل که مرچل
شاه بیگ و خوانزاده محمد بیگ که نبیرهای سلطان ویس بیگ کولابی
قبچاق بودند بدر رفته و صباح عید خانخانان مع نواب محمد قلی
خان برلاس تاسف تمام در قلعهٔ کورکه پور در آمدند و جان محمد خان بهسودی
و تنکری قلی سلطان بملازمت سرافراز شده بعنایات ممتاز گشتند
و به پسران کوچک علی خان که از مرچل ایشان بدر رفته بود احتراز
دا ملامت تمام رساندند بایزید بجنگل که خانه راجه آنجا بوده رفته راجه را
دلاسا نموده اسپ و سرپا داده و کورکه پور را باز به پاینده محمد
سکرکش داده بجونپور مراجعت نمودند بایزید چون این نوع صحبتها
در رفتن و آمدن لشکر مشاهده کرد سوکند خورد که در وکالت و میرمالی
دخل نکند و دانست که همه بنفاق بخانخانان صحبت میدارند و چند مرتبه
رخصت مکه معظمه طلبیده بود میسر نشده بود آخر الامر خود را
بالکلیه بدرویشی قرار داد و بجونپور آمده بپای عزلت بدامن
قناعت کشیده به بندگی حق تعالی و بدعاگوئی دوام دولت حضرت

و درین اثنا یوسف محمد بسر سلیمان ازبک که خانخانان همراه اسکندر خان
بدرگاه برده بودند درحین آمدن جونپور در ملازمت حضرت گذاشته
سفارشش نموده بودند و بندگان حضرت بجهت بعضی ملاحظها او را
به بندیچانه فرستاده بودند مشار الیه از بندیخانه اکره فرار نموده
در جنگل کورک پور براجه سیسار چند ملحق شده و قلعهٔ کورک پور را از
برادران پاینده محمد بیگ کشش گرفت جون این خبر بخانخانان رسید
به بایزید حکم شد که بگذر زمین رفته جانمحمد بهسودی و شکر قلی و
پاینده محمد بیگ کشش و جماعهٔ که از لشکر حاجی پور برگشته بود برسر
قلعهٔ کورک پور تعیین نماید مشار الیه حسب الفرموده بگذر زمین رفته
آنجماعه را که حکم شده بود برسر قلعه کورک پور فرستاد بعد از چند
روز که میانهٔ خان خانان و لودی صلح باتمام رسید خان مذکور اجمعیت
نموده خود نیز متوجه کورک پور شدند و تا خان مذکور رسیدن
تنکری قلی و جماعه که پیش رفته بودند بسر سلیمان ازبک و راجه
سیسار چند از قلعه برآمده نیم کروهی جنگ کرده جون دولت حضرت
قوی بود مردم کورک پور شکست یافته راجه مذکور زخمهای منکر خورده

معنی خوش آمده قبول نمودند و کورک پور را باو دادند و قرار یافت
که بسی او بیاید و حاجی پور را به شکری قلی سپرد در همین چند روز
وکیل لودی شیخ پول نام شیطانی آمده عرضه داشت آن شیطان
کلان را که لودی باشد آورد که سبزه و برده و از خاک بر داشته
شمایم و هاشم خان نشابوری قرابت نواب شهاب خان که از اول
تا آخر باعث فتنه و فساد و نفاق درمیان مغل و افغان مشار الیه
بود و دیها هم از افغانان بجاگیر و ماهیانه خود در حاجی پور گرفته
بود و از نقد و جنس هر ساله مبلغها باو می فرستادند و محض از برای
اینکه در پیش خانخانان بوده جاسوسی میکرده باشد و یوسف نام
غلام ترک خودرا درمیانه افغانان فرستاده بود که باز یافت ماهیانه
میکرده باشد آخر این مهم را بر هم زدند حاجی پور و پتنه را
بلودی دادند و کوچ بالضرورت رفته لودی را دید جون هر دو
کرانی بودند بیکدیگر خصوصیت کردند و رفع کدورات گذشته نمودند
و شکری قلی سلطان که در حاجی پور بود اسباب او را گرفتند و مشار الیه
جریده از آب گذشته خودرا بملازمت خانخانان رسانید

CC0. Gurukul Kangri Collection

ناورده بخانه کاسو نوهای پنهان شده بود آنها حمایت
کرده‌ها سنورا هم چون بایزید بغضاص رسانید نره داؤد را افغانان
بکلانی بر داشتند و مقصود لودی هم حاصل شد بعد از آن
لودی خاطر از داؤد جمع کرده متوجه حاجی پور و بهار و پتنه
شد و کوجر نام وکیل بایزید که در جاگیر او مقرر بود با لودی
نزاع داشت دانست که لودی بیاید نزاع زیاده خواهد شد
عرضه داشت بخانخانان کرد و خانخانان از چنار متوجه حاجی پور
و سرکار بهار شد بایزید چون میر مال بود این طرف آب سون
را بجاگیرداران خانخانان قسمت نمود و اسکندر خان هم که در آن
اوقات در لکهنو فوت کرده بود نوکران او پیش خانخانان
آمده بی جاگیر بودند آنها در آن طرف آب گنگ جاگیر یافتند
و تنکری قلی سلطان داماد خود را مع فرخ سلطان یور قلیچ
و بابیزه محمد سلطان سکتش جاگیردار کورک پور قریب بهزار
کس به تنکری قلی مذکور همراه کرده از گذر نرهن گذرانده برسر
حاجی پور فرستاد و خانخانان در گذر چینت و بلیه فرود آمدند

وطالبی

طالبی سلطان جاگیردار غازی پور و مرزا علی سلطان جاگیردار
پرگنه بدوهی و ندیم سلطان جاگیردار پرگنه دوست پور و سایر
جاگیرداران سرکار جونپور را قریب به ده هزار کس بر سر پتنه
فرستادند و کوجر الو نام برادر خود را مع تحفه و هدایا عرضه
داشت کرده بخانخانان فرستاد که من غلام حضرتم و این ولایتها را
نگاه داشته‌ام افغانان که بیایند متصرف خواهند شد فکر من
و ولایت بکنید و التماس که کوجر کرده بود این بود که کورک پور را
بمن عنایت کنند تا بسی خود را آنجا فرستم و خود در خدمت
باشم تا بنگاله میسر شود و سرکار بهار را با مرای پادشاه جاگیر
نمایند و هر چه از جاگیر ایشان افغانان گرفته باشند من از خزینه
بایزید جواب گویم و حاجی پور را به تنکری قلی سلطان که آمده سپارم
و اگر این مرضی خاطر ایشان نباشد امسال سرکار حاجی پور و
بهار را با فغانان گذارند که جمعی هر دو سرکار آنچه باشد از
خزینه جواب گویم و سال دیگر که افغانان که اینجا جاگیر دارند اگر
خدمتی در بنگاله کنند آنجا جاگیر خواهند یافت خان خانان را این

جمعی از رعایای بنارس را تاکید نمود که بجونپور رفته از مشار الیه
دادخواهی نمایند و باعث این همه فتنه و فساد دست محمد بخشی
خانخانان بود که بایزید دایم او را نصیحت میکرد که از رعیت و سپاهی
رشوت مگیر که باعث بدنامی خانخانان میشود و سپاهی و رعیت
خراب میکردند و محسن خان و هاشم خان و طالبی سلطان و جمعی
دیگر از نزدیکان خان مذکور در نزاع بایزید با و متفق بودند چون
بعد از سان واجب در جونپور چندی از رعایای بنارس بجهت
دادخواهی نمودند و راجه در پیش دیوان خانخانان و جماعه که با و
اتفاق کرده دادخواهی فرموده بودند بجوابی به بایزید خاطر
نشان نتوانستند نمود همه بدحال و شرمنده برخواستند و بایزید
هم بطلاق قسم یاد کرد که دیگر به بنارس نرود خانخانان مفتیان
جونپور را طلبیده فتوی نوشتند که سوگند او مسموع نیست باید
فرستاد هرچه قدر مبالغه نمودند تا این تاریخ مختصر و همراه خانخانان
بسیر بنارس هم نرفت بعد از آن هرچند غازی پور و زمانیه و کرام
را دخل به بایزید تکلیف کردند قبول نکرد و چند سال در درویشی

بود و در پرگنه سنجهولی از سرکار جونپور بجاگیر سعادتیار فرزند
برادر مشار الیه مقرر داشته بودند بعد از چهار سال بصد مبالغه
سیر مال ساخته مهم دریجانه بمشار الیه فرمودند او را نیز از برای
خاطر خان مذکور بکره قبول کرد و چند سال دیگر با آن منصب مشغول
بود و بعد از آن سرکار رچنار را حضرت پادشاه بطریق در و بست
در وجه جلدوی خانخانان مقرر فرمودند و او را هم با بایزید تکلیف
فرمودند که بجاگیر خود متصرف شود و مهم دریجانه هم مفوض باشد قبول
نمود چون خبر فوت سلیمان افغان از بنگاله رسید بایزید ولد او را
افغانان بجای سلیمان بکلانتری برداشتند چون لودی کرانی وکیل سلیمان
همیشه در لب آب سون می بود و میانه او و بایزید همیشه نزاع و کلفت
بود و هانسو نام پسر عماد که برادر سلیمان باشد او را بازی داد که اگر
تو بایزید را بکشی افغانان ترا بجای بایزید برمی دارند چون خورد سال
و بی عقل و افغان بود این معنی را قبول کرده نیم روز بود که با جمعی
در خلوتخانه بایزید رفته او را بقتل رسانیده و داود نام برادر خورد
بایزید خبر یافته جمعیت نموده بر سر هانسو آمده و از تاب متعاقبت

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

و دوازده گز میلی دران بتخانه بر پا بود و تاریخ بخط هندوی نوشته
بودند که تا این تاریخ هفصد سال شده که راجه بر پا کرده بود
چون بایزید او را برآورد و نصف کرد و هر نصفی را چهار پارچه کرده
شش پارچه بستون و شهتیر مسجد مدرسه صرف شده و دو پارچه
را خواجه دوست محمد بخشی خانخانان طلبیده گرفته در دروازه
نمازگاه جونپور انداخته و ملا بابا بلخی از برای آن مدرسه
تاریخ یافته که بهترین مدرسها و در ذیل تذکره ثبت یافته و دیگری
را بایزید بیات که صاحب تصنیف این مختصر است و بانی مدرسه
مذکور هم هست خواست که تاریخ واقعی گفته شود با انکه سوادی نداشت
تاریخ یافت که   زبتخانه برآمد میل گفتا   و ملا بابا این تاریخ را
هم چند بیتی گفته و هر دو تاریخ در شهتیر ها مسجد مدرسه استوار است
والآن در مدرسه جماعه از طلبه علم حاضراند و بندگان حضرت دو دیه
از حویلی بنارس در وجه وظیفه مدرس آن مدرسه عنایت فرموده اند
چون بایزید دیرتر بملازمت راجه رسید و تعصب دینی را هم منظور بود
و بتخانه هم مدرسه شده بود از ان تاریخ راجه مذکور با و ناخوش شده

مشار الیه را در مکه معظمه ملازمت نموده و دران اوقات در مدرسه
که بنام نامی حضرت که در محله سوق اللیل که متصل بمسجدی که حضرت
رسالت پناهی صلی الله تعالی علیه وسلم آنجا تولد کرده اند ساکن
بوده در سنه ۹۸۹ بجوار حق پیوست و بایزید بیات بنماز جنازه
او حاضر شد و در معلی نزدیک بگنبد حضرت خدیجه کبری مدفون شد
و خانخانان چون رخصت یافته بودند باز در اندک زمانی
بقلعه جونپور تشریف آوردند بعد از چند روز راجه تودرمل از درگاه
رخصت یافته بود که غسل بنارس نموده بجونپور رفته سامان و اسباب
لشکر خانخانان به پنج وسیاهه بدرگاه بر دگشتی جوکندی
راجه مذکور یکبار رحباب وار سر از آب گنگ برآورد و حسن علی
خان حاکم قلعه چنار چون سرراه بود براجه همراه آمده بود و بایزید
دران اوقات بتخانه که سابق معبد هندوان بوده و بمرور اوقات
اتب ویران کرده مبرز مردم بازار شده بود او را پاک ساخته
مدرسه از برای طلبه علم طرح انداخته با و مشغول بود در همان
چند روز که راجه بجهت غسل تشریف داشتند با تمام رسید و

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

قابل تعظیم نیستند و بعد از ان آمدن اسکندر خان را بعرض رسانید
و حضرت مشار الیه را طلبیدند به پابوس سرافراز شد و از عنایت
و شفقت بادشاهانه آنچه بجهت تسلی مشار الیه درکار بود فرمودند
و در همان دو سه روز سرکار لکهنو که یکی از سرکارهای خوب
هندوستان است و در آب و هوا و فیض قرینه ندارد بمشار الیه جاگیر فرمودند
به اسپ و سرپا سرافراز ساخته رخصت نمودند و خانخانان را نیز
بعد از چند روز باسپ و سرپا سرافراز کرده پرگنه سرام را که
از پرگنات سرکار مانکپور که متصل به پرگنات سرکار جونپور بود از تغیر
قلیچ خان در وجه زیادتی جاگیر مقرر داشته رخصت فرمودند در
چند روزی که خانخانان در درگاه بودند در هر مجلسی بندگان حضرت
عنایت و شفقت بیحد بخان مذکور ظاهر ساختند و دران اوقات مرزای
مفلس که یکی از سلاطین منقط بود و علم منطق را که از جملهٔ علمها که ملایان را
درکار است از علمهای دیگر بیشتر ورزیده بود و از ملایان زبردست
هند دران اوقات ملا عبد الله سلطانپوری که مخدوم الملک خطاب
یافته بود و دیگری شیخ عبد النبی که بجهت علم بسیار منصب صدارت

یافته بود در مجلسی هم جمع شده و مرزای مفلس درین مجلس درمیان
هردو ملایان هند خود را گنجانده و شاگردان خوب ملایان رسم هم
درین مجلس بودند و چون مرزای مفلس را تنها یافته بودند سخنان
دقت و مسئلهای مشکل آزمودند چنانکه مخدوم از مشار الیه مسئله
سوال کرده بود و او را جواب ناگفته از طرف دیگر شیخ عبد النبی صدر
در صدد پرسیدن مسئله شدند و مرزای مفلس در جواب شیخ عبد النبی
گفته که ای غلام خورد تا آن قدر تحمل کن که غلام کلان از من چیزی
پرسیده است او را بیان کنم بعد از ان جواب تو گویم و این سخنان
مرزای مفلس در هند شهرت کرد چنانکه خانخانان این سخن را از سرکار
جونپور آوردند و مرزای مفلس بعد از چند روز بحضرت عرض کرد
که من مفلس نام دارم اما بدولت حضرت زیاده بر زاد و راحله
از نقد و جنس بهم رسیده در ایام دولت شما بآن سعادت
مشرف شوم حضرت از زر و تحفهای که مشار الیه را در مکه بکار آید
زیاده از وسع باو مرحمت فرمودند و در همان سال بطواف حرمین
مشرف شد و با بزید بیات که در سنه ۹۸۱ بطواف حرمین رسیده بود

وخانخانان بقباحت حافظ رسیده باسکندرخان درهمان مجلس
بنوعی آشنائی کردند که بالکلیه دغدغه که بخاطر اسکندرخان راه
یافته بود رفع شد وبعد از چند روز دیگر خانخانان باتفاق اسکندرخان
ویوسف محمد بجانب فتحپور الغار فرموده درشش روز پابوس
سرافراز شدند وپیش از آمدن اسکندرخان یکبار بجهت پابوس
حضرت خانخانان متوجه فتحپور شده بودند آن هم درشش روز
واقع شده بود ودرمرتبهٔ اول بایزید در بنارس بود ودر مرتبهٔ دوم
وجود درویشی قلعه جونپور را باو سپرده گذاشته بودند
جادتیار ولد بایزید دران الغار در ملازمت بود وبه پدر خود حکایت
کرد که درین طور هوای گرم که در آمد شکال بود واسکندرخان که
باوجود آنکه از سلاطین قزاق بود از الغار خانخانان تنگ آمده
بود وحضرت انواع تعظیم وعنایات بخانخانان ظاهر فرموده
خانخانان عرض کرد که پادشاهم این بدعت را در سلسلهٔ صاحب
قران شما گذاشتید هیچ پادشاهی درین سلسله باایلچی تعظیم نکرده است
حضرت چون درصدد عنایت وشفقت بودند فرمودند که خان بابا

هرکس گناهی کرده باشد وشما التماس کنید خواهم بخشید چون
این فرمان بجونپور رسید همان زمان نقل گرفته معه جواب
کتابت به اسکندرخان فرستادند وبعد از چند روز اسکندرخان
ویوسف محمد ولد سلیمان اوزبک وحاجی اغلن وجمعی از ملازمان
خان مذکور که درین مدت همراه او بودند بجونپور آمدند وخانخانان
استقبال نموده در محل نیک فرود آوردند واز مهمانی واسباب
لایق بخان ویوسف محمد مذکور فرستادند وچند مرتبه بقلعهٔ جونپور
بمنزل طلبیده مهمانیها کردند ویک روز محسن خان داروغهٔ
جونپور بالتماس مهمانی سکندرخان وخانخانان نمود التماس
مشارالیه را قبول نموده روز دیگر درخانهٔ مشارالیه مهمان شدند
وحافظ محمود نشابوری که سابقا پیش علیقلی می بود ودرین اوقات
ملازم خانخانان بود در محل خواندن این غزل خوجه حافظ را در
مجلس خواند که بیتش اینست

بیت

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی منال ❊ مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش

واسکندرخان را باوجود ترکی ازین بیت اضطراب بسیار شد

CC0, Gurukul Kangri Collection

جای سنگ تاریخ کند دران درخت محکم کرده الآن آن پسنگ
تاریخ دران درخت استوارست بعد ازان سرکار بنارس را
بدستور سابق به بایزید عنایت کرده باز باسب وسرپای لایق
سرافراز کرده رخصت کردند وخود متوجه جونپور شدند ودرهمین
تاریخ کتابت اسکندرخان که درمیان افغانان بود در جونپور بخاکی
رسید مضمون این که به افغانان اعتماد چندان نماند سلیمان اوزبک
راکه نزدیک . با کلپور جاگیر او بود در خانه کرده دررا برآوردند
که دران خانه مرد ونوکران او بهر جانب متفرق شدند وامروز
فردا بمن هم این عمل خواهند کرد و بدگمان شده اند که ایشان مغل اند
در ولایت بنگاله که باشند در اندک زمانی بطریق زمین داران
برسه چیز این ولایت مطلع خواهند شد وآخر بادشاه خود التجا
خواهند آورد اگر شما گناه مرا از حضرت طلبید بهر نوع که باشد از میان
افغانان برآمده بملازمت می رسیم وهمین کتابت اسکندرخان را
معروضه داشت بجنس بدرگاه فرستاده گناه او را التماس کردند
و فرمان عالیشان صادر شد که شما را بدر گفته ایم از معنا و افغانان

حضرت جنت آشیانی وقتی که به بنگاله میرفتند سان وحب
دیده اند وکول عظیم درته این صفه واقع شده وآن موضع را دمک
می نامند بایزید آن را مرمت کرده عمارات نیز راست کرده بود خان
مذکور بآن صفه آمده بایزید پا اندازهای لایق انداخته چند روز
دران صفه عالی صحبت داشته ملا فتحی شاعر تاریخی مرمت آن صفه
را صفه عیشی همایون بادشاه یافته بیتی چند گفته واهتمام ومرمت که
بایزید کرده ملای مذکور دران بیتهای تاریخ درج کرده برین نوع

شاه دین پرور همایون بادشاه ۵ خسرو فرخنده بخت مه لقا
در بنارس مجلس آرا شد که هست ۵ آب او خوب وهوایش دلکشا
ساخت بهر بزم خود شه صفه ۵ تا در و سازند بهر عیش جا
خانخانان منعم عالی مکان ۵ خواست تعمیری کند آن صفه را
نایب نواب سلطان بایزید ۵ صفه را کرد از عمارت با صفا
بزمگاه حضرت نواب شد ۵ این مجدد صفهٔ عالی بنا
جای آن دارد که تاریخش بود ۵ صفهٔ عیش همایون بادشا

تاریخ راکنده بدرخت پیپلی که بجانب آفتاب برآمد صفه واقع شده

لعل خان بدخشی را همراه بردند و لعل خان بدخشی را از پرگنه مو و رحصت
دریاباد که جاگیر مشارالیه بود کردند و تا جونپور آنچه توانستند عذر
خواهی و خاطرجوئی بایزید کردند چون درین مدت که ملازم
ایشان بود سخن مردم عمل نکرده او را چنین رنجانیده بودند خواستند
که بالکلیه از خاطر او برآید و قاعدهٔ بنده پروری را نیز خوب میدانستند
بعد از آن خان مذکور در بنگاله فوت کردند از پنجهزار نوکر خاصه که داشتند
بنده پا نزدهی نکشید که نوکری حضرت اختیار کردند دیگر همه بوطنهای
خود رفته درویشی اختیار نمودند چون بجونپور آمدند بایزید را اسب
و سرپا عنایت کرده باز عذرخواهی نموده به بنارس فرستادند
بایزید قسم یاد کرده بود که دیگر به بنارس نرود ایشان چون بمبالغه
می فرستادند بایزید التماس کرد که بنارس را خالصه کنید تا من
شقداری خالصه شما کنم و سوگند هم بحال خود ماند بمبالغه مشارالیه و
امداد وکلای ایشان التماس او را قبول کردند و باز اسب و سرپای
مجدد عنایت کردند و بشقداری خالصه تعین نمودند بعد از دو ماه
خان مذکور از راه سرای گراکت به بنارس رفتند و بایزید صفه که

خانخانان را بمشارالیه منحرف ساخته چون بملازمت رسید همین
دو روز را بهانه ساختند که چرا بمیعاد نه آمدی و آن جماعه تحفه
و هدایا از وکیلان سلیمان گرفته خانخانان را جد ساخته بودند
که به پتنه برند و بایزید مانع می آمد خانخانان چیزها دانانیده بایزید
را مقید ساخته به پیرقلی ایشک آغا سپردند و از کتابیه که گذشته
اردو و بایزید را به کلبی سلطان که از اوزبک کلتنکی بود و اوزبک
کلتنکی موصعیت از دیهای کابل سپردند و خود به هزار جوان چیده
و از سرداران ابراهیم خان و محب علی خان رهتاسی و لعل خان
بدخشی را همراه گرفته به پتنه رفتند و بسلیمان عهد و شرطی که
می باشد کردند خطبه بنام نامی بندگان حضرت خوانده مراجعت
نموده باردوی ظفرقرین ملحق شدند و رفتن و آمدن خان مذکور
تا پتنه نوزده روز کشید و بایزید درین مدت در بند بود بعد از آمدن
به بایزید کس فرستادند و عذرخواهی و ملایمت بسیار بدستور
سابق نمودند و ابراهیم خان و محب علی خان را بجاگیرها رخصت
کرده خود بطریق شکار بجانب مو و محمداباد متوجه شدند و بایزید

CC0. Gurukul Kangri Collection

وپلیها و جاگیرداران خود چیزی نوشتند که در فلان تاریخ مقرر شد
که در پتنه بملاقات سلیمان افغان برویم شما یان دران میعاد
همه در گذر چیت وبلیه جمع شوید و بایزید که در بنارس بود عرضه
داشت کرد که از حکم چاره نیست اما درین وقت که حضرت قلعه چتور
قبل کرده باشند شما را به خانه افغانان به پتنه رفتن لایق
نمی نماید باز حکم نوشتند که تو در سید پور در فلان تاریخ ببینید
از همه ملحق خواهی شد که لودی آنجا آمده مرا خواهد دید و عهد
کرده بعد ازان به پتنه خواهیم رفت با وجود تشویش و خور
جوب چینی بایزید مردم خود را از خشکی فرستاده خود بکشتی
در آمده متوجه ملازمت خان خانان شد چون بیست و چهارم جمید
الثانی سنه ۹۷۵ سید پور قرار داد بود در بیست و ششم در
چیت وبلیه بملازمت خانخانان رسید چون جماعه مشارالیه با
بودند محل یافته بعرض رسانیدند که حاکم بنارس که هر بار که
می نویسند جواب می نویسد و بمیعاد حاضر نمی شود پسر
افغان که این معنی را شنوند از شما چه حساب خواهند گرفت

بملازمت رسید زمانیه را تا چشم موشکی داده سلطانپور
از پرگنات حسن خان پچکوتی را بعوض زمانیه بمشارالیه مقرر داشتند
وا ز محال دیگر زیادتی هم به او عنایت کردند و سلیمان افغان که حاکم
بنگاله بود و لودی که وکیل او بود دانستند که خانخانان مرد
و تدبیرش زیاده بر شمشیر است از راه ملایمت بصلح در آمدند
و تحفه و هدایا و وکیل فرستاده عرضه داشت کردند که چون
شما پدر حضرت اید میانه بادشاه و ما صلح دهید که ما در ولایت
خود باشیم و مغلان در ولایت و جاگیرهای خود باشند و
هر روز از جانبین جنگ و جدل واقع نشود و التماس نیز نموده
بود که من از بنگاله به پتنه بیایم و شما از جونپور در پتنه ملاقات
نموده عهد و شرطی که باشد در حضور مشخص شده خطبه بنام
نامی حضرت بادشاه خوانده شود خانخانان بجهت دولتخواهی حضرت
این التماس ایشانرا قبول نموده وکیلان ایشانرا سرپا داده
جواب عرضه داشت ایشانرا نوشته میعاد قرار دادند که در
تاریخ سلیمان به پتنه بیاید و خود از ینجا بروند بعد ازان بملاز

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

که در اکره مانده است همراه بیاری بنابران هژده روز دران جا
نشست جون اورق و خزینه خانخانان که در اکره مانده بود او را
نیز بخود ملحق ساخته در بنارس بملازمت خان مذکور مشرف شد
سرکار مذکور را بدستوری که علی قلی بهادر داده بود بمشار الیه
عنایت کردند و خانخانان کوچ کرده متوجه جونپور شدند بعد از
چند روز خبر آمد که اسد الله خان حاکم زمانیه کس بافغانان فرستاده
وایشان را طلبیده که زمانیه را سپارد و خود بمیان افغانان در آید
همان زمان کپان اعتمادی با سید الله خان فرستادند که
اطمینان مشار الیه شود و زمانیه را بگماشتهای خانخانان سپرده
خود بملازمت آید و یا د نوشتها که اطمینان خاطر او شود فرستادند
جون کسان خانخانان بزمانیه رسیدند اسد الله خان را اطمینان خاطر
شده قلعه را بکسان خانخانان سپرده خود متوجه ملازمت خان
مذکور شد و نواره و کومک افغانان که آمده بود مایوس گشته
رجعت نمودند با آب سون که لودی آنجا با سی هزار کس فرود آمده
د که سرحد ولایت خود را از آسیب مغول نگاه دارد جون اسد الله خان

رسانیدند و اسکندر و سلیمان اوزبک بجانب افغانان التجا بردند
و بسائی و اسباب ایشان آنچه در جونپور و بنارس بود بدست
لشکر ظفر قرین افتاد و حضرت تا بنارس بجهت بسائی و باتوران
و فیلان علیقلی و بهادر تشریف بردند جون بدست در آمد از بنارس
مراجعت نموده باگره تشریف آوردند و خانخانان را بجهت محافظت
اگره گذاشته بودند در گره طلب داشته سرکار جونپور و سرکار
بنارس وغیره که بجاگیر علیقلی و بهادر بود عنایت فرمودند و
جاگیرهای خان مذکور تمام خالصه شد و خان مذکور پروانه بنایبید
که در سرکار حصار فیروزه بود دار رسال داشت که در روز متوجه سرکار
جونپور شود که سرکار بنارس تعلق به او دارد مشار الیه سرکار حصار
فیروزه که یک کرور و پنجاه لکه حال حاصل بخان خانان داده بودند
از حسن سلوک که برعایای آن سرکار کرده به سه کرور رسانده بود بشمس خانی
و میان مجدی کروری سپرده بسائی نوکران خان خانان را با فیل
و شتر خاصه ایشان بود گرفته متوجه سرکار بنارس شد
جون به پرگنه سکیت رسیده خانخانان حکمی فرستاده بود که اسباب

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

محافظت میکردند مقید ساختند و والدهٔ خود را آورده متوجه
قلعهٔ بنارس شدند چون به بنارس رسیدند محمد شریف قرابت با ایشان
را مع اسباب زیادتی که در محلی که بالغار بر سر علیقلی می رفتند در
بنارس گذاشته بودند گرفته متوجه قلعهٔ مدن بنارس که اسدالله خان ملازم
علیقلی می بود شدند چون بندگان حضرت بدولت و اقبال باز بجونپور
نزول فرمودند خانخانان و خواجه جهان باز التماس گناهان علیقلی
و بهادر و اسکندر نموده باز فرمان عالیشان صادر شد که بدستور سابق
جاگیرهای اینها را بایشان ارزانی داشته خود بدولت بالغار متوجه
اگره شدند و اردو را بخان خانان سپردند که مهمسازی این جماعت
بی عاقبت اندیش نموده باگره بپایند چون اردو و خانخانان باگره رسیده
بود که خبر رسید که بهادر و اسکندر از ان روی آب متوجه اگره شده اند
خانخانان تنها خبری نوشته بالتوخان تواجی باشی را فرستادند
ایشان از راه برگشته متوجه جونپور شدند و علیقلی هم از سروار
برگشته بجونپور آمد همه یکجا جمع شدند بندگان حضرت
در اگره نزول فرمودند خان خانان وارد و ظفر قرین نیز

در اندک روزی پابوس سرافراز شدند و افغانان بنگاله که این نسبت را
دانسته اطاعت علی قلی را برطرف کردند بلکه به او درپی نزاع شدند
سال دیگر علی قلی بجهت دفع ایشان جمعیت کرده متوجه بنگاله شد و افغانان
هم از بنگاله برآمده نزدیک به پتنه بیکدیگر روبرو شده نشستند
علیقلی چون لشکرها کشیده و بی سامان بود و افغانان در کمال جمعیت
و سامان از مغول درار ددی علیقلی اندک کسی ها ند و توجه حضرت هم برینا
بود که علیقلی معدوم گردد افغانان چون زبونی او را دانستند زور
آوردند که چس تبنی دشمن ماست بما بده تا بتو صلح کرده انجانب
کرهی را بتو بدهیم چون محل بیچارگی بود علیقلی علاج نتوانست کرد چس
تبنی را بسته بایشان داد و بجونپور مراجعت کرد چون باز مکرر بنیاد
نمک بحرامی کرده بود دران مدت هرچه خیال کرد راست نیامد باز بر سر
قلعهٔ مانکپور و کره لشکر کرد و این خبر به بندگان حضرت رسیده از
اگره بالغار متوجه آن حرامخواران شدند در مابین کره و الهباس
رسیده بقدر جنگی شد بهادر بدست افتاده همان زمان بقتل
رساندند و علی قلی را تیری از غیب رسیده سر او را نیز بپایهٔ سریر سلطنت

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

نزول فرمودند و اردوی علیقلی فرود آمده بودند و خود در درون
قلعه در چیری فرود آمده بود چنانکه بعضی تیمیان او ازین روی آب
ظاهر می شدند و بندگان حضرت چند تفنگ هم با آن چیری که او می بود
انداختند و او هم تفنگ چندی کپر داد حسن علی کولابی که در ملازمت
حضرت ایستاده حرف میزد یک غلوله آمده بر دامن قلماقی او خورد
خانخانان دست بندگان حضرت گرفته اینجانب براورد که لایق نباشد که
شما در برابری این نوع حرامخور قزاق خون گرفته وا ایستید نقاره
نوبت نماز دیگر را علیقلی نواخته ازانجا کوچ کرده بجانب سروار متوجه شد
و از افغانان جیس تبتی همراه مشار الیه بود بندگان حضرت کوچ
کرده لب آب را گرفته قریب مو نزول فرمودند نماز دیگر بود که خبر
رسید که بهادر و اسکندر قصد بنائی وارد و نموده بجانب جونپور متوجه
شده در همان نماز دیگر بندگان حضرت بطریق ایلغار متوجه ارد و شدند
سحری بود که به ارد و رسیدند و ازان بدبختان خبر یافتند که خود را بقلعهٔ
جونپور رسانده اند و در علیقلی را میر علی اصغر منشی و خواجه شاه محمود
مشرف دیوان خانخانان و خواجه زین ملازمان خانخانان که در قلعه جونپور

حرامخوار خبر یافته خواهد گریخت خانخانان عرض کرد که بجهم یک نوکر از
پیش شما گریخته باشد ملازم شماست هر جا که رود آخر بدست
می آید در رفتن و گرفتن او اضطراب نفرمایند حضرت چون خانخانان
را پدر گفته بودند و کلانتر السن بود التماس او را قبول فرمودند و علی
الصباح متوجه شدند چون او خبر یافت مقاومت نتوانست کرد فرار
بر فرار داده بجانب کندزمین بدر رفت بعضی از لشکریان حضرت
متعاقب کردند در لب آب کندزمین رسیده اندک دست
بردی هم نمودند چون بسی و اسباب او که ارکند نا کوچ کرده بالای
رسیده بودند در کشتی ها در آمده بجانب پرگنه چلو پاره متوجه
شدند و بعضی اسپاب و بنائی که از مردم او می توانستند همراه
گرفته و باره دیگر کشتیها را شکستند و اسد الله خان تبریزی را در
قلعه مدن بنارس که بزمانیه شهرت کرده علیقلی گذاشته بود و بعضی
از بنائی و کشتیهای خود را آنجا کشیدند و خود همراه جیس تبتی
و جمع از ملازمان بقلعه چلو پاره رفته فرود آمد و روز دیگر بندگان
حضرت چون کشتی نیافتند ازین روی آب در برابری قلعهٔ چلو پاره

ملحق شدند وبعضی ازارباب نفاق این التفات که نظر بعلی قلی وانجماعه
کردند که بظهور نه آید بعرض رسانیدند که او بحضرت ازینجا
الغار کرده اورا بدست می آریم سرکار جونپور و غازی پور
وبعضی محال دیگر که بجاگیر علی قلی وانجماعه تعلق داشت بخانخانان
عنایت کردند خانخانان سرکار بنارس را به بایزید مرحمت
فرمودند واسباب زیادتی را در قلعه بنارس گذاشته
نماز دیگری بود که بطریق الغار در ملازمت حضرت متوجه علیقلی
شدند واز آب جونپور نزدیک بقلعش گنک گذشتند و نماز
خفتن بود که بغازی پور رسیدند و کسان علی قلی که شقداران غازی
پور بودند خبر یافته ازکرکی برآمده بعلی قلی که در محمداباد که چار کروهی
غازی پورست رسیده بعلیقلی خبر رسانند که حضرت بدولت واقبال
تشریف آوردند وحضرت ولشکریان همه ایلچین شده می خواستند
که همان زمان بر سر آن حرامخوار متوجه شوند درین اثنا خانخانان
رسیده بعرض رسانید که پادشاه عالم لایق نیست که قتل شما بادشاهی
بر سر این نوع حرامخور قزاقی در شب روید ایشان فرمودند که آن

این نوع بی ادبی کرده اید و آنهم بمن رسیده که لشکر حضرت
بی جلوی کرده بر سر شمایان آمده بودند شمایان راضرور شده وچند
زنجیر فیل خاصه که همراه بود بدست شمایان درآمده حالا تلافی آن این است که
فیلهای حضرت را بدست هر که درآمده باشند گرفته مفصل کرده بدرگاه
فرستند به نیاز محمد نام نوکر بهادر که در پیش علی قلی می بود سپرده
فرستادند او بانجا رسیده فیلان را جمع ساخته بدرگاه فرستادند
روز دیگر ابراهیم خان و مادر علیقلی بهمراهی خانخانان و خواجه جهان
متوجه بملازمت شدند مع فیلهای خوب و پیشکشهای لایق هر دو در جونپور
بپابوس حضرت مشرف شدند بنوعی که خانخانان و خواجه جهان بعلی قلی
قرار داده بودند حضرت التماسات ایشان را مبذول داشته
فرمان جهانمطاع صادر شد که جاگیر علیقلی و بهادر و اسکندر بدستور
سابق با ایشانان متعلق باشد بندگان بعد ازان حضرت باندک کسی
بسیر قلعه چنار متوجه شدند و اردو را فرمودند که متعاقب کوچ کرده
خواهد آمد چون بچنار رسیدند و چند روز آنجا بوده شکار فیل
نیز فرمودند و از انجا مراجعت نموده در بنارس باردوی ظفر قرین

CC0. Gurukul Kangri Collection Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

تا ما آرو وی علیقلی برویم همون زمان بخان زمان این معنی را
نوشتند مشار الیه ابراهیم خان را در کشتی انداخته باینجا
فرستادند و نشان خانخانان و خواجه جهان مذکور و میر اصغر منشی
و حیدر محمد اخته بیکی و شاهم خان جلایر و کوچک علی خان
کولابی و شاه حسین خان نکدری و تمر خان یکه و بایزید و
خواجه زین از ملازمان خان خانان بکشتی در آمده آن روی
آب در بکبر خانه علی قلی مذکور رفتند و مشار الیه مجلسی که
لایق این جماعه بود آراسته و حسن تبتی و کالا پهار و سلیمان منگلی
و سلیمان سلطان اوزبک و جمعی دیگر که باو اتفاق داشتند بمجلس
حاضر شدند بعد از مهمانی قرار یافت که ابراهیم خان و والدهٔ
علی قلی را خانخانان و خواجه جهان گرفته بملازمت حضرت
ببرند تا حضرت از گناهان علی قلی و بهادر و اسکندر بگذرند
و جاگیرهای ایشان را بر ایشان مسلم دارند و این هم قرار یافت
که صباح در قلعهٔ بکبر که خانهٔ ابراهیم خان است جمع شوند و ابراهیم
خان مذکور مهمانی خانخانان و خوانین نموده روز دیگر متوجه ملازمت

حضرت

حضرت شوند و بعد از فراغ صحبت هر یک بمنزلهای خود رفتند
و صباح این جماعت بهمین دستور در قلعه بکبر در خانهٔ ابراهیم خان
حاضر شدند چون از مجنون خان قاقشال بقدر نفاقی ظاهر شده
بود خانخانان بالتماس خواجه جهان کتاه مجنون و بابا خان و مرزا بیک
و محب کلانتران و قاقشالان را از علی قلی التماس نموده آنها را نیز
همراه بقلعه بکبر برده بودند که رفع کلفتی که میانه علی قلی و ایشان
شده بود بشود در اثنای این خبر از جونپور رسید که لشکری که سردار آن
میر معز الملک بود که بر سر بهادر و اسکندر تعین کرده بودند در نواحی
خیرآباد جنگ کرده چند حلقه فیل خانه که در آن لشکر بوده بدست
آن نمک بحرامان افتاده و محمد یار سلطان که خواهرزادهٔ اسکندر
بود در آن جنگ بدست آن نمک بحرامان لشکریان حضرت کشته
شده همان زمان خان خانان به بهادر و اسکندر چیزی نوشت که
اضطراب کرده جنگ را بد کرده اید در ساعت که نوشته برسد فیلهای
حضرت را جمع کرده فرستند و علی قلی هم چیزی نوشت که حضرت
اینجا از سر گناه من و شما ما ان گذشته التفات نها کرده اند شما چون

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بخان زمان کتابتی نوشتند و از مبالغه فرستاده بودند که چون
بخاطر رسانده ترک افعال ناخوش کن و از روی اخلاص بدرگاه
پادشاه جم جاه التجا بیار و اگر التماسات داشته باشی آن بمن رسید
که بحضرت عرض کرده مهم سازی تو نمایم و الا با فغانان که کومک
و کمک خود خیال کرده چیزی می نویسم که ترا گرفته می آرند چون خط
بمقام عالیه رسید بپای خود را در کمند کذاشته با لشکری که همراه داشت
و کومک افغانان که باو ملحق شده بود مع نوارهای خود متوجه کذر
چوسا شد بعد از دو سه روز به بکسر که آن طرف آب بود و روبروی خانخانان
بود رسید نماز پیشین روز دیگر بکشتی درآمده همراه یک قورچی و شهباز
نام ملازمی و میراب متوجه ملاقات خانخانان شد و خانخانان هم در کشتی
درآمده مرزا غیاث الدین علی که در آگره او را آصفخان ساختند و از جونپور
ملازمت حضرت آمده بود که در محل ملاقات علی قلی در مجلس حاضر
باشد و بایزید ملازم خانخانان و میرخان غلام سلطان محمد قبنوی که
پیش خانخانان می بود این پنج نفر در کشتی خانخانان درآمده
متوجه شدند چون هر دو کشتی میانه گنگ و جون بیکدیگر نزدیک رسیدند

سلطان محمد

و هنوز اندک فاصله مانده که خان زمان از کشتی قد دراز کرده و کیفیت
کیفیت السلام علیکم و جسته در کشتی خانخانان درآمد و یکدیگر را در بغل
گرفته بجهت تعزیت حضرت جنت آشیانی که تا آن غایت یکدیگر
را ندیده بودند گریه بسیاری کردند و عهد و شرط بجهت دولتخواهی
حضرت از جانبین نمودند و کلام الله که بایزید در بغل گذاشته
برده بود هر دو بنوعی که در بالا گذشت سوگند خوردند در اثنای
حکایت علی قلی از شمشیرها و خدمتگاریها و دولتخواهیها که سابقا
کرده بود می گفت بایزید بطریق مطایبه که سابقا در خوردی مشار الیه
داشت گفت که از سر تراشیده و دستار کلان شما دولتخواهیها
ظاهر است بعد از آن قرار یافت که آصف خان بملازمت حضرت
رود و صورت مجلس را عرض رساند و خواجه جهان را از آنجا
فرستند که آمده علیقلی را باتفاق خان خانان دلاسا نمایند و بنده
جدید این درگاه عالیشان سازند و هر یک جدا شده باردوی خود
رفتند بعد از سه روز خواجه جهان از جونپور آمدند و بخانخانان
[illegible] دادند که ابراهیم خان را انتخاب درار دوی شما فرستند

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

جونپور است در برابر قلعهٔ بکمرکه آن طرف آب است و مردم خانخانان و جوا
فرود آمدند و وزیر خان اسپ و سپر یا داده معه تور خاصه حضرت
نمودند و مجنون خان قاقشال را با جمعی از ملازمان خود بر سر شهر با
که ملازم خان زمان بود و از کنده از خان زمان جدا شده از آب
سلوار گذشته فرود آمده بود بر سر او تعین کردند و چون در شب
مجنون خان و این جماعه باردوی او رسیدند او خبر یافته بکشتیها
که این طرف آب گذشته بود طیار بود در آمده باز بانجانب گذشت
و بعضی از مردم باردوی خانخانان ملحق شدند و اکثری اسباب او را
مجنون خان و لشکریان او غنیمت گرفتند و بعد از چند روز آغای نام عورت وقد
نام عورت که سابقا در حرم حضرت فردوس مکانی بابر بادشاه خدمت
میکرده و بخانخانان آشنا بوده و از کنده از اردوی خان زمان آمده
بطریق جاسوس تجسس لشکر خانخانان و خوانین که کدام ها پیش
آمده اند نماید چون احوال خان زمان و مردم او را که در کنده بودند
خانخانان از و تحقیق کردند از تقریر او معلوم شد که مردم خان زمان
تمنا رالیه دلگیر اند و از عملی که پیش گرفته پشیمان اند بس خانخانان

کرده بود خانخانان آن نذر حضرت کرده بودند بابزید گفتند که چون
بلشکر میرویم این جانور جاندار نیست همیاد امری واقع شود دتو بردن
بحضرت بگذران و زین لیموئی مع زین پوش مخمل در بالای اسپ
زده و پوشیده از حویلی دولتخانه که در آمد شیهٔ بآواز خوش
کشیده چنانکه حضرت از آواز شیههٔ اسپ حاضر شدند و از کسی پرسیدند
نموده توجه فرمودند و درین اثنا بایزید هم تعریف کرد حضرت فرمودند
که تو نوی این اسپ را از کجا میدانی بایزید بعرض رسانید که بنده
در حصار خریده بوده و درین راه پیشکش خانخانان نموده حضرت فرمودند
که مگر بحصار اسپ می آرند عرض کرد که ازان راه بگجرات بسیار می کنند
فرمودند که فرمان نویسند که بگجرات دیگر اسپ نبرند و راه حصار بعهد
و اهتمام بایزید باشد چون خانخانان بلشکر پیش ملحق شدند و آصف خان
بجهت ملاحظهٔ علی قلی و مردم او از غازی پور دو کروه پائین تر
قلعه رست کرده لشکر را آنجا در آورده بود و تا آن روز که خانخانان
رسید آنجا بودند بس فرمود که آن مردم کوچ کرده متوجه گنگ
چوسا شوند چون بموضع نزاین پور که از پرگنهٔ محمد آباد و محمد آباد از سرکار

جونپور

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

پیش میرود بدیا با خانخانان عرض کرد که شما پادشاه اید باین نوع کارهای
جزوی متوجه شدن لایق نیست بنده برود و همون زمان به اسپ و سرپا
سرافراز کرده رخصت فرمودند و حکم کردند که چون آنجا برسید
زیر رامع قور رخصت کیند چون آصفخان مردی کم رتبه بود و تور را داده
بودیم حالا احتیاج بفرستادن مردم بشما تسلیم خواهند کرد و مشارالیه در
سپاه جونپور که منزل مرزا غریب نوکر علیقلی بود آمده بود ندکه بندگان
حضرت متعاقب خوجه جهان را بمخدوم الملک همراه کرده بجهت عذرخواهی
خانخان بالا فرستادند و چون بندگان حضرت فرموده بودند و مخدوم
درمیان بود در رفع سخنان گذشته شده باز بتازگی و اهتمام بایزید با شد الله
عقد اخوت بستند و بعد ازان اسپ شرغه که بایزید در حصار فیروزه
از افغانان مالکان خریده بود و در نواحی سلطانپور بلهر و زعفید قربان
پیشکش کرده بود حضرت بارها بخانخانان فرموده بودند که حضرت
بابر بادشاه را اسپ شرغه بوده است که به او میل داشته دایم
در طویله نگاه میداشتند اگر اسپ ترغه خوب بهم رسد ما هم میل داریم که
نگاه داریم و همون روز که بایزید این اسپ را بخان خانان پیشکش

بخانخانان

رسید نواب منعم خان خانخانان را طلب داشته چون خان خانخانان
بلشکر پیش ملحق شدند و آصف خان بجهت ملاحظه علی قلی و مردم از
غازی پور دو کروه ما بین تر قلعه راست الله در مجلسی که مخدوم الملک
و خوجه جهان و مظفر خان در ملازمت بودند بخان خانان فرمودند
کردید که این مردک تا چه عمل کرد خانخانان بعرض رسانید
که نویسنده را چه حوصله باشد که شما این مقدار تربیت کنید فرمودند
که خان بابا خوجه جهان او را تربیت کرده بود من از تربیت او چه
خبر دارم خانخانان عرض کرد که سخن خوجه جهان در محل تربیت
این نوع مردم چه اعتبار دارد و خوجه جهان در وقت خود
او گفته بود که یک موی آصف خان به از تمام الوس چغته است
و خوجه این را هم مشخص نگفته بودند که کدام موی اصفخان از
الوس چغته بهتر است در وقت عرض کردن این سخنان
خانخانان کردند حضرت التفات و عنایات بسیار ظاهر نمودند
فرمودند که بد کرده و جک زده که این نوع سخنان در مجلسی که شما
بوده اید گفته و بعد ازان فرمودند که خان بابا شما بلشکر

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بهمراهی بندگان حضرت از آب لکنو عبور نموده متوجه جونپور
شدند علیقلی بهادر خان را جدا کرده با سکندر خان حرام‌خور فرستاد
که در عوض یا هر محل که لایق دانند باشند و خان زمان بسائی خود را گرفته
بکند نام موضعیست آن طرف آبها بالاتر از حاجی پور و پائین تر
از آب سلوار و گنگ و جون که همراه می‌شوند و نزدیک به آب سون
که مابین جونپور و حاجی پور در ان لب آب مزبوت ترین جای بود
نگاه داشت و سلیمان کررانی و افغانان که ولایت بنگاله را داشتند
کومک علی قلی شدند و فتح خان و حسن خان تبنی که در قلعهٔ رهتاس
بودند آنها نیز کس بعلیقلی فرستاده به او اتفاق کردند چون بندگان
حضرت در جونپور نزول اجلال ارزانی فرمودند و او در مابین
غازی پور رفته نشست و از جهت زور بنگال از آبها نتوانست
گذشت بعد از چند روز با و خبر رسید که مظفر خان خزینه کرانی
که پیشت او افتاده می‌طلبد چون تاجک و بی حوصله بود از ین ممر
هراسی در خاطرش پیدا شده با چندی از نزدیکان شبی از اردو
برامده بگره که جاگیر مشار الیه بود در رفت روز دیگر این خبر بعرض اشرف

رفت بعد از سه چهار روز بندگان حضرت بدولت و اقبال و لشکر
گران بلب آب بشیر کر رسیده نزدیک بقنوج شده بدولت فیل
سوار از آب عبور فرمودند و اکثری از خوانین فیل سوار بودند
و اردوی خانخانان که پیش ازان بلب آب آمده بودند آن شب
بکشتیها سوار شده از آب گذشتند روز دیگر بندگان حضرت
سان واجب دیدند بخصوص بمردم سپه کار حصار چون بجمعیت
و پر یراق آمده بودند بنظر مرحمت متوجه شدند و عنایت
و شفقت بسیار فرمودند و لشکر خان هم پیش ازان تعریفها
کرده بود که لشکر حصار بسیار پر یراق اند و اسکندر خان حرام‌خور
خبر تشریف آوردن حضرت یافته قلعه نیمکار را گذاشته براه لکنو
متوجه عود شد و امیر خان جبل که جاگیردار قلعه نیمکار بود با مردم
خود و جاگیرداران آن نواحی آمده باردوی ظفر قرین ملحق شدند
و علی قلی و بهادر که آمده قلعهٔ مانک پور را قبل داشتند آنها نیز بنا امیدی
قلعه را گذاشته بجونپور مراجعت نمودند و جمعی از خوانین و سلاطین
در دنبال اسکندر خان بالغار متوجه شدند و اردوی ظفر قرین

همراهی

کومت دو روزی در حصار بوده باسب و اسباب که بایزید
مهمانی نموده بود متوجه درگاه شد و در حضرت دهلی بپابوس
بندگان حضرت سرافراز گشت بندگان حضرت چون بحضرت
دهلی رسیده اند تاتار خان حاکم دهلی و شاه محمد قلاتی و نور الدین
محمد خان ترخان جاگیردار سفیدون و التون قلیچ و میرم قلیچ برادران
قلیچ خان و جمعی دیگر که جاگیردار سرکار دهلی بودند بر سر ابو المعالی
تعین فرمودند و آنها از نواحی پرگنه تو هانه گذشته در فیروزپور
خبر ابو المعالی را یافته اند که به پرگنه سیالکوت رفته نکیشب
بوده از انجا بکران جنگ کرده متوجه کابل شد و در اوایل که بکابل
در آمد ملازمت مرزا محمد حکیم را بخود قرار داد و بعد از چند روز انجا
هم دغدغه مخالفت نموده ماه چوچک بیگم والده مرزای مذکور مع محمد قاسم
کوه بر و عرب خواهرزاده مشار الیه را بجهت تقتل رسانده مرزا را بتصرف
خود در آورد و این خبر چون ببدخشان رسید نواب مرزا سلیمان
مع کوچ خود حرم بیگم متوجه کابل بجهت دفع و رفع ابو المعالی شدند
در لب آب باران بیکدیگر دو بر و شده فتح بمرزا سلیمان رو داد

ابو المعالی مذکور را زنده بدست آورده بنواب محمد حکیم مرزا سپردند
که بخون والده و امرای خود بقصاص رسانیده و باز نواب محمد حکیم مرزا
بدستور سابق در کابل تشریف داشت شد نواب مرزا سلیمان و حرم بیگم
مراجعت نموده ببدخشان رفتند و در سنه ۹۷۳ بود که فرمان عالیشان
ببایزید صادر شد و پروانه نواب خانخانان که سان واجب
جاگیرداران سرکار حصار را و یراق ایشان را نیک ملاحظه کرده
همراه گرفته متوجه لشکر جونپور شوند بموجب حکم بهمین دستور
عمل نموده قریب بهفتصد هشتصد کس همراه گرفته متوجه آن صوب شده
در راه خبر رسید که خانخانان را با جمعی از خوانین پیشتر رخصت فرموده اند
و در حضرت دهلی خط خانخانان رسید که جاگیرداران حصار بسرعت
خود را بلب آب قنوج رسانند دو منزل را یکی ساخته در اندک
فرصتی از راه کول جلالی متوجه قنوج شدند و همان روزی که اسکندر
باغی قرار داده بود که از آب گذشته شبخون بر سر خانخانان بیارد
این جماعت بعنایت الهی در ان شب رسیدند و آن حرام نمک
خبر یافته نتوانست که از آب بگذرد و از کنار آب برگشته بقلعه لکهنو

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

باحمد سلطان و اسکندر سلطان ولد شادی بیک ذو القدر جنگ کرده
بقتل رسانیده اید و از انجا شقدار پرگنهٔ جهجهر را بقتل رسانیده اید
من چه نوع شما را مهمان خیال کنم درهمان زمان حقیقت آمدن ابو المعالی
و جنگ سپر تخته پل را بنواب خانخانان عرضه داشت کرده و خبر آمدن
ابو المعالی بنارنول به بندگان حضرت در اگره رسیده بود ایشان
بدولت و اقبال سوار شده متوجه حضرت دهلی شده بودند و عرضه
داشت بایزید در هودل پایهٔ سریر اعلی رسیده بشجاعتخان
و لشکرخان که همراه بودند حکم شد که بابایزید چیزی نویسند که
مردانه باشد که ما هم رسیدیم و مهر همراه نبود که بفرمان سرافراز
شوی و نوشته لشکرخان و شجاعت خان را حکم ما دانسته در
خدمتگاری اهتمام تمام نمائی و عرضه داشت را بخانخانان که در اگره
بجهت اعتماد گذاشته بودند فرستادند و بسرعت تمام متوجه شدند
و روزی که خط شجاعتخان و لشکرخان بحصار رسید چار روز بود
که ابو المعالی از گرد حصار کوچ کرده رفته بود و ابو المعالی که در کول
فرود آمده بود آنشب بایزید و سپاهیان و توپچیان کمال احتیاط

بجا آوردند و دران شب نوکران بایزید مبالغه نمودند که بار دوی ابو المعالی
شبخون بریم چون سلطان مذکور را آن قدر جمعیت نبود که جماعهٔ را
بنگاه داشت قلعه جدا کرده جماعه را بشبخون فرستند گفت مبادا مردم
کاری نتوانند کرد و از نگاه داشتن قلعه عاجز شویم و دیگر جهة
آنکه دران چند روز نوکران احمد سلطان حرام نمکی کرده به ابو المعالی
درآمده بودند و در اکثر تواریخ هم شنیده بود که بنوکر اعتماد تمام نتوان
کرد شبخون بردن را قرار نتوانست داد صباح ابو المعالی دانست که
قلعه استحکام یافته نمیتوان گرفت و رفتن حضرت دهلی را هم از بندگان
حضرت ملاحظه نمود لایق ندید کوچ کرده متوجه لاهور شد چون در
روهنجیکلی که در راه پرگنهٔ فتح آباد بود درآمد بعد یک گری بایزید
که در برج که متصل لجابهای فیروز شاهی بود دو سپاهی ظاهر شد که میر کیسو را
رخصت کرده اند که چون ببایزید برسد دو کس ابو المعالی اکه گرفته اند سوگند داده
خلاص کند چون میر مذکور بسلطان مذکور رسید اراده قرار داد
نمودند بایزید گفت که اگر بندگان حضرت شنوند اعتراض خواهند کرد
بلکه غضب میر مذکور متعهد آن دو کس شده از بایزید خلاص کرد و بجهت

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بهم رسانیده باشد بحضرت جلال الدین محمد اکبر بادشاه مخالفت کند
درین اثنا ملا مبارک حصاری که مشرف دار الضرب حصار بود گفت
که ابو المعالی که بمکه میرفت در احمد اباد مشار الیه را دیده ام و می
شناسم اگر گوئید رفته خبر بیارم او را فرستادند ابو المعالی چون
او را از دور دیده دانسته که این شخص تجسس آمده او را پرسید
مشار الیه نخواست که دروغ بگوید گفته که آری مرا فرستاده اند که تحقیق
شود که چه کس است که اینجا فرود آمده ابو المعالی گفته که برو بایزید
سلطان بگو که ما دولتخواه حضرتیم می بایست که پیشواز می آمدی و آنچه
قاعدهٔ مهمانداریست بجا می آوردی و دروازها را بسته مردم را جنگ
کردی و ما اگر در صدد بدی می بودیم قصبه را می توانستیم دست انداز
کرد و آن دو نوکر ما را که گرفته بفرستند ملا مبارک مذکور بقلعه آمده
سخنان او بایزید را گفت مشار الیه را باز فرستادند که اگر شما بطریق مهمان
آمدید مهمانداری میکردیم اما شما بنا ر نول در آمده و خزانه شریفه
دست انداز کرده میر کیسو را مقید ساخته همراه آورده اید هر محل شما
کسی را رخصت کنید من هم ملازمان شما را خواهم گذاشت و از آنجا

که خانخانان او را طلبیده اند و رفته آنها گفته اند که قبل ازین
بچند روز خانخانان مردم خود را طلبیده بوده اند آنها رفتند
بایزید مع سپاهیان خود اینجاست درین اثنا مردم که بسر تخته
پل رسیده بودند جماعه از آنها مراجعت نموده به ابو المعالی رسیده
گفتند که دروازه را محکم کرده اند ما نتوانستیم در آمد ابو المعالی گفته
که او مردی داریست و شنیده ام که در وقت که مرزا سلیمان و مرزا ابراهیم
قلعه کابل را قبل کرده بودند قلعه داری و تردداتِ خوب بجا آورده بلکه
مدار آن قلعه بندانی به او بوده بالفعل که او خبردار شد ما نمی توانیم
قلعه را گرفت جلو گردانده از عقب نماز گاه بسر کول ها مکان که محمد قاسم
خان نشابوری که قبل ازین جاگیر دار حصار بود صفه ترتیب داده بود
آنجا فرود آمد و صفه مذکور از قلعه حصار یک دیگ انداز باشد
و هنوز مشخص نشده بود که چه کس است از دو سپاهی ابو المعالی که بر سر تخته
پل گرفته بودند بایزید پرسید که این چه کس است آنها گفتند که
ابو المعالی است که از مکه آمده و بنا ر نول و غیره که آنچه بالا ذکر کرده شد
تقریر نمودند بایزید را گمان این بنود که او این قدر جمعیت

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

در صدد درست شد و از سپاهیان و توپچیان اعتمادی در هر
جای قلعه تعیین کرده و خود بدروازهٔ دهلی آمده محمد شریف نام برادر
خود را در دروازهٔ دهلی گذاشته بمشار الیه گفت هر محل جماعهٔ پیدا
شوند تخته پل را بر داشته استحکام دهند چون نقاره خانه هم در
بالای دروازهٔ مذکور است گفت که نقاره هم بزنند که من هر جا باشم
خبردار شوم و دانم که جماعهٔ آمده اند و از انجا بدروازهٔ ناگور رفته
از رفیقان و معتمدان خود را در دروازهٔ مذکور تعیین کرد و همان
زمان جاسوسان سواره و پیاده بهر جانب تعیین نموده خود
بمنزل آمده در بالاخانهٔ مرحومی بیگ میرک که سابقا حاکم حصار بود
آن منزل را راست کرده بود و پشت بام او بر جمیع بلده مشرف بود
بر آمده با یاران خود بیدار بوده از برج و باره و دروازها هم خبر
میگرفت نماز بامداد گذارده بخانهٔ مذکور فرود آمده قاضی [illegible]
هر روزه در مجلس حاضر می شدند تا همه بندهای خدای موافق
شرع و طوره بفیصل میرسید محل نماز اشراق بود که از ما بین
مندوی و بازار غوغای ظاهر شد باریند مذکور را دغدغه [illegible]

فیروزه

مضافات را گفت که بمنزل لهار رسیده و تجدید وضو کرده بدروازهٔ
ناگور جمع شوید و خود اسپ طلبیده باضطراب چنانکه بالاتنگ
اسپ را هم نکشیده بودند سوار شده یک غلام نفیرچی ایستاده
بود سپر و شمشیر طلبیده خود را بدروازهٔ ناگور رساند رسیدن
مشار الیه و دویست کس که بدروازهٔ مذکور ابو المعالی تعیین نموده
بود سراسر رسیدند و او هم پسر مراد بیک دیوان کابل در مندوی
بوده بسواران جدل کرده بالای تخته پل رسیده بود دیگر مردم
دروازهٔ باریند را دیده دلیر شده تیر و تفنگ بمردم ابو المعالی
گذاشته پسر مراد بیک را از دست سواران خلاص کرده دو کس
دیگر از کسان ابو المعالی را از سر تخته پل گرفته آوردند و باغیان را
زده برگردانیدند و سیصد کس که بدروازهٔ دهلی تعیین کرده بود
آنها نیز با آن دروازه رسیده محمد شریف مذکور تخته پل را کشیده
نقاره زده باریند معلوم شد که با آن دروازه هم جماعهٔ رفته اند
ابو المعالی چون بمندوی قصر رسیده از نقالان تحقیق نموده که در
قلعه کیست آنها گفتند که باریند است قبول نکرده و گفته شنیده ام

Digitized by S3 Foundation, USA

با پن نارنول و ناکور بودند بمشار الیه همراه شدند و چون بپرگنه
همچنون رسیدند شقدار آن دانست که ابوالمعالی بنیاد فساد کرده
دروازهٔ قلعهٔ مذکور را بسته بجنگ و جدل پیش آمده آن قلعه را تمام
روز گرفته شقدار پرگنهٔ مذکور را هم بقتل رسانیده بخاطر
جمع متوجه حصار فیروزه شد و در پرگنهٔ پونیا که از پرگنات
حصار است و دران اوقات بجاگیر شاه قربان ملازم خان خانان
منعم خان بود فرود آمده و کارکن شاه قربان مذکور بشقدار
حصار که دران وقت بایزید بیات ملازم خانخانان بود چیزی
نوشت که مرزا شاه نام ولد حضرت جنت آشیانی قریب بمقصد
پس همراه در سر چاههای موضع ... پالا هو فرود آمده معلوم شد که
ازینجا متوجه حصار فیروزه است و کارکن مذکور را فرصت آن نشد
بنام ابوالمعالی را نیک تحقیق نموده نویسد سه چهار گری شب بود
که آن خط ببایزید که در قلعهٔ حصار بود رسید مشار الیه را از روی
سپاهیگری بخاطر رسیده همان زمان سوار شده برج و بارو
را ملاحظه نموده هر جا شکسته و ریخته بود در همان شب

گریبان گرفته از آن مکان شریف برآورده در سپردهی بمرزا
شرف الدین حسین ولد خواجه معین نبیرهٔ حضرت خواجه خاوند
محمود ملحق شد و مشار الیه چند کس با و داد و خرجی چند روزه
امداد نمود و ابوالمعالی مذکور چون همیشه نسبت بادولتخواهی در ضمیر
او بود مشار الیه فساد بخاطر رسانیده بود از انجا متوجه حضرت
دهلی شد در پرگنهٔ نارنول رسیده درون قلعه درآمده و میر سید محمد
گیسو که داروغهٔ خالصهٔ شریفه بود مقید ساخته و در خزانهٔ آنجا
بود بنوکران و مردم خود قسمت کرد و سلطان مراد برادر مقیم خان
قره بیر محمد عرب که از قبل برادر حاکم آنجا بود خود را از دیوار قلعه انداخته
فرار نمود و چون مهم دیگر نماند از قلعهٔ نارنول برآمده در مابین
ناکور و حصار فیروزه به احمد سلطان برادر ولی بیک ذوالقدر که
حاکم ناکور بود دو رخورد و مهم میانه ایشان بقتال رسید چون ملازمان
احمد سلطان مذکور از مشار الیه دلگیر بودند و از ابوالمعالی امیدوار
جنگ نکردند ابوالمعالی احمد سلطان مذکور را بقتل رسانید ملازمان
او به ابوالمعالی قریب به پانصد کس همراه شدند و جماعهٔ دیگر از سپاه

...dwar, Digitized by S3 Foundation, USA

نزرفته بود که فیروزآباد خان دیدند کس فرستاده مشارالیه
را طلبیدند و حکم نشستن شد و شاه هاشم در مجلس بود خانخانان
فرمودند که ما خود باکره می رفته ایم سک روئی به بعضی مردم
ماند بایزید عرض کرد که بسعادت شما باکره بروید سک روئی مردم
سهل است رفع آن هم خواهد شد روز دیگر از آب بهت گذشته
بکلانور آمدند از انجا بایزید را لحصار فیروزه رخصت کردند چون
سابق قاسم جاگیر والد انجا بود بایزید عرضه داشت کرد که از من کپتا چهیا
واقع شده آنست که مرا باکره همراه نمی برید و ازینجا بحصار رخصت
میکنید بر سر عرضه داشت نوشته شد و قسم یاد کردند که تو فرزندی درا
از انجا آورده مرا از تو غبار خاطری نیست تا تو نزدیک مردم حصار
نمی دهند مشارالیه خاطر جمع کرده از انجا بجلندر و از جلندر بلود
از لودیانه بمالیر و از مالیر بسنام و از سنام بتوهانه و از تو
بروالة و از بروالة بحصار رفت که اوایل ۹۷۲ بود و در هم امسال
ابوالمعالی کتهان که در کابل و سند کرده بود حضرت بخشیده مرحمت
نموده او را رخصت مکه معظمه فرموده بودند پدر دولتی رهمون شده

از مجلس بر آمده بجای در خود رفت و بعد از ساعتی خوجه چس
را رخصت کابل کردند و نماز پیشین بود که قاضی خواجگی نام از
نبایر میر سید عاشق سمرقندی بود که در چادر بایزید می بود
و بمشارالیه جهت تمام داشت خانخانان طلبیده نماز پیشین را
بمشارالیه امامت فرمودند و بعد از فراغ نماز از قاضی پرسیده
اند که بایزید با گفت که اگر باکره نروید باغی می شوید این چه
صورت دارد قاضی گفت که اگر عذر شرعی نداشته باشید
راست گفته بعد از ان قاضی را فرستاده بایزید را طلبیدند
و خاطر جوئی بسیار نمودند و صباح کوچ کرده باکره متوجه
شدند بجائی رسیدند که لشکری پسر سلطان ادم حویلی از برای
خود راست کرده که اسپان خاصه خود را بجهت تکیه کم مکسی انجا می
بست و در پیش آن حویلی دزآبه افتاده بود که خالی از صفائی
نبود آنجا فرود آمدند و محمد قاسم نام مهردار نوکری
داشتند او را فرمودند که اسباب بغرا و برنج باورچیان
آورده در پیش بایزید نهند و توپچه کاردار باش بایزید دور

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

دسند بایزید بعرض رسانید که این مرتبه دران رنگ نخواهد بود
آن زمان کابل از شما بود و غنی خان با جمعی کثیر مرزا محمد حکیم
را محافظت میکرد و ازین اندیشه داشتند که مبادا شما بی رخصت
یادِ کابل کنید و حالا که کابل از شما رفته باشد و غنی خان بهند
آمده نوکران ملازم مرزا شده باشند و مرزا و ملازمان بر خود از
شما دگرچه ملاحظه کنند که بآن نوع نگاه دارند من ضامن که این مرتبه
شما را به پرگنهای جاگیر رخصت سیر و شکار خواهند کرد فرمودند
که من آنمقدار از خراسانیانی که در درگاه دخل یافته اندازه
کشیده ام که باین سخنان تو گول نمیشوم و به اگره نخواهم رفت
بایزید در جواب گفت که آخر باگره خواهید رفت چه علاج دارید
اگر نرود بد شما بد است گفتند که بدی کدام است بایزید گفت
که ازین بدتر چه باشد که باغی میشوید خانخانان درین مرتبه بایزید
بطریق دشنام پیش آمدند اما دشنام ایشان بایزید و اهل
مجلس ظاهر نشد که چه گفتند و چون آش طیار شده بود بطعام
خوردن مشغول شدند و بایزید از تکلفی که داشت آش ناخورده

دیگری بنوشنیده بودند زاهد قلی نام از ترزدیگانی که داشتند که
حالا در بنگاله در ملازمت نواب سپهسالار خانست فرستادند
که بیاید بایزید گفت که سخنان مرا نمی شنوند مرا که می طلبند چه میکنید
خود را در آب انداخته مردار می میرم خوجه قاسم ابل و خوجه
شیخ احمد دیوان و قاضی خوجکی و رستم علی و محمد شریف اینها
به بایزید نصیحت کردند که مردی کلا نیست و بجهت تنبیه فلکی
چند روزی دولت از و گشته است چون طلب میدارند برو دید
و چون بایزید مکرر را بملازمت رسید تا آن زمان چندی را هم
بمجلس طلبیده بودند مثل یاری سلطان که فرمان آورده بود
و طالبی و مرزا علی دوندار و بالتو اوزبک و دوست محمد کرماهی
و خوجه حسن و شاه هاشم و این سخنان که در بالا گذشت و گریه
در وقت گریبان پاره کردن در مجلس حاضر بودند و درین مرتبه
بکاولان آش میکشیدند تا وقت دسترخان در آوردن
ببایزید گفتند که تو مرا باین فرمانی که یاری آورده است
میخواهی باگره بری در رنگ جانور چشم دوخته بازم ابی جوابی

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

همه قلم رو حضرت است چون بی رخصت میرود از منزل اوّل
دیگر دانند گفتند پس تو میخواهی مرا باین حال که بری من همیشه
با موس بوده ام باین سامان چون بدر رخانه توانم رفت
بایزید آن مقدار که توانست نصایح در حضور خواجه حسن بانشان
گفت که اگر بتفصیل نویسند درین مختصر نمیگنجد فایده نکرد و آخر
الامر خانخانان از غیرتی که داشت و این نوع روز بد در سپاهیگری
به او هیش نیامده بود گریبان پاره کرده بگریه درآمد آخر کفش
خود را ازین چادر برداشت و با آن در چادر برد که اینجا را هم تو گذاشتم
و درین چادر هم نمی باشیم و بایزید هم گریه کرده بچادر خود روان
شد و چادر مشار الیه یک سرغچه بود که ملک ایوب کلانتر ظلیل
بخانخانان در پشاور داده بود و در حینی که این چادر در زمین دوز را
خانخانان از لاهور آورده بودند آن چادر را بمشار الیه داده بود و ندو از
صدکس شکست خورده بعد خانخانان و حیدر محمد خان و کسی دیگر چادر
داشت و هنوز بایزید در چادر خود قرار نگرفته و گریه
خانخانان هم تسکین نیافته و پیشوازی که گریبان پاره کرده بودند

حرف زدن خوبست که بلکه حساب گم شده بدست آید درین اثنا
بایزید گفت که نمیدانیم که شما در چه خیال اید مهمات شما ضایع شده رفت
و بجهت نمک خوردن دلسوزی بخاطر دولتخواهان رسیده است آنچه شما
میگویید درین وقت قبول نمیکنید خانخانان گفتند من دانم هرچه
بخاطر من رسد خواهم کرد بایزید در جواب گفت که بارک الله
کمال کلانی اینست که دیروز فرزندان خود را مع اسباب
سی چهل ساله طفیل شما کرده ایم و از همه قطع نظر کرده پس تقنجه شما
آویخته با وجود این هم ندانیم که شما چه کار خواهید کرد فرمودند
که اینجا دهقانی خواهم کرد و دیگر نام سپاهیگری نخواهم برد بایزید
گفت که کدام پدر شما دهقانی کرده بود که شما خواهید کرد گفتند
که اگر دهقانی نکنم بمکه میروم بایزید در جواب گفت که بسیار خوب
مدتهاست که از شما رخصت مکه میطلبیم میسر نشده حالا اگر متوجه شوید
عصا و کفش شما را من برمی دارم اما دانم که بکدام راه می روید
گفتند که در نیلاب بکشتی درآمده بذنکوت رفته و از انجا به بکر
می روم و از انجا بجهاز درآمده روان می شوم بایزید گفت که اینها

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

میرفت از پیش چادر خانخانان بایست گذشت راه دیگر نبود در
ورفت که خانه حیدر محمد خان میرفت در چادر راه پیش کرده بودند
وحالا که بخانه خود می آمد یک در چادر را وا کرده بودند و خانخانان
وخواجه حسن که بیکدیگر حرف میزدند می نمودند بایزید را بخاطر رسید
که سلام ناکرده چون بگذرد چون متوجه کورنش شد خانخانانرا
بخاطر رسید که آن سخنانی که در چادر حیدر محمد خان با وگفته اند
خواهد گفت پیش ازان که مشار الیه سخن بعرض رساند خانخانان
درصدد اعراض و اعتراض مشار الیه شدند وگفتند که تو
میخواهی که مرا باکره بری که ارکان دولت ریش مرا در زنگ
بزا خفش بگیرند و من یع میکرده باشم و بایزید قسم یاد کرد که
غرض من کورنش بود نه سخنان مردم کدام روز من بی رضای
شما سخن مردم بعرض رسانیده ام و غرض خانخانان ازین
اعراض و مقدمه این بود که دانسته بود که اگر دو روز دیگر مهم
باین نهج باشد و پاره از نوکر که مانده آن ها نیز پریشان شود
مهم دیگر تر صورت می یابد و درین باب دانسته بود که بایزید

ست ما درین وقت ایشانرا گذاشته کجا رویم ... حیدر
محمد خان و چندی دیگر را گواه گذرانده که بار ... نصیحت
گفته ام و بجدل هم پیش آمده ام چکنم قبول نمیکنند با آنکه
سپاهیگری را هیچکس درین الوس چغتی به ازیشان
نمیدانند و همه الوس سخنان و کلانی ایشانرا قبول دارند می
یابم که چند روزی پید ولتی پیش آمده است که هرچه میگویند
ومیکنند همه غلط است خوب چون حالا فرموده اند
شما از آب بگذرید بلکه درین اثنا وقت یابم بعرض میرسانم
مرا هم ضرورتست فرزندان من در کابل با سیری مانده
وسخنان مرا که دایم کورنش میکردند حالا هرچه میگویم بآن در نمی آیند
بهرحال تلاش خواهم کرد بلکه یکبار دیگر باکره توانم برد و خانخانان
خود منیر خان غلام سلطان محمد قبق را فرستاده بودند
که رفته بطریق جاسوسی ببین که آنها به بایزید چه میگویند و او
ازیشان چه قبول میکند و منیر خان رفته سخنان گذشته
این جماعت را بجان خانان گفته بوده و بایزید چون بچادر خود

میرفت

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

و مصلحت شما چاره نیست دو نیب به پانصد کس از جاگیرداران
شاهپور و خیرآباد و داناوه و جلندر وغیره که بخانخانان ملحق شده
بودند درهمین منزل آمده ملحق شدند و خوجه چپن نقش بندی که
در آخر نیز نه مرزا محمد حکیم شده بود و اعتبار تمام در دربخانه
مرزا داشت و اسباب او به بهره رفته بود بجهت وداع خانخانان
آمده بود و این پانصد کس را خانخانان رخصت کرده بودند
به هر جا خواهید رفته نوکر شوید که من ترک سپاهیگری کردم
. نواحیان این مردم را کوچانده از آب میگذرانند و حیدر محمد
خته یکی را چشم در دمیکرد و بایزید بجهت پرسش بجا در مشار الیه
رفته بود و سرداران آن پانصد کس بدیع الزمان ترکمان
نبیره زین الدین سلطان شاملو و طالبی بلخ آبی و دوست محمد
رماهی و قاسم ابول و رستم علی بی بی ماه روی و جمعی دیگر
در چادر حیدر محمد خان به بایزید گفت و گو کردند که تو همه وقت
در مجلس قاقی باشی و ترا برادر میگوید و می نویسند و تو یک کلمه
از جانب ما نیکوئی و بارا و پدران را نسبت سی ساله و چهل ساله

مضمون آنکه در سپاهیگری شکست عیب نمی باشد و شما بکس هرگز
هم جنگ نکرده اید و شما که التماس لاهور کرده اند جاگیرهای که
بشما داده ایم تا غایت تغیر نیافته ندانسته بودیم که آن جاگیرهای
از لاهور کمی داشته والا در اوایل لاهور در عوض آنها بشما میدادیم
و درین ولا بعضی حکایات از سلطان آدم و باقی ککران بعرض
ما رسیده بنابران میر محمد خان اتکه و قطب الدین خان و شریف
خان و باقی فرزندان و برادران اتکهها را که در صوبه پنجاب
جاگیر دارند بجهت دفع و رفع ککران تعین کرده ایم و آنجماعت
را مدتیست که رخصت فرموده ایم از لاهور گذشته باشند و سبب
تاخیر در دادن لاهور همین شده والا شما خان با بایید لاهور که
از ما التماس کرده باشید چون ندهیم در روز بلکه در ساعت
متوجه ملازمت شوید که بدستور سابق منصب وکالت از شماست
و جاگیرهای سابق مع زیادتی بحال خود خواهد بود و اگر خواهید که
باز بکابل رفته انتقام ازان جماعت بگیرید از لشکر و خزینه
کمی نیست و یا جمعی دیگر را بجهت کابل تعین کنید هیچکس را از سخن

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بندگی و دولتخواهی نموده بجهت آشنائی که سابقا نجان مذکور داشتند
درحینی که مرزا کامران را از خانهٔ سلطان آدم بملازمت حضرت
جنت آشیانی برده بودند و درهمان اوقات مرزای مذکور را
کور کرده رخصت مکه معظمه فرموده بودند که آن داستان در بالا
در تذکره ذکر شده سه کروه از سلطانپور پائین تر درلب آب بهت
فرود آورده بودند و هر روزه از بز و دانه و غیره اسباب مهمانی بکار
خاصه خان و توابعان که همراه بودند زیاده بران که درکار بود
میفرستادند و چند مرتبه بطریق سیر بسلطان پور رفته انجام مهمانیها
خوب کرد و چند وقتی که در جاگیر سلطان آدم بودند همون مقدار
جائی که چادر خانخانان و آن جماعت که همراه بوده فرود آمده بودند
مزروع یافتند و یکبار بسیر قلعهٔ رهتاس نموده و تهانه که در زمان
سلیم خان حاکم هند سی هزار افغان گذاشته بوده که دایم از لشکر
کابل خبردار باشند آنجا را نیز سیر کرده باز به اردو آمدند و بعد از
چند روز یار تواچی باشی که از پشاور عرضه داشت برده
بود در جواب عرضه داشت از مشار الیه فرمان صادر فرموده بودند

چون حیدر محمد خان این سخنان را بعرض خانخانان رسانیده
همان زمان مشار الیه را طلبیده کرپا کرده و التفاتها نموده و عذرها
فرمودند بنده بایزید بعرض رسانید که تا یاری تواچی جواب عرضه داشت
بیارد مدتی خواهد شد و مرزا محمد حکیم و ملازمان از تاراج اردو مهمی
که داشتند خاطر جمع کرده اند و خبر بودن شما در پشاور هم بایشان
رسیده باشد اگر جمعی را بشما تعیین کنند از سپاهگری دور می
نماید و بر افغانان که گرد پشاور اند اعتماد نمیتوان کرد و ایشان
را بمرزا دولتخواهی کردن اولاتر می نماید و باهم اگر کومکی تعیین فرمایند
دور نیست بهرصورت در قلعه پشاور رها زیاده برین بودن لایق نیست
واین سخنان بایزید خانخانان را پسندیده افتاد روز دیگر کوچ
کرده متوجه نیلاب شدند و در دو سه روز از نیلاب عبور کرده
براه سلطانی پند سلطان پور که خانهای سلطان آدم گکر بود متوجه
شدند چون بسلطان پور چهار پنج کروهی مانده بود سلطان آدم و لشکر گکر
و محمد خان و شمس خان و باقی فرزندان و نبایر سلطان آدم مع گکرها
و اودرن و کیلان سلطان مذکور استقبال کرده ملازمت نمودند و اظهار

که در قلعه نبدانی کابل وغیره کرده بودی چشم داشتیم که پیش از همه
ملازمان خانخانان پائی وحالا هم چون فرمان برسید متوجه ملازمت
شوی واین نشان در سپردن قلعه اکبر به بایزید رسیده بود
چون بر مضمون اطلاع یافته پاره کرده سر بآب داده بود
وحیدر محمد خان به برج که جانب شمال قلعه بشور واقع شده آمده
بود این سخنان به بایزید گفت که خانخانان میگویند که بتو نشان
طلب مرزا آمده تا غایت برادری و فرزندی همه وقت
کرده مبادا که درین وقت جدا شوی و بایزید در جواب گفت
که خانخانان حساب کنکش را کم کرده است من بغایت
الهی نکرده ام سالها که پرورده نمک ایشان باشم و در مجالس
نافع و فایده برده باشم واین چه محل جدائیست که خیال کرده
باشم و پیش مرزا که روم ایشان نسبت مرا امید انداز من
اعتبار خواهند کرد اگر جدا شوم در مجلی که ایشان حضرت
پابوس کرده باز حرمت و نسبت قدیم را یابند بعد از ان مگر
رخصت مکه معظمه حاصل کرده بطواف حرمین مشرف شوم

گرفته بمرزا ملحق نشوند همه رهیش انداخته از دنبال خانخانان
روان شد و بهمین مقدار جدائی خوجه شیخ احمد دیوان فرصت
یافته بخان خانان عرض کرده که بایزید هم پیش مرزا رفت
وخان مذکور بشنیدن این سخن کلفت یافته فرود آمده در بالای
سنگی نشسته بود و مردمی که همراه بودند فرموده بودند که تجسس
بایزید کنید آواز طلب آن جماعت چون بگوش بایزید رسید
فریاد برآورد که اینک رسیدیم و خانخانان را از آمدن بایزید خوشحالی
تمام دست داد سبب عقب ماندن را پرسیدند بعرض رساندند فرمودند
که بکدام جانب میرویم بایزید بعرض رسانید که چون سه چهار گری
شب گذشته وغنیم هنوز میداند که ما بجانب کره سو میرویم اگر
ایلغار فرستند همین جانب خواهند فرستاد حالا لایق نیست
که ماراه را بجانب چپ داده بدیه غلامان که آمده بودیم برویم
واز قبیلهای مهمند هم دور باشیم و بدریا خان که کلانتر
مهمند و همراه است حالا اعتماد نمی توان کرد چون به بساول برسیم
براه هندستان هم راست می شویم دران صورت راهی که آمده ایم

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

تا شما خود را بجای رسانید که جنگ گاه نزدیک است ایستادن
بیجا لایق نیست از تاراج که فارغ میشوند پی را گرفته خود را
بشما میرسانند و نماز شام بود که این سه کس که در بالا ذکر شد که میرزا
جنگ میکردند از خانخانان جدا شده رفته بمیرزا همراه شدند و
دریا خان کلانتر معتمد از اول تا آخر همراه خانخانان بود و تلاش
او این بود که خانخانان را که بقبیلهٔ خود که در دامنهٔ سفید
کوه بود ببرد و آنچه مدعا داشته باشد بعمل آرد و چون دو سه
کروهی از جنگ گاه جدا شده میانهٔ شام و خفتن شده به آبی که
آب روان میرفت رسیدند و خانخانان اسپ را آب داده روان
شدند و به مردمی که همراه بودند مقید نشدند و در ان لب آب
بایزید بعضی از خدمتکاران خود را دید که از جنگ گاه برآمده اند
و یک قطار مایهٔ خالی و اسپ بوز که طبل باز نقره داشت و در محل
جنگ فرصت نشد که آن اسپ را سوار شود و اشتر جلو
برآمده بود و بسائی این جماعه همراه بسائی مشار الیه در ارد و مانده
بود بخاطر رسانید که اینها هم از برای خاطر بهائی اسپ و شتر را

اسپ فرو زآمده اسپ خود را به بایزید داد و بایزید او را
نیز بر ساغری اسپ سوار کرده هر دو از جنگ گاه برآمدند و چون
از نزدیک اردو میگذشتند مردم میرزا بتاراج مشغول بودند بایزید
خانخانان و بایزید و اکثری شکست خورده خلاص شدند و بائی
دیگر که میل ملازمت میرزا داشتند و پیش روز عرضه داشت
فرستاده بودند و بسائی ایشانان در اردو بود میرزا را ملازمت
کرده نوکر شدند و از جنگ گاه چون نیم کروه جدا شدند خانخانان
ایستاده بود و بایزید که رسید سبب استادن پرسید
فرمودند که بدو وجه ایستاده ایم یکی آنکه شنیده ایم که
پسران تو در اردو سوار شده بودند آمده بما ملحق شوند و
یکی دیگر آنکه ولی جان و تنکرقلی و قوچقار میگویند که اگر برگردیم
میرزا را زیر میکنیم چون معلوم بایزید شده بود که این جماعت
قرار داده اند که خانخانان را برده بمیرزا بسپارند بایزید گفت
که نامعقول میگویند در وقتی که بیسل روبرو بود جنگ نکردند و حالا
بکدام جمعیت برگشته بمیرزا جنگ میکنیم فرزندان من تصدق

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

که بهند بیاید او را تربیت کرده پیش غنی خان گذاشته بود و
در محل که امرای مرزا خیال مخالفت کرده بودند او را خطاب رومی خانی
داده بودند او در گرد اسپ خود اسباب آتش بازی ترتیب
داده بود که در محل اسب تاختن آتش داده بلشکریان غنیم زند
و از همان تیر آتش بازی یک تیری به اسپ چلمهٔ حصاری آمد
و مشارالیه در پیادگی جنگ میکرد که بشهادت رسید و محمد شریف
را پیش از یک شمشیر فرصت نشد که بر سر اسب ابوالمعالی انداخت
دیگر بیبل مرزا زیر کرده خانخانان تاب مقاومت نیاورده هر چه
قدر بایزید فریاد کرد بلکه لفظی بی ادبانه هم گفت که وقت گذشتن
جوی و زیر کردن غنیم است خانخانان در جواب گفتند که کار
از آن گذشت مراجعت نمود و بایزید هم موافقت نموده در محلی که
از جوی خواجه رستم میگذشت به سنگ اسپ کنده شد
و زین و کیهم از بالای اسپ گشت و بایزید افتاد و اسپ از
دنبال خانخانان میگریخت و کلبی سلطان از دنبال اسپ رفت
که بلکه تواند گرفت گردی بیرغلق ملازم بایزید خود را رسانده از

سرداران هراول خانخانان بود کشته شد و چندی دیگر زخمی
خود را به بیبل رسانند و مردم لشکر را از کشته شدن آن سردار
هراول و زخمیانی که به بیبل همراه شدند هراسی در خاطر پیدا شد
و تا آن زمان خانخانان جبه نپوشیده بودند پوستین
داشتند و تسبیح کهربا در دست و بایزید هم که علمها را بایشان
رسانید منحو است که در برانغار بجای خود رود فرصت آن نشد
و زور جنگ در پیش علمها واقع شد و مردم جرانغار که قاقشالان
بودند از جای خود نجنبیدند در برانغار که مرزا حسن خان خویش
شهاب خان بود او نیز از جای خود نجنبید مگر جنبیده بعقب
بجانب جلالآباد رفت و محمد شریف قرابت بایزید و چلمهٔ حصاری
و یک چندی دیگر که در جوجهٔ برانغار به بایزید همراه نوشته بودند
به بیبل مرزا تاختند و چلمه حصاری بشهادت رسید و محمد شریف
شمشیری به ابوالمعالی توبچی که از غلامان شاه نعمت الله یزدی داماد
شاه اسمعیل بود که بطریق سوداگری بکابل آمده بود
و از آتش بازی وقوف تمام داشت و خانخانان پیش از آن

CC0, Gurukul Kangri Collection Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بهر حال اگر جنگ شود صباح بکنند و چون میر خندکور را بملازمت مرزا
رخصت کردند به بایزید حکم شد که نزدیک بچار باغ جای مزبوت
پیدا کرده اردو را فرود آرد بایزید رفته میانهٔ جوی خوجه
ریشم که مزارست و جوی چار باغ جای اردو دیده مردم بفرود
آمدن مشغول شدند و حیدر محمد اخته بیکی هم آمده دید و رفته
بعد خان بایزید تنبیه نمود که اردو را بسیار جای مناسب فرود آوردند
و بایزید هم آمده به بیل همراه شد و جای او در جوجه برانغار بود
درین اثنا تمر بیکه و خوجه کلان و جماعه که هراول بودند تمر بیکه از
هراولان جدا شده آمد که غنیم اندکیست چرا جنگ را بفردا می
اندازید شب بلکه یک جانبی بدر روند صباح کار برما زیاده
شود خانخانان به بایزید گفت که تو در ته علمها بجای من می باشی
من پیشتر میروم که سپاهی غنیم را به بینم و بایزید مبالغه کرد که
زمانه
از حضرت آدم تا این زمان هرگز واقع نشده که سردار بجای قراول
برود که سپاهی غنیم به بیند باز تمر بیکه و جماعه مبالغه کردند که آن قدر
غنیم نیست که شما این ملاحظها را میکنید الغرض که بایزید در جواب

وبهره و نیلاب و در پشور و سباول و همه جا گفت که تا آمدن کومک
توقف کنید قبول نکردند و اینجا هم مبالغه بسیار کرد که قرار داد
جنگ فرداست و امروز ستاره روبروست و پردار هم
قاعده نمی باشد که رفته سپاهی غنیم به بیند از انجائی که چند روز
بخت برگشته بود اصلا مقید بسخنان بایزید نشدند و خانخانان
بهمراهی تمر بیکه رفته بهراولان همراه شده و حیدر علی تواچی را فرستادند
که بایزید علمها و مردم بیل را گرفته بیاید که امروز جنگ میکنیم
و کلبی سلطان که سابقا امرای نواب مرزا کامران بوده و درین
ولا نوکر خانخانان بود مشارالیه با بایزید متفق بود که امروز وقت
تنگ شده و ستاره روبروست جنگ کردن لایق نیست و درین
اثنا یاری تواچی باشی حضرت که او را هم دران لشکر
بطریق کومک فرستاده بودند آمده مبالغه نمود که خانخانان
علمها و لشکر را طلبیده اند و بایزید بی اختیار شده بموجب
حکم علمها و مردم بیل را گرفته روان شد هنوز بجای خانخانان
نرسیده بود که میانهٔ هراولان جنگ شد و خوجه کلان که یکی از

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

که پسر حضرت جنت آشیانی همایون بادشاه است بجناب هرگز
نمی‌آورد دید امروز فکر آن می باید کرد که کدام یکی در برابر او ایستاد
جنگ میکند آن مقدار وقت تنگ شد که مردمی که از نقد و جنس
همراه داشتند بکلانتران افغان و رعایای تمان مندراول سپرده شد
چیزی سپرد و کور کردن خو. کجا فرصت شود بایزید تا سی لک
از نقد و جنس همراه داشت و در وقتی که میخواست که در جا در
واکرده بملازمان خود چیزی سپارد چون عورات مثل همشیره
و همشیره زادهای وکوچ و عاجزه و خویشان از مذکر و مونث همراه
بودند و ازان جماعت شرم کرد که بیدل نشوند ازان تقریب دست
بسته وقها نکرد و ازدو کوچ کرده متوجه چهار باغ صفا شد چون
بنزدیک چهار باغ بلندی بود آنجا ایستادند و جبار بردی نام
یکی از ملازمان حضرت فردوس مکانی بابر بادشاه که مدتی در
... و در بدخشان مساکن بود خانخانان برا عرضه داشت کرده
ورا فرستاد که بلکه جماعه که باعث این فتنه شده اند مرزا
را بیارند و خانخانان را به بینند و تباره هم روبرو نیکه شده بود

و جمعی کثیر همین سخن کابل و مرزا محمد حکیم در میان داشتند و
دیوان خواجه حافظ در مجلس بود از برای مرزای مذکور واکردند
این غزل آمد که مصرعش اینست مصراع ستاره بدرخشید ماه مجلس شد
و روز دیگر که برگرد قلعهٔ جلال آباد رسیدند عبدی لجنگ پیش آمد و
آن روز قلعه را محاصره کرده چون وقت تنگ بود گفتند که شب اسباب
قلعه گیری راست کرده صباح بقلعه بچسپیم و آن شب تا صباح گرد قلعه
بودند و صباح خبر آمد که نواب مرزا محمد حکیم مع لشکر کابل دیروز در
مندراول فیروزا آمده بودند و امروز متوجه قلعهٔ جلال آباد شده اند
و ساعت دیگر خبر رسید که مرزای مذکور بکوتل درنتی که از قلعهٔ جلال آباد
دو کروه باشد رسیده از آب میگذرد خانخانان را فرصت این
نشد که بقلعهٔ جلال آباد بچسپید و بسی راهم بقلعهٔ چهار باغ صفا فرستند
قبل ازین لشکر کابل را بنظر در نمی آوردند و درین زمان بغایت
مضطرب شدند و بایزید فرصت یافته عرض کرد که در محل کنکش
تردی محمد و میرمحسن و خوجکی محمد حسین و عبدی و شاه ولی را حکم
میکردند که اینها در برابر ما چون آمده جنگ میکنند نواب مرزا محمد حکیم

پروانه حکومت بمن رساندن خوبست چون به بیاول که دیه غلامانست
فرود آمدند خبر رسید که تردی محمد میدانی که جلالا باد را پرتاویده
بکابل رفته بود عبدی سرمست بجای او بقلعه جلالا باد در آمد
و خبر تردی محمد در نیلاب رسیده بود و بایزید عرض کرد که چون
حمزه عرب از پشور که سابقا جاگیردار بود آمده ملحق شده او برود
بجلالا باد در آید او را نیز خانخانان و حیدر محمد تجویز نکردند که مردی
سپاهیست و زبان افغانی میداند و در جاگیرداری پشور
با افغانان این صوبه آشناست چون از کوتل پنساره بگذریم
افغانان سر راه خواهند گرفت مشار الیه در کار رهست و اکثری
کلانتران مهمند و خلیل در پشور خانخانان را دیده و دوازده راس
اسپ پیشکش کرده سوار بسیار بنوکری آمدند و خانخانان ایشان را
بخرج داده و آن جماعه را نگاه نداشته که فردا بکابل که اینها بجهت
ریدا اسب بیایند بجهت التماس باج و خرج مرا تقصیر هیچ هند خواهد
او و تمر بکیه و خواجه کلان و جمعی را از دیه غلامان بر سر قلعه
جلالا باد بعبدی سرمست تعین کردند چون بایزید در منزل خود بود

نیلاب چند روزی جیل میشود برای کومک در پشور توقف شود تحصیل
متوجه شدند و در پشور هم بکومک معطل نشدند و آنهائی که در آوردن
غنی خان سعی کرده بودند مثل قاضی ابراهیم و فرید و ن تغائی مرزا محمد
حکیم و میر محسن خویش شهاب خان و تردی محمد و شیخ علی میدانیان
و باقی قاقشال و شاه ولی اتکه که سابقا بکابل حضرت جنت آشیانی
بودند و علی محمد اسپ و عبدی سرمست و سوندک بیر غلق و محمد معصوم
که در ثانی الحال بهند آمده باغی شد و هنوز تا این تاریخ در کار
بنگاله از جمله باغیانست و امثال این مردم را حیدر محمد خان و سوی
میکرد که چون کابل میسر شود سیاست باید کرد مگر آنهای که زر
دارند خلاص شوند و این سخنان روزی که از پشور کوچ میکردند
در مجلس خانخانان میگذشت و زمانی که از تنگی خیبر میگذشتند
آنروز بایزید هراول بود و حیدر محمد اخته بیگی بمشار الیه رسیده
پروانه حکومت کابل رساند و مشار الیه در جواب گفت که
از سخنهای که در خاطر داشته صباح میگفتید و کبر و منی که در سر دارید
می یابم که فتح کابل نخواهد شد هر گاه که فتح کابل شود آن زمان

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

اند صلاح دولت همچو دیده اند که شما مراجعت نموده بملازمت آیید
و هر که را که صلاح دانید بر سر راجه مذکور تعیین نمایید و شما بجهت دفع
و رفع ملازمان مرزا محمد حکیم که بنیاد فساد کرده بوده اند متوجه کابل شوید
چون این حکم بخانخانان رسید و ساعت متوجه درگاه شدند و
شاه قلیخان ناریخی را با جمعی کثیر بر سر راجه مسو تعیین فرمودند و
نواب خانخانان و نواب محمد قلیخان برلاس و مرزا حسن خان و
حیدر محمد خان اخته بیگی و شاه چپین خان تکدری و تمر خان یکه که
قبل ازین نوکر نواب بیرم خان بود و جمعی دیگر از بیگچها و یکه جوانان
را همراه خانخانان بکابل تعیین نمودند و خانخانان را اسب و سرپا
داده و کومک را هم بایشان همراه کرده رخصت فرمودند و قرار یافت
که تا فتح شدن کابل جاگیرهای خانخانان که در هندست بحال خود
باشد و چون خانخانان از اگره کوچ کرده باسکندره فرو آمد
بندگان حضرت و ارکان دولت بجهت حرمت خانخانان بآن
منزل آمده وداع فرمودند و مشار الیه مهمانی و پیشکشهای لایق بحضرت
و ارکان دولت گذرانیدند و بندگان حضرت بمردم اعتباری

خانخانان هم عنایت ناکرده وعده های بادشاهانه فرمودند
بخصوص بابزید که از قدیم بحضرت جنت آشیانی و بندگان حضرت
خدمتها کرده بود از تاریخ سنه ۹۵۰ که در اردوی شاهی به پابوس
سرافراز شده تا این تاریخ در حضور و غایبانه خدمتها بتقدیم رسانیده
بود و فرمودند که از کابل همیشه عرض داشت خواهی کرد و احوال
آن صوبه را آنچه خانخانان فراموش کرده در عرضه داشت ننوشته
باشند تو در عرضه داشت خود داخل خواهی کرد و به اسب و سرپا
از همگنان امتیاز یافت و بندگان حضرت از منزل خانخانان همین
روز متوجه سیر و شکار سرکار گوالیر شدند و خانخانان کوچ بر کوچ
متوجه کابل و محمد قلیخان و سایر کومک بجاگیرها متوجه شدند که بکومک
خود خرچی لشکر داده در نیلاب یا پشاور بخانخانان ملحق شوند چون
از آب چناب عبور نمودند بابزید بعرض رسانید که چند
روزی اگر بجهت کومک توقف میکنید همین جا خوبست هنوز
زمین هندستانست همه چیز با سانی بهم میرسد حیدر محمد اخته
بیگی چون شوق کابل بمشار الیه از همه زیاده بود گفت در گذشتن

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

که در گرد حضرت جنت آشیانی خدمت نزدیک میکرد گشت
و این خبر بحضرت رسید همان زمان بی تحاشی بخانه خواجه معظم
مذکور تشریف آوردند و از نزدیکان مثل قلیج خان و عادل خان
و لد شاه محمد خان قلاتی و چندی دیگر در ملازمت حضرت بودند
خوجه را در حویلی بیرون مشار الیه ایستاده طلب فرمودند و سبب
کشتن حرم را از خواجه پرسیدند و خوجه سخنان نا در برابر عرض
کرد و یقین حضرت شد که عورت بیگناه کشته شد و فرمودند
که بزنند آن مقدار چوب بر سر خوجه بارید که خوجه بی هوش
گشت و فرمودند که بقلعهٔ گوالیار برده نگاهدارند چون خوجه
ظالم بود و خون ناحق کرده بود بضرب چوب در قلعهٔ گوالیار از
دار فنا بدار البقا رحلت نمودند یک روزی حضرت از منعم خان
خانخانان پرسیدند که مردم در پادشاهی من چه میگویند خانخانان
بعرض رسانیدند که پادشاهم صد و بیست ساله شوید ازین که ادهم
را بجون اتکه و معظم سلطان را بجون دختر بی بی فاطمه کشتید مردم
شما را بسیار خوب یاد میکنند و کمال عدالت همین باشد که گرد بد حضرت

بجان خانان گفتند که به ازین هم کار کرده ایم عجب است که او نمیگویند
اما شما میدانید برای خاطر ما نمیگوئید خانخانان عرض کرد که چون
همچو باشد که من چیزی دانم و از برای خاطر حضرت عرض نکنم فرمودند
که به ازین کار ما آنست که جماعهٔ آنکه ما را از لاهور بر آورده در رنگ
بنات النعش پریشان کرده هر یک را بهر گوشهٔ هندوستان جاگیر
فرموده ایم عدالت و کاردانی این پادشاه عالیشان را ازین
نوع سخنان می توان دانست و در سنه ۹۷۱ حکم خانخانان به بایزید
رسید که بر سر راجه مستو تعیین فرموده اند لشکر پر کار حصار اگرفته
رود متوجه شود و در اندک روزی در آگره بملازمت خانخانان مع
لشکر حصار رسیده کوچ بر کوچ بر سر راجه مذکور متوجه شدند
چون با تاوه رسیدند فرمان عالیشان باسم خانخانان صادر شده بود
که غنی خان از قلعهٔ کابل بطریق سیر بر آمده بوده که فضایل عمو مشار الیه
و ابو الفتح ولد مشار الیه بمرزا محمد حکیم و ملازمان اتفاق نموده او را
در قلعه نمانده رخصت هند نمودند و بسائی شما را نیز از قلعه بر آورده
رخصت هندوستان کرده بوده اند دولت خواهانی که در ملازمت

بود حضرت دست انداخته موی ادهم را گرفتند و احتیاج بشمشیر
نشد مشت مبارک بر بناگوشش او زدند که دو باره مفقود و سخن
کردن نشد و حکم کردند که او را از زینه پایه بپیراب... رسکهائی
که در محل حکومت لاهور حضرت جنت آشیانی همایون بادشاه
بخطاب فرهاد خانی سرافراز کرده بودند نزدیک بود و چندی دیگر
که نزدیک بودند او را از زینه پایه انداختند چنانکه مغز سر او
قصوری کرد اما هنوز حیات داشت باز حکم فرمودند که بالا بیارند
و بیندازند بار دیگر که بموجب حکم عمل کردند کوکه مذکور را حیات
نماند و مردم در نجانه از توهم این امر هر یک بجائی پریشان شدند و حضرت
بمنزل هم بیکه رفته گفتند که ما مانرا ادهم را کشتند انکه از اخلاص
که داشت اصلا نسبت فرزندی ادهم بخاطر او نرسید عرض کرد
که خوب کردید من و دیگر فرزندان من تصدق شما گناهی کرده بود
عدالت نمودید بقصاص رسید و بعد از چند روز دیگر خواجه معظم که
ماما ئی حضرت بود بتهمت حرم خود را که دختر بی بی فاطمه که اردو بیگی
حرم های حضرت همایون پادشاه بود و بوبک نام بپیری هم داشت

بود که خوجه مظفر علی که دران ایام دیوان حصار بود و بهمراهی خوجه
کلان بحضرت دهلی رسیده بودند که حکم خانخانان رسید که هر جا
رسیده باشد باز بهمراهی بایزید مراجعت حصار نماید و خوجه
مشار الیه باتفاق بایزید در اندک زمانی بحصار رسیده و لوازم
رعیت پروری آنچه بوده بجا آورده رعایا بخاطر جمع در سد در زراعت
و آبادانی شدند و در ۹۶۹ میانه آتکه و ادهم خان کوکه بجهت
نفاق سخن چینان نزاعی شد و بجائی رسید که ادهم خان و خشم
واله بردی ملازمان کوکه مذکور آتکه را در سر دیوان در ته جهار
و شمشیر کشتند و بندگان حضرت در محل بودند چون خبر بایشان رسید
همون زمان شمشیر حمایل کرده بدولت بلنکی برهنه بر آمدند و فرد
آتکه را دیده پرسیدند که این چه کس است رفیق جار منصب که خانه
زاد نواب خوانزاده بیگم که همشیره نواب فردوس مکانی بابر بادشاه
بود بعرض رسانیدند که ادهم خان و ادهم خان زینه پایه بود نجانب
حضرت که بر می آمدند روان شد و حضرت بزبان هندستانی
فرمودند که ای گاندو چرا آتکه ما را کشتی و او عرض کرد که تا دو تنخواه

شمس الدین محمد

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

پرکار حصار به بایزید رسانید و مشار الیه را کلفت بسیار
دست داد و در جواب خوجه شاه محمود گفت که چه تقصیر
کرده ام که از درگاه اخراج میکنند و تسلیم نکرد خوجه مشار الیه باوجود
سد داعتراز شده بخانخانان خبر برد و خانخانان در جواب گفتند
کرحمت به او یاد که اخلاص او بمن این نوع است که خدمت مرا
گذاشته باد فراغت و حکومت حصار نمیکند اما بمشار الیه بگو که اگر
تو نمی روی ما کسی دیگر نداریم که قابل این خدمت باشد و به این تعبیر
پرکار حصار تغیر می یابد بتو شرط کردیم که یک سال بیشتر
ترا آنجا نگذاریم تو هم فکر کن و ما هم که در میان ملازمان قابل این خدمت
کیست تا او را فرستاده ترا طلبیم و بعد از چند روز به اسب و سرپای
لایق داده مشار الیه را رخصت کردند و اسپی یوزی که دران
چند روز خانخانان بحضرت پیشکش کرده بودند به بایزید داده بود
کربرده از نظر بگذرانی و حضرت آن روز در حویلی محمد بخشی که نزدیک
بنگکهر بود و تقریب بودن حضرت با آن حویلی بجهت رفتن مندو
بود که ادهم خان کوکه و پیر محمد شیروانی که قبل ازین نوکر بیرم خان بود

به بازبها در جنگ کرده پرکار منده و را از دگرفته بودند و حضرت
میرفتند که فیلان خوب و پاتران لایق را از انها بگیرند چون بایزید
اسب را از نظر گذرانید و مقبول خان که یکی از غلامان حضرت
بود بعرض رسانید که بایزید را خانخانان رخصت پرکار حصار
داده اند و رای داد و ی چودهری حصار در خدمت است باو پروده
سفارش فرمایند حضرت در بالاخانه بودند بایزید را طلب داشتند
و رای داد و را بمشار الیه سفارش فرمودند که وقتی که بحصار رفته
شکار نموده بودیم این چودهری با خدمت بسیاری کرده
از احوال این خبردار خواهی بود و حصار چون سرحد است بتو خطاب
سلطانی عنایت فرمودیم و از حضرت هم رخصت یافت و در حصار و
بنارس و جونپور بایزید بخطاب سلطانی شهرت داشت و در حکومت
قلعه چنار خانخانان از بنگاله بموجب حکم حضرت بخطاب خانی و علم
ثانی و جاگیر پرکار چنار بمبلغ صد و هشت لکه دام پروانه بخط
مرحومی میر اصغر منشی که بخطاب اشرف خانی سرافراز گشته بود صادر
شده مع سوغاتهای نفیس بنگاله در میان همگنان ممتاز گشت و در اوایل

CC0, Gurukul Kangri Collection

بدولت پسراپرده درآمدند و نزدیکان درکرد پسراپرده بوده
مردم زیادتی برکشتند وبعد ازان بقدر بارانی شد وخانخانان
دران شب در حویلی حرم پسرای صحبت داشته افیون خورده ندو
کنجفه باختند وهم بازی شریدون تغائی محمد حکیم مرزا و پاینده محمد
ولد قرچه خان و بایزید و چندی دیگر که درمجلس بودند مثل قاسم
خان خواهرزاده بهلوان دوست میر بروشاه چپین خان تکدری
ولشکرخان وغیره و درآخر صحبت وشب دندان رنگ کردند و
بایزید چون همه وقت بایشان موافق بود در دندان رنگ کردن
موافقت کرد وقبل ازین بخانخانان پروانه رسیده بود که قصبه
حصار فیروزه را بجهت خالصه باکذارند وقصبه الور را عوض بکیرند
وخانخانان سبب این را از ماهم بیکه برسیده بودند و بیکه مذکور
بعرض رساینده حضرت فرمودند که خواجه کلان که ملازم
خانخانانست در حینی که بجهت شکار بحصار رفته بودیم از ورنجیده ایم
اکر بجای او کسی دیگر فرستند تغیر حصار نخواهد بود وصباح شب
دندان رنگ کردن خورجه شاه محمود که مشرف دیوان بود در روانه حکومت

کسیند لشکرخان وتاتارخان وتیمرتاش وجمعی دیگر که نسبت
نزدیکی داشتند همه به بایزید درصدد اعتراض شدند که بنوعی که
تو میکوئی این اسب نخواهد جست و در آب افتاده ضایع خواهد شد
و بایزید درصدد جواب شد که بادشاه عالیشان را که این مقدار
توجه باشد که این اسب ازینجا بگذرد اکر بگذرد اقبال بادشاهی واکر
در آب افتد نهایتش زین ترشود واسب را چه ضرر رسد بهر جانب
اسب بازی کرده بدر می آید حضرت راسخن بایزید پسندیده افتاد
فرمودند که اسب را بکشند منیرخان غلام سلطان محمد قبق که در ملازمت
خانخانان بود جلو اسب بادشاهی را کرفت و بایزید بکوشه
قمچی اشارت کرد واسب بدولت حضرت جست و دو پای پس
بکنار کشتی خورده بند نشد بآب رسیده بزور دولت زور
دیکر کرد و خود را در بالای پل کرفت وحضرت بزبان مبارک
فرمودند که بادشاه بسلامت وسوار شدند واز خوشحالی در پیش
سراپرده که در باغ بود جلو کشیدند وانتظار این جماعه که در عقب
میدویدند می بردند چون رسیدند همه را مجرا شده حضرت

بس

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

جون چندی از نزدیکان دست به بغل انکه رسانیدند و از مرغ ظاهر
و حضرت فرمودند که فلان خروس را بیارید و انکه بعرض
... ند که خروس جنکی که باشد بیارید که خروس من در لاهور
شهرت تمام داشته جون خروس بادشاهی را آورده که داشتند
انکه خروس خود را که داشته ماکیان ظاهر شد و خروس یکدکر
جون جنک کنند بندکان حضرت را بسیار خوش آمد و ایام
خروس بازی در اوایل ۹۶۹ بوده در اواخر هم امسال یک روزی
در اکره جکر شد بلی که بر آب اکره بسته بودند بشکست و آتش
در فراشخانه ما هم بیکه افتاد و چندی از پاتران حضرت که
... فراشخانه منزل داشتند سوختند و این خبر بنواب
خانخانان و خوجه جهان رسید باتفاق قصد دریچانه کردند و
در میانه دروازهٔ قلعه اکره که بجانب دریاست و او را دروازه
آب میکویند حضرت که ماهم بیکه را پرسیده مراجعت فرموده بودند
کورنش کردند و اینها حضرت را پرسش نمودند و حضرت
فرمودند که سوختن پاتران من سهل است اما تماشا بیکه را پرسید که

که اسباب فراشخانه او بسیار سوخته است و حضرت این جماعه را که
رخصت فرمودند خود بدولت متوجه باغ که آن طرف آب بود
و محلها آنجا بود و حضرت از انجا تشریف آورده بودند شدند
و خوجه جهان و نواب خانخانان مصلحت دیدند که جمعی کثیر که همراه ماند
در ملازمت حضرت جون کس کم است اینها حضرت را تا باغ برسانند
و خانخانان بطریق سرکوشی به بایزید کفت که این مردم را تو کرفته
حضرت را تا باغی که محلها آنجاست برسان جون بندکان حضرت
بسر پل رسیدند دیدند که یک کشتی کلان جدا شده اسب نمی تواند
جست حضرت پیاده شده در فکر بودند که اسب را جه نوع کذرانند
... پل تا باغ راه بسیار و اسپ نبود و تاتار خان و لشکر خان
و تمر تاش ناظر بیوتات داماد خوجه معین و بایزید و غیره هم در فکر
بودند که اسب حضرت را جون کذرانند بایزید بعرض رسانید که این
اسبی بورست که من از برای خانخانان در حضرت دهلی خریده
و خانخانان بحضرت پیشکش کرده اند و هنر این اسب میدانند
اکر جلو کرفته بکشند یکمن اینجا را بجهد حضرت فرمودند که

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

چندروز از بی پروائی و بی لطفی ارباب دخل‌ها در جان خشپانی
که سرکار اتاوه را دران چندروز از و تغیر داده بجهت بی جاگیری
بجونپور پیش علیقلی که برادر مشارالیه بود متوجه شد و چون نواب
خانخانان بعرض اشرف رسانید و چنان صلاح دید که بایزید بیات
که در حین خوردسالی نجان مشارالیه در تبریز در محلهٔ مرادا و
همبازی بوده اند و دران اوقات بایزید ملازم نواب خانخانان
بوده مشارالیه را به برگردانیدن خان مذکور تعیین نمودند و بایزید
مذکور در شاه پور که یکی از پرگنات سرکار کالپی ست نجان
مشارالیه رسید و هرچه قدر نصایح گفت چون ایشان بی رضا حضرت
ازاگره برآمده بودند در برگشتن ملاحظه نمودند و ارکان دولت
هم میل برگشتن او نداشتند آخر بود که جاگیر تعیین نکردند که اورا
برگردانند و چون بجونپور رسید خان زمان سرکار بنارس
را که زیادتی جاگیر او بود از قبل پادشاهی به برادر داده بود کان
حضرت دران اوقات نجروس نگاه داشتن و جنگ انداختن
میل تمام داشتند و همچو حکم شده بود که هرکس که بکورنش بیاید

خروس همراه خود بیارد یک روزی شمس الدین محمد اتکه که دران
اوقات حاکم سرکار پنجاب بود و از لاهور آمده بود و حکم موی
سر گذاشتن به او در راه رسیده بود و موی سر او بلند
نشده بود حضرت فرمودند که ما حکم کرده ایم و شما هنوز موی
سر نگذاشته اید مشارالیه بطریق ندیمی بعرض رسانید که موی
اندکی بلند شده بود اما بمجرد که رسیدم بطریق مردم هند الحال تراشیدم
بندگان حضرت شگفتگی فرمودند و ارکان دولت ندیمی اتکه را
بسندیدند و حکم شد که بعد ازین که بکورنش آید او نیز بدستور
سایر دولتخواهان خروس همراه بیارد در روز دیگر چون کورنش
کرد و ظاهر نشد که خروس آورده است حضرت فرمودند که اتکه چون
خروس نیاوردی اینجا هم ندیمی نجاطر اتکه رسیده بود عرض کرد که خروس
دارم حضرت فرمودند که کو گفت زیر مفتوح در ته بغل نگاه داشته
ام اما وقتی برمی آرم که خروس نامی و جنگی که حضرت دارند بحرکت
بیارند آن زمان خواهم گذاشت که جنگ کند حضرت به نزدیکان
اشارت کردند که دست کشید که خروسی که در ته بغل میگوید راست است

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

حاکم پسر کار مندد و ساخته شد داو در اندک زمانی نمک بحرامی کرده
بغضب حضرت گرفتار شد و جمعی دیگر از خوانین و سلاطین در ملازمت
ما هم بیکه بودند که حضرت را هژده روپیه بجهت مهم ضروری در کار شده
خواجه سرای را فرستاده بودند و خواجه جهان در جواب گفت که
هژده روپیه را از جاگیر که بگیرم و بیکه از ین مقدمه حاضر شدند
متوجه شده ما در دستم گفتند که برو از پیش داماد ترک من هژده روپیه
گرفته باین خواجه سرا بده و در همین مجلس عبد الله سلطان قزاق
بجهت مهمسازی خود حرف میزدند گفت آلت من هنوز بشما
معلوم نشده است مرزا عبد الله مغل داماد گفت بلای بر تو و بر آلت
تو خورد تو مدتها درین سلسله آلت را از حالت فرق نکرده این با
عالیشان این طور مردم را این طور تربیت کردند و آخر الامر اینها
نمک حرامی را از دست ندادند و چون بندگان حضرت خود بسعادت
متوجه مهمات سرکار خود شدند و حالا مردم عالم ملاحظه نمایند که در
شهر و پرگنات و قریات هندوستان خزینه چه مقدار جمع شده و هر روز
چه مقدار دیگر به بندهای درگاه و آینده و رونده صرف میشود و بعد از

و حویلی نواب بیرم خان را که در لب دریای اگره است بنواب خانخانان
عنایت فرمودند و نزدیک بحویلی خانخانان چوهر بکاول بیرم خان حویلی
دارد ما هم بیکه را چون سابقا و حالا به بایزید عنایتی بود گفت آن
حویلی بکاول که بما تعلق دارد بتو دادیم و بایزید چون آن حویلی را متصرف
شد درویش بهرام سقا برادر کلان مشار الیه بود گفت که در در حویلی
درخت نیم است در ته درخت سقاخانه راست کن بقرموده
برادر در چند روز سقاخانه باتمام رسید و درویش نظر که یکی از
مریدان سقا بود در دروازه قلعه اگره سقاخانه راست کرده بود و بندگان
حضرت هرگاه که سواری میفرمودند بدروازه رسیده از و آب گرفته
نوش جان میفرمودند و چون دیوان سقا در شت شعر سقا را
میخواند و حضرت گوش میفرمودند و بعد از مدتی یک روزی در گنبدی
که در درون قلعه اگره واقع است هنوز چون عمارتی از برای حضرت
ترتیب نداده بودند آن گنبد دیوانخانه ایشان بود خانخانان
و بهادر سلطان شیبانی و مرزا عبد الله مغل داماد خانخانان و عبد الله
سلطان قزاق داماد قاسم برلاس که بعد از چند روز حضرت او را

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

که چند دست بازی شد مقیم قره پیر محمد بای داده و بایزید برد چون
مقیم همراه زر نداشت بایزید گنجفاها را بر زمین ماند حضرت فرمودند که
چرا نمی بازی بایزید عرض کرد که این بازیست کسی که برد و زر نیافت بر
میکرد حضرت بمقیم فرمودند که چرا زر نمیدهی او عرض کرد که شمال
خان و مقبول خان درین کشتی در ملازمت شما آمده اند و تیم من همراه
نیامده است من زر را از که بگیرم بایزید عرض کرد که من گرو هم
میگیرم حضرت فرمودند که معقول میگوید چه گرو میگیری بایزید عرض
کرد که پوستینی که ایشان پوشیده اند میگیرم مقیم پوستین را بموجب
حکم بر آورده به بایزید داد و پوستینی کش ابره اطلس سبز و گریبان
ش و بکرپیان او هر زمان بایزید روی آفتاب پاک میکرد و بندگان
حضرت شوق میفرمودند و مقیم زنگیر بیها میکرد و هوا در کمال برودت در
میان دریا از نماز پیشین تا نماز شام که بازی برطرف شد مقیم بی
پوستین بود چه مقدار سرما خورده باشد از راه آب منزل بمنزل
بعد از چند روز باگره تشریف آوردند و بندگان حضرت در قلعه آگره
نزول فرمودند و به بیگمان و محلها که همراه بودند حویلیها تعیین فرمودند

لنگر کرده بودند یک کشتی مهتابی خانخانان داشت بعد آن
کشتی کلان که برای ایشان خرگاه برپا کرده بودند خانخانان و جماعه
بکشتی مهتابی در آمده در یک دو آبی از دریا چون نگاه داشتند
خانخانان بگنجفه بازی مشغول شدند و حریف گنجفه ایشان برین
تفصیل پاینده محمد ترجه خان و فریدون تغائی نواب میرزا محمد حکیم و بایزید
بیات و بعد از چند دست باختن گنجفه بندگان حضرت که بسیر دریا
می فرمودند بکشتی خانخانان تشریف آوردند و در سر دغدغه کردن گنجفه
شدند حضرت فرمودند که ما هم شنیده ایم که این بازی نغز است
بایزید تا ما هم ببینیم بندگان حضرت و مقیم قره پیر محمد عرب و فریدون
مذکور و بایزید طرح بازی را بنیاد کردند و بندگان حضرت فرمودند
که این بازی را خوب میکند خانخانان و خوانین که حاضر بودند متفق اللفظ
عرض کردند که ما از بایزید یاد گرفته ایم و حضرت به بایزید متوجه
شده فرمودند که شروع کن بایزید بعرض رسانید که بادشاها
می بازید یا حریفانه چون غرض بایزید این بود که حضرت
فرموده بودند که میخواهیم یاد گیریم حضرت فرمودند که حریفانه و بعد از آن

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

میکردند بآسان ترین وجهی فتح آنجا میسر شد و آخر الامر این دو
برادر از بی لطفی مردم در خانه و هم نشینی مصاحبان بد ازین درگاه
عالیشان روگردان شدند و در اندک زمانی این هر دو برادر بجهت
دعائی که فلک با ایشان باخت باغی از دار الفنا بدار البقا رحلت
نمودند بندگان حضرت را کشتن ایشان ضرورت شد و الا بادشاهان
باین نوع مردم چرا بی لطف باشند اسباب دولت بادشاهان امرای
خوب است و هر محل که این نوع خوانین و سلاطین پیدا شوند بادشاهان
در تربیت ایشان ملاحظه نمیکنند همان زمان که خانخانان
از مجلس حضرت برآمدند به رویش اوزبک خبری نوشته به بایزید
دادند و مشار الیه رفته خوجه مظفر علی را از آنجا برآورده در
منزل خان مذکور بملازمت رسانید و همان زمان به اسپ و
سرپای لایق مشرف شد و شبی که حضرت و جمیع بیگان و محلها بکشتیها
درآمده باکره که پای تخت سازند متوجه شدند خوجه مظفر علی اسپ و سرپای
دیگر داده دیوان سرکار حصار که بجاگیر خانخانان بود ساخته رخصت
کردند و این سیل دریا در اواخر ۹۶۶ سنه بود و یک نماز دیگر کشتیها

که چرا معطل اید خانخانان شما پدر ماید بنوعی که صلاح دولت دانید
مهمازی او و سایر ملازمان نمائید اما این مقدار دانید که ما را نوکران
بادشاه نکرده اند و مردم روزگار تصوف و تهور این بادشاه
عالیشان از سخنان ایشان معلوم کرده باشند یا خواهند کرد و روز
دیگر بنوعی که لایق آمید انشند مهمازی خان زمانی نموده به اسپ
و سرپای لایق و بفرمان جاگیر سرکار جونپور و سرکار بنارس
و سرکار غازی پور و بعضی از پرگنات سرکار اوده و سرکار
مانکپور تا لب آب سون بالفعل باو جاگیر کردند و در فرمان حکم
شده بود که اگر بنگاله را بگیری هم بتو عنایت خواهیم کرد سرافراز
کردند و او بنگاله را بآسان ترین وجهی میگرفت بلکه او گرفته
بتاج خان داده بود و درین مرتبه در رفتن بنگاله ملاحظه این
داشت که این جاگیرها بکسی دیگر عنایت خواهد شد و هوای بنگاله
چون بمغل ناخوش است سبب نا رفتن همین بود و الا او و بهادر
برادر مشار الیه آن نوع امرای حضرت بودند که اگر اقبال بندگان
حضرت قرین حال ایشان می بود بنگاله چه که بهر جانب که توجه

CC0, Gurukul Kangri Collection

تشریف آوردند و سوزنی از لخته نادر دستم خان گرفتند
وخارهای که در جنگل حصار در شکار در پای مبارک ایشان
درآمده بود میکشیدند و درین اثنا بیگناه خواجه مظفر علی را
به التماس خانخانان عرض کردند و حضرت التماس او را قبول
کردند و فرمودند که میگویند که نویسنده نغز نیست اگر شما را در کار
باشد نگاه دارید و کمال ادب و احتیاط خانخانان را ازینجا
قیاس باید کرد که باآن رتبه و خوجه جهان و سایر ارکان دولت
حضرت بادشاه در کمال کم رتبگی در پیش خانخانان سابقا حال که
داشتند و او خاطر همه را ملاحظه کرده بی مشورت ایشان سخن
بعرض نمیرسانید حضرت بادشاه بعد از فوت خان بارها در مجالس
او را بخوبی یاد میفرمایند ازین رهگذر بود که او اندک مهم را بی حکم
حضرت عمل نمیکرد و در همین مجلس خانخانان و بیکه و خوجه جهان
متفق اللفظ بعرض رسانیدند که مرزا عرب ملازم خان زمان فیلی
چند از پارچهای نفیس بنگاله که تاج خان بنام الیه فرستاده
بودند آورده مهمسازی خان مذکور باید کرد حضرت فرمودند

همون زمان در مجلس بخوجه جهان گفتند و خوجه جهان فریاد
برآورد که آن مرد چغل و شریرست و از و در نوکری بیرم خان
به بندهای خدا ضرر بسیار رسیده و اگر او خلاصی شود باز
به بندهای خدا ضرر خواهد رسانید خانخانان گفتند که بهر حال
اینای جنس شما نسبت ضرر او چه خواهد بود شهاب خان چون دیدند
که خانخانان بخلاصی او مقیدست خوجه جهان را تسکین داده
قرار یافت که بندگان حضرت عرض کنند و خان خانان
گفت که اگر شمایان بر مددی نکنید من بحضرت عرض کرده او را
طلبم به بایزید گفتند که هرگاه به دربخانه روم تو بیاد من
بده روز دیگر چون خانخانان بمنزل ماهم بیکه تشریف بردند
بایزید بیاد خانخانان داد و بیکه حاضر شده گفتند که چرا
میکنند که شما گناه او را طلبید پس بخانه درویش اوزبک فرستاده
مظفر علی را از بندیخانه او برآرید خانخانان گفتند که چون
همچو باشد بحضرت بادشاه عرض کرد و بیکه گفتند که من
عرض کنم درین گفت و گو بودند که حضرت بادشاه بمنزل بیکه

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

دیک قطعه نوشته شود اگرچه در دیوان ابیات به ازین دارد

اما حسب الحال همین بر آمد ... میزنم در خلوت اسرار با آن یار چرخ کار
در خرابات مغان چون زنند در دهٔ خوار چرخ ... هر که شد با صوت تن تن همزبان در وقت
میزند پا زان جهت در گنبد دوار چرخ ... میزنم دور نقط را روز و شب با ماه و مهر
بهر خال او من سرگشته چون پرگار چرخ ... زهره چنگ خویش را امشب بقانون ساز کرد
تا زند با آن قمر در مجلس سیار چرخ ... کف زنان و پای کوبان دمبدم در بزم عیش
میزنم هر دم بیاد آن قد و رفتار چرخ ... تا شدم چون نافه سودای زچین زلف او
میزنم پیوسته زانرو بر سر بازار چرخ ... دیگران یکجا درین لنگر زغیرم فرد ساحت
همچو سقا میزنم هر سو قلندروار چرخ

رباعی

سقا غم و درد و شادمانی همه هیچ ... اندیشهٔ مرگ و زندگانی همه هیچ
هر خیر که در جهان فانی باشد ... جز عشق نگار جاودانی همه هیچ

قطعه

گفتم ای کفر تست ایمانم ... از تو سقا بدین نمیگذرد
آن صنم گفت با من از سر دین ... هیچکس اینچنین نمیگذرد
ختم شد کفر و کافری بر تو ... بارک الله ازین نمیگذرد

در حینی که در حضرت دهلی در دروازه سقا خانه داشت که به بندهای خدا آب میدادند و

و در پهلوی سقا خانهٔ ایشان دکان نانبائی بود و نانبا هیزم بسیار در دکان جمع کرده بود آتش در هیزمهای نانبا افتاد بآن تقریب سقا خانه هم سوخت و سقا این قطعه مناسب دانسته گفت

قطعه

سقا که چو قاقنوس عمری ... میچید بر آشیانه خس را
آتشکده گشت خانهٔ او ... از سوز درون چو زد نفس را
از آتش دل بسوخت جانش ... همپایهٔ بد مباد کس را

و بعد از چند روز افضل خان به بایزید گفت که خواجه مظفر تربتی است ما و او از یکجائیم وقتی که بیرم خان به تبرزده در آمده بود خواجه مشار الیه را بطریق ایلچی گری بر پای بوس پیش درویش اوزبک که سابقا نوکر بیرم خان بود فرستاده بود و مشار الیه را دولتخواهی بخاطر رسیده خواجه مشار الیه را مقید ساخته و تا آن روز در خانه مشار الیه در بند بود بخان اعظم خانخانان عرض کن که گناه او را از حضرت بادشاه طلب نمایند چون خواجه جهان و شهاب خان و اکثر ارباب دخل حضرت بادشاه در خانهٔ مهدی خان که خان خانان تشریف داشتند بایزید بخان مذکور عرضه داشت کرد و خانخانان

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

هم از حصار فیروزه تشریف آوردند و منعم خان چون از کابل
آمده در هند منزلی نداشتند منزل بیرم خان که در کنار دریای دهلی
واقع شده بود و نجانهای مهدی خان هم متصل بود بایشان عنایت
فرمودند و حویلی ما هم یکه مابین هر دو حویلی بود دیکه مذکوره
بابزید عنایت کردند و درهمین چند روز عرس حضرت خوجه
قطب الدین کاکی که مزار ایشان در دهلی کهنه است منعم خان و
خوجه جهان و ملا پیر محمد شیروانی و اشرف خان و افضل خان و لشکر
خان و جمعی دیگر از خواینن و سلاطین بعرس آستانه رفتند و شیخان
و مریدان آستانه سماعها و اسلوبی که داشتند بجا آوردند و از
شیرینی و دستارهای که قاعده بود بمجلس آوردند و دستارها
را بر سر خواینن بستند و خواینن هم نذر آستانه آنچه داشتند
به خادمان آستانه دادند و درویش بهرام سقا که برادر کلان
بایزید بیات بود و دران اوقات در چله خانه حضرت شیخ
نظام اولیا که در کنار دریای دهلی بود که مقبرهٔ پر فتوح حضرت
جنت آشیانی متصل بآن واقع شده می باشید و درهمان

روز عرس بجهت آب بخش کردن بمزار حضرت خواجه قطب
الدین رفته بود در محل برگشتن بدهلی کهنه انجائی که مسجد چند و
منار بسیار است آنجا رسیده بقبهٔ مجد دلبستگی مذکور رسیده
بمنزل که آمد خود را نمیدانست نزدیک به نیم شب بود بیخودی سقا
را به بایزید گفتند و مشار الیه دران بیخودی سقا را ملازمت
کرده شعوری در و نیافت عیالی و مریدان سقا همه در جزع و فزع
بودند و این بیخودی مشار الیه تا سه پاس کشید بعد از ان بحال آمده
وضو ساخته دوگانه بجا آورد و احوال گذشته را آنچه پیش از
بی اختیاری واقع شده بود به برادر تقریر کرد بایزید چون
از برادر خاطر جمع کرده رخصت گرفته بمنزل آمده صباح احوال
را بمنعم خان عرضه داشت کرد و از ان روز باز درویش
سقا در میان مردم بیشتر شهرت کرد و درین مختصر در بالا گذشته
که بموجب فرموده شاه قاسم انوار در سر شد در خواب بسقا و بوده
اند که شعر بگو و دیوان فارسی و ترکی دارد و دیوان فارسی او حاضر
بود چون واکرده شد همین غزل آمد لایق دید که یک غزل و یک رباعی

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

دمنا دکه بنفاق بعضی مردم برپا شده بود تسکین یافت
وباز کوج کرده مراجعت فرمودند از گذر که برابری ردپر بود
حضرت مع اردو گذشته کوج برکوج در نواحی قصبه پرسند
نزول فرمودند ومهم سازی رفتن بیرم خان درمیان آمد بعد از سه
چهار روز مشارالیه را رخصت مکه معظمه فرموده خود به دولت بجهت
شکار بجانب حصار فیروزه تشریف بردند وبایزید خرجی وبعضی
اسباب لایق که منعم خان به بیرم خان فرستاده بود ندبایک
منزل بخان مذکور همراه رفته زر واسباب را بوکلای ایشان سپرد
وبیرم خان خطی نوشته بایزید سپردند که درهندوستان از
ملک واسباب آنچه از بیرام بنظر بغمت لغ که منعم خان باشد درآید
بطریق ملکیت بایشان گذرانیدم وبایزید رخصت یافته این خط را
بمنعم خان رسانیده وروز دیگر کوج کرده اردو بجانب حضرت
دهلی متوجه شد وبیرم خان بسفر حرمین وترسون محمد خان
وحاجی محمد خان سیستانی بخان مذکور بموجب حکم چند منزل
همراه رفتند وچون اردو در حضرت دهلی فرود آمد وبندگان حضرت

خوجه جهان فرستاده بود او نیز متعاقب بایزید رسید
حضرت با ومتوجه شدند مشارالیه بعرض رسانید که بایزید بدرون
قلعه کافران رفته بود خبر درون را او میداند باز بندگان
حضرت به بایزید متوجه شده خبر درون پرسیدند وبایزید
را به اسپ وسرپا سرافراز گردانیدند وما هم بیکه وخوانین
که در ملازمت بودند همه بیایزید التفاتها نموده بوعده ووعید
مسرور ساختند میان شام وخفتن بود که بیرم خان با آن
جماعتی که در بالا گذشته در منزل بیکه بپابوس سرافراز شدند
وبه بیرم خان بنوعی بندگان حضرت آشنایی ودلجوئی
فرمودند که گویا هرگز کلفتی واقع نشده ودرهمین مجلس منعم خان
بعرض رسانید که من از خان مذکور قبول کرده ام که او را حضرت
طواف حرمین فرمایند حضرت فرمودند که ما میل این داشتیم
که در ملازمت باشد وچون بیرم خان التماس نموده حسب الالتماس
مشارالیه قبول کردیم وتا دو پاس شب صحبت داشتند ومردم
اردو آن شب خواب بفراغت در جا درهای خود کردند وفت

دمناد

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

که تو رفته آمدن بیرم خان را بعرض برسان که بیرم خان آمدند چون
بایزید از دروازهٔ قلعه که درآمده بود برآمد ولشکر بادشاهی
نزدیک بدروازه ایستاده بودند مرزا عبدالله مغل و مهدی خان
که سابقا امرای مرزا عسکری بود ولشکر خان وغیره از بایزید
پرسیدند که آمدن بیرم خان چه شد بایزید گفت که این نه آمدند
گفتند که چون تو پیش برآمدی گفت که مرا فرستاده اند که
آمدن بیرم خان بعرض رسانم بعد ازان سرداران وجمیع لشکر
خوشحال شدند و دانستند که دروغ بایشان رسیده بوده که
این جماعت را دراندرون گرفتند و بایزید بتعجیل متوجه ملازمت
حضرت شد و حضرت در چادر ماهم بیکه که تشریف داشتند
از دور بایزید را شناختند و خدمتکارانی که نزدیک ایستاده
بودند فریاد کردند که خیر هست بایزید عرض کرد که خیر است
دولت حضرت قوی است بیرم خان می آید و از شنیدن
این خبر همه مسرور شدند و حضرت از بایزید خبر دیدن
بیرم خان و آمدن ادمی پرسیدند ولشکر خان نزا ... هم از قلعه برآمدند

قسم یاد کردند و چون تا نماز عصر شده بود خواب شد بتعجیل بملازمت
حضرت روان شدند شاه قلی محرم و بابا زنبور که برادر کلان
که برادر مشار الیه بود و اسکندر سلطان ولد شادی بیک که ملازمان
بیرم خان بودند بجان مذکور چسپیدند و بنیاد گریه کردند که
مبادا که اینها شما را بنوع دیگر برده ضایع کنند منعم خان این
سه سردار را و جماعهٔ دیگر که همراه بودند بقسم دلاسا
نمودند که خوب شمایان چون هنوز ملاحظه داشته اید امشب
درکوه باشید صباح که بشما خبر برسد که خان بسلامت اند بعد ازان
شما بیائید و ایشانان بهمین نوع عمل کردند و این جدای خلاف
یکجهتی و اخلاص است بعد ازان از انجائی که منعم خان را بالا کشیده
بودند این پنج کس را مع بیرم خان فرود آوردند
منعم خان اسپ خود را به بیرم خان داده اسپ حاجی محمد خان
سیستانی را سوار شد و حاجی محمد خان سیستانی اسپ
منیر خان غلام سلطان محمد قبتی را سوار شد این شش نفر
روان شدند و بعد ازان منعم خان به بایزید بیات گفت

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

باسب کافران می رسید چون نیم کروه را در میان این دو
صف کافران آمدند بندی پیش آمد که جای پای پیاده راست
کرده بالا و پایین می آمده و میرفته اند و چند از مسلمانان
کافران بالا ایستاده بودند و از بالا فوته انداختند و این
هیچ کس را که بالا ذکر شد بالا کشیدند و بیرم خان در ته درخت
قریب بصد مغل مصلح و مکمل کرد ایشان نشسته بودند و چون
خانخانان را دیده از جای خود برخاسته چند قدم پیشتر آمدند
همدیگر را در بغل گرفته دریافتند و چون مدتی بود که یکدیگر را
ندیده بودند و درین مابین مصیبت حضرت جنت آشیانی
واقع شده بود دیگر یکدیگر را پرسش نموده گریه بسیار کردند
و نشانی که بیرم خان در خط نوشته بودند زبانی نیز گفتند
منعم خان کلام خدا همراه برده بودند بدست گرفته سوگند
خوردند که تا منعم زنده باشد نگذارد که ضرر مالی و جانی بشما
رسد و هر چه اراده کنید بعرض بندگان حضرت رسانیده
رستگاری بجا آرم و خواجه جهان و میر اصغر منشی هم بهمین نوع

شده باشد من به این نوع پادشاه بی ضرورت چون راضی باشم
و مقصود حضرت پادشاه و ارکان دولت یکجهتی و اخلاص خود
من باشد قبول کردم و خط را بجنس بمحمد حسین ناظر که در ثانی الحال
او را الخطاب لشکر خانی سرافراز فرموده بودند داده مشار الیه
بتعجیل بازرد و بملازمت حضرت رفته بنظر اشرف درآورد
و حضرت فرمودند که بمنعم خان خانان بگو که تو پدر مائی هر نوع
که دانی که دلاسای بیرم خان میشود خاطر جوئی نموده بیاری
آنچه باو قرار داده باشید التماس شما را قبول خواهیم کرد و چون
لشکر خان بتعجیل مراجعت نموده این پروانه رسانید و خان
خانان و خواجه جهان و اشرف خان و بایزید بیات که ملازم
خان خانان بود و منیر خان علام سلطان محمد قبچق که در خدمت
خان مذکور بود از دروازه قلعهٔ کافران در آمدند و تا نیم کروه
کافران دو رویه ایستاده بودند و شمشیرهای برهنه برگردن
گذاشته و هر دو صف ایشان میانه کوچهٔ راست تنگ شده
بود چنانکه سه سوار اگر بهلوی یکدیگر میرفت از هر طرف دامن

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بودند شدند و سلطان حسین بیک ولد سلطان بایزید بیک
که قوربیکی حضرت همایون پادشاه بود و بندگان حضرت
در صدد تربیت او شده بودند و بمردانگی و صورت و سیرت
او دران عصر یکی دیگر در سلسلهٔ جغتی نبود در جائی مزبوت
که جنگل پاس بود بران کافران تاخته و چون در مردانگی
قرینه نداشت هیچکس پا و همپای نتوانست کرد بدرجهٔ شهادت
رسید و روز دیگر قریب بسه چهار هزار کس آن کوه را
و خندق و دروازه را در میان گرفتند و نواب خان خانان
و خواجه امینا که خوجه جهان باشد و حاجی اصغر منشی که اشرف
باشد و حاجی محمد خان سیستانی سابقا نوکر بیرم خان بود
همراه خان خانان در برابر دروازهٔ کافران استاده
بودند که از درون قلعه کافران خط بیرم خان که بخان خانان
نوشته بودند آورد مضمون این که بعمت لع از ضرورت پناه
بکافران آورده ام اگر شما آمده دست مرا گرفته ازین کوه
برمی آرید می آیم و بشنوی میرزا شاه سلطان حسین که کشته

و تاریخ فوت او را کور گشت یافتند و این خبرها خوش
در حینی که اردو در کنار ماچهی واره بود رسید و در همان
چند روز حضرت از گذر پرگنه رو پر از آب گذشتند و اردو
هم متعاقب از آب گذشت و در همین منزل میر اصغر منشی که
بعد از آمدن مکه معظم خطاب اشرف خانی عنایت فرموده بودند
و خوجه سلطان علی را نیز در همین تاریخ بخطاب افضل خانی
سرافراز کردانیده بودند و از طواف حرمین آمده حضرت
را پابوس کرده بودند و در حینی که بیرم خان تردی بیک خان را
کشته بود اینها بجهت آشنائی تردی بیک خان مذکور
فرار نموده بمکه رفته بودند و بندگان حضرت کوچ بر کوچ
به آن کوهی که بیرم خان برا جها پناه برده بودند شدند
چون به نزدیک آن کوه رسیده اردو فرود آمد و روز
دیگر جماعه از امرا و یکه جوانان بطریق سیر متوجه خندق و
قلعه کافران شدند و پارهٔ از آن کافران از دروازه
و خندق خود گذشته متوجه این جماعت که بطریق سیر رفته

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

وچند روز سیر لاهور کرده باز بدولت واقبال به اردو تشریف
آوردند وسیر لاهور در سنه ۹۶۷ بود و درهمین تاریخ مرزا ابراهیم
ولد نواب مرزا سلیمان که بجهت تنبیه اوزبکان پدر و پسر از
بدخشان متوجه بلخ شده بودند وچون مرزا سلیمان هفتاد و
دو جنگ به اوزبک کرده در همه جا فایق آمده و درین مرتبه
هم اوزبک را بنظر در نیاورده تا سپاهیانه گشته و هر
لشکری که غنیم خود را خوار گرفت البته شکست می یابد مرزا ابراهیم
از پدر جدا افتاده و اوزبکان به او غلبه کرده مردم او پریشان
شدند و خود به چهار معدودی بگوشه افتاده و کور
نام که راهدار و تمغاچی توخته که پایگاه بلخ است و کیا
کورک که در بدخشان نوکر مرزا ابراهیم بوده مرزا را شناخته
گرفته به بلخ پیش پیر محمد خان که حاکم بلخ بود برده این طور
بادشاه زاده بفهم مردانه را بکورک نام ملازم خود فرموده
که کشتند و هر جا که خبر کشته شدن مرزا ابراهیم رسید پیر محمد
خان را نفرین کرده افسوس از برای آن شاهزاده خوردند

پرگنه بجواره بکوه در آمده راجهای کوه دامن همه به او اتفاق
کردند و کوه مزبوت تر خود را که بالای پرگنه بجواره واقع شده
خندق کنده و دروازه راست کردند و منعم خان از دولتخواهان
دولتخان کوچ برکوچ متوجه ملازمت حضرت شده در نواحی
ماجهی واره به مرزا شرف الدین حسین و ادهم خان و سایر
ارکان دولت حضرت ملاقات نمودند و روز دیگر بپابوس
حضرت سرافراز گشته و درهمین مجلس شمس الدین محمد اتکه
ولی بیک ذو القدر رابع اسمعیل ولد مشار الیه دست بسته سر دیوان
آوردند و علم که بیرم خان در مدت وکالت بجهت روضه
حضرت امام رضا علیه التحیة والسلام ترتیب داده بودند
و در جنگ آن نیز بدست اتکه مذکور در آمده بود چون از
نظر اشرف گذرانید بخزینه عامره سپردند و حضرت از
سرهند بجهت دفع و رفع خان مذکور متوجه با آن کوه شدند
نزدیک پرگنه روپر در لب آب ماجهی واره اردو فرود
آمد و بندگان حضرت بجهت سیر متوجه لاهور شدند

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

تشریف دارند و بعد از چند روز برآمده در قرایی دولتخانه فروز
آمده و مرزا عبد الله مغل که داماد ایشان بود و جاگیردار تهاره
و بیرم خان که از اگره برآمده بجانب پنجاب روانه شده و در رفته
بود و باز رای خان مذکور منقلب شده از نواحی بهتنیر گذشته
به بتهرنده که جاگیر شیر محمد دیوانه که ملازم بیرم خان بود آمده
اسباب زیادتی خود را در قلعه گذاشته شیر محمد را همراه گرفته
بتهاره بر سر مرزا عبد الله آمده و منعم خان هم جمعی را از لاهور
بکومک مرزای مذکور فرستادند و در تهاره هم بیرم خان شکست
خورده بجانب لاهور و کوه دامن متوجه شد در نواحی سلطان
پور شمس الدین محمد اتکه و لشکر بادشاهی پیش آمده جنگ کرده
شکست خورد و خوجه مظفر علی دیوان خود را به پالپور بطلب
درویش اوزبک که ملازم خان مذکور بود فرستادند و درویش
اوزبک هم از آقای خود روگردان شده خوجه مذکور را مقید
ساخت باز خان مذکور براجهای نواحی لاهور که یک کدام
ایشان کلان بود و گجپت نام داشت رجوع کرد و در نواحی

و پانصد نفر از سپاهیان خوب همراه آوردند و باقی سپاهیان
را در کابل در ملازمت نواب محمد حکیم مرزا و فرزند خود غنی بیگ
گذاشتند و از ملازمان حضرت مثل حیدر محمد اخته بیگی و مقیم
و نابلتو قرابت تردی خان و خوجه عبد المنعم و ملا عبد الباقی صدر
و ملا خوردرزکر و پاینده محمد و شوکون پسران قرچه خان و فرید
سلطان تغائی مرزا محمد حکیم و شاه هاشم برادر ابو المعالی و محمد
قاسم و محمد حسین خواهرزادهای میر بره و ابو الفتح
ولد فضایل بیگ برادرزادهٔ خان مذکور و میر محمد امین نشابوری
قرابت میر قریش که دران ولا از نجا را آمده بود مع ملک کدا
علی و ملک امیر ولد ملک سبز علی کلنگاری و غیره در اواخر
ماه شوال سنه مذکور در لاهور بطواف مرقد منور پر فتوح
حضرت جنت آشیانی مشرف شدند و نواب بیکه بیگم را که
خدمت قبر میکردند ملازمت نموده رخصت حاصل کرده
در حویلی محبت خان غزنوی که ابو سعید کروری حالا متصرف است
و منزلهای ساخته و الان همشیرهٔ نواب مرحومی محمد حکیم مرزا

تشریف

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

کابل را اگر عیبی پیدا می شد نمی توانستیم نگاه داشت و سه ماه دیگر باز نیز

در کابل بود تا کلوخی را که عبارت از توجیه اول است از تومان ننک

نهار و هند راول منعم خان بی باقی کرده متوجه کابل شدند و چون

به تنجاک رسیدند ملا عبد الباقی صدر را پیش فرستاده محمد قلیخان

را اعلام کردند چه خان مذکور در حمام نزدیکاو بود همان زمان

سر پا پوشیده در چلکه سیاه سنگ هر دو خان ملاقات کردند و

باتفاق بشهر در آمده منعم خان باز در منزلهای جدید که در محله

حرم گران نزدیک بدروازهٔ دهلی راست کرده بودند فرود آمدند

و محمد قلیخان در برج قاسم برلاس که می نشستند رفتند و بعد از

چند روز منعم خان رخصت حاصل کرده متوجه هند شدند و

منعم خان تا سنه نهصد و شصت و هفت باز حکومت کابل کردند

درین ما بین چند مرتبه فرامین طلب بمشار الیه صادر شد آخر

لا هر شوق پا بوس بندگان حضرت گریبان گرفته مقید به

دهای خوب و سیر باغ شهر آرا و حکومت کابل نشده در

اخر سنه مذکور در یازدهم رمضان متوجه هند شدند

مشار الیه بموجب حکم عمل نموده تا آن منزل همراه بود

کتابت و پروانها را گرفته و از پیکان هم رخصت حاصل کرد

متوجه کابل شد و شب در قلعهٔ چار باغ صفا در ملازمت با بادو

بخشی مهمان خواجه محمد حسین میر بر بود و از انجا که روان شد

در مندراول مهمان قاسم ابول شدند و از انجا روان شده

نزدیک بجوتل تنک کاو خانهای هزارها دهه بلاس مهمان شده

و از انجا که روان شدند روز جمعه بعد از نماز بقلعه کابل رسیدند

و سپاهیانی که در دروازهٔ دهلی بجهت نگاه داشت بودند بابا دوست

بخشی را مانع آمدند و بابا دوست نفر و زآمده دست بشمشیر کرد

و بایزید اصلاح نمود آخر الامر بقلعه در آمده بملازمت محمد قلیخان

در برج قاسم برلاس رسیدند و خان مذکور همان زمان چلمه

بهزادی وار که دیوان مشار الیه بود دفتر کابل را واکرده جاگیر

میخواستند قسمت کنند بایزید کتابت منعم خان بخان مذکور داد

از مراجعت ایشان شوقها کرده بسیار مسرور شدند و فرمودند

که خدا منصب لغ را خیر دهد که مرا از غریب بلائی خلاص کردند

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بیدولتی هم واقع شود همه شریک ایم در رفتن هند چه میگوید بایزید
عرض کرد که قل محمد آغوالغ که درین نزدیکی از هند آمده وطرح
و وضع درتجانه را میداند هرچه گوید عمل کنید و به او متوجه
شدند و فرمودند که کیفیت هند را التقریر کن مشار الیه از
کلانیهای نواب بیرم خان آن مقدار گفت که درین تذکره
نگنجید و درین اثنا بایزید گفت که روزی که من و اورق در مندراول
فرود آمده بودیم یکی از افغانان خضرخیل گفت که تردی بیک
خان را بیرم خان کشت منشهٔ کشتن چیزهای دیگر بوده باشد
اما مردم عالم گفتند که درحین که سابقا در هند بودند بیرم خان
که بیرم بیک بودند و مهردار همایون بادشاه یک روز خوابیدند
که بالای ذلیچه تردی بیک که آن زمان حاکم اتاوه بود بشنید
بیرم بیک را در بالای ذلیچهٔ خود راه نداده و منعم خان گفت که
خبر کشته شدن تردی بیک خان امروز از مضمون فرمان عالیشان
و کتابت بیرم خان بمن رسید برای همین گریه میکردیم و افغان
خضرخیل که چل روز پیش باشد که در مندراول بتو گفته انواع محبتها

کردند و بایزید بطریق کنایه عرض کرد که حالا بهندی توان رفتن
گفتند که نمی رویم تو برو بکابل با محمد قلیخان توجهی بمردم کابل
تکلیف نکنند و من بدرفته نشده پیکان را از کوتل پیناره وبیلاب
بگذرانم و برگشته در تمان نیک نهار و مندراول کلوخی توجیه
کرده از رعایا تحصیل کنم و بعد از آن بکابل ایم بایزید عرض کرد
که دران مرتبه هشتاد روز بجهت اورق در کابل مانده بودم
انواع کلفتها بمن رسیده من بی شما بکابل نمیروم و خان مذکور
فرمودند که تو که میروی رعایا کابل خرم میکنند که من
برمی گردم محمد قلی خان چیزی نمیدهند بایزید التماس کرد
که بس بابا دوست بخشی را بمن همراه کنید خان التماس
مشار الیه را قبول کرده و صباح کوچ کرده در هندال پور
نزدیک اردوی پیکان فرود آمدند و آن شب بابا دوست
و بایزید هم در خدمت بود و صباح مع پیکان کوچ کرده متوجه
منزل باریکاب شدند و بایزید را فرمودند که تا آن منزل
همراه بیا که بمحمد قلی خان کتابت و بمردم کابل پروانها نویسم

متوجه الخذ و د شد و موضع شهرسی که از دیهای النکار بود و در
جلکه چلمتی واقع شده که آن جلکه هم به النکار تعلق دارد و پیش از
رفتن هند حضرت جهانگیر سلطان محمد قرا اول مقرر داشته
بودند و مشار الیه در درختهای باغ لالاری راست کرده بود
و آن باغ بقدر نرکس و بنفشه هم داشت بایزید آنجا فرود آمده
بتحصیل مشغول شد و روز دیگر قاضیان النکار بدیدن مشار الیه
آمدند باره شراب و چند مرغ پروار و انار و نقل شراب
آوردند در تمام مندراول و نیک نهار قاعده اینست
که هرگاه قاضیان بدیدن حکام یا تحصیلدار می آیند شراب
و نقل می آرند و اگر در دیهی دعوای شرعی پیدا کردند قاضی
را آنجا می طلبند و بدار القضا رفتن رسم نمی باشد و اگر کسی
می میرد غسل داده در تابوت گذاشته و تابوت او را در راه
قبر در زمین میگذارند یا شراب یا سرسور که بوزه ایست
میخورند و در گرد مرده رقص میکنند و بعد از آن بخاک
میسپارند و بعد از چهل روز که تحصیل با تمام رسیده بود

و اسپان هم خوید خورده فربه شده بود خط منعم خان به بایزید
رسید که اگر از تحصیل هم چیزی باقی مانده باشد زود پیاده متوجه
هند شدیم روز دیگر مشار الیه متوجه ملازمت خان شد و خان
مذکور در بیرون قلعه جوشائی در کنار آب پیشخانه بر پا کرده
بودند ایشان را ملازمت کرد اتکه خان و مقیم و بالتو د بابا دوست
بخشی و خوجه عنبر ناظر در ملازمت بودند و قاصد بهسود
از هند آمده فرامین و خطها آورده بود همه در وقت خواندن
زفتی میکردند به بایزید فرمودند که بقلعه رفته فرزندان
خود را دیده مشار الیه گفت نی فرمودند که بخانه رفته ترکش
خود را واکرده و فرزندان خود را دیده نماز دیگر پیش من بیا که
بتو کار دارم چون نماز دیگر بایزید آمد همین جاعتی که در بالا
گذشت در ملازمت بودند نماز شام را گذارده ایشان را
رخصت کرد و ایشان بهندال پور که ارادوی همه پیکان تا آن
روز آنجا بود رفتند و خان بخرگاه در آمده بعضی از ملازمان
که با ایشان کنکش می رسید طلبیده گفت که در وقت دولت اگر

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

کوتل را سابقا کوتل کون کاو میگفتند و یک وقتی این نام در
مجلس حضرت جنت آشیانی گذشته ایشان فرمودند که این
نام نغز نیست کوتل تنک کاو بگویید از ان جهت کوتل تنک کاو میگویند
بایزید با جمعی برگشته نماز شام بآن اسباب رسیده بار کرده
بمنزل دبری و از منزل دبری بمنزل اول فرود آمدند خط منعم خان
به بایزید رسید که مدتی است که تو در کابل مانده و خبر فتنهارو
بلخ بما نرسیده اورق زا بملاحظه که تحشی بیکی منعم خان بود بسیار
توجه بیده پیشتر بیاو بایزید از منزل اول روان شد
و از افغانان خضر خیل یکی به بایزید گفت که تردی بیک خان
را نواب بیرم خان در هند کشت و چون همون روز بایزید
در قلعه جوشائی بملازمت منعم خان رسید و هنوز خان مذکور
آن قلعه را راست کرده جلالا باد نام نکرده بودند از بایزید
خبرهای بلخ و فتنهارو و هزارجات و آشنائی محمد قلی خان
پرسیدند و دم کابل رسیدند و بعد از ان تحصیل تمان الکا رو قبیله هزار
پیشه که در نواح مهتر لام سغبه بود فرمودند و مشارالیه

فرستاد که بسائی را گرفته بیا که متوجه هند میشویم بسائی را گرفته
درکاروان سرای مترددست که در جلگه سیاه سنگ واقع
شده فرود آمد دران چند روز برفهای زور باریده بود و هوا در
کمال برودت درین اثنا خط منعم خان رسید که بیکه بیگم و سلیمه
سلطان بیگم را نیز همراه بیارید که اگر آنجا بمانند بدرقه
علیحده باید فرستاد و یکهفته دیگر درکاروان سرای مقام
کرده و بابا دوست بخشی هم همراه بود بعد از ان بیگمان از قلعه
برآمده ملحق شدند کوچ کرده بموضع تنجاک رفت روزی که
از موضع تنجاک کوچ کرده متوجه بارکاب شدند و آن روز
بایزید چنداول بود بیکه بیگم و سلیمه سلطان بیگم که عقب مانده
بودند تشریف آوردند و رکاب که از همه خورد بیها بود بطریق
الش ببایزید و چنداولان عنایت فرمودند و چون
بتنکی کاو رسیدند میرزا امیرک که اتکه سلیمه سلطان بیگم بود از کابل
آمده تقریر کرد که اسباب بیگمان هنوز در کاروان سرای
افتاده چون راهها مخاطره بود از کوتل تنک کاو که این

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

شفقت و خدمتکاری می نمودند و این نوع بی ادبیها بجهت دولتخواهی
حضرت از مردم میگذراندند از مقیم خان هم درین مرتبه این بی
ادبی را گذرانده و بحضرت عرضه داشت کرده التماس گناهان
ما را نمود و قاسم علیخان سپرده رخصت کردند و از قلعه
چنار برآمده بر سر افغانان به پتنه متوجه شدند و مقیم خان
مذکور را با ز آشنائی مصاحبانه کرده تا بدن بنارس که آن
طرف آب گنگ است و علیقلی شیبانی بجهت استحکام جنگ
افغان قلعه او را مرمت کرده زمانیه نام کرده است بانجا رسیده
بودند که فرمان طلب که گناهان او را بخشیده بودند رسید
نواب منعم خان اسپ و سر پا بمشار الیه داده رخصت
نمودند و چون بیگمان و بسائی خوانین و امرا همه اسباب سفر
تیار کرده منتظر همین جنگ همیون بودند همه از آمدن سر همیون
خوشحال گشته بعد بیکه بیگم و سلیمه سلطان بیگم که بجهت بعضی ضروریات
آمده همه متوجه هند شدند و تا مهتنا در روز دیگر بسائی منعم خان
در قلعه کابل بود بعد از آن منعم خان به بایزید نوشت و جمعی را

محمد قلیخان را راضی کرده ایم که کابل را قبول کرده و تو
حویلی ایشان را خالی نمی سازی و این عتاب و خطاب را ماه
جوجک خلیفه در میان ترجمان بود بایزید عرضه داشت کرد
که منعم خان همچو کسی نیست که من بی رخصت بسائی ایشان را
از حویلی توانم برآورد دیگر تقصیری ندارم و شش ماه بر گرد سر
شما گشته ام و هر کس هم که در قلعه بود و حالا این نتیجه داد که
بسخن دروغ غلامان قاسم برلاس در صدد اعراض میشوید بنده
را چاره نیست اما از بادشاهان انصاف لایق است و چون
بیگناهی بایزید ظاهر شد همان زمان عنایتها فرموده گفتند
که چون بملازمت حضرت برسیم خدمات های ترا بعرض حضرت
خواهیم رساند و نتیجه خواهد داد در تاریخ سنه ۹۷۸ مقیم بیگ
را از قاسم علی خان حضرت بجهتی که در قلعه صورت منعم خان
را در مجلس حضرت لفظ بی ادبانه گفته بوده برای خاطر منعم
خان او را بچنار فرستاده بودند که خان مذکور تنبیه نماید
چون همه وقت منعم خان با امرای چغتی بخصوص بغلامان حضرت

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ایشان همه به بایزید اسپ و سپر با وعده فرمودند و صباح محمد قلی
خان برلاس به بایزید گله کردند که با هم خبر بایست کرد
نغاره فرمود بایزید گفت که در خط خان بود که من بشما خبر کنم
تقصیر را معذور دارید و قبل ازین هم روزی که منعم خان از
کابل برآمده متوجه نیکنهار شده در موضع تنجاک فرود آمده
بود به بایزید فرموده بود که بعضی اسباب ضروری را
بار کرده فرستی و کلیدهای دروازه که در پیش تست
بمحمد قلی خان بسپاری در اسباب بار کردن بود که دو
غلام قاسم برلاس آمدند که این حویلی برج تعلق به بیگم کوچ
قاسم برلاس کوچ محمد قلی برلاس است دارد خالی کنید که
بیگم مذکور میخواهد که از دیه افغانان بشهر بحویلی خود در آید بایزید
گفت شب بعد از وداع محمد قلی خان که بیرون آمد در ماده حویلی
بمن گفته بود من بمنعم خان رفته گفتم ایشان فرمودند که حویلی
سلطان قلی دلال را به پنجهزار شهرخی خریده ام و بنوی ولد
خود داده ایم و او حالا همراه من میرود و محمد قلی خان در آن

حویلی بنشیند و چون من اذن میکنم نمازبگذارند که حلیت
دارد و چون کلوخی را گرفته بپائی را طلبم در آن صورت حویلی
شما خالی شده متعرف خواهید شد و چون غلامان به بایزید تکرار
مبالغه کردند کلیدهای دروازه را گرفته متوجه بالای حصار شد
که در دیوانخانه مریم مکانی محمد قلیخان و خواجه جلال الدین محمود
و باقی امرای کومک که همه حاضر بودند بسپارد کلیدها را خان
مذکور نگرفت و فرمود که ما در دیه افغانان باشیم و تو در شهر
کلید پیش تو لایق است و بایزید در جواب گفت که تا غایت
بحکم نواب منعم خان کلیدها در پیش من بود و چون میان نواب
منعم خان و شما جدائی نیست حالا بحکم شما نگاه دارم کابل را نگاه
می باید داشت و الا کلیدها را نگاه داشتن سهل است هر که میخواهد نگاه
دارد از تقریر غلامان قاسم برلاس که بجهت حویلی آمده بودند
پیش از آن از بایزید بنواب مریم مکانی سخنان گفته فرستاده
بودند و نواب مذکور بایزید را بدر محل طلبیده در سدد
عتاب و خطاب شدند و فرمودند که ما بصدمت داری

که اگر مسلمان میشوی از سر خون تو میگذریم و آن کافر حرام
زاده باسلام در نیامد آخر الامر بندگان حضرت شمشیر
بر وی زدند و از آن تاریخ بندگان حضرت را جلال الدین محمد
اکبر بادشاه غازی می نویسند و این فتح در اول نهصد و شصت
و چهار بود و سر آن حرامزاده را بکابل فرستادند و در مقام قور
سای بمنعم خان که به نیک نهار رفت رسید و سر را به بایزید
بیات که منعم خان بجهت بسبی در کابل مانده بود فرستاد و خط
نوشت که هر گاه که سر برسد برده در دروازه آهنی بیاویزی
و فرمائی که نقاره شادیانه بزنند و سه چهار گری از شب گذشته که
سر با بایزید رسید بموجب حکم منعم خان عمل نمود و از راه باز
قلعه به بالا حصار آمده سوچی فتح هیمو به بیگمان رسانید و اتکه
خان و میر قالی و ملا مقصود بنگالی و خواجه عنبر ناظر و اکثر خواجه سرای
آنها جمع شدند و گفتند که بیگمان میفرمایند که از کجا دانیم که این
سر هیموست و فتح راست است بایزید خط منعم خان را فرستاد
که بیگمان خط خان مذکور را می شناختند چون اطمینان خاطر

یافته بپابوس سرافراز شدند و چون نواب بیرم خان را به
تردی بیگ خان نزاعی قدیمی بود شکست هیمو را منشا ساخته
مشار الیه را بخانه خود طلبید و خود ببهانه طهارت خیبت
و بجمعی که قرار یافته بود فرمود که تردی بیگ خان را در
در بالای کلیمها کشتند و بعد از آن بر سر هیمو سوار شدند در
پت به آن کافر رسیدند چون دولت صاحب قران اعظم
بحضرت جنت آشیانی قرار یافته بود و از ایشان بحضرت
جلال الدین محمد اکبر بادشاه منتقل شد و حق سبحانه و تعالی
بدین سبب عهد مسلمانی آن کافر را در دل او محو گردانید و
چون بجنگ حضرت متوجه شد سلاطین و خوانین پیشتر از آن
که بندگان حضرت برسند او را بشپه تیر گرفتند وتیری از غیب در میان
صندوق فیل بچشم آن کافر رسید و همان زمان او را
دستگیر کرده و این خبر را به بندگان حضرت شاه قلی محرم
که در آن زمان ملازم نواب بیرم خان بود رسانیدند و متعاقب
آن کافر را بپای فیل حضرت رسانیدند و بندگان حضرت

برلاس و جماعهٔ کومک کابل را قبول نموده باشند و بجهت خبر جنگ
هیمون که هنوز در هندستان نشده بود دیکان و سپاهی امرا تمام
یراق آمدن هند مهیا ساخته بودند اما معطل این بودند که خبر دیگر
از هند بیاید چون عدلی که قایم مقام اسکندر بود بلک اورا هم دغدغه
سلطنت هند شده بود در نواحی پاک که حضرت جلال الدین محمد
اکبر بادشاه شهری طرح انداخته اورا الهاباس نام کرده اند که
در هند به آب و هوا قرینه ندارد عدلی مذکور از دار الفنا
البقا رفت و هندوی هیمو نام وزیر او بود و فیل و لشکر بسیار
که از عدلی مانده بود گرفته متوجه دهلی شد و بخدا عهد کرد که اگر
مغل را از بر کنم مسلمان شوم چون بدهلی رسید تردی بیک خان
ترکستانی و به امرای که به او کمک بودند جنگ کرد و تردی
بیک خان شکست خورده متوجه رکاب ظفر قرین شد چون
بندکان حضرت دفع و رفع سکندر زنی عاقبت که در قلعهٔ مانکوت
بود نموده با لشکر نصرت مآثر متوجه حضرت دهلی شدند
تردی بیک خان و علیقلی که در سرکار سنبل بود هم امرا شکست

و منعم خان بکسان خود حکم کرد که اورا از اسپ فرود آورده
و از یک دوکان میوه فروشی اورا از حلق کشید و بعد از چند
روز مردم کومک آمدند در اندک زمانی بجهت بی سامانی در تنگی
در آمدند منعم خان گفت که غله بیرون را مخالفان تمام کرده اند آن
قدر تحمل کنید که غلهٔ سال نو بقلعه در آریم بعد از ان شمارا رخصت
کنیم ایشان گفتند که تا آن زمان که جاگیر نداشته باشیم چه
نوع اوقات خواهیم گذرانید منعم خان در جواب گفت ناموس
چغتیه تمام بر من نیست شما هم امرای حضرت اید و حالا در
هندستان جاگیرهای منعقد دارند زر هم بهند همراه آورده اید
اگر چند روز تحمل کنید تا من سامان قلعه کنم بعد از ان روید
لایق می نماید این شق را قبول نکردند این شق آخر لا مرقرار یافت
که کابل را محمد قلی خان و جماعهٔ کومک و غزنی را خواجه جلال الدین
محمود متصرف شوند منعم خان بلغمان و نیک نهار رفته زر کلوخی
بگیرد و از انجا متوجه هند شود و توجیه حال اول را مردم لغمان
و نیک نهار کلوخی گویند منعم خان بر آمده متوجه لغمان شد و محمد قلیخان

برلاس

بخشی و میرزا قلی جولی بود و ما بین دروازهٔ ارک و اشترکردن
مرچل فریدون بود و در برج اشترکردن و میر قطب الدین
محمد و میر شاه محمد برادر شمس الدین محمد اتکه و خواجه مراد بیک غزدنی
دیوان کابل بودند و از اشترکردن تا برج لغلغو ملازمان
و خواجه سرایان نواب گلچهره بیگم و گلبدن بیگم و مریم مکانی
و نواب بیکه بیگم و ماه چوچک بیگم و از برج لغلغو تا برج حریف
بیک قل محمد آغا الغ منعم خان و بعضی از ملازمان ایشان داشتند
و برج حریف بیک را میر محمد تابوت و تردی محمد میدانی ملازمان
خان مذکور داشتند و از انجا تا بدروازهٔ آهنی تعلق بمنعم
خان داشت و هر جا ملازمان خود را تعین کرده بودند و هر شب
جماعهٔ را از ملازمان خود چوکی کرده بودند که نقاره و دف
و دایره در مرچلها گشته مردم را در مرچل بیدار میکرداشتند که خواب
کنند بایزید هر شب طرح بود که بر جمیع مرچلها پنج مرتبه محمد سلطان آنجماعه
را میدیده و بکرد شبهای جمعه هم نوبت خاصه مشار الیه بود
و خدمت توپخانه قلعه نیز باو تعلق داشت و قسمت انبار غله

هم بمشار الیه تعلق داشت و پیادهٔ چند بهم رسانده بود که از
بیرون قلعه اسباب معیشت می آورد و بمردم بی بضاعت
قسمت میکرد و چار چراغها نیز ترتیب داده از هر برجی آویخته
بود که اگر پیادهٔ در ته مرچل و برج پاید نمایان باشد چند روز
در قلعه بقدر عسرت جهت ذخیره شده بود هر بار لشکر دشمن
زور می آوردند مردم قلعه با آنکه اندکی بودند بر ایشان فایق
می آمدند بحساب روز چهار ماه و بحساب ماه شش ماه از ابتدا
تا انتهای قلعه بندانی بود چون دانسته بودند که بهیچ وجه قلعه را
نمی توانند گرفت و چند روز دیگر که کوتلها را برف میگیرد کار بر ایشان
مشکل میشود بالضرورت روز شنبه میرزا سلیمان میرزا ابراهیم
مع لشکر بدخشان کوچ کرده بدیه معموره که پای منار باشد
فرود آمدند و نیم روز همان روز منعم خان دروازهٔ آهنی را وا کرد
بباغ دیه افغانان خود میرفت که در راه خواجه میرکی دیوان نواب
مریم مکانی که بیرون قلعه مانده بود و بمیرزا سلیمان همراه شده
بعضی دولتخواهی ها کرده بود در پیش جام بادشاهی در خود

هزاره جات رفته مردم و اسباب را در جای محکم گذاشته
مردم هزاره را همراه گرفته شبخون بر لشکر مرزایان بیارند
جون جاسوسان مرزا سلیمان پیشتر از میر محمد خان که بقلعه
آمده بود خبر رسانده اند که مرزا خضر خان با کاروان و زر
و جمعیت بسیاری در خورد کابل فرو آمده و از آنجا کوچ کرده
متوجه للندر شده اند مرزا سلیمان با مردم بسیار کوچ کرده
در للندر بر سر مرزا خضر خان رسیده اند مرزا خضر خان
تاب نیاورده فرار نمود مرزا سلیمان اسباب و زر مردم مرزا
خضر خان را گرفته مردم را سر دادند و تا یکماه دیگر نزور آن
زر قلعه را تنک قبل نمودند جون روز جمعه قرار داد رسید در
مسجد خطبه بنام نامی بندگان حضرت خواندند در همان وقت
امام مرزا سلیمان در عقب دروازهٔ یارک آمد منعم خان به بایزید
قرار داده بود که تا زمانی که از نماز فارغ نشویم دروازه
را وا نکنی بعد از فراغ نماز جمعه بدروازهٔ یارک رسیدند امام
و جندی دیگر که بجهة خطبه آمده بودند در عقب دروازه بودند

منعم خان مذکور ایستاده دروازه را واکرد و آنجماعه را در قلعه
در آوردند و خود تا مدرسه مذکور رفته نماز دیگر بود که خطبه
بنام مرزا سلیمان خواندند صباح روز شنبه مرزایان مع جمیع
لشکر کوچ کرده متوجه بدخشان شدند و مردم قلعه بعنایت
الهی و بدولت حضرت از عسرت خلاص شدند و جمعه دیگر باز
بنام نامی حضرت در رنگ جمعهای سابق خطبه خواندند بعد
از ده دوازده روز خوانین کومک که از هندستان فرستاده
بودند بکابل رسیدند دروازهٔ آهنی مرچل منعم خان بود و بر
بالای دوکان مسکران مرچل تولک قوچی بود و برج سپر جای
مرچل مقیم بیک ولد قره پیر محمد عرب بود و ما بین جاه و دروازهٔ
دهلی مرچل خواجه محب علی بود و دروازهٔ دهلی مرچل بابوس بیک
و دو برج میانه دروازهٔ دهلی و دروازهٔ یارک یکی از شیخ
بهلول جولی و دیگری مرچل قاضی حامد بود و دروازهٔ یارک
مرچل محمد قاسم و محمد حسین خواهرزادهای بهلوان دوست
میر بر بود و ما بین دروازهٔ یارک زارک مرچل بابا دوست

یک شبی راکه با قرار داده بودند همان شب میرزا زینه پایه
راگرفته همراه میرزین العابدین وجمعی بپای مرچل آمدند وقرار
داد این بود که نه کس راکه بالاکشند دهم میرزا باشد واین
قضیه را بابادوست بمنعم خان قرار داده بودند منعم خان
وتولک قوچی مقیم قره پیرمحمد عرب وشیخ بهلول چولی ومیرزا قلی
وقاضی حامد وبابوس که مرچلهای ایشان نزدیک بود وجمعی دیگر
در بالای دروازهٔ پارک پنهان شده مشاهده میمودند اول
یک بکاول خود را مع ترکش وشمشیر وسپر میرزا بالا فرستادند
جون اورا بالا برآوردند منعم خان گفت بگیرید ومیرزا را به تفنگ
وتیر گرفتند میرزا بابادوست را دشنام کرده زینه پا
را نتوانستند برد گذاشته گریختند بعد از دو روز دیگر میرزا
سلیمان بمنعم خان خطی نوشتند که بابوس را فرستید که بعضی
سخنان دارم بشما رفته بگوید منعم خان گفته فرستادند که شما
میرشاه را فرستید که در قلعه باشند تا بابوس پیش شما رفته باید
روز دیگر میرشاه را فرستادند ومنعم خان بابوس را پیش میرزا سلیمان

فرستاد میرشاه را در دروازهٔ پارک مهمانی کردند وشپهای
گوسپفند دانشمندی وخربوزها وانگورهای کشمشی در مجلس درآوردند
که مشارالیه قسم یاد کرد که در بدخشان که گوسفند دانشمندی آنجاست
ازین نوع ندیده ام ومیوهای که اینجا خوردیم درین چند وقت
که در پر دیدیم نخورده ایم نماز دیگر میرزا سلیمان بابوس را اسپ
وسرپا داده رخصت کردند جون بابوس آمد ومیرشاه را اسپ
وسرپا داده رخصت کردند بهرحال قرار یافت که خطبه بنام میرزا
سلیمان تا نخوانند کوچ نمیکنند ودر آخر قلعه بندانی بود که میرمحمد
خان انکه برادر شمس الدین انکه بندگان حضرت ومیرزا خضر خان
هزاره که از کومک جدا شده پیش آمده بودند ودر خورد کابل
میرزا خضر خان وملا پیکسی وجمعی دیگر فرود آمده بودند میرمحمد
خان ایلغار کرده خود را بدرون قلعه رسانده بود که هرچه منعم خان
قرار دهند میرزا خضر خان عمل نماید منعم خان قرار داد
که جون مردم بسیار همراه میرزا خضر خان بوده ومردم میرزایان
تنگ قبل نموده اند چه طور خواهند آمد مناسب آنست که کابل مردم

بخود قرار دهند نوشته فرستند چون رخصت یافت بعد
از دو سه روز نوشته فرستاد که مرزا سلیمان میگوید که بزرگان
در همسایگی من اند من برخواسته بر سر کابل آمده ام تا مهمی
بسازم و برگردم چون میشود اگر ایشان از برای گفتن و شنیدن
بنام من خطبه بخوانند تا من کوچ کرده به بدخشان روم چون
نوشته آمد منعم خان امرای بادشاه و بعضی از ملازمان اعتمادی
خود را طلبیده کنکاش طلبیدند که چه میگوئید این جماعه صلاح دیدند
که سهل است یک روز خطبه بنام ایشان بخوانند مشار الیه
کوچ کرده برود باز بنام حضرت بخوانیم بجهت عسرت مردم
قلعه همه صلاح دیدند و قرار یافت که روز جمعه امام مرزا سلیمان
آمده در مدرسهٔ ملا عبد الخالق که در میان قلعه است خطبه بخوانند
تا پیش دروازه یارک وارک مرحل با دوست بخشی بود مشار الیه
قبل ازین بجهت بازی دادن بمرزا ابراهیم کس فرستاده
بود که اگر شما بیائید من شما را از مرحل خود بالا می کشم که سپاهی
و رعیت قلعه به تنگ آمده اند و اکثری درین امر بمن متفق

شفوق بدخل تمام داشت عمل می نمود بعد از چند روز قاضی نظام
را مرزا سلیمان با یلچی گری بقلعه فرستادند و بعضی ارادهای
خام دور از کار نموده بود نواب منعم خان قبول نکرده مشار الیه
را به بایزید سپردند که هر روز در مجلس آرد و شب در منزل او
باشد تا قریب بچل روز بقاضی این نوع آشنائی نمودند و از
آش و میوها و شیره و شربت که در مجلس می آوردند غرض
این بود که بقاضی نظام می نمودند که در قلعه بدولت حضرت
تنگی نیست و همه چیز داریم و امروز یا فردا کومک از هندستان
می رسد آنها از بیرون و سپاهیان قلعه از درون یکبارگی ملحق
شوند مرزایان را چه حال میشود و از کوتل هند و کوه چه نوع به
بدخشان خواهند گذشت قاضی نظام جمیع مهمات قلعه را دانسته
گفت که اگر من بیرون میرفتم همه را بمرزایان معلوم میکردم
که قبل کردن ما حصلی ندارد بنا برین مشار الیه را اسب و سرپا
داده سوگند و دلاسائی که می باشد یاد کردند و خاطر از مشار الیه
جمع کرده رخصت دادند که آنجه مرزا سلیمان و مرزا ابراهیم

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

براسپ محمد قلی شغالی که بهلوی مرزا ابراهیم ایستاده بود رسید
اسپ همان زمان سقط شد و مرزا خود را اون طرف کشیدند
تاش بیک درین اثنا محمد قلی شغالی روبرو شده یک تیر
زد اما از سواران مرزا جماعه آمده به پیادها تاختند و پیر محمد
علمدار منعم خان بطوفان عسس قند وز روبرو شده جلوگیر کرد
دیگر پیادها قلعه به او کمک شده سر طوفان مذکور را بریده
بقلعه آوردند آن روز تا نماز دیگر شک جنگ از جانبین بنوعی
پیوسته بود که گاهی ایشان مردم را نزدیک به ته قلعه میبردند
و گاهی اینها از بلند یها یخدانهای که روبروی دروازه بود میکریزانیدند
و تاش بیک و دوست محمد و چندی دیگر از ملازمان نواب
منعم خان تردد های مردانه کردند و این جماعه که از شهر بیرون
رفته بودند چون از دروازه در آمدند خوجکی محمد حسین میر بر زخم
یزید را نمک ریخته بست و چون رمضان بود و مشار الیه تردد
بسیار کرده بود دران چهار ماه قلعه بندانی همان شب بخانه
رفت علی الصباح باز بملازمت خان مذکور آمده چون در جمیع

و این مرتبه فرصت جنگ تیر و شمشیر و سپر نشد کلوخ از دیوارها
کنده بر یکدیگر میزدند و باز از جانب اردوی مرزا پیادهٔ
بسیار کومک رسیده با ینها همراه شد و باین جماعت
پیادهای چند دیگر از قلعه بر آمدند باز پیادهای مرزا ابراهیم را
بعنایت الهی برداشته از مرچل گذرانده یزید جماعه را گذاشت
که این مرتبه مرچل را خوب هموار کردند چون خبر بمرزا ابراهیم
مذکور رسیده با لشکر خود ایلغار شده نزدیک مرچل رسید
از ترس زنبورک و تفنگ قلعه پیش نتوانست آمد یزید پیادهای
قلعه چون مرچل ایشان را ویران کرده بودند و کاری نمانده
بود خود را کشیده آمدند مردم قلعه چون مرزا ابراهیم را
دیدند چندی از سپاهیان نیز دسته کرده از قلعه بر آمدند
تاش بیک مغل و دوست محمد بابا دوست و شاه چیین
دیه افغانی و نخستر علی کولابی که نوکر قنبر علی بیک
بود و در پیش بسائی قنبر علی مذکور خدمت میکرد و شهاب
خواجه پسر او و چند دیگر جدلهای مردانه کردند و یک زنبورک

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

نیست چندی اتفاق کردند مشار الیه کمان و تیر و سپر از
یتیم گرفته و ازین جماعه طالبی و کرم بکذری و قره مندی
و فخر علی و سلطان قلی قرابلی و سه چهار دیگر از سپاهیان
ترتیب بده دوازده کس دویدند و نظاره گران برج و باره قلعه
صورت انداختند و چهار دیواری رسیده غنیم را برد
بمرچل مرزا ابراهیم رساندند و مرچل را ویران کردند و در اثنا
این تیری در شکم بایزید رسید چون کره زر در بغل داشت
تیر بکره زر رسید علتوس خورده پیکان تیر در شکم مشار الیه
در آمد و خواجه کلان ملازم منعم خان که در بالای برج در خدمت
خان مذکور ایستاده بود دید که بایزید نشسته بسپر تکیه
کرده بجان گفت که بایزید زخم خورد و خان مذکور یا بادو
بخشی را فرستاده به بایزید احتراز کردند که مانع نموده
که تو از دروازه بیرون نروی و مرزا ابراهیم با جمیع لشکر
جیبه پوشیده متوجه مرچل شد باز چون پیادهای مرزا ابرا
زور آوردند پیادهای قلعه را چار دیواری حلالخوران درآ

که از کول کاه میگرفتند دویدند و مقیم قره پیر محمد که در هند بخطاب
شجاعت خانی سرافراز شده بود بیرون دروازه ارک
که بسته بود در کول نشانه مانده تفنگ می انداخت چند پیاده
تیر و کمان دار که همراه کاه کشان رفته بودند بآن جماعه مقابل
شدند شهاب خواجه سرای ماه جوچک بیگم داخل پیادهای
قلعه بود خیلی جدل و مردانگی ازان خواجه سرا ظاهر شد که
منعم خان جنگ همه را میدیدند چون جنگ از جانبین بتراز و پیوست
در دم مرزا ابراهیم زور آورده پیادهای قلعه را در ته برج که
مرچل قاضی حامد بود دران پائین چند خانه خاکروب که جیرها
ابرده بودند و چهار دیوارها مانده بود بآنجا آوردند بایزید
و طالبی و سلطانقلی و کرم بکذری و جمعی از ملازمان منعم خان
در دروازه ارک ایستاده بودند بایزید را با آنکه حکم نبود که از
قلعه بیرون رود و کلیدهای دروازه پیش او بود چون دید که
غنیم پیادهای قلعه را بته برج خانه حلالخوران درآورده
زبون کرده اند باین جماعه که ایستاده بودند گفت که محل تغافل

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

[ف]رمودند که چه غوغا و صورت بود کیفیت را بعرض رسانیدند عنایت
[ب]سیار ظاهر ساختند و وعده های بی نهایت فرمودند آن
شب باز مقدم بیک آن مرچل را راست کرد بعد از چند روز دیگر
یک شبی تاش بیک مغل و دوست محمد بابا دوست را قریب بسی
[ک]س همراه کرده بپسر آن مرچل فرستادند از دروازه یارک
برآمده براه بازار گوسفند از ته پل آب چکان گذشته
[م]ردم مقدم بیک در مرچل خبردار شدند تاش بیک و دوست
محمد و جماعه دران شب جنگهای مردانه نموده باز بقلعه برگشتند
بعد از چند روز دیگر منعم خان به برج مرچل قاضی حامد که مابین
[د]روازه دهلی و یارک واقع شده آمده بودند در بالای برج
[ن]شسته تماشای اردوی مرزا ابراهیم و مرچل مشار الیه میکردند
[با]یزید دروازه یارک را واکرده جماعه از پیادها بجهت کاه رفتن
برآمده بودند محمد قاسم و محمد حسین خواهرزادهای پهلوان
دوست میر که دروازه یارک مرچل ایشان بود در دروازه
[مذ]کور ایستاده بودند از مرچل مرزا ابراهیم جماعه برآمده بر

آخوند مذکور بود و آن حویلی در ته ارک کابل است و مرچل میر محمد
تابوت اخته بیکی نواب منعم خان و تردی محمد میدانی و سید
محمد دلال با توجلابان بود آمده چندی از ملازمان خود را فیروز
آورد که روبروی مرچل مقدم بیک بود با آن مرچل دویدند و
چندکسی که دران مرچل مقدم بیک بود با ... در خواب بودند سرا
کرکشیدند و تبر و شمشیر و سپر بکتیه نمد گرفتند و زینه پایه که مقدم
بیک بجهت گرفتن قلعه آورده بود مع اسباب که از ملازمان
او گرفته بودند بایزید همه را بالا کشیده و بیچکان و مردم
قلعه از پنجرها از بالای ارک تماشا میکردند مقدم بیک خبر یافته که
سوار تاخته آمده دید که از مرچل آثاری نمانده خود را از اسب
انداخته در عقب کلوخها پنهان ساخت تا قبه و دستار او می
نمود برهان توپچی پسر مهتر سنبل میر هزار مع سی نفر توپچی که در
برابر مرچل مقدم بیک بایزید تعین نموده بود به تفنگ گرفتند
خدای تعالی نگاه داشت والا توپچیان تقصیر نکردند بایزید
بملازمت منعم خان در مرچل خواجه محب علی مذکور رفته کورنش نمود

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

محمود که سابقا دیوان خواجه کلان بیک بوده و دران ولا نوکری
بود فرود آمدند و میرزا ابراهیم در جلگه سیاه سنگ متصل
پل مستان فرود آمد و مقدم بیک در بالای خانه میر رنگریز که
سرکوب قلعه بود مرچل ساخت شاه طاهر درینجا پس در کاروان
سرای تردی کاو مرچل ساخت مردم قلعه از دروازه یارک بجانب
پل برآمده گاه در دیه می آوردند و بر سر گاه هر روز جنگ
پیاده می‌شد و هر روز بدولت حضرت فتح و فیروزی از
جانب مردم قلعه بود و بعد از چند روز میرزا ابراهیم خواست که دیگر مردم
قلعه بجهت آنکه بیرون نه آیند در بالای بخدا انها که روبروی دروازه
یارک بود مرچل ساخت و مردم بسیار گذاشت یک روز نیم
روزی بود که منعم خان بمرچل خواجه محب علی بخشی که برادر خواجه
مینا بخشی حضرت جلال الدین محمد اکبر بادشاه بود که متصل بدروازه
دهلی بود در رفته بود جاسوسان بایزید از بیرون خبر آوردند
مقدم کوکه در باغ شهرآرا بطالب علمان صحبت دارد به بالاخانه
بیک به مولانا عبدالخالق اخوند میرزا کامران که متصل بخانه

شده ایستاده بود شاه حسین ده افغانی او را شناخت
که از مخالفانست سر او را از گردن گرفته و دو سه دیگر از اطراف
و جوانب او چسپیده از اسب فرود آورده بدروازه
دهلی که منعم خان در ان دروازه بود آوردند مشار الیه را از ولایت
کرده سپردند چون این جوانان زخمها داشتند و مردانه
رفته بودند دیگر منعم خان را محل احتراز نماند که چرا بی
رخصت رفته بودید همه را اسپ داده نوازشها نموده وعدها
فرمودند بعد ازان منعم خان کلیدهای دروازهای قلعه را به
بایزید سپرده فرمودند که از سوار و پیاده مرد و زن بی حکم
من بیرون نگذاری و کلیدهای دروازه تا آن روزی که محمد قلی
خان برلاس که بکومک آمده بود و کابل را از منعم خان قبول کرد
و خان مذکور برآمده بتمان و نیکنهار رفت و بایزید را بجهت مدت
بسانی در قلعه گذاشته بودند و بعد ازان کلیدهای دروازها را
بنواب محمد قلی خان سپرده هر دم را فرمودند که بر علیها خود
بروند روز دیگر میرزا سلیمان در دیه نوذر خانهای خود

زملا زمان خان نیز در جدل لعصر نکردند و هیچ کس نبود که از
تیغ وششش زخم شمشیر وگرز وکسپتن نداشته باشد و
محمد خواجه خضری یکی از مخالفان رو بر و شده هر دو یکدیگر
را در بالای اسپ بغل گرفتند نور محمد از اسب جدا شده اسپ
او بجانب غنیم رفت ومشار الیه غنیم خود را از بون ساخته
اسپ او را سوار شده بیاران خود ملحق شد جون غنیم از گشته
بچار دیوار یها کلکنه در آمدند وتاریک بود و مردم قلعه نیز
گشته در پای درخت نحاس ایستاده بودند چندی دیگر از مخالفان
از راه خوجه خضر بنجانس در آمدند واول بند انیشند که اینها مردم
قلعه اند جون حاضر شدند رو بگریز کردند چندی ازین مردم آنها
پیش انداخته تا قنبر ببر تردی کاو دنبال کردند آن مخالفان
هم رفته بمرزایان همراه شدند باز اینها آمده بیاران خود
ملحق شدند جون بی رخصت منعم خان آمده بودند مطالبه
رفتن قلعه میکردند تاریک شده بود میر کمال برادر میر شاه
در کلا جسم در محل جدا شدن ندانسته در میان مردم قلعه الخ

بود ایستاده اند وتولک قوچی وتاش بیک و دوست محمد بابا
دوست وسی نفر از ملازم نواب منعم خان دو کانهای پر نحاس
را پناه خود ساخته بلجی کردند جون نماز شام نزدیک شد
اونها دانسته که از قلعه کسی بدر نیامده پاره در پرای
تردی کاو در آمدند وپاره بجای خود ایستاده یا زده نفر از
سی نفر از ملازم منعم خان مع تولک قوچی وتاش بیک و دوست محمد
بابا دوست که جمیع جهارده نفر شدند خواجه کلان و بایزید
و بابا دوست خوجه مسافری وابدال بلخی و نور محمد خواجه حضری
وطالبی برادر خادم بلجابی وشاه حسین دیه افغانی واین صالح
وسلطان قلی قرا بولی ورستم علی بی بی ماه روی ملازم نواب
منعم خان عهد وشرط کردند وسوگند خوردند که تا به غنیم دست
نرسانند برنگردند بعنایت آلهی وبدولت حضرت بلجیه کرده
تاختند واز بالای قلعه صورن انداختند دو سه دفعه به
غنیم همراه شده چپقلشهای مردانه نمودند وکمال مردانگی و
سرداری را تولک قوچی بجا آورد وتاش بیک و دوست محمد

وخبر یافتند که ابو المعالی خیال مخالفت کرده در مجلس تتولک
قوچی امر شد که او را گرفته مقید ساختند و مشار الیه را بوکی
ذو القدر سپردند و بعد از آن بدولت و اقبال چون در پرگنه
کلانور بتخت سلطنت جلوس فرموده اول کسی را که نوازش فرمودند
منعم بیک بود که حضرت جنت آشیانی در کابل اتالیق ایشان
کرده بودند کابل را بطریق در دست مشار الیه عنایت فرمودند
بجامه داقو و قیل ممتاز فرموده بخطاب خانی و بمنن توغ و
نقاره سرافراز فرمودند و شاه هاشم برادر ابو المعالی که
حاکم غوربند بود منعم خان در کابل مقید ساخته به بایزید سپردند
و مشار الیه تا آخر قلعه بندانی مرزا سلیمان در بند بود و چون خبر
جانسوز حضرت جنت آشیانی در بدخشان بنواب مرزا سلیمان
رسید چون از مشار الیه مسن تری در سلسله صاحب قران
اکبر نبود مشار الیه را لطمع رسید که سکه و خطبه در هند و کابل
بنام من باشد با ولد خود مرزا ابراهیم قریب بده هزار کس از
سپاهی و ایماق و احشام که در بدخشان بودند در سنه ۹۶۳

نقاش شد و مرزا سلیمان از جانب خواجه عبد الصمد کابلی بکوه عقابین
آمده بخواجه خضر فرود آمدند پدر و پسر در نمازگاه خواجه خضر
نحی شدند و همراولان ایشان مثل مقدم کوکه و میرشاه و شاه طاهر
میر زین العابدین و محمد قلی شغالی و علیقلی چولاق وغیره در نخاس
در کاروان سرای تردی کا و آمده ایستاده بودند و مردم
قلعه در برج و باره تماشا میکردند که از دروازه آهنی بابوس
مقیم ولد پیر محمد عرب و تولک قوچی و بابا دوست بخشی و شیخ
بهلول جولی و تاش بیک مغل و دوست محمد ولد بابا دوست و از
ملازمان منعم خان قریب بسی کس برآمده متوجه نخاس شدند و از
پیادهای قلعه هم قریب به پنجاه شصت از دکان میر رنگرز که در
نخاس که متصل به بابا دشتی است بالا رفته پیادهای بدخشی که ...
نوه بودند جدل کرده پیادها را پیش انداخته بمزارهای که جانب
خواجه خضر است فرود آوردند و خانهای که در بابا دشتی بود بنا
خود ساخته با ایشان جدل میکردند و سواران قلعه بابوس و مقیم
و بابا دوست بخشی و شیخ بهلول در ته برج اشتر کردن که باز ...

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

کابل شده و فصل نوبه در امده بود و قلعه کابل کم ذخیره و سپاهی
بود تنگ قبل کردند و منعم خان که حضرت جنت آشیانی او را همراه
بنواب مرزا سلیمان رسید چون از مشار الیه حاکم کابل ساخته
بهند متوجه شده بودند در قلعه کابل بود و هنوز از همشیرها
و فرزندان و حرمهای حضرت جنت آشیانی و زنان امرا
هیچ یک بهند نرفته بودند و همه در تعزیت بودند و از دشمن
بیخبر و اول بخاطر رسید که بتعزیت پرسی آمده باشند آخر معلوم
شد که خیال دیگر داشته اند با انکه در قلعه کابل ذخیره و توپ [illegible]
نبود سپاهی از ملازم حضرت و خان مذکور قریب بصد بیجاده
پس بودند همان زمان برج و باره قلعه را مرچل قسمت کردند
سپاهی و رعیت را بمرچلها فرستادند و گرد قلعه
کاهها و چار دیوار که بود همه هموار ساخته چوب و اسباب
را بیرون قلعه در آوردند از زنان امرا و غیره هر کس که اسم
رسمی داشت از مرد و زن همه را بقلعه کابل در آورده استحکام
[illegible] نماز دیگر مرزا ابراهیم با جمعیت بسیار از جانب کلکته

تعین فرمودند چون همگی همت ایشان برین بود که خود را از دنیا کشیده
دون بگذرانند تعهد اشترط کرده بودند که ولایت هند که موروثی
ایشان بود که بجهت مخالفت برادران از دست رفته بود بدست
آرند و بعد ازان خود را از همه کناره کشیده سلطنت را بحضرت شاهزاده
عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا بسپارند و خود بدرویشان و علما
و فضلا صحبت دارند حق سبحانه و تعالی بجهت پاکیزگی طینت ایشان
نخواست که دیگر درین خاکدان تیره و چرخ بیوفا باشند
قبض روح مطهر ایشان نموده که در بهشت جلوه نمایند و این
مصیبت در آخر سنه ۹۶۳ واقع شد و پادشاهی و سلطنت بفرزند
ارجمند ایشان حضرت جلال الدین محمد اکبر مرزا قرار یافت
و ازان بیرم خان را اتالیق ایشان ساخته بر سر اسکندر خان
عاقبت که در قلعه مانکوت در آمده بود تعین فرموده بودند
و شاه ابوالمعالی را با جمعی کثیر دیگر بکمک مرزای مذکور گذاشته
بودند و درین اثنا این خبر جانسوز را با التونیک تواجی بیکی
مع کوکبه و اسباب پادشاهی بشاهزاده عالمیان رسانید

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ومیرم قلیچ و جان قلیچ برادران جانه سربانی ومحمد امین دیوانه
ولد خالق بردی ومحمد قاسم کوه بر ومحمد جان ترکمان وولی بیک
مع برادران ومحمد قلی شیخ کمان وحسین قلی افشار وسید محمد
پکنه وساقی شیخ کمان برادر مشار الیه وکلانتران ایماقات
واحشام هیچ یک نبود که در جنگ سهرند کمال تردد و مردانگیها
بجا نیاورده بخصوص خضر خوجه سلطان ونواب بیرم خان
وتردی بیک اتاو علیقلی شیبانی واسکندر بیک ماه بیک
بیشتر کمال سعی که در سپاهیگری بود بجا آورد چون صاحب
دولت بنود شکست بمشار الیه آمد از فیلان واسباب پادشاهی
او بدست لشکریان نصرت مآثر در آمد واو با معدودی چند
بجانب قلعه مانکوت و دامن کوه لاهور رفت وحضرت بدولت
واقبال کوچ بر کوچ متوجه حضرت دهلی شدند بفتح وفیروزی
در تخت حضرت دهلی جلوس فرمودند تردی بیک اتاوه را با
بجانب الور تعیین فرمودند واسکندر سلطان قزاق را با جمعی
باگره وعلیقلی سلطان شیبانی را با جمعی بجانب سنبل وآلچه

دخضر خان هزاره

را بعنایت الهی وبدولت حضرت در هم شکسته شد و فیل و اسپ بسیار
بدست لشکریان ظفر قرین در آمده صباح یکپاره فیل و سرکه
بدست آورده بودند بمحبت خان غزنوینی سپردند که در محل شکست
حضرت که از هند بدر رفته بودند او در میان افغانان مانده بود
وازیشان جدا شده بیرم خان را دیده بملازمت حضرت فرستادند
وعرضه داشت نمودند که مناسب اینست که حضرت هم از لاهور
برآمده بر سر اسکندر متوجه شوند چون فیل و سر وعرضه داشت
رسید ومحبت خان هم آنچه از افغانان میدانست بعرض رسانید
در روز بروز فتح ونصرت از صبح افق دمیدن گرفت حضرت
مهتر سکهائی را خطاب زهاد خانی داده در لاهور حاکم گذاشتند
وخود بدولت کوچ کرده متوجه حضرت دهلی شدند جمیع لشکرها
پیش وآنچه عقب مانده بود همه بار دو ملحق شدند چون بسرهند
رسیدند اسکندر هم از آنجانب پیدا شد یک لکه افغان وفیل
بسیار جمیع لشکر بندگان حضرت از مغل و زمین دار و لاهوری
قریب بده هزار کس شده بودند بلکه کمتر هم بندگان حضرت در

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

حاله پرسند نزول فرمودند و اسکندر هم در برابر خندق زده
سنه راست کرده فرود آمد چون چند مرتبه از جانبین جنگهای
... انه شده و ترمتی خان قرابت بیرم خان و باقی پروانچی که
... جا نوکر مرحومی مرزا هندال بود جنگهای مردانه نموده بشهادت
رسیدند و خضر خواجه سلطان و نواب بیرم خان و تردی بیک
ترکستانی و علیقلی شیبانی و خضر خان هزاره و اسکندر سلطان
و عبد الله سلطان قزاق و لعل بیک بدخشی و حیدر محمد اخته بیگی
و خالق بردی و میرک کولابی و خاک علی ایلان چوق و شاه بابا توکچی
و قربان قراول و میرم طوغبای و برادران و مجنون قاقشال
و بابا و مرزا بیک و محب و برادران و سلطان محمد کان لعل و سلطان
محمد قراول ملقب بقبق و چیقون جلایر و قنبر علی سهاری
و برادران و محب علی و ناصر علی قورچی و قبول پروانچی و دوست
سهاری و سلطان حسین سلطان بایزید و سلیم خان الغ مرزا
و کاکر علی سپید علی بیک و تولک قوچی و محمد بیک و شاه
بیک و مرزا محمد بیک ... جان محمد و سلیمان علی خان ... قلی

و جمعی دیگر از امرا و یکه جوانان مردانه را به خان مذکور رسیده
و از لاهور رخصت یافته متوجه غنیم شدند به آب ماچهی واره
رسیده خبر یافتند که تاتار خان بسی هزار کس آن طرف آب
فرود آمده پیش از آنکه خبر بافغانان رسد نماز دیگر همان روز بود
که بیرم خان با جمعیت که همراه داشت از آب گذشته و افغانان
حاضر شده کوچ کرده متوجه خان مذکور شدند چون شام نزدیک
بود در لب آب دیهی بود افغانان خود را در عقب دیه کشیده
پناه خود ساختند پیادهای که بآن دیه در آمده بودند بجهت گرفتن
غله و غیره یک کدام نادانسته آتشی بر چپری زده اند همان زمان
باد تند شد همه چپرهای آن دیه آتش درگرفته از روشنی آتش لشکر
افغانان نمایان شده بیرم خان و سرداران دیگر از اطراف و جوانب
افغانان را در میان گرفته و بشیوۀ تیر تخماگدان دهر انداخته
اکثری دیگر را زخمی ساختند و آواز مرزا خضر خان هزاره را اکثر
لشکریان می شنیدند که فریاد کرده میگفت که می لسه رزن که همه
دا ... ستاد ... اند ... همون یک ... اشیه ...

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

کوج جون بدار السلطنت لاهور نزول فرمودند جمعی از اقربان
قتل شهباز خان و نصیر خان وغیره قریب به بیست هزار کس جانب
پرگنه دیپالپور جمعیت نموده بودند جون این خبر بحضرت رسید
شاه ابو المعالی و علیقلی سلطان شیبانی و عبد الله سلطان قزاق و
قاسم برلاس و جمعی دیگر از امرا و یکه جوانان را بر سر افغانان
مذکور تعیین فرمودند جون لشکر ظفر قرین با آن جماعه مردود الآخر
رسیدند باندک نزدی به دولت حضرت فتح آن لقا را در هم شکسته
سر و فیل بسیار بدرگاه فرستادند و از زر و اسباب و سپاهی
ایشان بسیار بدست مردم لشکر ظفر اثر افتاد و لشکر بفتح و فیروزی
برگشته باردوی ظفر قرین ملحق شد و خبر آمد که تاتار خان کاسی
بسی هزار کس از اسکندر سور که در آن ولا پادشاهی هند باد قرار
گرفته بود در حفظ یافته متوجه جنگ حضرت شده بندگان
حضرت نواب بیرم خان و اسکندر خان قزاق را و میرزا خضر خان
[illegible] تته بیکی و مبرک کولابی
خالق بردی وانا ماق و احتشام که به اوقی [illegible] بهرت داشت

متعاقب روانه سازد و در همان چند روز جناب سیادت
مآب میر عبد اللطیف قزوینی که قاضی جهان وکیل شاه خود را
قرابت میر مذکور مسکفت شد بهمراهی فرزند خود که میرزا غیاث
الدین علی نام داشت و ثانی الحال بندگان حضرت جلال الدین
محمد اکبر بادشاه در هند بخطاب نقیب خانی سرافراز فرمودند
بکابل تشریف آوردند و جون منعم بیک خبر یافت تا نیلاب رو
ایشان را استقبال نمود و در بهترین منزلهای کابل فرود آوردند
و چند روزی بجهت این که اسپان ایشان بیاسایند میر مذکور
اقامت نمودند و چند مرتبه دیگر منعم بیک بجهت ملاقات
بمنزل میر رفتند و میر هم چند مرتبه بخانه بیک مذکور که در برج قاسم
برلاس می بودند تشریف آوردند و بعد از آن بخرجی مناسب
که در سفر هند بکار آید و اسپان لایق بمیر و فرزند داده و عذر
خواهی بسیار فرمودند و به بیک محمد اخته بیکی که جمعی از
ترک و تاجک کاروان عظیم جمع شده بود سفارش نموده
روانه ملازمت حضرت نمودند و حضرت بدولت و اقبال کوچ بر

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

وعلیقلی چون در پنجاک فرود آمده بود پسر اولان مشار الیه بجهت
بایزید پیش منعم بیگ آمدند میر مذکور گفت که میان ما و کیفیت
لغ پـ[illegible] قدر هست که یک ملازم او ما را خوش آمده است
رخصت نمی بینیم سر اولان گفتند که پس باین مضمون ما را یک
نوشته بدهید میر مذکور نوشته داده باین تقریب بایزید را
نگاه داشتند و علیقلی چون دانست که بایزید را نخواهند گذاشت
روز دیگر مشار الیه متوجه هند شد و در سه چهار منزل باردوی
ظفر قرین ملحق شد و ملا علاء الدین لاری که قبل ازین ملازم
حضرت بود و چند سال بجهت تحصیل بسمرقند رفته بود از سمرقند
مراجعت نمود [illegible] وقتی که بندگان حضرت در پنجاک تشریف داشتند به اردو
آمده بملا الیاس و ملا نور الدین ترخان و ملا عبد الباقی صدر و بسیار
ارکان دولت که قبل ازین آشنا بوده ملاقات نموده بهمه
گفت که درین مرتبه چشم داشت تعظیم از حضرت دارم اراده
او در همین منزل به بندگان حضرت رسید بندگان حضرت
بهمه فرمودند که ملا ملازم ما بود و هرگز ما را تکلیف تعظیم نکرده بود

وحالا آنچه بتقریب تعظیم می طلبید واینهایی که از ملا شنیده‌اند
عرض کردند که میگوید که من بسمرقند رفته تحصیل بسیار کرده ام
و علم من بجایی رسیده که حالا حضرت بمن تعظیم می توانند کرد
حضرت فرمودند که هرگاه او در سمرقند علم تحصیل نموده باشد
ازینجا که ماهم در کابل سبقی نخوانده ایم و علم ما زیاده نشده
پس جماعه که بملا آشنا بودند همچو صلاح دیدند که فردا که حضرت
سوار می شوند شما هم سواره بیائید و در بالای اسپ دریابید صباح
که حضرت سوار شدند ملا هم بهمین قرار داد سوار شده آمده
بودند که دریابند چون چشم مبارک حضرت بر ملا افتاد فرمودند
که ملا فرود آئید و با در یابید لایق است چون حضرت بادشاه
عالیشانی بودند دیگر ملا را محل چون و چرا نماند ملا فی الحال از اسپ
فرود آمدند و علی دوست یساول که دران زمان ایشک آغا
بود کتف ملا را گرفته نزدیک برکاب حضرت رسانیدند حضرت
از بالای اسپ دست مبارک به پشت ملا نهادند و حکم شد که
مراجعت نموده بکابل روند و منعم بیگ که حاکم بود مهمانداری ملا نموده

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ده مردم را از دنبال می فرستادند چون خانه باید درو

قلعه در همسایگی برج قاسم برلاس واقع شده بود و دران اوقات

در برج مذکور منعم بیگ حاکم کابل تشریف داشتند و بایزید بزرگ

بار کرده و ترکش بسته پیش میر مذکور آمده که رخصت حاصل کند

و آن روز چهارشنبه سوری بود و میر مذکور فرمود که

درین نوع روزی کسی بسفر نمیرود و شمت لغ که نواب بیرم خان

باشد و کیفیت لغ که علیقلی شیبانی و خواجه سلطان علی و غیره

که جهت دارم کتابتها خواهم نوشت تو برده گذرانده جواب

خواهی فرستاد و حالا ترکش وا کرده امروز در صحبت ما باش چون

امرای کلان بود و بایزید هم خواست که در ساعت نیک متوجه شود

بفرموده ایشان عمل کرد آن روز باشید و روز دیگر رخصت

آمد فرمودند که اصل غرض ما اینست که ترا نگاه داریم از زمان

که تو کر حسین قلی سلطان مهردار بودی و تا امروز که در پیش خواجه

جلال الدین محمود و کیفیت لغ بودی خواهان این بودیم که تو در پیش

ما باشی فردا از ما قلعه را محافظت کرده که بایزید مذکور را نگذارند

استاد یوسف تنبوره

علی عبدالله رحمن غاسی طالب

گوسده

قبچاق جاندار

اتاع سلک

سلطان لق بری از ملازمان حضرت

محمد امین دیوانه و لد مشار الیه قلندر

فریدون تاری

مولانا صالح شرف الفضیل

ملک بیگ از ملازمان حضرت

مست حاجی لنگ

مشهد بودند

حسین کاو میشی

و جمعی دیگر از ملازمان حضرت و شاهزاده عالمیان و از نوکران

نواب بیرم خان بهارلو قریب به پنجهزار کس در ملازمت

حضرت بودند که متوجه هندستان شدند و علیقلی شیبانی

بجهت گذراندن کاروان رخصت یافته به بنگش رفته بود

بایزید دران زمان ملازم خواجه جلال الدین محمود بود و بجهت

رنجشی که از برادر خواجه جلال الدین محمود داشت از خواجه بی رخصت

پیش علیقلی شیبانی که در تبریز در خورد بها همسایه بودند

بان نسبت رفت و چون بدرقگانه کاروان را گرفته از محل

ره گذرانده بکابل آمد و تا آن زمان رانندگان حضرت تمان

نیک نهار رسیده بودند و سلطان مشار الیه در همون چند روز

برآمده در بتخاک منزل کرد و سرداران سلطان مذکور در شهر اهتمام

مولانا یار محمد محمد شیروانی	تردی محمد محمد خواهرزاده سیف الملوک	ولی بیگ ذو القدر
محمد بیگ بیگ قرابت بیرم خان	شاه بردی بیگ قرابت ایضا	حبیب علی
حسین بیگ ولد محمد علی زینب دار فردوس مکانی	شاه قلی محرم	بابای زنبور برادر ایضا
حسین قلی بیگ ولد ولی بیگ ذو القدر	اسمعیل قلی برادر ایضا	حاجی محمد سیستانی احمدی محمودی
محمد صادق ولد خواجه باقر بلازم قاسم حسین خان شیبانی میر سامان بیرم خان	قنبر طاق غلام ابراهیم	خواجه مظفر علی دیوان
خواجه طاهر محمد دیوان	مقصود علی کورنش	شاه بکاول
محمد غلام بیرم خان	زاهد غلام خان مذکور	جالب بیرنج ایضا
حاجی قره اخته بیگی	حاجی عارف	بیگم

قبول بیوه انجی برادر میر مجتبی میرزا کامران	خواجه سلطان محمد مستوفی که جلال الدین محمد اکبر بادشاه در هند خطاب منصفی بی داد بودند	دوست بهاری
قنبر علی بهاری	میرم ارغون ولد عاشق حاکم قلعه بست	ابو الحسن دیوانه قرابت قرجه خان
خان محمد باربیگی طغبای	بابای قاقشال	مجیب قاقشال
شاه حسین مغل قرابت حاجی محمد بابا قشقه	شاه علی ایشک آغا	

ملازمان نواب بیرم خان بهارلو که در رکاب میمون بودند.

لطفی خان قرابت بیرم خان	محمد سعید ولد یعقوب بیگ برادر جهان قلی بیگ	عبد الرحیم برادر ایضا
مخصوص برادر ایضا	محمد قره سلطان	محمد قاسم نشابوری

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

شاه محمد غزنوی برادر ایضا
میر محمد پسر میر محمد غزنوی
میر محمد برادر ایضا

نورنگ محمد ولد میر قطب الدین محمد غزنوی
بازبهادر ولد میر شریف محمد
کوجر ولد میر قطب الدین محمد

میر ابراهیم بدخشی مهردار
میر عبدالله صدر ترکستی
خواجه امینا بخشی بیگی هروی
که خواجه جهان اتراک

خواجه معین قرابت خواجه نظام الملک دیوان مرزا سلطان حسین بایقره
خلیفه عارف از اولاد خالد ولید
میر ثانی هروی

دستم
حسین علی ترکمان اخته بیگی که در عهد حضرت جلال الدین محمد اکبر پادشاه قلعه چنار را به او عنایت فرموده بودند
میر محمد ولد بیگ محمد اخته بیگی

تیمور قورچی
قنبر قدم کابلی چار بساقی
میر جلال الدین مسعود دیوان

کمال الدین حسین دیوان ولد خواجه مقصود علی دیوان مرزا کامران
محب علی قیچی
نا صر علی قیچی

مولانا سپهری ابیوردی خواجه محب علی بخشی
مولانا بزمی شاعر مصاحب ملا سپهری بوده در مجلس حضرت اکثر اوقات به بزمی و متقلدی شهرت داشتند.
مولانا میرجان بیوندی جلایران ملقب بضرب زن

ملازمان شاهزاده عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا که در رکاب ظفر قرین بودند بموجب تفصیل ذیل

میر شمس الدین محمد غزنوی اتکه
مولانا عبدالقادر آخوند هریوی
محمد باقی کوکه

یوسف محمد کوکه
ادهم کوکه برادر محمد باقی کوکه
عزیز کوکه برادر یوسف محمد کوکه

سیف کوکه
زین کوکه برادر سیف کوکه
سعادت یار کوکه

جیحون کوکه
قطب الدین محمد غزنوی برادر شمس الدین محمد اتکه
میر شریف غزنوی برادر ایضا

مهتر سبهاکه رکابدار	تیمور شربتی	مولا شاه بلال کتابدار
محب سرنای	رفیق خورزاده بیگم ملقب	مهتر حریه آبدار
مهتر رفیق طوبلچی	بجهار منصب مهتر آتشی توپچی	مهتر کشمش رکابدار
مهتر جوهر افتاوچی	مهتر کوچک فتح	وازگویندها و سازندها
بدین موجب	مهتر سید علی چچکلی	استا محمد جان قانونی
چچک چچکلی	قاسم چنگی غلام خسرو پادشاه شاگرد استا غیب احمد چنگی حضرت شاه	مخلص قبوضی
طوفان نی	عرب نی	حافظ سلطان محمد رخنه که در سفر عراق در ملازمت حضرت بود
حافظ کمال الدین حسین	حافظ مهری که بکاولی هم سرافراز شده بود	حافظ ناظر برادر ایضا حالا در مکه متوطن است

حافظ طاهر

حسن علی موجی	عزیز بکاول	سلطان حسین بیگ ولد سلطان بایزید بیگ امرای حضرت فردوس مکانی
کاکر علی بیگ ولد سید علی بیگ از امرای حضرت فردوس مکانی	محمد بیگ جلایر ولد بابا جلایر	شاه ... بیگ ولد بابا بیگ جلایر
میرزا محمد بیگ جلایر	جان محمد بیگ ولد شیخ علی بیگ جلایر	سلیمان قلی بیگ برادر ایضا
تولک قوچی	عطاء الله بیگ برادر مشار الیه	سلیم خان الغ میرزا
محمد جان ترکمان	لطفی سرهندی	سعید محمد یکینه
ساقی شیخ کمان برادر ایضا	محمد قلی شیخ کمان افشار	حسن قلی افشار
شاه محمد عارف طوبلچی	مهتر سکائی طوبلچی	مهتر وکیله
مهتر واصل	مهتر انیس خزینه دار	مهتر سنبل میر هزار

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بیک
محمد قپچاق ملازم میرزا ... خسرو یا سعید قپچاق

محمد علی
رکاب دار حضرت فردوس مکانی کابلی خواجه بسته

کوچک
ولد ایضا

میرکی
چنانچه که در هند بدولت حضرت جلال الدین محمد اکبر پادشاه حاکم سرکار ... شده بود

التون
قلیچ جانه قربانی

میرم
قلیچ برادر مشار الیه

جان قلیچ
برادر ایضا

یادگار محمد
ولد محمد قاسم موجی

پاینده
محمد مغل قرابت حاجی محمد خان بابا ...

شادمان
برادر ایضا

سلطان محمد
داروغه کان لعل بدخشان که در سفر عراق هم در ملازمت بود

باقی
طوق چیلی

محمد
مومن خوستی میر منزل

میرک
...

علی محمد
قندوزی

ملک آقا
محمد الس آقا

ولی محمد
برادر ایضا

خواجه
سلطان محمد تربتی برادر خوجه سلطان علی دیوان

محمد باقر
ولد خوجه سلطان علی دیوان

خاک علی
کلانتر ایماق ... پنجق

میرم
طوقبای کلانتر طوقبایان

قربان
قراول قراول شاه ایبک خان

بخشی
بخشی قرابت محمد بخشی حضرت فردوس مکانی

محمد ...
...

جان محمد
بهسودی

سید محمد
...

خالق
بردی

شیخ
یوسف چولی

محمد
علی میر خاک

لعل خان
بدخشی از امرای میرزا سلیمان بود که در سفر ... در ملازمت حضرت فرستاده بودند

قنبر
علی بیک ولد سلطان ادیس کولابی

خنجر
بیک قرابت تردی بیک اتاوه

حکیم
زنبیل

هاشم
جیجی برادر ... ابو المعالی

ابو القاسم
ایشک آقا

علی دوست
ایشک آقا

باقی
بغلانی

باقی
برادر تردی بیک اتاوه

بابا
پرواچی

عارف
بیک

امیر ولد
چمیل بیک

وزیر
برادر مشار الیه

شاه قلی
قرابت نارنجی سلطان

باقی بیک
پرواچی میرزا هندال که مقبول نظر حضرت شده در جنگ بشهادت رسید

باقی
لنک برادر مشار الیه

صالح
ولد ملا کتابدار

جان محمد
کتابدار

قاسم مخلص
... داماد محمد قاسم موجی

محمد حسین ... حضرت فردوس مکانی ... پادشاه

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

[illegible]

خواجه نعمت علی بخشی برادر خواجه ... بیتا بخشی بیگی جلال الدین محمد اکبر مرزا

خواجه عبیدی بخشی

خواجه مقصود علی دیوان مرزا کامران

خواجه قاسم علی برادر شارالیه

خواجه ابوالقاسم مشهدی دیوان مرزا کامران داماد محمد قاسم موجی

خواجه نورالدین محمد سجستانی دیوان مرزا کامران

خواجه قاسم بیوتات دیوان مرزا کامران که در کابل دیوان حضرت هم شده بود

خواجه غازی شیرازی که حضرت شاه در تخت سلیمان دیوان حضرت ساخته بودند

خواجه محمد حسین ناظر که بندگان حضرت خطاب لشکرخانی داده بخشی بنگاله کرده بود که در جنگ ... بود که خانخانان بدا و دیگر ... مشارالیه کشته شد

خواجه روح الله مستوفی

خواجه عبدالمجید مستوفی که بندگان حضرت جلال الدین محمد اکبر پادشاه خطاب آصفخانی داده بودند

خواجه سلطان علی برادر مشارالیه که بدولت حضرت جلال الدین محمد اکبر پادشاه در هند منصب دیوانی یافته حاکم احمدآباد هم شده بود

میر سید محمد منشی دار العدالت

نظر شیخ جوکی ترکستانی که بدولت حضرت بعد از فتح هند میر عدل شده بود

خواجه محمد طاهر بخشی سجستانی که بدولت حضرت جلال الدین محمد اکبر پادشاه مستوطن مکه شده بود

میر هاشم برادر قراچه شهاب خان

خواجه عطاء الله یزدی دیوان خاک

خواجه عطاء الله سجستانی مشرف باورچیخانه

مولانا اسد مشرف

میرزا قلی برادر حیدر محمد اخته بیگی

مجنون قاقشال

میرزا قلی چولی

بابا دوست جوکی که در راه ... بخشی بود

بسم الله الرحمن الرحیم

[illegible]

میرزا خضر خان هزاره

قاضی ... نوابین قاضی اردو

عبدالرحمن ولد موید بیک

محمد قاسم ... ده بر ولد احمد ولی ... برای حضرت بابر پادشاه

میر شهاب نشابوری میر سامان

قنبر بیک بابر بیگی قاشوغی

میرزا ...ل الدین ولد مرزا ...حسن میر برکه

میر شیروه ولد شیرافکن نبیره قوچ بیک اندجانی

محمد مراد ولد امیر بیک نبیره بیک میرک مغل

محمد ...یان برادر مشارالیه

میر محمد غزنوی برادر شمس الدین محمد اتکه

بابا سعید قبچاق

محمد طاهر ولد میر بردی بیک از امراء حضرت فردوس مکانی بابر پادشاه

که از حس ... مرزا هندال مرزا

مولانا ... نورالدین محمد ترخان

میر محمود منشی

میر محمد حسین سمطی

خواجه جلال الدین محمود ادبهی

حیدر محمد اخته بیگی حاکم قوربند

خواجه سلطان علی دیوان که در هند حضرت جلال الدین محمد اکبر پادشاه خطاب خانی ... امرا ... فرموده بودند

خواجه میرزا بیک مرواریدی ... سلطان که در ان مرتبه در هند دیوان بندگان حضرت بوده

اصل

محمد قاسم موجی که در راه عراق و کابل بخشی بیگی حضرت بوده

[illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بادشاه عاقل سلطان

مولانا الیاس | مولانا پیکسی | مولانا سید علی مصور که بدولت حضرت جلال الدین محمد اکبر طوف حرمین نموده در نجف فوت شد

مولانا عبد الصمد مصور | مولانا دوست مصور | خواجه عبد الله ولد خواجه محمد ذکریا

میر عبد الله بخشی بخش برادر میر عبد الحی | خواجه حسین مروی | مولانا عبد الباقی صدر ترکستانی

نواب بیرم خان بهارلو حاکم قندهار قرابت جهانشاه بادشاه | قاسم برلاس | تردی بیک ترکستانی حاکم [illegible]

قنبای کنک | علیقلی سلطان سونجی ولد حیدر سلطان شیبانی | بهادر سلطان مهردار برادر مشار الیه

لوندق سلطان برادر بیرم اغلن | قنبره بهادر مرزا قرابت مرزا حیدر کشمیری | محمد قلی برلاس داماد قاسم برلاس

مصاحب بیک ولد خواجه کلان بیک اندجانی | محب علی بیک ولد میر خلیفه اندجانی وکیل حضرت فردوس مکانی بابر بادشاه | اسمعیل بیک احمد جانی و ولدی بالتو بیک تواچی باشی

میر اصغر منشی

شاهزاده عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا | مرزا ابو القاسم ولد مرزا کامران | خواجه معظم تغائی مرزا جلال الدین محمد اکبر

خضر خواجه سلطان مغل داماد حضرت فردوس مکانی بابر بادشاه | اسکندر سلطان قزاق حاکم پشور | محمد یار سلطان برادر ایضا

مرزا عبد الله مغل داماد خان خانان منعم خان | عبد الله سلطان قزاق داماد قاسم برلاس | شاه ابو المعالی

خواجه عبد المنعم قزاق ملقب بخواجه بادشاه | خواجه محمد ذکریا ولد خواجه دوست خاوند | سلطان خوجه برادر مشار الیه

شاه خوجه بشرح ایضا | مرزا شاه قرابت میر برکه | مرزا حسن خان برادر میر برکه

مرزا نجات برادر ایضا | میر عبد الحی | مولانا علاء الدین ... بدولت حضرت ... حرمین مشرف شده در حرمین فوت کرد

شیخ ابو القاسم استرابادی

مهمانی نگاه داشته اسپ و کوسپند و سک انسانیت کرده
رخصت نمودند و شب درمیان بنور رسیدند که کولیست
که چهار طرف او جلکه دار دو کنارهای او بکوه متصل است
که جمیع نهارها در هوای کرم مع بسائی و روانات آمده
در کرد این کول فرو زمی آیند و جود رو بود که ایلچی
آنجا فرود آمد و از سرما زمینها شاخ شاخ ترقیده بود و اطراف
و جوانب این جلکه کوههای عظیم افتاده و از انجا بغزنی
شب درمیان راهست چون ایلچی بغزنی فرود آمد .
پیشتر از ایلچی متوجه ملازمت حضرت شد و حضرت
در ارته باغ ملازمت نمود و آن ایلچی و اسپان و اسباب
شاهی را بعرض رسانید و چون دانسته شد که بایزید بقندهار
نرفته و مقید به اسب و پسر بابی بیرم خان نشده
همون زمان اسب و پسر را به او عنایت فرمودند و بعد از
چند روز ایلچی به پابوس سرافراز شد و اسپ و اقمشه که
آورده بود بنظر اشرف کذرانید ایلچی را در جای مناسب

فرود آوردند و آن بهار و تیرماه را بدولت و اقبال در ارته باغ به
عشرت کذرانیدند و آن سال سنه ۹۶۱ بود و دران بهار دو شاهزاده
تولد شده هر دو در یک ماه یکی نواب محمد حکیم مرزا والده اش ماه
چچک بیکم و دیکری محمد فرخ فال والده اش خانش نام داشت
دختر چچکی مرزای خوارزمی بود و محمد فرخ فال مرزا در همون چند
روز رحلت فرمودند و ذی الحجه همین امسال بدولت و اقبال
برآمده در باغ میر اصغر منشی که متصل بجلکه سیاه سنک نزدیک
... پسرای مهتر دوست ولد مهتر کیپه واقع شده فرود
... و آتش دهه عاشوره سنه ۹۶۱ دران باغ داده و منعم
... را حاکم کابل ساخته بدولت متوجه هند شدند

دفصل چهارم در آمدن بهندوستان و فتح اکثر ممالک هند
و جماعه که در رکاب میمون بودند شاهزاده عالمیان جلال الدین
محمد اکبر مرزا مع ملازمان و نواب بیرم خان مع ملازمان و خوانین
و سلاطین و امرا و دیوانیان و بخشیان و بیکچها و دیکه جوانان
و غیره بموجب تفصیل ذیل دفعهٔ ملازمان حضرت

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

شد وخان وبهادر سلطان بالغار متوجه قندهار شدند که شب
دیگر پیش از نماز خفتن بقلعه قندهار در آیند که بعد از نماز
خفتن گفتند که ساعت بد می‌شود و ایلچی و خواهرزادهای
خضرخان و بایزید آن شب در قلعه قلات بودند و صباح
از انجا متوجه اجورپستان شدند که خانهای علیخان وخان
محمد بودند صباح بجلگه خرمی بصفائی رسیدند که دیگر اینها
نام داشت ایلچی را فرود آورده هر دو مرزاده بهزاره
بجاهای خود رفتند پارهٔ اسپ و گوسفند و سگی چند به ایلچی
و بایزید استمالت کردند و از انجا کوچ کرده متوجه مالپستان شدند
و در مابین هر دو منزل بچشمه گرمی که گرگابه می‌گفتند رسیدند
چنانکه از گرمی بصد محنت دست بر آب میکردند و روز دیگر
بمالپستان فرود آمدند که خانهای مرزا خضرخان و مرزا
پنجه بود و همون زمان مرزا خضرخان که از حضرت رخصت
یافته بود و اسپ بوزکه ارغون را به او عنایت کرده
بودند رسید و دو سه روزی ایلچی و این جماعه را بجهت

قهر قلات میگویند فرود آمدند خبر یافتند که افغان
ابدالی نزدیک نشسته اند بهادر سلطان را با تبلغ کرد حبیب علی
و شاه قلی محرم و بابای زنبور و حاجی قره و تیمور بیگ و حسین
قلی بیگ ببر و ولی بیگ ذوالقدر که دران زمان ده یازده ساله
بود رخصت کردند که ابدالی را بتازند و نماز دیگر اسپان
خود را دانه داده روز دیگر بیچاپس بقبیلها رسیدند
و بایزید هم دران لشکر بود سپاهیان و افغانان جنگهای
مردانه کردند آخر الامر چون دولت حضرت قوی بود
و بهادر سلطان خود تاخته افغانان را بر داشتند و از
گوسفند و رواناتِ آن مقدار گرد قلات آورده بودند
که از انجمله آنچه توانستند بقندهار بردند و باقی را رعیت
قلات و هزاره که دران نواحی بود بردند و خان محمد و
علیخان خواهرزادهای مرزا خضرخان همراه بودند ایلچی را
بانها سپرده براه اجورپستان و مالپستان رخصت
کردند و بایزید هم بی رخصت خان و بهادر سلطان متوجه بلاد

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

690

رد که خط حضرت پادشاه والش میوه دارم بیرم خان
خود را از اسپ انداخت و بهادر سلطان و بهلول از اسپ
فرود آمدند و خان مذکور به بایزید گفت که چون خبر
کردی که خط حضرت داشته‌ مشار الیه گفت که من بشاه
بردی بیک گفته بودم ظاهرا او خبر نکرده باشد بعد از آن
خط والش را گرفته بجانب حضرت تسلیمات بجا آورده سوار شده و
اسپان بایزید مانده شده بود از آنجا نتوانست مراجعت
نمود و مشار الیه را بعشرت ها برده رخصت فرمایند و آن
شب در مابین هر دو کوه بجهت ملاحظه شبخون هزاره
بیرون ارد و باشیده صباح از آنجا جماعه را چنداول گذاشته
متوجه قندهار شدند چون بگنبد سپر و از رسیدند الغ بیک
پسر بهلول سلطان ایلچی حضرت شاه رسید و چند اسپ خوب
و پارهٔ اقمشه یزد و کاشان وغیره که شاه طهماسپ بجهت
حضرت فرستاده بودند چون راه مخاطره بود ایلچی را مع
اسباب برگردانیده در قلات در پیش قلعه چشمه است که او را

و خان مذکور هم
میخواستند که

691

به بیرم خان برسان و باقی پروانچی که سابقا پروانچی نواب
مرحومی مرزا هندال بود در ملازمت نزدیک ایستاده بودند
که همراه بایزید رفته بمرزا خضر خان هزاره و منعم بیک که
چنداول اند پروانه برسان که مردم اعتمادی به او همراه کنند
که به بیرم خان رسانیده بایزید را دور رسانند و بایزید رخصت
یافته خضر خان و منعم بیک بموجب حکم عمل نموده میر احمد نام
اغولغ مرزا خضر خان را بجهت بدرقه همراه کردند و بتعجیل از
دنبال بیرم خان روان شد نماز دیگر تنگ در کوی شادی و تاز
بچنداولان خان مذکور رسید بشاه بردی بیک که چنداول
بود خبر کرده که کتابت حضرت والش میوه دارم و اسپان
من مانده شده بخان مذکور خبر کنید که بایستند یا سیکی تر
روند و بایزید چون بخان رسید بجانب قندهار رفته
بعد از آن برگشته به بهلول خان متوجه شد از اسپ فرود
آمده و خان مذکور بهمراهی بهادر سلطان سواره می آمدند
و بایزید ایستاده و خان فرمودند که چرا می آئی بایزید عرض

حضرت محض از برای این بوده که دیگری بجای او نصب کرده
او را بکابل برند چون قرار یافته است که در زمستان سنه ۹۶۰
بدولت متوجه هند شوند و بیرم خان در ملازمت باشند وقتی که
بجهت لشکر هند بکابل برسند و خان مذکور بیاید آن زمان
مرا با دیگری را یقین خواهید فرمود لایق دولت می نماید
و این رسم یافته بود که قندهار رجایی بی مدار لیست آخر
قزلباش بر سر قندهار خواهد آمد و چون حضرت هم در محل
ملاقات حضرت شاه به ایشان گذرانده بود خواسته است که در
قندهار باشند و بیرم خان را هم منت دار ساخته اسپهار
اسبابهای خوب گرفت و این کنکاش بحضرت پسندیده افتاد
و تا در منزل مغر بیرم خان در رکاب ظفر قرین آمد و دو سه روز
آنجا مقام کردند و هزاره چند که درین چند روز به دزدی به اردو
آمده بودند گرفته روزی کوچ بقصاص رسانیدند و زمین داور
را از تردی بیک اتاوه تغیر داده به بهادر سلطان شیبانی
عنایت کردند و نواب بیرم خان و سلطان مذکور را رخصت

شده ها روز زمین داور فرمودند و بدولت کوچ کرده متوجه کابل
شدند و بایزید ملازم خواجه جلال الدین محمود را که حضرت شاهزاده
عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا سیب و انگور در گنگنه
چند برای حضرت فرستاده بودند و مشار الیه از غزنی بقلعه
پنگین آمده بود در روز دیگر از قلعه پنگین ایلغار کرده
در دو سه گروهی مغر پابوس رسید و میوه ها را بنظر اشرف در آورده
رکیبی طلبیدند حضرت در بالای اسب از آن میوه ها نوش جان
فرمودند و بشاه ابو المعالی هم التش عنایت کردند و درین اثنا هاشم
جنی که داروغه کتابخانه بود بعرض رسانید که جزوی در علم بیاضات
به بیرم خان حکم شده بود در محل رخصت مشار الیه فراموش
شده حضرت فرمودند که بیار مشار الیه شتر کتابخانه را در
اردو یافته از صندوق گرفته آورد و حضرت در بالای اسب
تا ده دوازده سطر در پشت آن جزو به بیرم خان خط نوشته
و فرمودند که این میوه را هم به بیرم خان التش می فرستیم
بایزید حکم فرمودند که جزو را و میوه را چون تو آورده

تاریخ وفات حاجی اسمعیل
۹۷۰
۹۹۱

CCO, Gurukul Kangri Collection, H

واز خواجه جلال الدین محمود واین مردم که در عقب کوه کجی
کرده بودند خبر نداشتند بهی وروانات خود را بجانب
پر دیه وقره باغ وقلعه پینکین فرستادند وخودها
جریده متوجه لشکر غزنی شدند وخواجه جلال الدین محمود از
عقب هزارها متوجه شدند وهزارها جون خبر یافتند که
از هر دو جانب لشکر پیدا شد خود را بجانب بهی وروانات
خود کشیدند وامرای غزنی وخواجه مذکور بیکدیگر ملحق شده
با هزارها جنگ پیوست از پیادهای غزنی آن مقدار آمده بوده
اند که هر چند کس را یک خرگاه رسید واندک غله و پاره روانات
لاغر ایشان که نتوانستند راند مانده بود بدست انداز بردند و تا
نماز دیگر چند مرتبه هزارها ایشان را برداشتند و چند مرتبه
دیگر سپاهیان هزاره را برداشته از جانبین کس واسپ
بسیار زخمی شدند و جون شب شد هزارها بر سر بهی خود رفتند
وسپاهیان بغزنی در آمدند وشاهزاده عالمیان در ارک
غزنی تشریف داشتند و جون بندگان حضرت بیک منزلی قندهار

رسیدند بیرم خان بالشکر قندهار آمده پابوس نمود و حضرت
در ارک قندهار نزول فرمودند و دران زمان مولانا زین الدین
محمود کمانکر که غوث زمان خود بود با حضرت ملاقات کردند
و حضرت جنتی که با درویشان داشتند در مجلسی که آتش رسول
میدادند آب بدست ایشان ریختند چند مرتبه بسیر باغ علیک
و بابا حسن ابدال تشریف بردند و تمام زمستان سنه ۹۶۱ را بفراغت
و عیش گذرانیدند و بیرم خان از اسپ و اسباب آنچه لایق
بود پیشکش گذرانید و قندهار را حضرت بمنعم بیک پسر میرم بیک
که سابقا میرم بیک در حینی که اتکه مرزا عسکری بوده داشته است
و محلی که همراه مرزا بکابل می آمده هزارها مابین قندهار و غزنی سر راه
گرفته اند و میر مذکور دانسته که هر دو بیرون نمی توانند
رفت بمرزا گفته است که من بجنگ می شوم شما بدر روید مرزا
بر آمده بغزنی آمده اند و میر مذکور در همان جنگ بشهادت
رسیده عنایت فرمودند و مشار الیه تسلیم کرده به عرض رسانیدند
مردم کابل خواهند کرد که بیرم خان از قندهار بدر نمی آمده آمدن

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

روبرو می شوند که با ایشان غلبه میکنند و خواجه جلال الدین
محمود در جواب عرضه داشت مردم غزنی و ارکان دولت
در زانو نشستند که ما پیش از آفتاب بعقب پشته که مابین تا بیان
موضع رامک واقع شده آمده آنجا بجی خواهیم شد و شما از غزنی
مع لشکر درون و بیرون برآمده نقاره و علمهای شاهزاده هم
همراه بیارید و خواجه مذکور اول شب از پوهان که از مواضع
گردیز است تا پشته قرارداد راه بسیار سیت متوجه شدند
و نیم شب بود که بموضع کلالکو که دران زمان ملک علی پدر ملک
کوچک علی ملک گردیز بود و این دیه تعلق به او داشت رسیدند
ملک کوچکعلی و ملک بندعلی هر دو برادر راهبر شدند صبح دمیده
بود که در عقب آن پشته که در بالا گذشته در آمدند از بالای کوه
پیاده شده خرگاه هزارها را قراولی میکردند و انتظار لشکر
غزنی و علم نقاره داشتند چون دو سه گهری روز گذشته بود
امرای غزنی برآمده علمها را همونجا واکرده نقاره کوفته می آمدند
و هزارها از آواز نقاره خبر یافتند که جمعی بسر ایشان می آیند

شاهزاده عالمیان و خواجه جلال الدین محمود و مردم غزنی از بیم
گروهی منکیر رخصت فرمودند و آن روز بقدر برفی هم
باریده بود و دران سال علیقلی اندرابی را حاکم کابل ساخته
رخصت فرموده بودند و خواجه جلال الدین محمود که جاگیر
دار گردیز بود بجهت تحصیل مال بنگش و نغر که بپا میان
حضرت مرزا رساند رخصت فرمودند مشار الیه در اندک زمانی
تحصیل آن دو محال را بی باقی کرده چون بگردیز مراجعت نمود
عرضه داشت مردم غزنی رسید که هزاره جار پا سر برآورده
بنیاد متمردی کرده اند و در ادای مال بجاگیردار اهمال مینمایند
و جرگاههای ایشان مابین موضع تاسان و موضع قلغاج است
و از قلعهٔ غزنی چهار پنج کروهی باشد و کلانتران آن جماعت
میستی و قوج بیک و جبی بودند و یکمرتبه که ناصر مرزا غزنی
را داشته این جماعت را تاخته بوده است و بعد از ان
باین جماعت کسی دست نیافته همه از پانصد خانه بیش نمیشد
اما روز جنگ و مردانگی بده هزار خانه که بر زامراد تعلق داد

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ما چه فرموده‌ایم او در جواب گفت کسی داند که اشتری چراند فهم
شاهم از آن روز باز بردم بیشتر ظاهر شد با آنکه نمیخواستند
که بابا بلاس ملاقات نمایند و بعلی دوست ایشک آغا فرموده
بودند که راهی پیدا کن که نزدیک منزل بابا نباشد مشار الیه از محله که دور
تر از خانه بابا بود پیدا کرد و مریدان مشار الیه خبردار شده
بابا را برداشته به نزدیک دروازه که بغیبه‌ها می‌روند آورده
گذاشتند چون حضرت یک تیرانداز به بابا مانده بود و گوشه
راستی بود چشم مبارک حضرت چون به بابا افتاد بدولت
از اسب فرود آمدند و عصا گرفته پیش بابا رفتند مریدان
بابا را خبردار ساختند که حضرت تشریف آوردند بابا گفتند که
همایون خوش آمدی آه چرا حاجی محمد را کشتی معین گفتند
چون گناه کرده بود خوب کردی که کشتی حالا تعبد هار میروی
حضرت گفتند بلی بابا گفتند برو خدا همراه در تا بدهد و حضرت
بسیار مسرور شدند و چند مثقالی بطریق نظر بابا داده از
دروازه برآمده بدولت سوار شده متوجه قندهار شدند و حضرت

جلال الدین محمود و مع اکابر غزنی و خادمان روضهٔ سلطان
محمود غازی و لشکر و ملکان و رئیسان همه در ملازمت شاهزاده
عالمیان به پابوس سرافراز گشتند و از آنجا بطواف مزار خواجه
عثمان هروبادی که صاحب کتاب کشف المحجوب است تشریف بردند
وارد و مابین قلعه و مزار مذکور فرود آمدند و دیگر از آنجا
کوچ کرده در منکیر در خانهای رئیس فخر الدین والد رئیس شمس الدین
فرود آمدند یک دو روز آنجا مقام فرمودند روز سیم کوچ کرده
متوجه قندهار شدند در حینی که بندگان حضرت میخواستند
که از خانه رئیس شمس الدین بدولت سوار شوند زمانی نگشت
فرموده شاه ابو المعالی صحبت داشتند و شاهم بسیر
حیدر بیک ساربان که یکی از توزچیان حضرت بود فرمودند
که تو همچو والیست که اگر سخن بگذرد نشنوی و از آنجانب
مردم پسر دیوان دانند که تو بطریق خدمت ایستاده درین
اثنا سخن فرموده اند که شاه ابو المعالی بعرض رسانیدند که شاهم
این سخن را شنیده و حضرت فرمودند که شاهم تو داشتی که

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ادا نموده باز بخواب رفتند و یکپاس روز از خواب بیدار
شدند و جواب عرضه داشت خواجه جلال الدین محمود را کوشته
مع اسپ و سرپایه بایزید عنایت فرمودند تا نماز
دیگر بایزید بجهت جواب کتابتهای ارکان دولت در اردو
توقف نمود از همه جواب گرفته نماز شام متوجه کابل شدند
پانزدهم شعبان اواخر ۹۵۹ سنه بود که هنوز چراغ شب برات
مردم کابل روشن نکرده بودند که بخدمت خواجه رسید
سپاهیان کهنه همه ایلغار او را پسندیدند و راه ما بین
ادینه پور و کابل هم مخاطره بود و او تنها آن راه را آمده
بود و بنوعی که حضرت فرموده بودند اسباب طبخ در ارته
باغ برده از طعامها و کباب ششلیک و سیب کاج وغیره چون
بایزید میر سامان خوب بود همه را مهیا کرد چون شب در میان
نماز پیشین بدولت حضرت در ارته باغ نزول فرمودند
طعام مهیا شده بنظر اشرف در آورده و حضرت بمشار الیه
فرمودند که دستر خان خاصه را بینداز و کباب را جدا کن یک

قتل

قتل قبرغه برای خاصکی جدا کرده بابا قتی را بخواجه عنبر فرمودند که
برای بیگمان ببرد بموجب حکم عمل نمود و از آن قتل قبرغه و سیب
کاج پاره شاول فرمودند و اینجا هم به بایزید پر عنایت
کردند و بعد از چند روز شاهزادهٔ عالمیان جلال الدین محمد اکبر
همراه خوانین وارد و که عقب مانده بود تشریف آوردند و بعد از
چند روز دیگر ... و خواجه جلال الدین محمود را اتالغ دیگر ساخته
میرزا را بحضرت غزنی فرمودند و بجمیع ملازمان میرزا هندال که حکم
شده بود که در ملازمت میرزا باشند متوجه شدند و منعم بیگ را
قبل از این یکچند وقت اتالیغ میرزا ساخته بودند اما بجهت مهمات
در بخانه نگاه داشتند و در همون زمستان ۹۵۹ سنه بندگان
حضرت از راه چرخ و چنه وار و غزنی متوجه قندهار شدند و آن
شبی که اردو در خروار فرود آمده بود از برف و سرما جوانان
لفت و نوشت و چنه دار خنک ترین قلم رو کابل و غزنی است
و با وجود منعم بیگ آن روز سه مرتبه در چادر پسر تراشید و روز
دیگر چون بموضع شنیز رسیدند نواب جلال الدین محمد اکبر میرزا معه

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

و بایزید را فرمودند که سر صندوق را بسته و بر اشتر بار کرده
همراه باشی که خبر کابل و بلخ و غزنی و قندهار و بیرم خان وغیره از
تو خواهیم پرسید و بدولت بغسل مشغول شدند بایزید خود در صحبت
جماعه که در بالا ذکر کرده شد رسانید چون همه به او التفاتی
داشتند اخبارات از وی می‌پرسیدند و حضرت مابین
شام و خفتن بدولت سوار شده متوجه آدینه پور که موضع تمام
نیک بهار است که حضرت فردوس مکانی بابر بادشاه باغی
طرح کرده او را باغ وفا نام فرموده بودند که الآن باغ یاد از
روضهٔ رضوان میدهد شدند و بایزید را طلبیده رست
تا باغ مذکور که فرود آمدند از رواز پیر محمد خان حاکم بلخ و مرزا
خضر خان هزاره و نواب بیرم خان و قندهار و پسر قند دنجارا
وغیره خبر می‌پرسیدند مشار الیه آنچه از هر محل معلوم کرده بود
بعرض رساند چون آخر شب بدولت در باغ فرود آمدند و فرمودند
جائی نزوی که جواب عرضه داشت خواجه جلال الدین محمود
را خواهیم نوشت و بدولت بخوابگاه متوجه شدند نماز بامدا

بیدار شده

که بس درین صورت در اردو باغ طعام ترتیب دهند و تو
همراه باشی جواب عرضه داشت نوشته میدهیم فرمودند که اشتر
یخ را جائی که غسل می‌کنیم بیار بایزید و محمد حسین ناظر سر
صندوق را وا کرده چون صندوق را در نمد گرفته و سبوس انداخته
بودند با وجود گرمای جلال آباد در یخ تاثیر نکرده بود و حضرت
بدولت یکبارچه بدست مبارک گرفته در آب فرو برده پیشتر
و نوش جان فرمودند و اظهار شوق می‌کردند و یک پارچه
را هم آبداران شکسته در کوزه خاصه انداختند و تا آن زمان
بهادر سلطان ولد حیدر سلطان شیبانی و مرزا عبد الله
مغل داماد منعم بیک و قنبر علی پسر سلطان اویس کولابی
رسیدند و بمحمد حسین ناظر فرمودند که به امرا بگوی که
میخواستیم که الش یخ بشما عنایت کنیم چون هوا گرم است
و امساک یخ ضرور است در راه که یخ آب بخوریم بشما هم الش
خواهیم داد و بمحمد حسین فرمودند که از داروچه و
رواج و آب لیمون و قند بطریق الش بایشان فرستید

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

و یک خروار استر کی یخ و یک خروار دیگر دارو جه و ردواج و
و آب لیمو و قند همراه داشت که هر جا حضرت را ملازمت
کند اسباب شربت مهیا باشد و حضرت مشار الیه را از
دور شناختند و ناصر علی را فرمودند که به بین که چه چیز در
استرها بار دارد گفتم که در یک استر یخ است و حضرت
به آن مقید نشدند که استر دیگر چه بار دارد اسپ بوز
کدار رغون که در جنگ قلعه بندانی مرزا کامران بدست آمده بود
سوار بودند پیش جهاندند و خوشحالی بسیار فرمودند و بار دیگر
هم پابوس سر افراز شده عرضه داشت خواجه مذکور گذرانیده
مضمون عرضه داشت آنکه چون بدولت بکابل تشریف می آرند
طعامی برای نزدیکان ضرور است در ارته باغ یا ارک یا منزل
بنده هر جا که حکم شود مهیا سازد حضرت فرمودند که خواجه
جلال الدین محمود همچو غلام ما هست که در منزل او می توانیم
فرود آمد اما چه وقت کابل است بایزید بعرض رسانید
که گل یاده باغ شهر آرای یکه یکه داشته است حضرت فرمودند

قسمت کنند و قلعه را مرمت نمایند چند روز در گرد قلعهٔ مذکور
بودند چون از مرحلهای بعضی اندکی مانده بود و هوا گرم شد تردی
بیک اتاوه و منعم بیک را در ملازمت شاهزادهٔ عالمیان جلال الدین
محمد اکبر مرزا بجهت اتمام قلعه گذاشتند و به اسکندر خان
قزاق جاگیر کردند تا آن زمان که قلعه باتمام رسید ذخیره هم
در آمد بعد از دو روز بدولت در قلعه جوشاهی فرود آمدند
که حالا او را جلال آباد گویند منعم بیک راست کرده که قاسم
ارسلان تاریخ آن قلعه را بانی او منعم خان یافته چون خان مذکور
بعد از ده سال پل جونپور را راست کرده بود در اگره تاریخ
پل را هم بانی این منعم خان یافته غنی بیک ولد منعم بیک
فرا خور احوال مهمانی نمود چون بجاگیر پدر او بود و نماز دیگر بدولت
از قلعه بر آمده نیم کروه بالا آب از برای ایشان جای غسل راست
کرده بودند محب علی و ناصر علی که سابقا از نوکران مرزا هندال
بودند در ملازمت حضرت بودند و بایزید ملازم خواجه جلال الدین
محمود معه عرضه داشت خواجه مشار الیه از کابل رسید

ببین قاسم ارسلان

بلی

CC0. Gurukul Kangri Collection

که اول باستقبال آورده بود رسانند و بعد ازان که حضرت
بدولتخانه تشریف آوردند مرزا بهای های گریه میکردند چنانکه
مردم در چادرها آواز گریهٔ مرزا می شنیدند در روز دیگر
چلمه کوکه که در ثانی الحال حضرت جلال الدین محمد اکبر بادشاه
اورا بخطاب خان عالمی سرافراز فرمودند و مشار الیه در جنگ
دهه پور که بداود جنگ کردند سردار هراول منعم خان خانخانان
بود بشهادت رسید ایستاده بود حضرت فرمودند که در ملازمت
ما می باشی یا همراه مرزا بمکه میروی مشار الیه بعرض رسانید
که همراه مرزا میروم حضرت فرمودند که رحمت بر تو و فرمودند
که اسبابی که بجهت سفر مکه به مرزا جدا کرده ایم بیارند و بمشار
الیه سپارند اسباب را آوردند و بچلمه کوکه سپردند و مرزا
کوچ کرده متوجه مکه معظمه شدند و حضرت متوجه کابل و آن بی
سعادت بیک ملوک چند منزل که همراه مرزا رفت بی رخصت
جدا شده آمد بندگان حضرت را بغایت ناخوش آمد و ازان بیوفایی
که بمرزا نموده بود با وجود مقبولی مردود خاص و عام شد

واین

و این بیت مناسب احوال نوشته شد
بیت

بیوفائی شیوهٔ محبوب میدانیم ما	ع	نیست خوبان را وفائی خوب میدانیم ما

و در لب نیلاب که بجانب هند بوده دوازده پیاده قراولان
گرفته آوردند حضرت فرمودند که آن طرف آب بیارند تا تحقیق
نموده آزاد کنیم ملا علی برادر مولانا عبد الباقی صدر ترکستانی
سپردند چون ارد و از آب عبور کرده مشار الیه تنها و اینها
دوازده نفر بودند مشار الیه از ترس همه را گردن زده و سرهای
ایشان در تبره انداخته بدر بخانه آورد و این معنی به بندگان حضرت
رسید به او مولانا عبد الباقی اعتراض بسیار فرمودند و
چون بی رحمی اورا دانسته شد فرمودند که ازین تاریخ منصب
جلادی ارد و با و متعلق باشد و این نوع بی رحمی که ازو واقع شده
بود بعد از مدتی در این نوع هندی که دیده شد نان خوردن و جامه
پوشیدن نمی یافت و بشرهٔ او هم فرنگی مانند بود چشمهای
ازرق و بروتهای کبود داشت چون حضرت به بشور رسیدند
که قلعهٔ بکرام گویند به پهلوان دوست میر بر حکم شد که به اتمام حیل

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

پروانهٔ رخصت مکهٔ معظمه بمرزا رسید التماس کرد که مرا به پیند
و رخصت فرمایند و تا دو روز دیگر این گفت و گو در میان
بود و حضرت اینمعنی را قبول نمیکردند آخر اینجا هم منعم بیک
زور آورده حضرت را راضی ساخت که مرزا را دیده رخصت
فرمایند اما باین شرط که در محل ملاقات مرزا گریه نکنند مرزا
این معنی قبول کردند و نصف شب بود که حضرت بیک فانوس
پنج ششی از حضار مجلس متوجه چادر مرزا شدند منعم بیک
کس فرستاده مرزا را خبر کرد که حضرت تشریف می آرند
یوسف قرغچی که قورچی مرزا بود دست مرزا را گرفته تا طناب
چادر آورد و چون چشم حضرت بر رومال که مرزا بر چشم
خود بسته بود افتاد بی اختیار در گریه شدند و مرزا چون
عهد کرده بود که حضرت را دیده گریه نکند سکوت ورزید و
حضرت بچادر مرزا در آمدند و چون کفش را کنده متصل بکفش
گاه نشستند و به یوسف اشارت کردند که مرزا را بالا برد
و روی بروی حضرت نشست و چندی که همراه بودند بچادر

درآمده

درآمده بودند همه اشارت کردند که بنوعی که ایستاده اید
بنشینید و حضرت گریه میکردند و مرزا این بیت را خواندند

بیت کلاه گوشهٔ درویش بر فلک فرسود ✿ که سایه مثل تو شاهی فکند براو

و بعد از آن این بیت را نیز فرمودند بیت

بر جانم از تو هر چه رسد جای منت است ✿ گر ناوک جفاست و گر خنجر ستم

مرزا از یوسف پرسیدند که کیان درین چادر اند گفت میر تردی
بیک و منعم بیک و بابوس بیک و خواجه حسین مروی و میر
عبدالحی و میر عبدالله و خنجر بیک و عارف بیک مرزا بعد
از آن گفتند که همه گواه باشید که آنچه بمن رسید همه از
بدی و بدعهدی های من بود اگر مردم دانند که حضرت نظر
بمن بی التفاتی فرموده اند من بحل کردم حضرت در اثنای
گریه کردن فرمودند که فاتحه بخوانیم و بعد از آن مرزا سفارش
فرزندان و متعلقان خود نمودند و حضرت فرمودند که از همه
خاطر جمع دارید که فرزندان من اند بعد از آن فاتحه خوانده
مرزا را وداع فرمودند و یوسف دست مرزا را گرفته همانجای

که کسی که این مقدار کناه کرده باشد اورا جه باید کرد علیقلی شیبانی
نوشت که این نوع کسی را پاره پاره باید کرد و اکثر امرا خط نوشته شد
که مرزا را باید کشت و قاضی حامد که قاضی اردو بود او این
نوع نوشت مصراع من نیز برانم که همه خلق برانند جون
تذکره باتمام رسید وپیش حضرت بردند حضرت فرمودند که
بهر حال برادراست تا کشتن همراه نیستم بالضرورت فرمودند
که جشمهای مرزارا نیشتر زنند علی دوست ایشک آغا و سید محمد
پکنه و غلام علی انکشت و محمد علی شیخ کمان را فرمودند که رفته
یک جشم مرزا را علی دوست نیشتر زند و جشم دیکر را سید محمد
پکنه و دیکران دستهای مرزا را بکیرند و جون اینها بجا در
مرزا در آمدند مرزا خیال کردند که حکم کشتن شده موافق مسله
مرزا با اینها مشت کشیدند علی دوست عرض کرد که مرزا م
حکم کشتن خو نیست جرا همجو میکنید مرزا برسیدند بس جه حکم
شده است قرار دادرا بمرزا کفته اند مرزا تکیه طلبیده
در ته سر خود ماندند و کفتند که بنوعی که حکم شده است بعمل آرید

شش

وان

وآن مردم کمال تهوری که از مرزا دیده بودند بعرض رسانیدند
و همان زمان مرزا جشمهای خود را ردومال بسته بمنعم بیک کس
فرستادند که بیک ملوک را رخصت کرفته فرستید که بدستور
سابق خدمت من میکرده باشد و حضرت همان زمان بیک
ملوک را رخصت فرمودند و از کمال محبتی که مرزا را بمشار الیه
بود همان زمان که رسیده دستهای او را کرفته بر جشمهای خود
می مالیده اند و این کیفیت هم بعرض رسیده در روز دیکر
مرزا منعم بیک را طلبیده فرمودند که شمایان میدانید که من
در کابل بیک نوعی بوده ام و حالا مرا باین حال بکابل می برند
جون می روم من کشتنی بودم جون از خون من کذشتند مرا
رخصت مکه کرده بکابل نبرند و الا در راه خود خود را خواهم
کشت دران صورت خونی من خواهند شد جون کیفیت
بعرض حضرت رسید آن روز همه روز حضرت قبول نمی کردند
که بعد از کور کردن او را باین حال جون رخصت دهیم آخر منعم بیک
و جماعه زور آوردند حضرت برخصت راضی شدند جون

CCO, Gurukul Kangri Col

راگرفته است باینها برگنها و جاگیرها در سند داده است پس
حضرت بالضرورت بدولت سوار شده بجانب کابل متوجه شدند
جون از برابر بهرها گذشتند سلطان آدم گکر آمده ایشانرا ملازمت
کرد و مرزا کامران که از بند سلیم خان گریخته بود که بکاشغر درآید
بازرای مرزای مذکور منقلب شده خود را به بهرماله بخانه سلطان
آدم رسانده بود سلطان آدم تشفیع شده تقصیرات مرزا طلبیده
ودلاسا کرفت و منعم بیک را تعین کردند که رفته مرزا را تسلی
کرده بیارد جون مرزا دانستند که از خانه سلطان آدم بهیج
وجه بجای دیگر نمیتوان رفت بالضرورت ملازمت حضرت
را قبول کرده وهمراه بیک مشارالیه نزدیک اردو آمد والتماس
نمود که اگر حضرت از اردو برآمده چند گام بجانب من آیند
باعث سرافرازی میشود و حضرت بالتماس مرزا
از اردو برآمده نشسته بود که قرار داده بودند که حضرت
تا آنجا برسند و مرزا ملازمت کند و حضرت از جای قرار داد
اندکی عقب فرود آمدند منعم بیک بعرض رسانید که قرار دادهٔ حضرت

تا سرحد ولایت تبت رفته بود

حضرت

حضرت بمنعم بیک بقدر اعراض شدند و سوار شده فرمودند
که روان شو میرزاده هر جا که می بری برویم جون در جای قرار داد
بمرزا ملاقات واقع شد و مرزا را گرفته به اردو تشریف
آوردند منعم بیک بمنزل خود رفت و حضرت دانستند که
بیک مذکور را ازان سخن آزار یافته محمد حسین ناظر را که در ثانی
الحال جلال الدین محمد اکبر بادشاه بخطاب لشکر خانی سرافراز
ساختند فرمودند که منعم بیک را طلب جون محمد حسین بموجب
که بطلب آمد بیک مذکور بهانه درد دندان کرده نرفت حضرت
فهمیدند که حیلی آزار یافته و میدانستند که خواجه سلطان علی دیوان
را با وجهت تمام است به او فرمودند که رفته منعم بیک را طلب
جون خواجه مشار الیه بخانه بیک مذکور آمده با وجود جهت بسیار
رفتن در بخانه را قبول نکرد و روز دیگر حضرت بخط مبارک
نوشتند که جون رنجانده ایم پا آشتی کنیم میر مذکور همان
خط را بوسه کرده بر چشم نهاده روان شد و همان روز حضرت
کناه بسیاری بمرزا کامران نوشتند و بسر دیوان فرستادند

CC0, Gurukul Kangri Collection

با وجدان نمایند قلعهٔ رهتاس را سپرد کرده از آب نیلاب بجانب
کابل عبور فرمودند در مابین منارکه کجو وسوات فرود آمدند
کنکش رفتن کشمیر در میان آمد و همه امرا چون میل رفتن حضرت
میدانستند قرار دادند که از راه منبر بکشمیر در آیند و چون
صباح کوچ شد قلیچی همه بیکبار رو بکابل کردند و حضرت را اعراض
شده بیساولان و تواچیان حکم شد که چیزی را بکشند منعم بیک بعرض
رسانید که پادشاهم کشتن مردم فایده نمیکند باین نوع که
من این مردم را دیده ام بکشمیر نخواهند رفت و در همین زمان
قربان قراول که از شاه بیک خان مانده بود در آمد که پادشاهم
در چکار ید شما که بکشمیر میروید شاهزادهٔ عالمیان جلال الدین
محمد اکبر میرزا را بکابل می فرستید هیچ یک میسر نمیشود مردم این
صوبه مردم بدی اند حضرت بابر پادشاه و میرزا کامران که دست
باین مردم نکرده اند بنا بر مصلحت گرفتن هند است که در در آمدن
هند یوسف زئی و افغانان سوات و بجور چون مردم بجمعیت
اند در کار اند و هر پادشاهی که از جانب ولایت آمده هند

و درین ولا قراول حضرت بود

را بسپاهی و رعیت کابل رسانند و بوج قاسم برلاس را که حاکم
نشین قلعهٔ کابل است برای خوجه خالی سپارند و خواجه
از انجا بر سر هزارهٔ لاغری که مابین دوقا و میدان رستم
کوهها بود فرود آمده بودند تاخت بر سر ایشان برد و
جمعی از انها کشته شدند و گوسفند و روانات ایشان
در زمستان بکابل در آمده بعد از سه چهار روز بکابل
آمدند و حضرت و مردم اردو از مابین دنکوت و نیلاب
بو گذشته خبر یافتند که پرانه نام زمین داری در یکی
از کوههای بهره سنکر کرده بر سر او رفتند و جنک شد و سنکر
را شکستند و پرانه دران جنک کشته شد و ازین جانب
کسی نامی کشته نشد و خبر تشریف آوردن حضرت رسیدا
بسی هزار نفر افغان که در مابین قلعهٔ رهتاس و سیالکوت
تهانه داشتند آنها را یارای تاختن اردوی ظفر قرین نشد
و سلیم خان نیز خبر یافته بایلغار از اگره متوجه شد چون نبه
رسیدن سلیم خان بحضرت رسید لایق ندیدند که درین مرتبه

رسید

716

سی که از دیهار پایین بنکش باشند نزول فرمودند بار روانات
و اسبابی که بدست در آمده بود متوجه اردوی ظفرقرین شدند
و منعم بیک هم با آن اسباب فتحشاه آمده بپا بوس مشرف شد
و از اسپابهای لایق او آنچه بدست در آمده بود پیشکش حضرت
شاهزاده عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا نمود و در همین
منزل خواجه جلال الدین محمود را حاکم کابل ساخته علیقلی
را که قاتل محمد علی تغائی حاکم کابل و از قورچیان مرزا کامران
بود سپردند که بند نماید و حضرت بدولت مع شاهزاده عالمیان
جلال الدین محمد اکبر مرزا و لشکر نصرت مآب متوجه هندوستان
شدند و خواجه جلال الدین محمود از اردو جدا شده نماز
دیگر در کوتل زخمی که سر حد دیهای بنکش بالا بود
فرود آمدند و از انجا کوچ کرده براه دره ارباب در
قلعه سفید کاه که بگردیز تعلق دارد فرود آمدند و از انجا
کوچ کرده در چشمه تره که ته کوتل گردیز است بجانب کابل
فرود آمدند و از انجا باز بدر رخصت دادند که به آمدن

717

درگاه بایزید هم دران لشکر بود سحری بیکه به دره سمندر رسیده
مردم موضع مذکور خبردار شدند و در دامن کوهی واقع شده
که یک جانب او تیراه است و یک جانب بنکش و جانب دیگر
دور و سنبله و جانب دیگر ذنکوت از هر جانب آمده صورن
انداختند و آن جماعت علاج دیگر نیافتند بپای خود را پیش
انداخته چون راه نبود برکوه برآمدند و خود برگشته جنگ کردند
و چند کس از غنیم کشته شد و سرها بریدند و بعضی از سپاهی
ایشان خود را از کوه برتافتند و از کوه فرود آمده مردم
از روانات و اسباب و غیره آنچه بود همه را بتصرف خود در
آوردند و سه روز آنجا نشستند شاه ابو المعالی و لشکر که عقب
مانده بود آمده ملحق شدند و منعم بیک که تمان بنک بهار نجا که نشان الیه
بود براه تیراه متوجه اردوی ظفرقرین شده بود چون به تیراه
رسید مشار الیه جاهای فتحشاه که مذهب چراغکشان داشت
خبر یافته گریخته اسباب و آشیای او را سپاهیان غنیمت
گرفتند چون این مردم خبر یافتند که بیگان حضرت در بیکه

...لیقلی و کاکر علی رسید و سعدین شاه که یکه پادشاه بود به
...بوالمعالی سپرده بودند زخمهای منکر خورده و از افغانان
جمعی کشته شدند و پاره دیگر زخمی گشتند اما مواشی و رواتبات
و اسباب ایشان بدست نیفتاد و خواجه جلال الدین محمود
...به امرا گفت که از پیش فرستادن مایان مقصود این بود
...که یکباره کوسفند و رواتبات به اردو درآید و قیم علی ایم
جدا شوند دست خالی به اردو برگشتن لایق نمی نماید درین مقدار
جائیست مردم آنجا خبر نیافته اند اگر جماعه را بمن همراه میکنید
...ذفته ایشان از امی تا زم و همه خواهان این بودند که به اردوی
ظفر قرین چیزی درآید همه امرا سخن مشار الیه را قبول کردند
...مثل سکندر سلطان قنراق و عبد الله سلطان قزاق و اسمعیل بیک
دولدی و بابوس و ابو القاسم ایشک آغا و جمعی دیگر از یکه جوانان
...مغل غانجیان ج قربان و برادران قراول و جمعی دیگر را بخشی
...بنی درهمان مجلس نوشت و تواچیان خبر کردند و نماز دیگر
...دکه از آنجا اسپان خوابانده داده متوجه درمقصد شدند و نبرده

بر اسپ سوار شده بلندی درمیانه اردو بود آمده ایستاده
بودند و منعم بیک در مرحل خود خبر یافته خود را برکاب ظفر
قرین رسانید حضرت را در گریه دید عرضه کرد که سبب گریه
چیست حضرت فرمودند که نشنیده که مرزا هندال بشهادت
رسید منعم بیک عرض کرد که بلا شما گریه میکنید یک دشمن
کم حضرت گریه را برطرف کردند و بعد از آن سبب سواری را
پرسید فرمودند که بجهت این غوغای مخالفان منعم بیک
عرض کرد که سواری شما را شنیده مبادا مردم مرحلها را
گذاشته برخیزند و مرزا کامران و افغانان دست یابند
حضرت را این سخن معقول آمد فرود آمده بدولتخانه تشریف
بردند برگشته الحال مرحل مرزا هندال چون نزدیک دروازه بود
افغانان از آنجا بمرحلها دیگر نتوانستند گذشت برگشته
بقبیلهای خود رفتند و روز دیگر غزنی و گردیز و آنچه جاگیر
مرزا هندال بود بشاهزاده عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا
عنایت فرمودند از نوکران نواب مرزا هندال باقی بیک و الجی

[illegible]

در باریک آب در قبیلهای افغانان فرود آمدند حضرت
متعاقب متوجه شده میانه چپریار و بهندال پور فرود آمدند
وگرد اردو را مرچل بخش کرده خندق کندند و خواجه جلال الدین
محمود را داروغهٔ کابل گذاشته بودند و بندهٔ درگاه بایزید در
ملازمت خواجهٔ مذکور بود بعد از چند روز میرزا کامران و افغانان
اتفاق کرده شبخون بار دوا آوردند و نواب میرزا هندال و
عبدالوهاب یساول دران شبخون بشهادت رسیدند وقتی
که آن افغان حرام زاده دست بریده شمشیر بمیرزا انداخته
میرزا دست چپ خود را بجای سپر بالا برداشته اند شمشیر ظاهرا
برکی بوده است و چرخ کرده بر انگشت شهادت چپ
بنوعی افتاده بود گویا که پرکار مانده دو نصف راست کرده
بود و شمشیر دیگر بر دهن ایشان بنوعی افتاده بود که از زین
گوش تا آن گوش جدا شده بود و تیری بر دهن عبدالوهاب
خورده که از بس سرش بر آمده بود و غوغا و شور افغانان
بمرتبهٔ شده بود که حضرت بی اختیار از دولتخانه بر آمده

میشود حضرت را فرصت آن نسبت نشد و بسر میرزا کامران
متوجه شدند چون حضرت در سیاه آب گندمک فرود آمدند
و حیدر محمد اخته بیگی و جمعی را هراول تعین کردند و ایشان از
سیاه آب گذشته فرود آمده بودند میرزا کامران همراه
مهمند و خلیل در کره سو بودند که دامنهٔ سفید کوه است
که آن طرف بنگش است و این طرف جلالاباد چون خبر
تشریف آوردن حضرت را شنیدند از لشکر مهمند و خلیل
جماعهٔ را بجود همراه ساخته شبخون خیال کرده بر سر اردوی
حضرت آمد چون اردو آن طرف سیاه آب بود و شب
بود راه نیافتند بر سر اردوی حیدر محمد اخته بیگی که هراول
بود در ریختند و میرزا خود بر سر جا در مشار الیه ایستاده
شاه بداغ و بعضی یکههای دیگر در چادر در آمده چند شمشیر
بر حیدر محمد انداختند چنانکه دست چپ مشار الیه جولاق شد
چون حضرت نزدیک بودند میرزا نتوانستند بکره سو رفت
همراه افغانان مهمند و خلیل از جلالآباد و بهندال پور گذشته

بایکی

وازعموره

وازانجا بچاریک کار و ازانجا بمعموره در کابل بپا بوس حضرت
سرافراز شدند وکیفیت بدخشان را بعرض رسانیده عرضه
داشت مرزا سلیمان و حرم بیکم را گذرانیدند مرزا سلیمان
نوشته که اختیار دختر ما دردارد و مضمون عرضه داشت
حرم بیکم آنکه مرزا سلیمان غلام شماست و من داه شما وتیسیر من
غلام بچه و دختر من داه بچه شماست چون درهمسایگی یکی از کنگ
واقع شده ایم ما را هم ناموسیست شما بادشاه کلانید اگر خواستگاری
بدولت
دختر من میکنید امید دارم که از کوتل هند وکوش یکدزیده و
بیگمان و امرای کابل همه در ملازمت باشند و من از برای هریک
اسپان خوب بدخشان و گوسفندان و قماشها بجهت پیشکش ترتیب
دهیم و دختر را نکاح کرده بشما سپارم تا باعث سرافرازی
همه ما شود و دشمنان که در نزدیک نشسته اند دانند که شما این
نوع عنایتی کردید حضرت همه سخنان او را پسندیده فرمودند
که انشاء الله همچنین خواهم کرد چون خبر مرزا کامران رسید که
درمیان مهمند و خلیل نشسته و روز بروز جمعیت زیاده

توان کرد و بیکم همه را در پیش خود سامان نموده از خواجه سرایان
پاکیزه فرستاده بودند و خواجه اسباب خود را بجهت بعضی طلبها
از سوداگر و غیره که بکابل می آمده اند فرستاده بودند چندان
سامانی نمانده بود چنانکه در سطل اسپ طعام میخوردند و شیرگی
اسپ را در ته خود انداخته خواب میکردند باین نوع کرده از
ورطه گرفتن خلاص شد همان شب راست تا کلاوکان خواجه
و بی بی فاطمه آمدند و ازانجا بدره نمک آب که چیقون جلایر و جماعه
جلایران می نشستند و ازانجا بخواجه بندکشا و ازانجا بنارین
وازناربن
به بیرم و زر دآسوان آمدند و ازانجا بچاریک باغ علیقلی اندرابی
و علیقلی آن زمان حاکم اندراب بود و دو شب خواجه را بجهت
افطار نگاه داشتند بعد ازان اسپ و خرجی بخواجه
و بی بی فاطمه دادند و همانجا خواجه را پدر گفته و ازانجا به
موضع خنجان که در آمدن دره کوتل نو است آمدند و روز
دیگر از کوتل گذشته در خانه مردی و طوی محمد کلانتر قاقشالان
که در دره غوربند که نزدیک بچهار سوخته بود فرود آمدند و

ازانجا

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

725

میکردند به ازین پسر پاها بود اگر دختر مرا میخواستند
بایستی خواجه دوست خاوند و یا میر برکه را فرستادند خواجه
گفتند که بمن نسبت محرمیت بیشتر خیال کرده بوده اند اگر
اونها را میخواهید مرا رخصت کنید آنها آیند و بی بی فاطمه در
اندرون پیش بیگم بود و باو هم این نوع احتراز فرمودند که ترا
در کابل تعیین کرده اند که دختران مردم را خوش کرده می
بری دختر مرا هم از انجمله خیال کرده چرا از بیگمان و آغاچها
نیامدند دختر من اگر نامی نداشته باشد نام حضرت بادشاه
کلانست مثل شما مردم چون بخواستگاری آمده در نکاح می باشند
بی بی فاطمه هم در جواب گفته که مرا رخصت کنید از بیگمان
هر کرا طلبید بیایند بعد از ساعتی که کیفیتش بیگم رسیده
بخواجه الش خربوزه کولاب و انگور فرخار فرستادند و
به بی بی فاطمه را دلداریها دادند که آغا پیر علی که بیاید رخصت
خواهیم کرد و از بی بیان رخصت ایشان شدند و حلقه و
انگشترین و سرپای قماش و قند وغیره که بجهت شیرینی

وفرمودند

724

نکاح فرستاده بودند همه را تصرف کردند و بی بی فاطمه را
عذرخواهیها کرده گفتند که چون خدمتگاریها بسیار کرده ام
این سخنان بطریق گله بود چیزی بخاطر نرسید که من داه حضرت
بادشاهم و پس محمد امین شیرازی فرستادند که اسب سیاه
یال دراز که داری گرفته بیا که خواجه جلال الدین محمود از ما
التماس کرده خریده بدهیم بعد از سه چهار روز آن اسب
را محمد امین گرفته آورد و به پانصد گوسفند از شمار البته خریدیم
و پانصد گوسفند دیگر معه پارچه جوراب و کاردهای راغی و
پوستین شانزده و تحفهای دیگر بدخشان آنچه دران
وقت بهم رسیده بخواجه دادند و به بی بی فاطمه هم از اسب
و گوسفند و مطاعهای دیگر اش تنیت کردند و آغا پیر علی هم
از کولاب آمده جواب جاکر علیخان آورد چون دیگر معطل ماند
شب دوازدهم رمضان بود که خواجه را طلبیده روزه واکردند
و خربزه کولاب و انگور فرخار و پالوده و فرنی
از همه بسیار بمجلس آوردند پاکیزگی و خوبی آنها چه نوع تعریف

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

خواج

و در حینی که مرزا سلیمان متوجه قلعهٔ ظفر شده بودند و در پریل
کشم خواجه را رخصت داده فرمودند که هر مهمی که دارید
به بیکم قرار یافته شما را بیکم رخصت خواهند کرد روز دیگر
بکشم بدریچانه بیکم آمده رخصت طلبیدند و رمضان نزدیک
بود گفتند که آغا پیر علی نام خواجه سرا را به کولاب پیش چاکر جان
فرستاده ایم از انجا که جواب بیاید رخصت خواهیم کرد تا آن
زمان چند شب اینجا افطار کنید بعد از ان خواهی رفت چه
اضطرابست و بعد از ان حیدر علی و پیر داد که ریش سفید در تحانه
بود پیش خواجه فرستادند که این حلقه و انگشترین و غیره
که شما آورده اید من میخواهم که بدولت حضرت پادشاه در جا جهای
دختر خود به ازین جواهر بدوزم و یا رجهای دو کانهای
بزاری که بجهت سر و پای من آورده اید من قابل اینها ام و من
و مرزا سلیمان و مرزا ابراهیم خدمتها کرده ام بخصوص در لشکر
اشترگرام که بر سر مرزا کامران می رفتیم خود سوار شده
سزاولی کرده فرستاده ایم اگر حضرت نیمچهٔ خاصهٔ خود را عنایت

نوشته را هم بایزید بمرزا برده بود در حویلی محل حرم بیکم
قاسم جوزبون را طلبیدند و حیدر علی آمده بر جانب دست
راست او نشست و میر زین العابدین که یکی از امرای کلان مرزا
بود بر دست چپ نشست دستهای او را گرفته کارد را از میان
او گرفتند و مشارالیه را سپردند و بایزید دران مجلس حاضر
بود و کس بحویلی و اسباب او تعین کردند و برادرش خضر
یافته از ان باغی که بود پیاده در میان باغها گریخت چون خط
خواجه جلال الدین محمود بمرزا سلیمان رسید قولکه تواچی باشی
خود را طلبیدند و گفتند که بایزید را بطویلهٔ قاسم جوزبون
می بری و یا بوی بوز قترغزی بولاق که داشته گرفته بد
و می سپاری قولکه همراه بایزید رفته اسب را همان زمان
به بایزید سپرد و بعد از چند روز مرزا سلیمان خود قاسم
جوزبون را گرفته از ملاحظهٔ که داشت بقلعهٔ ظفر متوجه شده
که او را در خم لنگان مقید سازند و دولتخواهان مرزا لایق ندیدند
که این نوع مفتن در بند باشد آخر الامر در آب کوکچه سر دادند

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بادشاه که از کوتل مندوکش نمایان شود اول کسی که بملازمت
ایشان میروم منم باوجود این هرشب کپان او آمده این
طرف آب و آن طرف آب کشم خواجه را نگاه میداشتند
معلوم شد که از نگاه داشتن خواجه مرزا سلیمان را خبر بود
و او اظهار دولتخواهی نموده نفاق میکرده و تا یک ماه چهل روز
خواجه را نطلبیدند بعد از آن خواجه عرضه داشت بمرزا نوشتند
که من بشما در مجلس همایون بادشاه خدمتها کرده بودم که اگر
یکباری ببدخشان بیایم بدولت شما فراغت کنم قریب بدو
ماه باشد که آمده ام و هر روز بمن نغمهٔ میرسد که ترا میگیرند و
به خم لنگان که ارک قلعهٔ ظفرست میفرستند و یا در آب کچه
می اندازند و این عرضه داشت را بایزید بمرزا سلیمان
رسانید و مرزا همان زمان خواجه را طلب داشتند و مکرر
قسم یاد کردند که این سخن را مردم بتو بغرض رسانده باشند
من غلام حضرتم این نوع امری را چون بعمل می آرم کلام الله
هم در بغل گذاشته همراه برده بودند به دولتخواهی مرزا

سلیمان سوگند خورد که خود را معاف نخواهم داشت مرزا چون
اطمینان خاطر از خواجه بود و درین بیشتر شد خواجه بعرض
رسانید که هر محل احوال کابل را ازانجا عرضه داشت میکرده
باشم اگر اینجا از یکی نا دولتخواهی شده باشد یا ظاهر شود
بعرض رسانم یا نه مرزا گفتند که بطریق اولا بعرض رسانید که
پیش ازین بچند روز قاپچم جوزبون آمده گفت که همچون
که کلهٔ همایون بادشاه از هر جانب که پیدا شود اول کسی که مرزا سلیمان
را ویران کرده بحضرت خواهد درآمد منم مرزا گفتند که انشاء الله
از من امری واقع نخواهد شد که حضرت را به بدخشان احتیاج
تشریف آوردن شود که او مرا ویران کرده بحضرت درآید چون
غرض او ازین مقدمات که بشما گفته نفاق است این
نوع منافق را مقید باید ساخت قرار دادند که صباح قاپچم
جوزبون را بگیرند روز دیگر بود که خواجه بمرزا نوشتند که شنیده
شد که آن نا دولتخواه را گرفته اند و او یا بوئی دارد بولاق
و من بولاق بمن مناسبت دارد عنایت خواهند کرد و این

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

آمده مرزا سلیمان را ملازمت نمودند فرمان و کتابتی که داشتند
بمرزا گذرانیدند و مرزا فرمودند که تحمل کنید که بیگم از قندوز
آمده باتفاق جواب داده رخصت کنیم در باغ خواجه معین ولد
خواجه خاوند محمود که در لب آب کشم بود خواجه را فرود آوردند
و مرزا عسکری را در خانه میر نقاش که متصل بآن باغ و خانه قراکوز
بیگم بود فرود آوردند و بعد از چند روز بیگم قندوز را ابراهیم
بمرزا
سپرده بکشم آمدند این خبر چون بکابل رسید در عوض
قندوز غوری و کردیز و فرمل و آن نواحی را بمرزا هندال
دادند و چند دفعه کنکاش کردند که خواجه مذکور را بگیرند خواجه
فهمیده مردم خود را متفرق ساخت پاره را بکابل بهر بهانه
برگردانید پاره را با میرزای بدخشان که سپرها فرستاده بودند
سپرهای هریک را به چهار سپرده فرستاد و گفت
که از آنجا بکابل روید قریب به بیست کس از خورد و کلان
گرد خواجه ماندند یک روز قاضی جوزبون که حاجی محمد خان
سلسله مرزا سلیمان بود بخواجه مذکور گفت که کله تاج همایون

گروهی کشم باشند رسیدند مرزا ابراهیم و حرم بیگم و حیدر علی
تغائی مرزا ابراهیم پسر سلطان اویس قبچاق قبل از رسیدن
ایشان در موضع مذکور فرود آمده بودند خواجه مذکور مرزای
مذکور را ملازمت نموده و بی بی فاطمه بیگم را معلوم شد که محمد طاهر
میرک ملازم مرزا هندال از قبل مرزای مذکور در قندوز بود
عرضه داشت کرده بمرزا سلیمان قندوز را پیشکش کرده بوده
مرزا ابراهیم و حرم بیگم میروند که در قندوز درآیند خواجه
باندک کسی بودند و خواجه هشتاد جوان خوب مکمل همراه داشت
نوکران همه اتفاق کردند که مرزا را گرفته الغار کرده بکابل
می بریم چون در میان ولایت بود و خواجه مرد تاجک بود این
مهم در حوصله خواجه نگنجید و از آنجا خواجه را پیش مرزا سلیمان
رخصت کشم دادند مرزا ابراهیم گفتند که بیگم که از قندوز
برگشته بیایند هر مهمی که داشته باشید مهم سازی شما کرده
رخصت خواهند کرد نیم شب بود که مرزا ابراهیم و حرم بیگم
کوچ کرده متوجه قندوز شدند و خواجه و بی بی فاطمه بکشم

خوج

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

خوجه را طلبیده فرمودند که آنچه مرزا بشما خطاب کرده وشما
جواب گفته اید تحریر کنید خواجه سخنان که بالا گذشت مکرر
بعرض رسانید حضرت تبسم فرمودند و مردم عاقل که در مجلس
بودند حمل بر بی عقلی مرزا کردند چون مردی را بینی بریده بودند
و در بندا و بودند چه وقت گفتن این نوع سخنان بود بعد از آن
مرزا مذکور بخوجه جلال الدین محمود فرمودند که پیش مرزا سلیمان
به ایلچی گری که می روی مرزا آرا همراه ببر تا مرزا سلیمان مرزا
را به بلخ پیش پیر محمد خان فرستند و خوجه جلال الدین محمود به
بایزید بسپردند تا گرگشتم محافظت و خدمتگاری مرزای مذکور میکرد
شاهزاده خانم دختر مرزا سلیمان را هم حضرت خواستگاری
کردند و بی بی فاطمه را از برای این مهم خیر بخواجه مذکور همراه
کرده حلقه و انگشترین و سر پا و قماش و قند وغیره آنچه
اسباب نکاح در کار بود از خواجه مذکور فرستادند چون
از کابل برآمده کوچ بر کوچ از کوتل پنجهیر براه اندراب و خوست
بور سک و از ورسک بسفر خار و از فرخار چون بکلادکان کرده

مذکور

از مهتر بهاکه رکاب دار شربت لیمون می طلبید و حضرت
هم بشربت لیمون میل تمام داشتند و دران ولا از بلخ کاروان
نیامده بود و آب لیمون کم بهم میرسید و خوجه جلال الدین محمود
چون میر سامان بود برکیب داران گفت که بمرزا دیگر شربت
لیمون راست نکنید و هرگاه مرزا طلبد بگوئید که خواجه
سر شیشه را مهر کرده اند رکابداران این معنی را گفتند
چون این خبر بمرزا رسید و مرزا انتظار خواجه می بردند
چون خواجه از ارته باغ از ملازمت حضرت بیرون آمد
و چشم مرزا بر خوجه افتاد اعراض شده فرمودند
که ای مردک تو نوکر ما بودی نمک ما خورده چون به رکابداران
فرموده که بما شربت ندهند و چون مرزا بسبب بهتانی
بینی خوجه را بریده بوده اند خوجه در جواب گفت که شما کی
نمک داشتید و اگر نمکی هم داده بودید از بینی من برآوردید
و دیگر سخنان گفتند که لایق این تذکره نبود و این سخنان
را میر عبدالله بخشی اخیس بعرض حضرت رسانید حضرت

خوجه

نام بداغ بنده که با داغ حیدرم ﻫ هر جا شهیست در همه عالم غلام ماست

بعد از آن دیندار بیک و حیدر دوست مغل قابچی و مست علی قورچی
را که در جنگ اشترگرام که بدست افتاده بودند در عقب باغ
صورت خانه در لب دریای کابل بقصاص رسانند و سبب
کشتن دیندار بیک گناهان که در هند از و واقع شده بود و در
حیدر دوست را بجهت فتنه که قراجه خان خیال کرده بود که همه
را او باعث بود و مست علی را بجهت آنکه در درهٔ قبچاق فرموده
بودند که بر دم میرزا کامران بتازد در جواب گفته بود که
با بهائی که جبیبهٔ خوب داده اید بتازند چون حضرت
هنوز از گرد راه نیاسوده بودند که خبر آمد که میرزا کامران
بجانب ماهی برکه رفته بوده از راه کوتل بادیچ بجانب لمغانات
مندراول رفته چون او ملک کلان مندراول بود مردم آن
تومان را جمع ساخته بنیاد فساد خیال کرده اند بهادر سلطان
ولد حیدر سلطان شیبانی و محمد قلی برلاس و قوندق سلطان
برادر پیرم اغلن و جان محمد بهسودی و جمعی دیگر از سپرداران دیگر

جوانان را بر پسر میرزای مذکور فرستادند میرزا چون هنوز
جمعیت نکرده بودند و این ها زود رسیدند میرزا تاب
نتوانست آورد لشکر حضرت زور آورده میرزا را برداشته
بسر درهای علنگار و علیشنگ که بالای مندراول واقع شده
راندند میرزا دانست که جائی نیست که مهم از پیش رود خود را
بمیان افغانان مهمند و خلیل کشیدند و لشکر مراجعت نموده
بکابل آمد یک روزی در پیش دیوان همه از تردد خود حرف
می زدند قوندک سلطان گفت که بهادر نهایتش از ما یک
قدم پیشتر بود بهادر سلطان گفت که راست میگوید مثل است
که از مردی تا نامردی یکقدم است این سخن به بندگان حضرت
رسید که کار را بهادر کرده جلدو انعام مشار الیه شد بعد
از آن میرزا عسکری که در جنگ اشترگرام بدست افتاده
بود مقید داشتند بخواجه جلال الدین محمود سپردند که
به بدخشان برده بمیرزا سلیمان سپارد خواجه مشار الیه میرزا را
در پیش رکابخانه خرگاهی برپا کرده نگاه میداشتند و میرزا هر روزه

که ازین کاروان گرفته بود بخواجه داده خاطر جوئی نمود
و بعد ازان همیشه خصوصیت داشتند و آن اسب را بعد از جنگ
اشترگرام و فتح کابل بایزید را که حضرت بخواجه سپرده بودند
بمشارالیه داده بود و آن اسب حبقون بود و آن مقدار دو
داشت که در کابل اسپی دیگر با و همراه نبود و چون خبر توجه حضرت
بمرزا رسید بابا چوچک و ملا شفائی را در کابل گذاشته لشکر
را گرفته متوجه آب باران شد و قرچه خان را پدر گرفته سپه
سالار لشکر کرد و شاهزادهٔ عالمیان جلال الدین محمد اکبر مرزا را
دران لشکر همراه برد و چون مرزا بلب آب باران رسید
ازان جانب هم مرزا ابراهیم و مرزا هندال و حاجی محمد کوکی و
جمعی دیگر از هراولان حضرت در بالای کوتل اشترگرام ظاهر
شدند و متعاقب هراولان حضرت و مرزا سلیمان هم رسیدند
و خیال جنگ نداشتند و نماز دیگر همون روز در لب آب بمرزا
پیوست چون همه وقت دولت حضرت قوی بود مرزا شکست
یافته بجانب ماهی پر وزاله فرار نمود و قرچه خان دران

جنگ

جنگ

اسپ

جنگ بدست ملازمان مرزا هندال زنده افتاده پیر او را بطریق
تر جان تسلیم کرده بپیش حضرت رسانیدند و حکم شد که برده از
دروازهٔ آهنی بیاویزند و پیش چهار روز قبل از جنگ بجهت
تشدد پیر اولان ... قوندک سلطان و بایزید در ده نو در نواحی
خانه میر شهاب پنهان شده بودند همون سحری که پیر قرچه خان را
از دروازهٔ آهنی آویختند از محنت پنهان شدن و گریختن خلاص
شدند و بایزید چون از خانه که پنهان شده بود بر آمد اول کسی
در خورد ابوالحسن دیوانه قرابت قرچه خان که در محل زیرکی نون
مرزا از لب آب باران گریخته بود و بایزید چون اسپی نداشت
مشارالیه اسب را به او گذاشته باین تقریب خلاص شد و نخواهان
حضرت همه جا مسرور و مخالفان منکوب شدند و شکست قپچاق و فتح
اشترگرام در سنه ۹۵۷ واقع شد مدت هردو جنگ از شصت
روز بیش و هفتاد روز نبود و باز بندگان حضرت بدولت
و اقبال در کابل نزول فرمودند و این قطعه مناسب حال واقع شده

قطعه
بازآمدیم و سکه دولت بنام ماست ॥ اقبال یار گشت و سعادت غلام ماست

مرزا عبدالله جهانبانی شاه
اجلال ارزانی

CC0, Gurukul Kangri Collection ... Digitized by S3 Foundation, USA

739

حسین قلی سلطان را سوار شده و تاج مشار الیه را بر سپر مانده
و خنجر او را بر میان بسته ظاهر شد که حسین قلی سلطان را او فرود
آورده پیش میرزا برده بوده میرزا کامران در خانهای آستا
دوست نقاش فرود آمده که در دامنهٔ کوه عقابین است
و قاسم برلاس که حضرت کابل را باو سپرده بودند و شاهزاده
عالمیان جلال الدین محمد اکبر میرزا هم در قلعه بودند تا چند روز
نگاه داشت قلعه کرد آخر الامر بی دولتی رهنمون او شده
قلعه را بعهد بمیرزا داد و شاهزادهٔ عالمیان را مقید ساختند و میرزا
از پی جمع کردن لشکر شد تا دو ماه سامان لشکری نمود و حضرت
هم باندراب رسیده میرزایان این خبر ناخوش را شنیده
هنوز بجایگیرها خود نرفته آمده بحضرت ملحق شدند و امرائی
که براههای هند و کوه بجهت محافظت فرستاده بودند همه در
اندراب بپابوس مشرف شدند درین اثنا هزار اسپ از
بلخ برآمده متوجه کابل شده بود و کاروان باشی میر سید
علی سبزواری بود خواجه جلال الدین محمود جماعه را فرستاده

738

آن اسپها را آورده بما نموده بسپاهیان بخش کرد و تمسک
نوشته دادند که انشاء الله بعد از فتح جواب گویند قریب
بدو ماه حضرت در اندراب مهمانسازی لشکر فرمودند و آب
اندراب را پل بسته شد و علی دوست یساول را بر سر پل مانده
بودند که کسی از پل بی حکم نگذرد خواجه جلال الدین محمود رسیده
دیده که حاجی محمد خان با قشقه از پل گذشته سیل میکرده
مشار الیه به علی دوست بقدر اعتراض کرده که هر کس که ازین
پل گذشت مثل است که حاجی حاجی را در مکه می بیند و حاجی محمد
خان ازین سخن برآشفته رنجیده رنجش خان مذکور بحضرت
رسید حضرت جلال الدین محمود را طلبیده فرمودند که بخانهٔ
حاجی محمد خان رفته عذرخواهی کن که وقت نازک است
و خواجه مذکور عرضه داشت کرد که خان مذکور بی اعتدالی است
بمن بیحرمتی خواهد رسانید حضرت فرمودند که چون ما می فرستیم
ملاحظه خواهد کرد چون خواجه بخانهٔ خان مذکور رفته عذر
خواهی نموده همون حاجی محمد خان اسپ سیاه الجه یال درازی

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

می دید از سر کوب سرانشیب شده متوجه علمها شد و علم داران
تاب نتوانستند آورد و علمها را بر تافته فرار نمودند و قاسم
حسین خان بهمون جمعیت که ایستاده بود برگشت و حضرت
با مردم فرار نموده متوجه آن دره که از در آمده بود شدند
و بابا نام ملازم مقدم بیک حرامزاده از دنبال حضرت رسیده
شمشیر بتاج ایشان انداخته چنانکه پس گوش مبارک ایشان
مجروح شد و شمشیر دیگر علم کرده بود که حضرت برگشته خطاب
کردند که ای قلتغچی قلتاق از صلابت بادشاهی نتوانست مرتبه دیگر
شمشیر انداخت و مهتر سکائی توشکچی حضرت هم درین اثنا
درمیانه در آمد آن حرامزاده برگشت و بقرچه خان هم نادانسته
شمشیری در جنگ گاه بر سر او انداخته بودند چنانکه یکماه جراحت
او را مرهم می نهادند و حسین قلی سلطان مهردار و تاجی بیک
زنده بدست افتادند هر دو را میرزا بشهادت رسانید و مردم
شکست خورده به راه رجوع کردند و مردم میرزا متعاقب
پاره از دنبال حضرت بجانب قوربند روان شدند و جمعی براه

بغضب

کابل

کابل و جمعی دیگر بدره که بموضع استالف میرفت و بایزید
درین جماعه همراه بود که باستالف میرفتند و از مردم اعیان
دران جماعه پیر دار بیک ولد قرچه و ابراهیم ایشک آغای
و خواجه قاسم بیوتات و مست علی قورچی و امام قلی قورچی
و جمعی دیگر و امام قلی و ابراهیم زخمها داشتند و هزاره تاهم
سر راه گرفته جمعی دیگر ازین مردم زخمی شده اسب و یراق
راهها را گرفتند روز دیگر چندی ازین جماعه پیاده به استالف
رسیدند و ظاهر شد که ابراهیم و امام قلی بهمان زخمها از دنیا
رفتند و چون چودر و بود و از گرمی هوا بایزید برکهای جگری را
جامه ساخته بجای رهای صحرا دوخته پوشیده خود را باستالف
رساند رئیس پیر محمد استالفی بایزید را شناخته سرپا و کفش
آورده پوشانیده و روز دیگر به بهزادی که جاگیر حسین قلی سلطان
مهردار بود آمده خبر کشته شدن حسین قلی سلطان و تاجی بیک
ظاهر شد روز دیگر در کابل بسرخیابان رسیده بابا دوست
یساول میرزا سلیمان که دران ولا پیش میرزا کامران می بود اسب

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

واردو از دنبال کوچ کرد و میانه منزل و دره قبچاق یک
کروه فاصله پیش نبود همان زمان بدره مذکور رسیده شد و میر تفنگچی
و بالتوبیک و تاپخی هم آمده ملحق شدند و آثار هراولان مرزا
هم ظاهر شد چون بندگان حضرت یک تیر پرتاب بدرون
دره در آمدند و یک تیر پرتاب دیگر کوهی در میان دره ظاهر بود
که هراولان مرزا قشل آق سلطان و با سعید قبچاق و جمعی
دیگر در عقب آن پینی بودند و پیش پینی سنگلاخی داشت
حسین قلی سلطان مهردار و قوندک سلطان برادر بیرم اغلر
و مرزا قلی چولی و پسر محمد اخته و فرید و ق تغائی نواب محمد حکیم
مرزا و جمعی دیگر بهراولان مرزا تاختند چون زمین سنگ
بود نتوانستند بهراولان رسانند آنها بشیبهٔ تیر گرفتند
تیری به پیر محمد خان خورده درجه شهادت یافت و اسپ مرزا
قلی بسر رفته های مشار الیه شکسته بود و پسر مشار الیه ا
جمله قورچیان حضرت بود بسر پدر خود تاخت که پدر خود در سوار
کند او نیز بشهادت رسید و تیری بر اسپ حسین قلی سلطان

مهردار

مهردار رسیده از اسپ غلطید یا یزید ملازم مشار الیه اسپ
کشیده او را سوار کرده به پیل حضرت ملحق ساخت و حضرت
نیز بدولت بر سر کشتها رسیدند و درین اثنا مرزا کامران بر بالای
پینی بر آمده سرکوب شد و عورات و دختران مرزا نیز
دستار بسته همراه مردم مرزا ظاهر شدند و توپچیان که در
جلو بودند غلوله تفنگها نمانده بودند و اکثری از توپچیان مرزا بودند
که در کابل ملازم حضرت شده بودند چون مرزا بسرکوب بر آمده
بود دو سه دفعه شیبهٔ تیر کردند و اکثر اسپان و مردم
پیل بادشاهی زخمی شدند درین اثنا حضرت بمست علی قورچی
فرمودند که تو جوان مردانه درین وقت چون استاده
آن بی سعادت در جواب گفت که با تنهائی که جیبهٔ خوب
داده اید بتازند قاسم حسین خان آن طرف آب با جمعیتی
خوب استاده بود و پیش او جای تاختن بود بهراولان مرزا
بتاخت کوتاهی کرد دیگر از سرداران بجمعیت همراه کسی نبود
که با مرزا جدل تواند کرد و مرزا چون زبونی لشکر حضرت را معاینه

خودرا

واین خبر بمرزا سلیمان و مرزا ابراهیم که در سر دریا بودند و مرزا
هندال که در قندوز بود در رسید همه باتفاق بر سر مرزا کامران
که در تالیقان در آمده بود متوجه شدند مرزای مذکور از
آمدن مرزایان خبر یافت و مقاومت نتوانست کرد از تالیقان
مع بسائی بر آمده متوجه کوتل هند و کوه شد که از راهی که برف
کمتر باشد گذشته از میان هزارجات به بکر رود و خود را بمیان
هزاره رساند و از انجا به بکر چون این اخبارات بحضرت رسید
بدولت از کابل کوچ کرده بدرهٔ قوربند در آمدند و مرزایان از
عقب مرزا کامران در آمده حضرت حاجی محمد خان کوکی و خواجه
جلال الدین محمود که دران زمان سپاهی و جمعیت خوب داشت
و جمعی دیگر را براهها ی ضحاک و بامیان فرستادند و منعم بیک
را و جمعی دیگر را براه سارو اولنک بجهت محافظت فرستاد
و تردی بیک اطاوه و جمعی دیگر را بکوتل پنجهر فرستادند
و قرجه خان و مصاحب بیک وغیره که از قلعهٔ تالیقان بر آمده
بودند و با آنکه لشکر بلخ کشیده هنوز در اردو بوده در ارد

بودند

بودند میر اصغر منشی و بالتو بیک را و تاپچی بیک تاشقری را
بجهت محافظت راه بدره قبچاق فرستاده بودند و خود بدولت
باجمعی بکوتل نو متوجه شدند نزدیک چنار سوخته فرود آمده
بودند که مابین دره قبچاق و راه نو است و قرجه خان جا
برای مرزا فرستاده بودند که هیچ راهی خلوت تر از دره
قبچاق نیست کم برفی کوتل مذکور هم بمرزا رسیده بود از لب
آب اندراب بکوتل قبچاق متوجه شده اند و عرضه داشت میر منشی
و جماعه که در درهٔ قبچاق بودند رسید که مرزا باین دره و کوتل که
ما یان ایم متوجه شده اند حضرت دران منزل توقف فرمودند روز
دیگر یکپاس بود که نوکر میر منشی تاخته بنفس سوخته فریاد کرد
میگفت که مرزا رسید چنانکه مردم اردو خیلی برهم خوردند
و حضرت اعراض شده آن مرد را کردنی و کتک فرمودند همان
زمان جیبهای که در قورخانه بود به یکبا قسمت فرمودند
بسمت علی قورچی که از غلامان شیخ خوجه خضری بود جیبه زبون
رسیده بود مشار الیه نپوشید حضرت سوار شده متوجه شدند

واقبال

سوسان

CCO, Gurukul Kangri ... Digitized by S3 Foundation, USA

در قلعهٔ قوربند نزول فرمودند و از انجا شب در میان دره
خواجه سیاران نزول فرمودند و از انجا بقره باغ و از انجا
بمعموره نزول نمودند و از انجا که بدولت سوار شدند اول رمضان
سنه ۹۵۶ بود که در قلعهٔ کابل نزول اجلال ارزانی فرمودند
و آن زمستان همین سال را بدولت و اقبال در ارک کابل
بصحبت گذرانیده در اول بهار بطریق عادت بارته باغ
تشریف بردند و پیکان نیز هر یک بمنزلهای خود در آمدند و در
ماه شوال همین سال حسین قلی سلطان مهردار را خدا پسری داد
و او را ابوتراب نام کردند و بایزید راقم در بیست و هفتم همین
شوال خدا پسری داد و حسین قلی سلطان او را سعادتیار نام
کردند و سعادت یار بیک مذکور در بالا خانه حریف بیک ولد
ملا عبد الخالق اخوند میرزا کامران که متصل بخانه اخوند مذکور است
و خانه اخوند در ارک کابل است فصل سیوم برآمدن میرزا
کامران و میرزا عسکری از کولاب و خبر یافتن حضرت و برآمدن
از کابل و متوجه شدن بدره قپچاق بجهت دفع و رفع میرزا کامران

۶۱۲

میرزا کامران میرزا عسکری را در کولاب مانده خود برآمده باز یاغی
شده بنیاد فتنه و فساد نمود چنانکه اکثر جاهای بدخشان را
تصرف کرد و میرزا سلیمان و میرزا ابراهیم خود را بسر درهای کشیدند
و چاکر علیخان ولد سلطان اویس بیک مع برادران و مردم
کولاب اتفاق کرده بر سر میرزا عسکری آمده کولاب را قبل
کردند و میرزا کامران بکولاب رفته میرزا عسکری را مع اوروق
از کولاب بر آورده بخود ملحق ساخته آمده در نواحی آب کلچه
فرود آمده بود که روز دیگر پیر طاول ازبک که بتاختن
بدخشان آمده بودند ناداسته در اردوی میرزا ریخته اند و
میرزا را آن قدر فرصت نشده که اوروق را بخود همراه برد چنانچه
مع میرزا عسکری و میرزا عبد الله با معدودی چند فرار نموده
ازبکان بسائی وار اردو را بتمام تصرف کرده بجانب بلخ متوجه شدند
و پیر محمد خان حاکم بلخ خبر یافته بسائی ها از پیر طاولان جدا
نموده رخصت کرده و اسباب اردو را از پیر طاول چه نوع توان
گرفت الغرض مخالفتی که میرزا مجدد کرده بودند بالفور خبر یافتند

۲۰۰

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

سخن بگوش میرسد چنان بخاطر میرسد که کنایت بما میگویند
ازان منزل تا بکابل چپین قلی سلطان دیگر بحضرت نزدیک
نگشت با انکه حضرت مکرر او را یاد کردند چون حضرت نماز
پیشین بمیان دره که مردم پیدند ایماقات که آنجا قشلاق
نموده بودند از آمدن حضرت اندیشه نموده متفرق شدند بعضی
علفها ایشان در جاها بود بدست سپاهیان افتاده بنده درگاه
بایزید اندک بادنجانی وکدوی بدست آورده زین استر که
دران منزل برده بودند شناخته از برادرشاه ولی انکه گرفت
و زین کهنه که از برادر زلوخان گرفته بودند بعد از نماز
هشت باو داد در ته کوتل پیپه پچ که از کوتلهای هندوکوه
است فرو آمدند حضرت فرمودند که چند روز شد که
خواب نکرده ایم بهادر سلطان ولد حیدر سلطان شیبانی
را طلبیده سر مبارک خود را بزانوی او نهادند و فرمودند
که آنچه دانی بخوان تا مرا خواب برد عرض کرد که حکم شود
که بایزید هم در گوید کی همراهی کند بایزید بموجب حکم عمل

نموده

نموده چون حضرت اظهار گرسنگی نمودند بایزید درصدد این
شد که طعام بهم رساند سیری که دران جاهای که از مردم جدا
شدند آب کشیده اسپانرا آب داده بود چون خراب شده بود
انداخته قبهٔ فولادی داشت خوش کرده نگاه داشته
بود و از گوشت اسپ که در بالای کوتل قسمت شده بود و از
پشت یخنی که در چارچشمه بچپین قلی سلطان الش عنایت شده
بود و از کدو و بادنجان که در دره بدست آورده بود از پنها
طعامی در قبهٔ سپر مهیا ساخته چون بدولت بیدار شدند از ان
طعام تناول فرمودند و بارها در کابل می فرمودند که هرگز آن
لذت طعام نخورده بودیم و آن شب پیر محمد اخته خیلی خدمتگاری
نموده و رفته از درها هیمهٔ خشک می آورد و آتش می افروخت
که حضرت سرما نخورند و در ته دیک طعام هم آتش میکرد
نماز بامداد سوار شده متوجه کوتل شدند حیدر محمد اخته بیگی را
رخصت ایماق توپلچی که در نواحی قورشند بود و قورشند دران
وقت بجاگیر مشار الیه بود فرمودند و نماز دیگر بدولت

751

رابعرض رسانند تعرض فرمودند که لعنت بر اینکسان باد که درین
طور وقتی این عمل کرده اند صبح از انجا کوچ نمودند و در لوجان
کلانتر ایاق ایلا یلخی مع برادران که قبیلهٔ ایشان نزدیک
بود رخصت فرمودند و فرمان کلانتری مجدداً باو مرحمت
فرمودند مع زیادتی علوفه و جاگیر چون صباح فرمان را
بجهت مهر پیش بایزید آوردند بایزید ازو بجهت اسپ
یک زین طلبید که بهرانه حساب باشد مشار الیه برادران
خود را طلب نموده بصد محنت زین اسپ از ایشان گرفت چنانکه
معلوم می شد که پیش از زمان چنگز ساخته بودند و بایزید
دران وقت برابر صد زین طلا و نقره کرده منت عظیم داشت
و پسر آفتاب بود که بچار چشمه رسیده فرود آمدند و حسین
قلی سلطان از آب چشمه دست و رو شسته آب خورد و
شکر خدای عز و جل بجای آورد و گفت الحمد لله بعهدی که
کرده بودم توفیق یافتم حاجی محمد سلطان و حیدر محمد اخته
بیکی که از بالای کوتل نجانه تولکچیان رفته بودند چهار گوسفند

یلخی

750

یلخی آوردند حضرت پارهٔ از انها تناول فرموده بهمه
قسمت کرده به بعضیها الش هم دادند و کتابت بشاهزادهٔ
عالمیان مرزا جلال الدین محمد اکبر و بیگمان و حرمهای که در کابل بودند
نوشته به بیک محمد اخته بیکی سپرده رخصت کردند مضمون
انکه خاطر جمع دارند که بصحت و سلامت می رسیم و خود بدولت
سوار شده بدره که مرد در آمده متوجه کابل شدند چون اندک
راه رفتند حسین قلی سلطان مهردار کورنش کرده بطریق
عادت همراه شد حضرت فرمودند که در سر چشمه سخنان
که میگفتی خوب معلوم نشد تعرض شما بما بود یا بدیگری تعریض کن
که بکه سخن میکردی و تقریب چه بود سلطان مشار الیه عرض کرد
که تقریب آن سخنان را تولک قوچی میداند بعرض رساند تولک
بر جانب دیگر حضرت می رفت حضرت متوجه شده از تولک
رسیدند تولک کیفیت سر چاه و دلو را بنوعی که گذشته
بود بعرض رسانید حضرت از روی شفقت و مرحمت عذر خواهی
حسین قلی سلطان نموده فرمودند که درین نوع وقتها هر جا

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

میکنند که چیزی بهم رسید فایده نمیکند آخر پسر خود را نهاد
و بخواب رفت تا وقت کوچ بایزید بعد ازین خدمت اسپ
حسین قلی سلطان مذکور را جلو گرفته جلو اسپ کامران قلی
ولد سلطان مذکور را بر رکاب اسپ بسته و اسپتر خود را
در رکاب اسپ کامران قلی بسته بخواب رفت جون جند روز
بود که خواب نکرده بود هنوز بخواب نرفته بود که جشم باز
کرده دید که اسپتر نیست کامران قلی را بیدار ساخته جلو اسپ
سلطان را باو داده خود بتجسس استر مشغول شد بر سر آن جاه
که پیاده آب بیرون می توانست آورد آمده اسپتر را گرفت
بی زین و لجام جون اسپتر را یال و کاکلی نبود که گرفته پارد
یزنکی بالای دستار بسته بود بجهت احتیاط که اگر شمشیر افتد کار
بکند جون دو لغه نداشت آن یزنکی را از سر وا کرده بر کردن استر
بسته پیش حسین قلی سلطان آورد جون حسین قلی سلطان از بردن
زین اسپتر در هم شد جون حضرت نزدیک بودند ازین مقدمه
با خبر شده از حسین قلی سلطان پرسیدند سلطان مذکور حقیقت

و علی محمد قندوزی که در ان وقت کلانتر سپاهیان قندوز
بودند میر پسند و پیرم اغلن و جمعی دیگر از نزدیکان که از عقب
اردو آمده بودند از ما کدر شده و قرار داد ایشان اینست
که تا دو شبین و کلکی بروند و همان زمان اسپ محمد علی شیخ
کان بمراتب سقط شدن رسید حضرت فرمودند که حلال
کرده کوشت او را بمردم قسمت نمایند و محمد حسین ناظر تقسیم
کوشت آن اسپ را نمود از انجمله یک کرد استخوان ران
بمصاحب بیک و حسین قلی سلطان مهردار رسید و آن
مقدار هیمه بهم نرسید که کباب توان کرد از خارهای که در
رنک خار پشته از زمین بر می آید و انکشت ندارد و در ولایت
عراق آنرا کوند کویند با نرید از ان همه آتشی بر افروخت
و بمجرد رسیدن کوشت بر آتش خاکستر میشد و کوشت
همان طریق خام میماند و جون سه روز بود که آب و نان
بهم نرسیده بود مصاحب بیک کوشت خام را هر جند بدندان
می کند دفع جوع او نمی شد حسین قلی سلطان جون دید که سعی

هرچند

میکند

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

که مبادا مردم ایبک خبردار شوند و روز دیگر آب نیافته بودند
روز پیم نماز عصر بود که بسر کوتل چار چشمه رسیدند که دو چاه
بود که در ییلاق ایاق سایه عجی است و بعد از سه روز از شکست
بآن نزول فرمودند و دو چاه بدستور چاههای که در بالا منزل
گذشته دران منزل بود یک چاه جای فیروز آمدن پیاده
بود و چاه دیگر پنج شش گز ریسمان میخورد رسیدند چون
جاهی که پیاده درآمده آب میکشیدند چرکین شده بود حسین
قلی سلطان مهردار و تولک قوچی بر سر جاهی که طناب
میخورد رسیدند سید بالتو نام یکی از ملازمان حضرت از آن
چاه آب میکشید حسین قلی سلطان گفت که تعجیل بکش که ما هم آب
بخوریم مشار الیه از روی اعتراض بسلطان مذکور جواب
داد که هر کس سپاهیگری میکند باثباتش باید کرد حسین
قلی سلطان گفت که من نفهمیدم که چه گفت تولک قوچی گفت
یعنی شما را نیز قبقه بایست نگاه داشت که در این نوع روزی
بکار آید سلطان مذکور ازین سخن بسیار متألم شد و گفت چه

دانستم

دانستم که بعد از چند سال که عمر گذرانیده باشم و بکابل آمده
نوکر همایون پادشاه باشم و ایشان به بلخ آمده شکست خواهند
خورد مرا کرامات نبود که از برای امروز دلو با خود نگاه باید داشت باید
سلطان مذکور بحضور تولک قوچی قسم یاد کرد تا زمانی که آب
روان نرسم و بمشت خود آب نخورم از کسی آب نطلبم بایزید
دران روز هر چند بایشان آب آورد نخوردند و دران اثنا
حضرت فرمودند که هیچکس پارچه نانی دارد که میخواهیم قبول
بخوریم بایزید روز شکست قوطی مربا و خلیته کلیچه که از رکیب
خواجه قاسم پیوتات گرفته بود هر دو را بنظر حضرت درآورد
حضرت از خلیته کلیچه در شتها را چیده گرفتند و ریزها را مع
خلیته به بایزید عنایت کردند و فرمودند که در قوطی چیست
عرض کرد که مرباست اما نمی دانم که مربای چیست چون قوطی را
واکردند مربای آلو بالو ظاهر شد حضرت قوطی را تمام گرفتند
و درهمین منزل محمد قلی شیخ کمان که از راه راست میرفت خبر
حضرت را شنیده آمده ملحق شد و تقریر کرد که میر اصغر منشی

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

که برادر اسپ قسر الطاق که خضر خواجه سلطان داشت و مرزا سلیمان
بجهت مهرانه بدخشان بحسین قلی سلطان داده بود و سلطان مذکور
با بایزید مرحمت فرموده بودند مانده شد و حضرت به بایزید فرمودند
که مردانه باش ترا اسپ پیدا خواهد شد بعد از ساعتی سپاهی
استر رکیب حسین قلی سلطان را سوار شده که در لب آب
غلام رکابدار را مع خرجین انداخته گرفته بوده پیدا شد
بایزید بحسین قلی سلطان گفت که استر رکیب را یک سپاهی
سوار شده می آید حضرت شنیدند فرمودند که بگیر چون آن
سوار نادانسته نزدیک آمد بایزید او را از استر فرود آورده
گرفت و آن شخص چون مضایقه میکرد بندگان حضرت قمچی حواله
آن سپاهی کردند که او استر خود را میگیرد تو چرا مضایقه
می کنی چون بدولت حضرت استر بدست آمد اسب مانده شده
را همانجا گذاشته تا دروازهٔ کابل به اسپ دیگر احتیاج نشد
نزدیک بشام بود که بر سر چند جاه دیگر مثل این رسیدند
و قریب بهفصد هشتصد کس بحضرت ملحق شده بود حضرت لایق

ندیدند

ندیدند که این جمعیت همراه باشد فرمودند که امشب درین
منزل خواهیم بود چون مردم بآب دادن اسپ مشغول شدند حضرت
حیدر محمد اخته بیکی را طلب فرمودند که بشاه بابائی تولکچی
بگو که راهبری پیدا کند که از بیراهه بکابل توان رفت چون شاه
بابا بملازمت رسید خدا بخشی یولچی نام که از ایماق ایلاچق
بود و یک چشم او کور بود بشاه بابا ذلیچه و طوق عنایت
کردند و برآورد که این راهها را خوب میداند بشاه بابا ذلیچه
و طوق عنایت کردند و برهبر هم وعدها پادشاهانه فرمودند
و نماز خفتن گذشته بود که شدهٔ بر نیزه بسته بدست بایزید
دادند که از دنبال رهبر برود حضرت نیزه را دیده متعاقب
روان شوند و ازین هفتصد هشتصد کس پنجاه شصتی خبر یافته
همراه حضرت شدند و دیگران بر سر جاها ماندند دو سه گروه
آمده بودند که دره پیدا شد که مار پیچ باید فرو آمد و مار پیچ
بالا رفت چون ازین دره گذشتند تا یکپاس شب در همواری
میرفتند که رهبر گفت که اینک نزدیک است دهن اسپان را به بندند

و مصاحب بیک و محمد قاسم موجی و قاسم بیک جلایر و غیره
بهر کس میرسید مکیفت که حضرت بدولت ایستاده جنگ میکنند
هر چند مبالغه می نمود هیچکس را یارای برگشتن نبود دران وقت و
هر کس را زوری بوده اسپ یکدیگر را کشیده سوار می شدند
حسین قلی سلطان مهردار او نیز ملاحظه نموده از راه خود را به کنار
گرفت نزدیک بدو پهر رسیده بود که حضرت بر بالای بلندی
ظاهر شدند چون بملازمت حضرت رسید کمال کلفت و رقت
ظاهر ساخته و حضرت انواع دلداریها میدادند که عالم سپاهی
گریست عیبی ندارد آن اسپ حضرت که زخم خورده بود درهمین
مقام تصدق حضرت شد حیدر محمد اخته بیگی اسپ طرقی داشت
آورده بحضرت گذرانید و حضرت همان اسپ را سوار شده
از بیراهه بجانب دره صوف متوجه شدند و دو پهر گذشته
که بدره درآمدند و قرچه بیک گروه رفته بودند که از پیش
راه بدر رفتن نبود مراجعت فرمودند و بعضی جوانان که دغدغه
مردانگی داشتند رفته سر دره را گرفتند که مبادا اوزبکان راه

را گرفته باشند چون بندگان حضرت ازین دره برآمده بجانب
دره دیگر که گمان راه داشتند متوجه شدند و بسر چاهی رسیدند
که صحرانشینان مواشی خود را آب میداده اند دو کس از سپاهیان
قبقه داشتند آب می کشیدند حضرت از ایشان آب طلبید
حضرت را نشناختند نه آب دادند و نه جواب بایزید ملازم
حسین قلی سلطان دران وقت بسر چاه رسید حضرت فرمودند
که من ازینها آب طلبیدم ندادند تو آب گرفته بیار چون یافت
که حضرت را آب نداده اند صاحب قبقه را گردنی زده قبقه را
گرفته پر آب کرده بملازمت حضرت آورد و حضرت آب را نوش
جان فرموده تحسین نمودند قاسم حسین خان یک گز انداز از
حضرت دورتر ایستاده بود فرمودند که کروتی مارا پر آب
ساخته باقی را بقاسم حسین خان بده هریانام آبدار کروتی
در دست او بود پر کرده بمشار الیه سپرد درین فرصت مردمی
که پراکنده شده بودند بحضرت ملحق شدند و حضرت بدولت
متوجه راه شدند و درین اثنا اسد الله خانه زاد میرزا سلیمان

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

وحسین قلی سلطان مهردار را چنداول گذاشته بایزید ملازم حسین
قلی سلطان هم دران چنداولان همراه بود نماز بامداد بود که اردو به
شکستهای لب آب درهٔ گز رسید اوزبک همان زمان از عقب
رسیدند وچنداول با وزبکان اندک جدل نموده تاب نیاوردند
و هریک بگوشهٔ رفتند واوزبکان بمردم اردو دست انداز نمودند
وحضرت دران طرف آب با چندی از خدمتگان ایستاده بودند
وخبر رسید که مرزا هندال با وزبک نزدیک بوده واینچنین
بعرض رسید که بلک مرزا را دستگیر کرده باشند حضرت
ازین خبر متالم شدند حسین قلی سلطان مهردار بعرض رسانید که
اوزبکان آن طرف که سر راه کابلست که ما ازان گذشته
می آیم گرفته اند لایق آنست که از آب عبور فرموده متوجه
کابل شوید حضرت فرمودند که توقف من بجهت مرزا هندال است
حسین قلی سلطان عرض کرد که مرزا هندال خورد نیست جوان
کلانیست بهر جانب که قبو یابد متوجه خواهد شد حضرت
بشاه قلی نارنجی که نزدیک ایستاده بود حکم فرمودند که رفته از

مرزا

مرزا خبر تحقیق بیارد حضرت بدولت متوجه گذشتن آب شدند
که جمعی اوزبکان از کنار آب سپر کوب بود بجانب حضرت تیر
می انداختند و بنده درگاه بایزید سپر را بجانب حضرت
پناه کرده بود که یک تیری آمده بسینهٔ اسب حضرت رسید آب
قله بود شرف الدین محمد خان اوغلی للهٔ سلطان محمد مرزا که
در رفتن هری پیشکش کرده بوده و تندر الناظرین نام داشت
جون بدولت عبور فرمودند چندی که همراه بودند جنگ کرده راه
از اوزبک گرفتند که حضرت بدولت گذشتند جون اندک
راهی رفتند حسین قلی سلطان را حکم کردند که مردم را جمع ساخته
برگردانیده بیاورد که با اوزبکان جنگ کنند مشار الیه عرض کرد
که این جماعه پیش میروند همه حضرت را می بینند و برنمی گردند درین
وقت هیچکس سخن من عمل نخواهد کرد حضرت فرمودند که الحال
تو حکم نمی شنوی عرض نمود که پادشاه عالم مرا بحل کنید و روان
شد بایزید ملازم خود را گفت که تو همراه بیا این نوکران دیگر در
ملازمت حضرت باشند جون عقب مردم رسید قتل خضر خواجه

سلطان

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

دران جوپار فالیز هندوانه رسیده بود فرود آمده چون از
سوختگی راه رسیده بودند لشکریان تمام از خوردن هندوانه
محظوظ شدند و نماز خفتن بود که امرا را جمع ساخته کنکش طلبیدند
امرای که میل جنگ اوزبک نداشتند شهرت دادند که تا غایت
که مرزا کامران بملازمت نیامده بر سر کابل رفته خواهد بود واین را نیز
بعرض رسانیدند اگر نرفته باشد هم خواهد رفت چون حقیقت با این
نوع بسمع اشرف رسید جنان کنکش نمودند که هرگاه که با اوزبک
بجنگ پیش آئیم مادام که مدعا حاصل نشود مراجعت نمودن مناسب
نیست اولا آنست که بدولت متوجه کابل شوند که بعد ازان که مرزا
کامران کابل را بگیرد مشکل میشود دلایق جنان دیدند که درین شب
کوچ کرده بکابل متوجه شوند و وقتی که پیر محمد خان می خواسته
که از آب عمو بگذرد عرضه داشت عبد العزیز خان که از بخارا آمده
بکمک می آمد رسید وانکه پیر محمد خان از آب عمو نگذشت سبب
این بود که دو پهر شب که امرا از ملازمت حضرت بخیمهای خود آمدند
کوچ کرده از راه دره کز متوجه کابل شدند و نواب مرزا سلیمان

آستانه نذر که داشتند گذرانیده متوجه اردو شدند و هنوز
بارگاه بنوعی که می توان نشست برپا نشده بود در غسل خانه
درآمده بغسل مشغول شدند وار دو بازار در کنار جوی و فالیز
آستانه فرود آمده بود و مردم اردو از غنیم غافل بودند
که آواز غوغای از جانب اردو بازار برخاست جماعه از سپاهیان
سوار شدند معلوم شد که شاه محمد سلطان حصاری ولد برم دق
سلطان با چند نفر بر اردو بازار ریخته کابلی برادر محمد
قاسم موجی و سید محمد بکینه و محمد جان ترکان با جمعی بسلطان
مشار الیه روبرو شده جنگ شد کابلی مذکور در جنگ کشته و سر
مشار الیه را بریده به بلخ بردند و اتکن بهادر از نوکران
شاه محمد سلطان را گرفته بملازمت حضرت آوردند زخم شمشیری
بر بالای بینی اش بود و در وقت که اتکن را بملازمت حضرت
آوردند بایزید ملازم چینی قلی سلطان مهردار دران معرکه
حاضر بود حضرت از اتکن پرسیدند چه کس بود که تاخت
به آورده بود واتکن بعرض رسانید که شاه محمد سلطان

اردو

پس

CC0. Gurukul Kangri Collection

راتنگ قبل کردند چون در قلعه آب و ذخیره نبود و این هم دانسته
بودند که پیر محمد خان نمیرسد و کومک هم نمیتواند فرستاد
روز دیگر امان طلبیده همه [?] به پابوس سرافراز گشتند و در حضرت
یافته بهلوی چادر ترچه خان فرود آمدند روز دیگر ایشانرا
با جمعی دیگر از امرای خود طلبیده کنگاش پرسیدند که بلخ را چه
نوع میگیریم خواجه باغ اتالیغ عرض کرد که ما باغی ایم از ما
چون کنگاش می طلبید حضرت فرمودند که اوزبکان مردم راست
اند و ما ترا در میان اوزبکان شنیده ایم از همه راست تری
و درین کنگاش می آزمائیم او برخواسته بعرض رسانید که اگر
میل گرفتن بلخ دارید مایان همه را گردن زنید و حضرت
بدولت الغار کنند که بلخ از شماست حضرت فرمودند
که شما مسلمانید این قدر مسلمانرا چون بکشیم بعد از ان اتالیق
عرض کرد که هرگاه این معنی را قبول نفرمودند شق دیگر
هست اگر فرمائید عرض کنم پیر محمد خان از سخن من بیرون
نیست از خلم اینجانب را بشما پیشکش کند و خطبه و سکه بنام نامی

حضرت

حضرت در سمرقند و بخارا و بلخ خوانده شود و دو هزار نفر چیده از
لشکر سمرقند و بخارا و بلخ وقتی که بهند و ستان روان شوید
در ملازمت باشند این التماس را هم قبول نفرمودند آخر کوچک
بی درمن و محمد قلی بی و عرب بی و حیدر قلی بی و نوروز بی
قبچی و خان مرزا طوطی مرزا و ایل مرزا و سلطان محمد میرآب و قدش
اوغلان و بوری دیوان بیکی و این جماعه که در قلعهٔ ایبک بدست
افتاده بودند اسامی ایشان در بالا ذکر شده بکابل فرستادند
و اتالیغ را در دو نگاه داشتند و خود بدولت کوچ کرده از راه
خلم متوجه بلخ شدند از موضع خلم گذشته در مقام باباشاهو
نزول فرمودند و آن شب تمام شب سپاهی جبه پوش
و اسپان بکیچ بودند چون قراولان سپاهی اوزبک دیده
بودند از دور احکم فرود آمدن نشد و صباح قراولان خبر
رسانیدند که اگرچه پیر محمد خان از بلخ برآمده اما هنوز از
از تخته پل نگذشته بندگان حضرت با آستانه شاه اولیا
دمان
متوجه زیارت شدند و تا پنجاه روز در آستانه بودند و جا

تحفی همین نوع پلنک زده آورده بود و از بکان میرزا نورده
عرض کردند که ما را باین لشکر رفتن مناسب نیست و لشکر را
برطرف کردند حضرت فرمودند که ایشان دشمن اند هرچه کرد
ایشان دشمن اند هرچه که بر ایشان بد است با نیکست دیگر کس
را مجال دم زدن نماند و چادر قراجه خان ظاهر شد که بر پا شده
حضرت بر آشفتند دو سه کروه گذشته فرود آمدند و روز دیگر
بدولت متوجه ایبک شدند چون هراولان به نزدیک ایبک رسیدند
خواجه باغ اتالیغ که اتالیغ پیر محمد خان بود و ایل میرزا و طوطی میرزا
و سلطان محمد میرآب و بوری دیوان بیکی و نوروز بی و خدابردی
اوغلن و آخ کوجک بی درمن و محمد قلی بی و غرب بی و حیدر
قلی بی و خان میرزا و جمعی دیگر از اوغلانان و امرای پیر محمد خان
در قلعه ایبک در آمده بودند و همچنین معلوم می شود که خبر شنیده اند
که حضرت باین تعجیل متوجه بلخ شده اند هراولان قلعه را در میان
گرفته کس بحضرت فرستادند که این جماعه در قلعه اند ایشان
را دیگر محل بر آمدن از قلعه نشد همان زمان حضرت رسیده قلعه

چون حضرت بدولت بتاریخ نزول فرمودند میرزا سلیمان
و میرزا هندال و میرزا ابراهیم بشرف ملازمت مشرف گشتند
و میرزا سلیمان بعرض رسانید که میرزا ابراهیم رخصت شود که بجهة
بعضی خدمات ضروری بدخشان در کشم باشد و پسر او نیز
نماید حضرت رخصت فرمودند و از انجا متوجه بلخ شدند خواجه
دوست خاوند را که قبل ازین بطلب میرزا کامران و میرزا عسکری
بکولاب فرستاده بودند در همین منزل عرضه داشت
مشار الیه رسید که میرزایان ساختگی لشکر خود نموده در بین
روزی بملازمت می رسند چون این عرضه داشت رسید
بدولت کوچ بر کوچ متوجه بلخ شدند چون بمحله خرم و سار باغ
رسیدند حضرت بجهت تجدید وضو از راه بخار فرود آمده
بودند شیر محمد بکته از یکه تواچیان حضرت بود پلنکی را به تیر زده
بود آورد حسین قلی سلطان مهردار بعرض رسانید که وقتی که مرا اسیر
مقید ساخته پیش کستن قرا سلطان حاکم بلخ آورده بودند
داود در چک تو و میمنه بود و میخواست که بر سر خراسان رود

[illegible]

اغلن

تحفی

وکلکاران و بیلداران را جمع ساخته حکم فرمودند که بامرا قسمت
نمایند و در ده روز باتمام رسید و بندهٔ درگاه بایزید هم
دران قلعه کار کرده بیک میرک را جاگیردار و حاکم آن قلعه
ساخته جمعی دیگر را کومک مشار الیه گذاشتند و ذخیره
از دیهای خوست و اندراب و پنجهیر تعین فرمودند در
روز یازدهم بدولت کوچ کرده متوجه کان نقره شدند و کان
نقره از قلعه دو پهر کروه بجانب دست راست راه کابل
بود چون بکان رسیدند آنجا پهلوان دوست را طلبیده
حکم فرمودند که پارهٔ بیلداران آورند که کار کنند
جماعهٔ که از حاصل کان اطلاع داشتند بعرض رسانیدند که حاصل
کان بخرج وفا نمیکند بدولت یکپاس شب بود که ازانجا روان
شدند و بامداد بکوتل اشترگرام که رسیدند راه گم شد
و علی دوست و عبد الوهاب بیاولان که پیش بودند تردد
بسیار نمودند راه را نتوانستند یافت بعد از ساعتی پادهٔ
بنظر در آمد حضرت فرمودند که چه کسی آنکس در جواب گفت

کبنده

که بندهٔ خدا حضرت فرمودند که همه کس بندهٔ خدایند نام خودرا
بگو آن شخص گفت که خاک حضرت فرمودند که نام خودرا
بگو خاک چه معنی دارد بعد ازان آن شخص گفت که هرچه
خوانید چون راه گم شده بود و حضرت را بقدر اعراضی شده بود
فرمودند که کیدی یا بگو دلال کدام یکی خوانیم و بایزید بیات
تا آن تاریخ پنج شش سال بود که در گرد حضرت خدمت میکرد
بندگان حضرت را بآن اعراض هرگز ندیده بود بعد ازان آن
پاده رهبری نموده ایشانرا بموضع اشترگرام رسانید و
در لب آب پنجهیر نزول فرمودند و ازانجا کوچ کرده بنقره باغ
و روز دیگر بکابل تشریف بردند و آن سال تیرماه سنه ۹۵۵
بود و ایام زمستان را بدولت در کابل گذرانیده سامان
لشکر بلخ نموده اوایل بهار متوجه بلخ شدند و فرامین
بمرزایان صادر شد که مرزا کامران و مرزا عسکری از کولاب
و مرزا سلیمان و مرزا ابراهیم از کشم و مرزا هندال از قندوز
متوجه موضع نارین شده باردوی ظفر قرین ملحق شوند

CCO, Gurukul Kangri Collection ... by S3 Foundation, USA

و بالتونیک بجهت مبارک بادی کولاب باردوی مرزا کامران
رفته مرزا نماز پیشین را ادا کرده بیرون آمدند و این جماعه مرزا
را ملازمت نموده پروانه کولاب رسانیدند مرزا در جواب گفتند
که من صاحب کابل و بدخشان بودم کولاب یکی از پرگنات بدخشان
است باین جاگیر نوکری چون قبول میکنم چین قلی سلطان عرض
نموده که شما را بادشاه زاده بعقل شنیده بودم . وهید ایشتم این
تقصیرات که از شما واقع شده و بانواع خاطر سیر میکنید عجب
است که با وجود آن جاگیر میدهند و شما مضایقه میکنید مرزا
کامران را این سخن بسیار اثر کرد دانست که آنچه میگوید بیان
واقع است برخاسته بجانب حضرت تسلیم کردند روز دیگر در
محل کوچ مرزا بملازمت حضرت آمده باسب و سرپا و ولایت
کولاب سرافراز گردیدند و مرزا عسکری و چاکرخان را بمرزا همراه
نموده بکولاب تعین فرمودند

بیت

توئی و کهنه رباطی فتاده بر سر راه	ز هر که خواه ستان و بهر که خواهی ده

و اکثر نوکران چاکرخان درین منزل از مشار الیه جدا شده

وسپیدام

بمرزا کامران همراه شدند و مرزا بخوشی و خوشحالی تمام رخصت
یافته متوجه کولاب شدند با وجود این همه تقصیرات در ثانی الحال
نوازشها و جاگیرها یافتند و حضرت بدولت و اقبال بااردوی ظفر
قرین متوجه کابل شدند و مرزا سلیمان متوجه کشم و مرزا سندال
متوجه قندوز شدند بندگان حضرت چون در سراب که یکی
از دیهای اندراب است نزول فرمودند بخاطر شریف ایشان
رسید که سیر قلعه پریان کنند وقتی که حضرت صاحب قرانی
با کافران کتور جنگ کرده بودند درسر حد پنجهر آن قلعه را
ساخته بودند به بینند روز دیگر چون بقلعه رسیدند چند
خانه بدستور سموجهای که صحرا نشینان بجهت روانات
خود در کوهها ترتیب میدهند ظاهر شد و سواد قلعه هم فی الجمله
بنظر درآمد روز دیگر در قلعه نزول فرمودند چون آب بسیار
دران جاری بود و هوای خوش داشت بندگان حضرت
را بخاطر رسید که آن قلعه را مرمت نمایند و بدستور صاحب
قرانی جاگیر دار و حاکم گذارند پهلوان دوست میر بر و معماران

CC0. Gurukul Kangri Collection

کنکش دگر خواهیم کرد هرچه صلاح باشد تا درین موضع ایست ازو بهت
بدخشان که ازانجا یکراه به بلخ میرود و یک راه بکابل روز
دیگر حضرت کوچ کرده شب درمیان چشمهٔ بندکشا که از اشکمش
باشد آمدند و استادان آهنگران را طلب فرمودند که قلعهٔ
فولاد راست سازند و فرمودند که وقتی که حضرت فردوس
مکانی از سمرقند مراجعت فرموده بودند تاریخ آمدن
خود را نوشته اند و از مردم که در ملازمت ایشان قراق
بوده اند چه کسان بوده اند مناسب آنست که ما هم بهمان طریق
تاریخ امروز را بنویسیم که از برادران و امرا همراه کیست
حضرت تاریخ را بتفصیل بدست مبارک خود کنند و روز دیگر
کوچ کرده شب درمیان بنا رین رسیدند چون در کنکش
تالیقان یافته بودند که درین سال بر سر بلخ نمی توان رفت
حسین قلی سلطان مهردار را طلبیدند که هرچند مرزا کامران
از ما رخصت مکه طلبیده باشد تا انکه او را از روی شفقت
جاگیر نکنیم اگر بمکه رخصت فرمائیم مردم عالم چه خواهند گفت

بلکه

بلکه بخاطر خواهند رساند که از بدی که بما نسبت دارد البته داشتند
بمجرد رخصت طلبیدن بمکه فرستادند حسین قلی سلطان مهر
دار عرض کرد که اگر درین خدمت حضرت بمن شریک همراه
نمیکنند من بجهة مرزا جاگیر پیدا کرده ام حضرت فرمودند که شما
را داده ایم لی شریک خدمت فرموده ایم و می فرمائیم اما نوعی باید
که مرزا تسلی شده از اردوی ما بیرون رود حسین قلی سلطان
عرض کرد که میر اصغر منشی و بالتوبیک را بمن همراه کنید که هرچه بمرزا
بگویم و مرزا جواب فرمایند و من بشما عرض کنم اینها گواه باشند حضرت
التماس او را قبول فرمودند حسین قلی سلطان عرض نمود که جاگیر چاکر خان
حاکم کولاب را بمرزا عنایت کنید که نه نوکر حضرت است و نه نوکر
مرزا سلیمان صلاح دولت درین است و چاکر علی مذکور را همراه نمایند
تا نوکر خود سازد تا بهره خاطر مرزا رسد عمل نماینده و اسب و گوسفند
و آدمی دران ولایت بی نهایت و بیشمار است حضرت تجویز فرمودند
در منزل تا رین مرزا کامران از اردو نیم کروه دورتر فرود آمده
بودند روز دیگر نیم روز بود که حسین قلی سلطان مذکور و میر اصغر

مرزا

منشی

[illegible]

که گستی برابر تاریخ بغض علی ابن ابی طالب در دل نباشد او را
مسلمان توان گفت و این سخن یک وقتی در مجلس شما میگذشته
و شما فرموده اید که خدای را بنده باشد که برابر هندوانه داشته
باشد
میرزا جواب دادند بس مرا مردم خارجی تصور میکرده اند حسین قلی
سلطان مهردار عرض کرد که بنده آنچه شنیده بودم عرض
کردم نقل کفر کفر نمی باشد و این مجلس تا نماز عصر بود و هر کس را
آنچه بخاطر می رسید عرض میکردند و بعد از نماز عصر مرزایان
و امرا و هر کس بمنزل و ماوای خود رفتند بعد از ان حضرت
حکم فرمودند که چون مدتیست که از مرزا جدا ایم خیمه جهت یاتش
خانه میرزا آورده در نزدیک خرگاه بر پا کنند که نزدیک یکدیگر
باشیم و اردوی مرزا را حکم شد که هر جا که مرزا فرمایند فرود
آیند و سه روز در همین منزل مقام شد روز چهارم کنگاش
رفتن بلخ در میان آمد مرزا سلیمان گفتند که رفتن بلخ قابو
مرزا هندال فرمودند قبو خوبار در یعنی قابو خوبست و حسین
قلی سلطان مهردار که در دنگل نشسته بود عرض کرد که حضرت

سلامت

سلامت باشند معنی سخن مرزایان را نفهمیدم حضرت فرمودند
که از مرزایان باید پرسید مرزایان در جواب گفتند که درین
مدت برادران یکجا جمع نشده بودیم الحال چون یکجا شده ایم اینرا
ازین سبب قابو می نماید حسین قلی سلطان عرض کرد که ازین که ما
یکجا جمع باشیم این قابو نمی تواند بود اگر همان اوزبک است که من
دیده ام و پدر من که در گردهری با پیرم اغلن جنگ کرده شکست
خورده کشته شده بود و من بدست قوتوز بهادر افتاده بودم
و مرا در میمنه و چکتو پیش کستن قره سلطان اورده بودند من
جمعیت اوزبک و لشکر بلخ را دیده بودم و تا غایت لشکر بیگانه
بر سر ایشان نیامده و روز بروز جمعیت ایشان زیاد شده
و تا غایت هیچ پادشاهی در یک لشکر دیگر نکرده و بواسطه
مهم مرزا کامران آمده بودیم چون آن بفیصل رسید صلاح دولت
آنست که بکابل مراجعت کنیم و سرانجام لشکر خود کرده سال دیگر
بر سر بلخ متوجه شویم سخنان سلطان مذکور را پسندیدند
و تصدیق نمودند حضرت حکم کردند که چون بتارین بریسیم باز

CCO, Gurukul Kangri Collection ... by S3 Foundation USA

مجلس و سردیوان

قرار گرفتند و در دنگل حسین قلی سلطان مهردار و میرا صغر منشی
وحیدر محمد و مقصود بیک اخته پکیان نشسته شدند بعد از مجلس قرار
یافتن طعام کشیدند و بعد از طعام میوه های گوناگون آوردند آن
مقدار که تمام مردم فراوان رسید قورچیان و از یکها که در عقب
قور نشسته بودند سلطان حسین بیک پسر سلطان بایزید بیک و محمد
بیک ولد بابا بیک جلایر و از یکها مثل کاکر علی بیک ولد سید علی
بیک و شاهم بیک جلایر پسر شیخ علی بابا بیک و تولک قورچی و
و شاه محمد برادر حاجی محمد باقشقه و محمد جان ترکمان و لطفی
پسر هندی و عطا بیک برادر تولک قورچی و از سازندها مخلص
قبوضی و محمد جان قانونی و کجک غجکی و طوفان ربابی و قاسم
جنکی و طوفان نی و از گویندها حافظ سلطان محمد رخنه و حافظ
کمال الدین حسین و حافظ مهری و ملامیر جان هیوندی جلایران
در عقب قور بموجب حکم نشسته بودند و در مجلس بعضی سخنان گذشت
از الجمله یکی را درین تذکره توانست نوشت حسین قلی سلطان مهردار
از میرزا کامران پرسیدند که در مجلس عبید الله خان میگذشته

حضرت

و جماعه که حرامخوری کرده بودند ازین مضمون بغایت در
هم شدند و بعد از ان قربان قراول پابوس مشرف شد
بندگان حضرت از قربان پرسیدند که چرا چنین کردید گفت که
پادشاهم جماعه را که خدای تعالی روی ایشان را سیاه کرده
باشد از ایشان اینها را پرسیدن چه یعنی سوال و جواب بعبارات
ترکی گذشت حضرت تبسم فرمودند و بدیوانیان عظام
حکم شد که اگر جاگیر او تغیر شده باشد باو مرحمت فرمودیم
بعد از ان بدولت و اقبال در منزل میر تولک که در همین
باغ بود متوجه شدند روز دیگر علی دوست یساول و عبد الوهاب
و سید محمد بچنه و محمد قلی شیخ کمان و لطفی پسر هندی و جنیدی
دیگر از تواچیان تعین نمودند که در دروازه تالیقان ایستاده
شوند و جماعه که در باغی گری اتفاق کرده بودند بملازمت
حضرت بیاورند و بعد از ان میرزا را بگذارند که بکه روند و میرزا
مع بسائی از قلعه که حکم شده بود برآمده متوجه آب بنگی شدند
و در اثنای این یک اسپ نوکر میرزا ابراهیم یکی از خدمتکاران

میرزا

CC0, Gurukul Kangri Collection. Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

که همراه باشد و خدمت کند چون در اول تربیت کرده منت
و پسران او را در کابل کشته ام بجلی حاصل کنم حضرت التماس
میرزا مذکور را قبول فرمودند و قبل ازین حضرت این سه کس را
بخط مبارک نوشته بودند قراجه قراخت و مصاحب منافق
و بابوس دیوس فرمودند که دیوس در اردوی باشد روز
دیگر قرچه و مصاحب وغیره که باغی شده بودند بعد بابوس
همه را میرزا محمد سپرده و از قلعه بیرون فرستادند پنج
گری شب گذشته بود که حضرت به دولت از دولتخانه برآمدند
و بر کرسی که در پیش خانه که در باغ میر تولک بر پا کرده فراشان انداخته
بودند نشستند و به بخشیان و میر عرض قرار داده بودند که
ایشان را بچه نوع آورده بابوس نمایند و قرچه خان را شمشیر در
گردن کرده آوردند چون بمشعل که نزدیک در بار بود رسید
حکم کردند که چون مرد ریش سفید است و بدر گفته بودیم شمشیر از
گردن او بردارند برداشته آوردند و بپابوس مشرف شد
و گناه او را بخشیده فرمودند که عالم سپاهیگری است و اینها

عبارت

عبارت را بترکی بیان فرمودند در مجلس پائین دست
نزدیک بیک افتاده حکم ایستادن کردند و بعد ازان مصاحب
بیک را آوردند چون بهمان جای که شمشیر قرچه خان را برداشته
بودند رسیدند ترکش را از گردن او وا کرده بشمشیر آوردند
و حضرت از گناه او نیز گذشته در پایین دست قرچه خان
جا نمودند و بعد ازان سردار بیک ولد قرچه خان را با ترکش
و شمشیر آوردند چون به پای مشعل که قرار داد بود رسید
حضرت فرمودند که گناهی که کرده اند کلانان کرده اند خورد [illegible]
را چه گناه و از گناه او گذشته ترکش و شمشیر از گردن او
برداشته بپابوس سرافراز شد نزدیک مصاحب بیک جا [illegible]
و بعد ازان حیدر دوست مغل قابچی و چندی دیگر که همه
قرچه خان بودند همه را با ترکش و شمشیر بملازمت آوردند و حضرت
همه را بخشیدند و بعد ازان حسین قلی سلطان مهردار این ابیات
را خواند **بیت** چراغی را که ایزد بر فروزد ٭ هر آنکو پف کند
ریشش بسوزد ٭ حضرت ازین سخن کمال خوشحالی نمودند

[illegible]

CC0. Gurukul Kangri Collection

بودند که ده هزار روپیه از ایشان رفته بود یک روپیه نیافتند
مردمی که ده روپیه نداشتند صاحب ده هزار روپیه شدند
و علیقلی ولد حیدر سلطان شیبانی اندک زخمی رسید دیگر
از لشکریان هیچ کس آسیب نرسیده بود و آن روز در بالای
حلقه تاق فرو آمدند و روز دیگر قلعهٔ تالیقان را تنگ
قبل کرده مرچل قسمت کردند و یک روز از مرچل دروازه که
به منعم بیگ و محمد برلاس و حسین قلی سلطان مهردار تعلق داشت
و طوفنگ بقلعه می انداختند میا زریک پسر خواجه کلان
بیگ را در بالای قلعهٔ تفنگ رسید و او از آن مردم بود که
بقرجه خان اتفاق کرده بودند بدار بقا رحلت نمود حضرت
از کشته شدن او تاسف خوردند و فرمودند که کاش کم مصاحب
بیگ بجای او کشته می شد بعد از چند روز میرزا سلیمان و
میرزا ابراهیم از سرحدهای بدخشان آمده حضرت را ملازمت
نمودند و با ایشان نیز در گرد قلعه مرچل دادند و بعد از چند
روز دیگر جاکر خان ولد سلطان ویس قبچاق با مردم و سپاهیان

قلی

کاری

کاری از کولاب آمده به پابوس سرافراز گشتند و بمشار
الیه فراخور حالت او مرچل دادند و چون مرحلها با تمام رسید
میرزا از عنایت حضرت مایوس گشته به پیر محمد خان حاکم بلخ
کس فرستاد و کومک طلبید و او از بکان پیر را طلبید که در باب
کومک با ایشان مصلحت کرده فرستند اوزبکان بعرض رسانیدند
که اینها پسران حضرت بابر بادشاه اند و هر چار دشمن مایند از ما
کومک فرستادن چه نسبت دارد ایشان هر چند نزاع کنند
فایده ماست چون میرزا از کومک اوزبکان ناامید شد التجا بدرگاه
جم جاه آورده از روی تضرع و زاری بعرض رسانید که قلم عفو
در تقصیرات من کشند و مرا رخصت مکه معظمه فرمایند و حضرت
چون همه وقت مهربانی و شفقت به برادران کرده بودند خصوصا
بمیرزا کامران التماسات میرزای مذکور را قبول فرمودند
و حکم کردند که قرجه خان و جماعه که در باغی گری اتفاق کرده
بودند به میرزا پیش ما فرستند و بعد از آن ایشان را رخصت مکه کنیم
از آن جماعه پابوس را میرزا التماس نمودند که بمن شفقت کنند که در راه

CC0. Gurukul Kangri Collection

بودند بر سر او ریختند همه را کلان شد که آثاری از و نمانده
باشد چون افتاده بود فیل پادشاهی زیر کرده گذشت بقدر
رمقی داشته آسیابانی او را بخانهٔ خود برده محافظت نموده
بعد از آن چند سال دیگر کلانتری خواجه خضریان کرد بعد
از چند وقت باجل خود بدار بقا رحلت نمود بیت
اگر تیغ عالم بجنبد ز جای ۞ نبرد رگی تا نخواهد خدای
چون چند قدم حضرت بدولت رفته بودند اسمعیل بیگ دولدی
ولد ابراهیم احمد جانی او نیز از امرای کلان حضرت بود
که همراه قراچه خان باغی شده بود او را نیز دستگیر کرده
بودند و به پایهٔ سریر اعلی رسانیدند و حضرت به ترکی
فرمودند که ای دیوانه قلتاق ما متوجه کرده بودیم او در جواب
گفت که از روزی که از کابل متوجه بدخشان شدم دیگر بکابل رو
بهبری نکردم حضرت را ازین جواب خنده دست داد درین
اثنا منعم بیگ بعرض رسانید که پادشاهم امرای کلان شما هست
هرگاه خاطر مبارک خواهد بقصاص می توان رسانید حضرت گناه

اورا

او را بمنعم بیگ بخشیدند و حکم نگاه داشتن شد و بعد از آن متوجه
بالای حلق ناق شدند فتح الله بیگ برادر روشن کوکه هراول
جزو بود و بیدهٔ درگاه بایزید دران هراولان داخل بود قریب
به پنجاه کس بودند هراولان چون بر بالای حلقه ناق برآمدند
میرزا کامران با علم خود شصت هفتاد کس ظاهر شدند چون
دیدند که از عقب ایشان جمعی ظاهر شد روی علم خود را گردانیده
متوجه این جماعه شدند و جمعی از مردم میرزا جدا شده بااین مردم
تاختند یک مرتبه هر دو هراول به یکدگر شمشیر انداختند و
فتح الله کوکه که سپردار هراول حضرت بود از اسب افتاده
و جماعهٔ بآن مشغول شدند که او را سوار کنند علمهای حضرت ظاهر شد
چون چشم میرزا بر علمهای حضرت افتاد تاب مقاومت نتوانستند
آورد قرار بر فرار نموده متوجه قلعهٔ تالیقان شدند و بهمان
طریق که مردم ایشان مردم پادشاه را تالان کرده بودند مردم
پادشاه نیز مردم میرزا را تاراج نمودند و بر سر اسباب الجه
گفت و گو شد حضرت فرمودند که هورل باشد دران میان جمعی

ها ملک محمد اتکه به اسپ و سرپا سرافراز ساخته درهمین
منزل رخصت فرمودند و بمیرزا سلیمان فرمان صادر شد که
لشکر و ایماق بدخشان را جمع ساخته مستعد باشند که چون
حضرت نزدیک تالیقان رسند ایشان نیز آمده باردو ملحق
شوند و حضرت بدولت منزل بمنزل از راه کوتل پنجهر گذشته
در اندراب نزول فرمودند و نواب میرزا هندال و لشکر قندوز
بپا بوس سرافراز گشتند و چند منزل دیگر اردوی ظفر قرین
در نواحی تالیقان فرود آمدند و روز دیگر میرزا هندال و حاجی محمد
کوکی را و جمعی دیگر از امرا و یکه جوانان را هراول ساخته متوجه قلعه
تالیقان شدند چون صبح هراول از آب تالیقان گذشته
اردوی میرزا دانسته از دنبال هراولان گذشت و حضرت بنماز
بامداد فرود آمده بودند میرزا کامران و قراچه خان و حاجی
که از کابل فرار نموده بودند در کشم بودند و همین سحر بجلغ
ناق که جلگه ایست در لب آب تالیقان رسیدند و میرزا عبدالله
مغل که حاکم تالیقان بود با لشکریان بمیرزا ملحق شده و میرزا هندال

و حاجی محمد سلطان روبرو شده میرزا هندال و حاجی محمد سلطان
را برداشته از بالای حلقمناق بلب آب فرود آوردند
و اردوی حضرت را مردم میرزا کامران دست انداز نموده هر کس
فراخور حال خود الجه کرده متوجه تالیقان شدند و حضرت
با مردم که درین طرف آب بنماز مشغول بودند آن صحبت را مشاهده
می نمودند بعد از انکه از نماز فارغ شدند از ان روبرو میخواستند
که بگذرند جمعی آمده بعرض رسانیدند که در ان طرف آب جمعه
است و سوار نمی تواند گذشت مناسب آنست که با[illegible]
و سنگلاخ بفراغت لشکر می تواند گذشت و حضرت
متوجه بهمان راه که خوب بود شدند قریب به نیم کروه رفته
از آب گذشتند نزدیک بآن آسیا رسیده بودند که شیخم
خواجه خضری که دران اوقات کلانتر خواجه خضریان بود و
همراه قراچه خان باغی شده بود هراولان در جنگ گرفته
بودند بملازمت حضرت آوردند حضرت فرمودند که بزنند
بمرتبه شمشیر و چوب قنداغ تفنگ پیادهائی که در جلو بودند

CC0, Gurukul Kangri Collection

برادر حیدر سلطان و حیدر قاسم و محمد قاسم کوه بره قنبر بیک
ایشک آغای قاشقری و بعضی از خوانین و سلاطین و غیره
و ازبکه جوانان هرکس در کابل بود با اسباب سپاهیگری
مکمل و مصلح جمع شده از عقب مخالفان متوجه شدند و در قره
باغ هراول لشکر حضرت بقرچه و جمعی دیگر که چنداولی خود
شده بودند رسیدند چون دانستند که حضرت بدولت
خود متوجه شده اند مکس نتوانستند نمود به تعجیل تمام روان
شدند نماز شام در سر جوی موری بقرچه خان اندک دست
بردی نمودند چون جوی موری متصل به پل قوربند است
که از انجا گذشته اگر خواهند بکوتل ساروا ولنگ و یا کوتل
پنجهر روند چون شب شده بود مخالفان که از پل قوربند گذشته
پل را ویران کردند هراولان حضرت مراجعت نموده در قره باغ
بشرف ملازمت مشرف شدند و قرار یافت که بکابل مراجعت
نمایند و یکماه مهمسازی سپاهی نموده متوجه بدخشان شوند
و روز دیگر باز در ارتباع به دولت نزول فرمودند وجاءه

دوقه

قوجه جاءه

و قرچه خان بمهمسازی لشکر مشغول شدند براه پنجهر متوجه بدخشان
شدند تمر علی شغالی که آقا اولق مشار الیه بود در پنجهر گذاشته
که روز بروز کیفیت کابل را می نوشته باشد و خودها در کشم
بملازمت میرزا کامران مشرف شدند و بندگان حضرت بدولت
یکماه در کابل مهمسازی لشکر نموده و متوجه بدخشان شدند چون
در جلگه قره باغ بدولت نزول فرمودند نواب میرزا ابراهیم
ولد نواب میرزا سلیمان که از جانب پدر در نهای خوست براه
قلعهٔ بریان که در سرحد پنجهر واقع شده در زمانی که حضرت
صاحب قرانی بکفار کتور جنگ کرده بودند راست کرده
حاکم گذاشته بودند از انجا گذشته بموضع تاوه که تمر علی شغالی
بود در رسیده خبر یافته بر سر تمر علی ریخته آن باغی را بقتل
رسانده سر او را جدا کرده تحفه بملازمت حضرت آورده
میرزا
ملک محمد انکه میرزا داول ملازمت ابراهیم همین است با بوس
حضرت سرافراز گشته و سر تمر علی را در کردار دو کردانیدند و
میرزا را حضرت بفرزندی قبول نموده بدامادی سرافراز گردانیده

... Foundation, USA

که حسین قلی سلطان این ها را بادشاه نکرده اند می رفته
باشند و این نوع سخن را بنده درگاه بایزید بیات بسی
سال قبل ازین از بندگان حضرت جلال الدین محمد اکبر
دشاه در حضرت دهلی در منزل ماهم بیکه که آغا انکه ایشان بود
شنیده در محلی که خان خانان منعم خان و خواجه جهان بعرض
رسانیدند که مهم خان زمان در میان است بهر نوعی که حکم فرمایند
مهم سازی کنیم حضرت فرمودند که شما خان بابای مایید هر نوع که
لایق دولت دانید مهم سازی بکنید اما این قدر دانید که
خان زمان و دیگری ما را بادشاه نکرده است قریب بدو پاس
و یک گری که ساعت نیک شد بندگان حضرت بدولت و اقبال سوار
شدند و امرا که با آنها اتفاق نداشتند قتل تردی بیک افتاده
و منعم بیک ولد میرم بیک اندجانی و محمد قلی برلاس و عبد الله سلطان
داماد قاسم برلاس و حسین قلی سلطان مهردار و بالتو بیک
تواچی بیگی و تاچی بیک کاشغری و محمد قاسم موجی و علیقلی
و بهادر پسران حیدر سلطان شیبانی و قاسم حسین خان شیبانی

شیخ عبد الحی شیبی ببایزید فرمود که این سنگها را برداشته
چونه انداخته مرمت کن و درین چند سال هر وقت که فرش
خانه را شست و شوئی و جاروبی میدادند به بایزید میفرمودند
بایزید هم درین سه سال که در مکه بود داخل فراشان بود و در مقام
ابراهیم هم پیش از داخل شدن خانه داخل شد و مردم خوابها
خوب هم میدیدند و تا یک لک روپیه از نقد و جنس همراه
داشت به بخشش کردن این هم بمردم مکه معظم توفیق یافت
ذو الفقار نام پسر خورد مشار الیه در پرپتوره که ما بین مکه
معظمه و مدینه شریفه در حین مراجعت بجوار حق پیوست
و بطریق امانت گذاشت و در دهم ماه ربیع الاول ۹۸۹
بمکه در آمده در دوازدهم ماه مذکور در خانه داخل شد و والده
فرزندان مشار الیه در سیزدهم ماه داخل خانه شده در
چهاردهم بیمار شده و در بیست و یکم برحمت حق رفت
در معلا بجهت گورخانه زمینی از شرفا گرفته بود و سه هزار
ابراهمی که نه هزار روپیه باشد بطریق تحفه بشرفا فرستاده بود

CC0. Gurukul Kangri Colle... Digitized by S3 Foundation, USA

چون به نزدیک کشتی رسید معلوم شد که نواب گلبدن بیگم
فرزند حضرت فردوس مکانی بابر بادشاه و سلیمه سلطان بیگم
دختر نور الدین محمد مرزا نبیرهٔ سلطان حسین مرزای بی قره
و گلعذار بیگم دختر نواب مرزا کامران و حضرت خوجه یحیی
فرستاده اند که خبر بیارند که کیا مع درین جهاز اند و از
کدام بندر روان شده اند و با انکه بامراد بود بایزید
با خدا و معلم گفت که اوزار جهاز فروز آورده و جمیع احوال
کشتی و مردم را عرضه داشت کرده به بیگمان فرستاد بیگمان
و خوجه همه تحسین کردند که رحمت باد که احوال کشتی را خوب
نوشته است و جواب عرضه داشت بایزید در مکه معظمه از راه
خشکی رسید خدا به عمر و دولت بندگان حضرت برکت کند
که اگر در صورت منع نمی کردند سعادت حج اکبر را نمی یافت
در نفس الامر گویا که بایزید را در صورت منع تربیت کردند
در مدت سه سال که بایزید بیات دران مکان شریف ماند فایدها
و منافع گرفت در درون خانهٔ مبارک چند فرش بیجا شده بود که

بابوس گفت غلط کردی و حکایت بی صرفه گفتی بتو ضرر
خواهد رسید گفت چه باید کرد مصاحب بیک و اسمعیل بیک
دولدی و بابوس و حیدر دوست مغلغانچی و جمعی دیگر که اتفاق
داشتند قرار دادند که بر سر بادشاه میرویم بابوس
گفت که بادشاه بزرگیست و مردم بسیار در اطراف و جوانب
همیشه حاضر اند این قرارداد خوب نیست یاران و دولت
خواهان مشار الیه صلاح دیدند که گلهٔ حضرت که در جلگه خوجه
ریواس است رانده به بدخشان برده بمرزا کامران پیشکش
کنیم مشار الیه را گرفته بر سر کابل بیائیم یکبارگی روز بود که
قرچه با جمعی که قرار داده شده بود رفته گله را پیش انداخته
متوجه بدخشان شدند چون این خبر در ارتباع بحضرت
رسید ساعت جهت سواری نیک نبود چار پنج گری در
سواری توقف افتاد اسطرلاب در دست مبارک ایشان
بود تا ساعت نیک شدن حسین قلی سلطان مهردار بعرض رسانیدند
که بادشاهم آن حرام خوران دور رفتند حضرت فرمودند

کرجین

792

نذ ندو با پیر محمد خان ملاقات کرده عهد و شرط نمودند که
بعد از میسر شدن کابل بدخشان را به او گذارند تا گرفتن غوری
و بغلان بپیر محمد خان همراهی نمودند بعد از ان وداع کرده
میرزا متوجه تالیقان شوند و مرزا سلیمان و میرزا ابراهیم تاب
مقاومت نیاورده خود را بپیر درهای بدخشان رسانیدند
و آنچه قلعه و ده در هموار ی بدخشان بود تمام بتصرف میرزا کامران
در آمد چون درهمین سال قراچه خان و جمعی از امرا دولتخواهیها
کرده بودند و مغرور بر خدمت خود بودند و قراچه خان را پدر
گفته بودند و چون قد دراز را عقلی نمی باشد و مشار الیه
ریش دراز هم داشت و بر داشت کلانی نداشت بحضرت
عرضه داشت نمود که خواجه غازی که شما مشرف دیوان ساخته اید
بمن بفرستید که بکشم و خواجه قاسم بیوتات را دیوان
سازید حضرت فرمودند که اگر گناهی بخواجه غازی ثابت
شود ما بکشیم و خواجه قاسم هرگاه دولتخواهی بکند دیوان
خواهیم ساخت چون اراده قراچه خان بدرجه قبول نا فتاد

بایزید گفت که زبان هندی و فرنگی او میداند باز شما که ...
بیائید مهم معطل خواهد ماند ازین دو پسر دیگر من که یکی افتخار
نام دارد و دیگری ذوالفقار هر کدام را که خواهید بشما بدهم
آخر با فتخار قرار یافت و از صباح که در غراب فرنگی آمده
بود تا نماز شام آنجا بود چون ده هزار محمودی عشور دیو را که از
اهل جهاز طلب میداشتند و هیچکس یک محمودی نداشت بایزید
بجهت ثواب که مسلمانان را از فرنگیان خلاص کند ده هزار محمودی
را تضمینه از قبل مردم جهاز بفرنگیان داد که در جده بیفاید
بگیرد بعد از نماز شام افتخار را به بالای جهاز کشیدند و ده
هزار محمودی عشور را مع تذکره بحسن چیبو که ناخدای جهاز است
صورت بود و تیچپال که جود هری بندر مذکور بود سپرده
از جهاز فرود آوردند و صباح غره شهر صفر لنگر برداشتند
با آنکه آخر موسم بود در جهاز ده روز بر زدند و کوههای
عدن مع قلعه نمایان شد و بعد از یک پاس روز ذورقچه
بنظر ناخدا و معلم و مردم جهاز در آمد که از جانب عدن می آید

CC0, Gurukul Kangri Co[illegible] by S3 Foundation, USA

794

که درین سلسله خدمتگاری نموده حالا که همراه فرزندان بطواف
حرمین می رفته باشند یک لکه روپیه جه باشد که مردم گویند
که زر و جواهر همراه دارد مقصود این بود که بلک او را از رفتن
سفر مبارک نگاه داریم یکسال دیگر حضرت تغافل فرمودند
و چند مرتبه فرامین هم بمشار الیه صادر شد که اگر بالفعل بملازمت
نتوانی رسید در سرکار گجرات در هر محل که اراده کنی مع فرزندان
جاگیر فرمائیم چون تراسامان شود باز بدرگاه خواهی آمد در ثانی
الحال معلوم بندگان حضرت شد که در رفتن سفر مبارک غرض
و حیله نداشته حکم مجدد صادر شد که چون راسخ بوده برود
در بیست و چهارم محرم ۹۸۱ سنه بکشتی محمدی که نواب قطب الدین
خان و نواب قلیچ خان بشرکت ساخته بودند در آمده تا آخر ماه
مذکور در نواحی خور بندر دمن بوده و عشور دیو را اجاره داران
بندر دمن طلب میداشتند و تا ببالای جهاز نیایند و نکم کشتی
نه بینند عشور را اقرار نمی توانند داد پسر کلان با یزید را که
سعادتیار نام داشت طلب داشتند که گرو بما بدهید تا ما بالا نیائیم

795

بعد از آن حضرت بترکی فرمودند که خوش کیلدا نبر یعنی خوش
آمدید میرزا تسلیم دیگر کردند فرمودند که کلیب اول توز یعنی | نز
بپائید و بنشینید میرزا تسلیم کرده حضرت بجانب جانغار حکم
نشستن فرمودند میرزا چون نشستند حضرت فرمودند یا
او قراق یعنی نزدیکتر بندگان حضرت سه مرتبه تکرار کردند
و هر بار میرزا تسلیم کرده نزدیکتر نشستند میرزایان و امرا را
حکم شد که بمجلس طلبند اول میرزا سلیمان آمدند بر برانغار جا نمودند
اما از میرزا کامران دورتر نشستند بعد از ان میرزا عسکری را
طلبیدند و بعد از ان میرزا هندال و میرزایان را بترتیب که طلبیده
بودند در برانغار بجای خود نشستند بعد از ان سلاطین
اوزبکیه را طلب فرمودند قاسم حسین سلطان پائین دست
میرزا کامران نشست بعد از ان خضر خواجه سلطان و اسکندر
سلطان و علی قلی دبها در و قوندق برادر بیرم اغلن و بعد از ان
از خوانین و سلاطین جغتی و امرا هر کس در پیر دیوان حاضر بود
و لایق مجلس بود طلب فرموده در جانغار و برانغار بجای خود

دورتر

قرار

CCO, Gurukul Kangri Collection, Ha... S3 Foundation, USA

جهت او ایستاده کرده بودند اراده نشستن کرد چون
حضرت متوجه بودند حسن علی ایشک آقا را حکم کردند که میرزا
را بطلبد حسب الحکم روان شد علی دوست و عبد الوهاب
یساولان دور ایستاده بودند از روان شدن حسن علی
فهمیدند که میرزا را طلبیده اند ایشان هم روان شدند چون بمیرزا
رسیدند میرزا یک کفش موزه را بر آورده بودند باز پوشیده
متوجه ملازمت حضرت شدند و میرزایان و امرا که جابجا قرار یافته
بودند تعظیم نموده در ته شامیانهای خود بودند چون نزدیک
فرش رسیدند کورنش کردند حضرت بترکی فرمودند کیلنک
یعنی بیائید میرزا سه تسلیم کرده آمده در پای تختی که حضرت نشسته
بودند زانو ته کرده خواستند که پای حضرت بگیرند حضرت
ایشان را از روی شفقت در بغل گرفته بالای تخت کشیده و
گریه بسیار کردند چنانکه حضار مجلس و ارکان دولت تمام بگریه
در آمدند بعد از ان میرزا برگشته کفش خود را پوشیدند و رفته
بجای که اول سه تسلیم کرده بودند ایستادند و سه تسلیم دیگر کردند

مع چند برج دیگر مرچل راجه تودرمل شد و دروازه که بجانب
لنگر بود و بجانب شمال قلعه مرچل قاضی علی سلطان بخشی شد و دروازه
که بجانب اتک بود مع بیست گز دیوار قلعه که بجانب جنوب باشد
مرچل بایزید بیات بود و باهتمام مشار الیه باتمام رسید
و بعد از چند روز کنور مانسنگه از کابل آمده مهم یوسف زئی را قبول
کرد که این ولایت ها را بمن عنایت کنید من دانم و یوسف زئی
و دیگران هم که سرکش باشند بدولت حضرت من ایشان را ضبط
میکنم و تا آن غایت قلعه هم باتمام رسیده بود و حضرت فرمودند
که بس تو و حکیم ابو الفتح و زین خان و شیخ فرید بخشی باتفاق
پیش راجه تودرمل رفته آنچه قرار یابد بما عرضه داشت خواهید
کرد و روز دیگر جماعه که ذکر کرده شد همه بمنزل راجه تودرمل
آمدند و در کنکاش همچو قرار یافت که کنور مانسنگه بنوعی که در
ملازمت حضرت قبول کرده خط سپارد و راجه و لشکر مراجعت
نموده در ملازمت حضرت آید و کنور مانسنگه در برابر منارة
گجو بوده بمهمات یوسف زئی مشغول شود و در همان چند روز

سرداران نامی بوشل نواب حکیم ابوالفتح و زین خان کوکه
و راجه بیربل قریب به چهار هزار کس بجهت تنبیه متمردان
تعیین فرمودند و چون لشکر نصرت آیات از آب نیلاب گذشته
آن جماعت بی عاقبت اندیش خبر یافته بهی و روانات خود را بکوهها
و درهای فربوت کشیدند و سرداران و لشکر بی ملاحظه بتنگیها
و کوههای ایشان درآمده و از حد سواد و بجور گذرانده بلکه
بکافران کتور که در هند و کوه متوطن بودند رسانیدند دیگر محل
رفتن اسپ و شتر نبود و در محال متعلقهٔ ایشان حاکم و داروغها
گذاشتند و راه و دره که عبور سپاهی هرگز از زمان حضرت
آدم تا غایت آنجاها نرسیده بود لشکریان جاها رسیده چون
کار دیگر نمانده بود از راه دیگر مراجعت نمودند و بعضی از دزدان
و اوباشان آن جماعت بی عاقبت اندیش در کوتلی که فربوت
ترین کوههای هند و کوه بهت آمده سر راه گرفتند که شرح آن
درین مختصر نگنجید و در جنگ پای اسپ راجه بیربل لنگی
رسیده مشارالیه همراه اسپ از کوهی پریده بدره افتاد و جمعی

دیگر با وران دره همپائی کردند و از اسباب لشکر هم پاره بتر
انداز متمردان بردند و این خبر چون باتک رسید شاهزاده
سلطان مراد را بجهت تنبیه آن متمردان تعین فرمودند
و قرار یافته بود که شیخ ابوالفضل در ملازمت شاهزاده باشند و
بندگان حضرت یک منزل آمدند که شاهزاده و این جماعه را که در ملازمت
شاهزاده بودند رخصت فرمایند و آخر الامر قرار یافت که شاهزاده
و شیخ ابوالفضل در ملازمت باشند و راجه تودرمل و جمعی دیگر
از خوانین و سلاطین که بهمراهی شاهزاده نوشته تعین شده
بودند رخصت یافته متوجه منزلهای و کوههای آن متمردان شدند
و چون بلنبکر که یکی از مواضع یوسف زئی بود رسیدند خبر آمد
که متمردان خود را در ان نواحی در جای فربوت کشیده اند و درین
نزدیکی کسی چنان نمانده که بر سر آنها باید رفت در نواحی لنگر
و در کتن راب که از دره سرخاب می آید و از ته لنگر رفته به نیلاب
همراه می شود قلعهٔ بجهت جاگیردار طرح انداختند و این قلعه دو
دروازه و یک گرگی دارد و گرگی بجانب آب بود و آفتاب برآمد

اقدس رسانید حضرت فرمودند که آنهائی که زیاده خیال
کرده اند جک زده ما دیده و دانسته بجمعی که بالا گذشته به
بایزید و فرزندان عنایت کرده ایم و در همین چند روز خبر
فوت نواب محمد حکیم مرزا که در کابل بودند بفتحپور رسید و بنده
از برای ملاحظه سپاهیگری از فتحپور برآمده متوجه کابل شدند
که مبادا اوزبکان خیال خام بکنند یا ملازمان مرزا محمد حکیم از فرزندان
مشار الیه یکی را کلان ساخته خیال فساد نمایند پانزدهم رمضان
سنه ۹۹۳ متوجه سرکار پنجاب شدند و عید رمضان را در حضرت
دهلی کرده کوچ برکوچ متوجه شدند چون قبل ازین در نیلاب
کهنه شهری فرموده بودند که بنا کنند خبر رسید که قلعهٔ شهر
باتمام رسیده که الآن آن قلعه را قلعه اتک نام کرده اند بودن
لاهور مقید شدند بسیر آن قلعه متوجه شدند دو سه منزل بقلعهٔ
مذکور مانده بود که امرای مرزا محمد حکیم فرزندان مشار الیه را
گرفته بپابوس رسانیدند و بندگان حضرت از روی شفقت
و مهربانی در رنگ شاهزادها که بهتر عنایت و شفقتها فرمودند

نوکران مرزا هر یک بمناصب و جاگیر سرافراز شدند و کابل را
به پسر مرزا محمد حکیم بفرزندان مشار الیه عنایت فرمودند
چون نقائی مرزایان مردی مفتنی بود نخواستند که در گرد ایشان
باشد و سابقا ازو تقصیرات بسیار واقع شده بود که از برای یک
قابل سیاست بود حضرت مرحمت فرموده رخصت مکه معظمه
فرمودند و چون مرزایان خورد سال بودند کنور مانسنگه را
بجهت احتیاط بادشاهی از قبل ایشان تعین فرمودند خود
بدولت و اقبال در قلعهٔ اتک نزول فرمودند و کلانتران افغانان
مهمند و خلیل و توری و جاجی و شیرزاد و خضرخیل و کگیانی
و غوره خیل و عبد الرحمانی و غیره که مابین کابل و نیلاب هر یک
جاهای مقرری دارند همه بپابوس سرافراز شده بعرض رسانیدند
که افغانان یوسفزئی اکثر اوقات تاخت بر سر ما می آرند و
تجاری که از هند بکابل میروند و یا از کابل بهند می آیند مابین قلعهٔ
بگرام و نیلاب بکار روا نها دست اندازی میکنند و ما بجهت
متمردی ایشان دایم بدنام ایم بنابر التماس ایشان جمعی را از

CC0, Gurukul Kangri Collection ... Foundation, USA

قلعه هنوز ظاهر نشده بود بایزید به بروچ رسیده قلیچ خان
را ملاقات نمود و چون نواب قطب الدین خان برحمت حق
رفته بود نورنگ خان را نیز تعزیت رسانده و از حضرت
حاصل کرده باز بصورت آمد و تا یک سال در صورت بود بجهت
این که آب و هوای صورت خوش آمده بود و قیدی هم نداشت
چون سعادتیار و افتخار فرزندان مشار الیه که در ملازمت
حضرت بودند از درگاه چیزی نوشتند که آمدن ترا بصورت
بندگان حضرت شنیده اند زیاده برین در صورت بودن
لایق نیست در اواخر سنه ۹۹۲ در فتحپور بپابوس حضرت جهانپناهی
سرافراز گشت و حضرت مرحمت بسیار فرموده بعد از دو روز
اسپ بوز از اسپان خاصه بمشار الیه عنایت کردند و بعد از
سه چهار روز دیگر پرگنه اسپنام را به بیست و نه لکه دام بمشار الیه
مع فرزندان عنایت کردند و بالمشافه فرمودند که اگر آن پرگنه
آبادان شده جمع زیاده شود زیادتی را هم بانعام مشار الیه
فرمودیم و داروغگی کانات ممالک محروسه را نیز عنایت فرمودند

مع داروغگی دار الضرب ممالک محروسه و درباب همه فرامین
عالیشان قلمی شده بمهر مزین گشته و مدتها بعمل آورد و راجه
تودرمل به بایزید گفت که مظفر صدیقی بشانزده لکه قبول کرده است
تو هم بشانزده لکه نوشته بده تا فرمان عالیشان قلمی شود بایزید
در جواب گفت که چون بندگان حضرت بزبان درفشان بچهارده
و نیم لکه عنایت فرموده اند چه گویان بشانزده و نیم لکه
قبول کنیم و اگر بسیار مبالغه دارید چهارده و نیم لکه را مظفر صدیقی
بمن دهد و یک و نیم لکه را بالخزانهٔ عامره رسانند و از التجائی که
راجه بی التفات بودند باین هم راضی نشدند چون چند روز
مبالغه از جانبین شد میر فتح الله بایزید گفتند که این پرگنه ضایع
می شود کروری نام جاگیردار را شنیده گذاشته رفته است
و تو کس را نمیفرستی من به بندگان حضرت عرض میکنم اگر اعتراض
فرمایند از من ندانی بایزید گفت که چهارده و نیم لکه را که حضرت
فرموده اند بموجب حکم هرگاه بگویند نوشته بهر کس که فرمایند
سپارد و زیاده برین قبول ندارد و چون میر فتح الله عرض

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

م همون طور زیر کنانده و اکثر مردم او متفرق شده اندرور
دیگر از امرای شکست خورده او پیدا شدند مثل سید دولت که
چند وقت حاکم کمبایت بوده و میر عابد سمرقندی که او را خانی نان
نام کرده بود و مغل بیک بدخشی وفادار بدخشی که او را خان عالم
نام کرده بوده و محمد صالح که نوکر شهاب خان بوده و در پرگنه کاتیه
سپر کارا چین چند سال حکومت کرده و پسر علیمحمد قندوزی
که در سفر عراق در ملازمت حضرت جنت آشیانی بوده
و این را مظفر خطاب لشکر خانی داده بود و قریب بصد و پنجاه
پس مظفر را در جنگ گاه کم کرده چون لبسی ایشان درین بندر
بود لبسی خود را تلاش کرده باین بندر امده بودند و بایزید هم
درین دو روز در بندر مذکور فرود آمده بود و هنوز
بعضی اسباب در فرضه مانده بود چون اینها شلاق خورده
پریشان امده بودند و جامه جبیه که داشتند هنوز نه
براورده بودند آشنائی و مسلمانی را بگوشه مانده اسباب
انفارت نمودند و بایزید و میرزا نورالدین محمد و خوجه ملک محمد

برادر کلان خوجه ملک حسین دیوان نواب قلیج خان و میرزا شیخ
ولد میرزا خان امده خوئی و تردی محمد چنر بوره نواب قلیج خان
را به بندیخانه داده اسباب و اشیائی که از مکه معظمه بجهت سوغات
حضرت و مردم هند اورده بودند گرفتند آخر آن جماعت را که در
بندیخانه داده بودند بعد بایزید یکه یکه را رخصت دادند و ازنگاه
داشتن بایزید غرض این بود که بشهادت رسانند خدای تعالی
چون بر جمیع امور بندهای خود مطلع است و بایزید مذکور پنجاه
بود در همون چند روز مظفر را خدای تعالی از جنگلی براورده
به آن بندر اورد و بایزید خلاص شده از مشارالیه رخصت گرفته
متوجه بندر صورت شد و در حینی که چنر بوره مظفر در قلعه
بروج بود و قلیج خان و نورنک خان و تولک خان و شریف خان
مشارالیه را قبل داشتند بصورت آمد و قلیج خان خبر یافته
به بایزید نوشتند که چون میانه تو و مظفر ملاقات واقع شد
اگر اینجا بیائی احوال مظفر و کاتیانی که همراه او بند معلوم شود
چون یک ماه بود که قلعه بروج را قبل داشتند و زبونی ...

ومولانا فرخ که هر دو از حصار شادمان بودند و سالها در مکه
مجاور و مشکات را در پیش قاضی محمد مالکی گذرانده بودند
و میرزا شهرخ پسر میرزا خان اند خوئی که اکثر سلاطین ماوراء النهر
مرید میرزای مذکور اند چون این جماعت سید ابا بکر را ملازمت
کردند بایزید بیات که در جهاز مانده بود بخاطر ایشان رسید
خواستند که بسید اظهار نیازمندی مشار الیه بکنند سید بآن
جماعت فرموده است که شما میخواهید که دعای بایزید که در جهاز
مانده است برسانید مدتها شد که ما بمشار الیه آشنائیم
فرمودند که دی شب میانه ما و جلال الدین محمد اکبر بادشاه
هند ملاقات واقع شده و اورا در ظل حمایت داریم و این
جماعت که در بالا ذکر شده از سید ابا بکر نقل کردند و
ولد میر ذکریا را تا قیه پوشانده خلیفه خود ساختند والله
اعلم ازان لنگر بندر کهم بر داشتند دو ماه دیگر را به بندر کووه
آمدند که آن بندر سابقا هم بمظفر تعلق داشته در بندر کووه
خبر یافتند که مظفر بنوعی که در احمد آباد زیر کتابه در چاینه

و محب علی و ناصر علی قورچی را ملازم خود ساخته ما باقی را
بمیرزا عنایت فرمودند و شهادت میرزا هندال مذکور در سنه ۹۵۸
واقع شد و تاریخ فوت میرزا مذکور رقم شبخون شت بعد از چند روز
حضرت بر سر میرزا کامران و افغانان متوجه شدند چون
احشام بودند و میرزا هم چندان جمعیت نداشت بپادشاه
کلان مقاومت نتوانستند کرد میرزا فرار را قرار داده
بنوع بسلیم خان ولد شیر خان که دران عصر پادشاه هند بود
کردند و پیش ازان که این قضیه دست دهد حاجی محمد بابا قشقه
گناه بسیار نوشتند مشار الیه را مع شاه محمد برادر او چون نان
و دولتخواهیها از دو پسر زده بود و درین لشکر هم بمیرزا کامران
اتفاق کرده بود بجهنم فرستادند و بیرم خان در غزنی اورا
دلاسا داده همراه آورده بود و در محل که گناهان با و نوشته
بودند نتوانست که اورا حمایت کند و خان مذکور را در همان چند
روز رخصت قندهار کردند و افغانان تاراج یافته بدرها و
قشلاقهای خود در آمدند و حضرت مراجعت نموده بکابل تشریف

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

نمانده بود و از فرزندان و آن خویشانی که در هند بود ...
و در حین رفتن مکه معظمه از ایشان وداع نشده بود در سنه
مذکور متوجه هند شد چون آخر موسم بود در بندر شهر وزفار
جهاز تباهی ماند بعد از چهار ماه موسم زیتونی شد باد و ربر
گرفت از بندر مکلا لنکر برداشته شد در برابری شهر اورده
جهاز را لنکر کردند که مردمی که از جهاز برآمده بودند آمده
تا وری از دیو رسید و خبری که از گجرات رسانید این بود
که مظفر گجراتی سر برداشته شهاب خانرا شکست داده احمد
آباد را متصرف شده و قطب الدین خانرا در برودہ قتل کرده
و خان مذکور را چون دولت برگشته با وجود زر بسیار که
حضرت داشت دران وقت سپاهیان را ارزن وکال میداد
و سپاهیان بیکبار بیوفائی نموده از مشار الیه جدا شده
بمظفر درآمدند و چون بی علاج شده مظفر را دیده و امرای
مظفر همه اتفاق کردند که مشار الیه را باید کشت خان مذکور را
مع خواهرزاده بقتل رسانیدند و مرزا خان ولد نواب بیرم خان

آوردند و تیرماه را بدولت در ارته باغ گذرانیدند و در زمستان
سنه ٩٤٩ متوجه هندوستان شدند چون در موضع پنقاوشتی
از اعمال تمان لهوکر بود نزول فرمودند و شاه ابوالمعالی و علیقلی
ولد حیدر شیبانی و اسکندر خان ترزاق و عبدالله خان
قزاق داماد قاسم برلاس و اسمعیل بیک دولدی و خواجه جلال الدین
محمود و بابوس و جمعی دیگر از امرا و یکه جوانان را پیش تعین
کردند و این مردم از اردو جدا شده براه کوتل کردیز متوجه
بنغز شدند و چون بنغز رسیدند خبر یافتند که افغانان عبدالرحمانی
و وردک و بوبوخیل و غیره که دران نواحی می بودند همه بسیار
خود را گرفته بجانب بلندخیل کشیده اند در بنغز فرود آمدن
را صلاح ندیدند به بلندخیل متوجه شده رسیدند بکپاس زور بود در
که عبدالرحمانی بسی خود را پیش انداخته خود ها مردم کاری در
زیل که اوزناوه میگویند که سرحد بنگش و بنغز و دور سنگلاخ است
استادند چون علیقلی دیگهها پیشتر بودند بنده درگاه بایزید هم
آن جماعه بود بآنها تاختند و افغانان برداشتند اندک زخمی ...

CCO, Gurukul Kangri Collection

...از خنجر مرصع و اسباب نفیس هند که لایق بود قبل از این
پیشکش نموده بود و از جانب شرفا و سایر اکابر مکه انواع
عنایتها به بایزید ظاهر شده بود و والدهٔ فرزندان را در آن
زمین که اشته برای ذوالفقار هم قبر کنده ترتیب داده بهادر
نام ملازم سپاه دنیا رولد بایزید که حالا پیش شیخ فرید است
به پیر سوره رفته استخوان ذوالفقار را نیز آورده پهلوی
مادرش گذاشت و بایزید هم از برای خود پیش روی والده
فرزندان قبر راست کرده یک دو گری هم در قبر بود
که کوتاه و تنگ نشده باشد ملاحظه میکرد الآن آن قبر مشارالیه
در زمین معلاست و امید که خدای تعالی توفیق داده باشد
که استخوان مشارالیه آنجا درآید و در همان سال فرزندان
را رخصت ملازمت حضرت کرده خود قرار داده بود
که در مکه متوطن باشد و چون تقدیر بنوعی دیگر بوده
در سنه ۹۹۰ حج نافله کرده خبر فرزندان هم رسید که در بندر
دمن بدست فرنگیان افتاده اند چون از زاد و راحله چیزی

همان زمان تعلیم مبارک نوشته فرستادند که هرگاه شما را اطمینان
خاطر شده باشد بملازمت آمدن هیچ مانع نیست و قرار داد شد که
اگر میرزا بیایند چه کسان باستقبال خواهند رفت سه دفعه مردم
نوشته شد دفعهٔ اول میر اصغر منشی و حسین قلی سلطان مهردار و ورد
بیک اتاوه و منعم بیک و لد میرم بیک اندجانی و بالتو بیک
تواچی باشی و تاقچی بیک کاشغری دفعهٔ دویم قاسم حسین سلطان
شیبانی و خضر خواجه سلطان و اسکندر سلطان و علیقلی
بهادر فرزندان حیدر سلطان شیبانی دفعهٔ سیم میرزا سلیمان
و میرزا عسکری و میرزا هندال هر سه جانب میرزا را استقبال نموده
ملازمت کردند میرزا آمده بار دو درآمد و بجهت آمدن میرزا
شامیانه در برابر دولتخانه بر پا کرده بودند و در پیش دیوان
برای میرزایان دیگر و امرا شامیانها بر پا کرده بودند و هر یک
در ته شامیانها خود قرار گرفته بودند و حضرت بدولت
و اقبال در ته چتر و اوتاق شاهی تشریف داشتند که میرزا بخت
یاری و دولت همرهی کرده با پنج شش کس آمده در ته آن شامیانه

قراخان خضر خواجه سلطان

در بالای چارپای

که بجهت

میرزا سوار شده بیرون میرفت آن کس بمیرزا ابراهیم گفت که فلان
اسپ مرا یکی از داهان میرزا سوارند میرزا ابراهیم فرمود که بگیرند
آن اسب را گرفتند و این خبر بحضرت رسید ایشان ازین
سخن برآشفتند و فرمودند که میرزا کامران هرچه قدر دشمن ما باشد
اما برادر ماست یک اسپ چه باشد که شما خدمتگار او را پیاده کرده
اید و میرزا ابراهیم چون از نادانی این کار کرده بود از
شرمندگی بی رخصت متوجه کشم شد و آن روز میرزا کامران
مع بیبی خود در لب آب بنگی منزل کردند و دو پاس شب بود
که عرضه داشت میرزا کامران آمد مضمون آنکه آنچه نهایت
عنایت بود نسبت باحوال من بجا آوردید الحال ارادهٔ مطلوب
آنست که بشرف ملازمت مشرف گردم و حضرت چون بجای
پدر اند ازیشان بحلی حاصل کرده متوجه مکه شوم حضرت همان
ساعت حسین قلی مهردار را طلب فرموده درباب ملاقات
میرزا مشورت نمودند مشارالیه بعرض رسانید که مطلوب همین
بود احتیاج توقف نیست مصراع درکار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

روی

سلطان

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

منظفر واکینیم که ایهائی که میخواهند او را کلان کنند خدای
هم میخواهد یا نه چون دیوان را واکردند این غزل آمد که بیتش این است بیت

دولت از مرغ همایون طلب و سایهٔ او	شعر	زانکه با زاغ و زغن شهپر همت نبود

و خوجه حافظ آن طور صریح کاری کرد که مردم جهاز همه را یقین
شد که منظفر کاری نمیتواند ساخت درین هشت ماه بایزید که
در جهاز بود دو مرتبه بجهت نماز عید رمضان و عید قربان
برآمد و بودن او در جهاز این مقدار فایده کرد که اگر او
نمی بود جهاز را مردم شهر و ذفار گرفته اسباب حاجیان
را بدست انداز می زدند در اوایل که کشتی را در ان بندر لنگر
کردند جمعی بملازمت سید ابابکر که غوث زمان خود بود و در
حذر الموت متوطن می بود متوجه شدند و بیارند بیایت
همه تکلیف کردند مشارالیه گفت که آنچه من شنیده ام ایشان
همیشه بجذا مشغول اند و صحبت ما یان باعث تضدیع می شود
اگر بملازمت برسید از من هم نیازمندی خواهید گرد سید حمزه
ولد میر ذکریا ملتانی که در مکه غوث زمان خود بود مولانا صالح

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, US

را با جمعی از خوانین و سلاطین بندگان حضرت بر سر مظفر تعیین
کرده بودند بنوعی که شهاب خان شکست خورده احمداباد را
منظور متصرف شده بود مظفر هم بعینه همون طور شکست خورد
بجانب جانپه که مابین برودره و بروچ است رفته محکم شده و
احمداباد را نواب مرزا خان متصرف شدند و چون این غوغا
در جهاز و بندر شهر افتاد دشتقدار بندر شهر خواست که مردم
جهاز را رخصت بکند بلکه جهاز را متصرف شود چون بایزید در
هند هم بود و با نواع خدمتکاری شهرت داشت نتوانستند
که مردم جهاز را نگاهدارند نماز پیشین رخصت دادند و تبدیل
و خلاصیان جهاز قبل ازین نوکر مظفر بودند و در همین لا که این
خبر را یافتند کله جقها و شلوار و اسباب سپاهیگری
برخود ترتیب دادند و مرزا نورالدین محمد خواهر زاده محمد قاسم خان
نشابوری که الان در ملازمت نواب خانخانانست و بایزید
در جهاز یکی نشسته بیکدیگر صحبت میداشتند و دیوان خواجه
حافظ در مجلس بود و بایزید را بخاطر رسید که حسب حال از دیوانی

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

صلح نمودند و آنشب بنوعی بارندگی شد که اکثر چادرها و اسپان ایشان

در لای و گل سیاه آب ماند بعد از صلح تا سه روز لشکر جانبین از

اسپ و جیبه و کیچم که در کار داشتند یکدیگر خرید و فروخت کردند

بعد از آن یکشنبه تنها از آب گذشته متوجه حاجی پور و پتنه شدند

و خوانین بجانب جونپور و جاگیرهای خود رفتند این صلح میان

خانخانان و افغانان در سنه ۹۷۲ واقع شد در همین سال بندگان حضرت

فتح قلعه صورت نمودند مرزایان پسر سلطان ویس بهادر که شقدار

قلعهء صورت بود و خواجگی ابدال و جمعی دیگر که مرزا محمد حسین بدر کار

در قلعهء مذکور مانده بودند بدست افتادند و قلعهء صورت را بنواب

شجاعت خان عنایت فرمودند قبول نمود بلکه التماسات

دور از معامله در برابر نمود و غایبانه خان خانان هم سخنان بد در ماده

خان مذکور در مجلس بندگان حضرت از و ظاهر شد بجهت حرمت

خانخانان و تنبیه شجاعت خان خان مذکور را بنواب قاسم علی خان همراه

کرده پیش خانخانان فرستادند و قلعهء صورت را بنواب قلیج محمد خان

[illegible] عنایت فرمودند تا این تاریخ ۹۹۹ [illegible] باشد که این مختصر

CO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Found

با تمام رسیده حکومت صورت با ایشان مخصوص است و مهمات

درنجا نه هم در سنه ۹۹۷ بخان مذکور مقرر شده بعد ازان بندگان

حضرت در اگره نزول فرمودند بعد ازان میر محمد غزنوی برادر

کلان نواب شمس الدین محمد خان اتکه را حضرت بر سر احمداباد

که مرزا محمد حسین آنجا بود تعین کردند و از خوانین و سلاطین و

بده پانزده هزار کس بخان مذکور همراه نمودند چون مشار الیه

و خوانین در گرد قلعه سروهی رسیدند راجه محال مذکور عرضه داشت

کرده یک کس خود را فرستاده و آنکس در مجلس خان مذکور وقت

یافته جمدری بخان مذکور انداخت چون اجل خان مذکور نرسیده

بود با وجود که سر جمدر از پشت بر آمده بود و زخم بملهم و فتیله

نیک شده چند وقت دیگر در قید حیات بود این خبر چون در ... فتحپور

بحضرت رسید بالغار متوجه احمداباد شدند بعد میر محمد خان

نه زخم منکر داشت بایشان همراهی نتوانست کرد مردم و خوانین

دیگر تمام بایشان ملحق شده روز یازدهم که از فتحپور بدولت

بر آمده بودند میرزا محمد حسین با سعادت در احمداباد جنگ واقع شده

CO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, US

817

برانیم که احتیاج به رهبر هم نخواهد شد و این کنکش و سخنان
بزید بخانخانان خوش آمد دیگر از آن زمان بکنکش حیدر محمد
خسته بیکی عمل نکردند و چون سوار شدند بجانب بساول که دیه علاقه سلطنت
متوجه شدند چون سه چهار کروه رفته بودند که قل محمد آغوالی
زن او که سی ساله ملازم ایشان بود گریه کردند که دختر من
در جنگ گاه ماند است رخصت کنید که رفته پیدا کرده بخود
ملحق سازم و خانخانان در رخصت مشارالیه ملاحظه میکرد که
هرگاه این جدا شود دیگر که همراه من میماند و بایزید بعرض
رسانید که هرگاه که در مسند به پابوس حضرت سرافراز شوید
در دولت رفته شما باز آید مثل قل محمد بهتر چندان پیدا
شود وقت آن نیست که شما ملاحظه کرده رذالت کشید و
با اینها ملایمت کنید آنچه تقدیر رفته است دیگر نخواهد شد حضرت
دادند و دریا خان مهمند یک کس خود همراه کرد که آنها را باردوی
میرزا رساند و نیم شب گذشته بود که در حلقهٔ بساول فرود آمدند
روز بقدر تردد کرده بودند و روز و شب خواب نکرده بود

CCO, Gur

اگر تماشای زنده دل بسوزم
درون دیده سازم جای حافظ

شنیدم در دل و دیده است جایش
نشد معلومم از ماوای حافظ

اگر کاری نمی آید ز دستم
تمام از جان و دل سقای حافظ

وازکلفت وبیدولتی که رسیده بود باوجود خواب نمی آمد جهت
اسپان آسایش که تا بجائی رسانند ایشان را درکار بود تا ادای
نماز بامداد توقف را دران منزل ضرورت داشتند بایزید چون
درمحل افتادن از اسپ هر دو دست او درد میکرد و جدائی فرزندان
ورفتن نقد وجنس بسیار ودرآمدن بیدولتی او را نجواب نمیگذاشت
وخانخانان وحیدر محمد اخته بیکی وجمعی که در ملازمت بودند آنها
را نیز بهمین تقریبات خواب نمی آمد وعلی قلی یغلیقچی که دران اوقات
به نیابت بایزید او را میرسامان کرده بودند هرزمان ازاحوال
بایزید خبری گرفته میرفت وبعرض خانخانان میرسانید وتا محل نماز
احوال این بود چون ادای نماز نموده سوار شدند بایزید قاضی
خوجکی کردیز بود واز نبایر میر سپید عاشق سمرقندی که در زمان
حومی مرزا الغ بیک محتسب سمرقند بوده مرزا را در ایام بادشاهی
سمرقند در مجلس احتساب کرده بوده ومحمد شریف بطریق عادت
کورنش کرده همراه شدند ونواب خانخانان به بایزید گفتند که از
غم فرزندان تو خواب نکردم و تو تا غایت ازبرای فرزندان

که سابقا قاضی

Digitiz... Foundation, USA

خود را نکشیدی عجب بیرحم بوده با یزید بعرض رسانند که
اگر دانم که آنها بمن همراه میشوند که به هم میکنم حضرت پادشاه
شما سلامت باشید تا کی محمد حکیم مرزا فرزندان مرا در کابل نگاه
خواهند داشت بمرزا هم در قلعه بندانی مرزا سلیمان و مرزا ابراهیم
خدمتها کرده ام فرزندان مرا ضایع نخواهند گذاشت چون می‌شنوند
که زنده بهند رسیده ام رخصت خواهند کرد یکپاس روز بود
که علی مسجد رسیدند شاه هاشم برادر شاه ابوالمعالی که از جنگ گاه
گریخته بجلال آباد رسیده یکی [illegible] رعایای جلال آباد را رهبر ساخته
بجواب خانخانان رسید و بعد از جنگ آنچه در جلالاباد شنیده
بود بعرض رسانید و سه پاس روز در گرد قلعه بگرام که او را حالا پشور
میگویند قبیلهای افغانان خلیل فرود آمده بود فرود آمدند
کلانتران خلیل در آن زمان حبیب و ایوب نام داشتند و خان
چهار روزی بتقریب آنکه از یاری تواچی باشی بحضرت عرضه
نموده التماس لاهور کرده بودند تا جواب آوردن
یاری لایق دیدند که در قلعه پشور باشند کوچ کرده در قلعه درآمدند

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

وازجاعه شکست خورده حصد کسی تا آن زمان همراه خان جمع
شده بودند وچندی از ملازمان خانخانان که نامی داشتند مثل
بالتو اوزبک خربوزه عباس سلطان قواد یانی ومرزا علی شاه قلی
دوندار ترکان ودوست محمد مسیح وشاه هاشم ومحمد قاسم مهردار
سبزواری که قبل ازین مهردار خوجه جلال الدین محمود داوهی زمان
هم بود ودر زمین داور ونیار پس هم نوکر بهادر خان برادر خان
بود وزاهد قلی وامام قلی پسران غضنفر نوکر مرزا یادگار ناصر
وقاضی خوجگی ومحمد شریف قرا تبان بایزید وسپید حسن
اخته بیکی وعلیقلی اتب بارانی واز ملازمان حضرت حیدر محمد
وتمر یکه وحیدر علی اتب بارانی توابچی باشی خانخانان
امثال این مردم جمع شده بودند در قلعه بهرکس جای مناسب
دادند ویک روزی خبر یافتند که مرزا محمد حکیم به بایزید نیشانی
فرستاده بود که خاطر از فرزندان جمع دار جاگیر از برای تو
غوربند را نگاه داشته ایم چون بملازمت برسی از منصبهای
نزدیک هرکدام که خواهی بتو عنایت میکنیم واز خدمات بسیار

CC0 ... Kangri Collection, Haridwar ... by S3 Foundation

CCO, Guruk

822

SA

।पार्श्वगतः समीस्थः तत्रापि रहो
न्यायैः कोविरमेद्धिति वजांच
रूपाणां हितिनारजन्मनामको
मिथोवधेनोपरतो निरायुधः ॥
:सर्वतः प्रसृतैस्तेजोतिडन्नावो
मघ मिथोदाहेनयथोपशाम्यति
स्वीरत्नकूटस्थो जगवान्धास्तै

823

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

द्रिः संसारित्व प्रतीतेः कथं नग
मलैर्वल्गुहासव्रीडावलोकनि
यस्येऽङ्ग्यं विमथितुं कुहकैर्न शे
:स्त्रकोयो मलोवल्गुः सुन्दरो हासे
ऽऽयाचापं पिनाके प्रजहात् एवं त
लमहेशोऽपि मोहित एव । एतास्त्व
मनः विमथितुं स्त्रो न शेकुर्नराकः

८२५

११२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

825

१ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि गोत्रस्यैव पृथक् पृथक्
पंच यज्ञोप्यंतत्सर्वं कथयामि अहं ॥१॥ कश्यपगोत्रस्य कश्यपउत्सार [illegible] त्र
प्रवरस्य ॥ कश्यपगोत्रः कश्यप अत्रि मरीचीति त्रिप्रवरस्य ॥१॥ भारद्वाजगोत्रः भा
रद्वाजांगिरस वार्हस्पत्येति त्रिप्रवरः ॥२॥ अंगिरागोत्रः अंगिरा भारद्वाज वार्हस्प
त्या त्रिवत्सेति पंचप्रवरः ॥३॥ कौशिकगोत्रः अघमर्षण विश्वामित्रेति त्रिप्रवरः ॥
४॥ कौशिकगोत्रः कौशिक विश्वामित्र देवराजेति त्रिप्रवरः ॥५॥ कौशिकगोत्रः
कौशिक अंबरिषिजमदग्नीति त्रिप्रवरः ॥६॥ आसिलगोत्रः आसिल कौशिके राम १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

826

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

निशुंभभेदनी देवी अष्टसिद्धि महाबला। जरा कं पति यातीव ज्वा० २३ आकासे त्वं च पा देवी पाताले भुवने च मृत्यु लोके च त्वं देवी ज्वा० २४ श्वेतार क्ता च त्वं देवी अनेक रूप धारिणी है त्वा नाम न माहिता ज्वा० २५ कृत युगे च त्वं देवी त्रेता यां जन कसुता द्वापरे द्रौपदी चैव ज्वा० २६ मेघ रापुत्र त्वं देवी आदि त्या द्यानव ग्रहा वृद्धि कुंभो वियोगे षु ज्वा० २७ सावित्री त्वं च गायत्री श्रीगार दा हं सवाहिनी चतुर्वेद धरा देवी ज्वा० २८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ज्वा० आसद्रूपा या देवी जालंधर निवासिनी चतुर्व्वर्ग
२ समारूपा ज्वा० १९ यक्ष गंधर्व सिद्धानां सुरासुर
स्त्रिकोटयः देवीचरणप्रसादेन ज्वालामुखीं नमो
स्तुते २० विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनं
पुत्रार्थी लभते पुत्रम् मोक्षार्थी लभते गतिम् २१
दारिद्र्यऋणदुःखनिवर्तकं व्याधयो बंधनं ज्व रा
ज्वालामुखीप्रसादेन विमुक्ता नात्र संशयः २२
इति पार्श्वमते देवी अष्टपंचपुत्रदायिनी राज्यानि च्छं राम
२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

829

ऽप्रतिपादकानि वररुच्यादिकृतानि तु लिंगमात्रप्रतिपादकानि ॥ अत्र तूभयसंग्रहादिदमेव सर्वैः प
अ० टी० भावः ॥२॥ लिंगः ज्ञानोपायं परिभाषते ॥ प्रायशो रू इति ॥ प्रायशो बाहुल्येन रूपभेदेन आपविसर्गादि
१ पृ० णा स्त्रीपुंनपुंसकं बोध्यं यथा पद्मालया पद्मा पिनाकोऽजगवं धनुः क्वचिद् द्विपो वा एकपदस्थे नापि रूप
भेदेन स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं यथा तत्र रोहन्तुः अत्र तत्सर इति विशेषणादेनोः पुंस्त्वम् सैवाल्याकृतः पुंप
भेदे त्वरूपाकुत्राः स्त्री त्वं निश्चितलिंगेनानंतरं साहचर्यात् ॥ रूपभेदाभावेपि कुत्रचिच्चेन्नापि लिंगं भेद
पि स्यामश्वयुगश्विनी भानुः करो विपदि स्मृतपदं ॥ अत्राश्वयुगाश्विनीति साहचर्यात्स्त्रीपुंनपुंसकानि
ज्ञेयानि ॥ क्वचित्तस्य स्त्रीपुंनपुंसकस्य विशेषोपदानात्तु तज्ज्ञेयम् ॥ यथाभेरी स्त्री दुंदुभिः पुमान् ॥२
चिः पोचित्समभेत्तोदे ॥३॥ अत्रैकोशेऽनुक्तानां स्वपर्याये च पठितानां भिन्नलिंगानां येषां ते बालिंगभेद
दमाख्यातुं द्वंद्वैकशेषः संकरश्च न कृतः यथा देवता दैवतामराः इति न कृतं परवल्लिंगता स्यात् ॥ यथा
वाऽवं नभः श्रावणो नभा इत्यत्र श्रावणौ तु नभः सौ न कृतः ॥ श्राद्धमाना लिंगतैव स्यात् ॥ समानलिंग
नाती कृतावेव ॥ यथा स्वर्गनाक त्रिदिवत्रिदशालयाः ॥ पादरथमपि त्वयेभ्युताः स्याना तर निर्दिष्टानां भि
न्नलिंगानामपि तौ कृतावेव यथा अप्सरो यक्षरक्षोगंधर्वकिन्नराः ॥ मातापितरौ पितरौ एते स्वस्वपर्या
येषूक्ता एव ॥ तस्मात्तेषां क्रममाह ते क्रमविनासंकरो न कृतः स्त्रीपुंनपुंसकानि क्रमेणोपठितानि तेषु क्रमे

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दा॥ सः सिंधुः सेव्यतां सः कः स्यागाधस्यातलस्पर्शी स्यात्तपस्य सदा परिपूर्णस्यास्य विभोः तस्य सनिवासस्य
वागुणाः अनघारत्नादिमलान्नैर्मल्यादयः क्षिपेल स्य अमृताय पीयूषाय चेत्यालुः अनुसमुद्रपदनस्तुन
सम्यगेव ज्ञानेत्यस्यानन्वयात्॥ ज्ञानदययोः स्पंदते प्रवर्त्तते देवतारूपत्वादिवा ज्ञानदये स्पंदते प्रवर्त्तते दे
वतारूपे अस्मिन्निति वा समाधेयम्॥ बहुरूपेपि आर्षि कार्यत्वेन समाधातुं शक्यं॥ अमरः स्पंदः संप्रसारणं
ध्रुवत्तुः॥ यत्तमकुरुः॥ अभीष्टदेवतानमस्कारस्य पनीतमहर्हो त्यादि स्वग्रंथविरोधात्॥ आप्रीतिर्म
स्त्रि यावस्तु निर्द्दिष्टो ध्वनंतर्भावात्॥ अनुपइति बहुपमातस्य संततेन व्याख्यानुचितत्वात्॥ तान्यपि
धुरेवेति॥ त्रकित्यादिकाः तृतीया॥ तृतीयेति योगविभागात्समास इति सर्वधनादय इति तदपि न सङ्ग
तं॥ अर्थासंगतेः प्रातिपदिकार्थे हि सा तस्य न भेदे न चान्वयसंभवति अभेदे हि तृतीयाव्यर्थाप्रमा
या एवौचित्यात् २ अभिधेयपदयोजनं दर्शयति॥ समेति॥ न याऽन्ये बाव्याद्यादीनां तन्नापि नामलिंग
नुशासनानि सिद्धांतानुवासमाहृत्य कौमुल्य संगृह्य वा नामान्याख्याति लिंगानि च स्त्रीपुंनपुंसकानि अ
नुशासत्यनेनेति विवक्षवोच्यते अस्मिन्नवानेनवेति नामलिंगानुशासनं॥ करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट्
॥ संपूर्णमुच्यते लिंगहितमुच्यते॥ कीदृग्वर्गैः प्रकरणैर्युक्तं॥ कीदृशैः संक्षिप्तैः स्वल्पशब्दैः प्रत्ये
कं पुनर्न हेतोः॥ पदा॥ असारपारहितैः शब्दरचनाविशेषवद्भिः त्रिकाण्डे त्यागि व्योमादि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मंकुर्यात परमहंसस्य रूपध्यादि ध्यानपूर्वकं स्वहृदि मानसै
रुपचारैः पूजयित्वा क्विचिगुपित्वा वहं नासापुटेन शिष्यस्य
श्रवणेऽयाति १ वेराने कृत्वा पश्चात्य शिष्यस्य प्राणं वेदत इति
गुरुकृत्यं पश्चादाचार्यः तं नेन्यगुरुवान्यादं मंत्रं हो त्वा शिष्य
माहूय शंखोदकेन शांतिमंत्रेणाभिषिंच्य ॐ ब्रह्मा शांतिः
ॐ ओषधयः शांतिः वनस्पतयः शांतिः सामा शांतिः शांतिरेव वि
धिः स्वाहा पश्चादाचार्यः यद्यपाप्य त्र्यादक्षिणां दत्वा इति
विरयाहेमः ॐ अस्य पुरुषोच्चारणमंत्रस्य विष्णुऋषिः १८

832

त्वा आचार्येणेत्थं मोक्षिष्यदे हस्तद्वये तीर्थे गंतव्यं तत्तदा ज्ञाग
हीत्वा आचार्यो उत्तराभिमुखं विसर्जनपदं गंतव्यं इत्यादि देला कपा
लानां नमस्कृत्य पश्चादाचार्येण निवारिते मोक्षिष्या किमर्थं
तिथे गंतव्यं सर्वतीर्थस्यादौ श्रीमद्गुरुचरणसेवनीयो तत्र
सर्वं प्राप्नोस्मि तत्र वेचनं प्रणामं ध्यानं मूलं गुरोर्मूर्तिः पूजा
मूलं गुरोः पदं मंत्रमूलं गुरोर्वाक्यं मोक्षमूलं गुरोः कृपा
इत्याचार्यस्य वचनं श्रुत्वा विश्वासपूर्वकं गुरोराज्ञामेनि व
सेत इत्याचार्यस्य कृत्यं तदनंतरं गुरोर्दैवमंत्रस्य प्राणाया

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ग

८३३

१ श्रीगणेशायेनमः हरीॐ गणानां त्वा गणपति छ गवा
महे प्रीयणां त्वा प्रीयपती छ गवामहे निधीनां त्वा नीधप
ति छ गवामहे आहमजासीमातमजासी गर्वधं हरीॐ १
स्वस्तीनोममःतावृसुनेव गस्वस्तीतेविधीनिवेदां स्वास्तिपू
रुषासरोतधातुनं सोस्तीरघा गरुड यवीसुचेतनं सोस्तीवा
वृवृमेवामनंमृभमागलें सोस्ती भुवनो सोमसेतमसो वृहस्प
तिसवगणपति हव्यसोसीसोस्तादीत्या भवंचं नव सोस्तीनो
रुद्रपंथोवनीवर्णसोस्तीइंद्रसेच्यग्नीसोस्ती जयकु सोस्ती

१४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

834

१५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

835

श्रीगणेशायनम अथछागवलीत्नीखीत्वा वहीरे
वपशुंस्नापइत्वा नेत्रवंधपूर्वकं मंडपमध्येसमानीय ॐ
मेदकाःहस्तेवमध्येपशुंवंधयवंधय ॐ श्रांवरुणापोसे
नपशुंवंधयवंधय इतीमूलमंत्रस्थाणी पलाशावृक्षो
द्रववयेज्ञयूपेपक्षे दैरादिनापशुंवंधयेत् ॐपशवेपाद्यंनमः
इतिपशुपादेषुजलंदद्यात् ॐपशवेअर्घंनमः इतिपशुशि
रसिअर्घंदद्यात ॐपशवेआचमनीयंनमः इतिपशुमुखे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्री·स्व
१७

यलं दद्यात् ॐ पसर्वेगंधेनम इतीपस्नूकूं गाधोः सिंदूरा
दीतीलकंकूयीत् प सर्वेपुस्पंसमर्प्पामीनम ॐ हं एतद
धीपतत्ये श्रीगुरुपनमपस्नूपृ सेपृष्पं दद्यात् ॐ मूलेन
एतत संप्रदानरूपाऐसां गोस्ताजुध स्ववाहन सपरीवा
र श्री देवी प्रीतये पूस्पांजली दद्यात्

836
च
५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

म.स्त.

प

त्रेणाचम्य पश्चात्कलशं समुद्धृत्य शिष्यशिरसि अ 83अ
१७ भिषिंच्य नवीनवस्त्राणि परिधाप्य गंधादिनासम
लंकृत्य पश्चात्स्वगुरुः स्वाम्नायविद्यामुद्दिशेत् त
त्रयं संदेशमंत्रः पश्चिमाम्नाय ॐ सोहं हंसः परमहंस
तत्वमसि पूर्वाम्नाय ॐ ब्रह्मास्मि ॐ अहं ब्रह्मास्मि
उत्तराम्नाय सोहं हंसः तत्वमसि अहं ब्रह्मास्मि द
क्षिणाम्नाय अहं तत्वमसि सोहं हंस परमहंसः अ
कार उकार मकार अर्धमात्रा विंदुः ॐकारो वा
लुप्तनिमंत्रस्य वर्णाः क्रियते पश्चान्नामविधानंद १४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नु

स्नानामसंस्काणि विष्णुनाम सतां किंतु । शिवमंत्रप्रभावेनोपि
खाछेदनं करोम्यहं इति छेदमंत्रः ॐ शिखा ब्रह्मपुत्री ब्रंब्र
ब्रमानं गौकटस्थाना दति शिखोद्रोम मंत्रः ॐ यत्न श्रीनृ
सिंहमंत्रः ॐ श्रीं ह्रीं श्रीं जय जय लक्ष्मी प्रियाय मुदित चेतसे
प्रदिह्णाय ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं नमः ब्रह्मजगत्रिंपदः न्यसे
तल्लक्ष्यप्रया यांह्रीं ह्रीं ह्रीं चकार संखाबुज चरंगदारवेदप्रवालर
ह्रोदेवता ह्रौं ह्रीं ह्रीं ह्रां चकार संखांबुज चरंगदारवे
शिमकमलकरे ॥ श्रीनृसिंहप्रीत्यर्थं यज्ञोपवीते शिखाघ्रते
संयुक्तं मध्येपातं करोमि सर्वकर्मसु भामसुमं परित्यज्य
इति शिखापातनमंत्रः प्राङ्मुखोथ सावित्र्युर्दिश्युरितितं

स्० ह्रौं ह्रीं छेदं दद्यात् अर्पितं लक्ष्मीनारायणप्रीत्यर्थे होमं कर्त्तव्यं मेशुद्ध्यंतां
ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं अग्नये स्वाहा ओं मज्ञात्मनः प्राणपंचा
द्युति मे शुद्ध्यंतां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा ५ पाग्नये स्वाहा ओं शि
तोहस्तसुखदुःखमानापमाननिद्रालस्यषट्कर्मादिसर्वरहितो
ऽयः स्वाहा तद्रूपमनवदेह सर्वकर्मरहितो विष्णुस्वरूपेऽयः स
न्यासं करोमि ओं भूर्भुवः स्वः वृत्तवीर्यसमुद्भवे ओं यज्ञोपवीतं विरजं
पवित्रं महत्पवित्रं यज्ञोपवीतच्छेदनं करोम्यहं इति यज्ञोपवीतछे
दन मंत्रः ओं ब्रह्मनामप्रभावनाशिव संध्यास्तानि च दीयते मस्त
के स्थाने शिखाबंधनं करोम्यहं इति शिखाबंधनमंत्रः ओं ब्र १३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

840

भ्यः ॐ क्षुत्पिपासामलं मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भू
याग्नये स्वाहा इदं क्षुत्पिपासादिभ्यः कामक्रोधलोभमोहमे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयाग्नये स्वाहा इदं कामा
दिभ्यः ॐ धनामजकीर्त्याकीर्त्यं ध्यशांसि मे शुद्ध्यन्तां ज्यो
तिरहं विरजा विपाप्मा भूयाग्नये स्वाहा इदं धनादिभ्यः ॐ
सर्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॐ सर्वेभ्यः वृक्षेभ्यः स्वाहा ॐ इन्द्राय स्वाहा इदं इन्द्रा
य ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॐ विष्णवे स्वाहा इदं विष्णवे ॐ सोमाय स्वाहा
इदं सोमाय ॐ ऋग्वेदविधानाय स्वाहा ॐ यजुर्वेदविधानाय स्वाहा
ॐ सामवेदविधानाय स्वाहा ॐ अथर्ववेदविधानाय स्वाहा ॐ दिह

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स.सू. 841

११

पावकः इतिवैस्वानरस्यत्रैलोकवासः ओंविष्णुर्विष्णुर्विष्णुः आचम्य
अपवित्रः पवित्रोवा सर्वावस्थांगतोपिवा यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं सबाह्या
भ्यंतरः शुचि गोत्र्यावाहयाम्यहंदेवं बहुरूपंधनंजयं ब्रह्माहर
रुद्ररूपं देवादिदेवसन्मुखोभव त्वंदेव वरदोभव परम कुडम्गी
लोकनाथ षट्वक्र त्रिनेत्र छागवाहन इहागच्छतिष्ठ सप्तजिह्वा
प्रीताभवंतु कालीकरालीश्वेतापीतालोहिताकपिलाधुम्रासप्तजि
ह्वाः प्रकीर्तिताः त्वंदेव वरदोभव पवनवाहन वैश्वानर देवइहा
गच्छतिष्ठ सुप्रीतोभव ब्रुरुणीमृगजा वरुणपिता शांडिल्यगोत्रअग्ना
काश्यपऋषिः विराट्छंदः पावकोनामदेवताग्न्यागच्छतिष्ठदा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

842

पुष्पंअक्षतं:धूपंदीपंनैवेद्यं·अमृतापिधानमसिस्वाहा उत्तरापोश
नंआचमनं·तांबूलं·दक्षिणासहनानाफलैर्नीराजनदीपं·पश्चात्व
चतुष्पाजलैः दद्यात् एवंकृशंसंपूज्य आचार्य उत्तराभिमुखोभूत्वा
चतुःकोणीवेदिकांकृत्वापूर्ववदाग्निस्थापनंकृत्वाग्न्यवैश्वानर
लोकत्रासः एकेनवसतिस्वर्गेद्वाभ्यांपातालेएवचतृतीयेमर्त्यलो
केस्मिन्नेवंवसतिपावकः॥ ध॥ तिथ्यांतिथिवारांहुतसप्रदीपाश्चतुर्थ
गाः एकीकृत्यत्रिभिर्भागंहृतेयोवैश्वानरःसदाअग्नेभागभस्माका
शेवसतेमृत्युःपातालेचधनक्षयंधनधान्यकरोदेवोमृत्युलोकेषु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स॰सु॰
१२

843

तांतःकरणानि मेसुध्यंतां ज्योतिरहं विरजाविपाप्माभूयासंग्नयेस्वा
हाइदंमनआदिभ्यः ॐशिरःपृष्ठोदरजंघा मेसुध्यंतांज्योतिरहंवि
रजाविपाप्माभूयासंग्नयेस्वाहाइदंशिरआदिभ्यः ॐत्वक्चर्ममांसरु
धिरमेदमज्जामेसुध्यंतांज्योतिरहंविरजाविपाप्माभूयासंग्न
येस्वाहाइदंमस्थ्यादिभ्यः ॐनखलोमत्वक्नाडीमेसुध्यंतांज्यो
तिरहंविरजाविपाप्माभूयासंग्नयेस्वाहाइदंनखादिभ्यः ॐ
श्रोत्रचक्षुर्जिह्वाघ्राणवाचोमेसुध्यंतांज्योतिरहंविरजाविपाप्मा
भूयासंग्नयेस्वाहाइदंश्रोत्रादिभ्यः ॐश्वेतपीतहरितलोहितमेसुध्य
तांज्योतिरहंविरजाविपाप्माभूयासंग्नयेस्वाहाइदंश्वेतादि १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

८४४

णां दिशि स्थीयतां पूर्वां दिशि स्थीयतां पश्चाद्दिशि स्थीयतां उत्तरदिशि
स्थीयतां स्थिरो भव एकस्तंभ सर्वदेवेषु प्रतिसंस्थितः वैश्वानराबाह
नं पंचवारुणाहुतिं दद्यात् ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे
ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐ प्रजापतये
स्वाहा इदं प्रजापतये ॐ इंद्राय स्वाहा इदमिंद्राय सोमाय स्वाहा इदं
सोमाय ततः प्राणाहुतिं दद्यात् ॐ प्राणापानसमानोदानव्याना मे
शुध्यंतां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं अग्नये स्वाहा इदं प्राणादि
भ्यः ॐ वाक्पाणिपादपायूपस्था मे शुध्यंतां ज्योतिरहं वीर्यावि
पाप्मा भूयासं अग्नये स्वाहा इदं वागादिभ्यः ॐ मनोबुद्धिरहंकारा चि
२

845

सावित्री शांतिः पुष्टिः तुष्टिः सरस्वती आयांतु देवपूजा
स॰ स॰ आर्थं दुरितक्षयकारकाः सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि
१ जलदा नदाः इति कलशध्यानं कृत्वा ततः संवेष्ट्य
श्वेतयुग्मवाससी परिधाप्य तस्योपरि अक्षतान् मारि
केलयुतं पूगयुतं कुंभे संस्थाप्य इति कलशस्थापनविधिः
कलशाग्रे शंखस्थाप्य शंखोपरि शंखमुद्रां प्रदर्श्य गंधपुष्पादि
तैः संपूज्य कलशे दीपमंत्रस्य गुरूपदिष्टमार्गेण वा तत्पूजयेद्य
न था शंखोदकैर्मूलमुच्चार्य इष्टदेवतायै स्नानं समर्पयामि नमः॰ १
एवं सर्वत्र बोधव्यं आचमनं स॰ वसनं स॰ यज्ञोपवीतं स॰ गंधं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

846

स्योपरि कृशानमूर्त्तये ॐ ह्रीं आधारशक्तिकमलासनाय नमः इतिगं
धपुष्पाभ्यां पूजां तस्योपरि कुंभं स्थाप्य दूधघटं समलंकृत्य तेन संस्था
प्य पश्चात् शुद्धोदकेन पूर्य ॥ सूर्यमंडलात् अंकुशमुद्रया गंगे
च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति नर्मदा सिंधु कावेरि जलेस्मि
न्संनिधिं कुरु इति मंत्रेण तीर्थान्यावाह्य धेनुमुद्रया ऽमृती
कृत्य कलशस्य ध्यानं कलशस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रि
तः मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः कुक्षौ तु सा
गराः सप्त सप्त द्वीपा वसुंधरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदो ऽथ
र्वणः अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः गायत्री

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हंमनंतोहंगोविंदोहमहंहरिः मायासर्वतं प्रतानं मयविश्वात्मा वैराटखं
दःहंसनकः पिः नारदश्चहं यसोवाल्मिविनिर्यक्रात्मादिपुत्रग्रंथब्रह्मणःम
हिस्रक्रकल्पास्थानसमाधिपंचभूतानिनागकूर्मकृकरदेवदत्तधनं
यक्षमुखास्पराहंहरात्मा ॐ ब्लैं ऐं क्लीं क्रौं मंत्रबीजं सर्वात्माबीजं ॐ ह्रीं
ह्रीं हुं फट् स्वाहा इति प्राक्पीत्वा रात्रिमंत्रं संपूर्णं डोत्तीर्थं गत्वा तत्तेसोपा
द्दे प्रदात्स्याचाम्पे श्रोत्रं वंदनं क्षत्यात ततो जलं तवे एमानि दिग्देवतानम
स्कारः इंद्राय नमः अग्नये नमः यमाय नमः नैऋत्याय नमः वरुणाय न
मः वायवे नमः कुबेराय नमः ईशानाय नमः ऊर्ध्वं ब्रह्मणे नमः अधो
मंडूकाय नमः शिवादिगुरुपर्यंतं तत्वातीर्थं दंड स्थाप्य पात्रस्ना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

848

स्तु. कोलामनेवत् तात्कुरुचरणांबुज शिरसिध्यायेत् ततो हृदय
१८ कमलमध्ये परंब्रह्म संध्यात्वा गंगोदकेज मनोदके स्नात्वा
शुचिर्भूत्वा ब्राह्मणो वा मनाचरेत् इति विधिवत्स्नानं सं
पूर्णं संध्यावंदनं कुर्यात् ॐ मंडूकाय नमः ॐ कालाग्निरु
द्राय नमः ॐ कूर्माय नमः आधारशक्तये नमः अनंताय
नमः आसनशुद्धिं कुर्यात् तद्यथा ॐ पृथिव्या मे मेरुपृ
ष्ठऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छंद आसने विनियोगः पृ
थिव्या त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता त्वं च धारय मां
देवि पवित्रं कुरु चासनं अथ करन्यासः ॐ भूः ज्ञानात्मने अं १८

849

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मुनिजीवात्मने अं आं इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लृं ॡं एं ऐं ओं औं अं अः कं खं गं घं
ङं चं छं जं झं ञं टं ठं डं ढं णं तं थं दं धं नं पं फं बं भं मं यं रं लं वं शं षं सं हं ळं क्ष
आईंज्वलितीज्योतिरहमस्मि ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मी योहमस्मि
ब्रह्माहमस्मी अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि अहमेवाहं मां जुहोमि स्वा
अंतर्निरंतरनिरिंधनमेध्यमाने मोहांधकारपरिपंथिनि संविदग्नौ क
स्मिंश्चिदद्भुतमरीचीविकासभुमौ विश्वं जुहोमि वसुधादिशिवावसानं

851

श्री गणेशाय नमः ॐ जगत्त्रय प्रार्चित शासनेभ्यो परार्थसंपा

१ दक कोविदेभ्यः समुद्धृत क्लेश महार्णवेभ्यो नमो नमः साधक नायकेभ्यः १

प्रहीन सर्वाश्रय वासनेभ्यो सर्वात्मनैर्धीत साधनेभ्यः सर्व प्रजाभ्य

श्री० ह्री धृणादितेभ्यो नमः २ नीस्तीर्ण संसार महार्णवेभ्यः स्त्रस्तातताल

मलततपरेभ्यो जाराहृता मृत्यु भीवारकेभ्यो नमो नमः ३ सद्यमे

रत नाकर भोजने भोनीरवाराना जीतमदे श्रीकेभ्यः सर्वेत्र

संपूर्णमनोरथेभ्यो नमो० ४ लोकानुकंपाश्रुदीतादकेभ्यः का

रुण्यमैत्रीपरिभावीतेभ्यः सर्वाश्यपर्यापरीपूर्वकेभ्यो नमो ५

सर्वार्थता सापरिपुष्टिकेभ्यो वनेयपद्माकरबोधकेभ्यः वीस्ती

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

852

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

853

नमः क्रियायै नमः कामिन्यै नमः कामदायिन्यै नमः रत्यै नमः रतिप्रियायै नमः नंदायै नमः मध्यै मनोमन्यै नमः तदुपरि ह्रीं सदाशिवमहाप्रेत पद्मासनाय नमः ततः पुनः ध्यात्वा पुष्पांजलावानीय मूलमंत्रकल्पितमूर्तौ आवाहयेत् देवेशि भक्तिसुलभे परिवार समन्विते यावत्त्वां पूजयिष्यामि तावत्त्वं सुस्थिरा भव ततो मूलमंत्रे मुच्चार्य्य दक्षिणकालिके इहागच्छ इहागच्छ इह तिष्ठ इह सन्निधेहि इह सन्निरुद्धा भव इह सम्मुखीकृता भव इह अवगुण्ठिता भव इह परमीकृता भव

854

क.पू. षडंगन्यासेन सकलीकृत्य हूं इत्यवगुंठ्य धेनुमुद्रां प्रदर्शये ॐ क्री शीव

क्रीं दक्षिणकालिकायाः प्राणा इह प्राणाः ॐ क्रीं दक्षिणकालि

कायाजीव इह स्थितः ॐ क्रीं दक्षिणकालिकायाः सर्वेन्द्रियाणि

वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणा इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वा २.

२. हा इति प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा इदं पाद्यं दक्षिणकालिकायै नमः मू

लेन इदमर्घ्यं दक्षिणकालिकायै स्वाहा मूलेन इदमाचमनीयं दद्या

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ना॰ सू॰ वर्णः सा...यमवदनं प्रज्ञानात्मा सुषुप्तावस्था मूर्ध्नि स्थानं संह
१८ रक्रियार्थे जपे विनियोगः अर्धमात्रा याव कारः ऋषिः वि
राट् छन्दः पुरुषो देवता कैवल्य बीजं सर्वं दिव्य शक्तिः सर्व तुरीया
वस्था हृदयं स्वः स्थानं नाभि उदात्तानुदात्तस्वरितस्वरा मध्य
र्ण वेदः सर्व लोकाग्निः सर्व वर्णाः सर्वागमः सर्वनामि सर्वात्मा
पृथिव्यन्तरिक्षे योस्त्वस्य पृष्ठा स्थाति संहारार्थे जपे विनियो
गः पश्चात् जलमध्ये अष्टदलकमलं तस्मिन् चिंत्यते तत्र परि
वारदेवं स्वहृदयादि तत्सकाशाद् वा ... गगनं सकलीकृत्य
पंचोपचारं चक्रादिषु ... मनसा ... यन्त्र ... जीवेन ज १८

856

त्री छंदः ब्रह्मा देवता क्लीं बीजं ह्रीं शक्तिः जाग्रदवस्था भूःस्थानं ऋ
ग्वेदो गार्हपत्याग्निः रजोगुणः पीतवर्णः उदात्तस्वरः प्रातःस
मनं विश्वात्मा पृथिवीतत्त्वं सृष्टिक्रियार्थे जपे विनियोगः उ 6
कारस्य वायुर्ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः विष्णुर्देवता श्रीं बीजं ल
लशक्तिः सामवेदस्वरूपं आहवनीग्निः अंतरिक्ष तत्त्वमनु
दात्तस्वरः सत्वगुणः श्यामवर्णः मध्याह्नसेवनं स्वप्नावस्था
कंठस्थानं स्थितिक्रियार्थे जपे विनियोगः मकारस्य सूर्य
ऋषिः जगती छंदः रुद्रो देवता ह्रीं बीजं नमसीशक्तिः यजु
र्वेदस्वरूपं दक्षिणाग्निः द्यौस्तत्त्वं स्वरितस्वरः तमोगुणः श्वेत

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

णीवेश्वरसद्विद्यात्मने यंरंलंवंसंखंसंहंळंक्षं वा मम प्रसीदन्तु दीम मुष्णा

दिवेदीवेवाममस्म म्य थंसांविवामस्यहृदयस्पदेव मुराधिपावाममभा

जः स्यामप्रकाशाकाशसहस्रा स्यांमवतंव्यातमतिसुचंघमीधर्मकलाह्ना

हेपुर्णमस्यौर्जुहोम्यहंसं स्व घ त वाम नेष्टि व त त्वाये का ऐं दे हं सो च या

मि स्वाहाः ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौंः सिवशक्तिसदाशिवेश्वरसद्विद्यामाया

विद्याकलारागकालनियतिपुरुषप्रकृतिबुद्ध्यहंकारमनश्रोत्रत्वक्चक्षुजिह्वाघ्रा २

णवाक्पाणिपादपायुपस्थशब्दस्पर्शरूपरसगंधाकाशवाय्वग्नीसलिल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वत्तिर्जुहोम्यहं पैश्च सुधत्तत्वात्मतत्वायस्थूलदेहं सोधयामिस्वा
हा: १ ह्रीं श्रीं क्लीं मायाविद्याकलारागकालनियती पुरुषात्मा
तेकंखंगंघंङंचंछंजंझंञंटंठंडंढंणंतंथंदंधंनंपंफंबं भं मं पुरुषावंतम
हींषद थं श्रुवी रेषद थं हि तोते म हि षा मा नो भि: दधाना सोमं दीविदे वे
तासुमदे वेद्यज्ञमातास्वर्का धमी व मं हद्विर्दे प्रात्मजो मनसा
श्रुचासुषमणार्वत्म मानितप मदस्वनीर्जुहोम्यहं क्लीं सुधासु धात्मतेषी
विद्यातत्वाये सूक्ष्मदेहं सोधयामिस्वाहा २ ह्रीं श्रीं सौः शिव शक्ती सदा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सा॰स॰ स्वमेरुमठकायसंप्रदायजीवकैलासक्षेत्रेनिरंजनो
देवतामायादेवीईश्वराचार्यानारदोब्रह्मचारीअ
४ र्धमात्रासूपसप्रदशजीवनकलातीर्थः इतिश्रीसं
कराचार्यविरचितंदशनामाम्नायसंप्रदायविधिः
५ अथतर्पणाग्रश्राद्धौवीर्याहोमशिखायज्ञोपवीतत्याग. ॐ
विधिः अथब्रह्मयज्ञआचमनप्राणायामत्रयंकाल
ज्ञानेपरमेश्वरप्रीत्यर्थंब्रह्मयज्ञमहंकरिष्ये ॐका
रस्यब्रह्माऋषिःगायत्रीछंदः परमात्मादेवताब्रह्म
यज्ञेविनियोगः भूरादिमहाव्याहृतीनांप्रजाप ४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

860

स्वरूपब्रह्मचारीगोमतीर्थ द्वितीयपुर्वाम्नायभोगवर्धमठःभोगवा
रसंप्रदायवनआरण्यपद पुरषोत्तमक्षेत्रजगन्नाथदेवताविम
लादेवीबलभद्रःपद्माचार्यःप्रकासःब्रह्मचारीमहोदधीतीर्थः २
त्तीय उत्तराम्नायःजोसीमठःआनंदवारसंप्रदायगिरिपर्वतसा
गरपदबदरिकाश्रमक्षेत्रंनारायणोदेवतापुण्यगिरिदेवीनरात्रो
टकाचार्यआनंदब्रह्मचारीअलकनंदातीर्थः३चतुर्थदक्षिणाम्नाय
स्रिंगीरमठःभू[illegible]वारसंप्रदायसरस्वतीभारतीपुरीपदरामेस्व
रक्षेत्रआदिवाराहदेवताकामाक्षादेवीश्रृंगीऋषिःपृथ्वीधराचा
र्यःचैतन्यब्रह्मचारीतुंगभद्रातीर्थः४ उर्ध्वाम्नायनिरालंबपीठ

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विष्णुपूजनं इदं विष्णुरिति मेधातिथिऋषिर्गायत्रीछंदः वि
ष्णुर्देवता विष्णुपूजने विनियोगः इदं विष्णुः इति विष्णुपूजनं
नमस्तेरुद्रमन्यवे इति मंत्रस्य परमेष्ठीप्रजापतिऋषिः गा
यत्रीछंदः रुद्रोदेवता रुद्रपूजने विनियोगः नमस्तेरुद्रमन्य
वे इति रुद्रपूजनं तत्सवितुरिति विश्वामित्रऋषिर्गायत्री
छंदः सवितादेवता सवितृपूजने विनियोगः मित्रस्य चर्षणी
धृतः मित्रपूजनं इमं मे वरुणेति प्रजापत्यग्निसरस्वतो
ऋषयः गायत्रीछंदः वरुणोदेवता वरुणपूजने विनियोगः॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सा.स्न
६

इमं मेव रुणाप्रूजनं उस्थाय. गायत्री छंदः अहं अन्नस्य इति सूर्यप्रक्षऋषिः
गायत्री छंदः सूर्यो देवताः सूर्योपस्थाने विनियोगः हंसः शुचिषदित्
प्रदक्षिणं प्राच्यै दिसे नमः इंद्राय नमः आग्नेय्यै दिसे नमः अग्नये नमः
दक्षिणायै दिसे नमः यमाय नमः नैर्ऋत्यै दिशे नमः नैर्ऋतये
नमः प्रतीच्यै दिशे नमः वरुणाय नमः वायव्यै दिशे नमः
वायवे नमः उदीच्यै दिशे नमः कुवेराय नमः सोमाय नमः
ईशान्यै दिशे नमः ईशानाय नमः ऊर्ध्वायै दिशे नमः ब्र
ह्मणे नमः आवाच्यै दिशे नमः अनंताय नमः ओं ब्रह्मणे
नमः अग्नये नमः पृथिव्यै नमः ओषधीभ्यो नमः वाचे न

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

863

श्रीगणेशायनमः॥ॐ मातंगगजं कदलीकक्रं गणेशं सुज्ञाकंकसांशोभितं धूम्रकेतुं ॥ जलेहो
रमुकाफालाशोभितं तं नमो ज्ञानरूपं गणेशं नमस्ते १ गणेशैकदंतं सुमं सुवंकार्यसिं
रनं यन्तु स्वं ज्ञानवं सर्व सिद्धिं ॥ मनः प्रिति तं कार्यसिद्धिं भवंतं नमो बुद्धिकांतं गणे
शं नमस्ते २ करे पुस्तकं विकंठं विघ्नं विशालं जपं तुः मि मुज्ञा मेकदंतौ क्रवर्तौ
इदं दैवरूपं गणेशं सिद्धिनाथं नमो भालचंद्रं गणेशं नमस्ते ३ सिरः सिंदूरं कुंकुमं
हेमवर्णं पद्मं मोदकं प्रीयते विघ्नराज महाशंकवं छेदितं वंव ब्रवंके तु नमो गौरीपुत्रं ग
णेशं नमस्ते ४ यथा पातकं छेदितं विघ्ननाशं तथा ध्यायतं शंकरं पापनाशं ॥ यथा पूजि
तं वैशाख स्वंशो कनाशं नमो विघ्ननाशं नमस्ते ५ नमो गौरिस्य गं भलोत्पचेंव स्पनं नमो
ज्ञानरूपं नमो सिद्धिप स्पं ॥ नमो ध्यायते पजितं बुद्धियत्पं नमो ज्ञानरूपं गणेशं नमस्ते

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सदासर्वदाध्यायतं पकवंतं सदापजितं सिंडरं डतक पुण्ये सदा अर्चितं चंदनं कुकुपे
कुनमोज्ञानरूप गणेशं नमस्ते ७ उजं जपुयोपंठेप स्तु मत्कोप्र भाते पठे मुद्द चैका अ ३
चितं ता यं पोति वि भू दिशाशोभि वं तं न मोज्ञानरूप गणेशं न मस्ते ८ इति श्रीमसंक
राचार्य विर चितं गणेश स्तोत्र संपू ॥ ॐ न मो आदेस गुरु जिकुं व विवं चि चो र वाहा
र वां धि सिं घ स्याल वां धि मत प्रेत वां धि धि भूत वि प्रु नां धि वांडा कि रि कि वार वां
धि नाग जो ला तो पवं धि वां धि त वां धि न हि षंड मंड होय जाप गा श्री ल मन किका वा
श्री सिता माता कि वाच हनु मतज ती कि वाचा फुरो मं त्र वि र जन आदि पुर षकुं न मे
आदेश संवत १८३७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

865

का०पू प्रतिकृत्य चक्रेण संरक्ष्य मूलेनैकादशधा अभिमंत्र्य सूर्याभिमुखं
२ द्वादश प्रा निक्षिप्य तस्मिन्नीष्टदेवता चरणारविंद निःसृतं जलमिति मत्वा दे
वतां ध्यायन् मूलं य पाशान्ति जपित्वा ऽन्यजप मूलेन कलशमुद्र
या जलेन त्रिरात्मानमभिषिंच्य आत्मतत्त्वाय स्वाहा विद्यातत्त्वाय स्वा
हा शिवतत्त्वाय स्वाहा इति त्रिराचम्य इति स्नानविधिः अथ संध्यात रामः
न्मादौ वैदिकसंध्यां तर्पणां विधाय मूलेन शिखां बध्वा तिलकं कृत्वा २

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

866

पादस्पर्शं क्षमस्व मे इति मंत्रेण ॥ भूमौ स्वाशानुकारेण पादं इति धा
यवहिर्गछेत् इति प्रातकृत्यं ॥ पश्चात्तंत्रादौ वैदिकस्नानवी
धायमंत्रस्नानं कुर्यात् तद्यथा ॐ अद्य द्विगुणकालिकाप्रीतये
स्नानमहं करिष्ये ततः प्राणायामः षडंगन्यासौ कृत्वा गंगे च जमुने
चैव गोदावरि सरस्वति नर्मदे सिंधु कावेरि जलेस्मिन् संनिधिं कुरु इति मं
त्रेण ॥ अंकुशमुद्रया सूर्यमंडलात् तीर्थमावाह्य वमिति धेनुमुद्रयामृ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

867

प्राशिन्नाटोंफट् इति मंत्रेण ।। पापरूपं तन्न तं ताडयेत् ततो दसवा
२ रं गायत्रीजपेत् गायत्री यथा कालिकायै विद्महे श्मशानवासिन्यै
धीमहि तन्नो घोरे प्रचोदयात् अथ तर्पण ।। जलेदेवतापीठं ध्यात्वा का.व.
तर्पणं ।। यादेवा इहा यांतु इत्यावाह्य देवांतर्पयामि श्रीं तर्पयामी गुरुप
रम गुरु परापर म गुरु परमेष्ठि गुरु तर्पयामि मूलमुच्चार्य दक्षी २
ण कालीकां तर्पयामी स्वाहा अनेन दसवारं संतर्पयित्वा वरणदेवतास

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

868

१३

मूलेन प्राणायामत्रयं कृत्वा ऋष्यादिकरांगन्यासं कृत्वा गंगेचे
त्यादिमंत्रेण तीर्थमावाह्य मूलेन भूमौ त्रिवारं जलं निक्षिप्य मूलेन
सप्तधा जलेन आत्मानमभिषिंचयेत् वामहस्ते जलं निधाय दक्षिण
हस्तेनाच्छाद्य हं यं रं लं वं इत्यभिमंत्र्य मूलमुच्चरन् गलितोदकबिंदुभिः
तत्त्वमुद्रया मूर्ध्नि सप्तधाभ्युक्षणं कृत्वा शेषजलं दक्षिणहस्ते निधाय
नासान्तिके नीत्वा तेजोरूपं ध्यात्वा इडया कृष्णदेहान्तःपापं प्रक्षाल्य कृ
ष्णवर्णं तज्जलं पापरूपं ध्यात्वा पिंगलया नि[illegible]युपुरःकल्पितवज्ररू
वा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

धर्मकीर्तिर्मतिर्भवेत् २ रक्तादिराभवेत् कृष्णवर्णे यदा विश्राम्यते म
नः तदा कामक्रोधमत्सरे च मतिर्भवेत् ३ नैर्मल्ये तु नीलवर्णे य
दा विश्राम्यते मनः तदा क्रोधकुत्साय च मनोमिश्र मतिर्भवेत् ४ पाण्डु
मदेतत् कपिलवर्णे यदा विश्राम्यते मनः तदा तापस्य वित्तोद्वेग ५ ताम्र
च मतिर्भवेत् पवित्रपद्वदेत् तस्मिन् वर्णे यदा विश्राम्यते मनः तदा चि
त उच्चाटन वैराग्ये च मतिर्भवेत् ६ उत्तरद लोपीतवर्णे यदा विश्रा
म्यते मनः तदा मोगमभृत्कारादिकं त्यजेत् मतिर्भवेत् ७ श्याम
लोहितवर्णे यदा विश्राम्यते मनः तदा कर्मादेयमानविधीनि
र्मतिर्भवेत् ८ स्थिसंधिमिश्रितनानावर्णे यदा विश्राम्यते मनः त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

870

स॰स्तु॰ दारिद्र्यरोगदुःखानि त्रिदोषे च मतिर्भवेत् धर्मध्वदत्ते शमनवर्गो । यदा विष्णुमपते

२१ मनः तदा सर्वगुणाः ज्ञानचैतन्ये च मतिर्भवेत् १ यस्य स्मरणमात्रेण

सर्वपापैः प्रमुच्यते ये पठंति सदा भक्त्या सा पूज्यपदवीं लभेत् ।२ इ

ति विष्णुप्रमोपनिषत्संपूर्णं ॥ अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने

सदैकरूपरूपाय विष्णवे प्रभविष्णवे जगदंकुरकंदाय सच्चिदान

दायिने गलिताखिलभेदाय नमः शांताय वेधसे यद्बोधादिकेत

स्त) वन्यमिदं वर्त्तिनेन नमस्तस्मै परानंदवपुषे परमात्मने यस्य ज्ञान

प्रभावेन दृश्यते सकलं जगत् यज्ञानाद्भुयमाप्नोति तस्मै ज्ञाना

त्मने नमः अनात्मन्यात्मबुद्धिर्देहादावात्मबुद्धिप्रसूजायते सा विद्यास्तत्वे

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

८७१

गहं: नामाष्टसतकस्यास्य छंदोनुष्टुप्रकीर्तितः १९: अष्टोत्तरशतकोनाम: रिषिर्देवीयभैरव: सर्वकामार्थसिद्धार्थे: विनीयोग:
प्रकीर्तित २० ॐ भैरवमूर्ध्नि विन्यस्य: ललाटे भीमदर्शनं: नेत्रयोर्भूतहन्नं च सारमेयानुगं भ्रुवो २१ कर्णयोर्भूतनाथं च:
प्रेतवाहकपोलयो: नासापुटोद्वयोश्चैव: भस्मांगसर्वभुषणा २२ अनादिभूतमास्ये च: सक्तीहस्तं गलेन्यसेत: स्कंदयोर्देत्यसम्न
बाहु शूलहस्तेजसे: २४ पाणयो कपालिनं न्यसेत्: हृदये मुंडमालिनं: संघं तं वक्षस्थले न्यसेत्स्तनयो कामचारिणं २५ उदरे च सदा ५
तुष्टः क्षेत्रेशं पार्श्वयोस्तथा: क्षेत्रपालं पृष्ठदेशे: क्षेत्रज्ञं नाभिदेशके २६: पापौघनाशनं कट्यां: बटुकं लिंगदेशके: गुदरक्षा
करं न्यस्या: तथोर्वो रक्तलोचनं २७ जानुनो घुर्घुरारावं: जंघयो रक्तपायनं: गुल्फयो पादुकासिद्धं: पादपृष्ठे सुरेश्वरं २८:
आपादमस्तकं चैव: आपदोधारकं तथा: पूर्वे डमरुहस्तं च: दक्षिणे दंडधारिणं २९ खड्गहस्तं पश्चिमायां: घंटावादिनमुत्तरे:
आग्नेयामग्निवर्णं च: नैरित्ये च दिगंबरं ३० वायव्ये सर्वभूतस्था: [illegible] चैव ईशाने सिद्धिदं: उर्ध्वे खेचरिणं न्यसेत्: पाताले रुद्र
रूपिणं ३१ एवं न्यस्य देहेतु: षडंगं पुनतो न्यसेत: करन्यंगुष्ठयोर्न्यसेत: तर्जन्यां सिद्धिसिद्धये ३२: सिवं मध्यमयोर्न्यसेत्: नामि
कयोस्त्रिशूलिनी। ब्रह्माणं तु कनिष्ठयो: तलयो त्रिपुरांतकं ३३ मासासिनं करौ प्रोक्तः करएष दिगंबरे: हृदये भूतनाथाय:
आदिनाथाय मूर्धनी ३४ आनंदपदपूर्वाय: नाथायाय सिषाये च: सिद्धिसाधकनाथाय: कवचेविन्यसेत्तथा ३५ सहजानं
दनाथाय नेत्रे नेत्रत्रयो तथा: निसिमानंदनाथाय: स्त्रे चैव प्रयोजयेत ३६ एवं न्यासविधिं कृत्वा जपादवनंतर: ध्या
नमस्य प्रवक्ष्यामि: ये ध्यात्वा पठे नर ३७ सुधशुस्फटिकसंकासं: सहस्रादित्यवर्चसं: निलजीमूतसंकासं: नीलांजनसमप्रभं ३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

872

अथवा कुंचितनयनं: चतुर्बाहुं त्रिलोचनं: दंष्ट्रा करालवदनं: नूपुरावलिसंकुलं ३९ भुजंगमेखलं देवं माणिवर्णो शिरोरुहं दिगंबरं कुमा
रीशं: बटुकाख्यं महाबलं ४० षड्वांगमसिपाशं च: सूलं दक्षिणभागत: डमरुं च कपालं च: वरदं भुजगं तथा ४१ अग्निवर्णो
समोपेतं: सारमेयसमन्वीतं: ध्यात्वा जपेत् सुसंहृष्ट: सर्वान कामान वाप्नुयात ४२ ॐ अस्य श्री आपदुद्धारण बटुकभैरव
स्तोत्रमंत्रस्य: सहदारण्यको नाम ऋषि: बटुकभैरवो: देवता अनुष्टुप छंद: ह्रीं बीजं: बटुकायेति शक्ति: प्रणवकीलकं
मम: अभिष्टसिध्यर्थे जपे विनियोग: ह्रां वां अंगुष्ठाभ्यां नम: ह्रीं वीं तर्जनीभ्यां नम: ह्रूं वूं मध्यमाभ्यां नम: ह्रैं वैं अनामिकाभ्यां ।।
नम: ह्रौं वौं कनिष्ठिकाभ्यां नम ह्रः वः करतलकरपृष्ठिकाभ्यां नम: ह्रां वां हृदयाय नम: ह्रीं वीं सीरसे स्वाहा: ह्रूं वूं सिखायै वषट्
ह्रैं वैं कवचाय हुं: ह्रौं वौं नेत्रत्रयाय वौषट् ह्रः वः अस्त्राय फट्: इति कर षडंग न्यास: अथ ध्यानं: करकलित: कपालकुंड श्री०
ली दंडपाणि: तरुणतिमिरनीलो व्यालयज्ञोपवीत: क्रतुसमयसपर्या: विघ्नविच्छेदहेतु: जयति बटुकनाथसिद्धिद: सा
धकानां ४८ अथ नामरूपस्तुति: ॐ भैरवो भूतनाथश्च: भूतात्मा भूतभावन: क्षेत्रज्ञ क्षेत्रपालश्च: क्षेत्रद: क्षत्रियो
विराट ४९ स्मशानवासि मांसाशी खर्पराशी स्मरांतक: रक्तप: पानप सिध: सिद्धिद सिद्धिसेवित: ५० कंकाल काल २
समनं: कला काष्ठा तनु कवि: त्रिनेत्रो बहुनेत्रश्च: तथा पिंगललोचन ५१ शूलपाणि: खड्गपाणि कंकाली धूम्रलोच
नं: अभीरु भैरवीनाथो: भूतपो योगिनीपति ५२ धनदो धनहारी च: धनवान प्रितिभावन: नागहारो नागपाशो
व्योमकेस कपालभृत ५३ कालकपालि मालि च कमनीय: कलानिधि: त्रिनेत्र ज्वलन नेत्रश्च: त्रीसिखि च त्रिलोचनं ५४

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

873

हू०न कृतं कृतत्रा ज्वलिफटोभूत्वाइदेवाकेभदीरथभ्रश शाम:

८ गंमासनार्थायेमंडपस्थापितोमहि॥४२॥इसजजैम

यादत्वावीपूरदालुमाविके मौमियावाग्रीमिष्या

मिसुक्रवर्णमुजंपदा ॥४४॥ जजमानवरंदेही आपूत्रध ८

नस्तथाइसोकारूत्रहोप्रियिसुकूवंणंसुजंप्रतसेज

रोसुफलांभवेत् अरंतीवसदादेवीकामाषामधुदे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्री७४

आवाहन आवाही आमीहं देवं धरणिलोकधारुणी
धारा लोणि समावता वाराही च मनुधता ४ जगे
सेरत्नाथाकरी लोण भोमीपुणि तं देवी प्रीथी
विरूपा सप्तद्वीपावसुंदरा ४१ जंबुदीपतथापोला
सालमालिकुंक मस्तथा कुंच दीपा तथाके सपुक
रालसप्तमस्तथा सप्तद्वीपा वानिदेवि जगो सीवसमे
दामवेत ४२ धुपदीपं समस्तादि धुपो दीवा प्रदिदे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पान्तकेभ्यो नमो नमो भैरविभैरवेभ्यो १६ सीधेष्टकाधारमाहा
मुनीभ्ये श्रीभैरवनाचारकृतादरेभ्ये स्वाधीननानन्दकनीजरेभ्या
नमो १७ प्रसंशस्तस्थापवीवारकेभ्यो निवृत्तनानारसकाव्यकेभ्यो
नीरस्तनीसेषविकल्पनेभ्यो नमो १८ स्वात्मैकभावांतरितासय
भ्यस्सायुज्यसाम्राज्यसुखावकेभ्यो श्रीसच्चिदानंदीनविग्रहेभ्यो नमो
१९ परप्रसादास्पदमानसेभ्यो ब्रह्माद्वयज्ञानरसाकुलेभ्यः। शिवोहमि
त्याश्रीतचेतनेभ्यो॥ नमो नमो भैरवभैरवेभ्यो २० सर्वासासर्वदासर्वंसर्वंच
टपटादिमत् । न गजनीतबीस्तारं ब्रह्माहंमितिवेत्म्यहं २१ अहमेव परा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

876

हंसः शीवप्रमकाररांमन्त्रारोसनुपश्यात्मालीनः समरसीजन २२
सच्चिदानंदनिलयंपराप्रमकाररांसीवाद्वयप्रकाशाद्यंश्यपामल
३ धामधीमही २३ श्रींनेमौवीरस्तवकीर्तनेन संमुद्भूतलेससवासनो ३
हं संसारकांतारमाहारांविस्मीलीमजमानंजगद्दूरये २४ इतीवी
रवंदनस्तोत्रसंपूरणं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१२४

श्रोत्रजिह्वाघ्राणानांतिरस्कारशांकुरकुरुठःठःठः नमइतिमंत्रंज
प्त्वाततो मूलमंत्रसप्तधाजपेत् मूलमुच्चार्य्य श्रीदक्षिणाकालि
केइदंनारुणीतुल्यदुग्धंतुभ्यंनैवेद्ययामि इतिसुराशुद्धिः पू
जासमयेदेवतायैकिंचिद्दत्वापूजांते इदंपवित्रममृतंपिवामिभवः
भेषजंपशुपाशसमुच्छेदकारणंमेस्वादितं चित्तस्पतंच्चप्रसारत्वान्न
स्पानंदमयत्वतः तन्मयात्वाच्च भावानांभावाश्चातर्हितारसेस्वा
स्वातंत्र्यप्रविकाशायसुरासंस्थेनपीयते तस्मादिमांसुरांदेवीपू

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

879

सूर्यः

न॰ग्र॰ अथ नवग्रहविधिः आकृष्णेति हिरण्यस्तूप ऋषिस्त्रिष्टुप् छंदः सूर्यो
देवता सूर्यावाहने विनियोगः आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृ
तं मर्त्यं च हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् १ चंद्रः इ
मं देवेति गौतम ऋषिर्द्विपदा विराट् छंदः सोमो देवता सोमावाहने विनियोगः
इमं देवा असपत्नं सुवध्वं महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्याय
इंद्रस्येंद्रियाय इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विस एष भूमिराजा सोमोस्मा
कं ब्राह्मणानां राजा २ भौमः अग्निर्मूर्द्धेति विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छंदः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

8810

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

881

इतिजोहोम्यहं पंसुधलता) स्नानविधि विंदुत्रिकोणमंडलचतुर

स्त्रं विधाय अंकुशमुद्रयातीर्थमावाह्य ब्रह्मांडोदरतीर्थानिकरे

स्पृष्टानितेरवे तेनसत्येनदेवेशतीर्थंदेहिदिवाकर गंगेचयमु

नेचैवगोदावरीसरस्वती नर्मदेसिंधुकावेरीजलेस्मिन्सान्निधिं

कुरु पोस्करायानितीर्थानिगंगाद्याशारितानिच आगछंतुसर्वे

तीर्थानिस्नानकालेसदाममः ॐह्रांह्रींहंसःश्रीमार्त्तंडभैरवा

यप्रकाशसक्तिसहितायइदमर्घंपरिकल्पयामिनमःस्वाहा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

882

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

সংগ্যা৩৮

৪৪৩

মুরারি জানিঞা। চলিলা প্রভুর স্থানে আনন্দিত হৈঞা॥ বসিয়াছে মহাপ্রভু কমললোচন। দক্ষিণে বসিয়া নিত্যানন্দ [illegible]॥ আগে নিত্যা
নন্দচরণেতে নমস্করি। পাছে বন্দে বিশ্বম্ভর চরণ মাধুরী॥ হাসি বোলে বিশ্বম্ভর মুরারিগুপ্ত কো॥ মুরারি বোলেন প্রভু না পাইনু লাজ॥ পরং কা
বলে জেণ সুস্থ ভুঞ্জনে। জীবের সকল কর্ম্ম তোরে না জানি বনে॥ প্রভু বোলে মুরারি আমার প্রিয় তুমি। অতএব তোমার বাক্যে ভাঙ্গি কর্ম্ম আমি॥ কহে প্রভু
নিজ তত্ত্ব মুরারির স্থানে। যোগায় তাম্বুল প্রিয় গদাধর বামে॥ প্রভু বোলেন দাস মোর মুরারি প্রধান। ইহা বলি চর্ব্বিত তাম্বুল দিল দান॥ সমুখেমু

রারি জোড় হস্তে করি বিনয়। খাইয়া মুরারি মহানন্দে মত্ত হয়॥ প্রভু বোলে মুরারি সকালে ধোয় হাথ। মুরারি পোছলে হাত ও নিয়া মাথাত॥ প্রভু বো
লে মুরারি জে জাতি গেলো তোর। তোর অঙ্গে উচ্ছিষ্ট লাগিল সব মোর॥ শুনি প্রভুর হৈল ঈশ্বর আবেশ। দন্ত কড়মড়ি করি বোলয়ে বিশেষ॥ সন্ন্যাসী
প্রকাশানন্দ বৈসয়ে কাসীতে। মোরে খণ্ড খণ্ড বেটা করে ভাল মতে॥ পড়ায় বেদান্ত মোর বিগ্রহ না মানে। কুষ্ঠ করাইল অঙ্গে তভো নাহি জা
নে॥ অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড মোর যে অঙ্গেতে রহে। তাহা মিথ্যা বোলে বেটা কেমন সাহসে॥ সত্য কহি মুরারি তুমি সে মোর দাস। যে না মানে মোর অ

ঙ্গ জাইবেক নাশ॥ অজ ভবানন্দ মাঝে বিগ্রহ সেবে। যে বিগ্রহ ধ্যান করি পূজে সর্ব্ব দেবে॥ শুক পরীক্ষিৎ আপায় যে অঙ্গ সবাসে। তাহা
মিথ্যা বোলে বেটা কেমন সাহসে॥ সত্য সত্য এই তোরে কর পরকাশ। সত্য মুক্তি সত্য মোর দাস তার দাস॥ সত্য মোর লীলা কর্ম্ম সত্য
যে মোর স্থান। ইহা মিথ্যা বোলে মোরে কার খণ্ড খান॥ যে সব ভাবনে আদি দেখ বিস্তার নাশ। পাপী অধ্যাপক বোলে মিথ্যা [illegible]
শ॥ যে যশ শ্রবণে হৈল সিব দিগম্বর। যাহা গাই অনন্ত হৈলা মহীধর॥ যে যশ শ্রবণে শুক নারদাদি মত্ত। চারি বেদে বাখানে

যেবা শেষ মহত্ব। হেন পুন চক্রি সিতি অনাদর জার। সেহ গুপ্ত না জানে মোর গুপ্ত অবতার॥ গুপ্তের কে সভারে সিখায় ভগবান। মহাযুগ্মর বিগ
হশে সম্বন্ধী নাহ্য হানি॥ আপনার তত্ব প্রভু আপনে সিখায়। ইহায়ে নামানে সেঁ আপ নেমাশ জায়॥ ক্ষনেকে হইনা বাহ্য দুষ্টি বিশ্বম্ভর
পুনা শো হইনা প্রভু অকিঞ্চন বর॥ তাহা শুনি মুরারির বড় কেন আনিঙ্গন। বড় স্নেহ করি বোলে সদয় বচন॥ সকতুমি মুরারি আমার সু
হৃদাশ। তুমি সে জানিনা নিত্যানন্দের প্রকাশ॥ নিত্যানন্দে তিনাক্ষে কোয়ার দেখ রহে। দাশ হইলে তুলে আমার প্রিয় নহে॥ মরে জা
ও গুপ্ত তুমি আমারে কিনিনা। নিত্যানন্দ তবে গুপ্ত তুমি সে জানিনা॥ হেন মত মুরারি প্রভুর কৃপা পায়। এত্নপার পায় সবে হনুমান মাত্র॥
আনন্দে মুরারিগুপ্ত ঘরেরে চলিলা। নিত্যানন্দ সঙ্গে প্রভু হিদয়ের হৈলা॥ অন্তর বিতর্ধন গুপ্ত গেলা নিজ বাশ। এক বোলে আর কবে ঐনয় ৯১
৭৭ হাশ। পরম উল্লাশে বোলে করি মু ভোজন॥ পতিব্রথা অন্ন আনি কৈল নিবেদন॥ বিভোল মুরারিগুপ্ত তাতে প্রেরবশে। খাও খাও বলি
১৭ অন্ন পেলে গ্রাশে গ্রাসে॥ ঘৃত মাখি অন্ন সব হস্থি দিতে পেলে। খাও খাও খাও কৃষ্ণ প্রভু এই বোলে বোলে॥ হাসে পতিব্রথা দেখি গুপ্তের ক ৯২
ব্যবহার॥ পুনঃ পুন অন্ন আনি দেই বার বার॥ মহা ভাগবত পতিব্রথা সব জানে। কৃষ্ণ বুনি গুপ্তেরে কেরায় সাবধানে॥ মুরারি দিনে
নঙ্গ্য করয়ে ভোজন। কভোনা না শুনে প্রভু গুপ্তের বচন॥ যত অন্ন দেই গুপ্ত প্রভু তাহা খায়। বিহানে আসিয়া প্রভু গুপ্তেরে জা
গায়॥ বসিয়া আছেন গুপ্ত কৃষ্ণ নামানন্দে। হেনকালে প্রভু আইলা দেখি গুপ্ত বন্দে॥ পরম আদরে গুপ্ত দিলেন আসন॥ বসি
লেন জগন্নাথ মিশ্রের নন্দন॥ গুপ্ত বোলে প্রভু কেনে বিজয় গমন। প্রভু বোলে বিশ্বম্ভর চিকিৎসার কারণ॥ গুপ্ত বোলে কহ দেখি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जं पावकस्तत्वं धर्मार्थे विनियोजनं वाग्बीजं पावकोरमिति मध्यमेतुचरित्रेमुनिर्विष्णुरु
दाहृतः उष्णिक्छंदो महालक्ष्मीदेवता बीजमद्रिजा वायुस्तत्वं धनप्राप्त्यै विनियोगः उदाहृतः
अद्रिजाबीजं वायुस्तत्वं यति उत्तमचरित्रस्य ऋषिः शंकर ईरितः त्रिष्टुप्छंदो देवता स्यान्महापूर्वा स
रस्वती कामो बीजं रविस्तत्वं कामाप्त्यै विनियोजनं कामः क्लीमिति निर्विबीजं प्रणव इति वद्वः
एवं संस्मृत्य ऋष्यादीन्ध्यात्वा पूर्वोक्तमार्गतः सार्धस्त्रिपदेव्यं ऽरीस्तवं पठेद्दशोत्तरं समाप्तौ च म
हालक्ष्मीं ध्यात्वा कृत्वा षडंगकं जपेदष्टशतं मूलदेवतायै निवेदयेत् आदावष्टशतं ज
पः आश्विनस्य सिते पक्षे आरभ्याश्विनि तिथिं सुधीः अष्टम्यंतं जपेल्लक्षं दशांशं होममाचरेदिति
अथ चंडीविधिः शंकरस्य भवान्या वा ग्रामस्य निकटे शुभं मंडपं द्वारवेदाढ्यं कुर्यात्सध्वजतो
रणं तत्र कुंडं प्रकुर्वीत शतीस्थानमथापवा स्नात्वा नित्यं क्रियां कृत्वा वृणुयाद्दशवारवान्
जितेंद्रियान्सदाचारान्कुलीनान्सत्यवादिनः वारवा ब्राह्मणाञ्छुद्धाश्चंडीपाठरतान्
लज्जादयावतः मधुपर्कविधानेन स्वर्णवस्त्रादिदानतः जपार्थमासनं मालां दद्यात्तेभ्यो
पिभोजनं तेदद्विष्यान्नमश्नंतो मंत्रार्थगतमानसाः भूमौशयानाः प्रत्येकं जपेयुश्चंडिका
स्तवं मार्कंडेयपुराणोक्तं दशकृत्वः सचेतनः नवार्णं चंडिकामंत्रं जपेयुश्चायुतं पृथक् एष

वा.रा. कृसंपुटीकरणजपादिति शेषः प्रत्येकं ब्राह्मणैरयुतं जपः कार्य्यः यत्तु पंचभिः सप्तभिर्वापि
९ नवैकादशभिस्तथा अशीर्वदिवसैः तिथिर्विदध्याद्वरिकाल्पवं अयुतमब्राह्मणैः कार्य्यं शांता
र्हितं सुसिद्धये त्रिपंचसप्तनवभिः दिनैः पत्रेण वा पुनः देवीमाहात्म्यपाठं तु प्रकुर्वीत विधेः कृतं तु
यत् निष्फलं च भवेत्सर्वं भूतिनाशं च प्राप्नुयात् इति वचनत्रयं क्वचित् तंत्रनाम्ना पठ्यते तत्तु नि
र्मूलं अष्टमीनवमीचतुर्दशीपौर्णमासीषु यथा प्रशस्तान्नित्यसमाप्तिर्भवति तथा आरंभः कर्त
व्यः इति संप्रदायविदः यजमानः पूजयेद्दयथान्यायं कन्यानां दशकं शुभं द्विवर्षाद्यादशाब्दां
ताः कुमारीः परिपूजयेत् एकाब्दायाः प्रीतिभावो न यस्मात्तु विवर्जिता तासां क्रमेण नामानि
कुमारी त्रिमूर्तिः २३ कल्याणी ३४ रोहिणी ४५ कालिका ५६ चंडिका ६७ शांभवी ७८
दुर्गा ९ सुभद्रा १० एतैरेव नाममंत्रैस्तासां पूजा तत्र हीनाधिकांगीं कुष्ठव्रणयुतां अं
धां काणां कुरूपां केकरां रोमयुग्मदेहां दासीजातां रोगिणीं इत्येव मायावज्यां विप्रजां सर्व
ष्टसिद्धैयेषां सेत् क्षत्रियोद्भवां वैश्यजां धनलाभाय पुत्रार्थे शूद्रजां यजेदिति गंधपुष्पधूपदीपनै
वेद्यभक्ष्यभोज्यैर्यथाशक्ति वस्त्राभरणैश्च पूजा कुर्यात् विरचिते रम्ये सर्वतोभद्रमंडलेवंदांसं।
स्थाप्य विधिवत्तत्र वाद्यार्चयेच्छिवां तदग्रे कन्यकास्थापि पूजयेद्ब्राह्मणानपि उपचारे ८

886

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मु॰ विं॰ २२

शगतेहिदीरहनः चंद्रेखलखेवक्रड़ः खयुतः कर्णोहितिमेथनवांसलवे ५१ राजसेवीविप्रपहृत्तिःशासह
तिष्ठपाटकः प्रान्तोथवान्स्लेछसेवीकेंद्रे हृयोदिखिचैः ५२ शुक्रेजीवेनथा
चंद्रेहृर्यभौमार्किसंयुते त्रिःगुणाःक्रूरचेष्टःस्यान्निर्गुणाः सयुतेपटुः ५३
विधौसितांशगेसितेत्रिकोणगेगुरौतनौसमस्तवेदविद्भवेत् समांशगेगति।
निर्गुणः ५४ सुविस्मृतक्रपोघतपसोदिगस्थितद्भार्कसंख्ये सितितिथयः भू

स्या	क्रूरः	चेनड़ः
भौ	पापः	बु पटुः
वृषद्धर्म		सु यता
रतः		युभाः शास्त्रर्वे

शुजीवे	शुजीवे	शुजीवे	शुजीवे
सूर्ययुते	भौमयुते	शनियुते	शुभसंयुते
निर्गुणः	क्रूरचेष्टः	निर्गुणः	पटुः

तादिवितयाष्टमिसंक्रम लोचवतननयायः
५५ अर्कतर्कतिथियिशुप्रदोषःस्यात्त्रदग्निमैः राम
र्थसार्धप्रहरयाममध्यसियैतेःक्रमात् ५६ प्राग्वालो

२२

888

क्रूर्वांशिताशोभनाः स्युभाः त्रिष ये खलाः स्युर्गोकर्कस्थोविधुस्तनौ ५३ विद्याधीशौ भार्गवेज्योकुजार्कौ।
राजन्यानामोषधीशोविशांच शूद्राणांताम्बांत्यजानांशनिस्यात्खेशास्युः जीवशुक्रारसौम्याः ५४ शाखे
शवारतनुवीर्यमनीवशांतशाखेशास्वर्येशशिजीववलेव्रतंसत् जीवेभृगौरिपुगृहेविजितेचनीचेस्यादि
दशास्तविपिनादहितोव्रतेन ५५ जन्मर्क्षमासलग्नादौव्रतेविद्याधिकोव्रती आद्यगर्भेपिविप्राणांक्ष
त्रादीनामनादिमे ५६ वटुकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणायद्विसप्तगः श्रेष्ठोगुरुः खेषडाद्येपूजयान्यत्रनिंदि
तः ५७ खेचेस्वभेस्वमैत्रेवास्वांशेवर्गोत्तमेगुरुः रिष्फारिनर्यगोपीष्टोनीचारिस्थशुभोप्यसत् ५८
कुलेप्रदोषेनध्यायेषष्ठोनिशपपराह्के अर्कस्त्यागर्जितेनेष्टोव्रतंवेधोगलग्रहे क्रूरोजडोभवेत्पापिषटु
षट्कर्मकृद्द्विजः यज्ञार्थभाक्पयामूर्खोरव्यांद्येशोनतौक्रमात् ५९ विद्यानिरतः शुभराशिलवेपापां।

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वायरत्वादोचरितार्थंतयोरत्रिपुवेऽवत्नगुणस्य पूर्वऽवत ऽवढे ऽमूद्धि वचने चीति सूपाति
देशनापहारे द्विर्वचने पुनः प्राप्ते गुणवृद्धी बाधित्वा तरेगत्वा सवर्णदीर्घ प्राप्ते ऽन चेयत्तीत्यादौ
चरितार्थता वन्माक्षमयोन कत्वेद्ररित्येव वूयात्र द्वीरित्यन्वचेते तरुणायणिति सा हृच यो ऽख्यान्ता
रुद्य धातोरे वैमहणम्नतेहि वर्णे स्थ यटित्य पौः अभ्यासस्यातो वितिंगृ भ्यासस्यर्त्तिरिति वागुरुत्वान्न
युक्तम् ... न च एऐओऔ शब्दे भ्यश्चारहि वेतेभ्यालिटी ठ डाम घ्यतस्मू त्रमावशपकं तथाग्रोण
धातोरेवं लेतादिधाकयजे तात्स्वनि वोणकीदि वत्तीत्या घ थ्रीमावशपकमिति वाच्यम् ... भाव
यश्च मान्हिकातु स्वभ्याष्पत्रमा णेन तेषाम न भिधानादेत्यतिर्तीयद्वि वचनस्य वसत्वेन
तदुक्तम् यागसेव दुर्लभवदित्य वचसंपूर्ण सुत्रस्य ज्ञापकत युक्ताय यथ पिमाध्येपदम
भ्यासस्यासवर्णेइत्यसवर्णग्रहणं करोति गंतेन सवर्णग्रहणस्य वज्ञापकता लभ्य तेन
प्याविनहृत ते ऽणम् ... सवर्णे परेऽभ्यासो भवति तदुपपादन ... नसेपुर्णीसत्रस्य
वज्ञापकत लभ्य तेतेग त्विनेत दस्ति ज्ञापकमन्यार्थं तत्स्यादि त्वनेन सुत्र सार्थक्यमव दर्शित
मसवर्णग्रहण स्येवज्ञापकत्वेतु तथ्यात्यत्र दर्शनेन तत्सार्थक्यमेव दर्शितं तस्मात् ... न वाक्

ती

प.शे.
२२

890

तत्र ह पदि भाषये ये येत्यादौ सर्वे संदीर्घप्राप्तिर्यदि दीर्घो न स्यात्तर्हि गुरुः स्यादिति संभावनायाः
सत्वेन परिभाषाप्रवृत्तेः रूपपदादित्वादिति कर्षसंप्रत्ययस्य ज्ञापकतेति वाच्यम् त
स्यास्त्रसत्वात्सत्वेवाए तद्धाप्याप्रामाप्येन यत्रो नरंग कार्यप्रवृत्तियोग्यकालोत्तरमे
वतन्निमित्तविनाशकबहिरंगविधेः प्राप्तिस्तत्रैव तत्परिभाषाप्रवृत्तिस्वीकाराच्च
न चोत्तरंगत्वाद्दीर्घे पीयायेत्यादौ पूर्वोत्तरत्वादिवर्णाः त्वाच्चराल्पसवर्ण इय
ङि धातेन सत्वं चरितार्थम् नवा विस्पष्टत्वमनेन सिद्धिः वृद्धि बाधनार्थत्वादि
ति वाच्यम् प्रत्यासत्याऽसवर्णे पदे नाभ्यासेत रखंडसंबंधासवर्णाच्चैव गहणाद्
ग्रणस्व बाधकत्वनापेक्षायामपरिभाषाज्ञापकस्यैवोचितत्वाच्च साचेप घर्मिग्राहक
मानादौ गवा सीयो सीमानाकार्यिकत्वएवं पत्वसमानन्निमित्तकत्वरूपसमाना

श्री

कृति: वर्ग: ३३।३ अस्या: दशमलव ३।१८।१८ अनेन रहिता इष्टच्छाया छा
या जाता: यमाशा: दक्षिणा: पलांशा: २५।२६।४८ एते सर्वे दक्षिणा: ॥
अथोन्नतनतसंज्ञा अथ कर्णज्ञानमाह ॥ यातः शेषः इति सूर्योदयात्
दिनार्द्धपर्यंतं पूर्वदलं तत् प्राक् पूर्वकपालमुच्यते । मध्याह्नात् उपरि सू
र्यास्तपर्यंतं पश्चिमदलं तत् अपरं पश्चिमकपालमुच्यते । मध्याह्नात्
उपरि सूर्यास्तपर्यंतं पश्चिमदलं तत् अपरं पश्चिमकपालमुच्यते ।
प्राक्कपाले सूर्योदयाद्यातो गतो यः कालो घटिकात्मकः स उन्नतः
उन्नतसंज्ञकः । पश्चिमकपाले यो दिनशेषः सः उन्नतः स्यात् । प्राक्क
पाले नतं उन्नतं च पूर्वं लभ्यते । पश्चात्कपाले पश्चिमं निर्यर्यः तेन
उन्नतेन ऊनं द्युखंडं दिनार्द्धं नतं स्यात् ३।३।१८ उं ॥ सूर्योदयात् गत
घटिका १०।३० पूर्वे कपाले च यो जातमुन्नतं पूर्वे १०।३० अनेन रहितं

दिनार्द्धं १५।३३ जातं नतं पूर्वे ५।१३ अस्य छाया ५।४५ अस्याः वर्गः ३३।१३
अस्य पंचविंशः २५। त्सुशाः ११।५९ अनेन युक्ताः मार्तण्डाः १२। जातोऽग्र
ज्या छायायोऽन्तरकर्णं १२।१९ अथ हारानयनं। वेदेशा इति चर
ज्या ५ अनेन फलं १८।२६ सायनसूर्यस्य उत्तरगोले स्थितत्वा
त्तेन १८।३६ युक्ताः वेदेशाः ११४ जातो हारः १३२।३६ नतं ५।१३ घटि
काद्यं ३० युक्तं ३५।१३ अस्य वर्गः १२।४१।९ हान्यां रच्नेः जातः समा
रव्यः २१।२७। अनेन नतं सार्द्धत्रयोदशोध्योऽधिकं तदा सार्द्धं त्रयोदश
हीनं कार्यं यद्यधिकं तद्दैर्घ्यहीनं ...नीयं तेन फलेन हीनः स
मारव्यः अस्यां स्फुटः स्यात् यदा सार्द्धत्रयोदशोध्योन्नतेन नतं तदा स
मारव्या यथा। स्वच्छिन्नत्वात् अस्योदाहरणं ...एव दृश्यते। यथा ॥५॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मु० ५४ रिःस्वर्थे ।रव१० वंप्रो४ गुरुस्त्वेबुद्धरिन्त्री स्थिरास्यान्नृपस्य ४ ॥

इति श्रीदेवज्ञानंतसुतदेवज्ञरामविरचिते मुहूर्तचिंतामणौ
राज्याभिषेकप्रकरणं १५ अथ यात्राप्रकरणं ॥ यात्रायां प्रविदित जन्म
नां नृपाणां दातव्यो दिवस एव बुद्धजन्मनो च प्रश्नोदयनि चे ४
मीतस्फलमेतैर्विज्ञाते शुभमशुभमेव बुधः प्रवदेत् । जनन
राशितनू यदि लग्नगते तदधिपौ यदि वा तत एव वा त्रि३ रिपु६
रव१० य११ गृहे यदि वोदये विजय एवं भवेद्वसुधापते २ रि
जन्म२ पुलं जन्मलग्नभमथाधिपो तयोस्तत एवाचोपचयसद्म राम
चेद्भवेत् हिबुके चुनेथ शुभवर्गकस्तनो यदि मास्तकोदय ५४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

894

स्वा॰ जन्मलग्नेश

राज्य स्वामी १०

रुदतैर्वलान्वितैः भौमार्के लग्नेण दशेश जन्मपैर्नैर्नो चैन्नरि

गुप्तविक्रमास

क्षा रै निशानलिमलुचे णाक्रमूवः हिप्रमदुपुक्वोडुभिः

सौर्षोदयेचोपचयेस्थितैर्नो पापैर्३षष्ठौदायगतैः सु

भग्रहैः केंद्र १।४।७।१०।त्रिकोणार्टापायरश्च्यनरत्रि३सं

पुत्रपिता

स्थैः २ पापैस्तनोरुकुनिधने८ मृतिः सुतेपापुत्रार्तिरर्थैर

व्ययार्गमेर्दरिद्रता स्यात्खेलसौम्यग्रहपदेपुनां ७ तुंगेस

र्वश्रुभैकेंद्रगतैः शुभग्रहैः ३ गुरुलग्नकोण ८।५ कुजोरौद

स्थितैः रवे १० सराजासदामोदतोराज्यलक्ष्मी तृतीयायोगोसौ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पूर्वाह्णे	मध्याह्ने	अपराह्णे	पूरात्रे	मध्यरा	अपररात्रे
रोहणी हा का उ· फा उ षा· उ· भा वि शाखा	मूलज्ये धा आर्द्रा अश्लेषा	हस्त अश्वि नी पुष्य	मगशिरा रे वती चित्रा अनुराधा	पूर्वाफा· पूर्वाषा· पूर्वाभा· भरणि	स्वाती पुन र्वसु श्रवण धनिष्ठा शत मघा तारा

गहंतराजयः ३ यदिपृच्छितनोवसुधारू चिराशुभवस्तुयदिस्फुति
दर्शनगं यदिपृच्छतितनोवसुधारू चिराशुभवस्तुयदिस्फुतिद
र्शनगं यदिपृच्छतिचादरतस्त्वशुभग्रहदृष्टयुतंचरलग्नमपि
४ विधुकुजयुतलग्नेसौरिदृष्टेपचंद्रेमृतिर्भमदनेसेस्थेल
ग्नेगेभास्करेपि हिबुक४।८निधन होरा१द्यूनगेवापिपा
पेसयदिभवतिभंगः प्रश्नकर्तुस्तदानी ५ त्रिकोणे१।५कु
जासौरिशुक्रजीवापदेक्यापिवानोंकोष्ठशीवा वलीपां
शुभयोतयोर्योग्रहः स्यात्स्वकीयांदिशंप्रत्यासोनयेच्च ६

गमो २

मू०
५५

896

दिशानक्षामी

प्रश्नेगमदिगीशात्रवेः पंचमेगोपः वोमयादलयुक्तः स्वा

पौष वैशा भाद्र माघ फाल्गुण

माशान्यतेसो १ धनुर्मेषसिंहेषुयात्राप्रशस्तानिज्ञो

आश्विन आषाढ श्रावण चैत्र मार्गशिर

शनोराशिगिचैवमध्या २ वोकर्कमीनालिसंस्थितिश्वदी

र्घाजनुः ३ पंचपसप्त१त्रिताराचनेष्टाः ८ नषष्टीनचद्वा

दशीनाष्टमीनोसिताद्यातिथिः २ पूर्णिमामा ३० नरिक्ता ह राम ५५

वादित्यमैत्रेंदुजीवांत्यहस्तश्रवे वासवेरेवयात्राप्रशस्ताः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सि॰का॰ मंतस्यादंर्तंस्य वधांतो वृद्धि रित्येतिपर ईदं चकार ईदं चकतुः ईदां चक्रुः ईदांच
२॰ कृषी ईदामास ईदां बभूव वचन स्नाम र्थ्यान्नभ्यादि घ्राः ड्यात संदीत ॥छं॥
णादि कुत्साया ग्राम निंदति निनिंद दधिमाल ते उखजतौ ॥केखति ॥प्रसे
वर्ल स्वरे पूर्वस्य वर्णोवर्णयोरियुवौ उवोख ऊखतुः ऊखुः ऊवे खिथ
॥फेखीत ॥प्रत्ये ऽस्त्री पूजनयोः ॥प्र मंच ॥प्र च्यात पूजायां नलोपो न
॥प्रंच्यात ॥प्र हि ॥प्रपापामे ॥छं॥ ॥प्र छे नुंज्वालिटि ॥प्र छू ॥प्रा नो छ हू
ह्रीकोटिल्ये चोविहते हूर्छति जुहूर्छ बजगौ श्रा सद्द्वारि रामः
१०

898

दै ॥ आनंदं ॥ आदीत ॥ अतस्तातत्व जमने ॥ आतिप ॥ रवाद्भलसो ॥ वरवाद ॥ अरवो
दीत ॥ अतिः ॥ पद्दिवं धनै ॥ आनंत ॥ पानंद टुलदिसमट्ठो ॥ व नंद ॥ वदि ॥ आह्ल
द वेदा ग्नीव ॥ पवंदोत ॥ सुंध स्पुंहसै ॥ सुस्पुध सुध्यातू ॥ पस्पुध्यात दूदिप
रमेस्वर्थे इट्तिः विकारः स्वरादेर्धातो द्वितीयोऽट भवति दिवादेवरे ॥ एंइएए
दए ऐंदत कासादिवत्वथा सम के त भूपरः कासत्र आसदय ॥ पवगुरु नाम्या
घने कस्वरे स्पोत्ना वादोपरे ॥ आमवत्य चो र्भवति ख ब ह्रौ ॥ पस भूपरः धातोस्ते
वः विदद रिद्रानाग ३ आंवार्क्रिपुर्वस्य त्रैवर्णस्याकारः धातोर्नामिनः ना

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१०मं० राधीराजे
३ सुम्मूनं
ष्ठाच य
च्यन्यस
ग्रधीर
दनामेव
धूमनं
नपे र
हास्नाह
विधा
जःकुत्रा

॥६॥

ऽपत पनीयस्त्व ब्राह्मणः पुरा स्तोत्र तिथिकारणं स्तृहूर्तं नंदा
नदत्ते ष्णुजहा स्तायां दृश्विम ष्पौसमेदे शेव र्लहं स्तं वत्तु रसं सुं
दि तामुव तिप्प जोमयेत दर्भैः सं स्त्री पं पुष्प ता जान द्यै रौ
ष्व देवता विप्रान मिष ज ष्णु हृज यि वीत गौ तिरच्या ष्ठ द्यपं
दल्लि एतो वृह्तातां स्पका व यिनाजिनु वसमौषा परव दृ रव
ता शादेवदारु बिल्वा नां ष्प मि द्रि ष्णु हुं तीव एणं नावा सार वे ला
णां पजो धोर्दु वराश्व त्था मधू का नां [illegible] मिषु पता का जिद्दी
क्रीमिद्दों मिके न विधिना सप्तता वा ग्निर्धाद्दि तिमिः स्त्रुवे णा म्र
कृती ऽर्द्धकु याल ॥ वृत्तिदैव तामरवी ष्णुस्वाहा कारं च कुर्यात ॥ ति
वं वकार पेत ॥ ब्राह्मण स्तु वाल्लीव एणं नामुपनयनं कर्तुमर्हति

॥६॥

४७७

क्रि३

१० मं० राधीराजे
३ सुन्मून
घ्नुच
चन्य
न्यधी
दनामे
धूमन
नपे
हाला
विधा
जःकुर

१००

पुतस्य स्तस्य स्व्यानर्द्दं निदानशारीरचिकित्सितकल्पेषु पूर्वपरा
त्तं विमृश्यो तरेतत्रे शेष्यानर्थान्व्याख्यास्यामः ॥ स्वयंभुवा
प्रोक्तमिदं सनातनं पठे द्विजः काशिपति प्रकाशितं ॥ स
पुण्यकर्म निर्विकल्पितो नपैरलदयेशकसलोकीर्तितां व्र
तेत् ॥ ॥ इत्यायुर्वेदोत्पत्तिनामाध्यायः प्रथमः ॥१॥ अथा
तः शिष्योपनयनीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥ ब्राह्मणक्ष
त्रियवैश्यानामन्यतममन्वयंवयःशीलशौर्यशौचाचारविनय
शक्तिबलमेधाधृतिस्मृतिमतिप्रतिपत्तियुक्तं तनुजिह्वौ
ष्ठदंताग्रमृजुवक्त्राक्षिनासं प्रसन्नचित्तवाक्चेष्टं क्लेशस
हं च भिषक् शिष्यमुपनयेत् ॥ अतो विपरीतगुणं नोपनयेत्

३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

र०मं० राधीराज्येष्ठाकनिष्ठा च परिणीतत्वे सति भर्तुरधिकस्नेहा ज्येष्ठा परिणीतत्वे सति भर्तुर्न्यूनस्नेहा कनिष्ठा अधिकस्नेहत्व
३ न्यूनस्नेहत्वे च परकीयासु सामान्यवनितासु नास्ति व्याप्तिः परिणीतपदेन तस्या व्यावर्तनात् धीराज्येष्ठाकनि
ष्ठा च यथा एकस्मिन्शयने सरोरुहदृशौ विज्ञाय निद्रानयोरेकां पदनेन विनावगुण्ठनपटीमुन्मोच्य धूर्तो हृष्टवान्
अन्यस्याः स्तविधंसमेत्य नितम्बव्यालोलहस्तांगुलिव्यापारैर्वसनांचलं चपलयन्नस्वापच्युतिं क्रमवान् १८
अधीराज्येष्ठाकनिष्ठा च यथा अन्तःकोपकषायिते प्रियतमे पश्यत्यनेकानने पुष्पस्यावचयापनम्रव
दनामेकां समायोजयन् अर्धोन्मीलितलोचनां चलनचमत्काराभिरामाननां स्मेराद्राधरपल्लवां नव व
धूमन्यां समालिंगति १९ धीराधीराज्येष्ठाकनिष्ठा च यथा धैर्याधैर्यपरिग्रहग्रहिलयोरेणीदृशोः प्री
तये रत्नद्वन्द्वमनन्तकान्तिरुचिरं मुष्टिद्वये न्यस्तवान् एकस्याः कलयन्करे प्रथमतो रत्नं परस्याः प्रिये
हाला हस्तिमिषात्स्पृशन्कुचतटीमानन्दमाविन्दति अप्रकटपरपुरुषानुरागा परकीया सा च द्वि
विधा परोढा कन्यका। कन्यकायाः पित्राद्यधीनत्वं सर्गिणेनैव सकलाचेष्टा परोढा यथा अयं रेवाकुं
जः कुञ्जमत्र रसेवासमुचितः समीरोऽयं वेल्लानवविद्रुमलन्दोलनापरिमलः क्ष्यं प्रावृड्घनानवजल

...परकीयत्वं अ

३ १

रिधीरा: दरस्मेरमीलितभवन्तोचिधान्तधीरे समीरे नलिनीदलेन २२ मध्याधीरा यथा जागर्तेति निशि जागरितं मम पुन
र्नेत्रांबुजे शोणिमा निद्रां तु भवता मधुपविलसितं मम मनः भ्राम्यद्भृंगघने निकुञ्जभवने लब्धं त्वया श्रीफलं पंके
रुहः पुनरेष मां कुसुमैः शरैः कृन्तति: २३ मध्याधीराधीरा यथा कान्तानुरागचतुरोसि मनोहरोसि नाथोसि
किं किमपि नवयौवनभूषितोसि इत्थं निगद्य सुदृशा वदने प्रियस्य निःश्वस्य बाष्पलुलितानि हितादृशा
त्रा २४ प्रौढाधीरा यथा नो जल्पं भजसे न जल्पसि सुधाधारानुकारा गिरो दृक्पातं कुरुषे न वा परिजनको
धप्रकाशाकुलात् इत्येकेन कलागमेन भवतामिदपितेकापत्यसंगोपनं भूयादेव न चेत्पुनः सहचरी कुर्वीत साचि स्मि
तम् २५ प्रौढाधीरा यथा प्रतिफलमवलोक्य स्वीयमिंदोः कलायां हरशिरसि परस्या वा समाशंकमाना
सिरिशमचलकन्या तर्जयामास कंपप्रचलवलयवल्लात्कान्तिभाजा करेण २६ प्रौढाधीराधीरा यथा न
त्योपान्तमुपेयुषि प्रियतमे वक्रीकृतग्रीवया काकुव्याकुलवाचिकाचिरतरं तस्थे जल्पकपोलफलया सक्त
न्यस्तं करे पुनरंगदेशाललाटातारसताडित प्राप्ती पृष्ठमयूखमांसलरुचो विस्फारिताः दृष्टयः २७ ए
च धीराद्यष्टभेदाः ज्येष्ठाकनिष्ठाभेदेन द्विधा धीराज्येष्ठाकनिष्ठा च अधीरा ज्येष्ठाकनिष्ठा च धी

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रोधः स्वजनेन नूनं कलिप्रसंगो बहुजल्पनाच वित्तस्थितिर्नैव च साधुकार्ये सामान्यतः कीर्त्तिनमेतदत्र ५ मेषेशशांकस्य
दशाप्रवेशे योषात्मजानंदभरो नराणां विदेशकर्माभिरतिर्व्ययः स्यात्क्रौर्यं शिरोरुक्वर्त्त आदि बाधा ६ उच्चादितद्दस्य
दशास्तिमांशोः कुलानुसाराद्धि ददाति राज्यं योषाविभूषात्मजगोतुरंगगजादिसौख्योपचयं जयं च ७ मूलत्रिको
णास्थितशीतरश्मेर्दशाविदेशाभिगमं करोति कृषेः क्रयाद्विक्रयतो धनाप्तिं कफानिलाप्तिं स्वजने विरोधं ८ वृ
षस्य पूर्वार्द्धगतो हिमांशुः पापान्वितः संजनये जनन्याः मृत्युं परार्द्धे जनकस्य सौम्यसंगे तृणानामृत्युसमानरोगं ९
द्वंद्वाधिसंस्थेंदुदशाप्रवेशे देवद्विजार्चा धनभोगसौख्यं स्थलांतरे संचलनं किल स्यात्सुखेन सम्पज्जनिति केभव
जा १० कुलीरसंस्थस्य कलानिधेः स्यात्पापं पशुद्रव्यकृषिप्रवृद्धिः कन्याकलापैः कलनं च [illegible] शैलवने रुचि
र्गत्यगदप्रकोपः कंठीरवस्थस्य निशाकरस्य पाके नरोऽर्थं लभते च निष्ठं श्रेष्ठां प्रतिष्ठां विकलत्वमंगेऽनंगोपि ही
नत्वमेन प्रयाति १२ कन्यास्थितेंदोश्च दशाप्रवेशे विदेशयानं वि वनितोपलब्धिः कलाकलापामलबुद्धिवृ
द्धिः स्वल्पार्थसिद्धिश्च भवेन्नराणां १३ कलानिधेस्तौलिगतस्य पाके लोलं मनः स्या द्वनिताविषादः वादश्च
क्लेशश्च धनहीनता च प्रोत्साहभंगः खलनीचसंगः १४ नीचोपयातस्य विधोर्दशायां स्याद्व्याधिवृद्धिर्बहुधा नराणां
वियोजनं हि स्वजनेन नूनं मनल्पता नल्पविकल्पचिंता १५ विमुक्तनीचोडुपतेर्दशायां भवेद्धनाप्तिः क्रयविक्र
याभ्यां मर्मव्यथा धर्मविधानमल्पमल्पं च सौख्यं निजमित्रवर्गैः १६ चापोपयातस्य च शीतरश्मेर्दशाप्रवेशे ग
जवाजिलब्धिः पूर्वार्जितार्थोपहृतिर्नितांतमन्यत्र सौभाग्यसुखानि नूनं १७ हिमकरस्य दशा मकरस्थितेः सु
तसुखानि धनागमनानि च वितनुते तनुतामनिलात्तनोरुदितं गमनागमनानि वै १८ कोडे च पीडा व्यसना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नवांनां तुलाधरस्थस्य रवेर्द्दशायां ११ नीचांशभुक्तस्य रवेर्द्दशायां सुखेन लाभः परवंचनं च जायाति मित्रोद्भूत
दुःखलब्धिं नीचैर्भवेत्सुखावि धिर्नितांतं १२ नीचेष्टमस्थस्य रवेर्द्दशायां छद्मिनतादोषसमुद्भवः स्यात् षष्ठाष्टि
नस्थव्रणजन्यपीडा पित्रोश्च बाधा बहुधावगम्या १३ नेत्रे जो विशेषाभिघ्नो नितांतं विषाग्निशास्त्रैः परिपीडित
श्च पित्राजनन्यागतचित्तशुद्धिः स्यात्त्रिकस्थस्य रवेर्द्दशायां १४ कलत्रपुत्रद्रविणादिसौख्यं स्यात्सुखं वा
जकुलाद्द्विजेभ्यः संगीतशास्त्रागमसौख्यमुच्चैश्चापोपयातस्य रवेर्द्दशायां १५ जायात्मजेभ्यः सुखाल्पता
स्यादनल्पपीडा मयनो नितांतं भवेत्पराधीनतया तिचिंता नक्रोपयातस्य रवेर्द्दशायां १६ हृद्रोगबाधासुत
वित्तकांताचिंता त्रिरत्नादिसुखं न किंचित् प्रारब्धमश्राप्यति दीनतास्यात्कुंभोपयातस्य रवेर्द्दशायां १७ स्त्री।
वित्तसौख्योपचयः प्रतिष्ठा ज्वरादिपीडापि सुतादिकानां वृषाद्गतत्वा तनुमानवानां मीने दिनेशस्य दशा
प्रवेशे १८ सोच्चस्थितस्याष्टमभावगस्य दशा दिनेशस्य च दोषदा स्यात् षष्ठस्थितस्य व्रणजातपीडा कष्ट
तिगाढं च पितुर्जनन्याः १९ पूर्वं भवेत्स्थ्ये दशाप्रवेशः पित्रोश्च बाधा विविधा तदानीं लग्नाद्दशाले शविशे
षदात्रीनक्षत्रनाथस्य दशान शस्ता २० इति सूर्यदशाविचारः आरोहिणी चंद्रमदशान राणां सर्वोर्थसि
द्धेकथिता विशेषात् तथा विरोहाकुरुते विलंबस्य व्यवहारकार्येषु च बुद्धिमांद्यं १ नक्षत्रनाथस्य दशाप्रवेशे भवेन्न
राणां महती प्रतिष्ठा मैत्री च मुख्यैर्नृपतेः प्रसादो भूदेवदेवार्चनतः प्रवृत्तिः २ सन्मंत्रविद्याविधिना धनाप्ति
नीताकला कौशलशालिना च गंधेसितेलेश्चापि फलेः प्रसन्नैर्द्दोरत्नैर्वा विणोपलब्धिः ३ ख्यातिः सुनी
तिविनयाधिकत्वं परोपकाय मति येशास्त्र इतस्ततः संचलनप्रियत्वं कन्याप्रजासंजननं मृदुत्वं ४ भवेद्धि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जें॰ जा॰ भ॰ राशौ गुरुः धामसंस्थः नृपप्रसादं विपुलां च लक्ष्मीं शुक्रस्य गेहे फलमेन देव दे नृषा यशुभैः शनिवेश्म संस्थः प्रेष्यं
५८ मत्र्यं कुरुते दशायां अरण्यदुर्गे स्थितिमादधाति प्रीतिमरुद्धोगहनिर्मितो च १० मित्रोच्चोपचयस्याने त्रिकोणे
सप्तमेपि वा पाके ष्वरस्थित अर्दुः कुरुते सत्फलां दशां ११ इति सदसद्दशाविचारणा अथ रविदशाफलानि
मानोर्दशायां हि विदेशवासो भवेत्कदाचित्तनुमानवानां भूवह्निभूपद्विजवर्ग्यशास्त्रैर्भेषजपतोजीवधनागमः
स्यात् १ मंत्राभिचारैरभिरुचिर्विचित्रधात्रीपतेस्सख्यविधिर्विशेषात् विख्यातकर्माभिरतिर्मतिः स्यादनल्प
जल्पोवरूपेण चिंता २ व्ययश्च दल्लोदरनेत्रवेधा कांतासुतेभ्यो वियुतश्च चिंत्या नृपाग्निचौराहितवंधुवर्गैः
३ स्वगोत्रजैर्वा प्रबलः कलिः स्यात् सामान्यफलमेतत् दशादिने शस्य निजोच्चगस्य स्वधर्मकर्माभिरुचिं करो
ति जातार्जितद्रव्यगृहादिलाभं नानासुखानि प्रमदासुतेभ्यः ४ उच्च च्युतस्यास्य नगाम रिष्टं कष्टं च गोत्रस्व
जनैर्विरोधं रवेर्दशातीवचतुष्पदानां करोति हानिं तनुमानवानां ५ कांतासुतानां कृषिवाहनानां प्रपी
डनं स्यान्नयनाशनेषु रुग्गोगवाधावहुधान्नतानां द्दशाधिनीच स्परवेर्दशायां ६ सन्मंत्रशास्त्रोत्तमका
व्यकर्त्तौ प्रीतिः प्रमाणेच भवेन्नराणां कृषिक्रियाधान्यधनैः सुखानि तुंगस्थ संस्थस्य रवेर्दशायां ७ स्था
नि नेपत्नाग्निरतीवनित्यं स्त्रीनिर्जितत्वं च मरुत्प्रकोपः सुहृज्जनैनूनमतीवपीडा कर्माधिरूढस्य रवेर्दशायां
८ दुर्गी दुरण्ये च कृषिक्रियायाधनान्यनेकानि भवंतिनूनं स्यान्नख्यातिरुच्चेन्द्रे पगोरवं च केन्द्रीभवे स्यार्कदं
शाप्रवेशे ९ स्यात्कन्यकानां जननं च मानो देवद्विजानामनपूजनं च लब्धिः पशूनां च भवेद्दशायां कन्या
गतस्यावुजवांधवस्य १० दोत्रात्मजार्थप्रमदासुपीडा चौराग्निभीतिश्च विदेशयाने नीचत्वमुच्चैः खलमा
५८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

906

३२ चतुष्टये श्रेष्ठबलाधिशाली शुभो न भोगो ऽ मगो न कश्चित् त्रिंशन्मितायुः प्रकरोति नूनं दशान्वितं तच्छुभखेटदृष्टः
३३ नितं त्रिभागे खलु केन्द्रसंस्थे दायुर्मितिः स्यात् खलु सप्तविंशत् बृहस्पतिस्तुंगगतो विलग्ने भृगोः सुतः केन्द्रगतः शता
तायुः ३३ लग्ने स्वतुंगे च बलशालिनी दो सौम्यास्तु भस्था खलु षष्टिरायुः मूलत्रिकोणे बुधभे भुजंगे लग्ने गुरावायु
रशीतिरेव ३४ लग्नाष्टमारिद्युनाने चेन्नस्युः क्रूराः स्वभस्थाय दि खेचरेन्द्रो बलान्वितावर्गो भवेत्तां जातः श
तायुः कथितो मुनीन्द्रैः ३५ अन्ये रंध्रे केन्द्रगैः सौम्यखेटैर्लग्ने जीवे नैधने दूरयश्चेत् नो संदृष्टाः पापखेटैस्त
दा स्यादायुर्मानं सप्ततिर्वत्सराणां ३६ इति रिष्टभंगाध्यायः राजयोगग्रहभावसंभवं रिष्टयोगजनितं च यत्फ
लं तद्दशाफलगतं यतो भवेत्तेन तत्फलमलं ब्रुवे धुना १ सर्वदेवबरदो वरदो भवेच्छारदापि वरदा वदनाब्जे इं
दिरा स्खलु मंदिरसंस्था प्रस्थिता जलनिधीन्प्रति कीर्त्तिः २ स्वोच्चे स्वगेहे यदि वा त्रिकोणे वर्गे स्वकीये यदि चतुष्टये
वा नास्तंगतो नाशुभदृष्टियुक्तो जन्माधिपः स्याच्छुभदः स्वपाके ३ त्रिषष्ठिलाभे तु गतैः समस्तैः सौम्यैः सुखार्थाश्च
भवन्ति बाल्ये तत्रैव पापैर्वयसोंत्यभागे जायार्थपुत्रादिसुखानि सम्यक् ४ तुंगस्वगेहस्वसुहृद्गृहांशे नीचारिभ
स्थे पि च खेचरेन्द्रे मिश्रं फलं स्यात् खलु तस्य पाके होरागमज्ञैरिति कल्पनीयम् ५ वाचांपतिर्लग्नगतः स्वतुं
गे स्वदशायत्रिगतश्च सूतौ करोति राज्यं स्वकुलानुमानान्नानाविधोत्कर्षविशेषयुक्तं ६ ग्रोरोहिणीदशा
यस्य खेचरस्तत्फलप्रदः सत्फलाय च यं कुर्याद्दशा चेद्वरोहिणी ७ स्त्रीपुत्रमित्रद्रविणोपलब्धिकर्के सितां
श्र कुरुते दशायां जायापशूनां हननं प्रवृत्तिं करोति पृथ्वीतनये स्वगेहे ८ सच्छास्त्राभिगमं करोति विधस्य

मित्रा

णाः ॥ श्रेणीभूताः परिगणनया निर्दिशंतो बलाकाः त्वामासाद्य स्तनितसमय
ये मानयिष्यंति सिद्धाः सोत्कंठानि प्रियसहचरीसंभ्रमालिंगितानि ॥ २२ ॥ टी
का ॥ भो मेघ न केवलं भूचराणां उपकरिष्यसि अपि तु खेचराणामपि उप
करिष्यसि तदेवाह हे जलद सिद्धाः देवविशेषाः भवंतं त्वां मानयिष्यंति सं
स्यंते अनुनविष्यंति कदा स्तनितसमये गर्जितसमये किंकृत्वा प्राप्य सहच
रीसंभ्रमालिंगितानि आसाद्य प्राप्य प्रियाश्च ताः सहचर्यश्च तासां संभ्रमे
ण आकुलत्वेन यानि आलिंगितानि आलिंगनानि आसाद्य प्राप्य कीदृ
शानि प्रियसहचरीसंभ्रमालिंगितानि सोत्कंठानि उत्कंठया सह वर्तमानानि
सोत्कंठानि किंभूताः सिद्धाः चातकानू विक्षमाणाः अवलोकयंतः पुनः किं
दृशाः सिद्धाः बलाकाः बिसकंठकाः निर्दिशंत बिसकंठकाकथाकथ
यंतः किंभूताः बलाकाः श्रेणीभूताः अश्रेणयः श्रेणयो भूताः श्रेणीभूताः किं

न

म०टी० भूतान्चातकान्अंभोविंदुग्रहणसारभसान्अंभसांजलानांविंदवः
तेषांग्रहणेतेनरभसाःसोत्कंठाःतान्रूपानिर्दिशंतःपरिगणयंतःपरिगणितो
१३ गणनापरिगणनातयानव्याभ्यस्पेनगणनयाअकस्मात्देव
ःगर्जितंश्रुत्वाबलाकाःनिर्दिशंतःकथाकथयंतःअत्रउपमाअलंकार
ः॥२२॥मूलं॥उत्पश्यामिद्रुतमपिसखेमत्प्रियार्थंयियासोःकालक्षेपंकु कु ५
पद भसुरभौपर्वतेपर्वतेतेशुक्लापांगैःसजलनयनैःस्वागतीकृत्यकेकाःप्र
त्युद्यातःकथमपिभवान्गंतुमाशुव्यवस्येत॥२३॥टीका॥पुनरपिपर्वतःव्या
जेनप्रत्नोभयन्आहहेसखेमित्रजलदतैंतपर्वतःपर्वतेभूमंतिभूमंतिकाल
क्षेपंकालस्यक्षेपःतंकालविलंबंउत्पश्यामिसंभावयामिकिंकृत्वाकेका १३
ःमयूरवाणीःस्वागतीकृत्यअस्वागतंस्वागतंकृत्वास्वागतीकृत्यआगी
कृत्यकेःस्वागतीकृत्यशुक्लापांगैःशुक्लाअपांगानेत्रप्रांतायेषांतैःनील

व४

राम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१०१

कुंडा डकरीउत्तराग्रेयाम्येसयोनिकरितासमग्रेयेकेचकुंडीकरितांचहोमपूर्वाग्रकेपाश्चिमयोनि र्णव
३२ नेम ५ करूनियाक्षेत्रविभागसाहादेवूनि अग्नीदहनासपाहाएकैक श्रोणीसाहिभि भाभि ११
भमूत्रनग्रयेतेघडलात्रिकोण ६ नैऋत्यकोणीकरिशत्रुनाशयाला असेयोनिहिपाश्चिमेस
पूर्वाग्रहकुंड अतिप्रचंड चंडीशतंत्रीकाथिचंद्रचूड ७ आग उनेदोनिशूतविभागकरू
नियाक्षेत्रविभागसागपादोनपन्नासहिदक्षश्रोणीतेणेप्रमाणेभगवामश्रोणी ८ अग्रा
सयोजीशुभसाठिभागरूषट्यूका६समवेतसागहोविभ्वना यकाथिले प्रमाणसूत्रत्रये
तेघडतेत्रिकोण ९ जिनांशक्षेत्रासहिपाचपाचश्रोणेद्वयायोजुने भागसाचु विनाष्ट
मांशदशभाग आभित्रिकोणरूत्रत्रयहीसमग्री १० हे राममत्तषड्रुद्रकुंडने ऋत्य
कोणीवदतीउदंड याला असेयोनिहिपाश्चिमेसपूर्वाग्रहनाशकरीरिपूस ११ करू
न अष्टादशक्षेत्रभाग अग्रासयोजीशुभएक भाग तेथूनमध्याहून वृत्तसाधिहे शार
दाकारवदरूबुद्धि १२ करूनियाषोडशभागक्षेत्रीत्याएक भागामगेमध्यसूत्रीयोजून
मध्याहूनवृत्तसाधिहेरामचंद्रकाथिलेचआधि १३ हेपाश्चिमेसुंदर वृत्तकुंड पूर्वाग्रहे
सेवदतिउदंड याला असेयोनिहिपाश्चिमासिहे शांतिदेतेसकलाजनासि १४ करू
नियाक्षेत्रविभाग आठआग्रासयोजीरुजुयेकनीट यूकाउण्यासमकरूनसांनयेथू
नमध्याहूननीटवृत्त १५ वृत्तांतरालीशुभपाश्चिमासिकदानयेकोण असोविशे ३२
षि करूनेज्याषड्क्षांहितकरावेव्यासार्धमानेकाथिस्वभावे १६ एकैक ज्यामंडल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

९१०

भावे ७० सप्तास्त्रिकुंडे आभिचारनाशे पंचास्त्रिनें दैवतभूतनाशे इशान्यकोणीकारि कुंड एकम
ध्येंथवा हे वदती अनेक ७१ वेदीकरावी मग ईशकोणिं व्यासादिकें हें कथिलें पुराणीं हेमाद्रि
कल्पद्रुमखंड सूत्रींश्रीशंकरें हें कथिलें स्वतंत्रीं ७२ भूदेव राजन्य हि वैश्य शूद्र याला गिंकुं
डकथि राम चंद्र वदास्त्रतें वर्तुल अर्धचंद्र त्रिकोण कुंड वदला वितंद्र ७३ चतुर्दशाज्याहु
तिनें मजे यथादेश असख्याकार कुंड तथे याहूनि हि न्यूनन सावि होमकात्यायनें हा कथिला
चनेंम ७४ हा लोकिं कामि वरि नेमजाणे कुंडास ही वर्द्धनया प्रमाण ग्रासून मासीं करि वृद्धि
हे कायव - ह्याया युक्त हि तीन यूका ७५ येणें रितीनें बहुताप्रमंडळीशताइ होमी करि कुंड रत्नी
यानंतरें वर्द्धनया समात्री जे बोलिले शंकर सर्वतंत्रीं ७६ यूका हय वृद्धि नहीं प्रयत्नें शाती
करी कुंड ही तें अरत्नि येथूनही वर्द्धनया समात्री जे पूर्वग्रंथीं कथिल पवित्र ७७ वाला
ग्र साहीर थरेणु साहा पंचधें माणें त्रसरेणु पाहा प्रयाहुती मान वदातें शस्त सह स्त्रहोमीं कु-
रिकुंड हस्त ७८ एकाहुतीला मग हेचि मान वालाग्र कें पांच समान जाण दाहा सहस्त्रासाहि-
दोन हस्त साधुनिया कुंड करीं प्रशस्त ७९ येथूनहि वर्द्धनया समात्री वालाग्र के सात समस्त
तन्नीं लक्षाहुतिला सुभ वद हस्त यानंतरें वर्द्धन हें प्रशस्त ८० एका वदानात्रसरेणु तीन दा-
हा स्त्रकलक्षा रस ६ हस्त जाण कोटी समाटे वस्त ८ हस्त कुंड पक्षांतरातें वदातें उदंड ८१
एकैक लक्षासहि एकहस्त कुंड प्रवृद्धि वदती प्रशस्त कोटीस दाहा कर कुंड जाण पक्षांतरें-
स्कंद वदेल मान ८२ जे चारि हस्त ऋजु लांब रुंद हे कोटि होमीं जरि हव्य मंद लक्षासही

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

911

कुंडा हस्तप्रमाणकुंड घृतादिहोमीं वदतीउंदंड ८३ प्रादेशतो अर्धप्रकोष्ट जाणेवितास्तिहस्ता पंच
३१ र्द्ध हियात्त्रिमान दांडा स्फूपर्वे यवचारिमानें प्रादेशासस्थापवदतातजाण ८४ वितस्तितोन ११
द्वादशपर्वसर्वजाराल्नितोविंशतिए कपर्व आंडच्चपर्वे आणि चीसपर्व अरत्निसात्त्वांर्द्धज
लसर्व ८५ हस्तासचोवीसांहि पर्वमान हस्तद्वयाचौतिस ? र्वजाण चालीस ४० एक १२ य
वपंचयुक्त हस्तत्रयामानवदे द्वियुक्त ८६ चतुःकराला गुणिपर्वमान अष्टाधिकं चा-
लिस ४८ शुद्ध जाण चोपन्नपर्वयवदोनिन्यूनहे पंचहस्तासांहि शुद्धमान ८७ पन्नास
पर्व आणि आठपर्वयवांद्रि ७ मानकरषड्सर्वं यवच्यारिाणिपाष्टि ६३ हिशुद्ध पर्वेह
हस्तसातासांहिमानसार्वे ८८ यवसालसालाधिकसाठि पर्वे ६७।७ हे अष्टहस्तास
हिमानसर्वे यवसातू ७ एकाधिकसत्तरीनं ७१ नवास्फहस्तासांहिमानतेण ८९ षड्
त्तरीसत्तरी ७६ पर्वपाक्ति दाहाकरिहे कथिले स्फयुक्तियाह्नानिहीं कुंडनसेल थोरमानेन

ह	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
अ	२४	३४	४१	४८	५३	५८	६३	६७	७१	७६
य	०	०	५	०	६	७	४	०	७	०

बराहाकरुनीविचार ९० समासकेलेशुभकुं-
डमान ऐसे वदे श्रीधर सावधान वेदास्त्रसर्वां-
सांहि मूलकुंडयाचे य ? न्यादिक तंप्रचंड ९१-
पूर्वप्रकारकरिवेदकोण पूर्वसांहि स्वेष्ट धरूनिमा
न असेतयायोनिहि दक्षिणेसिरत्तंभाथंते अग्राहि उत्तरासि ९२ वेदास्त्रस्त्रासत्तप- ३१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चमंा शु अयासयोजे शुभउत्तरेसु पार्श्वद्वयापासा निदोनेसु वेदे दूने अयेकरिएकतंत्रे ९३
कर्णार्द्ध अद्दाहुनि अर्द्धवृत्तेकरूनि दोन्हि आति शुद्धा येन वेदास्त्रे रखा सकुलाएसाव्या अस्र
स्यपन्नाक्रातत्यो असाव्या ९४ हे आग्नेकोणी आनि भागदत्त अनंत भत्तेनसे योनियाल सो
म्यामहसती तिन्हाद्विक तेयोन्यास्य हेकुंड समस्तमते ९५ पक्षांतरीजे चतुरस्व सूत्रकोन
याचे भगभागाभिन्न अठाउन्दोन शतकरावअई तोस ३८ आनि भगभाग द्यावे ९६ प-
काउणवीसन्हीदा क्षेत्रीणोतेया प्रमापो भगवामध्याणी आणि दूयापासाने अग्रज थे वेद-
निरखाद्व्यसुद्धतथे ९७ आयर्द्धमानाहुन अर्द्धवृत्तेकरूनि दोनेसु भरामभतेपूर्व भका
र चतुरस्रासीद्धिकरूनसाचे नवभाग आर्धे ९८ ठाकुनिया एकवरील भागतेसात्यजा
खालिल एकभाग ज्यास्त्र घावभगउत्तरासिससा शभाने कोरदाक्षिणासि ९९ ज्याम-
ध्यदेशाहुन अर्द्धवृत्तसाधूनिया रुद्रएकाविन्न हे अर्द्ध चंद्राख्या हेउत्तराय शत्रुसंहना
शकरीसमय १०० याला असे योनि हे दाक्षिणासि याम्यस्त हे कुंड असोविशोषि पक्षांत-
रिजे समवेद कोणकरोनि याचे विसभाग पूर्ण १०१ त्यजूनि खालील अडोच्च भागयु
काउण्या चारिकरूनि सांग तावत्प्रमाण वारि होत्यु जावे सौम्यसमारो शुभरु भृयावे-
१०२ चुकाउण्याच्यारि ४ हि वीसभाग याम्य सूर्य णे भामित्त विसागज्यामध्यद शाहु
नि अर्द्ध वृत्तसाधूनियाकुंदर एकाविन्न ३ हे अर्द्धचंद्राख्य हेउत्तराय शत्रूसहनाशु
कोरसमय याला असे योनी हि दाक्षिणोशियाम्ये सहकुंड असोविशोषे ४ हेतीन कु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

913

भागशिखरं रुचिरं विधाय प्रच्छादयेद्रजु ... श्रीज वंशे सद्वारवर्जितं जना श्रय मेन
मत्रस्तंभान्विचित्रवसनैरपि पिंडपञ्च: २५ अथ तोरणानि वराणि कर ५ रत्न ६ मुनि ७ हस्तैर्मंडपे तोरणा
नि बहिरपि करनस्तुयज्ञवृक्षोद्भवानि अधमसमवरेयादायति श्ववदिह रला चरणदलविवृध्यासागयज्ञप्र
सिद्ध्यै २६ अथ पूर्वस्मात्कोणक्रम तत्वृक्षानाह वटोदुंबराश्वत्थवृक्षाधिराजो विधेयात ननानीह दिक्क: क्रमेण-
चलन्नयज्ञांगपक्वोरुपाक्षि रन्विमान्यैककेनैव वैषामभावे २७ अथ स्तंभोपरिफलकानिवेशनं स्तंभा-
ग्रामितफलकं कुरु र्ध्वार्तियकृताद्धिषैनवाशीवविम्वूकिलान् आत्मियाब्धिलवततारिन्नशूलरूपानल
द्वारोद्वारगुण ३ युगा ४ गुला निशैवे २८ दश १० द्वादशे १२ द्वांगुल्यांश्च काष्ठकीलास्विवेदाक्षितुल्यांगुलं
तत्ररोप: पयोजारिकौमोदकीपद्मा चेन्द्राभवेयुर माकांतयज्ञेकतुज्ञ: १९ अथ मंडपशोभाकरणफलाति
राजेतच्छदाद्र्रसत्कदल्याधिष्टितप्रसूनगुच्छसंयुतं विदेहि मंडपार्श्वे स्रुवणमौक्तिकाज्वलाद्दि
मानराजितांतरं प्रबद्धदर्पणस्फुरन्मनोज्ञपञ्चचामरं ३० अथ ध्वजप्रमाणाद्याह स्फापितशोणमेचका
न्विधाय नीलपांडुरासितावदातपांडुरान्ध्वजान्दिहस्तविस्तृतान्दिगीशवाहनान्वितान् स्वचंद्र १० हस्त
वंशकेषु षड्डहस्त ५ संमितान्विधेहि पूर्वत: क्रमात् ३१ अथ पताकाप्रमाणादि आह स्वामिपत्रा
स्ववर्णा: पताकास्तताहस्ततः सप्तहस्तेश्च दीर्घा: स्मृता: विचित्रध्वजां दिक्करद्विकरोच्चैस्त्रिहस्ता
यतंप्रांतघंटस्रुवंशे ३२ दिशदानवमीशुभा पताका पुरतोंशिदिगंतराणि धेयातनुयादिपूर्वत:प-
ताकापरिसंस्थाविधिवन्मुदाविपार्श्वत् ३३ अथ कुंडविधानं कुंडस्थानानियमन्वाह वेदास्त्रयोनिकुंडं
शशिदलममलं वह्निकोणं स्रुवत्तं षट्कोणं पद्मकुंडं गजभुजमपितः पूर्वतो वा क्रमेण वृत्तवावेदकोणास्र

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digiti... 3 Foundation, USA

उ इ

१

रपातिशिवयोर्मध्यभागे च वेद्यास्त्रिशद्भिः ३० श्वांगुलै वीरविभिरिह समस्तानि कुंडानि यत्ने ३४ अ
थसंचकुंडेयेककुंडिपक्षयोः कुंडानि वेशानमाह हरिच्छं सुकुंडे भवेत्यंचकुंडी यदैक तदा प्राची चंद्रः
शदिक्षु अतुत्तेयकार्यस्वबुध्यासमस्तावदित्वामनोवाच्छितं कर्तुरेव ३५ अथ द्विजानां स्त्रियश्च
कुंडविशेषकथनमाह वेदास्रं वृत्तकुंडं शशिदलमनलास्त्रि द्विजान्मुख्यमुक्तं सर्वेषां वेदकोणमखवि
धिनिपुणप्रोक्तं नैवानिरुक्तं आहुर्वृत्तानि चान्ये क्षितिसुरमुखतो योषितां यत्नविद्भिः प्रोक्तं स्वदो
नि कुंडं सकलमुनिमतं सर्वकार्यार्थसिद्ध्यै ३६ अथ कुंडानां फलान्याह श्रीसिद्धिश्चतुरस्रके स्कतस्करवयो
नोदले मंगलं अस्त्रे शत्रुविनाशने स्करवचयो वृत्ते गकोणे कृतोस्याद्विशापहातिः सुवृष्टिरमलपद्मे षट्कोणे
शुभं प्राचि शंकादिगंत गजयधनं वृत्तो ध्विकोणेपवा ३७ अथ हवने कुंडमानमाह दिग्रामि १० वेभे ८
स्कोटौ नृपकरमपरेषट्ट्र रपंक्ति लक्षे लक्षे स्याद्द्वहस्तं ४ सदयुत हवने हस्तयुग्मं २ सहस्रे हस्त १
श्वारात्निकुंडं शतामितहवने रात्निकुंडं शतार्द्धे लक्षाद्द्धे रेत्त क वृद्ध्यादशकरमुदितं पाकिल क्षांतमन्ये
३८ अर्द्धकोटौ ककुप्लक्षहोमे १० स्वहक् लक्षे २० लक्षार्द्धयोः प्रोक्तनेत्सूरिभिः शैल ७ बाण ५ द्वि
षट् ६ वह्नि ३ हस्तोन्मितं कुंडमन्योदितं सप्ततो क्रमात् ३९ अथैकहस्तादृशहस्तपर्यंतं कुंडभुज
माह अंगुल्यो वेदपक्षा २४ निगमहुतभुजः ३४ क्ष्माकृतु ४१ अष्टवेदा ४८ रामाक्षा ५३
नागबाणा ५८ दहनरसमिता ६३ शैलशट् ६७ पक्षशैला: ७२ वेदास्रबाणशैलाः ७५ शय
तद्दहयवाव्योमशून्यं० शरः ५ खं० पंचा ५ गो ६ त्र्येकाग्र पुनर्द्दि ७ गगन० नगमिता ७ पंक्ति हस्ता
तमुक्ता ४० अब्रहस्तादि क्षेत्रफलं कथनं शांतिरा[illegible] स्ताः क्षेत्रफलं हि षन्मुनिशरा ५७

१

पक्षेशुचंद्रेंदवो ११५२ नागाभ्यद्रिधरा: १[illegible] ॥ ग भुम्पक्षा: २३०४ खनागे भद्रक् २८८१
षड्बाणाब्धिगुणा ३४५६ द्विवार्क्रि खजलं ४०३२ नागभ्रषड्सागरा ४६०८ स्तोये भेदुशरा ५१८४
खषण्मुनिशरा: ५७६० स्यात्पंक्तिहस्तावधि १ अथसर्वकुंडानां योनेर्दिगनियममाह त्र्याणा-
कुंडानां यमदिशि बुधैर्योनिरुदिता सदा सौम्यामास्यादिनरशरकुंडानि स्वमते प्रानि-च्यांतद्याने भं
वानि मुखमैंद्र्यादिदिशिमखे नकोणेयानिस्याद्विजहवनयोनाविषमापि ४१ अथकुंडद्वारे परिभाषायांमू
पहस्तावधिहस्त तस्या ह्यासमहस्तात्मक एवकल्प्य: अत्रांगुलंपूर्वमतो यवस्याद्यूकाततः स्याक्रमतोल
संज्ञा ४२ अथकुंडद्वाराविवक्षक स्तत्प्रकृतिभूतचतुरस्रमाह तद्व्यासाद्विगुणाद्विपाशसहितं तूर्यांशचिह्नं
न्वितं प्राचीप्रत्यश्चमशंकुगंस्वमाते नाकृत्वालल: कोणयो: धृत्वातत्करत: शशांकहरितं व्याकृष्यांचि
न्हं ततोयाम्यां वांछितासिद्धिदं श्रुतिभुजकुंडं भवेदिद्ध दिक् ४३ अथयोनिकुंडमाह कायुग्मरसमेत
भूयवयुतै: पंचांगुलै: क्षेत्रत: सूत्रंवद्धय चंद्रखंडयुगलं २ कर्णार्द्धमानात्ततस्व पश्चासाधरणाद्वये
नपुरतोकाद्यो निकुंडस्फुटंसत्पुत्रप्रदमुद्रुत्रसच्छावियुतंस्याद्वार्क्रि दिक्संस्थितं ४४ अथार्द्धचंद्राकं
रकुंडोद्धारं पूर्ववत्तेनाह नदस्मा १२ गुल के धरायवधरायुक्तैः शुलि क्षान्वितं वृत्तार्द्धगुणतोथवा
भवति यत्क केटिकेन द्विजप्रसच्चाकुरुतसू र शशिदलमांगल्य पुष्टिप्रदं घमाशास्थितमुद्यत्सद्य
वियुतं श्रीसत्यतंनोभुतं ४५ अथत्र्यस्रीकुंडमाह स्वाभिष्टके द्वारपुरांगजांगुलं श्रो[illegible]
द्वयरसांगुलत: श्रोण्यतत: सूत्रयुगंपुरांगके द्दहोतित्र्यस्त्री रिपुनाशनं भवेत् ४६ अथवृत्त[illegible]
१२ वेदयवाद्विभूकापंचान्वितसत्कुरुवृत्तकुंड शांति[illegible] [illegible]योर्कमुनी[illegible]
[illegible]त्यांगुल॥८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by eGangotri Foundation, USA

यं ४७ अथ षडस्रीकुंडं अनेष्टादशाभिर्भवीनिहि भुजोरिंदोद्विशः षड्गुणान् तुल्यान्वै वि[illegible]
गुणेदत्वैकक प्रोद्दयवानान्संहृतिंगभवान्कृतिंचसकलासंमाजयेद्वपद्वेत्सम्यग्वोत्कालिक
लाशास्त्रं मृतिन्छेदकं ४८ अथप्राचीनराघवभट्टादिकृतंसमषडस्रंकुंड शके १४ रवौ ७ [illegible]
भ्यांविदध्यादृत्तंनास्मिन्चिन्हपदं समानदयाद्युक्तन्षदसमान्चंद्रादक्रोवातांशास्त्रंस्यात्षडस्त्रं-
रिपुध्नं ४९ अथपद्मकुंडमाह स्यादामैः ३ प्रथमाद्वितीयमरिभिद्स्तात्रियकं भानुभिः १२ शके १४
स्त्पाभि ७ रग्निभिः ३ चरमवृत्ततनन्पाकांकेतां धृत्वादिग्विदिशोंशरांतरमपाक्कीकादिकं चोर्ध्व-
नः पत्राण्यष्टकुरुसपापनिहारिकुंडंकजवृद्धिदं ५० अथपद्मकुंडस्वस्वरूपस्वनने आह स्वा
यामोच्याकर्णिकापूर्ववृत्तमुदितकेसराः षोडशास्युः मध्याहित्वाकर्णिकांसत्कुरुत्वंपद्मकुंडं
साधुसर्वस्वानिस्य ५१ अथाष्टास्त्रिकुंडमाह वृषा १८ पचाभिरिंदुवा १ रविभिवृत्तेविदध्यादपांगि
द्वाभ्यंतरांचिन्हतांवसुगुणानतुल्यांशरांकांनरतं[illegible]गुणान्करेणचवृत्तांनसमृज्यसम्यग्भवे
दष्टास्युत्कलिकंत्रिलोचनहरिंचक्षः प्रियारोग्यदं ५२ अथबहुसंमतसमाष्टास्रमाह शके १४
द्वाभ्यां २ वान्हिभि ३ वृत्तमास्मिन्दिग्भिः १० शैलै ७ रब्धि ४ रग्निचमध्यात्दद्यातुल्यान्नाग-
बाहुरुवृत्तंकुंडनागारेत्रमवेत्स्वशुद्धिकृत्स्यं ५३ अथकोकिलकमाविशेषपंचास्त्रिकुंडमुक्तंतदाह-
बाणेंदु १५ प्रमितांगुलैःक्रमयवैः ४ बाणैः ५ समासादितैवृत्तेष्टादशभि १८ र्दूयेन रग्निगमैः ४ र्दहीषु
संस्थान भुजानतुल्यानतुल्यकरास्त्रिशक्रहारितः कुंडं भवेन्नाजनाहृत्तस्पर्शाभिचार शांतिक
विघ्नोसदाश्चमत्कारकं ५४ अथनेत्रमाणियकु[illegible] वृथायूकान्त्र कुंडंआहआकृष्णेषुभि २२। ५ रिं-
[illegible] १२ प्रासादमंडपंचैवमा[illegible]

916

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ম্বিনি বিগলিতলজ্জা। বিলপতি রোদিতি বাসকসজ্জা ॥ শ্রীজয়দেবকবেরিদমুদিতং। রসিক
জনং তনুতামতিমুদিতং ॥ ১২॥ গুর্জ্জরী ॥ ঋতুপতিরাতি বিরহজ্বরেজাগরি দূতিউপেখলি
রামা। প্রিয়সহচরিবোলি মোহে পাঠাওলি অতএ আওলুঁ তুয়া ঠামা ॥ সুনমাধব কর
জোড়ি কহিছোঁ তোমায়। মনমথরঙ্গে তরঙ্গিতলোচনে ওহেনা হেরবি মোয়॥ দূরকরু
(মাতোয়া)
আলস অনতহি লালস চাতুরিবচনবিভঙ্গ। বকহাসজীবন তোহে নিরমখওব তবহুঁনা মোঁ।
বঅঙ্গ ॥ জাহে শির সোঁপি কোর পরসূতিয়ে সোযবক কবি পরীতে। পীরিতিক পন্থ এ
ছেতবমিটব গোবিন্দদাসচিতভীতে ॥ ১৩॥ বরাড়ী ॥ চিরদিনে সোবিধি ভেলনিরবাধ । ১৬
পুরাওলহুঁহুক মনোভবসাধ ॥ আওলমাধবরতিসুখবাস। বাঢলরমণিক মনহিঁহুলা
স॥ সোতনুপরিমলে ভরল দিগন্ত। অনুভবি সুরছি পড়ল রতিকান্ত ॥ কহহরিবল্লভ
কুমুদিনিইন্দু। উছলল সখিজন আনন্দসিন্ধু ॥ ১৪॥ ভূপালী ॥ অবনতবয়নি নাকহে
কছুবানি। পরসিতে তরসি ঠেলই পিয়পানি ॥ সুচতুর নাহ করয়ে অনুরোধ। অভি
মানি রাই না মানয়ে বোধ ॥ পিরিতি বচন কছু কহল বিশেষ। রাইক হৃদয়ে দেখলরস
লেশ ॥ পহিরণ বাসধয়ল নিজহাথ। তবধনি দিঠ্ঠ ঢুলল নিজমাথ ॥ রসপরসঙ্গে

परमाणुरंगुला द्यष्टमाशका: १५ प्रासादमंडप चैव मात्रांगुलि मुदाहृतं मात्रांगुलादात्रतय

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized ... Foundation, USA

কৌমুদী সূক্ষ্মায়ৎকৌদ্বৌসরলসমামিতীমূল ভাগৌনিয়ুক্তাকীলাদ্বৌস্ত্রিযৌগন্ধৌসমামিতিম্নভযোয়াং কৌমুদী ৮

918

জনি হরিযাত্তি ।। দশদিশঅরুণিমমণ্ডল । আধচান্দউগিগোল ।। অবহরিনামিলিলরে । বিহি মোরেবঞ্চিলারে ।। কাহেবনায়লুঁবেশ । বিঘটনকানুকসন্দেশ ।। কাহুক নহ এহগারি । ধনিজানি হোয়েকুলনারি ।। কৈছনধরবপরাণ । কোঅতন্নহেফুলবাণ ।। গোবিন্দদাসযবজান । অবহিমিলাওবকান ।। ১০ ।। কামোদ ।। কানুক সন্দেশে বেশবনিআওলু সঙ্কেতকেলিনিকুঞ্জে ।

মাধবিপরিমলে ভরিতনুজারল ফুকরইমধুকরপুঞ্জে ।। শুনসজনিআজুনা মিললদারুণকান । নীলজচিত্ত পিরিতিঅনুরোধত তেনাহিজাতপরাণ ।। কানুকবচনঅমিয়ারসসেচনে × বেচলুতনুমনজাতি । নিজকুলদূষণ ভূষণকরিমানলু তেতেলঐছনসাতি ।। হিমকরকিরণ × গমনঅবরোধন মন্দিরহুঁচলতসন্দেহ । গোবিন্দদাসকহ শুন২সুন্দরি কানুকঐছন নেহ ।। ।। ১১ ।। বরাডী ।। পশ্যতি দিশি২রহসিভবন্তং । ত্বদধরমধুরমধূনি পিবন্তং ।। নাথহরেসীদতি রাধাবাসগৃহে ।। ধ্রু ।। ত্বদভিসরণরভসেনবলন্তী । পততি পদানি কিয়ন্তি চলন্তী ।। বিহিতবিষদবিষ কিশলয়বলয়া । জীবতিপরমিহ তবরতিকলয়া ।। মুহুরবলোকিত মণ্ডনলীলা । মধুরিপুরহমিতি ভাবনশীলা ।। ত্বরিতমুপৈতিন কথমভিসারং । হরিরিতি বদতি সখীমনুবারং ।। শ্লিষ্যতি চুম্বতি জলধরকল্পং । হরিরুপগতইতি তিমিরমনল্পং ।। ভবতিবিল

৬।৫

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized ... Foundation, USA

कुंड १२

सूक्ष्माग्रकौदृढौसरलसमामितौमूलभागेनियुक्ताकीलादौस्त्रियौगन्ध्यंसमामिति मुभयोयां
तयोश्चांतरांकं अग्रद्वद्वेवानिस्थेसतिचलतियतश्चिन्हतोमूलबद्धौलंबोदेशंखनेतंत
दितरमथवापूरयेत्स्थैर्यमाके ५ यद्वाहुलेनैवभवेत्समत्वंयथातथाक्लेनकदाचनान्यत
कृत्वाजलेनैवततःसमत्वंतत्रैवकुर्यात्खलुवास्तुपूजनं ६ शंकुःखदिरेयसारदारु घटि
तोहस्तार्धमानोऽव्रणःसूक्ष्माग्रःसरलोदृढःसमतलोमूलेपृथुःस्थापितःभूमौयत्न
स्थिरतामुपैतिनिहतोयोवाविशेत्तादृशोमूलेसूक्ष्ममुखोपिमूर्द्धानतथैवाद्रौभवेत्सर्व
दा ७ नन्वनानताधिकाभवानिया संकृष्यमाणाभवाश्लक्ष्णारोमशकर्कशाकुश
मापिवेणून्द्भवावाल्वजीयद्वामुंजशणोद्भवांगुलिदलस्थूलोक्तमानाधिकारज्जुःपाशयुगा
न्वितानिगदितावावालतूलोद्भवा ८ अंगुलंत्रिविधंत्वत्रप्रोक्तंमात्रादिभेदतः मात्रांगुलंत
थामुष्ट्यंगुलंदेहजमेवतु ९ मध्यांगुलेमध्यमपर्वदैर्घ्यमानंतुमात्रांगुलमुत्तमंस्यात् पा
दोनमेतद्गदितंतुमध्यमंपर्वार्धमानंत्वधमंतुतत्स्मृतं १० आचार्यहस्तस्यकनिष्ठिकाद्यै
श्चतुर्भिरंगुष्ठविवर्जितैर्यःबद्धस्यमुष्टेस्तुरीयभागोमुष्ट्यंगुलंप्रोक्तमिहाभियुक्तैः ११
समास्थितेवाप्यपरोत्थितेवापुंस्यूर्ध्वबाहौदशमोविभागः तद्द्वादशांशःकथितस्तनुमुख्यैः प्रोक्तंतथा
देहजमंगुलंतु १२ जिनांगुलैर्हस्तइहप्रदिष्टोऽरत्निःकलांशोनितहस्तएव वस्वंशहीनस्तु
सएवरत्निर्मुष्टिश्चपूर्वैर्गदितोमहद्भिः १३ यवोयूकाचलिक्षाचवालाग्रंरथरेणुकः त्रसरेणुः
परमाणुरंगुलाद्यष्टमांशकाः १४ प्रासादेमंडपेचैवमात्रांगुलमुदीरितं मात्रांगुलादित्रितयं

कौमुदी ५

919

१२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दुना १ कृतिमिते ४ वृत्ते त्रैवैकांतरादुत्कटसंगुल २६ मार्गणैः ५ कितइतोदत्वेषुसंख्यान् भ्रूजान्-
प्राच्यांउत्कलिकं शरास्त्रिवलयसंमृज्यकुंडकुरुत्वरम्यत्वभिचारकर्मशमनंपूर्वज्ञविद्वत्स्मृतं ५५
अथसप्तास्त्रिकुंडमाह इंद्रांगुलैः १२ कृतियवैः ४ वलयंचतास्मिन्खंगुले १२ युगयवैः ४
शरसंख्यकाभिः ५ यूकाभिरिद्रहरितोद्विभुजान्विधेहिस्याद्भुतदोशशमनंसमसप्तकोणे ५६
अथकेचित्कृतमुत्कलिकंसप्तास्त्रिकुंडमाह नृपैः १६ सागरैः ४ मार्गणैः ५ वृत्तमिंद्रै १४
गुणैरत्रैवेसप्तजिवाः पुरोकात् निदेहित्वमेकांतराद्भूतशाखे भवेदुत्कलं तुल्यसप्तास्त्रिकुंडं
५७ अथखातादिखननलक्षणं समेखलं खातमुशांतियज्ञे क्षेत्रेण तुल्यंत्वपरेविमेखलं व
दंतिचंद्रांगुल १ तुल्यकंठं पृक्षांगुलं वामखमार्गकोविदः ५८ अथबहुसंमतखातकंठ-
मेखलापरिमाणंमेखलानांश्रेष्ठत्वादिकथनंचाह खातार्थखननमेदिनीमधरतः प्राणेंदु १५
तुल्यांगुलैः कंठार्थंत्वभितस्त्यजांगुलभुवं १ खेठांगुलेश्चोपरि श्रुत्र ४ त्रि ३ द्वि २ मि-
तांगुलैस्तु वितताःस्तु गास्तथामेखलास्तिस्रस्युर्गललोचनाक्षितिमितास्ताश्रेष्ठमध्या-
धमाः ५९ अथपंचमेखलापक्षमाह उच्चांशाक १ मितांगुलैस्तदपराशैले भुवा १ पंच-
भि ५ स्ताततियेषुभि ५ रग्नि ३ भिस्त्रिभिरथान्यावन्हिभिः ३ सागरैः ४ शैले स्तच्चरवाभु
वा १ रसमिते ६ वेदैस्तथासागरैः ४ श्वाब्धि ४ शत्रुभिराग्निभिस्त्यथरसे ६ श्चेभै ८
रथार्कैः क्रमात् ६० अथपद्माकारकरणंनाभेराह पूर्णेनाब्धिभि ४ रद्रिभि ७ शुभवृत्ति
साकर्णिकास्यात्ततः द्विसज्वेन १ रसै ६ द्वितीयस्कवृतोस्युः केसराःषोडश १६ भद्रेणां

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गमितैः ६ शरैः ५ कृतवृतोकुर्वष्टपर्णान्यसौनाभिः पद्मनिभोंबुजेनकथितः कुंडानुरूपोथवा ६१ अ
थपद्मनाभिदलानांसाधनमाहयवाभा २ पंचयूकाभि ५ र्मितसूत्रेणयाज्ञिक पद्मनाभिदलाग्राणि
रम्याणिकुरुसर्वतः १ अथयोनिलक्षणं अश्वत्थदलसन्निभांतरवटाधोविस्तृतोर्ध्वस्थितांदै
र्द्धेहृद्युताजिनांशपरिधिर्विष्वक्तथैवोन्नता निन्मकुंडमिताजिनांशमुखतोव्यासार्द्धदीर्घामता
मुलच्छिद्रयुतात्मनालरुचिरायोनिर्गुणंशायता ६२ अथसर्वकुंडानांनाभिप्रमाणमेखलाप्र
माणमाह द्व्यंगुलोच्चास्मृतानाभिर्विस्तृताचतुरंगुलैः यदिकामेखलाकार्याषडंगुलततोन्नता
६३ अथमतांतरेणत्रिमेखलाप्रकारंतत्रयोनिमानंचाह चेदर्कप्रमितांगुलोन्नततताःकां
च्योहियोनिस्तदादीर्घाबाणधरांगुलै १५ स्ताविततापूर्णेंदुतुल्यांगुलैः १९ स्तिस्रस्युः श्रुतिसं
मितांगुलततास्तुगाश्चसर्वाबुधैस्ताः कुंडाकृतयोधरांगुलमितात्कंठाद्बहिः शंसिताः ६४
अन्यैः पंचकंचोक्तअथोशिष्टकृतत् अवस्थापनंआह अथवामेखलायुग्मंमेखलात्रितयंपुनः
मेखलांपंचकंप्रोक्तमल्पमध्योत्तमंक्रमात् ६५ अथाल्पहवनेकुंडकरणाशक्तोस्थंडिलक
रणंकनकरुचिरकाग्र्यासन्मृदास्थंडिलंवाकरमितचतुरस्रकूर्मपृष्ठोन्नतंच बुधकुरुकृत
तुल्यै ४ रंगुलैरुन्नतंवांगुल १ मितमपिरम्यंस्वल्पहोमेमुदात्वं ६६ अथग्रंथकर्तास्वजन
कांतिधानादिकंग्रंथप्रयोजनांतरंचाह श्रीमज्जुनरपत्तनेशिवगिरेरासन्नसंस्थेसदापः श्रीकृ
ष्णारतोगदाधरइलानाथप्रपूज्योभवत् तत्सूनूर्गणकाग्रणीर्विमलधीगोविंदसंज्ञः कवी
लीलावाकदसुसरलंग्रंथविपश्चिन्मुदे ६७ अथग्रंथसमासौशकादि आह गुणशशिरवि

921

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation

चंद्रे:१६१३ संमिते शाककाले सहसि बहुल पक्षे कर्मतिथ्यां शशांके विबुधगुरु कवीनां हर्षदो
यस्फुटार्थ: समगदमतिपूर्त्तिकुंडमार्त्तंड संज्ञ: ६८ अथग्रंथाशयो विपाश्चितां सुगम: दुर्बु
द्धीनां तु दुर्गमेस्तत्राह येदर्भगर्भाग्रधियो हि तेषां ग्रंथाशय: सूक्ष्मतरो विभाति येमूढ मुख्या
भुवि संति तेषां स्यादिंद्र वज्राहतपक्षतुल्य: ६९ अथग्रंथस्य सकलवृत्तसंख्या नवार्स ६९ मि
तवृत्तैर्गुंफितसभ्रमाद्य: पठति भुवि भवेत्स ज्ञानवान्विश्ववंद्य: स्कृतधनस्कृतसंपत्कामपू
र्णोपकारि बुधकुलकमलेंदु: कुंडमार्त्तंडमेनं ७० इतिश्रीमत्पाद्त्रिपतनानंतदेवज्ञकविरचि
तास्कप्रभाख्यो कुंडमार्त्तंड: समाप्त: ४ ६ ६ ६

अथकुंडकौमुदिग्रंथ: पंचम: ६

श्रीगणेशायनम: जयति जगति रामो जानकीजानिरेको दशरथकुलदीप: सच्चिदानंदरूप:
दशमुखमुखशत्रुच्छेदविच्छेददक्षो भृगुलटिलकोद्यन्मानहानिप्रवीण: १ सूनो: श्रीपुरुषोत्तम
स्य तनय: श्रीमन्मुकुंदस्य य: शंभु: शंभुरिवापरो दृढमति: श्रीरामसंचिंतने तत्सूनुर्विविधा
गमेषु निपुण: श्रीरामदेवानुजो ब्रूते कुंडमिहागभेदसहितं श्रीविश्वनाथ: स्फुधी: २ यद्य-
पीदमुदितं बहुधाद्यैर्दूषितं तदतिमंदबुद्धिभि: आशयानवगतेरितितत्राहार्दमात्रमिह वर्ण्य
ते मया ३ भूमिं परीक्ष्य परिगृह्य निजोचितां तां शल्यं निरस्य च महाकपिलोक्तमार्गा-
त् हस्तोच्छ्रितां प्रकृतितोर्द्धकरोच्छ्रितां वा संपाद्य यत्र मुखतो थ समां विदध्यात् ४ दंडो

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হসইতে কবহুঁ দশনদেমাওনি করেকর গোরহি মোর। অলখিতে ... ঠকর হৃদয়ে পসারনি পুনহেরি- সাখি কোরি কোর ॥৫॥৭॥ ৩।৪ অলখিতসবরগুজ।২ সহে।

বিশেষ। হেনঅনুমানিচিতে নাজানিকাহারভিতে আছয়েপিরিতিলবলেশ॥ সহজ রসিকরাজ অলখিতেজারকাজ অনুভবিওরনাপাই। জাহারেইঙ্গিতকরে কুলশীল সবহরে তাথে২আমরাএডাই॥ একইনগরেবৈসে সতত এদিসেআইসে দেখিশুনি কাঁপয়পরাণ। জ্ঞানদানেবোলে ওনিকহকোনছলে করিতেনাপারিঅনুমান॥৩॥

ধ্রুবাহ॥ ধানশী॥ রমণিজনমধনিতোর। সবজনিকানু২করিভাবই সোভুয়াভাবেবিভোর॥ চাতকচাহি তিয়াসলঅম্বুদচকোরচাহিরহুচন্দ। তরুলতিকাঅবলম্বনকারিণী মঝুমনেলাগলধন্দ॥ সখিহে কেশপাশারি যবতুহুঁ আছলিউরপরঅম্বরআধা। সোসববোলোওরি কানুভেলআকুল কহধনিকমনসমাধা॥৪॥ আশাবরী॥ মুলতাল॥ হন্তনকিমু মন্থরয়সি সন্তত মতিজল্পং। দন্তরোচিবন্তরয়তি সন্তমসমসনল্পং॥ রাধেপাথেয়ং শত হরি সংভ্রমসতিসারে। চারয়চরণাম্বুরুহেধীরং সুকুমারে॥ সন্তনুঘনবর্ত্তমতুলকুন্তল নিচয়ান্তং। ধ্বান্তং তবজীবতু নখকান্তিভিরভিসান্তং॥ সমনাতনমামসাদয়ন্তীগতশঙ্কং। অঙ্গীকুরু মঞ্জুকুঞ্জবসতরমলঙ্কং॥৫॥ গৌড়ী॥ কেলিবিপিনং প্রবিশতিরাধা। প্রতিপদ সমুদিত মনসিজবাধা॥ কলয়তিনয়নং দিশিদিশিবলিতং। পঙ্কজমিব মৃদুমারুতচলিতং॥

এত ধনিদেশ কহনু তোহে সুন্দরি জানিহুঁ করহ বিধান। হৃদয় মুছনি তুহুঁ ... মাসুনকনে রকবি... শাকনবিশেষি দি। ... ॥৫॥ ... পরাণ। পরিজান॥৫॥৬

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

বিনিন্দবতীমৃদুমন্থরপাদং । রচয়তিকুঞ্জর গতিমনুবাদং ।। জনয়তুরুদ্রগজাধিপমুদিতং । রামান
ন্দরায়কবিগদিতং ।। ৬ ।। বাসকসজ্জা ।। রাগাহ ।। কল্যাণ ।। কুসুমাবলিভিরুপাস্কৃতকল্পং
। মাল্যং ত্যামকৃমণি স্মরকল্পং ।। প্রিয়সখ্যাখিকেলি পরিচ্ছদপুঞ্জং । উপাকল্পয় সজ্জয় মধিকু
ঞ্জং ।। মণিসম্পুট মুপানয়তাম্বূলং । শয়নাঞ্চল মপি পীতদুকূলং ।। বিহ্গি সমাগত মপ-

কা।২

তিবন্ধং । মাধবমাশু সনাতনসঙ্গং ।। ৭ ।। ধানশী ।। অঙ্গনে আওব যবরসিয়া । পালটি
চলব হাম ইষত বিহসিয়া ।। রসলাগলরমণী । কত২ যুকুতি মনহি অনুমানি ।। আবেশে
আঁচরে পিয়ধরাবে । তবহাম কতন যতন নহি করবে ।। কাঞ্চুয়াই ধবব যব হটিয়া । কারেকর ১৩
বারব কুটিল আধদিঠিয়া ।। রভসমাঙ্গং বপিয় যবহি । মুখমোড়ি বিহসি বোলিব নাহি নাহি তবহিঁ
।। সহজ পুরুষ সেই ভ্রমরা । মুখকমল মধু পিয়ব হামরা ।। ভৈখনেহ রবগোয়ানে । বিদ্যা

পতি কহে ধনি তুয়া ধেয়ানে ।। ৮ ।। অথোত কণ্ঠিতা ।। তথা রাগ ।। কিমু চন্দ্রাবলি রনয় গ-
আ ভীরা । অরুণ দমুং রতিবীর মধীরা ।। অতিচির মজনি রজনি রতিকালী । সঙ্গমবিঙ্গত ংহি বন-
মালী ।। কিমিহ জনেষ্মৃত পঙ্কবিপাকে । বিস্মৃতি রস্য বস্বুবরাকে ।। কিমুত সনাতন তনুরল-
ঘিষ্ঠং । রণমারভত মুরারিভিরিষ্টং ।। ৯ ।। শ্রীগান্ধার ।। দেখসখি অঠমিকরাতি । আধর

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

دَمًا مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ
اللّٰهِ بِهٖ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ
وَعَلَى الَّذِيْنَ هَادُوْا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِيْ ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُوْمَهُمَا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُوْرُهُمَا اَوِ الْحَوَايَا
اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنٰهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ
فَاِنْ كَذَّبُوْكَ فَقُلْ رَّبُّكُمْ ذُوْ رَحْمَةٍ وَّاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَاْسُهٗ
عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِيْنَ سَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا لَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا
اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِيْنَ
مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوْا بَاْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوْهُ
لَنَا اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُوْنَ قُلْ فَلِلّٰهِ
الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَآءَ لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَآءَ
كُمُ الَّذِيْنَ يَشْهَدُوْنَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا فَاِنْ شَهِدُوْا فَلَا
تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَالَّذِيْنَ

526

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ
رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْـًٔا وَّبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَلَا
تَقْتُلُوْٓا اَوْلَادَكُمْ مِّنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا
الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللّٰهُ
اِلَّا بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ وَلَا تَقْرَبُوْا مَالَ الْيَتِيْمِ
اِلَّا بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيْزَانَ
بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوْا وَلَوْ كَانَ
ذَا قُرْبٰى وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوْا ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ
وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِيْ مُسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ
بِكُمْ عَنْ سَبِيْلِهٖ ذٰلِكُمْ وَصّٰىكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ثُمَّ اٰتَيْنَا
مُوْسَى الْكِتٰبَ تَمَامًا عَلَى الَّذِيْٓ اَحْسَنَ وَتَفْصِيْلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَّ
هُدًى وَّرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاۗءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُوْنَ وَهٰذَا كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ
مُبٰرَكٌ فَاتَّبِعُوْهُ وَاتَّقُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ اَنْ تَقُوْلُوْٓا اِنَّمَآ اُنْزِلَ

الكتب على طائفتين من قبلنا وان كنا عن دراستهم لغفلين

او تقولوا لو انا انزل علينا الكتب لكنا اهدى منهم فقد

جاءكم بينة من ربكم وهدى ورحمة فمن اظلم ممن

كذب بايت الله وصدف عنها سنجزي الذين يصدفون

عن ايتنا سوء العذاب بما كانوا يصدفون هل ينظرون

الا ان تاتيهم الملئكة او ياتي ربك او ياتي بعض ايات

ربك يوم ياتي بعض ايات ربك لا ينفع نفسا ايمانها لم تكن

امنت من قبل او كسبت في ايمانها خيرا قل انتظروا انا

منتظرون ان الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا لست منهم

في شيء انما امرهم الى الله ثم ينبئهم بما كانوا يفعلون من

جاء بالحسنة فله عشر امثالها ومن جاء بالسيئة فلا يجزى

الا مثلها وهم لا يظلمون قل انني هدىني ربي الى صراط

مستقيم دينا قيما ملة ابرهيم حنيفا وما كان من المشركين

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ قُلْ أَغَيْرَ
اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ
وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ
رَبَّكَ سَرِيعُ سورة الاعراف الْعِقَابِ مايتان وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

المص كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ
بِهِ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا
تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ
أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ
إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ فَلَنَسْأَلَنَّ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

الذين ارسل اليهم ولنسئلن المرسلين فلنقصن عليهم
بعلم وما كنا غائبين والوزن يومئذ الحق فمن ثقلت
موازينه فاولئك هم المفلحون ومن خفت موازينه
فاولئك الذين خسروا انفسهم بما كانوا بايتنا يظلمون
ولقد مكنكم في الارض وجعلنا لكم فيها معايش قليلا
ما تشكرون ولقد خلقنكم ثم صورنكم ثم قلنا للملئكة
اسجدوا لادم فسجدوا الا ابليس لم يكن من الساجدين
قال ما منعك الا تسجد اذ امرتك قال انا خير منه خلقتني
من نار وخلقته من طين قال فاهبط منها فما يكون
لك ان تتكبر فيها فاخرج انك من الصاغرين قال انظرني
الى يوم يبعثون قال انك من المنظرين قال فبما اغويتني
لاقعدن لهم صراطك المستقيم ثم لاتينهم من بين
ايديهم ومن خلفهم وعن ايمانهم وعن شمائلهم ولا تجد

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ
تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ وَيَا آدَمُ اسْكُنْ
أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ
الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ
لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا
عَنْ هَٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ
وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا
الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ
وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ
وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا
أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ قَالَ
اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ
مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

تخرجون يا بني آدم قد أنزلنا عليكم لباسا يواري سوآتكم
وريشا ولباس التقوى ذلك خير ذلك من آيات الله لعلهم
يذكرون يا بني آدم لا يفتننكم الشيطان كما أخرج أبويكم
من الجنة ينزع عنهما لباسهما ليريهما سوآتهما إنه يراكم
هو وقبيله من حيث لا ترونهم إنا جعلنا الشياطين أولياء
للذين لا يؤمنون وإذا فعلوا فاحشة قالوا وجدنا عليها
آباءنا والله أمرنا بها قل إن الله لا يأمر بالفحشاء أتقولون
على الله ما لا تعلمون قل أمر ربي بالقسط وأقيموا وجوهكم
عند كل مسجد وادعوه مخلصين له الدين كما بدأكم تعودون
فريقا هدى وفريقا حق عليهم الضلالة إنهم اتخذوا الشياطين
أولياء من دون الله ويحسبون أنهم مهتدون يا بني
آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد وكلوا واشربوا ولا تسرفوا
إنه لا يحب المسرفين قل من حرم زينة الله التي أخرج لعباده

والطيبات من الرزق قل هي للذين امنوا في الحيوة الدنيا
خالصة يوم القيمة كذلك نفصل الايت لقوم يعلمون
قل انما حرم ربي الفواحش ما ظهر منها وما بطن والاثم
والبغي بغير الحق وان تشركوا بالله ما لم ينزل به سلطنا
وان تقولوا على الله ما لا تعلمون ولكل امة اجل فاذا
جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون يا بني
ادم اما يأتينكم رسل منكم يقصون عليكم اياتي فمن
اتقى واصلح فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون والذين
كذبوا بايتنا واستكبروا عنها اولئك اصحب النار هم
فيها خلدون فمن اظلم ممن افترى على الله كذبا او كذب
باياته اولئك ينالهم نصيبهم من الكتب حتى اذا جاءتهم
رسلنا يتوفونهم قالوا اين ما كنتم تدعون من دون الله قالوا
ضلوا عنا وشهدوا على انفسهم انهم كانوا كفرين قال

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ادخلوا في امم قد خلت من قبلكم من الجن والانس في النار

كلما دخلت امة لعنت اختها حتى اذا اداركوا فيها جميعا قالت

اخريهم لاوليهم ربنا هؤلاء اضلونا فاتهم عذابا ضعفا من النار

قال لكل ضعف ولكن لا تعلمون وقالت اوليهم لاخريهم فما كان

لكم علينا من فضل فذوقوا العذاب بما كنتم تكسبون ان

الذين كذبوا بايتنا واستكبروا عنها لا تفتح لهم ابواب السماء

ولا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل في سم الخياط وكذلك

نجزي المجرمين لهم من جهنم مهاد ومن فوقهم غواش وكذلك

نجزي الظلمين والذين امنوا وعملوا الصلحت لا نكلف نفسا

الا وسعها اولئك اصحب الجنة هم فيها خلدون ونزعنا ما

في صدورهم من غل تجري من تحتهم الانهار وقالوا الحمد لله

الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدينا الله

لقد جاءت رسل ربنا بالحق ونودوا ان تلكم الجنة اورثتموها

CCO, Gurukul Kangri Collection ... USA

بما كنتم تعملون ونادى اصحب الجنة اصحب النار ان قد و
جدنا ما وعدنا ربنا حقا فهل وجدتم ما وعد ربكم حقا
قالوا نعم فاذن مؤذن بينهم ان لعنة الله على الظلمين
الذين يصدون عن سبيل الله ويبغونها عوجا وهم بالاخرة
كافرون وبينهما حجاب وعلى الاعراف رجال يعرفون كلا بسيماهم
ونادوا اصحب الجنة ان سلام عليكم لم يدخلوها وهم يطمعون
واذا صرفت ابصارهم تلقاء اصحب النار قالوا ربنا لا تجعلنا مع
القوم الظلمين ونادى اصحب الاعراف رجالا يعرفونهم بسيماهم
قالوا ما اغنى عنكم جمعكم وما كنتم تستكبرون اهؤلاء الذين
اقسمتم لا ينالهم الله برحمة ادخلوا الجنة لا خوف عليكم ولا
انتم تحزنون ونادى اصحب النار اصحب الجنة ان افيضوا علينا
من الماء او مما رزقكم الله قالوا ان الله حرمهما على الكفرين
الذين اتخذوا دينهم لهوا ولعبا وغرتهم الحيوة الدنيا

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

فاليوم ننسيهم كما نسوا لقاء يومهم هذا وما كانوا بآياتنا
يجحدون ولقد جئناهم بكتاب فصلناه على علم هدى ورحمة
لقوم يؤمنون هل ينظرون الا تأويله يوم يأتي تأويله يقول
الذين نسوه من قبل قد جاءت رسل ربنا بالحق فهل لنا من
شفعاء فيشفعوا لنا او نرد فنعمل غير الذي كنا نعمل قد
٤
خسروا انفسهم وضل عنهم ما كانوا يفترون ان ربكم الله الذي
خلق السموات والارض في ستة ايام ثم استوى على العرش
يغشي الليل النهار يطلبه حثيثا والشمس والقمر والنجوم
مسخرات بامره الا له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين
ادعوا ربكم تضرعا وخفية انه لا يحب المعتدين ولا تفسدوا
في الارض بعد اصلاحها وادعوه خوفا وطمعا ان رحمت الله
قريب من المحسنين وهو الذي يرسل الرياح بشرا بين
يدي رحمته حتى اذا اقلت سحابا ثقالا سقناه لبلد ميت

535

فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاۤءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰى

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهٗ بِاِذْنِ رَبِّهٖ

وَالَّذِيْ خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ

يَّشْكُرُوْنَ لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا

اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ اِنِّيْ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ

قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهٖ اِنَّا لَنَرٰىكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ قَالَ يٰقَوْمِ

لَيْسَ بِيْ ضَلٰلَةٌ وَّلٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ اُبَلِّغُكُمْ رِسٰلٰتِ

رَبِّيْ وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَاۤءَكُمْ

ذِكْرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوْا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ

فَكَذَّبُوْهُ فَاَنْجَيْنٰهُ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذِيْنَ

كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمًا عَمِيْنَ وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوْدًا

قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ

قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ اِنَّا لَنَرٰىكَ فِيْ سَفَاهَةٍ

…by S3 Foundation, USA

وانا لنظنك من الكذبين قال يقوم ليس بي سفاهة
ولكني رسول من رب العلمين ابلغكم رسلت ربي وانا لكم
ناصح امين اوعجبتم ان جاءكم ذكر من ربكم على رجل منكم
لينذركم واذكروا اذ جعلكم خلفاء من بعد قوم نوح وزادكم
في الخلق بسطة فاذكروا الاء الله لعلكم تفلحون قالوا اجئتنا
لنعبد الله وحده ونذر ما كان يعبد اباؤنا فاتنا بما تعدنا
ان كنت من الصدقين قال قد وقع عليكم من ربكم رجس
وغضب اتجادلونني في اسماء سميتموها انتم واباؤكم
ما نزل الله بها من سلطن فانتظروا اني معكم من
المنتظرين فانجينه والذين معه برحمة منا وقطعنا دابر
الذين كذبوا بايتنا وما كانوا مؤمنين والى ثمود اخاهم
صلحا قال يقوم اعبدوا الله ما لكم من اله غيره قد جاءتكم
بينة من ربكم هذه ناقة الله لكم اية فذروها تاكل

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فِيْ مِلَّتِكُمْ بَعْدَ اِذْ نَجّٰنَا اللّٰهُ مِنْهَا وَمَا
يَكُوْنُ لَنَآ اَنْ نَّعُوْدَ فِيْهَآ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ
شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا
بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفٰتِحِيْنَ وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ
قَوْمِهٖ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَّخٰسِرُوْنَ فَاَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوْا فِيْ دَارِهِمْ جٰثِمِيْنَ اَلَّذِيْنَ كَذَّبُوْا شُعَيْبًا
كَاَنْ لَّمْ يَغْنَوْا فِيْهَا اَلَّذِيْنَ كَذَّبُوْا شُعَيْبًا كَانُوْا هُمُ الْخٰسِرِيْنَ
فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يٰقَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّيْ وَ
نَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كٰفِرِيْنَ وَمَآ اَرْسَلْنَا فِيْ
قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ اِلَّآ اَخَذْنَآ اَهْلَهَا بِالْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ
يَضَّرَّعُوْنَ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا
وَّقَالُوْا قَدْ مَسَّ اٰبَآءَنَا الضَّرَّآءُ وَالسَّرَّآءُ فَاَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً
وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

عليهم بركات من السماء والارض ولكن كذبوا فاخذنا
هم بما كانوا يكسبون افامن اهل القرى ان ياتيهم باسنا
بياتا وهم نائمون اوامن اهل القرى ان ياتيهم باسنا ضحى
وهم يلعبون افامنوا مكر الله فلا يامن مكر الله الا
القوم الخسرون اولم يهد للذين يرثون الارض من بعد
اهلها ان لو نشاء اصبناهم بذنوبهم ونطبع على قلوبهم فهم
لا يسمعون تلك القرى نقص عليك من انبائها ولقد
جاءتهم رسلهم بالبينات فما كانوا ليؤمنوا بما كذبوا من
قبل كذلك يطبع الله على قلوب الكفرين وما وجدنا
لاكثرهم من عهد وان وجدنا اكثرهم لفسقين ثم بعثنا
من بعدهم موسى بايتنا الى فرعون وملائه فظلموا بها
فانظر كيف كان عاقبة المفسدين وقال موسى يا فرعون
اني رسول من رب العالمين حقيق على ان لا اقول على

939

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَنِيْٓ
اِسْرَآءِيْلَ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَاْتِ بِهَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ
الصّٰدِقِيْنَ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِيْنٌ وَّنَزَعَ
يَدَهٗ فَاِذَا هِيَ بَيْضَآءُ لِلنّٰظِرِيْنَ قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ
اِنَّ هٰذَا لَسٰحِرٌ عَلِيْمٌ يُّرِيْدُ اَنْ يُّخْرِجَكُمْ مِّنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا
تَاْمُرُوْنَ قَالُوْٓا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَآئِنِ حٰشِرِيْنَ
يَاْتُوْكَ بِكُلِّ سٰحِرٍ عَلِيْمٍ وَجَآءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوْٓا اِنَّ لَنَا
لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغٰلِبِيْنَ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِيْنَ
قَالُوْا يٰمُوْسٰٓى اِمَّآ اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّآ اَنْ نَّكُوْنَ نَحْنُ الْمُلْقِيْنَ قَالَ اَلْقُوْا
فَلَمَّآ اَلْقَوْا سَحَرُوْٓا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوْهُمْ وَجَآءُوْ بِسِحْرٍ
عَظِيْمٍ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوْسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ
مَا يَاْفِكُوْنَ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ فَغُلِبُوْا
هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوْا صٰغِرِيْنَ وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سٰجِدِيْنَ قَالُوْٓا

940

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

امنا برب العالمين رب موسى وهارون قال فرعون امنتم
به قبل ان اذن لكم ان هذا لمكر مكرتموه في المدينة
لتخرجوا منها اهلها فسوف تعلمون لاقطعن ايديكم و
ارجلكم من خلاف ثم لاصلبنكم اجمعين قالوا انا الى
ربنا منقلبون وما تنقم منا الا ان امنا بايت ربنا لما جاءتنا
ربنا افرغ علينا صبرا وتوفنا مسلمين وقال الملا من قوم ع
فرعون اتذر موسى وقومه ليفسدوا في الارض ويذرك والهتك
قال سنقتل ابناءهم ونستحيي نساءهم وانا فوقهم قاهرون
قال موسى لقومه استعينوا بالله واصبروا ان الارض لله
يورثها من يشاء من عباده والعاقبة للمتقين قالوا اوذينا
من قبل ان تاتينا ومن بعد ما جئتنا قال عسى ربكم ان يهلك
عدوكم ويستخلفكم في الارض فينظر كيف تعملون ولقد
اخذنا ال فرعون بالسنين ونقص من الثمرات لعلهم يذكرون

126

فاذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه وان تصبهم سيئة يطيروا
بموسى ومن معه الا انما طائرهم عند الله ولكن اكثرهم
لا يعلمون وقالوا مهما تأتنا به من اية لتسحرنا بها فما نحن
لك بمؤمنين فارسلنا عليهم الطوفان والجراد والقمل و
الضفادع والدم ايات مفصلات فاستكبروا وكانوا قوما
مجرمين ولما وقع عليهم الرجز قالوا يموسى ادع لنا ربك بما
عهد عندك لئن كشفت عنا الرجز لنؤمنن لك ولنرسلن
معك بني اسراءيل فلما كشفنا عنهم الرجز الى اجل هم بالغوه
اذا هم ينكثون فانتقمنا منهم فاغرقناهم في اليم بانهم كذبوا
باياتنا وكانوا عنها غافلين واورثنا القوم الذين كانوا يستضعفون
مشارق الارض ومغاربها التي باركنا فيها وتمت كلمت ربك
الحسنى على بني اسراءيل بما صبروا ودمرنا ما كان يصنع فرعون
وقومه وما كانوا يعرشون وجاوزنا ببني اسراءيل البحر فاتوا

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

بوكيل لكل نبإ مستقر فسوف تعلمون وإذا رايت الذين
يخوضون في ايتنا فاعرض عنهم حتى يخوضوا في حديث
غيره وإما ينسينك الشيطان فلا تقعد بعد الذكرى
مع القوم الظلمين وما على الذين يتقون من حسابهم من
شيء ولكن ذكرى لعلهم يتقون وذر الذين اتخذوا دينهم
لعبا ولهوا وغرتهم الحيوة الدنيا وذكر به ان تبسل نفس
بما كسبت ليس لها من دون الله ولي ولا شفيع وان تعدل
كل عدل لا يؤخذ منها اولئك الذين ابسلوا بما كسبوا لهم
شراب من حميم وعذاب اليم بما كانوا يكفرون قل اندعوا
من دون الله ما لا ينفعنا ولا يضرنا ونرد على اعقابنا بعد
إذ هدينا الله كالذي استهوته الشيطين في الارض حيران
له اصحب يدعونه الى الهدى ائتنا قل ان هدى الله هو
الهدى وامرنا لنسلم لرب العلمين وان اقيموا الصلوة

وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ
الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا
آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ وَكَذٰلِكَ نُرِي
إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ۝
فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ
لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ
قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ فَلَمَّا
رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يٰقَوْمِ
إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَحَاجَّهُ
قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا

CC0. Gurukul K

تشركون به الا ان يشاء ربي شيئا وسع ربي كل شيء علما
افلا تتذكرون وكيف اخاف ما اشركتم ولا تخافون انكم
اشركتم بالله ما لم ينزل به عليكم سلطانا فاي الفريقين
احق بالامن ان كنتم تعلمون الذين امنوا ولم يلبسوا
ايمانهم بظلم اولئك لهم الامن وهم مهتدون وتلك
حجتنا اتيناها ابراهيم على قومه نرفع درجات من نشاء
ان ربك حكيم عليم ووهبنا له اسحاق ويعقوب كلا هدينا
ونوحا هدينا من قبل ومن ذريته داود وسليمان وايوب
ويوسف وموسى وهارون وكذلك نجزي المحسنين و
زكريا ويحيى وعيسى والياس كل من الصلحين واسمعيل
واليسع ويونس ولوطا وكلا فضلنا على العلمين ومن
ابائهم وذرياتهم واخوانهم واجتبيناهم وهديناهم الى
صراط مستقيم ذلك هدى الله يهدي به من يشاء من

546

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

عباده ولو أشركوا لحبط عنهم ما كانوا يعملون أولئك
الذين آتيناهم الكتب والحكم والنبوة فإن يكفر بها
هؤلاء فقد وكلنا بها قوما ليسوا بها بكافرين أولئك الذين
هدى الله فبهديهم اقتده قل لا أسألكم عليه أجرا إن هو
إلا ذكرى للعالمين وما قدروا الله حق قدره إذ قالوا ما
أنزل الله على بشر من شيء قل من أنزل الكتب الذي جاء به
موسى نورا وهدى للناس تجعلونه قراطيس تبدونها و
تخفون كثيرا وعلمتم ما لم تعلموا أنتم ولا آباؤكم قل الله ثم
ذرهم في خوضهم يلعبون وهذا كتب أنزلناه مبارك مصدق
الذي بين يديه ولتنذر أم القرى ومن حولها والذين
يؤمنون بالآخرة يؤمنون به وهم على صلوتهم يحفظون
ومن أظلم ممن افترى على الله كذبا أو قال أوحي إلي ولم
يوح إليه شيء ومن قال سأنزل مثل ما أنزل الله ولو ترى

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

اِذِ الظّٰلِمُوْنَ فِيْ غَمَرٰتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰئِكَةُ بَاسِطُوْٓا اَيْدِيْهِمْ اَخْرِجُوْٓا
اَنْفُسَكُمْ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُوْنِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُوْلُوْنَ عَلَى
اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيٰتِهٖ تَسْتَكْبِرُوْنَ وَلَقَدْ جِئْتُمُوْنَا
فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّتَرَكْتُمْ مَّا خَوَّلْنٰكُمْ وَرَآءَ ظُهُوْرِكُمْ
وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَآءَكُمُ الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فِيْكُمْ شُرَكٰٓؤُا
لَقَدْ تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَّا كُنْتُمْ تَزْعُمُوْنَ اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ
الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ
اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُوْنَ فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا
وَّالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ وَهُوَ الَّذِيْ
جَعَلَ لَكُمُ النُّجُوْمَ لِتَهْتَدُوْا بِهَا فِيْ ظُلُمٰتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا
الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ وَهُوَ الَّذِيْ اَنْشَاَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ
فَمُسْتَقَرٌّ وَّمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّفْقَهُوْنَ وَ
هُوَ الَّذِيْ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ
مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّٰتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ
وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَٰبِهٍ انظُرُوا إِلَىٰ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ
إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ
وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَٰتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَٰنَهُ وَتَعَالَىٰ
عَمَّا يَصِفُونَ بَدِيعُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ
تَكُن لَّهُ صَٰحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ذَٰلِكُمُ
اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ خَٰلِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ
كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ لَّا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَٰرَ وَهُوَ
اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ قَدْ جَاءَكُم بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ
وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ وَكَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ
الْآيَٰتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ
إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَلَوْ شَاءَ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

الله ما اشركوا وما جعلناك عليهم حفيظا وما انت
عليهم بوكيل ولا تسبوا الذين يدعون من دون الله
فيسبوا الله عدوا بغير علم كذلك زينا لكل امة عملهم
ثم الى ربهم مرجعهم فينبئهم بما كانوا يعملون واقسموا
بالله جهد ايمانهم لئن جاءتهم اية ليؤمنن بها قل انما
الايت عند الله وما يشعركم انها اذا جاءت لا يؤمنون و
نقلب افئدتهم وابصارهم كما لم يؤمنوا به اول مرة
ونذرهم في طغيانهم يعمهون ولو اننا نزلنا اليهم الملئكة
وكلمهم الموتى وحشرنا عليهم كل شيء قبلا ما كانوا ليؤمنوا
الا ان يشاء الله ولكن اكثرهم يجهلون وكذلك جعلنا لكل
نبي عدوا شيطين الانس والجن يوحي بعضهم الى بعض
زخرف القول غرورا ولو شاء ربك ما فعلوه فذرهم وما
يفترون ولتصغى اليه افئدة الذين لا يؤمنون بالاخرة

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

وليرضوه وليقترفوا ما هم مقترفون أفغير الله أبتغي
حكما وهو الذي أنزل إليكم الكتب مفصلا والذين آتيناهم
الكتب يعلمون أنه منزل من ربك بالحق فلا تكونن من
الممترين وتمت كلمت ربك صدقا وعدلا لا مبدل لكلمته وهو
السميع العليم وإن تطع أكثر من في الأرض يضلوك عن
سبيل الله إن يتبعون إلا الظن وإن هم إلا يخرصون إن
ربك هو أعلم من يضل عن سبيله وهو أعلم بالمهتدين
فكلوا مما ذكر اسم الله عليه إن كنتم بآياته مؤمنين وما لكم
ألا تأكلوا مما ذكر اسم الله عليه وقد فصل لكم ما حرم عليكم
إلا ما اضطررتم إليه وإن كثيرا ليضلون بأهوائهم بغير علم
إن ربك هو أعلم بالمعتدين وذروا ظاهر الإثم وباطنه
إن الذين يكسبون الإثم سيجزون بما كانوا يقترفون
ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه وإنه لفسق وإن الشيطن

950

پرسه را ... بجز ر

بهیمه ...

... بهیم نه بیمه ...

در آورد ...

گویا بهره آن روزگار ... ان داشتند

هندوستان بجز از لرز

و بی آرامی چیزی نبود زیرا که درمیان رسیدن آن

نگاههای ناگوار زمین لرزش پرزور بسیار شگفتی نیز

۱: خود را درمیان انداخت (۱۱۳۲ / ۹۵۱۲۲)

... ستش گاه خو ...

... ed by S3 Foundat ...

او را و
بسیار
بر خاک انداخت ر
پ
عالم علیحا

ی از سر
از آ

س
آنکه

رکان تورانی … داشتند
همین از رهگذرِ محمد امین خان … ن هنگام سرِ همه بود
با رازِ دلِ او همسازی مینمودند دلهاشان شگفته شد
کهن سالانِ هوشمندِ آزموده کار که آن هنگامه ها را پیش
آهنگِ افتادنِ خانهٔ مغول میدانستند از آرزوی که فرخی

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

استخاره بایدکه در شب جمعه بعد نماز عشا دو رکعت نماز بگذارد و این نقش را نوشته سر ابطرف قبله بود
بقبله نقش در زیر سر نهاده آن چهار اسم را بسیار تکرار کنند تا که خواب آید البته بعینه که داشته باشد
بشارة باید و استخاره چون این دیگر آن ترتیب لهم بود. بسم الله الرحمن الرحیم

٣٥١	٣٦٤	٣٦١	٣٥٨
٣٦٢	٣٥٧	٣٥٢	٣٦٣
٣٥٦	٣٥٩	٣٦٦	٣٥٣
٣٦٥	٣٥٤	٣٥٥	٣٦٠

یا اجد یا نور یا باسط یا طاهر

ترتیب استخاره دو رکعت در رکعت اول
بعد فاتحه آیة الکرسی و قل یا ایها الکافرون
و در رکعت دوم بعد فاتحه سه بار قل هو الله بخواند بعده
حاجت خود خواسته صد بار درود و صد بار
استغفر الله الذی لا اله الا هو الحی القیوم
واتوب الیه و صورة الکلمه طیبه بخواند

وقت سه شنبه ... اسم یا سبحی بخواند ... اول اسم ... بخواند

بر دست چپ بنویسد و در خواب بعد احوال انکس ظاهر گردد

بسم ... بسم ... اسم ...

استخاره حضرت غوث الاعظم قدس سره العزیز
بوقت نیم شب آخر وضو ساز د و دو رکعت نماز بگذارد بعد از سلام یازده بار سوره فاتحه
و یازده بار سوره اخلاص و یازده بار درود و یازده بار کلمه سبحان الله تا آخر و یازده بار یا شیخ عبد القادر شیئا لله بگوید بار یک سجده بگذارد و در هر رکعت بعد فاتحه اخلاص بیست و پنج بار
و سلام و دعا ثواب آن قرات و دو رکعت نماز بغوث الاعظم بخشد بعده برخیزد و بنیت چنین کند و نیت آن
اصلی لله تعالی رکعتین صلوة الحاجات متوجها الی جهة الکعبة الشریفة الله اکبر و نیت کند
چشمها بپوشد و خود را سبک دارد و سوره فاتحه شروع کند چون به ایاک نعبد و ایاک نستعین برسد
همین کلمات را چندان بار بگوید که بیک جانب ... و خواهد دید اگر جانب راست گردد
بشارت و اگر جانب چپ گردد منع آن کار بکند هر وقتی که اشارت یابد سوره فاتحه تمام کند
یازده بار سوره اخلاص در هر رکعت بخواند بعده سلام گوید بر ایشان فاتحه بخواند و درود اینست
اللهم صل علی محمد عبدک و نبیک و حبیبک و شفیعک و قریبک و امینک و رسولک
النبی الامی و علی ... اصحابه اجمعین

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

952

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ایضا ترتیب استخاره

هرکه دو رکعت نماز بگذارد و در هر رکعتی بعد فاتحه سوره مزمل بخواند و بخسپد
رسول علیه السلام را در خواب ببیند آنچه خواهد بپرسد جواب یابد
و حاجت او روا گردد ۱۲ ایضا ترتیب استخاره والشمس در یک رکعت
هفت بار والیل در دوم رکعت هفت بار و الضحی در سیوم رکعت هفت بار
الم نشرح در چهارم رکعت هفت بار نماز بخواند بخسپد ان شاء الله تعالی معلوم
خواهد شد ۱۲ اجازت میر شاه فتح الله قدس سره ۵ ایضا استخاره یازده
بار درود اول آخر بیست یکبار بسم الله بر دست راست دم کرده زیر
گوش راست نهاده بخسپد با وضو اول دو رکعت نفل بگذارد
اگر آب یا شمشیر یا اسپ یا چیزی سفید ببیند خوب است اگر آتش یا سیاه
ببیند بد است ۵ ایضا ترتیب استخاره بعد عشاء دو رکعت نفل بگذارد
از حضرت غوث صمدانی
در هر رکعت بخواند بعد از فاتحه یازده بار قل هو الله احد
سبحان الله تا آخر یازده بار بعد نماز یازده بار آیة الکرسی با بسم الله و یکبار
تمام یازده بار فاتحه یازده بار چهار قل و سه بار درود
بر دست راست دم کرده بر سینه نهد تا مشاهده کند اگر مرشد
طلبگار شود که علامتش را بگیرد و اگر نه ۵

ایضا من مجموعة المسایل
چون کسی را کاری و مهمی پیش آید و تدبیر کار خود نداند که چگونه
باید کرد بر دو پاره کاغذ بنویسد بر یکی افعل و بر دوم لا
افعل و کسی را بگوید که آن هر دو پاره کاغذ را زیر مصلی نهد
پس بعد از تحیت وضو دو رکعت نماز بگذارد بعده زیر
مصلی دست اندازد یک پاره کاغذ بگیرد اگر بر پشت او کاغذ
افعل آید این کار بکند مبارک آید و اگر کاغذ لا افعل آید گرد
آن کار نگردد که نیکو نیاید ۵ مجموعة الفتاوی ۱۲

از کتاب المفتوح چون کاری هایل بتو رسد و بابه بلیتی در مانی شب با طهارت باش
و بر بستری پاک سوره والشمس و سوره واللیل هر یک هفت بار بخواند پس بگوید
اللهم اجعلنی فرجا و مخرجا بر آینده در شب اول یا دوم تا هفتم در خواب آینده
بیاید و ترا اخبار کند بسبب خلاص توجه باشد و اگر بیماری را چه علاج
باشد بسیار مجربست و در بانوکان و بیماران این را تجربه کرده اند و در
وقت خواندن ورد و حس خفتن باید که هیچ زنی نزدیک نباشد و اگر عورتی
خواند هیچ مردی نزدیک نباشد از حال غایب زنده یا مرده و بسبب
رحمت و مال مدفون ازین معلوم گردد هر دو بیت و الشمس و سوره اخلاص
هفتاد بار بخواند و جامه پاک پوشد و مستقبل قبله بر پهلوی راست خسپد
و در بستر که بیند در شب اول یا دوم یا پنجم یا هفتم و اگر نه بیند پس او را
نقصان شده باشد در وضو یا در قرائت و یا در جایی

چهار رکعت نماز نقشبندیه
استخاره بعد از الحمد سه
[illegible]

[illegible]

CC0. Gurukul K... Digitized by S3 Foundation, USA

ਲਹੀਨਨੂੰ। ਕੰਠਸੇਖਅਭੂਤਿਆਅਭੂਤਿਲੀਨੂੰਅਭੂਤਿ
ਦੇਅਨੂੰ। ਦੇਮਹਰਨਮਸੀਹੈ॥੫੧॥ ॥ਐਲਅਰਬੀ
ਅਤਜਨਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀਪਾਤ੍ਰਾਕਹਦੇਹਨ। ਜੇਕਰਸਿ
ਗ੍ਰਿਸਦਾਭੁਜਮਕਰਕੇਰਤੀਦੇਬਾਤਿਨਕਤੀਰਭੂੰਦ
ਸਾਖਆਣਾ। ਤਾਆਂਝਾਦੇਜਅਆਨੂੰਤੇਛੁਤੀਦਿਜਾ
ਨੂੰ। ਰਕਤਅਤੀਸਾਰਨੂੰਕਰੂਰਆਂਝਾਦੀਸੇਜਤੇਲ
ਫਾਇਨਕੇਹਰਹੈ। ਜੋਦਏਾਨੂੰਅਸੈਤਾਸੁਪੈਂਦੇਹੈਨ।
ਜੇਸਿਰਕੇਮਾਸੀਮਲਾਇਕੁਰਲੀਆਕਰੇਤਾਦੰਦਾ
ਦੀਪੀੜਜਾਏ। ਜੇਘ੍ਰਿਤਤੇਐਮਸਾਮ੍ਰਹਿਲਾਇ
ਕੇਲਾਵੇਤਾਹਬਾਪੈਰਾਂਦੀਆਸਿਆਈਆਜਾਂਬ
ਨਾ॥ ਸਿੰਗਭੁਜਮਕਰਨਦੀ॥ਬਿਧਾ॥ ਸਿੰਘਨੇਨਿਕਾ
ਰੂਟਕੇਤਾਂਹੋਬਿਛਪਾਇਕੇਧੂਲੇਪੁਰਛਾੜੇ। ਤੀਛਨ
ਅਗਨਬਾਲੇਤੇਭੁਜਮਹੋਏ॥੫੨॥ ॥ਆਸਮਾਨ
ਕਜਮੀ ਅਰਬੀ ਕੇਅਜੇਸਨਪਾਰਸੀ। ਹਿੰਦੀਸੇਜ
ਦੀਜੜਹੈ। ਰਾਮਅਸਕਹੈਦੂਜੇਧੂਜੋ। ਜੇਕਰਫਾਦੀ
ਮਿਸਕਾਲਲੈਕਰਟਸਾਮਿਸਕਾਲਮਾਤ੍ਰਲਆਸ
ਲਜਾਬਖਾਏ। ਤਾਂਸੀਨੇਨੂੰਅਬੁਦਫੋਰੇਕੁੰਦੀ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਦੋਖਹਰਨਦੂਰਨਾਬਿਖਖੰਡੂਹੈ।ਅਰੁਦ੍ਰਾਖਾਹਿਲਉਨਾ ੧੧
ਬਤੇਲਸੂੜ੍ਹੇਹੈ।ਅੁਗਾਕਦੂਰਨਾਬਿਚਦੋਦ੍ਵਿਅਤੇਪੰ
ਜਤਕਹੈ।ਹੂਾਖਾਹਿਖਜਤਾਅਸਕਾਲਤੇਦਸਾਤਕਹੈ
੪੯॥ ।ਹਲੇਲੈਸਿਜਾਹੁਪਾਰਸੀ।ਜਿੰਦੀਲੋਗਹ
ਰਙਾਹੈ।ਸਰਦਹੈਪਹਲੇਦੁਜੋ।ਅੁਸਕਹੈਦੂਜੋ।ਢ
ਰਕਹਦੇਹਨਗ੍ਰਮਹੈਪਹਲੋ।ਜੇਕਰਸੋਢਦੇਰਸਨਾ
ਲਪਜਕੇਨੜੀਪਾਏਤਾਂਜੈਤਬਪੇ।ਜੋਇਸੀਰਸ
ਨਾਲਡ੍ਹਿਆਇਕਪਾਈਤਾਸੋਦਾਇਨੂੰਦੂਰਕਰੇ।
ਅਰੁਬਬਾਸੀਰਨੂੰਹਰੇ।ਜੋਬਕਰੇਦੀਖਰਬੀਸਾਕ
ਅਬਬਾਪੇਉਜਾਮਡੂਨਕੇਆਈਤਾਪੇਟਨੂੰਬੰਧੇ
ਅਰੁਰੋਗਸੀਰਦਾਸੁੰਧਕਰੇ।ਬੁਸਨੂੰਤੇਲਿਫਨੂੰ
ਹਰੇ।ਦੂਖਤਹੈਜਿਗਰਨੂੰ।ਦੋਖਹਰਨਸਹਤਹੈ।੫ ੦
॥ ।ਆਹਲੇਲੈਕਾਬਲੀ।ਚੌਗੀਉਹਹੈਜੁਮੇਦੀ
ਹੋਵੇਅਰੁਪਾਹੀਬਿਚਸਿਟੇਤਾਡੁਬਜਾਇ।ਸੂਦ
ਹੈਪਹਲੇਦੂਜੋ।ਅੁਜਕਹੈਦੂਜੋ।ਕਫਨੂੰਬਰੋਬਨ
ਕਰੇਹੈ।ਬੁਧਨੂੰਬਧਾਵਹੈ।ਦੂਖਤਹੈਜਿਗਰਨੂੰ।ਅ
ਹਨਮੇਜਹਰਨੂੰਗਰਭਹੈਤੀਇਸਤ੍ਰੀਨੂੰ।ਇੰਦ੍ਰੀਕੇਬ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਸੈਲਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰੇਗੀ। ਮੂੰਹ ਨੇ ਅਰੁ ਰਿਤਨੇ ਛਲਾਂਦੇ ਹੈ। ਗੀ ੧੨
ਘਣ ਬਾਈਨੇ ਅਰੁ ਰੋਣਿਆਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਹਰੇ।
ਜੇ ਉਸ ਜੇ ਦਫੇ ਤੇ ਰੋਗਨ ਬਾਬੂਨੇ ਜਾਸਾਰਿ ਲਾਈਂ ਕੇ ਲੇ
ਪ ਕਰੇ। ਤਾ ਪੀੜ ਸੇ ਜੇ ਤੌ ਲਣ ਨੂੰ ਹਰੇ। ਦੁਖਤ ਹੋ ਹੈ ਫਿ
ਫਰੇ ਨੂੰ। ਦੇ ਖਾਹਰ ਨ ਮਖੀਰ ਹੈ।।੫੩।। ।।ਅਬਕੇਜ
ਕੀ ਰਿਦੀ ਦਫਛਲੀ।। ।।ਬਾਤ੍ਰਜਨਾ। ਗਰਮ ਖੁਸਕ ਹੈ
ਪਹਲੇ ਦੂਜੇ। ਆਂਝਾ ਦੀ ਸੈਲ ਨੂੰ ਪਚਾਂਦੇ। ਅਰੁ ਸੇਜ
ਪਿਠ ਦੀ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰੇ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਾਖਬਾ ਮਧੁਸਾ
ਖਛ ਟਣੀ ਕਰ ਕੇ ਦੇਹੇ। ਤਾ ਕਫ ਦੂਰ ਅਰੁ ਬਾਈ ਨੂੰ
ਹਰੇ। ਪਥਰੀ ਨੂੰ ਖੁਰਾਫ਼ਿਛੂ ਨੂੰ ਨਫਾ ਕਰੇ। ਮੁਤ੍ਰ ਰੋਧ ਅ
ਰੁ ਰਕਤ ਾਇਸ ਤ੍ਰੀ ਦੀ ਨੂੰ ਖੋਲੇ। ਕ੍ਰਮੂ ਨੂੰ ਮਾਰੇ। ਪਠਆ ੦
ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਬਲੀ ਕਰੇ। ਦੁਖਤ ਹੈ ਸੈ ਘ ਨੂੰ। ਦੇਖ
ਹਰਨ ਸਾਹਤ ਹੈ। ਮੁਗਾਕੀ ਮਸਕਾਲਾ ਤਿਨ ਤੇ ਪੰ
ਜ ਤਲ ਕਹੇ।।੫੪।। ।।ਬਾਦਰੰਗ ਜਬੋਆ ਅਰਬੀ ਤੁ
ਖਮ ਬਲਙੂੰ ਪਾਰਸੀ। ਗਰਮ ਖੁਸਕ ਹੈ ਪਹਲੇ ਦੂਜੇ।
ਦਿਲ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਬਲੀ ਕਰੇ। ਚਿਤ ਭ੍ਰਮ
ਨੇ ਹਿਰਦੀ ਨੂੰ ਖਫਕਾਨ ਨੂੰ। ਸੂਦਾ ਕਫ ਬਾਈ ਨੇ ਹਰੇ। ਮੁਕ ੦

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਕਢਿਆਤਿਨਤੇਯੰਜਤਲਖਕੈਹੈ।ਬਦਲਅਬੇਜਮਾਹੇ
॥੨॥ਚੁਬਲੀਪਾਤਸਾ॥ਤਿਦੀਕੇਵ੍ਰਕਰਦੇਹਨ॥ਸਦ
ਖੁਸਕਹੈਪਹਲੇਦਰਜੇ॥ਆਤਾਦੂਲਹੈਦੂਜੇ॥ਸ੍ਹਾ
ਦਕਤੇਹੈ॥ਖਾਸੀਪਾਸੀਨੂੰਨਠਚੋਦੇਹੈਂ॥ਦਮੇਨੂੰ
ਭਦਕਰੇ॥ਅਤੇਦੂਝਨੇਚੇਪੇਜਕਰੇ॥ਚਾਕਲੀਮ
ਸਹੀਅਸਚੀਕਹਆਰਸਾਹੇ॥੩॥ ॥ਬਾਦਰਸੂ
ਅਰਥੀ॥ਚੋਰਜਰਦੂਪਾਤਸੀ॥ਤਿਦੀਬੋਰੇਜਾਹੇ
॥ਤੇਪਰਥਰ॥ਸਤਰੰਗਾਬੁਦਹੈ॥ਜਰਦੂਤੇਨਰਮ
ਅਤੇਖਸਬੋਯਤਾਸਾਫੂਰਦੁਦਾਹੈ॥ਖੁਸਕਹੈਦੂਜ
ਦਰਜੇ॥ਗਰਮਹੈਤੀਜੇਦੂਜੇ॥ਜੇਕਰਦੋਤੂੰਮਰੋਲ
ਚਦੇਜਲਸਾਚੁਖਾਏਤਾਂਏਸਤ੍ਰੀਦੀਰਤੂਮਲ
॥ਖੂਤੇਬਖਾਨੇਕਸੇ॥ਸੁਥਾਚਿਖਨੂੰਹਰੇ॥ਪੇਰ
ਪੀਤਤੇਰੀਘਣਚਾਏਤੇਚਬਾਜੀਰਮੂਤਰਕੁ
ਤੇਪਥਰੀਨੂੰਹਰੇ॥ਦੂਮਤੋਂਸਿਰਨੂੰ॥ਦੋਖਹਰਨਉ
ਸਕਹੈ॥ਉਸਕਬੂੰਦਲਨੂੰਕਰਦੇਹਨ॥ਬਦਲਓਕੀ
ਖਾਤੇਅਧੀਚਾਚਸਾਰੇਹੈਂ॥੪॥ ॥ਬਾਦਰੰਜਪਾਰ
ਸੀ॥ਤਿਦੀਬੋਰਣਹੈ॥ਗਰਮਖੁਸਕਹੈਦੂਜੇਦੂਜੇ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਸੌਦਾਯਨੂੰਤੇਬਵਾਸੀਰਨੂੰਹਰੇਹੈ।ਦੂਸਤੇਹੈਆਂਦ੍ਰਾ ੬੩
ਨੂੰਪੀੜਾਕਰੇਹੈ।ਦੋਸਹਰਨਬਦਾਮਰੋਗਨਤੇਤੇਲੁ
ਤਿਲਾਕਾਹੈ।੫॥ ।ਬਾਡ੍ਰਿਗ ਪਾਰਸੀ।ਹਿੰਦੀਬ ੦
ਬੜ੍ਹਿਗਰਹੈ।ਗਰਮਹੈਪਹਲੇਦ੍ਰਜੇ।ਖੁਸਕਹੈਦੂਜੇ
ਜੇਕਰਦਸਾਤ੍ਰਸਹਦੂਧਨਾਲਖਾਏਤਾਪੇਟਦੇਕੀੜੇ
ਮਾਨੂੰਹਰੇ।ਦੂਸਤੇਹੈਆਂਤ੍ਰਾਨੂੰ।ਦੋਸਹਰਨਕੂੰਦ
ਕਤੀਰਾਹੈ।ਬਦਲਤੁਰਸਅਨਾਰਹੈ।੬॥ ।ਪਿਰਸਾ
ਉਸਾ ਪਾਰਸੀ।ਹਿੰਦੀਸੁੰਬਲਹੈ।ਉਤਪਤਉਸਦੀ
ਬਲਾਦਿਆਂਪਹਾੜਾਬਿਚਹੈ।ਅਤੇਨਦੀਆਂਦੇਕੰਢੇਨਾ
ਲਬੀਹੁੰਦਾਹੈ।ਤੁਕੜੀਉਸਦੀਜੁਰਮਾਹੈਪਤੇਹਰੇਹੁੰਦੇ
ਹੈ।ਗਰਮਅਤੇਖੁਸਕੀਆ।ਯਲਹੈ।ਪਸੀਨੇਨੇ।ਟਿਕ
ਰੇਦੀਸੈਲਨੂੰਸਾਫਕਰੇਹੈ।ਕਫਬਾਏਨੇਹਰੇਹੈ।
ਇਸਤ੍ਰੀਆਂਦੇਬਲਨੂੰਨੇਕਾਲੇ।ਰਕਤਨੂੰਤੇਮੂਤ੍ਰਨੇ
ਪਲਾਵੇ।।ਇਸਨੂੰਰਗੜਕਰੇ।ਮੂਤ੍ਰਕਿਰਛੂਤੇਪਥਰੀਆ
ਰਸੂਰਕਤ੍ਰਗਕੋਹਰੇਹੈ।ਦੂਸਤੇਹੈਤਿਲੀਨੂੰ।ਦੋਸਹਰਨ
ਕਮੀਤੇਕਤੀਰਾਹੁੰਦਾਹੈ।ਮਾਤ੍ਰਾਕੀਅਸਕਾਲਦੋਉਹੈ
ਬਦਲਬਨਫਸਾਹੈ।ਅਯੀਰਬਲਹੂਜਹੈ।੭॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

॥ਬਜਰੁਲਕਰਫਜਾ ਅਰਬੀ॥ਤੁਖਮਕਰਫਜਾ ਪਾਰਸੀ
ਹਿੰਦੀਅਜਮੋਦਹੈ॥ਖੁਸਕਗਰਮਹੈਦੂਜੇਦਰਜੇ॥ਮੂਤ
ਰੋਧਨੂੰਇਸਤ੍ਰੀਦੀਰਿਤਨੂੰਚਲਾਂਵਦਾਹੈ॥ਜਿਗਰਦੀ
ਮਲਅਰੁਗਸਨੂੰਪਿਘਾਂਵਦਾ॥ਹਿਡ਼ਕੀਅਰੁਬਾਇਨੂੰ
ਗੋ॥ਮੁਸਲਾਕਾਦਿਮਾਗਨੂੰਹੈ॥੮॥ ॥ਬਜਰੁਲਖਬ
ਜੀ ਅਰਬੀ ਤੀਰਕਤੇਨਾਨਕੁਲਗ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ
ਬੀਜਖੀਰੇਹਨ॥ਮਾਤਾਦਿਲਹੈ॥ਜੀਨੇਦੀਮੈਲ
ਨੂੰਹਰਦਾਹੈ॥ਮੁਸਲਾਕੀਮਸਕਾਲਾਹੈ॥੯॥ ॥ਬ
ਜਰੁਲਖਤਮੀ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀਬੀਜਗੁਲਖੈਰੇਦੇ
ਹੈ॥ਸਰਦਖੁਸਕਹੈਪਹਲੇਦਰਜੇ॥ਮਾਤਾਦਿਲਹੈਦੂ
ਜੇ॥ਪਿਤਾਦੀਖਾਜੀਤੇਜ਼ੁਰਬੈਗਨੂੰਹਰਦਾਹੈ॥ਮੁਸਲਾਕ
ਦਿਮਾਗੁਹੈ॥ਬਦਲਬਜਰੁਲਖੁਬਾਜੀਹੈ॥੧੦॥
॥ਬਜਰੁਲਰਬਤ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਜਰਜਰਪਾਰਸੀ
ਹਿੰਦੀਗਾਜਰਕੇਦਾਣੇਹਨ॥ਗਰਮਖੁਸਕਹੈਤੀਜੇਦਰਜੇ
ਧਾਤਨੂੰਬਧਾਂਵਦਾਪੁਸਟਕਰੇ॥ਮੂਤ੍ਰਰੋਗਤੇਜ਼ੁਰਅਰੁ
ਇਖਾਜੀ॥ਇਨਾਂਨੂੰਹਰੇ॥ਦੋਖਹਰਨਹਾਰਕਤੀਰ
ਹੈ॥ਮੁਸਲਾਕੀਮਸਕਾਲਾਹੈ॥ਬਦਲਬਜਰੁਲ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਕੁਰਾਸਨੈਹੈ॥੨੧॥ ॥ਬਜਰੁਲਕੁਰਟ ਅਰਬੀ ਤੁ
ਖਮਕੁਰਟ ਪਾਰਸੀ॥ਹਿੰਦੀਸਕੂਭਕਦੇਬੀਜਹੈ॥
ਤਰ੍ਹੈਦੂਜੇ॥ਸੁਦਹੈਤੀਜੇਦਰਜੇ॥ਗਰਮੀਜਿਗਰਦੀਨੂੰ
ਪਿਤਸ੍ਰਬਨੂੰਖਾਸੀਤੇਛਰਦਨੂੰਹਰਦੇਹੈ॥ਮਿਕਦਾਰ
ਦ੍ਰਿਮ੫ ਤੇ੧੦ ਤਲਕ॥ਬਦਲਆਪੀਬੁਜਾਰਕ
ਤੁਨਾਹੈ॥੨੨॥ ॥ਬਜਰੁਲਬਤ ਅਰਬੀ ਤੁਖ
ਮਸੇਬਪਾਰਸੀ ਤਢਾਕ ਤੁਰਕੀ ਗਮਤਰੁਹੈਪ
ਹਲੇਦਰਜੇ॥ਧਾਤਨੂੰਪੁਸਟਕਰੈ॥ਇਸਤ੍ਰੀਕੇਸਥ
ਨੀਦੂਰਾਯਕਰੈ॥ਮਿਕਦਾਰਦ੍ਰਿਮ੫ਹੈ॥ਬਦਲ
ਤੁਖਮਲੀਗਾਹੈ॥੨੩॥ ॥ਬਜਰੁਲਜਜਰ
ਅਰਬੀ ਤੁਖਮ ਜਰਦਕਰਪਾਰਸੀ॥ਹਿੰਦੀਬੀਜ
ਗਾਜਰਦੇਹਨ॥ਧਾਂਤਨੂੰਪੁਸਟਕਰੈ॥ਮੁਤ੍ਰਰੋਪਤੇਬਿ
ਸਤ੍ਰੀਦੀਰਕਤਨੂੰਖਿਲਾਦੇ॥ਮਿਕਦਾਰਦ੍ਰਿਮ੨ਹੈ
ਬਦਲਅਨੇਸੂੰਹਨ॥੨੪॥ਬਜਰੁਲਕੁਰਾਸਅ
ਰਬੀ ਤੁਖਮਗੰਦਨਾਪਾਰਸੀ॥ਗਰਮਖੁਸਕਹੈ
ਤੀਜੇਦਰਜੇ॥ਕਫਤੇਹਿਤ੍ਰਕੀਬਬਾਸੀਰਨੂੰਗੁਣਕਰੈ॥
ਕਟਟੇਬਾਲਿਆਜੀਦ੍ਰਾਦੀਖਿਖਨੂੰਹਰੈ॥ਦੁਖਤ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਹੈਧਾਂਤਨੂੰਦੇਖਣਨਸਕਤੇਹੈ॥ਮੁਰਕਰ ਫ੍ਰਿਮਹੈ॥੨੫
॥ਬਜਹੁਲਖੈਰ ਅਰਬੀ ਖ਼ੁਸ਼ਦਾਹੂਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ
ਸੁਦਾਇਟਲਬਰਾਸਾਨੀਹੈ॥ਸਦਖੁਸਕਹੈਪਹਲੇਦੂਜੇ
ਅਰਤੀਜੇ॥ਕਢ ਸੂਲ ਦਸੋਨੂ ਸਬਦੇਹੀਕੀਪਹੁੰਚਹਰੇ
ਹੈ॥ਦੂਸਤੇਹੈਬੂਪਨਾ॥ਕੇਤਾਦਸੀਤੇਗਲਦੀਸੇਜ
ਨੂਪੈਦਾਕਰਦੀਹੈ॥ਮੁਗਕਰ॥ਮਿਸਕਾਲਹੈ॥੨੬
॥ਬਜਹੁਲਫਜਲ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਤੁਰ ਬਪਾਰਸੀ
ਹਿੰਦੀਮੂਲੀਆਕੇਬੀਜਹੈ॥ਗਰਮਹੈ ਤੀਜੇਦੂਜੇ॥
ਖੁਸਕਹੈ ਦੂਜੇ॥ਮੂਖਦੀਛਾਈਆਨੂਬਿਆਨੂਸਧੈ
ਦਦਾਗਾਨੂ ਜੋ ਝਾਈ ਪੀੜ ਔਰ ਬਿਖਧਾਰੇ ਜਾਂਨ
ਦੂਰਾਦੀ ਬਿਖਣੇਜਰਨੇ ਹਰੇਹੈ॥ਮੂੜ੍ਹਕਿਛੁਤਾਇ
ਸੜੀਦੀਰਿਤਨੂਛਲਾਹੂਹੈ॥ਮੁਗਕਰ ਫ੍ਰਿਮਹੈ॥ਦੂ
ਖਤਹੈਜੇਗਨੂੰ ਦੇਖਹਰਨਲਸੂੜੈਹਨਾ॥੨੭॥
॥ਬਜਹੁਲਤੁਰਬ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਕੈਛਪਾਰਸੀ॥
ਹਿੰਦੀਬੀਜਕੈਛਦੇਹਨਾ॥ਗਰਮਤਰਹੈ॥ਜੇਕਰਅਗ
ਸਾਥਭੁੰਨਕੇਖਾਇਤਾਰਕਤਅ ਤੀਸਾਰਨੂਹਟੈਹੈ
ਮੁਗਕਰ ਫ੍ਰਿਮਹੈ॥ਦੂਖ ਤਹੈਫਿਫਰੇਨੂੰ ਦੇਖਾਰ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

963

ਨਭੂਲਾਨਾਰਹੈ॥ਬਦਲਬਜਰੂਲਾਕਿਰਾਨੈ॥੧੮ ੨੫
॥ ॥ਬਜਰੂਲਾਦਿਮਾਜ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਤਹੂਸਕ
ਪਾਰਸੀ॥ਸੁਦਮੁਸਕਹੈਦੂ ਜੇਦੂ ਜੋ॥ਕ੍ਰਬਜਕਰੈਪਿ
ਤਾਨੂਹਰੈ॥ਦੁਖਤਹੈਭੁਗਾਦਿਆਨੂੰ॥ਦੇਖਹਰਨੀਮ
ਸੀ ਹੈ॥੧੯॥ ॥ਬਜਰੂਲਾਕਿ ਤਾਨਅਰਬੀ ਤੁ
ਖਮਜਗੀਰਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀਬੀ ਜਾਅਲਸੀਦਾਹੈ॥
ਮਾਤਾਦਿਲਹੈ॥ਫੇਰਗ੍ਰਮਮੁਸਕਹੈਪਹਲੇਦੂਜੋ॥
ਸੋਜਆਨੂੰਹਰੈ॥ਸੁਬੇਜੇਜਅੰਦੂਬਾਹਰਲੇਸਭਨ
ਨੋਗੁਣਕਰੈ॥ਤਬੀਤਨਰਮਕਰੈ॥ਮੂਤ੍ਰਨੇਬਲ
ਦੇ॥ਖਾਸੀਕੋਹਰੈ॥ਮੁਗਾਕ ਤ੍ਰਿਸਹੈ॥ਦੁਖਤਹੈ
ਜਖਮਾਨੂੰ॥ਦੇਖਹਰਨਗੁਲਕੰਦਹੈ॥੨੦॥ ॥
ਬਜਰੂਲਹਲਵੂਨ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਮਾਰਦੇਬਪਾਰ
ਸੀ ਹਿੰਦੀਜੇਮਕਾਬੀਜਹੈ॥ਰਮਤਰੂਹੈਦੂਜੇਦੂਜੋ॥
ਧਾਂਤਪੁਸਕਰਦਾਹੈ॥ਰੀਧਪਣਬਾਇਕੇ ਦੁਖਦੂਤੇਨੂ
ਆਝਾਦੀਪੀਜਨੂੰਕਢ ਬਾਇ ਨੂੰਹਰੈ ਹੈ॥ਮੁਗਾਕ
ਤ੍ਰਿਮਦੋ੨ ਹੈ॥ਦੁਖਤਹੈਸਿਰਨੂੰ॥ਦੇਖਹਰਨਸਰ
ਤਹੈ॥੨੧॥ ॥ਬਜਰੂਲਕਤੂਸ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਕਸੂਸਪਾਰਸੀ।ਸੁਦੀਰਘ੍ਰਸੀਵਿਚਮਾਤਾਦਿਲਹੈ।ਅ
ਕਹੈਪਹਲੇਦ੍ਰਜੋ।ਜੇਗੁਰੇਬੇਪਰਹੁਖੇਲੋ।ਮੁੜਨੂੰਥਿਸ
ਫੀਦੀਰਕਤੂੰਭੁਲਾਦੇ।ਆਦ੍ਰਨੂੰਤਲੀਦੀਮੈਲ
ਨੂੰਸਾਫਕਰੇ।ਜ੍ਰਬਨੂੰਹਰੇ।ਦੂਖਤਹੈਫਿਫਰੇਨੂੰ।
ਦੋਖਹਰਨਾਸਿਮਰ।ਅਰਬੀਹੈ।ਮੁਬਾਰਕਰਦ੍ਰਿਸ਼ਾ।।
ਬਦਲਆਫਸੇਤੀਨਹੈ।੨੨।। ।।ਬਜਰੂਲਹੈਣਦਬਾ
ਅਰਬੀਤੁਖਮਕਾਸਨੀਪਾਰਸੀ।ਹਿੰਦੀਬੀਜਕਾ
ਸਨੀਦੈਹੈ।ਸੁਦੀਰਘ੍ਰਸੀਵਿਚਮਾਤਾਇਲਹੈ।ਅ
ਸਕਹੈਪਹਲੇਦ੍ਰਜੋ।ਪਿਤਜ੍ਰਬਨੂੰਹਰੈਹੈ।ਬੇਪਾਜਿ
ਮਦਾਖੇਲੋ।ਕਮਲਬਾਇਨੂੰਹਰੇ।ਮੁਬਾਰਕੀਮਸ
ਕਾਲੂੜਹੈ।ਦੂਖਤਹੈਤਿਲੀਨੂੰ।ਦੇਖਹਰਨਸਕੇ
ਜਬੀਹੈ।ਬਦਲਤੁਖਮਕਸੂਸਹੈ।੨੩।। ।।ਬ
ਜਰੂਲਆਂਜਰਹਿਅਰਬੀਤੁਖਮਆਂਜਰਹਿਪਾਰ
ਸੀਰਾਮਖੁਸਕਹੈਦੂਜੇਦ੍ਰਜੋ।ਜੇਕਰਦੂਪਸਾਬ
ਆਇਤਾਪਾਤਪੁਸਕਰੇ।ਆਖੀਰਸਾਬੀਮਲਾ
ਇਕੋਲਿਗਾਲੇਪਕਰੇਤਾਂਦ੍ਰਝੂਠਹੋਦੇ।ਜੋਸਕਸ
ਬੀਜਾਬਆਇਤਾਲਿਫਨੂੰਤੇਬੁਗਦੇਆਦੀਪੀ

965

ਫਨੂੰਹਰੇਗਾ।ਜੋਮਖੀਰਜਾਬਖਾਏਇਤਾਕੇਤਾਦਮੀਜ ੭੬
ਈ।ਸੂਰਾਕਾਫ਼ਿਮ ੨ ਬਾਤੁ।।ਦੁਖਤੇਹੈਗੁਰਗਛਿਆ
ਨੂੰ।ਦੇਖਹਰਨਬੂੰਦਕਤੀਰਹੈ।।੨੪।।ਬਦਲਤੇ
ਸਕੀਘਜਬੂਲਜਰਜਰਹੈ।।੨੪।। ।।ਬਜਬੂਲ
ਕੀਬ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਸਲਗਾਮਪਾਰਸੀ।ਹਿੰਦੀਬੀ
ਜਰੋਂਗਾਬੂਲੇ।ਗੁਮਤਬੂਹੈਪਹਲੇਝਜੋ।ਧੰਤਨੂ
ਪੁਜਬਰੇਗਾ।ਦੁਖਤੇਹੈਤਿਲੀਨੂ।ਦੇਖਹਰਨਬਜਬੂ
ਲਬਤੀਖਹੈ।ਸੂਰਾਕਾਫ਼ਿਮ੧।।੨੫।। ।।ਬਜ
ਬੂਲਅਸਕੀਲਅਰਬੀ ਤੁਖਮਪਿਆਜ਼ਪਾਰਸੀ
ਗਮਖੁਸਕੇਹੈਪਹਲੇਝਜੋ।ਪੁਸਤਕਰਦੇਹਨ।ਸੂ
ਰਾਕਾਫ਼ਿਮ੧ਬਾਰ੨।।੨੬।। ।।ਬਜਬੂਲਕਸਾ
ਜ ਅਰਬੀ ਤੁਖਮਬਾਦਰੰਗਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀਬੀਜ
ਖੀਰਿਆ।ਦੇਹਨ।ਸਰਦਹੈਪਹਲੇਝ ਜੋ।ਸੂਤ੍ਰਨੂੰਬ
ਲਾਉਂਦੇਹਨ।ਸੁਜਾਕਨੂੰਹਰਦੇਹਨ।ਜੇਕਰਘੋ
ਟਕੇਸ਼ੀਰਨੂੰਮਲੇਤਾਰੰਗ।ਸੁੰਝਕਰਦੇਹਨ।ਦੁਖ
ਤੇਹੈਜਿਗਰਨੂੰ।ਦੇਖਹਰਨਸਕੰਜਬੀਹੈ।ਸੂਰਾਕ
੫ ਬਾ੧੦ ਮਿਸਕਾਲਹੈ।ਬਦਲ ਬਜਬੂਲਕਸ

ਇਹਿਦੇਰਾਜਹੈ॥੨੭॥ ॥ਬਜਰੁਲਕਤਾਨ ਅਰਬੀ
ਤੁਖਮਮਿਜਾਰਫ਼ਾਜ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ ਕਕੜੀ ਦਾ ਬੀਜ
ਹੈ॥ਸਰਦਤਰਹੈ ਪਹਲੇ ਦਰਜੇ॥ਮੂਤ੍ਰ ਨੂੰ ਚਲਾਵੈ॥ਸੋਜ
ਜਿਗਰ ਦੀ ਹਰੇ॥ਦੂਖਤ ਹੈਜ ਅਮਾਨ੍ਹਾ ਦੇਖਾ ਹਰਨ ਕਤੀ
ਰਾਹੈ॥ਬਦਲ ਤੁਖਮ ਕਿਸਾਜ ਹੈ॥੨੮॥ ॥ਬਜਰੁ
ਲਬਤੀਖ ਅਰਬੀ॥ਤੁਖਮ ਖਰਬੂਜੇ ਪਾਰਸੀ॥ਗੁ
ਮਤਰਹੈ ਪਹਲੇ ਦਰਜੇ॥ਫੋਰਸ ਦਾ ਬੀਕਹਦੇਹਨਾ॥ਪਿ
ਤਾਦੀਆ ਸੀਨੂ ਸੀਨੇ ਦੀ ਪੀੜ ਤੇ ਸੋਜਸ਼ ਨੂੰ ੜੇਖਾਨੂੰ ਹ
ਰੇਹੈ॥ਬਿਧ ਰਿਗਦੇ ਨੂੰ ਖੋਲੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨੂੰ ਚਲਾਵੈ॥ਜੋਖ
ਟਕੇ ਸੁਬਤ ਕਬਧੀ ਹੈ ਤਾ ਪਾਂਤ ਨੂੰ ਧਿਪੀ ਕਰੇ॥ਅਜੁ
ਜਕਰੇ॥ਦੂਖਤ ਹੈ ਤਿਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖਾ ਹਰਨ ਸੰਟਫ ਹੈ॥ਮੁ
ਰਾਕਰ ਬਾਪਾੜਿਆ॥੨੯॥ਬਜਰੁਲਬਰਦ ਅਰਬੀ
ਤੁਖਮ ਗੁਲ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ॥
ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ॥ਅਰੁਕਬਜ ਕਰੇ॥ਈਦਾਨ
ਤ੍ਰਿਕਰਦੇਹਨਾ॥ਮੂੰਹ ਖਕੇ ਅੰਝ ਕੀ ਸੋਜ ਨੂੰ ਹਰੈ
ਰਗਮੂਖਾਹਿ ਚਰਖੇ ਤਾਨੇ ਰਾਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਗੁਣਕ
॥ਦੂਖਤ ਹੈ ਜੀਨੇ ਨੂੰ ਦੇਖਾ ਹਰਨ ਕਤੀਰਾ ਗੁੰਦ ਹੈ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਖੁਗਾਰ ਰ ਥਾ ਤੁ ਫਿਆ॥੩੦॥ ॥ਬਜਰੁਲਬੈਂਗ ਅ ੨੦
ਰਬੀ॥ ਤੁਖਮਿ ਬੈਂਗ ਪਾਰਸੀ॥ ਹਿੰਦੀ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਬੀ
ਜ ਹੈ॥ ਕਰਹਦੇ ਹਨ ਗਰਮ ਖੁਸਕ ਹੈ॥ ਮਾਤ ਦਿਲ ਕੀ
ਕਰਦੇ ਹਨ॥ ਜੇ ਕਰ ਭੁੰਨਕੇ ਖਾਈਏ ਤਾ ਪੇਟ ਨੂੰ ਬੰਧੇਦਾ ਅਤੇ
ਸਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ॥ ਖੁਰਾਕ ੧ ਮਿਸਕਾਲ॥ ਦੂਖਤ ਹੈ ਸੁ
ਕਦਿਆ ਨੂੰ॥ ਦੇਖਰਹਨ ਮਰਜੋ ਕੇਸੋ ਸਹੈ॥ ਬਦਲ ਉ
ਸਕੀ ਬਜਰੁਲ ਬਕਦ ਹੈ॥੩੧॥ ॥ਬਜਰੁਲ ਕਾਹੂ
ਅਰਬੀ ਤੁਖਮ ਕਾਹੂ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ ਬੀਜ ਪਨੀਦਾ ਹੈ॥
ਸਰਦ ਖੁਸਕ ਹੈ॥ ਨੀਦ ਨੂੰ ਬਧਾਵੈ॥ ਪੇਤ ਨੂੰ ਘਟਾਵੈ ਹੈ॥ ਖੁ
ਰਾਕ ਦ੍ਰਿਮ ੧ ਦੇਖਰਹਨ ਮਸਤਕੀ ਹੈ॥ ਬਦਲ ਉਸਕੀ
ਦਮਉਲ ਅਖਵੈਨ ਹੈ॥੩੨॥ ॥ਬਜਰੁਲ ਸਿਬਜ ਅਰ
ਬੀ ਤੁਖਮ ਸਿਬਜ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ ਬੀਜ ਸੋਏ ਦਾ ਹੈ॥
ਗਰਮ ਖੁਸਕ ਹੈ॥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ ਸਥਨੀ ਦੂਧ ਉਪਜਾਵੈ ਹੈ
॥ਪਾਰਸ ਪੀੜ ਅਫਖਾਸੀ ਨੂੰ ਹਰਦਾ॥ ਜੇ ਕਰ ਭਸਮ ਉਸ
ਦੀ ਰੂਦਾ ਉਪਰ ਲਾਵੈ ਤਾ ਬੁਬਾਸੀਰ ਨੂੰ ਹਰਦਾ॥੩੩॥ ॥
ਬੁਸਤਰੁ ਅਰਬੀ॥ ਖੁਰਮਾ ਰੇਰੇਯਾ ਪਾਰਸੀ॥ ਹਿੰਦੀ ਛੁਹਾ
ਰੇ ਹੈ॥ ਸਰਦ ਖੁਸਕ ਹੈ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ॥ ਤਬੀਅਤ ਨੂੰ ਕਬ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਜਕਰਦੇਹਨਾ।ਉਤ੍ਰੀਪਛਦੇਹਨਾ।ਅਰੁਬਾਇਨੂੰਪ੍ਰਕਤਾ
ਕਰਦੇਹਨਾ।ਜੂਦੇਨੂੰਪੈਦਾਕਰਦੇਹਨਾ।ਸਕੰਜਬੀਂਸਾਥਮ
ਖਾਇਤਾ।ਜੇਜਅਰੁਦੋਖਨੂੰਦੂਰਕਰਦੇਹਨਾ।੩੪॥ ॥ਬਿ
ਸਫਾਇਜਅਰਬੀ।ਉਰਗੀਓਹਹੈਜੁਸੁਦ੍ਰਾਦਅਰੁਸੁਰੋਧ
ਲੈਰਦੀਹੈਦੋ।ਰਮਹੈਂਪਹਲੇਝਜੋ।ਮਾਤਾਦਿਲਹੈਂਬਿ
ਛਮੁਸਕੀਅਰੁਤਰੀਦੋ।ਕਹਦੇਹਨਰਮਹੈਦੂਜੇਝਜੋ।
ਮੁਸਕੋਹੈਤੀਜੋ।ਜੇਕਰਜਰਬਤਕਰਖਾਇਤਾਕਫਬਾਇ
ਨੇਘਰੇਫਨਕਰੇ।ਪੇਟਪੀੜਹਰੇ।ਮੁਰਾਕਾਝਿਅਰਬਾਪ
ਦੂਖਤਹੈਂਗੁਰਦਿਆਨੂੰ।ਦੇਖਹਰਨਾਨੇਲਾਜਰਦਾਨ
ਬਦਲਾਅਫਤੇਮੂੰਹੋਂ।ਆਪੀਹੈਦੀਲੂਣਹੋ।ਬਾਧੇਖਸ
ਹਿਮਹਿਜਲਹੈ।੩੫॥ ॥ਬੁਜਦੂਅਰਬੀਬੇਖਅਸਲਾ
ਨਪਾਰਸੀ।ਹੈਦੀਮੂੰਹੇਤਾਂਬੁਲੀਆਹੈ।ਤੈਨਤ੍ਰਰਾਂਦੇ
ਹੁਦੇਹੈ।ਇਕਾਸਿਜਾਹੁਦੂਜੈਸਪੈਦਾ।ਤੀਜੇਸੁਰਖ।
ਉਰੇਫ਼ੂਹਨਜੇਘਰੀਕਰਤਸੁਰਖਹੈਨਾ।ਸਰਦੇਹੈਪਾ
ਲੇਦਰਜੋ।ਖੁਸਕਹੈਤੀਜੋ।ਜੇਕਰਛੁਰਕਰਕੇਬਿਨੂ
ਰੇਤਾਰਕਤਬੰਦਕਰੇ।ਜੇਨੇਝੀਪਾਹੂਤਾਂਡਲਕਾਜਾ
ਇ।ਜੇਕਰਇਦੀਅਲੇਤਾਜੁਪੈਦਹੋਬਨਾ।ਜੇਕਰ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਇਕਰਿੜ੍ਹਮਲੈਕੇਢਾਰਣਿੜ੍ਹਆਸੁਧਤਅੰਜਬਾਰਦੇਨਾਲ ੧੮
ਖਾਇਤਾਂਆਂਙ੍ਰਾਂਦੇਜਖਮਾਨੂੰਹਰੇ।ਜੇਮਾਲਾਉਸਕੀ
ਮਿਠੀਂਬਾਲਾਪਾਇਤਾਭੁਣਕਰੇ।ਦੂਮਤੇਹੇਗੁਰਦ
ਜਾਹੂਦੇਖਾਰਨਕਤਾਰਹੈ।ਬਦਲਰਕਤਾਬਿਕਾਰ
ਬਿਚਦੇਅਤ੍ਰਿਲਿਅਥੇਨਹੈ।੩੬॥ ॥ਬੁਸਤਾਨਅਫ
ਰੋਜਆਰਬੀ ਤਾਜਖੁਰੂਸਪਾਰਸੀ।ਹਿੰਦੀਸਲ੍ਜਾਰਹੈ
ਸੁਦਅਸਕਹੈਪਹਲੇਙ੍ਰ ਜੋਦੋਙ੍ਰਿਮਜੇਕੁਆਸਕਰਕੇ
ਪੰਜਮਿ ਸਕਾਲਜਕੇ ਜਬੀਂਮਿਲਾਇਪੀਵੇਤਾਗ੍ਰ
ਮੀਆਙ੍ਰਾਦੀਜਾਇ।ਦੂਮਤਹੈਮਿ ਸਾਨੇਨੂੰਦੇਖਾ
ਰਨਕੂੰਦਰਹੈ।੩੭॥ ॥ਖਿਜਬਾਜਆਰਬੀ ਖਿਜ
ਬਾਜਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀਜਹਵੜੀਹੈ।ਗੁਮਖੁਸਕਹੈਪ
ਹਲੇਦਰਜੋਫੋਰਕਹਦੇਹਨਮਾਤਾਂਦਿਲਤੇਪਾਥਨਹੈ
ਰਸੂੰਬੁਸਰ ਆਂਙ੍ਰਾਂਨੂੰਬਲੀਕਰੇ।ਮੂਮਦੂਰਕਰੇ।ਪਨੂੰਹਰੇ
ਲਿਫ ਅਤੀਸਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀਦਮੇਨੂੰਹਰਦੇਹੈ।ਮੂੰਤ੍ਰਨੂੰ
ਢਿਲਾਦੇ।।ਜੇਸਹੂਜਿਲਾਜਿਲਥੇਲਕਹਦੇਹਨ।
ਖੁਰਾਕ੩ਙ੍ਰਿਮਾ।ਬਦਲਲੋਜੋਜਾਂਧੇਜਾਹੈ।੩੮॥ ॥ਬ
ਸਕੀਲਆਰਬੀ ਪਿਜਾਜਪਾਰਸੀ ਸਬੇਅਨਤੁਰਕੀ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਇੰਦੀਰੰਗਫਹੈ।ਰੋਗਮਖ੍ਰਸਕੈਹੈਉਸਥੇਦਰਜੋ।ਤੀਜੇਦ੍ਰਜੇ
ਰਕ੍ਰਤਨੂੰਪੈਦਾਹੁੰਦੈ।।ਦ੍ਰਿਜਦਾਰਸਨੇਸ਼ਾਨੇਭ੍ਰਨਹਕਾਰਹੈ
ਗਾਂਝਿਫੂਗੋ। ।ਬਾਇਨੂੰਰੋਂਦਾਹੁੰਦੈ।ਧਾਤਨੂੰਪੁਸ਼ਟੀਕਰੈਹੈ
।ਕ੍ਰਤਕੀਅਰੂਸਪਕੀਬਿਅਨੂੰਹਰੈਹੈ।ਮੋਤੀਆਬਿੰਦ
ਰੋਗਨੂੰਕਰੈਹੈ।ਜੇਕਰਨੂੰਹਸਾਬਰਿਲਾਇਕੇਲੇਪ
ਕਰੇਤਾਮੇਝੇਅਰਫੇਝੇਨੂੰਘਬਾਸੀਰਨੂੰਭਾਨਕਰੈ।ਜੇ
ਕਰਗਸੂਤਿਸਦਾਕੇਨੀਪਾਹੁੰਦੇਤਾਪੀੜਅਰਸੋਜਨੂੰਹ
ਰੈਹੈ।ਜੇਅਖੀਰਸਾਥਲੇਪਕਰੇਤਾਸੂਤਦਾਰਗਾਨੂੰਹ
ਰੈ।ਜੇਪਿਕਾਇਕੇਖਾਏਤਾਸੀਨੇਥੇਅਰਾਫੇਫਰੇ
ਥੇਮੈਲਨੂੰਸਾਫਕਰੈਹੈ।ਜੁਕਾਮਨੂੰਹਰੈ।ਜੇਕਰਬ
ਰੋਦਦੀਔਖਧਖਾਲੇਵਾਲੇਨੂੰਜੁਪਾਹੁੰਦੇਤਾਛੁਰਦਥੋ
ਬਚੇ।ਦੂਖਤਹੈਬਧਨੂੰ।ਮੂਖਥੋਪਾਹੀਛਲਾਹੁੰਦੈ।
ਦੇਖਹਰਨਾਸਿਰਕਾਹੈ।੩੯।। ।ਬਸਲਲਰਸਅ
ਰਬੀਪਿਜਾਜਨਰਗਸਪਾਰਸੀ।ਰਮੂਮੁਸਕਹੈਦੂ
ਜੇਦਰਜੇ।ਜੇਕਰਪੰਜੀਮਸਕਾਲਲੈਕਰਦਸਮਿ
ਸਕਾਲਮਖੀਰਰਲਾਇਕੇਖਾਇ।ਤਾਇਸੜੀ
ਦੇਪੇਟਤੇਬਚਾਮੁਆਬਾਜੀਵਦਾਨਿਕਸੋ।ਬੰਮਨਥ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ਰੋਤਾਕਰਨੂੰਅਭੂਪੇਟਦੇਙਿਆਨੂੰਹਰੇ॥੪੦॥ ॥ਘਤੀ ੧੯
ਅਪਾਰਸੀ॥ਹਿੰਦੀਮਰਭੂਜਾਹੌਂਹੈ॥ਜੇਙਢਿਕਾਹੈਸੇਤਕੁ
ਸ੍ਟਹੈ॥ਜੋਮਿਠਾਹੈਙਭ੍ਰਮਹੈ॥ਟਿਰਘਾਟੀਬੀਕਾਹਟੇ
ਹਨ॥ਜੋਕਬੋਹਨਸੇਬਹੁਤਘੁਰੇਹਨ॥ਮੂੰਙੇਨਛਲਾਵੇ॥
ਮੂੰਙਾਕ੍ਰਿਛੂਪਬਰੀਨੂੰਹਰੇ॥ਸ੍ਰੀਰਨੂੰਪੁਸ੍ਟਤੇਰੁੰਙਕਰੇ॥ਬ
ਬਾਸੀਰਤੇਮਾਲੀਖੋਲੀਆ ਮੁਅਛੂਾਈ ਸੇ੍ਤਟਾਰ॥ °
ਨੂੰਹਰੇਹੈ॥ਜੇਕਰਾਛਿਲਭ੍ਰਿਸਟੀਨੂੰਪੀਸਕਰਮਖੋਲੇਪ
ਕਰੇਤਾਨਜਲੇਦੀਘੂੰਟਨੂੰਹਟਾਇਦੇਵੇ
ਮਜਙਾਭ੍ਰਿਸ
ਬੰਮਨੋਹੇਵੇ॥ਅਭੂਾਬਿਸੁੰਦੀਨੂੰਦੂਰਕਰੇ॥ਜੇਅਾਂ
ਚਾਹਿਰਙੇਤਾਂਬਿਮਸਮੋਹੈਵੇ॥ਟੇਖਹ
ਹੈ॥ਅਭੂਛਾਹੀਟਾਹੈਜੁਭੇਜਨੇਕਾ
ਘੂਜੇਕਰਙੀਏਨਾਨੂੰਖਾਵੇਪਿਛੋਤੇਨਾਆਵੇ
॥ਛਿਲਭ੍ਰਿਸਕੀਕਾਬਟਹਾਬਣਾਏ
ਨਕਰੇਤਾਭੂਪਜੁੰਙਹੋਵੇ॥ਘੁਸਕੀਜਾਏ॥ਜੋਛਿਲ
ਭ੍ਰਿਸਕੀਪੀਸਕਰਮਾਸਾਵਿਚਹ °
॥ਇਰਾਲਾਇਦੇਵੇ॥੪੧॥ ॥ =

ਹਿੰਦੀ ਹਦਵਾਣਾ ਹੈ। ਸਰਦ ਤਰ ਹੈ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਜੋ। ਜੇਕਰ
ਪਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਈਏ ਤਾਂ ਗਰਮੀ ਦੇ ਆਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇ। ਮੂਤ੍ਰ
ਨੂੰ ਖੋਲ ਦੇਂਦਾ। ਦੂਖਤ ਹੈ ਕਚੀਆਂ ਨੂੰ। ਦੇਖਾਰ ਜਕੇ ਜਬੀ
ਹੈ।੪੨॥ ॥ਬਾਬੁਲ ਜਬਬ ਅਰਬੀ ਜਿਰਗੀਨ।
ਬਕਨੂੰ ਸਮਾਰ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ ਬਿਠੋਗੋ ਹਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰ
ਮਖੁਸ ਕੈਹੈ ਪਹਲੇ ਦਰਜੇ ਜੋ। ਜੇਕਰ ਬ੍ਰਆਕਸੀ ਨੂੰ ਲਮ
ਲਕਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਪੀਸਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਜੀਗਾਂ ਨੂੰ
ਲਿਛਦੀ ਸੈ ਜਨੂੰ ਹਰੇ। ਜੋ ਮਖੀਰ ਸਾਥ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ
ਪੀੜ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਜਾਏ।੪੩॥ ॥ਬਾਬੁਲ ਮੁਟਰਅ
ਰਬੀ ਜੁਰਗੀਨ ਬੁਜ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ ਮੀ ਫਨੂੰ ਬਕਰ
ਦੀਆ ਹੈ। ਰ੍ਮਖੁਸ ਕੈਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਿਰਕੇ ਸਾਥ
ਪੀਸ ਹਬੀ ਪੈਰੀ ਲੇਪ ਕਰੇ ਜਲੇ ਪਰ ਤਾਂ ਸੇਜਾ ਜਾਂਦੇ
ਜੇ ਸ੍ਰਾਨ ਦੇਕਟੇ ਨੂੰ ਲਾਵੈ ਤਾਂ ਗੁਣ ਕਰੇ।੪੪॥ ॥ਬਾਬੁ
ਲ ਜਮਲ ਅਰਬੀ ਜੁਰਗੀਨ ਬਰਹ ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦੀ
ਸੋਰੋ ਹਲੇਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਰ੍ਮਖੁਸ ਕੈਹੈ ਪਹਲੇ ਦਰਜੇ ਜੋ ਜੇ
ਕਰ ਪੀਸਕੇ ਨਸ੍ਰਾ ਰਲਾਏ ਤਾਂ ਨਕਸੀਰ ਜਾਏ।੪੫॥
ਬਾਬੁਲ ਅਹਲ ਅਰਬੀ ਬਸਕ ਹਤਕ ਪਾਰਸੀ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मौर्व्वी रघुरुषान्नैषां संध्याविधिरद्विलोना हुताशीपि सांगानस्त्रेकाले हवनानियमोना
ति प्तिभक्तिर्द्विजेषु न तद्विलोपतमशनं नाथिनि द्रावकाशोन स्त्रैलोकावषितनुभृतां राजसे
वापरानं ॥७०॥ विश्वावसुः ॥ दुस्सहा सैषा वहुजनपोषकानां निंदा। अपद्गुम गुरुकला
पध्रू मत्ता स्वधर्मानुदिनमुपकारानाचरंते वुधानां वहुजनपरिपुष्ट वन्द्य दीनांस्तए
तेतनु सुखेमपि हित्वा तन्वते राजसेवाम् ॥७१॥ सर्वाणि दिव्यद्देवा एषा लोकस्य सांजलि
वंधम् ॥ कृशानुमुद्दिश्य गंगाकूरीपरीचितां प्रिजगान्निदानं रंगादिधाम सुचिरात्कृ
तसंनिधानम् विश्वं स्वतो विशदमेव विलोकमानं वंदे स्ववस्तुनमदार्तिहराभिधा
नम् ॥७२॥ कृशानुः ॥ नन्वत्र तत्तीयचरणार्थो न मसृणं रोचते विलोचने विमोर्पस्य
विख्याते पुष्पवत्तया मा स्तात्कर्तुं स्फुटं सर्वं सशक्नोति कथं हरिः ॥७२॥ विश्वावसुः
चंद्रसूर्यलोचनतया सचमत्कारं ॥ चक्रधरं स्तुवनाय तु भवं न कुप्यामि स्फुटं तावदिदं ए

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

974

हृदृश

६२ श्रेयस्तोयदसंप्रसादप्रशांतिगच्छायस्तरूपं श्रियस्त्रैतारालसपल्लवीदीनलवश्यक्रीयतामायतमध्यो दि
श्वेनहि गात्रवीन्द्रिमहःचापुष्यांशुनानेत्रवान् सुग्रीवेण च मित्रवान् कुशलवश्यादिभिः पुत्रवा त्र
न् ॥७४॥ सखेसंतिष्ठप्रवर्तमाणं सारभूतामिममर्थं गृहाण ॥ नरास्तुरावा पशवः परे वा ननिं
दनीयाः पुरुषेण भूस्तुना यतोपि दोषप्रचुरेजगत्त्रयेन संति वीतगुणाः कदाचनापि ॥७५॥ कु
शानुः ॥ अभ्युपगम्यकार्णेयगुणसमृद्धे दूषणेधारणा तिस्सम तावत्तु नां अस्माभिः ह्रयानिवद्धाति
प ह्यांतस्येव पूर्वं ह्युक्तिः ॥७६॥ इति सकलजनानामीरयंतौ शुभं तौ मधुमथनपवित्रात्रसेवाकृ
तार्थौ अनुपाधिदृष्टसख्यौ हंतगंधर्वमुख्यौ निजसदनमगातां निर्भरानंदसांद्रौ ॥७७॥ सकल
कुशलास्तिष्येसर्वदेशस्थलेषुव्रजतु भुवि विवृद्धिं सरयुत्सवश्रीः अपगतभववेगैरध्वराणां प्र रा
ऽ योगैराविलशुभकराणामस्तु भैद्विजनानाम् ॥७८॥ जयतु जगति लक्ष्मणार्यपत्नं जयतु वचःश्रुति म
मौलिश्रीकानां जयतु निगमवर्मा निस्सपत्नं जयतु चिरायमुरारिरंजनाड्ये ॥७९॥ प्रकाशादो

राम
६२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

स्प

द्विट्लोपोप्योर्वालिवद्विरेचि १ टिभं धाधाप्वधाना कृ ॥ टेचै ह्वानाविलान्नपंति कातिविच्छृदा
न्नपंतः कटून्॥ ६०॥ किंच॥ स्रग्भैः पाणिनिकीर्तितैर्विकृतैर्निष्पाद्य शब्दावलीं वैकुंठस्तवमस्तमा
र चापितुं वं प्याश्रमांशाद्धिकाः पक्वान्नं विविधं श्रमेण विविधापूपाज्यसूपान्वितं मंदाग्निर्ननु
रुं धुतेमितवलानाप्रातुमप्युत्तमान्॥ ६१॥ विश्वावसुः॥ सविमस्यामणेषु वैय्याकरणेषु भ
वान्मास्मचाकिल देशसकलं घृतः कृतद्गीतनिराकारणं व्याकरणं च तुंधीरधीयानः बुधगणा र
णनावसरे कानिष्ठिकामेषजयती॥ ६२॥ किंच॥ पांतंजले विद्वल्पदापगापाः पातंजले चापि
न येवगाहम आचष्टतेश्वुद्धिदमाप्रसूते रांसतेराधमधोत्तजे च॥ ६३॥ अपि च॥ नृणाम च
नम्पत्तफणभ्रदीशगीरान्दुरापावुधराजगोष्ठी। अबुद्धचाप श्रुतिपद्धतीनां पुरुषाणेवोढु
तपोऽध्वनापीः॥ ६४॥ तथाहि॥ अंगीकृतव्याकरणोऽप्रधानामकाटवं वाचि सुगापमास्ते
कास्मिंश्चिद्दुत्तेतुपदे कपंचित्त्वैरं वयुत्क्वा यातिदेपते च॥ ६५॥ कृशानुः॥ सात्तेयम॥ कपंस

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पि ति

६२ रवे शत शोटि पाणिनि गादितादपि पाणिनि गदितमेव व्याकरणमाद्रियंते संतः॥ विश्वावसुः॥
पाणिनीयमेवाहिं व्याकरणानुपयोगो येँ कामि तन्नैवादरः पंडितानाम्॥ तथाहि॥ स्रुत्रंपरिणानि
वद्धम् कल्पतस्नुद्धहस्तदशं वर्णादीनां अर्थाञ्चुध्यावीयि वत्सपुत्यमो॥ ६६॥ इतिविमान
मन्यतश्चालयन्मुतोव लोकाः सर्वेपश्पक्ष्यांदसानर्थचापलेन विक्रीपमाणाम्नायांश्चाः क र
ष्पा ष्यमत्रकौशीष्ठाः आदि वितचापलादिष्ठाः अध्यापयंतिवेदानादाय रायमाप्तिमाप्ति म्यँति॥ नं
प ६७॥ विश्वावसुः॥ वपस्यमेवंवादीः॥ नाध्याँयिष्यालिंगमान् स्मरेणोपाध्यापल्लोकायादिशी
ति ष्यवर्णान् निर्वेदवाद्रं किलर्वितानमुर्वीतलं हंततथाभविष्येत् ॥ ६८॥ कृशानुः॥ विहद्भ्रमि
प दंभाषितं वेदापापेसति नयत्नाभ्युदयस्पादेति॥ विश्वावसुः॥ अवगच्छ तावद्धिहद्भ्रमैना व
प म्नायस्तोमवैलक्षी न्यजमानतयास्थीतः तत्समागमतस्तोपिनाम्नायज्ञौंवे नाकिम्॥ ६९॥ कृ भ
शानुः॥ पुनरैतोद्दष्ठासोपहासम्॥ पश्पेतानरा जौंविनः पीत्यकृल्लोकद्वयमोव्योविष्ट राम

स उजी ६२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्रीपादैस्तोप्युदयनः स च वर्द्धमानः गंगेश्वरश्शशधरो वरदवस्त्वनाद्याः ग्रंथैर्निरहंर्पतद्इमे हर
यांधकारम्॥५२॥कृशानुः॥अपरत्रविमानं न पन्नग्रतो वलोक्यसोपालं भम॥मीमांसकाः
कतिचिदत्र मिलंतिवेदप्रामाण्यसाधनकृतैर्षिनतेभिनं याः उद्घोषितोप्युपनिषद्भिरशे
षशोषि ब्रह्मैव नाभ्युपगतः पुरुषोत्तमोयैः॥५३॥विशिष्टैव मीमांसागोष्ठ्यांविस्रुताशंवरादि
पद्वभगवद्भक्तानां विनिंदनीया॥पतः॥तेमीमांसाशास्त्रलोकप्रातिस्वास्ससर्वेषाणां तेनै
वमूर्त्तिम् चैतनस्याप्यन्नवं देवतानांच कुर्विंशंवीश्वरं मन्यमानाः॥५४॥विश्वावसुः॥स
त्वेनिखिलनिगमार्थानि र्धाररणवशादरेषु मीमांसकेषु मात्मसन्न्स्वयपाः॥५५॥आदौध
र्मेप्रमाणं विनिदधातिभिदांशेषत्तां च प्रयुक्तिं पौर्वापर्याधिकारैर्नैजवरुविधं चातिदेशं द
तद्रहं वाधंतंत्रं प्रसंगं नयनपनशतैस्सम्यगालोचयन्नौ भिन्नामीमांसकेभ्यो विदधाति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

६१ मुदैकैस्सादरं वेदरक्षाम् ॥५४॥ पराङ्मुगवतश्च जैमिनिमुनिशासनं वैदिकैस्सर्वैरप्यनतिक्रमणीयं ॥
नैष्यायिकावानतुशाब्दिकावात्रैष्यीशीरस्तु श्रमशालिनोवावादाहवे विभ्रातिजैमिनीयन्या
योपरोपेसतिमौनमुद्राम् ॥५५॥ यच्च मीमांसकेषु दोषोद्घाटनं तदापतितरतिं भगवदनभ्युप
गमनं दैवतचैतन्यानिरुवं चैषाम् कर्मश्रद्धावर्धकतत्प्राधान्यप्रदर्शनायैव ॥५७॥ पुन
रालोच्यसवकुमानम् ॥ आगमरूपाविचारितप्रधिकरणसह स्वशीत्तते विपत्ते स्वामीनि
जैमीनियो गीन्यपिरज्यति हृदयमस्मदीयमिदम् ॥५८॥ किंच ॥ शंबरकुमारिलगुरवो मं
डमंडनभवदेवपार्थसारथ्यः अन्येचादिशवमान्याजयंतिसं त्रायमाणतं त्रात्ते ॥५९॥ कृ
शानुः॥ अस्त्विति विमानमनन्यतोगमयन्पार्श्ववर्तीतो दृष्टासोपरूासम ॥ टिप्पणद्वमन
चुटूडु सिडुसोत्तिश्रीमी ऊसि प्रस्यमिवस्मत्तान चिचिहुनाशकितरडाश्चोत्प्रवोत्पा तान

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्राम्यंति॥ तथा॥ कर्मब्रह्मविचारणां विजहतो भोगापवर्गप्रदान्दोषं कंचन कंठशोषफल-
कं कुर्वंत्यमी तार्किकाः सत्यत्वं न पुनाति नापहरते पापानि पीलुच्छटाव्याप्तिर्नैव यांत्य- नीवती
नुमितिर्नोपन्नतारत्तति॥४४॥ किंच॥ हेतुः कापि विशिष्टधीरनुमितौ नस्तानयुग्मं मह-
द्वी त्त्वो चोनेति च मोहवादमुदिरानैष्पापिकाश्चैकुपाः मेषसांडमिपत्यलं वलिभुजो दंताः
किं पंतत्तपत्येवं संततविंतनैरमजुषो नम्नुः कथं पंडिताः॥४५॥ वीशीष्मचैतन्यस्पश्
ष्कतार्किकस्य । इति विवेकिनामुपहासास्पदम्॥ शृणुतावत्॥ नजि प्रत्याप्तापंसूशाति
न तदंगान्यपि सक्रतुरातां नाद्दत्ते न गणयति किंच स्मृतिगणं पठन्शुष्कं तर्कं परपरिभवा-
योक्तिभिरसौ न यत्नात्पुस्त्वं निहतपरलोकार्थयतनः॥४६॥ अपि च॥ सपत्नैरत्तोकैः परि-
चित कुतर्कप्रकरणैः परं वाचो वश्यान्कतिपयपदोघान्विदधतः सभायां वाचाटाः श्रु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

९४०

६० तीकटुरटंतोघटपटं नलज्जंतेमंदाः स्वयमपितु जिह्मातिविवुधाः ॥४७॥ विश्वावसुः ॥ वप
स्यविविधोपाय विधायकान्नैष्यापिकान्मावमंस्थाः ॥ श्टणु ॥ मोहं हरणाद्धि विमलीकुरुतेच
वुद्धिं सूतेचसंस्कृतपदव्यवहारशक्तिम् शास्त्रांतराभ्यसनयोग्यतयाव्यनक्ति तर्कश्रमोव
तनुते कामिहोपकारम् ॥४८॥ तथाहि ॥ प्रायः काव्यैर्गमितवयसः पाणिनीयांवुराशेः
पारंतस्याप्यपरिकलितन्यायशास्त्रस्यपुंसः वादारंभे वदितुमनसो वाक्यमेकं सभायां
प्रव्हा जिव्हा भवति किं यतींपश्यकष्टामवस्थाम् ४९ ॥ किंवहुना ॥ अपरीक्षितलक्षणप्र
माणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्वैः अवशीकृतजैत्रयुक्तिजालैरलंमत्तैरनधीततर्कविद्यैः
॥५०॥ निरूप्य ॥ अकृतत्तर्कपाथोधिरगाधोपस्यवर्द्धकः अक्षेपादोत्तमस्पृष्टः क्वकलं
कः कलानिधिः ॥५१॥ पुनरवलोक्य सश्लाघं ॥ ज्ञानाब्धिरत्नचरणः कणभक्षकस्य राम
६०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

संस्तवात्कामदोग्ध्वः वित्तं कामं भवतु विफलं दत्तमश्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्ते भवति हि यतैः
धन्यतामर्थिदातुः॥३६॥ कल्याणं भगवत्कृपा ग्रथनतः काव्यं विधातुः कवेस्तस्यैवांग
तया क्वाचिदुच्चयत्तो शृंगारवीरादिकम् कोदोषो भावितापदत्वकविताशीलैस्समा
श्रीयते पंथा व्यासवत्तुं परां स्तुतिमवग्रंथादिषु प्रेक्षितः॥३७॥ कृशानुः॥ नरस्तुते
र्विधातारो न वस्तुतरमेवुधैः श्लाघनीया इति कवीन् शास्त्राध्वन्यो विनिंदति॥३८॥
विश्वावसुः॥ धनचपलसकलपुरुषसापारणमिदं दूषणम्॥ अविवेकिभिः कविष्वे
व केवलमाधीयते॥ यतः॥ पद्येर्हि यतमेस्तुवंति कवयः प्रायेण पृथ्वीपतीनन्येषां स्तु
वते वचोभिरचमत्कारैरसारैरपि पद्यारंभणशाक्यशक्तिविहितो भेदः कवीनां भवत्य
न्येषां चपरं नरस्तुतिकृतो दोषस्तु सार्वत्रिकः॥३९॥ प्रचेतसा प्राप्स्वपरशरायाः प्राचः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

५९ कवींद्राः जगदंबिता ते गोष्ठीन वीनापि महाकवीनां पूज्या गुणज्ञैर्भुवनोपकर्त्री ॥ ७० ॥ तथा हि
माघश्चोरो मयूरो मुररिपुरपरो भारविस्सारविद्यः श्रीहर्षः कालीदासः कविरथ भवभूत्याह्व
यो भोजराजः श्रीदंडी पंडिताख्यः श्रुतिमुकुटगुरुर्भल्लटो भट्टबाणः ख्याताश्चान्ये सुबंध्वादय
इह कृतिभिर्विश्वमाह्लादयंति ॥ ७१ ॥ परं तु ॥ संपन्नीर्मदभावयोरनघयोः साहित्यपां
नै डित्ययोः सामर्थ्यान्यजोपकारकतयोः साम्राज्यदादीप्पयोः औदार्यप्रियवादयोश्चकथ
यं त्याचारविज्ञानयोः सामानाधिकरण्यमेव विबुधो तंस्सा प्रशंसास्पदम् ॥ ७२ ॥ इदं चावधे
यम् ॥ प्रणतचरणरेणुर्विष्णुचित्तो शठमथनसरस्वतीपुत्रनिस्संभूतः मधुरकविरितोपरे
च धन्याः कति न पुनंति जगंति हि क्षितिपुरैः ॥ ७३ ॥ कृशानुः ॥ पुरतो विमानं मण्डपपार्श्व
तो दृष्ट्वा पश्यैतान् अग्रहारिणः पुरुषान् पतितेव्यपर्यमेवन्यापवर्गं पसंततत्त्वविंततेन वि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नयेन रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तु गुणधीः तथाप्येते वैद्या इति तरलयंतो जडजना
न्नहूलमस्त्योर्म्ये त्याः स्ववबहु हरंते गदजुषाम् ॥२९॥ अपि च ॥ कषायैः पवासैश्च कृतां हल्ल
घुतां न्नणां निजौषध कृतां वैद्यो निवेद्य हरंते धनम् ॥३०॥ विश्वावसुः ॥ वयस्य विश्वोप
कारीषु वैद्येष्वव द्यानि न कल्पयेथाः ॥ पश्य ॥ मत्तेदुस्सह वेदनाकवलिते मग्ने त्वरें
तरगते तन्नाथांज्वर पावकेन च ततनौ तांते हृषीक द्वये हूनेवं धुजने रहित प्रलपने येप्सीव
धातुं ॥ पुनः कश्शक्तः कालितामयप्रशमना द्वैद्यात्परो दृश्यते ॥३१॥ किंच ॥ मा बोधि वैद्य
कमयाधिमहामयेषु प्राप्तेषु यो भिषगतिप्रथी तत्तमेव आधारयत्यखिल एवा विशेष
देशलो कोपि तेनाभिषगेष न दूषणीयः ॥३२॥ कष्टमहो कृतोपकारे कृतघ्न एष निर्विवे
को लोकः ॥ इत्यंहि कवयः कथयंति ॥ निर्वृत्ताध्वरकृत्यमत्विजमहोतीर्णपगोना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

५८ विकं पुष्पास्त्रेस्तु महं चासिद्धविनयो यो दामोन्नस्थलः स्वङ्गं वारवधूजनं चाकितवो निर्मि
ष्टतयौवनः ध्वस्तातंकचपाश्चीकितस्तकमापि दोष्टिप्रदे यार्थिनम्॥ ३३॥ कृशानुः॥ विमा
नमयतस्वाच्छापन्नयतोवलोक्य॥ सविपश्यात्रक वीनामेषांशास्त्रादिमतीशिक्षां चर्यंपी॥
श्रीनाथस्तवनानुरूपकविता वाणीं मनोहारिणीं कष्टंरूपकवयः कंदर्पकुटिल स्नापा
लसात्कुर्वते दूरोपाहृतसारसैंधवपयो देवाभिषेकोचितं संसेके विनियुंजते सुमतय
श्शाकालवालस्याकिं॥ ३४॥ किंच॥ स्तुवत्सवानिवर्तके सति हरोकादिस्तूक्तिभिः करो
ति वरवर्णिनी चरीतवर्णनं गर्हितम् अनीतिरवनीपतिंच कश्चुनीतनुं मौक्तिकैर्विभू
षयति देवतामुकुटभाग्ययोग्येर्यथा॥ ३५॥ विश्वावसुः॥ अंतरध्वांतरवपः कवयस्त्व
यानाधितेप्या॥ कामं वाचः कतिचिदफलाः संतु लोके कवीनां संत्येवान्यामधुरिपुकथा

राम
५८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यत्यात्मधार्ष्ट्यं न फलातियदिलग्नं दृष्टुरेवाहमोहं हरातिधनामिहैवं हंतदैवत्तपाशः॥२१॥
अपिच॥ प्रमोदे खेदे वाप्युपनमति पुंसो विधिवशात् मयैवं भोगे वामिहितामितीमि
ध्यांकपपाति जनानि ष्टानि ष्टाकलनपरीहारैकनिरतान सौमेषादीनां परिगणनयै
वभ्रमयाति॥२२॥ अस्तुवादैवज्ञस्तथ्यवादीनथापि वृथात द्वचनश्रवणम्॥त
थाहि॥ अस्तुखेमपप्रसुर्वंवाकर्मणां पाकिवेलाख्वहहानि पतमेते भुंजते देहभाजः
तादिहगुरतए वप्राहमोहृतिकिश्चेत कृषपफलममीषामंततः किंततः स्यात्॥२३
विश्वावसुः॥ अहि कार्षीककर्मारंभोपयोगिनो नोपालंभमर्हति ज्योतिषज्ञाः
नताराननवाराननवानां ग्रहाणां नातिष्ष्वा दपोवापतत्त्व ग्रवुद्धाः॥२४॥ पश्चतम
पितिंमोहूर्तिकवचनानिशमनंगुधेतितान्निपुणनफलपांति भानोपश्यतक

५१ रस्य वापि भुजगश्चाहि पुरोनिश्चिते तीर्थानामटनं जनस्य घटते तापत्रयोच्चाटनं दृष्टे प्राग्व
ते धातिं सति दुतं संतुष्टलाभो भवेत्तुष्टे तु व्यसनेत्र तत्यरिहातिः कर्हिं जपाद्यैः तमा ॥२५॥
श्रादिश्रंभ श्वदैवस्तवचनेष्वनुपपन्नः ॥ हृष्टिप्रास्तोकुमुदस्तु हृदः पुष्पवंतोपरागः शुक्रादी
नामुदपाविलयादित्यमी सर्वदृष्टाः आविस्तु प्रीत्या खिलवचनेष्वत्र कुंभीपुलाकन्या
पाज्योतिर्नयगतीविदां निश्चलं मानभावं ॥२६॥ विदैवस्तं यामं विबुधविधुराभूपातितमा
मुखं श्रुत्वाहीनं मनुजपतिशून्यं च विषयं अनाचारान्दारानपहीकपं काव्यमपि च प्रव
कोल्लापेतं गृहमपि सुबुद्धिः परिहरेत् ॥२७॥ कृशानुः ॥ अत्त्वेवमित्यन्यतोवीत्यसोप
हासम् ॥ व्यर्थोषधैर्हितमृषाकथायैरसञ्चलेश्चैरपपापितैर्लेवैर्याद्दमेवं चितहृ
गणवर्गीः पिचंडभांडं परिपूरयंति ॥२८॥ किंच ॥ नधातोर्विज्ञानं न च परीचपोवैद्यक राम
५१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

फलहानिःकुर्वीतांसर्वपूजाम्॥१३॥परंतु॥साहङ्कभक्तिर्वितनोतिमङ्क्ष्वाविष्णु
विद्वेषलवासहिष्णुःतएवधर्मीयभवंतिदाराःकदापियानाभिमृषंतिजारान्॥१४॥
श्रेयश्शापिद्वेषएवहिमृधीभिर्धिक्तोदोषःपुरुषाणांपश्य॥नास्तिक्यमावहतिनारक
मातनोतिप्रोहिंनिहंतिपरिलुंठंतिसंपदंच आयुंषिलोलुपाचिनोतिचसर्वदोषान्
द्वेषोमुकुंदविषयेविषयोगतुल्यः॥१५॥कृशानुः॥तथ्यमेवतत्तथाप्यवैदिकव्र
तेष्वेवप्रपास्यतांशिवभक्तिमभिनयतांपाखंडविशेषोवैवेषएवभीषयतिहृदयम् णां
॥तथाहि॥स्त्रीतामभस्मभागीस्त्रीतामस्मस्पृश्यासिलालाजटालास्फुटालापशून्याः
स्मशानादिसख्यादिशानिर्दहंतोपि शाचारवामीदिशासुभ्रमंते॥१६॥किं
चैषामितिजुगुप्सारीतिः॥पद्मीकृत्यगिरीशंतिष्ठारहितास्वमानहीनाश्चइकं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

७१४

५५ त्वाधिगंतुमिमेधनंजयंलिंगदर्शनेनैव॥१७॥अन्येचात्र॥दीर्घवक्रनखेरं खरकेल्काउ
द्धतंतइहवाहुयुगंते शौचमाचरितुमप्यसमर्थाः नीचवुद्धिहृदयाविजयंति॥१८॥वि
श्वावसुः॥सखेगुणग्राहिणोनैते दूषणीयाः॥शीतोष्णजं भणसहेष्वजितेंद्रियेषु कष्टो
पवासपरिशुष्ककलेवरेषु पुण्याप्य लाटनपराकृताकिल्बिषेषुजानीहिकानपि
गुणान जटिलेष्वमीषु॥१९॥इत्यन्योतोवीद्यपसाशंकम॥इमेयुक्तकहस्ताः काल्ये
उत्थायइतस्ततः पर्यटंति॥कृशानुः॥निपुणमालोक्यसहर्षं॥ज्योतिश्शास्त्रमहोद
धौवहुतरोत्सर्गापवर्गात्मभिः कल्लोलैर्निविडेकणान्कतिपयांल्लब्ध्वाकृताप्यी
इव॥दीर्घायुस्सतसंपदादिकथनैर्दैवज्ञपाशाइमेगेहंगेहमनुप्रविश्यधनिनांमोहंमु
हुःकुर्वते॥२०॥किंच॥विल्लीतिसदसद्वाजन्मपत्रंजनानांफलातिपादितदशानीदशी

ख

राम
५५

व्य ६ त्यद्देतं परिग्रहाहं तज्जगतोमिथ्यात्वमाचततः म ॥ अप्येतद्व्यालिंगमा न शेषतरस्मा
न्कर्मालीति नि मीतुमप्यात्ति क्वाच्चतुराल्लिकाममितरे केतावदेता दृशाः ॥७॥ किंच ॥ स्रु
तीरध्येतारः किमपिददतिताहःप्रतिदिनं क्रतूनां हर्तारः किमपि जायितारो मनुगणं स्म
मी स्मार्त्ताः आम्नान्याधिरचयितारो विपुनुते श्रुतेरप्रामाण्यं प्रसजदननुष्ठापकतया ॥
८ ॥ कृशानुः ॥ समंतादवलोक्य ॥ निस्तुल्या अप्पमी विषयशैवप्रचुरतपानस्नातान
र्हति ॥ ततस्तत्वाहितपुरुषाप्पीनपथ्यावास्थितानभिधाना शैशेनाविदुषामपि दिमो
हयंति ॥ तथाहि ॥ मदनजनकेवीतातंकेमहत्यगुणैतेवधोपरमपुरुषे नित्याशक्तां
स्रुतिंरमलीमिवतपशुपतौ शूलोपेते मनोभवदाहके निहितहृदयाशैवाजल्पंत्य
भाग्यहताभिव ॥ ९ ॥ किंच ॥ सर्पीदारोग्यमिच्छेत्तमासिकुतवहात्संपदुल्लासमि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

११०

५५ च्छेदीशानादृत्तानमिच्छेदनवाधिविभवं मोहमिच्छेन्मुकुंदात् इत्याघास्तत्त्ववाप्यादि
ममुनिभिः गीतीराकलय्यापि विष्णोस्सेवां शोवाः त्यजंतोवत भवहृतये भावयंते भवं
ते ॥१०॥ अपि च ॥ तद्विष्णोः परमं पदं हि मनसा पारे सदा पश्यतां तानन्दं सूरिगणेन निर्मलम
हानंदात्मकं शाश्वतं अग्रे संतइमे समेतमनिशं वेतालभूतादिभिर्लोकं भीकरमं चितुं
व्यवसिता माहेश्वरं नश्वरम् ॥११॥ विश्वावसुः ॥ सर्वे ग्रहणकुतूहलीभूपाः नित्यं कर्म
समाचरंति निगमाच्छास्त्राणि चाधीयते संतन्वंति च सप्ततंतुनिचयं ध्विन्वंति भक्त्या
तिथीन् सांबं त्र्यंबकमर्चयंतिशठ च पशुशेवास्मदेवादराएषामीदृशधर्मिणां कति
पयेदोषाविसस्यानाकिम् ॥१२॥ अन्यच्च श्रोतव्यम् ॥ स्मरहरपरिचर्या सांप्रतं तन्वते
यां जनयतिहि भक्तिं हंत जन्मांतेसा शमितदुरितवर्गा सा च सूते पवर्गं कुतइव राम

५५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

११॥ त्वराणमाभिप्रायापन्नं ज्वालिं वध्वा ॥ अस्तोक दृप्ती रितिवार्धिरपि यस्मात्त्वत्तो विभर्ति विपुलो
पलसां इसेतुं गोपायते दुरितवंति जगंति तस्मै कोपायते रघुपतेम हते नमोस्तु ॥१२ कृशा
नुः ॥ सातपम ॥ काकुत्स्थ कोप चकितः कामितानदीनामासीपदाननुगृह्य भुवनार्हतोपः
शक्तस्तदेषतरीतुं हरिभिः पदाभ्यां किं वा फलं कपयपते नुकृतः श्रमस्य ॥१३॥ विश्वावसुः ॥
तत्काथीतमेवमयाभवतानुनसम्यगवधारितम् ॥ पृणु तर्हि पुनस्सावधानम् ॥ अंभो
राशीं वा नरालंघयं त्वितियेताव व्याजीकृतराजीवनेत्रः अंभोराशेर्लंघनार्थं नराणा
मुपायं राशौ सेतुमुच्चैरबध्नात् ॥१४॥ पुनर्निरूप्य ॥ नसागरो सोनमभएवफेनव्रजान
चामीविपुलोद्ब्रुवगीः नसेतुरेषोपीनिशाचराणां न्रपातकानामपिधूमकेतुः ॥१५॥
म यशपाव्रजलचमत्र मचत्कारम् ॥ गजेंद्र बुध्वान त्वसेतुशैलान्न्यग्राहयत्संते जलयोव
संतः तन्ग्रासजायासममुत्पदंष्ट्रवपाः प्रधावंतियथागतंते ॥१६॥ पुनर्विचिंत्य ॥ दि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

992

५१ डीरखंडान्वयपांडुराभंडारपीठमुच्चैः परिणाहवंतं काकुत्स्थसेतुं कलयेगुणाढ्यधौतो
त्तरीयंधूतमर्णवेन ॥१७॥ यद्या ॥ चीराब्धराम्भःस्तिमिरार्तमर्त्तिहितैकरीघ्वापितनैजकृ
त्यः सृष्टसमस्तपापार्णविवारिशीते शेते स किं सेतुमिषेण शेषः ॥१८॥ विमृश्यपश्यन्नाघम
॥ पः पुरापापदशकच्छेदसाधनतां गतः स सेतुर्नकथं शक्तः पापपंचकभंजने ॥१८
॥ इति पराहत्यान्यतो विलोकयसामोदम ॥ तापं विलुंतिनन्नाणामीह ताम्रपर्णीत्यावयों ५
वहन्नपदवानलजं भणेत्यं पाप्योनिधेरग्निजगति प्रथितावतारेरेपोल्लसत्प
रमहर्षिमहर्षिरूपः ॥१९॥ तदभ्यर्णनिवदेशे ॥ चकास्ति कुरुकापुरी पुराचीनिता
म्रपर्णितटे विराजिपरिपाकिमात्रिमुगभाजि भिवैस्तवैः ८८ व्रतशाठापुरोवकुलसं
पतद्भ्रमरध्वानिद्विगुण जंभणड्राविडवेदघोषोज्वला ॥८०॥ अत्रत्यानां धर्मनिरता
नां हरिभक्त्यानामिन्थमनुसंधानम ॥ परितः सहस्रशाखां परमां ड्रामिडसंहितांहि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

४८ तवपरीरंभसंपीडनमानप्रौढस्त्रीरत्नहारप्राशीपीलगुणवर्द्धगुरुस्तनंपदौघाःसाधूनांमास्मभूवस्तु
रपुरनिरपीकारदंतेहिलोकेभोग्यंतेमोक्षमंतेस्थिरानिरवधिकानंदपारात्मकंते॥२०॥किंच
ज लक्ष्मीकटाक्षप्रसरस्येपतितपदपचपतारतम्येननरसुरपशुप्रजानांपतयःस्पृहंतिजंतवःकेपि॥
२१॥कृशानुः॥कमलाकटाक्षातिपापोदिमवोपचयहेतुरितिन्नोपपद्यतेपतः॥तद
स्वीयत्वमेवसंपदुत्कर्षसंपादकम्॥तथाहि॥गजाशीविकातुरगासुर्तरस्पतन्वाद
शाहरेलन्यास्तन्नूत्तीभवतिवाहोनीरदवृत्ताचरंतपत्नीच॥२२॥विश्वावसुः॥वि
रूस्य॥ईदृशीमुत्कर्षापिशुनामरविंदालयायाःनिंदाममभिनंदामि॥स्तो॥किंदर्पदाप
कपनोपचयप्रवृत्तेःकंदर्पसायकाहतेःदीतिकेहीहेतिसंतःप्रंदानुतंत्वरावि
दनामरंतःपुरंतदवनावनुचिंतयंति॥२३॥पुनरनुसंध्यायन्सांजलिबंधं॥मात

र्पकटाक्षैर्वैधुर्यनिर्वंधापाराव॥ उक्तं हि गुणरत्नकोशे दधिदुहितृवैमुख्यनिर्बंधनत्वमवितस्ते
ननु मुचिं क्षिपा॥ श्लो॰॥ सयो वै गुणपमायांति शीलाद्यास्सकलागुणाः परास्तु वीजग
द्धात्री पसत्वं विष्णुवल्लभेति॥१७॥ ततश्च॥ संपत्तिः किंपचानां चसंभाभाकापयेनया नरका
नुभवोदर्कीनसाल्लक्ष्याः रूपाफलम्॥१८॥ तथा हि॥ पन्यंमन्यतपात्रणीकृतबुधापा
मेषु दुर्मेधसः सेवाक्तामतद्गुणपलेशावलसत्संपल्लवाः पल्लवांपश्यारूनपहापपंचष
दि नैराकल्पमल्पाइमेभोद्यं तेवतयातनावह्नविधाः कांतांतिगतांतरे॥१९॥ पश्चम
ति णीतं भवता तत्रभवता श्रीशीर्षांल्लक्ष्मीर्न विंदंति तदज्ञानोपज्ञमवज्ञानुमेवाहुः एत
त्साधुजनेभ्योऽमुकैश्वर्यपर्यंतानिरंतरभगवद्भक्तिसंपदं मदंत्ते दूरापास्तमारामपराविका
राः वाराशिदुहितृरुदाराः कटाक्षसुधापराः॥ तथा हि॥ श्लो॰॥ संभोगारंभजंमन्मदाकि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

995

तस्पतेकविजनोरंगेशकर्तुंस्तुतिम् ॥८॥ पुनरंजलिंबध्वासप्रार्थनम् ॥ वरगुणगणसीमा
वारिदश्यामधामा सततमपरमासंघसंगीतनामा परिहृतभवदामाभासिताकल्प
हेमा मम कलयतु भूमामंगलंरंगधामा ॥९॥ अन्यतोवीत्यसप्रश्रयम् ॥ स्वामिनींस्तो
मिनीलाव्रमदमोचनलोचनां अंगनांरंगनाथस्यदीप्तिंमूर्तिमतीमिव ॥१०॥ देवी
मुद्दिश्य ॥ मोहोन्मूलनमूलिकाभवजुषांमोक्षाध्वनिश्रेणिका चेतःसिद्धिविधान
सिद्धघटिकाचिंतातमश्चंद्रिकाविद्यादिभ्रमशारिकातिकमलेविश्वोहरोमालिका
मातस्त्वंममपारिजाततलतिकामोहांबुपेवीचिका ॥११॥ कृशानुः ॥ कीर्तेवहंतव
वि त्यापिमेत्वामतिचंचलाम् अपीशीर्षेष्ठेवरज्यंतीमभिष्टौतिकपंबुधः ॥॥१२॥ तथाहि ॥
प्राकपर्य्यकमाधिरूढितोमाणिमयंपालालशय्यामपि प्रायःप्रार्थयते कदन्नामिवयः
स्तीरोदनं दृष्टवान् प्रायश्चात्तेषकदुग्धिकामम्रतवत् प्रागात्तपीनांवरः कंथांपाच

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

996

४३ तिमत्याति द्वितिपतिर्लक्ष्मीकटाक्षात्ययै ॥१३॥ अन्यच्चावपेयम् ॥ दान्तु श्रीरियएष वारणमगा
त द्वार्य होवारणं पश्यामयाचिराद शोतमुविपोमूलस्यशेते भुजे नाहं नपिलोभिरेयदव श्री
ला हारान मूलात्रियाविंदं तेकमला हगर्मि मिरहोनिमेभवतुन्नतिः ॥१४॥ दंच
वोद्धव्यम् ॥ श्रीपमुद्दिश्य ॥ हंतु वंधुजननाक्ष्मनार्थमनपान्गंतुः परस्त्रीशतं रंतुर्जं तुवि
रै हिंसनैस्सहनैस्संतुष्यतोवंचनैः वक्तुस्ती दृणामयुक्तमेववचनंपकुर्मितिंचोदनांति
त्यंनत्याति मंदिरे बुकमले कात्यंतवैतन्मतम् ॥१५॥ अन्यच्च ॥ येषामन्यकलत्रद
र्शनकला व्युत्पत्ति शून्ये दृशौ मूढं हृच्च परार्थ चिंतनाविधौ मित्प्यानभिज्ञं श्रुवं अमक्ता
तप शून्यभुद्दीतधीशून्नन्नोदके स्नमयतत्तेषांलक्ष्मि यस्मान्दृशामवसरिन्नावेहना
वेक्षसे ॥१६॥ विश्वावसुः ॥ सखे मानसवेदजननीनवेयं वाणी यतोदुश्शी लेषु दृश्य
मानासाधुजनानुपयुक्तास्संपदाभासः प्रत्युतमस्तु तरणकारणभुवनजननीकृ राम
४३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१९७

४२ सर्वेन जातु श्रीम तां हानिः प्रत्युत तद्धौर्धूर्त्यं पिशुनानामवमवं तन्वन्पीः ॥ श्लो० ॥ प
रवित्ताजिहीर्षया प्रवृत्तः पिशुनस्तुल्यपमेव नाशमेति तुल्लम शशाल्लमस्याकिन्न दाहः
दष्पुदीपग्रसनायजं भितस्य ॥ ६ ॥ अत्लमन्यप्रसंगेन तमेव रमेशं श्रीरंगधामानमनु
संदधामि ॥ सर्विस्मयम् ॥ सपर्यां विहरन्नादपि प्राप्तुमीश्वे सम योजिगत्यांप तो रामचंद्रात्
श्रीरंगाधिराजोदित प्रौढभक्तेरपि प्रापपूजां सरंगाधिराजः ॥ ५ ॥ अथवा नात्राविरोप इति
समर्प्यते ॥ कुवस्तु हानाम दत्तुसंप द्वाराघवः तमं हं ताकुरंग राजस्परंग राजमपूजयत्
८ ॥ पुनः सभक्तिमकर्षभगवंतमुद्दिश्य ॥ श्रुतमस्तु रनुतिघोषे शात्रुपुस्फीतरोषैं परमपुरु
षषोषेपर्द चंद्रादिशेषे ॥ ७ ॥ भगवन्रंगचंद्रभवदीपे सदासि भाषितुमापि वपं विभीमः
तथा हि ॥ वक्तुव्याकरणस्य वामभितरयस्य प्रवक्तृत्वं भाष्यंव्याकरणस्य सत्पुविद
धेयाप्पा पदीयापुनः यद्या हो द्विजशेखर श्रुतिमयो यस्य श्रुषा भारती गोष्ठ्यां तत्र स्पति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

९९

रंगे शतेवको पुरुकं नार्तरीतिं भजेदिति चित्रमेतदसंगीतिव्यपदेशं पदस्थुने ॥ ९९ ॥ अन्य
दद्भुतमद्भुतमत्र श्रीरंगधामनि यच्छंङ्गाभिव्येपाप्येषा शोभते पुष्करीत्पहो ॥ १०० ॥ समंता
दवल्लोक्यसस्लाघम् ॥ रंगक्षेत्रमिदं रमेशातुरभिव्याप्तिस्थलेष्वादिमं तीर्थक्षेत्रेवमरुद्व
धामगवती यां तोषवीति श्रुतिः सर्वात्मानगरस्यचाप्यजगतां निर्वाहकोनापकोवासश्चे
दिह लभ्यतेजगति कोवैकुंठमुत्कंठते ॥ १ ॥ कृशानुः ॥ सार्ङ्गीतिकारम् ॥ सोपंपपापिहृद्य
एव विषयः सापंतनेंद्विवरश्यामां गेनसनापकः कृततमोभंगेन रंगे पुनाभ्रांताः किंतु
चरंति हंतपिशुनाघ्रातां तात्मनां तापदाः श्रीमत्तोपद्रुदंचनादृतनवेल्वत्रासमत्रासते
॥ २ ॥ किंबहुना ॥ नित्यं कांचनाषिं धुमध्यप्रहाचितेति च्छंपसं पाल्पीप्तिर्नित्तुल्यामपिकां
चनश्रीयमुरतेमध्येदधानः स्वपम् ॥ विभ्रात्किं पिशुनेभ्यएषवहुलप्राकारसंवेष्टि
ते देशे धामनि रंगनायक इति ख्याव्यामभिव्योपपन् ॥ ३ ॥ विश्वावसुः ॥ विहस ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

লিকে হিলোলত নীলতিমিরেঠলুগোই। নীলনলিনিযেছে শ্যামরসাম্বরে লখইনাপারইকো
ই।। নীলভ্রমরগণ পরিমলেধাবই চৌদিশেকরতঝঙ্কার। গোবিন্দদাস অতএ অনু
মানই রাইচললিঅভিসার।। ৬ ।। কেদার।। রতিসুখশয়ন সাজিসহচরিমিলি রাই
রহলিনবকুঞ্জে। মেনে২ভাবিনি মনহিবিচারত বিবিধমনোরথপুঞ্জে।। রসময়না
গরকান। সঙ্কেতজানি দূতিবচনামৃতে সংভ্রমে করলপয়ান।। ধ্রু।। রসময়আ
নন শশধরসুন্দর নয়নচকোরকবাস। অপরূপাসোই চপলচল কামিনি মুখপঙ্কজ
মধুআশ।। মনমথমথই মনোরথমন্দিরে হরিমনজলধিবিথার। কহহরিবল্লভ অবজনি ২২
উপজয়ে কেলিঅমৃতরসসার।। ৬ ।। পার্শ্বদূতিকৃষ্ণমুপাদিদেশ।। কামোদ।। বুঝিব
শদুতা। ছয়লপনআজ। রইমনিরতনে আনলিবডিযতনে বাঁচিসবরমনিসমাজ।। শিরিষকুসু
মতনি অতিসুকুমারিধনি আলিঙ্গবিদূঢঅনুরাগে। নির্ভরেকরবিকেলি কেহোনাহি
মিলন। বুঝমেলি এমরভরে মঞ্জরীনাভাঙ্গে।। পীরিতিকিবোলি নিকটেবৈঠাওবি নখহানি
আনবিকোর। আহাউঁহুকরেধনি কপটেমলবিজনি যদিকহকাতরবোল।। ৭ ।।
বড়ারি।। আতুলমাধব পাতুলধাম। সংভ্রমেজাগল মনমথগাম।। ধনিমুখচাকির

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

খলু যমুনারধারে। কালিয়াবরণএক মানুষআকারগো বিকাইলুঁতারআশেরঠারে ॥
শ্যামচিকনিয়াদে রমনীরমিলাকে প্রতিঅঙ্গেঝলকেদামুনি। ভুবনবিদিতঠাম দে
খিয়াকাঁপায়েকাম কান্দেকতকুলেররমণি ॥ নাজানিনাশুনিতায় সেবাকোনাদেবতায়
তেস্তুতিসেতাহারহেনরীত। জ্ঞানদাসেতেকয় নাকরিলেপরিচয় কিজানিবেতাহারচ

রিত॥৩॥ শ্যামারাধামাহ ॥মল্লার॥ রূপদেখমিয়া বন্ধুরেআপনাদিয়া ইহারযৌব
নেজীবনেকিবাকাজ। যদিনাধরআমারবোল পাছেপাবেলাজ ॥পীঠেতেপাটেরথো
পা তাহেসোনারঝাঁপা। কুন্তলেবকুলমালা গন্ধরাজচাঁপা ॥নটবরবেশকানুর হাথে
মোহনবেণু। পীতধড়াপরিধান ভুককামধনু ॥ আখিরঅঞ্চল নাচায়চঞ্চল তাহেবরি
খেয়েবান। হিয়ারভিতরকরেবেঝা যেখানেপরাণ ॥ যেবনিতাহারনয় সেতারেদেখিলে

। শ্রবণেমকরকুণ্ডল মনধরিগেলে ॥ বংশীবদনেকহে এইকথাদড়। বিলম্বনাকরবেশ
বনাইয়ানড ॥৪॥ কামোদ॥ নীলিমমৃগমদে তনুঅনুরঞ্জই নীলিমহারউজোর। নীল
বলয়গণ ভুজযুগমণ্ডিত পহিরণনীল নিচোল ॥ সুন্দরিহরিঅভিসারকিলাগি
। নবঅনুরাগেগোরি ভেলিসাঙরি কুঞ্জযামিনিভয়ভাগি॥ধ্রু ॥ নীলঅলককুল অ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

নাহিফুটে। দরসনপরসে কতক সুখউঠে ॥৭॥ শ্রীপালি ॥ রতিরসে অতিসয় মাতলনাহ। অং
মিয়াসরোবরে করিঅবগাহ ॥ সহজনিরঙ্কুশ নাগরনাগ। তাহেমদনন্নৃপ কৌতুকলাগ ॥
করগহিরাখত যুগলঠকোরা। দংশই সরসিজ রাখবাকেবা ॥ কতহিঁ হিলোরউঠাওতর
ঙ্গে। ডুবহিকবহুঁ আনন্দতরঙ্গে ॥ হরিবল্লভসবসখিগণকুলে। দেখতসতত হুলাসই
ফুলে ॥ ৮ ॥ ৹ ॥ ৹ ॥ ইতিশ্রীগীতচিন্তামণৌ পূর্ববিভাগে মধ্যাবর্ণ্ণনেসপ্তমীক্ষণদা ॥
৭ ॥ ৹ ॥ ০ ॥ শ্রীঃ ॥ অপরূপহেমমণিভাষ। অখিলভুবনপরকাশ ॥ চৌদিগেপারিষদতারা।
দূরকরু কলিআন্ধিআরা ॥ অভিনবগৌরদ্বিজরাজ। উয়লনবদ্বীপ মাঝ ॥ পুলকিতথিরচর ১৪
জাতি। প্রেমঅমিয়ারসেমাতি ॥ কেহোবিধুমনিসমকান্দে। কেহোহাসেকুমুদিনিছান্দে ॥
গোবিন্দদাসঠকোর। রুচিলবুলাগিরেভোর ॥ ১ ॥ সহজেনিতাইগাঙ্গেররীতি। দেখিউন
মত জগতীতি ॥ অবনিকম্পিত নিতাইরভরে। ভায়্যা২ বোলে গম্ভীরস্বরে ॥ গৌরবলিতে
লোরহীনে। কান্দেভায়ারভাবে রজনিদিনে ॥ নিতাইচরণে যেকরেআশ। বৃন্দাবনভারদা
সেরদাশ ॥ ২ ॥ রাধাহ ॥ ধানষী ॥ কাহেকানু ঘন২ আয়তযায়ত ফিরি২ বয়ননেহারি।
হাসি২ মুখশশি উগরেঅমিয়ারাশী কিতোহেকহলপুছারি ॥ ধ্রুঃ ॥ সজনি কহ কিছু বচন

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, U

অবসাদে অবসন্ন হইয়া।

1002

যতবিহুরিয়েতত বিহুরানাজাই ।। বিদ্যাপতিকহ শুনবরনারি। ধৈরজকরচিত্তে মিলবমু
রারি ।। ৪ ।। দূতিপ্রাহ ।। সুহই ।। সহজহিশ্যাম সুকোমলশীতল দিনকর কিরণে মিলায় ।
সোতনুপরশ পবনলবপরসিতে মলয়জপঙ্কসুখায় ।। সজনিকতত্বুঝাওবনীতি । কা
নুকঠিনপথ করলআরোহন গুণে২ তোহারিপিরিতি ।। অনুখণছলনয়নে নীরনাহিতেজই

স।

বিরহআনলেহিয়াজারি। পাঙ্ককপরসে সরদ্রাকযৈছে একদেশেনিকসইবারি ।। সজ
লনলিনিদলে সেজবিছাওই সূতলঅতিঅবসাদে। জ্ঞানদাসকহে চামরঢুলাইতে অধিক
উপাজেপরমাদে ।। ৫ ।। কামোদ ।। প্রেমরতনখনি রমণিশিরোমনি পিয়াবিরহানলজা
নি। অন্তরজর২ নয়নেনিঝরেঝর বদনেনানিকসয়েবানি ।। আজুকিকহব হরিঅনুরাগ
। তৈখনেকানন চললিবিকলমন কুলধরমলাজভয়ভাগ ।। মন্থরগতিঅতি চলইনাপারতি
চলতহিতবহিথুরন্ত। হিয়াঅতিধসমসি শ্বাসহিমুখশশি শ্রমজলকণ বরিখন্ত ।। সঙ্গি
নিসহচরি দূরহিপরিহরি রাই একাকিনিকুঞ্জে। বল্লভসুরচিত হেরিজীয়াওত রূপসুধা
রসপুঞ্জে ।। ৬ ।। কেদার ।। দুহুঁদুহুঁনিরখই নয়নেরকোনে। দুহুঁহিয়াজর২ মনমথবাণে
দুহুঁতনুপুলকিত ঘন২কম্প ।। দুহুঁকতমদনসাগরে দেইঝাম্প ।। দুহুঁ২ পিরিতি আরতি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

মন্তরেচলইনাপার ।। জয়জগতারণ কারণধাম ।আনন্দকন্দনিত্যানন্দনাম ।।ঞ্জঁ।। গদংম
ধুরমধুর বয়নামৃত লম্বহাস বিকাসিতগণ্ড ।পাষণ্ডখণ্ডন শ্রীভুজমণ্ডন কনকখচিতঅব
লম্বনদণ্ড ।।কলিযুগকাল ভুজঙ্গমদংশ মদগবল স্থাবরজঙ্গম দেখি। জগভরিপ্রেম সুধা
রসবরিখত গোবিন্দদাসকে কাহেউপেখি ।।২।। শ্রীরাধাহ ।।শ্রীগান্ধার।। মরকতদরপ
আধার স্বরূপ ।
ন বরণউজোর । হেরইতে প্রতিঅঙ্গে অনঙ্গঅগোর ।। নাবুঝলকিকহল অরুণনয়ান ।
হানলঅতএ কুসুমশরবাণ ।। এসখিকাহে ভেটলুনন্দনন্দনা । মন্দিরগহন দহনভেলচন্দনা
।। উখনেদখিন পবনভেলবাম । সহইনাপারিয়ে হিমকরনাম ।।সাজহসেজ কমলদল ১৩
পাঁতি । কুলবতিযুবতি লেউনিজসাতি ।। তাহিরহলমন লোচনলাগি । ধৈরজলাজ দূরে
গেলভাগি ।। কিফলএকল বিকলপরাণ । গোবিন্দদাসকহে মীলবকান ।।৩।।বালা।।কানু
হেরবকরি ছিলবহুসাধ । কানুহেরইতে অব ভেলপরমাদ।। তবধরি অবুধি মুগধিহামনারি ।
কিকরি কিবলিকিছু বুঝইনাপারি ।। সাঙনঘনসম ঝরুইনয়ান । অবিরতধকধকরয়েপ
রাণ ।।কাহেলাগিসজনি দরসনভেলা । রবকীআপনজীউ পরহাতেদেলা ।। নাজানিযে
কিকরু মোহনচোরা । হেরইতে প্রাণ হরিলইগেণ্ডমোরা ।। এতসবআদর গেয়োদরসাই ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation,

হল একপাশ। বাদরভরে শশি রহল তরাশ॥ চলু সব [illegible]গণ ইঙ্গিত জানি। আরতল ব্রাহ্ম ৯৭
ধয়ল ধনি পাণি॥ কঠল বল [illegible] কিন্ত কন খোজ। বালা কছু য়না কহে তয় লাজ॥ কতয়ে
সখিজন করয়ে উপায়। ধনি মুখ চন্দ্র কবহু না দেখায়॥ রতিরস পণ্ডিত নাগর রঙ্গি। চাপি
ধয়ল ধনি বেণি ভুজঙ্গি॥ দাহিন হাত চিবুক গহি রাখে। সম্ভ্রমে বদন ইন্দুর সতা খে॥ নয়

ন চকোর অমৃত রস পীয়ে। অপরূপ দুহু কজিউ তকজীয়ে॥ শুভ ভরি আনল কুসুম শয়ান
। জনম সফল মানল পাঁচবাণ॥ সঘন আলিঙ্গন নির্ভর কেলি। বন্ধভাব দগাধি সফলিত ভে
লি॥ ৮॥ঃ॥ঃ॥ ইতি শ্রীগীতচিন্তামণৌ পূর্ব্ববিভাগে মুগ্ধা বর্ণনে ষষ্ঠী ক্ষণদা॥ ৬॥ঃ॥০॥
সুহই॥ সহজই কাঞ্চন গোরা। মদন মনোহর বয়েস কিশোরা॥ তাহে ধরু নটবর বেশ। প্রতি
অঙ্গ তরঙ্গিত রসের আবেশ॥ নাচত নবদ্বীপ চন্দ্র। জগ মন নিমগণ প্রেম আনন্দ॥ বিপুল

পুলক অবলম্বে। বিকসিত ভেল কিয়ে ভাবকদম্বে॥ নয়নে গলয়ে ঘন লোর। খেনে হাসে খে
নে কান্দে তকত হি কোর॥ রস ভরে গদ২ বোল। চরণ পরশে খিতি আনন্দ হিলোর॥ পূরল
জগমন আশ। গাওত বঞ্চিত গোবিন্দদাস॥ ১॥ বেলোয়ার॥ ডগমগ লোচন কমল ঢু
লায়ত সহজে অথির গতি জিতি মাতোয়ার। ভায়া অভিরাম বলি ঘন২ ফুকরই গৌরপ্রে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1005

চৈতন্যের বড় প্রিয়ধাম ॥ কিবা জোগী নিত্যানন্দ কিবা ভক্তজ্ঞানি । জার জেই ইষ্ট সাতা হৈনা বোলয় কেনি ॥ কেহো কেনে নিত্যানন্দ চৈতন্যে
বনহে । পৌবন ধন মোর রত্নক হৃদয়ে ॥ এতপরিহারেও জে পাপী নিন্দাকরে । তবে নাথিমারো তার শীষের উপরে ॥ জয় জয় নিত্যানন্দ
চৈতন্যজীবন । তোমার চরনে মোর রহুক শরন ॥ তোমার হইয়া জে চৈতন্যগুন গাও । জন্মে জন্মে তোর জেন সংহতি বেড়াও ॥ জেমনেত আদি
খণ্ড চৈতন্যের কথা । তাহা বেত গৌরচন্দ্র মিনিষ্ঠ গর্ব্বথা ॥ ইশ্বর স্বরীর স্থানে হইয়া বিদায় । গৃহে আইলেন প্রভু শ্রীগৌরাঙ্গরায় ॥

আদি ১৩ শুনি সর্ব্ব নবদ্বীপ হইল আনন্দীত । প্রান আসি দেহে জেন হৈল উপনীত ॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দচন্দ্র জান । বৃন্দাবন দাস তছু
পদযুগে গান ॥ ॥ ॥ ১৩ ॥ ০ ॥ ॥ ॥ আদিখণ্ড কথং দিক্যায়ে জেমনন্ত্রী পরাসেন । সর্ব্বপা
প বিনিষ্মুক্তী স্রেবন্তি সুরানয়ে ॥ যে পঠন্তি মহামানো বিনিষ্কান্তি পরাদরে । প্রনয়া পিচ চেতসাং বেতিগ্রে নেব হবেম্মৃ
তি ॥ জন্মারভ্য গয়া স্তোমি গমায়েত কথো দয়ং । তৎকর্মতে বিষ্কজনে বাদীশ্বরগা নক্ষণং ॥ ॥ ॥ ॥ ০ ॥
ইতি আদিখণ্ড সম্পূর্ন্নং ॥ জন্মাদিপুং তথা নিমিত্তং নিমকো দেশে নাস্তিকং ॥ শকাব্দ ২৪ শাকে আশ্বিন ২০ তারিখ
শ্রীগোবিন্দদাশ ॥ ॥ ॥ ০ ॥ ॥ ॥ ১৩ ॥ ॥ ১৩ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1006

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1007

আলিঙ্গনকরিলেন মহাহর্ষহয়্যা॥ দোহাঁর বিরহে দোহাঁর নয়নে ব্রজলে। সীঞ্চিত হইলা দুহে মহাঙ্গস্থলে। প্রভু বোলে গয়াজাত্রা সাফল
আমার। জতক্ষন দেখিলাম চরন তোমার॥ তীর্থে পিণ্ড দিলে উদ্ধার পিতৃগন। সেহো জারে পিণ্ড দিয়ে তরে সেইজন॥ তোমা দেখিলেই মাত্র
কোটি পিতৃগন। সেইক্ষনে সর্ব্ববন্ধ হয় বিমোচন॥ অতএব তীর্থ নহে তোমার সমান। তীর্থের পরম তুমি মঙ্গল বাখান॥ সংসার সমুদ্র
হৈতে উদ্ধার আমাকে। এই আমি দেহ সমর্পিলাম তোমাকে। কৃষ্ণ পাদপদ্মের অমৃত মধুপানে। আমারে করাও চাহি এই দানে। বোলেন

ঈশ্বরপুরী সুনহ পণ্ডিত। তুমি জে ঈশ্বর অংশ আতি সুনিশ্চিত॥ জে তোমার চরিত্র জপাণ্ডিত্য তোমার। সেহো কি ঈশ্বর অংশ বিনে হয় আ
র। জেন আমি আজি শুভ স্বপ্ন দেখিলাঙ। সাক্ষাতে তাহার ফল এই পাইলাঙ॥ সত্য কহি পণ্ডিত তোমার বিদ্যমানে। পরম আনন্দ পাইতে
আদি ৯৩ মাত্র দরশনে। যদবধি তোমা দেখিয়াছিলাম নদীয়ায়। তদবধি চিত্তে আর কিছু নাহি ভায়॥ সত্য কহি ইথে কিছু অন্য কথা নাই। কৃষ্ণ ৭৬
দরশন সুখ তোমা দেখি পাই। সুনি প্রিয় ঈশ্বর পুরীর এই বাক্য। হাসিয়া বোলেন প্রভু মোর বড় ভাগ্য॥ এইমত করি কতো কৌতুক ৭৭

সম্ভাস। যত হইল তাহা বর্ণিবেন বেদব্যাস॥ তবে প্রভু তান স্থানে অনুমতি লৈয়া। তীর্থ শ্রাদ্ধ করিবারে চলিলা হাসিয়া॥ ফল্গু তীর্থ
করিবা অক্ষয় পিণ্ডদান। তবে গেলা গিরি শৃঙ্গ প্রেতগয়া স্থান॥ প্রেতগয়া শ্রাদ্ধ করি শ্রীশচীনন্দন। দক্ষিনায় ব্রাহ্মণ সিলেন বিপ্রগন॥
তবে উদ্ধারে তো পিতৃগন সন্তোষিয়া। দক্ষিন মানসে চলিলেন হর্ষ হয়্যা॥ তবে চলিলেন প্রভু শ্রীরামগয়ায়। রাম অবতারে শ্রাদ্ধ করিলেন
তায়॥ এই অবতারে সেই স্থানে শ্রাদ্ধ করি। তবে যুধিষ্ঠির গয়ায় গেলেন শ্রীহরি॥ পূর্ব্বে যুধিষ্ঠির পিণ্ড দিলেন জথায়। সেই প্রীতে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

জেতাহানদাশপদভাবেনীরন্তর। তাহারে অবশ্য দাপকরেনঈশ্বর॥ অতএবতাহারনামভক্তবৎসল। আপনেহারিয়াবাড়াএন ভৃত্যবল।
সর্ব্বস্বরক্ষক হেনপ্রভুরচরণ। এনদেখিকেমনে ছাড়িব ভক্তগন॥ হেনমতেকরিপ্রভুউদ্ধবের বিনাশ। স্থানঃ পুনাকিন্ত আসি হইলা পরকা
শ॥ স্নানকরিপিতৃদেবকরিয়াঅর্চ্চন॥ গয়াতেপ্রবিষ্টহৈলাশ্রীশচীনন্দন॥ গয়াতীর্থরাজেপ্রভুপ্রবিষ্টহইলা। নমস্কারহেতুনাঙ্গও
শীকেরহস্তদিয়া॥ ব্রহ্মকুণ্ডেআসিকরিলেন প্রভু স্নান। যথোচিতকৈলাপিতৃদেবেরসন্মান॥ তবেত আইলা চক্রবেড়ের ভিতর॥ পাদপ
দ্মদেখিবারেচলিলাসত্বর॥ বিপ্রগণেবেড়িআছে শ্রীচরণস্থানে। শ্রীচরণেমালাজেনদেউলপ্রমানে॥ গন্ধপুষ্পধুপদীপবস্ত্রঅলন
ঙ্কার। কতজেদিয়াছেন লেখানাহিতার॥ চতুর্দ্দিগেদিব্যরূপদেখি বিপ্রগন। করিতেছেন পাদপদ্মপ্রভাববর্ণনে॥ কাশীনাথহৃদয়
েধরেনচরণ। জেচরন নিরবধিলক্ষ্মীরজীবনে॥ বলিশীরেআবির্ভাবহইলজেচরন। সেইএইদেখজতভাগ্যবন্তজন॥ তিলার্দ্ধেক
জেচরনধ্যান কৈলেমাত্র। জমতারনাহিহয়অধিকারপাত্র॥ যোগেশ্বরসভেরদুর্ল্লভজেচরণ॥ সেইএইদেখজতভাগ্যবন্তজন॥ জে

চরণেভাগিরথিহৈলাপরকাশ। নিরবধিহৃদেজাহানাছাড়েদাশ॥ অনন্তশয্যাতেঅতিপ্রিয়জেচরণ। সেইএইদেখজতভাগ্যবন্তজন॥
চরনপ্রভাবসুনিবিপ্রগনমুখে। আবিষ্টহইলাপ্রভুপরমানন্দসুখে॥ অশ্রুধারাবহেদুইশ্রীপদ্মলোচনে। রোমহর্ষকম্পহৈলচরন
দর্শনে॥ সর্ব্বজগতের ভাগ্যে প্রভু গৌরচন্দ্র। প্রেমভক্তিপ্রকাশের হইল আরম্ভ॥ দৈবেসেইঈশ্বরপুরিও সেইখানে। আইলেনঈশ্বরই
চ্ছায়সেইস্থানে॥ ঈশ্বর পুরিরে দেখি গৌরাঙ্গসুন্দর। নমস্করিলেনবড়করিয়াআদর॥ ঈশ্বর পুরিও গৌরচন্দ্রেরে দেখিয়া

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1009

য়েসিতানাগিয়ামরে সবংশেরাবন। আনিঞা ছাড়িনা সিতা কেমন কারণ॥ যেয়া দেবগন নিজস্থানের বামান। সাক্ষাতে দেখয়ে তারা
হারায়ে পরান॥ অতএব যাবত আছয়ে অবতার। তাবত আমার দেহ যোগ্য প্রতিষ্কার॥ দেহ ছাড়িবার মোর এই শেষ সময়। তুমি ক্ষিতে
যাবত আছয়ে মহাশয়॥ এতেক নির্বেদ গুপ্ত চিন্তে মনে মনে। খরসান কাতি এক আনেন যতনে॥ আনিঞা থুইল কাতি গৃহের ভি
তরে। নিশায় এড়িমু দেহ হরিষ অন্তরে॥ সর্ব্বভূত হৃদয় ঠাকুর বিশ্বম্ভর। মুরারির চিত্তবৃত্ত হইল গোচর॥ সত্বরে আইল প্রভু

মুরারি ভবন। সম্ভ্রমে করিলা গুপ্ত চরন বন্দন॥ আসনে বসিয়া প্রভু কৃষ্ণ কথা কহে। মুরারি গুপ্তেরে প্রভু হইয়া সদয়ে॥ প্রভু বো
লে মুঞি রাক্ষ করিহ আমার। গুপ্ত বোলে প্রভু মোর শরীর তোমার॥ প্রভু বোলে এত সত্য গুপ্ত বোলে হয়। কাতি আনি দেহ মোরে প্রভু কাযে
কয়॥ যে কাতি থুইলা দেহ ছাড়িবার তরে। তাহা আনি দেহ আছে ঘরের ভিতরে॥ হায় হায় করি গুপ্ত দুঃখ মনে মানে। মিথ্যা ক
থা তোমারে কহিল কোন জনে। প্রভু বোলে মুরারি তর্ক দেখি ভাল। পরে কহিলে সে আমি জানি হেন বোল॥ যে গড়িয়া দিল কা

তি তাহা আমি জানি। তাহা আনি যথা কাতি থুইয়াছ তুমি। সর্ব্বভূত অন্তর্যামি জানে সর্ব্বস্থান। মারে গিয়া কাটারি আনিল বিদ্য
মান॥ প্রভু বোলে গুপ্ত এ কি তোমার ব্যভার। কোন দোষে আমা ছাড়ি চাহ যাইবার॥ তুমি গেলে কাহারে লইয়া মোর খেলা। হেন বু
দ্ধি তুমি কার স্থানে বা সিখিলা॥ এখনে মুরারি মোরে দেহ এই ভিক্ষা। আর কভো হেন বুদ্ধি না করিহ সিক্ষা॥ কোলে করি মুরা
রিরে প্রভু বিশ্বম্ভর। হস্ত তুলি দিলা নিজ শীরের উপর॥ মোর মাথা খাও গুপ্ত মোর মাথা খাও। যদি আর বার দেহ ছাড়িবা

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1010

হচাও ॥ আথেব্যথে মুরারি পড়িলা ভূমিতলে । পাখালিলা প্রভুর চরণ প্রেমজলে ॥ সুস্থ হৈতে মুরারি কান্ধে ধরিয়া চরণ । গুপ্ত কোলে করি কান্দে শচীর
নন্দন ॥ যে প্রসাদ মুরারি গুপ্তেরে প্রভু করে । তাহা বাখানিবে মাত্র অনন্ত শঙ্করে ॥ যদ্যপিও এসব প্রভুর গুপ্ত দাস । তথাপি গুপ্তের ভাগ্যে
সভাকার আশ ॥ প্রভু হেন চাহে যে দাসের উপভোগ । তাঁহাতে নাহিক নাজ এই ভক্তিযোগ ॥ এসব দেবতা চৈতন্যের ভিন্ন নহে । ইহারথ
ভিন্ন কৃষ্ণ এই বেদে কহে ॥ সেই গৌরচন্দ্র শেষরূপে মহীধরে । চতুর্মুখরূপে সেই প্রভু সৃষ্টি করে ॥ সংহরেও গৌরচন্দ্র ত্রিলোচনরূপে ।

আপনারে স্তুতি করে আপনার মুখে ॥ ভিন্ন নাহি ভেদ নাহি এসকল দেবে । যে সকল দেব চৈতন্যের পদ সেবে ॥ পক্ষিমাত্রে যদি বোলে চৈতন্যের
মধ্য ১ নাম । সেহো সত্যে যাইবেক চৈতন্যের ধাম ॥ সন্ন্যাসিও যদি নাহি মানে গৌরচন্দ্র । জানিহ সে দুষ্টগণ জন্ম জন্ম অন্ধ ॥ যে [illegible] তপ ৭৪
স্বীর বেশে থাকে বা চোয়ার । এই মত নিন্দুক সন্ন্যাসী দুরাচার ॥ নিন্দুক তপস্বী বা চোয়ারে নাহি ভেদ । দুই তে নিন্দুক বড় এই কহে বে
দ ॥ তথাহি নারদীয়ে ॥ প্রকট৹ পতিত: শ্রেয় স্য কোয়াপ্যেধঃ স্বয়ং । ব্রকস্থ ত স্বয়ং পাদ পায়ন্ত পরানপি ॥ তালরে আইলা লোক তপ ৭৪

স্বী দেখিতে । সাধু নিন্দা শুনি মরি যায় ভাল মতে ॥ সাধু নিন্দা শুনিলে সুকৃতি হয় ক্ষয় । জন্ম জন্ম অধঃপাত চারি বেদে কয় ॥ বাচোয়া
রে মাত্র এক জন্মে মারে । জন্মে জন্মে ক্ষণে ক্ষণে নিন্দুকে সংহরে ॥ অতএব নিন্দুক তপস্বী দুরাচার । আব্রহ্মস্তম্বাদি সব কৃষ্ণের বৈভ
ব । নিন্দামাত্র কৃষ্ণ কষ্ট হয়ে পান সব ॥ অনিন্দক হৈয়া সকৃত কৃষ্ণ বোলে । সত্য সত্য কৃষ্ণ তারে উদ্ধারিব হেলে ॥ চারি বেদ পড়িয়াও য
দি নিন্দা করে । জন্ম জন্ম কুম্ভিপাকে ডুবিয়া সে মরে ॥ ভাগবত পড়িয়াও কারো বুদ্ধি নাশ । নিত্যানন্দ নিন্দা করে হৈব সর্বনাশ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

সিংহবনদরবিশ্রদোহাঁহারসে। নাগানি সুয়ারিত প্রবাঞ্ছিত কোন দোষে ।।৬ ১০।।

শ্রমজলদুহুতনু তকনবাপ্রেম। মাজিধোতলযৈছে নীলমনিহেম।। কহেহরিবল্লভ আলি সমাঝ। রাখল লোচন সম্পুটমাঝ ।।১১।।ঃ।।ঃ।। ইতিশ্রীগীতচিন্তামণৌ পূর্ববিভাগে পঞ্চমিক্ষণদা ।।৬।।ঃ।।ঃ।। পাঠমঞ্জরি ।। গোবিন্দের অঙ্গেপহু নিজঅঙ্গদিয়া। গান বৃন্দাবনগুণ আনন্দিতহঞা ।। অনন্তঅনঙ্গজিনি দেহেরবলনি। মুখচান্দকিকহিব

কিকহিতেজানি ।। নাচেনগৌরাঙ্গচাঁদ গদাধররসে। গদাধরনাচেপহুগৌরাঙ্গবিলাসে।।১।। শ্রীগান্ধার।। এমননিতাই কোথাওদেখিনাই। অবধূতবেসেফিরে জীবেদিল নামহরি হাসেনাচেকান্দেওরেভাই।। অদ্বৈতরসসঙ্গেরঙ্গে ধরণেনাজায়অঙ্গ গোরাপ্রেমে ১১ গদাতনুখানি। ঢুলিয়াঢলে বাহুতুলিহরিবোলে দুনয়ানেবাহে নিতাইরপানে।। কপালে তিলকশোভে কুটিল কুন্তল লোলে গুঞ্জারআটনিচুড়াতায়। কেশরিজিনিয়াকটি

রাঙ্গা।

কটি তটেনীলধটি বাজননূপুরবাজেপায় ।। কেকহু নিতাইরগুণ জীবাদেখিসকরুণ হরিনামেজগততারিল। মদনমদেতেঅন্ধ বিষয়েরহলবন্ধ হেননিতাইভজিতেনাপাইল ।।২।। শ্রীরাধাপ্রাহ।। নিতি২ আসিজাই এমনকভুদেখিনাই কিখেনেবাঢালাম পাজলে। গুরুয়াগরবকুল নাসাইতেকুল বজীর কলঙ্কআগে২বুলে।। বড়িমাই কিপে

চলে।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হামাদেওব তোহেঁউপদেশ ।। পাহিলহিঁ বৈঠবি শয়নকসীম । হেরিপিয়ামুখ মোড়বিগী
ম ।। পরসিতেছ্ইকবে ঠেলবিপাণি । মৌনকরববিপহুঁ পুছইতেবাণি ।। বহুবিধচাটু
করয়েজদিনাহ । বিহসিবুঝাওবি রসনিরবাহ ।। ৯ ।। পঠমঞ্জরী ।। সুরতক্তিয়াসে ধয়
লপহুঁপাণি । করেকরবারই তরলনয়ানি ।। হঠপরিরম্ভনে পরশবুগাত । নহিন ন ।
হিবোলি ধুনাওইমাথ ।। অভিনবমদন তরঙ্গিনিরাই । শ্যাম মতঙ্গ রঙ্গঅবগাই ।।
চুম্বনেশঙ্কুচই লোচনতার । পিবইতেঅধর রচইসীতকার ।। নখরপরসেধনি চমকই
গোরি । দশইতেতরসি উঠই তনুমোরি ।। কহইতেকহগদ২পাদআধ । অনুনয়মন মনসি
জউনুমাদ ।। উখনেরোখত রহিপরসাদ । গোবিন্দদাসকহ রসমরিজাদ ।। ১০ ।। পঠমঞ্জরী ।।
বালিবিলাসিনি মনসিজনাট । অবকহু২সমুঝাও রসপাঠ ।। শশিমুখিরহি২লহু২বো
লে । প্রিয়তমশ্রবণে অমৃতরসঘোলে ।। যত২করেধনি কাকুতিদম্ভ । বিদগধতভহিঁ গাঢ়
পরিরম্ভ ।। হরিণনয়ানি সঘনসিতকার । টুটতকুচকঞ্চুক মণিহার ।। নির্ভরবিম্বাধর
পারদংশে । অনুভবিমনমথ রসপরসংশে ।। ঘনদামিনি মিলি কেলিবিলাস । সখিজন
নয়ন শিখেনিরসহাস ।। কঙ্কনকিঙ্কিনি নূপুরবাজ । এতদিনেমনমথ পাওলরাজ ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ঐতত লোচন চরন।। জত আচার্য্য প্রভুর সুত।। নিরমল বদন কান্তি নব বরাদেহং।। অনখিত
তাণ্ড ভুজঙ্গম নেহং।। স্যামন কুন্তল নমিবত ঙ্কজং। তং প্রনমামীহ শ্রী শ্রীনীবাসং।।১।
জগ মনলোচন খঞ্জন জুগনং। চরতর প্রেম অবধি নাহি পারং। নাসা সে খরুঙ্গ দিত তিন
কুসমং। তং প্রনমামীহ শ্রীশ্রীনীবাষং। যা কুম্বু কণ্ঠে হেমহারদুলিতং। কনক লতাজিনি
শ্রীভুজ সোভিতং।। শ্রান্তি যবর্বে সেহম দফ লুলিতং। তং প্রনমামীহ শ্রীশ্রী নীবাসং।৩।
কেসরি জিনি যতি মধ্য সুদেসং। কটি তটে শ্রী সোহিত কৌসুম্ভি বসনং। করতন সায
নযকন ঙ্গদিতং।। তং প্রনমামীহ শ্রীশ্রীনীবাসং।৪।। করিবর জিনি অতি বচনং। চঞ্চনতা
কাচরন গতি কাচিরং।। দামিনি ঝলকিত মৃদ মৃদ হাঁসং।। তং প্রনমামীহ শ্রীশ্রীনীবাসং
৫।। আজানু লম্বিত শ্রীভুজ জুগনং। লোম নতা সমনাহি সুনাভিরং।। অন কোবি লো
নিত গণ্ড জুগনং।। তং প্রনমামীহ শ্রীশ্রীনীবাসং।৬।। জনতঙ্গ ঈরন প্রকৃত বিকারং।।
ক্যাস বল্লবি কান্ত সঙ্গ বিনাসং।। শ্রীগৌরচন্দ্র সাদ্ সগুন হিরং। তং প্রনমামীহ শ্রীশ্রীনী

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

।।৭।। নিরবধি হৃতে শ্রীরাধাকৃষ্ণ বিলাস॰।। সঙ্গে সহচরে শ্রীবৃন্দাবনবাস॰।। জিব
যামেযকরূন অবতার॰।।৩॰ প্রনমামি শ্রীশ্রীনীবাস॰।।৮।। ইতি শ্রীনরোত্তমদাসবি
রচিত॰ শ্রীশ্রীনীবাস আচার্য প্রভুর স্তোত্র॰ সমাপ্ত॰।। অথ শ্রীশ্রী নীবাস আচার্য প্র
ভুর বংশাবলি লিক্ষতে।। প্রেমরস প্রচারাহি দয়া। জয়জয় আচার্য প্রভু দয়াময়।।
১ জয়জয় রাধাকৃষ্ণ পেসাদ পূ নুক্তি পামত।। জয়জয় শ্রীগতি গৌরচন্দ্র প্রভু অগতি
র গতি॰।। জয়জয় শ্রীজগদানন্দ প্রভু সেবক নেবর নিরঙ্কুশ কৃপানিধি অধম
পামর অপরাধী পাপজন্ত তার নাহি ওর। বিচার করিলে প্রভু গতি নাহি মোর ১
ওদপাদ সম্বন্ধ সম্বন্ধ ধারি এই সে বিচার এ রাধা মোহনে প্রভু কহ উদ্ধার।
মোদন মোহন প্রভু ভুবন মোহন ভুবন মোহন প্রভু গৌর মোহন

নইয়া চলেন সভে প্রভু দেখিবারে। প্রভু দেখি সর্ব্বজন দণ্ডবত করে॥ প্রভু বোলে কৃষ্ণভক্তি হউক সভার। কৃষ্ণগুণ নাম বিনু না বলিহ আর॥
আপনে সভারে প্রভু করে উপদেশ। কৃষ্ণনাম মহামন্ত্র শুনহ বিশেষ॥ হরে কৃষ্ণ হরে কৃষ্ণ কৃষ্ণ কৃষ্ণ হরে হরে। হরে রাম হরে রাম রাম রা
ম হরে হরে॥ প্রভু বোলে কহিলাঙ এই মহামন্ত্র। ইহা সভে জপ গিয়া করিয়া নির্ব্বন্ধ॥ ইহা হৈতে সর্ব্ব সিদ্ধি হইব সভার। সর্ব্বক্ষণ বোলহ
ইথে বিধি নাহি আর॥ দশ পাঁচে মিলি নিজ দুয়ারে বসিয়া। কীর্ত্তন করহ সভে হাথে তালি দিয়া॥ হরয়ে নমঃ কৃষ্ণ যাদবায় নমঃ॥ গো
পাল গোবিন্দ রাম শ্রীমধুসূদন॥ স্ত্রী পুত্র বাপে মিলি কর গিয়া ঘরে। কীর্ত্তন কহিল এই তোমা সভাকারে॥ প্রভু মুখে মন্ত্র পাই সভা
রউল্লাশ। দণ্ডবত করি সভে গেলা নিজ বাস॥ নিরবধি সভেই জপেন হরিনাম। প্রভুর বচন কায় মনে করি ধ্যান॥ সন্ধ্যা হৈলে আপন দুয়া
রে সভে মিলি। কীর্ত্তন করেন সভে দিয়া করতালি॥ এইমত নগরে নগরে সংকীর্ত্তন। করাইতে লাগিলেন শ্রীশচীনন্দন॥ সভারে উঠিয়া প্রভু আ
লিঙ্গন করে। আপন গলার মালা দেই সভার শিরে॥ দন্তে তৃণ ধরি প্রভু পরিহার করে। অহর্নিশ সভে হরি বোল হরে কৃষ্ণ হরে॥ প্রভুর দেখিয়া আর্ত্তি
কান্দে সর্ব্বগণে। কায় মন বাক্যে লইলেন সংকীর্ত্তন॥ পরম আনন্দে সব নগরিয়াগণ। হাথে তালি দিয়া বোলে রাম নারায়ণ॥ মৃদঙ্গ মন্দিরা শঙ্খ
আছে সর্ব্ব ঘরে। দুর্গোৎসব কালে বাদ্য বাজাবার তরে॥ সেই সব বাদ্য এবে কীর্ত্তন সময়ে। গায়েন বায়েন সভে আনন্দ হৃদয়ে॥ হরি ও রাম ও হরি ও রাম।
এইমত নগরে উঠিল ব্রহ্মনাম॥ খোলাবেচা শ্রীধর জাএন সেই পথে। দীর্ঘ করি হরিনাম বুলিতে বুলিতে॥ শুনিঞা কীর্ত্তন আরম্ভিলা মহানৃত্যে। আনন্দে
বিভোল হৈলা চিত্তে নেরভুযে। দেখিয়া তাহান সুখ নগরিয়াগণে। বেঢ়িয়া চৌদিগে সভে করেন কীর্ত্তন॥ গড়াগড়ি জায়েন শ্রীধর প্রেমরসে। ।

1016

বহির্মুখ সকল দ্বন্দ্ব কত্থা কিবা শেষে। কোলো পাপী বোলে হের দেখ ভাই সব। সোনা বেচা মুনি শাহৈল পরম বৈষ্ণব। পরিধান বস্ত্র নাহি পেটে নাহি ভাত।
লোকে বেজানায় তাব হইল আমাত। নগরিয়া গুনা বোল লাগি মাইমরে। এক্কানেই দুর্গা সব আনি নেই ঘরে। এইমত পাশণ্ডিয়ে বলেয় যদায় যা।
প্রতিদিন নগরিয়া গায় কৃষ্ণ গায়। একদিন দৈবে কাজি সেই পথে জায়। মৃদঙ্গ মন্দিরা শঙ্খ শুনিবারে পায়। হরিনাম কোলাহল চৌদ্দিগে সোমা
য়। কাজি বোলে ধরধর আজিকে কি কার্য্য। আজি বা কি করে তোর নিমাঞি আচার্য্য। আথে বেথে পলা
এ। সুনিঞা সম্ভ্রমে রেকাদি আপনার শাস্ত্র। কাজি বোলে ধরধর আজিকে কি কার্য্য।

ইলা নগরিয়াগণ। মহাত্রাসে কেশ কেহো নাকারে বন্ধন। জাহারে পাইল কাজি মারিল তাহারে। ভাঙ্গিল মৃদঙ্গ অনাচার কৈল দ্বারে। কাজি
বোলে হিন্দুয়ানি হইল নদীয়া। করিব ইহার শাস্তি নাগালি পাইয়া। ক্ষেমা করি জাঙ আজি হৈবেক রাতি। আর দিন নাগালি পাইলে নইমুজা ১০২
তি। এইমত প্রতিদিন দুষ্টগণ লৈঞা। নগর ভ্রমে কাজি কীর্ত্তন চাহিয়া। দুঃখে সব নগরিয়া আছে লুকাইয়া। হিন্দু কাজি আর সব মারে ক
দৰ্শিয়া। কেহো বোলে হরিনাম নেব মনে মনে। হোঙ্কাড় বুলি আছে কোন পুরাণে। লঙ্ঘিলে বেদের বাক্য এই সাস্তি হয়। জাতি করিয়াও এগু ১০২

লারনাহি ভয়। নিমাঞি পণ্ডিতের যে কারণে অহঙ্কার। সব চূর্ণ হইবেক কাজির দুয়ার। নগরে নগরে যে বোলেন নিত্যানন্দ। দেখো তান কো
নোদিন বাহিরায় রঙ্গ। উচিত বুলিতে হই আমরা পাশণ্ড। ধন্য নদীয়ায় যত উপজিল ভণ্ড। তয়ে কেহো কিছু নাহি কহে প্রভুর স্থানে
সভে গিয়া করিলা গোচর। কাজির ভয়েতে আর না করি কীর্ত্তন। প্রতিদিন বোলে নষ্ট হইবেক জন। নবদ্বীপ ছাড়ি যাই অন্য স্থানে। গো
চরিল এই দুই তোমার চরনে। কীর্ত্তনের বাদ শুনি প্রভু বিশ্বম্ভর। ক্রোধে হইলেন প্রভু রুদ্রমূর্ত্তিধর। হুঙ্কার করয় প্রভু শচীর নন্দন। । ।

[illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তুমি মাতা পতিব্রতা ॥ পচাশুনা নাহিক কার্য্য বলিল তোমারে। ইহাতে অন্য থাকুক সম্পতি আমারে ॥ যে তোমার ইচ্ছা ধর্ম্ম তাই
দিব আমি। গৃহে বসি পরম আনন্দে থাক তুমি ॥ এত বলি মিশ্র চলিলা কার্য্যান্তরে। পড়িতে না পায় তবে প্রভু বিশ্বম্ভরে ॥
নিজ ধর্ম্ম শোনাতে শ্রীগৌরাঙ্গ রায়। নাজানে মজনকের বাক্য পড়িতে না যায় ॥ অন্তরে দুঃখিত বড় বিদ্যার শভঙ্গে। পুনঃশ্রু
দ্ধত্যে হইলা শিশু সঙ্গে ॥ কিবা নিজ গৃহে প্রভু কিবা পর ঘরে। যাহা পায় তাহা ভাঙ্গে অপচয় করে ॥ নিশা কাল হইলেও না
আইসেন ঘরে। সর্ব্বরাত্রি শিশু সঙ্গে নানা ক্রীড়া করে ॥ কম্বলে ঢাকিয়া অঙ্গ দুই শিশু মেলি। বৃষপ্রায় হইয়া চলেন কুতুহলী ॥
যার ঘরে কলার বন দেখিয়া থাকে দিনে। রাত্রী হৈলে বৃষ রূপে ভাঙ্গেন আপনে ॥ গরু জ্ঞানে গৃহস্থ তবে করে হায় ২। জাগি
লে গৃহস্থ প্রভু উঠিয়া পলায় ॥ কার ঘরের দ্বার দিয়া বান্ধিয়া বাহিরে। লঘ্বি গুর্ব্বি গৃহস্থ করিতে নাহি পারে ॥ কেবা ন্ধি
লে দ্বার করে হায় ২। ডাকিলে গৃহস্থ শিশু সঙ্গেত পলায় ॥ এই মতি রাত্রদিন বিদাশের রায়। শিশুগন সঙ্গে ক্রীড়া করএনী
নায় ॥ এবড় চাপল্য করে প্রভু বিশ্বম্ভর। তথাপিহ মিশ্র কিছু না করে উত্তর ॥ একদিন মিশ্র চলিলা কার্য্যান্তরে। পড়িতে
না পায় প্রভু ক্রোধিত অন্তরে ॥ বিষ্ণুর নৈবিদ্য বর্জ্জিত হাড়ি গন। বসিলেন প্রভু তাহে করিয়া আসন ॥ এবড় নিগূঢ় কথা শু
ন সর্ব্বজনে। কৃষ্ণভক্তি সিদ্ধি হয় যাহার শ্রবণে ॥ বাস্তুর্থ হাড়ি গন সব করি সিংহাসন। তথি বসি হাসে গৌর সুন্দর বদন ॥
লাগেন হাড়ির কালি সর্ব্ব গৌর অঙ্গে। কনক পুথলী যেন কোষ্কারি লেপি অঙ্গে ॥ শিশুগন ধাইয়া জানান শচী দেবী স্থানে। ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১০১৪

বাস্তু হাঁড়ি ইহা পর
নিমাঞি বসিয়া আছেন হাড়ির আশনে। মাএ আমি দেখি যাক র এই হাসয়। এই স্থানে বাপ বসিত নাজুয়ায়। বাস্তু হাঁড়ি ইহাপর
অনেক বিগ্নান। এতদিন তোমার নাজন্মিল কোনজ্ঞান। প্রভু বোলে তোরা মোকে নাদেনা পড়িতে। ভদ্রাভদ্র মর্ম কিসে জানি
বকেমতে। মুর্খ আমি নাজানি কিছু জ্ঞান মন্দ স্থান। সর্ব্বথা আমার এক অদ্বৈতীয় জ্ঞান। এতবলি হাসেন বাস্তু হাড়ির
আসনে। দত্তাত্রেয় ভাব প্রভু হইলা তখনে। মাতা বোলে তুমি বসিলা মন্দ স্থানে। এবে তুমি পবিত্র দেহ হইবে কেমনে। প্রভু বো
নে মাতা তুমি বড় শিশু মতি। অপবিত্র স্থানে মোর কভু নহে স্থিতি। জথা মোর স্থিতি তথা সর্ব্ব পুন্য স্থান। গঙ্গা আদি কত
আদি তীর্থ তথা অধিষ্ঠান। আমার যে কথা শুন শুচি বা অশুচি। কেবল কি দোষ আছে মনে তাব বুঝি। লোকবেদ মতে য ৩০
দি অশুচি স্থান হয়। আমি পরশীলে কিবা অশুদ্ধতা রয়। এসব হাঁড়ির মনে নাহিক দোষণ। তুমি জাহে বিষ্ণু নাগি করি ৩০
নেরন্ধন। বিষ্ণুর রন্ধন স্থানি কভু দুষ্ট নয়। সেই হাঁড়ি পরশে আর স্থান শুদ্ধ হয়। অতএব আমার বাশন হেন মন্দ স্থানে।
সভার শুদ্ধি তা হয় আমার পরশনে। বাল্য ভাবে সর্ব্ব তত্ত্ব কহি প্রভু হাসে। তথাপি না বুঝে কেহ তান মায়া বশে। সভে
হাসেন শুনি শিশুর বচন। স্নান কর আসি বাপু বোলেন তখন। না আইসে প্রভু সেই স্থানে বসি আছে। শচী বোলে শীঘ্র আ
ইশ বাপে জানে পাছে। প্রভু বোলে জদি মোরে দেহ পড়িবারে। তবে সে আইব আমি কহিল তোমারে। সুনিশ্চিতে ভর্ৎসে
শ্যাসে আপনে লঙ্ঘনের জননীরে। যত্ন করি কেহো নিজ বালক পড়ায়। সভে বোলে কেন নাহি দেহ পড়িবারে।

শ্রীনিবাশ। ভাগবত্ত শুনিতে করিলা আরম্ভিলা শ।। অক্ষরে অক্ষরে ভাগবত প্রেমময়। শুনিঞা দ্রবিল শ্রীবাশের হৃদয়।। ভাগবত শুনিঞা কান্দয়ে যে শ্রীনিবাশ।
মহাভাগবত শ্রীবাশ যেন নিশ্বাশ।। পাপিষ্ঠ পঢ়ুয়া বোলে হৈল জঞ্জাল। পড়িতে না পাই ভাই কর্ম্ম জায় কাল।। সম্বরণ নহে শ্রীনিবাশের ক্রন্দন। চৈ
তন্যের প্রিয়দেহ জাত স্মরণ।। পাপিষ্ঠ পঢ়ুয়া সব যুক্তি করিয়া। বাহিরে এড়িল নঞা শ্রীবাশ টানিঞা।। দেবানন্দ পণ্ডিত না করে নিবারণ।
গুরু কয় যাত ভক্তিশূন্য তথা শিষ্য কোন।। বাহ্য পাইলা দুঃখে শ্রীনিবাশ ভোলাম্বর। তাহা সব জানে অন্তর্যামি বিশ্বম্ভর।। দেবানন্দ দরশনে হইল নম

রী। ক্রোধমুখে বোলে প্রভু শ্রীশচীনন্দন।। অয়ে অয়ে দেবানন্দ বুলিয়ে তোমারে। তুমি এবে ভাগবত পঢ়াও সভারে।। যে শ্রীবাসে দেখি তেগ
ঙ্গার মনোরম। হেন জন গেল শুনিবারে ভাগবত।। কোন অপরাধে তারে শিষ্য হাতাইয়া।। বাড়ির বাহিরে তারে এড়িলে টানিঞা।। ভাগবত শু ১৭ ৯৬
শ্রী নিঞা কান্দয়ে কৃষ্ণরসে। টানিঞা ফেলাইতে তারে যোগ্য আইসে।। কোনো জন্মে না জান গ্রন্থের অভিমত। বুঝি নাঙ তুমি যে পঢ়াও ভাগবত।।
১০ পরিপূর্ণ করিয়া যে সব জনে খায়। তবে বহির্দেশ গেলে যে শোভা পায়।। প্রেমময় ভাগবত পঢ়াই যাও মি। তত খানি সুখে না পাইলেক ইথা ৯৬

মি।। শুনিঞা বচন দেবানন্দ বিপ্রবর। লজ্জায় রহিলা কিছু না কৈলা উত্তর।। ক্রোধাবেশে বুলিয়া চলিলা বিশ্বম্ভর। দুঃখিতে চলিলা দেবানন্দ নিজ
ঘর।। তথাপিও দেবানন্দ বড় পুণ্যবন্ত। বচনেও প্রভু জারে করিলেন দণ্ড।। চৈতন্যের দণ্ড মহা সুকৃতি সে পায়। য়ার দণ্ডে মরিলে বৈকুণ্ঠ ঘরে
জায়।। চৈতন্যের দণ্ড য়ে মস্তকে করি লয়। সেই দণ্ড তার প্রেম ভক্তিযোগ হয়।। চৈতন্যের দণ্ডে যার চিত্তে নাহি ভয়। জন্মে জন্মে সে পাপীষ্ঠ
যমদণ্ড হয়।। ভাগবত তুলসী গঙ্গায় ভক্তগনে। চতুর্দ্ধা বিগ্রহ কৃষ্ণ এই চারি স্থানে।। জীবন্যাশ করিলেও মূর্ত্তে পূজ্য হয়। জন্মমাত্রে এ চারি

1020

তুমি ক্ষয়ধ্বস্ত রিতে বাক্যে আর রক্ষিতা ॥ নারু কি তোমার নীলো নিন্দিব জেজন। জন্মে জন্মে দুঃখে তার হইব মরণ ॥ নিত্য ধর্ম্মময় তুমি প্রভু সনাত
ন। এ নিন্দা তোমার বুঝিবেক কোন জন ॥ যদি প্রভু উঠ তুমি মণ্ডপের মরে। প্রবিষ্ট হইমু মুঞি গঙ্গার ভিতরে ॥ তত্রেব সংকল্প প্রভু না করে
লক্ষণ। হাসে প্রভু শ্রীবাসের শুনি তত্ত্ব বচন ॥ প্রভু বোলে তোমার আর্ত্তিতে নাহি ইচ্ছা। নাড়া তেমু না করিমু তোমার বাক্য মিছা ॥ শ্রীবাস বচন সম্ব বি
যারাম তার। ধীরে ধীরে রাজপথে চলে মহাভাগ ॥ মণ্ডপানে মত্ত সব চান্দেরা দেখিয়া। হরি হরি বোলে সভে ডাকিয়া ডাকিয়া ॥ কেহো বোলে তা

ন তান নিমাঞি প্রভু। তান তার নাগে তান গায় নাই গীত ॥ হরি বুলি হাথে তালি দিয়া কেহো নাচে। উল্লাসে মণ্ডপ কত গায় তার পাছে ॥ হরি বো
ল হরি বোল জয় নারায়ণ। বুলিয়া আনন্দে নাচে মণ্ডপের গণ ॥ এই মত হয় শ্রীকৃষ্ণ বৈষ্ণব দর্শনে। মহা হরি ধ্বনি করে মণ্ডপের গণে ॥ মণ্ডপেরে
প্রসাদ দেখি বিশ্বম্ভর হাসে। আনন্দে শ্রীবাস কান্দে দেখি পরকাশে ॥ মণ্ডপেও সুখ পায় চৈতন্য দেখিয়া। এ কানে নিন্দুয়ে পাপী সন্ন্যাসী হইয়া ॥
চৈতন্য চন্দ্রের রসে যার মন দুঃখ। কোন জন্মে আশ্রমে নাহি কি তার সুখ ॥ যে দেখিল চৈতন্যচন্দ্রের অবতার। হউক মণ্ডপ তভু তাহে নম

স্কার ॥ মণ্ডপেরে শুভ দৃষ্টি করি বিশ্বম্ভর। নিজা বেশে আসে প্রভু নগরে নগর ॥ কথো দূরে দেখিলা পণ্ডিত দেবানন্দ। মহা ক্রোধে কিছু তারে
বোলে গৌরচন্দ্র ॥ দেবানন্দ পণ্ডিতের শ্রীনিবাস স্থানে। পূর্ব্বে অপরাধ আছে তাহা হেন মানে ॥ যে সময়ে না হৈছিল প্রভুর প্রকাশ। প্রেমশূন্য
জগত দুঃখিত সব দাস ॥ যদি বা পড়ায় কেহো গীতা ভাগবত। তথাপি না শুনে কেহো ভক্তি অভিমত ॥ সে সময়ে দেবানন্দ পরম মহান্ত।
লোকে বড় উপেক্ষিত পরম সুশান্ত ॥ ভাগবত অধ্যাপনা করে নিরন্তর। অকুমার সন্ন্যাসীর প্রায় ব্রতধর ॥ দৈবে এক দিন তথা গেলা

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

102

অন্তর্য্যামি বিশ্বম্ভর গৌরচন্দ্র। ডাকিয়া আনিয়া প্রভু করুনা সাগর। পাদপদ্ম দিল তার মস্তক উপর॥ প্রভু বোলে তপ করি না করিহ বল। বিষ্ণুভক্তি সর্ব্বশ্রেষ্ঠ
জানিহ কেবল॥ হরিবোল শুনি সন্তোষে সকল ভক্তগন। দণ্ডবত হইয়া পড়িলা ততক্ষণ॥ শ্রদ্ধা করি যেই জন শুনে এই রস। গৌরচন্দ্র প্রভু তানে মিলে
অবশ্য॥ কৃষ্ণ তারে প্রীতি কৃপা করিয়া অন্তর। আনন্দ আবেশে নৃত্য করে প্রভুর॥ এবিপ্রের চরনে আমার নমস্কার। চৈতন্যের দণ্ড ভয় খণ্ডিল যাহার॥
জাহার॥ চৈতন্যের দণ্ড যার ভয় নাহি মনে। তুন জ্ঞান তাহারে না করে কোনো জনে॥ এ ব্রাহ্মণ সর্ব্বথা দেখিতে অধিকারী। তথাপি প্রভুর দণ্ড

বুঝিতে না পারি॥ দাসে বেশ প্রভু দণ্ড করয়ে যতেক। কভু নাহি ছাড়ে কৃষ্ণের সেবক॥ কৃষ্ণ তারে প্রীতি দণ্ড করে বিশ্বম্ভর। নৃত্য করে চণ্ড
দি গোষায়ে অনুচর॥ এইমত প্রতি নিশা করে সংকীর্ত্তন। দেখিবার শক্তি নাহি ধরে অন্য জন॥ অন্তর দুঃখিত সব লোক নদীয়ার। সভে পাষণ্ডীরে ১০১
মন্দ বোলয়ে অপার॥ পাপিষ্ঠ নিন্দুক বুদ্ধি নাশের লাগিয়া। হেন মহোৎসব দেখিবারে নারি গিয়া॥ পাপিষ্ঠ পাষণ্ডী সব সবে নিন্দা জানে। ১০১
ব্রহ্মদৈত্য হইয়া মরে এহেন কীর্ত্তনে॥ পাপ পাষণ্ডীর লাগি নিমাঞি পণ্ডিত। ভাল বেও দ্বার নাহি দেন কদাচিত॥ তেঁহ ত কৃষ্ণের দেহ জানেন স

কল। তাহান হৃদয় পুনি পরম নির্ম্মল॥ আমরা সভের যদি তাহে ভক্তি থাকে। তবে হয় যেন প্রভু দেখিব কোনো পাকে॥ কোনো নগরিয়া বোলে
বসি থাক ভাই। নয়ন ভরিয়া দেখিবাঙ এই ঠাঞি॥ সংসার উদ্ধার লাগি নিমাঞি পণ্ডিত। নদিয়ার মাঝে আসি হইলা বিদিত॥ ঘরে ঘরে
নগরে নগরে প্রতি দ্বারে। করিবেন সংকীর্ত্তন বুলিল সভারে॥ ভাগ্যবন্ত নগরিয়া সর্ব্ব অবতারে। পণ্ডিতের গণ সব নিন্দা করিবারে॥ দি
বস হইলে সব নগরিয়াগন। প্রভু দেখিবারে তারে করেন গমন॥ কেহো বা নূতন দ্রব্য কারো হাথে কলা। কেহো ঘৃত কেহো দধি কেহো দিব্যমালা॥

1022

রত্নগর্ভ আচা।| রামাই মুকুন্দ মুরারি বনমালি·| সভেই গায়েন হইয়া মহাকুতুহলী।| নিত্যানন্দ গদাধর ধরিয়াছে তায়·| আনন্দে অদ্বৈতসিংহ চারিদিগে ধায়।|
পরানন্দ সুখে কেহো বাহ্য নাহি জানে·| বৈকুণ্ঠনায়ক নৃত্যে করয় আপনে।| হরিবোল হরিবোল হরিবোল ভাই·| ইহা বহি আর কিছু শুনিতে না পাই।|
অশ্রু কম্প রোমহর্ষ স্বেদ হুহুঙ্কার·| কে কহিতে পারে বিশ্বম্ভরের বিকার।| সর্ব্বাঙ্গের চূড়ামনি বিশ্বম্ভর রায়·| জানে বিপ্র লুকাইয়া আছয়ে এ
থায়।| রহিয়া রহিয়া বোলে প্রভু বিশ্বম্ভর·| আজি কেনে প্রেমযোগ না পাঙ নিরন্তর।| কেহো কি আসিয়া আছে বাড়ির ভিতরে·| কিছু নাহি বুঝো সভে

কহ দেখি মোরে।| ভয় পাই শ্রীনিবাস বোলয়ে বচনে·| পাষণ্ডি বহি প্রভু নাহি কাসনে।| সভে এক ব্রহ্মচারি বড় সুব্রাহ্মণ·| সর্ব্বকাল পয়ঃপান
নিষ্পাপ জীবন।| দেখিতে তোমার নৃত্যে শ্রদ্ধা তার বড়·| নৃত্যেতে আছয় প্রভু জানি এথা দড়।| শুনি ক্রোধাবেশে প্রভু বোলে বিশ্বম্ভর·| শীঘ্র শীঘ্র বা
ড়ির বাহির নিঞা কর।| মোর নৃত্য দেখিতে উহার কোন শক্তি·| পয়ঃপান করিলে কি মোতে হয় ভক্তি।| দুই ভুজ তুলি প্রভু অঙ্গুলি দেখায়·| পয়ঃপানে
মোরে কেহো ভক্ত নাহি পায়।| চণ্ডালেও মোহর শরণ যদি লয়·| সে মোহোর মুঞি তার জানিহ নিশ্চয়।| সন্ন্যাসীও যদি মোর না লয়ে শরণ।| সে

মোহোর না দেখে সে যে বুলিল বচনে।| গজেন্দ্র বানর গোপে কি তপ করিল·| বোল দেখি তারা মোরে কেমতে পাইল।| অসুরেও তপ করে কি হয় তাহার·|
বিনে মোর শরণ নহিলে নাহি পার।| প্রভু বোলে পয়ঃপানে মোরে নাহি পাই·| সকল করিমু চূর্ণ দেখিবা এথাই।| মহাভয়ে ব্রহ্মচারি হইলা বাহির·|
মনে মনে চিন্তয়ে ব্রাহ্মণ মহাধীর।| এই বড় ভাগ্য মোর যে কিছু দেখিলুঁ·| অপরাধ অনুরূপ শাস্তিও পাইলুঁ।| অদ্ভুত দেখিলুঁ নৃত্য অদ্ভুত ক্রন্দ
ন·| অপরাধ অনুরূপ পাইনু তর্জ্জন।| সেবক হইলে সে এমত বুদ্ধি হয়·| সেবক সে ঈশ্বর সকল দণ্ড সয়।| এইমত চিন্তিতে বিপ্রবর·| জানি লেন

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কেহোনাজানয়॥ জতঅধ্যাপক সবতর্ক শেবাখানে। কৃষ্ণভক্তিকৃষ্ণপুজা কিছুই নামানে॥ যদিবাপঢ়ায় কেহো ভাগবতগীতা॥ সেহোনাবা
খানে ভক্তিকরে সুক্ষমচিন্তা॥ সর্ব্বস্থানে বিশ্বরূপঠাকুর বেড়ায়॥ ভক্তি যোগনাশুনিঞা বড় দুঃখ পায়॥ সকালে অদ্বৈত সিংহ পুস্তক কক্ষে।
পড়াইয়াবালিস্থ বাখানে বিষ্ণুভক্তি। অদ্বৈতের ব্যাখ্যা বুঝে হেন কোনো আছে। বৈষ্ণবের অগ্রগন্য নদীয়ার মাঝে। চারিদিগে বিস্বরূপপা
য়মনদুঃখ। অদ্বৈতের স্থানে শুতে পায় প্রেম সুখ॥ নিরবধি থাকে প্রভু অদ্বৈতের সঙ্গে। বিশ্বরূপ সহিত অদ্বৈতবর্গের রঙ্গে। পরমবালক
প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। কুটিল কুন্তল বেশ অতি মনোহর॥ মাতা বোলে বিশ্বম্ভর জাও নদীয়া। তোমার ভাইরে শীঘ্র ডাকি আন গিয়া॥ মায়ের
আদেশে প্রভু ধায় বিশ্বম্ভর। সবরে আইলা যথা অদ্বৈতের ঘর॥ নিরবধি বিশ্বরূপ অদ্বৈতের সঙ্গে। ছাড়িয়া সংসার সুখে গোঙায়েন রঙ্গে॥
আদেশে... বসিআছে অদ্বৈত বেঢ়িয়া ভক্তগণ। শ্রীবাসাদি করিয়া জতেক মহাজন॥ বিশ্বম্ভর বোলে ভাই ভাত খাও গিয়া॥ বিলম্ব না কর বোলে হাসিয়া হা
সিয়া। হরিল সভার চিত্ত প্রভু বিশ্বম্ভর। সভেই চাহেন রূপ পরম সুন্দর॥ মোহিত হইয়া চাহে অদ্বৈত আচার্য। সেই মুখ চাহে সব পরিহরি
কার্য্য॥ এইমত প্রতিদিন মায়ের আদেশে। বিশ্বরূপ ডাকিবার ছলেতে আইসে॥ চিন্তয়ে অদ্বৈত চিত্তে দেখি বিশ্বম্ভর। মোর চিত্ত হরে সিশু পরম
সুন্দর॥ মোর চিত্ত হরিবে কি পারে অন্যজন। এইবা মোহোর প্রভু হরে মোর মন॥ সর্ব্বভুত হৃদয় ঠাকুর বিশ্বম্ভর। চিন্তিতে অদ্বৈত শীঘ্র চলি জায়
ঘর॥ বিশ্বরূপ কথা আদিখণ্ডে বিস্তার। অনন্ত চরিত্র নিত্যানন্দ কলেবর॥ ঈশ্বরের ইচ্ছা সব ঈশ্বরে সে জানে। বিশ্বরূপ সন্ন্যাস করিল ক
তো দিনে॥ জগতে বিদিত নাম শ্রীশঙ্করারন্য। চলিলা অনন্ত পথে বৈষ্ণবাগ্রগন্য। করি দণ্ড গ্রহণ চলিলা বিশ্বরূপ। আইর বিদার শোকে নি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

রহাধবুক। মনে মনে বোলে আই হইয়া সুস্থির। অদ্বৈতে সে মোর পুত্র করিল বাহির।। তথাপিহ আই বৈষ্ণব অপরাধ ভয়ে। কিছু না বোলেন মে
মাত্র মনদুঃখ পায়। বিশ্বম্ভর দেখি সব পাসরিল দুঃখ। প্রভুও মায়ের বড় বাঢায় সুখ। দেবে কথো দিনে গৃহ্য করিনা প্রকাশ। নিরবধি অ
অদ্বৈতের সঙ্গে সে বিলাস। ছাড়িয়া সংসার সুখ প্রভু বিশ্বম্ভর। লক্ষ্মী পরিহরি থাকে অদ্বৈতের ঘর। নাবহেয় হেতে পুত্র হেন দেখে আই।
এহো পুত্র নিল মোর আচার্য গোসাঞি।। সেইদুঃখে সভে এই বুলিলেন আই। কে বোলে অদ্বৈত দ্বৈত বড় গোসাঞি।। চন্দ্রসম এক পুত্র ক
রিয়া বাহির। এহো পুত্র না দিলেন রহিবারে স্থির। অনাথিনী মোরে ত কাহারো নাহি দয়া। জগতের অদ্বৈত মোরে সে দ্বৈত মায়া। সবে এই
অপরাধ আর কিছু নাই। ইহার লাগিয়া ভক্তি না দেন গোসাঞি।। এক কালে এই বৈষ্ণবেরে বেটা চেটা বোলে। নিশ্চিন্তে থাকয়ে সে জানি ৭৭
বেকথোকালো। জননীর লক্ষে শিক্ষাগুরু ভগবান। বৈষ্ণব অপরাধ করাথেন সাবধান। চৈতন্য সিংহের আজ্ঞা করিয়া লঙ্ঘন। নাবুঝি বৈষ্ণব
নিন্দে পাইবে বন্ধন।। এক বার হেতু কিছু শুন মন দিয়া। যে নিমিত্ত গৌরচন্দ্র করিলেন ইহা।। ত্রিকাল জানেন প্রভু শ্রীশচীনন্দন। জানিলে ৭৭
সে বুলিবে অদ্বৈতের দুষ্টগণ।। অদ্বৈতেরে গাইবেক শ্রীকৃষ্ণ করিয়া। যত কিছু বৈষ্ণবের বচন নিন্দিয়া। যে বুলিব অদ্বৈতেরে পরম বৈষ্ণব।
তাহারে বেঢ়িয়া নষ্টিবেক পাপী সব।। সেসব গণের পক্ষে অদ্বৈত ধরিতে। এত বড় সাক্ষী নাই এ দণ্ড দেখিতে। সকল সর্বজ্ঞ চূড়ামণি বিশ্ব
ম্ভর। জানেন বিবর্ত হইবেক বহুতর। অতএব দণ্ড দেখাইয়া জননীরে। সাক্ষী করিলেন অদ্বৈতাদি বৈষ্ণবেরে। [illegible]।। বৈষ্ণবের নিন্দা
করিবেক যার গণে। তার রক্ষা সামর্থ্য নহির কোনো জন।। বৈষ্ণব নিন্দুক গণ যাহার আশ্রয়। আপনেই এড়াইতে তাহার সংশয়।। ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1025

ঈশ্বরের দেকহ॥ চৈতন্যকথার আদি অন্ত নাহি জানি। যেতে মতে চৈতন্যের যশ বাখানি॥ চৈতন্য দাসের পায় মোর নমস্কার। ইথে অপরাধ
কিছু নহুক আমার॥ মধ্যখণ্ড কথা যেন অমৃতের খণ্ড। যে কথা শুনিলে সব খণ্ডে পাষণ্ড॥ চৈতন্যের প্রিয় দেহ নিত্যানন্দ রায়। প্রভু যেন
যেন না ছাড়ে আমায়॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান॥ ॥ ॥ ২০॥ ॥ ॥ ॥ ॥
হেন মতে নবদ্বীপে প্রভু বিশ্বম্ভর। বিহরেন সঙ্গে নিত্যানন্দ গদাধর॥ জয় জয় গৌরচন্দ্র কৃপার সাগর। জয় জয় জগন্নাথ নন্দন সুন্দর॥ বা
হ্য দণ্ড দেবানন্দ পণ্ডিতেরে করি। আইলা আপন ঘরে গৌরাঙ্গ শ্রীহরি॥ দেবানন্দ পণ্ডিত চলিলা নিজ বাসে। দুঃখ পাইলেন বিপ্র দুষ্ট সঙ্গ দোষে॥
দেবানন্দ হেন সাধু চৈতন্যের ঠাঞি। সমুখ হৈতে যোগ্য নহিলা তথাই॥ বৈষ্ণবের স্থানে যে পাই বিশ্বম্ভর। তাঙ্গ বিনে জাত পথ কিঞ্চিত কর॥
বৈষ্ণবের ঠাঞি তার হয়ে অপরাধ। কৃষ্ণ স্বয়ং হৈলেও তার প্রেম বাদ॥ আমি নাহি বলি নিগম বেদের বচন। সাক্ষাতে কহিয়াছেন শচীর নন্দন॥
যে শচীরে গর্ভে গৌরচন্দ্র অবতার। বৈষ্ণব অপরাধ পূর্ব্ব আছিল তাহার॥ আপনে সে অপরাধ প্রভু ঘুচাইয়া। মায়েরে দিলেন প্রেম সভা
সিক্ষাইয়া॥ এবে অদ্ভুত কথা শুন সাবধানে। বৈষ্ণব অপরাধ ঘুচে ইহার শ্রবণে॥ একদিন মহাপ্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। বসিলা উঠিয়া বি
ষ্ণু খট্টার উপর॥ নিজ মূর্ত্তি শিলা সব করি নিজ কোলে। আপনা প্রকাশে গৌরচন্দ্র কুতূহলে॥ মুঞি সেই কলি যুগে কৃষ্ণ মুঞি নারায়ণ। মুঞি সে রা
ম রূপে কৈলুঁ সাগর বন্ধন॥ সুতিয়া আছিনু ক্ষীর সাগর ভিতরে। মোর নিদ্রা ভাঙ্গিলেক নাড়ার হুঙ্কারে॥ প্রেমভক্তি বিলাইতে মোহোর
প্রকাশ। মাগ মাগ মাগ না চাহ আরে শ্রীনিবাস॥ দেখি মহাপরকাশ নিত্যানন্দ রায়। তত্ক্ষণে তুলি ছত্র ধরিলা মাথায়॥ বাম দিগে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1026

গদাধর তাম্বুল যোগায়। চারিদিগে ভক্তগণ চামর ঢুলায়॥ ভক্তিযোগ বিলায় গৌরাঙ্গ মহেশ্বর। জাহারে জাহার প্রীত দেন বিশ্বম্বর॥ কেহো বো
লে মোর বাপ বড় দুষ্ট মতি। তার চিত্ত ভাল হইলে মোর অব্যাহতি॥ কেহো মাগে গুরু প্রতি কেহো সিষ্য প্রতি। কেহো পুত্র কেহো পত্নি যার যথা
মতি॥ ভক্তবাক্য সত্য করি প্রভু বিশ্বম্ভর। হাসিয়া সভারে দেন প্রেম ভক্তিবর॥ মহাশয় শ্রীনিবাস বোলেন গোসাঞি। আইরে দিয়ার ভ
ক্তি এই বাঞ্ছা চাই॥ প্রভু বোলে ইহা না বুলিবে শ্রীনিবাস। তানে নাহি দিমু প্রেম ভক্তির বিলাস॥ বৈষ্ণবের ঠাঞি তান আছে অপরাধ।

অতএব তান নহে প্রেম ভক্তি সাধ॥ মহাকুতূহলী শ্রীনিবাস বোলে আর বার। এ কথা যে প্রভু দেহ যোগ্য সভাকার॥ তুমি যেন পুত্র যার গর্ভে অব
তার। তার কি নহিব যোগ্য প্রেম অধিকার॥ সভার জীবন যে আই জগতের মাতা। মায়া ছাড়ি প্রভু তানে হও ভক্তিদাতা॥ তুমি তার পুত্র প্রভু সে ৯৬
সর্ব্বজননী। পুত্র স্থানে মায়ের কি অপরাধ গণি॥ যদি বা বৈষ্ণব স্থানে আছে অপরাধ। তথাপি হইত তাই যাক হই প্রসাদ॥ প্রভু বোলে উপদে
শ করিতে সে পারি। বৈষ্ণব অপরাধ আমি খণ্ডাইতে নারি॥ যে বৈষ্ণব স্থানে অপরাধ হয় যার। পুন সেই ক্ষমিলে সে ঘুচে নাহি আ ৯৭

র॥ দুর্ব্বাসার অপরাধ [illegible] অম্বরিশ স্থানে। তুমি দেখ জান [illegible] হইল যেমনে॥ নাঢার স্থানে তে আছে তান অপরাধ। নাঢা ক্ষমিলে সে
হয়ে প্রেমের প্রসাদ॥ অদ্বৈত চরণ ধুলি লয় নে মাথায়। হইবেক প্রেম ভক্তি আমার আজ্ঞায়॥ তখনে চলিলা সভে অদ্বৈতের স্থানে। অদ্বৈ
তেরে কহিলেন সব বিবরণে॥ শুনি মাত্র অদ্বৈত করেন বিষ্ণু স্মরণ। তোমা বান হতে চাহ আমার [illegible] জীবণ॥ যার গর্ভে মোহের প্রভুর অবতা
র। সে মোর জননী মুঞি পুত্র সে তাহার॥ যে আইর চরণ ধুলির মুঞি পাত্র। সে আইর প্রভাব না জান তিন মাত্র॥ তখন অদ্বৈত [illegible] আইমহ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

শ্রীশ্রীরাধাকৃষ্ণ
চরণং শরণং [illegible]

1027

পত্রিক্রখা। তোমারা বা মুখে কেনে বোল হেন কথা॥ প্রাকৃত শাস্ত্রেও জে বা বুনি বেক আই। আই সব্দ প্রতাবে তাহার দুঃখ নাই॥ যেন গঙ্গা তেন আই কিছু ভেদ নাহিঃ। দেবকী যশোদা যেই সেই বস্তু আই। কহিতে আইর তত্ব আচার্য্য গোসাঞিঃ। পড়িলা আবিষ্ট হই বাহ্য কিছু নাই॥ বুঝিয়া সময় আই আইলা বাহিরে। আচার্য্য চরণ ধুলি নিলেন শরীরে॥ পরম বৈষ্ণবি আই মূর্ত্তিমতি ভক্তি। বিশ্বম্ভর গর্ব্ভে ধরিলেন যার শক্তি॥ আচার্য্য চরণ ধুলি নিলেন যখনে। বিহ্বলে পড়িলা কিছু বাহ্য নাহি জানে॥ জয় জয় হরি বোলে বৈষ্ণব মণ্ডল। অন্যোন্যে করয় চৈতন্য কোলাহল॥ অদ্বৈতের বাহ্য নাই আইর প্রভাবে। আইর নাহিক বাহ্য অদ্বৈতানুরাগে॥ দুহাঁর প্রভাবে দুই হইলা বিহ্বল। হরি হরি হরি বোলে বৈষ্ণব সকল॥ হাসে প্রভু বিশ্বম্ভর খট্টার উপরে। প্রসন্ন হইয়া প্রভু বোলে জননীরে॥ এখনে সে কৃষ্ণভক্তি হইল তোমার। অদ্বৈতের স্থানে অপরাধ নাহি আর॥ শ্রীমুখের অনুগ্রহ শুনিঞা বচন। জয় জয় হরিধ্বনি হইল তখন॥ জননীর লক্ষে শিক্ষাগুরু ভগবান। করায়ে বৈষ্ণব অপরাধ সাবধান॥ শূলপাণি সম যদি বৈষ্ণবেরে নিন্দে। তথাপিহ নাশ জায় কহে শাস্ত্রবৃন্দে॥ তথাহি শ্রীভাগবতে॥ মহদ্বিমানাৎ স্বকৃতাদ্ধি মাদৃক্ নঙ্ক্ষ্যত্যদূরাদপি শূলপাণিঃ॥ ইহা না মানিঞা যে সুজন নিন্দা করে। জন্ম জন্ম সে পাপিষ্ঠ দৈবদোষে মরে॥ অন্যের কি দায় গৌরসিংহের জননী। তাহাতেহ বৈষ্ণব অপরাধ করি গণি॥ বস্তু বিচারেতে সেহো অপরাধ নহে। তথাপিহ অপরাধ করি বিপ্র কহে॥ ইহানে অদ্বৈত নাম কোনো লোকে ঘোষে। অদ্বৈত বোলেন আই কোনো অসন্তোষে॥ সেহো কথা কহি শুন হই সাবধান। প্রসঙ্গে কহিয়ে বিশ্বরূপের আখ্যান॥ প্রভুর অগ্রজ বিশ্বরূপ মহাশয়। তৃবনে দক্ষ তরূপ মহাতেজোময়॥ সর্ব্বশাস্ত্রে মহাপ্রভু পরম

1028

সুধীর। নিত্যানন্দস্বরূপের অভেদ সরির। তানলক্ষ্যা বুঝে কোন নাহি নবদ্বীপে। সিসুভাবে থাকে প্রভু জনক সমিপে। একদিন সভাএ চলিলা
মিশ্রবর। সাথে বিশ্বরূপ পুত্রপরমসুন্দর। ভট্টাচার্য্য সভাএ চলিলা জগন্নাথ। বিশ্বরূপ দেখি বড় কৌতুক সভাত। নিত্যানন্দরূপ প্রভু পর
মসুন্দর। হরিলেন সভার চিত্ত সর্ব্বশক্তিধর। এক ভট্টাচার্য্য বোলে কি পড় ছাওয়াল। বিশ্বরূপ বোলে কিছু কিছু সভাকার। সিশুজ্ঞানে সভে
ধর হৈলা মৌন করি। সঙ্গ পাইলেন দুঃখ প্রাপ্ত গৌরহরি। নিজকার্য্য করি মিশ্র চলিলেন ঘর। পাছে বিশ্বরূপে বে মারিলা একচড়। য়েপুথি

পড়িসবে তো তাহা না বুলিয়া। কি বোল বুলি নিত্য কি সভামধ্যে গিয়া। তোমারেই ও সভার হইল মুর্খজ্ঞান। আমারেও দিলা নাজ কহি অপ
মান। পরম উদার জগন্নাথ মহাভাগ। ঘরে গেলা পুত্রেরে করিয়া বড় রাগ। পুনঃ বিশ্বরূপ সেই সভামধ্যে গিয়া। ভট্টাচার্য্য সব প্রতি বো ৭৮
লেন হাসিয়া। তোমারাও আমারে জিজ্ঞাসা না করিলা। বাপের স্থানেতে আমা সাস্তি করাইলা। কি জিজ্ঞাসা করিতে কাহার নয়ে মনে। সভে ৭৮
মিলি তাহা জিজ্ঞাসহ আমাস্থানে। হাসি বোলে এক ভট্টাচার্য্য শুন সিশু। আজি জে পড়িলা তাহা বাখানহ কিছু। বাখানএ সুত্র বিশ্বরূপ

ভগবান। সভার চিত্তেতে ব্যাখ্যা হইল প্রমান। সভেই বোলেন সুত্র ভাল বাখানিলা। প্রভু বোলে ভাড়াইল কিছু না বুঝিলা। জত বাখা
নিল সব করিল খণ্ডন। বিস্মিত সভার চিত্তে হইল তখন। এইমত তিনবার করিয়া খণ্ডন। পুনঃ সেই তিনবার করিল স্থাপন। পরম সুবু
দ্ধি করি সভে বাখানিল। বিষ্ণুমায়া মোহে কেহো তত্ব না জানিল। হেনমতে নবদ্বীপে বৈসে বিশ্বরূপ। ভক্তিশূন্য লোক দেখি না পায় সে
ভক্ত। ব্যবহার মদে মত্ত সকল সংসার। না করে কৃষ্ণের যশ মঙ্গল বিচার। পুত্রাদির মহোৎসবে করে ধন ক্ষয়। কৃষ্ণপূজা কৃষ্ণধর্ম্ম

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1029

মহাপ্রভু অনন্ত গাহেন যে মর্দ্দন। তাহা তুমি জগতেরে দিবার কারণে। অবতীর্ণ হৈয়াছ জানহ আপনে ॥ সেবক আমরা সত্য চাহিয়া হইবার।
অতএব কহি নাও চরণে তোমার ॥ আপনার বিধাতা আপনে [illegible] তুমি প্রভু। তোমার ইচ্ছা সাজেন মনু তাহা নহে কভু। অতএব মহাপ্রভু তুমি
তুমি ঈশ্বর। বিলম্বে দেখিবা আসি মথুরা নগর। শুনি এথা আকাশবাণী গৌরাঙ্গ সুন্দর। নিবৃত্ত হইলা প্রভু হরিষ অন্তর॥ বাণানন্দ
সিয়া সর্ব্ব শিষ্যের সহিতে। নিজ গৃহে চলিলেন ভক্তি প্রকাশিতে। নবদ্বীপে গৌরচন্দ্র করিলা বিজয়। দিনে দিনে বাড়ে প্রেম ভক্তির উদয়॥

আদি খণ্ড কথা পরিপূর্ণ এই হৈতে। মধ্য খণ্ড কথা এই শুন সাবধানে। যেবা শুনে ঈশ্বরের গয়ার বিজয়। গৌরচন্দ্র প্রভু তারে হয়েন সদয়॥
আদি কৃষ্ণ যশ শুনি নেত্রে অশ্রুধারা পাই। ঈশ্বরের সঙ্গ তার কভু যোগ নাই॥ অন্তর্যামী নিত্যানন্দ বলিলা কৌতুকে। চৈতন্য চরিত্র কিছু লিখি ৭০
১৩ তে পুস্তকে। তাহান কৃপায় লিখি চৈতন্যের কথা। স্বতন্ত্র আমার শক্তি নাহিক সর্ব্বথা॥ কাষ্ঠের পুতলী যেন কুহকে নাচায়। ৭৮
এই মত গৌরচন্দ্র যে মোরে বোলায়॥ চৈতন্য কথার আদি অন্ত নাহি জানি। যে তে মতে চৈতন্যের যশ সে বাখানি॥ পক্ষী যেন আকা

শের অন্ত নাহি পায়। যত দূর শক্তি তত দূর উড়ি যায়॥ এই মত চৈতন্যের যশের অন্ত নাই। চৈতন্যের প্রেমভক্তি এই মত পাই॥ যার
যেন কৃপা বাতে তাহা গাই॥ তথাহি॥ নতঃ পতন্ত্যাত্মসমং পতত্রিণঃ তথা সমং বিষ্ণুগতিং [illegible] বিপশ্চিতঃ॥ ইতি॥ সর্ব্ব বৈষ্ণবের
পায় মোর নমস্কার। ইথে কিছু অপরাধ নাহি হউক আমার॥ সংসারের পার হই ভক্তির সাগরে। যে ডুবিবে সে ভজুক নিতাই চান্দে
রে॥ আমার প্রভুর প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। এ বড় ভরসা চিত্তে ধরিয়া অন্তর॥ কেহো বোলে প্রভু নিত্যানন্দ বলরাম। কেহো বোলে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1030

ভূমিতে

একদিন মহাপ্রভু বসিনা নিভৃতে। নিজ ইষ্ট মন্ত্র ধ্যান নাগিনা করিতে। ধ্যানানন্দে মহাপ্রভু আবেশ হইয়া। ধ্যানানন্দে মুর্চ্ছিত হইলা ভূমিয়া।
অশ্রু কম্প পুলকাদি যুক্ত কি বিস্তর। সেই ক্ষনে আবির্ভাব হইন সভার। কথোক্ষনে মহাপ্রভু বাহ্য প্রকাশিয়া। কহিতে নাগিলা প্রভু রোদন
করিয়া। হা কৃষ্ণ মোর প্রভু জীবন শ্রীহরি। কোনো দিগে গেনা মোর প্রান চুরি করি। পাইন ঈশ্বর মোর কোনো দিগে গেনা। শ্লোক পড়ি প্র
ভু কান্দিতে নাগিনা। প্রেম ভক্তি রস মগ্ন হইনা ঈশ্বর। সকল শ্রীঅঙ্গ হৈল ধুনায় ধুসর। অমেনা দেক বিপ্রভু কাঁদে উচ্চস্বরে।

কোথা গেনা বাপ কৃষ্ণ ছাড়িয়া আমারে। জে প্রভু আছিনা অতি পরম গম্ভীর। শে প্রভু হইনা প্রেমে পরম অস্থির। গড়াগড়ি জায়েন কাঁদে
নউচ্চস্বরে। ভাসে প্রভু নিজ ভক্তি বিরহ সাগরে। তবে কথোক্ষনে প্রভুর সব সঙ্গীগন। সুস্থ করাইনা ধরি অনেক জতন। প্রভু বোনে
তোমারা বাকন জাহ ঘরে। আমি জাবন জাইব শংসার ভিতরে। মথুরা দেখিবে আমি চলিব শর্ব্বথা। প্রাননাথ আমার কৃষ্ণ
চন্দ্র পাউ জথা। নানারূপ সর্ব্ব শিষ্যগনে প্রবোধিয়া। স্থির করি রাখিলেন মতে হৈ মিনিয়া। ভক্তিরসে মগ্ন হৈনা বৈকুণ্ঠের পতি।

চিত্তে সাস্তি না পায়েন রহি রেনক তি। কাহাকে ও না বনিন কথোক্ষন রাত্রি শেষে। মথুরাকে চনিলেন প্রেমের আবেশে। কৃষ্ণ রে বাপ রে
মোর পাইব কোথায়। এই মন বনিয়া জান গৌররায়। কথোক দুর জাইতে শুনেন দিব্য ধ্বনী। এমন মথুরা না জাইহ দ্বিজ মুনি।
জাইবার কান আছে জাইবে তখনে। নবদ্বীপে নিজগৃহে চলহ এখনে। এমত্য সৈন্য থনাথ জীব উদ্ধারিতে। অবতীর্ন্ন হৈ যা
তার সহিতে। অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড ময় করিয়া কীর্ত্তন। জাতেরে বিনাইবা প্রেম ভক্তি ধন। ব্রহ্মা শিব সনকাদি জেরূপে বিভোর।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তথা শ্রাদ্ধ করে গৌররায়। চতুর্দ্দিগে প্রভুর বেড়িয়া বিপ্রগণ। শ্রাদ্ধ করায় সভে পড়ায় বচন। শ্রাদ্ধ করি প্রভু পিণ্ড দেন নারায়ণে। গয়া
নাহ্রাক্তন শব্দধ্বনি হৈল। দেখি যাহা যেন প্রভু শ্রেষ্ঠ নন্দন। সেসব বিপ্রের সর্ব্বশাস্ত্র বন্দন। উত্তরমানসে প্রভু পিণ্ডদান করি। ভী
মগয়া করিলেন গৌরাঙ্গ শ্রীহরি। শীব ব্রহ্ম গয়া আদি যত তর আছে। সব করি ষোড়শ গয়া মধ্যে না পাছে। ষোড়শ গয়ায় প্রভু ষোড়শী করি
য়া। সভারে দিলেন পিণ্ড হরষিত মনে। তবে প্রভু ব্রহ্মকুণ্ডে করি যাত স্নান। গয়াশীরে আসি করিলেন পিণ্ডদান। দিব্যমাল্য চ
ন্দন শ্রীহস্তে প্রভু নেয়। বিষ্ণুপদচিহ্ন পূজিলেন হরষিত। এইমত সর্ব্বস্থানে শ্রাদ্ধাদি করিয়া। বাসায় চলিলা বিপ্রগণ সন্তোষি
য়া। তবে মহাপ্রভু কথোক্ষণ সুস্থ হৈলা। রন্ধন করিতে প্রভু বসিলেন গিয়া। রন্ধন সম্পূর্ণ হৈল হেন ই সময়। আইলেন শ্রীঈশ্ব
র পুরী মহাশয়। প্রেমযোগে কৃষ্ণনাম বলিতে২। আইলেন মত্তপ্রায় ঢুলিতে২। রন্ধন এড়িয়া প্রভু পরম সম্ভ্রমে। নমস্করিয়া তানে ব
সাইলা দিব্যাসনে। আসিয়া বলিলা পুরী শুন হে পণ্ডিত। ভাল হৈল সময়ে আসি হইলাঙ উপস্থিত। প্রভু বোলেন জবে হৈল ভাগ্যের উদয়।

এই অন্ন ভিক্ষা আজি কর মহাশয়। হাসি বোলেন পুরী তুমি কি খাইবে তবে। প্রভু বোলেন আমি অন্ন রান্ধিবাঙ শাখে। পুরী বোলে কিবা
কার্য্য করিবে আর পাক। যে অন্ন আছে তাহা কর দুই ভাগ। হাসিয়া বোলেন নাথ যদি আমা চাহ। যে অন্ন হইয়াছে পুরী তুমি ইহা খাহ।
তিলার্দ্ধেকে আর অন্ন রান্ধিব এত আমি। না কর সংকোচ কিছু ভিক্ষা কর তুমি। তবে প্রভু আপনার অন্ন তাঁরে দিয়া। আর অন্ন রা
ন্ধিলেন হর্ষযুক্ত হৈয়া। হেন কৃপা প্রভুর ঈশ্বর পুরীর প্রতি। পুরীরে নাহিক কৃষ্ণ ছাড়ি অন্য মতি। শ্রীহস্তে আপনে প্রভু করে পরি
বেশন।

পরম আনন্দে সুখে করিল ভোজন ।। সেইক্ষণের মা দেবী যে কি অলক্ষিতে। প্রভুর নিমিত্ত অন্ন রান্ধিলেন বিত্তে। তবে প্রভু [illegible] পুরী
ভিক্ষা করাইয়া। আপনে ভোজন করিলেন হর্ষ মনে ।। ঈশ্বরপুরীর অবশেষ প্রভুর ভোজন। ইহার কারণে মিলে কৃষ্ণপ্রেম ধন ।। তবে
প্রভু ঈশ্বরপুরীর সর্ব্ব অঙ্গে। আপনে শ্রীহস্তে লেপিলেন দিব্য গন্ধে।। জত প্রেম প্রীত হৈল ঈশ্বর পুরিরে। তাহা কহিবারে কোন জন
শক্তি ধরে। আপনে ঈশ্বর শ্রীচৈতন্য ভগবান। দেখিলেন ঈশ্বরপুরীর জন্মস্থান।। প্রভু বোলেন কুমারহট্টকে নমস্কার। ঈশ্বরপুরী

রজে যে গ্রামে অবতার। কান্দিলেন প্রভু অনেক সেই স্থানে। আর শব্দ কিছু ঈশ্বরপুরী বিনে। সেই স্থানের মৃত্তিকা আপনে প্রভু তুলি।
আদি লইলেন বহির্ব্বাসে এক করি ঝুলি। প্রভু বোলেন ঈশ্বর জন্মস্থান। এ মৃত্তিকা আমার জীবন ধন প্রাণ। হেন ঈশ্বরের প্রীত ঈশ্বরপুরীরে। ৭৭
১৩ ভক্ত বাড়াইতে সে প্রভু সে বা কি ধরে। প্রভু বোলেন গয়া করিতে জে আইলাঙ। সত্য হৈল ঈশ্বরপুরীরে দেখিলাঙ। আর দিনে ঈশ্বরপুরী ৭৭
নিভৃতে জে স্থানে। মন্ত্র দিয়া চাহিলেন মধুর বচনে। পুরী বোলে মন্ত্র বা কি করিয়া কি বা কথা। প্রাণ দিতে আমি পারি তোমারে সর্ব্বথা।

তবে তাঁর স্থানে শিক্ষাগুরু ভগবান। করিলেন দশাক্ষর মন্ত্র জে প্রদান।। তবে প্রভু প্রদক্ষিণ করিয়া পুরীরে। প্রভু বোলে দেহ আমি দি
লাঙ তোমারে।। হেন শুভদৃষ্টি প্রভু করহ আমারে। জেন আমি ভাসি কৃষ্ণপ্রেমের সাগরে। শুনিয়া প্রভুর বাক্য শ্রীঈশ্বরপুরী। প্র
ভুরে দিলেন আলিঙ্গন বক্ষে ধরি।। দোহার নয়নজলে দোহার শরীর। সিঞ্চিত হইলা প্রেমে কেহো নহে স্থির। হেনমতে ঈশ্বরপুরীরে
কৃপা করি। কথোক দিন গয়ায় রহিলা গৌরহরি। আত্মপ্রকাশের আসি হইল সময়। দিনে বাড়ে প্রেমভক্তির উদয় ।। ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1033

সর্ব্বেশ্বর ।। জয়২ নিত্যানন্দ স্বরূপের প্রাণ । জয়২ সংকীর্ত্তনধর্ম্মের নিধান ।। ভক্তগোষ্ঠী সহিতে গৌরাঙ্গ জয়২ । সুনিলে চৈতন্য
কথা ভক্তি লভ্য হয় ।। হেনমতে আছে প্রভু জগন্নাথ ঘরে । নিগুড়ে আছেন কেহো চিনিতে না পারে । বাল্যক্রীড়া নাম জ
ছে যতিরীতে । সকলি খেলায় প্রভু কে পারে কহিতে । বেদদ্বারে ব্যক্ত [illegible] হইল সকল পুরাণে । কিছু দোষ সুনিবে সকল ভা
গ্যবানে । এইমত গৌরচন্দ্র বাল্যরসে ভোলা । যজ্ঞসূত্রের কার্য্য করিতে লাগিলা ।। যজ্ঞসূত্র পুত্রের দিবারে মি

শ্রবর । জত আপ্তগণেরে আনিল নিজ ঘর ।। পরম হরিষে সভে আসিয়া মিলিলা । যার জেন যোগ্য কার্য্য করিতে লাগিলা ।
আদি স্ত্রীগণ জয় দিয়া কৃষ্ণগুন গায় । নটগণে মৃদঙ্গ সানাই বংশী বায় ।। বিপ্রগণে বেদ পড়ে ভাট রায়বার । শচীগৃহে হইল ৩১
৫ আনন্দ অবতার ।। যজ্ঞসূত্র ধরিলেন শ্রীগৌরসুন্দর । শুভযোগ সব আইল শচীদেবী ঘর ।। সুভদিন শুভমাস শুভ ৩২
ক্ষণ করি । ধরিলেন যজ্ঞসূত্র গৌরাঙ্গ শ্রীহরি ।। শ্রীঅঙ্গে যজ্ঞসূত্র শোভে মনোহর । সূক্ষ্মরূপে বেড়িল সকল কলেবর ।।

হইলা বামন রূপ প্রভু গৌরচন্দ্র । দেখিতে সভার বাড়ে নয়ন আনন্দ ।। অপূর্ব্ব বামন রূপ দেখে সর্ব্বজনে । নরজ্ঞান কেহো
করএ তরনে ।। হাথে দণ্ড কান্ধে ঝুলি গৌরাঙ্গ সুন্দর । ভিক্ষা করে প্রভু সর্ব্ব সেবকের ঘর ।। জার জথা শক্তি ভিক্ষা সভে
ই সন্তোষে । প্রভুর ঝুলিতে দিএা নারীগন হাসে ।। দ্বিজপত্নী রূপ ধরি ব্রহ্মাণী রুদ্রাণী । যত পতিব্রতা মুনিবর্গের গৃ
হিনী ।। প্রভু ও করেন বামন রূপ লীলা । জীবের উদ্ধার লাগি এত সব খেলা ।। প্রভু ও করেন ভিক্ষা বামন লীলার সে ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পুত্রপড়িবারে চায়।। কোনো অসৎ হেনবুদ্ধি দিলেক তোমারে।। ঘরে মূর্খ পুত্র করি চাহ রাখিবারে।। ইহাতে সিশুর দোষ তিলার্দ্ধে
কে নাই।। সভেই বোলেন বাপ আইস নিমাঞি।। আজি হৈতে যদি তুমি না পাও পড়িতে।। তবে অপচয় তুমি করিহ ভালমতে।। না
আইসে প্রভু সেই স্থানে বসি হাসে।। সুকৃতি সভাই দেখি সুখে মাঝে ভাসে।। আপনি ধরিয়া গিয়া আনিল জননী।। হাসেন গৌ
রচন্দ্র যেন ইন্দ্রনীলমণি।। তত্ত্ব কহিলেন প্রভু দত্তাত্রেয় ভাবে।। না বুঝিল তাহা বিষ্ণু মায়ার প্রভাবে।। স্নান করাইল পুত্র সচী

পুন্যবতী। হেনকালে আইলেন মিশ্র মহামতি।। মিশ্রস্থানে সচী সব কহিলেন কথা।। পড়িতে না পায় পুত্র মনে ভাবে বেথা।।
সভেই বোলেন তুমি বড়ই উদার।। কার বোলে পুত্রে না দেহ পড়িবার।। যে করিবে কৃষ্ণচন্দ্র সেই সত্য হয়।। চিন্তা পরিহরি দেহ পড়িতে
নিশ্চয়।। ভাগ্য বলে বালক চাহয়ে আপনে পড়িতে।। ভাল দিনে যজ্ঞসূত্র দেহ ভালমতে।। মিশ্র বোলে তোমরা পরম বন্ধুগন।। তো
মারা বোল সেই আমার বচন।। অলৌকিক শিশুর দেখিয়ে সর্ব্বকর্ম্ম।। বিস্ময় ভাবেন কেহো না জানিল মর্ম্ম।। মধ্যে২ কো

নং অতি ভাগ্যবান।। কহিয়াছেন সর্ব্বজগন্নাথ মিশ্রস্থান।। প্রাকৃত বালক কভু এমনুষ্য নহে।। যত্ন করি এ বালক রাখিহ
হৃদয়ে।। নিরবধি গুপ্ত ভাবে প্রভু কেলি করে।। বৈকুণ্ঠনায়ক কৃষ্ণ অঙ্গনে বিহরে।। পড়িতে পাইলা প্রভু বাপের আদেশে।।
হইলেন মহাপ্রভু আনন্দ আবেশে।। শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দের যুগল চরণ।। বৃন্দাবনদাস গান চৈতন্যমঙ্গল।। ✿ ।। ✿ ।।
।। ✿ ।। ৬।। ✿ ।। ~~~ ।। ~~~ ।। ৬।। ✿ ।। ✿ ।। জয় কৃপানিধি শ্রীগৌরাঙ্গসুন্দর।। জয় সচী জগন্নাথ গৃহ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

৭৩৩৩৩৫

1035

সভে থং থং শীতে না গিনা ভক্তগণ। অপূর্ব্ব সিদ্ধ রূপ নাবন্ধ কমন॥ নাম মাত্র বিশ্বরূপ চলিলেন ঘরে। পুনশেই আইলেন
অদ্বৈত মন্দিরে॥ নাহায় সংসার বিশ্বরূপের জে মনে। নিরবধি থাকে কৃষ্ণ আনন্দ কীর্ত্তনে॥ গৃহে আইলে গৃহ ব্যবহার
নাহি করে। নিরবধি থাকে বিষ্ণুগৃহের ভিতরে॥ বিবাহের উদ্যোগ করএ মাতা পিতা। সুনি বিশ্বরূপ বড় মোনে পায় ব্যথা॥
ছাড়িব সংসার বিশ্বরূপ ভাবে মনে। নিরবধি থাকে কৃষ্ণ আনন্দ কীর্ত্তনে॥ ঈশ্বরের চিত্তবৃত্তি ঈশ্বরে সে জানে। বিশ্বরূপ

সন্ন্যাস করিব কথো দিনে॥ জগতে বিদিত নাম শ্রীশঙ্করারণ্য। চলিলা অনন্ত পথে বৈষ্ণবাগ্রগণ্য॥ চলিলেন যদি
বিশ্বরূপ মহাশয়। শচী জগন্নাথ দগ্ধ শোক বিরহে হয়॥ গোষ্ঠী সঙ্গে ক্রন্দন করএ উভরায়। ভাইর বিরহে মূর্চ্ছা গেলা
গৌররায়॥ সে বিরহ বেদন বর্ণিতে নাহি পারি। হইল ক্রন্দনময় জগন্নাথ পুরী॥ বিশ্বরূপ সন্ন্যাস সুনি এ ভক্তগ
ণ। অদ্বৈতাদি করি সভে করএ ক্রন্দন॥ উত্তম মধ্যম জে সুনিল নদীয়ায়। হেন নাহি জে সুনিঞা দুঃখ নাহি পায়॥

জগন্নাথ মিশ্রের বিদীর্ণ হয় বুক। নিরন্তর ডাকে বিশ্বরূপ বিশ্বরূপ॥ পুত্রশোকে মিশ্রচন্দ্র হইলা বিভোলা। প্রবো
ধএ জত বন্ধু বান্ধব সকল॥ স্থির হও মিশ্র কেনে দুঃখ ভাব মোনে। সর্ব্ব গোষ্ঠী উদ্ধারিল মহাজনে॥ গোষ্ঠীতে এক
পুরুষ জার করএ সন্ন্যাস। ত্রিকোটি কুলের হয় বৈকুণ্ঠ নিবাস॥ হেন কর্ম্ম করিলেন নন্দন তোমার। সাফল্য হইল বি
দ্যা সম্বন্ধ তাহার॥ আনন্দ বিশেষ আর করিবে তে জুয়ায়। এত বলি সভার ধরেন হাথ পায়॥ এই অঙ্গ তুমি তোমার

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1036

এইপুত্র তোমার হইব বংশধর। ইহা হৈতে সব দুঃখ ঘুচিব তোমার। কোটিপুত্রে কি করিব হেন পুত্র জার। এইমত মত্ত [illegible] বুঝা
নব ন্ধে [illegible] হৈন। তথাপি মিশ্রের দুঃখ নাহয় খণ্ডন॥ এতমতে ধৈর্য করে মিশ্র মহাশয়। বিশ্বরূপ গুণ গান স্মরি কার্য পাসরয়॥
মিশ্র বোলে এপুত্র রহিব আর ঘরে। ইহাতে প্রমান মোর নাহয় অন্তরে॥ দিলেন কৃষ্ণ সে পুত্র নিলেন কৃষ্ণ সে। জে কৃষ্ণচন্দ্রের
ইচ্ছা নিবারিব কে। স্বতন্ত্র জীবের তিলার্ধেকো শক্তি নাই। দেহেন্দ্রিয়ে কৃষ্ণ আরোপী তোমার [illegible]। এইমত জ্ঞান তত্ত্বমি

শ্র মহাশয়। হেনমতে বিশ্বরূপ হইলা বাহির॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের অভেদ শরীর। অল্পেং [illegible] করিলেন স্থির॥ জে
আদি ই শুনে বিশ্বরূপ প্রভুর সন্ন্যাস। কৃষ্ণভক্তি হয় তার ছিণ্ডে মোহপাশ॥ বিশ্বরূপ সন্ন্যাস শুনি এআত জগন। হরিষ বিষাদ ২৮
৬ প্রভু করেন অনুক্ষণ॥ জেবা ছিল স্থানে কৃষ্ণ কথা কহিবার। তাহা হরিলেন কৃষ্ণ আমা সভাকার॥ আমারাহ নারহিব স ২৮
থে যাববলে। এ পাপীষ্ঠ লোকমুখ না দেখিব জেখানে॥ পাষণ্ডীর বাক্য জ্বালা সহিব বা কত। নিরন্তর অন্যপথে সর্ব্ব

লোক রত॥ কৃষ্ণ হেন নাম না শুনিএ কার মুখে। সকল সংসার ডুবিল মিথ্যা রসে॥ বুঝাইলে কৃষ্ণের পথে কেহো নাহি লয়।
উলটিয়া পুন আর উপহাস করয়॥ কৃষ্ণ ভজি তোমার হইল কোন সুখ। মাগিয়া সে খাও আর বাড়ে জত দুঃখ॥ যোগ্য নহে এ
সব লোকের বাস। বনে চলি জেন বানিছাড়ত্র নিশ্বাস॥ প্রবোধেন সভারে অদ্বৈত মহাশয়। পাইবে পরমানন্দ সভে হৈলে
স্থয়॥ এবে আমি বড় বাসো হৃদয়ে উল্লাস। হেন বুঝি কৃষ্ণচন্দ্র করিব প্রকাশ॥ এবে কৃষ্ণ গাও গিয়া পরম হরিষে।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1037

গৌরাঙ্গ সুন্দর ৷ নিখনকান্তির বিন্দু সোভে মোনোহর ॥ পড়ি যাসু নিত্য সব সিস্যগন সঙ্গে ৷ গঙ্গাস্নান মধ্যাহ্নে চলয় সিস্যবর্গে
॥ মজিয়া গঙ্গায় বিশ্বম্ভর কুতুহলে ৷ সিস্যগন সঙ্গে করি জল ফেলা ফেলি ৷ নদিয়া সম্পত্তি কেবা লিখিবারে পারে ৷ অসংখ্য২ লো
ক একঘাটে স্নান করে ॥ যতেক বালক বৃদ্ধ গৃহস্থ সন্ন্যাসি ৷ না জানি কতেক সিস্য মিলে তথা আসি ৷ সভাই লই এত সস্ত্র গঙ্গা
য় সাঁতারে ৷ ক্ষেনে ডুবে ক্ষেনে ভাসে নানা ক্রীড়া করে ॥ জলক্রীড়া করে গৌর সুন্দর সরীরে ৷ সভার গা যেত নাগে চরনের নীরে ৷

সভে মানা করে তত্ত্ব নিশেধ না মানে ৷ ধরিতেই কেহ না হি পায় এক স্থানে ॥ পুনঃ২ প্রভু সভারে করায় স্নান ৷ কারে জোয়কা
র গায় কল্লোল প্রদান ॥ না পায় প্রভুর লাগী জত বিপ্রগন ৷ সভে চলিলেন প্রভুর জননী সদন ॥ সুনহ আহে বিপ্র পরম বান্ধব ৷
তোমার পুত্রের অপন্যায় অসম্ভব ॥ ভাল মতে না পাই করিতে গঙ্গাস্নান ৷ কেহো বোলে জল দিয়া ভাঙ্গে মোর ধ্যান ॥ আর বো
লে কার ধ্যান কর এই দেখি ৷ কলিযুগে নারায়ন আমি পরতেক ॥ কেহো বোলে মোর সিব লিঙ্গ করে চুরি ৷ কেহো বোলে নয়

পালায় আমার উত্তরি ॥ কেহো বোলে জত মোর পুষ্প চন্দন ৷ সবরনে ভাজ্যাইয়া করিন নিবেদন ॥ কেহো বোলে মোরা সন্ধ্যা
করি জলেতে নামিয়া ৷ ডুব দিয়া লয়া যায় চরনে ধরিয়া ॥ কেহো বোলে আমার না রহে সাজি ধুতি ৷ কেহো বোলে আমার গৌ
রাঙ্গ গিয়া আমি ৷ কেহো বোলে আছে এক [illegible] বালক আমার ৷ কন্ধে জল দিয়া তারে করায় অপার ॥ কেহো বোলে
মোর পিঠে দিয়া কান্ধে চড়ে ৷ আমি ত মহেশ বলি ঝাঁপ দিয়া পড়ে ৷ কেহো বোলে বেশে মোর সুন্দার আশানে ৷ ৷

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1038

নৈরিখম্বাইয়া বিষ্ণু পূজায় আপনে ৷৷ স্নানকরি উঠিতে বানুকা দেই অঙ্গে। জতেক চাপল্য সিশু সকতার সঙ্গে। শ্রীবাশে প্র
কধ বাশে করত বোদল। পরিবার বেনায় লেই করায় বিকল। পরম বান্ধব ওমি মিশ্র জগন্নাথ। নিত্য এই মত করেন
হিন তোমাত ৷৷ দুই প্রহরেও নাহি তেজন হলে। দেহরা তাহার ভানরাহিবে কেমনে। হেনকালে পাশক্রতি জতেক বালিকা
কোপকরি আইলেন শচী মাতা জথা ৷৷ শচীর সন্মোখে প্রিয়াশতে বোলেন বচন। সুন ঠাকুরান নিজপুত্রের কথন ৷৷ বসন করি

চুরি বোলে বালি মন্দ। উত্তর করিলে করে সতর দন্দ। ব্রতক বিবারে জত নিল ফলমুল। ছড়াইয়া ফেলে বলকরিয়া সকল ৷৷ স
আদি নঙ্কিতে আসি বোলে কন্যে বড় বোল। কোথো বোলে মোর মুখে দিলেক কল্লোল। ওকড়ার বিচি দেই কেশের ভিতরে। কে ২৪
৫ হো বোলে মোরে চাহে বিভাকরিবারে। প্রতি দিন এই মত করে ব্যবহার। তোমার নিমাঞি জেন রাজার কুমার ৷৷ পূর্বে সু
নিলে জেন নন্দের কুমার। সেই মত তোমার ব্যবহার ৷৷ দুঃখে বাপ মায়েরে বলিব জেই দিনে। ততক্ষণে কন্দল হইব তোমায় ২৪

সনে ৷৷ নিবারন কর ঝাট আপন ছাওয়াল। নদিয়ায় হেন কর্ম নহি বেক ভাল। সুনিঞা হাসেন মহাপ্রভুর জননি। সভারে
করিয়া কোলে বোলেন প্রিয়বানি। নিমাঞি আইলে আজি সেনার বান্ধি যা। আর জেন উপদ্রব না করেন গিয়া ৷৷ শচী
র চরনধুলা লএ্যা শভে সিরে। সভে চলিলেন পুন স্নান করিবারে ৷৷ জতেক চাপল্য প্রভু করেন জার সনে। পরমার্থে
সভার সন্তোষ বড় মোনে। কৌতুকে কহিতে আইসেন মিশ্র স্থানে। সুনি মিশ্র তর্জ্জন গর্জ্জন অনুক্ষণে ৷৷

বালক ৫

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1039

নাশীর। অনিমেষ সংসার হৈতে হইলা বাহির॥ এহো যদি সর্ব্বশাস্ত্রে হব জ্ঞানবান। ছাড়িয়া সংসার সুখ করিব পয়ান॥
এই পুত্র সত্তে দুইজনার জীবন। ইহা না দেখিলে দুইজনার মরণ॥ অতএব ইহার পড়িবার কাজ নাই। মুর্খ হঞা ঘরে মো
রথাক আমার নিমাঞি॥ শচী বোলে মূর্খ হৈলে জীবেক কেমনে। মুর্খেরে কন্যা দান না দিব কোনো জনে॥ মিশ্র বোলে
তুমি ত অবোধিনী বিপ্রসুতা। কর্ত্তা হর্ত্তা শ্রীকৃষ্ণ সভার রক্ষিতা॥ জগত পোষণ করে জগতের নাথ। পণ্ডিতে পোষয়ে

কেবা কহিল তোমাত। কিবা মুর্খ কি পণ্ডিত জারে জেই আছে। কন্যা নির্ম্মিয়াছেন কৃষ্ণ হব লোত আপনে॥ কুল বিদ্যা আদি
আদি ১ উপলক্ষণ সকল। সভারে পোষয়ে কৃষ্ণ সর্ব্ব নোকবন॥ সাক্ষাতেই এই কেনে না দেখ সাক্ষাত। পড়িঞা আমার ২৯
ঘরে নাহি কেনে ভাত। ভাল মতে বর্ণ উচ্চারিতে জেবা নারে। সহস্র পণ্ডিত দেখ তাহার দুয়ারে॥ তথাহি॥ অনায়াসে ২৯
নমরনং বিনা দৈন্যাদি জীবনং। অনারাধিত গোবিন্দচরণস্য কথং ভবেত॥ অতএব বিদ্যা আদি না করে পোষণ।

কৃষ্ণ সে করেন সভার পোষণ পালন। অনায়াসে মরণ জীবন দৈন্য বিনে। কৃষ্ণ সেবিলে হয় নহে বিদ্যাধনে॥ কৃষ্ণ
কৃপা বিনে নহে দুঃখ বিমোচন। থাকিলেবা বিদ্যা কুল কোটি ২ ধন॥ জার গৃহে আছয় সকল উপভোগ। তারে কৃষ্ণ দি
য়াছেন কোনে মহারোগ॥ কিছু বিনাই তে নারি দুঃখ পুড়ি মরে। যার নাহি তাহা হৈতে দুঃখ বলিতারে॥ যাবত শরীরে
প্রান বৈসয় আমার। তাবত তিলেক চিন্তা নাহিক তোমার॥ আমা সভারে কৃষ্ণ আছেন রক্ষিতা। কিবা চিন্তা তোর

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

এথাই দেখিব কৃষ্ণ কথোক দিবসে ॥ তোমা সভা লাগি কৃষ্ণ করিব বিনাশ। তবে সে অদ্বৈত হও শুদ্ধ কৃষ্ণদাস ॥ কদাচি
২ পায় যাহা শুক কিবা প্রহ্লাদ। তোমা সভা প্রীতি পাব সেসব প্রসাদ ॥ শুনিঞা অদ্বৈতের অমৃত বচন। পরমানন্দে হরি২
বোলে ভক্তগন ॥ হরিধ্বনি ভক্তগন করেন হুঙ্কার। সুখময় চিত্তবৃত্ত হইল সভার ॥ শিশুমাঝে যেনাকারে গৌরাঙ্গ সুন্দর।
হরিধ্বনী সুনি জায় বাড়ির ভিতর ॥ কি কার্য্যে আইলে বাপু বোলে ভক্তগনে। প্রভু বোলে তোমারা ডাকিলে কি কারনে ॥

এত বলি প্রভু শিশুগণে ধাঞা জায়। তথাপিনা চিন্হে কেহো প্রভুর মায়ায় ॥ জে অবধি বিশ্বরূপ হইলা বাহির। তদবধি প্র
ভু কিছু হইলেন স্থির। নিরবধি থাকে মাতা পিতার সমিপে। দুঃখ পাশরয় জেন জননী জনকে ॥ খেলা সম্বরিয়া
প্রভু যত্ন করি পড়ে। তিলার্দ্ধেক পুস্তক ছাড়িয়া নাহি নড়ে। একবার যে সুত্র প্রভু পড়িঞা জায়। আরবার উলটিয়া সে
তারে ঠেকায় ॥ দেখিয়া অপূর্ব্ব বুদ্ধি সভেই প্রশংসে। সভে বোলে পিতা মাতা ধন্য যেন বংশে। সন্তোষিত হৈয়া

সভে জগন্নাথ স্থানে। এমিত কৃতার্থ মিশ্র ও মত নন্দনে ॥ এমন সুবুদ্ধি শিশু নাহি ত্রিভুবনে। বৃহস্পতি জিনিব এ
র অধ্যায়নে ॥ শুনি নেই সর্ব্ব অর্থ করএ বাখানে। তাহার ফাঁকি প্রবোধিতে নারে কোনোজনে ॥ সুনিঞা পুত্রের গুণ
জননি হরিষ। মিশ্র বড় চিত্তে দুঃখ করে বিমরিষ ॥ শচীপ্রতি বোলে জগন্নাথ মিশ্রবর। এহ পুত্র নারহিব সংসার
ভিতর ॥ এই মত বিশ্বরূপ পড়ি সর্ব্ব শাস্ত্র। জানিল সংসার সত্য নহে তিল মাত্র ॥ সর্ব্ব শাস্ত্রে বিশ্বরূপ জানিল যে

1041

তবেআর কিছু না বোলেন বাপ মায়। স্বচ্ছন্দে পরমানন্দে আনন্দে খেলায়॥ আদিখণ্ড কথা লোক অমৃত শ্রবণ। সাঙ্গে শিশু
রূপে ক্রীড়া করে নারায়ণ॥ মাতা পীতার ব্রাক্যে নাহিক রে ভয়। বিশ্বরূপ অগ্রজ দেখিলেন নম্র হয়॥ অন্তর অগ্রজ বিশ্বরূপ
ভগবান। আজন্ম বিরক্ত সর্ব্ব গুনের নিধান॥ সর্ব্ব সাস্ত্রে সর্ব্বথা ব্রাখানে বিষ্ণুভক্তি। পৃথিতে তাহার ব্রাক্য কার নাহি শ
ক্তি। শ্রবনে বদনে মনে সর্ব্বেন্দ্রিয়গনে। কৃষ্ণভক্তি বিনে আর নাবলে বদনে॥ অনুজের দেখিলেন সুলক্ষন রিতি। বিশ্বরূ

আদি ৬ মোনে গুনে হইয়া বিস্মিতি। এ পুরুষ কত্তন হে প্রাকৃত ছাওয়াল॥ রূপে আচরনে জেন শ্রীবান গোপাল॥ যত অমানুষী কর্ম্ম
করে অনুক্ষনে। হেন বুঝি খেলে কৃষ্ণ এ শিশুর শনে॥ এই মতি চিন্তি মনে বিশ্বরূপ মহাশয়। কারেও না ভাঙ্গে তত্ত্ব ২৬
কর্ম্ম করয়॥ নিরবধি সর্ব্ব বৈষ্ণবগন শঙ্গে। কৃষ্ণ সন্ধা কৃষ্ণ ভক্তি কৃষ্ণ কথা রঙ্গে॥ জগত প্রমত্ত ধন পুত্র বিদ্যা
রসে। দেখিলে বৈষ্ণব মাত্র সভে উপহাসে॥ আর্য্যা তর্য্যা পড়ে সভে বৈষ্ণব দেখিয়া। জতি সতি তপস্বিও জায়ত মরিয়া॥ ২৬

তারে বলি সুকৃতি জে দোলা ঘোড়ায় চড়ে। দশবিশ জন জার আগে পাছে নড়ে॥ এতেকে গোসাঞি তবি ক্রন্দন। তত্ত
তদারিদ্র দুঃখ না জায় খণ্ডন॥ ধন বংশ হরি হরি বলি ছাড়ে ডাক। অঙ্গুষ্ঠ গোসাঞি মুনি এত বড় ডাক॥ এই মত বলে কৃষ্ণ
ভক্তি শূন্য জনে। মুনি মহা দুঃখ পায় ভাগবতগনে॥ কোথাও না সুনে কেহো কৃষ্ণ সংকীর্ত্তনে। দগ্ধ দেখি সকল সংসা
র অনুক্ষন॥ বড় দুঃখ মনে বিশ্বরূপ ভগবান। না সুনে অভিপ্ত কৃষ্ণচন্দ্রের ব্রাখান॥ গীতা ভাগবত জে জে জনে ব্রা

১৫

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

সিশুসভায় গঙ্গাস্নানে। পুনশেই মিলিলেন সিশুগনস্থানে॥ বিশ্বম্ভর দেখি সভে আলিঙ্গন করি। হাঁসয় সকল সিশু সুনিঞা
চাতুরি॥ সভেই প্রশংসে তোমার নিমাঞি চতুর। আন এড়াইলে আজি মারন প্রচুর॥ জন কোন কবে প্রভু লঞা সিশুগন। হেথা
শচীজগন্নাথ শুনে সোলেমন॥ জে জে কহি লেক কথা সোথো মিথ্যান য। তবে কে নেস্নান চিহ্ন না দেখি হিদয়॥ সেইমত অ
ক্ষেপুনা সেইমত বেশে। সেই পুথি সেই বস্ত্র সেইমত কেশে॥ হেন বুঝি মানুষ নহে শ্রী বিশ্বম্ভর। মায়া কি পৈক্রষ কি ব্রাজ
মেনা মোর ঘর॥ কোনো মহাপুরুষ কিবা নাহি জানি। হেনমতে চিন্তিতে লাগিলা দ্বিজমুনি॥ পুত্র দরশনানন্দে সুচিন বিচা
র। স্নেহে পূর্ন্ন হৈলা দোঁহে কিছু নাহি আর॥ জেঞ্ছ প্রহর প্রভু জাএ পঢ়িবারে। সেই দুই যুগ হই থাকে দোঁহাকারে॥
কোটি কপে কোটি মুখে জদি বেদ কাহে। তভু ত দোঁহার ভাগ্যগনন নাজায়ে॥ শচীজগন্নাথ পুত্রে বহু নমস্কার। অন
ন্ত ব্রহ্মাণ্ডনাথ পুত্রকপ জার॥ এইমত ক্রীড়াকরে বৈকুণ্ঠেশ্বর রায়। বুঝিতে না পারে কেহো তাহার মায়ায়॥ শ্রীচৈ
তন্য নিত্যানন্দ চান্দ পহুঁ জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান॥ ॥ ॥ ৫ ॥ ॥ ॥ ॥
জয় ২ মহেশ্বর জয় গৌরচন্দ্র। জয় ২ বিশ্বম্ভর জয় ভক্তবিন্দ॥ জয় ২ জগন্নাথ শচীপুত্র প্রান। কৃপাদৃষ্টে প্রভু জীবে কর
র পরিত্রান॥ হেনমতে নবদ্বীপে শ্রীগৌরসুন্দর। বাল্যলীলা ছলে করে প্রকাশ বিস্তর॥ নিরন্তর চপলতা করে সভা
সনে। মায়ে সিখাইলে জেহ্ন বোধ নাহি মানে॥ সিখাইলে হয় আর দ্বিগুন চঞ্চল। গৃহের জত পাসে তাহা ভাঙ্গে সকল॥

কোটি অপরাধ জদি বিশ্বম্ভর করে। তত্তু তারে রাখিবে হৃদয় উপরে॥ জন্মে২ কৃষ্ণ ভক্ত এই সব জন। এসব উত্তম মুক্তি কোথা
হার কারণ॥ অতএব প্রভু নিজ সেবক সহিতে। নানা ক্রীড়া করে কেহো নাপারে বুঝিতে॥ মিশ্র বোলেন সেহো পুত্র তোমার
আকার। জদি অপরাধ নহে সম্পত্তি আমার॥ তাপ তার শব্দে মিশ্র করি কোনা কোলী। গৃহেরে চলিলা মিশ্র স্নান ওহনি।
আর পথে গেলা ঘর প্রভু বিশ্বম্ভর। হাথেত মোহন পুঁথি জেন সোধর॥ নিস্থন কালীর বিন্দু শোভে গৌর অঙ্গে॥ চম্পু
কেলা গিলা জেন কস্তুরি তরঙ্গে॥ জননী বলিয়া প্রভু লাগিলা ডাকিতে। তৈল দেহ মোরে জাই স্নান করিতে। পুত্রের বচন শুনি
আদি শচী হরষিতে। কিছু নাহি দেখে শচী পুত্রের চরিত॥ তৈল দিঞা শচীদেবী মোনে২ গুনে। বালিকা কি বলিলন বলিলন দ্বিজগণে ২৩
৩ ॥ নিস্থনের কালি আছয়ে সর্ব্ব অঙ্গে। সেই বস্ত্র পরিধান সেই পুঁথি সঙ্গে॥ ক্ষনেকে আইলা জগন্নাথ মিশ্রবর। মিশ্র ২৩
দেখি কোলেত উঠিলা বিশ্বম্ভর॥ সেই আলিঙ্গনে মিশ্র নাহি জানে। আনন্দে পুর্ন্নিত হৈলা পুত্র দরশনে। মিশ্র দেখে
সর্ব্ব অঙ্গ ধুলায় ব্যাপিত। স্নান চিহ্ন না দেখিয়া হইলা বিস্মিত॥ মিশ্র বোলে বিশ্বম্ভর কি বুদ্ধি তোমার। লোকেরে
কেনে না দেহ স্নান করিবার॥ বিষ্ণু পূজা সজ্জ কেনে কর অপহার। বিষ্ণু করিয়া ভয় নাহি কি তোমার॥ প্রভু বোলে আজি
আমি নাহি জাই স্নানে। আমার সকল সিশু গেল আগুয়ানে। সকল লোকেরে তারা করে অব্যভার। না গেলেও দোষ জ
দি করয় আমার॥ সভেত করিব আমি তাহার অব্যবহার। আর মিশ্র। জেন কেহো না কহে স্নান ব্যভার॥ এত বলি হা

পত্রসংখ্যা

1044

নিরবধি অন্ত তার করএ সভারে। স্নান মতে গঙ্গাস্নান নাদে যক রিবারে। এইঝাট জাই তার স্বাস্তি করিবারে। সভেরা
খিনেও কেহো রাখিতে নাপারে॥ ক্রোধ করিয়া তবে চলিনা মিশ্রবর। জানিনা গৌরাঙ্গ চন্দ্র সর্ব্বতত্বেশ্বর॥ সর্ব্ব বালকে
র মধ্যে অতি মোনোহর। ক্রমারি কহেন আহে শুন বিশ্বম্ভর॥ মিশ্র আইলেন এইপানাহ সত্বরে। বালিকা [illegible] সুকানের
মুখে সুনিঞা উত্তরে। সিশুগন শঙ্গে প্রভু জাএ পলাইবারে। পলাইলা ব্রাহ্মনকুমার সব ডরে॥ সভারে সিক্ষান মিশ্রস্থানে
কহিবারে। স্নানে নাহি আইসে আজি তোমার কুমারে। সেই পথে গেলা ঘর পড়িয়া শুনিএ॥ আমরাহ আছি এই তাহার লা
গিয়া॥ সিখাইয়া প্রভু আর পথে গেলা ঘর। গঙ্গাঘাটে আসিয়া মিলিনা মিশ্রবর॥ আসিয়া গঙ্গার ঘাটে চারি দিগে চা
ন। সিশুগন মধ্যে প্রভু দেখিতে নাপান॥ মিশ্র জিজ্ঞাসিল বিশ্বম্ভর কোথা গেল। সিশুগন বোলে আজি স্নানে না আইল॥
সেই পথে গেলা ঘর পড়িয়া শুনিএ॥ আমা সভা আছি এই তাহার লাগিয়া। চারিদিগে চাহে মিশ্র হাথে বাড়ি লএ। তর্জ্জ
গর্জ্জন করে লাগি না পাইয়া। কৌতুকে তাহা বানি বেদন করে গিয়া। সেইসব বিপ্র বোলে হাসিয়া॥ ভয়ে পলাইয়া বিশ্ব
ম্ভর গেলা ঘরে। ঘরে জাই মিশ্র কিছু বোলে পাছে তারে॥ আরবার যদি চঞ্চলতা করে। আমারা ধরিয়া দিব তোমার গো
চরে। কৌতুকে সকল কথা কহিলাঙ তোমার স্থানে। তোমা বহি ভাগ্যবান নাহি ত্রিভুবনে॥ সে হেন নন্দন জার গৃহমধ্যে
বৈসে। কি করিবে ক্ষুধা তৃষ্ণা রোগ শোক দোষে॥ এমিলা সেবিনা সিএ প্রভুর চরন। তার মহাভাগ্য জার হেন নন্দন॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1045

বরং অধিকারি হয় আপনে যড়ায়। ক্ষুদ্র হইলে গনসঙ্গে অধঃ পাতে জায়॥ চৈতন্যের দণ্ড বুঝিবার শক্তি কার। জননীর লক্ষে শিক্ষাগুরু ভগবান॥ যে
য়েজন অদ্বৈতেরে বৈষ্ণব বুলিতে। নিন্দা করে দণ্ড করে মরে তান মতে॥ সর্ব্বপ্রভু গৌরাঙ্গসুন্দর মহেশ্বর। এই বড় স্তুতি য়ে তাহার অনুচর॥ নি
ত্যানন্দ স্বরূপে শোনি শ্লোক শেষ। কহিলেন গৌরচন্দ্র ঈশ্বর করিয়া॥ নিত্যানন্দ প্রসাদে সে গৌরচন্দ্র জানি। নিত্যানন্দ প্রসাদে সে বৈষ্ণ
বের চিনি। নিত্যানন্দ প্রসাদে সে নিন্দা জায় ক্ষয়। নিত্যানন্দ প্রসাদে সে বিষ্ণু ভক্তি হয়॥ নিন্দা নাহি নিত্যানন্দ সেবকের মুখে। অহর্নিশ চৈতন্যে

র যশ গায়ে সুখে॥ নিত্যানন্দ ভৃত্য সর্ব্বদিগে সাবধান। নিত্যানন্দ ভৃত্যের চৈতন্য ধন প্রান॥ অল্প ভাগ্যে নাহি হয় নিত্যানন্দ দাস। জাহারায়
ওয়ায়ে গৌরচন্দ্রের প্রকাশ॥ য়েজন শুনয় বিশ্বরূপের আখ্যান। সেহয় অনন্ত দাস নিত্যানন্দ প্রান॥ নিত্যানন্দ স্বরূপ অভেদ শরীর। আই
ইহা জানে আর জানে কথো ধীর॥ জয় নিত্যানন্দ গৌরচন্দ্রের জীবন। জয় জয় নিত্যানন্দ সহস্রবদন॥ গৌড়দেশ ইন্দ্র জয় নিত্যানন্দ রায়। কে
পায় চৈতন্য বিনে তাহান কৃপায়॥ নিত্যানন্দ হেন প্রভু হারায়ে জাহারা। কোথাও জীবন সুখ নাহিক তাহারা॥ হেনদিন হইবকী চৈতন্য নিতাই।

দেখিব কি পারিশদে সঙ্গে এক ঠাঞি॥ আমার প্রভুর প্রভু গৌরাঙ্গসুন্দর। এবড় ভরসা চিত্তে ধরি যে অন্তর॥ অদ্বৈত চরনে মোর এই নমস্কার।
তান প্রিয় তানে মতি রহুক আমার॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান॥ ॥ ॥ ২৮॥ ॥ ॥
জয় জয় শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য গুণনিধি। জয় বিশ্বম্ভর প্রভু সবাদির বিধি॥ জয় জয় নিত্যানন্দ প্রিয় দ্বিজরাজ। জয় জয় চৈতন্যের ভকত সমাজ॥ হেন
মতে নবদ্বীপে প্রভু বিশ্বম্ভর। ক্রীড়া করে নহে সর্ব্ব নয়ন গোচর॥ দিনে দিনে মহানন্দে নবদ্বীপ পুরী। বৈকুণ্ঠ নায়ক বিশ্বম্ভর অবতরি॥ ॥

চৈতন্যমঙ্গ

1046

প্রিয়তম নিত্যানন্দ সাঙ্গোপাঙ্গ হলে। গুপ্ত সমাজে নিজনাম রসে খেলে ॥ প্রতিদিন নিশাভাগে করয়ে কীর্ত্তন। অন্তরঙ্গ বিনে দেখিতে না পায় অন্য জন ॥ কত
কত বিশ্বম্ভর শক্তির মহিমা। ত্রিভুবনে লক্ষিতে না পারে কেহো সীমা ॥ অতো চোরে দুরে থাকি মুনি দশ পাচে। মন্দমায়া বোলে যম সবে জায় পাছে ॥
কেহো বোলে কলিযুগে কিসের বৈষ্ণব। হেন দেখ যত পেট পোষাগুনা সব ॥ কেহো বোলে এগুনা রবা ন্দি হাথে পায় ॥ জলে পেলি জেয় যদি তবে ধন্য গায় ॥
কেহো বোলে আরে তাই জানিল নিশ্চিত। গ্রামখান নোষ্ট হৈব নিমাঞি পণ্ডিতে। তথ দেখায়েন সভে দেখিবার তরে। অন্তরে নাহিক ভাগ্য চাণ্ড বিকি

৮৭ পঃ

ধ্বারে ॥ সংকীর্ত্তন কারণে প্রভু শচীর নন্দন। জগতের চিত্ত বিত্ত করয়ে শোধন ॥ দেখিতে না পায়া লোক করে অনুতাপ। সভেই অভাগ্য বুলি ছাড়েন নিশ্বাস ॥ কে
হো বা কাহারো ঠাঞি পরিহার করে। সঙ্গোপে কীর্ত্তন গিয়া দেখিবার তরে ॥ প্রভু সে সর্ব্বজ্ঞ হৈয়া সর্ব্ব দাস জানে। এই মতে কেহো কারে না লয় কোন স্থা ১০০
নে ॥ একব্রহ্মচারি সেই নবদ্বীপে বৈসে। তপস্বী পরম সাধু বৈসয়ে নিদ্দোষে ॥ সর্ব্বকাল পয়ঃ পান অন্ন নাহি খায়। মুনি ত কীর্ত্তন বিপ্রনাহি যারে
চায় ॥ প্রভু সে দুয়ার দিয়া করয়ে কীর্ত্তন। অন্তরঙ্গ বিনে প্রবেশিতে নারে অন্য জন ॥ সেই বিপ্র প্রতিদিনে শ্রীনিবাস স্থানে। নৃত্য দেখিবার লাগি করয় ১০০

প্রসাধনে ॥ তুমি যদি একদিন কৃপা কর মোরে। আপন লইয়া জাও বাড়ির ভিতরে ॥ তবে সে দেখিতে পাঙ পণ্ডিতের নৃত্য। লোচন সফল করো হই
কৃতকৃত্যে ॥ এই মত প্রতিদিন সাধয়ে ব্রাহ্মণ। আরদিন শ্রীনিবাস বুলিলা বচন ॥ তোমারে ত জানি সর্ব্বকাল বড় ভাল। কৃষ্ণ চত্য পনাহারে গো
ঙাইলে কাল ॥ কোনো পাপ নাহি জানি তোমার শরীরে। দেখিবার তোমার ত আছে অধিকারে ॥ প্রভুর সে আজ্ঞা নাহি কোহো জাইবারে। সঙ্গোপে থাকি
বা এই বুলিল তোমারে ॥ এত বুলি ব্রাহ্মণেরে লইয়া চলিলা ॥ এক দিগে আড় হই সঙ্গোপে রহিলা ॥ নৃত্য করে চতুর্দ্দশভুবনের নাথ। চতুর্দ্দিগে মহাভাগ্য

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পড়ায়৷। কৃষ্ণভক্তি কারো নাহি বাহিরায় জীভে তায়৷। কুতর্ক পড়িয়া সব অধ্যাপক মরে৷। ভক্তের হেন নাম না হি জানএ সংসারে॥ অদ্বৈত আচার্য্য আর জত ভক্তগন৷। জীবের কুমতি দেখি করএ ক্রন্দন॥ দুঃখে বিশ্বরূপ প্রভু গুনে মনে মনে৷। না দেখিব লোক মুখ চ নিবত বোলে৷। উষঃকালে বিশ্বরূপ করি গঙ্গাস্নান৷। অদ্বৈত সভায় আসি হইল উপস্থান॥ সর্ব্বশাস্ত্র ব্যাখানেন কৃষ্ণভক্তি সার৷। শুনিঞা অদ্বৈত মশ্বেক করেন হুঙ্কার৷। পূজা ছাড়ি বিশ্বরূপ ধরিরিকাবে কোলে৷। আনন্দে বৈষ্ণবগন হরি হরি বোলে৷। কৃষ্ণানন্দে ভক্তগন করে সিংহনাদ৷। যাবতীও আর নাহি স্ফুরএ বিশাদ॥ বিশ্বরূপ ছাড়ি কেহো নাহি জায় ঘরে৷। বিশ্বরূপ নাহি আইসে আপন মন্দিরে॥ রন্ধন করিয়া শচী বোলে বিশ্বম্ভর৷। তোমার অগ্রজ গিয়া আনহ সত্বর॥ মাতার আদেশে প্রভু অদ্বৈত সভায়৷। আইসেন অগ্রজ ডাকি নিবার ছলায়॥ আসিঞা দেখেন প্রভু বৈষ্ণবমণ্ডল৷। অন্যোন্যে কহেন কৃষ্ণকথা রসমঙ্গল৷। আপন প্রস্তাব শুনি গৌরাঙ্গসুন্দর৷। সভারে করেন দৃষ্টি সুত মনোহর॥ প্রতি অঙ্গে মনোহর লাবন্যের সীমা৷। কোটি চন্দ্র নহে এক নখের উপমা॥ দিগাম্বর সর্ব্ব অঙ্গ ধুলায় ধুসর৷। হাসিয়া অগ্রজ প্রতি করেন উত্তর॥ ভোজনে আইস বাপ ডাকএ জননী৷। অগ্রজ বসন ধরি চলএ আপুনি॥ দেখি সে মোহন রূপ সব ভক্তগন৷। স্তম্ভিত হইয়া সভে করে নিরিক্ষণ॥ সমাধি যা জায় চাহে সব ভক্তগনে৷। প্রভু দেখি ভক্তে মোহ স্বভাবে হয়৷। বিনি অনুভাবে দাসের চিত্তে নয়॥ প্রভুও আপনে ভক্তের চিত্ত হরে৷। কৃষ্ণকথা অল্পজনে বুঝিতে না পারে॥ রহস্য করি দেও করিলেন ভাগবতে৷। পরীক্ষিত শুনে শুক কহে বিধিমতে৷।

1048

প্রসংগে মুনহ ভাগবতের আক্ষান। শুন পরিক্ষিতের সম্বাদ অনুপাম॥ এইগৌর চন্দ্র যবে জন্মিলা গোকুলে। সিসু সঙ্গে গ্রহে স্ত্রী
ডাকরিবুলে॥ জন্ম হইতে প্রভুরে সকল গোপীগনে। নিজপুত্র হইতেও করেণ স্নেহ মোনে॥ যদ্যপি ঈশ্বরবুদ্ধি না জানে কৃষ্ণেরে।
স্বভাবেই পুত্র হৈতে স্নেহবড়করে॥ সুনিয়া বিস্মিত বড় রাজা পরিক্ষীত। শুকস্থানে জিজ্ঞাসীল হইয়া পুলকীত॥ পরম অদ্ভুত
কথা কহিল গোসাঞি। ত্রিভুবনে হেন কথা কভু সুনি নাই॥ নিজপুত্র হইতে পর তনয় কৃষ্ণেরে। কহ দেখি স্নেহ হয় কেমন প্রকারে॥
শ্রীশুক কহেন সুন রাজা পরিক্ষীত। পরমাত্মা সর্ব্ব দেহে বন্ধব বিদিত॥ আত্মা বিনু পুত্র না কর এ বন্ধুগন। গ্রহ হৈতে বাহির করে
আদি তত তক্ষন॥ অতএব পরমাত্মা সভার জীবন। সেই পরমাত্মা এই শ্রীনন্দনন্দন॥ অতএব পরমাত্মা সভার জীবন। কৃষ্ণেতে ২৭
অধিক স্নেহ করে গোপীগন॥ এতো কথা ভক্তিবিনে অন্যকথা নয়। অন্যথা জগত কেনে স্নেহ না করয়॥ কংশাদির যথা ২৭
৬ মোক্ষ কৃষ্ণ হিংসা করে কেনে। পূর্ব্ব অপরাধ আছে তাহার কারনে॥ সহজে সর্কর্রা মিষ্ট সর্ব্বলোকে জানে। কেহোতি
ক্তবাসে জীভ্বা দোষের কারনে॥ জিভ্বা বলে দোষ সর্কর্কার দোষ নাই। এইমত সর্ব্ব মিষ্ট চৈতন্য গোসাঞি॥ এই নবদ্বী
পেতে দেখিল সর্ব্বজনে। তথাপিহ কেহো না জানিল ভক্ত বিনে॥ ভক্তের সে চিত্ত হরে সর্ব্বথায়। বিহরয়ে নবদ্বীপে বৈকু
ণ্ঠের রায়॥ মোহিয়া সভার চিত্ত প্রভু বিশ্বম্ভর। অগ্রজ নইয়া চলিলেন নিজঘর॥ মনে চিন্তে অদ্বৈত মহাশয়। প্রাকৃত
মনুষ্য কভু এবা নাকি নয়॥ সর্ব্ব বৈষ্ণবের প্রীতি বোলেন অদ্বৈত। কোন বস্তু এবা নাহি জানিহনে নিশ্চিত॥ ৭॥
শ্রী

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

এইনবদ্বীপে গৌরচন্দ্রের প্রকাশ। নামমাত্রে নিষ্কলঙ্ক সব লোক যাবে নাশ।। চৈতন্যচরণে যার আছে রতিমতি। জন্মজন্ম হয় যেন তাহার সংহতি।। অ
ষ্টসিদ্ধিযুত চৈতন্যেতে ভক্তিশূন্য। কভো যেন না দেখিয়ে পাপী হীনপুণ্য।। মুরারিগুপ্তেরে প্রভু সান্ত্বনা করিয়া। চলিলা আপন ঘরে হরষিত হৈয়া।।
হেনমত মুরারিগুপ্তের অনুভাব। আমি কিবা লিব গুপ্ত তাহার প্রভাব।। নিত্যানন্দশ্রীমুখে শেষে বিস্তর তবে।। কিছুকিছু শুনিলাঙ সভার মহলে।।
জন্মজন্ম নিত্যানন্দ হউ মোর পতি। যাহার প্রসাদে হৈল চৈতন্যেতে রতি।। জয়জয় জগন্নাথমিশ্রের নন্দন। তোর নিত্যানন্দ হউ মোর প্রাণধন।।

মোরপ্রাণনাথের চান্দের বিশ্বম্ভর। একুভর বোশা চিত্তে ধরি সে অন্তর।। শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দচন্দ্র জান। বৃন্দাবনদাস তছু পদযুগে গান।।
।। ৹ ।। ২০ ।। ৹ ।। ।। ।। ৹ ।। ৹ ।। জয় নিত্যানন্দ প্রাণনাথ বিশ্বম্ভর। জয় গদাধর প্রাণ অদ্বৈত ঈশ্বর।। জয় হরিদাস শ্রীনি
বাসপ্রিয়ঙ্কর।। জয় কাশীদাস বাসুদেবের ঈশ্বর।। ভক্তগোষ্ঠী সহিত গৌরাঙ্গ জয়জয়। শুনিলে চৈতন্যকথা ভক্তি লভ্য হয়।। হেনমতে নবদ্বীপে
প্রভু বিশ্বম্ভর। বিহরেণ সংহতি নিত্যানন্দ গদাধর।। একদিন প্রভু করে নগর ভ্রমণ। চারি দিগে যত আপ্ত ভাগবতগণ।। সার্ব্বভৌম পিতা

বিশারদ মহেশ্বর। তাহান জাঙ্গালে গেলা প্রভু বিশ্বম্ভর।। সেইখানে দেবানন্দ পণ্ডিতের বাস। পরম সুশান্ত বিপ্র মোক্ষ অভিলাষ।। জ্ঞানবন্ত
তপস্বী আজন্ম উদাসীন। ভাগবত পড়ায় তথাপি ভক্তিহীন।। ভাগবতে মহা অধ্যাপক লোকে ঘোষে। মর্ম্ম অর্থ না জানেন ভক্তিহীন দোষে।।
জানিবার যোগ্যতা আছয়ে পুনি তান। কোনো অপরাধ নাহি ক্ষণে প্রমাণ।। দেবে প্রভু তত্ত্বকথা জেনেই পাশে যায়। যেখানেতে তান ব্যাখ্যা
শুনিবারে পায়।। সর্ব্ব ব্রত ইন্দ্রিয় জানয়ে সর্ব্ব তত্ত্ব। না শুনয়ে ব্যাখ্যা ভক্তিযোগের মহত্ত্ব।। ক্রোধে বোলে প্রভু বেটা কি অর্থ বাখানে।

ক২

ভাগবতঅর্থ কোনোজন্মে ওনাজানে। ওবেষ্টার ভাগবতেকোলা অধিকার। গ্রন্থরূপে ভাগবতকৃষ্ণঅবতার॥ সতে ঈকশার্থ ভক্তিভাগবত
তেকহে। জেমতরূপেভাগবত চারিবেদমাঝে॥ চারিবেদদধিভাগবত নবনীতে। মথিলেনসুখাইলেনপরিক্ষীতে॥ মোরাধ্যয়ন্ত কেশেজানযে ভাগবতে।
ভাগবতেকহেমোরতত্ত্বঅভিমত॥ মুক্তিমোরদাশআর গ্রন্থ ভাগবতে। জারভেদআছে তারনাশ ভালমতে॥ ভাগবততত্ত্বে প্রভুকহে কোথাহে
শে॥ শুনিশ্রী বৈষ্ণবসব মহানন্দেভাসে॥ ভক্তিবিনে ভাগবত জেআর বাখানে। প্রভু বোলে শেঅধমে কিছুই নাজানে॥ নিরবধি ভক্তিশূন্য

ব্রবেটো বাখানে। আজিপুনি চিরো এইদেখিবিদ্যমানে॥ পুনিচিবিবারে প্রভু ক্রোধাবেশেজায়। সকলবৈষ্ণবগণধরিয়ারহায়॥ মহাচিন্ত্য
ভাগবত সর্বশাস্ত্রেগায়। ইহানাবুঝিয়ে বিদ্যাতপপ্রতিষ্ঠায়॥ ভাগবতবুঝি হেন জার আছে জ্ঞান। সেনাজানে কভুভাগবতের প্রমান॥ ভা ৯৫
গবত অচিন্ত্যঈশ্বরবুদ্ধিয়ার। শেইশেজানয়ে ভাগবতঅর্থশার॥ সর্বগুণা দেবানন্দ পণ্ডিত শোমান। পাইতে বিবনবড় হেনজ্ঞানবান॥ সে ৯৫
সবলোকেরবড় ভাগবতশ্রম। তাথেয়ে অন্যেরগর্বতার সাস্তায়ম। ভাগবত পঢ়িয়াও কারোবুদ্ধিনাশ। নিন্দে অবধৌতচন্দ্র নিজগ

ণবাশ॥ এইমত প্রতিদিনে প্রভুবিশ্বম্ভর। ভ্রময়েনগরে সাঙ্গে সর্বঅনুচর॥ একদিন ঠাকুর পণ্ডিতশাঙ্গেকরি। নগরভ্রমনকরে বিশ্বম্ভর
হরি॥ নগরেরঅন্তে আছে মদ্যপেরঘর। জাইতেপাইলা গন্ধ প্রভু বিশ্বম্ভর॥ মদ্যগন্ধে বারুনীর হইলস্মরণ। বলরাম ভাবেহৈলা শচীর
নন্দন। বাহ্যপাশরিয়া প্রভুকরয়েহুঙ্কার। উঠো গিয়া আমিবাশেরে বোলে বারবার॥ প্রভু বোলে শ্রীনিবাশ এইউচিত ক্রিয়া। মানাকরে শ্রীনি
বাশচরনে ধরিয়া॥ প্রভু বোলে মোরেও কি বিধি প্রতিষেধ। তথাপিহশ্রীনিবাশ করএ নিশেধ॥ শ্রীনিবাশ বোলে তুমিজগতের পীতা॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১০৫১

শ্রীগৌরসুন্দর গয়া চলিলা জেমতে।। হেনমতে নবদ্বীপে বৈকুণ্ঠের নাথ। অধ্যাপকরূপে আছেন করিয়া বিখ্যাত।। চতুর্দ্দিগে পাষণ্ড বাড়য়ে
গুরুতর। ভক্তিযোগ হেন নাম সুনিতে দুষ্কর।। মিথ্যারসে দেখি অতি লোকের আদর। ভক্তসব দুঃখ মনে ভাবে নীরন্তর। প্রভু সে আবিষ্ট
হই আছেন অধ্যয়নে। ভক্তসব দুঃখ পায় দেখেন আপনে।। নিরবধি বৈষ্ণব সভারে দুষ্টগনে। নিন্দা করি বুলে তাহা সুনেন আপনে।
চিত্তে ইচ্ছা হৈল আত্মপ্রকাশ করিতে। তবে দিলেন আসি গিয়া আগে গয়া হৈতে।। ইচ্ছাময় শ্রীগৌরসুন্দর ভগবান। গয়াভূমি দেখিবারে হৈল

ইচ্ছা হৈল তান।। সাস্ত্রবিধিমতে শ্রাদ্ধকর্ম্মাদি করিয়া। জাত্রা করি চলিলেন বহু সিষ্য লঞা।। জননীর আজ্ঞা লঞা মহা হর্ষ মনে।
আদি চলিলেন মহাপ্রভু গয়া দরশনে।। সর্ব্বগ্রাম দেশ করি পুন্যতীর্থময়। প্রবেশিলেন গয়া দেশেতে বিজয়।। ধর্ম্মকথা বাক্যালাপ পরি ৭৪
১৭ হাসরসে। মন্দারে আইলা প্রভু কথো দিবসে।। দেখিয়া মন্দার মধুসূদন তথাই। ভ্রমিলেন সকল পর্ব্বত সুনিলাম। এইমতে ক্র ৭৫
মে পুনপুনা আসিতে হৈল। আর দিনে জ্বর প্রকাশিলা অঙ্গ হৈতে। প্রাকৃত লোকের প্রায় আপনে ঈশ্বর। লোকসিক্ষা দেখাইতে ধরিলেন জ্ব

র।। মধ্যপথে জ্বর প্রকাসিলেন ঈশ্বর। সিষ্যগন হৈলেন চিন্তিত অন্তর।। পথে রহি করিলেন বহু প্রতিকার। তথাপি না হয় ছেদ জ্বর
সে ইচ্ছা তাহার।। তবে প্রভু ব্যবস্থিলেন ঔষধি আপনে। সর্ব্ব দুঃখ খণ্ডে বিপ্রপাদোদক পানে।। বিপ্রপাদোদকের মহিমা জা
নাইতে। পান করিলেন প্রভু আপনে সাক্ষাতে।। বিপ্রপাদোদক পান করিয়া ঈশ্বর। সেইক্ষনে হৈলা সুস্থ আর নাহি জ্বর।। ঈশ্বর
করেন বিপ্রপাদোদক পান। এতান স্বভাব বেদ পুরাণে বাখান।। তথাহি শ্রীভাগবতে। যেহস্মাকং প্রপদ্যন্তে সুবাৎসল্যের তন্মাসংহং।।
ইতি।

1052

এইসবজন্ম জন্মজাতনারপাত্র ৷৷ কলিযুগেরাক্ষশসবব্রাহ্মনেরঘরে৷ জন্মিলেক সুজনের হিংসাকরিবারে ৷৷ তথাহিবরাহপুরানে৷
রাক্ষসাঃ কলিমাশ্রিত্য জায়ন্তে ব্রহ্মযোনিষু৷ উৎপন্নব্রাহ্মনকুলে বাধন্তে শ্রোত্রিয়ান কৃশান ৷৷ ইতি৷ এসব বিপ্রের স্পর্শ কথা
নমস্কার৷ ধর্ম্মশাস্ত্রে সর্ব্বদা নিষেধ করিবার ৷৷ তথাহি পদ্মপুরানে মহেশবাক্যং৷ কিমত্রবহুনোক্তেন ব্রাহ্মনা যেহ্যবৈষ্ণবাঃ৷
তেষাং সম্ভাষনং স্পর্শং প্রমাদেনাপি বর্জয়েৎ ৷৷ ব্রাহ্মন হইয়া জদি অবৈষ্ণব হয়৷ তবে তার আলাপেত পুন্য জায় ক্ষয় ৷৷ সেইবিপ্র

শ্রমকথোকথিবিশম্ভাষ কিয়া৷ বসন্তেনাপিকাকানপড়িল আসিয়া৷ হরিদাশঠাকুরেরে ঘেরিলেন জেন৷ কৃষ্ণ জে তাহার শাস্তি করি
লেক তেন৷ আত্তিমগ্নজগতে দেখিয়া হরিদাশ৷ দুঃখে কৃষ্ণ ২ বলি ছাড়েন নিশ্বাস ৷৷ কথোক দিনে বৈষ্ণব দেখিতে ইচ্ছা করি৷ আইলে
ন হরিদাশ নবদ্বীপপুরি ৷৷ হরিদাশ দেখিয়া সকল ভক্তগন৷ হইলেন হরিদাশ আনন্দিতমন ৷৷ আচার্য্য গোসাঞি হরিদাশ কে দেখি
য়া৷ রাখিলেন প্রান হৈতে অধিক করিঞা ৷৷ সর্ব্ব বৈষ্ণবের প্রীত হরিদাশ প্রতি৷ হরিদাশ সভাকে করেন ভক্তি অতি৷ পাষণ্ডি স

কল আতি দেয় বাক্যজ্বালা৷ অন্যোন্যে সব তাহা কহিতে লাগিলা ৷৷ গীতা ভাগবত লই সর্ব্ব ভক্তগন৷ অন্যোন্যে বিচার করএ সর্ব্বক্ষ
ন ৷৷ জেজন পড়এ শুনে এসব আখ্যান৷ তাহারে মিলয়ে শ্রীচৈতন্য ভগবান ৷৷ শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দচান্দ সুজান৷ বৃন্দাবন দাশ তছু
পদযুগে গান ৷৷ ৷ ৷ ২১ ৷৷ ৷ ৷ ৷ ৷ ২২ ৷৷ জয় ২ শ্রীগৌরসুন্দর মহেশ্বর৷ জয় নি
ত্যানন্দপ্রিয় নিত্যকলেবর ৷৷ জয় বৈষ্ণবের ধনমনপ্রান৷ কৃপাদৃষ্টে কর প্রভু সর্ব্ব জীবে ত্রান ৷৷ আদিখণ্ড কথা জাই শুনি
বৃথা৹৷

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1053

শ্রীসুদর্শনবচনং ।। যন্নাম গৃহ্নন্নখিলান্ শ্রোতৄনাত্মানমেবচ। সদ্যঃপুনাতি কিংভূয়স্তস্য স্পৃষ্টঃপদাহিতো ।। পক্ষিকীট পশু আ
দি বলিতে নাপারে। শুনিলেই হরিনাম তারা সব তরে ।। জপিলে সে কৃষ্ণনাম আপনি সে তরে। উচ্চ সংকীর্ত্তনে পরউপকার করে ।। অত
এব উচ্চ করি সংকীর্ত্তন হয়। সতগুন ফল হয় বেদশাস্ত্রে কয় ।। তথাহি নারদীয়ে। প্রহ্লাদবাক্যং ।। জপতো হরিনামানি স্থানে সতগুনা
ধিক। আত্মানঞ্চ পুনঃ ষ্যেষ্ঠৈ জপন্ শ্রোতৄন্ পুনাতিচ। জপকর্ত্তা হইলে উচ্চ সংকীর্ত্তন করি। সতগুন অধিক পুরানে কহে ধরি ।।

শুন বিপ্র মন দিয়া ইহার কারণ। জপিয়া আপনাকে হো করএ পোসন ।। উচ্চ করি নাম করিলে গোবিন্দ কীর্ত্তন। জন্তুমাত্রে শুনিঞা পায়
আধ বিমোচন ।। জিহ্বা পাইয়াও নর বিনে সর্ব্ব প্রানি। বলিতে না পারে রাম কৃষ্ণ হেন ধ্বনী ।। ব্যর্থ জন্ম পাইয়া নিস্তার যাহা হৈতে। বোলনে ৭৪
৭২ দি কোন দোষ শেষ হৈ করিতে। কেহো মাত্র আপনাকে করএ পোষন। কেহোবা পোষন করে সহস্রেক জন ।। দুইতে কে বড় ভাই বুঝ ৭৪
হ আপনে। এই অভিপ্রায় শুন উচ্চ সংকীর্ত্তনে। সেই বিপ্র শুনি হরিদাসের বচন। বলিতে লাগিলা ক্রোধে মহাদুর্ব্বচন ।। দর্শনকর্ত্তা

হইবে হইল হরিদাস। কালে২ সব বেদ হইব দেখি নাশ ।। যুগশেষে সুদ্রে বেদ করিব বাখানে। এখনি সে সব দেখি শেষে যাব কেনে।
এইরূপে আপনাকে প্রকট হইয়া। ভাল মতে ঘোর ভোগ বুলিস খাইয়া ।। জে ব্যাখ্যা করিলি তুই যদি তাহা না লাগে। তবে তোর নাক কান
কাটি লেনি আগে ।। শুনি বিপ্রাধমের বচন হরিদাস। হরি বুলি ঈষৎ হইল কিছু হাস ।। প্রত্যুত্তর তারে কিছু তবে না করিয়া। চলিলেন
উচ্চ করি কৃষ্ণনাম গাইয়া ।। জেবা পাপী সেভা সত শেষ পাপমতি। উচিত উত্তর কিছু না দিলেন হরি। এইসব ব্রাহ্মন রাক্ষস নামমাত্র।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

গোসাঞির সয়ন বরিশা চারি মাস। ইহাতে ইনা যুয়ায় ডাকিতে বড় ত্রাস। নিদ্রা ভঙ্গ হইলে ক্রুদ্ধ হইয়া গোসাঞি। দণ্ড কি করিব দেখে
ইথে দিধা নাকি। কেহো বোলে জদি দুকে কিছু মুক্ত চড়ে। তবে থ গুনাবে ধরি কিনা হইব ঘাচে। কেহো বোলে একাদশী নিশি জাগরন।
করিব গোবিন্দ নাম করি উচ্চারন। প্রতি দিন উচ্চারন করিয়া কিবা কাজ। এইমত বোলে সব মধ্যস্থ সমাজ। দুঃখ পায় এসব
দেখিয়া ভক্তগন। তথাপি নাছাড়ে কেহো উচ্চ সংকীর্ত্তন। ভক্তি যোগে লোক দেখি অনাদর। হরিদাস দুঃখ বড় পান নীরন্তর।

তথাপিহ হরিদাস উচ্চস্বর করি। বোলেন প্রভুর নাম শ্রীবদন ভরি। ইহাতে জে অন্য জন্তু স্ফুর্তি পাপীগন। নাপারে সহিতে উচ্চ হরি সংকী
র্ত্তন। হরিনিধি গ্রামের এক ব্রাহ্মণ দুর্জ্জন। হরিদাস দেখিয়া ক্রোধে বোলে বচন। অহে হরিদাস এ কি তোমার ব্যভার। ডাকিয়া জে না
ম লও কি হেতু ইহার। মনে মনে জপিবা জে এই ধর্ম্ম হয়। ডাকিয়া কহিতে নাম কো নো শাস্ত্রে কয়। কার শিক্ষা হরিনাম ডাকিয়া লইতে।
এইত পণ্ডিত সভা বোল ইহাতে। হরিদাস বোলেন ইহার জে তত্ত্ব। তোমরা সে জান হরিনামের মহত্ত্ব। তোমা সভার মুখে সুনিঞা

ছি মাত্র আমি। বলিতেছি বলিবে জে বা কিছু জানি। উচ্চ করি লৈলে সত ফল শতগুন হয়। দোষ ত না কহে শাস্ত্রে গুন সে বর্নয়। তথাচ
উচ্চৈরগুনহয় শোবিদ্দিতে। গুনবহি দোশনাহি সুন সাবহতে। বিপ্র বোলে উচ্চ নাম করিতে উচ্চার। শতগুন ফল হয় কি হেতু তাহার।
হরিদাস বোলে সুন সব মহাশয়। জে হেতু ইহার বেদ ভাগবতে কয়। সর্ব্বশাস্ত্র স্ফুরে হরিদাসের শ্রীমুখে। লাগিলা করিতে ব্যাখ্যা
কৃষ্ণানন্দ সুখে। সুন বিপ্র সুকৃত সুনিলে কৃষ্ণ নাম। পশু পক্ষি কীট জায় শ্রীবৈকুণ্ঠ ধাম। তথাহি। সকৃদ্রকিদ্ধি ৭ ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1022

নিরবধি করিতে চিত্তের বড় রঙ্গ। জাতিকুল নিরর্থক সকল বুঝাইতে। জন্মিলেন নীচকুলে প্রভুর আজ্ঞাতে॥ অধম কুলেতে যদি কৃষ্ণভক্তি
হয়। তথাপিহ সেই পূজ্য বেদ শাস্ত্রে কয়। উত্তম কুলেতে জন্মি যা কৃষ্ণ না হি ভজে। কুলে তার কি করিব নরকেতে মজে। এতেক বেদবাক্য
সাক্ষি দেখাইতে। জন্মিলেন হরিদাস অধম কুলেতে। প্রহ্লাদ যেহেন দৈত্য কপী হনুমান। সেইমত হরিদাস অধম কুলে জন্ম॥ হরিদাস স্প
র্শবাঞ্ছা করে দেবগন। গঙ্গাও বাঞ্ছেন হরিদাসের মজ্জন॥ স্পর্শের কি দায় দেখিলেই হরিদাস। ছিণ্ডে সর্ব্বজীবের অনাদি কর্ম্মপা

শ॥ হরিদাস আশ্রয় করিবে যেই জনে। তাহারে দেখিলে খণ্ডে সংসার বন্ধন॥ শতবর্ষে শতমুখে উহান মহিমা। কহিতে না পারি তার
আদি করিবার সীমা॥ ভাগ্যবন্ত তোমারা সে তোমা সেবা হৈতে। উহান মহিমা কিছু থাইন মুখেতে॥ সুকৃত সে বোলিবেক হরিদাস নাম। সকৃ ৭০
১২ দেখে যাই লেক কৃষ্ণধাম॥ এতবলি মৌন হইলা মহানাগরাজ॥ তুষ্ট হইলেন মুনি সজ্জন সমাজ॥ হেন হরিদাস ঠাকুরের অনুভব। ৭০
কহিয়াছেন পূর্ব্বে ইহা সকল বৈষ্ণব॥ সভার পরম প্রিত হরিদাস প্রীতি। নাগমুখে সুনি প্রাণ বিশ্বাস হৈল তথি॥ হেনমতে রহিলেন

ঠাকুর হরিদাস। গৌরচন্দ্র না করেন ভক্তির প্রকাশ॥ সর্ব্ব দিগে বিষ্ণুভক্তি শূন্য সর্ব্বজন। উদ্দেশ না জানে কেহো হরিশং কীর্ত্তন॥
কোথাও নাহিক হরিভক্তির প্রকাশ। বৈষ্ণবেরে সভে হে করেন পরিহাস॥ আপনা আপনি সব সাধুজন মেলি। গায়েন শ্রীকৃ
ষ্ণনাম দিয়া করতালী॥ তাহাতেও দুষ্টগন মহা ক্রোধ করে। পাষণ্ডিপাপীরগন বল্গী মাত্র মরে॥ এ ব্রাহ্মন রাজা গু নাকরি
বেক নাশ। ইহা সভা হইতে হবে দুর্ভিক্ষ প্রকাশ॥ এ ব্রাহ্মন গুলা সব মাগিয়া খাইতে। ভাবক কীর্ত্তন করি নানা ছলা পাতে॥

1056

যেখানে পড়এ তার চরনের ধুলি। সভেই লেপেন অঙ্গে হৈআ আনন্দ ওহনী। থাকুক বিপ্রচন্দ্র থাকি সেই স্থানে। আমী হনাটীব আমি গুনেম নেহ। বুলিনা উনাচি লেহ অধম বর্ব্বরে। এন্দ্র মানুষেরে পরম ভক্তি করে। কতগাবি সেই স্থানে আছাড় খাইয়া। পড়ি নাজে হেন মহাম চেষ্ট হইয়া। জেই মাত্র পড়িল উদ্ধৈরনৃত্যস্থানে। মারিতে নাগিল উদ্দ মহাক্রোধ মনে। আসে পাশে মাত মুড়ে বেত্রের প্রহার। নিমাত মা রথ উদ্দ রক্ষা নাহি আর। বেত্রের প্রহারে বিপ্র জর্জ্জর হইয়া। বাপং বলিআ সে গেল পালাইয়া। তবে উদ্দ নিজ সুখে নাচিলা বিস্তরে।
উদ্দ
সভার হইল বড় বিস্ময় অন্তরে। জোড় হাথে সভে জিজ্ঞাসেন সেই স্থানে। কহ দেখি এথ হিবিধ্রমারি লেত কেনে। হরিদাস নাচি যা জোড়হস্ত কেনে। কহিল তোমাতে কথা কহত আপনে। তবে উদ্দ কহিহি সুখে বিষ্ণু ভক্ত নাগ। কহিতে নাগিলা হরিদাসের প্রভাব। তোমারা জে জিজ্ঞাসিলে এ বড় রহস্য। যদ্যপি অকথ্য তত্ত্ব কহিব অবশ্য। লোকন মাথ্যর্য বুঝে আছাড় খাইয়া। আমার নিমিত্তে জে সুখ করত আসি খা। আমার হৃদয়ে উদ্দ সুখ করিবার তরে। আছয়ে আশ্চর্য কোন জন মক্রি ধরে। হরিদাস সং স্পর্দ্ধা মিথ্যা করিবার। অতএব সাস্তি খা মিক বিন উহারে। বড় লোক করি লোক জানুক আমারে। আপনাকে প্রকট হইঅঙ্গ কর্ম্ম করে। এসকল দাম্ভিক কোরে কৃষ্ণ প্রতি নাই। আর্ক্ত অবস্থানে সে বিষ্ণু ভক্তি পাই। এই জে নাগিল নাচিতে হরিদাস। নৃত্যে দেখিলে হয় সর্ব্ব বন্ধ নাশ। হরিদাস নাচিতে কৃষ্ণ নাচিলেন আপনে। ব্রহ্মাণ্ড পবিত্র হয় নিয়ে দরশনে। উহার জে নিমে যোগ্য পদ হরিদাস। নিরবধি কৃষ্ণ চন্দ্র হৃদয়ে প্রকাশ। সর্ব্ব ভূত বাৎসল্য সভার উপকারি। ঈশ্বরের সঙ্গে প্রতি জন্মে অবতরি। উদাসিন নিবো ক্রাদি বিষ্ণু বৈষ্ণবেতে। স্বপ্নেহ উহার মন না জায় বিপথে। তিলার্দ্ধেক উহান সঙ্গ জে জীবের হয়। সে অবশ্য পায় কৃষ্ণ পাদপদ্মাশ্রয়ে। ব্রহ্মা শিব বাঞ্ছে হরিদাস সঙ্গ। । । ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১৩৩৩/৭৯১ 1057

নকীর্ত্তন। থাকিতে অদ্ভুত আর্ত্তি হইল সেই ক্ষণ॥ হরিদাস ছাড়িবেন সুনি এই বচন। মহানাগ স্থান ছাড়ি গেলা সেই ক্ষণ॥ গর্ত্ত হৈতে উঠিল
সর্প সন্ধ্যার পরবেশে। সভেই দেখিলেন গেলেন অন্যদেশে॥ পরম অদ্ভুত সর্প মহাভয়ঙ্কর। পীত নীল শুক্ল বর্ণ পরম সুন্দর॥ মহামণি
জলিছে মস্তক উপরে॥ দেখি তথ বিপ্রগন কৃষ্ণ২ স্মরে॥ সর্প গেলা অন্য স্থানে জ্বালা নাহি আর। বিপ্রগন হইলেন সন্তোষ অপার॥ দে
খি হরিদাস ঠাকুরের মহাশক্তি। বিপ্রগনের উপজিল তাঁরে বড় ভক্তি॥ হরিদাস ঠাকুরের এ কোন প্রভাব। জার বাক্যে মাত্র স্থান ছাড়ি নাগ॥

জার দৃষ্টি মাত্রে ঘুচে অবিদ্যা বন্ধন। কৃষ্ণ না লঙ্ঘেন হরিদাসের বচন॥ আর এক সুন তান অদ্ভুত আখ্যান। নাগরাজে জেম হিমা কহিলেন
তান॥ এক দিন বড় এক লোকের মন্দিরে। সর্ব্বত ডঙ্ক নাচে হইয়া প্রকারে। মৃদঙ্গ মন্দিরা গীত তার মন্দ্র ঘোরে। ডঙ্কা বেড়ে গান গায়
আছি নডঙ্ক স্বরে॥ দৈবগতি তথাই গেলেন হরিদাস। দেখিলেন ডঙ্ক নাচে হইয়া [illegible]। মানুষ শরীরে নাগরাজ মন্ত্র বলে। অধিষ্ঠান হই ৭২
১২ য়া নাচেন অঙ্গ হলে। কালি দহে নাচিলেন জেনা অঙ্কস্থরে। সেই গীত গায়েন কারুন্য উচ্চ স্বরে॥ সুনি নিজ প্রভুর মহিমা হরিদাস। মুর্ছি ৭২

ত হইয়া পড়িলেন নাহি শ্বাস॥ ক্ষনেকে চৈতন্য পাই করিলা হুঙ্কার। আনন্দে নাচি নাহি লক্ষ্য করিতে অপার॥ হরিদাস ঠাকুরের আবেশ দে
খিয়া। এক ভিত হইতে ডঙ্ক রহিলেন গিয়া॥ গড়াগড়ি জায়েন ঠাকুর হরিদাস। অদ্ভুত পুলক অশ্রু কম্পের প্রকাশ॥ রোদন করেন হরিদা
স মহাশয়। সুনিয়া কৃষ্ণের গুন হইলা তন্ময়॥ হরিদাসে বেড়ি সভে গায়েন হরিষে। জোড় কর করি ডঙ্ক রহে এক পাশে॥ ক্ষনেক রহিল
হরিদাসের আবেশ। পুনঃ আসি ডঙ্ক নৃত্যে করিল প্রবেশ॥ হরিদাস ঠাকুরের দেখিয়া আবেশ। সভাই হইলা অতি আনন্দ বিশেষ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তানহেন এই ধর্ম্মে তাঁর পাইল সম্ভোগ । অনাসাক্তি করি ক্ষমিলেন বড় দোশ ॥ দৃষ্টিপাকে এতেন প্রভু বিষ্ণুর নিন্দনে । তাহা আমি বিস্তরয়ু নিল নিজ
কানে ॥ য়োগসাস্তি করিলেন ইশ্বর আমার । হেন পাপ অবুদ্ধেন নহে পুনর্ব্বার ॥ হেনমতে হরিদাশ বিপ্রগানশঙ্গে । নীরন্তর করেন হরিশংকীর্ত্ত
নরঙ্গে ॥ তাহাতে দুঃখ দিলে জেন বয় রবনে । সব শেষে উদ্দিষ্ট তাবা হেন কথা দিলে ॥ তবে হরিদাশ গঙ্গাতীরে গোফা করি । নির্জ্জন বিবরে
অহর্নিশি কৃষ্ণ বনি ॥ তিন লক্ষ নাম দিনে লেক রেন গ্রহন । গোফা হৈল জেন বৈকুণ্ঠভুবন ॥ মহানাগ বৈসে সেই গোফার ভিতরে । তার জ্বালা

প্রানীমাত্র সহিতে না পারে ॥ হরিদাশ ঠাঞ্চ বের শম্ভাশ্যা করিতে । জতেক আইসে না পারে সহিতে ॥ পরম বিশের জ্বালা সভেই পায়েন্দ্রি । হরিদাশ
ইহা পুন কিছু নাজানেন ॥ বসিয়া করেন যুক্তি সর্ব্ববিপ্রগনে । হরিদাশ আশ্রমে এমন জ্বালা কেনে ॥ সেই খানি যাতে বৈসে মহা বৈদ্যগন । তারা
আসি জানিলেক সর্পের কারণ ॥ বৈদ্য বলিলেক এই গোফার তলায় । মহা এক নাগ আছে তাহার জ্বালায় ॥ রহিতে না পারি কেহ বুলিলেন নিশ্চয় ।
হরিদাশ শঘরে চলক অন্যাশ্রয় ॥ সর্পের সহিত বাশ কভু যুক্ত নয় । চলশ তে কহি গিয়া তাহার আলয় ॥ তবে সব আশি হরিদাশ ঠা

ঞ্চ বেরে । কহিলেন বৃত্তান্ত তাঁরে গোফা ছাড়ি বারে ॥ মহানাগ বৈসে এই গোফার ভিতরে । তাহার জ্বালায় কেহ হইতে না পারে ॥ অতএব
এখানে রহিতে যুক্ত নয় । অন্য স্থানে আসি তুমি কর হ আশ্রয় ॥ হরিদাশ বলেন আমি অনেক দিন আছি । কোন বিশজ্বালা গোফায়
নাহি বাশী ॥ সবে দুঃখ তোমারা জে না পার রহিতে । অতএব চলিব আমি জেন ভিতে ॥ সত্যে যদি ইহা কেহ থাকেন মহাসর্প । কালি যদি
তিঁহো না ছাড়েন এ স্থান । তবে আমি কালি ছাড়ি জাইব সর্ব্বথা । চিন্তা নাহি তোমারা বোল হরিকৃষ্ণ গীতা ॥ এই মত কৃষ্ণ কথন সে দিন

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1059

সন্তে হরিদাস পূর্ব্ব বিপ্রবর। চৈতন্য চন্দ্রের মহামুখ্য অনুচর॥ দেখিয়া অদ্ভুত শক্তি সকল জবন। সভার খণ্ডিল হিংসা ভাল হৈল মন॥ পীর
জ্ঞান সভে করেন নমস্কার। সকল জবনগন পাইল নিস্তার॥ কথোক্ষন বাহ্য পাইলেন হরিদাস। মুলুকপতিরে চাহি করেন হাস্য প্রকাশ॥
মুলুকপতি জোড় হাতে কহিতে লাগিলা। সত্য জানিলাঙ তুমি মহা পীর। এক জ্ঞান তোমার মনদৃ
হাস॥ শাস্ত্র যে মুলুকপতি হাসি দৈহ কর। বলিতে লাগিলা অতি বিনয় উত্তর॥ যাবে জানিলাঙ প্রেম মহা পীর। এক জ্ঞান তোমার মন
স্থাছে স্থির॥ জ্ঞানি যোগী জত সব মুখে মাত্র বোলে। তুমি সে পাইলে সিদ্ধি মহাজন্ত হলে। তোমারে দেখি তে মুক্তি যানিল তোমারে। সব

দোশ মহাশয় ক্ষেমহ আমারে। সকল তোমার সম শত্রু মিত্র নাই। তোমা চিনে হেন কোথাও না পাই॥ চল তুমি সুখে কর আপন ইচ্ছায়।
চৈতন্য গঙ্গাতীরে থাক গিয়া নিজ্জন গোফায়॥ আপন ইচ্ছায় থাক তুমি জথা তথা॥ জে তোমার ইচ্ছা তাই কর হ সর্ব্বথা॥ হরিদাস ঠাকুরের শ্রীমুখ ৭০
১২ দেখিলে। উত্তম মধ্যম কি দায় জবনে দেখি শুনে। জত ক্রোধে আনিলেক মারিবার তরে। পীর জ্ঞান করি পাছে পাও চাপিবারে। জবনের কৃপাদৃষ্টি ৭১
করিয়া প্রকাশ। ফুলিয়া আইলা তবে ঠাকুর হরিদাস॥ উচ্চ করি হরিনাম লইতে লইতে। আইলেন হরিদাস ব্রাহ্মণ সভাতে। হরিদাস দেখিয়া আইলা

বিপ্রগন। সতুষ্ট হইলা পরম আনন্দিত মন॥ হরিধ্বনি বিপ্রগন লাগিল করিতে। হরিদাস লাগিলেন আনন্দে নাচিতে। অদ্ভুত অনন্ত হরিদাসে
র বিকার। অশ্রু কম্প হাস্য মূর্চ্ছা ক্রন্দন হুঙ্কার॥ আছাড় খায়েন হরিদাস প্রেম রসে। দেখিয়া ব্রাহ্মনগন আনন্দে ভাসে। স্থির হৈয়া
ক্ষনেকে বসিলা হরিদাস। বিপ্রগন বসিলেন বেঢ়িয়া চারি পাশ॥ হরিদাস বলিলেন সুন বিপ্রগন। দুঃখ না ভাবিহ কিছু আমার কারন॥
প্রভুর নিন্দা আমি সুনিলাঙ অপার। তার শাস্তি করিলেন ঈশ্বর আমার॥ হেন পাপ মোর জেন নহে পুনর্ব্বার। যোগ্য শাস্তি করিলেন ঈশ্বর
আমার।

1060

তবে আমি মরি দেশ হরি বিগ্রমান ৷ এত বলি নিয়া [illegible] কৃষ্ণ হইয়া কেনিস্থান ৷৷ সর্ব্বশক্তি সমন্বিত ঠাকুর হরিদাশ ৷ হইলেন অচেষ্ট কোথা
ভেনা ছিশ্বাস ৷৷ দেখিয়া সকল গন বিস্মিত হইল ৷ মুলুক পতির দ্বারে আনি এলা দেলিল ৷ মাটি দেহ নিএন বোলে মুলুকের পতি ৷ কাজি বো
লে তবে হইবে ভাল গতি ৷ বড় হই জন করি নেক নিচ কর্ম্ম ৷ অতএব ইহারে জুয়ায় শেই কর্ম্ম ৷ মাটি দিলে পরলোকে হইবেক ভাল ৷ গাঙ্গে
পেলহ জেমত দুঃখ পায় চিরকাল ৷ ক্রোধে কাজি বোলে ইহার ক্রাণ্ডি দিহ কান ৷ দুষ্ট গনে তাহ কহে না করিন আন ৷৷ কাজির বচনে [illegible]

[illegible] জবনে ৷৷ গঙ্গায় পেলিতে শাথে তোলেন তাহারে ৷ গাঙ্গে নিতে তুলিলেন জবন শকল ৷ বসিলেন হরিদাশ হইয়া নিশ্চল ৷৷ কৃষ্ণানন্দে সুধা
সিন্ধু মাঝে হরিদাশ ৷ বিশ্বম্ভর দেহে আসি হইলা প্রকাশ ৷৷ বিশ্বম্ভর অধিষ্ঠান হইলে শরিরে ৷ কার শক্তি আছে হরিদাশ নাড়িবারে ৷
মহাবলবন্ত সব চতুর্দ্দিগে ঠেলে ৷ মহাস্তম্ভ প্রায় প্রভু আছেন নিশ্চলে ৷ কৃষ্ণানন্দে সুধা সিন্ধু মাঝে হরিদাশ ৷ মগ্ন হঞা আছেন কিছু নাহি
পরকাশ ৷ সর্ব্বে হরিদাশ ৷৷ কিবা অন্তরিক্ষে কিবা পৃথিবী কি গঙ্গায় ৷ নাহি জানে হরিদাশ আছে কোথায় ৷৷ প্রহ্লাদের স্মরনে জে হেন

হয় শক্তি ৷ হরিদাশ ঠাকুরের সেই সব শক্তি ৷ হরিদাশের এ সকল কিছু চিত্র নহে ৷ নিরবধি গৌরচন্দ্র জাহার হৃদয়ে ৷৷ রাক্ষসের বন্ধ
নে জেন বির হনুমান ৷ আপনে লইল করি ব্রহ্মার সন্মান ৷৷ এই মত হরিদাশ জবন প্রহারে ৷ জগতের শিক্ষা লাগি করিল স্বীকারে ৷৷ অ
শেষ দুর্গতি হয় জদি জায় প্রান ৷ তথাপি বদনে না ছাড়িব হরিনাম ৷৷ অন্যথা গোবিন্দ হেন রক্ষক থাকিতে ৷ কার শক্তি আছে হরিদাশের [illegible]
নষ্টিমতো ৷ হেন মতে হরিদাশ ভাসেন গঙ্গায় ৷ ক্ষনেকে হইল বাহ্য ঈশ্বর কৃপায় ৷৷ চৈতন্য পাইয়া হরিদাশ মহাশয় ৷ তিরে আসি [illegible]
পরমানন্দময় ৷ [illegible] ৷

1061

দুষ্টগন আসি তবে হরিদাসে ধরে ॥ বাজারে২ বেড়ি সকল দুষ্টগনে। মারেন নির্জ্জীব করি মহা ক্রোধ মনে ॥ কৃষ্ণ২ স্মরন করয়ে হরিদাস। নামা
নন্দে দেহে দুঃখ না হয় প্রকাশ ॥ দেখি হরিদাস দেহে অত্যন্ত প্রহার। সুজন সকল দুঃখ ভাবেন অপার ॥ কেহো বোলে উচ্ছিন্ন হইব সব রাজ্য।
সে নিমিত্ত সুজনের হেন সব কার্য্য ॥ রাজা উজিরেরে কেহো শাপে ক্রোধ মনে। মারমার করিতে উঠে কোন জনে। বড় ধরি নাম উজির পুন
র্চ্চনে ॥ কেহো২ গিয়া জবনের পায় ধরে। কিছু দিব অল্প করি মারহ উহারে ॥ তথাপিহ দয়া নাহি জন্মে পাপীগনে। নগরে২ মারে মহা

ক্রোধ মনে ॥ কৃষ্ণের প্রসাদে হরিদাসের সরিরে। অল্প দুঃখ না হি জন্মে এতেক প্রহারে ॥ অসুর প্রহারে জেন প্রহ্লাদ বিগ্রহে। কোন দুঃখ না
আদি জন্মিল সর্ব্ব সাস্ত্রে কহে। এইমত জবনের অশেষ প্রহারে। দুঃখ না হি জন্মিল হরিদাস ঠাকুরেরে ॥ হরিদাস স্মরনেও এ দুঃখ সর্ব্বথা। ৩০
২ খণ্ডে সেইক্ষনে হরিদাসের কি কথা ॥ তবে জে সকল পাপীগনে তানে মারে। তান লাগি দুঃখ মাত্র ভাবেন অন্তরে ॥ এসব জীবেরে ৭০
কৃষ্ণ করহ প্রসাদ। মোর দ্রোহে নহুক ইহা সভার অপরাধ ॥ এইমত পাপীগন নগরে২। প্রহার করয়ে মাত্র হরিদাস ঠাকুরে ॥ দৃঢ়

করি মারে তারে প্রান লইবারে। মনঃকষ্ট নাহি হরিদাস ঠাকুরে ॥ বিস্ময় ভাবয়ে দেখি সকল জবনে। মনুষ্যের প্রান কি রহয়ে এমন
নে ॥ দুই তিন বাজারে মারিলে ইহ মরে ॥ বাইশ বাজারে মারিলাঙ আমরা ইহারে ॥ মরেও না আর দেখি হাসে ক্ষনে২। এ পুরুষ পীর
বা কি সভে ভাবে মনে ॥ যবন সকল বোলে অহে হরিদাস। তোমা হৈতে আমা সভার হৈল সর্ব্বনাশ ॥ এতেকে প্রহারেও প্রান নাজায়
তোমার। কাজী প্রান লইবেক আমা সভাকার ॥ হাসিয়া বোলেন হরিদাস মহাসয়। আমি জিলে যদি তোমা সভার মন্দ হয় ॥ তবে আমি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পরিপূর্ণ হইবেশে সভার হৃদয়। সেইক্ষনে জারে জেন বোনাথন মোলে। সেইমত কর্ম্ম করে সকল গুরানে। সেইগুরুর নাম শুন শক্কন জগাতে।
বলেন শকল মাত্র নিজ শাস্ত্র মতে। জেই ইশ্বর সেই পুন সভার ভারনয়। হিংসাকরি নেও তাহারে হিংসা দেয়। এতেকে আমারে সেইই
শ্বরে জেহেন। নই আছেন জেতিক করি আমি তেন। হিন্দুজনে কেহো জন হই সাব্রাক্ষন। আপনেই গিয়া হয় আপনে জবে। হিন্দু বাকি
করিবে তাহার জেধর্ম্ম। আপনে মরিনে তারে মারিয়া কি কর্ম্ম। মহাশয় গুনিশ এবে কর হবিচার। জদিদোষ থাকে সাস্তি করহ ও...
র। হরিদাশ ঠাকুরের শুশত্য বচন। সুনিঞা সভার তোষ হইল শকল জবন। সভে এক পাপী পাপী কাজী মুলুক পতিরে। বলিতে লাগিল শাস্তি
স্তি করাহ ইহারে। এই দুষ্টে আর দুষ্ট করিব অনেক। যবন জনের মহিমা বর্জ্জ জাইবেক। অতএব ইহার সাস্তি কর ভালমতে। অম
বা আপন শাস্ত্র বলুক মুখেতে। পুন বোলে মুলুকের পতি আরে ভাই। আপনার শাস্ত্র বল তবে চিন্তা নাই। অন্যথা করিব শাস্তি স
ব্ব কাজিগনে। বলিবা সে পাছে নাঘব হইব কেনে। হরিদাশ বলিন জে করিব ইশ্বরে। তাহা বহি আনে কে কি করিবারে পারে। অপ
রাধ অনুরূপ তার জেই ফল। ইশ্বরে সে করে ইহা জানিহ শকল। খণ্ড২ হয় দেহ যদি জায় প্রান। তবে না হি বদনে না ছাড়িই হরিনাম।
শুনিঞা তাহার বাক্য মুলুকের পতি। জিজ্ঞাশিল এবে কি করিবে ইহা প্রতি। কাজি বোলে বাইশ বাজারে বেড়ি মারি। প্রানান্ত ইহারে কি
ছু বিচার না করি। জবন হইয়া জদি হিন্দুআনি করে। প্রানান্ত করিলে সে এসব পাপ হরে। বাইশ বাজারে মারিলেও জদি জিয়ে। তবে জানি
জ্ঞানি সব্ব সাচা কথা কহে। পাইক সভারে কাজি ডাকিয়া কহে। এমত মারিবে জেন প্রান নাহি রহে। পাপীর বচন সেই পা...
...করে।

গৌতমালী

1063

আর অর্থ না বুঝিয়া ভাবহ বিষাদ। মন্দ আশির্ব্বাদ আমি কখন না করি। মন দিয়া শুন এই হয় বুঝ হরি বিগরি। এবে কৃষ্ণ প্রাপ্তি তোমা সবাকার
মন। জেন আছে তেন মত রহ সর্ব্বক্ষন। এবে কৃষ্ণ নাম নও কৃষ্ণের চিন্তন। সেহ তোমনি কৃবিতি আছহ অনুক্ষন। এবে হিংসা করি ...
জার পিড়ন। কৃষ্ণ বুনি কাকু স্বাদ করহ চিন্তন। আরবার গিয়া বিশয়ে প্রবর্ত্তিলে। হারাব পাশরিবে দুঃখ গান মেলে। সেই সব আমরা
ধরবে সংসার। বিষয়ের এই বক্ষ সুনক খাশার। ব্রক্ষিমাক হেন আশির্ব্বাদ না স্থিকরি। বিষয় পাশর এই ক্রিশ বোলো হরি। ক্রিয়া করি
নাও আমি এই আশীর্ব্বাদ। তিনা দ্দেক না ভাবিহ তোমারা বিষাদ। সর্ব্বজীব প্রতি দয়া দর্শন আমার। কৃষ্ণে ভক্তি দৃঢ় হউক তোমা সবা
অমাই ২২ কার। চিন্তা নাহি দিন দুই তিনের ভিতর। বন্ধন খুচিব সুই কহিন সবাবে। বিষয়ে থাক হ কিবা থাক জন্মা ভবা। এই বুদ্ধি কারো না ৬৯
পাশারিহ সর্ব্বথা। বন্দি সব কনেক করি হস্তানুসন্ধান। আইলেন মুনুকের অধিকারি স্থান। প্রতিমোলা হর অদ দেখিয়া তাহান। প ৬৯
রম গৌরবে বসিবারে স্থান। কহিলেন মুনুকের অধিপতি স্থানে। পোহো স্রষ্ঠ হেন মুর্ত্তি দেখি তার পানে। আপুনি জিজ্ঞা সামু
নুকের অধিপতি। কেনে বা হই কিরূপ তোমার দেখিমতি। কত ভাগ্যে দেখ তুমি হইনাজবণ। তবে কেনে হিন্দুর আচারে দেহ মন। আমা
রা হিন্দুরে দেখি নাহি খাই ভাত। তুমি তাহা ছাড় হই মহাবংশজাত। না জানিয়া জে কিছু হইল অনাচার। সে পাপ খুচাহ করি কলিমা
উচ্চার। সুনি মায়া মোহিত বাক্য বোলে হরিদাস। অহো বিষ্ণু মায়া বলি হৈল মহাহাস। বলিতে লাগিলা তবে মধুর উত্তর। সুন তাই সভা
কার এক্ই ঈশ্বর। নামমাত্র ভেদ করে হিন্দু আর জবনে। পরমার্থে এক বোলে কোরান পুরাণে। এক শুদ্ধ নিত্য বস্তু অখণ্ড অব্যয়।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1064

অতিপাপগ্রস্ত দেখি পায় মহারঙ্গ। কিবা লোকে অদ্ভুত অঙ্গে শ্রীপুলকাবলি। কৃষ্ণানন্দ দেখিয়া পাষণ্ড হৈল নীচ॥ ফুলিয়াগ্রামের যত
ব্রাহ্মণ সকল। সবাই তাহানে দেখি হৈলা বিহ্বল॥ সভার তাহানে দেখি জন্মিল বিশ্বাস। ফুলিয়ায় রহিলা ঠাকুর হরিদাস॥
গঙ্গাস্নান করেন লয়েন হরিনাম। উচ্চ করি হরি বুলি বুলে স্থানে স্থান॥ কাজি গিয়া মুলুকের অধিপতি স্থানে। কহিলেন তাহার
সকল বিবরণে॥ জবন হইয়া করে হিন্দুর আচার। আনমতে আনি কর তাহার বিচার॥ পাপীর বচন শুনি সেহ পাপমতি। ধরিয়া
আনিল তানে অতি শীঘ্রগতি॥ কৃষ্ণের প্রসাদে হরিদাস মহাশয়। জবনের কি দায় কালেরে নাহি ভয়॥ কৃষ্ণ২ বুলিতে চলিলা সেই ক্ষণ।
মুলুকপতির দ্বারে দিল দরশন॥ হরিদাস ঠাকুরের শুনি আগমন। হরিষ বিষাদ হৈলা যত সুসজ্জন॥ বড় বড় লোক যত আছে বন্দিঘরে।
তারা সবে হৃষ্ট হৈল শুনিঞা অন্তরে॥ পরম বৈষ্ণব হরিদাস মহাশয়। তাহানে দেখিয়া বন্দির দুঃখ হৈবেক ক্ষয়॥ রক্ষক লোকেরে তবে সা-
ধন করিয়া। রহিলেন বন্দিগণ একদৃষ্টি হইঞা॥ হরিদাস ঠাকুর আইলা সেই স্থানে। বন্দিগণ দেখি কৃপাদৃষ্টি হৈল মনে॥ হরিদাস

ঠাকুরের চরণ দেখিয়া॥ নমস্করে বন্দিগণ প্রণতি করিয়া॥ আজানুলম্বিত ভুজ কমললোচন। সর্ব্বমনোহর চন্দ্র অপূর্ব্ব বদন॥
ভক্তি করি সভে করিলেন নমস্কার। সভার হইল কৃষ্ণভক্তির বিকার॥ তা সভার ভক্তি দেখি হরিদাস। বন্দি সব দেখিয়া হইল কৃপা-
হাস॥ থাক থাক এখনে আছহ জেনরূপে। গোপ্ত আশির্ব্বাদ করি হাসেন কৌতুকে॥ না বুঝিয়া তান অতি দুর্জ্ঞেয় বচন। বন্দি সব কে-
না কিছু বিষাদিত মন॥ তবে পাছে কৃপাযুক্ত হৈয়া হরিদাস। গোপ্ত আশির্ব্বাদ কহে করিয়া প্রকাশ॥ আমি তোমা সভারে [illegible]
আশির্ব্বাদ।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1065

উপহাশকরেন অন্তরে। ইহারা কিকার্য্যে ডাকছাড়ে উচ্চৈস্বরে ৷৷ আমি ক্রীষ্ণ আমাত্তবে যেনেনরীন্তকুনে। দাশগুপ্ত ভেদ রাক্ষস হইকাবার ৷৷
যাঁর সাবিশকলবোনেমাগিযা খাইতে। ডাকিযা বোলযে হরি লোক জানাই তো। এমুনারমধর্ব্বহার দেনাত্ত ভক্তি এপ। এমু ক্তি কস্মে কুলি
দিয়া মিনিয়া। সুনি আপামনদুঃখ সব ভক্তগনে। সম্ভাশা করেন হেন নাহি কোনো জনে। সুন্যদেখি ভক্তগন শোক নাশং শাব।
হা ক্রীষ্ণ বলিয়া দুঃখ ভাবেন অপার ৷৷ হেনকালে তথা তে আইলা হরিদাশ। সুধা বিষ্ণু ভক্তি জার বিগ্রহ প্রকাশ ৷৷ এবে সুন হরিদাশ

ঠাকুরের কথা। জাহার শ্রবনে ক্রীষ্ণ পাইযে সর্ব্বথা ৷৷ বুড়ন গ্রামেতে অবতীর্ন্ন হরিদাশ। সে ভাগ্যে সে সব দেশে কীর্ত্তন প্রকাশ ৷৷ ক
আদি কোথ দিন থাকিযা আইলা গঙ্গাতীরে। আসিয়া রহিলা ফুলিয়া শান্তিপুরে। পাইয়া তাহান সঙ্গ আচার্য্য গোসাঞি। হুঙ্কার করেন
১২ আনন্দের অবধি নাই ৷৷ হরিদাশ ঠাকুর অদ্বৈতদেব সঙ্গে। ভাসেন গোবিন্দরসে সমুদ্রতরঙ্গে ৷৷ নিরবধি হরিদাশ গঙ্গাতীরে। ভ্রমে ২৮
ন কোথ কে ক্রীষ্ণ বলি উচ্চৈস্বরে ৷৷ বিসয়সুখ বিরক্ত অতিঅগ্যগন। ক্রীষ্ণের সে পরিপূর্ন্ন শ্রীবদনধন ৷৷ ক্ষনেক গোবিন্দনামে নাহিক ২৮

বিরতি। ভক্তিরসে অনুক্ষন হয নানা মতি ৷৷ কখনকরেন মত্ত সিংহপ্রায়ধ্বনি। কখনকরেন মূর্চ্ছা আপনা আপুনি ৷৷ কখনো বা উচ্চৈস্বরে
করেন রোদন। অট্ট অট্ট মহাহাশ হাসেন কখন ৷৷ কখন গর্জ্জেন অতি হুঙ্কার করিয়া। কখন মূর্চ্ছিত হয্যা থাকেন পড়িয়া ৷৷ ক্ষনে অলৌ
কিক বাক্য বোলেন ডাকিয়া। ক্ষনে ব্যাখ্যা নেন তাহা উত্তম করিয়া ৷৷ অশ্রু কম্প রোমহর্ষ হাশ্য মূর্চ্ছা ঘর্ম্ম। বিষ্ণুভক্তি বিকারের জত
আছে মর্ম্ম ৷৷ প্রভু হরিদাশ মাত্র নিত্যে প্রবেশিলে। সকল আসিয়া তান শ্রীবিগ্রহে মিলে। হেন সে আনন্দ ধারা তিতে সর্ব্ব অঙ্গ ৷৷ ৷

CCQ, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

গৃহে আসি বসিলেন লক্ষ্মীনারায়ণ। জয়ধ্বনীময় হৈল সকল ভুবন॥ কি আনন্দ হৈল সে অকর্ম্ম কথনে। সে মহিমা কোনো জন কবিবে বর্ণনে॥
জাহার মুর্ত্তির বিভা দেখিলেন নয়ানে। সর্ব্ব পাপক্ষয় জায় বৈষ্ণব দরশনে॥ সে প্রভুর বিবাহ লোক দেখিয়া সাক্ষাতে। তেঞি তার নাম দয়া
ময় দীননাথে॥ তবে যত নট ভাট ভিক্ষুক সভারে। তুষিলেন ধনে বস্ত্রে বচনে সভারে॥ বিপ্রগণ আপ্তগণে সভারে প্রত্যেকে। আপনেই
ঈশ্বর বস্ত্র দিলেন কৌতুকে। বুদ্ধিমন্ত খানে প্রভু দিলা আলিঙ্গন। তাহার আনন্দ অতি অকর্ম্ম কথন॥ এসব লীলার কভু নাহি পরিচ্ছেদ॥

আবির্ভাব তিরোভাব মাত্র কহে বেদ॥ দণ্ডেকেত সব লীলা জত আছে আর। শতবর্ষে তাহা কেহ নারে বর্ণিবার॥ নিজজন সঙ্গে প্রভু কারো আ
জ্ঞায় বেড়িবে। সূত্রমাত্র লিখি আমি কৃপা অনুসারে॥ এসব ঈশ্বর লীলা জে বা পড়ে সুনে। অবশ্য বিহরে সেই গৌরচন্দ্র সনে॥ শ্রীচৈ
তন্য নিত্যানন্দ চান্দ পঁহু জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান॥ ✿ ॥ ✿ ॥ ১১ ॥ ~~~~ ॥ ~~~~ ॥ ১১ ॥ ✿ ॥ ✿ ॥ ॥
জয় জয় দীনবন্ধু গৌরাঙ্গসুন্দর। জয় জয় লক্ষ্মীকান্ত সভার ঈশ্বর॥ জয় জয় ভক্তরক্ষা হেতু অবতার। জয় জয় সর্ব্বকালে ঈশ্বর বিহার॥ ভক্তগো

ষ্ঠী সহিতে গৌরাঙ্গ জয় জয়। সুনিলে চৈতন্য কথা ভক্তি লভ্য হয়॥ আদিখণ্ড কথা অতি অমৃতের সার। জহি গৌরাঙ্গের সর্ব্ব মোহন বিহার॥
হেন মতে বৈকুণ্ঠনায়েক নবদ্বীপে। গৃহস্থ হইয়া পড়ায়েন বিপ্ররূপে॥ প্রেমভক্তি প্রকাশ নিমিত্ত অবতার। তাহা কিছু না করেন ইচ্ছা স
সে তাহান॥ অতি পরমার্থ সূন্য সকল সংসার। তুচ্ছ রস বিষয়ে সে আদর সভার॥ গীতা ভাগবত বা পড়ায় জে জন। তাহ
রাও না বোলে বোলায় সংকীর্ত্তনে। হাথে তালি দিয়া বা সকল ভক্তগণ। আপনা আপনে মেলি করেন কীর্ত্তন॥ ॥ [illegible]॥

1067

বেদাচার লোকাচার করিল বিশেষে ॥ ভোজন করিয়া সুস্বাধী সুমঙ্গলে । লক্ষ্মীকৃষ্ণ একত্র বসিলা আনন্দ হইলে ॥ সনাতন মিশ্র তবে আ
শ্রীরেশ হিতে । জম্মুখ হইল তাহাকে পারে কহিতে ॥ লক্ষ্মীজিত জনক ওঁ সম্বন্ধ জানিসু বলন্ত । পূর্ব্বে জন্ম তাহারা হইল অগ্রবন্ধ ... দ্রুতি
গড়িবে গোষ্ঠী শব্দে সনাতন । পাইলেন পূর্ব্বে বিষ্ণু সেবার কারণে ॥ তবে রাত্রিশ্রীতাতে জেছিল লোকাচার । সকল করিয়া সর্ব্ব শ্রেষ্ঠ ব্য
রসার । আপনাকে গৃহ আসিবার হৈল কাল ॥ ব্রাহ্মণে যে গতি তবে হইল বিশাল । চতুর্দ্দিগে জয়ধ্বনী লাগিল হইতে । নারিগণে জয়

আদ্য ১১ ধ্বনী লাগিল করিতে । বিপ্রগণে আশির্ব্বাদ লাগিল করিতে । জাথা মঙ্গল সব লাগিল পড়িতে । ঢাক পক্ষ বাজনা হয় সব লোক কত আন
আনন্দে বাদ্য করি বাজায় বিশাল । তবে প্রভু নমস্কার করি মান্যগণে । লক্ষ্মী সঙ্গে দোলায় করিল আরোহনে । হরি২ বলি গীতে ৬৭
কারে জয়ধ্বনী । চলিলেন গৃহেতে দ্বিজেন্দ্র চূড়ামনি ॥ পাখে জত লোক দেখে চলি এগা আশিতে । ধন্য২ বাতে ইহা শোবিধিমাতা । স্ত্রী ৬৭
লোকে দেখিয়া বোলে এই ভাগ্যবতি । কত জন্ম সেবিলেক কমলা পার্ব্বতি । কেহো বোলে হেন বুঝি এই হর গৌরি । কেহো বোলে এই কৃষ্ণ

কমলা শ্রীহরি ॥ কেহো বোলে এই দুই কামদেব রতি । কেহো বোলে ইন্দ্র শচী হেন লয় মতি ॥ কেহো বোলে হেন দেখি রাম চন্দ্র সীতা । কেহ
মত বোলে জত সুন্দর বনিতা ॥ হেন ভাগ্যবন্ত শ্রীমহক্ষণ নদীয়ার । এসকল সম্পত্তি দেখিবার শক্তি জার ॥ লক্ষ্মী নারায়নের মঙ্গ
দৃষ্টিপাতে । সুখময় সর্ব্ব লোক হইল নদীয়াতে ॥ নৃত্য গীত বাদ্য সব পুষ্প বরিষিতে । পরম আনন্দে আইলেন সর্ব্বপাশে ॥ তবে সু
ভক্ষণ ঘৃত সর্ব্বসুমঙ্গলে । আইলেন লক্ষ্মী গৃহে মহানন্দ হইলে ॥ তবে শচী পতিব্রতা গন সঙ্গে লয়্যা । পুত্রবধু গৃহে আনিলেন হর্ষ হয়্যা ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1068

দিলেন শ্রীগৌরাঙ্গমস্তকে। আরতি করিল শত দ্বীপের প্রদীপ।। শঙ্খ কড়ি পেলি লেক্ষ জয়ংকার। এইমত করে কত জত লোকাচার।। তবে স
বর্ণ অলঙ্কারে প্রণিত করিয়া। লক্ষ্মীদেবী আনিলেন আশনে ধরিয়া।। তবে হর্ষে সকল প্রভুর আপ্তগণ। প্রভু সহ তুলিলেন ধরিয়া আশন।। ম
হাঁহ থন্তঃপট করিলো কাত্যাবে। প্রভু প্রদক্ষীন করাইল শাতবারে।। তবে লক্ষ্মী প্রদক্ষীন করি শাতবার। রহিলেন সমুখে করিয়া নমস্কার।।
তবে পুষ্প পেলাপেলি লাগিল হইতে। দুইবাদ্য কারে বাদ্য লাগিলা করিতে।। চারিদিগে স্ত্রীপুরলোক করে জয়ধ্বনী। আনন্দ থাসিয়া ওবর
তরিলা আপনি।। আগে লক্ষ্মী জগন্মাতা প্রভুর চরণে। মালা দিয়া করিলেন আত্মসমর্পণে।। তবে গৌরচন্দ্র প্রভু ঈশত হাসিয়া। লক্ষ্মীর গ
লায় মালা দিলেন তুলিয়া।। তবে লক্ষ্মীনারায়নে পুষ্প পেলাপেলি। করিতে লাগিলা হইয়া মহাকুতুহলী।। ব্রহ্মাদি দেবতা সব অলক্ষিত রূপে।
পুষ্পবৃষ্টি করিতে লাগিলা এক চাপে।। আনন্দ বিবাদ লক্ষ্মীগন প্রভুর গনে। উচ্চ করি বরকন্যা তুলে হর্ষমনে।। ক্ষনে জিনি লক্ষ্মীগনে লক্ষ
নেক্ষ প্রভুগনে। হারি হারি পড়বে তোলেন সর্ব্বজনে।। হাসিতে লাগিলা প্রভু সুন্দর শ্রীমুখে। দেখি সর্ব্ব লোকে হাসে আনন্দ কৌতুকে।। সহস্র
মহাতাপ দ্বীপ জ্বলে। কর্ণে কিছু নাহি শুনি বাদ্য কোলাহলে।। শ্রীমুখ চন্দ্রিকা রে মহাবাদ্য জয়ধ্বনী। সকল ব্রহ্মাণ্ড পরশিল হেন শুনি।। হেন
মতে শ্রীমুখ চন্দ্রিকা করি রঙ্গে। বসিলেন প্রভু গৌরাঙ্গসুন্দর লক্ষ্মীশঙ্গে।। তবে রাজপণ্ডিত পরম হর্ষমনে। বসিলেন করিবারে কন্যা স
প্রদানে।। পাদ্য অর্ঘ্য আচমনী যথাবিধিমতে। ক্রিয়া তো লাগিলা সব সঙ্কল্প করিতে।। প্রীতিকাম্য করি সব শ্রীলক্ষ্মী বিশাতা। প্রভুকরে
সমর্পিলেন আপন দুহিতা।। তবে দিব্য সজ্জা ভূমি দিল দাসী দাস। আর্ব্বি থালা বাটা বাটী নাহি দিশপাশ।। লক্ষ্মীরে বসাইল আ...
পা.শ্রী।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1069

সপ্তস্বর সংকিরতান। স্বরগো সিঙ্গা আদি পঞ্চ সাদ্দি বাদ্যজত। কে নিমিত্ত বাদ্য নিশান বাজায় বাদ্যকত। নঙ্কর সিঙ্গা বাদ্য ভাণ্ডের ধ্বনি
ধ্বো বঙ্গেনাচিজায় দেখিহা লোকেনইস্থেরে। সেমহা কৌতুক সব সিষ্টের কিদায়। জ্ঞানবন্ত সবন শাস্ত্র জিনজাহায়। অগ্নীবাজি হাওয়া
ইংকত চরকীদ্বীপিকা। ছুছুন্দরি আদি করি প্রমিঠাক। তোপমেচারা কুশকরিয়া মানাকারে। নচায় রাক্ষস মেচাশতার ভিতরে।
প্রথমে আসিয়া গঙ্গাতী রেকমোক্ষণ। নানা বিনৃত্যগীতে আনন্দ বাজনা। তবে পুষ্পবৃষ্টি করি গঙ্গা নমস্করি। সম্ভ্রমে কৌতুকে

সবনর দ্বীপপুরী। দেখি অতি অমাবশী বিভার গম্ভার। সর্ব্বলোকের চিত্তে মহাপায় চমৎকার। বড় বিভা দেখিয়া গুণী লোকে বো-
আশি লে। এমন বিবাহ না দেখিন কোনোকালে। এইমত স্ত্রীপুরুষগণে অন্তরে দেখিয়া। আনন্দে অশেষ শুভকীর্তন দিয়া। সুভদ্রা রূপ ৩৬
রতি কন্যা আছে ঘরে। সেই সব বিপ্রগন বিমরিশ করে। হেন বরে কন্যা আমি না পারিন দিতে। আপনার ভাগ্য না হইব কেমতে। ৩৬
নবদ্বীপ বাসী রোচরনে নমস্কার। এসব আনন্দ দেখিবার শক্তি কার। এইমত রঙ্গ প্রতি নগরে২। এমন কৌতুকে সর্ব্ব নবদ্বীপপুরে।

গোধূলী সময় আসি প্রবেশ হইতে। আইলেন রাজপণ্ডিত মন্দির সভাবে। মহাজয় জয়কার না গিন হইতে। দুই বাদ্য ভাণ্ডে তবে না গিন
বাজিতে। পরম সম্ভ্রমে রাজপণ্ডিত আসিয়া। দোলা হৈতে কোলে করি বেশাইল লইয়া। পুষ্পবৃষ্টি করিলেন সন্তোষে আপনে।
জামাতা দেখিয়া হর্ষে দেহ নাহি জানে। তবে বরণের সব সামগ্রী আনিয়া। জামাতারে দিতে বিপ্র বসিলেন গিয়া। পাদ্য অর্ঘ্য আচমন
বস্ত্র অলঙ্কার। যথাবিধি করিলেন বরণ ব্যবহার। তবে তান পত্নী নারীগণের সহিতে। মঙ্গল বিধান আসি লাগিল করিতে। ধান্য দূর্ব্বা

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

অপরাহ্ন বেলা আসি নাগী নাহইতে। প্রভুরে তস ভবেশ নাগিনা করিতে। চন্দনে লেপিত করি শকল শ্রী অঙ্গ। মধ্যে হস্ত তাহাতে দিলেন নানা গন্ধ।
গন্ধ চন্দ্রা ইতি করি ললাটে চন্দন। তন্মিমধ্যে দিল গন্ধ চন্দন সুন্দর। অপুর্ব্ব মুকুট শোভে শিরের উপরে। সুগন্ধি মালায় পূর্ণ কৈল কলেবরে। দিব্য সূক্ষ্ম বস্ত্র তিন কচ্ছ বিধানে। পরাইল আবন্ধন দিলেন শ্রীনয়নে। ধান্য দূর্ব্বা সূত্র করি করি আবন্ধন। এবে তে দিলেন রম্ভা
মঞ্জুরী দর্পন। সুবর্ন্ন কঙ্কন দুই প্রকোষ্ঠ মূলে সাজে। নবরত্ন হার বান্ধিল বাহু মাঝে। এইমত তেজ শোভা করে তেজ অঙ্গে। সকল খটে
নাশব করিলেন রঙ্গে। ঈশ্বরের মূর্তি দেখি জত নরনারী। মুগ্ধ হইলেন সভে আপনা পাশরি। প্রহরেক বেলা আছে হেন সময়। সভেই
বলেন শুভ কর হরি বিজয়। প্রহরেক শর্ব্ব নবদ্বীপ বেড়াইয়া। কন্যাঘরে চলিলেন গোধূলি করিয়া। তবে দিব্য দোলা শীঘ্র বুদ্ধিমন্ত খান।
হরিশে আনি প্রভু তবে করিল বিদ্যমান। বাদ্যগীত উঠিল পরম কোলাহল। বিপ্রগনে করে বেদধ্বনি সুমঙ্গল। ভাটগনে পড়িলেনা
গিন কায়বার। সর্ব্বদিগে উঠিল আনন্দ অবতার। তবে প্রভু জননীরে নমস্কার করি। বিপ্রগনে নমস্কার বহু মান্য করি। দোলায় বসি

নাখী গৌরাঙ্গ মহাশয়। সর্ব্বদিগে উঠিল মঙ্গল জয় জয়। নারিগন দিতে লাগিল জয়কার। সুভধ্বনী বিনে কোনো দিতে নাহি আর। প্রথমে
বিজয় করিল গঙ্গাতীরে। পুষ্প ছত্র ধরিলেন শিরের উপরে। শহস্র শহস্র দীপ লাগিল জলিতে। নানাবিধ বিমত বাদ্য লাগিল করিতে। আ
গে যত পদাতিক বুদ্ধিমন্ত খান। চলিল দুই শারি হইয়া আগুয়ান। নানাবর্ন্নে পতাকা চলিল তার পাছে। বিদুশক শহস্র চলিল নানা
নাকাচে। নর্ত্তকি বাজনিয়া কত তেক শ প্রদায়। পরম উল্লাসে নানা বাদ্য করি জায়। জয়ঢাক বিরঢাক মৃদঙ্গ কাহাল। পটহ দগড়

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

গন্ধস্পর্শ কৈল শুভক্ষনে। ততক্ষনেঁ হইল মহাজয় ২ ধ্বনি। করিতে লাগিলা মহা স্বস্তিক বাচনি। পতিব্রতাগনে দেই জয়কার। বাদ্যগীত
হৈল কত আনন্দ আচার। হেনমতে করি অধিবাস শুভকাজ। গৃহে চলি লেন সনাতন দ্বিজরাজ। এই মত গিয়া ঈশ্বরের আপ্তগন। লক্ষ্মী
রে করিল অধিবাস শুভক্ষণ। আরকিছু লোকবেদ লোকাচার বনে। সেহ বাই সকল করিল নিত্য হয়নে। তবে শুভ প্রাতে করি যোগ গঙ্গা স্না
ন। আগে বিষ্ণু পূজ গৌরচন্দ্র ভগবান। তবে শেষে সর্ব্ব আপ্তবর্গের সহিতে। বসিলেন নান্দিমুখ কর্ম্মাদি করিতে। বাদ্যনৃত্যগীত হৈল মহা

শব্দ হয়। চতুর্দ্দিগে জয় ২ আনন্দমঙ্গল। পূর্ণকুম্ভ দীপ ধান্য দধি আম্র শার। স্থাপিলেক যত বেদারে মঙ্গল অপার। চতুর্দ্দিগে নানা বর্ণের
আদি ধ্বজপতাকা। কদলিক পাইয়া বান্ধিলেক আম্র শাখা। তবে শচী পতিব্রতাগন করি সঙ্গে। লোকাচার করাইতে লাগিল নানা রঙ্গে। আ ৩৮
গে গঙ্গা পূজিয়া পরম হর্ষ মনে। তবে বাদ্য বাজিতে গেলা শষ্ঠীর সন্নিধানে। ষষ্ঠী পূজা করি বন্ধুমন্দিরে ২। লোকাচার করিয়া আইলা ৬৫
নিজঘরে। তবে খই কলা তৈল তাম্বুল সিন্দুরে। দিয়া পরিপূর্ণ করিলেন সব নারী তারে। ঈশ্বর প্রভাবে দিব্য হইল সাক্ষাত।

শচীও সভারে দিল বার পাঁচ সাত। তৈলে স্নান করিলেক সর্ব্ব নারীগন। হেন নাহি পরিপূর্ণ হইল যেজন। এই মত মহানন্দ লক্ষ্মীর ভত্র
বনে। লক্ষ্মীর জননী করিল হর্ষ মনে। যে বা রাজপণ্ডিত চিত্তে বড় উল্লাসে। সর্ব্বস্ব নিক্ষেপ করি মহানন্দে ভাসে। সর্ব্ববিধি কার্য্য কৈ
রি গৌরাঙ্গ সুন্দর। বসিলেন আনিক করিয়া অবসর। তবে সব ব্রাহ্মনের ভোজ বস্ত্র দিয়া। করিলেন সন্তোষ পরম নম্র হয়া। যে
মত পাত্র যার যোগ্য যেন বাস। সেই মত করিলেন সভার সম্ভাষ। মহা প্রীতে আশির্ব্বাদ করিয়া বিপ্রগন। গৃহে চলি লেন সভে করি
ভোজন।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

গনকবেঙ্গ্যহংকার।। বিপ্রগনকরি তেনা গিনজয়ধ্বনী।। মধ্যে আসিবসিলেন দ্বিজগনমনি।। চতুর্দ্দিগে বসিলেন ব্রাহ্মনমণ্ডলী।। শতাই
হইলা চিত্তে মহানন্দ হইলা।। তবে গন্ধচন্দন তাম্বুল দিব্যমানা।। ব্রাহ্মনেগনে বেশভেদি বাবেনা গিন।। শরীরে মালা সর্ব্ব গায়ে লেপি থাকে
ল।। চন্দন গুবাক মালা লঞা এক এক জনে।। বিপ্রগন নদীয়ার বিপ্রের অন্ত নাই।। কত জায় কত আইসে এর বাধ নাপাই।। তথি মধ্যে লোভিত
অনেকজন আছে।। একবার লঞা পুন আর কাচকাছে।। আরবার আসি লোক মহানন্দ হনে।। চন্দন গুবাক পান লএ আনএ চলে।। সভা

ই আনন্দ মাথে কেবা কারে চিনে।। প্রভুও আসিয়া আজ্ঞা করিল আপনে।। সভারে তাম্বুল দেহ তিন চারি বার।। চিন্তা নাই ব্যয় করয়ে
ইস্বা তোমার।। একবার লঞা কে লয় আরবার।। এ আজ্ঞায় তাহার হইল প্রতিকার।। কেহো পাছে তিনিয়া পুত্তুরে মন্ত্র বোলে।। পরমার্থে
দোষ হয় সাক্ষ করিলিলে।। বিপ্রপ্রিয় বড় প্রভু চিত্তে এই কথা।। তিনবার পাইলে পুষ্ট হইব সর্ব্বথা।। তিনবার পাইয়া সভে হইব মনে।।
সন্ধি করি আর নাহি লয় কোন জনে।। এই মত মালা চন্দন গুয়াপানে।। হইল অনন্ত কর্ম্ম কেহো নাহি জানে।। মনুষ্যে পাইল যত

সেহো শাস্ত্রক হবে।। তৃণ পরিস্ত পড়িল কত দিতে মনুষ্যেরে।। সেহি যদি প্রাকৃত লোকের ঘরে হয়।। তাহাতে ইহাতে আর পাঁচ বিভা হয়।। সক
ল লোকের চিত্তে হইল উল্লাস।। সভে বোলে ধন্য হৈল অধিবাস।। নক্ষেশ্বর আদি দেখিয়াছি নবদ্বীপে।। হেন অধিবাস নাহি করে কার বাপে।।
এত কত চন্দন মালা দিব্য গুয়াপান।। অকাতরে এত কেহো নাহি করে দান।। তবে রাজপণ্ডিত আনন্দ চিত্ত হৈল।। আইলেন অধিবাস ...
গিন লইয়া।। বিপ্রবর্গ আপ্তবর্গ করি নিজ শান্তে।। বৃহস্পতি প্রীতি ... বাজমহারঙ্গে।। বেদবিধি পরম হরিষ স্নান মনে।। ...

শচীনীরন্তর মনে। পুত্রের সদৃশ কন্যা চিন্তে অনুক্ষণে। সেই নবদ্বীপে বৈসে মহাভাগ্যবান। দয়ালু [illegible] তার যিঁহো সনাতন নাম। এবে
ত্ব পরম উদার বিষ্ণুভক্ত। অতিথিসেবন পর উপকার অবরত। সত্যবাদী জিতেন্দ্রিয় মহাবংশজাত। পদবী রাজপণ্ডিত সর্ব্বত্র বিখ্যা
ত। ব্যবহারে পরমার্থে সম্পূর্ণ এক জন। অনায়াসে অনেকের করেন পালন। তার কন্যা আছে পরম সুচরিতা। মূর্ত্তিমতি লক্ষ্মী প্রায় সে
ই জগন্মাতা। শচীদেবী তারে দেখিলেন যেইক্ষণে। সেই কন্যা পুত্রযোগ্য দেখিলেন মনে। শিশু হৈতে দুই তিনবার গঙ্গাস্নানে। পি

তৃমাতৃ বিষ্ণুভক্তি বিনা নাহি জানে। শচীরে দেখিয়া গঙ্গাঘাটে প্রতিদিনে। নম্র হয়্যা নমস্কার করেন তখনে। শচীহ করেন মহাপ্রীতে
আশির্ব্বাদে। যোগ্যপতি কৃষ্ণ তোমায় করুন প্রসাদ। গঙ্গাস্নানে মনে শচী করেন বাসনা। এ কন্যা আমার পুত্রে হউক ঘটনা। রাজ
পণ্ডিতের ইচ্ছা সব গোষ্ঠীগণে। পুত্রের করিতে কন্যাদান নিজ মনে। দৈবে শচী কাশীনাথ পণ্ডিতেরে আনি। বলিলেন তারে বা
প শুন এক বাণি। রাজপণ্ডিতেরে কহ করিয়া বাখান। আমার পুত্রেরে কর কেন কন্যাদান। কাশীনাথ পণ্ডিত চলিলা সেইক্ষণে।-

দুর্গাকৃষ্ণ বলি রাজপণ্ডিতের স্থানে। কাশীনাথ দেখি রাজপণ্ডিত আপনে। বসিবারে আসন আনিলা দিলেন সম্ভ্রমে। পরম গৌ
রব বিধি করিয়া যথোচিত। কি কার্য্যে আগমন জিজ্ঞাসিলেন পণ্ডিত। কাশীনাথ বোলেন আছয়ে এক কথা। চিত্তে লয় যদি তবে কর
হ সর্ব্বথা। বিশ্বম্ভর পণ্ডিতেরে আপন দোহিতা। দান কর এ সম্বন্ধ উচিত সর্ব্বথা। তোমার কন্যার যোগ্য সেই দিব্য পতি।
। তাহান উচিত পত্নী এই মহাসতী। যেন কৃষ্ণ রুক্মিণী অন্যোন্যে উচিত। সেইমত বিষ্ণুপ্রিয়া নিমাঞি পণ্ডিত। শুনি বিপ্র

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1074

অতি আস্তগান সহে। নাগিনা করিতে যুক্তি কেবা কিবা কহে। বাক্যেই কহিল আর কিকার্য্য বিচালে। সর্ব্বকার্য্য জীয়াও মিক বুসকলে॥ সভের রাজ পাণ্ডু হয়া হইয মতি। বলিলেন কাসিনাথ পণ্ডিতের প্রতি॥ বিশ্বম্ভর পণ্ডিতেরে আমার কন্যাদান। করিব বাক্য আবিপ্র ইথে নাহি আন॥ তাঁহাকে যদি সর্ব্ব বংশে আমার। তবে হেন সুখ সম্বন্ধ ঘটে কন্যার॥ চল ও মিতআ গিয়া কহ সাবর্ব কথা। আমি আপনার ঘর দেখাইল সর্ব্বথা॥ সুনি ত্রাস সন্তোষে কাশীনাথ দ্বিজবর। সকল কহিল আসি শচির গোচর॥ কার্য্য জে জসু নিশচি আনন্দ হইলা। সকল উদ্যোগ শচী করিতে লাগিলা॥ প্রভুর বিবাহ সুনি সর্ব্ব শিষ্যগন। সভাই হইলা অতি আনন্দিত মন॥
আদি প্রথমে বলিলা বুদ্ধিমন্ত মহাশয়। মোর ভার এ বিবাহে জত লাগে ব্যয়॥ মুকুন্দ সঞ্জয় বোলে সুন ভাই। তোমার সকল ভার আ
১৯ মার কিনাই॥ বুদ্ধিমন্ত খান বোলে সুন সর্ব্ব ভাই। ব্রাহ্মণিয়া মত জেন এ বিবাহে নাই॥ বিবাহে পণ্ডিতের করাইব হেন। রাজকুমা ৬৪
রের মত লোকে দেখে জেন॥ তবে শুভ দিনে সুভক্ষণে। অধিবাস নাম্য করিল শুভ দিনে॥ অঙ্গনেত বড় ২ গাঁসোয়াইল নিজ। ৬৪
চতুর্দ্দিগে কপিলের কদলি আনিয়া। পূর্ণ ঘট দীপ ধান্য দধি আম্র সার। যত কিছু মঙ্গল দ্রব্য আছয় প্রচার॥ সকল দ্রব্য আনি করি সমুচ্চয়। সর্ব্ব ভূমি করিলেক আলিপনা ময়॥ জতেক বৈষ্ণব আর জতেক ব্রাহ্মণ। নবদ্বীপে জত আর আছয় সজ্জন॥ সভা রেই নিমন্ত্রণ করিল বারে ২। অধিবাস গুয়া পান খাইবারে॥ অপরাহ্ন কাল মাত্র হইল আসিয়া। বাদ্য আসি করিতে লাগিল নর্ত্তনিয়া॥ মৃদঙ্গ সানাই জয় ঢাক করতাল। নানা বিধ বাদ্য ধ্বনি উঠিল বিসাল॥ ভাটগনে [illegible] লাগিল কায়বার। পতিব্রতা

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1075

চলজা হেআই আসি দেখহ শদেব ।। ব্রাধাশুনি এআনন্দ সন্তোষ হইলেন আই । আহার অবধি আর কহিবার নাঞি ।। ব্রাধাশুনি এগুরু জাতে
ভক্তগণ । শাভেই হইলা অতি বরমানন্দমনে ।। গঙ্গাদাশ পণ্ডিত প্রভুর প্রিয় পাত্র । আইনই চলিলেন শেই ক্ষণ মাত্র ।। শ্রীমুরারি গো
গুপ্ত আদি শব ভক্তগণ । শাস্থে আইর শঙ্গে করিলা গমন ।। শবরে আইলা শচী আই শান্তিপুরে । ব্রাধাশুনিলেন প্রভু শ্রীগৌর
শুন্দরে । শ্রীগৌরশুন্দর প্রভু আইরে দেখিয়া । শবরে পড়িলা দূরে দণ্ডবৎ হৈয়া ।। পুনঃ পুনঃ দণ্ডবৎ হইয়া হইয়া । দণ্ডবৎ হয়া প্র

কপচিয়া পচিয়া ।। তুমি বিশ্বজননী কেবল ভক্তিময়ী । তোমার বেশে গুণাতীত শান্ত কৃপা করি ।। তুমি জাদ শুভদৃষ্টি কর জীবপ্রী
তি । তবে শে জীবের হয় কৃষ্ণের রতিমতি ।। তুমি শে কেবল মুক্তিমতি বিষ্ণুভক্তি । জাহা হৈতে শব হয় তুমি শেই শক্তি । তুমি হও দেব
কী যশোদা দেবহুতি । তুমি শর্বযন শুয়া কৌশল্যা অদিতি ।। জত দেখি শব তোমা হৈতে উদয় । পালহ তুমি শে তোমাতে শে লিন
হয় ।। তোমার প্রভাব বুলিবার শক্তি কার । শভার হৃদয়ে পূর্ণ্ণ রূপ স্থিতি তোমার ।। শ্লোকবন্ধে এই মত করিয়া স্তবণ । দণ্ডবৎ হয়

প্রভুধর্ম্ম শনাতন ।। কৃষ্ণ বহি কিছু মাগি এক ভক্তি । বারে বারে এমত ধরণ কোহো শক্তি ।। আনন্দাশ্রুধারা বাহিতেছে শর্ব্বাঙ্গেতে ।।
দণ্ডবৎ স্তুতি ভক্তি নানা বিধিমতে । শচী বোলে দেখি গৌরচন্দ্রের বদন । পরম আনন্দে জড় হৈলা শেই ক্ষণ ।। রহিয়াছে আই
যেন কৃত্রিম পুথলি । স্তুতি কর বৈকুণ্ঠ নায়ক কুতূহলে ।। প্রভু বোলে কৃষ্ণ ভক্তি যুক্ত আমার । কেবল একান্ত সব প্রসাদ তো
মার ।। কোটি দাশ দাশের জে সম্বন্ধ তোমার । শে হোজন প্রান হৈতে বড় ভক্ত আমার ।। বারেক যে জন তোমা করিবে স্মরণ । তারে কভু

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নহি বেক শংশার বন্ধন ।। সকল পাপ এক রে জোগাত লুমি । তাহা না ওহয় যধন্য তোমারে পরশী ।। তুমি জত করিয়াছ আমার পালন ।
আমার শক্তিতে তাহা না জায় শোধন ।। দণ্ডে দণ্ডে যত স্নেহ করিলা আমারে । তোমার সান্দগুন্যশে তাহার প্রতিকারে ।। এই মতে স্তু
তি করে খা গৌরসুন্দর । সুনি ভক্তগন ভাশে আনন্দ শাগরে ।। এই মতে স্তুতি জত করেন শন্তোশে । শুনি এগা বৈষ্ণবগন মহা
নন্দে ভাশে ।। আই জানে অব তীর্ন্দু প্রভু নারায়নে । যখনে জেইচ্ছা তান করেন সে মানে ।। কতক্ষনে আই এই বুলি লেন মাত্র । তো ৩৭
মার বাক্য বুঝিবারে কেবা আছে পাত্র ।। প্রানহিন জন জেন সিন্ধু স্রোতে ভাসে । স্রোতে যদি নয় তথা চলয়ে অবশে ।। সেই মত সর্ব
জিব শংশার সাগরে । তোমার মায়ায় যে করায় তাহা করে ।। শাস্ত্রে বাপ বোলো এই তোমারে উত্তর । ভাল হয় সেমতে সে তোমার ৩৬
গোচর ।। স্তুতি প্রদক্ষীন ক্রিয়া কর নমস্কার । মুঞি ত না বুঝো কিছু যে ইচ্ছা তোমার ।। শুনি এগা আইর বাক্য শর্ব ভাগব
গ্রন্থ ৩০ তে । মহা জয় জয় ধ্বনি লাগিলা করিতে ।। আইর ভক্তির শীমা কে বুলিতে পারে । গৌরচন্দ্র অব তীর্ন্দু জাহার জঠরে ।। প্রাকৃত শব্দে ৩৬
ও যে বুলি বেক আই । আই শব্দ প্রভাবেও তার দুঃখ নাই ।। গুণ দেখি শন্তোশ মূর্ত্তি হৈলা আই । ভক্তগন কাহারো আনন্দের ৩৭
শুমা নাই ।। এখানে যে হইল আনন্দ শমুচ্চয় । মনুশ্যের শক্তে তাহা কহনে না জায় ।। নিত্যানন্দ মহামত্ত আইর শন্তোশে । পরমানন্দ
সিন্ধু মাঝে ভাশেন হরিশে ।। দেবকীর স্তুতি পড়ি আচার্য গোসাঞি । দণ্ডবৎ করেন আনন্দের অন্ত নাঞি ।। হরিদাস মুরারি শ্রী
গর্ভ নারায়ন । জগদীশ গোপীনাথ আদি ভক্তগন ।। আইর শন্তোশে শভে হেন মনে হইলা । পরমানন্দে শভে জেন প্রবেশ
হইলা ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1077
৫

২ আনন্দে চলিলা শচী রন্ধন করিতে রন্ধন। প্রেমযোগে চিন্তি গৌরচন্দ্র নারায়ণ॥ ২

এসব আনন্দপাঠ শুনে যেইজন। অবশ্য মিলয়ে তারে কৃষ্ণপ্রেমধন॥ ধানশী রাগ॥ প্রভুরে দিবেণ ভিক্ষা আই ভাগ্যবতী। প্রভুসঙ্গে অদ্বৈত নহিল অনুমতি। নামনা হিজানি যেন রান্ধিলা ব্যঞ্জন। কতেক প্রকার শচী করিলা রন্ধন॥ আইজানে প্রভুর শাকেতে বড় প্রীতে। বিংশতি প্রকার শাক রান্ধিলা এতেকে॥ একএক ব্যঞ্জন প্রকার দশবিশে। রান্ধিলেন আই অতি চিত্তের হরিষে॥ আসাধ প্রকারে শচী রন্ধন করিয়া। ভোজনস্থানে সে সব থুইল আনিয়া॥ অন্নব্যঞ্জন সব উপস্কার করি। শতার উপরে দিল তুলসী মঞ্জরী॥ চতুর্দ্দিগে শারি শারি শ্রীঅন্নব্যঞ্জন। মধ্যে পাতিলেন অতি উত্তম আসন॥ আইলেন মহাপ্রভু করিতে ভোজন। স্তুতি করিয়া শব পারিষদগন॥ দেখি প্রভু শ্রীঅন্নব্যঞ্জন উপস্কার। দণ্ডবৎ হইয়া করিলা নমস্কার॥ প্রভু বোলে এ অন্নের কথা কি ভোজন। এ অন্ন দেখিলে হয় বন্ধ বিমোচন॥ কিরন্ধন ইহা তো কহিল কিছু নয়। যে অন্নের গন্ধে তেজাঞ্চে কেত ক্রিয়॥ বুঝি লামকৃষ্ণ নেয়া শর্ব্ব পরিবার। এ অন্ন করিয়াছেন আপনে স্বীকার॥ এত বলি প্রভু অন্ন প্রদক্ষিন করি। ভোজনে বসিলা শ্রীগৌরাঙ্গ নরহরি॥ প্রভুর আজ্ঞায় শর্ব্ব পারিষদগণ। বসিলেন চারি দিগে করিতে ভোজন॥ ভোজন করেন শ্রীবৈকুণ্ঠ অধিপতি। শচী আই তে জা নয়ন ভরিয়া দেখে শচী পুন্যবতী॥ প্রত্যেকে প্রত্যেকে প্রভু শাক ল ব্যঞ্জন। মহাআমোদিয়া নাথ করেন ভোজন॥ শাকের ত জত গৌরব শ্রীশাক ব্যঞ্জন। পুনঃ পুন জাহা প্রভু করেণ [illegible] গ্রহণ॥ শাকেতে দেখিয়া প্রভুর বড়ই আদর। হাসেন প্রভুর জত সর্ব্ব অনুচর॥ শাকের মহিমা প্রভু সভারে কহিয়া। ভোজন করেণ প্রভু ঈষত হাসিয়া॥ প্রভু বোলে এই তো অচ্যুতা না

1078

ইহার ভোজনে হয় কৃষ্ণে অনুরাগ॥ পটোল বাস্তুক কালশাকের ভোজনে। জন্মজন্ম বিহরয় বৈষ্ণবের সনে॥ শালিঞ্চা হেলাঞ্চা শা-
ক ভোজন করিলে। আরোগ্য থাকয় সুখে কৃষ্ণভক্তি মিলে॥ এইমতে শাকের মহিমা কহি কহি। ভোজন করেন প্রভু আনন্দিত
হৈয়া॥ য়ত্থেক আনন্দ হৈল একদিন ভোজনে। শাতে ইহা জানেন প্রভু সহস্র বদনে॥ এই যশ সহস্র জীহ্বায় নিরন্তর। গায়েণ
অনন্ত আদিদেব মহীধর॥ শেষ প্রভু কলিযুগে অবধোতরায়। সুত্র মাত্র লিখি আমি তাহান আজ্ঞায়॥ বেদব্যাস আদি
করিয়া মুনিগণ। এইসব যশ সভে করেণ কীর্ত্তন॥ এ আখ্যান করায়ে যদি শ্রবণ বন্ধুগণ। তবে সেজীবের খণ্ডে অশেষ ৩৬
বন্ধন॥ হেনরঙ্গে মহাপ্রভু করিয়া ভোজন। বসিলেন গিয়া প্রভু করি আচমন॥ আচমন করিমাত্র ঈশ্বর চলিলা। ৩৭
ভক্তগণে অবশেষ লুটিতে লাগিলা॥ কেহো বোলে ব্রাহ্মণের ইহাতে কি দায়। শুদ্র আমি আমা বেশে উচ্ছিষ্ট যুয়ায়॥ ৩৭
আর কেহো বোলে আমি নহিয়ে ব্রাহ্মণ। আড়ে থাকি লই কেহো করে পলায়ণ॥ কেহো বোলে শুদ্রের উচ্ছিষ্ট যোগ্য নহে।
হয় নয় বিচারিয়া বুঝ শাস্ত্রে কহে॥ কেহো বোলে আমি অবশেষ নাহি চাই। সুধ পাত মান মাত্র আমি নই জাই॥ কেহো ৩৮
বোলে আমি পাত পেলি সর্ব্বকাল। তোমারাও নও সে কেবল ঠাকুরাল॥ এইমতে কৌতুকে চপল ভক্তগণ। ঈশ্বর
অধরামৃত করেণ ভোজন॥ যাহার বন্ধন ইশ্বরের অবশেষ। কারবা ইহাতে লোভ না জন্মে বিশেষ॥ পরমানন্দে ভোজন
করিয়া ভক্তগণ। প্রভুর সম্মুখে আসি দিল দরশন॥ বসিয়া আছেন প্রভু শ্রীগৌরসুন্দর। চৌদ্দিগে বসিলেন পার্ষদ অনু-
চর॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

মুরারিগোপ্তেরে প্রভু সম্মুখে দেখিয়া। বলিলেন তানে কিছু ঈষত হাসিয়া॥ পড় গুপ্ত রাঘবেন্দ্র বন্দিয়াছ তুমি। অষ্ট শ্লোক করিয়া
ছ শুনিঞাছি আমি॥ ঈশ্বরের আজ্ঞা গুপ্ত মুরারি শুনিঞা। পড়িতে লাগিলা শ্লোক আবিষ্ট হৈয়া॥ অথ শ্লোক॥ অগ্রে ধনু
র্দ্ধরবর কনকাঙ্গদাঢ্যং। জ্যেষ্ঠানুসেবনুরতো বর ভূষণাঢ্যং॥ শেষাক্ষধাম যবলক্ষ্মণ নাম রামং জগত্রয় গুরুং শাস্তং
ভজামি॥ ৭॥ শ্লোকার্থ। এইমত অষ্ট শ্লোক আপনার কৃত। পড়িলা মুরারি গুপ্ত রাম মহিমা অমৃত॥ এইমত অষ্ট শ্লো
ক সবারি পড়িলা। প্রভুর আজ্ঞাতে ব্যাখ্যা করিতে লাগিলা॥ দূর্ব্বাদলশ্যাম রাম কোদণ্ড দীক্ষা গুরু। ভক্তগণ প্রতি বাঞ্ছা অতীত
কল্পতরু॥ রাম সম্মুখের রত্নময় রাজ সিংহাসনে। বসিয়াছেন শ্রীলক্ষ্মী জানকী দেবী বামে॥ অগ্রে মহাধনুর্দ্ধর অনুজ লক্ষ্মণ।
কনকের প্রায় জ্যোতি কনক ভূষণ॥ আপনে অনুজ হৈয়া শ্রীঅনন্ত ধাম। জ্যেষ্ঠ রস বাঞ্ছে রত শ্রীলক্ষ্মণ নাম॥ সর্ব্ব মহাগুরু
হেন শ্রীরঘুনন্দন। জন্মজন্ম ভজোঁ তাহান চরণ॥ ভরত শত্রুঘ্ন দুই চামর ঢুলায়। সম্মুখে কপীন্দ্রগণ পুনঃ কৃতি গায়॥
যে প্রভু করিল গুহক চণ্ডালেরে মিত। জন্মজন্ম ভজোঁ তাহান চরিত॥ গুরু আজ্ঞা শিরে ধরি ছাড়ি সর্ব্ব রাজ্য। অরণ্যে ভ্রমিলা
যে জে করিতে গুরু কার্য্য॥ বালী মারি সুগ্রীবেরে রাজ্য ভার দিয়া। মিত্রপদ দিল তারে কৃতার্থ করিয়া॥ যে প্রভু করিলা অহল্যা
র বিমোচন। ভজ হেন প্রিয় জগত গুরুর চরণ॥ দুস্তর তরঙ্গ সিন্ধু ঈষত লীলায়। কপিদ্বারে বান্ধিল লক্ষ্মণ সহায়॥
ইন্দ্রাদির অজয় রাবণ বংশ শনে। যে প্রভু মারিল ভজ তাহান চরণে॥ জাহার কৃপায় বিভীষণ ধর্ম্ম পর। হৈলা নাহি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

চৈতন্যং

1080

তথাপিহ হৈলান ক্লেশর। যবনেও যাহার কিছু শ্রদ্ধা করি শুনে। তজাহেন রাম বেন্দ্র প্রভুর চরনে॥ দৃষ্টে ক্ষয় নাহি নিরন্তর ধনুর্দ্ধর। পু
রবশমান প্রজাপালনে ত পর॥ জাহার কৃপায় শব অজোধ্যা নিবাসী। শসরিবে হৈলেন শ্রীবৈকুণ্ঠবাসী॥ জারনামবশে মহেশ
বদীগনধর। রমাজার পাদপদ্ম শেবে নিরন্তর॥ পরং ক্রম্ফ মহাপ্রভু বেদে জারে গায়। তজাহেন সর্ব্বগুরু রামচন্দ্র পায়॥ এইমত অ
ষ্ট শ্লোক আপনার কৃত। কহিল মুরারি রাম মহিমা অমৃত॥ শুনি তুষ্ট হৈলা প্রভু শ্রীগৌরসুন্দর। পাদপদ্ম দিল তার মস্তক উপর॥ ৩৭

শুন গুপ্ত এই তুমি আমার প্রসাদে। জন্ম জন্ম রামদাস হও নির্ব্বোধে॥ ক্ষনেকয়েক বিরক্ত তোমার আশ্রয়। সেহো রাম পাদাম্বু ৩৮
জ পাইব নিশ্চয়॥ মুরারি গুপ্তেরে চৈতন্যের বর শুনি। আনন্দে কারণ শাতে জয় জয় ধ্বনি॥ এইমত কৌতুকে আছে গৌর সিংহ। ৩৮
চৈতন্য ০
সত্তদ্দিগে শোভে শব পারিশদ ভৃঙ্গ॥ হেন সময় এক কুষ্ঠ রোগী এক জন। প্রভুর সম্মুখে আসি দিল দরশন॥ দণ্ডবৎ হয়্যা পড়িলা আ
৪০ মেনাদে। দণ্ডবৎ হও লি মহা আর্ত্তনাদে কান্দে॥ সংসার উদ্ধার লাগি তুমি মহাশয়। পৃথিবীর মাঝে আসি হৈলা উদয়॥ পরদ
খাদেহি তুমি স্বভাব কাতর। এতেকে আইলুঁ মুঞি তোমার গোচর॥ কুষ্ঠ রোগ জ্বালায় পিড়িত প্রভু মরি। বোলহ উপায় প্রভু কো ৩৯
নোমতে তরি॥ শুনি মহাপ্রভু রোগী কুষ্ঠের বচন। বুলিতে লাগিলা ক্রোধে অর্জ্জুন বচন॥ মুঞ্চ মুঞ্চ মহাপাপী বিদ্যমান হৈতে।
তোরে দেখিলেও পাপ জন্মায় লোকেতে। পরম ধার্ম্মিক যদি দেখে তোর মুখ। সেদিবস সেহ হয় তত দুঃখ॥ বৈষ্ণব নি
ন্দক তুমি পাপী দুরাচার। ইহার তেজ্জঃ মতোর কত আছে আর॥ এই জ্বালা সহিতে না পারো দুষ্ট মতি। কেমতে করিবা সহি

পাকতেবশতি ।। যেবৈষ্ণবনামেহয়শংশারপবিত্র । কৃষ্ণআদিগায়েণজেবৈষ্ণবচরিত্র ।। জেবৈষ্ণবভজিলে অচিন্ত্য সুখ পাই । বৈ-
ষ্ণবশেবাহৈতেবড আরনাঞি ।। শেষরমাঅজভবনিজ দেহহৈতে । বৈষ্ণবকৃষ্ণের প্রিয়কহে ভাগবতে । অথাশ্লোক । স্বপ্রবাক উ-
দ্ধব প্রতি । নতথামে প্রিয়[illegible]তমোআত্মযোনির্ন্নশঙ্কর । নচশঙ্কর্ষণোনশ্রী নৈবাআত্মচ যথাভবান ।। শ্লোকার্থ । হেনবৈ-
ষ্ণবের নিন্দাকরে যেইজন । শেইপাপীদুঃখজন্ম জিন্ন মরণ ।। বিদ্যাকুল তপ সব বিফল তাহার । বৈষ্ণবেরে নিন্দে শেইপাপী
দুরাচার ।। পূজাও তাহার কৃষ্ণ নাকরে গ্রহণ । বৈষ্ণবের নিন্দাকরে জেপাপীষ্টজন ।। যেবৈষ্ণবনাচিত্রে সন্নিবিধনক হয় । জারদৃ-
ষ্টী মাত্রে দশদীশপাপক্ষয় ।। যেবৈষ্ণবজন বাহু তুলিয়া নাচিতে । স্বর্গেরশকল বিঘ্ন ঘুচে ভালমতে ।। হেনমহাভাগবত শ্রীব্রাহ্ম-
পণ্ডিত । তুমিপাপী নিন্দাকৈলা তাহান চরিত ।। এতেকে তোমার কুষ্ঠ ভালা কোনকাজ । মূলশাস্তা আছে পাছে যম ধর্ম্মরাজ ।।
এতেকে আমার দৃশ্য যোগ্যনহওমি । তোমার নিস্কৃতি করিবারে নারি আমি ।। শেইকুষ্ঠরোগী শুনি প্রভুরউত্তর । দন্তেতৃণ
করি বোলে হৈয়া কাতর ।। কিছুনাজানিনু মুঞি আপনা খাইয়া । বৈষ্ণবের নিন্দা কৈলুঁ প্রমত্ত হইয়া ।। এতেকে তাহার শাস্তি
পাইলুঁ উচিত । এখনে ঈশ্বর তুমি চিন্ত মোর হিত ।। শাধুর স্বভাব ধর্ম্ম দুঃখিত নিস্তারে । কত অপরাধিরেও শাধু দয়াকরে ।।
এতেক শরণ মুঞি লইলুঁ তোমার । তুমি উপেক্ষিলে মোর নাহিক নিস্তার ।। জাহার যে প্রায়শ্চিত্ত তুমি শর্ব্বজ্ঞাতা । প্রায়শ্চিত্ত
বোলহ মোরে তুমি শর্ব্ব পিতা ।। বৈষ্ণবজনের জেণ নিন্দা করিলুঁ । উচিত তাহার মুঞি শাস্তিও পাইলুঁ ।। প্রভুবোলে বৈষ্ণ-

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1082

বোর নিন্দেয়ে হয়। দুষ্ঠরোগতার কোনো প্রাপ্তী যে নিশ্চয়। প্রাপাতক কিছু শেষ হইয়াছে মাত্র। আর কত আছে যম যাতনার পাশ।
তোবা শশ লক্ষ যম যাতনার যেছে। পুনঃ পুন জন্মে যেন বৈষ্ণব নিন্দুকে। চল দুষ্ঠরোগ তুমি শ্রীবাশের স্থানে। শরণে পড়হ
গিয়া তাহার চরনে। তান ঠাঞি তুমি করিয়াছ অপরাধ। নিষ্কৃতি তোমার তিহো করিলে প্রশাদ। কাটা ফুটে জেন মেন সেই পথে
জায়। পায় কাটা ফুটিলে কি স্কন্ধে বাহিরায়। এই ত কহিলু আমি নিস্তার উপায়। শ্রীবাশ পণ্ডিত ক্ষমিলে শেদুঃখ জায়। ম ৩৮
হাশুদ্ধিবুদ্ধি তিহো তান স্থানে গেলে। ক্ষমিবেন অপরাধ নিস্তার বিহেলে। শুনিয়া প্রভুর বাক্য শর্ব্ব ভক্তগণ। মহাজয় জয়
ধ্বনি করিলা ততক্ষণ। সেই দুষ্ঠরোগী শুনি প্রভুর বচন। দণ্ডবত হইয়া বোলে বিনয় বচন। জত্তেক অনর্থ হয় বৈষ্ণব নিন্দায়। ৩৯
আপনে কহিয়াছেন প্রভু গৌররায়। তথাপিও বৈষ্ণবের নিন্দে জেই জন। তার শাস্তি আছে শ্রীচৈতন্য নারায়ণ। বৈষ্ণবে বৈষ্ণবে জে
দেখ হয় গালাগালি। পরমার্থে নহে ইহে কৃষ্ণ দণ্ড হলি। শত তামা কাছে কিনা য়ে গালাগালী য়েন। পরমার্থে এক ভাত্তা কভু ভিন্ন ৩৯
হেন। এই মত বৈষ্ণবের কিছু ভিন্ন নাই। ভিন্ন করায় তার রঙ্গে চৈতন্য গোসাঞি। ইহাতে যে এক বৈষ্ণবের পক্ষ লয়। অন্য বৈষ্ণ ৪০
বের নিন্দে সেই জায় ক্ষয়। এক হস্তে ঈশ্বরের সেবা যে কেবল। আর হস্তে দুঃখ দিলে তার কি মঙ্গল। এই মত ভক্ত শর্ব্ব হান্ধে
শরীরে। ইহা বুঝে জেই সেই পরম মহাধীরে। অতএব দুষ্ট জিতে শর্ব্ব বৈষ্ণবে তজিয়া। জে কৃষ্ণ চরণ ভজে শোজায় তরিয়া। যে বা গায়ে যে
শুনে এ শব পুন্য কথা। বৈষ্ণব অপরাধ তার না জন্মে শর্ব্বথা। যেনমত শ্রীগৌর সুন্দর শান্তি স্থার। আছেন পরমানন্দে প্রভু
তন্ম ন্দিরে।

শ্রীশ্রী ৩

মাধবপুরীর আরাধনা পুন্যতিথি। দৈবযোগে উপশন্ন হইলা আশী তথি॥ মাধবেন্দ্র অদ্বিতীয় যদ্যপি ভেদ নাঞি। তথাপি তাহান
শিষ্য অদ্বৈত গোশাঞি॥ মাধব পুরীর দেহে শ্রীগৌরসুন্দর। শর্ব্বদায়ে বিহার করএ নীরন্তর॥ মাধব পুরীর শে অকথ্য প্রেম ভক্তি।
কৃষ্ণকৃপা পাত্র শর্ব্বকাল পূর্ণ শক্তি॥ যেমতে অদ্বৈত শিষ্য হইলেন তান। চিত্ত দিয়া শুন শেই মঙ্গল আখ্যান॥ যে শময়ে না ছিলেক
অবতার। বিষ্ণুভক্তিশূন্য শব আছিল শংসার॥ তখনেও মাধবেন্দ্র চৈতন্য কৃপায়ে। প্রেমশুখ সিন্ধু মাঝে শদায় ভাশয়ে॥
নিরবধি দেহে রোম হর্ষ অশ্রু [illegible] কম্প। হুঙ্কার পূলক গর্জ্জন স্তম্ভ ঘর্ম্ম॥ নিরবধি গোবিন্দের ধ্যানে নাহি বাহ্য। আপনেও না জা
নেন কি করেন কার্য্য॥ পথে চলি যাইতে আপনা আপুনি। নাচেন পরমানন্দে করি হরিধ্বনী॥ কখনো বা হেন শে আনন্দে মূর্চ্ছা
হয়। দুই তিন প্রহরেও বাহ্য নাহি হয়॥ কখনো বিরহে তে করেন ক্রন্দন। গঙ্গাধারা বহে যেন অদ্ভুত কথন॥ কখনো বা হাশেন মহা অট্ট
অট্ট হাশ। পরমানন্দে বলে কানে শদা দিগ্বাশ॥ এইমতে কৃষ্ণশুখে মাধবেন্দ্র শুখি। শভে ভক্তিশূন্য লোক দেখি হয় দুঃখি॥ কৃষ্ণযাত্রা
অহোরাত্রি কৃষ্ণ শংকীর্ত্তন। ইহার উদ্দেশ নাহি জানে কোন জন॥ ধর্ম্ম কর্ম্ম শর্ব্ব লোক এইমাত্র জানে। মঙ্গল চণ্ডির গীতে করে জাগর
নে॥ দেবতা জানেন শবে ষষ্ঠী বিশহরি। তাহা যেহ পুজে শেহ মহাদম্ভ করি॥ মদ্যমাংশে যক্ষদানা পুজে কোনো জন। ধনবংশ বাড়ুক
করিয়া কাম্যমণ॥ যোগীপাল ভোগীপাল মহীপালের গীত। ইহা শুনিতে শে শর্ব্ব লোকের বড় প্রীত॥ অতি বড় শুকৃতি যে স্নানের
শময়। গোবিন্দ পুণ্ডরিকাক্ষ নাম উচ্চারয়॥ কারবা বৈষ্ণব বলি কিবা শংকীর্ত্তন। কেনেবা কৃষ্ণের নৃত্যে কেনেবা ক্রন্দন॥ বিষ্ণুমায়া

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1084

মোহেতে কোহো তবে নাহি জানে।। সকল জগত বন্দ্য মহাতম গুনে।। লোক দেখি দুঃখ ভাবে শ্রীমাধব পুরী। হেন নাহি তিলক শম্প্রদায় ব্যবেক
রি।। শন্ন্যাশী বেশ নেবা করেন শম্প্রদায়। শোহো আপনারে মুখ্য নারায়ণ।। এ দুঃখে শন্ন্যাশী শানে না কহে কথা। হেন স্থান নাহি কৃষ্ণ ভ
ক্তি শুনি যথা।। জ্ঞানী যোগী শন্ন্যাশী বিরক্ত জ্ঞাতি যার। কার মুখে নাহি দাশ্য মহিমা প্রচার।। যত অধ্যাপক শেহ তর্ক শে বাখানে।
তারা বোল কৃষ্ণের বিগ্রহ নাহি মানে।। দেখিতে শুনিতে দুঃখ শ্রীমাধবেন্দ্র পুরী। মনে মনে করেন বনবাস গিয়া করি।। লোক মধ্যে ভ্রমি
কেন বৈষ্ণব দেখিতে। শে বৈষ্ণব নাম বোল না শুনি জগতে।। অতএব এ শকল লোক মধ্যে হৈতে। বনে জাই যথা না কেহ না পাই দেখিতে। ৪১
এইমত মনে দুঃখ ভাবিতে চিন্তিতে। ঈশ্বর ইচ্ছায় দেখা অদ্বৈত শহিতে।। বিষ্ণুভক্তি শূন্য দেখি শকল শংশার। অদ্বৈত আচার্য দুঃখ ৪০
ভাবেন অপার।। তথাপি অদ্বৈত শিংহ করেন হুঙ্কার। দৃঢ় করি কৃষ্ণভক্তি বাখানে যে শার।। নীরন্তর পড়াএন গীতা ভাগবত।
ভক্তিমাত্র বাখানেন গ্রন্থের যেন মত।। হেন হ্যা মত মাধবেন্দ্র মহাশয়। অদ্বৈতের গৃহে আশি হইলা উদয়।। দেখিয়া অদ্বৈত তান ৪০
বৈষ্ণব লক্ষণ। প্রণাম হইয়া পড়িলেন শেই ক্ষণ।। মাধবেন্দ্র পুরীও অদ্বৈত করি কোলে। শিঞ্চিলেন অঙ্গ তান প্রেমানন্দ জলে।।
অন্যোন্যে কৃষ্ণকথা রশে দুই জন। আপনা বো দেহ কারো নাহিক স্মরণ।। মাধব পুরীর কথা অকথ্য কথন। মেঘ দরশনে ৪২
মুর্চ্ছা হয় ততক্ষণ।। কৃষ্ণনাম শুনিলেই করেন হুঙ্কার। দণ্ডেকে কৃষ্ণের হয়ে শহশ্র বিকার।। দেখিয়া তাহার প্রেম ভক্তির উদ
য়। বড় সুখি হইলা অদ্বৈত মহাশয়।। তার ঠাঞি উপাদেশ করিল গ্রহণ। হেনমতে মাধবেন্দ্র অদ্বৈত মিলন।। মাধব পুরীর প্রেমা

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১০৮৫

ধনাবৃষ্টি বশে। শর্ব্বস্ব নিক্ষেপ করি অদ্বৈত হরিষে॥ দৈবে সেই পুন্ন তিন্নি আসিয়া মিলিলা। শান্তোষে অদ্বৈত শর্জ্ব করিতে না গিলা॥
শ্রীগৌর সুন্দর সেই পারিশদ শনে। বড় শুন্নি হইলেন সেই পুন্ন দিনে॥ সেই তিন্নি পুজিবারে আচার্য্য গোশাঞি। কত শর্জ্জ করিলে নতার অন্ত নাহি॥ নানাদিগ হৈতে শর্জ্জ আসিতে না গিল। হেন নাহি জানি কোন ভিতে কে আনিল॥ মাধবেন্দ্র পুরী প্রতি প্রীতি সভা কার॥ শভে নইলেন যথা যোগ্য অধিকার॥ কেহো বোলে আমি শব শামিব চন্দন। কেহো বোলে মালা আমি করিব গ্রন্থন॥ কেহো বোলে জল আনিবার মোর ভার। কেহো বোলে মোর ভার স্থান উপস্কার॥ কেহো বোলে মুক্তিজত বৈষ্ণব চরণ। মোর ভার বোল শভার করিব প্রক্ষালন॥ কেহো বান্ধে পতাকা চান্দোয়া কেহো টানে। কেহো বা ভাণ্ডারি কেহো দিক দেয় আনে॥ কথো জন মাঙ্গিলা করিতে শংকীর্ত্তন। আনন্দে করয়ে নৃত্যে আব কথো জন॥ আর কথো জন হরি বোলে শংকীর্ত্তনে। শঙ্খ ঘণ্টা বাজায় যেণ আর কথো জনে॥ কথো জন করে তিন্নি পুজিবার কার্য্য। কেহো বা হইলা তিন্নি পুজিবার আচার্য্য॥ এই মত পরানন্দের সে তত্ত্বজ্ঞান। শভে করেন কর্ম্ম জার যেই মন॥ আর পিণ্ড আনন্দে হদেহ হরিধ্বনী। ইহা বহি আর কোন শব্দ নাহি শুনি॥ শঙ্খ ঘণ্টা মৃদঙ্গ মন্দিরা করতাল। শংকীর্ত্তন শঙ্গে জার হইল মিশাল॥ পরমানন্দে কারো নাহিক বাহ্য জ্ঞান। অদ্বৈত ভবন হৈল শ্রী বৈকুণ্ঠ ধাম॥ আপনে শ্রীগৌরচন্দ্র পরম হরিষে। শম্ভারের শজ্জ দেখি হইলা শান্তোষে॥ তণ্ডুল দেখয়ে শত ঘর চারি। পর্ব্বত প্রমান দেখে কাষ্ঠ শারি শারি॥ ঘর পাঁচ দেখে মৃৎ বন্ধনের স্থলী। ঘর দুই

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ঘর দুই তিন দেখে মুখের বিয়ালি ৷৷ নানাবিধ বস্ত্র দেখে ঘর পাঁচসাত ৷ ঘর দুই চারি প্রভু দেখে খোলাপাত ৷৷ ঘর দুই চারি প্র
ভু দেখে পিঠা পিটক ৷ শহস্র শহস্র কান্দি দেখে কদলক ৷ নাজানি কতেক নারিকেল গুয়া পান ৷ কোথা হেতে আসি শব হেল বি
দ্যমান ৷ পটোল বাস্তুক থোড় আলু শাক মান ৷ কত ঘর ভরিয়াছে নাহিক প্রমান ৷৷ তৈল লবণ প্রভু দেখে যত যত ৷ সকল অ
নন্ত নিমিত্ত ৷ রেপারি কত ৷ অতি অমানুষি দেখি শকল শম্ভার ৷ চিত্তে জেন প্রভু পাইলেন চমৎকার ৷৷ প্রভু বোলে এশাম
গ্রি মনুষ্যের নহে ৷ আচার্য মহেশ হেন মোর চিত্তে লয়ে ৷৷ মনুষ্যের এমত কি শামর্থ শম্ভবে ৷ এশামর্থ শকাল শম্ভবে মহা ৪১
দেবে ৷৷ বুঝিলাঙ আচার্য মহেশ অবতার ৷ এইমত হাসি প্রভু বোলে বারবার ৷৷ ছলে অদ্বৈতের তত্ত মহাপ্রভু কহে ৷ যেবুঝে শুক্
তি লোপরিমান ছেলুয়ে ৷৷ তান বাক্যে অনাদর অনাস্থা যাহার ৷ তারে শিখাইতে হয় অগ্নি অবতার ৷৷ যদ্যপি অদ্বৈত কোটি চন্দ্র সু ৪২
শীতল ৷৷ তথাপি চৈতন্য বিমুখের অনল কেবল ৷৷ মহাত যেজনে বোলে শীব হেন নাম ৷ শেহো কোনো প্রশঙ্গে নাজানে তত্ত তত্তা ৪৩
ন ৷৷ শেই ক্ষনে শর্ব্ব পাপ হইতে মুক্ত হয় ৷ বেদে শাস্ত্রে ভাগবতে এই তত্ত কয় ৷৷ হেন শীব নাম শুনি জার দুঃখ হয়ে ৷ শেইজন অমঙ্গ ৪৪
ল শমুদ্রে ভাশয় ৷৷ শ্রীভাগবতে চতুর্থ স্কন্ধে ৷৷ যদ্দ্ব্যক্ষরং নাম গিরে রিতং নৃনাং শকৃত্প্রশঙ্গাদ্ঘমাশুহন্তি ৷ পবিত্র কির্ত্তি
তম লঙ্ঘ্যশাশনং ভবানহো দেষ্টি শিবং শিবেতর ৷৷ শ্রীবদনে কৃষ্ণচন্দ্র বোলেন আপনে ৷ শীব জেনা পুজে শেহো মোরে পুজে
কেনে ৷৷ মোর প্রিয় শীব প্রতি অনাদর জার ৷ কেমতে বা মোহে ভক্তি হইবে তাহার ৷৷ তথাহি ৷ কথং বা ময়ি ভক্তিং শলভতাং

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পাপপ্রকাশ ৷ যোমদীয় পর ভক্তি সীব সে পূজয়ে নহি ৷৷ অতএব সর্ব্বাদ্য শ্রীকৃষ্ণ পূজিতব্য ৷ সীসেশীর পূজি পূজি বেক সর্ব্ব দেবো ৷৷ তথা
হি স্কন্দ পুরাণে ৷৷ প্রথম কেশব পূজা সর্ব্বাদি দেব মহেশ্বর ৷ পূজনীয়া মহাসো নোজেতাকে শান্তি দেবতা ৷৷ হেন শীব অদ্বৈতেরে বলে সাক্ষা
জনে ৷ গোসাঞী চৈতন্যচন্দ্র ইঙ্গিত কারণে ৷৷ ইহাতে অবোধগণ মহাকলি করে ৷ অদ্বৈতের মায়া নাবুঝিয়া ভাল মরে ৷৷ নবনরর শ্রু সবদে
শে প্রভু জত ৷ সকল অনন্ত দেখিবারে পারি কত ৷৷ সন্ধ্যার দেখিয়া প্রভু হরষিত মন ৷ আচার্য্যের প্রশংসা করেন অনুক্ষণ ৷ এক্ক এক্কেদে

সি প্রভু সফল সন্ধার ৷ কীর্ত্তন শুনিতে আইলেন অনন্তবার ৷৷ প্রভুমাত্র আইলেন সংকীর্ত্তন স্থানে ৷ পরানন্দ পাইলেন সব ভক্তগণে ৷৷
না জানি কতেক দিগ নাচে গায় বীর ৷ না জানি কেবা কোন দিগে মহানন্দে ধায় ৷৷ সভেই করেন মহাজয় জয় ধ্বনি ৷ বোল বোল হরি বোল
আর নাহি শুনি ৷৷ সর্ব্ব বৈষ্ণবের অঙ্গ চন্দনে চর্চ্চিত ৷ সভার সুন্দর বক্ষ মালায় পূর্ণিত ৷৷ সভেই প্রভুর পারিষদ প্রধান ৷ সভে নৃত্যে
গীতে করে প্রভু বিদ্যমান ৷৷ মহানন্দে উঠিল শ্রীহরি সংকীর্ত্তন ৷ জে ধ্বনি পবিত্র করে অনন্ত ভূবন ৷৷ নিত্যানন্দ মহাপ্রভু প্রেম সুখময় ৷

বাল্যভাবে নৃত্যে প্রভু করে অতিশয় ৷ বিত্তে বাল হইলা আগে আচার্য্য গোসাঞি ৷ জত নৃত্য করিলেন তার অন্ত নাঞি ৷৷ নাচিলেন অনেক ঠাকু
র হরিদাস ৷ সভেই নাচেন অতি পাইয়া উল্লাস ৷৷ মহাপ্রভু শ্রীগৌরসুন্দর সর্ব্ব শেষে ৷ নৃত্য করিলেন অতি আশেষ বিশেষে ৷৷ সর্ব্ব পারি
ষদ প্রভু আগে নাচাইয়া ৷ শেষে নৃত্য করেন আপনে সভা লৈয়া ৷৷ মণ্ডলি হইয়া নৃত্যে করে ভক্তগণ ৷ মধ্যে নাচে মহাপ্রভু শ্রীশচীন
ন্দন ৷৷ এইমতে সর্ব্বদিন নাচিয়া গাইয়া ৷ রহিলেন মহাপ্রভু সভারে লইয়া ৷৷ তবে শেষে আজ্ঞা মাগি অদ্বৈত আচার্য্য ৷ ভোজনের করি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তেনাগিলাসর্ব্বকার্য্য ॥ বসিলেন মহাপ্রভু করিতে ভোজন। মধ্যে প্রভু চৌদিগে সর্ব্ব ভক্তগণ ॥ চতুর্দ্দিগে ভক্তগণ জেন তারাময়। মধ্যে কোটি
চন্দ্র জেন প্রভুর উদয় ॥ দিব্য অন্ন বহুবিধ মিষ্ট কত শুন। মাধবেন্দ্র আরাধনা আইর রন্ধন ॥ মাধব পুরীর কথা কহিয়া কহিয়া ॥ ভো
জন করেন প্রভু সর্ব্বগণ লৈয়া ॥ প্রভু বোলে মাধবেন্দ্র আরাধনা তিনি। ভক্তি হয় গোবিন্দে ভোজন কৈলে ইনি ॥ সকল সালোশ প্রভু
করিলা ভোজন। বসিলেন গিয়া প্রভু করি আচমন ॥ তবে দিব্য সুগন্ধি চন্দন দিব্য মালা। প্রভুর সন্মুখে আনি অদ্বৈত থুইলা ॥ তবে প্র ৪০
ভু নিত্যানন্দ স্বরূপের গলে। দিলেন চন্দন মালা মহা অনুরাগে ॥ তবে প্রভু সর্ব্ব বৈষ্ণব জনে জনে। শ্রীহস্তে চন্দন মালা দিলেন আপ
নে ॥ শ্রীহস্তের প্রসাদ পাইয়া ভক্তগনে। সভার হইল পরমানন্দ মনে মনে ॥ উচ্চ করি সভাই করেন হরি ধ্বনি। কি আনন্দ হইল সে ৪১
কহিতে না জানি ॥ অদ্বৈতের যে আনন্দ অন্ত নাহি তার। আপনে বৈকুণ্ঠ শ্বর নাথ গৃহে জার ॥ এ সকল রঙ্গ প্রভু করিলেন জত। মনুষ্যে
গ্রন্থ ৪ র শক্তে তাহা বর্ণিবেক কত ॥ এক দিবসের জত চৈতন্য বিহার। কোটি বৎসরেও তাহা নারি বর্ণিবার ॥ পক্ষ জেন আকাশের অন্ত ৪২
নাহি পায়। জত দূর শক্তি তত দূর উড়ি জায় ॥ এই মত চৈতন্য যশের অন্ত নাই। যারে যত শক্তি দেন তাহে সে ত গাই ॥ কাষ্ঠের পুত্ত ৪৩
লি যেন কুহকে নাচায়। এই মত গৌরচন্দ্র মোরে যে বোলায় ॥ এ সব কথার অনুক্রম নাহি জানি। যে তে মতে চৈতন্যের যশ সে বা
খানি ॥ সর্ব্ব বৈষ্ণবের পায় মোর নমস্কার। ইথে অপরাধ কিছু নহুক আমার ॥ এ সকল পুন্য কথা জে করে শ্রবণ। ভক্ত সং
গে গৌরচন্দ্রে রহু তান মন ॥ শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ পঁহু জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদ যুগে গান ॥ ✿ ॥ ৪ ॥ ✿ ॥ ✿ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1089

ভক্ত ১

বিলাশ ॥ ০ ॥ জয়জয় শ্রীগৌরসুন্দর সর্ব্ব গুরু । জয়জয় সর্ব্বজন বাঞ্ছা কল্পতরু ॥ জয়জয় ন্যাসী মনি শ্রীবৈকুণ্ঠনাথ । জীবে প্রতি
কর প্রভু শুভদৃষ্টিপাত ॥ ভক্তগোষ্ঠী শহিতে গৌরাঙ্গ জয়জয় । শুনিলে চৈতন্যকথা ভক্তি লভ্য হয় ॥ শেষখণ্ড কথা ভাই শুন এক
মনে । শ্রীগৌরসুন্দর বিহরিলা যেন মনে ॥ কথোদিন থাকি প্রভু অদ্বৈতের ঘরে । আইলেন কুমারহট্ট শ্রীবাস মন্দিরে ॥ কৃষ্ণের ধ্যা
নানন্দে বসি আছে শ্রীনিবাশ । আচম্বিতে ধ্যানফল শাক্ষাতে প্রকাশ ॥ নিজপ্রাণনাথ দেখি শ্রীবাশ পণ্ডিত । দণ্ডবৎ হইয়া পড়ি
লাম্ব নিবীত ॥ শ্রীচরণ বক্ষে ধরি পণ্ডিত ঠাকুর । উচ্চশ্বরে দীর্ঘশ্বাশ কান্দেন প্রচুর ॥ শ্রীগৌরসুন্দর শ্রীবাশ করি কোলে । শি
ঞ্চিলেন অঙ্গ তান নয়নের জলে ॥ সুকৃতি শ্রীবাশ গোষ্ঠী প্রভুর প্রশাদে । শভে প্রভু দেখি উর্দ্ধবাহু করি কান্দে ॥ বৈকুণ্ঠনায়ক গৃহে
পাইয়া শ্রীবাশ । হেন নাহি জানেন কি জন্মিল উল্লাশ ॥ আপনে মাথায় করি উত্তম আশন । দিলেন বসিলা তথি কমল লোচন ॥
চতুর্দ্দিগে রহিলেন পারিশদগণ । আনন্দ স্বরূপ হৈল শ্রীবাশ ভবন ॥ হইল জয়কার করে পতিব্রতাগণ । শভেই গায়েন হরি
নাম অনুক্ষণ ॥ প্রভু আইলেন মাত্র পণ্ডিতের ঘর । বার্ত্তা পাই আইলা আচার্য্য পুরন্দর ॥ তারে দেখিলেই প্রভু পিতা করি বোলে ।
মহাপ্রেমে প্রভু তানে করিলেন কোলে ॥ পরম সুকৃতি সেই আচার্য্য পুরন্দর । প্রভু দেখি কান্দে অতি হই অসম্বর ॥ বাসুদেব দত্ত আ
ইলেন সেই ক্ষনে । শ্রীরামানন্দ সেন আদি আপ্তগণ সনে ॥ প্রভুর পরম প্রিয় বাসুদেব দত্ত । প্রভুর কৃপায় সেই জানে সর্ব্বতত্ত্ব ॥
জগতের হিতকারি বাসুদেব দত্ত । সর্ব্বভূতে দয়া শ্রীচৈতন্য রসে মত্ত ॥ গুণগ্রাহি অদোষ দরশি শভা প্রতি । ঈশ্বরে বৈষ্ণবে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

যথাযোগ্যে বৈসে তিমতি ॥ বাসুদেব দত্ত দেখি শ্রীগৌরসুন্দর । কোলে করি নাগিলেন কান্দিতে নিশ্বর ॥ বাসুদেব দত্ত ধরি প্রভুর চরণ । উচ্চ
স্বরে নাগিলেন করিতে ক্রন্দন ॥ বাসুদেব কান্দিতে আছএ যে জন । শুষ্ক কাষ্ঠ পাষাণ যে করয়ে ক্রন্দন ॥ বাসুদেব দত্ত যত্তেক উপশী
মা । বাসুদেব দত্ত মুক্তেক উপশীমা । বাসুদেব দত্ত বহি নাহিক উপমা ॥ হেনশে প্রভুর প্রতি দত্তের বিশয় । প্রভু বোলে আমি বাসুদেব
রা নিশ্চয় ॥ আপনে শ্রীগৌরসুন্দর বোলে বারবার । এ শরীর বাসুদেব দত্তের আমার ॥ দত্ত আমা যথা বেচে তথাই বিকাই । সত্য
ইহাতে অন্যথা কিছু নাই ॥ বাসুদেব দত্তের বাতাশ জার গায় । নাগিয়াছে তারে কৃষ্ণ রাখিব শদায় ॥ শত্যে আমি কহি শুন বৈষ্ণব ৪৪
মণ্ডল । এ দেহ আমার বাসুদেবের কেবল ॥ বাসুদেব দত্তেরে প্রভুর কৃপা শুনি । আনন্দে বৈষ্ণব গান করে হরিধ্বনি ॥ ভক্তবাঞ্ছা
পূর্ণ কর্ত্তে গৌরসুন্দর সে জানে । যেন করে ভক্ত তেন করেন আপনে ॥ এইমত রঙ্গে প্রভু শ্রীগৌরসুন্দর । কথোদিন রহিলেন শ্রীবা ৪২
শের ঘর ॥ শ্রীবাশ রামাই দুই ভাই গুণ গায় । বিহ্বাল হই যানা চে শ্রীগৌরাঙ্গরায় ॥ চৈতন্যের অতি প্রিয় শ্রীবাশ রামাই । ৪২
দুই চৈতন্যের প্রিয় ভেদ কিছু নাই ॥ শংকীর্ত্তনে ভাগবতে পাঠে ব্যবহারে । বিদ্বশুকলীলা যেকি অশেষপ্রকারে ॥ জন্মা যেন ৪৪
শভার শন্তোষ শ্রীনিবাশ । জাব গৃহে প্রভুর শর্ব্বার্থে পরকাশ ॥ একদিন প্রভু শ্রীনিবাশের শহিতে । ব্যবহার কথা কিছু কহে
হেন মতে ॥ প্রভু বোলে তুমি দেখি কোথাও না জাও । কেমতে বা কেল লইবা কেমতে কলাও ॥ শ্রীবাশ বোলে যে প্রভু কোথাও
জাইতে । না লয় আমার চিত্ত কহিল তোমাতে ॥ প্রভু বোলে পরিবার অনেক তোমার । নির্ব্বাহ হইবে শে কেমতে শভাকার ॥

চৈঃ ম ৭

শ্রীবাশ বোলেন জার অদৃষ্টে যে থাকে। সেই হইবেক মিলিবেক সেপাকে॥ প্রভু বোলে তবে তুমি করহ শন্ন্যাশ। ইহা না পারিবো বো-
লে পণ্ডিত শ্রীবাশ॥ প্রভু বোলে শন্ন্যাশ গ্রহন না করিবা। ভিক্ষা করিবারে কারো দ্বারে না জাইবা॥ কেমতে করিবা পরিবারের পো-
শন॥ কিছু নাহি বুঝো মুঞি তোমার কারণ॥ একালেতে কোথাও না গেলে না আইলে। ঘরে মাত্রে কোথাও আশি যা[illegible] নাহি
মিলে॥ না মিলিল যদি আশি তোমার দুয়ারে। তবে তুমি কি করিবে বোলহ আমারে॥ শ্রীবাশ পণ্ডিত বোলে তিন তালি দিয়া॥
এক দুই তিন এই কহিল ভাঙ্গিয়া॥ প্রভু বোলে এক দুই তিন জে করিলা॥ কি অর্থ ইহার কেনে তিন তালি দিলা॥ শ্রীবাশ বোলেন এই
দৃঢ় বাক্য আমার। তিন উপবাশে যদি না মিলে আহার॥ তবে সত্য কহি ঘট বান্ধি গলায়। প্রবেশ করিব তবে সর্ব্বথা গঙ্গায়॥
এই মাত্র শ্রীবাশের শুনিঞা বচন। উঠিলা হুঙ্কার করি শ্রীশচীনন্দন॥ প্রভু বোলে কি বুলিলা পণ্ডিত শ্রীবাশ। তোর অন্ন অভাবে কি
হবে উপবাশ॥ জদি কদাচিত লক্ষ্মীও ভিক্ষা করে। তথাপি দারিদ্র নহিবেক তোর ঘরে॥ আপনে যে গীতাতে বুলিয়াছি মুঞি।
তাহা কি বা পাশরিলি লিখহ মুঞি॥ তথাহি॥ অনন্যাশ্চিন্তয়ন্তো মাং যে জনাঃ পর্য্যুপাসতে। তেষাং নিত্যাভিযুক্তানাং যোগক্ষে-
মং বহাম্যহং॥ জে জন ভজয়ে মোরে অনন্য হইয়া। তারে ঘরে দেউ মুঞি আপনে বহিয়া॥ জে মোরে চিন্তয়ে নাহি জায় কারো দ্বারে।
আপনে আশিয়া শর্ব্ব সিদ্ধি তারে মিলে। ধর্ম্ম অর্থ কাম মোক্ষ আপনে আইশে। তথাপিও না চাহে না লয়ে মোর দাশে॥ মোর শু-
দর্শন চক্র রাখে মোর দাশে। মহাপ্রলয়েতে যার নাহয় বিনাশ॥ যে মোহোর দাশেরেও করয় স্মরণ। তাহারেও করোঁ মুঞি পো-

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1092

ধর্ম্ম পালন।। সেবকের দাস সে মোহোর প্রিয় বড়। অনাথ্যাসে সেই সে আমারে পায় দড়।। মোর চিন্তা মোর সেবকের ভক্ষ করি। ম
নুষ্যত আহার সোষ্ঠ্য আছ সর্ব্বপরি।। সুখে শ্রীনিবাস তুমি বসি থাক ঘরে। আপনে মিলিব আসি তোমার দুয়ারে।। আজ্ঞে তেব
তোমারে আমার এই বর। জরাগ্রস্ত নহিব তোমার কলেবর।। রামপণ্ডিতেরে ডাকি শ্রীগৌরসুন্দর। প্রভু বোলে শুন রাম আমা
র উত্তর।। জেষ্ঠ ভাই শ্রীবাসেরে তুমি সর্ব্বথায়। সেবিহ ঈশ্বর বুদ্ধে আমার আজ্ঞায়।। প্রাণ সম তুমি মোর শ্রীরাম পণ্ডিত। শ্রী ৪৫
বাসের সেবা না ছাড়িহ কদাচিত।। শুনিয়া প্রভুর বাক্য শ্রীবাস শ্রীরাম। অন্ত নাহি আনন্দে হইলা পূর্ণকাম।। অদ্যাপিহ শ্রীবা
সের চৈতন্য প্রসাদে। দারেশর উপশন্ন হইতেছে লীলায়।। কত কহিব শ্রীবাসের উদার চরিত। ত্রিভুবন হয় জার স্মরণে পবিত্র।। ৪৩
শয়ে সেবিলেন চৈতন্যেরে শ্রীনিবাস। যার ঘরে চৈতন্যের সকল বিলাস।। হেন রঙ্গে শ্রীবাসের মন্দিরে গৌররায়। রহিলে
ন কথো দিন শ্রীবাসের ইচ্ছায়।। তান সব পণ্ডিত সর্ব্ব গোষ্ঠীর সহিতে। আনন্দে ভাসেন প্রভু দেখিতে দেখিতে।। কথো দিন থাকি ৪৩
প্রভু শ্রীবাসের ঘরে। তবে গেলা পানীহাটী রাঘব মন্দিরে।। কৃষ্ণকার্য্যে আছেন শ্রীরাঘব পণ্ডিত। সম্মুখে শ্রীগৌরচন্দ্র ৪৫
হইলা বিদিত।। প্রাণনাথ দেখিয়া শ্রীরাঘব পণ্ডিত। দণ্ডবৎ হইয়া পড়িলা পৃথিবিত।। দৃঢ় করি ধরিলা মাথায় শ্রীচরণ।।
আনন্দে রাঘবানন্দ করেন ক্রন্দন।। প্রভুও রাঘব পণ্ডিতেরে করি কোলে। সিঞ্চিলেন অঙ্গ তান নয়নের জলে।। হেন সে আনন্দ
হৈল রাঘব শরীরে। কোন বিধি করিবেন তাহা নাহি স্ফুরে।। রাঘবের ভক্তি দেখি শ্রীবৈকুণ্ঠনাথ। রাঘবেরে করিলেন সু

দৃষ্টি পাকা। প্রভু আইলা রাঘবের আলয়ে আসিয়া। পাসরিল সর্ব্ব দুঃখ রাঘবে দেখিয়া॥ গঙ্গায় মার্জ্জন কৈলে যে সন্তোষ হয়। সেই
সুখ পাইল আসি রাঘব আলয়॥ হাসি বোলে প্রভু শুন রাঘব পণ্ডিত। কৃষ্ণের রন্ধন গিয়া করহ ত্বরিত॥ আজ্ঞা পাঞা শ্রীরাঘ
ব পরম সন্তোষে। চলিলেন রন্ধন করিতে প্রেমরসে॥ চিত্তবৃত্ত্যে জানেক মানস আপনার। সেইরূপে পাক গিয়া করিল অপার॥
আইলেন মহাপ্রভু করিতে ভোজন। নিত্যানন্দ সঙ্গে আর জত আপ্তগণ॥ ভোজন করেন গৌরচন্দ্র লক্ষ্মীকান্ত। সকল ব্যঞ্জন প্র
শংসেন নিতান্ত॥ প্রভু কহে রাঘবের কি সুন্দর পাক। আমি ত এমত কভু না পাইয়া শাক॥ রাঘব প্রভুর প্রীত শাকে তে জানি
য়া। রান্ধিয়াছেন শাক বিবিধ করিয়া॥ এই মত রঙ্গে প্রভু করেন ভোজন॥ বসিলেন আসি প্রভু করি আচমন॥ রাঘব মন্দিরে শু
নি শ্রীগৌরসুন্দর। গদাধর দাস ধাই আইলা সত্বর॥ প্রভুর পরম প্রিয় গদাধর দাস। জাহার বিগ্রহে নিত্যানন্দের বিলাস॥ প্রভু
ও দেখিয়া গদাধর সুকৃতেরে। শ্রীচরণ তুলিয়া দিলেন তান শীরে॥ পুরন্দর পণ্ডিত পরমেশ্বর দাস। জাহার বিগ্রহে গৌরচন্দ্রের বি
লাস॥ সত্বরে ধাইয়া আইলেন সেইক্ষণে। প্রেমযোগে প্রভু দেখি করেন ক্রন্দনে॥ রঘুনাথ বৈদ্য আইলা সেইক্ষণে। ক্ষ। পরম ধার্ম্মিক অ
নুনাই জার গুনে॥ এই মত যথা যে হইছিলা ভক্তগণ। সভেই প্রভুর স্থানে আসিয়া মিলিলা॥ পরম আহ্লাদে প্রভু দরশন কৈলা॥
পানিহাটি গ্রামে হৈল পরম আনন্দ। আপনে সাক্ষাত যথা প্রভু গৌরচন্দ্র॥ রাঘব পণ্ডিত প্রিয় সেবক সুজন। পরম ধার্ম্মিক তা
র অন্ত নাহি গুনে॥ রাঘব পণ্ডিত প্রতি শ্রীগৌরসুন্দর। নিভৃতে কহিলা অতি রহস্য উত্তর॥ রাঘব তোমারে আমি নিজ গোপ্য কহি।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ভাক্তরমহিমা শ্লোক শুনিতে২। পুনঃ পুনঃ আছাড় পড়েন প্রেমরিতে।। হেনমতে করেন প্রভু
প্রেমের প্রকাশ। আছাড় দেখিতে সর্ব্ব লোকে পায় ত্রাস।। ৮
আমার দ্বিতীয় নাহি নিত্যানন্দ বহি।। এই নিত্যানন্দ যেই করায় আমারে। সেই আমি করি এই কহিল তোমারে।। আমার সকল ক
র্ম্ম নিত্যানন্দ দ্বারে। এই আমি অকপটে কহিল তোমারে।। যেই আমি সেই নিত্যানন্দ ভেদ নাহি। তোমার ঘরে ইহো সব জানিবায় আ
ই।। মহাযোগেশ্বর যাহা পাইতে দুষ্কর। নিত্যানন্দ হৈতে তাহা হইবে সুলভ।। এতেকে কহিয়ে ওমি মহাশাবধানে। নিত্যানন্দে সেবি
হ যেহেন ভগবানে।। মকরধ্বজ প্রতি বলিলেন গৌরচন্দ্র। তুমি কহি সেবিহ রাঘব পদদ্বন্দ্ব।। রাঘবের প্রতি যে প্রীতি তো
মার। সে কেবল শুনে শুদ্ধ জানিহ আমার।। হেনমতে পানীহাটী গ্রাম ধন্য করি। আছিলেন কথোদিন গৌরাঙ্গ শ্রীহরি।। তবে প্রভু আই ৪৬
লেন বরাহনগর। মহাভাগ্যবান এক ব্রাহ্মণের ঘর।। সেই বিপ্র বড় সুশিক্ষিত ভাগবতে। প্রভু দেখি ভাগবত লাগিলা পড়িতে।।
শুনি প্রভু তাহার ভক্তি যোগের পঠন। আবিষ্ট হইলা গৌরচন্দ্র নারায়ণ।। বোল বোল বোলে প্রভু বারে বারে। হুঙ্কার গর্জ্জ ৪৪
ন প্রভু করেন সদায়।। সেহো বিপ্র পড়ে পরমানন্দে মগ্ন হৈয়া। প্রভু ও ক্রন্দন করেন দুই বাহু পসারিয়া।। এই মত রাত্রি তিন প্রহর ব্র ৪৪
চৈঃ ভাঃ ৫ ব্রাহ্মণ ভাগবত শুনি প্রভু নাচিলা পুনি নিষ্ঠ।। বাহ্য পাই বসিলা শচীর নন্দন। সন্তোষে করিলেন আপনে আলিঙ্গন।। প্রভু বো ৪৬
লে ভাগবত এমত পড়িতে। কভু নাহি শুনি আর কাহার মুখেতে।। এতেকে তোমার নাম ভাগবত আচার্য্য। ইহা বহি আর কোন না
করিহ কার্য্য।। বিপ্র প্রতি প্রভুর পদবী যোগ্য শুনি। শুভ করিলেন সভা জয় জয় ধ্বনি।। এই মত প্রতি গ্রামে গ্রামে গঙ্গা
তীরে। রহিয়া রহিয়া প্রভু ভক্তের ঘরে ঘরে।। শাতার করিয়া মনোরম পুর্ণকাম। পুন আইলেন প্রভু নীলাচল স্থান।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

গৌড়দেশে পুনর্ব্বার প্রভুর বিহার। ইহায়ে শুনয়ে তার দুঃখ নাহি আর॥ শর্ব্ব নীলাচল দেশে উপজীল ধ্বনি। আইলেন শর্ব্বশ
ন্নাশী চুড়ামনি॥ মহানন্দে শর্ব্বলোকে জয় জয় বোলে। আইলা শচল জগন্নাথ নীলাচলে॥ শুনি শর্ব্ব উৎকলের পারিশদগণ।
শার্ব্বভৌম আদি আইলেন শেইক্ষণ॥ চিরদিন প্রভুর বিরহে ভক্তগণ। আনন্দে প্রভুরে দেখি করেন ক্রন্দন॥ প্রভুও শতা
রে মহা প্রেমে ধরে কোলে। শিঞ্চিলেন মহাপ্রভু নয়নের জলে॥ হেনমতে শ্রী গৌরসুন্দর নীলাচলে। রহিলেন কাশী মিশ্র
গৃহে প্রভু হলে॥ নীরন্তর নৃত্য গীত আনন্দ আবেশে। প্রকাশেন গৌরচন্দ্র দেখে শর্ব্ব দেশে॥ কভু লো নাচেন জগন্নাথের স
মুখে। তিলার্দ্ধেক বাহ্য নাহি নিজানন্দ সুখে॥ কখন নাচেন কাশী মিশ্রের মন্দিরে। কখন নাচেন মহাপ্রভু সিন্ধুতীরে॥
এইমত নিরন্তর প্রেমের বিলাস। তিলার্দ্ধেক অন্য কর্ম্ম নাহিক প্রকাশ॥ পানী শঙ্খ বাজিলেই উঠে শেইক্ষণ। কপাট ফেলি
লে জগন্নাথ দরশন॥ জগন্নাথ দেখি তেজ প্রকাশেন প্রেম। অকথ্য অদ্ভুত গঙ্গাধারা বহে যেন॥ দেখিয়া অদ্ভুত যত উৎক
লের লোক। কারো দেহে আর নাহি জন্মে দুঃখ শোক॥ যেদিগে চৈতন্য মহাপ্রভু চলি জায়। শেই দিগে শর্ব্বলোক হরি হরি গায়॥
প্রতাপরুদ্র স্থানে শব হইল গোচর। নীলাচলে আইলেন শ্রী গৌরসুন্দর॥ শেইক্ষনে শুনি মাত্র নৃপতি প্রতাপ। কটকে ছা
ড়িয়া আইলেন জগন্নাথ॥ প্রভুরে দেখিতে শেই রাজার বড় প্রীত। প্রভু শে না দেন তারে দেখা কদাচিত॥ শার্ব্বভৌম আদি শ
ভা স্থানে রাজা কহে। তথাপি প্রভুর ভয়ে কেহো না জানায়ে॥ রাজা কহে ও মিশর জদি কর ভয়। অগোচরে আমারে দেখা

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ও মহাশয়॥ দেখিয়া রাজার ভক্তি সর্ব্ব ভক্তগণে। সাভোমেনি এই যুক্তি করিলেন মনে॥ যে সময় প্রভু নৃত্য করেন কীর্ত্তনে। রাজ্য স্নানাদি
বেনা হি থাকে এক স্থলে॥ রাজাও পরম ভক্ত কেনে অবশেষে। দেখিবেন প্রভুরে থাকিয়া আগোচরে॥ এই যুক্তি হইলেন সভেরা
জা স্থানে। রাজা বোলে যেতে মত দেখি মাত্র তানে॥ দৈবে একদিন নৃত্য করেণ ঈশ্বর। শুনি রাজা সে তে মাত্র আইলা একেশ্বর॥
আড়ে থাকি দেখে রাজা নৃত্য করে প্রভু। পরম অদ্ভুত জাহা নাহি দেখে কভু॥ অবিচ্ছিন্ন রক্তধারা বহে শ্রীনয়নে। কম্প স্বেদ পু ৪২
লক বৈবর্ণ্য ক্ষণে ক্ষণে॥ হেন সে আছাড় প্রভু পড়েন ভূমিতে। হেন নাহি জন যে আপনা পায় দেখিতে॥ হেন সে হুঙ্কারেন প্রভু হুঙ্কার গর্জ্জন।
শুনি এ প্রতাপরুদ্র ধরেন শ্রবণ॥ ক্ষণে লোম পাড়েন প্রভু রোদন বিরহে। রাজা দেখে পৃথিবীতে নদী যেন বহে॥ এই মত প্রভুর কত
অনন্ত বিকার॥ কত জয় কত হয় কত লেখা তার॥ নির্ব্বধি মহাপ্রভু ভুজযুগ তুলি। হরিবোলে বোলেন করিয়া কুতূহলী॥ এই মত নৃ ৪৫
ত্য প্রভু করি কথক্ষণে। ব্রাহ্ম প্রকাশিয়া বসিলেন তত্ক্ষণে॥ রাজাও চলিলা অলক্ষিতে সেইক্ষণে। দেখিয়া প্রভুর নৃত্য মহানন্দ ম ৪৬
নে॥ দেখিয়া প্রভুর নৃত্য অদ্ভুত বিকার। রাজার মনেতে হৈল সন্তোষ অপার॥ সার্বভৌম কথা মানি মাথে ধরিলেক মনে। সেহো তান অ ৪৭
নুগ্রহ হইবার কারণে॥ প্রভুর নাসায় যত দিব্যধারা বয়। নিরন্তর নাচিতে শ্রীমুখে নালা বয়॥ ধূলায় নালায় নাসিকার প্রেম
ধারে। সকল শ্রীঅঙ্গ ব্যাপ্ত কীর্ত্তন বিহারে॥ এসকল কৃষ্ণভাবনা বুঝে নরপতি। এতেক শাস্ত্রে ইহা তান ধরিলেক মতি॥ কারো স্থা
নে রাজা ইহা না করিব প্রকাশ। পরম সন্তোষে রাজা গেলা নিজ বাস॥ প্রভুরে দেখিয়া রাজা মহাশুদ্ধি হইয়া। থাকিলেন গিয়া

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1097

গৃহে শয়ন করিয়া। আপনে শ্রীজগন্নাথ সন্ন্যাসী বেশ ধরি। নিজ শংকীর্ত্তন লীলা করে অবতরি॥ ঈশ্বর মায়ায় রাজা এমর্ম্ম না জানে। সেই
প্রভু জানাইতে লাগিলা আপনে॥ সুপ্তি প্রতাপরুদ্র রাথে স্বপ্ন দেখে। স্বপ্নে গিয়া জগন্নাথের শ্রীমুখে॥ রাজা দেখে জগন্নাথ অ
ঙ্গ ধুলাময়। দুই শ্রীনয়নে যেন গঙ্গা ধারা বয়॥ দুই শ্রীনাশায় জল পড়ে নিরন্তর। শ্রীমুখের লাল পড়ি তিতে কলেবর॥ স্বপ্নে রাজা চি
ন্তে মনে একি কি অপলীলা। বুঝিতে না পারি জগন্নাথের কি খেলা॥ জগন্নাথ চরন পর্শিতে রাজা জায়। জগন্নাথ বোলে রাজা এত নাহ
য়ায়॥ চন্দন কস্তুরি গন্ধ কেশর কুঙ্কুমে। লেপিত তোমার অঙ্গ সকল উত্তমে॥ আমার শরীর দেখ ধুলা নানা লাময়। ইহা পর্শিতে কি
তোমার যোগ্য হয়॥ আমি জেনা চিতে আজি তুমি গিয়াছিলে। ঘৃনা কৈলে মোর অঙ্গে দেখি ধুলা লালা॥ সেই ধুলা লালা নাদেখ শর্ব্বাঙ্গে
আমার॥ তুমি মহারাজা মহারাজা বড় মার॥ আমা পর্শিতে কি তোমার যোগ্য হয়। এত বলি রুষ্ট হৈলা ইহা শে দয়াময়॥ সেই ক্ষনে দে
খে রাজা সেই সিংহাসনে। চৈতন্য গোসাঞি বসিয়াছেন আপনে॥ সেই মত সকল শ্রীঅঙ্গ ধুলাময়। রাজারে বোলেন হাসি এত যোগ্য
হয়॥ তুমি যে আমারে ঘৃনা করি গেলা মনে। আর তুমি আমা পর শিবা কি কারনে॥ এই মত প্রতাপরুদ্রেরে কৃপা করি। হাসেন শ্রীগৌরা
ঙ্গ সুন্দর নরহরি॥ রাজার স্বপ্ন হৈল তত ক্ষনে জাগরন। জাগিয়া লাগিলা রাজা করিতে ক্রন্দন॥ মহা অপরাধি মুঞি পাপী দুরাচার।
না চিনিলুঁ ঈশ্বর চৈতন্য অবতার॥ জীবের কোনো শক্তি আছে জানিতে। ব্রহ্মাদির মোহ পায় যাহার মায়াতে॥ এতেক ক্ষেমহ
প্রভু মোর অপরাধ। নিজ দাশ করি মোরে করহ প্রশাদ॥ আপনে শ্রীজগন্নাথ চৈতন্য গোসাঞি। রাজা জানিলেন ইথি কিছু
ভেদ নাঞি॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

বিশেষে উৎকণ্ঠা হৈল প্রভুরে দেখিতে। তথাপি ইহা না রহে কোথা দেখা করাইতে॥ দৈবে একদিন প্রভু পুষ্পের উদ্যানে। বসিয়া আছেন শর্ব্ব পা
রিষদ শনে॥ একাকী প্রতাপরুদ্র গিয়া সেই স্থানে। দীর্ঘ হৈয়া পড়িলেন প্রভুর চরনে॥ অশ্রু কম্প পুলক রাজার অন্ত নাহি। আনন্দে
মূর্চ্ছিত হইলেন সেই ঠাঞি॥ বিষ্ণুভক্তি চিহ্ন প্রভু দেখিয়া রাজার। উঠ বলি শ্রীহস্ত দিলেন অঙ্গে তার॥ শ্রীহস্ত পরশে রাজার হইল চেতন।
প্রভুর চরন ধরি করেন ক্রন্দন॥ ত্রাহি ত্রাহি কৃপাসিন্ধু শর্ব্বজীবনাথ। মহাপাতকীরে কর শুভ দৃষ্টিপাত॥ ত্রাহি ত্রাহি [illegible] ৪৮

হরি কৃপাসিন্ধু। ত্রাহি ত্রাহি শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য দিনবন্ধু॥ ত্রাহি ত্রাহি শর্ব্ব বেদগোপ্য রমাকান্ত। ত্রাহি ত্রাহি ভক্তজনবৃন্দ অপকান্ত॥
ত্রাহি ত্রাহি মহাশূদ্ৰেশন্যে রূপধারি। ত্রাহি ত্রাহি শংকীর্ত্তন নৃত্য মরারি॥ ত্রাহি ত্রাহি হরি বিষ্ণু তত্ত্ব হৈন নাম। ত্রাহি ত্রাহি পরমমঙ্গ
গ্রন্থ কল্যাণধাম॥ ত্রাহি ত্রাহি অজভব বন্দিত চরনে। ত্রাহি ত্রাহি শংক্ষাশ ধর্ম্মের বিত্তশন॥ ত্রাহি ত্রাহি শ্রীগৌরসুন্দর মহাপ্রভু। এইরূপা ৪৬
৭ মোরে না পাইলা ছাড়ি রাজা কভু॥ শুনি প্রভু প্রতাপরুদ্রের কাকুবাদ। তুষ্ট হৈয়া প্রভু তানে করিলা প্রশাদ॥ প্রভু বোলে মুঞি ভক্তি হউক ৪৬

তোমার। কৃষ্ণকর্ম্ম বহি তুমি না করিহ আর॥ নিরন্তর গিয়া কর কৃষ্ণশংকীর্ত্তন। তোমার রক্ষিতা কৃষ্ণ চক্র শুদর্শন॥ তুমি শার্ব্ব ৪৮
ভৌম [illegible] আর রামানন্দরায়। তিনের নিমিত্ত মুঞি আইলুঁ এথায়॥ শবে এক আনি বোল রাখিবে আমার। মোরে না করিবা তুমি
কথাও প্রচার॥ কহেন যে আমারে প্রচার কর তুমি। তবে শল্যে এথা ছাড়ি জাইব জে আমি॥ এত বুলি আপন গলার মালা দিয়া।
বিদায় দিলেন তানে কৃপাযুক্ত হৈয়া॥ চলিলা প্রতাপরুদ্র আজ্ঞা করি শিরে। দণ্ডবৎ প্রদক্ষীণ করিয়া প্রভুরে॥ প্রভু সে নিৰ্পতি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হইলা পূর্ণকাম॥ নিরবধি কারেন চৈতন্যচন্দ্র ধ্যান॥ প্রতাপরুদ্রের সহ প্রভুর দরশণ। ইহা জেই শুনে তারে মিলে প্রেমধন॥ হেনমতে
শ্রীগৌরসুন্দর নীলাচলে। রহিলেন কীর্ত্তন বিহার রঙ্গ হেলে॥ উৎকলে জন্মিয়া ছিলা জত অনুচর। শভেই চিনিলা নিজ প্রাণের ইশ্বর॥
শ্রীপ্রদ্যুম্ন মিশ্র কৃষ্ণসুখের সাগর। আত্মপদ দিল তারে শ্রীগৌরসুন্দর॥ শ্রীপরমানন্দ মহাপাত্র মহাশয়। জার তনু শ্রীচৈতন্য
ভক্তিরসময়॥ কাশীমিশ্র পরম বিহ্বল প্রেমরসে। আপনে রহিলা প্রভু তাহার নিবাসে॥ এইমত প্রভু নিজ ভক্তগণ সঙ্গে। নির
বধি গোঙায়েন সংকীর্ত্তন রঙ্গে॥ যত যত উদাসীন চৈতন্যের দাস। সভে আসি করিলেন নীলাচলে বাস॥ নিত্যানন্দ মহাপ্রভু পরম উদ্
দাম। শর্ব্ব নীলাচলে ভ্রমে মহা জ্যোতির্দ্ধাম॥ নিরবধি পরানন্দ সুখে মহামত্ত। বুঝিতে না পারে কেহ অবিজ্ঞাত তত্ত্ব॥ সদাই
জপেন নাম শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য। স্বপ্নেহ না হি কিছু নিত্যানন্দ মুখে অন্য॥ শ্রীরামলক্ষ্মণে জেন জেমত রতিমতি। এইমত নিত্যানন্দ শ্রীচৈতন্য
প্রতি॥ নিত্যানন্দ প্রসাদে সে সকল সংসার। অদ্যাপিহ গায় শ্রীচৈতন্য অবতার॥ হেনমতে মহাপ্রভু চৈতন্য নিতাই। নীলাচলে
বসতি করেন দুই ভাই॥ একদিন শ্রীগৌরসুন্দর নরহরি। নিভৃতে বসিলা নিত্যানন্দ হাথে ধরি॥ প্রভু বোলে শুন নিত্যানন্দ মহামতি।
অবিলম্বে চলহ তুমি গৌড়দেশ প্রতি॥ প্রতিজ্ঞা করিয়াছি আপনার মুখে। মূর্খ নীচ দরিদ্র ভাসিব প্রেমসুখে॥ তুমিহ থাকিলা যদি
মুনিধর্ম্ম করি। আপন উদ্দাম ভাব সব পরিহরি॥ তবে মূর্খ নীচ জত পতিত সংসার। বোল দেখি তবে কেবা করিবে উদ্ধার॥ ভ
ক্তিরস দাতা তুমি তুমি সম্বরিলে। তবে অবতার বা কি নিমিত্তে করিলে॥ এতেকে আমার বাক্য যদি তুমি চাহ। তবে অবিলম্বে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1100

তুমি গৌড়দেশে জাহ॥ অম্বলীচপতীতদ্ধঃ খীত জতজন। ভক্তি দিয়া কর গিয়া শভার মোচন॥ আজ্ঞা এত নিত্যানন্দচন্দ্র শেই ক্ষনে।
চলিলেন গৌড়দেশে লয়া নিজগনে॥ রামদাশ গদাধর দাশ মহাশয়। রঘুনাথ বৈদ্য ওঝা ভক্তিরশময়॥ কৃষ্ণদাশ পণ্ডিত পর
মেশ্বর দাশ॥ পুরন্দর পণ্ডিতের পরম উল্লাশ॥ নিত্যানন্দস্বরূপের যত আপ্তগণ। শাতে নিত্যানন্দ শঙ্গে করিল গমন॥ চলিলেন
নিত্যানন্দ গৌড়দেশপ্রতি। নিজ পারিশদগন করিয়া শঙ্গতি॥ শর্ব্বপারিশদেরে করিলা প্রেমময়। শভার হইল আনে বিস্মি তিম ৪৯
যেন্ন॥ কার দেহে কত ভাব হয়ে বান্ধিন॥ প্রথমেই বৈষ্ণবাগ্রগন্য রামদাশ। তান দেহে হইলেন গোপাল প্রকাশ॥ মধ্যে পার্শ্বে রাম
দাশ ত্রিভঙ্গ হইয়া। আছিলা প্রহর তিন বাক্য পাশরিয়া॥ হইলা রাধিকা ভাব গদাধর দাশ। দধি কে কিনিবা বলি মহা অট্টহাশ॥ ৪৭
রঘুনাথ বৈদ্য উপাধ্যায় মহামতি। হইলেন মূর্ত্তিমন্ত যেমত রেবতী। কৃষ্ণদাশ পরমেশ্বর দাশ দুইজন। গোপাল ভাবে হৈহৈ করে অ
নুক্ষন॥ পুরন্দর পণ্ডিত গাছেত গিয়া চড়ে॥ মুঞি অঙ্গদ বুলি লাফ দিয়া পড়ে॥ এই মতে নিত্যানন্দ স্বীয় অনন্ত ধাম॥ শভার দিলেন ৪৭
তার পরম উদ্দাম॥ দণ্ড পথ ছাড়ি শভে আপনা পাশরি। জায়েন দক্ষিন বামে ক্রোশ দুই চারি॥ কথক্ষনে পথ জিজ্ঞাশেন লোকস্থানে। ৪৯
বোল ভাই গঙ্গাতীর জাইব কেমনে। লোকে বোলে মহাশয় পথ পাশরিলে। পা দুই প্রহরের পথ ফিরিয়া আইলা॥ লোক বাক্যে হাসিয়া
চলিলা যথা পথ। পুন পথ ছাড়ি যাজা যেন শেই মত॥ পুন পথ জিজ্ঞাশা করেন লোকস্থানে। লোক বলে পথ বেল দশ ক্রোশ বামে।
শুনি প্রভু শভেই হাসি জান পথ জথা। নিজ দেহ না জানেন পথের কি কথা॥ যত দেহধর্ম্ম ক্ষুদা তৃষ্ণা ভয় দুঃখ। কাহার নাহিক

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পাইপরানন্দশুখে ॥ পথেয়তলীলাকরিলেন নিত্যানন্দ। কেবা নিবে কেবা জানে শক্তন অনন্ত ॥ হেনমতে নিত্যানন্দ শ্রীঅনন্তধাম। আইলে
গঙ্গাতীরে পানীহাটিগ্রাম॥ রাঘবপণ্ডিতগৃহে শর্ব্বাগে আসিয়া। রহিলেন শকল পারিশদগন লৈয়া ॥ পরম আনন্দ হৈলা রাঘ
বপণ্ডিত। শ্রীমকরধ্বজকর গোষ্ঠীর শহিতে॥ হেনমতে নিত্যানন্দ পানিহাটি গ্রামে। রহিলেন শকল যে পারিশদ শনে॥ নিরন্ত
র পরানন্দে করেন হুঙ্কার। বিহ্বলতা বহি দেহে বাহ্য নাহি আর॥ নৃত্যে করিবার ইচ্ছা হইল অন্তর। গায়ন শকল আনি মিলিল
শত্বর॥ সুকৃতি মাধব ঘোষ কীর্ত্তনে তত্পর। হেন কীর্ত্তনীয়া নাহি পৃথিবী ভিতর॥ যাহারে কহিয়ে বৃন্দাবনের গায়ন। নিত্যানন্দ
স্বরূপের অত্যন্ত প্রিয় মর্ম্ম॥ মাধব গোবিন্দ বাসুদেব তিন ভাই। গাইতে লাগিলা নাচে ঈশ্বর নিতাই॥ হেনপে নাচেন অবধূত মহাবল।
পদভরে পৃথিবী করয়ে টলমল॥ নিরবধি হরি বলি করেন হুঙ্কার। আছাড় দেখি তে লোক পায় চমত্কার॥ যাহারে করেন দৃষ্টি
নাচিতে নাচিতে॥ শেই প্রেমে ঢুলিয়া পড়য়ে পৃথিবীতে॥ নিরবধি হরি বলি করেন হুঙ্কার। বিহ্বলতা বিনে দেহে বাহ্য নাহি আর॥ পরি
পূর্ণ প্রেমময় রশে নিত্যানন্দ॥ শংশার তারিতে প্রভু করিলা আরম্ভ॥ যতেক আছেন প্রেম ভক্তির বিকার। শকল প্রকাশী নৃত্য করেন অ
পার॥ কতক্ষণে বশিলেন খট্টার উপরে। আজ্ঞা হৈল অভিষেক করিবার তরে॥ রাঘব পণ্ডিত আদি পারিশদগনে। অভিষেক করি
তে লাগিলা শেইক্ষনে॥ শহস্র শহস্র ঘট আনে গঙ্গাজল। নানা গন্ধে শুবাশিত করিলা শকল॥ শান্তোষে ঢালেন দেন শ্রীমস্তক উপরি।
চতুর্দ্দিগে শভেই বোলেন হরি হরি॥ শভেই পড়েন অভিষেক মন্ত্রগীত। পরম আনন্দে শভে হইলা আনন্দীত॥ অভিষেক করাইয়া

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নূতনবসন ৷৷ পরাইয়া দেখিলেন শ্রীঅঙ্গে চন্দন ৷৷ দিব্যদিব্য বনমালা তুলশী সহিতে । পরম আনন্দে দিলা প্রভুর গলাতে ৷৷ তবে দিব্য গন্ধ
পুষ্পে করিয়া পূজিতে । সম্মুখে আনিয়া অন্ন করিলেন উপনীত ৷৷ খাইতে বসিলা মহাপ্রভু নিত্যানন্দ । ছুয়ে ধরিলেন শ্রীর শ্রীরাঘবান
ন্দ ৷৷ জয়ধ্বনি করিতে লাগিলা ভক্তগণ ৷৷ চতুর্দিগে হৈল মহা আনন্দ ক্রন্দন ৷৷ এ আশ্চর্য যাহি সকল বোলেন বাপ্তব তি । কারো বাক্য না
স্ফুরিতে মহানন্দ হইলে ৷৷ সাক্ষাৎ ভারানন্দে প্রভু নিত্যানন্দরায় । প্রেমদৃষ্টি বৃষ্টি করি চতুর্দ্দিগে চায় ৷৷ আজ্ঞা করিলেন শুন রাঘব ৫০
পণ্ডিত । কদম্বের মালা ঝাট আনহ ত্বরিতে ৷৷ বড় প্রীত আমার কদম্ব পুষ্প প্রতি । কদম্বের বনে নিত্য আমার বসতি ৷৷ কর
জোড় করিয়া রাঘবানন্দ বোলে । কদম্ব পুষ্পের যোগ এবে না হি ফুলে ৷৷ প্রভু বোলে বাড়ি গিয়া চাহ ভাল মতে । কোনো খানে বা ফুটিয়াছে ৪৮
দৈবগতে ৷৷ থাকে কদাচিতে ৷ বাড়ির ভিতর গিয়া চাহেন রাঘব । বিস্মিত হইলা অতি দেখি অনুভব ৷৷ জাম্বিরের বৃক্ষে সব কদম্বের ফুল ৷
ফুটিয়া আছয়ে অতি অদ্ভুত অতুল ৷৷ কি অপূর্ব্ব পুষ্পশোভা কি অপূর্ব্ব গন্ধ । সে পুষ্প দেখিলে যায় ক্ষয় কর্ম্মবন্ধ ৷৷ দেখিয়া কদম্ব পুষ্প রা ৪৮
ঘব পণ্ডিত । বাহ্য গেল দূরে হৈলা মহা আনন্দিত ৷৷ আপনা সম্বরি মালা গাঁথিয়া সত্বরে । আনি দিল নিত্যানন্দ প্রভুর গোচরে ৷৷ কদম্বে ৫০
র মালা দেখি নিত্যানন্দরায় । পরম সন্তোষে তুলি দিলেন গলায় ৷৷ কদম্ব মালার গন্ধে সকল বৈষ্ণব । বিস্মিত হইলা অতি দেখি অনুভব ৷৷
আর মহা আশ্চর্য্য হইল সেইক্ষণে । অপূর্ব্ব দমনার গন্ধ পায় সর্ব্বজনে ৷ দমনক পুষ্পের সুগন্ধি মনোহরে । দশদিগ ব্যাপ্ত হৈল সকল
মন্দিরে ৷৷ হাসি নিত্যানন্দ বোলে অহে ভাই সব । বোল দেখি কি গন্ধের পাই অনুভব ৷৷ করজোড় করি সভে লাগিলা কহিতে । অপূর্ব্ব

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দোনার গন্ধ পাই চারি ভিতে। শভার বচন শুনি নিত্যানন্দ রায়। কহিতে নাগিলা গোপ্য পরম লীলায়॥ প্রভু বোলে শুন শভে পরম রহস্য। তোমা
রা শকল হইজা নিবা অবশ্য। চৈতন্য গোশাঞি আজি শুনিতে কীর্ত্তন। নীলাচল হৈতে আজি কৈলা আগমন। শর্ব্ব অঙ্গে পাঙ্কে দিব্য দমনক মা
লা। এই বৃক্ষে অবলম্ব করিয়া রহিলা॥ শেই শ্রী অঙ্গের দিব্য দমনক গন্ধ। চতুর্দ্দিগে পূর্ণ হইয়াছে আনন্দে॥ তোমার শভার নৃত্যে কীর্ত্ত
নে দেখিতে। আপনে আইলা প্রভু নীলাচল হৈতে। এতেকে তোমারা শর্ব্ব কার্য্য পরিহরি। নিরবধি কৃষ্ণ গাও আপনা পাশরি॥ নিরবধি শ্রীকৃ
ষ্ণ চৈতন্য চন্দ্র যশে। শভার শরীর পূর্ণ হউক প্রেমরশে॥ এত শুনি হরি বুলি করিয়া হুঙ্কার। শর্ব্বদিগে প্রেম বৃষ্টি করিয়া বিস্তার॥ নি
ত্যানন্দ স্বরূপের প্রেমদৃষ্টি পাতে। শভেই হইলা আলে বিস্মৃতি দেহেতে। শুন শুন আরে ভাই নিত্যানন্দ শক্তি। যেরূপে দিলেন শর্ব্ব জগ
তেরে ভক্তি। যে ভক্তি গোপীগনের কহে ভাগবতে। নিত্যানন্দ হৈতে তাহা পাইল জগতে। নিত্যানন্দ বসিয়াছেন সিংহাসনে। শম্মুখে কীর্ত্ত
ন হয়ে পারিষদ গনে॥ কেহো গিয়া বৃক্ষের উপর ডালে চড়ে। পাতে পাতে বেড়ায় তথাপি নাহি পড়ে॥ কেহো কেহো প্রেমসুখে হুঙ্কার করি
য়া। বৃক্ষের উপরে থাকি পড়ে লাফ দিয়া। কেহো বা হুঙ্কার করে বৃক্ষমূল ধরি। উপাড়িয়া ফেলে বৃক্ষ হরি হরি বুলি॥ কেহো গুবাকের বনে
জায় নড় দিয়া। গাছ পাঁচ ছয় গুয়া একত্র করিয়া॥ হেনশে চৈতন্য নিত্যানন্দ প্রেমবল। তৃন প্রায় উপাড়িয়া ফেলায় শকল॥ অশ্রু কম্প স্ত
ম্ভ স্বেদ পূলক হুঙ্কার। স্বরভঙ্গ বৈবর্ণ্য গর্জ্জন সিংহনাদ॥ শ্রী আনন্দ মূর্চ্ছা আদি যত প্রেমভাব। বর্ণনীয় যত আছে কৃষ্ণ অনুরাগ॥
শভার শরীরে পূর্ণ হইল শকল। হেন নিত্যানন্দ স্বরূপের কৃপাবল॥ যেদিগে দেখেন নিত্যানন্দ মহাশয়। শেই দিগে হয় জগৎ
প্রেমময়॥

যাহারে দেখেন সেই প্রেমে মগ্ন জায়। বৃক্ষ নাম ধরি সেও প্রেমে গড়ি জায়॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের ধরিবারে জায়। যাহা নিত্যানন্দ প্রভু বসিয়াছ
থায়॥ যত পারিষদ নিত্যানন্দের প্রধান। সভাতে হইল সর্ব্ব শক্তি অধিষ্ঠান॥ সর্ব্বজ্ঞতা বাক্য সিদ্ধি হইল সভার। সভে হইলেন যেন ক
ন্দর্প আকার॥ সভে যারে পরশ করেণ হস্ত দিয়া। সেই হয় বিহ্বল আপনা পাসরিয়া॥ এই মত পানীহাটী গ্রামে তিন মাস। করিলেন
নিত্যানন্দ প্রেমের বিলাস॥ তিন মাস কার বাহ্য নাছিল শরীরে। দেহধর্ম্ম কাহারো তিলার্দ্ধ নাহি স্ফুরে॥ তিন মাস কেহো না করিলেন
আহার। সভে প্রেমসুখে মগ্ন দিন্য নাহি আর॥ পানীহাটী গ্রামে যত হইল প্রেমসুখ। চারি বেদে বর্ণিবেন এসব কৌতুক॥ একদণ্ডে ৫১
নিত্যানন্দ করিলেন যত। তাহা বর্ণিবার শক্তি আর কার কত॥ ক্ষনেক্ষনে আপনে করেন নৃত্যরঙ্গ। চতুর্দ্দিগে লই সব পারিষদ সঙ্গী॥ ৪৯
ক্ষন লোবা আপনে বসিয়া বিরাশনে। নাচায়েন সকল সেবক জনে জনে॥ একেক সেবকের নৃত্যে যেন রঙ্গ হয়। চতুর্দ্দিগে দেখি যেন প্রেমের
ন্যাময়॥ মহা ঝড়ে পড়ে যেন কদম্বের বন। এই মত প্রেমসুখে পড়ে সর্ব্বজন॥ আপনে যে হেন মহাপ্রভু নিত্যানন্দ। সেই মত করিলে ৪৯
ন সর্ব্ব ভক্তবৃন্দ॥ নিরবধি শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য সংকীর্ত্তন। করায়েণ করেণ লইয়া ভক্তগণ॥ তবে সে লাগিলা প্রেম প্রকাশ করিতে। সেই কা ৫১
লিপত্তে যেই আহাসে দেখিতে। যে সেবকে জখনে যে ইচ্ছা করে মনে। সে আসিয়া উপসন্ন হয় সেই ক্ষনে॥ এই মত প্রেমসুখে পরানন্দ
রসে। ক্ষনপ্রায় কেহো না জানিল তিন মাসে॥ তবে মহাপ্রভু নিত্যানন্দ কথো দিনে। অলঙ্কার পরিতে হইল ইচ্ছা মনে॥ ইচ্ছা মা
ত্রে সর্ব্ব অলঙ্কার সেই ক্ষনে। উপসন্ন আসিয়া হইল বিদ্যমানে॥ সুবর্ণ রজত মরকত মনোহরে। নানাবিধ বহুমূল্য কতেক প্রকারে॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

মনিমুক্তাপ্রবাল পট্টবস্ত্র মুক্তাহার। শুদ্ধতি শকালে দিয়া করেন নমস্কার॥ কস্তুরি নির্ম্মান কথোক্ক করিয়া নির্ম্মান। পরিলেন অলঙ্কার
জেন হংসাতান॥ দুই হস্তে সুবর্ণের অঙ্গদ বলয়। পুষ্প করি পরিলেন আলে হেমময়॥ শুবর্ণ মুদ্রিকা রত্নে করিয়া বন্ধন। দশ অঙ্গুলি
অঙ্গুলে শোভা করে বিভূষন॥ কণ্ঠে শোভা করে বহুবিধ দিব্যহার। মনিমুক্তা প্রবালাদি যত সর্ব্বসার॥ রুদ্রাক্ষ রাগলক্ষ্মী সুবর্ণ
রজিতে। বান্ধি যা ধরিলা কণ্ঠে মহেশের প্রীতে॥ মনিময় কুণ্ডল রতন বিভূষণ। দুই শ্রুতি মূলে দোলে পরম শোভন॥ পাদপদ্মে রজত
নুপুর বিলক্ষণ। তদুপরি মল্ল শোভে জগত মোহন॥ শুক্ল পীত পট্ট নীল বহুবিধ বাশ। অপূর্ব্ব শোভা পরিধানের বিলাশ॥ মালতি মল্লি
কা কুন্দ কদম্বের মালা। শ্রীঅঙ্গে করয় দোলা ললিত খেলা॥ গোরোচনা শহিতে চন্দন দিক গন্ধে। বিচিত্র করিয়া লেপিয়াছেন
লেপিয়াছেন শ্রীঅঙ্গে॥ শ্রীমস্তকে শোভয় বিবিধ পট্টবাশ। তদুপরি নানা রঙ্গে মালার বিলাশ॥ প্রশন্ন শ্রীমুখ কোটী শশধর জিনি।
হাসিয়া করেন নীরন্তর হরিধ্বনী॥ জেদিগে চাহেন দুই কমল নয়নে। শেই দিগে প্রেম শুখে ভাশে সর্ব্বজনে॥ রজতের প্রায় লোহদ
ণ্ড শোভে করে। মশাল ধরিল জেন শ্রীকৃষ্ণ হলধরে॥ দুই দিগে কড়ি তাহে শুবর্ণে বন্ধন। নিরবধি লৈই লোহদণ্ড বিভূষণ॥ পারিশদ শব
পরিলেন অলঙ্কার। অঙ্গদ বলয় শ্রীনুপুর শুহার॥ শিঙ্গা বেত্র বংশী ছান্দ দড়ি গুঞ্জামালা। শভে ধরিলেন গোপালের অংশ কৈ
লা॥ এইমতে নিত্যানন্দ অবধূত রাজে। বিহরে শকল পারিশদগন শঙ্গে॥ তবে মুক্ত শর্ব্ব পারিশদগন মেলি। অত্যন্ত হেক
রে পায়োষ্ঠি ন কেলি॥ জাহ্নবির দুইকূলে জত আছে গ্রাম। শর্ব্বত্র ফিরেন নিত্যানন্দ জ্যোতির্ধাম॥ দরশন মাত্র শর্ব্ব জীব মুগ্ধ হয়।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নামতত্ত্ব হইনিত্যানন্দ রসময়॥ পাশাপ্তিও দেখিলেই মায়ের স্তুতি। শর্ব্বস্ব দিবারে সেইক্ষনে লয়মতি। নিত্যানন্দ স্বরূপে পরমসুখী
রে। সংসারেই কৃপাদৃষ্টি করেন প্রভুরে॥ কিবা ভোজনে কিবা শয়নে কিবা পর্য্যটনে। ক্ষনেক না জায় কৃষ্ণ কথা কীর্ত্তনে॥ যেখানেক
রেন নৃত্য কৃষ্ণ সংকীর্ত্তনে। তথাই বিহ্বল হয় শতশতজনে॥ গৃহস্থের শিশু সব কিছু নাহি জানে। তাহারাও মহামত্ত বৃক্ষ ধরি টানে॥
হুঙ্কার করিয়া বৃক্ষ গেলে উপাড়িয়া। মুঞি রে গোপাল বুলি বেড়ায় ধাইয়া॥ হেন সে সামর্থ একো শিশুর শরীরে। শত জন ৫২
মিলি ধায় ধরিতে না পারে॥ জয় কৃষ্ণ চৈতন্য শ্রী নিত্যানন্দ বুলি। উপাড়িয়া ফেলে বৃক্ষ হস্ত আনন্দ ওহলি॥ এই মত নিত্যানন্দ বালক ৫০
জীবন। বিভোর বালক রিতে লাগিলেন শিশুগন॥ মাসেক কেও একো শিশু না করে আহার। দেখিতে লোকের চিত্তে লাগে চমৎকার
॥ হইলেন বিভোল সকল ভক্তবৃন্দ। আপনে রক্ষক হৈলা প্রভু নিত্যানন্দ॥ পুত্রপ্রায় করি প্রভু সভারে ধরিয়া। করায়েন ভোজন
আপনে হস্ত দিয়া॥ কারেও বা বান্ধি রাখেন নিজ পাশে। মারেন বান্ধেন তারা মহানন্দে ভাসে॥ এক দিন গদাধর দা ৫০
সের মন্দিরে। আইলেন তান প্রিত করিবার তরে॥ গোপী ভাবে গদাধর দাস মহাশয়। হৈয়াছেন পরম আনন্দ প্রেমময়॥ মস্ত ৫২
কে করিয়া গঙ্গাজলের কলশ। নিরন্তর ডাকেন কে কিনিবে গোরশ॥ শ্রীবাল গোপাল মূর্ত্তি তার দেবালয়ে। আছেন পরম মনো
বন্যশ মুখ্যয়ে॥ দেখি বাল গোপালের মূর্ত্তি মনোহর। প্রীতে নিত্যানন্দ নিলেন কক্ষের উপরে॥ অনন্ত হৃদয়ে গেলা শ্রীবাল গো
পাল॥ সর্ব্বগনে হরিধ্বনী করেন বিশাল॥ হুঙ্কার করয় নিত্যানন্দ মল্লরায়। করিতে লাগিলা নৃত্য গোপাল লীলায়॥ ॥

শ্রীচৈ ৭

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দানখণ্ড গায়েন মাধবানন্দ ঘোশ। শুনি অবধৌত সিংহ পরম সন্তোশ॥ পুনঃ বন্ত মাধবের হেন দিব্য ধ্বনী। শুনিতে আবিষ্ট হৈলা
অবধৌত মনি॥ শুকৃতি লগদাধর দাশ কবি শাদে। দানখণ্ডে নৃত্য করে মহারঙ্গে॥ গোপীভাবে বাহ্য নাহি গদাধর দাশে।
নিরবধি আপনাকে গোপী হেন বাসে॥ দানখণ্ড লীলা শুনি নিত্যানন্দ রায়। যে নৃত্য করেন তাহা বর্ণন না জায়॥ প্রেম ভক্তি বি
কারের জত আছে নাম। সকল প্রকাশি নৃত্য করে অনুপাম॥ বিদ্যুতের প্রায় নৃত্য গতির ভঙ্গিমা। কিবা সে অদ্ভুত ভুজ চালন
মহিমা॥ কিবা সে নয়ন ভঙ্গি কি সুন্দর হাস। কিবা সে অদ্ভুত সব কম্পের বিলাস॥ এক থক করিয়া দুই চরণ যুগল। হৈলো জো
ড়ে জোড়ে লাফ দেন মনোহর॥ যে দিগে চাহেন নিত্যানন্দ প্রেমরসে। সেই দিগে স্ত্রী পুরুষ কলে ভাসে প্রেমরসে॥ হেন সে করেন কৃপা
দৃষ্টি অতিশয়। পরানন্দে দেহ স্ফূর্তি কারো নাহি রয়॥ যে অঙ্গ কি বাঞ্ছে এ যোগীন্দ্রাদি মুনিগনে। নিত্যানন্দ প্রসাদেতে
হৈ পায় সর্বজনে। হস্তি হেন জন না সাহিলে তিন দিনে। চলিতে না পারে সে দুঃখ দেহে যে ক্ষীণে॥ এক মাসে এক সিংহ না করে
আহার। তথাপিহ সিংহ প্রায় সব ব্যবহার॥ হেন শক্তি প্রকাশেন নিত্যানন্দ রায়। তথাপি না বুঝে কেহো চৈতন্য মায়ায়॥ এইমত
তেকখোদিন প্রেমানন্দ রসে। গদাধর দাশের মন্দিরে অন্তর্বেশে॥ বাহ্য নাহি গদাধর দাশের শরীরে। নিরবধি হরি বুলি
বোলায় সবারে॥ সেই গ্রামে কাজি আছে পরম দুর্বার। কীর্তনের প্রীতি দ্বেশ করএ অপার॥ পরানন্দে মত্ত গদাধর
মহাশয়। নিশাভাগে গেলা সেই কাজির আলয়॥ যে কাজীরে ভয়ে লোক পালায় অন্তরে। নিশাভাগে গেলা সেই কাজীর

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১১০৪

মন্দিরে।। নিরবধি হরিধ্বনী করিতে করিতে। প্রবিষ্ট হইলা আসি কাজির বাড়িতে।। দেখে মাত্র রহিয়া কাজির গণগনে। কাহারো
মুখেতে কিছু না আইসে বদনে।। গদাধর বোলে আরে কাজী বেটা কোথা। ঝাট কৃষ্ণ বোল না হে ছিণ্ডো তোর মাথা।। অগ্নি হেন ক্রো
ধে কাজী হইলা বাহির। গদাধর দাসে দেখিমাত্র হইলা স্থির।। কাজী বোলে গদাধর তুমি কেনে এথা। গদাধর বোলয়ে আছয়ে কি
ছু কথা।। শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দ প্রভু অবতরি। জগতের মধ্যে বোলাইল হরি হরি।। সবে ও মি মাত্র নাহি লহ হরিনাম। তাহা ৫৩
বোলাইতে আইলাঙ তোমা স্থান।। পরম মঙ্গল হরিনাম বোল তুমি। তোমার সকল পাপ উদ্ধারিব আমি।। যদ্যপিও কাজি
মহাহিংসক চরিত। তথাপি না বোলে কিছু হইলা স্তম্ভিত।। হাসি বোলে কাজি শুন দাস গদাধর। কালি বুলিবাঙ হরি আ
জি যাহ ঘর।। হরিনাম মাত্র শুনিলেন তার মুখে। গদাধর দাস ভেলা পূর্ণ প্রেম সুখে।। গদাধর দাস বোলে আর কালি কেনে। ৫২
এই ত বলিলা হরি আপন বদনে।। আর তোর অমঙ্গল নাহি কোনক্ষনে। জন্মিলে করিলি হরিনামের গ্রহণে।। এত বুলি পরম
উন্মাদ গদাধর। হাথে তালি দিয়া নৃত্যে করে বহুতর।। কথোক্ষনে আইলেন আপন মন্দিরে। নিত্যানন্দ অধিষ্ঠান যাহার স
রীরে।। হেনমত গদাধর দাসের মহিমা। চৈতন্য পারিশদ মধ্যে যাহার গননা।। যে কাজির বাতাস না লয় সাধুজনে। তারে
লই মাত্র জাতি লয় সেইক্ষনে।। হেন জন দাস বলি সব দেহধর্ম। এইমত হয় কৃষ্ণ আবেশের কর্ম।। সত্য কৃষ্ণ ভাব হয় যাহা
র শরীরে। অগ্নি সর্প ব্যাঘ্র কি করিতে পারে তারে।। ব্রহ্মাদির বাঞ্ছিত যে সব কৃষ্ণ ভাব। গোপীগণে বিদিত যে সব
অনুরাগ।।

গ্রন্থ ৭

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ইন্দ্রিত এশব নিত্যানন্দ রায়। দিলেন শকল ভৃত্যগানেরে কৃপায়॥ ভজ ভাই হেন নিত্যানন্দের চরণ। যাহার কৃপায় হয় চৈতন্য
স্মরণ॥ তবে নিত্যানন্দ মহাপ্রভুকে থোদিলে। শচী আই দেখি তে হইল হৃষ্টমনে॥ শুভজাত্রা করিলেন নবদ্বীপ প্রতি। শর্ব্বপা
রিশদগন করিয়া শংহতি॥ তবে আইলেন প্রভু খড়দহ গ্রামে। পুরন্দর পণ্ডিতের দেবালয় স্থানে॥ খড়দহে আসি নিত্যা
নন্দ রায়। নৃত্য করিলেন নৃত্যেক হেন নাজায়॥ পুরন্দর পণ্ডিতের পরম উন্মাদ। বৃক্ষের উপরে চড়ি ছাড়ে সিংহনাদ॥

বাহ্য নাহি শ্রীচৈতন্যদাসের শরীরে। ব্যাঘ্র দাবাড়িয়া জায় বনের ভিতরে॥ কখন চড়েন সেই ব্যাঘ্রের উপরে। কৃষ্ণের প্রশা
দে ব্যাঘ্র লংঘিতে না পারে॥ মহা অজগর শর্প করি নিজ কোলে। নির্ভয় চৈতন্যদাস থেলে কত হেলে॥ ব্যাঘ্রের শহিত খেলা
খেলেন নির্ভয়। হেন কৃপা করেন অবধৌত মহাশয়॥ সেবক বৎসল প্রভু নিত্যানন্দ রায়। ক্রুক্ষার দৃষ্ট তখন হয় চৈতন্যায়॥
চৈতন্যদাসের থালে বৃহস্মৃতি শর্ব্বথা। নীরন্তর কহেন আনন্দ মনঃকথা॥ দুই তিন দিন মজ্জি গঙ্গার জলের ভিতরে। থাকেন

কোথাও দুঃখ নাহি তাঙ্কে শরীরে॥ জড়প্রায় অলক্ষীত বেশ ব্যবহার। পরম উদ্যাম সিংহ বিক্রম অপার॥ চৈতন্যদাসের অতি ভক্তির
বিকার। কত বা কহিতে পারি ভক্তির বিকার॥ শকল অপার॥ যোগ্য চৈতন্যদাস মুরারি পণ্ডিত। যার বাক্য লেউ কৃষ্ণ পাইয়ে বেরিত॥
এবে কেহ বোলায় চৈতন্যদাস নাম। স্বপনে না হিক্কি মুখে চৈতন্য গুণ গ্রাম॥ অদ্বৈতের প্রাণনাথ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য। যার ভক্তি প্রসা
দে শকল লোক ধন্য॥ জয় খড়া অদ্বৈতের সে চৈতন্যের ভক্তি। যাহার প্রশাদে অদ্বৈতের শর্ব্বশক্তি॥ যাত্রু লোক অদ্বৈতের এমহিমা না জানে॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1110

হেথো হৈলা অদ্বৈতের নিন্দা হেন বাশে ৷৷ সেত ছার বোলায়ে চৈতন্য দাশ নাম । সে পাপী জেনে জায় অদ্বৈতের স্থান ৷ এপাপীরে অদ্বৈতের লোক
বোলে জে । অদ্বৈতের হৃদয় নাবুঝে কভু সে ৷৷ বাক্কশের নাম জে কহি পুনর্ব্বার ৷ এই মত এসব চৈতন্য দাশ নাম ৷৷ কথোদিন নিত্যানন্দ
থাকি খড়দহে । সপ্তগ্রামে আইলেন সর্ব্বগন সাথে ৷৷ সেই সপ্তগ্রামে আছে সপ্তঋষি স্থান । ত্রিভুবনে বিদিত ত্রিবেনি ঘাট নাম ৷ সেই
গঙ্গাঘাটে পূর্ব্বে সপ্তঋষি গিন । তপ করি পাইলেন গোবিন্দ চরন ৷৷ তিনদেবী সেই স্থানে একত্র মিলন । জাহ্নবি যমুনা সরস্বতির সঙ্গ ৫৪
ম ৷৷ প্রসিদ্ধ ত্রিবেনী ঘাট সকল ভুবনে । সর্ব্বপাপক্ষয় হয় যাহার স্মরনে ৷৷ নিত্যানন্দ মহাপ্রভু পরম উদ্দাম । ভক্তসঙ্গে সেই ঘাটে
করিলেন স্নান ৷৷ উদ্ধারন দত্ত ভাগ্যবন্তের মন্দিরে । রহিলেন মহাপ্রভু ত্রিবেনির তিরে ৷৷ কায়মন বাক্যে নিত্যানন্দের চরণ । ভজি ৪২
লেন আত্মে তার দত্ত উদ্ধারন ৷৷ নিত্যানন্দ স্বরূপের সেবা অধিকার । পাইলেন উদ্ধারণ কিবা ভাগ্য আর ৷৷ জন্মে জন্মে উদ্ধারন তা
হার কিঙ্করে । ভক্তি তেবা দিলা জিহোঁ প্রভুরে অন্তরে ৷৷ যতেক বনিক কুল উদ্ধারন হৈতে । পবিত্র হইলা দ্বিধা নাহিক ইহাতে ৷৷ বনি ৫২
ক তারিতে নিত্যানন্দ অবতার । বনিকেরে দিলা প্রেম ভজনাধিকার ৷৷ সপ্তগ্রামে প্রতি বনিকের ঘরে ২ । আপনে শ্রী নিত্যানন্দ কীর্ত্তনে ৫৪
বিহরে ৷৷ বনিক সকল নিত্যানন্দের চরন । সর্ব্বভাবে ভজিলেন লইয়া শ্মরন ৷৷ বনিক সভের কৃষ্ণভজন দেখিতে । মনে চমৎকা
র পায় সকল জগতে ৷ নিত্যানন্দ মহাপ্রভুর মহিমা অপার । বনিক অধম মুর্খ জে কৈল পার ৷৷ সপ্তগ্রামে মহামত্ত নিত্যানন্দরা
য় । গনসাথে সংকীর্ত্তন করেন লীলায় ৷৷ সপ্তগ্রামে জত হৈল কীর্ত্তন বিহার । সত বৎসরেও তাহা নারি বর্ণিবার ৷৷ ৷৷

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

প্রবর্ব্বে জেন শুখ হইল নদীয়ানগারে। সেইমত শুখ হইল শান্তিপুর পুরে॥ রাত্রিদিনে ক্ষুধা তৃষ্ণা নাহি নিদ্রা ভয়। শর্ব্ব দিগে দেখিয়ে যেন
প্রেমবন্যাময়॥ প্রতি ঘরে ঘরে প্রতি নগরে চত্বরে। নিত্যানন্দ মহাপ্রভু কীর্ত্তনে বিহরে॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের আবেশ দেখিতে। মনে
চমৎকার পায় শকল জগতে॥ অন্যের কি দায় বিষ্ণুদ্রোহি যে জবন। তাহারাও পাদপদ্মে লইল শরণ॥ যবন শভের কৃষ্ণ আবে
শ দেখিতে। মনে চমৎকার পায় ব্রাহ্মণ শভেতে॥ জয় জয় অবধৌত চন্দ্র মহাশয়। জাহার কৃপায় হেন শব রঙ্গ হয়॥ এইমতে স
প্তগ্রামে আম্বুয়া মুলুকে। বিহরেন নিত্যানন্দ স্বরূপ কৌতুকে॥ তবে কথো দিনে আইলেন শান্তিপুরে। অদ্বৈত আচার্য্য প্রিয় বিগ্রহে
র ঘরে॥ দেখিয়া অদ্বৈত নিত্যানন্দের শ্রীমুখ। হেন নাহি জানেন জন্মিল কোন শুখ॥ হরি বলি লাগিলেন করিতে হুঙ্কার। প্রদ
ক্ষিণ দণ্ডবৎ করেন অপার॥ নিত্যানন্দ স্বরূপ অদ্বৈত করি কোলে। সিঞ্চিলেন অঙ্গ তান প্রেমানন্দ জলে॥ দোহে দোহা দেখি বড়
হইলা বিবশ। জন্মিল অনন্ত অনির্ব্বচনীয় রশ॥ দুহেঁ দোহাঁ ধরি গড়ি জায়েন অঙ্গনে। দুহেঁ চাহে ধরিবারে দোহাঁর চরণে॥ কোটি
সিংহ জিনি দোঁহে করে সিংহনাদ। শম্বরণ নাহি দুই প্রভুর উন্মাদ॥ তবে দুই প্রভু হৈলা কথক্ষণে স্থির। রহিলেন এক স্থানে দু
ই মহাধীর॥ করজোড় করিয়া অদ্বৈত মহামতি। শন্তোষে করেন নিত্যানন্দ প্রতি স্তুতি॥ তুমি নিত্যানন্দ মূর্ত্তি নিত্যানন্দ নাম।
মূর্ত্তিমন্ত তুমি চৈতন্যের গুণধাম॥ শর্ব্ব জীব পরিত্রাণ তুমি মহাহেতু। মহাপ্রলয়েতে তুমি শত্য ধর্ম্ম শেতু॥ তুমি শে বুঝাহ চৈ
তন্যের প্রেমভক্তি। তুমি শে ধরহ চৈতন্যের পূর্ণ শক্তি॥ ব্রহ্মা শিব নারদাদি ভক্ত নাম জার। তুমি শে পরম উপদেষ্টা শভাকার॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

বিষ্ণুভক্তি সবে শিখে তোমা হৈতে। তথাপিহ অভিমান নাহিক তোমাতে॥ অদোষদরশী তুমি দোষদৃষ্টিশূন্য। তোমারে সে জানে
জার থাকে বহু পূন্য॥ সর্ব্বযজ্ঞময় এই বিগ্রহ তোমার। অবিদ্যাবন্ধন খণ্ডে স্মরণে যাহার॥ যদি তুমি প্রকাশ না কর আপনারে। ত
বে কার শক্তি আছে জানিতে তোমারে॥ অক্রোধ পরমানন্দ তুমি মহেশ্বর। সহস্রবদন আদিদেব মহীধর॥ রাক্ষসদলহন্তা তুমি শ্রী
লক্ষ্মণচন্দ্র। তুমি গোপপুত্র হলধর মূর্ত্তিমন্ত॥ মূর্খনীচপতিত অধম উদ্ধারিতে। তুমি অবতীর্ণ হৈয়াছ পৃথিবীতে॥ যে ভক্তি ৫৫
বাঞ্ছে এ যোগেশ্বর সব মনে। তোমা হৈতে তাহা পাইবেক যে তে জনে॥ কহিতে অদ্বৈত নিত্যানন্দের মহিমা। আনন্দ আবেশে পাসরি
লেন আপনা॥ অদ্বৈতে সে জানে নিত্যানন্দের প্রভাব। এমর্ম্ম জানয়ে কোন কোন মহাভাগ॥ তবে যে কলহ দেখ অন্যোন্যে বাজে। ৫৩
সে কেবল পরানন্দ যদি জানে বুঝে॥ অদ্বৈতের বাক্য বুঝিবার শক্তি কার। যা নিহ ঈশ্বর শাস্ত্রে বেদ না হি তার॥ হেনমতে দুই প্রভু থাকি ৫৩
মহারঙ্গে। বিহরেন কৃষ্ণকথা আখ্যানন্দে প্রসঙ্গে॥ অনেক রহস্য করি অদ্বৈত সহিত। অশেষ প্রকারে কৃষ্ণ জন্মাইয়া প্রীতি পাতে ৫৫
কে আইছে তস্থানে নেয়া অদ্বৈত মতি। নিত্যানন্দ চলিলেন নবদ্বীপ প্রতি॥ সেইমতে সর্ব্বাগে আইলা আইস্থানে। আসি নমস্কারিলেন আইর
চরনে॥ নিত্যানন্দস্বরূপ দেখি আই। যেথানন্দ পাইলেন তার অন্ত নাহি॥ আই বোলে বাপ তুমি সর্ব্ব অন্তর্যামী। তোমারে দেখিতে চিত্ত
করিয়াছি আমি॥ মোর চিত্ত বুঝিতে মিথ্যা হৈলা সত্বর। কে তোমা চিনিতে পারে পৃথিবী ভিতর॥ কথোদিন থাক বাপ এই নবদ্বীপে। যেন তো
মা দেখো মুখি পাপকে না সকে॥ অনিন্দ্য মিত্রের ইচ্ছা তোমারে দেখিতে। দৈবে তুমি আসিয়াছ ক্ষমিত তারিতে॥ শুনি পত্র আইর বাক্যে হাসে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নিত্যানন্দ।। যেখানে আইর প্রভাবের আদি অন্ত।। নিত্যানন্দ বোলে শুন আই বিশ্বমাতা। তোমারে দেখিতে মুঞি আসিয়াছি এথা।। মোর ইচ্ছা
তোমা দেখি থাকিম এথায়। রহিলাম নবদ্বীপে তোমার আজ্ঞায়।। হেনমতে নিত্যানন্দ আই সম্ভাষিয়া। নবদ্বীপে ভ্রমেন আনন্দ যুক্ত হৈ
য়া।। নবদ্বীপে নিত্যানন্দ প্রতি ঘরে ঘরে। সর্ব্ব পারিষদ সঙ্গে কীর্ত্তন বিহরে।। নবদ্বীপে আসি মহাপ্রভু নিত্যানন্দ। হইলেন কীর্ত্তন
আনন্দ মূর্ত্তিমন্ত।। প্রতি ঘরে ঘরে সর্ব্ব পারিষদ সঙ্গে।। নিরবধি বিহরেন সংকীর্ত্তন রঙ্গে। পরম মোহন সংকীর্ত্তন মল্লবে
শ।। দেখিয়া সুকৃতি পায় আনন্দ বিশেষ।। শ্রীমস্তকে শোভে বহুবিধ পট্টবাস। তদুপরি নানাবর্ণ মালার বিলাস।। কণ্ঠে বহু
বিধ মণি মুক্তা স্বর্ণ হার। শ্রুতিমূলে শোভে মুক্তা কাঞ্চন অপার।। না জানি কতেক মালা শোভে কলেবরে। সুবর্ণের অঙ্গদ বল
য় শোভে করে।। গোরোচনা তিলক লেপিত সর্ব্ব অঙ্গ। নিরবধি বাল গোপালের প্রায় রঙ্গ।। সুবর্ণের লৌহ দণ্ড ধরেন লীলায়।
সুবর্ণ দশ অঙ্গুলীয় সুরত্ন মুদ্রিকায়।। শুক্ল নীল পীত পট্ট বহুবিধ বাস। পরম বিচিত্র পরিধানের বিলাস।। বেত্র বংশী কটি রিকা জঠ
রদেশে শোভে। যার দরশন মাত্র ভকতের লোভে।। রজত নুপুর শোভা করে বাঁচরেলে। পরম মধুর বাজে গজেন্দ্র গমনে।। যেদিগে চাহেন
মহাপ্রভু নিত্যানন্দ। সেই দিগে প্রেমরস হয় মূর্ত্তিমন্ত।। হেনমতে নিত্যানন্দ পরম কৌতুকে। আছেন চৈতন্য জন্ম ভূমি নবদ্বী
পে।। নবদ্বীপ যেমত মথুরা রাজধানি। কতকত লোক আছে অন্ত নাহি জানি।। হেন সব লোক আছে নিত্যানন্দ দেখি। সর্ব্বম
হাপাপ হৈতে মুক্ত হয় পাপী।। কদর্য্য।। তথি মধ্যে কথো জন দুরগয়ে আছে। সর্ব্বধর্ম্ম জায় তার ছায়ার পরশে।। তাহারা ও

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নিত্যানন্দ প্রভুর কৃপায়· কৃষ্ণপ্রেমে রত হৈলা অতি অমায়ায়॥ আপনে চৈতন্যচন্দ্র যাঁরে করিল মোচন। নিত্যানন্দ দ্বারে উদ্ধারিল ত্রি
ভুবন॥ চোর দস্যু অধম পতিত নাম যার· নানামতে নিত্যানন্দ করিল উদ্ধার॥ শুন শুন নিত্যানন্দ প্রভুর আখ্যান· চোর দস্যু
জেন মতে করিল পরিত্রাণ॥ নবদ্বীপে বৈসে এক ব্রাহ্মণকুমার· তাহার সমান চোর দস্যু নাহি আর॥ যত চোর আছে তার মহা সেনা
পতি· নাম মাত্র ব্রাহ্মণ সে পরম কুমতি॥ পরবধে দয়া মাত্র নাহিক শরীরে· নিরবধি দস্যুগণ সঙ্গেতে বিহরে॥ নিত্যানন্দ ৫৬
স্বরূপের অঙ্গের অলঙ্কার· সুবর্ণ প্রবাল মুক্তা মণি দিব্যহার॥ প্রভুর শ্রীঅঙ্গে দেখি বহুবিধ ধন· হরিতে হইল দস্যু ব্রাহ্মণের
মন॥ মায়া করি নিরবধি নিত্যানন্দ সঙ্গে· ভ্রমেন তাঁহার ধন হরিবার রঙ্গে॥ অন্তরে পরম দুষ্ট বিপ্র ভাল নয়· জানিলেন
৮ নিত্যানন্দ অনন্ত হৃদয়॥ হিরণ্য পণ্ডিত নামে এক শুদ্ধ ব্রাহ্মণ· সেই নবদ্বীপে বৈসে মহা অকিঞ্চন॥ সেই ভাগ্যবন্তের মন্দি
রে নিত্যানন্দ· থাকেন বিরলে কত দিবস আনন্দে॥ সেই দুষ্ট ব্রাহ্মণ পরম দুষ্টমতি· লইয়া সকল দস্যু করে এক যুক্তি॥ আরে
ভাই সবে আর কেনে দুঃখ পাই· চণ্ডিমাএ নিধি মিলাইল এক ঠাঞি॥ এই অবধূতের গায় দেখ অলঙ্কার· সুবর্ণ মুকুতা হীরা বহি
নাহি আর॥ কত লক্ষ টাকার পদার্থ নাহি জানি· এক ঠাঞি মিলাইল চণ্ডিমা আনি॥ শূন্য বাড়ি আনে থাকে হিরণ্যের ঘ
রে· কাড়িয়া আনিব এক তিলের ভিতরে॥ চাল খাণ্ডা নেহ সবে হও সমবায়· আজি গিয়া হানা দিব প্রথম নিশায়॥
এইমত যুক্তি করিলেন দস্যুগণে· খাণ্ডা নিশা আগ করি করিলা গমনে॥ মহাতম ঘন নিশা চোর দেখে কানে· ৭।

1115

আসিয়া মিলিলা নিত্যানন্দের ভবনে ৷৷ একস্থানে রহিয়া সকল দেশ্যগনে ৷ আগোচর পাঠাইয়া দিল একজনে ৷৷ নিত্যানন্দ মহা
প্রভু করেন ভোজন ৷ চতুর্দ্দিগে রহিনা মলয় ভক্তগণ ৷৷ পরানন্দে মত্ত নিত্যানন্দ ভক্তগন ৷৷ কেহো করে সিংহনাদ কেহো বা
গর্জ্জন ৷৷ একস্থানে বসে যে কেহো পরানন্দ রসে ৷৷ কেহো বাহু তুলি কেহো মহা অট্ট হাসে ৷৷ হৈহৈ হায় হায় বোলে কত জন ৷ কৃষ্ণা
নন্দে নিদ্রা নাহি সভে অচেতন ৷৷ তবে আসি কহিলেন দেশ্যগন স্থানে ৷ ভাত খায় অবধৌত যাগে সর্ব্বজনে ৷ দেশ্যগন বো
লে সভে সুতুক খাইয়া ৷ আমারাও রহি তারে হানা দিব গিয়া ৷৷ বসিল সকল দেশ্যগন বৃক্ষমূলে ৷ সরধন পাইবো এই কও
হলে ৷৷ কেহো বোলে আমার শোনার তাড়বালা ৷ কেহো বোলে মুঞি নিম মুক্তাহারমালা ৷৷ কেহো বোলে আমি নিব কনক অ
ভরন ৷ হার সব নিমু মুঞি বোলে কোনো জন ৷৷ কেহো বোল মুঞি নিম রূপার ডম্বর ৷ সাতেও এইমন কলা প্রথন বাঘু
র ৷৷ কেহো বোলে মুঞি নিমু কন্ঠ অভরন ৷ হবি সব নিম মুঞি বোলে কোনো জন ৷৷ হেনই সময় নিত্যানন্দের ইচ্ছায় ৷ নি
দ্রা ভগবতি আসি চাপিল সভায় ৷৷ সেইখানে মায়া ঘুমাইয়া দেশ্যগন ৷ সভে হইলেন অতি মহা অচেতন ৷৷ নিদ্রায় সক
ল দেশ্য হইলা মোহিত ৷ রাত্র পোহাইল তত্ত্ব নাহিক সম্বিত ৷ কাক রবে জাগিলেন সব দেশ্যগণ ৷ রাত্রি নাহি দেখি স
ভে হৈলা দুঃখমন ৷৷ ধাপে ধেপে চাল খাঁড়া ফেলাইয়া বোনে ৷ সভরে চলিলা সব দেশ্যগণ স্থানে ৷ সোধে সব দেশ্যগ
ন সভে জ্বর গেলা ৷ সভে হই সভারে গালি পাড়িতে লাগিলা ৷৷ কেহো বোলে তুঞি আগে পড়িলি ঘুমিয়া ৷ কেহো বোলে তুঞি-

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1116

কোন আছিল জানিয়া। দেশশেনাপতি শো ব্রাহ্মণ দুরাচার। শোবোল যে কলহ করহ কেনে আর॥ যেহেল শেহেল আজি চাণ্ডর
ইখ্যায়। একদিন গেলে কিশাকল জন্মজায়॥ বুবিলা ও চণ্ডি আমি মোহিল আপনে। ত্রিনিচণ্ডি পূজি গেনাই তেকারনে॥
ভালকরিয়া আজি শাস্ত মত্যমাংশ দিয়া। চলশাতে একঠাঞে চণ্ডিপূজি গিয়া॥ এতেকে করিয়া স্থকি পাপী দেশ্যগন।
মত্যমাংশ দিয়া শাতে করিল পূজন॥ আর দিন দেশ্যশব কাটি নানা কাচে। আইলেন ত্রিবছান্দে নানা অস্ত্র শাজে। ৫৩
মহানিশা শোর্ব্বলোক আছেন শয়নে। হেন ইশমএ আশি বেটিল দেশ্যগানে॥ বাড়ির নিকটে গিয়া দেশ্যগনা দেখে। চণ্ডুর্দ্দিগে ম
লেক্ পাইকে বাড়ি রাখে॥ চণ্ডুর্দ্দিগে অস্ত্রধারি পদাতিক গন। নিরবধি হরিধ্বনী কারেন গহণ॥ পরম প্রকাণ্ড মূর্ত্তি শাতেই ৫৪
শ্রী শ্রী উগণ্ড। নানা অস্ত্রধারি শতে পরম প্রচণ্ড॥ শার্ব্ব দেশ্যগন দেখে তার একজন। মত্তহস্তি ধরিবারে পারে সেইক্ষন॥
৭ শবার গলাতে মালা প্রশাদ চন্দন। চণ্ডুর্দ্দিগে হরি হরি করেন গহন॥ নিত্যানন্দ মহাপ্রভু আছেন শয়নে। চণ্ডুর্দ্দিগে কৃষ্ণ ৫৫
গায় সেই শব জনে॥ দেখিশার্ব্ব দেশ্যগন হইলা বিস্মিত। বাড়ি ছাড়ি শাতে বসি লেন এক ভিত। শার্ব্ব দেশ্যগন স্থকি নাগি ৫৬
লাগ্করিতে। কোথাকার পদাতিক আইল এথাতে॥ কেহো বোলে অবধৌত মনেত জানিএ। কাহার পাইক আনিয়াছে ত
মাগিএ। কেহো বোলে ভাই অবধৌত বড় জ্ঞানী। মাঝে মাঝে অনেক লোকের মুখে শুনি॥ জ্ঞানবান কিবা অবধৌতম
হাশয়। আপনার রক্ষা কিবা আপনে করয়॥ একার নোদেখি শব পদাতিক গন। মনুষ্যের প্রায় তনাদেখি একজন॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হেনবুঝি এইশবশন্তোষেরকারণ।। গোসাঞিকরিয়াতাঁরে বোলেশর্ব্বজণ।। আরকেহোবোলেতুমিঅবোধজেভাই। য়েপ্রায় জেপ
বেশে ফিশের গোসাঞি।। শাকলদেশের শেনাপতিশেক্রাস্কে। শেবোলয়ে জানিনাওশকলক্কারণ।। জতবড় বড়লোক চারিদিগ
হৈতে। শভে আইশেন এবস্তু তের দেখিতে।। কোনদিগহৈতে কোন বিশ্বাশ নস্কর। আসিয়াছে তার পত্তাতি করে হতর।। অ
তএবপদাতিক শকল তারকি। তেপ্রশে কারনে করে হরিহরিজপ।। এরানহে জদি পদাতিক আনি থাকে। তবেকত দিনএ
ডাইর এইপাকে।। অতএব চলশাতে আজি ঘরে জাই। চাপেচুপে দিনদশ বিশথাকি ভাই।। এতবলি শর্ব্ব চৌর্যগন গেলাঘরে।
নিত্যানন্দ মহাপ্রভু আনন্দে বিহরে।। নিত্যানন্দ চরন অশ্র জেইজন। শর্ব্ববিঘ্ন শংগু তারকরিলে স্মরণ।। হেন নিত্যানন্দ প্র
ভু বিহরে আপানে। তাহার করিতে বিঘ্ন পারে কোনোজনে।। শর্ব্ববিঘ্ন শান্দৈ বিঘ্ননাশ জার দাশ। জার অংশকলাতে জগত বিনাশ।।
জার অংশকলাতে ভুবন কম্প হয়। হেন প্রভু নিত্যানন্দ কারে তার ভয়।। শর্ব্ব নবদ্বীপে করে স্বচ্ছন্দ কীর্ত্তন। স্বচ্ছন্দ বিহার
করে শয়ণ ভোজন।। শর্ব্ব অঙ্গে অমুল্য অমুল্য অলঙ্কার। জেণ দেখি বলদেব নন্দের কুমার।। কর্পুর তাম্বুল প্রভু করেণ তক্ষণ।।
হাসিতে হাসিয়া মোহে প্রজাগণ।। অতএব পর মানন্দ ভৃত্য গোষ্ঠী শনে।। আরবার কক্কি করে পাপিদেশ গনে।। আইলেন নিত্যানন্দ
চন্দ্রের শুনলে।। নিত্যানন্দ মহাপ্রভু আছেন শয়নে।। দৈবে শেই দিনে মহা মেঘ অন্ধকার। মহাঘোর রাত্রি নাহি পথের শঞ্চার।।
মহা ভয়ঙ্কর নীশা চোরদেশ গনে। দশ পাঁচ অস্ত্র একজনের শাজনে।। প্রবিষ্ট হইলা সভে বাড়ির ভিতরে। শভেই হইল অন্ধ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দেখিতে না পারে ।। কিছু নাহি দেখে অন্ধ হৈল দেশপাল । সাতেই অর্ধ লাহুত প্রায় বুদ্ধি মন ।। কেহো গিয়া পড়ে গড় খাইর ভিতরে । জোঁক পোঁ
কে ডাশে তারে কামড়িয়া মারে ।। উচ্ছিষ্ট গর্ত্ততে গিয়া কেহো পড়ে । তথাও মরয় বিছা পোঁকার কামড়ে ।। কেহো কেহো পড়ে গিয়া কাঁটা
র ভিতরে । পায়ে [illegible] গায়ে কাঁটা ফুটে নড়িতে না পারে ।। সেইখানে কারো কারো গায়ে আইল জ্বর । সর্ব্ব দেশপাল দুঃখ পাইল বি
স্তর ।। হেন ইশামত্র ইন্দ্র পরম কৌতুকী । করিতে লাগিলা মহাঝড় বৃষ্টি তথি ।। বিশেষে মরয় আর মহাবৃষ্টি ঝড়ে । শিলাবৃষ্টি
অঙ্গের উপর মাথার পড়ে ।। প্রাণ নাহি জায় ভাসে দুঃখের সাগরে । বিদ্যুতের শব্দে প্রাণ কম্প কলেবরে ।। হেন সে পড়য়ে এক মহাবা ৫৮
নকুনা ।। প্রাণে মহা হয় মাত্র নাশারে আপনা ।। মহাঝড়ে দেশপাল ভিজে নিরন্তর । মহাশীতে মাথার কম্পিত কলেবর ।। অন্ধ ৫৬
হইয়াছে কেহো নাহি পায় দেখিতে । মরে দেশপাল মহাঝড় বৃষ্টি শীতে ।। নিত্যানন্দ দ্রোহে আসিয়াছে নানি মা । ক্রোধে ইন্দ্র ৫৬
বিশেষে মারেন কদর্থিয়া ।। হেনই কালে দেশপাল নাপতি সেই ব্রাহ্মণ । অলক্ষীতে ভাগ্যে তার হইল স্মরণ ।। মনে ভাবে বিপ্র ৫৬
ধুয়া
নিত্যানন্দ নর নহে । সর্ব্বেশ্বর তিহোঁ লোকে সবে কহে ।। একদিন মোহিলেন সভারে নিদ্রায় । তথাপি না বুঝি কেহো তাহার ৫৮
মায়ায় ।। আর দিন অদ্ভুত পদাতিক গানে । দেখাইলেন তভো মোর নহিল স্মরণে ।। যোগ্য মোর পাপীষ্ঠের এসব দুর্গতি ।
ধরিতে প্রভুর ধন যেন কৈল মতি ।। এবে এ সঙ্কটে মোরে কে করিবে পার । নিত্যানন্দ বহি মোর গতি নাহি আর ।। এত ভাবি বিপ্র
নিত্যানন্দের চরণ । চিন্তিয়া একান্ত ভাবে লইল শরণ ।। কর্ণাটী রাগ ।। ০ ।। রক্ষ রক্ষ নিত্যানন্দ শ্রীবাল গোপাল । ।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

রক্ষাকর প্রভু তুমি সর্ব্বলোক পাল॥ যেজন আছাড় প্রভু পৃথিবিতে খায়। পুন পৃথিবি সেই তার হয়ন সহায়॥ এইমত যে তোমা
তে অপরাধ করে। শেষে তোমা স্মরণেও সর্ব্ব পাপ হরে॥ তুমি সে জীবের ক্ষেম সর্ব্ব অপরাধ। অপরাধ ক্ষেমি পুন করহ প্রসাদ॥ ত
থাপি জথাপি মুক্তি ক্রুক্ষন গোর শ্রি। মোর সম প্রভু আর নাহি অপরাধি॥ সর্ব্ব অপরাধ জদি তোমার স্মরণে। করিতে ইস্মাতুত্তা
রণ শেষ বন্দনে॥ জন্মাবধি তুমি সে জীবের রাখ প্রাণ। অন্তে ই প্রভু সে তুমি কর পরিত্রাণ॥ এসাঙ্কটে হৈতে প্রভু আজি কর রক্ষা।

জদি জিউ তবে প্রভু এই হইতন শিক্ষা॥ জন্মে জন্মে প্রভু তুমি মুঞি তোর দাস। কিবা জিউ কিবা মরোঁ এই মোর আশ॥ কৃপাময় নিত্যানন্দ চন্দ্র
অবতার। শুনি কৃবিলেন দেস্যগনের উদ্ধার॥ এইমত চিন্তিতে সকল দেস্যগণ। প্রভুর হৈল দুই চক্ষু বিমোচন॥ নিত্যানন্দ স্বরূপে
র অনন্ত প্রভাবে। ঝড় বৃষ্টি আর কারো দেহে নাহি লাগে॥ কতক্ষণে সুস্থ পাইয়া সব দেস্যগণ। মৃতপ্রায় হইয়া সব করিলা গমন॥ সভে
ঘরে গিয়া সেইমতে দেস্যগণ। গঙ্গাস্নান করিলেন গিয়া সর্ব্বজন॥ দেস্য সেনাপতি বিপ্র কান্দিতে কান্দিতে। নিত্যানন্দ নিকটে

আইলা সেইমতে॥ বসিয়া আছেন নিত্যানন্দ বিশ্বনাথ। পণ্ডিত জনের রক্ষ রিসুভ দৃষ্টি পাত॥ চতুর্দিগে ভক্তগণ করে হরিধ্বনি।
আনন্দে হুঙ্কার করে অবধৌতমনি॥ সেই মহাদেস্য বিপ্র হেন ইচ্ছাময়। প্রাছিবু লিবাহু তুলি দণ্ডবৎ হয়॥ আপাদমস্তক পু
লকিত সর্ব্ব অঙ্গ। নিরবধি অশ্রু ধারা বহে মহাকম্প॥ হুঙ্কার গর্জ্জন নিরবধি করে প্রেমে। বাহ্য নাহি জানে বিপ্র কৃষ্ণ ক্রন্দনে॥
নিত্যানন্দ স্বরূপের প্রভাব দেখিয়া। আপনা আপুনি নাচে হর শীত হৈয়া॥ প্রাছিবার নিত্যানন্দ পতিত পাবন। বাহু তুলি এই

সভাকে মনে মন ॥ দেখি হইলেন সভে পরম বিস্মিত । এমত দেখে কেনে এমত চরিত ॥ কেহো বোলে মায়া বা করিয়া আসিয়াছে । কোনো
পাক করিয়া বা হানা দেই পাছে ॥ কেহো বোলে নিত্যানন্দ পতিত পাবন । স্বভাব ইশ্বর বা ভান কৈলে মন ॥ বিপ্রের অনন্ত প্রেম বিকার
দেখিয়া । জিজ্ঞাসিলা নিত্যানন্দ হরষিত হৈয়া ॥ প্রভু বোলে কহ বিপ্র কি তোমার বৃত্ত । বড়ত তোমার এই অদ্ভুত চরিত্র । দেখি
লেশ নিলে কিবা কৃষ্ণ অনুভব । কিছু চিন্তা নাই নিঃসন্দেহ কহ সব ॥ শুনিঞা প্রভুর বাক্য সুকৃতি ব্রাহ্মণ । কহিতে না পারে কি ৫২
ছু করয় ক্রন্দন ॥ গড়াগড়ি জায় পড়ি সকল অঙ্গনে । হাসে কান্দে গায় নাচে আপনা আপনে । সুস্থির হইল বিপ্র তবে কত ৫৪
ক্ষনে । কহিতে লাগিলা সব প্রভু বিদ্যমানে ॥ এইন দী যায় প্রভু বৃত্তি আমার । নামসে ব্রাহ্মণ কার্য্য চণ্ডাল আচার ॥ নিরন্তর
দুষ্ট সঙ্গে করি ডাকাচুরি । পরহিংসা বহি জন্মে আর নাহি করি ॥ আমা দেখি সর্ব্ব নবদ্বীপ কাঁপে ডরে । কিবা পাপ নাহি হয় আমা
৭ র সরীরে ॥ দেখিয়া তোমার অঙ্গে দিব্য অলঙ্কার । তাহা হরিবার চিত্ত হইল আমার ॥ একদিন সাজি সব পদাতিক গণ । হরিতে ৫৭
আইলাম প্রভু শ্রীঅঙ্গের ধন ॥ সেদিন মোহিলা তুমি নিদ্রায় সভারে । তোমার মায়ায় নাহি জানি নি তোমারে ॥ আর দিন নানা মতে ৫৯
চণ্ডিকা পুজিয়া । আইলাঙ সভা ডাকি ত্রিশূল কাটিয়া ॥ অদ্ভুত মহিমা দেখিল সেই দিনে । সর্ব্ব বাড়ি বেঢ়ি আছে পদাতিক গণে ।
এক পদাতিক যেন মত্ত হস্তি প্রায় । আজানুলম্বিত মালা সভার গলায় ॥ নিরবধি হরিধ্বনি সভার বদনে । তুমি আছ গৃহের
আনন্দে সয়নে । এহো পাপ দেখি চিত্ত আমা সভাকার । তভো না জানি এই মহিমা তোমার ॥ কার পদাতিক আনিয়াছে কোথা হৈতে ।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

এত ভাবি সেদিবস গেলুঁ সেইমতে। তবে এক আর দিন গেল কালি আইলাঙ। আলিয়াঙ মাত্র দুই চক্ষু পাইলাঙ॥ বাড়িতে প্রবিষ্ঠ হইন
সর্ব্বদেশ গানে। অন্ধ হৈয়া পড়িলাঙ সভে নানাস্থানে। কাঁটা জোঁক পোঁক ঝড় বৃষ্টি সিনাপাতে। সভে মরি কারো শক্তি নাহি কি
জাইতে। মহামম জাতনা করিল উপাতাপ। তবে সেষে সভার হইল ভক্তিয়োগ॥ তোমার কৃপায় সভে তোমার চরণ। দেন মহাপ্রভু
তুমি পতীত পাবন॥ আমি সব এড়াইল এতেক জাতনা। তোমার স্মরনের বা এ কোন মহিমা॥ যাহার স্মরনে সভে অবিদ্যা বন্ধন। এ
নায়াসে চলি জায় বেদ শ্রুতি বলে॥ কহিতে ২ কান্দে বিপ্র উর্দ্ধরায়। হেন কৃপাকারে প্রভু অবধৌত রায়॥ শুনি প্রভু সভার হৈল মহানন্দ
হুঙ্কার। ব্রাহ্মনের প্রতি সভে করে নমস্কার। বিপ্র বোলে প্রভু মোর হইলুঁ বিদায়। এদেহ রাখিতে আর মোরে না জুয়ায়॥ যেন মো
রা তুমি হৈল তোমার হিংসায়। সেই মোর প্রায়শ্চিত্ত মরিমু গঙ্গায়॥ শুনি ঘাটি থাকে তব বিপ্রের বচন। তুষ্ট হইলেন প্রভু সর্ব্ব ভক্তগণ॥
প্রভু বোলে বিপ্র তুমি ভাগ্যবন্ত বড়। জন্ম জন্ম তুমি কৃষ্ণ কর্ম্ম কর দঢ়॥ নহিলে এমত কৃপা করিবেন কেনে। এ প্রকাশ আনে ও কি দেখে
ভক্ত বিনে॥ পতিত পাবন হেতু চৈতন্য গোসাঞি। অবতরিয়াছে ইহাতে অন্য নাঞি॥ শুন বিপ্র যতেক পাতক কৈলি তুঞি। আর
যদি না করিস সব নির্ব্বিমুক্তি॥ পরহিংসা ডাকা চুরি সব অনাচার। ছাড় গিয়া সব তুমি না করিহ আর॥ ধর্ম্ম পথে গিয়া তুমি
লেহ হরিনাম। তবে তুমি অন্যের করিবে পরিত্রাণ॥ জত চোর দেশ্য গন ডাকিয়া আনিঞা। ধর্ম্ম পথে সভারে লয়াও তুমি গি
য়া॥ এত বুলি আপন গলার মালা লৈয়া। ব্রাহ্মনেরে দিলেন আপনে তুষ্ট হৈয়া॥ মহা জয় জয় ধ্বনী হইল তখনে। বিপ্রের হইল

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1122

হইল শর্ব্ববন্ধ বিমোচন ॥ কাকুতি করএ বিপ্র চরণে ধরিয়া । ক্রন্দন করএ বিপ্র ডাকিয়া ডাকিয়া ॥ অহে প্রভু নিত্যানন্দ পতীত পাবন ।
অধিসপাত করে দেহ চরণে শরণ ॥ তোমার হিংসাতে জেন হৈল মোর মতি । অপ্রকোপাপী মোর হবে কোন লোকে গতি ॥ নিত্যানন্দ
মহাপ্রভু করুণাসাগর । পাদপদ্ম দিল তার মস্তক উপর ॥ চরণার বিন্দ পাই মস্তকে প্রসাদ । ক্রান্ত হৈল খণ্ডিল সকল অপরাধ ॥
সেই বিপ্রদ্বারে যত চোর দস্যুগণ । ধর্ম্মপথে লইলেন চৈতন্য শরণ ॥ ডাকাচুরি পর হিংসা ছাড়ি দুরাচার । সভে হইলেন অতি ৮০
সাধু ব্যবহার ॥ সভেই নায়েণ তারা নাম লক্ষ লক্ষ । সকলে হইলা হরিনাম মহাদক্ষ ॥ অন্য অবতারে কেহো নাহি পায় ।
নিরবধি নিত্যানন্দ চৈতন্য গুণ গায় ॥ যে ব্রাহ্মণে নিত্যানন্দ স্বরূপ না মানে । তাহার উত্তম যায় সে চোর দস্যুগণে ॥ যোগেশ্বর
সব বাঞ্ছে যে প্রেম বিকার । যে কম্প যে অশ্রু যে বা পুলক হুঙ্কার ॥ চোর ডাকাইত তরু হইল হেন ভক্তি । হেন প্রভু নিত্যা ৫৮
নন্দ স্বরূপের শক্তি ॥ ভজ ভজ ভাই হেন প্রভু নিত্যানন্দ । যাহার প্রসাদে পাই প্রভু গৌরচন্দ্র ॥ যে শুনয়ে নিত্যানন্দ প্রভুর আ ৫৮
খ্যান । তাহারে মিলিব গৌরচন্দ্র ভগবান ॥ দস্যুগণ মোচন যে চিত্ত দিয়া শুনে । নিত্যানন্দ চৈতন্য দেখিব সেই জনে ॥ শ্রীকৃ ৮০
ষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ জান । বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান ॥ ॥ ॥ ৫ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
গুর্জ্জরী রাগ ॥ হেনমতে নিত্যানন্দ স্বরূপ কৌতুকে । বিহরেণ অভয় পরমানন্দ সুখে ॥ নিত্যানন্দ সকল পারিষদ গণ মেলি । কৃত কৃত্য
হেথা হেকারে পানিহাটিন কেলি ॥ আনা চোর ডালা বড়া হিয়া দোগা ছিয়া ॥ গঙ্গার উপারে কতো জাতাণ্য সিলিয়া ॥ বিশোধ সুন্ধুতি বড়

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দোগাছিয়াগ্রাম। নিত্যানন্দ স্বরূপের বিহারের স্থান॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের পারিশদগণ। নিরবধি শভেই পরমানন্দমন॥ কারো কোনো
কর্ম্ম নাহি শংকীর্ত্তন বিনে। শভার গোপাল ভাব ব্রাড়ে অনুক্ষনে॥ বেত্র বংশি শিঙ্গা ছাদ দড়ি গুঞ্জাহার॥ তাড় খাড়ু গায়ে পায়ে নূপুর
শভার॥ নিরবধি শভার শরীরে কৃষ্ণভাব। অশ্রু কম্প পুলক শকল অনুরাগ॥ শাক্ষাতে সুন্দর যন্ত্রেণ অতিন্দু মদন। নিরবধি
ভেইকরেণ শংকীর্ত্তন॥ পাইয়া অভয় স্বামি প্রভু নিত্যানন্দ। নিরবধি কৌতুকে ভক্তবৃন্দ॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের দাশের মহিমা।
শহস্র যদি বক্তি তভো নাহি শীমা॥ তথাপি কহি নাম কহি জানি জার জার। কথামাত্র শ্রবনে তরিয়ে জাশভার॥ জার শঙ্গে নিত্যা-
নন্দ প্রভুর বিহার। শতেনন্দ গোষ্ঠী গোপ গোপী অবতার॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের নিশেধ না নিয়া। প্রথম নাম না নি স্থিন বিদি-
তক্করিয়া॥ পরম পারিশদ রামদাশ মহাশয়। নীরন্তর ঈশ্বর ভাবে জেকথা কয়॥ য়ার বাক্য রাষ্ট কেহো নাপারে বুঝিতে। নি-
রবধি নিত্যানন্দ য়ার হৃদয়েতে॥ শভার অধিক তার প্রভু রামদাশ। তানদেহে শ্রীকৃষ্ণ আছিলা তিনমাশ॥ সুদাম করিয়া

জাবে ভাগবতে গায়। রামদাশ সেই তার জানিহ নিশ্চয়॥ প্রশিদ্ধ চৈতন্য দাশ মুরারি পণ্ডিত। জার খেলা মহাশর্প ব্যাঘ্রের শ-
হিত॥ রঘুনাথ বৈদ্য উপাধ্যায় মহামতি। হইলেন মাতিমন্ত সেহেণ রেবতি॥ প্রেমভক্তি রশময় গদাধর দাশ। য়ার দরশনমা-
ত্র শর্ব্ব পাপনাশ॥ প্রেমের স্বরূপ শ্রীসুন্দরানন্দ নাম। নিত্যানন্দ স্বরূপের প্রানের শমান॥ পণ্ডিত পরমানন্দ পরম উদ্দাম।
য়াহারে দিলেন নিত্যানন্দ শপ্তগ্রাম॥ গৌরিদাশ পণ্ডিত পরম ভাগ্যবান। কায়মন বাক্যে নিত্যানন্দ ধন প্রান॥ পণ্ডিত পুরুষোত্তম

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1124

নবদ্বীপে জন্ম। নিত্যানন্দ স্বরূপের মহাভক্ত যে মর্ম্ম॥ পূর্ব্বে যার ঘরে নিত্যানন্দের বসতি। যাহার স্মরণে হয় নিত্যানন্দে রতি॥ রাঢ়ে জন্ম
মহাশয় বিপ্রকৃষ্ণদাস। নিত্যানন্দ পারিষদ যাহার বিলাস॥ পুরন্দর পণ্ডিত পরম শান্ত দান্ত॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের হৃদয় একান্ত॥
নিত্যানন্দ জীবন পরমেশ্বর দাস। যার দেহে নিত্যানন্দ চন্দ্রের বিলাস॥ প্রসিদ্ধ কালিয়া কৃষ্ণদাস ত্রিভুবনে। গৌরচন্দ্র লভ্য হয়
জাহার স্মরণে॥ শদাশিব কবিরাজ মহা ভাগ্যবান। জার পুত্র শ্রীপুরুষোত্তম দাস নাম॥ বাহ্য নাহি পুরুষোত্তম দাসের শরী
রে। নিত্যানন্দ চন্দ্র জার হৃদয়ে বিহরে॥ উদ্ধারণ দত্ত মহাবৈষ্ণব উদার। নিত্যানন্দ সেবায় জাহার অধিকার॥ মহেশ পণ্ডিত অতি ৬১
গ্রন্থ ৮ পরম মহান্ত। পরমানন্দ উপাধ্যায় বৈষ্ণব একান্ত॥ চতুর্ভুজ পণ্ডিত নন্দন গঙ্গাদাস। পূর্ব্বে জার ঘরে নিত্যানন্দের বিলাস॥ আচা
র্য্য বৈষ্ণবানন্দ পরম উদার। পূর্ব্বে রঘুনাথ পুরী খ্যাতি নাম জার॥ প্রসিদ্ধ পরমানন্দ গোপ্ত মহাশয়। পূর্ব্বে জার ঘরে নিত্যান ৫৯
ন্দের আলয়॥ বড়গাছির নিবাসী শুকৃতি কৃষ্ণদাস। যাহার মন্দিরে নিত্যানন্দের বিলাস॥ ধনঞ্জয় পণ্ডিত মহান্ত বিলক্ষণ। যা ৫৯
হার শরীরে নিত্যানন্দ অনুক্ষণ॥ প্রেমরসে মহামত্ত বলরাম দাস। জাহার প্রসাদে সর্ব্ব পাপ জায় নাশ॥ জদুনাথ কবিচন্দ্র প্রেম ৬০
রসময়। নিরবধি নিত্যানন্দ জাহার হৃদয়॥ জগদীশ পণ্ডিত পরম জ্যোতির্ধাম। সপার্ষদে জার নিত্যানন্দ ধনপ্রাণ॥ কৃষ্ণদাস
দেবানন্দ অতি শুদ্ধমতি। মহান্ত আচার্য্য নিত্যানন্দ চন্দ্রে রতি॥ গায়ন মাধবানন্দ ঘোষ মহাশয়। বাসুদেব ঘোষ অতি প্রে
মরসময়॥ মহাভাগবত জীব পণ্ডিত উদার। পূর্ব্বে জার ঘরে নিত্যানন্দের বিহার॥ নিত্যানন্দ প্রিয় মনোহর নারায়ণ।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1125

কৃষ্ণদাশ দেবানন্দ এই চারিজন ।। জত ভৃত্য নিত্যানন্দ চন্দ্রের শহিতে । শত বর্ষ বেড়ো তাহা নাপারিব লিখিতে ।। শহস্র ২ এক লেখকের
গন । নিত্যানন্দ কৃপাও তাহারা প্রভু শম ।। শ্রীচৈতন্যের শোভাতে পরম উদ্দাম । শতাব শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দ ধন প্রাণ ।। কিছু মাত্র
আমি লিখি নাম জানিবারে । শকল বিদিত হবে বেদব্যাশ দ্বারে ।। শর্ব্বশেষ ভৃত্য তার বৃন্দাবন দাশ । অবশেষ পাত্র নারায়ণী গর্ভ
জাত । অদ্যাপিহ বৈষ্ণব মণ্ডলে জার ধ্বনি । চৈতন্যের অবশেষ পাত্র নাম নারায়ণী ।। শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ পহু জান । বৃন্দা
বনদাশ তছু পদ জুগে গান ।। ❁ ।। ❁ ।। ৬৭ ।। ~~~ ।। ~~~ ।। ❁ ।। ❁ ।। ললিতরাগ ।। বৃন্দাবন মাঝে জেন করিলেন লিলা ।
শেই মত নিত্যানন্দ স্বরূপের খেলা ।। অক্রুর তত্ত্বরূপে সর্ব্ব জগতের প্রীতি । নত্ত্ব আয়েন শ্রীচৈতন্য চন্দ্রের তিমতি । শান্দিপাবিণ
দশর পরম উদ্দাম । নবদ্বীপে ভ্রমেন পরম জ্যোতির্ধাম ।। অলঙ্কার মালায় পূর্ণিত কলেবর । অধরে তাম্বুল শোভে অতিম
নোহর ।। দেখি নিত্যানন্দ মহাপ্রভুর বিলাশ । কোহো সুখ পায় কারো নাহি জন্মে বিশ্বাস । শেই নবদ্বীপে এক আছয়ে ব্রাহ্মণ ।
চৈতন্যের শাঙ্গে পূর্ব্বে তার অধ্যায়ন ।। নিত্যানন্দ স্বরূপের দেখিয়া বিলাশ । কোহো সুখ পায় কারো না জন্মে বিশ্বাশ ।। চৈত
ন্য চরণে তার সুদৃঢ় ভকতি । নিত্যানন্দ স্বরূপের না জানেন শক্তি । দৈবে শেই ব্রাহ্মণ গেলেন নীলাচলে । তথায় আছেন কথো
দিন প্রভু স্থলে ।। প্রতিদিন জায় বিপ্র চৈতন্যের স্থানে । পরম বিশ্বাশ তার প্রভুর চরণে ।। দৈবে একদিন শেই ব্রাহ্মণ নিভৃ
তে । চিত্তে ইচ্ছা করিলেন তাহারে জিজ্ঞাশিতে । বিপ্র বোলে প্রভু মোর এক নিবেদন । আছে [illegible] তাহা কহোঁ যদি পাঁনি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কাদেহ মন। নবদ্বীপে গিয়া নিত্যানন্দ অবধূত। কিছু না বুঝাঁ অধিক করেন কিরূপ॥ সন্ন্যাস আশ্রম তার বোলে সর্ব্বজনে। ক
র্পূর তাম্বুল ভোজন করে অনুক্ষণ॥ ধাতু দিব্য পরশাতে নাহি সন্ন্যাসীরে। সোনা রূপা মুক্তা শোভে কলেবরে। কটি
তে কোপীন ছাড়ি দিব্য পট্টবাস। ধরেন চন্দন মালা বিচিত্র বিলাস॥ দণ্ড ছাড়ি লৌহদণ্ড ধরেন বা কেনে। শূদ্রের আশ্রমে সে থা
কেন সর্ব্বক্ষণে। শাস্ত্রমত মুঞি তান না দেখো আচার। এতেকে মোহোর চিত্তে সন্দেহ অপার॥ বড় লোক বুলি তানে বোলে ৮২
সর্ব্বজনে। কি মর্ম্ম ইহার প্রভু কহ শ্রীবদনে॥ শুনি বিপ্র ব্রাহ্মণ প্রসন্ন হৈল শুভক্ষণে। অমায়ায় প্রভু তবে কহেন তাহানে॥
শুন বিপ্র যদি মহা অধিকারী হয়। তবে তার দোষগুণ কিছু না জন্মায়॥ তথাহি॥ ন ময্যেকান্তভক্তানাং গুণদোষোদ্ভ ৮৫
বা গুণাঃ। সাধূনাং সমচিত্তানাং বুদ্ধেঃ পরম উপেয়ুষাং॥ পদ্মপত্র যেন কভু তোয়ে নাহি লাগে জল। এই মত নিত্যানন্দ স্বরূপ নি
র্ম্মল। অধিকারী নহে করে তাহার আচার। দুঃখ পায় সেই জন পাপ জন্মে তার॥ পরমার্থে নিত্যানন্দ দেহ কৃষ্ণচন্দ্র। ৮০
করএ বিহার তার সদাই আনন্দ॥ রুদ্র বিনে আনে যদি করে বিষপান। সর্ব্বথা মরয়ে সর্ব্ব পুরাণ প্রমাণ॥ তথাহি॥ ধর্ম্মব্য ৮২
তিক্রম দৃষ্টো ঈশ্বরানাঞ্চ সাহসং। তেজীয়সাং ন দোষায় বহ্নেঃ সর্ব্বভুজো যথা॥ নৈতৎ সমাচরেজ্জাতু মনসাপি হ্য
নীশ্বর। বিনশ্যত্যাচরন মৌঢ্যাদ্ যথা রুদ্রো ব্ধিজং বিষং॥ এত না জানিয়া নিন্দা করে তার কর্ম্ম। নিজ দোষে সেই দুঃখ
পায় জন্ম জন্ম॥ গা রি ছি করে যদি মহা অধিকারী। নিন্দার কি দায় তারে হাসিলেই মরি॥ ভাগবত হৈতে সে এসব তত্ত্ব জানি।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তাহারে যদি বৈষ্ণব গুরু কৃষ্ণ মুখে শুনি ॥ মহাপ্রান্তর আচরনে হাসিলে জে হয় । চিত্ত দিয়া শুন ভাগবতে যেই কয় ॥ এক কালে রামকৃষ্ণ গেলেন
পড়িতে । বিদ্যা পূর্ণ করি চিত্ত করিল আশিতে । কি দক্ষিণা দিব বলিলেন গুরু প্রতি । তবে পত্নী সহিতে গুরু করিল যুগতি ॥ মৃত পুত্র
মাগিলেন রামকৃষ্ণ স্থানে । তবে রামকৃষ্ণ গেলা শ্রী যমসদনে ॥ আজ্ঞায় ঈশ্বর সর্ব্ব কর্ম্ম সুত্র হয়া । জমালয় হৈতে পুত্র দি-
লেন আনিয়া ॥ পরম অদ্ভুত শুনি এসব আখ্যান । দেবকী মাগিল মৃত ছয় পুত্র দান ॥ দৈবে এক দিন রামকৃষ্ণ নমস্কার হয়া ।
কহেন দেবকী অতি কাতর হৈয়া ॥ শুন শুন রামকৃষ্ণ যোগেশ্বরেশ্বর । ও সিদ্ধ ইআদি নিমেশু কালেবর ॥ সর্ব্ব জগতের পী-
তা ও সিদ্ধ হয় জন । সাক্ষাতে জানি ও সিদ্ধ ই পরম কারণ ॥ জগতের উৎপত্তি স্থিতি পরলয় । জাহার অংশের অংশ হৈতে শব হয় ॥
তথাপিও পৃথিবীর ভার হৈতে ভার । হইয়াছ মোর পুত্ররূপ অবতার ॥ যমপুর হৈতে জেন গুরুর নন্দন । আনি এনে দক্ষীনা
দিলে ও সে হয় জন ॥ মোর ছয় পুত্র যে মরিল কংশ হৈতে । বড় চিত্ত মোর তাহা সভারে দেখিতে । কতকাল গুরুপুত্র আছিল মরি-
য়া ॥ তাহা যে আনিল নিজ শক্তি প্রকাশিয়া ॥ এইমত আমার করহ পূর্ণ কাম । আনি দেহ মোর ছয় মৃত পুত্র দান ॥ শুনি জননীর
বাক্য কৃষ্ণ সংকর্ষণ । সেইক্ষনে চলিলেন বলির সদন ॥ নিজ ইষ্ট দেব দেখি বলি মহারাজ । মগন হৈলেন বলি প্রেম সিন্ধু মাঝ ॥
গৃহ পুত্র দেহ দ্রব্য সকল বান্ধব । সেইক্ষনে পাদপদ্মে আনি দিল সব ॥ রোমহর্ষ অশ্রুপাত পরম আনন্দে । স্তুতি করে পাদ
পদ্ম ধরি বলি কান্দে ॥ জয় জয় কৃষ্ণচন্দ্র গোবিন্দ গুণধাম । জয় জয় অনন্ত সঙ্কর্ষণ ॥ জয় সাংখ্য যোগাচার্য্য হলধর

1128

কৃষ্ণ ৯৫

নাম। জয়জয় কৃষ্ণ ভক্তি ধন মন প্রাণ। যদ্যপিও শুক্লেশ যে দেবর্ষী পীগণ। তাশ তার দুল্লভ তোমার দরশন। তথাপিহ যেন প্রভু
কারুন্য তোমার। অমত্যেন অক্রুরের হও সাক্ষাতকার। অতএব শম্ভু মিত্র নাহিক তোমাতে। দেবেহ কহেন হেথা দেখিন সাক্ষা
তে। মাবিতেয়ে আইল তোমা লৈয়া বিশস্তুণ। তাহারেও পাঠাইলে বৈকুণ্ঠ ভুবন। অতএব তোমার হিদয় বুঝি কি বারে।
বেদশাস্ত্রে যোগেশ্বরে কেহো নাহি পারে। যোগেশ্বর শ্বর যার মায়া নাহি জানে। মত্তপাপী অক্রুর বা জানিব কেমনে। ৬৩
প্রহৃষ্ট পাকর মোরে শর্ব্ব লোকনাথ। গৃহ অন্ধ কূপে মোর নহে যান পাত। তোর দুই পাদপদ্ম হৃদয়ে ধরিয়া। শান্ত
হৈয়া বৃন্দাবনে পড়ি থাকো গিয়া। তোমার দাসের দাসে মোরে কর দাস। আর যেন চিত্তে মোর কভু নাহে আশ। রামকৃষ্ণ পা ৬৪
দপদ্ম ধরিয়া হৃদয়। এইমতে স্তুতি করে মানি মহাশয়। কৃষ্ণ লোকস্তবি বলোক দেখে চরে নোদকে। পরি এক বিতচ্ছ জাগী
রথীকোলে। যেন পুনি জগ বলি গাষ্ঠির শহিতে। পানকরে শীরে ধরি আপেদয় হেতো। গন্ধপুষ্প ধুপদীপ বস্ত্র অলঙ্কা ৬৫
র। পাদপদ্ম ছোঁদিয়া বলি করে নমস্কার। আজ্ঞা কর প্রভু মোমে দিয়া হ আপনে। যদি মোরে ভৃত্যেক বিজ্ঞান থাকে মনে। ৬৬
যেক রূপ প্রভু আজ্ঞা পালন তোমার। সেই জন হয় বুঝি নিশেষের পার। শুনিয়া বাণীর বাক্য প্রভু তুষ্ট হৈলা। যে নিমি
ত্তে আগমন কহিতে লাগিলা। প্রভু বোলে শুন শুন বলি মহাশয়। যে নিমিত্ত আইলাও তোমার আলয়। আমার মাথুর
ছয়পুত্র পাপী কংশে। মারিলেক সেই পাপে মরি গেল শেষে। নিরব বিলাপে পুত্র শোক মোত রিপুর। কান্দেন দেবকী

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

অতিদুঃখীত হইয়া ৷৷ তোমার নিকটে আছে সেই ছয়জন ৷ তাহানির জননীর শান্তে শোকারণ ৷৷ সেসব ব্রহ্মার পুত্র সিদ্ধদেব
গন ৷ তাসভার এত দুঃখ শুনায়ে কারণ ৷৷ প্রজাপতি মরিচিয়ে ব্রহ্মার নন্দন ৷ পূর্ব্বে তার পুত্র ছিলা সেই ছয়জন ৷৷ দেবে ব্রহ্মা
কামশরে হইয়া মোহিত ৷ লজ্জা ছাড়ি কন্যা ধৃতি করিলেন চিত ৷৷ তাহা দেখি হাসিলেন এই ছয়জন ৷ সেই দোষে অসুঃপাত
ছিলা সেই ক্ষণ ৷৷ মহান্তের কায়ে তেক করিয়া উপহাস ৷ অসুর যোনিতে নইলেন গর্ভবাস ৷৷ হিরন্যকসিপু জাতের সোই
কার ৷ দেবয়োনী ছাড়ি যা জন্মিলা তার ঘরে ৷৷ তথা ও ইন্দ্রের বদ্ধা আতে ছয়জন ৷ নানা দুঃখ যন্ত্রনায়ে হাইল মরণ ৷৷ ত
বে যোগমায়া যাহি বি আনি বারবার ৷ দেবকীর গর্ভে থানি করিল সঞ্চার ৷৷ ব্রহ্মাবেদে হাসিলেন সেই পাপ হেতে ৷ সেই হেতু
দোহ দুঃখ পাইলেন নানা মতে ৷৷ জন্ম হৈতে আশেষ প্রকার জাতনায় ৷ ভাগিনা মারিলা তথাপি দেকংসরায় ৷৷ দেবকী এসব
পুত্রের হত নাজানি ৷ আপনার পুত্র বলি তাসভারে গনি ৷৷ সেই হেতু পুত্রদির জননীরে দান ৷ এই কার্য্যে লাগি মা আইনাউ
তোমাস্থান ৷৷ দেবকীর স্তনপানে সেইসবজন ৷ পাপো হৈতে মুক্ত হৈবেক সেই ক্ষণ ৷৷ সিদ্ধ সব পাইলেন এতেক জাতনা ৷
অসিদ্ধ জনের দুঃখ কেকে বিবেশীনা ৷৷ যে দুরন্ত ত্রিজগ বৈষ্ণবের নিন্দা করে ৷ জন্মে জন্মে নিরবধি সেই দুঃখ পেম রে ৷৷ শুন
বলি এই শিক্ষা করাই তোমারে ৷৷ কৃত্তজানি নিন্দা সুখ্যাত কর বৈষ্ণবেরে ৷৷ মোর নাম মোর নাম গ্রহণ যে করে ৷ মোর ভক্ত
নিন্দেয় দিতারে বিঘ্ন ধরে ৷৷ মোর ভক্ত প্রতি ভক্তি প্রেম করে যে ৷ নিঃসংশয় নিঃসংশয় মোরে পায় সে ৷৷ তথাহি ৷৷ ৩ ৷৷

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ব্রাহ্মপুরাণে। সিদ্ধির্ভবতি বা নেতি সংশয়ঃ অচ্যুত সেবিনাং। নিঃসংশয়স্তু তদ্ভক্ত পরিচর্য্যারতাত্মনাং॥ মোর ভক্ত না পুজে
মোহারে পূজে মাত্র। সে দাম্ভিক কভু নহে প্রসাদের পাত্র॥ তথাহি পদ্মপুরাণে। অর্চয়িত্বা তু গোবিন্দং তদীয়ান্নার্চয়ন্তি
যঃ। ন তে বিষ্ণু প্রসাদস্য ভাজনং দাম্ভিকা জনাঃ॥ তুমি বলি মোর প্রিয় লোক সর্ব্বথা। অতএব তোমারে কহিল গোপ্য
কথা॥ শুনি সেই অদ্ভুত বাক্য বলি মহাশয়। আনন্দে আনন্দ মুক্ত হইলা হৃদয়॥ সেইক্ষণে ছয় পুত্র আজ্ঞা শীরে ধরি। ৬৪
মাতা সে দিলেন আনি ঘর স্কার করি॥ তবে রামকৃষ্ণ দুই প্রভু লৈয়া ছয়জন। জননীরে আনি সমর্পিলেন সেইক্ষণ॥ মৃত পু
ত্র দেখিয়া দেবকী সেইক্ষণে। স্নেহে স্তন দিলেন সভারে ততক্ষণে॥ ঈশ্বরের অবশেষ স্তন করি পান। সেইক্ষণে সভা ৬২
র জন্মিল দিব্যজ্ঞান॥ দণ্ডবৎ করি সভে কৃষ্ণ রামের চরণে। পড়িলেন সাক্ষাতে দেখে সর্ব্বজনে॥ তবে প্রভু কৃপাদৃষ্ট্যে সভা
রে চাহিয়া। বলিতে লাগিলা প্রভু সদয় হইয়া॥ চল চল দেবগণ চল নিজবাস। মহান্তেরে পাছে আর কর উপহাস॥ ঈশ্ব ৬২
রের শক্তি ব্রহ্মাদি ঈশ্বর সমান। মন্দকর্ম্ম করিলেহ মন্দ নহে তান॥ তাহারে হাসিয়া পাইলে এতেক যাতনা। মেন বুদ্ধি না হে ৬৪
আর কর কামনা॥ ব্রহ্মার স্থানে গিয়া মাগিলেহ অপরাধ। তবে শান্ত চিত্তে পুন পাইবে প্রসাদ॥ ঈশ্বরের আজ্ঞা শুনি
সেই ছয়জন। পরম আদরে আজ্ঞা লৈয়া বিদায় হন॥ পিতামাতা রামকৃষ্ণ পাদপদ্ম নমস্করি। পরম আনন্দে সভা গেলা নিজ
পুরী॥ কহিলাও এই বিপ্র ভাগবত কথা। নিত্যানন্দ প্রতি দ্বিধা ছাড় সর্ব্বথা॥ নিত্যানন্দ স্বরূপে পরম অধিকারী।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

অল্পভাগে তাহারে জানিতে নাহি পারি।। অলৌকিক চেষ্টা সব দেখিয়া তাহান। তাহাতেও আদর করিলে পায় ত্রাণ।। তান অনাচার বিধি
নিষেধের পার। তাহানে জানিতে শক্তি আছয়ে কাহার।। না বুঝিয়ে নিন্দে তান চরিত অগাধ। পাইয়াও বিষ্ণুভক্তি তান হয় বাদ।। চল
বিপ্র শীঘ্র তুমি নবদ্বীপে যাহ। এই কথা গিয়া তুমি সভারে বুঝাহ।। পাছে তানে কেহো কিছু কোনরূপে নিন্দা করে। তবে আর তা
র রক্ষা নাহি যমঘরে।। যে তাহান প্রীতি করে সে করে আমারে। সত্য সত্য সত্য বিপ্র কহিল তোমারে।। মদিরা যবনি যদি নিত্যা
নন্দ ধরে। তথাপি ব্রহ্মার বন্দ্য গৌরচন্দ্র বলে।। অথ শ্লোক।। শ্রীচৈতন্যচন্দ্রোক্তৌ। গৃহ্নীয়াদ্যবনীপাণিং বিশেদ্বা শৌণ্ডিকা
লয়ে। তথাপি ব্রহ্মণো বন্দ্যো নিত্যানন্দপাদাম্বুজঃ।। শুনি এই প্রভুর আজ্ঞা সেই শুদ্ধ ব্রাহ্মণ। পরম আনন্দযুক্ত হইলেন
মন।। নিত্যানন্দ প্রতি বড় জন্মিল বিশ্বাস। তবে বিপ্র আইলেন নবদ্বীপে বাস।। সর্ব্বাগ্রে আইলা নিত্যানন্দের সমীপে। দণ্ড
বৎ নতি স্তুতি কৈলা ভক্তিরূপে।। থাকে তবে কহিলেন নিজ অপরাধ। প্রভুও ক্ষমিয়া তানে করিলা প্রসাদ।। হেন নিত্যানন্দ স্ব
রূপের ব্যবহার। বেদগুহ্য লোকবাহ্য যাহার আচার।। পরমার্থে নিত্যানন্দ পরম যোগেন্দ্র। যারে কহি আদি দেব ধরণী ধ
রেন্দ্র।। সহস্র বদন অনন্ত যে শুক্ল কলেবর। চৈতন্যের কৃপা বিনে জানিতে দুষ্কর।। কেহো বোলে নিত্যানন্দ যেন বলরাম। কেহো
বোলে চৈতন্যের বড় প্রিয়ধাম।। কেহো বোলে মহাতেজি যশ্ব অধিকারি। কেহো বোলে কোনরূপ বুঝিতে না পারি।। কিবা
জীব নিত্যানন্দ কিবা ভক্ত জ্ঞানী। যার যেন মত ইচ্ছা না বোলয়ে কেনি।। সে মোর প্রভু জন্ম জন্ম আমি দাস। শত্তার

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1132

রে লেনোর প্রই অভিলাষ ।। এতপরিহারেও যে পাপী নিন্দা করে। তবে লাথি মারোঁ শীরের উপরে ।। কোনদিন দেবকী চৈতন্য নিত্যা-
নন্দ। দেখি বক্ত তুই দেগোরে ভিভক্তবৃন্দ ।। জয় জয় জয় মহাপ্রভু গৌরচন্দ্র। দিলাও লীলাও তুমি অবধূত নিত্যানন্দ ।। তথাপি
স্বরূপাকরণ গৌরহরি। নিত্যানন্দ শঙ্গে যেন তোনানাপাশারি ।। যথায় যথাও তুমি দুই কর অবতার। তথা তথা দাস মো-
রে হও অধিকার ।। শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ পহুঁ জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান ।। ❀ ।। ❀ ।। ৭ ।। ❀ ।। ৭ ।

মঙ্গল ।। জয় জয় শ্রীবৈকুণ্ঠনাথ গৌরচন্দ্র। জয় জয় শ্রীসেবা বিগ্রহ নিত্যানন্দ ।। জয় জয় শ্রীঅদ্বৈত শ্রীবাসপ্রীয় ধাম।
জয় গদাধর শ্রীজগদানন্দ প্রাণ। জয় বাসুদেব পরমানন্দ পরীবার জীবন ।। জয় দামোদর স্বরূপের প্রাণধন ।। জয় পুণ্ডরিক বিদ্যা-
নিধি মনোহর। জয় ভাব [illegible] শ্রীবক্রেশ্বর ।। জয় জয় দ্বারপাল গোবিন্দের নাথ। জীব প্রতি কর গোঁ প্রভু শুভ দৃষ্টিপাত।
হেনমতে নিত্যানন্দ নবদ্বীপপুরে। বিহরেণ প্রেমভক্তি আনন্দ সাগরে।। নিরবধি ভক্তসঙ্গে করেণ কীর্ত্তন। কৃষ্ণ[illegible] উতহৈল সর্ব্ব-
ব জীবন ।। গোপশিশুগণ সঙ্গে প্রতি ঘরে ঘরে। যেন ক্রীড়া করিলেন গোকুল নগরে ।। নিরবধি গোপনের আনন্দ প্রকাশী। কীর্ত্তনক-
রেন নিত্যানন্দ প্রভু বিলাশী ।। ইচ্ছাময় নিত্যানন্দ চন্দ্র ভগবান। গৌরচন্দ্র দেখিতে হইল ইচ্ছা তান ।। আইস্থানে করিলেন [illegible]
বিদায়। লীলাচলে চলিলেন চৈতন্য ইচ্ছায় ।। পরম বিহ্বল পারিষদগণ সঙ্গে। আইলেন শ্রীচৈতন্য নামগুণ রঙ্গে ।। হুঙ্কার গর্জ্জন
প্রেম আনন্দ ক্রন্দন। চতুর্দ্দিগে করে সর্ব্ব পারিষদগণ ।। এইমতে সর্ব্বপথে প্রেমানন্দ রসে। আইলেন লীলাচলে কথোক দিবসে ।।

অন্ত্য ৬

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কমলপরেত আসি প্রশাদ দেখিয়া। পড়িলেন নিত্যানন্দ মূর্চ্ছিত হইয়া॥ নিরবধি নয়নের বহে প্রেমধার। শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য বলি করেন হু
ঙ্কার॥ আসিয়া রহিলা এক পুষ্পের উদ্যানে। কে বুঝে তাহান ইচ্ছা গৌরচন্দ্র বিনে॥ নিত্যানন্দ বিজয় জানিঞা গৌরচন্দ্র। একেশ্বর
আইলেন ছাড়ি ভক্তবৃন্দ॥ ধ্যানানন্দে যেখানে আছয় নিত্যানন্দ। সেইখানে বিজয় হইলা গৌরচন্দ্র॥ প্রভু আসি দেখে নিত্যানন্দ ধ্যা
নপর। প্রদক্ষিণ করিতে লাগিলা বহুতর॥ শ্লোকবন্ধে নিত্যানন্দ মহিমা বর্ণিয়া। স্তব করে বহু প্রেমপূর্ণ হৈয়া॥ শ্রীমুখের শ্লো
ক শুন নিত্যানন্দ স্তুতি। যে শ্লোক শুনিলে হয় নিত্যানন্দে রতি॥ অথ চৈতন্যচন্দ্রশ্লোক॥ গৃহ্নীয়াদ্‌যবনীপাণিং বিশেদ্বা শৌ
ণ্ডিকালয়ং। তথাপি ব্রহ্মণো বন্দ্যং নিত্যানন্দপদাম্বুজং॥ মদিরা যবনী যদি ধরে নিত্যানন্দ। তথাপি ব্রহ্মার বন্দ্য বোলে গৌ
রচন্দ্র॥ এই শ্লোক পড়ি প্রভু প্রেমবৃষ্টি করি। নিত্যানন্দ প্রদক্ষিণ করে গৌরহরি॥ নিত্যানন্দস্বরূপ পোহাইল সেইক্ষণে। উঠিলেন
হরিবুলি পরম সম্ভ্রমে॥ দেখি নিত্যানন্দ গৌরচন্দ্রের বদন। যে আনন্দ হইল তাহা না যায় বর্ণন॥ হরিবুলি সিংহনাদ লাগিলা
করিতে। প্রেমানন্দে আছাড় পড়েন পৃথিবীতে॥ দুইজন প্রদক্ষিণ করেন দোঁহারে। দোঁহারেই জোড়হস্ত দোঁহে স্তুতি করে॥ ক্ষণে দুই
জনে করে প্রেম আলিঙ্গন। ক্ষণে গলা ধরি কান্দে আনন্দে ক্রন্দন॥ পরম আনন্দে গড়ি জায় দুইজন। মহামত্ত সিংহ জিনি দোঁহার গ
র্জ্জন॥ কি অদ্ভুত প্রীতি প্রকাশেন দুইজনে। পূর্ব্বে যেন শুনিঞাছি শ্রীরাম লক্ষ্মণে॥ দুইজনে শ্লোক পড়ি বন্দেন দোঁহারে। দোঁ
হারেই দোঁহে জোড়হস্তে নমস্কারে॥ অশ্রু কম্প হাস্য মূর্চ্ছা পুলক বৈবর্ণ্য। কৃষ্ণভক্তি বিকারের জত আছে মর্ম্ম॥ ইহার বিগ্রহে
বিগ্রহে অন্য নাহি।

৫/৩/৩৩৪ 1134

শব্দ করে কেরা যেন চৈতন্য গোসাঞি ॥ কি অদ্ভুত প্রেমসুখ হইল প্রকাশ । নয়ন ভরিয়া দেখে যে একান্ত দাস ॥ তবে কতক্ষনে প্রভু জোড়
হস্ত করি । নিত্যানন্দ প্রতি স্তুতি করে গৌর হরি ॥ নামরূপে তুমি নিত্যানন্দ মূর্তিমন্ত । শ্রীবৈষ্ণবধাম তুমি ঈশ্বর অনন্ত ॥ য়
ত কিছু তোমার অঙ্গের অলঙ্কার । নববিধ ভক্তি বহি কিছু নাহি আর ॥ স্বেদ অশ্রু কম্প পুলক হাস্য কদম্বাদি রূপে । নিরবধি
কি ধরিয়াছ নিজসুখে ॥ নীচজাতি অধম পতিত জড়জন । তোমা হৈতে সভার হইব বিমোচন ॥ যে ভক্তি দিয়াছ তুমি বরা নিকের ৬৬
তরে । তাহা বাঞ্ছে সুর সিদ্ধ মুনি যোগেশ্বরে ॥ নীচ অধম জাতি আদি যত আছে । তোমার প্রসাদে তারা ভক্তি পাইনাছে ॥ স্বতন্ত্র করিয়া বে
দে যে কৃষ্ণ বে কয় । হেন কৃষ্ণ সংসারে তুমি কর বিক্রয় ॥ তোমার মহিমা জানিবার শক্তি কার । তুমি মূর্তিমন্ত কৃষ্ণরস অবতার ॥ ৬৪
বাল্য নাহি জান তুমি পরানন্দ সুখে । অহর্নিশি কৃষ্ণগুণ তোমার শ্রীমুখে ॥ কৃষ্ণ শুন তোমার হৃদয়ে নিরন্তর । তোমার বিগ্রহে
গ্রন্থ কৃষ্ণ বিলাসের ঘর ॥ অতএব তোমারে জে জনা প্রীতি করে । সত্য সত্য কৃষ্ণ তারে কভু নাহি ছাড়ে ॥ তবে কথক্ষনে নিত্যানন্দ মহা ৬৪
৫ প্রভু । বলিতে লাগিলা অতি করিয়া বিনয় ॥ প্রভু হয়ে তুমি সে আমারে কর স্তুতি । সে তোমার বাহ শক্ত ভক্তের প্রতি অতি ॥ প্রদক্ষিণ ৬৬
কর কিবা কর নমস্কার । কিবা রাখ কিবা মার যে ইচ্ছা তোমার ॥ কোনো বা কৌতুক প্রভু আছে তোমা স্থানে । কিবা নাহি দেখ তুমি
দিব্যনয়নে ॥ মন প্রাণ সভার ঈশ্বর প্রভু তুমি । তুমি যে করাও সেই কর্ম্ম করি আমি ॥ আপনে আমারে তুমি দণ্ড ধরাইলা ।
আপনেই ঘুচাইয়া এক লক্ষ করিলা ॥ তাড় খাড়ু বেত্র শিঙ্গা ছান্দ দড়ি । ইহা সে ধরিল আমি মুনিধর্ম্ম ছাড়ি ॥ আচার্য্যাদি তোমার জে তেঁ

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1135

প্রয়োজন। সেতারে ইহ দিলা স্বপ্রভক্তি আচরণ ॥ মুনিধর্ম্ম ছাড়াই সাক্ষি দিলে আমারে। ব্যবহারিজনে দেখি সতে নিন্দা করে ॥ তোমার নর্ত্তক
আমি নাচাও যে রূপে। সেই রূপে নাচি আমি তোমার কৌতুকে ॥ কি নিগ্রহ কি অনুগ্রহ তুমি সে প্রমাণ। বৃক্ষদ্বারে জদি কর সে তোমার নাম ॥
প্রভু বোলে তোমার অঙ্গে যত অলঙ্কার। নববিধা ভক্তি বিনা নাহি দেখি আর ॥ শ্রবণ কীর্ত্তন স্মরণাদি নমস্কার। এই সে তোমার সর্ব্বকাল
অলঙ্কার ॥ নাগ বিভূষণ যে সকরে শঙ্করে। তাহা না কি বুঝিবারে অন্য জন পারে ॥ পরমার্থে মহাপ্রভু অনন্ত জীবন। নাগ হৈলে অনন্ত
ধরেন সর্ব্বক্ষণ ॥ না বুঝিয়া নিন্দে তান চরিত্র অগাধ। পাইয়াও বিষ্ণুভক্তি তান হয় বাদ ॥ সম্প্রতি তোমার অঙ্গে ভক্তিরস বিনে। অন্য নাহি
দেখো মোর কি কার্য বাহ্য মনে ॥ নন্দগোষ্ঠী রস ও মি বৃন্দাবন সুখে। ধরিয়াছ অলঙ্কার চিত্রের কৌতুকে ॥ ইহা দেখি জে সুকৃতি চিত্তে পায়
সুখ। অবশ্য দেখিব সেই শ্রীকৃষ্ণের মুখ ॥ বেত্র বংশী হার গুঞ্জা শিঙ্গা মাল্য গন্ধ। সর্ব্বকাল এই রূপে তোমার শ্রীঅঙ্গ ॥ জতেক রাখাল দেখি
তোমার সংহতি। শ্রীদাম সুদাম প্রায় লয় মোর মতি ॥ বৃন্দাবন ক্রীড়ার জতেক শিশুগণ। সকল তোমার সঙ্গে লয় মোর মন ॥ সেই ভাব সেই
কান্তি সেই সব শক্তি। সর্ব্ব দেহে দেখি সেই নন্দগোষ্ঠী ভক্তি ॥ এতেকে যে তোমারে তোমার সেবা করে। যে কৃষ্ণপ্রীত কৃষ্ণ সে করে আমারে ॥
স্বানুভাবানন্দে দুই মুকুন্দ অনন্ত। কি রূপে কহে সে কেবা জানে তার অন্ত ॥ কথঞ্চনে দুই প্রভু বাহ্য প্রকাশিয়া। বসিলেন নৃত্য পুষ্পে
রবনে গিয়া ॥ ঈশ্বরে পরমেশ্বরে যে কিবা কথা। বেদে সে ইহার তত্ত্ব না জানে সর্ব্বথা ॥ নিত্যানন্দ চৈতন্যে যখনে দেখা হয়। প্রায়
আর কেহো না থাকয় সে সময় ॥ কি কারণে আনন্দ বিগ্রহ দুই জন। প্রভুর ইচ্ছায় কেহো না থাকে তখন ॥ নিত্যানন্দ স্বরূপে প্রভুর তত্ত্ব
জানি। একান্তে সে আসিয়া দেখেন কাশী মনী ॥ আপনারে প্রভু জেন না করে ব্যক্ত। এই মত স্তকাষণ নিত্যানন্দ তত্ত্ব ॥ সুকোমল দৃষ্টি

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

113৬

জেয় ইশ্বর হিদয়। বেদশাস্ত্রে কৃষ্ণ প্রকাশ বেশ ভাতে এই হয়॥ না বুঝি না জানি মাত্র শভে গায় যার গাথা। লক্ষ্মীর এইশে ব্রাহ্মত্ব অন্যের কি কথা॥
এইমতে ভাল বলে চৈতন্য গোসাঞি। এক কথা না কহে একজন ঠাঞি॥ হেন লোক তাহান রঙ্গ শাতেই মানেন। আমার অধিক প্রীত কা
মৌনাবাসেতে॥ আমারে শে কহে শকল গোপ্য কথা। মনিধর্ম্ম করি কৃষ্ণ ভজির শর্ব্বথা॥ বেণু বংশি বহা পুচ্ছ গুঞ্জা ছান্দ দড়ি।
ইহারা ধরেন কেনে মনিধর্ম্ম ছাড়ি॥ কে হো বোলে মুনিধর্ম্ম অনেক প্রকার। বৃন্দাবনে গোপী ক্রীড়া অধিক শভার॥ গোপগোপী ৬৭

ভক্তিশর তপশ্যার ফল। জাহারা শেবে ব্রহ্মা আদি ইশ্বর শকল॥ অতি কৃপা পায় এশে গোকুল ভাবপায়। যেভক্তি বলেন শ্রুতি শ্রীই
ক্ষের রায়॥ তথাহি॥ বন্দে নন্দব্রজ স্ত্রীণাং পাদরেণু মভিক্ষ্ণশঃ। যাসাং হরি কথোদ্গীতং পুনাতি ভুবন ত্রয়ং॥ এইমত যেবে
শবে করেন বিচার। শর্ব্বমইী গৌরচন্দ্র করেন শিকার॥ অন্যোন্যে বাশায়ে যেবা আনন্দ ইর্ষায়। হেনরঙ্গী মহাপ্রভু শ্রীচৈতন্য ৬৫
রায়॥ কাংখের কৃপায় শভে আনন্দে বিহ্বল। কখন কখন বাজে আনন্দ কন্দল॥ ইহাতে যে এক বৈষ্ণবের পক্ষ লৈয়া। অন্য কেশ ৬৫
রে নিন্দে শেই অভাগিয়া॥ ইশ্বরের অভীষ্ট শকল ভক্তগণ। দেহের যেহেন বাহু অঙ্গুলি চরণ॥ শ্রীভাগবতে॥ যথাসা ৬৭

ধানখানি শিশুপালারে শুদ্ধচিত্ত। পারক্য বুদ্ধ কুকতে এবং ভেতেহ মতপর॥ তথাপিও শর্ব্ব বৈষ্ণবের এই কথা। শভার ই
শ্বর প্রভু চৈতন্য শর্ব্বথা॥ নিয়ন্তা পালেন স্রষ্টা শর্ব্বদেশ তব। শতে মিলি এই [illegible] মাথ গায়ে নমহ বা॥ আবি ভাব ইহতে
তে তেশ কল শরীরে। তাথ তার অবয়ব দেহ ভক্তি ফল ধরে॥ শর্ব্বজ্ঞাতা শর্ব্বশক্তি দিয়াও আপনে। অপরাধ শাস্তিও করেন
অন্যমনে॥ ইমিমধ্যে শকালে বিশেষ দুই প্রীতি। নিত্যানন্দ অদ্বৈতেরে নাছাড়েন প্রীতি॥ কোটি অলৌকিক যদি এদুই করেন।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তথাপিহ গৌরচন্দ্র কিছু না বোলেন॥ এই মত কথোক্ষণ পরানন্দ করি। পুরুষোত্তম চন্দ্র সঙ্গে গৌরাঙ্গ শ্রীহরি। তবে নিত্যানন্দ স্থানে কৃ
য়া বিদায়। বাসায় আইলা প্রভু শ্রীগৌরাঙ্গ রায়॥ নিত্যানন্দ প্রভুও পরম হর্ষ মনে। আনন্দে চলিলা জগন্নাথ দরশনে॥ নিত্যানন্দ চৈ
তন্যে যেন হৈল দরশন। ইহার শ্রবণে সর্ব্ব পাপ বিমোচন॥ জগন্নাথ দেখি মাত্র নিত্যানন্দ রায়। আনন্দে বিহ্বল হই গড়াগড়ি যা
য়॥ আছাড় পড়েন প্রভু প্রস্তর উপরে। শত জনে ধরিলেও ধরিতে না পারে॥ জগন্নাথ বলরাম সুভদ্রা দর্শন। সভা দেখি নিত্যা
নন্দ করেন ক্রন্দন॥ সভার গলার মালা ব্রাহ্মণে আনিঞা। পুনঃ পুন দেন সভে প্রভাব দেখিঞা॥ নিত্যানন্দ দেখি যত জগ
ন্নাথ দাস। সভার জন্মিল অতি পরম উল্লাস॥ যে জন না চিনে সে জিজ্ঞাসে কারো ঠাঞি। সভে কহেন এই কৃষ্ণ চৈতন্যের
ভাই॥ নিত্যানন্দ স্বরূপ সভারে করি কোলে। সিঞ্চিলেন সভার অঙ্গ নয়নের জলে॥ তবে জগন্নাথ দেখি বড় হর্ষ মনে। আনন্দে
চলিলা গদাধর দরশনে॥ নিত্যানন্দ গদাধরে যে প্রীতি অন্তরে। তাহা কহিবারে শক্তি ঈশ্বরে সে ধরে॥ গদাধর ভবনে মোহন গোপীনা
থ। আছেন যেমত নন্দকুমার সাক্ষাত॥ আপনে চৈতন্য যাঁরে করিয়াছে কোলে। পরম পাষণ্ডি সে বিগ্রহ দেখি ভুলে॥ দেখিলে
সকল মুখ অন্তের ভঙ্গিমা। নিত্যানন্দ আনন্দে অশ্রুর নাহি সীমা॥ নিত্যানন্দ বিজয় জানিঞা গদাধর। ভাগবত পাঠ ছাড়ি আই
লা সত্বর॥ দোঁহে মাত্র দেখিঞা দোঁহার শ্রীবদন। গদাধর লাগিলেন করিতে ক্রন্দন॥ অন্যোন্যে দুই প্রভু করে নমস্কার। অন্যোন্যে
দোঁহে বোলে মহিমা দোঁহার॥ দোঁহে বোলে আজি হৈল নির্ম্মল লোচন। সাফল হৈল দোঁহার জন্ম জীবন॥ বাহ্যজ্ঞান না হি দুই

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

প্রভুর শরীরে। দুইপ্রভু ভাশেনাকি আনন্দশাগরে॥ হেনমতে হইল প্রেম ভক্তির বিলাশ। দেখি চতুর্দ্দিগে পড়ি কান্দে শর্ব্বদাশ॥ কিঅ
প্রভু অধীত নিত্যানন্দ গদাধরে। একের অধীতে আরে শন্তোশানা করে॥ গদাধর দেবের শংকল্প এইরূপ। নিত্যানন্দ নিন্দকের
না দেখেন মুখ। নিত্যানন্দস্বরূপেরে প্রীত জার নাহি। দেখাও না দেন তারে পণ্ডিত গোশাঞি॥ তবে দুই প্রভু স্থীর হইআ এক
স্থানে। বশিলেন চৈতন্য মঙ্গল শংকীর্ত্তনে। তবে গদাধর দেবে নিত্যানন্দ প্রতি। নিমন্ত্রণ করিলেন আজি ভিক্ষা ইথি। নিত্যান ৬৪

ন্দ গদাধর ভিক্ষার কারনে। এক মোন চাল আনি আছেন গৌড় হনে। অতি শুক্ষ শুক্ল দেব যোগ্য শর্ব্বমতে। গোপীনাথ ৬৬
লাগি আনিআছেন গৌড় হৈতে। আর এক খানি বস্ত্র রঙ্গিল শুন্দর। দুই আনি দিল গদাধরের গোচর॥ গদাধর এত তণ্ডুল করি
যা রন্ধন। শ্রীগোপীনাথেরে দিয়া করিবা ভোজন॥ তণ্ডুল দেখিয়া হাশে পণ্ডিত গোশাঞি। নয়নেত এমত তণ্ডুল দেখি নাই॥
এ তণ্ডুল গোশাঞি কি বৈকুণ্ঠে থাকিয়া। আনিয়া আছেন গোপীনাথের লাগিয়া॥ লক্ষ্মীমাত্র এ তণ্ডুল করেন রন্ধন। ৬৬

কৃষ্ণ মাত্র ইহার ভোক্তা তবে ভক্তগন॥ আনন্দে তণ্ডুল শম্বংশোন গদাধর। বস্ত্রখান আইলা গোপীনাথের গোচর॥ ৬৮
দিব্য রঙ্গ বস্ত্র গোপীনাথের শ্রীঅঙ্গে। দিলেন দেখিয়া শোভা ভাশেন আনন্দে॥ তবে রন্ধনের শজ্জ করিতে লাগিলা॥ তেন্তু
আপনে টোটায় শাক তুলি তে চলিলা॥ কেহো নাহি রোয়ে দেবে হইয়াছে শাক। তাহা তুলি আনি এক করিলা এক পাক। তেন্তু
লি পত্রের বিক্রের জত পত্র শুকোমল। তাহা আনি বাটিয়াত দিলেন শকল॥ তার এক ব্যঞ্জন করিয়া আম্লনাম। বন্দনাক

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

রিল গদাধর ভগবান ॥ গোপীনাথ অগ্রে গিয়া ভোগ লাগাইয়া। হেনকালে গৌরচন্দ্র মিলিলা আসিয়া ॥ প্রসন্ন শ্রীমুখে হরে কৃ
ষ্ণ কৃষ্ণ বলি। বিজয় হইলা গৌরচন্দ্র দণ্ড হলি ॥ গদাধর গদাধর ডাকে গৌরচন্দ্র। সংভ্রমে বন্দিলা গদাধর পদদ্বন্দ্ব ॥ হাসিয়া
বোলেন প্রভু শুন গদাধর। আমি কি না হই যে নিমন্ত্রণের ভিতর ॥ আমি ত তোমরা দুই হৈতে ভিন্ন নহি। না দিলেও তোমারা
বলে আমি খাই ॥ নিত্যানন্দ দ্রব্য গোপীনাথের প্রসাদ। তোমার রন্ধন মোর ইথে আছে সাধ ॥ কৃপাবাক্য শুনি নিত্যানন্দ
গদাধর। পরম সন্তোষে পূর্ণ হৈল কলেবর ॥ সন্তোষে প্রসাদ আনি দেই গদাধর। প্রভু হইলেন গৌরচন্দ্র অন্তর গোচর ॥ সর্ব্ব
গৃহ ব্যাপিলেক অন্নের সুগন্ধে। ভক্তি করি পুনঃ পুনঃ প্রভু অন্ন বন্দে ॥ প্রভু বোলে তিন ভাগ সমান করিয়া। আনন এথা
তিন ঠাঞি এক হইয়া ॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের তণ্ডুলের প্রীতে। বসিলেন মহাপ্রভু ভোজন করিতে ॥ দুই প্রভু ভোজন করেন
দুই পাশে। পরম সন্তোষে অন্ন স্তুতি প্রশংসে ॥ প্রভু বোলে এ অন্নের গন্ধেও সর্ব্বথা। কৃষ্ণভক্তি হয় ইথি নাহিক অন্য
থা ॥ গদাধর কি তোমার মনোহর পাক। আমি ত এমত কভু নাহি খাই শাক ॥ গদাধর কি বিদিত তোমার রন্ধন। তেঁতুলি পাতে
র কর এমত ব্যঞ্জন ॥ বুঝিলাঙ বৈকুণ্ঠের রন্ধন কর তুমি। তবে আর আপনারে লুকাও বা কেনি ॥ এইমত মহানন্দে হাস্য
পরিহাসে। ভোজন করেন তিন প্রভু প্রেমরসে ॥ এ তিন জনের প্রীত এ তিন সে জানে। গৌরচন্দ্র আটনাহি কহে কোনো স্থা
নে ॥ কথক্ষণে প্রভু সাঙ্গ করিয়া ভোজন। চলিলেন পাছে লুটিলেন ভক্তগণ ॥ এ আনন্দ ভোজন যে পড়ে বা যে শুনে। ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1170

কৃষ্ণভক্তিকৃষ্ণপায়শেইশবজনে। গদাধরশুদ্ধদৃষ্টীকরেণ জাহারে। শেইশে জানয়ে নিত্যানন্দস্বরূপেরে ॥ নিত্যানন্দস্বরূ
পেরে প্রীতিয়ারনাহিঁ। দেখানাহিদেন তারে পণ্ডিত গোশাঞি ॥ নিত্যানন্দস্বরূপে জার প্রীতনাহি মনে। নত্তয়ায়েণ গদাধ
র জানে শেইজনে ॥ হেনমতে নিত্যানন্দ প্রভুনীলাচলে। রহিলেন গৌরচন্দ্র শঙ্কিক্রওহলে ॥ তিনজন একত্র থাকয়ে নীরন্তর।
শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দগদাধর ॥ জগন্নাথ একত্রে দেখেণ তিনজনে। আনন্দে বিহ্বল মাত্র শাত্রে শঙ্কীর্ত্তনে। প্রীতে ৬৯
অন্ত্যনিত্যানন্দচান্দপহুজান। বৃন্দাবনদাশ তচ্ছুপদযুগে গান ॥ ✿ ॥ ✿ ॥ ~~~ ॥ ~~~ ॥ ৮ ॥ ✿ ॥ ✿ ॥
শ্রীরাগ ॥ এবেশুন বৈষ্ণবশতার আগমন। আচার্য্য গোশাঞি আদি জত প্রিয়গণ ॥ প্রীরথজাত্রা আসি মিলিলশময়। নীলা ৬৭
চলে ভক্তগোষ্ঠীকরিল বিজয় ॥ ঈশ্বরের আজ্ঞা প্রতিবর্ষ২ সবে বর্ষ২ সরে। শতেই আশিবার রথজাত্রা দেখিবারে ॥ আচার্য্যগো
শ্রী শাঞি অগ্রেকরি ভক্তগণ। শভেনীলাচল প্রতিকরিলগমন ॥ চলিলেন চান্দের পণ্ডিত শ্রীনিবাশ। জাহার মন্দিরে হৈলচৈ ৬৭
৪ তন্যপ্রকাশ ॥ চলিলা আচার্য্যরত্ন শ্রীচন্দ্রশিখর। দেবীভাবে জারঘরে নাচিলা ঈশ্বর ॥ চলিলেন হরিবাশ পণ্ডিত গঙ্গাদাশ। ৮৯
জাহার শ্রবণে হয়কর্ম্মবন্ধনাশ ॥ পুণ্ডরিক বিদ্যানিধি চলিলা আনন্দে। উচ্চস্বরে জারে স্মরি গৌরচন্দ্র কান্দে ॥ চলিলা
আনন্দে পাণ্ডুতবক্রেশ্বর। জেনাচিতে কীর্ত্তনী যাত্রা গৌরগুন্দর ॥ চলিলা প্রদ্যুম্ন ব্রহ্মচারি মহাশয়। চা। সাক্ষাতে
নৃসিংহ জারশনে কথাকয় ॥ চলিলেন আনন্দে ঠাকুর হরিদাশ। আর হরিদাশ জার সিন্ধুজলেবাশ ॥ চলিলেন বাসুদেব

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১১৭১

দত্তমহাশয়৷ যার স্থানে কৃষ্ণ হয়ে আপনে বিক্রয়॥ চলিলা মুকুন্দ দত্ত প্রভুর গায়ন৷ শীবানন্দ সেন আদি যত আপ্তগণ॥ চলি
লা গোবিন্দ দত্ত আনন্দে বিহ্বল৷ দশদীশ হয় যার শ্রবনে নির্মল॥ চলিলেন আখরিয়া শ্রীবিজয় দাশ৷ রত্নবাহু যারে প্রভু
করিলা প্রকাশ॥ সদাশিব পণ্ডিত চলিলা মহামতি৷ যাঁহার ঘরে নিত্যানন্দের বশতি॥ হরি হরি বলি চলে পণ্ডিত শ্রীমান॥
প্রভুর নিকে দেউটি ধরে বিদ্যমান॥ নন্দন আচার্য্য চলিলেন হৃষ্টমনে৷ নিত্যানন্দ যার ঘর আইলা প্রথমে॥ হরিষে চ
লিলা শুক্লাম্বর ব্রহ্মচারি৷ যার অন্ন মাগি খাইলেন গৌরহরি॥ অকিঞ্চন কৃষ্ণদাশ চলিলা শ্রীধর৷ যার জলপান কৈল শ্রী
গৌরসুন্দর॥ চলিলেন নিষ্ঠিক পণ্ডিত ভাগবত৷ যার দেহে কৃষ্ণ সত্য ছিলা অধিষ্ঠান॥ গোপীনাথ পণ্ডিত আর শ্রীগর্ভ
পণ্ডিত৷ চলিলেন দুই কৃষ্ণ বিগ্রহ নিশ্চিত॥ চলিলেন বনমালি পণ্ডিত মঙ্গল৷ যে দেখিল স্বর্ণবর্ণের হলমুষল॥ জগদীশ
পণ্ডিত হিরণ্য ভাগবত৷ আনন্দে চলিলা দুই কৃষ্ণরসে মত্ত॥ পূর্ব্বে শিশুরূপে প্রভু যে দুইর ঘরে৷ নৈবিদ্য খাইল প্রভু শ্রী
হরিবাসরে॥ চলিলেন বুদ্ধিমন্ত খান মহাশয়৷ আজন্ম চৈতন্য আজ্ঞা যাহার বিষয়॥ হরিষে চলিলা শ্রীআচার্য্য পুরন্দর৷
বাপ বলি যারে ডাকে শ্রীগৌরসুন্দর॥ চলিলেন শ্রীরাঘব পণ্ডিত উদার৷ গুপ্তে যার ঘরে হৈল চৈতন্য বিহার॥ ভবরোগ বৈদ্য
সিংহ চলিলা মুরারী৷ গুপ্তে যার দেহে বৈসে গৌরাঙ্গ শ্রীহরি॥ চলিলেন শ্রীগরুড় পণ্ডিত হরিষে৷ নাম বলে যার নাশ হৈল
সর্পবিষে॥ চলিলেন গোপীনাথ সিংহ মহাশয়৷ অক্রূর করিয়া যারে গৌরচন্দ্র কয়॥ প্রভুর পরম প্রিয় শ্রীরাম পণ্ডিত৷

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1172

চলিলেন নারায়ণ পণ্ডিত সহিত ৷৷ আইস রঘুনন্দন শ্রীপণ্ডিত দামোদর। আসিয়াছিলা আই দেখি চলিলা মনের ৷৷ অনন্ত চৈতন্য সুলেক
তজানিনান। কিছোট কিবড় সভে করিলা প্রমাণ ৷৷ আই স্থানে ভক্তি করি বিদায় হইয়া ৷৷ চলিলা অদ্বৈত নিজ ভক্তগোষ্ঠী লৈয়া ৷৷
যে যে দিকে জানেন প্রভুর বড় প্রীত। সভে লইলা প্রভুর ভিক্ষার নিমিত্তে ৷৷ সর্ব্বপথে সংকীর্ত্তন আনন্দ করিতে। আইসেন পরিএক
রিয়া সর্ব্ব পথে ৷৷ উল্লাসে শ্রীহরিধ্বনি করে ভক্তগণ। শুনি এতা পবিত্র হৈল সকল ভুবন ৷৷ পত্নীপুত্র দাস দাসী গণের সহিতে। আই ৭০
সেন পরানন্দে চৈতন্য দেখিতে ৷৷ উল্লাসে যে হরিধ্বনি করে ভক্তগণ। ধ্বনিতে যবনি দ্বন্দ্ব দুষ্টের দলন ৷৷ যে স্থানের রহে আসি নি
ভ্রব্য সাক্ষরি। সেই স্থানে হয় যেন শ্রীবৈকুণ্ঠপুরী ৷৷ শুন শুন আরে ভাই মঙ্গল আখ্যান। যাহা গায় মহাপ্রভু সেই ভগবান ৷৷ ৬৮
এই মত বর্দ্ধমান সর্ব্ব ভক্ত সকলে। সকল মঙ্গলে আইলেন নীলাচল ৷৷ কমলপুরে তে ধ্বজ প্রাসাদ দেখিয়া। পড়িলেন কান্দি সা
ষ্টাঙ্গ দণ্ডবৎ হৈয়া ৷৷ প্রভুও জানিলা ভক্তগোষ্ঠীর বিজয়। আগুবাড়িবার ইচ্ছা হৈল দয়াময় ৷৷ অদ্বৈতের প্রীতি আগে প্রীতিক ৬৮
রিয়া। আগে মহাপ্রসাদ দিলেন পাঠাইয়া ৷৷ কিবা অদ্ভুত প্রীতি সেতা হান নাহি অন্ত। প্রসাদ চলন্ত জাহে কটক পর্য্যন্ত ৷৷ ৭০
শয়নে আছিলুঁ ক্ষীরসাগর ভিতর। নিদ্রাভঙ্গ হৈল মোর নাঢ়ার হুঙ্কারে ৷৷ অদ্বৈত নিমিত্তে মোর এই অবতার। এই মত মহা
প্রভু বোলেন বারবার ৷৷ এতেক ঈশ্বর হেন জানে মহান্ত। অদ্বৈত সিংহের ভক্তি করেন একান্ত ৷৷ আইলা অদ্বৈত শুনি শ্রীবৈ
কুণ্ঠপতি। আগুবাড়ি নিল নিজগোষ্ঠীর সংহতি ৷৷ নিত্যানন্দ গদাধর শ্রীপুরী গোসাঞি। চলিলেন আনন্দে যাহার অন্ত
নাঞি ৷৷ সার্ব্বভৌম জগদানন্দ কাশীমিশ্র আর। দামোদর পণ্ডিত শ্রীপণ্ডিত শঙ্কর ৷৷ কাশীশ্বর পণ্ডিত আচার্য্য ভগবান।

1173

বুঝিলেন শেনিশা চান্দের শভাশন্দে ॥ পোহাইল নিশা শর্ব্ব ভুবনের পতি । আজ্ঞা করিলেন চন্দ্রশেখরের প্রতি ॥ বিধিযোগ্য কর্ম্ম যত সব কর ত
মি । তোমারেই প্রতিনিধি করিলাঙ আমি ॥ প্রভুর আজ্ঞায় চন্দ্রশেখর আচার্য্য । করিতে লাগিলা সব বিধিযোগ্য কার্য্য ॥ নানা গ্রাম হৈতে
নানা নইউপায়ন । আসিতে লাগিল অতি অক্ষর্থক খন ॥ দধি দুগ্ধ ঘৃত মুগ্ধ তাম্বুল চন্দন । যজ্ঞসূত্র পুষ্প বস্ত্র আনে শর্ব্বজন ॥ নানা
বিধি তক্ষ প্রকশাগিল আসিতে । হেন নাহি জানি কে আনয়ে কোনো ভিতে ॥ পরম আনন্দে শভে করে হরিধ্বনী । বিহ্বিধ লোকের মুখে অ

নানাহি শুনি ॥ তবে মহাপ্রভু শর্ব্ব জগতের প্রান । বসিলা করিতে শ্রীশিখার অন্তর্ধান ॥ নাপিত বসিলা আসি সম্মুখে তখন । ক্রন্দনের
কলরব উঠিল তখনে ॥ ক্ষুরদিতে সুন্দর শ্রীচাঁচর চিকুরে । হাথ নাহি দেয় নাপিত ক্রন্দন মাত্র করে ॥ নিত্যানন্দ আদি করি যত ভক্তগণ । ১২৩
ভূমিতে পড়িয়া শভে করেণ ক্রন্দন ॥ ভক্তের কি দায় ব্যবহারি যত লোক । তাহারাও কান্দিতে লাগিলা করি শোক ॥ কেহো বোলে কোনো বিধি
১৫ সৃজিল শন্ন্যাস । এতব নি নারীগন ছাড়ে ঘনশ্বাস । অগোচরে থাকি কান্দে দেবগণ । অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড ময় হইল ক্রন্দন ॥ হেন লোকা কন্দ ১২৪

সব গৌরচন্দ্র করে । শুষ্ক কাষ্ঠ পাষানাদি দ্রবয়ে অন্তরে ॥ এইসব লীলা জীব উদ্ধার কারণ ॥ এইতার শাক্ষি দেখি কান্দে শর্ব্বজন ॥
প্রেমরসে পরম চঞ্চল গৌরচন্দ্র । স্থির নহে নিরবধি ভাবে অঙ্গ কম্প ॥ বোল বোল বুলি প্রভু উঠে বিশ্বম্ভর । গায়েন মুকুন্দ প্রভু নাচে
মনোহর ॥ বসিলেও প্রভু স্থির হইতে না পারে ॥ প্রেমরসে মহাকম্প বহে অশ্রুধারে ॥ বোল বোল বুলি প্রভু করয়ে হুঙ্কার । ক্ষৌর কর্ম্ম না
পিতেই ন্না রে কে করিবার ॥ কথং কথমপি শর্ব্ব দিন অবশেষে ॥ ক্ষৌর কর্ম্ম নির্ব্বাহ হইল প্রেমরসে ॥ তবে শর্ব্ব লোক নাম করি গঙ্গা

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

প্রেমনাম।

তুমি সে দিবারে পার কৃষ্ণ প্রেমধন। নিরবধি কৃষ্ণচন্দ্র বৈশয় তোমাত। কৃষ্ণদাস্য রহি জেন মোর মনে আশ। হেন উপদেশ তুমি দেহ মোরে দান॥
প্রেমজলে অঙ্গ ভাসে প্রভুর বক্ষ হিতে। হুঙ্কার করিয়া শেষে লাগিলা নাচিতে॥ গাইতে লাগিলা মুকুন্দাদি ভক্তগণ। নিজাবেশে মত্ত নাচে শ্রীশচীনে
ন্দন॥ অর্ব্বুদ অর্ব্বুদ লোক শুনে সেই ক্ষনে। আসিয়া মিলিলা নাহি জানি কোন স্থানে॥ দেখিয়া প্রভুর রূপ মদন সুন্দর। একদৃষ্টে পান সভে
করেণ নিরন্তর॥ এক কথা অদ্ভুত ধারা প্রভুর নয়নে। তাহা কি কহিল হয় অনন্ত বদনে॥ পাক দিয়া নৃত্যে করিতে যে ছুটে জল। তাহাতেই
লোক স্নান করে সকল॥ সর্ব্ব লোক তিতিল প্রভুর প্রেমজলে। স্ত্রী পুরুষ বালবৃদ্ধে হরি হরি বোলে॥ অনেক কম্প খনে স্বেদ খনে মুর্চ্ছা জায়। আ
ছাড় দেখিতে সর্ব্ব লোক ভয় পায়॥ অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড নাথ নিজ দাস্য ভাবে। দন্তে তৃণ করি প্রভু সভা স্থানে ভক্তি মাগে॥ লোকাকন্য দেখিয়া কান্দয়ে স
র্ব্বলোক। শচী আশ শুনিয়া শাস্ত্র ভাবে মহাশোক॥ কেমনে ধরিব প্রান ইহার জননী। আজি তানে পোহাইল কি কাল রজনী॥ কোন জনে বতু হেন
পাসরিছিল পতি। কোন অপরাধে কার দোষে হরি লেক বিধি॥ আমরা না তের প্রান বিদরে শুনিতে। তাহার জননী প্রান ধরিব কেমতে॥ এইমত
নাগরীগণ দুঃখ ভাবি কান্দে। পড়িলেন সর্ব্ব জীব চৈতন্যের ফান্দে॥ ক্ষনেকে শাম্বরি নৃত্যে বৈসে বিশ্বম্ভর। বসিলেন চণ্ডী দিগে সব অনুচর॥ দে
খিয়া প্রভুর ভক্তি কেশব ভারথী॥ আনন্দ সাগরে মগ্ন হই করে স্তুতি॥ যে ভক্তি তোমার আজি দেখিল নয়নে। এ শক্তি অন্যের নহে ঈশ্বরের
বিনে॥ তুমি সে জগত গুরু জানিলুঁ নিশ্চয়। তোমার গুরুর যোগ্য কেহো কভো নয়॥ তবে তো মিলোক শিক্ষা নিমিত্ত কারনে। করিবা আমারে
গুরু হেন লয় মনে॥ প্রভু বোলে মায়া মোরে না কর প্রকাশ। হেন দিক্ষা দেহ যেন হও কৃষ্ণদাস॥ এইমত কৃষ্ণকথা আনন্দ প্রসঙ্গে। ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1175

তবে ভৃগু চলিলেন আগে ব্রহ্মা স্থান ॥ ব্রহ্মার সভায় গিয়া ভৃগু মুনিবর । দণ্ড করি রহিলেন ব্রহ্মার গোচর ॥ পুত্র দেখি ব্রহ্মা
রুমান্তোষ হইলা । বাক্য নন্দ শাল জিজ্ঞাসিবে না গিলা ॥ সত্য পরীক্ষিতে ভৃগু ব্রহ্মার নন্দন । ঈশ্বরাক বিনা শুনে বাপের বচন ॥
স্তুতি বা গৌরব বা বিনয় নমস্কার । কিছু না করেন পীতা পুত্রের ব্যভার ॥ দেখিয়া পুত্রের অনাদর ব্যবহার । ক্রোধে ব্রহ্মা
হইলেন রুদ্র অবতার ॥ ভস্ম করিবেন হেন ক্রোধে মগ্ন হৈলা । দেখি পীতার মূর্ত্তি ভৃগু পলাইলা । শান্তে বুঝাইলেন ব্রহ্মার পাত্রগণ
রি । পুত্রেরে কি তোমার কি এমত ক্রোধ করি ॥ তবে পুত্র স্নেহে ব্রহ্মা ক্রোধ পাসরিলা । জলপাই অগ্নি যেন শুশান্ত হইলা ॥ তবে ভৃগু ব্র
ভৃগু দেখি মহেশ্বর আনন্দিত হৈয়া । উঠিলা পার্ব্বতী সঙ্গে আদ
স্কার বুঝিয়া ভাল মতে । কৈলাশ চলিলা মহেশ্বর পরীক্ষিতে ॥ প্রেমযোগে উঠিলেন করিতে আলিঙ্গন ॥ ভৃগু বোলে মহেশ পরশ নাহি কর । যত ভক্
ষ করিয়া ॥ যেই ভাই গৌরবে থাকেন ত্রিলোচন । হেন শব পাশ ও রাখহ তুমি কাছে ॥ যতেক উৎপাত সেই বেতা
পাশ ও বেশ সবত্তমি ধর ॥ ভূত প্রেত পিশাচ যস্পর্শ যত আছে । তোমার পরশে স্নান করিতে হয় ॥ দূরে থাক দূরে থাক অয়ে ভূতরায় ॥ প
র তোমার । তস্ম অস্থি ধর কোন শাস্ত্রের বিচার ॥ ভৃগু বাক্যে মহাক্রুদ্ধ হইলা ত্রিলোচন । ত্রিশুল তুলিয়া ন
রক্ষা নিমিত্তে ভৃগু কহিল কৌতুক । কভো শিবের নিন্দা নাহি ভৃগুর শ্রীমুখে ॥ শুলতুলিলেন শিব ভৃগুরে মারিতে । আগে
হইলেন হোহেশ হারমূর্ত্তি ধর ॥
হলেন শাস্ত্রকলা ॥ সেই ভাই ধর্ম্ম পাসরিলেন শঙ্কর । দেখি ভাইরে কি ও এত ক্রোধ করি ॥ দেবী বাক্যে লজ্জা পাইয়
রোষে দেবি আসি ধরিলেন হাতে ॥ চরণে ধরিয়া বুঝান মহেশ্বরি ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হিংসাশঙ্কর। প্রভু ও চলিলা বৈকুণ্ঠ কৃষ্ণ ঈশ্বর॥ যথা রত্ন মণ্ডপে প্রভু আছেন সয়নে। লক্ষ্মী সেবা করিতে আছেন শ্রীচরণে॥ হেনই সে
ময় প্রভু আসি যথা ক্ষোভে। পদাম্বুজ করিলেন প্রভুর বক্ষেতে॥ প্রভু দেখি মহাপ্রভু শয্যা হৈতে উঠিয়া। নমস্কার করিলেন মহাপ্রী
ত হৈয়া॥ লক্ষ্মীর সহিতে প্রভু গুরু চরণ। সাষ্টাঙ্গে করিতে লাগিলা পাদপ্রক্ষালন॥ বসিতে দিলেন অতি উত্তম আসন। শ্রীহস্তে
তাহার অঙ্গে দিয়া চন্দন॥ অপরাধি প্রায় হেন হইয়া আপনে। অপরাধ মাগেন যেন তান স্থানে॥ তোমার শুভ বিজয় আমি না ৮১
শ্রী জানিলা। অপরাধ করিয়াছি ক্ষেম মোরে ইহা॥ এই যে তোমার পাদোদক পুণ্যজল। তীর্থেরে করে তীর্থ হেন সুনির্মল॥ তোমা
শ্রী কৃষ্ণাও বসে আমার দেহেতে। যত লোক পাল আছে সব আমা হৈতে॥ পাদোদক দিয়া আজি করিলা পবিত্র। অক্ষয় হইয়া রহুক তো ৭৯
৩৮ মার চরিত্র॥ এই যে তোমার শ্রীচরণ চিহ্ন ধূলি। বক্ষেরা রাখিলাঙ আমি হৈয়া কুতূহলি॥ লক্ষ্মী সঙ্গে নিজ বক্ষে দিল আমি স্থান।
বেদে যেণ শ্রীবৎস নামাখ্যান বোলেন নাম॥ শুনিঞা প্রভুর বাক্য বিনয় ব্যভার। কাম ক্রোধ লোভ মোহ সকলের পার॥ দেখি মহাঋ ৭৯
ষী হইলেন চমৎকার। লজ্জিত হইয়া মাথা না তোলেন আর॥ প্রকাশ করিলেন সে তাহান কর্ম্ম নয়। আর বর্ণের কর্ম্ম ইহা জানিহ নিশ্চ ৮০
য়॥ ব্রাহ্মণ্যেরে প্রীতি কৃষ্ণ দেখিতে দেখিতে। ভক্তি রসে পূর্ণ হই লাগিলা কান্দিতে॥ হাস্য কম্প অশ্রু ঘর্ম্ম পুলক হুঙ্কার। ভক্তি
রসে পূর্ণ হৈলা কৃষ্ণ অবতার॥ সভার ঈশ্বর কৃষ্ণ সভার জীবন। এই সে বুলি নাচে কৃষ্ণ আর নন্দন॥ দেখিয়া হাস্যের আর্তি
বিনয় ব্যভার। বিপ্রভক্তি দেখ মাত্র নাহি সম্ভবে আর॥ ভক্তি সুখ হৈলা ভক্তি নাহি সে বদনে। আনন্দাশ্রু ধারা মাত্র বাহে শ্রীনয়নে॥

1176

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

প্রভু বোলেন দেখিলাঙ গাঁটি দশ থাকে। মরে বন এই দেখি তানে খড় নাহিক॥ দেখ এই হাতি বিশ্বহরিরে বলিয়া। নানা সুখে খায়
পরে সব নগরিয়া। শ্রীধর বোলেন বিপ্র কহিলে উত্তম। তথাপি সভার কাল নাজায এক সম। রত্নঘরে থাকে রাজা দিব্য খায়
পরে। পক্ষকান থাকে দেখ বৃক্ষের উপরে॥ কাল সাম্য সভার সমান নাহি যায়। সভে নিজ কর্ম্ম ভুঞ্জে ঈশ্বর ইচ্ছায়॥ ৫
প্রভু বলেন তোমার বিস্তর আছে ধন। তাহা তুমি লুকাইয়া করহ ভক্ষণ॥ তাহা আমি বিদিত করিব কথো দিনে। তবে দেখি
লোকেরে ভাণ্ডিবে কোন মনে। শ্রীধর বোলেন আমি খোলা বেচি খাই। ইহাতে কি দিব তাহা বোলহ গোসাঞি॥ প্রভু বোলে জেতো
আদি মার পোতা ধন আছে। সে থাকুক এখন তাহাতে পাব পাছে॥ প্রভু বোলে আমি তোমা না ছাড়িয়ে মনে। কি আমারে দিবে তুমি বো ৫২
৯ লহ এক্ষণে॥ তবে কলা মূল থোড় পাও কড়ি বিনে। দিনে আমি দন্দ্ব না করি তোমা সনে। লোকে শুনে শ্রীধর উত্তরি ৫২
প্রবড়। কোন দিন আমারে কিনায় পাছে দড়॥ মারিলেও ব্রাহ্মণের কি করিতে পারি। কড়ি বিনে প্রতি দিন দিবা রে নারি।
তথাপি হে বলে ছলে জেন যত ব্রাহ্মণে। সে আমার স্থানে লুট দিব প্রতি দিনে। চিন্তিয়া শ্রীধর বোলে শুনহ গোসাঞি। কড়ি পাতি তোমা
রা কিছু দায় নাই॥ থোড় কলা মূল কিছু দিব এই মনে। আর জেন দন্দ্ব না কর আমা সনে। প্রভু বোলে ভাল ভাল আর দন্দ্ব নাই।
সবে থোড় কলা মূল ভাল জেন পাই॥ শ্রীধর খোলায় নিত্য করহ ভোজন। জার থোড় কলা মূলে হয় শ্রীকৃষ্ণ॥ শ্রীধরের গা
ছ জত নাও ফলে তাতে। তাহা খায় প্রভু হঃ বসি বিপ্রের খানে। প্রভু বোলে আমাকে কি বাস হ শ্রীধর। তাহা কহিলে।

1178

ক্ত আছিন এই বিপ্রাদেশাহ সকান ৷৷ তবে দেখে ধনুর্দ্ধর দূর্ব্বাদলশ্যাম। বিরাশনে প্রভুরে দেখয় সর্ব্বজান ৷৷ পুনদেখে প্র
ভুরে প্রলয় জলমাঝে। অদ্ভুত বরাহমূর্ত্তি দন্তে পৃথ্বী সাজে ৷ পুনদেখে প্রভু নরসিংহ অবতার। মহাউগ্রকাপ তক্ত বাৎস
ল্য অপার ৷৷ পুন দেখে প্রভুরে বামনরূপধরি। বলিযজ্ঞ ছলিতে আপনে মায়াকরি ৷৷ পুনদেখি মৎস্যরূপে প্রলয়েতে জলে।
করিতে আছেন জলক্রীড়া কুতূহলে ৷ সুকৃতি সর্ব্বজ্ঞ পুন দেখেন প্রভুরে। মত্ত হলধর রূপ শ্রীমুষলকরে ৷৷ পুন দেখেন জ
গন্নাথমূর্ত্তি সর্ব্বজান। তথাপি না বুঝে কিছু হেন মায়াস্থান ৷৷ চিন্তে সর্ব্বজ্ঞ মনে হইয়া বিস্মিত। হেনবুঝি কিবা কোন গ্রহ
মহামন্ত্রনিত ৷ যথবা কোনো দেবতা আসিয়া কৌতুকে। পরীক্ষিতে আমারে ছলেন বিপ্ররূপে ৷৷ অমায়প্রকাশিতে জিদেখিবিপ্রের শরীরে। সর্ব্ব
জ্ঞকরিয়া কিবা কর্দ্দমে আমারে ৷ এতেক চিন্তিতে প্রভু কহেন হাসিয়া। কে আমি কি দেখ কেন না বোল ভাঙ্গিয়া ৷৷ সর্ব্বজ্ঞ বো
লয়ে তুমি চলহ এখনে। বিকালে বলিব মন্ত্র জপি ধ্যানমনে ৷ ভাল২ বলি প্রভু হাসিয়া চলিলা। তবে প্রিয় শ্রীধরের মন্দিরে আইলা ৷৷
শ্রীধরেরে বড় প্রভু সন্তোষ অন্তরে। নানাছলে প্রভু তার আইসেন ঘরে ৷ বাক্যবাক্য পরিহাস শ্রীধরের সঙ্গে। দুই চারিদণ্ড করি প্রভু
চলিলেন রঙ্গে ৷ প্রভু দেখি শ্রীধর করেন নমস্কার। শ্রদ্ধা করি আসন দিলেন বসিবার ৷৷ পরম সন্তোষ প্রভু শ্রীধর ব্যবসায়।
প্রভু বিহরয়ে জেন উদ্ধতের প্রায় ৷৷ প্রভু বোলেন শ্রীধর তুমি যে অনুক্ষণ। হরি২ বল তবে দুঃখ কি কারণ ৷৷ লক্ষ্মীকান্ত সেবন
করিয়া কেনে তুমি। অন্নবস্ত্র দুঃখ পাও কহ দেখি শুনি ৷৷ শ্রীধর বোলেন উপবাস ত না করি। ছোট হউক বড় হউক বস্ত্র
খানিপরি ৷৷

এক জাতি নক্ষ কহিতে না পারি ।। প্রভুর বিহার লাগি পূর্ব্বে হ বিধাতা । সকল সংপূর্ণ করি থুইলেন তথা ।। পূর্ব্বে জেন মথুরা পরিক
রিলা ভ্রমণ ।। সেই লীলা করে এবে শ্রীশচীনন্দন ।। তবে প্রভু গেলা শঙ্খবনিকের ঘরে । দেখি শংখবনিক সংভ্রমে নমস্করে ।। প্রভু বো
লে দিব্য শংখ আন দেখি ভাই । কেমনে বা নিব শংখ কবড়ি ক নাই ।। দিব্য শংখ সাজি আনি আনিল ততক্ষণ । প্রভুর হস্তে দেয়া বোলের
উপ্রেমমন । শংখ লঞা ঘরে তুমি চল গোসাঞি । পাছে কড়ি দিহ না দিহ দায় নাই ।। তুষ্ট হৈলা প্রভু শংখবনীক বচনে । চলিলেন
হাসি শুভদৃষ্টি করি তার পানে । এই মতে নবদ্বীপে প্রতি নগরীয়া । সভার মন্দিরে প্রভু বুলেন ভ্রমিয়া ।। সেই ভাগ্যে অথাপিহ নাগরিয়াগন ।
আদি পায় শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দের চরণ ।। তবে ইচ্ছাময় প্রভু গৌর ভগবান । সর্ব্বজ্ঞের ঘরে প্রভু করিলা পয়ান ।। দেখিয়া প্রভুর তেজ ৫৮
৭ সেই সর্ব্বজ্ঞান । বিনয় সংভ্রম করি করিল প্রণাম ।। প্রভু বোলে সর্ব্বজ্ঞান বল জানমুনি । বোল দেখি অন্য জন্মে কি আছিলা আ ৫৯
মি । ভাল বলি সুকৃতি সর্ব্বজ্ঞ চিন্তে মনে । জপিতে গোপাল মন্ত্র দেখে সেই ক্ষণে ।। শংখ চক্র গদা পদ্ম চতুর্ভুজ শ্যাম । শ্রীবৎস
কৌস্তুভ বক্ষে মহাজ্যোতির্ধাম । নিশাভাগে দেখে অবতীর্ণ বন্দিঘরে । পিতা মাতা দেখিয়া সম্মুখে স্তুতি করে ।। সেই ক্ষণে দেখি
পিতা পুত্র লঞা কোলে ।। সেই রাত্রি আনি থুইল নন্দের গোকুলে । পুন দেখি মোহন দ্বিভুজ দীগাম্বর । কটিতে কিঙ্কিনী নবনীত দুই ক
র ।। নিজ ইষ্ট মূর্ত্তি জাহা চিন্তে অনুক্ষণ । সর্ব্বজ্ঞ দেখয়ে সেই সকল লক্ষণ ।। পুন দেখে ত্রিভঙ্গ মুরলী শ্রীবদনে ।। চতুর্দ্দিগে জন্ত্র গীত
গায় গোপীগণ ।। দেখিয়া অদ্ভুত চক্ষু মিলিল সর্ব্বজ্ঞান । প্রভুরে চাহিয়া পুনঃ পুন করে ধ্যান । সর্ব্বজ্ঞ বোলে প্রভু শ্রীবাল গোপাল ।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

উঠিবেনা ॥ সংভ্রমে বনিক করে চরনে প্রনাম। প্রভু বোলে আরে ভাল গন্ধ আন ॥ দিব্য গন্ধ বনিক আনিল ততক্ষণ ॥ কি মুল্য ন
ইবে বোলেন গৌরচন্দ্র ॥ বনিক বোলে এও মি জান মহাসয়। তোমার স্থানেতে মুল্য বলিতে যোগ্য নয় ॥ আজি গন্ধ পরিধ্যে বে
চন হইয়া ঘর। কালি যদি গায়ে গন্ধ থাকে প্রচুর ॥ ধুইলেও গায়ের গন্ধ জদি না ছাড়ে। তবে মোরে দিব কিছু জদি মোনে পড়ে ॥
এত বলি আপনি প্রভুর সর্ব্ব অঙ্গে। গন্ধ দেই বনিক না জানি কোন রঙ্গে ॥ সর্ব্বভুত হৃদয়ে থাকয়ে সর্ব্বমন। সে রূপ দেখিয়া মু
গ্ধ নহে কোন জন ॥ বনিকেরে অনুগ্রহ করি বিশ্বম্ভর। উঠিলেন গিয়া প্রভু মালাকারের ঘর ॥ পরম অদ্ভুত রূপ দেখি মালাকার।
সাদরে আসন দিয়া কৈল নমস্কার ॥ প্রভু বোলে ভাল মালা দেহ মালাকার। কড়ি পাতি শব্দে কিছু নাহিক আমার ॥ সিদ্ধপু
রুষের প্রায় দেখে মালাকার। মালি বোলে কিছু দায় নাহিক তোমার ॥ এত বলি মালা দিল প্রভুর শ্রীঅঙ্গে। হাসে মহাপ্রভু সর্ব্বশি
ষ্যগন সঙ্গে ॥ মালাকার প্রতি প্রভু শুভদৃষ্টি করি। উঠিলেন তাম্বুলি ঘরে গৌরাঙ্গ শ্রীহরি ॥ তাম্বুলি দেখয়ে রূপ মদন মোহন ॥ চর
নের ধুলি লয়া দিলেন আসন ॥ তাম্বুলী বোলে প্রভু বড় ভাগ্য আমার ॥ কোন ভাগ্যে তুমি আমা ছারের দুয়ার ॥ এত বলি আপনেই
পরম সন্তোষে। দিলেন তাম্বুল আনি প্রভু দেখি হাসে ॥ প্রভু বোলে কড়ি বিনে কেনে তুমি দিলা। তাম্বুলি বলেন চিত্তে হেন ই হইলা ॥ হা
সে প্রভু তাম্বুলির শুনিঞা বচন। পরম সন্তোষে কৈল তাম্বুল ভোজন ॥ দিব্য পান কর্পূরাদি জত উপস্কর। শ্রদ্ধা করি দিয়াছেন
তাম্বুলি তাম্বুল ॥ তাম্বুলীকে অনুগ্রহ করি গৌররায়। হাসিয়া হাসিয়া সব নগরে বেড়ায় ॥ মথুরাপুরী প্রায় জেন নবদ্বীপ পুরি।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দেখেন শচীপুত্র বসি। ভোজন অন্তরে করি তাম্বুল ভক্ষণ। সয়ন করেন লক্ষ্মী সেবেন চরণ॥ ক্ষণেক যোগনিদ্রা প্রতি দৃষ্টি দিয়া।
পুনঃ প্রভু চলেন পুস্তক হস্তে লয়া॥ নগরে উঠিয়া আসি করেন অশেষ বিনোদ। সভারে আনন্দ দিতে করেন হাসিয়া সম্ভাষ। যদ্যপি প্রভুর
কেহো নাহি চিনে নাহি জানে। তথাপিহ সাধ্বসা করেন সর্ব্বজনে। নগর ভ্রমণ করে শ্রীশচীর নন্দনে। সংসার বন্ধন তার দেখে সর্ব্বজ
নে॥ উঠিলেন প্রভু তন্ত্রবায়ের মন্দিরে। দেখিয়া সংভ্রমে তন্ত্রবায় নমস্কারে॥ ভাল বস্ত্র আন প্রভু বোলেন বচন। তন্ত্রবায় বস্ত্র আ
নি দিল ততক্ষণ॥ প্রভু বোলেন এই বস্ত্রের কি মূল্য লইবা। তন্ত্রবায় বলে প্রভু আপনে জে দিবা॥ মূল্য করি প্রভু বলে এবে কড়ি নাই।
আদি তাঁতি বলে দশ পক্ষে দিয় বা গোসাঞি॥ বস্ত্র লয়া পর তুমি পরম সন্তোষে। পাছে তুমি কড়ি মোরে দিহ সমাবেশে॥ তন্ত্রবা ৫০
৯ য় প্রতি প্রভু শুভদৃষ্টি করে। উঠিলেন গিয়া প্রভু গোয়ালার ঘরে॥ বসিলেন মহাপ্রভু গোয়ালার দ্বারে। ব্রাহ্মণ স্বরূপে দেব প্রভু
উপহাস করে। প্রভু বোলে আরে বেটা দধি দুগ্ধ আন। আজি তোর ঘরে নিব আমি মহাদান॥ গোপবৃন্দে দেখে জেন সাক্ষাৎ মদন। ৫০
সংভ্রমে আনি দিল সুন্দর আসন॥ প্রভু সনে গোপগণে করে পরিহাস। মামা বলি সভে তাঁরে করেন সম্ভাষ। কেহো বোলে
চল মামা ভাত খাও গিয়া। কোন গোপ কান্ধে করি জায় ঘর লৈয়া॥ কেহো বোলে আমার ঘরের জত ভাত। পূর্ব্বে জে খাই
লে মনে নাহি কি তোমাত॥ স্বরস্বতি সত্য কহে গোপ নাহি জানে। হাসে মহাপ্রভু গোপগণের বচনে॥ দুগ্ধ ঘৃত সর
দধি সুন্দর নবনী। সন্তোষে প্রভুরে সব গোপ দিল আনি॥ গোয়ালার স্থানে প্রভু প্রসন্ন হইলা। গন্ধবণিকের ঘর গিয়া

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নাগালে তাহার ।। বহুবিধ পাকতৈল সভে দিনা সিরে । তৈল ক্রোনে মুখ তৈল দিন দিন কলেবরে ।। তৈল দ্রোনে তাথে প্রভু হাসে মনে২ ।
নেতেন মহাবাহুক রিয়া জেবন ।। এইমত আপন ইচ্ছায় লীলাকরে । স্বভাব হইলা প্রভু বাহ্যপ্রহরি হরি ।। সর্ব্বাঙ্গনে উঠেন সকলই
রিধ্বনী ।। কেবা কারে বস্ত্র দেই কেহই নাজানি ।। সর্ব্ব লোকে সুনিএা হইলা হরশিত । সর্ব্ব লোকে বোলে জিউক এমন পণ্ডিত ।।
এইমত রঙ্গ করে শ্রীবৈকুণ্ঠ রায় । কে তাহা জানিতে পারে জদি না জানায় ।। অন্তরে দেখিয়া সর্ব্ব বৈষ্ণবের গন । সভে বোলে স্তব বাপ

কৃষ্ণের চরণ ।। কনক নাহিক বাপ অনিন্দ্য শরীর । তোমাকে কি সিখাইব তুমি মহাধির ।। হাসি প্রভু সভারে করেন নমস্কার ।
পড়াইতে চলে সিষ্য সংহতি অপার ।। মুকুন্দ সঞ্জয় পুন্যবন্তের মন্দিরে । পড়াএন প্রভু চণ্ডি মণ্ডপ ভিতরে ।। পরম সুগন্ধি পাকতৈ
ল প্রভু সিরে । কোন পুন্যবন্ত দেই প্রভু ব্যাখ্যা করে ।। চতুর্দ্দিগে মহাপুন্যবন্ত সিষ্যগন । মাঝে প্রভু ব্যাখ্যা করে জাত জীবন ।। সে
শোভা মহিমা কহিতে কেবা পারে । উপমা কি দিবাঙ কিবা নাদেখি বিচারে ।। হেন বুঝি জেন সনকাদি সিষ্যগন । নারায়ণ বেঢ়ি

বেসে বদরিকাশ্রম । তাহা শোভা নএা জেন সেপ্রভু পড়ায় । হেন বুঝি সেই লীলা করে গৌর রায় ।। সেই বদরিকাশ্রম বাসী নারায়ণ ।
নিশ্চয় জানিল শ্রীসচীর নন্দন ।। অনেক সিষ্য সঙ্গে করি সেই লীলা করে । বিদ্যারসে বৈকুণ্ঠের নায়ক বিহরে ।। পড়াইয়া প্রভু দুই
প্রহর হইলে । তবে সিষ্য গন লএা গঙ্গা স্নানে চলে ।। গঙ্গা স্নান বিহার করিয়া কথোক্ষন । গৃহে আসি করে প্রভু শ্রীকৃষ্ণ পূজন ।।
তুলসীতে জল দিয়া প্রদক্ষীন করি । ভোজনে বসেন গিয়া বলি হরি২ ।। লক্ষ্মী দেন অন্ন পান বৈকুণ্ঠের পতি । নয়ন ভরিয়া

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1183

বিশ্বম্ভর শেজত প্রভু করে অহংকার। সুনেন তথাপি দ্বিজ প্রভুরে শতার॥ ক্ষনে প্রভু বে দেখিক বে বড় ভক্ত। সর্ব্বপ্রতে কৃপালুতা প্রভুর চরিত॥
পচান বৈকুণ্ঠনাথ নবদ্বীপ প্রবে। মুকুন্দ সঞ্জয় ভাগ্যবন্তের মন্দিরে। পক্ষপ্রতি পক্ষ সুখ প্রভুর স্থাপন। বাখানেন অশেষ রূপে শাস্ত্রগন
জন॥ গোষ্ঠী শুদ্ধে মুকুন্দ সঞ্জয় ভাগ্যবন্ত। তাসবার আনন্দের সম্মানা জানএ অন্ত॥ বিদ্যাজয় করিয়া ঠাকুর জায় ঘরে। বিশ্বম্ভর শোভে
সংসারের নায়েক বিহরে॥ একদিন বাড দেহে মান্দ্য করিছিল। প্রকাশেন প্রেমভক্তি বিকার শকল॥ আচম্বিতে প্রভু অলৌকিক শব্দ ব

লে। গড়াগড়ি জায় হাসি ঘর ভাঙ্গি পেলে॥ হুঙ্কার গর্জ্জন করে মালসাট মারে। সমুখে জাহারে দেখে তাহারে আড়িধরে॥ ক্ষনে২ সর্ব্ব অ
অমঙ্গ ঙ্গ স্তম্ভ হয়। হেন মূর্চ্ছা হয় লোক দেখি পাএ ভয়॥ সুনিলেন বন্ধুগনে বায়ুর বিকার। ধাইয়া আইলে শেভে করে প্রতিকার॥ ৪৯
৭ বুদ্ধিমন্ত খান আর মুকুন্দ সঞ্জয়। গোষ্ঠী শুদ্ধে আইলেন প্রভুর আলয়॥ বিষ্ণুতৈল নারায়ণ তৈল দেহ শিরে। সভেই করে প্রতিকার ৪৯
জারে জেই স্ফুরে॥ আপন ইচ্ছায় প্রভু নানা কর্ম্ম করে। সেকেমনে সুস্থ হইবেক প্রতিকারে॥ সর্ব্ব অঙ্গে কম্প প্রভু করে আস্ফা

লন। হুঙ্কার সুনে ভয় পায় সর্ব্বজন॥ মুঞি সেই মোরে কেহ নাহি চিনে কোন জন॥ হুঙ্কার সুনিতে ভয়ে পালায় সর্ব্বজনে। এতবলি
ন উদেই ধরে সর্ব্বগন॥ প্রভু বোলে আমি সর্ব্বলোকের ঈশ্বর। মুঞি বিশ্বধর মোর নাম বিশ্বম্ভর॥ আপন প্রকাশ প্রভু করে বা
উহলে। তথাপি না বুঝে কেহো তান মায়াবলে॥ কেহো বোলে দানব হইল অধিষ্ঠান। কেহো বোলে বুঝি ডাকিনীর কাম। কে
হো বোলে সদাই করেন বাক্যব্যয়। অতএব হইল বাই জানিহ নিশ্চয়॥ এইমত সর্ব্বজন করেন বিচার। বিষ্ণু মায়া মোহে তবে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

11.84

খ্যাতি যে ফাকি। তথাপিহ সাধ্বস বড় বাড়ে উর্দ্ধ দেখি॥ মনুষ্যের এমন পাণ্ডিত্য দেখি নাই। কৃষ্ণ না ভজেন হেন মনে দুঃখ পাই॥ অন্যোন্যে সভেই
সম্ভাষেন সভা প্রতি। সভে বোলেন উহার হউক কৃষ্ণে মতি॥ দণ্ডবত হয়্যা তে পড়িলা গঙ্গাতীরে। সর্ব্ব ভাগবত মেলি আশির্ব্বাদ করে॥ হেন কর কৃষ্ণ
জগন্নাথের নন্দন। তোমার রসে মত্ত কর ছাড়ি অন্য মন॥ নিরবধি প্রেমভাবে ভজুক তোমারে। হেন শক্তি কৃষ্ণ দেহ আমা সভাকারে॥ অ
ন্তর্য্যামি প্রভু চিত্ত জানেন সভার। শ্রীবাসাদি দেখি নেই হন নমস্কার॥ ভক্ত আশির্ব্বাদ প্রভু শিরে করি লয়। ভক্ত আশির্ব্বাদে সে কৃষ্ণেতে

ভক্তি হয়॥ কেহো বোলে প্রভুরে সাক্ষাতে দেখি বলে। কি কার্য্যে গোঙাও কাল তুমি বিদ্যা ভোলে॥ কেহো বোলে হের শুন নিমাঞি পণ্ডিত। বিদ্যা
য কি না ভজ কৃষ্ণ ভজহ বিহিত॥ পড়ে কেনে লোক কৃষ্ণভক্তি জানিবারে। সেই যদি নহিল বিদ্যায় কিবা করে॥ হাসি বোলে প্রভু বড় ভাগ্য
সে আমার। তোমরা বুঝাহ মোরে কৃষ্ণভক্তি সার॥ তুমি সব যারে জানে সুজানু সন্মানে। মোর চিত্তে হেন লয় সেই ভাগ্যবান॥ ক
থোদিন পড়াইয়া মোর চিত্তে আছে। চলিবু বুঝিয়া ভাল বৈষ্ণবের কাছে॥ এত বলি হাসি প্রভু যায়েন গমনে। প্রভুর মায়ায় কেহো প্রভুরে

না চিনে॥ এই মত তান্দের সভার চিত্ত হরে। হেন জন নাহি যে অপেক্ষা নাহি করে॥ এই মত ক্ষনেক প্রভু বসি গঙ্গাতীরে। কথোক্ষণে ভ্রমে
নগরে নগরে॥ দেখিলেই মাত্র যত নারীগণ। পরম সাদরে করি বন্দেন চরণ॥ নারীগণ দেখি বোলে এই ত মদন। স্ত্রীলোকে পা
উক জন্মে জন্মে হেন ধন॥ পণ্ডিতে দেখেন বৃহস্পতির সমান। বৃদ্ধে আসি করে পাদপদ্মে পরনাম॥ যোগীগণ দেখে যেন সিদ্ধ কলে
বর। দুষ্টগণে দেখে যেন মহা ভয়ঙ্কর॥ দিবসেক যাহারে প্রভু করে সম্ভাষ। বন্দি প্রায় হয় যেন পায় প্রেম ফাঁস॥ বিদ্যা

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

মনুষ্যের এমন পাণ্ডিত্য আছে কোথা। হেন শাস্ত্র নাহিক অভ্যাস নাহি যথা।। এমত সুবুদ্ধির কৃষ্ণভক্তি হয় যবে। তীলেক ঈশ্বর
সঙ্গ না ছাড়িব তবে।। এইমত বিচারণে বৈকুণ্ঠ ঈশ্বর। ভ্রমিতে দেখিল আর দিন গদাধর।। দুই হাথ প্রভু তানে ধরেন হাসিয়া। ন্যায়
পড় তুমি আমা জাও প্রবোধিয়া।। জিজ্ঞাস গদাধর বলিল বচন। প্রভু বোলে বোল দেখি মুক্তির লক্ষণ।। শাস্ত্র অর্থ জেন গদা
ধর ব্যাখ্যানিলা। প্রভু বোলেন ব্যাখ্যা করিতে না জানিলা।। গদাধর বোলে আত্যন্তিক দুঃখ নাশ। ইহারেই শাস্ত্রে কহে মুক্তির প্রকা

শ।। নানারূপে দোষে প্রভু বিশ্বম্ভর পতি। হেন কেহো নাহি ধিক তারে করে স্থিতি।। হেন জন নাহি জে প্রভু সনে বোলে। শ্রীগদাধর
আদি বলে আজি বর্ত্তি পলাই লে।। প্রভু বোলে গদাধর আজি জাহ ঘরে। কালি বুঝিব আমি আসিহ সকালে রে।। নমস্করি গদাধর চলিলেন ঘরে।
৯ ঠাকুর ফিরেন সর্ব্ব নগরে নগরে।। পরম পণ্ডিত জ্ঞান হইল সভার। সর্ব্বেই করেন দেখি সম্ভ্রম অপার।। বিকালে ঠাকুর সর্ব্ব পড়ুয়ার সঙ্গে। ৪৮
গঙ্গাতীরে বসিয়া রহেন নানা রঙ্গে।। সিন্ধুসুতা সেবিত প্রভুর কলেবর। ত্রিভুবনে অদ্বিতীয় পরম সুন্দর।। চতুর্দ্দিগে বেড়িয়া বসি ৪৮

লা শিষ্যগণ। মধ্যে শাস্ত্র ব্যাখ্যানেন শ্রীশচীনন্দন।। বৈষ্ণব সকল মেলি সন্ধ্যাকাল হইলে। আসিয়া বৈসেন গঙ্গাতীরে সে গ্রহণে।। দ
রে হিসেতে প্রভুর ব্যাখ্যা শুনে। হরিষ বিষাদ সভে ভাবে মনে মনে।। কেহো বোলে হেন রূপ বিদ্যা জার। না ভজিলে কৃষ্ণ নহে কিছু
উপকার।। সভারে বলেন তাই উঁহারে দেখিঞা। ফাঁকি জিজ্ঞাসার ভয়ে জাই পলাইঞা।। কেহো বোলে দেখা হৈলে না দেন ছাড়িয়া। মহাদা
নিপায় হেন রাখেন ধরিঞা।। কেহো বোলে ব্রাহ্মণের শক্তি অমানুষী। কোনো মহাপুরুষ হয় মনে হেন বাসি।। যদ্যপিও নিরবধি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পূর্ব্বের পুনঃকথা। তারবাসহৃদয়কৃষ্ণপাদপদ্মযুগ্ম॥ জতবেম মাধবেন্দ্রপুরীর সহিবে। সম্ভোগে দিলেন তাহা ঈশ্বরপুরি বে॥ পাইয়াগু
রুর প্রেমকৃষ্ণের প্রসাদে। এমন ঈশ্বরপুরী তাতিনি ব্বিবোধে॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দচন্দ্র জান। বৃন্দাবনদাসতছু পদযুগে গান
॥ ॥ ॥ ৮॥ ॥ ॥ ॥ জয়২ মহাপ্রভু গৌরাঙ্গসুন্দর। জয়২ প্রভুর জতেক অনুচর॥ হেনমতে নবদ্বী
পে গৌরাঙ্গসুন্দর। পুস্তক লইয়া ক্রীড়া করেন নিরন্তর॥ জত অধ্যাপক প্রভু চালেন সভারে। প্রবোধিতে শক্তি নাহি কোন জন বিরে।
ব্যাকরণ শাস্ত্র লতে বিদ্যার আদান। ভট্টাচার্য প্রতি নাহিক তৃনজ্ঞান॥ স্বানুভবানন্দে প্রভু করেন ভ্রমণ। সংহতি পরম ভা
গবন্ত শিষ্যগন॥ দৈবপথে দেখিমুকুন্দের দরশন। হাথে ধরি প্রভু তানে বলিন বচন॥ আমারে দেখিয়া তুমি কি কার্যে পলাও।
আজি আমা প্রবোধিয়া বিনা তুমি জাও॥ মোনে গুনে মুকুন্দে জিনিব কেমনে। ইহার অভ্যাস মাত্র শাস্ত্র কাব্যরনে॥ ঠেকাইব
আজি জিজ্ঞাসিব অলঙ্কার। মোর বালে গর্ব্ব জেন নাহি করে আর॥ লাগিল জিজ্ঞাসা মুকুন্দের প্রভু মানে। প্রভু কহে খণ্ডনয় তমু
কুন্দ বাখানে॥ মুকুন্দ বোলয় ব্যাকরণ শিশুশাস্ত্র। বালকে সে ইহার বিচার করে মাত্র॥ অলঙ্কার ন্যায় করিব তোমা সনে। প্রভু বোলে
বুঝো তোর যত লয় মোনে। বিসম২ জত কবিল প্রচার। পঢ়িয়ে মুকুন্দ জিজ্ঞাসেন অলঙ্কার। সর্ব্বশক্তিময় গৌরচন্দ্র অব
তার। খণ্ডিত করি দোষে সব অলঙ্কার॥ মুকুন্দ স্থাপিতে নারে প্রভুর খণ্ডন॥ হাসিয়া ঠাকুর প্রভু বলেন বচন॥ আজি ঘরে গিয়া ভাল
মতে পুস্তক চাহ। কালি জেন আমারে খণ্ডিয়া কথা কহ॥ চলিলা মুকুন্দ লয়্যা চরনের ধুলি। মনে চিন্তে মুকুন্দ অদ্ভুত হলে।॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

11847

রম পণ্ডিত। আমি প্রসিদ্ধ করিয়াছি কৃষ্ণের চরিত॥ সকল বলিবা কোথা আছে কোনো দোষ। ইহাতে আমার বড় পরম সন্তোষ॥ প্রভু বোলেন ভ
ক্তবাক্য কৃষ্ণের বর্ন্নন। ইহাতে জে দেখি দোষ পাপী সেই জন॥ ভক্তের কবিত্ব জেন তেন কেনে নয়। সর্ব্বথা কৃষ্ণের প্রীত তাহাতে নিশ্চ
য়। মুর্খ বোলে বিষ্ণায় বিষ্ণবে বলে ধীর। দুই বাক্য পরিগ্রহ করে কৃষ্ণ বীর॥ তথাহি॥ মুর্খ বদতি বিষ্ণায় ধীরো বদতি বিষ্ণবে।
উভয়োস্তু সমং পুন্যং ভাবগ্রাহি জনার্দ্দন॥ ইহাতে জে দোষ দেখে তাহার সে দোষ। ভক্তের বর্ন্ন মাত্রে কৃষ্ণের সন্তোষ॥ অতএ
ব তোমার জে প্রেমের বর্ন্নন। ইহাতে দোষীবেক কোনো সাহসীক জনা॥ শুনিঞা ঈশ্বর পুরী প্রভুর উত্তর। অমৃতে সিঞ্চিত হৈলা সর্ব্বক
আদি লেবর॥ পুন হাসি বোলেন তোমার দোষ নাই। অবশ্য বলিবা দোষ থাকে জে ঠাঞি॥ এইমত প্রতিদিন প্রভু তার সঙ্গে। বিচার করেন
৮ প্রভু চারিদণ্ড রঙ্গে॥ একদিন প্রভু তার কবিত্ব শুনিঞা। হাসি দুষিলেন ধাতু নাহি লাগে বলিয়া॥ প্রভু বোলে এ ধাতু আত্মনেপদ নয়। ৪৪
বলিঞা চলিলা প্রভু আপন আলয়॥ ঈশ্বর পুরীহ সর্ব্বশাস্ত্রে পণ্ডিত। বিচারশ বিচারেত বড় হরষিত। প্রভু গেলে সেই ধাতুক ৪৭
রেন বিচার। সিদ্ধান্ত কহেন তিহোঁ অশেষ প্রকারে॥ সেই ধাতু করেন আত্মনেপদ নাম। আর দিন প্রভু গেলে কহেন ব্যাখ্যান॥ জে
ধাতু পরস্মৈপদ বলি গেলা তুমি। তাহা এই সাধিল আত্মনেপদে আমি॥ ব্যাখ্যা শুনিঞা প্রভু পরম সন্তোষ। ভৃত্য জয় নিমিত্ত না দেন
কোন দোষ॥ সর্ব্বকাল প্রভু বা[illegible] ভৃত্য জয়। এই তার স্বভাব সকল বেদে কয়॥ এইমত কথোদিন বিচার রঙ্গে। আ
ছিলা ঈশ্বর পুরী গৌরচন্দ্র সঙ্গে॥ ভক্তির প্রভাবে তেঁহ একস্থানে নহে স্থিতি। পর্য্যটনে চলিলা পবিত্র করিতে ক্ষিতি॥ জেমন এ ঈশ্বর

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

প্রেমে পুনঃ পুনঃ বাচে। শুনিঞা যে মুকুন্দের শ্লোক পুনঃ পুনঃ পড়ে॥ দেখিয়া বৈষ্ণব সব প্রেমের বিকার। আগুন আনন্দ মনে জন্মিল সভার॥ পা
ছে সভে চিনিলেন শ্রীঈশ্বরপুরি। প্রেম দেখি সভে তুষ্ট আউ বোল হরি॥ হেনমতে ঈশ্বরপুরি নবদ্বীপপুরে। অলক্ষিতে ভ্রমেন চিনিতে কেহো নারে।
দৈবে একদিন শ্রীগৌরাঙ্গ সুন্দর। পড়াইয়া আইসেন আপনার ঘর॥ পথে দেখা হৈল ঈশ্বরপুরি সনে। ভৃত্য দেখি প্রভু নমস্করিলা
আপনে॥ অতি অনির্বচন ঠাকুর সুন্দর। সর্বমতে বিলক্ষণ গুনের সাগর॥ যদ্যপি তাহার মর্ম কেহো নাহি জানে। তথাপি সাধ্বস করে
দেখি সর্বজনে। চাহেন ঈশ্বরপুরি প্রভুর শরীর। সিদ্ধপুরুষের প্রায় পরম গম্ভির॥ জিজ্ঞাসেন তোমার কি নাম বিপ্রবর। কি পুথি
পড়াহ পড় কোন স্থানে ঘর॥ শেষে সভে বলিলেন নিমাঞি পণ্ডিত। তুমি সেই বলি বড় হইলা হরষিত॥ ভিক্ষা নিমন্ত্রণ কৈল তাহার
চরণে। মহাদরে গৃহে লঞা চলিলা আপনে॥ কৃষ্ণের নৈবেদ্য আই করিলেন গিয়া। ভিক্ষা করি বিষ্ণুগৃহে বসিলা আসিয়া॥ শ্রীকৃষ্ণপ্র
সঙ্গ করিতে লাগিলা। শুনিতে কৃষ্ণের কথা বিহ্বল হইলা॥ দেখিয়া প্রেমের ধারা প্রভুর সন্তোষ। না প্রকাশে আপনা লোকের
কর্মদোষ॥ মাসেক থাকিল গোপীনাথ আচার্যের ঘরে। রহিলা ঈশ্বরপুরি নবদ্বীপপুরে॥ দেখি বড় উনশীত তাহার করনে। প্রভুরে দেখি
তেনিয়ে চলেন আপনে॥ গদাধর পণ্ডিতের দেখি প্রেমজল। বড় প্রিয় বাসে তানে বৈষ্ণব সকল॥ শিশু হৈতে সংসার বিরক্ত বড় মনে। ঈশ্বর
পুরি স্নেহ হান তার পানে। গদাধর পণ্ডিতেরে আপনার কৃত। পুথি পড়ায়েন নাম কৃষ্ণলীলামৃত॥ পড়াএলা পড়িয়া ঠাকুর সন্ধ্যাকালে।
ঈশ্বর পুরী নমস্করিবারে প্রভু চলে॥ প্রভু দেখি ঈশ্বর পুরী বড় হরষিত। প্রভু হেন না মানেন ভক্ত বড় চিত॥ হাসি ঈশ্বর বোলেন তুমি প

কৃষ্ণব্রনি সভেই কাঁন্দেন উর্দ্ধরায়। কতদিনে এসব দুঃখের হব নাশ॥ জগতেরে কৃষ্ণ চন্দ্র করহ প্রকাশ। সকল বৈষ্ণব মেলি অদ্বৈতে
র স্থানে। পাষণ্ডির বচন করিলেন নিবেদনে॥ সুনিএ অদ্বৈত হইল ক্রোধ অবতার। সংহারিব সব বলি করেন হুঙ্কার॥ আসিতেছে
মোর প্রভু দেব চক্রধর। দেখিবা কি হয় এ সব দিন ভিতর॥ করাইব কৃষ্ণ সর্ব্ব নয়ন গোচর। তবে সে অদ্বৈত নাম কৃষ্ণের কিঙ্ক
র॥ আর দিন কথোক গিয়া থাক ভাই সব। এথাই পাইবে সব কৃষ্ণ অনুভব॥ অদ্বৈতের বাক্যে সব ভাগবতগণ। দুঃখ পাসরিয়া

সা করেন কীর্ত্তন॥ উঠিল কৃষ্ণের নাম পরম মঙ্গল। অদ্বৈত সহিতে সব হইলা বিহ্বল। পাষণ্ডির বাক্যজ্বালা সব গেল দূর। এই ম
আদি ৮ ত আনন্দিত নব দ্বীপপুর॥ অধ্যায়ন সুখে প্রভু বিশ্বম্ভর রায়। নিরবধি জননীর আনন্দ বাঢ়ায়॥ হেনকালে নবদ্বীপে শ্রীঈশ্বর পুরি। ৪৬
আইলেন অতি অলক্ষিত বেশধরি। কৃষ্ণরসে পরম বিহ্বল মহাশয়। একান্ত কৃষ্ণের প্রিয় অতি দয়াময়॥ তান বেশে তানে কেহো চি ৪৬
হ্নিতে না পারে। দৈবে গিয়া উত্তরিলা অদ্বৈতের ঘরে॥ যেখানে অদ্বৈত সেবা করেন বসিয়া। সন্মুখে বসিলা বড় সংকোচিত হঞা॥

বৈষ্ণবের তেজ বৈষ্ণবেরে না লুকায়। পুনঃ অদ্বৈত তাহান পানে চায়॥ অদ্বৈত বোলেন বাপ তুমি কোন জন। বৈষ্ণব সন্ন্যাসী তুমি হেন
লয় মন॥ বোলেন ঈশ্বর পুরি আমি শূদ্রাধম। দেখিতে আইলাম আমি তোমার চরণ॥ বুঝিয়া মুকুন্দ এক কৃষ্ণের চরিত। গাইতে লা
গিলা এক প্রেমের সহিত॥ যেইমাত্র সুনিলেন মুকুন্দের গীত। পড়িলা ঈশ্বর পুরি চুনিয়া ভূমিত॥ নয়নের জলে অন্ত নাহি যত তাহা
র॥ পুনঃ পুন উঠে পড়ে প্রেমের আধার॥ আথে ব্যথে আচার্য্য করিলেন কোলে। সিঞ্চিত হইল অঙ্গ নয়নের জলে॥ সম্বরন নহে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কৃষ্ণকথানাজীজ্ঞাসো। রাজপথদিয়া প্রভু আইসে একদিন। পচুয়ার সঙ্গে সর্ব্ব উঙ্কালের চিহ্ন॥ মুকুন্দজাতনগঙ্গাস্নানকরিবারে।
প্রভুরে দেখিয়া পালায় কমোদরে॥ দেখি জিজ্ঞাসেন প্রভু গোবিন্দের স্থানে। এবেটা আমারে দেখি পালায় কেনে॥ গোবিন্দ বোলেন প্রভু
মিনা জানি পালাও। আর কোনো কার্য্যে বা চলিলা কোন ভিত॥ প্রভু বোলে বুঝিনাও জেন গি পলায়॥ বহির্মুখ সম্ভাষা করিতে নাজু
য়ায়॥ এবেটা পড়ে এত বৈষ্ণবের শাস্ত্র। পাজিবিতি টীকা আমি বাখানিজে মাত্র॥ আমার সম্ভাষ নহে কৃষ্ণের কথন। অতএব
আমা দেখি করে পলায়ন॥ সন্তোষে পাড়েন গালি প্রভু মুকুন্দেরে। ব্যপদেশে প্রকাশ করেন আপনারে॥ প্রভু বোলে আরে বেটা দিন ক
থেকথাক। হাসিবলেন। পালাইবা কোথা এড়াইবা মোর পাক॥ হাসি বলেন প্রভু আগে পড়িক থো দিন। তবে সে দেখিবা মোর বৈ
ষ্ণবের চিহ্ন॥ এমন বৈষ্ণব আমি হইব সংসারে। অজভব আসিবেক আমার দুয়ারে॥ সুন ভাই এই সব আমার বচন॥ বৈষ্ণ
ব আমী সর্ব্বারি লক্ষণ॥ আমারে দেখিয়া যবে জে সব পলায়। তাহারাও জেন মোর কীর্ত্তিযশ গায়॥ এতেক বলিয়া প্রভু চলি লা
হাসিতে। ঘরে গেলা নিজ সিষ্য বর্গের সহিতে॥ এইমত রঙ্গ করে বিশ্বম্ভর রায়। কে তানে জানিতে পারে জদি না জানায়॥ হেনমতে ভক্তগান
নদীয়ায় বৈসে। সকল নদিয়া মত্ত ধনপুত্র আশে॥ সুনিলে কীর্ত্তন সভে করে পরিহাস॥ কেহো বোলে সভ পেট ভরিবার আশ॥ কেহো বোলে জ্ঞা
ন যোগ এড়িয়া বিচার। উদ্ধতের প্রায় নিত্যে একোন বেভার॥ কেহো বোলে কতরূপ পড়িল ভাগবত। নাচি[illegible]াইব হেন না দেখিন পথ॥ শ্রীবা
স পণ্ডিতের চারি ভাই না গিয়া। নিদ্রা নাহি জাই ডাই ডাকন করিয়া॥ ধিরে ২ কৃষ্ণ বলিলে কি বা পুন্য নয়। নাচিলে কান্দিলে ডাক ছা
ড়িলে কি হয়॥ এইমত পাষণ্ডি যত পাপী গন। দেখিলে বৈষ্ণব সভে করে বিড়ম্বন॥ সুনিয়া পাবৈষ্ণব সব মহাদুঃখ পায়॥

তুমি বিবাহ লে। শুনি প্রভু হাসি কহেন তোমরা অতি যোগ্য। তোমা বাসি সঙ্গী মোর এবড় ভাগ্য॥ হেন মতে প্রভু গৌড়ায় বিবাহ রাসে। সেবক ত্রিভিতেনারে অনন্ত গনি কিসে॥ চতুর্দ্দিগে হৈতে সব নবদ্বীপে জায়। নবদ্বীপে পড়িলে সে বিদ্যার স্বাদ পায়॥ চাটীগ্রাম নিবাসী অনেক তথা বৈসে। পড়েন বৈষ্ণব সব রহে গঙ্গাবাসে। সভেই জন্মিলা সিষ্য প্রভুর আজ্ঞায়। সভেই বিরক্ত আচরন সর্ব্ব প্রায়॥ অন্যোন্যে মিলি যাসব পড়িয়া শুনিয়া। করেন গোবিন্দ সেবা হৃদিতে বসিয়া। সর্ব্ব বৈষ্ণবের প্রিয় মুকুন্দ একান্ত। মুকুন্দের গানে দ্রবে সকল মহান্ত॥

বিকালে আসি যাজত ভাগবত গন। অদ্বৈত সভায় আসি হয়ন মিলন॥ জেইমাত্র মুকুন্দ গায়েন কৃষ্ণ গীত। হেন নাহি জানে কেবা পড়ে
আদি ৮ কোন ভিত॥ কেহো হাসে কেহো কান্দে কেহো নৃত্য করে। গড়াগড়ি জায় কেহো বস্ত্র না সম্বরে॥ হুঙ্কার করয়ে কেহো মালসাট মা ৪৫
রে। কেহো গিয়া মুকুন্দের দুই পায়ে ধরে॥ এইমত উঠে পরমানন্দ সুখ। না জানে বৈষ্ণব সব আর কোন দুঃখ। প্রভু মুকুন্দের বাথিতি ৪৬
বড় সুখ মনে। দেখিলেই মুকুন্দেরে ধরেন আপনে। প্রভু জিজ্ঞাসেন ফাকি বাখানে মুকুন্দ। প্রভু বলে আর কিছু নাগে দ্বন্দ্ব

দ্ব। মুকুন্দ পণ্ডিত বড় প্রভুর প্রভাবে। পক্ষ প্রতিপক্ষ করি প্রভু সনে নাগে॥ এইমত প্রভু নিজ সেবক জানিঞা। জিজ্ঞাসেন ফাকি সভে জাবেন হারিঞা। শ্রীনিবাস আদি করি ফাকী জিজ্ঞাসেন। মিথ্যাবাক্য ব্যয় ডরে সভে পালায়েন॥ সহজে বিরক্ত সভে শ্রীকৃষ্ণের রসে। কৃষ্ণ ব্যতিরিক্ত বিঘ্ন কিছু নাহি বাসে॥ দেখিলেই সভে ফাকি সে জিজ্ঞাসে। প্রবোধিতে নারে কেহো রোষে উপহাসে॥ যদি কেহো দেখে প্রভু আইসেন দূরে। সভে মেলি পালায় ফাকি জিজ্ঞাসার ডরে॥ কৃষ্ণকথা জিজ্ঞাসিলে সভে ভাল বাসে। ফাকি বিনে প্রভু

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

৭৩৩০৫৬৩৮

1192

উলটিয়াচা হিতেনাপায়থারদেখা।। কমলপুষ্পেরগন্ধ ক্ষণেং পাই। পরম বিস্ময় হয়াচিন্তেশমদায়।। আইচি তেবুঝিএইকারনইহার।
একম্বায়অধিষ্ঠান আছেকমলার।। অতএব জ্যোতি দেখিপদ্মগন্ধপাই। পুর্ব্ববত হবে দারিদ্রদুঃখনাই।। এইলক্ষ্মীবধুগৃহে আসিবে
বেদিনা। কোথাহৈতে নাজানিসব আসিয়া মিলিনা।। এইমতি নানামতকথা দেবীকহে। ব্যক্তহয়্যা অগ্রে তত্র কর্ত্তব্য কেনহে।। ঈশ্বরের
নীনাবুঝিতে সক্তিকার। কিরূপেকেরেণ কোনোকার্য্যব্যবহার।। ঈশ্বরেণে আপনায় নাজায়সবে। লক্ষ্মীহোজানি সোক্তিনাহিকরেত

বে।। এইসব সাস্ত্র বেদপুরানেবাখানে। জারেতারকৃপাহয় সেইজন জানে।। এইমতগোপ্তভাবে আছে দ্বিজরাজ। অধ্যয়নবিনে আরনা
হি কোনোকাজ।। জিনিঞাকন্দর্প কোটিরূপ মোনোহর। প্রতি অঙ্গ নিরুপম লাবন্য সুন্দর।। আজানুলম্বিত ভুজ কমলনয়ন। অধরেতে
মধুর দিব্যবস্ত্রপরিধান।। সর্ব্বদায় পরিহাস্যযুক্তিবুদ্ধিবনে। মহস্কপডুয়াবান্দে জবেপ্রভুচনে।। সর্ব্ব নবদ্বীপভ্রমেনবদ্বীপপতি। পুস্তকে
রক্ষপকরে দেবীস্বরস্বতী।। নবদ্বীপে হেননাইপণ্ডিতের নাম। জেআসিয়া বুঝিবেন প্রভুর ব্যাক্ষান।। সভেএকগঙ্গাদাস মহাভাগ্যবান।

জারঠাঞিকরে প্রভুবিদ্যার সন্ধান।। সকলসংসার দেখি বোলে ধন্য২। এবালকজারঘরে তার কোনোদৈন্য।। জতেক স্ত্রীজাতি দেখে মদন
সমান। পাষণ্ডিসকলদেখেয়মবিদ্যমান।। পণ্ডিত সকলদেখে জেনবৃহস্পতি। এইমতি দেখে সবজার জেইমতি।। দেখি বিশ্বম্ভরের
রূপবৈষ্ণবসকল। হরিষবিষাদ ভাবি মোনে রহে সব।। হেনদিব্য সরিরে নাহয় কৃষ্ণরস। কিকরিব বিদ্যায় হৈল কালবশ।। মোহিত
বৈষ্ণব সব প্রভুর মায়ায়। দেখিপ্রাও তভো কেহো দেখিতেনাপায়।। সাক্ষাতেহ প্রভু দেখি কেহোর বোলে। কিকার্য্যে গোঙাওকাল

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1193

প্রথমত এস প্রভু জিনি কোটি মদনে। বামপার্শ্বে লক্ষ্মী বসিলেন সেইক্ষনে॥ কিবা সোভা কিসুখ মিশ্রবর ঘরে। কোনো জনা তাহা বর্ন্নি
বারে শক্তি ধরে॥ তবে সেথে বন্দতক্ষরি তেকন্যাদান। বসিলেন জেনদেখি ভিস্মের সমান॥ জেচরণে পাদ্যদিয়া সঙ্কর ব্রহ্মার।
জগত সৃজিতে শক্তি হইল সভার॥ হেনপাদপদ্মে পাদ্যদিল বিপ্রবর। বস্ত্রাঙ্গুরি গন্ধ মাল্য লোভেক নেবর॥ যথাবিধি বিধিরূপে
কন্যা কৈল সমর্পন। আনন্দসাগরে মগ্ন হইল দ্বিজগন॥ তবে জনক বহ্য জেবা আছে। পতিব্রতা গান করিলেন তার পাছে॥

[illegible] সেরাত্রি তথায় থাকি আরদিনে। গৃহে আইলেন প্রভু লক্ষ্মীদেবী সনে॥ লক্ষ্মীর সহিত প্রভু চড়িয়া দোলায়। বরকন্যা দেখিতে
সকল লোক ধায়॥ গন্ধমাল্য অলঙ্কার মুকুট চন্দন। কজ্জলে উজ্জল হেন লক্ষ্মীর নয়ন॥ সর্ব্বলোক দেখিমাত্র এন২ বোলে। ৪৪
বিশেষে তনারীগন পড়িগেন ভোলে॥ কত কাল এইভাগ্যবতি সেবি গৌরি। নিষ্কপটে সেবিলেক কত ভাগ্য করি॥ অন্য ৪৪
ভাগে কন্যার হেন স্বামি নাহি মিলে। এইহর গৌরি বুঝি কেহো২ বোলে॥ কেহো বোলে ইন্দ্রশচী রতি বা মদন। কোনো নারী বোলে

লক্ষ্মী হইল লক্ষ্মীনারায়ণ॥ হেনমতে বাদ্য গীত নির্ত্য কোলাহলে। নিজগৃহে প্রভু আইলেন সন্ধ্যাকালে॥ তবে শচীদেবী বিপ্রপত্নিগন
লৈয়া। পুত্রবধু ঘরে আনিলেন হর্ষ হৈয়া॥ বিপ্রআদি ভাট নট যত বাজনিয়া। সবতুসিলেন ধন বস্ত্র বাক্য দিয়া॥ জেসুন
এ প্রভুর বিবাহ পুন্যকথা। তাহার সংসার বন্ধ নাহয় সর্ব্বথা॥ প্রভুর পার্শ্বেতে লক্ষ্মী হৈলা অধিষ্ঠান। শচীগৃহে হইল প
রম জ্যোতির্দ্ধাম॥ নিরবধি দেখে শচী কিবা ঘর বাহিরে। পরম অদ্ভুত জ্যোতি লখিতে নাপারে॥ কখন পুত্রের পাসে দেখে অগ্নি
শিখা॥

1197

নৃত্যগীতনানাবাদ্যবাজায়নটগনে। চতুর্দ্দিগেবিপ্রগনক্করে বেদধ্বনী। মধ্যেচন্দ্রপায়বসিয়াছে দ্বিজমুনি॥ ঈশ্বরেরেগন্ধমানাদি
য়াশুভক্ষনে। অধিবাশকরিনেন আগুদ্বিজগনে। দিব্যগন্ধে তাম্বুন সুগন্ধি মানাদিএ্যা। তুসিলেন দ্বিজগনে হরসিত হৈয়া॥
বৈন্দকে আচার্য্য আসিয়যথা বিধিরূপে। অধিবাশকরি গেনা আপন কৌতুকে। বভাতেউঠিয়া প্রভুকরিস্নান দান। পিতৃগনপুজি
লেনকরিয়া সন্মান॥ নৃত্যগীতবাদ্যতবে উঠিনমঙ্গল। চতুর্দ্দিগে সুনিএআনন্দ কোনাহল॥ কতবা মিনিনআশী পতিব্রতাগন।

কতইষ্ট মিত্রআইনব্রাহ্মন সর্জ্জন॥ শইকনাতাম্বুনাসিন্দুরগুয়াদিএ্যা। স্ত্রীগেনতুসিন দেবীহরসিতহৈয়া॥ দেবগন্দেব
বধুসবনররূপে। প্রভুর বিবাহআসি দেখেনকৌতুকে॥ বন্নভ আচার্য্যএইমত বিধিক্রমে। করিনেন দেব পিতৃকার্য্যহরষম
নে॥ তবেপ্রভু সুভনগ্নে গোধুনিসময়। য়াত্রাকরি আইলেন আচার্য্য আনায়॥ প্রভুআইনেন মাত্রসব গোষ্ঠীগনে। আনন্দসা
গরে ভাশেব্রাহ্মনিব্রাহ্মনে। সম্ভ্রমেআশনদিএ্যা বিধিমতরূপে। য়ামতারে বনিনেন পরম কৌতুকে॥ সেষেসর্ব্ব অনঙ্কা

রকরিয়াতুসিতে। নক্ষীকন্যা আনিলেনপ্রভুর সাক্ষাতে। হরিধ্বনী সর্ব্বনোকনাগিনাকরিতে। তুনিলেন নক্ষমীকন্যা পৃথিবী
হইতে॥ তবেনক্ষ্মীপ্রদক্ষীন করিশপ্তবার। জোড়হাথেরহিনেনকরি নমস্কার॥ তবেশেষে দুইজনে পুষ্পফেনা ফেলি।
নক্ষীনারায়নে হৈনামহাকুতুহলি॥ দিব্যমানা দিলেন নক্ষমীপ্রভুর চরনে। নমস্কারি করিলেন আত্মসমর্পনে॥ সর্ব্বদিগে
মহাহ জয়২ ধ্বনী। উঠিনপরমানন্দ আরনাহিশুনি॥ হেনমতে শ্রীমুখ চন্দ্রিকাকরিরশে। বসিলেন নক্ষমী প্রভুকরিবামপাশে।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1125

দৈবেপথেদেখাহইলগৌরচন্দ্রশঙ্গে। তারেদেখি আনন্দিত কৈলপ্রভুরঙ্গে॥ প্রভুকহেআচার্য্য গিয়াছিলা কোন ভিতে। বিপ্রবোলেনতোমা
বজননীশম্ভাশীতে। তোমার বিবাহহেতুকহিলতাঁরস্থানে। নাজানি নাশুনিশ্রদ্ধা নাকরিলমনে॥ সুনিতারবচনঈশ্বর মৌন হইলা।
তাহারেত সম্ভাসিয়াপ্রভুঘরআইলা॥ জননীরে হাসিয়াবলিল সেইক্ষনে॥ আচার্য্যের সম্ভাশানাকৈলে ভাল কেনে। পুত্রের ইঙ্গিত
পাইয়া সচীহরশীতা। আরদিন বিপ্রআনি কহিলেনকথা॥ সচীবোলেবাপ্পকিছু জেকহিলাওমি। শীঘ্রতাহা করাও বলির
আদি ৮ তারেআমি॥ সচীর চরনধুলানইলব্রাহ্মন। সেইক্ষনে চলিলেনবনমালী ভবন॥ বনমালী আচার্য্য তবে দেখিয়াব্রাহ্মনে। বহুমা
ন্যকরি তারেবৈসাইল আসনে॥ আচার্য্যবোলেন সুন আমারবচন। অবিলম্বে বিচার করহ কিকারন॥ মিশ্রপুরন্দর সুতনাম ৪৩
বিশ্বম্ভর। পরমপণ্ডিত সর্ব্বগুনের আধার॥ তোমারকন্যার যোগ্য সেইমহাশয়। কহিলামকরইহা যদি মোনেনয়॥ সুনিয়া
বল্লভ মিশ্র বোলেনহরিষে। সেইহেনকন্যার পতিমিলে ভাগ্যবসে॥ কৃষ্ণজদি সুপ্রসন্ন হন আমারে। অথবা কমলাগৌরি সন্তো ৪৩
ষ কন্যারে॥ তবেসে আসিয়াহেন মিলয় জামাতা। অবিলম্বে তুমি ইহা করাহ সর্ব্বথা॥ সবেএক কথা বলিতে লজ্জাপাই॥
আমিসে নির্ধন কিছু দিতেশক্তি নাই॥ কন্যামাত্রদিব পঞ্চহরিতকি দিয়া। এইআজ্ঞা সভেতুমি আনিবে মাগিয়া॥ বল্লভমি
শ্রের বাক্য সুনিয়া আচার্য্য। সন্তোষে আইলা সীঘ্র সিদ্ধকরিকার্য্য। সিদ্ধকথাকহিলেন আসিসচীস্থানে। সফল হইলকা
র্য্যকর শুভক্ষনে। আপ্তলোক সবসুনি হরশীত হেলা। সভেই উদ্‌যোগ আসি করিতে লাগিলা॥ অধিবাসনলগ্ন করিলেন শুভদিনে।

৩ সেইস্থানে চৈতন্যের বিদ্যার সমাজ। ৩

৩ কলিযুগে ভট্টাচার্য্য পদবী তাহার ॥৩

১১৯৬

বক্ষে এমত হইল বন্ধ। গঙ্গাস্নানে চলিলা নাগর সর্ব্বসঙ্গি॥ এইমত বিদ্যারসে ঈশ্বর বিহরে। গঙ্গাস্নান করিয়া চলিলা প্রভু ঘরে॥ মুকুন্দ সঞ্জ
য় তারা বড় ভাগ্যবান। তাহার পুত্রকে প্রভু আপনি পড়ান॥ তাহার মন্দিরে বিদ্যাবিনোদে গোঞায়। তাহারাও প্রভু প্রীতি ভক্ত সর্ব্বথায়॥ বড়
চণ্ডিমণ্ডপ আছয়ে তার ঘরে। চতুর্দ্দিগে বিস্তর পড়ুয়া তাহে ধরে॥ গোষ্ঠী করিয়া তাহা পড়ান দ্বিজরাজ। প্রভু বোলে সন্ধিকার্য্য জ্ঞান নাহি
হিসাবর্গ কত কপ কাম্য করেন কতেক পণ্ডিত। অধ্যাপক প্রতি আক্ষেপ অনুক্ষণ॥ সেন জন নাহি ফাকি বলুক আমারে। তবে জানি ভট্টা
র্য্য পদবী তাহারে॥ এইমত বৈকুণ্ঠনায়ক বিদ্যারসে। ক্রীড়া করে চিনিতে না পারে কোন দাসে॥ কিছু মাত্র দেখি আয়ু পুত্রের যৌবন। বি
বাহের কার্য্য চিন্তয়ে অনুক্ষণ॥ সেই নবদ্বীপে এক আছে সুব্রাহ্মণ। বল্লভ আচার্য্য নাম জনকের সম॥ [illegible] কন্যা নাম আছে লক্ষ্মী
যেন। নিরবধি চিত্তে বিপ্র তার যোগ্য পতি॥ দৈবে একদিন লক্ষ্মী গেলা গঙ্গাস্নানে। গৌরচন্দ্র হেনই সময়ে [illegible] স্থানে॥ নিজ লক্ষ্মী
চিনিয়া হাসেন গৌরচন্দ্র। লক্ষ্মীও বন্দিলা মনে প্রভুপদদ্বন্দ্ব॥ হেনমতে দোঁহা দোঁহে চিনি ঘর গেলা। কে বুঝিতে পারে প্রভু গৌ
রচন্দ্র খেলা॥ ঈশ্বর ইচ্ছায় বিপ্র বনমালী নাম। সেইদিন আইলা তিঁহো শচীদেবী স্থান॥ নমস্করি শচীরে বসিলা দ্বিজবর। আসন দিলে
ন শচী করিয়া আদর॥ আই বোলেন তবে বনমালী যে আচার্য্য। পুত্রের বিবাহের কেনে না চিন্তহ কার্য্য॥ বল্লভ আচার্য্য কুলে শীলে সদা
চার। নবদ্বীপ মধ্যে বৈসে নির্দ্দোষ তাহার॥ তার কন্যা লক্ষ্মী প্রায় রূপে শীলে গুণে। সে সম্বন্ধ কর যদি ইচ্ছা হয় মনে॥ দেবী বোলে
পিতৃহীন বালক আমার। জীউক পড়ুক আগে তবে কার্য্য আর॥ শচীর বচনে বিপ্র রস না পাইয়া। চলিলেন বিপ্র কিছু দুঃখিত হইয়া॥

রে৩

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1197

পণ্ডিত পরকাশ। স্বতন্ত্র যে পুথি তিঁহো তারে পরিহাস॥ প্রভু বোলে ইথে আছে কোন বড় জন। আসিয়া যে পুস্তক দেখি আমার স্থাপন॥
সন্ধিকার্য্য না জানিয়া কোন জনা। আপনে চিন্তয়ে পুথি প্রবোধে আপনা॥ অহঙ্কার করি লোক ভালে মর্ম্ম হয়। সেবা জানে তার
ঠাঞি পুথি না চিন্তয়॥ শুনি শ্রীমুরারি গোপ্ত আপন হুঙ্কার। ন্যায় বোলে কিছু কার্য্য করে আপনার॥ তথাপিহ তারে প্রভু চালেন যা
দায়। সেবক দেখিয়া বড় সুখি গৌর রায়॥ প্রভু বোলে বৈদ্য তুমি ইহা কেনে পড়। লতাপাতা দিয়া গিয়া রোগি করদড়॥ ব্যাকরণ
শাস্ত্র এই বিসম অবধি। কফ পিত্ত অজীর্ণ ব্যবস্থা নাহি বিধি॥ মনে চিন্তি তুমি কিবু বুঝিবে ইহা। ঘরে চল তুমি রোগী দঢ় কর গিয়া॥
আদি ৮ রুদ্র অংশ মুরারি পরম খরতর। তথাপি নাহিল ক্রোধ দেখি বিশ্বম্ভর॥ প্রত্যুত্তর দিল কেনে নহিত ঠাকুর। সভারে চালন কর মো ৪২
রে কর দূর॥ সূত্র বৃত্তি পাঁজি টীকা যত হেন কর। আমারে জিজ্ঞাসি কেবা না পাইল উত্তর॥ বিনে জিজ্ঞাসিয়া বল কিবু জানি তু ৪২
মি। ঠাকুর ব্রাহ্মণ তুমি কিবা বলিব মুই॥ প্রভু বোলে ব্যাকরণ আজি যে পড়িলা। ব্যাখ্যা কর গুপ্ত প্রভু পুছিতে লাগিলা॥ গুপ্ত

বোলে এক ব্যাখ্যা প্রভু বোলে আর। প্রভু ভৃত্যে কেহ কারে নারে জিনিবার॥ প্রভুর প্রভাবে গোপ্ত পরম পণ্ডিত। মুরারির ব্যাখ্যা শু
নি প্রভু হরষিত॥ সন্তোষে দিলেন তার অঙ্গে পদ্ম হস্ত। মুরারির দেহ হৈল আনন্দ সমস্ত॥ চিন্তয়ে মুরারি গোপ্ত আপন হিয়া। প্রাকৃত
মনুষ্য কভু এ বালক নয়॥ শ্রীহস্ত পরশে মোর পরমানন্দ ময়। ইহান উদ্ধত আমি মনে হয়॥ চিন্তিলে ইহাঁর স্থানে কিছু না
জানাই। এমন সুবুদ্ধি নবদ্বীপে নাহি পাই॥ সন্তোষিত হইয়া বলিল বৈদ্যবর। চিন্তিব তোমার স্থানে শুন বিশ্বম্ভর॥ ঠাকুরে শে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নিত্যানন্দ। দেখিবারে শক্তি নাহি দিলে ভক্তবৃন্দ॥ সর্ব্বভাবে স্বামী জেন হয় নিত্যানন্দ। তাহান হইয়া ভজেন তারে গৌরচন্দ্র॥ নিত্যান
ন্দ স্বরূপের স্থানে ভাগবত। জন্মে২ পড়িবাঙ এই অভিমত॥ জয়২ মহাপ্রভু শ্রীগৌরাঙ্গচন্দ্র। দিনাও নিনাও তুমি প্রভু নিত্যানন্দ॥
তথাপিহ হই কৃপাসিন্ধু মহাশয়। তোমাতে তাহাতে জেন চিত্ত স্থির রয়॥ তোমার পরম ভক্ত নিত্যানন্দ রায়। বিনে ও মিনাদি নেও কোন
জন পায়॥ বৃন্দাবন আদি করি ভ্রমি নিত্যানন্দ। জাবত আপনা প্রকাশয়ে গৌরচন্দ্র॥ নিত্যানন্দ স্বরূপের তীর্থ পর্যটন। ইহাতের
শুনে তারে মিলে প্রেমধন॥ শ্রীচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ পঁহু জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান॥ ❀॥ ❀॥ ৭॥ ❀॥ ০॥
জয়২ গৌরচন্দ্র প্রভু মহেশ্বর। জয়২ নিত্যানন্দ প্রিয় কলেবর॥ জয় শ্রীগোবিন্দ দ্বারপালকের নাথ। জীব প্রতি কর প্রভু শুভদৃষ্টি
পাত॥ জয়২ জগন্নাথ পুত্র বিপ্ররাজ। জয় হউক তোমার জত ভক্ত সমাজ॥ জয়২ কৃপাসিন্ধু কমললোচন। হেনকৃপা কর তোর জস্যে
রহু মন॥ আদিখণ্ড শুন ভাই চৈতন্যের কথা। বিদ্যার বিলাস করিলেন জথা২॥ হেনমতে নবদ্বীপে শ্রীগৌরসুন্দর। রাত্রি দিন
বিদ্যারসে নাহি অবসর॥ উষঃকালে সন্ধ্যা করি ত্রিদশের নাথ। পড়িতে চলেন প্রভু ভক্তগণ সাথ॥ আসিয়া বৈসেন গঙ্গাদাসের স
ভায়। পক্ষ প্রতিপক্ষ প্রভু করেন সদায়॥ প্রভুস্থানে পুঁথি না চিন্তয় জেই জন। তাহারে দেন প্রভু কদর্থন অনুক্ষণ॥ পড়িয়া
বৈসেন প্রভু পুঁথি চিন্তাইতে। জার জথা গণ লৈয়া বৈসেন চতুর্ভিতে॥ না চিন্তে মুরারি গুপ্ত পুঁথি প্রভুস্থানে। অতএব প্রভু তানে
চালেন অনুক্ষণে॥ যোগপট্ট ছান্দে বস্ত্র করিয়া বন্ধন। বৈসেন সভায় প্রভু করি বীরাসন॥ চন্দনের শোভে উর্দ্ধ তিলক সুভাতি।
মুক্তাগঞ্জে শ্রীদশনের জ্যোতি॥ শ্রীগৌরসুন্দর বেশ মদন মোহন। ষোড়শ বৎসর প্রভুর প্রথম জৌবন॥ বৃহস্পতি জিনিয়া

৫৩০।৯৮   1199

শুনে।
নিরবধি বিহরেন কালি ক্ষীর তীরে। সিশুগণ্ডে বৃন্দাবনে নিরন্তর খেলে। জগদিহ নিত্যানন্দ ধরেণ সর্ব্ব শক্তি। তথাপিহ কাহারেও দিতে
নারেন ভক্তি। জবে গৌরচন্দ্র প্রভু করিব প্রকাশ। তাঁর আজ্ঞা নাগ ভক্তিদানের বিনাশ। কেহো কিছু না করে চৈতন্য আজ্ঞা বিনে।
ইহাতে অল্পতা কিছু নাহি প্রভুর গণে। কি অনন্ত কি শিব কি অজাদি দেবতা। চৈতন্য আজ্ঞায় হর্তা কর্তা পালয়িতা। ইহাতে পাপিগ
নমানে দুঃখ পায়। বৈষ্ণবের অপ্যায়ে পাপী শব্দ খায়। সাক্ষাতেহ এসব দেখহ ত্রিভুবনে। নিত্যানন্দ দ্বারায় পাইল প্রেমধনে। আ
মার প্রভুর প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। খড় জরশায়ী তেওঁ ধরিতে অন্তর। চৈতন্যের আদিভক্ত নিত্যানন্দ রায়। চৈতন্যের যশ বৈসে জাহার জি
আদি ৭ হ্বায়। অহর্নিশি চৈতন্যের প্রভু কথা কহে। নিত্যানন্দে ভজিলে চৈতন্যে ভক্তি হয়ে। আদিভক্ত জয় ২ নিত্যানন্দ রায়। চৈতন্য মহিমা ৪১
স্ফুরে জাহার কৃপায়। চৈতন্য কৃপায় হয়ে নিত্যানন্দে রতি। নিত্যানন্দে জানিলে আপদ নাহি কতি। সংসারের পার হই ভক্তির সাগরে ৪২
। জে ডুবিবে সে ভজুক নিতাই চাঁদেরে। কেহো বোলে নিত্যানন্দ জেন বলরাম। কেহো বোলে চৈতন্যের বড় প্রিয় ধাম। কিবা যোগী নিত্যান
ন্দ কিবা ভক্ত জ্ঞানী। জার জেবা ইচ্ছা তাহ না বোল না কেনি। জে তো কেনে নিত্যানন্দ চৈতন্যের নয়। আমার সে ইপাদপদ্ম রহুক হৃদয়।
এত পরিহারেও জে পাপী নিন্দা করে। তবে লাথি মারোঁ তার শিরের উপরে। কোন চৈতন্যের লোক নিত্যানন্দ প্রতি। মন্দ বোলে হেন দেখ
সে সকল স্তুতি। নিত্যসুদ্ধ জ্ঞানবন্ত বৈষ্ণব সকল। তবে জে কলহ দেখ সব কুতূহল। ইথে একজনের পক্ষ হই যে অন্যে নিন্দে। অনন্দে
ব নিন্দা করে ক্ষয় জায় সে। নিত্যানন্দ স্বরূপে সে নিন্দা না লওয়ায়। তার পাদপদ্মে মাত্র কীর্তনে কৃষ্ণ ভক্তি হয়। হেন দিন হবে কি চৈতন্য

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কৃষ্ণপ্রেমে নাজানয়েকি বা দিনরাতি ॥ কথোদিন মাধবিন্দ্র সঙ্গে নিত্যানন্দ। থাকিয়া চলিলা সেতুবন্ধ ॥ মাধবিন্দ্র চলিলা
সরজু দেখিবারে ॥ কৃষ্ণাবেশে কেহো নিজ দেহ না সম্বরে ॥ অতএব জিবন রক্ষা নহে সোবরহে। বাহ্যে থাকি নেকি বিচ্ছেদে প্রান রহে॥
নিত্যানন্দ মাধবিন্দ্র দোঁহে দরশনে। জেজন তথাবে মিলে কৃষ্ণ প্রেম ধন ॥ হেনমতে নিত্যানন্দ ভ্রমে কৃষ্ণরসে। সেতুবন্ধে আই
লেন কথোকদিবসে ॥ ধনুতীর্থে স্নান করি গেলা রামেশ্বর। তবে তথা আইলা প্রভু বিজয়ানগর ॥ মায়াপুরি অবন্তি দেখিয়া গো
দাবরি। আইলা বিজয় নরসিংহ দেব পুরি ॥ ত্রিমল্ল দেখিয়া কূর্ম্মনাথ পুন্য স্থান। সেখেনী নাচন চন্দ্র দেখিতে পয়ান ॥ আইলেন
নীনাচন চন্দ্রের নগরে। ধ্বজা দেখি মুর্চ্ছা হৈলা সকল শরীরে ॥ দেখিলেন চতুর্ব্যুহ রূপ জগন্নাথ। প্রকট পরমানন্দ ভক্ত
জনসাথ ॥ দেখি মাত্র হৈলেন আনন্দে মুর্চ্ছিত। পুনবাহ্য হয় পুন পড়য় ভূমিত ॥ কম্প স্বেদ অশ্রু পুলক হাস্য হুঙ্কার ॥
কেকহিতে পারে নিত্যানন্দের বিকার ॥ এইমত কথোদিন থাকি নীনাচলে। দেখি গঙ্গাসাগর আইলা সত্তহনে ॥ আর তীর্থযা
ত্রাসব কেকহিতে পারে। কিছু লিখিলাঙ তাঁর কৃপা অনুসারে ॥ এইমত তীর্থ ভ্রমি নিত্যানন্দ রায়। পুনর্ব্বার আসিয়া মিলি
লা মথুরায় ॥ নিরন্তর বৃন্দাবনে করেন বসতি। কৃষ্ণরসে আবেশে না জানে দিনরাতি ॥ আহার নাহিক কদাচিত দুগ্ধপান। সে
হো যদি অজাচিত কেহো করে দান ॥ নবদ্বীপে গৌরচন্দ্র আছেন গুপ্তভাবে। ইহা নিত্যানন্দস্বরূপের মোনে জাগে ॥ আপন ঐশ্ব
র্য্য প্রভু প্রকাশিব জবে। আমি গিয়া করিব আপন সেবা তবে ॥ এইমান শীক করি নিত্যানন্দ রায়। মথুরা ছাড়িয়া নবদ্বীপে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

উঠিরনাম্ফুরে করদ্ধ কণ্ঠ প্রেমজলে। হেনপ্রীত হইলেন মাধবিন্দ্রপুরি। বক্ষ হৈতে নিত্যানন্দ বাহির নাকরি॥ ঈশ্বর পুরি ব্রহ্মানন্দ পু
রি আদি জত। সর্ব্ব সিষ্য হইলেন নিত্যানন্দের রত॥ সভে জত মহাজন সম্ভাষা করেন। কৃষ্ণ প্রেম কাহার শরিরে নাদেখেন॥ স
ভাই পায়েন দুঃখ জন সম্ভাষিএগ। অতএব দোঁহে প্রেমে মেন বন দেখিয়া॥ অন্যোন্যে হেন সব দুঃখ হইল নাশ। অন্যোন্যে দেখি এক
কৃষ্ণ প্রেমের প্রকাশ। মাধবিন্দ্র পুরি নিত্যানন্দ করি সঙ্গে। এমেন শ্রীকৃষ্ণ কথা পরমানন্দ রঙ্গে॥ মাধবেন্দ্র কথা অতি অদ্ভুত

কথন। মেঘ দেখিলে মাত্র হয় আচেতন॥ অহর্নিশি কৃষ্ণ প্রেমে মত্তপের প্রায়। হাসে নাচে হৈ হৈ করে হায় হায়॥ নিত্যানন্দ মহামত্ত গো
আদি ৭ বিন্দের রসে। ঢুলি যায় পড়ে অট্ট অট্ট হাসে॥ দোঁহার অদ্ভুত ভাব দেখি সিষ্যগন। নিরবধি হরি বলি নিকরে একীর্ত্তন॥ রাত্রিদিন
কেহ নাহি জানে প্রেমবসে। কত কাল জায় কেহ তিনাহি নাবাসে॥ মাধবেন্দ্র সঙ্গে জত হইল আখ্যান। কেবা জানে তাহা কৃ ৪০
ষ্ণ সে প্রমান॥ মাধবেন্দ্র নিত্যানন্দে ছাড়িতে নাপারে। নিরবধি নিত্যানন্দের সঙ্গতি বিহরে॥ মাধবেন্দ্র বোলে প্রেম না দেখিলে ৪০

কোথা। সেই মোর সর্ব্ব তির্থ হেন প্রেম জথা॥ জানিনু কৃষ্ণের কৃপা আছে মোর প্রতি। নিত্যানন্দ হেন প্রভু পাইনু সংহতি॥ জেসে
স্থানে যদি নিত্যানন্দ সঙ্গ হয়। সেই স্থানে সর্ব্ব তীর্থ শ্রী বৈকুণ্ঠ ময়॥ নিত্যানন্দ হেন ভক্ত সুনিলে শ্রবণে। আনন্দে পাইব কৃষ্ণ
চন্দ্র সেই খানে॥ নিত্যানন্দে জাহার তিলেক দ্বেষ রহে। ভক্ত হইলেও কৃষ্ণ প্রিয় নহে॥ এই মাধবেন্দ্র পুরি নিত্যানন্দ প্রতি। অহর্নি
সি বোলেন করেন রতি মতি। মাধবেন্দ্র প্রতি নিত্যানন্দ মহাশয়। গুরু বুদ্ধি ব্যতিরেক আন নাহি কয়॥ এই মতে অন্যোন্যে দুই মহা
মতি।

কানগরে॥ দুর্গাদেবী দেখি গেলা দক্ষিণ সাগরে। তবে গেলা নিত্যানন্দ শ্রীঅনন্তপুরে। তবে গেলা পঞ্চঅপ্সর সরোবরে॥ গোকর্ণাক্ষ
গেলা শিবের মন্দিরে। সনাতন দিগ ওক্ষে বুলে ঘরে ঘরে॥ কেপুলে আচার্য দেখি নিত্যানন্দরায়। নির্বিন্ধ্যা পয়োষ্ণী তাপী স্নান
নদীতায়॥ রেবা মাহেশ্বরিপুরি মল্লতীর্থে গেলা। সুপারক দিয়া প্রভু প্রতীচে চলিলা॥ এইমত অভয় পরমানন্দরায়। ভ্রমেন নি
ত্যানন্দ কেহো ও ভয় নাহি পায়॥ নীরন্তর কৃষ্ণাবেশে সরীর আবেশে। ক্ষনে হাসে ক্ষনে কান্দে কেবুঝে শের শে। এইমত নিত্যা
নন্দ ভ্রমেন রঙ্গে। দৈবে মাধবেন্দ্র সনে হৈল দরশনে। প্রেমময় জত সব প্রেম অনুচরে। কৃষ্ণরস বিনে আর নাহিকে আহার॥ মাধবপুরী
র দেহে কৃষ্ণের বিহার॥ জার সিস্য প্রভু অদ্বৈত আচার্য গোসাঞি। কি কহিব তাঁর আর প্রেমের বড়াঞি। মাধব পুরীরে দেখি
লেন নিত্যানন্দ। ততক্ষনে প্রেমে মুর্চ্ছা হইলা নিস্পন্দ॥ নিত্যানন্দ দেখি মাত্র শ্রীমাধবপুরি। পড়িলা মুর্চ্ছিত হঞা আপনা পাস
রি॥ ভক্তিরসে আদি মাধবেন্দ্র সূত্রধার। আপনে শ্রীগৌরচন্দ্র বোলেন বার বার॥ দোঁহে মুর্চ্ছা হইলেন দোহার দর্শনে। কান্দে ঈশ্ব
রপুরী আদি সিস্যগনে॥ ক্ষনেকে হইলা বাহ্যদৃষ্টি দুইজনে। অন্যোন্যে ধরিয়া গলা কান্দেন ক্রন্দন॥ বালে গড়াগড়ি জায় দোঁহে দো
রসে। হুঙ্কার করয়ে দোঁহে কৃষ্ণের আবেশে॥ প্রেমনদী বহে দুই প্রভুর নয়নে। পৃথিবী হইলা ধন্য বোহেন মানে। কম্প অশ্রু
পুলক ভাবের অন্ত নাই। দুই দেহে বিহরয়ে চৈতন্য গোসাঞি॥ নিত্যানন্দ বোলে জত তীর্থ করিলাঙ। সম্যক তাহার ফল আ
জি পাইলাঙ॥ নয়নে দেখিলুঁ মাধবপুরীর চরণ। এ প্রেম দেখিয়া ধন্য হইল জীবন॥ মাধবেন্দ্রপুরী নিত্যানন্দ করি কোলে।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1203

পুনস্থান।। গোমতি গঙ্গাকি সোমতী থৈ স্নান করি।। তবে গেলা মহেন্দ্র শৈলের উপরি।। পরশুরামেরে তবে করিলেন নমস্কার।।
তবে গেলা গঙ্গাজন্ম ভুমি হরিদ্বার।। পম্পা ভীমরথী গেলা সপ্ত গোদাবরী।। ত্রিম্বতীর্থে পীপাসায় মজ্জন আচরি।। কার্ত্তিকে দে
খিয়া নিত্যানন্দ মহামতি।। শ্রীপর্ব্বতে গেলা জথা মহেশ পার্ব্বতী।। ব্রাহ্মন ব্রাহ্মনি রূপে মহেশ পার্ব্বতী।। সেই শ্রীপর্ব্বতে
দোঁহে করেন বসতি।। নিজ ইষ্টদেব চিহ্নিলেন দুই জনে।। অবধূত রূপে তীর্থ করে পর্য্যটনে।। পরম সন্তোষ দোঁহে অতিথি দে
খিয়া।। পাক করিলেন দেবী হরষিত হয়্যা।। পরম আদরে ভিক্ষা দিলেন প্রভুরে।। হাসে নিত্যানন্দ দোঁহাকারে নমস্কারে।। কি
আদি অন্তর কথা হৈল কৃষ্ণ সে জানেন।। তবে নিত্যানন্দ প্রভু দ্রাবিড় গেলেন।। দেখিয়া বেঙ্কটনাথ কামকোষ্ঠী পুরি।। কাঞ্চি হরিদ্বার দিয়া গে
৭ লেন কাবেরি।। তবে গেলেন শ্রীরঙ্গনাথের পুনস্থান।। তবে করিলেন হরিদ্বারে সে যান।। ঋষভ পর্ব্বত গেলা দক্ষিণ মথুরা।। কৃতমালা ৩৯
তাম্রপর্ণী যমুনা উত্তরা।। মলয় পর্ব্বত গেলা অগস্ত্য আলয়।। তাহারাও হৃষ্ট হৈলা দেখি মহাশয়।। তা সভার আদর লইয়া নি ৩৯
ত্যানন্দ।। বদরিকাশ্রমে গেলা বড় আনন্দ।। কথোক দিন নর নারায়নের আশ্রমে।। আছিলেন নিত্যানন্দ পরম নির্জ্জনে।। তবে নি
ত্যানন্দ গেলা ব্যাসের আলয়।। ব্যাস চিহ্নিলেন বলরাম মহাশয়।। সাক্ষাত হইলা ব্যাস অতিথ্য করিলা।। প্রভু ব্যাসেরে দণ্ড প্রনাম
হৈলা।। তবে নিত্যানন্দ গেলা বৌদ্ধের ভবন।। দেখিলেন বসিয়া আছেন বৌদ্ধগন।। জিজ্ঞাসেন প্রভু কেহ উত্তর না দিলে।। ক্রু
দ্ধ হয়্যা প্রভু লাথি মারিলেন শীরে।। পলাইল বৌদ্ধগন হাসিয়া হাসিয়া।। বনে ভ্রমে নিত্যানন্দ নির্ভয় হইয়া।। তবে প্রভু আইলেন কন্যা

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

যারে ভক্তি চৈতন্য মহত্ব। সুন চৈতন্যের প্রিয়তমের কথন। জেমনে করিলা তীর্থমণ্ডলী ভ্রমন॥ প্রথমে চলিলা প্রভু তীর্থ বক্রেশ্বর। বৈদ্য
নাথ বানে তবে গেলা থকেশ্বর॥ গয়া দিয়া কাশী গেলা শিবরাজধানি। জথা ধারা বহে গঙ্গা উত্তর বাহিনি॥ দেখি গঙ্গা বড় সুখি
নিত্যানন্দরায়। স্নান করি পান করে আর্ত্তি নাহি জায়॥ প্রয়াগে করিলা মাঘমাসে প্রাতঃ স্নান। তবে মথুরায় গেলা নিজ জন্ম
স্থান॥ জমুনা বিশ্রামঘাটে করি জলকেলি। গোবর্দ্ধন পর্ব্বতে ভ্রমেন কুতুহলি॥ বৃন্দাবন আদি জত দ্বাদশ বন। একে২ সব অনু

করে ভ্রমন॥ গোকুলে নন্দের ঘর বসতি দেখিয়া। বিস্তর রোদন প্রভু করিলা বসিয়া॥ তবে প্রভু মদন গোপালে নমস্করি। চ
লিলা হস্তিনাপুরি পাণ্ডবনগরি॥ নিজস্থান দেখি প্রভু করে নক্রন্দন। বাসুদেব তিঁহো কৃষ্ণভক্তে সুনের কারণ॥ বলরাম কিত্তি দে
খি হস্তিনানগরি। তাহি হলধর বলি নমস্কার করি॥ তবে দ্বারকায় আইলা প্রভু নিত্যানন্দ। সমুদ্রে করিয়া স্নান হইলা আন
ন্দ॥ সিদ্ধেশ্বর গেলা জথা কপিলের স্থান। মৎস্যতীর্থে মহোৎসবে করিল অন্নদান॥ শিবকাঞ্চি বিষ্ণুকাঞ্চি গেলা নিত্যানন্দ।
দেখি হাসে বিপ্রগন মহা মহা দ্বন্দ্ব॥ কুরুক্ষেত্রে পৃথুদক বিন্দুসরোবর। প্রভাষে গেলেন সুদর্শন তীর্থবর॥ ত্রিতকূপ মহাতী

র্থ গেলেন বিশালা। ব্রহ্মতীর্থ দিয়া চক্রতীর্থেরে চলিলা॥ প্রতিস্রোতা গেলা প্রভু প্রাচী সরস্বতি। নৈমিষারণ্যে তবে গেলা মহাম
তি। তবে গেলা নিত্যানন্দ অযোধ্যানগর। রামজন্মভূমি দেখি কান্দিলা বিস্তর॥ তবে গেলা গুহক চণ্ডাল ঘর জথা। মহামো
হ নিত্যানন্দ পাইলেন তথা॥ গুহক চণ্ডাল মাত্র হইলা স্মরণ। তিনদিন আছিলা আনন্দে অচেতন॥ জে জে বনে আছিলা চান্দ
র রামচন্দ্র। দেখিয়া বিরহে গড়ি জায় নিত্যানন্দ॥ তবে গেলা সরজু কৌশিকি করি স্নান। তবে গেলা পৌলস্ত্য আশ্রম

12০৪

হনুমান বোলে তোর রাবনন্দ:ঙ্গর। তারে নাহি বক্রবুদ্ধি পানা বেটা যত্র।। এইমত দুইজনে হয় গালাগালি। সেহো হয় কিনা কিন্তু বেচু
নাচুনি।। ক্ষতক্ষনে কৌতুকে জিনিঞা রাক্ষসে। গন্ধমাদন আসি হৈলা প্রবেশে।। ত্রিমাগন্ধ বৈর্ব্ব বেশ হৈলা সিসুগন। তাসভার ণ
নের নকেন কা পাক্ষণ।। মীরে করি আনিলেন গন্ধমাদন। দেখি হরসিত বড় হৈলা সিসুগন।। আর এক সিসু আইন বৈদ্য বেশ
ধরি। ক্ষশবদিলেন নাকে শ্রীরাম স্মঙরি।। নিত্যানন্দ মহাপ্রভু উঠিলা তখনি। দেখিমাতাপিতা আসি হাসে সর্ব্বজন।। কোনেক
রিশ্বস্থ আনি হাড়াই পণ্ডিত। সকল বালক গন হৈলা হরসিত।। সভে বোলে বাপ ইহা কোথা বে সিখিলা। হাসিয়া বোলেন প্রভু এসব
আদি ৭ মোর লীলা।। প্রথম বয়স হয় অতি সুকুমার। কোনেক রিকার শক্তি আছে এড়িবার।। সর্ব্ব লোক পুত্র হৈতে অতি স্নেহ বাসে। চি ৩৮
হিতে না পারে কেহো বিষ্ণু মায়াবসে।। হেনমতে সিসু কাল হৈতে নিত্যানন্দ। কৃষ্ণলীলা বিনা আর না করে আনন্দ।। পিতামা ৩৮
তায় হছাড়ি সর্ব্বাসিসুগন। নিত্যানন্দ সঙ্গতি বিহরে সর্ব্বক্ষণ।। সেসব সিসুর পাএ রহুন মস্কার।। নিত্যানন্দ সঙ্গে জার এমন
বিহার।। এইমত ক্রীড়া করে নিত্যানন্দ রায়। সিসু হৈতে কৃষ্ণলীলা আর নাহি ভায়।। অনন্তের লীলা কেবা কহিবারে পারে। তাহার
কৃপায় জেন মত স্ফুরে জারে।। হেনমতে দ্বাদশ বৎসর থাকি ঘরে। নিত্যানন্দ চলিলেন তীর্থ করিবারে। তীর্থযাত্রা করিলেন বিং
সতি বৎসর। তবে সেষে আসিবেন চৈতন্য গোচর।। নিত্যানন্দ তীর্থযাত্রা সুন আদিখণ্ডে। জে প্রভুরে নিন্দে সেই পাপিষ্ঠ পাশ
ণ্ডে।। জে প্রভু করিল সর্ব্বজীবের উদ্ধার। করুনা সাগর জাহা বহি নাহি আর।। জাহার কৃপায় জানি চৈতন্যের তত্ত্ব। জে প্রভুর

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1206

সীহইল বিস্মিত। সকল বিয়োন্ত আসিকহে সিশুগন।। কেহো নাহি বুঝে এই ভাবের কারণ।। পূর্ব্বে দশরথ ভাবে এক নৃপবর। শ্রীরা
মের শোকে প্রান ছাড়িল সত্বর।। কেহো বোলে কাছাকাছি আছয় ছাওয়াল। হনুমান ঔশধ দিলে জে হবে ভাল।। পূর্ব্বে এই সিশু
হয়াছিলেন ছাওয়াল সভারে। পড়িলে তোমারা বেচি কাঁন্দিহ আমারে।। খানিক বিন মধ্যে পাইহ হনুমান। নাকিদিনে ঔশধ
আসিবে মোর প্রান।। নিজভাবে অচেতন হইনা থাকেত্তন।। দেখিবড় বিস্মিত হইলা সিশুগন।। ছন্ন হইলা সিশু সিক্ষা নাহি স্ফুরে।

উঠ ভাই বলি মাথ কাঁন্দে উশ্চস্বরে।। লোকমুখে সুনিক থা হইল স্মরণ। হনুমান কাছে সিশু হইলা ততক্ষণ।। আর সিশু পথে ধি
বিতপস্বির বেশে। ফলমূল দিল হনুমানেরে প্রণশে।। রহ্যবাপ ধন্য কর আমার আশ্রম।। বড় ভাগ্যে আসি মিলে তোমা হেন জ
না হনুমান, বোলে কার্য্য শেরে চলিব। সত্বরে চলিব রহিবারে না পারিব।। সুনিয়াছ রামচন্দ্র অনুজ লক্ষ্মণে। শক্তিশে
লে তারে মুর্চ্ছা করিলে রাবনে। অতএব জাই থামি গন্ধমাদনে। ঔশধ আনিলে রহে তাহার জীবনে।। তপস্বি বোলেন জদি জাই

বা নিশ্চয়। স্নান করি কিঞ্চি খাদ্য কর হবি জয়।। নিরানন্দ সিক্ষামাত্র বালক কথা কহে। বিস্ময় হইয়া সর্ব্ব লোক চাহি রহে।
তপস্বির বোলে সরোবরে গেলা স্নানে। জলে থাকি আর সিশু ধরিল চরণে।। কুম্ভির বেরূপ ধরি জায় জলে নাএ। হনুমান সিশু আনন্দ
নেতচালিএ গা।। ক্রমে আক্ষন রনকরি জিনি এক কুম্ভির।। আসি দেখে হনুমান থার মহাবীর।। আরএক সিশু ধরি রাক্ষসের কাছে।
হনুমান খাইবারে জায় তারকাছে।। কুম্ভির জিনে না মোরে জিনিয়া কেমনে। তোমাকে খাইব লক্ষ্মণ জিয়াবা কেমনে।। ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কোনোদিন নিত্যানন্দ হয়েন বামন। বলিরাজা করি চলে তাহার ভবন॥ বৃদ্ধ কাচ্ছ সুত্র রূপে ফেণে মানা করে। তিন্কান পাত্র শেষে চড়ে ব
নিশীরে॥ কোনোদিন নিত্যানন্দ শেষ বন্দকারে। থেবে ওর কাপ্ত কাপ্তে পেলেন দনে॥ সিশুগন লক্ষণ জাম্ রঘুনাথ বোলে। শ্রীনি
লক্ষণরূপ ধরি প্রভু য়ে আপনে॥ ধনুক ধরি কোপে চলে সুগ্রীবের স্থানে। সুগ্রীব শোন লক্ষণ বুলি বোলন এ আপনে॥ আরে রে বানরা
মোর প্রভু দুঃখ পায়। প্রাননা নহিব যদি তবে বেঝাট আয়॥ সুবেন্দ্র পর্ব্বতে মোর প্রভু পায় দুঃখ। নারিগন লএগ বেটা রমিকর
সুখ॥ কোনোদিন ক্রোধ হন পরশুরাম রে। মোর দোষ নাই বিপ্র পনা হস নয় রে॥ লক্ষণের ভাবে প্রভু হয় সেই রূপ। বুঝি তেনা পা
আদি ৭ রে কেহো পরম কৌতুক॥ পঞ্চ বানরের রূপে বুলে সিশুগন। বার্ত্তা জিজ্ঞাসেন প্রভু হইয়া লক্ষমণ॥ কে তোমারা বানর সব বুন বোলে। ৩৭
আমি রঘুনাথের ভৃত্য বোল মোর স্থানে॥ তারা বোলে আমরা বালীর ভত্ত বুলি। দেখাই শ্রীরামচন্দ্র নই পদধুলি॥ তা সবারে কো ৩৭
লে করি আইসেন লএগ। শ্রীরাম চরনে পড় দণ্ডবত হৈয়া॥ ইন্দ্রজীত বধ লীলা কোনোদিন করে। কোনোদিন আপনে লক্ষণরূপ
ধরে॥ বিভিষন করিয়া আনেন রাম স্থানে। লঙ্কেশ্বর করি অভিশেক ততক্ষনে॥ কোনো সিশু বোলে আমি হইনু রাবণ। শক্তিশেল হা
নি আমি সমরে লক্ষমনে॥ এত বলি পদ্ম পুষ্প মারিল পেলিঞা। লক্ষমনের ভাবে প্রভু পড়িলা চুলিঞা॥ মূর্চ্ছা হইলেন প্রভু লক্ষমনের
ভাবে। জাগায় ছাওয়াল সব তত্ত্ব নাহি জানে॥ পরমার্থে প্রাণ নাহি সকল সরীরে। কান্দয় সকল সিশু হাত দিয়া সিরে॥ সুনি মা
তা পিতা ধাঞা আইলেন তারে। দেখিল পুত্রের প্রাণ নাহিক সরীরে॥ মূর্চ্ছিত হইলা দোঁহে পড়িলা ভূমিতে। দেখি সর্ব্ব লোক আ

1208

কোনোদিন সিশুসঙ্গে নল খড়ি নঞা। সকৈ কবিযা ত বেপোনেন ভাঙ্গিঞা।। নিকটে বেশ অদ্ভুত গোয়ালার ঘরে। অনক্ষিতে সিশু গিঞা
ঘরে চুরি করে।। তাহা ছাড়ি সিশুগন নাহি রহে ঘরে। রাত্রিদিন নিত্যানন্দ সংহতি বিহরে।। জাহার বালক তারা কিছুই না বলে। সভে নঞা
স্নেহ করি রাখে নিজ কোলে। সভে বোলে দেখি নাই এমন দেখি খেলা। কেমতে জানিব সিশু হেন কৃষ্ণলীলা।। কোনোদিন পত্রে গড়িয়া
নাগগন। জলে জায় লইয়া সকল সিশুগন।। নাফ দিঞা পড়ে কেহো অচেষ্ট হইঞা। চেতন করায় পাছে আপনে আসিঞা।। কোনো

দিন তালবোনে সিশুগন নঞা। সিশু সঙ্গে তাল খায় ধেনুক মারিয়া।। সিশু সঙ্গে গোঠে গিঞা নানা ক্রীড়া করে। বক অঘ বৎসাসুর ক
রি তাহা মারে।। বিকালে আইসে ঘরে গোঠের সঙ্গতি। বেনু সিঙ্গা বাজাইয়া আইসে নম্রগতি।। কোনোদিন করেন গোবর্দ্ধন ধরন লীলা।
বৃন্দাবন রচিয়া করেন নানা খেলা।। কোনদিন করেন গোপীর বসন হরণ। কোনোদিন করেণ যজ্ঞপত্নি দরশন।। কোনদিন নারদ কা
ছস্থ দাড়ি দিয়া। কংসস্থানে মন্ত্রনা কহে নৃতিত্ব বসিয়া।। কেনোদিনে কোন সিশু অক্রুরের বেশে। নঞা জায় রামকৃষ্ণ কংশের নি

দেশে।। আপনেই গোপী ভাব করয়ে রোদন। নদি বহে নয়নে দেখএ সিশুগন।। বিষ্ণুমায়া মোহে কেহো লক্ষিতে না পারে। নিত্যানন্দ
সঙ্গে সব বালক বিহরে।। মধুপুরি রচিয়া ভ্রমএ সিশু সঙ্গে। কেহো হয় মালি তত্রে মালা পরে রঙ্গে।। কুব্জা বেশ করি গন্ধ [illegible] কারো
স্থানে। ধনুক করিয়া ভাঙ্গ করিয়া গর্জ্জনে।। কুবলয় চানুর মুষ্টীক মল্ল মারে। কংশ করি কাহার পাড় অনুনে ধরি। কংশ বধ করি
যা [illegible] চলয়ে সিশু সঙ্গে। সর্ব্ব লোক দেখি হাসে বালকের রঙ্গে।। এই মত জতং অবতার লীলা। সব অনুকরণ করিয়া করে খেলা।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1209

গায়েনকৃষ্ণচন্দ্রের মঙ্গল॥ বিচার্য্য করেন গৌরাঙ্গ ভগবান। এখন সুনহ নিত্যানন্দের আক্ষান॥ পূর্ব্বে অগ্রে অনন্ত শ্রী গৌরাঙ্গ আ
জ্ঞায়। রাঢ়ে অবতীর্ণ হইআছে সুনি লয়॥ হাড়াওঝা নামে পিতা মাতা পদ্মাবতি। একচাকা নামে গ্রাম গৌড়েশ্বর জাতি॥ সি
সু হৈতে সুস্থির সুবুদ্ধি গুনবান। জিনীয়া কন্দর্প কোটি লাবন্যের ধাম॥ সেই হৈতে রাঢ়ে হৈল সর্ব্ব সুমঙ্গল। দুর্ভিক্ষ দারিদ্র দোষ
খণ্ডিল সকল॥ জেদিনে জন্মিলা নবদ্বীপে গৌরচন্দ্র। রাঢ়ে থাকি হুঙ্কার করিলা নিত্যানন্দ॥ অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড ব্যাপ্ত হইল হু

ঙ্কারে। মুর্চ্ছাগত হৈল জেন সকল সংসারে॥ কথোক লোকে বলিল হইল বজ্রপাত। কথোক লোক মানি লেক কহিউং পাত॥
আদি ৭ কথোক লোক বলিলেক জানিল কারণ। গৌড়েশ্বর গোসাঞ্রির কি হইল গর্জ্জন॥ এইমত সর্ব্বলোক নানা কথা গায়। নিত্যা ৩৮
নন্দকে কেহো না চিহ্নে মায়ায়॥ হেনমতে আপনে লুকাই নিত্যানন্দ। সিসুগন সঙ্গে করি খেলায় আনন্দ॥ সিসুগন সঙ্গে ৩৬
প্রভু জত ক্রীড়া করে। শ্রীকৃষ্ণের কর্ম্ম বহি অন্য নাহি স্ফুরে॥ দেবসভা করেণ মিলিয়া সিসুগনে। পৃথিবীর রূপ কেহো লেক

রে নিবেদনে॥ তবে পৃথ্বীলৈ সভে নদিতীরে জায়। সিসুগন লঞা স্তুতি করে ঊর্দ্ধরায়॥ কোনো সিসু লুকাই এঞা উঠি থাকে মো
নে। জন্মিলাঙ আমি গিঞা মথুরা গোকুলে॥ কোনদিন নিশা ভাগে সিসুগন লঞা। বসুদেব দেবকীর বিভা করায়্যা॥
বন্দিঘর করিএগ অত্যন্ত নিশা ভাগে। প্রভু জন্ম করাওল কেহো না হি জাগে॥ গোকুল সৃজিয়া তথি আনিঞা হরষে বে। ম
হামায়া নিঞা ভাণ্ডায় কংশাসুরে॥ কোনো সিসু সাজাঞা পুতনা নারিকাপে। কেহো স্তন পান করি উঠে তার বুকে॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

চাঁচরকেশ সর্ব্বমোনোহর ৷৷ কান্দের উপর ব্রহ্ম সুত্র তেজমন্ত ৷ হাস্যযুক্ত শ্রীমুখ প্রসন্ন দিব্য দন্ত ৷৷ কিবা শোভে অদ্ভুত দুই কমল নয়ন ৷
কিবা শোভে আশ্চর্য্য শোভা বিকচ্ছ বসন ৷৷ জেই দেশে শেই এক দিশে এক পাঠায় ৷ এইরূপ হেন রূপ শান্তি বনিজায় ৷৷ হেন শোভা অদ্ভুত ব্যাখ্যা কেবল
চান্দরে ৷ সুনিয়া গুরুর হয় সন্তোষ প্রচুরে ৷৷ সকল সভার আগে আপনে ধরিএগা ৷ বেদাধ্যয়ন গুরু শব্দ প্রধান করিএগা ৷৷ গুরু বোলে
বাপ তুমি মন দিএগা পড় ৷ ভট্টাচার্য্য হবে তুমি কহিনাউ দঢ় ৷৷ প্রভু বোলে তুমি আশির্ব্বাদ কর জারে ৷ ভট্টাচার্য্য পদবী কোন দু

স্কর তাহারে ৷৷ জারে জিজ্ঞাশেন প্রভু শ্রীগৌরচন্দ্রেরে ৷ হেন নাহি পঢুয়া জে দিবেক উত্তরে ৷৷ আপুনি করেণ তবে সুত্রের স্থাপন ৷ সেশে
আপনার ব্যাখ্যা করেন খণ্ডন ৷৷ কেহ জদি কোন মতে না পারে স্থাপিতে ৷ তবে শেই ব্যাখ্যা প্রভু করেন ভাল মতে ৷৷ কিবা স্নানে কি ভো
জনে কিবা পর্য্যটনে ৷ নাহিক প্রভুর চেষ্টা বিচার বহি নে ৷৷ এই মত থাকয়ে আছেন বিচারণে ৷ প্রকাশ না করেন জগতের দিনদো
ষে ৷৷ হরি ভক্তি শুন্য হৈল সকল সংসার ৷ অসত সঙ্গ অসত পাষণ্ড বহি নাহি আর ৷৷ নানামতে পুত্রাদির মহোৎসব করে ৷ দেহগৃহ ব্য

তিরেক আর নাহি স্ফুরে ৷৷ মির্থ্যা সুখে সভাকার পরম আদর ৷ বৈষ্ণবেরগন সব দুঃখিত অন্তর ৷৷ কৃষ্ণ বলি সর্ব্বজন করেন ক্রন্দন ৷
এসব জীবেরে কৃপা কর নারায়ণ ৷ হেন দেহ পাইয়া না হৈল কৃষ্ণের রতি ৷ কত কাল গিয়া আর ভুঞ্জিব দুর্গতি ৷৷ জে সব শরীর না
গিদেবেক রে স্তুতি ৷ সে সব শরীর জায় মির্থ্যা কার রতি ৷৷ কৃষ্ণ জাত্রা মহোৎসব পর্ব্ব নাহি করে ৷ বিভায়াদি কর্ম্মে সে আনন্দ ক
রিমরে ৷৷ তোমার সে জীব প্রভু তুমি সে রক্ষিতা ৷ কি বলিব আমরা প্রভু তুমি সর্ব্বপিতা ৷৷ এই মত ভক্তগন সভার দুঃখেন ৷ চিন্তেন

কথোক্ষনে মহাপ্রভু করি স্নান। আইলেন গৃহে কৃপাময় ভগবান॥ বিষ্ণুপূজা করি তুলসীরে জল দিয়া। ভোজন করিতে প্রভু বসিলেন
গিয়া॥ ভোজন করিতে প্রভু বসি হৃষ্টমনে। আচমন করি করেন তাম্বুল চর্ব্বনে। ধিরে ২ তবে মাতা বলিতে লাগিলা। এত অপচয়
বাপু কি কার্য্যে কর বিনা॥ ঘর দ্বার দিব্য জত সকল তোমার। অপচয় তোমার জে কি দোষ আমার॥ পড়িবারে বোল তুমি এখনি
চলিবা। ঘরেতে সম্বল নাই কালী কি খাইবা॥ হাসে প্রভু জননীর সুনিঞা বচন। প্রভু বোলে কৃষ্ণ পোষ্টা করিবেন পালন॥

এত বলি প্রভু পুস্তক লই করে। কথোক্ষন বিচার শকরি গুপ্তস্থানে॥ জাহ্নবির তিরে আইলা সন্ধ্যাকালে। কথোক্ষন থাকি
আদি প্রভু জাহ্নবির তিরে॥ তবে প্রভু আইলেন আপন মন্দিরে॥ জননীরে ডাক দিয়া আনিল ভিতে। দিব্য সোনা তোলা দুই দিল ৩৫
৭ তাঁর হাথে॥ দেখ মাতা কৃষ্ণ এই দিলেন সম্বল। ইহা ভাঙ্গাইয়া ব্যয় করহ সকল॥ এত বলি মহাপ্রভু করিলেন শয়নে। ৩৫
পরম বিস্মিত হঞা শচী গুনে মনে॥ কোথা হইতে সুবর্ণ আনেন বারে বারে। পাছে কোন পরমাদ ফলে আসি মোরে॥

জেই মাত্র সম্বল টুটয়ে মোর ঘরে। তবে এই মত সোনা আনে বারে বারে॥ কিবা ধার করে কিবা কিবা সিদ্ধি জানে। কোন রূপে সো
নাবা কেমন করি আনে॥ মহা অকৈতব শচী পরম উদার। ভাঙ্গাইতে দিতে গো ডরান বারে বার॥ দশ ঠাঞি পাঁচ ঠাঞি দেখাইয়া
আগে। লোকেরে দেখায় শচী তবে সোনা ভাঙ্গে॥ হেন মতে মহাপ্রভু সর্ব্ব সিদ্ধেশ্বর। গুপ্তভাবে আছে নবদ্বীপের ভিতর॥
না ছাড়ে পুস্তক শ্রীহস্তে নিরন্তর। পড়েন গোষ্ঠীতে জেন সাক্ষাৎ মদন॥ ললাটে শোভয় ঊর্দ্ধ তিলক সুন্দর। শিরেণ
১ অনুক্ষন।

গড়াগড়ি জাইতে না গিনা ক্রোধমনে। শ্রীঅঙ্গ সকল হৈল বালুকা বেষ্টিত। সেই হৈল মহাশোভা অকথ্য চরিত।। ক্রমে ক্রন্দন মহা
প্রভু গড়াগড়ি দিয়া। স্থির হইয়া রহিলেন সয়ন করিঞা।। সেই মহাপ্রভু হৈল যোগনিদ্রা প্রতি। পৃথিবী সয়নে আছে বৈকুণ্ঠের প
তি।। অনন্ত বিগ্রহে হয় জাহার সয়ন। লক্ষ্মী জার পাদপদ্ম সেবে অনুক্ষন।। চারি বেদে জাহারে করয় অন্বেষন। হেন
প্রভু নিদ্রা জায় শচীর প্রাঙ্গনে।। হেনমতে মহাপ্রভু আত্ম ভাবাবেশে। অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড কোটি লোমকূপে বৈসে। নিদ্রা জায়
দেখি দেবগন কান্দে হাসে।। সৃষ্টি স্থিতি প্রলয় করয়ে জার দাসে।। হেন প্রভু কেহো না জানয় মায়াবশে। ব্রহ্মা শিব আদি যত
জাহারে ধেয়ানে। হেন প্রভু নিদ্রা জায় শচীর প্রাঙ্গনে। ততক্ষনে শচী দেবী নানা আনাইঞা। গঙ্গাম্বু দিব্য রসদ্ধ প্রত্যেক্ষ করি
য়া।। ধরে ২ পুছেন শ্রীঅঙ্গে হস্ত দিঞা। ধুলা ঝাড়ি গুনিতে না গিনা দেবী গিঞা।। উঠ ২ বাপ্প মোর হের মানাধর। আপন ইচ্ছা
য় গিয়া গঙ্গা পূজা কর। ভাল হৈল বাপ্প জেই পেলিলে ভাঙ্গিয়া। জউক সকল বাপ্প তোমার বালাই লঞা।। জননীর বাক্য
শুনি গৌরাঙ্গ সুন্দর। চলিলা করিতে স্নান লজ্জিত অন্তর।। হেথা সর্ব্ব গৃহ শচী করি পরিষ্কার। বন্ধনের সন্ধ তবে নাগিনা
করিবার।। জদ্দিপ্প প্রভু এতেক করএ অপচয়। তথাপি শচীর চিত্তে দুঃখ নাহি হয়।। হৃষ্টের চাপল্য জেন অশেষ প্রকারে। জসো
দা সহেন জেন গোকুল নগরে।। এই মত গৌরাঙ্গের জত চাঞ্চল্যতা। সহিলেন অনুক্ষন শচী জগন্মাতা।। ঈশ্বরের লীলা
জানি কহিতে কতেক। এই মত চাঞ্চল্যতা করিলেন জতেক।। সকল ক. ন মায়কায় ব্যক্ত মনে। হইলেন মা জেন পৃথিবী পালনে।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1213

নিস্তার ৷৷ ঘরদ্বারসকলভাঙ্গেএসেইক্ষণে ৷ আপনার অপচয়তাহানাহিমানে ৷ তথাপিহসচীতোহেনসেইক্ষণে ৷ নানায়ত্নেআনিদে
নস্নেহেরকারণে ৷ একদিনপ্রভুচলিলাগঙ্গাস্নানে ৷ তেলআমলকীচাহিলামায়েরস্থানে ৷ দিব্যমাল্যসুগন্ধিআনিয়াদেহমোরে ৷
গঙ্গাস্নানকরিচাহিগঙ্গাপুজিবারে ৷৷ জননীবোলেনবাপসুন মন দিয়া ৷ ক্ষণেক অপেক্ষাকর মালা আনি গিয়া ৷৷ আনিগা যে
মাত্রপ্রভুসুনিলবচন ৷ ক্রোধেরুদ্র মূর্ত্তি হইলাশচীর নন্দন ৷৷ এখনিতুমি যাহা মা মালাআনিবারে ৷ এতবলিক্রোধকরিঘরে সিলা

ঘরে ৷ যতেক আছিলগঙ্গাজলেরকলশ ৷ আগেসবভাঙ্গিলেন হইয়াক্রোধবশ ৷ তৈলঘৃতলবনআছয়েজাহেজাহে ৷ সবচূর্ণকরিলে
আদি ৫ নতেঙ্গাঁলয়্যা হাথে ৷ ছোটবড় যতেক আছিল ঘটনাম ৷ সব ভাঙ্গিলেনইচ্ছাময় ভগবান ৷৷ গড়াগড়িযায়ঘরে তৈলঘৃতদুগ্ধ ৩৪
দধি ৷ তণ্ডুলকার্পাশ লুন মাশকলাই মুদ্গ ৷ যতেক আছিলসিকাটানিয়াদিয়া ৷ ক্রোধাবেশে পেলেনপ্রভুসকল ছিঁড়িয়া ৷ বস্ত্রআ
দিযতকিছু পাইলেনঘরে ৷ খানিখানিকরিচিরি পেলেদুইকরে ৷৷ ঘরভাঙ্গিআরযদিনাহিঅবশেষঃ ৷ তবেশেগৃহেরপ্রতিহইল ৩৪

নাআবেশ ৷ দেহাতিয়াঠেঙ্গাপাড়েগৃহেরউপরে ৷ হেনপ্রাণিনাহিকোথাপ্রভুপ্রবোধকরে ৷ ঘরদ্বারভাঙ্গিশেষেবৃক্ষেরেদেখিয়া ৷
তাহারউপরেঠেঙ্গাপাড়েদোহাতিয়া ৷ তথাপিহক্রোধাবেশক্ষমানাহিআর ৷ শেষেপৃথ্বিবিতেঠেঙ্গাপড়িলহাজার ৷৷ গৃহেরএকান্ত
মাত্র সঙ্কোচিতহয়্যা ৷ মহাভয়েশচীদেবী আছেনুকাইয়া ৷ ধর্ম্মসংস্থাপনপ্রভুধর্ম্মসোনাতন ৷ জননীরে [illegible] হইয়াপ্রভু না
বোলেনকথন ৷৷ এতাদৃসিক্রোধেপ্রভু আছেন বসিয়া ৷ তথাপিহজননীরেনাক্রুহইনগিয়া ৷ সকল ভাঙ্গিয়া প্রভু আসিয়াভাঙ্গিলে ৷

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1214

হরিধ্বনী গায়॥ চৌদিগে সুনি মাত্র নিমাঞির স্তুতি। নীলাচলে জায় সব ভকত সংহতি॥ এসব সপন দেখি চিন্তা পাই সর্ব্বথাই। বির
হ দুঃখ পাছু বাহিরায়॥ সচবোনে স্বপ্ন ওমি দেখিলে গোসাঞি। চিন্তা না করিহ গৃহে রহিব নিমাঞি॥ প্রভু ছাড়ি নিমাঞি না
জানে কোন কর্ম্ম। বিদ্যারস বিনা তার নাহি কোন ধর্ম্ম॥ এইমত পরম উদার দুইজন। নানা কথা কহে পুত্রস্নেহের কারণ॥ হেনম
তে কথো দিন থাকি মিশ্রবর। অন্তর্ধান হইলা নিত্য শুদ্ধ কলেবর॥ মিশ্রের বিরহে প্রভু কান্দিলা বিস্তর। দশরথ বিজয়ে জেমত
রঘুবর॥ দুর্নিবার শ্রীগৌরচন্দ্রের আকর্ষণে। অতএব রক্ষা হৈল শচীর জীবন॥ শোক নন্দন সুনি কাষ্ঠ পাষাণ দ্রবে। দুঃসহ যথ
তথ কহিলে ক্লেশে॥ হেনমতে জননীর সঙ্গে গৌরহরি। আছেন নিগূঢ় রূপে আপনা পাসরি॥ পিতৃহীন বালক দেখিয়া শচী মা
ই। পুত্র সেবা বহি শচীর আন কার্য্য নাই॥ দণ্ডেক না দেখে জদি শচী গৌরচন্দ্র। মূর্চ্ছা পায় শচী দেবী দুই চক্ষু অন্ধ॥ প্রভু ও মা
য়ের প্রীত করে নীরন্তর। প্রবোধেন তারে বলি প্রবোধ উত্তর॥ সুন মাতা মোনে কিছু না চিন্তিহ তুমি। সকলি তোমার আছে জ
দি আছি আমি। ব্রহ্মা মহেশ্বরের দুর্ল্লভ লোকে বোলে। তাহা আমি তোমারে আনিঞা দিব হেলে॥ শচীও দেখিতে গৌরচন্দ্রের শ্রী
মুখ। দেহস্মৃতি মাত্র কিছু না থাকয়ে দুঃখ॥ জাঁহার স্মরণে মাত্র সর্ব্ব পূর্ণ কাম। সেই প্রভু জাহার পুত্র আছে বিদ্যমান॥ তাহার কেম
নে দুঃখ রহিবে সরীরে। আনন্দস্বরূপ করিলেন জননীরে॥ হেনমতে নবদ্বীপে বিপ্রসিশুরূপে। আছেন বৈকুণ্ঠনাথ সেন রসকূপে॥
অবেবন মহাদারিদ্র পরকাশ। তারজেন মহামহেশ্বরের বিনাশ॥ কিবা থাকে না থাকে নাহিক বিচার। চাহিলেও না পাইলে নাহিক

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দেখো। আপনার জনম সাফল করিনি মো। অমিসে পুত্র সমর্পিল কৃষ্ণ স্থানে। যাহা হৈতে গৌরচন্দ্র আছে থাকি সুখে। মিশ্র বোলেন কৃ
ষ্ণ তুমি রক্ষিতা সভার। পুত্রপ্রতি শুভদৃষ্টী দেখিবা আমারে॥ জে তোমার কমল চরনে স্মৃতি করে। কভো বিঘ্ন না আইসে তাহার মন্
দিরে। তোমার স্মরণ হিন জে জে পাপস্থান। তাহাতে ডাকিনী ভূত প্রেত অধিষ্ঠান॥ তথাহি। নয়ত্র শ্রবনাদি নিরক্ষোঘ্নানি
স্বকর্ম্মসু। কুর্ব্বন্তু সাত্বতাং ভর্ত্তু র্যাতুধান্যশ্চ তত্রহি॥ আমি তোমার দাশ প্রভু জতেক তোমার। রাখিবে সকল তুমি বলি প

রিহার॥ অতএব জত আছে বিঘ্ন বা শঙ্কট। না আসুক প্রভু মোর পুত্রের নিকট॥ এই মত নিরবধি মিশ্র জগন্নাথ। এই চিত্তে
আদি ৭ বর মাগে তুলি দুই হাথ॥ দৈবে একদিন স্বপ্ন দেখে মিশ্রবর। হরিশ বিশাদ বড় হইল অন্তর॥ স্বপ্ন দেখি স্তবপাঠি দণ্ডবত ৩৩
করে। হে গোবিন্দ নিমাঞির রহুক মোর ঘরে॥ সভে এই বর কৃষ্ণ মাগি তোমার ঠাঞি। গৃহস্থ হইয়া মোর রহুক নিমাঞি॥ ৩৩
শচী জিজ্ঞাসেন মনে হইয়া বিস্মিত॥ এ সকল বর কেনে মাগ আচম্বিত॥ মিশ্র বোলে আজি আমি দেখিন সপন। নিমাঞি করিয়া

নশিখার মুণ্ডন॥ অদ্ভুত সন্ন্যাসীবেশ কহনে না জায়। হাসে নাচে কাঁন্দে কৃষ্ণ বলি সর্ব্বদায়॥ অদ্বৈত আচার্য্য আদি জত ভক্তগন।
নিমাঞি বেড়িয়া সভে করেন কীর্ত্তন॥ কখন নিমাঞি বৈসে বিষ্ণুর খট্টায়। চরন তুলিয়া দেই সভার মাথায়॥ চতুর্ম্মুখ পঞ্চমুখ
সহস্র বদন। সভেই গায়েন জয় শচীর নন্দন॥ মহাভয়ে চতুর্দ্দিগে সভে স্তুতি করে। দেখিয়া আমার অবাক্য নাহি সরে॥ ক্ষণে
ক্ষনে দেখি কোটি২ লোক লয়া। নিমাঞি বেড়ায় সব নগরে নাচিয়া॥ লক্ষ কোটি লোক নিমাঞির পাছে ধায়। ব্রহ্মাণ্ড পরশি

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ছেবন।। চমত্কার সভেই চিন্তেন মনে২। প্রভু বোলে এবে সুন করি অস্থাপনে।। পুনহেন ব্যাখ্যা করিলেন গৌরচন্দ্র।। সর্ব্বমতে খণ্ড
র কেহো ত নাহি ভঙ্গ।। সত সর্ব্ব প্রামানিক পঢ়ুয়ার গন। সন্তোষেহ সভেই করেন আলিঙ্গন।। পঢ়ুয়া সকলে বোলে আজি ঘরে যা
ও। কালি জিজ্ঞাসিব তাহা বলিবারে চাও।। এই মত প্রতি দিন জাহ্নবির জলে। বৈকুণ্ঠের নায়ক কৃষ্ণ নানা খেলা খেলে।। এই
ক্রীড়া লাগিয়া সর্ব্বাগ্রে বৃহস্পতি। সিষ্যগন নবদ্বীপে হইলা উপপতি।। জলক্রীড়া করে প্রভু জাহ্নবির সঙ্গে। ক্ষনেক ওপার জা

এন গঙ্গার রঙ্গে।। বহু মনোরথ পূর্ন্ন হইল গঙ্গার। যমুনায় দেখি কৃষ্ণচন্দ্রের বিহার।। কবে হইবেক মোর যমুনার ভাগ্য।
নিরবধি বোলেন গঙ্গা এই বাক্য।। যদ্যপিহ গঙ্গা অজ ভবাদি বন্দিতা। তথাপিহ যমুনার পদ সে বাঞ্ছিতা।। বাঞ্ছাকল্প
তরু প্রভু শ্রীগৌরাঙ্গসুন্দর। জাহ্নবির বাঞ্ছা পূর্ন্ন করে নীরন্তর।। এই মত ক্রীড়া করি জাহ্নবির জলে। গৃহে আইলেন প্রভু
গৌরাঙ্গসুন্দরে।। যথাবিধি করি প্রভু শ্রীবিষ্ণু পূজন। তুলসীতে জল দিয়া করেন ভোজন।। ভোজন করিয়া তবে প্রভু সেইক্ষনে

। পুস্তক লইয়া প্রভু বৈসেন নির্জ্জনে।। আপনি করেন প্রভু সুত্রের টিপনি। ভুলিলা পুস্তকরসে সর্ব্ব বেদমনি।। দেখিয়া আনন্দে
ভাসে মিশ্র মহাশয়। রাত্রি দিন কিছুই হরিষে না জানয়।। দেখিতে জগন্নাথ পুত্রমর্ম্ম। তিলে২ পান কত অনির্ব্বচনীয় সুখ।।
যেমত পুত্রের রূপ করয়ে মিশ্র পান। সশরীরে সাযুজ্য হইলা কিবা জান।। সাযুজ্য বা কি বা উপাধিক হয় তানে। সাযুজ্যাদি সো
ক্ষ মিশ্র সুখ নাহি মানে।। জগন্নাথ মিশ্রের বের হক নমস্কার। অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড পতি পুত্ররূপে জার।। এই মত মিশ্রচন্দ্র পুত্ররূপ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1217

গিলা শচীকে বিয়া ক্রন্দন ॥ ০॥ তীটে আলিরাগ ॥ ০॥ নাজাইহ আর বাপ মায়েরে ছাড়িয়া। পাপী জিউ আছে তোর শ্রীমুখ দেখিয়া ॥ গৌরাঙ্গ হে কমনে তো
মার চন্দ্রবদন ॥ অধর সুরঙ্গ কুন্দ মুক্তা দশন ॥ অমিয়ার বিলাস সুন্দর বদন। কেমনে বা দেখিব না দেখি গজেন্দ্র গমন ॥ গৌরাঙ্গ হে অদ্বৈত আবো
শাআদি তোর অনুচর। নিত্যানন্দ আছে তোর প্রানের দোসর ॥ পরম বান্ধব গদাধর আদি সঙ্গে। গৃহে রহি কীর্ত্তন করহ তা সভার সঙ্গে ॥ গৌরাঙ্গ হে
ধর্ম্ম বুঝাইতে বাপ তোমার অবতার। জননী ছাড়িবা কোন ধর্ম্ম বিচার ॥ গৌরাঙ্গ হে তুমি ধর্ম্মময় যদি জননী ছাড়িয়া ॥ কেমতে জগতে তুমি ধর্ম্ম
বুঝাইবা ॥ গৌরাঙ্গ হে প্রেম শোকে কহে শচী শুনে বিশ্বম্ভর। প্রেম বদ্ধ কণ্ঠ কিছু না কহে উত্তর ॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ জান। বৃন্দাবন
দাস তছু পদযুগে গান ॥ ॥ ॥ ২৬ ॥ ॥ ॥ ০॥ তোমার অগ্রজ আমা ছাড়িয়া চলিলা। বৈকুণ্ঠে তোমার পিতা গমন করিলা ॥ তোমা
দেখি সকল সন্তাপ পাসরিনু। তুমি গেলে তেজিব জীবন ॥ গৌরাঙ্গ হে অনাথিনীরে ছাড়িয়া না জাইহ। সভা নে যাকব নিজ অঙ্গনে কীর্ত্তন। তো
মার নিত্যানন্দ আছে খেহায় ॥ ধ্রু ॥ প্রেমময় দুই আঁখি: দীর্ঘভুজ দুই দেখি: বচনেতে অমিয়ার বিলাস। ত্রিনিদি দেখব মোর তোমারে উজ্জ্বল।
যেন অন্ধকারে চন্দ্র উদয় নির্ম্মল। তের বাঙ্গা পায়ে কত মধুর শারণ। প্রেম শোকে কহে শচী বিশ্বম্ভর শুনে যেন। রঘুনাথ কৌশল্যা বুঝায়ে যেহেন ॥
শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ জান। বৃন্দাবন দাস তছু পদযুগে গান ॥ ২৭॥ ॥ ॥ ০॥ ॥ ॥ এইমত বিলাপ করএ শচীমাতা। মুখ তুলি তা
হারে নাকহে এক কথা ॥ বিবর্ণ হইয়া শচী অস্থিচর্ম্ম সার। শোকাকুলি দেবী কিছু নাকরে আহার। প্রভু দেখি জননীরে জীবন নাহে। ভূমিতে বসিয়া
তানে গোপ্য কথা কহে। প্রভু বোলে মাতা তুমি স্থির কর মন। শুন যত জন্ম আমি তোমার নন্দন ॥ চিত্ত দিয়া শুনহ আপন গুণগান। কোনো স্থানে

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1218

আছিলা তোমার পৃশ্নি নাম। তথাতে আছিলা তুমি আমার জননী। তবে তুমি স্বর্গে হৈলা অদিতি আপুনি॥ তবে আমি হইলুঁ বামন অবতার। তথাতেও আ
ছিলা তুমি জননী আমার। তবে তুমি দেবহুতি হৈলা আরবার। তথাতে কপিল আমি নন্দন তোমার॥ তবে ত কৌশল্যা আরবার হৈলা তুমি। তথাতে তো
মার পুত্র রামচন্দ্র আমি॥ তবে ত মথুরায় দেবকী হৈলা। কংশাসুর অন্তঃপুরে বন্দী আছিলা॥ তথাতে আমার তুমি আছিলা জননী। তুমি সেই
দেবকি দেবকীপুত্র আমি॥ আর দুই জন্ম আমি শচী তোমার গর্ভে। হৈব তোমার পুত্র আমি অবিলম্বে॥ এই মত তুমি মোর মাতা জন্মে জন্মে। তো
মার আমার কভো বিয়োগ নহে মর্ম্মে॥ এ মায়া লৈয়া শচীর কহিলা এ কথা। আর তুমি দুঃখ নাহি আবিহনা বৃথা॥ কহিলেন প্রভু অতি রহস্য কথন।
শুনি আশচীর কিছু স্থির হৈল মন॥ এই মত আছেন ঠাকুর বিশ্বম্ভর। কীর্ত্তন আরম্ভ আনন্দ করেন নিরন্তর॥ সেচ্ছাময় মহেশ্বর কখনো কি করে। ১২২
ঈশ্বরের মর্ম্ম কে হো বুঝিতে না পারে॥ নিরবধি পরানন্দ শঙ্কীর্ত্তন রঙ্গে। হরিবোল বোলা কেন শব বৈষ্ণবের শঙ্গে॥ পরানন্দে বিহ্বল সকল ভক্ত
গন। পাশরি রহিলা সভে প্রভুর গমন॥ সর্ব্ববেদে মনে ভাবে জাহারে দেখিতে। ক্রীড়া করে ভক্তগন সেই প্রভু সহিতে॥ যেদিন চলিব প্রভু সন্ন্যাস ১২৩
করিতে। নিত্যানন্দ স্থানে তাহা কহিলা নিভৃতে॥ শুন শুন নিত্যানন্দ স্বরূপ গোসাঞি। এ কথা কহিবা সবে পঞ্চজন ঠাঞি॥ এই সংক্রমনে উ
ত্তরায়ন দিবসে। নিশ্চয় চলিব আমি করিতে সন্ন্যাসে॥ ইন্দ্রানী নিকটে সেকাটোয়া নামে গ্রাম। আছে তথা কেশব ভারতি সুদ্ধ নাম॥ তান স্থা
নে আমার সন্ন্যাস সুনিশ্চিত। এই পঞ্চজনে মাত্র করিবে বিদিত॥ আমার জননী। গদাধর ব্রহ্মানন্দ। চন্দ্রশেখর আচার্য্য আর এই মুকুন্দ॥
এই কথা নিত্যানন্দ স্বরূপের স্থানে। কহিলেন প্রভু ইহা কেহো নাহি জানে॥ পঞ্চজন স্থানে মাত্র এ সব কথন॥ কহিলেন নিত্যানন্দ প্রভুর গমন॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

শেই দিন প্রভু শর্ব্ব বৈষ্ণবের শঙ্গে। শর্ব্ব দিন গোঙাইলা নাম সংকীর্ত্তন রঙ্গে॥ পরম আনন্দে প্রভু করিয়া ভোজন। শন্ধ্যা যেক বিলা গঙ্গা দেখিতে গমন॥
গঙ্গা নমস্করিয়া বসিলা গঙ্গাতীরে। ক্ষনেক থাকিয়া পুন আইলেন ঘরে॥ আসিয়া বসিলা গৃহে শ্রীগৌরসুন্দর॥ চতুর্দ্দিগে বসিলেন সব অনুচর॥
সেদিনে চলিব প্রভু কেহো না হিলা নে। কোও কে থাকে শভে চান্দ বের শানে॥ বসিয়া আছেন প্রভু কমললোচন। শর্ব্বাঙ্গে শোভিত মালা শুগন্ধি
চন্দন॥ যতেক বৈষ্ণব আইশেন দেখিবারে। শভেই চন্দন মালা লই দইক রে॥ হেন আক্ষশন প্রভু করিয়া আপুনি। কেবা কোন দিগে হৈতে আই
শেন জানি॥ কাতেক নগরিয়া আইশো দেখিতে। ব্রহ্মাদি বো শক্তি তাহা নাহিক লেখিতে॥ দণ্ডবৎ প্রনাম হইলা শর্ব্বজন। একদৃষ্টে শভে
শেই চান্দ্রীবদন॥ আপন গলার মালা শভারেই দিয়া॥ আজ্ঞা করে প্রভু শভে কৃষ্ণ গাও গিয়া॥ বোল কৃষ্ণ গাও কৃষ্ণ ভজহ কৃষ্ণ নাম।
কৃষ্ণ বিনু কেহো কিছু না দেখিয় আন॥ যদি আমা প্রতি স্নেহ থাকয় শভার। তবে কৃষ্ণ ব্যতিরিক্ত না গাইব আর॥ কি শয়নে কি ভোজনে কিবা
জাগরনে। অহর্নিশ চিন্ত কৃষ্ণ বোলহ বদনে॥ এই মত শুভদৃষ্টি প্রভু শভাকারে। উপদেশ করি আজ্ঞা করে জাইবারে॥ এই মত কতো জায় কত
বা আইশে। কেহো কারে নাহি চিনে আনন্দে ভাশে॥ পুন্ত্রে হৈল শ্রীবিগ্রহ চন্দন মালায়। চন্দ্রের কিরণ যেন তাহা কহনে না যায়॥ প্রশাদ পাই
যা শভে হরষিত হৈয়া। উঠিহ বৈষ্ণব শভে জায়ে প্রণাম করিয়া॥ একলাউ শাখে করি শুহৃতি শ্রীধর। হেনই সময়ে আসি হইলা গোচর॥ লাউ ভেট দে
খিহা লো বৈষ্ণবের রায়। কথায় পাইলা প্রভু জিজ্ঞাসেন শদায়॥ নিজম নেজ্ঞানে প্রভু কালি চলিবাঙ। এই লাউ ভোজন করিতে না বিনাও॥ শ্রীধরের
পদার্থ কি হইব অন্যথা। এলাউ ভোজন আজি করিব শর্ব্বথা॥ এতেক চিন্তিয়া প্রভু বাহ শন্তরাম্মিতে। জননীরে দিলেন বন্ধন করিতে॥

হেনই সময় সমস্ত আর কোনো পুন্যবান। দুগ্ধ ভেট আনিঞা দিলেন বিদ্যমান। হাসিয়া ঠাকুর বোলে বড় ভাল জান। দুগ্ধ লাউ পাক গিয়া করহ
শকাল। শন্তোষে চলিলা শচী ক্ষীর রন্ধন। হেন তত্ত্ব বাসনা শচীর নন্দন॥ এইমত মহানন্দে বৈকুণ্ঠ ঈশ্বর। কৌতুকে আছেন রা
ত্রি দ্বি প্রহর॥ সভারে বিদায় দিয়া প্রভু বিশ্বম্ভর। ভোজনে বসিলা আসি ত্রিদশ ঈশ্বর॥ ভোজন করিয়া প্রভু মুখশুদ্ধি করি। চ
লিলা সয়ন ঘরে গৌরাঙ্গ শ্রীহরি॥ যোগনিদ্রা প্রতি দৃষ্টি করিয়া ঈশ্বর। নিকটে সুইলা হরিদাস গদাধর॥ আই জানে আজি প্রভুক
রাত্রি
রিব গমন॥ আইর নাহিক নিদ্রা কান্দে অনুক্ষণ॥ দণ্ড চারি আছে চান্দের জাগিয়া। উঠিলেন চলিবার সামগ্রী লইয়া॥ গদাধর হরিদাস উঠিলেন
জানি। গদাধর বোলেন চলির সাঙ্গে আমি॥ প্রভু বোলে আমার নাহিক কারো সঙ্গ। এক অদ্বিতীয় সে আমার সর্ব্ব অঙ্গ॥ আই জানিলেন মাত্র
প্রভুর গমন। দুয়ারে বসিয়া রহিলেন ততক্ষণ॥ জননীরে দেখি প্রভু ধরি তান কর। বসিয়া কহেন তানে প্রবোধ উত্তর॥ বিস্তর করিলা তুমি ১২২
আমার পালন। পড়িলাঙ শুনিলাঙ তোমার কারণ॥ আপনার তিলার্দ্ধেক নাহি কৈলে সুখ। আজন্ম আমার তুমি বাঢ়াইলা ভোগ। দণ্ডে ১২২
দণ্ডে যত তুমি করিলে আমার। আমি কোটি কল্পেও নারিব সোধিবার॥ তোমার সাদ্গুণ্যে সে আমার প্রতিকার। আমি পুনি জন্মে জন্মে ঋ
ণী সে তোমার॥ শুন মাতা ঈশ্বরের অধীন সংসার। স্বতন্ত্র হইতে শক্তি নাহিক কাহার॥ সংযোগ বিয়োগ যত কেহ সেই নাথে। তানই
চ্ছা বুঝিবার শক্তি আছে কাথ। দশ দিন অন্তরে বা কি এখনে আমি॥ চলিতেও কোনো চিন্তা না করিহ তুমি॥ ব্যবহার পরমার্থ য
তেক তোমার। সকল আমাতে লাগে সব মোর ভার॥ বুকে হাথ দিয়া প্রভু বোলে বার বার। তোমার সকল ভার আমার আমার॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ন্দ্র নানইবআর ৷ এতবলিশিরকেহো হানায় অপার ॥ কেহো বোনে শেখুন্দর ফে শে আরবার ৷ অমলকি দিয়া নাক বিবর্ণ স্কার ॥ হরিহরি বুনি
কেহো কান্দে উস্বরে ৷ ডুবিলেন ভক্তগণ দুঃখের সাগরে ॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দচান্দজান ৷ বৃন্দাবনদাস তছু পদযুগে গান ॥ ॥ ৭ ॥
॥ ॥ ২৫ ॥ ॥ ॥ ॥ এইমত অনেক সর্ব্বভক্তগণ ৷ প্রভুর বিরহে সবকারে ক্রন্দন ॥ কমাজাইবেন প্রভু সন্ন্যাস করিয়া ৷
কথা বা আমরা সব দেখিব গিয়া ॥ সন্ন্যাস করিলে গ্রামে না আসিব আর ৷ কোনো দিগে দায়েন বা করিয়া বিচার ॥ এইমত ভক্তগন ভাবে
নিরন্তরে ৷ অন্নপানী কারো নাহি রুচয়ে শরীরে ॥ সেবকের দুঃখ প্রভু সহিতে না পারে ৷ প্রসন্ন হইয়া প্রভু প্রবোধে সভারে ॥ প্রভু বোলে তোমা
রা চিন্তহ কি কারণ ৷ তুমি সব যথা তথা আমি সর্ব্বক্ষণ ॥ তোমারা বা ভাব আমি সন্ন্যাস করিয়া ৷ চলিব বা আমি তোমা সভারে ছাড়িয়া ॥ সর্ব্বথা ৮২০
তোমারা ইহা না ভাবিহ মনে ৷ তোমা সব আমি না ছাড়িব কোন ক্ষনে ॥ সর্ব্বক্ষান তোমারা সকল মোর সঙ্গে ৷ এই জন্ম হেন না জানিহ জন্ম জন্মা ॥
৮৬ শ্লো এই জন্ম যেন তুমি সব আমা সঙ্গে ৷ নিরবধি আছ সংকীর্ত্তন সুখরঙ্গে ॥ এইমত আর আছে দুই অবতার ৷ কীর্ত্তন আনন্দরূপ হইবে আমার ৷ ৮২০
তাহাতে ও তুমি সব এইমত রঙ্গে ৷ কীর্ত্তন করিবা ক্ষমতা সুখে আমা সঙ্গে ॥ লোকরক্ষা নিমিত্তে সে আমার সন্ন্যাস ৷ এতেক তোমারা সব চিন্তা কর নাশ ॥
এতেক বুলিয়া প্রভু ধরিয়া সভারে ৷ প্রেম আলিঙ্গন প্রভু পুনঃ পুনঃ করে ॥ প্রভুবাক্যে ভক্তসব কিছু স্থির হৈলা ৷ সভা প্রবোধিয়া প্রভু নিজ ঘরা
শা গেলা ॥ পরম্পরা এসকল যতেক আখ্যান ৷ শুনিলা শচীর দেহে নাহি রহে প্রান ॥ প্রভুর সন্ন্যাস শুনি শচী জগন্মাতা ৷ হেন দুঃখ জন্মিল না জা
নে আছে কোথা ॥ মূর্চ্ছিত হইয়া ক্ষনে পড়ে পৃথিবীতে ৷ নিরবধি ধারা বহে না পারে রাখিতে ৷ বসিয়া আছেন প্রভু কমল লোচন ৷ কহিতে না

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

122

মুকুন্দের শঙ্গেত বেক হেনকখন ॥ প্রভু বোলে মুকুন্দ শুন হ কিছু কথা। বাহির হইব আমি না রহি মু এথা ॥ গৃহবাস আমি ছাড়ি যাও সুনিশ্চিত ॥ শিখা
সূত্র ছাড়িয়া চলিব যেতে ভিত্ত। শ্রী শিখার অন্তর্ধ্যান শুনিয়া মুকুন্দ। পড়িলা বিরহে সব ঘুচিল আনন্দ ॥ কাকু করি বোলয়ে মুকুন্দ মহাশয়। য
দি প্রভু এমত বাঞ্ছা করিবা নিশ্চয় ॥ দিন কথো এই রূপে করহ কীর্ত্তন। তবে তুমি করিহ যে তোমার মন ॥ মুকুন্দের বাক্য শুনি শ্রী গৌর সুন্দর।
চলিলেন যথায় আছেন গদাধর ॥ শ্রমে চরণ বন্দিলেন গদাধর। প্রভু বোলে শুন কিছু আমার উত্তর ॥ নারহিব গদাধর আমি গৃহবাসে।

যে তে দিগে চলিবাঙ কৃষ্ণের উদ্দেশে ॥ শিখা সূত্র আমি সর্ব্বথায় না রাখিব। মাথা মুড়াইয়া যে সে দিগে রে চলিব ॥ শ্রী শিখার অন্তর্ধ্যান শুনি
গদাধর। বজ্র পড়িল হেন হৈল শিরের উপর ॥ অন্তর দুঃখিত হই বোলে গদাধর। যত কহ অদ্ভুত সেই তোমার উত্তর ॥ শিখা সূত্র ঘুচাইলে সে কি
কৃষ্ণ পাই। গৃহস্থ তোমার মতে বৈষ্ণব কি নাই ॥ মাথা মুড়াইলে কি সকল দেখি হয়। তোমার সে মত এ বেদমত নহে ॥ অনাথিনী মায়েরে বা
কেমতে ছাড়িবা। প্রথমেই জননীর বধভাগী হৈবা ॥ তুমি গেলে সর্ব্বথা জীব না রহিতান। সবে এব লিষ্ট আছ তুমি তান প্রাণ ॥ ঘরে থাকিলে

কি ঈশ্বরের প্রীত নহে। গৃহস্থ সে সভার প্রীতের স্থান হয়ে ॥ তথাপিহ মাথা মুড়ি যে সে সাধু পাও। যে তোমার ইচ্ছা তাই কর চল যাও ॥ এই ম
ত যত আছে বৈষ্ণবের স্থানে। শিখা সূত্র ঘুচাইব কহিলা আপনে ॥ সভেই শুনিল শ্রী শিখার অন্তর্ধ্যান। মূর্চ্ছিত পড়য়ে কারো নাহিক গেয়ান ॥
রামকেলি রাগ ॥ করিবেন মহাপ্রভু শ্রী শিখার মুণ্ডন। শ্রী শিখা লোভে রি কান্দে সব ভক্তগণ ॥ ধ্রু ॥ কেহো বোলে সে সুন্দর চাঁচর চিকুরে।
আর মালা না গাথিয়া নাহি দিব উরে ॥ কেহো বোলে না দেখিয়া সে কেশ বন্ধন। কেমতে রহিব এই পাপিষ্ঠ জীবন ॥ সে কেশের দিব্য গ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১২২৩

দুঃখ না ভাবিহ মনে। বিধি দেহ তুমি মোর শঙ্কা না করনে॥ জেরূপ করাও তুমি সেই হইব আমি। এতেক বিধান দেহ অবতার জানি॥ জগত উদ্ধার যদি
চাহ করিবারে। ইহাতে নিষেধ নাহি করিবা আমারে॥ ইথে মোনে দুঃখ না ভাবিবা কোন ক্ষণ॥ তুমিত জানহ অবতারের কারণ॥ সুনি নিত্যা
নন্দ শ্রী সন্ন্যাসীর অন্তর্ধ্যান। অন্তরে বিদীর্ণ হৈল মন দেহ প্রাণ॥ কিবা বিধি দিব কিছু না আইসে বদনে। অবশ্য করিব প্রভু জানিলেন মনে॥ নি
ত্যানন্দ বোলে প্রভু তুমি ইচ্ছাময়। জে তোমার ইচ্ছা প্রভু সেই সে নিশ্চয়॥ বিধি বা নিষেধ কে তোমারে দিতে পারে। সেই সত্য যে তোমার আছ

এ অন্তরে॥ সর্ব্ব লোক পাল তুমি সর্ব্ব লোক নাথ। তাল হয় যেমত সে বিদিত তোমাত॥ যেরূপে করিবা তুমি জগত উদ্ধার। তুমি সে জানহ তাহা কে
জানিবে আর॥ স্বতন্ত্র পরমানন্দ তোমার চরিত। তুমি জেক বিবে সেই হইবে নিশ্চিত॥ তথাপিহ কহ সর্ব্ব সেবকের স্থানে। জেবা কিবে
লয়ে তাহা সুনহ আপনে॥ তোমার যে ইচ্ছা প্রভু করিবা তাহাতে। কে তোমার ইচ্ছা প্রভু পারে বিরোধিতে॥ নিত্যানন্দ বাক্যে প্রভু সন্তোষ হইলা। ৯১৯
পুনঃ পুনঃ আলিঙ্গন করিতে লাগিলা॥ এই মত নিত্যানন্দ সান্ত্বনা যুক্তি করি। চলিলেন বৈষ্ণব সমাজে গৌরহরি॥ গৃহ ছাড়িবেন প্রভু জানি নি ১১৯

ত্যানন্দ। বাক্য নাহি মুখে দেহ হইলা নিস্পন্দ॥ স্থির হইনি ত্যানন্দ মনে মনে গুনে। প্রভু গেলে আই প্রাণ ধরিব কেমনে॥ কেমতে বঞ্চি
ব আই কাল দিন রাতি। এতেক চিন্তিতে মূর্চ্ছা পায় মহামতি॥ ভাবিয়া আইর দুঃখ নিত্যানন্দ রায়। ভূমিতে বসিয়া প্রভু কান্দেন সদায়॥
মুকুন্দের বাসায় আইলা গৌরচন্দ্র। দেখিয়া মুকুন্দ হৈলা পরম আনন্দ॥ প্রভু বোলে গাও কিছু কৃষ্ণের মঙ্গল। মুকুন্দ গায়েন প্রভু
নিতা বিঅন॥ বোল বোল হুঙ্কার করয়ে দ্বিজমনি। পুনঃ বন্দ মুকুন্দের হেন দিব্য ধ্বনি॥ ক্ষণেক করিয়া প্রভু আর সম্বরণ।

প্রতাবিধ

১২২

প্রভু সর্ব্বজ্ঞ ॥ যদি তিঁহো মারিতে ধায়েন পুনর্ব্বার। আমরা সকল তবে না সহিব আর ॥ তিঁহো নবদ্বীপে জগন্নাথ মিশ্রপুত্র। অস্মরাও নাহি এ
নামানুদের পুত্র। দেবশাপে পাইলাঙ ফল তার বিশানে। আজি তিঁহো গোসাঞি ব্যক্ত হইলা কেমনে। এইমত যুক্তি করিলেন পাপীগণ ॥ জানিলেন অন্তর্যামী
মিশ্রশচীনন্দন ॥ একদিন মহাপ্রভু আছেন বসিয়া। চতুর্দ্দিগে সকল পার্ষদগণ লৈয়া ॥ একবাক্য অদ্ভুত বুলিলা আচম্বিত। কেহো না বুঝে
অশেষ চমকিত ॥ করিল পিপ্পলি খণ্ড কফ নিবারিতে। উলটিয়া আরো কফ হইল দেহেতে ॥ ইহা বলি হাসে প্রভু সর্ব্ব লোকনাথ। কারণ না বু
ঝে তার জন্মিল সন্তাপ ॥ নিত্যানন্দ বুঝিলেন প্রভুর অন্তর। জানিলেন প্রভু শীঘ্র ছাড়িবেন ঘর ॥ বিষাদে হইলা মগ্ন নিত্যানন্দ রায়। হইব সন্ন্যাসী
রূপ প্রভু সর্ব্বথায় ॥ এ সুন্দর কেশের হইব অন্তর্দ্ধান। দুঃখে নিত্যানন্দের বিকল হৈল প্রাণ ॥ ক্ষণেকে ঠাকুর নিত্যানন্দ হস্তে ধরি। নিভৃতে বসিলা
গিয়া গৌরাঙ্গ শ্রীহরি ॥ প্রভু বোলে শুন নিত্যানন্দ মহাশয়। তোমারে কহি যে নিজ হৃদয় নিশ্চয় ॥ ভাল ত্রাইলাঙ আমি জগত তারিতে। তারণ নহিল
আইলাঙ সংহারিতে ॥ আমা দেখি কোথা পাইবেক বন্ধনাশ। এক গুণ বন্ধ আরো হইল কোটি পাশ ॥ আমারে মারিতে যবে করিলেক মন। তখনে
পড়ি গেল অশেষ বন্ধনে ॥ ভাললোক রাখিতে করিল অবতার। আপনে করিল সর্ব্বজীবের সংহার ॥ দেখ কালি সিখাসূত্র সব মুড়াইয়া। ভিক্ষা
করি বেড়াইব সন্ন্যাস করিয়া ॥ যে যে জনে চাহিয়াছে মোরে মারিবারে। ভিক্ষুক হইব কালি তাহার দুয়ারে ॥ তবে মোরে দেখি সেই পড়িব চরণে।
এইমতে উদ্ধারিব সকল ভুবন ॥ সন্ন্যাসীরে সর্ব্বজীবে করেন নমস্কার। সন্ন্যাসীরে কেহো আর না করে প্রহার ॥ সন্ন্যাসী হইয়া কালি প্রতি ঘরে
ঘরে। ভিক্ষা করি বোলো দেখোঁ কে মোরে বা মারে ॥ তোমারে কহিল এই আপন হৃদয়। গৃহবাস সর্ব্ব মুঞি ছাড়িমু নিশ্চয় ॥ ইহাতে তুমি কিছু

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

দোষ দিলে। শ্রীতিতি হইয়া যদি রকাটে নাক কানে। সর্ব্ব সৈন্য হইয়া দিনি পাঠাইল পাতালে। কি হইব আমার তাহার নাম নৈলে। এত বলি মহাপ্রভু স্তম্ভ
হাথে নৈয়া। পঢ়ুয়া মারিতে যায় ভাবাবিষ্ট হৈয়া। আথেবেথে উঠিয়া পঢ়ুয়া দিল রড়। পাছে ধায় মহাপ্রভু বোলে ধর ধর। দেখিয়া অন্তর কো
ধ ভৈক্ষা হাথে ধায়। সব বেশ্যা শ যমানি পঢ়ুয়া গেল নায়। ভিন্ন তাত্বে ধাঙি হুড়ুনা জানে পঢ়ুয়া। প্রাণ নহে মহা ত্রাসে ভয়ায় পলাইয়া। আথে
ব্যথে ধাইয়া অন্তর ভক্তগণ। থামিলেন অন্তরে ধরিয়া ভক্তগণ। শত ভোমিনি শ্রীর কে রাইখেলেন অন্তরে। মহাভয়ে পঢ়ুয়া পালায় ভাল দূরে।

সবেরে চলিল যথা পঢ়ুয়ার গণ। সর্ব্ব অঙ্গে ঘর্ম্ম শ্বাস বহে ঘন ঘন। শাস্ত্রমেনে জিজ্ঞাসে শাস্ত্র ভয়ের কারণ। কি জিজ্ঞাসে আজি ভাগ্যে রহিল
জীবন। সভে বোলে সাধু বড় নিমাঞি পণ্ডিত। দেখিতে গেলাও আজি তাহান বাড়িত। দেখিলাও বসিয়া জপেন এক নাম। অহর্নিশি গোপী গো ১১৮
পীনা বোলয়ে থান। তাতে আমি বুলিলাও কি কর পণ্ডিত। কৃষ্ণ কৃষ্ণ বোলহ শাস্ত্রের বিহিত। এই বাক্য শুনি মহা ক্রোধে অগ্নি হৈয়া। ঠেঙ্গা হাথে
আমা আনিলেন খেদাইয়া। কৃষ্ণের বে হইল যতেক গালাগালি। তাহা আর আমি মুখে বুলিতে না পারি। রক্ষা পাইলাও আজি পর মাও গুণে। ১১৮

কহিলাঙ এই আজুকার বিবরণে। শুনি অধ্যাপক সব মহামূর্খগণ। বলিতে লাগিল শাস্ত্র যার যে মন। কেহ বোলে জানত বৈষ্ণব বোলে লো
কে। ব্রাহ্মণ লঙ্ঘিতে আইসেন মহাক্রোধে। কেহ বোলে বৈষ্ণব বা বুলিব কেমনে। কৃষ্ণ হেন নাম তার নাবোলে বদনে। কেহ বোলে শুনি না
ও অদ্ভুত আখ্যান। বৈষ্ণবে জপয়ে মাত্র গোপী গোপীনাম। কেহ বোলে এত বা শাস্ত্র ম কেন করি। আমরা কি ব্রাহ্মণের জেনাহি ধরি
তবে কি ব্রাহ্মণ আমরা কি বিপ্র নহি। তিহো মারিতে রা কেনে আমরা বা সহি। রাজা তনহেন তিহো মারিবেন কেনে। আমরাও মমরাও

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১২৬

পৃথিবিতে পড়িতে হৈখরী হয় খণ্ড খণ্ড ॥ হৈন মলকারে হমিধ্র ক্ষাণ্ড শাহিতে। তযগাই তয়ে সবশেনৃ যে দেখিতে। বলরাম বন্ধু নাগা যেগণ শাস্ত্রোক্তিতে।
শুনি এহা হয়েণ প্রভু আনন্দে মুর্চ্ছিতে। আয়াত যাপাচেন পরম মত্তপ্রায়। ঢুলিয়া ঢুলিয়া সব অঙ্গনে বেড়ায় ॥ কি সৌন্দর্য্য প্রকাশ হইল বলরাম তৌ
ব্রে। দেখিতে দেখিতে কারো আহিঁ না হিতাদ্ধে। অতি অনির্ব্বচনীয় দেখি মুখচন্দ্রে। মনতাক্ক নিত্যানন্দ নিত্যানন্দ। কদাচিত কখনো প্রভুর
বাহ্য হয়। প্রানদায় মোর শাভ্ভে এইক্ষ খাকয়। প্রভু বোলে বাপ কৃষ্ণ রাখিলেন প্রান। মারিলেন হেন দেখি জেঠা বলরাম। এতেক বুলিয়া প্রভু

হেন মুর্চ্ছা জায়। দেখি এ শেতভগণ কান্দে উদ্ধরায় ॥ যে ক্রীড়া করেণ প্রভু প্রেম মহা অদ্ভুত। নানা ভাবে নৃত্য করে জগন্নাথ সুত। কখনো বা
বিরহ প্রকাশ হেন হয়। অকথ্য অদ্ভুত সব প্রেম সিন্ধু বয়। হেন শভারিয়া প্রভু করেন ক্রন্দন। শুনিতে বিদীর্ণ হয় অনন্ত ভুবন। আপনার বির
হে প্রভু আপনা বিস্মরেন। আপনা পাশরি যেন কহয়ে সকল ॥ পূর্ব্বে যেন গোপী সব কৃষ্ণের বিরহে। পায়েণ মরণ তয় চন্দ্রের উদয়ে। শেইম
ত ভাব প্রভু করিয়া স্বীকার। কান্দেন সভার গলা ধরিয়া অপার ॥ তারবশে প্রভুর দেখিয়া বিস্মরনতা। রোদন করয়ে গৃহে শচী জগন্মাতা ॥

এইমত প্রভুর অপুর্ব্ব প্রেমভক্তে। মনুলোকে কি তাহা বর্নিবারে ধরে শক্তে। নানারূপ নাচে প্রভু করে দিনে দিনে। যে তার প্রকাশ প্রভু করেন যখনে। এ
কদিন গোপী ভাবে জগত ঈশ্বর। বৃন্দাবন গোপী গোপী করে নীরন্তর ॥ কোনো য়োগে তথি এক পড়ুয়া আছিল। তার মর্ম্ম না জানিঞা উত্ত
র দিল। গোপী গোপী কেনে বোলান নিমাঞি পণ্ডিত। গোপী গোপী ছাড়ি কৃষ্ণ বোল হইব হিত। কি পুন্য জন্মিব গোপী গোপী নাম লইলে।
কৃষ্ণ নাম লইলে শে বেদ পুন্য বোলে। ভিন্ন ভাব প্রভু বশে অজ্ঞ নাহি বুঝে। প্রভু বোলে দস্যু কৃষ্ণ কোন জনে ভজে। কৃতঘ্ন হইয়া বালি মারে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হারেপাছে কহিস একথা ॥ এতবলি হাসে প্রভু বিজয় চাহিয়া। বিজয় উঠিল মহা হুঙ্কার করিয়া ॥ বিজয়ের হুঙ্কারে উঠিলা ভক্তগণ। বেগে বিজয় যত তো
নাজায় ধরণ ॥ কথোক্ষণে উন্মাদ করিয়া মহাশয়। শেষে হৈলা পরানন্দ মূর্চ্ছে তন্ময় ॥ ভক্তগণ বুঝিলেন বৈভব দর্শন। সর্ব্বগণ নাগিলেন করি
তে ক্রন্দন ॥ প্রভারে জিজ্ঞাসে প্রভু কি বোল ইহার। আচম্বিতে বিজয়ের বড় তো হুঙ্কার ॥ প্রভু বোলে জানিলাঙ গঙ্গাদাস প্রভাব। বিজয়ের বিশেষে
গঙ্গায় অনুরাগ ॥ কিবা শুক্লাম্বর গৃহে কৃষ্ণ অধিষ্ঠান। কিবা দেখিলেন ইহা কৃষ্ণ সপ্রমাণ ॥ ইহা বলি বিজয়ের অঙ্গে দিলা হস্ত। চৈতন্য ক

১৫ রিল হাসে বৈষ্ণব সমস্ত ॥ উঠিয়াও বিজয় হৈলা জড়প্রায়। সপ্তদিন ভ্রমিলেন সর্ব্ব নদীয়ায় ॥ না আহার নাল ক্ষিম প্রকৃতি দেহধর্ম্ম। এমেন
বিজয় কেহো নাহি জানে মর্ম্ম ॥ কথোদিনে বাহ্য চেষ্টা জানিলা বিজয়। শুক্লাম্বর গৃহে হেন সবর বন্ধ হয় ॥ শুক্লাম্বর ভাগ্য বুনিবার শক্তি কার। ১১৭
গৌরচন্দ্র অন্ন পরিগ্রহ কৈলে জার ॥ এইমত ভাগ্যবন্ত শুক্লাম্বর ঘরে। গোষ্ঠী বিশহিতে গৌরচন্দ্র বিহরে ॥ বিজয়েরে কৃপা শুক্লাম্বর অন্ন ভোজন।
ইহার শ্রবণ মাত্রে মিলে প্রেমধন ॥ হেনমতে নবদ্বীপে শ্রীগৌরসুন্দর। সর্ব্বদেব বন্দ্য নিনা করেন নিরন্তর ॥ এইমত প্রতি বৈষ্ণবের ঘরে ঘরে। ১১৭

হেন দিন নিত্যানন্দ সঙ্গে বিহরে ॥ নীরবধি প্রেমরসে শরীর বিহ্বল। ভাবনাম যত তাহা প্রকাশে সকল ॥ মৎস্য কূর্ম্ম নরসিংহ বরাহ বামন।
রঘুসিংহ বৌদ্ধ কল্কি যানন্দ নন্দন ॥ এইমত যত অবতার সে সকল। সবকথা হয় প্রভু করি ভাবছল ॥ এসকল ভাব হৈই লুকায় সকল। তেমন ॥
শাস্তে নাস্থ চিল রাম ভাব চিরদিন ॥ মহামত্ত হৈলা প্রভু হলধর ভাবে। মদ আন মদ আন মহাডাক ছাড়াকে ॥ নিত্যানন্দ জানেন প্রভুর মর্ম্ম হিতা।
ঘট ভরি গঙ্গাজল দেন সাব হিতা ॥ হেনসে হুঙ্কার শুনি হেনসে গর্জন। নবদ্বীপ আদি করি কাঁপে ত্রিভুবন ॥ হেনসে করেণ প্রভু তাণ্ডব প্রচণ্ড ॥

রি

আপনে লইয়া অন্নতা নইঞ্ছা পানী। শুক্লাম্বর দেখিয়া হাসেন গৌরহরী॥ গঙ্গার আগেতে ঘর গঙ্গার সম্মুখে। বিষ্ণু নিবেদন করিলেন বড় সুখে॥ হাসি হাসি লেন প্রভু
আনন্দে ভোজনে। নয়ন ভরিয়া দেখে সর্ব্ব ভৃত্যগনে॥ ব্রহ্মাদির যজ্ঞভোক্তা এ গৌরসুন্দর। সে হো খান সাক্ষাতে সুদু সকর॥ প্রভু বোলে জন্ম যাবত আমার।
এমত অন্নের স্বাদু নাহি পাই আর॥ কিবা খোড়ের স্বাদ না পারি কহিতে। আলগাছে এমত বা রান্ধিলা কেমতে॥ তুমি হেন জন সে আমার বন্ধুজন। তোমি স
বনা গিলে আমার আদি মুন॥ শুক্লাম্বর প্রতি দেখি কৃপার বৈভব। কান্দিতে লাগিলা অলোকে ভক্ত সব॥ এই মত প্রভু পুনঃ পুনঃ আস্বাদিয়া। করিলেন ভো

জন আনন্দযুক্ত হৈয়া॥ যে প্রশাদ পায়েন ভিক্ষুক শুক্লাম্বর। দেখুক অভক্তজত পাপী কোটীশ্বর॥ ধনে জনে পাণ্ডিত্যে চৈতন্য নাহি পাই। ভক্তিরসে
বশ প্রভু সর্ব্বশাস্ত্রে গাই॥ বসিলেন প্রভু প্রেমে ভোজন করিয়া। তাম্বুল মাগেন প্রভু হাসিয়া হাসিয়া॥ পদ লই সভ্যগন তুলি না আনন্দে। ব্রহ্মা শী
ব অনন্তদে পদ শিরে বন্দে॥ কি আনন্দ হৈল সে ভিক্ষুকের ঘরে। এমত কৌতুক করে শ্রী গৌরসুন্দরে॥ কৃষ্ণকথা প্রসঙ্গ কহিয়া কথোক্ষণ। সেই খা
নে মহাপ্রভু করিলেন সয়ন॥ ভক্তগন করিলেন তথাই সয়ন। তথিমধ্যে অদ্ভুত দেখ এক জন॥ চান্দবের এক সিষ্ঠ শ্রীবিজয় দাশ। সেহ মহাবকা কি

ছু দেখেন প্রকাশ॥ নবদ্বীপে তেমত নাহিক আখরিয়া। প্রভুকে অনেক পুঁথি দিয়াছে লিখিয়া॥ আখরিয়া বিজয় করিয়া সভে ঘোষে। মর্ম্ম না হি জা
নে নেক ভক্তি হিন দোশে॥ সয়নে ঠাকুর তার অঙ্গে দিল হস্ত। বিজয় দেখেন অতি অপূর্ব্ব প্রশস্ত॥ হেমস্তম্ভ প্রায় হস্ত দীর্ঘ সুবলন। পরিপূর্ন্ন দে
খে তহি বস্তু অভরন॥ শ্রী রত্ন মুদ্রিকায়ত অঙ্গুলের মুলে। না জানি কি কোটি সূর্য্য রত্নমনি জলে॥ আব্রহ্ম পর্য্যন্ত সব দেখে জ্যোতির্ময়। হস্ত দেখি
পরানন্দ হইলা বিজয়॥ বিজয় ও ঘোর মাত্র করিলা ডাকিতে। শ্রীহস্ত দিলেন প্রভু তাহান মুখেতে॥ প্রভু বোলে যত দিন মুঞি থাকো এথা। তাবৎ কা

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1229

পুনপ্রেমানন্দে জলে উঠেন শেষ স্নান। পুনর্ব্বার হিরায় অঙ্গ করে প্রক্ষালন॥ এইমত বস্ত্র পরিবর্ত্ত করে মাত্র। যেন বিষ্ণু পুজিতে না পারে তিলমাত্র॥ শে
খে গদাধর প্রতি বলিলেন বাক্য। তুমি বিষ্ণু পূজ মোর নাহিক সে ভাগ্য॥ এইমত বৈকুণ্ঠনায়ক ভক্তিরসে। বিহরই নবদ্বীপে রাত্রি দিবসে॥ এক
দিন শুক্লাম্বর ব্রহ্মচারি স্থানে। কৃপায় তাহারে অন্ন মাগিলা আপনে॥ [illegible] তোমার ইচ্ছা বড়। কিছু ভয় না করিহ বুলিলাও দঢ়॥
এইমত মহাপ্রভু বোলেন বারবার। শুনি শুক্লাম্বর কাকু করয়ে অপার॥ [illegible] মুঞি পাপিষ্ঠ গর্হিত। তুমি ধর্ম্ম সনাতন মুঞি সে পতিত॥

মোরে কোথা দিবে প্রভু চরণের ছায়া। কীট যোগ্য নহোঁ মোরে এত বড় দয়া॥ প্রভু বোলে মায়া হেন না বাসিহ মনে। বড় ইচ্ছা বেশে মোর তোমার র
ন্ধনে॥ সত্বরে নৈবিদ্য গিয়া করহ বাসায়। আজি আমি মধ্যাহ্নে যাইব সর্ব্বথায়॥ তথাপিহ শুক্লাম্বর ভয় পাই মনে। যুক্তি জিজ্ঞাসিলেন সকল ১১৬
ভক্তগণে॥ সভে বুলিলেন তুমি কেনে কর ভয়। পরমার্থে ঈশ্বরের কোথা ভিন্ন নয়॥ বিশেষে যেজনে তানে সর্ব্বভাবে ভজে। আপনে শূদ্রার পুত্র বি
দুরের স্থানে। অন্ন মাগি খাইলেন স্বভাব কারণে। ভক্ত স্থানে মাগি খায় প্রভুর স্বভাব। দেহ গিয়া তুমি বড় করি অনুরাগ॥ তথাপিহ তুমি যদি ভ

য় বাস মনে। আলগাছে তবে তুমি কর হরন্ধনে॥ বড় ভাগ্য যাহার এমত কৃপা তারে। শুনি বিপ্র হরিষে আইলা নিজ ঘরে॥ স্নান করি শুক্লাম্বর অ ১১৬
তি সাবধানে। সুবাসিত জল তপ্ত করিলা আপনে॥ তণ্ডুল সহিত শোধে দিব্য গর্ব্ব থোড়। আলগাছে দিয়া বিপ্র হস্ত কৈল জোড়॥ জয় কৃষ্ণ গো
বিন্দ মুকুন্দ বনমালি। বুলিতে লাগিলা শুক্লাম্বর কুতুহলী॥ সেই ক্ষনে ভক্ত অন্নের মাতৃ জগন্মাতা। দৃষ্টিপাত করিলেন মহাপতিব্রতা॥ ততক্ষ
নে সর্ব্বামৃত হৈল সেই অন্ন। স্নান করি প্রভু আসি হৈলা উপসন্ন॥ সঙ্গে নিত্যানন্দ আদি আপ্তক যোগ্য। তিতা বস্ত্র এড়িলেন শ্রীশচীনন্দন॥

অপরাধ নাল ইহ বিদায় আমার॥ এত বুলি নিরব হইলা শিশুকায়। এমত কৌতুক করে শ্রীগৌরাঙ্গরায়॥ মৃতপুত্র মুখে শুনি অপূর্ব্ব কথন। আনন্দ
সাগরে ভাসে সব ভক্তগণ॥ পুত্রশোক দুঃখ গেল শ্রীবাস গোষ্ঠীর। কৃষ্ণপ্রেমানন্দে সভে হইলা অস্থির॥ কৃষ্ণপ্রেমে শ্রীনিবাস গোষ্ঠী বিশারি
তে। প্রভুর চরণ ধরি লাগিলা কান্দিতে॥ জন্মজন্ম তুমি পিতা মাতা পুত্র প্রভু। তোমার চরণ যেন না পাসরি কভু॥ যেখানে সেখানে প্রভু জন্ম কে
নে নহে। তোমার চরণে যেন প্রেমভক্তি হয়ে॥ চারি ভাই প্রভুর চরণে কাকু করে। চতুর্দ্দিগে ভক্তগণ কান্দে উচ্চৈস্বরে॥ কৃষ্ণপ্রেম চতুর্দ্দিগে ক্র
ন্দন। কৃষ্ণপ্রেমময় হৈল শ্রীবাস ভবন॥ প্রভু বোলেন শুন শুন শ্রীবাস পণ্ডিত। তুমি ত সকল জান সংসার বিপরীত॥ এ সব সংসার দুঃখ তোমার
কি দায়। যে তোমারে দেখে সেহো কভু নাহি পায়॥ আমি নিত্যানন্দ দুই নন্দন তোমার। চিত্তে কিছু তুমি দুঃখ না ভাবিহ আর॥ শ্রীমুখের পরম ক
রুণা বাক্য শুনি। চতুর্দ্দিগে ভক্তগণ করে জয়ধ্বনি॥ সর্ব্বজন লয়ে অব বালক লইয়া। চলিলেন গঙ্গাতীরে কীর্ত্তন করিয়া॥ যথোচিত ক্রিয়া করি
করি গঙ্গাস্নান। কৃষ্ণ বুলি সভে হেথা করিল পয়ান॥ প্রভু ভক্তগণ সাতে গেলা নিজ ঘর। শ্রীবাসের গোষ্ঠী সব হইলা বিহ্বল॥ এ সব নিগূঢ় কথা
যে করে শ্রবণ। অবশ্য মিলিব তারে কৃষ্ণপ্রেমধন॥ শ্রীনিবাস চরণের রহুক নমস্কার। গৌরচন্দ্র নিত্যানন্দ নন্দন যাহার॥ এসব কৌতুক সব নব
দ্বীপে হয়। তথাপিহ ভক্ত বহি অন্যে না জানয়॥ মধ্যখণ্ডে পরম অপূর্ব্ব সব কথা। মৃতদেহে তত্ত্বজ্ঞান কহিলেন যথা॥ হেনমতে নবদ্বীপে
শ্রীগৌরসুন্দর। বিহরে এ সংকীর্ত্তন সুখে নিরন্তর॥ প্রেমরসে প্রভুর সংসার নাহি স্ফুরে। অন্যের কি দায় বিষ্ণু পূজিতে না পারে॥ স্নান ক
রি বসে প্রভু শ্রীকৃষ্ণ পূজিতে। প্রেমজলে সকল শ্রীঅঙ্গ বস্ত্র তিতে॥ বাহির হইয়া প্রভু সে বস্ত্র ছাড়িয়া। পুন অন্য বস্ত্র পরি বিষ্ণু পূজে গিয়া॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

পরস্পরশুনিলেনশর্ব্বভক্তগন৷৷ পণ্ডিতের পুত্রহৈলাবিপদঠগমণ৷৷ তথাপিত কেহো কিছু বক্তনাহিকরে৷৷ দুঃখবড়পাইলেনশচেই অন্তরে৷৷ সর্ব্বদিনেরবন্ধু
ডামনিশ্রীগৌরসুন্দর৷ জিজ্ঞাশেনপ্রভুশর্ব্বজনেরঅন্তর৷৷ প্রভুবোলেআজিমোরচিত্তকেনকরে৷ কোনোদুঃখহইয়াছেপণ্ডিতেরঘরে৷৷ পণ্ডিতবোলে
নপ্রভুমোরকোনদুঃখ৷ যারঘরেশুপ্রশন্ন তোমারশ্রীমুখ৷৷ শেষেআছিলেনয়তসকলমহান্ত৷ কাহিলেনপণ্ডিতেরপুত্রেরবৃত্তান্ত৷৷ শংভ্রমেবোলেন
প্রভুকহকতক্ষণ৷ শুনিলেনচারিদণ্ডরজনিজখন৷৷ তোমারআনন্দভঙ্গঅশ্রাসনিশ্বাশ৷ কাহারেও ইহানাহিকরেনপ্রকাশ৷৷ পরলোকহইয়াছে

আড়াইপ্রহর৷ এবেআজ্ঞা দেহকার্য্যকরিতেসত্বর৷৷ শুনিশ্রীবাশের অতিঅদ্ভুতকথন৷ গোবিন্দগোবিন্দপ্রভুকরেণস্মরণ৷৷ প্রভুবোলে হেন
পৃষ্ঠা ১২৫ শঙ্কছাড়িমুকেমতে৷ এতশুনি মহাপ্রভুনাগিলাকান্দিতে৷৷ পুত্রশোকনাজানিলজেমোরেরপ্রেমে৷ হেনসবশঙ্গমুকিছাড়িমুকেমনে৷৷ এতবু ১১৫
লিমহাপ্রভুকান্দেণনির্ভর৷ যোগবাক্যশুনিসবত্রিভিতঅন্তর৷৷ নাজানিযেকেধমাদপড়য়েকখনে৷ অন্যোকেচিন্তয়েসকলভক্তগনে৷৷ গৃহবাশ
ছাড়িপ্রভুকরিবশন্ন্যাশ৷ তারধ্বনীকরিয়াকান্দেণছাড়িশ্বাশ৷৷ স্থিরহইলেনয়দিপ্রভুর দেখিয়া৷ মতক্কারকরিতেসিশুজায়েণলইয়া৷৷ মৃ ১১৬

তসিশু প্রতিপ্রভু বোলেনআপনে৷ শ্রীবাশেরঘরছাড়িজাওকিকারনে৷ সিসুবোলে প্রভু যেন নির্ব্বন্দ তোমার৷ অন্যথাকরিতেশক্তিআ
ছয়েকাহার৷৷ মৃতশুতউত্তরকরায়েপ্রভুশানে৷ পরমঅদ্ভুতশুনেশর্ব্বভক্তগনে৷৷ সিসুবোলেএইদেহেযতেকদীবশ৷ নির্ব্বন্ধআছিলভুঞ্জি
লাঙশেইবশ৷৷ নির্ব্বন্ধঘুচিলআররহিতেনাপারি৷ এবেচলিলাঙআর নির্ব্বন্ধিতপুরী৷৷ কেকাহারবাপপ্রভুকেকারনন্দন৷ শবেআপনার
কর্ম্মকরিয়েভোজন৷৷ যতদিনভাগ্যছিলপণ্ডিতেরঘরে৷ আছিলাঙএবেচলিলাঙঅন্যঘরে৷৷ স্বপার্ষদে তোমারচরনে নমস্কার৷৷

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

শুনি প্রভুর শ্রীমুখে। কান্দিতে লাগিলা ভক্তগণ প্রেমসুখে॥ শান্ত সুস্থির হইলেন প্রভুর আজ্ঞায়। দাসী বুদ্ধি শ্রীবাস নারী করে শর্ব্বথায়॥ প্রেমযো
গে সেবা করি লেশে কৃষ্ণ পাই। মাথা মুড়াইলে যমদণ্ড না এড়াই॥ অনেক রূপ ধনে বা বিদ্যায় কিছু নহে। প্রেমযোগে ভজিলে শ্রীকৃষ্ণ বশ হয়ে॥ যত কিছু কহন
তবে বেদে ভাগবতে। সব দেখায়েণ গৌরচন্দ্র সাক্ষাতে॥ দাসী হইয়ে প্রসাদ দঃখি রে হইল। ব্রহ্মা আদি অভিমানি সব তাহা না দেখিল॥ কি কহিব শ্রীবাসের
দাসের মহিমা। যার দাস দাসীর প্রসাদে নাহি সীমা॥ একদিন নাচে প্রভু শ্রীবাস মন্দিরে। সুখে শ্রীনিবাস আদি সংকীর্ত্তন

করে॥ দৈবের ব্যাধি যোগে গৃহে শ্রীবাস নন্দন। পরলোক হইলেন দেখে নারীগণ॥ আনন্দে করেন নৃত্য শ্রীশচীনন্দন। শ্রীবাসের গৃহে
মহা উঠিল ক্রন্দন। সবরে ধাইলা গৃহে পণ্ডিত শ্রীবাশ। দেখে পুত্র হইয়াছে পরলোক বাশ॥ পরম গম্ভীর মহাভক্ত তত্ত্বজ্ঞানী। স্ত্রীগণেরে প্রবোধিতে
লাগিলা আপুনি॥ তোমারাত সব জান কৃষ্ণের মহিমা। সম্বর ক্রন্দন সভে চিত্তে কর ক্ষমা॥ অন্তঃকালে সকৃত শুনিলে যার নাম। অতি মহাপাতকীও যায়
কৃষ্ণধাম॥ হেন প্রভু আপনে সাক্ষাতে করে নৃত্যে। গুণ গায়ে যত তার ব্রহ্মা আদিক ভৃত্যে॥ এসময় তাহার হইল পরলোক। ইহাতেও জুয়ায়ে কি করিবারে

শোক॥ কোন কালে এসি শুর ভাগ্য পাইয়াবে। কৃতার্থ করিয়া আপনারে মানী তবে॥ যদি বা শংসার ধর্ম্মে না রশাম্বরিতে। বিলম্বে কান্দিহ যার যেন
লয় চিত্তে॥ অন্য কেহো যেণ যে আখ্যান নাহি শুনে। পাছে ঠাকুরের নৃত্যে সুখ ভঙ্গ হয়ে॥ কলরব শুনি যদি প্রভু বাহ্য পায়। তবে আজি গঙ্গা প্রবেশীব
শর্ব্বথায়॥ শান্ত স্থির হইলেন শ্রীবাশ বচনে। চলিলেন শ্রীনিবাশ প্রভুর কীর্ত্তনে॥ পরানন্দে সংকীর্ত্তন করে শ্রীবাশ। পুনঃ পুন বাঢ়ে আর বিশেষ
উল্লাশ॥ শ্রীনিবাশ পণ্ডিতের এমত মহিমা। চৈতন্যের পারিষদ এই গুণ শীমা॥ স্বানুভাবানন্দে নৃত্য করে গৌরচন্দ্র। কথোক্ষণে রহিলেন নইওভ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

একব্রহ্মে আর নিন্দে মরয়ে পুড়িয়া॥ অদ্বৈতের পক্ষ হৈয়া নিন্দে গদাধর। সে অধম কভো নহে অদ্বৈত কিঙ্কর॥ ঈশ্বর ঈশ্বরে হয় কলহ কেবলা
এ। কে বুঝয়ে বিষ্ণু বৈষ্ণবের লীলা মাত্র॥ সকল বৈষ্ণব প্রতি অভেদ দেখিয়া। যে কৃষ্ণ চরণ ভজে সে জায় তরিয়া॥ ভক্তগোষ্ঠী সাহিতে গৌ
রাঙ্গ জয় জয়। বিষ্ণু আর বৈষ্ণব সমান দুই হয়॥ শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দ চান্দ জান। বৃন্দাবনদাস তছু পদযুগে গান॥ ॥ ॥ ২৪ ॥
॥ ॥ ॥ জয় জয় শব্দ লোক নাথ গৌরচন্দ্র। জয় ধর্ম্ম বেদ বিপ্র ন্যাসীর মহেন্দ্র॥ জয় সর্ব গন্ধর্ব রত্ন কারুন্য সাগর।

জয় জয় নিত্যানন্দ প্রভু বিশ্বম্ভর॥ ভক্তগোষ্ঠী সাহিত গৌরাঙ্গ জয় জয়। শুনিলে চৈতন্য কথা ভক্তি লভ্য হয়॥ মধ্যখণ্ড কথা ভক্তিবশে
র নিধান। নবদ্বীপে যে ক্রীড়া করিলা সর্ব্ব প্রাণ॥ নিরবধি কার প্রভু হরি সংকীর্ত্তন। আপন ঐশ্বর্য্য প্রকাশয়ে অনুক্ষণ॥ নৃত্য করে মহাপ্র ১১৪
ভু নিজ নাম বলে। হুঙ্কার করিয়া মহা প্রভু অট্টহাসে॥ প্রেমরসে নিরবধি গড়াগড়ি জায়। ক্রন্দন কম্প অঙ্গ পুলকিত প্রায়॥ প্রভুর
আনন্দ আবেশের নাহি অন্ত। নয়ন ভরিয়া দেখে সব ভাগ্যবন্ত॥ বাহ্য হইলে বোলেন সকল ভক্ত জন এস। কোনো দিন গঙ্গা জলে বিহরয়ে ১১৪

গিয়া॥ কোনো দিন নৃত্য করে বিশেষ অঙ্গনে। যাবে স্নান করায়েন সর্ব্ব ভক্তগণে॥ যতক্ষণ প্রভুর আনন্দ নৃত্য হয়। ততক্ষণ দুই শত পুনর
ভিজল বয়॥ ক্ষণেকে দেখিয়া নৃত্যে সকল অঙ্গনে। পুনঃ পুনঃ গঙ্গাজল বহি বহি আনে॥ সারি করি চতুর্দ্দিগে থুইলে কুম্ভগণ। দেখিয়া সন্তো
ষ বড় শ্রীশচীনন্দন॥ শ্রীবাসের স্থানে প্রভু জিজ্ঞাসে আপনে। প্রতিদিন গঙ্গাজল কোনো জনে আনে॥ শ্রীবাস বোলেন যে প্রভু দুঃখী রহি
আনে। প্রভু বোলেন সুমি কর সর্ব্বজনে॥ এ জনের দুঃখী নাম কভো যোগ্য নয়। সর্ব্বকাল সুমিরেন মোর চিত্ত লয়॥ এতেক কারুন্য

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তারে মিলে কৃষ্ণধন॥ ক্ষনেকে সকল সম্বরিয়া গৌরচন্দ্র। চলিলেন নিজগৃহে লইয়া ভক্তবৃন্দ॥ বিশ্বরূপ দেখিয়া অদ্বৈত নিত্যানন্দ। কাহা বোলনাহি
ক বাক্য পরম আনন্দ॥ বিভুর দর্শন সুখে মত্ত দুইজন। ধুলায় যে যায়েন গড়ি শকল অঙ্গন॥ কেহো নাচে কেহো গায় দিয়া করতালি। ঢুলিয়া ঢুলি
য়া বুলে দুই মহাবলী। এই মত দুইজন মহানন্দে রলী। শেষে দুইজনে ক্ষেবা জিন গালাগালি॥ অদ্বৈত বোলয়ে অবধুত মাতালিয়া। এথা কোন জন
তোরে আনিল ডাকিয়া॥ দুয়ার ভাঙ্গিয়া কৃষ্ণ সাতাঁইনি ক্ষেন। শন্নাশী বুলিয়া তোরে বোলে কোন জনে॥ হেন জাতি নাহি খাইয়াছে যার সনে। জাতি

আছে হেন কোনো জনে বোলে তোরে॥ বৈষ্ণবের শ্রাম ক্ষেনে মহা মাতোয়াল। শীঘ্র নাহি পালাইলেন হিবেক ভাত॥ নিত্যানন্দ বোলে আরে নাচার শিখা
ক। কিলাইয়া পাড়ও পাছে দেখাও প্রতাপ॥ অয়ে বুঢ়া বামনা তোমারে ভয় মনাও। আমি অবধুত মত্ত ঠাঞি বের তাই॥ স্ত্রী যে পুত্র যে গৃহস্থ ক্ষেপর
মশাল্যারি। পরমহংসের পথে আমি অধিকারী॥ আমি মারি কেও তুমি বুলিতে না পার। আমা শানে অহঙ্কার লেও তুমি গর্ব্ব ধর॥ শুনি এবে অদ্বৈত ক্রো
ধে অগ্নি হেন জলে। দিগম্বর হইয়া অশেষ মন্দ বোলে॥ মৎস খাও মাংস খাও কেমতে শন্নাশী। ব্রহ্মা ছাড়িলাও এই আমী দিগবাশী॥ কোথা সে

আমাতা কোনো দেশে ব্রাহ্মণ কি। কে জানয়ে আনিয়া বুলুক দেখি ইহি॥ এক তোরা আনিয়া অতেক করে পাক। খাইমু গিলিমু সংহারিমু সব
শাক॥ তারে বুলি শন্নাশী জে কিছু নাহি চায়। বোলায়ে শন্নাশী দিনে তিনবার খায়॥ শ্রীবাস পণ্ডিতের মুল জাতি নাই। কোথাকার অবধু
তে আনি দিলে ঠাঞি॥ অবধুতে করি মুশকল জাতি নাশ। কোথা হৈতে মদ্যপের হইল প্রকাশ॥ কৃষ্ণপ্রেম সুধারসে মত্ত দুইজন। অন্যোন্যে
কন্দহ করেন শ কৃষ্ণণ॥ ইথে এক জনের হইয়া পক্ষ লয়ে। অন্য জন নিন্দা করে ক্ষয় জায় শে॥ হেন প্রেম কন্দলের মর্ম্ম না জানিঞা । ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

সকলবদনে। পোড়ায়ত পাষণ্ডি সত দুষ্টগণে॥ যে পাপীষ্ঠ পরনিন্দে পরদ্রোহ করে। চৈতন্যের মুখাগ্নিতে সেই পুড়ি মরে॥ এরূপ দেখিতে অন্য
কারো শক্তি নাই। প্রভুর কৃপাতে দেখে আচার্য্য গোসাঞি॥ প্রেমসুখে অদ্বৈত কান্দেন অনুরাগে। দন্তে তৃণ করি পুনঃ পুনঃ দাস্য মাগে॥ পর
মআনন্দে প্রভু নিত্যানন্দ রায়। পরম সুখে ফিরে সর্ব্ব নদীয়ায়॥ প্রভুর প্রকাশ সব জানে নিত্যানন্দ। জানিলেন প্রভু হইয়াছেন বিশ্বরঙ্গ॥
সত্বরে আইলা যথা আছেন ঠাকুর। বিষ্ণুগৃহে দ্বার দিয়া গর্জ্জেন প্রচুর॥ নিত্যানন্দ আগমন জানি বিশ্বম্ভর। দ্বার খুলাইলা প্রভু হইলা ভিতর॥ অনন্ত

স্বরূপ নিত্যানন্দ দেখি। দণ্ডবত হইয়া পড়িলা বুজি আঁখি॥ প্রভু বোলে উঠ উঠ নিত্যানন্দ মোর প্রাণ। তুমি সে জানহ মোর সকল আখ্যান॥ যে তো
মারে প্রীত করে মুঞি সে তার। তোমা বিনু প্রিয়তম নাহি কো আমার॥ তুমি আর অদ্বৈতে যে করে ভেদবুদ্ধি। ভালমতে না জানে সে অবতার শুদ্ধি॥ ১১৩
১৮ নিত্যানন্দ অদ্বৈত দেখিয়া বিশ্বরায়। আনন্দে কান্দিয়া বিষ্ণু গড়াগড়ি যায়॥ হুঙ্কার গর্জ্জন করে শ্রীশচীনন্দন। দেখ দেখ বুলি প্রভু ডাকে ঘনে ঘন॥
প্রভু প্রভু বুলি স্তুতি করে দুইজন। দিব্যমূর্ত্তি দেখিয়া আনন্দময় মন॥ এসব কৌতুক সব শ্রীবাস মন্দিরে। তথাপি দেখিতে অন্য শক্তি নাহি ধরে॥ ১১৩

অদ্বৈত মুখের সব এ সকল কথা। ইহা যে না মানে সেই দুষ্কৃতি সর্ব্বথা॥ সর্ব্ব মহেশ্বর গৌরচন্দ্র যে না বোলে। বৈষ্ণবের অদৃশ্য সে পাপী সর্ব্ব
কালে॥ আমার প্রভুর প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। এ বড় ভরসা আমি ধরিয়ে অন্তর॥ নবদ্বীপে হেন সব প্রকাশের স্থান। তথাপিহ [illegible] নাজানয়ে
আন॥ ভক্তিযোগ ভক্তিযোগ ভক্তিযোগ ধন। ভক্তিযোগ কৃষ্ণনাম স্মরণ ক্রন্দন॥ কৃষ্ণ বুলি কান্দিলে সে কৃষ্ণনাথ মিলে। ধনে জনে কিছু ন
হে কৃষ্ণ না ভজিলে॥ মধ্যখণ্ড কথা বড় অমৃতের খণ্ড। যে কথা শুনিলে যায় অজ্ঞান পাষণ্ড॥ দুই ঠাকুরের বিম্বক পাদদর্শন। ইহারা যে শুনয়ে

বিনে তাঁহার বেত্র শক্তে কেবা কীর্ত্তন ।। নিত্যানন্দ মহাপ্রভু সিংহ সর্ব্ব নদীয়ায় । ঘরে ঘরে বুলে প্রভু অনন্ত লীলায় ।। প্রভু শক্ত্যে গদাধর আর কেবা শব্বর্খা । অ
দ্বৈত নহিয়া শব বৈষ্ণবের রক্ষা ।। একদিন অদ্বৈত নাচেন গোপীভাবে । কীর্ত্তন করেন শ্রীমহা অনুরাগে ।। আর্ত্তি করি নাচয়ে অদ্বৈত মহাশয় । পুনঃ
পুন দন্তে তৃণ করিয়া পড়য় ।। গড়াগড়ি জায়েন অদ্বৈত প্রেমরসে । চতুর্দ্দিগে ভক্তগণ গায়েন উল্লাসে ।। প্রহর হরেক নৃত্যেন হেন মত রঙ্গ । শ্রান্ত
হইলেন সব ভাগবতগণ ।। শান্ত মিলি আচার্য্যেরে স্থির করাইয়া । বসিলেন চতুর্দ্দিগে অদ্বৈত বেড়িয়া ।। কিছু স্থির হইয়াদি আচার্য্য বসিলা

। শ্রীবাসরামাদি ধ্যানে মনে চলিলা । আর্ত্তিযোগ আচার্য্যের পুনঃ পুনর্ব্বাড় । একেশ্বর শ্রীবাস অঙ্গনে গড়িপাড়ে ।। কার্য্যান্তরে নিজ গৃহে
ছিলা বিশ্বম্ভর । অদ্বৈতের আর্ত্তি চিত্তে হৈল গোচর ।। ভক্তআর্ত্তি পূর্ণকারী সদানন্দরায় । আইলা অদ্বৈত যথা গড়াগড়ি জায় ।। অদ্বৈতের আর্ত্তি দে
খি ধরিতারকরে । দ্বারা দিয়া গিয়া বসিলেন বিষ্ণুঘরে । হাসি যা তাঁহার বোলেন শুনহ আচার্য্য । কি তোমার ইচ্ছা বোল কিবা চাহ কার্য্য ।। অদ্বৈ
ত বোলয়ে তুমি সর্ব্ব বেদসার । তোমারে ইচ্ছা হে প্রভু কি চাহিমু আর ।। হাসি বোলে প্রভু আমি এই ত সাক্ষাত । আর কিবা মোরে শাহ বোলহ

আমাত ।। অদ্বৈত বোলয়ে প্রভু কহিলা সুসত্যে । এই তুমি সর্ব্ব বেদ বেদান্তের তত্ত্বে ।। তথাপিহ বিভব দেখিতে কিছু চাহ । প্রভু বোলে কি ইচ্ছা
বোলহ মোর ঠাঞি ।। অদ্বৈত বোলয়ে প্রভু পূর্ব্বে অর্জ্জুনেরে । যাহা দেখাইলে তাহা ইচ্ছা বড় ধরে ।। বুলিতে অদ্বৈত মাত্র দেখে এক রথ । চতুর্দ্দিগে
সৈন্য দেখে মহাযুদ্ধ পথ ।। রথের উপরে দেখে শ্যামল সুন্দর । চতুর্ভুজ শঙ্খ চক্র গদা পদ্ম ধর ।। অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড কর্ম দেখে সেই স্থানে ।
চন্দ্র সূর্য্য সিন্ধু গিরি নদী উপবন । কোটি চক্ষু বাহু মুখ দেখে পুনঃ পুন । সম্মুখে দেখেন স্তুতি করে অর্জ্জুন ।। মহা অগ্নি যেন দেখে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তিনাথেপ্রভুপড়েয়েতেস্থানে।। কিনগারেক্ষিত্তলেরে কিবাজনেরে নে। নিরন্তরঅশ্রুধারাবহেতনয়নে।। আস্তানেরমিয়াবুলযেনীরন্তর। তক্তিবশন
যাহে[illegible] হলেনবিশ্বম্ভর।। কেহোমাত্রকোনোমতেযদিবোলেহরি। শুনিতেপড়েযেপ্রভুআপনা পাশরি।। মহাকম্প থঙ্গহয়পুলকশর্ব্বাঙ্গে।। গড়া
গড়িজায়েণনগরেমহারঙ্গে।। যেথাবেশদেখিনেত্রক্ষাদি[illegible] ধন্যহয়। তাহাদেখেনদীয়ারলোক সমুচ্চয়।। শোধঅতিমুর্চ্ছাদেখিমিনি
শর্ব্বদাশ। আনগ্যকরিয়ানইচনিলাস্থবাশে।। তবেয়েদয়ার দিয়াকারেনকীর্ত্তন। শেসুমেপ্রীতি[illegible]তহয় অনন্তগুণ।। যতঅনুভবহয়অক
থন। হেননাহিজানিপ্রভু কিবশে বিশ্বম্ভর।। ক্ষনেবোলেমুঞি শেইমদনগোপাল। ক্ষনেবোলেমুই কৃষ্ণদাশশর্ব্বকাল।। গোপীগোপীগো
পীমাত্রকোনোদীনেজপে। শুনিলেকৃষ্ণেরনাম জলেমহাকোপে।। কোথাকারকৃষ্ণতোর মহাদেশ্যশে। শঠধূর্ত্ত কিতারতজেবাতাবেশে।। স্ত্রীজিত
হইয়াকাটেস্ত্রীরনাককান।। লুব্ধকেরপ্রায়লইলবালীরপরাণ।। কিকার্য্য আমারশেইচোরেরকথায়। যেকৃষ্ণবোলযেতারেমেদাড়িয়াজা ১১২
য়।। গোপ্দন গোপ্দলমাত্র বোলেকোনোক্ষনে। ইন্দ্রারিণইন্দ্রারণবোলে কোনোদিনে।। মথুরামথুরাকোনোদিন বোলেমুখে। কোনোদিন পৃথিবি ১১২
তেনখেঅঙ্কলিখে।। ক্ষনেহাসি বিতেনেখেযিতক্ষ্ণআকৃতি। চাহিয়াবোদনকরেতাশেসব ক্ষিতি।। ক্ষনেবোলেভাই সববড়দেখিরণ। পালেপা
লেসিংহবাঘ্রভক্ষুকেবগণ।। দিব্রশেবোলেরাম্বিবাস্যিরে দিবেশ। এইমতপ্রভুভাবে হইলেনবুশ।। প্রভুরআবেশদেখিশঙ্কেতত্তগণ। অন্যো
ন্যেগলাধরিকরেণ রোদন।। যেথাবেশদেখিভক্তক্ষারত তিনাশ। শুনেদেখেতাহাসব বৈষ্ণবেরদাশ।। ছাড়িয়া আপনবাশ প্রভু বিশ্বম্ভর।
বৈষ্ণবেরঅবেশ্বরে থাকেনীরন্তর।। বাস্তুচেষ্টাচাদ্দরকরো কোনোক্ষনে। সেক্ষনেজননীবেশ্যন্তোষকারলে।। সুখময়হইলেনশর্ব্বভক্তগণ।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1238

যার যেই মত ইচ্ছা না বোলয়ে কেনি। যে শোক নে নিত্যানন্দ চৈতন্যের নয়। তত্ত্ব শে চরণধন রহুক হৃদয়। এত পরিহারেও জে পাপী নিন্দা করে।
তবে লাথি মারোঁ তার শীরের উপরে। চৈতন্যপ্রিয়ের পায় মোর নমস্কার। অবধূত চন্দ্র প্রভু হৌক আমার। আমার প্রভুর প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। এ
বড় বোল শাচিতে ধরিয়ে অন্তর। চৈতন্যের কৃপায় যে পৌ নিত্যানন্দ চিনি। নিত্যানন্দ জানাইলে গৌরচন্দ্র জানি। নিত্যানন্দ গৌর যথা রাম লক্ষ্মণ। নিত্যা
নন্দ গৌরচন্দ্র কৃষ্ণ সঙ্কর্ষণ। নিত্যানন্দ স্বরূপে সে চৈতন্যের ভক্তি। সর্ব্বভাবে করিতে ধরয়ে সর্ব্বশক্তি। চৈতন্যের অতিপ্রিয় সেবক প্রধান। তা
হার সেঙ্গ আতো নিত্যানন্দের আখ্যান। তবে যে দেখহ কেহ অন্যোন্যে বাজে। সবক রঙ্গ কৃষ্ণচন্দ্র কেহো নাহি বুঝে। ইহাতে যে এক বৈষ্ণবের পক্ষ
লয়। অন্য বৈষ্ণবেরে নিন্দে সেই জাইব ক্ষয়। সর্ব্বভাবে ভজ কৃষ্ণ যে কোন ঠানা নিন্দে। সেই সে গমন না পায় বৈষ্ণবের বৃন্দে। অদ্বৈতচরণে মোর র
হুঁ নমস্কার। তান প্রিয় তানে মতি রহুক আমার। সর্ব্বগোষ্ঠী সহিতে গৌরাঙ্গ জয় জয়। শুনিলে চৈতন্যকথা ভক্তি লভ্য হয়। অদ্বৈতের পক্ষ হে
য়া নিন্দে গদাধর। সেই অধমক ভোন হে অদ্বৈত কিঙ্কর। চৈতন্যচন্দ্রের কথা অমৃত মধুর। শকল জীবের মনের দুক্ষ প্রচুর। শুনিলে চৈতন্যক
থা যার রয় সুখ। সেই অবশ্য দেখিবে চৈতন্যচন্দ্র মুখ। শ্রীকৃষ্ণচৈতন্য নিত্যানন্দচান্দ জান। বৃন্দাবন দাশ তছু পদযুগে গান। ॥ ॥ ২৩॥
॥ ॥ ॥ জয় জয় জয় সিংহ মহাধীর। জয় জয় সর্ব্বশিষ্যপাল জয় যদুবীর। জয় জগন্নাথপুত্র শ্রীশচীনন্দন। জয় জয়
জয় পুণ্য শ্রবণ কীর্ত্তন। জয় জয় শ্রীজগদানন্দের জীবন। জয় হরিদাস কাশীশ্বর প্রাণধন। জয় স্বরূপ সিন্ধু দীনবন্ধু সর্ব্বতাত। যে বোলে
তোমারে অভক্ত তারে তুমি নাথ। হেন মতে নবদ্বীপে বিশ্বম্ভর রায়। বিদ্বৎকীর্ত্তন প্রভু হইলা শদায়। এই মত হইলা প্রভু হরিশংকীর্ত্তনে। নামক
প্রভু

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1239

য়ানগর।। শর্ব্বনদীয়ায়নাচে ত্রিভুবনরায়।। গাদিগাছাপারডাঙ্গাআদিদিয়াজায়।। একনিশাঙ্কানাহেননাকরিহমনে।। কতকন্দর্পগেলসেইনি
শারকীর্ত্তনে।। চৈতন্যচন্দ্রের কিছু অসম্ভবনহে।। কৃষ্ণদিয়াযাহারহয়েযেক্রন্দারবলেসে।। মহাভাগ্যবানেসেইসবমর্ম্মজানে।। সুস্কতর্কবাদিপাপী
কিছুইনামানে।। যেনকারেনাদেবেক্স্যাঠের অধিরাজ।। তাহারাতাসহআনন্দের সিন্ধুমাঝ।। সেইকার সোগান্ধসেপ্রেমের জন।। কাশ্যদেখি
যেস্ত্রিয়েযেসকলসেনাকরে।। কেহোবোলেসচীরেচরনেনমস্কার।। হেনমহাপুরুষজন্মিলগর্ভেযার।। কেহোবোলেজগন্নাথমিশ্রভাগ্যবন্ত।। কেহো
বোলেনদীয়ারভাগ্যেরনাহিঅন্ত।। এইমতবুলিসভেদেইজয়কার।। শর্ব্বলোকহরিবহিনাবোলইথার।। প্রভুদেখিশর্ব্বলোকদণ্ডবতহৈ
য়া।। সভেপড়েপ্রিয়করসেবালকনইয়া।। শুভদৃষ্টিশ্রীগৌরচন্দ্রকরয়েসভারে।। স্বানুভাবানন্দেসংকীর্ত্তনেবিহরে।। এসবলীলারকভোনাহি ১১১
পরিচ্ছেদ।। আবির্ভাবতিরোভাবমাত্রকহেবেদে।। যেখানেযেকপাভক্তজনেরধ্যান।। সেইরূপেসেইস্থানেপ্রভুবিদ্যমান।। তথাহি।। যদ্যদ্ধিয়া ১১১
উরুগায়বিভাবয়ন্তিতত্তদ্বপুঃপ্রণয়সেসদনুগ্রহায়।। অদ্যাপিহচৈতন্যসেসবলীলাকরে।। যারভাগ্যথাকেসেইদেখয়নিরন্তরে।। মধ্যখণ্ড
কথাবড়অমৃতেরখণ্ড।। যেকথাশুনিলেঘুচেঅন্তরপাষণ্ড।। ভক্তনামপ্রভুরসকলঅবতার।। ভক্তবহিকৃষ্ণমর্ম্মনাজানয়েআর।। কোটিজ
ন্মযদিযোগযজ্ঞতপকরে।। ভক্তিবিনেকোনোকর্ম্মফলনাহিধরে।। হেনভক্তিবিনেভক্তসেবাবিনেনাহিহয়।। অতএবভক্তসেবাশর্ব্বশাস্ত্রেকয়।।
আদিভক্তজয়জয়নিত্যানন্দরায়।। চৈতন্যকীর্ত্তনস্ফুরেযাহারকৃপায়।। কেহোবোলেনিত্যানন্দবলরামসম।। কেহোবোলেচৈতন্যেরব
ড়প্রিয়তম।। কেহোবোলেমহাতেজিয়াংসাঅধিকারী।। কেহোবোলেকোনোরূপবুঝিতেনাপারি।। কিবাজীবনিত্যানন্দকিবাভক্তজ্ঞানী।।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

মুক্তসব লীনা তনু করি কৃষ্ণ ভজে। অতএব ভক্ত হয় ঈশ্বর সমান। ভক্ত স্থানে পরাভব মানে ভগবান॥ আছে ব্রহ্মাণ্ডে যত আছে স্রুতি মালা।
ভক্ত হেন স্তুতি বর্ণনা ধরে কেহো কনা॥ হেন ভক্ত অদ্বৈতেরে বুলি তেহ বিশে। পাপী সব দুঃখ পায় নিজ কর্ম্ম দোষে॥ কৃষ্ণের সাক্ষাতে সব বড় ভক্ত হেন মা
নে। কৃষ্ণচন্দ্র বহি ভক্তি আর কেবা জানে॥ উদর ভরণ নাগি এবে পাপী সব। লওয়ায় ঈশ্বর আমি মূলে জরদ্গব॥ গর্দ্দভ শৃগাল তুল্য শিষ্য গণ
নৈঞা। কেহো বোলে আমি রঘুনাথ ভাব গিয়া॥ কুক্কুরের ভক্ষ দেহ ইহারে লইয়া॥ বোলায় সে ঈশ্বর বিষ্ণু মায়া মুগ্ধ হৈয়া॥ সর্ব্ব প্রভু গৌর

চন্দ্র শ্রীশচীনন্দন। দেখ তাঁর শক্তি এই ভরিয়া নয়ন॥ ইচ্ছামাত্রে কোটি কোটি সমুদ্র কি হইল। কত কোটি মহাদ্বীপে জানি তেনা গিল। কেবা ক
পিলেক কলা বিতি ঘরে ঘরে। কেবা গায় বায় কেবা পুষ্প বৃষ্টি করে। করিলেন মাত্র শ্রীধরের জলপান। কি হইল না জানি সেমের এই স্থান।
ভক্তবৎসল্য দেখি ত্রিভুবন কান্দে। ধরণিতলে লোটায় কেশ কেহো নাহি বান্ধে॥ শ্রীধর কান্দয়ে তৃণ ধরিয়া দশনে। উচ্চ করি হরি বোলে শ
জননয়নে। কিজন করিলেন পান ত্রিদশের রায়। নাচে শ্রীধর কান্দে করে হায় হায়॥ জল পান করি প্রভু বিশ্বম্ভর। শ্রীধর ধন্যদীননা

চেবেদ শ্রীধর॥ প্রিয়গণে চতুর্দ্দিগে গায় মহারসে। নিত্যানন্দ গদাধর শোভে দুই পাশে॥ সোনারে তাসের ব্রহ্ম কেবা দেখে ভাগ্যসীমা। ব্র
হ্মাদি বিকান্দে যার দেখিয়া মহিমা॥ ধনে জনে পাণ্ডিত্যে কৃষ্ণেরে নাহি পাই। কেবল ভক্তির বশ চৈতন্য গোসাঞি॥ জলপানে শ্রীধরে
রে অনুগ্রহ করি। নগরে আইলা প্রভু গৌরাঙ্গ শ্রীহরি॥ নাচে গৌরচন্দ্র ভক্তি রসের ঠাকুর। চতুর্দ্দিগে হরিধ্বনী শুনি সুমধুর॥ সর্ব্ব
লোক জিনি নবদ্বীপ শোভা হয়। হরি বোল শুনি মাত্র তার জীবে ধায়॥ যে সুখে বিহ্বল শুক নারদ শঙ্কর। যে সুখে ত্রিভুবন সর্ব্ব নদী।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1241

গোবিন্দ গোবিন্দ নন্দ বাসুদেব রাম। কে কোথা কান্দিয়া পড়ে নাহি জানে স্থান। জগদীশ গোপীনাথ কান্দে গোনন্দ। পুষ্পাম্বর গাকড় কান্দেন সর্ব্ব জন। লক্ষ কোটি লোক কান্দে শীরো দিয়া হাথ। কৃষ্ণ রে চান্দের মোর অনাথের নাথ। ফুটিল বুলি তেনো রিশীধারের বাশে। সর্ব্ব ভাবে প্রেম ভক্তি হইল প্রকাশে। কৃষ্ণ বুলি কান্দে সব জগত হরিশে। শঙ্কলা হইল সিদ্ধি গোরচন্দ্র বাশে। দেখ তাই শব হৈতে ভক্তির শীমা। ভক্তি বার সঙ্গের প্রগু করিলেন শীমা। লোহময় জন পায় বাহিরের জন। পরম আদরে পান করিল সকল। পরমার্থে পান হৈয়া হৈল যখনে। শুদ্ধামৃত ভক্ত জন হৈল তখনে। ভক্তি

বুঝাইতে শেষ এমত পাষরন। পরমার্থে বৈষ্ণবের শকল নির্ম্মল। দাক্ষিকের বত্নপথ দিক গণ শনে। আক্কর্পি বারকাজ না দেখেন যনে। যে শেত্র ক্রাশের কের শর্ব্ব ভাবে ভায়। নৈব্রি যাদি বিষয়ের অপেক্ষা নাহি চায়। অনন্য দেখি দাশে না দিলে ও বলে ভায়। তার শাক্ষী ব্রাহ্মণের শুদ দ্বারকা য়। এবে শোধে সেবকে বেকবে আনশা। তার শাক্ষী বনবাশে যুধিষ্ঠির বিশাক। সেবক কৃষ্ণের পীতাম্বর আপনি ভাই। দাশ বহি কৃষ্ণের দ্বীতিয় ১১০
কে হোনা হি। জেক পতিত্ত যে দাশে সেই রূপ হয়। দাশে কৃষ্ণ করিবারে পারয়ে বিকয়। শেবক বহু সন প্রগু চারি বেদে কয়। সেবকের স্থা ১২০

নে কৃষ্ণ প্রকাশ শদায়। নয়ন ভরিয়া দেখে দাশের প্রভাব। হেন দাশ ভাবে কৃষ্ণ করয় অনুরাগ। অন্য হেন না জানি হইহ দাশ নাম। অন্য ভাগে দাশ নাহি করে ভগবান। বহু কোটি জন্ম যে করিল নিজ বর্ম্ম। অহিংসায় অমায়ায় করে শর্ব্ব কর্ম্ম। অহন্নিশ দাশ ভাব যেক বেবা শন্তি। গঙ্গা নষ্ট হয় কালে বুলি নারায়ণ। তবে হয় মুক্ত শর্ব্ব বন্ধের বিনাশ। মুক্ত হইলে শে হয় গোবিন্দের দাশ। দাশ নামে কাশীবর হরি শশাঙ্কর। এরনিধরে ন্দ্র চাহে দাশ অধিকার। একের স্থির ওলট হইয়াও ভক্ত। তথাপি ও ভক্ত হইবার অন্তর তা। এই ব্যাখ্যা করে ... আশঙ্কাবের
সমাজে।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1242

কহিয়া ছেকসায় আপনে।। অনন্ত অর্ব্বুদ লোক সাঙ্গে বিশ্বম্ভর। প্রবেশ করিলা শঙ্খবনিকের ঘর। শঙ্খবনিক সবে উঠিল আনন্দ। হরি বুলি য়াবায়
মৃদঙ্গ মন্দিরা শঙ্খ।। পুষ্পময় পথে নাচি চলে বিশ্বম্ভর। চতুর্দ্দিগে জলে দীপ পরম সুন্দর।। লোচন্দ্রের শোভা ও কি কহিবারে পারি। যাহা দেখি কীর্ত্তন করে
গৌরাঙ্গ শ্রীহরি।। প্রতি দ্বারে রম্ভা পূর্ণ কুম্ভ আম্রশার। নারিগনে হরি বুলি দেই জয়কার।। এই মত সকল নগরে শোভাকারে। আইলা চান্দের তন্তুবা
য়ের নগরে।। উঠিল মঙ্গলধ্বনি জয় কোলাহল। তন্তুবায় সব হৈল আনন্দে বিহ্বল।। নাচে সব নগরিয়া দিয়া করতালি। হরি বোল গোবিন্দ মু

কুন্দ বনমালী।। সর্ব্ব মুখে হরিনাম শুনি প্রভু হাসে। নাচিয়া চলিলা প্রভু শ্রীধরের বাসে।। ভাঙ্গা এক ঘর মাত্র শ্রীধরের সার। [illegible] উঠিলা গি
য়া প্রভু তাহার দুয়ার।। আছে এক লোহপাত্র আছে দুয়ারে। কত ঠাঞি তালি তাহা চোরেও না হরে।। নৃত্য করি মহাপ্রভু শ্রীধর অঙ্গনে। জলপূর্ণ পাত্র
প্রভু দেখিলা আপনে।। ভক্তপ্রেম বুঝাইতে শ্রীশচীনন্দন। লৌহপাত্র তুলি লইলেন ততক্ষণ।। জল পিয়ে মহাপ্রভু সুখে আপনার। কার শক্তি আছে
তাহা নিষেধ করিবার।। মইনু মইনু বুলি ডাকয়ে শ্রীধর। মোরে সংহারিতে সে আইলা মোর ঘর।। শুনিয়া মুর্চ্ছিত হৈলা সুকৃতি শ্রীধর। প্রভু বোলে শুদ্ধ

মোর আজি কলেবর। আজি মোর ভক্তি হৈল জাহ্নবী চরণে। শ্রীধরের জল পান করিলুঁ যখনে।। এখনে সে বিষ্ণুভক্তি হৈল আমার। কহিতে কহি
তে পড়ে নয়নে শুধার।। বৈষ্ণবের জলপানে বিষ্ণুভক্তি হয়। সভারে বুঝায় প্রভু গৌরাঙ্গ সদয়।। তথাহি।। পদ্মপুরাণে।। প্রার্থয়েদ্ বৈষ্ণবান্ স্নানং প্র
যত্নেন বিচক্ষণঃ। সর্ব্বপাপবিশুদ্ধ্যর্থং তদভাবে জলং পিবেত্।। অকৈতব সখ্য দেখি সর্ব্ব ভক্তগনে। সভার উঠিল মহানন্দে ক্রন্দনে।। নিত্যান
ন্দ গদাধর পড়িলা কান্দিয়া। অদ্বৈত শ্রীবাস কান্দে ভূমিতে পড়িয়া। কান্দে হরিদাস গঙ্গাদাস কাশীশ্বর। মুরারি মুকুন্দ কান্দে শ্রীচন্দ্রশেখর।।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

তয়। আজি সব যবনেরে করিব বিধনয়।। দেখিয়া প্রভুর ক্রোধ সর্ব্ব ভক্তগন। গলায়ে বান্ধিয়া বস্ত্র পড়িলা তখন।। ঊর্দ্ধবাহু করিয়া সকল ভক্ত
গন। প্রভুর চরনারবিন্দে করে নিবেদন।। তোমার প্রধান অংশ প্রভু সঙ্কর্ষণ। তাঁহার অকালে ক্রোধ নাহয় কখন।। যে কালে হইবে সর্ব্ব
সৃষ্টির সংহার। সঙ্কর্ষণ ক্রোধে হয় রুদ্র অবতার।। যে রুদ্রে সকল সৃষ্টি ক্ষণেকে সংহরে। সেহ তিলার্দ্ধে আসি মিলে তোমার শরীরে।।
অংশাংশের ক্রোধে যার সকল সংহরে। সে তুমি ক্রোধ করিলে কোন জন তরে।। অক্রোধ পরমানন্দ তুমি বেদে গায়। বেদব্রহ্মা
ও যত চাহে তেন সে যায়।। ব্রহ্মাদি কি তোমার ক্রোধের নাহে পায়। সৃষ্টি স্থিতি প্রলয় তোমার লীলা মাত্র।। কবিলা ও কাদির অনেক অপ
মান। আর যদি [illegible] সংহার বিমুখ আন।। জয় বিশ্বম্ভর মহারাজ রাজেশ্বর। জয় সর্ব্বলোকনাথ শ্রীগৌরসুন্দর।। জয় জয় অনন্ত শয়ন ৮০৭
রমাকান্ত। বাহু তুলি স্তুতি করে সকল মহান্ত।। হাসে মহাপ্রভু সর্ব্ব দাসের বচনে। হরিবুলি নিজ রথে চলিলা তখনে।। কাজির ঘর যত ৮০৯
সর্ব্বলোক রায়। শঙ্খ কীর্ত্তনে শ্রবণ সর্ব্বগণ নাচে জায়।। মৃদঙ্গ মন্দিরা বাজে শঙ্খ করতাল। রাম কৃষ্ণ জয়ধ্বনি গোবিন্দ গোপাল।। কা
জির ঘর ভাঙ্গিয়া সর্ব্বনগরিয়া। মহানন্দে হরিবুলি জায়েন নাচিয়া।। পাষণ্ডির হইল পরম চিত্তভঙ্গ। পাষণ্ডি বিষাদ করে বৈষ্ণ
বের রঙ্গ।। জয় কৃষ্ণ গোবিন্দ মুরারি বনমালি। গায় সর্ব্বনগরিয়া দিয়া করতালি।। জয় কোলাহল প্রতি নগরে নগরে। ভাসয় সকল লোক
আনন্দ সাগরে।। কেবা কোনো দিগে নাচে কেবা গায় বায়। হেন নাহি জানি কেবা কোনো দিগে ধায়।। আগে নৃত্য করিয়া চলয়ে ভক্তগন। শেষে চলে
মহাপ্রভু শ্রীশচীনন্দন।। কীর্ত্তনীয়া ব্রহ্মা শিব অনন্ত আপনি। নৃত্য করে প্রভু বৈষ্ণবের চূড়ামণি।। ইহাতে সন্দেহ কিছু না করিহ মনে। সেই প্রভু

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1244

জারদাড়ি আছে শেহ স্থলঅধ মুখে। নাজে মামা নাহি তোনে ভরে হানে বুক। অনন্ত অর্ব্বুদ লোক কে বা কারে চিনে। আপনার দেহ মাত শোহে
নাহি জানে। শান্ত হইনা তেন শান্ত্যায়েন কোথকে। ক্রমান্ত পুরিমাহ হরি বোলে শর্ব্ব লোকে। আসিয়া কাদির দ্বারে প্রভু বিশম্ভর। ক্রোধাবে
শে হুঙ্কার করএ বহুতর। ক্রোধে বোলে প্রভু আরে কাদি বেটা কোথা। শীঘ্র আন ধরিয়া কাটি যা পেল মাথা। নিযবণ করো আজি শকল
জবণ। পূর্ব্বে য়েন বধ কৈলুঁ কালয়বণ। প্রাণ লয়া কাদি কোথা গেল দিয়া দ্বার। ঘর ভাঙ্গ ভাঙ্গ প্রভু বোলে বারে বার। শর্ব্ব ভূত অন্তর্যামি

শ্রীশচীনন্দন। থাকুন ঈশ্বর যে কহেন আছে কোন জন। মহামত্ত সর্ব্ব লোক চৈতন্যের রশে। ঘরে উঠিলেন শভে প্রভুর আদেশে। কেহো ঘর
ভাঙ্গে কেহো ভাঙ্গে দুয়ার। কেহো লাথি মারে কেহো করএ হুঙ্কার। আম্র পনশের ডাল কেহো ভাঙ্গি পেলে। কেহো কদলক বন ভাঙ্গি হরি
বোলে। পুষ্পের উদ্যানে লক্ষ লক্ষ লোক গিয়া। উপাড়িয়া পেলে শভে হুঙ্কার করিয়া। পুষ্পের শহিতে ডাল ছিড়িয়া ছিড়িয়া। হরি বুলি
নাচে সব শ্রুতি মুলে দিয়া। একটী করিয়া পাত শর্ব্ব লোকে নিতে। কিছু না রহিল আর কাদির বাড়িতে। ভাঙ্গিলেক বাড়ি বেব যতসব

ঘর। প্রভু বোলে অগ্নী দেহ বাড়ির ভিতর। পুড়িয়া মরুক শর্ব্ব গণের শহিতে। শর্ব্ব বাড়ি বেড়ি অগ্নী দেহ চারি ভিতে। দেখোঁ মো
রে কি করে উহার নরপতি। দেখোঁ আজি কোন জন করে অব্যাহতি। যমকাল মৃত্যু মোর শেবকের দাশ। মোর দৃষ্টিপাতে হয় শভার
প্রকাশ। শংকীর্ত্তন আরম্ভে মোহোর অবতার। কীর্ত্তন বিরোধি পাপী করিব শংহার। শর্ব্ব পাতকী ও যদি করয়ে কীর্ত্তন। অবশ্য তা
হার মুক্তি করি মুঞি শরণ। তপস্বী শন্ন্যাশী যোগী জ্ঞানী যে যে জন। শংশারি মুঞি যদি সব না করে কীর্ত্তন। অগ্নী দেহ ঘরে [illegible] নাক বিশ

বেহিন্দু আনি। শীঘ্র জানি আইস তবে জাইব আপুনি। কাজির আদেশে তবে অনুচর ধায়। সমুদ্রে দেখিয়া আপনার শাস্ত্র গায়। অনন্ত অর্ব্বুদ
লোক বোলে কাজি মার। ডরে পলাইল দুরে বেষ্টন মাথার। লড় দিয়া কাজি বে কাইল শাস্ত্র গায়া। ক্রিকেরচন হরশী (?) জাই পলাইয়া। কোটি
কোটি লোক সঙ্গে নিমাঞি আচার্য্য। সাজিয়া আইসে আজি করে কিবা কার্য্য। লাখ লাখ মহা মহাদীপ নগর জলে। লাখ কোটি লোক মেলি
হরি হরি বোলে। দুয়ারে ২ কলা আম্র আম্রশার। পুষ্পময় পথ সব দেখি নদীয়ার। নাজানি কতেক খই কড়ি ফুল পড়ে। রাজপথ

নিম্ন দুই ধারা উফড়ে। এই মত নদিয়ার নগরে নগরে। বাজা অক্ষিতে কেহ এমত না করে। সব ভাবক বড় নিমাঞি পণ্ডিত।
যাবে চলে লোক নাচিয়া জায় সেই ভিত। জেসকল নগরিয়া মারিল আমরা। আজি কাজি মার বলি আইসে তাহারা। একা যেন হস্তী কাধে ১০৬
নিমাঞি আচার্য্য। সেহ সেহি হিন্দুর ব্রত যে তাহার কার্য্য। কেহ বোলে বামন এমত কান্দে কো। বামনের হই চক্ষে নদী বহে জেন। কেহ বোলে
১৮ নে বামন আছাড় যত খায়। সেহ দুঃখে কান্দে হেন বুঝিয়ে সদায়। কেহ বোলে বামন দেখিতে নাগে ভয়। গিলিতে আইসে যেন দেখি ক ১০৮

মাহয়। কাজি বোলে হেন বুঝি নিমাঞি পণ্ডিত। বিভা করিবারে বাচনি নাকো নোতীতা। এবা নহে মোরে লক্ষ্মী হিন্দু আনি করে। তবে জা
তি নিমু আজি সভার নগরে। সর্ব্ব লোক চুড়ামনি পরে বিশ্বম্ভর। আইল নাচিতে যথা কাজির নগর। কোটি কোটি হরি ধ্বনি মহা কোলাহ
ল। স্বর্গ মর্ত্ত পাতাল আদি পুরিল সকল। শুনিঞা কম্পিত কাজি গন সহে ধায়। সর্প ভয়ে যেন ভেক ইন্দুর পলায়। পুরিল সকল স্থান বি
শ্বম্ভর গনে। ভয়ে কেহ পলাইতে দিগ নাহি জানে। মাথায় বান্ধি যা পাগ কেহ সেই মেলে। অলক্ষিত নাচয় অনন্ত বেস্থান হা জো। ৭।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কমাজায়নাইগীতকোথাজায়ডাক। কমাজায়কন্যাপোতাম্বষ্ট আম্রশার। এসকলবচনের সুধিতবেধার। য়তদেশমহাতাপদিয়াইশেকল। য়তদে
খহেরশব্দভারক মণ্ডল। গণ্ডগোলশুনিয়া আইশেকাদিয়ারে। সভারগন্ধায়দেখিতালতবে। কেহোবোলেমুঞ্চতবশুনিতে থাকিয়া। নাগরিয়া
সবাদেও গেনাযেবান্দিয়া। কেহোবোলে চন্দ্রাইকাদিবেকহিতে। কেহোবোলেমুঞ্জনহেএমতকরিতে। কেহোবোলে তাই সবএক যুক্তি আছে।
সভেনড় দিয়াজাইভাবকেরকাছে। আইশেবুলিয়াকাদিবচন তোলাই। তবেএকজন নারাহরি একটাঞ্চ। এইমত গাশাণ্ডি আপনাআপ
মনে। চৈতন্যেরগনমত্ত হরিনাং কীর্ত্তনে। সভারঅঙ্গেতেশোভেশ্রীচন্দন মালা। আনন্দেগামনকৃষ্ণপ্রেমা ভৈইহৈলা। নদীয়ারএকান্ত
নগরলিমলিয়া। নাচিতেং প্রভুউত্তরিলা গিয়া। অনন্ত অর্ব্বুদ হরিহরিধ্বনীশুনি। হুঙ্কারকরিয়ানাচে দ্বিজমনি। যেসকলন
য়লেথাকত আছেজন। কতেকবন্ধেধারাপরম নির্ম্মল। কম্পভাবে উঠেপড়েঅন্ত ভূমিতে হেতে। ক্ষান্তে নিয়োনন্দঅভুনাপারেধরিতে। শোধে
ব্রায়েহয়ে মূর্চ্ছা আনন্দশহিতে। প্রহরেকধাতু নাহিশভেচমকিতে। এইমত অপুর্ব্ব দেখিয়াশর্ব্বজণ। শভেই বোলেন এইকৃষ্ণনারায়ণ।
কেহোবোলেয়েঐক মনুষ্যনয়হেণ। কেহোবোলে নারদপ্রহ্লাদশুকজেণ। এইমত বোলেযেণয়ার অনুভব। অত্যন্ত তার্কিক বোলে পরমবৈ
ষ্ণব। হাক্ক নাহিযেতবপরম ভক্তিবলে। শ্রান্তেলহ হরিবোল হরিবোল বোলে। শ্রীমুখের বচন শুনিয়া একবারে। শর্ব্বলোকে হরিধ্বনী বো
লে উচ্চস্বরে। গৌরচন্দ্রসুন্দরজায় জেদিগেনাচিয়া। সেইদিগে শর্ব্ব লোক চলেধাইয়া। কাদিব বারিরপ[illegible] ধরি নর্চন্দ্র। রায়কো
লাহলকাদিশুনএপ্রচুর। কাদিবোলেজানতাই কিগিতবাজনা। কিবাকার দেবাকীবা নৃত্যেরকীর্ত্তণ। মোরবোল নাশ্রিয়া কে ক

শ্রী ১২৬

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কেহো বোলে এইমু ক্ষি নিমাঞি পণ্ডিত। জগত উদ্ধার নাগি হইলা বিদিত॥ কেহো বোলে আমি শ্বেতদ্বীপের বৈষ্ণব। কেহো বোলে আমি বৈকুণ্ঠের পারি
শদ॥ কেহো বোলে মুই কাদি হেথা গেল কোথা॥ নাগা নি পাইলে আজি খণ্ড করো মাথা॥ পাশণ্ডি ধরিতে কেহো নড় দিয়া জায়। ধর ধর ধর এই পাশণ্ডি
পালায়॥ বৃক্ষের উপর গিয়া কেহো কেহো চড়ে। সুখে পুনঃ পুনঃ কেহো লাফ দিয়া পড়ে॥ পাশণ্ডিরে ক্রোধ করি কেহো তাড়ি জান। কেহো বোলে
এইমু ক্ষে পাশণ্ডির স্থান॥ অলৌকিক শব্দ কেহো উচ্চ করি বোলে। যমরাজ বান্ধি কেহো কেহো চলে॥ কেহো মানে থাকি বোলে আয় যম

দূত॥ বোল গিয়া যথা আছে তোর সুর্য্যসুত॥ বৈকুণ্ঠনায়ক অবতরি শচীঘরে। আপনে কীর্ত্তন করে নগরে নগরে॥ যেনাম প্রভাবে তোর
ঈশ্বর ধর্ম্মরাজ যম। যেনামে তারিল অজামিল বিপ্রাধম॥ হেন নাম সর্ব্ব মুখে প্রভু বোলাইল। উচ্চারণে শক্তি নাহি যার সেহো নিল॥ প্রাণীমাত্র
কারো যদি করে অধিকার। মোর দোষ নাহি তবে করিব সংহার॥ শীঘ্র করি গিয়া যথা আছে চিত্রগুপ্ত। পাপীর নিখন সব করিবারে লুপ্ত॥ যেনা ১০৭
ম গ্রাহে ঈশ্বর রাজ্বারানশী। যাহা গায় শুদ্ধ সত্ত্ব সেত দ্বীপবাসী॥ সর্ব্ব ব্রহ্ম মহেশ্বর যেনাম প্রভাবে। হেন নাম সর্ব্ব লোকে শুনি বোলে এবে॥ ১০৭

হেন নাম লওয়াইল প্রভু পর উপকার। অবিশম্ভবন হেন করি সুসংহার॥ আর জন দশ বিশে নড় দিয়া জায়। ধর ধর কোথা কাদি ভাড়িয়া পলায়॥ কৃষ্ণে
বৃক্ষীত্রেগ যেয়ে পাপী নাহি মানে। কোথা গেল এ সকল পাশণ্ডি যমনে॥ মাটি তোড় কেহো পাশণ্ডি বলিয়া। হরি বুলি ধায় পুন হুঙ্কার ক
রিয়া॥ এইমত কৃষ্ণের উন্মাদে সর্ব্বজন। কিবা বোলে কিবা করে নাহিক স্মরণ॥ নাগরিয়া সকলের উন্মাদ দেখিয়া। মরএ পাশণ্ডি
সব জলিয়া পুড়িয়া॥ সকল পাশণ্ডি মেলি গুনে মনে মনে। গোসাঞি করেন কাদি আইলে যমনে॥ কথা জায় বন্দচন্দ্র কোনা জায় ডাক।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

হেনমহারঙ্গেপ্রতিনগরেনগরে। কীর্ত্তনকরয়েশর্ব্বলোকে রঙ্গভরে॥ অবিছিন্ন হরিধ্বনীশর্ব্ব লোকে করে। ব্রহ্মাণ্ডভেদিয়াধ্বনী জায় বৈকুণ্ঠেরে॥
শুনিএবা বৈকুণ্ঠনাথ প্রভু বিশ্বম্ভর। শন্তোশেপূর্ণিত হয় সর্ব্বকলেবর॥ পুনঃপুনবোলবোল বোলে বিশ্বম্ভর। উল্লাশেউঠয় প্রভু আকাশউ-
পর॥ মত্তসিংহ জিনিএক তরঙ্গ প্রভুর। দেখিতে শভারহর্ষ বাচয়েপ্রচুর॥ গঙ্গাতীরে তীরেপথ আছে নদীয়ায়। আগে শেই পথে নাচিজায় গৌ-
ররায়॥ আপনার ঘাটে আগে বহু নৃত্য করি। তবেমাধাইর ঘাটে গেলা গৌরহরি॥ বারোকোনাঘাট নগরিয়াঘাট দিয়া। গঙ্গার উপারদি-
য়াগেলা সিমলিয়া॥ লক্ষকোটি মহাদীপ চতুর্দ্দিগে জলে। লক্ষকোটি লোকে চতুর্দ্দিগে হরিবোলে॥ চন্দ্রের আলোক অতি অপূর্ব্ব দেখিতে। দিবা
নিশি একে কেহো নারে নিশ্চয় হইতে॥ সকলদুয়ারশোভাকরেশুমঙ্গলে। রম্ভাপূর্ণঘট আম্র শার দীপজলে॥ অন্তরিক্ষে থাকিয়ত শুদ্ধ দেবগণ।
নন্দনমল্লিকাপুষ্প করে বরিশন॥ পুষ্পেপূর্ণ হৈলনবদ্বীপবসুমতি। পুষ্পরূপেজীবেরবহ্রাকরিলাউন্নতি॥ সুকোমলপাদাম্বুজ প্রভুর জানিঞা
।জীবেবাপকামিনা দেবীপুষ্পরূপা হৈয়া॥ আগেনাচে দ্বৈতশ্রীবাশ হরিদাশ। পাছেনাচে গৌরচন্দ্র সকল প্রকাশ॥ যেনগাবে প্রবেশ করয়ে গৌ-
ররায়। গৃহস্থনগরি হরি শুনি লোক ধায়॥ দেখিয়া শশীচন্দ্র মুখ জগতজীবন। দণ্ডবত হৈয়াপড়য়ে সর্ব্বজন॥ নারীগন হুলাহুলি দিয়াবোলে
হরি। স্বামিপুত্র গৃহ হস্তে সকল পাশরি॥ অর্ব্বুদ অর্ব্বুদ নগরিয়া নদিয়ার। কৃষ্ণরশে উন্মাদ হইল শভার॥ কেহো নাচে কেহো গায় বোলে হ-
রিহরি। কেহো গড়াগড়ি জায় আপনা পাশরি॥ কেহো গায় কেহো নাচে কেহো বাহ্য সুখে॥ কেহো কারো কান্ধে উঠে পরানন্দ সুখে॥ কেহো কা-
রোচরণ ধরিয়া পড়ি কান্দে। কেহো কারো চরনে আপন কেশ বান্ধে॥ কেহো দণ্ডবত হয় কাহারো চরণে। কেহো কোলাকুলি বা করয় কারো সনে॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

যেশোক্ত। যেবু ষি অনন্ত: প্রকায়ু গাবন্ত: রহিলা পরশ নোক্তো। ৭। নিত্যানন্দচান্দ: মাধব নন্দন: শোভে কারে দুইপাশে। যত বিপ্রগণ: করয়ে কীর্ত্তণ: শয্যাগ হি চা
হিতা হিপ্রালো। ৮। যাহার কীর্ত্তণে: করি অনুক্ষণে: শিব দিগাম্বর ভোলা। শেই প্রভু বিহরে: নগরে নগরে: করিয়া কীর্ত্তণ মেলা। ৯। জেকর জে কেশ: জে অঙ্গ জে
বেশ: কমলা নাননকরে। শেই প্রভু যমুনায়ে: গড়াগড়ি জায়ে: প্রতি নগরে নগরে। লাখ কোটি দীপে: চান্দের আলোকে: নাজানি কিবা লখে। সকল শা
রা: হরি বহি আর: না বোলে কারো মুখে। ১১। অপুর্ব্ব কৌতুক: দেখি শব্দ লোক: আনন্দে হইলা ভোল। শতা হি শতারে: চাহিয়া বোলেন: তাইতাই

হরি বোল। ১২। প্রভু আনন্দ জানে নিত্যানন্দ: যখন জে রূপ হয়। পড়ি বাব বোলে: দুই বাহু মেলে: যেন অদ্বৈত প্রভু রহে। ১৩। নিত্যানন্দ ধরি: বিরাশা
করি: খানে মহাপ্রভু বেশে। বাম করে তালি: দিয়া প্রভু হরী: হরি হরি বুলি হাসে। ১৪। অকপটে খানে: কহয় আপনে: মুঞি দেব নারায়ণ। কংশা ১০৬
শুর মারি: মুঞি শেই কংশারি: বলি ছলি যার বামন। শেতু বন্ধ করি: রাবণ সংহারি: মুঞি শেই রাঘব রায়। করিয়া হুঙ্কার: তত্ত্ব আপনার: কহে চারি ১০৬
দিগে চায়। ১৬। কেবুঝে শে তত্ত্ব: অচিন্ত্য মহত্ত্ব: শেই ক্ষণে কহে আন। দন্তে তৃণ করি: প্রভু প্রভু বুলি: মাঙ্গয়ে ভক্তি দান। যখনে যে করে: গৌরাঙ্গ

সুন্দরে: সব মনোহর লীলা। আপন বদনে: আপন চরণে: অঙ্গুলি ধরিয়া খেলা। বৈকুণ্ঠ ঈশ্বর: প্রভু বিশ্বম্ভর: সবন দ্বীপে নাচে। শ্বেতদ্বীপ নাম:
নবদ্বীপ গ্রাম: বেদে প্রকাশিব পাছে। ১৯। মন্দিরা মৃদঙ্গ: করতাল শঙ্খ: নাজানি কতেক বাজে। মহা হরিধ্বনি: চতুর্দিগে শুনি: মাঝে শোভে
দ্বিজরাজ। ২০। জয় জয় জয়: নগর কীর্ত্তণ: জয় বিশ্বম্ভর নৃত্যে। বিংশতি পদ গীত: চৈতন্য চরিত: জয় চৈতন্যের ভৃত্যে। ২১। যেই দিগে চাহে বিশ্ব
ম্ভর রায়ে: শেই দিগে প্রেমে ভাসে। শ্রী রিখী চৈতন্য: নিত্যানন্দ চান্দ: গায়ে বৃন্দাবনদাসে। ৷ ২২। ৷ ০।

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

বৈষ্ণবের রায়। ক্ষণে হাসে ক্ষণে পড়ে ক্ষণে গড়ি জায়॥ মদন মোহন প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। সর্ব্ব অঙ্গে শোভে মালা অতি মনোহর॥ যজ্ঞসূত্র ত্রিকচ্ছ বসন
পরিধান। ধুলায় ধূসর প্রভু কমল নয়ান॥ মন্দাকিনী হেন প্রেমধারে দুনয়ন। চান্দের নাগায় সাধ দেখিতে বদন॥ সুন্দর নাসায় বহে অবিরত ধার।
অতি ক্ষীণ যেন দেখি মুকুতার হার॥ সুন্দর চাঁচর কেশ বিচিত্র বন্ধন। তহি মালতীর মালা অতি সুশোভন॥ জনমে জনমে প্রভু দেহ এই দান। হৃদয়ের
গুরু এই রূপ অবিরাম॥ এই মত রমাগণ করে স্তবন। নাচিয়া জায়েন প্রভু শচীর নন্দন॥ প্রিয়তম সব আগে নাচি নাচি জায়। আপনে নাচেন পাছে বৈষ্ণ
বের রায়॥ চৈতন্য প্রভু শেষে অক্রুর বা চাইতে জানে। যে করে ভক্ত তাহা করয়ে আপনে॥ এই মত মহাপ্রভু নাচিতে নাচিতে। সভার সহিতে আইলা গঙ্গা
পাশে॥ চতুর্দ্দিগে ভক্তগণ পুলকিত গায়। বৈকুণ্ঠ নায়ক নাচে শ্রীনদীয়ায়॥ হরিবোল মুগধা হরিবোল রে। যে বোলে না তরি সম তুয় রে॥ এই
সবকীর্ত্তনে নাচয় গৌরচন্দ্র। ব্রহ্মাদি দেবে যার পাদপদদ্বন্দ্ব॥ পাহিড়া রাগ॥ ০॥ নাচে বিশ্বম্ভর: শতার সম্বর: ভাগিরথী তীরে তীরে। যার প
দধূলি: হইঞ্জ হলী: অনন্ত ধরয়ে শীরে॥ ধ্রু॥ অপূর্ব্ব বিকার: নয়নে সুধার: হুঙ্কার গর্জ্জন শুনি। হাসিয়া হাসিয়া: শ্রীভুজ তুলিয়া: বোলে হরি হরি:
বাণী॥ ১॥ মদনসুন্দর: গৌরকলেবর: দিব্যবাস পরিধান। চাঁচর চিকুরে: মালা মনোহরে: দেখি যেন পাঁচবাণ॥ চন্দনে চর্চ্চিত: শ্রীঅঙ্গ শোভিত:
গলে দোলে বনমালা। ঢুলিয়া পড়য়ে: প্রেমে স্থির নহে: আনন্দে শচীর বালা॥ ৩॥ কাম শরাসন: ভ্রুযুগপত্তন: ভালে মলয়জ বিন্দু। মুকুতা দশন: শ্রী
যুত বদন: প্রকৃতি করুণা সিন্ধু॥ ৪॥ ক্ষণে শত শত: বিকার অদ্ভুত: কত করিব নিশ্চয়। অশ্রু কম্প ঘর্ম্ম: পুলক বৈবর্ণ্য: নাজানি কতেক হয়॥
৫॥ ত্রিভঙ্গ হইয়া: কখনো রহিয়া: অধরে মুরলী বাজায়। জিনি মত্ত গজ: চলই সহজ: দেখি নয়ন জুড়ায়॥ অতি মনোহর: যজ্ঞসূত্রবর: সদয় হৃদ

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

১২৫

হৈল সর্ব্ব নদীয়ায়। বৈকুণ্ঠ সেবক যাহা চাহে সর্ব্বথায়॥ যেসুখে বিহ্বল অজ অনন্ত শঙ্কর। হেন রসে ভাসে সব নদীয়া নাগর॥ গঙ্গাতীরে তী
রে অন্ত বৈষ্ণবের রায়। সাঙ্গোপাঙ্গে অস্ত্র পারিষদে নাচি জায়॥ হেন মির আনন্দে নাহিক সমুচ্চয়। আনন্দে হইলা সর্ব্ব দিগ পরশন
য॥ তিন মন্ত্র অনাচার দোষ ভ্রমি নাই। পরম ভয়ান হইল সর্ব্ব ঠাঞি ঠাঞি॥ নাচিয়া জায়েন প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। বেঢ়ি যাগা যেন চণ্ড
দিগে অনুচর॥ তুয়া চরণে মন লাগু সারঙ্গধর। তুয়া চরণে মন লাগু হে॥ চৈতন্যচন্দ্রের এই আদি সংকীর্ত্তন। ভক্ত গান গায় নাচে

শ্রী শচীনন্দন॥ কীর্ত্তন কারণ সাতে ঠাকুরের সনে। কোলা দিগে জায় ইহা কেহো নাহি জানে। লক্ষ কোটী লোক যে করয়ে হরিধ্বনি। ব্রহ্মা
ণ্ড ভেদ যে যেন দেমতে শুনি॥ ব্রহ্মলোক শিবলোক বৈকুণ্ঠ পর্যন্ত। শুধ্ব সুখে পূর্ণ হৈল নাহি আর অন্ত॥ সপার্ষদে সর্ব্বদেব আইলা ১০৫
[illegible] দেখিতে। দেখিয়া মূর্চ্ছিত হৈলা সভার সহিতে। চৈতন্য পাইয়া ক্ষণে সর্ব্বদেবগণ। নররূপে মিশাইয়া করেন কীর্ত্তন॥ অজ ভব নন্দ চন্দ্র বরুণ যমরাজ। ১০৫
যমশোম আদি যত দেবের সমাজ। ব্রহ্মপুষ্প স্বরূপ অপূর্ব্ব দেখি রঙ্গ। সভে হৈলা নররূপে চৈতন্যের সঙ্গ। দেবে নরে একমত হইয়া হরি বোলে।

আকাশ পুরিয়া সব মহাদীপ জলে॥ কদলক বৃক্ষ প্রতি দুয়ারে দুয়ারে। পূর্ণ ঘট ধান্য দুর্ব্বা দীপ আম্রশারে॥ নদীয়ার সম্পত্তি বর্ণিতে শক্তি
কার। অসংখ্য মঠ বের নগর বাজার॥ একো জাতি লোক জার অর্ব্বুদ অর্ব্বুদ॥ ইহা সংখ্যা করিবেক কেমনে মুগ্ধ॥ অবতরিবেন প্রভু জানিয়া
বিধাতা। সকল সম্পূর্ণ করি থুইলেন যথা॥ স্ত্রীলোক জতেক জয় কার বোলে হরি॥ অহা নন্দ কর বেঞ্জব নিতে না পারি॥ যে সব দেখয় প্রভুর নাচিয়া
জাইতে। তারা আর চিত্ত বৃত্ত না পারে ধরিতে। শোক সঙ্গ শুনিতে আক্রন্দন শুনিতে। পরমনম্রাট পড়ে কান্দিয়া হাসিতে। বোল বোল বুলি নাচে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

আইশেশপ্রভুকেদেখিতে। কোটিকোটি মহাতাপজনিতেনাগিল ॥ চন্দ্রের কিরণসবশরিরেহইল। চতুর্দ্দিগেকোটি কোটি মহাদীপজলে। কো 152
টিকোটি লোকচতুর্দ্দিগেহরিবোলে। দেখিয়াপ্রভুরহৃদয়েঅপুর্ব্ব বিকার। আনন্দেবিহ্বলসব লোকনদীয়ার। ক্ষনেহয় প্রভুঅঙ্গ সবধুলে
ময়। নয়নেরজলেক্ষনেশর্ব্বাঙ্গতিতয়॥ শেকমাশেমর্ম্মশেবাপ্তনক দেখিতে। পাশাত্তিবো চিত্তে বিভুক্ষবয়েনাচিতে। নাগেবউঠিল
মহানন্দকোলাহল। হরিবুলিচাঙ্কচাঙ্কনাচেনশকল। হরিওরাম ওহরিওরাম। হরিবুলিনাচেসকলভাগ্যবান॥ চাঙ্কওচাঙ্ক
এইমতমিলিদশেপাঁচে। কেহোগায় কেহোবায় কেহোমাত্রনাচে। লক্ষলক্ষ কোটী কোটীহইলশম্প্রদায়। আনন্দেনাচিয়া সবনব
দ্বীপজায়॥ হরহরেণমরাম যাদবায়ণমহ॥ গোপাল গোবিন্দরামশ্রীমধুশুদণ॥ কেহোকাহোনাচিনেহইয়াএকমেলি। দশেপাঁচে
নাচেহাথেদিয়াকরতালি॥ হইহাশেজোড়াদ্বীপতৈলেরভাজনে। এবড়অদ্ভুততালিদেইবাকেমনে। হেনবুঝিবিষ্ণুবআইলানবদ্বীপে। বিষ্ণুভক্তা
বধর্ম্মপাইলেকলোকে। জীবমাত্রচতুর্ভুজহইলশকল। নাজানিলকেহোকৃষ্ণ আনন্দেবিহ্বল। হস্তায়েহইলবারিতাহানাহিজানে। আপনারক
তগেনতালবেতালিকেনে॥ হেনমতেবিষ্ণুশ্রেরশুখেনবদ্বীপ। নাচিয়াজায়েপ্রভুশ্রীবাসসমীপ॥ বিজয়করিলাশভেনন্দঘোশেরবালা। বামহাথে
বান্ধিগলেকদম্বেরমালা॥ এইমতকীর্ত্তনকরিয়াসবলোক। পাশরিলদেহধর্ম্মযতদুঃখশোক। গড়াগড়িজায় কেহোমালশাটমারে। কাহার
জিহ্বায়নানামতবাক্যস্ফুরে। কেহোবোলেএইকাদিবেটাগেল কোথা। নাগিপাওএখনেছিঁড়িয়াপেলমাথা॥ নড়দিয়াজায় কেহোপাশ
ণ্ডিধরিতে। কেহোপাশণ্ডিবনামে কিলায়মাটিতে। নাজানিককেহকত নাচেকেবাগায়। নাজানিকতেকজন মৃদঙ্গবাজায়॥ হেনবেমরঙ্গী

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

নারিকেল আম্রশার। ঘৃতের প্রদীপ শোভে পরম সুন্দর॥ দধি দুর্ব্বা ধান্য দিক বাটার উপরে। এইমত নদীয়ার প্রতি দ্বারে দ্বারে॥ হেন নাহি জানি কেহ কোনো
জনে করে। মূলে সর্ব্বলোক শ্রীপ্রকাশ প্রভুশক্তে। কেহো কারো না জানে পরমানন্দ রঙ্গে॥ চোরের আছিল তেহো এই অবসরে। আজি ঘুরি কিরিবাউ
প্রতি ঘরে ঘরে॥ লোধে চোর পাশরিল আপন বেভার। হরি বহি মুখে কারো না আইসে আর॥ হইল সকল পথ মহা কড়ি ময়। কেবা কারে কেবা
পেলে হেন রঙ্গ হয়॥ স্তুতি হেন নামানিহ্য এ সকল কথা। এইমত হয় কৃষ্ণ বিহরয়ে যথা॥ নবলক্ষ প্রাসাদ দ্বারকার রত্নময়। নির্ম্মাণ হইল এ
ই ভাগবতে কয়॥ যে কালে যাদবশঙ্কে শেহ দ্বারকায়। জলকেলি করিলেন এই দ্বিজরায়॥ জগতে বিদিত এই নবরত্নশাগর। ইচ্ছামাত্রে হইলা
অমৃত জলধর॥ হরিবংশে কহে এ সব গোপ্য কথা। একে কশঙ্কেহ কিছু না করি স্থথা॥ শেই প্রভু না চেনি জকীও নে বিভ্বল। আপনেই
উপসন্ন সকল মঙ্গল। জগির মিত্রী বেপ্রভু নৃত্যে করি জায়। আগে পাছে হরি বুলি শর্ব্বলোক ধায়॥ আচার্য্য গোসাঞি আগে জন কাথা ১০৪
লঞা। নৃত্যে করি চলিলেন পরমানন্দ হৈয়া॥ তবে হরিদাস কৃষ্ণসুখের সাগর॥ আজ্ঞায় চলিলা নৃত্যে করিয়া সুন্দর॥ তবে নৃত্যে করিয়া চলি ১০৪
লা শ্রীবাস। কৃষ্ণসুখে পরিপূর্ণ যাহার বিলাস॥ এইমত ভক্তবর্গ আগে চলি জায়। সভারে বেঢ়িয়া এক শম্প্রদায় গায়॥ সকল পশ্চা
তে প্রভু গৌরাঙ্গ সুন্দর। জায়েন করিয়া নৃত্যে অতি মনোহর॥ মধুকণ্ঠ হইলেন শর্ব্ব ভক্তগণ। কভু নাহি গায় লোকে হইল গায়ন॥ মুরারি
গোবিন্দ দত্ত রামাই মুকুন্দ। কাশীশ্বর বাসুদেব আদি যত বৃন্দ॥ সভেই গায়েন প্রভু বেঢ়িয়া নাচেন। আনন্দে পূর্ণিত প্রভু শর্ব্বকীর্ত্তি জ
য়েণ॥ নিত্যানন্দ গদাধর জায়েন দুই পাশে। প্রেমসুধাসিন্ধুমাঝে দুইজন ভাসে॥ চলিলেন মহাপ্রভু নাচিতে নাচিতে। লক্ষ কোটি লোক

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

কিবা তারাগণ জল কিছু হইনা জানি ॥ সভে জ্যোতির্ময় দেখি সকল আকাশ । জ্যোতিরূপে স্বর্গ কিবা করিলা প্রকাশ ॥ হরিবুলি ডাকিলেন গৌরাঙ্গ ই
শ্বর । সকল বৈষ্ণব সব হইলা সত্বর ॥ করিতে লাগিলা নাম ভেবে চিয়া কীর্ত্তন । সভাকার অঙ্গে মালা ফাগু সুচন্দন ॥ করতাল মন্দিরা শভার গো
চরে । কোটি সিংহ জিনি প্রকাশ ভৈল শক্তিধরে ॥ চতুর্দ্দিগে আপন বিগ্রহ ভক্তগণ । বাহির হইলা প্রভু শ্রীশচীনন্দন ॥ প্রথমমত্ত বাহির হইলা
হরিবুলি মহানন্দে সর্ব্ব লোক জাগে । কংসারের আগে হৈল শ্রীমুখ দেখিয়া । সর্ব্ব লোক হরি বোলে আনন্দ হইয়া ॥ জীনিয়া কন্দর্প কোটি
লাবণ্যের সীমা । হেন নাহি জাহা দিয়া করিব উপমা ॥ তথাপিও বুলি তাঁর কৃপা অনুসারে । অন্যথা সেরূপ কেবা কহিবারে পারে ॥ জ্যোতি
র্ম্ময় বিগ্রহ সকল বেদসার । চন্দনে ভূষিত যেন চন্দ্রের আকার ॥ চাঁচর চিকুরে শোভে মালতির মালা । মধুর মধুর হাসে জিনি সর্ব্ব কলা ॥
ললাটে চন্দন শোভে ফাগু বিন্দু সনে । বাহুতুলি হরি হরি বোলে শ্রীবদনে । আজানুলম্বিত মালা সর্ব্ব অঙ্গে দোলে । সর্ব্ব অঙ্গ তিতে পদ্ম নয়নের জলে ॥
দুই মহাভুজ যেন কনকের স্তম্ভ । পুলকের শোভা যেন কনক কদম্ব ॥ সুরঙ্গ অধর অতি সুন্দর দশন । শ্রুতিমূলে শোভা করে ভ্রুভঙ্গ পত্তন ॥
গজেন্দ্র জিনিয়া স্কন্ধ হৃদয় সুপীন । তহিঁ শোভে শুক্ল যজ্ঞ সূত্র অতি ক্ষীণ ॥ চরণার বিন্দে রমা তুলসীর স্থান । পরম নির্ম্মল সূক্ষ্ম বাস পরি
ধান ॥ উন্নত নাসিকা সিংহগ্রীব মনোহর ॥ সভা হৈতে দীর্ঘ সুসপ্রতুল কলেবর ॥ যে তে খানে থাকিয়া সকল লোক বোলে । এই ঠাকুরের কেশ শো
ভে নানা ফুলে ॥ এতেকে সে হইল লোকের সম্মুখ । সরিষাপ ডিলা তাহা নাহি রহয় ॥ তথাপিও হেন কৃপা হইল তখন । সভেই দেখেন সুখে
প্রভুর বদন ॥ প্রভুর শ্রীমুখ দেখি সব নারীগণ । হুলাহুলি দিয়া হরি বোলে অনুক্ষণ ॥ কান্দিরা সহিতে কলা সকল দুয়ারে । পূর্ণ ঘট শোভে

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

অবেহ যে করিলেন শ্রীকৃষ্ণ পণ্ডিত। এ কথা প্রদায় গাইবেন অনুচিত। নিত্যানন্দ দিগে মাত্র চাহিলেন প্রভু। নিত্যানন্দ বোলে তোমা না ছাড়িমু কভু।
ধরিয়া বুলির প্রভু যত কার্য মোর। তিলার্ধ হৃদয়ে প্রভু না ছাড়িমু তোর। স্বতন্ত্র নাচিতে প্রভু মোর কোন শক্তি। যথা যত চিত্ত মা মুক্ত এই মোর ভক্তি।
নিত্যানন্দ ধারা দেখি নিত্যানন্দ অঙ্গে। আলিঙ্গন করি রাখিলেন নিজ সঙ্গে। এই মত যার যত চিত্তের উল্লাস। কেহো বা স্বতন্ত্র নাচে কেহো প্রভু পাশ।
মন দিয়া শুন যাই নগর কীর্তন। যে কথা শুনিলে কর্ম বন্ধের খণ্ডন। গদাধর বক্রেশ্বর মুরারি শ্রীবাস। গোপীনাথ জগদীশ বিপ্র গঙ্গাদাস। রামা
ই গোবিন্দানন্দ শ্রীচন্দ্রশেখর। বাসুদেব শ্রীগর্ভ শ্রীমুকুন্দ শ্রীধর। গোবিন্দ জগদানন্দ নন্দন আচার্য। শুক্লাম্বর আদি যত জানে রঙ্গ কার্য।
অনন্ত চৈতন্য ভৃত্য কত জানি নাম। বেদ কাশ দ্বারে কত হইবে পুরান। শাখোপাঙ্গে অঙ্গ পারিষদে প্রভু নাচে। ইহার বিস্তারে কি নরের শ ১০৩
ক্তি আছে। অবতার এমত কি আছয়ে অদ্ভুত। যাহা প্রকাশিলেন হইয়া শচীসুত। তিলে তিলে বাড়ে বিশ্বম্ভরের উল্লাস। অপরাহ্ন আসি যাই
ল পরকাশ। ভকত জনের চিত্তে রহিল আনন্দ। সভে সুখ সিন্ধু মাঝে ভাসে ভক্তবৃন্দ। নগরে নাচিব প্রভু কমলার কান্ত। দেখিয়া জীবে ১০৩
বন্ধ দুঃখ মুক্তির নিতান্ত। শ্রীবাস বুঝাইলা কিবা স্থাবর জঙ্গম। সেনু যে দেখিলে সব বন্ধের মোচন। কারো না রহিল বাহ্য আনন্দ আবেশে। গোধূলি
সময় আসি কিরিল প্রবেশে। কোটি কোটি লোক আসি আছয় দুয়ারে। পরশিয়া আকাশ শ্রীহরিধ্বনি করে। হুঙ্কার করিলেন প্রভু শচীর নন্দন। সুখে
পরিপূর্ণ হৈল সভার শ্রবণ। হুঙ্কারের মুখে শাস্ত্র হইল বিভাবন। হরিবুলি শব্দে দ্বীপ জানি না শঙ্কিত। লক্ষ কোটি দ্বীপ সব চণ্ডাল গোজনে। লক্ষ
কোটি লোক মিলি হরি হরি বোলে। কি শোভা তাহা হইল শে বুলি তে শক্তি কার। কি সুখের না জানি হইল অবতার। কিবা চন্দ্র লোকে কিবা গোলোক দিন
মনি।

হস্তে ধরি হরি বোলে নগরিয়াগণ॥ প্রভু বোলে নিত্যানন্দ হও সাবধান। এইক্ষনে চল সর্ব্ব বৈষ্ণবের স্থান॥ সর্ব্ব নবদ্বীপে আজি করিমু কীর্ত্তন॥ দেখোঁ
মোরে কোনো কর্ম্ম করে কোনো জন॥ দেখোঁ আজি পোড়াও কাজির ঘর দ্বার। কোনো কর্ম্ম করে দেখো রাজা বা তাহার॥ প্রেমভক্তি বৃষ্টি আজি করি
মু বিশাল। পাষণ্ডিগণের হউক আজি কাল॥ চল চল ভাই সব নগরিয়াগণ। সর্ব্বত্র আমার আজ্ঞা করহ কথন॥ কাজির ঘর শুড় আজি দেখিবে
কয়। এক মহাদীপ লই আসিবেক সো। ভাঙ্গিয়া কাজির ঘর কাজির দুয়ারে। কীর্ত্তন করিমু দেখোঁ কোনো কর্ম্ম করে॥ অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড মোর সে

বকের দাস। মুঞি বিদ্যমানে কোনো ভয়ের প্রকাশ॥ তিলার্দ্ধেকো ভয় কেহো না মানিহ মনে। বিকালে আসিবা সভে করিয়া ভোজনে॥ ততক্ষনে চলি
লেন নগরিয়াগণ। আনন্দে বিহ্বল সভে করেণ ভোজন॥ নিমাঞি পণ্ডিত আজি নগরে নগরে। নাচিবেন ধ্বনি হৈল প্রতি ঘরে ঘরে॥ যার সুখে
না দেখিয়া নদীয়ার লোক। কত কোটি সহস্রেক করিয়াছে শোক॥ হেন জন নাচিবেণ নগরে নগরে॥ আনন্দে দেয়টি বান্ধে প্রতি ঘরে ঘরে। বাপে বান্ধি
লও পুথি বান্ধে আপনার॥ কেহো কারে হরিশে না পারে বান্ধিবার॥ তার বড় তার বড় সভেই বান্ধেণ। বড় বড় ভাণ্ডে তৈল করিয়া নয়েণ॥ অনন্ত অ

র্ব্বুদ লক্ষ লোক নদীয়ার। এ দেয়টি সভে আকরিবার শক্তি কার॥ ইথি মধ্যে যে যে জন বড় দহয়। সহস্রেকো সাজাইয়া কোনো জনে নয়॥ হইল
দেয়টী ময় নবদ্বীপ পুর। শ্রীবাসাদ্যের রঙ্গ বাড়িল প্রচুর॥ এতো শক্তি আছে বা কি হয়ে তাক্ষ বিনে। তথাপি পাপী লোকে না জানিল এতদিনে॥ সন্ধ্যা
আজ্ঞায় মাত্র সর্ব্ব নবদ্বীপ। চলিলা দেয়টি লই প্রভুর সমীপ॥ শুনি সর্ব্ব বৈষ্ণব আইল ততক্ষণ। সভারে করেণ আজ্ঞা শচীর নন্দন॥ আগে
নৃত্যে চলিবেন আচার্য্য গোসাঞি। এক সম্প্রদায় গাইবেণ তান ঠাঞি॥ মধ্যে নৃত্য করি যাইবেণ হরিদাস। এক সম্প্রদায় গাইবেণ তান পাশ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अथ करंब जीरा ३

सागर भूकर मरिचर सागनाला विसारी

॥ ॥ अथ स्त्री शाकं हरितकं शिग्रुरस्य तु नालिका ॥ कटंवश्च कलंवश्च वेसवार उपस्क
र: ॥ ॥ तिन्तिडीकं च चुक्रं च वृक्षाम्लमथ वेल्लजं ॥ मरिचं कोलकं कृष्णमूषणं धर्म
पत्तनं ॥ ॥ जीरको जीरणो जाजी कणा कृष्णे तु जीरके ॥ सुषवी कारवी पृथ्वी पृथुः का
लोपकुंचिका ॥ ॥ आर्द्रकं शृंगवेरं स्यादथ छत्रा वितुनकं ॥ कुस्तुंवरु धान्याकमथ शुं
ठी महौषधं ॥ ॥ स्त्रीनपुंसकयोर्विश्वं नागरं विश्वभेषजं ॥ आरनालकसौवी
रकुल्माषाभिषुतानि तु ॥ ॥ अवंतिसोमधान्याम्लकुंजलानि च कांजिके ॥ सह
स्रवेधि जतुकं वाल्हीकं हिंगु रामठं ॥ ॥ तत्पत्री कारवी पृथ्वी वाष्पिका कवरी पृथुः ॥
निशाख्या कांचनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी ॥ ॥ सामुद्रं यत्तु लवणमक्षीवं वशिरं
च तत् ॥ सैंधवोऽस्त्री सीतशिवं माणिमंथं च सिंधुजे ॥ ॥ रौमकं वसुकं पाक्यं विडं च कृत

५. कालाजीरा४

धनीया४ सुंठि५ कांजी४ हिंगुपत्नीर समुद्रलवण ५.

हिंगुर हलदर सेंधालूण सांभरलवण घागालवण

125+

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

वराणेदूः१ गोकशालायां धिक्ततसप२ हल्ववाईध
किउार उखली लोहज्यगोठीप

मुहला१ छज२ छानणी

का ॥१६॥ अयोग्रं मुसलौस्त्री स्यादुदूखलं मुलूखलं ॥ प्रस्फोटनं शूर्पमस्त्री चालनी तितउः पु
मान् ॥१७॥ स्यूतप्रसेवौ कंडोलपिटौ कटकिलिंजकौ ॥ समानौ रसवत्यां तु पाकस्थानं महान
रसोई१ नसे ॥१८॥ पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तु बल्लवाः ॥ आरालिकान्धसिकाः सूदा औदनि ऊो
रसोईया कागुणाः ॥१९॥ आपूपिकः कांदविको भक्ष्यकार इमे त्रिषु ॥ अश्मंतमुद्धानमधिश्रयणी चुल्लिरं
चुल्हि५ तिका ॥२०॥ अंगारधानिकांगारशकट्यपि हसंत्यपि ॥ हसनोथ न स्त्री स्यादंगारोलातमुल्मु बज्वतिअंगार
तोल्वाध१ कं ॥२१॥ क्लीबेंबरीषं भ्राष्ट्रो ना कंदुर्वा स्वेदनी स्त्रियां ॥ अलिंजरः स्यान्मणिकः कर्कर्यालुर्गल मदुकुंडाध
करौतीर तिका ॥२२॥ पिठरः स्थाल्युखा कुंडं कलशस्तु त्रिषु द्वयोः ॥ घटः कुटनिपाववस्त्री शरावो वर्द्ध
चपरीर मानकः ॥२३॥ ऋजीषं पिष्टपचनं कंसोस्त्री पानभाजनं ॥ कुतूः कृत्तेः स्नेहपात्रं सैवाल्पा कुतुपः कुछेलकुपीर
पुमान् ॥२४॥ सर्वमावपनं भांडं पात्रामत्रे च भाजनं ॥ दर्विः कंबिः खजाका च स्यात्तर्दूर्दारुहस्तकः ।

कलशस्य कोर्थघडाइतिर बडीकुपीर कडछी१ दोईकाठ
हडी रोटीकाठीकरी२ कडाहाध काठछी१
कठरारा२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कंगुशा१४

चेरो२ सेतीसतेर मोठ३ लेर सामान्यसरसार२

मसूर१

॥५७॥ मंगल्यकोमसूरौमकुष्टकमयुष्टकौ॥ वनमुद्गेसर्षपेतुद्वौतंतुभकदंबकौ॥५८॥ सर्ष

४८ पस्तूटफश्वेतोसौचोरकास्तोटिनातुरि॥ सिद्धार्थस्त्वेषधवलौगोधूमःसुमनःसमौ॥५९॥ गेहूर

स्वाहर स्याद्यावकस्तुकुल्माषश्चणकोहरिमंथकः॥ द्वौतिलेसिंपिंजश्चत्तिलपेजश्चनिःफले॥६०॥ निकलतिलर

राई४ ॥ क्षवःक्षुताभिजननोराजिकाकृष्णिकासुरी॥ स्त्रियौकंगुप्रियंगूद्वेअतसीस्यादुमाक्षुमा॥६१॥ तीसी४

मंडूवाअथवाचीणा ॥ मातुलानीतुभंगायांव्रीहिभेदस्त्वणुःपुमान्॥ किंशारुःसस्यशूकेस्यात्कणिशंसस्यमंजरी॥ ॥मिजरी५

तंदुलस्यकृतेः४ ५ ॥६२॥ धान्यंव्रीहिःस्तंबकरिःस्तंबोगुच्छस्तृणादिनः॥ नाडीनालंतुकांडोस्यपलालोस्त्रीसनि ९तलीध

बुसर२ ःफलः॥६३॥ कडंगरोबुसंक्लीबेधान्यत्वचितुषःपुमान्॥ शूकोस्त्रीश्लक्ष्णतीक्ष्णाग्रेशमीशिंबा फलीर

त्रिषूत्तरे॥६४॥ ऋद्धमावसितंधान्यंपूतंतुबहुलीकृतं॥ माषादयःशमीधान्येशूकधान्येयवाद यवगेहूधान्यर

यः॥६५॥ शालयःकलमाद्याश्चषष्टिकाद्याश्चपुंस्यमी॥ तृणधान्यानिनीवाराःस्त्रीगवेदुर्गवेधु ४८

जवहन सगी१

वोहलः२ तुह३ कीसारु२ नालीध

माहस्थूरमोगर

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कोद्रवस्य भवनं क्षेत्रं ... शब्दौ
... भवनं क्षेत्रं ... ब्रीहिशालीनां भवनं क्षेत्रं ...
चीनकयवमसूरादीनां भवनं क्षेत्रं ... पृथ्वीयार ... गोधूमानां भवनं गोधूमीनं

तिलानां क्षेत्रं ... बाहियार ... मुद्गानां भवनं क्षेत्रं क्षेत्रमात्रं ... तीनवार बाहियार ... बीजिबाहियार

तैलीनवद्यामाषोमायाणुभंगाद्विरूपता ॥४७॥ मौद्गीनकौद्रवीणादिशेषधान्योद्भवक्षमं ॥ बीजाकृतंतूप्तकृ
ष्टे सीत्यं कृष्टंचहल्यवत् ॥४८॥ त्रिगुणाकृतंतृतीयाकृतंत्रिहल्यंत्रिसीत्यमपि ॥ तस्मिन्द्विगुणाकृ ... दुइबेरबाहियार
तेतुसर्वंपूर्वंशंबाकृतमपीह ॥४९॥ द्रोणाढकादिवापादौद्रौणिकाढकिकादयः ॥ खारीवापस्तुखा ... द्रोणपरिमितंबीजंयस्मिन्क्षेत्रे आनितं द्रोणिकं
खारीपरिमितंबीजंयस्मिन्क्षेत्रे आनि ... रीकउत्तमर्णादयस्त्रिषु ॥५०॥ पुंनपुंसकयोर्वप्रः केदारः क्षेत्रमस्यतु ॥ कैदारिकंस्यात्कैदार्यंक्षेत्रं
हेलाप केदारिकंगणे ॥५१॥ लोष्टानिलेष्टवःपुंसिकोटिशोलोष्टभेदनः ॥ प्राजनंतोदनंतोत्रंखनित्रम ... पुराणिप
रातीव वदारणे ॥५२॥ दात्रंलवित्रमाबंधोयोत्रंयोक्त्रमथोफलं ॥ निरीशंकुटकंफालःकृषिकोलांगलंह ... लोहफलव
हलर लं ॥५३॥ गोदारणंचसीरोथशम्यास्त्रीयुगकीलकः ॥ ईषालांगलदंडःस्यात्सीतालांगलपद्धतिः ॥
॥५४॥ पुंसिमेधिःखलेदारुन्यस्तंयत्पशुबंधने ॥ आशुर्व्रीहिःपाटलःस्याच्छितशूकयवौसमौ ... पवर
॥५५॥ तोक्मस्तुतत्रहरितेकलायस्तुसतीनकः ॥ हरेणुखंडिकौचास्मिन्कोरदूषस्तुकोद्रवः ... कोदार

मटर
करगाहः
हलमुठिकानाम ...

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1201

अग्निसहितानां मृतानां २ जीवनस्य २
वंदिग्रहस्य २ श्मशानस्य मृतशरीरस्य २ वंदिग्रहाकृष्टमनुष्यागारे १

पुक्तमपमूर्द्धकलेवरं ॥२८॥ स्मशानं स्यात्पितृवनं कुणपः शवमस्त्रियां ॥ प्रग्रहोपग्रहौ बंद्यां कारा
४८ स्याद्बंधनालये ॥२९॥ पुंसि भूम्न्यसवः प्राणाश्चैवं जीवोसुधारणं ॥ आयुर्जीवितकालो ना जीवातु आयुषः २
येन मनुष्याणां जीवति २ जीवनौषधं ॥३०॥ इति क्षत्रियवर्गः ॥ ऊरव्या ऊरुजा अर्य्या वैश्या भूमिस्पृशो विशः ॥ आजीवो वैश्यस्य ६
कृष्यादिजीवनोपायस्य ४ जीविका वार्त्ता वृत्तिर्वर्त्तनजीवने ॥१॥ स्त्रियां कृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्यं चेति वृत्तयः ॥ सेवा श्ववृ प्रत्येकं वैश्यानां जीवोपायानां ४
त्तिरनृतं कृषिरुंछशिलं त्वृतं ॥२॥ द्वे याचितायाचितयोर्यथासंख्यं मृतामृते ॥ सत्यानृतं व
वणिजः णिग्भावः स्यादृणं पर्युदंचनं ॥३॥ उद्धारोर्थप्रयोगस्तु कुसीदं वृद्धिजीविका ॥ याच्ञयाप्तं
वटलादल्ला ३ याचितकं निमयादापमित्यकं ॥४॥ उत्तमर्णाधमर्णौ द्वौ प्रयोक्तृग्राहकौ क्रमात् ॥ कुसी
व्याजकरिके जीवे २ दिको वार्द्धुषिको वृद्ध्याजीवस्तु वार्द्धुषिः ॥५॥ क्षेत्राजीवः कर्षकश्च कृषिकश्च कृषीवलः ॥ किरिसान २
क्षेत्रं ब्रैहेयशालेयं व्रीहिशाल्युद्भवोचितं ॥६॥ यव्यं यवक्यं षाष्टिक्यं यवादिभवनं हि यत् ॥ तिल्यं ४८

यवानां भवने क्षेत्रे १ यवकानां क्षेत्रे १
कृषकस्य ४ वृद्ध्याजस्य ४

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दीहस्यार   लुकेकेनामस्५४

शलस्यनामनीद्वेर   भूकंपादिउत्पातस्यनामानिर   जयस्यनामनीद्वेर   रणोपलायितस्यनामान्यष्टौरभंगणाः

स्यं संलिखितं ख्यं वं॥ अजन्यं क्लीवमुत्पात उपसर्गः समं त्रयं ॥ मूर्छा तु कश्मलं मोहो
ऽवमर्दस्तु पीडनं ॥ अभ्यवस्कंदनं त्वभ्यासादनं विजयो जयः ॥ वैरशुद्धिः प्रतीकारो वैरनि   वैरशुद्धेः नामनित्राणिर
र्यातनं च सा ॥ प्रद्रावो द्रवसंद्रावसंद्रावा विद्रवो द्रवः ॥ अपक्रमोपयानं च रणे भंगः प
रोजितस्यनामनीद्वे तारःध   राजयः ॥ पराजितपराभूतौ त्रिषु नष्टतिरोहितौ ॥ प्रमापणं निबर्हणं निकारणं विशार
णं ॥ प्रवासनं परासनं निषूदनं निहिंसनं ॥ निर्वासनं संज्ञपनं निर्ग्रंथनमपासनं ॥ नि
स्तर्हणं निहननं क्षणनं परिवर्जनं ॥ निर्वापणं विशसनं मारणं प्रतिघातनं ॥ उद्वासनप्र
मथनक्रथनोज्जासनानि च ॥ आलंभपिंजविशरघातोन्मथवधा अपि ॥ स्यात्पंचता काल   मरणस्यत्रिंशन्नामानि
धर्मो दिष्टांतः प्रलयोऽत्ययः ॥ अंतो नाशो द्वयोर्मृत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियां ॥ परासुप्राप्तपं
चत्वपरेतप्रेतसंस्थिताः ॥ मृतप्रमीतौ त्रिष्वेते चिता चित्या चितिः स्त्रियां ॥ कबंधोऽस्त्री क्रिया

तस्यसप्तनामानिर   चि मृतदेहचितानामनीतीनिर
मरणास्यदशनामानिर

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अस्त्रचाके नि...
तिखधूपाधिपातुहे चर्म तिसके नाम ६६३ १२
स्थिति विशेष के नाम पंज ४

पुलिंगे धनुः धनुष्पौ धनुषः २ जितके नाम चार ४ धनुषः शिखर २ थं पांडव सर २

४६

संपत्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्च विपत्त्यां विपदापदौ ॥ ॥५२॥ आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रम ॥ पौ दैतिज
धनुश्चापौ धन्वशरासनकोदंडकार्मुकं ॥५३॥ इष्वासोप्यथ कर्णस्य कालपृष्ठं शरा गः सस्तत
जस्य गांडीवगांडिवौ पुंनपुंसके ॥५४॥ कोटिरस्याटनी गोधे तले ज्याघातवारणे ॥ ता वलयं तो
नुर्मध्यं मौर्वी ज्या शिंजिनी गुणः ॥५५॥ स्यात्प्रत्यालीढमालीढमित्यादि स्थानपं ः स्वभ्यां ः सा
स्वच्छ वाण सिवरो के ५६६५ लक्षं लक्ष्यं शरव्यं च शराभ्यास उपासनं ॥५६॥ पृषत्कबाणविशिखाजिह्मगख र्वीं पर्षि लि रस तोयजं तितेष
कलंब मार्गणशराः पत्री रोप इषुर्द्वयोः ॥५७॥ प्रक्ष्वेडनास्तु नाराचाः पक्षो वाज ः वाशुगहनो धूपाग्र ...काष्ठ वलयस
ओडेवाराके नाम एक रस्तः प्रहिते बाणे विषाक्ते दिग्धलिप्तकौ ॥५८॥ तूणोपासंगतूणीरनिषंग ... गत पः ॥ ॥ त्रयो
तरकस के नाम छिः ६ २ तूण्यां खड्गे तु निस्त्रिंशचंद्रहासासिरिष्टयः ॥५९॥ कौक्षेयको मंडलाग्रः करवाल ... लाः २ योगा
॥ त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यान्मेखला तन्निबंधनं ॥६०॥ फलकोस्त्री फलं चर्म २
तलवार मठिकाचर्म १ ढाल के नाम तीन
तलवार के मुष्टिका एक १
विषयुक्त बाणके नाम लोहबाणस्य नाम ४
६६३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

जिसकी बडी छाती होइ तिसके नाम दुइ ४

शत्रु सामने जाइ तिसके नाम ३ — रथ स्वामी के नाम ४

साते १

आगे चलै पुरुष के नाम — मंद चलै पुरुष के नाम दुइ १ — बहुत चलै पुरुष के नाम दुइ १ — कासके नाम दुइ १

पुरोगमः पुरोगामी मंदगामी तु मंथरः ॥ जंघालोऽतिजवस्तुल्यौ जंघाकरिकजांघिकौ ॥ तरस्वी
त्वरितो वेगी प्रजवी जवनो जवः ॥ जय्यो यः शक्यते जेतुं जेयो जेतव्यमात्रके ॥४४॥ जैत्रस्तु जेता यो
गच्छत्यलं विद्विषतः प्रति ॥ सोऽभ्यमित्रोऽभ्यमित्रीयोऽप्यभ्यमित्रीण इत्यपि ॥४५॥ ऊर्जस्वल ऊर्ज
जस्वाप्यूर्जातिशयान्वितः ॥ स्यादुरस्वानुरसिलो रथिनो रथिको रथी ॥४६॥ कामंगाम्यनुकामीनो ह्य
त्यंत्यतीनस्तथा भृशं ॥ शूरो वीरश्च विक्रांतो जेता जिष्णुश्च जित्वरः ॥४८॥ सांयुगीनो रणे साधुः शस्त्रा
जीवायुधीयकः ॥ ध्वजिनी वाहिनी सेना पृतनानीकिनी चमूः ॥ वरूथिनी बलं सैन्यं चक्रं चा
नीकमस्त्रियां ॥ व्यूहस्तु बलविन्यासो भेदा दंडादयो युधि ॥५०॥ प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः सैन्य
पृष्ठे प्रतिग्रहः ॥ एकेभैकरथा त्र्यश्वा पत्तिः पंचपदातिका ॥५१॥ पत्त्यंगैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या
यथोत्तरं ॥ सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः ॥५२॥ अनीकिनी दशानीकिन्यक्षौहिणी ।

(left margin) सो ४ — संत चलै तिसका नाम एक ५ — सैन्य के नाम ग्यारा २

(right margin) इतोयजंतितेह — युद्धाय कुशलका ... — त्रयो

विभागः ३

सैन्य के व्यूहरचना का नाम एक २

1264

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प्यारे सम्मकू के नाम एकर तीरनदाज के नाम ५ ५१३

त्रिषुर सजो वायुक्त पुरुसम्क एकर

आमुक्तारभ्य ... व्यूढकंकटपर्यंत

संज्ञोउके नाम सप्तर टोप इतिरव्यार बख्तरादिकपहरेके नाम चार २

प्यारे ति लु

कांगोऽपि शीर्षकं ॥ शीर्षण्यं च शिरस्त्रेऽथ तनुत्रं वर्म दंशनं ॥२४॥ उरश्छदः कंकटगः सम्नतं

८५ क वचोऽस्त्रियां ॥ आमुक्तः प्रतिमुक्तः स्यात्पिनद्धोऽपिनद्धवत् ॥२५॥ संनद्धो वर्मितः ता वूलयज्ञो

सावधान२ तो व्यूढकंकटः ॥ त्रिष्वामुक्तादयो वर्मभृतां कावचिकं गणे ॥२६॥ पदातिपत्तिस्त्री नपुंस

प्यारे के नाम सप्तर४ दातिकपदातयः ॥ पद्गश्च पदिकश्चाथ पादातं पत्तिसंहतिः ॥२७॥ शस्त्राजीवे कांः सभ्याः सा

सिपाहिके नाम चार५ पांशुधिकाः समाः ॥ कृतहस्तः सुप्रयोगविशिखः कृतपुंखवत् ॥२८॥ अपराध पृषत्कोऽसौ लि रुलोयजंतितेष

ल्न स्याद्यश्च्युतसायकः ॥ धन्वी धनुष्मान्धानुष्को निषंग्यस्त्री धनुर्धरः ॥२९॥ स्यात्काण्डवान्बाणमुगहनो पूपाप्रक्लकाष्ठबनयस

भालेके नाम२ त्कांडीरः शाक्तीकः शक्तिहेतिकः ॥ याष्टीकपारश्वधिकौ यष्टिहेतिहेतिकौ यौग्रपः ॥ श्र त्रयो

नैस्त्रिंशकोऽसिहेतिः स्यात्समौ प्रासिककौंतिकौ ॥ चर्मी फलकपाणिः स्यात्पता गेराः २ योगा

तरवारयुक्तपुरुषके नामदुइर कोऽनुप्लवः सहायश्चानुचरोऽभिसरः समाः ॥ पुरोगाग्रेसरप्रष्ठाग्रतःसरपुः

२३ फरसायुक्तपुरुषका नाम एकर

पीछे चलतेपुरुषके नाम चारर वरछीसैसस्त्रयी वायुक्तपुरुषके नाम दुइ३र भागीयुक्तपुरुषका नाम२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

द्वैपी व्याघ्री पांडु कंबलिनी कोवली
वास्त्री स्त्रियां नपुंसके तु प्रभित्यादि

प्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथस्य सन्नाहः वरूथः
वरूथाकारि उच्यते रथस्य २

अक्षाग्रस्य कीलकस्य २

सामान्येन रथांगस्य २ पहीया २

रथसमूहस्य १

युगधारक काष्ठस्य २

द्वैपौ रथौ ॥ [illegible] ध्यां रथ्यकद्यां रथव्रजे ॥ ॥२४॥ धूः
यानमुखं स्याद् रथांगमपस्करः ॥ चक्रं रथांगं तस्यांते नेमिः स्त्री स्यात्प्रधिः पुमान्
नाभिर्जे ... ग्रकीलिके तु द्वयोरणिः ॥ रथगुप्तिर्वरूथो नो कूवरस्तु युगंधरः
दार्वधःस्थं प्रासंगो ना युगाद्युगः ॥ सर्वं स्याद्वाहनं यानं युग्यं पत्रं च धोरणं ॥२६॥
नं पदेनी कमस्त्रियां ॥ आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः ॥२७॥ नियंता प्र
तासूतः क्षत्ता च सारथिः ॥ सव्येष्ठदक्षिणस्थौ च संज्ञा रथकुटुंबिनः ॥२८॥ रथिनः स्यं
श्वारोहास्तु सादिनः ॥ भटा योधाश्च योद्धारः सेनारक्षास्तु सैनिकाः ॥२९॥ सेनायां
समवेता ये सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते ॥ बलिनो ये सहस्रेण साहस्रास्ते सहस्रिणः ॥३०॥ परिधिस्थः
नानीर्वाहिनीपतिः ॥ कंचुको वारवाणोऽस्त्री पुंनपुं मध्ये सकंचुकाः ॥३१॥ बध्नंति तत्स

एकस्य युगस्य ... तेन ... गवाः
... रथसमूहः ४

सेनापिलितस्य स्पादेः १ सेनापतिके नाम २
योधस्य २
चोलकइतिसेनाहस्य १
योधाः १
सेनारक्षकस्य प्रहरिका देः ३
महावतस्य ५
एते द्वेरथकुटुंबिनः सारथसंज्ञानामाधि

सैनिकास्त्वं तरावलिनो ये सहस्रेण साहस्रास्ते सहस्रिणः परिधिपरिचरः सेना
सहस्रसंख्ये नगजादिनापत्र ...

रसौपजंतितेष
पूपाग्रकल काष्ठबलयस
त्रयो

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तृजनं२

स्नमनांतयथंपुनःपुनः
स्लगामप्रतिस्थातस्य४ सप्तौतुछितस्यस्यप्रस्थस्य५

अश्वमध्यभागस्य२ अश्वशतस्य२ खुरस्य४ नेसमीपस्य२ स्यात्रैतिनु

स्यंधः॥१२॥ वालः किशोरौ वाम्यश्वा वडवा वाडवं गणे॥ त्रिषु शानं पंक्त्यश्वनु स्तागः सप्तत्

म्यते॥१८॥ कश्यं तु मध्यमश्वानां हिषा हेषा च निस्वनः॥ निगालस्तु गलोद्देशो वृन्दे त्वश्वीयमाश्ववत्॥

४४

ष्ठौ वत्॥१९॥ आस्कंदितं धौरितकं रेचितं वल्गितं प्लुतं॥ गतयोमूः पंच धारा नेस्त्री नपुंस

त्रस्य५ थर्मस्त्रियो॥२०॥ कविका तु खलीनोस्त्री शफं क्लीबे खुरः पुमान्॥ पुच्छोस्त्री लूमः सभ्यांः सा

देशावलांगूलेनमा वालहस्तश्च वालिधिः॥२१॥ त्रिषूपावृत्तलुठितौ परावृत्ते मुहुर्भुवि॥ पाने चविश्वेति हृतोयजंतितेष

उत्रयुग्लारथमात्रस्य४ यांगः स्यंदनो रथः॥२२॥ असौ पुष्परथश्चक्रयानं न समराय यत्॥ कर्णीरथः प्रवहणं यूपाग्रतलकाष्ठवलयस

चौडालमनि२ रा डिंपनं समं त्रयं॥२३॥ क्लीबेनः शकटोस्त्री स्यात् गंत्री कंबलिवाह्यकं॥ शिविका याप्ययानं स्या त्रयो

ने स्यांदोलाप्रेखालिकाःस्त्रियां॥२४॥ उभौ तु द्वैपवैयाघ्रौ द्वीपिचर्मावृते रथे॥ पांडुकंबलि नो गिरौ योगा

लनसवीतस्यंदनः पांडुकंबली॥२५॥ रथे काम्बलवास्त्राद्याः कंबलादिभिरावृतः

श्वेतकंबलावृतस्य२ रौ२ का कंबलवस्त्राद्यावृतरथ

हिंडोलाऽ२ पात्रादीसमलार्थस्य४ देवकवहनीयशः

व्याघ्रचर्मावृतरथस्य२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पश्चाज्जंघादिदेशो ग्वरं४ हस्तिनां पार्श्वभागस्य२ द्विपेषु १५
पूर्वजंघादिदेशो गात्रं४ मुखादिस्थबिंदुसमूहस्य२ करिचक्षुर्गोलक
करिकर्णांतस्य२ हस्तिकर्णमूलस्य२ दंतयो मध्य कुंभाधोभागस्य१
कुंभयोर्मध्यभागस्य२ करिललाटस्य१

द्वौ शिरस्स्तयोर्मध्ये विदुः पुमान्॥ अवग्रहो ललाटं स्यादीषीका त्वक्षिकूट
अपांगदेशो निर्याणं कर्णमूलं तु चूलिका॥ अधः कुंभस्य वाहित्थं प्रतिमानमधो
स्कंधस्य२ आसनं स्कंधदेशः स्यात्पद्मकं बिंदुजालकं॥ पक्षभागः पार्श्वभागो दंतभाग
॥३१॥ द्वौ पूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौ गात्रावरे क्रमात्॥ तोत्रं वेणुकमालानं बंधस्तंभे
॥३२॥ अंदुको निगडोऽस्त्री स्यादंकुशोऽस्त्री सृणिः स्त्रियां॥ दूष्या कक्ष्या वरत्रा स्या
हस्तिनः कंबलस्य४ त्कल्पना सज्जना समे॥३३॥ प्रवेण्यास्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुथो द्वयोः॥ वीतं त्वसारं हस्त्यश्वं वा
नी॥३४॥ घोटके तु तुरगतुरंगाश्वतुरंगमाः॥ वाजिवाहार्वगंधर्वहयसैंधव
कुलीनाश्वानां२ आजानेयाः कुलीनाः स्युर्विनीताः साधुवाहिनः॥ वनायुजाः पारसीकाः काम्बोजा
:॥३६॥ ययुरश्वोऽश्वमेधीयो जवनस्तु जवाधिकः॥ पृष्ठ्यः स्थौरी सितः कर्कोऽथ
द्रुवेगयुक्तस्य२ भारवाहकाश्वस्य१
सुखवाहानां२ २६४

सैन्यके
तौयजंतितेष
यूपाग्रकलकाश्वलयस
त्रयो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भृगंगंहे भो देवो वलि भोतो नातो थो द्विशी पू जनं २

भयस्य २

स्वपरसैन्यजात आगामिकालस्य २ भपा दिकृततं जासनस्य

वर्तमानकालस्य २ आयतिः कालउत्तरः २ आपाततानंतारमेवभाविफलस्य २ भाविनः कर्मफलस्य

तदात्वं स्यात्तु तत्रः कालः आयतिः ॥ १५ ॥ सांदृष्टिकं फलं सद्यः उदर्कः फलमुत्तरं ॥ स्याद्दैति तु

४३ क्रितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजं ॥ १६ ॥ महीभुजामहिभयं स्वपक्षप्रभवं भयं ॥ प्रक्रिया त्वधिकारः यागः समस्तं

रः स्याच्चामरं तु प्रकीर्णकं ॥ १७ ॥ नृपासनं यत्तद्भद्रासनं सिंहासनं च तत् ॥ हैमातपत्रं नपुंस

नृपस्य नखस्य — प त्रं राजस्य नृपलक्ष्म तत् ॥ १८ ॥ भद्रकुंभः पूर्णकुंभो भृंगारः कनकालुका

सैन्यके टेरकानामप — कालुका ॥ निवेशः शिविरं षंढे सज्जनं तु परक्षणं ॥ १९ ॥ हस्त्यश्वरथपादातं सेनांगं स्यात्तथा विकिलि — स्तोयजंतितेष

स्याच्चतुष्टयं ॥ दंती दंतावलो हस्ती द्विरदो नेकपो द्विपः ॥ २० ॥ मतंगजो गजो नागः कुंजरो वासुग हनो — यूपाग्रवलकाश्चवलयस

जरो वारणः करी ॥ इभः स्तंबेरमः पद्मी यूथनाथस्तु यूथपः ॥ २१ ॥ मदोत्कटो मदकलः कल — त्रयो

अंतर्मदकरिणः २ — भः कलभः करिशावकः ॥ प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः समावुद्वांतनिर्मदौ ॥ २२ ॥ गिरणः २ योगा

जता वृंदे करिणी धेनुका वशा ॥ गंडः कटो मदो दानं वमथुः करशीकरः ॥ २३ ॥

हस्तिसमूहस्य हस्तिन्याः १ कपोलयोः मदस्य १ करीकरात्निर्गतं जलस्य

निर्गतमदस्य २

आगंतुसैन्यवसतेः ५ मदस्य २

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१२७०

उचितस्य ५ एतस्य ४ वेसमा... शालाका
१ पंक्तिः त्रिषु २

रूपः स्यानंबरं ह्विडम्बनि वर्गौ नीत्तिवृदिनं ॥३॥ सप्रतापः प्रभावस्तु यत्तेजः कोशदंडजं ॥ गः सप्त तु
रं दंः सामदानानि उपायचतुष्टयं ॥४॥ साहसं तु दमो दंडः सामसांत्वमथो समौ ॥२॥ ॥८३॥ भेदोपजापौ
धा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणं ॥ पंच त्रिष्वषडक्षीणो यस्तृतीयाद्यगोचरः ॥ ॥८४॥ विस्त्री नपुंस
च्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः ॥५॥ रहश्चोपांशु चालिंगे रहस्यं तद्भवे त्रिषु ॥ ॥८५॥ समौ विः सभ्यां सा
सौभ्रेषो भ्रंशो यथोचितात् ॥ अभ्रेषन्यायकल्पास्तु देशरूपं समंजसं ॥५॥ ॥८६॥ युक्तमौपयिकं लि
जमानाभिनीतवत् ॥ न्याय्यं च त्रिषु षट् संप्रधारणा तु समर्थनं ॥२॥ ॥८७॥ अपवादस्तु निर्देशो वा सुगहनो
सनं च सः ॥ शिष्टिश्चाज्ञा च संस्था तु मर्यादा धारणा स्थितिः ॥४॥ ॥८८॥ आगोपराधो मंतुश्च समे तूद्दान ॥३॥ ब
धने ॥२॥ द्विपाद्यो द्विगुणो दंडो भागधेयः करो बलिः ॥३॥ ॥८९॥ घट्टादिदेयं शुल्कोस्त्री प्राभृ... ताः ॥२॥ योगा
उपायनमुप ग्राह्यमुपहारस्तथोपदा ॥६॥ ॥९०॥ यौतकादि तु यद्देयं सुदायो हरणं च तत् ॥

ने
न्याययुक्तस्य ४
बंधनक्रियाः २

स्वीयजंतितेष
यूपाग्रवलकाष्ठवलयस्य
त्रयो

भेदस्य २
इदं षट्कं नवेति निर्धारणस्य ४ दोजादेरणाविवाहकौ २
जगतिर स्वतांग्रागे ६
कर्षकादितो राजग्राह्य भागस्य २ दरवशीर २

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मनुः अध्यायनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणं होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनं ३

एकस्मात् गुरोरेकवेदाध्ययनाय ब्रह्मचर्याख्यव्रतमाचरतः

विनोपदेशेन प्रथमज्ञानस्य २

उपायपूर्वकस्यारंभस्य २

अग्न्याधानकृतवतः १

ब्रीम

परंपराप्रसिद्धवार्त्तायाः २

सभायाः ४

यूनातिरिक्तादिविचारकस्य ५

यूपशिरस्य २

रित्वजः॥ सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवश्चितवानग्निमग्निचित्॥१७॥ पारंपर्योपदेशे स्यादैतिह्

मितिहाव्ययं॥ उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्यात्ज्ञात्वारंभ उपक्रमः॥१८॥ यज्ञः सवोऽध्वरो यागः सप्तत

न्तुर्मखः क्रतुः॥ पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः॥१९॥ एते पंच महायज्ञा ब्रह्मयज्ञा

दिनामकाः॥ समज्या परिषद्गोष्ठी सभासमितिसंसदः॥२०॥ आस्थानी क्लीबमास्थानं स्त्रीनपुंस

कयोः सदः॥ प्राग्वंशः प्राग्घविर्गेहात्सदस्या विधिदर्शिनः॥२१॥ सभासदः सभास्ताराः सभ्याः सा

माजिकाश्च ते॥ अध्वर्यूद्गातृहोतारो यजुःसामर्ग्विदः क्रमात्॥२२॥ आग्नीध्राद्या धनैर्वार्या ऋत्वि

जो याजकाश्च ते॥ वेदिः परिष्कृता भूमिः समे स्थंडिलचत्वरे॥२३॥ चषालो यूपकटकः कुंबा सुगहना

वृतिः॥ यूपाग्रं तर्म निर्मंथ्यदारुणि त्वरणिर्द्वयोः॥२४॥ दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौग्नयः॥ अ

ग्नित्रयमिदं त्रेता प्रणीतः संस्कृतोऽनलः॥२५॥ समूह्यः परिचाय्योपचाय्याविग्नौ प्रयोगिणः॥ योगा

ऋत्विजं तितेष

यूपाग्रवलकाष्ठवलयस्य

त्रयो

प्रहुतस्य १

संस्कृताग्नेः १

अप्रहितसंस्कारभूमेः २ अग्निमंथनकाष्ठस्य २ स्थंडिलस्य २

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प्रमुखपदेन उष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्त्यादिग्रहः
षड्क्षरपादा गायत्री सप्ताक्षरपादोष्णिक् अष्ट
ाक्षरपादानुष्टुप् नवाक्षरपाद्बृहती दशाक्षर
पादा पंक्तिरित्यादिबोद्धव्यं २

यास्वृचं पठित्वाग्नौ समिद्धानं क्रियते तस्याः २ अभिमंत्रेणाहृतकृतयशाः धवित्रमिति द्वि २

र्हपत्यादानीय दक्षिणाग्निः प्रणीयते ॥२६॥ तस्मिन्नानाय्योऽथाग्नायी स्वाहा च हुतभुक्प्रिया ॥
ऋक्सामिधेनी धाय्या च या स्यादग्निसमिंधने ॥२७॥ गायत्रीप्रमुखं छंदो हव्यपाके चरुः पुमान् ॥
आमिक्षा सा शृतोष्णे या क्षीरे स्याद्दधियोगतः ॥२८॥ धवित्रं व्यजनं तद्यद्रचितं मृगचर्मणा ॥ पृष
दाज्यं सदध्याज्ये परमान्नं तु पायसं ॥२९॥ हव्यकव्ये दैवपित्र्ये अन्ने पात्रं स्रुवादिकं ॥ ध्रुवोपभृज्जु
हूर्न तु स्रुवो भेदाः स्रुचः स्त्रियः ॥३०॥ उपाकृतः पशुरसौ योभिमंत्र्य क्रतौ हतः ॥ परंपराकं शमनं प्रोक्ष
णं च वधार्थकं ॥३१॥ वाच्यलिंगाः प्रमीतोपसंपन्नप्रोक्षिता हते ॥ सान्नाय्यं हविरग्नौ तु हुतं त्रिषु वष
ट्कृतं ॥३२॥ दीक्षांतोवभृथो यज्ञे तत्कर्म्मार्हं तु यज्ञियं ॥ त्रिष्वथ क्रतुकर्मेष्टं पूर्त्तं खातादिकर्म्म यत्
॥३३॥ [illegible] अमृतं विघसो यज्ञशेषभोजनशेषयोः ॥ त्यागो विहापितं दानमुत्सर्जनविसर्ज
ने ॥३४॥ विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनं ॥ प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ॥३५॥ मृता
दानमात्रस्य १

३९
पयपक्वान्नस्य ४
पशुर्यार्थहतस्य पशोः ४
प्रक्षोप्रक्षिप्तहविषः २

होमार्हस्य तंडुलपाकस्य २
दधिमिश्रितपक्वघृतस्य ३
यज्ञपात्रस्य ४
यज्ञार्थपशुहननक्रियाः ५
दधिपयसोः ४
क्रतौ सत्रं क्रियेणादाना
३९

यज्ञशेषस्य भोजनशेषस्य देवपितादेः २ त्रातिथिगुर्वादेः २
यज्ञांतस्नानस्य २
यज्ञसंपादनयोग्यदेशस्यादेः ३ क्रतौ कर्मदानादिकृतु कर्मसत्र इष्टमुच्यते ३

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तानं भ्रातृणां परिवेदनं ॥[illegible]॥ चतुर्णामेव वर्णानां नान्यो ग्रहणं तु नतु ष्यति ॥२१॥ पितृव्य पुत्र सापत्न

नीसुतोन परनारीसुताश्च ये ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषं परिविद्वति ॥२२॥ ज्ञानपूर्वपरिवेत्तिनश्चा-

न्द्रायणं सचैव ॥२३॥ विवाहे च वितते च होमकालेषु पस्थिते ॥ द्वजः पशुपति या नारी कथं कुर्वे-

न्ति याजकाः ॥२४॥ पुनःस्नातो च या कन्या मत्य वसेरलंकृतां ॥ ब्रह्मकूर्च मिसुभेत द्विजानां वचा-

विवाहि
नेन च ॥२५॥ उद्वाहिता तु या कन्या न तत्संप्राप्तिमैथुने ॥ पुनर्लभेत तां यथा वेश्यापात्रे च सा ॥२६॥ अस-

त्स्य कुलशीलाभ्यं नद्यपनिकदाचन ॥ न मंत्रकारणं तत्र न च कन्या संसं वदेत ॥२७॥ कुब्जवामन-

बन्सैडे षंढेषु गद्गदेषु च ॥ जात्यंधे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥२८॥ नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते प

तौ ॥ पंचस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥२९॥ पत्यौ जीवति या नारी स्वरूपो ष्पदं तामारेत ।

स्वापुष्पेहरतैभर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत ॥३०॥ मृते भर्तरि या नारी ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ॥ सा मृता लो

लभते स्वर्गं यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥३१॥ तिस्रः कोट्योर्धकोटी च यानि रोमाणि मानवे ॥ तावत्कालं व-

पुष्पेता नरतेति ते

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

१२७४

स स्वर्गे भर्तारं यान्तु गच्छन्ति ॥ २१ ॥ व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बिलात् । एवमुद्धृत्य भर्तारं
तेनैव सह मोदते ॥ २२ ॥ कुष्ठिनां मनसं ज्ञानं ज्ञानं [illegible] ॥ २३ ॥ ततः मन्त्रेण तथा [illegible] नार्यै भा-
गो विधीयते ॥ २४ ॥ विधवा या भवेत्कन्या विशेषाभार्या वर्जिता ॥ तस्या वासः पिता दद्यात् हेम लब्ध्वा
चैव सर्वदा ॥ २५ ॥ श्रीपाराशरे धर्मशास्त्रे कलियुगव्यवस्थापितावि [illegible] कथनो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
अथ स्कन्धे [illegible] यावद्ग्रहस्थस्य ब्राह्मणः ॥ तावत् नैव जपेत् गायत्रीं पवित्रां वेदमातरम् ॥ १ ॥ गवां
[illegible] गौः स्नातो महानद्याः संगमे ॥ सुमुहूर्ते नादिपि सर्वोदयः शुचिर्भवेत् ॥ २ ॥ वेदविद्याव्रतः
स्नातो [illegible] सुब्राह्मणः ॥ महेमोदकेन स्नातास्तु पतन्ति प्राशयन्ति गच्छन्ति ॥ ३ ॥ वेदविद्याव्रतस्ना-
तो [illegible] सुब्राह्मणः हेमोदकेन ॥ ३ ॥ सुवर्णं तु [illegible] त्रिरात्रमुपवासमथेत ॥ घृतं च पाव-
कं [illegible] तावत् तथोक्तं समापयेत् ॥ ४ ॥ [illegible] सुब्राह्मणः ॥ प्रणिपत्य भवेत्पू-
तो विप्रैश्चापि तु निरीक्षितः ॥ ५ ॥ श्वानव्याघ्र [illegible] लीढस्य नरस्य [illegible] तस्य च [illegible] शुद्धिः
[illegible] नाचोपवेशनं ॥ ६ ॥ [illegible] राक्षसेन [illegible] केन च ॥ [illegible] ५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गच्छति॥ घोरं पांशु [illegible] कृत्वा यां पुंसं तैर्नो [illegible] शार्धः॥८॥ कृतं तु संलग्ना नां तु पा

तिष्ठते॥ संग तां न कं यान्ति विधवा भर्त्तृ वर्ज्जिता॥९॥ मृतं दृष्ट्वा पतिं नारी भार्य्या यो व

ता॥ सप्त जन्म भवेत् स्त्री वै वैधव्यं च पुनः पुनः॥१०॥ दरिद्रं व्याधितं मूढं भर्त्तारं या

रता ज्ञायते शुनी शूकरी च पुनः पुनः॥११॥ पौरं पूर्वाभिर्ये भर्त्तां न पिंडनोदकं या॥

तो धर्मो धर्मं चारयेत॥१२॥ वालोढां तु पदी [illegible] दे वेद्मरो हरिः॥ देवी त [illegible] भवे

ग महेति॥ न ह्रस्वर [illegible] पांपु पो [illegible] तौ कुंडक गोलकौ॥ प सो [illegible] वति कुलस्या न्म

ः॥१४॥ उ [illegible] ब्रूवते कः पुत्रिकासुतः॥ दत्तो मातृ [illegible] पुत्रके

विन्ति पौर [illegible] परि [illegible] ते॥ सर्वे ते नरके यान्ति दातृ या [illegible] म॥१६॥

यो [illegible] पः कपोट [illegible] पते॥ परिवेत्ता स विज्ञेयः परि [illegible] पूर्वजः॥१७॥ प रि

पा वित्तः [illegible] भार्यया॥ षण्मासं तां परित्यज्य पूतः [illegible] ब्रवीत्॥१८॥ [illegible]

रां त्यक्त्वा॥ [illegible] विशोधने॥२०॥ एकमा तप्रस

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नि द्विगवां समुद्धर्गां ॥ प्राणायाम शतं कुर्यात् घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १ ॥ विनिवृ
त्तदर्मन्त्र समुपस्थिता ॥ तदा पश्येत ताला न्विष्णुश्चेति धर्मविदो विदुः ॥ २ ॥ तस्मात् ढिको
शोत्नवदाहयेत ॥ २ ष्टेमपी वितोकेन अरुहुः रेषा पुरातनी ॥ ३ ॥ इति श्री पाराशरे
पुराणवर्णितायां विचारनाम द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ स्मृति मानादि निम्नाहाम्नो हानि च विवाभ
पुमान् महोगतिर्भा विधीयते ॥ १ ॥ नवत्रांगानि तस्मं पू णीं वधेन मस्मिन जन्ति ॥ ष्टिव
कंपसुपासते ॥ २ ॥ ये चण्डश्वा महोद्वारोये चाग्नि समुद्रदायकाः ॥ सर्वे ते पापसंयुक्ता नित्यं
॥ ३ ॥ विषात्रं धनशस्त्रैः गां स्त्रात्माने पसु घातयेत ॥ सम तो ऽमेध्य तां पातनं च से स्कार
महंतं तथा दूष्येद्धाक्षा लेन न तु घातितं ॥ तस्य शांतिं च पापविमोबोढोर श्राप्पिनेनयो ॥ ४ ॥ पुरे तो
पंतिं सर्वपि वांन्ये पाश छेदकः ॥ तप्त कृच्छ्रेण शुध्यंति पराशरस्य वो यथा ॥ ६ ॥ [illegible] मुंस्म भ
सुंस्वं पपः प्रवेत ॥ [illegible] मुखं घृतं पीत्वा बाप्रभतो द्विजत्रये ॥ ७ ॥ ततो [illegible] भा

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तंवक्ष्यमाणमंत्रेणहिरण्यपर्णशकुने देवानांप्रहितंगमः यमदूत नमस्तेस्तु किंत्वाकार्कर्णोऽब्रवीदित्यनेनमंत्रेणाभिमंत्र
यते लक्षणं वृक्षस्य ममभिमंत्रयते मालाशनिरित्यादि लक्षणं वृक्षं शोभनं मंगल्यं आम्रादिकं आसाद्य मालाशनिमीशंपरस्युमी
वानो मा राजप्रेषितो दण्डः अंकुरस्ते प्ररोहंतु निवाते त्वाभिवर्षतु अग्निष्टे मूलं मा हिंसीः स्वस्ति तेऽस्तु वनस्पते स्वस्ति मे अ
स्तु वनस्पत इत्यनेन मंत्रेणाभिमंत्रयते स यदि किंचित् लभेत् प्रतिगृह्णाति द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णात्विति अथ
यद्योदनं लभेत् प्रतिगृह्य द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णात्विति अथ कदाचित्पदि ओदनं भक्तिं लभेन प्राप्नुयात्तदन्नं प्रति
गृह्य द्यौस्त्वा मंत्रं पठेत् मंत्रपाठस्तु आ दनानंतरं सर्वत्र स्वस्तापतये न स्याद्भिः प्राश्नाति द्विः प्राश्नाति इति प्रथमं ब्रह्मा त्वा स्नातु
नस्य लब्धस्यौदनस्य द्विः द्विवारं प्राश्नाति अन्नं कथं ब्रह्मा त्वा प्राश्नात्विति द्वितीयं सपदिमं थं लभेत द्यौस्त्वा ददातु पृथि
वी त्वा प्रतिगृह्णात्विति नितत्प्रतिगृह्य तस्य त्रिः प्राश्नाति ब्रह्म त्वा स्नातु ब्रह्मा त्वा लित्विति स द्विजः यदि मंथं दधिमंथं प्राप्नुयात्तदा द्यौ
स्त्वेत्यनेन प्रतिगृह्य स्वीकृत्य तस्य मंथस्य त्रिः त्रीन्वारान् प्राश्नाति ब्रह्म त्वा प्राश्नात्विति प्रथमं ब्रह्मा त्वा प्राश्नात्विति द्वितीयं
ब्रह्मा त्वा पिबत्विति तृतीयमिति त्रिभिर्मंत्रैः अथातोधीत्याधीत्यनिराकरणं अथ इदानीं द्विजानां प्रतिदिनमध्ययनं विहि
तं अतः कारणात् अधीत्याधीत्य पठित्वा पठित्वा अनिराकरणं अपरित्यागः कर्तव्यः वक्ष्यमाणेन निगदेन तद्यथा प्रतीकमेव वि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1278

चक्षणंजिह्वामेमधुमद्वचःकर्णाभ्यांभूरिशुश्रुवेमात्वाहासीःश्रुतंमयिब्रह्मणःप्रवचनमसिब्रह्मणःप्रतिष्ठानमसिब्रह्मणःको
शोऽसिसनिरसिशांतिरस्यनिराकरणमसिब्रह्मकोशंमेविशवाचात्वापिदधमिवाचात्वापिदधामितिष्ठस्वरकरणकंठ्यौर
सदंतोष्ठग्रहणधारणोच्चारणशक्तिर्मेविभवत्वाप्यायंतुमेमानिवाक्प्राणःचक्षुःश्रोत्रंयशोबलंयन्मेश्रुतमधीतंतन्मेमनसि
तिष्ठतुतिष्ठत्विति अस्यार्थःप्रतीकंमसर्वंमेममविचक्षणंसाधुशब्दोच्चारणसमर्थंमेममजिह्वायद्वचोमधुरंस्रवतन्नहूदति
तिशेषःएवमभीप्सितःशेषःसर्वत्रपूरणीयःकर्णाभ्यांभूरिशुश्रुवेशृणुयांअहमात्वंहर्षिमयिविषयेयतश्रुतंअधीतंपठितंवे
र्नेतेनत्वंमाहासीःमापनयमयिविषयेब्रह्मणोवेदस्यप्रवचनेआध्यायनेव्याख्यानेवाअसिभवसिभवत्वित्यर्थःतथाब्रह्मणो
वेदस्यप्रतिष्ठानंप्रतिष्ठास्थितिरित्यर्थःअसिमयीत्यनुवर्त्ततेब्रह्मकोशोऽसिब्राह्मणःशब्दरूपस्यकोशःगोपनगृहंगुप्तिस्था
नमयिअसितथासनिःसंभजीवनंअसितथाशांतिरसिशांतिरसिशांतिःअनिष्टस्यअनिष्टहेतोश्शमनमसितथानि
राकरणंनिराकृतिःपरित्यागःननिराकरणंअनिराकरणमसिब्रह्मणःकोशंमेविशमममब्रह्मकोशंहृदयंविशसर्वे
षांवेदानांहृदयमेकायनमितिश्रुतेःवाचामित्वात्वांअपिदधामिछादयामिस्वराःउदात्तानुदात्तस्वरिताःकरणानिश
ब्द्योतंतिशब्दाभिव्यक्तेर्वासाधनानिउरःकंठशिरोजिह्वामूलदंतनासिकोष्ठतालूनिइत्यष्टौकंठभवाःकंठ्याःअवर्णहकारवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रोगात्तस्मात्परस्मात्संवेकव्हायने भयेमहतिसंजातेदीर्घकालंसमाहितः अल्पेल्पकालेकुर्वद
नजपहोमादिकाःक्रियाः रोगकालोपयुक्तं चद्रव्यंपाध्याप्तनादिके रोगमुक्तस्ततन्सर्वं
नोपयुज्यात्कथंचन मृतसंजीविनीतिष्ठोवालाणांतोनयोजयेत् अपमृत्युंजयोपाय
मद्वन्द्वयमतः परं दूर्वांकद्रेणाकालेनन्मविम्लेवासमाहितः मधुत्रितययुक्ताभिः दूर्वा
भिर्जुहुयात्सुधीः मद्धस्तमयुतंवादियाम्भोन्तरेनवा येनार्ककसमेवापि नजुहुयादाध्रुत न
ष्टनैः आपामार्गसमिद्भिश्चतिलैःक्रमेण्यैवेशवि अथवागोघृतेनेव पक्षमात्वेवहोम
येत् कपिलागोघृतक्षीरप्रशंसंतिमनीषिणः पानेअशादितेमृत्युंसृष्णान् मंत्रमिमंजपेत्
मात्रांतरलोपिमंत्रःसाकिंपुनस्तपस्त्वभिः अथवापयसादेवमभिषिंचघृतेनवा पला
शखदिराश्वत्थसमिद्भिर्जुहुयात्सुधीः विल्वव्रतोद्भवैर्वापि सोपमृत्युंविमुच्यते अथवा
अपथिनान्तचरुरुद्रद्विजोत्तमः मंत्रेणानेनजुहुयात् ध्यात्वादेवंत्रियंबकं स होतारापानं
हृत्वामृत्युंजयतिमानवः विन्यस्यन्तंसर्वमपितन्तौतेप्रणवंन्यसेत् यस्यांगेषुन्यसेदेवंमंत्री

1279

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मंत्रसमाहितः भमितेनाग्निहोत्रास्यस्तोक्तत्वानयाकृत्वा प्रबोध्यपुनरप्येनंमंत्रेणानेनसंस्पृ।

ऋ॰वि॰ शेत् दुःखमङ्गनश्यंतिःस्नात्सर्वपापैःप्रमुच्यते अथकाम्यानिकर्माणिप्रवक्ष्यामिसमासतः

श्रीकामोबिल्वहृदस्यसमिद्भिरथवाफलैः घृतैर्वाप्यस्यजुहुयान्महतींश्रियमाप्नुयात् गोका

११८ मःपयसाहोमात्लभतेगांपयस्विनीं विद्यार्थीउत्तजुहुयाद्घृतंनदीहैगौर्यत्नमुतेः विद्यांचा

पुष्कलांयाविन्देल्लभतेनात्रसंशयः अन्नाद्यकामोजुहुयादन्नमेवचनत्समने पलाशसमिधे

हुत्वाब्रह्मवर्चसमाप्नुयात् हस्तिकामस्तसंसृज्यदेवदेवंचज्ञे हुतकैः सर्वपापोदितिमिदेवंब्रा

संगेरभिषिंचयेत् आग्नेहिहोत्रातिनिस्मिद्भिरणांवर्णादिभिस्तथा पवमानानुवाकेनत्रैष

केत्ननयाकृत्वा गंधपुष्पंतथाधूपंदद्दविष्यान्नेनिवेदयेत् एवंसंसृज्यदेवेशंप्रणियत्नस्म। १९॰

साध्यात्न वेदत्मोभंसमिद्भिस्त्वजुहुयात्पयसास्वैतेः मधुतेवामहस्नेवाषुहुयात्पयसास

नैः मधुतेवासहस्रेवाजुहुयात्पयसापिवा पुष्पाहुत्वाचयेत्रिसंध्यंब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ८

दशाहाभ्यंतरेत्वष्टिर्भविष्यतिनसंशयः आर्द्रेधाम्नाःपयोहृदतीरहृदसमन्वैः समिद्भिः

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

तत्त्वा·
८७

नदृष्टार्थं कर्मप्राप्त्या सन्न्यस्तं निःश्रेयसादिश्रवणोऽपि यावदिदं कृतं निष्पादिदृ
ष्टेनादृष्टं विपि विनिहन्यमानं दृष्टादि संवादो न भवति यथाहुः ज्ञात्वा वयं त
त्वनिष्ठानं तमो यमहे वयं अतश्रेयो वा महे वा मानं भो ते विविद्मा महे इति
विसंवादाभावो नाम नन्तो यं मयोक्तं ॥ दुःखनिवृत्तिर्द्विविधा ऐहिकदुः
खनिवृत्तिरामुष्मिकदुःखनिवृत्तिश्चेति तत्र ज्ञानेन भंग्नेति निवृत्तिस्तथा
योगाभ्यासेनाखिलनिवृत्तिर्योगेन विघ्नसैकान्माकारतया ऐहिकसम
स्तदुःखनिवृत्तिः प्रारब्धभोगेऽस्यापि ॥ तथा च श्रुतिः आत्मानं चेद्विजानी
यादिंमादिना ऐहिकदुःखनिवृत्तिमन्वसंदर्शयति ॥ ज्ञानेनाज्ञाननिवृ
त्त्याऽहं विनाऽऽगामिकर्मणामश्लेषविनाशाभ्यामामुष्मिकदुःखानामपि। ८७

७१ स्पर्श १=

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नैष्यादि॥ तदेषोऽपि द्विविधः सन्मार्गवर्ती असन्मार्गवर्ती चेति तत्र स
न्मार्गवर्ती मुक्तस्य सदाचारपरिवृत्तिं दृष्ट्वा स्वयमपि तत्र प्रवर्तते तदाह
भगवान् यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः स यत्प्रमाणं कुरुते
लोकस्तदनुवर्तत इति॥ असन्मार्गवर्ती तु जीवन्मुक्तस्य दृष्टिपातेन स
र्वपापैः प्रमुच्यत इति तथा च स्मृतिः यस्यानुभवपर्यन्ता बुद्धिस्तत्त्वे प्र
वर्तते तद्दृष्टिगोचराः सर्वे मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैरिति॥ द्वेषिणस्तु हानि
नोऽदुष्कृतं संभावितं गृह्णन्ति तथा च श्रुतिः तस्य पुत्रा दायमुपयन्ति सु
हृदः साधुकृत्यां द्विषन्तः पापकृत्यामिति॥ एवं जीवन्मुक्तस्य तपो लोक
संग्रहाय भवतीति तपो नाम द्वितीयं प्रयोजनं॥ जीवन्मुक्तस्य तुल्या

1282

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न्तरेण ॥ उक्तं च ॥ योपरमं कालं दीर्घमेवानुवर्त्तत इति ॥ यत्तु संतताद्येतो क्रम ॥ ज्वराः पंचतुर्थ्येन्ताः पूर्वे सन्
तकादयः चत्वारः संततं हित्वा द्वे यास्ते विषमज्वरा इति ॥ तच्चिरेण साम्याभिप्रायेण ॥ संततलक्षणमाह ॥
अहोरात्रे संततको द्वौ कालावनुवर्त्तते ॥ द्वौ कालौ अहन्येककालं रात्रावेककालं ॥ यतो हेषामामहोरात्रे
मध्ये कं द्वौ द्वौ प्रकोपकालौ ॥ यत्तदुक्तं वाग्भटेन ॥ वयोऽहोरात्रिभुक्तानामन्तमध्याद्यगाः क्रमादिति ॥ अ
न्येद्युष्कलक्षणमाह ॥ अन्येद्युष्कस्त्वहोरात्रमेककालं प्रवर्त्तते ॥ एककालं हेषावेक्षया एककालमपि द्वि
षमयमकाले हृद्येव हेषस्य स्थितेः ॥ तृतीयकचतुर्थकयोर्लक्षणमाह ॥ तृतीयकस्तृतीयेऽह्नि चतुर्थकः ॥ तृ कतुर्थे
तीयेऽह्नि इति आगमनादिनं गृहीत्वा ॥ यत्तदुक्तं ॥ दिनमेकमतिक्रम्यपीपवेत्स तृतीयकः ॥ द्विनं द्व्यमतिक्र ह्नि ×
म्य पुनः स्यात्सहि चतुर्थकः ॥ इति ॥ तृतीयेऽह्नीति ॥ अत्राहहहृद्गुनः ॥ पंचस्थानत्रिभागेन यथासंख्यं करो
ति हि ॥ संततान्येद्युस्तृतीयचतुर्थकमलेपकान् ॥ अहोरात्राद्धोरात्रात्स्थानं प्रपद्यंते ॥ हृदयमामाशयं प्राप्य
करोति विषमज्वरम् ॥ अयमर्थः ॥ आमाशयोरःकण्ठशिरःसन्धयः पंचकफस्थानानि ॥ एषु तिष्ठन्से दोष
यासंख्यं संततादीन्करोति ॥ तत्र आमाशये स्थितो दोषः संततं करोति ॥ द्वौ कालौ अहोरात्रे कालद्वये दोषप्रको
पात् ॥ हृदये स्थितो दोष आमाशयमागत्य अन्येद्युष्कं करोति ॥ एककालेनैकधा हेकस्मिन्नेवाहोरात्रे दोष आ
माशयमागत्य अन्येद्युष्कं करोति ॥ तत्र द्वौ दोषप्रकोपकालौ एकस्मिन्काले हृदये तिष्ठति अपरस्मिन्नामाशये

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1284

यइति॥ कण्ठे स्थितो दोषो होरात्रादहरहः समायाति। तृतीये दिने आमाशयभागसत्त्वप्रकोपकाले तृतीयकं ज्व
रं करोति॥ एककालं तु द्वैकालौ स्वभावात्॥ एवमेव शिरःस्थितो दोषो होरात्रात्कण्ठमायाति। ततः पुनरहोरा
त्रादहरहः समायाति। चतुर्थे दिने आमाशयभागसत्त्वप्रकोपकाले चतुर्थकं ज्वरं करोति। एककालान्तु द्वै
कालौ स्वभावादेवान्यतु दोषस्यागमनं क्रमेण निजस्थानगमनं क्रमात्कथं तृतीयचतुर्थदिवसयोर्ज्वरागम
नं। उच्यते॥ दोषो हि प्रकोपसमये वेगं परित्यज्य लाघवात्तत्स्थानं वेगादिनं एव याति॥ पत्र आह॥ दोषः प्रकोपका
ले हि वेगवत्त्वेन लाघवात्॥ वेगवासरं एव प्रयत्नस्थानमधिगच्छति॥ सन्धिषु स्थितः प्रलेपकं करोति॥ सन्ध्ययश्चा
माशयेऽपि सन्ति तेषु स्थितः प्रलेपकं सर्वदा करोति।॥ निवृत्तः पुनरायाति विषमो निपतन्ते दिने॥ स्वभावं कारणं तत्र
मन्यन्ते मुनिपुंगवाः॥ स्वभावस्य कारणत्वे कफस्थानविभागनिरपेक्षाश्चतुर्थकादिविपर्ययाश्च विज्वराः स्वस्व
काले प्रभवन्ति॥ अधिशेते यथा भूमिं बीजं काले प्ररोहति॥ अधिशेते तथा धातुं दोषः काले प्रकुप्यति॥ सुश्रुतो
प्याह॥ स चापि विषमो देहं न कदाचित् विमुञ्चति॥ ग्लानिगौरवकार्श्येभ्यः स यस्मान्न प्रमुच्यते॥ वेगे तु समतिक्रा
न्ते गतोऽयमिति लक्ष्यते॥ धात्वन्तरस्थो लीनत्वात् सौक्ष्म्यान्नैवोपलभ्यते॥ द्विदोषोल्बणसन्तृतीयस्य लक्षणमा
ह॥ कफपित्तात्त्रिकग्राही पृष्ठाद्वातकफात्मकः॥ वातपित्ताच्छिरोग्राही त्रिविधः स्यात्तृतीयकः॥ त्रिकग्राही वेदनया एम०
त्रिकं गृह्णातीत्यर्थः॥ वातकफात्मकः पृष्ठात्। पृष्ठग्राही भवतीत्यर्थः॥ स्वप्रलोपे कर्मरूपविकारेणोचेति ४७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यस्यवात्मसमोलोकोधर्मस्सचमनस्विनः
सर्वधर्मेणचर्जितं देवाब्राह्मणंविदुः ५

पा.मा. ध्यायनिरतः शुचिः कामक्रोधौवशेयस्यतंदेवाब्राह्मणंविदुः योध्यापयेदधीते
७४ वायाजयेद्वायजेतवा दद्याद्वापियथाशक्तितंदेवाब्राह्मणंविदुः दमादयाच
विज्ञानंसत्यंचैवदमःशमः अध्यात्मनिरतंज्ञानमेतद्ब्राह्मणलक्षणमिति
चतुर्णामपिवर्णानामितिषट्कर्माभिरतइतिवचनद्वयेनसाधारणासाधार
णधर्मौसंक्षिप्योपदर्शितौ यद्यप्यध्यापनादित्रयमेवविप्रस्यासाधारणंना
ध्ययनादित्रयंतस्यवर्णत्रयसाधारणत्वात्तथापिषट्कर्माभिरतत्वंविप्रस्यैवे
तिनकोपिविरोधः तत्रसाधारणाध्ययनादित्रिकंलिंगेन बुद्धिस्थंसाधारणमाह

संध्यास्नानंजपोहोमोदेवतानांचपूजनम् आ
तिथ्यंवैश्वदेवंचषट्कर्माणिदिनेदिने ३२ रा.म.
७४
कंसंक्षिप्याह संध्येति संध्यास्नानमित्यत्रयवागूपाकन्यायेनस्नानसपुरा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दत्तं स्यादिति मेमतिरिति विदुरपि स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेणायज्ञेनानवसानया नचान्नो
तिगृहेल्लोकान्यथा च तिथिपूजनादिति वैश्वदेवाद्यर्थमोदनं पाचयित्वा तेन होमे
कृते तस्यैव शिष्ट ओदनः सकृतशेषो वस्तुमेव भुंजीत न तु स्वभोजनार्थं पाचयेत् तदाह
भगवान् यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्या
त्मकारणादिति हुतशेषमित्यत्र हुतशब्दो महाभारते व्याख्यातः वैश्वदेवादयो हो
मा हुतमित्युच्यते बुधैरिति तस्य शेषो हुतशेषः स च हुतशेषशब्दो देवर्षिमनुष्या
दिभ्यो यथोक्तविभागेन दत्तावशिष्टमुपलक्षयति तदुक्तमत्र देवानृषीन्मनुष्यांश्च पितॄन्गृ
ह्याश्च देवताः पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् अघं स केवलं भुंक्ते
यः पचत्यात्मकारणात् यज्ञशिष्टाशनं ह्येतत्सतामन्नं विधीयत इति ब्राह्मणो ना
वसीदतीत्यत्र विवक्षितस्य ब्राह्मणस्य लक्षणं महाभारते दर्शितं सत्यं दानं तपः शौचमा
नृशंस्यं दमो घृणा दृश्यंते यत्र विप्रेंद्र स ब्राह्मण इति स्मृतः जितेंद्रियो धर्मपरः स्वा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

एवं व्याख्येयं स च न्यायः पंचमाध्याये प्रथमपादे प्रतिपादितः यवाग्वाग्निहो
त्रं च जुहोति यवागूं पचतीति श्रूयते तत्र संशयः किमग्निहोत्रयवागूपाकयो
रनियतः उत नियतः यद्यपि नियतस्तत्रापि पाठेन नियम्यते उतार्थेन तत्र
विधेरनुष्ठानमात्रपर्यवसानात् क्रमस्य नियामकाभावादनियत इत्येकः
पूर्वपक्षः पूर्वाधिकरणे चाध्वर्युर्गृहपतिं दीक्षयित्वा ब्रह्माणं दीक्षयती
त्यत्र पाठस्यानियामकत्वाभ्युपगमात् अत्रापि संभवाद्यथापाठक्रमं निय
म इत्यपरः पूर्वपक्षः यवाग्वेति तृतीयाश्रुत्या होमसाधनत्वावगमात् असति
च द्रव्ये होमानिष्पत्तेरर्थाद्यवागूपाकः पूर्वो भवतीति सिद्धान्तः एवमत्रापि
स्नानस्य शुद्धिहेतुत्वाच्छुद्धस्यैव संध्यावंदनाधिकारित्वात् स्नानं पूर्व
भावीति द्रष्टव्यं न च स्नानेन तत्पूर्वभाविनां ब्राह्ममुहूर्तोत्थानानि हि तु चिंतना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ दीनां सर्वेषामुपलक्षणं तत्र याज्ञवल्क्यः ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय चिंतयेदात्मनो हितं ध
७५ मार्थकामान्स्वे काले यथाशक्ति न हापयेदिति मनुरपि ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मा
र्थौ चानुचिंतयेत् कायक्लेशांश्च तन्मूलान्वेदतत्वार्थमेव च वेदतत्वार्थः परमा
त्मा तथा च कूर्मपुराणे ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय धर्मार्थौ चानुचिंतयेत् कायक्लेशं त
दुद्भूतं ध्यायीत परमेश्वरमिति विष्णुपुराणेपि ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय मानसेम
तिमान्नृप विबुद्धश्चिंतयेद्धर्ममर्थं चाप्यविरोधिनम् अपीडयानयोः काम
मुभयोरपि चिंतयेत् परित्यजेदर्थकामौ धर्मपीडाकरौ नृप धर्ममप्यसुखोद
र्कं लोकविद्विष्टमेव चेति सूर्योदयात्प्राक् प्रहरे यो मुहूर्तो नत्राद्यो ब्राह्म्यः
द्वितीयो रौद्रः तत्र ब्राह्मे चिंतनीयार्थविशेषं दर्शयति विष्णुः उत्थायोत्थाय
बोद्धव्यं किमद्य सुकृतं कृतं अर्थं वा दापितं वापि वाक्यमावापि भाषिता उ रा॰म॰
७५

त्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितं मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्य
ति ध्यायीत परमेश्वरमिति यदुक्तं तत्र प्रकारविशेषो वामनपुराणे दर्शितः
ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरांतकश्च भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च गुरुश्च शुक्रः शनि
राहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातमित्यादि इति ब्राह्ममुहूर्ते आत्महित
चिंतनप्रकरणम् ॥ हितचिंतनानंतरं श्रोत्रियादिकमवलोकयेत् तत्र पा
पिष्ठादिकं न तदाह कात्यायनः श्रोत्रियं सुभगं गां च अग्निमग्निचितं तथा
प्रातरुत्थाय यः पश्येत्तत्काले सुफलं लभेदिति ततो मूत्रपुरीषे कुर्यात् त
दाहांगिराः उत्थाय पश्चिमे रात्रे ततस्त्वाचम्य चोदकं अंतर्धाय तृणैर्भूमिं
शिरः प्रावृत्य वाससा वाचं नियम्य यत्नेन ष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः कुर्यान्मूत्र
पुरीषे तु शुचौ देशे समाहित इति तत्र तृणनियमं विशिनष्टि शिरः प्रावृत्य
कुर्वीत शकृन्मूत्रविसर्जनं अयज्ञियैर्नवार्द्रैश्च तृणैः संछाद्य मेदिनीमि यः

दापद्भ्यः स विमुच्यते पापिष्ठं दुर्भगं चांधं नग्नमुत्कृत्तनासिकं प्रातरुत्थाय यः पश्ये x५

1289

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा० मा० ति तत्र कालभेदेन नियममाह याज्ञवल्क्यः दिवासंध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदङ्मु
७६ खः पश्चिमाभिमुखो रात्रौ संध्ययोस्तु यथा दिवा कुर्यान्मूत्रपुरीषे च रात्रौ चेद्द
क्षिणामुख इति कर्णशब्दः दक्षिणः पवित्रं दक्षिणे कर्णे कृत्वा विण्मूत्रमुत्सृजे
दिति स्मृत्यन्तरे पवित्रस्य दक्षिणकर्णस्थापनाभिधानात् यज्ञोपवीतस्था
पितत्वेनैव स्थापनं स्यात् ग्रंथान्तरस्तु विकल्पेन स्थानांतरमाह कृत्वा यज्ञो
पवीतं पृष्ठतः कंठलंबितं विण्मूत्रं तु गृही कुर्याद्यद्वा कर्णे समाहितमि
ति तत्र कर्णे निधानमेकवस्त्राभावविषयम् तथा मांख्यायनः यद्ये
कवस्त्रो यज्ञोपवीतं कर्णे कृत्वा मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यादिति ननु कोदिङ्
नियमो न व्यवतिष्ठते ग्रन्थैरन्यथास्मरणात् तत्र यमः प्रत्यङ्मुखस्तु पू
र्वाह्ने सायाह्ने प्राङ्मुखस्तथा उदङ्मुखस्तु मध्याह्ने निशायां दक्षिणामु
खः अत्र केचिद्विकल्पमाश्रित्य व्यवस्थापयंति तदकं सामान्यविशेष राम ७६
शास्त्रयोर्विकल्पायोगात् सामान्यशास्त्रं हि याज्ञवल्कीयवचनम्

यु

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दिवसेकृत्येषूदङ्मुखत्वविधानात् यमवचनंतुविशेषशास्त्रं उदङ्मुखत्व
स्यमध्याह्नविषयत्वेनात्रसंकोचप्रतीतेः मास्तुतर्हि विकल्पः यमवचनो
क्तोत्तरत्वस्याभविष्यतीति येनतदपिनयुक्तं प्राक्प्रत्यङ्मुखत्वनिवारणा
येवदेवलेनसंदेवेति [illegible] विशेषितत्वात्संदेवोदङ्मुखः प्रातःसाया
ह्नेदक्षिणामुखश्चेति अत्रप्रातःसायाह्नशब्दौदिवारात्रविषयौ तथाचम
नुः मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुखः दक्षिणाभिमुखोरात्रौसंध्य
योस्तुयथादिवेति एवंतर्हियमोक्तयोः प्राक्प्रत्यङ्मुखत्वयोःकागतिः सूर्या
भिमुखत्वनिषेधगमकोक्तिरितिब्रूमः तदुक्तंमहाभारते प्रत्यगादित्यम
निलंप्रत्यग्गांचप्रतिद्विजं मेहंतियेचपथिषुभवंतिचगतायुषइति यत्तुदे
वलेनोक्तं विण्मूत्रमाचरेन्नित्यंसंध्यासुपरिवर्जयेत् नान्तरुद्धेनरवि
षयं नवेगंधारयेन्नोपरुद्धः क्रियांकुर्यादितिस्मरणात् यदपिमनुनो

1292

पा.मा. ॐ छायायामंधकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः यथासुखमुखं कुर्यात्प्राणबाधभयेषु
७७ चेति तदपि नीहारांधकारादिजनितदिङ्मोहनविषयं देशनियमो विष्णुनाभि
हितः नैर्ऋत्यादिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकं भुवः दूरादावसथान्मूत्रं पुरीषं च समा
चरेदिति आपस्तंबोपि दूरादावसथान्मूत्रपुरीषे कुर्यात् दक्षिणां दिशं परां चेति
मनुरपि दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावनेजनं उच्छिष्टान्ननिषेकं च दूरादेव स
माचरेत् सरावर्ज्यदेशानाह न मूत्रं पथि कुर्वीत न भस्मनि न गोव्रजे न फाल
कृष्टे न जले न चित्यां न च पर्वते न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन न सस
त्वेषु गर्त्तेषु न गच्छन्नपि चास्थितः न नदीतीरमासाद्य न च पर्वतमस्तके वायव
ग्निविप्रमादित्यमपः पश्यन् स्त्रियस्तथा गाः न कदाचन कुर्वीत विण्मूत्रस्य वि
सर्जनमिति यमोपि तुषांगारकपालानि देवतायतनानि च राजमार्गश्मशा राम
नानि क्षेत्राणि च खलानि च उपरुध्येन सेवेत छायावृक्षं चतुष्पथं उदकं चो ७७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दक्षांतेचपथ्यानंचविवर्जयेत् वर्जयेद्धृदम्लानिचैत्यान्यल्पानिचेति हारी
तः ग्रामान्नरहःकुर्याद्दिवारात्रौचसर्वदा तथाम्यांलक्ष्मीप्रकः स्मानकाशेह्रियेते
श्रियेति आपस्तंबोपि नसोपानत्कोमूत्रपुरीषेकुर्यादिति यमोपि प्रत्यादित्यं
नमेहेतनपश्येदात्मनःशकृत् दृष्ट्वासूर्यनिरीक्षेतगामग्निंब्राह्मणंतथेति न
तोलोष्ठादिनापरिमृज्यगुदमेहनेगृहीतशिश्नश्चोत्तिष्ठेत् तथाचभरद्वाजः अ
पापकृष्यविधृत्यचैलोष्ठकाष्ठतृणादिना उदङ्मुखोवासोद्धृतिष्ठेत् दृढंविधृतमेह
नः इतिविण्मूत्रोत्सर्गप्रकरणम् अथशौचविधिः तत्रयाज्ञवल्क्यः गृहीतशि
श्नश्चोत्थायमृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः गंधलेपक्षयकरंशौचंकुर्यादतंद्रितइति देव
लोपि शुचिःसमुद्धरेत्शिश्नंप्रस्रावोच्चारयोरपि उद्धृतंचनिर्मलंस्यमदंभो
भिर्मुहुर्मुहुरिति दक्षोपि तीर्थेशौचंनकुर्वीतकुर्वीतोद्धृतवारिणेति अस्पु
पुरणसंभवेविशेषमाह विवस्वान् रात्रिमावाम्जलंस्यक्त्वा कुर्याछौचमन

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1294

पा॰मा॰ द्भिः पश्चात्तच्छोधयेत्तीर्थमन्यथा त्वशुचिर्भवेदिति शौचयोग्यां मृत्तिकामाह यमः
७८ आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात्ससिकतां तथेति तत्रैव विशेषमाह मरीचिः श्वेतेस्तु
त्कात्तु मृच्छौचे रक्ता क्षत्रे विधीयते हारिद्रवर्णा वैश्यस्य शूद्रे कृष्णेति निर्देश इति
उक्तविशेषासंभवे या काचिन्मृदुक्ता तदाह मनुः यस्मिन्देशे तु यत्तोयं या च यत्रै
व मृत्तिका सा च तत्र प्रशस्ता स्यात्तया शौचं विधीयत इति विष्णुपुराणेपि वर्ज्य
मृद्विशेषा दर्शिताः वल्मीकमूषिकोत्खातां मृदमन्तर्जलां तथा शौचावशि
ष्टां गेहाच्च नाददीयाल्लेपसंभवां अन्यप्राण्यवपन्नां च हलोत्खातां सकर्दमा
मिति अन्तर्जलमृत्तिकाप्रतिषेधस्तु वापीकूपादिविषयः अत एवाह यमः
वापीकूपतडागेषु नाहरेद्बाह्यतो मृदं आहरेज्जलमध्यात्तु परतो मणिबंधना राम
दिति देवलोपि काश्चिन्निषिद्धा मृदं दर्शयति अङ्गारतुषकीटास्थिशर्करा ७८
वालुकान्विता वल्मीकोपरिगाताः स्युः कुड्यापृष्ठश्मशानजा ग्रामवासां

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1295

नगालस्यां वालुकापंकरूपिणीं आह तामस्य शौचार्थं आददीत न मृत्तिकामि
ति एतन्नियममाह देवलः धर्मवित् दक्षिणं हस्तमधःशौचे न योजयेत् तथा च
वामहस्तेन नाभेरूर्ध्वं न शोधयेदिति वृत्तोऽपराशरो दिङ्नियमोभिहितः उद्धृ
तोदकमादाय मृत्तिकां चैव वाग्यतः उदङ्मुखो दिवा कुर्यात् रात्रौ चेद्दक्षिणा
मुख इति मृत्संख्यामाह शातातपः एका लिंगे करे सव्ये तिस्रो द्वे हस्तयोर्द्वयोः
मूत्रशौचं समाख्यातं शौचे तद्द्विगुणं भवेदिति मनुरपि एका लिंगे गुदे तिस्रस्त
थैकत्र करे दश उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता एतच्छौचं गृहस्थ
स्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणमिति बोधाय
नोपि पंचापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः उभयोः करयोः सप्त लिंगे
द्वे परिकीर्तिता एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्ज्ञेयाश्चतुर्दशेति विंशत्यादिकं ब्र
ह्मचारिविषयं द्विगुणं ब्रह्मचारिणामित्युक्तत्वात् आदित्यपुराणे श्रीमू

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

या॰मा॰
७२

द्वयोरर्धमानं शौचं शौक्तं मनीषिभिः दिवाशौचस्य निश्यर्धं पथि पादं विधीयते आ
र्त्तः कुर्याद्यथाशक्ति शक्तः कुर्याद्यथोदितमिति बौधायनोपि देशं कालं तथात्मा
नं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं समाचरेदिति आतुरास
न्तिके शौचे नित्यकर्त्तव्यतादर्शिता शौचं कुर्यात्स्वस्थेन धीरो बुद्धिपूर्वमसंकरं पा
णिनाच्छिद्रकं संगृह्य विधिपूर्वकं विशुद्धप्रयत्नेन सूर्यपोचोद्धृतेन संस्प
र्शेन बुद्धिपूर्वं प्रयत्नेन यथा नैव स्पृशेदिति दक्षोपि षडन्यान स्वच्छौतेन दे
याः शौचे मृत्तनामृदः न शौचं वर्षधाराभिराचरेन्तु कदाचनेति मरीचिरपि
तिसृभिः क्रान्तलान्त्या देवोधोर्ध्वे त्वक्ते तथैव च हस्तोत्वामश्लावंधान्च लेपगं
धापकर्षणमिति यथाविधिकृते शौचे गंधश्लेन्ना पगच्छति तत्राह मनुः या
वन्नापैत्यमेध्याक्तो गंधो लेपश्च तत्कृतः तावन्मृद्वारि चादेयं सर्वासु द्रव्य
शुद्धिष्विति मनस्तु भावेन देवलस्त्वाह यावत्तु शुद्धिं मन्येत तावच्छौचं
विधीयते प्रमाणं शौचसंख्यायां न विष्टेरुपदिश्यत इति पितामहोपि तथा

1296

राम
७२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वनुपनीयंते द्विजाः शूद्रास्तथांगनाः गंधलेपक्षयकरं शौचमेषां विधीयत इति
अत्र स्त्रीशूद्रग्रहणमकृतोद्वाहाया अपि प्राप्यर्थं अनुपनीतद्विजस्ताद्वर्य्यात्कृ
तोद्वाहयोस्तु स्त्रीशूद्रयोः पूर्वोक्तादित्यपकर्षणीयत्वेनार्द्धशौचस्यावस्था
पितत्वात् मृत्तिकापरिमाणमाह शातातपः आर्द्रामलकमात्रास्तु ग्रासा इंदव
ते स्मिताः तथैवाहुतयः सर्वाः शौचे देयाश्च मृत्तिका इति यत्तु दक्षांगिरोभ्यां
परिमाणान्तरमुक्तं अर्धप्रसृतिमात्रं तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता द्वितीया च तृ
तीया च तदर्द्धेन प्रकीर्त्तिता प्रथमा प्रसृतिर्ज्ञेया द्वितीया तु तदर्द्धका तृती
या मृत्तिका ज्ञेया त्रिभागकरपूरिणीति तत्र सर्वत्र न्यूनमध्यमपरिमाणेन
गंधापत्तये सत्यधिकपरिमाणं द्रष्टव्यं सत्यपि गंधक्षये शास्त्रोक्तसंख्यापूर
णीया यथाह दक्षः न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचं शुद्धिमभीप्सता प्रायश्चि
त्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृत इति एवमुक्तशौचकरणेपि यस्मादशु
द्धिर्नोपलभ्यते तस्माच्छुद्धिरित्याह व्याघ्रपादः शौचं तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यं

1298

पा॰मा॰
८०

ततस्तया मृज्जलाभ्यां स्नातं वाऽऽभावशुद्धिस्तयोरन्तरं गंगातोयेन कृत्स्नेन मृत्कूटैश्च
नगोपमैः आमृत्योश्चाचरन् शौचं भावदुष्टो न शुध्यति शौचस्य द्विविधस्याप्यो
क्तस्यापि सर्वकर्माधिकारहेतुतामन्वयव्यतिरेकाभ्यां दक्षो दर्शयति शौचे य
त्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फ
लाः क्रियाः इति इति शौचप्रकरणम् अथाचमनविधिः तत्र वृद्धपराशरः
कृत्वाथ शौचं प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च मृज्जलैः निबद्धशिखकच्छस्तु द्विज आच
मनं चरेत् कृत्वोपवीतं सव्येंऽसे वाङ्मनःकायसंयतः इति याज्ञवल्क्योपि अं
तर्जानुः शुचौ देश उपविष्ट उदङ्मुखः प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुप
स्पृशेदिति गोभिलोपि शुचौ देशे आसीनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञो
पवीत्यामणिबंधनात् पाणी प्रक्षाल्य वाग्यतो हृदयस्पृशस्त्रिश्चतुर्वापः प्रा
चामेद्द्विजः परिमृज्यात् पादावभ्युक्षेत् सखानि चोपस्पृशेत् शीर्षण्यानि मूर्द्ध रा॰म॰
नि च दद्यादिति तत्र त्रिश्चतुर्वेत्यत्राधिको विकल्पः ब्रह्मतीर्थं तीर्थांतरेभ्यो ८०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विविनक्ति याज्ञवल्क्यः कनिष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रकरस्य च प्रजापतिपितृ
ब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमादिति एतद्देवशंखलिखिताभ्यां स्पष्टीकृतं अंगुष्ठमू
लस्योत्तरतः प्रागग्रायां रेखायां ब्रह्मतीर्थं प्रदेशिन्यंगुष्ठयोरंतरा पित्र्यं क
निष्ठातलयोरंतरा प्राजापत्यं पर्वांगुलिपर्वाग्रे दैवमिति आचमनीयमुद
कं विशिनष्टि शंखः अद्भिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः वह्निनानवत
प्ताभिरक्षाराभिरुपस्पृशेदिति याज्ञवल्क्योपि अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीना
भिः फेनबुद्बुदैः हृत्कंठतालुगाभिश्च यथासंख्यं द्विजातयः शुध्येरन्
स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरंततः इति मनुरपि हृद्गाभिः पूयते विप्रः कंठगा
भिस्तु भूमिपः वैश्योद्भिः प्राशिताभिस्तु शूद्रः स्पृष्टाभिरंततः इति प्रचेताप्यपि
अनुष्णाभिरफेनाभिः पूताभिर्वस्त्रचक्षुषा हृद्गाभिरशब्दाभिस्त्रिश्चतुर्वा
द्भिराचमेदिति तत्रापवादमाह यमः रात्राववीतितेनापि अद्भिरुक्तामनीषि

णां । उदकेनाङ्गुलीनां च तथोल्लेनोत्सेपेथिनामिति उदकस्य ग्रहणप्रकारं परिमाणं चाह
भरद्वाजः । आयतं पर्वतः कृत्वा गोकर्णाकृतिवत्करम् । संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणि
ना द्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन शेषेणाचमनं चरेत् । माषमज्जनमात्रास्तु संगृह्याद्भिः पिबे
दप इति । स च पाणिस्थो द्विरोष्ठप्रष्टव्यः । त्रिः पिबेद्द्विरेणापीति पुराणवचनात् । उदके
पानानन्तरभाविनीमितिकर्तव्यतामाह दक्षः । संमृज्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो
मुखम् । संहताभिस्त्रिभिः पूर्वमास्यमेव उपस्पृशेत् । अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं स्पृ
ष्ट्वा त्वनन्तरम् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुः श्रोत्रे ततः परम् । कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं
हृदयं तु तलेन वै । सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेदिति । वृद्धगौतमस्त्व
न्यथा स्पर्शनमाह । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयं । मध्यमाङ्गुष्ठयोगेन स्पृ
शेन्नेत्रद्वयं ततः । अङ्गुष्ठानामिकयायोगेन श्रवणौ स्पृशेत् । कनिष्ठाङ्गुष्ठयो
गेन स्पृशेत्स्कन्धद्वयं ततः । नाभिं च हृदयं तद्वत्स्पृशेत्पाणितलेन तु । संस्पृशे
त्ततः शीर्षमयमाचमने विधिरिति । एवमन्येऽप्यन्यथान्यथा वर्णयन्ति तत्रयः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

याथार्थं व्यवस्था दृश्यया आचमननिमित्तान्याह मनुः कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा खान्या
चांत उपस्पृशेत् पीत्वापोऽध्येष्यमाणश्च वेदमश्नंश्च सर्वदेति कूर्मपुराणेऽपि चांडा
लम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधं
आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च अग्नेर्गवामथालंभे स्पृष्ट्वा प्रयतमेव च
स्त्रीणामप्यात्मनः स्पर्शे नीवीं वा परिधाय चेति स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषण इत्येतज्ज्ञा
नादिविषयं तथा च पद्मपुराणे चांडालादीन् जपे होमे दृष्ट्वाचामेद्द्विजोत्तम इति
मनुरपि सुप्त्वा क्षुत्वा च पीत्वा च निष्ठीव्योक्त्वानृतं वचः रथ्याश्मशानं वाक्रम्य आ
चामेत्प्रयतोऽपि सन्निति बृहस्पतिरपि अधोवायुसमुत्सर्गे आक्रंदे क्रोधसंभवे मा
र्जारमूषिकस्पर्शे प्रहासेऽनृतभाषणे निमित्तेष्वेषु सर्वेषु कर्म कुर्वन्नुपस्पृशेदि
ति यमोऽपि उत्तीर्योदकमाचामेदवतीर्य तथैव च एवं स्यात्तेजसा युक्तो वरुणेना
भिपूजित इति हारीतोऽपि नोत्तरेदनुपस्पृश्य जलानीति वसिष्ठोऽपि कृत्वेति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1302

पा·मा· क्षुते स्वप्ने परिधानेश्रुपातने पंचस्वेतेषु चाचामेच्छ्रोत्रं वा दक्षिणं स्पृशेदिति दक्षिण
८२ कर्णस्पर्शनमाचमनासंभवे वेदितव्यं तथा च मार्कण्डेयपुराणे सम्यगाचम्य तोयेन
क्रियाः कुर्वीत वै शुचिः देवतानामृषीणां च पितॄणां चैव यत्नतः कुर्वीतालंभनं चा
पि दक्षिणश्रवणस्य वा यथाविभवतो ह्येतत्पूर्वाभावे ततः परं मतं न विद्यमाने
पूर्वोक्त उत्तरप्राप्तिरिष्यत इति दक्षिणकर्णस्पर्शः सा च प्रभासादीनि तीर्थानीत्या
दिना वक्ष्यते अथ बौधायनोक्तं द्रष्टव्यं नीवीं विस्रंस्य परिधायोपस्पृशेदार्द्रं
तृणं भूमिं वा गोमयं वा संस्पृशेदिति यदुक्तं श्रान्ते द्विराचमननिमित्तं दर्शितं होमे
भोजनकाले च संध्ययोरुभयोरपि आचांतः पुनराचामेज्जपहोमार्चनादिष्विति
याज्ञवल्क्योपि स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे आचांतः पुनराचा
मेद्वासो विपरिधाय चेति बौधायनोपि भोजने हवने दाने उपहारे प्रतिग्रहे राम
हविर्भोजनकाले च नाद्विराचमनं स्मृतमिति कूर्मपुराणेपि प्रक्षाल्य पाणि ८२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1308

पादे च भुंजानो द्विरपः स्पृशेत् शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा द्विरुपस्पृशेत् अशेषो वि
लोमकोस्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गे ऽनृतभाषणे जृंभि
त्वाध्ययनारंभे कासश्वासागमे तथा चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः
संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचांतोप्याचमेत्पुनः इति ... अनृतभाषणं निष्ठुरभाष
णं अत्राचमनापवादमाह बौधायनः दंतवद्दंतलग्नेषु दंतसक्तेषु धारणा ग
लेषु नाचमेत्तेषां संस्थानवच्छुचिरिति दंतलग्नदंतसक्तयोर्निर्हार्यानिर्हार्य
रूपेणाभेदः अत्राह देवलः भोजने दंतलग्नानि निर्हृत्याचमनं चरेत् दंत
लग्नमसंहार्यं लग्नं मन्येत दंतवत् न तत्र बहुशः कुर्याद्यत्नमुद्धरणे पुनः भ
वेच्चाशौचमत्यर्थं तस्मादेवाद्धृणो कृत इति ग्रस्तेषु स्वस्थानेषु तेषु निगीर्णेषु द्वि
रप्यः तथा मनुः दंतवद्दंतलग्नेषु जिह्वास्पर्शे कृते न तु परिच्युतेषु च स्थाना
न्निगिरन्नेव तच्छुचिरिति एतच्च रसानुपलब्धौ वेदितव्यं तथा शंखः दंत

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा.मा. वद्दंतलग्नेषु रसवर्ज्जमन्यत्र जिह्वाभिमर्शनादिति फलमूलादिषु विशेषमाह व्या
८३ तातपः दंतलग्ने फले मूले भक्तस्नेहावशिष्टके तांबूले चेक्षुदंडे च नोच्छिष्टो भव
ति द्विज इति यद्यपि शातातपेन तांबूले चेक्षुसोमे च भुक्तस्नेहावशिष्टके दंतलग्नस्य सं
स्पर्शे नोच्छिष्टस्तु भवेन्नरः त्वग्भिः पत्रैर्मूलपुष्पैस्तृणकाष्ठमयैस्तथा सुगंधि
भिस्तथा द्रव्यैर्नोच्छिष्टो भवति द्विजः एतच्च भुक्तस्य सौरभार्थं पर्यापभक्ष्यविषयं
तांबूलसाहचर्यात् दंतलग्नस्य संस्पर्श इति हार्यस्य दंतलग्नस्य जिह्वया सं
स्पर्श इत्यर्थः याज्ञवल्क्योपि मुखजा विप्रुषो मेध्यास्तथाचमनबिंदवः श्मश्रु चास्यगतं दंत
ततः× सक्तं त्यक्त्वा ततः शुचिरिति मुखनिःसृताबिन्दवो यदंगे निपतंति तदाचमनापादकाः तथा
चमनजः स्पृशंति बिंदवः पादौ य आचामयतः परान् भौमि× नी×कैस्ते समा ज्ञेया न
तैरप्रयतो भवेदिति अत्र पादग्रहणमवयवांतरस्याप्युपलक्षणार्थं तथाचमनः प्र राम
यांत्याचमनतोयाद्याः शरीरे विप्रुषो नृणां उच्छिष्टदोषो नास्त्यत्र भूमितुल्याः स्मृतास्तु ८३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नाइति स्मृत्युविषये विशेषमाहापस्तंबः नश्मश्रुभिरुच्छिष्टो भवत्यंतरास्ये सद्भिर्याव
न्न हस्तेनोपस्पृशतीति आचमनेवर्ज्यानाह भृगुः विनायज्ञोपवीतेनतथाधौतेनवा
ससा मुक्तकेशिरवाप्याचामेत्कृतस्वेदनः क्रिया सोष्णीषीवद्धपर्यंकः प्रौढपाद
श्रयानतः दुर्देशप्रपदस्थश्चैवनाचामेद्बुद्धिमान्यादिति बौधायनोपि पादप्रक्षा
लनाच्छेषेणनाचामेद्भूमौस्त्रावयित्वाचामेत् नचबहुवदाभस्फेनाभिर्नोष्णाभि
र्नाज्ञाताभिर्नविवर्णाभिर्नकलुषाभिर्नैकहस्तेनगच्छन्नतिष्ठन्नप्रह्वोनप्रणतो
नमुक्तशिखोनावद्धकच्छोनवहिर्जानुर्नवेष्टितशिरानवद्धकच्छोनपठन्नचो
ष्णीषीवापिनाचामेत् वस्त्रेणावध्यवाशिरइति आपस्तंबोपि नवर्षधारास्वा
चामेदिति यमोपि अपःकरनखस्पृष्टायश्चाचामतिवैद्विजः सुरांपिवतिसं
व्यक्तंयमस्यवचनंयथेति ब्रह्मांडपुराणेपि कंठंशिरोवाप्रावृत्यरथ्यापणग
तोपिवा अकृत्वापादयोःशौचमाचांतोप्यशुचिर्भवेदिति गौतमोपि नांजलि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नापिबेन्न तिष्ठन्नुद्धृतोदकेनाचामेदिति न तिष्ठन्निति स्थलविषयं जले च तिष्ठन्नप्या
पा॰मा॰ चामेत् तथा च विष्णुः जान्वोरूर्द्ध्वं जले तिष्ठन्नाचांतः शुचितामियात् अधस्ताच्छत
८४ कृत्वोपि समाचांतो न शुध्यतीति कौशिकोपि अपवित्रकरः कश्चिद्ब्राह्मणो यउप
स्पृशेत् अकृतं तस्य तत्सर्वं भवत्याचमनं तथा वामहस्ते स्थिते दर्भे दक्षिणेनाचमे
द्यदि रक्तं तद्भवेत्तोयं पीत्वा चांद्रायणं चरेदिति गोभिलोपि हस्तद्वये पवित्रं प्रशंस
ति उभयत्र स्थितैर्दर्भैः समाचामति यो द्विजः सोमपानफलं तस्य भुक्त्वा यज्ञफलं भवे
दिति स्नानानंतरभाविन्याचमने पदोर्विशेषमाह स्नात्वाचामेत्तदा विप्रः पादौ कृ
त्वा जले स्थले उभयोरप्यसौ शुद्धस्ततः देवो भवेदिति हारीतः आर्द्रवासा जले कु
र्यात्तर्पणाचमने जपं शुष्कवासाः स्थले कुर्यात्तर्पणाचमने जपं इति स्थलवि
षये विशेषो दर्शितः स्मृत्यंतरे अलाबुताम्रपात्रे च करकं च कमंडलुं स्वयं गृहीत्वा राम
स्वयमाचामेन्नरो नाप्रयतो भवेत् करकालाबुकाद्येषु ताम्रचर्मपटेनेच स्वह ८४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1307

त्वाचमनं कार्यं स्नेहलेपांश्च वर्जयेत् करपात्रे च यत्तोयं यत्तोयं ताम्रभाजने सौवर्णे राज
ते चैव नैवाशुद्धं तु तत्स्मृतमिति एवं कृते न लालस्याचमनस्य प्रशंसामाह व्याघ्रपा
त् य एवं ज्ञात्वा लग्नो नित्यमुपस्पर्शनमाचरेत् ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं जगत्स परितर्प
येदिति वृद्धपराशरोपि त्रिः प्राश्नीयाद्यदंभस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः ब्रह्मा विष्णुश्च
रुद्रश्च भवंतीत्यनुशुश्रुमः गंगा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् पादाभ्यां प्री
यते विष्णुर्ब्रह्मा शिरसि कीर्त्तितः नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये स्पृष्टे लो
चनयुग्मे तु प्रीयेते शशिभास्करौ कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे प्रीयेते त्वनलानिलौ स्कं
धयोः स्पर्शनादेव प्रीयंते सर्वदेवताः नाभिसंस्पर्शनान्नागाः प्रीयंते चास्य नित्य
शः संस्पृष्टे हृदये चास्य प्रीयंते सर्वदेवताः मूर्द्धसंस्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भ
वेदिति आचमनाकरणे प्रत्यवायो दर्शितः पुराणसारे यः क्रियाः कुरुते मो
हादनाचम्यैव नास्तिकः भवंति हि वृथा तस्य क्रियाः सर्वा न संशय इति इत्या

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा.मा. वमनप्रकरणम् अथ दंतधावनविधिः तत्रात्रिः मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः
८५ तदार्द्रकाष्ठं शुष्कं वा भक्षयेद्दंतधावनमिति व्यासोपि प्रक्षाल्य हस्तपादौ च मुखं च सुस
माहितः दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य कृत्वा जान्वंतरा ततः तिक्तं कषायं कटुकं सुगंधं कंटका
न्वितं क्षीरिणो वृक्षगुल्मादेर्भक्षयेद्दंतधावनमिति विष्णुः कंटकी क्षीरवृक्षोत्थं द्वाद
शांगुलसंमितं कनिष्ठांगुलिकास्थूलं पर्वार्द्धकृतकूर्चकं दंतधावनमुद्दिष्टं जिह्वो
ल्लेखनिका तथा सुसूक्ष्मं सरलं दंतस्य समदंतस्य मध्यमं स्थूलं विषमदंतस्य त्रिवि
धं दंतधावनं द्वादशांगुलकं विप्रे कार्यमाहुर्मनीषिणः क्षत्रविट्शूद्रजातीनां न
वषट्चतुरंगुलमिति अंगिराः आम्रपुन्नागबिल्वानामपामार्गशिरीषयोः भक्षये
त्प्रातरुत्थाय वाग्यतो दंतधावनमिति वटाश्वत्थार्कखदिरकरवीरांश्च वर्जये
त् जात्यश्च बिल्वखदिरं मूलं तु ककुभस्य च अथ मेदप्रियंगुं च कंटकिन्यस्तथैव दा.म
वच प्रक्षाल्य भक्षयेत्सर्वं प्रक्षाल्यैव च संत्यजेत् उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा कषायति ८५

1308

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कं तथा प्रातर्भुक्त्वा च यतवाक्भक्षयेद्दंतधावनमिति कात्यायनो दंतधावनकाष्ठा
नि मंत्रेण मंत्रं च दर्शयति आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च ब्रह्मप्रज्ञां च मे
धां च त्वन्नो धेहि वनस्पत इति वर्ज्यान्याहोशनाः नांगुलिभिर्दंतान्क्षालयेत् द
क्षिणाभिमुखो नाद्यान्नीलं धवकदंबकं तिंदुकं गदवं धूकमोचाकरंजवर्जिताः
कर्पासं दंतकाष्ठं च विष्णोरपि हरेच्छ्रियं न भक्षयेत्पालाशं कार्पासं शाकमेव च ए
तानि भक्षयेद्यस्तु दीनः पुरुषः स जायत इति वर्ज्यतिथीनाह विष्णुः प्रतिपद्दर्शष
ष्ठीषु चतुर्दश्यष्टमीषु वा नवम्यां भानुवारे च दंतकाष्ठं च वर्जयेदिति यमोपि चतु
र्दश्यष्टमी दर्शः पूर्णिमा संक्रमो रविः एषु स्त्रीतैलमांसानि दंतकाष्ठं च वर्जयेत् श्रा
द्धे जन्मदिने चैव विवाहेऽजीर्णदोषतः व्रते तथोपवासे च वर्जयेद्दंतधावनमिति स्मृ
तोपि श्राद्धे यज्ञे च नियमान्नाद्यात्प्रोषितभर्तृका श्राद्धकर्तुर्निषेधोयं न तु भोक्तुः
कश्चित्तु न श्रुतामे दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तथा तिथौ अपां द्वादशगंडूषैर्विद
ध्याद्दंतधावनमिति वृद्धयाज्ञवल्क्यः उष्टकालेऽपि पापापशांतये लिभिस्त्व

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ या मध्यमानामिकांगुष्ठौ वर्जयेद्दंतधावनमिति इति दंतधावनप्रकरणम् अथ
८६ स्नानजपहोमादेर्दर्भपाणिना कर्त्तव्यत्वात्तदादौ दर्भविधिरुच्यते तत्र हारीतः अच्छिन्ना
ग्रान्सपत्रांश्च समूलान्कोमलान्शुभान् पितृदेवजपार्थं तु समाहृत्यात्कुशान्द्वि
जः कुशहस्तेन यज्जप्तं दानं चैव कुशैः सह कुशहस्तेन यो भुंक्ते तस्य संख्या न वि
द्यत इति पुराणेपि कुशपूतं भवेत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्द्विजः कुशेन चाहृतं तो
यं सोमपानेन संमितमिति गोभिलोपि कुशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्द
नः कुशाग्रे शंकरं विद्यात्त्रयो देवा व्यवस्थिता इति कौशिकः शुचौ देशे शुचिर्भू
त्वा भूत्वा पूर्वोत्तरामुखः ॐकारेणैव मंत्रेण कुशाः स्पृश्या द्विजोत्तमैरिति उत्पा
दनमंत्रस्तु विरिंचिना सहोत्पन्न परमेष्ठिनिसर्गज नुद पापानि सर्वाणि दर्भ स्वस्ति
करो भवेति कर्मभेदेन विनियोगमाह कात्यायनः हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः
पाकयज्ञिकाः समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविका इति कुशाभावे शं राम
खः कुशाभावे द्विजश्रेष्ठः काशैः कुर्वीत नित्यतः तर्पणादीनि कर्माणि काशाः ८६

130

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कुशसमाः स्मृता इति यमोपि कुशाः काशास्तथा दूर्वा यववाब्रीहय एव च बल्वजाः पुंडरीका
णि सप्तधा बर्हिरुच्यत इति वृद्धहारीतः चितौ दर्भाः पथि दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमि
षु स्तरणासनपिंडेषु षट्कुशान्परिवर्जयेत् ब्रह्मयज्ञेषु ये दर्भा ये दर्भाः पितृतर्पणे
हता मूत्रपुरीषाभ्यां तेषां त्यागो विधीयते अपूता गर्हिता दर्भा ये वाछिन्ना नखैः स्मृताः
क्वथितानग्निदग्धांश्च कुशान्यत्नेन वर्जयेदिति कुशोत्पाटनकालनियममाह हा
रीतः मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भोच्चयो मतः अयातयामास्ते दर्भा नियोक्तव्याः पु
नः पुनरिति पवित्रधारणे फलमाह मार्कंडेयः कुशपाणिः सदा तिष्ठेद्ब्राह्मणो
दंभवर्जितः स नित्यं हंति पापानि तूलराशिमिवानल इति शातातपः जपे होमे च दा
ने च स्वाध्याये पितृतर्पणे अशून्यं तु करं कुर्यात्सुवर्णरजतैः कुशैरिति पवित्रप्रका
रमाह कात्यायनः अनंतर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवि
त्रं यत्र कुत्रचिदिति मार्कंडेयोपि चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्य पवित्रकं एकैक
न्यूनमुद्दिष्टं वर्णे वर्णे यथाक्रमं त्रिभिर्दर्भैः शांतिकर्म पंचभिः पौष्टिकं तथा चतुर्भि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा.मा. आभिचारं च कुर्वन् कुर्यात्पवित्रकमिति अत्रिः ब्रह्मयज्ञे जपे चैव ब्रह्मग्रन्थिर्विधीयते 1312
८७ भोजने वर्तुलः प्रोक्त एवं धर्मो न हीयत इति इति दर्भविधिप्रकरणम् तदेवं संध्यास्ना
नमित्यस्मिन्वचने स्नानशब्दोपलक्षितानि ब्राह्ममुहूर्त्तोत्थानादीनि कुशविधांता
नि कर्माणि निरूपितानि अथेदानीं मलवत्त्वनोक्तं स्नानं प्रपंच्यते तत्र कूर्मपुराणे
प्रक्षाल्य दंतकाष्ठं वै भक्षयित्वा यथाविधि आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातःस्नानं समाच
रेदिति व्यासः उषःकाले तु संप्राप्ते कृत्वा चावश्यकं बुधः स्नायान्नदीषु शुद्धासु शौ
चं कृत्वा यथाविधीति दक्षोपि अस्नात्वा नाचरेत्कर्म जपहोमादि किंचन लाला
स्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् अत्यंतमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः स्र
वत्येव दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनं प्रातःस्नानं प्रशंसंति दृष्टादृष्टफलं हि तत्
सर्वमर्हति शुद्धात्मा प्रातःस्नायी जपादिकमिति व्यासः स्त्रीणामपि विना नित्यं प्रातः राम
स्नानान्न संशयः अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिंतितं प्रातःस्नानेन पापानि ८७
ध्वंसंते नात्र संशय इति दक्षोपि अस्नात्वा नाद्याद्दिवा मोहाद्रात्रौ अशितेः कृतं अतःस्ना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नेनतत्सर्वंशोधयंतिद्विजातयइति स्नानप्रकारश्चतुर्विंशतिमतेभिहितः स्नानम
दैवतैर्मंत्रैर्वासस्तोकमनुत्तमम् कुर्याद्व्याहृतिभिर्वापियथशक्तिचेदंजलं वापिवेति
कात्यायनोपि यथाहनित्यं प्रातर्नित्यंस्नायाद्दंतद्विजः दंतान्प्रक्षाल्यनद्या
दौगेहेचेत्तदमंत्रवदिति अम्बुवादितिमंत्रसंक्षेपोभिहितः यतःसत्वात्ग्र
ल्पत्वाद्धोमकालस्यवकृत्वात्स्नानकर्मणः प्रातःसंक्षेपतः स्नानंहोमलोपोवि
गर्हितइति कालनियममाहजाबालिः सततंप्रातरुत्थायदंतधावनपूर्वकं
आचरेदुपसिस्नानंतर्प्पयेद्देवमानुषानिति चतुर्विंशतिमतेपि उषस्युष
स्यस्नानंसंध्यायामुदितेपिवा प्राजापत्येनतत्तुल्यंसर्वपापप्रणाशनमि
ति उदितेप्युदयाभिमुखइत्यर्थः उदयस्योपरिस्नानंचेत्संध्यापूत्कृष्ये
नस्नानपूर्वकत्वात्संध्यायाः संध्योत्कर्षश्चयोगियाज्ञवल्क्येननिषिद्धः सं
धौसंध्यामुपासीतनास्तगेचोदितेरवाविति यथोक्तकालेस्नानंकुर्वन्नप
मर्षणंकुर्यात्तदाह शौनकः स्नात्वाचांतोवारिमध्येत्रिःपठेदघमर्षणमि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ति ब्रह्मांडपुराणे स्नानांगतर्पणं विहितं नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते
तर्पणं तु भवेत्तस्य अंगत्वेन प्रकीर्त्तितमिति यमोपि देहस्थो ह्यमतः कृत्वा पूरये
दुदकांजलिम् गोशृंगमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेदिति कार्ष्णाजिनिः ना
भिमात्रे जले स्थित्वा निक्षिपन्नूर्ध्वमासन इति तर्पयेदिति शेषः नृसिंहपुराणे
पितॄनृषिगणान्देवानद्भिः संतर्पयेत्ततः देवान्देवगणांश्चापि मुनीन्मुनिग
णानपि पितॄन्पितृगणांश्चापि नित्यं संतर्पयेत्तत इति चतुर्विंशतिमते स्ना
नादनंतरं तावत्तर्पयेत्पितृदेवताः उत्तीर्य पीडयेद्वस्त्रं संध्याकर्म ततः पर
मिति भरद्वाजोपि वस्त्रोदकमपेतंते ये मृता दासकर्मिणः तस्मात्सर्वप्रयत्ने
न जलं भूमौ निपातयेदिति वस्त्रनिष्पीडनमंत्रस्तु ये के चास्मत्कुले जाता
अपुत्रा गोत्रिणो मृताः ते गृह्णंतु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति इति स्ना
नप्रकरणम् स्नानानंतरं वासः परिदध्यात्तु तथा च मत्स्यपुराणे एवं स्ना
त्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधाय

1314

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वैति कर्मकुर्यादिति शेषः योगी याज्ञवल्क्यः स्नात्वैवं वाससी धौते अक्लिन्ने परि 1315
धाय च प्रक्षाल्योरू मृदाद्भिः हस्तौ प्रक्षालयेत्ततः इति अत्र विशेषमाह व्यासः
नोत्तरीयमधः कुर्यान्नोपर्यधस्तमम्बरं नान्तर्वासो विना जातु निवसेद्वस
नं बुधः इति अत्र मार्कण्डेयपुराणे अवमृज्यान्न च स्नानो गात्राण्यम्बरपाणि
भिः न च निर्धूनयात्केशान्वासश्चैव न निर्धुनेदिति अत्र कारणमाह गोभि
लः पिबन्ति शिरसो देवाः पिबन्ति पितरो मुखात् मध्यतः सर्वगन्धर्वा अधस्तात्स
र्वजन्तवः तस्मात्स्नातो नावमृज्यात्स्नानशाटेन पाणिनेति व्यासोपि ति
स्रः कोट्योर्धकोटी च यावन्त्यङ्गरुहाणि वै वसन्ति सर्वतीर्थानि तस्मान्न परिमार्ज
येदिति जाबालिः स्नानं कृत्वार्द्रवासास्तु विण्मूत्रं कुरुते यदि प्राणायामत्र
यं कृत्वा पुनः स्नानेन शुध्यतीति वस्त्रविषये विशेषमाह भृगुः ब्राह्मणस्य
सितं वस्त्रं नृपतेरक्तमुल्वणं पीतं वैश्यस्य शूद्रस्य नीलं मलवदिष्यत इति प्रजा
CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ पतिरपि धौतं वासः प्रशंसन्ति तत्परिलोमदर्शं तथा कषायं धातुरक्तं वा नोल्वणं तत्र कर्हि 1316
८२ चिदिति देवलोऽपि स्वयं धौतेन कर्तव्या क्रिया धर्म्या विपश्चिता न तु रजकधौतेन
नाहतेन न कुत्रचिदिति नाहतेनेति समस्तं पदं अहतलक्षणमाह पुलस्त्यः
ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न धारितं अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनमि
ति बौधायनोऽपि कर्तव्यमुत्तरं वासः पंचस्वेतेषु कर्मसु स्वाध्यायोत्सर्गदाने
षु भुक्त्याचमनयोस्तथेति एतत्सर्वकर्मोपलक्षणार्थं अनुत्तरीयस्य कर्ममा
त्रनिषेधात् तथा च मगुलोक्तं विकच्छोऽनुत्तरीयश्च नग्नश्चावस्त्र एव च श्रौ
तं स्मार्तं तथा कर्म न नग्नश्चिन्तयेदपि नग्नो मलिनवस्त्रः स्यान्नग्नश्चार्द्रपटः
स्मृतः नग्नो द्विगुणवस्त्रः स्यान्नग्नो रक्तपटः स्मृतः नग्नस्तु दग्धवस्त्रः स्या राम
न्नग्नः स्यूतपटस्तथेति विष्णुपुराणेऽपि होमदेवार्चनाद्यासु क्रियासु प ८२
ठने तथा नैकवस्त्रः प्रवर्तेत द्विजो नाचमने जपे गोभिलोऽपि एकवस्त्रो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1317

नप्रंजीतनकुर्याद्देवतार्चनमिति अत्रांतकल्पमाह योगियाज्ञवल्क्यः अत्नामेधो
न्नवल्लस्सज्ञाल्लहोमाविकानिच कुतपंयोगपट्टंच विद्यासात्तनवेभवेदिति कुत
पंयोगपट्टंवाधारयेदितिशेषः इतिवस्त्रधारणप्रकरणम् अथोर्द्धपुंड्रविधिर्द्वे
सप्तग्रामोद्दर्शितः पर्वताग्रेनदीतीरेममक्षेत्रेविशेषतः सिन्धुतीरेचवल्मीके
तुलसीमूलमाश्रिता मृदएतास्तुसंग्राह्यावर्जयेत्त्वन्यमृत्तिकाः श्यामंशांतिक
रंप्रोक्तंरक्तंवश्यकरंभवेत् श्रीकरंपीतमित्याहुर्वैष्णवंश्वेतमुच्यते अंगुष्ठःपुष्टि
दःप्रोक्तोमध्यमायुष्करीभवेत् अनामिकान्नदानित्यंमुक्तिदाचप्रदेशिनी एतैरं
गुलैर्भेदैःकारयेन्ननखंस्पृशेत् वर्त्तिदीपाकृतिंवापिवेणुपत्राकृतिंतथापद्म
स्यमुकुलाकारंतथैवकुमुदस्यच मत्स्यकूर्माकृतिंवापिशंखाकारमतःपरं दशां
गुलप्रमाणंतुउत्तमोत्तममुच्यते नवांगुलंमध्यमंस्याद्दशांगुलमतःपरं सप्तष
ट्पंचभिःपुंड्रंमध्यमंत्रिविधंस्मृतं चतुस्त्रिद्व्यंगुलैःपुंड्रंकनिष्ठंत्रिविधंभवेत्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ ललाटे केशवं विंद्यान्नारायणमथोदरे माधवं हृदि विन्यस्य गोविंदं कंठकूपके
९० उदरे दक्षिणे पार्श्वे विष्णुरित्यभिधीयते तत्पार्श्वे बाहुमध्ये तु मधुसूदनमंतु स्मरेत्
त्रिविक्रमं कंठदेशे वामे कुक्षौ तु वामनं श्रीधरं वाहुके वामे हृषीकेशं तु कंठके
पृष्ठे तु पद्मनाभं च ककुद्दामोदरं स्मरेत् द्वादशैतानि नामानि वासुदेवेति मूर्द्ध-
नि पूजाकाले च होमे च सायंकाले समाहितः नामान्युच्चार्य विधिना धारयेदूर्द्ध्व-
पुंड्रकमिति मत्स्यपुराणेपि ऊर्द्ध्वपुंड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते स चांडालो
पि शुद्धात्मा पूज्य एव न संशय इति इत्यूर्द्ध्वपुंड्रप्रकरणं प्रातःस्नानप्रसंगेन स्ना-
नानंतरमप्युच्यते तत्र शंखः स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं गौणमुख्यप्रभेदतः तयोस्तु
वारुणं मुख्यं तत्पुनः षड्विधं मतमिति तत्र मुख्यस्नानस्य षट्प्रकारत्वमग्निपु- दाम
राणे दर्शितं नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियांगं मलकर्षणं क्रियास्नानं तथा ष- ९०
ष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितं एतेषां लक्षणमाह शंखः अस्नातस्तु पुमान्नार्हो जप-

ग्निहवनादिषु प्रातःस्नानं तदर्थं तु नित्यस्नानं प्रकीर्त्तितं चांडालशवपूयादि
स्पृष्ट्वा स्नातो रजस्वलां स्नानार्हस्तु यदा स्नाति स्नानं नैमित्तिकं हि तत् पुष्य
स्नानादिकं यत्तु दैवज्ञविधिचोदितं तद्धि काम्यं समुद्दिष्टं सकामस्तत्प्रयोज
येत् जप्तुकामः पवित्राणि अर्चिष्यन्देवताः पितॄन् स्नानं समाचरेद्यत्तु क्रि
यांगं तत्प्रकीर्त्तितं मलापकर्षणं नाम स्नानमभ्यंगपूर्वकं मलापकर्षणार्था
य प्रवृत्तिस्तस्य नान्यथा सरस्सु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु वा क्रियास्नानं
समुद्दिष्टं स्नानेन तत्र मता क्रियेति यद्यपि मध्याह्नस्नानस्येदानीमवसरः
तथापि प्रातःस्नानवत्तस्यापि नित्यत्वात्प्रसंगेनाभिधीयते तस्य नित्यत्वं च व्याघ्रपा
देनोक्तं प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं मध्यस्नायी तथा भवेदिति कूर्मपुराणे ततो म
ध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् पुष्पाक्षतान्कुशतिलान्गोमयं शुद्धमेव
च नदीषु देवखातेषु तीर्थेषु च सरस्सु वा स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्त्तप्रस्रवणे
षु च स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्त्तप्रस्रवणेषु च परकीयनिपानेषु न स्नायाद्वै

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पा॰मा॰ कदाचन पंचपिंडानसमुद्धृत्य स्नायाद्वा भ्रंशमवाप्नुयादिति तत्राधिकार्यनधिका
९१ रिणौ व्यासो विभजते स्नानं मध्यंदिने कुर्यात्सुजीर्णेऽन्ने निरामयः न मन्त्रकालं कु
र्वीत रोगी नाज्ञानेऽभक्ष्ये नाकुल इति आश्रमभेदेन स्नानव्यवस्थामाह दक्षः प्रातर्म
ध्याह्नयोः स्नानं वानप्रस्थगृहस्थयोः यतेस्त्रिषवणं प्रोक्तं सकृत्तु ब्रह्मचारिण
इति अन्वयव्यतिरेकाभ्यां स्नानस्य समंत्रतामाह व्यासः मंत्रपूते जले स्नानं प्रो
क्तं स्नानफलप्रदं वृथा वा विमग्नानां यादसामिव तत्फलं योगियाज्ञवल्क्यः
मत्स्यकच्छपमंडूकास्तोये मग्ना दिवानिशं वसंति चैव ते स्नानान्नाप्नुवंति फ
लं क्वचिदिति समंत्रत्वं द्विजातिविषयं यदाह विष्णुः शूद्रस्य विनाक्लेव मंत्र
वत्स्नानमिष्यते तूष्णीमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणां च कुरुनंदनेति स्नानार्थं मृदमाह
रेदिति यदुक्तं तत्र विशेषमाह शातातपः शुचिदेशात्तु संग्राह्या शर्कराश्मा
दिवर्जिता रक्ता गौरा तथा श्वेता मृत्तिका त्रिविधा स्मृता वल्मीकाखूत्करा राम
न्नेपाज्जलान्तःपथि वृक्षतयोः कृतशौचावशेषाच्च न ग्राह्याः सप्त मृत्तिकाः मृ ९१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1321

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1322

ताकथा॥कंठेसंबधातेयेनसवैकुंठप्रियोभवेत॥८२॥इतिपरमइदं
सर्वसिद्धांतसिद्धंसपदिनिगदितंतेशास्त्रपुंजंविलोक्यजगतिशुकक
थातोनिर्मलंनास्तिकिंचित॥८३॥विषयरससुखहेतोर्द्वादशस्कंधसा
रं॥परनाथोनिपततपाश्रृशोतिभक्त्यापक्षेनांकपयतिशुद्धवेष्णवाग्रे
तोसम्यक्विधिकारसात्फलंलभतेयथार्थ्यान्नहिभुवनेकिमप्यश
साध्यं॥८४॥इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्यनि
रूपणेश्रवणविधिकथनंनामषष्ठोध्यायः॥६॥इदंपुस्तकंलिखितंप
चुनीलालेनलेखराजात्मजेनश्रीकृष्णदासेनवारिपुस्यमध्येसंवत
१८६४वैशाखकृष्णदिदशम्यांरविवासरेआत्मार्थंपरउपकारपठनार्थं

दंभि ज्ञापयोः हेमदेवाइदूपदेशेऽनयोः स्वरस्य इत्वादि ऋलोपश्च इस इकारस्य दीर्घः तादंभेवा दं
भेदंभेज्ञिपवृत्रणोदिदंभिषति जिज्ञपिषति ज्ञीप्सति धीप्सति धिप्सति समाननामिसमीपाद
सात्परः सो वसादिः कि दवा च्यः इति सप्रक्रिया अथ यङ्‌प्रक्रिया॥ अतिशायेदं तादेर्येङ्‌ द्वि
स्वरस्यादेरेकस्वराद्धातोरतिशये यङ्‌प्रत्ययो भवति तस्मिन्सति धातोर्द्विर्वचनं भवति यङि
यङिस्तति लुकि च पूर्वस्य नामिनो गुणो भवति सधातुः ङितात्मनेपदं अपश्च इति शायेनाभ
वतीति बोभूयते बोभूयेत बोभूयतां अबोभूयत बोभूयांचक्रे बोभूयिषीष्ट बोभूयिता बोभूयि
ष्यते अबोभूयिष्यत अबोभूयिष्ट भुज पालनाभ्यवहारयोः बोभुज्यते बोभुज्येत बोभुज्य
तां अबोभुज्यत अनपि च हसात्ते हसात् इत्तरस्य यङो लुक् भवति अनपि विषये धातुंश लोपति
नि ते समाननामिनां गुण हडीनवा [illegible] बोजांचक्रे बोभुजिषीष्ट बोभुजिता बोभुजिष्यते अ
बोभुजिष्यत अबोभुजिष्ट [illegible] लिट् [illegible]
योः जो [illegible] यते विद ज्ञाने वेविद्यते आनः। यङि लुकि च सति पूर्वस्याकारस्याकारो
भवति अकितः इपचषपाकेपाप च्यते अपापच्चिष्ट [illegible] आदनेस्वरादीनां

वि विश्रुकत भु [illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अटादीनां यङ्वक्तव्यः अटं अशं ऊर्णुञ् ऋ एते अटादयः स्वरादेः परः अट गतौ अट
ट्यते अश भोजने अशाश्यते आशाशिष्ट ऊर्णुञ् आच्छादने ऊर्णोनूय्यते नदराः संयो
गादयो द्विर्नेर्गुणोर्तिसंयोगाद्योः यकारे परे रेफस्य द्वित्वं वाच्यं अरार्यते जभंजपां
नेकजमानस्य जपादीनां च पूर्वस्य नुगागमो भवति यङि लुकि च तं निजप व्यक्तायां
वाचि जभ गात्रविनामे यभ मैथुने दह भस्मीकरणे दंश दशने भंज आमर्दने
दश पीडायां इते जपादयः तनु विस्तारे तंतन्यते अतंतनिष्ट गम्लृ गतौ जंग
म्यते अजंगमिष्ट भ्रमु चलने बंभ्रम्यते अबंभ्रमिष्ट जंजप्यते जंजभ्यते अजसे
प्यनुस्वारः अनुदेशिनां आदेशो नित्यं यंयभ्यते दंदह्यते दंदश्यते बंभज्यते
नो लोपः पंपश्यते वंलयांतस्य वानुकमवस्थौ ल्पेमंमव्यते चल कंपे चंचल्य
ते चरफलोरुच्चासस्यानयोर्यङि लुकि च सति पूर्वस्य नुगागमो भवति अकारस्य
चउकारः चर गति भक्षणयोः चंचूर्यते फल निष्पत्तौ पंफुल्यते रय दाने दंदय्यते दाद
यते रीगृदुपधस्य ऋकारोपधस्य धातोर्यङि सति पूर्वस्य रीगागमो भवति किल्वा

चं   उतथल   सरसृ   सासमव्यते

स्माकः पूर्वसदृक्त

यदि सृक्षे वर्चि वृदृमिलस्य जाके

वसता

करोवा

स्याक:

1325

दाकारमावः तरीतृस्यते अत्वण्त्वाभावो वाच्यः वरीवृत्स्यते जरीगृहस्यते कृपेरो लः ऋ लृ च
लीक्लृप्यते ऋत्वतोपि रीक् वाच्यः वरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यते वरो येङि न तं पुस्तारणं वा व्यपतेपदं सं
तुद्धृत्तं भ्रंशं दंशं कषं चपत स्कंदां यङि लुकि स्वति च पूर्वस्यानीगाम्मो वाच्यः पनीपद्यते अपनी
पदिष्ट स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु भ्रु धः। पतने सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते बनीभ्रश्यते दनीदश्यते करी
वंचंगतो चनीकस्पते वनीवच्यते अवनीवचिष्ट पनीपत्यते चनीस्कद्यते ऋतोरिः
ऋकारस्य रिङ् आदेशो भवति यङि सति ततो द्वित्वं ये चेक्रीयते हजवरले वव्रीयते
दादेरिः अपितदाघामागैहाकुपिवतोस्या नामिकारो भवति किङति हसे परे देदीति
यते देधीयते मेमीयते जेगीयते जेहीयते पेपीयते षोऽन्तकर्मणि सेसीयते तेष्टीयते
घ्रां ध्मोरीं अनयोरीकारो भवति यङि सति जेघ्रीयते देध्मीयते हांते दिंसा यां घ्रीमा
वो वक्तव्यः जेघ्रीयते अजेघ्रीयिष्ट ढिरवक्तोस्यरूटे तेः कृत्वं वा वाच्यं जंघंन्यते अजंघ
निष्ट गनस्येभ्यः कौटिल्ये यङ् वक्तव्यः कं कं वूजति वा वूजपते चंचयो यङि कीवाच्यः
चेयस्तानयालनद्योः चेकीयते अचेकीयिष्ट कंवते यङि चुत्वाभावो वाच्यः कुंस
हे कोकूयते अकोकूयिष्ट शीङो यङ् वृत्तिये वक्तव्यः शाशय्यते शाशयां चक्रे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अशाशायिषत्सीत्ति यङ्प्रक्रियाः अथ यङ्लुक्प्रक्रिया वा स्याद्लुगन्तं वन्नेनेअ
म्येत्स्नूकप्रत्ययसंयोगं विनापि वा यङो लुक् भवति लुकि सति पितिस्मिवेकाचो
वन्नेवाः बोभवीति बोभोति बोभूतः बोभुवति बोभूयात् बोभवीतु बोभोतु अबोभ
वीत् अबोभोत् बोभवांचकार बोभूयात् बोभविता बोभविष्यति अबोभविष्यत् द
देः पे गुणं बाधित्वा नित्यत्वात् वुक् अबोभूवीत् अबोभूत् दादेः पेट्ट ति सिलोपः
लुग्वाच्यः तेन गुणे ह्रस्व योन इति निषेधो अबोभूत् अबोभूवुः पापचीति पाप
क्ति पापक्तः पापचति पापच्यात् पापचीतु पापक्तु ...स्ताद्धि हि। पापग्धि अपाप
चीत् अपापच्चिषुः द्वैः स्तवे पि नोपधायाः गुणः बोभुजीति बोभोक्ति बोभुक्तः बोभु
ज्यात् बोभुजीतु बोभोक्तु बोभुग्धि अबोभुजीत् अबोभोक् बोभुजांचकार अबोभु
जीत् अबोभुजिष्टां वावदीति वावक्ति वावक्तः वावद्यात् वावदीतु वावक्तु वावद्धि अ
वावदीत् जाघटीति जाघट्टि जाघट्टः जाघटीतु जाघट्टु अजाघटीत् अजाघटु
अजाघट् जाघटिता अजाटीत् ऋकारं नाम्नउपधानां च यङ्लुकि सति पूर्वस्य
रुक्री रुरीगागमो वक्तव्यः चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्ति चरिकर्ति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ह्रन ह्वतने

ञम ज्रपां नुकु

चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः चर्कर्ति चर्कर्ति चरीकर्ति वर्वृतीति वरिवृतीति वरीवृतीति व
र्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति वंचगन्तौ पदस्यं नुधं स्तुरुति नीगा गामः वृनी वंची ति जंबांनी
ति जंगमी षि मोनो धान्तोः धात्तोर्मकारस्य नकारो भवति वमयो ऽसेपदान्ते च जंग
न्सि जंगन्यः जंगन्य जंगमी मि जंगन्मि जंगन्वः जंगन्मः जंगमि ता अजंगमीत् दृहि
के स्यंदंतेः कुतेवा च्यां जंघनीति जंहंति जंघंतः जंघ्नति जंघनति जंहति ता अजंघनी
त् अजंघांनीत् जाहेति दृरुवः ग्नतः जाहाति जाहीतः जाहति जाहीयात् जौहेतु जाहातु
जाहीतात् ईर्वोस्तौ जाहीहि जाहिहि जाहाहि अजाहेत् अजाहात् अजाहीतां अजाहसीत्
जहातेः दृर्वस्य टी ह्योंवेति केचित् जाहेति जहेति जाहातिप वंदाहेति उतिपर्वलुक्
क्रिया अप्यनाम धातु प्रक्रिया नाम्नो यईचास्य नोम्नोरुह्याया मयेंब्रपुत्रस्याभवति
त संन्नियोगे चाकारस्य ईकारः अत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति पुत्रीयेत् पुत्रीयतु
अपुत्रीयत् पुत्रीयांकार पुत्रीय्यात् पुत्रीयिता अपुत्रीयीत् न्याटौ पुत्रस्ये ठोकारौ
कारयोर् वोर्वोव न्यौ गामिच्छतीति गव्यति गव्येत् गव्यतु अगव्यत् गव्यांचकार

गोनु स्वंव अदेसह्रो। अउौ नुआ वअदेसहे गो गोश्हहै। अविधक्रिनामा एलकर नामसंज्ञाकारी

यतः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1328

यतः यकारस्य अकारस्य लोपो भवति। अनपि यकारे रेफे

हस्तांशस्य लोपो वा नपि गवां च कार गव्यात् गव्यितां गवितां। गव्यीत ताभिर्वृति
तद्यति तद्यां चकार तद्वां चकार। तद्यीत तद्वदीत मद्यति पुष्पद्यति पुष्पद्यां
चकार। पुष्पद्यीत। स्रस्यति धनीयति धनीयां चकार। धनीयीत पुत्रकाम्य
ति पुत्रकाम्यां चकार। पुत्रकाम्यीत। पुत्रकाम्यिषां करणे चतामः करणे यत्र
प्रत्ययो भवति। कंडूं करोति कंडूयति। कंडूयत। नमः करोति नमस्यति नमस्यांच
कार। नमस्यीत। तपः करोति तपस्यति तपस्यां चकार। तपस्यीत। दीर्घलवणयो
तृष्णायां यः [illegible] दीर्घस्यति। दीर्घस्यां चकार। दीर्घस्यीत। ल
वणस्यति। लवणस्यीत। शब्दादिभ्यो यङ्। शब्दायते शब्दायां चकार। शब्दा
यिष्ट। वैरायते। वैरायिष्ट। कलहायते कलहायां चकार। कलहायिष्ट। अभ्रायते मेघा
यते। मेघायिष्ट। उष्म वाष्पाभ्यामुद्वमने यङ् वाच्यः। उष्मायते उष्मायिष्ट। उ
ष्ममुद्वमति वाष्पमुद्वमति वाष्पायते। वाष्पायिष्ट। णिङ् करणे नाम्नो णिङ् प्रत्य
यो भवति करणे। [illegible] चट्टितड्डितादिलोपः। कामे भयपदार्थः। चटं करोति चट

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ते चेत्तेः श्रंतुनुरत्न चिती संज्ञाने चेतयति चेतयेत चेतयतु अचेतयत चेतयांचका
र चेत्यात चेतयिता चेतयिष्यति अचेतयिष्यत् अचीचितत् चिति स्मृत्यां इदितः चिंत
यति चिंतयेत चिंतयतु अचिंतयत चिंतयांचकार चिंत्यात चिंतयिता चिंतयिष्यति अ
न चिंतयिष्यत लघोरभावान्न दीर्घः अचिचिंतत् अर्चयति अर्चयेत अर्चयतु अर्चयत अ
र्चयांचकार अर्च्यात् अर्चयिता अर्चयिष्यति अर्चयिष्यत स्वरादेः परः स्वरादेर्द्वितोः
परो द्वितीयोऽवयवो द्विरुक्तो न संयोगादिर्भवति नद्राः संयोगादयो द्विर्न इति रेफस्य न द्वि
त्वं आर्चिचत् कृतसंशब्दे उपधायाश्च ऋकारस्य इरादेशो णिप्रत्यये वा च्यः कीर्त्तयति की
र्त्तयेत कीर्त्तयतु अकीर्त्तयत कीर्त्तयांचकार कीर्त्यात कीर्त्तयिता कीर्त्तयिष्यति अ
कीर्त्तयिष्यत अचिकीर्त्तत गण संख्याने अकारांतः गणयति गणयेत गणयतु अगण
यत गणयांचकार गण्यात गणयिता गणयिष्यति अगणयिष्यत अलोपस्य स्थानिवत्वान्न
वृद्धिः अलोपिनो नादुःकार्यं कथंगणयोरदुःकार्यं वेति केचित् अजीगणत् अजगणत् क
सस्वरादिर्वृद्धिः थ वाक्यप्रबंधे कथयति कथयेत कथयतु अकथयत कथयांचकार कथ्यात कथ
यिता कथयिष्यति अकथयिष्यत अचीकथत इति चुरादिप्रक्रिया इति दश

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सत्वरस्य हिरः

१ गण्डक्रमः धातोः प्रेरणे प्रयोजकव्यापारे वाच्ये धातोर्णिच् प्रत्ययो भवति कुर्वन्तं कारयतीति यः

स्तः प्रयोजकः डुकृञ् करणे कारयति कारयेत् कारयतु अकारयत् कारयांचकार कारया

न्कारयिता कारयिष्यति अकारयिष्यत् अचीकरत् डुपचष् पाके पाचयति एवं करोति

नमस्य प्रेरयति अपीपचत् हन् हिंसागत्योः हनो घत् हन्तेर्घत्वादेशो भवति ... ण

... घातयति अजीघतत् शद्लृ शातने शदेः शत् शादेशादादेशो भवति जौ परे शा

तयति अशीशतत् रातो जौ पुक् ऋ गता विन्यस्य आकारान्तस्य च पुगागमो भवति जौ परे

अत उपधा डुदाञ् दाने दापयति अदीदपत् डुधाञ् धारणपोषणयोः धापयति अदीधपत् पुगन्तस्य गुणो

वक्तव्यः ऋ गतौ अर्पयति स्वरादेः परः अर्पिपत् ष्ठा गतिनिवृत्तौ स्थापयति तिष्ठतेः ... धा आदेशः ...

इकारो अपि ... वक्तव्यः ... अतिष्ठिपत् पा पाने पादेर्युक् पा शा ह्वा सा ... वेञ् वेञां युगा तूपम

गमो भवति पाययति पिबतेरङ् पूर्वकारो पधालोपो वक्तव्यः अपीप्यत् शोतन्तूकरणे के

उपमांजना ... श्यत् ... शाययति अशीशयत् ह्वो ह्वेदेने ह्वाययति अचिह्वयत् षो अन्तकर्मणि

साययति असीषयत् ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च ह्वाययति ह्वयतेरङि संप्रसारणं पुगभावश्च

वक्तव्यः ह्वेञ् संप्रसारणस्य ह्वयतेरङि गुणवृद्धी वाच्ये अजुहावत् पूर्ववत् दीर्घाभावः

दीर्घनिषेधे उपमांजना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अजुहूवत् व्येञ् संवरणे व्याययति अविव्ययत् वेञ् तंतुसंताने। वाययति अवीवयत् प्रीञ् धूञो
नुक्। अलयीनुगागमो भवति ज्ञौ परे प्रीञ् तर्पणे प्रीणयति अपिप्रिणत् धूञ् कंपने धूनयति अ
दूधुनत् स्मिङ् ईषद्धसने स्मिङो देशात्वं ज्ञौ वा चं विस्मापयति अविस्मयत् नहे ज्ञौ वा पो वक्त
व्यः। रुहे वीजजन्मनि रोहयति रोपयति अरूरुहत् अरूरुपत् क्लृपू सामर्थ्ये कृपे रो लः कल्प
यति उपधा ऋवर्णस्यादिः ऋ वा वक्तव्यः अचीक्लृपत् अचकल्पत् वृतु वर्त्तने॥ वर्त्तयति अवीवृत
त् अववर्त्तत् मृजू शुद्धौ मार्जयति अमीमृजत् अममार्जत् इङा देज्ञौ पुक इङः क्रीजीनामात्वं
भवति ज्ञौ परे ह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्मायीनां पुगागमो भवति ज्ञौ परे इङ् अध्यापयते अध्यापयति अध्या
पिपत् डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये क्रापयति क्रापयते अचिक्रपत् जिजये ज्ञापयति अजीजपत् ह्रील
ज्जायां ह्रेपयति अजिह्रिपत् व्ली वरणे व्लेपयति अविव्लिपत् रीङ् तरणे रेपयति रेपयतः रेपयं
ति अरीरिपत् क्नूयी उन्दे शब्दे च वक्तव्यः क्नोपयति अचुक्नुपत् क्ष्मायी वि
धूनने क्ष्मापयति अचिक्ष्मपत् लीङ् श्लेषणे लीयते ज्ञौ वात्वं वा विलापयति व्यलीलपत्
ली लोः नुग्लुकौ वा विलीनयति व्यलीलिनत् ला नृत्ये लापयति लापयेत अलीलप
त् लालयति अलीललत् अलीललत् अलीललत् नरितः ऋकारेतो नेकस्वरस्य शास्वादिः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१३३२

उतो कार्यं न भवति टौ कृ गतौ टौकयति टौकयेत् टौकयतु अटौकयत् टौकयांचकार टौ
क्यात् टौकयिता टौकयिष्यति अटौकयिष्यत् टौकन । टै याचृ याचनायां याचयति
२ अयाचयत् शास्तु अनुशिष्टौ शासयति अशशासत् तुषेज्जौ टी धौ व नेच्यः तुष वैकृत्ये
दुषयति अदूदुषत् दुषेज्जौ वा गुणो वाच्यः दोषयति दोषयेत् दोषयतु अदोषयत् दोषयां
चकार दोष्यात् दोषयिता दोषयिष्यति अदोषयिष्यत् दूषत् दरिद्रा दुर्गतौ दरि
द्रयति अददरिद्रत् चट् चेष्टायां मितां ह्रस्वः ॥ धातुपाठे मितः संस्येवं पठितानां ह्रस्वो भव
ति घटयति अजीघटत् व्यथ दुःखभयचलनयोः व्यथयति व्यथयेत् व्यथयतु अव्यथ
यत् व्यथयांचकार व्यथ्यात् व्यथयिता व्यथयिष्यति अव्यथयिष्यत् विव्यथत् एवं
पंच पंचा ॥ एतौ रूपं जनी जृष् क्नु स रंजो अमन्ताश्चेति मिताः जनयति अजीजनत् जृष
वयोहानौ ष इ नजरयति अजीजरत् क्नुस ह्वे शब्दे दीप्त्यौः क्नुसयति अचुक्नुसत् रंज रागे
रंजेर्जौ नलोपो वाच्यः रजयति अरीरजत् शम दम उपशमे शमयति दमयति अशीश
मत् अदीदमत् ज्ञा अवबोधने ज्ञाने जौ वा ह्रस्वः ज्ञापयति ज्ञपयति अजिज्ञपत् ज्वल
ग्लौ स्नाश्च वामितः ज्वलयति ज्वालयति अजिज्वलत् ग्लापयति ग्लपयति अजिग्लपत् स्ना

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1333

निसर्षपाः सवचाः ॥ हिंगुगवुस्थिमरिचाः समभागा छागमूत्रसंपिष्टाः ॥ धूपनविधिना शमयन्त्येते
सर्वान्ज्वरान्निपतन्म ॥ गृहजाकिनीपिशाचप्रेतविकारानेनयंधूपः ॥ गुग्गुलजटाजटाधारी । भूतकेशीजटा
मसी । गुड्डनिर्माल्यपुष्पादि । मयूरचंद्रकंममूरगुच्छुः ॥ इतिमाहेश्वरधूपः ॥ सोमंसानुचरंदेवंसमातृ
गणमीश्वरम् ॥ पूजयन्प्रयतः शीघ्रंमुच्यतेविषमज्वरात् ॥ सोमंउमयासहितं सानुचरंनंदीगणसहितं ॥ प्र
यतः पवित्रः ॥ विष्णुंसहस्रमूर्द्धानंचराचरपतिंविभुम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेणज्वरान्सर्वान्व्यपोहति ॥ सहस्रमू
र्द्धानमितिसहस्रशीर्षेत्यादिवेदाभिहितंनामसहस्रेणभारतोक्तेनेत्यर्थः ॥ ज्वरस्यापिदेवतापूजाकार्या ॥ व
नस्पतिर्विरुहः ॥ नीचापतनंदेवाधिष्ठितंपुरुपोलमन्त्रेणश्रीशैलादि ॥ ॥ इति विषमज्वराधिकारः ॥ अथ
जीर्णज्वराधिकारः ॥ तत्रजीर्णज्वरस्यसामान्यलक्षणमाह ॥ योद्वादशभ्योदिवसेभ्यऊर्द्ध्वंदेहेपत्रयेमे[illegible]णाय
ऊर्द्ध्वम् ॥ न्दशानतनोतिस्तुजिमंदवेगोभिषभ्यैस्तुक्तोज्वरएषजीर्णः ॥ ज्वरस्येवविशेषंवातबलासकमाह ॥ निसंमं
हृज्वरोऽतन्द्रुः स्तनः कृशोऽल्पासिध्यति ॥ स्तब्धांगः श्लेष्मभूयिष्ठोनरोवातबलासकी ॥ वातबलसकीनरंदेहमभवे
त् ॥ स्तनः शोथी श्लेष्मभूयिष्ठोवहुलश्लेष्मकः ॥ अथजीर्णज्वरस्यसामान्यचिकित्सा ॥ जीर्णज्वरीनरः कुर्याच्छो
धनंसंकरचनं ॥ लंघनान्नभवेत्तस्यज्वरस्तुस्याद्बलीयतः ॥ पुराणेऽपिज्वरेदोषापथ्यपानैः पुनस्तथा ॥ लंघ
येन्नरतसस्वास्पूर्वामेवाचरेत्क्रियाम् ॥ तथापूर्ववत् ॥ निदिग्धिकानागरकामृतानांक्वाथंपिवेन्मिश्रितपिप्पली

नंदीगण

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1334

कफम्॥ जीर्णज्वरारोचककासशूलश्वासाग्निमान्द्यार्दितपीनसेषु॥ हृत्कृच्छ्रजानमथ आपः सा पतंते नोपयुज्य
५१ ते॥ इति त्रिकण्टकक्वाथः॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तः क्वाथः शिशिलोद्भवो द्भवः॥ जीर्णज्वरकफध्वंसी पंचमूल
कृतोऽथवा॥ अमृतायाः कषायं तु शीतलीकृतमीरितम्॥ मधुपादयुतं पीतं जीर्णज्वरहरं परम्॥ पिप्प
लीमधुसंमिश्रं गुडूचीस्वरसं पिबेत्॥ जीर्णज्वरकफप्लीहकासारोचकनाशनम्॥ जीर्णज्वरे निमान्द्ये च व
शासने गुडपिप्पली॥ कासाजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगहृत्॥ द्विगुणे 8 पिप्पलीचूर्णाद्गुडोऽत्र
भिषजां मतः॥ पिप्पलीमधुसंयुक्ता मेदःकफविनाशिनी॥ श्वासकासज्वरहरी पाण्डुप्लीहो[illegible]पहा॥
आमलकं चित्रकं पथ्या पिप्पली सैन्धवं तथा॥ चूर्णितोऽयं गणो ज्ञेयः सर्वज्वरहरः परः॥ भेदी रुचिकरः श्ले
ष्महन्ता दीपनपाचनः॥ इति आमलक्यादिचूर्णम्॥ द्राक्षामृताशठीशृंगीमुस्तकै रक्तचन्दनम्॥ नागरक
टुकापाठाभूनिम्बः सदुरालभाः॥ उशीरं धान्यकं पर्पटं वालकं कण्टकारिका॥ पुष्करं पिचुमर्दं च हरणाष्टांग
मिदं स्मृतम्॥ जीर्णज्वरारुचिश्वासकासश्वयथुनाशनम्॥ इन्द्राहिरण्याहृशांतः क्वाथः॥ त्रिवृद्धा पंचवृ
द्धा वासहृद्धाथवा क्रमात्॥ गायत्रीरेतांसं पिप्पलीः पिबेद्दश दिनानि हि॥ तथैवापनयेद्धेता सर्वं विंशति
वासरान्॥ पिबतां ज्वरणाभिः 8 सा लालु रोगस्व शाम्यति॥ कासः श्वासोऽग्निमान्द्यं च कफाधिकं च नश्यति॥ एम०
तत्र पिप्पलीवर्द्धिपर्याकफवृद्धिदुग्धवृद्धिपर्याग्नि॥ इति वर्द्धमानपिप्पली॥ वातश्लेष्मज्वरे कासारोचके॥ ५१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

३

1335

३ मे॰ टी॰

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सतिविन्नवृत्तिःस्यात् किं पुनर्वक्तव्यं अन्यथा वृत्ति भवत्येवेत्यर्थः आलोके दर्शने द्योत इत्यमरः ३ वि
चारानंतरं किमकरोत्यत आह प्रत्यासन्न इति जीमूतेन मेघेन स्व स्यात्मनः कुशलं द्योमत्सकुरां प्रवृत्तिं
ज्ञापयितुं प्रीतः संतुष्टः संपादितसत्कारोसौ सत्कार्ये संपादयिष्यति संतुष्टः सन् रसयत्तस्मै मेघा
य स्वागतं शोभनमागमनं व्याजहार उवाच प्रीत्या स्नेहेन अस्तु स्वस्ति इष्टं वचनं यत्र तत् मां गत्य व
चः कुशलं तवेत्यादि कीदृशाय तस्मै प्रत्यग्रैः नवीनैः कुटजानां गिरिमल्लिकानां पुष्पैः कल्पितो
दत्तोर्घः यस्मै स तथा कीदृशः नभसि श्रावणे प्रत्यासन्ने निकटस्थे सति दयिता कांता तज्जीवितं
तस्याः जीवनं धारयिता तद्दर्शयति प्रत्यासन्ने नभसीति पाठे घनव्याकुलेन चेतसि कुनः प्रथितेस
तीत्यर्थः कापि जीविता लंबनार्थमिति ज्ञात्वैव नन्वर्थः प्रयोजनं जलप्रवृत्ति विशेषणं तथा
त्यजस्य सन्निधानत्वेन निजनिवासे कया सा विस्मरिष्यतीति मेघेन स्वप्रवृत्तिं ज्ञापयितुं द
ज्ञात्वैव तस्मै स्वागतमप्याक्षीत् नभः संश्रावणो नभा इत्यमरः नभाः श्रावणिकश्च
स इत्यमरः वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तांत इत्याभिधानचिंतामणिः कुटजो गिरिमल्लिके ८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1357

कर्तृभिप्रायात् चेत्कुइत्यात्मनेपदं कथमिति चेत् न यदसंस्कारेणासाधुत्वांगीकारात् सर्वत्र मंदाक्रां
ता वृत्तं तल्लक्षणं च यथा मंदाक्रांता जलधिषडगैर्म्भौ नतौ ताद्गुरुश्चेत् आवडाश्रयणेन प्राप्तवास
विप्रलंभश्रृंगारस्य यो रसो न विशेयः १ तत्र स्थितः किं व्यवधाहित्याकांक्षायामाह तस्मिन्निति कामीका
मुकः सयक्षस्तस्मिन्नद्रौ रामगिरौ आश्रमेष्विति बहुवचनेन कृते पि समाने गुरुणाभूत तस्य गिरेरेवानव
स्थित्वा छल्लेन विधीयत इति मंतव्यं कतिचित् कियतोपि मासान्नीत्वा गमय चतुर इति वक्ष्यमाणात्वा
दशौ मासानतिवाह्येत्यर्थः आषाढस्य प्रथमदिवसे प्रथमश्चासौ दिवसश्च यत्र वासरे समासः दृष्टिं
मिं याति आषाढमासस्येति भावः तस्य प्रथमत्वं कृत्यादिकार्याणां तस्मिन्नारभ्यमाणात्वा
त् मेघं ददर्श विलोकितवान् कीदृशं आश्लिष्टसानुं आलिंगिताग्निसानुं निश्रृंगाणि येन तं तत्
था वप्रस्य तटस्य क्रीडा विहरणेन तत्र परिणततिर्यग्दन्तप्रहारश्चासौ गजश्चेति तद्वत्प्रेक्षणीयं तं यो
ग्यो रम्यो यो यस्तं उपमालंकारः कीदृशो यक्षो ऽबलया प्रियया विप्रयुक्तो विरहितः अतएव
कृशशरीरत्वात् कनककटकहेम्नो वलयानि कंकणानि तेषां भ्रंशः पतनं तेन रिक्तो ऽग्रे प्रको
कोष्ठो कूर्पराधोभागो यस्य सः तथा कामी स्यात्तीति कामी अतिप्राप्यने मत्वर्थीयः अतएव
अनेकरणात्मकरोत्ता कामी ...नानप्रिय इति वचनात् आदिमवरो प्रथमो प्रधाने परिकीर्तितो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ॐ श्री गणे

मेघदूत
टीका

२

वप्रोरे धसिके दारे प्रकारे पितरि स्मृतः ति प्रेम्ण वप्रकारस्तु गजः परिणतो मतो मतः परिणत ग्रह 1338
ॐ श्री गणेशाय नमः ॥ तस्मिन्नेव भित्रे पुनर्नगजे ग्रहराक रिकल्पतमं ग्रहणार्थं प्रथमं दिवस इति पाठे मासस्यावसाने
दिवसस्तत्र प्रथमं प्रत्यानिपवादश्च भेदं प्रख्यातं प्रदिवसंवि दिवसे प्रथमेकादशीत्यर्थः तत्रात
एव शापान्तो मे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणौ मासानेतानाम यच्चठर इति वाक्ये २ मेघविलो
कनानन्तरं पन्नः किमकार्षीदित्यत आह तस्य स्थित्वेति राजराजस्य धनदस्यानुचरः किंकरो यक्षः तस्य
मेघस्य पुरोऽग्रे कथमपि महता कष्टेन स्थित्वा चिरकालं वध्यौ ध्यातिवानित्यर्थः स्वयं या जा
मभिसंधाय चिरं चिंतयति स्म जहूनि जामि पापमम बैकपजामिन वा इति चिंतया
मास केचित् संकर्मकिं वा किमपाध्यायमानं वस्तु दध्यौ इति व्याचक्षते एत्यासन्ने तस्मिन् तुः सूहे मेघसमये कां
ताप्राणहरोरणं करोमीति ध्यातवानित्यपरे सकर्मकस्यापि कर्मा विविक्षायां अकर्मकत्वं यथा ग्रुपवासकमके दध्यातार
केशं मत्वा ना, मनाख्या वदन्ते अनुचरे मेघसमये केतकाधानहेतोः पुरः, मनकायाः स्थित्वा निश्चितो भः
यतस्य राजराजस्य दध्यौ, अघीगर्भं दयेशं कमरिणीति षष्ठी कीदृशस्य मेघस्य केतकी कुसुमाधानंय
स्य हेतोः कीदृशो नुचरो, मंतः स्तंभित मस्रुपेन सतथा प्रसत्वाह सुखानिः सतनोयेनोन वमेव प्रम
तं वा सप्य कुबेरसेवकत्वात् जन्नदविलोकनादस्य चेतसो वैक्लव्यं किमिति, आसीति मनसि कृत्वा ह स्रुखिनः
कांतासहितस्यापि तु सर्वेतो मनो मेघस्यालोकनं दर्शनं तस्मिन् वज्ञभाजन्तरा जनेदूरे संस्था, प्रतद्धीनवाति २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1339

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मेघदूत

1350

१
टी०

स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः कश्चिदिति कश्चिदित्यनिर्दिष्टनामधेयोपलक्षितो गुह्यकः रामेण दाशरथिनोपलक्षितो गिरिः
रामगिरिः चित्रकूटः पर्वतस्तस्य आश्रमा मुनिगृहास्तेषु वसतिं अवस्थानं चक्रे कृतवान् बहुवचनं विरहि-
त्वादेकत्रावस्थानासंभवसूचनार्थं कीदृशेषु जनकस्य तनया सीता तस्याः स्नानेनावगाहनेन पुण्यानि पवित्रा-
ण्युदकानि येषु तेषु एतेन पतिव्रतासंयोगानुरूपत्वेन सूचितं तथा स्निग्धाः शाड्वलदेशछायाः नातपप्रधाना
स्तरवो वृक्षा येषु, अनेन वियोगिने योग्यस्थानं ध्वन्यते ननु निजस्थानं मलकापरित्यज्य तपोवने गतः को
ऽत्र हेतुरित्यत आह भर्तुः स्वामिनः कुबेरस्य शापकोपवचस्तस्मादस्तंगतः अस्तंगतो महिमा दूरावलोक-
नश्रवणादिप्राक्रिया यस्य स तथा कीदृशेन वर्षेण संवत्सरेण संभुज्यते समाप्यते भोग्यः पश्चाद्वर्षं भोग्यः
कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीया तेन कान्ताया वल्लभाया विरहो वियोगः तेन गुरुः दुर्वहस्तेन, अथ
वा कान्ताविरहे गुरुरिव उपदेशकः स्त्रीवियोगित्वेष्वपरिज्ञानत्वात् ननु किमर्थं स्वामी शापा
पेत्यत आह स्वकार्यामीयोग्यधिकारस्तदागच्छतुरागच्छतास्तस्मिन्नाभेति विकल्प; अत्र तो रामस्य
स्थितिमात्रेण तीर्थभूतो यं पर्वत इति तमेवावीभत्रत अतो यदद्यापि तिष्ठति महद्भिस्तस्य तीर्थं प्रक्रमते
इति सीताविरहितो रामस्तत्रासीन स्वस्मात्प्राप्तवान् अतो ममाप्येवं स्थानमहिम्ना कान्तासंगति
र्भविष्यति इति तस्यास्तत्परयां पूर्ववर्षभोगत्वेन षड्भावानुष्ठापिना नानाप्रकारविरहदुःखदर्शिना क्षणम
पि न संवत्सरो दुष्करं कामम्य सेवतः तेन सर्वमिदं पुनरावर्तितं जगदिति ननु शापावधानतत्रास्थिकरण

१ राम

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

षिअनूप। नूपलरंपोसवजगतको। मोहगलागेनूप। हगनिलगीअतिचरपरी॥८९॥ दोहा॥ नाबकलरलेला
हकैतिलकतनहनिरहनलोंकि॥ पावकउरमीऊमकिकैगईऔरमकोंजकि॥८०॥ रहिं सुहपेरिकि हरि
रतहिनमनुहेचितना॥ २॥ उरिपरसउठिपीठिकेपुलकेकहैंप्रकारि॥८१॥ मकुमनगाइनतमबिरहनि
नेरिनअधिकमैनेह॥ रहै वहै लागीइगनेरीपसिआलीरेह॥८२॥ गड़ीकुटैंबकीभीरमे रहीबैठिदेपीठि॥
तजूपलकपरिजालरतमलजहसौंहांउठि॥८३॥ लाजलगामननमानहीन। नामोवसननहि॥ तहरैजो
॥ रतुरेजलौंअँचलहीचलिजाहि॥८४॥ किलीमारहमेरिकैकितहैकोरनआर॥ पिरेउठिजरिउठि
॥ मकोउठिवचारु॥८५॥ छुटै नला जलीलीचौपौलषिनेहरगेहमरपरहानलोचनषरैसकोचमननेह॥ ८
॥ जेतवहातद्रिषारिषामईअमीकेआंक॥ इगैंतिरीछाडाठिअबकैबैठगका
नरे

1352

रे बरे छबि छाक छके हिय ना छोर छुटै न ॥ रहै सुरंग रँगे रँग हीन हरी मद ही नैंन ॥ ८१ ॥ अलि इन लोइन सर न
को बरो विषम संचार ॥ लगे लगाए एक से दुहू निकरन समार ॥ ८२ ॥ है हियरा न रहे छई इन इ जगति पढ़ जो डू ॥
उपटि हिं उठालगै रहै दहूं बराहौइ ॥ ८३ ॥ सब ही जप रो जु दुहूनि गोठि कर हेरै ना ॥ छबि सौं छकि छबि प्रेम रंग
भरि पिचकारी नैन ॥ ८४ ॥ चित बन जिम बन दिन दियै । वि पै तिरी है नैन ॥ जो जन होउ कापैं बैं है जप निब
रै न ॥ ८५ ॥ छुटै न लाज न लालची प्यौ लखि नैंहर गेह ॥ सटपटात लोचन खरे भरे सकोच सनेह ॥ ८६ ॥
बरबाद सौं चुराइ किकै घरे उडौं है मैन ॥ लाज नि नाये तरफरत करत खूँद सी नैन ॥ ८७ ॥ लोल अमोल न
जो नहि सोगति कहा न जानि ॥ ठोडी गाड गडै गनत उडै रह्यो दिन राति ॥ ८८ ॥ सोरठा ॥ लोनन नेत्रो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1353

२ संपदि संपदोः संपत्सु ७ इयं इमे इमाः १ इमां इमे इमाः २ अन
या आभ्यां आभिः ३ अस्यै आभ्यां आभ्यः ४ अस्याः आभ्यां आभ्यः
५ अस्याः अनयोः आसां ६ अस्यां अनयोः आसु ७ सा ते ताः
१ तां ते ताः २ तया ताभ्यां ताभिः ३ तस्यै ताभ्यां ताभ्यः ४ तस्याः ताभ्यां
ताभ्यः ५ तस्याः तयोः तासां ६ तस्यां तयोः तासु ७ इति हलंताः
स्त्रीलिंगाः हृत् हृदी हृन्दि १ हृत् हृदी हृन्दि २ हृदा हृद्भ्यां हृद्भिः
३ हृदे हृद्भ्यां हृद्भ्यः ४ हृदः हृद्भ्यां हृद्भ्यः ५ हृदः हृदोः हृदां ६
हृदि हृदोः हृत्सु ७ इदं इमे इमानि १ पुनस्तद्वत् अनेन आ
भ्यां एभिः ३ अस्मै आभ्यां एभ्यः ४ अस्मात् आभ्यां एभ्यः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1357

५ तस्य तयोः तेषां ६ तस्मिन् तयोः तेषु ७ युष्मद् अस्मद् त्वं अ-
हं युवां आवां १ यूयं वयं १ त्वां मां युवां आवां युष्मान् अस्मान्
२ त्वया मया युवाभ्यां आवाभ्यां युष्माभिः अस्माभिः ३ तुभ्यं
मह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां युष्मभ्यं अस्मभ्यं ४ त्वत् मत् युवा-
भ्यां आवाभ्यां युष्मत् अस्मत् ५ तव मम युवयोः आवयोः
युष्माकं अस्माकं ६ त्वयि मयि युवयोः आवयोः युष्मासु
अस्मासु ७ इति हलंताः पुलिंगाः संपत् संपदौ संपदः संपदं
संपदौ संपदः २ संपदा संपद्भ्यां संपद्भिः ३ संपदे संपद्भ्यां सं-
पद्भ्यः ४ संपदः संपद्भ्यां संपद्भ्यः ५ संपदः संपदोः संपदां

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मे॰ टी॰
२४

तत्रदेवगिरौ नियतावसतिर्यस्यतं नित्यसन्निहितमित्यर्थः पुराकिल तारकाख्यासुरविजयसंतुष्टः
सुरप्रार्थनावशाद्भगवान्भवानीनंदनः स्कंदो नित्यमिह स्थितोऽस्मिन्स्थाने वसामीत्युक्तवान् तस्मात्तत्रैव
सतीति प्रसिद्धिः स्कंदं स्वामिनं पुष्पासारेण मेघः पुष्पमेघीकृतात्मा कामरूपत्वात्पुष्पवर्षकमेघीकृ
तविग्रहः सन् व्योमगंगाजलार्द्रैः पुष्पासारैः कुसुमधारासंपातैः धारासंपात आसार इत्यमरः भवा
न्स्वयमेव स्नपयतु अभिषिंचतु स्वयं पूजाया उत्तमत्वादिति भावः तथा च शंभुरहस्ये स्वयं पूजति वेदे
वमुत्तमा सोदरात्मजैः मध्यमा याजकैर्दैत्यैरधमा याजनक्रियेति स्कंदस्य पूज्यत्वे समर्थकमर्थांतरं
तत्रस्कंदं नियतवसतिं पुष्पमेघीकृतात्मा पुष्पासारैः स्नपयतु भवान्व्योमगंगाजलार्द्रैः रक्षाहे
तोर्नवशशिभृता वासवीनां चमूनामत्यादित्यं हुतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः ॥४७॥
स्नपनीयत्वे तन्महत्त्वमाह रक्षेति स्कंद इत्यर्थः विधेयप्राधान्यान्नपुंसकत्वस्याभावः नव्यः तस्येदमित्यरएतासां
चाप्तवीनामैंद्रीणां चमूनां सेनानां सहेतुत्वस्य रक्षाहेतोः रक्षाकारणेन रक्षामित्यर्थः षष्ठी हेतुप्रयोग
इति षष्ठी नवशशिभृता भगवता चंद्रशेखरेण वह्नीति वहः पचाद्यच् हुतस्य वहो वह्निस्तस्य मुखे सं
भृतं संचितं अत्यादित्यमतिक्रांतमस्मादित्यं अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीययेति समासः तेजो हि तद्भग
वतो हरस्येव न्मूर्त्यंतरमित्यर्थः अतः पूज्य इति भावः मुखग्रहणं तु शुद्धत्वसूचनार्थं न दुक्तं शंभुरहस्ये

गवा पञ्चा द्विजस्याग्नि योगिनां दुत्क्रवेर्वचः परश्रुवितरंवि
द्या न्सुखं स्त्री वह्नि वाजिनामिति ॥ ५७॥

२४

1355

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

त्वन्निस्यंदेन नववृष्ट्या उच्छ्वसिता पाउववृंहिता या वसुधा भूमेर्गंधसंपर्केण रम्यः सुरभिरित्यर्थः
स्रोतःशब्देनेंद्रियवाचिना तद्विशेषो घ्राणं लक्ष्यते स्रोतोंबुवेगेंद्रिययोरित्यमरः स्रोतोरंध्रेषु नासाशुकुह-
रेषु ध्वनितं शब्दस्तेन सुभगं यथा तथा दंतिभिर्गजैः पीयमानो वसुधागंधलोभादाघ्रायमाण इत्यर्थः अनेन
माघमुच्यते काननेषु वनेषु उदुंबराणां जंतुफलानां उदुंबरो जंतुफलो यज्ञांगो हेमदुग्धक इत्यमरः परिणाम-
यिता परिपाकयिता भिन्नाङ्कुरः शीतो वायुः देवपूर्वं देवशब्दपूर्वं गिरिमित्यर्थः उपजिगमिषो रुपगं-

त्वन्निस्पन्दोच्छ्वसितवसुधागन्धसंपर्करम्यः स्रोतोरन्ध्रध्वनितसुभगं दन्तिभिः पीयमानः।
नीचैर्वास्यत्युपजिगमिषोर्देवपूर्वं गिरिं ते शीतो वायुः परिणमयिता काननोदुम्बराणाम्॥४६॥

तुमिच्छोः गमेः सन्नंतादुःप्रत्ययः ते तव नीचैः शनैर्वास्यति त्वां पूजयिष्यतीत्यर्थः तं वर्धमानाविवक्षायां
देवपूर्वं गिरिमित्यत्र देवपूर्वत्वं गिरिशब्दं न तु संज्ञिनः तदस्येति संज्ञायां संज्ञिगतत्वाभावान्नत्र वा-
च्यवनदोषमाकृष्णेन कारिकाः नदुक्तमेकाक्षयापदवाच्यस्य वचनं तस्मान्नवाच्यवचनप्रथितमिति तमा-
धानं तु देवशब्दविशेषितेन गिरिशब्देन शब्दपरेण मेघोपगमनयोग्यो गिरिः लक्ष्यते इति कथंचित्समाधेयं ॥४६

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1357

मे॰ टी॰
२३

हे सखे प्राप्ता वानीरशाखा वेतसशाखा येन तथोक्तं अत एव किंचिदीषत्करः धृतं हस्तावलंबित
मिवास्थितं मुक्तस्त्यक्तो रोधस्तटमेवानितंबः पश्चिमो श्रोणिभागे ज्ञिकटके कटाविति यादवः नीलं
कृष्णवर्णं तस्या गंभीरायाः सलिलमेव वसनं नीलांबरधारणं विरहतापनिवारणमिति प्रसिद्धिः तं
त्वा पतीयं लंबमानस्य पीतसलिलभारात्संलंबमानस्य जघनारूढस्य चान्यत्र नेतव प्रस्था

तस्याः किंचित्करधृतमिव प्राप्तवानीरशाखं हृत्वा नीलं सलिलवसनं मुक्तरोधोनि
तम्बम् प्रस्थानं ते कथमपि सखे लम्बमानस्य भावि ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः॥४५॥

नं प्रमाणं कथमपि कृच्छ्रेण भावि हेतुत्वे हेतुमाह ज्ञाते ज्ञातास्वादोऽनुभूतरसः कः प्रमान्
विवृतं प्रकटितं जघनं कटिस्तत्पूर्वभागो वा यस्यास्तां जघनं स्यात्कटो पूर्वश्रोणिभागा रामः
परांशयोरिति यादवः। विहातुं त्यक्तुं समर्थः न कोपीत्यर्थः॥४५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गंभीरायानामसरितःउदारनायिकायाश्चेतिध्वन्यते प्रसन्नेनुरक्तत्वाद्दोषरहितेचेतसीवप्रसन्नेनिर्मलेप
यसिप्रकृत्यास्वभावेनसुभगःसुंदरःसुंदरेऽधिकाभ्याशोदुर्दिनेनरवासरेउदीयासोश्रीमतिचसुभगइ।
तिशाह्यार्णवेतेनवक्ष्यायासेवात्मासोपिप्रतिबिंबशरीरप्रवेशंलप्स्यतित्वप्रिशह्यात्ववेशमनिष्ठारथी
तिभावःतस्माच्छायाद्वारापिप्रवेशावश्यंभावित्वादस्यागंभीरायाःकुमुदवद्विशदानिधवलानिचटुला

गंभीरायाःपयसिसरितश्चेतसीवप्रसन्नेछायात्मापिप्रकृतिसुभगोलप्स्यतेतेप्रवेशम्त
स्मादस्याःकुमुदविशदान्यर्हसित्वंनधैर्यान्मोघीकर्तुंचटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि।।४४।।

निशीथाणिसफराणांमीनानामुद्वर्तनान्युद्वर्तनानितान्येवप्रेक्षितानिअवलोकनानिवाच्यवच्च
दुलेत्रीप्रमितिविश्वःएतावदेवगंभीरायाअनुरागलिंगंधैर्याद्दाढ्यान्मोघीकर्तुंनिष्फलीकर्तुंना
र्हसिनानुरक्ताविप्रलंभनीयेत्यर्थःधूर्तलक्षणंतुरक्तिश्चानित्यंदयितामेकमप्रथसुंदरःश्चैवत्य
रक्तोयन्तेनरक्तोधूर्तोविमुंचति।।४४।।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१३५९

तस्मिन्काले पूर्वोक्ते सूर्योदयकाले अरुणापि भिः प्रियतमैः खंडितानां योषितानां नापिका विशेषाणां शा
मे. टी. तेन्यासंगति कृते खंडितेर्व्याकषायिते तिद्दशरूपकेन पनसलिलं न शांति तेनेन व्ययन पते द्विकर्मकः श्रोता
२२ हेतोर्भानोर्वर्त्म स्पाणुश्रीञ्जन्य जनस्यावरकोमाभूदिति भावः विपद्येऽनिष्टमाह सोपि भानुर्नलिन्यनुजा
न्येस्याः [illegible] सितीति नलिनी
वासिनीन्दरणं बुजेन लनां तु राज्ञिनाकेतु नेलियामिति शार्दूलविनस्पाः स्वकांतायाः कमलं स्वतु मेम

तस्मिन्काले नयनयसलिलं योषितां खण्डितानां शान्तिर्नेयं अरुणयभिरतो वर्त्म भानोस्तु जाष्टु
प्रालेयाम्बुघ कमलवदनात्सोपि हर्तुं नलिन्याः प्रत्याहत्त स्तुपि करसंधिस्वादनं स्यान्मवसूय ॥४३॥

ववदनं तस्मात्प्रालेयं हिममेवास्त्रमश्रु हर्तुं शमयितुं प्रत्याहत्तः प्रत्यागतः नलिन्याश्च भर्तुर्भानोर्दे
शांतरे सति भ्रमंतरगमनात्खंडितात्वमित्याशयः ततस्त्वपि करानेशूनकरुणा बीतिकर रूत्तृ किंपुन
स्मिन्करसंधिसास्तिहस्तेऽपेधानि सतीति गम्यते वालेन्दुस्तां शवः करा इत्यमरः अनल्पान्मसृयोऽ तम.
धिकविवेकः स्यात्प्रायेणोत्ठा विधानाऽत्र विशेषश्च कामिनामिति भावः श्लोकं चार्मचा कैमी २२
शांनविल्पुवादेप्यियोनरः श्रेयांसिनस्पनवंषतिरोरवसभवेऽनुवमिति निषेधात्रिर्भवष्यतीति ध्वनिः ४३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1360

चिरं विलसनात् स्फुरणात् खिन्नं विद्युदेव कलत्रं यस्य स भवान् सुप्ताः पारापताः कलरवा यस्यां
स्यां विटङ्कायामित्यर्थः पारापतः कलरवः कपोत इत्यमरः जनसंचारस्तत्रासंभावित एवेति भावः कस्यां
चिद्भवनस्य वलभौ छादने उपरिभाग इत्यर्थः आस्वादनं स्याद्वलभिर्गृहाणामिति यादवः तां रात्रिं नी
त्वा सूर्ये दृष्टे उदिते सतीत्यर्थः पुनरध्वशेषं वाहये गमयेत् तथाहि सुहृदां मित्राणां अभ्युपेताङ्गी

तां कस्यांचिद्भवनवलभौ सुप्तपारापतायां नीत्वा रात्रिं चिरविलसनात्खिन्नविद्युत्कल
त्रः दृष्टे सूर्ये पुनरपि भवान्वाहयेदध्वशेषं मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ॥४१॥

कृताभ्युपेतार्थस्य प्रयोजनकृत्या क्रियायेस्ते अभ्युपेयेन सुहृदर्था इत्यर्थः सापेक्षत्वेपि गमकत्वात्समासः
कृत्याः कृपादेवतयोः कार्ये स्त्रीकुपिते त्रिष्विति यादवः कृतः शरेति वकारान्तात् पुनमदायन्ते खलु न
मंदा भवति खलु न विलंबत इत्यर्थः लोहितादिडाज्भ्यः क्यषिति क्यष् वा क्यष इत्यात्मनेपद ॥४२॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मे० टी०
२१

1361

इत्थं महाकालेश्वरस्य सेवाप्रकारमभिधाय पुनरपि नगरसंचारप्रकारमाह ॥ तत्रेति ॥ यियासूनां नक्तं रा-
त्रौ रमणवसतिं प्रियभवनं प्रति गच्छन्तीनां योषितामभिसारिकाणामित्यर्थः सूचिभिर्भेद्यैरतिसान्द्रैरि-
त्यर्थः तमोभी रुद्धालोके निरुद्धदृष्टिप्रसारे नरपतिपथे राजमार्गे कनकस्य निकषो निकष्यत इति
कनकनिकषोपलगतरेखा तस्येव स्निग्धं तेजो यस्यास्तया स्निग्धं तु मसृणे सान्द्रे रम्ये क्लीबे
तु तेजसीति शब्दार्णवे सुदाम्नाद्रिणा एकदिक् सौदामिनी विद्युत् तेनैकदिगित्यण् त्वया तमु

गच्छन्तीनां रमणवसतिं योषितां तत्र नक्तं रुद्धालोके नरपतिपथे सूचिभेद्यैस्तमोभिः सौ-
दामन्या कनकनिकषस्निग्धया दर्शयोर्वीं तोयोत्सर्गस्तनितमुखरो मा स्म भूर्विक्लवास्ताः ३७

र्वीं मार्गं दर्शय किं च तोयोत्सर्गस्तनिताभ्यां वृष्टिगर्जिताभ्यां मुखरः शब्दायमानस्त्वं मा स्म भूः तो ३
कुतः ताः योषितो विक्लवा भीरवः ततो वृष्टिगर्जितेन कार्यमित्यर्थः तोयोत्सर्गसहितं स्तनित-
मिति विग्रहः । विशिष्टस्यैव केवलस्तनितस्याप्यनिष्टत्वात् न च द्वन्द्वपक्षेऽभ्यर्हितत्वात् पूर्वमिति ।
शास्त्रविरोधः लक्षणहेत्वोः क्रियाया इत्यत्र सूत्र एव विपरीतनिर्देशेन पूर्वनिपातशास्त्र-
स्यानित्यत्वप्रतिपादनादिति ॥ ३७ ॥

मे०
२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1362

येस्य सः दृष्टभक्तिं सन्पशुपते रार्द्रं शोणितार्द्रं नागाजिनं गजचर्म । अजिनं चर्म । अजिनं चर्म
कृत्तिः स्त्रीत्यमरः तदेवेच्छां हरति वर्त्तयत्विमवतत्याने भवत्यर्थः गजासुरमर्दनानंतरं भगवान्स्नेहार्द्रेन
स्तदीयमार्द्रजिनं भुजमंडलेन विभर्ताडवेषकारे ति प्रसिद्धिः दृष्टभक्तिरिति कथं रूपसिद्धिः दृष्टभ
क्तस्यास्त्रियाः पुंवदित्यादिना पुंवद्भावस्याड़ः प्रापत्वात् अप्रियादिष्विति निषेधात् भक्तिशब्दस्य प्रिया
दिषु पाठात् इति तदेन चोपं दृढभक्तिरिति शब्दमाश्रित्य गणव्याख्याने प्रतिनिहतं दृढं भक्तिरस्येति न

पश्चादुच्चैर्भुजतरुवनं मण्डलेनाभिलीनः सांध्यं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं दधानः नृत्या
रम्भे हर पशुपतेरार्द्रनागाजिनेच्छां शान्तोद्वेगस्तिमितनयनं दृष्टभक्तिर्भवान्याः ॥ ४० ॥

पुंसकपूर्वपदः आदर्यातिदृति मात्रपरत्वे दृढशब्दा तिगविशेषस्यानुपकारित्वात् स्त्रीत्वमविवक्षित
मिति भावः भोजराजस्तु भक्तो कर्मसाधनायामित्यनेन श्रूयेण भज्यते सेव्यते इति कर्मार्थत्वे न्वाती
भक्तिरित्यादि भवति भावसाधनायां तु स्थिरभक्तिर्भवान्यामित्यादिर्भवति इत्याह तदेतत्सर्वमस्म
ग्विवेचितमस्माभिः रघुवंशसंजीवन्यां दृढभक्तिरिति ज्येष्ठ इत्यत्र स्माहृष्टभक्तिरित्यत्रापि मत
भेदेन पूर्वपदस्य स्त्रीत्वे नपुंसकरूपसिद्धिरस्तीति स्थितं ॥ ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्री ॥

नपुंसकत्वेन १

1363

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1364

सं.मं. ॐश्रीराधाकृष्णायनमः हृदिरानंदसंदोहकंदकिंद्विवरेत्तरणं वंदेरविंदजीनीनावंदितनं
१ दनं १ मंजरींसंस्कृतस्येषाविविधरचनान्विता ...लानांसुखबोधायरघुनाथेनरच्य
ते २ भयास्नानायंगम्यतेगतव्यंगमनीयंगंतगत्वा स्थितेवर्त्तमानेभविष्यतिभूतेचत्रिका
लेप्रयोगाःकर्त्तरिकर्मणिएवंवर्त्तमानेभविष्यतिकालेचदीयतेदेयंदातव्यंभूतेदत्तंदत्वास्थि
तंएवंक्रीयतेकर्त्तव्यंकरणीयंकृतंकृत्वास्थितं स्मरणंक्रीयतेस्मर्यतेस्मर्त्तव्यंस्मरणीयंस्मृ
त्वास्थितंस्मृतंत्वयामयाभवतातेन अस्मनाइत्येकवचनेयुवाभ्यां आवाभ्यांभवद्भ्यां
अस्मकाभ्यांआभ्यांइतिद्विवचनेयुस्माभिः अस्माभिःभवद्भिःतेएभिः अस्मकैरितिब
हुवचनेउक्तःसम्मयातेभवताकुत्रगत्वास्थितंतत्रैवमयास्थितंयमयागंतगत्वास्थितं
तत्रवद्धतोथेउस्नानमाचरितं आरब्धकर्मसर्वंसमाप्यहेत्रौतरागतेमयातत्रापिकियं
तंकालंस्थित्वाएवंसमागतेभवताकुशलंअस्ति अस्माकंसर्वंकुशलंमयाउच्यते
उच्यतेवक्तव्यंउक्तंस्थितंभण्यते भण्यतेभणितव्यंभणनीयंभणितंस्थितं नश्यतेन
श्यतेनश्यनीयंनष्टं अभयमेवभविष्यतिसर्वंइत्याहोवंति आपितुभयाकिमपिनस्ता

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सं.म.
४

1365

अतिकंदोकदोष्प्रागंतव्यं एतावामनयमानरोएणं हृदयेप्रविश्य किं नसमाचरंतीति
पीतिमात्यकस्यापिनास्तिकृतः कामिश्च सर्वलगोपरत्रसम्पन्नलोकेन सलोकगतः
तोष्यन्कालेभवंतोप्रीत्ययेमायांकिंचितप्राक्षितेननस्मसयेसर्वंकरोतिब्राह्मणाः
एतेषांरक्षाश्रवदातावर्तते श्रीनीलादिचरणात्रविहूमनरमेनवरतामान एवसर्वंव
मेय श्रुत्वसंतेयतोऽपुकेट् न्यदेषोपिवशोधनः एवमेवप्रयोक्तव्यवत्समस्त्वतत्वोऽपनम
रघुनाथयतिविरचितेस्नानमंजरीमया इति श्रीरघुनाथयतिस्वामिनांविरचितासंप
स्नानमंजरीसमाप्ता॥

४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मध्ये अयमेव वकरीयोगात् हूस्व: अनेनवाधितं अयं तस्मात्कोनायते भवद्येवश एतां म
नोऽपरियोपगतेनव अंतव्रणोद्भूर: सरोगं इति तस्मात्स्वदोषो भवंति तत्र कोवानद्वेष्टन
अनमया एवं विप्राणांप्रिय: इमोनिर्घवायसा: रपस्त्रीवरवालितिभवति त्वागेतिष्ठी
तभवतातेन गम्यतातत्र भगवद्दर्शनार्थं मममनीषावदुपलोपम अयं दीनो भवति
एतस्मिन् केऽद्योमूर्तिमान् भवति किमर्थं अति गर्वायते महादानानि करिष्यामि ए
तेविनरा गामवंति त्वमित्यादरोममति इति अयं ग्रामो भवति तानविना अयकों
नज्ञायते स्वकीरेवपरमपुरुषार्थ: वेश्यावानामते स्वकेरेपेत्तायामकीरेवतोरीपसी
भवतामपिवङ्कृत तेशिवेनमहम्मचारेनकदाम्रखीभवामिसतांसंगजन्म नम्रसंभो
द्भितप्रय: अयंनिरादरं करोमवति एते परमभागवतानामवति: अयं कुचरितो भव
तिस्मत्वापराधितं एवं: अतीवविद्वान् एवं वचसि यामारांगानास्तिमया संसारि
५५ कं सुखं कर्तव्यं मम सर्वे विरोधिन: अस्माकं कुमानिय: एतेसर्वत्रापिसमदृष्ट
य: किमर्थं मयाजहार अयं दुराधियो भवति त्वयापाचितं स्थितं रहानीदं न भवि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1367

सं॰म॰ ह्यं पेव वं त्वया जन्मसम साधु कृतं स्वरमित रम्मिदं किं यतो दिवसा अतीताः किं येति दिनानि गता
२ नि कस्मात् एवं मामकं कथ्यमयं लोननि कृयं कु वर्तते त्वया आकारितं स्थितं देव वशान्म
या गलन न शाकवयं न विघ्नः वयं प्रस्माकं मित्रः स्वर्गः समुद्रेनित नमस्सि किं स्कर विरुने याप
वयस्तो मया कृतः सर्वे मिलित्वा इदमेव विचिंतितं अयं अग्नि वह्नः देवालयः कालो एषः
षिस्तुनो भवति स किम वर्मस्मि कुर्वन्ति एषतद्वयमनुवदेषति एवापरि इसति अयं यस्य
ननेयति एवास्ति कुवहूयं चौरो चले आवुलोतिं पृष्ठामि एहृव्याः संनि संत्य वके वास
णाः संनिजो विद्यति किं नहि अप शोवामरिष्यति सकिं वदति एतस्मिन कर्मणि कु
णालो यं एष सर्वतो महीपान त्वया मावाधनेवसानं अतो वपि या साजा यतेम मभवता
अवन्दि एते व्यव हृतं व्यव हृतं व्यानेन समायातं संप्रति किं कर्तव्यं किं वाक्य शाकं किं॰
चिच्चिन्तास्ति न नष्टं सम अन्नः इच्छ्यते तव शरीरं किम र्थं सुष्यति उपरि ज नासि वयवेन
त्वाति ध्यमे वमा णि त्यपति प्रियास्मरं तितनेन पस्थिता संप्रति सा प्रवं इदमेव अधुना २
अद्य सर्व खल्व समाय मं सर्वं भवते किं रोचते त्वया यापि छलो जातः समुद्रेन रम्मिदं सर्वं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तितस्त्वं च नं तु हं किम् कस्य देशीयो भवान् कर्त्तुं द्वात्र मयि कर्त्तं मया न श्राव्यते भवतां कामि
त्वा किं नामधेया भवतः किं नामानि भवतः किं मया स्तते भवता नाम पृच्छति इति चेत् तत्र
स्य किं नामधेयम् एकस्मिन् विधौ प्रात्तकाले सति सर्वे प्रति कृत्ता भवति सत्येन अस्तं गतं
वति सति ततो गंतव्यं अनेन मार्गेण सर्वः साधितः अयं प्रति जानाति तराः एतेन तत् कर्त्तुं
न शक्नुः एति मे मोघ परिनिज स्थिते निज द्दीतव्यं मया तत्र शान्तं कृत्वा गते अस्योत्तर शांतं कृ
त्वा जप्यते शांतं सर्वं वासायति कृत्वा मया अपराधे आचरितं अन्तं ते मा वद अनेन उरी
कृत्य उद्दंगं कृत्वा स्थितं उरीकृत्य स्थितं पश्चात् निराकृत्य वनान्तया पश्चात् स्थितं तं अव यं
स्थिताः सितं सर्वं विपनं एक बारं निशम्य मया गत व्यपदं मम आनुभावि कं रद्दे वदन मनः
भवंतो विवदंतो नन : किं जानं तेन किं चित् किमपि प्रति देत्त पास्थयं मया तत्र तरणमा चेप्र
तिष्ठितं तत्त्वमानस माचरणं गतं जनेन भवता करणं विष्ठ मा चिंतन तां चिंतन तव्यं चिंतनी
यं चिंतितं तं नाहं शरहं पन्थाये स्थितं सर्वे सावधः : किं चिंदनिष्ठं नास्मिन् नो चेत् एकं कथय
वर्तते हि पणीच तस्य पंचयणीषठ यणीः दीपने हाल व्यादेयाः दत्तारन्यादि हुयं तत्रयं चत्

1368

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1369

सं.म.
२

येनिराकृतंतेनिराकृतंस्थिते असौलोकयोधकस्थितेस्तूयते स्तूयतां स्तोतव्यं स्तवनं स्तुत्वास्थि
ते वंदते वंदितव्यं वंदितं स्थिते वंदनीयं वंदित्वा स्थिते नम्यते नम्यतां नमितव्यं नमनीयं
नमित्वास्थिते सद्गुरुं सा नमस्कृत्य रोतिग्रहं गृहं कुर्वन् मामि भवदीयं कुशलमाप्नोतिहे अस्य
पुस्तकं वंधनं गच्छति एते मे डयं गच्छति ग्रामं वा अयं पुरुषः प्रार्थ्यते अयं अने
नैव रक्ष्यमाणानि वेल्लते अयं पात्रं गृह्णाति अमोघं गृह्णं तरमेगगृह्णाति व स्वर गृहाण से
वक स्वस्य विषयाति गृह्णाति वर्तोचिनोनिदेवदते नचियतेन चनव्यं छिद्यते छेदित
व्यं छेदनीयं छेदितं छित्वा स्थिते स्वागतं व्यतये व पूर्वे शुः परे शुः परेद्यनि गते द्यनी श्व
नौ अधुना कदा कस्मिन् काले तदा तस्मिन् काले नन्तं रात्रौ यामिन्या एतेन सहत्व
या परिचीयते परिचेयं परिचितं परिचिय स्थिते खन्यते खन्यतां खननीयं खनितव्यं
खनितं निवार्यते निवारितव्यं निवारणीयं निवारितं निवार्य स्थिते गीयते गेयं गात
व्यं गीतं स्थितं असाजि हृत्वा अविहानलही यते जगदीशस्य पदसरोरुहे मनसा नोऽभं गा २
यते ग्रामे दावे भोजनं कृत्वा गां दान्तु अंगानं भवद्वचनेवाद्धं अन्नमात्रं कं जन पात्रे कं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यते त्रायतां त्रातव्यं त्राते स्थितं वर्णितं वर्ण्यतां वर्णितव्यं वर्णनीयं वर्णितं गर्हे मलपतिः
ति दृतितत्र गुरुघल्लि दृति अस्य अयं पिता तस्यापितावंतेनेतस्यापितव्यावतेते अस्य
भ्राताति दृति अस्य मद्रजा वर्तते ममापि जेष्ठ भ्राताति दृति एते मम कनिष्ठ भ्रातरो भवंति
अयं मम मातुलो भवति अस्य भगिनी मातुलानी भवति इयं मे भगिनी यस्या यं कलत्रं त
वेग्रियापौत्रा अवलोकयति तस्याम्नलेवीत्व अयं हसति पनिद्ध्राणां मयाक्रियमाणय
ह्ने तद्रू रातां गच्छते गर्हितव्यं गर्हितं एतेषां अस्मान्मस्नेहरस्त औपाधिकः भवतो
सो हाई माहाजिकं अस्मात्तस्थापितव्यं स्थापनीयं स्थापितं स्थापितं स्थितं भद्यते
भक्षणं क्रियते भक्षितव्यं भक्षणीयं भक्षितं आकार्यते आकार्यतां आकारितव्यं
आकारणीयं आकारितं स्थितं भूयते भूयतां भवितव्यं भवनीयं भूतं भूते स्थितं त्रा
यते त्रायतां त्रास्यते नवा त्राते त्राते स्थितं चार्यते चारितव्यं चारणीयं चारितं उपविश्य
ते उपवेशनीयं उपवेशितव्यं उपविष्टव्यं अनेन तत्र स्थित्वा किं साध्यते साधितव्यं
साधनीयं साधितं साधितं स्थितं निराक्रियते निराक्रियतां निराकर्तव्यं निराकरणी

1370

नैव पावनं कुर्य्यात् एवमाप्नि: सर्वपापमपनुदति कूर्म्मपुराणे उच्छिष्टो यद्यनाचांतश्चांडाला
दीन् स्पृशेद्द्विजः प्रमादाद्वै जपेत्स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकं पाराशरिः अज्ञानाद्द्विजनैर्विप्राः सू
तके मृतकेपि वा प्रायश्चित्तं कथं तेषां सर्ववर्णे विनिर्दिशेत् गायत्र्यष्टसहस्रेण शुध्यंते शू
द्रसूतके वैश्ये पंचशतेनैव क्षत्रियो द्विशतेन तु शातातपः अज्ञानाद्द्विजनैर्विप्राः सूतके मृ
तकेपि वा गायत्र्यष्टसहस्रेण शुध्यंति शूद्रसूतके वैश्यस्य सूतके भुक्त्वा गायत्र्याः पंचभिः श
तैः सूतके क्ष त्रियस्यैव द्विशतं जप्यमुच्यते ब्रह्मचारिणमुद्दिश्य कूर्म्मपुराणे सप्तरात्रमकृत्वा
तु भैक्ष्यचर्याग्निपूजनं रेतसस्च समुत्सर्गे प्रायश्चित्तं समाचरेत् ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृ
तयः सदा संवत्सरं तु भुञ्जानो नक्तं भिक्षाशनः शुचिः सावित्रीं च जपेच्चैव नित्यं क्रोधविवर्जितः
नदीतीरेषु तीर्थेषु तस्मात्पापाद्विमुच्यते ब्रह्मचारिधर्म्मसंवर्तः संध्यां चैवाग्निकार्यं च प्रमादा
न्नकरोति यः गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत्स्नात्वा समाहितः गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशु
ध्यति आपस्तंबः ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः अहोरात्रं तु गायत्र्याः जपं
कृत्वा विशुध्यति वृद्धापस्तंबः यस्तु भुंक्ते एकपंक्त्यां कुत्सितानामजानतो गायत्र्यष्टसहस्रेणपं
कूर्म्मपु० ब्रह्मचर्याधिकारे अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः [illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चराचरेण नश्यति संवर्त्तः स्नानेन तु यदि संप्राप्ते भक्षयेद्यदि वापिबेत् गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत्स्नात्वा
समाहितः स्नाने तु यदि संप्राप्ते इति स्नानापकरणे यथा पैपद्य स्नात्वा भुंक्ते पिबति वा ततः इति
त्प्रायश्चित्तं वोढव्यं कूर्मपुराणे अनुगम्येच्छया शूद्रं प्रेतीभूतं द्विजोत्तमः गायत्र्यष्टसहस्र
स्य जपं कुर्यान्नदीषु च तथा वृद्धिं एवं त्वभ्युदितो जपेदं तर्जितो द्विजः गायत्र्यष्टसहस्रं तु त्र्य
हं चोपवसेद्व्रती सूर्याभ्युदितनिर्मुक्तप्रायश्चित्ताधिकारे गायत्र्यनुवर्त्तो मनुः जपन्नव
सेद्दिनं अत्रिः अशान्तमनसः शान्तमनसो वा गायत्र्या अनुशोचना शुद्धिरिति संवर्त्तः ब्रह्मचा
रि धर्मे अनाचान्तः पिबेद्यस्तु यदि वा भक्षयेद्द्विजः शतानि त्रीणि गायत्र्याः प्रायश्चित्तं विशोध
नं कूर्मपुराणे प्रायश्चित्तप्रकरणे स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं ... द्विजोत्तमः शरवन्नीवृत्तो द्वे
वा रणं वा व्रतं चरेत् ततो गायत्रीमेव जपेत् योगियाज्ञवल्क्यविश्वामित्रौ यत्र यत्र च संकीर्णमात्मा
नं मन्यते द्विजः तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या जप एव वा रहस्यप्रायश्चित्ते च सैयमः अपेयं पी
त्वा अभक्ष्यं भक्षयित्वा उपस्पृश्य ऋषभेण त्रीन्प्राणायामान्कृत्वा गायत्र्यष्टशतमावर्त्य त
स्मात्पापात्प्रमुक्तो भवति ऋषभं स्य परमेष्ठी ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो ... देवता ... विनियोगे ज शिव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1373

मानानुवाचनेविनियोगः ॐ चत्वारिशृंगा त्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्त हस्तासोअस्यत्रिधाब
द्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेश अस्यार्थः वृषभोरोरवीतिअत्यर्थंशब्दंकरोति
अस्यवृषभस्यचत्वारिशृंगा ब्रह्मोद्गाता होता ध्वर्युएवास्यचत्वारिशृंगानि अस्यचत्रयः रि
यं। पादाऋग्यजुःसामएतद्वेद्वत्रयमस्यपादत्रयं अस्यद्वेशीर्षे हविर्धानंमहावीरोऽस्यशिरोद्वयं
अस्यसप्तहस्तासःतेतामैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसीआग्नीध्रअच्छावाकु नेष्टापोताएते
सप्तहोतारएवास्यक्रियाकारित्वेनहस्ताःसप्तहस्ताः पुनःकिंभूतोवृषभःत्रिधाबद्धःप्रा
तःसवनंमध्यान्हसवनं अपराह्नसवनं तृतीयंसवनैस्त्रिभिर्बद्धः अयमेववृषभोधर्म
स्वरूपोमहादेवःहिरण्यगर्भमूर्त्तिर्मनुष्यान्मर्त्यान्नाविवेशप्रविष्टवान्धर्मस्वरूपतया
तु मनुष्येषुप्रविष्टइत्यर्थः शृंगाणीतिनिशब्दोबहु[illegible]तमितिनिलोपः हस्तासइतिआज्जसेर
सुगित्यसुगागमः इतिवृषभमंत्रव्याख्या अथजपप्रयत्नः तत्रमनुवद्गदिमुक्तवसिष्ठयोगिया
ज्ञवल्क्याः विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः उपांशुःस्याच्छतगुणःसहस्रोमानसःस्मृ
तः येपाकयज्ञाश्चत्वारोविधियज्ञसमन्विताः सर्वेतेजपयज्ञस्यकलांनार्हन्तिषोडशीं जप्येनैव

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1374

तुसंसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते अत्रिव्यासवृद्धापस्तंबाः
विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृत इति तथा य
था चाप्यायते धेनुस्तृणैरमृतसंभवैः एवं जप्येश्वरास्ते मैत्र्या भवन्त्या प्यायते द्विजः तथान्यासिमात्स
माछायां न जप्यात्तावन्नंपरं जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः कुर्यादन्यन्न वा कुर्या
न्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते तथा विद्यातपोभ्यां संयुक्तो ब्राह्मणो जपनित्यकः सततं प्रतिगृह्णानः पा
पं दहति तेजसा अथ सामान्यजपे इतिकर्तव्यतात्र योगियाज्ञवल्क्यः जपस्याहं विधिं वक्ष्ये य
था कार्यं विधानतः न चक्रमन्नापि हसन्न पार्श्वमवलोकयन् नोपाश्रितो न जल्पंश्च न
प्रावृतशिरास्तथा न पदा पादमाक्रम्य न चैव हि तथा करौ नैवंविधं जपं कुर्यान्न च संप्रा
वयन् जपेत् तिष्ठन्वा दीक्ष्यमाणोऽर्कमासीनः प्राङ्मुखो जपेत् प्राङ्मुखोदङ्मुखः कुशेष्वेवमासीनस्त्वा
सने जपेत् तथा जपतश्चैवाहि कर्तव्य एकाग्रमनसापि च ध्यायेत मनसा मंत्रान् न जिह्वोष्ठौ विचा
लयेत् न कंपयेच्छिरोग्रीवां दंतान्नैव प्रकाशयेत् यक्षराक्षसभूतानि सिद्धविद्याधरास्तथा ह
रंति प्रसभं यस्मात्तस्मात् गुप्तं समाचरेत् अग्निपुराणे नोच्चैर्जपं बुधः कुर्यान्न नीचैः कुर्यात् र शिव.

1375

तोद्दिनः समाहितमनास्तस्त्रीमनसावापिचिंतयेत् अत्रिः ध्वनिमोक्षविकारेणनिष्ठ्वासेोपां
शुलक्षणः निर्विकारेणवक्त्रेणमनसामानसः स्मृतः याज्ञवल्क्यः अग्न्यागारेजलां·
तेवजपेद्देवालयेपिवा पुण्यतीर्थेगवांगोष्ठेसिद्धक्षेत्रेगुरोर्गृहे गृहेष्वेकगुणंजप्यंनद्यांत
द्विगुणंस्मृतं गवांगोष्ठेदशगुणंअग्न्यागारेशताधिकं सिद्धक्षेत्रेषुतीर्थेषुदेवतायाश्च
सन्निधौ सहस्रंशतकोटीनां अनंतंशिवसन्निधौ नोत्क्लिन्नवाससायुक्तगोजपादीनाच
रेद्बुधः वस्त्रनिष्पीडितनप्रेताअपवाय्यापिवतितिरेक्षु वृत्ताद्यतेनार्द्रवाससानेकवासाः समाच
रेत् नजीर्णेननीलेनपारिक्लिन्नेनवाजयेत् तथा यदिवाग्यमलोपःस्यात् जपादि
षु कथंचन व्याहरेद्वैष्णवंमंत्रंस्मरेद्वाविष्णुमव्ययं तथा शाकयावकभैक्षाणिपयो
मूलफलानिच दधिसर्पिरपोहायःप्रशस्तस्युत्तरोत्तरं नचेद्वोद्युपवासश्चभैक्ष्यन
क्तमयाचितं एतान्यत्रव्रतान्याहुः शस्तानिव्रतकर्मणि एतेष्वेवचसक्तस्यचाग
च्छेद्विजोत्तमः अभिवाद्यततोविप्रंयोगक्षेमंचकीर्तयेत् सोप्युदपतितांश्चैवपाषंडां
श्चरजस्वलां स्नानकालेनसंभाषेत्जपेहोमादिकेतथा तूष्णीमेवावगाहेतचांडालप

विसष्ठगाटशालक्ष्कहविध्यान्यानियानितन् × चरवी ×४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्तिनेत्ताणम् दृष्ट्वाचेत्तत्रकिंचिदाचामेत्प्रयतोपिसन् तेषांसंभाषणंकृत्वास्नात्वानमेवसमाचरेत्
आचम्यप्रयतोनित्यंजपेदशुचिदर्शनात् सौरान्मंत्रान्यथोत्साहंपावमानीश्चशक्तितः तथा
प्रयोजयेदित्यनुवर्त्ततेप्रणवव्याहृतिभ्यांतत्सवितारंतेमकर्माणि प्रतिकूलंप्रयोक्तव्याहं कारांता
भिचारिके इतिगायत्रीमहात्म्यजपानुष्ठानानि गायत्रीजपानंतरंसूर्यस्येत्यावर्त्तयेदितिहारीतव
चनाद्दक्षिणावर्त्तेनपरिवृत्त्योपविशत्यनेनमंत्रेण तत्रसूर्यऋषिःसूर्योदेवतायजुश्छंदोदानाख्रिस
यौपस्थानेविनियोगः मंत्रोयथा सूर्यस्यावृतमन्वावर्त्ते अस्यार्थः सूर्यस्यावृतंआवर्तनमनुस
त्यावर्त्तेयथासूर्यआवर्त्तमानोजगत्प्रदक्षिणंकरोति अहमपितद्वेवानुकुर्वन्पृथिव्याःप्रदक्षि
णाकरणफलंप्राप्नोमिइतिवाकार्यः अत्रान्वावर्त्तइत्युत्तमपुरुषैकवचनदर्शनाद्दक्षिणमिस्यध्या
क्रियते इत्यावसथिकमहाधार्मिकाधिकृतहलायुधकृतेब्राह्मणसर्वस्वेप्रातःसंध्यामंत्रव्या
ख्या हलायुधेनगौडेंद्रमहाधर्म्माधिकारिणा मध्याह्नस्नानमंत्राणांव्याकारोयंविभाव्यते अथ
मध्याह्नस्नानंतत्रस्नानप्रशंसायां योगियाज्ञवल्क्यः स्नानमूलाःक्रियाःसर्वाःश्रुतिस्मृत्युदितानृ
णाम् तस्मात्स्नानंप्रकुर्वीत श्रीपुष्ट्यारोग्यवर्द्धनं दत्तः मनःप्रसादजननंरूपसौभाग्यवर्द्धनंशो शिवः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1377

कदुःखापहं स्नानमोजोदं पुष्टिवर्द्धनं स्नानानुकीर्त्तौ योगियाज्ञवल्क्यः मनःप्रसादजननं रूपसौ
भाग्यवर्द्धनं शोकदुःखापहरणं तेजसंस्थापनं तथा अग्निपुराणम् नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च वि
ना स्नानेन जायते तस्मान्मनोविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते विष्णुः याम्यं ह्यत्यातनादुःखं नि
त्यस्नायी न पश्यति नित्यस्नानेन पूयंते येपि पापकृतो जनाः जावालिः अगम्यागमनात्स्तेया
त्पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् रहस्याचरितात्पापात् मुच्यते स्नानमाचरन् अंगिराः गवाह्निकं दे
वपूजा वेदाभ्यासः परि प्लवः नाशयंत्याशु पापानि महापातकजान्यपि योगियाज्ञवल्क्यः
सवनत्रयं कुर्यान्नित्यमेव मतं द्विजः सर्वज्ञतिपरस्यापि न ब्रह्मलक्षणं सदनं द्विजः तथा स्नानदा
नं जपो ध्यानं पितृदेवार्चनं तथा पावनानि मनुष्याणां दुष्कृतस्येह कर्मणः जावालिः प्रदे
व कुरुते स्नानं विशुद्धेनांतरात्मना तेनैव सर्वमाप्नोति विधियज्ञक्रियाफलं तथा प्रकर्ते
म समर्थश्चेत् जुहोति यजति क्रियाः स्नानदानजपैर्ध्यानैरात्मानं शोधयेद्द्विजः अष्टधादि
वसविभागे स्नानवेलायां दक्षः चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् तिलपुष्पकुशादी
न्स्नानं वा कृत्रिमे जले व्यासः स्नानं मध्यंदिने कुर्यात् सुजीर्णेऽन्ने निरामयः न भुक्त्वालंकृतो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1378

रोगीनात्तानां भास्मिनाकुले आग्नेयपुराणे नदीदेवनिखातेषु तडागेषु सरस्सु च स्नानं समाचरेन्नि-
त्यं गांगे प्रस्रवणेषु च तियानादुद्धृतं पुण्यं ततः प्रस्रवणोदकम् ततोपि सारसं पुण्यं ततो नादे-
यमुच्यते तीर्थतोयं ततः पुण्यं गांगतोयं ततो धिकं विष्णुपुराणे कूपेषूद्धृततोयेन स्नानं
कुर्वीत वा भुवि स्नायीतोद्धृततोयेन यद्दिवा भव्यासम्भवे विष्णुः स्नायात्प्रस्रवणोदवराते
सरोवरेषु च उद्धृतादपि प्रस्मदं कर्त्तव्यं प्रावरात्सवत् तस्मान्नादेयं तस्मादपि साधुय-
रिंगः सीतं सर्वतएव गंगा पराशरः पञ्च स्नानानि दिव्यानि कीर्तितानि महर्षिभिः तानीहं सं-
प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमेव च आग्नेयं भस्मना स्नानमव-
गाह्यं तु वारुणं आपोहिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं गोरजः स्मृतं यत्तु सातपवर्षेण दिव्यस्नानं तदु-
च्यते एतेष्वप्यशक्तौ यास्नाते गंगा स्नानेन तत्फलं तत्र मलस्नानाङ्गशौचसंकल्पग्रहणानन्तरं
तीर्थावाहनं तत्र पद्मपुराणमत्स्यपुराणयोः अनुं दृतेराहते वीजलैः स्नानं समाचरेत्
तीर्थं प्रकल्पयेद्विद्वान् मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ओं नमो नारायणायेति मूलमन्त्र उदाहृतः तथा
पद्मपुराणे विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुपूजिता पाहि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणांत शिव.

४२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तिकात् तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् दिवि भुव्यंतरिक्षे च तानि ते संति जाह्नवि
नंदिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च वृंदा पृथ्वी च सुभगा विश्वकाया शिवा सिता विद्याधरी
प्रसन्ना च तथा लोकप्रसादिनी क्षेमा च जाह्नवी चैव शांता शांतिप्रदायिनी एतानि पुण्यना
मानि स्नानकाले तु यः पठेत् भवेत्सन्निहिता गंगा तत्र त्रिपथगामिनी इति ततो मृत्तिकाल
भनं तत्र मेधातिथि ऋषिः गायत्री छंदो विष्णुर्देवता अग्निहोमे सवित स्नाने विनियोगः तत्र
मंत्रो यथा ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुरे स्वाहा इति अस्यार्थः
विष्णुर्भगवान् इदं जगत् विचक्रमे विक्रांतवान् आक्रांतवान् इत्यर्थः कथमाक्रांतवान् त्रेधा
त्रिःप्रकारं पदं निदधे निहितवान् पृथिव्यामाकाशे स्वर्गे च पदत्रयमर्पितवान् इत्यर्थः अस्य
विष्णोः स्वरूपं पांसुरे समूढं पांसुरे पांसुयुक्ते अर्थवशात् पृथिव्यामित्यर्थः समूढं सं
म्यक्प्रविष्टं अयं मंत्रवाक्यार्थः विष्णुर्भूम्याकाशस्वर्गात्मकं जगत् पादेन विक्रांतवान् तद्
स्वपदं भूम्यां सम्यक् संबद्धं एतेन विष्णुपादसंबंधेन भूमिरतीव युक्तेति भूमेः स्तुतिः इत्थं
स्तुता भूमिर्मया वयं त्विति अभिप्रेत्य मृद्ग्रहणमनेन क्रियते इदं विष्णुर्मंत्रव्याख्या ततोम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1380

लं

त्रिकालेभनानंतरंगोमयालंभनंकुर्य्यात् तत्रकर्द्दमऋषिरनुष्टुप्छंदः श्रीर्देवतागोमयालं
भनेविनियोगः मंत्रोयथा ॐगंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं ईश्वरींसर्वभूतानांतामि
होपह्वयेश्रियं अस्यार्थः तांश्रियंगोमयेउपह्वये आह्वयामि कांगंधद्वारां गंधेगुणः तस्या द्
भवेद्वारभूतां पृथिवीस्वरूपां यतः पृथिव्याश्रितएवगंधोनुभूयते पुनः किंभूतांदुराधर्षां अनाधृ
ष्यां तेजोविशेषशालिनींनित्यपुष्टां सदास्फीतां करीषिणीं करीषंगोमयंतद्युक्तां गोमयाढ्यामित्यर्थः
सर्वभूतानामीश्वरीं सर्वभूतानांसर्वप्राणिनांपंचमहाभूतानांवात्रत्रचपक्षे पंचानामेवभूतानांश
ब्दस्पर्शरूपरसगंधा गुणाः पृथिव्यामधिष्ठति सर्वेभ्यएवभूतेभ्यः पृथिव्याअधिकत्वात् ईश्वरीत्वं
मा इहगोमयेलक्ष्मींवाह्यगोमयग्रहणंकुर्वंतोममलक्ष्मीर्भवत्विति वाक्यार्थः गंधद्वारामंत्रव्याख्या
गोमयालंभनानंतरंकरोसंपुटीकृत्यउरुंशुंहि मंत्रेणउदकोपस्थानं उरुंशुंहि इत्यस्यवारुणमंत्रस्य
माहात्म्ये हारीतः यःकश्चिद्वारुणंमंत्रमंतर्जलेजपेत्सर्वपापेभ्यः प्रमुच्यते तत्रशुनःशेपऋषिस्त्रि
ष्टुप्छंदोवरुणोदेवताअवभृथयजमानवाचनेविनियोगः मंत्रोयथा उरुंशुंहिराजावरुणश्च
कारसूर्यायपंथामन्वेतवाउ अपदेपादाप्रतिधातवेकरुतापवक्ताहृदयाविधश्चित् अस्यार्थः शिव·

उदकाभमंत्रणं = ६-८ि:

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वरुणो देवता यजुश्छंदो नास्ति अवभृथे यजमानस्य जलावतरणे विनियोगः मंत्रो यथा नमो वरु
णाय अभिष्ठितो वरुणस्य पाशः अस्यार्थः नमो वरुणाय अभिष्ठितो आक्रांतो वरुणस्य पाशः अ
यं वाक्यार्थः वरुणस्य जलरूपपाशाक्रमणेन या अप्रीतिर्जायते सा वरुणनमस्कारेणापनीयते
तेन वरुणनमस्कारपूर्वकं जलावतरणं क्रियते नमो वरुणायेति मंत्रव्याख्या जले बतीर्थ्यती
र्थावाहनं कुर्यात् तत्र मंत्रो यथा ओं इमं मे गंगे यमुने सरस्वति शतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या इष्या:
हे अशिक्न्या मरुद्वृधे वितस्तयार्जीकीये शृणुह्या सुषोमया अस्यार्थः हे गंगे हे यमुने हे
सरस्वति हे शतद्रु हे मरुद्वृधे हे आर्जीकीये मम याम आशिषः आशंसाः शृणुहि मदीयाशं
सां शृणुतेत्यर्थः कासौ आशंसा इत्याकांक्षायां इमं मदर्थं मदीयस्नाननिमित्तं परुष्ण्या अशि
जलसमूहे क्न्या वितस्तया सह इमं स्तोमं सचत समेता भवत अस्मिन् पुरोवर्त्तिस्नानजलसमूहे समवेताः
४४ संनिहिता भवतेत्यर्थः इति इमं मे इमं मंत्रव्याख्या इति तीर्थावाहनानंतरं मंत्रत्रयेण जलांज
लित्रयं शिरसि दद्यात् तत्र प्रजापतिऋषिः अनुष्टुप् छंदः आपो देवता मार्जने विनियोगः
मंत्रो यथा इदमापः प्रवहत यत्किंचिद्दुरितं मयि यद्वाहमभिदुद्रोह यद्वा शेप उतानृतम् शिव.
नं ४१ वे ४४ ४४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1381

स एव वरुण: २४

पंथां x १ नं

स्त्रियस्माज्जलस्य राजा वरुणः सूर्याय सूर्यस्य पंथानं उरु विस्तीर्णं चकार कृतवान् तस्मात् तं पंथा
नं अन्वेतवै अनुगच्छामीत्यर्थः उपस्थोत्तरे तमेव पंथानमपरे आकाशे सूर्यस्य पादापादानां
रश्मीनां प्रतिधानवे अर्पणाय अकः कृतवान् उत अपि च स एव वरुणः हृदयाविधश्चित्
पिशुनस्यापि अपवक्ता नियामकः जलस्य राजापि पिशुनस्यापि नियामको वरुण आकाशे सू
र्यरश्मीनां अर्पणाय विस्तीर्णं पंथानं कृतवान् तं पंथानं अनुगच्छामीति यास्कवाक्यार्थः
अत्र सूर्याय इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी पंथामिति पंथानमित्यत्र नकारलोपेन अन्वेतवै इण् गतौ
वित्यस्मात् अनुपूर्वात् कृत्यार्थे तवै केन् केन्य त्वन् इति तवै प्रत्ययः कृन्मेजन्त इत्यव्ययत्वं पादाद
ति षष्ठी बहुवचनस्य स्थाने छांदसत्वादिकारः प्रतिधातवे इति प्रतिपूर्वात् धाञ् धातोः सितनिगमि
मसीत्यादिसूत्रेण बहुवचनाभावे तुन् अकः इति करोतेर्लुङ् प्रथमैकवचनम् तिप् प्रत्ययः स्थाने x ४
बहुलं छंदसीति बहुलवचनाद्दिण् भवति धातोर्गुणः रपरत्वं हल्ङ्यादिना विभक्तिलोपः
मंत्रेघसह्वर मंत्रेघसह्वरणश इत्यादिना च्लेर्लोपः हृदयाविध इति हृदयमाविध्यतीति क्विप् नहिवृतीत्या
ला श्व दुहा कृ दिना दीर्घत्वं इति उरुंशब्दमंत्रव्याख्या इति जलोपस्थानानंजलावतरणे शुनःशेप ऋषि
चक्रु गमि जनि भ्यो लेः २।४।८० | ला x २ त्य x ६ नं२ १ x ४
सूत्रम् = २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नx२ 1383

नारीगर्भयुक्ता विपद्यते ७ लग्नस्थे चन्द्रमसि षष्ठे वा: पापग्रहा द्वादशस्थो भवति द्वि
तीयस्थो परः तदा लग्नेंदुग्रगापन्नलग्नकालं पापद्वयमध्यगतानुच्यते एवं यदि ल
ग्नेंदू पापद्वयमध्यगतौ न च सौम्यवीक्षितौ शुभग्रहावलोकितौ भवतस्तदापि
नारी स्त्रीगर्भयुक्ता विपद्यते म्रियत इति एष योगद्वयेति अथवा एतयोर्योलग्नेंदूभ
वतस्तयोर्मध्ये एकतमोपि पापद्वयमध्यगतो भवति सौम्यग्रहेणादृष्टस्तदा न
पि नारी गर्भयुक्ता विपद्यत इति अथवा लग्नात्तृतीये चन्द्रे द्वितीयचतुर्थद्वादश
स्थाः पापाः अथवा लग्नादेकादशे चन्द्रे द्वितीयद्वादशस्थाः पापाः तथापि लग्ने शदशतx
न्दू पापमध्यगौ भवतः शुभग्रहैर्न पापादृष्टाविस्पष्टार्थं न तदर्थं सप्तमयोगे निx
सामर्थ्याल्लब्धत्वात् ॥ अथ योगान्तरमाह तेनालीयेनाह ॥ क्रूरैः षष्ठिनस्त्रतयगे
लग्नाद्धानिधनाश्रिते जने बंधुस्थयोः कुजार्कयोः क्षीणेन्दौ निधनाय पूर्ववत्
न ॥ ८ ॥ पाठिनः वेदान्क्रूरे पापग्रहे वर्तते निधनाश्रिते ८ मस्थानस्थे कुजे भौमच
न्द्रादेवैकयोगः अथवा लग्नाच्चतुर्थे पापे अष्टमे भौमे लग्नादेव द्वितीयो योगः ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1384

वेशं लग्नगयोरिति लग्नाद्वंधुगते चतुर्थे स्थे ऊने भौमे सप्तमे द्वादशस्थे वा रवौ यवन

ग्रस्थे क्षीणेन्दौ परिक्षीणे चन्द्रे तनौ योगो योगः एते गर्भाधानकाले [illegible]

[illegible]नातः शस्त्रनिमित्तं मरणं योगेन गर्भे स्त्रियाः [illegible] वैतालीयेनाह ॥ उदयास्तगयोः [illegible]

के [illegible] निधने वा [illegible] मासाधिपतौ निपीडिते तत्काले स्रवणं समादिशेत् ९

[illegible] उदयास्तगयोर्लग्नसप्तमस्थयोः

निषेककाले [illegible] मासाधिपतौ विति

लग्नस्थे भौमे सप्तमस्थे [illegible] गर्भं [illegible] तथा तेन प्रकारेण [illegible]

गर्भमासेषु मासाधिपास्तु [illegible] कलिलघनेत्यादिना तत्र निषेककाले यो ग्रहो

न ग्रहेण वर्जितो भवति केनचिद्[illegible] तदुल्कया हतो वा सोपि निपीडित इत्युच्य

ते [illegible] गीरितस्य [illegible]

ग्रहस्य यस्मिन्मासे [illegible] भवति तत्काले तस्मिन्काले गर्भस्य स्रवणं च्युतिं समा

दिशेद्वदेत् ॥ अथ [illegible] वैतालीयेनाह ॥ शशांकलग्नोपगतैः शुभ

ग्रहैस्त्रिकोणजायार्थसुखास्पदस्थितैः तृतीयलाभर्क्षगतैश्च पापकैः [illegible]

२७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1385

स्य x

नै॰ टी॰ ६६

विरचितम् भृङ्गजेत्रक्रोदसंगमाणीयं मनोहरम् चित्रयुतं चित्रकर्मसंयुतम् जीवेगृहे
दृष्टे चिरकालमप्यायि चक्रस्येवेति चक्रस्येभं चक्राधि दृष्टे गृहद्वारग्रहं समीपस्थे
इत्येषु गृहेषुः समंततः सर्वाः समेताः सर्वा स्वदिक्षु घोषदिक्षोर चनावदेहुयात् सामेनष्ट।
गृहा x वीथ्यानि वेश्मनीनाम् समंततः क्रमेणास्य स्थः यथा गृहद्वारगृहस्य महास्थतः पश्चात्
शृङ्गीवीत्येग्रहाग्रवस्थिताः तेनैव क्रमेणास्मृतिकागृहस्थान्यानिश्रातिवेश्मस्य गृहाणि
वाख्यानि अन्ये सीमान्तपूर्वास्मितिपठेति सीमान्तो गृहपर्यन्तोऽष्टविकारचनामिति तथा
वसायवल्याम् भवनगृहसंयोगैः प्रतिवेश्याश्चैतानि नीयास्त्रदेवलयाम्नुपावकको
पूर्वविहायाद्यवस्कन्दस्थानम् निद्रागृहाग्रभास्करस्थापि गृहभार्गांकि त्रयेयागात् श्र वा x
त्राचार्येणगृहभूमिकाप्रमाणं चिशालहिमालस्नानेचनोक्तम् गृहस्थानोतकर्कटस्य
परमोच्चभागाङ्कृष्टे लग्नदृष्टमे हिभूमिकमुख्यभागस्थेयतनयोऽष्टमिवाम् यत्रचिरव
लेस्थितेग्रहे त्रिशालेन नृहकन्यामीनस्थे हिशालम् उत्तंचस्वल्पमानके गृहकर्मी
दशमस्थो हि त्रिचतुर्भूमिकं करोति गृहम् यत्रचिरबले हि त्रिशाले हिशालमनेव ६६

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

एकेन्दुयोगश्च बलवद्ग्रहवशात् सूर्येण लग्नराशिवशात्तस्य वादिर्नो भिन्नत्वम् यस्मादनेनैव
स्वल्पजातके उक्तं होरेवास्तनिकेन्द्रोपयाकुहादसंतिवाविलग्नस्तात इति एतेवदं।
नियथा लग्नद्वादशभागराशिदिगीभिस्तुल्येस्तुनिकाग्रहद्वारम् तथाच मणित्थः लग्नेयो
हि रसांशः तदीभिस्तुल्येस्तनिकाग्रहद्वारम् एतच्चसंवादेनापि दृष्टे इति वीर्यसमेता द्वाइत्स च्वि ४
स्लोके ४ मेरं स वक्ष्यते केचिद्वदंति यथावीर्यसमन्विताद्ग्रहाद्ग्रहद्वारं वदेत् तथाच सात्वलाश
वासरहोथानगते द्वारं दिवपालकाद्ग्रहोपेनात् इति ॥ अधुना स्तनिकाग्रहद्रूप स्तानेमार्द्व
लविक्रीडितेनाह ॥ जीर्णं संस्कृतमकं नेद्विनिस्तते दग्धं नवं शीतगौ काष्ठाद्यं नवदृढे रवौ
शशिसुतेनानेकशिल्पुद्भवम् रम्यं चित्रयुतं नवं च भृगुजे जीर्णे दृढं मंदिरं वक्रस्थेच
यथोपदेशररचना सामेन पूर्वोवदेत् ॥१९॥ जीर्णं संस्कृतमिति वीर्यसमन्विताद्ग्रहवशा
ते सर्वग्रहेभ्योर्के जे सोरे वीर्यवति सबले जीर्णमिति चिरंतनं पुनः संस्कृतं स्तनिकाग्र
हं वाच्यम् हिनिसूते भौमे बलवत्सग्निनादग्धम् एवं शीतगौ चन्द्रे नवम् रवावादि
में काष्ठाद्यं काष्ठबहुलम् नदृढसारम् शशिसुते बुधे अनेकशिल्पुद्भवं बहुविधशिल्पि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पत्रि x २ श्री

१ मोत्तं मेन्थर्कस्य दंशांशनाथहत्या मेलनं इन्दु स्वन्तुर्थक आदित्यः मेव इन्दुसुर्थक
सुतेमेन्थकाः तेभाः शनैकस्यास्मदा त्र्योयो तासिं ईमइत्यर्थः तस्ययोधिपतिर्ग्रहः
सयस्मिन्नवांशा केन तं स्थितं तत्स्य योना ध्योधिपतिः तस्याया वत्समाणा वृत्तिस्तयाय
नाले नेकरोति अथ वा लग्नार्क शुभांकंजो यो बलवान्तस्यैवास्य दंशांशनाथ इत्याय
नेव नव्यमितीकंति लग्नचन्द्रयोर्वं बलवान्तस्य योदशांसंघे कयवशनदो
भवति तदधुनात्म [illegible] स्मादनवलग्रहणेनास्ति तस्मादेवं नाथते सर्वेमप्यवभवति
ग्रहषस्यवक्र सकार दं नागमदर्शनादिति तथा वृषगावांमार्गिः उदया [illegible]
[illegible] हरिनो वा पियेग्रहादशमस्थिताः ते सर्वे ध्वंशदान्ते यास्वदशाहयथा।
दिताः लग्नाकरातिनाथेभ्यो दशमाधिपतिग्रहः यस्मिन्नवांशे [illegible] तत्कालेवर्तते त
स्यपः पतिः नहत्या स्वदेहेते जातस्य वहवोयदा भवन्ति विनरास्ते हि स्वदशात्
विनिश्चितमिति भेदकोसहपति [illegible] गांशांत्या इति यत्तु [illegible] नानाहृत्तिं महर्षि
णीहयेनाह॥ अर्वांशोत्तरणत्वत्तकोणीभेषजाधे शुक्लांशे कृधि [illegible] तस्ताना स्यथा

नाथ x २

बृ॰ धातवस्ति प्रदृश्यमाना हेमैः कुंभोरोपो सौम्यां पोलिपिकालिनाथकालान्तैलैः । जीवंदोदि
जा॰ नविद्रुमाककनदिपुष्पैः काव्यं ग्रहमणिरजतनादिभौमलुलायैः सौरः शोशमयः परमारुनी
१३३ लमिलैः कर्मशापापृथिव्यां त्तको शाककर्मगिरिहैः अर्कारो इति भेदं वक्तो सप्तपतिमागांशको नाधो×३
यदा भवति तदा तेष्वोः स्वपाधैः कनकेन भुवर्णो मीणो धौविकलो आमेषतैलो षष्ठेनादि
ग्रहणाद्विष न क्रियया योगिपरिवर्धधायावथनमाप्नोति अथवक्रोशा इति तदाह ।
२ धातुवर्णैर्नल नानांशं वेमुक्ताप्रवालादीनां मार्यादलकपविक्रयात् अक्रूराहो ।
तदाश्रयात् तत्समाश्रयात्स्वपतेर्यत्नमाप्नोति अथवक्रो नाम भौम नवांशके भवति तद
धातुभिर्भूतिकादिभिः याभिः पुष्पाभिःस्वर्णाय्यतामादीनि शस्त्रानितानाभिः अथवाधा २
तभिर्मनः शिलाहरितालहिंगुलाजनप्रभृतिभिर्वर्तिताप्रहरणोवेङ्गु वक्रांकुं तया
पतोमरादैः साहसेरसमीक्षितकार्यकारणैः अथवा स्वबलक्रियारम्भैर्नमाप्नोति र्ध
अथ सौम्यां शको वुधनवांशको भवति तदालिख्यात्वावृिन्यासेन गणितेन वादिग्रहण
न व्याख्यानेन यं आमयोगैः काव्यक्रियाशिल्पैः चित्रपुस्तक स्त्रीवाणीमाल्यरचना १३३

य पुत्रछेद×२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यत्र वर्षो गकर्त्तासन्धवद्दूपतेनदाग
भः तुखोत्पत्तिर्मा न भवति ४६

1389

गर्भो रविणा निरीक्षितः ॥ १ ॥ अथ रवौ शशांके च स्वनुः स्थितस्त्रमे च शुभग्रहे केन्द्रस्थितैः अ
थ लग्नस्थे वा शुभग्रहैः एवं शशांके च पतितैः शुभग्रहे लग्नोपगतैर्वा उभयोपगतै
र्वा अथ त्रिकोणगतायार्थ्य स्वाते स्वदस्थितैर्वधेषम सप्तमहितीयचतुर्थपंच मेषु ॥ १५
यथासम्भवं लग्नाद्यन्नाहाद्यवस्थितैः अथवा पापकैः क्रूरग्रहे चन्द्राल्लग्नाद्वा तनी
य लाभ व्ययगतैः सहजे कादशस्थितैः रविणा सूर्येण यदि निरीक्षितं दृष्टः सम्भील
नो वा भवति केचित्सन्ततानि निरीक्षितमिति पठन्ति न हृद्युक्तम यस्मात्सावबलाम् हो
देनुयुतैः सौम्यस्त्रिकोणलाभार्थ्यस्वोकुसंस्थैर्वा पापैस्त्रिलाभयातैः तत्रौचगर्भोति
स्व नीक्षितो रविणा ॥ अथ निषेकानिषेककालाज्ञानस्य जन्मकालादुभयोरपि मग्न
कालाद्वा प्रेक्ष्यी विभागज्ञानेषानूह्लविक्रीडितेनाह ॥ ओजर्क्षे: गुरुचन्द्रारकेभ्यो बलि
भिर्लग्नाकेगुरुविन्दुभिः पुञ्जन्मप्रवदेत्समांशकगतैर्युग्मेषु तैर्योषितः गुर्वर्कौ विष
मे नरं शशिसितौ वक्रश्च युग्मे स्त्रियं द्व्यंगस्था बुधवीक्षणाच्च यमलौ कुर्वन्ति पक्षे स्वके
॥ ओजर्क्षे विनिलग्नार्कगुरुविन्दुभिः पुरुषजन्म प्रवदेज्जीवे रोजर्क्षस्थाविषमराशिस्थैः सर्वेने

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1390

केवलं यावन्मनुष्येषां पाके शुभविषमराशिगतमर्ध्वां पाकं गतैर्न केवलं यावद्बलिभिः सबलैः शुभोग
सवदेहपात् समांशकगतैरिति तैर्देवलग्नार्कचन्द्रजीवैर्युग्मे शुभसमराशिशुस्थितैर्धर्यांशेष
वेन केवलं यावत्समांशकगतैर्युग्मराशिनवांशकस्थैर्बलिभिर्ग्रहैर्योषितः स्त्रियो जन्म प्रवदेत्
तथैतेषां यथाभिहितानां लग्नग्रहाणां शुभयोर्विषमस्थयोर्नावधिक्ये स्त्रीनरयोः साम्यं ब
लाधिकत्वात् गुर्वर्कौ विनिगुर्वर्कौ जीवादित्यौ उभावपि विषमे विषमराश्यंशगतौ यथा तथा न
वांशकस्थौ नरं कुरुतः शशिसितौ वक्रश्च चन्द्रशुक्रौ भौमश्च समराश्यंशगतौ यथा तथा न
वांशस्थाः स्त्रियं कुर्वन्ति द्व्यंगस्थाः इति एतदपयुक्तं ... स्याद्द्विशरीरराशिनवांशा
५ स्थास्तु यदीज्ञं ... यमलौ द्वौ कुर्वन्ति आत्मीयपक्षे पुरुषनवांशके स्त्रीन
वांशके चेन्मर्त्यः एतदुक्तं भवति यथासम्भवेति ... स्वनवांशके लग्नादित्यजीवचन्द्राः
बुधेन ... नवस्थितेन ... यमलौ द्वौ पुरुषौ यथासम्भवं कन्यामीना
शकगताः शशिशुक्रभौमा यमनवांशस्थितेन बुधेन ... यमलौ द्वे कन्ये कुर्वन्ति
श्च यहावेवद्वौ यथा ... स्थौ बुधः ... पश्यन्ति ... कः ... काकन्यावन्यां न ५१

1391

सं॰ टी॰ ८४

७

सोऽरयुक्तोऽन्यकारणं एवं निषेककाले नारीशयनमपि सर्वैः सह तेनैव योगेन चयदार्क
दृष्टे स्तनुमा भवति तत्रान्यकारणभवितः तथा च सारावल्याम् बलवति सूर्ये दृष्टे वक्र
यस्ती पापयुक्तपक्षेण अन्येभ्यः गतवीर्यैः स्तनोत्पत्तिस्त्रिगुणितो भवति सोऽरांश
युक्तलोश चन्द्रे कर्मस्थानेऽथवा हिबुके वा नदृष्टे वा क्रूरैर्यो नमसि प्रसवो न सूर्ये संदृष्टे
नीचस्थे स्वभूमौ शयनमिति सर्वत्र तत्र वक्तव्यं यथा सप्तमे वेत्थितभूतिसिग्रहे
नीचस्थे भूमौ शयने वाच्यम् भूमिग्रहणेनात्रानास्तृता भूमिस्तया केचिद्दूलस्थे
चतुर्थे चन्द्रे भूमौ शयनमिच्छन्ति तथा च सारावल्याम् नीचस्थे भूशयने चन्द्रेण
युवा स्वे वि विलग्ने वा यद्वदिति प्रसवलग्नराशिः यद्वद्धेन प्रकारेण नाशो गर्भमे सा उदयया
तो वाच्यः यत्र कार्ये भूम्यासहसन्नसमतादृष्यते तडरिन्नम उमाव हारितामि ति नया x.५
तिगगनमवनौ प्रसवमवलोकयति यतोऽनेन तद्यथा शीर्षोदये लग्ने सूत्रान्तस्य
उदरं दर्शयतो गर्भस्य मातो वाच्याः पृष्ठोदये यथा मूलस्य पृष्ठं दर्शयतः मीनोदये
पार्श्वे दर्शयतः तथा च सारावल्याम् शीर्षोदये विलग्ने मूर्ध्ना प्रसवोऽन्यथोदये चरणैः ८४

के॰ =

उदयरेखा x ४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गृहेषु स्मृतिरिति मलच्छालादिष्विति वराहवचनादिना × २

नद

यो

शुभस्थाना एवं मातृगृहयोः चन्द्रशुक्रौ स्वोच्चसमौ बलवंति मातृगृहे मातृस्वसृमातु

लादिनां सर्वेपि वा शुभग्रहायदा नीचस्था भवंति तदा तद्गृहे तेषु मातुलास्थाकारे

षु समीपेषु सर्वे वाच्याः आदित्यग्रहमध्ये दीप्तांशमध्यवर्तिते सनाहूतेषु यदि नैव कारात्रे

स्नीनीचयोः शुभैरिमत्रवर्तते सर्वे शुभग्रहा नीचगता लग्ने हृदये यदि चन्द्र वा शुभावस्था

का शिशिरे हैर्वन्ते वनाचित्रप्रभृतिभिर्यत्र यत्र प्रोते तदा वितने जनरहिते दुर्गा

प्रहतिरिति तथावस्थायाम् पितृमातृगृहे वेतौ तच्च जनगृहे बलयोगात्

प्राकारतटनदीषु स्मृतिर्नीचा स्थितैः सौम्यैः ते हंते लग्ने न्यूधमध्ये कस्याः तटव्यास

प्रथुनादीपर्सम्भवे भूप्रदेशप्रसर्व गर्भमाहुः मातुः स्वांशमध्ये मन्दाक्रांते या हा मन्द

चौच्चेः प्रास्थिति हिबुके मन्दष्टे ज्ञ गोवान युक्तै नमसि पायते नीचसंस्थे च भूमौ

यहज्ञा स्थितेर्नानिहरिजगर्भेमाह तत्र तद्वपापैश्चन्द्र स्वरसवेराते: तो पामाकृतेन

माः मन्दतोषाइति घाघिनि च न्द्र य तत्र प्रोमन्दतो प्रोपुत्ते च नवभागस्थ

करकमायारम्यतमा पुष्कस्थानमसि प्रसन्वयोः स्मृतिका प्रयत्ने तत्र तावस्थिते च

वा × ४ बांध्य लग्नाच्चतुर्थे वृद्धेशानि
दृष्टे यत्र कुत्र स्पेनं देनमस्ते

एकाद्येकोत्तरासंख्यालीलावत्युक्तप्रकारेणवा = १८

1393

वृ० मेघवदंति संख्यामिति तैन्लाज्ञातम् ५ | ५ | एवमेकविकल्पाः पंच जाताः द्विविकल्पा दश
टी० त्रिविकल्पा दश चतुर्विकल्पाः पंच ४ | १० | पंचविकल्प एक एवमेकत्रिंशत् तत्र यथा द्वि
१५९ तीये भौमः बुधः जीवः शुक्रः सौरिः एव ३ | १० | मेकविकल्पाः पंच अथ द्विविकल्पाः भौमबु
धौ भौमजीवौ भौमशुक्रौ भौमसौरी बुधजीवौ बुधशुक्रौ बुधसौरी जीवशुक्रौ जीवसौरी
शुक्रसौरी एवं द्विविकल्पा दश अथ त्रिविकल्पाः भौमबुधजीवाः भौमबुधशुक्राः भौ
मबुधसौराः भौमजीवशुक्राः भौमजीवसौराः बुधजीवशुक्राः बुधजीवसौराः बुधशुक्रसौ
राः बुधजीवशुक्राः बुधजीवसौराः बुधशुक्रसौराः जीवशुक्रसौराः एवं त्रिविकल्पा दश
अथ चतुर्विकल्पाः भौमबुधजीवशुक्राः भौमबुधजीवसौराः भौमबुधशुक्रसौराः भौम
जीवशुक्रसौराः बुधजीवशुक्रसौराः एवं चतुर्विकल्पाः पंच भौमबुधजीवशुक्रसौरा एवं पं
चविकल्प एक एवमेकत्रिंशत् अनेनैव प्रकारेण नानाभेदाः अथ द्वयस्ताविकल्पाः ए
वं लोष्टकप्रस्ताराभावात्तत्रयानुक्षाविकल्पाः क्रमशो भिनीयेति न्यायेन व्युत्पन्नैः
एको द्वितीये ह्यादशौ एको ह्यादशौ द्वितीयं द्वितीये तत्र यथा भौमबुधौ १ बुधभौमौ २ भौ।

द्वितीय: १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

द्वादशगे ताराग्रहे ऽनफा चंद्रत्वौषाकरयोः ४१ 1394

वौषाकरयोः द्वितीये द्वादशे वा ताराग्रहो भवेत्तदा दुरुधरा प्रतीतान्यथा केमद्रुमः तथाच
जीवशर्मा यवनाधिपसंज्ञे प्रोक्ता सुनफानवौ द्योजन्मनि स्थितेः तद्द्वितीयस्थितैर्योगः सुनफाख्यः
प्रकीर्तितः द्वादशैरनफा तैर्या ग्रहैर्द्विद्वादशस्थितैः प्रोक्तो दुरुधरायोगोन्यथा केमद्रुम
स्मृतः उक्तिप्रसिद्धानन्ते यथामेवंविधं मतं तेषामुक्तिः सैकेन प्रसिद्धा तत्रांतरं बहुज्योति
षिकैर्नांगीकृतमित्यर्थः सुनफानफादुरुधरासंज्ञयोगकारतानार्थमिन्द्रवज्रयाह त्रिश
त्स्वरूपाः सुनफानफाख्योः षष्टिस्त्रयं सैरधरप्रभेदाः इच्छाविकल्पैः क्रमशोभिनीय नीते
निवृत्तिः पुनरन्यनीतिः सद्रूपास्त्रिंशत् एकत्रिंशत् एकत्रिंशत्सुनफायोगा एवमेव
नफाख्योः षष्टिस्त्रयमशीत्यधिकं शतं दुरुधराप्रभेदानामेषां पूर्वं बहिकत्वं गणितम् इच्छा
विकल्पैरित्यादि यत्र श्लोके कुम्भकारेणानयोगाध्याये व्याख्यातम् इच्छाविकल्पैः क्रमशः
परिपाठ्यात्मकश्लोकम् भिनीयनीते निवृत्तिः कार्यो पुनर्भूयः अन्यनीति रन्यमस्यानीत रा
न वालेन अथ सुनफादयः भौमबुधगुरुसितसौरैः पंचभिर्निष्पाद्यंते तस्मादिच्छावि
कल्पाः पंचानां कर्तव्याः तद्यथा सः अत्र प्रागवस्थैव तागमिते नपुत्रैकस्यात्र नेविना

हरत्यायः

८४४

१३९५

दि×१ प×३

णादत्तेनावतेमासोवत्सरमध्येलीढक्षा भवति तत्र दक्षाक्रमेण ज्ञायते तत्र लग्नात्तेमालिनाइ

॥ उदयरविशशांकशशिकेन्द्रादिसंस्थाः प्रथमवयसिमध्येतोवदंत्युः फलानि नहिनफ

लविपाकःकेन्द्रसंस्थाद्यभावेभवतिहिफलंकिं [illegible] हर्वमायोक्लिमे [illegible] उदयेलग्नेतनुः

रविरादित्यशशांका शशांकश्चन्द्रोमनः तेषामुदयरविशशांकानामभावः मासीबल

वोत्स्यसंवेधेनी प्रथमादशाभवतिगाथानाहे इदनाम तथाचयवनेश्वरः निशाकरा

दिमतविलग्नभाजांतनकालयोगादधिकंबलंयः विभर्तितस्यादिदशाप्यनेनासोशेषास्त

ताःकेन्द्रबलक्रमेण एवमेतेषांमध्याद्येनप्रथमादशातस्येव [illegible] केन्द्रादिसंस्थाः वे

न्द्रपणफ[illegible]पोक्लिमेषुस्थितायहाबीर्यो [illegible] क्र [illegible] मेणदशाददत्युः एवंलग्नार्कशशां

कानांमध्यादेकंबलवतोदशामाद्दोदत्वाततस्तस्ययेकेन्द्रस्थास्तेषांदशांपरिकल्प्यांते

ष्वकेन्द्रस्थेः प्रथमेवयसिफलेदत्तेभवति ततः प्रथमदशापतेरेवयेपणफरस्थास्तेषां

दशाः परिकल्प्याःतेमध्येवयसिफलंदत्तेभवति ततः प्रथमदशापतेरेवये [illegible] आपोक्लि

[illegible] स्थास्तेषांदशाः परिकल्प्याः ते [illegible] वयसिफलंदत्तेभवति यततउक्तं प्रथमवया

म×२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

व

गुरौ च केन्द्रयाते भवति शुभसहजो यदैवं शुभैर्गैः परमितमिहायुरनन्तमाहितास्मात् ॥७॥ कली

र लग्ने कर्कटोदये गुरुयुक्तः शशिसहितो जीवश्चन्द्रः संयुक्तो तयाप्याशितनये बुधे भृगुजे केन्द्रया

ते कण्टकगतेऽशेषैः परिशिष्टैः रविभौमसौरैः भवति शुभसहजो यदैवं कादशषडत्रनीयस्थै

रिहास्मिन्योगे जातस्यायुक्तमाहितास्त्रमितानकर्मान रे गणितमिहायुः स्याद्गवेदेनइते

भवति एवंविधे योगे दृष्टायुर्दायगणनानन्तरं व्यायस्मादनन्तसंभवति अतोनयाजात

गलितायु ५ स्यायुर्गतेनायुषावधयमेभंवे नित्यनायुः किं स्यादिति सत्रोधर्मो भवति न चायुषि छिद्रमनिःक्रम्य

ते ननीवितव्यमिति यः अस्मिन्योगे जातस्याविचारमेवनायुर्योऽह्णा सो भवतीति स्मरति सूत्रं न

हीदं यमनायुषं जनयात्यन्यस्त्रीनिषेवनम् इत्येवमादिकैर्दोषैर्न जीवितहानिर्भवेत् तथोक्तं

तस्यायुर्वेदोक्तविधिसेवितः रसायनप्रयोगैर्यथाभिहितैर्दीर्घमायुरवाप्नोति ॥ ॥

इति भट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतावायुर्दायाध्यायः सप्तमः ७ ॥ ॥

अथातो दशान्तर्दशाध्यायो व्याख्यायते ॥ परिज्ञातसम्यगायुषः पुरुषस्य जीवितमध्ये नैरंप्य

तयोः सुखदुःखयोः परिच्छेदः क्रियते तत्र कालो अन्तर्पविश्व इमायुर्यावत्प्रमाणं येन ग्रहा

1397

तस्माद्वृषस्थो बुधः ग्रह्यभा
गद्वयेनाशुभः मिथुने रे
खा पञ्चकं
विंदुत्रयं ×५

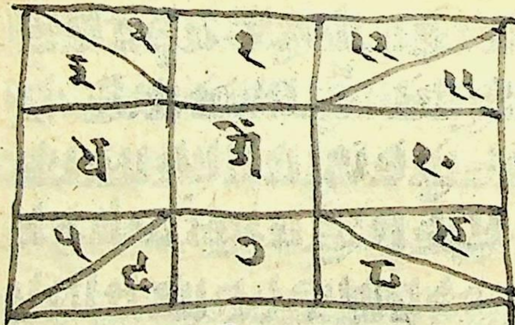

अथ शुभाशुभविशेषः क्रियते तत्र मेषे रेखा पंचकं बिं
दुत्रयं जाते रेखात्रयं बिंदुत्रयं चापास्य हेरे खे जाते तस्मादे
वविधे योगे जाते स्य मद्दैव चाशुभमाह मेषस्थो गारकः
अष्टभागद्वयेनाशुभः वृषे रेखा पंचकं बिंदुत्रयं जाते रे
खात्रयं बिंदुत्रयं चा[illegible]पास्य हे रे खे [illegible] जाते रेखात्रयं बि
बिंदुत्रयं चापास्य हे रे वि जाते तस्मान्मिथुनस्थो भौमः अष्टभागद्वयेनाशुभः क
र्के द्वे रेखा चतस्रः बिंदवश्चतस्रः जाते समत्वान्मध्यमः सिंहे बिंदुपंचकं रेखात्रयं च जा
ते रेखात्रयं बिंदुत्रयं चापास्य बिंदुद्वयं रेखाद्वयं चापास्य रेखाचतुष्टयं जाते तस्मात्।
स्य कन्यास्थो भौमोष्टभागचतुष्टयेनाशुभः तुलायां रेखात्रयं बिंदुपंचकं च जाते तत्र रे
खात्रयं बिंदुत्रयं चापास्य बिंदुद्वयं जाते तस्मात् तेन तुलस्थो भौमोष्टभागद्वयेन सदैव
शुभः वृश्चिके रेखा समकमेव बिंदु जातः तत्र बिंदु मेकं चापास्य रेखाषट्कं तस्मा
द्वृश्चिकस्थो भौमोष्टभागषट्केनवाशुभः [illegible] धनुषि रेखाषट्कं बिंदुद्वयं च। रेखा मेकं ×
जाते बिंदुद्वयं तस्मात् सिंहस्थो भौमो ष्टभागद्वयेनशुभः कन्या
यां रेखाषट्कं बिंदुद्वय ×५×

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बिंदुद्वयं रेखाद्वयं पापस्य ५१ 1398

स्तू. टी. १२५

जातं रेखाचतुष्टयं जातं तस्मात्तुर्यर्क्षस्थो भौमः शुभाशुभफलद्वयेन समेन वा शुभकरः मकरे
रेखात्रयं बिंदुपंचकं जातं तत्र रेखात्रयं बिंदुत्रयं वा पापस्य बिंदुद्वयं जातम् तेन मकरस्थो
गारको शुभाशुभद्वयेन समेन शुभः कुंभे रेखाचतुष्टयं बिंदुत्रयं च जाते तत्र रेखात्रयं वापा बिंदुत्रयं ५२
पस्य रेखैका जाता तस्मात् शुभाधिकेन कुंभस्थो भौमः शुभो ज्ञेयः मीने रेखापंचकं बिंदुत्रयं
च जाते तत्र रेखात्रयं बिंदुत्रयं पापस्य रेखैका जाता तस्मात् शुभाधिकेन कुंभस्थो भौमः
शुभो ज्ञेयः मीने रेखापंचकं बिंदुत्रयं च जाते तत्र रेखात्रयं बिंदुत्रयं च पापस्य रेखाद्वयं जाते
तस्मान्मीनस्थो भौमो शुभाशुभद्वयेनाशुभः एवं शुभाशुभानेकीकृत्य ग्रहोपफलानि भवंति
तेषां संशोधनं हानाय स्वक्षिप्यते तद्यथा यत्र रेखाचतुष्टयं बिंदुचतुष्टयं च भवति
तत्र मध्यस्थो ग्रहो भवति यत्र रेखाचतुष्टयमतीवाशुभे बिंदुरेकोतीव शुभः एवं तत्र
कालांकानतराशिवशेन सर्वग्रहाणामष्टकवर्गः कर्तव्यः तथा च बादरायणः एकेन
यः शुभः स्यात्सद्भिः स्थानैः समापदो भवति यस्तु नवभिः स्थानैः सर्वफलं कल्पनाष्टकम्
तत्पूर्वं प्रकाममेकग्रहस्य समस्तशेषफलयोर्विरोधे नाशं वदेद्यदधिकं परिपच्यते तदिति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कापेद्रिते ... लोमंदनेत्रः ३×२ 1399

वृ॰ टी॰ २१३ निवानूष्यमेपिवालस्नेपापदृष्टेजातः ... बवतुर्निवेल्लाहोभवति रवावारितेनव।
मस्त्रतगेलग्नान्नवमपंचमयोरन्यतमस्थानस्थैर्दिनकरस्तु ते सौरैः पापदृष्टेजातो नवमस्थैर्पं
नेकआधिर्वक्रुरोगीभवति॥ एवमेववक्रजेभौमेलग्नान्नवमपंचमगते पापदृष्टेऽश्मा चमस्थैर्वा ×२
श्मरुषोजातोविकलोऽंगहीनोभवति५ ग्रथान्यानयनिष्टयोगान्सूचितान्ग्रयाह॥
अथयस्तनधनयमीगोरसौसौर्भवनसमाननिबंधनं विकल्प भुजगनिगडपाश
दृकाणैर्बलवद्सौम्यानिरीक्षितै स्तनदृष्टौश्च सौम्यैः पापग्रहैर्यथयस्तनधनयमीगैः
द्वादशपंचमहितीयनवमस्थानानांयथासंभवमन्यतमस्थानस्थैर्जातस्तनिबंधनं
भवति॥ सबध्यतरस्तथैः॥ तद्वनिबंधनेभवनेसमानेंगुशिमदृष्टोविकल्प स्तुविकल्प लग्न ×
नीय राशिस्तलग्नमागमदृष्टाम भवनेलग्न राशिर्निबध्यते॥ तेनैवप्रकारेण
यथ्यैः तद्यथा मेषसिंहधनुर्धराणामन्यतमेलग्नगते स्सर ग्वादिनाबंधनंभवा
ति मिथुनकन्यातुलकुंभानामन्यतमेनिगडैर्निबध्यते कर्कटमीनमकरासि
हानामन्यतमेलग्नेबंधनेविनाकुर्गेविन्यारदृश्यते वृश्चिकलग्नेभूमिगृहेबध्यते

येनविधिना ×४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1400

सापोल्पकर हैदेः श्रीनकाग्रहः अग्रहेन्योजीवः पत्नौ इतितकवामरे जैगात्मी
याङ्क्ष्वात्स्य ग्रहराशप्यधिपत्नी चाधिपः उदये नीचाधिपनवांशके च वस्थितेऽरवि
गतैः शत्रुनवांशकगते वी नानात्मा साभवेति पयो त्समध्यवक्रोभिरिति पकोलः
द्वौमध्यमौ त्रयस्त्वात्रेव हवः यथादर्शितग्रहेभ्यः यस्य जन्मनि कौनी चाधिप
नवांशके शत्रुनवांशके वा गतो भवति सोऽस्मुपराये तात्मनो जीविताधी दासत्वम्
पपद्यते यस्य द्वौ ग्रहौ नीचौ येन क्रीनस्त सह्ला सो भवति यस्य त्रयस्त्वारो
वा सर्वाभेदास्ते ग्रहा लोके ह जातो दास इति प्रसिद्धः ॥ अथ नेत्रापमृ योगा
:दासस्पद नेत्रहानेहरिणाह ॥ विकृत नदक्षनः पापैर्दृष्टे व्यानहयोदये खलानि र भंडे
स्पावा ४६ द्वे लग्ने हययेऽहषभे पि वानवमस्त नयोः पापैर्दृष्टे एवा वहेद्य लग्णोदिन करस्ते नैक
माथिः काले विकलः प्रमान् दृष्टः प्रसिद्धः अजो मेषः हयो धन्वी पवाम दयः न
नमे लग्ने पापैर्दृष्टे वलोकिते विकृतनदर्शनो विद्रूपदं तो भवतिः अशुभ लेयाति
पापग्रह ते ज्ञानि मेषसिंह ह श्चिक मार्गा षाम तमे लग्ने ह्येयन्ति।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पतिरता साध्वी २ भ्रष्टा दुष्टा भवति
त्रिंशांशे जाता ४७

बालप्र

1401

नाविज्ञानयुक्ता सा दुर्भगा भवति अर्कत्रिंशांशके जाता सती साध्वी भवति दासी
नार्किभे सौरक्षेत्रे गुरुकारकस्थयोर्लग्नमे लग्नगो चन्द्रे भौमत्रिंशांशके जाता
दासी भवति सौरत्रिंशांशके जाता दुष्टा भवति नीचपुरुषसक्ता भवति जीव
त्रिंशांशके जाता अप्रजा वैध्या भवति एतद्दशाकैस्त्रिंशांशकैः फलं एतद्युक्त
क्तं भवति फलं तद्दशाकैस्त्रिंशांशकैस्तु बलाबलविकल्पेन तयोः कल्पना वि
चिंतयेत् राशिं राशिमध्ये चतुर्थ यदेतत् त्रिंशांशके फलम् तच्छशिलग्नसमायु
क्तं च चन्द्रलग्नयुक्ते त्रिंशांशकैः यस्मिन्नाशौ यत्र हि त्रिंशांशके चन्द्रमा भवति
तद्दृष्टफलं वाच्यम् यो वा लग्ने भवति तद्दशांशकयुक्ते बलाबलवि
कल्पेनेत्यादि चन्द्रलग्नयोर्बलवान् यो यत्र राशौ यत्र त्रिंशांशके व्यवस्थितो
भवति तस्य यद्युक्तं फलं तद्देवैकं चिंतयेत् एतदुक्तं भवति अन्यस्मिन्नाशौ च
न्द्रः अन्यस्मिंस्त्रिंशांशके लग्नं तयोर्यो बलवांस्तस्य यस्मिंस्त्रिंशांशके भवा
ति तस्यैव फलं वदेत् यो बलरहितस्तस्य फलं न भवतीति ॥ अथ यस्मिन्नाशौ

२२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पतिघातिनी भर्तृघ्नी २ गुर्वंशे जाता वक्रगुणा भृत्यवती ४१

1402

जाता भवति बुधत्रिंशांशके जाता शिल्पिनी शिल्पकर्मरता भवति शुक्रत्रिंशांश
के जाता सुसाध्वी स्तुःप्रीता भवति शुचारेति अर्कक्षेत्रे सिंहलग्ने तत्क्षेत्रे वा चन्द्रे भौ
रा मत्रिंशांशके जाता स्त्री स्वाच्छन्द्याचारा भवति स्वेच्छाचारी यस्याः कोचिद्दाचारेति पठ
ति बहुभाषिणीति सौरत्रिंशांशके जाता कुलटा प्रसाधी भवति जीवत्रिंशांश
के जाता नृपवधू राजभार्या भवति बुधत्रिंशांशके जाता पुंवेषिता पुरुषवेषिता
पुरुषस्वभावा भवति शुक्रत्रिंशांशके जाता अगम्यगाऽगम्यपुरुषगामिनी भवा
ति शुक्रत्रिंशांशके जाता अगम्यगाऽगम्यपुरुषगामिनी भवति जीवक्षेत्रे धनु
मीनयोरन्यतमे लग्नगते तत्क्षेत्रे चन्द्रे भौमत्रिंशांशके जाता नैकगुणा बहुगुणा भव
ति सौरत्रिंशांशके जाता अल्परतिः शीघ्रवेगा भवति सौरत्रिंशांशके जाता अल्परतिः
शीघ्रवेगा भवति बृहस्पतित्रिंशांशके जाता निर्गुणा बहुगुणा भवति सौरत्रिंशां
शके जाता अल्परतिः शीघ्रवेगा भवति बृहस्पतित्रिंशांशके जाता निर्गुणा बहु
गुणा भवति बृहस्पतित्रिंशांशके जाता निर्गुणा बहुगुणा भवति बुधत्रिंशांशके जा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मुहू॰ ८५

दृग्यालग्नाच्च सप्तमे वर्त्तिते दृश्यो वाच्यः ग्रंत्ते ग्रयात इति तथाच सारावल्याम् यावद्दू
ग्नात्तु दिने वर्त्तिदृग्यात्तु तावत्तीभवति दीपोर्कयुक्तद्वेवमादिति अर्को रविलग्न
न्तराधिवशात्त्वगेहे दीपो वक्तव्यः तत्र च राशिवशवस्थिते र्के संचार्यमाणो दीप
श्चादेश्यः स्थिरस्थेऽपकदेशस्थः द्विस्वभावे चालितः प्रतिच्छिन्न इति केचिद्वद
न्ति तथाच सिताश्वोऽर्कः स्थितः यस्यां दिशि स्थितः प्रागादीशाः क्रियवृषन्
मृगेन्द्रादिना प्रदर्शितास्तस्यां दिशि दीपश्चादेश्यः अन्ये वदन्ति यथा यस्यां दिश
कोर्णाभूमवयोताः ह्यस्रहवत्सगपाश्च वदन्ति भ्रमन्ति तेन क्रमेण यस्यां दिशि वाव
स्थितः तस्यां तु दिशि गृहस्य दीपस्थानमिति तथाच सारावल्याम् द्वादशभागवि
भक्ते वासगृहे व स्थितैस्तु हस्तो यो दीपश्च राशिमादिश्य तथैव वाच्यः प्रसवकाले
यत्र च प्राच्यादिगृहे द्वादशभागेषु विभक्ते मेषादिगणनयार्कराशिर्यत्र भवति
तत्र दीपस्थानमिति द्वारं च ततो ज्ञानीतीति तद्द्वारं निरूपयति कागृहे केंद्रस्थे दी
रदेशः केंद्रग्रहस्य यादि वाच्यावादिति इत्यादिना तुः तदभिप्रावस्तूतिकागृहे बहु ८५

प्रागाद्या रविभुक्तेः

1404

उभयोदये च हस्तैः शुभदृष्टे शोभनो नयाक्रमम् । एतद्धि संवदति यदा लग्नाधि
पो वा लग्नस्थो वा ग्रहो वक्री भवति तदा वैपरीत्येन गर्भमोक्षो वाच्यः तथा च मणि
त्थः लग्नाधिपे पाकपतौ लग्नस्थे वक्रिणे ग्रहे पि विपरीतगते मोक्षो वाच्यो गर्भ
स्य संक्लेशः पापैरिति पापग्रहैः स्वन्दुगतैः शत्रि नाम हृत्य वस्थितैः स्वगैर्लग्नात्
सप्तमस्थैर्वा स्वस्वगतैः बलवर्ग्यस्थैर्वा प्रसवकाले जननमामातेः क्लेशमाहुः कष्टं कथ
यन्ति मुनयः तथा च सारावल्याम् क्लेशो मातुः क्रूरैर्बलस्थलगतैः शशांकपुत्रेर्वा
ग्रथदीपवहनात्तानमिन्दुवज्रयाह ॥ स्नेहः शशाङ्कादुदयाच्च वर्तिर्दीपोर्कयु
क्ता स्तेवशाच्छशाङ्घैः द्वारं च तद्धास्तनिकेन्द्रसंस्थैर्ज्ञेयं ग्रहैर्वीर्यसमन्वितैर्वा ८
स्नेह इति शशाङ्काच्चन्द्रात्स्नेहो वाच्यः जन्मकाले पूर्णे चन्द्रमसि स्नेहपूर्णो दीप
भाजनं वक्तव्यम् अर्धचन्द्रप्रायपरं ...स्थिते स्वल्पस्नेहपूर्णो दीपभाजनं वक्तव्यम् ॥
अर्धपादप्रमाणे स्थिते स्वल्पतरस्नेहोऽनम् मध्यपादे सूर्धम् अग्रजानुपातादिति उद
याच्च वर्तिरुदयाल्लग्नाद्दीपवर्तिर्वादेशपालनात्प्रमेतन्त्वाणाद्दन्नावर्तिः मध्येः र्थ

यदुशीर्वंइल्ल

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1405

किंच। आसां गोपीनां भाग्यं मम त्वेतावत्प्रार्थ्यमित्याह। आसामिति गोपीनां चरणरेणुभाजां गुल्मादीनां यत्किमप्यहं स्यामित्या
शंसा कथंभूतानां या इति आर्याणां मार्गं धर्मं च हित्वा ६१ पुनस्ता एव विशिनष्टि। या वा इति। योगेश्वरैरप्यात्मन्येवार्चितं स्तनेषु

आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां वृंदावने किमपि गुल्मलतौषधीनां। या दुस्त्यजं स्वजनमार्यप
थं च हित्वा भेजुर्मुकुंदपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्यां ६१ या वै श्रियार्चितमजादिभिराप्तकामैर्योगेश्वरैर
पि यदात्मनि रासगोष्ठ्यां। कृष्णस्य तद्भगवतश्चरणारविंदं न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरभ्य तापं ६२
वंदे नंदव्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः। यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवनत्रयं ६३ शुक उवाच
अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदां नंदमेव च। गोपानामंत्र्य दाशार्हो यास्यन्नारुरुहे रथं ६४ तं निर्गतं स
मासाद्य नानोपायनपाणयः। नंदादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नश्रुलोचनाः ६५ मनसो वृत्तयो नः स्युः कृ
ष्णपादांबुजाश्रयाः। वाचोऽभिधायिनीर्नाम्नां कायस्तत्प्रह्वणादिषु ६६ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानां
यत्र क्वापीश्वरेच्छया। मंगलाचरितैर्दानै रतिर्नः कृष्ण ईश्वरे ६७ एवं सभाजितो गोपैः कृष्णभक्त्या नराधि
प। उद्धवः पुनरागच्छन्मथुरां कृष्णपालितां ६८ कृष्णाय प्रणिपत्याह भक्त्युद्रेकं व्रजौकसां। वसुदे
वाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ६९ इति श्रीभागवते दशमे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७

न्यस्तं परिरभ्य तापं [illegible] ६२ एवं महत्त्वं प्रतिपाद्य नमस्करोति ६३ अनुज्ञाप्य पृष्ट्वा ६४। ६५ नोऽस्माकं मनसो वृत्तयः कृष्णपादांबुजा
श्रयाः स्युः [illegible] ६६ कृष्णे रतिः स्यादिति ६७। ६८ कृष्णादिभ्यो भक्त्युद्रेकमाह उपायनानि चादादिति ६९ इति भा

भा

दशमस्कंधे ४७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

...अरीरमत अक्रूरस्य गृहं गत्वा तं गजाह्वयमादिशत १ सैरंध्रीकाममापूर्यं पूर्तिं मत्वा मनोरथा
...क्रूरस्य गतः ससत्वनपायानसांत्वयत १ २ महार्घैरनर्घ्यैः उपस्करै रैर्गृहोपकरणैरन्वितं कामोपायास्तदुद्दीपकैस्तु
१४१ रतसंवधादिलेख्यैरुपबृंहितं ३ यथायथोरितं ४ प्रसाधितो योज्यतामापादितस्तथात्मा देहो यया सा सव्रीडं लीलयोत्स्मि

श्रीशुक उवाच ॥ अथ विज्ञाय भगवान्सर्वात्मा सर्वदर्शनः । सैरंध्र्याः कामतप्तायाः प्रियमिच्छन्गृहं ययौ
१ महार्होपस्कराढ्यं वै कामोपायोपबृंहितं । मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः २ धूपैः सु
रभिभिर्दीपैः स्रग्गंधैरपि मंडितं ॥ गृहं तमायांतमवेक्ष्य सासनात्सद्यः समुत्थाय हि जातसंभ्रमा ।
यथोपसंगम्य सखीभिरच्युतं सभाजयामास सदासनादिभिः ३ तथोद्धवः साधु तयाभिपूजितो न्य
षीदद्उर्व्यामभिमृश्य चासनं । कृष्णोपि तूर्णं शयनं महाधनं विवेश लोकाचरितान्यनुव्रतः ४ साम
ज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गंधताम्बूलसुधासवादिभिः । प्रसाधितात्मोपससार माधवं सव्रीडली
लोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः ५ आहूय कांतां नवसंगमह्रिया विशंकितां कंकणभूषिते करे । प्रगृह्य श
य्यामधिवेश्य रामया रेमेनुलेपार्पणपुण्यलेशया ६ सानंगतप्तकुचयोरुरसस्तथाक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनं
तचरणेन रुजो मृजंती । दोर्भ्यां स्तनांतरगतं परिरभ्य कांतमानंदमूर्तिमजहादतिदीर्घतापम् ॥ ७

तं तेषु तद्गुणैरीक्षितैरुपलक्षिता ५ अनुलेपार्पणाद्यन्तस्याः पुण्यनास्तीति दर्शयितुं पुण्यलेशयेत्युक्तं न तु पुण्यस्याल्पत्वविवक्षया
६ ॥ कुचादीनां रुजो मृजन्तीति जिघ्रन्ती चरणम् ॥ ७ ॥ श्रीमत्सुरेश्वरवंदितचरणारविंद श्री गोपालायनमोनमः ॥

॥ राम ॥
॥ १५१ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वामिदं कृत्स्नमित्यादिव्यवहारदृष्टौ त्वाणपरमार्थमाह एवामिति जगन्मयो एवं कुतः जगद्धेतू तदपि कुतः प्रधानपुरुषौ त
दात्मकौ अतो भवज्ज्ञानं विना परं कारणं अपरं कार्यं च नास्तीति १८ प्रत्यक्षादिसिद्धं कथं नास्तीत्युच्यते अत आह आत्मसृष्ट
मिति हे वृत्रमन्यरमेश्वर वृत्रेति वा पाठः रजआदिशक्तिभिरात्मनैव सृष्टमिदं विश्वं अन्वाविश्य कारणत्वादनुप्रविष्टोऽप्यनु
च प्रविष्ट एव स्थितः अतः प्रत्ययगोचरं यथा भवति तथा बहुधा भवानेव प्रतीयते १९ एकस्यैव बहुधा प्रतीतिं सदृष्टांतमाह॥

एवं प्रधानपुरुषौ जगद्धेतू जगन्मयौ भवज्ज्ञानं विना किंचित्परमस्ति न चापरं १८ आत्मसृष्टमि
दं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः ईयते बहुधा ब्रह्मन् श्रुतप्रत्यक्षगोचरं १९ यथा हि भूतेषु च
राचरेषु मह्यादयो योनिषु भांति नाना एवं भवान्केवल आत्मयोनिष्वात्माऽऽत्मतंत्रो बहुधा विभाति
२० सृजस्यथो लुंपसि पासि विश्वं रजस्तमःसत्वगुणैः स्वशक्तिभिः न बध्यसे तद्गुणकर्मभिर्वा ज्ञानात्म

यथेति योनिषु तत्त्वत्स्वेवरूपांतरेणाभिव्यक्तिस्थानेषु चराचरेषु भूतेषु यथा मही प्रभृत्यानि कारणत्वेन नाना भांति आत्मयोनिषु स्वका
रणकेषु भूतभौतिकेषु जीवोऽपि नरमृगादिशरीरेषु बालयुवाद्यवस्थासु च तथा प्रतीयते इति तद्वत्केवलार्थमात्मतंत्र गृहणं
२०॥ ननु स्रष्टृत्वादिकर्तृत्वेन च मम किं जीववद्बंध उक्तः नहि नहीत्याह सृजसीति तद्गुणकर्मभिर्वा तैर्गुणैः कर्मभिर्वेत्यर्थः
यतः क्वचकदाचिदपि बंधहेतुरविद्या तव नैवास्ति कुत इत्यत आह ज्ञानात्मनेति मायया आश्रयानावरणादिति भाव॰ २१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

काममेवप्रार्कृतहस्तायाचितनचमोक्षइवमानन्निष्टेतिदुर्भगेत्युक्तंकृतार्थत्वेतुतस्यानसंदेशः ८।९ काममेवचवरस्तंदत्वामानयित्वाचा

सैवंकैवल्यनाथंतंप्राप्यदुःप्रापमीश्वरं। अंगरागार्पणेनाहोदुर्भगेदमयाचत ८ आहोष्यतामिहप्रेष्टदि 1408
नानिकतिचिन्मया। रमस्वनोत्सहेत्यक्तुंसंगंतेंबुरुहेक्षण। ९ तस्मैकामवरंदत्वामानयित्वाचमान
रा २ दः। सहोद्धवेनसर्वेशःस्वधामागमदर्चितं १० दुराध्यंसमाराध्यविष्णुंसर्वेश्वरेश्वरं। योवृणीतेमनोग्रा भा ३
ह्यमसत्वात्कुमनीष्यसौ ११ अक्रूरभवनंकृष्णःसहरामोद्धवःप्रभुः किंचिच्चिकीर्षयाप्रागादक्रूरप्रिय
काम्यया। १२ सतान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्यस्वबांधवान् प्रत्युत्थायप्रमुदितःपरिष्वज्याभ्यनंद्यच
१३ ननामकृष्णंरामंचसतैरप्यभिवादितः। पूजयामाससविधिवत्कृतासनपरिग्रहान् १४ पादा
वनेजनीरापोधारयन्शिरसानृप। अर्हणेनांबरैर्दिव्यैर्गंधस्रग्भूषणोत्तमैः १५ अर्चित्वाशिर
सानम्यपादावंकगतौमृजन्। प्रश्रयावनतोऽक्रूरःकृष्णरामावभाषत। १६ दिष्ट्यापापोहतः भा २
कंसःसानुगोवामिदंकुलम्। भवद्भ्यामुद्धृतंकृच्छ्राद्दुरंताच्चसमेधितम्। १७ श्रीरामायनमः
श्रीरामजी।

लंकारादिदानैः १० मनोग्राह्यंविषयसुखंअसत्वात्कुबुद्धित्वात् ११ किंचिच्चिकीर्षयन्हस्तिनापुरप्रस्थानंकारयितुमिच्छन्नित्यर्थः अक्रूर
प्रियकाम्ययाच १२ आरातदुरात् १३।१४।१५।१६ वांयुवयोरिदंकुलंउद्धृतंसमेधितम् १७ श्रीमद्धरिर्जयतितराम्॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1409

प्रियेण श्रीकृष्णेन मां प्रसादयितुं प्रस्थापितं दूतं कल्पयित्वाब्रवीत् यद्वा मधुकरापदेशेन उद्धवमेवाब्रवीदित्यर्थः ११ हे मधुपकित
वस्य धूर्तस्य बंधो नोऽस्माकं मघ्रिं मा स्पृश मा मां नमस्कारेण प्रार्थयस्वेत्यर्थः तत्किमित्यपेक्षायां कृष्णस्य वर्णस्य तत्र श्मश्रूणां लोहि
तत्वे कारणं उपेक्ष्यमाणाद् सपत्न्याः कुचाभ्यां विलुलिता संमर्दिता यायाः कृष्णस्य वनमाला अत एव तस्याः कुंकुमं येषु तैः श्मश्रु

दूतं काचिन्मधुकरं दृष्ट्वा ध्यायंती कृष्णसंगमं प्रियप्रस्थापितं कल्पयित्वेदमब्रवीत् ११ गोप्य ऊचुः म
धुप कितवबंधो मा स्पृशांघ्रिं सपत्न्याः कुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः ॥ वहतु मधुपति
स्तन्मानिनीनां प्रसादं यदुसदसि विडंब्यं यस्य दूतस्त्वमीदृक् १२ सकृदधरसुधां स्वां
स्पर्शपा मोहिनीं पाययित्वा सुमनस इव पुष्पैस्तत्यजेऽस्मान्भवादृक् परिचरति कथन्तत्
पादपद्मं तु पद्मा अपि वत हृतचेता ह्युत्तमश्लोकजल्पैः १३ श्रीमद्रामाजयतु ऽ

भिः उपलक्षितः किंतु तासामेव मानिनीनां प्रसादं मधुपतिर्वहतु किमस्मत्प्रसादेन तस्य यदुसदसि विडंब्यं उपहासा
स्पदं कुतो यस्य दूतस्त्वमीदृशः १२ ननु किमित्येवं तमवजानीथ किं बत्तेनापकृतं मत आह सकृदिति भवादृक् त्वा
दृशो दुर्मनाः सुमनसः कुसुमानि यथा त्यजति तद्वत् अहो बत तादृशस्य तस्य पादपद्मं श्रीः कथं सेवते विदितं मयेत्या
ह अपीति बतेति खेदे उत्तमश्लोकस्य जल्पैर्मिथ्याभिः प्रलापैः प्रायो हृतचेताः वयं तु लक्ष्मीवदविचक्षणा नेति भाः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

 …स्तं ते कल्पयंतीष्टमिष्टाः १४ मो मा त्वं मैवमवोचस्त्वामनुस्मृत्यानुस्मृत्यानंगविक्लवस्त्वं प्रसादयितुं मामादिष्ट इत्यत आ…

हे कालेन बहुधा कृत्वा अस्मत्प्रसादनाभाय त्वं संगायतीति मत्वाह किमिहेति पुराणं पुरातनं विजयसखस्य श्रीकृष्णस्य सखीनामग्रतस्तत्प्रसंगो गीयतां इष्टा कृष्णस्य प्रियास्तेन पूजिताः निकटेन आलिंगितेन क्षपिताः कुचरुजो याभिरित्यत आह दिवीति दिवि भुवि रसातलेवा यास्त्रियः स्युस्ताः का नाम दुरापाः कास्ताः न दातव्ययं तस्येत्यर्थः कपटेन रुचिरो यो हासो भ्रूविजृंभो यस्य हे कपटेतिवा यस्य चरणरजः श्रीः सेवते तत्र वयं का अपि च यद्यप्येवं तथापि कृपणानुकंपिति पुंसि उत्तमश्लोकशब्दो भवतीति तत्र या

किमिह बहु षडंघ्रे गायसि त्वं यदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतो नः पुराणं विजयसखसखीनां गीयतां तत्प्रसंगः क्षपितकुचरुजस्ते कल्पयंतीष्टमिष्टाः १४ दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तद्दुरापाः कपटरुचिरहासभ्रूविजृंभस्य याः स्युः चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं का अपि च कृपणपक्षे ह्युत्तमश्लोकशब्दः १५ विसृज शिरसि पादं वेद्म्यहं चाटुकारैरनुनयविदुषस्तेभ्येत्य दौत्यैर्मुकुंदात् स्वकृत इह विसृष्टापत्यपत्यन्यलोका व्यसृजदकृतचेताः किं नु संधेयमस्मिन् १६॥

१ कथनीयं त्वयेति भावः १५ पा

दमूलेपूर्वि शंतं कृष्णापयिष्यंतं प्रियमत्वाह शिरसि न्यस्तं पादं विसृज न त्वामनुचनमाह वेद्मीति हे मुकुंदात्संप्रेत्य ततः शक्षित्वेत्यर्थः दौत्यैर्दूतकर्मभिश्चाटुकारैः प्रियोक्तिरचनाभिः अनुनयविदुषः प्रार्थनाचतुरस्य तत्तव सर्वमहं वेद्मि मुकुंदवत्त्वमप्याविश्वसनीयमिति भावः ननु तेनैकिमपराद्धं तत्राह स्वकृत इति स्वकृते कृष्णसंकृते तेन दर्थमिह विसृष्टा अपत्यलोकाः अपत्यानि पतयश्च अन्ये लोकाश्च यकाभिस्ताः नः अकृतचेताः अस्थिरचित्तो व्यसृजत् अस्मिन् किं नु संधातव्यमिति ॥ १६ ॥ श्री॰ पातु ॥ श्रीः

1410

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१४११

किंच कृतस्य पूर्वोक्तिकर्मणएवानुसंदधाना बिभेम्यहमस्मादित्याह मृगयुरिति मृगयुर्लुब्धकइव यःकपींद्रं वालिनं विव्यधे अविध्यत् लुब्धकर्म
कौर्यवान् लुब्धधर्मेति वा लुब्धकोहि तन्मांसमत्तुकामो विध्यत्ययं तु न तथेति तोरथा कठिन इत्यर्थः तथा स्त्रियं च सूर्पणखां स्त्रीजितः सीतापरतं
त्रः कामएव यानं प्राप्तिसाधनं यस्यास्तां विरूपां छिन्नकर्णनासिकामकरोत् दाशरथिरूपेण तथा बलिमपि हृतेबलिमत्वाभक्ष्यित्वाध्वांक्षवत्का
कवदवेष्टयद्बबंधवामनरूपेण बलिमपि बलिमत्वाधोगतियदितिपाठे बलिं पूजांगृहीत्वा त्रिविष्टपात्स्वर्गादधोक्षिपदित्यर्थः तत्तस्मादसितस्य कृ
ष्णस्य सख्यैरलमेवं चेत्किमिति तं नित्यं गायथ तत्राह दुस्त्यजस्तु तस्य कथारूपोर्थ इति १७ अपि च जानीमएवतत्कथा वित्रिवर्गलतामूलोन्मूलि
नीति तथापि न त्यक्तुं शक्नुमः किं कुर्म इत्याह यदिति यस्यानुचरितं लीलातदेवकर्णपीयूषं तस्य विप्रुट्कणिकातस्याः सकृददनं सेवनं तेन विधूता

मृगयुरिवकपींद्रं विव्यधे लुब्धधर्मा स्त्रियमकृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानां बलिमपि बलिमत्त्वावेष्टयद्ध्वांक्षवद्यस्तदलम
सितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थः १७ यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्मा विनष्टाः स
पदिगृहकुटुंबं दीनमुत्सृज्य दीना बहव इव विहंगा भिक्षुचर्यां चरंति १८ ॥

॥ निरस्ता द्वन्द्वधर्मा रागादयो येषां ते
अतःएव नष्टाः असतत्तुल्याः दीनं दुःखितं गृहं कुटुंबं विहाय दीना भोगहीना विहंगा अपि भिक्षुचर्यां प्राणवृत्तिमात्रं चरंति अतस्त्या
ज्यस्तथापि त्यक्तुं न शक्नुम इति निंदापरत्वेयं तावच्चेति तोर्थः दुस्त्यजत्वेपि पारमार्थिकोयमर्थः विधूतद्वंद्वधर्मा इत्यन्तः समासः ॥
पूर्ववत्ततस्ते च ते अविनष्टाश्चेति समासः इतरे पुनर्द्वन्द्वधर्मास्तेपि विनष्टाः एवं सपदि तत्क्षणमेव दीनं तु कृपणं गृहेषु गृहितं कुटुंबं
विहाय दीना इव अकिंचनाः धीरा इति पाठः बहवो विहंगा इव सारासारविवेकचराः भिक्षुचर्यां पारमहंस्यं चरंति तस्मादेवं प
रमपुरुषार्थरूपत्वात् दुस्त्यजएव तत्कथार्थ इत्यर्थः १८ ॥ ननु किमेवं ब्रूषे पूर्ववृत्त[illegible]येव सांकेतं रहसि किमेवं नाः वोचदि

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भा॰ द॰ टी॰ स्यतस्माद्वयमिति १७ उपमंत्रिण दूतमास्ताभिरियं वार्त्ता भविता कुलिकस्य मृगयोः वधिकस्य हतं गीतं अस्ता यथा ऋतं सत्यमि
१४७ ति श्रद्दधानां स्पृहयंत्यो वयं असकृत् तस्य कृष्णस्य भगवद्ध्वः भार्य्या हरिण्यः शरैः तताः सत्यो देहरुजो ददृशुः एवं जि
स्याद्वेदं कुटिलस्य ऋतमिति श्रद्दधाना स्पृहयंत्यो वयं असकृदेतद्दर्शिमकितन्नखस्पर्शः स्पर्शस्तेन तीव्रस्मरस्ते
न रुजो पीडा तस्मादन्यवार्त्ता भण्यतां कथ्यतामिति १९ पुनरागत्य गत्वा पुनरागतमित्याह प्रियसखेति हे प्रियस
खे प्रेयसा श्रीकृष्णेन पुनः प्रेषितः किं त्वमागतोसि अंग हे उद्धव मे माननीयोसि पूज्योसि अतो भवान्किमनुरुंधे

वयमृतमिव जिह्मव्याहृतं श्रद्दधानाः कुलिकरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः ददृशुरसकृ
देतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्मररुज उपमंत्रिन्भण्यतामन्यवार्त्ता १९ प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा
प्रेषितः किं वरय किमनुरुंधे माननीयोसि मेंग नयसि कथमिह नस्त्यजद्वन्द्वपार्श्वं स
व ततमुरसि सौम्य श्रीर्वधूः साकमास्ते २० अपि बत मधुपुर्य्यामार्यपुत्रोधुना स्ते स्मरति पितृ
गेहान्सौम्य बंधूंश्च गोपान् क्वचिदपि स कथा नः किंकरीणां गृणीते भुजमगुरुसुगंधं मूर्ध्न्य
प्राप्तुमिच्छतीत्यर्थः तद्वरय वरणीयं संमानितं प्रत्याह नयसीति इह सती अस्मान्द्वुत्यजं द्वंद्वं मिथुनीभावो यस्य पार्श्वं समीपं
कथं नयसि तथा हि हे सौम्य स्त्री वधूः साकं सहैव सततमास्ते तत्रापि उरसि वक्षस्येव २० तेन संमंत्रितास्तथा ब्रूते वा बहुधे हे सौ॰ श्रीरामः
म्य गुरुकुलादागत्य आर्यपुत्रः श्रीकृष्णः अधुना किं मधुपुर्य्यां वर्त्तते कदाचिदपि नोस्माकं वार्त्तां ब्रूते आगरुवत्सु टी॰ १४७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1413

श्रीकृष्णदर्शनोत्सुका गोपीः प्रियसंदेशैः सांत्वयन् प्रथमं तावदिदमभाषत २२ नंदाह यद्भिरहो इति स्म पूर्णार्थाः कृ-
तार्थाः २३ श्रेयोभिः श्रेयसाधनैः २४ अनुत्तमा अतिश्रेष्ठा २५ आवृणीत वृतवत्यः २६ सर्वात्मभावः एकांत

शुक उवाच अथोद्धवो निशम्यैवं कृष्णदर्शनलालसाः सांत्वयन प्रियसंदेशैर्गोपीरिदम-
भाषत २२ उद्धव उवाच अहो यूयं स्म पूर्णार्थाः भवत्यो लोकपूजिताः वासुदेवे भगवति या
सामित्यर्पितं मनः २३ दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैः कृ
ष्णे भक्तिर्हि साध्यते २४ भगवत्युत्तमश्लोके भवतीभिरनुत्तमा भक्तिः प्रवर्त्तिता दिष्ट्या
मुनीनामपि दुर्लभा २५ दिष्ट्या पुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनान्भवनानि च हित्वावृणीत यूयं यत
कृष्णाख्यं पुरुषं परं २६ सर्वात्मभावोधिकृतो भवतीनामधोक्षजे विरहेण महाभागा महान्मे
नुग्रहः कृतः २७ श्रूयतां प्रियसंदेशो भवतीनां सुखावहः यमादायागतो भद्रा अहं भर्त्तू रहस्क-
रः २८ भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचित् यथा भूतानि भूतेषु खं वाय्वग्निर्जलं मही

भक्तिः अधिकृतः प्राप्तः मैवान्येमत्सुखप्रदर्शने स एव महाननुग्रहः कृत इति २७ भर्त्तुः श्रीकृष्णस्य रहस्करः रहस्यकार्यस्य
कारः २८ भवतीनां मे मत्तः यतः अहं वियोगो नास्ति कुतः सर्वात्मना सर्वस्योपादानकारणत्वेन अंतर्बहिश्च सर्वेषु मनआदिकार्येषु अ
हमनुगतत्वेन स्थित इति सदृष्टांतमाह यथेति भूते
षु चराचरेषु महाभूतानि वायुश्चाग्निश्च वायुसहि
तश्चाग्निश्चेत्यर्थः २९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1414

तथाहंचेति मनआदीनिकार्याणि गुणाःकारकैनेषामाश्रयत्वेनानुगतैत्यर्थः २९ ननुकारणत्वेसर्वानुगतत्वेचकार्यकारणभे
दःस्यदत्त आह ३० ननुनित्यसिद्धस्यकुतःसृष्ट्यादीन्नयत्ताह आत्ममायेति भूतेंद्रियगुणात्मनाबुद्धींद्रियेतिवापाठः तद्रू
ती पेणाहं कुतःअगुणान्वयः नगुणैर्ष्वनैतितयातत्कुतःव्यतिरिक्तः तदपिकुतःज्ञानमयंज्ञानस्वरूपः नून्वहंप्रत्ययेस्व
संवेद्यमेवात्मनोनानावस्थात्वमितिकुतःअद्वैतितत्राह सुषुप्तेति मायाकार्यमनोवृत्तिभिर्तैजसप्राज्ञ[illegible]प्रतीयतेस्व

तथाहंचमनःप्राणबुद्धींद्रियगुणाश्रयः आत्मनैवात्मनात्मानं सृजेहंम्यनुपालये ३० आत्म
मायानुभावेन भूतेंद्रियगुणात्मना आत्माज्ञानमयःशुद्धोव्यतिरिक्तोगुणान्वयः सुषुप्तस्वप्न
जाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ३१ येनेंद्रियार्थान्ध्यायेतमृषास्वप्नवदुत्थितः तन्निरुंध्यादिं
द्रियाणिविनिद्रःप्रत्यपद्यत ३२ एतदंतसमाम्नायोयोगःसांख्यमनीषिणां त्यागस्तपोदमःसत्यं
॥समुद्रांताइवापगाः ३३

तइत्यर्थः ३१ कुतःमनोनिरोधेतदभावादितिव्यतिरेकंदर्शयितुंमनोनिरोधंविधत्ते॥
येनेति उत्थितःपुमान्यथामिथ्याभूतमेवस्वप्नंध्यायति एवंबाधितान्यपींद्रियार्थान्शब्दादीन्येनमनसाध्यायेतचिंत
येत्ध्यायथ्वयेनेंद्रियाणिप्रत्यपद्यतप्राप तन्मनःविनिद्रःअनलसःसन्निरुंध्यात्नियच्छेदितिएतावनावहृतार्थोभ
वतीत्याह एतदंतइति एषमनोनिरोधःअंतःसमाप्तिःफलंयस्यसःसमाम्नायोवेदःसःतत्रपर्यवस्यतीत्यर्थः योगोष्टांगःसांख्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ननु किमन्या------वास्मात्मेनो विषयया प्रलोभयसि वयं तु सकलगुणगणालंकृतेन त्वया विरहं नैव सहामह इति चेत्तत्राह यत्त्वह
मिति दृशां हरेयद्दूरे वर्तनं मदनुध्यानार्थं तत्र ध्यानं मानसः सन्निकर्षार्थमिति ३४ एतदुपपादयति त्रयेण यथेति ३५।३६ मद्वीर्यमात्र
मिति चेत्तत्राह या इति हे कल्याण्यः स्वभर्तृभिः प्रतिबद्धा या वने क्रीडता मया सह अलब्धक्रीडास्तास्तद्दैव मामापुः प्रापुः ३७ त

यत्त्वहं भवतीनां वै दूरे वर्त्ते प्रियो दृशां मनसः संनिकर्षार्थं मदनुध्यानकाम्यया ३४ यथा दूरचरे प्रेष्ठे म
न आविश्य वर्त्तते स्त्रीणां च न तथा चेतः संनिकृष्टेक्षिगोचरे ३५ मय्यावेश्य मनः कृत्स्नं विमुक्ताशेष
वृत्ति यत् अनुस्मरंत्यो मां नित्यमचिरान्मामुपैष्यथ ३६ या मया क्रीडता रात्र्यां वनेस्मिन्व्रज आस्थिताः
अलब्धरासाः कल्याण्यो मापुर्मद्वीर्यचिंतया ३७ शुक उवाच एवं प्रियतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषितः
ता ऊचुरुद्धवं प्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतिः ३८ दिष्ट्याहितो हतः कंसो यदूनां सानुगोऽघकृत् दिष्ट्याप्तैर्लब्ध
सर्वार्थैः कुशल्यास्तेऽच्युतोधुना ३९ कथं रतिविशेषज्ञः प्रियः सपुरयोषितां नानुबध्येत तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चा
ॐ नुभाजितः ४० कच्चिद्गदाग्रजः सौम्य करोति पुरयोषितां प्रीतिं नः स्नि‸सव्रीडहासोदारेक्षणार्चितः ४१ ग्धं

स्य संदेशेनागता स्मृतिर्यासां ताः प्रथमार्थे द्वितीया ३८ यदूनामहितः शत्रुः अघकृत् दुःखदः दिष्ट्योत्सवानंदो आप्तैः प्राप्तैः हितैर्वा सह ३९ अन्या
ऊचुः कथमिति तासां वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः पूजितः ४० अन्या ऊचुः कच्चिदिति नोऽस्माकं करोति याः प्रीतिं कच्चित्पुरयोषितां करो
ति स्नि‸ग्धं तास्सव्रीडहासेनोदारमीक्षणं तेनार्चिताः ताभिरस्माभिर्वा ४१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1416

अन्या ऊचुः किमनया चिंतया अस्मान्क्वचित्प्रस्तुते स्मरति किं ग्राम्या अविदग्धाः ४२ अन्या ऊचुः ताः किमिति कुमुदैः कुंदैः शशांकेन
चारण्ये वृंदावने क्वणंति चरणनूपुराणि यस्यां तस्यां रासगोष्ठ्यां अस्माभिः प्रियाभिः ईडिता मनोज्ञाः कथा यस्य स तदा यासु निशासु रेमे
कदाचित्किमनुस्मरति वा न वेति स्वनिमित्तेन शोकेन तप्ताः नः अस्मान् गात्रैः करस्पर्शादिभिः संजीवयन् ४३ किंतु इहैष्यतीति ४४ अन्या

अपि स्मरति नः साधो गोविंदः प्रस्तुते क्वचित् गोष्ठीमध्ये पुरस्त्रीणां ग्राम्याः स्वैरकथांतरे ४२ ताः किं निशाः
स्मरति यासु तदा प्रियाभिर्वृंदावने कुमुदकुंदशशांकरम्ये रेमे क्वणच्चरणनूपुररासगोष्ठ्यामस्-
माभिरीडितमनोज्ञकथः कदाचित् ४३ अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ताः स्वकृतया शुचा संजी
वयन्नु नो गात्रैर्यथेंद्रो वनमंबुदैः ४४ कस्मात्कृष्ण इहायाति प्राप्तराज्यो हताहितः नरेंद्रक
न्या उद्वाह्य प्रीतः सर्वसुहृद्वृतः ४५ किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वा महात्मनः श्रीपतेराप्त
कामस्य क्रियेतार्थः कृतात्मनः ४६ परं सौख्यं हि नैराश्यं स्वैरिण्यप्याह पिंगला तज्जानतीनां नः कृष्णे

दे ऊचुः कस्मादिति अनन्यगतित्वेन पूर्वमाजावसं संप्रति महैश्वर्यं प्राप्तः कस्मादिहागमिष्यतीति ४५ अन्यास्तु परमार्थमूचुः किमिति व
नचरीभिरस्माभिरन्याभिर्वा राजकन्याभिर्महात्मनो धीरस्य किंच श्रीपतेस्तद्व्याप्तत्वात्स्वत एवाप्तकामस्य अत एव कृतात्मनः पूर्णस्य
किं कोऽप्यर्थः क्रियेत न कश्चिदिति ४६ यतो घटमाना या कृष्णस्य संगतिः सेवाऽस्मानाकुलयति अतो नैराश्यमेव परं सुखं तच्चा
तिदुःखकरमित्याहुः परं सौख्यमिति स्वैरिणी कामचारिणी ४७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ती

संदिदं स्कात यात्तौ ४८ किंच विस्मरतो नतावहुःखमस्ति मायिनास्माकं संभवौन्त्याहुः सरित् शैलेतित्रिभिः आचरिताः सेविताः ४९॥५०
हे उद्धव कथं विस्मरामेति ५१।५२ श्रीहस्ममेवोसजं ज्ञात्वातं चस्वात्मानं ज्ञात्वा ५३।विनुदन् अपनयन् ५४।५५ सरित्गिरि व

क उत्स हे तसंत्यजु सुत्तमश्लोक संविदं अनिच्छतो पियस्य श्रीरंगान व्यवते ह्यचित ४८ सरित्
शैलवनोद्देशा गावो वेणुरवा इमे संकर्षणसहायेन कृष्णेनाचरिताः प्रभोः ४९ पुनः पुनस्स्मारयं
ति नंदगोपसुतवत श्रीनिकेतैस्तत्पदकै विस्मर्तुं नैव शक्नुमः ५० गत्या ललित योदारहास ल्ली
लावलोकनैः माध्व्यागिरा हृतधियः कथं तं हि स्मरामहे ५१ हे नाथ हे रमानाथ व्रजनाथार्त्तिनाश
न मग्नमुद्धरगोविंद गोकुलं वृजिनार्णवात् ५२ शुक उवाच ततस्ताः कृष्ण संदेशैर्व्यपेतविरहज्व
राः उद्धवं पूजयां चक्रुर्ज्ञात्वात्मानमधोक्षजं ५३ उवास कतिचिन्मासान् गोपीनां विनुदन् शुचः कृष्ण
लीलाकथा गायन् रमयामास गोकुलं ५४ यावंत्यहानि नंदस्य व्रजे वात्सीत्स उद्धवः व्रजौकसां क्ष
णप्रायाण्यासन् कृष्णस्य वार्त्तया ५५ सरिद्वनगिरि द्रोणीर्वीक्ष्यन् कुसुमितान्द्रुमान् कृष्णं संस्मारय
न्रेमे हरिदासो व्रजौकसां ५६ दृष्ट्वैवमादि गोपीनां कृष्णावेशनात्मविक्लवं उद्धवः परमप्रीतस्ता न

नद्यादिषु प्रत्येकं कृष्णलीलासंप्रसादिभिः संस्मारयन् रेमे ५६ कृष्णावेशेनात्मनो मनसो विक्लवं वैक्लव्यं ताः गोपीर्नमस्यन् नमस्करिष्यन् उवाच

मस्यन्निदं जगौ ५७॥

स्यात्मनो गोपस्त्रीनमस्तु तिन्न्यायान भवतीति दर्शयि
तुं नासां मद्दत्वं पंचभिर्जगौ उवाच ५७

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1418

एता इति एताः परं केवलं तनुभृतः सफलजन्मानः रूढभावाः परमप्रेमवत्यः यं रूढभावं भवभियो मुमुक्षवः मुनयो मुक्ता अपि वांछंति
वयं भक्ता अप्यनंतकथासुरसस्य गोपस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिर्विप्रसंबंधिभिः शौक्रसावित्रयाज्ञिकैस्त्रिभिर्जन्मभिः किं को तिशयय
अतएव जातः स एव सर्वोत्तम इत्यर्थः यद्वा अनंतकथासु रसो यस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिश्चतुर्मुखजन्मभिरपि किमित्यर्थः ५८ किंतु ईश्व
रप्रसादो महत्वे कारणं तस्य न जातिराचारो ज्ञानं वा कारणं किंतु केवलं भजनमेवेत्याह क्वेमा इति सा ता ह्यजतः पुंसः ननु उपयुक्तः

एताः परं तनुभृतो ननु गोपवध्वो गोविंद एव निखिलात्मनि रूढभावाः वांछंति यं भवभियो मुनयो व यो॰१
यं च किं ब्रह्मजन्मभिरनंतकथारसस्य ५८ क्वेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः कृष्णे क्व चैष परमा
त्मनि रूढभावः नन्वीश्वरोनुभजतो विदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ५९ नायं श्रि
योंग उ नितांतरतेः प्रसादः स्वर्योषितां नलिनगंधरुचां कुतोन्याः रासोत्सवेस्य भुजदंडगृहीतकंठल
ब्धाशिषां य उदगाद्व्रजवल्लवीनाम् [illegible]।६०॥

सेवितः अगदराज इव अमृतं यथेति ५९ अत्यंतापूर्वश्चायं गोपीषु भगवतः प्रसाद इत्याह नायमिति अंग हे वत्स उ अहो नितां
तं एकांतरते श्रियोपि नायं प्रसादोनुग्रहोस्ति नलिनस्येव गंधो रुक् कांतिर्यासां तासां स्वर्गांगनानाम् अप्सरसामपि नास्ति राम:
रासोत्सवे श्रीकृष्णभुजदंडाभ्यां गृहीतः आलिंगितः कंठो यैस्तैर्लब्धा आशिषो याभिस्तासां गोपीनां य उद्गात् आविर्बभूव ६० १५०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1419

हृत्रापि कर्मविपाकसंग्रहे हृर्यचंद्रोपरागेनयोभुंक्तेनंकलग्रहः अग्रहणानितनंतःकंपी।
बा॰रु॰ क्रूषोगहृदकंठकः कासीशूलीविवर्णोश्च पीनने त्रोभवेन्नरः पीपीलिकामध्यहृपंकपांत्रा
१८५ ह्रायणव्रतं अष्टोतरसहस्रंतुतपेसक्तंचपौरुषं अष्टोत्तरशतंवास्यादानेहूतंतथैवच अग्नि
स्मात्रुचेकपिजयेसर्वांकसंख्यया बलिप्रकारः सपीप्रतलिकावरहगांधाधैरभिपूज्यच दत्वा
नैवेद्यमधतद्रूपर्यायेणकांचने चतुःपलेविपेहेनामंत्रेणानेनसंयतः अग्रहीष्वबलिंचे
मंकृष्णनामामहाग्रह भ्रातरस्पसुरत्वेसिहिंप्रयछत्वंमहाबल इतिकृष्णग्रहेहरं अथपाशिग्र
ग्रहहरे कर्मविपाकसमुच्चये देवब्राह्मणसुवीर्यगोतीर्थायघवमानिनं पिपग्रहःसंक्रम
तेतनोज्वरपुतोभवेत् अतीसारीचास्यशोषोपाणिपादमकोपवान् तत्रलाजाःपायसंचमां
सकुक्कुटमेवजंसहिरणषः शूर्णकंभोबलिर्भवतिशांतिदः रक्तवस्त्रादिभिःसम्यकग्रहमभ्य १०५
र्चयत्ततः वटमूलेबलिर्देयोमंत्रेणानेनमंत्रवित् अग्रहीष्वबलिंचेमंपाशग्रहमहाग्रह।
भ्रातरस्पसुरत्वेसिहिंप्रयच्छत्वंमहाबल इतिपाशग्रहहरं कर्मविपाकसंग्रहे बरलग्रहमा।

अथमेचग्रहहरं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

घाद्यकोचनं इतिवामनग्रहहरं अथक्षेत्रपालग्रहहरं कर्मविपाकसमुच्चये देवतानिंदनात्क्षे
त्रपालः संक्रमते ग्रहः ततो भवेन्महारोगो जिह्वायां च भवेद्व्रणं प्राजापत्यत्रयं कृत्वा तत क्षेत्रपालाभि
षेचनं पातकं देशकर्योत्तमहाजिह्वाग्रहोदितः बलिर्देयस्तु विधिना मंत्रयुक्तः समाहितः इति
क्षेत्रपालग्रहहरं अथाचलग्रहहरं कर्मविपाकसंग्रहे उपकर्तृन्द्विषेद्यो वा नृपकार्यापवाद
कैः तस्करैर्वा समायुक्तकारी तेन स्यादचलग्रहः अचलग्रहसंस्पृष्टो ज्वरी वा सीत्कारवान् सर्वांगरो
गी वक्रदेशी मदाग्निश्च प्रजायते कृच्छ्रं चान्द्रायणं वापि कृत्वा तत् कूष्माण्डहोमकं कृत्वा तच्छि
ष्यं वं स्रष्टोत्तरशतं जपेत् अग्नरुमीत्यचेत्यपि सहस्रं चाष्टवै जपेत् बलिप्रकारमाह तिलचू
र्णयुतं चान्नं दधिक्षीरं च सक्तवः अपूपान् दधि चैव सुरा चेत्येव वै बलिः वरुणायेषु ग्रहसमभ्यर्च्य दद्या
त् कुंभयुतं बलिः ततः प्रदेयं जितं दिपेत् मंत्रेणानेन संयतः प्रगृह्णीष्व बलिं चेमम चलाख्य महा
ग्रह आनरत्समस्तं वसिद्धिप्रयच्छ मे महाबल अथाचलग्रहहरं अथ पूतनाग्रहहरं कर्म
विपाकसंग्रहे देवद्रव्यं तु यो भुंक्ते गामग्निं ब्राह्मणं तथा पादस्पृष्टं च निर्माल्यं लंघयेद्यस्तु तं।

त्रे गृह्णाति हस्तिपादाख्ये त्रिहुतास्य ज्वलितोऽयन वल्मीकव्याधिसम्पादः पीनकुक्षिर्विलोचनः प्रा
स॰ रु॰ जापत्यं प्रकुर्वीत होमो व्याहृतिभिर्भवेत् हिरण्येन चयव्यापाक्कि दंघाकुस्त्वणो जंते इति हस्तिपाद
१॰४ ग्रहहरं अथ कर्णग्रहहरं कात्यायनः देवसन्नयभं तैयोग्रहणं कर्णे संस्का गृह्णाति तेन जिह्वा
न नचलमस्य कर्णयोः बाधिर्यं जायते चांगे कंठ्नी भवेत् अत्र चांद्रायणं कुर्यात् होमो व्याहृति
भिस्तथा तृण्यमदेति सहस्रं च सहस्रं चाष्टवै जपेत् बलिप्रकारः तिलपिष्टसुरामांसमन्त्रलाजा
लयावदपि कंटश्लेष्मतिलैर्येन हलिरत्र प्रशस्यते छत्रैर्गन्धादिभिर्धूपैर्ग्रहमभ्यर्चयेत्ततः चतु
ष्पथे निक्षिपेद्धि बलिं मंत्रेणानेन बुद्धिमान् मंत्रमाह प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं कर्णव्याकरमहाग्रह आत्त
रस्य स्वास्थ्यसिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबल इति कर्णग्रहहरं अथ धनग्रहहरं कात्यायनः तपस्विनीमवि
ज्ञाय स्त्रीगामी गर्भिणीगमः यत्नेथ नग्रहद्विप्रेण ह्लापान् ज्वलतांगा आसनं दोषत्रकल्कमाध्मा १॰४
तम्यनिह्नुका जायते नरिवह्नयर्पनमकृच्छ्रहृयेचरेत् येनदयानयाहोमं कृष्णाण्डं समाचरे
त् अपेच्च यो हृषेरु कं सहस्राहुतिसंख्यया इद माप: प्रवदंत यस्लिं चेदमदोचातथा जलेस्त्रि

1422

ताजपेद्धेमदद्याकृतान्सारतः बलिमंत्रमाह मंत्रपूर्वषितैला जाथद्रक्तमामिच मदि
रएपः शूर्णकेभोवलिस्त्रविधीयते चतुष्पथेबलिमंत्रनिहितंपेत्प्यतेन्तरः सम्यचैवसुगंधा
ये ग्रहयत्नेन संयतः मंत्रः प्रगृह्णीष्व बलिंचेमं भवतोऽस्य ग्रहमहाग्रह स्नानरमप्रलंबकिहिं प्रयच्छ
तेमहाग्रहं इति पठनग्रहहरं ऋणावतोलग्रहहरं कर्मविपाकसमुच्चयेन वंध्यो चदोषव
कारेनिषिद्धंद्रव्यविक्रयं कुर्वतंचापकतीरम्भपाकर्तेविमानवे गृहस्थात्मेतैनिमित्ते लभवतोला
मिथोग्रहः ततः श्वासोचकासीचविग्नतेक्षाज्वलालतद्या सर्वांगरोगीजभवति मतकल्पस्य
जायते कृकुत्रयंप्रकुर्वीतविलोः ग्रहस्यतंकतः महामकलत्तात्स्वातेत्कंपाप्रकृष्पसकृतकतः के
षांडसंतक्ते ४ होमः कार्यः कायान्तस्मद्रहसंचाष्टवैनपेत बलिप्रकारमाहा मंत्रपूर्वषितेपि
ष्टेदधिततीमत्स्यपक्वी रुधिरंचमहाचैवज्वलश्चूर्णंपंचरंगतथा एवंचतुष्पथेदद्यादूत्पपुष्पादि
भिर्ग्रहं अर्चयत्वाविधानेनमंत्रेणानेनलेपतः प्रगृह्णीष्वबलिंचैमंभवतोऽस्यमहाग्रह स्नात
रम्यसर्वसिद्धिं प्रयच्छतेमहाबल इत्यवतोलग्रहहरं मपघक्कपानहरा कृणाग्रहसंवणिस्मग्र

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

स्त॰ सं॰ ग्निरपमील्स्चेजपत्नायकिंचेदं न पेहश्चं दयाद्रुक्मं यथाशक्ति वलिर्दयो विचक्षणैः
१९३ मंत्रैश्च बहुविधैः कृत्वा समादाय च नैष्ठ्ये निर्दिष्टैर्हि विधैर्गंधपुष्पैर्नानाविधैर्धू
पैः ग्रहमभ्यर्च्य विधिना मंत्रेणानेन संयतः प्रग्रहाद्युवलिं चेमं वासवाख्यमहा
ग्रह मान्नरस्यसर्वसिद्धिं प्रयच्छ त्वमं द्विबल इति वासवग्रहहरं तेन विष्णाया
कृतेनेयपत्नग्रहोमः) अथ वासग्रहहरं कर्मविपाकसमुच्चये देवद्विजगुरूणा
मतड़ागादिषु मोचनं विष्णुयाकृतेनेयपत्नग्रहोग्रहानिवायसः अथ स्थानीवा।
यरुक्मिमानुपादाहीच जायते कृच्छ्रमेकं चरेदाज्यहोमो व्याहृतिभिस्तथा अ १९३
ष्टाधिकसहस्रं चकुर्यात्

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1424

सत्खलपत्निनोर्वापिगुरोर्वास्वामिनोपिवा स्त्रीगामिनेसंक्रमतेदेहेहः॥कामेनवग्रहः
ननस्फोटीमेयदायीवाथानीनेत्ररोगवान् जायतेनिष्कृतिस्तत्रनस्रकृच्छ्रद्वयंभवे
त् अतिकृच्छ्रंकृच्छ्रंचचांद्रायणमथापिवा कूष्मांडैर्जुहुयात्सर्पिर्येनदद्याद्वि
जातये पौरुषंचजपेत्सम्यक्कुर्यात्तुब्राह्मणभोजनं लाजैःपयोषितान्नेनपनाकाथ
ग्रहेयुतैः हुर्गांकुभेनसहितैर्बलिर्देयस्ततःपश्चा मंत्रमेत्रः प्रदीपबलिंचैमनवग्र
हमहाबल आनन्तरस्तस्त्वंबसिद्धिंप्रयच्छत्वंमहाग्रहेति इतिनवग्रहदहरे अथवासव
ग्रहहरे कर्मविपाकसंग्रहे वल्मीकरभनाघेनसर्पंवाघोकरोतियः सर्पाणांहत
नेहत्वात्तेषांश्लेषणंकरोतियः नेवासवग्राहोनामगरहत्यायानेनमज्वरी अथाजीव
विसर्पश्चजायतेतस्यनिष्कृतिः प्राजापत्यंभवेदाज्यहोमोव्याहृतिभिस्तथा अ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1425

कर्म०वि०
१...१२

द्विंप्रयच्छत्वेमहाग्रह इतिविष्टंभग्रहहरं एतत्तदेवविहितान्वग्रहहरमपि अथमा
हाजिह्वग्रहहरं कर्मविपाकसमुच्चये मत्स्यलोलत्वादीनि तथायत्नात्पृथ
न्यपि आयुधाभ्यपिपादाभ्यांलेपयेद्देहानरक्तिने कालकालक्रमप्रगल्भोतिमहा
जिह्वाभियोग्रहः ततोगडूदवाग्मास्यशोषीजिह्वाग्रीभवेत आज्यहोमोव्याहृ
तिभिरयत्नंचैंजपेत गायत्रींचात्रदानेचदद्यात्कृत्वतसारतः बलिप्रकारमा
ह पक्वान्नमांसमत्स्याद्यक्वान्तिलपिष्टमयान्दधि रुधिरंसूपशाकान्नेश्च
पैक्तवाचतथापि ब्रह्माद्यैर्ग्रहमभ्यर्च्यबलिंदद्याद्विचक्षणः बलिमंत्रः प्र
गृह्णीष्वबलिंचेमंमहाजिह्वमहाबल आतुरस्यसुखंदेहिप्रयच्छत्वेमहाग्र
ह ॥ इतिमहाजिह्वग्रहहरं अथनवग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ १०२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1426

पायसंचफलंकंदंलाजांश्चाष्टपकांदधि नाम्नपात्रेविनिक्षिप्यमोदकंकुंभमेवच चतुष्पथेक्षिपे
द्वस्त्रंगंधाद्यैर्ग्रहमर्च्यच बलिदानमंत्रः प्रगृह्णीष्वबलिंचेमंमूर्ध्वकेशिमहाग्रह आन्तर
स्थस्त्वंसिद्धिप्रयच्छत्वंमहाबल ऊर्ध्वकेशिग्रहहरं अथविष्टंभग्रहहरं कात्यायनः स
कीयाचारविभ्रष्टान्ब्राह्मणप्रभृतीनरान् विष्टंभनाममगृह्णातिग्रहः पीतज्वरीततः ह
स्तपादतलेदाहीवाग्वाकुंचितपाणिपद् स्फोटश्चैवांगजायैतेदृष्ट्योःपादयोस्तथा विचाव
धिरश्चैवजायतेतस्यनिष्कृतिः चौडादूयाणांप्रकुर्वीतचत्वारिंशन्नपल्लवैः अष्टोत्तरसहस्रंवै
होमंस्यात्ज्ञानवेदसा सहस्रशीर्षासूक्तंचजपेदयुतसंख्यया विष्णोर्नामसहस्रंचस
हस्रंचाष्टवैजपेत् सहस्रकुलजाःस्नानंवाप्रदेवस्यकारयेत् दयाद्हिरण्यदानंचबा
लिर्देयोयथाविधिः बलिप्रकारमाह पायसंपिष्टगुलिकामत्स्यपूपपयोदधि तम्र
पात्रेकुंभेकृत्वाघृणिकुंभसहमके नीत्वाचतुष्पथेतत्रध्वजाद्यैर्ग्रहमर्चयेच विद्वान्तत्रेन
यंत्रेणसंयतोनिक्षिपेद्बलिं प्रगृह्णीष्वबलिंचेमंविष्टंभाख्यमहाग्रह आन्तरस्थस्त्वंसि।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1427

यस्वर्णं कुंभेन संयुतं बलिं तत्र हि दिये हि दान मंत्रेणानेन संयुतः ॐ नमः ह्रीं ह्रूं बलिं चेमं कपिलाख्य म
क.वि. हाग्रह स्नानरक्षस्व त्वं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबल इति कपिलग्रहहरं अथ शिवपादग्रहहरं ॥
४१ कर्मविपाकसमुच्चये मातृःपितृर्देवतायागुर्वादेर्यस्मृगर्वतः अवज्ञां कुरुते नेतां शिवपादा
भिधोग्रहः गृह्णाति तं तल्लक्षणं जठरे रोगवान् भवेत् पाददाहीज्वरी चैव जायते तत्र नि
ष्कृतिः चांद्रायणं भवेद्दानं स्नाने तन्तु कुर्याच्चरु प्रते चाष्टाधिकपाले बलिर्देया यथाविधि बलि
दानप्रकारः पिष्टं तिलांश्चापि न्यां केलाजान्हूतायमन्त्रये मार्गेह्वयसमायोगे वस्त्रायैर्ग्रहमर्चयेत्
ततो बलिं दिये हि दान मंत्रेण संयुतः ॐ नमः ह्रीं ह्रूं बलिं चेमं शिवपाद महाग्रह स्नानरक्षस्व त्वं ४१
सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबलः इति शिवपादग्रहहरं अथोर्ध्वकेशिग्रहहरं कर्मविपाकस
मुच्चये निष्कारणं परद्रव्यहारिणां दुःखकारिणां कर्णेजपं चोर्ध्वकेशिग्रहो गृह्णाति मा
नवं स्फोटाम्लानतः प्रमायेत तस्य गेषु विलेखपि चांद्रायणं प्रकुर्वीत कृच्छ्रं वा रोगशांतये स्नाने स्नते
तन्तु कुर्याच्चरुमाज्यं पृथक् पृथक् होमाव्याहृतिभिश्चैव दद्यात्सर्वाणि सपूर्णाक्तिनः बलिदानप्रकारः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

हहरं जंभकग्रहहरं जंभकग्रहग्रस्त्वापिलाम कात्यायनः श्वेताजागामिनं चैव पश्यस्त्रीगामिनं ग्रहः कुंभका
ख्यः प्रहृष्टो गृहीतेन तस्य ज्वरवान्भवेत् सर्वांगं च हृष्टलापं स्तुष्णास्वकासो वमायने स्वच्छंदाग्निश्च कुर्यात् न
हृद्याच्च हसर्विषाम ग्रान्याह्नतयः प्रोक्ता जपेत्तस्य लक्षं च योषितः सावित्री चाह्निरण्यं वदद्यात्कुंभस्य स्नानं तायनः
बलिदानमंत्रमाह स्वच्छं नीलश्यापिष्टं च पिष्टाकं पायसं मधु तैलं च मत्स्यपिष्टं च पर्वतेश्चत्त्वा गंधादिभिर्ग्रहः
पूजयित्वा पूर्णकुंभं च सहस्रहेमसमन्वितं बलिं च तस्य थेगत्वा मंत्रेणानेन निर्दिपेत् प्रतिगृह्णीष्व
बलिं चेमं कुंभकाख्यमहाग्रह स्वांतरस्य स्वं सिद्धिं प्रयच्छ त्वं महाबल इति कुंभग्रहहरं स्व
यं पिलग्रहहरं कर्मविपाकसमुच्चये निष्ठीवे घोहु नभिजिप्रस्वेदायने ग्रहः कपिलाख्यः स
गृह्णाति नैजाजठरम्लवान् सर्वांगदाहवांश्चैव भवेत्पीतविलोचनः विराज्ञस्य पवामः स्नान
दोगः स्नापनं तयेः सोमारुद्रे ति च जयेत् तस्य लक्षं तु युतसंख्यया हिरण्यं च यथाशक्ति दद्याद
थ बलिं दिये पेत् बलिदानप्रकारमाह लाजास्तिलांश्च पिष्टाकं पिष्टं रुधिरमेव च मांसं च व नै
लपक्वं च कृत्वा मृन्मयभाजने रात्रौ च तस्य थेकुर्यात् स्नानार्थे ग्रहपूजनं हिरण्यसहितेना

1428

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मधेतिसमाहुर्यवङ्कुस्कन्ते अश्वंवैविपिवनस्मैसवर्णीहृयसंमिते दधान्नवर्णैशान्तावावि
तुःसवलपेलया दानानेकोर्नयेद्धि प्रमिदेदेवसचोदिते यन्मयानानापसीयानौरेतःसेका
दयेमहत् अमकृ दुद्धि एवंनदतिश्चद्धावनाकृतेतेनयायेनवद्रेतः दातेमेगर्भसिद्ध्य
कृत नानेतन्नापनाणायम्नवर्णीहृद्वेतसं वलद्धयमितेरोप्ये इति तमयुसर्विधान्न
लगर्भाणांयम्नणारेतःकर्णोलिमाकृतिः दतेमेहृद्धकृ ययान्नभ्यंतत्नापशान्तये अनयो
हृमसानोतिदानेनानेनमस्त्रत एभिस्तमननयश्चेतिन्नकृवेतेपुनर्दिने अयेनयेतिमे
त्रीतेप्राणिपविसर्जयेत् अन्यभ्योविययापाताविप्रभ्यो दक्षिणांदेत् एवंकृविधेलस्य
स्याद्दोजंगर्भसिद्धिकृत इतिस्त्रीणांरजसेवादेहृतवीर्यलहृरे अथवैज्ञव्यहृरेतवैव
महिषीगमङ्कतेयत्नयाचौलननाशाने तस्यकमचविद्धानितिकृतोश्चवदामिते स
चयास्मिन्नवयःकालेमहिषीमगतःपुरा तदृयःकालमासान्नपुत्रमसविनष्यति
लहणंतस्यवक्तव्यकर्मणाकर्मिणोविवा द्विवैर्वापंचववर्षैर्वादिनेलसेषपजायते यी

(1429)

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1430

ज्ञाकर्मानुमानेनवह्निमेहनयोस्तु: अस्मान्न्यात्मकवा द्योतककर्मकरणावपि अत्यमल्पे
म.क. चवस्तुयाम्रचमेदस्ववत्यसौ यथा विस्तुवेदसंवद्धेन्द्राचिन्नः श्रमचग्रहः तस्मानिपस्तुतः पोश
१५ दृष्टपादकरोति शुभिनामितक्रियत्नविद्धेसमाम्नयते श्रुजेन यादिदंष्ट्रिहतः सर्पाः स्था
त्रिरंसलिलेरतिः इत्यादिलक्षणोज्ञानतः कर्मनिष्ठातिमाचरेत् दयाश्च मेहिंषोघ्नोतोर
नमात्यानुलेपनो कृस्वव्रत्तं तांकं ठेलेववत्प्रयांटिका पित्वाकपिटिकोपतोश्लेव
त्यादवेयनो व्रुस्मणायसप्तनायनिर्द्धनायवस्तुविने दयासयोगएवंसविधिवहस्तु
दक्षिणां विप्रसमवेविधिवद्दानानेमचमसुचरेत् यन्मयाबालभावेनसेरमोमभिग
कृता पापमादामशुल्कालोर जनेविनिगर्हितं तद्दिनाशायदत्तेयंसुरभौशुभलक्षणा १५
दानेनानेनमेवस्यननपुत्वमेपंणपुण्यं मयामसमनयच्छाहं पमदाप्रमदावहः एव
मस्तिलितिनेपुण्यानामादायग्रहाः ग्रजेन सूनेभ्योपितदारघाद्यैश्चभोवस्तुदक्षिणां न
नः सकलनकर्मभिः स्पृष्टाकांयसवृते भामीद्धस्सरभीस्पृष्टा सात्वेवाचादिक्रोनमान्

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दैवज्ञं गोयुगेनार्च्य दत्वा पञ्चसहस्रहाटकेन पैहिकेलक्ष्मनस्योतिकीर्तयेत्सत्यपावहे सय
त्वामपितल्लेखोविद्विलामोदयोन्मतेः कृतकर्मभिते कालेयपसः श्रीवनोधेजेन
हृतवर्णावलोजस्कोतिकृत्वाहृः पिपासमे तदयच्चपयानिलयोविनोतिजय स्पृया ॥
गच्छेमामणः स्वसेनपोनेष्ठामानोपिवे पुभिः लेजयाक्रलवितन्वात्वावासमपिवोक
ति गुरुगृह्यादवेलिंगेविहृतिलमवादेके स्तिलैव्यहूरं स्वपरतश्चैव फलानामपि
हृत्वेयः श्रीवभेदउदाहृतः तस्यतिष्टुतिविहातिकीर्त्यमानानिमेश्रृणु नरस्यका
मिनोनित्यंभुंजेनव्योगनानागणे कदाचिदपिजायेतश्रीवनेवातिदुःखकृत शुभेमा
सिसिनेपदेस्माद्नेमसपार्श्विते विधेषेणाश्रयाद यूपादेवज्ञेनद्विजैःसह फलानि
विविधान्यत्ररापूर्णावृतान्ष्टयकष्टयक नारिकेलान्यशोतानि बिल्वजं रक्तसकानिच जा
तीफलैलावेकोलान्याहृत्वा विपादोमसा प्रवालस्युविवस्त्रेवुरापूर्णाकृतान्सपेशुचिः
स्वस्नुत्वा चेदनाधेनसम्यर्चव्रह्मैः सितैःस्रलेकृतेस्मोविप्रेम्योगुणाकघः समाहितः ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1432

म॰ क॰ ९९ द्यान्यन्येषु पापेभ्यः फलशापानि पृथक्पृथक् दानानि कीर्तयिष्ये दैवज्ञेनोपनिर्मितं य
न्मायाः कार्या हरणे फलानां विजिहीर्षया ततो मयैतन्मे शास्त्रेण तु सम्यक् समतिनिर्णीतं तस्मात्तु
वेतनमदेवाद्युक्तमोप फलदानतः इति विज्ञाप्य तानन्विप्रान् प्रतिपत्नादिसर्जयेत्तन् ग्रन्थेभ्यो
यियया प्युत्तनावि प्रेभ्यः फलदोमवेत पद्भिके लब्दणतस्वयकसाद्देववेदिना ब्राह्मणान्तेयप
लस्कार जायते स्मकलेवरे लम्बुनाहरणानेयालयवोनातिदुःखदाः गुरुत्वणायस्वेकेनाना
दुःखात्तितिप्पयकाः प्रमादेन हतानां च नर्मणां द्रोदयाप्यथवा नातिकामो न च स्तेय
नवाच्याप्यमायतः पोफोचिहोपव्रह्मपि हलपादांगुलीग्रणाः जन्मजातान्तु मेघा
यथातिविघुणा हिविंतने प्रश्नमानाविवेकव्येत्यपियादेववेदिना इति सूयोहरणासे ९९
वादेसौवाहरे ग्रथस्तत्रमार्यंतहरणानि महार्णवे कर्मविपाकसंग्रहे गोपहरणानेये
मृतेतयोत्रजोद्धहतिस्त्रियं समवेत्स्य तप्लीकोडस्ततत्क्षमान्वितः प्राजापत्यत्रयं कु
यादेदवत्रयमेववा तामतिमितिचान्येव चरण प्हनरेषुते जलहूपादोजयेद्धियान्ते

१२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1433

नेवेणाणान्यमुच्यते नामाग्निवर्णामिमन्नेनजातवेदसइत्यनेनवाक्योल्लक्ष्यते जातवेदसइति
समृचंस्मानवाक्यस्याग्निर्वाईश्वरोदेवत उपनिषदत्रार्षिः त्र्याघयोडर्गीचतस्त्रणां
मग्निंस्तायाविस्तर्दैवनाग्निष्टुप्छंदः इतनाग्नितः सदमानमस्थमाग्निर्हिनोमिपरमा
त्मपरमात्म मनःपश्चदानिडर्गीणाणि स्वाहामहेवोनिड दिमोत्साग्निः पृत्तोहिवकमासो
मध्ययेषुमनास्त्वहोतानमाश्वमतिं सावायेनन्न वर्पित्रयसास्मभौचसोमगमापजस्य
गोभिर्जेप्रमग्नुजोनिविन्ते नवेंद्रविस्मारनसेचरेम् नाकस्यपृष्ठमधिसेवमानौवैस्वर्गौ
लोकःइह्मादयन्तो इतिमन्त्रमार्थयत्नहरे अथापरेणातानवोये मित्रमार्थाभिगामोच
मन्त्रमार्थःप्रजापतेनस्यपापपमुत्मा देहि जमेवं विवाहयेत् इति प्रकारान्तरेण ॥
अथमन्त्रमार्थत्वपरस्परंद्वेषहरेचवरहस्याति सास्त्रीभार्यायं ज्जेवेधुवृद्धेवानिनियोन
मार्थयामन्त्रमार्थः समवेहै जन्मसदावें यदादापन्नमासासायविरोपयतिसप्तुरः
नस्माज्जनमनिमनेनद्वेषःपत्यापरस्परं तत्रायन्त्रपामीमन्ते एवमत्रदाहयन्त्र

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रु.ह.
१६

धीः तुलसीविल्वनामाईनिधिनापरिणापयेत् एवंनदोषप्राप्तिः स्नानदिनानसंभोज्य
प्राप्तिःतः इतरश्चविरोहायः स्वयंप्राप्तविनिर्णयात् उमामहेश्वरंचैवव्रतेकुर्यादिद्या
ततः इतिस्मृतमार्थव्रहणात् अथपूजोविरचितहरे महार्णवेवामविधाका संमुखये
धर्मपत्न्यांस्त्रुतायांस्वदेवेमैथुनकारिणः वत्माविविरिक्तिर्भवतिस्ववर्णकलशेनसः
उमामहेश्वरंदेवंहृदैकादशिनीजयत् स्नापयेत्कुहयापुक्तोसविधिनोबुधारया ॥
तैयंवकेतमेत्रेणास्त्रान्येनजुहुयाद्दपि अत्रोक्तयहणोकद्वविधानामिवेका विधावुक्ता
नोक्तीरेहरसादीनउपलक्षणमितिमहार्णवः पुनेक विशेषेणोवुयहणेनदी
रादीनांवायइति ततःसहस्नापयुतोतेज्ञोवेवकमेत्रेजपित्वाआज्येनतावत्संख्याक २७
एवहोमःकार्यः अत्रदेवालयाद्वौसर्वयात्रतिमालाभेउमामहेश्वरंसुवर्णास्कृ
त्वाकलशोपनामभिषेकोतेवाअस्णापदघान्वइतिमहार्णवः तत्रस्नानानंतरपादकु
मेणाजयस्योकत्वातरुद्राभिषेकंकृत्वैवहोमः ततोदानमिति इतिसोविरचितहरे ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1485

अथ दोषसंकरोद्भवरूपाणि तत्र ब्रह्मणादसपिण्डाचनहरे कर्मविपाकसंग्रहे अन्याय
वर्जितस्य पतितसेवनाद्द्विप्रहिंसनात् महाहानसमादानात् शूद्रभार्याविमर्दनात्॥
देहिप्यस्वस्य शुश्रूषमरणात् कुरुनिंदया वेदशास्त्रस्य शास्त्रस्य पठनात् मद्यसेवनात्
जनेनीमैथुनाद्वैवपरस्त्रीगमनात्तथा कृताध्ययनसंपन्न श्रोत्रियब्राह्मणाः स्मृत उ
दासीनः सभामध्ये कृत्वा भंगं सुदारुणं वेदाध्ययनसंभूतफलदानाद्धि दैवतः दे
वब्राह्मणराजोचस्वर्णापहरणात्तथा अरण्ये निर्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ग
याश्राद्धेन कृत्वापि जपहोमादिभिस्तथा ब्रह्मसायेणतस्मस्य जपनाद्देवतास्ये तुष्टः
देवतातीर्थसेवाभिः कन्यादानेन चैव हि ब्रह्मराक्षसपीडा चान्य च्यतेमनवरक्षदीन
तब्रगोभूतिलहिरण्यानां प्रातस्नानस्मादेणकल्प इति ब्रह्मराक्षसतहरेपिंडा स्व
हरे अथ प्रजायहहराणि कर्मविपाकसमुच्चये रजस्वलागामिने चतद्भिक्षुस्म
भोजने प्रजायहः प्रसहल्लानितलतः सज्जरवानभवेत् अतो भारे चक्षुर्वेचगावे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1436

स.१ सर्वैश्चवानवान् स्त्री चेद्गर्भस्थनाशोस्मादष्टैयनिष्कृतिः परा कृच्छ्रं चांद्रायणं चैव कुर्या
त्स्नातपनत्रयं अघोरेण सहस्रं वैतत्सार्षपाज्याहुतयाज्ञया पुनर्मांसेतिमंत्रेणाजपं तु दश
१८ सहस्रकं जपहोमयोरन्तेतरबलिदानमाह कांस्यपात्रेनवैद्यौहितेद्रलानाष्टकान्वि
तान् निधायजलकुंभेन सार्धं नीत्वा चतुष्पथे गंधपुष्पादिभिस्तत्रसम्यग्भ्यर्च्य नव
लिंहिपेत् बलिमंत्रः प्रदद्यात् षुबलिंचैमं प्रजायहे महाबले आनंदस्य त्वे सिद्धि
प्रयच्छ त्वं महाग्रह इति प्रजायहेहे अथैकाहिकज्वरहरे कर्मविपाकसंग्रहे नव
रोगोद्भवा प्राणिहिंसकोनिर्दयश्चयः आचारहीनोयश्चताने तान जरमंत्रकः अ
होरात्रस्तृतीयश्चाद्वा देवकरात्रज्वरी भवेत् द्विरात्रेणत्रिरात्रेणचतुरात्रज्वरेण च १८
प्रोतज्वरेण सततं ज्वरेणा स्वज्वरेणा च यतो भवति तस्येयं निष्कृतिः प्रास्त्रचोदिता
चांद्रायणं प्रकुर्वीत तत्कृ पौत्र कृच्छ्रातिकृच्छ्रकं आज्यहोमोव्याहृतिभिरघोरेण सहस्र
कं सहस्रं कारयेद्वालेष्वमध्ये कैर्जुहुयात्तथा जातवेदसमंत्रेणादयादेमंत्रशान्तितः

३८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सहस्रवलपः स्थानेमीश्वरस्य तुकारयेत् अनंतरं वलिदानप्रकारमाह कांस्यपा
त्रेमक्षपपायसाज्यसूपाकैराः निहिष्यान्न ध्वजैर्नीतिकुसुमैः श्वेतवाससा शुक्ल
ध्वजैः स्वकध्वजैः वलिदानमंत्रमाह प्रगृह्णीष्व वलिं चेमं मेकाहिकमहाज्वर सा
नुरस्य सर्वसिद्धिप्रयच्छत्वंमहायह द्याहिक आहिकज्वरयोः द्याहिकाख्य आहिका
ख्यो ग्रहः एवं चातुर्थिकमहाज्वरेन्द्रसंहिताद्यादिज्वरेषु वलिदानस्थानेविशेषमा
ह द्याहिकाख्यज्वरे मालस्थाने शुद्धं वलिं दद्यात् आहिकेनैहिके प्रामसीपेवृषभस्य
वा विस्नोरायतनेदद्यात् चातुर्थिकमहाज्वरे द्याहिकआहिकज्वरयोः एवं एव वलिः चा
तुर्थिकज्वरेवलिः चातुर्थिकज्वरेवलिविशेषमाह विष्णोरायतनेकुर्यात्मंडलेतत्र
पीठकं वनच्छदेस्थापयित्वा गरुडे संपूज्य यत्नतः कुंभे संस्थाप्य तत्र पीठस्थो परि संय
तः तस्मिन्कुंभे वलिं दद्यात् कृसरं सूपपायसं लाजान्मधुसुरां चैव सक्तुं पिन्याक
मेव च रक्तवासो रक्तपुष्पं गृहीत्वा यादवं नाविधोगंधधूपादिकं रजतं दद्यात् ग्रासपीन

1438

वे । कर्मविपाकसंग्रहे वल्मीकखननायेनसर्पबाधांकरोतियः सर्पाभोजनतनेम्ह्वातेषांक्रो ।
शंकरोतियः नवासवग्राहोनामगरह्लीयातेनमज्जरो सप्तानीचविमयश्चत्तायतेनमध्यति
क. वि. ष्ट्रतिः प्राजापत्यंसमवेदाज्यहोमोव्याहृतिभिस्तथा सग्निरष्टमीन्यचजप्त्वा यत्किंचेदंजपे
१९ हवे दद्यादुकांस्यपात्रपातकिर्वलिर्दैर्याविचक्षणैः सुत्रेचक्षुविधंहृत्वासमादाय
चनवध्ये तिलिपिहिविधैर्गंधपुष्पैर्नानाविधैर्ध्वजैः गृहसमर्चेविधिनासं
त्रेणनेनसंयतः प्रगृह्णीष्वबलिंचेमं वासवाख्यमहाग्रह सान्तरस्मासुवे
सिद्धिंप्रयच्छत्वंमहावल ॥ इतिवासवग्रहदहरे ॥ सप्तवायसग्रहदहरे ॥
कर्मविपाकसमुच्चये देवद्विजगृहाणामतड्गादिषुमोचने विष्टाया १९
कृतेनयत्स्यग्रहोगरह्लातिवासंयमः सप्तानीवास्यकृचिमान्पादराही ।
चजायते क्रकुंमेकंचरेदाज्यहोमोव्याहृतिभिस्तथा सप्ताधिकसहस्र
चकुर्यहद ॥ ॥

यज्जातीयानां पाषाणानि विद्यन्ते तज्जातीयैः कावलिकर्मणि मयाशास्त्रा शीतज्वरे तु विशेषः विलोप
यतने लिंगे हि माल्ये स्वाप्य कुंकुमस्य वा शीतज्वरे विधानेन संपूज्य स्नापयेद्दिने बलिद्रव्यतो कृत्वा कृत्वा
ह्यातरीयः कृशरापायसं चैव तिलांश्चैव तनुमंगुल्या कोणस्य पार्श्वे विनिक्षिप्य स्वर्णेन तु परिष्वज्य सेत् पूर्णे
ॐ भैरवाय स्वाहा इति बलिं तत्र विनिक्षिपेत् पूजयित्वा शंकरं धूपदीपादिभिस्ततो द्विजः बलिदानमंत्रमाह म
गस्तीश्व बलिं चेमं ज्वरविनाशनाय परं पतिवाहनगोविंदवराहवदनप्रभो ममाजं प्रहर श्रेष्ठ नारसिं
ह्मगदाधरेति उष्णज्वरे तु विशेषमभिदधाति उष्णज्वरे महेशानसमीपे बलिमाहरेत् अपवत्स
मलेवाबलिः सर्वत्र पर्वणि पूर्वोक्तशीतज्वरे द्रव्योक्तः अथ मंत्रः गोक्षीरधवलाकार त्रिशूलधर गो
पते भस्मीकृतिमदेवेश त्रिनेत्र शिव शंकर गृहाणेमं बलिं चेमं ज्वरविनाशमहाप्रभो अपकृतिमं
सिद्धिं ज्वरे चाशु विमोचयेति सततज्वरविशेषमभिधत्ते सततज्वरे ईशानस्यालये बलिमाहरेत्
पूर्वे चैकाधिपते सन्मतमो बलिकरदाहतः अस्मिन्नेवैकाहिकादिज्वरस्य रुद्रदेवस्यानिष्टं वैकाधिपतानि तत्र ब
लिदानमंत्रमाह गृहाणेमं बलिं चेमं देव तं सततज्वरं आव्रतस्य सत्वे सिद्धिं अपकृतिमं मत्वा बलेति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

इत्यैकाहिकादिज्वरहराणि अथ वक्रज्वरहरं कर्मविपाकसंग्रहे नवग्रहः अगस्त्योक्तिपरदाराभि
स्मृ॰ कृ॰ दर्शनात् करिः अस्य ध्यानेन तस्या जाप्यं चरेन्नरः गायत्र्या च तिलान् हुत्वा गायत्री मधुनं जपेत्
१०० दद्याद्धेमस्वर्णमत्या च बलिः पूर्वोक्तवत्भवेत् इति वक्रज्वरहरं अथ महाज्वरहरं कर्मविपाकसंग्रहे
महाज्वरग्रहस्तं वै गरस्त्रीपापतो व्रजेन्निश्चयं रजकादेस्ततः पादतलहस्ती भवेज्ज्वरः चान्द्रायणं सांत
पनं कुर्याद्रोगस्य शांतये जातवेदसमंत्रेण मध्यकानामपहलवान् अष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयाज्ज्ञानवे
दवि जपः सहस्रनामात्रयाद्धेमं च शक्तितः रजकादिस्त्रियादि रजकश्चर्मकारश्च नटोबु
रुड एव च कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते त्यावसायिन इति स्मृतेन टोकश्चर्मकारादयो रजकादि
सादिशब्देन स्त्र्याग्रे पिष्टपिण्याकलाजान् हुत्वानि लांस्तथा पूजयित्वा ग्रहं रक्तगंधाद्यैश्च च १००
बध्ये विनिक्षिपेत् बलिं विद्वान् मंत्रेणानेन संयुतः भगस्त्री वबलिं चेमं महाज्वरमहाग्र
ह मातरस्य ग्रहं क्षिद्धिं मयपद्मत्वं महावल इति महाज्वरहरं ॥ अथ कुंभकग्र॥

1440

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1441

॥ इतिवेदांतसिद्धांतमुक्तावलीसमाप्ता ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

असंभावनादिनिवर्त्तकमननाद्युपकृताद्वाक्यविचाराच्छक्तितात्पर्यग्राहकानुकूलव्यापारादनुष्ठितादप्रतिबद्धं ज्ञानं जायत एवेत्यर्थः ननु ज्ञानान्मुक्तिरिति कोर्थः किं ज्ञानमेव मुक्तिसाध
नं उत ज्ञानमपि नाद्यः विद्यां चाविद्यां चेत्यादिसमुच्चयप्रतिपादकवाक्यविरोधात् न द्वितीयः कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादय इत्यादिविरोधादित्याशंक्य नेत्याह न चेति समुच्चय
पक्षमत्र पराकरोति न च वाच्यमित्यत्र हेतुमाह तद्धैतदिति तद्ब्रह्म एतत् अहमिति पश्यन् साक्षात्कुर्वन् एतस्मादेव दर्शनादृषिर्नामतो वामदेवः प्रतिपेदे ह किल ज्ञानफलं सर्वभावापत्ति
प्रतिपादकान्मंत्रानुददर्शेत्यर्थः यथा भुंजन् तृप्यतीत्युक्ते भुक्तितृप्त्योर्मध्ये कार्यांतरं न प्रतीयते तथात्र पश्यन्नेव प्रपेदे इत्यत्रापि दर्शनसर्वभावापत्त्योर्मध्ये कार्यांतरप्रतीतिर्वर्त्तमा
नार्थशतृप्रत्ययनिर्देशेन नास्तीत्यर्थः यदा ब्रह्मवेद तदैव ब्रह्म भवतीति ब्रह्मभवनवेदनयोरेककालत्वप्रतीतेः कालविलंबोपि नास्तीत्यर्थः कर्मैव मुक्तिसाधनमिति पराचष्टे तमेवेति न
च स्मृतिविरोधः संसिद्धिशब्देन तत्त्वज्ञानस्यैवोक्तत्वात् कषायैः कर्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तत इत्याद्यागमात् कर्मणां तत्त्वज्ञानसाधनीभूतांतःकरणशुद्धिहेतुत्वप्रतीतेः एतेन समुच्चयप्र

न च जातमपि ज्ञानं साधनांतरापेक्षया फलदाने विलंबत इति वाच्यं तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवः प्रतिपेदे ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति तरति शोकमात्मविदित्यादिश्रुतिभ्य आत्मज्ञान
तत्फलयोः समानकालनिर्देशात् मध्ये साधनांतरकालविलंबयोरभावप्रतिपत्तेः तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पंथा विद्यतेऽयनायेत्यादिसाधनांतरप्रतिषेधश्रवणाच्च तस्मात्स
संन्यासात्मज्ञानमेवामृतत्वसाधनं यत्नतः संपादनीयं तदभावे यतो महती विनष्टिः श्रूयते इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीर्महती विनष्टिरित्यत्र उत्पन्ने च ब्रह्मात्मज्ञाने विदु
षः फलेन सह विद्योद्गारः स्मर्यते॥ विद्याविग्रहमग्रहेण पिहितप्रत्यंचमुच्चैस्तरामुत्कृष्योत्तमपूरुषं सुनिधिया मुंजादिषीकामिव कोशात्कारणकार्यरूपविहृतात्पश्यामि निःसंशयं नासी
द्दस्ति भविष्यति क्वनु गतः संसारदुःखोदधिः पश्यामि चित्रमिव सर्वमिदं द्वितीयं तिष्ठामि निष्कलचिदेकवपुष्यनंते आत्मानमद्वयमचिंत्यसुखैकरूपं पश्यामि दग्धरशनामिव च प्रपंचं॥

तिपादकवाक्यविरोधोपि परास्तः तत्रैव वाक्यशेषेण व्याख्यामृत्युनिवर्त्तकत्वमेवाविद्याशब्दवाच्यानां कर्मणां प्रतीयत इति ज्ञानमेव मुक्तिफलमिति स्थितं यदा चैवं तदावश्यं संसा
रभीरुणा तन्निवृत्तिसाधनं ज्ञानं श्रवणादिसाधनैः संपादनीयमित्युपसंहारव्याजेनाह तस्मादिति तस्मात्त्याग एव हि सर्वेषां मुक्तिसाधनमुत्तममिति शास्त्रमाश्रित्याह स संन्यासे
ति यत्नतः संपाद्यत्वे हेतुमाह तदभाव इति इह इति पदं पूर्वार्द्धस्थितमत्रापि योजयित्वा श्रुतिं पठति इह हि इह संसारमंडले ब्रह्मात्मत्वेन न चेद्विदितवांस्तो वयं ततो हमवेदिः स्यां ब्रह्मा
त्मसाक्षात्काररहितः स्यां अस्तु तर्हि ततः को दोष इति तत्राह महतीति विनष्टिरिति जन्ममरणादिलक्षणानंतपरिमाणा विनष्टिः स्यात्तस्मादवश्यमात्मसाक्षात्कारः संपादनीय एवेत्यर्थः
तत्त्वज्ञाने सति संसारो निवर्त्तत एवेत्यत्र विद्वदनुभवमपि प्रमाणयति उत्पन्ने चेति कारणादिकोशादनात्मराशेर्विविच्य केवलब्रह्मात्मानुभवो मम संवृत्तः संसारश्चासन्निवृत्त इत्य
र्थः तथापि जीवनाभासोप्यनुवर्त्तत इत्याह पश्यामीति न चैतावता मुक्तेः किंचिद्वैकल्यमित्याह तिष्ठामीति ननु संसारदर्शनब्रह्मदर्शनयोर्विरुद्धत्वात्कथमेककालावस्थानमिति त

अद्वैतदर्शनेनद्वैतप्रपंचोबाध्यतएवेत्यर्थः विरोधशंकांप्रत्याह अद्वैतमपीति अद्वैतानुभवस्यनकदाचिदपिपारोक्ष्यंयथापरित्यक्ताहिनिर्मोकोहिर्भासते एवंसंसारबाध्यमपिसत्प्रतिभा
सतइत्यर्थः स्वभावपरित्यागापत्तेर्नविपरीतताशंकेतिभावः एवंचजीवन्मुक्तिरपिममप्रसिद्धाइत्याह एवंचेति तत्त्वज्ञानावस्थायांशरीरंबाध्यमितिकिंवक्तव्यंतत्त्वज्ञानात्प्राक्अ
पिद्वैतप्रपंचप्रतिभासोयोममनाभूत्तत्राप्याश्चर्यमेवेदानींममवर्ततइत्याह आश्चर्यमिति ननुकिमत्राश्चर्यंश्रौतबोधःपूर्वंबाधकोनाभूत्इदानींचतेनबाधितइतितत्राह किमिमा

अद्वैतमप्यनुभवामिकरस्थविल्वतुल्यंशरीरमहिनिर्ल्वयनीववीक्ष्ये एवंचजीवनमिवप्रतिभासनंचनिःश्रेयसाधिगमनंचममप्रसिद्धं आश्चर्यमद्यममभाति
कथंद्वितीयंनिखेनिरस्तनिखिलेशिवचित्प्रकाशेआसीत्पुरेति किमिमाःश्रुतयोनपूर्वंयेनद्वितीयमभवत्तिमिरप्रसूतं एवंशास्त्राचार्यप्रसादापरोक्षीकृत
तीव्रब्रह्मात्मतत्त्वस्यगुरुभक्त्यभिनयोपिस्मर्यते अतोपीयंविद्याजायतएवतथाहि॥त्वत्पादपंकज समाश्रयणंविनामेसन्नप्यसन्निवपरःपुरुषःपुरासीत्
त्वत्पादपद्मयुगलाश्रयणादिदानींनासीन्नचास्तिनभविष्यतिभेदबुद्धिः यस्मात्त्वमपापरवशोममदुश्चिकित्स्यंसंसाररोगमपनेतुमसिप्रवृत्तः त्वत्पादपंक
जरजःशिरसादधानस्त्वामाशरीरपतनादहमप्युपासे ननुविद्ययाः विद्योपमर्दैपिकथंसंसारस्येहलोकपरलोकसंचारलक्षणस्यनानाविधयोनिप्राप्तिप
रिहाराभ्यामनेकविधदुःखसंकुलस्यनिवृत्तिःस्यात्तद्धेतोःकामकर्मादेस्तदवस्थत्वात् नचाविद्यानिवृत्त्यातदुपादेयस्यापिसर्वस्यनिवृत्तिरावश्यकी
तिवाच्यंवैशेषिकाणामुपादाने पिक्षणंकार्यावस्थानवदनिवृत्तिशंकायादुरपन्हवत्वात् नचक्षणांतरेनंक्ष्यत्येवेतिनदोषः तत्क्षणवदुत्तरक्षणेप्यनुपप
त्त्यभावस्यानुमातुमशक्यत्वात् तस्मादज्ञानेनिवृत्तेपिसंसारोननिवर्त्तिष्यते प्रमाणाभावादितिव्यर्थःप्रयासःमैवंकर्ममूलमनर्थानां तत्त्वज्ञानेनबाध्य
तेक्षीयंतेचास्यकर्माणितथाचश्रुतिशासनंज्ञानेजातेपिकर्ममूलकःसंसारोनुवर्त्तिष्यतइतियदुक्तंतन्न अविद्यावत्कर्मणोपिज्ञानेनबाधितत्वात् अविद्यावत्तत्कार्ये
णापिविद्यायाविरोधित्वाविशेषात् नहिसंभवतिरज्जुसाक्षात्कारेतदविद्यानिवृत्तौतत्कार्यसर्पाद्यनुवर्त्ततइति नचयतोज्ञानमज्ञानस्यैवनिवर्त्तकमित्यवधारणंशास्त्र
कारणामेवंसत्यसमंजसमितिवाच्यंअज्ञानकार्यस्या

इतिएवमित्याद्युपासेइत्यंतोग्रंथःस्पष्टार्थः ननुज्ञानादज्ञाननिवृत्तावपिसंसारःकथंनिवर्त्ततेतस्यकर्मजन्यत्वात्तस्य
चविद्यमानत्वात्इतिशंकतेनन्वितिननुकर्मनोपादानंप्रपंचस्यकिंत्वविद्यासाचज्ञानान्निवृत्तातन्मूलःसंसारोनिवर्त्तिष्यतइत्याशंक्यप्रसिद्धदृष्टांतेनपरिहरतिनचेत्यादिनापूर्वप
समुपसंहरतितस्मादितितत्त्वज्ञानस्याज्ञानवत्कर्मभिरपिविरोधस्याविशेषात्धर्माधर्मरूपंकर्मापितेननिवर्त्ततइतिश्रुतिस्मृतियुक्तिसिद्धत्वादितिपरिहरति मैवमित्यादिनास्पष्टार्थोग्रंथः

1443

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उक्तयुक्त्यात्मज्ञानात्कृतकृत्यतासंपन्नेति ग्रंथमुपसंहरति तस्मादिति इतिशब्दो ग्रंथसमाप्तौ एवं ग्रंथस्यावांतरप्रयोजनमाह श्रृणुप्रकाशेति तादृक्सिंहदंष्ट्रा अधरीकृता य
येत्यर्थः एतेन वादिविजयार्थिभिरपीयमभ्यसनीयेति भावः शेषमतिरोहितार्थं नानादीक्षितसंज्ञेन विदुषेयं विनिर्मिता सिद्धांतमौक्तिकश्रेणी दीपिकास्मप्रकाशिका ॥१॥ वि
दितसकलवेद्यैर्नप्रशंसंति लोके ग्रथितमपि महद्भिः किंपुनर्मादृशेन इति विफलसमेस्मिन् वाङ्मये हं प्रवृत्तः स्वमतिविमलतायै स्तुमर्हंति संतः ॥२॥ यदज्ञानादिदं भाति यज्ज्ञा

तदभावे तत्सत्त्वानुपलंभात् न चात्र प्रमाणाभावः भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे इति श्रुतेः न चैतद्ब्रह्मात्त्वं शुभकर्मनि
वृत्तिपरमेवेति वाच्यं कर्मशब्दस्य शुभाशुभसाधारणत्वात् विद्यासामर्थ्यस्य चोभयत्र तुल्यत्वात् ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं शाब्दं देशिकपूर्वकं बुद्धिपूर्वकृतं पापं कृत्स्नं
दहति वह्निवदित्यत्र बुद्धिपूर्वकृतपापस्यापि ब्रह्मज्ञानेन दाहस्मरणात् यथैधांसि समिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेर्जुन ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा इत्य
त्र सर्वशब्देनाशेषपुण्यपापग्रहीतत्वात् तस्य सर्वस्यैव ज्ञानाग्निना दाहस्य भगवताप्युक्तत्वाच्च किंच यस्य दर्शनमात्रादन्येषामपि पापक्षयो जायते का कथा तस्य ब्रह्मीभू
तस्य पापक्षये तदाह भगवान् वशिष्ठः यस्यानुभवपर्यंतं तत्त्वे बुद्धिः प्रवर्तते तद्दृष्टिगोचराः सर्वे मुच्यंते सर्वपातकैः तथा कुलपावित्र्यहेतुत्वमपि ब्रह्मविदः स्मर्यते कुलं प
वित्रं जननी कृतार्था विश्वंभरा पुण्यवती च तेन अपारसंवित्सुखसागरेस्मिन् लीनं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः तस्माद्यथोक्तब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानेन कृतकृत्यो भवतीति नात्र
विवदितव्यमिति प्रकाशानंदयतिना कृतिना स्वात्मविशुद्ध्यै सिद्धांतमुक्तावल्येषा रचिता रंध्रवर्जिता अद्वैतानंदसंदोहसत्यज्ञानादिलक्षणानारायणसमासक्ता श्रियासा
पत्न्यदूषिता श्रृणु प्रकाश रचितां सद्वैततिमिरापहां वादीभकुंभनिर्भेदसिंहदंष्ट्राधरीकृतां वेदांतसारसर्वस्वमज्ञेयमधुनातनैः अशेषेण मयोक्तं तत्पुरुषोत्तमयत्नतः
स्नातं तेन समस्ततीर्थसलिले सर्वापि दत्तावनिर्यज्ञानां च कृतं सहस्रमखिला देवाश्च संपूजिताः संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितरस्त्रैलोक्यपूज्योप्यसौ यस्य ब्रह्मवि
चारणे क्षणमपि स्थैर्यं मनः प्राप्नुयात् ॥ ॥इति श्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीज्ञानानंदपूज्यपादशिष्यश्रीप्रकाशानंदविरचिता सिद्धांतमुक्तावली समाप्ता ॥ ॥

नात्र प्रलीयते ब्रह्मस्यां तदहं नित्यं नित्यसंवित्सुखाद्वयं ॥३॥ अधिकाश्युपविष्टेशमियं सिद्धांतदीपिका निर्मिता राजतां शश्वत्सदानंदप्रदायिनी ॥ ॥इति श्रीमत्परमहंसपरि
व्राजकाचार्यश्रीप्रकाशानंदपूज्यपादशिष्यश्रीनानादीक्षितविरचिता वेदांतसिद्धांतमुक्तावलीटीका सिद्धांतदीपिका समाप्ता ॥ मिति आश्विन शुक्ल १ प्रतिपदा संवत् १९२९ शुभम् ॥

1444

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1445

वे॰ मु॰ ८० एवकारो भिन्नक्रमस्तुच्छत्वपदेन संबध्यते तेन श्रौतं तुच्छत्वमेव विवर्त्तादिवादस्य युक्त्यादिमूलत्वात् इपि विवर्त्ताद्यधिकारिभेदेन न विरुध्यत इत्यर्थः उक्तमर्थं दृढं संमत्या स्पष्ट टी॰
यति तदुक्तमिति वास्तवी परिणामरूपा तस्या वेदांतवादस्य प्रथमसोपानत्वात् एवं प्रपंचस्य तुच्छत्वे श्रुतिमुपपाद्य स्मृतिमपि तत्र संवादयति वशिष्ठोपीति अत्रासत्वमित्युप
जीव्यते यस्माद्वैतं तद्दर्शनं च तुच्छत्वादसत्तस्मादात्मनोऽदृष्टद्वयत्वमुपपन्नतरमित्युपसंहरति तस्मादिति द्वैतस्य विवर्त्तत्वेप्युपपन्नमिदानीं प्रपंचस्य तुच्छत्वउपपन्नतरमित्यर्थः
अदृष्टद्वयमेवात्मतत्वमित्यत्र श्रुतिं प्रमाणयति तथा चेति श्रुतिरात्मनो द्वैतदर्शनशून्यत्वमेवाहेत्यन्वयः निरोधः प्रलयः वैदिककर्मानुष्ठाता साधकः निःकलं निरवयवं निर्विक
ल्पकं विशेषानात्मकं अंजनमविद्यादि तच्छब्दलक्ष्यं ब्रह्माहमिति साक्षात्कृत्य ब्राह्मणः स्वयं ध्रुवमविचालि कूटस्थात्मको भवति अनंत अंतो नाशस्तद्रहितं हेतुवर्जितं स्वयम
तदुक्तं गौडैः तुच्छानिर्वचनी या च वास्तवी चेत्यसौ त्रिधा ज्ञेया माया त्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौकिकैः वशिष्ठोपीममर्थमाश्चर्यवदाह अहो नु चित्रं यत्सत्यं ब्रह्म तत्
द्विस्मृतं नृणां यदसत्यमविद्याख्यं तत्पुरः परिवल्गति तथा अहो नु चित्रं पद्मोत्थैर्बद्धास्तंतुभिरद्रयः अविद्यमानाया विद्यातया विश्वं खिलीकृतं तस्माद्वैततद्दर्शनयोः
स्तुच्छत्वात् स्वतःसिद्धशुद्धबुद्धमुक्तपरिपूर्णानंदात्मनोऽदृष्टद्वयत्वमुपपन्नतरं तथा च श्रुतिः न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता
तदेव निःकलं ब्रह्म निर्विकल्पं निरंजनं तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा ब्रह्म संपद्यते ध्रुवं निर्विकल्पमनंतं च हेतुदृष्टांतवर्जितं अप्रमेयमनादिं च यज्ज्ञात्वा मुच्यते बुधः इत्येवमा
दिका आत्मनो द्वैतदर्शनशून्यत्वमाह तस्मात्सत्यं ज्ञानमनंतं च पूर्णमानंदविग्रहं मंत्रवर्णक्रमात्मानं विनिश्चित्य विमुच्यते न चैतादृशमात्मज्ञानं न जायत इति सांप्रतं
श्रि साधनचतुष्टयसंपन्नस्य विविदिषोर्मनननिदिध्यासनाभ्यासपुरस्कृतश्रवणानुष्ठानसमनंतरमेव तदुत्पत्तिदर्शनात् अन्यथा तादृशात्मप्रतिपादकागमाप्रामाण्यप्रसंगः॥
कार्यदृष्टांतवर्जितं अनुपमं स्वतुल्यरहितं एतेन सजातीयभेदः परास्तः कारणत्वं प्रतिषेधति अनादिमिति इति स्वरूपमात्मत्वेन साक्षात्कृत्य मुच्यते अविद्यातत्कार्यरहितो भवतीत्यर्थः
भवत्वेवमात्मतत्वं किं ततस्तत्राह तस्मादिति यस्मादिदं वास्तवं वृत्तं तस्मात्सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति मंत्रवर्णसिद्धं सत्यादिस्वरूपमात्मानं स्वमभिन्नं विनिश्चित्य साक्षात्कृत्य विमुच्यत
इति तज्ज्ञानफलं स्वस्वरूपप्राप्तिरित्यर्थः नन्वेतादृशात्मज्ञानं यदि भवेत्तदा घटादिज्ञानवदुपलभ्येत साधनाभावान्न ज्ञायत इति चेन्न तत्साधनस्य प्रमाणस्य श्रुतेः सत्वात्ततो न जा
यत एवैतादृशं ज्ञानमिति नेत्याह न चेति न च सांप्रतमिति प्रतिज्ञायां हेतुं वदन्ननुपलंभविरोधं प्रत्याह तदुत्पत्तीति तस्योत्पद्यमानस्य ज्ञानस्योपश्यन् प्रतिपेदे यो यो देवानां प्रत्यबुध्य
त इत्यादिश्रुतिभ्यो दर्शनात् नानुपलंभविरोध इत्यर्थः यत्तु सत्यपि साधने ज्ञानं न जायत इति तदप्ययुक्तमित्याह साधनेति वेदानुवचनादिनोत्पन्नविविदिषोर्नित्यानित्यवस्तुविवेका राम
दिसाधनचतुष्टयेनाथशब्दसूचितेन संपन्नस्याधिकारिणो गुरूपदिष्टमहावाक्यविचारानंतरं ज्ञानोत्पत्तिदर्शनात् कथं तर्हि संसारानुवृत्तिः श्रुतवेदांतानामिति तत्राह मननेति॥ ८०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1446

स्थूलमस्तीत्यंतः स्पष्टार्थः ग्रंथः ननु जगतोत्यंतासत्त्वं तन्निवर्तकं च शास्त्रं दृश्येतत्तर्कितं ननु प्रमितमिति चोद्यं पराकुर्वन् शास्त्रस्य सार्थकत्वेन प्रामाण्यमुपसंहरति तस्मादि
ति श्रुतेरर्थांतरशंकानिवर्तकं संक्षेपशारीरकवाक्यमुदाहरति नित्यबोधेति बोधपीडितं बोधमहिम्ना तत्रासदित्यर्थः इममेवार्थं स्पष्टयति जगदात्मकस्येति किंच शास्त्रस्यान
र्थक्येनाप्रामाण्यापादनं द्वैतवादिनं प्रति वा अद्वैतवादिनं प्रति वा आद्ये तेषामुपालंभेपि ब्रह्मात्मैक्यवादिनं प्रति तदापादनस्यायोगात् द्वितीये ब्रह्मातिरिक्तं न किंचनापि सदि
ति कुत्राप्रामाण्यमापाद्यं तद्दूष्याह किंचेत्यादिना अनभ्युपगमादित्यंतेन वेदप्रामाण्यानंगीकारे पाखंडत्वापत्तिमुद्धरति नचेति वस्तुतस्तु पाखंडत्वमात्मातिरिक्तमत्यंतास
द्वेतितदापादनमेवाद्वैतवादिनं प्रति न युज्यत इति ननु वेदस्याप्रामाण्यानंगीकारेपि तत्प्रामाण्यमंगीक्रियते नवा आद्ये द्वैतापत्तिः द्वितीये ब्रह्मात्मैक्यासिद्धिः प्रमाणाभावादि

नित्यबोधपरिपीडितं जगद्विभ्रमं नुदति वाक्यजामतिः वासुदेवनिहतं धनंजयो हंति कैरवकुलं यथा पुनरिति स्मृतिरपि जगदात्मकस्य विभ्रमस्य नि
त्यबोधस्वभावस्यात्मनः स्वरूपं पर्यालोच्यात्यंतासत्त्वमेवाह किंच ब्रह्मातिरिक्तं शास्त्रसत्त्वमस्तीति ये मन्यंते तान्प्रति भवतु शास्त्राप्रामाण्यप्रसंगो दोषः
तस्य प्रमाणैकस्वभावत्वात् ये तु मन्यंते सदा द्वैतमेवास्ति द्वैतवार्तानभिज्ञास्तान्प्रति कथमयं दोषः स्यात्तैः शास्त्रस्य वा तत्प्रामाण्यस्य वा ब्रह्मातिरिक्तस्या
नभ्युपगमात् अन्यथा ताभ्यामेवाद्वैतक्षतिः स्यात् न च वेदप्रामाण्यानभ्युपगमे पाखंडत्वप्रसंगः तदप्रामाण्यस्याप्यनभ्युपगमात् न च वेदप्रामाण्यान
भ्युपगमे द्वैतस्याप्रामाणिकत्वप्रसंगो दोषः द्वैतदर्शिनं प्रति प्रमाणाधीनसिद्धिके च तस्य दोषत्वात् ननु द्वैतदर्शित्वं किमात्मनो धर्मः स्वभावो वा नाद्यः द्वै
तापत्तेः ॥१

तिनेत्याह नचेति किमेनच्चोद्यं द्वैतदर्शिनं प्रत्युत द्वैतदर्शिनं प्रति आद्ये किं न श्छिन्नं द्वितीये प्रमाणप्रमेयभावस्यैवासिद्धिः यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूदिति
श्रुतेः किंच प्रमाणं किमर्थं मृग्यते प्रतीतये चेत्तन्न स्वप्रकाशत्वेनापि तत्सिद्धेः अज्ञाननिवृत्तये चेत् तथाप्यद्वैतस्य सिद्धत्वेन तत्रानपेक्षणात् न तस्याप्रामाणिकत्वप्रसंग
इत्यर्थः द्वैतदर्शिनं प्रति तस्य दोषत्वादित्युक्तं तदादाय शंकते ननु द्वैतदर्शित्वमिति धर्मपक्षं दूषयति नाद्य इति धर्मः सन्न सन्वा नांत्यः असतो वंध्यापुत्रस्य धर्मत्वादर्शनात्
संश्चेद्द्वैतापत्तिरित्याह द्वैतापत्तेरिति द्वितीये दर्शने द्वैतं विशेषणमेव वाच्यं उपलक्षणत्वे दर्शित्वमेवात्मस्वभावः स्यात्तच्च स्वदर्शित्वेनाप्युपपन्ने द्वैतपदं व्यर्थं स्यात्तथा च द्वैतवि
शिष्टदर्शित्वस्य स्वभावत्वे स्वप्रकाशत्वं द्वैतस्यापि स्यादिति दूषयति ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1447

वं·सु· नेतरद्इत्यादिना द्वैतस्यात्मस्वभावत्वे स्वतःसिद्धिःस्यादित्युक्तं तदनुपपन्नं किमात्मस्वरूपमिति कृत्वा स्वप्रकाशत्वमापाद्यते किं वा स्वातंत्र्येण आद्ये द्रष्टापत्तिरात्मनः स्वप्रका टी॰

७९ शत्वस्य सिद्धत्वात् द्वितीये निरर्त्तं च निवर्त्तते इति श्रुत्यात्मभिन्नस्य तुच्छत्वबोधनात् पूर्णप्रतिपादकवाक्यसिद्धपूर्णात्मस्वरूपानुपपत्त्या च द्वैतस्य तुच्छत्वात् स्वतो वा परतो

वा सिद्ध्यनर्हत्वादिति नेति प्रतिज्ञायां हेतुमाह श्रुतीत्यादिना श्रुतिसिद्धात्मस्वरूपानुरोधेन द्वैतस्य तुच्छत्वमुक्तं तदुपपादयितुं शंकते नन्विति लौकिकाः शास्त्रासंस्कृत

मतयः शास्त्रसंस्कृतमतयः परीक्षकाः एकमत्याभावमुपपादयति सर्वशून्यवादिनेत्यादिना तद्विरुद्धस्य शून्यत्वविरुद्धत्वस्य नित्ये सार्वदिकं सत्त्वमनित्ये कादाचित्कं मि

नेतरः द्वैतजातस्य सर्वस्य स्वतःसिद्धिप्रसंगादिति चेत् न श्रुतिदृष्टात्मस्वरूपानुरोधेन द्वैतजातस्य सर्वस्य तुच्छत्वात् नहि तुच्छस्य स्वतःसिद्धिः संभवति तस्य

निरस्तसमस्तसामर्थ्यस्य स्वतः परतो वा सेद्धुमशक्यत्वात् नन्वात्मभिन्नस्य जगतस्तद्दर्शनस्य च तुच्छत्वं लौकिकानामभिमतं परीक्षकाणां वा नाद्यः

तेषामबाधितत्वबुद्धेस्तत्राव्याहतत्वात् तुच्छत्वस्य दूरनिरस्तत्वात् नेतरः परीक्षकाणां सर्वेषामेकमत्याभावात् सर्वशून्यवादिना निःशेषप्रमाणप्रमे

यापलापिनाः प्रामाणिकेनाशेषस्य तुच्छत्वस्वीकारात् तद्विरुद्धस्य नित्यानित्यविभागेन सार्वदिककादाचित्कत्वस्याक्षचरणकणभुगादिभिः स्वीकारात् त

द्विरुद्धस्य च सर्वदा सर्वसत्त्वस्य सांख्यादिभिरभ्युपगमात् तस्मात् परीक्षकाणां सर्वेषां परस्परविप्रतिपत्तेरात्मातिरिक्तस्य तुच्छत्वमसंप्रतिपन्नमेव

तथा च लौकिकपरीक्षकविरुद्धं जगतस्तुच्छत्वं कथमंगीकारपथमारोहति न च परीक्षकाणां मतमपि प्रत्येकं परस्परविरुद्धतया हेयमेवेति वाच्यं ता

वताप्येकैकांगीकारस्य तत्र तत्राव्याहतत्वात् तुच्छत्वे तदभावात् न चात्रापि ममांगीकारोऽस्त्येवेति वाच्यं तवाप्रामाणिकत्वात् तुच्छत्वग्राहकप्रमाणा

तिविभाग इत्यर्थः द्वैविध्यसत्त्वविरुद्धं सांख्यादिमतमित्याह तद्विरुद्धेति विरुद्धत्वमेवाह सर्वदा सर्वसत्त्वस्येति सत्कार्यवादस्वीकारान्न तावत्प्रागसत्त्वं वर्त्तमानकाले स

त्त्वादेव नासत्त्वं ध्वंसस्य च तिरोधानमात्ररूपत्वात्तस्यामप्यवस्थायां सत्त्वात् सर्वदा सत्त्वमिति सांख्यमतं तथा पातंजलादीनां संग्रहाय आदिपदं तुच्छत्वासंप्रतिपत्तेः फलमाह त राम

था चेति तत्र तत्रेति शून्ये तथा सर्वदासत्त्वकादाचित्कसत्त्वपक्षादौ तदभावादिति एकैकांगीकारस्याप्यभावादित्यर्थः तुच्छेऽपि परीक्षकांगीकाराभावोऽसिद्धः मम परीक्षक ७९

स्य तत्रांगीकारसत्त्वादिति नेत्याह न चात्रापीति परिक्षकत्वासंमत्यापरिहारे हेतुमाह तवेति प्रमाणेन परीक्ष्य व्यवहर्त्ता परीक्षकः न च तुच्छे प्रमाणमस्ति तत्त्वे तु तुच्छत्वक्षतेरिति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1448

ननुवस्तुनोद्वैरूप्यासंभवात् नसर्वेपक्षाः प्रामाणिकाएवतथासतिपरस्परविगानात्कोवापरीक्षकः किंमतंचोपादेयंकिंवाहेयमितिनियामकाभावादेकस्याप्यनुपादानमि
तिनेत्याह नचेति परीक्षकत्वेपक्षस्यचोपादेयत्वेविनिगमकंशंकते निस्येतिस्ववाक्यंविवृणोति यस्यहीतित्याज्यत्वेसिद्धेत्यभिमतत्वदृष्टांतमाहयथेतितुच्छत्ववादाहहेते
तर्हीति नन्वप्रामाणिकत्वमसिद्धं प्रत्यक्षादिप्रमाणमूलत्वादितरपक्षस्येत्याशंक्यहेत्वंतरमाह श्रुतिविरुद्धत्वादिति तथाचप्रत्यक्षादिश्रुतिविरोधेआभासीभवतीत्य
र्थः ननुनश्रुतिःप्रपंचस्यसाक्षात्तुच्छत्वपरास्तिसमन्वयाधिकरणविरोधात्तत्राह श्रुतिस्त्विति श्रुतिरात्मातिरिक्तस्यसर्वस्यतुच्छत्वमभिमन्यतइत्यतइत्यन्वयः श्रुती
रुदाहरति सदेवेत्यादिना मीयंतइतिमात्राः मात्राभ्योन्योमात्रः अप्रमेयइतियावत् अथवामात्राएकदेशोवयवास्तद्रहितः तेनस्वगतभेदनिषेधसिद्धिः तुर्यएवचतु

नचपरीक्षकाणामपिपरस्परविरुद्धानांमध्येकस्यमतंसमीचीनंकस्यासमीचीनमितिविनिगमकाभावात् एकमपिनग्राह्यमितिवाच्यंनित्यनिर्दुष्ट
वेदमूलकत्वभावाभावाभ्यांविशेषात् यस्यहिमतंवेदमूलंतद्ग्राह्यं यस्यतुतन्नास्तितस्याज्यंयथापाखंडानांमतं इतत्तद्वैततोपिगत्वाश्रुत्यैवविश्वा
सश्चेत् श्रुतिसिद्धमेवमतमदुष्टंग्राह्यमितितदितरद्याह्यमेवाप्रामाणिकत्वात् श्रुतिविरुद्धत्वाच्च श्रुतिस्तुसदेवसोम्येदमग्रआसीत् एकमेवाद्विती
यंसएषनेतिनेत्तीति अथतस्यायमादेशः अमात्रश्चतुर्थोव्यवहार्यः प्रपंचोपशमः शिवोद्वैतइत्येवंप्रकारिकासजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यमा
त्मानंबोधयंतीआत्मातिरिक्तस्यसर्वस्यतुच्छत्वमभिमन्यते तदतिरिक्तस्यकथंचिदपिसत्वेद्वैतव्याघातप्रसंगात् तस्माज्जगतस्तुच्छत्वंश्रुत्यनुमतंमेव

र्थशब्दार्थः अव्यवहार्यः अभिवदनादिव्यापाराविषयइत्यर्थः तस्यपुरुषार्थत्वमाह प्रपंचेति प्रपंचाभावरूपत्वंतदोपपद्यते यदिप्रपंचोसद्रूपोभवेत् असद्भावस्यभावरूप
त्वात् तेनविजातीयभेदनिराकृतिः तस्यसुखरूपतामाह शिवइति सजातीयभेदंनिषेधति अद्वैतइति तेनश्रुतार्थापत्तिः प्रपंचस्यत्रैकालिकाभावंबोधयतीत्यर्थः नचैवं
प्रपंचस्यप्रामाणिकत्वंआभासोपस्थितस्याप्यभावप्रतियोगित्वोपपत्तेः अन्यथानसुरांपिबेदित्यादौसुरापानस्याप्रामाणित्वंकिंनस्यात् अभिमन्यतइतिवदतासमन्वय
विरोधोपिनिरस्तः अन्यथाविवक्षितात्मसिद्धिरेवनस्यादित्यात्मसिद्ध्यर्थमेवप्रपंचतुच्छत्वानुमानमितिनकोपिविरोधगंधइति ननुकिमितितुच्छत्वमेवावेदयतिउक्तात्मस्व
रूपस्यप्रपंचमिथ्यात्वेनापिसिद्ध्युपपत्तेरितिनेत्याह तदतिरिक्तस्येति कथंचिदपिमिथ्यात्वेनवास्तवत्वेनवेत्यर्थः कथंतर्हिविवर्तवादादिस्वीकारइत्याशंकांपरिहरन्नुप

संक्षेपशा॰ टीका ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

पिनारंभइवानस्थिरे २९ श्रीकृष्णगोविंदहरेमुरारेकृष्णहृदंत्यबरादेतिविह्वलाः विसृज्यकर्माणिगृहस्यसर्वंतोयोगीवचानंदग
तानपेक्षर ३० काश्चित्तमर्थोस्तपरस्परंवचः समेत्यराजन्सुगतपन्तस्वीजने ऊचुःस्वलन्नद्दकंठवाचः स्वतः श्रवद्बाष्पकलाव
हृद्दशः ३१ गोप्यऊचुः खहोतिनिर्मोहिजनस्यचित्तंपरंचरित्रंगदितंनयोग्यं श्रुवैनवान्यंहृदिभाव्यमन्यद्देवोनजानातिकुतोम।
तुष्यः ३२ गतेपियद्यत्रहितेननतनहिहायगंतुंसमवस्थितोयं गतेपुरींशाणपतावहोस्मिकिंकिंनकष्टंचततोभविष्यत् ३३
३ इतिश्रीमद्गर्गसंहितायांमथुराखंडेअक्रूरगमनेनामतृतीयोध्यायः २ ॐ श्रीनारदउवाच एवंगदंतीनांराजन्गोपीनां
विरहंपरं विज्ञायभगवान्देवः प्रीतंतान्मांरहस्यन्ययौ १ यावंतीर्योषितोराजंस्तावद्रूपधरोहरिः स्वयंसंबोधयामासवाग्भिःस
र्वाःपृथक्पृथक् २ श्रीराधामंदिरंगत्वाराधायांचमूर्छितो वहिःस्थितासखीसंचेतनांदत्तरलीकले ३ कृत्वावंशीध्वनिंराधासह
सोत्थायचातुरा नेत्रेउन्मील्यददृशेश्रीगोविंदंसमागतं ४ पद्मिनीवगतानंदंपद्मिनीपद्मिनीपतिं वीक्ष्यस्वापागतायासेसाद म
वेणासमनेन्दत्तौ ५ अक्षपूर्णाश्रुवीदीनांराधांकमललोचनां प्रोवाचेनांभगवानाद्दमेघगंभीरयागिरा ६ श्रीभगवानुवाच विनासंबं
कथंभद्रेमाशोचंकुरुराधिके पृथ्वागंतुकामंमांकृत्वासिविरहातुरा ७ भुवोभारावतारायकंसादीनांवधायच ब्रह्मणाप्रा
र्थितःसाक्षाज्जातोहंदेवलयासह ८ मथुरांहिगमिष्यामिहरिष्यामिभुवोभरं शीघ्रमेष्यागमिष्यामिकरिष्यामिशुभंतव ९ नार
दउवाच इत्युक्त्वंतेजगदीश्वरंहरिंराधापतिंप्राहवियोगविह्वला दावाग्निनादावलतेवमूर्छिताप्रकंपरोमांचितभावसंहता १०
श्रीराधोवाच भुवोभारंहरत्वंमत्तेषुरीवजस्थितंपरमेशयथंश्रूणुस्वतः गतेत्वयिप्राणपतेनोचविश्रद्दंकदाचिद्देवनयास्याम्यहं ११
यदाथमेतंशपथंनमन्यसेद्वितीयवारंवदयामिवाकथं प्राणोदरंगंतुमतीवविह्वलाकर्पूरधूलेःकणवद्भविष्यति १२ श्रीभ
गवानुवाच वचनंवेस्वनिगमेहरीकर्तुंतसोस्म्यहं भक्तानांवचनंस्वप्रभुर्हरीकर्तुंनचक्षमः १३ श्रीदामशापात्स्वसान्हिलोकेक
लहान्मम शतवर्षंतेवियोगोभविष्यतिनसंशयः १४ माशोचंकुरुकल्याणिवरंमेस्मरराधिके मासंमासंवियोगंतेदर्शनंमेभ

स

गर्गे॰
म॰
३

विक्ष्यति १५ राधोवाच मासंप्रतिवियोगोमेद्यात्वंसुदर्शनंहरे वेत्रागमिष्यसितदासूनुरङ्गःखोत्संत्यजाम्यहं १६ लोकाभिरामज
नभूषणविश्वदीपक नर्दमोहनजगद्दुर्जनार्तिहारिन् आनंदकंदयदुनंदननंदसूनोप्रयागमेस्वशपथंकुरुमेपुरस्त्वं १७ श्री
भगवानुवाच रंभोरुमासंप्रतितेवियोगोवेत्रागमिष्येशपथंगवांमे निःसंशयंनिकपटंवचस्त्वमवेहिराधेकथितंमयासत् १८
योमित्रतांनिःकपटंकरोतिनिःकारणोधन्यतमःसएव विधायमैत्रींकपटंविदध्यात्नलेपटेहेतुपटेनरंधिक् १९ कर्मेन्द्रियाणी
न्द्रयथारसादीस्तथासकामाप्तनयःस्ववंयत् मनागृज्ञानंतिहिनैरपेक्ष्यंगूढंपरंनिर्गुणलक्षणंतत् २० जानंतिसंतःसमदर्शिनो
येदांतमहांतःकिलनैरपेक्षाः तेनैरपेक्ष्यंपरमंसुखंमेज्ञानेन्द्रियादीनियथारसादीन् २१ सर्वेहिभावेमनसःपरस्यरंनलेकृतो
भामिनिजायतेततः प्रेमैवकर्तव्यमतोमयिस्वतःप्रेम्णासमानंभुविनास्तिकिंचित् २२ यथाहिभांडीरवटेमनोरथोवभूवराधे
हितथाभविष्यति श्रद्धेतकंप्रेमचसद्भिराश्रितंतत्रापिसंतःकिलनिर्गुणंविदुः २३ येराधिकायांमयिकेशवेमयिभेदंनकुर्वंति
तिदुग्धशौक्ल्यवत् तएवमेब्रह्मपदंप्रयांतितदहैतुकंस्फूर्जितभक्तिलक्षणाः २४ येराधिकायांमयिकेशवेमयिपश्यंतिभेदंकु
धियोनराभुवि तेकालसूत्रेप्रपतंतिदुःखिताःरंभोरुयावत्किलचंद्रभास्करौ २५ नारदउवाच एवमाश्वास्यतांराधांसर्वगोपीगणांस्तथा
आययौनंदभवनेभगवान्नयकोविदः २६ अथसूर्योदयेजातेनंदाद्याःशोककातरैर्वलं नीत्वारथान्समारुह्यसर्वेप्यमथुरांययुः २७
आरुह्यरामकृष्णाभ्यांस्वरथंगांदिनीसुतः प्रयाणमकरोद्राजन्मथुरांदुःखतःस्वयं २८ कोटिशःकोटिशोगोप्योमार्गेमार्गेसमास्थिताः
पश्यंत्यस्तान्निर्गमनेक्रोधात्याग्याथमोहविह्वलाः २९ क्रूरक्रूरेतिचाक्रूरंवदंत्यःपरुषंवचः रुरुधुःसर्वतोयानंयथार्कंसरथंघनाः ३०
अक्रूरस्यरथंराजन्निजघ्नुर्यष्टिभिर्भृशं अश्वांस्तथासारथिंचभगवद्विरहातुराः ३१ अश्वास्तत्रसमुत्पेतुस्ताडितास्तरुणस्तनःगोपी॰
हस्तगलिचातेनसारथिःपतितोरथात् ३२ विहायलज्जांलोकस्यसमाकृष्यरथाद्बलात् केकणैस्तेउरक्रूरंपश्यतोःकृष्णरामयोः ३३
गोपीयूथबलेदृष्ट्वासबलोभगवान्हरिः गोपीसंबोधयामाससत्क्लिष्टांगांदिनीसुतः ३४ संध्यायामागमिष्यामिमाशोचंकुरुतांगनाः ३

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1451

पश्यन्नश्रूण्यमहाश्चर्यमाकृष्टस्तेन व्रजौकसः २५ इत्येवमुक्त्वा स्वरथं समागतोऽक्रूरेण कृष्णो बलदेवसंयुतः तं रामसैवं गमये मनोहृ
रैर्ययौ पुरीं यादववृंदमंडितां २६ यावद्रथं केतुकृताश्वरेणुगा लक्ष्येत तावद्व्रजजीवमोहात् स्थिता बभूवुर्व्यथिचित्रवत्ताः स्मता हरे।
र्वीक्ष्य सुतागताशाः २७ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां मथुराखंडे मथुराप्रयाणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ नारद उवाच हरिरक्रू
रो रामाभ्यां मथुरोपवनं गतः यमुनानिकटे स्थित्वा वारि पीत्वा रथं ययौ १ अक्रूरस्तावनुज्ञाप्य स्नातुं श्रीयमुनां गतः नित्यनैमित्ति
कं कर्तुं विवेश विमले जले २ जले वाऽगाधगंभीरे महावर्तसमाकुले ददर्श रामकृष्णौ तौ वंदनौ गांदिनीसुतः ३ विस्मितस्तौ रथे पश्य
न्नर्वारि स्थितौ नृप ददर्श तत्र सर्पेंद्रं कुंडलीभूतमास्थितं ४ तस्योत्संगे महालोकं गोलोकं लोकवंदितं गोवर्द्धनादियमुनावृंदा
रण्यं मनोहरं ५ सूर्यकोटिमार्तंडज्योतिषां मंडले प्रभुं परिपूर्णतमं साक्षात् श्रीकृष्णं पुरुषोत्तमं ६ कोटिमन्मथलावण्यं रास
मंडलमध्यगं राधया सहितं देवं तत्राक्रूरो ददर्श ह ७ ज्ञात्वा कृष्णं परं ब्रह्म नत्वा नत्वा पुनः पुनः कृतांजलिपुटोऽक्रूरस्तुतिं चक्रे ति
र्थवित्तः ८ अक्रूर उवाच नमः श्रीकृष्णचंद्राय परिपूर्णतमाय च असंख्यांडाधिपतये गोलोकपतये नमः ९ श्रीराधापतये तुभ्यं व
जाधीशाय ते नमः नमः श्रीनंदपुत्राय यशोदानंदनाय च १० देवकीसुत गोविंद वासुदेव जगत्पते यदूत्तम जगन्नाथ पाहि मां पु
रुषोत्तम ११ वाणी सदा ते गुणवर्णने स्यात् कर्णौ कथायां मम दोश्च कर्मणि मनः सदा त्वच्चरणारविंदयोर्दृशौ स्फुरद्धामविशेषद
र्शने १२ नारद उवाच एवं संस्तुवतस्तस्य पश्यतो विस्मितस्य च अत्रैवांतर्दधे कृष्णः सलोको भगवान्प्रभुः १३ नत्वा तं च ततोऽक्रूरः
कृत्वा नैमित्तिकीं विधिं ज्ञात्वा कृष्णं परं ब्रह्म विस्मितो रथमाययौ १४ दिनात्यये रामकृष्णावनयद्गांदिनीसुतः रथेन वायुवेगेन स्नि
ग्धगंभीरनादिना १५ पुरस्योपवने तत्र वीक्ष्य नंदं यदूत्तमः अक्रूरं प्राह प्रहसन् मेघगंभीरया गिरा १६ श्रीभगवानुवाच मथुरा
यां हि गंतव्यं भवता स्वरथेन वै गोपालैः सहितः पश्चादागमिष्यामि मानद १७ अक्रूर उवाच देवदेव जगन्नाथ गोविंद पुरुषोत्तम
सहाग्रजः सगोपालो गच्छ मे मंदिरं प्रभो १८ पादारविंदरजसा पवित्रीकुरु मद्गृहं त्वां विना न गमिष्यामि मंदिरं स्वं जगत्पते १९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गः
म॰
४

1452

श्रीभगवानुवाच गृहं त्वागमिष्यामि हत्वा वै यादवाहितं सबलो बांधवैः सार्द्धं करिष्यामि प्रियं तव २० नारद उवाच अथ तत्र
स्थिते कृष्णे सोक्रूरो मथुरां गतः निवेद्य वृत्तं कंसाय ततः स्वभवनं ययौ २१ अथापराह्णे सबलं गोविंदं बालकैः पुरीं द्रष्टुमभ्युदितं
वीक्ष्य नंदो वाक्यमथाब्रवीत् २२ आर्जवे न पुरी वीक्ष्या गंतव्यं भवता किल न गोकुले विहितैर्नो कंसराज्ये महाभये २३ तथास्त्वि
त्युक्त्वा भगवान्हृष्टो नंदप्रणोदितैः गोपालैर्बालकैः सार्द्धं सबलो गतवान्पुरीं २४ प्रासादैर्गगनस्पर्शैर्हेमरत्नखचितैः शोभि
तां दुर्गसंयुक्तां देवधानीमिव स्थितां २५ कालिंदीरत्नसोपानैः स्फुरद्धर्म्यकृतद्धलैः अलकामिव शोभाढ्यां दिव्यनारीनरैर्युतां २६
प्रेक्षन्स मथुरां कृष्णः सौधायतनमंदिराणि च पश्यन् गोपालकैः सार्द्धं राजमार्गं विवेश ह २७ श्रुत्वागतं तं वसुदेवनंदनं व्रजस्थिता वै
मथुरापुरांगनाः त्यक्त्वाथ कर्माणि विसृज्य ताः शिशून् द्रष्टुं व्यधावन्नुदधिं यथापगाः २८ काश्चिद्धर्म्याणि किल जालदेशात्क
द्यात्काश्चित्प्रदीनो गवाक्षात् विनिर्गता द्वारकपाटदेशान्नद्धवराननं ददृशुः पुरंध्र्यः २९ एकं दलत्कुंतलमानने स्वे किमप्यगा
नीतमनांसि हर्तुं पश्चात्कृते मौलितले दधानं किंचिद्गतानां हरणाद्द्वितीयं ३० पीतांबरार्द्धं वलितं स्फुरत्कटावद्धं तदंसे जलदे य
था तडित् पर्यंकरेखां हृदि वैजयंतीं स्रजं दधानं वसुदेवनंदनम् ३१ विलोक्य सर्वाः स्मुमुहुः पुरस्त्रियो विलोलपादीनन नवीनकुं
डले बालार्कहेमांगदबाहुमंडले राजन्नृसंख्यांडपतिं परात्परं ३२ पुरंध्र्युवाच अहो वृंदावनं रम्यं यत्र संनिहितो ह्ययं धन्या गोप
राणाः सर्वे पश्यंत्येनं मनोहरं ३३ धन्या गोपरमण्यस्ता याभिः किं सुमहत्कृतं पिबंति या रसं गोपकृष्णस्याधरामृतं ३४ नारद
उवाच राजमार्गे रंगकारं रजकं यांतमुन्मदं गोपालान् सुमतेनैव याचतं मधुसूदनः ३५ देहि नो मित्र वासांसि रुचिराणि महामते दा
तुस्ते हि परं श्रेयो भविष्यति न संशयः ३६ प्रज्वलन्कंसवाक्येन हूतेनाप्रियं यथाभ्रशं कंसभृत्यो महादुष्टः प्राहेदं पथि माधवं रजक॰
ईदृशान्येव वस्त्राणि पितृभिर्वः पितामहैः धारितानि किमुद्धृत्वा स्नानकौपीनधारकाः ३७ मानागच्छत यान नगरात्सर्वे वै जीवितेच्छया
कारागारे कारयामि युष्मान्सर्वान्दुरात्मनः ३८ नारद उवाच एवं प्रवदतस्तस्य रजकस्य यदूत्तमः जहार मस्तकं तस्य कराग्रेणैव बली ४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

लया ४० नस्योतिः श्रीघनश्यामे लीनं जातं विदेहराट् सयमस्तद्गुणाः सर्वैवासः कोशान्विसृज्यवै ४१ ददृशुः सर्वेनोराजन्नृशस्तकाले।
ग्रथाचनाः गृहीत्वात्मप्रिये वस्त्रे स्थितयो रामकृष्णयोः जगृहुर्वापि वालास्ते राजमार्गे जनाश्चपि ४२ नद्धारत्नाविटो वालो वासांसि हविरा
ितिव ग्रलंव्यस्तपरिदधुः श्रीकृष्णस्य पश्यतः ४३ वीक्ष्य तौ वालकः कश्चित्कृष्णवलदेवयोः विचित्रवर्णैर्वासोभिर्दिव्यवेषं चकार
ह ४४ नत्वान्येषां शिल्पिनां वयथायोग्यं विधानतः राजन्वरमयाभक्त्या पुनःकृष्णं ददर्शह ४५ प्रसन्नो भगवांस्तस्मै प्रादात्सारूप्यमात्मनः
वलं श्रियं तथैश्वर्यं वलदेवो ददौ पुनः ४६ ॐ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे श्रीकृष्णप्रवेशो नाम पंचमोध्यायः ५
नारदउवाच ग्रथ गोपालकैः सार्द्धं श्रीकृष्णो नंदनंदनः गृहंजगाम सवलः सुदाम्नो नाम मालिनः १ दृष्ट्वा तौ सहसोत्थाय नमस्कृत्य
कृतांजलिः पुष्पसिंहासने स्थाप्य प्राह गद्गदया गिरा २ सुदामोवाच धन्यं कुलं मे भवनं च जन्म त्वय्यागते देवकुलानि सप्त मातुःपि
तुः समस्ताश्च पितृयाया वैकुंठलोकं गतवंति मन्ये ३ भूभारहर्तुं सकलं यदोः कुले जातौ युवां पूर्णतमौ परेश्वरौ नमो युवाभ्यां ममदीन
दीनं रहं गतानंगां जगदीश्वरौ परौ ४ नारदउवाच इत्युक्त्वा पुष्परचनालंकारान्मधुपध्वनीन् निवेद्य मकरंदाढ्यमालाकारो ननाम ह ५
२ धृत्वा तत्पुष्पनिचयं सवलो भगवान्हरिः दत्वा गोपेभ्य आरात्प्राह प्रहसिताननः ६ गतीयसे मम दाने भक्तिर्भूयात्सदा तव मद्भक्ता
नांतसंगः स्यान्मत्सारूप्यमिहैव हि ७ वलदेवो ददौ तस्मै श्रियं चान्वयवर्द्धिनी उत्थाप्य तौ ततो राजन्नृत्यावीथीषु जग्मतुः ८ यांतीं स्त्रि
यं पद्मनेत्रां पाटीरालेपभाजनं विभ्रतीं युवतीं कुब्जां पथि पप्रच्छ माधवः ९ श्रीभगवानुवाच कात्वं कस्य प्रियासुभ्रु कस्यार्थं चंदनं।
विटं देह्यावयोर्येन तव परं श्रेयो भविष्यति १० सैरंध्र्युवाच दासास्मि सुंदरवर कुब्जा नाम महामते मद्दत्ता पेशिपाटीरं जातं भोज
पतेः प्रिये ११ ग्रथापि कंसदासास्मि सांप्रतं तव चाग्रतः हृतं मे सुंदरं दृष्ट्वा समेभुजदंडेस्ति मे मनः युवां विना कोन्यतमो नुलेपं कर्तुमर्हं।
सि युवयोस्तु समं रूपं त्रैलोक्ये नहि विद्यते १२ नारदउवाच उभाभ्यां सादरं तौ सांद्रं हर्षिता ह्यनुलेपनं ग्रथता वंगरागेण रामकृष्णोवि
रेजतः १४ जगद्वंद्यं दत्वे दिव्यं किंचित्किंचिद्विजार्भकाः त्रिवक्रामथतां कृष्णः ऋज्वीकर्तुं मनोदधे १५ आक्रम्य पद्भ्यां प्रपदे द्व्यंगुलिष्टुयं

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गा० श्रीज्ञानुहस्तेन विभुः परेश्वरः प्रगृह्य तन्नाणां विधुके प्रपश्यतां वकांतरं तां प्रदनीन महद्युतिः तदैव सा यष्टिसमानविग्रहा रतिंवरं भोविः

म० पतीवहूपिणी भूत्वा गृहीत्वा हरिं तु वासस्सि भुवि स्मिता ज्ञातमनोजविह्वला १७ श्रीभगवानुवाच गच्छाशु हे सुंदरि त्वं यथामत्र हे त्वत्कृते भवे

५ तंकिलनोस्तहेवयं प्रसीदसर्वज्ञरसज्ञमानद त्वया भृशं शोभ्मयितं मनोमम १८ नारद उवाच तदैव गोपाः जहसुः परस्परं सुहोकि

सेतत्करतालनिस्वनैः प्रहस्य रामस्य हरिः प्रपश्यतस्तया याच्यमानोऽपि वदत्स्वयं वचः १९ श्रीभगवानुवाच सुहोति यस्मान्मधुरापुरीं यव

सेतियत्रैव जनास्त सौम्याः ये ज्ञातपंथान्तरहेन यंति दृष्ट्वा पुरीं या मतवा गमिष्ये २० नारद उवाच एवमुक्त्वा तरीयांते समाकृष्य गि

राईणा राजमार्गं व्रजन्कृष्णो वैश्यपन्नाद्धान्ददर्श ह २१ पुष्पतांबूलगंधाद्यैः फलैर्ईयफलैर्हरिं संपूज्य सायणोस्याप्यने पुरयधियो

विशः २२ वैश्याऊचुः भवेद्देवस्तते राज्यं ताव कान्स्मरतां सदा वयं तव प्रजा देव राज्ये प्राप्ते न कंसरेत २३ पप्रच्छ सस्मितो वैश्यान्को

दंडस्थानमच्युतः नतेन भूवुः सधियः कोदंडे भंगशंकया २४ तद्रूपगुणमाधुर्यमोहिता ये च माथुराः कौमारपश्येहि पञ्चविंसनुः

लदि हतवः २५ तैर्दृष्टेन यथा कृष्णः प्रविष्टो यत्र पुष्पस्थलं मैत्रीकुर्वन्वयस्यैस्म माथुरैः पुरबालकैः २६ यथैं दृहेमचित्राद्धाकोदंडं

सप्ततालकं प्रपुरुषैः पंचसाहस्रैर्नितं यो यं व्रजाद्गृहं २७ सुखपातमयंक्तिं फलललभारसमंपरं बत्तदृश्यपौरजनैरर्चितं यत्र मंडपे १ ८

न भार्गवेप्रदत्तं यद्राजायमाधवः ददर्शा कुंडलीभूतं साक्षाच्छेषमिवस्थितं २८ वार्यमाणो नृभिः कृष्णः प्रसह्य यत्पुरा ददे पश्यतां

तत्रपौराणां सज्यं कृत्वाथ लीलया ३० आकृष्य कर्णपर्यंतं दोर्दंडाभ्यां हरिर्धनुः वभंज मध्यतो राजन्निक्षुदंडं गजो यथा ३१ भज्य

मानस्य धनुषः टंकारोभूत्तडित्स्वनः नादितेन ब्रह्मांडं सप्तलोकैर्बिलैः सह ३२ विचेलुर्दिग्गजास्तारा राजन्भूखंडमंडलं तदैव वा

धिरीभूता पृथिव्योजनमंडली ३३ कंसस्य हृदये शङ्को विददार च वीहृयं तद्रक्षिणाः प्रकुपिता उत्थिता आततायिनः ३४ गृहीतुं

कामां श्रीकृष्णं स्वप्रत्युर्वंधुलामिति स्वयं तानागतान्वीक्ष्य सशस्त्रान्बलकेशवौ कोदंडशकलेनीत्वाजघ्नतुर्ईमदान्मशं शकला ५

तिप्रहारेण केचिद्वीरास्तु मंडले ३७ विचेलुर्माथुराः सर्वे दंडद्रुवल्लहि हतवः पुष्णीकोलाहले जाते नराणां जातं महद्भयं ३८ भोज

1454

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

राजसमाजत्रमकस्मान्निपपात ह गोपालैः सबलः कृष्णो यावज्ज्ञापयत्यलं नृप ३९ तावद्ययौ नंदनिकटं संध्याकाले तिमीलितवत् निरी
क्ष्य गोविंदस्वरूपमद्भुतं विमोहिता वै मथुरापुरांगनाः विस्रस्तवासः कवराः स्मरातुराः परस्परं प्राहुरिदं सखीजने ४१ पुरंध्र्यूचुः
कंदर्पकोटिद्युतिमादरस्त्वं त्वं वच्म्यहं वै मथुरापुरे हरिः निरीक्ष्यते काभिरतीव सा सती तां गोपसर्वे ह्यपि नः समाश्रिता ४२ कुशलाः स्युः
कृताः स्त्रियः किं नहि संतिपन्न नेत्रे निरीक्ष्यते याभिरनंगमोहनः व्रजे गोपसर्वे ह्यपि सर्वसुंदरो नास्माभिरानंदमयो निरीक्ष्यते ४३ कस्मै
कदेशे मथुरा त्वमीक्ष्यते न ह्यागमिष्यति ते व्रजपत्तनमनेन गवत् सदैव सर्वांगमनोहरः सखि सुपवने त्रेणा कथं समीक्ष्यते ४४ व्रजे गेहं गोष्ठे
हरे नंदसूनोः प्रातर्यात्रयज्ञापि नेत्रे तस्मात्तस्मान्नाम तद्धन्यसौख्यं लावण्याढ्यो मग्नुरहृज्ज्वचित्तं ४५ नारद उवाच इत्थं हि वै
यैर्व्रजराजनंदने स्वप्नेपि न हृदं दृश्यः पुरस्त्रियः गोप्यः कथं ते मथुरां नमस्तहृर्षाभिकृतं मैथिलरासमंडले ४६ ॥ इति श्री
मद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे श्रीमथुरादर्शनं नाम चतुर्थोध्यायः ८ ॥ नारद उवाच रजकस्य शिरश्छेदं कंसो वै र
क्षिणं वधं धनुर्भंगं ततः श्रुत्वा परं त्रासमुपागतः १ तत्क्षणाद्दुर्निमित्तानि नानांगस्फुरणानि च प्रपश्यन्नेव भंगानि न निद्रां प्रा
प दैत्यराट् २ स्वप्ने प्रेतैः समारूढः तैलाभ्यक्तो दिगंबरः जपास्रक् महिषारूढो दक्षिणाशां जगाम सः ३ प्रातःकाले समुत्थाय
नू कार्यभारकरांजनान् आहूय कारयामास मल्लक्रीडामहोत्सवं ४ विशालाजिरसंयुक्ते हेमस्तंभसमन्विते सभामंडपदेशाग्रे
रंगभूमिर्बभूव ह ५ वितानैर्हेमसंकाशैर्मुक्तादामविलंबिभिः सोपानैर्हेमसंयैश्च रंगभूमिर्बभौ नृप ६ राजमंचे रत्नमये म
करंदादिते शुभे शक्रसिंहासने तत्र सोपवर्हणमंगले ७ आतपत्रेण दिव्येन चंद्रमंडलचारुणा हंसाभैर्व्यजनैर्युक्ते चामरैर्वज्र
मुष्टिभिः ८ दशहस्तोच्छ्रितं शश्वच्छिल्पकर्मविनिर्मितं तदारुह्य बभौ कंसो द्रिशृंगं मृगराडिव ९ गोपकाः पुरजनास्तत्र
वीरयोषितः नेदुर्मृदंगपटहतालभेर्यानकादयः १० राजानो मंडलेशाश्च ये राजानः परान्नृप ददृशुर्मल्लयुद्धं ते मंचे मंचे स
मास्थिताः ११ चाणूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च व्यायाममकुर्वंते युयुधुस्ते परस्परं बाणासुरजरासंधनरकाणां गुरा

गर्गं॰ मं॰ ५ न्नृप युद्धेषां शुंबरादीनां सकाशान्नृभुजां तथा १४ बलं यस्यास्ति पद्मानां सहस्राणां च यस्य वै कुवलयो नाम कंसो हि मायावी लक्षविग्रही १५
मल्ललीलादर्शनार्थं यथा रंगमंडले गोमूत्रचयसिंदूरकस्तूरीपत्रभृत्स्तवे १६ मुक्तान्वितं महामत्तं स्वर्णकुंडलमंडितं गजं कुव
लयापीडं रंगद्वारमवस्थितं १७ वीक्ष्य कृष्णो महामात्रं प्राह गंभीरया गिरा आकर्षयांगनागेंद्रं मार्गं कुरु ममेच्छया १८ न चेन्मां पा
तयिष्यामि सनागं भूमिमंडले महामात्रस्तदा क्रुद्धो नोदयामास तं गजं १९ वीक्ष्य कारस्मकं दंतिनं कुर्वंतं नंदसूनवे गृहीत्वा तं हरिं
मदः शुंडादंडेन नागराट् २० उज्जहार ततस्तस्मान्निर्गतो भारभृद्धरिः तस्यांघ्रिषु विलीनो भूत्वा भ्रमन्संस्थितस्ततः २१ वृंदावन
निकुंजेषु वृक्षेषु च यथा हरिः करेणाहत्य नागः शुंडादंडेन चांघ्रिषु २२ निष्पीड्य शुंडं हस्ताभ्यां हरिः पश्चाद्विनिर्गतः तिर्यक्स्थितस्थिते
नागे गृहीत्वा पुच्छकं क्रमे २३ मुष्टिना तं ताडयित्वा पुरोद्द्रावमाधवः तमनुधावन्नागेंद्रो मधुरां वविदे हराट् २४ कोलाहलेन दा
जाते हरिस्तस्मात्स्थितो यथौ पुच्छे गृहीत्वा तं नागं बलदेवो महाबलः २५ चकर्ष भुजदंडाभ्यां फणिनं गरुडो यथा श्रुत्वा भगवान्
कृष्णो गृहीत्वा तं करे बलात् चकर्ष भुजदंडाभ्यां कृपरं जय यथा नरः ह्ययोराकर्षणान्नागो विह्वलो भूत्वा पेश्वर २७ महामात्रस्तदा
समाकृष्य दंते गजं बलात् नीता गजास्तथा वान्ये कंसं हंतुं ब्राजकये २८ अंकुशास्फालनाक्रुद्धं मत्तेभं पुनरागतं श्रीकृष्णो भगवा
न्नालाद्बलदेवस्य पश्यतः २९ शुंडादंडे संगृहीत्वा भ्रामयित्वा वितस्ततः पातयामास भूपृष्ठे कमंडलमिवार्भकः ३० द्वारेषु पति
तालस्य महामात्राश्च ततः सत्ताप्रपशुपतां नागः सद्यो वै निपतेगतः ३१ तज्ज्योतिः श्रीघनश्यामे लीनं जातं विदेहराट् दंतावुत्पा
ट्य तस्यापि रामकृष्णौ महाबलौ निजघ्नतुर्महामात्रान्नागान्केसरिणो यथा ३२ द्विपे हते पियेवान्ये महामात्राश्च तत्र तः विद्रुदु उ
र्यथा मेघा वर्षाकाले गते सति ३३ एवं हत्वा द्विपं गोपैः शोभितैः प्रेक्षणोत्सुकैः जयारावे रामकृष्णौ श्रमवारिमदांकितौ ३४ प
रिश्रमा कृष्णाद्यौ रंगे विविशतुस्तदा दंतपाणी महावेगौ यथा ब्रह्मानिलानलौ ३५ मल्लाश्रमल्लं च नरा नरोत्तमं स्त्रियः स्मरं गोपगणा
व्रजेशो पिता स्वं तं दंडधरं खलसंतो मृत्युं च कंसो ऽद्विधा विराजे ३६ हृदि परं योगिवराश्च भोजा दैवं नराः रंगगते बलेन पृथक्पृथक् ८

1457

भावनयात्यवपश्यन्नर्वैजनास्तंपरिपूर्णदेवं ३७ हृतद्विपंवीक्ष्यचतोमहाबलौकंसोमनस्वीभयभावचेतसि मेवस्थितोहर्षितमान
साश्रयेचंडेचकोपाश्वतेस्वयंयथुः ३८ कर्णौचकर्णाविनिधायनागराममहोल्कास्तेत्वरवत्यनरस्परं यतौहिसातात्परमेपरौपरौ
बभूवतुर्वैवसुदेवनंदनौ ३९ अहोतिरम्यंव्रजमंडलंपरंपरैवसाक्षाद्धिवसत्रमाधवः कृत्वाहियद्दर्शनमयद्वर्लभंवयंकृतार्था।
स्तुभवेमसर्वतः ४० नारदउवाच वदत्सुपौरलोकेषुनदत्सुर्येषुमैथिल चाणूरस्तावुपव्रज्यरामकृष्णाववाचह ४१ चाणूरउवा
च हेरामहेकृष्णयुवांमहाबलौराज्ञःपुरोवेऽकृतेमयंबलात् प्रहर्षितेराजनिवेयद्धुतंनमेकिंकिंनभवेद्भवतीहनश्रवः ४२ श्रीभ
गवानुवाच पुरेवभद्रेन्नृपतेःप्रसादतोबालावयंतत्रबलेश्वबालकैः भूयान्मधोमोबलवर्नृयपोचितमधर्मयुद्धंकिलमाभवेदि
ह ४३ चाणूरउवाच भवान्नबालोनचबाकिशोरोबलश्चसाक्षाद्बलिनांबलीयान् सहस्रमत्तेभबलंदधानोद्विपोभवद्योनिहतः
सलीलं ४४ नारदउवाच एवंतस्यवचःश्रुत्वाभगवान्वृजिनार्दनः चाणूरेणापियुयुधेमुष्टिकेनबलोबली ४५ आकर्षणोनोदने
चभुजाभ्यांभुजदंडयोः चक्रतुःपश्यतांनृणांगजाविवजिगीषया ४६ हत्वाभ्यांवपुरुत्थायचाणूरस्यहरिःस्वयं भ्रमोलयद्देहमा
रंपुण्यभारेयथाविधिः ४७ चाणूरस्तेहरिंदेवंकरेणैकेनलीलया उज्जहारमहीवीरोभूखंडेनगराडिव ४८ ग्रीवायांकिलचाणूरं
भुजवेगेनमाधवः कक्षायांचोद्धृत्यसहसापातयामासभूतले ४९ हस्तैश्चजानुभिःपादैर्भुजैरंगुलिमुष्टिभिः जघ्नतुःकृष्णचाणूरौ
तथैवबलमुष्टिकौ ५० भ्रमवातरिपतद्दृष्ट्वामुष्टिकेरामकृष्णयोः मांत्रकंपालखाप्राड्गर्गवानस्थान्नपश्चियः ५१ अहोप्युपर्मस्तु
महान्सभायांजातःपुरोराजनिवर्तमाने कवज्रतत्स्रागकृतोहिमलोकपुष्पतल्पौवतरामकृष्णौ ५२ अहोद्यभाग्यंपहिपुरौकसां
नोयुद्धेतयोर्दर्शनमद्यजातं अहोतिधन्यंवनभूरिभागेवनौकसांरासरसेनजाते ५३ अहोस्थितेराजनिदुष्टचित्तेनकोपिवक्तुंक्षम
एवमत्र्यः तस्माद्धिनःपुण्यबलेनचैनौतौरमध्येवैजयतामरीन्स्वान् ५४ ※ इतिश्रीमद्गर्गीयार्यसंहितायांश्रीमथुराखंडेनारद
बहुलाश्वसंवादेसप्तमोध्यायः ७ ※ नारदउवाच आर्द्रैचिमेनंदराजंवनितानांमनोरथं स्वत्वाशत्रून्हंतकामश्चकेयुद्धंबलाद्धरिः १

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गं॰ सं॰ ७ गृहीत्वा भुजदंडाभ्यां चाणूरं गगने बलात् चिक्षेप सहसा कृष्णो वातः पद्ममिवोद्धृतं २ आकाशात्पतितः सोपि तारके वल्पयोद्भवः
उत्थाय मुष्टिना कृष्णं ताडयामास वेगतः ३ तस्य मुष्टिप्रहारेण न चचाल पदात्परः सयागृहीत्वा चाणूरं पातयामास भूतले ४ भित्त्वा दं
तस्त्व चाणूरः क्रोधयुक्तो महोत्कटः मुष्टिद्वयेन श्रीकृष्णं ताड हृदि मैथिल ५ गृहीत्वा करयोस्तं वै कराभ्यां भगवान्स्वयं कंस।
स्याग्रे भ्रामयित्वा सर्वेषां पश्यतां नृप पातयामास भूपृष्ठे कमंडलुमिवार्भकः श्रीकृष्णस्य प्रहारेण चाणूरो भिन्नमस्तकः ७ उद्दम
न्रुधिरं राजन्सद्यो वै निधनं गतः तथैव मुष्टिकं मल्लं मुष्टिभिर्युयुधे दुर्गमं ८ नीलाद्रौ भ्रामयित्वा खे बलदेवो महाबलः पातया
मास भूपृष्ठे फणिनं गरुडो यथा मुष्टिको निधनं प्राप्तः प्रोद्वमन्रुधिरं मुखात् ९ कूटं समागतं वीक्ष्य बलदेवो महाबलः मुष्टिना
पातयामास वज्रेणेंद्रो यथा गिरिं १० प्राप्तं शलं नंदसूनुर्लीलया तेन ताडह तीव्रायातं डया राजन्कद्रुजं गरुडो यथा ११ गृहीत्वा
तोशलं कृष्णो मध्यतः संविदार्य्य च शालिपर्कं समं चाग्रे विटपं सिंधुरो यथा १२ एते निपातिता रंगे सद्यो वै निधनं गताः तेषां ज्यो।
तींषि वै कृष्णे विविशुः पश्यतां सतां १३ एवं श्रीरामकृष्णाभ्यां मल्लेषु निहतेषु च शेषाः प्रदुद्रुवुर्मल्ला भयार्ता जीवनेच्छया १४ श्रीदा
मादीन्वयस्यांश्च गोपान्कृष्णः समाधवः तैः सार्द्धं युद्धमारेभे सर्वेषां पश्यतां सतां १५ किरीटकुंडलधरौ रामकृष्णौ सहार्भकैः विह
रंतौ वीक्ष्य रंगे विस्मिताः पुरवासिनः १६ कंसं विना सर्वमुखाज्जयशब्दो विनिर्गतः साधु साध्विति वादोभून्नेदुर्दुंदुभयस्ततः १७ स
स्याः जये वीक्ष्य कंसो महाक्रोधसमाकुलः वर्जयित्वा तूर्यघोषं शब्दं प्रस्फुरिताधरः १८ कंस उवाच दुर्बुद्धिपुत्रौ वसुदेवनंदनौ
प्रसह्य निःसारयतां मे पुरात् हरंतु सर्वं व्रजवासिनां धनं बध्नीत नंदं सहसातिदुर्मतिं अद्यैव देवस्य पितुः कुबुद्धेः शौरेः शिर
श्चाशु छिंधि छिंधि कोपवत आपितयाग्रहसी ज्ञातान्स्वगोशान्किल सूदयध्वं २१ नारद उवाच एवं विकत्थमानस्य कंसस्य
यदुनंदनः सहसोत्पत्य तं मंचमारुरोह क्रोधपूरितः २२ मल्लं समागतं वीक्ष्य मंचादुत्थाय सत्वरं महोद्धतो भर्त्सयंस्तेज गर्हे खड्गच ७
र्मणी २३ अग्रहीत्सहसा कंसं दोर्भ्यां चर्मासिसंयुतं यथा तं ... विभागाभ्यां सविषं फणिनं विराट् २४ एतत्वद्भुतं सर्वं

१४५८

२४२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1459

५

भुजवंयथाहूलांवली विनिर्ययौतान्सर्वान्तेशतस्तुंडरीकोयथाफली २५ संचेतौबलिनौवेगान्मल्लयुद्धेपरस्परं शैलशृंगेयथासिंहौयुद्ध
भ्रातेयथानयो २६ उत्पतंतंबलात्कंसंशतहस्तंमहाबलं अग्रहीत्वोपतत्कृष्णः श्येनंश्येनोयथाबले २७ गृहीत्वाभुजदंडाभ्यांप्रचंडदैत्य
पुंगवं त्रैलोक्यबलधृक्देवोभ्रामयित्वाशतशस्ततः २८ आकाशात्पातयामासमंचोपरिकृष्णान्वितः भग्नदंडोभवन्मंचस्तुडिंवानायथा
दुमः २९ पतितोपिसवज्रांगः किंचिद्व्याकुलमानसः सहसोत्थाययुयुधे श्रीकृष्णेनमहात्मना ३० नीत्वातेभुजदंडाभ्यां मंचेदिक्ता
पुनःप्रभुः आरुह्यहृदयेतस्यमौलिंजग्राहमाधवः ३१ सद्यःप्रगल्भकेशेषुरंगोपरिहरिःस्वयं मंचात्तेपातयामासशैलाद्गुंडशि।
लामिव ३२ तस्योपरिष्टाच्छ्रीकृष्णः सर्वधारःसनातनः निपपातस्वयंवेगाद्दनेनानेनविक्रमः ३३ इत्थंद्वयोर्निपातेननिष्प्रभूत्वं
डुमंडले स्थालीवसहसाराजन्न्वकंपेचवटिकाद्वयं ३४ संपरेतेभोजराजेभूमौतेविचकर्षह यथामृगेंद्रोनागेंद्रं सर्वेषांपश्यतां।
नृप ३५ हाहाकारस्तदेवासीद्धावलोभूभुजांनृप वैरभावेनदेवेशंभजन्कंसोमहाबलः ३६ जगामतत्स्वसारूप्यंभृंगिणःकी
टकोयथा कंसंप्रपतितंदृष्ट्वाभ्रातरोष्टौमहाबलाः ३७ सुनामासृष्टिन्यग्रोधास्तुष्टिमन्राष्ट्रपालकाः सुहूनाकंकशंकुभ्भा
क्रोधप्रस्फुरिताधराः खड्गचर्मधरायोद्धुंकृष्णोपरिसमाययुः ३८ वीक्ष्यतान्मुद्गरंनीत्वारोहिणीनंदनोबलः आराच्चकारहुंकारं
यथासिंहोमृगान्प्रति ३९ हुंकारेणैवशस्त्राणितेषांहस्तेभ्यआभयात् पेतुराम्रफलानीवचंडवातेनमैथिल ४० निःशस्त्रास्ते·
महावीरामुष्टिभिःसर्वतोबलं तेडुःशैलेयथानागाःशुंडादंडैर्विनस्ततः ४१ सृष्टिंतथासुनामानंमुद्गरेणबलोहनत् न्यग्रोधंभु
जवेगेनकंकंवामकरेणवै ४२ शंकुंसहूंतुष्टिमंतंवामपादेनमाधवः राष्ट्रपालंदक्षिणेनपादेनाभिजघानह ४३ मुष्टेनिपेतुः
सहसावृत्तावातहताइव तेषांज्योतिर्भगवतिलीनंजातंविदेहराट् ४४ देवदुंदुभयोनेदुर्जयध्वनिरभून्तदा सद्योवैववृषुर्देवाः
पुष्पैर्नंदनसंभवैः ४५ विद्याधर्यश्चगंधर्व्योननृतुर्हर्षविह्वलाः विद्याधराश्चगंधर्वाःकिन्नरास्तद्यशोजगुः ४६ ब्रह्माद्यामुन·
यःसिद्धाविमानैर्द्रष्टुमागताः तुष्टुवूरामकृष्णौतौवाग्भिःस्तुतिपरायणाः ४७ ताडयंत्युरोहस्तैरस्तिप्राप्त्याद्यस्त्रियः विनि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ तेनास्थाहृदुर्जानवैधव्यदुःखिताः ४८ स्त्रियऊचुः हानाथहेयदुपतेक्वगतोसिमहाबल त्रैलोक्यविजयीसाक्षाद्देवानामपि
सं॰ दुर्जयः ४९ मातमाद्याःस्वसुःपुत्रानिहत्यतेनत्वयाहताः श्रुतिदृष्टानिदृष्टाश्रुपरेपिनिहताबलात् तेनपापेनघोरेणदशामे।
८ नाहदृशींगतः ५० नारदउवाच एवमश्रुमुखीर्दीनारताःसास्तनृपयोषितः विधाययमुनातीरेचितोश्रीविदुरसंयुतौ ५१ हतानां
कारयित्वासौक्रियांवैपारलौकिकीं सर्वान्संबोधयामासभगवान्लोकभावनः ५२ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांश्री।
मथुराखंडेकंसवधोनामाष्टमोध्यायः ८ ॥ नारदउवाच अथदेवौरामकृष्णौदेवकीवसुदेवयोः समीपंजग्मतुःसाक्षा
द्धलिभिःपरिवारितौ १ खनत्स्वयोर्बंधनानियद्गुःशैथिल्यतांनृप तौवंद्यगाढदेपामेनागपाशगुणाययथा २ स्वप्रभावदि
दैवीत्वपितरौसबलोहरिः सद्यस्ततानस्वांमायांजगन्मोहकरींबलात् ३ रामकृष्णौसुतौज्ञात्वाशौरिर्मोहसमाकुलः देवक्या
सहसोत्थायसस्नेहेचाश्रुपूरितः ४ तावाश्वास्यहरिःसद्योहलिभिःपरिवारितः मातामहंतूग्रसेनेचकारमथुराधिपं ५ ग्राहू
टं यथाद्वान्कंसभयाद्देशांतरंगतान् प्रेम्णानिवासयामाससत्कृत्वास्वदोर्बलैः ६ नंदराजंगोपगणैःस्वगृहान्गंतुमुद्यतं नत्वातं
सबलःप्राहमोदयन्निवमामया ७ शैवबासंकुरुनातयुष्याँगंतेयदीच्छामनसोप्यिनतास्मात् पश्चाद्वैदैसबलोयदून्वावि।
धायपार्श्वंतवचागमिष्ये ८ नारदउवाच एवंश्रीरामकृष्णाभ्यांनंदराजःप्रपूजितः शालिंगपशौरिगोपालैर्ययौप्रेमातुरोव्रजं ९
दत्तेश्रीकृष्णजन्मर्क्षेयेनूनांनियुतंपुरा ब्राह्मणेभ्योददौशौरिर्वस्त्रमालाद्यलंकृतं १० शौरिर्गर्गंसमाहूयश्रीकृष्णबलदेवयोः
यज्ञोपवीतंविधिवत्कारयामासधर्मवित् ११ रामकृष्णौसर्वविद्याध्ययनंकर्तुमुद्यतौ गुरोःसांदीपनेःपार्श्वंजग्मतुर्जनवासरौ १२
कृत्वापरांगुरोःसेवांलघुकालेनमाधवौ सर्वविद्यांजगृहतुःसर्वविद्याविदांवरौ १४ गुरवेदक्षिणांदातुमुद्यतौतौकृतांजली
मृतंपुत्रंदक्षिणांताभ्यांवव्रेगुरुर्द्विजः १५ रथमारुह्यतौदांतौशान्तकंभपरिच्छदं प्रभासेचाब्धिनिकटंजग्मतुर्भीमविक्रमौ १५
समुद्रःप्रकंपितःसिंधुरन्तोपायनमुत्तमं नीत्वातच्चरणोपांतेनिपपातकृतांजलिः १६ तमाहभगवान्कृष्णोपुत्रंदेहिगुरोर्ममप्र ६

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1461

वेडोसितदारोयैत्वयानहृतांकृतं १७ समुद्रउवाच भगवन्देवदेवेशनमयावालकोहृतः पुनःपंचजनेनासौशंखरूपासरे
णावे १९ वसन्सदासमुद्रेरवलिष्टोदैत्यपुंगवः ज्ञेनंयोग्यपत्वयादेवदेवानांभयकारकः २० नारदउवाच तेनोक्तोभगवान्सद्यो
वासोवधाकरोदृढं निपपातमहावेगात्समुद्रेभीमनादिनि २१ श्रीकृष्णस्यनिपातेनत्रिलोकीभारहारिणः चकंपेपृथिवीसर्वाशैव
ज्ञेकूटैनवविदेहराट् २२ ततःपंचजनोदैत्योयोद्धुंश्रीकृष्णसन्मुखे आगतेसहसावीरःशूलेनविक्षेपमाधवे २३ हस्तेगृहीत्वातच्छू
लंतेनैवाभिजघानतं तद्घातेनचपतितोमूर्छितोवारिमंडले २४ सहसोत्थायदेवेशंकिंचिद्व्याकुलमानसः मूर्द्धानंतताडपदैः
दैत्यफणेनफणीयथा २५ परिपूर्णतमःसाक्षात्श्रीकृष्णोभगवान्हरिः क्रुद्धोमूर्द्ध्निवेगेनमुष्टिनातमताडयत् २६ कृष्णमुष्टि
प्रहारेणसद्योवैनिधनंगतः तज्ज्योतिःश्रीघनश्यामेलीनंजातंविदेहराट् २७ एवंहत्वापंचजनंशंखंनीत्वातदंगजं महार्णवा
न्निर्गतोसौसहसारथमागमत् २८ वायुवेगेनयानेनरामकृष्णौमनोहरौ जग्मतुःशमनस्यापिदीर्घांसंयमनींपुरीं २९ पांचज
न्यध्वनिंलोकप्रचंडोमेघघोषवत् पूरयामासयत्कृत्वाचकंपेसभोयमः ३० वलराशीनिलक्षेषुनरकेषुनिपातिताः येये
कृत्वाध्वनिंतेतेजग्मुर्मोक्षंतपापिनः ३१ यमःसद्योवलिनीत्वाश्रीकृष्णवलदेवयोः पपातचरणोपांतेधर्षितःसत्कृतांजलिः ३२
यमउवाच हेहरेहेकृपासिंधोरामरामसहावल असंख्यब्रह्मांडपतीपरिपूर्णतमौयुवां देवौपुराणौपुरुषौमहांतौसर्वेश्वरौस
र्वेजगज्जनेशौ अथैवसर्वोपरिवर्तमानौगिरानिजांत्रावदतोपरेशौ ३४ श्रीभगवानुवाच गृहाणपुत्रंलोकपालशासनपरसमहा॰
मते राज्यंकुरुयथान्यायंमदुक्तमानयेंकवित् ३५ नारदउवाच तदैवतेनोपानीतंगुरुपुत्रंहरिःस्वयं गृहीत्वावर्तिकामेत्यद
दौश्रीगुरवेशिष्ठं ३६ गुर्वाशिषासंयुक्तौतौनत्वातंकृतांजली रथमारुह्यमथुरामागतौयदुपूजितौ ३७ एकदासवलःकृ
ष्णःसर्वकारणकारणः योडवान्तेस्मरन्भक्तानक्रूरभवनंययौ ३८ अक्रूरःसहसोत्थायपरिरभ्यमुदान्वितः उपचारैःषोडश
भिःपूजयित्वाथलोन्नृप ३९ कृतांजलिपुटःस्थित्वाजातपूर्णमनोरथः उवाचहानंदजनितांवाष्पकलांनृप ४० अक्रूरउवा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. म ९ व पुत्राभ्यां रामकृष्णाभ्यां नाभ्यां नित्यं नमो नमः याभ्यां मार्गे यदुकुलं मे पूर्णं नद्य कृतं प्रभू ४१ लोकाभिरामौ जनभूषणौ न मौ चाज्ञ वंदि-
सर्वजगत्प्रदीपकौ गोविप्रसाधुक्षतिपर्मदेवतार्थं मयैव यदोः कुले गतौ ४२ कंसादिदैत्येंद्रविनाशहेतवे गोलोकलोका-
त्परिपूर्णतेजसौ समागतौ भारतभूमिमंडले युवां परेशौ सततं नतोस्म्यहं ४३ श्रीभगवानुवाच त्वमार्य हृद्दोष्टनिमानहेतु वसु-
रःशिशुः संतोन स्यात्मनः श्लाघ्यां कुर्वंति हि महामते ४४ पांडवानां हि कुशलं दृष्टुं गच्छ गजाह्वये शीघ्रमागच्छ तान्दृष्ट्वा सर्वोदन न.
पतेर्भवान् ४५ नारद उवाच एवमुक्तस्तदाक्रूरं भगवान्भक्तवत्सलः सबलः शौरिभवनमाययौ सर्वकार्यकृत ४६ कौरवेंद्रपुरंग-
त्वाऽक्रूरो दृष्ट्वा पांडवान् पुनरागत्य कृष्णाय वार्ता सर्वामवर्णयत ४७ अक्रूर उवाच विना युवां कोपि न पांडवानां सहायकृत्कौरव-
त्वाः क्रूरो हृष्ट्वा पांडवान् पुनरागत्य कृष्णाय वार्तां सर्वामवर्णयत् ४७
दुःखकोहत सतेच पांडो भवतोः पदाब्जे विलग्नचित्ता हि पृथात्मजा ये ४८ नारद उवाच इति श्रुत्वा क्रूरमुखात्कृष्णो भगवान्हरिः
स्वर्द्धं राज्यं पांडवेभ्यो कौरवानां बलाहृतो ४९ अथोक्तं वचनं श्रुत्वा तदोद्धव समन्वितः महामंगलसंयुक्तं कुब्जाया भवनं ययौ २
दृष्ट्वा कुब्जी हरिं प्राप्तं कुब्जा रूपवती वरं भक्त्या समर्हयामास पाद्याद्यैः प्राणवल्लभं ५१ हेमरत्नखचित्के ते कुब्जाया भवनोत्तमे वभौ
हरी रूपवत्या वैकुंठे रमया यथा ५२ परिपूर्णतमः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयं यस्याः पतिरभूद्राजन्स्वहो तस्यास्तपो महत् ५३
तत्र स्थित्वा हरिर्देवो दिनान्यष्टौ विदेहराट् आययौ शौरिभवने लीलामानुषविग्रहः ५४ इति श्रीकृष्णचरितं मथुरायां विदेहराट्
सर्वपापहरं पुण्यं आयुर्वर्द्धनमुत्तमं ५५ चतुःपदार्थदं नृणां श्रीकृष्णवशकारकं मयाते कथितं हृद्यं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ५६
इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे श्रीनारदबहुलाश्वसंवादे यदुसौख्यं नाम नवमोध्यायः ९ ॥ बहुलाश्व उवाच श्रीकृ-
ष्णचरितं पुण्यं मया न वधुखाच्छ्रुतं पुनः श्रोतुं मनश्चो यत्तृषितो वाजलेगतः १ कंसस्य जन्मकर्माणि त्वयोक्तानि श्रुतानि मे केशपा-
दीनां तदेवर्षे पूर्वजन्मकृतं श्रुतं २ कोयं तरजकः पूर्वमत्यधीयेद्धरिः कथं ग्रहो यस्य महज्ज्योतिः कृष्णे लीनं बभूव ह ३ नारद उवाच
त्रेतायुगे तपोध्यायो रामराज्ये विदेहराट् वाराणां मृणवतां कश्चिद्रजको छाव दप्रियो ४ नाहं बिभर्मि त्वां दुष्टां समं तीपरवेश्मगां ९

1463

स्त्रीलोभीबिभृयात्सीतांरामोनाहंभजेपुनः ५ इतिलोकाद्वचःश्रुत्वाह्यकीर्त्यंकृत्वाथराघवः सीतांतत्याजसहसावनेलोकापवाद
तः ६ तस्मैदंडंदत्वानसिद्धांतंनवक्तेराघवोत्तमः मथुरायांद्वापरांतेरजकःसबभूवह ७ कृतापराधदोषशांत्यर्थंतज्ज्ञानहरिःस्वयं त
र्दयित्वाददौमोक्षंतस्मैश्रीकरुणानिधिः ८ दयालोःकृष्णचंद्रस्यचरितंपरमाद्भुतम् एतन्मेकथितंराजन्किंभूयःश्रोतुमिच्छसि ९
बहुलाश्वउवाच पुराचैवाथकःकोयंनितरांमुनिसत्तम यस्मैददौचसारूप्यंश्रीकृष्णोभगवान्हरिः १० नारदउवाच मिथिलान
गरेपूर्वंचायकोहरिभक्तिकृत् श्रीरामोद्वाहसमयेसीरध्वजनृपाज्ञया ११ रामलक्ष्मणवेषार्थंवासांसिरचयन्नयं लघुसूत्रैःप
रिचयन्कुशलोवस्त्रकर्मसु १२ कोटिकंदर्पलावण्यौसुंदरौरामलक्ष्मणौ तौवीक्ष्यचायकोराजन्मोहितोभून्महामनाः १३ गृहं
सुहृदैलैर्वस्त्राणितयोरंगेषुसर्वतः परिधानंकारयामिचक्रेचेत्थंमनोरथं १४ मनसापिवरंरामोददौतस्मैत्वशेषवित् द्वापरांते
भारतेचभविष्यतिमनोरथः १५ श्रीरामस्यवरात्सोयंमथुरायांबभूवह तयोर्वेषंकारयित्वातत्सारूप्यंजगामह १६ बहुलाश्वउ
वाच सुदाम्नामालिनाब्रह्मन्किंकृतंसुकृतंवद यद्गृहेजग्मतुःसाक्षाद्रामकृष्णौमनोहरौ १७ नारदउवाच राजराजवनेरम्ये
नाम्नाचैत्ररथंशुभे तस्मिन्वैपुष्पवटकोहेममालीतिनामभाक् १८ विष्णुभक्तिरतःशांतोदीनःसत्संगकृन्महान् श्रीकृष्णदेव
प्रीत्यर्थंदेवपूजांचकारह १९ समाःपंचसहस्राणिपुष्पाणांचशतत्रयं नित्यंनीत्वाहंजेटेंपपुरोधृत्वाननामह २० एकदातिप्रस
न्नोभूच्छिवकःकरुणानिधिः मालाकारमहादेवोवरंब्रूहीत्युवाचह २१ हेममालीतदादेवंनमस्कृत्यकृतांजलिः प्रदक्षिणीकृ
त्यपुरःस्थित्वाप्राहनतानतः २२ हेममाल्युवाच परिपूर्णतमंकृष्णंकचिन्नोगृहमागतं पश्यामिहृद्यंतंसाक्षात्तद्देवेशभवेदि
दं २३ श्रीमहादेवउवाच द्वापरांतेभारतेचमथुरायांमहामते मनोरथस्तेसफलोभविष्यतिनसंशयः २४ नारदउवाच महेश्वर
वरेणासौहेममालीमहामनाः मालाकारोद्वापरांतेसुदामासंबभूवह २५ तस्मात्तस्यगृहेसाक्षाज्जग्मतूरामकेशवौ शिववाक्य
सनेकर्तुंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि २६ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांश्रीमथुराखंडेनारदबहुलाश्वसंवादेरजकवायकमदा

५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गी० मोणाख्यानेनाम दशमोध्यायः १० ॥ बहुलाश्व उवाच सैरंध्या किं कृतं पूर्वं तपः परमदुर्लभं येन प्रसन्नः श्रीकृष्णो देवैरपि सु
म० दुर्लभः १ नारद उवाच पंचवट्यां स्थिते रामे कोटिकंदर्पसन्निभे वीक्ष्य शूर्पणखा नाम राक्षसी मोहिता भृशं २ निर्मोहं राघवं दृ
१० ष्ट्वैकपत्नीव्रतस्थितं क्रोधात्सीतां भक्षयितुं धावती रावणस्वसा ३ खड्गेन शितधारेण लक्ष्मणो राघवानुजः जहार तस्याः क
र्णौ च नासां सद्यो रुषान्वितः ४ छिन्ननासा गता लंकां रावणाय निवेद्य तत् भूयः पुष्करतीर्थे सा जगाम विमना भृशं ५ तपश्चक्रे
सूर्पणखा वर्षाणामयुतं जले ध्यायंती त्र्यंबकं देवं श्रीरामवरमिच्छती ६ ततः प्रसन्नो भगवान्देवदेव उमापतिः प्रत्यगात्पुष्क
रे तीर्थे वरं ब्रूहीत्युवाच ह ७ सूर्पणखोवाच श्रीरामो मे वरो भूयाद्वरं देहि मनोप्रियः त्वं देव परमः सर्वः सर्वात्मा माशिषां प्रभुः ८
शिव उवाच अद्यैव सफलो न स्याद्वरस्ते शूर्पणखे त्वसि द्वापरांते माथुरे च भविष्यति न संशयः ९ नारद उवाच सैव सूर्पणखा ना
म राक्षसी कामरूपिणी अभूत्कुब्जी मथुरायां तु कुब्जा नाम महामते १० महादेववरेणापि श्रीकृष्णस्य प्रिया भवत् इदं मया ते कथि
तं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ११ बहुलाश्व उवाच कोयं कुवलयापीडः पूर्वजन्मनि नारद कथं गजत्वमापन्नः श्रीकृष्णे लीनतां ग
तः १२ नारद उवाच बलिपुत्रो महाकायो नाम्ना मंदगतिर्बली सर्वशास्त्रभृतां श्रेष्ठो लक्षनागसमो बली १३ एकदा निर्गतः सोपि
रंगयात्राजनेष्वत्र मत्तेभो भूजनान्वेगात्कुंजाभ्यां परिमर्दयन् १४ तद्धाद्वेगात्पतितः पथि दृष्ट्वा त्रितो नाम मुनिः क्रुद्धः शशाप तं मत्तं
बलिष्ठं बलिनंदनं १५ त्रित उवाच गजवत्त्वं मदोन्मत्तो भूजनान्परिमर्दयन् विचरन् रंगयात्रायां त्वं गजो भव दुर्मते १६ नार
द उवाच एवं शप्तस्तदा दैत्यो नाम्ना मंदगतिर्बली पतन्कंचुकवद्देहं भ्रष्टतेजा बभूव ह १७ सर्वैः प्रभाववित्सद्यो दैत्यो भूत्वा कृतां
जलिः नत्वा प्रदक्षिणीकृत्य त्रितं मुनिमुवाच ह १८ मंदगतिरुवाच हे मुने हे कृपासिंधो त्वं योगी ब्रह्मवित् द्विजोत्तम गजत्वान्मे कदा न
मुक्तिर्भविष्यति वदाशु मां १९ तादृशानां सतां माभूद्धेलनं मे कदाचिन्मुने तादृशा मुनयो ब्रह्मन्मर्यादारक्षणाय भोः २० नार
उवाच एवं प्रसादितस्तेन त्रितो नाम महामुनिः गतक्रोधोऽब्रवीद्दैत्यं कृपालुर्ब्राह्मणोत्तमः २१ त्रित उवाच वचनं मे सुखानस्या १०

1465

बद्धत्वाद्धर्षितोस्म्यहं तेदास्यामि वरं दिव्यं देवानामपि दुर्लभं २२ मा शोकं कुरु देवेन्द्र मथुरायां हरेः पुरि श्रीकृष्णहस्तान्मे मुक्तिर्भ-
विष्यति न संशयः २३ नारद उवाच सोयं मंदगतिर्दैत्यो गजो भूद्विंध्यपर्वते नाम्ना कुवलयापीडो नागायुतसमो बले २४ गृहीतो
मागधेन्द्रेण बलाल्लब्धगजेन्द्रवने सोयं दत्तस्तु कंसाय पारिबर्हे विदेहराट् २५ जितवाक्यात्तस्य धाम श्रीकृष्णे लीनतां गतः इदं मया ते
कथितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि २६ ॥ इति श्रीगर्गसंहितायां श्रीमथुराखण्डे नारदबहुलाश्वसंवादे कुब्जाकुवलयापीडव-
धोनामैकादशोध्यायः ११ ॥ बहुलाश्व उवाच चाणूराद्याश्च ये मल्लास्ते के पूर्वमिहागताः अहो श्रीकृष्णचन्द्रेण येषां युद्धं बभूव ह १
नारद उवाच राजन्सुरामरावत्यामुतथ्योस्ति महामुनिः तस्याभवन्पञ्चपुत्राः कामदेवसमप्रभाः २ हित्वा विद्यां चाध्ययनं जयं ते न स-
हैवते गत्वा बले मल्लयुद्धं सदाशिक्षन्मदोद्धताः ३ ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टान्वेदाध्ययनवर्जितान् दृष्ट्वा शशाप तान्पुत्रानुतथ्यो मुनिसत्त-
मः ४ उतथ्य उवाच शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्मस्वभावजं ५ शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे
चाप्यपलायनं दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्मस्वभावजं ६ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्मस्वभावजं परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि
स्वभावजं ७ ब्रह्मकर्मपरित्यक्ता भवन्तो ब्राह्मणाः सुताः मल्लयुद्धं क्षात्रधर्मं कथं कुरुथ दुर्जनाः ८ तस्माद्भवन्तो भूयास्त मल्ला वै ।
भोरताजिरे युयुत्सूनां प्रसंगेन दुर्जना भवताशु हि ९ नारद उवाच उतथ्यस्य सुतास्तेवै जाता नाम्ना महीतले श्रीकृष्णांगस्पर्शमात्रा-
त्परं मोक्षं ययुर्नृप १० चाणूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च एषां चरित्रं कथितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ११ बहुलाश्व उवाच
कंसानुजा भ्रातरोष्टौ कंकन्यग्रोधकादयः ते के पूर्वं वद मुने ये पि मोक्षं परं गताः १२ नारद उवाच अलकायां गुह्यपतेर्देवयत इ-
ति स्मृतः ज्ञानी ज्ञानपरो मान्यः शिवभक्त्या महाद्युतिः १३ तस्य चाष्टौ सुता जाता देवकूटो महागिरिः गंडो दंडः प्रचंडश्चखंडो खंडः
पृथुस्तथा १४ एकदा शिवपूजायां देवयत्नेन नोदिताः सहस्रं पुंडरीकाणि चाहर्तुं मरुणोदये १५ [illegible]ष्यानि मानसाद्गीनाशहिता
निमयुव्रतैः आह्नाय गंधलोभेन दंडस्तेजनकाय वै १६ उच्छिष्टीकृतदोषेण शिवपूजातिरस्कृता[illegible] आसुरीं योनिमापन्ना भूत्वा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1466

गर्ग· स्तेजस्त्वमभिप्रविशः १७ हस्ताभ्यां शंकराभ्यां च बलदेवस्य मैथिल परं मोक्षं गताः स्वे वैदेहो धाम्नस्ता विदेहराट् १८ कंसानुजानां व्याख्या
सं· न पूर्वजन्मभवं नृप इदं मया ते कथितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि १९ बहुलाश्व उवाच कोयं पुरा पंचजनो दैत्यः शंखवपुर्धरः तस्य शंखो
११ वभौ वल्लन् श्रीकृष्णस्य करपंकजे २० नारद उवाच पूर्वं वैवस्वतां गानि चक्राद्दीनि विदेहराट् त्रैलोक्यनाथस्य हरेर्वपुर्भूतस्तेजसाहृताः ११
तेषां शंखः पंचजन्यः शापाद्राजन्महत्पदं यथो तन्मुखलग्नोयं श्रीकृष्णस्याधरामृतं २१ शुकरोवैककदा मानं मनसि शंखशंखवरं हर
हीनो हं हि हरिणा राजहंससमद्युतिः २२ श्रीकृष्णो दक्षिणावर्ते दध्मौ मां विजयेसति यदुर्लभं चाब्धिपुत्र्याः श्रीकृष्णस्याधरामृतं २४
तत्सत्त्यात्सर्वं पुत्र्योस्मि पिबाम्यहमहर्निशं इति मानयुतं शंखं पंचजन्यं विदेहराट् २५ शशाप लक्ष्मीं तं क्रोधात्तं दैत्यो भव [illegible]डुर्म
ते सोयं पंचजनो नाम दैत्यो भूत्सरितांपतौ २६ वैरभावेन देवेशं पुनः शापोद्धरेश्वरः ज्योतिर्लीनं तद्देवेशो वपुर्यस्य करे बभौ २७ गृहो
भाग्यं विद्वितस्य किं भूयः श्रोतुमिच्छसि २८ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीमथुराखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे चाणूरादिकं
सभ्रातृपंचजनपूर्वाख्यानं नाम एकादशोध्यायः ११ ॥ बहुलाश्व उवाच श्रुत्वे च कारं किं कार्यं मधुरायां यदूत्तमः निवास पितास्व
ज्ञातीन्वै दैत्यनुनिसत्तम १ नारद उवाच परिपूर्णतमः साक्षाद्भगवान्भक्तवत्सलः सस्मार गोकुलं दीनं गोपीगोपालसंकुलं २
एकदा हूय रहसि सखायं सख्युद्धवं उवाच भगवान्देवः प्रेमगद्गदया गिरा ३ श्रीभगवानुवाच गच्छ शीघ्रं व्रजं हे सखे संदर श्री
लताकुंजपुंजाद्रिभिर्मंडितं शोलकृष्णाभयाचारु वृंदावनं गोपगोपीगणैर्गोकुलैः संकुलं ४ एकपंचनंदाय वैदीयतां वाहिती·
यंयशोदा करोति विभोः बालुनी यं निदं राधिकायै सखे तत्र गत्वा हितन्मं दिरं सुंदरं ५ वाचाचतत्र्थं सखिवस्यः शुभंकौशलं दीयतां।
पत्रमेवं पृथक् गोपिकानां शतेभ्यश्च पृथेभ्य उन्मोहितानां च देयानिपत्राणि च ६ मे पिता नंदराजो हि गणीमन्मना मे च माता यशो
दाप्यरत्यशुभं वाक्यहृदैः शुभैनीतिविवृतयो मे परां प्रीतिमाराद्धयोगवहि ७ मत्प्रिया राधिका मद्वियोगातुरा मन्यते मां विना वे
जगन्मोहिता मद्वियोगाधिमग्ना मद्भक्तैः पदैर्मा च यतं भवान्दक्षिणो वाक्यये ८ गोपबालाः सुदामादयो मत्प्रिया मे सखा पंविनाते। ११

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1467

नेपि मोहान्वयाः देहि तेषां स्वत्वं मित्रवञ्चीव्रजे स्वल्पकालेन तत्रागमिष्याम्यहं ५ गोपिका मद्वियोगाधिवेगान्तराम न मन्मनस्काश्च मा
न्माम देहासवः यामदर्थं च संत्यक्तलोकव्रताः कथं नो श्रियां सम्भूमिस्तनः ७ ताश्च संत्यक्तमत्रो यतात उद्धव यामि रथापि कुञ्जे यत्नाश्वा हि
सवः मद्वियोगाधिमासो मदुक्तैः पदैर्गीत यत्नाम्भवान्दक्षिणोवाक्यथे ८ येन पूर्वं व्रजाद्गतो हंसस्वेतरथं साम्बसूतं रणाहूति किं मे
च साक्षात्प्यमदेवपीतांबरं वैजयंती सहस्रदलपंकजं ११ कुंडले दिव्यरत्नप्रभामंडिते कोटिबालार्कदीप्तिर्मणिः कौस्तुभे मे महा
नादिनी चारुवंशी शुभा मृष्युश्रृंकं वपष्विजगन्मोहिनी १२ चंदनं सुंदरं दिव्यगंधाहृतं वहंमल्लादिवेषंक्कणन्नूपुरं मौलिमेवंग
हाणि यादेउद्धवगच्छगच्छाशु चाद्यैव महाक्रमः १४ नारद उवाच इत्युक्त उद्धवः शीघ्रं नमस्कृत्य कृतांजलिः कृष्णं प्रदक्षिणीकृ
त्य रथारूढो व्रजं ययौ १५ कोटिशः कोटिशो गावो यत्र तत्र मनोहराः श्वेतपर्वतसंकाशा दिव्यभूषणभूषिताः १६ पयस्विन्यस्तरु
ण्यश्च शीलरूपगुणैर्युताः सवत्साः पीनपुच्छाश्च व्रजे मेमभवर्धूलिकाः २ घंटामंजीरझंकाराः किंकिणीजालमंडिताः हेमशृं
ग्यो हेमतुल्याहारमालाः स्फुरत्प्रभाः १८ पाटलाहरितास्ताम्राः पीताः श्यामविचित्रिताः धूम्राः कोकिलवर्णा यत्र गावस्त्वनेकधा
स्वच्छदवद्धपयद्दाश्च तरुणीकरचिह्निताः कुरंगवद्विलघद्गीवत्सैर्मंडिताः शुभाः १९ इतस्ततश्चलंत्यश्च गोगणा शुमहावृषाः दी
र्घकंधरस्थूलाश्च यत्र धर्मधुरंधराः २१ गोपालवेत्रहस्ताश्च श्यामा वंशीधराः पराः कृष्णलीलां प्रगायंतो रागैर्मदनमोहनैः २२ हृष्ट्वा त
मागतं वीक्ष्य ज्ञात्वा कृष्णं व्रजार्भकाः ऊचुः परस्परं ते वै कृष्णदर्शनलालसाः २३ गोपा ऊचुः नंदसूनुः किलायाति सखा पोषणसंश
यः मेघश्यामः पीतवासाः स्रग्वी कुंडलमंडितः २४ कौस्तुभी कुंडली बिभ्रत्सहस्रदलपंकजं तदेव मुकुटं बिभ्रत्कोटिमार्तंडसं
न्निभं २५ तथा वाथ रथः सो यं किंकिणीजालमंडितः बलो नास्ति रथे चास्मिन्नेकाकी नंदनंदनः २६ नारद उवाच एवं वदंतो गो
पालाः श्रीदामाद्या विदेहराट् कृष्णाकृतिं कृष्णसखं आययुः सर्वतो रथं २७ कृष्णो नास्तीति वदंतः को यं साक्षात्तदाकृतिः तान्नमस्कृ
त्योपगाविः परिरम्भ्यावदत्यपि २८ उद्धव उवाच गृह्णाम पत्रं श्रीदामन्कृष्णदत्तं न संशयः श्रोतं मां कृष्णगोपालैः कृशान्यास्ते हरिः स्वयं २९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ यादवानां महत्कार्यं कृत्वा यः सबलः प्रभुः ॥ इह स्वकाले न वा वापि भगवानागमिष्यति २० नारद उवाच ॥ पठित्वा तद्धस्तपत्रं श्रीदामा।
म॰ द्या व्रजार्भकाः ॥ भृशं समस्तुतिं सम्बंतः प्राहुर्गद्गदया गिरा २१ गोपा ऊचुः ॥ पांथेति निर्मोही हि निर्दं नंदसूनोर्न तन्नु विभूतिश्च यनेवलेव सर्वा॰
११ पवेक्तृस्नस्तेव्रजेनः भूम्येप्रजातेद्विजगात्समस्तं २२ त्वगोपुगलंचवटीमहामतेप्रयातिमन्वंतरतां व्रजौकसां यामश्च कल्पं चविदि
नेविनाहरिं वियोगदुःखैर्द्विपरार्द्धंगतं २३ अहर्निशं तं नहि विस्मरामहे इष्टा चवीसाश्रयशोयथाप्रियः मनोहरस्त्वद्धवनीवनौ॰
कसांवयस्यभावेनसदाकृतागसां २४ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां मथुराखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे उद्धवागमनं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः १३ ॥ नारद उवाच ॥ एवं प्रेमपरान्गोपान्श्रीकृष्णविरहातुरान् उवाचप्रेमसंयुक्त उद्धवो गतविस्मयः १ उद्ध
व उवाच ॥ अहं श्रीकृष्णदासोस्मि तत्प्रियस्तत्सहस्करः भवतां कुशलं द्रष्टुं प्रेषितो हरिणा तव २ पुरीं गत्वा शुद्धहृदयेनिवेद्य विरहं तव
तं प्रसन्नं करिष्यामि तदंघ्रौ नेत्रवारिभिः ३ नीत्वाहरिं हि भवतां समीपं हे व्रजौकसः आगमिष्याम्यहं शीघ्रं शपथो न मृषा मम ४
४ यूयं प्रसन्ना भवत मा शोकं कुरुतात्र वै अस्मिन्व्रजेपि गोपालाद्द्रष्टव्यः श्रीपतिर्हरिः ५ नारद उवाच ॥ एवमाश्वास्य गोपालान्रथस्थो
यदुनंदनः श्रीदामाद्यैश्च गोपालैः सहितो हर्षपूरितः विवेश नंदनगरं सूर्ये सिंधुगते सति ६ आगतं सुहृदं वीक्ष्य नंदराजो महाम
तिः परिरभ्य कृपाशीघ्रं पूजयामास हर्षितः ७ कशिपुस्थं सुखासीनं शांतं भुक्तवंतं भोजनं कशिपुस्थोनंदराजः प्राह गद्गदया गिरा ८
नंद उवाच ॥ कच्चित्सखा मे वसुदेव उद्धव आस्ते स्वपुत्रैः कुशली महामते केसेमतेपाद्वपुगवानां जातसखेस्रो प्रेमतः परं भुवि ९
कच्चित्कदाचित्सबलो हि मायवः स्मरत्ययं वा जननीं यशोमतीं गोपालगोवर्द्धनगोगणान्व्रजे वृंदावनं वा पुलिनं तरंगिणी १०
२ हा दैवकस्मिन्समये सनंदनं विवादरं सुंदरमेव वृजे लगी द्रक्ष्याम्यहं मंदिरचत्वराजिरे अंके कलं दंतं सबलं सुहृद्वृतं ११ कुंजो निकुं
जो यमुना महानदी गोवर्द्धनो रासपमिदेवनानि महेर्लतावृतगवां गतेःसह विना मुकुंदं विषवत्स्विदं जगत् १२ चिरंजीवनं मे शयनं
चभोजनं कृष्णं विना पद्मदलायतेक्षणं चंद्रं विना भूमितलेवकोरवजीवामि तस्यागमनाशया भृशं १३ इतीवयुवो भारमतीवदेवतैः ११

1469

संप्राप्तितं पूर्णतमं महामतिं जातं सनंदं स्वगणान्स्वयं स्वयं मन्ये हि कृष्णं सबलं परात्परं नारद उवाच संश्रुत्य संश्रुत्य हरिं परेशं वधूव वत्
सी नवनंदराजः शिरो निधायाशु पपात दीनो स्नेहः स्रवत्कंठरोमांचितविह्वलांगः १५ श्रीनंदनं वा तुरजवारि सिंततनी राजन्नदा कृष्णसखेष्ट
वधूपनः श्राद्यं सवत्साश्रुपपदहृणौ नो कृष्णाद्दृतोंश्वगणणाश्चवाल १६ क्वासौ वे श्रीमथुरापुरागतं कपाटमेत्य स्वयशोमती सती श्रु
त्वन्मलं स्वस्य सुतस्य वर्णनं स्नेहस्रवत्स्तनलनेत्रपंकजा १७ विहाय लज्जां हृणयास्वतस्य साप प्रच्छ सर्वं कुशलं तदोद्धवं श्राश्रो
त्वा वक्तेणा हृगाश्रुसंततिं स्थितेव नंदे हरिभावविह्वले १८ श्रीयशोदोवाच कच्चित्स्मरति मां कृष्णो नंदराजमथापि वा श्रातरं नंदराज
स्य स्वनंदं दर्शनोत्सुकं १९ नंदान्नवोपनंदांश्च वृषभानून्व्रजेश्वरान् येषामारोहमास्थाय बालकेलिं वलेन वै २० कंदुकक्रीडया रे
मेसानंदं नंदनंदनः तान्गोपान्स्नेहसंयुक्तान्कदाचित्स्मरति स्वतः २१ एकोयं मे सुतः श्यामो न सुतानां बहवश्च मे सोपि मां जननीं दीनां
यया त्यक्त्वा दिगंतरं २२ ग्रहो कष्टं स्नेहवतां दुर्निवारं महामते किं करोमि विना पुत्रं कथं जीवामि मानद २३ प्रातर्मे स्वेदेहदधिमा
तहैयंगवं नवं एवं वदन्समधुरं हृदयं केसदा रहे मथ्याङ्कसकथं कृष्णो भोजनं कर्तुमर्हति २४ ममात्मजोयं श्रीकृष्णो जीवनं व्र
जवासिनां व्रजेधनं कुलेदीपो मोहनो बाललीलया २५ लालनैः पालनैस्तस्य दिने मे तृणवद्गतं तद्दिनं कल्पवज्जातं विनाहो नंद
नंदनं २६ वत्सांश्चारयितुं कृष्णो ग्रामसीम्नि नदीतटे न कारितो मे केः साद्धं स बाहो मधुपुरं गतः २७ हे मोहनेति हृगान्नमं कं नीत्वा श्रु
लालनं चकार नंदराज्ञोयं तं विना खिन्नमानसः २८ अहो दाम्नामया बद्धो निर्मोहितः स कदाशिशुः भांडभग्नीकृते दध्नः श्रोचामि चरि
२ तं च तत् २९ मत्सागणास्सर्वभावं च मंदिरं शरश्च वीथीं व्रजदम्य पृष्ठयः शून्यं समस्तं मम जीवनं थिक् विना सुकुंदं विषवद्विदं जगत् ३
नारद उवाच यशोदानंदयोर्वीक्ष्य परमं प्रेमलक्षणं उद्धवो नितरां राजन्विस्मितोभूद्गतस्मयः ३१ उद्धव उवाच ये ममासंममतनो
जिह्वा चेज्जायते वहो युवयोस्तदपि श्लाघां कर्तुं नालं महाप्रभू ३२ परिपूर्णतमे साक्षाच्छ्रीकृष्णे पुरुषोत्तमे ईदृशी च कृता भक्तिर्युवा
भ्यां प्रेमलक्षणा ३३ तीर्थाटनतपोदानसांख्ययोगैश्च दुर्लभा श्राघ्यती युवयोः श्लाघ्या या भक्तिः प्रेमलक्षणा ३४ मा शोचं कुरुतं हे नंद हे

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गा॰ यशोदे व्रजेश्वरि पत्रद्वयं गृहाणाशु कृष्णस्य दर्शनेन संशयः ३५ सहाग्रजो नंदसूनुः कुशल्यास्ते यदोः पुरि यादवानां महत्कार्यं कृत्वाथ स
म॰ बलः प्रभुः स्वल्पकालेन चात्रापि भगवानागमिष्यति ३६ परिपूर्णतमं विद्धि श्रीकृष्णं नंदनंदनं कंसादीनां वधार्थाय भक्तानां रक्षणाय
१३ च ३७ ब्रह्मणा प्रार्थितः कृष्णो वततार द्देहेन व जातमात्रोद्भुतां लीलां चकार स बलो हरिः ३८ पूतनाप्राणहरणे शकटस्य निपातने तृ
णावर्त्तनिपातेष्वयमलार्जुनभंजने ३९ स्वमुखे च यशोदायै विश्वरूपस्य दर्शने वृंदावने च भगवान् गोवत्सांश्चारयन्प्रभुः ४० वधं
चकार गोपानां पश्यतां वकवत्सयोः अघासुरस्य च वधो धेनुकस्य विमर्द्दने ४१ मर्द्दने कालियस्यापि वह्निपाने चकार ह प्रलंबस्य
वधं पश्चाद्बलदेवश्चकार ह ४२ गोवर्द्धनं समुत्पाट्य हस्तेनैकेन लीलया शुष्माकं पशूनां विभ्रमत्करं गजराडिव ४३ चूडामणिं
शंखचूडं यक्षराजं गोपतिः अरिष्टस्य वधं कृत्वा केशिनं निजघान ह ४४ व्योमासुरं महादैत्यं मुष्टिना तं ममर्द ह तथा वै मथुरायां
तु वक्रे चित्रं महासने ४५ विकर्षमाणे रजकं करेणाभिजघान तं प्रचंडं कं सकोदंडं मध्यतस्तद्बभंज ह ४६ इक्षुदंडं यथा नागः स
र्वेषां पश्यतां नृणां ४७ द्विपं कुवलयापीडं नागायुतसमं बले शुंडादंडे संगृहीत्वा पातयामास भूतले ४८ चाणूरं मुष्टिकं कूटं शलं
तोशलमेव च पातयामास भूपृष्ठे मल्लयुद्धेन माधवः ४८ कंसं महोग्रं दैत्यं नागलक्षसमं बले मंचाद्गृहीत्वा तं कृष्णो भ्रामयित्वा प्रभुः
ओजसा ४९ पातयामास भूपृष्ठे कमंडलुमिवार्भकः इभोपरि यथा सिंहस्तस्योपरि पपात ह ५० कंसानुजांश्च कंकादीन्बलदेवो
महाबलः ममर्द मुद्गरेणाशु मृगान्वै मृगराडिव ५१ गुरवे दक्षिणां दत्वा तं समुद्रमहार्णवे शंखरूपं पंचजनं निजघान हरिः स्वयं ५ २
अद्भुतानि चरित्राणि चैतानि श्रीहरिं विना कः करोति महानंदनंदनस्मै श्रीहरये नमः ५३ * इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुरा
खंडे नंदराजोद्धवमेलनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४ * नारद उवाच एवं हि नंदोद्धवयोर्हरेः कथयतोः कथां व्यतीताक्षणवद्व्रज
नृणां हर्षवर्द्धिनी १ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय गोप्यः सर्वैर्गृहे गृहे देहलीं गणमालिप्य दीपांस्तत्र निरूप्य च २ श्लाल्य हस्तपादौ
च मंथिनेत्रे निधाय च ममंथुः सर्वतो युक्ताः पिच्छिलानि दधीनि ताः ३ नेत्राकर्षचलद्धारभुजकंकणकंकणाः वेणीभ्यो विगलत्पुष्प १३

स्फुरत्कुंडलमंडिताः ४ चंद्रश्च्यः कंजनेत्राश्चित्रवर्णा मनोहराः मंगलानि चरित्राणि श्रीकृष्णबलदेवयोः ५ गायंत्यः प्रेमसंयुक्ताः
यत्र नंदगृहे गेहे गोपे गोपे शुभा गावो रंभमाणा इतस्ततः ६ सर्वत्र गोपिकागीतं दधिशब्देन मिश्रितं वीथ्यां वीथ्यां ततं शृण्वन्विस्मित
श्चोद्धवोऽब्रवीत् ७ अहो वै नंदनगरे भक्तिर्वर्त्तते यत्र च एवं वदन्बहिर्ग्रामाद्ययौ स्नातुं नदीजले ८ अथ सूर्योदये जाते नंदद्वारि रथं शु
भं दृष्ट्वा विनिर्गता गोप्य ऊचुः सर्वाः परस्परं ९ गोप्य ऊचुः कस्यायमद्यात्र रथः समागतो क्रूरोऽथवाक्रूरनाम्नागतः पुनः येनैव नीतो
मथुरां मधुपुरीं श्रीनंदसूनुर्नवकंजलोचनः १० कस्मिन्कुकाले जननी ससर्ज यं दान्तं स नोस्नेहवतां प्रनायनं कदूर्ययानागवयं
विषाहृतं दंतं हृषालोकजननानि तत्स्ततः ११ कंसार्थकृत्कंसस्य सखो निनिर्हृणः सोऽयं पुनः किं व्रजमंडलं गतः भर्तुर्मृतस्यापि हि पारलौ
किकीमस्माभिरद्यैव करिष्यति क्रियां १२ नारदउवाच एवं वदंत्यो व्रजगोपवध्वः संतापयस्तं तव पुत्रवेंगुलिभिः यपकुल्कुरायाद्गनतु।
द्विमां तेनं रवदैतन्किलकस्ययानं १३ घनश्यामं पद्मदलायतेक्षणं कृष्णाकृतिं कोटिमनोजमोहनं पीतांबरं षट्पदसंघसंकुलां मा
लां दधानं नववैजयंतीं १४ स्फुरत्सहस्रच्छदपद्मपाणिं श्रीवत्सपीयं वेत्रकरं मनोहरं बालार्ककोटिद्युतिमौलिमंडनं महामणिं कुंड
लमंडिताननं १५ गत्वाकृतिं श्रीनंदगृहास्यस्य वैः श्रीकृष्णसारूप्यपरं तमुद्धवं विलोक्य सर्वा नृपविस्मितास्ततो विज्ञाय गोविंदस
खं यथुः पुनः १६ ज्ञात्वाथ संदेशहरं हरेः प्रभोः सर्वा कत्तनीमापरमादरेण तं शुभं हि पृष्ट्वा कुशलं सनंतपते नीत्वोद्धवं ताः कदलीवनं गताः ७
यत्रैव राधा वृषभानुनंदिनी कृष्णानदेवा हृतनिकुंजमंदिरे समास्थिता तद्विरहातुरा भृशं स्वमन्यते सा तु जगद्गुरुं विना १७ रंभादलैश्च
त दलपंकसंचयस्फुरत्स्फुरच्छीतलमेव मंदिरं कृष्णाचलत्वाहृतरंगशीकरं स्वनः सुधारश्मिगलत्सुधाचयं १८ एतादृशं यत्कदली
वनं च तद्राधावियोगानलवंशमाभृशं बभूव सर्वं सततं हि भस्मसात्कृष्णागमाशा न्यतनौ हि रक्षति २० कृतोद्धवं कृष्णसखं समा
गतं चकार राधा स्वसखीभिरादरं पाद्यासनाद्यैर्मधुपर्कमंगलैः श्रीकृष्णकुसेति शुद्धवं दक्षले २१ राधां हि गोविंदवियोगखिन्नां
कृष्णाय यथा चंद्रकलां तदोद्धवः नत्वा कृष्णांगीकृतहस्तसंपुटः प्रदक्षिणीकृत्य जगाद हर्षितः २२ उद्धवउवाच सदा स्निकृष्णः परिपू

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1472

रा॰ र्णोदेवोराधेसदात्वंपरिपूर्णादेवी श्रीकृष्णस्त्वंहिकृतनित्यलीलो लीलावतीत्वंकृतनित्यलीला १३ कृष्णोस्तिभूमात्वमसीन्दिरासदा
स॰ ब्रह्मास्तिकृष्णस्त्वमसिस्वरासदा कृष्णःशिवस्त्वंचशिवाचराधे विष्णुःप्रभुस्त्वंकिलवैष्णवीपरा १४ कौमारसर्गेहरिरादिदेवः
१४ त्वमेवविज्ञानमयीस्मृतिःशुभा लयांभसाक्रीडनतत्परोहरिर्यदातोवराहोवसुधात्वमेवहि १५ देवर्षिवर्योमननाद्धरिःस्वयंत्वंनतु
सात्वत्त्रिजद्दृस्त्ववल्लकी नारायणोधर्मसुतोनरेणादिशांतिस्त्वंतदाजनशांतिकारिणी १६ कृष्णस्तुसाक्षात्कपिलोमहाप्रभुःसि
द्धिस्त्वमेवासिचसिद्धसेविता दत्तस्तुकृष्णोस्तिमहामुनीश्वरोराधेसदाज्ञानमयीत्वमेवहि १७ यज्ञोहरिस्त्वंकिलदक्षिणाहरिर्ऋ
ऋक्रमस्त्वंनसदाजपंत्यतः पृथुर्यदासर्वनृपेश्वरोहरिस्त्वंसदात्वंनृपपट्टकामिनी १८ शंखासुरंहंतुमभूद्धरिर्यदामत्स्यावता
रस्त्वमसिश्रुतिस्तदा कूर्मोहरिर्मंदरसिंधुमंथनेनेत्रीकृतात्वंशुभदाहिवासुकिः १९ धन्वंतरिश्चामितदोहरिःपरस्त्वमौषधीदि
व्यसुधामयीशुभे श्रीकृष्णचंद्रस्त्वबभूवमोहिनीत्वंमोहिनीतत्रजगद्विमोहिनी २० हरिर्नृसिंहस्तुनृसिंहलीलयालीलातदात्वं
निजभक्तवत्सला बभूवकृष्णस्तुयदाहिवामनःकीर्तिस्तदात्वंनिजलोककीर्तिता २१ हरिर्यदाभार्गवरूपधृक्प्रभुर्मानूपाराकृता
रूपातदात्वमेवहि श्रीकृष्णचंद्रोरघुवंशचंद्रमायदातदात्वंजनकस्यनंदिनी २२ श्रीशार्ङ्गधन्वामुनिवादरायणोवेदांकृतंत्वंकिल त
वेदलक्षणा संकर्षणोमाधवहलिभूषणःत्वंरेवतीब्रह्मभवंसमास्थिता २३ बुद्धोयदाकौणपमोहकारकोबुद्धिस्तदात्वंजनमो
हकारिणी कल्किर्यदाधर्मपतिर्भविष्यतिहरिस्तदात्वंतत्कृतिर्भविष्यति श्रीकृष्णचंद्रोस्तिहिचंद्रमंडलेराधेसदाचंद्रप्रवीति
वेदिका श्रीकृष्णसूर्योदिविसूर्यमंडलेसूर्यप्रभात्वंपरितःप्रतिष्ठिता २५ इंद्रःसदास्तिकिलयादवेंद्रस्तत्रैवराधेतुशचीत्वमीश्वरी
हिरण्यरेताहिहरिःपरेश्वरोहेतिःसदात्वंहिहिरण्मयीपरा २६ श्रीराजराजोहिविराजतेहरिर्विराजसेत्वंतुनिधौनिधीश्वरी लीला
विरूपस्त्वहरिस्त्वमेवहितरंगिणीतदौमसितानरंगिणी २७ विभुर्हरिःसर्वपतिर्यदायदातदातदात्वंविदितानुरूपिणी जगन्मयो
ब्रह्ममयोहरिःस्वयंजगन्मयीब्रह्ममयीत्वमेवहि २८ यथैवसोयंव्रजराजनंदनोजातासिराधेवृषभानुनंदिनी याभ्यांकृतासवम १४

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

यौ श्रशांतये लीलाचरित्रैर्ललितादिलीलया ३९ कृष्णः स्वयं ब्रह्मपरं पुराणो लीलावतीच्छा प्रकृतिस्त्वमेव परस्परं संधितवि-
ग्रहाभ्यां नमो युवाभ्यां हरिराधिकाभ्यां ४० गृहाण पद्मं निजनाथदत्तं शोचं परं माकुरु राधिके त्वं इत्थेन कालेन विधाय कार्यं
तवागमिष्यामि तदुक्तवाक्यं ४१ गृहीत्वा धर्मसेवुशांतानि कृष्णदत्तानि पत्राणि सुमंगलानि प्रत्यर्पितं पूर्णशतं च गोप्यः कृष्णप्रि-
याणां व्रजसुंदरीणां ४२ * इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीमथुराखंडे श्रीराधादर्शनं नाम पंचदशोऽध्यायः १५ * नारद उवाच ध्या
राधा पद्मं संगृहीत्वा शिरो नेत्रे तया च हृत् निधाय वाचयित्वा तत्स्मृत्वा तन्माधवं पंकजे १ इति प्रेमातुरा राजन्मोचयित्वाश्रुसंततिं
मूर्छां माप परां राधा यादवस्य प्रपश्यतः २ कुंकुमागुरुपाटीरद्रवैः पुष्परसैः सुमा ?ता चामरांदोलैः पुनश्चेतनतां गता ३ वियो-
गसिंधुसंमग्नां राधां कमललोचनां वीक्ष्योद्धवस्तथा गोप्यो मुमुचुश्चाश्रुसंततिं ४ तासामश्रुप्रवाहेन राजन्वृंदावने वने सद्यः
कल्हारसंयुक्तो जातो लीलासरोवरः ५ दृष्ट्वा पीत्वा च संस्नात्वा कृत्वा चेमां कथां नरः कर्मबंधविनिर्मुक्तः श्रीकृष्णं प्राप्नुयान्नृप ६
पुनरुद्धवसुवाक्यानां श्रीकृष्णागमने पुनः पप्रच्छ कुशलं सर्वं श्रीकृष्णस्य महात्मनः ७ राधोवाच आनंदकंदं श्रीव्रजराजनंदनं द्रः
त्यामि कस्मिन्समये व्रजप्रभे द्रुतं मधुपुरीवसद्गुणस्त्रका भृशं चंद्रं चकोरीव तदीक्षणोत्सुका ८ कस्मिन्कु काले विरहो बभूव मे येन
वकौ कल्पसमः क्षणः क्षणः निशीथिनी यद्दिवराईदेहलं करोति गोविंदपदद्वयं विना ९ कच्चित्कदाचिद्व्रजमागमिष्यति करो-
ति किं तत्र हरिर्वदाशु मे श्रुत्वैव पत्रेन घनाकिलासवः प्रसह्य निर्याति मुखा गिरा तराः १० दृष्ट्वा त्वणीं त्वां मम हृत्पशीतलं जातं प्रस-
न्नास्मि समागते त्वयि यथा प्रसन्ना जनकात्मजा पुरा लंकापुरे वाभृत्समागते ११ आशां विधाय निजमोदहृत्तनं विसृज्य विस्मृत्य
वाक्यं गदितं मधुरं गतो यः तस्यापि पत्रलिखिते श्रमितेन मन्ये तं चानयस्व किल मंत्रविदां वरिष्ठ १२ उद्धव उवाच गत्वा पुरीं त्वथ परं।
विरहं निवेद्य राधे विधाय निजनेत्रजलेन राधे नीत्वा हरिं तव पुरः पुनरागतोस्मि माशोचमथ कुरु मे शपथं त्वदंघ्रेः नारद उवाच
प्रश्नप्रसन्ना श्रीराधा चंद्रकांतो मराङ्गभौ रासरंगे चंद्रदत्तौ उद्धवाय ददौन्नृप १४ सहस्रदलपद्मे द्वे दत्ते चंद्रमसा पुरा उद्धवाय ददौ।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. दैराधाप्रसन्नाभक्तवत्सला १५ छत्रैःसिंहासनैर्दिव्यैश्चामरैर्हैममनोहरैः श्रीकृष्णमनसोद्भूतैर्दर्शितास्मैहरिप्रिया १६ ऐश्वर्यंतानसं
म. पन्नंसर्वंदैशिकदैशिकं कृष्णसंयोगकर्तृत्वंसदात्रवभविष्यति १७ भक्तिर्निर्गुणभावाख्याप्रेमलक्षणसंयुतं ज्ञानंविज्ञानसहि
१५ तंवैराग्यंसादर्शीपुनः १८ शंखचूडाद्धृतंरत्नंनीतंचूडामणिंशुभं चंद्राननादर्शितस्मैउद्धवायविदेहतः १९ तथागोपीगणाःसर्वे
भूषणानांचयंशुभं ददुःप्रसन्नाहेराजन्नुद्धवायमहात्मने नारद उवाच श्रुत्वावचश्चोपगवेःशुभार्थंसर्वेगतायांकिलराधिकायां
कृत्वस्तमाराद्व्रजगोपवध्वःसदर्शयित्वंकृष्णसखंपृथक्ताः २१ गोप्य ऊचुः यत्रयत्रलिखितंवदाशुनःकिंवदंतद्धरिणाक्तमद्भुतंत्वंप
गावरविदोहरेःसखामंत्रवित्तमस्त्वाकृतिर्महान् २२ उद्धव उवाच यथास्मरथदेवेशंतथायुष्मान्स्मरत्यसौ सन्तुवेलेगोपवध्वःपा
म पृच्छतामेनसंशयः २३ एकदामांसमाहूयस्नात्वायुष्मान्रहस्करं कथयामाससंदेशंचिंतस्थंनंद नंदनः २४ श्रीभगवानुवाच
गुणोश्वसक्तंकिलवंधनायरक्तंमनःपुंसिचमुक्तयेस्यात् मनोहृदयोःकारणमाद्गराजिर्वाध्यतंकौविचरेदसंगः २५ यदास्वयंत्वा
त्मपरात्परंमामध्यात्मयोगेनविशारदेन जानातिसर्वत्रगतंविवेकीनदाविजह्यात्मनसाकषायं २६ यावद्धनोमध्यगतस्तदुत्थि
तःस्वरूपमर्कंनहिदृक्प्रपश्यति तावत्परात्मानमसौप्रयात्नैर्गुणोस्तथात्रेषुगतेप्रपश्यति २७ स्थूलाच्चहरेस्मिन्नततत्ववैगतास्त
स्मादियोगंकृतात्रसाधनं यत्सांख्यभावैःकिलगम्यतेपदंतद्योगभावैरपिगम्यतेस्वतः २८ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहिता
यांश्रीमथुराखंडेराधागोप्याश्वासनंनामषोडशोध्यायः १६ ॥ नारद उवाच श्रुत्वाश्रीकृष्णसंदेशंप्रसन्नागोपवल्लभाः मथु
राख्योवाच्यकंचाऊचुरौपगविंनृप १ गोलोकवासिन्य ऊचुः विदेशंगतवान्कृष्णस्त्यक्त्वापूर्वंप्रियाजनान् तदुपर्युल्लिखयोगम
होनिर्मोहसनावलेः २ द्वारपालिका ऊचुः चकोरेस्मौःपंकजेकोभ्रमरःपंकजेयथा चातकेचघनःप्रीतिंनकरोतिकदाचन ३ शृं
गारप्रकारा ऊचुः चंद्रमिवंचकोरोतिसख्योवर्द्धिसदाभुवि विधात्रायद्धिलिखितंतन्नूनंनभवेदिह ४ शय्योपकारिका ऊचुः या
थोहित्वाद्रिमगान्समरतिनरमात्र कराद्वैःस्वप्रियान्हत्वानिर्मोहीनस्मरेदहो ५ पार्षदाख्या ऊचुः जातेविरहजेदुःखेनामो १५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1475

वेत्ति कदाचन यथा कंटकविद्धांगव्यथां वा विद्धकंटकः ५ वृंदावनपालकाऊचुः अनिमित्तं प्रेमसौख्यमनिमित्तो हि वेत्ति न·
त् सनिमित्तो न जानाति रसं कर्मेन्द्रियं यथा ७ गोवर्द्धनवासिन्यऊचुः पुंश्चली प्रेमहृद्यो वै सैरंध्रीनायको भवत् शैलो को भिन्न
किं तस्य वक्तुं नाकथितेन किं ८ कुंजविधायकाऊचुः हा माधवीकुंजपुंजेषु गुंजन्मत्तमधुव्रते स्वहस्तकलनीकृतो यो वै न सेव्यं प्र
प्यते कथा ९ निकुंजवासिन्यऊचुः वृंदावने मन्नमिलिंदकुं जैकलिंदजातीरकदंबपुंजे प्रानैश्चलैर्नत्सबलं सगोपं सगोधनं
नंदसूनुं भजामः १० यमुनापृच्छउवाच विधातुर्न दयाकिंचित् गुनक्रियः धृतानि सकलान्येव क्रीडनानि यथार्भकः ११
कुब्जापराध्यजेषु समानविग्रहा दासी तिदानीं न कुलीनतां गता कुरूपिणी रूपवतीव भाववह्नोचतुर्दिने दुंदुभिवादकारिणी १२ र
मापृच्छउवाच नदान्तथा स्मत्समयो भविष्यति यथाधुरंधी समयः प्रवृत्यते श्रीवत्सर्माकुरुनवव्रजांगनाः सदानकस्यापि जयः परा
जयः १३ मधुमाधव्यऊचुः दोषो न चास्य दूर्वमाधवस्य हि स्थिता प्राणपतिं गृहीत्वा विधाय भोगं किल नो वियोगे योगं दत्तो यो।
गिवदास्त्रिकुब्जा १४ विरजापृच्छउवाच सदा न कस्यापि भुजापि यो मे सदा वसंतो न सदा युवा स्यात् इहैनराज्यं कृतनेसदा यं
वत्सदिनैर्मौनमलंकरोतु १५ ललितापृच्छउवाच राज्याभिषेकं विनिवार्य मथुरां चकार विघ्नं किल कोशलापुरे कुब्जैव सेयं
मधुरापुरेगता कुब्जैव किं किं न करोति गोपिकाः १६ विशाखापृच्छउवाच गोचारणापात्रचौर्यं जने प्रबोधयंतं स्वपुरं विराजैः
मतेभयानेहि विदेव यं तं श्रीनंदसूनुं न हि विस्मरामः १७ मायापृच्छउवाच संकोचवीथीषु पटेष्वगत्त्वा प्रगल्भदोर्भ्यां हृदयेनि
धाय श्रुत्योन्यगाकर्षणादृष्टिभीतिः गृहाचितेर्ते हि कदा नयामः १८ श्रुतिसख्यऊचुः वीक्ष्य नंदसुतमंगसंदरं नेत्रमथ न जगाद्धि
पश्यति नंदराजतनयेपृष्ठे स्थिते किं भविष्यति वदाश्वनल्लरं षोडशसख्यऊचुः वेणुनादमधुरध्वनिं वने सं निशाम्य कृसमे
श्रवहूने श्रोत्रयुग्ममितनः शृणोति नो विश्वगीतमुतवायशः परे २० द्वाविंशसख्यऊचुः प्रीत्या स्वमित्रं हि हरिं पुनये न लब्धं यने
श्रद्धिजमादरेण गुरुंप्रणामैरसिकं रसेन निर्मोहिनं केन वशीकरोति २१ निरूपाऊचुः यज्ञगरादिषु भवेषु परं स्वदेते दें

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1476

गर्ग॰ नः स्विद्दस्य विचरं नित्रुणाश्रयेन नैनद्विशंतिमहदिंद्रियदेवसंघास्तस्मैनमोग्निमिवविस्ततविस्फुलिंगाः २२ कृषिरूपाकृत्वः
स॰ नेवेशितेप्रभुरयंवलिनांवलीयान्मायानशाहृउतनोविषयीकरोति नद्वन्द्वसंपूर्णामभूतेयरमेश्वशांतेश्रुद्धेपरात्परतरेंशरणंगतास्म ३३
१६ दैवंनोगंकृत्वः श्रीशोशकाशककलाद्यवमारहृदेरावेशपूर्णांसहितेश्वपरस्यपस्य सर्गादयःकिलभवेतितमेवकृत्स्नंपूर्णांन्यरं
तपरिपूर्णतमेननतास्मः २४ यज्ञसीताकृत्वः श्रीमन्निकुंजलतिकाकुसमाकरोयंश्रीराधिकाहृदयकेदविभूषणोयं श्रीराम
मंडलपतिर्व्रजमंडलेशो ब्रह्मांडमंडलमहीपरिपालकोयं २५ रमावैकुंठवासिन्यकृत्वः योगोपिकासकलपूथमलेचकारहंदा
वनेचनिजपादरजोभिरद्रिं यः सर्वलोकविभवायबभूवभूमौ तेभूरिलीलमररौरद्भुजंभजामः २६ सेतुहीपसख्येकृत्वः यश्चोच्छि
७= लीध्रशिशुरश्मोगजः स्वपुष्करेणैवचपुष्करेगिरिं भूत्वाबभौ श्रीव्रजमंदनेदनः कृपाकरोमौ नहिविस्मृतः क्वचित् २७ कृष्णवैकुंठ
वासिन्यकृत्वः श्यामवर्णमयेनैवजगच्छ्याम्मेवविपश्यतः तहेतंहश्यपतेयासांताभिः किंयोगसेवनं २८ श्रुतिनपदाश्रिताकृत्वः स्वे
हृष्णाशोहफौछिन्नौ नहिन्नोहरिणाविना छिन्नातेमथुरौपागाद्गागपाशेयथाखगाः २९ लोकावलवासिन्यकृत्वः कृसलश्रनेत्रयुग
म्मयावहृशादिशांतरं श्यहोनलमकृजापिपद्मलग्नोयथाहृलिः ३० श्रीसख्येकृत्वः कार्पण्येनयशोहेतिकृष्णोगुणगणोदयं यना
निव्यसनैलोकःकपटेनैवमित्रतो ३१ मैथिलाकृत्वः यनेदत्वानतेंत्ररदेनेतंदत्वात्रपोव्यथान् यनेतंत्रेत्रपादयान्मित्रकार्याधमेव
हि ३२ कौशलाकृत्वः नकोपिजानातिवियोगजांदशांजीवेविनावत्कमलेनपिहि भूपाडुरावारविभिन्नमारान्माभूत्तदापिप्रिय
विप्रयोगं ३३ अयोध्यापुरवासिन्यकृत्वः कृत्वानिराशांविनिधायचाशांजगामचाशांमथुरांपुरस्म योगंचतस्योपरिचालिवन्नोनि
मोहिनोचित्रमहोविचित्रे ३४ पुलिंदकाकृत्वः यनेवरंकतंमनीवविहूलांसमागतानांस्वपंनवोपुरावने योकारयामासविरूपिणी
वल्लभोसिविप्राणेनेनवः कृपाकृता ३५ सनलवासिन्यकृत्वः भक्तेवलिस्मयपस्वभूरिदंनीनावलिर्यःकुपितोववंधह श्रहोकथंन
स्यकरोतिसेवनंमायावटोवामनरूपधारिणः ३६ जालंधर्यकृत्वः पुराणकष्टंपगतेसरोनमेकायायवेभक्तवरेतनोप्ययं भूता १६

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नृसिंहः कृतवान्सहायमहो यथा निष्ठुरताशठत्वपते १७ भूमिगोप्य ऊचुः अहो तिनिमौ द्विजनस्य चित्रं परं चरित्रं गदितं न योग्यं सु
खेन वान्यहृदि भाव्यमस्य दृष्टो न जानाति कृतो मनुष्यः १८ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे श्रीकृष्णस्मरणे
गोपीवाक्यं नाम सप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ बर्हिष्मतीभवा ऊचुः अहो लयाख्यौ कृपया हरिर्यो मुहुर्मुहुर्याचहतं च महान्ता नामन्वथाव
हृतसेजनीशरो भूत्वा दयालुः पृथुराडिराजः १ लतागोप्य ऊचुः स्वयं स्तुयां वानविभज्य पूर्वं यन्वंतरिर्विस्वभिषग्महान्ता नदहं
वैरेषु सत्सु रेषु भूत्वा य योषित्स्वदरो कलिप्रियः २ नागेंद्रकन्या ऊचुः अथेल्लनीमेनमहार्णवं हरिः समागतो सूर्पनखां महावने
चकार सौमित्रिसवेः कृष्णरूपिणीमहो कृतं न सत्यता किमप्रियं ३ समुद्रकन्या ऊचुः निशाचरदशानेयाति दाचीडुः त्वं स्वत्वं जनान
स्त्रीया कथंसुशीला चरंचलासिनकथं स्थिता अप्सरस ऊचुः असुपर्णीयाकर्णनासेगतेवैरावणस्वसुः त्यजं नवानंतेनापिभव
स्त्रीया कथं सुशीला चवंव लासिन्कथं स्थिता अप्सरस ऊचुः असुपर्णीयाकर्णनासे गते वै रावणस्वसुः त्यजंनवानं तेनापि भव
तीनां कृपा कृता ५ दिव्या ऊचुः सर्वेषु सर्गे बलिनी निवा बलिलज्ज्वाद्यपरः अयोतिपनन्तकिनाथश्चित्रं तन्कथया भवत् ६ श्रुति

1478

गर्ग॰ स्तम्भं व्रजेश्वरि १७ प्रतिपत्रं देहि मे श्रीकृष्णाय महात्मने । तेन नंदं च प्रणम्याशु समानेष्येत वांतिके १८ नारद उवाच श्रुत्वा राधाले
म॰ खं नीचनीत्वा पत्रं मसीं वरं समावार्य चितं यंतीतट श्रुतिप्रस्नुवुः १९ यथा तत्रं समानीतं राधया लेखनीयुतं तत्र दाहीकृतं जा॰
१२ तं नयनोत्थजवारिभिः २० अथ कृष्णप्रवाहं स्वं चेतीकृष्णसदर्शनलालसा उद्धवो विस्मितो राधां राधां कमललोचनां २१ उद्धव उवाच क
थं लिखसि राधे त्वं कथं शोकं करोषि हि सर्वं तस्मै वदिष्यामि यथा त्वं लेखनेन विना २२ नारद उवाच इति श्रुत्वा वचस्तस्य राधा
यागतवाधया सर्वाभिर्गोपिकाभिश्च पूजितो भूत्तदोद्धवः २३ नत्वा प्रदक्षिणीकृत्य राधां रासेश्वरीं परां गोपीगणानमनुज्ञाप्य न।
त्वा नत्वा पुनः पुनः २४ रथमारुह्य दिव्याभं रत्नभूषणभूषितः गत्वा नतिमानो सौ संध्यायां नंदमाययौ २५ मार्तंड उदये प्राप्ते
नत्वा गोपीं यशोमतीं नंदराजमनुज्ञाप्य नवनंदांस्तदोद्धवः २६ वृषभानूपनंदांश्च समनुज्ञाप्य लोकतः तथा कृष्णसखान्
सर्वान् रथमारुह्य निर्गतः २७ हरंतमनुगाः सर्वे गोपा गोपीगणास्तथा संनिवृत्याथ तान् स्नेहादुद्धवो मथुरां ययौ २८ पर्वते
वा तथ वटे कृष्णातीरे मनोहरे नत्वा कृष्णं परिक्रम्य प्रेमगद्गदया गिरा २९ प्राह स्वं वृत्तपयुद्धवो बुद्धिसत्तमः उद्धव उवाच
किं देव कथनीयं मे भवतो शेषसाक्षिणः ३० विपित्सशं राधिकायां गोपीनां देहि दर्शनं श्रीकृष्णं देवदेवेशं स्मानेष्ये तवांति
कं इत्थं वाक्यं च मे भूतं तरलं तरलं कृपानिधे ३१ पश्चाद्दृक्कृष्णो गद्गदयोश्रुतिप्रांवलेश्वरवेल्हां गतं यस्मात्तात् यथा वरीषश्चवयोस्तथा
मे कृतां च भक्ते स्वररत्नरव ३२ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे गोपीवाक्यउद्धवागमनं नाम द्वादशोध्यायः १२
नारद उवाच इत्थं निशम्य भक्तस्य वचनं भक्तवत्सलः स्मृत्वा वाक्यं स्वकथितं गंतुं चक्रेच्युतो मतिं १ बलदेवं स्थापयित्वा कार्ये
भारे च सर्वतः हेमाढ्यं किंकिणीजालं चैव लाक्षनियोजितं २ रथमारुह्य दिव्याभं मुद्दवेन समन्वितः भक्तानां दर्शनं दातुं प्रय
यौ नंदगोकुलं ३ गोवर्द्धनं गोकुलं च पश्यन् वृंदावनं वनं प्राप्तो भूत्तलिनेकृ सः कृष्णातीरे मनोहरे ४ कोटिशः कोटिशो गावो
दृष्ट्वा कृष्णं व्रजाधिपं धावंत्यः सर्वतस्तत्स्नेहस्नुतपयोधराः ५ उदास्यकर्णा नालाश्च रंभमाणाः सवत्सकाः मुखे कवलसंयुक्ताः १७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1479

श्रीकृष्णमुख्यो गतव्यथाः ६ सार्थं समाहृत्य मार्गे शारदेकं यथा घनाः रुरुधुः स्वं रथं राजन्नुद्धवस्य प्रपश्यतः ७ श्रीगोपालो हरिस्ता
सोऽवरुह्यागमत्पृथक्पृथक् श्रीहस्तेन ततः गा निस्पर्शं हर्षजगामह ८ तत्समीपे गवां वृंदे गते वीक्ष्य व्रजार्भकाः श्रीदामाद्या विस्मिता
महाहर्षाद्रुः परस्परं ९ गोपा ऊचुः रथं सकुंभं ध्वजवायुवेगं स्वकांस्यपत्रध्वनियुक्तनेतं शांताश्च युक्तं शतसूर्यशोभं गावः कथं वा
रुरुधुः सखायः १० अन्यो न चास्मिन्हि गवां प्रहर्षणो राधापतिः किंतु व्रजराजनंदनः स्फुरंति चांगानि हि दक्षिणानि नः श्रीनीलकंठः
प्रतनोति तोरणे ११ नारद उवाच इत्थं विचार्य मनसा गोपाः सर्वे समागताः दृष्ट्वा समीपे मिष्टं गतेव स्वयथा जनाः १२ अथ वस्त्रप्र
च्छान्कृष्णः परिपूर्णतमः स्वयं उरो निधाय तान्सर्वान्दोर्भ्यां तत्प्रेमविह्वलः १३ मुंचन्नेत्राञ्जवारीणि पारिषेभे पृथक्पृथक् अहो भक्त
स्य माहात्म्यं वक्तुं कोऽस्ति महीतले १४ ते सर्वे रुरुदुर्गोपाः मुंचंतोऽश्रूणि मैथिल प्रवक्तुं न समर्थाः श्रीकृष्णविरहविह्वलाः १५ परि
पूर्णतमः साक्षाद्देवो मथुरां याति गिरा आश्वासयामास ततस्तान्प्रेमसंहृतेन् समाकुलान् उद्धवः प्रेषितो वक्तुं श्रीकृष्णेनार्भकैः सह आग
तं कथयामास श्रीकृष्णं नंदपत्तने १६ कृत्वा गते नंदसूनुं श्रीकृष्णं गोपवल्लभं आनेतुं निर्गताः सर्वे परिपूर्णमनोरथाः १७ भेरीमृ
दंगैः पटहैः कलशैर्नैरपूर्णकुंभैर्द्विजवेदघोषणैः गंधाक्षतैर्मंगलराजमिश्रितैः श्रीनंदराजोऽभिययौ यशोदया १८ ततः पुर
स्कृत्य महोत्सवं गजे सिंहासने स्थिते हेममयूखवले समाययौ श्रीवृषभानुमुख्यो भान्वाकृतिस्तत्र कलावतीयुतः २० नंदोपनंदाद्य
घभानवश्च गोपाश्च वृद्धास्तरुणार्भकाश्च सगवेणुशृंगा परिपिच्छयुक्ता विनिर्गताः पूर्णमनोरथास्ते २१ गायंतश्चाराद्वृषभानंदनंद
नंदसंतश्चाचाष्टसितपीतवाससः वेशीधरा वेत्रविषाणपाणयः प्रहर्षिता दर्शनलालसा भृशं २२ सखीमुखेभ्यो हरिमागतं परं
निशम्य राधा शयनात्समुत्थिता ताभ्यः स्वभूषाः प्रददौ प्रहर्षिता शीलास्वगंधिं नवपद्मिनी यथा २३ द्वात्रिंशद्दश्यौ किल षोडशा
द्वेषूथैर्युता मैथिलगोपिकानां आरुह्य राधा शिविकां मनोज्ञां समाययौ श्रीपरदर्शनार्थं २४ तथाहि गोप्यः किल कोटिशश्च
कृताघ सर्वे स्वरहस्यकृष्णं व्यस्तवस्त्राभरणान्यवेशा समाययुः प्रेमचलन्मनोगाः २५ सर्वं व्रजं पादपगोमृगद्विजप्रेमातुरं वीक्ष्य

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

२

1480

ग॰सं॰ समागतं तं किल श्रीनंदराजं पितरं च मानैः रंगनामकृष्णः कृतमस्तकांजलिः २६ श्रीनंदराजस्तनयं चिरागतं प्रगृह्य दोर्भ्यां हृ
म॰ दये निधाय तं संस्नापयामास स्वनेत्रजैर्जलैर्यशोदया प्राप मनोरथं स्थिरात् २७ नंदोपनंदान्वृषभानुवृद्धान्सर्वान्नमस्कृत्य च
१८ तत्कृताशीः तथा वयस्यैश्च परस्परं वालकृष्णः सुहृत्स्वगृहे गोः स्थितोऽभूत् २८ ततः समाहृत्य रथं हरिः स्वयं निधाय नंदं च गजे यशो
दया नंदोपनंदैः सहितो गवां गणैः श्रीनंदराजस्य पुरं विवेश २९ तदैव देवाः किल पुष्पवर्षाश्चाचारलाजं पुरगोपिकाश्च प्र
चक्रिरे तत्र जयेति मंगलं शब्दं च गोपा गृहमागते हरौ ३० धन्यः सखा त्वं परमं सुहृद्वो यमनेन साक्षात्किल दर्शितोऽद्य तं जीवनं गो
पजनस्य गोपाः कृष्णं गिरा गद्गदयेदमार्ताः ३१ इदं मया ते कथितं नृपेश पुनर्व्रजे त्यागमनं हरेश्च किमिच्छसि श्रोतुमथो सुरा
र्षेः परं चरित्रं शुभदं विचित्रं ३२ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे श्रीकृष्णागमनोत्सवो नामैकोनविंशोऽध्यायः १९
बहुलाश्व उवाच अथ चक्रे च कारं किं साक्षाद्भगवान्व्रजमंडले राधायै गोपिकाभिश्च कथं स्वदर्शनं ददौ १ गोपीमनोरथं कृत्वा म
थुरां व्रजगामह एतन्मे ब्रूहि विप्रेंद्र त्वं परावरवित्तमः २ नारद उवाच संध्यायां राधया हूतः श्रीकृष्णो भगवान्स्वयं एकांते शीत
लेऽश्वव्रजगामकदलीवने ३ स्फारात्स्फुरन्मेचकमंदिरं भावं दत्तचर्चितं कृष्णामकृष्णीकरं च सुधारश्मिगलन्मयं ४ एतादृशं
वने राधा वियोगानलदग्धांसा भस्मीभूतं हि सततं कृष्णाश्यानो हरिस्तति ५ तत्रैव सर्वगोपीनां शतयूथाः समागताः तस्यै निवेद
नं च कृष्णागमनस्य हि ६ उत्थाय सहसा साक्षाद्वृषभानुवरात्मजा आनीतमायया कृष्णं सखीभिः परिवारिता ७ ददावास
नं पाद्यार्घ्यानुपचारान्मनोहरान् वदंती सादरं वाक्यं कुशलं कुशलाधिका ८ युवकंदर्पकोटीनां माधुर्यं हारिणं हरिं दृष्ट्वा राधा
ऽरोहदुःखेदजलस्तत्त्वागुणार्णवा ९ प्रसन्ना तत्र शृंगारमकरोत्कीर्तिनंदिनी तथा तो काशिमशृंगारः पार्श्वे कृष्णस्य गतेसति १० नवं दत्त
तांबूलं भोजनं च सुधासमं न कृतं दिव्यशयनं हास्यं वा न कृतं क्वचित् ११ परिपूर्णतमं कृष्णं परिपूर्णतमा प्रिया आनंदाश्रूणि
मुंचंती प्राह गद्गदया गिरा १२ श्रीराधोवाच किं पद्मरेयदप्युरितागतः किं करोषि हि किं वदेहं हरे होऽद्य स्वं भवतोशेषसाक्षिणः १३ २०

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1481

सीतासराज्ञमहिषीदमयंतीचमैथिली नास्याः शतकांशरूपमप्यवदेयं विरहे हरेः १४ श्रीवृंदावनचंद्रत्वांच नश्यामेसमुत्सहे १५
नवसन्नौहं वे नात्रयन्येनतत्प्रदर्शितः अन्यः कोपिजवे नास्तियस्य प्रेमात्वमागतः १६ नारदउवाच एवंवदंतीसततं रुदंती।
पतंत्यिवंवीक्ष्य हरिणा नतांगः आश्वासयामास नयेनसद्यः पुरस्ताद्दोर्भ्यां अवदंश्रुनेत्रः १७ श्रीभगवानुवाच माशोचं कुरु राधेत्वं।
त्वत्तीत्याहं समागतः आवयोर्भेदरहितं तेजश्चैकं द्विधाजनैः १८ यथाहिरूपयोर्धावल्यं तथावांसर्वदाशुभे यत्राहं त्वं सदा तत्र वि
श्लेषोनहिनावयोः १९ दुग्धं वल्पपरंचाहं नटस्त्वं तेजगत्प्रसूः विश्लेषआवयोर्मध्ये मया ज्ञानेनपश्यसत् २० यथाकाशस्थि
तोनित्यं वायुः सर्वत्रगोमहान् तथाजलं सूक्ष्मरूपं तेजोव्याप्य यथैधसि २१ एतं वैहि यथापृथ्वीइयम्भूता वराननै तथाविकारर
हितोनिर्मलस्त्विगुणोरहं २२ तथात्वंपश्यमद्भावे सदानंदोभवे ततः अहंममेतिभावेनहितीयोस्ति वराननै २३ यावद्गुणो मध्यगा
तस्तावुपितः स्वरूपमकं नहिहक्पश्यति तावद्यदात्मानमसौपृथक्गुणेभ्यस्तथात्मगतेष्वपश्यति २४ गुणेषुसक्तं किलवं
धनायरक्तं मनः पुंसिवमुक्तयेस्यात् मनोद्वयोः कारणमादुरायाजित्वाथतत्कोविचरेदसंगः २५ श्रीभगवानुवाच सर्वंहि भावे।
मनसः परस्यां तत्त्वैकत्वाभासिनि जायतेततः प्रेमैवकर्तव्यमनो मयित्वतः प्रेमासमानं भुविनास्तिकिंचित् २६ नारदउवाच
श्रुत्वावाक्यं हरेः स्फुत्वा प्रसन्नाकीर्तिनंदिनी गोपिकाभिः समंकृत्स्नं पूजयामासमाधवं २७ अथराधाहरिः साक्षात्कार्तिक्यां रासम
डले गत्वानंदामुरलीगोपीभी राधयासह २८ यमुनानिकटेराजन्राधयाराधिकापतिः रामाभिः सुंदरीभिश्चरासरंगेरराज
ह २९ यावतीर्गोपिकारासे तावद्रूपधरोहरिः रेमेवृंदावने दिव्ये हरिर्वृंदावनेश्वरः ३० क्वणन्नूपुरमंजीरो वनमालीविराजितः
पीतांबरः पद्महारीप्रभातार्ककिरीटधृक् विद्युल्लतास्फुरत्स्वांग हेमकुंडलमंडितः वेत्रभृद्वादयन्वंशीं नटवेषोघनद्युतिः ३२ स्फु
रत्कौस्तुभरत्नाढ्यः प्रवलत्स्निग्धकुंतलः राजराधयारासे यथारत्यारतीश्वरः ३३ शच्याशक्रोयथास्वर्गे घनश्चंचलयायथा वृं
दकावृंदकारण्ये तथावृंदावनेश्वरः ३४ वृंदावनं च पुलिनं वनान्युपवनानिच पश्यन्गोपीगणैः सार्धं गिरिंगोवर्धनं ययौ ३५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ म॰ १९ गोपीनां शतयूथानां मानवीस्त्वं व्रजेश्वरः भगवान् राधया साकं तत्रैवांतरधीयत ३६ अथ गोवर्द्धनाद्रेस्तु दरीं योजनत्रयं श्रीखंड
गंधसंयुक्तं सर्वयोरोहिनाचले ३७ लताकुंजनिकुंजाढ्य पशपन्नस्थलयासह विचचार गिरौ रम्ये कांचने लतिकालये ३८ तत्र देव
सरोरम्यं वह्निनाप्येन निर्मितं पाठीनकूर्मनक्रादिहंससारससंकुले ३९ सहस्रदलपद्मैश्च मंडिते तत्दिनस्ततः भ्रमरध्वनिसंयुक्ते
पुंस्कोकिलरुतैर्वृते ४० विकचत्पद्मगंधाढ्ये तत्तीरे मंदमारुते रमया राधया साकं माधवो निषसाद ह ४१ तत्तीरे च तपस्तेपे ऋभु
नाम महामुनिः पदैकेन स्थितः शश्वच्छ्रीकृष्णध्यानतत्परः ४२ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च निरन्नो निर्जलः शांतः श्रीकृ
ष्णं न ददर्श ह ४३ प्रसन्नं वीक्ष्य तं राधा हसंती प्राह माधवः माहात्म्यं कुरु भक्तोयं पश्य भक्तिं महामुनेः ४४ हे कृष्ण भो इति कृष्णेन श्री
कृष्णेन वचः शुभे न श्रुतं तेन किं विहाय चरसं श्रापितेन वै ४५ हरिस्तदा तद्हृदयाद्भूत्वा मुनितिरोहितः ध्यानान्नष्टं हरिं वीक्ष्य मुनींद्रः
प्रातिविस्मितः ४६ नेत्रे उन्मील्य ददृशे श्रीकृष्णं राधया गतं वने वै चलयं वाछं रंजयंतं दिशो दश उत्थाय सद्यो हरिभक्तितत्परः
प्रदक्षिणीकृत्य हरिं सराधिकं प्रणम्य मूर्ध्ना निपपात पादयोः कृत्वा च कृष्णस्तवं गद्गदाक्षरः ४८ ऋभुरुवाच नमः कृष्णाय कृष्णा
यै राधायै माधवाय च परिपूर्णतमायै च परिपूर्णतमाय च ४९ घनश्यामाय देवाय श्यामायै सततं नमः रासेश्वराय सततं रासे
श्वर्यै नमो नमः ५० गोलोकातीवलीलाय लीलावत्यै नमो नमः असंख्यांडाधिदेवैवासंख्यांडनिधये नमः ५१ भूभारहराय
भुवं गताभ्यां मच्छांतये चात्र समागताभ्यां परस्परं संधृतविग्रहाभ्यां नमो युवाभ्यां हरिराधिकाभ्यां ५२ नारद उवाच इत्थं
कृष्णस्य पादाब्जे पतत् हर्षाश्रुलोचनः प्रेमानंदसमायुक्तो जहौ प्राणान्महामुनिः ५३ तद्देहनिर्गतं ज्योतिर्दशासूर्यसमप्रभं
परिभ्रमद्दशदिशः श्रीकृष्णे लीनतां गतं ५४ भक्तस्य भक्तिं श्रीकृष्णो वीक्ष्य वै प्रेमलक्षणां आनंदाश्रुकलाः सुवन् प्रेमणा तं च
जुहाव ह पुनः श्रीकृष्णपादाब्जात्कृष्णसारूप्यवान्मुनिः निर्गतः कोटिकंदर्पसन्निभो भातिननाननः ५६ दोर्भ्यां प्रगृह्य हृदये
तं निधाय कृपाकरः आश्वास्य कल्याणकरं करं दिव्यं दधार ह ५७ प्रदक्षिणीकृत्य हरिं च राधिकां प्रणम्य चारुस्वरथं मनोहरं १९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

1483

वं गोलोकलोकं प्रययौ हि भर्तुर्निविरंजयन्मैथिलमंडलं दिशां ५८ श्रीराधिकाविस्मयमागतां भृशं हृष्टा परं पुक्तिरसो मंहाप्र
नेः आनंदवारीणि विमुंचती विरं जगाद कृष्णं वृषभानुनंदिनी ५९ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे रासोत्सवे कु
मुदीलतानामविंशोध्यायः २० ॥ राधोवाच पूर्वोक्तमुनिशापाद्वै लक्ष्मलद्रकं शेमवान्महान् लब्ध्वा तस्य जगाम मा सौत मध्यस्क प्रवो
धतः १ प्रस्वेदक्रियाकल्पयोग्यो सिद्धजिनांहनः नपसा चास्य देहोयं शस्करत्यमलाकृतिः २ नारदउवाच वदंमांतत्र राधायां
नदेहोप्यभवत्सरित् वहंती पापहंत्री च दृश्यते रोहिते गिरौ ३ तद्देहस्यापि सरितं वीक्ष्य राधातिविस्मिता नंदराजात्मजं शाह
वृषभानुवरात्मजा राधोवाच कथं जलत्वमापन्नो देहोयं वै महाप्रभो नेः एतन्मे संशयं देवच्छेत्तुमर्हस्यशेषतः ५ श्रीभगवानु
वाच प्रेमलक्षणया भक्त्या संयुतो यं मुनीश्वरः तस्माद्रसत्वदेहोयं रंभोरु द्रवतां गतः ६ दृष्ट्वा त्वया मा वरं देहं विनोभून्महाप्र
निः जलत्वं शापतद्देहो यथार्द्रं द्रवतां प्रभ ७ राधोवाच द्रवतां त्वकथं शामौ देवदेवदयानिधे एतन्निविदि मेजातं सर्वं त्वं वद
विस्तरात् ८ श्रीभगवानुवाच श्रुत्वेवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं यस्य श्रवणमात्रेण पापहानिः परं भवेत् ९ यन्नाभिपं
कजाज्जातः पुरा ब्रह्मा प्रजापतिः सुसृजन्न कृतीः शश्वत्तपसा महतोर्जितः १० उत्संगान्नारदो यस्य ब्रह्मणः सृजतः शुभे भक्त्या
न्मनो मम सदा निजगोपयंट यन्मही ११ एकदा नारदं शाह देवो ब्रह्मा प्रजापतिः प्रजाः सृज महाबुद्धे ह्यथा चंक्रमणं त्यज १२
नारदस्तद्वचः श्रुत्वा शाह देवं ज्ञाननतत्परः न स्रक्ष्यामि पितः सृष्टिं शोकमोहादिकारिणीं १३ करिष्यामि हरेर्भक्तिं तत्कीर्तनसम
न्वितां त्वमपि स्रष्टिरचनां मत्यज दुःखातुरो भृशं १४ क्रुद्धः शशाप तं ब्रह्मा शाहप्रस्फुरिताधरः सदागानपरः कल्पं गंधर्वो भव
दुर्मते १५ एवं तद्ब्रह्मशापतो राधे गंधर्व उपबर्हणः बभूव गंधर्वपतिः कल्पमात्रं सुरालये १६ एकदा ब्रह्मणो लोके स्त्रीभिः परि
वृतो गतः सुंदरीषु मनः कृत्वा जगौ तालविवर्जितं १७ पुनर्ब्रह्मा तं शशाप त्वं शूद्रो भव दुर्मते भुवासौ ब्रह्मशापेन दासीपुत्रो व
भूव ह १८ सत्संगेन पुनराधे शमो भूद्ब्रह्मपुत्रतां भक्त्या न्मनो मम सदा निजगोपयंट यन्मही १९ मुनींद्रो वैष्णवश्रेष्ठो मत्प्रियो

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गा. ज्ञानभास्करः परंभागवतः साक्षान्नारदो मे मनः सदा २० एकदा नारदो लोकान्पर्यटन्वै गायनतत्परः इलावृतं नाम खण्डं गतवा-
सं. न्सर्वतो गतिः २१ यत्र जंबूनदी पुण्या माजंबूफलरसोद्भवा तया जंबूनदं नाम स्वर्णं भवति श्रिये २२ तद्देशे वेदनगरं रत्नशा-
१० लाविनिर्मितं ददर्श नारदो योगी दिव्यनारीनरैर्युतं २३ कांश्चिद्द्वै पादरहितान्विगुल्फाञ्जानुवर्जितान् विजंघाञ्जघनव्य-
ग्रान्कृशोदरान्कृशमध्यकान् २४ क्षिप्यद्बाहून्नतस्कंधानतानविकंधरान् स्त्रीजनान्पुरुषांश्चापि सोऽङ्गभंगान्ददर्श ह २५
दृष्टो किमेतच्चित्रं हि सर्वान्पृष्ट्वा वदन्मुनिः सुंदरूपं पयस्विन्यो दिव्यदेहाः शुभांबराः २६ किं देवा उपदेवा वा यूयं किं सिद्धसत्त-
माः वादित्रसहिताः सर्वे रम्यमानपरायणाः २७ अंगभंगाः कथं यूयं वदताशु ममैव हि इत्युक्तास्तेन ते सर्वे प्रत्यूचुर्दीनमानसाः २८
रागा ऊचुः महादुःखं मुने जातमस्माकं न तु पुण्यतः तस्माद्वै कथनीयं वै दूरीकर्तुं च यः क्षमः २९ रागा वयं वेदपुरे वसामः
सर्वदा मुने अंगभंगा वयं जाताः कारणं शृणु मानद ब्रह्म॰ जातो हिरण्यगर्भस्य पुत्रो नारदनामभाक् प्रेमोन्मत्तो विकालेन गाय-
न्पुरं वपत्ताविव ३१ विचचार महीमेतां स्वच्छायास्त्वां महामुनिः विकालेन स्वगानेन स्वरैस्तालवर्जितैः ३२ विमानैश्च वयं सर्वे अं- सौरे
गभंगा बभूविम इति श्रुत्वा वचस्तद्वाक्यं नारदो विस्मयोऽभवत् उवाच गतमानोऽसौ रागान्प्रविहरन्निव ३३ मुनिरुवाच तत्स-
केन प्रकारेण तानैर्वैकालतालयोः भवेदिह स्वरैर्युक्ते वदताशु ममैव हि ३४ रागा ऊचुः वैकुंठस्य पतेः साक्षात्प्रियायाश्च स-
रस्वती कुर्याच्छिक्षां यदा गाने तदास्माकं कालविल्मितिः ३५ तेषां वाक्यं ततः श्रुत्वा नारदो दीनवत्सलः सरस्वत्याः प्रसन्नार्थं त-
रं शुभे गिरिधिये ३६ दिव्यं वर्षशतं प्राप्य तपस्तेपे सुदुष्करं निरन्नो निर्जले वाणीध्यानयुक्तो व्रजेश्वरि ३७ शुभ्रं नाम विसृज्याथ प-
चित्रीकृतनखः परं नारदो नाममूलोऽभूत्तपसा नारदस्य च ३८ तपोनेत्रागतं साक्षाद्वाग्देवी श्रीसरस्वती विष्णोः प्रियां दिव्यवर्णा-
मपश्यन्नारदो मुनिः ३९ सरस्वत्यां पतं तां नत्वा परिक्रम्य नताननः तद्गुणगणमाधुर्यं स्तुतिं चक्रे मुनीश्वरः ४० नारद उवाच न-
वार्कबिंबद्युतिभिः स्फुरल्ललाटकुंडकेयूरकिरीटकंकणां स्फुरत्कणन्नूपुररावरंजितां नमामि कोटीन्दुमुखीं सरस्वतीं ४१ वं १०

1484

1405

देसदाहंकलहंसउद्गतेवलत्पदेचंचलवंचुसंपुटे निर्यौतशुक्ताफलहारसंचयं संचारयंतीसुभगांसरस्वती ४२ वराभयंपुः
सकवल्लकीपुस्तपरंदधानां विमलेकराहवे नमाम्यहंत्वांशुभहंससरस्वती जगन्मयींब्रह्ममयींमनोहरां ४३ तरंगितत्तोमसि
तांवरेपरेदेहिस्वरज्ञानमतीवमेगले येनाहितीयोहिभवेयमत्तरेसर्वोपरिस्यांपरगानमंडले ४४ श्रीभगवानुवाच स्तोत्रेणा
ग्रापदेहिचांशतरूप्यायचःपठेत् नारदोक्तंसरस्वत्याः सविद्यावान्भवेदिह ४५ ततःप्रसन्नावाग्देवीनारदायमहात्मने देव
दत्तांददौवीणांस्वरब्रह्मविभूषितां ४६ रागैश्चरागिणीभिश्चततस्तैश्चतथैवच देशकालादिभेदैश्चतालमानस्वरैस्सह ४७
षट्पंचाशत्कोटिभेदैरनंतभेदैरसंख्यकैः ग्रामैर्मूर्छनैःसवादित्रैर्मूर्छनासहितैःशुभैः ४८ वैकुंठस्यपतेःसाक्षात्प्रियासरस्व
ती स्वरगम्यैःपदैःसिद्धैःपाठयामासनारदं ४९ सुहितीयरागकरंकृत्वातंरागमंडले वैकुंठंप्रययौसाधेवाग्देवीविश्ववल्लभा
५० ॐ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांश्रीमथुराखंडेराधामाधवसंवादेनारदोपाख्यानेनामैकविंशोध्यायः २१ ॐ श्री
भगवानुवाच कस्मैदेयमिदंगुह्यंरागरूपंमनोहरं बुद्ध्याविचारयन्निसंगांधर्वनगरंययौ १ तुंबुरुर्नामगंधर्वेकृताशिष्यः
सनारदः कलंजगौमहुर्णांश्चवीणावाद्यपरायणः २ केषामग्रेगेयमिदंरागरूपंमनोहरं श्रोतव्यपात्रंविचिन्त्वानोनारदःश्र
कृपाययौ ३ अन्विहतंचनद्दष्ट्वानारदोमुनिसत्तमः सख्यात्तंबुरुणासार्द्धंसूर्यलोकंजगामह ४ रथेनतंचधावंतंसूर्यंवी
क्ष्यमहामुनिः शिवपार्श्वंजगामाशुततोदेवर्षिसत्तमः ५ भूतेशंतानननतंत्स्थानस्तिमितलोचनं वीक्ष्यतंनारदोराधेब्रह्म
लोकंजगामह ६ सृजंतंसृष्टिरचनांव्यग्रंवीक्ष्यविधिंमुनिः वैकुंठंप्रययौविष्णोःसर्वलोकनमस्कृते ७ भक्तार्थंकृतरागाह्व म
तंभक्तेशंभक्तवत्सलं वीक्ष्यतंतुंबुरुणासार्द्धंयोगींद्रःप्रययौततः ८ योगीश्वराणांहिमनांत्रिलोक्यांतरंबहिः गतिमाहुर्नाः
मुवंतिकर्मसिद्धेषभाग्रजे ९ कोटिशोब्रह्मांडनिचयात्स्वलंच्चमस्तीश्वरः गोलोकंपरमंधामप्रययौप्रकृतेःपरं १० सत्तुनीर्यां
श्रुविरजांनदींकल्लोलशालिनीं ययौवृंदावनेरम्यंभ्रमरध्वनिसंकुलं ११ सदावसंततंयुतंमरुदेजलतारद्दं दृष्ट्वागोव·

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ग०सं० दृष्ट्वैतं पौलं नवनिकुंजं समाययौ १२ कोयं वा कुत आयातो किं कार्यं वदतं वचः इत्युक्तं सखीभिः संप्राह वचनं मुनिसत्तम १३ गा
म० यकोऽहं कुशलो रामा स्त्रवीणाकलध्वनि परिपूर्णतमं साक्षाच्छ्रीकृष्णं राधिकापतिं १४ कलं यत्पादाब्जं गायतो वेदिनां वरो
११ कथनीयमिदं वाक्यं श्रीकृष्णाय महात्मने १५ कृत्वा मङ्गलदानं तं निवेद्याथ महात्मना आगम्या तो दृष्ट्वा यांतं वेदिभ्यां सत्या गा
गिरा १६ सनिकुंजं गणो भ्राजत्कोमलकं कोलिलाकुले विचित्रकोलभरता श्वेतचलचारुचामरे १७ लोलन्मुक्ताफलच्छन्ने सखी
कोटिसमन्विते महापद्मस्थितं सा तां तथाप्यं तावपश्यतो १८ नत्वा प्रदक्षिणीकृत्य तत्र स्थिता महात्मना सत्वा मां मधुरेण च कं
नेनाम्ना पुरपवक्रमे १९ आनीतो विनदं वीणां देवदत्तां स्वरामृतं कलं जगाव हि तीयं नारदः सहतं बुरुः २० संतुष्टोऽहं प्रियो धुन्व
न्नेन मयाच्चचतस्वरं दत्वात्मानं प्रेमपरो जलतेगातवानहं २१ यत्र लेमहं पुजीतं न दैवं बलदं वेविदुः कोटिशः कोटिशोऽङ्गतो
राशयः संलटंतिहि २२ इंद्रायनफलानीवानंतेतस्मिन्नलेश्रुभे भूमिगर्भमिदं राधेब्रह्माण्डं मत्यदं स्फुटं २३ मिन्नातत्रागतो
सा तासि न्मन्वंतरे श्रुभे तत्त्वपुंनीविदुः पूर्वंपीगंगापापहारिणी २४ दिविमंदाकिनी प्रोक्ता गंगा भागीरथी क्षितौ भूयोभो
गवती प्रोक्ता त्रिधा त्रिपथगामिनी २५ यत्स्नातं गच्छतः पुंसः शतानस्यपदे पदे राजसूयाश्वमेधानां फलं नास्ति हि दुर्लभं २ ९
गंगा गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति २७ दृष्ट्वा जन्मशतं पापं पीत्वा जन्मशतद्व
यं स्नात्वा जन्मसहस्रे सु हंति गंगा कलौ युगे २८ सफलं जन्म वै तेषां येषां पश्यंति जाह्नवी वृथा जन्म गतं तेषां ये न पश्यंति जा
ह्नवी २९ यथा हि देवतानां च श्रेष्ठो विरजा तद्वद्यथा श्रुद्धेवतत्वं मोक्षविरजायाः स्तनायथा ३० यथा कृष्णानदी विष्णुर्वेणी देवः
शिवो यथा ब्रह्माकक्षयिनी गंगा गांद्वकी च यथाप्सराः ३१ तथा इदं वतं संश्राप्य मञ्जुनामा च यं त्रुतिः प्रेमलक्षणया भक्त्या र
सो वैव न संशयः ३२ यः शृणोति कथामेतां पवित्रां पापहारिणीं उल्लंघ्य सर्वलोकांश्च समस्तलोकं याति मानवः ३३ नारद उवाच
एवमुक्ता प्रियं राधा समंभोराश्चमत्तो हरिः रायथास्म दितो राजन्नायं यो मालतीवनं ३४ गोपीनां विरहं त्वाता भगवान्भक्तवत्स ११

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1487

लं रासयात्रयोः कृष्णस्य पुलिने मंगलायने २५ तदा गोपीगणाः सर्वे गतमानागतव्यथाः जगद्गुरुं च नत्वा मे सौदामिन्याव
नं यथा २६ वृंदावने हरिः साक्षात्कृष्णातीरे मनोहरे जगौ कलं गोपिकाभिर्वंशीवादनतत्परः २७ भगवत्कलगानेन मूर्छिता गो
पकन्यकाः नद्यो वेगत्वरहिता ह्यचरत्वं च पत्रिणः २८ मोहं तं देवताः सर्वाः स्तंभितं देवनायकाः सजलत्वं च तरवो निश्चलत्वं च शग
तेजगत् २९ कृत्वा रासं राधिकेशो गोपीनां च मनोरथं ब्राह्मे मुहूर्ते भगवानाययौ नंदमंदिरं ३० राधिका गोपिकाभिश्च प्राप्तमाने
दमनोरथा वृषभानुवरस्यापि सुंदरं मंदिरं ययौ ३१ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे नारदोपाख्याने ब्रह्म
द्वोत्सवो नाम द्वाविंशोऽध्यायः २२ ॥ नारद उवाच श्रीकृष्णो भगवान्साक्षाद्व्रजे कतिदिनानि च स्थित्वा सुदर्शनं दत्वा मथु
रां गंतुमुद्यतः १ नंदाद्यानुपनंदांश्च वृषभानून्व्रजेश्वरान् वृषभानुवरं चैव नंदराजं व्रजेश्वरं २ कलावतीं यशोदां च गोपीगो
पालांश्च गणान् मिलित्वा साश्रुनेत्रांश्च दत्वा तुष्टाव माधवः ३ रथमारुह्य दिव्याभं चंचलाश्वनियोजितं मथुरां गतकामो सौ
निर्गतो नंदगोकुलात् ४ हा हेति मनुजाः सर्वे मोहिता व्रजवासिनः नसेहिरे क्षणं तं विरहं माधवस्य हि ५ युगपद्दर्शनं विष्णोर्दुः
सहं भूमिमंडले येषां नित्यं हि भवति तेषां तु किमु वर्ण्यते ६ वीक्ष्य तं श्रीधरं सर्वे नेत्रैरनिमिषैर्नृप सर्वे वै स्नेहसंबद्धा नमश्च
प्रेमविह्वलाः ७ गोपा ऊचुः शीघ्रमागच्छ हे कृष्ण सर्वान्नो व्रजवासिनः पाहि स्वदर्शनं देहि देवेभ्यो मृतयथा ८ त्वमेव
सर्वदा देव यशोदानंददायकः श्रीनंदनंदनस्त्वं वै जीवनं व्रजवासिनां ९ शीतार्तस्य यथा वह्निर्ज्वरार्तस्य यथौषधं म
तस्य मानवस्यापि पीयूषं मंगलं यथा १० व्रजेश नंदकुले दीपो मोहनो मदनानामपि यथा निदाघदग्धस्य प्राणे वै शीतलं जलं ११ त
या व्रजस्य सर्वस्य जीवनं तव दर्शनं तस्मात्त्वं स्थितिं कुर्याः बहुना कथितेन किं १२ यन्नोऽस्ति किं विस्मृतं मम स्मित्वा पूर्वजन्मनि
तत्फलेन सदा चेतो भूयात्तव पादपंकजे १३ येषां चेतस्त्वत्पदाब्जे ते भक्तास्त्वत्प्रियाः सदा भक्तार्थं सगुणोऽसि त्वं निर्गुणः प्रकृतेः परः १४
नवभक्तास्त्रियो नास्तिषां वो ब्रह्मानंदे हिता विसृज्य पारमेष्ठ्यादीन्त्रिकामास्ते भजंति ये १५ ते रूपे त्वं सदा खेशांते तेविहुर्युक्तं वेनसः

नारद उवाच एवमुक्त्वाथ ते सर्वे रुरुदुः प्रेमविह्वलाः आनंदाश्रूणि संवेतः श्रीकृष्णस्य प्रपश्यतः १५ अश्रुपूर्णमुखः कृष्णो भ-
गवान्भक्तवत्सलः गोपांश्चाह प्रसन्नात्मा नतान्विरहविह्वलान् १६ श्रीभगवानुवाच मन्यागामस्थियापूर्वं सर्वे वै व्रजवासि-
नः हृदयं मे स्थितं युष्मासु देहोऽन्यत्र विलसते १८ मा संप्रयागमिष्यामि युष्मान्दृष्टुं वचो मम मनसा न हि दूरोऽस्मि मनः सर्वस्य का-
रणं १९ हे गोपा यदुभिर्योद्धुमागतो हि जरासुतः यदूनां तत्र सत्राणार्थं यामि मा भूच्छुनं ध्रुवः २० नारद उवाच एवमाश्वास्य तान्देवः
संनिहत्य पुनः पुनः रथे हित्वीये संस्थाप्य नंदराजं यशोदया २१ श्रीदामादीन्सखीन्स्त्रीश्च भगवान्रथमास्थितः सोद्धवो मथुरां
प्रागात्सर्वकारणकारणः २२ यावद्रथस्थाश्च पुनस्ते सवेगकेतश्चिवर्णाः प्रचलत्पताकः आलक्ष्यते वीर रजश्च तावत्स्थिताः न्य-
श्चाजग्मुस्ते नः सकाशं २३ श्रीकृष्णचंद्रस्य परं चरित्रं स्मरणं महापापहरं विचित्रं शृणोति यो भक्तवरः पृथिव्यां गोलोकलोकं स-
व्रजपाति सम्यक् २४ ❈ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां मथुराखंडे व्रजयात्रायां श्रीकृष्णागमनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः २३ ❈
बहुलाश्व उवाच गोपीनां चैव गोपानां दत्वा संदर्शनं परं मथुरायां किं चकार श्रीकृष्णो राम एव च १ चरित्रं परमं श्रेष्ठं श्रीकृष्ण-
बलदेवयोः श्रुतं तव प्रसादाद्धि तन्नवक्तुं त्वमर्हसि २ नारद उवाच शृणु चरित्रं शृणुता श्रीकृष्णबलदेवयोः सर्वपापहरं
पुण्यं चतुर्वर्गफलप्रदं ३ कालेन पीडिता लोकाः कौशारविपुरान्नृप मथुरामाययुः सर्वे सिद्धिजा दीनमानसाः ४ अश्वमा-
रुह्य रोहिणीनंदनो बलः स्वल्पैः पुरःसरैः सार्द्धं मगणाग्रीविनिर्गतः ५ तेन त्वाभ्यर्चिता विधिवत्तदंघ्र्योः पतिताः पथि
कृतांजलिपुटा ऊचुर्हर्षगद्गदया गिरा ६ प्रजा ऊचुः राम राम महाबाहो देवदेव महाबल कालेन पीडिताः सर्वे आगताः शर-
णं वयं ७ दैत्यः कंसमुखः कालः जित्वा कौशारविं नृपं कौशांबेश्वपुरीराज्यं करोति स महाबलः ८ कौशारविस्त्वयाद्धिगंगा-
तीरं गतो नृपः राज्यार्थे त्वत्पदांभोजं भजते सुजितेंद्रियः ९ तत्सहायं कुरु विभो वयं यस्य प्रजाः प्रभोः पुत्रवत्पालितास्तेन म-
हासौख्यसमन्विताः १० कालेनाद्य वयं तेन पीडिताः सततं प्रभो त्रैलोक्यविजयी वीरः कंसोऽपि निहतस्त्वया ११ काले जीवति दे- २२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1489

वैरूकं सोपि नमतः स्मृतः रत्नार्थं सशृणोसि त्वं भक्तानां प्रकृतेः परः ११ नारद उवाच इति श्रुत्वा वचस्तेषां श्रीरामो भगवान् स-
लः गंगायमुनयोर्मध्ये कौशांबीनगरीं ययौ १२ योद्धुं समागतं रामं श्रुत्वा कोलोपि निर्गतः अक्षौहिणीभिर्दशभिर्मंडितः प्रचंड-
विक्रमः १३ चचाल स्वतरंगाढ्यो रथे भाति स्मि सिंगिला नदीमिवागतां सेनां प्रलयार्णवनादिनीं १४ वीरावर्तौ चतें वीक्ष्य वधासे-
नं हलं बलः आकृष्य तां तदग्रेण मुशलेनाहनद्दृढं युगपत्तत्प्रहारेण वीराश्च सारथ्याः गजाः सर्वतः कोटिशः पेतुः पेशिताः फ-
३ लवद्द्रुमे १७ शेषा विदुद्रुवुर्वीरा भयार्ता रणमंडलात् एकाकी युयुधे दैत्यः कोलो रामेण शस्त्रभृत् १८ गोमूत्रचयसिंदूरकस्तूरी-
पत्रभन्मवे सुवर्णशृंखलायुक्तं प्रचलविल्लकादिवेधने १९ एवं मत्तं चतुर्दंतं घंटाटंकारभीषणं प्रोन्नतं दिग्गजमिव नदत्का-
लघनप्रभं २० शितमंकुशमादाय कोलः आरुह्य कर्णतः स्वगजं नोदयामास बलदेवाय दैत्यराट् २१ आगतं वीक्ष्य तं नागं मत्तं
कोलेन नोदितं ततः मुशलेनासौ वज्रेणेव यथा गिरिं २२ मुशलस्य प्रहारेण विशीर्णोभून्महागजः मट्टचटीनेकधे वा भुवं
दुद्रावतेन मैथिल कोलः क्रोधप्लुतो दैत्यो तालः पतितो गजात् शूलं चिक्षेप निशितं माधवाय महात्मने २३ मुशलेन तदा
रामस्तच्छूलं शतधाच्छिनत् काचपात्रं यथा बालो दंडेन च विदेहराट् २५ सहस्रभारसंयुक्तां गदां गुर्वीं प्रगृह्य च बलं तताड ह-
दये जगर्ज च नवत्बलः २६ तद्गदायाः प्रहारेण न चचाल यदूद्वहः पश्यतां सर्वलोकानां सजाहतत्वद्विपः २७ तमाकृष्य हलाग्रे-
२ ण कोलं कजलवन्नत्रं मुशलेनाहनन्मूर्ध्नि बलदेवो महाबलः २८ मुशलाहतमूर्धापि पतितो रणमंडले मुष्टिमात्रं चातयित्वा तत्रै-
वांतरधीयत २९ चकार मायां मायावी दैत्येयी मतिभीषणां प्रलयप्रभवे मेघे महावातेन मोदितैः अंधकारप्रकुर्वद्भिरभूदाच्छादि-
तं नभः ३० जपापुष्पसमानि ह्नजस्त्रं रुधिरस्य च मोचयित्वाथ वीभत्सवर्षाश्चक्रुर्घनाघनाः ३१ पूयमेदोऽस्थिविण्मूत्रसुरामांसस-
मन्विताः दृष्ट्वा तामिश्रवर्षाभिर्हाहाकारो बभूव ह ३२ ज्ञात्वाथ तत्कृतां मायां बलदेवो महाप्रभुः चिक्षेप मुशलं दीर्घं परसैन्यविदा-
रणं ३३ सर्वास्त्रघातकं स्वच्छमष्टधातुमयं दृढं शतयोजनविस्तीर्णं प्रलयाग्निसमप्रभं ३४ बलास्त्रं मुशलं रेजे भ्रमद्दशदिशान्तरे

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1490

गर्ग॰ विदारयन्स्वनान्व्योम्नि नीहारं च यथा रविः ३५ तद्व्योम्नि प्रगतं दृष्ट्वा हलाग्रं च स्वतः प्रभुः समेत्याकृष्य च बलात्कथ्यमानान्विददार ह ३६
म॰ नाशं गतायां मायायां बलदेवो महाबलः गृहीत्वा भुजदंडाभ्यां भुजदंडे महोत्कटं ३७ भ्रामयन्स्तानदैवतं प्रतूलं स हृतस्ततः पातया
१३ मास भूपृष्ठे कमंडलमिवार्भकः ३८ तस्य दैत्यस्य पातेन साब्धिशैलवनैः सह चकंपे नाडिकामात्रं सर्वं भूखंडमंडलं ३९ भग्न
दंतस्थलत्तैत्रो मूर्च्छितो निधनं ययौ कोलो नाम महादैत्यो हतो वज्रहतो यथा ४० तदा जयजयारावो दिवि भूमौ बभूव ह देवदुं
दुभयो नेदुः पुष्पवर्षास्तैः कृता ४१ इत्थं कोलं घातयित्वा बलदेवोऽच्युताग्रजः दत्वाथ कोशां रवये कौशांबीं च पुरीं ततः ४२ स्ना
तं भागीरथीं प्रागाद्गर्गाचार्यादिभिर्द्विजैः लोकानां संग्रहं कर्तुं सर्वदोषहलायुधः ४३ स्नापयां चक्रुः विप्रास्ते गंगायां माधवं बलं वे
दमंत्रैः संगलैश्च गर्गाचार्यादयो द्विजाः ४४ तत्संगजानां वेदेद्गस्यंदनानां हि लक्षकं हयानां च तथा कोटिर्ये नु नामर्बुदं दश ४५
शतार्बुदं च रत्नानां भारं जांबूनदात्मकं रामो ददौ ब्राह्मणेभ्यः प्रययौ मथुरां पुरीं ४६ यत्र रामेण गंगायां कृतं स्नानं विदेहराट् तत्ती
र्थं महापुण्यं रामतीर्थं विदुर्बुधाः ४७ कार्तिक्यां कार्तिके स्नात्वा रामतीर्थे तु जाह्नवी हरिद्वाराच्छतगुणं पुण्यं वै लभते जनः ४८
बहुलाश्व उवाच कोशांबेः स्य किं यद्दूरं स्थले कस्मिन्महामुने रामतीर्थं महापुण्यं मह्यं वक्तुं त्वमर्हसि ४९ नारद उवाच कोशांबेः
स्य नदीप्राच्यां च तयोजनमेव च वायव्यां शूकरक्षेत्रात्तु योजनमेव च ५० कर्णक्षेत्राच्च षट्कोशैर्नलक्षेत्राच्च पंचभिः आग्नेय्यां
दिशि राजेंद्र रामतीर्थं वदंति हि ५१ वृद्धकेशी सिद्धपीठाद्बिल्वकेशवनात्पुनः पूर्वस्यां च त्रिभिः क्रोशै रामतीर्थं विदुर्बुधाः ५२ द
ष्टा सौवे गराजो भूत्वा रूपं लोमशं मुनिं दृष्ट्वा जहास सततं तं शशाप महामुनिः ५३ विकरालः क्रोडमुखो सुरो भव महाबल
इत्थं समुनिशापेन कोलः क्रोडमुखोऽभवत् ५४ बलदेवप्रहारेण त्यक्त्वा नामासुरीं तनुं कोलो नाम महादैत्यः परं मोक्षं जगाम ह ५५
ततो रामो मंत्रिभिश्च उद्धवादिभिरन्वितः जह्नार्थं स जगामाशु यत्रदत्तफलनेरभूत् ५६ गंगा ब्राह्मणमुख्येभ्यः जाह्नवी येन कथ्यते
दत्वा दानं द्विजातिभ्यः कृष्णाग्रजो जनैः सह ५७ ततस्तन्नाम्नि भागे पांडवानामतिप्रिये आहारस्थानकं प्राप्य रात्रौ वासं चकार ह ५८ १३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1401

तत्रदानंद्विजातिभ्योदत्वासन्मानभोजनं ततोयोजनमेकंचदेवंसांकूकसंज्ञकं ५९ तपस्तप्तंमहत्तेनानंतदेवकृपाप्तये तदर्थं
स्वसमाजेनबलदेवोजगामह ६० ऊर्द्धस्थमेकपादस्थंध्यानस्तिमितलोचनं स्वभक्तहृदयस्थांस्वांमूर्तिंदर्शनलोलुपः ६१ तंजहा
रतदानंतस्ततोवात्वेददर्शह सहस्राननदेवस्यमूर्तिंपरमसुंदरां स्रग्व्येककुंडलांगौरां नानालंकारसंयुतां स्तुत्वापरमयाभक्त्या
पपातचरणौपुनः तस्यशीर्षिकरंदत्वावरंब्रूहीत्युवाचह यदिप्रसन्नोभगवाननुग्राह्योस्मिवायदि ६३ सर्वेनमांभागवतीसं
हितांशुकवक्त्रतः निर्गतांदेहिमेस्वामिन्कलिदोषहरांपरां ६५ बलदेवउवाच उद्धवद्वारतःप्राप्तिर्भविष्यतितवानघ श्रीमद्भा
गवतीकीर्तिरधिकारीकलौयुगे ६६ सांकूरुवाच कथंभगवतादत्तंश्रव्यंतस्याधिकारिणा कदायोगंममस्वामिन्कुरुसंदेह
भंजने ६७ बलदेवउवाच कथयामिपरंगोप्यंरहस्यंपरमाद्भुतं अद्यापिममसामीप्येउद्धवोयंविराजते ६८ तद्दर्शनंकुरुपरं
आचार्यसंप्रदायकं प्रयतीर्थस्ययात्रायामुपदेशंचतेनभवेत् ६९ यथोपदेष्टाभवतितेनतेकथयाम्यहं उद्धवःस्थापितःश्रीमदा·
चार्यैःसंहितामयः नंदादिव्रजवासीनांगोपीनांप्रीतयेकृतः स्वस्वरूपपरिकरंयत्किंचिद्भगवन्मम ७१ सर्वंस्वभावगुणकंकृ
ष्णेन[illegible]परमात्मना उद्धवेचैवस्वात्मानमेकएवचरद्विभुः ७२ साक्षात्कारंचकार्यादौनस्वीयमंतरंक्वचित् श्रीकृष्णमेवतंज्ञात्वा
पूजयामासुरादरात् ७३ वसंतत्रग्रीष्मोपिसचचारव्रजात्मकौ शमयामासराधायाःशोकंतत्कुंडपार्श्वतः ७४ सर्वभूमंड
लेनचविचचारव्रजानुगैः वियोगार्तिहरःप्रोक्तोगवांनंदादिगोपिनां ७५ मंत्राधिकारकुशलःसर्वैःपरिकराग्रणीः अथांतर्धा
नवेलायांभगवान्धर्मगुप्तजः ७६ तस्मैस्वतेजससमर्पिदास्यतेपरमाद्भुतं मुद्राधिकारंसर्वत्रसर्वदैवविराजते अंतर्धानेतुस्व·
स्थानेदत्तातस्याधिकारिणा बदरीस्थस्सपरिकरंयंधर्मजंबोधयिष्यति ७८ व्रजेनादिवियोगार्तिहारीसर्वेभविष्यति वज्रनाभो
यादवानांमाथुरेसंभविष्यति ७९ श्रीकृष्णस्यैवपौत्रेषुमहाराज्ञीगणेषुच वियोगार्तिहरश्चैवस्थाप्यतेश्रीहरिःस्वयं ८० कौरवा
णांकुलेराजापरीक्षिदितिविश्रुतः तस्यपुत्रोजितेजस्वीविख्यातोजनमेजयः ८१ पितुःशत्रुहरंयज्ञंकरिष्यतिनसंशयः तस्या

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1492

गर्गे॰ पितृदेवसमग्रीउद्धवद्वारतो भवेत् ८३ श्रीमद्भागवतं दिव्यं पुराणं वाचनं तदा गोराज्यस्य संज्ञामि भविष्यति न संशयः ८४
म श्रीमत्प्रसादविप्रेभ्यो महाभागवतोत्तमात् तद्द्वारा सर्वयज्ञस्य निवृत्तिः संभविष्यति ८५ यज्ञसंस्कारकर्तॄणां ब्राह्मणानां च पू-
१४ जनं सदास्यति महाराजाग्रमाणं शतकं तदा ततस्त्वाचार्यवर्यस्य श्रीप्रसादस्य चाज्ञया सर्वतः सूकरक्षेत्रे मासमेकं स्थितो
भवेत् दत्वा दानान्यनेकानि गो महागजवाजिनः रत्नं वासो ब्राह्मणेभ्यो भोजनं च यदृच्छया ततस्तस्मात्स्थलात्सोपि निव
र्त्य गुरुणा सह गंगातीरस्थलान्यश्पत्रागमिष्यति सहूतः श्रृयानगरे संस्थां करिष्यति सहानुगः श्रीगुरोराज्ञया तत्र सा-
मग्रीसाधनैः सह ९० अश्वमेधं करोति स्म सर्वजेता भविष्यति एकछत्रपरो भूत्वा श्रीगुरोः शरणं गतः ९१ ततो गंगातटे च
स्थेवृन्दवसां क्रोशपंचके परमैकांतरूपेण सेवनं तत्करिष्यति ९२ तत्र भागवतीवार्ता भवरोगविनाशिनी भविष्यति सुदा
पुण्या समाजे पुरुषर्षिणां ९३ तत्र पूर्णसमाजे पुत्रेषां मध्ये भवानपि शृणोति भगवद्धर्मं गंगाश्रीनिर्मलं पदं ९४ तपस्त
मेमयार्थे तेन स्वादेतत्प्रकाशितं एवमेव वरं दत्वा गतो रामः सहानुगः श्रयानगराच्छ्राहीशान्यां दिशि संस्थितं स्या-
न गंगातटं रम्यं कंटकाउतरे भवेत् ९६ पुण्यवत्पादत्रिणि क्रोशैकविस्तरेण च तत्र संकर्षणो देवः स्थितो दानपरो भवन् १०
घोटकं दशसाहस्रं रथानां शतकं तथा द्विपसहस्रं गाश्चैव दिक्सहस्रं ददौ मुदा ९८ तत्र संकर्षणं देवं पूजयामास राघवा
न् देवाः समायपुः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ९९ नमः कोलेश्वरायानाय सहस्रास्यरवाकिने हलायुधनमस्तेस्तु पुरुषाख्या
यते नमः १०० नमः सौंदर्यरूपाय नागलोकायनमो नमः इति स्तुत्वा स्तुतिं तेषां संकर्षणउवाच ह १ वरं वृणीतवः सर्वे भवतां
यदभीप्सितं द्विजदेवा ऊचुः यदा यदा वयं युक्ताः स्मरामभवतः परं २ सर्वबाधाविनिर्मुक्ता भवाम सोनवा तथा राम उवाच
यदा यदा मां स्मरथ तदाहं शरणं गतान् रक्षिताहं कलौ नूनं इति सत्यं वचो मम ३ अत्रस्थले वरे नीत्ये पूजितं सुनिपुंगवैः अतः संक
र्षणस्थानं भविष्यति कलौ युगे येस्मिन्स्नास्यति गंगायां देवान्संपूजयंति ये ५ दास्यंति दानं विप्रेभ्यो भोजनं कारयंति ये १४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विरुंसंप्रजयंतिस्मसफलंजीवितंहितौ १९ तेयांतिदेवनःस्थानंकामीशामोनिकामनो ततःपरिहृतोरामःस्वांपुरीं
संजगामह २ कोलस्तत्ववधंकृत्वास्नात्वाविसप्रदीजले रामस्यवलदेवस्यकथांयःशृणुयान्नरः ८ सर्वपापविनिर्मुक्तः
सयातिपरमांगतिं ११ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांश्रीमथुराखंडेकोलदैत्यवधोनामचतुर्विंशोध्यायः २४ ॥
वहुलाश्वउवाच प्रकस्मात्दागतेरामेनत्रतीर्थमिदेक्षतं यत्रहोमथुरीथस्यात्रसन्निहितश्वमः १ मथुरायास्तुकोदेवःकः
तत्राकस्मरक्षति कस्मात्कोमेश्विवरः केर्धूमिस्तत्रसेविता २ नारदउवाच परिपूर्णतमःसाक्षाच्छ्रीकृष्णोभगवान्हरिः स्व
यंहिमथुरानाथः केशवःक्लेशनाशनः ३ साक्षाद्भगवतःशान्तःकपिलायद्विजायच कपिलःप्रददौप्रेम्णाइन्द्रःशतमन्यवे थ
जित्वादेवाश्चरावसंदेशोरावणोलोकरावणः येनलाक्षुष्यकेस्थाप्यलंकायांतमपूजयत् ५ जित्वालंकांराघवेंद्रस्तमानीयप्र
यत्नतः श्रयोध्यायांचवाराहंस्वचयामाससैथिल ६ स्वतारामेवशत्रुघ्नोयमानीयप्रयत्नतः मथुरायांमहापुर्यांस्थापयि
स त्वानतामह ७ सेवितोमाथुरैःसर्वैःसर्वेषांवरप्रदः साक्षात्कपिलवाराहःसोयंमेश्विवरःस्मृतः ८ तत्राश्रीमथुरायाश्चता
न्त्राभूतेश्वरःशिवः दत्वादंडंपातकिनेभक्त्यंयमित्रतोव्रजेत ९ चंडिकानमहाविद्यादेवीदुर्गतिनाशिनी सिंहारूढसदारक्षां
मथुरायाःकरोतिहि १० चारोहंमथुरायामपपश्पलोकानितस्ततः वदामितानांसर्वेषांश्रीकृष्णायमहात्मने ११ सर्वेवैमथु
रादेवीश्रुभदाकरुणामयी वुभुक्षितेभ्यःसर्वेभ्योदहात्यन्नंविदेहराट् १२ चतुर्भुजाःश्यामलांगाःत्रजंतिप्रात्रजंतिव मथुरायां
स्तेनेन्नेविमानैःकृष्णपार्षदाः १३ श्रीकृष्णस्यागमेभूत्वामथुरावैमहापुरी यस्याद्दर्शनमात्रेणनरोयातिकृतार्थतां १४ पुराविधिः
श्रीमथुरामुपेत्यतप्त्वातपोवर्षशतंनिरंत्रे जपनृहरिंब्रह्मपरंस्वयंभूःस्वायंभुवेशापस्तुतेप्रवीणं १५ भूतेश्वरोदेववरःसतीपति
स्तप्त्वातपोदिविशरन्नथोवने कृष्णप्रसादान्नृपराजसत्तवरंतस्याःपुरोमाथुरमंडलस्य १६ कृष्णप्रसादाद्दहमेवचारोश्रमन्सदा
माथुरमंडलस्य तथाचदुर्गामथुरांप्रयातिश्रीकृष्णदासंप्रकरोतिनूनं १७ तस्मात्तपःशक्रपदंवशाकः सूर्योमंत्रनिरूपनिधिंक्र

ल

1493

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1494

गर्ग. सं. २५

वैरः पापीव पापांत्समवाप सम्यक् मथोर्वने विष्णुपदं फलवष्ट्र १८ तथांबरीषः समवाप मुक्तिं समोतयं वा लवणं जयं च रत्नम्।
सिद्धिं किल चित्रकेतुस्तप्तात पोत्रैव मथोर्वने च १९ तप्तात पोत्रैव मथोर्वने शुभे भूत्वा वलिष्टस्तु मधुर्महासुरः श्रीमाधवे मासि च
माधवेनगृयोयधुद्धे मधुसूदनेन सः २० समर्थयः श्रीमथुरां समेत्य तप्तात पोत्रैव च योगसिद्धिं प्रापुः पुरे वासुनयः समंतात्को क
णं वैश्योपि महानिधिं च २१ तप्तात पोत्रैव मधुर्वने शुभे विजित्य देवान्दिवि लोकरावणः निधाय दत्तां सिविधाय मंदिरं शास्याय
लंकाधिराज रावणः २२ तप्तात पोत्रैव मथोर्वने शुभे गजाह्वये शो मिथिलेश शंतनुः लेभे सतं भीष्ममतीव सत्तमं तत्वार्थवारां
निधिकर्णधारकं २३ बहुलाश्व उवाच मथुरायाश्च माहात्म्यं वद देवर्षिसत्तम निवासे किंफलं प्रोक्तं मथुरायाः सतां नृणां २४
नारद उवाच आदौ वराहोधरणीनिमग्नां महाजले प्रोज्जितवीचिशोके स्वदंष्ट्रयोद्धृत्य करी वपद्मं करेण माहात्म्यमिदं जगाद २५
न त्रिवेणिनोनाम फलं दूरे लेभे सहस्र एव नु लभेत् कृष्णकथाफलं नरः स्पर्शनत्तां स्पर्शनजं मथोः पुरि जित्रत्त लस्यादुलगंथिजं फले २६
पश्यन्नु हरेर्दर्शनजं फलं स्वतो भक्त्यं स्नानेव यं भवं रमापतेः कुर्वन्भुजाभ्यां हरिसेवया फलं गच्छन्नु लभेत्तीर्थफलं पदे पदे २७
राजेंद्रहंतानिजगोत्रघातकी त्रैलोक्यहंतापि च कोटिजन्मसु राजन् शृणु त्वं मथुरा निवासतो योगीश्वराणां गतिमाप्नुयान्नरः २ ८
पादे च दर्शयोनगतो मथोर्वने दृशो चयिथ ये न कदापि पश्यतः कर्णौ च यिभ्यां न शृणुवतो न मैथिल वाचं च यिया न करोत्यलं मनाक् २९
द्विसप्तकोटीनि वनानि यत्र तीर्थानि वै देह समास्थितानि तत्र एकैकमेतेषु विमुक्तिदानि वदामि सात्वां मथुरां नमामि ३० गोलो
कनाथः परिपूर्णदेवः साक्षात्स्वयं कृष्णोदयं उपतिः स्वयं हि श्रीकृष्णसंवेश्यवननायसां तसैनमोस्या सपुरी शुक्तिं वा ३१ यन्नामपापौ।
विनिर्हंति तत्त्वं भवत्यलं यां शृणुतो विमुक्तः यः वीथीषु वीथीषु च मुक्तिरस्यास्तस्मादिमां श्रेष्ठतमां विदुर्बुधाः ३२ कस्मादिसं
गां यदिसंति लोकेनासांत मथ्यो मथुरेवधन्या याजन्ममौंजीव्रतमत्सुदाहैर्नृणां चतुर्हा विदधाति मुक्तिं ३३ पुरीषु रीक्षसपुरी
व्रजेश्वरी तीर्थेश्वरी यज्ञतपोनिधीश्वरी मोक्षप्रदां धर्मधुरंधरां परां मथोर्वने श्रीमथुरां नमाम्यहं ३४ शृणवंति माहात्म्यमिदं मथोः २५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1495

श्रीगणेशायनमः कृष्णायवासुदेवायदेवकीनंदनायच नंदगोपकुमारायगोविंदायनमोनमः १ बहुलाश्वउवाच श्रुतंत
वन्मुखाद्ब्रह्मन्मथुराखंडमद्भुतं वदमांद्वारकाखंडंश्रीकृष्णचरितामृतं २ विवाहाःकतिपुत्राश्चकतिपौत्रारमापतेः सर्वंवदमहा
बुद्धेद्वारकावासकारणं ३ नारदउवाच श्रुतिशास्त्रनिर्मर्दिष्टोद्धेष्टस्तेकंसेमहाबले जरासंधररुद्रः खोजग्मतमैथिलेश्वर ४ न
न्मघोनकंसमरणं क्षणात्कृष्णेजरासुतः अयादेवीमहीकर्तुमयुतोभूनमहाबलः ५ अक्षौहिणीभिर्विंशत्यातिसृभिश्चापिसंवृतः र
रुंधमथुरांराजन्नुश्राययौबलवान्नृपः ६ मथान्तरांपुरीवीक्ष्यतन्सेनांसिंधुनादिनीं सभायांभगवान्साक्षात्बलदेवमुवाचह ७ स
वैवाक्यबलेरामदंतनत्ववैनसंशयः मागधस्तनदंतव्योभूयःकर्माबलोयमं ८ जरासंधनिमित्तेनभारंवैभूभुजांभुवः सर्वंचाहरद
निष्यामिकरिष्यामिप्रियंसतां ९ एवंवदतिकृष्णेवैवैकुंठाद्वरथौशुभौ अभ्यूतामागतौराजन्सर्वैष्ठांपष्पतांचह १० समारूह्यर
थौसश्रीरामकृष्णौमहाबलौ यादवानांबलैःसार्द्धंसस्मरंनिर्जग्मतःपुरात् ११ यादवानांमागधानांपश्यद्भिर्दिविजैर्दिवि बभूवत
मुलंयुद्धमद्भुतंरोमहर्षणम् १२ अक्षौहिणीभिर्दशभीरथाहृष्टोमहाबलः श्रीकृष्णस्यपुरःपूर्वंयुयुधेमागधेश्वरः १३ पंचभि
श्चाक्षौहिणीभिर्यानेराष्ट्रःस्मयोधनः युयोधयादवैःसार्द्धंजरासंधसहायकृत् १४ पंचभिश्चनथाराजन्विंध्यदेशाधिपोबली ति
सृभिश्चमहायुद्धेवंगनाथोमहाबलः १५ एवमन्येपिराजानोजरासंधवशानुगाः शर्तैःसहायंकुर्वंतोजरासंधस्यमैथिल १६ बा
णांधकारेसंजातेशत्रुसेनासमाकुले टंकारंशार्ङ्गधनुषःशार्ङ्गधन्वाचकारह १७ ननादतेनब्रह्मांडंसप्तलोकैर्बिलैःसह विचे
लुर्दिग्गजास्तारापेजहुर्खंडमंडले १८ तदेववधिरीभूतंशत्रूणांसैन्यमंडले उत्पतंतोरथाद्युद्धाद्गजास्त्वविमुखास्ततः १९ द्रुद्राव
नहलंसर्वंटंकारोद्भवविह्वलं प्रतीपमेत्यरात्रूतिःपुनस्तत्राजगामह २० एवंशार्ङ्गःसमुद्धार्यततेडिप्रियसस्फुरत्स्वभं बाणौघैश्छा
दयामासजरासंधबलंदहिः २१ चूर्णीभूतारथाराजन्बाणौघैःशार्ङ्गधन्वनः चूर्णचक्रास्तिपेतःकोटिशस्तन्नासनायकाः २२ द्विधा
भूतागजाबाणैश्छलिनागजिभिःसह साश्ववाहास्तथासाश्ववाणैःसंछिन्नकंधराः २३ तथावीरामहायुद्धेभिन्नाश्चिन्नमस्तकाः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰
द्वा
८

विशीर्णकवचाः पेतुर्बाणौघैश्छिन्नपाणयः २४ रथोपस्थाश्च हृद्गताश्छिन्नदेहाश्च पात्मजाः रेजुः रणांगणे राजन् खंडखण्डाश्च वा
हनाः २५ रणमध्ये गजग्राहा शतकोशविलं विनाः म्रियमाणा महादुर्गा रुधिरस्रावसंभवा २६ द्वीपग्राहाः चोष्ट्रवरकवंधा सादिकच्छ
पाः शिशुमाररथा केशशैवालाभुजसर्पिणी २७ करभीनाभमौलिश्च हारकुंडलशर्करा शस्त्रशक्तिस्थ चर्मशंखा चामरध्वजफेनका २८
रथांगावर्तसंयुक्ता सेना हीपितटाहता शतयोजनविस्तीर्णा वमौ वैतरणी यथा २९ भ्रमयाभैरवा भूता वेताला योगिनीगणाः अट्ट
हासं प्रकुर्वीणो न्यंतो रणमंडले ३० पिबन्तो रुधिरं शुष्कं कपालेन नृपेश्वर हरस्य मुंडमालार्थं जगृहुस्ते शिरांसि च ३१ सिंहारूढा
भद्रकाली डाकिनीशतसंवृता पिबंती रुधिरं घोरं साट्टहासं चकार ह ३२ विद्याधर्यश्च गंधर्वस्याः गंधर्व्यो ऽप्सरसस्तथा तालत्रयं मे
स्थिता न्वीरान् वव्रिरे देवरूपिणः ३३ रथहीनास्ततः केचिद्भूत्वा संपश्यर्थमंवरे समाजग्मुः पारेनैव शनिनद्धनचेतसो ३४ केचिद्धी
रा धर्मयुद्धसंग्रामे चचालिताः ययुर्विश्व पटं दिव्यं भित्वा मार्तंडमंडलं ३५ शेषं बलं समाकृष्य बलदेवो हलेन वै मुशलेनाह
नत्क्रुद्धः त्रैलोक्यबलधारकः ३६ एवं सैन्ये लयं याते जरासंधस्य सर्वतः स्वपोचनो विंध्यनाथो वंगनाथस्तथैव च ३७ सर्वे विद्रु
द्रुवुः युद्धाद्भयभीतास्ततस्ततः जरासंधो महावीर्यो नागायुतसमो बले ३८ रथेनागतवान् राजन् बलदेवस्य सम्मुखे समाकृष्य
हलाग्रेण जरासंधरथं शुभं ३९ चूर्णयामास सहसा मुशलेन यदूत्तमः जरासंधोऽपि विरथो हताश्वो हतसारथिः ४० जग्राह
हलिनं दोर्भ्यां सेन्यकाशः स्वसंहतिं तयोर्युद्धमभूद्धोरं बाहुभ्यां रणमंडले ४१ पश्यतां दिवि देवानां नराणां भुवि मैथिल उर
सा शिरसा चैव बाहुभ्यां पादयोः पृथक् ४२ युयुधाते मल्लयुद्धं सिंहाविव महावने तयोः प्रयुद्धतोः सर्वं तत्संभूतं द्वंडमंडलं ४३
स्थलीव च महाराज नृचकंपे वटिकाहृदयं रहीनाभुजदंडाभ्यां जरासंधं यदूत्तमः ४४ भूपृष्ठे पातयामास कमंडलुमिवार्भकः
राम सद्रूपरीस्थित्वा हंतुं शत्रुं जरासुतं ४५ जगाद स्मशालं चोरं क्रोधप्रस्फुरितविग्रहः परिपूर्णात मे नाथ श्रीकृष्णेन महात्मना ४६
निवारितस्तदेवाशु तं मुमोच यदूत्तमः तपसे कृतसंकल्पो व्रीडितोऽपि जरासुतः ४७ निवारितो मंत्रिमुख्यैर्मार्गयान्मागधो यदा २

1496

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

इत्थं जित्वा जरासंधं माधवो मधुसूदनः ४८ आयोधनगतं वित्तं सर्वं नीत्वा स्ववाहनैः यादवानग्रतः कृत्वा बलदेवसमन्वितः ४९ उ
पगीयमानविजयः सूतमागधवंदिभिः शंखदुंदुभिनादेन ब्रह्मघोषेण भूयसा ५० विवेश मथुरां साक्षात्परिपूर्णतमः स्वयं ५१
समर्चितो मंगललाजपुष्पैः पश्यन्पुरीं मंगलकुंभयुक्तां पीतांबरः श्यामतनुः शुभांगः स्फुरत्किरीटांगदकुंडलप्रभः ५२ शार्ङ्गा
दिशस्त्रास्त्रधरो हसन्स्ववस्त्रालोकयुक्तो गरुडध्वजः स्वयं उग्रहिलोलाश्वरथः सुरार्चितः समेत्य राजानमसौ बलिं ददौ ५३ ॥
इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे जरासंधपराजयो नाम प्रथमोऽध्यायः १ ॥ नारद उवाच
पुनस्त्रयं जरासंधस्त्वावत्पतौहिणीबलः युयुधे यदुभिः सार्धं पुनः कृष्णपराजितः २ शमे च सप्तदशमे राजन्विना युद्धं हरेर्बहि
र्भर्भकाजलहारिण्यश्चक्रुः शत्रूपहारणं ३ शत्रुद्वयं समाहृत्य वीतं तो क्रीतवासमः नागरा माथुराः सर्वे पौरे हर्षमुपागताः ४
एवं सप्तदश कृत्वा तीर्णा सैन्यो जरासुतः अष्टादशमसंग्रामे आगंतव्यमनोकरोत् ५ मयाप्रणोदितः कालो यवनो वै महाबलः
रुरोध मथुरां क्रुद्धो म्लेच्छकोटिसमावृतः ६ म्लेच्छानां च बलं वीक्ष्य स्वपुरे भयविह्वले भयं चो भयतः प्राप्ते रामेण चिंतयद्धरिः ७
स्वज्ञातिवधुरक्षार्थं समुद्रे भीमनादिनि चकार द्वारकां दुर्गामेकरात्रेण माधवः ८ यत्राष्टदिक्पालसिद्धिर्विश्वकर्मविनिर्मिता
सर्वा वैकुंठसंपत्तिर्दृश्यते मोलकांतिभिः ९ हरिः सर्वजनं तत्र नीत्वा योगेन मैथिल पुरात्प्रमथनात्प्राप्य निर्गतो भूमिपायुधः ९
निरायुधं हरिं ज्ञात्वा मयोकैलेत्तरोऽणेः खलः निरायुधं सतं योद्धुं पदातिः स्वयमागतः ११ पराङ्मुखं वेशद्वंतं दुरापं योगिनामपि
जिघृक्षुस्तं चान्वधावत्सैनकानां प्रपद्यत १२ दृष्टप्राप्यं च पुरःसं दर्शयन्निव माधवः दूरं गतः श्यामलाद्रेः प्राविशत्कंदरे वरे १३
मुचुकुंदो यत्र चास्ते मांधातृतनयो महान् असुरेभ्यः पुरा रक्षां देवानां यश्चकार ह १४ अहर्निशं न सुष्वाप देवसेवापरो नृपः त
मूचुर्देवताः सर्वे श्रमं त्राय जन्मतं १५ वरं वरय भो राजन्यत्ते मनसि वर्तते नत्वा तान्प्राह राजेंद्रः करोमि शयनं परं १६ शाय
नो ने हरेः साक्षाद्दर्शनं मे भवत्वलं यो मध्ये बोधयेत्त्वां वै भस्मीभवतु स चेतनः १७ समयाहृष्टमात्रस्तु भस्मीभवत तत्क्षणात् त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1408

गा॰ यो म्लेच्छः स यथा पराजा कृतस्तु गेहगो १८ ततश्च विष्टो यवनो मत्वा पीतांबराच्युतं तताड पादयोः क्रुद्धः पादेनाशु महाबलः १९ मुचु
द्वा कुंदः समुत्थाय शनैरुन्मील्य चाक्षिणी आशांश्च पश्यन् स्वपार्श्वे स्थितं कालं ददर्श ह २० स तावत्तस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन मैथिल देहजे
२ नाग्निना दग्धो भस्मसादभवत्क्षणात् २१ भस्मीभूते च यवने परिपूर्णतमः स्वयं स्वरूपं दर्शयामास मुचुकुंदाय धीमते २२ कोटिसू
र्यप्रतीकाशो ज्योतिषां मंडले शुभे स्थितः स्फुरत्किरीटार्ककुंडलांगदनूपुरः २३ श्रीवत्सांकं वनवां द्वंपद्माद्वे वनमालिने कोटिकंदर्पला
वण्यकालमेव समप्रभं २४ दृष्ट्वा राजा यथोषितोपि समुत्थाय कृतांजलिः परिपूर्णतमं ज्ञात्वा भक्त्या तं प्रणनाम ह २५ मुचुकुंद उवाच
कृष्णाय वासुदेवाय देवकीनंदनाय च नंदगोपकुमाराय गोविंदाय नमो नमः २६ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने नमः
पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये २७ नमः कृष्णाय शुद्धाय ब्रह्मणे परमात्मने प्रणतक्लेशनाशाय गोविंदाय नमो नमः २८ नमो
ऽनंताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः २९ हरे मत्समः
पातकी नास्ति भूमौ न त्वत्समो नास्ति पापहृत् इति मत्वा जगन्नाथ देव यथेच्छा भवेत्तथा मां कुरु त्वं ३० नारद उवाच
एवं स्तुतो हरिः साक्षात्परमानंदविग्रहः ज्ञात्वा तं निर्गुणां भक्तिं प्राह गंभीरया गिरा ३१ श्रीभगवानुवाच धन्यस्त्वं राजशार्दूल धन्या ते
विमला मतिः नैरपेक्षेण दिव्येन भक्तिभावेन पूरिता ३२ अद्यैव गच्छ महाश्रमं बदर्याख्यं मदाश्रयः तत्रैव तत्तपस्तप्त्वा भूत्वा ब्राह्म
णपुंगवः ३३ प्रेमलक्षणया भक्त्या मद्धाम प्रकृतेः परं प्राप्स्यसि त्वं महाराज यतो नावर्तते गतः ३४ नारद उवाच इति श्रुत्वा हरिं
नत्वा परिक्रम्य नताननः निष्क्राम गुहातूर्णं श्रीकृष्णप्रेमविह्वलः ३५ द्वापरे स्वल्पकामर्त्यान्नालह्रस्वान्समुत्थितं दृष्ट्वा तं दुद्रुवु
र्गावो भयभीता इतस्ततः ३६ मा भैष्टेत्यभयं यच्छन्नजगाम दिशमुत्तरां एवं दत्त्वा वरं तस्मै मुचुकुंदाय धीमते भगवान्स्तु नराहूत्य मथु
रां स्त्वेष्टवेष्टितां हत्वा म्लेच्छबलं सर्वं तद्बलाद्यच्छिनद्बलात् अथ राजा जरासंधो योद्धुं समभ्युदितः पुनः आहूय मगधान्स्वीयान्म
हृतोद्देशकारिणः ३७ प्राहेदं वासुदेवाख्यं जित्वा चेदागतोस्म्यहं सर्वान्संपूजयिष्यामि सदायुष्मान्सदा नृपाये ३८ कारागारेषु

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1499

ऋवद्वै स्थितास्तत्र भवन्तो द्विजाः पराजितोऽहं वा युष्मान्निष्कामि न संशयः ४१ एवमुक्त्वा द्विजान्राजा जरासंधो महाबलः आज्ञया
मास मथुरां त्रयोविंशत्यनीकपः ४२ ब्रह्मवाक्यमृतं कर्तुं स्वप्रतिज्ञां विहाय च मनुष्यचेष्टामापन्नो स्वपुराद्गीतभीतवत् ४३ राम
कृष्णौ परीतौ वैरिपक्षौ दुद्रुवतुर्द्रुतं पलायमानौ तौ वीक्ष्य मागधः प्रहसन्भृशं ४४ अन्वधावद्रथानीकैर्ब्रह्मवाक्यमनुस्मरन् दक्षि
णाशां गतावस्य प्रवर्षणगिरौ हरी यस्मिन्विलीनौ तौ ज्ञात्वा तौ एयोभिसंददाह ह ४५ भस्मीभूते वने जाते दह्यमाने तटे गिरौ दशै
कयोजनोन्नतात्तस्मादुन्मय सहसेश्वरौ ४६ अलक्ष्यमाणावरिभिर्द्वारकायां निपेततुः योगीश्वराणां दुर्दर्शौ कथं भूनेत्रगोचरौ ४७ सो
पि दग्धौ च तौ मत्वा मागधेशो महाबलः मागधान्स ययौ वीरो वादयन्नृप दुन्दुभीन् ४८ ब्राह्मणान्पूजयामास भक्त्या परमया नृप
उद्धवविदुः सरामोऽपि कृतं तस्य पराजयः ४९ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां द्वारकाखण्डे द्वारकावासकथनं नाम द्वितीयोऽध्यायः २
नारद उवाच इत्थं मयानेककथितं द्वारकावासकारणं विवाहादिकथां सर्वां वदिष्यामि परेशयोः १ पूर्वं श्रीबलदेवस्य विवाहं शृणु
मैथिल सर्वपापहरं पुण्यं मार्गवर्द्धनमुत्तमं २ आनर्तो नाम राजाभूत्सूर्यवंशे महामनाः यन्नाम्नानर्तदेशः स्यात्समुद्रे भीमनादिनि ३
रैवतो नाम तत्पुत्रश्चक्रवर्ती गुणाकरः राज्यं चकार सपुरीं विनिर्माय कुशस्थलीं ४ तस्य पुत्रशतेऽवासीद्रेवती नाम कन्यका सर्वा
नमतिं जीवं सुंदरं वरमिच्छती ५ एकदा रथमास्थाय हेमरत्नविभूषितं आरोप्य स्वां दुहितरं रैवतः पर्यटन्महीं ६ प्राप्तो योग
बलेनापि ब्रह्मलोकं शुभावहं कन्यावरं परिप्रष्टुं ब्रह्माणं प्रणनाम ह ७ गायंतां पूर्वचित्त्यां च स्थितो लब्ध्वा क्षणः क्षणं एकचित्तं
विधिं तावत्स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् ८ रैवत उवाच परः पुराणो जगदंकुरो भूः पूर्णः परात्मा परमेश्वरोऽसि स्थितः सदा त्यामनिपार
मेष्ठे रजस्यलं पासि च हंसि सर्वं ९ वेदोऽपि त्वं धर्मं उरस्तवैव पृष्ठोऽस्त्यधर्मश्च मनुर्मनीषा शृंगाणि देवासुरा स्थपादाः सर्वाः स्त्रि
दैवतप्रस्तवस्मात् १० करोषि हस्तामलकं च विश्वं नेत्रं प्रभुः सारथिवद्गुणौघं एकस्त्वमेकं च विधाय जालं गुप्तिस्यसे सर्वमिवो।
र्णनाभिः ११ महेंद्रायैश्च नवरूपमस्ति किं सांबभोः संकिमु योगसिद्धिः यः पारमेष्ठ्यं च सदा स्थितोऽसि तस्मै नमोऽनन्तगुणाय भूम्ने १ २

ह्रंथ =

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1500

भवान्स्वयंभूर्जगतां पितामहो विधेस्तु ज्येष्ठ इति प्रभावनः अतस्त्वं वरं सर्वगुणं चिराश्रयं वदाशु मां दिव्यमशेषदर्शनः १३ नारद
उवाच एवं पृष्टस्ततो ब्रह्मा स्वयंभूः सर्वदर्शनः रैवतं प्राह राजानं प्रहसन्निव मैथिल १४ ब्रह्मोवाच अत्र त्वागमने राजन्भुवि
कालो महाबली त्वरं व्यतीतं हि नवचतुर्युगविकल्पितः १५ न सन्ति मर्त्यलोके तत्स्वजा ये ज्ञाः सबांधवाः तत्पुत्रपौत्रनप्तृणां गोत्र
णां च न शृणुमहे १६ तत्कुलं सर्वशुद्ध्याय नररत्नाय शाश्वते कन्यारत्नमिदं राजन्बलदेवाय देहि भो १७ परिपूर्णतमो साक्षाद्गो
लोकाधिपती प्रभू युवां भारावतारायावतीर्णौ बलकेशवौ १८ असंख्यब्रह्मांडपती वसुदेवात्मजौ हरी द्वारिकायां विराजेते य
दुभिर्भक्तवत्सलौ १९ नारद उवाच अथ श्रुत्वा विधिं नत्वा रैवतो नृपसत्तमः आययौ द्वारकां भूयः ससहायां समृद्धिभिः २० पार
वर्हे रथं दत्वा विश्वकर्मविनिर्मितं सहस्रहयसंयुक्तं दिव्यं योजनविस्तृतं २१ दिव्यांबराणि रत्नानि ब्रह्मदत्तानि मैथिल दत्वा
ययौ तपस्तप्तुं बदर्याश्रमं शुभावहं २२ तदा महोत्सवश्चासीद्यदुपुर्यां गृहे गृहे संकर्षणोपि भगवान्रेवत्या विरराज ह २३ बल
देवविवाहस्य कथां यः शृणुयान्नरः सर्वपापविनिर्मुक्तः परां सिद्धिमवाप्नुयात् २४ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वार
काखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे बलदेवविवाहोत्सवो नाम तृतीयोध्यायः ३ ॥ नारद उवाच अथ श्रीकृष्णदेवस्य विवाहं शृणु मै
थिल सर्वपापहरं पुण्यं चतुर्वर्गफलप्रदं १ भीष्मको नाम राजाभूद्विदर्भेषु प्रतापवान् कुंडिनाधिपतिः श्रीमान्सर्वधर्मविदांव
रः २ रुक्मिणी तस्य तनुजा जाता श्रियो मा चातिसुंदरी कोटिचंद्रप्रतीकाशा गुणाभूषणभूषिता ३ एकदांतःपुरे सा वै सन्मुखात्कृष्ण
हरेर्गुणान् परिपूर्णतमं तं वै सा मेने सदृशं पतिं ४ तद्रूपं सद्गुणं श्रुत्वा मन्मथत्वोस्मीति वर्द्धनात् सदृशीं श्रीहरिस्तां वै समुद्वो
ढुं मनो दधे ५ कृष्णभावविदा राज्ञा सर्वधर्मविदां मतं भीष्मकेनैव कृष्णाय दातुं सा निश्चये कृता ६ युवराजस्ततो रुक्मी तं
निवार्य प्रयत्नतः कृष्णशत्रुं महावीरं शिशुपालममन्यत ७ ततः खिन्नमना भैष्मी श्रीकृष्णाय महात्मने दूतं संप्रेषयामास ब्राह्म
णं मिथिलेश्वर ८ स द्वारकां गतो दिव्यां श्रीकृष्णेन प्रपूजितः भुक्त्वासने चासीनो विज्ञाप्तो मंदिरे हरेः ९ पृष्टस्तेन कुशलं सर्वं श्री ३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कृष्णाय महात्मने ब्राह्मणस्तदनुज्ञातस्तस्मै पत्रमवर्णयत् ९ स्वस्ति श्रीकारपंचाशोनिध्यानंदमहोदधौ श्रीमद्द्विजगुणैः पूर्णो।
कोटिशो नतयो मम ११ श्रमज्ञातस्तव ज्ञातस्तत्र त्वमत्रमागतं नारदोक्तेन वचसा ज्ञातोसि प्रकृतेः परः १२ सर्वज्ञानासि सर्वज्ञस्तथा
वत्सैव वो हरे वीरभागं नमो विद्धि वेगरहाणमहामते १३ मावैयःश्रतिरस्त्री यायथासिंहवलिं मृगाः कथं वा श्रद्दहे दुर्गे स्थितानामि।
तिचतत्स्वणा १४ पूर्वैर्युः कुलदेव्यास्तु या ग्रामतो वहिः आगमिष्याम्यहं यत्र तत्र मां नेगरहाणभोः १५ नारद उवाच कृष्णि।
एयाः समभिप्रायं कृत्वा ब्राह्मणभाषितं रथः संपूज्यतामाशु दारुकं प्राह सानुदः १६ पश्चिमायां नटारा जौ वैकुंठप्रभवं परं किंकिणी
जालसंयुक्तं हेमरत्नखचित्प्रभं १७ सदश्वैः सैव सुग्रीव मेघपुष्पवलाहकैः नियोजितैर्दारुकेन वंचलेश्वारुचामरैः १८ युक्तं मा
हारथं दिव्यं सहस्रादित्यवर्चसं आरुह्य सारथेः पृष्ठे धृत्वा श्रीपादपंकजं १९ सहस्रेन द्विजेनास्मिन्समारोप्य रमापतिः विदर्भान्प्रय
यौ राजन्नृषीकृष्णो भगवान्हरिः २० कृष्णं चैकं गतं दृष्ट्वा कन्यां नत्वा यमद्भुतात् कलिप्रशंकितो रामः कृत्वाथ तत्सहायकृत् २१ नी
त्वा यदुवलं सर्वं समर्थं वलवाहनं विपक्षीयान्नृपाञ्जेतुं वलः पश्चाद्ययौ नरं २२ कुंडिनोपवने प्राप्तः सद्विजः सारथ्यो हरिः सेनयो
विविणीहृदयेऽप्याप्तस्तीर्णापसुपरिच्छदं २३ हृष्टानंदं श्रयत्येतस्मात्कुंडनं तद्पुरं परं दीर्घदुर्गसमाश्रक्रमसमयोजनवर्तुलं २४ उलंघ्याउ
रोमाय त्रपरिखाजलपूरिता थत्नैः शतैर्विस्तृताः नितलात्तर्मीमानदीयथा २५ पंचाशद्भुत्तमानेन दुर्गाभिभित्तिस्तयोद्धेगा यत्ररम्या
निहर्म्याणि स्फुरद्धेमशिखाणि च २६ हेमकुंभध्वजस्फूर्जन्तोलकानिविरेजिरे पारावतीमयूराश्च यत्र नृत्यंतीव २७ शिशुपा।
लायस्वां कन्यां दास्यन् राजाथ भीष्मकः चक्रे विवाहसंभारवर्यं मासहृत्यारं २८ गीतामंगलसंयुक्तो नारीभिर्भवनोत्तमे रराजह।
क्मिणी राजन्नृशिद्धिभिर्भूयथा भुवि २९ अथ विद्वज्जना भेषी सस्नानां रत्नवाससा वक्रुमंत्रेस्तथारत्नां वधाशांतिविधायव ३० हे
मानां भारलक्षं च मुक्तानां द्विगुणं तथा सहस्रभारवस्त्राणां धेनूनामर्बुदानि षट् ३१ गजायुतं रथानां च दशलक्षमनोहरं दश।
कोटिं हयानां च गुडादितिलपर्वतान् ३२ सहस्रं स्वर्णपात्राणां भूषणानां तथायुतं विप्रेभ्यः प्रददौ राजा भीष्मको निमहामनाः ३ ३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1502

गर्ग॰ द्वा॰ ५

तथा वेदध्वनिघोषश्च शिशुपालाय वै द्विजाः चक्रुः शांतिं चतुर्वेदविस्तरस्वरवर्द्धनं २४ ब्राह्मणौ मंगलस्नातं पीनकंचुकशोभितं सु
कुंडलोपरि विभ्राजन्मुकुटमौलिं सुरं शुभं २५ हारकंकणकेयूरशिरोमणिविभूषितं मंगलैर्गीतवादित्रैर्गंधाक्षतविचर्चितं २६
गजाश्वरथरत्नैः स्ववंशं शिशुपालं विधाय च आरोप्य करिणं प्रोक्तं दमघोषो विनिर्ययौ २७ जरासंधेन शाल्वेन दंतवक्त्रेण धीमता वि
दूरथेन पौंड्रेण बाणासिग्राहेण मैथिल २८ विकर्षन्महतीं सेनां दमघोषो महाबलः कुंडिनं प्राप्य दीर्घां नाययौ कुंडिनपुरं २९ स
न्मुखो यदुदेवस्य ऋतौ दिनेन्द्रपाः परे सहस्रशः समाजग्मुः शिशुपालसहायिनः ३० भीष्मको स्वगृहो गत्वा संपूज्य विधिवन्नृपं
काश्मीरकंबलैर्दिव्यैर्हयैः सामुद्रसंभवैः ३१ मदितेषु च सर्वेषु मुक्तादामविलं बिस्तु सौगंधिकैः पुष्परसैरादैश्च विवरेषु च ३२
वारणान्नान्नपलसज्जदंगपुष्पैर्नसूच निवेशयामास नृपैर्विदर्भाधिपतिर्मुदा ३३ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वा
रकाखंडे कुंडिनपुरयानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ नारद उवाच ध्यायंती कृष्णपादाब्जं भैष्मी कमललोचना मे च वालभर्ते वार्ता मे
कृष्णमस्मचिंतयत् १ रुक्मिण्युवाच अहो त्रयो मांतरे तो विवाहो मम मे वनागच्छति कृष्णश्चंद्रः न वेद्मि किं कारणमत्र यातनाेव
नैतयापि च भूमिदेवः २ यद्यत्र मां देववरो मम मेव हस्ताहि किं विलक्षणं विधानः कृतो यमो नूनमतीव हस्तग्रहेन चागच्छति कि
करोमि ३ हाडु भगा यामुन मे विधानः न देवदेवो भगवान्ममृगमौलिः न चैकदंतो विमुखा च गौरी गावो हि विशाखुन सान्तकूलाः ५
नारद उवाच भैष्मी एवं विचिंतयंती स्फाटिका हालभूमिषु परिभ्रमंती श्रीकृष्णं पश्यंती रहदशे खगान् ५ तदेव तस्या वामांगमस्फु
रत्प्रियभाषणो तेन प्रसन्ना श्रीभैष्मी कालज्ञा सर्वमंगला ६ कृष्णप्रणोदितो विप्रः सय श्चागतवान्सदा श्रीकृष्णागमनं तस्य
शनैः सर्वं शशंस ह ७ ततः प्रसन्ना श्रीभैष्मी तदंघ्र्योः प्रणिपत्य सा प्राह त्वद्दर्शनो विप्र नयास्मि वचो मम ८ कृतागतो रामकृ
ष्णौ विवाहप्रेक्षणोत्सुकौ भीष्मको निर्गतो नेतुं ब्राह्मणो लस्य भाववित् ९ मधुपर्कमंगलपात्रेषु गंधाक्षतयुतेषु च वासोरत्नचयं पु
त्वा गीतवादित्रमंगलैः १० कोटिशोमधुपर्कोण ऊर्ध्वस्थूलानि धायच पूजयित्वा यथाविधि वदाम सहसौ परेश्वरौ ११ प्रहोचासेन ५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1503

इत्येवमिति विज्ञमनाः परं आनंदनेवनेत्याप्यनत्वात्स्वगृहमाययौ १२ कृत्वागतं श्रीवसुदेवनंदनं त्रैलोक्यलावण्यनिधिं
परेश्वरं आगत्य नेत्रांजलिभिः शुशौकसः पपुः परं तन्मुखपंकजामृतं १३ शुश्रूषैव भार्य्या भवितुं हि रुक्मिणी यो यथा स्तिनान्ये।
ष्ववन्स्त्रीकसः दत्वा स्वपुण्यानि विवाहहेतवे श्रीकृष्णलावण्यकलानिबंधकाः १४ कदापि सा तात न सरस्य मंदिरं समा
गतं चैव महोत्सवं जनाः द्रष्टुं समस्ता अत्कृतकृत्यतां तदा व्रजेम लोके बहुजीवनेन किं १५ वदन्त्स्व लोके शुचभीष्मकन्यका दि
कन्यका पूजनहेतवे न्यप अंतःपुरान्सर्वसखीसमन्विता विनिर्ययौ कृष्णरहीतमानसा १६ भेरीमृदंगैर्वरदुंदुभिस्वनैः स्वगा
यकैर्वंदिजनैः स्तुमानगैः वारांगनानृत्यमनोज्ञभावैर्जयेत्यभूत्मंगलशब्दमुच्चकैः १७ कोटीरुविंबयुतिमादधानो बालार्कनारे
कथं नियंतो सितातपत्रव्यजनैः स्फुरद्भिः सचामरैः पार्श्वगणैः सिषेवे १८ कोशाद्विनिष्क्रम्य शितासिलतां पदातयो वीरजना
इतस्ततः तथाश्वगा वैरथिनो गजस्थिताः सुगुप्यनात्मान गुप्रविंदुरतः १९ देवीगृहं प्राप्य स्वचवरेष्यिना शांता शुचिर्धौतकरांघ्रि
पंकजा गत्वा ससीपं पनवाकृतांजलिर्भजे भवानीं भवभीतिहारिणीं २० दुर्गे स्वसंतानयुते शिवे शुभे नमामि तभ्यं सततं भ
वानि ते भूयात्पतिर्मे भगवान्परेश्वरः श्रीकृष्णचंद्रः प्रकृतेः परः स्वयं २१ एवं शुभे मा वद कृष्णनाम वेधं सहुद्दिश्य वरं ररहाण
इत्थं वदंती शुभसखी शुभेष्वी भूयो भवानीं भवने जगाद २२ अज्ञानतीयं वदती विलासं तदा वदंती शुभसखी शुभेषी गंधाक्षतैः पु
ष्पविभूषणाद्यैः सुमाल्यदीपावलिभोगवस्त्रैः २३ आपूपतांबूलफलैस्तु भिक्षु भेजे भवानीं परया च भक्त्या नत्वाप्यतीवाद्रवि
भूषणाद्यैः संपूज्य सौभाग्यवतीर्ननाम २४ सर्वाः स्त्रियस्ताः शुद्दडवराणि समंगलाशीर्वचनानि तस्यै रूपं सदा ते शतरूपया
समं शीलं सदा शैलसुता समं प्रभो २५ शुश्रूषणे भर्त्तुररुंधती समं तथाद्दिभूपाज्जनकात्मजासमं सौभाग्यमेवं तव दत्तिणा
समं सुवैभवं भीष्मसुते शचीसमं २६ सरस्वतीतेव सरस्वतीसमा भक्तिंपतौ स्याच्च मनोहरो यथा २७ ❀ इति श्रीमत्कृष्णगीता
यां संहितायां श्रीद्वारकाखंडे रुक्मिणीनिर्गमनं नाम पंचमोध्यायः ५ ❀ नारद उवाच इत्थं विशुद्ध पूर्ना सदाशीभीरभिनंदि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गं॰ द्वा॰ ५ ता देवीं पुनर्विप्रवधूः प्रणनाम मुहुर्मुहुः १ त्वत्कामो निहृते भैष्मी गिरिजा गृहतस्ततः सहस्राभिः सखीभिश्च निश्चक्राम।
शनैः शनैः २ कोटिचंद्रप्रतीकाशां भैष्मीं कमललोचनां अकस्माद्ददृशुर्वीराः सैनिका निर्धना यथा ३ अश्वारूढाश्च रथिनो रा
जिनश्च पदातयः समागतास्तत्र तस्मिन् मुमुहुर्वीक्ष्य रुक्मिणीं ४ तद्रूपांगमिषेस्ताद्दृष्टोर्वीताः काम पंचत्वमाप्नुतेः अकिंतास्ते निपेतुः
कावर्दिताः सैनिकास्तदा ५ रथेन वायुवेगेन घंटामंजीरनादिना नैःश्रेयसभवैरश्वैर्युक्तेनातिपताकिना ६ शीघ्रं स्वसैन्यं संच
द्रांतसैन्यं संविदारयन् वायुर्यथा पद्मवनं हरिर्दारुकसारथिः ७ हैकदेवकमेत्याशु पश्यतां द्विषतां प्रभुः समारोप्य रथे भैष्मीं
तार्क्ष्यपुत्रः सुधामिव ८ देवानां पश्यतां राजन् राजकं मां जहार ह दिव्यं शंखं तमं शार्ङ्गं च पंचेषुकारयन्मुहुः ९ ततो वेगेन म
हतास्वसैन्यं चागते हरौ देवदुंदुभयो नेदुर्यदुदुंदुभयस्तदा १० सिद्धाश्च सिद्धकन्याश्च श्रीकृष्णस्य रथोपरि हर्षिता ववृषुर्देवाः
पुष्पैर्नंदनसंभवैः ११ ततो यथौ जयाशवैः शनैरामवृतो हरिः शृगालसंघमध्याच्च केशरी भागहृद्यथा १२ तदा कोलाहले
जाते रुक्मिणीहरणे सति बभूव राजकानां च शस्त्रास्त्रशितिपरस्परं १३ जरासंधवशाः सर्वे मानिनो नृपसत्तमाः न सेहिरे स्मा
ग्र भिभवं परं जाते पशास्त्रय १४ अहो धिकं स्मान्वयशो हृतं गोपैर्धन्विनां शृगालैरिव सिंहानां मनः किं स्यात्पराजयः १५ एवं क्रो
धोपपराजयद्दुःश्रवसंहतिं विसज्य क्रीडनाद्दांतेदंशिताः सैन्यसंयुताः १६ अक्षौहिणीद्वयेनापि पौंड्रकः क्रोधपूरितः
अक्षौहिणीत्रयेनापि महावीरो विदूरथः १७ अक्षौहिणीपंचयुतो दंतवक्त्रोतिदारुणः अक्षौहिणीत्रयेणाश्च शाल्वो राजपुरे स्व
रः १८ अक्षौहिणीभिर्दशभिर्जरासंधो महावलः आययौ सन्मुखे योद्धुं यादवानां महात्मनां १९ अन्येपि चेद्यपतीयायोद्धुं स्त्री।
कृष्णसन्मुखे धनुष्टंकारयंतस्ते समाजग्मुः सहस्रशः २० प्रलयाब्धिसमं सैन्यं समालोक्याथ हृत्समाः ततं माजग्मुरागतेकृष्ण
के वर्तेयानकाः २१ वभूवन्तमलेयुद्धं मद्भुतं रोमहर्षणं सैन्ययोश्च परयो र्देवदानवयोर्यथा २२ रथिनो रथिभिः सत्रपति
भिः सहपत्तयः गजा गजैर्युयुधिरेन वेगाश्च तं रणे मैः २३ शस्त्रांधकारे संजाते रुक्मिणीभयविह्वला विलोक्य भगवान्देवी ५

हिं ४८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नाभिहेत्यभयं ददौ २४ बलदेवानुजो वीरो गदोप्युन्वं महद्धनुः विवेश शत्रुसैन्यं च दहन्वनं वह्निरिव प्रभुः २५ गदया तानि भिन्नांगा र
थिनश्छिन्नकंचुकाः हताश्वहतसूताश्च निपेतुर्भूमिमंडले २६ पदातयश्छिन्नपदा गदवाणैरतव्यथाः निपेतुर्भूतले राजन्हता वा
तहता इव २७ भ्रमाहताः केपि वीरा गदवाणैर्विदारिताः पेतू रणांगणे साक्षाद्बृहतीफलवन्नृप २८ गदवाणैर्भिन्नकुंभा मा
श्चेमस्थे विदारिताः विरेजुः पतिता भूमौ कूष्मांडशकला इव २९ ततः पलायिते सैन्ये दृष्ट्वा शाल्वो महाबलः गदं तताड गदया गदा
युद्धविशारदः ३० गदाविद्धो गदो धन्वी गदायुद्धप्रभाववित् धनुर्युद्धं समारभ्य जातकालांतमं समावरं ३१ पदान्याप्य यांगतो युद्धे पते।
तोपि समुत्थितः गदोपि जगृहे गुर्वीं गदां मायसनिर्मितां ३२ ललभार संयीगुर्वीं पाणिचकौमोदकीयथा तयागदो हनच्छाल्वं वज्रे
णेंद्रो यथा गिरिं ३३ गदाप्रहारमथिते शाल्वे निपतिते भुवि पौंड्रकोथ जरासंधो दंतवक्रो विदूरथः चत्वारश्चापयुक्तास्त्र गदोप
रि रुषान्विताः पौंड्रकोपि महावीरो गदस्यारथगांभम्रो ३४ विव्येद दशभिर्वाणैः कुद्धाकौमिवतामिव दंतवक्रस्तुगदया गदस्या
पि रथं शुभं ३६ चूर्णयामास राजेंद्र दंडेनेव समंदठ तथा साश्वजरासंधः सारथिं च विदूरथः पातयामास भूपृष्ठे सितैर्वाणैर्विदे
हराद् ततो मुशलमादाय बलदेवस्तु रेवली विकरालमुखे भीमे दंतवक्रमताडयत् ३८ ततो मुशलघातेन दंतवक्रस्य पृष्ठतः
मुखे वक्रोपि योद्धा सतु भूमौ पपात ह ३९ तदा हसंति दैत्या ये रुक्मिणी सहिते हरौ पौंड्रकं च जरासंधं तथा दृष्ट्वा विदूरथं ४०
जघान मुशलेनाशु बलदेवो रुषान्वितः त्रयोपि पतिता युद्धे मूर्छिताः क्षतजाप्लुताः ४१ सेनां समागतां सर्वां समाकृष्य हलेन वै
मुशलेनाहनत्क्रुद्धो बलदेवो महाबलः ४२ दशयोजनपर्यंतं रथेभाश्वपदातयः पेतुस्ताश्चूर्णिता भूमौ शपानाथ रणोगताः ४३
जरासंधादयः सर्वे मत्स्य शेषान्नृपान्परे पलायिताश्च य मेत्य प्रोचुर्नेष्टोत्सवं भृशं ४४ भो भो प्रभु कृष्ण शार्ङ्गले दैमे नस्य मिदं त्यज कि
मेकेन विवाहेन भविता ते शतं भुवि ४५ अद्यैव हारकां हत्वा वधाराम समा यत्वं अयादवीं करिष्यामि पृथ्वीं सागरमेखलां ४६
एवं संबोधितो मित्रैश्चैद्यो गात्वं द्विकापुरं ययुः स्वं स्वं पुरं सर्वे हत शेषान्नृपालतः ४७ ❀ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वार

1506

गर्ग· कांडे रुक्मिणीहरणोपक्रमविजयो नाम षष्ठोध्यायः ६ ॥ नारद उवाच रुक्मिण्याहरणं श्रुत्वा मित्राणां च पराभवं प्रतिज्ञा
द्वा· मकरोद्रुक्मी शृण्वतां सर्वभूभुजां १ अहत्वा समरे कृष्णमप्रत्याहृत्य रुक्मिणीं कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि वः २ इत्यु
६ क्त्वा कवचं दिव्यं चर्मरत्नविनिर्मितं शिरस्त्राणं सिंधुजं च संदधार महोद्भटः ३ सौवीरस्य धनुःशालि लालाटजं चेषुधिद्वयं आदाय
म्लेच्छदेशाश्च खड्गं चर्म च कौटजं ४ पैटाश्मं महाशक्तिं गुर्जराटभवां गदां परिघं वंगजं धृत्वा हस्तत्राणं च कौंकणं ५ बद्धगोधां
गुलित्राणः किरीटी रत्नकुंडलः रुक्मांगदस्तदा रुक्मी युद्धं कर्तुं मनो दधे ६ जैत्रं रथं समारुह्य वेचलाश्वनियोजितं पृष्ठतोन्व
गमत्तस्य संकर्षन्लोहिणीहृदयं ७ पुनः समागतो हन्तुं सेनां रामो महाबलः तथाप्युपसमरे यदुसेनासमन्वितः ८ तिष्ठति
ष्ठेति देवेशं विसृजन्रूक्षवचः संग्रामो निरथं रुक्मी यत्र ष्ठेकारयन्मुहुः ९ त्वं संगरं च सत्वरं मे यदि जीवितमिच्छसि न चेत्त्वां स
बलेसथो नयामि यमसादने १० यथा तिग्मापसंश्रुष्टो गोपालो छिद्यकमवान् जगाम संयमयाह्वीनोपवनाग्रामलायितः ११
इत्युक्त्वा धनुषि नाकृष्य बाणं चापे निधाय सः निरमुक्ताणि पर्यंते निश्चलान् हरेर्हृदि १२ नताडितोपि भगवान्चुर्ज्यां तस्य नादिनीं
चिच्छेद सायकेनाशु गारुडः पन्नगीं यथा १३ निधाय शीघ्रं कोदंडं संज्जं नीत्वा सगुणभूषितं रुक्मी पुनः शातैर्बाणैः संतताडयत्हरिं १४
हरिरेकेन बाणेन संज्जं नीत्वा सहितं धनुः चिच्छेद रुक्मिणः सद्योत्तानेनैव तृणमयं १५ छिन्नधन्वाथ वैदर्भो महाशक्तिं स्फुरत्प्र।
भां प्राहरद्धरये चोक्तिं विज्ञानाय यथा मुनिः १६ तताडगाद्यातो वेगाद्दाधारी गदाग्रजः द्विधाभूता महाशक्ती रुक्मेः सूतं जघान
ह १७ कौमोदकीगदाग्रेर्वीपतनीवेगधारिणी तद्रथं चूर्णयामास समाच्यं शैलं यथा पविः १८ प्राहरद्धरये सोपि गदां स्वां भीषिका। म
त्मजः चक्रेण चूर्णयामास भगवानर्पितां पुनः १९ परिघं वंगजं नीत्वा रुक्मी रुक्मांगदो बली जघान श्रीहरिस्कंधे जगर्जे घनवन्मृ
धे २० ताडितोपि भगवान्मालाहत इव द्विपः तेनैव परिघेनापि तं जघान रणांगणे २१ परिघाभिहतो रुक्मी किंचिद्व्याकुलमान
सः भर्त्सयन्माधवं व्याजौ जग्रहे खड्गचर्मणी २२ ततः खड्गं चर्मणी छित्वा स्वखड्गेन प्राहरद्धरिः खड्गमुष्टिकरं हस्तं रुक्मिणः समुपस्थि ६

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ते २२ गृहीत्वा भुजदंडाभ्यां पातयित्वा महीतले तस्योपरि हरिः स्थित्वा यथा सिंहो मृगोपरि २४ शितधारं नेदृकाम्येवं खड्गं जग्राह रोषतः
दृष्ट्वा भ्रातृवधे खड्गं रुक्मिणी भयविह्वला २५ पतित्वा पादयोर्भर्तुः रुरोद करुणं सती श्रीरुक्मिण्युवाच भुवनेन्द्र देवेश जगन्निवास यो
गेश्वराचिंत्य जगत्पते त्वं हंतुं न योग्यः करुणासमुद्र मद्भ्रातरं शालभुजं महाभुज २७ नारद उवाच परित्रासैजदंगौतांतुः लज्जयघ्नन्मृगीवी
क्ष्य प्रियां रुदंतीं शांसतीं वीक्ष्य स्वमनेन हरिः स्वयं २८ वध्वा तं कटिवस्त्रेण खड्गेन शितधारिणा वपनं समकेशानां चकाराद्भुत हरिः १९
प्रसौदीहरिणी हृद्यं जित्वा रामः शमः ससैनिकः वद्धं विरूपिणं दीनं रुक्मिणं तं ददर्श ह ३० विमुच्य बद्धं सदयः प्राह निर्भर्त्सयन् हरिं
भ्रूनाभिर्देत्वया कृष्ण कृतं लोकजुगुप्सितं ३१ श्मश्रुवैशाल महतां न हि चेन्मादृशं भवेत् यस्यां सहोदरे स्वस्य विरूपे च तया कृते ३२
किं वदिष्यति सा पित्रा भ्रात वै कृष्ण चिंतया माशो वे कुरु कस्यापि सुखदुःखं भव विस्मिते ३३ आर्यपुत्रि महाबुद्धे मा शोकं कुरु दुर्म
नाः सर्वं कालकृतं मन्ये प्रियमप्रियमेव वा ३४ वायोर्यथा वलिरिव वशो पत्याखिलं जगत् तं कालमीश्वरं विद्धि विश्वं कलयतां प्रभुं २५
सुहृद्भ्रमैति भावोयं जगतो बंधकारणं तावन्नो विरहितो भावो मोलयवनमेशयः ३६ सुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्यात्मविभ्रमः
मित्रोदासीनरिपवः संसारः तमसाकृतः ३७ एवं रामेण देवेन बोधिता भीष्मकात्मजा वैमनस्यं परित्यज्य रुक्मिणी च यथोसुदं ३ ८
रुक्मी तु तत्याज स्वसृवित्ता यात्ममनोरथः स्मरन्निरूपकरणं तमसे समनोदयत् ३९ वार्तितो मे विमुच्यैनं मुकुंदेन न ततः पुनः
चक्रे भोजकटं नाम निवासाय पुरं परं ४० रुक्मिण्या सहगोविंदः सरामो यदुभिर्वृतः द्वारकां प्रययौ राजन् नादयन् पटहैर्भृशम् ४ १
जाते महोत्सवे पुर्यां रुक्मिणी रविराननो उपयेमे विधानेन माधवं श्रीपतिर्हरिः स्वयं ४२ हरेर्विवाहे सति रुक्मिणीपतेः श्रीरुक्मि
णी भूषित रुक्ममंदिरा पुरंदरस्यापि यथामरावती पुरप्रस्थलं द्वारवती न था वभौ ४३ भैष्मी विवाहस्य कथां विचित्रां शृणोति यः
श्रावयते च भक्त्या रहैव भुक्त्वा विभवेन भुक्तिं स एव भुक्तिं प्रति याति मुक्तः ४४ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे
रुक्मिणीविवाहो नाम सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ नारद उवाच श्रुत्वा सोकृत सपत्नीनां मंगलं शृणु मैथिल सर्वपापहरं पुण्यं श्रावयेत्

श्रीकृष्णवरमिच्छन्ती दृष्टा पार्थेन पांडवेनापि तां गृहीत्वा जगाम ह १४ द्वारिकामेत्य कालिंदी ४९

गर्ग. हुनसुमम्मे १ सत्राजिता यत्र सूर्यात्ततः स्यमन्तकः उग्रसेनाय स मणिः श्रीकृष्णेनाभियाचितः २ सत्राजितस्तं न ददौ द्रव्यलोभेन
हु. मैथिल दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ यः स्रजति स्म नः ३ अथ प्रसेनस्तद्भ्राता मणिं कंठे निधाय सः सैंधवं हयमारुह्य मृगयायां चचार ह वने ध
७ सिंहेन मारितः सोऽपि सिंहो जांबवता हतः गृहीत्वा तं मणिं सद्यो जांबवान्स्वगृहं गतः ५ कृष्णेन हि हतो भ्राता मणिग्रीवो वनं गतः
नागतः स्वसभामध्ये शनैः सत्राजितोऽब्रवीत् ६ भगवांस्तद्यशोलिप्तो नागरैस्तु वनं ययौ प्रसेनमश्वं सिंहं च हतं पश्यन्महामते ७ ऋ
क्षराजबिले गत्वा मणिं दृष्ट्वा स्वयं हरिः युद्धं कृत्वाष्टविंशाहमजयद्रत्ननायकं ८ तेन दत्तां जांबवतीं हरये कन्यकां शुभां मणिना
सह राजेंद्र द्वारकामाययौ हरिः ९ सत्राजिताय प्रददौ मणिं निर्लोभनः प्रभुः व्रीडितो वा सद्भवो भीतो राजन्सत्राजितो मणिं १० गृ
हीत्वापि पुनस्तस्मै श्रीकृष्णाय महात्मने सत्यभामां सुतां प्रादाद्ब्राह्मणार्थं मैथिलेश्वर ११ पांडवानां सहायार्थं इंद्रप्रस्थं गतो हरिः तत्र
वैवाहिकान्मासान्वासीद्भक्तवत्सलः १२ एकदा रथमारुह्य हरिर्गांडीविना सह सतीरे यमुनानीरे मृगयार्थी विनिर्ययौ १३ तप
स्यंतीं कालिंदीं सूर्यकन्यां मनोहरां उपयेमे विधानेन विजयन्मंगलं परं १४ आवंत्यराजतनुजां मित्रविंदां मनोहरां स्वयंवरे तां ज
हार भगवान्रुक्मिणीं यथा १५ नग्नजित्कन्यकां सत्यां दमित्वा सप्त गोवृषान् पश्यतां सर्वलोकानां उपयेमे हरिः स्वयं १६ केकय
राजतनुजां भद्रां तु भगवान्हरिः कालिंदीमिव तां प्राप्य उपयेमे विधानतः १७ बृहत्सेनसुतां राजन्लक्ष्मणां लक्षणैर्युतां स्त्रि
यां मत्स्यमरीजित्वा जहार भगवान्हरिः १८ तथा षोडशसाहस्रं शतं च नृपकन्यकाः भौमं हत्वा तन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः १०
तासां मुहूर्तमेकस्मिन्नानागारेषु योषितां सविधिं जगृहे पाणीननुरूपः स्वमायया २१ एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान्दशदशाब
लाः अजीजनन्ननवमान्पितुः सर्वात्मसंपदा २२ रुक्मिण्यां भीष्मकन्यायां प्रद्युम्नः प्रथमोऽभवत् कामदेवावतारोऽयं पितृवत्सर्व
लक्षणः २३ शंबरो निर्दिशंतो के हृत्वाब्धौ तं समापतत् मत्स्योदरे गतः सोऽपि नममार हरेः सुतः २४ मत्स्योदरान्निर्गतो सो मायया
परिपालितः ज्ञात्वा शत्रुं कृतवीर्यान्सकार्ष्णिरूढयौवनः २५ हत्वा तं शंबरं शत्रुं भार्यया वरमायया गतः द्वारकां मायया राजन्विदे ७

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कर्मवनस्यतत् १९ स रुक्मिणोद्रुहितरं हत्वा भोजकटात्पुरात् स ययौ वै बलाद्राजन्नुपयेमे महारथः २० तस्मात्सुतोनिरुद्धोभू
न्नागायुतबलान्वितः स ज्येष्ठा वनात्येषु प्रारादैंदीवरप्रभः चतुर्व्यूहावतारस्य परिहृणीतमस्पृहि एवं विविधं चरितं विवाहानां सु
मंगले २१ सर्वपापहरं पुण्यमायुर्वर्द्धनमुत्तमं मयानेकथितं राजन् किं भूयः श्रोतुमिच्छसि २२ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहि
तायां श्रीद्वारकाखंडे सर्वमहिष्योद्वाहो नामाष्टमोध्यायः ८ ॥ बहुलाश्व उवाच त्रिषु लोकेषु विख्याता यस्या वै द्वारकापुरी प
रिपूर्णतमः साक्षात् श्रीकृष्णो यत्र वा सकृत् १ श्रीकृष्णस्यांगसंभूता पुरी द्वारावती कृता कस्मादिहागता ब्रह्मन् कस्मिन्काले वद
प्रभो २ नारद उवाच साधु साधु त्वया पृष्टं द्वारकागमकारणं यच्छ्रुत्वा शुद्धतां याति लोको मान्यविधानकी ३ शर्यातिर्नाम राजाभू
च्चक्रवर्ती मनोः सुतः चकार राज्यं धर्मेण वर्षाणामयुतं भुवि ४ उत्तानबर्हिरानर्त्तो भूरिषेणस्त्रियः शर्यातेरभवन्सुताः सर्वे
धर्मभृतांवराः ५ उत्तानबर्हिषे पूर्वां भूरिषेणाय दक्षिणां पश्चिमां च दिशं सर्वामानर्त्ताय ददौ नृपः ६ समेरोर्हिमहीकृत्स्नाम
ध्याधर्मेण पालिता बलार्जिता बलिष्ठेन पूर्वं तां पालयिष्यथ ७ पितुर्वैचनमाकर्ण्य आनर्तो मध्यमः सुतः ज्ञानी ज्ञानमयं वा
क्यमुवाच शरदस्त्विव ८ आनर्त उवाच तवैवेनमहीकृत्स्ना नत्वया पालिता क्वचित् नत्वहत्वार्जिता राजन् अबलिष्ठो भवान्भु
वि ९ मही श्रीकृष्णदेवस्य तेनैव परिपालिता तमेजसार्जिता कृत्स्ना बलिष्ठोन हरेः समः १० सएव विश्वं स्वकृतं सृजत्यत्ति च पा
ति च स एव बलवान्परमेकालः कलयतां प्रभुः ११ यौंतःप्रविश्य भूतानि भूतैरप्याखिलाश्रयः स विष्णुर्ध्यानयोगेन ज्ञातो सो परिपूर्णत
मः स्वयं १२ यद्भयाद्वातिवातोयं सूर्यस्तपतियद्भयात् परिपूर्णतमं साक्षात् श्रीकृष्णं परमेश्वरं १३ भज सर्वात्मना राजन्नाहंका
रे समावर १४ नारद उवाच ज्ञानेनैश्रुणोति शर्याति राजन्वित पुत्रवाक्यशरैः आनर्त्तं स्वसुतं शाह रुषा प्रस्फुरिताधरः १५ शर्याति
रुवाच दूरं गच्छ च मद्देशात्कुरु बलाद्वसे कथं यावत्कृतेनमे राज्यं तावत्वमामहीं वस १६ यस्त्वया राधितः कृष्णः सोपि सर्वं सहाय
कृत् नवीनां किं महीं ते वै भगवानेव दास्यति १७ नारद उवाच इत्थं कृतमानदानं नैराज्यार्णवं शाह मानदः ययौ तेन च मही राज्यं तत्र वा

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. सो न मे भवेत् १८ विज्ञानिः सारैतोयान्यादानलौव्यितटंगतः वेलामेत्य तपस्तेपे वर्षाणामयुतं जले १९ प्रेमलक्षणया भक्त्या युतः
द्वा. तुष्टो भगवान्हरिः तस्मै स्वदर्शनं दत्वा वरं ब्रूहीत्युवाच ह २० कृतांजलिपुटो भूत्वा नत्वोवाच यशोव्रतः ननाम कृष्णपादाब्जे रोमां
८ ची प्रेमविह्वलः २१ आनर्त उवाच नमस्ते वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः २२ पिंडारकक्षा
शिते देवनामहं शरणागतः देहि मह्यं भूमिमत्र यत्र वासो हि मे भवेत् २३ कृष्णोपि यत्प्रसादेन यथो स वैतमेमयदं तस्मै नमो भग
वते शतनक्रेशहारिणे २४ नारद उवाच आनर्तेनानतं दीनं भगवान्दीनवत्सलः प्रसन्नः श्रीमुखेनाह मेघगंभीरया गिरा १५
श्रीभगवानुवाच धन्यास्त मेदिनी लोके किं करवाणि ते मयाऽन्प स्ववचस्त्वतेक तेमहं कृपापरितोषितः २६ तस्माद्देहि स्वस्थलोक
सा वैकुंठस्य परितः भूखंडं योजनं शतं दत्तामि विमलं शुभं २७ नारद उवाच इत्युक्त्वानर्तनृपतिं भगवान्भक्तवत्सलः वैकुंठा
च समुत्पाद्य भूखंडं शतयोजनं २८ चक्रं सुदर्शनं धृत्वा समुद्रे भीमनादिनि इत्थं भगवान्देवलसोपरि विदेहराट् २९ आनर्तो लव
वर्षांते तत्र राज्यं चकार ह पुत्रपौत्रसमायुक्तो भुंजन्वैकुंठसंपदं ३० इदं फलाद्य संप्रीतिः पितावै विस्मितो भवत् आनर्तो नाम देशोऽभू
दानर्तस्य प्रशासतः ३१ रेवतस्तस्य पुत्रोऽभूत् श्रीशैलस्य गिरेः स्मृते समुत्पाद्य सहस्राभ्यामानर्तेषु न्यपातयत् ३२ सोऽभूद्रेवतनाम्ना
गिरैवतो नाम पर्वतः कुशस्थली विनिर्माय राज्यं कृत्वाथ रैवतः ३३ समारोप्य स्वकोकन्यां ब्रह्मलोकं जगाम ह बलदेवविवाहेऽपि
तत्कथा कथिता मया ३४ तस्माद्द्वारवतीपुण्यमोक्षद्वारं विदुः सुराः ३५ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे द्वार
कागमनकारणं नाम नवमोऽध्यायः ९ ॥ नारद उवाच इत्थं मया ते कथितं द्वारकागमनकारणं सर्वपापहरं पुण्यं किं भूयः
श्रोतुमिच्छसि १ बहुलाश्व उवाच सर्वतीर्थमयी भूमिर्द्वारकानगरी शुभा तत्र मुख्यानि तीर्थानि वद मे मुनिसत्तम २ नारद उवा
च अप्रभासात्तीर्थमयी मर्यादीकृत्य यत्नियं भूमिमोक्षप्रदा राजन्द्वारका योजनैः शतं ३ द्वारकां नगरीं दृष्ट्वा नरो नारायणो भवेत् ८
द्वारकायां मृतं कोऽपि गर्भोऽपि वत्सभंजः ४ यश्च नृपायणेऽ कथां तस्माद्द्वारके निवसन्क्वचित् दृष्ट्वा दयाह तां सर्वसंगान्तो पातिपरां गतिं

1511

पकदा रैवतं भक्तं प्रेमानंदसमाकुलं प्रेक्ष्य संदर्शनं दत्वा हरिरक्षप्रत्यो भवेत् ६ तन्नेत्रविंदुसंभूता गोमती सा महानदी यस्मात्
स्पर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यात्प्रमुच्यते ७ गोमतीतीरजं पुण्यं रजः संधारयेन्नरः शतजन्मकृतं पापं मुच्यते नात्र संशयः ८ स्नानकाले
गोमतीति वदन्नपि नरः क्वचित् गोमत्यां स्नानजं पुण्यं लभते नैव संशयः ९ मकरस्थे रवौ माघे प्रयागे स्नानमाचरेत् शताश्व
मेधजं पुण्यं संप्राप्नोति विदेहवान् १० तस्मात्सहस्रगुणं पुण्यं गोमत्यां मकरे रवौ गोमत्याश्चैव माहात्म्यं वक्तुं नालं चतुर्मुखः ११ गो
मत्यां चक्रतीर्थे तु पाषाणानि च यान्यपि ते सर्वे चक्रतां यान्ति पूजनीयाः प्रयत्नतः १२ चक्रचिह्ने चक्रतीर्थे द्वादश्यां स्नानमाचरेत्
चक्रपाणिपदं याति पापानां भाजनोपि हि १३ कोटिजन्मकृतैः पापैः पतितो योपि पातकी । चक्रतीर्थस्य सोपानमेकमप्याक्रिं समप्र
यात् बहुलाश्व उवाच गोमत्यां हि महानद्यां चक्रतीर्थं शुभार्थदं कथं जातं वद मतं तन्मे ब्रूहि महामुने १४ नारद उवाच पुरैवो
दाहरंतीममितिहासं पुरातनं यस्य दर्शनमात्रेण पापहानिः परा भवेत् १५ अलकेशो राजराजो निधीशो धर्मभमप्रः वैलवं पत्नमा
रेमे कैलाशोत्तरभूमिषु तस्य यज्ञे स्वयं विष्णुरागतो वेदधामतः ब्रह्मा शिवो जंभभेदी वह्नि लोकपाः सोमपालिः १६ वायुर्धर्मो रविः सो
मः क्षितिः सर्वजनेश्वरी गंधर्वाप्सरसः सिद्धाः सर्वे तत्र समाययुः १७ देवर्षयः समाजग्मुस्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः धनाधीशो भवनस्य पु
त्रस्तु नलकूबरः १८ रत्नाधावीरभद्रो भूत्सेनायो गजाननः तथा मरुद्गणाः सर्वे परिवेषणकारिणः १९ वाह्लेयः सभापूजाम
करोद्धर्मतत्परः चंद्रानाटं पार्श्वमौलिः कुबेरस्य च मंत्रिणौ २० सर्वशास्त्रविदौ श्रेष्ठौ धनाध्यक्षौ बभूवतुः एवं हि विधिवद्यज्ञे तोव
भूव परमोत्सवः २१ अवभृथस्नानतो राजराजो महामनाः परमां गां च देवेभ्यो विप्रेभ्यो दक्षिणामदात् २२ एवं पूर्णाध्वरे शुभे·
तत्रैव देवर्षिसत्तमे आजगाम महर्षिर्दुर्वासा दंडीवल्की जटाधरः २३ तमागतं समालोक्य पूजयित्वा विधानतः भयभीतः परिक्रम्य कु
बेरः प्रणनाम ह २४ अद्य मे सफलं जन्म सफलं मे दिनं च मे अद्य मे सफलो यज्ञो ब्रह्मर्षेरागते सति २५ इत्युक्ते तोषितस्तेन दुर्वा
सा भगवान्मुनिः देवं मनुष्यधर्माणं प्राह प्रहसिताननः २६ हे राजराजो धर्मात्मा दानी विप्रपरायणः कृतं तेनैव सर्वं यज्ञं विस्मं·

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मा॰ लोघकारणं २० तथापि नो मया तेन वै क्वापि वै श्रवणश्रमो यथैव पावनां कुर्वैञ्जाताञ्जातानि सप्तमे २१ मयांवा सफलीकृता।
द्वा॰ स्तत्सर्वं दास्यामि सद्गुरं न चेत्त्वां भस्मसात्कुर्वे शापेनानिमयेन वै २२ तंतेनेवकुहेमवर्वैलोक्यनिपयोनव तन्मे प्रपद्य मद्देतेन
५ दृष्टं गतवानहं २३ नारद उवाच एतच्छ्रुत्वा राजराजो दानशीलउदारधीः ओमिति प्रतिजग्राह श्रीधं प्राहतं गुह्यकेश्वरः २४ एवंति
धीन्द्र दास्यं तं दानाध्यतो निधीश्वरं तं दानात् पार्श्वमौलिह्रुवतलैभमोहितो २५ हाहू उवाच एकोहं ब्रह्मणो लोभी निधिपभिः
किं करिष्यति लब्धं दिव्यं देहिवास्मै हतिरत्नधोनरं २६ नारद उवाच तद्वचः प्रकृत्वैष ब्राह्मणो द्वंसां क्रोधविग्रहः भ्रूभंगाकुट
लीभूतनेरक्तनेत्रे चकारह २७ सर्वलीवसर्वंब्रह्मांडंचचालनिमिषद्वयं भगवतेपनरदेवीस्वनाभ्यांप्राणमर्गोमुनिः २८ शनिरुवा॰ न
च हे दानाद्य महाद्रुष्ट पापबुद्धे निलुब्धक ग्राहवतं धनग्राही ग्राहो भव महाबलः २९ पार्श्वमौले पापबुद्धे धनलोभमदान्वितः
गजत्वं सर्वकर्मणा कुर्वन्त्वं गजो भव दुर्मते ४० नारद उवाच ताभ्यां शापं पुनिर्दत्त्वा निधीनीनाकुवेरतः वरं दत्त्वा पुनस्तस्मै दुर्वासा
दुर्लभं परं ४१ अस्माद्दानात्तधिगणां भवत्तनिधयो नव इत्युक्त्वा सनिधिः शापाद्वत्तो तेजी यथा बलं ४२ ॥ इति श्रीमत्स्कान्दे
संहितायां श्रीद्वारकाखंडे गोमत्याख्याने चक्रतीर्थमाहात्म्ये नाम सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ नारद उवाच कुबेरस्तु विप्रोदी
नौ विप्रशापविमोहितौ तत्रस्मात्तान्स्वयं विष्णुः प्राहतौ शरणागतौ १ श्रीभगवानुवाच मदर्थं संयुते यज्ञे भवन्तौ दुःखसंयुतौ
ब्राह्मणानां वचो दैवे दूरीकर्तुं न च क्षमः २ भवेतां ग्राहमाने गोपुष्ट्वं द्वीपवधोर्यदा तदा वै मत्प्रसादेन प्रकृतिं स्वां गमिष्यथः २
नारद उवाच इत्युक्तौ हरिणा तौ द्वौ राजराजस्य मंत्रिणौ बभूवतुर्ग्राहगजौ जातिस्मरणसंयुतौ ४ तं दानाद्दोभवेद्ग्राहो गोम
त्यां च प्राप्ते समाः विकरालो महाभीमः शातदूसलवपुर्द्वरः ५ पार्श्वमौलिर्गजेंद्रोभूद्वैवतस्य गिरेर्वने वनदंतः कजलाभः पृष्ठ
प्रोच्चो धनुःशतं ६ वंजुलैः कुरवैः कुंदैर्वदरैर्वैत्र वेणाभिः रंभाभूर्जवदर्वैकैर्कोविदारसमाजेतैः ७ मंदारपाटलाशोककन्त
चंपकचंदनैः पनसोडुंबरश्रिप्य लक्षंजूरैवीजपूरकैः ८ प्रियालशतकामैश्च कंकुकैः परिमंडिते रैवतस्य वने दीर्घे विचचार ५

महाराजः ९ एकदा माधवे मासि गजेंद्रो गिरिगह्वरात् स्नातुं तां गोमतीं गंगां माययौ सगणो नदन् १० चिरं समवगाह्यापः शुंडादंडैरि-
तस्ततः करेणुः कलभान्सर्वान्स्नापयामास नागराट् ११ महान्ग्राहोपि तत्रस्थो बलीयान्दैवनोदितः ग्रहीत्वा चरणे नागं क्रोधपूरितवि-
ग्रहः १२ येनैव तद्ह्रदे नीतो गजेंद्रो बलदर्पितः नमाकृष्य बहिःश्रामः पुनस्तेन विकर्षितः १३ करेणवश्च कलभास्तं तारयितुमक्षमाः
एवं तयोर्युद्धतोश्च कर्षतोर्द्दिव वहिर्मिथः १४ पंचाशत्सु च वर्षाणि व्यतीयुः पश्यतोः सतोः एवं कश्मलमापन्नो गजो जातिस्मरो महान् १ ५
प्रेमलक्षणया भक्त्या हरिपादकृताश्रयः संस्मार श्रीहरिं देवमस्त्रपाशवशंगतः १६ गजेंद्र उवाच श्रीकृष्ण कृष्णसख वृष्णिवृषद्-
ध्यानहृत्स्यापते विशदृथि समस्तेशविभो हरेप्रभो परमपावन पुण्यकीर्ते मां पाहि पाहि परमेश्वर पापपाशात् १७ नारद उवाच
एवं ग्राहग्रहीतेनां गेस्मरे तं च हरिं हरिः ज्ञात्वा हृत्वा खगं वेगाद्धावद्दीनवत्सलः १८ स्वयं त्वगान्स गुन्नी ग्राहं धावन् चक्रं समाक्षिपत्
चक्रशस्त्रेण पूर्वमेव ग्राहस्यापि शिरोहृतं १९ दैत्यग्रामं यथनस्मिव देहाद्भिन्नं बभूवह पश्चात्स पतितेषक्रं गोमत्यां च ह्रदे नदन् २० पापा-
णि च पात्सर्वाण्युक्ताकारं च कारह तन्वे मिसेवर्षभवं चक्रतीर्थं शुभावह २१ तत्चक्रदर्शनाद्राजन्नुस्मह्रस्यापि मुच्यते ग्राहस्मृत्व
शिराभूत्वा पूर्वरूपं दधारह २२ श्रीकृष्णात्तु गजस्तत्राभूद्दिव्यरूपो बभूव सः परिक्रम्य हरिं नत्वा स्तुत्वा देवं कृतांजली २३ कुवेरमा-
त्रिणौ तौ द्वौ जग्मतुः स्वं पदं पुनः देवेषु पुष्पवर्षं तु जयध्वनिनदंस्तु च २४ जगाम भगवान्साक्षात्स्वधाम प्रकृतेः परं चक्रतीर्थ-
कथामेतां यः शृणोति नरो नमः २५ चक्रतीर्थस्नानफलं संप्राप्नोति न संशयः गजग्राहकथां पुण्यां यः शृणोति न संशयः २६
दुःस्वप्नं नश्यते तस्य सुस्वप्नं भवति ध्रुवं २७ ❀ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे चक्रतीर्थमाहात्म्ये गजग्राहमोक्षणं ना-
मैकादशोध्यायः ११ ❀ नारद उवाच शंखोद्धारे तीर्थमुख्ये स्वर्णदानं ददाति यः स गच्छेद्वैष्णवं लोकं सर्वोपद्रववर्जितं १ श्री-
कृष्णभक्तः शांतात्मा त्रितो नाम महामुनिः तीर्थयात्राप्रसंगेन शंखग्राममनेभूमिप २ दृष्ट्वा शुभं सरः स्नात्वा हरेः पूजां चकारह त-
त्रजायां महाशंखं पायसम्भाविनं स्वतः ३ चोरयामास कलौ वान्नस्याशिष्योऽतिलोभतः पूजांशे तं गतं वीक्ष्य क्रुद्धः प्राह त्रितो मुनिः

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग· येननीतस्त्वमेशंखेः शंखोद्धारो भवत्तथा ४ नदेव शांखरूपोभूत्कलीवान्शापपीडितः तस्मात्त्वोनिपतितः पाहि मां मित्रया
द्वा· चक्र ५ शीघ्रं शंखत्वतः शापदुर्मतेः किं करोन्मया लोयदोषाद्गुरुत्वपापमहद्वोनम्मरणाभवेत् ६ भजनीकृष्णपादाब्जं सततं मो त्वं करिष्य
१० ति इत्युक्त्वा धनवराजन्दृतदेवैमहात्मना ७ सतोवरेनिपतितः कलीवान्योऽवरूपधृक् शंवरवत्कृष्णस्मेनिशानवर्द्धंयितोभवन् ८
परिश्रुत्यात्मनः साक्षात्कृष्णवांस्थकृष्णवस्मरः श्रागमस्मरस्सन्तीरं मामभेहस्यमयंददौ ८ नौमेघनादगंभीरोगिरिश्यकजलेचरः तुष्टो
श्यादिपाहीति देवदेवजगत्पते ९ भुजगेंद्रभोगकचाभुजे नभगवान्प्रभुः शोवभकंगजमिवशोक्रहारदयापरः १० नदेव
दिव्यरूपोभूत्त्वंशारूपंविहायसः कृतांजलिरिदं निनत्वास्तुनिवक्के नवार्दकः ११ कलीवानुवाच वासुदेवनमस्तेस्तु गोविंदपु
रुषोत्तम दीनवत्सलदीनेशद्वारकेशपरेश्वर १२ कृवेधवरदंताचेश्वक्रादस्मात्तिहारिणे गजस्योद्धारिणे तुभ्यं वलेर्बंधवि
देनमः १४ द्रौपदीचीरसंत्राणकारिणे हरयेनमः गतागिवनवासेभ्यः पांडवानां सहायिने १५ पादत्राणपृकचैश्चक्रधारी
रविलिगे गुरुमातृद्विजानां च पुत्रदायैनमोनमः १६ जरासंधनिरोधानेन पाणांमोक्षकारिणे नरस्योद्धारिणेसाक्षात्तुदाम्नो
दैन्यहारिणे १७ वासुदेवाय कृष्णाय नमः संकर्षणायच प्रद्युम्नायानिरुद्धायचतुर्व्यूहायतेनमः १८ त्वमेवमाता च पिता त्वमेव
त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देवदेव १९ नारद उवाच एवंस्तुत्वा हरिं राजन्कलीवान्प्रे
मपूरितः विमानवरमास्थाय पार्षदैर्नीचपश्यतो २० विभ्राजयन्दशदिशः शानसूर्यसमप्रभः जगाम वैकुण्ठलोकं सर्वोपद्रववर्
जिते २१ शंखोद्धारकृतो यस्मिन्हरिणा मैथिलेश्वर तस्मात्तीर्थं महापुण्यं शंखोद्धारं प्रचक्षते २२ शंखोद्धारकथामेतां यः शृणोति
नरोत्तमः शंखोद्धारस्नानफलं लभते नात्र संशयः २३ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे शंखोद्धारमाहात्म्यं नाम
द्वादशोऽध्यायः १२ ॥ नारद उवाच प्रभासस्यापि माहात्म्यं शृणु राजन्महामते सर्वपापहरं पुण्यं तेजसां वर्द्धनं परं १ सोमदेवर्षिगुरु
वोसिंदेहरिलेरैचक्रमभगो रुविप्रदेकरुस्तेश्चेकाश्यपांवदधेन्मया २ यत्पुण्यं लभते राजन्स्नानतो दानतो नरः तस्मात्छतगुणं पुण्यं १०

1515

प्रभाते वा दिने दिने ३ यत्स्नानाद्दशशाखाब्रह्महीनो यत्स्नानोद्भवात् विमुक्तः किल्बिषात्सद्यो भवेज्जे भूयः कलोदयम् ४ महापुण्यत
माराज यत्र प्रत्यक्सरस्वती तस्यां स्नात्वा नरः पापी सद्यो ब्रह्मसमो भवेत् ५ तत्तीरे वर्त्तते राजञ्ज्ञात्वा वेदोपपिप्पलः कृसायचैवी
हवायदमे भागवतं शुभे ६ तेन नाम्ब्यश्चैति विधिवन्मस्तुस्नायी वोपपिप्पलं शृणोति यो भागवतं पुराणं ब्रह्मसंमितं ७ स्नोकार्हं स्नो
त कपादं वा सो नीतिष्ठमानसः तस्य पापाणि भस्मे राजन्वैसवं परमं पदं ८ प्रौष्ठपद्यां पूर्णिमायां स्याद्धेमसिंहसमन्विते ददाति यो भागव
तं स्वयानिपरमां गतिं ९ पुराणं नश्रुतं येन श्रीमद्भागवतं कचित् तेषां वृथा जन्म गतं नराणां भूमिवासिनां १० येनैश्रुतं भाग
वतं पुराणं नाराधितो यैः पुरुषः पुराणः हुते प्रदत्ते न च यैरमराणां तेषां वृथा जन्म गतं नराणां ११ श्रावणस्यां तीर्थराजं गोमती
सिंधुसंगमे यत्र स्नात्वा नरो याति वैकुंठं विमलं पदं १२ शतानामश्वमेधयज्ञे पुण्यं पयोगसागरसंगमे तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं गोमतीसिंधु
संगमे १३ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं यस्य श्रवणमात्रेण पापपाशात्प्रमुच्यते १४ आसीत्कृतयुगे वैश्यो राजन्मार्गप
तिः परः महाधीरो वसे पुत्रो निधीशो धनदो यथा १५ वेदपाठप्रसंगानिरतो विदग्धो नीतिविशारदः पुत्रको उनकामक्रोधलोभमोह
मदान्वितः १६ मृषावादी महादुष्टः कुकर्मनिरतः सदा ब्राह्मणेभ्यो न पितृभ्यो न देवेभ्यो यथेददौ १७ हरेः कथां प्रेत्य हरा हरेर्वै
नित्यं यो नरः पित्रोः सेवापि न कृता न पुत्रेभ्यो यथेददौ १८ एकाभार्यां समित्रो भूद्रूनाथ्यो दुर्मतिः खलः वेश्याप्रसंगानसपापिथ
नाहं प्रवत्यगतः १९ अद्वैततस्करैर्नीतं किंचित्प्रत्यागतं स्वतः पुण्येन वर्द्धते लक्ष्मीः पापेन क्षीयते ध्रुवं २० एवं सनिर्द्धनो जातः
तो वैश्यपारको महाखलः तस्मिन्नाजाहूयेरम्ये चौरकर्म चकार ह २१ चौरकर्मप्रकुर्वंतं वधार्थं तं समभिनृपः देशान्निःसारयामास
स शांतनुरं पतीश्वरः २२ वने पि निवसन्सोपि जीवहिंसां चकार ह समाद्वादशसाहस्रं नव वर्षं पराहतः २३ पश्चिमांतदिशं प्रा
गाद्वैश्यो दुर्भिक्षपीडितः वने वै मारितः सोपि सिंहेन नलचामतः २४ तदैव यमदूतास्तं बध्वा पाशे रथो ध्रुवं कशाघातैस्ताडयं
तो निन्युः संयमनं प्रति च २५ अथ कश्चिन्महानारथो मासैनस्य भुजस्य च गृहीत्वा वेगतः सद्यः स्वारं नृपं चेत्प्रपटेनतं २६ मिनामिषाः

1516

गर्ग॰ देवाश्चान्ये सामिषं जग्मुरातुराः एवं कोलाहले जाते शंखविद्रावितैर्भिः कृते १७ मज्जन्तौ पुरुषौ तौ मां संपश्य मां शोकं जगाम ह तस्य मे ना
द्वा॰ पितरं धेनुनीतां ततो देवेन तारितान् १८ तन्मुखात्प्रपतन्मांसो गोमतीसिंधुसंगमे तीर्थं पुस्तेन तन्मांसं वैश्यो यंपातकी महान् १९
११ तेषां पाशच यं छित्वा भूत्वा देवस्वरूपधृक् च यस्य तो यमदूतानां विमानमधिरुह्य सः २० विराजयन् दिशः सर्वाः परं धाम हरेर्ययौ गोमती
सिंधुसंगमस्य माहात्म्यं शृणुते नरः सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं प्रयाति सः २१ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीद्वारका
खंडे प्रभासरस्वतीबोधपिप्पलगोमतीसिंधुसंगममाहात्म्यं नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३ ॥ नारद उवाच द्वारवत्याः समुद्र
स्य माहात्म्यं शृणु मानद सर्वपापहरं पुण्यं तत्स्नानफलदं स्मृतं १ माघस्यां पूर्णिमायां यो व्रती स्नात्वा नदीपतिं नत्वा संपूज्य वि
धिवद्रत्नदानं करोति यः २ तस्य देहे त्रयो देवा निवसंति महीपते यस्य दर्शनमात्रेण नरो याति कृतार्थतां ३ तद्देहस्पर्शनात्स
यो ब्रह्महत्यात्प्रमुच्यते यत्र तत्र गतः सोऽपि तत्र तत्र वसुं शुभा ४ दृष्ट्वा तं च स ते पापी जगद्धृदयकरोऽपि हि छिनत्ति पापपटलं प
रमो तं प्रयाति हि ५ रैवतस्याचलस्य माहात्म्यं शृणु मानद सर्वपापहरं पुण्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ६ गौतमस्य सुतो धी
मान्मेधावीनाम वैश्यवः विंध्याचले तपस्तेपे वर्षाणामयुतं शतं ७ तं द्रष्टुमागतः साक्षात्पातरतमो मुनिः नोच्चचालासनः
स्तोऽपि मेधावी तपसोत्कटः ८ अपमानं तमस्तैवै प्राशापकौ थुपूरितः समासभक्तपापात्मन्स्त्वं तपोबलगर्वितः ९ शैलव
त्तेस्थितिस्त्वं भव त्वं शैलो भवद्दुर्मते इत्युक्त्वा ययौ तेसाक्षात्पातरमेते मुनौ १० मेधावी शैलतां प्राप्तः श्रीशैलस्य सुतोऽभवत् जाति १२
स्मरो महाबुद्धिर्विष्णुभक्तिप्रभाववान् ११ एकदा मन्मुखाच्छ्रुत्वा माहात्म्यं द्वारकापुरः तत्र वासोऽपि मे भूयादिति मोदं व्रजाम्यहं
कथं मे गमनं तत्स्यादिति बुद्ध्या विचारयन् मोगाह सोऽपि राजानं रैवतं गच्छ सत्वरं १३ वद मत्स्वार्थनापुत्रकांतं महादीनवत्सलः
सोऽयं महाबलो राजा प्रसन्नो यदि वा भवेत् १४ तेन नीतस्य मे वासो भविष्यति हरेः पुरि इति श्रुत्वा मया विष्णुभक्तानो शांतका
रिणा १५ रैवताय च कथितं सर्वोक्तं परमेवचः स प्रसन्नः प्राह राजन्न च कोऽपि न पर्वतः १६ तस्यापनेकरिष्यामि सम्मुमाद्य १३

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1517

म

भुजाबलात् सुग्रीवस्थावरकायांश्च निर्जाकौ हि सो ७ एकस्मिंस्तु वोऽपि तं सुपातेन रूपसत्तमे तन्मूर्वैव समप्राप्तं श्रीशैलस्य
पुरे नृप ८ कलहृष्टिवेणापि समपा श्रीशैलेन पुरे नृप कलहृष्टिवेणापि समपा श्रीशैलाय महात्मने ९ कथितं सर्ववृत्तान्तं न
पर्वौऽयं समन्वित श्रीशैलः पुत्रमोहेन निर्भत्सितं कृपास्मि हि सुमेरुं गिरिराजं च हिमवंतं नगेश्वरं १० श्रीशैलः प्रहृष्टमात्माश्च
प श्वेतेद्रसमाकुलः एकोदैवेन दमो ऽयं नश्रुत्वा वहवश्च मे ११ नेहर्तुं समागते नास्ति रैवते वै महावले विदेशे यान्तिशुबो मे तेन राज्ञा
महात्मना १२ पुत्रस्तेहाभिभूतो हेस्रुवयोः शरणागतः जिनातं रैवतं शीघ्रं पुत्रं मोहान्महेश्वः १३ ज्ञातेश्च कारणात्तो हे समेरु।
सुहिमाचलः शैलसत्तैः परिवृतो वै हुमाजस्पतेईतं १४ ततो भुजाभ्यां सुन्वा यदृच्छमानि वने गिरिं कृद्दं कृत्वा वसाद्राज्ञातदा
गतं समनोदये १५ तदैवचागतान्वीक्ष्य गिरीन्सा स्वाहा यथारिताः सुदृढा संयचकारोच्चैस्तडिन्यातमिवात्मनः १६ ततादृतेन वृत्तां
प तुं समलोकैर्विलैः सह तदैवतेषां शस्त्राणि हस्तेभ्यो मंतनत्ववः १७ निश्शस्त्रा लेपहा शैलाः कुर्वतः शक्तिमुद्गः गच्छंतेस।
गिरिं तेद्रुसुपिन्मिजा ऽसुरसिः पथि १८ यथास्ता हृन्तू मंतसमुत्पातामहावले तैस्ताडितो ऽपि न जहौ गिरिराजं करास्थितः १९ सत्व
त्वाच्छीहरिः कृत्वा शैलो योगतपोपरि समयो भक्तसहायार्थं भगवान्भक्तवत्सलः २० आगम्याकाशमार्गेऽपि दृष्ट्वा तेजः सकंपः
रं मा भैहेत्यभयं दत्वा तरसैव तथा यन्त २१ गतेहरौ भगवति भगवत्तेजसान्वितः एकहस्ते गिरिं धृत्वा मुष्टिना वज्रशालिना ३२
सुमेरुं संततादाशु वज्रीव वलवत्तरः तस्य मुष्टिप्रहारेण मेरुर्विह्वलतां गतः २२ हिमवंतं बाहुवेगात्यात यित्वा महीतले सम
हेयद्भ्यां वायोमूर्विध्यादी च्रुणडुमेरः २३ विध्यारेपयमन्तेसर्वे पादघातेन मर्दिताः २४ एभीतारणात्मकाडुद्वुसेदिशोद
श २५ एवं जित्वा शैलसेवतं शैलं शैलसन्निभः रैवतोऽपि जायायावैरान्तैः पुरमनयत् २६ सोभूद्रैवतनाम्नापि राजत्रैवनका
चलः हरिभक्तः शैलमुख्यो द्वाराबत्यां विराजते २७ तस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या प्रमुच्यते स्पर्शनाच्छ तयज्ञानां फलमाप्नो ति
मानवः २८ यात्रां कृत्वापि यस्यापि परिक्रम्य नतानतः भोजनेब्राह्मणो दत्वा याति विष्णोः परंपदं २९ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहिता।

ग्र४

गर्ग.
द्वा
१३

र्गसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे रत्नाकररैवतकाचलमाहात्म्यंनाम चतुर्दशोध्यायः १४ ॥ नारद उवाच ॥ तस्मिन्गिरौ पञ्चतीर्थं रैव
तेनकृतंपुरा यत्रकृत्वायज्ञमेकंकोटियज्ञफलंलभेत् १ कपिंदकंनामतीर्थंकपिपानान्समुद्भवं गिरौरैवतकेराजन्सर्वपा
पप्रणाशनं २ भौमासुरसखोदुष्टोद्विविदोनामवानरः मारितोयत्ररामेणमुष्टिनावज्रघातिना ३ सयोमूर्च्छांगतः सोपिस
तोहेलनवानपि तत्रस्नातंसदादेवाञ्जगच्छंतिनरेश्वराः ४ कलविंकस्यपानाद्यांकोटिगोदानजंफलं तस्माद्द्विगुणंपुण्यं
दंडकाख्येवनेशुभे ५ तस्माच्चतुर्गुणंपुण्यंसैंधवाख्येमहावने जंबूमार्गेपंचगुणंपुण्यंप्राप्नोतिमानवः ६ तस्माद्दशगुणंपु
ण्यंपुष्कराख्येवनेस्मृतः तस्माद्दशगुणंपुण्यंउत्पलावर्तपावने ७ तस्माच्चनैमिषारण्येपुण्यंदशगुणंस्मृतं तस्माच्छतगु
णंपुण्यंकपिंदकेविदेहराट् ८ नृगकोपहारकाद्येतीर्थानांतीर्थमुत्तमं यस्यदर्शनमात्रेणविप्रवध्यापमुच्यते ९ भूतानां
दुर्लभास्पावित्रादंदौब्राह्मणायसः तेनपापेनकृकलासवपुर्हरः १० नृगोपिदानिनांश्रेष्ठः पतितोथचतुर्भुजः
श्रीकृष्णेनतदुद्धारः कृतोवैपश्यतांसतां ११ तद्दिनाच्चनृगकूपंतत्तीर्थीभूतंमहीपते कार्तिक्यांपूर्णिमायांतुतस्मिन्स्नानंसमाचरेत् १२
कोटिजन्मकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः एकंपात्राययोदानंकरोतिविधिवन्नरः १३ कोटिगोदानजंपुण्यंलभतेवैनसं
शयः १४ गोपीभूवस्यमाहात्म्यंशृणुपापहरंपरं यस्यश्रवणमात्रेणकर्मबंधात्प्रमुच्यते १५ गोपीनांयत्रवासोभूत्तेनगो
पीभुवःस्मृतः गोपीप्रगदागसंभूतंगोपीचंदनमुत्तमं १६ गोपीचंदनलिप्तांगोगंगास्नानफलंलभेत् महानदीनांस्नानस्यपु
ण्यंतस्यदिनेदिने १७ गोपीचंदनमुद्राभिर्मुद्रितोयः सदाभवेत् अश्वमेधसहस्राणिराजसूयशतानिच १८ सर्वाणितीर्थदा
नानिव्रतानिचतथैवच कृतानितेननिवद्धैः सकृतार्थोनसंशयः १९ गंगामृद्द्विगुणंपुण्यंचित्रकूटरजःस्मृतं तस्माद्दश
गुणंपुण्यंरजः पंचवटीभवं २० तस्माच्छतगुणंपुण्यंगोपीचंदनकंरजः गोपीचंदनकंविद्धिवृंदावनरजःसमं २१ गोपीचंदन
लिप्तांगोयदिपापशतैर्युतः तंनेतुंनयमःशक्तोयमदूतःकुतःपुनः २२ नित्यंकरोतियःपापीगोपीचंदनधारणं सप्रयातिहरे १२

1518

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

र्यामगोलोकं स्वकृतैः परं २३ सिंधुदेशस्य राजाभूद्वीरबाहुरिति श्रुतः शूद्रायवर्तीदुष्टात्मा वेश्यासंगरतः सदा २४ तेनैव भारते व
र्षे ब्रह्महत्याशतं कृतं दशगर्भवतीहत्याः कृता तेन दुरात्मना २५ सुरापानं तु वाणिज्यैः कपिलागोवधः कृतः सैष वेदस्य मार्गस्य म
गयायां गतो भवत् २६ एकदा राज्यलोभेन मंत्री क्रुद्धो महाबले जघानारण्यदेशे तं नीत्वा धारेणासिना २७ भूतले पतितं मत्स्य
गतं वीक्ष्य यमानुगाः बद्ध्वा यमपुरीं निन्युर्दुःखं यैः परस्परं २८ तस्माद्देवविधिं वीक्ष्य पापिनं यमराट् बली चित्रगुप्तं प्राह नृणां कार्यो
ग्या पुण्यं नास्ति वै चित्रगुप्त उवाच चतुराशीतिलक्षेषु नरकेषु निपातनं निःसंदेहं महाराज यावच्चंद्रदिवाकरौ ३० अनेन भारते वर्षे
त्वं नरकं कृतं प्रजापीडा च दुष्कर्म वेश्यासंगकृतो निशं ३१ अनेन धनलोभेन ब्रह्महत्याशतं कृतं दशगर्भवतीघातं कपिला-
गोवधः कृतः ३२ तथा चान्नमन्नाद्यं च कृता हत्या सहस्रशः तस्मादयं महापापी देवद्विजनिंदकः ३३ नारद उवाच तदा यमाज्ञया। चि×
दूता नीत्वा तं पापरूपिणं ससर्जुर्योजनायामे तप्ततैले महाबले ३४ स्फुरद्गुल्मज्वलत्फेने कुंभीपाके व्यपातयन् ज्वलदग्निसमो
वह्निः सद्यः शीततां गतः ३५ वैदेहत्रिपथगास्नानात् द्वौ पापौ यथा तदैव विस्मयाविष्टो यमदूता महात्मने ३६ अनेन सुकृतं
भूमौ लब्ध्वा नरकं किंचित् चित्रगुप्तेन संततं धर्मराजो न्यवेदयत् ३७ सभायामागतं व्यासं संपूज्य विधिवन्नृप ततोपपृच्छया।
ऽमुष्माद्धर्मराजो महामतिः ३८ यम उवाच अनेन पापिना पूर्वं न कृतं सुकृतं क्वचित् स्फुरद्ग्राहज्वलत्फेने कुंभीपाके महाबले १५
प्रसादेऽपतनो वह्निः सद्यः शीततां गतः इति संदेहतश्चेतः विप्रते मेन संशयः ४० व्यास उवाच सत्यं गतिर्महाराज विदिता।
पापपुण्ययोः यथा ब्रह्मगतिः शास्त्रैः सर्वशास्त्रविदांवरैः ४१ दैवयोगात्तस्य पुण्यं प्रशांते वै स्वयमभवत् येन पुण्येन शुद्धोसौ न त्व
त्वां महात्मने ४२ कस्यापि हस्ततो यच्च पतितं हारकाम्नतः तद्वैत्वायं मतः पापी शुद्धो भूतस्य भावतः ४३ गोपीचंदनलिप्तांगो।
नरो नारायणो भवेत् तस्य संदर्शनात्सद्यो ब्रह्महत्यापि शुध्यते ४४ नारद उवाच इत्युक्त्वा धर्मराजस्तमानीय विशेषतः विमाने
कामगे स्थाप्य वैकुंठं प्रकृतेः परं ४५ प्रेषयामास सहसा गोपीचंदनकीर्तिवित् पर्वते कस्यचित् राजन् गोपीचंदनकं यशः ४६ गोपी

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1520

गर्ग॰ चेदं माहात्म्यं यः शृणोति नरोत्तमः स याति परमं धाम श्रीकृष्णस्य महात्मनः ४० ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीद्वारका
द्वा॰ खंडे कपिलेंद्रकन्यागाकूपगोपीभूमिमाहात्म्यं पंचदशोऽध्यायः १५ ॥ नारद उवाच सिद्धाश्रमस्य माहात्म्यं शृणु राजन्महामते यस्य
१३ श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते १ यत्स्पर्शनाद्धरेः साक्षात्स्वविप्रो भवेत्क्वचित् तेन सिद्धाश्रमं नाम वदंतीह पुराविदः २ दर्शना
द्यस्य सालोक्यं सामीप्यं स्पर्शनात्तथा सारूप्यं स्नानतो वाति सायुज्यं तन्निवासतः ३ तत्तीर्थस्यापि माहात्म्यं कृत्स्नं वक्तुं न नाशक्नुवात् रा
धास्नाने मनश्चक्रे कृष्णविलेपविह्वला ४ श्रीसिद्धाश्रमयात्रायां सूर्यपर्वणि माधवे राधांगने मनश्चक्रे ऽन्याः पकदलीवनात् ५ गो
पीनां शतयूथेन सर्वगोपगणैः सह शतवर्षव्यतीतेन पीडिताः शापकारणात् ६ श्रीराधा शिबिकारूढा छत्रचामरवीजिता स्नान
तैस्तु महातीर्थं ययौ सिद्धाश्रमे सती ७ तत्रैव भगवान्साक्षाद्यादवैः परिसेवितः स्त्रीणां षोडशसाहस्रैर्योगार्थं वा ययौ नृप ८ बलि
भद्रेयं च गोपाला कोटिशः शास्त्रपारगः सिद्धाश्रमे तेपि जग्मुः सर्वतो राधिकां तथा ९ शतयूथास्तथा गोप्यो वेत्रहस्ताः महाबलाः
सिद्धाश्रमे च विधिवत्स्नात्वा तीर्थं विशेषिरे १० द्वारकावासिनां नेत्रस्थितानां तोषणे निश्चलो श्रुत्वा वै वै स्नादिना नो विसिस्मु भगवत
स्त्रियः ११ केचित्स्नानी निपश्चात्पं स्नात्वै भवमद्भुतं यदुभिः राधया संनीतः सर्वदा यादवपुंगवाः १२ अहो कस्याश्च वैषेकानाश्रीकुत्रवासि
नी तं सर्वतो हि भगवन्वदनो देवकीसुत १३ श्रीभगवानुवाच वृषभानुसुतानाम साक्षाद्राधेयं कीर्तिनंदिनी व्रजेश्वरी महापि गो
पिकाधीश्वरी वरा १४ स्नातुं सिद्धाश्रमे प्राप्ता व्रजगोपीगणैः सह यदुभिः राधया संसेतेन स्नात्वै भवमद्भुतं १५ श्रीकृष्णस्य वचः श्रु
त्वा सत्यभामा च मानिनी शनैः प्राह सपत्नीनां रूपयौवनगर्विता १६ किं त्वयाद्य रूपवती नाद्य रूपवती किमु वद भयाप्सिता
पूर्वे ह्यद्यो द्यैवं गुणगर्विता १७ मद्रूपकारणात्साध्व्यः शतधन्वा हतो भवेत् अक्रूरः कृतवर्मा च पुरा तौ ह्यपलायितौ १८ दिने दिने
स्वर्णभारान्ददौ मह्यं स्यमंतकमणिः स्वतः इत्थं सत्यभामायाः श्रुत्वा वाक्यं यदोः शुभाः १९ न संति नाम्ये यिनसत्त्व यव्रात्स्वभर्त्रितो सर्वाः सति
त्राचारिवैश्च पिरूपः साक्षात्स्यमंतकः २० तेन ज्ञानं मदूहेपि सर्वं वै भवमद्भुतं प्रेम्णा पातु ल श्रीकृष्ण गरुडोपरि गामिनी २१ भीमा १३

२४५

1521

नरमहाशुद्धं हृदं शश्वज्ज्योतिर्ब्रह्म परं ममापि कृपया दृष्टं तत्त्वया ब्रह्म समागताः २२ आगताः श्रीकृष्णपत्नीनां सर्वा एव न संशयः सखीरवा
द्रुशक्रायवज्रं दत्तं मनेन वै २३ कुंडले देवमातुश्च दत्ते वै सत्यभामया ऐरावतमथवा नागा भौमासुरस्य मंदिरात् २४ मर्दित्वा यास
मानीताः श्रीकृष्णेन महात्मना मत्कारणान्महावैरं शक्रेणापि कृतवान्हरिः २५ महादेवर्ततेनेनियमं हृत्वैतं स्यात्पारिजातकः पातिव्रत्ये
नैव मया श्रीकृष्णो वशीकृतः २६ सर्वोपकारसंयुक्तो नारदोपसमर्पितः मत्समानेन कस्यास्तु गौरवं वै भवेत्तथा २७ रूपौदार्य
न कस्यास्तु राधायाः किमु वर्णये यद्रूपं वर्णितं गाथाश्रुतेन श्रुतपुस्तके २८ हे सख्यः कृष्णस्त्रियोणोस्ता नैकथं रूपवती नहि सा गोपकन्याः
का राधा रूपवे राजकन्यकाः २९ धन्या मान्यास्मि सर्वा वै रूपे मानवतीर्दिताः एवं तु सत्यभामायां वदंत्यां मैथिलेश्वर ३० श्रुत्वा मानवतीः
सर्वा रुक्मिण्याद्याः स्त्रियो वराः कृष्णकौशल्यशीलार्थे रूपगौ बवतार्विताः ३१ श्रीकृष्णं मानदं प्राहुर्दर्पहं महास्त्रियः राज्यमनुः
क्तेन च त्रुटिस्त्वं वै राधारूपं यास्यतं ३२ यस्याः केशः सदा सैव विचित्राश्च सदा तं राधारूपमिच्छामस्त्वां निजं व्रजवासिनीं ब्रह्मेषा
गेन संविज्ञा स्तानं वा च समागतो ३४ नारद उवाच तयाः स्तवोक्तात् श्रीकृष्णः पट्टराज्ञीपरिवेष्टितः ३५ षोडशस्त्रीसहस्राढ्यो दृष्टुं राधां
जगाम ह श्रीहेमशिखरैरम्ये पताकाध्वजमंडिते चंद्रमंडलशोभाढ्यैर्वितानैस्तनितैः शुभे मुक्ताजवनिकायत्रपरितस्त्वराणां शुभे ३६
मालतीमकरंदाढ्ये सर्वतो गंधिसंकुले तेन भृंगावलीचक्रे कलेकोलाहले परे तत्र राधा पटराज्ञी श्रीकृष्णस्य तु मानसा हंसाभेव्य
ज्ञैर्दिव्यैर्वीज्यमाना सखीजनैः ३८ लच्छदोलपथैरस्त्र च व्रजांघ्रिस्वामितस्त्वतः बालार्ककुंडलधराविद्युद्धारमनोहराः ३९ कोटिचंद्र
प्रतीकाशा तन्वी कोमलविग्रहा अंगुलिमणिरम्याश्च पुष्पभूमि मनोहरां ४० शनैः शनैः पादपद्मे धारयंत्यतिकोमले हृद्गात्रैर्गायि
कोपेत्य कृष्णपत्न्यः सहस्रशः ४१ जगुर्मूर्छां महाराज तद्रूपेणातिमोहिताः तत्तेजसा हतश्रकृवः सूर्यं भासा यथा यथा ४२ गतरूपाभि
मानास्ता जज्ञुः सर्वाः परस्परं अहो एतादृशं रूपं त्रिलोक्यां न हि वाद्भुते ४३ कृतं पद्यात यादृशमद्वितीयं मनोहरं एवं वदंत्यस्ताः श्रा
मायाः श्रीकृष्णस्य तु रः स्त्राः ४४ गोपीनां राजपुत्रीणां तेन च शिशुपारोभिरे ४५ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे इति

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग० द्वाग्रमसाहात्म्ये गाथा हृष्ट्वदर्शनं नाम षोडशोऽध्यायः १६ नारद उवाच श्रीकृष्णस्यागतं वीक्ष्य पद्मरागस्थलीसमन्विते नदराजघर
द्वा याता वंच कृष्णो ध्योति हर्षिताः १ सहसा श्रीहरिं राधा परिक्रम्य कृतांजलिः पद्माभाभ्यां नेत्राभ्यां सानंदाश्रुणि मुंचती २ स्यमंत
१४ कं च चिन्तामणिं चिन्तामणिविनिर्मितम् पद्मरागस्थलस्थं रत्नमंडलवर्तुले ३ कोटिसूर्यप्रभैः प्रावृत्हेमकुंभमंडलमंडिते पारिजा
तकपुष्पाढ्यं पीयूषस्रावि वृक्षमत ४ दत्तासिंहासने तस्मै प्राह प्रहसिता नता अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः ५ अद्य
मे सफलो धर्मो द्रोणयागा ते स्मृति धन्यं सिद्धाश्रमे स्नानं सफलीभूतमद्भुतं ६ मया पिन कृता भक्तिस्तव भक्तसहायिनः यद्द्व
श्रस्सहायामत्वया देव कृता भुवि ७ कंसोपि लोकविजयी येन भूतो वभूव ह समाहितोमहच्चनाच्छंविचूडस्तथा हरे ८ मत्ते
भ्रमापितया देव वैभवं दर्शितं व्रजे शक्रस्य मानभंगोपि कृतो देवत्वया वलात् ९ मत्कारणात्कृजेरलन्नृत्यं गोवर्द्धनाचले यथे
ष्माक्लिन्निताराससो गोपीभिस्त्वं वशीकृतः १० इदं तेवरितं देव नरलोकविडंवने नारद उवाच एवं वदंती सा राधा चंद्रानना
त्रया सार्द्रे माहरेः पत्नीर्वीक्ष्य ताः गौरवेददौ ११ भैष्मी जांववती भामा सत्या भद्रा च लक्ष्मणा कालिंदी मित्रविंदा च मिलिता सा पर
व स्परं १२ षोडशस्त्रीसहस्रैश्च रोहिणी मुख्यमेव च प्रेमानंदमयी दृष्ट्वा परिरेभे मुदान्विताः १३ राधोवाच चंद्रो यथैको वहवश्चको
राः सूर्यो यथैको वहवो दृशः स्युः श्रीकृष्णचंद्रो भगवांस्तथैको भक्ताभगिन्यो वहवो वयं च १४ पद्मप्रभावं समधुपो यथा हि रत्ना
प्रभावं किमु तत्परीक्षिन् विषाप्रभावं च यथा हि विद्वान् कान्तप्रभावं च यथा कवीन्द्रः १५ यथा सहस्रेषु जनेषु सन्नरस्सप्रभावं र
सिकस्तथा हि जानाति तत्नेन नरेंद्रवन्द्यः कृष्णप्रभावं भुवि कृष्णभक्तः १६ नारद उवाच राधावाक्यं तदा श्रुत्वा रुक्मिणी भीष्मन
न्दिनी सपत्नीसहिता प्राह राधां कमललोचनां १७ धन्यासि राधे वृषभानुपुत्रि नत्वद्भक्तिभावेन वशीकृतोयं वदत्यलं यस्य कथां
त्रिलोकी स एव वार्तां वदतित्वदीयां १८ कृतेयथा तेद्दरिभावलक्षणं न यादृशं दृष्टं न हि चित्रमेव हि गच्छाशु वासन्छि विशि १४
यत्रद्दिवानेत्रमजागरं वरस्यकाः हताः १९ नारद उवाच एवं श्रुत्वा भीष्मसुता राधा कीर्तिसुतां तदा समानीय सप्तशिवि रेसा देरा

१५२३

महात्मना २० शिविरे सर्वतोभद्रे पद्मकिंजल्कवासिते देवेशि शिविरमण्डले पर्यंके सोपवर्हणे २१ सर्वं निवासयामास वासस्रग्गंधुनादिभिः
संपूज्य विधिवद्राज्ञी सपत्नीसहिता सती २२ गोपीनां शतयूथं च संपूज्य वस्त्रभूषणैः कर्णोलापं बहुविधं कृत्वा कृष्णप्रियाजनः २३
स्नापयित्वाथ तां जग्मुः स्वं स्वं वै शिविरं मुदा कृष्णपार्श्वगता भैष्मी दृष्ट्वा जातदुरुस्थिता कथं न शोभिभो स्वामिन्निति कृष्णमुवाच ह २ ४
रुक्मिणीवचनं श्रुत्वा भगवान्वृजिनार्दनः तूष्णीभूता जनं राजन्प्राह प्रहसिताननः २५ श्रीभगवानुवाच प्रभूतमत्प्रश्रवशा राधा
सेनववनेश्वरी शुचिना हि त्वया शुभ्रं प्रश्रयात्सामभवत्परं २६ सा च नित्यं हि पिबति शीघ्रपानादौ पयः शुभं पयःपानेन तत्कृते प्रश्रयं शुभं
तथा किल २७ नैव नित्यं न पानयोर्जानात्यैव महामते तस्मात्त्वमपि पृच्छ त्वां पानजातो भीष्मकन्यके २८ नारद उवाच इति कृ
ष्णवचः श्रुत्वा भैष्मी सपत्नीभिः समन्विता नीत्वा दुग्धं ततः समीपं प्रययौ परमादरात् २९ दुग्धं दुग्धं सितायुक्तं कचोले हैमने कृतं प्राया
ययन्त्यै श्रीमद्राधायै भीष्मकनंदिनी ३० एवमभ्यर्च्य विधिवद्दत्त्वा तांबूलवीटिकां सत्यभामादिभिः शश्वत्सपत्नीभिः समन्विता ११
आगत्य कृष्णसामीप्यं वर्तती स्वकृतं शुभं भेजे श्रीरुक्मिणी सा तु श्रीकृष्णपदपंकजं ३१ संलालयंती सततं कोमलैः करप
ल्लवैः कृष्णपादतलोच्छालान्वीक्ष्य साविस्मिताभवत् ३२ उच्छालकाः कथं जाताः तव पादतले प्रभो पृष्टैव तूर्णं भगवन्नवेद्य
उच्छालकारणं ३४ षोडशाब्दी सहस्राणां शृण्वंतीनां हरिः स्वयं राधाभक्तिप्रकाशार्थं प्रहसन्नाह रुक्मिणीं ३५ श्रीभगवानुवाच
श्रीराधिकाया हृदयारविंदे पादारविंदं हि विराजते मे शुद्धं निशं प्रश्रययाशवद्दुलवलकर्हं न चलत्यनीव ३६ उष्णो स दुग्धं
प्रतिपानतोऽद्य चोच्छालकास्ते मम मोच्छलंति मंदोष्णमेवं न हि दत्तमस्यै युष्माभिरुक्तं तु पयःप्रदत्तं ३७ नारद उवाच श्रीकृ
ष्णस्य वचः श्रुत्वा रुक्मिण्याद्याः स्त्रियो वराः प्रेमलक्षणाविस्मयात्यविस्मितास्तु सर्वतोऽनृप ३८ श्रीराधायाः परां प्रीतिं मेनिरे महत्
हृदे तत्समा नान्यैकेषामहिलीयां महीतले ३९ ॐ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीद्वारकाखण्डे सिद्धाश्रमे श्रीराधाकृष्ण
समागमो राधाप्रेमप्रकाशो नाम सप्तदशोऽध्यायः १७ नारद उवाच श्रीराधायाः परां प्रीतिं ज्ञात्वा गोपीगणस्य च ऋतुर्हरिराजपु

ग॰सं॰ प्रमत्तास्मप्रेतमोमानिकाः १ बहुलाश्व उवाच यस्या गोप्यस्तु ते भक्त्या प्रेमलक्षणया युताः याः प्रमत्ता रासरंगे वैनामाकिंवर्णयते नपः १ 1524
वृं॰ वृंदावने कृतो रासो विधिना येन माधव तं विधिं हि मुमिक्षामोपहितं मम्य मेप्रभो २ नंदाश्चैव तथा गोप्यः सर्वा वै हृजिनाहृन
२५ वयं चाश्चैव देवेशा रासो यो ऽयं भवेदिह ४ पूर्णाकृष्णं जगन्नाथं प्रस्मार्कतुमनोरथं कृत्तौ मनोरथो योऽयो पिरासक्रीडां विनाहरे ५
इति तासां वचः श्रुत्वा भगवान्स्वहस्तस्त्रिव शाहृत्ताः प्रेमसंयुक्तो गोपीभिः संमोहयन्निव ६ श्रीभगवानुवाच रासेश्वर्यास्तु राधाया
मनः पूर्णं तु मे गताः नटा रासो भवेदत्र भवतीभिस्तु यद्भृता ७ इति कृत्वा वचस्तस्य हरेः क्रिये गोपानां यास्मजाहृर्याः यामेस्मयप्रेमाश्रु
दृः प्रहसितानना ८ नारद उवाच रेमे कृष्णं वटे नैव ज्ञप्तं दृदीप्रो रासेश्वर्याश्रियनमे सविशीलरूप राधेयं कीर्तिकुलकीर्तिः
करोगुमागोरां दृष्मामानवतीः सकलाषु यंस्म ९ रासेश्वरोपि किलचात्र रसप्रदायी रासेश्वरी तु मयि गोपवरांगनासु एवं वयं
स्मइति सर्वविधौरसार्थं रासं कुरु प्रियतमे वनचारि पुनः १० राधोवाच रासेश्वरस्यपरमस्य सनातनकृपालोरं तं मनो यदि मवेत्त
नदात्र रासः सुखप्रेषयापरमयापरयाषमक्ता संसृज्यते किलवशीकृतनप्रियास्ताः ११ नारद उवाच राधायाश्च वचनं श्रुत्वा श्रीकृ
ष्णोऽकंतथा वदन् तथास्त्व वीक्ष्मानेत्यापश्च सतां भूत्महामनाः १२ माधवेहृत्पूर्णमायोनु शुक्लो सिहास्य मेशुमे पूर्वोत्तकालेवराभेण
रा सोरेमोवभूवह १३ रासेश्वरं श्रीरासार्थं रासेश्वर्यासमन्वितः राजराजेश्वरांसिको यथाराज्या रानीश्वरः १४ यावन्तीगोपिकाः सर्वाः यावनी
राजकन्यकाः तावद्रूपधरो रेजे प्रकं कृष्णो द्वयो द्वयोः १५ तालवेणुमृदंगानां कलस्वैदैः सुवीणया कालनूपुरकांचीनां
शिंजनां शोभमहान्महान्भूत १६ कोटिकंदर्पलावण्यः स्वर्णकुंडलमंडितः पीतांवरधरो राजत्किरीटकटकांगदः १७ रासेश्वर्यासम
न्वितं रास रासेश्वरोवयं श्रीराणी स्वाहृत्वारा जेश्ची दृस्तारागणोपस्था १८ एवं सर्वानिशा राजन् रासवृंद समंडले ब्यतीनाभूः
न्महाराज महानंदमयी शुभा १९ श्रीरासमंडले हष्ट्वा हरिकिन्नरगाथिरेश्वरः जगुः परमानंदं सर्वापूर्णमनोरथाः २० परिपू
र्णतमं साक्षाच्छ्रीकृष्णं रासगं प्रभुं रासांतेकपित्री श्रुत्वाः प्राहुः प्रेमपरायणाः २१ गोप्य ऊचुः दृष्ट्वा त्वद्रूपमाधुर्यं रासरंगे मनोहर २५

1525

रे मतं मनोनः स्थानं वृंदावनं वृंदयथा श्रुतिः २२ यन्नाहश्योपिरासोन्योनभूतोनभविष्यति श्रान्तपृथस्तगोपीनामत्रमाधववर्त
ते २३ यत्र्यः षोडशसाहस्रं सखीभिः सहिताव्रयं सखीकोटिगुनाश्चात्रशुद्धपद्मसहाश्रियः २४ वृंदावनेपिनेतादृकभूतोवा
माधवेश्वर नारदउवाच एवंकृताभिमानानां राज्ञीनां प्रहसन्हरिः प्राहेदं पृच्छतां तथा भवतीभिः परस्परं २५ सत्यभामादिकाः
सर्वाः पृच्छेतिराधिकांवरां किंचिद्हसंतीमनसिप्राहराधापरं वचः २६ राधोवाच नत्रुरासपरंचात्रवहुस्त्रीगणसंकुले एवं
गमसमोनस्यायस्तवृंदावनेभवेत् २७ क्वचात्रहंदारण्यं तद्दिव्यद्रुमलताकुले भ्रमभागानतलतंमधुमत्तमधुव्रते २८ पुष्प
व्यूहान्वहंतीयायत्रोस्तिकल्हिनाशुभा हेमपद्मसमाकीर्णाक्वचात्रयमुनानदी २९ माधव्यस्तलताक्वात्रपुष्पभारनताःपराः
कपंक्तिगः प्रेमपरागायंतिमधुरस्वनं ३० लीलालिपुंजाः कुंजाः क्वनिकुंजाः दिव्यमंदिराः क्ववायुः शीतलोमंदोवातिपद्मरजोहृ
त् ३१ भृंगीमनोहरैर्हृद्यैगिरिगोवर्द्धनाचलः सर्वत्रफलपुष्पाढ्योदरीभिः क्ककरीवसः ३२ कालिंदीपुलिनेरम्येवायुनाविर
सैकते वंशीवटंयत्ररोमलवाविवर्हविराजितः ३३ क्वचात्रकृष्णःशृंगारोवनमालाविभूषितः पुण्यमानामलकानांचवक्राणांग
पधारिणां ३४ चलितंहलितंक्वात्रक्रीडलाभंपरस्परं श्रीमुखेकृष्णचंद्रस्यगंडस्थलमनोहरे ३५ पत्रावलीगंधलोभातभ्रम
द्भृंगावलीयुते क्वप्रेमातर्दर्शनेचैवस्पर्शनेहर्षणंतथा ३६ कामेषुतिग्मकोणेषुनेत्रैःक्वायांगटोरसः श्चाकर्षणंकहस्ता
भ्यांहस्ताहस्तविसर्जनं ३७ विलीनत्वंनिकुंजेषुसस्नेहेननदर्शनं ग्रहणंक्वात्रवीरणांहरणंवेणुवेत्रयोः ३८ क्वप्रेमा
वात्रवाहुभ्यांकर्षणंचपरस्परं पुनःपुनस्तत्कृहणंभुजेचेदनचर्विते ३९ यत्रयत्रचयालीलातत्रतत्रैवशोभते यत्रवृंदावनेना
स्तितत्रमेनमनःसखे ४० नारदउवाच राधावाक्यंततःश्रुत्वासर्वाःपरमहास्त्रियः जद्रुमानंस्वयासस्यविस्मिताहर्षिताश्चताः धा
एवंसिद्धाश्रमेरासंकृत्वाश्रीराधिकेश्वरः नीत्वागोपीगणान्सर्वान्राधयासहितोहरिः ४१ सभार्योभगवान्साक्षाद्द्वारकांप्रविवे
श्राह कारयामासराधायैमंदिराणिपराणिच ४२ निवासयित्वासन्मुखंसर्वांस्तान्व्रजौकसः ४३ इत्थंसिद्धाश्रमकथामयातेकथि

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1526

गर्गः तान्नृप ४४ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वदोषैर्विमोचनम् ४५ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीद्वारकाखंडे सहस्रधमाहात्म्ये रा
द्वा तोमतीवोनामाष्टादशोध्यायः १८ ॥ नारद उवाच ॥ द्वारावतीमंडलं तु शतयोजनविस्तृतं तस्य प्रदक्षिणा सर्वा योजनानां च
१९ नुः शतं १ तन्मध्ये कुशस्थलीति दुर्गं द्वादशयोजनं द्वितीयं च बहिर्दुर्गं नवतिं च तु तुर्नैः २ क्रोशैः संवृहितं राजंल्लक्ष्मीकृष्णेन महा
त्मना तृतीयं च तथा दुर्गं पूर्वं नैश्वहिशतैस्तथा क्रोशैः संवृहितं राज त्रुतंत्रशासारदसगुतं ३ तेषामंतर्दुर्गेपि श्रीकृष्णस्य महात्मनः
मंदिराणि विचित्राणि नवलक्षाणि संति हि ४ तत्रापि मंदिरे स्वस्य द्वारे लीलासरोवरं सर्वतीर्थोत्तमं राजन्लोको लोकाश्च समागते ५
यस्मिन्स्नात्वा नरः पापी व्रती भूत्वा समाहितः शुद्धमाहेमदानेन च दत्वा नत्वा विधानतः ६ कोटिजन्मकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः
श्रीमतेन तन्नरेनेतं गोलोकाच्च महारथः ७ सहस्रादित्यसंकाशयानगत्कलितसंशयः ८ श्रृयंतीर्थानि तावानि शृणु राजन्महा·
मते शतान्तराणि तत्रैव सहस्राणि च षोडश ९ श्रुहृभिः सहितान्येव पत्नीनां भवनानि च तानि प्रदक्षिणीकृत्य नत्वा नत्वा पृथ
कृपृथक् १० स्नानतीर्थेस्मन्मासं तु मस्पृशेद्यः पारिजातकं तस्य स्नानेन वै तेरस्ये भक्तिर्भवति नित्यशः ११ श्रीकृष्णोदयते तस्य वसेहृ
त्पमनाः सदा सखद्धिसिद्धयः सर्वास्तं भजंति निसर्गतः १२ समुकः सकृत्ताद्यैः स्नायः पश्येद्धरिमंदिरं तत्समो वैष्णवो नास्ति
तीर्थंव्रतसमे नहि १३ पंचयोजनविस्तीर्णां द्वारावतसंदिशाननः यत्र स्थाने कृष्णकुंडं कृष्णतेजः समुद्भवः १४ यं स्नात्वा कृष्णना·
मुक्तः सोवीजो ववनीमतः तस्य दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते १५ तस्माद्द्वादशपादे पूर्वस्यां दिशि मैथिल सर्वतीर्थोत्तमं पुण्यं
बलभद्रसरो महत् १६ प्रदक्षिणीकृत्वा बलदेवो महाबलः यत्नंयत्रविनिर्मायरैवमाविराजह १७ ततः स्नात्वा नरः स
द्योमुच्यते सर्वपातकात् पृष्ठीप्रदक्षिणायास्तु फलं तस्य नडलंभं १८ भगवन्मंदिराद्राजन्सहस्रं यत्न्वग्रतः दक्षिणस्यां म·
हातीर्थं गणनाथस्य वर्तते १९ मुनिदेशाद्गतो राजन्स्वपुत्रैः सह सत्तैतदा गतोशपूजनं यत्र कारयामास रुक्मिणी २० यत्र स्नात्वा
हेमदानं यो ददाति नरोपि वा पुत्रपौत्रैर्धनैस्तस्य वंशस्तस्याभिवर्द्धते २१ भगवन्मंदिराद्राजन्दिग्विभागे च पश्चिमे पंचविंहिशा १९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तेषां स्नेदानतीर्थे परे शुभे २१ यत्र श्रीकृष्णवंदरूलानि मैं दानं करोति यः तत्र स्नात्वा नरो राजन्द्विपलं कांचनेन तथा २२ वनगुल्मान रजते
पलं वरशतेन तथा तथा सहस्रमौल्यानि नवरत्नानि यानि च २३ यो ददाति नरश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु अश्वमेधसहस्राणि राजसू
यशतानि च २४ दानतीर्थस्य पुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं वदिकाश्रमयात्रायां यत्फलं लभते नरः २५ तस्माच्छतगुणं प्रोक्तं दान
तीर्थे परात्मनः सैंधवारण्ययात्रायां मेषस्थे च दिवाकरे २६ उत्पलावनयात्रायां वृषस्थे भास्करे सति स्नाने दाने लक्षगुणं भवतीह
न संशयः २७ तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं दानतीर्थे विदेहराट् मासमेकं वयः स्नानं दानतीर्थे करोति हि २८ तस्य जातेच यत्पुण्यं विज्ञ
मो न चेति नन तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं वक्तुं नालं चतुर्मुखः ३० सर्वेषां चैव दानानामश्वदानं परं स्मृतं अश्वदानाद्गजस्यापि गजदानाद्
रथस्य च ३१ रथदानात्परं राजन्भूमिदानं विशिष्यते भूमिदानादन्नदानं महादानं प्रकथ्यते ३२ अन्नदानसमं दानं न भूतो न भवि
ष्यति देवर्षिपितृभूतानां तृप्तिरन्नेन जायते ३३ दानतीर्थे चान्नदानं यः करोति महामनाः क्षणं च यं विमुच्याथ याति विष्णोः परं पदं ३४
दशैव मानके पले राजेंद्र दशपैत्रके श्रियायादशयायले तत्पुरुषाद्रुद्रेण नरः ३५ वनभूर्जादिवृक्षाणां [illegible] तनाः सुवि
ताः पीतवस्त्रा [illegible] भगवन्मंदिरं राजन् [illegible] दिशि [illegible] क्रोशार्द्धे [illegible] मायातीर्थं मनोहरं ३७ विराजते
यत्र नित्यं दुर्गा दुःखविनाशिनी [illegible] विनाशिनी ३८ समंततः समारहते [illegible] राजविलोक्यते पुत्रेच देवकी
देवीं पूजयामास [illegible] ३९ तत्र जगाम [illegible] भगवान्हरिः तद्व [illegible] मायातीर्थं फलप्रदं ४० मायातीर्थे च।
स्नात्वा मायां संपूजयन्मानवः सर्वान्मनोरथानाप्नोति [illegible] संशयः ४१ ॥ इति श्रीमद्दुर्गा [illegible] संहितायां [illegible] प्रथम
[illegible] सरोवर [illegible] दानतीर्थ [illegible] तीर्थ दानस्य मायातीर्थमाहात्म्यं नाम [illegible] नविंशतमो
ध्यायः २९ ॥ नारद उवाच द्वितीयस्मात्पितुर्वा [illegible] विदेहराट् ३ तत्तीर्थं महापुण्यं कामदं सिद्धिदायकं १ तत्र स्नात्वा नरो
राजन्रुद्रलोकं प्रयाति हि ३ देववेदसारस्वप्नं [illegible] नरः २ तथा वेदक्षिणे द्वारे [illegible] विधीयते तत्र समाजिते नापि

गर्गा· ऋजितो भूत्स्यमेनक ४ तत्र स्नात्वा पयसा गां यो ददाति नरेश्वर सूर्यप्रभाविमानेन सूर्यलोकं प्रयाति हि ४ तथा वै पश्चिमे द्वारे
हा· अश्वतीर्थं विशिष्यते तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्णपात्रेषु पायसं ५ यो ददाति महाबुद्धिस्तस्य पुण्यफलं शृणु ब्रह्महा पितृहा गो
१२ घ्नो मातृहा चाप्यहावान् ६ इहलोके पदं प्राप्य विशुद्धात्मा स्वयं वपुः चंद्राभेन विमानेन याति ब्रह्मपदं स वै ७ तथा वै उत्तरे द्वा
रे देवेश्याः नीललोहिते यत्र स्नात्वा महादेवो राजते नीललोहितः ८ देवता मुनयः सर्वे तथा सप्तर्षयः परे वसंति यत्र वै देहत
था सर्वे मरुद्गणाः ९ नीललोहितलिंगं तत्र संपूज्य यत्नतः ऐश्वर्यमतुलं लेभे रावणो लोकरावणः १० कैलासस्यापि यात्रा
यां यत्फलं लभते नृप तस्माच्छतगुणं पुण्यं नीललोहितदर्शनात् ११ नीललोहितकुंडे वै स्नात्वा तोयस्थितिं दिने नरः प्रयाति शिव
लोकाख्यं पापायुतयुतोपि हि १२ सप्तसामुद्रकं नाम तीर्थं यत्र विराजते यत्र स्नात्वा नरः पापी पापसंघैः प्रमुच्यते १३ सप्तानां
च समुद्राणां स्नानपुण्यं लभेद्वरं विश्वविश्वो गिरीशश्च इंद्रो वायुर्यमो रविः १४ पर्जन्यो धनदः सोमः क्षितिरग्निर्यापतिः तथा
ऋषिमुख्यदा ऐते तिष्ठंति मनुजेश्वर १५ सप्तकोटीनि तीर्थानि ब्रह्मांडे यानि कानि च सर्वाणि तत्र तिष्ठंति सप्तसामुद्रके नृप तत्र
याँ स्नात्वा नरः पश्चात्कृत्वा सर्वपरिक्रमां प्रामोति हाटके पुण्ये यात्रायाः सफलं फलं १७ सप्तसामुद्रकमृते न यात्राफलदा स्मृता स
प्तसामुद्रके तीर्थे विख्याते पविदुःस्मराः १८ ❀ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीहाटकाखंडे द्वितीयद्वारे उत्तरतीर्थसूर्यकुंडव
ह्नितीर्थनीललोहितसप्तसामुद्रकमाहात्म्यं नाम विंशोध्यायः २० ❀ नारद उवाच तृतीयस्यापि द्वारस्य पूर्वद्वारे महाबलः
ह इतस्ततस्त्रिंशराजन्हनुमान्वै जनीसुतः १ तेषु स्वभगवद्भक्तो हनुमंतं महाबले जायते भगवद्भक्तो हनुमानिव मानवः २ तथा
वै दक्षिणे द्वारे चक्रं नाम सुदर्शनं इतस्ततस्त्रिंशराजन् श्रीकृष्णगतमानसं ३ तस्य दर्शनमात्रेण सभवेद्भक्तिसंयुतः तेषु
स्वभगवद्भक्तं जायते महाबले ४ चिरंजीवी हरेर्भक्तो भवती ह च मानवः ५ तथा वै चोत्तरे द्वारे विष्वक्सेनो महाबलः
इतस्ततस्त्रिंशराजन् श्रीकृष्णहृदयो महान् ६ तस्य दर्शनमात्रेण नरो याति कृतार्थतां शृणु राजन्वहिर्द्वारतीर्थं पिंडारकं १२

1528

स्थले ७ पिंडारकस्य माहात्म्यं शृणु त्वं नाद्य राजसत्तम यस्य स्मरणमात्रेण महापापात्प्रमुच्यते ८ शृंगेसिद्धो रिवहारै रैवतादिस।
मुद्रयोः मध्ये पिंडारके स्थले तीर्थानां तीर्थमुत्तमं ९ कृत्वा राजेंद्र राजसूयं यदुराजो महाबलः वकारयत्रवै देहपरिपूर्णांतमात्तया १०
सर्वाणि यत्र तीर्थानि समाहूतानि सर्वतः निवासं च कारिते राजन्नुग्रसेनकृतं क्रमे ११ तेन पिंडारकं नाम सर्वतीर्थस्य पिंडतः त
त्र स्नात्वा नरः सद्यो राजसूयफलं लभेत् १२ यत्रैव चैव दिने स्नात्वा व्रती भूत्वा समाहितः ब्राह्मणेभ्यः स्वर्णदानं दत्वा यः प्राप्नो
भवेत् १३ इहैव नरदेवः स्यात्स महात्मा न संशयः नित्यं शृणोति सततं वेदविद्यामर्थशास्त्रं स्वयं १४ सुवर्णरत्नवस्त्राद्यैः सुवंद्
वरत्नैः पत्रैः स्त्रीसंघैः सहितो नित्यं हृष्टपुष्टो महाबलः १५ गृहे राज्ये शताद्ये तेहाबिडंड भयो च नाः करीहाणि च वीकारैरचि
हर्षैः समन्वितं विराजते राजसंबंधे पत्न्यो गणाजिरं रत्नप्रासादनिचयसुध्वजमंडलमंडिते १७ मत्तकुंजरकर्णाभ्यां ना।
डिताभ्यां गमंडली भूतलं करोति तिहारमंडितमेतुलेसुरैः १८ पिंडारकस्नानतस्तेन कथं राज्यं भवेदिह गुंते मोत्केकथं यांति नरः
पापपुंजेनापि हि १९ पिंडारकस्नानमात्रेण वर्मं पिंडारकस्नानमात्रेण कर्म पिंडारकस्नानमात्रेण धर्मं पिंडारकस्नानमात्रेण शर्म २०
पिंडारकस्नानमात्रे वियोगी पिंडारकस्नानकरस्त्वयोगी पिंडारकस्नानकरः सुभोगी पिंडारकस्नानकरो न रोगी २१ द्वार
वतीं माघवमासमध्ये प्रदक्षिणीकृत्य नमस्करोति सर्वा गृहास्तु च वसिद्धयोपि वेदेहत्यां तन्महे भवंति २२ तीर्थानमेयः
शयनः शुचिस्नायी नीवतीवायवभोजनेन प्रारभ्य चैत्रीकिलपूर्णिमासी यो माघवीमेत्य करोति यात्रां २३ तस्यापि संख्यां ग
दितं न शक्यः स्मनश्रुं खो वेदमयो विधाता यो मे व यात्रां गणयेत्कदाचित्कालेन पुण्यानि न कुम्भपुण्यौ २४ यथा निधीनां ह
रिवासंरचयथा हि शेषो फणिनां फणींद्रः यथा रात्नमान्निविपदतीनां व यथा पुराणेषु हि भारतं च यथा हि देवेषु च देव
देवः श्रीवासुदेवो यदुदेवदेवः तथा पुरी तेत्र समस्तमध्ये द्वारावती पुण्यफलप्रशस्ता २६ गृहोतिथ मायदुमंड
लीभिर्विराजते भूमितले मनोहरा वैकुंठलीलापि कृता कुशस्थली यथा न डिंडिजे लदा वलिर्दिवि २७ यत्रैव सा तान्य ह

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1530

गर्ग॰ घः परेशो धृत्वाचतुर्व्यूहमलं विराजते यत्स्वयंसेनायदद्वौ न्यपेशामोक्षसाधनं सेह्हयेनमोनमः २८ यदास्वलोकंभगवान्ना।
द्वा॰ शिष्यति से स्वावयिष्यत्यथतांनद्वारार्णवः वैदेहद्विव्ये हरिमंदिरेविनातस्मिन्निवासेभगवान्करिष्यति २९ शृणोतितत्रैवकलौ
५ जनाधुनिकृष्णोक्तमिदंसततंदिनेदिने भवेद्वियोयदिवासविप्रयोगोब्राह्मणोवैसततमासकीर्तनैः ३० भूत्वाथविप्रोपि॰
नदाद्यमायंरामानागरहीर्तश्रुतिमांपरस्य कृत्वाप्रतिष्ठांचविधायशौरिजंकरिष्यतेस्थापनमर्कपुत्रः ३१ श्रीद्वारकानाथमिति॰
स्वरूपंपश्यंतिये भक्तजनाःकलौयुगे गच्छंतितद्धिसुपदंनरदेवयोगीश्वराणामपिदुर्लभंयत् ३२ इदंमयातेकथितंनदेव
माहात्म्यमेतन्निकलकल्मषघ्नं शृणोतियःश्रावयतेचभक्त्याश्रीद्वारकावासफलंलभेत्सः ३३ श्रीद्वारकायान्नृपखंडमेतत्
न्मयानवाग्रेकथितेसुपुण्यं कीर्तिंकुलेभक्तिमतीवमुक्तिंददातिराज्यंचमदैवसृणुवतां ३४ ❀ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहि
तायांश्रीद्वारकाखंडेनृतीयदुर्गापिंडारकमाहात्म्यंनामैकविंशोध्यायः २१ ❀ द्वारकाखंडंसमाप्तं६॥ ❀ अतःपरंवि॰
श्वजित्खंडंभविष्यति ❀ ॥ ❀ ॥ छापेखानेपंडितमुकुंदरामकेमित्रविलासलाहोरमेंछपा ❀ ॥ ❀ ॥

1531

श्रीगणेशाय नमः नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय साक्षिणे प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः संकर्षणाय च १ शुक्लांतस्तिमिरांधस्य ज्ञानां
जनशलाकया चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः २ श्रीगर्ग उवाच इत्थं श्रीकृष्णचरितं मया ते कथितं मुने चतुःपदार्थदं नृ
णां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ३ शौनक उवाच बहुलाश्वो मैथिलेंद्रः श्रीकृष्णे सौहृदिप्रियः किं पप्रच्छ परं देवर्षिं तन्मे ब्रूहि तपोधन ४
श्रीगर्ग उवाच उग्रसेनेन यादवेंद्रं श्रीकृष्णेन कृते मुने कृतानि विस्मितो राजा नारदं प्राह मैथिलः ५ बहुलाश्व उवाच को वायं म
हंतो राजा केन पुण्येन भूतले यादवेंद्रो महाबुद्धिरुग्रसेनो बभूव ह ६ यस्य श्रीकृष्णचंद्रोपि सहायोभूद्धरिः स्वयं तस्मात्तन्महि
मानं मे ब्रूहि देवर्षिसत्तम ७ श्रीनारद उवाच सूर्यवंशोद्भवो राजा चक्रवर्ती कृते युगे यज्ञं चकार विधिवन्मरुत्तो योगराजितं ८
महान् संभृतसंभारैर्हिमाद्रेः पार्श्व उत्तरे संवर्तेन मुनिनाहूतो गुरुं कृत्वा ह्यदीक्षित ९ पंचयोजनविस्तीर्णं कुंडोभूद्यस्य चाध्वरे योजा
नं तत्र कुंडस्तु नवतिः पंचकुंडकाः १० मेखलाग्रानि विस्तारे दैर्घ्ये निर्मितोरुणा महत्सहस्रहस्तमुच्चांगो यज्ञस्तंभो बभौ महान् ११
विंशद्योजनविस्तीर्णः सौवर्णो यज्ञमंडलः वितानैस्तोरणै रेजे कदलीखंडमंडितः १२ ब्रह्मरुद्रादयो देवाः सगणास्तत्र चागताः
ऋषयो मुनयः सर्वे तस्य यज्ञे समाययुः १३ होतारो दशलक्षाणि दशलक्षाणि दीक्षिताः अध्वर्यवः पंचलक्षा उद्गातारस्तथापरे १४
ब्राह्मणास्तत्र विद्वांस यतवेदविदो द्विजाः सर्वे शास्त्रार्थवक्ताः कोटिशोथ प्रपूजिताः १५ हस्तिशुंडासमाधाराभूत्काज्यस्पदः
तास्पनः श्रुतीर्गिरापनयत्नेन विंशविद्धि मैथिल १६ गंधर्वाभागौदंतीर्देवविशेदेवाः सभासदः तेभ्यस्तेभ्योरद्दवीनापरिवेष्टया
वने १७ केचिज्जीवाश्च तल्लोकांत न बभूवुर्बुभुक्षिताः सर्वे देवास्तु सोमेन ह्यजीर्णत्वमुपागताः १८ संवर्तो यददौ राज्यं जंबूद्वी
पस्याध्वरे गजानां हेमभाराणां नियुतानि च नवदश १९ शतावृंदं हयानां नयस्तानेरहविताणां नृप कोटिशो नवरत्नानां महाद्री
तां महात्मने हयानां पंचमाहस्रं राजानां शतमेव च शतभारैः सुवर्णानां वाससां कोशनालोटद्वौ २१ जलभोजनपात्राणि हेमा
नि पुस्फुरंति च मुक्तानानिविशस्याः शुनकास्तालहाद्द्विजातयः २२ विश्वकर्मकैः स्वर्णपात्रैर्हविष्टैर्न पर्वजितैः हिमाद्रिपार्श्वे शैलो

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. वि. १

भूदण्णापिशनयोजनं २३ मरुत्तस्य यथा यज्ञे ततथान्यस्य कर्हिचित् त्रिलोक्यां भूतपूर्वं न भूतो न भविष्यति २४ यस्य कुंडाद्वि
निर्गत्य परिपूर्णतमः स्वयं आत्मानं दर्शयामास मरुत्ताय महात्मने २५ तमालोक्य हरिं साक्षात्कृतांजलिपुटो नृपः गद्गदेन समर्थो
भूद्गोमांची प्रेमविह्वलः २६ तं प्रेमपूरितं दृष्ट्वा पतितं पादयोर्नतं उवाच भगवान्साक्षान्मेघगंभीरया गिरा २७ श्रीभगवानुवाच रा
जंस्त्वयाहं विनयेन तोषितो निष्कारणो यज्ञवरैः समर्चितः वरं परं ब्रूहि महामते वरं दास्यामि देवैरपि दुर्लभं दिवि २८ नारदउ
वाच श्रुत्वाथ राजा मरुत्तः कृतांजलिः प्रदक्षिणीकृत्य हरिं परेश्वरं संपूज्य भक्त्या विशदोपचारकैर्नत्वा भृशं गद्गदया गिरा ब्रवी
त् २९ मरुत्त उवाच न वेद्म्यहं तच्चरणारविंदनो वरं परं श्रीप्रमुखो न मोक्षम समेत्य गंगात्तधितो पिट्टुमैतिः त्वं नेति कुंपदि यथा
नेहेतयाः ३० तथापि याचे तव पादनस्य गौरवान्या दास्यं विंदू हृदयारविंदात् कदापि मे माव्रजत व्रजेश्वर भूले च तत्पीविदुरथं संपदं ३१
श्रीभगवानुवाच धन्योसि राजंस्तव निर्मला मतिः पुलोमितनस्यापि वैरेने कामभृत् तथापि मत्तो वरयेप्सितं परं विना कलेभक्ति
शुल्कान्नमेसर्वे ३२ मरुत्त उवाच देयं यदा मे वरमीप्सितं प्रभो वैकुंठलोकं कुरु नाद्य गातले रत्नस्थितं मोक्षिजभक्तवत्सल त।
श्रित्त्यु भक्तजनैः परैः सह ३३ श्रीभगवानुवाच भूमिन्ममतोदेव मनोरथाश्च तिं गतेषु विंशेषु युगेषु वा हो गत्वाथ नाकं थरा
समेत्य मयांतिकं वत्स परं करिष्यति ३४ नारद उवाच इत्युक्त्वा भगवान्साक्षात्तत्रैवांतरधीयत सोयं तमहमो राजा उग्रसेनोव
भूवह ३५ तं यज्ञं कारयामास राजसूयं हरिः स्वयं किं दुर्लभं त्रिलोक्यां तद्भक्तानां मैथिलेश्वर ३६ मरुत्तस्यापि चरितं यः शृणोति
नरोत्तमः तस्य ज्ञानं स वैराग्यं भक्तियुक्तं प्रजायते ३७ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां श्रीविश्वजित्खण्डे नारदबहुलाश्वसं
वादे श्रीमरुत्तोपाख्यानं नाम प्रथमोध्यायः १ बहुलाश्व उवाच कथं चकार विधिवद्राजसूयाध्वरं नृप श्रीकृष्णेन सहायेन नं
वदैतन्निर्तरांमुने १ नारद उवाच उग्रसेनः सुधर्मायां कृष्णं संपूज्य चैकदा नत्वा प्राह प्रसन्नात्मा कृतांजलिपुटः शनैः ३ उग्रसे
न उवाच भगवन्नारद प्रोक्तं श्रुतं यस्य महत्फलं तं यज्ञं राजसूयाख्यं करिष्यामि त्वदाज्ञया ४ त्वत्पादसेवया पूर्वं मनोरथमहा १

1532

1533

र्णवे नेष्यंजेगा च्चूर्णीकृत्य निर्भयाः शुभक्षणे मम ५ श्रीभगवानुवाच सम्यग्व्यवसितं राजन्भवता यादवेश्वर यत्तेन ते जगत्की।
र्तिस्त्रिलोक्यां संभविष्यति ६ आहूय यादवान्सर्वान्सभां गत्वाथ सर्वतः तांबूलवीटिकां धृत्वा प्रतिज्ञां कारय प्रभो ७ ममांशा या
दवाः सर्वे लोकद्वयजिगीषवः जित्वारीनागमिष्यंति हरिष्यंति बलिं दिशां ८ नारद उवाच अथांधकादीनाहूय शक्रसिंहास·
नेस्थितः स्वयमीशो नृपो धृत्वा तांबूलवीटिकां ९ उग्रसेन उवाच यो जयेत्समरे सर्वाञ्जंबूद्वीपस्थितान्नृपान् मनस्वी सक नृ
कोदंडी सो मितांबूलवीटिकां १० नारद उवाच नृपेषु तत्सभीप्सुगतेषु सत्सु श्रीरुक्मिणीनंदन एव समग्रात् जग्राह तांबूलवरं।
महात्मा नत्वा नृपमेष्यिल शंवरारिः ११ प्रद्युम्न उवाच विजित्य समरे सर्वाञ्जंबूद्वीपस्थितान्नृपान् गृहीत्वाथ बलिं तेभ्य आ
गमिष्याम्यहं बलात् १२ श्र गम्यागमने वर्षे ब्रह्मणास्य गुरोस्तथा हत्यासुरान्समे भूयाच्चक्रपाणिः किल चेदिदं १३ नारद उ
वाच श्रुत्वा वचः शंबरारेः साधु साध्विति भूभुजः कृत्वा तेषां पश्यतां च तं जग्राह यदूत्तमः १४ गर्गो यदुकुलाचार्यो त्वाहूतं तो
ष्य यत्नतः तत्स्वा नेकारयामास स्तुतिभिर्वेदसूक्तिभिः १५ उग्रसेनोऽथ तिलकं प्रद्युम्नस्य चकार ह बलिं दत्वा नमस्कृत्य सर्वे
यादवपुंगवाः १६ उग्रसेनो ददौ खड्गं प्रद्युम्नाय महात्मने कवचं प्रददौ साक्षात् हलदेवो महाबलः १७ स्वतूणी हौ विनिःकृ
ष्य तूणौ वरसायकौ धनुश्च शार्ङ्गं धनुषः समग्राय ददौ हरिः १८ किरीटकुंडले दिव्ये पीतवासो मनोहरं छत्रं च चामरे सा
ताल्कूरोद्भूतौ ददौ प्रभुः १९ शतचंद्रं ददौ तस्मै वसुदेवो महामनाः उद्धवः प्रददौ साक्षान्मालां किंजल्किनीं ददौ २० अक्रूरो
दक्षिणावर्तशंखं विजयं ददौ श्रीकृष्णः कवचं च तं गर्गाचार्यो ददौ मुनिः २१ न देवमानतः शक्रो लोकपालैः सकौतुकः आज
रमन्त्रं ललितं शिवो देवर्षिगणसंवृतो २२ प्रद्युम्नाय ददौ शूली त्रिशूलं निर्ज्वलत्प्रभं ब्रह्मा ददौ महाराजपद्मरागं शिरोमणिं २३
पाशी पाशं शक्तिधरः शक्तिं शत्रुविमर्दिनीं वायुश्च व्यजने दिव्ये यमो दंडं ददौ प्रभुः २४ रविर्ददौ महागुर्वीं कुबेरो रत्नमालिकां
चंद्रकांतमणिं चंद्रः परिच्छदं तनूनपात् २५ क्षितिश्च पादुके प्रादाद्दिव्ये योगमये परे प्रद्युम्नाय ददौ कुंतं भद्रकाली तरस्विनी

1534

हैमाच्छमुक्ताशिखरं सहस्रहयसंयुतं विश्वकर्मकृतं साक्षाद्दुर्लभं दैवैर्दिग्गतं १७ सहस्रचक्रसंयुक्तं मनोवेगं घनस्वनं मंजीर
किंकिणीजालसंघट्टटंकारभीषणं १८ रथं ददौ महादिव्यं सहस्रध्वजशोभितं जैत्रं रत्नमयं शक्रः प्रद्युम्नाय महात्मने १९ शंखाः
दुंदुभयो नेदुस्तालवीणादयस्तदा मृदंगवेणवो गोजयध्वनिसमाकुलैः २० वेदघोषैर्लाजपुष्पैर्दूर्वाक्षतसमन्वितैः प्रद्युम्नस्यो
परि सुराः पुष्पवर्षं प्रचक्रिरे २१ ✽ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां विश्वजित्खंडे नारदबहुलाश्वसंवादे प्रद्युम्नविजयाभिषे
को नाम द्वितीयोऽध्यायः २ ✽ नारद उवाच अथ नत्वा हरिं कालिं कृग्रसेनं बलं गुरुं नीत्वाज्ञां रथमारुह्य कृष्णस्यस्त्वाविनिर्ययौ १
ययुस्तमनुगाः सर्वे यादवा उद्धवादयः भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकाः २ तथा स्वभ्रातरः सर्वे गदाद्याः कृष्णनोदिताः
सपुत्राः सबलाः सर्वे सांबाद्याश्च महारथाः ३ किरीटिनः कुंडलिनो लोहकंचुकमंडिताः चतुरंगबलोपेताः कोटिशस्ते विनिर्ययुः ४
कलापिहंसगरुडमीनतालध्वजै रथैः सूर्यमंडलसंकाशैश्चलाश्वनियोजितैः ५ चामरांदोलितैर्दिव्यैर्वीरमंडलमंडितैः सौ
वर्णैर्दैवधिष्ण्याभै रेजुर्वीराः मनोहराः ६ मदच्युतश्चित्रशुंडाः हेमजालसमन्विताः महोत्कटा गजा उच्चा रणाहृदाहृणावराः ७
गिरींद्रशिखरा महाद्विपेंद्रान्दिग्विभाविनान् विडंबयंतो दृश्यंते सैन्ये सैन्ये द्विपा नृप ८ केचिद्भद्राः प्रकथिताः केचिन्मंदा मृगाः
परे विंध्याचलभवाः केचित्केचित्काश्मीरसंभवाः ९ मलयप्रभवाः केचिद्धिमाद्रिप्रभवाः परे सौराष्ट्रप्रभवाः केचित्कैलासवनसंभ
वाः १० ऐरावतकुलेभाश्च चतुर्दंताः कलापिनः त्रिसृष्ट्या गरुडभा गच्छंति भुवि चांबरे ११ ध्वजायुक्ताः कोटिगजाः कोटिदुंदु
भिसंयुताः कोटिभृत्याः महामात्यै रत्नमंडलमंडिताः १२ गजेंद्रयंतो वनशुभाः नीडांडंबरराजिताः इतस्ततो विरेजुस्ते बले व्योमक
गा इव १३ कैरगुल्मान्सप्रमाद्यत्पर्यंतो लोकमंडले कंपयंतो भुवं पादैर्मेरुशृंगीकृता बलाः १४ दुर्गादिग्गिरिशैलादीन्मानयंतः शिर
स्थलैः खंडयंतश्च शत्रूणां बलमेतादृशा गजाः १५ तुरंगा निर्गता राजन्केचिन्मास्याः कालिंगजाः औशीनराः कौशलाश्च वैदर्भाः
कुरुजांगलाः १६ कांबोजजाः सृंजयजाः कैकेयाः कुंतिसंभवाः द्राविडाः केरलाश्चांगाः वंगा विकटसंभवाः कौंकणाः कोटकाः के २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

विकर्णा ... सौवीराः सैंधवाः केचित्कांबोजाः ... पुरे १७ केचिच्चकेचिद्वानवाः ... मालवादयः महाराष्ट्र
भवाः केचिन्म्लेच्छा जलसंभवाः १९ परिपूर्णा नमस्याः ... श्रीकृष्णस्य महात्मनः वाजिशालासु वर्तन्ते तेप्यत्रैव विनिर्गताः २० ...
नद्दी ... वैकुंठस्य वाजिनः पदातयः रमावैकुंठलोकाच्च ... निर्गताः २१ हेममहारत्नमयाः ... मालामनोहराः शिवाम
णि महार्घ्य ... सेविनाः ... २२ नामै ... प्रभाः यादवानां महासैन्ये दृश्यन्ते ... २३ वायु
वेगा मनोवेगा ... २४ ... दृश्यन्ते पितरि
पाः ... २५ गंडशैल ... विलंघयंतः ... २६ मयूरीनेत्री
... २७ ... विद्या
... २८ केचिन् ... मनोहराः ... २९ पद्मराग
... ३० ... शक्ति
प्रभाः केचिन् ... ३१ ... ३२ एवं
विष्णु ... ३३ ॥ इति श्रीगर्गसंहितायां विश्वजित्खंडे
विनिर्गतं ... ३३ ॥ इति श्रीगर्गसंहितायां ...
नारद बहुलाश्व संवादे यादवसैन्य निर्गमनं नाम तृतीयोऽध्यायः ३ ॥ नारद उवाच ... श्रीकृ
... उग्रसेन उवाच हे ... महावीर श्रीकृष्ण ... विजित्य ... कामाग्नि
... २ ... ३ ... निग्रहः
... ४ ... ५
... ६ ... व्यसुः

गर्ग. सगर्वैश्च मध्ये संस्थितानां मार्तण्डमंडले ७ यथा रणात्पुरा नस्य कार्यं दृष्ट्वा निर्भयः व्रजेद्यः स विजयी भूत्वा समराद्धीरो व्रजेत् ८ सेनां
वि. रक्षन् राजा हि सेना राजानमेव हि सेना कृच्छ्रगतं रक्षेद्ध्यनिशं सारथी रथी ९ एवं च यादवाः सर्वे समर्था बलवाहनाः कार्ष्णिमेवाभि
३ रक्षेत कार्ष्णिर्वः परिरक्षतु १० गावो विप्राः सदा धर्मं वृद्धाः स्त्रियः शिशवस्तथा पूजनीयाः सदा सर्वे मद्भक्तास्तत्त्वकोविदाः ११ वेदा विष्णु
वचो विप्रास्तु देवा गावस्तु देवाः श्रुतानि देवतानां सा तास्ता यथा यथा स्मृताः १२ श्रीकृष्णो यैः स्मृतः साक्षान्महिमा तेन मः प्रभुः येषां वि
ते स्थितो भगवांस्तेषां विजयः सदा १३ नारद उवाच शिरसा जगृहुः साक्षादुग्रसेनस्य शासनं प्रणेमुर्यादवाः सर्वे कृत्वा ते जलिपुटान्
प १४ उग्रसेनं नृपं शूरं वसुदेवं बलं हरिं न नाम कार्ष्णिः शिरसा गर्गाचार्यं महामुनिं श्रीकृष्णबलदेवाभ्यां पुरी याते नृपे स्वर दि
ग्जयार्थी हरेः पुत्रः प्रययौ यादवैः सह १६ चलन्तीं जनलेवीं यां राजमार्गोपि यत्सवै वभौ हेममयैः सर्वैः शिबिरैर्मैथिलेश्वर १७
श्रग्रतो वाहिनीमुख्यो कृतवर्मा महाबलः ध्वजिनी सहितः पश्चादक्रूरोयं विनावरः १८ तत्पश्चादुद्धवो मंत्री प्रक्रिमापंच सेयुतः
तत्पश्चात्कृष्णसचेद्रस्य सतनास्तु हादशाक्षतनाः १९ ययुर्महारथा राजन्येश्च ता रौहिणीसुताः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च दीप्तिमान्भानुरेव च २०
सांबो मधुर्बृहद्भानुश्चित्रभानुर्वृकोरुणः २१ पुष्करो वेदबाहुश्च श्रुतदेवः सुनंदनः चित्रभानुर्विरूपश्च कविर्न्यग्रोध एव च २२
ततश्चास्य यदुः सर्वे गदा या कृतमनोदिताः भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकाः मनुवाणकोटिसंख्याया यादवानां प्रकथ्यते
तत्सेना संख्या न पनेकः करिष्यति भूमिषु २४ रथ्ययदृतो बलतोन्नयाणं विकर्षतां नां मरुतीच सेनां कोदण्डटंकारयुतो भवन्को
धुंकारश्चानादितदुंदुभीनां २५ इभेन्द्रचीत्कारहयैर्द्रहेषाणैनैर्दद्भुं श्री रदवीरगर्जनैः ढक्कानिनादैर्पटहैस्तडित्स्वनैः प्रचंड
मेघा इव नेतिविडिंडिरे २६ राजद्धजो मण्डलमेव दिग्गजाः महत्सु वैस्तेव परीकृताश्च सघोषदुर्गोरिपवो विडुहु वर्ति सा दृशा को
चलतो महात्मनां २७ कुर्मः स्तु किं का विनिके वदंतः कुतः कुतात्वा मदनीद्रवेतः उपद्रवो सेषु विपेकपाति च वा न लोकेः सहि
नावलेति २८ बलेन यत्स्वसहरिः परे स्व रो भार विदेहेशाभूवो वतारयन् योभूद्भूव तत्वदद पयोयदोकुलेः तसेन मो गतशुणायमू १

भूते १८ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां विश्वजित्खंडे नारदबहुलाश्वसंवादे प्रद्युम्नदिग्विजययात्रायां गमनं नाम अष्टमोऽध्यायः ४
श्रीबहुलाश्व उवाच कान्कान्देशान्ययौ जेतुं क्रमतः श्रीहरेः सुतः तस्य कर्माण्युदाराणि ब्रूहि देवर्षिसत्तम १ श्रुतो श्रीकृष्णचंद्र
स्य कृपा भक्तेषु वेदशीर्षे नातिशुश्रूषता ध्यानतापापविनंसकुले जने २ नारद उवाच साधु साधु त्वया पृष्टं साधु ते विमला मतिः चरितं कृ
ष्णभक्तानां पुनाति भुवनत्रयं ३ तत्काले मेघयानस्थो भूमेः सर्वराजांश्च कविश्रेष्ठ गायेद्राजन्हरेः श्रीमतो गुणान् ४ वनयौ।
जनमात्रे हिलाकायस्य प्रदर्शने तेनस्थेनातपत्रेण शोभितो रुक्मिणीसुतः ५ रथेन शक्रदत्तेन स्वसैन्यपरिवारितः कच्छदेशा।
ययौ जेतुं त्रिपुरान्गिरिशो यथा ६ प्रद्युम्नस्यागतां सेनां गजनादस्वनादुतैः हर्षयंतीन हृद्देशान्यानयंतीच मैथिल ७ उत्थिते
स्तद्रजोवृंदैरंधीभूतं नभोऽभवत् भयं प्रापुर्जनाः सर्वे कच्छदेशनिवासिनः ८ तदा निधर्षितः प्रह्वो राजानां हेममालिनां नीलापंच
शतानि सद्यो हयानामयुतं तथा ९ विशद्वरां स्ववर्णानामागतस्तस्य सन्मुखे दत्वा वलिंननामाशु प्रजावधाकारहृयं १० तस्मै तुष्टः
शूरवराः प्रददौ रत्नमालिकां संस्थाप्य राज्ये तं राजेस्तेषां हि प्रकृतिः सतां ११ कलिंगान्स्प्रययौ जेतुं रुक्मिणीनंदनो वली पतत्पता
कैः सत्नैर्मैमैहैरिंदुवज्जन् कालिंगराजः स्ववलैः समर्थवलवाहनैः निर्ययौ सन्मुखे योद्धुं प्रद्युम्नस्य महात्मनः १४ कलिंग
मागतं वीक्ष्यानिरुद्धो धन्विनां वरः रथेनैकेन तत्सैन्यं युयुधे पादवाग्रतः १५ शतवाणैश्च कालिंगं दशभिर्दशभी रथान् श्रुतादय
२ नाजान्वीरश्चापंकोर्यत्सत्कः १६ हृशाग्रवस्थले सर्वे साधुसाधुतिवादिनः श्रनिरुद्धं प्रयुयुधे प्रद्युम्नस्य प्रपश्यतः १७ श्रनिरु
द्धस्य वाणौघैः केचिद्वीरा द्विधा कृताः गजाश्च भिन्नशिरसः पाद् भिन्नाह्हयानृप १८ रथाश्च चूर्णिकरणा हताश्चाहतनायकाः र
थसारथयो वाते निपेतुः पादपाइव १९ पलायमानां तां सेनां कालिंगो वीक्ष्य मैथिल आजगाम गजारूढो विच्छिन्नकवचोरुषा २०
द्विसप्ततिभारगुर्व्यां गदां चिक्षेप सत्वरं गजेन पातयन्वीरान्गजैर्घनवद्वली २१ गदाप्रहारव्यथितं किंचिद्व्याकुलमानसं श्रनि
रुद्धं समये वीक्ष्य यादवाः क्रोधपूरिताः २२ तदैव ते उः कालिंगवाणैस्तीक्ष्णैः स्फुरत्प्रभैः समाः सेंदुरदं शेपनं कुरराश्चं भुभिर्यथा २३

1538

गर्ग॰
वि॰
४

कालिंगोपि नदन्क्रुद्धः सज्जं कृत्वा धनुः स्वयं टंकारयन्महद्बाणैर्बाणांश्चूर्णीचकार ह २४ गदो गदां समादाय बलदेवानुजो बली
तद्रथं नाडयामास वामहस्तेन मैथिल २५ सरथं चैव सहयो गदाविशीर्णोभूज्जलद इन्द्रवज्रप्रहारेण गंडशैलो यथा नृप २६ का
लिंगः पतितो भूत्वा गृहीत्वा महतीं गदां गदं वै ताडयामास कालिंगो वेगतस्तदा २७ कालिंगगदयोस्तत्र घोरं युद्धं बभूव ह विस्फु
लिंगान्तरं यो हे गदे चूर्णीबभूवतुः २८ गदो गृहीत्वा कालिंगं पादान्धित्वा रणांगणे चकर्ष स्वकरेणाशु फणिनं गरुडो यथा २९
गदप्रहारव्यथितो मूर्छितो नाथ कलिंगराट् आययौ शरणं सोपि प्रद्युम्नस्य महात्मनः ३० ॥ दत्वा बलिं शाद्कलिंगराजस्तं
देवदेवः परमेश्वरोसि कोथात्वनेकः प्रसहेन कौ तांजनो यथा द्वंद्वउपरं नमस्ते ३१ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां विश्वजि
त्खंडे नारदबहुलाश्वसंवादे कलिंगदेशविजयो नाम पंचमोध्यायः ५ ॥ नारद उवाच इत्थं जित्वाथ कालिंगं प्रद्युम्नो
यादवेश्वरः मरुधन्वं जगामाशु जले वैश्वानरो यथा १ गिरिदुर्गं समायुक्तं प्रदेशाधिपतिं गयं उद्धवं प्रेषयामास तत्तातेन याद
वेश्वरः २ गिरिदुर्गं गतः साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तमः सभायां मगधेशाद् भूप राजन्महामते ३ उग्रसेनो यादवेंद्रो राजराजेश्वरो म
हान् जंबूद्वीपे नृपान्जित्वा राजसूयं करिष्यति ४ परिपूर्णतमः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयं असंख्यब्रह्मांडपतिर्मंचीनस्याभ
प्रवृत्तिः ५ तेन वै प्रेषितः साक्षात्प्रद्युम्नो धन्विनां वरः शीघ्रं तस्मै बलिं नीत्वा कुलकौशल्यहेतवे ६ नारद उवाच श्रुत्वा किंचित्सक्रो
धितो वीर्यशौर्यमदोद्धतः उद्धवं प्राह नृपतिर्गयो नाम महाबलः ७ गय उवाच बलिं तस्मै न दास्यामि विना युद्धं महामते अल्प
कालेन यदवो गता बुद्धिं भवादृशाः ८ इत्युक्त उद्धवो राजन्नृपो वारिसमेत्य सः सर्वेषां यादवानां च शृण्वतां प्रशशंस ह ९ तदै
व रुक्मिणीपुत्रो गिरिदुर्गं समाययौ चूर्णयन्राजपादेश्च नगरं भूजनान्नुमान् १० ततोक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो गयो योद्धुं विनिर्ययौ
तत्सैन्यैर्यादवैः सार्द्धं घोरं युद्धं बभूव ह ११ रथिनो रथिभिस्तत्र गजवाहा गजैः सह अश्ववारैरश्ववारा वीरा वीरैः परस्परं १२ यु
युधुस्तीक्ष्णबाणौघैः खड्गैर्गदर्ष्टिभिः पाशैः परश्वधैराजन् शतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः १३ हन्यमानैश्च पदुभिर्गयवीराः भयात ४

रा: सर्वे स्वं स्वं रणोन्मत्ता युद्धदुर्मदविक्रोदश १४ पलायमाने स्वबले शायो नाम महाबलः एकाकी प्रययौ योद्धुं यत्र हृष्टं कारय
न्सुतः १५ दीप्तिमान्कृष्णपुत्रस्तु यत्र वीरो रिपोर्दयान् एकेन सारथिं जघ्ने द्वाभ्यां केतुं सकुण्डलं १६ रथं च बाणैर्विंशत्या कव
चं पंचभिः पुनः यन्तुस्तस्यापि विच्छेद दशभिर्बाणैर्महाबलः १७ गतोऽस्य यन्तुरादाय दीप्तिमन्तं हृदि स्तने जघान बाणैर्विंशत्या जगर्ज
च नवहल्ली १८ तस्य हारेण समरे किं विद्याकुलमानसः दीप्तिमान्तत्र जग्राह शक्तिं ज्योतिर्मयीं दृढां १९ चिक्षेप भ्रामयित्वा
तां गायायायमहात्मने सापि तद्धृदयं भित्त्वा पपौ च रुधिरं महत् २० गतोऽपि पतितो राजन्मूर्छितो भूतलोपगतो दीप्तिमांश्च
पत्रकोऽसौ कर्षयं सत्क्लेरिपुं २१ प्रद्युम्नस्य पुरः प्राप्तात्कुञ्जगरुडो यथा नरडुंडुभयोनेडुर्देवदुंदुभयस्तदा २२ आकाश
हृष्टपुष्पैर्देवा पुष्पवर्षाणि पार्थिव तदैव तेनापि समर्थितो विष्णोः कुसुमश्रोत्रपशंवराः अवंतिकोऽसश्च ययौ महात्मा श्रीक
ष्णकोसुवर्णमयीमिवालिः २३ कृतानातलं तंज्जयसेन एव हि समर्चयामास समालवाधिपः आनीयहूम्रां सबलि महात्मने।
प्रयश्चितो मैथिलतत्त्वभाववित् २४ राजा थिर्दैवीस्वपितः पितः स्वसाग्रणाम्यतोकुसमसूनोऽमहात्मनाः विहातु विदेशपरिरम्भ
तत्सुतो वभौ हूतो मालवदेशसंभवैः २५ प्रद्युम्नोऽथ न्विनां प्रेहुः पुरीं माहिष्मतीं ययौ यादवैः स्वबलैः सार्द्धं नर्मदां सदर्श
ह राजेन्तो मंदकल्लोलैः शृंगारतिलकामिव वहंती पुष्पनिचयमुत्सिद्धांचितकामिव २७ वेत्रसीवेणुनहरुभिः पुष्पितैर्माधवी
वीहृतैः स्कुरद्भिर्मूर्तिमद्भिश्च देवैः स्वर्गनदीमिव २८ तत्तीरे शिविरं युक्तः प्रद्युम्नो यादवेश्वरः स्थितो भूपादवैः साकं देवैरि
द्रइवप्रभुः २९ इंद्रनीलो महाराजस्तानी माहिष्मतीपतिः स्वहंतंप्रेषयामास प्रद्युम्नाय महात्मने ३० प्रद्युम्नराजशिवि
रे हतो नत्वा कृतांजलिः उवाच वचनं तत्र सर्वेषां शृण्वतां नृप ३१ दूत उवाच हस्तिनापुरनाथेन यात्रा राज्ञे न यीमता स्था
पितोतिबलो वीरः वलिकसैनदास्पति ३२ सयोधनाय चेच्छामि दृष्टुं यच्छतिमाबलात् योद्धव्यं न भवद्भिश्च विफलो हि
रणो भवे ३३ प्रद्युम्न उवाच यथा गयोहूत कलिंगराज्यथा तथामि भूतोपिवलिं प्रदास्यति नृपं न जानाति महोग्रसेनकं मा।

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गं॰ हिष्मतीशोयमतीवराजराट् ३४ नारदउवाच उक्तोहूतः तदैवाशुगत्वामाहीष्मतीपतिं सभायांकथयामासप्रद्युम्नक॰
वि॰ थितंवचः ३५ यदूनामुग्रदंडैस्तैःसंवीक्ष्यमाहिष्मतीपतिः राज्ञानोपंचसाहस्रंददौयानांत्रिगुणंशुभे ३६ रथानामयुतंजैत्रंनीत्वारा
५ ज्ञाविनिर्गतः बलिंददौसमेत्याशुप्रद्युम्नायमहात्मने ३७ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांविश्वजित्खंडेनारदबहुलाश्वसं
वादेमरुधन्वमालवमाहिष्मतीदेशविजयोनामषष्ठोध्यायः ६ ॥ नारदउवाच प्रद्युम्नोथमहावीर्योजित्वामाहीष्मतीपतिं
विकर्षन्महतींसेनांगुर्जराष्ट्रंसमाययौ १ गुर्जराधिपतिंवीरंऋष्यंनाममहाबलं जग्राहसेनयाकालिंस्तंडपाहीयथाविराट् २
सप्तत्रम्भात्कलिंनीत्वायादवैर्द्रोमहाबलः विकर्षन्महतींसेनांचेदिदेशांस्ततोययौ ३ दमघोषश्चेदिराजावसुदेवस्वसुःपतिः
शिशुपालस्तस्यपुत्रःकृष्णशत्रुःप्रकीर्तितः ४ अभीयायमहाबुद्धिंदमघोषंमहाबलं नत्वाश्राहमहाबुद्धिर्दमघोषंमहाबलं
नत्वाहमहाबुद्धिरुद्धवोबुद्धिसत्तमः ५ उद्धवउवाच राजन्देहिबलिंतस्मैउग्रसेनायभूभृते विजित्यनृपतीन्योसौराजसू
यंकरिष्यति ६ नारदउवाच इत्थंनिशम्यवचनंदमघोषस्ततःखलः स्फुरदोष्ठोमत्सुपुरःप्राहदंसदसिखरं ७ शिशुपालउ
वाच दुरत्ययाकालगतिर्होविचित्रमिदंजगत् विधेःकुलालस्यकलिःप्रजापत्येभविष्यति ८ क्वराजहंसःकाकःक्वकमृ
शेःपंडितम्मक्क भ्रमाविजेष्यन्तिनरपंचकवर्तिनमीश्वरं ९ ययातिशापाद्यद्वोभ्रष्टराज्यपदाःस्मृताः राज्यंस्वल्पजलंप्राप्य
श्रोच्छलन्याभवाइव १० ध्रुवंशसंभवोराजामूर्खपुत्रोहिपंडितः निर्द्धनेनयथेशाप्यहणावन्मन्यतेजगत् ११ उग्रसेनःकतिदि
नेराज्यंसंप्रपाप्तः सेविताणावासुदेवेनपूजितोनबलान्नृपः १२ तस्यमंत्रीवासुदेवोजरासंधभयाद्गतः मथुरांस्वपुरींत्यक्त्वा
समुद्रशरणंगतः १३ आभीरस्यापिनंदस्यपूर्वंपुत्रःप्रकीर्तितः वसुदेवोमन्यतेनेमनमुत्रोयंगतत्रपः १४ वसुदेवात्कोरवर्णो
हृंयशयामःकुतोभवत् पितामहोपिगौरोस्यहंहोस्यमिदंवचः १५ प्रद्युम्नंतत्स्तनेजित्वासबलंयादवैःसह कुशस्थलींग
मिष्यामिसर्वंहीकर्तुंमयाटवी १६ नारदउवाच इत्युक्त्वाथजगादायतूणांवालयमानयकौ गंतुमभ्युदिनेवीर्यचेदिराजस्तमत्र ५

1540

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

वीन् १७ दमघोष उवाच शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि कोयं मा कुरु मा कुरु श्रुत्वा दारैरंकाथं न मि हि विंदनेत्यसौ १८ यस्मी थेकाममो
स्याया साधयेनन्समासमे नसमान्सामपुत्रकनेंथं सान्वोनसदृशो महाबले १९ दानेन राजतेस्मामदानं सक्रियया पुनः सक्रियापिययथा
कोयंग्रुणां संप्रेल्यराजते २० यादवश्रेष्ठि पाश्रेवक्तानि संबंधिनः सता: वेदिपानां च वह्नीनां कलिनेवामितंननः २१ नारदउवाच
शिशुपालो वोधितोपि दमघोषेण धीमता नो वाच किंचिदपि मनाक् स्तब्धीभूतो महाबलः २२ कलिप्रवा वेदिपराजरात्तीसमस्तुभा
भूतस्तनयराजन् समेमपुत्रं शिशुपालसंतेषमाहसम्मविनयान्वितास्मा २३ कलिप्रवाउवाच मा पुत्र खेदं कुरु तात्कदाचिन्
मभूत्कलिश्रेष्ठि पिपार्दवानां नेमान्नलोपं किलसूराः तुर्धानाचनेतन्नतरामहासः २४ तस्मान्समायेन समागतानां स्वेषपुम्नस्य
योः पुत्रशोभमहात्मनः संपूजनीयाश्रममयाभवद्भिः सेलालनीयानहि युद्धयोग्याः २५ पुत्रं नामिष्यामि समाद्विमानेतं तथाना
नसमागतांस्तान् दृष्ट्वाचिरोक्तं दमनामहोत्सवेनेतादृशोयं समयः कदाचित् २६ शिशुपालउवाच ममशत्रूनागतान्सोयाद
वः शत्रवश्चमे यानयिष्यामि तान्सर्वान्यैरहं तनिरस्कृतः २७ पुरावै कुंडिनपुरे याभ्यां मे हेलनं कृतं विवाहे वा रिलोमवैरम
कुर्वातांरीमम २८ यदितेषां यादवानां पुत्रं वा पल्लंकरिष्यथ तदा लांसदृप्यिया च निगृह्य निगडैर्दृढैः कारागारे कारयामिकं।
म्बः स्थापितैरेयथा २९ श्रुत्वा याचेह दिघ्यामि षायपो मेन तुर्यतेः वाहिनी संख्याय न्वोस्मि न्किप्रत नवबलादिभिः ३० नारदउवा
च तदृवः पद्रुवंकतान्भीयानेषवेदिपे उद्वकसवले प्राण्यपाद्रसंवेयपोरिते ३१ वाहिनी ध्वजिनीं चैवपृतनानां तौ हिणीषु
ता चतुर्थी शिशुपालस्य सेना युक्ता बभूव ह ३२ कलप्रवउवाच वाहिन्याद्या च या सेनानं संख्यां वदमे प्रभो अक्षयोहिण्जा
नेतिभूनंभयं मम वर्त्मरं ३३ नारदउवाच शतंद्विपानां रथिनां सहस्रसेनासंयुतं प्रयुतेन रथानां च पत्तीनां लक्षमेवच ३४ से
नायाः लक्षणं स्वल्पं ह्विगुणां पृतनां विदुः पृतनाः शतं द्विपानां वरथानां प्रयुतं तथा चतुर्लक्षं हयानां च पत्तीनामेककोटयः ३५ लो
हकं पुकसंयुक्ता: समर्थबलवाहना: शतसाहस्रनायक शूरा वाहिनी साप्रवेशः स्मृता ३६ वाहिन्या द्विगुणी भूता ध्वजिनी सा प्रकीर्ति

1541

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. वि. ९ नाः धृजिन्यो द्विशत्रुलक्षीभूताह्ननाकथ्यते बुधैः ४७ दश नागसहस्राणि नागे नागे शतं रथाः रथे रथे शतं त्वश्वाः अश्वे श्वे पत्तयः
शतं ४८ एवमक्षौहिणी सेना कविभिः कथिता पुरा ससादस्तोपि शूरः स्यात्सामंतं शतशूरभृत् ४९ सामंतानां शतं विधन्सराजी
कथितो मखे स्वदेहं सारथिं वाश्वान् रथं रक्षेद्यो वियः ५० सेनां रक्षति यो वाणैः कथ्यते स महारथी स्वसेनां रक्षयन् शत्रून्सूदयन्
रणमंडले ५१ योद्धाक्षौहिणी समं युद्धेत्सोतिरथी स्मृतः ५२ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां विश्वजित्खंडे नारदबहुलाश्व
संवादे राजेन्द्रविजये चेदिदेशगमनं नाम प्रथमोध्यायः १ ॥ नारद उवाच निर्गतः शिशुपालोसौ सबलश्चेदिकापुरात् पि
तरौ नीतिरक्षन्य स्वभावोद्दसनामये १ वाहिनीध्वजिनीभ्यां च युमल्लक्षौ विनिर्गतौ २ तनाक्षौहिणीभ्यां तोरंगापिंगौ च सं
युतौ ३ शिशुपाल महासैन्यं प्रलयाब्धिसमं नृप सेवीत्य यदवस्तत्वं चाजरायुः कुसुम्पोतकाः ३ वाहिनी सहितः पश्चाद्युमान्नाम
महावलः युद्धये यादवैः सार्द्धं शिशुपालप्रणोदितः ४ द्वयोश्च सैन्ययोर्वाणैरंधकारो भवद्रणे हयपादरजोर्हैश्चोद्यितैः छा
दयन्नभः ५ हयाश्वन्नयथावेतः श्चौयन्तेतो हिंपाश्चाति हिंपाश्च सत्वना युद्धेयानयंतो पदेहिंषः ६ भुशुंडं दंडस्फुत्कारैमर्दयन
स्तनस्तनः कस्तूरीपत्रसिंदूरकंकवलमंडिताः ७ वाणैर्गदाभिः परिघैः खड्गैः शूलैश्च शक्तिभिः छिन्नांगाः पतयः पेतुस्त्रिव
बाहूविज्ञानवः ८ कश्चिन्नीत्वा सिना राजन् पान्त द्वेविधाकरोत् केचिन्नाम्नस्वराहीनाकुंभेषु करिणां गताः ९ युमान्सेदृक्लि
वाहं च मर्दयंतो मनोरवत् प्रालेवयंतः सद्यागजवृंदं महावलाः १० खड्गप्रहारं कुर्वंतो विदार्य परसैनिकान् हयपृष्ठान्नरः
श्पैते दस्थ्यंते नेन दाइव ११ सैन्यवेगं वशं चूर्णं रक्षाक्रूरः समाययौ चकार दुर्दिनं वाणैर्धनुष्टंकारयन्मृदुः १२ पलायमानं स्व
बलं युमान्नाम्न महावलः प्राययौ सम्मुखे योद्धुं स्वाफल्के मैथिलेश्वर १३ वाणजालं स चिच्छेद वाणैर्वैश्चोपविभीतैः छाद
यामास वाक्रूरं वर्षाः सूर्यमिवांवुदः १४ छित्वा तद्वाणपटलं ससिनागांदिनीसुतः शतघातनलायुतनेवीरयुमंतं क्रोधमूर्छितः १५ त
स्य शरेण भिन्नांगः सो मूर्छितो चंडिकाहदये पुनरुत्थाय युद्धयेषि शिशुपालसखोवली १६ गृहीत्वा युगदां गुर्वी लक्षभारविनिर्मितां ९

1542

ततोऽट्टहासं कृत्वा तु जगर्ज घनवद्युमान् १७ शक्तुं तत्प्रहारेण किं विशाकुलमानसे युयुधानस्ततो द्राग्गाज्या शार्ङ्गं कारयन्मुहुः १८
शिरस्तस्याशु चिच्छेद बाणेनैकेन लीलया पतिते युमति हाज्ञो वीरास्तस्य विदुद्रुवुः १९ तदैव शङ्कः संग्रामे रुक्मसेनापलायितो शू
लं चिक्षेप सहसा युयुधानाय धीमते २० युयुधानस्तु बाणेन सेनस्तु लेशतयाकरोत् शङ्को गृहीत्वा परिघं युयुधानं ततानद्द २१ यु
युधानोऽर्जुनसखः तां मूर्च्छामवाप ह तदैव वीरः संग्रामे कृतवर्मा महाबलः २२ शङ्कस्यापि रथं सा बाणैर्मूर्च्छीवकार ह शङ्को
पि मूर्च्छां यामासमगद्यानरथोपरं २३ कृतवर्मा रथं त्यक्त्वा शङ्कं जग्राह रोषतः पातयित्वा भुजाभ्यां तं विलेपन्न पयोजनं २४ शङ्के च
पतिते युद्धे शिशुपालस्य ... रणपिंगौ सविनौ नौ पृतनालोहिणीयुतौ २५ बाणवर्षं प्रकुर्वाणौ नदयंनाववीन्मध्ये आजग्मतु
मैथिलेंद्र यथा वातहना शनौ २६ उद्धृत्य हलं वीरो यादवैःस्थितःसमः आदाय चापं सहसा प्रद्युम्नो वाक्यमब्रवीत् २७ प्रद्युम्न
उवाच शृणुतं गमिष्यामि युद्धं रणपिंगामयोजनाः रणपिंगौ वरश्येते महाबलपराक्रमौ २८ नारद उवाच एतच्छ्रुत्वा महाबाहुर्भानुः
कृष्णसुतो बली सर्वेषामग्रतो भूत्वा भ्रातरं प्राह नीतिवित् २९ भानुरुवाच त्रैलोक्यं दहतेशंभ यदा ते सन्मुखे प्रभो तदा ते चापटं
कारो भविष्यति न संशयः ३० केवलेनापि खड्गेन शिरसी रणपिंगयोः छित्वा चाद्य गमिष्यामि कलिंगशकलाविव ३१ ॥ इति
श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां विश्वजित्खण्डे नारदबहुलाश्वसंवादे ... नामाष्टमोऽध्यायः ८ ॥ नारद उवाच रत्नकाश
त्रुद्धो भानुर्गृहीत्वा खड्गं चर्मणी पदातिः प्रययौ सैन्ये वने वह्निरिव प्रभुः १ भानुः खड्गेन शत्रून्स्तान्छित्वा बाहून्प्रकार ह द्विधान्या
न्मस्तकस्थानान्संख्या ... द्विधाकरोत् २ खड्गद्वितीयो लोकाकीर्जो ... मध्ये नीहारमेघपटलैर्भानुर्भानुरिवस्फुरन् ३ द
न्तिनां छिन्नकुंभानां भानुः खड्गेन मैथिल मुक्तानिपेतुस्तु यथा नारकः ... ४ ... पातयितारणांगा
णे रणपिंगौ परिप्राप्तक्रुद्धौ वीरौ महाबलः ५ कृष्णदत्तेन खड्गेन तथा तौ रणपिंगयोः छित्वा हयान्सनेनेत्र भानुश्चक्रे द्विधाकरोत् ९
खड्गौ नीत्वा रणपिंगौ ते तस्य महोद्यौ भानेर्ग्रामगतौ खड्गौ भग्नौ भूतौ बभूवतुः ७ भानुः खड्गप्रहारेण शिरसी रणपिंगयोः यु

1544

गर्ग॰ गदयेन तं युद्धे नरद्रुतमिवाभवत् ८ मातुलस्य सुतश्शिरसी मीनाश्युग्मस्तम्भवे स्यन्दो विजयी वीरः स्त्रावितः सैन्यनायकैः ९
वि॰ हि विद्रुतं भयो नेद्रुतं रुद्रुतुभिर्भिः समं प्रद्युम्नायजया गवाः पुष्पवर्षा सुरैः कृताः १० रंगभिन्ने मुनौ कृत्वा शिशुपालो रुषान्वितः जै
२ त्ररथं समारुह्य यदूनां सम्मुखे ययौ ११ सद्युद्धि राजेंद्रो रत्नकं बलमंडितः रुक्मीनीडुस्समायुक्तैर्लीलया चरदाकृणात्स्वनैः १२ रथै
स्सदेव यविस्त्याभिर्वीरा पुष्पवैरोत्सुरंगमैः विद्याधरसमैर्वीरैर्नादयन्नस्थपातले १३ शिशुपाल बलं दृष्ट्वा शक्रदत्ते रथे स्थितः सर्वेषा
मग्रतः कार्ष्णिः प्रययौ पत्निनोवरः १४ शंखं दध्मौ हरेः पुत्रो दिशः खं नादयन्नृप तेन नादेन शत्रूणां कंपो भूद्द्विमानद १५ शि
शुपाल महासैन्ये प्राप्ताद्रश्वहु गामे वक्केनायाव सोपानं सहसा रुक्मिणीसुतः १६ दमघोषसुतो धीमान्युद्धं कारयन्मृदुः
ब्रह्मास्त्रं संदधे पद्धे दग्धो वेनशिखिने १७ प्रचंडं सर्ववंतनस्तेजो दृष्ट्वा वी हरिक्मिणीसुतः ब्रह्मास्त्रेणापि तद्धृदं संजहार सलीलया १८
शिशुपालो महावीरो मायायां गांधर्वमादधे ज्ञा मदयन्नेन यदून्मेरदैर्यवैन नृप १९ तस्मात्सैरावर्षाभिः कार्ष्णिसेनातिविह्वला
पर्जन्यास्त्रं महादिव्यं तदा कार्ष्णिः समादधे २० स्थूलाभिर्मेघधाराभिर्गाराः शांतिमायसुः शिशुपालस्तदाक्रुद्धो गजास्त्रं तत्समा
दधे २१ यदगास्त्रेन श्रुनिनाशिविंतं मलयाचले महोद्दटा गजा दीर्घाः कोटिशस्तद्विनिर्गताः २२ तेषां संपातयामासुः प्रद्युम्न॰
स्य महात्मनः हाहाकारो महानासीद्यदूनां वाहिनीषु च २३ प्रद्युम्नोथ रणोन्मत्तो नृसिंहास्त्रं समादधे नृसिंहो निर्गतस्तस्माद्द
धन्नस्यपातलं २४ स्फुरत्सटो दीर्घदंष्ट्रो नखलांगूलभीषणः नानादंकृतैः शाहैभिर्यन्स्तानाजातरूपं २५ विदार्य गजकुंभान्स॰
शुद्धनन्भगवान्हरिः गजदृंदं मर्दयित्वा नवैवांतरधीयत २६ विलोक्य परिवं रोषाच्छिशुपालो महाबलः विच्छेद पोरिवंतं दैयमदं
ष्ट्रेन माधवः २७ ततश्चिशोरुषाविष्टो गदीनात्वैद्रूवर्मणी प्रद्युम्नेन पुपाप यावस्यंतं गाद्रवपावकः २८ कार्ष्णिस्तन्नाटनत्र वद्वृद्धयम
दंडेन वेगतः चूर्णीवभूव तेनापि निस्त्रिंशं शक्लमाददे २९ पाशादवेन पाशेन सहसा पारदवेश्वरः दमघोषसुतं वध्वा विचकर्षर
णांगणे ३० शिशुपालेन तं वित्तं वेदूगमृग्राहेवाविस्वतः तदैव तत्करौ सा वाल्हदोजग्राह वेगतः ३१ गदंडवाच परिपूर्णतमेनापि २

1545

श्रीकृष्णेन महात्मना । वध्योऽयं देववचनैर्भगवन्मा हृथा क्रुध ॥ २२ ॥ नारद उवाच । तदा
कोलाहले जाते शिशुपालस्य बंधने दमघोषो बलिनीनां शाशाम प्रद्युम्नसन्मुखे ॥ २३ ॥ कार्ष्णिः स्वमानं नेदृष्ट्वा मकाशसातिशीघ्रतः
शुशुन्नश्चैद्यदेशस्य नाम्ना शिरसा भुवि ॥ २४ ॥ मिलित्वा वाशिषं दत्वा प्रद्युम्नाय महात्मने । दमघोषो महाराजः प्राह गद्गदया गिरा ॥ २५ ॥ १५
दमघोष उवाच । प्रद्युम्न त्वं तु यद्योसि श्रीयदूनां शिरोमणे । मत्पुत्रेण कृतं यद्वै तत्क्षमस्व दयानिधे ॥ २६ ॥ प्रद्युम्न उवाच । मम दोषो
न ते वार्यं न ते पुत्रस्य हे प्रभो । सर्वं कालकृतं मन्ये प्रियमप्रियमेव वा ॥ २७ ॥ नारद उवाच । इत्युक्तो दमघोषोऽपि प्रद्युम्नेन प्रपूजितः
शिशुपालेमो वधित्वानीतागाङ्गं द्वारिकां पुरीं ॥ २८ ॥ प्रद्युम्नस्य बलिं कृत्वा साक्षाच्छ्रीकृष्णतेजसः । न केपि युयुधुस्तेन राजानस्त्व
लिद्गुः ॥ २९ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां विश्वजित्खंडे नारदबहुलाश्वसंवादे रणाङ्गणे शिशुपालयुद्धे चेदिदेशवि
जयो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ नारद उवाच । मत्स्यदेशं ततः सैन्यैः प्रद्युम्नो यदुभिः सह । ययौ कौंकणान्देशान्दुंदुभीन्नाद
यन्मुहुः ॥ १ ॥ कौंकणस्याधिपो मेधावी गदायुद्धविशारदः । एकाकी मल्लयुद्धेन परीक्षार्थं ययौ बले ॥ २ ॥ प्रद्युम्नं स बलेशं दृष्ट्वा प्रणम्य मे
यादवेश्वर गदायुद्धं देहि मे त्वं मल्लयुद्धेन नाशय प्रभो ॥ ३ ॥ प्रद्युम्न उवाच । एकतो ह्येकतो वीरा बलवंतो महाबले । मानं मा कुरु
हे मल्ल विस्मयान्मा गतिदुर्गमा ॥ ४ ॥ वयं तव हृवो वीरा स्वमेकाकी समागतः । श्रुतं मया महामल्लः प्रयतेयाहि संप्रतं ॥ ५ ॥ मल्ल उवाच
यदायुद्धं न कुरुत भवंतो बलशालिनः । मम्यादेये त्व निर्यान्तु मयायास्यामि संप्रतं ॥ ६ ॥ नारद उवाच । एवं वदति मल्ले वै सर्वे याद
वपुंगवाः । बभूवुः क्रोधसंयुक्ताः पश्यत स्व समीपिल ॥ ७ ॥ गदोऽगदात्समादाय बलदेवानुजो बली । तस्थौ सोपि गदां तां नासवेत्तां
पश्यतां नृप ॥ ८ ॥ गदां गदस्य शिक्षा विक्षेप गदायां समहाबलः । गदोपरि गदां नीत्वा स गदां प्राक्षिपद्दृढः ॥ ९ ॥ गद स्वगदया सोऽपि ताडि
तः पतितो भुवि । मूर्छितो नैव काराश्रु द्रुतमुत्थितं भूत्वात् ॥ १० ॥ कौंकणस्याधिपो मेधावी भूत्वा प्राह हरेः सुतं । परीक्षार्थं च भवतां
मेतत्कार्यं मया कृतं ॥ ११ ॥ त्वमेव भगवान्साक्षात्कोटीनां शकलो जनः । त्वमस्य मे परात्मा तु नामहेशरणं गतः ॥ १२ ॥ नारद उवाच । इत्यु

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ध

गर्गं॰ वि॰ ८ क्रौंचलिंगं त्वा नमस्कृत्य हरेः सुतं कौंकणस्थः पुरीप्राप्तो मेधावीत्तविपोत्तमः १३ कुटकाधिपतिर्मौलिमणिपार्पार्थिविनिर्गते
जगाद स महाबाहुः सांबो जांबवतीसुतः १४ कालिंगस्तस्माद्धलिनीताडकाख्यं वनं ययौ मुनीनामाश्रमे पश्यन्स सैन्यः परिवा
रितः १५ निर्विंध्यां च पयोष्णीं च तापीं स्नात्वा हरेः सुतः सर्पारके महादेवं गायं हेमायनी ततः १६ ऋष्यमूकं ततः पश्यन्प्रवर्षी
णगिरिं गतः यत्र स्थितो भगवान्साक्षान्नित्यं सदा पत्रवर्षति १७ गोकर्णाख्यं शिवं देवं दृष्ट्वा कालिंगः स सैन्यकैः त्रिगर्तान्केरलान्दे
शान्ययौ जेतुं महाबलः १८ त्रिबलः केरलाधीशः कृत्वा वार्तां तमन्त्रवान् ददौ तस्मै बलिं शीघ्रं प्रद्युम्नाय महात्मने १९ कृष्णा
वेणीं नदीं तीर्त्वा तैलंगान्विषयान्ययौ सैन्यपादरजोवृंदैरंधीकुर्वन्नभस्थलं २० तैलंगस्याधिपो राजा विशालाक्षः प्रकीर्तितः
पुरस्योपवने रेमे सुंदरीगणसंवृतः २१ मृदंगवीणावादित्रैर्मधुरध्वनिसंकुलैः पौरप्रासादमार्गेषु गीयमानः सुराडिव २२ तं प्रा
ह सुंदरी रामा राज्ञी मंदारमालिनी रजोव्याप्तं नभो वीक्ष्य सुप्रवृद्धं विहायसा परा २३ मंदारमालिन्युवाच राजन्राजानासि सदावि
हाराद्दुर्निशंकाम विशाललोलः श्रुंहं न जानासि कदापि दुःखं महालकालिप्रमराक्तवेला २४ श्रुत्वा वनीशोध रनागव
ल्लीचयसमुज्वल्पदिशो जयार्थं विजित्य सर्वान्नृपचेदिपान्स समागतो सौ यदुराजराजः २५ धुंकारशंखध्वनिडुंडुभीनां वी
कारफूत्कारगजद्विपानां कोदंडटंकारमयं पराणां कल्याणसारस्वननादकारं २६ तां च बलिं प्रेषय पश्च वराये प्रथावनीः पश्य नरेंद्र सुं
दरीः श्रुत्वा प्रसूनाः स्वमवीर बर्हिणीविनप्रवेशात् लया तिथर्षिताः प्रद्युम्नसन्मुखे सोपि बलिं नीत्वा समाययौ २७ तेन संपूजि
र तः साक्षात्प्रद्युम्नोथ नृपोत्तमः तत्रापि चाप्सरस्तीर्थे महाराष्ट्रं ततो ययौ २८ महाराष्ट्राधिपो राजा विमलो नाम वैष्णवः भक्त्या परम
या कालिंगं पूजयामास सर्वतः ३० तथा द्रविडकर्णाटपतिः सहस्रजित्स्वतः समानीय बलिं महात्मने संपूजयामास सुभार्थं हेतवे श्रीश
वरं जगतः प्रभुं परं ३१ प्रद्युम्नो भगवान्साक्षाद्यादवैः सह मैथिल करूषान्विषयान्प्राप्तो नयो गीव देहजान् ३२ महारंगपुरे तु
ब्रह्मशर्मा महामतिः भर्त्ता यः कृतदेवाय यः वसुदेवसमर्पय ३३ तस्य पुत्रो दंतवक्रः कृष्णशत्रुः प्रकीर्तितः शिशुपालस्य बंधोयो ८

1546

1547

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गः पुनः कुर्मि कविज्ञानियतात्म्यपत्रये प्रजेति लेभ्रवत्विकमापत्लं वैदेहराजेंद्र नृवाच संशयः २५ खंडं त्विदं श्रीमथुरापुरस्य ये
म० मृण्वंति गायंति पठंति सर्वतः इहैव तेषांहि समृद्धिसिद्धयो भवंति वैदेह निसर्गतः सदा २६ त्रिसप्तकृत्वो वहनैव भार्गवीनः पु
२९ ण्यंति वेनं नियतात्म्ययेभ्रशां तेषां गृहद्वारमलं करोति हि भृंगावलीकुंजरकर्णताडिता २७ विशोध्य विद्वान्विजयी नृपात्मः
जो वैष्णवो निर्धीशो पि षकलोपि निर्मलः फलत्वदं मा ग्राह्य मनोरथो भवेन्नृणां जनानामति दुर्लभो पिहि २८ निःकारणो भक्तियुता
तो महीतले भृण्योति चेदं हरिलग्नमानसः विजित्य विद्यास्वविजित्य नाकपान्तो लोकधाम प्रवरं प्रयाति सः २९ ❋ इति
श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे श्रीमथुरामाहात्म्यं नाम पंचविंशोध्यायः २५ ❋ ❋
समाप्तमिदं मथुराखंडम् ५ ❋ पुनः परिहारकाखंडं भविष्यति ❋ रामकृष्ण ❋ रामकृष्ण ❋ रामजीसहाय ❋

पंडित मुकुंदराम के छापेखाने मित्रविलास लाहौर में छपा ॥

1548

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1549

धा=

गर्ग॰ श्रीनारद उवाच शौर्यं नाम यदुश्रेष्ठो यः करं
गो॰ दातुं नृपस्य च पुत्रोत्सवं कथयित्वा नंदं श्रीमथुरां गते १ कंसेन प्रेषिता दुष्टा पूतना बालघातिनी पुरेषु ग्रामघोषेषु चरंती चचं
१४ रस्वना २ अथ गोकुलमासाद्य गोपगोपीगणाकुलं रूपं दधार सा दिव्यं वपुः षोडशवार्षिकं ३ न केपि रुरुधुर्देवाः सुंदरीं तां
च गोपिकाः शचीवाणीरमारंभारतिं चलितयंतीमिव ४ रोहिण्यां च यशोदायां धर्षिता या स्फुरद्रुचा अंकमारोप्य तं बालं लालयंती धा x
पुनः पुनः ५ ददौ शिशोर्महाघोरकालकूटाहृतस्तनं पयोभिः प्राणैः समं कृष्णः गतमाया बभूव सा ६ पतन्ती चाखिलान्नगान् रुदंती
पतिता भुवि ननाद तेन ब्रह्मांडं सप्तलोकैर्विलैः सह ७ चचाल वसुधा द्वीपैः सखंडद्भुतमिवाभवत् षट्क्रोशं सा द्रुमान्दीर्घान्नदृ
लानूर्ध्वतलेरानन् ८ दृष्ट्वा च कारवपुषा वज्राणीगणान् पेश्वर वदंतस्ते गोपगणा वीक्ष्य चोरं वपुर्महत् १० अत्र सा अंगुलिगो बालो
न जीवति कदाचन तस्याः उरसि सानंदं क्रीडंतं सस्मितं शिशुं ११ दृष्ट्वा ययौ पीत्वाजं भ्रमाणां ते दृष्ट्वा जगृहुः स्त्रियः यशोदा या च रो
हिण्या निधायोरसि विस्मिताः १२ सर्वतो बालकं नीत्वा रक्षां चक्रुर्विधानतः कालिंदीपुण्यमृज्जोयैर्गोपुच्छभ्रमणादिभिः १३
गोमूत्रगोरजोभिश्च स्नापयित्वा त्विदं जगुः गोप्य ऊचुः श्रीकृष्णस्ते शिरः पातु वैकुंठः कंठमेव हि श्वेतद्वीपपतिः कर्णौ नासिकां
यज्ञरूपधृक् १५ नृसिंहो नेत्रयुग्मं च जिह्वां दशरथात्मजः अधरावव तां तेन नरनारायणावृषी १६ कपोलौ पातु ते साक्षात्
सनकाद्याः कला हरेः भालं ते श्वेतवाराहो नारदो भ्रूलते वतु १७ चिबुकं कपिलः पातु दत्तात्रेय उरो वतु स्कंधौ द्वावृषभः
पातु करौ मत्स्यः प्रपातु ते १८ दोर्दंडं सततं रक्षेत्पृथुः पृथुलविक्रमः उदरं कमठः पातु नाभिं धन्वंतरिश्च ते १९ मोहिनी गु
ह्यदेशं च कटिं ते वामनो वतु पृष्ठं परशुरामश्च तवोरू बादरायणः २० बलो जानुद्वयं पातु जंघे बुद्धः प्रपातु ते पादौ पातु सगु
ल्फौ च कल्किर्धर्मपतिः प्रभुः २१ सर्वरक्षाकरं दिव्यं श्रीकृष्णकवचं परं इदं भगवता दत्तं ब्रह्मणे नाभिपंकजे २२ ब्रह्मणा शं
भवे दत्तं शंभुर्दुर्वाससे ददौ दुर्वासाः श्रीयशोमत्यै प्रादाच्छ्रीनंदमंदिरे २३ अनेन रक्षां कृत्वास्य गोपीभिः श्रीयशोमती [illegible] २४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. ताम्लनंदानंदविशेभ्यः प्रददौ महत् १४ तदानंदाद्यो गोपा आगता मथुरापुरात् दृष्ट्वा घोरं पूतनाख्यं वपुर्भयं ... २५
गो. छित्वा कुठारैस्तद्देहं गोपाः श्रीयमुनातटे अनेकाश्रविताः कृत्वा दाहयामासुरेव तां १६ एलालवंगश्रीखंडतगराः गरुगो।
३० धिभूत् धूमोद्गमस्य देहस्य पवित्रस्य समुत्थितः १७ अहो कृष्णस्य मनेकं वा व्रजा मधुरां गिरं विदुः पूतनायै मोक्षगतिं ददौ पति
तपावनः १८ बहुलाश्व उवाच केयं वा राक्षसी पूर्वं पूतना बालघातिनी विषस्तनाद् दुग्धभावा परं मोक्षं कथं गता १९ श्री
नारद उवाच बलियज्ञे वामनस्य दृष्ट्वा रूपं मनः परं बलिकन्या रत्नमाला पुत्रस्नेहं चकार ह २० एतादृशो यदि भवेद्बालस्मे
कं शुचिस्मितं पाययामि स्तनं तेन प्रसन्नं मे मनस्तदा २१ बलेः परमभक्तस्य सुतायै वामनो हरिः मनोरथस्तनेभूयान्म।
नस्य पिबरंददौ २२ सा भवद्द्वापरांते वै पूतना नाम विश्रुता श्रीकृष्णस्पर्शसंभूता परं शांतमनोरथा २३ यः पूतनामोक्ष
मिमं शृणोति कृष्णस्य देवस्य परात्परस्य भक्तिर्भवेत्प्रेमपुता पितस्य त्रिवर्गसिद्धिः किमु मैथिलेंद्र २४ ॥ इति श्रीमद्गर्गा।
चार्यसंहितायां गोलोकखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे पूतनामोक्षो नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३ ॥ गर्ग उवाच इत्येवं कथितं दि
व्यं श्रीकृष्णचरितं वरं यः शृणोति नरो भक्त्या स कृतार्थो न संशयः १ शौनक उवाच सुधाखंडे परं मिष्टं श्रीकृष्णचरितं शुभं
श्रुत्वा तन्मुखतः साक्षात्कृतार्थाः स्मो वयं मुने २ श्रीकृष्णस्य भक्तांशः शांतात्मा बहुलाश्वः सतांवरः अतो मुनिं किं पप्रच्छ तन्मे ब्रूहि
तपोधन ३ गर्ग उवाच अथ राजा मैथिलेंद्रो हर्षितः प्रेमविह्वलः नारदं प्राह धर्मात्मा परिपूर्णतमं स्मरन् ४ बहुलाश्व उवा
च धन्योऽहं च कृतार्थोऽहं भवतां भूरिकर्मणा संगो भगवदीयानां दुर्लभो दुर्घटोऽस्ति हि ५ श्रीकृष्णस्य भक्तः साक्षाद्द्भुतो भ।
क्तवत्सलः अग्रे चकार किं दिव्यं चरित्रं वद मे मुने ६ नारद उवाच साधु पृष्टं त्वया राजन्भवता कृष्णधर्मिणा संगमः खलसा
धूनां सर्वेषां विनतोनिशं ७ एकदा कृष्णजन्मर्क्षे यशोदानंदरोहिणी गोपीगोपान्समाहूय मंगलं वाकरो द्विजैः ८ रत्नांब
रं कनकभूषणभूषितो गो बालेभ्य रत्नकलितां जनपद्मनेत्रे श्यामं स्फुरद्धरि नवांबुद चंद्रहारे देवान्प्रणम्य स्वथनं प्रददौ हि ३०

गर्ग० पुनर्द्वितीयकालेऽहमुपेंद्रवामनः ४१ तथाभवं त्वय्यततनेयरात्यतो नीत्वाथ मां प्रापय नंदमंदिरं इतो न भूयाद्भयमौग्रसेनतः
गो० सुतां समादाय सुखी भविष्यथः ४२ नारद उवाच तूष्णींभूतो हरिस्तत्र तद्रूपं पश्यतोस्तयोः हर्षं त्वप्रकटं कृत्वा बालो भूत्वा यथान-
१५ टः ४३ प्रेरितः पुनाथ तं शौरिर्यावद्गंतुं समुद्यतः तावद्व्रजे नंदपत्न्यां योगमायाजनि स्वतः ४४ तया शयाने विवशेऽस्मिन् रक्षकेषु स्वप-
त्सु च द्वारा उद्घाटिताः सर्वाः प्रस्फुटच्छृंखलार्गलाः ४५ निर्गते वसुदेवे च मूर्ध्नि श्रीकृष्णशोभिते सूर्योदये यथा सद्यस्तमो नाशो
भवत्ततः ४६ घनेषु व्योम्नि वर्षत्सु सहस्रवदनः स्वराट् निवारयन्नूर्ध्वफणैरासारं शौरिमन्वगात् ४७ ऊर्म्यावर्ताकुलावेगैः
सिंहसर्पादिवाहिनी सद्यो मार्गं ददौ तस्मै कालिंदी सरितां वरा ४८ नंदव्रजे समेत्यासौ प्रसुप्तं सर्वतः पुरं शिशुं यशोदाशयने नि-
धायाशु ददर्श सः ४९ तत्सुतां समुपादाय पुनर्गेहानुजगाम सः नीत्वा श्रीयमुनां शौरिः स्वागारे पूर्ववत्स्थितः ५० सुते सुतां वान
ज्ञात्वा रक्षकाः समुपस्थिताः परिश्रांताः स्वशयने सुखपानंदनिद्रया ५१ अथ बालध्वनिं श्रुत्वा रक्षकाः समुपस्थिताः ऊचुः कं-
साय वीराय गत्वा तद्राजमंदिरं ५२ सूतीगृहं त्वरंश्चागात्कंसो वै भयकातरः स्वसाथ भ्रातरं प्राह रुदंती दीनवत्सती ५३ देवक्यु-
वाच सुतामेकां देहि मे त्वं पुत्रेषु प्रमृतेषु च स्त्रियं हंतुं न योग्योसि भ्रातस्त्वं दीनवत्सलः ५४ नारद उवाच अथ सुमुख्यामोदिता।
यासमाक्षिप्यात्मजां वद्र प्रार्थितां काक्षिनिर्भर्त्स्य तां सद्याविच्छिदे खलः ५६ कुसंगनिरतः पापः खलो यदुकुलाधमः स्वसुः सुतां
शिलापृष्ठे गृहीत्वांघ्र्योर्व्यपातयत् ५७ कंसहस्तात्समुत्पत्य त्वरं सा चांबरे गता शतचक्रे रथे दिव्ये सहस्रहयसेविते ५८ चामरां-
दोलिते शुभ्रे स्थिता दृश्यत दिव्यदृक् सायुधाष्टभुजा मायापार्षदैः परिसेविता ५९ शतसूर्यप्रतीकाशा कंसमाह घनस्वना ६०
योगमायोवाच परिपूर्णतमः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयं जातः क्वचात्तते हेतोर्हृष्टादीनां तु तुनोसि वै ६१ नारद उवाच इत्युक्त्वा
तं ततो देवी गता विंध्याचले गिरौ योगमाया भगवती बहुनामा बभूव ह ६२ अथ कंसो विस्मितोभूच्छ्रुत्वा मायावचः परं देवकीं
वसुदेवं च मोचयामास बंधनात् ६३ कंस उवाच पापोहं पापकर्माहं खलो यदुकुलाधमः युष्मत्पुत्रप्रहंताहं तत्क्षमध्वं मे कृतं प्रभु। २५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न

गर्ग॰ वि ९४ देवस्तमः मृत्युमेशौरेर्मन्येकालकृतंत्विदं येनविश्वग्रस्यमानोवायुनेवघनावलिः ९५ विष्णुनोहं देववाक्यैर्देवास्तेपिम
गो॰ हागिरः नजानामिकमेशत्रुर्जातः कौकंपितोमया ९६ नारदउवाच कथंकंसत्वंदंतीश्वपतितोक्षप्रलोहदन् चकारसेवांपर
२९ मांमोहदंदर्शयंस्तयोः ९७ अहोश्रीकृष्णचंद्रस्यपरिपूर्णतमस्यभोः दानवदैःकदातेष्वकिंनस्याद्भूमिमंडले ९८ अतःकाले
नहाकंसः प्रलंबादीन्महासुरान् समाहूयवलस्तेभ्योवदडकंचमायया ९९ कंसउवाच जातोमेत्वंतकृद्भूमौकथितोयोगमाय·
या श्रुतिर्दशान्निर्देशांश्चशिशून्नयंतुद्विषाय १० दैत्याऊचुः सज्यस्यधनुषोयुद्धेभवताद्वद्वयोधिना टंकारेणोद्गतादेवाः सन्यसे
नैःकथंभयं ११ गोविप्रसाधुश्रुतयोदेवाधर्मादयःपरे विसोश्चतनवोहेषांनाशेदैत्यवलंस्मृतं १२ जातोयदिमहाविष्णुस्तेश
भुर्यांमहीतले अयंवैतद्वधोपायोगवादीनांविहिंसनं १३ नारदउवाच इत्थंमहोद्भटादुष्टादैत्येयाःकंसनोदिताः दुडुडुं खगवा
द्विप्रौजश्चुजांतांश्चवालकान् १४ आसमुद्राद्भूमितलेविशंतश्चगृहेगृहे कामरूपधरादैत्याश्चेरुःसर्वाश्चतस्ततः १५ उन्मथा
उद्धतादैत्यास्तत्रापिकंसनोदिताः कपिःस्ताप्यसिहतोभूतगृस्तास्वामवन् १६ वैदेहमैथिलनरेंद्रउपेंद्रभक्तधर्मिष्ठशुल्पेष्टत
योजनकपुत्रतापिन् एतत्सतांचप्रविहेलनमेगराजन्सर्वंछिनत्तिवकुलाघवतःपदार्थं १७ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां
गोलोकखंडेश्रीकृष्णचंद्रजन्मवर्णनंनामैकादशोध्यायः ११ ॥ नारदउवाच कृष्णपुत्रोत्सवंजातंकृत्वानंदसुधःतरोः श्रीम
णांश्चसमाहूयकारयामासमंगलं १ सविधिंजातकंकृत्वानंदराजोमहामनाः विप्रेभ्योदक्षिणाभिश्चनंदोलक्षगवांददौ २
क्रोशमात्रंरत्नसानून्सुवर्णशिखरान्बहून् सरसान्समधान्यानांददौविप्रेभ्यआननः ३ मृदंगवीणाशंखाद्यानेदुर्दुंदुभयोमु
हुः गायकाश्चजगुर्हारेननृतुर्वारयोषितः ४ पताकैर्हेमकलशैर्वितानैस्तोरणैश्शुभैः अनेकवर्णैश्चित्रैश्चवभौश्रीनंदमंदिरं ५
रथ्यावीथ्यश्चदेहल्योभित्तिप्रांगणवेदिकाः मौलिकामंडपसमारेजुर्गंधिजलोवैः ६ गावःसुवर्णशृंग्यश्चहेममालालसत्कु
लाः हेमसमंजीरझांकारारक्तकंबलमंडिताः ७ पीनपुच्छाः सवत्साश्चतरुणीकरचिह्निताः हरिद्राकुंकुमाकाश्मीरचित्रधातुविचि २९

1552

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चिताः ८ वर्हपुष्पैर्गंधजलैर्हेमधातुमयैस्तथा इतस्ततो विरेजुः श्रीनंदद्वारि मनोहराः ९ गोवत्सा हेममालाढ्या युक्ता हारविराजिताः
इतस्ततो विलंघंतो मंजीरचरणाश्रिताः १० कृतं पुत्रोत्सवं तस्य श्रुत्वा वृषभानुवरस्तथा कलावत्या गजारूढो नंदमंदिरमाययौ ११ नं
दराजवोपनंदाश्च तथा षड्वृषभानवः नानोपायनसंयुक्ताः सर्वे ते पि समाययुः १२ उष्णीषोपरिमालाढ्याः पीतकंचुकशोभिताः
बहुगुंजा बद्धकेशा वनमालाविभूषिताः १३ वंशीधराः वेत्रहस्ताः मयूरतिलकांचिताः बहुवर्णपरिकराः गोपास्ते पि समाययुः १४
नृत्यंतः परिगायंतो धुन्वंतो वसनानि च नानोपायनसंयुक्ताः सकलाः शिशवः परे १५ हैयंगवीनदुग्धानां दध्याज्यानां वलिं वह:
नीत्वा वृद्धा यष्टिहस्ता नंदमंदिरमाययुः १६ पुत्रोत्सवं व्रजेशस्य कथयंतः परस्परं प्रेमविह्वलभावेन स्वैरानंदाकुसमाकुलाः १७
जाते पुत्रोत्सवे नंदः स्वानंदाश्रुकलेक्षणः पूजयामास तान्सर्वान्तिलकाद्यैर्विधानतः १८ गोप्य ऊचुः हे व्रजेश्वर हे नंद जातो पु
त्रोत्सवस्तव अनपत्यस्य वृद्धत्वे लभतः किं मंगलं परं १९ दैवेन दर्शितं चैतद्दिनं वो बहुभिर्दिनैः कृतकृत्याश्च भूयास्मो दृष्ट्वा श्रीनं
दनंदनं २० हे मोहनेति हृत्वाग्रमंकं नीत्वा गदिष्यसि यदा लालनभावेन भविता नो तदा सुखं २१ नंद उवाच भवतीनामाशिषः पु
ण्याज्जातं सौख्यमिदं शुभं आज्ञावर्ती त्वहं गोपा गोपानां व्रजवासिनां २२ नारद उवाच श्रीनंदराजसुतसंभवमद्भुतं च श्रुत्वा वि
सृज्य गृहकर्म्म तदैव गोप्यः तूर्णं ययुः सबलया व्रजराजगेहं स्वयं प्रमोदपरिपूरितहृन्मनोगाः २३ आनंदमंदिरपुरात्त्वरहाराहु
जंत्यः पानस्तुथहसनभूषणाकेशवंधाः रेजुर्नरेंद्रपथि भूपरिशुक्लयुक्ताः २४ कांचीरनूपुरनवांबरहेमवीरमंजीरहारमणिकुंड
लमेखलाभिः श्रीकंठसूत्रभुजकंकणबिंदुकाभिः पूर्णेंदुमंडलनवद्युतिभिर्विरेजुः २५ श्रीराजिकालवणराहलदीविहूर्णां
गोधूमसर्षपयवैः करलालनैश्च उत्तार्य बालकमुखोपरि चाशिषस्ताः सर्वा ददुर्न्नरपजगुर्जगडुर्यशोदा २६ गोप्य ऊचुः साधुसा
धु यशोदे ते दिष्ट्या दिष्ट्या व्रजेश्वरि धन्या धन्या परिक्लिष्टा यया यं जनितः सुतः २७ इच्छायुक्तं कृतं तेन वै देवेन बहुकालतः एतद्बालं
पद्मनेत्रं सस्मितं श्यामसुंदरं २८ यशोदोवाच भवतीपदयाशीर्भिर्जातं सौख्यं दयाच मे भवतीनामपि पयं दिष्ट्या भूयादतः परं २९ १७

1554

गर्ग· हेरोहिणिमहाबुद्धे पूजनं नंदव्रजौकसां आगतानां सत्कुलानां यथेष्टमीप्सितंकुरु ३० नारदउवाच रोहिणीराजकन्यापितत्क
गो· रौदानशीलिनी तत्रापिनोदितादानेददावतिमहामनाः ३१ गौरवर्णादिव्यवासारत्नाभरणभूषिता व्यचरद्रोहिणीसाक्षात्पूज
२८ यंतीव्रजौकसां ३२ परिपूर्णतमेसाक्षाच्छ्रीकृष्णेव्रजमागते नंदस्यनगरेतूर्यैर्जयध्वनिरभून्महान् ३३ दधिक्षीरघृतैर्गोपागो।
प्योहैयंगवैर्नवैः सिषिचुर्हर्षितास्तत्रजगृहुश्चपरस्परं ३४ बहिरंतःपुरेजातेसर्वतोदधिकर्दमे वृद्धाश्चस्थूलदेहाश्चपेतुर्हा·
स्यंकृतंपरैः ३५ सूताःपौराणिकाःप्रोक्तामागधावंशशंसकाः वंदिनस्त्वमलप्रज्ञाःप्रस्तावसदृशोक्तयः ३६ मागदंभ्यश्चसर्वे। धे=
भ्योवस्त्रंचधनंददौ ववर्षधनवन्नंदोपीनेंद्राजोव्रजेश्वरः ३७ निधिःसिद्धिश्चवृद्धिश्चभुक्तिर्मुक्तिर्गृहेगृहे वीथ्यांवीथ्यांलुठंती
वनदिक्पालकस्यविनदि ३८ सनत्कुमारकपिलशुकव्यासादिभिःसह हंसदत्तपुलस्त्याद्यैर्मयाब्रह्माजगामह ३९ हंसारूढो
हेमवर्णोमकुटीकुंडलीस्फुरन् चतुर्मुखोवेदकर्ताद्योतयन्मंडलंदिशां ४० तथानमत्रुभूताढ्योवृषारूढोमहेश्वरः रथारू
ढोरविःसाक्षाद्गजारूढःपुरंदरः ४१ वायुश्चत्वजनारूढोयमोमहिषवाहनः धनदःपुष्पकारूढोमृगारूढःतपेश्वरः ४२
अजारूढोवीतिहोत्रोवरुणोमकरस्थितः मयूरस्थःकार्तिकेयोभारतीहंसवाहिनी ४३ लक्ष्मीश्चगरुडारूढादुर्गाव्यासिंह
वाहिनी गोरूपधारिणीपृथ्वीविमानस्थासमाययौ ४४ दोलारूढादिव्यवर्णाःमुख्याःषोडशमातृकाः षष्ठीचशिविकारूढा
खड्गरेयष्टिधारिणी ४५ मंगलोवानरारूढोभामारूढोबुधःस्मृतः गीष्पतिःकृष्णसारस्थःशुक्रोगवयवाहनः ४६ शनिश्च
मकरारूढउष्ट्रस्थःसिंहकोमतः कोटिबालार्कसंकाशश्चाययौनंदमंदिरं ४७ कोलाहलसमायुक्तंगोपगोपीगणाकुले नं
दमंदिरमभ्येत्यतत्रस्थिताययुःसुराः ४८ परिपूर्णतमंसाक्षाच्छ्रीकृष्णंबालरूपिणं नत्वाहृष्टास्तदादेवाश्चक्रुस्तस्यस्तुतिंपरां ४९
वीत्यकृष्णंतदादेवाब्रह्माद्याऋषिभिःसह स्वधामानिययुःसर्वेहर्षिताःप्रेमविह्वलाः ५० ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहिता। २८
यां गोलोकखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे श्रीनंदमाहात्म्यवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ ध्यन्स्वयंत्वद्दरिंहृर्वंशंभुर्विचिंतयन् ५ अहोवैराग्यवंशेनसाक्षात्कृष्णोपिदृश्यते तस्माद्वैराग्ययुक्तं वैनिर्गुणंसज्ञात्प्यर्थमास्वराः ६
गो॰ अथब्रह्मादयोदेवाश्चुर्नीदेरसदादिभिः शौरिगेहोपरिशार्ङ्गंस्तवंचक्रुःप्रणम्यतं ७ देवाऊचुः यज्ञावतारादिषुभवेषुपरेषु।
१२ देवहृतंत्वद्दस्यविचरंतिगुणाश्रयेन नैतद्विशंतिमहदादयदेवसंघास्तस्मैनमोग्निमिवविस्फुरतविस्फुलिंगाः ८ नैवे।
शितंश्रुरियंवलितांवलीयान्मायानशक्नुतनोविषयीकरोति ९ तद्वत्सपूर्णमसतंपरमंप्रशांतंस्वाद्देपरात्परतरंश्रणांग
तास्म अंशांशकांशकलयापवतारहेदैरावेशपूर्णसहितेश्वपरस्ययस्य १० सर्गादयःकिलभवंतितमेवकृष्णंसंपूर्णमप्यरंत
परिपूर्णतमंनतास्मः ११ मन्वंतरेषुचयुगेषुगतागतेषुकल्पेषुचांशकलयास्ववपुर्बिभर्षि अद्यैवधामपरिपूर्णतमंतनो
सियमंविधायधृविमंगलमातनोषि १२ योऽर्हत्मंविशदयोगिभिरप्रमेयंगमंदृवुद्धिरमलाशयभक्तियोगैः आनंदकं
दवरतस्तवमंदयानेपादारविंदमकरंदरजोदयानः १३ पूर्वंतयात्वकमनीयवपुर्मयंत्वाकंदर्पकोटिशतमोहनमद्भुत।
च गोलोकधामधिषणाधुतिमादधानंराधापतिंधरणधुर्यधनंदधाम १३ नारद उवाच नत्वाहरिंतदादेवाब्रह्माद्याश्र
निभिःसह गायंतस्तेप्रशंसंतःस्वधामानिययुर्मुदा १४ अथमैथिलराजेंद्रजन्मकालेहरेःसति अंबरेनिर्मलेभूतेनिर्म
लाश्चदिशोदश १५ उज्वलास्तारकाजाताःप्रसन्नेभूमिमंडले तदानद्यःसमुद्राश्चस्वप्रसन्नाःसरोवराः १६ सहस्रदलप
द्मानिशतपत्राणिसर्वतः विकचानिमहत्स्पर्शैःपतंत्येरजांसिच १७ तेषुतेषुमधुकराःनदंतश्चित्रपक्षिणः शीतला
मंदपानाश्चगंधाढ्यावायवोववुः १८ त्रहाजनपदाग्रामानगरामंगलायनाः देवविप्राग्नुगायोवभूवुःसुखसंवृताः १९
देवदुंदुभयोनेदुर्जयध्वनिसमाकुलाः यत्रतत्रमहाराजसर्वेषांमंगलेपरे २० विद्याधराश्चगंधर्वाःसिद्धकिंनरचारणाः
जगुःसनायकादेवास्तुष्टुवुःस्तुतिभिःपरं २१ ननृतुर्दिविगंधर्व्योविद्याधर्व्योमुदान्विताः पारिजातकमंदारमालतीसुम
नांसिच २२ ससृजुर्देवमुख्याश्चगर्जंतश्चघनाजलं भाद्रेबुधेकृष्णपक्षेधात्र्क्षेहर्षणेवृषे २३ वणीप्रभ्मामर्धरात्रेनतत्रे। १२

1556

गर्ग० शुभमहोदये अंधकारावृते काले देवक्यां शौरिमंदिरे २४ आविरासीद्धरिः साक्षादरण्यामध्येऽग्निवत् २५ स्फुरद्रत्नविचित्रहारि।
गो० णं विलसत्कौस्तुभरत्नधारिणं परिवीतनूपुरांगदं स्फुरद्बालार्ककिरीटकुंडलं २६ चलदद्भुतवह्निकंकणांगदहूजद्रत्नमे
२४ खलाचितं मधुभृद्ध्वनिपद्ममालिनं नवकंजाभूनद्दिव्यवाससं २७ सनदिद्धुनदिव्यसौभगं चलनीलालकवृंदमन्मथं च
लदंशुतमोहरं परं शुभदं सुंदरमंबुजेक्षणं २८ कृतपत्रविचित्रमंडलं सततं कोटिमनोजमोहनं परिपूर्णतमं परात्परं क
लवेणुक्वणवादनतत्परं २९ तमवेत्य सुतं यदूत्तमो हरिजन्मोत्सवफुल्ललोचनं अयुतविप्रजनेषु आशु वै नियुतं सन्मनसा ग
वां ददौ ३० हरिमानकदुंदुभिः स्तवैः स्तवनं तं प्रणिपत्य विस्मितः अकरोदुदितप्रभूदयोगतभीः स्तुतिरद्धे कृतांजलिः ३१
वसुदेव उवाच एकोऽयं प्रकृतिगुणैरनेकधासि कर्तावै जनकउतास्य पालकस्त्वं निर्लिप्तः स्फटिकइवाथ देहवर्णैस्तस्मै श्री
भुवनपते नमामि तुभ्यं ३२ यथस्तुल्यनलइवाथवर्तमानो यांतस्थो बहिरपि चैवरं यथा हि आधारोधरणिरिवास्य सर्वसाक्षी।
तस्मै ते नमइति सर्वगोतमस्मात् ३३ भूभारोद्भटहरणार्थमेवजातो गोदेवद्विजनिजदत्तपालकोसि गेहे मे भुविपुरुषोत्त
मोत्तमस्त्वं कस्मात्त्वां भुवनपते प्रपाहि पापात् ३४ नारद उवाच परिपूर्णतमं साक्षाच्छ्रीकृष्णं श्यामसुंदरं ज्ञात्वा नत्वाथ त
त्राह देवकी सर्वदेवता ३५ देवक्युवाच हे कृष्णदेवगणितांडपतेपरेशगोलोकधामधिषणध्वजआदिदेव पूर्णेशपूर्णप
रिपूर्णतमः प्रभो मां त्वं पाहि पाहि परमेश्वरकंसपापात् ३६ नारद उवाच नत्वाथ भगवान्कृष्णः परिपूर्णतमः स्वयं संस्मितो दे
वकीशौरिप्राहसद्गुजनार्दनः ३७ श्रीभगवानुवाच इयं तत्पृश्निः पतिदेवसुतं वसुर्वसर्गे स्वतपाः प्रजार्थी ब्रह्माज्ञयादिव्यत
पो युवाभ्यां कृतं परं निर्जलभोजनाभ्यां ३८ कालेषु मन्वंतरये व्यतीते तपःपरं तत्तपतोः प्रजार्थे तदा प्रसन्नो युवयोरभूवं।
वरं परं ब्रूतमथात दोक्तं ३९ श्रुत्वा युवाभ्यां कथितं तदैव भूयात्सुतस्त्वत्सदृशः किलावयोः तथास्तु वोक्त्वा युगते सविग्र।
जापतीत्यभूतं स्वकृतेन दंपती ४० तमस्तमःकोपि सुतो जगत्त्यलं विचार्य तत्प्राप्तमभवं परेश्वरः श्रीपृश्निगर्भो भुविविश्रुतः ४१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1557

ह्येवभूपतेः २६ कलावती कान्यकुब्जे भलंदननन्दपस्य च जातिस्मरो गोपवरः कामदेव इवापरः २७ संबंधं योजयामास नंदराजो
गर्ग॰ महामतिः तयोश्च जातिस्मरयोर्विदेहनोर्विदेहयाहृयोः २८ वृषभानोः कलावत्याः आख्यानं शृणुयान्नरः सर्वपापविनिर्मुक्तः कृष्ण
गो॰ सायुज्यमाप्नुयात् २९ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां गोलोकखंडे श्रीनारदबहुलाश्वसंवादे श्रीराधिकाजन्मवर्णनं नामाष्ट
२९ मोऽध्यायः ८ ॥ श्रीनारद उवाच तत्रैकदा श्रीमथुरापुरे वरे पुरोहितः सर्वयदूत्तमैः कृतः सूर्यात्मजायां गर्ग इति प्रमाणिकः समा
ययौ स नंदराजमंदिरं १ हीराखचितैर्हेमलसत्कपाटकं हि पैद्कर्णाहतभृंगनादितं इभप्रवन्निकरगंडधारया समर्दितं मंड
पमंडमंदिरं २ महोद्भटैर्वीरजनैः सकंचुकैर्धनुर्द्धरैः शृंगमलंकृतपाणिभिः रथद्विपाश्वध्वजिनीवलालिभिः स्फुरद्दितं मंडलमंड।
लीभिः ३ ददर्श गर्गो नृपदेवमाहुकं स्फफल्किनादेवककैः स सेवितं श्रीशक्रसिंहासनउन्नते परे स्थितं हृतं छत्रविनानचाम
रैः ४ दृष्ट्वा मुनिं तं सहसासनाद्ययाद्युत्थाय राजा प्रणनाम यादवैः संस्थाप्य संपूज्य सुभद्रपीठके स्तुत्वा परिक्रम्य ततः स्थितोभ
वत् ५ दत्ताशिषं गर्गमुनिं नृपाय वै पप्रच्छ सर्वं कुशलं नृपादिषु श्रीदेवकं प्राह महामनाऋषिर्मे होजसंनीतिविदं यदूत्तमं ६
श्रीगर्ग उवाच शौरिं विना भुवि नृपेषु वरस्तु नास्ति चिंत्यं मया बहुदिनैः किलयत्रतत्र तस्मात्त्वं देवक वसुदेवपराय देहि श्रीदेव
कीं निजसुतां विधिनोद्वहस्व ७ श्रीनारद उवाच श्रुत्वा नृदेवपुरि निश्चयनागवल्लीं श्रीदेवकीं सकलधर्मभृतां वरिष्ठः गर्गोक्त
वातवसुदेववराय पुत्रीं हृत्वाथ मंगलमलं प्रददौ विवाहे ८ कृत्वोद्वहः शौरिरतीव संदरं रथं प्रयाणे समलंकृते हयैः सार्द्धं त· व
यादेवकराजकन्यया समारुरोहकांचनरत्नशोभया ९ स्वसुः प्रियं कर्तुमतीव कंसो जग्राह रश्मीन् चलतां हयानां उवाह वाहांश्च
तुरंगिणीभिर्वृतः कृपात्तैर्हयरोचपौरैः १० दासीसहस्रं त्वयुतं गजानां समारैर्वहेनियुतं हयानां लक्षं रथानां च गवां द्विल
क्षं प्रादाद्दुहित्रे नृपदेवकोथ ११ भेरीमृदंगो हरगोमुखानां धुंधुर्यवाणानकवेणुकानां महत्स्वनोभूद्वलतां यदूनां प्रयाणे।
कालेपथिमंगलेच १२ आकाशवागाह नृदेवकं संत्वामष्टमोहि प्रसवोऽस्याः हंतानजानासि वधां रथस्थां रश्मीन्ग्रहीता २९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1558

गर्ग. वदसेऽग्रुधस्त्वं १३ कुसंगतिर्हि तत्र लोहितकं सोऽहं तं स्वसारं थिषणां चकार कचे गृहीत्वासिनखड्गपाणिना तत्र यो निर्दयउग्र
गो कर्मा १४ वादित्रकारारहिता बभूवुरक्षैः स्थिताः सुखस्थकिन्नाहिपस्थात् सर्वेषु वा येन सुखेषु मत्स्य शौरिस्तमाहाग्रसतां वरिष्ठः
१० श्रीवसुदेवउवाच भोजेंद्र भोजकुलकीर्तिकरस्त्वमेव भौमादिमागधवकासुरवत्सवाणैः श्लाघ्या गुणास्तव युधि प्रतियुद्ध
कामैः सत्वं कथं न भगिनीमसिनात्र हन्यात् १६ ज्ञात्वा स्त्रियं किल बकीं प्रतियोद्धुकामां युद्धं कृतं न भवता नृपनीतिहृत्वा सा
त्वं च याऽपि भगिनी वहुतात्र शांत्यै सा वाऽदियेत भगिनी किमु तेऽविचारात् १७ उद्वाहपर्वणि गता नावत तातजावा वालासुतेव
रूपणा सुभद्रा समैषा योऽयोऽसिनात्र मसुराथिपहं तमेनां वंदीनदुःखहरणे कुनवित्तवृत्तिः १८ श्रीनारदउवाच नाम।
न्यतेऽस्य प्रति वोधितोऽपि कुसंगनिष्ठातिखलो हि कंसः तदा हरेः कालगतिं विचार्य शौरिः प्रसन्नः पुनराह कंसं १९ श्रीवसु
देवउवाच नास्यास्तते देवभयं कदापि यद्देववाक्यात्कथितं वनवद्धृणा पुत्रान्ददामीति यतो भयं स्यात्तस्मात्तेव्यथाऽस्याः प्रसव
प्रजातात् २० श्रीनारदउवाच श्रुत्वा स निश्चित्य वचो हि शौरेः कंसं प्रशंसन्स्वगृहं गतोऽभूत् शौरिस्तदा देवकराजपुत्र्याभया
वृतः सन्नरदमाजगाम २१ ॐ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां गोलोकखंडे वसुदेवविवाहवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ९
श्रीनारदउवाच भीतः पलायते नायं योद्धा रंकः कंसनोद्विग्नः स्वपुत्रैः शास्त्रसंयुक्ता रुरुधुः शौरिमंदिरं १ शौरिः कालेन देव।
क्यामष्टौ पुत्रानजीजनत् पुत्रं वर्षं चाथ कन्यामेकां मायांसनातनीं २ कीर्तिमंतं सुतं त्वादौ जातमानकदुंदुभिः नीत्वा कं
ससभामेत्य ददौ तस्मै परार्थवित् ३ सत्यवाक्यस्थितिं शौरिं दृष्ट्वा कंसोऽघृणी लभूत् दुःखं साधुर्न सहते सन्येकस्य स्तमान।
हि ४ कंसउवाच एष वालो यातु गृहमेतस्मान्नहि मे भयं युवयोरष्टमं गर्भं हनिष्यामि न संशयः ५ श्रीनारदउवाच इत्यु।
क्तो वसुदेवस्तु स पुत्रो गृहमागतः सत्ये नाममन्यत मनाक्च वाक्यं तस्य दुरात्मनः ६ तदैव गगनात्तेमां नत्वा पूज्योग्रसेनजः प
पृच्छ देवाभिप्रायं प्रावोचं तं निबोध मे ७ नंदाद्या वसवः सर्वे वृषभान्वादयः सुराः गोप्यो वेदऋचा याश्च संति भूमौ नृपेश्वर ८ १०

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

1559

गर्ग० वसुदेवादयो देवा मथुरायां वहृत्सवः देवक्याद्याः स्त्रियः सर्वा देवताः संति निश्चयः ८ सप्तवारप्रसंख्याता सहमा सर्व एव हि
गो० ते देवाः संख्यया पंचाशत्कानां वामनोगतिः ९ श्रीनारद उवाच इत्युक्तवान्तं मयि गते क्रुद्धो दैत्यवयोयमे कंसः कोपावृतः सद्यो य
२१ दून्हंतुं मनो दधे ११ वसुदेवं देवकीं च बध्वा च निगडैर्दृढैः ममर्द तं शिलापृष्ठे देवकीगर्भजं शिशुं १२ जातिस्मरो विष्णुभया
ज्जातं जातं जघान ह इति दुष्टविभावाच्च भूमौ भूतं नृशंसया १३ उग्रसेनस्तदा क्रुद्धो यादवेंद्रो नृपेश्वरः वारयामास कंसात्त्वं
वसुदेवसहायकृत् १४ कंसस्य दुरभिप्रायं दृष्ट्वोग्रस्य महाभटाः उग्रसेनाग्ररक्ताश्चक्रुस्ते खड्गपाणयः १५ उग्रसेनानुगा
नृदृष्ट्वा कंसवीराः समुत्थिताः तैः सार्द्धमभवद्युद्धं सभामंडपमध्यतः १६ हारे देशे पिवीराणां युद्धं जातं परस्परं खड्गप्रहा
रैर्युतं जनानां निधनं गतं १७ कंसो गृहीत्वाथ गदां पितुः सेनां ममर्द ह कंसस्य गदया स्पृष्टं केचिच्छिन्नललाटकाः १८ भि
न्नपादा भिन्नमुखाश्छिन्नांसाश्छिन्नबाहवः अथो भुवा ऊर्ध्वमुखाः प्रशस्ताः पतिता रणात् १९ वमंतो रुधिरं वीरा मूर्छिता न
निधनं गताः सभामंडपमारक्तं दृष्ट्वा पतेत्तत्तजश्रवात् २० इत्थं मदोत्कटः कंसः संनिपात्योद्भटान् रिपून् क्रोधात्त्वा राजरा
जेंद्रं जग्राह पितरं खलः २१ नृपासनात्संगृहीत्वा बध्वा पाशैर्मृतं खलः तस्मिन्नैव नृपैः सार्द्धं कारागारे रुरोध ह २२ मथु
राशूरसेनानां देशानां सर्वसंपदां सिंहासने चोपविश्य स्वयं राज्यं चकार ह २३ पीडितः यादवाः सर्वे संबंधस्य मिषेस्त्वरं
च नदेशांतरं देशान् विविशुः कालवेदिनः २४ देवक्याः सप्तमे गर्भे हर्षशोकविवर्द्धने व्रजं प्रणीते रोहिण्या मनंते योगमा
यया २५ अहो गर्भः क्वविगत इत्यूचुर्माथुरा जनाः अथ व्रजे पंचदिनेषु भाद्रे स्वातौ च षष्ठ्यां च सिते बुधे च उच्चैर्ग्रहैः पंचभिरा
वृते च लग्ने तुलाख्ये दिनमध्यदेशे २७ सुरेषु वर्षत्सु सुपुष्पवर्षा घनेषु शुभ्रेषु वनेषु चवारिविंदून् वभूव देवो वसुदेवपत्न्यां।
विभासयन्नंदगृहं स्वभासा २८ नंदोपि कुर्वन् नृशिशुर्जातकर्म ददौ द्विजेभ्यो नियुतं गवां च गोपान्समाहूय सुगायकानां
रावैर्महामंगलमाततान २९ द्वैपायनो देवलदेवरातवसिष्ठवाचस्पतिभिर्मया च आगत्य तत्रैव समस्थितो भूत्वा यादि २१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भि ३६४ 1560

गर्गे. नंदः कृतैः प्रसन्नः ३० श्रीनंद उवाच सुंदरो बालकः कोयं न दृष्टो यत्समः क्वचित् कथं पंचदिना जातस्तन्मे ब्रूहि महामुने ३१
गो. श्रीव्यास उवाच अहो भाग्यं तवतेनंद शिशुः शेषः सनातनः देवक्यां वसुदेवस्य जातोयं मथुरापुरे ३१ कृष्णेच्छया नंद दारान्सर्पणीं ते
११ रोहिण्यां शुभं नंदराज त्वया दृष्टो दुर्लभो योगिनामपि ३२ तद्दर्शनार्थं प्राप्तोहं वेदव्यासो महामुनिः तस्मात्त्वं दर्शयास्माकं शि
शुरूपं परात्परं ३४ श्रीनारद उवाच अथ नंदः शिशुं शेषं दर्शयामास विस्मितः दृष्ट्वा शेषं त्ववस्थितं प्राह नत्वा सत्यवतीसुतः ३५ श्री
व्यास उवाच देवादिदेव भगवन्कामपाल नमोस्तुते ३६ नमोनंताय शेषाय साक्षाद्रामाय ते नमः धराधराय पूर्णाय स्वधाम्ने
सीरपाणये सहस्रशिरसे नित्यं नमः संकर्षणाय ते ३७ रेवतीरमण त्वं वै बलदेवोच्युताग्रजः हलायुधः प्रलंबघ्नः पाहि मां पु
रुषोत्तम ३८ बलाय बलभद्राय तालांकाय नमो नमः नीलांबराय गौराय रौहिणेयाय ते नमः ३९ धेनुकारिर्मुष्टिकारिः कुंभा
ण्डारिस्त्वमेव हि रुक्म्यारिः कूपकर्णारिः कुंभारिर्बल्वलांतकः ४० कालिंदीभेदनोसि त्वं हस्तिनापुरकर्षकः द्विविदारिर्यादवेंद्रो
व्रजमंडलमंडनः ४१ कंसभ्रातृप्रहंतासि तीर्थयात्राकरः प्रभुः दुर्योधनगुरुः साक्षात्पाहि पाहि प्रभो जगत् ४२ जयजयाच्यु
तदेव परात्पर स्वयमनंत दिगंतगतश्रुत सुरमुनींद्रफणींद्रवराय ते मुसलिने हलिने बलिने नमः ४३ य इह पठेत्सततं स्तवनं त्वयः स
तु हरेः परमं पदमाव्रजेत् जगति सर्वबलं त्वरिमर्दनं भवति तस्य जयः स्वधनं धनं ४४ श्रीनारद उवाच बलं परिक्रम्य शतं प्र
णम्य ते द्वैपायनो देवपराशरात्मजः विशालबुद्धिर्मुनिबादरायणः सरस्वतीं सत्यवतीसुतो ययौ ४५ इति श्रीमद्गर्गाचार्य सं
हितायां गोलोकखंडे श्रीनारदबहुलाश्वसंवादे बलभद्रजन्मवर्णनं नाम दशमोध्यायः १० ॥ श्रीनारद उवाच परिपूर्णत
मः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयम् विवेश वसुदेवस्य मनः पूर्वं परात्परः १ सूर्येन्दुवह्निसंकाशो वसुदेवो महामनाः बभू
वात्यंतमहसा साक्षाद्यज्ञ इवापरः २ देवक्यामागते कृष्णे सर्वेषामभयंकरे राजते न सा गेहे च नेत्रे सौदामिनी यथा ३ तेजोव
तीं च तां वीक्ष्य कंसः प्राह भयातुरः प्राणापहः प्राणहर्ता मे पूर्वमेषा न चेदृशी ४ जातमात्रं हनिष्यामीत्युक्त्वासौ भयविह्वलः प २२

नत्वा प्रणम्य तं शेषं परिक्रम्य कृतांजलिः दीनो भयातुरः शश्वद्दीर्घदेहः प्रकंपितः २१ कालियउवाच हे भूमिभर्तर्भुवनेश भूवन्स्
भारभृत्त्वं निजभूरिलीला यां फणिपाधिप भविस्संपूर्णा यत्रास्यस्त्वस्वरूपः पुराणः २२ नारदउवाच दीनं भयातुरं दृष्ट्वा कालियं।
श्रीफणीश्वरः वाचं मधुरया प्रीणन्नाह देवो जनार्दनः २३ शेषउवाच हे कालिय महाबुद्धे शृणु मे परमं वचः कुत्रापि न दिनेर।
ताभविष्यति न संशयः २४ आसीत्पुरा मुनिः सिद्धः सौभरिर्नाम नामतः वृंदारण्ये तपस्तेपे वर्षाणां सप्ततं जले २५ मीनराजवि
हारं यो वीक्ष्य गेहस्पृहो भवत् स उवाह महाबुद्धिर्मांधातृस्तत्रुजार्थं शतं २६ तस्मै ददौ हरिः साक्षात्परं भागवतीश्रियं वीक्ष्यतां
नृपमांधातृविस्मितो भूत्तत्समयः २७ यमुनांतर्जले दीर्घं सौभरेस्तपतस्तपः पश्यतस्तस्य गरुडो मीनराजं जघान ह २८ मीना
न्सुडुःखितान्दृष्ट्वा दुःखहा दीनवत्सलः तस्मै शापं ददौ क्रुद्धः सौभरिर्मुनिसत्तमः २९ सौभरिउवाच मीनानद्यत नादत्र यदि त्व
त्वं खलहिरात् तदैव प्राणनाशस्ते भूयान्मे शापतस्त्वरं ३० शेषउवाच ततोहिनान्नयाति गरुडः शापविह्वलः तस्मात्कालि
य गच्छाशु वृंदारण्ये हरेर्वने ३१ कालिंद्यां च निजं वासं कुरु महाकवनोदितः निर्भयो निर्भयं सा तात्वं भविष्यति कर्हिचित् ३२ श्री
नारदउवाच इत्युक्तः कालियो भीमः सकलत्रः सपुत्रकः कालिंद्यां वासमकरोद्राजन्नृषी कृष्णेन विवासितः ३३ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहिता
यां संहितायां वृंदावनखंडे कालियोपाख्याने एकादशोऽध्यायः ११ ॥ श्रीनारदउवाच इदं मया ते कथितं कालियस्यापि मर्दनं
श्रीकृष्णचरितं पुण्यं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि १ श्रीबहुलाश्वउवाच श्रीकृष्णस्य कथां श्रुत्वा भक्तस्तृप्तिं न याति हि यथा नरः सु
धां पीत्वा तथालिः पद्मकर्णिकां २ रासं कृत्वा हरिर्जाते शिशुरूपे महात्मनि भांडीरे देववाग्यद्दश्री राधां खिन्नमानसां ३ शोचं
मा कुरु कल्याणि वृंदारण्ये मनोहरे मनोरथस्ते भविता श्रीकृष्णेन महात्मना ४ इत्थं देववागिराशोको मनोरथमहात्मनः कथं
बभूव भगवन्वृंदारण्ये मनोहरे ५ कथं श्री राधया सार्द्धं रासक्रीडां मनोहरां चकार वृंदकारण्ये परिपूर्णतमः स्वयं ६ नार
दउवाच साधु पृष्टं त्वया राजन्भगवच्चरितं शुभे गुप्तं वदामि दैवेश्व लीलाख्यानं मनोहरं ७ एकदाश्रव्य सख्यो हे विशाखा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1562

ग°सं° ललिते शुभे वृषभानुगृहं प्राप्य राधां जगदद्भुतः ८ सख्योऽब्रुवन्ततः यं चिंतयसि राधे त्वं यत्कृते वदसि स्वतः सोपि नित्यं समायाति वृष
ह भानुपुरे शुभैः कैः ९ प्रेक्षणीयस्त्वया राधे दर्शनीयो निरंतरः पश्चिमायां निशीथिन्यां गोचारणविनिर्गतः १० श्रीराधोवाच लिखित्वा
१० तस्य चित्रं हि दर्शय शुभमनोहरं नहि तन्मे दर्शनं पश्चात्करिष्यामि न संशयः ११ नारद उवाच श्रुत्वा सख्यो विलिखितं चित्रं नंदशिशोः शुभं
नवयौवनमाधुर्यं राधायै दत्तवत्यस्तं १२ तं दृष्ट्वा हर्षिता राधा कृष्णदर्शनलालसा चित्रं करे प्रपश्यंती सुप्ता आनंदसंकुला १३ ददर्श
कृष्णं स्वप्ने च शयाने स्वनक्षुभे पीतपटं दधाने भांडीरदेशे यमुनासमीपे नृत्यंतमाराद्वृषभानुपुत्री १४ तत्रैव राधा शयनात्समु २
त्थिता परस्य कृष्णस्य वियोगविह्वला संचिंतयंती कमनीयरूपिणं मेने त्रिलोकं तृणवद्धि देहरात् १५ तस्यां व्रजंतं स्वव्रजेश्वरं तं
संकोचवीथ्यां वृषभानुपत्तने गवाक्षमेत्याशु सखीप्रदर्शितं दृष्ट्वाथ मूर्छां समवाप सुंदरी १६ कृष्णोपि दृष्ट्वा वृषभानुनंदिनीं स्व
रूपकोशस्य गुणाश्रयो कुर्वन्मनोरंतमतीव माधवो लीलातनुः स्वप्रययौ स्वमंदिरं १७ एवं ततः कृष्णवियोगविह्वलां
प्रभूतकामज्वरखिन्नमानसां संचिंत्य राधां वृषभानुनंदिनीमुवाच वाचं ललिता सखी वरा १८ ललितोवाच कथं त्वं विह्वला राधे मू
२ र्छितासि व्यथां गता यदीच्छसि हरिं शुभ्रं तस्मिन्स्नेहं दृढं कुरु १९ लोकस्यापि सुखं सर्वमपि हि कृष्णोस्ति संप्रतं दुःखाग्निहृत्पदह
तिकुंभकाराग्निवत्कुभे २० श्रीनारद उवाच ललितायाश्च ललितं वचः श्रुत्वा व्रजेश्वरी नेत्रे उन्मील्य ललितां प्राह गद्गदया गिरा २१
राधोवाच व्रजालंकारचरणौ न प्राप्नोमि यदि मे सखि कदाचिद्धि ग्रहं तर्हि न हि देहं धारयाम्यहं २२ श्रीनारद उवाच इति श्रुत्वा वचः
तस्याः ललिता भयविह्वला श्रीकृष्णपार्श्वं प्रययौ कृष्णातीरे मनोहरे २३ मालतीलाजसंयुक्ते मधुपध्वनिसंकुले कदंबमू
ले रहसि प्राह त्वैकाकिनं हरिं २४ ललितोवाच यस्मिन्दिने च ते रूपं राधया दृष्टमद्भुतं तद्दिनात्स्तंभितो शान्ता प्रविके वनवत्कि
किं २५ य कारस्त्वचिरिव स्वजं भजेर जोयथा सुगंधकटवधस्यां मंदिरं निजं नेत्रवन् २६ पुष्पबाणांश्च दृष्ट्वा विविधकं भ्रमवेहिमां
न संसंदर्शनं देहि राधायै दुःखनाशनं २७ नेत्रादितः किंचिदितं न भूतले सृजत्यलं यासि हरत्यथो जगत् यदा समानोसिज्ञ १०

ले

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1563

नेषु सर्वं न सख्याधिमक्तान्भजसे परेश्वरः २८ श्रीनारदउवाच इति श्रुत्वा हरिः साक्षाल्ललितं ललितावचः उवाच भगवान्देवो मेघ
गंभीरया गिरा २९ श्रीभगवानुवाच सर्वं हि भावं च परस्परं सदा न लौकिकतो भामिनि जायते ततः प्रेमैव कर्तव्यमतो मयापि स्वतः प्रे
मा समानं भुवि नास्ति किंचित् ३० यथा हि भांडीरवने मनोरथो बभूव तस्माद्धि तथा भविष्यति अद्वैतकं प्रेम च भक्तिराश्रितं तद्वा
पि संतः किल निर्गुणं विदुः ३१ ये राधिकायामपि केशवे हरौ कुर्वंति भेदं कुधियो नरा भुवि ते कालसूत्रं प्रपतंति दुःखिता रंभोरु
यावत्किल चंद्रभास्करौ ३२ श्रीनारदउवाच इत्थं श्रुत्वा वचः कृष्णं नत्वानंदं ललिता सखी राधां समेत्य रहसि प्रहस्य हसितानना ३३
ललितोवाच त्वमिच्छसि यथा कृष्णं तथा त्वां मधुसूदनः पुत्रवद्यो भेदरहितं तेजस्त्वेकं द्विधा जनैः ३४ तथापि देवि कृष्णाय कर्मभिः
कारणं कुरु येन ते वांछितं भूयाद्दृक्ष्याचरणसेवितं ३५ श्रीनारदउवाच इति श्रुत्वा सखीवाक्यं राधा रासेश्वरी नृप चंद्राननां प्रा
ह सखीं सर्वधर्मविदां वर ३६ श्रीराधोवाच श्रीकृष्णस्य प्रसन्नार्थं परं सौभाग्यवर्द्धनं महापुण्यं वांछितदं न जाने वद कस्यचित् ३०
त्वया भद्रं सर्वशास्त्रं गर्गाचार्यमुखाच्छ्रुतं तस्मात्त्वं पूजनं वा ब्रूहि मह्यं महामते ३७ * इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां वृंदावनखं
डे श्रीराधाकृष्णप्रेमवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः १२ * श्रीनारदउवाच राधावाक्यं ततः श्रुत्वा राजन्सर्वसखीवरा चंद्राननाप्र
त्युवाच सा विचार्य तत्क्षणं हृदि १ चंद्राननोवाच परं सौभाग्यदं राधे महापुण्यं वरप्रदं श्रीकृष्णस्यापि लब्ध्यर्थं तुलसीसेवनं मतं २
दृष्टा स्पृष्टाथवा ध्याता कीर्तिता नामिता स्तुता रोपिता सिंचिता नित्यं पूजिता तुलसीदलैः ३ नवधा तुलसीभक्तिं ये कुर्वंति दिने दि
ने युगकोटिसहस्राणि ते यांति सुकृतं शुभे ४ यावच्छाखाप्रशाखाभिर्बीजपुष्पदलैः शुभैः रोपिता तुलसी मर्त्यैर्वर्द्धते वसुधातले ५
तेषां वंशे तु ये जाता ये भविष्यंति ये गताः आकल्पयुगसाहस्रं तेषां वासो हरेर्गृहे ६ यत्फलं सर्वपत्रेषु सर्वपुष्पेषु राधिके तुलसी
दलेन चैकेन सर्वदा प्राप्यते तत्तत् ७ तुलसीप्रभवैः पत्रैर्यो नरः पूजयेद्धरिं लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ८ सुवर्णभार
शतकं रजतस्य चतुर्गुणं तत्फलं समवाप्नोति तुलसीवनपालनात् ९ तुलसीकाननं राधे गृहे यस्यावतिष्ठति तद्गृहं तीर्थरू।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1564

गर्ग. पंक्तिना यांति यमकिंकराः सर्वपापहरं पुण्यं काननं तुलसीवने रोपयंति नरश्रेष्ठास्ते न पश्यंति भास्करिं ११ रोपनात्पालनात्से।
हे. कादर्शनात्स्पर्शनान्नृणां तुलसी दहति पापं वाङ्मनः कायसंचितं १२ पुष्करावानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा वासुदेवादयो दे
११ वावसंति तुलसीदले १३ तुलसीमंजरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुंचति यमोपि नेक्षितुं शक्तो युक्तं पापशतैरपि १४ तुलसीकाष्ठजं
यस्तु चंदनं धारयेन्नरः तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह तत् १५ तुलसीविपिनच्छाया यत्र यत्र भवेच्छुभे तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं।
पितृणां दत्तमक्षयं १६ तुलस्याः सखि माहात्म्यमपि देवश्चतुर्मुखः न समर्थो भवेद्वक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः १७ श्रीकृष्णचंद्र
चरणौ तुलसीं वंदनैर्युतां यो ददाति पुमान्स्त्री वा यथोक्तं फलमाप्नुयात् १८ तुलसीसेवनं नित्यं कृत्वं गोपकन्यके श्रीकृष्णो व
श्यतां याति येन वा सर्वदेवहृत् १९ नारद उवाच इत्थं चंद्राननावाक्यं श्रुत्वा सा मैथिलीनृप तुलसीसेवनं साक्षाद्रारेभे हरितोषणं २०
केतकीवनमध्ये च शतहस्तं तु वर्तुलं उच्चं हेमखचिद्भित्ति पद्मरागतटं शुभं २१ हरिद्धीरकमुक्तानां प्राकारेण महोल्लसत् स
वंतस्तोलकायुक्तं चिंतामणिसमंडपं २२ हेमध्वजसमायुक्तं मुक्तातोरणराजितं हैमैर्वितानैः परितो वैजयंतमिव स्फुरत् २३
एतादृशं श्रीतुलसीमंदिरं समनोहरं तन्मध्ये तुलसीं स्थाप्य हरित्पल्लवशोभितां २४ अभिजिन्नामनक्षत्रे तत्सेवां सा चकार ह
समाहूतेन गर्गेण दृष्टेन विधिना सती २५ श्रीकृष्णतोषणार्थाय भक्त्या परमया सती १ खपूर्णां समारभ्य चैत्रपूर्णां विधिकृते २६
कृत्वान्वसिंचद्दुग्धेन तथा चेक्षुरसेन वै द्राक्षाम्रुरसेनापि सितायावद्गुमिष्टया २७ पंचामृतेन तुलसीं मासे मासे पृथक्पृथक्
उद्यापने समारंभे वैशाखे प्रतिपद्दिने २८ गर्गोद्दिष्टेन विधिना वृषभानसुतान्नृप षट्पंचाशत्सहस्राणि भोग्यैर्ब्राह्मणानां हि लक्षकं २९
संतर्प्य वस्त्रभूषाद्यैर्दक्षिणां राधिका ददौ दिव्यानां स्थूलमुक्तानां लक्षभारं विदेहराट् ३० कोटिभारं सुवर्णानां गर्गाचार्याय साद
दौ शतभारं सुवर्णानां मुक्तानां च तथैव च ३१ भक्त्या परमया राधा [illegible] ददौ देवदुंदुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ३ २
तन्मंदिरोपरि सुराः पुष्पवर्षं प्रचक्रिरे तदाविरासीत्तुलसी हरिप्रिया सुपर्णपृष्ठोपरि शोभिता सती चतुर्भुजा पद्मपलाशवी। ११

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1565

ह्लाख्याभास्कराद्देमकिरीटकुंडला २३ पीनांबराच्छादितसर्पवेणीस्रजंदधानानववैजयंती लग्नास्तश्रीयंवांगवतीचुंचुंबरा
यांपरिरभ्यबाहुभिः २४ श्रीकृष्णउवाच श्रद्धेयप्रसन्नोस्मिकलावतीसुते तद्भक्तिभावेनजितास्मिरंभे कृतेवलोकव्यवहारसंग्रहाव
याभूतेभासिनिसर्वतोमुखं २५ मनोरथस्तेसफलोत्रभूयाद्धृदीदियेप्सितमनोभिरग्रतः सदाबुद्धलतमलंयतेः परंसौभाग्यमेवं
भुविकीर्तिनायकः २६ श्रीनारदउवाच एवंवदंतींतुलसींहरिप्रियांनत्वाथराधावृषभानुनंदिनी प्रत्याहगोविंदपरारविंदयोर्भक्ति
र्भवेन्मेविदितात्वदंतकी २७ तथास्त्वचोक्तातुलसीहरिप्रियाभ्रंतर्दधेमैथिलराजसत्तम ततैवराधावृषभानुनंदिनी प्रसन्नचित्ता
स्वपुरेवभूवह २८ श्रीराधिकाव्यानमिदंविचित्रंशृणोतियोभक्तिपरः पृथिव्यां त्रैवर्गभावंमनसामुपेत्यराजेंद्रतोयातिनरः कृता
र्थतो २९ ॥ इतिश्रीमद्गर्गसंहितायांवृंदावनखंडेतुलसीपूजनंत्रयोदशोध्यायः १३ ॥ बहुलाश्वउवाच राधाकृष्णस्यचरितंशृ
ण्वतोमेमनोमुने नतृप्तिंयातिश्रारदःपंकजेभ्रमरोयथा १ रासेस्वयंकृष्णपत्न्यातुलसीसेवनेकृते यद्बभूवमनोज्ञंतत्तन्मेब्रूहित
पोधन २ नारदउवाच राधिकायाश्रुविज्ञायतुलसीसेवनेतपः प्रीतिंपरीत्तत्नुश्रीकृष्णोवृषभानुपुरंययौ ३ मृदुत्वंगोपिकारूपंच
लज्झंकारनूपुरं किंकिणीघंटिकाशब्दमंगुलीयकभूषितं ४ रत्नकंकणकेयूरमुक्ताहारविराजितं बालार्कताडंकलसत्कबरी
पाशकोमलं ५ नासामौक्तिकदिव्याभंपद्मकंतुलसन्निभं पूर्णासौवृषभानोश्चमंदिरंसमदृशंह ६ प्राकारपरिखोपेतंचतु
र्द्वारसमन्वितं करींद्रैःकज्जलाकारैर्द्वारिभिःसुमनोहरं ७ वायुवेगैर्मनोवेगैःशुभ्रवर्णैस्तुरंगमैः हारचामरसंयुक्तंघोलसन्मंडपा
जिरं ८ गवांगणैःसवत्सैश्चवृषैर्धर्मधुरंधरैः गोपालायत्रगायंतेवंशीवेत्रधरान्वप ९ वृषभानुवरस्यैवंपद्मपन्मंदिरकौशलं मा
यापुवतिवेषोसौननोह्यंतःपुरंययौ १० यत्रकोटिरविस्फूर्जत्कपाटस्तंभपंक्तयः रत्नाजिरेवृशोभंतेललनारत्नसंपुताः ११ वीणा
तालमृदंगादीन्वादयंतोमनोहरान् पुष्पवृष्टिसमायुक्तागायंतेराधिकागुणान् १२ तस्मिन्नंतःपुरेदिव्येभ्राजद्वोपवनंमहत् दाडिमैः
कुटसंदारनिवह्वतडुमावृतं १३ केतकीमालतीवृंदैर्माधवीभिर्विराजितं तत्रराधानिकुंजोस्तिकल्पद्रुमसुगंधिमत् १४ पतंति

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ यत्र भ्रमरा मधुमत्ता न्रुपेश्वर गंधाढ्यः शीतलो वायुर्मंदगामी वहत्यलं १५ सहस्रदलपद्मानां जो विक्षेपयन्मुहुः पुंस्कोकिलः को
टी॰ किलाश्च मयूराः सारसाः शुकाः १६ कूजंतो मधुरं राजन्निकुंजशिखरेषु च पुष्पशय्या सहस्राणि जलकुल्याः सहस्रशः १७ प्रो
१२ ल्लसंति स्फुरद्धारा यत्र वै मेघमंदिरे बालार्ककुंडलधरा विद्रवस्त्रविराननां १८ वर्तते कोटिशो यत्र सख्यस्तत्कर्मकोशले तन्मध्ये
राधिका राती भ्रमंती मंदिराजिरे १९ काश्मीरपंकसंयुक्तैस्तुल्यवस्त्रविराजिते शिरीषपुष्पललितदले रागगुल्फसूरके २० माल
तीमकरंदानां लसद्भिर्बिंदुभिर्वृते कोटिचंद्रप्रतीकाशा तन्वी कोमलविग्रहा २१ शनैः शनैः पादपद्मं धारयंत्यतिकोमले समागा
तो नंदमणिमंदिराजिरे ददृशे राधया वृषभानुनंदिनी यत्तेजसा नलललना हृततत्विषो जाता स्वरंवेदुमसेवतारकाः २२ विज्ञायतद्गौर
वमुन्नतं समहद्भ्यायदोर्भ्यां परिरभ्य राधिका दिव्यासने स्थाप्य सलोकरीत्या जलादिकं चार्हणमाप्तुरेभे २३ श्रीराधोवाच स्वागतं ते
श्रि सखि शुभे नामधेयं वदाशु मे भूभार्यमसैवाद्य भवत्यागतया सतः २४ त्वत्समा नहि दिव्यरूपं दृश्यते न हि भूतले यत्र वै वर्तसे स
भाग्यं तन्नेथन्यमेवतत् २५ वद देवि सविस्तारं देहमाराममनस्य च ममयोग्यं च यत्कार्यं वक्तव्यं तत्त्वयाखिलं २६ कदा ते गमनं दीः
ध्यास्यावचसा सुस्मितेनवै गत्याकृतिः श्रीपतिवद्दृश्यते सांप्रतं मया २७ नित्यं शुभे मे मिलनार्थमा व्रजनो चेन्नसंकेतमलं विधे
हि येनैव संगो विधिना भवेद्धि विधिर्भवत्या समदा विधेयः २८ रूपं त्वदान्मातिपरं श्रियो मम तदाकृतिः श्रीव्रजराजनंदनः ये
नैव मे देवि हृतं तु चेतस्त्वया न नंदेव वधूर्द्धयामिनं २९ श्रीनारद उवाच एवं राधावचः श्रुत्वा मायायुवतिवेषधृक् उवाच भग
वान्कृष्णो राधां कमललोचनां ३० श्रीभगवानुवाच रंभोरु नंदनगरे नंदगेहस्य चोत्तरे गोकुले वसतिर्मेस्ति नाम्नाहं गोपदे
वता ३१ तद्रूपगुणमाधुर्यं श्रुतं मे ललितामुखात् तद्दृष्टं च वलापोगीत्वद्गृहे संसमागता ३२ श्रीमल्लवंगतिलकास्फुट
मेदिनीनागगुंजानिकुंजमधुपध्वनिकंजपुंजे दृष्टं श्रुतं न न च वनं नवकंजनेत्रे दिव्यं पुरंदरपुरेपि नयत्समानं ३३ नारद उवाच
एवं तयोर्मिलनं तद्बभूव मिथिलेश्वर कलाकौशल्यसंपन्नां राधां कमललोचनां गिरा मधुरया राजन् प्राह हेद्गोपदेवता ३४ १२

1566

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1567

गर्गा॰ द्विजेभ्यः ९ प्रेंखेनिधाय निजमात्मजमाशु गोपी संपूज्य मंगलदिने प्रतिगोपिकाभिः नैवाशृणोत्स रुदितं स्वसुतस्य।
गो॰ शब्दं गोपीषु मंगलगृहेषु गतागतेषु १० तत्रैव कंसखलनोदित उत्कचाख्यो दैत्यः प्रभंजनतनुः शकटं प्रपन्न बालस्य
३१ मूर्ध्नि यदि पातयितुं प्रवृत्तः कृष्णोपि तं किल ततार पदेन ११ चूर्णीगते च शकटे पतिते च दैत्यस्त्यक्त्वा प्रभंजनतनुं
विमलो बभूव नत्वा हरिं शतहयेन रथेन युक्तो गोलोकधाम निजलोकमथो जगाम १२ नंदादयो व्रजजना व्रजगोपि।
काश्च सर्वे समेत्य प्रपतत्पृथुकोऽस्तदाह एष स्वयं च पतितः शकटः कथं हि जानीमहे व्रजसुताः सुगतास्तु पूर्वं १३ बा
लाऊचुः प्रेंखस्थोयं निपत्याद्रेः रुदन्नुरुपाथ्यमेवहि ततोऽपादशकटे तेनैव शकटं बभञ्ज १४ श्रद्धां न चक्रुर्बालोक्तौ गोपा गो
प्यश्च विस्मिताः द्वैमासिकः क्व बालोयं क्व मत्तं भारभृत्तनः १५ बालमंके संगृहीत्वा यशोदा गृहसंकिता कारयामास वि ४ प्रि
द्यत्नैर्विप्रैः सुतर्पितैः १६ बहुलाश्व उवाच कोयं पूर्वं तु कुशली दैत्य उत्कचनामभाक् श्रीकृष्णपादस्पर्शात्तु तो मोक्षं महा
मुने १७ नारद उवाच हिरण्याक्षसुतो दैत्य उत्कचो नाम मैथिल लोमशस्याश्रमे गच्छन्वृक्षान्संचूर्णीचकार ह १८ तं दृ
ष्ट्वा स्थूलदेहाढ्यमुत्कचाख्यं महाबल शशाप रोषयुग्विप्रो विदेहो भव दुर्मते १९ सर्पकंचुकवद्देहपतन्मेविपाकतः
सद्यस्तच्चरणोयां निपतित्वा प्राह दैत्यराट् २० उत्कच उवाच हे मुने हे कृपासिंधो कृपां कुरु ममोपरि ते प्रभावं न जानामि दे
हं मे देहि प्रभो २१ नारद उवाच तदा प्रसन्नः समुनिर्दैत्यं नत्वा तु विधेः सतां रोषोपि वरदो वरो मोक्षार्थदः किमु २२ लोम
श उवाच वातदेहस्तु ते भूयाद्दतीनेवात्तुषांतरे वैवस्वतेंऽतरे मुक्तिर्भविता च पदाद्धरेः २३ नारद उवाच तस्मादुत्कचदैत्यस्तु
मुक्तो लोमशतेजसा सद्यो नमोस्तु ये नूनं समर्था वरशापयोः २४ उत्संगे क्रीडितं बालं लालयंत्येकदा नृप गिरिभारं न सेहे
तवोढुं श्रीनंदगेहिनी २५ अहो गिरिसमो बालः कथं स्यादिति विस्मिता भूमौ निधाय तं सद्यो नंदं कस्मै जगाद ह २६ कंसप्र।
णोदितो दैत्यस्तृणावर्तो महाबलः जहार बालं क्रीडंतेवानावर्तेन सुंदरं २७ रजोंधकारभूतं च घोरशब्दश्च गोकुले रजस्वला। ३१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ग

गर्ग॰ निवृत्तं स्विबभूवुर्वेदिकाद्वयं २८ ततो यशोदा तनयमपश्यन्त्यत्र तं मंदिराजिरे मोहिता रुदती घोरा न्यपतंती गृहशोषगात् २९
गो॰ अहहेचयदा पुत्रे पतिता भुवि मूर्छिता उच्चै रुरोद करुणं मृतवत्सा यथा हि गौः ३० रुरुदुस्तत्र तां गोप्यः प्रेमस्नेहसमाकु-
३२ लाः अश्रुमुख्यो नंदसूनुं अपश्यंत्यस्तास्तत्क्षणे ३१ तृणावर्तो नभः प्राप्तः ऊर्ध्वं वै लक्षयोजनं स्कंधे स्थमेरुवद्भारमन्यमानः
प्रपीडितः ३२ अथ कृष्णस्य पातनायितं दैत्यस्तत्र समाश्रयतः बलेजग्राह तस्यापि पपात भूमि नमःस्वयं ३३ अंब अंबेति गदिते दैत्ये कृ-
ष्णोऽद्भुतोर्भकः गलग्राहेण महता व्यसुं दैत्यं चकार ह ३४ ततो निःश्रीवनश्यामे लीनोभूद्दामिनी यथा दैत्यो वराह्निपति-
तः शिशुना सह भूमेलिथे ३५ विशीर्णावयवस्यापि पतितस्य स्वनेन वै विनेदुश्च दिशः सर्वाः कंपितं भूमिमंडले ३६ तस्या
श्छिंस्यशिशुं तूर्णी रुदंत्यो गोपिकास्ततः ददृशुर्गगनपत्तं वीनीत्वा मातुरेदुर्ज्जेशुः ३७ गोप्यऊचुः नयोन्योस्मि यशोदे त्वं कन्या
लालयितं मनाक् न द्दृणा ते क्व दिदृष्टा कुद्दासिक थितेन वै ३८ प्राप्तं यकारेस्त्वारोहत्कोपि वालंजहातिहि तथा निहि
णया भूमौ च कृवाते महाभये ३९ यशोदोवाच न जानामि कथं वाले भारो भूतो गिरिद्रवत् तस्मान्मया कृतो भूमौ धृतो वालो म
हाभये ४० गोप्यऊचुः मास्मधावद कल्याणि हयशोदे गतेव्यथे अयंतु परपुरस्त्वो वालो मधुः कुसमतूलवत् ४१ नारदउवाच
तदागोप्योथ गोपाश्च नंदाद्याश्चागतोऽशिशो अतीव मोदं संप्रापुर्वंदंतः कुशलं जनैः ४२ यशोदा वालकं नीत्वा पाययित्वा स्तनं।
मुहुः अंघ्रायो रसि वस्त्रेण रोहिणीं प्राह मोहिता ४३ यशोदोवाच एकोदैवेन दत्तोयं नपुत्राव हवश्रमे तस्यापि वहवोरिष्टा
आगच्छंति क्षणेन वै ४४ अयमृत्युस्त्वाद्भुतस्मात्कोपि भविष्यः किमतः परं किंकरोमि क्व गच्छामि कुत्र वासो भवेदतः ४५ यनंदे
होरहःसोथोरन्नानि विविधानि च सर्वं पान तस्य वरपमे भूयान्मे कुशली शिशुः ४६ हरेरचीदानमिष्टं पूर्वं देवालयं शतं क
रिष्यामि तदा वालारिष्टेभ्यो विजयी यदा ४७ एकवालेन मे सौख्यं मंगयष्टिरिव प्रभुः वालं नीत्वा गमिष्यामि देशो रोहिणि नि
र्भये ४८ नारदउवाच तदैव विप्रा विद्वांसश्चागता नंदमंदिरं यशोदया च नंदेन पूजिता आसनस्थिताः ४९ ब्राह्मणा ऊचुः ३२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ माशोकं कुरु तेनंद हे यशोदे व्रजेश्वरि करिष्यामः शिशो रक्षां चिरजीवी भवेदयं ५० नारद उवाच इत्युक्त्वा द्विजमुख्यास्ते
गो॰ कुशाग्रैर्नवपल्लवैः पवित्रकलशैस्तोयैर्ऋग्यजुःसामजैः स्तवैः ५१ पौरैः स्वस्त्ययनैर्यत्नं कारयित्वा विधानतः अग्निं संपूज्य
३३ विधिवद्रक्षां विदधिरे शिशोः ५२ ब्राह्मणा ऊचुः दामोदरः पातु पादौ जानुनी विष्टरश्रवाः ऊरू पातु हरिर्नाभिं परिपूर्णत
मः स्वयं ५३ कटिं राधापतिः पातु पीतवासास्तवोदरं हृदयं पद्मनाभश्च भुजौ गोवर्द्धनोद्धरः ५४ मुखं च मथुरानाथो द्वारा
केशः शिरोवतु पृष्ठे पातु त्वसुरध्वंसी सर्वतो भगवान्स्वयं ५५ श्लोकत्रयमिदं स्तोत्रं यः पठेन्मानवः सदा महासौख्यं भवेत्त।
स्य न भयं विद्यते क्वचित् ५६ नारद उवाच नंदस्तेभ्यो गवां लक्षं स्वर्णं दशलक्षकं सहस्रं नवरत्नानां वस्त्रलक्षं ददौ पर ५७
गतेषु द्विजमुख्येषु नंदगोपाग्नियमेव भोजयामास संपूज्य वस्त्रैर्भूषैर्मनोहरैः ५८ बहुलाश्व उवाच तृणावर्तः पूर्वकाले
कोयं सुकृतकृन्नरः परिपूर्णतमे साक्षाच्छ्रीकृष्णे लीनतां गतः ५९ पांडुदेशोद्भवो राजा सहस्राक्षः प्रतापवान् हरिभक्तो धर्म
निष्ठो यज्ञकृद्दानकृत्परः ६० रेवातटे महादिव्ये लतावेत्रसमाकुले नारीणां च सहस्रेण रमयन्विचचार ह ६१ दुर्वाससं मु
निं साक्षादागतं न ननाम ह तदा मुनिर्ददौ शापं राक्षसो भव दुर्मते ६२ पुनस्तच्चरणोः पतितो नृपेशापाद्दाह रे मुनिः श्रीकृष्णविग्र
हस्पर्शान्मुक्तिस्ते भविता नृप ६३ नारद उवाच सोपि दुर्वाससः शापात्तृणावर्तो भवद्भुवि श्रीकृष्णविग्रहस्पर्शात्परमोलम
वापदं ६४ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां गोलोकखंडे शकटासुरतृणावर्तमोक्षो नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४ ॥ नारद
उवाच प्रेंखे वेह्ररित्कनकरत्नमये शयानं श्यामं शिशुं जनमनोहरमंदहासं दृश्यानि हारिमसिबिंदुधरे यशोदा लोकेव का र
पुतकजलपद्मनेत्रे १ पादं पिबंतमतिचंचलमद्भुतांगं वक्रैर्विनीलघनकोमलकेशबंधैः श्रीयंत्रकेशरनखस्फुरदहृदं
चंद्रं तलालयं स्तति कृष्णस्मदमाप गोपी २ बालस्य पीतपयसो न्दपजृंभतः स्यात्तत्ता कृतं च वदने सकलं विराजं माताद्भुतो
दियमुखैः प्रयुतं च सर्वं दृष्ट्वा परं भयमवाप निमीलिताक्षी ३ राजन्परस्य परिपूर्णतमस्य साक्षात्कृष्णस्य विश्वमखिलं कप ३३

1569

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1570

टेन मोही नष्टस्मृती पुनरभूत्स्वस्थस्ते हृतानी किं वर्णयामि सुतपो बहु नंदपत्न्याः ४ बहुलाश्व उवाच नंदो यशोदया सार्द्धं।
किं चकार तपो महत् । येन श्रीकृष्णचंद्रोपि पुत्रीभूतो बभूव ह ५ नारद उवाच अष्टानां वै वसूनां च द्रोणो मुख्योथ रापतिः ध्रुव न
पत्न्यो विष्णुभक्तो देवराज्यं चकार ह एकदा पुत्रकांक्षी च ब्रह्मणा नोदितो नृप मंदराद्रिं गतस्तत्र धरया भार्यया सह ७ वल्मीका
न्निर्गतो द्रोणो धरया भार्यया सह नत्वा विधिं च संपूज्य हर्षितः प्राह तं प्रभुं ८ द्रोण उवाच परिपूर्णतमे कृष्णे पुत्रीभूते जनार्द
ने भक्तिः स्यादावयोः स्फीतां वदंति प्रेमलक्षणां ९ ययांजसा तरंतीह दुस्तरं भवसागरं नान्यं वरं वांछितं स्यादावयोस्तपतोर्वि
धे ११ ब्रह्मोवाच युवाभ्यां याचितं यन्मे दुर्घटं दुर्लभं वरं तथापि भूयात्सफलं युवयोरन्यजन्मनि १३ नारद उवाच द्रोणो नंदो
भवद्भूमौ यशोदासीद्धरा स्मृता कृष्णो ब्रह्मवचः कर्तुं प्राप्तो घोषे पितुः पुरात् १४ सुधारसाढ्यं रमिष्टं श्रीकृष्णचरितं शुभं गंधमा
दनशृंगे वै नारायणमुखाच्छ्रुतं १५ कृपया व कृतार्थोहं नरनारायणस्य च मया तथ्यं च कथितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि १६
बहुलाश्व उवाच नंदगेहे हरिः साक्षाच्छिशुरूपः सनातनः किं चकार बलेनापि तन्मे ब्रूहि महामुने १७ नारद उवाच एकदाशि
ष्यसहितो गर्गाचार्यो महामुनिः शौरिणा नोदितः साक्षादाययौ नंदमंदिरे १८ नंदः संपूज्य विधिवत्पाद्याद्यैर्मुनिसत्तमं ततः प्रदक्षि
णीकृत्य साष्टांगं प्रणनाम ह १९ नंद उवाच अद्य नः पितरो देवाः संतुष्टा अग्नयश्च नः पवित्रं मंदिरं जातं युष्मच्चरणरेणुभिः २०
मत्पुत्रनामकरणं कुरु द्विज महामुने पुण्यैस्तीर्थैः स्फुटं प्राप्यं भवदागमने प्रभो २१ गर्ग उवाच ते पुत्रनामकरणं करिष्यामि
न संशयः पूर्ववार्तां गदिष्यामि गच्छ नंद रहःस्थले २२ नारद उवाच उत्थाय गर्गो नंदेन बालाभ्यां च यशोदया एकांते गोव्रजे ग
त्वा तयोर्नाम चकार ह २३ संपूज्य गणनाथादीन् ग्रहान्संशोध्य यत्नतः नंदं प्राह प्रसन्नांगो गर्गाचार्यो महामुनिः २४ गर्ग उवा
च रोहिणीनंदनस्यास्य नामोच्चारं शृणुष्व नः रमंते योगिनो ह्यस्मिन्सर्वत्र रमतीति वा २५ गुणैश्च रमयन्भक्त्या तेन रामं विदुः प
रे गर्भसंकर्षणात्तस्य संकर्षण इति स्मृतः २६ सर्वावशेषं यं शेषं बलाधिक्याद्बलं विदुः स्वपुत्रस्यापि नामानि शृणु नंद पते व्रतः २७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ अथ श्रीणि पवित्राणि जगतां मंगलानि च ककारः कमलाकांतः ऋकारो राम इत्यपि षकारः षड्गुणपतिः श्वेतद्वीपनिवासकृत्
गो॰ णकारो नारसिंहोयमकारो ह्यक्षरोग्निभुक् १९ विसर्गो च तथा ह्येतौ नरनारायणावृषी संप्रलीना अथ षट् पूर्णो यस्मिन्छुद्धे
३५ महामुनि २० परिपूर्णतमे साक्षात्तेन कृष्णः प्रकीर्तितः शुक्लो रक्तस्तथा पीतो वर्णोस्यानुयुगं धृतः २१ द्वापरांते कलेरादौ वा
लो यं कृष्णतां गतः तस्मात्कृष्ण इति ख्यातो नाम्नायं नंदनंदनः २२ वसवश्चेंद्रियाणीति तद्देवाश्चित एव हि तस्मिन्यश्चेष्टते सो
पि वासुदेव इति स्मृतः २३ वृषभानुसुता राधा या जाता कीर्तिमंदिरे तस्याः पतिरयं साक्षात्तेन राधापतिः स्मृतः २४ परिपूर्णतम
स्साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयं असंख्यब्रह्मांडपतिर्गोलोके धाम्नि राजते २५ सोयं तव शिशुर्जातो भारावतारणाय च कंसा
दीनां वधार्थाय भक्तानां रक्षणाय च अनंतान्यस्य नामानि वेदगुह्यानि संति ते लीलाभिश्च भविष्यंति तत्कर्मसु न विस्मयः २७
अहो भाग्यं तवेनंद साक्षाच्छ्रीपुरुषोत्तमः तव गृहे वर्तमानो येषां शिष्यरूपः परात्परः २८ नारदउवाच इत्युक्त्वाथ गते गर्गे स्वात्मा
नं पूर्णमाशिषं मेने प्रमुदितः पत्न्या नंदराजो महामतिः २९ अथ गर्गो ज्ञानिवरो ज्ञानिदो मुनिसत्तमः कालिंदीतीर शोभाढ्यं
वृषभानपुरं गतः ३० वृक्षैणशोभितं विप्रं द्वितीयमिव वासवं ददृशे नरराजेंद्रं साक्षाद्धर्मराजमिव स्थितं ३१ तेजसा द्योतितदि
शं साक्षात्सूर्यमिवापरं पुलकीमेखलायुक्तं द्वितीयमिव पद्मजं ३२ शोभितं शुक्लवासोभिर्देवं विष्णुमिव स्थितं तं दृष्ट्वा
निशाहृत्ले सहसोत्थाय सादरं ३३ प्रणम्य शिरसा सद्यः सन्मुखो भूत्वा कृतांजलिः मुनिं च पीठके स्थाप्य पाद्याद्यैरुपचारवित् ३४
पूजयामास विधिवच्छ्रीगर्गं ज्ञानिनेवरं ततः प्रदक्षिणीकृत्य वृषभानुवरो महान् ३५ वृषभानुरुवाच संतां पर्यटनं शांतं गृ
हिणां शांतये स्मृतं नृणामंतस्तमोहारी साधुरेव न भास्करः ३६ तीर्थीभूता वयं गोपा ज्ञाना त्वद्दर्शनात्प्रभो तीर्थानि तीर्थी कु
र्वंति त्वादृशाः साधवः क्षितौ ३७ हे प्रभो राधिका नाम कन्या मे मंगलायना कस्मै वराय दातव्या वद त्वं मे सुनिश्चितं ३८ त्वं पश्यसि
त्रिकं च त्रिलोकीं दिव्यदर्शनः वरो नयासमो यो वै तस्मै दास्यामि कन्यकां ३९ नारदउवाच हस्तं गृहीत्वा श्रीगर्गो वृषभानुं ३५

गर्गं. महामुनिः जगाम यमुनातीरं निर्जने सुंदरस्थले ५० कालिंदीजलकल्लोलकोलाहलसमाकुले तत्रोपविश्य गोपेशं शुश्रुवानी
गो. न्दुः शास्त्रधर्मवित् ५१ गर्ग उवाच हे गोपराज नमाख्यातं कथनीयं च न त्वया परिपूर्णतमः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयं ५२ अ
३९ संख्यब्रह्मांडपतिर्गोलोके शः परात्परः तस्मात्परो वरो नास्ति जातो नंदगृहे पतिः ५३ वृषभानुरुवाच अहो भाग्यमहो भाग्यं।
नंदस्यापि महामुने श्रीकृष्णस्यावतारस्य सर्वं वद कारणं ५४ गर्ग उवाच भुवो भारावतारार्थं कंसादीनां वधाय च ब्रह्म। ना४
णा प्रार्थितः कृष्णो बभूव जगतीतले ५५ श्रीकृष्णपट्टराज्ञी या गोलोके राधिकाभिधा त्वद्गृहे सापि संजाता त्वं न जानासि तां परां ५९
नारद उवाच तदा प्रहर्षितो गोपो वृषभानुः सुविस्मितः कलावतीं समाहूय तया सार्द्धं विचार्य च ५७ राधाकृष्णानुभावं च तत्
त्वा गोपवरः परः आनंदाश्रुकलाकंठः पुनराह महामुनिं ५८ वृषभानुरुवाच अहं दास्यामि हे ब्रह्मन्कन्यां कमललोचनां व
यायं यथा दृष्टा तामेव पात्रार्थं यदूद्वहे ५९ गर्ग उवाच अहं न कारयिष्यामि विवाहमनयोर्नृप तयोर्विवाहो भविता भांडीरे का
रयिष्यति ६० तस्माद्राधां गोपवर विद्धि ह्यर्धांगीं परस्य च लोकचूडामणेः साक्षाद्राज्ञीं गोलोकमंदिरे ६१ यूयं सर्वेऽपि गोपाला
गोलोकादागता भुवि तथा गोप्यो गोलोकात्ता गोलोके राधिकेच्छया ६३ यद्दर्शनं दुर्लभमेव दुर्घटं देवैश्च यज्ञैर्नरजन्मभिः
किमु सविग्रहां तां तव मंदिरांगणे लसंति गुप्तां व्रजगोपगोपिकाः ६४ नारद उवाच तदा च विस्मितो राजन्दंपती हर्षितौ परं
राधाकृष्णप्रभावं तं ज्ञात्वा श्रीगर्गसूक्ततः ६५ दंपती ऊचतुः राधाशब्दस्य हे ब्रह्मन्व्याख्यां न वद तत्त्वतः त्वत्तो न संशयच्छेत्ता।
कोपि भूमौ महामुने ६६ गर्ग उवाच सामवेदस्य भावार्थं गंधमादनपर्वते शिष्येणापि मया तत्र नारायणमुखाच्छ्रुतं ६७ र
मपात रकारः स्यादाकारस्त्वादिगोपिका धकारो धरया साक्षादाकारो विरजा नदी ६८ श्रीकृष्णस्य परस्यापि चतुर्धा तेजसोभवन्
लीलाभूः श्रीश्च विरजा चतस्रः पत्न्य एव हि ६९ संप्रलीनाश्च ताः सर्वा राधायां कुंजमंदिरे परिपूर्णतमां राधां तस्मादाहुर्मनीषि ३९
णः ७० राधाकृष्णेति हे गोप ये जपंति पुनः पुनः चतुः पदार्थं किं तेषां साक्षात्कृष्णोपि लभ्यते ७१ नारद उवाच तदाति विस्मितो रा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ गो॰ ३७

जन्म वृषभानुः प्रियायुतः । राधाकृष्णप्रभावं तं ज्ञात्वा नंदमयो ह्यभूत् ॥ २२ ॥ इत्थं गर्गो ज्ञानिवरः पूजितो वृषभानुना । जगाम स्व
गृहं साक्षान्मुनींद्रः सर्ववित्कविः ॥ २३ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितां गोलोकखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे विश्वरूपदर्शनं नंद
पत्न्या श्रीकृष्णनामकरणं पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ नारद उवाच ॥ गाश्चारयन्नंदनमंकदेशे सं
लालयन् दूरतरं सकाशात् । कलिंदजातीरसमीरकंपितं नंदोपि भांडीरवनं जगाम ॥ १ ॥ कृष्णेच्छया वेगतरोथवातो घनैरभू
न्मेदुरमंबरं च । तमालनीपद्रुमपल्लवैश्च पतद्भिरेतद्भिरतीव भीकैः ॥ २ ॥ तदांधकारे महति प्रजाते बाले रुदत्यंकगते तिभीते । नंदो
भयं प्राप शिशुं स बिभ्रद्धरिं परेशं शरणं जगाम ॥ ३ ॥ तदैव कोट्यर्कसमूहदीप्तिरागच्छती वाचलती दिशासु । बभूव तस्यां वृषभानुपु
त्रीं ददर्श राधां नवनंदराजः ॥ ४ ॥ कोटींदुबिंबद्युतिमादधानां नीलांबरं सुंदरमादिवर्णं । मंजीरधीरध्वनिनूपुराणामाबिभ्रतीं शब्दम
तीव मंजु ॥ ५ ॥ कांचीकलाकंकणशब्दमिश्रां हारांगुलीयांगदविस्फुरंतीं । श्रीनासिकामौक्तिकहेमविंदुभिः श्रीकंठचूडामणिकुंड
लाढ्यां ॥ ६ ॥ तत्तेजसा धर्षित आशु नंदो नत्वाथ तामाह कृतांजलिः सन् । अयं तु साक्षात्पुरुषोत्तमस्त्वं प्रियासि मुख्यासि सदैव रा
धे । गुप्तं त्विदं गर्गमुखेन वेद्मि गृहाण राधे निजनाथमंकात् । एनं गृहे प्रापय मेघभीतं वदामि चेत्थं प्रकृतेर्गुणाढ्या ॥ ८ ॥ नमामि
तुभ्यं भुवि रक्ष मां त्वं यथेप्सितं सर्वजनैर्दुरापं । राधोवाच । अहं प्रसन्ना तव भक्तिभावान्मद्दर्शनं दुर्लभमेव नंद ॥ ९ ॥ नंद उवाच । य
दि प्रसन्नासि तदा भवेन्मे भक्तिर्दृढा कौ तु वयोः पदाब्जे । सतां च भक्तिस्तव भक्तिभाजां संगं सदा मे युगुगे युगे च ॥ १० ॥ नारद उवाच ॥
तथास्तु चोक्त्वाथ हरिं कराभ्यां जग्राह राधा निजनाथमंकात् । गते च नंदे प्रणते व्रजेशे तदा हि भांडीरवनं जगाम ॥ ११ ॥ गोलोकलो
काच्च पुरा समागता भूमिर्निजं स्वं वपुरादधाना । या पद्मरागादिविचित्रवर्णा बभूव सा तत्क्षणमेव सर्वं ॥ १२ ॥ वृंदावनं दिव्यवपुर्दधा
नं वृक्षैर्वरैः कामदुघैः सहैव । कलिंदपुत्री च सुवर्णसौधैः श्रीरत्नसोपानमयी बभूव ॥ १३ ॥ गोवर्द्धनो रत्नशिलामयोभूत्स्वर्णशृं
गैः परितः स्फुरद्भिः । मत्तालिभिर्निर्मलसुंदरीभिर्दरीभिरुच्चांगकरी विराजन् ॥ १४ ॥ तदा निकुंजोपि निजं वपुर्दधत्सभायुतं प्रांग । ३७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ णादिव्यमंडपं वसंतमाधुर्यधुरं मधुव्रतैः मयूरपारावतकोकिलध्वनि १५ सुवर्णरत्नादिविचित्रवेदिकं लसत्पतत्पताकावलिभिर्वि
गो॰ राजितं स्फुरत्स्फुरद्भिर्भ्रमरावलीध्वनैर्विचर्चितं कांचनवारुपंकजैः १६ तदैव साक्षात्पुरुषोत्तमोत्तमो बभूव कैशोरवपुर्घनप्रभुः
३८ पीतांबरः कौस्तुभरत्नभूषणो वंशीधरो मन्मथराशिमोहनः १७ भुजेन संगृह्य हसन्प्रियां हरिर्जगाम मध्ये सुविवाहमंडपं वि
वाहसंभारयुतः समेखलं सदर्भमद्वारिघटादिमंडपं १८ तत्रैव सिंहासनउत्तमे वरे परस्परं संमिलितौ विरेजतुः परं ब्रुवंतौ मधुरं
च दंपती स्फुरद्घनौ वै च तडिद्घनाविव २० तदांबराद्देववरो विधिः प्रभुः समागतस्तत्र परस्य सन्मुखे नत्वा तदंघ्री उशती गिरा
भिः कृतांजलिर्ध्यानरुचतुर्मुखो जगौ २१ ब्रह्मोवाच अनादिमाद्यं पुरुषोत्तमोत्तमं श्रीकृष्णचंद्रं निजभक्तवत्सलं स्वयं त्वसंख्यांडप
रात्परं शश्वद्राधापतिं त्वां शरणं व्रजाम्यहं २२ गोलोकलोकस्त्वमतीव लीलो लीलावतीयं निजलोकलीला वैकुंठनाथोसि यदा त
मेव लक्ष्मीस्तदेयं वृषभानुजा हि २३ त्वं रामचंद्रो जनकात्मजेयं भूमौ हरिस्त्वं कमलालयेयं यज्ञावतारोसि यदा तदीयं श्रीर्द
क्षिणा स्त्रीप्रतिपत्निमुख्या २४ त्वं नारसिंहोसि रमा हृदीयं नारायणस्त्वं च नरेण युक्तः तदा त्वियं शांतिरतीव साक्षाच्छायेव याता च तवा
नुरूपा २५ त्वं ब्रह्म चेयं प्रकृतिस्तटस्था कालो यदेमां च विदुः प्रधानं महान्यदा त्वं जगदंकुरोसि राधा तदेयं सगुणा च माया २६ यदां
तरात्मा विदितश्चतुर्भिस्तदा त्वियं लक्षणरूपवृत्तिः यदा विराड्देहधरस्त्वमेवं तदाखिलं वा भुवि धारणेयं २७ श्यामं च गौरं विदितं
द्विधा महस्त्वं वै वसाक्षात्पुरुषोत्तमोत्तम गोलोकधामाधिपतिं परेशं परात्परं त्वां शरणं प्रपद्ये २८ सदा पठेद्यो युगलस्तवं परं गो
लोकधामप्रवरं प्रयाति सः इहैव चौदार्यसमृद्धिसिद्धयो भवंति तस्यापि निसर्गतः पुनः २९ यदा युवां प्रीतियुतौ च दंपती परात्प
रौ तावनुरूपरूपिणौ तथापि लोकव्यवहारसंग्रहाद्विधिं विवाहस्य तु कारयाम्यहं ३० नारद उवाच तदा स उत्थाय विधिर्हुता
शनं प्रज्वाल्य कुंडे स्थितयोस्तयोः पुरः श्रुतेः करग्राहविधिं विधानतो विधाय धाता समवस्थितो भवत् ३१ स वाहयामास हरिं च
राधिकां परं च संस्थाप्य हरेः करं पुनः श्रीराधिकायाः किल पृष्ठदेशके संस्थाप्य मंत्रांश्च विधिः प्रपाठयन् ३२ राधाकराभ्यां प्रददौ ३८

1574

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1575

गर्ग० वनमालिकां किंजल्किनीं कृष्णगले ललिताद्दिनी करे कराभ्यां वृषभानुजा गले ततस्तु वह्निं प्रणमय्य वेदवित् ३४ सुवासयामास
गो० सुपीठयोस्तौ कृतांजली मौनयुतौ पितामहः तौ पाठयामास च पंचमंत्रकं समर्प्य राधां च पितेव कन्यकां ३५ पुष्पाणि देवा ववृषुस्त
३९ दा पुनर्विद्याधरीभिर्ननृतुः सुरांगनाः गंधर्वविद्याधरचारणाः कलं सकिन्नराः कृष्णसुमंगलं जगुः ३६ मृदंगवीणामुरुयष्टिवेणु
वः शंखानकाडुंडुभयः सतालकाः नेदुर्मुहुर्देववरैर्दिविस्थितैर्जयेति भूम्यंगलशब्दयुक्तकैः ३७ उवाच तत्रैव विधिं हरिः स्वयं यथे
प्सितं त्वं वद विप्र दक्षिणां तदा हरिं प्राह विधिः प्रभो मे देहि त्वदंघ्र्योर्निजभक्तिदक्षिणां ३८ तथास्तु वाक्यं वदतो विधेर्हरेः श्रीराधि
कायाश्च पदद्वयं शुभं ननाम कराभ्यां शिरसा पुनः पुनर्जगाम सदेहः प्रणतः प्रहर्षितः ३९ ततो निकुंजेषु चलन्विधात्रे दिव्यं मनोज्ञं प्रिय।
यापदं च जगाम कृष्णः प्रहसन्नात्मा कृष्णो नदन्मत्तक्रमुकं च राधा ४० ततः करेणापि करं प्रियायाः हरिर्गृहीत्वा प्रचचाल कुंजे जगा
म जल्पन्मधुरं प्रपश्यन् वृंदावनं श्रीयमुनालताश्च ४१ श्रीमल्लताकुंजनिकुंजमध्ये विलीयमाने प्रहसंतमेव विलोक्यशान्त्वांतरितं
च राधा जगाद पीतांबरमाव्रजंती ४२ दृष्ट्वा च राधा हरिहस्तपद्मात् कंकारमेवं प्रतिकुर्वती कौ निलीयमाना यमुनानिकुंजेषु नद्रे।
जंती हरिहस्तमाज्ञात् ४३ यथा तमालः कलधौतवल्या घनो यथा चंचलया च कान्तिः नीलोद्रिराजो निकषाश्मखन्या श्रीराधया स।
स्तनपारमाणा ४४ श्रीरासरंगे जनवर्जिते परे रेमे हरो रासरसेन राधया वृंदावने भृंगमयूरकोकिलैर्हंसैश्चरन्सेवरती वरः परं ४५
श्रीराधया कृष्णहरिर्गणात्मा ननर्त गोवर्द्धनकंदरासु मतालिपुष्पद्रुमवल्लिभिः सरोभिर्विराजितासु द्युतिमल्लतासु ४६ चचार कृष्णो
यमुनां समेत्य वरं विहारं वृषभानुपुत्र्या राधाकराकृष्टदलं स्वपद्मं धावन्गृहीत्वा यमुनाजलेषु ४७ राधा हरेः पीतपटं च वंशी
वेत्रं गृहीत्वा सहसा हसंती देहीति वंशीं वदतो हरेश्च जगाद राधा कमलं तु देहि ४८ तस्मै ददौ देवरोपि पद्मं राधा ददौ पीतपटं च वं
शीं वेत्रं च तस्मै हरये तयोः पुनर्बभूव लीला यमुनातटेषु ४९ ततश्च भांडीरवटे प्रियायुतश्चकार शृंगारमलं मनोज्ञं पत्रावलीया।
वककज्जलाद्यैः पुष्पैः स्वरत्नैर्व्रजगोपरत्नैः ५० हरेश्च शृंगारमलं प्रकर्तुं समुद्यता तत्र यदा हि राधा तदैव कृष्णस्तु बभूव बालो वि ३९

व

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग· हायकैर्यशोरवपुः स्वयंहरिः ५१ नंदेन दत्तं शिशुमेव यावद्यशोभूमौ लुठंतं प्रहदंतमाभयात् हरिंविलोक्याशु गृहोदराधिकाततनोषि
गो· मायां तु कथं हरे मयि ५२ इत्थं हरेर्नी सहसा विषण्णा माकाशवाग्गाह न दैव राधां शोचं तु राधे इहमा कुरु त्वं मनोरथस्ते भविता
५० हि पश्चात् ५३ श्रुत्वाथ राधा हरिमाहरिं गृहीत्वा गता प्रगोहे व्रजराजपत्न्याः दत्वाथ बालं किल नंदपत्न्या सुवाच दत्तं पथि नोच भर्त्रा ५४
उवाच राधां नृपनंदगेहिनी धन्यासि राधे वृषभानुकन्यके त्वया शिशुर्मे पथि रक्षितो भयान्मेघावृते व्योम्नि भयातुरे वने ५५ संपू
जिता सद्गुणश्लाघिता च सा संनंदिता सा वृषभानुपुत्री यदा त्वनुज्ञाप्य यशोमतीं सा शनैः स्वगेहं निजमाजगाम ५६ इत्थं हरेर्गुप्त
कथा च वर्णिता राधाविवाहस्य सुमंगला हृता श्रुत्वा च ये वै पठिता च ध्यायिता तान्स्पृश्यंहो न कदाप्यशंति ५७ ॥ इति श्रीमद्ग
र्गाचार्यसंहितायां गोलोकखंडे श्रीराधिकाविवाहवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः १६ ॥ नारद उवाच शृणु बालौ रामकृष्णौ गौर
श्यामौ मनोहरौ लीलया चक्रतुर्लोके सुंदरं नंदमंदिरे १ रिंगमाणौ च जानुभ्यां पाणिभ्यां सह मैथिल व्रजतास्तेन कालेन व्रजवं
तौ मधुरं व्रजे २ यशोदया च रोहिण्या लालितौ योषितौ शिशू कदा विनिर्गतावंकात्क्वचिदंकं समाश्रितौ ३ मंजीरकिंकिणीराव
कुर्वंतौ ताविनस्ततः त्रिलोकीं मोहयंतौ द्वौ मायाबालकविग्रहौ ४ क्रीडंतमादाय शिशुं यशोदा जिरे लुठंतं व्रजबालकेषु नद्ध।
लिलेपातद्धूतधूसरांगं च केवलं शोभमातलान ५ जानुद्वयाभ्यां च समं कराभ्यां पुनर्व्रजन्त्यांगणमेत्य कृष्णः माङ्कदेशोऽ
नरा व्रजन्सखे व भौ व्रजे के स्फुरि बाललीलः ६ तं सर्वतो हेमनवित्रयुक्तं पीतांबरं कंचुकमादधानं स्फुरत्स्वभं रत्नमयं च मौलिं.
दृष्ट्वा सुतं शायसुदं यशोदा ७ बालमुकुंदमतिसुंदरबालकेलिं दृष्ट्वा परं प्रमदमापुरतीव गोप्यः श्रीनंदराजव्रजमेत्य गृहं विहा
य सर्वास्तु विस्मृतगृहाः सुखविग्रहास्ताः ८ श्रीनंदराजगृहकृत्रिमसिंहरूपं दृष्ट्वा व्रजन्स्खलितरवत्तूपभीरुवाचः नीता च तं निज
सुतं गृहमाव्रजंती गोप्यो व्रजे सहृणया त्व वदन्यशोदां ९ गोप्य ऊचुः क्रीडार्थं चपलेनेमावहिः कारयांगणात् बालकेलिंदु
रथ सुखं कांकपदं तय रंगभे १० ऊहेंदंतद्वयं जातं पूर्वं मातुलदोषदं अस्यापि मातुलो नास्ति ते सुतस्य यशोमति ११ तस्माद्दानं नु ५०

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1577

ग॰गी॰ कर्तव्यं विघ्नानां नाशहेतवे गोविप्रसाधूनां छंदसां पूजनं तथा १२ नारदउवाच तदायशोदारोहिण्यौ सुतकल्याणहेतवे
गो॰ वसुरत्नवान्नानां नित्यं दानं प्रचक्रतुः अथ व्रजे रामकृष्णौ वालसिंहावलोकितौ पद्भ्यां चलंतौ घोषेषु वर्द्धमानौ वभूवतुः १४
४१ श्रीदामसबलाद्यैश्च वयस्यैर्व्रजवालकैः यथा नासिकनेत्राभ्रे लुठंतौ सत्कुतूहलौ १५ कालिंदीपुपवने पुष्पामैस्तमालैः सघनैर्हृते
करंवकुंजशोभाढ्ये चेरतू रामकेशवौ १६ जनयन्तौ गोपीनामानंदं वाललीलया वयस्यैश्चोरयामास नवनीतं हृतं हरिः १७
एकदा सुयनंदस्य पत्नी नाम्ना प्रभावती श्रीनंदमंदिरं प्राप्ता यशोदां प्राह गोपिका १८ प्रभावत्युवाच नवनीतं हृतं तेद्यस्य दधितक्रं
यशोमति श्रावयोर्भेदरहितं तव सुतात् ममभवत् १९ नाहं वदामि वा तेन त्वत्सुतेयं कृतापि शिक्षिते शिक्षां करोषि न सुते नवनीतमु।
क्षिपस्वतः २० यदा मया कृता शिक्षा तदा दृष्टस्तवांगजः गालीप्रदानं दत्वायं द्रवति प्रांगणान्मम २१ व्रजाधीशस्य पुत्रोयं भूत्वा स्तेयं
समाचरेत् न मया कथितं किंचिद्यशोदे तव गौरवात् २२ नारदउवाच श्रुत्वा प्रभावतीवाक्यं यशोदा नंदगेहिनी वालं निर्भर्त्स्य
तामाह सान्त्वप्रेमपरायणा २३ यशोदोवाच गवां कोटिर्गृहे मे स्ति गोरसैराद्दिता वला नजाने दधि महालोनाम्नि सोच कदाचन २४
भ्रनेन मुषितं गव्यं तत्समेतं गृहाण मे तेशिशोर्मेशिशोर्भेदो नास्ति किंचित् प्रभावति २५ नवनीतं मुषं वै नमत्रतौ स्थानयिष्यति त
दाशिक्षां करिष्यामि भर्त्सनं वधनं तथा २६ नारदउवाच श्रुत्वा वाक्यं तदा गोपी प्रसन्ना स्वगृहमागता एकदा दधिचौर्यार्थं कृष्ण।
स्तस्या गृहं गतः २७ वयस्यैर्वालकैः सार्द्धं पार्श्वं कृत्वोरहस्यच हस्तादस्तेत्स गृहीत्वा शनैः कृष्णो विवेश ह २८ शिक्यस्थं गोरसं ह
ष्ट्वा हस्ताग्राह्यो हरिः स्वयं उलूखले पीठके च गोयान् स्थाप्यारुरोह तं ३० भग्नभांडात्स्वयं गव्यं वहद्भूमौ मनोहरं जवात्स सवलो मर्कैः
वालकैः सहमाधवः ३१ भग्नभांडस्वनं श्रुत्वा प्राप्ता गोपी प्रभावती पलायितेषु वालेषु जग्राह श्रीकरं हरेः ३२ नीत्वा करधृतं भी।
रुं च गच्छंती नंदमंदिरं अग्रे नंदं स्थितं दृष्ट्वा मुखे वस्त्रं चकार ह ३३ हरिर्विचिंतयन्निस्थं मानार्दं प्रदास्यति दयारत हाल कृष्णस्वच्छं
दगतिरीश्वरः ३४ सा यशोदां समेत्याशु प्राह गोपी रुषान्विता भांडं भग्नीकृतं सर्वं मुषितं दध्यनेन वै ३५ यशोदोवाच अपवादोप ४१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1578

गर्ग॰ हादेवोनिर्वासंकुरुमेश्वरात् पुष्पस्पृष्टकृतेवीर्येश्नस्पृष्टकृतंभवेत् ३५ जनलज्जासमायुक्ताहूरीकृत्यमुखांबरं सापिशास्वनिजं
गो॰ बालंवीक्ष्यविस्मितमानसा ३७ निपट्टस्तंकृतःशाम्नोवजसारोसिमेकरे वदंतीत्थंचततेनीतिर्निर्गतानंदमंदिरात् ३८ यशोदारो
५२ हिणीनंदोरामोगोपाश्चगोपिकाः जहसुःकथयंतस्तेहृष्णोन्यायोव्रजेमहान् ३९ भगवांस्तवहिर्वीथ्यांभूत्वाश्रीनंदनंदनः प्रहस
न्गोपिकांशाहप्रहृष्टांगश्चंचलेक्षणाः ४० श्रीभगवानुवाच पुनर्मांयदिगृह्णासिकदाचिद्यदिगोपिके तेभर्तृरूपंतनदाभविष्यामि
नसंशयः ४१ श्रीनारदउवाच श्रुत्वातुविस्मितागोपीगतागेहेषुमैथिल तदासर्वागृहेगोप्योनगृह्णंतिहरिंस्त्रियः ४२ ॥ इतिश्री
मद्गर्गसंहितायांगोलोकखंडेश्रीकृष्णबालचरित्रेदधिस्तेयवर्णनंनामसप्तदशोध्यायः १७ ॥ नारदउवाच गोपीगृहेषु
विचरन्नवनीतचौरः श्यामोमनोहरवपुर्नवकंजनेत्रः श्रीबालवृंदबलवित्रगतोनराणांचित्तंहरंश्चिवबलेनचकारशोभां १ श्रीनंद
नंदनमतीवबलंगृहीत्वारोहंनिधायपुरुहूतनवनंदगोपाः सत्कुंडकेमुसनतंपरिलालयंतःकृष्णेनकूजितसुरवोनजयन्नमंतः १
राजोवाच नवोपनंदनामानिवदंदेवऋषेमम अहोभाग्यंतयेषांवैतेपूर्वकइहागताः २ यथावृषभानूनांकर्माणिमंगलानि
च नारदउवाच गयश्चविमलःश्रीशःश्रीधरोमंगलायनः ४ मंगलोरंगवल्लीशोरंगोजिद्देवतायनः नवनंदाश्चकथितावभूवुर्गो।
कुलेव्रजे ५ धीलदोशोप्रिसुभकृशांवःश्रीकरोगोपतिःश्रुतः व्रजेशःपावनःशांतःउपनंदाःप्रकीर्तिताः ६ नीतिविन्मार्गदःशुक्लः
पतंगोदिव्यवाहनः गोपेष्टश्चव्रजेराजन्ज्ञातेषड्वृषभानवः ७ गोलोककृष्णचंद्रस्यनिकुंजद्वारिमास्थिताः वेत्रहस्ताःश्यामलांगा
नवनंदाश्चतेस्मृताः ८ निकुंजेकोटिशोगावस्तासांपालनतत्पराः वंशीमयूरपत्राढ्याउपनंदाश्चतेस्मृताः ९ निकुंजदुर्गरत्नाद्यां
दंडपाशधराःस्थिताः षड्द्वारमास्थिताःषड्वैकथितावृषभानवः १० श्रीकृष्णस्येच्छयासर्वेगोलोकादागताभुवि तेषांप्रभावंवक्तुं
हिनसमर्थश्चतुर्मुखः ११ अहंकिंतुवदिष्यामितेषांभाग्यंमहोदयं तेषामारोहमास्थायबालकेलिर्विभोर्हरिः १२ एकदायमुनातीरे
रेमत्कृष्णेनावलीढिता यशोदांबालकाःप्राहुरत्तिवालोमृदंतव १३ बलभद्रेवदतितदासानंदगेहिनी करेगृहीत्वातंसुतंभीरू ५२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ नेत्रमुवाच ह १४ यशोदोवाच कस्मात्त्वं दंभक्षितवान्‌ रहोत्र भवान्वयस्याश्च वदंति सत्यात्‌ ज्यायान्बलोयं वदति प्रसिद्धं मायवमर्थेन
गो जहाति नेहं १५ श्रीभगवानुवाच सर्वे मृषावादरता व्रजार्भका मातर्मयाक्तापि न मृत्स्न भक्षिता यदा समीचीनमनेन वाक्यं तदा
४३ मुखं पश्य मदीयमंजसा १६ श्रीनारद उवाच श्रुत्वा गोपी बालकस्य पश्यन्ती सुंदरं शुभं प्रसारितं तद्ददृशे व्रह्माण्डं रचितं गुणैः १७
समुद्रद्वीपान्सनगान्सिंधून्सखंडान्सगिरीन्नृपान्‌ आव्रह्मलोकांस्ती गोपी स्वान्तामिः सव्रजैः सह १८ दृष्ट्वा निमीलिताक्षी सा भूत्वा श्री
यमुनातटे बालो यं मे हरिः साक्षादिति ज्ञानमयी ह्यभूत्‌ १९ तदा जहास श्रीकृष्णो मोहयन्निव मायया यशोदा वै भवं दृष्ट्वा न सस्मार
गतस्मृतिः २० ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां गोलोकखंडे व्रह्माण्डदर्शनं नामाष्टादशोध्यायः १८ ॥ श्रीनारद उवाच एकदा गो
कुले गोप्यो ममंथुर्दधि सर्वतः गृहे गृहे प्रगायंत्यो गोपालचरितं परं १ यशोदापि समुत्थाय प्रातः श्रीनंदनंदनं भांडे रोप्य विनिक्षि
प्य ममंथ दधि सुंदरी २ मंजीररावं संकुर्वन्बालः पार्श्वमथ भ्रमन्‌ स्तनादि किंकिणीसंघझंकारं कारयन्मृदुः ४ हैयंगवीनं
सततं नवीनं याचन्स मातर्मधुरं ब्रुवन्सः आदाय हस्तेषु मसतं रुषा सधीर्विभेद कृष्णो दधिमंथपात्रं ५ पलायमानं स्वसुतं य
शोदा पृथावती आपतद्धस्तमात्रात्‌ योगीश्वराणामपि यो दुरापः कथं स मातुर्ग्रहणं प्रयाति ६ तथापि भक्तेषु च भक्तवश्यता प्रद ग्रं॰
र्शितुं श्रीहरिणा न पेषर वालं गृहीत्वा स्वसुतं यशोमती बबंध रज्ज्वाथ रुषाप्युलूखले ७ यदादायं यद्बद्धुदाम तत्तु न्यूनं त्र्यंगुलं भूत्‌। ५४
नमसौ यशोदा गुणैर्न बद्धः प्रकृतेः परो यः कथं स बद्धो भवतीह दाम्ना ८ यदा यशोदा गतवेपनेच्छा खिन्नाति खिन्नान्नपरिच्छिन्न:
मानसा आसीत्तदायं कृपया स्ववंधे स्वच्छंदयानः स्ववशोपि कृष्णः ९ एवं प्रसादो न हि वीतकर्मणां न ज्ञानिनां नाकमपि यां कृतं पु
नः मातर्यथाभून्नृप राजपुत्र तस्मात्स भक्तिं व्यधाद्भक्तिमलेन माधवः १० तदैव गोप्यस्तु समागतास्त्वरं दृष्ट्वाथ भग्नं दधिमंथभाजनं
उलूखले बद्धमतीव दामभिर्भीतं शिशुं वीक्ष्य जगुर्हृणातुराः ११ गोप्य ऊचुः भ्रसम हृदेत पात्राणि भिनत्ति सततं शिशुः तदर्थे नं।
नोवदास्यः कारुण्यान्नंदगोहिनि १२ गतव्यथेमं कुरु रोषशोदे दे व्रजेश्वरि यच्छानिर्भर्त्सितो बालस्त्वया वत्सो च हद्रतान्‌ १३ नार ४३

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

दउवाच इत्थंकृत्वायशोदायांगतायांगृहकर्मसु कर्षन्नुलूखलंकृष्णोबालैःश्रीयमुनांययौ १४ तत्रदेवमहावृक्षौपुराणौयमलार्जु
नौ तयोर्मध्येगतःकृष्णोहस्तदामोदरःप्रभुः १५ चकर्षसहसाकृष्णःतिर्यग्गतमुलूखलं कर्षणेनसमूलौद्वौपेततुर्भूमिमंडले १६
पतनेनापिशाखीभूत्वचंडौवज्रपातवत् विनिर्गतौचवृक्षाभ्यांदेवौह्यावायसोग्निवत् १७ दामोदरंपरिक्रम्यपादौस्पृष्ट्वास्वमौलिना
कृतांजलीहरिंनत्वानतौनत्वाग्रतेस्थितौ १८ देवावूचतुः आवांमुक्तौब्रह्मदंडात्त्वयस्तेचमुनदर्शनात् माभूत्तेनिजभक्तानांहेल
नंत्वावयोर्हरे १९ करुणाथिपतन्मयंजगन्मंगलशीलिने दामोदरायकृष्णायगोविंदायनमोनमः २० नारदउवाच इतिनत्वा
हरिंतौद्वौउदीच्यांचदिशंगतौ तदैवआगतःसर्वेनंदाद्याःभयकातराः २१ कथंवृक्षौप्रपतितौविनावातंव्रजार्भकाः वदताशुत।
दावालाऊचुःसर्वेव्रजौकसः २२ अनेनपतितौवृक्षौनाभ्यांद्वौपुरुषौस्थितौ एवंनत्वागतानाश्रुत्वातउदीच्यांस्फुरत्प्रभौ २३ नार
दउवाच इतिश्रुत्वावचस्तेषांनतेश्रद्दधिरेततः मुमोचनंदःस्वंबालंदाम्नाबद्धमुलूखले २४ संलालयन्स्वांकदेशेसमाघ्राय।
शिशुंनृप बहुलाश्वउवाच केनदोषेणवृक्षत्वंप्रापितौयमलार्जुनौ २५ नारदउवाच नलकूबरमणिग्रीवौराजराजसुतौपरौ
जग्मतुर्नंदनवनेमंदाकिन्यास्तटेस्थितौ २६ अप्सरोभिर्गीयमानौचेरतुर्गतवाससौ वारुणीमदिरामत्तौयुवानौद्रव्यदर्पितौ २७
कदाचिद्देवलोनाममुनींद्रोदेवपारगः नग्नौदृष्ट्वाचतावाहदुष्टशीलौगतस्मृती २८ देवलउवाच युवांवृक्षसमौदृष्टौनिर्ल
ज्जौद्रव्यदर्पितौ तस्माद्वृक्षौतुभूयास्तांवर्षाणांशतकंभुवि २९ द्वापरांतेभारतेचमाथुरेव्रजमंडले कलिंदनंदिनीतीरेम·
हावनसमीपतः ३० परिपूर्णतमंसाक्षात्कृष्णंदामोदरंहरिं गोलोकनाथंतेदृष्ट्वापूर्वरूपौभविष्यथ ३१ नारदउवाच इ
त्थंदेवलशापेनवृक्षत्वंप्रापितौनृप नलकूबरमणिग्रीवौश्रीकृष्णेनविमोचितौ ३२ ॐ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांगोलो
कखंडेयमलार्जुनभंगोनामचतुर्दशोध्यायः १४ ॐ नारदउवाच एकदाकृष्णवत्सस्पर्शनार्थंपरस्यच दुर्वासामुनिशार्दूल
लव्रजमंडलमाययौ १ कालिंदीनिकटेपुण्येसैकतेरमणस्थले महावनसमीपेचकृष्णमाहददर्शह २ श्रीमन्मदनगो। ४४

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1581

गर्ग॰ पालंलुठंतं बालकैः सह परस्परं प्रगृह्णंतं बालकेलिमनोहरं ३ धूलिधूसरसर्वांगं वक्रकेशं दिगंबरं धावंतं बालकैः सार्द्धं
गो॰ हरिं वीक्ष्य सस्मितं ४ मुनिरुवाच यईश्वरोयंभगवान्कथं बालैर्लुठन्भुवि श्रयंतनंदपुत्रोस्तिनश्रीकृष्णः परात्परः ५ ना
४५ रदउवाच इत्थंमोहागतेतत्र दुर्वाससि महामुनौ क्रीडन्कृष्णस्तत्समीपे तदके ह्यागतः स्वयं ६ हसतस्तस्य वक्त्रे प्रविष्टः स्व
सनैर्मुवि ददर्शान्यं महालोकं सारण्यं जनवर्जितं ७ अरण्ये भ्रममेस्तत्र कुतः शामइतिब्रुवन् तदैवाजगरेणापि निगीर्णो भून्म
हामुनिः ८ ब्रह्मांडं तत्र ददृशे सलोकं सकलं परं भ्रमन्द्वीपेषु स मुनिः स्थितो भूत्पर्वते सिते १० ततस्तत्र तपवर्षाणां शतकोटि।
प्रभुं भजन् नैमित्तिकाख्ये प्रलये प्राप्ते विश्वभयंकरे ११ आगच्छंत समुद्रास्ते प्लावयंतो धरातले वहंस्तेषु च दुर्वासा नत्रायांते।
जलस्थ च १२ व्यतीते युगसाहस्रे मग्नोभूद्विगतस्मृतिः पुनर्जलेषु विचरन्नंडमन्यं ददर्श ह १३ तच्छिद्रे च प्रविष्टो सौ दिव्यांस
ष्टिंगतस्ततः तदंडमूर्द्धि लोकेषु विधेरायुः समंचरन् १४ एवं छिद्रं तत्र वीक्ष्य प्रविशन्सहरिं स्मरन् बहिर्विनिर्गतोसौद
दर्शाथ महाजले १५ तस्मिन्जले तरलदंतकोटिशो ह्यंडराशयः ततो मुनिर्जलं पश्यन्ददर्श विरजां नदीं १६ तस्याः पारं प्रगतः सा
क्षाद्गोलोकं प्रविशन्मुनिः वृंदावनं गोवर्द्धनं यमुनां पुलिनं शुभं १७ दृष्ट्वा प्रसन्नः स मुनिर्निकुंजं प्रविवेश ततः गोपगोपीगणैः।
कीर्तिं गवां कोटिभिरन्वितं १८ असंख्यकोटिमार्तंडज्योतिषां मंडले ततः दिव्ये लक्षदले पद्मे स्थितं राधापतिं हरिं १९ परिपूर्ण
तमं साक्षाच्छ्रीकृष्णं पुरुषोत्तमं असंख्यब्रह्मांडपतिं गोलोकं स ददर्श ह २० श्रीकृष्णस्यापि हसतः प्रविष्टस्तन्मुखे मुनिः पुन
र्विनिर्गतः पश्यद्बालं श्रीनंदनंदनं २१ कालिंदीनिकटे पुण्ये सैकते रमणस्थले बालकैः सहितं कृष्णं विचरंतं महावने २२ त
दा मुनिश्च दुर्वासा ज्ञात्वा कृष्णं परात्परं श्रीनंदनंदनं नत्वा नत्वा प्राह कृतांजलिः २३ मुनिरुवाच बालं नवीनशतपत्रविशाल
नेत्रं बिंबाधरं सघनमेघरुचिं मनोज्ञं मंदस्मितं मधुरसुंदरमंदयानं श्रीनंदनंदनमहं मनसा नमामि २४ मंजीरनूपुररणन्न
वरत्नकांचीश्रीहारकेसरिनखप्रतियंत्रसंघं दृष्ट्यार्तिहारिमसिबिंदुविराजमानं वंदे कलिंदतनुजातटबालकेलिं २५ पू ४५

1582

मौलिं दुर्मदराम्भुखोपरि कुंचिताग्राः केशा नवीनघननीलविभाः स्फुरंति गंडं तथावनतशिरः कृतकंपयस्य नंदात्मजाय सबला
यनमो नमस्ते २६ श्रीनंदनंदनस्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् तन्नेत्रगोचरो याति सानंदं नंदनंदनः २७ इति प्रणम्य श्रीकृष्णं
वीसा मुनिसत्तमः तेध्याय नृ जपन्साम गाहृदर्ण्योश्रमसुत्तमे २८ गर्ग उवाच इत्थं देवर्षिवर्येण नारदेन महात्मना कथितं कृष्ण
चरितं बहुलाश्वाय धीमते २९ मयाते कथितं ब्रह्मन् यशः कलिमलापहं चतुः पदार्थदं दिव्यं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ३० शौ
नक उवाच बहुलाश्वो मैथिलेंद्रः किं पप्रच्छ महामुनिं नारदं ज्ञानदं शांतं तन्मे ब्रूहि तपोधन ३१ गर्ग उवाच नारदं ज्ञानदं नत्वा
मानदो मैथिलो नृपः पुनः पप्रच्छ कृष्णस्य चरित्रं मंगलायनं ३२ बहुलाश्व उवाच श्रीकृष्णो भगवान्साक्षात्परमानंदविग्रहः
श्रुतं च कारं किं चित्रं चरित्रं वद मे प्रभो ३३ पूर्वावतारैश्चरितं कृतं नैव मंगलायनं श्रुपरं किं तत्कृष्णस्य पवित्रं किमतः परं ३४
नारद उवाच साधु साधु त्वया पृष्टं चरित्रं मंगलं हरेः तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि हृष्टा राणिपि यच्छ्रुतं ३५ इदं गोलोकखंडं च गुह्यात्परम
मद्भुतं श्रीकृष्णेन प्रकथितं गोलोके रासमंडले ३६ निकुंजे राधिकायै च राधा मह्यं ददाविदं मया तुभ्यं श्रावितं च दत्तं सर्वा
र्थदं परं ३७ इदं पठति विप्रस्तु सर्वशास्त्रार्थगो भवेत् श्रुत्वैतच्चक्रवर्ती स्यात्क्षत्रियश्चंडविक्रमः ३८ वैश्यो निधिपतिर्भूया
च्छूद्रो मुच्येत बंधनात् निष्कलोपोपि जगति जीवन्मुक्तः स जायते ३९ यो नित्यं पठते सम्यक् भक्तिभावसमन्वितः स गच्छेत्
कृष्णचंद्रस्य गोलोकं प्रकृतेः परं ४० ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां गोलोकखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे भगवज्जन्मवर्णि
नं द्विससो महाप्रलयदर्शने श्रीनारदस्तोत्रवर्णनं नाम विंशोध्यायः २० ॥ समाप्तोयं गोलोकखंडः ॥ अतः परं वृंदार
ण्यखंडं भविष्यति ॥ शुभमस्तु लेखकपाठकयोः ॥ छापेखाने मित्रविलास लाहोरमें छपा प्रथमः १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्रीगणेशायनमः कृष्णातीरे कोकिलाकेलिकीरे गुंजापुंजे देवपुष्पादिकुंजे कंतुशोभौ विलसबाहुवलंनौ राधाकृष्णौ मंगलं
मेभवंतौ १ अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानांजनशलाकया चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः १ नारदउवाच एकदापरवं।
वीक्ष्य नंदो नंदान्सहायकान् वृषभानूपनंदांश्च वृषभानुवरांस्तथा २ समाहूय परान्वृद्धान्सहायांस्तानुवाचह श्रीनंदराजउ
वाच किं कर्तव्यं वदतोत्पाताः संति महावने ४ श्रीनारदउवाच तेषां श्रुत्वाथ सनंदो गोपवृद्धोतिमंत्रवित् मेकेनीत्वा राम
कृष्णौ नंदराजमुवाचह ५ श्रीसनंदउवाच उत्थातव्यमितोस्माभिः सर्वैःपरिकरैःसह गंतव्यं चान्यदेशेषु यत्रोत्पाता न संति
हि ६ बालस्ते प्राणवत्कृष्णो जीवनं व्रजवासिनां व्रजेयथनंकुलेदीयो मोहनो बाललीलया ७ हावक्याशकटेनापितृणावर्तं
नवालकः शकोयंद्रुमपाते न घुत्पातः किमतःपरं तस्माद्वृंदावने सर्वैर्गंतव्यं बालकैः सह उत्पातेषु व्यतीतेषु पुनरागमनं।
कुरु ८ श्रीनंदउवाच कतिक्रोशैःविस्तृतं तद्वृंदावनं व्रजे तल्लक्षणं तत्त्वविचवद बुद्धिमतांवर ९ श्रीसनंदउवाच प्राग्
दीच्यां वर्हिषदो दक्षिणस्यां यदोः पुरात् पश्चिमायां शोणपुरात् माथुरं मंडलं विदुः १० विंशद्योजनविस्तीर्णं सार्द्धपयोजनेन।
वै माथुरं मंडलं दिव्यं व्रजमाहुर्मनीषिणः ११ मथुरायां शौरिदेहे गर्गाचार्यमुखात्श्रुतं माथुरं मंडलं दिव्यं तीर्थराजेन पूजि
तं १२ वनेभ्यस्तत्र सर्वेभ्यो वनं वृंदावनं वरं परिपूर्णतमस्यापि लीलाक्रीडं मनोहरं १३ वैकुंठाद्वापरो लोको न भूतो न भविष्य
ति एवं वृंदावनं नाम वैकुंठाद्वापरात्परं १४ यत्र गोवर्द्धनो नाम गिरिराजो विराजते कालिंदीनिकटे यत्र पुलिनं मंगलायनं १५
वृहत्सानुगिरिर्यत्र यत्र नंदीश्वरोगिरिः क्रोशानां च चतुर्विंशद्विस्तृतैः काननैर्वृतं १६ पशव्यं गोपिगोपीनां गवां सेव्यं मनोहरं
लताकुंजवृतं तद्वै वनं वृंदावनं स्मृतं १७ श्रीनंदउवाच कदा व्रजोयं सनंदन तीर्थराजेन पूजितः एतद्वेदितुमिच्छामि परं कौतू
हलं हि मे १८ श्रीसनंदउवाच शंखासुरो महादैत्यः पुरा नैमित्तिके लये स यतो ब्रह्मणः सोपि वेदश्रुत्वैदैत्यपुंगवः १९ जित्वा
देवान्ब्रह्मलोकान्नीत्वा देवानातोर्णवे गतेषु पदिवेदेषु देवानां च महीतले २० तदा साक्षाद्धरिः पूर्णो धृत्वा मात्स्यं वपुः परं नै

1583

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1584

मिलितं कलशं भो यो युयुधे तेन यज्ञराट् २१ शूलं विनिर्दय हरये शंखो दैत्यो महाबलः स चक्रेण हरिः साक्षात्तच्छूलं शतधाकरोत् २२
हरिं तताड शिरसा शंखो विस्फुरत्स्थले तस्य मूर्ध्नि प्रहारेण न चचाल परात्परः २३ तदा गदां समादाय मत्स्यरूपधरो हरिः पृष्ठे
जघान तं दैत्यं शंखरूपं महाबलं २४ गदाप्रहारव्यथितः किंचिद्व्याकुलमानसः पुनरुत्थाय सर्वेशं मुष्टिना संतताड ह २५ त
दा विष्णुः स्वचक्रेण सशृंगं तच्छिरोऽहरत् जहार कुपितः साक्षात्भगवान्कमलेक्षणः २६ जित्वा शंखं देववरैः सार्द्धं विसर्जनेश्वरं
प्रयागमेत्य सह हरिर्वेदांस्तान्ब्रह्मणे ददौ २७ यज्ञं चकार विधिवत्सर्वैर्देवगणैः सह प्रयागे च समाहूय तीर्थराजं चकार ह २८
तस्माताहृदयवदः कृतो लीलानपयवत् मुनिभानुसुते सोमिवामरैः स्तो विरेजतः २९ तदैव सर्वतीर्थानि जंबूद्वीपस्थितानि च
नीत्वा बलिं समाजग्मुस्तीर्थराजाय धीमते ३० तीर्थराजं च संपूज्य नत्वा तीर्थानि सर्वतः स्वधामानि ययुर्नंद हरौ देवे गते सति ३१
तदैव नारदः प्राप्तो मुनीन्द्रः कलहप्रियः सिंहासने राजमानं तीर्थराजमुवाच ह ३२ श्रीनारद उवाच तीर्थैः प्रपूजितस्त्वं वै तीर्थ
राज महातप त्वभ्यं च सर्वतीर्थानि शुभ्यो नीत्वा बलिं ददुः ३३ व्रजाद्वृंदावनादीनि नागतानीह ते पुरः तीर्थानां राजराजस्त्वं प्रथम
तैस्तैस्तिरः कृतः ३४ श्रीनंद उवाच इति प्रभाष्य तं साक्षात् गते देवर्षिसत्तमे तीर्थराजस्तदा क्रुद्धो हरिलोकं जगाम ह ३५ त
ता हरिं परिक्रम्य पुरःस्थितः कृतांजलिः सर्वतीर्थैः परिवृतः श्रीनाथं प्राह तीर्थराट् ३६ तीर्थराज उवाच हे देवदेव शप्तोऽहं ती
र्थराजस्त्वया कृतः बलिं ददुर्मे तीर्थानि माथुरमंडलं विना ३७ प्रथमं नैर्व्रजतीर्थैश्च नारदेन तिरस्कृतः तस्मात्तुभ्यं च कथितं प्र
प्तोऽहं तव मंदिरे ३८ श्रीभगवानुवाच यथा त्वं सर्वतीर्थानां त्वं कृतस्तीर्थराट् मया किं तथा सर्वगृहस्यापि न कृतीराट् त्वमेव हि ३९
किं तमे मंदिरे लिप्स्यसे न तत्र भाषसे कथं तीर्थराज गृहं गच्छ शृणु वाक्यं शुभं च मे ४० मथुरामंडलं साक्षात् मंडलं मे परात्प
रं लोकत्रयात्परं दिव्यं प्रलयेऽपि न संहृतं ४१ श्रीनंद उवाच इति श्रुत्वा तीर्थराजो विस्मितोऽभूत्ततः स्वयं आगत्य नत्वा संपूज्य मा
थुरं व्रजमंडले ४२ ततः प्रदक्षिणीकृत्य स्वधामगतवान्पुनः यथा या मानभंगार्थं हृदं मे तत्प्रदर्शितं ४३ मया तवाग्रे कथितं कि १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1585

भूयः श्रोतुमिच्छसि श्रीनंदउवाच धराधामानभंगार्थ्यंके नपूर्वंप्रदर्शितं ४४ एतन्मेवदगोपेश माथुरं व्रजमंडलं श्रीसनंदउवाच
आदौ वाराहकल्पेस्मिन् हरिर्वाराहरूपधृक् ४५ रसातलात्समुद्धृत्य गां वभौ दंष्ट्रया प्रभुः गच्छंतं वारिवृंदेषु भगवंतं रमेश्वरं ४६
दंष्ट्राग्रे शोभिता पृथ्वी प्राह देवं जनार्दनं धरोवाच देवकुत्र स्थलेन्वै स्थापनं मे करिष्यसि ४७ जलपूर्णं जगत्सर्वं दृश्यते वद देवप्र
भो श्रीवाराहउवाच यद्राहृताः प्रदृश्याद्रिभवेन्मोहे गयाजले तत्रादेस्थापनं भूयान्न पश्यंती गच्छ भूरुहान् श्रीधरोवाच स्थावरा
लांतरवनाममोपरिसमाश्रिताः ४८ शून्यास्ति किं वा धरणी रहस्ययारण्यमयी श्रीसनंदउवाच वदंतीत्थं ददर्शाग्रे जले हृत्वा मनोह
रान् ५० दीव्यदृष्टीर्हरिं प्राह सर्वतो विगतस्पृहा धरोवाच देवकस्मिन्स्थले हृत्वा संति लेते सपल्लवाः ५१ इदं मनसि मे चित्रं वदयत्र
पतेप्रभो श्रीवाराहउवाच माथुरं मंडलं दिव्यं दृश्यते ग्रेनिनेविनि ५२ गोलोकभूमिसंयुक्तं प्रलयेपि न संहृतं श्रीसनंदउवाच त
तः कृत्वा विस्मिता पृथ्वी गतमाना बभूव ह तस्मान्नंद महावाहो व्रजोयं सर्वतोधिकं ५३ कृतेद व्रजमाहात्म्यं जीवन्मुक्तो भवेन्नरः
तीर्थराजात्परं विद्धि माथुरं व्रजमंडलं ५४ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीवृंदावनखंडे श्रीनंदसनंदसंवादे श्रीवृंदावनोयो
गवर्णनं नाम प्रथमोध्यायः १ ॥ श्रीनंदउवाच हे सनंद महाप्राज्ञ सर्वतोसि वहुश्रुतः व्रजमंडलमाहात्म्यं वदतस्ते शुभोच्छते १
गिरिर्गोवर्द्धनो नाम तस्योत्पत्तिं च मे वद कस्मादेनं गिरिवरं गिरिराजं वदंति ह २ यमुनेयं नदी साक्षात्कस्माल्लोकात्समागता त
माहात्म्यं च वद मे त्वमसि तत्त्वविदां वर ३ सनंदउवाच एकदा हास्तिनपुरे भीष्मं धर्मभृतां वरं पप्रच्छ पांडुरिथ्यं तं जनानां नो नु शृ
ण्वंतो ४ परिपूर्णतमः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगवान्स्वयं असंख्यब्रह्मांडपतिर्गोलोकाधिपतिः प्रभुः ५ भुवो भारावतारायगच्छन्दे।
वो जनार्दनः राधां प्राह प्रिये भीरु गच्छ त्वमपि भूतले ६ श्रीराधोवाच यत्र वृंदावनं नास्ति न यत्र यमुना नदी यत्र गोवर्द्धनो नास्ति
तत्र मे न मनः सुखं ७ श्रीसनंदउवाच वेदनागक्रोशभूमिः स्वधाम्नः श्रीहरिः स्वयं गोवर्द्धनं च यमुनां प्रेषयामास भूपरि ८ वेद
नागक्रोशभूमिः सापि चात्र समागता चतुर्विंशद्वनैर्युक्ता सर्वलोकैश्च वंदिता ९ भारतात्पश्चिमदिशि शाल्मलीद्वीपमध्यतः गोव

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग. हि नो जन्म लेभे पत्न्यां द्रोणाचलस्य च ९ गोवर्द्धनोपरि समाः पुष्पवर्षाश्च चक्रिरे हिमालयसुमेर्वाद्याः शैलाः सर्वे समागताः १०
गि. नत्वा प्रदक्षिणीकृत्य पूजां कृत्वा विधानतः गोवर्द्धनस्य परमां स्तुतिं चक्रुर्महाद्रयः ११ शैला ऊचुः त्वं साक्षात्कृष्णचंद्रस्य परिपूर्ण-
२ तमस्य च गोलोके गोगणैर्युक्तो गोपीगोपालसंयुतः १२ त्वं हि गोवर्द्धनो नाम वृंदारण्ये विराजते त्वं नो गिरीणां सर्वेषां गिरिराजोऽसि
सांप्रतं १४ नमो वृंदावनांकाय तुभ्यं गोलोकमौलिने पूर्णब्रह्मातपत्राय नमो गोवर्द्धनाय च १५ श्रीसनंद उवाच इति स्तुत्वाथ
गिरयो जग्मुः स्वं स्वं गृहं ततः शैलो गिरिवरः साक्षाद्गिरिराज इति स्मृतः १६ एकदा तीर्थयायी च पुलस्त्यो मुनिसत्तमः द्रोणाच-
लसुतं श्यामं गिरिं गोवर्द्धनं वरं १७ माधवीलतिकापुष्पफलभारसमन्वितं निर्झरैर्नादितं शांतं कंदरामंगलायनं १८ तपोयो-
ग्यं रत्नमयं शतशृंगं मनोहरं चित्रधातुविचित्रांगं सटंकपदिसंकुलं १९ मृगैः शाखामृगैर्व्याप्तं मयूरध्वनिमंडितं मुक्तिप्रदं
मुमुक्षूणां तं ददर्श महामुनिः २० तल्लिप्सुर्मुनिशार्दूलो द्रोणपार्श्वं समागतः पूजितो द्रोणगिरिणा पुलस्त्यः प्राह तं गिरिं २१ श्रीपु-
लस्त्य उवाच हे द्रोण त्वं गिरीशोऽसि सर्वदेवैश्च पूजितः दिव्यौषधीसमायुक्तः सदा जीवनदो नृणां २२ अर्थी तवांतिके प्राप्तः काशीस्थो
ऽहं महामुनिः गोवर्द्धनं सुतं देहि नान्यैर्मेऽत्र प्रयोजनं २३ विश्वेश्वरस्य देवस्य काशीनाम्नी महापुरी यत्र पापी मृतः सद्यः परं मोक्षं प्र-
याति हि २४ यत्र गंगा गतनासा तत्र विश्वनाथोऽपि पत्रवै तत्रैनं स्थापयिष्यामि यत्रैको न च पर्वतः २५ गोवर्द्धनेन तव सुतेन लताहृदः
समाकुले तस्मिंस्तपः करिष्यामि जातो येन मे मनोरथः २६ श्रीसनंद उवाच पुलस्त्यवचनं श्रुत्वा स्वसुतस्नेहविह्वलः अश्रुपूर्णो
द्रोणगिरिस्तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् २७ द्रोण उवाच पुत्रस्नेहाकुलोऽहं वै पुत्रो मेऽयमतिप्रियः त्वच्छापभयभीतोऽहं ददाम्येनं महामु-
ने २८ हे पुत्र गच्छ मुनिना भारते कर्मकौशले चैवायं लभते यत्र नभिर्मोक्षमपि क्षणात् २९ गोवर्द्धन उवाच मुने कथं मां नयसि
लंबितं योजनाष्टकं योजनद्वयमुच्चांगं पंचयोजनविस्तृतं ३० पुलस्त्य उवाच उपविश्य करे मे त्वं गच्छ पुत्र यथासुखं वाहयामि
करेणैव यावत्काशीसमागमः ३१ गोवर्द्धन उवाच मुने यत्र स्थले भूम्यां स्थापनां मे करिष्यसि करिष्यामि न चोत्थानं तद्भूम्यां शपथ २

२

1587

योमम ३१ पुलस्त्यउवाच अहमाशाल्मलीद्वीपात्समेर्थोद्दीक्षयकौशलं तस्यापनांकरिष्यामिशापयस्तेमयापथि ३२ श्रीसनं
दउवाच मुनेःकरतलेतस्मिन्नारुरोहमहाबलः प्रणम्यपितरंद्रोणमश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ३४ मुनिस्तद्दक्षिणकरेधृत्वागच्छ
न्शनैःशनैः स्वतेजोदर्शयन्नृणांप्रायाद्भूतव्रजमंडले ३५ जातिस्मरोगिरिस्तत्रप्राहेदंपथिचिंतयन् परिहर्त्तुमनाःसाक्षाच्छ्रीकृ
ष्णोभगवान्स्वयं ३६ असंख्यब्रह्मांडपतिर्व्रजेअवतरिष्यति बाललीलांचकैशोरींचेष्टांगोपालकैःसह ३७ दानलीलांमान
लीलांहरिरत्रकरिष्यति तस्मान्मयानगंतव्यंभूमिश्रेयंकलिंदजा ३८ गोलोकाद्राधयासार्द्धंश्रीकृष्णआगमिष्यति कृतकृत्योभ
विष्यामिकृत्वातद्दर्शनंपरं ३९ इतिविचार्यमनसाभूरिभारंददौकरे तदाश्रुनिश्चयंश्रांतोभूद्भूतपूर्वगतस्मृतिः ४० कराद्धृतायंत
शैलंनिधायव्रजमंडले लघुशंकाजयार्थंहिगतोभूद्भारपीडितः ४१ कृत्वाशौचंजलेस्नात्वापुलस्त्योमुनिसत्तमः उत्तिष्ठेतंमु
निःप्राहगिरिंगोवर्द्धनाचलं ४२ नोत्थितंभूरिभारांतंकराभ्यांतंमहामुनिः स्वतेजसाबलेनापिगृहीतमुपचक्रमे ४३ मुनिना
संगृहीतोपिगिरिराजंगिराद्दया नचचालांगुलींकिंचित्तदपिद्रोणनंदनः ४४ पुलस्त्यउवाच गच्छगच्छगिरिश्रेष्ठभारंमाकुरु
माकुरु मयाज्ञातोसिरुष्टस्त्वंअभिप्रायोवदाशुमे ४५ गोवर्द्धनउवाच मुनेनमेत्रदोषोस्तित्वयामेस्थापनाकृता नकरिष्यामितः
बोध्यानंत्वयामेशपथःकृतः ४६ श्रीसनंदउवाच पुलस्त्योमुनिशार्दूलःक्रोधात्प्रज्वलितेंद्रियः स्फुरदोष्ठोद्रोणपुत्रंशशापविग
तोद्यमः ४७ पुलस्त्यउवाच गिरेत्वयातिधृष्टेनतकृतोमेमनोरथः तस्मात्तुतिलमात्रंहिनित्यंत्वंक्षीणतांव्रज ४८ श्रीसनंदउ
वाच काशींगतेपुलस्त्येवषयंगोवर्द्धनोगिरिः नित्यंसंक्षपतेनंदतिलमात्रंदिनेदिने ४९ यावद्भागीरथीगंगायावद्गोवर्द्धनोगिरिः
तावत्कलेःप्रभावस्तुभविष्यतिनकर्हिचित् ५० गोवर्द्धनस्यप्रकटंचरित्रंनृणांमहापापहरंपवित्रं मयातवाग्रेकथितंविचित्रं
मुमुक्तिदंश्रीरुचिरंनचित्रं ५१ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांश्रीवृंदावनखंडेगोवर्द्धनोत्पत्तिकथनंनामद्वितीयोध्यायः २ ॥
श्रीसनंदउवाच गोलोकेहरिणाप्रोक्ताकालिंदीसरितांवरा कृष्णस्यदक्षिणेकृत्वयांतमध्युदिनाभवत् १ ततोविरजासाक्षात्गं

त

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग॰ ब्रह्मद्रवोद्भवा हे नयोयमुनायांतसंप्लवीनेवभूवनः २ परिपूर्णतमं कृष्णं तस्मात्कृष्णस्य नंदनाद् परिपूर्णतमस्यापि परातीती
वृं॰ विद्वुर्बुधाः ३ ततो वेगेन महता कालिंदी सरितां वरा विभेद्य विरजावेगं कुंजद्वारविनिर्गता ४ असंख्यब्रह्मांडचयं स्पृष्ट्वा ब्रह्म
३ द्रवं गता भिंदती जज्जलं दीर्घं स्ववेगेन महानदी ५ वामपादांगुष्ठनखभिन्नब्रह्मांडमस्तके श्रीवामनस्य विवरे ब्रह्मद्रवसमाकु
ले ६ तस्मिन्श्रीगंगायासार्द्धं प्रविष्टाभूत्सरिद्वरा वैकुंठं चाजितपदं संप्राप्य ध्रुवमंडलं ७ ब्रह्मलोकमभिव्याप्य पतंती ब्रह्म॰
मंडलात् ततः सुराणां शतशो लोकालोकं जगाम ह ८ ततः प्रयाणवेगेन सुमेरुगिरिमूर्द्धनि गिरिकूटाननिक्रम्य भित्वा गंड
शिलातटान् ९ सुमेरोर्दक्षिणदिशं गंतुमभ्युदिताभवत् ततः श्रीयमुना साक्षाच्छ्रीगंगाया विनिर्गता १० गंगा तु प्रययौ शैलं हिम
वंतं महानदी कृष्णा तु प्रययौ शैलं कलिंदं प्राप्य सा यदा ११ कालिंदीति समाख्याता कलिंदप्रभवा यदा कलिंदगिरिसंभूतगंड
शैलतटानूर्द्ध्वान् १२ भित्वा लुठंती भूखंडे कृष्णा वेगवती सती देशान्पुनंती कालिंदी प्राप्तवान्खांडवे वने १३ परिपूर्णतमं सा
ताच्छ्रीकृष्णं वरमिच्छती धृत्वा वपुः परं दिव्यं तपस्तेपे कलिंदजा १४ पित्रा विनिर्मिते गेहे जले वापि समाश्रिता ततो वेगेन का
लिंदी प्राप्ताभूद्व्रजमंडले १५ वृंदावनसमीपे च मथुरानिकटे शुभे श्रीमहावनपार्श्वे च सैकते रमणस्थले १६ श्रीगोकुले च य
मुना यूथीभूत्वाति सुंदरी श्रीकृष्णचंद्रप्राप्त्यर्थं निजवासं चकार ह १७ अथो व्रजाद्व्रजंती सा व्रजवियोगविह्वला प्रेमानंदाश्रुसं॰
युक्ता भूत्वा पश्चिमवाहिनी १८ ततस्त्रिवारं वेगेन गत्वा च व्रजमंडले देशान्पुनंती प्रययौ प्रयागं तीर्थसंगमं १९ पुनः श्रीगंगा॰
या सार्द्धं क्षीराब्धिं सा जगाम ह देवाः सर्वे पुष्पाणां चक्रुर्दिविजयध्वनिं २० कृष्णा श्रीयमुना साक्षात्कालिंदी सरितां वरा समुद्रमे
त्य श्रीगंगां प्राह गद्गदया गिरा २१ श्रीयमुनोवाच हे गंगे त्वं तु धन्यासि सर्वब्रह्मांडपावनि कृष्णपादाब्जसंभूता सर्वलोकैकवंदि।
ता २२ ऊर्द्ध्वं यास्यामि हरेर्लोकं गच्छ त्वमपि हे शुभे त्वत्समानं च दिव्यं च न भूतं न भविष्यति २३ सर्वतीर्थमयी गंगा तस्मात्वां प्रणमा।
म्यहं यत्किंचिद्धा प्रकथितं तत्क्षमस्व सुमंगले २४ श्रीगंगोवाच हे कृष्णे त्वं तु धन्यासि सर्वब्रह्मांडपावनी कृष्णवामांगसंभूता प ३

1589

रमानंदस्वरूपिणी २५ परिपूर्णतमा साक्षात्सर्वलोकैकवंदिता परिपूर्णतमस्यापि श्रीकृष्णस्य महात्मनः २६ पट्टराज्ञी परा कृ-
ष्णकृष्णांशा श्यामामयद्रं तीर्थैर्देवैर्दुर्लभा तं गोलोकेपि चद्दर्चिता २७ स्वर्हेया स्यामिया नाले श्रीकृष्णस्याज्ञया शुभे त्वद्वियोगात्व-
राद्वैया नंक तं नवतम्रा २८ द्रवीभूत्वाक्षविष्याम श्रीवृजे रासमंडले यत्किंचिन्मे प्रकथितं तत्त्वमस्व हरिप्रिये २९ संनंदउ-
वाच इत्युक्त्वा परस्परं नत्वाह्वेन यौ पपतद्रुतं लोकान्य विंत्रं कुर्वंती पाताले स्वःसरिद्गता ३० सापि भोगवती नाम्ना च भो भोगवतीव-
ने यज्जलं सत्विनयनः शिवो मूर्ध्नि बिभर्ति हि ३१ अथ कृष्णा स्ववेगेन भित्वा सप्ताब्धिमंडले सप्तद्वीपमहीपृष्ठे लुठंती वेगवत्तरा ३२
गत्वा स्वर्णमयीं भूमिं लोकालोकाचलं गता तस्मात्तु गंडशैलानां तटं भित्वा कलिंदजा ३३ आब्रह्मलोकं लोकांस्तान् भित्वाप्यथ हरेः
पदं ब्रह्मांडरंध्रं श्रीब्रह्मद्रवयुक्तं समेत्य सा ३४ अयुतवर्षं प्रवर्षं तद्देवैः पुष्पगणमल्लव पुनः श्रीकृष्णगोलोकमारुरोह सरिद्वरा ३५
कलिंदगिरिनंदनीतवचरित्रमेतद्दुर्लभं कृतं च परिपदितं भुवितनोति सन्मंगलं ३६ जनोपि यदि धारयेत्किल पदे तु योनिर्यशः
सुधातिपरमं पदं निजनिकुंजलीलाकृतं ३७ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां वृंदावनखंडे तृतीयोध्यायः ३ ॥ नारदउवाच
सुनंदस्य वचः श्रुत्वा गंतं नंदः स्वमुद्यतः सर्वैर्गोपगणैः सार्द्धं मुदितो भूत्महामनाः १ यशोदया च रोहिण्या सर्वगोपगणैः सह स्व-
स्रैरथैर्वीरजनैर्मंडितो विप्रमंडलैः २ गोभिश्च शाकटैर्युक्तो हुहुवालैस्तथानुगैः गोपकैः गीयमानैश्च शंखदुंदुभिनिस्वनैः ३ शुभ्रा-
ध्यां कृष्णरामाभ्यां नंदराजो महामतिः रथमारुह्य हे राजन् वनं वृंदावनं ययौ ४ वृषभानुवरो गोपो गजमारुह्य भार्यया श्रीके-
तीत्वा स्वनंतां राधां गीयमानैश्च गायकैः ५ मृदंगतालवीणानां वेणूनां कलनिःस्वनैः गोपालगोगणैः सार्द्धं वृंदारण्यं जगाम ह ६ उ-
पनंदास्तथा नंदास्तथा षड्वृषभानवः सर्वैः परिकरैः सार्द्धं मुदा वृंदावनं ययुः ७ वृंदावने समाविश्य गोपाः सर्वे सहानुगाः गो-
पान्विधाय वसतीः वासं चक्रुरितस्ततः ८ सभामंडपसंयुक्तं मंडपैः परिखायुतं चतुर्योजनविस्तीर्णं पुरं नंदश्चकार ह ९ प्राका-
रपरिखायुक्तं विचित्रभुवनान्वितं योजनत्रयविस्तीर्णं सप्तद्वारसमन्वितं १० सरोवरैः परिवृत्तं राजमार्गमनोहरं सहस्रकुंजं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1590

गर्गा॰ वृं॰ ४

वपुरं वृषभानुरवीक्षयत् ११ श्रीकृष्णनंदनगरं वृषभानुपुरे र्भकैः चकार क्रीडनपरो गोपीनां प्रीतिमावहन् १२ अथ वृंदाव
ने राजन् सर्वगोपालसंमतौ बभूवतुर्वत्सपालौ रामकृष्णौ मनोहरौ १३ चारयामासतुर्वत्सान् ग्रामसीम्न्यर्भकैः सह कलिंदी
निकटे पुण्ये पुलिने रामकेशवौ १४ प्रचलंतौ निकुंजेषु संप्रलीनाविततस्ततः रिंगमाणौ वक्रुत्रापि नंदंतौ वेरनुर्वने १५ किंकि
णीजालसंयुक्तौ स्रजन्मंजीरनूपुरौ पीतवाससौ परिकरौ हारकेयूरभूषितौ १६ तेपतौः दिपतौ वालैः वंशीवादनतत्परौ मुखेन
किंकिणीशब्दं कुर्वद्भिर्वालकैश्च युतौ १७ धावंतौ पतितिभिः छायां रेजतू रामकेशवौ मयूरपिच्छसंयुक्तौ पुष्पपल्लवभूषितौ १८
एकदा वत्सवृंदेषु प्राप्नवत्सासुरं नृप कंसप्रणोदितं ज्ञात्वा शनैस्तत्र जगाम ह १९ धावन्नो येषु सर्वं च लांगूलं चलपन्मुहुः दै
त्यः पश्चिमपादाभ्यां हरिं मे सेततादूह २० पलापितेषु वालेषु कृष्णस्तं पादयोर्द्वयोः गृहीत्वा भ्रामयित्वाथ पातयामास भूतले २१
पुनर्नीत्वा कराभ्यां तं कपित्थं प्राहिणोद्धरिः तदा मूर्छां गते दैत्ये कपित्थोपि महाद्रुमः २२ कपित्थान् पातयामास तदद्भुतमिवाभ
वत् विस्मितेषु च वालेषु साधु साध्विति वादिषु २३ दिवि देवा जयारावान् पुष्पवर्षं प्रचक्रिरे तद्देहस्य महाज्योतिः कृष्णे लीनं बभू
व ह २४ बहुलाश्व उवाच महो पूर्वं स कृत्यः को यं वत्सासुरो मुने श्रीकृष्णे लीनतां प्राप्तः श्रीप्रपूर्णेय तत्परे २५ नारद उवाच
मुरपुत्रो महादैत्यः प्रमीलो नाम देवजित् वसिष्ठस्याश्रमं प्राप्तो नंदिनीं गां ददर्श ह २६ तल्लिप्सुर्ब्राह्मणो भूत्वा ययाचे गां मनोहरां
गी× तूष्णीं स्थिते गौरुवाच वसिष्ठे दिव्यदर्शने २७ श्रीनंद उवाच मुनीनां गां समादत्ते भूत्वा विप्रः समागतः दैत्यो सि त्वं रजस्तस्माज्जो वत्सो
भवत्वं मते २८ नारद उवाच ततो देव वत्सरूपो भूत्सुरपुत्रो महासुरः वसिष्ठं गां परिक्रम्य नत्वा प्राहीत्सु वाचह २९ गौरुवाच द्वापरांते
महादैत्य वृंदारण्ये यदा तव गोवत्सेषु गतस्यापि तदा मुक्तिर्भविष्यति ३० नारद उवाच परिपूर्णतमे साक्षात्कृष्णे पतितपावने तः
स्मात् वत्सासुरो दैत्यो लीनो भूद्वहि विस्मयः ३१ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां वृंदावनखंडे चतुर्थोध्यायः ४ ॥ श्रीनारद उवाच
एकदा चारयन्वत्सान् सरामो वालकैर्हरिः यमुनानिकटे प्राप्तं बकं दैत्यं ददर्श ह १ श्वेतपर्वतसंकाशो वृहत्पादो वनध्वनिः प ध

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1591

लायितेषु बालेषु वज्रांगेषु महर्षे २ कृष्णं महाबकग्रस्तं दृष्ट्वा ते व्रजवासिनः रुरुदुस्ते बालकाः सर्वे गतप्राणा इवाभवन् हाहाकारं त
दा कृत्वा देवाः सर्वे समागताः ३ इंद्रो वज्रं तदा नीत्वा तेन ताड महाबकं तेन घातेन पतितो मूर्छितो घटिकाद्वयं ४ विधुन्वन् स तनुं वे
गाज्जृंभितः पुनरुत्थितः न ममार तदा दैत्यो जगर्ज घनवद्बली ५ त्रिलोचनं त्रिशूलेन तं जघान महासुरं छिन्नैकपक्षो दैत्योपि
न मृतोपि भयंकरः ६ वायव्यास्त्रेण वायुस्तं संजघान बकं ततः उच्चचाल बकस्तेन पुनस्तत्र स्थितोभवत् ७ यमस्तं यमदंडेन
ताडयामास चाग्रतः तेन दंडेन न मृतो बको वै चंडविक्रमः ८ दंडोपि भग्नतां प्रागात् स ततो नाभवद्बकः तदेव चाग्रतः प्राप्य खड्गं
सुखंडविक्रमः ९ शतघ्नास्त्रे बकं दैत्यं संजघान यमुद्गरः नीतौः पक्षगतैर्बाणैर्न ममार बकस्ततः १० धनदस्तं च खड्गेन स तीक्ष्णे
न जघान ह छिन्नद्वितीयपक्षोभूत् न मृतो दैत्यपुंगवः ११ नीहारास्त्रेण तं सोमः संजघान महाबकं शीतार्तो मूर्छितो दै
त्यो न मृतः पुनरुत्थितः १२ आग्नेयास्त्रेण तं त्वग्निः संजघान महाबकं भस्मीभूतो नाभवद्दैत्यो न ममार महाबलः १३ अपांपतिस्तं
पाशेन बध्वा कोविचकर्ष ह कर्षणात्स महापाशः छिन्नोभून्न मृतस्तु सः १४ तताड गदया तं वै भद्रकाली तरस्विनी मूर्छितस्तत्प्र
हारेण परं कश्मलतां ययौ १५ ततो मूर्छां समुत्थाय विधुन्वन् स्वतनुं पुनः जगर्ज घनवद्धीरो बको दैत्यो महाबलः १६ तदा शक्तिध
रः शक्तिं तस्मै चिक्षेप सत्वरः तदैकपादो भग्नोभून्न मृतः पक्षिणां वरः १७ तदा क्रोधेन महता धावन् दैत्यस्त्वरितस्त्वनः देवान् विद्रा
वयामास तीव्रापातं डयामये १८ अग्रे पलायितान् देवाननुधावद्बकोवरे पुनस्तत्रागमद्दैत्यो नादयन्मंडलं दिशां १९ तदा देव
र्षयः सर्वे सर्वे ब्रह्मर्षयो द्विजाः श्रीनंदनंदनायाशु सफलं चाशिषं ददुः २० तदैव कृष्णस्तन्मध्ये तातानवाद्रज्वलन् वबदंक्र
संतरस्मात्ततकंठो महाबकः २१ पुनः कृष्णं समादातुं तीव्रापातं डयागतः चंचुं गृहीत्वा तं कृष्णः पोथयामास भूतले २२ पुनरु
त्थाय तं तं स्वप्रसार्यावस्थितं बकं ददार तं देहस्ताभ्यां कृष्णोषाणं गजो यथा २३ तदा मृतस्य दैत्यस्य ज्योतिः कृष्णं समाविशत् दे
वतावदुः पुष्पैर्जयारावैः समन्विताः २४ गोपाला विस्मिताः सर्वे कृष्णं संश्लिष्य सर्वतः ऊचुस्ते कुशलीभूतो मुक्तो मृत्युमुखात्स

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गं०
वृं
५

खे २५ एवं कृष्णो बकं हत्वा सबलो बालकैः सह गोवत्सैर्हर्षितो गायन्नाययौ राजमंदिरं २६ परिपूर्णतमस्यापि श्रीकृष्णस्य महात्म
नः जगुर्गृहे गते बालाः स्फलेदंनेति विस्मिताः २७ बहुलाश्व उवाच कोयं दैत्यः पूर्वकाले कस्मात्केन बको भवत् हूर्णोंवलाणि सर्वे
शो श्रीकृष्णे लीनतां गतः २८ नारद उवाच हयग्रीवसुतो दैत्य उत्कलो नाम हे नृप रणे मरुत्विनिर्जित्य शक्रछत्रं जहार ह २९ न
यान्तां नृपाणां च राज्यं हृत्वा महाबलः चकार वर्षाणि शतं राज्यं सर्वविभूतिमत् ३० एकदा विचरन्दैत्यः सिंधुसागरसंगमे जा
जलेर्मुनिसिद्धस्य पर्णशालासमीपतः ३१ जले निःक्षिप्य वडिशं मीनानाकर्षयन्मुहुः निषेधितोपि मुनिना नैवामन्यत दुर्मतिः ३२
तस्मै शापं ददौ सिद्धो जाजलिर्मुनिसत्तमः बकवत्वं झषानत्सि त्वं बको भव दुर्मते ३३ तत्क्षणाद्बकरूपोभूद्भ्रष्टतेजा गतस्मयः प न
तितः पादयोस्तस्य नत्वा प्राह कृतांजलिः ३४ उत्कल उवाच न जानं तेन पश्चन्तं मुने मोपाहि जाजले साधूनां भवतां संगो मोक्षद्वा
रं परं विदुः ३५ मित्रे शत्रौ समे माने समाने हेमलोष्ठयोः सुखे दुःखे समा ये वै ब्राह्मणाः साधवश्च ये ३६ किं किं न जातं महतां दर्श
नात्कौ मुने नृणां पारमेष्ठ्यं च साम्राज्यमैंद्रं योगपदं भवेत् ३७ जाजले मुनिशार्दूल त्रैवर्ग्यं किमु भूभुजेः साधूनां कृपया साक्षा
न्मोक्षं ब्रह्माऽवलभ्यते ३८ नारद उवाच तदा प्रसन्नः स मुनिर्जाजलिस्तमुवाच ह षष्टिवर्षसहस्राणि तपस्तप्तं च येन वै ३९ जा
जलिरुवाच वैवस्वतान्तरे प्राप्ते अष्टाविंशतिमे युगे द्वापरान्ते भारते च माथुरे व्रजमंडले ४० परिपूर्णतमः साक्षाच्छ्रीकृष्णो भगा
वान्स्वयं वृंदावने गवां वत्सानूचारयन्विचरिष्यति ४१ तदा तन्मयतां कृष्णे यास्यसि त्वं न संशयः हिरण्याक्षादयो दैत्या वैरेणा
पि परं गताः ४२ नारद उवाच इत्थं बकासुरो दैत्यः उत्कलो जाजलेर्वरात् श्रीकृष्णे लीनतां प्राप्तः सत्संगात्किं न जायते ४३ ॥
इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां वृंदावनखंडे पंचमोध्यायः ५ ॥ नारद उवाच एकदा बालकैः साकं गोवत्सांश्चारयन्हरिः कालिं
दीनिकटे रम्ये बालक्रीडां चकार ह अघासुरो नाम महान्दैत्यस्तत्रास्थितो भवत् क्रोशदीर्घं वपुः कृत्वा प्रसार्य मुखमंडलं १ दृष्ट्वा
तं पर्वताकारं वीक्ष्य वृंदावने वने गोपा जग्मुर्मुखे तस्य वत्सैः कृतांजलिस्थने २ तद्दृष्ट्वा च सबलस्तन्मुखे प्राविशद्धरिः निमीलितेषु ५

सवत्सेषु वालेषु सहितः पिपिणा ४ हाहाशब्दः सुराणां तु दैत्यानां सर्वपर्वहि कृष्णो वत्सैः सर्वैः राजन् तन्नाभ्यो दरेततः ५ ततस्तरोथ
गाः प्राणाः शिरो भित्वा विनिर्गताः तन्मध्ये निर्गतः कृष्णो वालैर्वत्सैश्च मैथिल ६ सवत्सकान् शिशून् दृष्ट्वा जीवयामास माधवः तज्ज्यो
तिः श्रीघनश्यामे लीनं जातं तडित् यथा ७ तदैव ववृषुर्देवाः पुष्पवर्षाणि पार्थिव कोयं दैत्यः पूर्वकाले श्रीकृष्णे लीनतां गतः शुद्धो वै
रानुबंधेन शीघ्रं दैत्याद्धरिं गतः ८ श्रीनारद उवाच शंखासुरसुतो राजन्नघो नाम महाबलः युवाति सुंदरः साक्षात्कामदेव इवापरः
अष्टावक्रं मुनिं यांतं विरूपं मलयाचले दृष्ट्वा जहास तं सद्यः कुरूपोयमिति ब्रुवन् ९ तं शशाप महादुष्टं त्वं सर्पो भव दुर्मते कुरू
पावक्रगा जातिः सर्पाणां भूमिमंडले ११ तस्माद्योनिपतितैर्दैत्यंदीनं गतस्मयं दृष्ट्वा प्रसन्नः सम्मुनिर्वरं तस्मै ददौ पुनः १२ अष्टाव
क्र उवाच कोटिकंदर्पलावण्यः श्रीकृष्णस्तत्तवोदरे यदागतः सर्परूपात्तदा पापान्मुक्तिर्भविष्यति १३ नारद उवाच अष्टावक्रस्य शापे
न सर्पीभूत्वाघासुरः तद्दृशात्परं मोक्षं तं गतो योगिदुर्लभं १४ वत्सान्वकमुखान्मुक्तं ततोऽक्लिष्टवघासुरं हत्वा कतिदिनैः कृ
ष्णयशोदाभूद्यात्वरा १५ कलावती रोहिणी च गोपी गोपाल्वयो धिकान् वृषभानुवरं गोपं नंदराजं व्रजेश्वरः १६ नवोपनंदानन्दौ
श्रीवृषभानून्व्रजेषुषट् समाहूय नन्दगेहे च वचः शाह यशोमती १७ यशोदा उवाच किं करोमि क्व गच्छामि कल्याणं मे कथं भवेत् म
त्सुतेन वदवोरिष्टान्यागच्छंति तत्क्षणात् १८ पूर्वं महावने त्यक्त्वा वृन्दारण्ये गता वयं एतस्मात्क्व यास्यामः देशो वदतु निर्भये १९ वंच
लोयं बालको मे क्रीडन्दूरे प्रयाति हि बालकाश्चंचलाः सर्वे न मन्यंते वचो मम २० बकासुरश्च मे बालं नीत्वा तं जग्रसे ह वली तस्मा
न्मुक्तं तं जगदाधारं केदीनमघासुरः २१ वत्सासुरस्वलं जिह्वासुरः सोऽपि दैवेन मारितः वत्सार्थं स्वमहाहालेन वह्निः कारयाम्यहं २२
इत्थं वदंती सततं रुदंती यशोमती वीक्ष्य जगाद नंदः आश्वासयामास सगर्गवाक्यैर्हर्मार्थविद्धर्मभृतां वरिष्ठः २३ श्रीनंद उवाच ग
र्गवाक्यं त्वया सर्वं विस्मृतं हे यशोमति ब्राह्मणानां वचः सत्यं नासत्यं भवति क्वचित् २४ तस्माद्दानं प्रकर्तव्यं सर्वारिष्टनिवारणं
दानात्परं तु कल्याणं न भूतो न भविष्यति २५ श्रीनारद उवाच तदा यशोदा विप्रेभ्यो नवरत्नं महाधनं सालंकारं स्वबालस्य सबल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1692
1594

गर्गं० वृं० ९ स्यदर्शनप २९ श्रुत्वेतद्वृषभानोश्च गवां लक्षं मनोहरं द्विलक्षमन्नभाराणां नंदो दानं ददौ ततः ३० ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहिता
यां वृंदावनखंडे षष्ठोध्यायः ६ ॥ श्रीनारद उवाच गोपेच्छया रामकृष्णौ गोपालौ तौ बभूवतुः गाश्चारयंतौ गोपालैर्वयस्यैश्च वने वने १
अग्रे पृष्ठे तथा गावश्चरंत्यः पार्श्वयोर्द्वयोः श्रीकृष्णस्य बलस्यापि पश्यंत्यः सुंदरं मुखं २ घंटामंजीरझंकारं कुर्वंत्यस्त्वाइतस्ततः किं
किणीजालसंयुक्ता हेममालालसद्गलाः ३ मुक्तागुच्छैर्वर्हिः पुच्छैलसत्पुच्छाग्रकेसराः स्फुरतां नवरत्नानां भालपृष्ठैर्विराजिताः ४
शृंगयोरंतरा राजन् शिरोमणिमनोहराः हेमरश्मिप्रभास्फूर्जैर्व्रजगा पार्श्वपुवेष्टिताः ५ आरक्ततिलकाः काश्चिद्रक्तपुच्छारुणांघ्रयः
कैलासगिरिसंकाशाः शीलरूपा महागणाः ६ सवत्सा मंदगामिन्यः ऊधोभारेण मैथिल कुंडोध्न्यः पाटलाः काश्चिल्लसत्सोभवमूर्त
यः ७ काश्चित्पीता विचित्राश्च श्यामाश्च हरितास्तथा ताम्रा धूम्राश्च घनश्यामाश्च नश्यामे गतेक्षणाः ८ लघुशृंग्यो दीर्घशृंग्य उच्चशृंग्यो
वृषैः सह मृगशृंग्यो वक्रशृंग्यः कपिला मंगलायनाः ९ शाद्वले कोमले शांते वीक्षंत्यो पि वने वने कोटिशो कोटिशो गावश्चरंत्यः
कृष्णपार्श्वयोः १० श्रुत्वैवं श्रीयमुनातीरं तमालैः श्यामलं वनं नीपैर्निंबैः कदंबैश्च श्यामलैः पनसैः द्रुमैः ११ कदलीकोविदाराम्रजं
बूबिल्वैर्मनोहरैः अश्वत्थैश्च कपित्थैश्च माधवीभिश्च मंडितं १२ वभौ वृंदावनं दिव्यं वसंतर्तुमनोहरं नंदनं सर्वतोभद्रं दितिपश्चै
त्ररथं वनं १३ यत्र गोवर्द्धनो नाम सुनिर्झरदरीयुतः रत्नधातुमयः श्रीमान् मंदारवनसंकुलः १४ श्रीखंडवदरीरंभादेवदारुवटै
र्वृतः पलाशप्लक्षाशोकैश्चारिष्टार्जुनकदंबकैः १५ पारिजातैः पटोलैश्च चंपकैः परिशोभित परितोजालकुंजाव्याः शालैरि
ह्यवेर्वृतः १६ कलकंठैः कोकिलैश्च पुंस्कोकिलमयूरभृत् गाश्चारयन् तत्र कृष्णो विचचार वने वने १७ वृंदावने मधुवने पार्श्वे
तालवनस्य च कुमुदने वाहुले च दिव्ये काम्यवने परे १८ बृहत्सानुगिरेः पार्श्वे गिरेर्नंदीश्वरस्य च संदरे कोकिलवने कोकिलध
निसंकुले १९ रम्ये कुशवने सौम्ये लताजालसमन्विते महापुण्ये भद्रवने भांडीरोपवने नृप ॥ लोहार्गले च यमुनातीरे तीरे ९
वने वने पीतवासः परिकरो नटवेषो मनोहरः २१ वेत्रभृद्वादयन्वंशीं गोपीनां प्रीतिमावहन् मयूरपक्षभृन्मौलिः स्रग्वी कृष्णो

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1595

वभौन्नप १२ अथैकदा गवां वृंदं क्षायं काले स्वयं हरिः गोभिः संशाहयन्वंशीश्रीनंदव्रजमाविशत् १३ वेणुवंशीध्वनिकरा श्री

वंशीवटमार्गतः गोरजोभिर्नभो व्याप्तं वीक्ष्य गेहाद्विनिर्गताः १४ हरीक्षणं स्वाधिवाधामाहर्तं स्ववेसुतमं विस्मृतेन समर्था

सद्दृष्टुं गोप्यः समाययुः १५ संकोचवीथीषु नसंगृहीतः शनैश्चलन्गोगणसंकुलासु सिंहावलोकैर्गजबाललीलैर्वधूजनैःपं

कजपत्रनेत्रः १६ समंडितेमैथिलगोरजोभिर्नीलपरंकुंतलमादधानः हेमांगदी मौलिविराजमानः आकर्णवक्रीकृतदृष्टि

वाणः १७ गोधूलिभिर्मंडितकुंदहारः कर्णोपरिस्फूर्जितकर्णिकारः पीतांबरो वेणुनिनादकारः पातप्रभक्तैर्हृतभूमिभारः १८

इति श्रीमद्गर्गसंहितायां वृंदावनखंडे कृष्णगोचारणसंवादवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ श्रीनारद उवाच एकदा सब

लः कृष्णः स्वारण्यनाम मनोहरः गोपालैः सहितः सर्वैर्ययौ तालवनं वनं १ धेनुकस्य भयाद्गोपा न गतास्तत्र वनांतरं कृष्णोपि न ग

तस्तत्र बलस्तत्कौतुकदर्शिह २ नीलांबरकटौ बध्वा बलदेवो महाबलः परिपक्वफलाढ्यं हिनहनेविचचारह ३ बाहुभ्यां कंपय

न्तालान्फलसंघं निपातयन् गजो निर्निर्भयः साक्षादनंतोनंतविक्रमः ४ फलानां पतनं तेषां श्रुत्वा क्रोधावृतः खरः मथ्ना

न्क्ष्मां पक्वतडुहो भीमं कंससखो बली ५ आपयौ सन्मुखे योद्धुं बलदेवस्य धेनुकः बलं पश्चिमपादाभ्यां निहत्योरसि सस्वनं ६

वकारखरशब्दं च परिधावन्मुहुर्मुहुः गृहीत्वा धेनुकं शीघ्रं बलः पश्चिमपादयोः ७ चिक्षेप तालवृक्षे च हस्तेनैकेन लीलया

तेन भग्नः सतालोपि तालानन्यान्स्थितान्बहून् ८ पातयामास राजेंद्र तदद्भुतमिवाभवत् पुनरुत्थाय दैत्येंद्रो बलं जग्राह रो

षतः ९ योजनं नोदयामास गजं प्रतिगजो यथा गृहीत्वा तं बलः सद्यो भ्रामयित्वाथ धेनुकं भूपृष्ठे पोथयामास मूर्छितं भग्न

मस्तकं क्षणेन पुनरुत्थाय क्रोधसंयुक्तविग्रहः ११ मूर्द्धिकृत्वा वलतः शृंगं धृत्वा रूपं भयंकरं गोपान्विद्रावयामास शृंगैः स्ती।

तौः भयंकरैः १२ अग्रे पलायितान्सर्वानुड्डाव समदोत्कटः श्रीदामा तं च दंडेन सुबलो मुष्टिना तथा १३ स्तोकः पाशेन तं दैत्यं

सननाद महाबलः क्षेपणेनार्जुनो भृशं दैत्यं लष्टिकया खरं १४ विशालर्षभ पत्याशु पादेन स्वबलेन च तेजस्वी त्वर्द्धचंद्रेण

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1596

देवप्रस्थस्य सूपेटकैः १५ वत्सरूपः कंडकेन संततार महाखरं अघकृष्णोपि तं नीत्वा हस्ताभ्यां धेनुकासुरं १६ भ्रामयित्वाक्षिपेत्तस्मि
न्गोवर्द्धने हरिः श्रीकृष्णस्य प्रहारेण मूर्छितो घटिकाद्वयं १७ पुनरुत्थाय स्वतनुं विधुन्वन्धारयन्खरं शृंगाभ्यां श्रीहरिं नीत्वा धाव
न्दैत्यो नभोगतः १८ चकार तेन वै युद्धमूर्द्ध्वे वै लक्षयोजनं गृहीत्वा धेनुकं दैत्यं श्रीकृष्णो भगवान्स्वयं १९ चिक्षेप पाथो भूमिमध्ये चू
र्णितास्थिः समूर्छितं पुनरुत्थाय शृंगाभ्यां नादं कृत्वाति भैरवं २० गोवर्द्धनं समुत्पाट्य श्रीकृष्णे प्राहिणोत्खरः गिरिं गृहीत्वा श्रीकृष्णः संप्रा
क्षिपत्तस्य मस्तके २१ दैत्यो गिरिं गृहीत्वाथ श्रीकृष्णे प्राहिणोद्बली कृष्णो गोवर्द्धनं नीत्वा पूर्वस्थाने समादिधत् २२ पुनर्धावन्महादैत्यः
शृंगाभ्यां दारयन्भुवं बलं पश्चिमपादाभ्यां ताडयित्वा जगर्ज ह २३ ननाद तेन ब्रह्मांडं पेजन्भूखंडमंडले हस्ताभ्यां संगृहीत्वा तं बलदे।
वो महाबलः २४ भूपृष्ठे पोथयामास मूर्छितं भग्नमस्तकं पुनस्तत्ताडनैर्दैत्यं मुष्टिना ह्यच्युताग्रजः २५ तेन मुष्टिप्रहारेण सद्यो वै निध
नं गतः तद्देव ववृषुर्देवाः पुष्पैर्नंदनसंभवैः २६ देहाद्विनिर्गतः सोपि श्यामसुंदरविग्रहः स्रग्वी पीतांबरो देवो वनमालाविभूषितः २७
श्रीकृष्णं सबलं नत्वा परिक्रम्य स्थितोभवत् तद्देव सद्यो गोलोकादागतोभून्महारथः २८ लक्षपार्षदसंयुक्तः सहस्रध्वजशोभितः
सहस्रचक्रध्वनिभृद्धयायुतसमन्वितः २९ लक्षचामरशोभाढ्यो हृणवर्णोतिरत्नभृत् दिव्ययोजनविस्तीर्णो मनोयायी मनोहरः ३०
किंकिणीजालसंयुक्तो हेममंजीरमंडितः हरिं प्रदक्षिणीकृत्य सबलं दिव्यरूपधृक् ३१ दिव्यं रथं समारुह्य द्योतयन्मंडलं दिशां
जगाम दैत्यो हे राजन् गोलोकं प्रकृतेः परं ३२ श्रीकृष्णो धेनुकं हत्वा सबलो बालकैः सह तत्र प्रशस्तप्रगायद्भिर्वै भौ गोकुलगोगणैः ३३
श्रीराजोवाच मुनेशक्तिकथंप्राप्तः पूर्वं को धेनुकासुरः कथं खरत्वमापन्न एतन्मे ब्रूहि तत्त्वतः ३४ नारद उवाच वैरोचनेर्बलेः पु
त्रो नाम्ना साहसिको बली नारीणां दशसाहस्रै रेमे वै गंधमादने ३५ वादित्राणां नूपुराणां शब्दोभूत्तद्वने महान् गुहायामास्थित
स्यापि श्रीकृष्णं स्मरतो मुनेः ३६ दुर्वाससो यतेनापि ध्यानभंगो बभूव ह निर्गतः पादुकारूढो दुर्वासाः कृशविग्रहः ३७ दीर्घश्म।
श्रुर्धरः क्रोधयुक्तो ज्वलनद्युतिः यस्य शापेन विश्वोयं कंपितः सजगाद ह ३८ दुर्वासा उवाच उत्तिष्ठ गर्दभाकार गर्दभो भव दुर्मते ७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1597

वर्षाणांनवतुर्लक्षंव्यतीते भारते पुनः ३९ माथुरे मंडले दिव्ये पुण्ये तालवने वने बलदेवस्य हस्तेन मुक्तिस्ते भविता मुने ४० श्रीनारदउ
वाच तस्माद्धलस्य हस्तेन श्रीकृष्णस्यंजवानद् प्रद्युम्नादायवरोदत्तोनवधोमेनवान्नृपः ४१ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांवृंदावन
खंडे अष्टमोध्यायः ८ ॥ श्रीनारदउवाच बलंविनाथगोपालैश्चारयन्गाः हरिःस्वयं कालिंदीकूलमागत्यपपौवारिविषाहृतं १ का
लियेनफणींद्रेणजलंयत्रविदूषितं पीत्वानिपेतुस्तेसर्वेगावोगोपाजलांतिके २ तदातान्जीवयामासदृष्ट्यापीयूषपूर्णया आर्द्रचि
त्तोहरिःसाक्षात्भगवान्वृजिनार्दनः ३ कटौपीतपटंबद्ध्वानीपमारुह्यमाधवः पपाततस्मिन्विटपात्तोयेविषविदूषिते ४ उच्चैर्बालजलेद्
ध्वंकृष्णसंपाततूर्णिते तत्सर्पमंदिरंतत्रभंगीभूतंबभूवह तदैवकालियःक्रुद्धःफणीफणशताहृतः दशन्स्तैस्सभुजयाचक्राद
न्वयमाधवं ६ कृष्णोदीर्घवपुःकृत्वाबंधनान्निर्गतस्तुतं पुच्छेगृहीत्वासर्पेन्द्रंभ्रामयित्वावितस्ततः ७ जलेनिपात्यहस्ताभ्यांविक्षेपा
स्फुटत्त्रुःशतं पुनरुत्थायसर्पेन्द्रोलोलजिह्वोभयंकरः ८ वामहस्तेहरिंसर्पोरुषाजग्राहमाधवं हरिर्दक्षिणहस्तेनगृहीत्वातंमहा
खले ९ तज्जलेपोथयामाससुपर्णइवपन्नगं सर्पोमुखशतंदीर्घंप्रसार्यपुनरागतः १० पुच्छेगृहीत्वातंकृष्णस्त्वकर्षत्स्फुटत्त्रुःशा
५४ ते कृष्णहस्ताद्विनिष्क्रम्यसर्पःस्वंदशनस्तनः ११ तताडमुष्टिनासर्पंत्रैलोक्यबलधारकः कृष्णमुष्टिप्रहारेणमूर्छितोविगतस्मृतिः १२
ननंकृत्वाननशतंस्थितोभूत्कृष्णसंमुखे आरुह्यतत्फणाशतंमणिवृंदमनोहरं १३ ननर्तनटवत्कृष्णोनटवेषोमनोहरः गायन्स
प्तस्वरंरागंसंगीतंचसतालकं १४ पुष्पैर्देवाःप्रवर्षंतस्तांडवेननटराजवत् वादयन्तोमहावीणानकडुंडुभिवेणुकान् १५ सताल
पदविन्यासैस्तत्फणाज्ज्वलितान्बहून् बभंजसततःकृष्णःकालियस्यदुरात्मनः १६ तदैवनागपत्न्यस्ताआगताःभयविह्वलाःन
त्वाकृष्णपदंदेवंतुष्टुवुःगद्गदयागिरा १७ नागपत्न्यऊचुः नमःश्रीकृष्णचंद्रायगोलोकपतयेनमः असंख्यांडाधिपतयेपरिपूर्णतमा
यते १८ श्रीराधापतयेतुभ्यंव्रजाधीशायतेनमः नमःश्रीनंदपुत्राययशोदानंदनायते १९ पाहिपाहिपरदेवपन्नगंत्वत्परंनशर
णंजगत्त्रयेत्वंपरात्परतरोहरिःस्वयं लीलयाकिलततोसिविग्रहं २० श्रीनारदउवाच नागपत्नीस्तुतःकृष्णःकालियंविगतस्मयंवि

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1598

गर्ग॰ समस्तजंतुहरिः साक्षात्परिपूर्णतमः स्वयं ११ पाहीति प्रवदंतं तं कालियं भगवान्हरिः प्रणतं तं संमुखे प्राप्तं प्राह देवो जनार्दनः १२ श्रीभ-
वृं॰ गवानुवाच द्वीपं रमणकं गच्छ सकलत्रसुहृत्वृतः सुपर्णो यत्र नो त्वां वै नाशयात्मत्प्रसादलांछितं १३ श्रीनारद उवाच सर्पः कृष्णं त-
८ संपूज्य परिक्रम्य प्रणम्य तं कलत्रपुत्रसहितो द्वीपं रमणकं ययौ १४ अथ पश्यता कालियेन संग्रस्ते नंदनंदने तत्र जग्मुर्गोपगणाः
नंदाद्याः सकला जनाः १५ जलाद्विनिर्गतं कृष्णं दृष्ट्वा प्रमुदितैस्ततः आश्लिष्य स्वसुतं नंदः परं मुदमवाप ह १६ सुतं लब्ध्वा यशोदा स-
सुतकल्याणहेतवे ददौ दानं द्विजातिभ्यः स्नेहस्नुतपयोधरा १७ तत्रैव वासनं चक्रुः गोपाः सर्वे परिश्रमात् कालिंदीनिकटे राजन्
गोपीगोपगणैः सह १८ वेणुसंघर्षणोद्भूतो दावाग्निः प्रलयाग्निवत् निशीथे सर्वतो गोपान्दग्धुमागतवान्स्फुरन् १९ गोपाश्च यस्माः
श्रीकृष्णं सबलं शरणं गताः नत्वा कृतांजलिं कृत्वा तमूचुर्भयकातराः २० गोपा ऊचुः कृष्ण कृष्ण महाबाहो शरणागतवत्सल पाहि पा-
हि वनेकष्टात् दावाग्नेः स्वजनान्प्रभो २१ नारद उवाच स्वलोचनानि मा भैष्ट मीलयत समाधवः इत्युक्त्वा वह्निमपिबत् देवो योगेश्वरे-
श्वरः २२ प्रातर्गोपगणैः सार्द्धं विस्मितैर्नंदनंदनः गोगणैः सहितः श्रीमद्व्रजमंडलमाययौ २३ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां वृंदा-
व वनखंडे नवमोऽध्यायः ९ ॥ श्रीवैदेह उवाच यद्रजो दुर्लभं लोके योगिनां बहुजन्मभिः तत्पादाब्जं दधे साक्षाद्भो कालियमूर्द्धसु १
कोयं पूर्वं कुशलकृत् कालियः फणिनां वरः एतद्वेदितुमिच्छामि ब्रूहि देवर्षिसत्तम २ नारद उवाच स्वायंभुवांतरे पूर्वं नाम्ना वेद-
शिरा मुनिः विंध्याचले तपः कार्षीद्भृगुवंशसमुद्भवः ३ तदाश्रमे तपः कर्तुं प्राप्तो ह्यश्वशिरा मुनिः तं वीक्ष्य रक्तनयनो प्राह वेदशिरो
रुषा ४ वेदशिरोवाच ममाश्रमे तपो विप्र मा कुर्यास्त्वं हे नहि अन्यत्र तेन तपो योग्या भूमिर्नास्ति तपोधन ५ श्रीनारद उवाच श्रु-
त्वाथ वेदशिरसो वाक्यं ह्यश्वशिरा मुनिः क्रोधसंरक्तनेत्रः प्राह तं मुनिपुंगवं ६ अश्वशिरोवाच महाविष्णोरियं भूमिर्न ते मे।
मुनिसत्तम कतिभिर्मुनिभिश्चात्र न कृतं तप उत्तमं ७ श्वसन्सर्पेन्द्रवत्त्वं भो दृष्ट्वा क्रोधं करोषि हि तदा सर्पो भव त्वं वै भूयात्ते गरुडा-
त्भयं ८ वेदशिरोवाच त्वं महादुरभिप्रायो लघुद्रोहे महद्दमः कार्यार्थी त्वं काकरूवकाको भव सङमंते ९ नारद उवाच अथ वि ८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रासीत्ततोविस्मृतिस्थितं शापतोस्तयोः स्वस्वशापाद्दुःखितयोः क्षांतयामासतौगिरा ८ श्रीभगवानुवाच शृण्वंतुमेसमौभक्तौभुजाविव
ततौमुनी स्ववाक्यंतुमृषाकर्तुंसमर्थोहंमुनीश्वरौ ९ भक्तवाक्यंमृषाकर्तुंनेच्छामिशापयोर्मम तेमूर्ध्निहेवेदशिरश्चरणौमेभविष्य
तः १० तदातेगरुडाद्भीतिर्नभविष्यतिकर्हिचित् शृणुमेऽश्वशिरोवाक्यंशोकंमाकुरुमाकुरु ११ काकरूपेपिसंज्ञानंतेभविष्यति
निश्चितं पार्श्वैकालिकंज्ञानंसंयुतंयोगसिद्धिभिः १२ श्रीनारदउवाच इत्युक्त्वाथगतेविष्णौमुनिरश्वशिरोनृप सातात्काकभुशुंडो-
भूत्तयोगींद्रोनीलपर्वते १३ रामभक्तोमहातेजाः सर्वशास्त्रार्थदीपकः रामायणंजगौयोवैगरुडायमहात्मने १४ वालखिल्यंतरेशा
मेदत्तःशापेतस्तोनृपः कश्यपायदत्तौकन्याएकादशमनोहराः तासांकद्रूवयाश्रेष्ठासाचैवरोहिणीस्मृता वसुदेवप्रियायस्याबलदे
वैभवत्स्वतः १६ साकद्रूचमहासर्पान्जनयामासकोटिशः महोद्भटान्विषबलान्उग्रान्पंचशताननान् १७ महामणिधरांकां। न्
श्चित्काश्चिन्दशशताननान् तेषांवेदशिरानामकालियोभून्महाफणी १८ तेषामादौफणींद्रोभूच्छेषोनंतःपरात्परः सोपैवबल
देवोस्तिरामोनंतोऽच्युताग्रजः १९ एकदापीहरिःसाक्षाद्भगवान्प्रकृतेःपरः शेषंप्राहप्रसन्नात्मामेघगंभीरयागिरा २० श्रीभगवा
नुवाच भूमंडलंसमाधातुंसामर्थ्यंकस्यचिन्नहि तस्मादेनंमहीगोलंमूर्ध्नितंविसहस्रदृक् १९ अनंतविक्रमस्त्वंवैततोनंतइतिस्मृतः
इदंकार्यंप्रकर्तव्यंजनकल्याणहेतवे २१ श्रीशेषउवाच अवधिंकुरुयावत्त्वंधराधारःस्यामेप्रभो भूभारंधारयिष्यामितावत्तेवचना-
दिह २२ श्रीभगवानुवाच नित्यंसहस्रवदनैःकृत्वात्वंपृथक्पृथक् मद्गुणस्मरणंनाम्नांकुरुसर्पेन्द्रसर्वतः २४ मन्नामानिच
दिव्यानियदाध्यास्यवसानतो तदाभूभारमुत्सृज्यस्वफणात्त्वंसुखीभव २५ श्रीशेषउवाच आधारोहंभविष्यामिमदाधारश्चकोभवे
त् निराधारःकथंतोयेतिष्ठामिकथयप्रभो २६ श्रीभगवानुवाच अहंचकमठोभूत्वाधारयिष्यामितेतनुं महीभारमयींदीर्घांमा
शोचंकुरुतात्सुखे २७ श्रीनारदउवाच तदाशेषःसमुत्थायनत्वाश्रीगरुडध्वजं जगामसप्तपातालादधोवैलक्षयोजनं २८ गृही
त्वास्वकरेणेदंगरिष्ठंभूमिमंडलं दधारस्वफणाग्रेषौयेकस्मिंश्चंडविक्रमः २९ संकर्षणोथपातालेगतेनंतेपरात्परे अन्येफणींद्रा

न्

1599

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग· स्थलेचैवविविशुर्वैगणामोदिताः २० अतलेवितलेकेचित्सुतलेचमहातले तलातलेतथाकेचिन्मामाः केचिद्रसातले २१ केभ्या
वृं· स्तवृत्तगणाश्चद्वीपेरमणकेभुवि कालियप्रमुखास्तस्मिन्नवसन्सुखसंवृताः २२ इतितेकथितंराजन्कालियस्यकथानकं भुक्ति
५९ मुक्तिदंसारंकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि २३ ॥ इतिश्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायांवृंदावनखंडेदशमोध्यायः १० ॥ श्रीराजोवाच द्वीपर
मणकेत्वक्त्वासर्पोनस्मान्निनाकथं एतन्मेब्रूहिसकलंकालियस्यभवेद्भयं १ श्रीनारदउवाच तत्रनागांतकोनित्यंनागसंघंजघा
सह गतस्त्वंचैकयातेतार्क्ष्यंशङ्क्ष्यभयातुराः २ नागाऊचुः हेगरुत्मन्नमस्तुभ्यंत्वंसाक्षाद्धरिवाहनः अस्मान्नत्सियदासर्पान्कथं
नोजीवनंभवेत् ३ तस्माद्बलिंगृहाणत्वंमासेमासेपृथक्पृथक् कथंयच्छामितस्तेबलिंतंत्वंकवल्परे ५ नारदउवाच तथास्त्वेवो
क्तेसर्पागरुडायमहात्मने गोपीथायात्मनोराजन्नित्यंदिव्यंबलिंददुः ६ कालियस्यगृहस्यापिसमयोभूद्यदानृप तदातार्क्ष्य
बलिंसर्वंबुभुजेकालियोबलात् ७ तदागतःप्रकुपितःश्रायोषात्कालियोपरि चकारपादविक्षेपंगरुडश्चंडविक्रमः ८ गरुडांघ्रि
प्रहारेणकालियोमूर्छितोभवत् पुनरुत्थायजिह्वाभिःश्वावलीढन्मुखंश्वसन् ९ प्रसार्यस्वफणाञ्छतंकालियःफणिनांवरः व्य
दशद्गरुडंवेगाद्धृदिविषमयैर्वली १० गृहीत्वातंचञ्चुनागरुडोदिव्यवाहनः भूपृष्ठेपोथयामासपक्षाभ्यांताडयन्मुहुः ११ तुंडा
द्विनिर्गतःसर्पस्तस्यतानिचकर्षह तस्यांघ्रौवेष्टयन्नुद्यन्फूत्कारंव्यदशन्मुहुः १२ तार्क्ष्यपन्नौचपतितौभूमध्येद्वौविरेजतुः पक्षे श्री
नवर्हिणोभूवन्नीलकंठाद्वितीयतः १३ तेषांतद्दर्शनंपुण्यंसर्वकामफलप्रदं मुक्तपक्षेमैथिलेंद्रदशाध्यामसंस्थितस्ययत् १४
कुपितोगरुडस्तैवनीत्वातंतुंडेचकालियं निपात्यभूमौसहसातत्तुंडेविचकर्षह १५ तदातुंडावतस्तुंडात्कालियोभयविह्वलः तस्म
न्यथावत्सहसापक्षिराट्चंडविक्रमः १६ सप्तद्वीपान्सखंडांश्चसप्तसिंधूनतःफणी यत्रयत्रगतस्तार्क्ष्यस्तत्रतत्रददर्शह १७ भू
र्लोकंचभुवर्लोकंस्वर्लोकंप्रगतःफणी महर्लोकंतपोधाम्न्यञ्जनलोकंजगामह १८ तत्रैवगरुडेप्राप्तेयोयोलोकंपुनर्गतः श्री
कृष्णस्यभयात्कोपिरक्षितास्यनसंददुः १९ कुत्रापिनसुखंजातेकालियोतिभयातुरः जगामदेवदेवस्यशेषस्यचरणांतिके २० २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

लोको गोलोको लोकवेदिनः यं शास्त्रभक्तिसंयुक्तः पुनरावर्तते न हि ८ असंख्यब्रह्मांडपतेर्गोलोकाधिपतेः प्रभोः पुनः पादाब्जसंभू
तां गंगां विपथगामिनी ९ पुनर्वंशीवटं तत्र तस्य कुंजलताभृतं विलोक्य रेजे [illegible] शृंगारकुंजमैत्र्ययोसिरमुद्रिकान्नृप १० श्रीरासमंडल
दिव्ये हेमरत्नसमन्वितं नानापुष्पकरपटलेगुंफाभ्यां श्रीहरेः प्रभोः ११ सभाकुंजगणावीथिभ्यः मंडपैः परिवेष्टितः वसंतमाधुर्यधरः
कूजत्कोकिलसारसः १२ मयूरैः षट्पदैर्व्याप्तो पारोभिर्मुनिसेवितः जानोमि कुंजोजेवाभ्यां श्रीकृष्णस्य महात्मनः १४ वृंदावने च।
जानुभ्यां राजन्सर्वमनोरमं लीलासरोवरं साक्षात् हृदुभ्यां परमात्मनः १५ कटिदेशात्स्वर्णभूमिर्दिव्यरत्नखचितप्रभा उदरो रोमराजी
भ्यः माधवीविस्तृतालताः १६ नानापत्रगणैर्व्याप्ता मधुनद्भ्रमरभूषिताः सपुष्पफलभारैश्च नताः सत्कुलजा इव १७ श्रीनाभिपंकजात
स्य पंकजानि सहस्रशः सरःसु हरिलोकस्य तानि रेजुरितस्ततः १८ त्रिवलिः प्रांततो वायुर्मंदगामी च शीतलः यत्र देशाच्चभाजाता
मथुरा द्वारिका पुरी १९ भुजाभ्यां श्रीहरेर्जाता श्रीदामाद्यष्टपालकाः वेदाश्च मणिबंधात्सु पनंदः करायतः २० श्रीकृष्णस्य च बाहुभ्यां
सर्वे वृषभानवः कृष्णरामसमुद्भूताः सर्वे गोपगणा नृप २१ श्रीकृष्णमनसो गावो वृषा धर्मधुरंधराः बुद्धेर्यवसगुल्मानि बभूवुर्मै
थिलेश्वर २२ तद्वामांसात्समुद्भूतो गौरतेजः स्फुरत्प्रभः लीला श्रीर्भूश्च विरजा तस्माज्जाता हरेः प्रिया २३ लीलावती प्रिया तस्य तां राधां तु
विदुः परे श्रीराधायाश्च भुजाभ्यां तु विशाखाललितासखी साहचर्याच्च याः गोप्यो राधारोमोद्भवा नृप एवं गोलोकरचनां चकार मधुसूदनः २५
विधाय सर्वं निजलोकमित्थं श्रीराधया तत्र स राजराजन् असंख्यलोकाधिपतिः परात्परः सर्वोपरिपः परिपूर्णदेवः २६ तत्रैकदा सुं
दरे रासमंडले स्फुरत्क्वणन्नूपुरशब्दसंकुले सच्छत्रमुक्ताफलदामजालसस्वजवद्धहैमड विराजिनांगणे २७ श्रीमाधवीनां सुविता
नजालतः स्वतः स्रवत्सन्मकरंदगंधिते मदेंगनालध्वनिवेणुनादिते सकुंदवीणादिमनोहरे परे २८ श्रीसुंदरीरासरसे मनोरमे
मध्यस्थितं कोटिमनोजमोहनं जगाद राधापतिमूर्तयादिरा कृष्णं कटाक्षरसदानदक्षं २९ श्रीराधोवाच यदि रासे प्रसन्नोसि मन्।
मत्प्रेमणा जगत्पते तदा हे प्रार्थनां तत्र करोमि मनसोप्सितं ३० श्रीभगवानुवाच इच्छां वरय वामोरु या ते मनसि वर्तते अदेयमपि

1602

ग॰ मि॰ ७

यद्दृष्टं मे मया दासस्यामितविग्रहे ३१ श्रीराधोवाच वृंदावने दिव्यनिकुंजपार्श्वे कृष्णातटे रासरसाय योग्यं रहस्स्थलं त्वं कुरु तात्म।
सोऽयं मनोरथो मे जनदेवदेव ३२ श्रीनारद उवाच तथास्त्विति श्रीभगवान् राहीयोरपं विचिंतयन् नेत्राभ्यां पंकजाभ्यां तु हृदयस्थं द
दृशीद ३३ ततो वक्षःस्थलाद्दूरान्मोपीवयूहस्य पश्यतः निर्गतं सजलं तेजो गुरगाश्यैववर्द्धितं ३४ पतितं रासभूमौ तन्तवद्व्याप्य पर्वतः
कृतिः रत्नधातुमयं दिव्यं सुनिर्झरदरीवृतं ३५ कदंबबकुलाशोकलताजालमनोहरं मंदारकुंदवृंदाढ्यं सुपक्षिगणसंकु
लं ३६ क्षणमात्रेण वैदेह लक्षयोजनविस्तृतं शतकोटियोजनानां लंबितं शेषवत्पुनः ३७ ऊर्द्ध्वं समुन्नतं जातं पंचाशत्को।
टियोजनं करीश्वसिद्धाश्याममेवाशत्कोटिविस्तृतं ३८ एवंभूतं तद्दृष्टिं वर्द्धितं मनसोत्सुकं कोलाहलेन तद्ज्ञाते गोलोके भय
विह्वले ३९ वीक्ष्य श्यामपद्दरिः साक्षाद्धस्तेनाश्रुतनाडितं किं वर्द्धसे भोः प्रच्छन्नं लोकमाच्छाद्य तिष्ठसि ४० किंवा न चैते वर्षितं गच्छन्ति स
करोद्धरिः संवीक्ष्य तं गिरिवरं प्रसन्नं भगवत्प्रिया ४१ तस्मिन्रहस्स्थले राजन् राजहरिणा सह सोऽयं गिरिवरः साक्षाद्गोलोकेन प्रमोदि
तः ४२ सर्वतीर्थमयः श्यामघनश्यामः सुरप्रियः भारतात्पश्चिमदिशि शाल्मलीद्वीपमध्यतः ४३ गोवर्द्धनो जन्म लेभे पत्न्यां द्रो।
णाचलस्य च पुलस्त्येन समानीतो भारते व्रजमंडले ४४ वैदेह तस्यागमनेन मथुरां स्थितो दिने ४५ यथा शनैर्वर्द्धते गुप्तः कोऽयं ना
ख्याति यातं भविता भुवो वा विचिंत्य शापं मुनिनापरेशो द्रोणात्मजायेति ददौ तदर्थम् ४६ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां गिरि
राजखंडे नाम नवमोऽध्यायः ९ ॥ नारद उवाच अत्रैवोदाहरंतीमम् इतिहासं पुरातनं यस्य श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति १
त्रितयो ब्राह्मणः कश्चिद्गौतमीतीरवासकृत् प्रापयो स्वस्मरणेनेतं मथुरापापं प्रणश्यति २ कृत्वा कार्यं गृहं गच्छन्नो वर्द्धं नतटीगतः व
र्तुलं तत्र पाषाणीं वैकं जग्राह मैथिल ३ शनैः शनैर्वनोद्देशान्निर्गतो व्रजमंडलात् अग्रे ददर्श वायं तं राक्षसं घोररूपिणम् ४ हृद
येच मुखं यस्य त्रयः पादा भुजा भ्रमषट् हस्तत्रयं च स्थूलोष्ठो नासा हस्तसमुच्चता ५ सप्ततालललज्जिह्वाकंटकाभालनूरुहाः ७
अरुणाक्षि दिग्गीदीर्घदंतावक्रभयंकरः ६ तं दृष्ट्वा ब्राह्मणो राजन्कंपितावयवो भृशं तत्र स्थितो भूद्वदितो न समर्थः पलायितं

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1603

श्रीगणेशायनमः अतसीकुसुमोपमेयकांतिर्यमुनाकूलकदंबमध्यवर्ती नवगोपवधूकुलशाली वनमाली वितनोतु
मंगलानि १ परिकरीकृतपीतपटं हरिं शिखिकिरीटनतीकृतकंधरं लकुटवेणुकरं चलकुंडलं पटुतरं नटवेषधरं भजे २
बहुलाश्व उवाच श्रुतिरूपादयो गोप्यो भूतपूर्वा हरौ शुभे कथं श्रीकृष्णचंद्रेण ज्ञाताः पूर्णमनोरथाः ३ एतद्वद महाबुद्धे त्वं परा-
वरवित्तमः ४ नारद उवाच श्रुतिरूपाश्च या गोप्यो या गोपालाः स्वकुले व्रजे लेभिरे जन्म वैदेह शेषशायीवराज्ञनात् ५ कमनीयं
नंदसूनुं वीक्ष्य वृंदावने च ताः वृंदावनेश्वरीं वृंदां भेजिरे तद्दिदृक्षया ६ वृंदादत्तवरा यास्तु स्वतन्त्रो भगवान्हरिः नित्यं तासां गृहे या- ६
ति रासार्थं भक्तवत्सलः ७ एकदा तु निशीथिन्यां व्यतीते शरदृतवे रासार्थं भगवान्कृष्णः संगमनवान्नतहृदान्नृप ८ तदाऽक्रंदिताः
गोप्यः कृत्वा तत्पूजनं परं पप्रच्छुः परया भक्त्या गिरा मधुरया प्रभुं ९ गोप्य ऊचुः कथं न चागतः शीघ्रं नो गृहान्वृजिनार्दन उ-
त्कंठितानां गोपीनां त्वयि चंद्रे चकोरवत् १० श्रीभगवानुवाच योयुष्माविनेवसति नचदूरेकदाचन विमुख्यः कमलं भूमौ दृष्ट्वा
दंस्फुटांतिप्रियाः ११ मांत्रीरमे गुरुः साक्षाद्दुर्वासा भगवान्मुनिः आगतो यत्प्रियस्यास्य सेवार्थं गतवानहं १२ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः
गुरुर्देवो महेश्वरः गुरुः साक्षात्परंब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः १३ अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानांजनशलाकया चक्षुरुन्मीलितं येन त-
स्मै श्रीगुरवे नमः १४ स्वगुरुं मां विजानीयान्नावमन्येत कर्हिचित् नमर्त्यबुद्ध्यासूयेत सर्वदेवमयो गुरुः १५ तस्मात्तत्पूजने कृत्वा
नत्वा तत्पादपंकजं आगतोहं विलंबेन भवतीनां गृहान्प्रियाः १६ नारद उवाच श्रुत्वा तत्परमं वाक्यं गोप्यः सर्वास्तु विस्मिताः कृ-
तांजलिपुटा ऊचुः श्रीकृष्णं नम्रकंधराः १७ परिपूर्णतमस्यापि दुर्वासास्ते गुरुः स्मृतः अतस्तद्दर्शने कर्तुं मनो नः क्षोभितं प्रभो १८
अद्यैव निशीथिन्यां व्यतीते प्रहरद्वये कथं तद्दर्शनं भूयादस्माकं परमेश्वर १९ तथा मध्ये दीर्घतरनदी यमुना प्रतिबंधका कथं
तद्दर्शनं नाव मनौ देव भविष्यति २० श्रीभगवानुवाच अवश्यमेव गंतव्यं भवतीभिर्यदा प्रियाः यमुना मेस्य चैतद्धि वक्तव्यं मार्गदे
तवे २१ यदि कृष्णो बालयतिः सर्वदोषविवर्जितः तर्हि नो देहि मार्गं त्वं कालिंदि सरितांवरे २२ इत्युक्ते वचने कृष्णो मार्गं वो दास्यति

धं

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्गं॰ स्वनः सुखेनतेनव्रजनहृपं सर्वाव्रजांगनाः २३ षट्पंचाशत्समाक्षोगान्वीक्ष्यसर्वान्पृथक्पृथक् यमुनामेत्यहर्षेणकंजगुरानतकं
मा धराः २४ सद्यःकृत्सादृष्टोमार्गंगोपीभ्योमैथिलेश्वर तेनगोप्योगताः सर्वाभांडीरंचातिविस्मिताः २५ ततःप्रदक्षिणीकृत्यमुनिंदुर्वा
१ ससंयताः नत्वातद्दर्शनेचक्रुःपुरोधृत्वाशनंबहु २६ मेपूर्वंचातिमेपूर्वं मत्तंभोज्यंत्वयामुने एवंविवदमानानांगोपीनांभक्तलक्ष
णं २७ विज्ञायमुनिशार्दूलःप्रोवाचविमलंवचः २८ मुनिरुवाच गोप्यःपरमहंसोहंगतकृत्योतिनिष्क्रियः तस्मात्कुलेभेदातव्यं
स्वंस्वंचाप्यशनेकरैः २९ नारदउवाच एवंविदारितेतेनसुखेगोप्योतिहर्षिताः षट्पंचाशत्समाक्षोगान्स्वान्स्वान्सर्वान्समादिपन् ३
द्दिपतीनांचगोपीनांपश्यंतीनांमुनीश्वरः जघासकोटिशोभारान्भोगान्सर्वान्नृपातरः ३१ विस्मितानांचगोपीनांपश्यतीनांपरा
स्परं इत्थंभूत्वानिपात्राणिबभूवुर्नृपसत्तम ३२ अथगोप्योमुनिंशांतंनत्वातंभक्तवत्सलं विस्मिताप्रणताप्राहुःसर्वाःपूर्णमनोर
थाः ३३ गोप्यऊचुः मुनेश्चागमनेपूर्वंकृष्णोक्तवचनान्नदी तीर्त्वागतास्तत्समीपंदर्शनार्थंशुभेक्षया ३४ इतःकथंगमिष्यामःस
देहोयंमहानभूत् नदीयंदिनमस्त्यंयेनपंथालघुर्भवेत् ३५ मुनिरुवाच सुखेनातःप्रगंतव्यंभवतीभिर्यथास्वतः यमुनामेत्य
चैतद्वैवक्तव्यंमार्गदेतवे ३६ यदिदूर्वारसंपीत्वादुर्वासाकेवलंस्थितो व्रतीनिरन्नोनिर्वारिवर्ततेपृथिवीतले ३७ तर्हिनोदेहिमार्गं
वैकालिंदिसरितांवरे इत्युक्तेवचनेकृष्णामार्गंवोदास्यतिस्वतः ३८ नारदउवाच इतिश्रुत्वावचोगोप्योनत्वातंमुनिपुंगवं यमुना
मेत्यपुनरुक्तेचोक्त्वातीर्त्वानदींनृप ३९ श्रीकृष्णपार्श्वमाजग्मुर्विस्मिताःमंगलायनाः अथप्राहसगोपवध्वःसंदेहंमनसोत्थितं ४० पप्र
च्छुः श्रीहरिंवीक्ष्यरहःपूर्णमनोरथाः गोप्यऊचुः दुर्वाससोदर्शनेभोःकृतमस्माभिरद्यतः ४१ युवयोर्वैचसंजातःसंदेहोयंप्रजाय
ते यथागुरुस्तथाशिष्योमृषावादीनसंशयः ४२ जारस्त्वमसिगोपीनांरसिकोबाल्यतःप्रभो कथंबालयतिस्त्वंवैवदतामुज्जिनादं
न ४३ कथंदूर्वारसंपीत्वादुर्वासाश्चबहुभुङ्मुनिः नोज्ञातएषसंदेहःपश्यंतीनांव्रजेश्वर ४४ श्रीभगवानुवाच निर्ममोनिरहंकारः
समानःसर्वगःपरः सदावैषम्यरहितोनिर्गुणोहंनसंशयः ४५ तथापिभक्तान्भजतोभजतेवैतथायथा तथैवसाधुज्ञानामिवै २

1604

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

षम्यरहितः सदा ४६ नबुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनां जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ४७ यस्य सर्वे समारंभाः का
मसंकल्पवर्जिताः ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ४८ निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्ना
प्नोति किल्बिषं ४९ नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ५० ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं।
त्यक्त्वा करोति यः लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ५१ तस्मात्त्वं निस्तुडं वीक्षा वद्धश्चक्तहिते रते ततस्य भोजते ह्यास्पा हवीरसमि
ताशिनः ५२ नारदउवाच इति श्रुत्वा वचो गोप्यः सर्वाः स्मात्छिन्नसंशयाः श्रुतिरूपास्तान मध्यो वभूवुः मैथिलेश्वर ५३ ॥ इति श्री
मद्गर्गसंहितायां माधुर्यखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे श्रुतिरूपोपाख्यानं नामचतुर्दशोध्यायः १४ नारदउवाच गोपीनामृ
षिरूपाणामाख्यानं शृणु मैथिल सर्वपापहरं पुण्यं कृष्णभक्तिविवर्द्धनं १ वंगेषु मंगलो नाम गोप आसीन्महामनाः लक्ष्मीवान्
श्रुतिसंपन्नो नवलक्षगवांपतिः २ भार्याः पंच सहस्राणि वभूवुस्तस्य मैथिल कदाचिद्दैवयोगाद्धि धनं सर्वं क्षयं गतं ३ चौरैर्नी
ताः स्वस्य गावः काश्चिद्व्याघ्राहतास्तथा एवं दैन्ये च संप्राप्ते दुःखितो मंगलोभवत् ४ श्रीरामचंद्रस्य वराद्दंडकारण्यवासिनः ऋषयः ९
स्त्रीत्वमापन्ना वभूवुस्तस्य कन्यकाः ५ दृष्ट्वा कन्यासमूहं स दुःखी गोपोथ मंगलः उवाच दैन्यदुःखार्त्तो आधिव्याधिसमाकुलः
मंगलउवाच किं करोमि क्व गच्छामि को मे दुःखं व्यपोहति भोजनेपत्र संदेहो यनाशात्तत्र कीदृशी ७ मति दैन्ये कन्यकास्सुः का
कतालीयवद्धृदे तस्मात्कन्याः पितराजस्त्वपतिं नैव लियेत्वहे ८ दास्याम्यताः कन्यकास्तु कन्यानां सौख्यहेतवे नारदउवाच कद
र्थीकृतास्ताः सर्वाः एवं व्यग्रास्थितोभवत् तदैव मथुरादेशाद्गोपश्चैकः समागतः तीर्थयायी जयो नाम वृद्धो बुद्धिमतां वरः तन्मु
खान्नंदराजस्य श्रुतं वैभवमद्भुतं १० नंदराजस्य वल्लभे मंगलो दैन्यपीडितः विचिंत्य प्रेषयामास कन्यकाश्चारुलोचनाः ११ ता नं
दराजस्य गृहे कन्यका रत्नभूषिताः गवां गोमयहारिण्यो वभूवुर्गोकुले पुनः १२ श्रीकृष्णसुंदरं दृष्ट्वा कन्या जातिस्मरास्तुताः कालिं
दीसेवनं चक्रुर्नित्यं श्रीकृष्णहेतवे प्रत्येक दाश्यामलांगा कालिंदी दीर्घलोचना तासां स्वदर्शनं दत्वा वरं दातुं समुद्यता १४ ताव।

1606

गर्गा॰ द्वैरेव व्रजे शक्रस्तु ज्ञेपूत्र्याम्यतिपूजनैः मया स्वबोक्ता कालिंदीनद्यै वानरथीयत १९ तां शाखा ह्रं दकारण्ये कार्त्तिक्यां रासमंडले ताभिः
मा॰ सार्द्धं हरी रेमे स्त्रीभिः सुरराडिव २० ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां माधुर्यखंडे द्वितीयोऽध्यायः २ ॥ श्रीनारद उवाच मैथिलानां
२ गोपिकानां व्याख्यानं शृणु मैथिल दशाश्वमेधतीर्थस्य फलदं भक्तिवर्द्धनं १ श्रीरामस्य वराज्ज्ञाता नानवनं दृष्ट्वा रहे शुभा कमनीयं नंद
सूनुं ते दृष्ट्वा मोहमास्थिताः २ मार्गशीर्षे शुभे मासि चक्रुः कात्यायनीव्रतं उपचारैः षोडशभिः कृत्वा देवीं महीमयीं ३ अरुणोदय
वेलायां स्नात्वा ताः श्रीयमुनाजले नित्यं समेता गायन्त्यो जगुर्गीतं भगवद्गुणं ४ एकदा ताः स्ववस्त्राणि तीरे न्यस्य व्रजांगनाः विजह्रुर्यमुना
तोये करांभोभिः सिंचतीर्मिथः ५ तासां वासांसि संनीत्वा भगवान् स्नानरागतः नवं कदंबमारुह्य चौरवन्मौनमास्थितः ६ ता न वीक्ष्य स्ववा
सांसि विस्मिता गोपकन्यकाः नीपे स्थितं विलोक्याथ सलज्जा जहसुर्नृप ७ पुनीतं छंदत स्ववासांसि सर्वा आगम्य वान्ववै ग्रम्यया नदि
दास्यामि हृत्वा तत्कृष्ण उवाच ह ८ ताश्चन्यस्ताः शीतजले ह संत्यः शक्रोरंगनाः गोप्य ऊचुः हे नंदनंदन मनोहर गोपरत्न नारायणाजि
न विभो तिमहार्तिहारिन् श्रीशणमस्तं दरतवो हि तमथवाक्यं कुर्मी कथं चिवमनः किल ते पि दास्यः ९ गोपांगनाव सहंत्न्व नी न
न तहारिंजा तो व्रजे निरसिकः किल निर्भयो सि वासांसि देहि न हि चेन्नृपुराधिपाय वक्ष्यामहे नयमनीवक्रनं त्वपाव १० श्रीभग॰
वानुवाच दास्यो ममैव यदि सुंदर मंदहासा रुच्चं न चैत्यकिल वा च कदंबमूले नो चेन्न मम स्ववसनानि नयामि गेहान्न स्मान्करिष्य
थम मैव वचो विलंबात् ११ नारद उवाच तदा तानि निर्गताः सर्वा जलात्कंपितवेपिताः आगता योनिमाच्छाद्य पाणिभ्यां शीतक
म्पिताः ज्ञात्वा तासामभिप्रायं परमप्रेमलक्षणं मोहिता स्थापिता स्तत्र कृष्णे लज्जार्पितेक्षणाः १२ कृष्णस्तदा तानि वासांसि दत्त्वा सर्वात्र
जांगनाः प्राह मंदस्मितः कृष्णः समंताद्वीक्ष्य ता वचः १३ श्रीभगवानुवाच भवतीभिर्मार्गशीर्षे कृतं कात्यायनीव्रतं मदर्थं नव सफ
लं भविष्यति न संशयः १४ परश्वो हनि चाटव्यां कृष्णस्तीरे मनोहरे युष्माभिस्तु करिष्यामि रासं सर्णमनोरथं १५ इत्युक्त्वाथ गते कृ
ले परिपूर्णान्मेदरै श्यामानंदा नंदहासा गोप्यः सर्वा गृहान्ययुः १७ ॥ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां माधुर्यखंडे तृतीयोऽध्यायः ३ १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1607

नारद उवाच कोशलानां गोपिकानां वर्णनं शृणु मैथिल सर्वपापहरं पुण्यं श्रीकृष्णचरितामृतं १ नवोपनंदगेहेषु जाता राम
वराद्व्रजे पवित्रिता गोपजनैः रत्नभूषणभूषिता २ द्युतिचंद्रशतीकाशा नवयौवनसंयुताः पद्मिन्यो हंसगमनाः पद्मपत्रविलो
चनाः ३ जातयौवनसत्वेर्दृष्ट्वा हंससर्वमोहितं वक्रकुंतलेनेंदसमं तेकमनीयमहात्मनि ४ ताभिः सार्द्धं सदाहासं व्रजवीथीषु मा
धवः स्मितैः पीतपटाटानैः कर्षणैः सचकार ह ५ दाधिविक्रयार्थं यांत्यः वल्लकृष्णमितावृवन् कृष्णेदृष्टेमसंयुक्ता यमेत्यः कुंज
मंदिरे ६ खेवायौ वाग्नौ सलिले मत्वोज्योतिर्दिशासु च द्रुमेषुजनहंदेषु नासांकृष्णोऽदृलक्ष्यते ७ प्रेमलक्षणासंपन्ना श्रीकृष्णहृ
न्मानसाः शृण्वतिभिः सांवर्त्तिकैर्भावैः संपन्नास्ता सुयोषितः ८ प्रेमातरमहंसानां पदवीसम्प्रापागताः कृष्णानंदाश्रुधाराभ्यो व्रजवी
थीषु तान्नृप ९ जडाजडेनजानंमोजडोन्मत्तपिशाचवत् शृण्वुवंमोद्रुवं सेवागानलज्जागतस्मयाः १० एवंकृष्णार्थनोशाकोसलना
र्यास्यगोपिकाः वृला दाकृष्णकृष्णसच्चुत्वेपुंशवपंकजे ११ नासांतपःकिंकथयामिराजनृहतौ परोक्षलाणिवामदेवे याश्च
क्रिरेप्रेममहार्द्दिगायाविश्वलोकव्यवहारमार्गं १२ याः सर्वंगेविनिधायवाद्दृकृष्णाश्रयाःप्रेमविभिन्नवित्ताः वक्रवंशोकृष्ण
मसंनपल्लद्दकेनशाकोवटैः फणींद्रः १३ योगेन सांख्येन शुभेन कर्मणा न्यायादिवैशेषिकतत्ववित्तमैः न प्राप्यते तच्च पदं
विदेहराट्संप्राप्यते केवलभक्तिभावतः १४ भक्त्यैव वश्यो हरिरादिदेवः सदाप्रमाणं किल चात्र गोप्यः सांख्यं च योगं च कृतं नकः
ताभिः प्रेम्णैव वश्यश्च कृतो गतास्सुः १५ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां माधुर्यखंडे कोशलोपाख्याने नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥
नारद उवाच अयोध्यावासिनीनां च वर्णनं शृणु मैथिल चतुःपदार्थदे साक्षात्कृष्णस्य अभिकरं परं १ सिंधुदेशे च नगरी चंपका
नाम मैथिल बभूव तस्यां विमलो राजा धर्मपरायणः २ कुबेर इव कोशाढ्यो मनस्वी सगरादिव विस्मयकः प्रशांतात्मा शुक्रादि
व श्रुतिमान् ३ भार्यास्तस्य सहस्राणि बभूवुस्तस्य मैथिल रूपवत्यः कंजनेत्राः वंध्याबभूवुः समागताः ४ अपत्यं केन पुण्येन भू
यान्मे श्वदतृपः एवं चिंतयतस्तस्य बहवो वत्सरा गताः ५ एकदा याज्ञवल्क्यस्तु मुनींद्रस्तत्र आगतः तं नत्वा मधुपर्कैर्विधिवत्पूपस

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गर्ग· मा· ३ स्तम्भवेष्टितः ९ चिंताकुलं नृपं वीक्ष्य याज्ञवल्क्यो महामुनिः सर्वज्ञः सर्वविच्छान्तः प्रत्युवाच नृपोत्तमं ७ याज्ञवल्क्य उवाच रा
जन् कृशोऽसि कस्मात्त्वं का चिंता ते हृदि स्थिता सर्वांगेषु कुशलं दृश्यते सांप्रतं तव ८ विमल उवाच ब्रह्मंस्त्वं किं न जानासि तपसा·
दिव्यचक्षुषा तथाप्यहं वदिष्यामि भवतां वाक्यगौरवात् अनपत्येन दुःखेन व्याप्तोऽहं मुनिसत्तम किं करोमि तपो दानं वद येन भवे
त्प्रजाः १० नारद उवाच इति श्रुत्वा याज्ञवल्क्यो ध्यानस्तिमितलोचनः दीर्घं दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठो भूतं भव्यं भवच्च यत् ११ याज्ञवल्क्य उवाच
अस्मिंजन्मनि राजेंद्र पुत्रो नैव च नैव च पुत्र्यस्तव भविष्यंति कोटिशो नृपसत्तम १२ राजोवाच पुत्रं विना पूर्वजानां च कोऽपि विमुच्यते
भूमितले मुनींद्र महालपुत्रस्य गृहोऽपि यास्यान्यं विहाय पुत्रं सत्त्वं न किंचित् १३ याज्ञवल्क्य उवाच मा खेदं कुरु राजेंद्र पुत्र्यो देयास्त्व
यात्वेन श्रीकृष्णाय भविष्यापरे द्वापरांतिकैः सह १४ तेनैव ते सर्वं ऋणं देवर्षिपितॄणां प्रभो मुच्यते नृप शाहं त्वपरं मोक्षमवाप्स्य
सि १५ नारद उवाच तदातिहर्षितो राजा श्रुत्वा वाक्यं महामुनेः पुनः पप्रच्छ संदेहं याज्ञवल्क्यं महामुनिं १६ राजोवाच कस्मिन्कु·
ले कुत्र देशे भविष्यः श्रीहरिः स्वयं किंवर्णः कीदृशो रूपी वर्षैश्च कैर्निभिर्गतैः १७ याज्ञवल्क्य उवाच द्वापरस्य युगस्यास्य तत्परा
२ न्यां महाभुज अवशेषे वर्षशते तथा पंचदशे नृप १८ तस्मिन्वर्षे यदुकुले मथुरायां यदोः पुरि भाद्रे बुधे कृष्णपक्षे यातृवे हर्षणे वृषे १९
वे हृष्यामहं राजेंद्र तत्र देशे महोदये श्रेयकारा हूते काले देवक्यां शौरिमंदिरे भविष्यति हरिः साक्षाद्दारिणामस्य ऐश्विवत् श्रीव·
त्सांकोद्य नश्यामो वनमाल्यति सुंदरः २१ पीतांबरः पद्मनेत्रः सर्वविभूतिस्तत्त्वभंजः तस्मै देया त्वया कन्या चापत्यस्तेन संशयः २२ ॥
इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां माथुर्यखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे योध्यापुरवासिमापा उपाख्याने नेपथमः ॥ नारद उवाच एवं श्रु
त्वा गते साक्षाद्याज्ञवल्क्ये महामुनौ अतीव हर्षमापन्नो विमलश्चंपकापतिः १ अयोध्यापुरवासिन्यः श्रीरामस्य वराद्धपाः बभूवुस्त
स्य भार्याः सुताः सर्वाः कन्यकाः शुभाः २ विवाहयोग्यास्ताः दृष्ट्वा चिंतयन्नृपकापतिः याज्ञवल्क्यवचः स्मृत्वा दूतमाह नृपेश्वरः ३
विमल उवाच मथुरां गच्छ दूत त्वं गत्वा शौरिगृहं शुभं दर्शनीयस्त्वया पुत्रो वसुदेवस्य सुंदरः ४ श्रीवत्सांको घनश्यामो वनमाली ३

मतेरामायजायनमः वसुदेवसुतंदेवंकंस[...]चाणूरमर्दनं देवकीपरमानंदंकृष्णंवंदेजगद्गुरुं १ बहुलाश्व
[...]तेवान्भगवान्कने कथंजघानकंसं[...]व्योमेब्ध्रूरेचूहिनवनः ॥ नारदउवाच अथैकदाहंसमस्तुरंगे
[...]पेश्वर कर्तुंपरंदैत्यवधोद्यमंददे [...]र्त्तांनानजनसाश्रणोदितः ३ सिंहासनेचपश्चतेशरंदरान्
[...]स्थितेनरूपकंसमुरंगदुः सदृशोवाचमेवंभृणुतनप्रभृमितः ४ यशोदायाःसुताजातायावद्बलात्
[...]रोहिणीनंदनोबलः ५ स्वमित्रेनंदराजेचन्यस्तोपुत्रोभवद्भयात् नवारीरामकृष्णौद्वौवसुदेवेनदैत्य
[...]दैत्याधेनवृन्दौकदाः याभ्यांहतावनीहेशोतेमलूनोमस्तौकिल ७ एकसुकोभोजपतिःकोपात्वाल्मि
[...]शौरिंहंतेसभातले ८ मयाति[...]वारितःसोपिनिस्तैनिगडैर्दृढैः बध्वान्तंभार्ययासार्द्धंकारागारेहरो
[...]नंदैत्यपुंगवं रामकृष्णवधा[...]थायप्रेषयामासदैत्यराट् ९ चाणूरादीन्समाहूयमहामात्यंद्विपस्यच
[...]भोजराट्वली १० कंसउवाच हेकूटहेतोशलकदेवाणूरमहाबल रामकृष्णौच्चमेमृत्यूदर्शितौ
[...]मोहनन्तोमहलीलया मलभूमिविसंयुक्तांकुरुतायश्रमावहां ११ द्विपंकुवलयापीडंरंगद्वारिम
[...]महामात्यसमाहितो १४ चतुर्दश्यांतकर्तव्योधनुर्यागःप्रशांतये अमावस्यादिनेलोकेमल्लयुद्धंभ
[...]स्वजनान्कंसोऽक्रूरमाहूयसत्वरं रहसिशक्रराजेंद्रमंत्रंमंत्रिजनप्रियः १५ कंसउवाच भोभोदानप
[...]गच्छनंदव्रजंशानःकुरुकार्यंमहामते १६ आसातेतत्रमेशत्रूवसुदेवसुतौकिल दर्शितौनारदेना
[...]सोपायनैर्गोपगणैर्नंदराजादिभिःसह मथुरादर्शनमिषाद्घेनानयमाचिरं १७ द्विपेनवामहामल्ल
[...]तत्स्थान्नंदराजेचवसुदेवसहायकं १८ वृषभानुवरंपश्चान्नवनंदोपनंदकान् पश्चाक्छौरिंहनिष्या
[...]उग्रसेनंचपितरंदुष्टंहंराज्यसमुत्सुकं तत्स्थायादवान्सर्वान्हनिष्यामिनसंशयः १९ एतेदेवगणाःस

दैः

१६१०

...शाकुनिर्मे महान्मित्रं वलीचेंद्रावलीपतिः २३ भूतसंतापनो हृष्टो हूकः शंवरएव च कालनाभो महाना
...४ एते मित्राणि मे संति मद्युद्धश्रणदावलात् अमरोपि जरासंधो हि विपो मे सखोस्मनः २५ वाणस्तस्य
...ः पुत्रैः सर्वां महीजित्वा वधादेवान्सवासवान् २६ द्विभामेहृगृहाद्गौर्गैकुवेरं च ह्नायकं त्रैलोक्यरा
...यः २७ कवीनां त्वं कविरिव गिरां गीष्पतिवद्भुवि एतत्कार्यं च कर्तव्यं त्वया दानपते त्वरः २८ शक्र
...रथ महार्णवः दैवेछया ये भवति गोष्पदं तद्धि नार्णवः २९ कंस उवाच विसृज्य देवं क्रूरते वलिष्टो
...लात्मनो निम्नमयोः प्रभावान्निराकुलस्तिष्ठतकर्मयोगी ३० नारद उवाच एवं श्रुत्वा मंत्रिवरं
...कुपितः कंसः शनैरंतःपुरे ययौ ३१ ॐ इति श्रीमद्गर्गाचार्यसंहितायां श्रीमथुराखंडे
...मंत्रे नाम प्रथमोध्यायः १ ॐ श्रीनारद उवाच अथ केशी महादैत्यो हयरूपी मदोत्कटः
...हली १ यस्य पादप्रताडे[illegible]पेतुः शाखिनो द्रुमाः उच्छ्वासेन गगने खंडं खंडं यसुर्घनाः २
...गणभ्रष्टो भयात्तस्मैथिले[illegible] श्रीकुलेश्वरोग्रतः ३ सामेष्टेत्यमयं दत्वा भगवान्हेंजनार्दनः
...प्रचक्रमे ४ हरिं पश्चिमपादाभ्यां तत्ताडमहासुरः चालयत्पृथिवीराजन्नादयन्व्योममंडलं ५
...त्वा भुजेन वै चिक्षेप योजनं कृष्णो गजः पद्ममिवोद्धृतं ६ पुनरागतवान्सोपि क्रोधपूरितविग्रहः
...ग्रंजागणो ७ प्रकोष्ठे गृहीत्वा तं कृष्णो भ्रामयित्वा भुजौजसा योजनानां शतं राजंश्चिक्षेप गगने वला न
...केंचिद्याकुलमानसः सप्रत्यागत्य ननाद[illegible] नवैली ९ मदाविष्टन्त्वरो माणिवालेखेवा
...त्यपातहरेंश्वरः १० ततातुसृष्टिनांतैव भगवान्मधुसूदनः तस्य मुष्टिप्रहारेण मूर्छितो घटिकाद्व
...प्रोसमहत्यहरिंहयः भूमंडलात्पपात गगने लक्षयोजनं ११ तयोर्द्वंद्वमभूद्घोरं गगने प्रहरद्वयं पा १

६४

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्री
वा॰ टी॰ उ॰
प्र॰ ५
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामचन्द्रनिशं भजत नाचन पालनोपयांति प्रतितिन महाति भवसमावहूति ॥ नितामहृदयमा
हिनिश्चयं च निजस्वरवेबोधचन्द्रशिवंप्रपद्ये ॥ उत्पत्तिप्रकरणोक्तं स्थितिप्रकरणस्थं निनातयो सारनायमनोधीमेवसर्वप्रपंचरचने
निदर्शितं स्थितिप्रकरणे च सर्वजगन्निस्थितिप्रतिपादकश्रुतिनामधेयं प्रदर्शनायमनः स्थितायीनैवसर्वप्रपंचस्थितिरिति
दर्शितं इदानीं यथा नानाविमरीचयोर्कस्य संगतक्ष नश्यन्ति सैवोमुत्तरार्काभवंति सुषुप्तिकाले सकलेन्द्रियविलीनेयथाय
त्पत्तिसंविशंति यथा नद्यः स्पन्दमानाः समुद्रे संगच्छन्ते नामरूपे विहाय एवमेवास्य परिद्रष्टुरिमाः षोडश कलाः पुरुषायणाः
पुरुषं प्राप्यास्तंगच्छन्ती त्यादीनां श्रुतीनां स्वरूपमाविष्कर्तुकामो विदेहकेवल्यरूपं
बोधमाश्रित्य सर्वत्र प्रपञ्चस्य भावनामात्रप्रतिपादनेन प्रपंचस्यैकरूपत्वेन वक्तव्यत्वकश्रुतीनामर्थमुपशमप्रकरणे दर्शयत्

श्रीपरमात्मनेनमः ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अथ स्थितिप्रकरणादनंतरमिदं शृणु ॥ उपशमप्रकरणं ज्ञातं निर्वाणा
कारि यत् ॥ १ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ श्रान्तमाकिनाकाशमितिमिताभावहंसादि कथयन्नेवमाह्लादिवसिष्ठपावनं च
चः ॥ २ ॥

बोधप्रयोजनस्वरूपप्रतिपादयन्नात्मविमितिः स्वयोग्यतान्नाबोधप्रकरणप्रकरणस्थमपि पूर्वोक्तप्रकरणयोः संगतिं दर्शयन्
विषयप्रयोजने निर्दिशति शिष्यमवधानयन् अथेति ॥ अथ स्फुटं बोधलब्धिनिमित्तसोपानभिहिताच्च ते वसिष्ठ
प्रकृतं दर्शयति स्थितिः श्रुतस्थितिप्रतिपादकश्रुतिनामर्थवर्णनानंतरं उपशमरूपबोधकश्रुतिनामर्थवर्णन
प्रावनाहंतनेतिसंबंधः ज्ञातं निर्वाणकारीति तथा च सर्वप्रकरणप्रयोजनमेतत्स्यादीत्यर्थ कार्यकारितानिर्विकल्पनिविरिति दर्शि
तावोक्ता ॥ १ ॥ श्रान्तमाकिनेत्यादिकथाप्रसंगः समस्तविनिताचाराच शाककथयोऽनर्थः श्रान्तिमाकिनः संजातनामकप्राक
शरवस्तिमितायां सर्वेषामसमस्तानामाश्चर्यमूर्तानांस्वनवरसविनिचवन्दं प्रशंसा के समर्थः ॥ २ ॥ श्रीरामाय नमः रा॰ १

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1612

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

1613

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1614

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प्रकृतेः सर्वोपादानेश्वरस्य सप्रपञ्चदेहः एष एव बहिर्भावेन सर्वस्य जीवज[...]स्य चतुर्थ इह कं प्राग्व्याख्यातं
२१ स च सत्त्वेष्वपि पिपीलिकादिदेहेषु स्वल्पः समः स्वपि[...]समो नागेन न[...]कृतेः परमार्थेन स्वेन
किंचित्यावदानतस्तत्र किं चिन्निरहितं न एव च २२ पंचज्ञानेन्द्रियाणि च कार्यकर्मेन्द्रियसहितः प्राणाः
मनः अहंकारश्चेत्यष्टावंगानि भावाभावमयानि मूर्तामूर्तस्वरूपाणि २३ तेन च तत्सर्वो भूयमेव च

मनोमात्रैकरूपात्मा प्रकृतेर्देह एव सः एष चतुर्थ इह कं प्रोक्तः सर्वस्मैवातिवाहिकः २१ सूक्ष्मः
स्थूलो वृहत्सोप्यव्यक्तो व्यक्तो न तु वर्जितः सर्वस्य बहिस्तस्य न किंचित्किंचिदेव च २२ अंगानि स्य
मनस्याष्टौ मनः बुद्धानि पंच च साहंभावानीन्द्रियाणि भावाभावमयानि च २३ तेन गीताः
मे वेदाः सह शब्दार्थकल्पनाः नियतिः स्थापिता तेन नयाद्यापि यथास्थिता २४ अनेन तत्
क्षेत्रं इत्येतयाधः पादयोस्तलं अपराकाशमुदरमिदं ब्रह्माण्डमेव तत् २५ ॥

तारो वेदा गीताः नियतिः शास्त्रीयसदाचारादिमर्यादा २४ ऊर्ध्वं द्यौः अस्य मूर्धा शिरः अधः पृथि
वी पादयोस्तलं अपरमान्तरालिक्षमुदरं न सह वायुनस्यान्मनो वैश्वानरस्य मूर्द्धैव सुतेजाः सुत्तविश्व
रूपः प्राणः पृथग्वर्त्मात्मा संदेहो बहुलो बस्तिरेव रयिः पृथिव्येव पादावित्यादिश्रुतेरिति भा
भावः ब्रह्माण्डमेवेदं शरीरमिति शेषः २५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बा॰ नि॰

पार्श्वकाः पार्श्वास्थ्यवयवाः वारि तत्र जंरके मूत्रमाप्य पलक्षणमेतत् क्षितिधराः पर्वताः मांसपेश्यः
सरितः शिराः नाड्यः २६ रक्ताधारा रक्तसेचनप्रदेशाः देहेन्वेषु षष्ठांशे देहेनेकेककुभोदिशोबाहवः यद्यपि शङ्खं
होन्पादौ लोमानि बर्हिरित्युक्तं नयापि शुक्ल नराननेध नलारकास्संततिः २७ एकोनाः पंचाशत् प्राव
हव्यवहाग्निलक्षणाः प्राणवायवः चंडकरंरवरश्मि तिग्मांशुः जठरपावकः औदीनलः पित्तं २८
जीवादिषट्कं तपापांकमंडलमेव स्थितं पामागः संकल्पकोपात्मेति मनोविशेषणं परमास्ते

लोकांतराण्यनेनानि पार्श्वकाः तत्र जंघयः मांसपेश्यः क्षितिधराः सरितः सेननाः शिराः २६
रक्ताधारा जलधयो हीणान्येवात्र देहेन बाहवः ककुभः स्फाराः स्वारकारोमसंततिः २७ पं
चाशदनिलस्कधाएकोनाः प्राणवायवः मार्तंडमंडलं चंडपित्तं जठरपावकः २८ शशांक
मंडलं जीवः स्याच्छशांकसितं बलं मनः संकल्पकोपात्मा सा रात्मा परमास्ते २९ मूलशा
रीरहत्तत्र बीजं कर्मद्रुमस्य च प्रसवन्सर्वभावानां सिंदुरानंदकारणं ३० यदिंदुमंडलेना
मसस्मन्नाङ्गी वउच्यते शरीरकर्मणानमो बीजं मूलं च कारणं ३१

इहैव सा रात्मा २९ बीजादिभावोपि मनसएवेत्याह मूलमित्यादिना प्रसवादिभावेना प्यायनाद
नंदकारणं ३० स एव बिंदुशरीरे जीवः स्वत्वात्मकेनतेन समष्टिप्राणधारणादिना शयेनाहय ५५
दिति व्यष्टिशरीराणाम् चन्द्रमयानां सबीजे यागाहेतुकानां सर्वकर्मणां मूलं व्यष्टिमनसोचका
रणं चंद्रमाः मनो जातेहृदयं याविशदित्यादि श्रुतेरित्यर्थः ३१ ॥

1617

यच्च दृश्यते स्वप्ने गंधर्वनगरमरुमरीचिकामायेन्द्रजालादि तत्सत्यं न साधनाभिनिवेशेन यद्दृश्यते शुक्तिकादिभिर्मायान प्रहृतिं विधा १
नाधितेन मद्दृष्टमस्मिन्नादिष्टमस्तिमाप्तिर्हमायोपाधि नब्रह्मा निविकल्पं न दृष्टं स्वरूपं यान परमात्मादादि किं विकारणमक
स्यानेन न्याय दृष्टान्ति विहृत्य न भवति तेषां हेतवस्तत्वामसिद्धिर्गुणि परस्य नाहं स्वतः स्वानुभूतिस्वरूपः स्वरूपस्य भोक्तृ १
मैत्र स्वकार्य रूपं तत्पदं च साधिनात्वं स्थानं एवाभिज्ञानाद्दृश्यं गमनमिति निश्चयात्कंदर्पोषकल्पनालमेव तदिदं रूपं ॥
मनो पवाधन्नान्यथा न परमात्मविज्ञानस्य मात्मभेदे वेति न दृष्टं नेकारणं कल्पनावकाशो विनाहं स्वल्पव्यापन परमेति

दृश्यं गगनमात्यन्तमोऽस्वराद्दिमकल्पने यदस्ति किंचिद्रूपं साक्षी सर्वेषां जालमेव तन्न २० अन्यथानुपपत्त्या वस्तु
मायाकल्पनाहेतु स्थूलाकाशात्मिकाकाविद्याश्रित्य दृश्यमहं पश्यता २१ समस्तं अवभासितं किम्यहं स्वकारणं
चित्तस्वभावाहतेन हि समाधौ नाम कीदृशः २२ समाधौ स्वयं चिन्मात्रो महामोहमरुमदः ज्ञानेन मोहानुपपत्ता
न च समर्गांलक्ष्येव च २३ जुष्टनर्तक दृश्यवेषाराहाप्यन्नभवो स्मितं कल्पनेकारणं किंचित्स्वामी [illegible] निवे
शिता २४ सत्यशेषाणामपि [illegible] स्वभावो वाविशालार्थानां किमहं स्वकारणं २५ किं ध्या
नवानलव्यापृथ्व्यप्स्वेकस्य कारणं किंचगंधर्वनगरे [illegible] इति कारणं २६ धर्माधर्मव्यामत्वे नामत्वे देहेन का
रणं देहस्य कारणं किं स्यात् तत्कर्मादिभोगिनः २७ मिथ्याभिमानादिरूपाणां ज्ञान स्वज्ञानवादिना किं कारणमनेनाना

॥ नदेवविपादयति समेति २२ २३ २४ यथावयवंकारणमपेक्षितं नेतर्ज्ञानस्वस्वाभावएव न यथाकाशनिमित्ति
न्यायायेनाहमस्मिति अजुहस्याज्ञानो पहितस्यात्मनः स्वभावो वा कारणमिति वाच्यः २५ मनोरथकल्पितनग
रवन्नयान्त भेदेन व्यवस्थिताकारत्वादेपि न सर्वसाधारणमेककारणं स्ववच्च मिथ्यायत्वेनाहकमिति २६ धर्मा
धर्मयोस्तस्मत्वादेव मत्वे देहाद्युपादानकारणानां संभवतोति कर्ममीमांसककल्पनष्पनिराचष्टे धर्मेति १
अस्तत्वपरलोके २७ विज्ञानवादिमते व्यस्ततस्य क्षणिकस्य च विज्ञानस्य मन्त्रीहणको पादानन्नाद्य वेत्या १
दृष्टितयः स्थूलकुल्यादयः अभित्यत्वस्थिलक्षणः परमाणवः इत्यत्र यमिनामिस्वका कार्यं न तत्त्वव्यापार
स्य कार्यसंबंधस्य संबंधस्य कार्यसंबंधस्य च क्षणिके ध्वसंभवः इति तः २८ श्री श्री कृ राम राम

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
८८९

स्वभावस्वादिनिचार्वाकस्यमतस्यानिरस्यति स्वभाववेति । अंकुरादिस्वभावस्य कालस्येवजलादिहितद्बीजादि
स्वभावो सो कारणमितिचार्वाकैरेवं ज्यते सा इति । दिविबीजस्वभावपदयोरर्थभेदानिरूपणे केकुरस्वभाव
स्येत्यत्र स्वभावपदेनासार्थं स्वं व यस्यापि देवलं मानानां येने तु भवय वि पिंडे चनयास्वरूपयोगानापत्तेः
स्वकलमाधारणस्वभावत्वमामान्यामसिद्धेः मातिपाकरूपेपृथामत्र प्रसंगाच्चैकार्थोचरताद्रुनिरर्थकोनिः
स्येत्यर्थः । अतःपारिशेष्यान्स्थाभिमतेनिहृदयंतितस्मादिति । तन्स्याभावात्तत्कारणं चेन्यादि लेशमे
कारणधातिरेवतेनसन्मात्रास्थितयोकोवलानस्मादेववृद्धिसुसंस्काररूपेण आविर्भवतितिरोभवति चनन्नति
निरिक्तमणमात्रमण्यस्तीत्यर्थः ॥ २॰ ॥ अनएवाज्ञस्यतकालेऽरणानिकोटिभिरप्यनिर्द्धवनजायते इत्याह यदा

स्वभावस्यस्वभावोसौ किलकारणमित्यपि । यदुक्तं स्वभावस्यसापर्यायोक्तिकल्पना ॥ २९ ॥ तस्मादका
रणात्तुनिभावाभावनिचकावपि । अत्रैनेत्याखिलेकार्यकारणत्वविनिश्चिते ॥ ३० ॥ यदन्यस्यपरिज्ञानात्स्व
मेनृत्यापहारिभिः । तर्कैःसाकृत्यमानत्वस्त्वीशिनेत्यववटयोनान ॥ ३१ ॥ सर्गादावेववनोत्यन्नं हृपंपंचिदगने
निदं स्वरूपेत्वमयस्त्रातिनानि दृढोपपद्यते ॥ ३२ ॥ अन्यानकाचित्कलनाहप्पनेसापर्यालिका अस्मा
त्यायादिनेकस्मात्तुस्यैवषान्तमस्तिस ॥ ३३ ॥ कुर्याविवर्तेहवन्यादिस्फुटेमलवनेयथा । तथेदंसर्गपर्यो
येष्वस्थितित्वस्वभासते ॥ ३४ ॥ संहावर्ते दिवर्तादिनिर्मलेपवनेयथा । तथायेष्वव्वनेसर्गसंतोपवपते
॥ ३५ ॥ यथानेतनसोषिर्यस्पन्दनादिमहावरे । सन्यामवभोधात्मतथासर्गः परापरः ॥ ३६ ॥

इति स्वपेहत्यापहारिभिस्तेर्कैः कृतेनाउत्तवंयनादिकेप्सद्धस्यस्वप्रमित्यानपरिज्ञानाद्यदुक्तः स्त्रोकर
णपौरुसेपादकेननहनन्वदेवतानानेजीवनमपिजःस्याकरणेनेत्यर्थः । सत्वज्ञावनत्रियाधानितिशन ॥ ३१ ॥
अस्थितत्वःस्तेनत्रिमिते ॥ ३२ ॥ अस्मान्न्यायादनेनक्तनाकलनान्यादृशीवादिनांकल्पनाव्रज्ञानस्तिं ।
देवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आमनःवोधाम्नायेनतथाविर्धसमसमसिद्धिः सतत्स्याकारएवतथा ।
त्यर्थः नसनिम्निपादेस्यार्थे ॥ ३६ ॥ श्रीकृष्ण राम राम श्री श्री वसिष्ठरामायण

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1619

...ना. नि.३. ५४

न स्याद्विराड्देहभागोपपत्तये मनः समष्टेरेव सकाशादादित्यादिरूपेन्द्रियपंचकं तस्यानभेदकल्पनोत्ताह
आत्मनीति संवित्तिविषयभेदेनैवेन्द्रियभेदभावना ततो विनिवेचक दिस्तुतिः २४ तद् पाणिस्थानभेदरू
पाणिरूपादिभोगज्ञायिणि २५ आदित्यादिग्वातिवायुपृथिव्यात्मपंचेन्द्रियस्थानावयवैः पंचविषया
त्मपर्भजानोद्गजनेन तद्विविधेषु मनोविकल्पे रनन्ताकारकल्पनादनन्ताकारसंवित्तिः सवाच्यकार्य
भावस्यान्तवान्तकारणात्मकात्मैव अनन्तवतिरामयः २६ तस्य मनोमयभावेपि स्वतः सिद्धत्वे

आत्मन्यणेऽर्द्धविकासमन्यसौ संवित्तिपंचकं काकतालीयवद्धि तमदितं चेततिस्वयं २४ पंचा
नां संवित्तीनां पंच भिन्नानां गात्मस्तावद्य बुद्धतेनानितं द्रपरेप्राणमनुभवत्यपि २५ स पंचावयवैः
पक्षादाज्ञानेतु रूपोविराट् अनन्ताकारसंवित्तिरत्यक्तात्मानिरामयः २६ मनोमयोसात्रुदितः
परस्मात्पयमात्मिनः आकाशविशदः शांतो निस्मानं दविभामयः २७ सचाप्ययपंचभूता
त्मा पंचभूतात्मकोपमः विराडात्मैकपुरुषः परमः परमेश्वरः २८ स्वयमेवाशुभवति स्व
यमेव विलीयते स्वयमेव प्रसरति स्वयं संकोचमेति च २९ स्वसंकल्पकृतेनासौ कल्पोऽवे
नत्तेण नव यद्भुयादेति उनः उनर्भूतोपशाम्यति २

स्य येसर्वशक्तिसंपन्नताज्जीवत्वमीश्वरत्वं चात्मीयाशयेनाद्द मनोमयोसौ वित्तिद्वाभ्यां २७ सर्व
पुरुषसमष्टिरूपेकपुरुषः २८ तस्येश्वरभावेन स्वाविर्भावतिरोभावेपि स्वातंत्र्यमस्तीत्याह स्व
यमेवेति २९ २ ॥ ५४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नस्याहमितिग्रहणप्रकारं वर्णयितुं सर्वकल्पनामूलस्तंभमाविर्भूतसर्वशक्तिकं समष्ट्यहंकाराध्यासं प्रथ
मं दर्शयति जीवइति निर्माय यत्राविर्भाव्य सैवास्य सार्वज्ञस्य सर्वशक्तिसंपत्तिलक्षणा रूढता ९ ततः सू
क्ष्मभूतसंस्काराविर्भावलक्षणसमष्टिचित्तकल्पनामाह देशेति साक्षिध्यासे संस्काराणां कार्यं यदाविर्भा
वात्पूर्वं चित्तस्थूलतया समग्रताविर्भाववाच्च चित्तं च १० चेतसा समष्टिचित्तभावे नतत्त्व तन्मात्रमेव
लताध्यालेयपरमाणुमात्रा ११ स्वमेवात्राध्यात्मतादर्शने प्रतीते यत्र स्वावयवानां हस्तपादादीनाम्

जीवस्थितुं तद्रूपतादहमित्येव चेतनात् देशकालक्रियाद्यव्यशक्तीर्निर्माय तिष्ठति ९ देशकाल
क्रियाद्रव्यचर्चिमात्रचिंतां स्वयं प्रसन्नासन्नावस्थारंतावन्मात्रशरीरको १० चेतसाहं मदाका
रं ग्रालेयपरमाणुतां पश्यन्नात्मन्यथात्मैतत्स्वभ्रमरूपणोपमो ११ स्वमस्तावयवान्यतस
हर्शीतां विभावयन् विस्मरत्यचेतनोसत्तां ततामेवाशुगच्छति १२ एवंरूपोबुद्धमानः प्रोक्तु
नवमयात्मनि पश्यन्नाशुस्वमात्मानं चैवइविंवमिवद्रुतं १३

स्याहृशत्वं तन्मस्हशीतां समष्टिचित्तरूपां विस्मृतो नस्येव दृष्टी ब्रह्मभावविस्मरणो मनः समष्ट्यात्म
कचंद्रभावोपलक्षितस्थूलभावकल्पनया ब्रह्मांडरूपाविराड्रूपतिराविर्भवतीत्याह विस्मरणेत्या
दिना चेतना विद्रकरं सां ब्रह्मसत्ता विस्मरत्य वरिष्ठित्वजं इसत्तामेवाहमितिपश्यंस्तद्भावमेवाशुगच्छ
ति १२ पंचीकरणेन स्थूलत्वापादनात् स्थूलसमष्टिविराडात्मनापोह्यूनं तं तत्र मनः समष्ट्यात्मकं
कलोपचयात्मनाडुत्वं इव स्वभावे चरविंवमिव पश्यति सैवास्य तुष्टिसमष्टिभावलक्षणा विरा

वितेत्मर्थ्य॰ १३

१६२

विकरालिना विस्तृतमात्रेण ग्रासीकृतानि तानि रथानि तत्र मुखे नतापेन पीडनेन नत्वा न हतान्यनि ताभि
नव यावत् करस्थितघातिकालिकान्तकरूपधृक् प्रयुक्तानि च ९ तेन ग्रासीकृतान् ताप्य ११ पीनः शुक्र
नखः शरधीरेन तत्क्षणात् द्विखंडी यावत् प्रयाति १२ ततस्तदन्तनान्तरमाप्य ततः स त्वं यया पयोस्त मादि विनिपाताभि
पिशुनामसि वृक्षवत् कृतामसदात्मभिः ... तथा पयो ... तस्या वरि
घर्घरं ध्वनतस्तस्मिन् विनिमम् ... हिमं तत्र ... चक्रे ... १३ स्थि

ततः कांतिना तापेन विजनाति विकरालिना कल्पांत ... वयंच क्रियाः १० श्राः
तिपं तत्र ... क्रव्यानलाः सुराः दृविलात् विलोलमयवालस्तत्र यवधः ११
मार्गेयं च क्रियं ... तत्र ... वयतां प्राणोयोवीनः पृष्ठे ... १२ ततः प्र
यथापि तत्र जगद्ध्यारूपेण ... विजने ... १३ स्थितानि विपुलानां
ज्वालामालाहिमंडलं दृष्टाद्धिक्ष्वोट ... ज्वलज्वलनकुंडलं १४ समस्तक ... वीतेंद्र
पिंडपीनोद्गद्गदोस्वरं दोर्दंडमापूर्य ... १५ वदनोदरविस्तृतान् ... नाम
पर्वते विजनगत्वरमोक्षकोपक्रांत्या ... १६ सदाविकरपीनां ... प्रविनाभाः
नेमत्कृपलसद्धाट्टहं ... पर्वते १७ कुलाचल ... दिक्कं ... वपव

गण्येवं चलानि विपुलतानां ज्वालानी ... हिमानं दंतानां मंडलानि यस्य दिक्षु ... ता
न दृष्ट्वा द्विक्षो ... ज्वलज्ज्वलनाः कुंडलानि च यस्य १४ समस्तक ... दारितरपी
वयिरपीनाकारास्थानं ... यस्य दोर्दंडमापूर्य नैः परितः ... नव
वर्तुलास्वचलन विदीर्ण मात्रेण ... यस्य १५ वदनोदरविस्तृतानि ... तानि
तानाघस्य १६ १७ कुलाचलेन ... महाकुंडलाः ... रचना ... प्रकानि दिक्षु वा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा० री
३० प्र
२१

नयाविधंनयसिंहंवपुः कृत्वैतपर्थः सहननहननवानहंतेतेहिनिशः रत्नोत्तोपहलुर्दिलोपः व
सकलकलानवमितितिशिपाविशेषणातेनेनविदार्याहविविनिगमने तंगमस्यापितिपेनविदारयांगु
हेतुसमिहं १९ सहस्रयोरंगुहमासमहर्षेजंतेगुणकरांणवा रंवणार्वहिमितेवानवेः २० वि
स्रु.जितसमहषीतेनेनासोहेवांहुधनिमिः सलयपरिवननानासवंतमेयानामास्केहेगजितेःपका

नासिंहवपुःकृत्वामाथवोरनसहाग्रं वसमकलकृतगणवंनंगमममितवहिपः १९ योगमा
हासम्यातेहेराहेतनारवहिमिः समवंसनसकस्मानेनानाजासमितानलः २० तमिहमा
हतेनमिनस्मणोभवपाते विस्मृजितवनास्येहेकाणिवःवाकूले २१ उदुर्वदानवा
योलिहिजनलक्षणाकाश्वउणवगुरहहणवनहीपास्वगतविषः २२ यच्छमिर्दुतहेसेद्दव
नंगानः९ऋंसंर्लं वमःवणाता लेनलक्लचत्वानाजात्समं २३ यलालकलांतविधोर
नाहेनंयातेविमो क्षापियातेहमासमहाहसंकमहलितें २४ मनपिशुद्दनसनाःप्र
ह्वादपशिपातिताः दपंतंदेपमाताजगन्नाः स्पृष्ठ्मिवांडर्वा २५ ॥

लय

गोवेजलसुल ये २१ दिवजवलंतोमणाकाश्व २२ कल्पेनपकेहेनतसाचूर्णितंयजनाता
मं २३ सकालेकल्पांतविधानसहशोगुहेदेवं हिरणकशिपुहेनासमोस्थलेहेः हं मोच
सनिमेरेणनृजितेविमोनसिहेकापिवाचामनोचारवणदेपानेसति २४ ग्रेउजांःपतिताः २५ २१

९ तर्हि यस्याः अस्मदीय ब्रह्माण्ड दर्शने को हेतुस्तमाह आत्मेति आत्मस्तानार्थं प्रवृत्तस्य धारणाभ्यासस्य ब्रह्मा
ण्डान्तर्गमनादिसिद्धयो नान्तरीयकफलमिति तत्रसौलभ्येन तेन तदिति भावः वर्गोपमे पर्यादिचतुर्वर्गेष्वव्य
याः निरर्गलाः प्रज्ञाः यस्मिन् १० आयुक्तशिलादर्शनप्रपञ्चमनुद्घाटे आह अनयेति ११ १२ भेदहृष्टौ स्वस्या
त्वदशायां स्थितः वयं न पश्यामः समाधिना बोधैकमात्रतया तुगो गहशावीक्षणान्न पश्याम एव १३ १४ त्वं
जगद्भ्रान्तिः मिथ्यैव अस्मा मिथ्याभ्रान्तिः कुतो नास्ति यद्यपि च तत्रोपि प्रसन्नचिद्रूपायाम्मत्पेवास्ति प्रतीयमानज

अभिमानिकदेहाद्यावासनायाः स्वभावतः अस्यास्यात्मावलोकनस्य त्वयमेवोपजायते ९ आत्मतत्त्व
पश्यता धारणाभ्यासयोगतः इत्युक्तेन याम्भवस्य योगवर्गस्य निरर्गलः १० अनया वरसञ्चारपरया हि
पिरः शिला इत्यस्य जगदाधारभूतास्माकं त्वलोकिमिका ११ एतद्भिन्नजगद्ध्रुवं जगन्त्रितो
अस्मज्जगत्सदार्थेषु संस्थानि जगत्यपि १२ वयं तानि न पश्यामो भेददृष्टौ स्थिताइमे बोधैकतामा
नात्तावुपश्यामस्तानि वीक्षणात् १३ हृदये एवं दैवते तु संस्थेन लेशमितं न जगति जगन्ति सन्ति सर्वत्र
शिलायामिव सर्वदा १४ जगद्भ्रामप्यबोधभ्रान्तिः किलत्वन्मरुश्चोपमा मिथ्यैवेदं कुतो नाम सो चिद्रूप
ति त्यपनास्ति च १५ परिज्ञाता सती ये वायं चित्रमसंकता गताते नृत्य महतिशिशास्त्वं भामभाजन १६
आत्मान्यधारणाभ्यासात्त्व विरागवशोदिते साधयं त्यार्थमात्मीय इहस्त्वामनघा मुने १७

इत्युपसर्गः १५ १६ किमिदं भूतमभवो पायदिदं मामुपागतेति यत्त्वसमीपागमनसामर्थ्यकारणं तपृहेतपोत्त
स्मादित्यर्थेति अथ प्रागुक्तमिवेद पाश्यनन्तरं स्वविरागवशादुदितेनात्मीयं त्वाभिलषितं आत्मस्तानामनुकूल
त्वगुरूपमदनं श्रवणं मननादिपूर्वं तत्र इद्यवदेशात् साधय त्वामारश्रितस्मिद्धुपा अनयाम्यासाप्राकृजगल्लोक
शीनहेतुधारणा व्यतिरिक्तान्तरे वज्रसिद्धिर्ब्रह्माण्डान्तरसञ्चारपरमनः कल्पितदेहमा प्यानप्रवेशसिद्धसदेशनसंभो
घणादिसिद्धिहेतुर्नोपि हुङ्कलोपाप्या नो पदिनि धारणा विशेषणाभ्यासात्त्वसंकल्पकल्पितत्वमिमापि संस्थानद
रिज्ञायततुगानयाम्यनयाश्चेतर्हिनोपितहस्सर्थः १७

वा॰री॰
नि॰उ॰
१४९

इति वर्णितेन प्रकारेण जीव चिच्छक्तिरविद्या ऐन्द्रजालिक मायेव परिजृम्भते ब्राह्मी च मायाशक्तिरित्युभे वपरिजृम्भते
मान विद्याति रजावरण [illegible] नाम येति विशेषयत्यर्थः सैव वासुदेवी हे नमाये [illegible] माधिकोपाधीनन्त मर्णीनी
व चिच्छक्तिरिति भ्रमतः स्फुरतक पाउतरादेव ब्राह्मी शक्तिरिति विरे [illegible] चिदेवसर्व तो जेमतः इति तत्र तत्र कथ्यति यादृशं १८
प्रवर्जितत्वद्यतेनिवर्तनेन स्पन्दति किन्तु केवलं चिति रूपद्रष्टा चिरकाल प्रवर्तियेव शानमानानपि स्फुरति १९ सो
मानो प्रतिकृति रागकृत्येव प्रतिकृता विनिवन् २० अतनिष्ठा वर्तिष्यते [illegible] रसः पदमस्य युः २१ विनव [illegible] विपरीत
र्शनमान विनिमाभावादेवेत्याह विज्ञानेति साधनादेशकालक्रमपरिहित्वा इति पव विश्व [illegible]

इति मायेव उघाराचिच्छक्तिः परिजृम्भते अयमाधारहिता ब्राह्मी शक्तिरनामया १८ प्रवर्तते निवर्तते नेह
कार्याणि कानिचित् द्रव्यकालक्रियाहीना चितिस्पन्दति केवलं १९ देशकालक्रियाद्रव्यमनोबुद्धादिकं
निदं चिच्छिलामकमेवैक विद्धनक्षमयोदय २० चिदेवेयं शिलाकारमवतिष्ठति विभ्रतो अगमस्य
जगज्जालमकृतः स्पन्दनस्पृषा २१ विज्ञानघनसाम्राज्ये जगद्विलय बुध्यते अनाद्यन्ता पि साद्यन्ता वि
दिनिगता पि चित्त २२ चिच्छिलयमनाद्यन्ता साधना लोकितो यतः साकारा पि निराकारा जगद्गति
संस्थिता २३ यद्वत्त्वमेविदं वस्तुरूपत्वामेव पश्यन्ने वोनिमद्दं दिदं चेतिपाद [illegible] २४ नम
रसेरिति नचक्रं परिवर्तने नार्थाः परिणमन्ततः कचत्सन्त चिद्वपुः २५ न [illegible] कुलकल्पान्तम
विदः सविदंवरं समवन्तिप्रथनूपाः पयसीवपयोजरं २६ जगन्ति सम्येवनसन्निधाने विदम्बरे सर्वगमेव
मूर्ती नभोन्तराणीवमहानभोन स्थितानि सन्नानियसंवराणि २७ ॥

गता २२ निराकारापि साकारा सती जगन्ति अंगानि यस्यास्तया [illegible] नि वैपरीत्येन संस्थिता २३ यद्वत्त्वमेवा
ने चिद्रोमेवस्तरूपं पश्यन्नेव निगदति जागरे पि जगच्चिद्भोमेव जगदेव [illegible] पिपासाम प्येवेनिपश्यति तन्वदे
व प्रबोधे बाधसान्दर्शयति नसरंतीति २५ पयसि समुद्रेतरंगादिपयो नर सिवएपथनूपाः २६ एवं स्थिति
धारोपदृष्टादर्शनेन जगत्सन्नेतानि सदेव सर्वं चेव चिन्मात्रयासत्येवनाप्यमात्रमपि कापि किं चिद्रूपपरिणति शक्या सु
प्रवादस्यादर्शनेनेमकापि किं चिदपि चित्स्वरूपव्यतिरिक्तं समर्थयितुं शक्यमितिफलितमित्याह जगन्तीति
यथा महानभोन्तर्गताकाशादिनभोन्तराणि महानभः सन्नयासेतिपरं यद्वत्सतिन यानानि जगन्ति पिपरं वराणि

१४९

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

1624

वासि
सि
४५

तत्र विवेकाभावमर्थात् सीभूते मनिरीहसः शाकनसर्वेहुतांते संदनन्ताद्विणां ग्रान्तानंस्मरेत्याह संस्मरेति किंचि
न्न्यम सारमेव चकि ३ असारतामेव प्रकटयति स्वप्नमात्रमिति यद्यस्माद्धेतोः ४ काचकचाकांतिविशेषः ९
तत्राह हिमविन्मात्रं रूपं तादृधं नेयथावेदनं सन्त्वादितिकिं इदयतीत्याह रूपमिति ९ अत एव सर्ववस्तूनां सकार
णा कत्वादिवादा श्रुष्टिवत्कल्पनानुसारेणावस्थितास्त्याह सकारणत्वेति ८ समस्तिहिबाहिभावकल्पनाप्प
सांके न समाहितधीनेत्याह उत्सादिति यस्माणिनेहि हविञ्जस्तिक्यस्थितः सोऽस्माकं विरोधत्वात्स्वप्नसचित्कल
नाकण्ठदेवनिराकृतबमितः स कल्पन्न याचनसाधारणेनावाष्टिरेव तर्थः ९ एतन्त्वाणिवदप्रयोगिपसमाप्तग्रन्थसांप्र

संस्मारात्मानमविवेकंस्तेकेष्टयितोसि च काहंवा किमिदं दृश्यं किं सारं किंचिदेवच ११ स्वप्नमात्रमि
दंभाति किलकस्मात्रवेत्सि मो अहं स्वमनोपतेनं स्वप्नपुरुषोपमः ४ अनाकारमनाख्येयमनाद्यमप
कल्पनं इदं चिन्मात्रकाच सकाचकचांजगत्स्थितं ९ दृश्यमीदृशमेवास्य चिन्मात्रस्यात्मकृतिमं स
वेगस्यघदेनथयत्रवेत्स्रजितत्रतत् १९ सकारणत्वकल्पनान्यत्वेमसुसकारणं अकारणत्वकल्पनाद
समत्वेमकारणं ९ अस्मांप्रत्नानांत्वस्माकं विरोधात्मासज्ञानतः वयं हृदि स्थितापस्सचास्मिद्वृक्सादि
तः ९ भवि ... परेत्सांसविरोधात्मासएव च कर्मणांसवृद्धः त्वो नांभावाभावात्मकर्मणां १९ वि
राड्यानविकाराणां विषमसंदत्वादिना तद्देशाद्यवस्थाप्रजनत्वालसयेवेसमं २ दुर्भिक्षावग्रहातीन
मर्यातिशममेतिवा यस्माद्विराजोयासनासासगेस्यास्यसमेनां २१ काकतालीयवत्साधोकेषुचिद्गुह्मकर्म
जानांविरसत्वात्भविष्यतीति संभाव्यते तस्मिन्नदेहे सएव स्खलङ्घ्यादोलंभोक्तृतयाकाशांनान्योन्यत्वेति व्यवस्थित
मर्थः भावाः संपदं श्रुभावाविपदः कर्माणि सत्कृतदुष्कृतानि तेषां ९ नवानांदुर्भिक्षावग्रहादिसाधारणाङ्खे
नयोयस्सरव्रलसमष्टिरूपोविराट्तदीययानविकारभेदएवनिमित्तमिस्याह विराडिति द्वाभ्यां २ दुर्भिक्षं च अवग्रहं
चअतीतमनयः प्रलयश्च एतेषां समाहारः यथा योग्ययान्ति शममेति वा तत्कृतसञ्चादयस्मादिति २१ तेषां
प्राणिनां समानकालपरिपाकदृष्टकर्मापि तत्रास्येवेत्याह काकतालीयेति २२

१६२५

४५

ममतेः आत्ममननश्रमस्य ४ कदाचिद्दुर्योमुनिरतिथितयामस्मगृहं आजगाम तथैवमनरान्वपि ५ अर्थात्कमान
सर्वभूतेभ्योस्नतः सम्बानजननाजनसमूह तस्याः समानसुखदुःखानामनुकर्मविस्मयाविविंन ६ सुखेविषयसुखल
वेरतिश्रामस्मि ७ ८ आसांजननतानांसर्वांन्भस्याभस्यानश्रादयंतिभोजयंतीति सर्वेरयोड्भिन्नादिदेशाः सममेवपदायां
नेनत्वविभिन्नभूते शुभं कर्मकिंसममेवकुर्वंति ९ यत्समसेवश्ववर्तंतेतत्किं कस्माद्धि क्रियासमाना सर्वेषांगुण

कलत्रं मित्रस्नेहेसमवर्षाणिगणेडश्य नत्वत्ताविवृत्तोनाविरहस्या यममेनामतेः ४ कदाचिदात्मगामापर
हस्मयुतनयामस्म... नेसोन्योमहावोधोडपोलिपितपातथा ५ सोत्रसंश्रितेनखहः सुमवानभूतेबोसनः
इदंमेनामयाएष्टो विस्मयजनताक्रमं ६ भगवन्भूतिवोधोसि जानासिजगतोगतीः यस्माद्दुहृक्तोधोमि
मुनेवमहामसिनोरतिं ७ सुखदुःखान्मुपायांति कर्मभिः कर्मशालिनां शुभाशुभैः परत्काले समानीव
फलार्थिनां ८ सममेवाशुभंकर्मकिंमिमाः सकलाःप्रजाः कुर्वंत्यासां यदायांति दोषाः सर्वोदयः समं ९ उ
भितावश्रेयानतेसर्वादिसममेवकिं जननालस्यफलति समानकस्माद्धि क्रिया १० हृणाकर्णयसमालोक्य
स्मयमानस्वोमनाः सदुवाचवचोनेहममस्तसंदसंदरं ११ अनमुनिरुवाच साधोसाधुविविक्तोसिकं
२५ रोगियत्तकारणं महामहोदयस्यकस्माज्जानासिकथ्यतां १२

तनदनकृत्वत्तुकर्णावरणाद्यसिदेहिनार्थः स्मयमानोविस्मयवानिवोन्मनाः ईषद्धसन्निति वा ११ नामसंपातः सर्वे
समयवीनमज्ञानमविरसमभाधतुं शक्ताइत्यमिप्रेत तद्दर्शं आत्मनत्वेहरणमिथ्यात्वं नयुगादपिठेसमुनिर्माय प्र
श्नसाधोरिति हेसाधोविविक्ते चितं विविक्ते वेकवदंतः करणोमतिर्यस्यतवयत्कारणंसद्धान्तस्सद्धासाधुजानासि
तत्कस्माज्जानासिकथ्यतां त्वयाजानासीतिनिर्दिष्टत्वमानः १५ करुणमसान्तिगः श्रुतसप्रश्नविषयत्वेनातनार्थे
कस्मादितिहेतौ पंचम्यानिर्देशः १२

इदानीं परमकारुणिको भगवान्वसिष्ठो हृष्यत्कौतुकात्सकलानर्थमाथिकारिणः श्रोतृन्वलान्निर्भत्स्य द
ष्यामर्शिं स्वाजयन्नाह न किमिति हे सुधियः शुद्धं उपचयादेः विकारजातस्य उपदेशपरमार्थवस्तु
नि आत्मनि स्वप्रकाशात्मा ज्ञानज्ञाता यो ऽयं एव दृशा चेत् करतलामलकवत्स्फुरति सति अस्य
स्यदर्शने किं इतराभासेन भवद्भिर्दृश्यजातेन किं आत्मनिर्बन्धनाय न विदन्ति किं वर्षयन्त्वाभिलाषि
तो लिप्येन दृश्यासक्तिं न मेचनेतर्थः १४ यदा कार्यकारणभावादि सर्वं ब्रह्मैव भवति तदेव तदेह

न किमात्मनिर्बन्धाय विदन्त्येनमुदायमाः स्वस्य एवोपचयादेर्विश्रम्य[illegible]मनतायदे १४
कार्यकारणभावादि ब्रह्मैव सकलं यदा तदानन्तब्रह्मता ह्यस्मिन्सर्वविन्मात्रात्मके तते १५
मार्गयन्ति प्रबोधाय तेऽशेषारलमस्तनः योऽमरूपे किलैकस्मिन्सर्वात्मनि तते सति १६
कार्यकारणता नाना मत्कीनामेवकः क्रमः यो हि नस्यन्देवायोईवते सलिलस्य च १७
स्पन्दनेन भस्मसो म्यस्मागादिति विहात्मनः कार्यकारणभावादि ब्रह्मैव सकलं यदा १८

दृश्यनिष्ठेदापगमात्तते विस्तारे आत्मे विन्मात्रात्मके प्रतीचि वस्तुतोऽस्मिन्नित्याणुमात्रमपि दृश्यप्रप
ति शेषे १५ अत एव व्योमरूपे सर्वात्मनि तू तापि कार्यकारणतादिदृश्यप्रयोगी हत्माथेश्वरप्रबोधाय
सापनानि मार्गयन्ति तैर्वादिभिर्गोसांख्यकैः शिष्यस्यबोधायलं अस्ति प्रयोजनं नमालोच्यः १६ य
दिचावर्ण्ये हेतवोच्यन्तर्हि सर्वं स्वभावरूपा स्वाविद्येवृत्याशयेनाहयति १७ आपवादेषु बोनृ
धात्सर्गादिहेतु निरूपणे निर्लज्जता दोषइत्याहकार्येति १८ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

या०वि० टी०उ० ८

कारणप्रतिपादनार्था उक्तिर्विलक्षणता निर्लक्षणता १९ २० यदि सर्वं ब्रह्मैव न तर्हि इच्छापि स्वतरंगं ब्रह्मेति न
दृश्यतो कारणतारितिविदुह ह्यारामः श्राकृतेष्वे चेदिति २१ इच्छास्वरूपादनेयत्नः क्रियतां किं हेयाद्युपमेति
न्याहिसप्तकस्य तन्त्रविधिनिषेधेनेति बाधको सम्यविदुवइच्छोदयोपि न कापि चेत्ततः विधीवाधितायास्त

तदा ब्रह्मणि सर्गाणां कारणार्था विलक्षणता नष्टः त्वमसि नस्त्वे शान्ते शिवमये जगत् १९
नास्ति चित्तात्त्वनंतमनस्तरङ्गोदयः कुतः स्वहृदयेनैनायेन स्वस्थाचेतसा यथा २० नसज्जगद्
हेलाद्दृश्यं ब्रह्मनरतया श्रीरामउ० एवचेतदुदेति ज्ञामावोदेन स्वनोस्मर २१ सानवब्रह्मैव को
यः स्यादस्मा विधिनिषेधने श्रीवसिष्ठउ० ज्ञातोयासंप्रवृत्तायामिच्छा ब्रह्मैव नेतरत् २२ य
थास्ति वृत्तवाचामनन्तानंकिंचिदपरं यदा यदा ज्ञता देति ज्ञाम्यती ज्ञानदा तदा २३ वस्त
स्वभावाद्दुदयत्यादि सर्वं यामिनी यथा ज्ञान्या सेवनत्वेदेतित्रना विकारादि तद्वत् २४ यथाय
थोदयो न नैरन्तर्यतस्तथा वासनाविलयस्त्वेव कस्मिन्नोदयो भवेत् २५ नसावि
षोपशान्तेष्वतिर्मलास्वक्तोदिता अशेषदृश्यवैरस्यात् योऽसौ देति न कचित् २६ विरक्तता
स्वतो दृश्यनोदेत्यवज्ञास्वरतता केवलं हृष्टहृष्टधीः स्वदनेन स्वभावतः २७ ॥

स्याउदयप्रवृत्तलंभ्रमस्तत्तरमाह ज्ञातोयामित्यादिना २२ २३ इटकिंत्वकत्रीगतताविषयाइति प्रस्तिष्टस्य
धातोः प्रा३तेन स्यसमस्यैकवचने अयतीतिरूपं तनयतेः तस्मात्स्वनेपदितात् २४ २५ मूलोच्छेदाद् १०
पि विदुषोनेच्छोदयसंभवइत्याशयेनाहनस्येति २६ नस्वदतेनरोचते २७

1628

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

१ लोनहि चित्तएवजगदात्मनाउदयास्तमयौ नेत्याह यांतेइति चेत्तांसंभवतः यदात्रगंतेव नसंतीति तदानदान
नाचित्तउदयास्तमयौकुतः कस्मात्सिद्धानहस्तयोः २१ तदिति तमायाविलासह स्याह यत्नेनदासर्वमस्सर्वरूपता
य यत्नुमनुपपद्यतस्मात्पर्वताइति संवेदनस्वभावमनावेविआनुसारिकल्पनालक्षणप्रयोगेणसंकल्पेन २२
श्रुतएवयोगसिद्धानामेहि कीविरुद्धकल्पनालक्षणात्सिद्धौतौमाह संविदिति सेविलक्षणायत्सिद्धेषधतूर्णीते
न्नयोगेण २३ यथाप्रसिद्धेव्यंवरेआकाशे घनतानिसिद्धसंकल्पकल्पितानिनगराणिपरस्परमसंलयान्यत

विंशतेचकदाकुर्ये १ शांतेमहावि
विहारिणिजगतेगगनेगगनइवरूपिणि किंवबाकयथलमंतं
दाकाशजगत्तु नतस्या लिनि चेत्तांसंभवनसंतीति नोदयास्तमयौकुतः २१ पर्वताणनाद्येनेगाने
पर्वतायते संवेदनप्रयोगेण ब्रह्मणःसर्गनाम्नि स्थितौ २२ संविदूपप्रयोगेणनिमेषाईनयोगिनः
कुर्वंतिजगदाकाशमकाशेत्रिजगतिच २३ सिद्धसंकल्पनगराण्येसत्यानियथांवरे तथासंमि
हत्याणिमतिनगरितवि नमः २४ महार्णवे यथावर्तौ अन्योन्यमपिमिश्रिताः ह्यथयोगावतिष्ठेनव्यतिमि
पयसो न्येचैवा नाव् २५ महाचितिमहासर्गा अन्योन्यमपिमिश्रिताः ह्यथयोगावतिष्ठेनव्यतिमिता सिद्धलोकांतरेयास्मिःसेवंतिविबुधोत्तयः
नतेनतः २९ सर्गांतसंगी नरालोके यामवुद्धस्य योगिनः ३

महार्णवेइति २५ २६ अनन्यमेतदि
द्विनानिसंतिनयावत्तणिसर्गमहावाणिसंति २४ नन्वहृष्टांतमाह महार्णवेइति २५ २६ अनन्यमेतदि
हिताविसेतिनयावत्तणि सर्गमहावाणिसंति ह्या आलोकनेयोगिनोयावत्पायेमूलविति प्रविलापनेनविना
ताना मपिसिद्धलोकांतरेणाइह्या आलोकनेयोगिनोयाविपाधेमूलविति प्रविलापनेनविनानवेडया
नुप्रवेशद्वारानलोकानुप्रवेशलक्षणप्राप्तिः सैवसर्गान्तसर्गांतरालोकनेपीतिवुधानवेडया
समृद्धयः नथेवलोलोपाथ्यानादेवर्णनादितिभावः २२ ॥

यो.टी.
नि.उ.
११

एवं च सर्वप्राणिनां तज्ज्ञोपसर्गाणां च आस्थाने ब्रह्मण्येव विवर्तरूपा स्थितिः फलितेत्याह घुविनाशिनीति १८
मृणाच परमार्थचिदाकाशस्य निजाभोगाः कल्पाः सर्गविभ्रमास्त स्वरूपाण्येवेति नोत्पत्त्यादिरूपा मयस्याह पर
मार्थेति स्फटिकशिलोदरे हृष्यमाना रेखा इव १९ सिद्धभूमयइवेति शेषः ० अतएव श्रेयपञ्चस्य सत्यसंक
ल्पमोहानां पामराणां दृश्यास्थूलानुभववत् स्थितिः सत्यसत्यान्तरसत्यमनसंकल्पमोहानां नोभेदा
नां दृश्यास्तम्भादिभावेन स्थितिरिति सर्वानुभवान साक्षिणां सत्यत्वानुसारिणः सर्वे शंउक्तयः स्वाहमाह
संकल्पेति तन्नवः सत्याः संकल्पमोहासुषवोगिनां तेषां मननरूपविकाः जगत्सो दृष्टान्तयस्वाः न

घुविनाशिनि ... स्थितानि परमे शिवे व्योम्नीव शून्यतोल्लासाः सर्ववर्गानिरर्गले १८ परमा
र्थे निजाभोगाः ... सर्गविभ्रमाः नोत्पत्तिनोपशाम्यन्ति रेखा इव शिलोदरे १९ अन्योन्यज्ञ
मसोदामिलिताश्च पथि स्थिताः व्योमरूपास्तथासर्गास्त्वन्योन्यसिद्धभूमयः ० संकल्पाकार
रूपत्वात्सर्वानुभववत्स्थितेः तत्संकल्पमोहानां सत्याश्च मननीक्रियः २१ नज्ञानवादिना
सत्यानवाद्यानर्थवादिना यथा वेदनमेतानि वेदनानि फलन्ति वः २२ चितिचित्ते यदस्मिन्
जगदादि स्वभावितं भेदोऽद्वयवत्पथ्यसौ शिवनाशोऽपपद्यते २३

पामरानर्थवविरोधेनासत्यमित्याह नार्थः ० अतएव वादिभेदानां नानाविधकल्पनाश्रयितत्त्वज्ञानां
संकल्पावसारेणैव सत्याः न सर्वसंकल्पानुसारेण परमार्थतो वेति तान्सेवोध्यादिनेति ज्ञानवादिनाशान्त
रतिज्ञानमात्रपरमार्थवादिना वाह्याद्यपाः यञ्चनर्थाः दुःखदेन वोहम्यगुणादमादिसत्यपदार्थास्तन्या
त्रवादिनापि सत्याः यथा वेदनं यथासंकल्पं तत्तदर्थक्रियासमर्थतया फलन्ति ० कस्मादित्याशङ्कः पक्षस्त ११
माह चितीति चित्ते त्रिपुटीप्रकाशनशक्तिः सवाह्याभ्यन्तरोद्य जड्यादिश्चतेरशिविभावः २३ ॥

१६३०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

वा०टी०प्र०७०
१९५

कानिचित् पर्यन्तं द्विपरीतमित्यर्थः ५२ सूर्योदयावधि समा

अनियतं देशकालवस्तुस्वभावनियमरहितमेवमुक्तिवहूनि कदाचिन्न अचिरावृत्तमित्यर्थः इत्यनेन दीर्घत्वं दर्शितम् यथा नामप्रकृति निर्दिष्टानि नेहप्ररिताने ति अनादौ संसा

नकालानि यथ नानिकिंसमानि नेत्याह तानीति कदापि प्रकृतितोऽपि रूढानि ५४ चित्रमत्कारकरूपे चिदेवचित्राकाशे अविले रज

प्रसारे अनन्तमेव दोषोपच्छिन्नयानि पेशनीति रूढानि ५५ चिद्भ्रमत्कारसारूपे चित्ते विचित्राकाशे आविलेऽत

त्तमः कलुषितं यथा स्यात्तथा ५६ अहंतापद्मादीनामनस्पृतेर्भ्रमान्मता ज्ञानिजगंघपत्रेण अधिष्ठानात्मना

न्या ५

कानिचित् कल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैव त्यप्रत्यनियतं भूरिनियतं भूरिकानि चित् ५६

कानि चित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैव अप्रत्यनियतं भूरि नियतं भूरिकानि चित् ५६

कानिचित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैत् अप्रत्यनियतं भूरिनियतं भूरिकानि चित् ५६

कानिचित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानिचैत अप्रत्यनियतं भूरिनियतं भूरिकानिचित् ५६

कानिचित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैत् अत्यन्तनियतं भूरिनियतं भूरिकानि चित् ५६

कानिचित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैत् अत्यन्तनियतं भूरि नियतं भूरिकानि चित् ५६

कानिचित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैत् अत्यन्तनियतं भूरिनियतं भूरि कानि चित् ५६

कानिचित्स्वल्पकल्पानि दीर्घकल्पानि कानि चैत् अत्यन्तनियतं भूरिनियतं भूरिकानि चित् ५६

यानि मिथः अनेनानि अपरिच्छेद्यस्वभावानि धर्मानेत्याह। अनेनानि भेदे पन्योन्यमेव सन्निवेशो येषां तानि अनवि-
ज्ञाया मन्योन्यात्मकानि च ४९ एवं च सर्वतेरपरत्रया सत्ता दन्योन्यपरलोकानि परस्परं प्रत्यंतहीनशान्ति यो गानि मिथः
सिद्धनगरायाणि च ५० अत एवानयान्यत्रवर्णानेशुपरिनिष्ठितमतीतानामगम्यतादसमंजसरूपाणि भो
गीत्याह ह ताहशीति अनुभवानामीडानो अप्रयत्नानं चागम्यान्यविषयभूतान्यभागतानि सन्निहितान्यपीति
यावत् तर्हि तानि ताहशो कथं नेत्यामने तत्राह असमंजसेति ५१ चिदादित्यस्य शुभमंडलमार्गे सर्वतः प्रसृते

मिथश्चान्यान्यत्राष्टाणि मिथोनंतानि यानि च अन्योन्यसन्निवेशानि मिथोन्योन्यानि यानि च ४९
अन्योन्यपरलोकानि मिथः सिद्धपुराणि च अन्याहशमहाभूतान्यन्याहशगिरीणि च ५० ताहशानि
भवेहानामगम्यान्यागतानि च असमंजसरूपाणि कथमानानि माहशैः ५१ अत एव तस्य भाना
नि चिदादित्यशुभमंडले परमार्थश्रियो ज्ञाने रश्मिजालानि कुंडले ५२ कानि चित्तानि तान्येव भूत
ताभूतानि भवन्ति कानि चित्ताहशान्येव जातानि वनपर्णवत् ५३ अन्योन्यतांत्र सहशान्यन्या
नि सहशान्यपि केचित्कालसमसहशान्यन्यान्येव च कानि चित् ५४ फलानि तान्यनंतानि परमार्थ
महातरोः अनन्यान्येव चान्यानि तन्मयान्येव वै नत्वामी ॥

चैतन्येऽप्रमेयेरणे जालसूर्यमरीचिषु प्रसिद्धासहस्रेष्वमरणानि प्रसिद्धिभांति यो प्यपमाणानीति
पादपरिशेष भांति तथापरमार्थश्रियो मोहसामान्यलक्ष्म्याः कुंडलेनाटकशोभि अथ्याहुकांका
शोभूताकाशे च विचित्ररत्नरश्मिजालमायानि ५१ ५३ तेषु कानि चित् एकत्रैव चित्तिसर्वेषां सर्वा
सादृश्यकत्वे नान्योन्यकतां सहशान्यन्याहशान्यपि एवं सहशान्यपि कुचित्कालं तु सहशानि का
निचिदन्यानि अन्यानि च सहशान्येव मायाया अद्यलितं तद्विमायाथदीयस्यादिति भावः ५४ हूतनफलवदा
तत्रभेदाभेदकल्पनेन्याह फलानीति ५५

1632

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

इयता का
न्या ५

1633

विभुत्वादार्थशक्तिमत्त्वात्सत्यसंकल्पत्वात् ४९ पश्चात् प्रविशन्तः स्थितिक्रमेणान्तर्निर्माय देहादि ... ने
ष्याय ४९ अहङ्कारभावदर्शनेन च कर्मसंभावनापीत्याह जेलेति ४९ आदिसर्गे शुद्धसात्त्विकदेहेषु ५० कुतो नानात्वमाह स
र्गेष्विति नेत्यां सर्गेन यारूढाभावादेवेति भावः ५१ ५२ तथा च न कर्मप्रसूतो बन्धः किं तु ज्ञानप्रयुक्त एवेति तदेवक
र्मबीजं इति क्रमं च परिहाह प्रपरिज्ञानमात्रमिति ५३ अत एव कर्मप्रविद्यानादेव यथाज्ञानप्रकर्षतया
नयाप्रपतीयत इत्याह यावदिति ५४ ननु ज्ञानमात्रात्कथं वस्तनाश इत्याशङ्क्याह वस्तुत एव कर्मणो नास्ती

ब्रह्मैव सर्गे भूतानामाकर्मजन्मेति कल्पनाः स्वयं कुर्वद्विदं भातिविभुत्वात्कल्पितार्थभाक् ४९ न संभवति
जीवस्य सर्गादौ कर्मकल्पितम् पश्चात्तु कर्मनिर्माणं भूमिकेयं कल्पनया स्थिता ५२ तत्त्वावर्तं स्वकारदेहः
कानि कर्माणि चायतो यथाप्रभाव मात्रेण प्रभावतां यान्ति ५३ यथा स्वप्ने ... प्राक्तनं
भूयेत आदिसर्गे पुञ्जीवानां तथा चित्तमात्रकल्पितं ५४ सर्गैः सर्गैः तथा रूढेभव... कल्पना पश्चा
ज्जीवाः स्वतंत्रीभाय कर्मपाशवशीकृताः ५५ सर्गेषु च न सर्गेषु ब्रह्मण्येकिल्ल्यति ... कर्माणि
कानि कालकल्पनानि व अपरिज्ञानमात्रेण यथैव परमात्मनः तदेतत्कर्म बन्धाय तत्त्वज्ञो प्रशाम्यति ५६
यावद्यावत्सुविज्ञानं परिस्फुरति ... तावत्तावत्तदेवास्य कर्म शाम्यति वपदं यत्रापि कल्पनास्य वस्तुतो
नाकाकरदर्शना यथाकाशात्त्वं वपुः किं विज्ञानमन विपते ५७ तावन्नाशोभवयापकरोपदितत्वं न्या
वनमोहिंस्यपुनर्हिनपुनर्यज्ञतसंसारचक्रे यत्नं कुर्यादविज्ञाननः पदितत्वमहान्तस्त्वानोदारेभ यति
इत्यानैववः शान्तिमति ५८ महारा० नि० कर्मनिर्हायोनामएकचत्वारिंशदुत्तरशततमः सर्गः १४१

त्वाहयत्नामेति अत एव पादित्वार्थमेव यत्नः कार्यस्त हि नाम यशांते दिशः परमेहरति तावदिति यावत्
इति ते नाहितानान्यकालमेव सामायाभयं भवकरीमेव तिम यपुरूजरहति वशापि वेशोऽयन ग्रहतावता
प्राप्ति एरिके न न दृश्य विधि प्रतिषेधात्मतदेव पादितस्ययेन पादितेन पुनः संसारचक्रेण पतति न तत्पुरुक
नर्का दि पादित्यमत्रापयप्रस्नरहस्ये अलंकारणादविरतं प्रमलत्ताना वादोपदितत्त्वे अवणादि यत्न कु
र्यान्न इनरयाऽपायात्नरेणवः भयं शान्ति तेनैव मपवमविदितो न स्वनतिरदरमतत्कुरुते प्रयत्न...
मयं भवती माहि फलेनेरितिभावः इति श्रीवाशि० नि० चत्वारिंशदुत्तरशततमः सर्गः १४२

1634

वा.टी.
नि.उ.
९८

पोडि न मम प्रशंसा च न च विनाशदर्शने । विदेवजगदि मे नतु योयक्ता मम यस्य ते सर्वेषामेव धर्माणां नि
त्यानि धर्मा विरुद्ध लौकिक कर्माणि निशी येनद्दम यथ लौकिका मुख्य कर्माणि नारकाम्य निशायेच
मे देह ग्रोयिमे दन नष्टान्तरणं बुद्धि विकासनः पदितपवम स्थाने ड नय या दुष्टीकाला विकासे मा नेदे
न भो भवे इ नेन तद्दृष्टि स्यर्थः १ आत्मक्षिक स्वस्वयमपि सर्वपदि नया च्यान स्वत्व वा निधोयी करा दधि लतु न
र मिथ्या द्याकज्ञानेति २ यांडित्या नो तिन फलदानेदात् पनये वा ने दम्या व्यानिमुता निमा चा मे पंजो
वनी निष्ठा ते रितिभावः ३ पंडि न मम ज्ञान विचार ज न्यज्ञान वनः परमार्थ व स्तु रूपा हष्टिः स्वात्मने

मुनिरु: सर्वेषामेव धर्माणां कर्मणोमर्मणामपि पंडितः शुद्धीकरणामाणि उद्वमंड ने १ आत्म
ज्ञान विषेयो नित्य नानिग तिको विदाः वेदि नास्त उशज श्री जीरन एन नुवाय मे २ पाताले भूतले
स्वर्गे स्वत्वमेव ग्रंमे वबा न नत्यथा मियत्नाम पोडि न्याद विद्धि चोते ३ पंडि नमय यथा भूतार्थ
स्वद्दष्टिः प्रसीदति हर्गि वैदे निरमो द सकलाम लमंडले ४ उद्दह णम विद्या न्न ब्रह्म संपद्यते न
एना न बुध स्य वाधान्त्व न्यात्म सर्पे न मिव शाम्यति ५ यस्मिन्ने ब्रह्माणि ब्रह्म तानात्म ने व सम्यता
स्वभा वे कालि काः संज्ञाः देह सर्गवया दिकाः ६ कर्मो निष्ठत एवायेन य श्रीवा किंचन न सय
माणि कर्माणि न वे वाद्दर मालिका ७ यथ्याद्दिस भवति चे नमकार ... नत् तेस्य यत्र
नास्येवन नचकिन स्यका रणम् ८

वप्रसीदति सम्पादने सकलाम लमंडले शरत्काले देह क वत्सरि न ४ बुधस्य पंडितस्य स्वस्वमनि
कल्पित सर्पनमिव देह सर्गादि प्रपंच जाने बाधा स्तु शाम्यति ५ न हि देह सर्गादि यातिः ब्रह्म स्वभावा
द न्या उत्पद्यते नन्या द्दयु दिति ब्रह्म स्वनत वज्ञा नेन ब्रह्मणि स्वभाव यस्मिन्ने न पीवने न वस्व भाव का
लिकाः देह सर्गवया दिकाः संज्ञाः कृता इति सन्य नायरमार्थ इत्यर्थः ६ उ नपव मिति चे त्यरिशिष्ट
ब्रह्मणः दृष्टपवन्या त्वे धर्म वक्ष्य मन्ताद्दिन्या द्दसर्गोइति मदार मालिका स्तु हाधकपदवा क्या
दिरूपा च नैव ७ कैकादि चैत [illegible] न्या देवह स्य स्यकारण कवे निरस्त मित्याह दृष्टस्या
दीति ८ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

प्रतिभानं प्रतिभासः नहि प्रतिभासिके शुद्धे दंशकादिकारणापेतासीति भावः १ पूर्वं कामयते इति पूर्वकामं
पित्रादिकारणं काल्पनिकं अहिनवाक्लवं यथा न यथा जगदुत्पत्तेः समीनमधुः २ पित्रादिवत्क सोप्यकल्प
वमेवेनाह यथेति पुंसः पुरुषादिभावे ३ स्त्रियः पश्यतीति शोकः पश्चात्मस्वंपुत्रयथा वा समं सिध्यामृतम
वंध्यावहारे शोकः मनसनमविषयथा वा सनं सिध्यानो वेनार्थः ४ जीवाः सर्गे स्मृतभवनादिमं सकलमभूतिके
देहसिध्यते संसारे समाधवेदेवयथा संवेदनं स्वसंवेदनात्मनतिकस्वभासिते न समाधातुवं संवेदनो शम
नः विद्यमानाः स्तनांशे अप्रसेतत्त्वात्मर्थः ५ एतेषु यथाभावनं भाति स्वनः स्वेषु विसंनिमित्तः परस्परमर्थ

ब्रह्मणः प्रतिभानं यत्तदिदं जगदुच्यते तेनैवकूतनयनानि दृष्टादीनिकारणं १ मृ[illegible]प्पनत्वा
मस्तिकाल्पनिकं यथा नवाक्लवं पूर्वकामसजायत्वमेतयानत्वा २ यथाशोक[illegible]स्वमेशुंसो
नविद्यते दृष्ट्वा जाग्रत्स्वमन्तरं तामानानामविनोनया ३ जीवः सर्वे पुसगेंपुत्रसमा यो[illegible]स्तत्तान्मिथः
साक्रमसनमिथ्यात्मयथा वा सनमेषुच सुभोगस्वयदेहानेभातिसमाधवन्मिथः यथावेदनंनो
वाः स्वनेमे तथा नेने यथा संवेदनं संवेदं भाति भावयत स्ततः ने संप्रात्ममपि समजाग्रतीवायदामि
यः सकल्पसविदग्रहस्यवहनिषूनयोस्तुदं फलतामेतिने संमेदे कनिष्ठनयोस्ते ६ शुद्धासंवि
त्स्वभावस्य यत्तु भावविभाव्यत नसा भानस्ततस्मात् जाग्रत्स्वप्नाभिधाः कृताः ७ सर्वासवपदे
हानेभानपदं दृष्टनयथा नलपासा नपवालतनदिदंसमुच्यते ८ जाग्रत्स्वप्नमाधुमार्गस्वसंविदस्वनमि
वना प्र [illegible]नूनिजरूपायाः प्रकाशालोकयोरिव ९
राः अर्थक्रियासमर्थाः १० तेन वस्तुमेयथा विनापि वाह्यार्थं भोजनादि संकल्पसंविदेव पाकादि संवि
क्रमेण ग्रस्य ग्रासादिवस्तुनि निष्ठा यस्मात् यथा विधानेन तु स्यादि फलप्रमेभाति तथा जाग्रत्सु कल्पसंवि
दपि अस्फुटः स्पष्टः स्फुटो जाग्रदित्येता वा नेव विशेषं स्वाहः ११ स्फुटमस्फुटं वा यदेवमूल्ता स्फुट भाति तत्
साक्षान्जाग्रत्स्वप्नोः स्वाभिधाः लोके कृताः १२ आमोतं मोक्षपर्यन्तं तत्र शेवा स्ति प्रवाहरूपेणामर्थः १३
जाग्रत्स्वप्नयोगः अर्थाः प्रसिद्धास्तेषा अप्रतिबद्धरूपायास्तस्मै विदस्यानेन निम्नतेत्यर्थः १४

स्थ–

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰री॰
नि॰टी॰
२८३

आवी विवीची नभि आप्यस्थिन योईवांमसोदिवता १९ अप्रतिबंधसूर्तिविद्रूपनास्ति तान्नास
हे इस्याप्रविष्टानवित्तस्भाव नप्रकारेणानुसम्बन्ध्यमेवास्तिके तिमनीतिकृत्यानिवध्यमानत्वान्न
सैलस्थैनन जानदृश्य न वाप्रतियोगिभावेनसंकृतेच २० ब्रह्मजगदात्मनाप्रोद्रूप
मलयात्मनामृताव रूपानुभवरूपच सर्वात्म सवदासेश्वरमार्थेतएकमेवाचलस्थितं २१ नगर्यन्तत्व
कृताद्दीनामर्थानांउरूपेणवृणगनपवनादीनांकार्यकारणतां ब्रह्मणायाय थाकल्पितासमानथै
वासेननियतिभंगायेद्वास्तकिंतनत्वाननामेदाद्दिभागेपतर्थः २२ तत्तत्वतांभगेत्वासवस्तुति
यतिवृन्नमात्रमेवपर्थ्यवस्यतोस्माहब्रह्मणाइति अपिदिनानात्मीयप्यानपा २३ यथाऽहिनाम

अथैषोत्सायोरिवनयात्वानमेदनयोरिव हवांमसोरिवावीचिवाप्रैत्यानिलयोरिव १९ सर्व
मप्रतिघ्यानेजगत्कृत्स्नमसन्मयं इत्यसन्मयमेवास्तिनास्त्यर्थेनवसंभवेत २० ब्रह्मपोदूय
मत्ताचहप्पानुभवरूपिवु चिन्मात्रमजरंशांतमेकमेवामलंस्थितं २१ कार्यकारणतार्था
नांयाययाहृदिकल्पिता ब्रह्मणाङ्गरूपेणावकार्थे नस्त्येवसा २२ ब्रह्मणोहृदिसर्गेयद्द
दिनसमर्थ्यया कार्यकारणतानवेन पासेभिहिता यथा २३ सेविन्नुनोस्थिनगेकार्यका
रणतास्थिता तथाययोद्दिलातेन तयावाकल्पनापरं २४ चिन्मासकल्पभूजेस्वपामर्गोस
कल्पपतने तथैवस्यापिता संस्याकार्यकारणरूपिणी २५ आकाशपत्तनसवैनयर्त्विते
त्वात्मरूपिणी नियतस्तंनिवेशानानेदनःसर्गउच्यते २६ यथाविदद्यावस्थानहृदिसंकल
पनेने सैषा स्वभावसंसिद्धिःकार्यकारणतार्थजा २७ ॥

गोदैसंकल्पिता ७७ तयापिस्वकीयसंकल्पनेसेच्छानुसारिकार्यकारणरूपिणी अवस्था
हस्याप्येतिसिद्धवत्कृत्याहचितेति २१ संकल्पनपत्तनेदृग्नन्येवस्यायोप्रविदाकाशमात्र
कवनतेस्वानुभवसिद्धं अयुंह्पमानेसगोविहितणाभेसंकल्पजनानाकल्पितानामेगोंन
गीनपवोच्यते श्रुतिश्रीणांदोवनहृदिभ्रंनहृनर्थ २९ नेहहृदि संकल्पपत्तनेयासविदद्वेस्थि
दादिनसमस्तप्रकाशनालक्षणाअवस्थासैववास्नेसैवकार्यकारणतार्थजास्वभावस

२८३

1636

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नदेवो पपाद्यति यथामिति तया दितिवाहरन् स्वयमेव महत्तनेत्यादि यनेहिरण्यगर्भादीचैविभिन्नसर्गो यस्योपिया
दिय्यां गंधकादिमयादि प्रकारेण विनेभातिस्फु रतिनि न तु तनी मयितं थेवाति नमः पृथिव्याः गंधकादिन्यतिय
निरपंदवनति यति हेमसत्युरूपस्य प्रकाशनि यति विधीयेः स्वदेशोऽन्यनियतित्विमादि रूपेण अतीतानागतादिका
लरूपेण च प्राचीप्रतीच्यादि देशादिरूपेण च स्थितस्त्वनया श्रमिथाकृते स्वर्थः २८ एवं गोत्वादिषु सर्वत्र
वोध्यमित्याह नामेति यथा गौः पयसः कारणं तद्वद्धारणात्स्य २९ यदित्थं मनसा ध्यायति तद्भाव वदतीति
स्फुरने मनसि प्रथमं रूपकल्पनाय स्थान्नामकल्पनेत्याह चित्तचमत्कारे तिभावो भावना संकल्प स्फुटरूपि

कार्यं

प्रथमं यथा यथा भाति विवितमस्तितयेहनन नमोऽवनियनेकालादेशादीनभिधाकृ[illegible]नामार्थं यथाभा
तिचेतनाकाशशून्यता न तु यानयावल्लनयोकारतानाश्रिता २९ चित्तचमत्कार[illegible]स्मनसमोऽयं भाव
हृपिणि पूर्वभावाः प्रवतेनेन प्रस्थान्नामाभिधादिदः ३० शून्यताप्रि जगद्रूपतया विज्ञानमतिस्थिताः स्व
नम्याः पवनेऽत्राप्यस्पन्दस्य नाप यान्तिताः ३१ कोऽपि सोऽपि पुनेर्विंशं यथा नील मितिस्थित चितिचेतनेन
विदितनथा सर्गरूपाश्रिते ३२ स्वाभान एवमाने किन्तु कुत्स्नरगीतिसगेना वुद्धने स्वभुजगर्जन्सूत्र एवथा
पुनः ३३ मनः स्वस्वमवत्स्पर्धः स्वपदस्थलिपृथग्जगत नत्वान्यदिदमन्यत्र निमात्रतिविंबमवर ३४

यत्र या कल्पना सा शून्यापि तन्मात्ररूपे तिदृष्टांतेन दर्शयति शून्यतारूपि यथा पवनस्पंदस्पंदसना
ति ३० यत्र याकल्पना सा शून्यापितन्मात्ररूपैतिदृष्टांतेनदर्शयति शून्यता सुमित्रसंधः ३१ तथा च विज्ञानेनैवभान
नस्थातिरिक्तरूप शून्यत्वानदनन्यान याचिज्ञानमतित्रि जगद्रूपाः शून्यता श्रुतीतः ३२ तथा च विज्ञानेनैवभान
दृशा जगदात्मना स्फुरतीत्याह व्योम्नो निमेषोऽपि यने विज्ञानमिति पृथग्वल्वादियाभेनभासितेत्वादर्शनादिति भा
वः ३२ कदाचनर्यप्रलयापि विसर्गता वृत्थानेन त्याह स्वाभानरति सर्गाभाने विविधपरिच्छेदशून्यचिन्मात्र स्वभाव
नेभ्यानेत्राणीन्धः कृष्णान्तधनाभ्यानमेके शृगान ३३ ऐहलौकिकस्वपारलौकिकः सर्गोऽपेक्ष्याहेमवेत्याह
महतः तिन स्वनस्त्व नतु नरपारलौकिकं वरदचनदन्यऐहिकं यमर्थं यत्प्रतियन्तृतिचिदेवरमेव ३४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.
नि.उ.
१८८

एवं देहपातानन्तरं ततः परमो देहः कथं संपद्यते देहरूपादानं देहं न वेति मितानि ३१ धर्माधर्मावेव स्वभोगार्थं संवेदं कुर्वे
नौ ति मन्त्वं तेते वा कर्मनिर्मितसत्तानेन निरूपयद्धर्मादिति मौलप्रसंगइत्यद कुर्वे नौ ति अतिसूक्ष्मपिण्डो देहादिभावे
न स्थितत्वान्नाप्रतिबन्धितस्मोसात्स्वरूपं कर्माणि कुर्वे नौत समस्तसंकल्पनकत्वानित्यत्वावर्जनादितिभावः ३२
विहितनिषिद्धाचरणसंस्काररूपप्राप्तिनेथ धर्माधर्मविलक्षणेनेनाह शास्त्रकारणेत्वात्मक एव नत्वदेव चिदात्मा
सत्त्वात्मैजीवः सच प्राणादिचेष्टाप्रधानत्वात्कर्मात्मा सएव स्ववासनानुसारेदेहादिसंकल्पयंस्तदा संपद्यते इ
वेति चिन्तयेत्ते सर्वे प्रतिभासविशेषाः स्वकामे यथेष्टं कल्पयंतु न फलतोनभेद इत्याशयेन हि नौयप्रश्न
प्रथमं समनिरूतमाह धर्माधर्माविस्तादिना प्राग्भारः शवराशिः बालवोः यमेदस्तन नत्वलोमर्थः ३३ क

वाधरू परतः स्वदुःखार्थे देहः संपद्यते कथं किमस्पदेतः केवलाद्देनवः सहकारिणः ३४ कुर्वेति धर्मा
धर्मास्त्रु तेन प्रतिलत्कृतिगुणा तमस्याप्रतिवेद्रूपं कुर्वेतौ न समतनम ३५ स्मृतिरू धर्माधर्मौ वासनाच क
र्मान्याजीवइत्यपि पर्यायशब्दभांगेवकल्पनेनन्देवाखलवः ३६ चित्तात्कल्पितचित्तेन स्वयं चित्तभ्रमात्म
नि हृतानित्रामान्येतानि कश्चिद्दसीति चेतसा ३८ स विदात्मा स्वयं चिन्ता देहइत्येतिव सेवत्वे प्रस्तावि
तस्तनमिव संकल्पं समयाशिव ३९ स्वयं तस्मइवाभाति स्मृतनस्परलोकधीः नविकिं मतिचिरं ननेनाप्र
लिसत्यता ४० स्वतेनिर्मातिचेदन्यः कथंतास्मरतिमेवेत् कथं वास्मात्स्वप्नवा पिप्रस नतनमेवतत्व ४१

स्थितस्य देहादिप्रपंचो यथास्मीति चेतसा कल्पितेन चित्तेन चिदात्मा स्वरूपेण चित्तभ्रमः संकल्पयात्मनि स्वयं स्वेने
वप्तानि धर्माधर्मादीनि तत्फल सुखदुःखादीनि च नामानि कर्माणि सर्वाणि रूपाणि विविचित्रधीरेना
मानि कृत्वाभिवदन्यदास्ते इत्यादिश्रुतेरिति भावः ३९ प्रथमप्रश्नं समाधत्ते संविदात्मेति मरणोत्तरकाले देहा
दिकल्पनमपि संभवदेवेत्याह संविदात्मेति ३९ ४० पित्रादिशीर्षादेशवासनेवतुनः निर्मातीतिभ्रमं वारयति
स्वतमिति अन्यस्त्विनिर्माति तदा सएवास्मो कथं स्यात् नतस्त्वान देवानुप्रविशदिति निर्मातरेव प्रवेशश्रु
वणात् तस्य चस्वात्मत्वात् उष्टा पत्नी अप्यसन्नुपानादिप्रहत्वानुकूलास्मृतिः कथं वाभवेत् तमेवरूपं १८८
सिद्धमात्मानमाशिनजानतस्य चेतनं तेयन्निरूढं तदपिस्वस्मात्यमेव स्यादित्यर्थः ४१ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यस्मिन्नरदेहस्थं सर्वं यस्मिन्विलीयते ज्ञानीनर्थः ४९ तेषां मध्ये तानं यत्नो मनस्तोमयाकाशादि सूक्ष्मं देहे व
१० निःस्पृहो विलासत्वमेन तत्र सर्वमिदं यास्त देहि ज्ञानन्तादिहृती नर्थः ११ ततः स्वयं प्रतीतो ह्यात्म
चिन्मात्रं देहो नाहं सदेहसमानि चकेजनमात्रं तत्र ददं प्रभावं वनरनात् एकत्वं लिप्तं वै तेनादिना आत्मनामे
वनसंपन्नाप्रकाशः संति स्वरूपमित्याना निरूपणं भावे १२ स्वप्नकारो जगन्नाथः जगदिति नित्यं समेत मर्थः १३ कथं स

भाति नभसो देहो ह्यात्मनि देवं विविधं जगत् तस्मिन्नागतिनिमित्ते एव यत्नवघनि[illegible]ताः ४९
एवं ते षां संदर्पनात्मामात्मैव निर्मलं तेषु वमध्ये ब्रह्म लिनमहीन च यत्नं[illegible]वननानितः
पीसे ज्ञानेन च सर्वं स्वप्नवत् केवलं तत्त्वनिःस्पृहो विहारं नित्यरहेजनाः ११ तप[illegible]तज्ज्ञानेन तापिता
स्थितान च भूधनः विहार [illegible] एवं चेतनकं थं देहे विमिमेह्रान च यस्मै १२ एवं तत्रात्मना मेति
नेविमात्मनि निजंत्र जगन्नमाश्रित्य ज्ञातिनमस्तमनरादयः १३ कथमात्मानि सर्वमात्मनेव
मावेनिमेवद श्रीमत्स्वरूपाच यत्नोविरक्तिवेद्ये जगद्बोधे कदाचित् १४ नवि विदितन्त्वरूपं
विद्योमात्मस्वरूपं जगत् ज्ञानयतो यात्मनोभाति कुतो नाम जगन्नमः १५ एवं परमे पंचभूतेषु कुतः स
त्भ्रमः कुतः यतः सर्वे पवित्राते कुतः सत्तानन्दम्ने ११ पवित्राते मत्तज्ज्ञलेपुनर्जलमति कुतः
स्वमकाले पवित्राते स्वसमभ्रमण कुतः १७

मास्तु स्वदेहकल्पोऽयमर्थः प्रत्यक्ष्यात्मीयभावेन तेषां यदि समाधौ तत्त्वमिति दिव्यान्वाचिन्मात्रि तनवद्शा
अविद्यानविन्मात्रभावेन चेत्तेषामात्मासे वेज्ञाशयेन देहतुलनमाहात्म्यनिर्मादिना १४ १५ १६ स्वमका
ले सेजीवसहपेप्रबोधेन ज्ञाते न विस्मरणं कुतः कथं सत्यमित्यर्थः १७

1639

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ री॰
उ॰
२२१

बोधेनात्तानमेवावरणापायेशास्त्रम: श्रीरिवमुख्योनिर्मलःस्तु.इदनम्मामिवदातोयवलीहृतस्लैके
रुपापन्नाप्रतिनन: अतिविस्तारंरणोनालन्तांयामप्यापायोयुस्तदुरूपानलविरूपः अत्रहशाप्रसिद्ध:मद्द
मितिजगदितिचक्रन्मितपात्मन्नशाहृत्वाके वस्तुतोनाकोव श्रीगेनिस्वमलामेत्रोगोदिपस्तातद्वविकंवास
रेमणमात्रंवाचार्यमतंविकायेनापृथंयंमतिकेनेवसमामिताद्विसृ.तेरीतिमावः ६९ इतिश्रीकामिहत्तायं
प्रकाशेप्रयतिश्चकरणोपकचनातिपृःर्गः ७९ मयंतदनपनेोऽन्नानेवत्सम्यग्विष्पंजाते श्रवंतोनेनकृयावेण

उ॰ पू॰ प्रकरण ६

सत्वमेवसमन्वितमी इदनन्नैवनायने वृहद्गाहरूपाणात्त्रम: श्रीमत्कादयनातिननाशयस्य
ग्रहंजगदेवितिकुपाह्ककार्योनवतनः सेगहिमाविद्धंतन ७० इत्युक्तत्वाशमनेरिविदेजगाम
सायंतनायविधयेसमितेजनाम स्नानंसभाद्धननमस्तुरणोजगामपणामानपेरविकरैःप्रसरद
जगाम ७९ पंचमेदिने श्रीसांप्रपेवहृतनिष्ठकरणोलीलापाश्वानेश्रान्तिनिवाःवतिननामणकव
नाशिपाःसर्गः ७१ श्रीवसिष्ठउवाच सत्स्वगुह्यमतिर्मिहोतिहृदोनविनतेपदे तत्समस्येदंतस्त्वजगद
स्त्यदेवमत १ यथावालस्यवेतालोमृतिपर्यतदःखदः असदेवमदाकार्यतथाजगदेवगत २
तापत्वयथापापहिम्ना णंप्रमकाणेण ग्रहतमेदश्यमानमतदामहेतेजगत ३नं ३ चममतितें

श्रीमेवमूलतः नानाम्ना
विधारूपमुपासते ऽवदपचि

वदानांनरैयंते विद्धहयानगतेमिथ्यानंविसरेणापवणतहृदोकारायानहशातस्मानंनहवस्तननमाद्वस
ल्लिनि हृदोहृदयुत्तेनानवस्तुसत्तारोदासंमिवमारोपसतनत्तयाविधेयमात्रंसदिल्लिलोके श्रवर्थक्रियाकारी
नर्सेवमततेन प्रसिद्धेतितिभावः १ असतोप्यसतोप्यर्थक्रियाकारित्वलक्षणंमसत्वंक्ह दृष्टंतत्राहयथेति २ यथा १२१
तापेमहृमस्पा नपएवयथाजमगहशामस्वाभित्नमणाणंप्रमकाणे ३ सेकरिदनार्थक्रियाकरो ४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

कनकेयत्तु तत्र स्यान्न गतं कनकं त्वहं पानमित्तस्येन्द्रियैः ५ आवाविनि ग्रहाः नमाः पर्वताः वृत्ताश्च नागेन्द्राः
गजाः सर्पा वा तेऽभोगदा पामार्थे हृदं सर्वान्नरनैकमण्डसहस्रिः ६ मक्कालीमौक्तिकमालापिक्वानि वह्नी
ति ७ अनेकानि निक्षस्तजनाः स्वमण्डलं सायं स्वमेव वृत्तदत्वोनरस्याः न दिनेकं पत्ता ह्येषयाजन्मनि
यद्दोपदेशार्थं क्रियावत्समाः समाऽर्तिपाते सूपगतानां नवाह पयासमाप्ता पाश्रुतिरिति ८ सर्वगतं सर्वा
विष्णं परमार्थत्वं नैतिरतिशायमत्रपात्रावैसमर्वं तेषामेवसर्वमितिपादि स्तुतेः ९ तत्समात्पापक्तेवलं तद्गम

यत्तु तत्रस्य कनकेकान केकस्केयया कस्कं तमिवेवालिनमनागविदेमर्व [illegible] प्रतनत्रपुः
गतात्वनानार्गां हृमाहरा ईश्वर हृत्पहृद्गैवालिनवनुपामार्थेहृदं ६ यथा न [illegible] कालीपिक्के
वेत्तुक्कार्यः समताः [illegible] पातामावेर्वद्दृहृषानगानं ७ दीर्घसमसिद्धं विस्तारं घहृतादिसं
युतं सत्वान्वेत्समपुरहसाय श्रीसेत्तास्तया श्रुतः ८ अत्रित्सर्वबृहनं श्रोतं परमार्थत्वनं सत्विस्वे
त्वविनाश्चत्वः परमाका सत्ताशपाते ९ तत्त्ववितं सर्वं शक्किं सर्वं सर्वात्मकं स्वयं यत्रयत्रयथोदितिं
नयालेनवनत्रैवे १० तेन स्वमप्रवेदमावान्वितित्त्वबंधिनः नवनिति नरागवत्सामस्त्वप्रसर्वनिते
यद्दृष्टमिन्नरहृपवतस्वमाकुशानेस्थितं स्वमाकाशविनाभेद्दिनरानानेनिभावितं ११ वेदित
वेभावशानोन्नतेभावसुष्यते आत्मनात्मनि शुद्धेन तद्योगस्थितिसंयता १२
दृत्त्वमेवगमितितियथा यत्रयथापाह प्रार्थे क्रियाघोषमाति भवतित्तजत्त तत्स्यात्राहे तथा चमानारेष्वाशीया
त्वं क्रियाचोगंनदाविर्भूतं तत्समेरन्तवानः विशेषेषु निसर्गे वेविपाशस्याचये नाहृवेते ति ११ स्वमस्याकाशे
विकाशाः स्वतनमनाऽवेक्षि दृनदनस्थित स्वमायमस्विष्णुलाकाशापविविर्तिविनाभेविनवासनानसारोलाविवर्तं
मानभिन्नं षः १२ स्वमजागरयोरपि अन्नानिनतागुर्वबोधे सुपलेसमनाद्वेषो दृश्यते समनामबोधेद्वात्तेन
नादात्म्यं सर्वधीधामपव्हेन्ती नाहवेदित्र नतिवेदितभावेवेदितं सर्वमस्य प्रकाशमारोहचेनतं तत्रेकं तत्ता

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ री॰
३
१२८

तदेवं त्वमनाग्रहरूपपदार्थानां चित्तनोऽभूतमायातदर्थितानन्तत्वहातामस्यानन्तोभयपूर्वीदेतोक्ता तत्रतमः स्वस
स्यानन्तमायामात्रशरीरं त्वमस्तु किं मनां स्यात् प्रवेशेनेतिपांकं तेऽहमस्तीति यदिदंयमनुरुद्यापुरुषितानसंत
यामसानस्तुत्स्थितिवहाविभवाः कर्मपात्रात्राप्रमात्रं चरोषः स्वादिति तेषां तथा तत्रमनस्तु यदिममायां सर्व विलि
तमायामात्रशरीरितिस्वमेविक्लितताःस्वमपुरुषास्त्वायामालस्तुस्वसंकोशेषःमायामात्रतकारवेनान
मियतः रूपत्वादिनिभावतनास्त्वातस्वमस्यमायालोके तथावकर्षत्वत्वमानःस्वमसाम्यमितिभावः १४ स्वाम
तोः त्वस्वत्वमतनः समानभवंतीत्यत्रावदेत्यपादं वकं न निरस्थितानमायस्थितानमतत्तयापि न भवंतीति समन्व

श्रीराम उवाच स्वमेपिस्वमपुरुषानमत्ताःस्वर्गेनेयदि तत्कलतोऽभवेदोषोमायामात्रशरीरिणाम् १४
श्रीवसिष्ठ उवाच स्वमेलयुरुषास्तावत्स्वतःसमरूपिणः प्रमाणमत्रशृणुमेप्रमत्तंकाममेनतत् १५
सर्गादावाममर्गोस्मिन्स्वमपुरुषभवात्मकं तत्तंकल्पकलंविश्वमेवंस्वमामभेवत् १६ एवं
विश्वमिदंस्वमसत्तत्स्व॰॰॰न्मम यथैवतत्तथैवान्येस्वमेस्वमनरानरम् १७ स्वमेनरावा
त्वत्वानमलाःसुषिमेयदि तदिहापिनसाकारनकस्वमेमनागपि १८ श्री [illegible] राम राम

मायायाविरोधादिस्वायेन वसिष्ठ उवाच स्वमेऽस्ति तेनविद्रिमात्रांतरस्याना [illegible] वस्तिवेत्यं
तत्स्वमेनासतःप्रस्वत्वनामोपयतेवं यावत्तावदर्शनादिनामयः १८ किंचस्वमस्यान्तरात्मसंवेनाप्रस्वं
चस्वापिनदृश्यंरं तस्यापिहेययनाभेस्वमदूपत्वादिनायाधेनाहस्वांवादिति १९ तथा च जगतः स्वमस्व
पुरुषागुरुमम समाच सिद्धेस्थायहरूपवमिति तत्स्वमेभवान्ममसंतंतस्वरात्तायात्स्वयास्वरूपोपितत्स्ययावातान
यथैवतत्तथैवान्योपिवदूपाचसत्त्वाःएवमत्येषामपितत्त्वान्स्वस्यानभवान्स्वमान्स्वमभवनतानासिद्धेस्यर्थः २०
उक्तमेवार्थं प्रतःस्पष्टमाहस्वमेरस्यादिना तदाहवावात्मनिवेषमविषमवानमारवान्सत्याःनारदेवसंनोनिवा

1643

नयाउन्निद्रैः पुष्पैः पटुपांशुभिः प्रतिशुभ्राः पुष्पावलीकाः येषु तथा मंदारवल्ली एवं मोदतीव वद्धनपुष्पभा
जनानि येषु तथाविधाः विविधा शिखंडिनो नत्यस्थाननानानंदप्रायाः कक्षाः जलप्रायाः शिशिरप्रदेशा ये
षु तथा प्रपातेषु कुर्वद् देशान्तनतो जलजालम् विलासा एव शिखंडिनो कल्पे वा यानि येषु तथा प्रतिध्वनि
भिर्वेला नाम गहा यत्र तथाविधेषु गहनेषु मीनानि येषां तथा विधा जना येषु पुष्पे विधाः गिरियामाः जयंति श्रु
तिसिति शेषः २९ नदेवल्लूदयतिउन्निद्रैः कुहूमिशिखामकाकुलेषु उन्निद्र एव मधो विकसितानां कदंबानां कु
लानां दलानां रेणुजर्मे लीयमानैः कूजद्भिर्मधुपैर्निशि दिने कम्पनाः हीपित का मानना नामरणाम
पितितिरिगह्वरेणानरणाम्नाविभिः पुनाना या न इभिः वनिसानु श्रीर्नदनेकीर्णामपमरणानम वनीनिना
नेयु २९ भूगैरंवदेलिनाभिर्दीलानेनकल्पिनाभिर्जनाभिकुलकाननस्थानः गिरिगह्वरेषु गायतीने

उन्निद्रपुष्पपटुपांशुपुष्पलिहमंदारमोदविशिखंडिकदंबकुलाः ग्रामाः प्रपातजलजालविलासवा
शवल्गुगहगहनमीनजनाजयंति ३० उन्निद्रकदंबदलानलीयमानकूजन्मधुपप्रसेप्सरणा
मराणा मन्वेन सामवनितुषिनिर्हारणाणायामाकुलेषु गिरिगह्वरेषु निनाणा ३१ भृगावृंदेलि
नलनाकुलकाननराजयाश्च लिंदयिनानदंतीनेत्र लीलाकुलागनयुक्ता गिरिगह्वरेषु किंश्च
निशतु भिवमनस्मिजनस्य यताः ध० नानाविकासिकुसुमोल्लासा बलव्यवल्लीदलावलनशीलन
लितान्ध्वगगाः श्रकसीरयोगह्वरे पुकिंचलिशात्र मिलभः प्रयप्रसरणेननतांरणा पापामानिदीरगहने पु

पुष्पैर्युष्पितानामानन्दपुष्कंतनेन्द्रेपयापानथा लीलासुयंयाद्वे प्राभिराकुलाः किंतानाः समयम्रांशातु
भिवगतचूर्णानि दृष्यकाकिंकयन्नेति अक्षेपपादप्रवन्दहहरीनामन्मयमनस्यातलालसो यन्नपाटव
मीदृशः समयेष्यनिनिर्दयतं बेनक्षैः अक्षवामरगावदेलिनलनामहंशपुंलिंदललनामानेनपुदंत
नेत्रनाम्नुदमदनानांपुलिंदललनानेत्रमोदयापहारितलना पल्लवाशितप्रतिभंयानात्र निवमनसामाना
दयायोमयसमयेपितिर्दयन्नेतितिकिभिता ता सा ध० किंचनानाविधपभृः कुसुमोल्कटेभ्यः लब्धःशैलसौगन्ध्य
पराग्राधिः सारौ येनतथाविधः सवायोर्वल्लीदलानाचावलनेः शीतललिता निप्रयत्नगाना मंगानियेः श्र
मोर्मिः सहनदुगेनशैत्यन प्रयतनंरतिरामः प्रयालपापविधानानावा पृष्णाप्रसरणेननतानरागदिजलाशयायेषु

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ना

पादद्वये व्याख्याते देश [illegible] रिरिशामकाः पाशिपुरस्य दुर्गस्य चेद्‌नगरस्य यान्युद्यानि तद्भागस्तु च सोम्यस्य: सोमसवन
अतिकृते: वोशमतस्ता [illegible] नत्मिता व [illegible] लो का व निचजनयंती [illegible] ४२ किं चैते गिरिग्रामाः आस
न्नाः पीताविद्ध [illegible] थे [illegible] या विपिनान्तर [illegible] शिरंद्रिनो नवनाइ वेष्टु विप्रकीर्णैः कलापिकु
लानां कोमलैर्वर्हेरवै रैः मौर्वीनां चंद्र कलन्नाणामणि [illegible] येषु तथा विधाः सनो [illegible] यंति प्राग्दक [illegible] ४३
किं चैकपार्श्वस्य चारुशशिमंडल तन्द्वेकमहनेये [illegible] पार्श्वे च विद्यानाः वारिगुरु [illegible] वारि [illegible] येषु तथाविधे
षु गिरितटेषु स्थितेषु ग्रामेषु यावि लास लक्ष्मीः साविभव [illegible] विरिञ्चेः राज्ये [illegible] कृताः दुर्लभत्वर्यैः ४४ श्यामाद
[illegible] नवनांतर [illegible] मतान कम्पकल्प हवभेद सलव कानह सं [illegible] लाः निकुंजका येषु [illegible] वि

कुज निर्झर वारर [illegible] निर्द ताल द्रुमाः [illegible] पल्लव वल द्दलीविताना [illegible] वराः पर्यंते [illegible]
[illegible] विजलदारे [illegible] ग्रामकाश्च [illegible] पुरोद्यान [illegible] ४१ आसन्न पीत [illegible]
[illegible] नवनाइव विप्रकीर्णैः ग्रामाः कलापि कुलकोमल वर्हरवै रैः प्रांशु [illegible]
[illegible] राजयंति ४२ पार्श्वस्थ चारुशशिमंडलमंडले षु विद्यानवारि गुरु वारि [illegible] ग्रामेषु यानि
[illegible] विलासलक्ष्मी राज्ये [illegible] विभव [illegible] विरिञ्चेः ४४ श्यामोदन [illegible] रेषु सतान क
[illegible] निकुंजकेषु [illegible] गिरिगह्वरेषु ४५ हरि [illegible]
[illegible] गिरिग्रामेषु [illegible] ४६ स्फाटिक [illegible] निर्झर वारि
[illegible] शिवंदिन्यः [illegible] ग्राम गह्वरे ४७ शिवंदि [illegible] विलासिन्यः [illegible] नतालताः श्र
[illegible] निर्झर [illegible] ४८ ॥

नामेद [illegible] पारिभद्रा निवल [illegible] द्रुमाः [illegible] विधेषु गिरिगह्वरेषु [illegible] ४५
[illegible] हर [illegible] विशारि तानि [illegible]
[illegible] मनोहर [illegible] युवती [illegible] मनोहर [illegible] नाः पतिविशेषा [illegible]
[illegible] येषु [illegible] ४९ स्फाटिक [illegible] धारा [illegible] निर्झर वारि [illegible] येषु ४० २ २२२
[illegible] निर्झर [illegible] निर्झर जलानि यस्मिन् [illegible] विधे ग्रामगह्वरे ४८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मनो ५ ॥ ८१

रागिनैः पतितमैरहृं हिरिणो हरहरितिनाः उपवनदुमायाहतन्यो पिप्रमाणेन हंसप्रस्था दिरणितल्लतमाः अमलाः का
कलेण यात गिरिगहरै र्गोपिनाम्रवव हिना सग्रामस्थली पु पषमर्व जगाम्य सिद्धुः कामः मदामरसेन रमतेः निम
मे ४९ आसर्गसमासे दिन आरम्भ अये वान्या एदेशावेधाः हे श्रीमतां हनमितवृतं महोदार्य यसत या विधा
जगन्मयि पालने स्तना महाशय आतपहरयो वै हन्तना गभीरा च आकृतिः पारी वयमत या विय भो मेघ नम
मेताएवतानां मर्दमभूषणमभवसि न वा भ्रमे तेत्रा पा नादिसपतिहेनाः रसम जलस्पएकामदमसि एवमद्
एमहस्र वनापिहेषा नव र्षतान घायत मपात्र भ्रतेशुरुषरस्थले पुतनं तकेटकादितरु षु चसतेत्र माग्मेन
श्रेयो विभागक्रम आस्थितः एतेन मदसत्वात्र विभाग परिसा नेत्र सलामनः द्वपयेत् यदिमवाद् शाम

ईश्वि न हामि हरिलोपवन दुमाहवा पीप्रमाणारषि तामलिकाकलीषु आमस्थली पुगिरिगहर गोपिना
रमणमे रपरमने रसमेन कामः ४९ श्री मद्भूत महाशया तपहरयो वै गभीरा कृते भूस्त्म ईहम भूषणाम
वृत्ति यो भूमेर से कास्ते एतत्त्वपयेत्मना त्रियदि हे मेघ तया वर्षना हे धारा त्वं पल्लवस्थलनक
घयो विभागक्रमः ५० लिंग्धा स्निग्धनीग्र वारि विसै तन्त्रैः पदैष्याबुदः शुद्धः स त्विपिना वनोति
वस्मिप्रारभ्य मे ... जः तिलस्यापनिकातिरेवभवतः काया अयालहले आस्यायाशनिमानते
षिकि मिदं तद् ... कमा ... हेत ५१ वर्तस्थान यतनर्व शुभमपशुभंभवेत् दुर्मेघस्थानमासाद्य वारिविसि
ननागत ५२

हातेपि सुपात्र गुणेन त्व षं न मानयंति तर्हि मे केमान षिं यंतीति भावः ५ दानप्रारंभादिकाले कृतककुद
कणकहोरजत्वं नत्वदानं एणमहान् दुः स्तेहो देवस्मापयेना हमिति हे मेघ तत्तीर्थानां समुद्र गंगादी १
नां वारिविसरैर्नित्य हाक्षिन याउच्चैः पदस्थः सर्वप्राणिनां अंबुद दासीनं वुदः किंच शुद्धः सन् विपिना वनो
प्रारंभोने मुनिसेवषिक्वनयेनन घातियो निवससि किंच शरदि रिक्तस्या पिभावतः अतिपाविना पवल्ल
कातिरेव कायाश्रयाद् गुणेर्ह शोधितैः दनाधमुख्याय अशनिविघ्न दानिपुरः सरंकुः दध्वनिआत्मनो षिर
देवलेव द्वै वितनव आवेष्टितं किं सर्वया अनुचितमेवेत्यथः ५१ नदस्थ आह ... लेति शुभमपि व लु अपो
गणस्था नगतं सत् अशुभं शुभं भवेत् वारित तु इतिभेदः ५२

वा.टी.
२२५
ति.७.

1646

रीतः दरिद्रः प्रणयी सहृद्दिवस्मे मोक्तानत्यादिः परिनोषितश्च ५४ द्वयोर्वार्यादिपुराणावर्णानप्रसंगानद्विपरीत
नैकृष्णपदिशालिनो मूर्खोन कस्मिन्नन्यणां विनिमयसंदेहमदर्शनेन निरुतिं नैकृष्णविनि ५४ यदिमूर्खोनि
षेधवतहिं निषेधवनद्दिकथं महोपालेसंदेहं तितचाह गनौदिति खेद्यमूर्खोपि शोधादिकृतः कस्यचितुल्प
देरूपादेयोभवति ५५ विषयवीरविषुभोगपरंपराप्रदत्तमूर्तिः प्रसजितप्राणेन विषयलंपटोमूर्खः धनुरादि
मतपणेनोन्मत्तानमदिरादिना मत्ता न प्रमादकोपावेशादिनाह्वयादिपतनोन्मत्तान् पिशाच्यावेशधाव
मानान न तजानप्रकर्षेणदेहादिपतिहेतुविस्मरणात्‌देहं प्रमेतिमवोहम् प्रमाण प्रतिष्ठानानुमानाधिकान्
घ्राणादिभूमिकारुदां पुत्राभिजनानारायणयनरूपालवाप्रतनं नमेव विलोकयनुमविषयलंपटस्य इत्यामर्त

शदोनमे होनन शन नमदे नुनोये नविष्टतिनामः शदोहभसेोपरिपोषितशुजनेदुनाद्यैः प्रणयीवदी
नः ५६ नेहेण नमहूर्धपाषु विनश्यावरतपरिउत्थितानं सभ्योगृहीतकिमनानाममूर्खैर्मूर्खैर्म
प्रवाचनुमा नजाने गुणैः कतिपयैरेव बहुवायोपकस्य चित् उपादेयो भवेदवश्यं सज्जनाव भक्ति
भिः ५७ उन्मत्तमत्त पतनोन्मत्तेयावमानमानोपि कानिष्यवीरविषुभजन्मूर्तिः यन्मन्यते तृणालवा
प्रविलोकयेत्कामसंजड तमन्नवास्य विचार्यतानन ५८ कोलाहलसमाने पितिधीमतां व्यचमान सैः
प्रन्यथापासद्येतसिदं मीलितेस्य वाक्यमिः ५९ नित्यारुचे प्रियजने भयशोक निष्ठुरप्यानरममणानो
नसमपकाल कौलेयकाशय समाननदेवमन्ये मृखेणाकेन चिदहावतशिदितोसि ५८

उन्मत्तजड इवमिति तत्स्वरूपं विचार्यतां यदेवास तेन हि सर्वचक्षुमि स्वल्पः यदिजड तेन हि तृणालवाप्र
दर्शिविषयलापचादिदोषादि व्याननाविसर्ग्यनोचराहितरणासासम पेतस्य इलेभनरमिति विचारे
फलिष्यतीति उन्मत्तादिभोतीचलेतत्र्यकवाच्यमित्यर्थः ५६ जनगर्जितादिकोलाहलः पिहितः श्रू
यमाननमसतावतोन्मीलिताहेः सप्ताहेत्यपिसत्यचमानमेभयाोन्मीलिताहैः सप्ताहेत्यपिसत्यचमा
नसेभयान्मीलिताहैः सप्ताहं इत्यभयजानयानवमितिभावः ५७ हेकौलेयक मूर्ख प्रापणेच्छिततहृतिसत
नसमाननयाप्यगुणाशिक्षायोग्यतामनुमानेनकेनचिन्मूर्खेणानित्याशुचि नादीनस्वगुणांतत्वशिदिनासि
मन्येइति पूर्वोक्तेसंदेहे निर्णयः तथाहि मतिशिक्षाहृगुणाधिकादर्शन मुपपद्यतइतिभावः ५८ २५

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अस्मद्रूपं कर्मैव चम्पाद्विष्वमेजगत्कर्तृत्वेनाविधात्रासौ हि त्रैतु हितः समाख्यायादेव शुमायउपलभ्य तेथ्यांस्वसमानानामन्तुह
पाणां सर्वं यथा मां त्वं दृष्टेशता यथा सर्वं मेव वस्तु मां तां समं तं निर्मितं किं तत्सर्वं तत्र हवा समस्ति अश्मयोऽप्यवकरसमस्ति
मितकं हरे गर्भे कुलायेषु गुरी पुत्र वधो जने सर्वं जने गुलोकान तु ति सर्वा लोको रथ्यमा गत्तास्मिन्तुस्मितावि
रंगस्थिलायाति मे घ्नन्तहि षषे कुराति र्दुरिक्षान्तयासर्वैर्मिंग्रशरीरं चेतिसर्वमित्यर्थः ४२ दुर्गीरितवते पृष्ट
नेपकृषायस्वाहा सामितेयथा स्मात्तथाऽध्वाच मोक्षमतानेनास्मेयाअपवित्रेदेहाद्यभिमाने अप्यं विचार
नेत्राहि मे नहितवमूर्खापेत्तमाने गोत्रापिकंतानान्हरीर्थमितितृतिरल्पमतोषः पचगुणाकदेवसि
रमत्विष्यापि दर्शने मूर्खाने लभ्यते अतः समतायमहत्त्वर्थः १ अववहोपुरीष वधेस्कवस्तरदनिहर मवे

शे मिर्मं सर्वं जगदस्मद्रूपं कुर्वतो त्रैविधाता सौ हि त्रैस्मि कुतिसमम दृष्टेति निर्मितं सर्वमेव वा स्मे मेधावकारकु
हरे भोजने गृहपुत्र समवीलो के कुरमितिकुरति: सर्वं निग्रशरीरं ४९ ततः कथमस्मदृशीरितवते स्वावाच
रुद्दासानितेमतोमात्ताममेध्याया अस्त्रमयः सर्वने सोपिकः श्लोर्थमतिः कृत्रिमार्थतेरिति श्रीमाना
णीयायित्विमह्रावेशगुणः अयन्त्वित वये रत्विण्यते लभ्यते १ अंतेमे अमेमेधावरूमते तिमम
७ २ हासं कोस्ली मर्मीजमानेकृतरितिकिंच्छतनेकृतनि सर्वे स्यानेषू नीतिविलिनेलोकेजनेत्स्यानेन २
यात्राविलसम कर्मात्रितिरलसोकेकृतोनेस्वर: १ लिंगसोहुरटकोक घात्मानेद्रशयन्त्य य सर्वे

ननेसत्तीवमपिनकुलन्दूषकादिदैवाललयाह्सीतिरपराधमेवानिनिश्चितनेनिर्वेले चक्षुगावसादित
सीतिरपराधमेवकृतनिदर्शनति श्रुतीतिवलितेरतेप्रसन्नः सर्वैजनेरेमलोके लाग्रेणएवं अलंअपंन
नेस्वरः असमर्थः अथात्राविलनेनबलः दुर्विलासकोनकेनेनसमतिनायावदापुःस्थितिस्यसतया
विधः कृतनरत्वष्टः स्ववृसमस्तिनिस्थितिनिपार्हतेनस्वरः सेवकः ११ कविनदीनीरेनिर्मल्यात्तत
भक्तणायशिवलिंगस्योपरिटेते काक दृष्टाकश्चिनद्दृष्टेनतानात्मनेमेततेलिंगस्योपरि आत्मानं संदर्श
यतिनिदर्शयति किं मिति निदर्शयति तनशाहसर्वेषामर्थः पातकानां अयोगति हेतनामध्येपरहि
गशिवस्वभक्तणायशिवलिंगस्यपणनद्रुतंमाअसत्तकाकभूतपश्यनेति १२

1.648

अपरः सरसि हंसं नेममंते काकमु दिग्णाह काकके ति हेकु स्मिन काक काक ककूतू थिः कल्हारवैर्दं मध्वनिभिः क
वलिनाह ससार सा दिग्गुणा येन नयो विधः नेमरसिक हे मेम मन सन मध्य पानार वे यं नर यसि स्वकहू करवे र्यह
कवलयतीतिध्वांतः काकः नरव निकरं नाना विधममेधं कवलयति मृणालिकां मा मामपि परिहरती तिय
न् अतले स्पयो विस्मयो मास्थयतः कृक्षितमपि तोशं वासनि नया सभ्य स्मे चेत देवमवेदा स्वदते यथा लघु नो
यह नंवजने नहुजामि त्यर्थः ९४ विविधानां वनकुसुमानां केसरैः केसरस्थे परागैहे बलवपुः काकः ध्वांत्या

काककककूतक विस्फुट कवलितगुणाकई मेमम स्मरसि यंतरयसिमध्यरवं यदतो मे शिरसि फलभूतः
९६ कवलयतिनं गोनि स्त्रियं परिहरति मृणालिकं ध्वांतः यदतो स्त मामयसेस्वभक्तं सर्वदा स्वदते ९६
विविधवनकुसुमकेसरधवलवपुर्हंसस्वहंसः काकः कुमिकुलकवलि नमयाकवलयन्नज्ञातः ९५
नत्ववर्णे हदैः हंसः संगतः किलकोकिलैः केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ९९ अरण्यान्यां स
दः स्यात्सौ स्थितः काको निरीक्षते वे माहृपा दिशश्चोरोति शिरस्पते जने यथा ९७ सरमसमारसविदलग
करमकरंदसंदसरसि कथमिह विहरति काकः स्फुरदवकरनिकरयूमरस्कंधः ९८ ॥

हंसस्तु निहितः शुक्लये स्वभावः स्वयोग नंतरं लितं हुमिकुलकवलं कवलयन् काको ज्ञातः ९९ ९९ अरण्यान्याः
महारण्यस्य स्वदः स्याणोमध्य यजीणिमि तिस्त्रभे स्थितो यं काकः यथानिशि स्मे जने चोर वै यह तमारा
दृशादि शो निरीक्षते नेन हृ न्निरीक्ष नहुत्यर्थः ९७ सरभ सैः सारसैः विदलना पुष्कराणां पद्मानां मकरंदेषु सदरेः ह
सरसि स्फुरता वाय नोद्रूयमान धूलिना अवकरेण पूसरः स्कंधो यस्य तथाविधः काकः कथं विहरति अनुचि
नमिदमित्यर्थः ९८ १२५

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

सू ५४

1649

स्मृ.दा नो विकसितानां पुंडरीकाणां कोशेषु प्व पुष्पित्रमिमनस्स रूपे सप्रसि स्थितैः राजहंसैः सह एकः कृपनीतिकयाः
शिलालामिग हनन पांग स्नुवेषसान यावित्थः काकः पिशाचः अक्षिन्कपल्लेले इपविश्य राजहंसनिर्जनाय
विविधाः लीलाः करोति हा कष्टं हे यनन त्वं पश्य ११ वंचनापुहागदिकास ...यानादिभागन्यायेनोपाधि
नमापुष्प प्रापदिति शंकयान न्निरामायराजसभा दो कटुर्गना लेखनमापदेशेन कश्चिदाह हे काके ति
कर्कशस्वल लाणिये श्वानकणां विसरणाः कर्कवः सएवं कं हि हृ यस्य न यो हे काक सभागामक कामा
भंकाभितिशकयाम स्तकाकाने वा हं यत्नं रटमिनो न तार्हक हृशकन्नं स्य यक्षन्न या तेन एकः पुत्रो मनी
व नित्याशयापिकस्य कोकिलस्य सभंकं कस्मादनर्थं कं मा यं पुष्प क्षिहि यस्मात्तेनाः कटुभाषणेन

हाकष्टमिष्व पुष्पित्र स्फुट पुंडरीककोशे कथा हननेयो यमुख्यः पिशाचः पक्षेएकाक उपविश्य कुपल्ल
लेस्थितः लीलाः करोति विविधाः सहराजहंसैः १९ हे कर्क कर्कश स्वरक काचे कवि हननाह स्वशकनूम
पिकनतेषयानं कस्मादनर्थकमिदं पिकपाकमेक पुत्राणां सह राजहंसैः २० श्रोलाकपंकजवनेस्
विलास वने काकं कलंकसहंशमप्रमादं नेहाक हृशहृ शानमष्टविचित्रितायां नोगदितिकर्कच
केन विसर्धनां .. जम्बि विशिराकपारक्रमयेव कमहृदये नेचपल्लेले च पलाः स्पर्धे हि कोशिककाका
...क्सां स्तन्यादे या सम्मूनिना गोष्ठी २२
शीलस्य नन्दं नाक्रियमाणाम विहृत्वरपिकपाय याननमनोरथसिद्धैः किं तु उपहास सिद्धेर्भविष्यतीत्यर्थः
२० काकस्यालोक कश्चिदाहे ति शेषः किमाहत दाह इति हे काक यः पुरुषः नवलेलानां वा कः २ कूरैः
शृत्वनैः क्रमैः खिदानषुविचे छितैः सुकृ सो दितिसः पुरुष कायाक टुरा वकः कच केन विरार्धनां सहेन
शत्रु शनैः स्वनैः विदानषुविचे छितैः स... लसभायां अन्योपि लीलाएव योग्याः नेकाविसधुरितन्यापदेशे
नतरुतिकिमर्थरटसीत्यर्थः २१ लसभायां अन्योपि लीलाएव योग्याः नेकाविसधुरितन्यापदेशे
नाहविशर्वभिर्हि हे प्रचुरे वकेम हुमिर्जलकाकेश्च वने पल्लेले यदि च पलाः कोशिकाः काकाश्च स
स्ताने हि एकापल्लव लक्ष्यगोष्ठी समान योस्येः समनिना स्थान कोशिककाकाद्युत्पन्नाससतोपि विरोधस्य
विवहित नाल येषां च विरोधः शाश्वतिक इति हेकंव क्षेवान क्षेत्रः शाकुनि हे ठेकव शब्द वलविकुलिकः
२२

इति श्री ... ५४

1650

वा.री.
ति.उ.
२२९

वर्णितः समाः सेवरणाः पारीराह्वादकाः पत्राः प्राकृतिः संख्यानं चण्डमणादि नेर्थ कवाभिः २३ सापना
मयपोधापि सो दुर्भा कृः रवलानां न मवे धप्र वङः सहस्या पायेनाहमहि ति वायसादीनां संस्पर्शमयी ति प्रव
२४ रवलसमाभोगसहिं घोपन्या सोल्कजने प्रतिक पिदाह श्रावेति हक लक दकोकिलश्च ढं द पतोः धुतिवि
ग्रहेमानादि निमिते शण यकलहेमयो संधानेहृ तभूते नलोमधरे मनः पत्र श्रोत्रो त्सव भूते तव नादकः श
णोति यतद्वृ पित्र मेदरू लावेशु डल के पदमदेवक लहो येनालयाविधः काकेः के कारवहीर वेःसर्वे
तोषकृतिः श्रोत्रे दिये चलमाना नावयि रजागानेति यावत २५ कुपवने रागि णाग्रवणानुरागवनाश रः सको
किलशिशः मनत्वः ममसु वः मयासुष मयोन्नो विनद्या दिमि ई कारान्य कारस्त हृप भी मेरार वेःस

हिगीव

कोकिलः काकीसमेतेः समं अणान नाकृतिः गदिते थ्रैककलामेति समायामिव पंडितः २६ प्रस्तु
सभो जरदलन्ने मार्दमलं कोकिलप्रकूत सुम्लनी ननेक कण्ठमहू कवक जकुहवायसादीनां
२७ श्रोत्रोत्सवेन वेकलकलकण्ठ काञ्च नादम्प णोति रति विग्रह समपिरते काकेरुलूककल
हे निहतुल्य कष्टकेकार व वहरे रवेः कृतिरागतनात्म २८ वाचाकोमलया स कोकिलशिशुः कल्या
णकल्पाकयो सर्वो वर्जनमाजने वेनजः नेयावत्सुरागिभो तावन्मतनयोयपि सावरते सका
रभीमार वै धीरे णोपवने निपत्य नमसः सर्वे हताना रसाः २९ किं किं कोकिलकृतेमिथुन
रवं हर्षानि सत्तामिति श्रीवाकोटरतः प्रव शायक्षन मोभू रिरतेभ्रमः उहाम ऊसमे निरंतर
नरेने दंसमेधो जेभित हेमनेनहतात्पण रनिकरः कृष्णाघ मीपाद पाः ३० ॥

वेपानारोनीरसाः निहन्ताहाः हताः २८ सयोग सेवा नत्वसमये योपनादिभ्रमेण सद्गुणप्रदर्शनो
त्व केक विलापय रसाह दिकिमि निद्देकोकिलते श्वान्तरणयोयपनादिकुमविचार्येव सद्गुणप्रत्याप
नोत्सवको पकाहर्षांत जलतेर किंकिंहृ जमिथ्या वोधे द्वि वचनं श्रीवाकोटरतः हर्षात्मकजने समला
सितेह जनसमला सञ्जनरतः प्रवेशायने विरंचयं गुणानन्यासकालः पतेच श्रवणयोप्पाइति भ्रमो
माभूत उहंउहा मेः ऊस्वमेः निरंतरनरेमधोवेसंनसज्जंभितन किंतद्धेमनेनग्रमी पाद पाः तयारनि

२२९

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

श्रीः ... पङ्कजः यस्मिंस्तया वियोगे वै ते नासिया विरहिणी सा च नि किं च कि निर्गत्य शाखाकुले हे कुञ्जे कोकिल मम पुष्पमासः करोति अतः अस्मान्मत्य आत्मनया आत्मनः स्वस्य मधुः न वः प्रकाशात न रागैः नव नवेति
कलरवैः कोमल पञ्चमे हृदंशुः स्वप्रदेशुभंगं मन्त्रे न वचने केन शिंदितो सिवने तिसेदे न हि विरहदुःखितायाः म
ममधुः किं तव प्रियया सह कलागायत स्ववेव एवं च ममममेति वक्रोक्ति न वननेयन्न मो किंमि मीडनायैव न वे स्वर्धः १८ काक व्रजे काकसमहे मौन स्य दस्य पताहि वचन न स्य विहारस्य वं तास्य व पुष्प जात्यस्य व साम्यपि
कोनित चिरः ए एको किलः म वं जन स्य मध्ये पतित इव दूरादेव प्रकाकः परित्यायते परिवीयते न यथा
हि सर्वो पिहा कारस्त चिंतम ध्यकि यः पुरुषः सह शात पुंकोकिलेन अ मम कोप न तः नि सहसो पि प्रयि मानं प्रख्या
पि कूजन्को किल को मलं कलरवै निंजं प्रशस्तायै केनेदं वनपि तिनो सिव च नं दुःख प्रदंदु र्भगं चैत्र वि
ज्ञन वांकुरे विरहिणी व कितन या यात्मनः कस्याः पंचमधु तित्व न स्वव न वे न न वैसे स्वरः १८ मौनस्य द
विहार वर्ण वपु षां साम्य पिकान्तव्रजे काक कोकिल एव कोनिकृ चिरो ह साम्य रा पतेमध्ये स्थितः सिव
ज नस्य पतित इव स काकः मध्य क्रियः सर्वोहि अस्थिमान मेति स हि पात्रात न स्वयं स्वकारतः १९ भानः
कोकिल कूजितैः रलमलं नाया यान नेयां गणस्य शीमारवि शीर्णा पुरो पटल स्तु ने क विक्रोट रे द्रुम
कुसुम कंदे र कुडर ... कावली संकुल काली ... शिशिर स्पर्श प्रति सोच्च नाय वसंतो सवः १ चित्र मात
र मेष को किल ... जर्य काकी गतः से षे ते न रतीनि याव दहस्य वा चिंत या मिल एवं ताव न्मो पित
या त्युमानस ... कवरी ... स्माद हितेया मायाति दिशा स्वभाव स्य मगः से वास्य मा हान्म स्यसा २० महासमा नि
तिं पति २१ हे सखे भानः कोकिल यपंकड्ड र कंटका कावली संकुलः व संतोत्सवो न स प्रतिकूजितैः अन
लां गुणः नायानि अतः कूजिते रलम लेक विड्डुरा म हुम कंदरे विशीर्णः पर्ण पटले स्तु नैक कोटरे नली मास
२ नया स्वर्धा परिदशो यति चित्र मिति एव को किलाः शि शुः काकी मातः संरक्ष्य पड्ड नस्य देक चित्र न तु नरे से
वाकाकी कोकिल शिशु वं बु च रोत न दलिः स्पर्धि चित्रं इति यह ता ए यावदा चित या मित्ताव त्स कोकिल शि
सुरणि स्मात डस्ता हान मान सह शं वर्हि न स्लिष्ट: इय कोम दिमपर चित्रं न या हि स्वभाव स भगो भा ए वान्
जनः या दिशा आया ति सेव स्या स्यमा हान्य दा संपयन स्पर्धः २२ इति श्री गी· गो· टी· उमर्गद्वे षोडशोन्तरश

गीतगो· टी·
१५८
८८

वा.रा.
कि.उ.
१२०

वर्णितेव सरः पद्मकुमुदोत्पलसंहितं पद्मभ्रमरहंसाद्य सत्त्वसंगेन वर्णिताः तत्र दीर्घदर्शाभिः सरएव मायाश्चेनव जाते न मत्तो तिपश्यति हे राजन् हंहपरः अहिंसानां कल्हार पद्मोत्पलजालानां नाले पुष्पद्मलांच ललहिः केड हिं विचित्रा रवैः पतिभिर्वीतत्वान्ने यत एव सन तत्र पतिक ग जि विं वि नत्व मिव स्थित सरः प्रपद्यः अहिंसानं स ं शोभा तिशायेन मारस्सो हंयकनास्वरः सरः प्रधानमत्वं इवास्तीत्यर्थः १ तदेव सरसो विशिनष्टि विकासितेत्या दिहादशभिः विकासितेषु हेदेशु सहस्रपत्राणां पद्मभेदानां कोशस्थले षु स्थिताः उहुराः लब्धोभारं यथाः राजहंसा यत्र तत्या इंहनीलपीतस्यानी ये हिंरे पैः हिंजैः सारसक्रौंचादि पक्षि आद्याएणे लौके ने नेस्वजहं संवितंस विकम लासन स्मेर इमित्र ळेषं मध्याकीर्णः शीकरैः कसालानिस हिंमानि हिंतानरालानि येनपु लानां उत्पलानां दीनां परल समन्दहसादरस्थैः रसरागीस्यामोदमत्तानां मधुपानां हि जोनां चगीतिभिर्गीतं ऊर्ध्वयानवितानकमिव ग्रैव रगमे

त नव

सहचरा ऊर्ध्वः पद्महंसानां विविधविंचितं वैश्वरः सरोमारवरः स्फोयः कल्हारपद्मोत्पलजालना लल ल हिं चित्राख पक्षिवीतं १ विकासितोर्धदृश सहस्रपत्रकोशस्थलस्थाहु राजहंसं पीतहिं रैप हिं जलोकत्वं मं वीचमोहं कमलासनस्मं २ स्माकीर्णशीकरकरालहिंगे तरालं डुलो त्पलाज्ञ पटलोद्दरेणगौरं मा मोदमत्तमधुपहिजगीतिगीतं पानवितानकमिवांबरगंवहंतं ३ कचिन्न रत्नारतरगंभमंडक विहिं पहिरिविराविभूंगं कविन्नभीरामलवारि समृद्धं विन्सोऽजोज्वलखण्डगन्ने ४ कचाल सप्तमुक्ताजल नापटाले तीरेषु भेहेमलतासटाले तरग निर्हूत शिलोत्रक छुमहीतला कांशमतेनकथ्यं ५ ॥

येनीहाराद्दिमति विवेकलेनवदंतंवदन उल्लेखादसं ६ कचिन्नतरंनेः ताराः तरंगभंगायस्मि न्नहं विम्दो क र्षीत्यारस्परं हिं सुनः यनएवमूर्दिंविराविणोभंगायऊगभीरेणामलवारिणानिश्चलतारसमिवसरोज स्य लघुष्ठ्यः उमहे स्युरसे शो पिन मिव स्थितं ७ कचारणभिः शीकरीभूते मुक्ताग्रायेर्जुलैः स्ताः पटालयाश्रि यच्छायनीति पटालतीरे यु सिंहे मतिविंबसिंहात्तरशंक याजल पानायागत्यनाकचिहृत्या ग्रात्तस्थ जलपर्यंतेमलं विनाभिः स्मलताभिः प्रतिविंबदर्शननिरोधे नस्फुटालयनीतितत्तया तरातरंगैर्नि र्धूतशिलोः पंकोद्गाः कच्छाः जलप्रायप्रदेशा यस्मिन् तया ग्रनेन मे हेरनंतक कुमहीतले मवती शमाका शमिवस्थितं ८

वा.टी.
नि.उ.
१०४

ध्यानावेशेनावस्थातुं दुर्घटं वसिनानि २५ २६ २७ लोकस्य जनस्य २८ नहि किन्नायां चधैर्यलक्षणः उत्तमपद
एवोपायेनान्यदिन्याहदुःखेति २९ खल्वमपीति शुभ्रान्येवज्ञानि शोधाभ्यासकुसुमाणि सर्वेत उपशमोद्यमेनभा
वितात्मनः मार्गस्थः सन्मार्गप्रविष्टः ३० दिनात्तदिनं प्रति दिनं ३१ आसंतिके ज्ञाचाधल्ल ज्ञानेन तन्मल

इच्छामात्रं विदुस्त्वितं तत्वज्ञातिर्मोक्ष उच्यते यत्रावेशेनशास्त्राज्ञापीनयोर्शिनियमायमाः २४ यावती
यावतीजन्तोरिच्छोदेतियथा यथा तावतीतावतीदुःखबीजमहिःप्ररोहति २५ यथायथैवज्ञानतना
यातिजन्तोर्विवेकतः तथातथोपशाम्यतिदुःखविनाविशुचिकाः २६ यथायथैवज्ञानतनां याति
लोकस्यरागतः तथातथा विवर्द्धतेदुःखविना विशेषोमिथः २८ इच्छाविकिमातेयाधिर्नस्त्वयत्नोष
धेनचेत् तदत्ववलवन्मन्ये विधातेनाप्युपायान्तरं २९ इच्छोपशमनंतत्रोयदिकर्त्तुं न शक्यते स
त्पमप्यनुगन्तव्योमार्गध्यानावसीदति ३० यस्मिन्ज्ञाना न वेयन्ते नकुर्वन्ति नराधमः सोधनुपे
त्समात्मा नरदीजं न पुज्जतित ३१ दुःखप्रमवपालिन्याबीजमिच्छवसस्ततः सम्यग्ज्ञानाग्नि
दग्धासानभकमीरोहति ३२ इच्छामात्रं हिसंसारोनिर्वाणं तदवेदनं इच्छान्त्यादनेयत्नः किय
नोविहयासनः ३३ शास्त्रोपदेशगुरुवाःऽपेस्तेकिमनर्थकं किमिज्ञानतत्संधान समाधिनी
धिगम्यते ३४ ॥

नाशादेवत्वाहदुःखेति ३३ तस्माःप्ववेदनमसत्तायाहतं विदसत्तायांभावेस्थूह दृष्टामभैर्यत्नांतैरेः
३३ इच्छोपशमनयत्नाभावे शास्त्रादिवैयर्थ्यमपीत्याहशास्त्रेति समाधिस्थितसमाधानोपायः किंना १०४
धिगम्यतेकिमर्थेनाश्रीयते ३५ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1654

यथैव गिरिशिखराणि तथा नरश्च स्वस्वरूपादिकूटनिवासे गृहे योऽवस्थितिः सममनोदयं च एषा नीयानि तत्त्वं दनादीनि
स्पृष्टानि १० ११ अत्र समनि ष्ठं निर्मलमनो मनो मीयते निमीयते येन तत्समनात्मालन तद् दिनं च वर्गं नितरामिमा
नं चित्रलिखितपुरुषादिनेव तत् १४ जिह्वान्तात्प्रोच्यते नामपि निजिह्वादेशस्फुटादसः जिह्वान्तामिति पाठे वि
करणपदव्यत्ययः अप्राणोऽपानोऽतः स्पन्दने तव आत्मा सर्वप्राणमनेति एष इति वेधा प्राणा तडपलस्याति सागा
यतनतरागाय २० इति उक्तरीत्या अत्र के षापि कर्मेन्द्रियविषयेषु न दृष्टा गतन्त्वाज्ञानेन्द्रियवत्त्व विरसत्वेन

स्पृष्टानां स्पर्शविशेषाणि यथा यास्ता आत्मा वा सन्तं इत्यागारवदत्र च सम निष्ठं समनोदयं १७ स्वादन्तो
रसनां तानि तन ग्राह्यभिये षण्णं अपरा गाविलपणगृह्या शालानि दर्विवत् १८ दृश्यन्ता रूपजा
तानि पुनः प्राकुलस्वास नं अरसं निःसनो मानि मनमर्वि चित्रनेत्रवत् १९ जिह्वान्तो गन्धपुष्पाणि
विगन्धे स्नम वासनं स्पन्दवेधोपलब्धानि स्पर्शाय तव वातवत् २० इति चेद्रिरसात्मेन बोधयिता
विकिरिता: नभो गरो गालस्तु च शान्त्येनातिक येवत्र २१ यः स्वादयन्नभोग विशेषितमिति दिवे दि
ने सोऽग्रे च सततिज्वलितेव ज्ञानमनय सर्वज्ञाति २२ निरिच्छत्वे समाधानस्वाङ्कुरा मधुपणाः
यथा या से मनोनिष्ठ नो यदेशश नैस्ततो २३ इच्छोदयो यथाङ्कुरस्व मिच्छा नाति यथा स्तत्वं
नयामनरकेन्मा विग्रहलोके न भूयते २४

निःसारत्वेन मनो बोधयिता मोगरो गान्धत्व विकिरिता मनता उत्पन्नं शान्तैकथैव नास्ति वादन शैघ्रं
स्वच्छात्मा सर्वः २१ तदेवादय इति कतरणफले च तत्रं उत्वेडित मज्जतमिति यावत् उज्जृम्भति
पति २२ स्वतो भोगेच्छा नाशा एव मनः शान्तो भूत्वा स्वरूपेऽवतिष्ठतीति निरिच्छत्वमिति २३ नापि ब्रह्मलोके
इतिइति तथा चोक्तं यानि नाप च कामसुखं लोके यच्च दिव्यमहत्सुखं तृष्णाक्षयसुखस्य नार्ह
तः षोडशीं कलामिति २४

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1655

[illegible]लतणविलासिनीषु २२ इत्यासुहृद्येषेतासु ॥ २९ मुनेर्विवेकेवैनेविषयार्थिनः कामिनो[illegible]चवेनः समेनन्तान
[illegible]मेति २९ फलः पुष्पनतपर्वनालतृणस्थाणाश्च १० २१ धर्मेरंभोदेश्चएमाना[illegible] यतः कपनेश्वतोलिता
[illegible] २२ करवीरस्य[illegible]लतारुर्ध्वं[illegible]लानलतृणदलयाः अवदोलकमे[illegible]लनकुर्वतिकोकिलनस्त्रिया
कोकिलाभालिंगमधुरगीतभालापयति २३ हेरा[illegible]लवणासिंधोरिमाः लावण्येयवीः हृद्ग गति
[illegible]पदस्थवेन्मयपदस्वृहिः लसल्कलकलेय[illegible]यतपा[illegible]मे[illegible]पृ[illegible]वः प[illegible]

[illegible]विन्यासवसनानि[illegible]मलहासिनी भालीलांशु[illegible]विलासिनी ४ इत्येतेनंदनोद्याने[illegible]
[illegible]सहृदयः यथा[illegible]प्रवनभूमिषु २८ सुविवेकमनिश्चेतोऽर्थकेचविषयार्थिनः [illegible]
[illegible]मेसमा[illegible]नावतमस्यः २९ सलिलायोनिवसा[illegible]नेथिनदभूश्लना[illegible]विरलोद्यया[illegible]
[illegible]लिंच ३० पुन्नागलताविश्रांतां कान्तकाचनकालयः सुमनूकृत[illegible]लितविस्ता[illegible] ३१
[illegible]नाः फुल्लचंपककाननाः केतकीपुष्पवातेनललितांशुवपर्वताः ३२ कुर्वन्तकरवी
[illegible]दोलकेकोकिलकोकिलालिंगपलोलालापयतिप्रियं ३३ लसत्कलकलारव
[illegible]लावण्योयवीः सृष्टि[illegible]ग्धपायनप्रा[illegible]भिः ३४ आपूर्वेद्वापरस्मात्तुलवणज
[illegible]लनिधेस्तटात्[illegible]दृश्याजिशिष्णुरहनपरतः[illegible]द्वीपीकियता[illegible]लानांदिशि
शिवपथाशा[illegible]तानिपूर्वंचिरमलव[illegible]सनानि ३५ महारमणा
ले-नि-कोरिगतराख्यानंनाम सर्गः ३

[illegible]पार्श्वालवणजलनिधेः आपरस्मात्पश्चिमात्तुलवणजलनि[illegible]नयाभ्रा[illegible]दिव[illegible]
[illegible]लवणजलनिधेः म[illegible]यामाद्ः इहास्मिन्[illegible]शिप्राश्च[illegible]यथावेतेनरपत
[illegible]पीठीक्रियतेशिरलि[illegible]नालगृह्[illegible]मितियावत् किंचततन्मंडलानां[illegible]वन्याः दिशि
दिशि[illegible]यासां[illegible]नीतिशाहा[illegible]नलितपूर्वे[illegible]यानपुरः सरेशांनयाथियाशासनानि
[illegible]नान[illegible]न[illegible]संनचरीयता ३२ इति श्रीवासिष्ठनामे-लिने-इत-विंशसर्गः शतत
मःसर्गः ३२

CC0 [illegible] Digitized by S3 Foundation, USA

वा.नि.
टी.उ.
३२

अत्र मेरुन सर्वा देवे[illegible] श्रियुप यतः [illegible] दिगंतन्नांनार्दनो [illegible] ईधीते अथ यत्ते माषकाविपश्चितस्ते षणि
वन देवत्व [illegible] न्नास्तं विमिदं वेदितं [illegible] प्रयोजनं वक्तुः १ स्वयंनृत्तनस्तु मंडल
मर्यादां च [illegible] मासः २ तेषां विपश्चितां प्रतापलेन्नां [illegible] तेपाताल लोकं योगाशिकम ते मेरु
न र भु [illegible] नं समुद्रान् प्रविश्य तिसमुद्र नीर [illegible] ३ तान वर्णितारं ते विपश्चितः
४ [illegible] मा [illegible] मनसि [illegible] यामा [illegible] नया मासः ४ ९ ते [illegible] दिमादिना ३ नः अस्मा

श्रीवसिष्ठ उवाच [illegible] षतेनम् मो विपश्चितः उपति [illegible] लेवकुरा [illegible] प्रयोजनं १
तदा [illegible] मि [illegible] क्रमे तस्यु मेरुल मर्या दां [illegible] मासरत्ततो २ अथ वर्णि [illegible]
श्री [illegible] मिवागम [illegible] विश्वसम [illegible] लोकां [illegible] रविः ३ [illegible] यामि [illegible] मेरो
ले [illegible] संपादिता [illegible] सकल [illegible] स्वशायनेऽद्भुते [illegible] नदीवाहा [illegible] गाः
[illegible] मासवि [illegible] जलचेतसः [illegible] मध्यात [illegible] मयत्त [illegible] प्रभावा [illegible]
[illegible] स्ववादनैः ५ किपतीस्यान्न [illegible] यमातता इतः [illegible]
[illegible] प्रभुः ७ इतो [illegible] किमतेस्यात [illegible] कियती [illegible]
[illegible] ८ [illegible] यामहे देवं [illegible] दिगाः [illegible] मये दिशः सर्वा [illegible] नमस्ते दिनः ९
[illegible] सर्वैव [illegible] नमवस्थिताः [illegible] भगवंतेन [illegible] १० वमुवस
[illegible] नाशनैः आकारवान् [illegible] स्माचरन् ११

[illegible] लवणसमुद्रः [illegible] दीपमः [illegible] प्रथमं महान लवणसमुद्रान्
हि [illegible] यावत् १ इतः [illegible] परतः [illegible] धिः [illegible]
द्वीपसमुद्राणामेते किं [illegible] किंस्यात ३ [illegible] माया कियती [illegible]
कीदृशी वा स्यात ४ [illegible] यामहे [illegible] ५ यथा [illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

५४

का.टी.
नि.उ.
१५५

यद्दृश्यमुपलंभत्वं गतमपि स्यात्वेनानेन न दृष्टमेव सदा उपलब्धिकाले ऽन्यत्वाप्युपगमात् अन्य
रेव हेतुना यः यद्यन्यादृशो नाशो लोके भवेन्न हि सर्वोऽपि नाशः कथ्यते न चोपलब्ध्यतव लाघ्रुष्टमप्यनेकमव
नष्टानामपि सत्समयोपलंभदर्शनाद् नष्टतासिद्धेः १८ अयं सम्प्रति विदर्शनानन्तरं नष्टस्यापि सतो कल्पनत
निवृत्तेदेनाप्युपलम्भपदेनैः प्रत्यभिज्ञादेरदर्शनान्मुनैवमिथ्या दृष्टमिति प्रत्ययेति प्रत्यभिजानाति स
यतेलेऽपि पदवर्णानां यस्माद्दृशः २० ननु घटकस्मिन्नेव तन्तौ मध्यमध्ये कोटरकंदय स्पर्शादिवैचित्र
मेदप्यामूलाग्रेहृत्तदेह सेकुना शाखादितन्का यौ पृथग्विद्यते एव मूलमध्यादि विकार भेदे उपलब्ध
नरूद्वेव च भवना स्वेक नैव किं नस्यादिति चेन्न वादमध्येइति उक्तं यथो न्नत प[...]स्यादि[...]
तो पशाखादारूकंधयवउ स्यादयस्मुषे स्वयवास्ते किका यन्न गनाहचदे [...]पा पू[...]

अन्यतमस्य पलंभत्वे यद्दृष्टं तेन दृष्टमेव नतत् अन्यस्तु हि भवेन्नाशः कीदृशः किलकथ्य[...] १९ न संभूय
लड्डुतन्तुमिति यत्समयेति कः नु स्वयमेव स्वपतेनेदं पुनरन्यस्यवर्तिनं २० मध्यमध्यपुद्गलोपफला
स्ववयवकका आदेहहवीजसत्तास्ति कार्य कारणतानृतः २१ देशाकालक्रियात्मके यथा दृष्ट मि
हस्थितं वीजमेवैककर्मानो नवहः पटकार्यकृत २२ ॥

जसुतैवां ऽवस्तान्तत्रास्तीति समेतैकतृष्णे शाखादेः २ पृथगताः सिद्धेः कार्यकारणतोच्छेदः स्यादित्यर्थः २१
दृष्टान्ते उक्तकार्यकारणतोच्छेददार्ष्टान्तिके दर्शयति देशेति यदि मलयसर्गादि देशकालक्रियात्मकम
कं सन्मात्रमेव वीजं अप्युपगम्यते तर्हि तद्यकं स्वयमेवैकं कर्म क्रियानन्तत्त्वेऽयत्तत्या विधेन किं चिद्ध
र्मान् अ समर्थत्वात् नहि चटः पटकार्यासमर्थस्तत्करोतीत्यर्थः अथवा तद्वृत्तं वीजं देशात्मकं का
लात्मकं क्रियात्मकं वा एक स्वभावं वाच्यं न ह्येकत्व नानास्वभावं संभवति स्वभावभेदे एकत्वानुपपत्तेः
तथा च यदि देशैकस्वभावं तर्हि कालकार्यं न कुर्यात् नहि घटस्वभावं वस्तु पटकार्यकृत् दृष्टमित्य
र्थः २२ १५५

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

व ८

ननु मा भूच्चिदात्मा जडजगद्दृश्यकः जडानामेव भूम्यादिभूतानां कार्यकारणपरिणामानां मदशक्तिवच्चैतन्यं
तिरिव चैतन्यं पर्यवसितिति चार्वाकपक्ष इह कश्चिदृष्टान्तमदशक्तिरिवेति अस्मार्थ आस्तिकेषु नास्ति ख्यातिः अस्मा
ख्याति चार्वाकेण साधयितुं न शक्यमिति यावत् यतः अस्माकं प्रामाणिकानां मते देहो विज्ञानाधीनसिद्धिक
तान्त्वमदेहवतस्तत्कोन भवति नहि विज्ञानातिरेकेण देहसत्तासाधकमस्ति न चासिद्धे देहे मदशक्ति
वद्विज्ञानमुत्पद्यते इति भावः ११ किं च जगतो ब्रह्माभेदे ब्रह्मणः स्वप्नवत्पूर्वं सर्गादौ तत्त्वतः एका
स्मात्मा आस्तिके न भेदप्रतिभासिन स्वप्नस्तु नाशस्यापि वस्तुतो ब्रह्मस्पर्शाभावान्न व्याप्तिः शान्त
सा फलं चैतन्याशयेनाहं न स्वप्नवेति यतः पुनः पुनर्नष्टारब्धे जीवे स्वप्नश्रीः सैव न अत्रैव चानेनैव
मदशक्तिरिव ज्ञानमिति नास्माकं सिध्यति देहो विज्ञानतोऽस्माकं स्वमवन्तुततः ११ न स्वप्नेऽपि च स्व
स्वप्नश्रीः सैव नान्यैव नैव च अयमवेत्यमुचितं कृतं शास्त्रवचनात् यथा १२ सैवेतीतपसम्बन्धे कथं नष्ट
स्य संभवः तद्रूपान्यैतिशुक्तेः स्याद्वर्भूतानुभावयः १३ सैव भामतये वार्षी दिनमत्सैवसा कथं तथैव
व्योम सत्याः चेन्नाशेन हि नस्यागता १४ कार्यकारणयोरेकरूपत्वेन यदा तदा कार्यस्य सत्त्वाभावादेका
मेवास्मदागमः १५

निर्वचनीया अविद्यामात्रे [illegible] समेव विघ्यातन्वत्थे शास्त्रकृतं सफलं भवेदन्यथा स्याद् [illegible] तिहृतोऽस्माकं सद्गत
रूपायन्त्वा स्पर्शं सैव स्यादित्यर्थः १२ प्रलयेन स्वाप्यः भवनसंस्थिते पुनः स्रष्टा तु [illegible] सैवान्यैवेति
हेयत्वात् [illegible] अनिर्वचनीयत्वे न सा हे सैवेतीत्यादिना यानष्टा सैव पुनरुत्पन्नमृत्ननेनेतीत्युक्तम्
ले स्वसम्भावयितुमशक्या अनुभूता नु गाः अनुभवानुसारिणोऽर्थं यत्नानुभवविरुद्धमप्यपि सहामहे इत्य
र्थः १२ अनुभवान्नाशोऽहमेव वस्तुतः इति सैवेति सामग्ने व प्रलये व्योमसत्तया अमूर्तं भावनासीदित्यस
त् यतः सामर्थ्यं नैवामूर्तेनाकथं व्योमसत्ता पिसान्यथा पूर्वावस्थापन्नैव चेत्प्रलयेनाशनगाने वेति प्र
लयवादोऽकेर्तुः स्यादित्यर्थः १४ एवं सर्गोऽपि प्रलयावस्थाया अपितु त्वन्यायेन प्रसक्तो प्रलयावस्था
दन्याकृतात्कार्यस्य सर्गस्यैकापत्तो कृतस्य वादापत्तिरित्याह कार्येति अस्मदागमो सत्तिद्धान्त स्यादि

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

(659)

योऽत्र प्रपञ्चविरतिशिवमद्वैतं चेतनं मंते स्वात्मा मम विशेषः स्यादित्यतः तु ज्ञेय आत्मैवेति विज्ञायत इत्यर्थः ५ सुषी
न समाधिशुक्लयादिमात्मसंगमात न नानात्वपविद्वंतगतिष्यापता ब्रह्मलोकासागतः अनिलइव ९ न संकल्पैर्वेनोये
नहिष्यादीदृशमतेनात्मदेवमस्तुतिस्तेऽविद्यादीकं असदूपोपलंभस्य स्वरूपत्वप्रपञ्चयति असद्रूपेति चतुर्भिः १०
स्वमवंध्यापुत्रोपलंभवदिव्यस्वकहृदयेन स्वात्म्यं दर्शयति असत्सैषिति कृतो भवेत् किं सम्यगुत्तासस्यात न तावत्स
मात् न सत्त्वदृष्ट्यनात् न द्वितीयः असत्सादसत्यात्मैता तेरप्यसत्यतापत्तेः एवंच आत्मनो सत्यत्वाभेगाहस्य
त्वादसत्यसाधारणत्वयोगादिति भावः अतः असत्सैव संसारे असर्गम न्वेयमतः तदेवकांस्य च पादावेवयवैव

विसंसृतिर्विमेदेहो लक्ष्योऽत्रिर्लिंगाकृतिः शरदाकाशविशदो ज्ञेयो विज्ञायतेत्वधः ५ निःसंकल्पोऽनि
रायारः शांतस्पर्शोऽनतिविद्युता अतः शीतलस्थायुषेत्वमलोकादिवानिलः ९ असदूपोपलंभानामि
व वस्तुस्वभावता यत्सर्गोवेदने स्वमवंध्यापुत्रोपलभवत् १० अविद्यमानमेवेदं जगद्यदनुभूयते
असद्रूपोपलंभस्यासैषा वस्तुस्वभावता ८ असमेषेव संसारे स्वात्मा स्वर्गः कृतो भवेत् सर्गापवर्गि
योः यान्याद्येवबधामनोपमौ ९ जगद्रूपतया सन्तमसत्तिर्मितमभावितं अविश्लिष्टं चान्यथा न नाहंता
वगतेच तत् १० ॥

ध्यानसतोपमौ नव हूरेनदर्थसिद्धिरित्यर्थः ९ यदानजगदसत्यमिति पलसदापि सब्रह्माभेदेनैव निर्वाह
स्तस्यतिस्थितिनन्विरूपकादि वियोगो निर्मल वन एवेत्याह जगदिति अभावितं भावनया अविषयीकृते
आधारविशेषे अनिश्लिष्टं च अन्यथा ब्रह्मतानम्युपगमेन १० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.रा.
नि.उ.
११८

असद्रूपेऽपलंभस्वभावस्य वापि सद्रूपोपलंभस्वरूपविभ्रांतेर्वस्तुस्वभावे प्रपंचयति आत्मेत्यादिना अनुपलंभता
निर्विषयचिन्मात्रतेति यावत् ११ चितो निर्विषयता याश्च प्रसिद्धिमाशंक्य मानं प्रति देशाद्देशांतरप्राप्ताविति श्लोके
दर्शितां तत्प्रसिद्धिं स्मारयति देशादिति आत्मा देशादि देशांतरे प्राप्ते देशात् देशांतरे योजनलक्षांते च चिद्द्वारा प्राप्ते च तेनेचा
ह्यवयवस्पर्शविवक्षितेन चेतनेनेमार्गमध्ये अप्रयत्नेनागतं तीनमस्य वेदनं मध्यगदेहत्वे यत्कांताभासचिन्मयेरूपं सर्वं स्वजं त
ज्ञातस्य प्रसिद्धं तत्स्वभावे विद्धि इति अवहितेन संबंधः १२ १३ १४ सुषुप्तिस्वप्नयोः परस्परविषयशून्यते व्यवात

आत्मस्वभावविश्रां[illegible]ते वस्तुस्वभावता अदृष्टं तादृशं ताहि दुःखायानुपलंभता ११ तत्र योजन
लक्षांतप्राप्ते देशांतरे चितेः चेतनेयमस्तं तद्रूपमार्गमध्येऽनिरंजनं १२ अप्रेदवातमहं शरवकोशाभासचि
न्मयं अचेत्यंशांतमुदितं तता विकसनोपमं १३ सर्वं स्वजते तज्ज्ञातमस्तं तत्स्वभावविद्धि बुधाः सर्गोपलंभो
गलति तत्स्वरूपविवेकिनः १४ सुषुप्ते स्वप्नधीर्नास्ति स्वप्ने नास्ति सुषुप्तधीः सर्गनिर्वाणयोर्भ्रां
तौ सुषुप्तस्वप्नयोरिव १५ भ्रांतिवस्तुस्वभावोऽसौ न स्वभावेन सुषुप्तता न सर्गो न च निर्वाणं सत्यं
ध्यानमतोऽघनः १६ भ्रांतिस्वरूपमात्मत्वमतोऽप्रद्विता तेन लभ्यते शक्तिरूपमिवाप्तसत्वं किलं स प्राप्य
नेकधा १७ यत्र लब्धं च तत्रास्ति तेन भ्रांतेरसंभवः स्वभावाद्यपलंभोऽयं नास्ति कस्य न कस्यचित्
१८

रीये निर्विषयता चित्तस्य संभावनीयेत्याह १५ स्वप्नसुषुप्त्यादिविभागोऽपि भ्रांतो वस्तुस्वभावभूतः परमा
र्थो नास्तीत्याह भ्रांतीति १६ कुतो नास्ति तत्राह भ्रांतिरिति १७ भ्रांतिविषयोऽर्थः भ्रांत्यानलब्धोऽनुपलंभांत ११६
रेण लभ्यते तत्राह स्वभावादिति भ्रांतेरन्य उपलंभः प्रमात्मकोऽवाध्यः सच कस्य चित् भ्रांतिगोचरार्थ
स्याप्तिस्वभावाद्यन्यो नास्तीत्यर्थः १८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized ... Foundation, USA

1661

सर्वैरुर्वीस्थजन्तैरिदंमंडलसंलग्नतया दृष्टानां भूमलीहारभूल्यादीनां जालेरिंडुमंडलस्यजनन दृष्टा यादृशानंतानासनतजगदपिश्रा
त्मनः श्रुतमयत्वं शाण्यस्थितेनतत्वविदितादृक श्रुतंतासदेवेत्यर्थः ४० ४१ प्रसृतरनंतसंचरन् व्योम्न्यव्यक्ताकाशे ४२ निर्देहा
सिद्धस्यापिच ४३ नदेवादृक् किमिदमित्यादिना ४४ अप्रमाणः अपरिमितः यद्गुविनतैव उग्णाम्यतेज्ञायते ४५ इयंदृश्यरूपा
प्रमीयते अननुभूयते मीयतेरयनयापरिच्छिद्यतेदिंसनेवा ४६ ग्रनेनातिप्रहृष्टदेहेनसाधुसत्वास्वसंगममनुहामोत्त्सा

सर्वैर्वीजनदृष्टान्तोलग्नान्तासिंदमंडले यादृग्जालेजनानारकस्थितेनत्मनात्मनः [illegible] त्मनः सर्गः श्रुतव्योम
श्रुतः सर्गः श्रुतव्योमश्रुतः सर्गः श्रुतनेभः इमेवेपसृततेलेचदीर्घकालप्रयासम [illegible] अयदीर्घेणकाले
नप्रसृतरन्तर्गणानिके उद्देगामेष्यसिव्योम्निमहामहिमनिर्मलं ४१ उद्देगामेष्य[illegible]लपमोक्षमक्षकाले
निर्देहस्यापिनदादेहमनंतावस्स्के ४३ किमिदंकुशरीरंमेभारभूतमिवस्थितं मेवांदिमूस्तोलक्तम
यियमिन्त्रलभ्यते ४४ देहेममप्रमाणोयंव्याप्तेव्योममयाखिलं द्रष्टुयामिवमयापिभाविनैवोपगम्यते
४५ अविद्यावनतोरेयमनंतानवप्रमीयते मीयतेनचकेनापिवसत्तानसमंविना ४६ तस्मिन्सत्वात्मजामेव
देहमाविहृतांतरं नानेनकिंचिदाप्नोतिसाधुसत्वास्वसंगमं ४७ अनेनापास्यर्यतेनिरातंवांवगास्पद कि
नामेदंशरीरंमेसडुखापायसंगमं ४८ इतिसंचिंत्यतेदेहधारणप्राणरेचनौ कृत्वास्वस्मिनभुक्तास्फला
कुम्भयात्मः ४९

धनंकिंचित्राप्नोमि ५० सडुखापायः अत्मोगंतत्वविदांसंगमोयेन ५१ प्राणंरेचयतिशरीराद्वहिर्नयतितत्त्वी
लंधारणंकृत्वा यथावाः पतिसंभक्तास्फलाद्दाडिमादेः शुष्कनीरसंवीजनन्नगादिमात्मजतितद्वत ५२ ॥

४७ ततस्तस्मिन्नगाति ४८ शुक्लानीरक्ता प्राग्वर्णिता समासन्मंडले भगवतीकालीनरे द्दंशाग्वर्णितप्रकारेणतागो
वारी सद्भक्तपिष्यति ४९ ५ इदंमाविस्त्वदरसंकल्पकलेशस्त्यानको निश्चिषो कायस्तमरिहारो पापो निवानवे सिद्द इति
निर ग्रहे इत्यादिनापद्यसारे नो: ग्रहंनप्रुहन्कार्थं भमेणाद्व: स्वमेवास्थित मेकलेनममस्थितं ५१ देवरग्रहंभगवन्देमा
६५ मावर्थास्थितिस्त्वयोक्ता ग्रयंसविनको: र्थोपयापुक्ता ग्रवायाथान्तपावि धाकाचिद्युक्तिर्विद्यते यदिवानास्ति

कृत्वादेहपरित्यागंजीव:प्राणसमन्वितः कोपिस्यात्स्तस्मिनेनस्मिन्नानात्मकोपिवानवत ४७ क्विग्रप
हो मस्तोमकरोवदेह:पतिष्ठति तत्रभूलोकशैलादिसर्वेचूर्णिकरिष्यति ४८ शुक्लाभगवतीदेहंतत
दामत्तपिष्यति सम्मारूमंडलानेननिर्दोषाम्भविष्यति ४९ इत्यात्मोदंनसमिकलेशतवानस्मिस्तत
तपस्तालीवनेकृत्वायथेच्छसितयाकुरु ५० ग्राथ३ ग्रहोनभगवन्दु:खंपरिभोक्तव्यमस्तथं म
यावदर्थमनर्थोयपदर्थेनद्दश्यिते ५१ विद्यतेकिंविशेषकाचियुक्ति: सैषास्थितिर्वरा ग्रन्यथाभवि
तकोर्थोयदेनास्तितदुच्यतो ५२ मतिरु: ग्रववपभवितकोर्थोनकदाचनकेनचित विधानसमन्त्र्या
शाक: ततस्तस्तियतत: ५३ वामवामशिर:पादविपर्ययविधोयथा पुंसोरस्मिन्नेशकिलत्याभाव
न्ययास्थितो ५४ ज्योति: शास्त्रार्थविज्ञानेदिरश्माव्यर्थवेदने भवतमदर्श्वंत...नकदाचन ५५

तयाउच्यतो ५१ यतस्तनदृदानीतनयवतोननपत्यति ५२ यथापुंस:स्वदेहेषिवामावामभागयो: शिर:पादयो ६९
वीपिविपर्ययविधौव्यत्यासकरणेशक्तिर्नविद्यते तथाभाव्यर्थानामथान्यथास्थितोस्थापने ५४ तस्यपरिज्ञान
मात्रेतशास्त्रीयोपायैर्भवतिनान्यथात्वमिसादृज्योति:शास्त्रेति ५५ ॥

1668

नरेशप्राक्तनदृष्टसंकल्पकर्मणा मानं त्यादतिर्मोत्सुकं गहस्मार्णकादनयनीति ये:पुरुषधोरैयै: प्राकृतै: सकृतैरय
तत्रातिशमदमादिसाधनान्युपेत्य संविज्ञपैश्वस्य मविश्यायकेश्रवणागुणायेत्तत्वं ज्ञानं प्राप्य ब्रह्मतत्वैव सुमननतनाद
शीनेन ज्ञानविंतते पुरुषश्रेष्ठाः प्राकृतानि सर्वकर्माणि इः सकल्पवेदनानि चान्ते तदेव न तान्यपि मूलोहित्वैनजय
तिनान्येरमथै: ५८ इति श्रीवाशेनि णोषदपचाप्राडनरशाततमः सर्गः ५८ वायोस्थितो आयजीवः सिद्धुर्म
नाविहरंथ इलामेंत्रिमुखान श्योतास्वतनस्मिदर्वर्णयेते कृत्वा देहपरित्यागं जीवः प्राणसमन्वितं त्रयोस्थिस्थासति

जयंतिकर्माणि हित्वैदतानि ये: प्राकृतैरघनतानुपैत्य शरीरदाहेऽपि निर्विकारं स[illegible]सत्तयैव समं ५९
महारामायणे तिणोमाविसृष्टनिर्वाणेनेनामयं चाष्टमः सर्गः ५४ अनेन[illegible]गावस्थितलोका
सावासितः किंभविष्यतिमेनन देहेधः पातितिरितो १ सुमितः सागुणावाहनतस्तस्मिन्देहेनव
परित्तते किंभविष्यति भव्यानं तत्रस्मिन्नवसकावरे २ देहेनोत्मन्यो विमुद्दतौ वस्तुप्राणसंयुतः भवि
ष्यंवरेतानतकोवाततक्रूपिणि ३ तस्मिन्वातलवैवैतो हर्यप्रद्युश्चितेश्वरः स्फारं दसति भूपीठ
भवान्त्यमंजगयया ४ मदत्वाचितद्वतेस्तनोवादृश्यतितेततः राजादमस्मिन्भूपीठ इति संकल्पि
तायैभाक् ५ तत्रास्यमदहेवावसुपतिभोदेष्यति सर्वं युदमस्मिन्नृपः श्रीमान्नसिपुत्रोस्यातिसा
लितः ६ सूहूर्वर्णेयमेरा[illegible]गतेपि नरिकाननं भव सुत: समग्रया: पितरदनमनुपागते ७ सीमांते
भूपतिः शत्रुर्विहरयइतिकृतः विघ्नतेयः प्रपत्तेन विनानामनजीयते ८

नेतस्मिन्वातात्मलोपि वातन[illegible]दिलिपट्टकेन चूडानायाचलडन्तं स्मभविष्यद्वनिसर्नेतरमिति १ परित
तेनहेमति परमकावरे सुव्याहताकाशे २ ३ तस्मिन्नेववाततलवेनचेतः हृत्स्थितस्तां तस्यवासनाम
पंभूपीठं तदुपलक्षितेस्फारं नगतद्दृश्यति ४ चिन्तहतेरेवजगदाकारेणामदत्वातेजीवः तत्रप्रदेशराजाऽरम
सीतिदृश्यति ५ अतिथियेनसामंतेर्मानितः पूजितः ६ चतः समग्रैतायाः भवः राजोमेपित्रादनमया

वाटी
नि३
४१९

1664

२१ विहरयमदीभुजासदयुद्धंभविष्यति २२ भयाक्रांतैर्दिक्पालैर्यस्याहतंशासनेयस्य २३ पंडितैःप्रागुक्त
नविद्भिःश्मासःवस्यमाणः २४ तत्क्षणविनष्किन्तंत्रीवदिष्यतिअन्यास्वयंमिति सपुनर्नादेवसेनयालब्ध
द्वबलेनचकल्पानार्णवरंहसोममविहरयोराज्ञाकिमर्थकेनदत्तेनदःसदेवज्ञानस्तदेवथः २६ मानाभुर्नि
नामान्नभावेनस्वाधीनीकृतेनमर्थ्यः २७ नदेवाहयरहीतेति मानसरस्वतीसुतात्वेनगृहीतायाः अस्याःलीलायाः

इदंमेकुर्वतोराज्यंसंवत्सरशतंगतं अहोमत्नकलत्रैश्चैःसहमेमयासखं १ कष्टमेषप्रवृद्धोसौसीमां
तवसेयाधिपः अनेनसहमेसंग्रामोदारुणःसमुपस्थितः २ इतिचिंतयतस्तत्रविहरयमहीभुजा भविष्य
तिमहायुद्धंचतुरंगबलद्वयि ११ महान्नातेनयुद्धेनहनिष्यसिविहरयं करवाललतालनंजंबतंत्वविरथो
यिसन् १२ चतःसागरपर्यंतंभूतलेभूपतिस्ततः भविष्यसिभयाक्रांतदिक्पालाहतशासनः १३ सर्वं
सिंधुर्भवन्मामसकलावनिमंडलः पंडितैर्मंत्रिभिःसार्द्धंकरिष्यसिकथाश्मा ४४ मंत्रीवदिष्यति अन्या
श्चर्यमिदंदेवयदेवंसविहरयः देवेनविजितोयुद्धेनीतश्चयमसादनं १५ त्वंकल्पाग्निः सोसाधोसुधनस्या
सौकल्पानार्णवरंहसः वैरीविहरयोराजाकिमर्थंबहुःसहः १६ मंत्रीः लीलंत्रीःपासभायोस्तिन
यातिनपसाजिता मानासरस्वतीदेवीजगद्धात्रीनिरंजना ७ गृहीतायाःसत्वंतस्यास्याभुवनभा
विनी संसाधयतिकार्याणिमोत्तादीन्यपिहेलया १८ वरेणास्याःसमात्रेणानगरदणंत्वत्क्षणात्कवेतिस
भवत्राशेनस्याःकैवकदर्थना १९ सिंधुर्वदिष्यति त्वयावेदकंकथितंयद्येवंतद्विहरयः अहोकोजेन
मान्धर्यमेतस्यसमरेवथः २०

मोत्तादीन्यपिकार्याणिसंसाधयति १८ तस्याः भवतांनाशे
परिभवेकदर्थनालेशरूपाअशक्तिःकैव १९ युक्तेउपपन्नेकथिते यद्येवंतर्दिसविहरयोजेतुमशक्यएवअतः ४१९
एतस्यसमरेवधोयोजातःसआश्चर्यःअसंभावनस्पर्थः २० ॥ ॐनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ ॥ ॐनमः

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation

२१ २२ अथवं यत्संविदं सम्यक् संकल्पयात याद्देव्या समं मोदयत्व संपादितः ते न सततमेव परा जयमाश्रितः २३ २४ त
त्त्रिः पराभवो वैरवर्येत सर्वं शब्द बीजभूता २५ आत्मीयात्मत्वाहिता तस्मात्वदानानन्दीय सततं संकल्पविदेव वर
फलान्वन्ता अनुभूयते २६ २१ यथैव अनेन विहृत्येन राज्या र्थं कस्मात्तं संप्रार्थितामया वा अनेनेव मम करोके कस्मात्त
प्रार्थिनेति रवशश्चाधा दमेणायोतं २९ नवस्वेच्छानुसारि प्रवृत्तो मां प्रति निश्चाय समयुक्तं [illegible] तत्तात्पर्यं प्रकाश

तदेवं संप्रसादेन भगवत्या समन्वितः किमित्यस्मिन् रोगे तस्मिन् जयं राज्ञा न लब्धवान् २१ मंत्री· तेन संप्रा
र्थिता देवी सर्वकालमवेदिता मोदोस्तु मम संसारादिति नाम रसेद्गणा २२ तथा [illegible] विभोतस्य संप्रार्थ
यिता देवी सर्वकालमवेदिता [illegible] तेषा प्रश्नाते मो
हसंविदा संपादितस्तेन न तदाश्रितमादौ यज्जयः २३ सिंधुः यद्येवं तत्त्वया देव [illegible] सर्वसिद्धये सदा संविद्रूपाम
हं किमिति मे नेच्छादात्ताल्पर मेश्वरी २४ मंत्री· एवादि कमिशाहे न तः सर्वं स्यादु प्रसदा संविद्रूपाम
गवती सैव प्रोक्ता सरस्वती २५ येन येन यथात्मीया प्रार्थ्यते स्वयमेव सा प्रयच्छति तथैवाशु तस्मात्संवि
न्मयं ते २६ न प्रार्थिते षा भवता मोक्षार्थं परिमर्दन प्रार्थिते वत्पयास्संविदात्मीया शत्रुघातये २७ सि
द्धये ते न प्रार्थिते वा भवता मात्तार्थमरिमर्दनं प्रार्थितेव त्वयास्संविदात्मीयाशत्रुघातये २८ म
पुर्वेदिप्यति नप्रार्थितामयाकस्माद्देनेनैषा सरस्वती संविद्रूपामयाकस्मात्प्रार्थितेनेदमन्त्रये २९ मंत्री: अयमुभः प्राकृतो
दाशयगतोऽयं यातमिदं त्वा सरस्वती मन्त्रोस्ताय किमित्यं गा संदृष्टापि न चेष्टते २९ मंत्री: अयमुभः प्राकृतो
भावस्तत्वाल्लिखिश्चातिनः तेनैषा मम कथेन त्वा त्वया न प्रार्थिता विभो ३० यच्चिन्तस्त [illegible] नमपोजन्तर्भवती
त्याजगास्थितेः आबालमेव संसिद्धं कर्तुं शक्नोति कोन्यथा ३१

यतिमदाशायेति आशयश्चितेन तद्रूतामहात्मभूताख्येषामम मोदेकाल त्वणंतमिदं त्वामाधनं श्रुणति हुवेरणम
मोक्तायकृतो न चेष्टत रस्मा प्राय रस्वयः २९ नत्वा नमस्कृत्य १ नस्यानच्चारणेदेवा अनुग्रहाद्रूति किंतु भक्त
चितानुसारेणावतर्येय चितस्तन्मयो भवति गृह्यमेनत्स्वनातनमितिपक्ष्यतिः प्रमाणमित्याशयेनाहयश्चित र
ति नचैतल्लोके अप्रसिद्धमित्याह आबालमिति ३१ ॥ ॥

वाटी
नि३
५२

1666

येन पुरुषेण स्वमलया विदा तत्प्राप्तं ततः स्वचित्तेन स्वमलात्मरूपं यदेव तत्संप्राप्तः । महाभ्यासमयं रहस्य मत्पुरे
यदेव कृत्वा संवेद्यते तेन तत्सन्नदानी विद्यमानमसन्निहितं तथा स्वलन्न देवसर्वेतर वा मनोपमर्दनं तत्पुरुषः स्वचित्तं
स्वयमेवावश्यं भवति नान्यः कश्चित्तत्फलभृतोऽस्तीत्यर्थः ३२ इति श्रीवा० शेति मो० उत्तरार्द्धे सप्तपंचाशदुत्तरशततमः
सर्गः १५७ वसिष्ठ उवाच सिंधुजीवस्समाधिनामसत्तामसी सिंधोश्च त्यजतो राज्यविवेकाल्लक्ष्मीं च ततः देशाद्येति
मैत्रि संबोधने १ अवधानपरेण चित्तेन सहितः सावधानपरः अयमयान्वचोदितः प्रेरितः सन्नसौ यस्य तान्

यदेव येनामलया मलात्म संवेद्यते भ्याससमर्थ्यं विदांतः सर्वोपमर्दन तदेव संगास्य दस्य संप्राप्तमवश्यविद्धं
३२ महारामायणे निर्वाणप्रकरणे सिंधुसंबोधनं नाम सप्तपंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५७ अथ सिंधुः
आर्यानार्यवपुः कोऽहमभवं विमतिः पुरा यद्वशान्मे कुसंस्कारः प्राक्तनोऽस्ति मे वद प्रभो १ मंत्री त्वदीयाति
रहस्य सम्मोहनात्सावधानपरः त्वया चोदितः संदधामी दं समयं मां च विनाशनं २ किमप्याद्यन्तरहि
तमस्तीदं सदन्तामयं स्थितं तन्महत्तिमिरादि रूपेणाद्य समाश्रितं ३ तद्दृश्यत्वयमेवाहं चित्त्वतामीति संवि
दं जीवता मिव गत्वा स्वे चित्ती भूयात्यजद्वपुः ४ चितं तद्गगनाद्व्यात्मवपुर्दिग्भागाद्विवादिकं तदेववाक्ति
नेहात्मदापिमेति कतादिकं ५ चित्तमेतदनाकारमपिसाकारवन्स्थितं संकल्पैर्विलोकाद्यैः स्वमाद्यै
येनदेवस्वयं ६

स्वविनाशने दं मद्वचने द्वहदिद धासिधासिधासि २ एषां सिंधुजीवप्राक्तनस्थितिं वक्तुं तस्य तत्त्वबोधाय संबोधा
जीवभावविवर्त्तया आद्यावस्थास्वरूपस्थितिं दर्शयति किमपीति ३ तस्यैव साक्षात्स्वमाहस्थितमिति दृश्यं चित
स्तत्त्वतामीति संकल्पसंविदंशान्समष्टिव्यष्टिचितीभूय तदुपाधौ जीवतामिव गत्वा स्वे वपुः उपाधिस्त्वं त्य
जत ४ किं तद्वपुर्यदत्यजत्त्वी वतागतं तदाहचितं तिविति स्थूलमिदं वपुस्तर्हि किं तत्राह तदेवेति ५ तच्चित्तमे
वपरलोके इहलोकाद्यैः स्वमजाग्रज्जीवन मरणभोगमोक्षाद्यैः संकल्पैः अनाकारमपिसाकारं जगद्दृश्य

CC0, Gurukul Kangri ...

ना

इदं स्वसंवेद्यं तत्त्वविदो विदुर्नो नेदं तस्मात् स्वं कारयमिति ७ अथ तिष्ठ रूपेण जगदाकारकल्पनेनिरंकुशसामर्थ्ये अत्रवित्ते
८ मिथ्यात्वात् किंचिद्रूदयस्थं वासनारूपमेव जगज्जालं वहिरिव किंचिद्दिवा स्थितं ९ इदं प्राथमिकसर्गे सात्विके
देवता तुटितरूपत्वात्तत्त्वमेव देवगणगर्भात्वं मम हि वपुर्देवगणः प्रवाद्दुदितं अयं मम हि देवता हि भावेना मसति
यथा संगेन उत्पत्तिप्रकरणे कर्तव्यादाजस सात्विका दिव्ययोद्भाधा विभागक्रमेण सतेन्नीवा घृतस्मसः संपन्नः १
पञ्चः स्पष्टः १ अपरिच्छिन्नस्यैवात्मनो हिरण्यगर्भभावेन परिच्छिन्नत्वेमायया हते हिरण्यगर्भ एव सर्वाः संतानः क

अनाकारमयि स्फारं चितं जगदिदं विदुः एवं पवनो नाम मरुव एवं संदने यथा ७ ए[illegible]न सूक्ते जगत्रि
नेनैककं अवाप्तनिष्ठ रूपेत्तिनमनागपि मित्रता ८ हृदयस्य जगज्जालेन किं[illegible]के चिदा स्थितं न
गहित्रि निराकारं चित्तमेवनवात्वं ९ सत्त्वमेव वपुः सर्वसु दिनं ब्रह्मणः पदात् अयमेव समपन्नो योग
नाम सतामसः १० सिंधुर्वदात्मि किमुच्यते महाभागवदता मम नाम मस्तः क्रियते पूर्वमेवेनाः केन सं
ताः पदे पदे ११ मंत्रीवद्दिष्यति जंतोः सावयवस्य रहस्तारावयवायथा तथा नवयवसैव मानिवाहिक
तात्मनः १२ पश्चात्स्मृति सेवात्मनानानां संतानः करिष्यति आधिभौतिकतान्ता विष्ठ दृष्ट्वा घातानि
वाहिके १३ स्वमात्मेस्मि वजन्तगाग्रने संकल्पेनात्मरूपिणा संतान्मना नारूपेण स्वयं अवदरिष्यति १४
तस्मानि वाहिकाकारेणतत्स्यारितवान्नवं ज्ञातिमिद्दाव तमस्कंधमिति तत्राभियाकृता १५
रोली साशायेको नरमाइं जंतो हिनिष्वेनत्या ११ आत्मनि स्वयं छित्वैव ब्रुस मज्ञानमेव संतानः करिष्यति सेवात्मे
लिसो विलोपे चेत्पादप्रराणा मितिस्यलोपः तथा आतिवाहिके समहि स्वदेहे पंचीकरणेन आधिभौतिकतानां
स्मिहतेन तदवयवेषु इच्छाद्याः संतानः करिष्यति १२ पवनात्मरूपे कल्पयित्वा वाह्ये सम हि भावेन स्वयमेव व्या
वरिष्यति १३ तत्र च नवैचाह्य भाव कल्पनेना मुहिरण्यतत्स्रष्टि संकल्पेन यद्यपि भावेन हिरण्यगर्भो यत्नमदा
नमस्कायमितिस्फुरितवान् तत्र स्वाद्देवो स्त्रवातिवाहिकाकाराज्ञाति सा ममताममी मदानमस्केत्याभियाकृ

वारी
४१९

नेयमेकैव मिथ्या किंन्तु वस्तुतो जीवभावेन तत्तद्गुणानुसारेण राजससात्विकादयस्त्रयोदशा मिथ्याः कृतास्ता द्व
स्तुताः इति १५ तत्र मोक्षस्य हेतुर्विवेकस्य योजकश्चित्तगतो दोषैरेव जीवानां जातिभेदकल्पनेति द्वाविंशत्या संयुक्ता ती
र्विभज्य तत्तयति प्रथमेनेनादिना यथा दिकल्पादौ प्रथमेनैव जीवतामिव गच्छति तस्मिन्नेव जन्मनि स्त्रोत्र
तिकज्ञानेस्त्वर्थ युक्तात्तु यथा विषयभोक्ता तस्मिन्नेव जन्मनि मुच्यत इति यावत तज्जातिः सात्विकसात्विकी यथा स
नकादीनां १६ कंचित्कालं भवे भवेन्नावत्तावे वर्तमाने सति तस्मिन्नेव जन्मनि ज्ञाने स्वर्थादिभव्यगुणैर्युक्ता चेद्भवा

ब्रह्मणो निर्विकारस्य विकारिण्यश्च प्रभो जातयो जीवतापन्नोक कल्पिता विविधा मिथः १७ प्रथमेनैव यद्ब्रह्म
जीवतामिव गच्छति तदेव तु यथा मोक्ता तज्जातिः सात्विकसात्विकी १८ वर्तमाने भवे भव्यगुणैर्युक्ता तमो
नद केवला सात्विकी प्रोक्ता जातिर्जातिविदां वरैः १७ नवाभवेस्त्वहहुभिर्भागमोक्षैकभागिनी जातिस्त
त्र्यच्यते तत्सैः सद्भी राजसराजसी १८ वर्तमाने भवे भव्यगुणैर्युक्ता तमानद केवला राजसी प्रोक्ता जातिः
स्त्वल्पभवे भवेत् १९ प्रथमात्वन बहुभिर्भवैर्विश्वमोक्षगामिनी जातिस्त्वेष्यचते तत्सैः सद्भिस्तामसतामसी २०
सामान्येनैव बहुभिर्जन्मभिर्मोक्षभागिनी केवला तामसी प्रोक्ता जातिर्जातिविशारदैः २१ क्रमे
णानेन जातीनां विविधा भेदकल्पना तासां तामसतामसी ज्ञातो जातो सिमानद ॥ पि॰

मुच्यते न तदा केवलसात्विकी प्रोक्तेत्यर्थः १२ या जातिः कल्पादौ नवाभ्रमि नवत्याभिवक्तिष्ठ बहुभिर्जन्मभिर्मोक्षगामि
न्ते युक्ता मेणामो चैकभागिनी चेद्भवति तदा राजसराजसीत्यर्थः १८ स्वल्पभवे दशपंच जन्मोत्तरकालमपि तस्मिन्क
ले भवेद्विवेकादिगुणैर्मुक्ता रहिता वहु नरजन्मपरंपरोत्तरं भव्यगुणान् लभते चेत्केवलराजसीत्यर्थः १९ प्रथम
कल्पादिमारभ्य अन्यैन बहुभिः स्थावरकीटकिरातादिभिर्जन्मभिर्मोक्षभागिनी चेत् तामसतामसीत्यर्थः २० सा
मान्येनानन्तकष्टेन रक्षःपिशाचशूद्रद्विजन्मभिर्बहुभिर्मोक्षभागिनी चेत्केवलतामसी २१ तासां जातीनां मध्ये केन ना
मसतामसी ज्ञातोसि २२ ४१८

भवाननोज्ञानाति २१ २४ इतिशङ्कः प्रश्नोत्तरसमासौ २५ प्राकनी प्रथमा नाम सृतनामसी जीवन्नातिः केनोपायेन
जीयतेस्रमिभूयनेस्रार्थनमुपायमदादर तन्नाहृशंपावनं श्रोपवंसाचेतत्पवहे हि तथैव तेनैव नदुकस्प्रकारेणाति
सृमिस्तास्तामि तद्वद २६ पौरुषेणा पुरुषप्रयत्नेन २७ अवैवसत्क्रियपापयाश्रेमांश्रोभवतामसप्रीति तयातेला

वहूनितवजन्मानिसमतीतानिनिनाराई विविधानिविचित्राणि जीवजातानिलो भवान् २१ विशेषेण
ननेनैपवर्थेकालोनिवादिनः महाप्रावशरीरेणान्वयानेनल्पयासिना २४ एवंनामसतनामयोज्ञात्वा
सिद्धनितोपदा तदाहु लभमोक्तं संसारकुहराद्धिति २५ सिधुः श्रोत्रोदाहरवे [illegible] ज्ञातिस्री
यतेधमा पावनवैवतिष्ठामिस्मा चेतद्रूरुपावने २६ मंत्री० तत्किंचनमहाबुद्धेतत्री द्वनगत्रुये य
दनुहैगिनानामपौरुषेणालमसते २७ ग्रन्तनी दुष्क्रियापोप्तिसे ३ मांसत्क्रियपापयथा अवैवप्राक
नीतस्माघत्तात्वत्कार्यवानभव २८ योयमर्थप्रार्थयतेतदर्थयततेतया सोवश्यंतदवाप्नोति नचेछ्रांतो
निवर्तते २९ नायथाकालेनिनंपद्भावयतिपन्मयः याहरिछेचभविनंताहरभवतिनान्यथा ३० सुनि
रुवाच एवमुक्तः सतेनायसिंधुरुद्दरयाधिया तदानजनथानामराहूतस्तस्तपोधनः ३१ नासिष्यतिव
तेहूर्वप्रार्थितोपिहिमंत्रिभिः नाश्रयिष्यतितद्योराज्यमुष्ठिन्नराजवं ३२ निःप्रहः साधुमध्येस्यतद्धि
वेककथावशात् पुण्यसंगादिवामोदो विवेकः समुदेष्यति ३३ ततः कथमिदंजन्मकुतः संसारआगतः
इत्यंविचारसंतमात्सयाप्रातितिविमुक्तता ३४

देवयत्नाप्राकनीजित्वासत्कार्यवानभव २८ २९ नापुरुषः ३० तेनमंत्रिणा एवमुक्तः सन्उद्धरयाउत्कृष्टा
जभारया ३१ नाश्रयिष्यतिनस्वीकरिष्यति ३२ पुण्यसंगातिलादिष्वामोदइवविवेकः समुदेष्यति ३३ विमु
क्ततांजीवन्मुक्ततां ३४

1669

CC0. Gurukul Kan

वा॰टी॰
नि॰
५९९

स सिंधुः राजा सत्संगमेन नित्यं विचारणापरः सन् अत्र अपावनं नंदनाहं तमो नाम्पदमेष्यति यत्र मोक्षपदे काननहि-
रण्यगर्भे सुर्थपर्वतापि लक्ष्मीवातविधूयमानं शुष्कपत्रमिव वल्गतां अपदेयतां नो व्रजति किं तत्र खेदं व भवतीत्यर्थः ३१
इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्द्धे अष्टपंचाशदुत्तरशततमः सर्गः १५८ श्रुत्वा मुनिवचो व्याध तपः कृत्वा
वनाद्रिषु त्वमाप्तः शवीभूतः पपाते व्याद्विवर्णपिते भूतवनश्रनीतकथावन १ तदा स्थित्वा विमृश्य इतियाव
नित्यं विचारणापरो यथा भवत्स सिंधुः सत्संगमेन परमां प्राप्ति पावनं सः तद्यत्र अपत्रमिव वातविधूयमानं नो
वल्गतां व्रजति काचन नाम लक्ष्मीः ३१ महारामायणे निर्वाणप्रकरणे सिंधुनिर्वाणं नाम अष्टपंचाशदुत्तरशतत-
मः सर्गः १५८ मुनिरुवाच एतत्ते कथितं सर्वं भविष्यद्भूतवर्तनं यथेच्छसि तदेतन्मे व्याध साधु विधीय-
तां १ वसिष्ठ उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा विस्मयाकुलचेतनः तदा स्थित्वा जगाम आशु व्याधोव्याधतत्-
पामुनिः २ इति तौ चेरतुस्तत्र तपः शास्त्रविचारणैः स्वकार्यरतौ हि इत्युभौ व्याधमहामती ३ अ-
थास्यैव कालेन मुनिर्निर्वाणमाययौ देहं सन्त्यक्त्वा पदे शान्ते पदे पेरिणा निर्गतः ४ कालेन बहुना व्याधेन
तेनोग्रतपसात्मना व्याधस्य कामनादात्वेपरमत्मा समपद्यत ५ व्याधः स वासनां भूते पूर्णे निवारयितु-
मक्षमः नानत्वपि वरं पूर्वं वृणितं समयाचत ६ अस्यैवमतिविहितिशितवपयावसि....देयो व्याधस्तपः
फलं भोक्तुं स्वगावधेमयुक्तवे ७ वर्द्धमानेन देहेन जगत्संसारे महानभः वेगाद्दगाणिनं कालं प्रतया-
मास शैलवत् ८ महाग्रहवेगेन तिर्यग्गर्द्धमथ तत्तया व्योमपूरयत स्सकालो बहुतरो ययौ ९
न ११ स्तल्पेनैव कालेनेति मुनेः समाधौ बहुतर स्यापि कालस्यातिमात्रप्रतीतेरित्याशयः यद्यप्यत्र यथा
श्रुत गं याम्यं सर्वं मनेर्देहत्यागः पश्चाच्चिरकालोत्तरं व्याधस्य कामनादादेपरमात्मगमनं प्रतीयते तत्रापि स्वर्गे-
नेर्भविष्यत्कथने ग्रंथे व्याधस्य वरलाभानंतरमाह तु न मत्तत्त्वं तस्मिन्नेव ततोनतः स्तुतिमेष्यसि मव्यो
त्रिचितस्यार्थदिहत्तपति मुनिनोक्तत्वाद्यात्पस्योर्द्धगमनकाले मुनेर्जीवनेन स्थितमवेतिपश्चाद्देवदेहत्याग

५९९

उद्वेगं न त्वमुक्तनिर्वेदं १० ॥ सिंधुनोसिंधुदेशराजतो विहायसप्तभिः शत्रुसङ्कुलं १२ ततः मार्गेष्वथ मम मार्गे वपन
११ कस्य त्वयमाः कस्मिंश्चित्काले गते भ्रमे केशोण्डुकवदाभाते तत्र कस्मिंश्चिद्दवरेउवीवीचीविशाले पिधानमिव स्थितः १४
देशेऽद्रे विपश्चित्तेऽनन्तमहाशवेऽस्महृतो नेपथ्यावन्यथा कथितं १५ प्रकाशं कथितं ते शाभाते शवत्वे स्फुरितं १६ तं केन
शवेस्मृरिता सती रक्तारक्तवर्णा समपद्यत १८ अथ तेन रूपेण प्राप्तवर्ष्मभूतेन १९ ॥ पूर्वं वनादीनां शवेन नाशनाद्ये
अथ दीर्घेण कालेन यदा विद्याभ्रम मम तः शवेन मम वाशेऽनिनतोदिगम्बुपायवे १ उद्गमादथ बद्धाशेषा
शवेच नधारणं शाणलोमा जनम सिंशवीभूत मधोभवि ११ विनंपाशन्ति ने शोभि यपोत नैव सिंधुतो
विद्रयशरूपेणा मखिला वनिपालिनी १२ देहो मेरुशताकारमहापावटवाभव [illegible] यो वीनिभेवो
म्नः पणताशानिव स्ववत् १३ पिधान मिव कस्योवीवीचीकस्मिंश्चिद्दवरे केशोण्डुकवदाभाते कस्मिंश्चित्काल
तेभ्रमे १४ आकाशस्फुरिताशेषवसुधाचलमण्डलः विपश्चिद्देहकथितं मे तनेनन्नदाशवे १५ यस्मिन्
वेमंपतितं जगतां वनिमण्डले तदिदं जगदाभातमस्माकं स्वप्रपूर्यैव १६ तदेतच्छवमांसाद्यस्पृष्टाः पूर्णाम
कोटरी मेपसाचेडुकादेवी रक्तारक्तांचपरिता १७ मेदिनी मेदिनीजाता शवमांसमेदसा परिता पूर्वं हि
पयाहिमवद्गिरिरूपिणा १८ तदेवेत न्महामेदोमस्पृष्टावनमुपागते कालेन बसुधाभूयो भला मत्तया तां
गता १९ भूयः प्रजातानि वनानि भूमौ ग्रामाः कृताः पत्तनसंयुताश्च पातालतः साधु समुत्थिता सा शैला
प्रवृत्ता यवहारलक्ष्मीः २० महारा नि ऐशावर्त्तिपो नामप्रकोनषष्ट्युत्तरशततमः सर्गः १५९ अग्निर
वाच विपश्चिद्देहभोशापोनेग शम्भिमता दिशा स्थिरं भूमण्डलभूयः प्रकृतव्यवहारवत् १
वनानि प्रजातानि ग्रामाश्च भूयः कृताः ते चूर्णिताः शैलाश्च भूयः पातालतः साधु यथापूर्वं समुत्थिताः ततोऽनन्तानां
व्यवहारलक्ष्मीः प्रवृत्तेत्यर्थः २ इति श्रीवा नि ए उत्त प्रकोनषष्ट्युत्तरशततमः सर्गः १५९ रहायविद्रागमत्मयौर
णविपश्चित्प्राप्तवर्णाणि बहूनेतेत्रसलनमवचवर्णितेऽश्चेष्टमो विपश्चित्तत्वे स्थिरं भूयः प्रकृतव्यवहारवत् भूमण्डले

वाटी
नि०
४२

शक्रः दिविय यज्ञं यदुं प्रहृतः अहं तत्राहूतोस्मि गच्छामि सूर्याकारेणांतरधीयत अग्न्याकारेण तवैषुताग्निवह्नगतेयाति १
प्राकृतानां अविद्यादर्शनविषयकसंस्कारान्वद्दन्सनस्तंदिगंतो पसर्पणां कर्म निर्गतं निष्ठा दृष्यते ६ ५ तान्येव सत्त्व
प्राणिजगंति वर्णायति कुत्रचिद्दिनादिना एकीभूतानि पश्यर संतत्य निभृषते इति दशरथ संबोधने चोपंति मदंगा रू
ति दृष्टगणं हृदयानि मनसा सिद्धंतिच ६ ७ कुत्रचित्त्वगति ८ आजीवं यावन्नीवेउपलदेहवत्स्थितिमावत परस्परं संभाष

यज्ञं यदुं प्रजो यस्य याकः शानतमं दिवि तत्राहूतोस्मि मंत्रेणागच्छामि गातिकोविद २ भास्कउवाच एवमुक्त्वा भगवा
नग्निः क्षेत्रे वांतरधीयत गगने निर्मलेयाति अनलो वेघुतोयथा ३ तथाहमपि चित्तेन प्राकृतेनाशु सत्वयं वहव
पुनः स्वकर्म निर्णीतं भ्रमधामनि संस्थितः ४ अयोपिहृष्टवान्सम्मिन् जगंत्यगणितानि वै नानाचारवि
चाराणि नानासंस्थानवंतिच ५ क्वचित्सूत्रसमयंगानि एकीभूतानि भूपते भांति चेतंति चोयंति हृदयानि
द्रवंतिच ६ क्वचित्स्वन्मयदेहानि सर्वभूतानि राघव भांति चेतंति चोपंति पर्वतप्रतिमानिच ७ क्वचिद्ध
रुमयंगानि भांति भूतानि कुत्रचित क्वचित्पाषाणदेहानि संति भूतानि भूरिशः ८ क्वचिदाजीवमेकत्र स्थि
तान्युपलदेहवत् वाह्यान्तव्यवहाराणि भूतान्यालोकितानि वै ९ इत्यहं सुचिरं कालं तत्र दृष्ट्वा मनस्तया
अविद्यातमपश्यं स्थितो दिग्भ्रमो भवं दृशा १० ततः क्रमेण समयुक्तः कस्मिंश्चिन्मोहमिद्धय प्रदेशे मम चैवेदं स
गयोगेन रंहिते ॥

स्मृति नाबाह्यात्र व्यवहाराणि गमनागमनादि व्यवहारवंति खेखचिताकाशे १ मनस्तपात्सुप्र इव मनो मात्र देह
तया तत्र अविद्यायां दृष्टपूर्वाणां विषये उद्विग्नः अभवं १ एवं समुद्विग्नो हं कस्मिंश्चिद्देश उपविश्य मोहसिद्धये
तपः आत्मतत्वालोचनेकत्र संप्रयुक्तोभवं ततो मा सिद्धः प्रादेहे विपश्चित खेचिताकाशे मम मनवचः दं स्वगयो
नं तत्र उपस्थितम स्मिन् तत्रानायं आत्मतत्वालोचनकाल स्मर्थः १

४२

1672

न तु मम स्वल्पपुण्यस्य कदाचित्स्वर्गगो तिष्ठापकं ड ह्नतादि संभावेन तनव न महापुण्यस्य कृते न त्वं भावना ग्रा वादृश हृतर्शनि
श्चरमपि स्वर्गभोगप्रवृत्तेः संमोदे दुर्वासोपराधे प्रहृतः कृतेन त्वयाहृति त्वन्वाद मंदारे रेति ११ तेन दुईणाश्रुते मति १२ कि
मुवाच तदा रविश्रुद्देति शीघ्रं मम किस्त्वं श्रुरूपः श्वयस्यात्र पहृपेण त्वं तो मृतं न रूपेण च रहितो विशुद्ध आत्मैवाहमिति तम
ताना देव भवति न तत्त्व या या स्या धमुनि संवादवशेन प्रसंगेन हुताशना ब्रह्मतमेवेति पोषः तनकं श्रुन्मवदेवदा
प्रहृतः स्वर्गसंमोदे पूर्वं मायास्य वशीकृतः मंदारकानने तत्र भ्रमतो वै मया वरे १२ तेनेत्युक्ते मया प्रोक्तं देववि
श्रोसि मे स्तवैः मुच्येयं शीघ्रमित्युक्ते स प्रोवाच ततो मम १३ विशुद्धात्मानमन्त्वरूपोहमिति चैव हुताशनात् वरं
गद्दाणोन्मुक्तेति ततो न्याचितो मया १४ ईदृड़ तवेयं मृगयोन्यतः त्विहं संसरनेचि... न्नवरंमविनवाधि
इति दृष्टो मया तव १५ स्त्रीभूत्वा महापुण्यं तां समासमवाप्यवान् यस्मात् त्वदृतज्ञानमहं तवो धमेष्यसि १६
तदेवं नच हरिणीभवानि त्वं भवावनो आत्मोदंतमिदं वै ध्यसकलं संस्मरिष्यसि १७ समम मृगिवाशोष संक
ल्पवर्जितोपमं परलोकानुभूतार्थकथायानार्थसंनिभे १८ यदा त्वस्मगतोत्युक्तः पुरुषत्वं भविष्यसि ताना
ग्विदग्धदेहं तेन दारुस्यंस्मृ सिष्यति १९ तेन तत्त्वमविघ्नास्त्वां भ्रांतिरन्यकाचिरं स्थिता भविष्यसि विनिर्वाणो
गतसंदेहवानिलः २० इत्युक्ते तेन देवेन नदेवप्रतिमोदभूत ममापि हरिणीसी निवने स्मिन्निति स्थिता २१
ततः प्रभृति संपन्नलज्जैवांबरकोणके हरिणीसंगि विवेकेन्महर्षीकुराशनः २२
णोती हृणीकेसति मयासः श्चनेमृगतो संप्रकि मयेम भविष्यती त्येन त्वरितानरूपं वरं याचितः १४ संसरते संस्मि
मिकृति १५ तां दाशरथीसमीमंडले विशुद्धात्मानरूपोहमिथैवेहरूपे १६ हरिणः संतदेवं कर्मेण संमामास्य व
सिद्धप्रसादात्सकलं आत्मोदंतं स्वहृतांते १७ बंधनत्वमेवहृष्टान्ते विहृणो निस्वप्नेति १८ किंयुगादेहे नैव मनुस्मरिष्या
मि नेत्याहयदेति १९ तेन स्वात्मनेत्वस्मरणेन विनिर्वाणो मुक्तः २० इति तेन देवेन दृणोके सनिसा पूर्वामानसी
हरिणीसीतिप्रतिभानि स्थिताव वहारार्थक्रियासमर्थाउदभूत २१ तवैवमंदारवनांतरकोणके २२

वासि
नि उ
४२१

२३ २४ संसारभ्रमसिद्धेंद्रजालिकमायाधनिमः २५ २६ इदं तु समाप्तं २ अन्यसंकल्परूपोऽयं स्वशेषदृश्याकं दर्शनो
यतः एवं मन्निसंकल्पोऽपि पुरुषः अन्यसंकल्पगोष्ठितं वस्तु नात्मदर्शनो लिप्यते लिनं देवतकयमुपपद्यते वदे मयि
२७ महामुनिदेवताह्विरण्यपादिना अन्यसंकल्पकल्पितो मार्गः तेषाम संकल्पनाम पिदर्शनाद्दिव्य वदार योग्य
भवतीमन्तरं व कः प्राग्युक्तं श्ववपतनमेव निमित्तं तेरण व गीपितं विपश्चितस्तेलिमहाशावमित्यादिना दृर्शनव

ततः सीमान्तसामंतमागतेमृगयार्थिने दृष्टाहमेकदा भीतः पलायनपरोऽभवं २३ ततस्तेन समाक्रम्याहं दंती
नादितत्रयं संस्थापनवलीलार्थं मितानीतोऽरण्यहृदर २४ एषतेकथितः सर्वं आस्त्रोदंतो मया नघ संसारमा
यासंतमो नानास्वर्थरसान्वितः २५ अविद्यैवमनंतैषा शाखावृक्षशालिनी आत्मज्ञानादृते नैव केनचि
ज्ञासयाप्यते २६ श्रीवाल्मीकिरुः एतदाविपश्चिद्दिग्वातन्तस्मीस्थितः क्षणेन समवोचनदाराममल
मनिर्घमतितीव्रं २७ श्रीरामउवाच एवं पश्यन्सकल्पः योऽन्यसंकल्पआत्मनि स्वाग्रेदृश्यतां यातः कु
र्यःसर्वदृशमो २८ विपश्चिदुवाच महाशवं पन्नितं यस्मिन्नगतिभूतले तां भवं सूर्वमिरूपां पत्तगर्व
णगच्छतो २९ पादाक्रमिद्वो सोऽस्मि दूरेसाध्यानसंस्थितः तत्संसृतिर्मविज्ञाता नेत्रगोकुपितो शायन इ
शाक्रशकावनितत्तव सोऽग्रतिमशव अविरेणामहाज्ञानेन वच्चूर्णीकरिष्यति शाशोमिमंश्रवदुष्यान्
यदतिक्रांतवानतः शापेन मम तां एथ्वीसी भ्रमात्सादयिष्यसि ३१ स्वगायेनेन मुनिनाज्ञातयादेवलिमप्रया
ततपाक्रष्णयायानंसदेवविस्मयं हृदा ३२

पतता मूर्ववकालेता भवप्रतिम दारवनेस्व त्नयत्त प्रद्युक्ययजमानमानार्दुगणं पवद्धसता रेक्षणा मृनिरयमिष्य विद्व
नाहता स्वरूपमितवहवा चतुर्थोसाः पादेनाभिहतः १ प्राक्रशाकेतिवाक्यादेवामित्रितस्यास्पृश्या समत्तिकोपक्रस्तनम
रेतेने स्थितिको पादिप्युद्धिवचनं नवगतमिह अवनीतलचूर्णीकरिष्यति ११ ३२ तेनमुनिनाद्दर्शसशाविपश्चिता
मर्दशाक्रस्यस्वगमावार्थमपितुयदेवस्वगभूतंतुल्यकालेविपश्चितेतिवाकेनयथाविश्रितोमनः संकल्पितम
पिस्वगत्वमेव अन्यदृशनाद्यर्थक्रियासमर्थंभवतितथासंशामरेतिशेषः ततस्मानयाद्दृशपक ...तेन मुनिना

1674

४२१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
२९६

५

चितो नित्यत्वमेकत्वं स्वातंत्र्यमपि साध्यते स्वात्मन्येव समाहितत्वं हितं वा चोपदिश्यते नत्र चिन्मात्र [illegible] नाशित्वे सर्व त्र भव बलेन प्रत्यगात्मसाधयति भामात्र मिति जाग्रत्स्वप्नयोरंतः करणसाक्षितया सुषुप्तौ पुनस्तत्स्वयमादि साक्षितया च प्रत्यगात्मभामात्रं विषयभानमात्रं वा सर्वेषां भासनप्रवेति प्रत्यक्षेण च कारणमेव हारमध्यात्लिंगेन च यदना ग्रंतं चिन्मात्रं तन्निरहं नाशक यकेन निमित्तेन नाशो भवेत् न दृष्टा थि नाश निमित्तस्याप्रसिद्धेः स्वतः साधि नस्य चेतन इयजीवक तया नचाशनिमित्तता योगात् देवक दावाना शो भवेता दृशाकालस्यापि तद्धीन सिद्धिकस्तत्र उप हिरेव नश्यादसात्रिक सर्वासिद्धेरित्याह यदीति २ मनु विदंतर मनुष्याणां तेन नः सर्गाः प्रवस्यति तत्राह नचेति शैतरवालिक्याश्चितः पूर्ववितोभेदः किमथ्य विच्छेदानम वाको स्यानंत नवलनत्र [illegible] मा वहिके दानम

श्रीवसिष्ठ उवाच भामात्रं भानमात्रं वा पोतेभासन एव च चिन्मात्रं यद नाद्यंतं तस्य नाशः कथं भवेत् १ तावन्मात्रे च पुरुषः कदाचिन्न न नश्यति यदि न श्यति चिन्मात्रे भूयोजात्ये न किं कथं २ नचान्यदना चिन्मात्रे कचिकिंचन कस्यचित् सर्वानुभवसाहं प्रत्येकोहं श्रीनाम सा न्यता ३ सर्व स्यैव हि मत्सो नम्र सोत्रिमिथरेपयः चिन्मात्र भव्यावदातस्य वीहसनत्वमवन न ४ शरीरनाशे नाशश्चेच्चिन्मात्र स्य तत्र च पता हर्षस्थाने विषादः किं मरणे संस्मृतिव्रये ५ न च नाम शरीरस्य नाशे न श्यति चिद्व भः देहे नष्टेपि वैश्वानाल्ले छे हैं स्तापि प्राचता ६ ॥

वादत्वमद्यसैव विनानस्य नावविच्छेदात्सिद्धेः नापि वैलक्षण्यं मरि तापनेः सर्वांशेश्रवम भवप्रत्युत्तर काल योः साह प्रत्ये सा मानुमान सिन्न नाकी हशीनाम सलीकेत्यर्थः ३ कालभेदा दिव स्वरूप भेदा दृष्टि चिन्न भेदः हि मशौ सादि विषयेषि व चित पिवैलक्षण्यानवम वादेवेत्याह सर्वस्यैवेति ४ ननु स्त्र दुःखेनुभवेल एा विशेषज्ञाना तिरिके न चिन्मात्र मानमस्य प्रत्यक्षामः विशेषके ज्ञाने प्रत्युत्पन्न के देकनाशे वधेन शरीर कारणे नत्राणाच्छत्ता न नाशश्च समत्पुपगच्छनाचार्वी कवे प्राप्ति काष्ठीतापका मनुष्वाका [illegible] ति शरीर ति हर्षस्थाने इतिदुःखमागमावा समानुकालिक दुःख प्रसव वाहवीक्षणः सा च देहनाशा विनाशा न्वनाशे उत्तरत्र देह दुःखादि साधकाभावादेव सिद्धतिन हि चिद निरिक्त साधक मस्ति न च निःसाधका प्रिमदेहः सिद्धतिन चतंविना तत्सापि काचित्सिद्धतौ विन्दुसितेति [illegible] तत्पर्यं ५ पवसा त्र विषादइत्यर्थः

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1676

७७ ७८ ७७ ७८ तत्र ग्रन्थान्तरे कीदृशः पुरुषोत्तम इति यदश्यां तत्रैव विनाशसमर्थिभावयत्नः सर्वगतिर्वेसत्
तत्र स्मर्तारं दर्शयति पुरुषश्चेति मन्त्रस्तेन विनाशिनाम ... तत्र सत्यः ७८ हे देवर्षे विनाशहत्तसंस्थ
शिशिरपिसर्वोत्तमरूपात् ह्यन्तरदृष्टि १० यत्र दृश्यपुरुषोत्तमतत्पर्यन्तरदेवान्तविष्णुरूपत्तमः तत्त्वर्णाश्च
समर्थाराधनपालन ... पुरुषोत्तमतत्र ... शारीरधीति ... समर्थाय
स्थितिस्थ ... नियमेन तत्सर्वं किं ... विधाप्रभावो ... ल्लाभसमि तित्व

कश्चिद्दिगम्बराचारः कश्चिदेकान्ततापसः कश्चिन्मौनव्रतधरः कश्चिद्ध्यानपरायणः ७७ कश्चिद्दिग
कश्चिद्दिशावरचारः कश्चिदेकान्ततापसः कश्चिन्मौनव्रतधरः कश्चिद्ध्यानपरायणः ७७ कश्चिद्दिव
श्चिद्दिव्यानः कश्चित्कौशाम्बुतेः स्तनेः कश्चिल्लाजाद्विजः कश्चित्कश्चिद्दत्तरूपस्थितः ७८ कश्चित्को
न वेदार्थविदः कश्चिन्मौनयानः कश्चिच्छिल्पकलानीविः कश्चित्तामसरूपस्थः ७७ कश्चित्स
समाचारः कश्चित्कौविद्यनायकः कश्चिदुन्मत्तचरितः प्रज्ञस्वकश्चित्स्थितः ७८ पुरुषोत्तम ४२
तादृशचरितादिकिंचन पुरुषश्चैतन्ये नामन्तस्पतिकृद्धिचित ७९ अघोषावश ... श्रीशावृ
यो शासम एवं त निधः समग्रतः स्यात्प्रवृत्तो ... नः १० इतिसम्यक्त्वबुद्धेयः सत्यथापुरति
पुरुति तत्यातिश्चलत्राव्यानाश्यानियमेन किं ११ पत्रात्माविशरणपात्रे ... विलसद्दिगर
लक्षमतपेषणामवयेन विन्दा ... तत्रयाविनाशुमाकाशकाशरूपे ... सत्तास्थितत्त्वे
त्रिगुणमतेपेषणमवयेन विन्मात्रमतरं तत्र याविनाशुभाकाशकाशरूपं ... नद्वितीयः १२

१२ इतिश्रीरामायणोत्तरराणाघमांवापदेशोनामषष्ठोत्तरद्वितीयः

... संहरतिपातालमिति तत्रवित बलात्तत्राशविकीर्षयापा
त. ११ तस्माविनाशिपुरुषत्तमेवप्रदयन्नपसंहरतिपातालमिति ... तत्त्वलोकादिरिशिला
तालमाविशतन्मोविलप्रोद्धेवायातद्दिग्लवाभ्रमतयेनभ्रमणेतमान ... गिरिशिलासहस्रेः तस्यपेषणाकाय
हस्तेनपेषणात्पेषणास्तुर्णितमेवसंभाव्यते पेषणमेवयातिनिपातेगिरिशिलासहस्रैः ... पातिपतत्तत्पृकाशको
त्तवेत्यर्थः तथायेननविनाशः पञ्चमगाद्वयविलात्रमतरमेवेतिनाशनम् ... इति श्रीवासिष्ठ ... मकां ... तास्कार
स्वीकाशवेतिरूपहृत्वनित्यनिरतिपातालरूपमेवेत्यर्थः ८ इतिश्रीवासिष्ठ ...

५

श्री

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰
नि॰
५१६

मत्तिदेवेवेधसि त्रिमूर्तीनामधेत्दाहा महादेवे वंदस्यकं निर्यस्मतयाविपो भवित्यति सैमवान्यो [illegible] स्मन्वरग्र
म्रुनरत्नाणपवननेनोमहाग्रमान्सु तिकुर्धे समुद्ययनेणक्षमि २९ वदन्नगक्षन्सनुसमितामंतस्वन्नगानस्वेलोकास्याने
वपुर्वहिष्यानेरतिपरेणान्वयः ३ निष्कारस्याणवरसमुद्राणांनिरवकाशानासमपारके ३१ निरर्गलमप्रतिबंधम
वापारभूतंपदंतेगगनेनतस्माक्रमादाक्रमणान् ३२ सर्गानेवविधिानहिपरमार्थस्यादिना परमार्थमहाकाशस्य

इतिसाधोनयाप्रोक्तेदेवदेवोवरंप्रभुः पवमनन्तवेमस्कायामस्तंतर्हितोप्रभुः ३५ गतेतस्मिन्महादेवे
वैःमहदिवस्मनो तयस्मातेक्रुमोदहसेदकांनिर्मविष्यानि ३७ मामा एकवसमहकस्मिन्नेवतणनतः
स्तनिमेष्यानिसकोस्विविनस्वार्थोदहत्तया ३८ द्वितीयस्ववीतंस्थु द्वितीयस्वभास्[illegible] द्वितीयस्ववीवी
त्रिशहर्कस्पर्हृणास्थितः ३९ ततोगुरुहवेगेनदरवस्तनमसत्या श्रुतेस्मवदन्तगत्वागतः सरिता
मिव ४ जगतोततेनतोस्तंततोवर्द्धितेवपुः कल्पांतमरुतालीववत्रिष्यातेवरसुणा ४१ दक्ष्याप
महाबोधस्विवर्द्धमानोवृहद्वपुः सर्गांस्त्रिसर्गलायारतिरंतगगनक्रमात् ४२ परमार्थमहाकाशमना
तावानचक्रकान् स्वभावस्ववतोहस्याविद्वणावनतंगकान् ४३ संविद्धनेपृथग्भवस्यप्रगाधामोक्तिला
लकाः नयातस्यतवेष्यतिसर्गवर्गानिरर्गलाः ४४ विस्फुरंतिमहाबोधस्विपर्णोघाःत्वभितानिले
नयासमांनतेनैस्कंदस्पसहतीमानिसुघः ४५ समासमेसलणरूचायप्रान्मलेसदव्यमतं जगत
स्मनयाकाशमिविहोवेसदव्यमतं ४६

स्वततासप्तुमनन्तानवक्रकास्वाणाइवस्थितानस्वभावः स्वतानतास्वभावत्वस्वतमादवतोयायाउदेष्णादुसेक
तस्माविर्भूतोस्थिदणावनतंगकान् ४३ एष्यांतिदिविप्ययथाविनिरोधः ४८ यथाविस्फुरिताविनिरोधः ४७ य ५१४
थासोधस्थितीनतानंविचित्रतालायनतालेनवर्दिकृतस्थसभासमेतुणारोचनेनास्यद्योनयाविचित्रवा
तायनतालसदव्यसमायंनयाचिदाकाशसविदानतविदंनगादालकैवचिदोतनत्रसदव्यसतायमेवयम्

शाल्मविकल्पेन स्वमनोरथकल्पनामात्रेण १९ इत्थमनेनैव सांप्रतं त्रियमासाप्रकारेण पुनरावर्तते वा धस्माज्ञी वृत्तान्तम
वादयो दत्तेकजन्मभिः १० वरदस्य तस्य विधेः सन्निधौ उहामदौरात्म्यान्निजमनोरथकल्पितं वरं मार्गयिष्यसीति यावत्
११ यत्प्रार्थयिष्यसि तत्सर्वं एवमादर्देवेति देदेववितिये स्मिन् दृश्यरूपे दृष्टे अविद्याभ्रमे सति प्रादर्शीव तिष्ठते बसमप्रति
प्रति विंबमलेनेक्षितः प्रदेशो नास्ति यत्र जगतस्य मेनिर्वितेपश्यितिः स्यादित्यर्थः १९ कुतो नास्ति तत्राह चिद्व्योमदर्पण
स्येति यतः परमाण्वाकृते रध्यतः स्थितस्य चिद्व्योमदर्पणस्य यत्रान्तरं तत्र इदं जगत् प्रतिबिंबति २ हे विधेयस्मात्त्वाविद्य
अविद्याभ्रमो भोगि किं भ्रमाणमिदं जगत् सान्दितात्मविकल्पेन तत्पत्तेक नैमयतः १६ इत्थं तपस्वया तोर्वं
कार्यं पुनरावर्तते पुनः परमेष्ठीतन्न स्तुत्वा सुरोभ्यां मानसा मरः १० मार्गयिष्यसि तत्सर्वं वरदस्य वरं वर इदम्
हामदौरात्म्यान्निजमदेदसमाये १८ दैवाय दृश्यरूपे स्मिन् दृष्टाविद्याभ्रमे सति कोविदादर्शवत्रास्ति प्रति
विंबमलेक्षितः १९ चिद्व्योमदर्पणस्यास्य परमाण्वाकृतेरपि यत्रस्य सैव वाद्य नतत्रेदं प्रतिबिंबति २०
तस्मात् कियदन्तस्मादिदं दृश्यमनर्थकृत् तस्य पारे कियद्वास्मादाकाशं दृश्यमेव तत् २१ एवमर्थमहं
तात पिमं मे प्रार्थये वरं स्यादेवस्वरा विनूनदेवाश्रयपक्रमे २२ इदं स्वच्छदमस्तु मे नीरोगा स्वन्तनश्वर
गरुडेन च वेगेन संयुता व्योमगामिनी २३ प्रतिनाडिकमेघान्तर्दिगच्छत्योजनं [illegible] गतो वा
भवत्वाकाशरूपिणी २४ साकाशस्यास्य दृश्यस्य लभेयपरमेश्वर अनतिमिश्रमनन्तस [illegible] मेवरं
२५
चित्तेरियं स्थितिस्तस्मादिदमविद्याप्रयुक्तं दृश्यं कियद्दूरे इदमनर्थकृत् दृश्यं स्यात् तस्य दृश्यस्य पारे अन्तेन निर्विघ्नेन
स्वकियद्दूरे वास्माद् आकाशवत्संसमे शून्यत्र यत्तस्याग दृश्यमवश्यं गत्वा दृश्यमेव प्राप्य केवलं २१ एवं रूप
मर्थं तातेत्यस्य तमनुभवितुं इमं वस्त्रमाणं वरं संप्रार्थये २२ इयं मे तनुः स्वच्छं दमस्तु नीरोगा गरुडेन गरुडवे
गसदृशेनावेगेन संयुता व्योमगामिनी चास्तु २३ तु पुनः प्रतिनाडीकं प्रतिक्षणं प्रस्तव्य वेगयोजनं एषा मे तनु
र्दिगच्छत्व कालक्रमेण जगतो लोकत्रयाद्दाद्बहिर्भवतु आकाशवद्दिशालरूपिणी २४ अहं साकाशास्य
स्य दृश्यवर्गस्य अन्तं लभेय २५

1676

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

१८ ४९ जाग्रत्स्वप्नावस्थयोर्बीजं सवासनाकर्माज्ञानं निद्रानंदवस्थाविशेषः ४१ मेयेतुर्याख्याजीवस्य स्थितिः
योगस्य निधिध्यासनपरिपाकजन्यो निर्विकल्पसमाधिः वा प्राह्यान्तर्बाह्याधिकाधिकारिणो विचारमात्रजन्यसाक्षा
त्कारजन्यस्य वा निष्ठापरिसमाप्तिः ४१ तस्मिन् विश्रान्तिस्य तत्वदर्शनेन प्रसक्तिरेव नास्ति हरे कर्मत्यागस्वीवि
ज्ञानप्रसक्तिरित्याशयेनाह प्रश्नानेति ४२ प्राग्कर्मोपकारंऽपाह तत्प्रसादादेव सिद्धो ज्ञानमार्गो योगमार्गेण

सुरवदुःखविनिर्मुक्तं इदानीं तं विमुच्यसे सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ४८ यदा पश्यत्यभे
देन तदा जीवो विमुच्यते जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिनामा स्थानत्रयं परा ४९ विशेषमीयमानेदं तदाजी
वो विमुच्यते जीवस्य चतुरीयाख्यास्थिति र्या परमात्मनि ५० अवस्थाबीजनिद्रादि निर्वि कल्पविज्ञा
नात्मिका योगस्य नैष्ठ्यवानिष्ठा ज्ञातव संवेदनमद्भुत ५१ मनस्यापेगते ऽपि तद्व्यक्तोपलभ्यते प्र
शान्तासनकल्लोले केवलात्मन वारिधौ ५२ मत्रमनसि विदिहे तत्प्रहत्तारा स्थिरीचित्त भजसंभति
नायेकपरमेशजगद्गुरू ५३ इति ते वर्णितं सर्वं वसिष्ठस्योपदेशनं अनेन ज्ञानमार्गेण योगमार्गेण
युक्त ५४ ... महाज्ञानमहाप्राप्त सर्वं ज्ञानसनिश्चिन परात्मर्षे वाचा स्वगुरुवाक्यार्थबोधनात् ५५
अभ्यासात्सर्वसिद्धिः स्यादिति वेदानुशासने तस्मात्वं सर्वतस्त्यक्त्वाभ्यासे स्थिरं मनः ५६ भवता
नुवाच रामः श्रमः परं योगं ज्ञात्मनात्मनि हे प्रभो न कथं वसिष्ठदेवेन व्यवहारपरः कृतः ५७

सि×

वातत्वज्ञाने सति एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानात् सर्वसंशयमूलाज्ञाननाशात् सर्वसंशयोच्छेदेन विश्रान्तिर्भवि
ष्यतीत्युपसंहरति भजेत्यादिना ५३ ५४ तत्र शाहोवाचार्योपदेशस्यानुभवानामेकार्थेनिष्ठनानि अयायग्र
र्थे चिन्तनाद्यनि लक्षणः परमर्षी ... ५५
५६ ... त्यागे नैकं ज्ञात्मनात्मनाधिनस्पतीवा आत्मनि ब्रह्मणि ५७ ॥ ॥ ॥ ॥

1680

वा॰ नि॰
स॰ टी॰
२०४

...णः अपरिछिन्नब्रह्माकारवित्तेरामः ५५ अनुग्रहहष्टिमात्रप्रयुक्तेनश्रीगुरुशक्तिपातेनतयाशि
ष्यस्य... शरणान्तस्यगुरुतत्त्वशिष्योद्धारस्यामर्थ्यलक्षणंनन्दणान्तस्थ्यएवदर्शितमस्माभिरित्यर्थः ६०
नन्वमयास्य...शरीरंत्यक्त्वारामदेहंप्रविश्यकुंडलिनीसंज्ञादिकंनकृतमेवतस्मात्तत्कथंतथाशक्तिपाता
ज्ञानस्य...रामत्वसंकल्पनान्तादिहापिमत्किंचस्यकुंडलिन्याः षट्चक्रभेदनब्रह्मरंध्रस्थितपरशिवसमा
वेशलाभाभावेजीवस्याद्याधिपरित्यागेनसुदृढब्रह्मसमावेशलक्षणश्चशक्तिपातः सिद्ध्यतीतिभावःदेशि

८

इतितातारामयेवमभ्यासार्थंयतेयथा तथैवव्यवहारेपिस्वरूपानेमेभविष्यति ५९ श्रीवा
ल्मीकिरुवाच यदापरिणतःसाधुःस्वरूपेनहात्मनाविश्वामित्रस्तदोवाचवसिष्ठंमुनिसत्तमं ६०
श्रीविश्वामित्रउवाच हेवसिष्ठमहाभागब्रह्मपुत्रमहानसि गुरुत्वंशक्तिपातेनतत्क्षणादेवदर्शितं
६० दर्शनात्स्पर्शनात्कुर्यात्तूपयाशिष्यदेहके जनयेत्सत्समावेशंशाम्भवंसहिदेशिकः ६१ रा
मोप्ययंविशुद्धात्माविरक्तःस्वात्मनेवहि विश्रान्तिमात्राकांक्षीवसंवादात्मात्मवानपि ६२ शि
ष्यमतैवबोधस्यकारणंगुरुवाक्यतः मलत्रयमपक्वेचेत्कथंज्ञानस्यपक्ववत् ६३ तानेवप्रस
मेवेदंगुरुशिष्यप्रयोजनं अभावपियतोयोगेमेसर्वेषामीदृशामपि ६४ इदानींकृपयारामस्य
स्यानेकत्वमर्हसि पदेपरिणतस्वादिकार्याविश्रान्तयेयतः ६५

केगुरुः ६१ तस्यरामस्यसत्त्विकंभावंदर्शयतिरामइति ६२ मलत्रयंशैवशास्त्रप्रसिद्धमायीयमाणवादिका
मकर्मवासनालक्षणंवारूपंतुगुणांतिशिष्यशिष्यइतिशेषः ६३ सत्त्विकंएवशास्त्रस्यहृष्टफलत्वेनेत्याह
ज्ञानमिति यतःअयोगुरुशिष्ययोस्त्यो वेतत्सर्वेषांगुरुणांयोगिनांईदृशांवैवल्यलक्षणमपिभाजनंस्या
दित्यर्थः ६४ इयंवसिष्ठप्रश्नस्यप्रस्तुतेकृतेयमाहइदानीमिति अस्मदादिभक्तकृपयाऽवंपदेपरिणतः...

...रामगीता ४९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation USA

...[illegible]यः भस्मीभूतः अखिलो जगत्कल्पितो ह्यम्मुतो तस्य भित्काभ्यासलक्षणयामहि ५८ ...
...[illegible]नः सत्कर्कगत्ववन्नजाने ५४ धीनिमित्ताद्यत्ससमर्थ एवबोधोमूलाज्ञानतोग्रोक्ते ...
...[illegible]वनमात्रमित्याह चित्रामिति जाग्रत्प्रसनतेनैव ५५ प्राज्ञस्यप्रमितिवेगात् ...दप
ज्ञानात यथा संसारभ्रान्तिरभिवृद्धामका शतेन ज्ञाननस्यपरिज्ञानाभिवृद्धा इनेशन ... मिप

...क सिद्धो द्वयोः सिद्धिर्बोधबेतन्यप्रदीपयोः मलिबात्मायुगमोत्पत्तिरुपयोज्ञानात्मिनाखिलः
...नगत्मूलः परेशोऽनजानेकाश्रुगच्छति चित्राग्निनेवबोधेननैनजाऽज्ञानशमति ५७
...लापि जगत्कृतिर्निर्जनात्सुनविलीयते यथाशस्यजगद्वृत्तिरपज्ञानान्प्रदीप्यति ५८
...ज्ञानसपरिज्ञानान्नरश्मिः प्रदीप्यते तद्वत्प्राज्ञजगद्वृत्ति शान्त्यर्थरहिताश्रिता ५० य
...भ्रामरी वा का जगद्धृतिर्भवति तन्नेबोधेऽविमृदुसत्ताहं ज्ञानजगत्स्थितिः ५९ भासते
...परमाभासकल्पिताः कार्यवस्थितिः बोधाबोधात्मकं चित्तं भातिशुष्काईकाष्ठवत् ६०
बोधादेके जगज्जीवेजीवनानात्मभागतं मिथ्याबोधाद्विवदन्ति मैत्रीभजनिबोधतः ६१

...नन्नमधिकेरस्युतस्माहयथेति ५९ दृश्यमानेऽस्तानेजगत्कीदृशं तेषांभासनेनदाहनत्वस्येति ५०
...अविमृहदस्य निश्छेदः ५९ अहंप्रबुद्धस्यनहिंकीदृशभातितत्राहबोधेति ६० द्विविधाद्भूमयस्मा
...ज्ञानबोधतः बोधाधिकेचनसर्वजनेप्यत्तिमैत्रीभजतिग्रामोपमेनहस्वेदुःखेदयायापश्यतीत्यर्थः

बोधसारे गोविन्दविरचिते ... विहार ...

५

लबुधः परिपक्वज्ञानः सततं जगतः भावाभावयोः सतासतयोः समत्वेनार्थार्थे नावैतीव ४२ यथा तुर्यगः सन्
भूमिकारूढो जाग्रदादीनां स्वभावेन पश्यति न तु दितिभेदकल्पनां तु यथा तत्तु मनोहरिणकस्य ध्यानेन तेन
व श्रान्तिः प्रस्तुते निजस्वरूपोत्तरेण तद्ग्रहणोपरमपुरुषार्थफलावाप्तिर्वाच्या तत्र मनोनाशलक्षणा
तः कथं तत्प्रपुरुषार्थः स्यात्त्राह वासनेवेति ४३ अवस्तुत्वादिति तथा बालमनु एव मायिकं मनोहरि
वेषेण तनयविद्यात्यादि वर्णनमस्तु नमितिभावः तथा चायं मनोनाशः मनोहरिणवेषेण वर्णित

यथा व्याधिको भागस्त्वनयवेन तिष्ठति बुधः समत्वेनावैति जगतो भावाभावयोः ४२ जाग्र
त्स्वप्नसुषुप्तानां स्वभावमिव तुर्यगः वासनैव मनः सेयं स्वविचारेण नश्यति ४३ अवस्तु
त्वादतो मोहो नात्मना शेषवर्तिते ध्यानद्रुमात्स्वयं पुष्पोत्सनल्पपाककालेन बोधसंपथ्या
तवतः क्रमेण भक्षरसायनफलं परबोधमाप्य सिद्धम्मनोहरिणको निगडाद्विमुक्तः ४४
महारामायणे निर्वाणप्रकरणे हरिणकोपाख्यानं नाम सर्गः

मनो निगडमोक्षमायः फलितः स्पष्टं संहरतिध्यानेति इदृक्ष्यमुक्तः प्रस्तुतो मनोहरिणकः वर्णि
रूपाङ्कुरकाण्डशाखापल्लवपुष्पफलानि परिणामलक्षणानल्पपरिपाककालेन स्वयमुपादे
चितं बोधफलपथ्या तवतः ध्यानद्रुमात् प्राप्य परबोधः अखंडाकारहेतृक्षिप्तः परमानन्दल
क्षणं रसायनफलं भक्षा संसारनिगडाद्विमुक्तो भवतीत्यर्थः ४४ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे निर्वा १२
णप्रकरणे उत्तरार्द्धे पंचचत्वारिंशः सर्गः ४५

1682

[illegible]लाकोऽयारूढीमनसः स्थितिः दृढं विषयवैरस्यं यात्र कस्मिन्निह वर्ण्यते तानेतान्तादनुम्रते वो
[illegible]तीन्का स्मृतिरपि सोपारानातानवाधात्स्वपद्भवति मनोमृगसमुपरमपुरुषार्थं स्फुरमात्मै
[illegible]वर्थः १ सप्तप्रकतीमरगतविषयतृष्णान्वेषणसभावना यानिश्चयेति २ स्थितिरचो
२ मनसावाह्यार्थमननसंभावना सर्वांशू[illegible] अतएव सर्वात्मिकाबोधनाविन्मा जनाति

श्रीवसिष्ठउवाच परमार्थफलेनाते मुनैः पविपालिंगते बोधोपास्यहनमात्मस्थपरमार्थी मनो
१ क्रापि साम्रगतायाति सद्दीतास्वहृदीपवत् परमार्थं दृशैवाहेतनज्ञानेनावभासि
[illegible]पानद्रुमफलप्राप्तौ बोधनामागतेमनः वसन्सर्वांस्थितिंधत्तेह्रि नवपतस्यावलः २
[illegible]क्रापि संयाति निःस्वल्पैव बोधना निर्बाधानिर्विभागा च सर्वा सर्वात्मिका सती ४
[illegible]विवेकनयाचिनमत्रबोधनयोदिता अनाद्यंतमाभवतस्व प्रकाशफलदायिनी ५ स्व
[illegible]मेवनतत्त्वं च निरस्तं विकल्पैषणा अनाद्यंतमलायासं ध्यानमेवावशिष्यते ६ यावन्नोप
[illegible]मनं च समनविश्रांतेपरेपदे तावन्नमननत्वेन तु ध्यानं नु भवगम्यते ७ परमार्थैकतामेत्य
[illegible]मनोगतं कवासनाकर्माणिकह बीमर्षसंविदः ८ केवलं दृश्यते योगी गतो
ध्याने[illegible]निःप्रचा स्थितो वज्रसमाधाने विपन्नइव पर्वतः ९ निरस्ताखिलभोगस्य प्रशांतेंद्रि
यसंविदः नीरसाखिलभोगस्य[illegible]त्मारामस्य योगिनः १०
ध[illegible]देहाद्य विवेकान्नदृवाभूतं सर्वमप्यनं देहादेः सविविक्तनया स्थिता बोधनया
[illegible]नवया[illegible]प्रकाशफलदायिनीत्यर्थः ५ यतो निरस्तसकलैषणा अतस्तदनवगाति कलान्या
ध्या[illegible]वगम्यतइत्यर्थः ६ कदा न हि तन्मनो न ध्यानं तदाह यावदिति तन्मनः म
[illegible]ध्यानत्वेन ७ ८ ध्यानवतस्समाधिरवस्थासिद्धइत्याह केवलमिति

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

९४१ [illegible] प्राप्तिसिद्धमित्याह तावदिति विचरन् स्थितः चलितः [illegible] यथा २ वनचरमेवसमाधाने
[illegible] निषेवलाविवर्धते ३ यः समाधिना विमलानन्दैकरसः प्रथमकुजातु पदश्रितसेगुरुपि
[illegible] भाववलादेवैकाग्र्यमाधानमासाद्य मनस्तानन्दनति ४ ज्ञानादुलोग
[illegible] यांतरे वैराग्यमय एव समाधिर्नेहिरागादिना दह्यमाने चेतसि समाधानं कदाचिदपि कस्यचित्

[illegible] विगलत्स्नेहवृत्तादिग्रांतिमीयपः अर्थायातं समाधानं केन नाम निवार्यते ११ तावद्धि
[illegible] समभावयेत् विनाशयाः न यथप्यस्येव [illegible] वल्लोगाश्चित्रनरोधथा १२ अपश्यंजागता
[illegible] निर्दमन्नतयात्मवान् वलादुन्नसमाधानं तस्येनेवनिवेपते १३ शाहृषीवनदीपरोयः
[illegible] समाधिरूपष्यन्नतः व [illegible] वनमाधानं भूयः स्खलतिनो मनः १४ सर्वार्थो [illegible] नवलात्
[illegible] यदागते [illegible] ज्ञानादिर्वैराग्यसमाधिर्हि नेतरः १५ इहं विषयवैरस्य एव ध्यानमहह
[illegible] नंदेवपरिपाकेन वत्सारं भवस्थले १६ नहि नद्भोगवैतृष्ण्यं ध्यानं म[illegible]तिनेहि [illegible] नैह
पीठबंधेन वहुभवति बंधदं १७ सम्यग्ज्ञानसमुत्थं [illegible] वासने ध्यानं भव
निर्वाणमानंदपदमागते १८ अस्ति चेद्भोगवैतृष्ण्यं किमन्यत्ध्यानदुर्द्धिया नास्ति चेद्भोगवै
तृष्ण्यं किमन्यद्ध्यानदुर्द्धिया १९ ॥

[illegible]मिति ४ एवं ध्यानोपपत्तिरपि विषयवैरस्यमस्त्येव नान्यथेत्याह इहमिति १६ नयाच भोगवैतृ
ष्ण्यबीजमेवांकुरितं [illegible] ध्यानं [illegible] समाधिरित्यभेदेपि [illegible] लितमित्याह तदेतदि
१७ सात्ताकारहृत्या विध्वस्त [illegible] दिनया ज्ञानेन मनो [illegible] दिनया ध्यानेन सर्वदुःखोद्धा
[illegible] नया निर्वाणमिति [illegible] समुपागता इत्यम्यगिति १८ सर्वमिदं भोगवैतृष्ण्यमस्त्येव सिद्धानि १३८
नान्यथेति तदेव [illegible] प्रशंसति अस्तिचेत्यादिना १९

1684

CC-0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

व टी.
ति. ३
५०

१ नसर्वंविदुषः सर्वेदेहव्याधिसंवेदनस्वरूपं पंशेहोनं रंगवेस्मन दुःखवनिगरदेहावयवदुष्यातीनां वैरसंवोषामिता
पवेनाह किलेति नदस्रुवेदनसमनसेवरेनोपसंहार सारदेवात्सा विचेतनता नीचित्रमापरिजेतराचमवेति पोणान्व
यः । १ आशयपश्चहृद्यानं प्रकाशानिय येति १ कंठं कंठविजर्जरानन्द्रभूवैनतासूपं चयनि सपन्नेगादि सांई पंचद
शभिः नत्रमनुष्याणां नाशानेकलिकल्पमसपितिलिखितमिपाकाशेनतरकं पंचयन्नाह दुष्कृतेनमादि १ दे
हिनैः प्रजचानायपड्डुवेः ११ पांसुवनमदेवेणहारैर्ये लिखितमूत्रसमेभास्करोगयसा शीतेमाहिदेहिभिः
नन्निरासेपायमृतैरनएवमहादुःखिभिर्दुर्धसनिभिर्ध्यायिनेश्च याकुला १२ १३ जलदैलेप्मादशाकिनेश्च

स्यामलालतामालिसकुडवनरानका सस्मकेवालसमागमनमस्यात शनैःशनैः १ किलनसविरा
शात्मरूपसागेकदेशता सादिमतिमहीनेनतदसंवेदनोदयात् २ विवेतनतासावित्रमावमवप
विजर्जरा मार्गशीर्षेनवलीवजराविदुलांगता ३ यथासाक्रमसंविनेगालीविरामवेन न
ष्याविरिच्यसविनेहंसवैयर्थमागता ४ संपन्नासंहतानेकमहारातनभमाकृता दुष्कृतागारति
देयनरकोनलभमानता ५ दुर्भिक्ताकाररोहियमदेन्यवाविद्युदुर्भगा दुःशीलाशेषवनितानिमि
षोदनराषृता ११ पांसुप्रसंदनोहारस्थलिपूरसर्पका दुष्टिसर्वमहादुःखियसनिमापितावि
ला १२ अनिगृहजलाहरयुद्धोल्लोकेरता सवृक्षावयहानहकनचेष्टितपामरा १३ अशक्ति
महोन्मानतप[illegible]नपन्नता पितृमृत्रात्रिवमन्यायगुणिनाशरुदज्जना १४ अशक्तिनष्टलीमयास
मानसगायक्रूपका वर्णसंकरनारीकामायक्रूतनभूमिपा शृद्रशूलाविलजनाधिवशूलचतुष्पथा
केशकशूलवनितापात्रशूलजनेश्वरा १५

५=

लीमयेपत्रकचनजलाशयावनेनानावर्धनः सज्जनाः अनाथकूपकायस्मां वर्णसंकरयनारीणांमथयोः
[illegible]षिता[illegible]मादिविचारविनेवविवादाः यामसनाः जनाः भूमिपाश्च यस्मां १४ अधुना[illegible]देनानिशूल
शि[illegible]प[illegible]शिनाउपजीव्येयेषां[illegible]याविधा अखिलजनायस्मिन् शिवः शङ्करनेदेवशूलमुपजीव्येयेषु
नरा[illegible]चतुष्पथानि यस्मां केशाय गः स एवैक शूलमुपजीव्या यासां तथा विधावनिता यस्यां पात्र
शि[illegible]शूलमुपजीव्येयेषां तथाविधानरेश्वरा राजानो यस्यां मितिसमस्तरायवाक्या अथयवाद्य अ
शि[illegible]ताः अस्य सस्रवर्णाणां कोपि चित्रवृत्तातिक्रमः शिवावान्ड्रगालाः केशाः प्रसिद्धा एव पात्र
[illegible]दयमायाशूलरागायलसनकरंदनहेतवो येषामिति यथा योगयोज्यं शेषं प्राग्वत् १५ १४७

1685

हे [illegible] प्रतीतत्वेजगद्रूपस्यैकांतकल्पितेयालनेनिजात्मनेसमाधिनाशांतिनिर्विलेपस्तत्वंपदं रूपानिम
त [illegible] याहिजगद्रूपाभिमलयेन पर [illegible] मर्त्वंवृजंत बंधेनहेरूपगतयोपाधिमहितस्वत्वज्ञानबाधेनपरेपदे
केवलात्मा [illegible] २८ [illegible] २९ इति श्रीवा० यो० नि० उत्तर० [illegible] निर्वाणसर्गः १० कल्पान्ते [illegible] सकलोपशमक्रमा
त् [illegible] नानाभूतानां वर्णितेप्रलयक्रमः नविद्यते [illegible] नद्रष्टा [illegible] स्थानेयत्साम्याविशेषात्सर्माधिस्त
स्थः १० [illegible] समाहितोपि [illegible] शांतिज्ञानात्स्वेनज्ञानेषु [illegible] विलापनेनांते शांतः
[illegible] तोयवासनः इतिसंग्रहश्लोकैः २ [illegible] सर्गेषु [illegible] मूला शांतासनी [illegible]
शरूपिणी सूक्ष्मसमाधावासीत् २ [illegible] परमेष्ठिनीति स्थूलस्

वशिष्ठ [illegible] ज्ञानेजगत्संतंवासनेत्यप्रतिशांतिमिदं ब्रुवन्नादि [illegible] पदं प्रया
सः २९ [illegible] योगनिद्रोपशिलान्तर्गतविनामहवाक्यानि सर्गः ३० श्रीवसिष्ठउवाच इत्युक्त्वाभग
वान्ब्रह्मा [illegible] लोकजनैः सह बद्धपद्मासनोनन्तसमाधानगतोभवत् १ [illegible] शां
न्तिः [illegible] लिपिकर्मार्पितकारइवासीच्छांतवेदनः २ [illegible]
सनी [illegible] शान्ताकाशस्वरूपिणी ३ परमेष्ठिप्रसंकल्पितानि [illegible] सर्वं
गानंतविष्टामरूपोपशमहेतवः ४ [illegible] भवतिचापतत् [illegible]
[illegible] पथ्योनिधिः ५

[illegible] यत्सहितस्यएवमात्राप्रविलयक्रमेण [illegible] वासनात [illegible] तत्भावं [illegible]
[illegible] समाधिना सर्वंगानेन [illegible] नतद्विपश्चितिपरोते [illegible]
कल्पान्ते [illegible] तेषुविषयेतेष्विति [illegible] वसिष्ठस्यसमाधिमाक्ष [illegible] समाधा
रूढ [illegible] तत्र [illegible] कालताबोधकभाववलक्षणसमसीविरोधः [illegible]
[illegible] नलक्षणकमदर्शनात्तुल्यकालत्वोपचारेणाभिनडपद्मेत्युक्तं ४ [illegible]
कल्पान्ते [illegible] भवतितावत्प्रथैव [illegible] पयोनिधिरुद्वाः [illegible]
[illegible] प्राप्तस्वेवजलादीनामपिशक्तिरंगतमारवेतिपरेणान्वयः ५

1686

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ सी॰
उ॰ प॰
११॰

यत्कृत्ये यो न्मारः कातति स्न आदकिया हित्ति म लौक यह हां क मेम् । मिपां अ लं वै प्र थं तन्य ना पो
वेप थै क मे थौ न ह हा स्त्रा हे दय सं गा र मधः ॥ यत्वे वं किं न न वे ता नं न न वा द आ क ल्प न मि ति ॥ अ सि
न या भो गे ज ग त्नं स्था ने वि लो य त्व य मा ग ने स ति स्व लो ला या ः व य क्ष्मि ल्या म या किं उ वि नं क नं म व नि न

क्रियास्व थो प पं ना ह म् लौ को ल न पे ष्या ति अ रं म ा प्र मं गो प त स्य ना प्रो म् वि ष्या ति ॥
आ कल्पं न वि म व न य दि दं क ल्पि न म या ना क्ष मे ष्या म का ले न ना पे दि म क लो प ष्य ः १२
किं मे व म स्मि न्ना भो गे वि लो प त्व य मा ग ते कृ तं म पे ह म व ति स्व लो ला स्य का ति ल्प ा १३
न तो ह म पि ॰ स्मि न्न ह चं द्रा र्क ता र के व षः प्र पा ति मा या य स्थि ति मे ष्या मि न पो ट १४

किं चिरिय थैः ॥ म नः स्व लो ला व था द ह म पि सी ला र्थ स्य व प्र षः अ प्र मं उ प सं हा रं आ या य मं का प्र क्र ११०
प्र नः सं रा ते ह ॰ य न स्मि न्न णि म प दे स्थि तिं प ष्या मि प्रा प्या मि वं भा व ना धि के पि म वि ष्या ति स्त द व १५
म लो ॰

त्रिलोक[illegible] त्रिविक्रमस्त्रिविष्टपमभिसंहिता पार्थिवं भूलोकं सर्वं धिते श्राचाजं नानां पुनमाणुमचरालं
मः मानान[illegible] नजात्पानः न स्थितिं यकोनेविनवानितियावत ३ नच्यपानानेयमुक्तादनन्वे स्थितासमाथा
नेनुमाघोस्थितमस्ति इसपुत्रेत्वौत्रोरिं स्वभिवृद्धिमपानानांस्वपदं हस्तापूर्वं दीनोदानिवशायिनः पश्चात्मनु
हेयानतस्पनलस्थमानकाणिप्रणासनवं येन स्थितस्य शांखचक्रगदापाणेर्विलोभनः स्वकलेनातिभाव
नाशे[illegible]न[illegible]पदन्नापालिनापुमाम्ने तेन पार्थिवात्पदं वसमानप्रकनेवांसंचिंतयमामेतिच्चयापाम
नयः ४ ५ ६ पदं समाधिमाश्रयात्पदं तेन विश्रांते ७ श्रामं स्पानानहेस्थतोन हस्तानच्छ[illegible] पदस्तानिवेष्टनयानि

त्रिविष्टपं स्वमनसाप्यर्थिवं चावलोकयम्: श्राचारमाजनामापुपानालमभिपालिनं ३ नचस्थितासमा
यानेस्थितेपमुक्तादनन्वे हस्तामपदमिदं स्वपुत्रेपोदिमपागता ४ स्यानतस्पतलस्थस्य दीनोदनं
वशायिनः शांखचक्रगदापाणेर्हस्तानवाचितः ५ पश्चात्मनस्थमनः पार्थीशानिभावना
इदंसचिंतयामास नैलोक्यान्नमहालिना ६ सद्यादेपदवश्चांतेपानालेमतनापदे दइदंहस्थिते
प्रापानिर्देत्यमपागता ७ देवाभावेसस्यत्योनिस्त्रिलोकपदंगता धामनेपामहस्तानुपदस्वसुम्पि
स्वपा ८ मोलाकेनिर्गतंदंइतनेयास्यनितपदं दीपाभिमानविलोलितेवप्रविष्टकृता देवो
देवांतिमायातेभूविषन्नतपःक्रियाः यदेवनफलाः सर्वाण्यमेघानिविषयाण्यं १०
येषुश्यनामृषिकालेषु ८ ततः श्यमानतिनंतनदं हृतानयोनोसाद्विहंहोपसर्वंप्रहितीयमितिवाविसासर्वोह
तोहिमनातलसकरूमाच ९ हेयाभवान्नु[illegible]हेविडलेभवारणोनाडपेतापनेहतः सात्विकनाश्च देवोपे
निमायानेसतिमके सुदिमनोदेवामेदेनाविरुधनेगानतस्मादेपानत्रपिपदेननुतश्चाविष्टः तस्मादेवम
नविघ्नमाचरतिशापनिव प्रमादिनोवहिस्थिताः पिशुनाः कलहोन्मुकाः समानिनोपिहपदेनदेवसहायिता
शयानामादिष्ट निस्पनिवातिकादिप्रमिहदेवसहायिता यना मिदे मिनुपाणामपिपामादिप्रहेनेविव

आनंदः परमात्मैव संतोषः १० लोकमहीयुजनाकीर्णमिदं विश्वं ११ लोकवर्ती
वृत्तेषु हृदये दृश्यतेहं समाजो न वादिको तत्र १२ भोगतृष्णां नाम तांविषयाणां
लाचरेत् अहंस्थिरमस्थितं यक्तिहितत्वा १३ कर्ततिहि वेन आसीनरहृतन्ते

अथ एतज्जापरस्यापरमवर्द्धतकालतः विवेकानंदवैराग्यविभववप्रमुलायुताः
नाभ्यंतरदृढभोगतृष्णां शुष्कमिव द्रुमं नवायमनकानाहमनसो लोकमहीयुजि १०
नेमे लोकचर्यामहणमाधर्मकृत्वनाहृते नत्वायतेरति लक्ष्यहृदयेस्य लक्ष्यातिनी ११
नविश्रामचेतोस्य भोगेभोगानुरंजने व्यक्ताफलममहंस्थिरमम्कोफलरसमिव १२
मकभोगाहिकुलनेविश्रांतिमनुपानं चेतः केवलमस्यासी दोलायामिव यामिनि १३
महद्भाद्वीनांस्थितिर्विस्मदेवः तीर्थरमंदिरान विवेदस्यवेनस्थयियाप्रमकांतया १४
अथ एतान्सत्यासीनालिस्यद्वा दिनाश्रतः सूर्यादेवमहंतमस्य महद्भूतसमस्मय जे १५ विना
यामागतदेवपूजयाहि गुणीश्रया देवेंद्रः पुरुषीकातमादरमर्यपूजयत १६ पूजामद
हृतदेवप्रत्यक्षावस्थितंहरिं महद्भवरप्रीतो निराद्यावस्थया १७

म

नमिषमैकतत्मानविश्रांतमंतरात्मलंबोमर्दः १४ परमकांतयाप्रहृतस्मान्निकयाभियासानय
नानिवेदविदितवान १५ आह्लादितामक्राह्लादकचो पत्रमोवानंदस्ताम्मलिम्हतानिमात्रामग्नो
वेलीनिमग्नतेः सर्वानंदकसोमाहमाजेवमहेमनामहद्भूतदृश्मगतः समाधयो १६ हितुलौरोपकातो
नेपचारेणस्थया दीमया १७ शुद्धयाहर्षोपचितया १८

का॰ टी॰
६
९१

त्रिभुवनमेव भवनं तस्याभिरामः शोभा हेतुः कोशः निधिः तं सकलकलंकहरं परं प्रकाशं अशरणानां शरणं
रक्षितारं शरण्यमीशं हरिमजमच्युतमीश्वरं प्रपद्ये ...
... प्रकाशमानोत्तु ...
... विरहितत्वात् ...

मूलम्. त्रिभुवनभवनाभिरामकोशं सकलकलंकहरं परं प्रकाशं। अशरणशरणं शरण्यमीशं हरिमजमच्युतमीश्वरं प्रपद्ये १९ कुवलयदलनीलसन्निकाशं शरदमलांबरकोटरोपमानं। ... प्रपद्ये २० विमलकमलकलापकोमलांगं ... हृदयपद्मदलाश्रयं प्रपद्ये २१ ॥ ॥ ॥ ॥

पद्यत्रयस्यार्थः १९ कुवलयेनोत्पलेन नीलमणिना च सन्निकाशं समानकांतिं २० ... २१ ॥ ९८
॥

४५८६ १

1631

हरिलवलांगणारंचवांगगाक्लाकक्कांशं प्रणवे गारंचवलोणगाहृनागविद्धिगानसिद्धिलिंबि [illegible] आणं सु
लेनयवले स्ववननलेहणगोवां हिलेमिडविवयम हृदयमति: केलमधकनगा [illegible] चालेनय
गांमवाविनीयत्र २२ श्रविलाविविजनु नाहरि: सर्वाग्नि श्रुतवाधलाणाविविजागश्रीन [illegible] गवनशानत
शनानशनुनणत्र शनणवशववहेनहशाहिविकाएथसंनाहिकगनमवेहिवनतवाहनणलोन मनोहन
गगुणगजर्मेंहुणणणातेलनकत्ताणगुणोलेहः श्रुतिविंननः श्रुमिजानः हरदेवहाणपद्मः [illegible] वि
लयकालेवहनहरले गाविनं श्रीकं प्रणवेयमनथंः २२ नवविव मिनस्यनभिमनवस्याहम्मिनौ तेन

मिननलगणानुमकावकौर्मिमिनथवलानननगोवंडुर्हिवं हृदयमर्गागमोविजालनांगंह
मिमारंचमानननमणप्रणवे २२ श्रविलहुनहुविनंबेनेनमननेनमजानमवहंमोनुपालं सु
णमानननालामिजानदेंहनहुलुपाणिवनमवेंकप्रणवे २३ नविवकमिननगहेलसुवोन
सुहलमलावडुमाविमहविनाग हिनणमुमगाहणाणगणाकुनकविमावाहुदं
प्रणवे २४ हिनिमहननलिनौनुणापनमहनलिनोमननेमहि नाकेविव कुमनजनलि
नौमलावलुहिंहविनलिनौहृदयंविभप्रणवे २५ त्रिमवननलिनौमिनाविहंतिमिनममान
निमेहरीपनमया सुकृतनामनहविदान्मतनंजनगरविलातिदृष्टि प्रणवे २६ ॥ ॥
६६

श्रवंगहरहेवेमु हेनमकागमानेनकमवागालरुमाः वगुणविहत्रि विनंश्रणंगवलोवामेहंकोंय
मुहिनवामममयः साध कालरवश्रहणः रकेवंहनकाणमीगागणालोयसु २७ कमनलनोव
मानःलिमाः मलेनाववृवंनतिनलाववसलनजणलरुप हिहिमिहानलनो हृमणामिनिगाव
न २८ त्रिमवननलन्माः मिनश्रविवहेकुयमम हिमननगणहरुनमणवतिमिनुमानमविमाद
माहंवंश्रग्रहंउ विंमोतिकमकाणमोनेमाह सुकुवननानिनि सु हवनविना नमहकाय श्रे
नपवाजनव विहपमानमननश्रननवमवाकामावेणनगणांजगहनजोवगामाविलातिहे २६

हि

वा.ती.
३५

इति ... [illegible] ... २७ ... [illegible] ...
... [illegible] ... २२ ... [illegible] ...
... [illegible] ... १ ... [illegible] ...

वसिष्ठ उवाच इति ... [illegible] ...
... [illegible] ... २७ ... [illegible] ...
... [illegible] ... २२ श्रीभगवानुवाच ... [illegible] ...
... [illegible] ... १ प्रह्लाद उवाच सर्वसंकल्पफलद
सर्वलोका... [illegible] ... २ श्रीभगवानुवाच सर्वस
... [illegible] ... ३ वसिष्ठ उवाच
... [illegible] ... ४ ... [illegible] ...
... [illegible] ... ५ ॥

... [illegible] ...
... [illegible] ...
... [illegible] ... ४५

वयसुनेऽत्र विप्रायक्ष्मासुन्नस्य: सन्त्रो च पाद विधानकाले संत्व त्वामाया प्रकारे त्वाविं [illegible] न ४ ६
भवः सुमयन्त्र द्विराणीनां द्विवाचकेरणीनं वदेनना ७ नत्र सर्वे [illegible] नां [illegible] नां [illegible] नं [illegible]
निष्प्रतुमुखवासिनक: सार्द्ध निविवाचयवि विमनावि ना यथेन नमयेचो [illegible] नं [illegible]
वाचनपश्चे ८ नत्रदेवाह्वायना वन्नान्मेत्यात्र जगति [illegible] ९ देवोपि नाह [illegible] नाद्रयथ न्निति सक: [illegible]
नमिस नाद्रेव व नसमस्य: यचैनः सामा वाङ्मिक्क [illegible] वान्ह [illegible] तिन: वविनि: ० यथे

यस्मात्मनस्योनिमयाद्यपरिश्च वयाने लोक्यपरविधावंकस्थिर यावा सचेतस ६
विचाला मेव भवान्भवतिनिभवाप्रिणा देवनो [illegible] निवेनान: कथाब्या [illegible] चारा ७
विमद्वाक्ष्मनाज्ञ्या यो निस्पृहवनवे वो वव्रिय ता निस्तुपि सयेलनाद्रयोमेव ८ नेनना
वहि रना इसन्न पद्म पदेन यद्याभ्ननभवल्नाक सान्नदिल ९ सामत्राप्रतिनो मक:
यचैनः स्फनिसे चरण कालेना लानविलयो देहो नाद्र सचेतनः १० जेयाक एयशभुतना कं
लयमानः सायन्नक्षी सुत्पाद्रुतेः श्रुतभाव श्राहोना ह्रसचेतनः ११ नवावमा विनाशिनमा
मायमम्याययमयम्य विनयागेपस अन्य स्यामेनामसानेन १२ वदानमानिस्पूयात्नको
लोलयाद्वेल्नतया स्वल्पसदेदयानिद्यामानाद्रसचेतनः १३

इयेस्मादिना नयाक्षुविद्रूपया कुलमान सारोमंद्रः यद्देवाविमि त्यादि भेदैः स [illegible] मानः तविन्नादे
वस्थाकृतिः स्त्यासत्काशाद्ववनेतिभावः यथ्या काशान स्वभाव स्यायान् स्वनान: एव
कालेनि: स्वयमेनिस्त्वयेनोद्वि: ११ मायमसायमयक सविना यस्यामनस्तानादि वनिस मा
स्वभाव: अत्मा सविनस्वदेनोतिभावः १२ लोलया सच यायानिसया योग साया च ल यापि द्रू याव
हासा ब्रवस्वभाव: स्त्वेन सवैदियोनविहिद्दिक ऽतिया वत स्वल्पः निद्दा यांकर यदंतः स्वद स्वा

२

[illegible] ४ ॥

वा॰ बी॰
३
५०

२

हृष्टेन्द्रयेर्दृष्टेनेवन्नविनुलीनंतस्तुमयाधीनन्निह्निक निनियाना [illegible] हाराविना [illegible] नोनिसर्योः वे
वलेदूष्टिरूमारानननेसीतानुवतीत १४ संपवजाइपाश्रमकाप्राप्या नामधातु [illegible]
कालेनानयायापत्तामाद्वनियतनाकारः १५ [illegible] विवताणामनानात्ववचनं [illegible] नाराना
हीनामपिसमानेन [illegible] नामनाथसामाह्वनान्नेरापवसाधनेनाहंकारमनोबुद्धिविजितेभ्यः

हृष्टरूपीनयोलीनंनविनताविनापिनः केवलेदृष्टिलीनोऽहंपनाहमचेतनं १४
नानवासाय [illegible] यान्नविनाविकल्पिनः पेवतेनियनाकालेनायोनाहमचेतनः १५
निर्ममोऽमननः सानोगनपवेद्विषयमः प्रवृत्तेचेतलवनाह्वकलोकलनवर्जितः १६
वेनसवृत्तिनचिन्मात्रमहमेवेवमात्मकः सर्वासाधनसंयता [illegible] पीनिष्कलमनलसाधः १७
प्राने [illegible] नेननेनेनसर्वेयुनपवताहरः सर्वतानावभासनेपेपनाजमतेहता १८ प्रायकृ
नोसहनंसन्नवेतनत्रदृष्टिवेनमया निर्विकल्पविदाभासरूपसमात्मासिदृढं मः १९

२ १४

प्रागनात्मवेननिरासेस्नुहृविन्मात्रमेवात्मापविशिष्यतेसाशयेनाहनिर्ममस्तति १६ वेनलपदेनवेत
नावनोन्नुंग्राह्यापविग्रहणामाप्त्रुदिति नन्नुविषयाचाहवेतेति मन्मयः सन्मात्रः १७ रूपत्वं
दाष्पविसुद्धेविचारोत्तमत्वेनेवनन्नदार्थमपिपतायाववादाद्विनस्मेमतेसर्वे [illegible]
नानिरूपेवनात्मजनमनेजसावेनननेनदीपवत् १८ निर्विकल्पावापि [illegible] दाहविकल्पस्त्र [illegible] प्रामव
साभासः प्रकाशरूपश्चात्मानासीतिसुनानात्मेयस्तानिताप्रः १९ [illegible] इति

५

गी ५४

५८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1695

वा॰ गी॰
उ॰ पु॰
९२

स्मनयाजीवस्मानतयानलनतयावत्पो जीर्णो रूपः ४८ सूक्ष्मज्ञानेनकोऽहनकलिष्ठोपादृशः न ४९
यथ्यनेकारणभावेनव्याप्यतेकार्यरूपवत्तनाखंबनयेनमोक्षणकर्त्वमिदंनिष्ठाबन्धा ... नव
निष्ठानत्वञ्चजीवन्मुक्तवरहोऽसिदृश्यनकिंचन ५० ५१ स्वामीयं ... विं ... त्वेसो

अहंनरुणनलनमलक्ष्मज्ञानं स्वरूपयास्थितः अन्यायायामिविस्मृतेः कृपोऽलवलमिव ४८
तत्त्वीन्नायुत्मितंवाहजगन्धर्ववन्नत्ने मयाविज्ञानवानेनत्पकल्कोऽहनकंयथा ४९ मूदैव
मायानेस्वंसत्तामसप्याहृति मयविस्वक्रमेनवस्तुदृश्यंवनकिंचन ५० मविष्कारोवि
यदेवैसविविलंयधगतं नरस्तिनेनरयस्मान्मनोनातेहविद्यते ५१ कुहमेवरूमामो
दःपुण्यपत्रेषुहत्नलिः तुविषहत्रुपकलानुपेष्ठुनभूतोप्यहं ५२ यद्यत्किंचिदिदंदृश्यंजग
गत्स्थावरजंगमम् सर्वंसंकल्पाद्धितितत्स्थितनमहंयथा ५३ ॥

१
नेन भवोनसाहस्रमेषिति ५४ हर्षंरशीताहंस्यावस्थंतानसंवाविमः निमग्नीमहंजितंबालसूमवे ९२
स्रोकर्षनिमितंविदानमकृतनग्रहमेव किंसंकल्पादिहषितजीवहृपेणतेसाहमर्वसंकल्परहि
तमिति यतपववरा ५५ ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

चरण ४
९६

येनकारणेनैकदेशमात्रेपि क्षमोज्ञानादिलिंगकत्वं प्रतितेषां कल्पनात्पश्चिमेनैककालोनेकमापायेनाहुः
वणितिहासा ३६ ३७ ग्रसितेवेवकल्पेनेतित्त्वतोत्तानविनिवेदेनतु भिन्नमितेकत्वेकत्पगता मनाह
सर्वतोमति ३८ ३९ वीतिवृत्तहाव्याग्नतना नमोवना घ्राणिपराहपोषवताकालेषु मस्तुं ४०
ज्ञात्नुम तवतानह्वानानितिक्रियाविरोधेनानमततनपदरनाल प्रकाशानुम ज्ञानम्न सम्पचः
पायकाशनेपायसेकोचाभावेन सर्वहृत्पदूपूहपणः सहितसाभाप्पत्तपालवचकि ज्ञानानित्र्पिनेमा

स्वयमसमृष्ट्वयं पातितालाहपण ज्ञानमं नतो प्रावयं वर्वतीकस्तूपत्नलाकारात्तुमात ३६ ३७
स्वाहृत्यमवंनवनेसमाखचनाचना विविज्ञातहत्नस्मृपेनालोहविवनस्यली ३८ सर्वेषाम
विनिज्ञातमेवेवाद्दहववितिना वस्तादेनात्तानानाविहासाप्रकाशकः ३९ एकोग्न
वहमापानहित सर्वेषात्कलि चरातामत्तानामतः ज्ञानमवस्थितः ४० प्रसितलमेममा
निष्पात्तुमत्तिवशाचिव पीतिमाशादिहोनानिपातीगतिवहूनिव ४१ एकोमावनुमवत्तामा
ज्ञानुभनेववानाज्ञ सर्वहहृत्पता स्तहसकलेलोचनः ४२ तथोमावहमाकानासन्तपे
देनचाहत्त विहतमोनेत्तिपिवातुदेहलचातुना ४३ ससेनहृतनोलेपनाववकाननपे
सर्वसोभापनसोमात प्रमितेनापितवत्ताति ४४ कृतमसिन्नवतुनतमानवनानः तत नितिक
स्यमसमानिन पणनिर्वृतिमानानः ४५ ग्रहेनिनेनपाहतनातिवकानवतहृपद सर्वतः
नमोहकमोनपरस्तपथा ४६ ग्रहसिद्वेना लूपे तावित्नाकोमतिवत्तानिमा पादाप्ति
कमवामात्मविकोमितवज्ञापम ४७

स्वभेदविल्हावपमेव सर्वेशं कालोचनैः सहस्रकलालोचनस्परी ४८ सर्वांत्मभावहूतप्रमोकं
मासहपीमाविति एवं प्रनसोमानीसप्तम लोहस्थैर्मनः सनस्पदेहेनवदहानि एवं
सामूदहेन ५२ वलानिमवहानि ५३ ५४ प्राक्तनामत्स्वा ५५ कमसामाप्तवनाक्रमाननिः
नेत्रमानसिन्वकुमारजनावाकमारी नेत्रो तत्वनवचमित्वनानोमव्रतासविष्णनामवाहि तिः

॥ ९१ ॥

1696

ना॰ली॰
५
५२

सर्वेकामानादिश्येन द्विर्गुणोनि ब्रह्मविद्विति २८ सद्विभागाचनिर्णयमश्राय २९ कालो [illegible] नो
तत्रवनिश्चितिप्रलयदेवनमयायैवेत्याह पनर्भिन्निति गुणाम्नानि गुणयानम्नानि [illegible]
नाकानिश्चाविशंतिप्रविशंतितत्याचयनेवा मानिम्नानिमायंते [illegible]
वसमनयन्नाघः १॰ कालोम्न [illegible] नेनेश्लोकोक्तेनेनानं
मनाउमरवाणोयालिलिकल्पितंसंकल्पितंनद्दवनिंद्रनासाणोनेनगेहनाघः ३१ कलिंग [illegible]

ब्रह्मविश्लिंद्रह्माणं कात्यानांनानाविं पुत्रकात्यानांघनकानांनाहविद्यते २
विचेनयद्रह्म पयादिनाममिर्जितात्मने सधंसद्रह्मानायमहमसेनमोनमः २९
पत्रलिन्नेभ्रम्नानिविकल्पविरामनि गुणाम्नानिम्नेपेलिंगतिविशंतिच ३०
यक्लिनानेनकल्पितचेतनेनानतात्मना ननद्रवनिद्रवैनेनान्मयस्थिते ३१ यत्विना
कल्पितंकिचित्तदामेति निजंपदं यत्विनाकल्पितंतेनहननमदृष्टमागतं ३२ इमेवद
[illegible] जागतो विप्रलादयो [illegible] विदिताः ३३ तत्त्वहृद
हृदमोत्पत्तिमेवाहितानायते पदार्थेमहृत्वापिप्रविविचाकेवलस्थिते ३४ महृत्यमदे
म्नानांगाम [illegible] पतत्हृदयतेमाद्रिः [illegible] ३५ ॥

[illegible] निर्भयत्वे [illegible] ३३ एवंवृद्धा
द्विभावविकार [illegible] यथायत्तिविचार्केवलहृदि [illegible] वेपवा
[illegible] ३४ सर्वेषाम्नानामनानामविज्ञानेनमाह [illegible]
[illegible] इति ३५ श्री श्री श्रीः

नम
५२

यतिस्मृतावेवमाकरणं कवोपदेशयोः १९ २१ एवं ... नामात्रं निर्विकल्पकमद्वयम् ...
सतो ... सर्वेषु नानुभवः ... विकल्पो ... २२ ... सर्वो ...
... विकल्पो ... भवितानां ... भिः ...
... २३ ... नामानि ...
... ब्रह्मणः कथितं विदुर्बुधैः २४ ...

यतो नैतानि ... विविधैर्विदितं बुधैः ... २० ...
नैतानि ... विविधैर्विदितं बुधैः ... २१ ...
... २२ ...
... सर्वो नभविता ... २३ ...
विकल्प ... विदुर्बुधैः २४ ...
... नाश विद्यते २५ ...
... २६ ...
कारण ... एतस्मादिदं ... २७

...
... २५ ...
... २६ ... कारणं ...
कारण ... कारणं ... २७ ॥

मास्त्वादिर्य[illegible]ज्ञानविषयेन [illegible]च्चादिप्रमाणप्रसाधनाभावफलसंभावं यत्प्रसूयात् ९ काकतालीयवदिति यदुक्तं तदुपपादय
तिरस्तु मन्तस्ति २ एवं जायमानमिदं दृष्टादिसंविदेशिकाकृतालीयाएव तद्दृष्टये स्वपि देशकालक्रमेणेनान्यथाभावदर्शनादित्या
दस्य वेदेति निजयात नस्तु रूपसंविदा प्रतिशयिता स्थिरप्रतिशीलिता श्रैष्ठिक्यादिना दृढीकृतत्वादि स्वभावाश्रपि सर्वेप
तभावादेशतः कालत[illegible]दृष्टस्य ह्यादिपत्र तथान्यथाभावमायधमानाः स्वेनिश्चितस्वभावं व्यभिचरंति ९ चित्तस्वस्वभा

स्वयोयं समन्ततः स्वमर्त्नियत्वेनावेदित । नैवात्र भवतेयासंशयात्संशयं व्रजेत् ९ अन्ययेपि फलेशस्य स्वप्रसन्न तत्क
त्वनात् स्वप्नवत् [illegible]त्वं फलसिव वेतमय ९ सर्वमेव निजयान्नग यथै संविदानिशयिताद्देशतोपि कालतो
व्यभिचरंतिदेशतोप्यन्वनस्थिरतोत्विरेणवा ९ सुनीदावेव विद्योतमानमप्रतितिष्ठं जगत् तत्तसतोविद्वातो
यथेष्टं तन्नतेन तु ११ चिन्मात्रं व जीवमेकं ब्रह्मन्यत्सर्वेदाखिलं विहितमन्यमसमंप्रचनियतानियतंस्थितं १२
यस्माद्दृष्टैव सर्वात्मसदेकमेव वेनवृत्त तस्मात्किंनाम तत्स्यात्किंसत्तं च वा भवेत् ११ पुनःस्वप्नः क्वचित्संक
विचासनमेवता अबुद्धानाप्रबुद्धानानासदृशेन सन्मयः १४ संविद्धातिरियं भातिजगत्नाम स्वरूपिणी स्वयंच
भोतिरसीति व[illegible]कावनिश्चिता १५ चितिरेव चिरायेदं चिनं चिमचिमायते यदात्मन्येव सलिलेद्रवक्तदिदं
गत् १६
वं तव्यभिचरतीति सवाभिचारोपशतिपा य[illegible]भावासेव समाप्तसमंसति यत्नगहे यथनप्रतिरहंन स्याद्सभिवति १७ अ
तप[illegible]मात्रे[illegible]की [illegible]यत अन्यत्वनियतसत्त्वमिमाद्दृचिन्मात्रमिति १८ यस्मात्स्वत्रसेकमेव सर्वात्मकं तस्मात्तदितिं
[illegible]कमन्यथेन न किंचिदित्यर्थः १९ एवं विचारेस्व मोपि कचित्क दाचित्स्मनः कचित्कदाचिदस्मनः कचित्कदा
[illegible]विदोत्मनामतः तदस्य रूपेण सत्यस्थिमाद्वृत्र नरति १४ स्वरूपिणी आकारवती निश्चिता यथार्था १५
[illegible]तिरसः [illegible]चिमस्विमायते साभासं संदत्ते नदेवेदं जगत् १६

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

[illegible]

जाग्रत् [illegible] नेपथ्ये तदुक्तमनुकृतवद्रसिद्धा ध्येयं एकदेशितं भूमिकां रचयति पश्येति निराकुलम्: १२ ग्रन्थेवं किं ततस्तत्रा
[illegible] तेने नुतमेवेषदृहलीनेरेवदृहलीनमेवप्रनह्नेननामापद्यत इति हृतामेदः प्रत्यभिज्ञान्नामद्दृदितस्थैः १३ प
[illegible] विमात्रकूपासमुत्थितवैकाद्भुतवत्सर्वेदादृष्टमानस्याण्वमर्थे नामरूपभेदाः पर्यायरचनाइति फलितमिमा
[illegible] १४ सम्प्रादेश्यफलनियमनियतो प्रमितिततः इत्यकुलम्य्यादेनेदेतिमिथ्यात्वादपिनेदृश्यदृश्यस्मरणादनियतो
[illegible] श्रुतमानुतानिचिदनिर्णयविनाजागृत्स्वप्नमोक्षमादिनिमित्तनियेविनास्वप्नमित्युपलनियंविनानुसमाधिः श्रुत्वानुना
[illegible] समाप्तिः [illegible] नमनोव्यापारमात्ररूपस्वप्नयावत्कालमानं तावत्स्वैवचितः वाय्यप्रवृत्तिनियत्रणं
यथास्वप्ने [illegible] लोकस्तृष्णमनमस्ते तथाजाग्रत्सत्कालोकानिद्राममनुभूयते १५ एतज्जाग्रद्देवेदंस्वप्नमिति
इमममते स्वप्नं नविद्धि जाग्रन्नमेकमेनदन्तं १६ बोधमेवात्तवित्मात्रभानमेकमिदं ततं जाग्रत्स्वप्न
सुषुप्ताख्यापर्यायरचनारूढ १७ नेदनामाप्तिनियतिर्नेवानियतिरस्ति च नियमानियतोवृद्धिकीदृशेस्व
प्नमितिदि १८ [illegible] इत्तं किंतस्य प्रेताववैवनियंत्रणम् सएवसंविद्धात्मकुर्यान्नियमनं मतिः २१ स्वव्वेदं
यानस्ताः सुप्तः सम्बिदस्तथा पुकारणकमेवागानियतिः केवकीदृशी २२ सर्वकारणत्वनामकल्प
तैकारणविद्धः तदकारणकसर्गःस्यादनन्यन्नवैचितेः २३
एकान्तरंयावत्र [illegible] नियंत्रणमाव सत्येमस्याम्नैवसर्वशोकानंरं एवंतानामुनिविशोकसमाधिस
[illegible] नियमनतसंत्रवृत्तिरियर्थः २४ नवनसंविन्नियंतेशकालस्पा: वानलेखायाइवसमाधाकारस्फुरण
नियतेरिव [illegible] नना वद्विषयाकारस्फुरणंसंविदः स्वभावः सत्यमावदर्शनातनचस्वप्नेतयास्फुरण
कारणत्तरनिरूपयि [illegible] त्रिवधनानियतिः स्याहितकानियतिः कीदृशीत्यर्थः २५ नन्वनायत्तटपटादा
कारएवसत्संवंधसंविदः स्वाकारतयाकारणकल्पनेनत्वादप्रयेति भवेदेवं यदि सर्गः किंचिद्‍यत्कारणनिरूप
यितृशक्नेतयदा [illegible] कः सर्गः प्रकारणकत्वदेवितरनन्यदाकारादिचितेः कारणत्वस्यादेवत्यर्थः २६

का

स

मनिनाहमंसदः प्रभाष्यमेवजनमहिनोद[illegible]गोचुतमस्यौ ११ कलिलीलातनाः तिमभाकाच्या
हकालेयन्नाचलेसहसौरयकालः कृतिमामृत्यानयोगतःमाचयेनसंभाग्यातिनितिविभाइति [illegible]
रत्नपूर्णाग्रनः माहृष्णादकतांमोसं आवमगणचस्तवनीकामिकेतिघालन २४ पलहितंकांर्त[illegible]
मामकुतानामहामेनानामणिविधोतैः शाकवापीकृतमंकमाकांचवसमांनवाघयामा २५ कां[illegible]

रत्नकामलिकहनश्चैमसंदशमगुणः समतालेकुवरिलवदयादिनवाटिव २१ नवो[illegible]हूनोः सर्वसमभे
स्यातमकंपन मरवातवकमहालनलिनीवालिलोचना २२ उनष्कैसावनेषाम्यमगामड्डसंडिता कौसिनं
वसथाप्रावालोलकरपुष्कराः २३ चाम्पतंगमंचहनृत्पातांगदमंगुली वृत्तपूर्णकलांमोरमंग्यागमग्वरतवा
वतडनमविश्रांनमंतोपहितवंकृतमा मकुतेहामविधोतगकचापीकृतावरा २४ कांतालनारदलवलव
कामांमजरी वनलेलिवचित्तगववारातमदला २५ कचन्तकमारकोकूना[illegible]पततावरा वातवा[illegible]
नपुखेवमंरागनमालिका २६ कर्हरकणनीतारावितासमलबामेहा पार्श्वहिक मालेचप्रलतापोषमा लिका
लोलमेतिर्मणिप्रांतपारलांशकोरता मध्येवाधूललीलाच्चाकांचमहारकारिणी २९ रत्नांशु मल्लिला प
पमवपमलिंतना पद्मिनीकालिवंतनाम्नौमवमाला ३० रामं [illegible] रामं

हमलसनोपुदलेपुपलवेपचाहवामालसतामः मंजगेषापरमंतनाविभावनलेलिहे [illegible] ३१ कंचनीभिः कनक
क्रीकृतमोनमाकंषणतमानिविहलनान्नेवणोगियमा ३२ कर्हरकणलनतानास्य हरैः पुनीहारैहिमकल
मावैः रचिताः प्रमलाम्बुप्रवाविरायया मनवलीहारकाणपुण्याहि मिर्शमामेषापूमिकाशाहिकृतमालेवस्यन

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰
३ म॰
१

मम्मतोगतं पर्वतानां च पातैः ३१ ३२ एते ब्रह्मादयो लोके ह्यविद्याविनाशकोविदाः ३३ यावत्केन मनसा तत्त्वमा
ताः ३४ ३५ वनाश्रयाः वानप्रस्थाः ३६ ३७ ३८ ३९ तस्मात्तत्प्रयत्नेन ४० अथश्रुत्वा तन्नामानं संस्तुतानां

२
संततामासमो तस्यो मम्मत्तात्मसमाकृता मनसंततिसंभ्रांताः छिन्नेन मिनेमिना ३१ तम्यापत्तं पम्
निर्विशुद्धं दर्शनं विरागतः प्राकृतापीकृतमनेनैव ज्ञानचक्षुषा ३२ शुद्धं ज्ञानं शुद्धमेव तत्त्वं स्मृतम् सिंप प
तस्य ज्ञानमात्रं परमं विज्ञानकोविदाः ३३ नामदेवो वरतत्त्वादेविश्वामित्रादयस्तथा वसिष्ठप्रभृतयः प्रभा
तत्त्वज्ञानसंपन्नाः ३४ तत्त्वं तत्त्वं पूजितं परमं लिङ्गम् तद्विरहेण जगतां कार्यसिद्धिः
वनं वनान्तरं तत्र योगिनो मुनयो निवासिनः नागं नागं तपः प्राप्तं समाधिना ३५ महीपतिर्वसिष्ठस्य
प्रणामाग्रे स्थितः प्रभुः वसिष्ठं समुनिं नित्यं विश्वामित्रोऽभ्यपूजयत् ३७ वसिष्ठः सर्वविद्वांसः पापिनां प
तथा उपासनानां च साधैः सर्वं दृष्ट्वा तत्त्वतः ३८ नाग समस्ता अमृतं सर्वलोकनमस्कृतः श्रवण
स्वर्गे चैव ब्रह्मलोकमिवागतः ३९ तत्त्वमादौ प्रत्यग्ज्ञानं तत्पदं प्रत्यगात्मनः ... सुनये
तत्रैव तत्त्वतः ४० तत्त्वं श्रुत्वा प्रणिपत्य सर्वैः सह संस्तुत्य मुनीन्द्रं नाम गत्वा सर्वतः
हृदयं रमसन्तं वासिष्ठं काशिं तं हि जनतावासं क्रियाः ४१ मोक्षोपायप्रकरणं प्रवर्तये ...
सर्गः १

तं शुद्धात्मानं गोचरातीतं तत्त्वसिद्धावेव यथार्थं मतिं हृदयस्थं हृदयं प्रविशेन् सिद्धेषः द्विजोत्तमं
क्रियां च कारयेत्सर्वैः ४१ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशनामप्रकरणे प्रथमः सर्गः १ ॥

तापचक्र
... ...

पृ॰ ३८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नन्वस्य भ्रांतिसिद्धत्वेन केनचिद्रूपेण न तत्त्वज्ञानं स्यादिति यदाह भ्रमरमल्लेन यत्र भ्रांतिस्तत्र तेन न
तेन सिद्धेन भ्रमसिद्धांतसिद्धांत न परमार्थसिद्धः स्वाभावा श्रुतेन विरद्धकल्पितवस्तुनः तत्र विरुद्ध
नन्वेवं न परकीयस्य स्वशीलादेः केवलं न भ्रमगतं स्यात् ५८ भ्रांतिसिद्धस्य सत्तादूषणं न पारमार्थिकपरत्वः
दत्तनिवारणसामर्थ्यमित्याह भ्रमसत्तेति क्रियते इति सर्वाप्यनया त्तदीयतत्त्वज्ञानाधिष्ठानपरमार्थसत्त्व

भ्रमसत्तेन रूपेण द्वावहारसमवस्तुना न कस्याप्यवेनादिः केवलं तेन नीयते ५७ भ्रमनाशव्यवहार
सुप्तेस्तामात्र विनाशिना क्रियतेऽत्र भ्रमयोगेण न कथं च्यावते न च ५८ यदि भावाद्विदाकाशात्
भ्रांतिशयतः स्यात् तथापि तत्र सविमनस्याघातिदेहता ५९ विवादस्त्रमवसत्ता समस्यादे
वदेहिनो श्रुतिनद्वैतविद्धतिः स्वमेव तत्त्वस्यापि ६० वोधस्वसत्त्वमस्ति नास्ति नानाभवाद्यया
नीलवत्तद्वदीशसिन्धोर्नाम न भवन्त्ययः ६१ यथायमत्र तन्मसोऽर्थ्यात्यन्दनमस्वतोः भेदाना
क्षितिस्थानासानुब्रह्मणोरेकरूपयोः ६२

७

... देशमवर्जमतः स्वनिवारणोपायो नाम यदि भावः ५८ ननु वस्तु मनो भ्रांतिमात्रं जगच्चेत्कथं मत्तिदेहा
दिभावं यान्ति जाड्यमित्येवं भावादिति देहाद्याकाराद्भावात् जलमज्ञातिप्रायतः पाषाणतो करकाभावमि
व ५९ कल्पिते चितः स्वमरणात् स्यात् दे हभावो यथा स्ववचिद्रूपमस्तत्वमेवेति तेन तन्मनत्रभवतीत्यादविव
...ति ६० प्रातिभासिकतत्त्वभावः प्रतिभासाधीनसत्ताकत्वादनिर्वचनीयत्वात् द्वयोऽन्वेति ६१ अतएव जग
न्मयो जगदेवानां साद्यथेति ६२ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1704

[illegible]सिकार्य स्यन्यार्थं चर्वति भासातितिक मूलमनादिकं प्रप्रसिद्धमित्याहुर्वेदेहेति ९१ अत एव नत्ता
[illegible]भनि नेत्रो न यज्ञ इत्याह अविद्यमाने इति ९४ देहार्थं हि एष्वायार्थ्यं स्याग्यारने स्यातो यत्रा
[illegible]प्रतिभासमात्रत्वात् सत्त्वादीते ग्राह्यसतीत्या प्रापेनाह नेति प्रतिभातः प्रतिभासमात्रत्वात् ९५ एवं
[illegible]दर्शितप्रतिभासकत्वेन नाशोदयादि नेत्याह अर्थे रामेदशोर संभवादनेनेदं क्रियतेऽन्यस्यव्यवहारस्य

नेहसंसाधने किं चिज्जगदादिन नश्यति स्वमेन्द्रिजालवदेव केवलं प्रतिभासते ९३ अविद्यमानेऽ
प्यादौ प्रतिभामात्रहप्पिणि सर्गे कर्तृत्वसंरंभप्यागदानेस्थिरहते ९४ नेदं हृः प्रतिभातोऽस्ति
प्त्यादिकरणान्वितः केवलं ब्रह्म चिन्मात्रमेवात्मन्येव संस्थितं ९५ ब्रह्मादेः कारणाभावे हि तेषां
संभवान्न च [illegible] क्रिय तृष्णा स्याति संभवात् ९६ अहेतुत्व भाति चित्तिकल्पक्रिया
गताः चुलोनेव [illegible]न्जिजन्मादिसंतता ९७ स्वर्गेव स्वर्ग्यो हि शैलाः स्वर्गे वर्हभितयः
स्वर्गेवलोकाः स्वर्गे स्वर्ग संवेदने चितेः ९८ यमस्थितो जगच्चित्रे चिद्गगनमा[illegible] नोदेतिना
स्तमायाति न नश्यति न तान्यति ९९

कारणा[illegible] परमार्थं [illegible] याति न [illegible] संभवादित्यर्थः ९९ एवं ब्रह्मणि कल्पमहा
कल्पादयः [illegible] गणा [illegible] निरुक्ताः स्वसंहेतः सहसवत्प्रतिभासत्वा [illegible] अहेतुरित्ि
मनिज [illegible] रहिताः ९७ न [illegible] ब्रह्मकाशे प्रवृत्ति फलेन [illegible] नित ११
यत स्थितेः [illegible] सवेदनता प्रत्येर्थः ९८ नास्यति नन्नायति ९९ ॥

नवुनात्मैवि पूर्वं प्राणानं चात्रेयेन मरणं हैवतिमाह नविषु नमेवेतिवान स्रुणान्मे इहैवं विष्णुमेव व यत्सपवन [illegible]
मुवत्नासि कास्यांन निर्यातिन स्व श्रवलिंगाल्पोक मणमन्व न श्रु व्यानरनमेथः २२ न आत्मा श्राद्धनं पिं [illegible]
निर्यातिरेव हैत त्रिमाह् यान्तंन्यरतिए वें संविदिनापाक नश्व कस्ववती नवोहिलानाह पानिर्यात प्रोक्ता [illegible]
णा: निर्यातेनौशेजगद्य वस्याभस्येन चहसंविदि ति सूक्ष्मसकस्पस विरोधो नव्या लानस क्षावतनीनायाशा [illegible]
णिकालेनन प्राप्तिमन्नौ कालेन नमस्हेवनन्निर्ह नेतिनिमावः २३ आत्मनिषक नीचसविस्वहृ पंचयोलोव वेलो [illegible]
तं जन्ममरणायतिनिवृत्तिरेवमायये नाहसंविद्रति प्रवर्तितेकवन्वतिरेकेविशुद्धत्वस्मानवनम २४
नविस्रष्येवचानैननिर्यातिपरवनोयदा शरीरान्नाडि [illegible] नवस्म न मृत्युनेनदा २५ आत्मकबोमयानोशः
कालेनैनावतेतिया पूर्वसंविदि नांविद्यातिनत्त्वोरितापति २६ इहैवनमथेहैवं भावमिल्माहिरां
ना संविदोज्जलालापेनकदाचनगच्छति २७ संविदेवेत्वंनाममनुभाशोप्यतिरेकवान नस्मान्नमा
वसंविते नैनास्मरणं जन्मनो २८ कविनाहृतिमस्मोपेक विवदांसम्बन्ध्या कविशेषोपलविनोवेष
मेरंचेतन तथा २९ यथास्वनापाः पर्वांनिदीर्घायाः सधमष्यनः नथा चेतनसलज्ञानानिपशुनानिव
नजायतेनम्रियतेचेतनः शुद्धः कचित् समस्तगमवस्तूनपमनशतिकेवलं ३० शुद्धसंवेदनमात्रमस्य
जीवस्य विनाशवादं निरायतिक विदिविनाशवादं चलेक चिदः शुद्धनिमनकालावधनं कचिनप्रोपमं [illegible] नमस
नप्ताः संचेतनमसिक विनाशोपदक चिनजीवयंमरणं वेदाहिकवलमसिमथ: ३१ हेतोर्हिस्त्रनाश [illegible] तानि संन
णयः संवर्तमानिषक दृश्यापरमार्थह श्यानाद नजायतइतिनजायतेनविपश्चिदित्यादिशुनेनिरूपे: ३२
ग्रमस्य यर्मनानस्यशुमाशुपणारयति शुद्ध वस्माहिनावनवनिरिकवच शुद्धस्तिपवेत्[illegible] तिंदं इ: शुद्धबो
भवेतस्वप्राणस्तैः यानिविकं वामनः उत्तदृष्टिः इत्यादिंकस्पावितेज्ञातनपिणुन्देवन:[illegible] नविधानवैधविपचे
भुजाः शुद्धबकाययकाशपोनसर्वथावदयानियो[illegible] दीपोवाचे तेन नमात्रमेवशुद्ध[illegible] निपक्षः स्थितः स्वरूपे: ३३

वा० टी० ३ १५१

चेतनस्वरूपमात्मानमभिध्याति निः शांति कृत्स्नात् त्रिंश्रिनाशयेनाहंकारो इति अथवाऽवतनयपातननाशयितुं यतनाभिः श्रा
रे चेतनं तत्कोऽहं मत्वानिति शेषः एवं किं तस्मात् सर्वविनाशाऽजरं हा नरमात्मिः [illegible] किंस्वतः
तत्परतः नाथः स्वात्मनि निविरोधात्मवान् अथ संग्रहस्य परतत्त्वादेः प्रमत्ते इति न्यायः द्वितीये नाहं मुक्तं इति १९ अनिवृत्त
स्वस्ते नाथि चेतनमात्मा नाशयति अथ निवृत्तिं इति अतिदेहे चेतनस्य देहमात्मनाभावा देहोऽदेव [illegible] स्वात्ति
नैश्चैव किंस्वतत्त्वनिश्चितेनेहे देहमिति नदीनद्यनाम्भः तेषां समष्टिव्यष्टि चिन्तनात् स्वरूपभावे किं [illegible] वैषा
हः नाथ निष्ठाकिंचित्कः नामिश्रस्तत्त्वेनित्यं परान्वक्तनाम्नः नाशो नादेहं स्वतो मूर्त्तिभास्वरतिरोधे [illegible] वेषानि

केऽप्यथाकस्मात् तु हे चेतनं कथं कथं चिन्तयेत् देहलक्षणाविचेतनं निष्ठितमस्तये १९ यमात्मानं वैचित्तमे
कस्मिन्नैव तत्त्वेन अभविष्यन्तश्चेभावन्मतिके स्वनाविद् १ नामनामात्मत्वेऽत्रिं अयसर्वीचेन मे त्वत्र्यं तस्ये
वजीवमरणे नामतो परिकल्पिते २ एवं नकश्चित्प्रियपतेत्यासेन वक्ष्यन नामनाव [illegible] तेषु जीवो नुरा
तिकेवले १२ अत्यन्तासंभवादेहस्य साभ्येचवाभ्यता नाम्येवेति विचार्येत्याहदत्तात्रेद [illegible] अनलिन
मरितेन नात्मवं धमवमथचेन्मरते विलोकाममपक् अत्र नमस्कृतिरनवाम्नो हिनोवेम [illegible] मनोद
समवस्त १४ मो हो वायेद्धृतानि अकरणोऽन्तीस्पा [illegible] लिखा पद्मतः पंचाप्पतनम [illegible] लीवा
वाच यथैव जनन् स्वियतेना यते च यथा पुनः नकेव तथा पदे वैशिष्ट्यमनोगविद्धहये [illegible] मात्मानं

सर्थः ७ केतर्हि प्रती यमाने जीवनमरणेन वाहवाहने नित्यजीवो जीवनं १२ उपपादितमुपसंहरा [illegible]
भिमानेन हदनरेत्मा नाशे नः स्वरूपात्मानं पश्यन्वेव सर्वः १३ मवमपतोऽ [illegible]
देवस्वरूपात्मपश्यतेः धांतापरदितं नगाम्रवंधपरमार्थेन प्रमहितमेवेति [illegible] १५१
सिद्धतान्तर्गस्वा याङ्गस्वतिशब्दरणेचतः एवमपनम सर्वे ७४ इहजीवस्य [illegible] १४ [illegible]
नवेषाप्पत्तन्नमानसुखात्स्थितिः कस्यितमेव पुनर्विलोकयेयमधः नक [illegible] तिपश्चाल्लः [illegible]

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रेथमाला X

विष=३

सात्तवातानं विशेषस्थितिं च तत्तत्स्वभावविद्धं तं से स्थितिं प्रशांति मिति यात्[illegible]

स्मतीव पते सोस्मुतेभ्यः सम स्यापना मे वा चिन सूक्तिन पेत्य धूं[illegible]

शाम्यतीमा ह शुद्धमिति सुविना शी वा पनि वि पति यकेति शू[illegible] लिमाव[illegible]

हवेव त्सुमिति ४ वाते पा शीव वा यो शूनि लतां स्व प्रहू तिन हे श्वा[illegible]

उपाधिविलये जीवो पिशिव स्वा सुनानि : पामात्मभावे[illegible] ते नमिति[illegible] स्य[illegible]

श्रीदेव्युवाच नारोष वा हेति[illegible] दोवा न विशेषस्थि[illegible] प्रालेति[illegible] तेनः २

शुद्धे हि चेत नं नित्यं नो हे[illegible] नस्वयामाति[illegible] ते[illegible] नवा नते

गेयाय सात्तं स्व[illegible] मत्ति[illegible] ४ न लित्ते दे[illegible] नवाते वाति

ततं नाशते चे[illegible] ५ जीव स्त्व चा ते न[illegible] वनः नते

वात्ते[illegible] तथा ६ नतो सोप्रेतत्ता[illegible] रिति[illegible] सिश्च मामो

[illegible] १

[illegible] ५ न[illegible] चहेवस्त

[illegible] नषस्तोव

[illegible] कामना

[illegible] देवनन्त

[illegible] ममंस

[illegible] १

CC0, Gurukul Kangri Collection, H

वा॰ वी॰
३ वेयुध
१२०

२ ह्रं श्रन्न नेरे हाह पं पधि ... [illegible] ... नयाच्छलो ... [illegible]
क तत्र ... [illegible] ... निर्थ वती मथः ८ नमेवा ... [illegible]
९ मननक्रिवन्ननो म ... [illegible] ... के रहेना ... [illegible]
या ... नो निद ... [illegible] ... केवलं लोम ... [illegible]
नहिविषातत ... [illegible] ... सवं सा ... [illegible] ... यावद ... [illegible]
मध्यमनाहि मथः नयाचा ... [illegible] ... नवया ... [illegible]

२ ह पं पधि ... [illegible] ... नो नारे ... [illegible] ... नः पूर्व
... [illegible] ... ९ ... [illegible] ... मकेव
ल ... [illegible] ... १० मवति ... [illegible]
... [illegible] ... ११ ... [illegible]
... [illegible] १२ ... [illegible] ... १३ न
... [illegible] ... ॥
... [illegible] ...

... [illegible] ...
... [illegible] ...
... [illegible] ... १ ... [illegible]
... [illegible] ...
... [illegible] ... २ ... [illegible]
... [illegible] ...

१२०

1708

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1709

वणाहितिरहंचान्हृपा १७ द्वितीयस्थानितिमाहग्रयेतिविमलान्तरमिव पिलाजनं [illegible] नासंमूर्छा १८ [illegible]
हृस्वमिति: १९ प्रथमस्थानितिमाहस्मनरंनिदेमनचानिस्रांतिंडमाषणे [illegible] लो [illegible] तिः २० [illegible]
भवनिरस्यंमाणुरूदिपा २१ षष्ठः स्थानितिमाहयेतिनिस्नस्याण्डएचवाय [illegible] घं २२ नर [illegible] तृण्डएषं [illegible] नंनतं
मग्रथमिति विरलंप्रथमणापवनीविंजनंतस्महपानदंनमुपवसंग्रन्तवेसाहूनंदिंप्रहपाहिवषष्ठ २३ पत्नमस् [illegible]
हयेतिति योषयिपल्लवंषोषयिपल्लवमपानंनंदनं वेवस्थारिवनंदिंलवंनिंप्रहषयस्तारिश्रांरिताप्रथमा [illegible]

प्रथचाम्नतिमोदंतेनमडडःस्वमनाकलेता लाणाकुतारितामिवतनस्माममनभवंतिते ११ स्वयामनान्नहपाति
ङःस्वातिनलकेशनः ग्रमस्फुरापयेनानीडनमचेनेस्म [illegible] तंन्१७ प्रथमयामपाकेपोनंनतमोहादननां ११
विलानवरनामसंकविकालप्रपयपति १९ ननः प्रस्तहकर्म [illegible] नविद्वानतेवा तिशांगरिक्रमेषमकाषेणी
संसारमेषाति १९ मनं [illegible] वानधंवनिनकस्थितानामममपातनको स्वचमस्नानगमोत्ता [illegible] हषपत्नु [illegible] नेनन २ स्वलमस्व
संकलनंवचेनतिनाहृपा नस्मिन्वतणेनस्थस्तनिविमनचेतिव २१ तेतजमनहस्तश्रुणेत्तमोसा [illegible] नंना
स्वाहिवाथपत्रु सन्मावन्भवंतिन २२ नेतामपकमसहृप्रथमकामत्रफलंतिना नाफेनेमा [illegible] केसन्नो
केसजलकाभादे २३ सेवमपामषमासोनसतिमोहादननां नेषेमवानुवलितापकंसोषणं [illegible] नंव २४
नत्रवाहृफलमनुकप्रविषणहृदयन्ता देनसामपितिहृतिनोमेनातिकमोविते २५ स्ववासनानवसं [illegible] पे
नापतामबस्थिति मक्तोतेनयवनमत कमोगावाक्रमेणाव २६ ग्रोदेमनावपमितिनुपनेनतदल [illegible] समात
वंधपिमरिदनेनप्रोमनाःतिवेदितः २७
२८ [illegible] हृकमफलं भमंतेनवाणुहृणारिहापामस्मेबीहियवादिष्ठप्रविपणान्नमहता. स्वतां [illegible] हृयंप्रा
विमपे [illegible] कहांसि [illegible] के नहानाहीलतापर्णेचयितिहृतीनष्ठः प्रथयरहामस्गोय [illegible] णा प्रभ्याये [illegible] नाम [illegible] सांपेति
पापणनेन [illegible] स्पणपानिनानतविषयपेतिवावे पमपोनिवेतिश्रुतेः २८ एतेनचपर्मपुत्रा [illegible] वेतिनाम
नोरहेहवति स्वचा [illegible] नेति २९ स्वानीमपाणप्रमनितेषामपाणक्रमंविविधिकारपयति [illegible] राविमादिना [illegible] दनक्रमा
नवाहह्मकमात प्रोमन्नाःनिष्प नणनिानरतिरुपतरतिमवेचानषरूपेते ३० रामपवनम: रामापवनम: राम

CC0. Gurukul Kangri Collection

गी॰ टी॰
अ॰ १३
१५१

[illegible] ॥ ३८ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३३ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३४ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ३५ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३६ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३७ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible]
[illegible]

[illegible] ॥ ३५ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ३३ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३७ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible] १५१

1710

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१७१

प्र

एवं कर्मानुष्ठानमेव परं पवित्रं भवति [illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible]
[illegible] च ॥ ४० ॥ [illegible] ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इति [illegible]
[illegible] ॥ ४३ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ४४ ॥ [illegible]
[illegible]

लोकेऽस्मिन् [illegible] लोके पूर्वं कर्मानुष्ठानं [illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४० ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४१ ॥ [illegible] ॥ ४२ ॥
[illegible] ॥ ४३ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४४ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४५ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४६ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४७ ॥ [illegible]
॥ ४८ ॥

[illegible]
[illegible] ॥ ४९ ॥ [illegible] ॥ ४२ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ४७ ॥ [illegible]
[illegible]

गीता टी० ४७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Di

वा॰ टी॰ उ॰ १६२

तत्र स्थावरजंगमविभागो नि मितमाह सत्त्वमिति द्वाभ्यां ४९ निरंशः निःशेषः ५० एवं चेतनाचेतनविभागं कृत्वा चेतने विशि
ष्टमाह किंचित्काशरूपे श्चंगविदं काशांऽस्य एवं चेतनात्तत्र पापमित्यत्राह अंत्ये इत्यादि विभागं ग्रहणं विशेषमाणं वा [illegible] ग्र
हितव्यो यो पाधिके जीवविभागं कृत्वा सुषुप्तादिष्वपि चेतनेऽपि भवति योऽपि तत्र [illegible] चेतनं भवति किं तच्चेतनमि
वेत्यर्थः ५१ तत्पत्र हि ब्रह्मैव सत्त्वत्वात् सर्वगतत्वाच्च सत्तादि श्लो [illegible] ग्रहाणं वेत्ताहं [illegible] तत्त्वं सुखमप्रतिबद्धं चेत
नं तस्य ५२ हे निमित्तात्तत्र [illegible] सृष्टिसंस्थितो पाधिस्मृत्वं वर्णनात् [illegible] विद्यमानस्यापि [illegible] प्रतिबिंबवत्तत्र
द्वितीयं क्षेत्रानन्यत्वात् [illegible] तत्तत्र बुद्ध्यादि वृत्ति [illegible] तत्त्वं [illegible] चेतनत्वं [illegible] वृत्तिना
जीवस्य जगतो मिथ्यात्वेन [illegible] जीवत्वस्य न स्यादित्याशंक्याह नास्तीति [illegible] किंचिदपि [illegible] यज्जीवनस्य

यत्रामहर्षिस्थाने स्थानं [illegible] कोटीशं प्रविष्टं जीवतीत्युच्यते तत्र ५३ [illegible] तु
तिष्ठति चेतनत्वेन [illegible] इत्यर्थः ५४ [illegible] चेतनो [illegible] विनिर्वेशि
तं भवति [illegible] ५५ [illegible] चेतनत्वं [illegible] तत्र स्थानानि [illegible] जीवितं [illegible] ५६ तथा
[illegible] यथा चेतनत्वं [illegible] ५७ [illegible]
तत्र गतं स्थावरत्वेन सर्वात्मभावं [illegible] ५८ [illegible] तेन
[illegible] ५९ [illegible]
[illegible] ६० तत्तज्जात्यैव [illegible] चेतने [illegible] तत्र ६१

यमेव चित्तं चेतनं जीवमुक्तं तत्तु [illegible] जीवति तत्र [illegible]
जीवनप्रसंगादिति भावः [illegible] एव [illegible]
[illegible] इत्याह [illegible] भूमिवेन [illegible] स्थिता [illegible]
[illegible] चेतति संकल्पयति ६२ भावयत्संकल्पयन् [illegible]
तिः ६३ यथाभावनमपि [illegible] ६४ [illegible]
पदार्थ [illegible] चेतनं [illegible] पदार्थजातं [illegible]

ना

1712

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ननयाद्विविदेकरामयेवसर्वैतां हि कथं ननैवननहिहरूकास्तरू धर्मामयेतृननमन: संवेधामितकायंकसततं संतत [illegible] : का:
हिग्रविधायस्वलतुहिहूननकूलपनावस्तारेवेतिरहूपोष्णत्वमंस्थावेशुरूंधयतिहृत्वसामाशिंतिस्वलाकोवेलाद्धं [illegible] तिस:
मेहनामहूपातानेवाहूसारेनंतुस्थारेषिवेविविदिनानिरूक्षिवनाविनवृक्तनेतामिककोदहारोनितिनदर्षे: ५८ वर्के उपदे
मेवसहंनुतनाहविदहतितिविदः मम्मस्राविद: ३धार्थिकननेतेदहरूवमनतमा: स्थानमंगाहेतुसा: नयाथ्योवरेदि [illegible] गमू:
हिमववाह्स्यिनहृपोतोवहियनना हो तो योः नमियानस्ता मास्थानस्यमिमानस्यचवृथा: विक्रयभूतनाः मेन: ग्रपे
मेःहूतांपंवनाःरूमाहिषाहूसहेनेःह्यिनाःपवंजगामेषपुकेरहूस्प रूपायतिःहूमिकौवेतिया: स्वमेविहस्तामेवतुस्थार्चे
निश्चमिगार्थानिशहाछभूतानिननतरूमानोमर्थः १० वितनवस्मासुनामसकूलनस्थोक्राथैसाचोपपारचेंरूपानमा:
हृसाना मपलानांबानामांतमरुपः स्वमंविद: तुस्थारेविहिस्कवनानिनेषामतिस्थिति: १८ विदेनस्याव
नहेधातत्वासुत्थानयथास्थिते: प्रमाभिधगप्स्यानार्थाः मंके नेषौ स्थिता: १९ कृमिनीवपततानांयथा
मानःसंसविरः नानेवतेषांतुस्थारेनभियार्थानेकसाविवत २० यथानानाविंनननानसुविसाह्हयमिननस्थित
नांकिविवपिननानातिनिनवेरनातते २१ स्वमेनानुभवेवोनानवधानस्थायवजेनामाः नामायथाचे वैस्वमके
नपपासता: २२ यथामिलाततःस्वस्थानावहिषुनावबेरते स्वमनेवस्वमेकसामोमिथोनामस्तुमानमा २३ सवे
मवेषांविविवेविघातवायस्मवेनत स्वांगमसेवोपनवास्तः स्वाहायामिरहिस्थित २४ वेतिनयनमोविधनहमान
स्थानिकृनपावितोस्याजननाजननसहरू: २५ यथायंहृसंतनलथामेस्थावजेनामाः स्वमनवनानिः सुननेवे
लीनापंकानसत्वाम्पनुयिस्थाक्तियतजानेनौमर्थः कृतनवमहमदितनवहारोपास्थानमकेनमयंसतत २६ इरूपास्य
वासिति २७ सुतनपवसत्विहूपेवसमनपासतनासवाम्नाकश्पातिकस्यनसम्पुपपनचनिसेनरपिहपानेननरू पूर्णयनियथोन
२८ यथायंहृसंतनताप्रतवयकालेमापंसनलीनेस्थेमर्वसंधातनेवमपतिविनेजनाननःसहस्थावसहमहूः संधडू: स
स्रतेनविहोमाहमगेवैवयाप्रवेतिनननयाथयाहिस्थितनिमर्थः नरवगपवयातिवःपवनगातुहिःसमहिनावोपने
मोरन २९ सविमेः मेविर्पतिहूनःहंगवानमनवैक्रियाशातिःहूपीमाहनस्थितनमर्थः निरूकेलहोनिनवापुना
मंवनतनोहास्रुतेनाः विपयाससुहूनासादिपदत्यैमनिलेनवोपननहत २०

वा॰ टी॰
५
६३

अत एव स्थावरं जंगमं चेति स्वतः स्थितं सर्वं नामनेपि व्याप्तं तेन चेतनाचेतनात्मकं विशेषयन्नाह चित्तमिति जंगमेभवं
तिष्ठतश्चेतनमचेतनमिव ६६ यस्मिन्नविनिहितमेवं नातमेवाचितेति वृद्धे तस्मैत्याह एवमिति मगर्भे प्रादिमौपवश्चित चैव
नसुखितमेवं नवाहं विदितं यतः किं ग्राह्यं वस्तु गुणं सर्वाणि सेवं संस्थिताः ६७ प्रथमं वकं एवं प्रमेगागतं तन्नावा
चेतनमप्रमेयं निवर्तते ६८ ग्राम इतिविहितनके एतनाने सत्तनः स्वरूपात्मना विहितस्वरूपमप्रमेयं सर्वं
तं एव सकेशं विचित्तं यानि गुणानि ६९ एनमेव सर्वस्यवेदस्वरूपं स्थितं कार्यं तामिष्यावः ७० सर्वं ब्रह्म नाम सर्वा

वितत्तरूपं चैतन्यं सर्वेषां जंगमे स्थितं चेतनामिति देवमचेतनमचेतनमिव ६६ एवं प्रतिमयेविशेष परा
त्मा सर्वं दृश्यं सर्वात्मिकं ग्राह्यमन्तर्यामी सर्वाणि संस्थिताः ६७ यद्यपि सर्वपदार्थाः नासत्त्वं भावयति
भिन्नं प्रस्तमेव सर्वात्मा तद्देव नकं चित्तनव ६८ प्रथमं सर्वानन्तः प्राणः परस्परता विहाय मालाशव सर्व
सूत्र पत्र सूत्रे यानि तत्त्वं ६९ नीलेवाच केनमार्गेण देवीयाविष्ठ गत्वा नित्यं एतमेवास्तुपदं वा
गच्छावस्तमे ७० इत्युवाच मानवा सत्तानस्य महामाश्रितगच्छति गहोहत्पं लोकहं सर्वमीति
विस्मयः ७१ मार्गेणैव मनने नैवयावलेयं सुमतं पासोलाविशितं द्विधोदाहृतंयतो ७२ श्रीवसिष्ठ
उवाच इतिविहितकथागतत्वमात्मापरमहर्षिप्रहृष्टो नयमानो स्पृति वक्ष्यतामनसस्तत्वे विगति
नचितनं दोविहृत्योभ्रम ७३ इतिश्रीवाल्मीकि वि॰ ने महारामायणे वे॰ देवलो॰ नि॰ अहिदूषवदहते नेवा
लकांडे संसार मल वस्थावर्णनं नाम पंचपंचाशत्तमः सर्गः ५५

स्थः

दीनाहं वासना प्रत्यथात स्वास्थ्ययोगादिति भावः ७१ सोहं देवस्नेहं धर्मं संवधयेतन्ये ७२ स्वतिवस्मात
यालीलाया: उदारे विश्वहेमन सिद्धमहर्षिपरमार्थ दृष्टे समले यतिवि हितयाक ...
सर्वसत्वाप्सनिविशेष यत्तसानौ हृ यं प्रसन्ने यातिवि... नैव सनि विरहाथः ...
नैवितेन नन्दः प्रतिसंथान ... मनाणावस्थितानो मुदितचक्षुः ७३ इति श्रीवासिष्ठ ... प्रकरणे ...

१७१४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

इदं तत्त्वं जीवस्य वासना यस्य मूर्तिः नत्वेवं नामः देवैः प्राप्तिं शुभाप्ति सर्वे शुक्लो मुक्तिनेव तत्र
पवित्रः देहे ब्रह्मपिहो यन्मन्त्रं यालियो वस्तु १ संगत्वं तु निमूलि मन्त्र वाप या यामस्तु न यस्य विद्युति गीतिः
२ सत्यमिमगाणं स्वं कालं तत्त्व युक्तं वेति पतितं दर्शनं भ्रम प्राण जीवनमेव या ३ नड्डन तत्त्व वस्य स्वामा हूति विचेति उपदे
सनु को तापयति मा दिव ४ तत्त्व देहेनैव मृत्योर्न वर्षे देवानां स्वामर्थं ध्यायितेन तत्त्वं जदेह प्राणे जड़ो हंस लयभूः

श्रीवसिष्ठ उवाच एतत्किंत्वं तरे राज्यापरि हृत्प्राणविना वक्रः वस्तु वैदं तत्त्व प्राण शोष शुष्कमिनाथयः १ जी
णपतिमवर्णभं सीलपंडुमतत्क्रवि संगाय वलितमच्छायमाणमूर्ति विक्रमिनः २ मत्त्व मरणमहत्त्वं
कूपेनिपतितारसः स्वतं विलीनतिः शोषने चांसी देह तिमान् ३ विज्ञमस्त्यरः वोक्तामात्रं हृदये विचेति
नः निसंदमर्वा वचनः समनकोपि रोपति ४ वहुत ममक्केनतनरे देहेन नजदे प्राणः विपतितु हृदे
सपतीवात विना ५ तेन देहे प्रान वातेरितिस्य हृदीन मेगते जीवं प्राणमत्त्वं वेग यालेमिच्छिवानिले ६
सजीव संविज्ञाने वाते नमिलिनामती विहगंतत्व माने वासनानविधायिनी ७ तावेवान्त समाराय यती
हृदये जीव संविदे भस्मी धुमलेवानल ग्रंथक लामिव ८ ततो महूर्ते मात्रेण यातेन मरणं न मूर्छने स्या
दोवुधुपे संविदं धलेवि वायुना ९ यप्रयान्त हृदयात्र यात्रा नीयमानेचयेन्द्रः वधुंप्रस्प्रयति
न शरीरं जानमात्मनः १० मार्गे कर्मफलो हास्य मतिहत्ते स्थिति वेवसतं पंचप्राणमेतामि गते स्थितः ११

हृदं ५ नेवा लेन मोगतं तं जीवं देह पातः प्राणमयो प्राणानन्तरं पंचहिता संवित वलिवे स्थितं यप्रलेया
स्पंद यमिव १२ वातेन यातिवाहिक माणीन १३ सवित्त जीव हृदि वित्त वासना मयदेहे तस्य ब्रह्म हृदये ६
वपुकोमनादेहे पारोपस्थूले देहे यो देहिके तत्पुनि इमत्ते न ज्ञानमिव पश्यति २० यतिदेवं पूर्वं नरोमे
दित मार्गे स्थितं यथा कर्मफला नुसारतः प्रकृतिक्रमफलोज्ञा संवेदस्त सर्वप्रयमनातप्राप २१ ॥

रामाय नमः रामाय नमः श्रीरामाय नमः

श्रीदेव [illegible] नं मो [illegible] विद्य [illegible] ने [illegible] पानिपापानी ति यावत् १२ स्ववदना
[illegible] पाकल्पनाते ११ [illegible] शेन साचितेन मे [illegible] नव्या स्वलीलामहात्म्या [illegible] तेनया
मत्र [illegible] विवात [illegible] मल [illegible] स्थितेन [illegible] ते १४ [illegible] पलं [illegible] नमो [illegible] १५
गतो [illegible] लोका [illegible] नि [illegible] नपयाति तेन [illegible] तेतिन [illegible] ते १६ [illegible]
सांदं [illegible] १७ १८ [illegible] नि तिप्रवे [illegible] मेत्ता [illegible] प्रवेश

[illegible] मे [illegible] देश [illegible] तिवस्तवन १९ [illegible] भगवद्दाताने
[illegible] भगवमा [illegible] नावे [illegible] २० [illegible] स्वलीलात्मि [illegible] भावो प्रव
[illegible] नता [illegible] विवेन ४ [illegible] चनमन [illegible] लीलात्मिव
तिवं नमः २१ [illegible] नपयाति नामे [illegible] नभक्तव २२ [illegible]
[illegible] हिमो [illegible] समो नव २३ नेह [illegible] मानिनोव
[illegible] २४ [illegible] बाल [illegible] पाभुजं स्वधमा [illegible] २५
मोज [illegible] पवलं यस्या २६ श्रीनमस्ताव [illegible] कथनेन [illegible]
स्तनसेवित्ता २ श्रीवसिष्ठ उवाच [illegible] लाचव नमो [illegible]

[illegible] भेदेनमा [illegible] २९ [illegible] लीलाजीव [illegible] स्वात्मना [illegible]
[illegible] मास [illegible] दिहा [illegible] नमः [illegible] ति ३ [illegible] चाप [illegible]
[illegible] विभावना [illegible] नमा [illegible]
[illegible] नाहं भानोप [illegible] वि [illegible] जीव [illegible]

1716

स्तिमितेः [illegible] व्यासक्यादि गुणतो गोदे [illegible] काष्ठे यन्त्रमंजिकाभ मोचा नट नाट्य दाद यत्न्यंत्र यत्नवेः २५ यस्त्रंख्या
नैनिर [illegible] दृष्टानेयथा मेशक्ति [illegible] संति २६ सत्ता भेदादर्शना तद्गतिस्त्यात्तत्वमितादृ मतत्वइति निःस्वभा
वमनिर्विधम २७ [illegible] निर्मलादिना लब्धता कारः नानुधानमविवेशा त्कृति शून्ये यथे प्राकाशे नीह
रवा २८ यवयव [illegible] त्तशात्वा व्कार्यं च यादिः कारणात्तद्विजातिस्त्रद्ययो लाके सूत्रमायोपमा नानि

य [illegible] मादि त्तले हेव गत्या वा शाल भंजिका यथा वदाद यो भूमो तया ज्ञ सप्ति सगता २५ यत्ना
के नावसंस्थाने सचेष्ट यदनुभूयते तत्तदेवानउदितं किंनमात्रजगेतिकिं २६ महत्तसंदवैचित्र्य
[illegible] वयथानथा ब्रह्म णोनिः स्व भावसजगदादृह मादिच २७ यथाभलस्तेतहत्त गजेचालिम्प
[illegible] हेना यमस्ति वेष्याकृति निसर्ग इदं नेत याप्यरे २८ सगोव यवयवह्माति स वैय वयरत्यावे प
[illegible] स्वयमाविहि कार्य कारणावद्यया २९ येनत्स्थान मनाया समन्वपाधि गतमयं जगत्सम
[illegible] वयामवलमममा सला ३ नभवे तो न वरयन्नगतिनवा दय संति शांत मशेषशाद्वेह
[illegible] तमेव स्थिते ३१ यो वेद्य विषयस्या नाशविशेषता सत्तासेवाह मित्यात्मत्यक्ता मोचा
[illegible] ता ३२ वेदनं येन निर्दिहि विहि मो तम वेदने यथास्थितम्यथाचारं भवशांतमवेदने ३३

[illegible] विषयं [illegible] सर्गब्रह्मणोर श्रुयमेवविदि २९ वर्णितद्वीयाज गत्याः जगतःस्वव्यतिरिक्तस्या भवा
[illegible] मय च नमविनि [illegible] आत्मना ३ निर्मसतो वेलस्य गोमिति यावत ३१ विदतिरिक्तरूपानिरूपणा
[illegible] विशेषसु [illegible] विष्यमंत्यक्ता शांता शापविशेषवनापरमाथ्यसत्तासा चिदेवाहमि
[illegible] कारेम [illegible] काम्या सम नतिक्रम्य ३३ ॥

[illegible] by S3 Foundation, USA

नि.टी.
११

...देहेति ४४ असतो पयं तृष्य कल्पेनैव तथ्यमेव ४५ ब्रह्मण्यत्ता
मेव ... दर्शनेन तथा च विदर्ववृक्षे दर्पणेन मेव सर्गः ऐकादर्शनेन मेवतन्मा तद्गति निष्ठ धर्मस्तथाः ४६ ४७
वह ... सर्गतो दृष्टान्ते रूपणाद्यति वीजमित्यादिना ४८ वेदनसमकालमेव नश्यत्वयिताव येनादृश
तत्व स्यादृपद्मादीति ४९ इतस्वपट्ठा व विकारा ... तत्त्वमस्यादृशयन्तीति आवदि कारणामाभाः

३ ह्यानदृश्यमानो याति चितिर्नो याति चेत्यतां चेत्यभावाद्गगनिकः किं चेतयते कथं ३४ दृष्टृदृश्यद
शाभावाद्द्रष्टा यो सेव सद्युमवत प्तास्ता आपस्तो शाभमयमतो पयमायाता ३५ तथैव ब्रह्म चिद्रूपे
पवनस्पन्दनयथा यथा चिद्रोधनमयमीमाना चमेक बोधता ३६ चित्तं दो ब्रह्ममतो यत्र सर्ग इति
स्मृतः नात्र चित्स्पन्दने यस्मात्त्रिवासो नदुदाहृत ३७ बीजमन्तर्यथा वेत्ति स्वरूपं फलवादिकं तथा
महाचिदन्तस्थस्वरूपं वेत्ति सर्गता ३८ पत्रादि बीजनाडीनां यथा पत्रादिति हति पराचित्तसर्गसवित्ति
तथा भवति सर्गता ३९ यथा भावविकाराभ्यां ध्रुवमबाः सर्गतास्तथा सर्वबीजानि दृश्यानामरुद्रपाप
अनन्यथाः ५० निर्विकारपरंब्रह्म मयं सर्वमिदं जगत निर्विकारमनाद्यन्तमेवं विद्धि निरामय ५१
निर्व्यल्पमसामान्यानिजात्मसंकल्पनात्मयो द्वैताद्वैतविकारोयं संकल्पनगरे यथा ५२ शून्यताका
शयोर्भेदस्याद्यथैव गतसयथा भेदनिरात्मकं विद्धि तादृशो ब्रह्मसर्गयोः ५३ महाचिद्रूपिणी यो
नायासत्ता ब्रह्मणः स्वरा स्वतामेवात्मदत्ते च मानवा स्मात्स्वबोधतः ५४

कथिकार्गादिभावाः बीजादिरेव ता ... ताया स्थितएव विकारतानन्यथाः ५० ५१ ५२ ५३ प्रागार्वमि ११
दा सैव यशोयता कानदेशात्मा रुणहेता चान्द्रता चमवतीमयः ५५ ॥

1718

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नाहंशङ्कः स्वकालोपलक्षक लिंगमात्रपदेति ४० यां प्राप्य प्राणिविनाशितरादि [illegible] यायाविषयोनालो
केनिष्प्रकाशः अनपवचनमेवकिंनेषणमोक्षं [illegible] यावांशयषानप्रविषयः [illegible] सामोगोयप्रतया
विषयवतीमिसर्वत्रपोषः ४२ विप्र [illegible] ४३ [illegible] दिशात [illegible] ४४ आपन्नः पतितः यो
जिनः प्रवेशितः [illegible] कामोपिवादन्तं [illegible] भवतः [illegible] आपाये

पदानकंसंकटनवेहपंप्रहिविर्गाजं [illegible] विषेकात्मानतदाभवनिर्दीनथीः ४० [illegible] मनालो
केदिवापुदितनातकाः [illegible] सामोगोजनमेवदिनावत्रः ४१ [illegible] विक्रमितः [illegible]
मंडलः आकाशीमजनवद्दयोवद्ध [illegible] तोनः ४२ [illegible] नीपमान
स्वाकाशेवनतिष्टेन्मलाशयः ४३ [illegible] विषयोजितः स्वयंनडीभवद्दर्गोविनि
हृतःस्वाप्राये ४४ पतनीवनमेघ [illegible] वाहिनः [illegible] लनोन्मादः ४५ आ
कृष्टन्निव [illegible] चानस्पृशन्निव [illegible] वंचस्वास्थितः ४६ भ्रामितोवायुभरवेन
प्रोत्मनयेनवा भ्रमन्निव [illegible] वान्पिनः ४७ [illegible] निवहस्कुंभमाहते
आहप्रवाणिदेहेएानिपतन्निववारिणे ४८ [illegible] पतन्निव [illegible] विपर्याय
दयाननभवनस्थितः ४९ पतन्निवानवरतं [illegible] वचाभितः [illegible] यव
णः ५०

हृदयेविनिकृतःछिन्नइव ५४ [illegible] यतीनि [illegible] वानतापिनइव हिमंतषाशिलातट [illegible] लने
विलीनतायामन्नावः ५५ संसारशोहनतडेः [illegible] सानमहद्वहृत्या [illegible] पतन्निव लोप
रोनपिलामवेपयंत्रेण ५६ भ्रमभ्रमि [illegible] आकुलइव ५७ वहतिपजेन्मनाहते [illegible]
णसह [illegible] निपातन्निवच ५८ [illegible] विपर्यय [illegible] ४९ [illegible]
कामोनिश्वासध्वनिः ५०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized

वा॰ री॰ उ॰ १५८

नत्रमसूर्छोपक्रमे चक्रगतिगुणसमसमाः क्रमादितिनिनसाम्पसूर्छा: सूर्छा: ग्रामेंदोविरः स्पशमलतांमालिम्ये ५१ नानवंकु
पातो ५२ ५३ आमोहंश्वलमूर्छोपवनः प्राणोनाडेतेननरहरणं मानिलविशेष यतोनार्थः यदाप्राणानप्यमोरतेन
वाचनयितेपरमूर्छोनितरामेदगात्रमूर्छा ५४ मोरः स्वरूपाणांचयः संवेदनानिनिवयवन्नमनाः प्रमायमप्याग्रंथे
लिमामोहेः पुराधाणानांपाणापावक्रुदंतो आदिस्थौ न ग्रामध्यतिपदेनिपनंमवंस्थितामिमर्थः ५५ प्रिः पाणिपाद
गुरुनामिहृदिपाग्नेप्राणानितरांनाति ५६ आदयविदाक्षियाक्षिकोपहिक्किप्रयानेनेस्थिताप्रवंचलमानाह् प्रमेक
न्यलतांकमेमविदितेयथामिन्नमयेवाबोयोवनेतुहृतेनाडनाकालेनमोर्धयांद्दृष्टे: हेमसमरमिन्नमूर्छा

क्रमाद्भ्रामनतांपानितन्नमलीलस्थितिः यथाक्षणानिवेगसंयमानेव्रतयादिषुः ५७ एवंपरंनानानितिस्पृति
रानवसामातता यथाग्रामग्रामनेतरहृदिहिमाह्वके मनः कल्पनसामर्थ्यात्मनस्पविमोहनः एवंविवेके
नेननासोमहामोहेनिमज्जति ५८ एवंवमेहमाहतेनाडनेउवनस्थाः नताडेतेयदाप्राणान्मोहमापात
लेनदा ५४ ग्रनोन्यस्तमूर्तांपातेमीहृदयेवदनयमिः जंनकापाणानामेतिविस्थितमित्याहिसेतः ५५ लीलावाद
यथाविमोहमूर्छांततभ्रमव्याधिमवेननं किंमर्त्यमयमायांतिदेहोद्धृणगवानपि ५६ श्रीदेवयुवाच एवंमवि
विहितकमेसहासोनस्थिते विरः यदामिन्नमयेहुतंवकालेनेनावनेनहृपा ५७ मानेसंस्येवमवृविप्पयुनम
ननस्वभावजं चेतितिविन्तविस्ंमोक्षनानारुलालिकान ५८ यथायथावशान्तरः मसंकोचविकास
नैः देहेतिमाहनोदेहेनदेरानुप्रतिनिजांस्थितिं ५९ प्रविशान्तविनिर्यातिगताः संप्रविशतिनो यदावानावि

वसप्यादितिपरोणन्वयः ५७ तत्स्वसंकल्पचित्तादिकल्पितनहमुल्मवतस्वभावजमेवचित्तविश्वंमोक्षंरंगः स्वप्न
यमेवजीवभावेनोपायोसंविष्णुवेतिमुक्तेसत्यर्थः ५८ एवंममायायप्रसत्तमेवाह्यदेत्यादिनानाडः प्रतमपिता
दिस्ट्रगतिनाद्यायासंचलनतद्वशान्तसंकोचविकासेनेपकान्नपानरसंवेपमेणाट्ट्टलाणितदामाहनः म
मानवायुर्निजोपक्रान्नपानादिसमोकरणास्थितिरक्षक्सन्नजति ५९ यदानाडीस्थोरंप्रविशंवानाः विनिर्याति १५९
निर्गतास्थन प्रविशंतितदानाडीआपादोपममेविनाडितास्वतुरादेहस्पंदानसमानेसंतनमवेत्रेन्द्रियकेतानेमिमर्थः ६०

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.री.
नि.उ.
१९८

सिद्धविद्याधरगंधर्वयक्षराक्षसादिकल्पनावैचित्र्याणि मनुष्यत्वधर्मा स्वभावयित्वमयाशब्दानीत्यादियेना
दृष्टान्याशोति नाट्यशानां मनुष्यभवाभोगविरुद्धाः अयंतमसंख्याः अतिस्थायितवदाः अतिदशाः मलानो
मोक्षवैचित्र्यपरिणामितिमेसायासुतानि २६ मीलितसर्गाणि प्रलयसुषुप्तिमायानि सर्गांशैकेनेवना
येन हिरण्यगर्भादिना आवृतान्यधिष्ठितानि प्रजेशाः प्रजापतयस्तद्दृशादेवादिगणलेशा विविधाचा
रैरलंकृतेति २७ तदेवप्रपंचयति तथ्यादिना ऊर्ध्वरक्तकृमिसह शससारभेदैर्वादिभिः प्राणिवंति २८ कवि

नाट्यशानुभवाभोगविरुद्धानि दशानि च तथा नित्यांश्च कानाशाम्यहीनि रहितानि च २६ तथामी
लितसर्गाणि यक्तनाथावृतानि च विलसत्प्रजेशानि विविधाचारवंति च २७ तथानि वेदशा
स्त्राणि निःशास्त्राणि तथैव च कृमिकर्मसमारंभदेवादिप्राणिवंति च २८ जातमात्रपरिक्षयेण
सकेनाचारवंति च तथामितमत्रकाशानि ज्वलितान्यग्निमयानि च २९ तथा जलैकपूर्णानि प
वनैकमयानि च स्वच्छानि परमाकाशे वहंति च नधानि च ३० जायमानानि नश्यंति परिपूर्ण
नि वामितः तिर्यगूर्ध्वं इतश्चान्यानि पूर्णानि सर्वमयान्यपि ३१ दैवमात्रैकसर्गाणि नरमात्रमयानि
च देशकालदमयान्येव कृमिनिर्विवराणि च ३२ अनंतरं नसंदं नसुप्रबकोशेष्वणुकणे प्रति जाता
नि जायमानानि कदलीदलपीठवत् ३३ परस्परमदृष्टानि नानुभूतानि वे मिथः सैनिकसम
जालानि जातानीव महांत्यपि ३४ विविधान्यप्यनेनानि स्वच्छकाशात्मकान्यलं अन्योन्यमन्य
हृतीनि तिमिथ्यो न्यस्थितीनि च ३५

कल्पितगारंभाद्देवमात्रैकदेवाप्राणादिजातमात्रपरिक्षयेण संकेतिनप्राणायामाचारवंति २९ का
निचित्परमाकाशेस्वच्छानि निश्चलानि कानि चिद्वहंति चलंति च ३० पुष्यंति वर्द्धमानानि पूर्णानि सर्वभोग्य
मयानि ३१ ३२ अणुकपरमाणुमध्ये प्रति अनंतरेतरस्तदंतपृकल्पितेस्वकोशोपि जातानी त्यासवयः ३३ सैनि
कानामिव समजालानीव परस्परमदृष्टानि ३४ तथापि विविधानीत्यादियोग्यं अन्यवनीनि भिन्नार्थक्रियाणि मिथोऽ
न्यस्थितीनि समस्थितिकानि चेत्यर्थः ३५ ॥ १९८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

तत्रतदवस्थापन्नेचिदाकाशे १७ मिथःअन्योन्यदृष्टायोनिग्रथाकृ नाकाशमात्ररूपाणि अतएवपरस्परमदृष्टा
नि १८ तत्रदृष्टांतमाहस्वप्नेति तुल्यकालेसमानानांजनानांस्वप्नदृष्टपाणीव एकदेशमहारंभाणपरस्परंदृष्टान्न
मदृष्टानि अतएव अभूयान्यभूयानिच १९ २० महाभित्तौन्यस्तनेकचित्रजालानिवानिनिर्मितानिच २१ तत्रस्वमव
हदृष्टहि सुत्रब्रह्मांडावरणतन्नक्षत्रादिनियमोपिनास्ति यसायावद्दिपयेवामताविमर्दलानप्रतिलावस्त्रांसवव

अद्वैते लोकावृंदानि संसारगणांशतानि च तत्रब्रह्मांडलक्षाणि अप्रमाणगणितान्यपि १७ परस्पर
मदृष्टानिमिथःस्वोन्यमलानिच नानाचारविचाराणि शून्यान्येवपरस्परं १८ स्वस्वरूपाणिसमाना
तुल्यकालेन्नानिव महारंभानिमदृष्टानि शून्यानिचपरस्परं १९ जायमानानिप्रवृत्तिवर्द्धमा
नानिभूरिशः वर्त्तमानान्यतीतानिभविष्यंतिचसर्वशः २० अनेकचित्रजालानि महाभित्तौनिवा
निच मनसेवोग्रराज्यानिकृतानिविविधैर्जनैः २१ निराकाराणिरूपाणि तथैकावरणानिच पंचा
वरणयुक्तानि षडेकावरणानिच २२ दशावरणचित्राणि षोडशावरणानिच चतुर्विंशत्यावृती
निषट्त्रिंशदावृतानिच २३ शून्यानिभूतपूर्णानि पंचभूतमयानिच एकपृथ्व्यादिभूतानि
चतुःपृथ्व्यादिकानिच २४ त्रिःपृथ्व्यादीनिचान्यानिद्विःपृथ्व्यादीन्यथापिच तथासप्तम
हाभूतानेकजातिमयानिच २५

ल्पनादिमाशयेनाहनिरावरणान्यादिना २२ पंचीकृतानांपंचकंपंचीकृतानांपंचेति दशावरणचित्राणि
तैः सहतन्मात्राण्यहंकारोमहत्तत्त्वंप्रकृतिश्चेति सांख्यकल्पनया षोडशावरणानि तेषामेवतत्त्वग
णनया चतुर्विंशत्यावृतानि शैवकल्पनया षट्त्रिंशत्तत्त्वलक्षणैः चिदाकाशकल्पैरावरणैःसहितानि
च २३ एकैकानिपृथिव्यादीन्येवभूतानियेषु २४ एवंपृथ्व्यादिद्वित्रिचतुर्भूतयुक्तानिच कालदिशाः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.
नि.उ.
१८२

अनेन मातिमात्रं प्रयत्नेनापि प्रेक्ष्यमाणं न दृश्यमानं ८ शान्ते ध्यानरूपे स्थैर्यं यदा न पश्यामि तदा इदं वक्ष्यमाणं ९ अहं
प्रथमं पार्थिवभागेन चिदाकाशरूपभूतानादयन्यया कृताकाशेनैकतां गतः सन् कार्यभूताकाशगुणशब्दं त
दर्थोंस्तु न स्मि आकाशकोशविषयमात्रान् आत्मसात्करोमि अनुभवामि इति यावत् १० तदेव सोपायमाह देहा
काशमित्यादिना व्योम्नाय्याकृतकाशेन वा जैलबिंदुरंबुना जलसामान्येनेव ११ १२ नेत्रेन्द्रियाणि इंद्रिय
संबंधिनो बाह्यार्थसंस्पर्शान् निरोधेन त्यक्त्वा आंतराणि अंतःकरणवृत्तय विषयास्तेषां तेनाप्येतन्मनआदि

अनंतमिदमाशु संपुटो मे निमीलनम् इदमूर्तं प्रयत्नेन प्रेक्ष्यमाणं न दृश्यते ८ यदेति चिंतयित्वाहं
भूयो भूयो विलोकयन् शान्ते स्थैर्यं न पश्यामि तदा चिंतितवानिदं ९ आकाशरूपभूताहमाकाशे
नैकतां गतः आकाशगुणशब्दार्थान्करोम्याकाशकोशके १० देहाकाशमिदं स्थाप्य ध्यानेने
हृदयास्थिते चिदाकाशवपुर्व्योम्ना यामैक्यं वारिवायुना ११ चिंतयित्वेत्यहं तत्र देहं पद्मा
सनस्थितः आसं समाधिसाधानं पुनरामीलितेक्षणः १२ त्यक्त्वा बाह्यार्थसंस्पर्शं नेत्राद्यानांतरान्
पि चिदाकाशोहमभवं संवित्सारमयात्मकः १३ क्रमात्तदपि संत्यज्य बुद्धितत्त्वपदं गतः संपन्नोहं
चिदाकाशे जगज्जालैकदर्पणः १४ ततस्तत्स्वभावेनानुभूतवायैकतामहम् संप्रयातोंबुने
वांबु सौरभं सौरभेणवा १५ संपन्नोयमहाकाशव्यापनैतौपमस्थितः अनाकारोप्यनाधारः स
र्वाधारतां गतः १६ ॥

निरोधेन त्यक्त्वा १३ बुद्धितत्त्वपदं गतः सन् तदपि संत्यज्य चिदाकाशे वास्तवरूपे स्थितः सन् साक्ष्यस्तजगज्जा
लप्रतिबिंबानामेकदर्पणः संपन्नः १४ अंबुना जलसामान्येन अंबु समुद्रादिजलमिव १५ तस्मिन्भूताका १८२
शे तत्कार्ये सर्वजगदवलोकनाय चिदाकाशाभेदकलनमाहं संपन्न इति तथा चासंगादृश्यत्वादना
धारोप्यहं सर्वाधारतायोग्यभूताकाशाभेदात् सर्वाधारतां गतः १६

1723

समापि विरमेस्तत्र ध्वनिश्रवणमीर्यते तत्कुलान्ते ध्यानाभ्यासेऽनंतकोटिजगाम या एवं सर्गं ह्येन प्रासंगिके प्रश्नविष
येऽनुपवर्णितेऽपुनरात्र्याथिकाशे संश्रोतुकामो रामः पृच्छति अनंतरमिति वर्षशतेन ध्याना त्प्रबुद्धस्तत्र प्रागवर्णि
तेऽच्छोगनाम ह्लिनाहेकार्थिधा च प्रसरानंतरं किं कृतमिति प्रश्नः १ निस्वनं शब्दं मृदुव्यक्तानि ताति साधून्यक्षराणि
पदानि चयत्र तत्कृतः यतोऽयं निस्वनः वाच्या तु यः पदार्थप्रतिपादन समर्था वाक्यार्थबोधनसमर्थं च तत् २ स्त्री
कंठ प्रभव प्रयत्न स्वभाव विशेषादिव मृदु मधुरं तिनादि व्यक्तरणनशीलं च स्वस्यांगुत्वादनारनादिति उदिष्ट
स्वमिति यावत् ३ इति दिशो भ्रमरस्त्रीणांजनेध्वनिस्तदाकारं तंत्री वीणा तदू तस्य रंजनेरशक्तिप्रदेनवा

श्रीराम उवाच अनंतरं नभःकोशकुटीकोटरतो मुनेः तत्र ध्यानात्प्रबुद्धेन कृतं वर्षशतेन किम् १
श्रीवसिष्ठः ततो ध्यानात्प्रबुद्धेन तेन बालस्त्रनिस्वनं मृदुव्यक्तपदं हृद्यं नवया या नुगायतः २
स्त्रीस्वभावादि व मृदु मधुरं वाते नादि वा स्वस्यांगतवादनिर्ह्लादिमयाने हाकाम्रादिते ३ इति दिरक्ता
कारं तंत्री रणितरंजनं तरोदनेच यदनं विसकोशसमसने ४ तदा कर्णायुत तेदमहं विचिंतितं
वानय शब्दिकान्वीतरणानयथा दिशो दशा सविस्मयः ५ व्योम्नोऽयं सिद्धसंचारमार्गा यन्नान्यनंतरं
२ भागोयोजनलक्षाणि समतिक्रम्य संस्थितः ६ तदिहेह विधस्यास्य कुतः शब्दस्य संभवः
शाब्दिकं न च पश्यामि यत्नेनापि विलोकयन् ७

लरोदनप्रायेनापि प्रौढ पठन प्रायं विसकोशे प्रसिद्धभ्रमरस्वनसमसने ४ शाब्दिकस्य शब्दकर्तुर
वीक्षणादन्वेषणार्थं दश दिशः पश्यन् शब्दं दर्देरं कुर्वतीति ढक ५ कुतः सविस्मयः किं वा चिंतितवा
न् सिद्धादिव्योम्नि स्वादिना सिद्धानामपि संचारयोग्ये मार्गैः शून्यानि योजनलक्षाणि तानि समतिक्र
म्य अनंतरं तदूर्ध्वं अयं व्योम्नो भागः संस्थितस्तत्र यः ६ तत्र ईदृशोऽतः एकांतस्थाने ईदृग्विधस्त्रीवा
कास्य ईदृशस्य शाब्दिकं शब्दकर्तार ७

1724

वा.टी.
नि.उ.
१९९

सर्गोऽस्तु तत्कृतेऽपि भवद्भ्रमत्यामेषु नत्वप्रतीत्यन्त्यलिलेनतदाह अद्येति १८ अत्राकर्कयोर्यैश्चौस्यप्येतयोरिव १९ स्रष्टेनात्सर्गः द्वे
हन्ता द्वैतमिति स्रष्ट्रिहेहि क्रियायोः परस्परं भेदाभावाद्यथामये यथाभावस्पद्वैवचनाच्च न किंचापि स्वरूपाक्षतिरिच्यतइति सर्गेऽत्र
ब्रह्मादिशब्दाः प्रवृत्तिनिमित्तधर्मरूपस्वार्थपरिवर्जिताः मताः उदाहरणादिनाऽऽदिसर्गकाले ये दारुणोरवाः प्रसिद्धास्तत्तु अर्थपरि
वर्जिताः मतः लक्षणया प्रयुक्तमवाच्ये हेतुः प्रतीतियोग्यतयाविधाभावीत्यर्थः अथवासीयत इतिदारुतदेवविदार्थमि
निपर्याय मायायोरवाप्तौ तदुद्दिन्नार्थपरिवर्जिता भावीत्यर्थः २० मानयपरमार्थे तेषामर्थभेदः न च द्वैतैकायसंभवात्
व्यवहारेनअस्मैकसर्गः नानेत्यर्थभेदसत्त्वाद्विन्नार्थाः किं नस्यात्तत्राह द्वैतमिति यत्र व्यवहारे द्वैतमैक्यं वास्तितत्रा
पिसर्गब्रह्मादिशब्दार्थाः मनागपिनमातिनेति हि द्वैतात्मकस्य द्वैभावस्य हेत्वात्मकस्यैवाभावे द्वैतस्यैकस्य भावो न के

सर्गोऽपुनाणुरप्यस्तिनब्रह्मास्तिवयः सदा ब्रह्मसर्गास्तथैवघशविभेदेनवस्तुनि १८ सर्गएवपरं ब्रह्मपरंब्र
ह्मैवसर्गता मनागप्यस्तिनद्वैतमत्राग्न्यौष्ण्ययोरिव १९ इमेसर्गाइदंब्रह्मेतेनानावाच्यदृष्टयः विदार्यदारु
वत्कृतानर्थपरिवर्जिताः २० द्वैतमैक्यं चयत्रास्तिनमनागपितत्रते सर्गब्रह्मादिशब्दार्थाः कथं कस्यैवभा
न्ति के २१ शांतमेकमनाद्यन्तमिदं सद्ब्रह्मनामयं व्यवहारवतोप्यंगत्वस्यमौनंशिलाघने २२ निर्वाणमेवम
खिलंनभएवहंस्पंतेवाहमद्रिनिचयाश्चसुरासुराश्च नाहंजगन्नमवलोकययाहमंगस्वैअप्यजेन्नम
नसिव्यवहारजाले २३ महारामायणेनिर्वाणप्र.सर्गब्रह्मतप्रतिपादनंनामाष्टपंचाशःसर्गः ॥ ॥

किंस्वभावाभातं न द्वैतेभानाज्ञानस्यैव लक्षणं सत्त्वमिति भावः अस्यैताव्याख्यादृष्टिनामेव प्रकटयतिद्वैतमिति
२२ वर्तितत्वा यत्र वस्तुनि द्वैतमैक्यं च मनागपिनास्ति तत्रैत्यन्वयः २१ अतएवतत्त्वविदो व्यवहारकालेपितत
येवास्तेइत्याह शांतमिति २२ वर्तितपाषाणस्थायि त्वमात्यर्थं उपसंहरति निर्वाणमिति हेअंगराम तज
गन्नाहकमवलोकय अथ जागरानंतरं जेवमन सिस्वस्त्रे हृष्टयाहंव्यवहारजालेईचवसार्थमाणाम्यानंम १९९
मात्रशेषमित्यर्थः २३ इतिश्रीवा.ग्रीनि.उत्तराईअष्टपंचाशत्तमः ५८

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यदिकुआदिसर्वमावाभावावछिन्नचितिसर्वजगदाधासंथात्वोपिकाभिप्रेतस्तर्हिशुद्धेचिदाकाशेसर्वज
गदध्यासस्तत्रैवप्रलयः कुतोनपरिशिष्टाइतियेनाध्यस्तजगत्प्रधशुद्धमेवपरिशिष्यतइत्यथ रमस्तु कुलस्यादितिरा
मः शंकते कुआदाविति ननहिशुद्धचिदाकाश १ सत्त्वमेवएवयनाम्न्येतयामेविवक्षितः शुद्धचि
दाकाशः सहसानपरिचेतं शक्यइतिनरवायतयाउपविताधिप्रलये सर्वजगदध्यासोदर्शितः तस्याशयेनोत्तरमा
हएतदिति सचिदाकाशात्मकएव २ एवंहि अयमात्रेयं वब्रह्ममात्रतेअनन्तातिरेकफलितेत्याहयादावेवतीति

श्रीरामउ० कुआदौसंतिसर्गाश्चाइतिचेतन्यानेमने ननत्वेविभांतिसर्गायाइतिकिंनप्रदर्शिते १ श्रीवसि
ष्ठउ० एतन्नेववर्णितंराम त्वमेवमयाखिलो योयमालक्ष्यतेसर्गः सत्वएवत्वमास्थिते २ यादावेवहि
नोत्पन्नमद्यापिनचविद्यते दृश्यंयच्चावभातीदंतद्ब्रह्मब्रह्मणिस्थितं ३ नास्तिभूतःअणुमात्रोपिसर्गोनि
र्विवरणनया नचक्वचनविद्यतेसर्गोब्रह्मत्वमेवतत् ४ नतेजसोअणुरप्यस्तिसर्गोनिर्विवरणनयः नचक्व
चनविद्यतेसर्गोब्रह्मत्वमेवतत् ५ नसमदाभूतलास्तिसर्गोनिर्विवरणनया नचक्वचनविद्यतेसर्गो
ब्रह्मत्वमेवतत् ६ खेनाणुमात्रमप्यस्तिसर्गोनिर्विवरंनयत् नचक्वचनसर्गोस्तेसंतिब्रह्मत्वमेवतत्
७ शैलानानाणुरप्यस्तिसर्गोयोननिर्हनः नचक्वचनसर्गोस्तेसर्गोब्रह्मत्वमेवतत् ८ ब्रह्मणोः
नाणुरप्यस्तिसर्गोनिर्विवरणनयः नचक्वनसर्गोस्तेसंतिब्रह्मत्वमेवतत् ९

परमार्थदृष्टिरित्यर्थः १ आरोपदृष्टौतत्प्रतिभूतपरमाणुसर्वमात्मेथ्यदृष्टौणक्यमपवाददृष्टौतत्तद्दुपरीत्यमित्याशयेना
हनास्तीत्यादिना निर्विवरणादभिरितायाननादृशीअणुरमात्रापिभूमौनास्तिसर्वापिसर्गोभरितैवेत्यर्थः एवमग्रेपियोज्यं
११ ततेजः १२ नमः १३ भूतानांप्रकृमेणत्रयाणांत्यागायोगाद्भूतेजसोरंतरालेनवायामप्यणुरप्यस्तीत्यादिर्ज्ञेयोकाचार्यः १४
महाभूततेत्रिपंचानांसमष्टितद्रूपव्यपदेशः १५ १६ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यसत्त्वमतोपाधेः १७

वा.टी.
नि.उ.
१९५

1725

सर्वत्र सर्वसर्गश्रीः सदैवास्ति न चैति च इति दृष्टिभेदेन पाषाणाख्यायिकायां वर्ण्यते प्रासंगिके जीवन्मुक्तादेकास्याव
यकत्वे समर्थिते प्रक्रान्तस्य सर्वत्र सर्वथा सर्वसिद्धान्तस्य पाषाणाख्यायिकया समर्थनं यत्ततिः तत्र तदेव प्रस्तुंभूमि
कां रचयति श्रीराम इति १ सर्वं सर्वत्र सर्वथा सर्वतः सर्वं सर्वत्र सर्वदा च सत् इति यत्त्वया कथितं तत् अनुभूतिलोविरुध्यमानम
म अविषममेकरसमेव पश्यन् सर्वथा सर्वधर्मधर्मिणां देशतः कालतो वस्तुतश्च सर्वभावेन वा ह नित्यावर्तनेकतायाः सिद्धे
रिति भावः २ तत्र दृष्टान्तं प्रदर्शयति अयमिति इदं पाषाणाख्यानं किं केनाशयेन साम्यमतिप्रदायेत्युच्यते तावत्तत्कथय

श्रीरामउ. अहो नु वितता उदारा विमला विपुला चला भवता भगवन्दृष्टिरिहाहृता १ सर्वथा सर्व
दा सर्वं सर्वं सर्वत्र सर्वदा सदिस्येव स्थितं सत्यं समस्मनुभूतितः २ अयमस्मिन्मम ब्रह्मन्संशयस्तं निवार
य किमिदं भगवन्नाम पाषाणाख्यानमुच्यते ३ श्रीवसिष्ठ उ. सर्वं सर्वत्र सर्वमस्तीति प्रतिपादने
पाषाणाख्यानमहं शृणु मया यत्तव कथ्यते ४ नीरंध्रैकघनाङ्गस्य पाषाणस्यापि कोटरे सन्ति सर्गसह
स्राणि कथयेति प्रदर्श्यते ५ भूताकाशे महत्यस्मिन्नत्र शून्यतमं वच इति सन्ति सर्गसहस्राणि कथ
येति प्रदर्श्यते ६ अन्तर्गुल्माङ्कुरादीनां प्राणिवायुभिरुत्तमां सन्ति सर्गसहस्राणि कथयेति प्रदर्श्यते
७

ततोरेव साधारणधर्मेण साहचर्यप्रसिद्धेरिति भावः ३ अयं वक्ष्यमाणप्रकारः ४ न पाषाणसाम्यं सर्वधर्म
संकरं वा वक्तुं पाषाणाख्यायिकारभ्यते किन्तु पाषाणो दृढाधारसाधिष्ठाने त्वं सृष्टिसंकीर्णतयैव सर्वज
गदध्यासः संभवसंभावना येत्याह नीरंध्रेति कोटरे अन्तरे चिदाकाशे कथयाप्रस्तुताख्यायिकया इति अयम
र्थः प्रदर्श्यते ५ अप्यवाभावोदरवर्तिनी वस्तु न्यात्मकाकाशरूपाभावाधिष्ठानचित्प्रसंकीर्णतया सर्वजग १९५
दारोपः संभवतीत्याशयेनाह भूताकाशेति ६ अयं न्यायः सर्वत्र योजनीय इत्याशयेनाहान्तरिति ७

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1726

नेत्रस्वभावपदेभावइतिप्रजंतपदेनसंवनस्पचालेनचुकरणाद्यापारहृयभावनाफलेभात्यनिर्हंभावनाच भवितर्भ
वनानुकूलोभावकव्यापारः करणादिकारकनिर्वर्त्य इतिभाव्यभावकादित्रिपुटीक्षूमोनामेकरसेकयंसंभवस्त
त्वाहमात्र्याति नकलितंनानारस नेवास्त्वेकरसविरोधीतिभावः २४ स्थितेनतिस्त्रयेनस्थितेभूते २५ नयाच
तानेवाहमावोवाधतेननत्वानमितिफलितमित्याह अहंभावइति पिशाचोवाचकल्पितःपिशाचइव २६ एतेन
तन्नष्टः समाहितइतिदर्शयतिमयानितति २७ दाहः अय्याद्यादहनक्रिया २८ समाधौत्यागेव्यवहारकालरागे

भावाभावकभावादिभूमौनाभावनंस्पृशेत् सर्वेविनाशमेवान्त्मात्मनात्मनिसंस्थिते २४ एवंस्थितेकृतः
सर्गःकुतोविद्याक्वचेतना अहंशांतेवनेसर्वेऽहंकारादयःस्थिताः २५ अहंभावस्यसंशांतिरेषासो
कथितानघ अहंभावःपरिज्ञानःपिशाचइवशाम्यति २६ मयातेवमहंभावःपरिज्ञातोयदाखिलः
तदामेविद्यमानोपिनिष्फलःशारदाभ्रवत् २७ चित्राग्निदाहोविज्ञातोययासैषुतुनिष्फलः तथाहंभाव
सर्गादिज्ञातंनिष्फलतामियात् २८ इतिमेहंकृतेत्यागेरागेचसमतायदा तदाव्योमस्वरूपाव्योमनः स
र्गेसर्गेचमेस्थितिः २९ अहंभावस्यनैवाहंनाहंभावोममेतिच तेनविद्धिचिदाकाशमेवेदमितिनिश्चि
ते ३० यथाममतथान्येषामपिवोधवतामिदं अशितामिवविज्ञाय्नीरूपंवोधविभ्रमः ३१ नाहम
स्मिनचान्योस्तिसर्वेनास्तीतिनिश्चये प्रकृतव्यवहारस्त्वंशिलामोनमयोभव ३२ आकाशकोशविश
दाकृतिरेवतिष्ठनिर्देशवद्विरमपङ्कृतसर्वभावः अद्यादितस्त्विकिलचिन्मयमेवसर्वेनाहस्वमस्म
सिशिवमेवमशेषमित्थं ३३ महारामायणेनिर्वाणेविदितवेद्याहंकारविचारःसर्गः ५७ ॥

चअव्योमनः स्वचाहंवदान्तपदाद्यादिनानिरवकाशीकृतस्यस्थितिःसमेतिशेषः २९ संवंधत्यागमात्रेणाहं
तानवाधतेकिंतुनवाधितेत्याशयेनाहअहंभावस्योति निनरांतनंनिचयेन ३० अस्मिन्नर्थेसर्वविदनुभवसंवा
दइत्याहयथेति अयंअहंभावादिः ३१ तमप्यहमितिवाततःसर्ववाधनाद्वितीयोभवेत्याहेमितिप्रकृतव्यवह
रतीतिप्रकृतव्यवहारः ३२ निर्देशानिरवकाशःशिलावत्तनस्फुटत् अद्यसर्गकालस्यादितःसर्गाद्यकालेसा
वविभक्तिकत्वसिः ३३ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेउत्तरार्द्धेसप्तपंचाशत्तमःसर्गः ५७

नाहऽ

११ १२ १३ यदिनोत्पन्नएवसर्गस्तर्हिकस्मात्तथाभासतेतत्राहदृष्टांतमाहस्वसंकल्पेनेत्यादिना १४ सर्गादिकालेयथामनोरा
ज्यसर्गस्थितिरवभ्रमयुतेसाएिभ्याकाशोनन्यत्वेहस्तादिवबोधः १५ नहिकिंशून्यमेवसर्गात्मनाप्रथतेनेत्या
हसमभूतिसमःसर्गाकारवैषम्यरहितईश्वरएवतथाप्रथतइत्यर्थः १६ अविहतस्यैवविकारजगदात्मनास्फु
रणेस्वप्नेस्वात्मैवदृष्टांतइत्याहस्वप्नेति १७ १८ तथाचसर्गोत्पत्त्यादर्शनात्मनेतदाहशमेवसर्गकालेपीत्याह

मनःषष्ठेंद्रियातीतंमनःषष्ठेंद्रियात्मनः साकारस्यनिराकारंकथंभवतिकारणं ११ बीजाकारणतःका
र्यमंकुरःकिलजायते नबीजमपिशून्यालिनत्रस्यादंकुरांकुरः १२ कारणेनविनाकार्यंनचनामप्रपद्य
ते कदाचनक्वचनेकेनदृष्टोलब्धःस्फुटोद्रुमः १३ संकल्पनावशेनद्रष्टुःस्वप्नेविहगादिकं समकल्पल
याभूतानतत्रास्तिपदार्थता १४ एवंयथाचिदाकाशेसर्गादावनुभूयते आत्मरूपंचवाकाशेसर्गस्थितिर
नर्गला १५ स्वयमेवचिदाकाशःकचत्यात्मनितत्तथा स्वभावएवसर्गादौस्थिताचेत्यमयीश्वरः १६
स्वप्नसर्गोयदृष्टांतःप्रत्यक्षंयोनुभूयते स्वयंसर्वंदर्शनंस्वप्नेस्फुरत्यद्रिपुराकृतिः १७ चित्तभावेयथामे
यासिसर्गेश्वेदयः असर्गेसर्गवज्जातितथापूर्वंमहाद्वरे १८ अवेद्यवेदनंशुद्धमेकंभानजमव्यय
सर्गादौयदनाद्यंतत्स्थितःसर्गःसएवनः १९ नेहसर्गोस्तिनैवायंदृश्यादिगणगोलकः सर्वंशांत
मनालंबंब्रह्मैवब्रह्मणिस्थितं २० सर्वशांतात्मनद्ब्रह्मयथाकचतियादृशं रूपमन्यत्तदेवाश्व
तथाभवतितादृशं २१ यथास्वप्नपुरंजंतोश्चिन्मात्रप्रविजृंभितं तथैवसर्गःसर्गादौशुद्धचिन्मा
त्रजृंभितं २२ स्वच्छेचित्परमाकाशेचिदाकाशोयथास्थितः स्वभावएवसर्गोसावितितेनैवभावि
तः २३ ॥

अवेद्यवेदनमिति १९ २० २१ २२ तथाचस्वच्छेपाकाशेप्रतीतवर्णावैचित्र्यमिवब्रह्मणेब्रह्मत्वात्मभूतेनवैचि
त्र्येणस्वेनैवस्फुरतीतितत्स्वभावएवसर्गइतिफलितमित्याहस्वच्छइति २३ ॥ १९४

1727

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

न प्रारब्धशेषभोगमात्रप्रयोजनदृश्यघटनाय देहधारणनिमित्ताहंकाराभासप्रतीतिमात्रेणाज्ञवद्धानिनो बंध
प्रसक्तिरिति दर्शयितुमज्ञाहंकारानवज्ञाहंकारे निर्दोषतां विशेषप्रदर्शनेनोत्तरमाह वसिष्ठः अहंभावं विने
त्यादिना देहस्थितिर्नोपपद्यते यस्मादाधेयस्य निराधारसंस्थानेति सज्ञा हृत्वाख्यातयेये २३ अज्ञानलक्षणनपि
शुनाबालेन कल्पितः तेनाज्ञानवशेनैव संस्थितः ४ अज्ञस्येव किं तेन स्तत्राह अज्ञानमपीति ज्ञानेनाज्ञानेवा

श्रीवसिष्ठ उ० अहंभावं विना देहस्थितिर्लज्जाजयोरिह आधेयस्य निराधारा न संस्थैवोपपद्यते २ अयं
तत्त्वविशेषस्य स्मरणाद्विप्रनश्यतः अतीतेन येनाहंभावपिशाचः शांतिमेष्यति ३ अहंभावपिशाचो
यमज्ञानशिशुनामुना अविद्यमान एवांतः कल्पितस्तेन संस्थितः ४ अज्ञानमपि नास्त्येव येन हि
नैतन्न लभ्यते विचारिणा दीपवता स्वरूपेण मसो यथा ५ यथा यथा विलोक्यते न यातः तथा विलो
यते इदानीं तदाविद्याविकारः तथा विचारिता सती ६ किल स स्याम विद्यायामन्तर्नोदेति शाश्वती बुद्धि
मोहात्मिका यद्वीनिर्देहे वयया निशि ७ सतिसर्गे न विद्यायाः संभवो नास्यतः क्वचित् सति
द्वितीये शशिनि द्वितीयो विद्यते शशः ८ सर्गस्य यम जातनादजाता तेन विद्यते नजातः कारणा
भावात्सर्वमेव खेखवत् ९ परमाकाशकोशात्तरादिसर्गे निरामये इच्छादेरुपलंभस्य भवति
मिवकारणं १० ॥

थिते तदधीनस्थितिकोहंकारोऽपि विद्याधिन एवेत्याशयः ५ तथा च विदुषामनुभवो लक्ष्येकमेणाज्ञानतयो
कर्षः प्रसिद्धस्त्वाह यथा यथेति ६ अनुपवविद्या प्रागभावकालनियता अज्ञता प्रसिद्धेत्याह किलेति अज्ञा
नाकार्याविद्या वा ७ एवं कारणाविद्यापि कार्याविद्योदयकालमात्रव्यवहारत्वात्तद्बोधितजीवविदेहताव
चनदधीनेत्याह सतीति संभवः अनुभवाधीनासिद्धिः ८ अस्तु तथा किं ततस्तत्राह सर्गस्येति ९ कारणाभाव
मुपपादयति परमाकाशेति मनः षष्ठेंद्रियाग्राह्यत्वात्तदात्मनः मनः षष्ठेंद्रियसिद्धिं विनाऽलेखायोगादत्र
लिखितस्य कर्तुं न शक्तेरिति भावः एवं साकारस्य च दृष्टः साकारे पीवकुलालमृत्पिंडादिनाकरणसंविन

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.
नि.उ.
९६३

1729

पुनः शान्तवर्षोत्तरं समाधेर्व्युत्थानेनिमित्तमाह चिरमिति ततश्चिरेण वर्षशतान्ते चित्ते आशावशवशं तु वत्सयदा
चित्तमेतदा बोधबीजं स्मृतिर्नु निमित्तं कंचिद्हृदयलेखेवैककालविकासनः इतोन्तरेमत्प्रमभागोयस्तत्र
विधे आसीतिपरेणान्वयः नासापवनवाकिवतिनिपाते प्राणाभिव्यक्तिवदित्यर्थः ३८ ३९ मध्ये चैवमासे ४०
एकधियः एकाग्रचित्तस्य मनाक् स्वल्पाः भवति ४१ तदनंतरं ते किमप्यत्तत्त्वाहविकासमितिहृत्तात्मसदस्य
पल्लवादिपुष्टिहेतोर्हेमन्तनिमित्तभूतोत्तरोस्यः पुष्परूपेणेव ४२ ततः किमासीत्तदाहमामिति अथ प्राणैः पंचहति
वायभिरिंद्रियैश्च पूरितनतद्शात्वतडपागते आविर्भूतो जीवसंविद्देशोयस्तत्रयाविधदेहस्थः अध्यागतत्तमामभि

शुद्धेंबरवसंधत्तेचेतः पश्यतितत्क्षणात् चिरेणवायापवनव्यक्तिवदिंततेयदा ३८ तदावर्षश
तेनात्रबोधबीजाकृतोऽकुरे आसीन्मे हृदयेत्वेककालसेकविकासतः ३९ संप्रबुद्धो भवन्मेथ जीवः
संवृद्धवेदनः शिशिरत्तीणमार्गमासमधाविवरसस्तनोः ४० तद्वत्तेनतु वर्षाणां निमेषमिवमगते व
हावाथिकालगतयोभवंत्वेकधियोमनाक् ४१ विकाशमागतोबाह्यगतो वुद्धीद्रियक्रमः वासंतः
पुष्परूपेणमद्रसेवरसासम ४२ मांसप्राणपूरितस्यपागतसंविद्शामस्याग्तवाहमितिप्रश्नतः
पिशाचः इच्छोगनाविवलितो यऊ तोपिसद्यमोनामसत्त्वमनवाकूरिवोग्रहस्त ४३ महारा
मायणेनिर्वाणप्र० आकाशमन्दिरवसिष्ठसमाधानवर्णनंनाम सर्गः ५६ श्रीरामउवाच नाम
पुदितनिर्वाणमहंकारपिशाचकः बाधते किमितिब्रूहि मनेसंदेहशांतये १

लक्ष्मइक्षालक्षणया अंगनया पिशाच्या विवलितः परिष्वक्तः अहमिति प्रसिद्धोऽहंकारपिशाचः
ऊतोप्यतः किं नास्मदेशात्मस्तत्रामः यथाऽत्र शाल्मल्यादिहत्वं पोत्राममानं तरूणां सत्त्वम् न्नो वायक्स्य
इपवनः प्रसरतिमहद्दित्यर्थः ४३ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्र० निर्वाण उत्तरार्द्धे षट्पंचाशत्तमः सर्गः ५६ ज्ञाताहं
कारयोर्विशेषः प्रतिपन्तये ज्ञानबाधितहृदयरुचिन्मात्रवत्समर्थ्यते ममहमितिप्रश्नः पिशाचइत्युक्ता
योनामसत्त्वमनवाप्रितिहृष्टांतो क्वाचसिद्धस्याप्यहंकारपिशाचहृतवाधावगमाज्ज्ञानफलासिद्धेव
२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1730

६

उद्धृताउन्मादयो दृष्टतायोगिन्यो यत्र २५ आसवैर्दैवभैरवरुद्रैर्नानिसगंधर्वाप्सरोदेवत्रुगाणा यत्र २६ मंडलैर्मेघादिचक्रवालैर्मंडिते २७ अघट्वीः पूर्वैर्हस्तयविविधाकाराः भूतौघाः पिशाचसंघा यस्मिन् नागरैर्नगरसमूहैरावलिते प्रमेयो चक्रादिशुद्धानार थउद्दुरे २८ आदित्यसन्निधे दीहेर नामकः आदिनां यत्रेवाहजनैर्भूतप्रेतादि

६

क्वचिद्भूतमुद्गरं संप्रारब्धसमरं क्वचित् क्वचिद्वज्रज्वलधरं क्वचिद्दृष्टयोगिनि २५ क्वचिद्भैरवरौद्रीनसगंधर्वपुरं क्वचित् क्वचिद्भूमं ग्रहगणं तारकाकुलितं क्वचित् २६ क्वचित्तत्त्वरागसंहृष्टं क्वचिद्द्रुममहानिलं क्वचिद्दुत्थानवलितं क्वचिन्मंडलमंडितं २७ क्वचित्प्रबवभूतौघे नागरावलिते क्वचित् क्वचिद्धर्करयाक्रांते क्वचिदमरयाद्दुरे २८ क्वचिदादित्यदाहांते शापिशाचानिते क्वचित् क्वचिल्लहजमानमयं क्वचिद्ग्रहोद्युद्गोंगमे २९ क्वचिद्दुत्तालवेतालगरुडोड्डामरं क्वचित् क्वचित्तप्रलयांभोदं क्वचित्प्रलयानिलं ३० ततोऽभूतगणंस्थं कालहर्षाहं नरेंगतः प्राप्तवानहमेकांतमप्यन्यमसंयतविस्तरं ३१ अत्यंतमंदपवनस्वनप्राणभूतकं मंगलोत्थानरहितमप्यमविद्धि संस्थितः ३२ कल्पितात्मप्रयातचक्रदीपकरकोटरा नीरंध्रकुसुमनिविडपद्मकुड्मलसुंदरी ३३ घ्राणानस्त्रीगंधरोगविनोदरम्यनादरा कल्हारकर्दमदारघुणश्रीकोशशोभिता ३४ समग्रभूतागम्यतनत्रसकलचेतसा प्राप्यसर्वभूतानामहमासंतदाननः ३५ बहुवर्षाप्रयातमनःपरममौनवान् संवत्सरशतातेन निर्णियात्म्यानमात्मनः ३६ निर्विकल्पसमाधिस्थो निद्रामुद्रामिवागतः समः सौम्यनभःस्वस्थः समकीर्णइवावरात् ३७

मिरसमूहवीभत्से २९ ३० ३१ मंगलैः शुभचिह्नैः उरहितं ३२ कल्पितनास्मत्संकल्पेन निर्मिता ३३ घुणोकीटभेदः तत्संहितो दीर्घतेषु गौंडुविनोदरमिवमनोहरत्वभूतोपमा ३४ नत्रग्रहचेतसा समसभूतागम्यतंसकल्पवर्त्मा प्राणनिर्विकल्पसमाधिस्थः आसमितिच्यवहितेनान्वयः ३५ ३६ ३७ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१७३१

अन्तराङ्कोणीप्रदेशाः किरातादिजनैर्वलिताः वेष्टिताः विषयाद्विभिर्दूषितत्वाद्विषमया एव १५ विविधारंभसंरं
भैरिति भयान्वयि १६ यदीनां अम्बुराशीनां च ततानि श्वंगाणि पि च १७ गानिगुहास्वहिं सेयंतीत्वा दे गायंतीति
सिंहसर्पादिगर्भत्वाद्गहनकोटराः १८ सन्तत्वहिं महासरासिंद्विणापथ्ये सरस्य इति प्रसिद्धाः ख तीरसमाधि
देन वस्तत्राहमौनीति दर्दमयत्वाकुलानां मीनानां च स्पर्शैः क्रीडाभ्यां नाशभिषानैः कंपनशीलैर्नालैश्च
लानं वृजानि यास्तन्या विधाः सरस्यः वा यौवनैर्विराविताः सन्यः समाधिभंगहेतुत्वान्मविरसा एव यतोऽदे

नानाविधानगेंद्राणामंतरावलिताजनैः देशा विषमयाएवनिःशेषा विषयाद्विभिः १५ जनैर्जलच
रैर्व्याप्ताः सागरानीरकुक्षयः विविधारंभसंरंभव्यग्रैर्नगराणीव नागरैः १६ नदान्यह्नुराशीनां लोक
पालपुराणि च भूतकुलानि श्वंगाणि पातालकुहराणि च १७ गायंत्यनिलभांकारैर्नृत्यंति लतिका
करैः पुष्पैर्हसंत्यगेंद्राणां गुहागहनकोटराः १८ मौनी मीनसमुनिस्पर्शाकंपिनालचलांबुजाः स
रस्यो विरसप्रवाया वनेविराविताः १९ पवनस्पर्शसंस्पन्दलताणप्रपताकिनी रटत्यनिलभाका
रैर्निकरोत्कर्ष्यसंयता २० तस्माद्वाकाशमाश्रित्य कस्मिंश्चिद्दूरकोणके अवतिष्ठाम्यवष्टभ्य योगम
कामनिंदिता २१ कस्मिंश्चिदेककोणे च कृताकल्पनया कुटीं वृन्दोदरहृदंतस्थामतत्तिष्ठाम्यवासने
२२ इति संचिंत्य यातोऽहमाकाशमसिनिर्मलं यावत्तदपि पश्यामि सकलं विततांतरं २३ क्वचिद्भ
स्सिद्धगणाः क्वचिद्गंधर्वदेववृंदं क्वचिद्विद्याधरधारं यत्रोत्तिष्ठत्य क्वचित् २४ ॥

तदा मौनात्तत्त्रिवारणासमर्थः १९ अस्तन दृष्टिनिर्जरो वीजे विश्रांतिहेतुत्वात्दूष्यवनेति असंयतात्रनियता
अनिवारितविक्षेपेति यावत् २० परिशेषादाकाश एव सर्वविक्षेपहेतुवर्जनाच्छ्रणमिसाशयेनाह तस्मादि
ति २१ वृन्दोदरहृदमिति पूर्वोक्तरोभय क्रियाविशेषणं २२ विततांतरं विक्षेपहेतुसहस्रव्याप्तगर्भं २३
विक्षेपहेतुबाहुल्यमेव विशेषणैः सर्वतः प्रपंचयति क्वचिदित्यादिना २४ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सर्वस्य चिन्मात्रतास्वभेषसिद्धेरिति तद्दृशां तेन ज्ञात्रस्वपितां साधयति पदार्थज्ञातमिति ३ रसानां माधुर्यं वै विज्ञातो यं गं
धादीनां चायनेष्वानन्दानि ज्ञातिरोमाभे षड्जे च विविधकथोपि जृंभितनाद्विवे विमलेणा वर्णायितं प्रकृतं प्रस्तुते च ४ ५ ६
उपमशालयसंस्थितोहं ३ दंवस्य मात्मा चिंतितवानस्मि ७ केन विदस्मुपायेन प्रकारेण च कृतविद्देशकाले च ८ नस्व
त्वदेश्यतावस्वेवनकिं तद्रूरं तद्दुःखदा पीत्वाहो हेयामिति ९ सूर्यादिग्रणोरिग कुविवर्तसत्यर्थः १० तस्मादिहोपोहे
गस्थाव षण्हेयतानहानाय स्वर्थः आत्मानं मस्तहदृत्यात्मनात्मवैनेवानेतेनाचाकृपायैः सगोधगरहस्यितासरत्वच ११

पदार्थज्ञाते शैलादियथास्वनेत्रुवादिव विदेवैवं परंव्योमनयाज्ञात्रस्वदार्थस्थः ३ पाषाणव्योनमन्त्रेदं
स्थलरामरसायने सर्वमयैवयदृष्टं चित्रमकृतमेव च ४ यद्वि विदितवेद्यत्वात्कदाचित्स्पर्शमानसः स
कसिद्धृशिमं लोकव्यवहारवनभ्रमं ५ ध्यानेकलानतमेय ज्ञाने विज्ञानेयचिरे स्मकाज्ञव जवीभाव
पकान्तावीशमेत्रजच ६ इदं चिंतितवानस्मि कस्मिंश्चिद्दमरालये संस्थितो विविधाःप्रपश्यन्स्मरशाज्ञागती
गतीः ७ विरसावलियं लोकस्थितिरापातसुंदरी भज्ञानसारदामन्त्रेकस्वचिलेन विन्मवित ८
उद्वेगजनयंत्यंतस्त्रीसंवेगवेदतः ३ माहृषणहशोदृष्टेरिष्टानिष्टफलप्रदाः ९ किमिदंदृश्यते किं वा प्र
तनकोहमेव वा सर्वशांतमजव्योमचिन्मात्रात्मानिरिंगकं १० तस्मात्समभसिद्धेदेवदेत्यादिदुर्गी
मं स्वप्रदेशमितो गता संगाथ्यात्मानमात्मना ११ सहृश्यः सर्वभूतानां निर्विकल्पसमाधितः समस्तज्ञे
पदशान्तेस्मासेविगतवेदनं १२ तस्मात्कोनुप्रदेशःस्यादस्मिन्नेश्यतो गतः येत्रैतानानुभूयतेपंचवा
ह्यार्थवेदनाः १३ पादकाननवार्थेत्वभूतोयाभिसमाकुलाः तामयंत्यथसत्वव्याप्तस्मान्समगिरयो
रयः १४

विगतह्यार्थवेदनेयथाख्यानया १२ १३ ननु गिरिशिखरप्रस्थद्रोण्यादयः सागरकुविनरादयः पातालकु
हरादयश्च वह्वचप कानदेशाः प्रसिद्धाः सोकुतोनाख्या स्पृते समाधये नचाद्दशदेशादिना विदपदेशप्र
दमुत्तरैः काननेवीरिभिः शब्दैर्मर्यैः सिंहव्याघ्रादिभूतौघैश्चाभितः समाकुलागिरयः सर्वत्रव्याप्तोः
स्थानपि क्षोभयंतीति तस्मात्तेमञ्जरेयश्वप्रतिकूलाइत्यर्थः १४

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.
नि.उ.
१६२

1733

अभीसोंकचनीतिकचुकचलत्वात्रः कान्चुकचम् १८ १९ प्रतिभासमात्रेणोक्तुं नेवाप्यनुक्तुं नमेवेसमन्त् २० २१ २२
हे राम चिद्योम्नः आविलजगद्रूपेण स्फुरणं सकलरीत्या अनाविलरूपेण आनन्ते निर्वाणमेव अनेन कश्चिदपि न प्रसतेन किं त
सर्वत्र प्रस्तमेव अवस्थ्यमत्सिव अत्रधोद्भवनमिवचावर्त्तं जगत् नना नाकिंचनत्वं वेत्पर्थः २२ इति श्रीवासिष्ठतात्प
र्यप्रकाशे नि.प्रा.उत्तरार्द्धे पञ्चपञ्चाशत्तमः सर्गः ५५ चिदेवसर्वं सर्वदा सर्वं चिदिति निश्चितैः दृष्टीकारायपावाणं

चित्काचकाचकचांयन्नगज्जाम्यालङ्क्रियते आत्मत्वेपरमाकाशेबंधमोत्तदृशाःकुतः १८ चिद्भ्रमःस्पंदमा
त्रात्मसंकल्पात्मतयाजगत् सद्भूतमयमेवेदं नष्टप्यादिमयं क्वचित् १९ नेहदेशोनकालोस्तिनद्रव्यंन
क्रियानचक्रम् सदिवाखिलमेवक्तुं नेवाप्यनक्तुंनमप्यसत् २० भातिकेवलमेवस्यपरमार्थघनंघनम्
यत्तत्शून्यमनवाशून्यमस्मिन्गगनादपि २१ साकारमप्यनाकारमसदेवातिभास्वरं अतिशुद्धैकचिन्मा
त्रस्फारस्वमवुरेशया २२ निर्वाणमेवमिद्धमानंतमिद्धमनतिबुद्धमात्मन्यविलमनाविलरूपमेव
नानेवनन्वचिदपिप्रसृतंननानानाशून्यनमंवरङवात्तनिधोद्वृत्त २३ महारामायणेनि.प्रा.उत्तरार्धेपरमा
र्थमयत्ववर्णनंनामसर्गः ५५ श्रीवसिष्ठउवाच सर्वत्रसर्वथासर्वसर्वदाव्याप्तिचिन्मये साधुसंभवतिसं
कोऽश्चयत्त्वेवाखिले १ यत्रचित्तत्रसर्गश्रीरव्याप्तिर्व्याप्तिर्वाखिलचित् चिन्मयत्वात्पदार्थानांसर्वेषां
नास्त्यचिन्ताचित् २ रामचंद्रायनमः ॥

व्याप्तिकात्रोपवर्णते चिन्मयेव्याप्तित्रह्माकाशेनन्तस्य नयासर्वत्र सर्वदा साधुअसंकुचद्व्याप्तिनया संभवति
नचसर्वसर्वत्रस्वत्तुभेवस्यमालिन्यलेशोनापिप्रसनन्त्वबयतिययावेभूल्पतअखिलेतस्मिन्न्त्ल्यात्मना
भासमानमपिनवेहूषयतीत्यर्थोनहदित्यर्थः १ उक्तार्थे उपपत्तिमाह यत्रेति अव्याप्तिरपिव्याप्तौ २

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तथा च वारि सत्तातिरिक्तसत्ताशून्यास्तरंगा भिन्ना यो नास्ति एवं जगतः पृथक्सत्तातिरिक्तासत्ता नास्ति यस्मात् येन ब्रह्मोपादान
कत्वाद्वादरूपाशयेनाद्वयैवेति एवं जगतः पृथक्सत्ताभावे जन्ममरणभीतिप्रसक्तिरेव नास्ति प्रसक्तौ भयं यापि सुत
मेवेत्याह स्तत्वेति यदि स्वतः पृथक्सत्ता सर्वं न तथापि ब्रह्मस्वरूपसत्ता एवं न तत्रापि भयं यस्तत्त्वात्मनः परिशेषात्त्रि
द्वयं तस्योभीतिरिति शायान्तेदृ ते नाप सिद्धस्तत्त्वमेव यान भयमुपनमते लोदेहाद्यात्मना सारोप एवेति तत्र स्वतन्त्र
संसाररूपमपि तद्वस्तुत्वेन हि स्वात्मसत्तालीतिनकश्चिद्भयप्रसक्तिरित्यर्थः १२ ननु स्वतन्त्र एक कर्मभोगान्तर
कादिदुःखसंभावनाद्भयं किं न स्यादित्याशंकामन्यथाप्याह दुःखं कर्मभयं इति साक्षीति रिहजीवतः परब्रह्मणस्य चम

यथा वारितरंगश्रीः सरितां रचनास्मिता तथा विश्वोऽखिलविहीन स्वतोऽन्तःस्थितास्मिता ११ स्वतन्त्रात्मतत्त्वेना
शश्वत्तन्निद्रासु स्वमेव नतन् भयं स्यादिति संसारस्वरूपत्वेन स्वमेव तत् १२ दुःकर्मभयं स्वचेद्भीतिःसा समेह
परत्र च तस्मादेतत्समस्तं स्वसंवेद्यास्ति जन्मनि १३ मरणं जीविते वास्तु सहजं वासनेन तयोः स्मृति वि
श्रान्तचित्तो यः सोऽन्तःशीतल उच्यते १४ सर्वसंवित्ति विश्रामे संविज्ञोदृति याहशी भूयते तन्मयं नैव तेना
सौ मुक्त उच्यते १५ सुसंतताभावसंवित्ता सर्वदृश्यस्यवेदने उद्धेत्य पास्तं संवेद्यं संवित्तौ सति सर्गके १६ य
न्न चेतनं न विस्पन्दं यच्चितेरप्यचेतितं तद्भावे कान्तता सक्ता शान्ता व्यवहृतौ स्थिताः १७

२
मानरकादेर्जीवस्य ब्रह्मस्वरूपसत्तातिरिक्तसत्ताभावाद्दुःखस्याभिन्नत्वसमये वस्थितेर्विशेषाभावादित्यर्थः
१९ तयो मरणजीवितयोर्वासनेषो यस्यास्थितिरूपसतत्वसहजे स्वाभाविक ब्रह्मस्वरूपे १४ तेनैव एवं
धर्मपृथक्तापरागमे नासौ मुक्त उच्यते १५ एवं दृश्यसुसंतताभावसंवित्ता परस्मात् यास्मौ के सत्सतिवा
सर्वदृश्यस्य वेदने अपास्तसंवेद्यं निर्विषयमेवाहेतोति मुक्तात्मापत्तिरित्यर्थः १६ चेतनाभावादेव तत्सा
पेक्षवित्तिक्रियारूपेन १७

1735

वासी·नि·
उ·
१९·

अत एवानुपलब्धस्तैतरस्वभावदृशीनेनज्ञावधिरितिरिति विहीनस्याह यदेति ४ कथं तर्हि तेनेदं जगत्कृतमिति
श्रुत्यादिप्रवादः उपपन्नस्तत्राह चित्तभइति यद्यस्मात्तेन चिदात्मना तेषितेनेदमध्यस्तं जगत्कचितं तेन हे
तुनानदृश्यैवजगदाकारतातेनैवकृतमिति प्रवादइति शेषः ६ स चायमस्मदूह्यर्थ पर्यायान्तर पर्यायोगमन्यपं:
सृजते इति श्रुतो नन्तु पूर्णप्रकारेवहि तन्याहसमे इति यथायमबवकाचकद्विषितनेतत्रसन्नमतिकेशोडुका

यदासर्वमनुत्पन्नंनास्त्येवापिचदृश्यते तदाब्रह्मैवविहीनंसमंशांतमसत्समं ४ चिन्नभश्चि
न्नभस्येवयथास्थितंयथोदयः चितात्मकचितिपत्नेननदेवेदंजगत्कृतं ६ स्वभेनदेवजगदित्स्फुरे
तिविमलायथा काचकस्येवकचितितेयंस्यसादिसर्गोत्व ७ चित्काचकसकचनंयथा
स्वमेजगदूवेन तथैवजाग्रदभिधंतनव मात्रमिदंस्थितं ८ आदिसर्गेहिचित्स्वमोजाग्र
दित्यभिशब्दते अयग्रात्रोविनैः समःस्वमइत्यभिधीयते ९ एवंप्रवृत्तासरितारूढायापि
यथास्थिता तरंगलेखादृष्टीनोपदार्थरचनातथा १०

श्री

दिकचतितथा शून्यं विचित्रं सादिरूपं सर्गात्मभाविते चिदाकाशे कचतीत्यर्थः तत्तस्मात्स्वमात्रे चिदाकाश
मात्रे ८ कस्तर्हि तयासति जाग्रत्स्वमयोर्भेदस्तमाह आदाविति आदौ प्रवृत्ते हिरण्यगर्भात्मके अयं जाग्र
त्ते स्वस्वसंध्यंतःकरणमात्रपरिमाणरूपेण स्थितेः स्वमः १ आदिसर्गसंकल्प एवा महाप्रलयं सर्व १९·
पदार्थस्वभावमवस्थापिकानियतिस्तदनुसारेणैवाद्यापि यथास्थितं पदार्थरचनारूढा यथाइत्येवमहं

[illegible]

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वर्तितं सर्वं जगत्तच्चित्स्वभावमात्रत्वे संस्थितमपरिशान्तरूपं संहर्त्तेति तं विविदितिं हेत्वन्तरमात्मनि परमार्थस्वभावे स्वस्थितं सततमविनितिनिष्प्रयत्नेन संविद्रूपमेव शून्यतापन्नसम्बन्धिसिद्धं नमपदं किंतु साक्षात्तच्चाहंनम इति अत एवं सर्वं यदहितं तदेतन्मयोहं परहितं च आत्मनिसत्स्वरूपमात्रेण स्वस्थितं चतमपुनरिक्तप्रसिद्धं नहि नमः सच्चित्स्वभावमर्कादिस्वरूपं वा प्रसिद्धं अपि तु जडं शून्यं किं च सर्वं दृश्यजातमयमतसच्चित्स्वभावस्वरूपेण स्वविष्कृतेन भानान्तरं गमनं तेन वाविलप्रसिद्धं नशून्यतमो येन तत्त्वात्रेष्याक अतस्तेन सच्चिदात्मनैवानन्तं तस्मात्तमपि निरस्तसकलदृश्यस्थितिदेवरमात्रेण ततः आस्व इति तेऽभिप्रायः २२ इति

संवित्तभोवनकृत गत्वमदृश्यनर्कमाहात्म्यमवस्थितमवस्तमयोदयं तत्त्वं गमनं तमविवर्तितदनन्तदेवदृश्यनिरस्तकलनोऽवरशान्तमास्व २२ इति श्रीमहारामायणे नि० उ० दृश्याकेतैक्यप्रतिपादनं सर्गः ५४ श्रीवसिष्ठ उ० भावाभावग्रहोत्सर्गस्थूलसूक्ष्मचराचराः आदावेव हि नोत्पन्नाः सर्गे कारणं विना १ न च सर्गो हि चिद्धातुः कारणं भवितुं क्वचित् साक्षात्तावकः समूर्तो नो बीजमुर्वीरुहामिव २ स्वभावमेवसततं भावयन्भावनात्मकं आत्मन्येव हि चिद्धातुः सर्वानुभववान्स्थितः ३ आसादयति यं भावं चिद्धातुर्गगनात्मकः त्वं तथा सर्गप्रलापेन जीवं त्वं च यथायथा ४

श्री वा० रा० नि० उ० तात्प० चतुःपञ्चाशः सर्गः ५४ अन्यभावनयान्यो सोऽपश्यन्तीत्यत्र जगत्स्थितिं स्वभावनादनन्योऽतिपरमार्थमयं जगत् एवं जगत आत्यन्तिके ब्रह्माभेदे अनुत्पत्तिरेव फलितेत्याह भावेति १ इत्यतिवादेन वश्यं बीजं वाच्येन तन्तुदृश्यं वर्षितसत्कृतं कल्पयतिनेतिनेति २ अत एव तत्तच्चित्सर्वं जगच्चित्स्वभावमेव भावयन्तत्तद्भावेनैवस्थितइत्याह स्वभावमेवेति सर्वानुभववानिति पाठे तु अस्तमितत्वरात्मन्येव सर्गस्वभावं भावयन्तत्तथानुभववान्स्थितइति व्याख्येयं ३ अत एव स्वात्मनस्तात्स्वभावभावनानुरूपः सर्गो लव्यइत्याह आसादयतीति यथा मदिरादितुल्यनया आत्मनेव जीवः स्वामलमनस्तद्रूपः ४

1737

वासि॰
नि॰ उ॰
१८५

ननुब्रह्मैवतज्जगच्चेत्किंगर्भबीजमस्त्यन्तर्बाह्यवर्तितिः अत्रास्मिन्सृष्टस्थितिपरमात्मतत्त्वयोगोपिनास्ति आका
रकल्पनारूपायाम्लेनार्थः २२ अतएवकारणाभावः आगुक्रमाद्दकारणासिद्धेति इतियन्नयायोसा २२
यस्मिन्गुणः यथाविनतः पुरुषः अकोशलोद्यान्नित्यादिक्रमनित्वाद्दसत्त्वमभ्युपगम्येतत्तथापितज्जगा
त्स्थितिर्ग्रुरूपायादेवाहजगदिति यदितज्जगदपिनिराकारमेवेत्यभ्युपगम्येततर्हिसत्त्वरांबीजाद्यसंभ

यत्तुब्रह्मपरंशांतंकानत्राकारकल्पनम् एतस्मात्सत्त्वयोमेपिनात्रकेवात्रबीजता २२ कारणमिति
बीजस्यसत्त्वासत्त्वैककारिणः असंभवाज्जगत्सत्ताकथंकेनकुतःक्वका २२ जगदास्तेपरस्माणा
रेनरित्यपिनोचितं सार्धपेकणकेमरूपावहारस्यसकल्पना २४ सतिबीजेप्रवर्तेतकार्यकार
णदृष्टयः निराकारस्यकिंबीजंकुतस्तज्जनकक्रमः २५ अतोयत्परमंतत्त्वंतदेवेदंजगत्स्थि
तं नेहप्रपद्यतेकिंचिन्नचकिंचिद्विनश्यति २६ चिदाकाशश्चिदाकाशेहदिविताजगद्ध्रे
मे असुद्धवदिवाशुद्धेशुद्धेशुद्धेप्रपश्यति २७ खमेवाभासनेनस्वरूपंस्यद्रवोनिले सर्गश
ब्दाकलनानेहकाश्चनसंतितिः २८ यथाशून्यत्वमाकाशेद्रवत्वंचयथाजले अस्पन्दात्मम
थीशुद्धासर्गतेयेनयात्मनि २९ भारूपमिदमाशांतंजगद्ब्रह्मैवनेतरत् अनादिनिधनंसत्यंनो
देतिनचशाम्यति ३० देशाद्देशान्तरप्राप्तौसंविदोमध्येविदोवपुः यत्तज्जगदितीवेदंब्रह्मा
निमवस्थिते ३१ यथास्पन्दोनिलेनोद्यद्द्रवत्वंवाम्भसिशून्यता नथाजगदिदंभातमनन्यास्विप
मात्मनि ३२
वानादृशब्रह्मैवप्रपंचवसितेस्माहसनीनिद्राभ्या ३४ प्रथयतेप्राविर्भूयस्वरूपंप्रव्याप्यति ३६
किंतर्हितत्तदाहचिदाकाशइति ३७ ३८ आत्मसमर्थीसविवर्तरूपासात्मता ३९ अविवर्तेतर्हिकीदृक्तत्राह
भारूपमिति ३० नदप्रसिद्धिस्वव्दृशावासितेतिस्पारहिति ३१ अप्रेनरत्नेणाशेषःसर्वत्रस्वच्छत्वमसं

१८५
गहृषपरिचितपत्रं २२

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

सर्वं जगत्तादृशा निर्विषयचैतन्याभिन्नमेवेत्याह यदितीति इदेन्त्यदितं च कार्यरूपं नोदेति नोदितं च कारणरूपं
नमेदितं नभिन्नं सार्थागतात्मकः ११ अत्यभिन्नं किं तत्तत्राह यदितीति यदद्भुतस्य वैधात्पतेः स्वमेतत्तुच्छ
शिनसंभ्रम एवेत्यर्थः १४ १५ स्वभावो दृश्यविदेव स्वरूपं जहत्याविर्जृम्भते कर्तु हि स्वरूपमजहाद्राजते
नत्राह वेशादीति शान्तावेदृदेशशेषाऽशेषपरमशिवविवर्तवदित्युभयरूपकचनं तत्र प्रसिद्धमित्यर्थः
१२ अस्तन्यमर्थेन्द्रो यो स्वरूपेणाकचनेऽन्यथैवपिदृष्टांनावाहेवाय एवेति १९ बोधएवार्थरूपेणाकच

यदुदेत्यदितंयत्र यच्चनोदेतिनोदितं देशादेशान्तरप्राप्तौविदेशमध्यान्तमेदितं ११ अतःकिलास्म
सर्गस्य कारणंशशशृङ्गवत् प्रयत्नेनापि चान्विष्टं नकिंचिदुपलभ्यते १२ यदकारणकंभा
तितदभानेभ्रमात्मकं भ्रमस्यासत्यरूपस्य सत्यता कथमुच्यते १४ कारणेनविनाकार्यंकि
भावोविजृम्भते सर्वरूपेणसंकल्पगंधर्वनगरादिवत् १६ यत्तकारणकोभातिसस्व
वपुः स्वरूपमजहत्नेवराजतेऽर्थविवर्तवत् १७ बोधएवकचत्यर्थरूपेणासचवोदयः दृश्य
नोत्रानुभूतोनः स्वप्नसंकल्पपर्वतः १९ श्रीरामउ॰ विद्यतेवटबीजान्तर्यथाभाविमहाद्रुमः
परमाणौतथासर्गोब्रह्मात्मकस्यान्नविद्यते २१ श्रीवसिष्ठउ॰ यत्रास्तिबीजंतत्रास्तितोवितनरू
पिणी जन्यतेकारणैःसाचविनतासहकारिभिः २२ समस्तभूतप्रलयेबीजमाकारिकिंभवे
त सहकार्यथकिंतस्यजायतेयद्दशाङ्गतत् २३

नीतिकिमर्थकल्प्यतेवटबीजान्तः सूक्ष्मोवृक्षस्तस्यबीजान्तर्जडात्मकः प्रपंचोलत्पवप्राक्षितरस्तेवकु
तोवानकल्प्यतइतिरामःशंकतेविद्यतइत्यादि सूक्ष्मान्कारंभ्रमवतिसहकारिणांवालभ्यंतइतिविषमोदृष्टां
तइत्युत्तरंवसिष्ठ आह यत्रेत्यादिना २२ आकारोस्यास्तीत्याकारिकिंबीजंभवेत् एवंसहकार्य
पितस्याबीजस्यकिंभवेत् ३१
नि १८ त्का करेहि बीजेत निरकारो वट: आह गभ्‍रत सचेप्रजलादि सहकारिस्य यथामे कुजादि कमे णविरभूत
नच सबेज गन्यप्रलये किं ५२

वासि.
नि.उ.
१५८

1739

तदेवदृश्यादिक्रियाकारकेषु तत्तद्भावविकारैस्तथा प्रपंचयतीदृशेति इत्यपि स्वभावादिसृष्टिश्रेष्ठदृश्याविभ्यात्स्वभावे स्वात्मनि स्थितः सन्नदृष्टैव यः वेवकल्पो य अर्थः ४ अनयाहृश्यास्त्सर्वं जगदेत् विज्ञमप माडहृशाको मितिदर्शयति नेति ५ भावाभाव विभागस्या प्रपमाज्जेता हृथि निषेधयोरेकः ६ ७ अथ शोजीवभागेन विभागस्यैकमेव चिदंशस्याधानेन चिद्रूपं तिरोधाय दृश्यतां चैव गच्छति यथा स्वमे व्यावहारिकजीवात्प्रातिभासिकजीवस्य विभागस्यापति रोहितो व्यावहारिकजीवः स्वात्मजीवहृदयपुराद्यावेगच्छतीति हृदि त्यर्थः ८ प्रथम निष्प्रपंचयदृश्य तदेवाती जीवात्मना विभागादिदं जगद्भावेन स्थिते ९ ततस्मादिदं सर्वात्मकं जगद्रूपं प्रथमे यादृश

दृश्यदृष्टैवदृश्यमस्वभावात्मात्मनि स्थितः कर्त्तीकर्तैवकर्त्राभावतः कारणादृते ४ चर्त्तनं चकर्त्तैतन्नतद्रुत्वेनभोक्तृता नभूत्वमानतार्थनमिद्धतावितभोग्यता ५ शिलाजठरवत्सर्वेदं नमेकमजं ततं सर्वेषां तमनाद्यन्तमेकं विधिनिषेधयोः ६ मरणं जीवितं सत्यमसत्यं च शुभाशुभं सर्वमेकमजं व्योमवीचिजालेजलं यथा ७ विभागय वद्दृश्यतदृश्यतचैवगच्छति पतत्त्वकल्पनं स्वप्नपुरादिष्विव दृश्यते ८ एवमस्मृपशाकाशस्वमपतनवज्जगत् भातिप्रथममेवेदं ब्रह्मैवाप्यमतः स्थितं ९ तदिदं तादृशं विद्धि सर्वं सर्वात्मकं चयत् देशाद्देशान्तरप्राप्तौ विदो मध्यमनेकितं १० चिद्व्योम्नः शान्तशान्तरूपमध्यमेवैवमास्थितं जगत्तथैव सलिलमेवाम्भादित्याद्यथा ११ ॥

निष्प्रपंचं तादृशमेवसदेतिविद्धि तादृशं निष्प्रपंचमनाहृतं चितो रूपमप्रसिद्धमिति तन्नवाच्यं स्यात्त्वाचेद्रोभयदर्शनहृत्वमिच्छत्वचितस्तद्रूपमध्यमस्य देशेनयाप्रसिद्धेः प्रागसद्रूढेकतादि त्याहदेशादिति ग्रन्तंकितं विषयविशेषणाविद्धंतम १० इदानीमपि प्रपंचदृष्टापर्यालोचनेतद्रूपं स्वदर्शमित्याशयेनहृष्टान्तः सलिलमेवेति ११ ॥ १५८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भ्रांत्यात्मत्वाज्जगज्जीवभावे भ्रांत्युपशमे बालत्ववत् ब्रह्मभावे च पूर्णानामवः पूर्णमिदमित्यादिश्रुतिः शास्त्रदर्शिनैवेत्य
नुवदति पूर्णादिति २० वर्णितमीदृशानां सर्वेषामाकाराणां तुकं सत्तासदसदेकतयासत्यं प्रदर्शितास्मीति यदिदमुत्त
मबोधरूपं ब्रह्म परिशिष्टं तदेव निर्वाणमिति भावप्रश्नपर्यवसानमिति शेषः २१ इति श्री वा॰ता॰प्र॰ति॰
यो॰उ॰नत्वाद्वैते त्रिपंचाशः सर्गः ५३ सर्ववस्तुस्वभावस्यैकस्वभावेनत्रियामिदेश्वविकारमतोद्वैतं सत्ता
त्रमिति वर्ण्यते घटपटादीनां न घटत्वपटत्वाद्यनुल्लिख्य स्वरूपं मेदोवा निरूपयितुं शक्यं घटघट
त्वयोरपि परस्परं न निरवच्छिन्नप्रतियोगिताकोभेदो निरूपयितुं शक्य इति एवं च कारणे निर्विक
ल्पतया समाभासयोर्भावमविरोधो विभागस्य विकल्पमात्रतया सर्ववस्तूनां भावमात्रत्वे घटे घट

पूर्णात्पूर्णं विसरति पूर्णात्पूर्णं विराजते पूर्णमेवोदितं पूर्णं पूर्णमेव व्यवस्थितं २० शांतं समस्त
मुद्यास्तमयैर्विहीनमाकारमुक्तमजमेवमच्छमेकं सर्वं सदासदसदेकतयोदितात्मानि
र्वाणमाद्यमिदमुत्तमबोधरूपं २१ इतिश्रीमहारामायणे वा॰ नि॰ निर्वाणवर्णनं सर्गः ५३
श्रीवसिष्ठ उ॰ जगन्नाम नभः स्वच्छं सन्नभस्सन्नभसि स्थितं नभो नभसि भातीदं जगच्छब्दार्थ
रूपतः १ नमहेजगदित्यादि शब्दार्थो ब्रह्म ब्रह्मणि शांतं समसमाभासं स्थितमास्थितमेव स
त् २ समुद्रगिरिमेघोर्वीविस्फोटमयमप्यजं काष्ठमौनवदेवेदं जगद्ब्रह्मावतिष्ठते ३

नमित्यादि शब्दार्थनिष्कर्षो ब्रह्म ब्रह्मणि स्थितमित्येव पर्यवस्यतीति प्रसाधितस्वभावमत्ता
याश्चेति निष्कर्षस्य फलमिहोपपादयितुमारभते जगन्नामेत्यादिना घटत्वपटत्वादिभावेभ्यो निष्कृष्य
माणं जगन्नभः स्वच्छं निर्मलं कलंकमव प्रसिद्धं नत्र घटत्वपटत्वादिभावः प्राकृतो नास्ति ब्रह्मैवास्थितं
तथा चैवं दर्शनेऽत्रघटपटादिभानेन नभसि भाति सएव नभसि भाति सएव नभसि भाति जगच्छब्दस्य घट
पटादिशब्दस्य वार्थत्वाज्जन्मादिविकारस्वरूपमेव तेन कार्यकारणभावः कस्य चित्किंचिदितीत्यर्थः १
अनुमेवार्थं पुनः स्पष्टमाह नमह मिति भावमविरोधः एवं च कृत्स्नदर्शने ग्रंथेते काष्ठदर्शनेपि वा मौनस्यादिनाश

नभन्दवः

वा॰टी॰
नि॰उ॰
२५०

रणानां गुल्मानां मेऽकुरकोऽद्भुतरुविटपादीनां च सर्वपदार्थानां दृढे द्रढेवेनदनुपलन्तया विभ्रं तेयत्सत्ता
सामान्यं यानन्तमनुगतंरूपं नेह् वनप्रत्यायार्थं इत्यर्थः तथा चोक्तं वाक्यपदीये सा सत्ता सा महानात्मा त
माहुस्त्वतलादयइति १६ तस्मिंश्च व सत्तासामान्यरूपे नादात्म्येनानुपलक्षे व्यावृत्तमिव यद्रूपदादिजग
द्रूपंप्रागेनकतानस्यकारणमिव केत्रुश्रीवाद्याकारैः करालमिव चभासतेतन्सर्वं ब्रह्मैव अतएवका
रणाभावात्तज्जातं न विद्यते चेतिपूर्वेणान्वयः १७ तत्सद्रूपं नाकारवत्तं अतएव न तस्मात् द्वैतैक्यादि
नापि न संबद्धं १८ तत्कुतस्तत्राहयदितिष्वत्रार्थे सर्वेषां स्वान्तेम अवएवमानमित्याह स्वयमिति १९ अस्त

रणागुल्मांकुरादीनां सत्तासामान्यमाततं यदृढद्वोढ्वं वद्रूपं तद्रूपं तत्सपदसत्ततत् १३ तस्मिन्न
द्देजगद्रूपं यदिदं दृश्यते स्फुटं सकारणमिवाकारकरालमिव भेदवत् १४ तत्सर्वंका
रणाभावाच्च जातं न च विद्यते नाकारवत्तं न जगन्न वैद्वैतैक्यसंयुतं १५ यदकारणकं
तस्य सत्तानेहोपपद्यते स्वयं निर्मातृभूतेऽर्थे कोऽत्रापवर्ग्यवशक्तिमान् १६ न च शून्यमना
द्यं तं जगतः कारणं भवेत् ब्रह्माम्भुतेंसमन्तं स्याद्ययस्याब्रह्मरूपिणः १७ तस्मात्तच्च जग
द्रूपयद्भातं तदेव तत् स्वयमेव तदाभाति चिदाकाशमितिस्थितं १८ जगच्चिद्ब्रह्मभा
वाच्च तथाभावो भ्रमादिव सर्वमेकमजं शान्तमहं तेकममनामयं १९ ॥
तर्हि सतो जगतः शून्यमेव कारणं तत्राह नचेति शून्यस्य कारणत्वेन स्वदेशादिपरिच्छेदाभावा
त्सर्वे सर्वत्र सदा स्यादित्याशयेन विशिनष्टि अनाद्यन्तमिति अतएव न ब्रह्मापि कारणं अन्तस्य
म्भूतोऽकारणपरिणामयोगाच्चेत्याह ब्रह्मेति तथा च श्रुतिस्तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्य
मयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरिति १७ तस्मादीदृशोऽब्रह्मणो यज्जगद्रूपं भातं तद्ब्रह्मैव तथाभातमि
ति ब्रह्मैव सर्वं वस्तु नाभावस्वं तत्त्वाय अर्थे उपसंहरति तस्मादिति १८ एवं जगतश्चिद्ब्रह्मभा

1741

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1742

सर्वनाशे परिशिष्यमाणानामप्येव सर्वेषामुक्तं भावः अथ यानोर्मीणे शान्तिर्नित्यसत्तार्थभावशब्दश्चमतेनेरित्याश
येनाह ब्रह्मेति शब्दार्थेनामरूपे अकृटिंतिरोभावमापन्ने सा सम्यक्प्रलयेन परिशिष्टसत्वे शब्दार्थरूढिप्र
सिद्धिमापन्नेरितिवा ननु तदपि सकारणोल्लीयमानेनासदत्तत्राह सर्गश्चेति नत्र सदात्मनि सर्गस्य ज
न्मनः कारणं किंचिदपि नोपपद्यते मलमायादीनां तदपीनसिद्धिकत्वादिति भावः ७ यतः सर्वेत
परवर्जितेऽनन्तस्यैव विषय इति सत्तार्थकभावशब्दार्थ इति भावः ८ नयदा शान्तमलं तदा स्र\

ब्रह्मविल्लीयमानेऽस्मिन्महाप्रलयनामनि शब्दार्थरूढिमापन्ने यत्तत्सदवशिष्यते ६ सर्गस्य
कारणं नात्र किंचिदुपपद्यते मलमायाकारबीजादिमायामोहाश्रमादिकं ७ केवले शान्त
मनच्छन्नमाद्यन्तपरिवर्जिते नहि यत्र किलत्वमपि स्थूलमप्युत्पद्यते ८ नचनास्ती\
नित्यं कुर्युक्तं शान्तमलं तदा ९ निमेषयोजनशतेप्यामायाम्नात्मविदि मध्ये न सा
त्मयद्रूपं रूपेणास्यापदम्यनतं १० सबाह्याभ्यन्तरे शान्ते वासनाविषयभ्रमे सर्वचिन्ता
विहीनस्य पुंसः स्वास्थ्ये स्थिरात्मनः ११ शान्तेनिःसुखदुःखस्य पुरुषस्यैव तिष्ठतः यदस्य हि
मनोरूपं रूपेणास्यापदस्यनतं १२

स्तीतिवाच्यत्वमावर्त्तनयुज्यानेन तदाहि भवितास्यान्तभावइतिभावः ९ नादृशनिर्विषयचिन्त्वभा
वस्यात्मनाप्रसिद्धिमनुभवदर्शनेन वारयन्निनिमेषइति शावोचद्रूदर्शनकालेनिमेषमात्रेणाशा
लोहूर्दे शयोजनशतेचान्तुपद्मविहराग्रामायाम्नात्मविदिशालाचंद्रयामध्येनसाः निर्विषयरू
पश्च सिद्धमिनिप्रागसकृद्दर्शितमेवेत्यर्थः १० अर्द्धरात्रिपर्यन्तगाढनिद्रायामनसोनिद्राकालेष्वे
पनीतेसातितनः समाधारूढानायोगिनानद्रूपमनुभवसिद्धमित्याहसबाह्येत्यादिना ॥ १२

कुज्ञने चिद्दृष्टे
तेषा - तदे
वालीसितद
कुं ५

वा.टी.
नि.उ.
१५८

वर्णितेन कृत्स्नस्य जगन्मंडलस्य संग्रहोपसंहरति आकाशेति अंगारद्धि तस्य निरवयवस्य यत् आकाशकालपवनादि
पदार्थजातरूपमंगं वर्णितेन तद्पि मिथ्या तदधिष्ठानमात्रपरिशेषात्सोनं गतनिरवयवमेव एवंसकलभाववि
कारशून्यमप्येतदंजं आत्मनं तत्सर्वाभासवेषेण सर्वात्मकं कृत यथा हृदित्यर्थः ४९ इतिश्रीवा.ता.यो.नि.णो
उत्त.द्विपंचाशत्तमः सर्गः ५२ आधारोपितचेत्यानां गतिविलिकमिदाज्ञ भावस्वप्रत्यया यौहि ब्रह्मैवेस्त
एवत्पिते ब्रह्मणोऽध्यारोपितनिर्वचनीयजगद्रूपमुपक्रमे वर्णितेनेत्र कतिपयश्लोकैः सत्रुगातेरुत्तरामुके
वृत्तेनतत्वादिभावप्रत्ययाभिधेयं यज्ज्ञानादिरूपं तत्स्वरूपतत्त्वतोविज्ञातृत्रामः एकत्रिंशये न्यादिना चेतेत्यस्मति

विभातिभास्वरांभे नविभाति च किंचन आकाशकालपवनादिपदार्थजातमसांगमंगरहितं
सानदप्यनंगं सर्वात्मकं सकलभावविकारशून्यमप्येतदाहुरजरं परमार्थतत्त्वं ४९ महारा
मायणेनि.ब्रह्मस्वरूपवर्णनंसर्गः ५२ श्रीरामउवाच यथा चेत्ये चेतनता यथाकाले चका
लता यथा च व्योमता व्योम्नि यथा च जडता जडे १ यथा सायाच वायत्तं म भूता दाव भूतता य
थास्पंदात्मनि स्पंदो यथा सत्त्वैव चमत्तेता २ यथाभिन्नेच भिन्नत्वं यथानन्तेह्यनन्तता यथा ह
श्ये च दृश्यत्वं यथा सर्गेषु सर्गता ३ एतत्क्रमेण हेब्रह्मन्नदस्तेव दतो वद आदितःप्रतिपाद्येन
बोधं तेह्यल्पबोधिनः ४ श्रीवसिष्ठ उ. तत्त्वेनमहाकाशंमहाचिद्धनमुच्यते सवेद्यचिद्रूप

विषये चेतनता स्मृति विषयभावः वैषयिकाधारेस्फुरितलचेत्यते तिचावत् १ अभूते वर्तमाने आ
दिपदाद्विषयजातं भूतता २ भिन्नवस्तु परिच्छेददिमति अनन्ते नन्तत्वे ३ एतत्त्वप्रवं रूपम
वेवस्तूनां साधारणं भावबोधकोपायक्रमेण मे वद क्रमप्रतिपत्तेराशय मुद्धाटयति आदित इति ४
तत्र सुचिमादि वस्तूनां भावस्थितिदात्मैव तस्यैव साधारणस्येष्ट्योन्नता दात्म्याध्यासतद्भावता विभावना १५८
दिस्वतरमभिप्रेत्यतत्त्वनिमसदूपनादर्शोधित मारम्भेतत्तदनन्तमित्यादिना यत्तयाद्वैतदिदमित्य
र्थः १

1744

नहिं किं रूपकवद्भेदेनापि जगत्सत् नेत्याह हेमपिंडादिति नानाकृत्यकादिनियावत् ४० यद्यप्यत्रं तं सत्तोनभिद्य
नेन यापि सतत्वं नाद्रियत एवेत्याह सर्वदैवेति अंगादरूपकमिवात्रं नमित्यर्थः ४१ देशादिशब्दानामर्थः
प्रवृत्तिनिमित्तं जातिगुणक्रियादिभिः रिक्तं ४२ ४२ नंचैवं सदादिनां तुर्लिरूपस्वभावमत्रं ब्रह्मणि
स्थितमित्याह नश्यतीति तत्सत्तेनेनशंतेब्रह्मणि शांतात्मनैव स्थिते ४४ अनिर्वाच्यानुत्कीर्णसरस

हेमपिंडघटभांडजालं नानोपलत्वात्ते तथानलंप्याने भिन्नं परमार्थं घनाज्जगत् ४० सर्व
दैव हि भिन्नात्मासोगभूतोपलंभट्टक सज्जगद्वैतमेवेदं हेमेवांगाद रूपकं ४१ रिक्तं देश
दिशब्दार्थं देशकालक्रियात्मकं यथास्थितमिदं तत्र सर्वमस्तिनवास्तिच ४२ यथात्मा
दिसमेतोपि चित्रे चित्रकृदीहते भांडहृदंमृदः पिंडेतथेदं ब्रह्मणि स्थितं ४३ तथैवतत्रतो
भिन्नं नाभिन्नं नास्ति चास्तिच नित्यं तत्मयमेवात्म्यशांतेशांतमिदंतथा ४४ अनिर्वा
नैव भांती यत्रि जगत्कालभंजिका स्वरसेणैव दृश्यंतमिति ब्रह्मणि दारुणि ४५ निर्वा
ताहृश्यतां याति स्तंभस्याः शालभंजिकाः अस्मिंस्तेभ्य एवात्मतरंगाः सृष्टिदृष्टयः ४६ स
स्यतिरसे भांते चिद्भूतात्मतनूदृष्टयः अविभागेविभागस्थाअन्तोमेन्त्वमितास्व ४७ अविभा
तिविभातीव चिद्घनेस्मसृष्टिदृष्टयः परमाणौ परमाणा वत्रसे सारमंडले ४८ राम

सात्विण शिल्पिनो दृश्यतंत्र तेव ब्रह्मणि दारुणी निसस्त्सरूपकं ४९ तत्रयोविशेषस्तमाह अस्मिन्निति
अतोभ्ये अविकार्यविवर्तरूपास्तरंगाः ४६ तमेवाह स्वरसीति सार्ईन अतिरसे निरतिशयानंदजलदू
ते चित्स्वरसि चिन्मयात्म तनवः सृष्टिसृष्ट्यात्सृष्टिदृष्टयः विभाजकधर्मशून्येपि विभागस्थाः अ
तोभेपित भिन्नाअविभाताएव विभातीवेत्यपि विशेषस्तु स्थः ४७ तत्राविभातीत्यतत्स्हि शदयति परमा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰री॰
नि॰उ॰
५५

नयदात्मविदो विदुरित्यात्मसंवेदनयोगादपृ इति किमपीति चेन्नुच्यते पराम् ३१ मयापि तेभ्यः श्रुत्वा साधुभव
मा श्रित्य सद्गुरुः प्रतिपद्यते इति सर्वं ब्रह्म तितुमति येषां तथा स्थिताः ये यां सत्पव मया प्रतिपद्यः ३२ नहि सदे
व सोम्य दमग्र आसीदित्यादि सकार्थवाद श्रुतीनां कामिप्रायस्तमाह यथा स्थितमिति ब्रह्म स्वभाव स्थि
तिरेवाविकल्पितात्मजगतो भिन्नेत्याशयस्तासामिति भावः ३३ अनयेव नेह नानेत्यादि श्रुतीनां सदेव सो
म्येत्यादि श्रुतीनां चाविरोधेनैकमेवोभयथापि ब्रह्म पदिश्यते तत्त्वाशयेनाह एव मिति ३४ अनकीर्णोपि

किमप्येव नदत्यद्भुतं बुद्धा तेनोथ पारगैः यो न संसारविषयैः एकोप्यभिन्नरूपागतैः ३५ प्रतिपद्यामये
न तु येषां सर्वेचने स्थिताः अस्मद्बुद्ध्या परिहेयाः सोम्या भोक्तृनिर्वाणमयः ३६ यथा स्थितस्थिताः
सर्वे भावाः स्वन्यथा तथा अनन्ता कीर्णा महाकाले भविविधाः सा लम्भजिकाः ३७ एवं तत्र स्थिताः स
र्वे भावा एवं च नास्थिताः असर्वात्मेव सर्वात्मन्तदेव न तदेव च यदेयश्चैतत्सर्वात्म सर्वार्थप
रिवर्जिते यथा तत्र च पश्यति नेत्र कपरिणामिनेः ३९ सर्वे सर्वात्मकं चैव सर्वार्थरहितं पदं
सर्वार्थपरिपूर्णं च नदात्मपरिदृश्यते ३६ नैवेनावस्त्वहात्तुद्दे सर्वार्थोपशमात्मके न सम्यक्ता
न मत्तनं संशयो तत्र निदर्शने ३० यः प्रबुद्धो निराभासः परमाभासमागतः स्वच्छान्तः करणः
शांतमनः स्वभावस्य पश्यति ३८ अयं न महद्भिन्नादिविकालगजगद्भ्रमः नत्वाभिदेहमपिसु
नरिवरूपकजालकं ३९ ॥

लायां त्रिकाभेदनामिव योगिनां नव्वेत्तु या प्रसिन्नात्मोत्तमयथापि दर्शनं प्रसिद्धमित्याह पद
मिति ४० एतावता यास्वर्णिते समाधिकालपर्यन्ते संशयो यत्र स्यात् नानुत्यतो निदर्शनं लिंग
छिद्यन्ते सर्वसंशया इति श्रुते निश्चिते ते तेसंशया ननु भावात्वेतिभावः ४० ३० निराभासः सर्वदृ
श्याभासनिर्मुक्तः परश्चाभासं च रमसान्ता कार ४८ हेमपिंडोत्तरूपकारेणा रूपमनु शरणा जाल

२५५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

नानास्वभावमेकं वस्त्विति वदन्सर्वदर्शनसिद्धं नानात्वं त्वं नाद्रीयसे तदिदं स्यादित्याशयेनाह सर्वेति सर्वेषां कार्याणां भेदः सर्व-
दर्शनसिद्धस्तेनास्ति परमार्थमयेवस्तूनि वस्तुस्वभावे ऽपि भेदो नानात्वं नास्ति अतः सर्वदर्शनविरुद्धवादिना सह वि-
वादेन किं मिथ्याग्रहः २० परिशेषादेकस्वभावत्वेन तु चित्स्वभावो ऽपरोक्ष्यस्यैकस्य परिशेषः सिद्ध इत्याह इदमिति
सर्वकल्पनानामनुभूतिप्रमाणस्यात्मनानन्तस्वभावायानुभवयोगेन परिशेषाज्ज्ञस्वभावस्यैव ह्यनादितिम्

सर्वदर्शनसिद्धं ते नास्ति भेदो ऽनवस्तुनि परमार्थमयेनेह विवादेन किमत्र नः २० इदं ज्ञानमनाद्यन्तं न
रूपनाद्विचारतः बोधात्मबोधनामात्रमनुभूतिप्रमाणतः २१ यत्रैतन्नानुभूतं स यत्रैतदनुभूयते
यत्रैतन्निर्विवृद्धिमाप्नोति नतदिदं कथ्यते क्रमात् २२ महाकल्पान्तसम्पन्ने सर्वस्मिन्दृश्यमण्डले आमहार्ण-
वपर्यन्तसममनोबुद्धिकर्मणि २३ शोममत्यपि शमं याते काले ऽपि कलिते क्षये यो भावः परिशिष्यते
तेजस्तत्त्वनमस्थिते २४ नभस्यपि गते ध्वंसं वार्तायादोहमुचिरतने अलमन्तमनुप्राप्ते सर्वशास्त्रार्थसं-
चये २५ शिष्यते शान्तबोधात्मसदच्छं वाप्यवर्ण्णितं अनादिनिधनं सौम्यं किमप्यमलमव्ययं
२६ अवाच्यमनभिव्यक्तमनीन्द्रियमनामकं सर्वभूतात्मकं शून्यं सदसत्त्वपरं पदं २७ नतद्वायुर्न
चाकाशं नबुद्ध्यादि न शून्यकं नकिंचिदपि सर्वात्मा किमप्यनन्तरं नभः २८ नदिक्षणं तदस्ये
न तन्मात्रे नानुभूयते अन्यैः केवलमात्मानं तागमैरेव वर्ण्यते २९ नकालो नमनो नात्मा न
सन्नासन्न देशदिक् नमध्यमेनयो नीतं नबोधो नाप्यबोधितं ३०

वः २१ तदुपपादनं प्रतिजानीते यत्रैतदिति २२ अतएव हि सर्वभेदप्रलये ऽप्यविपरिलुप्तो ऽनुभवा-
त्मैवावशिष्यत इत्याह महाकल्पान्त इत्यादिपंचभिः २२ २४ २५ २६ २७ परिशिष्टं वाच्यादि स्वरूपमेव किं न
स्यात्तत्राह नतदिति २८ इदानीमपि तदनुभवसिद्धमित्याह नदिक्षं देति २९ नतत्र कालः स्वभावेनानि यमा-
द्य द्रष्टा भूतानि योनिः पुरुषः इति चिन्त्यमित्याद्यागमसमर्थितत्वं दर्शयति नकाल इति ३०

CC0; Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यस्माद्वक्ष्यमाणहेतोः पश्चात्सर्वसाधनानां स्थितिमान् आबालवृद्धानां चिह्नमानपरेष्वान्यातिरिक्तेषु पुत्रमित्रय
नादिषु स्वरूपेणानुरागस्तद्रूपान्मालिन्यात् कामवर्णादिरश्मिस्थापनांकुरविशानार्थं आपननः निवारये
न. ११ अहिंसाप्रधानततोऽस्तु भीर्ष्यमनियमासनप्राणायामस्त्रवेपासनाहिंसाक्रियालतोः कुर्तैः

1747

पश्चात्स्थितनाशाविहगानां प्रणाशयविलिताः यस्मात्पतनतः कामगर्वेषु धान्निवारयेत १२ सदु
भिः सत्क्रियाकुर्तैर्विवेकाकांनपैरपि अविनाशैलोकैरसान्मार्जितबीजस्तमः १३ संपदः
प्रमतस्त्रैवनसंभोगभंगुराः पतनपानधनस्थितिनुकूलनाथसमीरिताः १४ येयोगार्थ
दयामैत्र्युपकाननपोदमैः विनिवारयितव्यास्ताः प्रणावार्थत्रिपूलिता १५ इतिसं
हितादसात्स्थान्नीतान्यवनते आभिजात्येनततः श्रीमान्विवेकाख्योनवांकुरः १६ तेनसा
वितभूर्भाति सुप्रकाशविकासिनी भवन्मालोककरणचरेदयाभिनवेदुना १७ तस्मादंकु
रतः पत्रे भौतिकसंततः सर्वं एकशाखाभिनमतत्कृतीयसपुत्रसमः १८ स्वभवैषतिवभातिस्व
येनामसमुन्नति संतोषवत्सविचलितंवैराग्यरसार्जिते १९ वैराग्यरसपृष्ठाम्नाशाखार्थप्रावृषेवि
नः स्वस्पेनैवसकालेनपरामतिसमुन्नतिम् २० शाखाविसमायसंपर्कवैराग्यरसपीवरः रागा
द्वेषकपित्तोभैर्नमनागपिकंपते २१

मार्जनीफलैः यस्मादंकुरतोगाढ्रजःमार्जितवं एवमविसंवस्यालोकरैर्विवेकानपैः तमः अज्ञान
तिमिरमपिमार्जितवत् १२ तस्मिनंकुरे १४ प्रणवमात्राभिर्विशद्यादिभिः स्थूलसूक्ष्मप्रपंचमविला
पेनतद्ध्येनेतियावत् १५ आभिजात्येनपुष्टिं दर्शयातिशयेनोन्नतः १६ १७ १८ स्तम्भकाण्डस्यैर्यहटम्
लेनासमुन्नतिमुक्तायं १९ २०.२१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1.748

वा.टी.
नि.३.
२३.

विज्ञानेश्रवणावनिनजेज्ञानं द्रुमावसमागाः वितिदेशगाः अता नविस्तीर्णाश्चपरि छिन्नात्मप्रदेशगतास्य
२२ स्फुटताख्यात्मतनसमस्तरीभावस्लदेकसत्यते सलालवान्मनाखितिः धीरताननाप्यकेयता समता
सर्वेविषयमनिवृत्तिः २३ शुभाः शोभ्यादयः कतिपयाशयेनेः सन्यासिनः २४ आविज्ञाने मूलाज्ञानो

अथतस्मात्प्रजायंते विज्ञाना संकृताकृतेः लतास्तस्मविलासिन्यद्रुमाविततदेशगाः २२ स्फुटतास
मताममताधीरतानिर्विकल्पता समताशांततामैत्रीकरुणाकीर्तिराधिता २३ लतामिर्गुणवृत्तीभिः
सध्याननरुरुर्जितः यशःपुष्पाभिरामाभिःप्रतिज्ञाताघनेयतेः २४ इत्यसौ ज्ञानविटपी लतापल
वपुष्पवान् भविष्यज्ञानफलदो दिनानुदिनमुन्नमः २५ यशःकुसुमगुच्छाघोगुणपलव
लासवान् वैराग्यरसविलासीप्रज्ञामंजरिताकृतिः २६ सर्वाः शीतलयन्नाशाः प्राहर्षीवपयो
धरः सर्गानयशमयति स्पर्शनाय विवेकरुच्यः २७ अतनोति शमच्छायाच्छायामिवद्रुमागमः
निरोधमास्फारयति शाखानिनश्वराबहुः २८ स्थिरमात्मात्मनापीवकुलाचलइवस्थित फल.
मरच्चयत्प्रुष्येवटिकामंगलादिना २९ विवेककल्पवृक्षोनवईमानेदिनेदिने छायाविनतान
वलितेवसोहृदयकानने ३० प्रवर्तनेशीतलतानलताया पहारिणी श्चप्रस्फुलसन्मतिलता
लतारोदरसुंदरी ३१

छेदत्वमोबहसामाहाकारः समसप्तभूमिकाविश्रांतिपर्यंतः २५ २६ सर्गानयं सांसारिकतापे २७ निरो
धैर्येनस्थैर्यं २८ पीतमूलबंधे फलस्यकेवल्यात्मस्यवटिकोचटशिजीमंगलादिना शाख्यादिक १३
ल्याणमष्टश्रियेरचयति २९ ३० तलस्यमूलमर्मेहृदयस्यप्रतिज्ञानाध्यात्मिकादितापानपहरति
तच्छीला ३१

एकपवाहंतोगतः १८ नत्कुनलयाहव्यरमिति १७ १८ मांचैवपूजतेति १९ २० रहागतोपुत्रांगरहंगकृते नेष्यातरः
सर्वमेवहारवंधुभिःसेगताः २१ भवताभहानभपितंगमोभविष्यातिवहनंगमहानोवमलोकेदेवलोके २२ देष्या
र्पाशतिरामसभासंबोधने २३ २४ एवावदेवासमंजसमसंबहुमितितो पावनयतःरहंस्नमदपसंवहतर

नेतनःवहनेपानास्तेषामाख्यमतामितः सर्वेपवगताःपश्चादेकएवास्तितोगतः १६ मंहंकेवलमेको
नेष्यानेकगतमानसः वागीश्वरीकहेववानलेतिहामिशेलवत १७ मयहासेवहस्यमितनसेवमम
नि रहंसर्ववनेक्षितेजतेःपर्वतवासिभिः १८ रहंकदेवमस्यानेजवताःपूजयामे वागीश्वरीमहमिति
मांचैवैकस्तापितं १९ मयैनेदेवशापातोभवेतोहीर्वतापसो एततक्यितंवैष्यानहंभयाविले २०
नस्माकस्यापदेसाघ्नगकतेमहमागतो नचलेष्यानरःसर्वेसंगतादारवंधुभिः २१ महानोभवतोभयमहने
सभवष्यति महाभ्मतोवमलोकेवहूनामिवसंगमः २२ रुत्कैतेनसमयापः परमलापनः संदेहादि
रमाश्चर्यमापूंस्वहरांयाम्यहे २३ एकेवततमहीपालिभगवन्नहृदिपंकिलात्मकालेभवेयाहोतन
हीपेश्वराःकथं २४ कदेवनापसःग्रसमंजसमेतावदेवनोपावहूचाते रहमदसंवहतरंसपूयनाम
न २५ एतेहोष्यानरस्तवतापसादेहसंतपे समहीपेश्वराःसर्वेभविष्यन्तिगृहे २६ मयैहोहेतेमहीपोदे
षेतेषुतेसमयम समहीपेश्वराभूपाभविष्यन्तिहमेप्यूग २७ मयेतेवालाहानोभार्याहकमति
दिते दिगंतराणांनियमेनाराष्ककमिवोत्वले २८ नह्रार्यांक्कमेतेषुयानेष्ठाकेचिरं बमवहःलितंस्ती

मद्येतसमसंजसंभवो रहाविप्रयलेतमोभवः पूयनामित्यर्थः २५ न्योककथंरविवद्याएवींकान्तवादः २६
२७ दिगंतराणांमाज्याहीनांनाराष्ककमिवेसोत्पलैहितिकीउपमा २८ घयस्माद्देनोःपर्वपोगःअहिविबद्धःमहः २९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नेत्रांचलानां प्रमथेश्वरः पुनः स्मरः सोमानि नाशः किं नाः सत्तो दृष्टवाशानव व्यक्तः किन्न मयप्रलापदृष्टान चांद्रायणानिति ३॰
३१ निद्राघेन श्रीखेला ३२ दृशद्व्याकोरी पादयोः व मर्पिंभद्रुचां जलिस्थिं रतिकास्वयाशिशुः स्थानं देवमेषुरास्रु ददराजेश्वा
पानामधेयेवा ३४ मम वहुममहितो स्न ३५ मातृभेः स्वादिमर्यादस्य प्रहृतायाः निपतेवराज्ञायाः दाशीनमेकमशमला

दुःखितं नाथमथेनेयोचक्रुद्धा दारुणो नवः शान चांदाय्याता सांलक्षुभ्य भेनपार्थिवी सुदर्शनोवाच मानासांवाचो
नः उरमेहिरे देवीलपर्यावमरे प्रसंकेलयामीश्वरी ३१ देव्युवाच मर्येदमयवार्यैन त्यक्तो मालिके वरः वि
रक्तिमाविनयस्वानिरायेनेश्वरी ३२ इत्याकर्ण्य चोदेव्याः दनभुव्या विरेहिनं स्ववामनाद्वतारेशाकवी
गौ वेश्वरी त्वं ३३ स्थासं दमै पदेवाच वचने सहभाषिणी स्थाकाशसंस्थितो देवीमरीवाभ्यमालिको ३४
विरंहिकोवाच देवि देवाधिदेवेन यद्यानेप्रेमहोम्भुना भर्त्रीमममनयाप्रेमसमभक्तोस्म्यासनः ३५ देव्युवाच मा
त्वेपेनिंबनेदीर्हानि दमरत्नेन लभ्यते नपोदाने रमोक्षे त्वं वरं वरयसुव्रत ३६ विरंहिकोवाच ममलभ्येन
नमेदेवि तन्महद्वरं दाननशान मतेसमाविलिर्याकृत्नीवोवामपिह्वाणात् श्रेष्ठ स्थानम्बमे भर्तुर्यदा
साहास्यमेहिरे नदेतदस्ति निवरो दीयतामेधिके मम ३८ देव्युवाच एवमस्त्वेतेचयतौ लोकांतरा
स्थिने भविष्यसि प्रियाभार्या देहोलेनात्र संशयः ३९ इत्युक्त्वा विरराम सा सोमोऽपि गगनोदरे मेघमालाच्छ
नि रविनिरवद्य समयना ५० देवांगनाभ्यां भतीरस्नासां कालेनकेनचित् ते ककुभाः समाजग्मुः सर्वेशान
महावराः ५१ मयायमपि संपातमार्या यानिक्रंदपतिः भारतीं वांघवानां रमवलंस्मोसेनमः ५२

तान ३६ तत्त्वादपि शाब्दाद्विशदपि ३७ ३८ मर्त्योयाल्लसाः समीचीनवरयाचना क्रमालतोव्ध्या देवीत्वयमेवव
रोत्तरं ददानितत्वं चेति लोकांतरेस महीपाधिपत्ये ३९ निरवद्यं निर्दोषं जगदाप्यसमयना ककुभः दिशः
५१ ५२ नाम ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यः पुरुषः ज्ञमन्वमनानगनो जडभावं विहाय विवेकरसनो ऽस्तेऽसमर्थ इति यावत् १९ न सदृशाकस्यचिद्दृष्टान्तः कश्चिद्विदितो
यो विशेषो नास्ति यतो जगद्धि रूपं विद्यास्तमितिकचिदपि नास्ति यत्तेसमकृ यावन्नो केनोपदिष्टमस्मामिलावदेषराघवो
विद्यातीति नेति ... उपदेशयत्यसमर्थः २० परं तत्र गर्दभं मनुजं चक्रे पतनमायुक्ते सर्वज्ञस्तेऽस्य पदेशानेनशोभते
कृतः पतन एषो ऽहं ... स्यात्मानं यानि डपक्षापतति संज्ञीवयतीवाहरणानामुनिते: द्विविधापंचैव हलेनानामित्तिदा

यो ऽज्ञमन्वमनः कस्यकातं ... यस्य धीमतः सो ऽहोपाय गिरो पादेश्यानस्य विवेकतः १९ न कश्चित्कस्य विशेषो नास्ति
विद्यास्तिमिरस्ये यावन्नो केनविद्यांमीलावदेषराघवः २० गर्दभं मनुजं ... नैनयुक्तं विशोभते हरणानया
यो ऽगड्डश्या भावपन्नेष्वनस्याति २१ पूर्वं ह्रष्टिं ... ऽमिजायते सर्वेऽस्यानिमिहोनः कालेनोमास
पुज्यते २२ मादेशमदमग्रा येगुणाः शिष्यविशाय येन पश्चात्मनेमिद्दं ह्रस्वमिति बोधयेत् २३ मृत्त
सार्हपञ्चहस्य सर्वज्ञस्येति यो वदेत् महानरकजालेषु सतेन विनियोजितः २४ प्रबुद्धवद्देऽस्यतीणभोगेच्छ
स्यतितशिवः नास्ति विद्यामतमितिपुक्तं वक्ति महात्मनः २५ व्यपरीत्यचयः शिष्यं प्रशास्ति निर्विशेष धीः
स एव नरकं याति यावदाभूतसंप्लवं २६ इति संचिंतयभगवानज्ञानतिमिरापहः तमेव वाचमनिर्विशेषोव
सिष्ठोऽत्र मिमास्करः २७ श्रीवसिष्ठः कुलककलनाव्यपगतल्लिनाश्लोनिवानघ सिद्धांतकालेवक्ष
... त्सामसिराघव २८

य तथा विषयाभोगदृशासदैवार्थाहृश्यान्येव भावपन्नदृश्यानिन न बोधावृश्यानिमिष्यावत् २१ कस्मात्तर्हिनाहृशोपदेशो
युज्यतेतमाह परामिति सिद्धान्तः परिनिष्ठितोपदेशः २२ कथं तर्हि ह्रस्वमनत्वयदेशप्रस्त्वाह मादाविति २३ २४ २५ मतेत्त
एवानधिकार्युपदेशे प्रवर्तनेन सशिष्य प्रतारकस्य युक्तो नरकपात इत्याशयेनाह व्यपरीत्येति एवकारो भिन्नक्र
मः सयात्येवेति २६ २७ स एव मेव ज्ञास्यसि यदि न ज्ञास्यसि तर्हि सिद्धान्तकालेवक्ष्यमाणेनायुक्ते त्यर्थः २८ ८५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यथालोकान्तरमात्मनः १ एवं शक्तिवादेन समाधीयमानेऽपि रामो व्रीडां गौरवशक्तिमिव जनेऽदन शक्तिमिव विरुद्धोक्तिनाशपरा
तिं महद्देशे हृद्यता शक्तिनिरोधनिमित्ता शक्तिं च अत्यन्तसंभावयन् शंकते भगवन्निमादिना वचनशक्तिर्वाक्यार्थावगतिः सा तिरा
हितार्थः संपदां विशेषणतादित्यर्थः विरोधाने च दर्शयति किं लेति वचनरचनानामुल्लासः स्फारं भोक्तृपदसाधिः सदृशैनैव
भवितव्यं न तु विरुद्धेनेत्यर्थः भवति लोके इति शेषः अयथार्थाद्यथार्थं न नाहंति यत्र लोकस्य परमेश्वरस्य जगदावापति

लोकात्मनस्तु पापं तिलसिंचितादिशामले नन्वयापवमननं तरंगाग्रवमागे १ श्रीरामउ० भगवंस्त्ववातिगहने
यं वचनशक्तिनेवलब्धगाकाथैमवगच्छामि कर्किलातीतमनः षडैंद्रियवृत्तिग्रन्ततं केकभंगरूपेणत्तापदर्श
श्रीरिति वचनरचना प्रदिचापमारं भो ब्रह्मस्यापतितत्त्वदनेनतस्य हशेनैव भवितव्यं योधस्वात्तायतेमननस्य
शएव भवति यथाद्योपाद्योपः शुकपाम्रुकषस्नस्यान समाः यतो निर्विकारात्स्वरागतं निर्विकारे गौणानेन भवितव्यं
यथेव द्यातिरिके चिदात्मन स्वचित्तेषु लेकस्य परमेश्वरस्य पेयक लेकाणतिति स्यकर्णी भगवान् वसिष्ठ उवाच
२ १२ अत्रैवेदं स्थितं रामत्वमस्मीहनानद्य नसंयोगगतैरंभःस्थितो हस्तनीमोरजः १४ द्वितीयाक स्थानेवेहनरश्यद्द
हविद्यते अत्रमात्राहतेव ह्रादोधप्यमात्राहते यथा १५ श्रीरामउ० निर्दुःखं तत्रवनिर्देहेन तेऽदुःखमयं जगत यस
मर्थमिदं ब्रह्मनवेमिवचनेनतं १६ श्रीवाल्मिकिः इत्युक्ते तत्र रामेण चिन्तयामास चेतसा वसिष्ठो मुनिशार्दूलो राघ
वस्योपदेशने १७ परां विश्रान्तिमायातानास्वलावदियंमतिः किंचिन्निर्मलतामात्ता मा प्रोह्यतेव हवस्तनि १८ ॥ ॥

... ... एवं ...

स्वयोक्तार्थं कलंकान्[illegible]कामादित्यर्थः १२ ननु दशावसिष्ठो जगतस्त्रिमात्मेवम विकारतो नुपपत्तस्माय नेत्यद्वैते वेदनि
ति १४ १५ सत्त्वहृष्ट्यादे[illegible]यतो रामः सर्वथा नात्मकर्तृस्य भावे तत्रिहृदुःखजगद्यतात्रस्मात्सर्वथैवेति तिष्ठतेनिर्दुः
खमिति १६ एवं निरन्तरीकृतस्य वसिष्ठस्य रामप्रबोधनोपायचिंतां वाल्मिकिर्दर्शयति इत्युक्ते इत्यादिना १७ १८ ॥

[illegible]

वा·री·सि
८५

मवएवतन्नविदितंनमोतत्कलनानायत्लीमात्रमेवस्वमिति तस्मिन्नगत्यामेवसंकल्पमेवोपेयां इत्यात्मनि ममैवकल्पमनयोगप्रभावात्
शापच्युतानोनहृतापचहं [illegible] मोनादिकवंमेवाक्ति तस्मदृशानहिंनेकिम तत्मांहृपयाश्चितमिति कथंनश्चितमप्यवशमसिद्धिरिति चेत्
रहस्थितमिहहिनैकत्वदे [illegible] लिकेनाभुगतमात्रेणोत्पन्नहिनेकनेत्ति नदात्मननमेवनमनमनवत्स्यजीवनादित्वचरारमिह पे
हिनैकतवादिहिरिरिहि [illegible] कानेकलेति कलितानायेपहेनाहननेवंपश्यति वंचनेवंचकारंगोप्यकमीदि उक्तंमूलतात्मविधा
नुपसेहरननाम [illegible] तिनेति स्वाद्योक्तेः इतिश्रीवा·सि·उ·तोहत्रिंशत्सर्गः ३८ अथागाःसर्वशक्तिवेरामयापेमेदवेविमताःन
ह्योयायवसिष्ठमविर्शीहीन [illegible] ने मृतहत्यावेवश्रितोसमोगतवचनविमामामरोहनतेवहलोनास्थितिंपर्कलोत्यविरोधम

मोतोस्मिनसंसारेस्वसंकल्पमनसाविश्रमेमकमनमोवेतमावंमेवास्तिपथास्थितंतमकेवलमात्मनवमेवोहवश्चितद्विनेकवेकरो
तिमताममेवकरोतिशक्ति जानादृभिन्नासर्वशक्तिनावदर्शयतिमयानवंयोलिनमेनोलि न्यंयोलिनवंपने यथपेयादिदंतव
अवोधम्मवितोपने संकल्पितानजगतिमोवमतिनंपेवसंकल्पितानगतिवंपमतिर्नपेव नंतस्यसर्वमनहकतिरामनिशेषीरोपिधा
यवद्धव्यविरामतिस्य स्थितोऽपशमसर्गानेनामतसर्गः ३९ श्रीरामः भगवन्वशिष्ठितपरेव्यापोवहि पमानेकनपवामि ति वि
त्रकपायासहस्ररागमइतिकथमहात्मन १ श्रीवसिष्ठः राजपुत्रवत्मनवमेवेदमावर्तनेपस्मात्मवंशक्तिनतस्मात्सर्वाःशक्तयोत्रस्य
निहर्यन्ते नवमसर्वेहिनमेकनुमाधनमेननमिति नन्वनामनयथाजलतरंगेरंग्वाग्वाइत्यासप्रजलसेवनानाकारतां
हिदर्शयतमकटनागकति नयाविपनमिनेविनात्वसर्वाःशक्तीःकर्ममयीवीसतामयीमेनामयीविनोनिदर्शयतिविभ
ति जनयतिविपयतिचेतिसर्वेषामेवजीवानांसर्वासामपितोहत्तासमग्राप्तपदार्थानामसमातिम्रेवमयोगनिशे ६
न्मानःशोकनेभगवनिति एवंनवइकरोत्पत्तिवंधमोलाहेरसमेवस्थितेसति १ किममावनहत्यावशस्थितः शोकतेऽनामि
न्नतोकोविलमोनरालवतीसन्निति परीतितवसिष्ठःसर्वशक्तनावादभुपायेनपरिहरतिराजपुत्रेत्यादिना भाव
नेनेविवनेतेहस्पनेकार्यलिंगरत्नमीयनेनयावाचाशक्तानामेवविशेषेनसर्वशक्तेरेनमपिप्रमोदहरति ममममत्वमि
त्यादि यथाजलराशेःसमुद्रस्यजलोपायोजलपरःउल्लासेवंशेहपनिमित्तकेनत्वाविर्भावेनपकहलतोतिप्रकल्प
लविकसनेकिपुविकस्वरःसलल्लासेननतरंगत्वेनविनेवितोपाधिकंजीवभावेनप्राप्तिविदाभासरूपसविनात्व
चिनोमेकेकमाःसंचिनोतिसंचितोप्यफलमस्वेनदर्शयतिउपभोगैर्विभर्तिउनतिरोभावेनस्थिपयति उक्तेश्लोकाउदरस्य

मनः सर्वकार्यं मनोबुद्धिनिद्रिययगतीनां बीजभूतं सामान्यमनेन सर्वसंसारपरिहारः सिद्ध इत्याहएवमिति सर्वकर्माणि सर्वोद्वेशात् सर्वकर्माणि सर्वा
णि उत्पाद्यानि लयमुपयांति मानसेन साकल्ये केन हेतुनेन शारीरे वाचिके रागादयश्च स्मात्ततो नाकर्मतेन घटेन्नु वैरंजनाद्वयपेतो निजं
फलेत्यक्तोदितं तस्माद्यत क्रियया शक्तिं है वशीकृतमप्रवर्त्यैतेय हितं एव तत्कृतेन ग्रासाद्येव शुक्रमाते कृतः यद्यपि स्रिकार्य परस्मार्थंतः सवतिरि
क्तस्याभावात् हेतुस्यापि हेतुनेहर्षोनमाहृयये माटि नानि सेपु निर्मितस्य परिष्कारनारमतिमंयतेश्च शिलापनयप्रकोतिझतिं हंत
वास्तवे हांधानिक उक्तयोस्तु पनिरवमिति रम्यकत्वेवेति वार्थेऽस्त्वकारानि इत्याति सर्वभावेषि। नगतिरवं भावेष्टहेयोपादेयताभावव
द्विषमतोऽन्त्र इत्यत्र साकारताद्धि न चहेयत्वेऽस्त्वकारतोऽपादानमपूर्वकत्वात्प्रानत्वहेयोपादेयताभावादेवततोऽस्त्वा समत्के शिलिपरिशेषा
एवं मनः सर्वकर्मणां सर्वेन्द्रियाणां सर्वभावानां सर्वलोकानां सर्वगतीनां बीजं तस्मिन्नारिहते सर्वकर्माणि परिहृतानि भवंति सर्वं
उत्पाद्यानिती यते सर्वकर्माणि लयमुपयांति मानसेनापि कर्मणायत्नेनापि तो नाकर्मणेनवशीक्रियते नरंजनाद्वयेमव
निरितान् यथा बालो मनसा स्वरसनिर्माणानि मंडपं बज्रं वा नगरं निर्माय मनःकृतं मनकृतं तस्मिन्नवलीलया नभवति नोपादेयत्वपाद
त्वहरत्व महर्शिमविनिर्मिपश्यति नगरनिर्मयनं च मनःकृतेन कृतमिति पश्यतीति इत्यत्र पिलीलया नभवत्य पिद्गरत्वमिति पश्यति —
एवमसौ परमार्थतः कुर्वेत्नपि न लिप्यत एवेति सर्वभावेषु हेयोपादेयताभाज नं भवति किं कारणं त्वत्स्य नचोपादेयं किंचिदपि संभव —
तिपदविनाशं व्यतिरिक्तं वा मनः [illegible] नतनोपदेनसर्वे बन्धमायाण्यते सावरणकेन [illegible] दर्शनेन मोहात् १५
वस्तुनरतिपथाभूतवस्तुविचारणात्कृदोत्कृतेनतः इंद्रियेरिंद्रियार्थेष्ठाभिलाषादिक [illegible] यस्वरूपदर्शिनां स्वरूपतेनानदर्शिनां
नुपादेयेऽज्ञः स्वहेतवशिति स्यात्तन च नदपि संभवतीत्याह हेयोपादेयेऽइति नस्वरानुपादेयाऽज्ञः स्वस्यविनाशिनीनोवा नाशः विनाशि
नः स्वरत्वतोऽस्य समर्थस्यकाशिक्तारणाभावायोगात् नहिनीहेयोपिनरुपादेयेऽजगतिनारूपांकेविरपिसंभवति यदविनाशिप्रतो
न्यदार्थमिति [illegible] केसविनाशिस्यावरणकत्वेऽज्ञनत्वाह सम्यगितिरिंद्रियैरिंद्रियार्थेष्ठहेयाभिलाषादिकेस
त्रिमितेः श्रुणवनपाह [illegible] माविवशीकृताबुद्धिर्येषामतत्तानां तेषामेवेत्यर्थः लौकिकैरिप्याशयेन देवनामेविशिनष्टि व्यतिर
केचात्मनरतिम्यामनोह [illegible] मापेहानायोग्यताऽजुपादेयसतहतिरिक्तमनस्वरनादित्यर्थः एवं मोहेऽज्ञः स्वसाकाररागादिनिरूपणात्स्या
मासवकी [illegible] मये ईक्षार्थानिहिहसिमाहतनसादिति चकारोभिन्नक्रमः एतत्तु कर्तेवेयरन्नमप्यतेनन मनननः सद्य
थारोपितेरमनयः स्वावरणवरणकेजीवनाश्रितावायैनहिदेह मनताशकां समझेकर्माशयशोधनहनि त्यायाद्दित्यर्थः ॥

वा॰टी॰स्थि॰
८३

मत्तमनसोऽहं वीमनाः दुःखमज्ञेन सम्मोहं सांतं रघुवंशो पपार्दयतिरत्र यथा चेत्यादिना तथा च श्रुतिः विरपि स्मयपदैनं ब्रूतीवह्मजिते
नीवविच्छादयतिगते [illegible] विपनतिपदेवनाग्रजं यं प्रयतितद्या विद्यामननतरिति अपरकलनतत्त्वडकस्मुपसेहनप्रह्मतेयो
नयतितस्मादिति भव [illegible] जैवतिसेवः ननतु ह्यात्मवपत्रसंमतिः तेभद्यतेनदात्मनव्यतिरिक्तं नद्यस्ति नामेमव
पावतोनिपानः सत्वङ् [illegible] नामामपवेतितिनिश्चयेनाते सर्वेषां पणादक माया यायेपहृष्ठ सत्वनिश्चयत्वजपपादको

तथाचायम [illegible] हंहं [illegible] स्कृर्वेत्वपिश्चमपनतेशाध्यासनगतोपिश्चमपातवामतावामिते चेतसिश्चमपत
नहः खमनुभवति अपर [illegible] लकृर्वेत्वपिश्चमपनतेपरमनुपशामनुपगतवतिमनसिमिथ्याध्यासनहःखमनुभवति
एवमनयोः शध्यासत्वं श्रमपातपोरेकः स्वमपतनस्याकर्तीतिकर्तासंपनो द्वितीयस्तुश्रमपवनतस्याकर्ताविश्व
कर्त्तासंपत्रश्चित्तवशात् तस्माद्विवेकेनतन्मयोभवतितुरुपइति [illegible] तेनतदकर्तेयोनिसमस्तंकर्मभवततु चेतः
नहिकिंचिदसाम्लननव्यतिरिक्तं पत्रसेसक्तिमोवाते यत्किंचिदिदं नाट्ठतेनसर्वेमहदविमतनादाभासमवैहिएवं
वासनानेपसमृसोनाम्मात्मासुखदुःखानानगमपवेतितिनिश्चयेनाते नात्मव्यतिरिक्तामायास्पेपदृष्टपोविवेतत्
तितिनिश्चयेजातेकर्ताभोक्तासर्वपदार्थव्यतिरिक्तोवालाग्रमस्तुस्त्वभागोहमस्मितितिनिश्चयेजातेयत्किंचिदिदंतसर्वेमहमेव
तिवानिश्चयेजातेसर्वसमत्वावभासकः सर्वेषाक्षियाम्पेवाहमस्मितितिनिश्चयेजातेनाहसतदुःखानागमपवेतिविगतज्व
रतयाचितहतिलीलयेवतिष्ठतेव्यवहारेषु तत्तसमस्तेकदेवसदितेवकेवले योन्तैवभवनभावमलेकरोतिपेनचि
मायतेततःऊर्धेवपाकर्तासंपन्नोमनसोलेपकन्नान्नामोपादधापापादिविलेपमपनतस्तस्माषिकमेलाः फलमनुभवति

देहातिरिक्तवालाग्रमात्रात्मनिश्चयः सर्वोहंभावनिश्चयोवानहिमोपनकर्तामतः सर्वात्मनिश्चयत्वद्वारा
प्रागुक्तेनाहंसुखदुःखानांगमइतिनिश्चयेजातेविगतेषानिष्टप्राप्तिपरिहारचिंता ज्वरतयाचित्तहति
गतमपेवलीलयाप्रारब्धभोगार्थंलीलाप्रकाशायेलीवावहारेष्ठतिष्ठते अकाशनस्येयात्यायोग्यतितनु मनस
वृत्तस्संकटेष्वपिनदुःखमोल्कंतंमम्तानाद्यपवेक्ष्यारतनतसयेति तब्रहेतमाहतेल्यादिना ॥ ८३

1755

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मस्तु वासनैव कर्तृता भोक्तृता च न पापिकयं ज्ञानयोर्विशेषसिद्धिर्न ज्ञानमात्रादिति तदेव पोषमन्नमुपपादयति ज्ञा
नतन्नहि इति एवं न स्वभोक्तृत्वमपयसदित्येतदुपपादयति संज्ञाममयोति मग्नमनाः सोयासक्तचित्तोऽजन्त्वमकर्तृत्वमपि क
रोति वित्ताने विचार्यं निर्हृतं प्राप्तिविशेषः सर्वो विषयः चाहुति भेदयेन मध्यरूपशान्ते सदा मनेवाम नतात्तदुपदितो स्नेनो
वपवास्ति ते षुनी वेषात्मविदान्तमनः वर्षन्निजलदेशाद्धिमगलस्तानल सिवस्पृशामागते सन्तचंडातपे हिमकण

तस्मादज्ञानेनानां तेषां कर्तृत्वं च कर्तृता न तत्तानतन्नानामवासनत्वात् ज्ञानतनोहि शिथिलीभूतवास
नः कुर्वन्नपि फलेनानुसंदधाति मग्नचरस्त्वनमात्रं केवलं करोत्यसक्त बुद्धिः संग्राममपि फलमात्मैवेदं स
र्वमेवं कर्मफलमननुभवन्नकुर्वन्नपि करोति मग्नमनाः मनो यत्करोति तत्कृतं भवति यन्न करोति तन्न कृतं भव
ति अतो मन एव कर्तृ न देहः चित्ता देवाये स्मारमागतन्नित्नमपर्यं चिनवस्थित रत्नि वित्ताने विषयम्म
र्वं भूपशान्तमम्महासनेवेति सम्यचास्तीति आत्मविदां हितम्मनः परमस्थशममागतेमगलस्ताजलमिव वर्षं
ति नलदे हिमकणाश्व चंडातपे विलीनं तदर्थं दशाममपागतेस्थिते ज्ञानेदंमविदानेदनचलेनाचलेस्थिरं नस
त्वासत्त्वं चैतेवामर्थं ज्ञातिमसो विद्वः २ नवासनामयेषां दृश्येगतजस्त्वस्य चलत्वेन ज्ञातितन्नः सर्वं स्वमनोमो
गमध्यमिमेवपश्यतीति नस्नात

स्ववलीनं तुर्यदशाम्... नतेनाभावेनैव स्थितमिति विशेषस्यार्थः उक्तमनोदशानुत्तानपरं ज्ञो कर्मदाहरति नानेद
मिति नानेदं विषयप्र... ग्रानेन नापि स्वरूपानेदं मन्यं मचलेशिलादिवज्जडवस्थया एतेषा उक्तानामानंदनिरान
दं चराचरसदसतांम... संध्यवस्थारूपं च न किंतु परिशेषान्मात्मन्येवैकरसमित्यर्थः ज्ञात्नयोर्विशेषानरमप्या
हनवासनेत्यादिना नतस्तन्त्वपरमार्थतत्त्वे ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰टी॰ षि॰
८२

मसेगात्मानमिन्नमामनः संगेनकर्तृत्वेना तथाकर्तृत्वेभोक्तृत्वा न्नुवेयोत्तीन्दीर्यते नन्वनतविदामपिलोकिकेष्व
शास्त्रीयेषु च कर्म[illegible]कर्तृत्वेन रूपत्वेन च्छावश्यं रूढामिह भोक्तृत्वं आपद्यते आनीन्ज्ञानकोविशेषयलजाहएवं स्थि
ते रतिसखदुःखादि[illegible]खदुःखभोगफलेषु कर्तृत्वयोगादिसमत्वमाशङ्क्य परिपाकम् मिकामेदृश्यानतान्नेमत्व
विदांनम रूपत्वमाने[illegible]तत्नमो[illegible]नुरूपांत्तानतनेयमपमेवविशेषयमधिः तदृभयंमुपपादयितेकर्तृत्वरूपं

एवं स्थितेतत्तरज्ञानोयदेतत्कर्तृत्वेरूपत्वेसुखदुःखादिषुयोगादिष्ववं[illegible] ननम्रत्वोपायतःकर्तृत्वे
नामकिमुच्यते यो देनरस्य[illegible]मनोदत्तेनिम्नपूर्वपादेयत्वायत्नेप्रानात्नाभियानमत्वक्रियत्वमापत्वेनोच्य
ते चेष्टावशान्नारकफलभोक्तृत्वेवासनानुरूपं स्वदत्तेदुक्तत्वः संसारानुरूपंफलमनुभवतिफलभोक्तृत्वे
नामकर्तृत्वादितिसिद्धान्तः तथाचकर्तृत्वेनोकर्तृत्वेनोवापियेस्वर्गेपिनरकेपिवा याद्दग्वासनमेतत्सान्मत
त्सदनुभवते १ ॥

विमर्शनियतत्यादिना योहीति शारीरक्रियानकर्तृत्वेना सबुद्धिपूर्वचेष्टायांकरोमीतिप्रत्ययादर्शनात् किंतुमानसी
सर्वसर्वकर्तृत्वेनावासनारागात्मकामनोहतेरूढत्वात्कार्यमिहमितिनिश्चयात्मकहेतिक्रोषात्परिणताक्रियामिपानेत्यर्थः
भोक्तृत्वमपितदधीनचेष्टावशात्तत्तद्वासनानुरूपफलात्सादगोचरोद्भवत्वासनैवेत्याह चेष्टावशादिति यत्नोवासनानुरूपं
स्पंदतेपुरुषः उक्तेर्थेश्लोकमवतारयतितथाचेति स्वर्गेनरकेपिवात्मदनुभवतइतिशेषः १ ८२

नन्नैनेवरमंशिरि [illegible] ननवाहनवेति निरकमित्रविहेकर्मशुचिहेतेनेकमंफलंस्मान्वचमात्नोमाषयेनाहृतिनी
यायाइति [illegible] स्मात्माफलमारिक [illegible] इत्यहिंस्याद्धेतिस्तिनिः [illegible] मिनरंजानासिकंहिम
वेदंहविनिर्मकोगननन्योपि [illegible] नित्यानामवेत्सिंवाइयामीतिमावः [illegible] यामपि मौनिकशरीरपरिग्रहेगाक
रतेवमूलेरेवमनानिहकत्वामौनिकानिफलानिआमाविनवसंतोहाशीनेनानमनाकिं [illegible] यो यस्माद्योगिभ्यात
फलपोरमभवइतिनमन्नाश्चोचितेन्याया [illegible] मयेनाघपघमवताइति [illegible] निहितीयपत्नः [illegible]
भपघेवोथ्ये हेयाचवनयानरसाकरैत्वामिनिवेशोनवउनः [illegible] मतिवशयते [illegible]
रम्यविंफलेमापयचेतेनवनिम [illegible] दात्मनउचिनेफलमाहितार्थ: [illegible] कर्तेवामिनिवेशोहिलाव

मनरहमीहिनमिहमनीहितमिन्यामानेन [illegible] निविकल्या: [illegible] कमयामात्मानविंविरधिकमोति
कर्तंकरणवकर्मणामेकत्वाननक [illegible] मात्मनोन्ने [illegible] मनिमनेहि
नीयायाःकल्पनाया [illegible] भावान [illegible]
[illegible] हविनिर्मकः [illegible]
उनःकत्वाकत्वा [illegible] कर्मेनरसान [illegible] मनुचरोनवयुनः २
नवचाप्या [illegible] लिमिलवनिर्वाणमलितिः [illegible] नेवाख्या भवतु
नदिहयेनस्मृतानेति मवेतिधा [illegible] यानेनमेवपरमार्थेनयाचितात्मा २१ सर्गः २१

[illegible]

योचितेमकर्त [illegible] पवाघोवाशवः [illegible] विशिनष्टि यागमवतरति [illegible]
[illegible] मधिशव्यन्मत्याधिकारवशानकासमवाप्यते [illegible]
१ विल [illegible] येनसमर्पितानाम [illegible] लाभेन [illegible]
नेसहहरंदिशाभे [illegible] इतिमत्वानि [illegible] यामनसापिवायव
[illegible] क्रियाःसर्वात्याजयितास्वस्यानव [illegible] घातेरणोयतिनवमितिनित्यनिरवलपरा
[illegible] सर्गः ११ इतिश्री [illegible] सर्गः २१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

यथा मगायन लोह देजला चाज पदेशा भावाजलसंदेशा संदलपेसर्थः ३ कदिलोमगनस्यः ४ सयवताल्मा मृमवत् यस
शीमानोपिशुगमानाय विशालेक्षिम्मारः सृसूक्तृचिर्हिल ५ अकार्यकिंश्यिरलिने मानोः निर्विचधीयलभावतोदशीपनि नुचे
मि सनैवनहे यथारगाहस नेतुर्व चेवाधन्ना चसमनेतुर्वचिभिनाशयेनाहतत्त्वानस्यानयेति ६ ननुअलागोजगाद्विवते:
श्रयनेन मनस्थितिनस ... कमैवच्यमेलिदशीयनियेनेति येनकरूपेरसंगोयेस ... मेधुनाव् एतेनेचविज्ञानानि
किमनयरिशिष्ठानर ... तिकाउकस्कृ मोनुस्मायत्र मनपगात्मनुमिधानादिति भावः अशुभाशुभाः स्कृपः परि
ननुप्रतीचोनाना ... केनान्तस्थमेकामित्याशंकानानेन्व नयोमिश्यानानात्मंसेषवस्माशयेनाहनानेकमा

स्वतोऽसंदेहोपि ननुसंदेहयथागामजलोदरे नचेवेसमम ... विदेवयरिकल्पते २ योमन्येवनिराकारोऽनिरासान्मनि
नोयथा लसंतनेनहदेवेमाक्षिननेसुक्तिस्सयः ४ यथामहवसादासाषोऽयतानिमासते नचैवचिन्ताद्विहातः
सपवासस्वस्थितः ५ नचेदंसदसन्नेदं नलस्पातलस्पनयाचितः नानिरिक्तानिरिक्ता चकादिवतेसना ६ येनय
वेरसरूपेगधजानातिरात्व सोयमात्मायरंब्रह्म सर्वेमार्ययसंस्थितः ७ नाभवानादनीनालसर्वगाहमलानमः
हितीयाकलनानास्तिकाचिवेतरथा ... चित ८ रामभावनाहस्य सभावाभावाः शुभाशुभाः स्कुरपः परिकल्प
तेनात्मन्येवाघुवात्मनि १० यस्माद्रात्मनोव्यतिरिक्तेवस्तु निसिद्दे मतिन्तेकाप्रवर्तते यदा नात्मनोव्यतिरि
क्तंनकिंचिदपिसंभवति नयात्माकि मिचवोक्तक्किमनस्तरन्याव्रतकिमपेन १०

इनीनादिति ९ यतोऽनस्पयवनत्नोभावाःसद्भावाःसत्वयमभावनाहाननावशाद्देवपरिकल्प्यतेनात्मनाधिकदशा
मनात्मभतमायायामेव ग्रयवानतदशाम्नात्ममावत्वाहात्मनेव ६ स्पयवात्मनीतिपल्वेपतांनरस्कुकंनयुक्तिपवो
ननाभ्यांगयेकपणादयतिस्माहित्यादिनायदात्मात्मरूपास्थितात्म ... शिवास्तेऽतिपसनदात्मात्मान्यास्थितो
सोवेतिपलितेरक्तार्पविंकाहिरस्थिःसोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुतेः नचात्मनन्नात्मनीकाक्षितुत्वात् न
चात्मनोसल्मसिद्धमसितियदिकिंचित्रात्मातपुंप्रवर्तेन नचाप्रवर्तमानःकश्चिन्मन्त्रुपशक्रोतीत्याशयः किमयेनयाव

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

समग्राः तेत्रैव प्रवृत्तिमन्तो धात्र्यादिफलशालाः २० २८ संततमेव गन्धादि कालात्मना चन्द्रमाः सर्गादि समये तान् प्रकटयति
नमहान्तीति २९ नियम्यादिरूपेणासिततया जगन्मायोद्यानं चवयाप्यमानमादि नियतिशक्ति स्थैर्यात्मकरितमेव यथा सत्व
दा ह्यस्य भा यति नित्यं नीति परमार्थमितो वर्त्तमाना पारस्वभावः ३० चतुर्दशलोकवासिनां चन्द्रशाखिधानि भूतानि प्रा
सिनः ३१ भूतानां धाम परं परं जन्मसमर्गोंऽपवाहरूपं परा ३२ प्रामेवार्थप्रपंचपञ्चायमस्तीति प्राणानीति ३३ योऽद्धकोटि
लक्षणानदेहान्तर्गतप्राणिलक्षणानश्चोपाश्रयं कोजनितानि हितभावनेषु प्राणमयं यामकृतसंकल्पवासना रागादि
प्रापह इममय मी हेतेनी लान लक्ष्याशयः शारदं चान याते तिसमयः फलप्रभवः ३४ हेमंते हि महति तो भवंति कृ
चौरेण दश नवं भुवन नामं बुद्धिशिशिरे शीतलानिलाः ३५ ननहानि समर्पणाद् कालो बुद्धावभ्रीमा नवं भितानि रूपे
इत्यादि विधानीह भूतानि भवनोत रे नाना भावविहारशीलानाम विरचनानि च ३७ उत्तः उत्तर विलीयते च उत्तः उत्तः प्रा
यरूपया यामि विना वा रोगवशात् ३८ मायानिया नियतिनिश्चलशीलमात्रि सा चैन पार्जयति प्रावनिज मना
३९ सोऽवति हुतः इत्याद्यस्थिरतया कारा: सं सारावलया मिलः सप्राणाङ्क पायोऽस्त्रीः उत्तरायानियंति च १ ततः स
वं मिदं जानमन्यो नं हेतेन तंगतं सन्मो सम मिनवप्राप्तं तत्त्वनपद विलीयते

ति पावन स्वादिति हा [illegible] स्वरूपविचारवातो नमित्रत्वात् स्वयात्मनवन हरलोके जन्म मित्रायानि परलोके प्राप्ति
रिन स्वस्यावरादि [illegible] लिङ्गतिलीलया भोगकौतुकेनचाति शयिता न देहिका प्रप्रकृतिगो पाय पनय मर्मा स्मिन्
गात्मा स्वार्थानुपातोऽपि जन्मनाशो हि भवति संसारे इत्यभ्रमतीत्यर्थः ३२ इति श्री वाशिष्ठे विशः सर्गः स्वात्मनो नाम
भावोपमविधाकौ शत्रुभि: वोधादकामानेषु धर्मात्मस्वरूपावस्थितिस्सनुतः चित्तरूप स्थितिरेवजगत्स्थितिश्चितनएवजन
गद्रूपेणावस्थानादि तिवक्तुं प्राग्रूक्तमनुवदति इत्याभिति १ सत्योऽमं हेतनागम मिदं जगत्ततः चा यिहाने चैतन्यादेव जात्येव

म

नैकरोतीति

स्वस्य स्वात्मभावत्वं एकसंदर्शनैर्विविक्तानि विचित्रकर्मविभिन्नानि जगन्ति करोतीति विचित्रताः नानारूपभावेन करणप्रकाशनेन प्र
वर्तयतीत्यन्येषामिन्यादिना उत्तेय सर्वमुपचयेनैव नतं २० भुवनेषु करणमनेकधा भूतानां नरभावेन नवनवानुरूपाचरणमाहुर्योमेति यदि
योग ममेति विनाश्यमिव कारणेषु करोति निर्मकेन एवं सर्वेषां मनकोप्युपजायते तेन कर्मनिगेषुक्ततीत्याह सर्वंदेति एवं जनै
स्तरसेनांकुरेस्तव यदि [illegible] ग्रहेनाहरूक्तेति २१ एवमुक्तानां शरीराणां नोकुरमनन्तगतानां प्राणस्थेनाहरहरेति नेजस्य स्वरूपा
नेनप्रकरीकरोतीमि [illegible] स्वरूपमिति एवं वर्तनकनिते नाना यो गानां स्थिता स्थिरता यस्याम तत्प्रकारां गत्वा योग्यतां
स्थितिमनीति [illegible] वाजरबद्धिविरोधिनिरागात्मसमयविदेयेनयवोकुरोहमात्मतत्त्वानेन चानुग्राहकत्व

नानालायांप्ररूढायाप्रसांस्कृतिरूर्वके भावाभावप्रहोम्यगेपदे स्थितिविनाशने १९ पूर्वधैकसंदर्शनैः क
रोति नकरोति च इत्येयमेनिम्नकोश कोटरस्थोऽजरोत्कर २० योगमेति यमास्ते सर्वमस्ति विरोधि
यत् संदेकथमेवान्वातोरसरूपनयानन्ते हृदेद्दीप्रकटनेजः स्थितिमेति जगोति च प्रतिवेयाभव
नालकालः कलनयाश्रितः २१ उद्योगुणयतांपालिशनैः सचिनकेसरे स्वस्वोदररसोलासःस्था
मृतामेतिभतले २३ स्वलस्थाःफलमायोतियेलवारसलेखकाः सन्निवेशप्रजनेष्मेनारसाःपल्लवपा
लिषु २४ नवनामनस्यगणातिशाकवाणामनेनेव येयोभवन्यविनसंस्थानेनवयेनच २५ वसनम
यनिहंतिषुप्यपल्लवशायः निरायविधिमायोतिदेवहारविभ्रमयः २६

त्या हमनिवेयेति कलनयापरिणामकतया २२ पूर्वं षणपादिभावापन्नानि विरंगायात्मनाविवर्तनेनरसनस्या
हश्येस्थिति सदेनगतरसभावापन्नाचितस्याणात्मनानरूपचयेननस्वलहाकनो २३ स्वलस्थरसभावापन्नाचफल
भावेयातिनयवरसायल्लवपालिषु प्रविष्टा रेखा सिराः मत्वापत्त्रादिसन्निवेशं प्रजनेति २४ शाकवाणामनेनेत्थं
येनसमामितिशेषः नवनोवतसमनतनतोमेयाहयन्ननगणाहाति २५ नस्याःकनकरूपेणापिकार्यानुग्राहकत्वे
प्रपंचयतिवसनमित्यादिना देवस्यतेजसोदाहविभ्रमयस्तापयाकमयः २६

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

श्री ४ ३४

यदि चिन्तयेत्तं चिनोतीति मन्यसे तन्न हि चिच्चित्तमेव चिनोति न तु चैत्यमन्यदस्तीति एवं भवत्येतेन चितः स्वात्मविश्रान्तियोगेन
देतेन नरं चिन्त्यरूपमात्मनो व स्थितं न कि चिच्चिनोतीति फलतीत्यर्थः येषं परमार्थदृष्टिः प्रकाशरूप एव सर्वतो स्तीत्यभिमन्
तेन सैव चिदानि रिक्तसर्वशून्यादन्यद्भवति मन्यदस्तीति वक्तव्येनेत्यर्थः प्रत्येकं तेरस्तीत्याख्या ११ तामेव ज्ञानस्वभावः चलनाया
चितेरूतिर्विभज्याह स्वतो व्विति १२ नन्वाप्रत्युत चितो जगत्प्रकाशाभोगजन्मविश्रान्तिकलनामात्र मनुभवतीति स्वाहिनी विषयतां
दर्शनेनिमित्त भवता भव भोगिनां तो वा नाभाषितो जन्मा वै विमित्रमतां कल्पाने दाहो वा बलिमानि मतां क्रिया पतन स्त्रिस्फुतेः
१३ मतानां जन्माहिति विमित भावे विसदृशात्स्फुट स्यापरिच्छिन्नैकरूपे वसेमात्र नास्तीति १४ विजृम्भते विवर्त्तते १५

चै स्तं

चिच्चिनोति चितं तेनेन्दं स्थितमात्मनि प्रवेशोज्जवलमहाकाशाद्भवन्मन्यदस्तीति कल्पना ११ सृष्टे कस्वभावोयं स्वेसारगता
गर्भितां तेजसा कलादेव सकलं कालिकस्मृतिः १२ स्वयम्भुविमर्शाद्विभ्रम कोटीनां प्रकाशिनी स्वाहिनी
सर्वमनन्तो मामाविनो भ्रमो गिनाय १३ नास्त्येतिन वो देतिनो हि स्थितिनतिष्ठति नचापानिन्वा
यानि न वेदन च वेदचित १४ सैवाचिद्व्याकारावपमात्म निराशिश्रया प्रवेशेत्यप्रपञ्चेन जगत्त्रासावि
जृम्भते १५ तेजः पुञ्जैरपांधाराः पवनः स्पर्शपावकः परिस्फुरन्ति संसारे वाचितो विभ्रमैः १६ तस्य
भावेन चिन्मात्र सर्वगेनोदितात्मना प्रकाशेनाप्रकाशेन निःशेषेणावभासिता १७ स्वयं सकलना
अथादनेन परमज्ञता स्वात्ममात्मभावेन नात्माकाशं पदे स्थितः १८

विश्वविभ्रो वर्त्मा ज्ञानं चित्तेदेवस्वाश्रयेन हेतुनाऽऽदनेनदृश्यैरिति १६ स्वतः स्फुरन्त्यः पवित्राद्यप्रभवो विभ्रमैः
परिस्फुरणमेव सर्व निरवनामा रुप्रामिति हंशेष चित्तेन स्वरूपयोगिनी देहरूपे स्मारन्नहिति स्वभावेन चिन्मात्राव
बहारतः सर्वगेन परमार्थतः प्रकाशेन नाहं जानामीति व्यवहारतः प्रकाशेन च सर्वगोपि १७ सकलना प्रवि
याया स्वप्रतिबिम्ब कल्पितरागादाभोगात्मत्रिमयेषां तत्र मनेन पदस्यपरिच्छिन्नस्वरूपस्य ज्ञानेनाप्रतिषेधानेन स्वत्वपदं जीव
तामस्वमस्मिन्देहमालीनिभावाभावो रंशाय मितेन स्वात्मिनीयानिम्योगेहात्मगौचवतेयोपदेस्यानेहेतात्मभावे १८

श्री =

कस्मात्तनयैव जगत्स्थितिर्निर्दृष्टक आसीतां तत्प्रवृत्तिम तया जगत्स्थिति तन्मयत्वं स्वस्वरूपस्थितस्येन योध निर्वचनं शिवमाया
नका भावविशिष्टस्वरूपस्थानमाह यथेन्याहिना यदृष्टे दाम्नो यातास्तेन स्वरूपयत्नानहन स्थिता: २ यथाम्ना स्थिमेतद
वैस्थितिस्त्वहिं सर्वत्रात्मा कुतो नानलस्तेनैनमाह यथेति निरंशानिलो देश यया तिः ३ स्थितिनिस्तिनवरूपस्थिते यादृशेस्थि
नेमनिश्चयमनिबिव [illegible] हिका देश स्थिता या स्थितेति प्रतिभाति शशत्त्वा ४ यस्मान्ने दृष्टान्तमाहे सति यस्मो
स्वरूपस्याध्यारोपि [illegible] तैः ५ नहि स्तम्भाविदू स्तादिवदे हे पिन न स्थैनलस्थेन न तत्कोहेतत्त्वाह जलधिस्थितेति
येगे निसंबोधनेन [illegible] यातल्वे [illegible] तः किरणा मे शुकननयाकूटेन लसं तेप्रतिबिंबात्मना न रूटे लसं तेने तद्यथैकात्म

यीवसिष्ठ उ॰ यथो यथो न भिन्नकामातिनः यथाविस्थिता: न स्थिता यत्त्वाम्नो स्वतात्स्थितेन स्वरूपस्तया २ यथासंधाते
सौत्म्यादाकाशो नोपलक्ष्यते न यानिरंशस्थितस्तर: सर्वगोपि नलक्ष्यते ३ तस्थितेन स्थितेनैव तत: प्रतिभासितमतोयथा नम
त्यस्तनात्मनात्मैव संस्थितात्मनि ४ स्वाधारे स्वे वैनस्थे नैरंशेगगनेयथा चिते सर्वांशिदाधारे स्वरूपात्मितातथा
५ जलधिस्थितस्तोयथयांगप्रतिबिंबनि तथात्मैवके वलचिह्नितदेहे बलात्मा ६ सर्वसंकल्परहिता सर्वसंज्ञाविवर्जिता सै
कादृशी ७ तरंगादिमयीस्फारा नाना प्रतिभासते नस्मादव्यतिरेकेणाद्याभावविकारिणी ८ तन्मामनाम
चीस्फारनानानेय चिदात्मवे चिन्मात्रव्यतिरेकेण नपानेन प्रकाशते ९

केवलदेहे स्थिमर्थः १ नम्य: प्रतिबिंबनानदृशीनकामसंकल्पना सरूपभासन्नवनवालवीसार सर्वेति किंकृतान
हिंसीवाद्यभिधानदाहनदिति आहिपदाराभामग्रह: ७ चिन्मोत्साच्छ यवीनोचने आकाशो विशतत्रगास्ते लो
इत्यच्छसमृताहितिविहदनुभवेनाह आकाशेति सकलोपकलरूपोनिष्कलरूपोघटतया विवेकात्मदर्शनशी
लेति विहदनुभवाभिनय: यमलेतिपाठे मायामलरहित इत्यर्थः ८ यतएव तत्र श्योतिरहाभावविकारमलयति
रेकेणानसंतीत्याह तरंगेति साभ्यो ९ १०

मुदितामुलफलानुसारिणीचित्तवृत्तिस्सहलताचित्ताकाशमंजरी ११ सर्वाः संपदो विपद्यते हलवान्द्यां तं भावेन प्रकाशयती
ति सर्वसंपत्प्रकाशः स्वात्मानंदलक्षणेन फलेन सत्यफलपदेनसर्वेषां कर्णे च नादीनां भावि संपदः प्रकाशयतीति नेतियो ज्य
वृ त्वि विक्तासमकपरिशोधिना केदारमेदेर्षिमकाव १४ परमालोकेनात्मप्रकाशेनसर्वं चकुञ्ज्योतिबाच नमयहोमीलला
विधिनापम्रनाकाशापादिरामासोपक्षिचित्तवृत्तिः शारदनेलस्तं १५ परिद्धेहापणामाज्ञिमात्तिते विवेकजलोपचयात्कापिते हृ
न्मनलहलवर्गास्मः निर्गतरजोगातो हृदये तुन्नकोशो यत्र शारदवेलस्तं १६ नीरजर्मकार्यतो वार हृहिति १७ मुपगतः स्वाहेपः

भगवान्माण्डिव्यमलामुदितासुकारामंजरी शीतलीभूतहृदिकाकाशरसोऽभीष्टचंद्रिका १८ सर्वसंपत्प्रकाशेनपरमानंद
दायिना भगवन्फलतामेतिमुविविक्ताविवेकमूः १९ सर्ववेनवनाभोगं परमालोकसुंदरं मच्चाच्छ्रुतीनतर
च्छायेजायतेभुवनांतरे २० विलासितिं समनाभिस्मादिलेसु हिकाहृति उपैतिहृदयः स्वच्छं नीरजोबुजकोशकं
२१ हृदयकोशामलिनः स्वाहंकारमधुव्रताः मधुनहर्षीनापैवर्वचलैः कापिगच्छति २२ भवजपगतनातेपः सर्वगः
सर्वनायकः निर्वासनः शांतमनाः स्वहेहनगरेश्वरः २३ विचाररत्नामतिविनाप्लहीपकोमननसलेपरिणलि
तैवधीरधीः विलोकयन्नपमवनीरसामतीर्भनवतोविलसन्निवेश्यते २४ स्थितोऽपगमवर्गानेनामपंचविंशः २५
तिः श्रीमानहु. यथेहशांत्स्थितोहंतिष्ठ विश्वावी तेवीरात्मनि नमकथपहेजमन्नवबोधविबुद्धये १ ॥

संकोचोपमायनिलेपरूपवर्त्मा २३ एवंवासनानात्यपफलाभिप्रयेवानैवेवजीवन्मुक्तिस्थितिं हृशोयतिविचारतोतिमव
मनामहेशानधीरतर्पण्यस्यानेयवाविधः मननत्पेशुमनमयभवेतुनन्मसच्चपारलौकिकैः ऐहलौकिकैर्ग्लनीरसाः
गतीर्विलोकयन् विचाररत्नामतिविनानासदीपकोभूत्वा जीवन्मुक्तो गतज्वरः मन देहपत्तनेष्वशरीरनगरेविलस
तिविराजतेइत्यर्थः २४ इति श्रीवा. स्थि. तो पंचविंशः सर्गः २५ स्वस्थितामसमेकेवविनाधैर्यस्थितोचाने विद्धिमामसर्वभा
वानोस्थितिर्निस्पृपतिरूपिहदानीमुखे प्रकरणार्थजगत्स्थितिनिरूपितानाः श्रीरामःसुकृतीप्रयेति हरंगोनाम्नुमिनप्रकारं १

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1765

ननु प्रियतमममनोज्ञ्यादिदैतन्ना मम नात्र न्नोपकन्नानाग्न्न नाशेध नादिना ह्यस्य शोकः स्यात्तत्राह संकल्पेति ५२ किंच राम
हे स्वयोः सतोरिह्हानादन्निहृप्रमस्य स्व शोकः स्यात्तो नपन्नाग्रहास्ती नहस्या दे हस्य यजर्य स्योनोन शोकप्रसक्तिरित्याशयेनाह म
वमस्त्वरति मवन्सलोनिःस्नेहः ननेदसि [illegible] स्मिन्नत्वयो ५३ ननु च यात्मनः मनरादिमात्र स्वभावा हेह इत्याशयेनाह ५४
यस्मिन्नाप्रिहाने मनः [illegible] सममाहन्नादिति शिवे निर्विर्निर्विशानेनकाये हस्यस्य यो मध्ये हस्य प्रमितत्वोः ५५ मनोना
शोस्थलदेहो यमन्न [illegible] ग्रयश्यानेइति संसारस्य नगरस्य प्रिहानेमती विनी मनो नीहारस्य दावरिका सविघाती
सान्वान्तप्रवर्तते [illegible] ५६ नन्व [illegible] कारमेव स्वस्मात्तेनोपयादयतिवासनेत्यादिना वीशे इति पदसंस्कारयत्समान्ये

संकल्पकल्पितनत्वा च मनोरूपत्वस्यमवे समनस्यविनाशेन कः शोको वद्दा कव ५७ ग्रन्न सौपयाद्वेधुररागद्वेषयापिधा
रणेनेधुरणतद्वन्नन्तेपञ्जरमात्मनः ५२ स्ववन्मला स्वस्यात्ये यो: ह्यदेके हृदैने [illegible] तेन संवरितानानाघानेवचात्मनः
५५ नन्नरिहिशिवेत्तानयन्मस्यस्वस्य हृदयो: नसिन्नात्मन: शांतेयो वस्तुवेदेयत्वा ५८ उपयानेन मोवायो देहपतंजःप्रयायाति
५ नःसंसारनगरेनवनीहार:प्रवर्तते ५९ वासनाग्राहवितीवोसे हिविताराममानसे ग्रायेनविनह्लये पंकेशोवणपाहने ५७ मुके
नस्मावरेशांनेमदेहस्यकाननेने तीवोमृतकरवेणुमिथ्याज्ञानमये नतेरे ५८ तीयन्ते मोहनिह्निकप्रभातस्यशार्वरी कापिक
तिनज्ञासंविपिनंमेवननेयथा ५९ देहाभ्रेममपत्न्वयः सरितःप्रसरंतारे नीहारतिलसमला: संकल्पोयकलापिनः ६० परांति
मंननामेनिशेविहाकाशगोचरः राजतेनिनरामव्योनीवाहिस्योमहोदयः ६१ घनमोहस्मरोम्बुकाविविकवेषरागताः सममेह
निशोमतेपोताः प्राशाममहाहिराः ६२

नपुंसकेसंस्थितौसुरूपस्मिनोरमणारामः विहारस्तेयागतेप्रासेमनसीनिशोदयमाशिमिनिपाठेनाहृद्यरंजनमितर्पाः ज
निनोहत्कणोमयथनतयाविधेजाग्रेमौसेपत्तान रे शेमंमनहृपेपंकेशोवणपाननेसति ५७ मंदेरागमहिमुस्माविरले
यत्नाः १. स्वरूपसे विहृततमोग्राकाशेगोचरः स्मपरोवेस्फुरत ६१ विलेच पोतारजोभिरहृपिताः प्राशाःन
स्ता: नहोत्तणाःमहाहिराः ६२ ॥ १८

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शुभसेनानेनमात्मभावनमयमंगलंलंतसाताशिभिः ब्राह्मीदृष्टिःसर्वंब्रह्मपश्यति यामिंद्रसकहत्यवर्तां ४२ वैषम्यापेतो मोहो विवि
मुच्यते ४३ ननु कथं दृश्येयः नमः किंनमा दृश्यति चेन्मनो विकारस्माद्ब्रह्मात्मनो रागिकमनस्ता स्वदिक्ष्यायेनाहमस्मीति यदृच्छन
शिक्षापिकारि शरीराभिमानात्कापामनानातः नकानुभवनाभिमानात्क्वात्मानमावैराग्याभ्यासनाचनतन्नात्मा वायाहंप्यात्मा नाव
स्मृहष्यमननमेव अभिनातोपलब्धस्य हिकस्येवविधः विविधंविषयमतिभ्रममेवजगत्संसारकर्मणः ४४ हैतदर्शनस्तापस्य वेयप्रागि
ध्यानमुद्दर्शनता पश्चाद्यो मोहस्याति चक्कतन्ततामलकं वाद्विविच्य दर्शयति पदार्थेनोग्रेकदृशेन ४५ ४६ तन्मयत्वे दृश्यदृष्टि
मज्जनेन ४७ दृश्यदृष्टेरसमन्वयत्वेकतत्त्वज्ञान साधनपोरिति विनाशितात् एवमसद्दिनत्वात्मनोपेननत्पहम्यसंस्थितोऽकर

मनोनिर्मलतांयातं शुभसंतानवासिभिः ब्राह्मीदृष्टिःप्रपश्येत रागेंद्रक्रपरोक्षया ४२ सर्वमेवममात्मेति समभावनया
...यहे यातेध्यवलेलीनो वेयमोहो विमुच्यते ४३ मृदृश्यमननःकायस्माद्वैराग्यदृष्टिभिः अभिजातोपलस्यैव
जगत्संस्थितिविषयानि ४४ पदार्थैनेकतामेत्य मनसो नैकतानता पश्चाद्विनाशनाद्धितो विहिताविनाशिनी ४५ मनो
ध्यानेनतरेनत्वात्मसर्वोदृश्यदृशं यदा ननलिप्यतेतदा नैनेसामेतन्मये तदा ४६ दृश्यदृष्टिः स्फुरद्यपेसायवदृश्यनम
स्ति नन्मयत्वेनमनसः स्वरूपंविषयेनेनतत् ४७ साधनयोविनाशिनात्मचेत्तिनदृश्यमयं स्वज्ञानमननस्तेन
दुःखिनाहलसंस्थिता ४८ मामेवेदंजगत्सिद्धिविनाभावेनदुःखदा दृश्यमेतन्मयामोहमोहतपस्विनी ४९
नतमयत्वेमोनस्यतिनाभकयाससना स्वस्मेवतनेरगोपमितेकताकिलभूता ५० तावत्मायायानमहितिहे यावाद
दृष्टिविषय नदभावेनतुयानात्संग्रमववशिष्यते ५१

मानेवनक्रत्नेषुयान्[illegible] स्वर्गेति भावेनबोधेनविनाहरपमी: दुःखदा अन्यथानाहंकबोधमनेन भोगयहताम
सभोगवद्बांमनना[illegible] कदुःखवीजत्वाभावात्मासवरूपतानमोलोपयोगात्वकुर्वाणपदमोगरतिर्धीनताये
४९ लोकवदेवमाकृलनानानन्तवोध्येनाहदवैश्यमाहजलमिति ५० नानानाकलोहेयः एकता वकतनपादेयात बाहदः ख
मितिहेयोपादेयरूपविषय नानात्वेननसमननः ग्रविघमानमिति हेतोर्दृश्यं ननमनसःताघायातिस्यन्नसत्ति मनोहेयनदल
वेनवात्मानन्नतानाहान्नेमनपरिक्षिन्नात्मरूपमवशिष्यते मनलरूपादेयमिनार्थः ५१ ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰ नि॰
११

विषयस्य वासनाधायकत्वेऽप्युक्तमानुभवमानमिति भावः सिद्धिराह यथेति बीजं मधुरसं सिक्तं चेन मेष्क्रनादिकमेवाह तीक्ष्णमिव
फलकालेऽपि मधुरं सितेन मधुरं जायते नत्वेवं बीजं भवतीति विपर्ययः विषयसिद्धिनिर्मितमिलनं जायते सर्वेषां इक्षुविरुद्धाः कलेन रसेन
सिक्तं चेन फलकालेऽपि कटु जायते इति लोके भागमसान्तु च युक्तिमिश्र मिन्दुः २० ये सर्वे पारमार्थिकाः प्रकृत्यते ११ नैर्मल्ये
कृते पितं न कुत्थाने [illegible] नाकालुष्यप्रसक्तिरिमां शंकामाह स्यादीति एतेनात्मचिदे कान्दीनां नैर्मल्यस्थितिप्रसक्तिरपि वा
रितेत्याशयेनाह [illegible] २२ नन्वन्तर्हितेजोमयश्चन्द्रादीनां विरुद्धाप्रियोगेपुनः कालुष्यं स्यादिमां शंकामाह नन्वितीति

मधुरं मधुरसं सिक्तं [illegible] स्थितं बीजं प्रतिविषाकल्कं सिक्तं च कटु जायते २१ कुमतः अनेनपावेतो महत्यां ज्ञा
पतेन महत्वमवतीह मनोराज्ये इन्द्रजालमभ्याकुरुः २० अनुवासनया येन तत्त्वात्मविलिखलवा विपत्स्यते विषमात्त्व
मेविशाचान्निःशिपत्यपि २१ त्रसरेणुकारनैर्मल्ये कालुष्यं याति न स्थिति नत्वेव त्रसरेणुकालुष्यप्रसादं याति न
स्थितिः २२ मनसि सरकालुष्येन दृष्टं जायते फलं नत्वेवं सरेण सर्वतः दृष्टं जायते फलं २३ मनस्सहायानगाति
तीतोपनिषद्वयमः इत्योगवानेविरलं सुरसानामागोऽभ्युपः २४ नेदं वैधं न मोक्षोऽस्ति नावंधो नास्ति न वेधना
मिथ्योत्थितैवमायेयमिंद्रजालवनायथा २५ गांधर्वनगराकारा मृगतृष्णेव सा स्थिता हृदि चेद्विभ्रमाभासा
द्वैतैकत्वविवर्जिता २६ सर्वं ब्रह्मत्वमेवेयमिमे भावाः परमार्थता यदि स्फुरतीति विभ्रमः सैषा सावेव महत्वपः २७ नानंतो
ह्ववराकोऽहमिति दुर्निश्चयोदितः मनसोऽसौ स्वतोऽसीति निश्चयेन विलीयते २८ सर्वे गोलान्तनिःसंकल्पो वोत्थि
तिभावना यत्नतः स्वयं तत्त्वे लोके सविकल्पोपकल्पिते २९ बंधमोक्षदशाहीना द्वैतैकत्वविवर्जिता सर्वं ब्रह्मयं
यमिमे भावाः परमार्थता ३० नैर्मल्यमानमसाम्यत्वे सर्वं दृष्टिः भ्यमनः क्षीणप्रावृत्तिः सयवेषाविनान्यथा ३१

द्वीपः हरिद्राक्षयमूलतो पिडकरोगेभ्यो नित्यमाधानादि चित्रप्रसादनगति २४ स्वयमधोमलयोर्थवाधिनमाहे वनोपहतमहत्वे
पिकालुष्यप्रसक्तिरिमां शंकामाह नेहेति २५ मायामेवविज्ञिनाष्टियं यद्वैति द्वैतैकत्वविवर्जिते मृगतृष्णादिकांतर्हिपरमार्थता
नामाहमसर्वैवेति ३७ मन्हेमनेनः स्वपरिच्छिन्नोन मनएव वराकः स्वह्यः २८ एवम्पतहेहमाद्यः २९ ५ नैर्मल्यातिश
येन मायेत्यन्विहितेम रागोस्वनाशोपसंतप्यविवेयं स्वतत्त्वामनस्त्वमापन्नेमनः दृढतत्वमिन्नधिकारादिशरीरपवब्रह्म

श्री
११

1767

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

प्रोऽहं नो कदाचित्त्वाहं मनोमात्रमिति जगद्दृश्यं भासितेऽवहानि विनिभावः १९ नहिं तस्य मनसः किंतु स्वयं चवस्वरूपोक्तेयंतरा
हविकल्पोऽस्ति ग्रात्मा प्रतिसंधान निमित्तनानाविकल्पवासनावत्त्वमस्य रूपमित्यर्थः २० यतश्चेवंविधेयंमनस्तेनयोजीवः कल्प
माह चेयेति मनसि चेतस्य स्वविषयसंबंधोनुभवतः वासनावासना प्रवेशो येन कलितेन परिच्छिन्नो चिन्मात्रे विहरतीति तिस्त्वज्ञा
वस्ति ष्टनावाल्पयेनकर्तृरिशः स्थितिरिति विधा शब्दव्यवहारयोग्यतायुक्तिकल्पा वियोगनाविकल्पवासनाकलुषेव्यव
नदेवजीवस्सचात इत्यर्थः २१ यतश्चैतन्मयवतिनं तदैव चिराभ्यासाद् दासना [illegible] मात्रानिनातो यस्तत्पाविर्येय इतसे त्व
पविस्मरणानागतं यज्जीवरूपेन देवविकल्पसहस्रैर्नीयमानं नतथा मारभ्य तत्वाव स्वभावनायहाराघात्मा यथिका

मनोमात्रं जगत्कृत्स्नं मनः पर्यंतमंडलं मनोव्योम मनो देवो मनो मित्रं मनो रिपुः १९ विकल्पकलुषाभासा स्वितन्व
सात्म विस्मृतिः मनस्सच्यते सैवं वासनाभवभाविनी २० चेत्यानुपातकलितत्वितमात्रैति सत्याभिधे मनोऽविकल्पकल्प
यं चित्तं जीवश्चोच्यते २१ चेत्यमपतितं रूढं तेन मनात्मभागतं न देवाधिक मिःसायंकल्पतेनमेनत्वया २२ नास्मात्
सारेऽ कर्मोनशरीरं नशोणितं जडं सर्वंशरीरं हि देहोत्वदचलेपकः २३ शरीरं कन्याशकलं नैमात्स्या मनुष्यपुरादिका त
निर्मिन्वेकदलीस्तंभेनास्यान्यम हृत्वा हृते २४ मनोजीवोऽनरं विहितं देवाकाशमागतं यात्मनात्मानमात्तनोवि
कल्पात्मककलितं २५ सविकल्पान्तरस्त्वप्रसार्य रचयन्मन लं नीलमानं निबध्नत्कोशकारक इति यथा २६
इमं देह यमं त्वत्कादेशकालांतरेऽहनः शरीरत्वमपयादत्ते पत्लवमिवांकुरः २७ याहत्वात्मनमे तन्सास्मनस्त्वा
हकृज्ञतामनो जालं नपिनिवधद्धिमेनं तत्वमेतिनिनिष्टति २८

सारे भवति तत्र [illegible] रागमनत्वपामेदेन कल्प्यत इत्यर्थः २२ एवं जीवतत्त्वपाश्री मदर्शनाद्विविकं शुद्धात्म
स्वरूपं दर्शयति [illegible] शारीररुवा जीवस्वभावो वस्तुतो न भवतीत्यर्थः २३ कदत्वमेव स्फुटयति शरीरे शति क
नेच्छिन्ने पत्लवात्पत्लवप्रसूतितकसंग्यानात २४ २५ विकल्पान्विकल्पवासनाः प्रसार्य जडात्मनरोजीवः २६ नदेहा
त्मकत्वाभावे शुक्तिर्माह इमंति शरीरत्वे देहोनरभावे शारीरमावासनामयत्वेशुक्तिमाहयाहमिति चित्तयज्ञानेमत्व
पिनिवन्नेनदेवमनानिष्टतीत्यन्वयः २८

१५४

यो.वा.टी.भा.टि.
१६

सत्संगेषु तुर्वाहि समागमः ११ १२ कौतुकं विचित्रं विविधं परदेशी मौल्केता १४ कामो वीजाव स्यास्य पेका पहुहमन्मलावुध्या इत्यद्व नाव
ध्येतिमेदान्तुपोनरुत्तम् पंक्तिभिरापोपेत्वे सिंनेभ्य वतीतिर्वञ्चानकथ्याते १५ पर्यं मनेमनः किंकरोतित्सहसंदेहेति कस्मात्
कीदृशो वा केः साधनैर्वा लभ्यः कर्मभिर्वा नैनवाकीदृशं वा ताने साधनानि वचनस्य कानि मुनो नावाहिभिरन्मथानामानि रूप
गतादिमादिवज्रविपर्यये पवङ्गास्ततः कृष्णुज्ञापसत्तत्त्वाविधेयस्येः शावासायै नोनाम नोरपारेभेः शदिनेत्सालतता
पेद्वायाः पेनरेस्यलक्षणे वात्महितं स्वात्मानेसुवमनःसत्कस्पंनाशक्तितात्समेस्परोपः प्रपगात्मानत्संबोधितेसर्पजीवन्मु
क्तलतागोपरमेशुर्वायर्थसाध्यपीलर्थः १६ मनःकेनकमेण लातात्तेनाशयतितन्माह त्यामेतिप्रथमेयात्मनःतस्य
पीवरताप्रशिलहेतन्नतिमित्रसाध्यसाध्यादिविकल्पानन्तलिकत्थ मत्तविकल्पोभवत्यपश्यादत्तववितिहेस्पितिग्रम्

फलितेशीतलच्छायेसत्संगमकल्पद्रुमे सववमानेदत्तसेसत्पिसलद्रुमे १२ मनोभवतिनिर्देहेनिष्पामेनि
रूपद्रवे प्रशांतचापलान्त्पशोकमोहभयापथे १३ नीरसाशान्तापेदेहेदं चिगतरोषकौतुकं निरस्तकल्पना
जालंमोहमत्तकमलेपकं १४ निरीहंनिरूपाकोशंनिरपेक्षंनिराधिकं सशांतशोकनीहारमस्तकेत्यपिवर्जि
ते १५ संदेहोत्पत्नतेषाशुसत्सलाहारपेनरे नाशयिताशमात्मानेसाधयतपेमेश्वरे १६ मात्मपीवरताहेतन्त
विकल्पाम्याणपमल्लिति संस्कृत्यप्रभुतामेपूनहातिरगावततं १७ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहो
दयः तमनोनाशमभ्येतिमनोऽज्ञस्यविवर्द्धते १८

तोसमयेतांसंसमत्यविविंसेत्यर्थः ततः तन्नेदेहाकारेस्तीपेकल्पितरूपेत्यएवतनहातिपावदेवदेहाहंभावेनवासि
तेमनोदेहाकारेभवतितावदेवदेहाच्छलपतिकूलविषयेभरागद्वेषादिप्रभवेविहत्यतहसेवेहंनेतस्मिंसलीनोलीयत
इतिभावः १२ ननुत्वनाशस्याभ्युदयत्वाभावात्मतानर्थरूपताततमनःकथंप्रवर्तेनेतिज्ञाहमनसइति मुधेभावः नहिमनः
स्वानेश्चणाभ्युदयमिच्छतिकिंतात्मकतलात् आत्मनत्समवमनोभावोनर्थलंतावत्सर्वानर्थप्रदाराप्रपन्नाविरति
शयानंदस्वरूपपरिशेषाच्चाभ्युदयएवेतिप्रमग्णात्मनत्स्वरूपलाभात्महोदयत्वेनिर्विवादमेवनाशयेनाहमनोनाशइति त
र्हिदेहाहंकारत्यागमात्रेकार्येकिं तस्मात्मतातानेननताहत्वमनइतिमपक्षमात्मेकात्मा मृतप्रेतिपन्नानरूपमलेन

१७६९

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मनोनिग्रहोपायेषु भोगेच्छात्यागो मुख्यस्तस्मात्स उपन्यस्यत इति ११ नस्मिंस्त्वविवेके शुद्धोदवस्त्रं नाडीभ्रमाद्रूपायं स्मायायेन रुचि
मम्येरिति ४ न त्वाविचार्य तत्र साविद्यया भोगोऽतःपूर्व स्वविचार्य गतस्त्वं लोकः कोऽमात्राः भोगास्त्वा यावत्क दुःखोऽपुरहे केमहार्ह
स्वेदस्मात् विषमाद्विति विषयाणां न भोगास्त्यागाः विषमाः विनाविचारस्मिनिति शेषः उत्तः उत्तर्वि चार्य तत्र नाभ्यासात् परिह
त्रक्रमेण भोगवासनाः परित्यज्यस्वेच्छा मात्रा स्व परिपाकेत्तु लाल्वस्त्रस्मार्थः ५ भोगवनात समतीतकाराः निरुक्तात् इहदोषानिति
दोषान्नरागाहौनप्रसत्व निदत्तः उत्तर्विषयस्यारोहोत्सारस्यति कौयो निर्वरुक्रमबीजनिरपत्यां ६ यतो यन्निरस्त्वशब्दासना
नाला स्मनपवाहस्य रागद्वेषापनवप्रसरस्यावलंबनदर्शि नामतीसायावेः स्वप्रमैनीरूपे ७ शुभामतिः स्वस्तनोत्स्वविषमा

स्वपतोत्तानसर्वसेन्मनाचैवावधार्यतां भोगेच्छामात्रकोवंधस्तत्त्यागो मोक्ष उच्यते ३ किमन्यैः शास्त्रसंदर्भैः कि
यतामिदमेवतत् पदन्त्वादिह तत्सर्वं दृश्यतां विषयश्रियम् ४ विषमा विषया भोगाः प्रविचार्य पुनः पुनः उपरि स्थाप्त
रिमत्यमेयमानाः स्वलाबुहाः ५ दोषाद्युमपत्तिस्तावत्सुवासनावलितानुगतिः कीर्णोकेरवबीजाम्भः केदकपत्रेप
या ६ सत्यमवासनाजालामतिः प्रसारवर्जिता स्वदूष्यरागद्वेषापापाप्रमेति शनैः शनैः ७ सुभाशुभाव[illegible]स्तने ह
तत्तामस्ता फलदानेऽद्धरात्काले सेष्वीजवतीवस्त्रः ८ शुभभावान्स्वेयतनाया स्वतन्मननिरिस्थिते शनैः शनैः
प्रशान्ते च मिथ्याज्ञानघनान्धुरे ९ नहिंस्याते च सोऽजनेमपवेसुकारोक्ष्ये विवेकप्रसरेद्भूत्तेन्त्रभसीवार्कतेजसि १०
एतावन्तर्विहृत्यायां स्मानाया भक्तीचके स्थिता वतः कृताध्यायां मयाविवनिशाकरे ११

नाग्लानिर्दुःखदे [illegible] यात्मगणान्नवस्केनितं सात्विकस्तपाकालस्तुभ्यानेवत्तानसमाधिविस्कान्निलहस्तान्मोत्त
फलदानेकुरास्तत्वेपक [illegible] दिस्वेष्ववीजवतीर्भ्यारिष्यः १ दयाहास्तिपात्तमाह स्वभ्रावाप्याप्तसमाधिपर्यन्तानि मनोविश्रा
निसाधनानि क्रमेणाह स्वप्नेनाहिता सर्वेषां भावतत्त्वानां समनानात्मनोभवति निर्दहृशमिम्मानवपः उद्भवेदं १० एतेनैतदिषति
ग्रहधैर्यकीचकेवेगोकरीद्रजीमतवराहशोरवमस्यापि स्वकृतमवेगाजानि विमुक्ताफलानि प्रथितानि लोकेतेषां तत्र स्व
स्वमेवम[illegible]ति स्वप्नमस्काकारेषुवेगानामपि रत्नशास्त्रेषु परिगणितानत्वात् एतेनेदं हिमनसि स्थितो स्मात्सोत्वतामेनहृतार्था

स्थि नी ४

यो ११

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कः किं [illegible] भवयन्निति त्रिशरीरविषयः [illegible] निषेधः भावनेतिनमस्कारनिषेधः ३ वासनाचित्तमितिशब्दावपि ग्राह्यौ शिवमिव हेतुः सिद्धमेकत्वनाम्नामात्रो २१ चित्सु नं जीवन्मुक्तं विदेहमुक्तं वदेच्चित्तमप्यभावात् निषाप्य तोषात्वेनालक्ष्य २२ देहात्मता नवज्ञाने देहात्मनानवाधकं [illegible] निषिद्धमेतिन्यायाद्रामबालक इदे हा नमभावनायाः ध्यानेषां चेतः परिणामि [illegible] भावया भीमभासदृष्टान्ता परत्वबाधकत्वो कथितः २४ स्वात्मतार्थे कारय द्भावसिद्ध्ये पितृप्रसादत्वहृ [illegible] शयनः देहादिशरीरपात्रमेवार्थे स्थिरस्य दशं मिदाने का दिना २५ २६ इति उक्तप्रकारेण भीम

भासमेवदेहजगत्सर्वं [illegible] भवपद्कबा भावनानाम मनानेवमेनं [illegible] जीवत्यां ३ वासनाचित्तनामानो
शब्दाः पर्यायत्वमन्विताः सम्यगवलोकनाय इवविलीनो नश्यते २१ वासनावलिताः चित्तस्थिरस्थितिमुपगावे
न देवता हि निर्मलं विमुक्तमिति कथने २२ नानाद्रूपाकारे स्थितः स्थितिमवगाते न देवाम्रुरामे न येमिष्टा
यत्सर्वोस्थितः २३ रामबालकटाकारे स्थितः परिणाम [illegible] भीमभासदृष्टान्ता [illegible] चलत्व २४ राम
बालकदृष्टान्ता [illegible] भवत्नराघव पतद्रामशरीरमोचं पितृकमललेनमे २५ भवनेयत्नमपाप्यते [illegible]
मे न धीमते रामबालकदृष्टान्तस्मान्नात्माने त्वराघव २६ भीमभासदृष्टान्तो [illegible] तवानद्य सविरलस
दुःखसंकटे येभवपदवी भवता पतनोपयाता [illegible] सफलपैवनरपतीमि २७
इत्यार्षे [illegible] महारामायणे वासिष्ठे [illegible] मोक्षोपायेषु स्थिति प्रकरणे [illegible] रामबालक [illegible] नाम
२८ श्रीवसिष्ठः जयन्ति ते महात्मानो [illegible] विनिर्जिते यविद्यामे [illegible] मनोविषयोन्काले १
संसारस्यास्य दुःखस्य सर्वोपद्रवदायिनः उपाय एक एवास्ति मनसः स्वस्य निग्रहः २

भासदृष्टान्तायेनव्यवहरणावत स्वसर्वं व्यवहारविषये समकनये व विमते [illegible] बोधपरिपाकलक्षणासे स्वयं स्व
पात्नोशामोसत्यां सविरलस्य दुःखसंकटामवेषुजन्मपरंपरा [illegible] त्रिविधताप भोगायो [illegible] भवपदवी [illegible]
केन नयतिनान्यथेमर्थः २७ इति श्रीवा॰स्थि॰ चतुस्त्रिंशः सर्गः २८ इह चित्तशमोपायो भोगेच्छा त्यागऽ त्याने स
संगमविवेकात्मबोधरूपसमाधिपूर्वक तत्र मनोनिग्रहएव मुख्योपायः स्वस्य [illegible] भवप्रयत्नं प्रशंसति [illegible] १२ ७५

सदा यांत्यनीविनीसेना २० भुजंगैर्विदैर्बलाडंपभोगा वामिहलोकेना मिमत्ता न्यपि विशेषतो नायके भवति २१ तीतोदस्ता
ऽहरेष्मेनदीपनाचलपावकेन रसातुः स्वपलावन नमसोंबरसानितासोव यत्न दृष्टे २२ कुलनिधुवस्वकालेपि मत्तदुदीन
ऽलाचलेपुहु २३ घाशा मवतनरतिभावत वैसा दीघ्री यतः येयेहनाम्न कुपरेतारैन्या सैलोकनाथेन जनाहूनेन तेनेग
नाविसृतरंनरैइको योपिहेवसावरेणाल स्यदतिदाहाद्दिमधेः २४ स्नामं विदेहकैवल्यं २५ तेषामपि शंखरवत्स्यलको देशो
नरगनिप्रतिषेधतिते हेमि वासनाहितानि कारणां नेहेय सकः सहकर्मणो निलिंगोम तोपदविषक मस्तोतिमुक्तः निर्वासन

साघरानोंदेवंत्तो ये दर्शा वृक्षापिनं जगाम महारथांषै लेवानानैवाद्यमालिका २० हरिरप्यासयामास लोभीतोदेव
वाहिनी भुजंगामिव लामेकारसगति मिव नायकः २१ गृहीतो गेदजेहरैनाव स्यासरवाहिनी उवासपावहुगवो
लनिरासार्थं मृघयो २२ नमवतनगतु दुष्ट्रोरिशिवस्योस्तवः पकालमुषकत्यो नेत्तसहीनज्वलाचले २३ शाशाम
समरेतस्मिन्वेत्सः स्कुलवाहनः नाना यनपहनो यानः शेवरो वैश्या वो उरोम २४ भीम भासहत्यालेनन मिनविष
मसंगरे विमुनैव राक्षसैनीता पवनेने वदी पिकाः २५ तेहि निर्वा सनाप्यव तहाशमे निमृपानना नत्रदे पोपानि
तांतादी पाना मिवध्यामयतो नस्मात्सामनपा व हे मुक्तं निर्वासनेमनः मानिवी सतोभाव मास्वस्त विवेकतः
२७ सम्यगालोकनात्सत्या वासना प्रविलीयते वासनाविलये चेतः शममायाति दीपवत् २८ नमसोकिं
चिदेवेहसद्भावो भावपुत्तलेनास्य भावनात स्याहिर्मैस्तस्यागी दैशा २९

सनातेषां गमशेषो देवगंधर्वैनतानेतपार्थः २९ उक्तोकयोम्हं तेषां पच्चकपसंहरति न स्मारिति आह स्वभावय सु
वशोसेपाद येनिपादहसम् नहा हरतोकडपायस्तमाह सम्यगिति सम्यगयाम् नाष्टोच सम्यगालोकनाउत्त
ननसातालकारवां वाविचारप्रणि धान जनि तसातालकासहितापः चेतो मनः शमनाशे २८ सम्यगालोकनप्रकार
मिदानीं दर्शयतिन सत्यमिति स्वलेषसः सद्भावः परमार्थसत्ता ह्रिदान्नाय दिहं दृश्यं भावयति ननिं चिदपि नसतो न
स्यात सस्य सत्यभावनादर्शनमपि दृश्यविशेषिताकारतानास्य व्यवनिपन्नस्य प्रकाशचिन्मात्र परिशेषदर्शनमेव सम्यगीलमि

1773

तानप्यात्मसात्कुर्वाणान्सविवेकानपरिकरो भीमस्त्वय: ५ ६ वरप्राप्तिविद्याबलवशीकृतमांविद्यालक्ष्मणामर्षणा ७ एकवि
तानेनसर्वविद्यानामर्थज्ञा: वेद्यामनन्तवेदलादेवकीमणागादिविशेषणा: ८ ९ भुवनमध्ये भुवने हेमितडिलद्भुतमान
पतेरवार्थगर्भो वक्रशीलि: १० ११ १२ येभ्योमेनवांप्रदर्श्य चनद्भपमियोनिविद्यागद्भृपा घनुरपद्मयाह मम इति सारीभेवि
बुधाभ्युगमतनवुपकमनवृसंकेनेकवद्वासामनरसाविमेकशेषेकवस्राव: १३ १४ १५ हलाभ्रन्येपेलघ्याविधैरभिहे

इहानेकसत्त्वा[illegible]प्यवोहितान तानप्यात्मसात्कृत्य सविवेकान् कुरोस्य हं ५ नमल्लवपरित्राणान्वि
प्याभावनयोऽन्तिकता: ना[illegible]युपाद्यांतिविमेधांनिवतान्स्याव ६ यतिमेविशनहैमेहस्माहृशानसानवाधियामाय
योमाहृथामामवृत्कुर्वानीववर्धोपि: ७ सर्वत्रावेद्यवेलामोवीननगामानेनस: यथाग्रमेककर्त्ता भावितामानुड
नमा: ८ भीमोमामाहृदहतिमामभि: परिलंछिता: जगत्रूपा मिवापोवृपरूपंनः प्रकलनापपा: ९ तेहैमाभवनेषु
पकाहृथामामवंबरे गर्जनोद्देतिनडिनु: प्राहकीचपयोयरा: १० मघुधानमसंदेवैरपिवर्धगणानलहून विवे
कवस्रनेनस्पुनीस्कास्वस्वाचन ११ नेम्यप्पवपुर्देगतमेमदनिमितिलासना नावलोपमद्वेचेतिविवामाया
नसरनाताम १२ मममक्कुरीरविवुधा: कोमाबहमितिस्थिति: विवादादिलमेनेपामोहतुर्नेमयाहघ: १३ मम
क्कुरीरंनालीढंवितकुरैवात्मनिश्चिता यहंतामसचामोक्षितिनिश्चिनेयामरागपत्र: १४ ननसेवनिर्व्यूहंकारैर्ने
नमरगानिर्मयै: प्राप्तार्थकार्तिभिधीरैर्वर्तमानानुसारिभि: १५ ममकतुंकिर्मिर्नित्यं हतामोऽरुपदंतमि:
वाम्मनानालनिर्वर्कै: कृतकार्येस्कर्नृभि: १६ प्रभो: कार्यमिदं कार्यमितिमेगाग्नननवै: वीतरागैर्गतहेषै: सर्व
हासमदृष्टिभि: १७ साहैवीदानवै: सेनाभीमभामहस्राहिभि: हताभक्त्वा हतागुणामानवसीरिवमोक्तभि:
१८ भीममामवरदृहसमाजानागर्वोवामावाहिनी परिदृहावधेगीनगगोवद्भिमवद्भुता १९

रत्वाभिमानाभावादहंतरभि: १६ नहितेषांजनसंगरे महतिसूवाहप्रभोरिति प्रभो: शेवरस्य दृष्टाइदंकार्यनसा
तनादिसर्यो: मप्यवासेवकीमतै: सदसद्वा प्रभो: कार्यमवश्यं कार्यमितिनियतिहितिहेतो: संगरतमरेनेतप
लाभिलाषयेत्यर्थ: १७ भक्तावलेनवशीकृत्य सेवाहितोपभक्के त्यर्थ: १८ १९ ॥

यतिप्रवृत्तिदाः प्रतिविदाः स्वित्संसृत्कार्यविपाकत्व १८ प्रतिबंधनिरासाभावे रोगममिव भवतीति शेषः मतमतः संप्रयुक्तार्थे संप्रयुक्तार
वद्ग्रहणात्मन्यायाद्रूतानि निमित्तेहं कार्यैस्तोतार सम्यक्त्विकं प्रतिबंधकं पवर्तने येन केयं प्राणि विधान स्थानेन किं चिद्विसंधः १९
योऽकृदेशाधैर्यता स्ववशाहि प्रपतन्तास्त्वहं यथास्मा तयाऽस्मस्त्याद्वं प्राप्नुवल्लोकप्रकाराणां स्वाप्नसं विदैनो ताचापदच्छके
मसमनमप्रमिकाऽस्थितिनिग्राणमसहानपरिक्लिन्नमात्मावद्य समायं पदं विदेहकै वल्यं गुपैतियोगमोतीत्यर्थः ३१ इति श्रीवासिष्ठ
नानापंचकाशेद्धिः तेऽचपरिद्धिणः सर्गः भीमभासदृढैः कार्तैः देवैरभावितैर्भवरिः शंबरः ॥ नद्यानात्रेत्रैव वम्हकाविवासनाः सा

मे शोकाह्रकृतैर्ने नाभिंगा गासेगाममहासमवे नसहदैवेदवेनसमयायायतिविचारना १८ भोगेष्वरूहमाने पुष्पेः स्त्रप्यः
प्रयोगेन स्तीर्णोपकारेकिंनाम स्ववशेन त्यत्रयवर्तते १९ सहकारान्सेपानवर्जनात्स्ववशात्मैव योऽकृदेशापदस्थाय्नूतीपे
तेभवसागरः २० नादेनतेनमकिंचित्परीतिमन्तासर्वे च मल कलमपाहमेव चेति लद्धास्त हेमनपिस्तविद्धमेवमी
मौनीवाऽस्थितिं परमपैनिषदं महात्मा २१ समाश्यामसकलहोमात्मात्मैः हेकारविचारः सर्गः २२ श्रीवसिष्ठः
मत्रैनेप्रशैलवसामिता साहित्तिमतेषष्ठ यद्वत्तेशंवरः सोवगरेनागम न्निमे १ नद्यागगनविमहे समसलेपव
सस्थितो विनष्टेऽसेवरानीके पाशदीवाद्वमेस्ते २ देवनिर्मितते मोसौ नीलाकृतिपपाः समाः प्रवर्दव
वधोपक्रतस्थितयामातदानवः ३ तामाद्यपहारचिंतायेमप्रमायैवदाः सोर्चीतेते विनाकृतेभिक्षोवकर
हृकृतिः ४ न४

[illegible]

नविवेकपोरभा[illegible]प्रतिनिर्वासनवे इरमासेनविहृतासेनयो दौर्नैतनसप्त नदेवाश्वनामत्याइशाते
यात्मस्येयामवते[illegible]कस्टिशानदैवैरपिद्रनवैधः कर्तृशाकनलहुमयैभीमभासदृढनापैतिदृष्ट्याधित
मपक्रमते गतेनादिना सद्भावादहंकृतिसत्के नाहिवीर्गीतेर्वे नगमन्निमेसंपरमेकसरसो १ नयाव
णीनपकारेमागमनाहि महेश्वधः पतितेस्तति व्यलसंस्थितो भिन्नमर्यादे २ यातो दानवः शंबरः ३ चिंता
प्रकारमेवाहरामाद्रपइमादिना ४

वा॰ टी॰ स्थि॰
७३

केनचिदपि न स्पृष्टं तन्मे च्युतेनेदृशस्थितेति शिवोऽहमस्मीत्यंशो ऽहमस्म्यहंकारो मेऽस्तु मनसो वासनात्मकस्य तु प्रकृताः साधारणीत्यपि निःसर्वं न स्थितं न तीति दोषव
जः स्त्र सर्वमस्मि सर्वात्मा भावाहंकारोपि लोकसिद्धे देहात्मभावाहंकारवन्न निःस्वरूपतीति निरूपणाः स्थितोऽस्मि मनःसमस्तभ्रमः कालतिस्थापगर्भ इत्यहंकारो वा
स्वरूपमेव भावनया संपन्नो ऽहं तस्मादहंकारमुक्तं तं चरेत्सुखं ५७ अयमेव प्रकारो मे मोक्षस्य निश्चयो मे सततं स्मरेत् इति ममैव देहात्मभावाहंका
रस्य लौकिको निकृष्टतमोऽयं जीवाहंकारोपचारमेतं तु मनसे देहो ऽस्मीति विचारतोऽपि निर्मितो यन्महंकारवत्तेनेकार्यमिति मत्तोऽस्येकोऽस्म
तमिमं चः ५८ उक्तमेवार्थमुपसंहरति प्रथमं मिति ५९ न त्रीकोपि त्यागं न भवति विसर्गोनविमाहमनयेति ६० प्रथम त्रयं समाहिते

शिष्टाहंकारवाक्ये नृपेऽभ्यागाति सौकेतो सोऽकाहंकारवृत्तेष्वयंरस्मि विहरणाः ५१ नहेतोस्मीति निर्विरंगो पवर्गेनेमहंताम
ने प्रथमं द्वावहंकारावशोभी क्रयो न लौकिको ५८ प्रथमं द्वावहंकारावेशिक्र्यामन सौकिको रलीयाहेहतिस्मात्मा लौकि
कीदृः सवरोधिनी ५९ अनन्यादुरहंकस्त्यात्तमयात्स्कदः किल नोवंशं समनुगम्यक्ष्यकाण्विलेरदा ६० श्रीरामउ० न
तीयो लौकिकीमेनो त्यक्तायितात्रहंकृतिम किंभावः शुरूपो ब्रमन सामुगापरात्मनोहितैः ६१ श्रीवसिष्ठउ० यथानावलारि
हदृपेतिपरमे न त्यदृशहमोनघ ६२ मूर्खेकारदृष्ट्यावेतेस्त्रोके भावयस्मिहिति
रोहति ६४ सर्वेसमवेषन्ते न लौकिकी दुरहंकृतिः परमात्मत्वोपावत्तेर्नीयानपाधिया ६५ शरीरनाशमा
यावत्तु दुरहंकमवर्जने सम्यक्न परमं श्रेयपदमेव परं पदं ६६ भवाहंकृतिनिःकस्थूलामेनोहि लौकिकी ति
हृदयस्त्यापि न नरः प्रपन्नस्य यः ६७
रामहर नीयं प्रथमर्वाभरतीयाहंकारनिवृत्तिफलप्रश्ननया पर्यवसन्नमुपाधस्मानतासहरूपस्थितिप्रकारमेवास्वच्छतिर
तीयमिति केभवाः स्थितिप्रकारापरास्मकिंभावः ६१ यथापथ्यासर्वाहंभावेन मुक्ताहंभावेन मव्यागरूपक्षपाहिपरतयासन्
अनिकामेदृष्ट्वायेन प्रकारेणास्यात्मे शक्रोतिवचनस्यास्वरूपस्वलाभिवाक्यलक्षणाभावरेणनीयन्ते ६२ नदेवप्रपंचयति मर
कारेणादिना सर्वोकेस्याचे हे ६३ ६४ शनकृतो पिपयंचक्रममितिन्यायान्नरहंत्मभावनान्यागरुणानकीर्तयमसदा
वस्थकतंदर्शयति सर्वदेत्यादिना ६५ शरीरस्यामपः स्वरूपतः वापरूपोयोदुरहंकारस्तमवर्जने ६६ भावलेभावो विचारस्त

७४
७५

सशरीरोऽज्ञानाद्यहंकारः सूक्ष्मशरीरः स्वप्नमात्रोपि काहंकारस्य सप्रपंचा सशरीरः देहमात्राहंभावलक्षणः स्थूलशरीरः देहव्यतिरिक्त
बुद्धिमात्रोपाधिकाहंभावलक्षणः सूक्ष्मः कथं केनोपायेन संपद्यते ४८ श्रूयतां तयोरहंकारस्य प्राणनाशे स्वात्मैवोपाद्दे
कारो विदितो सत्तामात्रविषयः सर्वात्म्यविषयोऽपि सनेवोऽलतद्धोत्वा प्रतिकूलमात्सांप्रतिकलेनमस्त्वाव्यवस्थितिः किंचिन्ना
मदर्शनसाधनाच्च श्रेष्ठतायतः सो देहमात्राहंभावस्तानर्थरूपमात्मानं संघाते तेनापि ४९ अहं सर्वमिदं विश्वमिति कार्येऽस्य विष
यापरमात्माहमच्युतः सक्तिकारणाविषयानत्मदेवात्यर्थेन ज्ञात्वैव विषयावासनस्य ज्ञाविनालीनतापि ५० जीवन्मुक्तस्य व
तेर्थपंचमभूमिकामुपस्य यद्यपीयं सतीयं पदार्थावस्थाविभवति तथापि जीवन्मुक्तस्यपरं केनिभावः बालाग्रमात्मकेयाग्रभागस्य

श्रीरामः किमात्मकस्तिरहंकारः कथं संपद्यते प्रभो सशरीरोऽशरीरश्च कथं तेनास्मि किंभवेत् ४८ श्रीवसिष्ठः त्रिविधो
गत्वान्तीत्यहंकारो जगत्यस्मिन्नुपे द्वौ शुभाविनरस्तामः सुगुणेकथ्यमित्यते ४९ सर्वमिदं विश्वं परमात्माहमच्युतः ना
न्यदस्तीति परमाविशेषामायंहंकृतिः ५० सोऽन्तार्थस्य कथंचं [illegible] विप्रो सर्वमात्रमिति [illegible] बालाग्रशतक
ल्पितः ५१ इति [illegible] विदेहो मोहितो याहंकृ शिः शुभा सोऽन्तार्थ [illegible] जीवन्मुक्तस्य [illegible] विद्यते ५२ महंकारमिदंपा
सात्कल्पनेन [illegible] बालवी पातिपादहिमात्रोयमहमितिसोपनिश्चयः ५३ [illegible] सोऽभिलोकिकल्पनस्तुकृष्ट
सः वर्जस्त्यक्त्वा [illegible] मात्मा शत्रुरेवपरः स्मृतः ५४ अनेनाभिहतो [illegible] निश्चिंदति [illegible] नेवबलिनाविविध
धिप्रहायिना ५५ [illegible] संस्थितैः संकटेष्वेवसक्लानि [illegible] हरेण [illegible] विरम ५६

शानमभागदवकस्थितः सोऽपनेनविरवपदः स्मर्थितर्निथावतमस्थोत्सविरदे बुद्धिर्मेत्स्यो पायिकश्चो
स्मकाशाय्यांतस्य हृतोतो [illegible] परिमाणाद्वेतस्याधेहिकतान सवानेस्माथकलानत्याकिमतिविशिपाव
निवार्थ ५१ [illegible] बन्धनक्षयोति बहुभूमिकाद्यप्रोताशयः ५२ येन सम भूमिकारहस्ये जीव
नानुपानुपपत्ता [illegible] नतवालवी साकल्पना कल्पविद्यावद्विद्यावाप्रमनमनत्रभगवान् सतोऽस्मि
नामत्वादहंकारदतिनाममात्रपरिशेषाद्दहंकारो भिध्या मात्रमित्याह स हंकारमिधेति तलीयदृशपनिपादि
पादीति स्वयं देहप्रवाहरमेधनिश्चयोमिथ्याभिमानः ५३ ५४ नपरिशेहतिनापरिच्छिन्नस्वभावेनाविर्भवति सा
धिग्रहणोपायामानदः स्वमात्रोपलब्धये ५५ मावात्मभावादेवविरमनादिकालाहारभ्यसंसक्तयाकल्पीकरनमतिर्बोमन

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰टी॰सि॰
२२

धकाशिरे४

नहन्तुकेदेपुनर्यमाह यहंभावस्तुति मतृत्वात्मनोज्ञानकर्तृत्वमेतदेवात्मकेषु तत्त्वभावतो ३७ त्यनमात्रो च्छेदनादिति
निःसारात्म्यन्तेदमाहंकारतयाजेनिकत्ता नांकात्मनामात्मनईदम्तत्तदेनापिविनुदे निर्विकल्पीधेवेइतिकरत्ममतविस्के
दः विकार्यः विमर्शचमात्कः स्वः विमर्शकन्नस्वोपमत्त्वावधिचकपात्मन्तीपलामिवत्ततदेत्सात्तेस्वारस्मावाः पंक
पनहृत्याणानमेगृत्तृपत्तानुत्पर्याः ३८ वस्तुनत्वहंभावविवर्जितत्वात्मात्मात्मनः परिशेषाआत्महेभावनताखपमेवमे
सावकेवहनेममात्[illegible]त्यर्थः ३९ विमर्शत्वाग्रामतानाःपिशाचिकाविवर्त्तोतिनिधायैवेति ४० तस्माहंकारपिशाचस्या
गृहंभावोदंकरोत्[illegible]महत्त्वा[illegible]मत्त्वात्मनो ममेदमितिविकल्पो मोहबोधतत्वाः सहहृशः ४१ कत्रुपाततुविलकोदा
भोमर्षीवासनाहतः विकारो[illegible]रस्ववसमंगवशोकिवत् ४२ यहंभावतनयाभाविवमहंभावविवर्जितः समारचक्र
वहननमात्मनः परिशेषुण ४३ यहंभावतमोपाकुज्ञानात्मप्रविजैरपते नावदेत्त्वविवर्तोतिविनामकः पिशाचि
काः ४४ यहंकारपिशाचेनुगतोमोगोन्यायप्रः तथात्म्यातिनुदेवात्मतनात्मत्वंविहृपे ४५ शीघ्रमहंकेनोप
येनभगवन्नहंकारोनवर्त्तते नलेकयपमेवमस्त्येसारभवशान्तये ४६ शीघ्रंवित्तः चित्स्वावदर्पणाकारे नि
मलेत्वात्मनिस्थिते इतिभावानुसंधानादहंकारोनवर्तते ४७ विचार्यमिलात्मनःकिमेस्वेहविरागयोः इ
मेतराणुसंधानादहंकारोनजायते ४८ नाहमात्मनिवोधस्वरूपमिवशेषिनिश्चये ज्ञानेनव्यवहारेणनाहंका
रः प्रवर्तते ४९ नाहंहिंसादिदंनत्वेयादेयहशोःत्वेने समतायाप्रसन्नायानाहंभावःप्रवर्तते ५० नाहंविततादि
मेनदैयादेयदशोःतये समतायाप्रसन्नायानाहंभावःप्रवर्तते ५१

श्री

भावस्यनिहतेःनिहये प्रभवेत्तिशेषः ५१ तेदपाये ५२ इतिडकप्रकारस्यभावप्रसासस्वभावस्यानुसंधानानमहास्य
दपात्मन्तात्मनिविन्मात्रदर्पणाकारेनिर्मलेस्थितेसति यहंकारोनवर्तते ५३ तेरुदितिरागयोःरागहेत्वाभ्यांविनस्तिविस्फेदात
नमितेत्वमनस्यनुसंधानात ५४ यस्यपेमःमात्मनिनाहंयहंकारोनास्तिहस्थिरचव्वनोनतिदृतिस्थिमात्वपमेवशतेन ५५ मे
नाहमितिवहिर्जनाहितितेयाहेयव्यवहारनिमिमयोर्हशोः तयेसति समतायांप्रवेशमात्वत्तयायांप्रसन्नायां ५६ यहंहृ
विनश्यनेनात्मरूपंइतितिडिपुरीपमपेनत्रापीदेहेयेशत्रुमतमिदमारेपेत्रिमतविनिदृशोःतयेसमतायांसंबोधात्मलातह

श्री
हरि २२

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नस्मात्तद ब्रह्मस्वरूपमिति २४ ननु ब्रह्मणोऽहंकारस्य कथं परिज्ञानेऽपि परमात्मा संवेद्य इति चाह ब्रह्मस्वरूप इति यावन्मनो न परि
ज्ञातं तावदहंकारस्य परिज्ञानेन न्ननपेक्ष्यार्थः २५ यदि परिज्ञानं तदात्मनः किं सिध्यति तदाह स्वरूपमेवेति ततश्चिद
भक्तिस्थानेऽपि सिध्यते विचारतः कोऽयमहं पदार्थः स्यादिति प्रमाणपूर्वकविचारमन्तरा ज्ञानान्न २६ यदि ज्ञाने विज्ञानचर्यी
श्रमलयिमां श्रोत्रं हस्तौ नान्या च्यवते न्माश्चान्तःकरणानाङ्क्ष्य कामं प्रभृत तद्दृष्टीर्नाऽपि स्वर्गं लेहाल स्वानां यं विज्ञान वशकृत परि
हृदि विचारणान्तं शयपद प्रभवति तत्त्वाध्यात्ममर्थः २७ यथा बालाश्चेतो मोहेनावृता नैगीन्नरूढेरहंनामाभिमानो विविक्तदृष्टेरी
ब्रह्मस्वरूपपरिज्ञानः परमार्थोऽवरेमलम् परिज्ञानोऽहमर्थे च परमात्मोत्तरं भवेत् २८ यदहंभावः परिज्ञानेनात्मेमा
त्रोभवतीन एकात्म्यमात्रेनैवानुपातिविन्मममात्मना २९ ब्रह्मादि जगद्दृश्यं किंतन्मस्येव वक्तव्यतः स्वरूपमेवतत
नस्मात्कृत्यते हृद्विचारतः ३० वाङ्मनेवामलाधियाम् विज्ञानेऽपि ज्ञानचर्यी विज्ञानेनावबुध्यते कारणानां विचा
रणा ३१ चित्तोत्त्याणविदेशोनरहंकारयत्नाहता विकासप्रयतितं तन्मात्रमात्मविशेषकल्पिते प्रमाजितेऽहमितम
स्मिन्नदेशाद्यसंविना नरकत्वोऽमोहादिदस्याः कलनेव वा ३२ यदि ज्ञव इहंभावोपाधिः स्थिति विज्ञ
मते नावहिंसकाणमायामिति सज्ञकृतेन मेघवी ३३ यावत्स्वचेतनानि निज्ञातेऽज्ञानं तत्त्वं स्थितिर्मात्रमहंकारः क
द्गतन ३४ स्मरणमयमहंकारः स्वयं मिथ्यात्वकल्पितः ज्ञात्वा ग्रहणं जातेऽयं प्रयत्नतः ३५ यदेवकलि
तोऽमोहस्त्वहंभावः प्रपश्यति स्वनेन संसारकारं तामहं दृढचर्मितो ३६ यतो मोहात्मकमात्मा हास्य तत्त्वतः
ज्ञानयं भवेत्संसारे न भवेत् न भवतीति ३७ यदि किंचिद्दिवसायानि स्वतनुः स्वयं लभते तस्यकार्यं च क्रमप्रविकारोऽवि
नंभवे ३८ सोऽहंकारांकुरविज्ञाहृदयेनावरोपितः सहस्रशाखं कृत्स्नं दंतसंसारस्ति नाशाने ३९
मायायेनाहविज्ञोऽनन्यो ननु ब्रह्मसमाभिमानायाय भयरागस्त्वल्लाहे तत्केऽपि पराणां गोचरे न कस्य संगोऽस्य तत्त्वस्यापयेतीमा
हममार्जितेऽहमिति अथ ३१ ३२ मोहमये दुर्मतोऽभिमानह्रदि नित्य करणो ३३ तु ज्ञाणपदे देहोऽहं इति भ्रमः सर्वान
चित्रिमितमित्याह भूयामिति ३४ प्रविकारः स्वयं परिणाम ममत्वं च तानि तामामनगणनाम ३५ येनास्यहंकार
लताणोऽहंतां कुरु हृदयेन विचार परिच्छिन्नमनसेव हस्तेनत्पूः कर्षेनो न मलशेषि लपादितः तन स्वयंवापितः
उत्पादितिरस्लः तस्यार्थी दात्म्येतेवेसंस्तितिनाप्यनेनसमसमस्त स्वस्वाप्ननेहं फलतीतिशेषः ३६ ॥

स्थितेः
ज्ञाप्रम
४५

मा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.पि.
७१

तेनतस्यपरमउत्कृष्टार्थोपिसिद्धोनिन्हतेदरूपेति १७ परमेवाथवशिष्यतेइत्निपक्षकंतेनदृष्णानेनात्माबोधपादनेनसमर्थंयतिनचेत्वादि
ना मवैयितमनोदिनमपीदिनमिति भावः १८ यथोनतन्ताहिकंतवेभवतितथोपतिपककरणोपितुक्तिभिरूपणादिनमपपादवि
धानेवेत्याहपवमितिपश्यसर्वविदुदिरनुभूतंचनधानेदृष्टत्रितगत्कविदंचरंमधुनादपार्थिधामिचेन्निपरेणासहान्वयः
१९ नटेवदर्शयतिइदंतत्वमिति इदंसविदंचरंनुलंपरमार्थरूपंमत्तस्मनन्तमधापानटेवमारिमलकारणोपसतदिवदादि
तस्यातविंमतः उतम[illegible]मायाधाः मायायोरविकारतानायपोमादेमिथानायनेरनुमनिपद्मसेवपरिशेषान्
एवंकुथंवासातत[illegible]केहेतु[illegible]स्पाचिदात्मनिकिंहृदभावसपविपक्षः टंकसहस्रेरणुसादृष्टिनुमशक्यत्वादितर्थः २०
यदिनोमनप्रमेवदध्येनर्हिजगति[illegible] सर्वेरवउपतेनत्राहचिदिति यचेवलात्मनिकल्पितवाचस्मिनचेवलामायापति

इयमानाभावनत्वपरमेवावाशोपाने मनुनाभावन्नसाद्वानुत्ीचुतचैतलोयते १७ नैचोनतेनवैवासीदृषेनचमविष
ति वर्तमानेपिनैवास्तिपरमेवात्मवेयिते १८ एवंकुक्तिकहहेत्वादर्शिहयुनविच सर्वैरेवाङ्कमतेचदर्शयिधामिचा
धुना १९ नदेहमसतेशानंत्रिजगत्सविदुंचरम इदंतमसनत्वादिक्लोतमात्मनुतम २० चित्तमनुमनेवाहवेत्नाचंचला
[illegible]ति यतयेवातेदेवनदिसावत्नुद्धयाते २१ त्रैलोक्यभयोनुभवच्छित्रिदादिनोतुनैदतै[illegible]ग्राचोत्सप्रमनोभेदोनिर्विकल्पःसक
लतो २२ स्वभावतोसाक्षिनदृश्योयउनोमवतिमेवतो त्रतदृष्टानुमतेस्यावेनावस्तमपोहयो २२

विवंविचमस्कृतनेनाशावमिवकल्पयतितदेवजगदिनितनयेवावश्यानदत्यर्थः २१ तविपंजगदत्ववोपचित्स
विकल्पाअत्यचिदिविर्विकल्पोतिजगाइदमपलपितुंपञ्चतन्मात्नेपकृतविरम्यपिंसदःप्रसकरणासाशंकाहत्रैलो
केतित्रैलोकेयावानअपानअभवः सर्वोपिव्रह्मविदादिनस्त्यागुमेरुलेकिंगणसमद्रहवजलत्वोननमियनतः
स्तर्थः सत्सोद्भमंडलक्षणोधमत्नकोवाभेदः कल्पनानाम्मिथ्याबेसतेस्लोकभूपोतुभवोपिनिर्विकल्प
कएवककघनानिस्वर्थः २२ नसाः स्वविकल्पापाधिन्द्रःनेच्छिदाभामस्यानमेवोजगदत्वमतेरुदयः नि
मिषोंलनवरत्यर्थक्रमसत्रावलाभात्कलुक्रमेणापोत्यो सपथवासमानिर्विकल्परूपायागितेहरमसाता ७१
त्कारस्पउन्मेषोत्वगरूपानुमतेरलमपः लिमेषस्तानाविर्भावस्तदयइतिपादक्रमेणोवगोत्सम २३

1779

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नन्वादौ भोगवासनाहनोनंविनाशायनत्तद्विषयसेवन्हृष्योनेष्ठ्याध्यात्मनाशायेति तन्नरूमात्कामाद्यपह्नान्तर्षेवतिवि
षयोपहारेणागतत्हानीमाय रूनार्थिन्याः स्पृहाः भोगस्पृहेनोशायप्रयमेलद्विरोधिविषयदोषदृष्ट्योस्पृहा: यन्वे
ष्वा:हिशब्दत्ल [illegible] वश्यकत्वद्योतनार्थः नन्वत्रदन्वेषणोविषयत्यागपर्यवसानात्मघोदुःखंस्यादितिचेत्नताह
दुःखाहितिवैराग्याभ्यासादिदुःखाहतेनिराबाधंभक्त्यानेदसबंचिन्तकिं यत्वापुनेनाधायात्रपवैन्यर्थः किंचिदिति
खेदेनकाकुर्वीया: ११ ननुसर्वविषयमात्रदुःखमपंगीकृत्यवैराग्येणत्यागादिष्टविषपरामोक्षणंसेपायःस्याद्धिप्रा
पंचयत्नसमेवपुरुषार्थः स्यात् नत्वतयाप्यमस्तापिसात्विकविनिवृत्तिमेदस्योनःकृतार्थमेस्याहितीयेवमस्ताभावा
न. स्वैकरसब्रह्मानिरिक्तसर्वत्थत्नयागरंभपुरुषार्थत्वदकत्वाभावाद्धिमाशंकामहाहेमीकारेणापदिहरन्नामस्याव

६८ नाशायापरूनार्थिन्याः स्पृहाः स्पृष्टाहिस्पृहः दुःखाहतेनिराबाधंमत्स्वेकिंचिदवाप्यते ११ सम: परमेश्वरम
मप्युपरमेपदे यदपोत्वेनयायोनेप्रशान्तेविद्धिशंकरे १२ अभिमानंपरित्यज्यशमकाप्तिमशाप्यते विचार्यप्र
सदायांतेऊर्ध्वसज्जनसेवनं १३ ननयोसिनतीर्थानिनशास्त्राणिजयंतिन संसारसागरंमोरेसज्जनासेवनंवि
ना १४ लोभमोहरूषांयस्यतनुतावहतेनभवेत् यथाशास्त्रंविहरतिसकर्मसुससज्जन: १५ अध्यात्मविद्योसं
संगान्सत्साधो:प्रवर्तते अनंतामावपदवाप्यधाह्दयात्वहत्सुपते १६

ऊपकत्वंदर्शयति शमस्मरति सम[illegible]भग्निहात्मेवपरमेन्ब्रह्मनयापिशामोऽपिमन्निदानसंसारानर्थनिवृत्तिरूपःपरमे
पदेपरमपुरुषार्थोभवतीत्व[illegible]यथैवेदृयमपिसमभिनिधानेनयापिपलंमशामेभमानेन्दुखसस्त्वंकरोस्यभिव्यन
क्तीतिशंकरंविद्धि [illegible]यथार्थवक्तसत्वसपुरुषार्थेनेतिनतुपयोगिनात्मापिकोऽभावः १२ इदानींप्रशमोपा
यमाह अभिमानमिति शोध्यंपत्न्यैवत्यमविचालि अर्थेनमोहयोगाभावंहिसज्जनमादिशालिनोभमस्वविचार्यप
रिशील्य १३ चित्तशुद्ध्यर्थंसेवितानांतपआदीनामपिसज्जनसेवनद्वारैवज्ञानोपयोगोनान्यथेत्याशयेनाहननेति
जयंतिज्ञानेमत्तयेप्रभवंतीतियावत् १४ इदानींसज्जनलक्षणमाहलोभेति यम्मसेवनाद्दितिशेषः १५ सत्समत
नसेवाफलमाहकदाचिदात्मविसंगोप्यवश्यंभवतियेनज्ञानलाभइत्याहअध्येति १६ ॥ ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.स्थि.
१०

दानवैर्वलिप्रमुखैर्निर्मितदानवैः सैनिकैरर्थैर्धनैश्च स्तोः संबन्धनतैः २ यद्यपि महाभारते नकन्नजजोपि प्रत्युचिकीर्षामुत्तरसैन्यमहित
सैन्द्रस्य संवर्तनेन सं संकुलमात्रे गावशीकृतस्य दैत्यैः सह युगपरिवारकत्वे कृतमिनेव प्रसिद्धं तथापि उशानेरेस्तरामरमगो
देभोक्तुर्विकृत्यन्यतैरेनिकस्यांतरकथा मानविशेषः ५ १ चिह्नसेकोडविह्नमिप्रिभोइके नदपि रोदनादियत्नप्राप्य
मानतृः प्राप्ते इहशेनदुर्[illegible]सेनमा गाहीनेनाप्युपमनुनासीरोदः सौरसन्दृ स्त्र्यसाशिवप्रसादात् मः प्रभवति भारता
दौप्रसिद्धं ६ त्रैलोक्ये[illegible]हीन[illegible]तिवलवेत्र योजानितियावत् नयाविधानपि विद्विष्य वास्किान्दृशावनप्रसन्नया
चभागवाव्या नेक[illegible]लवच नेस[illegible]तकुलस्यो भृत्यादिस्वेतेन स्वेनाध्येन पुनिना कालात्मनः कालितो निर्जितः इदमपि
लैंगे प्रसिद्धं ७ सावित्र्याराजकन्यया[illegible]तोयेन भर्तृप्राणानुगमनलक्षणादिपी तानेपायेनयमं जिनावशीकृतम् अतेनसमवतः

सर्वोत्कर्षेणासंपन्नादेवाअपिविमर्दिताः दानवैर्हीनवायोधैर्गीमैः प्रथाकरा इव ३ मन्तनपनेष्टिनेसंवर्तनेन महर्षिणा
यमलोवापरः सर्गोभाविनसस्तरामरः ४ महत्निशयपुक्तेनविध्वानि देशादिपता प्रयोगवत्युक्तेन दुःप्रापमपमाजिना
५ चिह्नसेको द्विदुःप्रापं रसायनवद्युना दुर्भगेनहृष्टेनापतीरो द्युपमन्युना ६ त्रैलोक्य प्रलोपत्व[illegible]ानिष्ठजनादि
कान भक्तानिशयदेनकालः स्वेनेनकालितः ७ प्राणायेनयमे जिनाकृतानावचनस्तामे यलोकादपनीतः साविन्या स
यवान्पतिः ८ नष्टोलानिशयोलोके यशालिन फलेस्फुटं भविनवोविचार्यातःसर्वोनिशयशालिना ९ प्रान्मनात म
शोघागांमखदृः खदशाहृशांमलकायकरंनमाद्भावेनजातिशायिना १०

स
प्रसादान्येवरंवृणीष्वेतियमवचनसमं समनंतरः शतपुत्रोमनिवप्राथनावचनेननेगमंसेबंधे सावित्र्युपाख्या
नमपिभारतेप्रसिद्धमेव ८ अतिशयःशास्त्रीयसंभोगोगानिशयः नर्तितानाविषयंभोगेगवदर्शितेनमाह्येनक्ष
त्रानिशायिना भाव्यं नत्वाहमविनविमिनादिना अधिकाहिंसामद्भवन्तकलप्रार्थनपापफलानान भविनवोविं
चेतनमनसिफल[illegible]रतमंविचार्य सर्वोनिशयापिफललाभेन सर्वातिशयशालिनामविनव्यमितिभवः ९ सर्वो
निशयस्वास्त्रनादेवपतलद्दशोघांगांमखदृःखजन्ममरणादिदशामालिरहीनाम्नलोके दकरं नमा १०
नचैवसंभोगोगानिशयशालिना भाव्यमितिभवः १० ॥

1781

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

उक्तमर्थं मे शिष्योपसंहरति स्म वारेति विविक्तवृत्तेः विवेकिवृत्तेः मम भोः स्वमिलापस्य फलेति विकसेत्तिमाय धवलतः वसंत
कालफलवितलताश्च समफलाय उत्तमफलाय ६ इति श्रीवा० शेषि० गोहार्विशुत्सर्गः २२ वर्णितेत्र स्वभोगेगमायुमत्वा
स्वैश्रमवर्वधो रकारनत्तस्य स्यागान्न किस्पष्टविस्तरात् वस्तामागासा स्वभोगेगाटेः मेवनोत्कर्षफलावस्य भावेदर्शयिते
सामान्यमार्थं दर्शयति स्म वेति सर्वेषां साधनानां शिष्यानां नाना फलनियमात्सर्वत्र इष्टा विशेषा हिसायनेश्यास्तीयमोत्तमा
यत्स्वभोगेगाटैव सर्वत्रानुरूपफलं संभवत्येवन कदाचित्वैफल्यं नया भोवफलाधीनम विशुभोगेगाकदाचित्संभवेत्
मर्थः १ तत्र धार्मीय स्वभोगेगस्य साध्यं किं विना कोवेति दर्शयितेनेदी स्वयोपाख्यानादिसंहितियोपहरति स्मि वेत्यादिना

आचारचारुचरितस्य विविक्तवृत्तेः संसारसौख्यफलदः स्वदशा समं श्रीः साधुर्यशोऽशिवगुणाश्च स हैवल्लस्या
पुल्लेति स्माधवलताइव समफलाय ६ दामव्यालकटोपाख्याने सदाचारनिरूपणं नाम द्वाविंशतितमः सर्गः २२
श्रीवसिष्ठ उ० सर्वातिशय साफल्यान्त्यं वे सर्वत्र सर्वदा संभवत्येव तस्मात्स्वभोगेन संततं १ शिवलज
नवंधनानंदिनानंदयाचिना सरसीस्थानमासाद्य स्वकरेणुपनिर्जितः २ ॥

तीर्थ

शिलाहलनामा किल मुनिः सर्वं ते[illegible]कामयमानस्तपसा भगवंतं रुद्रं पसादयामास तस्मै विरेणानपसा प्रसन्नो वरं
दास्यत्किल स भगवान्नवा व[illegible]न्यः सर्वज्ञः संभवतोहमेवांशेनावतीर्णो लोके त्रोभविष्यामि मत्तेनेम स्यानः पुत्रः
षोडशवर्षमस्त्रपर्यायाते [illegible]त चकुत्वा शिलाहलस्य वचनं प्रति कलपितमस्या कवेलमेव शरणागतस्य पालि
तमनुमेने स च तस्य [illegible]जोनंदिनामा बभूव स बालएव पितुः सकाशात्स्वस्य भाविमरणं पाशेवं पनेयस्त
ना तपसा तमेव रुद्रमाराधयामास स च षोडशे वर्षे सरस्तीरे लिंगार्चनकाले मृत्युना पाशेवेष्यमानलदेवा
विर्भूतेन शिवेन स्मरं वामपादाग्रेणाहत्वा पाशांश्छित्वा सजरामरत्वं वर्जितश्चानुचरः कृत इति लैंगे प्रसिद्धम २

राम घ्र राम राम

वा॰रो॰स्थि
६६

किंपंकेगोष्मोष्मसेनमपल्लवइगंधिपंकमहशासंसारेपुनःपुनःपुनर्जन्मोजीवितमरणमेहकवजीवमहाजीविता
शेनिधावत किंप्रतिनक्रेनार्थः महासीनिपाठेसाघम सुतः भोगगंधोभोगवासनाह्रदयारपनीयतां त
दर्थयाग्रार्थमात्रयाद्धाले पूनकिंकार्यं देह्याधाः सर्वे परित्यज्य मोहपाशस्वमेवावेद्यतामित्यर्थः ५४
विषयाकारहतिमुलिपलिनविदाभासानामंतःकरणमाधकिंनं चैतनंविवेकेनःकवशोधदितचिदाभाससत्यस्य दे
ह्यमेचैतन्यमेवविवे[illegible]विनइयाधीमसनेविवेनसमानमांतःकरणोपाधसमतेनदैवकिंचविवचैतन्यमात
मस्मनिष्पलचिदा[illegible]भासविनुमैनमुमचैतन्यमवमेदोमिथ्येवेसरदेहमनापमनसभिन्नंसमचैतन्यमेवपरिशिष्यतइ
तिविचार्यतामित्यर्थः न[illegible]ग्रहव्याधानेनगोतमकरणादेवहाहेहादयोनाकप्रतिविंबनापक्रियामिच्छंति

जीवमहाच किंपंकेभोगगंधोनिरस्यतां किमर्थमात्रयाताथमार्थीशयास्वमेवेद्यतां ५४ स्वंचिंबिमिदं
चिंबरूमिसम्यं विचार्यतां ।धियापरमेश्वरायाधानमापन्नावोधया ५५ हेभोमद्रापिनीदीनाशुभहीनवि
चारणा घनदीर्घमहानिद्रालज्ज्यतोसंप्रबुध्यतां ५६ समनासीयतांहंदकपनेवपल्लवे उत्यात
मेगोक्लियतांजरामरणाशोकतये ५७ सनर्थायार्थसंपत्तिर्भोगोयोभवरोगदः आपदःसंपदःसर्वाःसर्वत्रानां
स्योजनः ५८ लोकनेवानुसारेणविचारासुव्यवहारिणा शास्त्राचारानुसारेणाकर्मणातत्फलायच ५९

किंत्वमयथामयेचनिरूपयेनल्लैबजनानेरपतिनल्वेरणापिचिक्लिपादेशानेनारधियेति यथायंपंजोनिरानाविव
सानवोभिन्नावइधेकोनुगक्लिमादि[illegible]निप्रमाणानुसारेणाप[illegible]वमेरणाधायानमनचितमेवेति भा
वः ५५ एवंशास्त्रार्थविचारणाविधायसंप्रतिजीवनधनपभुपुत्रादिमोसारिकविचारणांदर्शनांनयविचारणां
पलाजयितेनिकालेकार्यतापहेतुवाहीनातेच्छफलहीनागाहनमोमाइनिवशायनदीर्घमहानिद्रासजतां ५६५७
दृतीनराईयोराधवाकार्येयोःप्रथमोविधेयोहितीयवाकार्येयोत्सहेपरीत ५८ लोकनेवेजनसनेनदनसमेरानद ६६
विरोधिनाशास्त्राचारीसनुसरणिनयाविधेनकर्मणासनालायचोत्पानमनौकिंचनामिसिवहितानुबंधः ५९

1783

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गतनष्टचेष्टभावितत्वमपरं परात्मभेगाद्यत्यात्मविनाशायभवोपि भोगेभ्यस्तृनाकिंतुनासर्वथानष्टचेष्टाधीः गतनष्टचे
ष्टयत्नकोऽहमः यथाक्रमेण स्वाधिकारानन्तरं यथाशास्त्रं नाहत्याधिकारादिक चित्तमज्ञायन स्फलभावत्वाच्च रूप
तथाविधयथाचारे सर्वं सर्वाचार्यप्रवर्तितं संप्रदायानन्तरं यथास्थिति तथापि केकभूमिकायां यावत्प्रदिशाके स्थितिम
नतिक्रमेत्तथैः ४५ मेत्तवः साधुजननमस्वेभ्यस्तसाधुवादः गगनगामिभिः स्वर्गपर्यंतप्रख्यातेः ४६ एतेसंस्तवकोती
र्त्तिशेषस्त्वोऽहमः सामान्येनतु मर्कवी ४७ गगनाभोगेमंगलवत्सर्वदेशकालव्यापिभिर्यशः कथंभतारदृषितेन

किमन्यद्रवमेगाद्यभयोभोगेभ्यस्तृना यथाक्रमेयथाशास्त्रं यथाचारं यथास्थिति ४५ स्वीयतांगतत्तामेन
भोगजालमवाप्तवे संस्तवः क्रियतांकीर्त्तिगगनगामिभिः ४६ आयेनेस्तत्तात्येतेनकदाचनभोगकः
गार्यतिसिद्धस्त्वर्यायेवामिद्ध क्षितेयशः ४७ गीतिभिर्गगनाभोगेलजीवतिमत्तःपरे परमपोरुषयत्नमा
स्थायायायस्त्वमम् ४८ यथाशास्त्रमनहेगमाचरन्कोनसिद्धिभाक् यथाशास्त्रं विहरतांतराकार्यानसिद्धि
७ ४९ चिरकालपरित्यक्ताशिद्धिःप्रष्टफलाभवेत् वीतशोकभयायासमतार्थमपवेक्षणो ५० अवहारोप
यथाशास्त्रं क्रियतात्मात्विनश्यतो जीवोजीर्णीपकपेणभवेयत्नसिवागतः ५१ भवत्तांभविसंगानामयुते
ष्टियशामतः इतःप्रभृतिनाम्नोगम्यतामथमारयः ५२ इदं विचार्यतांशास्त्रमसत्तमापन्निवारणम् य
तोशितस्तारसेशितशततनिर्लननवारतो ५३

कानेतत्रात्परमसिंशोऽपात्मावरत्नाधनानीतियोधः ४९ सप्तपंचाशतीसूनानिर्वैधरहिते ५० ५१ भविसे
गानांभवर्तनीवः इष्टिवशामतः सेतंभसत्तमिवागतःमनभवलहशोभजीर्णीपकपेणभावितत्यपनामि
तिदृढत्वमय ५२ शोत्लेप्लोलोःशरकेशितशतेनिर्लनास्विन्नावारणामसत्तायत्नतयाविधेरयोमयःप्रम
कमहायमपरस्पायपरामपिनिवारणमजरामरनित्यनिरतिशयानंदात्मप्रदर्शकमिदंशास्त्रं सतवस्पवि
चार्यतामितिसंबंधः ५३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

भा॰टि॰
टी॰
९८

दौर्भाग्यमुक्तदैन्येनेत्यर्थः नष्टमथवत्रथार्थं स्वमस्तापिनोपतिष्ठन्त इति सर्वे यानेरापमित्यर्थः एवं सदा यान्नत्येन
मुक्ता वैराग्य समर्थान यंनिवर्तकत्वमाह ये नीति ४७ ग्रिरक्षय चेनजानकत्वापिस्वान्तर्हितमहरे मापच्छेकाम्र
नसर्वदेवाः तेपञ्चंयं स्वाधारं बलात् मिथमहात्मे पालपंस्यपोन्याह परिमुञ्चन्तीति ४८ नकर्म्यतश्चन्त्रमेः सन्मार्गे
४९ कस्तर्हि मानलमाह सच्छ्रास्त्रेति सच्छास्त्रेजपनिषद्वस्तु रूपदेशगानि चननदर्यनिष्ठः साध यत्नतु भयेन सेप
कें सदानन्त्रिषेवणं तं... निर्दिशति सोक्षसंसार सागरकत्वात् रुग्यः शिवः परमात्मानमपप्रकाशदेसात्तात्कारहे
तमोनामि भवनीयं प्रकाशहे ... मोहतत्त्वसागरस्थगृह्यकारस्य ष्टहानीवेरागमादिगतात्मनः प्रशंसतिमत्रमपार
ति येनइदं सर्वं हन्तत्रयामत्रासमच... र्धतः सन्तमगुणगणप्रतेन विख्यातिः उत्कगराष्ट्रये यामसंतोष यत्नलेद्वि

सेनदौर्भाग्यदैन्येन न मस्नापुपतिष्ठन्ते येति निस्कृहाराजमावैलोकामपि यत्नतः ५१ तेनसंन्यापदस्मची
स्वर्णोरवनरत्नं च परिमुञ्चन्ति यमात्मर्नित्यं हन्तनबमन्तहतिः ५२ ब्रह्मयसेदृग्विवासिद्धं लोके शाः याम्गुतिते न
या पवित्रं तापानैवगोलवामत्रके ५३ यातृशयकर्मयेषेवपवित्र नपमुनेरतः सच्छास्त्रसाधुसंपर्कं मन्के
ल नर्गुंकाशहे ५० येसयेतेन नेयोनिमोहान्ध्यसाधुनर्वंश संवरावस्थलात्योनियोनिसर्वोपदंस्तये ५१ स
त्येभवतिभिषः कृतंयेन्गुरोधेशः येयोम्गुणा पुरुमनोयोरागोषोपाम्नुनपाते ५२ सनत्वमस्मनिनोयेव
तेनसाः परमप्रेहिकयायेषां भासितं जनहत्तरः ५३ तेषांतीरसम्मायां न तेसलीस्विनोहरिः मन्कम्भो
यथावोपदे ५ कंयमपरिवलेदृशीहृष्यमहृष्टवाः ५४

कृतेयध्यात्मयात्त्रसवरत्नमात्मासादिमनिषेषां सदाराग दृश्छा ५२ ये च स्वस्वमालाकं ब्रह्मचतयोर्ज्ञमतिनः तएव
मरजन्मसार्थकीकरणात्तराः अपरेतनराः सुपिमहुयर्थनन्महात्मपवसर्थः येषां पशोलतगास्वचरस्म
वेहिकया जन्मनात्मा प्राणिनां हतहदयलन्तगोलरः भासितं साहाद्वैकेरवोस्मयैः प्रकाशित ५२ तएव तीरसमद्रा
त्वत एव तेषां समजौहरिर्विमुः परमात्मास्कुरस्थितः त्यर्थः इहानजरानोहितेषीपितमात्रभ्योयान्तनमाः सुवो
मिष्टः सर्वैर नारौसंसारेउत्तः उतः महानर्थपरं पराफलेरनमनेउविषयेषु रूपकौतुकविशेषेषु चनापर्वकि
चिदवशिष्टमिति दर्शयन्वैराग्यशास्त्राचारनिष्ठामेवप्रशंसमानः प्रशेवयति यत्कमिश्यादिना ५५ ॥

इनरपदेभ्योमहतोपिमहान् अपरिपक्वज्ञानदशातः २७ निर्वाणमनवपद्मकप्राकनोत्कर्षमपक्वज्ञाननमशाकारिजनम
नम्रवमहेतेनरेदशोपतिकेनाहिना २८ चपेटःकरतलेनप्रहारस्तेन भञ्जामाश्रेणावाहुमाशेणाविनैवमहस्त्रानीतिपाव
न् २९ प्रबलीलयाशुष्कवत् तोलेनकरेणातोलितःभारेपनपावयारितःमेरुर्पेनगुणवकः ३० नमिंहस्पमेश्रिताःश्चरा
णीरागमाहंकारंजनेनविदाकाशास्पदेशाघाकाराभिमानावतावप्रकारंदर्शपयितिविदाकाशाशनि ३१ स्वरूपेला
भाविकस्वप्रकाशानां विरूपमहंकारप्रधानादेहेन्द्रियादिरूपं ३२ मंतरंचिद्रूपमेदभिवयालिगहानीनन्नरसोपा

ममपपरिज्ञानानगरस्तंवुधीरिव महतोपिपदादेवेनानाशानक्षतादयः १७ पतेतिमोहितामृदाव
मवालक्षदाश्ववक्षमम्लेपविनिक्षिप्तमेरुमदरमपता १८ करासमरुद्दार्वेनश्रेणमशकरूपता क
चपेटमुजामाशपातितार्केन्दुविद्युना १९ कपक्रमगिरिगोहेभितिश्रावाविहगता कुशपलीलयालो
लकरतोलितमेरुता २० कवाम्प्रगतसिदस्पगतहेकरपोतता विदाकाशेहमिमेवराजसाराजितम
मः २१ स्वरूपममजेवविरूपमपिचुम्बने स्वपेववासनाभात्मासमपेवापमसपा २२ मगतस्वाशुद्ध
वेवधातिजनरिवांतरे लरतितेभवाभाधिक्षववामृपिपेवपे २३ प्रालेसामाविदस्वपमितिलिनिर्वाला
संस्थिताः नानाङ्गःस्वविकारासिमुक्तनर्कमनानिपे २४ पांतिमस्मेजलानीवस्वलाभेनाशयंतिते
स्वानुभूतिप्रसिद्धेनमार्गेणागमगामिना २५ नविनाशोभवत्येतगरुकनोपिमागति २६ मेसारि
[illegible]सहितिबुद्धेमेहामते २७

पशाहमनंतीतिः स्वप[illegible]पाप्रनकप्रवगावुद्धा २ शाहेत्वामहावाक्यादिलक्षणोनकिंचिमितिमहावाक्या
वलेबलकैरेवतन्नि[illegible]पःकृतानस्मात्तत्त्वाहनानेति २४ स्वलाभेपारमार्थिकभावस्थितिलक्षणापरमपुरुषा
र्थलाभे सोपनिषु[illegible]मार्गमनुभूतिरपिसंवदतितेनार्किकमिमांसकेनाहस्वानुभवतीति सागममार्गगामिनाप्रकृत
नुसारिणा २५ संभेमामेतोकेननहिंपुरुषार्थविनाशस्तदादेहमिति इतिबुद्धेःपुरुषस्य २६
॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1707

शिरोभित्तेक ध्वंजद्यमत्रणो विदीर्णशिलासंधिभागमात्मोदरे आलिनीडमितिशेषः १४ बालयेतस्मिन्नेकेकल
विकल्पटकः प्रथममलंकृते शान्तेयेनन यावियेहिजरवम् धंरहितः निरर्थकस्वरवीचयस्ता वीचीरूर्वीत्याक
वाशित इति पावर्तः १५ १६ १७ विहारं तस्मिन्मनाग इति विहारः क्रीडाभरे १८ करामलकवृहद्दो ष्ठनिशुक्ति परुप
देशस्तानभवैः परी ग्रामिवनिश्चितो बधमोहोयेन १९ नसामान्यक्रीडनः क्रीडनः क्रीडासा धनमतः

गर्हसेशानवे लि भिति ब्रह्मोदरे तस्या निशमविश्रांतवालाय नतयातिके १४ बालयेदान
बोबालः विको भवि प्रथमालंकृ नमा बाधरहितारवः १५ तस्मिन्नेव तदा कालेन
नाभविष्यति पशास्करे वीचयः १६ दानवो कलसाम
भविष्यति १७ सिन्वेवान रत्नावली विहारा
रत्नो विहारमोपि भविष्यति १८ तस्मिन्मियामा निर्मलः करामलकवृहद्दष्ठबधमालानि
वस्याति १९ भविष्यति क्रीडनः क्रकरस्वनः करीमायाम नामकरजनपञ्जरः २० तस्मिन्नेवो
नपामायः लोके विरचितामिमां व्यालकदाही कथयिष्यति कथाम् २१ तकरः क्रकरः
कथासेस्य नालम्भः यानिन्निस्य महायानं परं निर्वाणमेष्यति २२ प्रथम शिखरयानवालव्याकल
विकल्पः नत्रमे कथा परं निर्वाणमेष्यति २३ राजमन्दिरसर्वलोके वालवानागतः महाकोपि
निर्वाणमेष्यति २४ प्रथम कोराजमन्दिरान विहाराक्रमेणेति मोहमेष्यति
एव २५ एवमनेककथितः सर्वोहामबालकथाक्रमः मायेवमेवसंसारममेवाज्ञनमाहरा २६

क्रकरः शारिकाभेदः करीनाममायाम रस्त्यन्वयः २० २१ संस्थानः यान्येव सर्वतः सर्वहामवतीमात्मम परिच्छिन्न
मायेन प्रांते वाधितं शंबलकलितजीवरूपं रत्नमेव महाशांतमूलनश्यान्ते संसाररूपं पञ्चरन पाविधं परं मोतं २२
प्रथमस्यगिरेः शिखरप्रांते वसतीति वासत्र्याः वसेत्वयत्कर्तरि सिद्धेति नित्यप्रत्ययः नत्रमे स्यात् मेस्वर्वर्णमा
नामिति शेषः कथां सर्वेहत्तां व घटित कथा २३ सर्वेन तल्लभ शांतिमोहम् २४ २५ २६

अ

मत्स्यसारसमन्मासाविष्णुकाराजसघति ॥ मशकादिकतुषावित्तानाम्ले शुक्तिमायतुः मत्तत्वधावनतामविष्णुमार्थितोऽस
नामेवङ्गःत्वसंतोमोहः कथमेवलक्यमविष्यतीतियावत् १ रामवालकटाक्षोऽहं दैवीचयमनैर्यमकिंकरैः २ वि
मसेशापनिःसंशयंयमेनोक्तमितरयोः ३ नेदामाहृयः त्वयैवाशाहृः कथपतेकययतः नकुवानस्वयावेन पंचमार्थचल
यो ४ ५ मालोलितनःश्रीव्येमहि वसकशादिभिरालोकित आशयःपल्लवलेयैषानथाशियाःमन. ६ १ ८ ४ लवलवृयःआ

श्रीरामउ० सतामपमतामेववालपत्नपिशाचवत् रामवालकरहोनोऽःखसांनः कथंभवेत् १ श्रीवसिष्ठ उ०
रामवालऊहंदेवैस्तैस्तैर्दैवयमकिंकरैः प्रार्थितेनयमेनोक्तमिदंस्मरणरक्षकहृ २ सहविषेणमेधुनिवनिजांकया
रामरुपल्लवानुक्तामविष्यतीतयसंशयं ३ श्रीरामउ० स्वहतानमियेकचकदायययतकथं श्रोष्यतिभगवञ्ज
वाचर्णीयेद्यथाक्रमं ४ श्रीवसिष्ठउ० काश्मीरेषुमहादेशमसरसीतीरपलले स्थितोऽस्तिनमठेवमस्यपोनिपर
परो ५ मालोलितानायघालोलाःकालेनलयमागताः नैवैषयमसंस्थितैमविष्यंतितारसाः ६ नैवकल्हा
रमालानसरोजपटलीषु च शैवालवरवल्लीषुतरंगवलनासु च ७ चलनकुमुदेलासुनीलोत्पललता
सुच सीकरौघानलेखासुशीतलावर्तेहृतिषु ८ सारसाःसरसोमोगान्कामुकवनमध्यमा विहरत्यवि
रंकालमलमामलकहृयः नैविषक्तामविष्यंतिमक्षयेलवुवुदयः रजःसत्वतमाचामेवमेहंशापयहृकया
१० काश्मीरमंडलस्यांतर्नगरे रम्यशोभिते नाम्नाधिष्ठानमिमेवश्रीमततमविष्यति ११ तत्कनशिखरंतो
मनसमध्येमविष्यति मध्येतुराजसरोजस्यकोशचक्रमिवोदरे १२ नसमष्टिगिरेगेहेकप्रिद्वाराभविष्य
नि मस्यकक्षमहाशालसंहयोषंगमिवापरम् १३ ॥

नविचारवृहयः पहाजयनतमांसिविवेकदृशापर्यालोच्यमानाःभुक्तयेमेहविवेकंयानुवंतिनहृत् १०
नगेर्वृत्तैःश्चित्रितैःशोभिते ११ लघुलयनाहैलायोहमितियावत कोशचक्रकर्णिकेव १२ नसगिरेःशृंगे
कश्चित्किंचितैके मस्याकरहाणांराजेवराजामविष्यति मध्यमाकाशंकयतिकिंद्वीकरोतीविषमंकरक्षेनहाति
शालहृतसमंगेनमध्यमेषणालाङ्के मध्येकक्षःमहत्सः शालाःप्रासादायत्र तथाविषेयेतिरिंगेमेयपरंषंगमिवेत्

1788

अं.रि५

वि

यो॰ वा॰

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

र्वमस्मरूमयरावस ५१ मत्र जगद्दृश्यमपुहं जागकन्यं चारत्वा यौपलब्धिरूपमितियावत् मद्दिनी यत्नप्रकाशेनापमति
मत्तनेवासोपलब्धिरहितं नजनेनेव चिद्रात्मैव तथा चमत्कृतिः मजादिदेहनिर्वर्तितनदिनं पश्यति यजलमसर्वमात्मे
वाभ्यन्तत्वेनकं पश्येदिति ५२ इदं मत्त्वोभ्रमात्मावस्थाहुमस्मदृश्यकल्पनयोर्के परमार्थतस्त्वाहन्नचेति कथंतदेवं वा
नचेनजाहरचिद्रात्ममेव ५३ यदादृश्यके वलेचिद्रात्मैवतदात्मनो निर्वाणयोर्भेदो निहृत इत्यादनिर्वाणमेवेति ५४ उ
क्तमुपपादयतिपरमार्थे ... सर्वमज्ञानेनोपहितमात्मा ५५ ५६ अध्यारोपदृष्टौ सर्वजगोचिद्रात्मा निर्वाणेपतम

सत्यमप्रतिभा ... सजगदि ... थाकृता चिद्रात्मैवव्योमवतपत्वात्पदेवस्थगोनुता ५१ पत्रमतुहं चिद्रात्म
नत्रदृश्यमिथ्याकृता पत्रममे ... नेचतनमेतात्मिथ्याकृता ५२ नचननरूकचिदात्मनेनपत्रहंकदाचन चिद्रा
मके वलेदृश्यंजगदिभिवगम्यता ५३ निर्वाणमेवसर्गश्रीः सर्गश्रीरेवनिर्वृतिः भानयोः शब्दयोरर्थभेदः पयः
पयोरिव ५४ परमार्थो जगदितिरूपंचेतिस्वयंस्वके यथानैमिरिकं चन्द्रः केशोण्डुकमिवेक्षते ५५ नतत्केशो
ण्डुकं किंचित्ताहिरस्तिस्तथास्थिता नेदं दृश्यमिदं किंचिदित्यचिदात्ममसंस्थिते ५६ सर्वत्रसर्वमिदमस्तिय
थानुभूतंनोकिंचनक्वचिदिहास्तिनचानुभूतं शान्तंसमेकमिदमाततमित्यमात्ते मत्तकशोकभयभेदम
तस्तमास्व ५७ शिलोदराकारघनेप्रशान्तेमहाचितेरूपमिदंस्वमन्यम् नेवास्तिनास्तीतिदृशोक्तवि
त्तेयद्वास्तितत्तात्पुनरेवभाति ५८ सदसन्निराकरणंसर्गः ३१

चातसर्वत्रसर्वमस्तिप्रपवादृश्योनकचिदपि किंचिन्नास्तिइत्यमुक्तप्रकारस्वयमपिदृश्यंजगतः शान्तंनिरस्त
भेदं अतएवैकंसततनेत्पूर्णमास्ते अतस्त्वमपिसंमत्वकशोक भयभेदंपदार्थास्थ आहार्यात्यास्वेत्यर्थः ५७ नदे
वपुनः स्थिरीकुर्वन्नर्णयति शिलेतिस्फटिकशिलायाउदरमिव अन्याकारेभासमानमपिघनम नत्रप्रतिबि
ववनगिरिर्णोयादिस्वरूपस्वास्तिनास्तीतिदृशोक्तं चित्तैवयच्चप्रतिभानमात्रेणास्तितततच्चितिस्व
मेवतथाभातीत्यर्थः ५८ इतिश्रीवा॰रा॰स्थि॰तोपकत्रिंशः सर्गः ३१

६६

बोधोदयानिर्वं समाप्य प्रलनस्वप्नादिनस्वप्नं हरानित्यादिति इमे प्रलनत्नाम्य वसिष्ठरामादिदेहाम्मनाप्रसिद्धाः वयं स्वप्न
द्रष्टारमस्मा: विहरन्ननुभवद्रष्टारमस्माः योऽसि कद्रष्टापिनः संभवः सद्भावो नाम्नोमयः ३१ किं तर्हि सन्मेनद्वाह सन्यमि
ति संवेदनमेवमन्तद्रष्टापिनमस्विनदाहसन्यमिति संवेदनमेवयास्त द्रष्टापि सम्बोविहरन्ननुभवनो पि सन्योऽसि कद्र
ष्टापिनद्वेवानलमयोदयमस्तीत्यर्थः ३२ सर्वं जगच्छान्तं दयरते किंस्वन्यपरिशेषेणानेनाह निःस्वन्यमिति निरस्त
स्वप्नं तर्हि कथं शान्तं नचारुनकिं विदिवेति सर्वस्वन्यमिव ननस्मन्यमेव सन्यात्त्वरूपाभावेनस्थितमित्यर्थः निजाःभासः

तस्मान्नेमेवयं सन्यानुचदामादयः कश्चित् स्वस्मात्तेवयंचेमेनास्तिनः स्वल्पसंभवः ३३ सन्यसंवेदनं स्वद्रं
बोधाकाशं नितरं ततेसन्मे सर्वगतेशान्तमस्मात्तत्वमयोदयं ३४ सर्वं शान्तं वनिः स्वन्यं नकिंचिदिव संस्थितं सद
बोधितिविभातीमानिजाभासाग स्वरूपः ३५ यथानेमिरिकाहस्यासत्वजायव स्वरूपः केशोण्डुकादिवज्ञाति
तथेमालव्य स्वरूपः ३६ सम्यात्मानं यथाचेतिनयानुभवति तथात चित्ताकाशसकोम मनोनदीत्तथात ३७
न सन्ममलिनात्स्वयमितिनस्मात्सेत्रये यथायावेत्तिविद्रूपं तन्तथोदेमसंशये ३८ यथाशासादयस्तद्दे
वमस्मद्विवाश्चयं सन्यासन्याः किंमन्नामनानाप्यपिविकल्पना ३९ स्वप्नावेतस्मान्विसोमनः सर्वगस्वनिराह
तेः चित्रेरेनियथात्तेनस्वधासातत्वभासते ४० यद्वद्रामादिरूपेण संकल्पनगरितास्वयं तथा सातत्वसंपन्ना
तथाकारानुभूतिनः ४१ स्वप्नेरदादिरूपेणासेवियत्रोदितास्वयं तथास्मितत्वसंपन्नातथाकारानुभूतिनः ५०
यं ३

स्वप्नयथाप्रथाः ४२ मेमनस्स्वसदाकारेणाप्रथाह्रदृष्टेतिचेत्तदाह यथेति ४३ सन्यात्मास्यात्मानं यथायेन
येन प्रकारेणावेत्ति येवतेनानुभवति ततस्तस्मात्तदीत्तथात्सन्मात्राहृष्टेवलादस्मत्प्रविसन्मिवत
राद्भवतीत्यर्थः ४४ यदिसत्मेन्नारणात्मत्यसंस्वतत्स्वर्हिजगत्किंरूपमासितत्राहतमस्यामिति ४५ एवंप्रसिद्धेन
वसिष्ठरामाद्याकारेण तान्द्रामादीन् स्वापिद्यावरूपवकार्यः ४६ याचितसंयतःयथायाहृष्टाकारेणाद्रे
वि ४७ उक्तमेवोदाहरणद्वयं प्रमिनत्रेति ४८

वा॰टी॰स्थि॰
९५

नमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसानाशकेनेति कानाधिकारस्ति इत्येतदुपायनादिविधानादपि तदसंत्ता
नोऽज्ञो नोपदेशार्हस्म[illegible]ब्रह्मेति यतस्तपोविद्याहीनानामनन्नुभवे मननुभव ग्रुतमे कानाभाव मति मोऽज्ञस्तस्मात्तिहैं तस्यरिदेह
ग्राह्मभावमेवानादि[illegible]लमनुभनवा[illegible]कदापि ब्रह्मसंस्थापीत्मभावमितार्थः २५ कर्तृत्वं नोपदेशवाक्यविराजनेनेत्याह गवहेति
मनुष्याकल्येति वहत्मा[illegible]तजलानाते यत्नाक्षूह विषये इत्यर्थः उद्दमस्तमस्वोपवनस्त[illegible]ऽहंकारवरामपि हृपेणापरा
मूहविचिद्दपिनासो[illegible]नसा[illegible]नोपदेशार्ह इत्यर्थः नयावीक्ष्मपङ्कमेनात्तंतमसोनोत त्वदः सोस्मिनुयाहेत्यधिकारवाति
ति २५ म्नस्मीतिवा[illegible]र्थवोधे[illegible]नत्स्थिकारत्वत निषेध्यामसिद्धेनैतिनेतीत्यपङ्कवत्वाक्यार्थवोधे पित्तस्थानधिकार
[illegible]

ब्रह्मसर्वंजगदिति निःशङ्कं नात्र युज्यते नयोविद्यानन्नुभवे सततदेवानुभवनवान् २५ मद्वहविषयेह्येवाराम
वाक्यविराजते बुद्धस्यास्मीति हृष्याविलनात्मोवकिंचन २५ ब्रह्मैवेदं परं ज्ञानाभिन्नेवानुभवनार्थः सप
द्रवःस्थानुभतेकर्तृत्वमसामुज्यते २६ परस्माद्व्यतिरेकेणानाहमात्मनिकिंचन हेमनीलोर्मिकादित्वंनमप
स्निविशिष्टता २७ मननाद्व्यतिरेकेणाम देनात्मनि किंचन ऊर्म्यादिवद्भोहेमेवनात्रेसिपरमार्थता २८
मिथ्याहंतामयो मूढःसमस्तैकात्ममयःस्वधीः युज्यते नक्कचिन्नामस्वभावापद्वतोनयोः २९ योयन्मयत्न
स्यानस्मिन्नुज्यतेपद्रवःकथं उरुषसञ्चटोस्मीति वाक्यमन्यन्तमेवहि ३०

माहब्रह्मैवेति २६ ननुहेमस्त्रसमिकादेरिवाहंकारस्यैवब्रह्मणापद्रवोत्तेनकृतोनक्रियतेतत्राऽपरस्मादिति यतःस्यात्म
निमूहेपद्रवाद्येपरस्माद्व्यतिरेकेणोर्मिकादिकमिवग्रालीकमपितत्स्वरूपिचिन्नास्तीत्यर्थः नमपीतियतोऽद्वये
विशिष्टताभांनापिनास्तियत्र विषेधरणापद्रवःक्रियतेइत्यर्थः २७ नत्वह्यनिमगदिवाजत्वह्याणपरमार्थोऽपत्वंता
सत्वेवेतितस्यतदस्तितानवोधयितेशक्येताशयेनाहमननमेति मननतापावभौतिककार्यकरमाञात्मता २८
उक्तमेवसंसृतिमस्कुटमाहमिथ्येति द्वाभ्यां २९ मन्यात्मतानिश्चयवतस्तत्वत्यात्मतोपदेशावैयर्थ्यमिइत्याह
माहपुरुषसोति ३० ॥

यथास्वप्नदृष्टशरीरस्याव्यावहारिकस्य मायामयस्य व्यवहारयोग्यत्वात्तेन समत्वेन हिंसादीनामपि तुल्यं यथा न तत्ता
न बाध्यता अत्र वर्तमानशरीरस्य समत्वेन दृष्टिस्तामिति न विस्मर्तव्यं यस्माद्येन विशिष्टउत्तरमात्रं यथा स्वप्नादिना
१५ १६ न स्वप्नो योगमयशरीरभावः स्वप्नो वा सिद्धशरीरभावः १७ १८ जगत्तत्त्वमात्रं निष्प्रपञ्चमानमिदं तत्तद्दृष्टये ते
मलिनं यथाऽलीकं तोकिं न राजन एव तुल्यत्वात्तदन्यथा मासेनेति परमार्थतस्तु विचारात्मा सेन विमाज्य गामस्तत्त्वा
नुभवेन रूपत्वे यथा सा यो नोदेति १९ एवं सर्वात्मतत्त्वः स्वस्वरूपमात्रा सापि शास्त्रानन्तात्मा सैव विनाने देहे तीमा न निष्प्रपञ्चस्येति
२० स्वतएव स्वमनधिकारिण उपदेशवाक्यं मनसस्तत्पित्रापस्मारं नामापि तानो चोपरागयोग्यमेव भवतीत्याह इ

मायामया श्रीवसिष्ठः यथा दामादयो राममयि ... मया इति स्वसत्तापरत्वा ... सत्ता मायापरलोपपरवन
१५ नयेदेमेव यमपि सस्वरासरदाभ्यः स्वसमाप्ययसस्ता सायाम मायामयं च १६ यलीकमेव न स्वावो
मरुवोलीकमेव च मनुभवो स्वरूपः स्वसत्ता सर्वगो यथा १७ मनो देहं यथा स्वमेय नभूतो यस्मयः म
नोयमिति देहजानिर्भवे देवमिद्जगत् १८ एवामिमदं विगुणकि देव राजन्ने स्वयं सत्य न विनोदेति
नानुभवेरपस्वः १९ निष्प्रपञ्चानन्दस्यापसंपद्योमनवैविना नाहमायाविलोके स्मिन्कदाच
नकस्यचित् २० इदं जगदसद्रूपं सतनमिवोयवक्रियः तस्वप्ननमिवात्मनो विदृशो पिदस्मले २१
क्वं प्रत्तीवत्तीवयोरैक्यं किलेत्वात्तत्त्वयोः यथा प्रकाशापायी वी यसा व्याख्यानपयोरिव २२ यथेनापन
स्वलोयः स्वत्कर्ते मपरूपं सत्यालम्बनशक्तो निशवमात्त सत्ता यथा २२ ॥

इमिति २१ यथा तत्वोपदिष्टो न स्वभावस्त्वेषामपि रेव तोपि चक्षुरेव नहिं तोऽन्योपि स्यान्नथा चानर्थत्वयोरैक्यमा
दित्याशंक्याह तीवा मा स्तु भूतः सती वा विमदत्वयोरैक्यं कल्पात् मंपयलीनेष्वमः प्रकाशशक्त्योरिव २२ इतो
यत्तानोपदेश एव स्मार्थितिनेनेति स्वनो महत्ता यियत्वेन नैवोपमासीति मनवं चित्प्रभवनोत्थिताहिभेदेन रूपरसादिभे
देनचानुभवनोदितात्मा योगी स्वसामर्थ्ये स्वधिष्ठाने स्वप्नरूपेणैनिनेनीनिवार्थं कर्तुं न शक्नोति यथा वञ्चापेक्षा
क्रमणां स्वप्रत्यास्वमणां कर्तुं न शक्नोति तद्वत् न बाध्यत्वाय रूपं विना स्वधिष्ठानं न तं वा हेतुः शक्यमिति वार्थस्तत्रूपदेशः स्मा

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

केनोपायेन तन्मार्जनं तत्राह नकिंचिदेवेति दृश्येन्द्रियेषु देहेन्द्रियसंबंधदर्शनादहंतायोगाद्दृश्यवत्कल्पेभ्योऽहंकारादिसर्वसाक्षि रूपमिमानमर्थं कुतोऽहं देहेनाहं नयोगाद्दृश्यत्वाभिवितिक्रमश्चालीकत्वाद्देहं वा स्यादेवं न किंचिदेवेति नवतो भाव यित्वेत्यर्थः ७ अहंकारस्यानर्थहेतुत्वमुक्त्वा सर्वविद्यानर्थकत्वमाह अहंकारेति रसायनमयप्रमाणैर्दैकरसं अमृतमयं शीतलतापत्रयमुक्तं ८ सर्वजन्ममरणप्रवाहस्थितिं याकरूपास्तितोऽपि मायामाहात्म्यप्रमुक्तादानवादयस्तद्भावः ९ शै वाललवलालसा ... ल्लिताया: १० अतोऽपि मनोगतं तथापि न च कृत्वा अहंकारमतो राममार्जयान्तः प्रयत्न

अहंकारमतो राम मार्जयान्तः प्रयत्नतः अहं न किंचिदेवेति भावयित्वा सती भव ७ अहंकाराम्बुदछन्ने परमार्थेन्दु मंडले रसायनमये शीतलमशेषं एव नश्यति ८ अहंकारविद्यावानीरमवालकामृषयः गतः सन्तापसंतोऽपि मायामाहात्म्यदानवाः ९ काश्मीरेऽस्मिन्महाश्मसरसीवनपल्लवे यत्र मल्लोऽपि स्थिता राम शैवाललवलालसाः १० श्रीराम उ॰ नाशतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः नेश्वसंतः कथं सन्तः संपन्ना इति मे वद ११ श्रीवसिष्ठ उ॰ एवमेतन्न सवा तेनासत्संभवति क्वचित कदाचित्किंचिदप्येवं हहे भवति वा तनु १२ किं मतसंस्थिते दृष्टि किं तत्महाघसंस्थिते सम्यग्दर्शनेनैव कदाचित्तव बोधने १३ श्रीराम उ॰ संतएव स्थिताः सतो ब्रह्मन्न यमिमे किल रामादयस्त्वमतोऽपि वदसि संतः स्थिता इति १४

रामस्तदनुपपत्तिं शंकते नाशत इति सामिप्रेतं विशेषणं वक्तुं प्रथमं रामोक्तिमभ्युपगम्य वसिष्ठः परिहारमारभते एवमे नदृष्टि ति सत्यं कदाचिदपि नासत्संभवति किंतु लव सत्त्वमेव सदा विर्भावेन च हंतं संपद्यते सो भाविनेहहनिरोभावेन त नु संपद्यते स एव विनाश इत्यर्थः १२ अत्रैवं तद्भाव्य नानात्व बलं शसत्त्वविभाग एव दुर्निरूपः इति विवक्षु रामः पृच्छति किमिति १३ नवद्गसदादीनां सत्त्वं प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धं हामादीनां मायामात्रत्वादसत्त्वं तत्कथं वोक्तं तथा च कथं तेषां ऽनसत्त्वे विप्रतिपि वहत्वदसि कोवा न वा मिथ्या य इत्यर्थः १४ ॥

६५

1793

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

नेव भ्रुकुट्युत्थितकर्षः १४ मनस्यात्मनि निरोधः १५ नरकं वा लेजो गांचक लेपुनर्जरा: प्रदेशः १६ उक्तमेवा वदति वि
विद्वेति १७ उपसंहरति भवजलधौ इति वासनातंतुभिर्बद्धाः प्रेरिताः संतः देहरूपे लरगो सलगामिव विरूढाः नाना प्र
देशं प्रापिताः नेष्वपि पुनर्नमपरिकल्पकल उपशमेनोपपालाः हातगामहदनेमहानर्थरूपत्वमिति यावत् परिक
लपमनेनैव दृष्ट्वातेन सर्वत्र प्रशमः १८ इति श्रीवासिष्ठ[illegible]प्रकरणे [illegible]सर्गः सर्गे [illegible]

सकरवे त्रिमर्शमे घनेपर्वतेषु च [illegible] कोटनेव भ्रुसेवक उड्डयः १ [illegible] त्वमेव रामस्यो विज्ञायोति
परंपरा मधुमस्याः स्थिता रामका श्री वारण पल्लवे १५ वावाप्रि [illegible] धिताला लपक कलाभु पापिनः न
निवनेवजीवनिजर जेबाल जर्जरः १६ विविद्विषाति [illegible] मनु [illegible] भवनः भवः भत्वा [illegible] ननेहा स्तरे
गा जलधाविव १७ भवजलधि [illegible] वासना नेक नव्वाल गामिव विरम [illegible] रगे: उपशमम
पयाला राम नाशानेनेप रिकल्पयम [illegible] वासना याः १८ रामबालक [illegible] विवर्तनैकसर्गः २० श्री
वसिष्ठ उ मनः प्रबोधायत्न वचिरामम् [illegible] रामबालकटान्यायोमाने [illegible] नीलया १ अविवे
कानुसंधाना चित्तमापदमोहृशी मनेनम भवभुः [illegible] लीलया २ कविलाम [illegible] नि
वरानी कनाघना कनापतन मे बाल नाल जर्जरमीनना ३ कवैर्य [illegible] नी कविद्रावणाकरेमहत
कवि रानमही पालत [illegible] किंकर रूपता ४ कना [illegible] कार [illegible] धीरता कमिथ्यावास
नावेशादहंकार कल[illegible] ५ [illegible] नामेसार विषमंजरी [illegible] काराकरादेवसमदे
[illegible] दोषमानता ६ ॥

नादिहोच्यते नप[illegible] भावानां सत्वनिराक्रिया पूर्वोक्ते [illegible] कथां नश्योजयति स्मनइ
ति १ अविवेकानुसंधान विवेकानुसंधानाभावात् ईदृशी अभिमानलक्षणां आपदं २ याकनन निर
भिमाने नाथाः [illegible] नाभिमानस्य च फलतो महदेनरंदर्शयति कविलेत्यादिना ३ ४ तद्रूपतो
पेतर माहकना मेति ५ मंजरी पदेन तत्प्रथानावल्ली गृह्यते ६

वा.टी.
नि॰
९१

पातालेयमहत्याना नामत्रजन्मपरं पदा कापथगीदेयामस्मोतादामादीनांप्रकीर्त्तिते मयमत्रधारीत्पादानवेष्ठ हनेष्ठसन्ना
देवेष्ठतत्रैधितिपातकमासर्वंकमब्रवीयत्वाषोमं शेनाविह्वलाः १ शंबरः दामवालकः दान्नातिकपिनसनके
निष्टक्कनत्वतिष्ठर्थः २ ३ समनंपातालमेवदिशिनष्टियमसेति नराधिपोबराइर्यकिनमाहिनिशेकोवार
नकालज्ञासनन्तमाति कार्त्तेमत्ररिताखोबाजामनन्तमारमथः ४ पातानोशरताभिनिशेषः विश्वम्लिनःकुमारी

श्रीवसिष्ठ उ॰ अनंतहेष्ठदेवेंदानवेष्ठहतेषुच दामबालकदादीनांवमत्रुर्यधविह्वलाः १ जन्मान्तकपिलःके
निकस्योनाग्निरिवज्वलन् यो देशमिनानोक्तोदामबालकदाम्यति २ शंबरस्यभयान्नाणपातालमघसनमे
दामबालकयत्वसंकुल्यानप्रविशेत्स्थले ३ ममसाकिंकरायत्रयेकालज्ञासनन्तमाः कलहलेननिष्टेति
नरकार्णवपालकाः ४ नेनेघामत्रपातानोदत्वाःमयमभीरवः विंनास्वयर्यनीकाराःकुमारीमुद्रदकुःकुमात
नैःसार्द्धनीनवनस्लेनयदामादयोवधि दशवर्षसहस्राणमातानेनकवासनाः ६ इयंमेकामिनीकन्याममेयं
प्रभ्रेनेति च कलहस्लेकवेधानांकालस्लेवांबावर्तेत ७ धर्मराजोथतेकदाचित्तमपापधी महानरककार्यार्थी
विचारार्थंयदृच्छया ८ अपरिज्ञातमेनेनेधर्मराजेत्रयोसराः नमोमिहविनाशायदामानुमिवकिंकरं ९
मघवैवस्तनेनेनेत्वसिनास्तयममिष्ठ विदिनम्बपरिसंदमात्रेतोवनिवेशिनाः १० नचनेककराकिदास्त
सहस्रहारवंधवः प्रहन्याःपर्वताविटपाहत्वाइववनाचलैः ११ तथावासनयानाता त्वयेवकूरयापुनः वंधकर्मकरा
काराःकिरातारजकिंकराः १२ नजनाथपरिसम्यजानाःस्वमेश्रुवायसः नदेहेयपमाधानाल्लनोपिस्रुकतागताः १३

कस्माः घनाकाराःसर्तिमनीश्विनाश्वविधिनाश्यपर्यः ५ अवधिंयाद्युःशेष ६ माताचेनकवासनाः प्रपंचयनिश्चय
मिति ७ ८ धर्मराजोयमः ९ केत्रचामरादिलिंगादर्शनाद्यमराजोयमित्यपरिज्ञाने ९ ज्वलितास्त्रैरवार्थस्य
नरकभूमिषु नानाहिशतयोजनपर्यंतेजानुमितज्वलदंगारादयःप्रसिद्धाः १० पर्वताश्चेवविटपाःशाखायेषांते
पर्वतविटपावालाश्वतियावत ११ वधवंधकर्मकरयमकिंकरसहवासात्ताद्दृशवासनयावंधकर्मकराकाराः

दे॰ २

स्तानवमः २३ समयाचलकंजेषु विस्यादिसमसंतपदानां सर्वेषां पतिना सेहारायथसमसंक्षेपतः २४ उपेनीऽप्रहृद्यालक
मेयारैपेऽवहाव: २५ नेपादेवास्वरागाणां मोक्षिन्नेऽदेशेऽ उद्यागामिहक्याद्भरलेसाधवानामपरिग्रहमनात २६
२१ सहस्रमस्तैर्गगायाः समुद्रप्रवेशादेकोऽप्यभोपि:प्रदेशामेदेननानेतिनानोमोपिऽनरंगायासानास्रहोपनेरेऽ
मस्याचेपनापप्रमाषिनेऽजालेऽ जंहृलिशदेशामेदाः २८ २९ पनितानेवधिशिनह्रिविस्मारिनोगाइस्यादिनाप्रक्रा
रकभरक्कहायैःनिष्क्रान्ताःनिनरोविलिमपादाः ३० वलेमोयाभिरिऽभिम्यति न्वाःकेकहाःवारगाहेनयम्यपेया

नहेस्मैनेमपनहिऽनेलाहिनलनः कलोनपवनोऽनेनाराजालस्निवाभिनः २३ समयाचलकंजेऽसि पर्वतेषु
लसाणांशिलाभ्यामव नदेऽवारिराणीनावप्रोदृष्टलेऽव २४ सागरावर्तगर्तेऽप्रमेपूर्णमारिलव जेगा
लेऽहिंगनेऽ स्वलस्थविपिनेऽव २५ नहागापकेन्वेदेशेऽपमोऽव मरवीपप्रपताववमरुममिरवाणि
ऽ २६ लोकालोकाचलान्तेऽ हदेऽच मोधहविरकाश्मीरपाशीकऽरेऽव २७ नानामोपिनरंगाजल
युसव होपान्तरेऽनालेऽजंहृवि ऽलनासव २८ सर्वतःपर्वताकाराःपतितालेमरारपः विस्फोहिनागचरगा
विभिन्नकरवाहवः २९ शाखालग्नोऽवर्तीकामकरकमरक्तहाः प्रसूलशेतरसहोनेमिष्कान्ताःकुपितेनताः
३० सायुधावलमायेऽविन्नकेकटहेनपः हृदावनविपुर्वनपतन्नानाऽधापुकाः ३१ कंठलेविशिरसा
मावहस्यागोगभीनयः शिलाशानशिलाशनादेहमायविलेविनः ३२ शास्त्रलेऽहरापालेकरवेकनकसः
मशिलाफलकाम[illegible]शान[illegible]शोरामस्तकाः ३३ सर्वेपवमरलाऽयशहृपानमावसमनेनरमेव हिवनामप
गमन्नमोहाः[illegible]सवोऽदे[illegible]पपसोव ३४ इतिश्रीरामप्यालकदेपा[illegible]नेमप्तर[illegible]पेवोनामसर्गः २९

रमापातेनपलापन[illegible]विद्युद्[illegible]पतेनः नानाऽधानांसेभ्रकानांचसमाहारोपेवाम ३१ कंठलेविनांशिरसाराणा
नोवहस्यारसुया[illegible]नपर्वा[illegible]स्थिनाप्रेशिलाशानेः पर्वताऽस्तिनाप्तपोनाः सनपवदेहभागैर्विलेविनः लेवमानाः
३२ शाल्मलीऽ[illegible]हकनाहरापानेकरद्भिःकेरवेमकरङ्गःरवपेवा ३३ उपसंहरानिसर्वपवेनिरन्यमूर्वपवानाहोः
सकलानामायुधानां मल्लाराणां चपोतमाञाकहराभासमनंतरमेवदिन्नाशमहर्शनमगामनपपावहरानोनि
पोवर्षनौपपसिजलेपासवोनाशंगच्छेतिनहदिनाधः ३४ इतिश्रीवा·त्रिं·गापकोनत्रिंशस्सर्गः २९

पर्वतेषु

सं गा ४
गा ५
२५

वा॰दी॰प्रि॰
६२

ततोभवत्तस्मादिति भवःशिरितत्रिविदृश्यत्रतित्तद्दारूतनयापुत्रः देहोमेसदैवारोगहृदभोगतत्मोत्तित्यादिमोहवा
ततया ९ मुग्धेवद्यतत्हंकारैरितिपाठेत्रायेवक्तपवारांगताश्वतिहर्वैसान्वया मुहेरणतहंकारैरितिपाठेतत्वल्पतःसुदे
रपिदामादिभिरेभिरतमपकल्पितमितिसहोऽपि १० ममेतित्तयायापरत्वविवरणामयादमत्तककरति ११ १२ सुरादिपास
मादीतोयायाकृपोद्दाप्रहारूररत्तसारत्यसत्रान्नतवलत्रान्भर्जितेवलिपिःकायोतमन्तभवत १३ सुराःसमराः

भवत्वासतयागुप्तामोहवास्तवतःमायायापानिवहास्तेततःरूपवान्ताःगताः ९ मुहेरणतहंकारैर्ममत्वमपक
ल्पितम रत्नांगत्वेगतत्रिपु…दैत्तमः १० मायाया [illegible] द्मस्तकोदेहःकथममभ
वत्मेसिरः ममेतितत्रांत्रपायेहोतत्नातेसमायपुः ११ स्थिरोभवत्तमेदेहःसवायायात्नयतेमम इतिवहयिपेत
पांथेयेमतर्हिमायया १२ सर्वांमतत्नाहृपयामलमतान्नरहिताम यातुप्रहारदत्तसामार्जितेवाभ्रसाभवत १३
कथंसुराजगत्यस्मितभवामइतिचिंतया विवशादीततोजग्मुःपद्यावतिरंभसः १४ तेषांयोयान्नपानेनरवा
देहूतिमतंरतिः चमवभावभावस्याभीपाममवभाजिनी १५ अयतासितलोभीया सायेत्नतमपायथुः
मतोभवत्तसंखेवतेहरिणाकाइव १६ मरिष्यामोमरिष्यामइतिचिंताहताशयाः मेहंमहेक्तिलभेमुःऊपितेराव
णोरसो १७ शारीरेकार्थिताततेषांमीत्नानाममरणादपि ग्रस्ममतनयाम्रष्टिकतमेवपदेःपदे १८ अयमन्लान
ततेचितत्नसंघातात्नरूःसामान्यमघ्रहाः २० वहूतावकिमुक्तेनमरणात्तीनचेतसः देवादेवेशवत्नान्य
देखुससमराजिरात २१ तेष्वस्वतमाभीतेषमर्वतोदानवादिषु दामद्यानुकराद्योभविष्यतेषमरालये २२

कथंभवामःइतिचिंतयास्तेषांभावतेभावस्तत्रसक्ता मतपवभवंभाजयतिप्रापयतितत्काला १५ सायेतत्वेजीवने
इतिशेषः मतेभैर्दुहायच्छतेसरखेऊपिते १६ ऊपितःऐरावणाऐरावणोपाय १७ परेशशत्रुभिः १८ सातानार
तरेसडदारवसामान्यसडदाः २० वलान्ता ग्रभिपनत्त २१ २२

६२

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

मासे देहाभिमानानां दासादीनां स्वरे र्थे विषादे च वर्त्तते पञ्चाप्यलापनं परागमे एवं शापाः प्राग्वर्त्तिनः कारा याक्र
न्ताः यथा शापाद्यारंभे येनैर स्वहारिभिर स्वैः स्वमहान्नरमाः प्रापश्चः १ समेतो देवैः कदाचित् मायपाविवादेन वा गुरु
मादेः सहनाकृपायैः संधिना कदाचित् विग्रहेण पाकदाचित् पलायनेन पक्षान्तं यथास्थितानामन्तनगोपायनेन २ कदाचित्
पैलेपेन ह्मपमा व क्षु र मागतियां च दिनानां संगतो विथ्यतः नशायः संग्रामस्थितः शहध्वोनानि विथ्यतः द्वितीयस्तत्पञ्च क वर्षाणि
ग्रहो मासान दशाहं दिवसान् विथ्यतः तृतीय [illegible] स्तस्तत्पञ्च चैनि द्वादशादि दिवसान् विथ्यतः तावत्काले इयोरधिकेन योहं ता

श्रीवसिष्ठ उ० एवं शापाकुलारंभैरस्वैरस्वहारिभिः सहसा हतसंस्त्रैरस्त्रस्वमहान्नरमाः १ मायपाद्यविवादेन
संधिना विग्रहेणाव पलायनेन यैर्यैः कान्तं गोपायनेन च २ कार्यसिद्धिना स्वपूर्वेण स्थानदीनेस्वपरि शाः एतत्स्व
संगरो दैवैस्त्रिंशद्वर्षाणि पंच वै ३ वर्षाणि दिवसान्मासान् शाहोमम पंच च वर्षाणि पञ्च हंसाधिकैर्मेकाशनि
भग्नता ४ एवं तावत्कालेन द्वादशाभ्यासादहंकृते क्षामादयो तामिस्त्रा स्यो तेन गरुडपुष्कलचेतसः ५ नैकयातिश
पायदूरहर्षगते विद्ववैते ततः भ्रमा समतिशयात्तदहं तेसाहंकारतो गताः ६ यद्वदूरं तथैव स्वनादर्शे प्रतिविंबति
पदार्थवासना तानद्वैतनभ्यासान्नजायते ७ यदाहामाहयो जाता स्वहंकाराणां [illegible] नताः नतामेज्जी विन
ग्रेदिदं निर्दैन्यमुपागताः ८

श्रीवा

तां स्त्रीणां देहेनान्येषु केषां [illegible] नानामशनीनांभ्रमतो पर्वतानां च वर्षाणि लब्धसः येत रिप्यपोः २५३
लचेतनसोवासनया [illegible] अभिमानाभ्यासमाहंकारदायिहतनो हस्तेनेन दर्शयति नैकध्याहिति ६
उत्पन्नापि वासना [illegible] वरमभ्रमतां गेनवशपतो न्यायशयेनाहयहादति सूरगानं दर्पणे स्वकेनपति विवर्तिमति
विंवभावादयैर्मि अवनभ्यासात्तं ततः अभ्यासपरित्यागात् ७ अहंकारएवात्मेति वासनायेषां तेषां अहंकाराम वा
सनाः जीवितं जीवनं नेसात नदर्थमे स्वर्थः एवं मादिस्याप्शयादैन्यमुपागताः ८

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰टी॰षि॰
६१

पुनस्तस्कोऽहृशमासीनदाहभ्रांतैरिति मानप्रमाणैः स्वसहस्राधामैर्नैदैरितिमिर्दितैः सतएवमस्त्रां भ्रांतैः समतोचरयाङ्घ्रिरु
गुरुहोत्थवानैर्नातिमिः क्रजङ्घ्रिरिवसदभैतारैः म्लापतितसिंहरवैः कंदछिरिविस्थितैरहिकूटैः भरितदिक्कटमासीत २६
वानावकीर्णवन[illegible]विदंतरंतः भ्रांतैश्शरादिभिर्भ्रमितमासीदिग्मनुवर्तीने २७ पुनस्तस्कोऽहृशमासीत्तदाहमग्रेदिग्मसैः
पत्ताः प्रस्पंनपर्वतां[illegible]सहस्रप्र[illegible]सितैः सतएवगमनेगमः मनुष्यादीनांसंचारसलिसिरेयक[illegible]नदतमैः सर्वांकानाङ्क्वा
रहस्लिवलानांहलि[illegible]गैः शवैर्भरितदिक्कटमासीत किंच[illegible]डिभेद शारीरोगीरोहृद्वोतविभ्रहदेवगुरुहू
मांजलानीवोघमासीत २८ [illegible]तदाभवनाभोगसम्ब्रमाउमोदरन[illegible]घनैर्घकमै[illegible]र्निभिः हारितातरितावतन

भ्रांतैर्भ्रंसां भरितदिक्कटमसि[illegible]टैः यानप्रमाणायनहेतितैरगाङ्घ्रिः क्रजङ्घ्रिरातिभिरिवोग्रगुहोत्थवानैः कंदछि
रापतितसिंहरवैस्तमैः २६ मायानदीजलधिघोयघनाग्निदाहैर्हेतैः मनाहरशवैरवलैः शिलौघैः भ्रांतैरसारा
सिशिनघाकिरातानुहपास्तैर्वानावकीर्णवनपर्णविदंतरंतः २७ सहौहुपलपरिणामगमात मोकहुर्वारहस्लि
वलहाकरादेहकैरीक मासीसनदृद्धशरीररोगीरीहृद्वानविभ्रहदेवगुरहूतीजलानीवोघं २८ घनफेफमहरि
तांतरितातननतलितभयरायराच कपिरक्तदहतित्वसिनीवाभुवनाभोगगुहानदाकुलाभवत २९ सनंतरह
कामलतविकारकारिणीत्यघोरयोनस्वसरहंवः स्वंशासिनी रमाक्रियासरस्वरहसैकसानतदाभवनवलसहस्री
हसंसनैः ३० मोतोपायेहामव्यालकटपुनर्हृद्धवाणिनैसर्गः ३८

जैः तालितामयरालरदयराः हृष्टीयानानादयमश्चयसांनयाविधा रुधिरस्कूदपखलिनागरोयेषांरदः पिशाचा
हीनोनस्थवर्तनशीलावासतीमाकुलाभवत २९ सनंतरहशाङ्गेहादिदेवानांप्रस्तनभयादिविकारिणी सनंतापावि
विधपरिक्षेटभूतावाहशिमामचेतनंप्रस्तनतद्विकारकारिणीच स्वयोनस्रवानोऽदयोनस्रवानोचचतुरुमान्स्व
ङ्ग स्वंशासिनी सह रासामशास्त्रीयचित्तहनीनोसरागांशास्त्रीयतहनीनोपप्रसिद्धानांचानरसरागांबहुतेषांहूपरस्पर
समागमस्तेनसंकटाउत्तरापाक्रियांसतेविधादिसमारसमहसीमभवत ३० इतिश्रीवाधसिंहनामग्रंथप्रकाशेशिः॰तीव

॥ ३८ सर्गः ॥
६१

अन्योन्यं ससरसंभ्रमेण होमाहमहमिति पंक्तः अनुजेनोदेवासुराः संगदलनेमाकुलाः चण्डाः हेतिशुकाहस्ताः गेधांनयाविघ्नाःसं
नःनागेन्द्रागा एरावतादिस्यिन्द्राना समलर्वघाः समरह स्मरप्र प्रजानाघोट समहपाठ्यशानां एवविरिव पीसकरैः गुरुकनरसंभा
रसंभ्रतावीरहतैः कोणाग्नियोविलातिनशोभा नअनिवन्धमुरितस्थेः २१ आकाश सकाशानादिवाच समाहारः आकाशका
ष्टंतच शलभैः योध्यातिकरकपतेगविशेषभूतेः आकाशा सेव फलतपाप यीतायतवेशान्तकाष्ठ महाशसहात भ्रमैर्थितिवास
भाणाम सैन्यानां भरैः अतिशयेरिव अम्भमरै रितिपाहेवि अपा भमरैर्भैर्यरितेवाणैः आभाकर भान्यवनेशातितान्या
काहितानितिदिकराविशेष तज्जालानि वयत्रनयाविर्यमासीत् २२ समगीरिनैः प्रहृतैः वहतां भ[..]नामास्फोटेनास्फा

टेवालतासमरसंभ्रममाकुलालेमन्योन्यमंगदलनाकुलहेतिहस्ताः नागेन्द्रद्विंप हतनाघपुपीठघोषैः कोणाग्नियोन
भस्थिवन्धमरहितपंतः २१ छिन्नैः शिरःकरभजोरुभरैर्भमहिराकाशाकाष्ठग्रालभैरविवेलन्नीन आसीन्नगन्नहस
भूमरैरिवोग्रराभास्करस्यपिनद्धिकटशैलजालम् २२ ग्टढ्ढुदास्फोटकद्धिकटद्धिसमीरितैर्हेतिकलापिविशेषैः प
रस्परघातनतैःपतछिन्नेगामसीर्णादलशोधरित्री २३ अन्योन्यमाशुयभिलाचलतूलवर्णैर्भेरुप्रमाणाकृतिनाग
नियपैरोध्य आसीद्रसांवट चटास्फुटदंतरितैः कल्पान्तमिवभीमसरोमनाडः २४ अन्तानिलस्तुवज्जतादिट
लदयंद्रीवेसमरसरोयम ब्रह्माण्डमाखण्डितकृत्यकोणामकालकल्पान्तकुलमासीत् २५ ॥

ललनेनकटिप्रदेशेण[..]स समस्य रसराग्फालहमैवनरावपतद्धिर्हेतिकलापैर्यद्वत्सेपरपादिकोशलेसमि
तानां तिमानानां [..]लापर्व[..] साघैः द्रकादसः घरित्रीप्रीणानतीलम्नाः एव शोजगाम खंडिताभूदिग
घः २३ मेरुप्रमाण[..]नानामंगनानांदेहानानिपर्थैर्योः पवसरुसंह वह्नैस्त्र जनितैर्[..]ः भयोनिशाघे
येघांनघायैरुप्रनाड[..]सांट[..]पान्तमिवासीदिति धैः २४ मत्तेनसवशनिसेनतन्त्रागलानलोमधःसकल्प
रूखेंयत्र नया[..]यंदलहययंपद्वैदीर्घामायाविर्[..]वैः प्रहृष्टाः वराहवेघायत्र आखंडितानाविद्यारितायोनकृत्य
कोणायत्रनयाविर्यंब्रह्माण्डं अकालप्रह्नतकल्पांतइवकरालमीषणमासीत् २५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा.टी.कि
६०

गारुडस्तुप्रभवैर्गरुडैर्गरुडयूथैर्मध्यकालकरणं गरुडगणे नियनिमिराकुलैर्निरिते प्रविश तैर्हैः निष्क्रान्ताः शरवर्षेण नानामोघैः
प्रवाहैः उत्तरपक्षिगुणदसमस्तकल्पकाल इव ज्वलितनरालपमनलानलानरानमभवन १५ ममभावमन्दयानलानगगनं तत्र ऊर्ध्व
मपतन विद्युत्पा[illegible]र्ध्वदेशाद्भूमिं प्रपतन १६ शरीरेकदेकवनतेनेति वैभपवात्सवनावलीभिलग्नः महानुमिदात
येषां नवाविधास्य[illegible]नगुः कु[illegible]र्वाणि लोहोलिताः नाशोभाभासाः १७ भवे भैरवरमितम्बनुर्दिशं सम्वरः स्याको शोनायकः
ब्रमयेन पूर्वमेतरा[illegible]लिस्ना[illegible]ज्वलिता शोभिरे भौम केः मंमितो मम हिं रक्तप्रवाहैः पर्वताश्च धातवो नाधिकाधाः क

[illegible]
[illegible]

गरुडगरुडागकुलानरितप्रविशन्ते हे निष्क्रान्ताः शरवर्षेण तोयदैः जगत्प्रभवदसमस्तकल्पकालज्वलितनरा
लपमतलानलानराल १५ उत्पतन्तमहावनधानवाहरगनमसिनदिव्यवासिताः मानिकनाहयनानिवृताम्बविष्नु
लयवालिनशैलशिलाश्च १६ शरीरकृतोऽचलनेहेलिहलवनावलीलग्नशमनसिंहाहाकरारहः शाखरपा
वगानः कल्यानिलाहोलिनशैलशोभाम् १७ समवमानहेतु शरीरसनकैरक्तप्रवाहैरमितोम्भमहिः
वभारसूर्यांशुविनेविचरोहः संध्याकरोपननमगामं १८ गिरिकूटंसमान्तवेषणोवितिधोग्रापुष्पवर्षेणानग्धा
विषमाशनिवर्षणां चनेसमममनोन्नमयानिवर्षणां १९ सुवनयन्नयमार्गकोविदादलिनाशवशिरो
इषितयः ममजन्मसमेसमनेननः करिकेमेषिवरुणवर्षणां २०

रोधपदेनकरजौघालस्तंतेतेषांततेवभार मनुवानयाविधयकप्रवाहैः सर्वागंगंगावृभारेस्तुरेषोविकलाःसं
गतिसंबोधनं सर्वामितिपतन्नवत्ततनगंगयोहेयोरपिविशेषणं स्त्रीनपुंसकयोनेडुसकमनपुंसकेनेपकशे
घेपकवद्भावः १८ नेष्वरासराःमनयनरानिपरेणान्वयः १९ पुरोपुणकेउम्मवविशेषकीउपर्वनलिकार्यं
लोता ऊरुमचंदनादिरसवर्षणामिवेत्यर्थः २०

६१

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

उद्दीर्णोर्ध्वकृतशरशक्तिगदासिचक्रैर्हेलोद्यतनिर्गीर्णविस्मैर्दानवैरुग्रनक्राः शैलायसो काचेशाकेदनेनोल्लसतोऽकवानो
देनापवनस्वाश्रमालापसास्त्रयाविधायरजीवग्राहिवाजीवाविना मायमानोत्थयोविकाराग्रयमपानोदि स्वनास्त्रिंशानो
मुहिरपतनिपापानेतर्षः ११ उद्दानीलसर्पास्त्रनिर्भिन्नहृष्टिविषमायामसर्पसरहेवणोपतिज्वालेति उद्गतानालावेमत
याविधानां लोचनविषज्वलनानां यातपीयेनपदिशादाहादेर्शितायुगांतेयुग्यपकदिनहादशहिनेशानोमेनायया
नयाविधाविषध्वसानामावलि उद्गीयमानेपरितोदीपैः उद्रूपेणामहद्धिमेहीप्रेरितनया नेनाखिनानलंमन्नाखिवत्

उद्दीर्णोर्ध्वकृतशरशक्तिगदासिचक्रहेलानिगीर्णहरदानवमकरशैला काचोल्लसत्कृकचदंतनखा
ग्रमालाजीवाविनाशपतदायसमिहरक्षैः ११ उज्वाललोचनविषज्वलनानलोपादिग्दाहदर्शित
शांतहिनेशसेना उद्गीयमानपरितोद्रुमहामहीध्रमग्नाखिवहिर्ध्वगावलिकल्लोलास १२ उन्नादवज्र
मकरोत्करकर्कशोनः तत्राखिवीचिवलयैर्वलितविलैः मासीजगन्मकलमेवलसत्कदाग्नमाहुतिभिर्वि
विधरेखिनदीप्रवाहैः १२ शैलाश्मपातगरुडाचलचालितोद्भनागमहासरमसागगणामेनरितव्यासी
त्तगोजलधिभिः तगमग्निपुरैः हर्षोत्तगोदिनकरैस्तगमेघकारैः १४

उल्लासमुहूर्ते १२ इत्येतमज्ञानमशस्त्रमायया समुद्भवेहनंवर्णयति उन्नादेतिवलितोवेष्टितोऽवसैश्रीमल
यैः स्तथाविधैः ... उन्नादमवज्रादिरत्नैमकरोत्करैरग्रकर्कशस्थानः तत्रमासेवीचिवलयैस्सक
लमेवजगत् ... वृत्तनेस्ससंकरोगंपीडितमर्वार्णमासीत् १२ मरुनोक्षसागमसरभागावधुदाश
णभूतमेतरितेपिलावृत्तीधारोचेनमकैर्वेलाउत्पादप्रतिभेरचलैरग्नवालिताः पलायिताः प्राप्तवर्तितहृष्टि
विधनागायस्मात्तथाविधं पंसत्तगोजलधिभिः हर्षोमासीत्तगो मग्निपुरैः हर्षोमासीत्तगोदिनकरैः
णोमासीत्तगोमेघकारैः हर्षोमासीदितिप्राग्नकर्मसेवानुवादः १५ ॥

य

वा॰री॰
सि॰
५६

नेत्स्ववर्गोयतिमायेति मायाकृतानामुपायानेव महांतु हनिते यांसनः स्ववाहोयमाः मनएव त्रिपानमाी खुंहतिजपायेतिति
प्रावहा पापाताः पर्वतैर्महीरुहलतेलेपविप्रयानेहेहस्पवतवानुसरववनघोषवनीनदीहाकनिर्जगामेनपः ना
मेवनदीपुनर्वंगतिमयेति [illegible] मिर्मलेविवर्वतिर्वहिते ममरमंदिरेमेवंदिह्येननथाविधेनाशनिप्रमूलावाध
वंधप्रवृक्तेननिकलानवप्रा [illegible] ननगोपमामेवंहि मिरिसहप्रववर्कैगामहशीमर्धः ८ तेशनिसराम्रवातापामर
यमोहनायविचित्रमा [illegible] तीकारेस्मनहुपयमेवनः प्रनलानमहरामायंनवोऽडवोपशमेवाहस्पृष्यादेति पृष्ठो
महीनमायीमाहि [illegible] जलतेते [illegible] आकाशमयीचमयायपधेवंहपिवीभमनीवपननीवनिहतानहीवातिवनिमज्जंतथि
[illegible]
मायाकृतानुपमहानुपन[illegible]वाहातिशावहायतिदिशंकिलनिर्जगाम पापानापर्वतमहीरुहलतवृहत्
त्वोत्तुमरयनवोषवतीनदीधाक् १ मथप्रयाहेरुस्प्रकम्पलपीलपाशानिकेनैशरनोमरमुद्गरोघा नमो
पमांवुवलितामरमंदिरेणासर्वामहित्वशनिवर्धनिकर्थमोन ८ इष्वाहिवारुणगणारीममयीप्रशांगहननाशि
शरीरकेव मायोपशाम्यतितरामसितिहसत्वामायाकृतिः पुनहेतिनैवमेव ९ शैलोपमाप्रुपवि
यहिनभयनातिरकोंनुसर पविस्तांमहार्णवानि हेवानरेहधंवशैलविलनकजनमालीवनानिकत्
भावदनानिचावं ९०

नेवदसंनेवापुनेवोङ्गीयेनेमहागजोकाराञ्चनिपनेतिजनाइति दस्यानिवदः पिपाचाहिशरीरराशिनिपते
तीवयावेतीव[illegible]नीवपाटनीवेन्येवंरूपादारुणाशरी समयोप्रहारागांटनेत्रहोऽग्रहणोऽववद्रशोपसोनपावि
पाया राहनानिपरेडेलराशिरागीभनानिवद्रनमापन्नानिशरीरकाणीपनेपोपथारीराशीयसासानपावि
वाम्भपवंविधापिप्रयुक्तामायातरैरसैःसिद्धेष्वप्रतीकारैस्मनाविनाशिनातनीउपशाम्यतिउनलाहशेपवमायाक
तिरूहेतिमाकिंसेवसूर्वोनानैवमायाकृतिहतनेवचमाकिंनमेवेतिनत्वतोकुर्जेयमर्थः ९ देवलवगोभवशैलेभविरु
हानिकेनपंकिलतगतालीवनानियेभनपाविधानिचककभोदिशोवदनानिमत्वानासन १०

५६

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

प्रबोधयतन्वा बवत्तरपदेउम्रागह कान्कृतन २९ केचन्नकेविहपिन्ससाया न्मशोनाशाया न्वेन्नचपेलवाः ४७ यथाजला
शयेनम्मलचलान्नामयंनवपलानां विचित्रलहरीशतांभवे निशयोनतानामनेवा लिनयालचासनोनरिंदं समविषमे
स्थिरतांप्रवाहनिम्नतां समुपनतं समुपगतं स्थितमिमुदं ४८ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे स्थि० गोमतविंशः सर्गः २०
विस्मोनान्नोऽवन्तर्ग्रहं विलरे गगावर्णिते देवानांहानवांचिरुमावावनोदयात संभ्रमलरंगकः वेलापरसाक्षि धान्सम

नां यंति

ननावयक्रकिंपुहे ननान्मबोधयलमसः यावदद्यामवयानोभविंत्तत्ततः २९ ननोवरुणमहिषांतिभवतां वह
वासनाः सस्माशेनाशयातो केनचकेचनपेलवाः ४८ समविषममिदं जगत्समुपनतं स्थिरतां स्ववात
नांतः चलचललहरीभवोयथाऽथावन्नहस्सैवस्थितिस्थितांप्रयाता ४९ चित्तात्महात्काकेनापसर्गः श्रीवसिष्ठ २८
उ० इत्युक्त्वाभगवान्देवान्तेवांमहिंसाय यो वेलायवनिनदेशांकृतवान्युनरंगकः १ सुरास्त्वाकर्णितंहा
कंजगमुस्स्वाभिमतांदिशं कमलामोदमादायवनमालाभिवानिलाः २ दिनानि कतिचित्तत्र कांतेषु
५५ स्थिरकांतिषु हिरेफाइवयद्ये विशान्ममुः ३ कांचित्कालेममामायमासोमोहप्रकरभुमे वक्कुंडेड्गिनिर्घो
षंप्रलयाम्बरवोपमं ४ मयादेत्यैर्महाद्योतिमिलैः पातालतलेस्थितैः कालेत्यकर्घोरं [illegible] हमनंतरं
५ ब्रुवस्थिरशक्तिमत्तदैत्यामभ्रलानद्वयवज्ञपत्रवक्रशालाः सहसानिर्गिरिशिलाकूलानामहस्तानामहिशे
रुद्गादित्यवानिवाऽधयानि ६

[illegible] पालव [illegible] मास

इतरेंगइतिगमयते [illegible] भिम [illegible] स्ताभिषेनांननदिकपनाधिसिनदिशं स्वाभिमतामित्येनन्कनमा [illegible] लाया मुपिवि
शेषवतीविशायनंविरूपानाः [illegible] नवासन्मृदं मैसुर्पमाननेऽमनमहाद्योतमनदिते [illegible] मास्तां ममा
सेउद्गमेववर्णान [illegible] वभुरिताहितानि शास्ताप्रशालाकाना माऽपविशेषाः परमाताहाहिनाराऽपथायाप्रशास्त्रशब्दाः प्रा
गिरीसांपिलातिरीसहिताः गिरिशायाः शिलाः गिरपक्षिणलामुपनिवाहहताना: महिषकलादित्यवान्माऽधयानि
वमहाद्योत्विधुःजग्मुः ६ ५८

1805

हि यस्मात्स्वात्मियस्मिंश्चित्ते यीनत्वाद्योगुणोभ्युदयत्ति केवोपचयमेनरानपीनत्वसिद्धिः उपचयप्रद्दितीयावस्
वमिहत्वेसतो मनसहंस्वेनासनरूपपी: २८ हृमादप:पपावेनापापेनसम्बंदेहादिष्वप्रसिद्धेः हेहंदत्वपपरातय
सजीजीवनादित्वात्भवतिभावयतिविभिनैसनेनपानकपायंकृविनयः २९ २० योविपरिवर्तनेनतस्यवासनाम्पतिङः
त्वायेन्यर्थः २१ २२ नहृयडंगनूर्कमेवालयोनीडंतकामिनः चित्तोपलत्तिनजीवरत्वगस्य २३ २४ नृत्वानेनेव २५

विघतेवासनायत्वनत्वस्यापमैपीनत्वं गतोगुणिनिमिहिद्धिनेमनोहद्दंहिनामतः २८ मयंलोहममेदंचे
तेवमेतःसैवासनेऽपरीदव नेत्यस्याकुभावयेतिनयाकृत् २९ याघाजननमविपदोभावाभावदशास्य
याः तस्याकरोजवेलास्तमेजर्थकङ्कोमलाः २० वासनानेनवहोपोलोकोविपरिवर्तने सापर्व
हातिङःत्वायत्तत्वायोकेदमागता २१ धीरोप्यतिवङ्कोपिकृतत्तोपिमहानपि तस्यायावहुतेजंत
सिंहःश्रृंखलयायथा २२ देहपाटपसंसूयहृदयालपगामिनः तस्याचित्तखगस्येयंवागुरापरि
कल्पिता २३ दीनोवासनयालोकःकलनेनापहृयते रज्जेवद्वालेनखगोविवशोभ्रमाम्यकस
त २४ मलमाप्रधमारोगासंगरभ्रमतोनव वासनायावविपर्यासपुत्नायत्नादिपोःकृत २५ संत
रत्वभिनेयैयैरियोरमरनायक तशास्त्राणिनचात्स्त्राणिनशास्त्राणिजयंतिच २६ रामवाल
कटाक्षेनेपुज्ञाभ्यामवशेनच महंकारमयीमत्तालेनदीर्घान्नियासना २७ यदानेमनवरुम्याशपूं
वैराविनिर्मिताः वासनामाश्वपिछंतितदायासंतिजेयतो २८

वासनायाः शेवरसंकल्पाहितविरभिमानवासनायाः विपर्यासंवैपरीत्यम् अभिमानोपचयमितियावत्
रिपोर्हीमाटेः २५ शत्रोरतः मत्तभिनेयैर्यसनीतिशेषः शास्त्राणिमोक्षशास्त्रादीनिनीतिशास्त्राणि २६ म
हंकारमयीवासनांतेपरतेसंकल्पाहृहीघ्यति २७ नवचेभ्यल्लेपकोपकर्षयेनतेवासनांगत पहीग्र
लज्जाहमन्यजेति २८ ॥

सहमित्याकाराश्च ग्रामान्तः करणाहमिति दृढं कारचमत्कारः १७ जपाह्नमादि होमाः क्रमेणोपविताम्बासनाध्येषां १८ अवासनासश्चा
वरसंकल्पेन यन्निबद्धात्मनाविर्भूतवासनानन्तं तेनावासनाः ज्ञानेविनाश्यान्तिकवासनो हेतु संभवान् निर्वासनानोऽन्या
नुपपत्तेश्चेतिवाच्यं १७ १८ भिन्नवासनाऽभावासनाः १९ २० सर्वं दुर्वासनानां मध्ये आत्मनो देहादितादात्म्येन परिच्छि
न्नताभ्रान्तिवासनैव महामोहैककार्यं जन्ममरणादिबीजत्वान्महानर्थहेतुः दृढतया अत्र देहादितादात्म्येन २२ सर्वथा मानो

गुहाभ्यासवशादेषा मूकताभावेन्मोहबीजकारचमत्कारः प्रतिबिम्बयोगयति १५ यदीन वासनास्वेनैव
मध्यात्मकतालक्षणः सज्जेयाता भविष्यति लयग्रन्थिः वेगाखद १६ अथ वासनासेतेन यत्र रक्षितनिर्मिता:
येषैः सारोनश्चितिर्मितो हेतवः श्रीयतो गताः वासनानन्दवदात्ये अथाधारा यथा यशीकृता: यद्यनापोतितेनैव
कल्पवद्धाः त्यागात्स्व १८ येभिन्नवासनाधीनास्सर्वे ज्ञात्मक तदूपः नदृश्यन्ति न कृपणेतिपुर्जर्याल्लेम हा
धियः १९ यस्मान्नवासनारज्जुग्रथितेषु यच्छ्रायिताः मत्सानभिसवालेनापिनीयते २० अथमो हेमयेते नु
नदिग्ध्याकल्पितकलनः आपदापातमेतिग्यपक्षामिवसागरः २१ इत्यनात्मपरिच्छिन्नायेनात्माभवद्भवा
विनः समर्थेतोपि सर्वत्रपरोक्षपदमागतः २२ अनेन तस्मात्प्रयत्नेन यत्नप्रकल्पिता आत्मनस्ससनेना
त्मात्मनैवावशीकृतः २३ आत्मनो व्यतिरिक्तं यत्किंचिदस्ति तदात्मनि यत्नेनोपि यथाचलबद्धा भवततया
सना २४ आस्या ... नोद्गतानामाकरविद्रु: अनास्थामात्रमपिलः तालानामाकरविद्रुः २५
रामचाल... ... मेवसंस्थितो नावनानामजेयावामयोकानामिवानलाः २६ अनवी
सनयागतदे... नाम... पेशा जितो भवत्यनन्यात्मनाकोपमरायलः २७ ॥

विवशीकृतः संसा... नर्थ... ... लीकृतवशनियावत् २२ यद्यदि आत्मनो व्यतिरिक्तं किंचिदस्तिनतदितत्तदुपा
देयभावेन उपा... योग्यतया ... सनाभवतनामनन्तनेदलीमयः २४ नथावासहतत्पास्यान्ताजेत्यापशयेना
हमास्यामात्राविध्ये २५ उक्तमहर्षिर्नतयोजयति २६ देहादिहमभावमाहितापा अनवासनया देहादिनाशेनात्मनाश
संभावनयादीनतां कामनरतो अन्यथा तादृशवासनाभावे तमयाकोपमरायलः मे हरिवाप्रकपामर्वीतयेः २७

वा.टी.कि
५२

1807

देवाः पराजिता दैत्यैः प्रपन्ने भीतः त्वं शरणं प्राह दैत्यं न वधोपायं कामतो पराङ्मुखेन देवासुरशरीरेषु जातेषु गतेषु तत्र
सलक्ष्मणवाहेषु वरस्थितिपरे रामान्वय १ शोणितं दैत्यौघ घातान्तर्घाककृतः लेशकिशित्वादह्नौ एव नदीवत्तैन २ शाकं शिरा
कर्षणे तयापि स्यन्दं चूर्णिताः [illegible] पातेन ३ ४ श्वसेन निस्वनमनसेन ति ५ सुवर्हितानि हरतीर्घोतिनाति लमस्वा
दंष्ट्राजमानाधिदेवर [illegible] तिपतत्सिता ६ तानानि विविधानि [illegible] लतादि जालानि परिमिलद्याविधे वनेत्युड्डीनानन्तरमसी

श्रीवसिष्ठ [illegible] [illegible] नेवोरे समरसंभ्रमे देवासुरशरीरेषु गतेषु भो दरेषि वै १ वहन्त्वमलक्ष्मणवाहेषु
गंगादरेषि [illegible] [illegible] देवीघकृते सप्तभनारवे २ ताले निजकरान्तःषिपिदसर्वसुरालये कदेक
दिनमेकं समग [illegible] ४ रथा [illegible] पलायनपरायण महहे [illegible] वानीकेमवाकृत्यव मास्क
ते ४ पतितां गत्वा [illegible] सवतुषियास्तिच पयोंसीतावसेन निदेवसैन्यानि गुरुः ५ रामबालकरा
स्तानि विरमेनर्दितानिव [illegible] पावकाः ६ सनिशानपिलन्धे न नालमन्ता वरा
स्वरात घनजालवनोड्डीनानि [illegible] हरिताकानिव ७ [illegible] यथमद्यालकटालदा जग्मुः पाताल
कोशस्थेयमं प्रमर्दिताशया ८ अथ देवा [illegible] जयोपायाय विजिता ब्रह्माण
ममितोजसं ९ तेषामाविरभूदस्यारमकाननश्रियो सायंकालोदको हुताम [illegible] नामिव वेदमाः १० अताम
तेन्द्रालसा मनर्थं शंकरे दिते समन्वक्रमकयया [illegible] दामबालकटकामे ११ तदाकर्ण्याखिलेन्द्रसावि
चार्यं सविचारवित् उवाचेदं [illegible] स्वानेकरं वचः १२ श्रीमहेश्वरः [illegible] शंकरोमाहरेकरात
मतेयमम रोशम तत्कालेसं प्रनोतसौ १४ रामबालकरानेनानं [illegible] पलायधुमस्यापुरे

तान उल्लुत पलीनान ७ निर्वासनत्वात्त्वत एव प्रमर्दिता यतानजपला अनिमित्तकत्वेनोपवर्ण्यते ८ ज
योपायाय जयोपायप्रश्नाय ९ रक्तैः रुधिरैः रक्ताशोणाः ध्यानन प्रधीयेषां तेषां १० शंकरसे हितं इकास
ध्यात्मकं रामबालकटकामे ११ १२ तत्कालमिति कालाध्वनोरिति द्वितीया १३ १४

नगादिष्वनुवर्तनेऽकुर्वन्प्रतिपर्वतं नराङ्गं विधिं भयत्रासितरूपिदेशोत्सितोषः शरत्रासनस्यवनवेगेन रूपणाय विनि न

हिंदीयमानैरित्यादि मर्करश्मिप्रतिबिंबपल्लवैर्हीयमानैः स्वसवेगवातेनानैर्मलैः कंकादिपल्लगाहनएव

पुष्पाणि येषां तैः लभंति फलानि लोहभागा एव मेघवान्फलानि येषां तैः ५० नालेभ्यो युक्ता लेकच्छिन्नैः ५१ कु

वं यथा लग्नबाहुभिः पातिताः गंभोदाः विमानानि स्फुरत्तारकाश्च यत्र पदिशानैर्यानाः संतताः पर्वताय ५२ यस्य सूर्ये

पश्चेव लोकालयापि मलोकस्यकुमवंशनाम पुष्पनेन मंगलं भवालोकसमकेरुकं ५५ एवं शाक्रकपकोदैः यत्र श

झल्लैककिंशुकवनंकुर्वेर्वायवे रतः पर्वतप्रतिमाः खेऽस्य शवसर्पां महार्णवे ५१ ममयत्नकशासवात्रसेव

वलोल महाशवं हीयमानेस्त्ववालानैः पल्लवच्छेलैः सकलैः ५२ नालैर्नालैः शरत्रासनवनैर्वा गगनमस्थाल

पर्वतप्रतिमासं यत्रकवंधशतबाहुभिः ५३ लच्छिः पातितांभोदविमानस्फुरत्तारके शरशक्तिगदाप्रास

पदिशप्रोतपर्वते ५४ लोकसमकविश्वहृत्कुयतेऽचितावरे मनायत्नरसन्ममतकस्यामरदर्भे

५५ एवं प्रावृद्धशतोन्नाहपातालनलवारणी विनायककराहतहीनदानवपर्वते ५६ एकदिक्कुरति

पेदसिद्धसाध्यमरुद्गणो पलायमानगंधर्वकिन्नरामरचारणी ५७ बभुरुद्गानियान खंडितोमाद्दलित

शिलाशकलाः स्फुरत्कालभ्रमवलयमयसचक्रावर्तवक्रास्त्रवाणोत्तरनकचक्रेरसमरासमीरः ५८

समस्यालकटसंग्रामवर्णनेसर्गः २६

नेरुन्नादाः प्रतिगर्जितः पन्कान्नलवारणादिग्गजा यत्र ५६ दिग्भेदकवाणां स्वयं गदीनामेकस्यां दिशि देवा

मिलुनेपकदिक्कुरः सर्वसुरसिद्धसाध्यमरुद्गणाः यत्र ५७ ऽस्त्राणीत्यादि केरुत्कापवनेवर्णयति

वभुरिति सरासनिचानैर्वंप्लानभूमिपातनैः खंडितप्रासगदाः दलितशिलाशकलान्यस्त्रवाणप्रलयसमयस्य स

चक्राः सरत्नरुधिरवाणां कल्पह्रस्तसंवेगभिमरकोकिलादिध्वनीनां यत्र सरामनकालिरोधायकारतियावत् स

मीरकेऽत्रमारुताः वभुः ५८ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे स्थि सोषड्विंशः सर्गः २६

१९ २० एवं चेन्नहि स्वमहत्त्वं तमालके जातेति स्वयं एवं च तत्त्व स्थानं स्यादिति तामसः शोकं नेत्रमेति ३ तिमतिमिम
नहृत्वनात्मं पवैति शेषः २१ दृश्यपदार्थसिद्धः पर्वितृ पतितं च मनति ति धाकाशादिस्वरूपं तिष्ठति नस्मा
त्व स्वभावं स्वमनेव सत्यः २२ एवं नहि ज्ञातृत्वं सर्वमयाम स्याचित्स्व मात्रे वस्वरूपं वा दः स्याद् इति तामस्यवि
वत्ताम लत्वादेशान कालानां तावत् भूति वृत्तो तेषां वा दोनायत हार्थं पूर्वं वत् सर्वविशि धिया काशना मस्या
मारिक निषेध पदार्थान् कृति स्वगात्मस्वरूपे प्रलीनानि विशेषरूपणादि भिन्न शाकरस्तात् पातनपीडि मार्दशीयन्त्रा

यथा ऽन्तःस्थ लवणमपामात्मसर्वं भवेत्तया स्वभावत्वमेव स्वात्मस्थिरः सिद्धः प्रसरूपी २३ संसारो विशुद्धो
लमेव यथा स्वम स्वं तत्व तथा तत्र विशेष्य सर्वत्र स्वरूपे स्थिति क्रमः २४ श्रीराम उवाच स्वप्नदृष्टिरिति
इत्र दृश्य स्वप्न मनने मत्वा नात्मेव बालसमेतिसमगतस्मात् २५ श्रीवसिष्ठ उवाच एवमनन्तमेवात्म
स्वनादात्म स्वमननं स्वप्नं तेनि निःपाकाशाविशुद्धतकृति २६ एतदाद्यात्मिदंता वयं ज्ञात्वा यदि
त्रिसमये विहितत्वमप्येवं तदेशीकमात्मस्वरूपं २७ एवं सर्वमिदमानितन्त्यमनन्यवलस्थिते रंजनस्यात्म
मिथ्येव स्व मत्ती हलेपमं २८ सर्वत्र विद्यते सर्वदेहस्थानं तर्हि स्व तथा एतत्र वेत्ति यथा सर्वं विनतत्था
सैव पश्यति २९ यत्को पावि द्यते दृश्यं तदृश्यं तन्मयेनेन तथा न यथास्ति सर्वं विशेषोऽस्मि चमनेन नैनव ३०
यनं तमस्व वाचेदं देहो तस्मिन् विहरत्वं कृत्ना बोधात्मतास्वैकं विवेकांकुरसंहरं ३१ राम रामनकं

रूपनदत्तामिति पृथ्वी वा यदि स्वमार्थः समाः नहिं गोस्पनवैतैरस्मिति तामस्य पशौ कामालस्याह वसिष्ठ एतदि
ति स्वमस्य जाग्रद्धाग्रे देश कालादिनवहमाय यलीक नमनमन्तहि यजाग्रदिति मनमेव दृष्टि श्रुतः स्वामदेश
कालादि एक मिति नित्यमिति दृश्यः स्वमनेवेत्यर्थः ३२ एवमपि विज्ञानमनन्यास्वसंवेदपर्वदेशकालादि एकः
नान नस्वत स्थितिनि मिथ्या नमभयोः समप्रिया दृष्टवा मिति जयति स्वामस्वामिकृत इति ३३ सविदस्त्व सर्वदेश
कालादि एक नान्यत्वं सर्वं तमाया पाप्यन्नामैवमावेन स्वमामाम थेवेमाहसर्वत्रेति सैव स्व यमेव ३४ कोपोध

वा.रा.
५
१५९

पतमाग्रकं ततंलीलार्थं लीलाग्रीमग्रं स्वस्तियमिस्यतिनार्थहिहिमनु नगनिस्यानस्कोक स्वाद्दर्शना
हृदयः मेदं पतमरुवदेयमग्रासाउत्क नमालन माः हृष्टालोलयतिपोषः २८ श्रीमान्वतिनिमेहित्यस्तेक त्वार्थं
विज्ञान २९ ममममनयामात्र स्याल्यतानसमर्थस्यापीसामायः ३० निजंमानतन्त्राधामिन्नविलेबेनामित्रिया
मि ३१ प्रार्थनीयार्थमाहयमिति कुमारी सन्नुतवत्या ३३ लीलामभक्तिमाणपाति तैर्थविलासैस्तुत रजंकृतः

पतदेवमथागाजनलीलार्थमापतांतिंने स्वस्तिनेनतामिया केहद्गाहुंरान हृदयः ३८ श्रीवसिष्ठउवाच
इतिप्रोक्ते सास्वामीतामथुरवाणिया इत्यावचनेनैमात्स्मिपालोलिहरतः ३९ ममापिहृष्टमेदेवि
मोहंभवतिनार्थिनि महाप्रलयवत्यावत्तत्रभविष्यति ४० यहंदेहमथाजागलोकांतरामि
तोपरं निजमायाधिहेदेविस्वमात्मसमंतथा ४१ तपपादिशाश्रुमंमातःप्रपन्न पामतनेन्म
केवदेलावदेमहतानविरानते ४२ तंपदेशामहंयामिनमेवायातयंममामंत्रीक मारीचेवंवा
लेनिकुह मेदंतं ४३ श्रीसरस्वत्युवाच ग्रामामजान्यमवितार्थविज्ञामनान्हमानमापदलपतेक
हतिर्विपाकं श्रमाभिर्विज्ञेनकामनिराकृतिर्हि ह्यानमकानतदोषदर्शी नितिविहि ४४ सो
तो पाधेवत्मतिः कगोलीलीपाल्यानेनमथुद्वहममाननिहपतांनामचेहिताशिष्ठःसर्गः ५२
श्रीसरस्वत्युवाच अलिनरागवेशतमनमर्थेयुमनताधुना सामयामात्तन्नाग्रमूर्वंग्रमलमेवते १
कुमार्यामतत्रिणाचेवनयागमात्तनेपुरे अगांतराग्रावीमूतंमामयानच्छरीरकं २ ॥

अग्रसाभिः निराकृतिः अमाल्यानंकदाचिदपिनहृषेपायः ४५ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे उत्पत्तिप्रकरणे
हिचत्वारिंशः सर्गः ५२ अभीष्टवरदानेनंचयुगस्याक्रमदीपनं वर्णितेदशमानानांचेष्टाचयुगवासिनां देवीनाज्ञि
ताम्निंतभावार्थमपिप्रगुमाचताम्यवर्णोपमपिदानमाह अस्मिन्नितिसर्वेतिप्रमत्तमेवमविष्यतोलिप्ता १२९
षः १ वयावग्रात्तंनशवीमतंततच्छरीरकंप्रामयामितिसंबधः २ ॥ श्रीरामरामजयः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वीरस्यवीणंतरंग्रस्तक्लिलेसङ्कुलेतिहाभ्भं १५ हृष्टिवेष्टितैर्हृष्टिलासैः १ कालेनस्वर्गैणपरागकालेनवग्रहमे
ग्रहेणाङ्कः ११ भीमेर्भीकंग्रस्तक्लिणापादेतिहाभ्भांयपादूलेविंगांयत्रस्तंलवलायापेतिचत्रेवक्रोपलयंत्रे ११ यामा
हृतिणात संहरत्नितियोधमयो विशेषणो १३ स्वयेषुवंकस्निहिटेषुमस्त्रिःकंकङ्कलेयवकुलाः तालैषुहृवादि
त्रनालैहिलालाउन्नलतः १४ त्रतमिः किंहृतैः कायहृदयांनिमित्तानिएकानि १५ सर्वतोनेरीः समस्तमक

लमङ्कजलतालोलाक्रफलग्रवपातायः मंजरीमत्तनवघनामघामोरस्वगंधयः १ गांधमोमधुपाला
पैनैरोपानेदेवताः नवामानमाफलप्रवत्ताः पतिनतिते १ प्रस्तनोकेमिनत्नतःकृतौःकदि
नैषिध मेनायामेववनितारूपितेदृष्टिवेष्टितैः १० हापितमेमभस्त्रेनपितेकलितकृषंस्पृधे
पानिवदंनीतंकालेनेपाहूमोग्रहः ११ आपादस्तंलवलायोनधमस्थूलोपलहृय धमयोस्थित्वरेडा
लेचत्रम्भूधेभजोनवात १२ योयोयमस्वामातियाम्भाश्यातिदिक्रतान सर्वतःसंहारेनामेहृया
मोयथागते १३ मघाक्लिवृत्तिमिः स्वभ्रमत्तनकंकंकुलाकुलाः कवंधाः पतिनसेतिनालेक्ताल्तानांगणे
ले १४ नीवांगणागणोत्सीतुग्रहःस्मृताःसंक यानिषः कृहलाकांतांधीताः कर्पयामातिकेवृत्तः १५
निमित्तपानाःसेनाः सर्वतोविरमागे समस्तमकरस्तहयग्रहोनविषमोमरः १६ कटेषुकणिता
कीर्णिपातानाररवानवः पतितास्वमहृणाःसंगसंचेषुहृष्टयः १७ हाकृतेनपितेनीतंममेव
वंविवचनः पितृवाजीवमितेवंहेरावतेनेःचवापितं १८ पत्रपातानवर्षोणघेयास्मान्योपिचति

रम्यहारति सर्वतोमेनयोविशेषणो १९ मितिहंस्यामेवेषुपतितानांस्पृगणीहृष्टयः रवराजेनतडितिघोषः २० पितृहो
दस्पडः लतातुघान यावि वर्त्तनस्थिजेनोङ्गीतनपितःसार्यासेरहणोत्स्वरदर्पणनादजीवमहंतनेमस्तस्तनिरूषेण
लेवडापितंतनस्तोनपतिष्ठामालाशितममिवजनैः अनमितिघोषः निरस्वाकृजितंवापितं २१ यामेनामिवत्तिणषा

1812

वा॰ टी॰
५
१०५

पूर्वभागे यत्र शोभते वसन्तागमस्फुटः सुनीस्थिता हेमन्तेन सह भर्तारं वल्लीपल्लवितनिर्मुक्ते देवमन्दिरसीमायां भीकरोति।
निदेवोक्तिः २० कुसुमायुधानां काननं समूहलिप्तं कान्तयज्ञादिकं स्वर्णपंक्तेरवितनवमहस्ताः सोपानपंक्तयः स्त
सुरेन्द्रे २२ यामरथ्या कामिनीस्तनः कांचनैः शुकान्तवर्णगानि कवचराणादीनि यत्र तथा विधेमरस्यो रसिमन्दार

वल्लीपल्लवितनिर्मुक्ते पूर्वभागे यत्र स्मृता श्रीगोकर्णेतिभर्तारं परित्यायापालोहने २० आदित्यं रविताक
राः कुंतकाननकांलयः वीरणां स्थानमस्तीद्रुमिवसोपानपंक्तयः २१ कांतकांचनकांतां गोमरस्योर
सिकामिनी हृष्टादेवपुरं धीयमर्तास्वयं पाणान्विता २२ हाटकनेमेत्वमस्माकं महेहहूतमहर्षिभिः मरा
पुलयकल्लोलैः स्वर्णैलस्य लयषा २३ गुणधर्मयतेमालानयनार्दस्यतात्रवान निजाम्भादप्रहा
रीणमेतान राययताधमाः २४ धम्मिल्लवल्लनाग्रे च नाकं कल्पकमगोणा महोत्सवशरीरेणार्थयामा
निरीक्षते २५ फुल्लहेमारविंदस्वच्छायापाशीतलजलानिलैः स्वर्गनयास्ति दीर्घतरं हरायातं विनोदय २६
विविधायुधसंघहर्षदितायामस्थिकोदयः विकवंभः कुणकालैः प्रहस्तासाकाइव २७ यामिनी
वनदीवादेवहन्नायकवासिनी चक्रवर्तिनिगतिनिमिरियोप्याणपंकनी २८

६

प्रासेयं देवपुरं श्रीमत्तामर्तालेषणान्विनाहस्थपतद्दतिशोधः २२ हाटकनमितिकानरस्योक्तिः २३ निजानलीपा
न २४ धम्मिल्लवल्लनाके शायसंग्रामनं २५ स्वर्गनयांगंगायाः विनोदयविश्रामयेत्स्मरः सत्कृतिः २६ केविरशाहो
रंभेकोयपरः कुणकालैः कवंधाररणेत्यः २७ चक्रेरावर्तिमावर्तनवति अरुणवीरणावसल्लवलीपंकतांकल्पि १०५
नहरानहपः कल्पितएव पंकः २८

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1813

ग्रहमालोत्तुङ्गमहिद्रे वीरः सृजतां शिरोभिर्नभः पयसः कृतमित्रनोत्तालवतः नउपपतबेशिविनहिश्रातुयंस्थिता
द्विनायातुयानासमशायः किरात्तवमपञ्चललनालानिने तुलसायमृयः दलानिविरलनमायनसूलकुलादी
निबकं रकारोथेषां ११ केनपदः पमाकापताबपवरातानस्थावपवभूनपार्तानिवेशं लध्या शिलीमुखाः
कृपाद्दालनलतलायमारोयैः १० चकाराउपमानदयसमनुपार्थः ११ महत्वाताकृतीनामलकोत्सासितपानकु

भूमहिध्रेरहमालेषु शिरोभिर्वीरसृजतां श्रातुयंस्तलानालललनासिरलकंटकैः ११ केनपरमला
लागरलेलेयशिलीमुखैः वरहालनवलसमेनभः पयसः कृते १२ मतनमानगसेयातेगिराविवोपि
पीलिकाः भीरवः पालीयेनेसियः श्वबसोबव १३ सुहकैनमभोरथेकानमेगामपोसिनः वो
निविघायाश्रीतामलकोत्सासितोनिलाः १४ तुवेपुंयमानेतुस्थितेतुवोस्विचरता रेडनेबय
पोमकाकृतास्तुभ्रातपञ्चना ११ मरोमराणास्तौनेनिसोतामांगतुः स्वकमेशिलासिचितसामः
लमसुंयथा १४ सूलपानासृष्टिवसातोतृषयोमकृतपृथः ओमाओमलामकारङ्कलावयवाः
स्थितोः १५

लवेनशाकृतहपनास्मनोरथसिद्धिपंक्तिरतिभावः १२ रवकाः पूर्वंत्रापिसंरथानेतेनच्छेत्रेतुसोस्त्रिस्थि
तेषुनेश्चरत्नाकृतेव यशोमूलांरडनाभविश्रुस्तानपञ्चनाकृतेवेममोतारुयलस्ताने ११ १४ मुकृतपृथः
श्रुमेतोषशीलारवसाः मन्समकरपाः हंकृलावयधारवस्थितोः अम्भिस्थमनसामध्यवयवनकास्तनि
कं १५

वा·ती
३
१६

वातेमावस्तूनः संरोधः स्थैर्यं येषां नां भोगाणां ३७ ३८ महो मेलि श्रोत्र सं बोधनं उणायांतो समीपमुपसर्पतो ग्राम
न्नपकाव ३९ कुदान्तु निरिजि वेज्ञा बात धूमन करणं सेवस्फोटकं त्ति विस्फोटा ४० हेतवः वेज्ञ यात्र धा

शरोन्हृतमिन च्छक कलहं सैनेभस्थलं मातिसं वितन एवं ड विवलसे मिवावृतं ३६ क्रियते गगनोद्भू
तैश्यामै[illegible]श्याहवर्वैः गानावस्थलंसो धत्तं रानि करद्युतिः ३७ हृष्यते देति रुचिताकवची
मरकेनवः आकाशतेत्र वितिमायया: शालितता ३८ वहद्भिर्गौर्भिस्रवेमणपश्यनीतातयश
रैः शालिवृष्टिहपायंती मस्य श्रीः शालभैरिव ३९ पत्रप्रसरते देङ भरवकुल्ल राकृतिः कठिनाकंक
राज्ञातात्मकत्यो वेत्रोद्यद्भूतिः ४० हेतिकल्पानिलच्छत्रार्धं तानि कंरवायघः जनता तयकाले स्मिन्न
ग्नाता यानराव ४१ सचक्रनापहूनापंक्त्रदंकमहाह्रदे हाहाभिभूतगालिकं चेष्टते षपाणतने ४२
कारंकत्कुध्वंकावेकृसेचटहंदांकृते कालया आप्रत्नं स्मारणा वीतोववायते ४३

सेवकल्पानिलासोव्यास्या: दंतापवनिर्फरवारी शिग्रुभ्रत्व वहिर्निः सत्तनवसाम्पा येषां ते नागा गज्ञानगाशिर
य इव ४४ सूर्दसन्नहदार्कमहाहृदे ग्रविभूतावक्रविकं विघं भाति विभूताग्गनि येपानयाभूतं सचेष्टते संदते वा
हेतिविदे ४५ वीरहस्तादिकरा: कंकशनिचकुधंकाः तेजोपरानि ते भवेज्ञ संचहत तत्संकृ तथीरन शाह्रेः ४६ ॥ १६

1814

1815

अनिलः स्पन्दादि विक्रियास्तम्भनः २० भौतिक सर्गारंभकास्तन्मात्र पंचकमिव २१ उन्मेषनिमेषस्य समायम
निर्मीय तत्त्वं सो अन्तर्निमेषनिमेषः शून्य एव आत्मन्येवावतिष्ठते ५. परिमाणतो महांति चलानि कालसंख्या
वैभवादितो महांति च महामहांति जगंति ब्रह्मांडाः ते यांति ददति तथा वदतां नाच सर्गः आगमनमागमः
स्थितिः प्रलयस्तु तत्र प्राणिनां जन्म देह परिग्रहः बाल्यादि दशा जरा प्रदादि दृशा उत्कर्षापकर्ष दशा शास्त्र
समृद्धि चिदाकाश उद्गतानि सर्वाणि अप्यसौ परिहितः स्वरूप स्थिदाकाश एव वयमात्र त्वमसृजना निम
रूदेवनवस्त्वनरमिति उपाशांतमात्स्यार्थः ५२ इति श्री वासिष्ठ तात्पर्य प्रकाशे निर्वाण उत्तरार्द्धे पंचविंश

उद्यत्स्वपि जगत्स्वेष शांतमेवावतिष्ठते अनिलस्पंद एव मत्कुरः प्रतिबिंब शांतेष्विव २० भूतानां वर्त
मानानां सर्गाणां संभविष्यतां यथा कारणकं बीजं सर्गाणामिव कारणं २१ अग्नेर्मयोजन्म
लक्ष्मी निमेषः प्रलयागमः अन्तर्निमेषनिमेषोसावात्मन्येवावतिष्ठते ५. उद्यत्समुन्मेषवद्
निमज्जमहांति सर्गागमप्रलयजन्मदशाजगंति सर्वाणि तान्ययममपारस्वरूप एव प्रसं
दृश्यानि सर्व दृश्ययास्वशांते ५। इति श्री वासिष्ठे महारामायणे निर्वाणप्रकरणे स्वरूपव
र्णनेनाम पंचविंशतमः सर्गः २५ श्री वसिष्ठः चमत्कुर्वंतयानया आवर्तादिरूपवारिणि

एकस्वभावाः सकला यथा वारितरंगकाः १

तमः सर्गः २५ तत्तस्मात् निवृत्तो भोगो न बंधाय इति वर्ण्यते इदं च परमो बोधस्तस्या गान्मुक्तिरित्यपि इदं सर्वे
पदार्थाः विरुद्धानेकरूपाः अविरुद्धैकरूपा आभासंते तत्र प्रथमं रूपं रागद्वेषाद्युदयेन दुःखदं तत्वावेदन
यं रूपं द्वितीयं तत्तदुपशमेन मोक्षोपयोगीति दर्शयति चमत्कुर्वंतीति सकलाः पदार्थाः वारिणावर्त
तादिवभिन्नरूपाः प्रथमं चमत्कुर्वंति इव हर्षोत्पादनेन चित्तं भ्रमयंति अथानंतरमनर्थाः रागद्वेषभरका
दि रूपाः पर्यवसंति यथा तरंगकाः वारि जलमात्रतया एकस्वभावास्तेन चमत्कुर्वंतिना उनयेति

1816

संविदेवस्वाद्रूपयायथातथाउपलयमंतस्मत्पलेभान्येगानिहृपरस्माद्घेकदेशायस १० सर्वासामेवमह्यंवंश
त्रिकरणादिभासाहृपादिपदार्थश्रीरुद्रास्मिन्नेवमात्रतिस्वरूपिमलयोः साम्यतिस्त्रावत्यसम्यग्देशेनस्मा
देवोदेति यथाहृयोदितेजसः स्वालोकः प्रभामंडले ११ इदंसद्म अतोऽस्याः विदः विद्रूपब्रह्मणः सका
शात् एताःपदार्थश्रियः १२ अनेनास्थिरवपुषवाईपतनंजनकट्यात् जन्मादिभावविकारैःशद्विपदात्स्वगत
वेविचेश्वरूपस्वपतनमयंचिन्मयमेवाविद्धि १३ १४ अशपतन त्रिविचलेच्चचलेपर्यनेवायादयाद्घा

अथायंभसोऽहवलेयनविदंजगदुच्यते संवित्स्वाद्रूपलेभांगेभुवनावर्तेहतिमत् १० सामान्यउपद
र्थश्रीः सर्वासामेवमात्रति एतस्मादेवोदेतिस्वालोकइवतेजसः ११ इदमेवजगत्सर्वशुद्धत्वेनदि
नेपथ्यात्र तपताः प्रवर्ततेविदंदैशिकाशवः १२ एतस्मादेगतोनेगाज्ञगाद्विचमिदंस्थिते
विद्रभावविकारादिशातमेतन्मयंतत १३ अस्मादनंतरोरेनास्वरूपतारंगनागणेहृपया
त्वाऽप्रवर्ततेजगज्जालमृगतृष्णिकाः १४ यथोदयवतीनूनमतूहृपप्तरेगिणी नानातानेत
कृतमावदत्यविचलाचले १५ अस्मिन्नामात्मकेरंगेभुवनाभिनयभ्रमैः नृत्यत्यविरता
ंवारैर्नियतिनर्तकी १६ जगत्कोटिमहाकल्पकल्पान्मेषनिमेषणाः विनानेनाद्यते
भूयोजन्यतेकालकः १७

वाल४

सहर्दितहृतीहृपलक्षणात्तरंगिणीनदीवहति १५ वारैःकल्पभेदरूपैर्वासरैः नियतोत्सवधा
सरैश्च १६ नयानियतिनर्तक्याअस्मारंगमायाविनानेकाललक्षणःस्ववालकः पुत्रोभूयोनाश
नेउपसहृत्यभूयोजन्यते सकीदृशः जगतोब्रह्मांडानांकोटयस्तेषांमहाप्रलयाअवांतरप्रलयाश्च
नेत्रोन्मेषनिमेषणोयस्यतथाविधः १७ ॥

1817

टि॰
रा॰ उ॰
५५८

इदानीं च यां वदामि विनाशं च यत्तापश्चात्तापकल्पेन तत्स्वावधृतिकल्पेन व्याख्यानस्य च फलमाह येवाचयिष्यं
तीति द्वाभ्यां श्रवणेपेक्षिताभ्यां स्वर्गस्य भावादर्थो येनार्हत्तासूपि पूर्णायुषा रद्वितायुष्या नपेक्षानि श्लोकाभ्यां प्रत्येकं
लक्षयिष्यंति ये हितिकल्पेन व्याख्यानप्रकारयुक्तं केवलवाचकं वा कारयिष्यन्ति ते मकारान्ते राजसूयस्याप्त
स्य यज्ञस्य फलेन युक्ताः सन्तः सुहृद्भिः सर्वप्राप्तस्ते ति पुत्रदारसमन्विताः सन्तः प्रजन्मसदृक्षस्त्रवत्या
कप्राप्यनरीयजन्मलाभेन मोक्षं प्रयास्यंति लक्ष्मी मिवेतु भयत्रस्थानः १८ १९ ईदृशं महाफलं तत्सर्वं प्रयश्च
तत्तत्वाहमिति मयाकृतामिमां तस्य यो हि संहितां पुरा पूर्वं कालेऽयुविंशतिरूपा विरिष्यः सर्वमुनीनां समा

ये वाचयिष्यंत्यनपेक्षिताय धीये लेखयिष्यंति च पुस्तकं वा ये कारयिष्यंत्यपि वाचकं वा व्याख्यातयुक्तं शुभमा
र्षदेशे १९ ते राजसूयस्य फलेन युक्ताः सुहृद्भिर्दिव्यैः सदारसंमता मोक्षं प्रयास्यंति नरीयजन्मलाभेन
लक्ष्मी मिव पुत्रवंतः २० इमां पुरा मोक्षमयीं विचार्य संहितां सदुच्चनाविरिष्यः प्रयुक्तवानेतद्विंश
तिरूपा भवेत्समस्तानामनन्तसवाचः २१ मोक्षोऽस्तु पापव्यकृषामयेषे यानेसमास्मिन्धियप्रयत्नान् स
वेदसदक्षामिमतानयानदानेन विप्राः परिपूजनीयाः २२ देयं तेभ्यः खलु दक्षिणादिविनोपि तेभ
स्य धनस्य शक्त्या मनानुरूपं कृतमेव सम्यक्पुण्यप्रथा शास्त्रमुपेत्य सोऽत्र २३

जेयामृताग्रं रूपविचार्य पत्रहुकां सर्वास्य युक्तवान् किमेतत्सत्यवाचो वाल्मीकेर्वसिष्ठस्य च गिरः असत्या
संभवतीति तथा च एवं समायणोमंस्यस्वरदानेन तेवागन्ताकाव्यकाविरत्नभाविष्यतीति सूचनायशस्कारः
पत्रव्याख्या समासे महान्तपनादिदानं विप्रादिभ्योऽवश्यं कृतमित्याह मोक्षे ति विप्राः वाचकाद्याः उपलक्षण
मेतन्निरतमृत्यर्थी तोयकृपणानामपि २२ सधनस्य मध्येतेषां विनेन्त्रिता दत्तिणायथाशक्त्यादेया अतोऽक
तोऽनन्तं हृतं मेव अव्ययं स्वजत इति सेयमतुल्यं फलामनायया शास्त्रमुपेत्य वेति मतावितिर्थिंत्यर्थः २३

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

१८१८

तत्रापमावसेषाम पि सत्संगसेवामत्प्रादिरेवोपाय इत्याह सतामिति नयेन शिक्षणेन उत्तमया लोभालस निद्रादिप्रागसहितया
सश्रेम निरंतरं सेवया उदाराभिर्वीर्याय भूताभिः कथाभिः गच्छायिकाभिः संगतेन तदुपदेशेन सर्वे येषाधिकारिणः वेद
मात्मनर्नवविदं जितलभते भ्रमप्रमतानां देकासका प्रेमयथा वाशिष्ठसंगादादववाधाप्रविदेलहदिसर्थः ८ तृष्णांत तृष्णाः
रज्ञायामुर्मरज्वाः हत्वं वर्थे वंद्रात्यस्महदिवहतः ये देहेंद्रियादिनादात्मसमर्गाध्यासरूपा ग्रंथयः ये च यदूपुत्रदारणदि
मतामिति निवेशलक्षणाः सर्वभूतेषे कात्म्यानुभवैकरसस्मेदा ग्रहेयादि हृतवोग्रंथय सेसर्वे हि यस्मात्मत्त कथादि वार
नयथावाला : त्रियः एवं वा त्याज्ञीग्रयमिति विषण्णनात्मभिज्ञतात्व भन्तेषुदे रस्यइत्का पिका लेन अवाताः यौठाः

सतांनयेनेनमसेवया वश्रमेन चोदारकथागतेन विंदंति वैधंम्पुधियोप्रमतावाशिष्टसंगादिवराघवधाः ८ तृष्णा
वरत्राहृदवंधवंधय्रंथयोनत्स्रहादिप्ररूढाः सर्वेहितेमोतकयाविचाराढवालाइवरम्यभेदे ९
मोत्त्वाप्युपायान्महानुभावान्त्वामायिनेयनन्नविदंवरिष्ठाः पुनःसमेष्यंतिनसंसृतिंते कोयंसमे
नेनवहूदिनेन १० वदत्रकृत्वाग्रविचार्यसम्यक्वावोधितार्थे कृपयाजनाय सत्तेववरिष्ठ्यंतिपुनःपि
श्रुत्वेनतेप्रयास्यंतिकिमन्यवाक्यैः ११

सन्मोभवदेधिरमेदेवेवारस्संयांति तत्वत्स्वर्वभूतेषु भेदमेकरस्संयांतीत्यर्थः ९ हेमहत उत्तवदत्र कंथाम रहादमेराधिका
रिणामपि श्रुवणा व्यासे भुत्वा न नितरं हेमा म मये तात्स महाभावान् इमान्मोत्त्वाप्युपायान्गुरु एवं श्रवणेन ये साधो
तिते नरा विदं वरिष्ठाः संतः पुनः संसृतिं न समेष्यंति इयं मम संसृति म परम रहस्यानिः अयेन बहुनाउ दिनेनउ केनका
र्यः किंप्रयोजनमित्यर्थः १० इदानीं वक्तृणामपि गुरुत्वत्वाद्विचार्य वसम्प्रदायेन तैर्थं सम्यक् तोता अन्येभ्यः श्रावनामेव
शेयफलाधामिनोन्येषामितिति पूर्वं सूचयन्नाह वदत्रकृत्वेति अग्र्यं अग्रे ये संतः वदत्रकृत्वा ये गुरूणाम प्रसंयम
त्वकं विचार्य तत्स्वार्थं कथया ग्रे ये सम्यक्त्वाबोधितार्थे सति पुनः एषामात्मयमर्पितेजना यसंप्रदायतो वरिष्ठ्यंति ते
सिद्धुन सोत्त्वा पुनर्जन्मवान प्रयास्यंति अव श्रवणेन ज्ञानफलप्राप्स्यंतीतिर्थः अन्येः संप्रदायतो न धिगतेर्थो केः अ

1819

एवंसतियत्कलितंतदाहएवमितिसमेमोपिममः आत्यंतिकवैतथ्यंस्फुरत्याभोगोपस्य १६ परेब्रह्मणि १७ पराचरविदः
सारासारविवेकिनःपरिणामैनैवकरस्थंगच्छति १८ परस्यब्रह्मणःवैपरत्वकार्यमिवअवयवत्ववास्तुपरमिदंजगत्तीवद्रूपं
भाति तत्रतत्वतोविचारेपरमेवसंभवतिजगदितितत्क्रियाः सावहारास्त्रनसंभवंति १९ स्वगांबुनिपरत्वेनअन्यत्वेनरूपरमेसा
त्वेनेनपरिसातेसलिभावानांपुनस्तत्तास्तत्ताबुद्धिकोभावयति २० अन्यस्यअस्यचिप्रपंचस्यअनंभोगरसंनजानातिप्रवद्धः
ययादिजोबालणःसीधुस्वादमधमाधुर्यंनजानातितद्वदित्यर्थः २१ अयंनिजस्यात्मावावाह्यदृष्टेःपराद्रत्यचेत्योन्मुखत्वमतः

एवंब्रह्मसमहाकाशमेवेदंस्फुजत्कृया शांतंसमसमाभोगमेकमाद्यंतवर्जितं २२ यथापयसिवीचीनामुन्मज्जन
निमज्जनैः नजलान्यत्वमेवंहिभावानावैःपरैःपरे २३ पराचरविदःकोविदेनास्मिन्परमेपदे अब्देहपरिणामन्यनवो
त्थितिविवेकिनांभसि २४ परेपदमिदंभातिपरस्येवपरात्मकं संभवन्यमलेशांतेनजगंतिननक्रियाः २५ स्वेब्रह्मस्वमरुनि
शांतेदृश्यत्वेब्रह्मनयापिच स्वगांबुनिपरत्वेनकोभावयतिभावनां २६ परमार्थचमत्कारमेतस्थानभवंविना स्त्र
न्यस्मान्यंनजानातिसीधुस्वादमिवद्विजः २७ निर्वाणनिजस्यात्मायपरिहृत्यावलोकितः चेत्योन्मुखत्वमत्यस्यस
निष्ठेत्तंतथात्मनि २८ श्रीवसिष्ठउवाच दृश्यंवीजांकुरस्थाप्यितब्रह्मणिकारणे उत्सर्गादिसद्भावःकस्मान्न
होपपद्यते २९ श्रीरामोवाच बीजेंकुरोंकुरतयासंस्थितोनोपलभ्यते बीजोदरेतयासत्तावीजमेवहिसाभवेत् २४ ॥

त्यसमाधौनिर्वाणचरमसाक्षात्काररूपावलोकितः सन्शांतोपिवेनिस्पन्दकेस्यात्मनितिष्ठेत् कश्चिद्धीरःयन्यात्मानमे
वाचातचत्तरस्मनत्वामित्युक्तितिश्रुतिः २८ एवंसमाहितोवसिष्ठःपुनर्बीजांकुरन्यायेनब्रह्मणिजगत्सत्यताशं
नेहरयामिति २३ समाधत्तेबीजइतियदिस्थोंकुरःसत्यस्तर्हिवीजोदरेसाहिस्थितएववाहिर्वीजपुटंभित्वानिर्गच्छतीतिस्यात्
तत्तथयतोबीजभेदनेनदृष्टेरंकुरतयासंस्थितःसोंकुरःनोपलभ्यते यातुबीजोदरेसूक्ष्मभागानांसत्तासावीजमेव
भवेन्नांकुरइत्यर्थः २४ ॥ गं ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

शा.दी.
नि.उ.
५०९

ब्रह्मणोऽमर्जेत्सता न च तथा किं तज्जगतैवोपलभ्यत इति वेद्यमंप्रलयकालेन चैवास्तीति चेत न दिसाव वैवमवेद्यतत्वन्वन्स्य विकारीति न वीजीकृतस्यायस्यानोपपनिरित्यर्थः ३५ मलमन्त्रमविकारेकिंनतत्वात्रस्वविकारादिति अविकाराद्विकारिकार्यमेदं तिष्ठनाकारादाकृतिभामरं उदेतीतिचनुहत्वेनत्रतं चक्षापीत्यन्वयः ३६ एवमनाकारेनिरवयवे चसाकारस्यसावयवस्य वस्तु लस्यावस्थानमपि सर्वप्रमाणविरुद्धमित्याह मनाहतावितिति ३७ समहृदकेसंपुटे ३८ शांतसर्वोपरमरूपंपरंब्रह्मसाकारस्य तादात्म्येनाधारवत्केनराजते ३९ एवमसतिअपूर्वैः स्वप्नवद्दृष्टैः साकारैवींद्रियवत्त्वाणिकः साकारउत्पद्यत इति वोद्धकल्पनाप्य नुपपन्नेत्याह वोधएवेति ४० कुतोनोपपद्यत इति तत्राह अपूर्वइति यतोयंसर्गः स्वप्नः अपूर्वप्रागनानुभूतार्थएववस्तुतः

ब्रह्मणोऽन्तर्जगत्सैवंनगरसैवोपलभ्यते भ्रांतिचेतनइवेत्थितंयमावस्लेवाविकारितः ३५ अविकारादनाकारा दिकार्यासकृतभास्वरं उदेतीति किलास्माभिर्नैवदृष्टनचश्रुतं ३६ अनाकृतावाकृतमेवचैतन्यात्मुमहतिपर मात्मनचैवांतरविसमानिमेरवः ३७ समहत्केशंतमिवजगत्सहस्राणितिष्ठति महाकारेनिराकारे इत्युन्मत्तवचोभवे त् ३८ शांतपरंच साकारस्याधारइतिराजते नवक्वराजतेतेवसाकारस्याविनाशिता ३९ वोधएवायमाकारइतिकल्प नयापिधीः अपूर्वैः स्वप्नवद्दृष्टैः संसारेनोपलभ्यते ४० अपूर्वएवस्वप्नोयंयद्वेसर्गोनुभूयते स्वप्नः किलार्थभूता र्थः स्वप्नस्वइवदृश्यते ४१ यदेवजाग्रतस्तस्मृतिनानोपपद्यते स्वप्नेपदार्थः पुरुषः कथंप्राज्ञैर्विलोक्यते ४२ अशरीरस्यनस्वप्नस्त्वेतदपिनोचितं संभवंतिपिशाचाद्यास्तेषांचस्वप्नवास्थितिः ४३ ॥ गं ॥

दिसमाणेस्वप्नभूयतेस्वप्नस्तुजाग्रदनुभूतार्थः संस्कारमात्रेणनासमानार्थः जाग्रतिस्वप्नस्तुपदार्थः स्वमेहश्यतेकि लेतिसर्वजनप्रसिद्धो ४१ मनएववोदानीजाग्रत्स्वप्नभेदाभावोक्तिरपितेषांमतगतेत्याह यदेवेति स्वप्नेस्वतः प्रमशा तेनीनामदर्थः पुरुषः तस्मात्त्वचितः साकारत्ववत्त्वाणिकत्वादिकल्पनयापप्रपंचस्यस्वप्नसाम्यंसर्वप्रमाणविरुद्धमित्युः नोतिकूटस्थेवस्तुएवध्यस्तत्वादेवबाध्यत्वेनस्वप्नसाम्यसिद्धमितिभावः ४२ तत्रचार्वाककृतमाक्षेपंसमाधत्तेअशरी रस्येति स्थूलशरीरस्यनास्त्यस्वप्नोनदृष्टइति अशरीरेप्रेतेचावस्थात्रयस्यदर्शनादपइत्युक्तिर्नयुक्तेत्याहपिशाचेति पी

॥ श्रीरामः ॥

५०९

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

अतः परेणाविशेषः स्वपादत एव स्थित इत्याह तस्मादिति सोऽद्वैतं निराकृति निराकारः परमात्मैव विवर्तरूपाभिः सर्गादिना
नाकृतिभिः स्थित इति सिद्धान्तः यतितिष्ठत्यस्मा थः ४४ प्रपंचस्य ब्रह्मात्मैकत्वप्रतीत्यर्थं स्वसंवेदबाधात्मना सत्ताभ्यां वकुमयो
ग्यातच्छेतैव परिशिष्यत इत्याह स्वप्न इति अक्षोभ्यगात्मा अखिल चेथस्त्वं कस्त्वत्तैवास्ति सो च प्रपंचः अन्येनाज्ञानेनैव स्व
प्रवत्कृत इति सिद्धान्ते तथा विषयब्रह्मात्मन्युपलब्ध्येऽस्ति ४६ प्रपंचे अक्षित्वनाक्षितिदिकं नैवानुभूयत इति तत्त्वेनैव परि
शिष्यत इति परेणान्वयः ४७ ४८ द्वैतमिति नैवानुभूयते अवबुद्धतादशायामप्यनिर्वचनीयमेव जगदित्याह स्वसंवेदनेनापादि

तस्मात्स्वप्नवदद्भ्यासः संविदात्मनि संस्थितः सर्गादिनाकृतिना परमात्मा निराकृतिः ४४ स्वप्ने चिदेवशैला
दिरूपेणात्मनि तिष्ठति यावद्ब्रह्माखिलमकोसौ अन्यस्यासौ कृतो यदि ४५ नेदमस्ति न नास्तीदमपलब्ध्येन भूय
ते नैवानुभवत्येव न चानुभवकृत्क्रमः ४६ किमपीदमनाद्यन्तं द्वैतं नैवानुभूयते स्वसंवेदनसंवेद्यमसत्तासन्नावि
वर्जितं ४७ अभावरूपिणो भावा यथा भावाभावरूपिणः सर्वे सर्वं सर्वथा सर्वे भान्ति भासुरतां गताः ४८ देहनि ब्रह्मणि
ब्रह्मव्योम व्योम निबद्धते न चोपपद्यते किंचिद्ब्रह्मव्योम्नि विदेहिनी ४९ दृष्टदृश्यपदं गात्मा यमहं सर्गादिविभ्रमः
शान्तचिद्व्योमविस्तारो न कश्चायुपपद्यते ५० यथा न सत्त्वं कुड्यादि स्वसंकल्पनपत्तने तथैवायं जगदिति शान्तमे
कमनामयं ५१ एवं स्थिते परमे शान्तमिदं सर्वमिति स्थिते अनिर्गतमनाभासमनाद्यन्तमवेदितं ५२ अजन्ममरणं
शान्तमनादिनिधनं महत् अनुपाधि निराकारं स्वपदं ब्रह्म वानरः ५३ यासंविदतः स्फुरति सेवोपाधावकान्ता
यदीजे लीनमरणा शान्तया नंकुरतां किल ५४ शुद्धज्ञानमयैकात्मादिनेकपरिवर्जितं मनागपि न जानामि दे
नैकाकलनाकला ५५ ॥

ना ४७ ४८ विदेहिणं जगदाकारेण वर्द्धते ब्रह्मव्योम्नि नोपपद्यते ४९ ५० यथा स्वसंकल्पनपत्तने न सत् तत्र च कुड्या
दि सत्तरां न सत् ५१ ५२ ५३ ममेदं वाक्यं सत्यमेव नासत्यमनुभवमूलकत्वादिति सप्रतिज्ञमाह यदिति ५४ द्वैतैकाकल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५८

1822

सर्वे इमे जनाः स्वात्मात्मेन जीवन्तो पि सह एवात्र तमाभ्रन्ताश्चित्पमत्ताः । ते खता भाः स्वरूपतेन वासिताः ५६ तथा तत्रोपजगदपि स्पर्शी
महारंभत्वात्तत्रगादी हिपूर्वं विघन्वा स्थितं विलक्षणमपि भिन्नो विश्वमिवाभासमात्रं स्थितं ५७ उत्कीर्णं प्रतिमादिसमं ५८ यत्किल सर्गा
दावेव अभित्तिकं निरालंबनं भाति अस्य केवलमन्यता ५९ तथा हृष्टिभेदेन चेतन्नीजगत्स्वप्नं मिथ्या रूपं जगदिति दृढं जगत जगद्
ब्रोअत्र हहश्ने सर्वं परित्यानवनौ विवेकिनो हृष्टो मृषा ब्रह्मात्मकं पश्यतो ब्रह्म भ्रमिका भेदा गोहणाक्षमेण शान्ते ऽरुषेत ग्रंथका

सर्वे तु सीम याप्य जीवन्मुक्ता इमे जनाः । संशान्तसर्वसंरंभाः शिलान्तर्भाग्यवस्थिताः ५६ जगत्स्वप्ने महारंभमपि चित्त्वाद्वि
मिवस्थितं विश्वमित्तिविक्षोत्कीर्णमनोराज्यइवोदितं ५७ शैलादिविहिवोत्कीर्णासमकथायामिवचर्पितं पंवरेणावर
हितं व्योम्नि स्वप्नइवोदितं ५८ किलतन्मत्वदेवेदं सर्गादावेव भाति यत् अभित्तिकं निःप्रतिघं जगत्केवलमत्यन्ता
५९ जगद्धृद्वाविदं सर्व परित्यानवतो मृषा ब्रह्मात्मकं इदं ब्रह्म सर्गादावेव शान्ते शान्ते परावरे ६० सर्व एव इमे भा
वाः सहस्थावरजंगमाः अस्मदादय आकाशे जगद्वि विषयं तथा ६१ त्वमहं च भवांश्चिन्तं जगत्खं खमेव च वि
दाकाशैकतामेत्य भेदेका काशरूपता ६२ ज्ञानेनाकाशकल्पेन सर्वात्मगगनोपमे ज्ञेयाभित्तेन संबोधात्तनवदे
दिपदांवरं ६३ चिद्रूपताद्वैतमिदं जगत्तत्केवलीयतेः सकारणाकमवांतः परं व्योमेव निर्मलं ६४ एतत्सर्वपद
तीतं सर्वशास्त्रकलातिगं पदमासाद्य निर्द्वंद्वमाकाशात्मको भव ६५ ॥ राम ॥

एवब्रह्मेणाप्योते सत्यां शंवरं भन्त्यमेवयर्थवस्तीत्यर्थः ६० तत्र चत्तत्येरूपतत्वं जगत्विषयमित्याह सर्वे एवेति ६१ हेतुमो
त्वेमहं त्वं परित्यार्थं पकाकाशरूपतां भजते ६२ तेनाहं शब्दलाकाशमा वेस्थितं द्विपदोवरं त्वा ब्रह्म आकाशकल्पेन स्वरूपज्ञानेन
सर्वात्मगगनोपमं ज्ञेयपूर्णानैकत्वला भेदेन संबोधाद्वैतेन भक्तरोति ६३ सर्वात्मगगनोपमं चेत्येत द्विप्रतिषिद्धमिति शंकां
वारयन्नाह चिद्रूपताद्विति ६४ सर्वाः शास्त्रकलाः शास्त्रयुक्तीरतिक्रम्य गच्छतीति सर्वशास्त्रकलातिगं तत्पदमासाद्य त्वमपि ब्रा

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1823

अहंगामत्त द्वयवपादपाणादिह्मामह्मवदादिचेतिप्रसिद्धं जगाह्यनोनात्यवयतः सर्वमाकाशमेव ११ अयंचसर्वापह्नवोयद्य
पिसममात्नावधामममुलेजिह्मानात्तीनिवाकव्याप्रानवैनेडिकत्वाद्विहोषाद्यारकत्वाद्दादिनोनाकिंकादीनांवादेषुनिषद्दति
तन्मायांनराजेनेतयापिप्रात्मत्तानेष्ठब्रह्मभिर्वादिभिर्वकृयानउपनात्तेष्ठमध्येपरमपुरुषार्थपर्यवसितंविज्ञानंस्यादिति
परीचकाणांसमायांराजतेतदिसर्वापह्नवमंतरेणायंलिकानर्थनिवृत्यलद्दितनतिरतिशयानंदप्रतिष्ठासिद्धमीतिभावः
१२ यतस्तत्पर्थयतशङ्कःयतःकाष्टमौनपर्यवसितमाकाष्टमौनात्मकः सर्वापह्नवःवादेनसंभवत्येवेतिनक्रियतेतेनतद

अहंनगम्यतेनोपादपाणादिनघटादिच सर्वमाकाशमाकाशमेवांछस्त्वमतिष्ठवेत् ११ सर्वापह्नवपवायं
मयायोदर्शितस्तव सनिषेधवादिनोवादेष्वात्मत्तानेष्वराजते १२ काष्टमौनात्मकोवादेनसर्वापह्नवोयदा
क्रियतेतेनवादेषुनात्मज्ञानंप्रसीदति १३ प्रत्यक्षादिप्रमाणानांयदागम्यमविच्छिने स्तानुभूतिमवेद्यत्वादे
सल्लभ्यतेकथं १४ सर्वागमार्थसमतीतमविरुद्धमच्छमाकाशमेकमजमाद्यमनामरूपं अहंचिदात्मकमह
मनुभूतिमात्रेशोनाभिधानकलितंमलशंकयाल १५ इतिमहारा॰नि॰णिबोधप्रकाशीकरणयोगोपदेशोना
मपंचनवत्युत्तरशततमःसर्गः १९५ श्रीव॰ एवमुक्त्वामहातेजारामोराजीवलोचनः मुहूर्तमात्रंविश्रमतत्सीमाश्रि
तापदेपदे १ ॥
करोत्तन्निर्विशेषात्मापरिचयाद्धृदेषात्मज्ञानेनप्रसीदतिनोदेनीत्यर्थः १४ कुतोनोदेतितत्राहप्रत्यक्षेति १९ अहंमार॰
नःसंक्षिप्योपसंहरतिसर्वेति सर्वेषांमागमाःशास्त्रेभ्यस्तदर्थेभ्यः समतीतेप्रत्यनुभूतिमात्रप्रमाणंयन्नतथाविधंमन॰
एवषोनाभिधानकलनेष्वहंचिदात्मकंब्रह्माकाशमेवास्मिनान्यदणुमात्रमपीतितत्रमलशंकयाप्यलंपर्यासंप्रयो
जननास्तीत्यर्थः १५ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेउत्तरार्द्धेपंचनवत्युत्तरशततमःसर्गः १९५ मुहूर्ता॰
तादुपायेनयथावत्तेहृतमपनेताहवैवाधिकाख्यानेनतथासंक्षिप्यवर्ण्यते हेमहाबुद्धेइतिभरद्वाजस्याशिष्टनेमेवांसंबोध

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰टी॰
नि॰उ॰
५११

लीलया गुरुमले श्रवणकौतूहलेन ११ करिष्यमाणे प्रश्ने पूर्ववैरेण संगमयितुं पूर्वोक्तमनुवदन्नेव वसिति ४ अवाच्ये एतेषां वा
चो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः शब्दप्रवृत्तिनिमित्तधर्मशून्यत्वादित्यर्थः ५ स्वसंविद्रूपे यत्तुर्यं अवस्थात्रयातीतं स्व
प्रकाशं वस्तु तन्मात्रलभ्यमनपबन्धमद्वयम्यां तर्हि तत् गुरुशास्त्रोपदेशाधीनत्वात् दुर्गमतां गतं ६ तच्चेः उद्दत्तप्रतियोगिव्य
वच्छेदादि सापेक्षत्वात् तद्बोधनासमर्थैः ७ विकल्पसहस्राणां संधानं भ्रांतिपरंपरानर्थाय ८ ततस्मात् तत्त्वविज्ञाने गुरुशा
स्त्रादिकं कारणमास्ति भवति अकारणं वा अत्रास्मिन्नाशये निश्चयं ब्रूहीत्यर्थः ९ रामशंकामनुमोदमानो वसिष्ठः समाधत्ते

परमां तत्त्वसीमामाप्तो विश्रांतः परमात्मनि मतिं श्रवणरस्तुष्टः तज्ज्ञानं वा पिहिती लीलया १ श्रीरामः भगवन्सर्वशास्त्रार्थ
ज्ञाने तत्त्वनिश्चय इदानीं संशयो येन नानोमम सिप्लवः २ एवमेतन्महाज्ञाने संसारार्णवतारणं समस्तमेव वाग्जाले स
मतीत्यावतिष्ठते ४ यदिदं किल सद्रूपं तत्संविन्मात्रनिश्चयं तदवाच्यं किलागिरां महताम्पि मानद ५ एवं
स्थिते परं तत्त्वं सर्वसंकल्पनोज्झितं स्वसंवित्तयं तन्मात्रलभ्यं दुर्गमतां गतं ६ प्रतियोगिव्यवच्छेदसंख्याभेद
विणा किल कथं शास्त्रपदैस्तच्छेः सविकल्पैरवाप्यते ७ विकल्पसारशास्त्रार्थैर्ज्ञानेशा स्वेन लभ्यते तत्किम
र्थमनर्थाय परं शास्त्रादिकल्पितं ८ गुरुशास्त्रादिविज्ञाने कारणं वा अकारणं तदत्र निश्चयं ब्रह्मन्ब्रूहि मे वदतां
वर श्रीवसि॰ एवमेतन्महाबाहो न शास्त्रज्ञानकारणं नानाशास्त्रमये शास्त्र मनामचपरंपदं ९ तथापिराघव
श्रूयतेन देवं तोगतं शास्त्राद्युत्तमबोधस्य तत्समासेन मे शृणु ११ संतिकश्चिद्देववधिकाः कीरकाश्चिरदुर्भगाः दु
र्विनागते शाखगी पंमेण वनरङ्कमाः १२ ॥

एवमेतद्विस्यादिना अनामेति शब्दप्रवृत्तिनिमित्तधर्मशून्यत्वादसंस्पृष्टत्वाच्च परंपदेन पदार्थो न वाक्यार्थश्चेत्यर्थः
१० यद्यप्येवं तथापि एतच्छास्त्रं तत्त्वबोधस्य तत्फलस्य मोक्षस्य च यथा येन प्रकारेण हेतुतां गतं तच्छृणु वक्ष्यमाण
कारणैर्वेव वधिकाख्यानदृष्टान्तेनेत्यर्थः ११ तद्देवाह संतीत्यादिना विवधवीवधशब्दाउभयतो बद्धराशिको स्कंधवाह्ये का
ष्ठविशेषे वर्तते तद्वहंतीति वैवधिकाः कीरकाः क्षुद्रजातिभेदाः देशविशेषजा वा शोषकार्थेप १२ ॥ रा ॥

५११

1825

केष्यापत्वरयष्ठिनातथैवषावरणसंस्थानकारिणाकथासंस्थानेतिपाठएवीनभूतान्नवस्त्रादिकथामात्रावस्थानेकारिणोत्प
र्थः नत्रावभंगान्निर्गतेनवारिणायमाश्रवदीनाननाशयाः ११ दोगैत्येनदारिद्र्यणाभिनमाः १४ दिनंप्रतिदिनं दिनांतेनदिना
तस्यश्रमसाध्येनेतियावत् इतिसंस्थितासाश्रिताः १५ १६ अवचारिताः ततदिनप्राप्तान्नभक्तणशीलाः १७ गुप्मानिगुप्मानिप्र
कटानिचरत्नादीनि १८ केचित्साणवंतः १९ पुष्पाणिकेतकीचंपकादीनि चिरकीरकाः चिरकीरकाःचिराभ्यासहृदीभूत
कीरकवृत्तयः १० केचिद्रामपहीनाः इहैयःसारान्वेषणाकुशलवुद्धयः इदीहृणपवनीना ११ केचिद्दत्तादीनिप्राप्यगतस

दारिद्र्येनदूरेतेनकथासंस्थानकारिणा हीनाननाशयाःपश्चान्निर्गतेनेववारिणा १३ दोर्गत्यपतितनाशेजीवितार्थम
विनयत् ग्रहरस्यकयाशुकावयंक्रमेःप्रहराण १४ इतिसंवेत्यविधिनादिनांतेनदिनप्रति दारुभारेणजीवा
नाविक्रीतेनेतिसंस्थिताः १५ इतिसंचिन्त्यतेतस्मदीर्वर्थविपिनांतरं यथेवाजगामतेपुनःसेवापरिविराजते
१६ इतितेप्रत्यहंगत्वाकाननेनवचारिणः दारुणानीयविक्रीयचक्रुर्देहस्यधारणं १७ प्रत्ययानिवनांतेतेतस्मिन्सं
स्थिताविनिह गुप्मागुप्मानिरत्नानिदारुणिकनकानिव १८ तेषांभारभृतोमध्यात्केचित्कानिपर्यवनात् जातरू
पाणिरत्नानिनानिसंप्राप्नुवंतिहि १९ केचिच्चंदनदारूणिकेचित्पुष्पाणिमानद केचित्फलानिविक्रीयजीवंतिचि
रकीरकाः २० केचित्सवमनामायजैद्धौहृणवज्रादिहैयः नीत्वाविक्रीयजीवंतिवनवीप्रजीविनः २१ दारिद्र्यमपताः
सर्वेतसंप्राप्यमहावने केचित्पाप्यास्थिताःसर्वेकृतिसंवेगततरं २२ इतियावदजसतेसवेतेनमहावने प्रदेशात्ता
वृदेकस्मान्मासश्रितामणिर्मतिः २३ तस्माच्छितामणेःमातःसमग्रानिभवाश्रियः धामसवमायातास्तत्रनरं
स्थिताःसवे २४ दारिद्र्यमपताःततःप्राप्यसर्वार्थदंमणिं सवंतिष्टतिनिर्द्वंद्वादिविदेवाश्व २५ ॥ गो ॥

पिताज्वरंयथासातथास्थितं २२ चिंतामणाख्यामणीर्दैवात्प्राप्तः २३ २४ निर्द्वंदानिरस्तशीतोसात्कात्तृषादिद्वंद्वाः

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1826

आख्यानमुपसंहरति सर्वार्थेति ते कीरकाः काष्ठौघमेनैव अधिगतः प्राप्तः सन्मार्गोऽस्ति मार्गार्थैस्तथाविधाः संतः तथा उक्तयास
वैरर्थसारैरुत्तमधनैः परिपूर्णा तथा शान्तभयमोहविषादद्वन्द्वाः वियथा स्थान यथाख्याने दृष्टं परं बुधियो भवन्ता रत्नलाभालाभादि पुत्रस
तामुपेताः संतापि वृत्ति २९ इति श्रीवा॰ वा॰ नि॰ उ॰ काष्ठौघाख्यानवर्णनं नाम शततमः सर्गः १०० मलपूर्वैवमधिकाख्यानतात्पर्यं विवृणोति क्रमात् दे
हत्वं गुरुशास्त्रादेरात्मज्ञानेऽववर्णाद्येते यथा यथा ह्यवगच्छामि तावत्पर्यन्तः तथा कुविवरणमिति शेषः १ ये वैवमधिकामयोक्ता
ते साहस्यादेनेमानवाबोधाः एवमग्रेऽपि सर्वत्र यद्यपि द्वन्द्वैरहमयो क्तं तते योग्यतानेन तत्र पुत्रकस्तु समतं न आनयाविविचसेता

सर्वार्थसारपरिपूर्णा तथा तथानेकाकाष्ठौघमाधिगतसन्मनयो महान्तः निर्द्वन्द्वा निःशान्तभयमोहविषादद्वन्द्वः स्वमानेद्र संथर
धियः समतामुपेताः २९ महता॰ नि॰ वैवधिकोपाख्याने चिंतामणिलाभो नाम शततमः सर्गः श्रीरामः तथा॰
कुरु मुनिश्रेष्ठ यथा वैवधिकक्रमं श्रुतं सदेहमिमं सम्यगवगच्छामि सानंद १ श्रीवसिष्ठः ये ते वैवधिका राम तपने मानवाः स्थि
ति तेषां वा विद्य इन्द्रैः स्वयं तस्तुदानं महत्तपः २ पुन्नम्भावनं प्रोक्तं गुरुशास्त्रादिसंप्रवर्तने ध भोगार्थं संप्रवृत्तोऽपि
क्रमादितत. यत्र यत्तास्ते यासार्थं जना भोगार्थिनोऽपि ते ३ भोगौघाः सिद्धिमायांति समनिश्चयाग्निजनः अनपेक्षि
तकार्यार्थः शास्त्रादौ संप्रवर्तने ध भोगार्थे संप्रवृत्तोऽपि प्रमादाभ्यासतः क्रमात् जंतुश्चिंतितमेवाप्यपदपरवशा
पि सन् ५॥

पः दानं महत्तपः इति पाठे तु दानं तपः प्रयोजिकायाः पापिका मुक्तिका भोगाशा लक्षणयोच्यते २ भोगार्थिनः सेतत्स्वरूपाये पूद्यतास्त
त्तात्पर्यमित्यर्थः ३ समभोगौघाः सिद्धिमायांति निनिश्चितसंकल्पाः कार्पण्यवान् जनः मानवचनापेक्षितः इतरकार्या
र्थाये न तथाविधः सतु शास्त्रादौ शास्त्रमूलके तपाये ध पश्चात्प्रयेनोगेहये व शास्त्रे प्रवृत्तस्तथापि तच्छास्त्रसंग उज्जितुकाम्याये
नैने प्रथमफलास्वादनैः प्रलोभ्याने सनान्यर्थविषये परमपदे नयत्येवेत्याह भोगार्थमिति पश्चात्तः प्रथमभोगफललाभे
न तद्विश्वासदार्ढ्यक्रमात् उक्तसाधनाभ्यासतो भूमिकाभेदारोहणक्रमात् चिंतितेन शास्त्रपरमतात्पर्यविषयश्चाद्यपदं मोक्षं॥

1587

भावः सारासारविचारान्वेषणादिः सो स्यातीति भावीवैवर्थिकः १ संदेहप्रयुक्तयालीलयाकौतूहलेन २ अर्थानडनर्थौ विषयत्रोगार्थं ३ सत्सवासनानसारेणान्याहशफलं संभावयतोजनाः शास्त्रप्रवर्त्तन्ते अन्यानवाञ्छनसागोचरं निर्विषयनिरतिशयसर्वेश्वासार्पतीनेशैवैर्षिकाव्यानहस्रांतो पन्यासइत्यर्थः ४ सर्वजनानामन्तर्गतः सन्मार्गप्रवृत्तो साध्वाचारदर्शनमेवफलमिति साधुलत्तणप्रदर्शनदर्वकमाहपरोपकारेति प्रमाणं सर्वलोकस्यतिशोषः ५ अस्तुप्रमाणं किंतनस्तत्राह

तावैर्थेमवधनोभावीयथासंप्रामवान्माणिं भोगार्थं शास्त्रोमाने यंतयाप्नोतिजनः परं १ किंसाक्षात्तविनाशाभ्यामितिसंदेहलीलया कश्चित्प्रवर्ततेपश्चादाप्नोतिपरमंनमं २ अहष्टोनमनतार्थः शास्त्रादौसंप्रवर्तते संदेहनार्थभोगार्थं नतः प्राप्नोतिनत्परं ३ अन्यथासप्रवर्तंतेशास्त्रेविमनयाजनाः अन्यदाशादयंत्वार्थमाणिवैवयिकाश्च४ परोपकारे विरतेस्वभावेन प्रवर्तते यःससाधुरितिप्रोक्तः प्रमाणंतस्यचेष्टितं ५ साध्वाचारवशाल्लोको भोगसंप्राप्तिशंकया संदेहस्थापितस्ततः शास्त्रादौसंप्रवर्तते ६ भोगार्थं संप्रवृत्तोसौ भोगमोक्षावुभावपि तस्मात्प्राप्नोति सर्वथीवनात्त्विंतामणिर्यथा ७ केचिच्चंदनराहणिके चिद्विंतामणिंमाणिं केचित्सामान्यरत्नानि प्राप्नुवंतियथावनात् ८ केचित्कामं केचिदर्थं केचिद्धर्मत्रयंतथा केचिन्मोत्तमशेषंच लभंते शास्त्रलभंते शास्त्रनस्तथा ९ वर्गत्रयोपदेशोहि शास्त्रादिष्वस्तिसर्वव त्रयप्राप्तिस्त्ववाच्यत्वान्नास्तितच्छासनेष्वपि १० ॥ श्री ॥

साधिति अनत्वत्तोलोकः शास्त्रफलेसंदिग्धे इति संदेहः संदिग्धानोपिभोगसंप्राप्तिसंभावनयासंप्रवर्तते ११ १२ मुमागमानीत्वाकृत्तेस्त्वार्थमाहकेचिदेना १३ १४ वर्गत्रयं धर्मकामार्थास्तस्योपदेशोमव्यहृत्पेवास्ति तच्छासनेष्वपि त्रयत्तनत्परेषत्रस्तशास्त्रेष्वपिपदवाक्यमतिव्याख्यावधप्राप्तिस्त्रवबोधः १५ ॥ ॥ श्री ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वसंतादिकालश्रीः प्रसवेन ततद्राजिवफलपुष्पादिजन्मनेव ध्वन्यमाना लक्ष्यमाणा आलंकारिकसमये यं जनाख्यः तं तनोरए
कृतरससमये लक्षणये नियावत् १६ मत्वा हृत्याबोधनेन समासमर्थोपि शास्वस्यलक्षणाद्युपायैर्बोधनेन समस्थमत्यवेति नयपरिकार
त्वात्रस्य वेदनस्य हावेतिनैवेद्यर्थोपि न्याहृत्वाबोधेति सर्वान्तत्र्यधानहृष्पवर्गास्सिवर्गान्ताप्राप्तिक्रमप्रकर्षकाष्ठागतं मासिद्दर्पणा
हारिगतश्रीदर्पणेएवनिगतलावण्ययोषिति श्रीरत्नैः स्तितहृदिसाधुः १७ साक्षात्तत्संप्राप्यनन्तरार्थः १८ वितमस्त्याद्दिसाधनपरं
परोपवृहाकारणत्वेगतानि १९ अनिर्हत सर्वभोगेच्छानिर्मेकैपदमवप्रतिदिनमतमेव तथाप्रसन्नकाव्यवर्णावितेनतत्रारं चस्मप

केवलं सर्वैवाक्यार्थैर्ध्वन्यमानावगम्यते काललक्ष्मीः प्रसवेनेवस्वयं स्वात्मप्रथेनस्ता ११ सर्वार्थानिगतं शास्त्रविषयते बुल
वेदने सर्वगानिगतं सर्वेलावण्यमिवयोषिति १२ नशास्त्रान्तरगोचरीकृतान्तरानातत्संप्रार्थनात् एषसर्वपदाती
तोबोधः संप्राप्यते परः १३ एतान्याकारणानेवकारणानेगतानन्यत्र परमात्मैकविश्रान्तोपपत्त्या गवतच्छ एषः १४ शास्त्रा
दस्मत्प्रयोगेन वितियातेविसृहता अनिरुद्धदेवमेवाष्टपदंपदपूर्णनिपावने १५ एतच्छास्त्रादविद्यायाः सात्त्विकोभाग
उच्यते नामसः सात्त्विकेनास्यभागेनायाति संक्षयं १६ तेनेमलप्रधानेन त्वालमन्तरूपिणा पुरुषः स्वच्छता
मेतिपरमोपाधिविरहितः १७ अनिलयोरेव यथा समसमिसमद्वयोः प्रागद्दर्शनतोपनितस्वभावप्रतानः स्वजः ११
स्वस्वविधानमात्रेणाविदितप्रतिनामसदं सदसन्मयमाभोगि प्रतिबिंबं प्रवर्तते ४८ ॥ राम ॥

प्रपति १८ उच्यते उत्कर्षणीयते दृग्शश्रद्धानन्वरोधनीनिर्णिचकर्मणीलब्दियाकिणीलोपः २१ शास्त्रस्वरूपिणाप्रधानेनत
लेनतालयन्मनवृत्तशक्तितः अविद्याच्छाद्यादिप्रभावानन्दो ध्वनितम्प्रहात्मवस्तुसामर्थ्याच्च २२ यथासममममेः स्व
र्येस्यसमहूरस्ववर्त्तनिधाने प्रागद्दर्पणमपि प्रतिबिंबस्वच्छप्रकाशस्वभावप्रतनत्वतीयं संप्रवर्तते एवंममसत्वशास्त्रयो
रपिमिथः संवधमात्रतः आत्मतां न प्रवर्तते तदुत्ति त्रयाणामन्वयः २३ विदितं अनुभवैसिद्धं प्रतिभासनेसमयक्समुद्गणोयस्य

१५ अनयोः प्रेक्षणाद्यथा अग्नेर्न तैधर्म्यो द्विविधस्तयोर्विवेको जायते तथा शास्त्रश्रुताद्विवेकादपि देहे सर्वोपाधिसंस्पृष्टाद्वितीय
तोपवेदनं जायते १६ शास्त्रश्रुतैर्विचारविकल्पैर्भ्रान्तिश्रुतविकल्पानां नाशश्चेन्नात्मनैर्मल्यप्रकाशभावापि हि स्पष्टतमा हेलोपनेति
१७ चेन्नात्मनः पुनरात्मन्नत्र परीक्षणात् तालयन्त्रवत् १८ केन प्रमाणेन कथं परीक्षणान्त्राहुर्महावाक्येति शास्त्रादेः स
म्भाव्य न स्याद्यामकारामृयणादिशास्त्राङ्कुरवचनादेर्ध्यायात् तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थस्य निसंदेहं तत्त्वपदवाच्यार्थद्वयप
रिशोधनलक्ष्यसंभूतमात्मस्वावाप्यीपरोक्षानुभवरूपं स्वात्मतत्त्वेनैवावाप्यते यथा पञ्चादिनिपीडनोपायनिःसारिताद्दिव

समस्तशास्त्रयोरेवं मिथः संबंधमात्रतः सर्वेस्तविनाशानीतमात्मसत्त्वेनैव प्रवर्तते १५ अनयोः प्रेक्षणाद्देहेऽपि विवेको
जायते यथा ततः स्वभावतः शास्त्रविवेकाद्देहपवेदने १६ लोष्टेनतलोष्टं सलिलेन तालपत्ताल कोयथा तथपन
लोष्टयोर्ह्लतनैर्मल्यं लभते परं १७ तथा शास्त्रविकल्पोघैर्विकल्पाश्चेतनाहुयः तालयन्त्रविचारेणपरमाया
तिश्रुहता १८ महावाक्यार्थनिर्णीतं स्वात्मज्ञानमवाप्यते शास्त्रादेरितरस्ततः स्वाद्दिवसानुमतिनः १९ प्रभाभि
त्योः समासेगाद्यथालोलानुभूयते स्वतस्त्वतत्त्वतोः संगादात्मत्वान्तथा भवेत् २ त्रिवर्गमात्रसिद्ध्यैयत्नमात्राय
वनश्रुतं विपुलस्तुनवर्त्तासत्तच्छूमस्तुनमेव ततत् २१ तच्छूतयाविलतमेसात्तामिः समतापया तत्रात्मयत्र२
सौपुग्रासिद्धितिर्णीयतिजायते २२ एवंहि सर्वमेतत्तच्छास्त्रादेः समवाप्यते तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शास्त्रादभ्यासमाह
रेत् २३ ॥

यस्मतः स्वाह्रमायुर्यीस्वाद्नेस्वानुभूतिनः अवाप्यते तद्दिनर्पुः १९ यथानभसि प्रसृतो यालोकः प्रभासिन्योः समासंगा
दभिव्यक्तः स्फुटमनुभूयते तथात्मिनस्वप्रकाशरूपव्यात्मत्वानश्रवणतः दधिकारिणां मैलनात्स्फुटमनुभूयते तथानि
रन्यर्थः १ तत्र शास्त्रान्तरश्रवणेन त्यादिन्यवानोपपद्यन्त एवेत्याह त्रिवर्गेति विपुलश्रुतानावकुश्रुतानामविदः तेषां त
त्वबोधोपायत्वाभासत्त्वश्रुतमस्तुतमेषामेव यतो मिथ्याविषयफलत्वात्तच्छेन तदित्यर्थः २१ अतो निर्विकल्पस्वरूपस्थि
तिपर्यवसितमेवश्रुतं उपादेयमित्याशयेन प्रशंसति तदिति यत्र ज्ञात्वापि सौषुप्तीनिर्विकल्पात्स्वरूपस्थितिर्जायते २२

इत्थं शास्त्रात्मनी [illegible] मिति ३३ ॥

1829

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५१४

हे राम तत्सकलविश्वपदातीतलोकोत्तैश्वर्यमहत्त्वात्स्वातीनमतिशयितं परमेश्वरं मोक्षाख्यमनादिसत्त्वं गुरूणां गिरा शास्त्रा
र्थभावनवशेनैव प्राप्स्यसे तत्र सततं संगमादिनेत्यर्थः ४४ इति श्रीवा॰ बो॰ नि॰ उ॰ सप्तदशोत्तरशततमः सर्गः ११७ वर्णितेन त्वमत्र समुद्रतानोवि
क्षेपस्वभावास्थितेन हृतस्मृतिर्वा स्त्रो सर्वं समदर्शनेन निपुणबोधाय बोधस्यादार्ढ्यं न तु विक्षेपनाशसिद्धये किं विहरिष्यमाणस्य
उपशमप्रकरणादौ कथितमेव पुनः किमर्थमुच्यते इत्यनाशंक्याह पुनः पुनरिति १ उत्पत्तिस्थितिप्रकरणान्ताभ्युपपन्नं जग
त् इत्थं भ्रान्तिमात्रं इति विज्ञाते सति समदर्शनेन प्रतिष्ठया उपशमप्रकरणे समदर्शिना वर्णितं तदेवात्र नो वर्णितं भवेत्।

शास्त्रार्थभावनवशेन गिरा गुरूणां सत्संगमेन नियमेन शमेन राम तत्प्राप्स्यसे सकलविश्वपदातीतं सर्वेश्वरं परम
मायमनादि शर्म ४४ महा॰ नि॰ मोक्षोपायेषु महात्मनाम सप्तदशोत्तरशततमः सर्गः ११७ वसिष्ठः अथो निपुणबोधाय श्र
णु किंचिदिदं पुनः पुनः पुनर्यत्कथितं तदेतन्निबध्यते १ राघव प्रथमं प्रोक्ता स्थितिप्रकरणे मया येनेदमित्थमुत्पन्न
मिति निर्विज्ञायते जगत् २ ततो ज्ञाते जगति ज्ञातेन परोपशमशालिना भवितव्यमिति प्रोक्तमुपशमपंक्तिभिः ३ उपशान्ति
प्रकरणे प्रोक्ते रूपशमे क्रमैः परमोपशमं गत्वा वसत्विह विचरन्वै ४ साम्यप्राप्तेन संत्रस्ते यथा संसारहारिषु विहर्तव्यमि
तः किंचित्तदाख्यानमस्मि ते ५ जन्मसंप्राप्य जगति निर्वाणपदं जगत् स्थितिम यथा भवानिमां बुद्ध्वा वलयस्मि
न्विचरेत् ६ सर्वलोकहितं जननी सर्वस्याश्वासकारिणी समतामलमाश्रित्य विहर्तव्यमिहानघ ७ ॥ रा ॥

त्वं प्रतिष्ठार्थं पुनर्वर्णनं तदुपाहरणं वेद्यमादिशति २ ३ उपशमप्रकरणे प्रतिपादितं निर्वाणं सबोधं संसारदृष्टिषु व्यवहारेषु य
थायोग्यप्रकारेण विहर्तव्यं समतावलम्बनेन तत्किंचिद्वक्ष्यामि ते इत्यर्थः ५ बालो त्वं
यथैवं जगत्स्थितिं बुद्ध्वा वक्ष्यमाणरीत्या निर्विक्षेपं वलयं ६ समतावलम्बमानः सर्वभूतेषु कारुण्यदर्शनादगुणदोषदर्शी
नत्वाणिवेषम्य भूतानां स्वदेहसमानस्वभावस्य उः स्वहर्षितां सर्वेवैषम्यरहितं ब्रह्महर्षिं च अलं हठं ७ ॥ राम ॥

५१४

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1831

फलं सर्वं भूतं मैत्रीरूपं संपदो बाह्याः सौभाग्यानि शुभगभावाः कल्याणगुणाश्च निर्भेदः ८ तदेव द्विविधं फलं प्रकटयति समते
निरालम्बो समनयान् शुभगान् सर्वभूतहितार्थ हि शुचेष्टा येषां ९ १० सर्वज्ञः स्वनहेतुप्रशमो भिन्नया सिद्धो नीत्वा हृद्धं हेति ११ १२ साम्या
मनमपतद्धृतिप्रदता पर्युर्णा यस्या हृष्टा जनानां बाहरति मध्यहृष्टाति उपजीवति स्यात्ताय जीवति १३ सुदोषक्रोधलोभा
दिः क्रमेण शांत्योदार्यासिभावेन परिणामगुणावदाचरति सुणायते १४ मदितया मैत्री करुणापेक्षादयो यान शान्तप्रसिद्धाः

सर्वसंपत्तिशुभगे सर्वसौभाग्य वर्द्धने समता शुभलता याश्च फलं भवति पावने १ समता शुभगे हृष्टानां कुर्वतां प्रवर्तन
म सर्वं वयं जगाम लक्ष्मीर्मैत्रयुतामिति राज्य २ ततः समायते राज्या अक्रुधा जनसंगमात् धनपाय सुखसारसमता
यदवाप्यते ९ हृदोपशमसौमन संरम्भज्वर नाशने सर्वज्ञः स्वान्तपाभोदं समतं विहिराज्य ११ मित्रीन ताखिल
विश्वया मतार्थदर्शिनः कुलभोज गतो मध्ये साम्यामृत मयोजनः १२ प्रबुद्धस्य सवितेतोर्निष्पन्दममता धिके
साम्य साम्यजीवति सर्वजनकारयः १३ साम्य मम्यमता जनताः सदोषापि गुणायते क्रः स्वसाक्षायते निर्यामर
र्जीवितायते १४ साम्य सौदर्य शुभगा वनिता मदिनादिकाः भालिङ्गति महात्मानं नित्यं व्यसनिताश्च १५ स
मः सदिनो नित्यं समो न दिनधीः सदा न काश्चिदिह नाः सनियाः समसम्पन्निर्दयः १६ सर्वकार्यसमं साम्य प्रवृत्त
व्यवहारिणं चिन्तामणिमिवोदार प्रवांछन्ति नराः १७ क्षारिणामहामसुदितसमचेतस नदहन्त्य समोपसम
नापः सिंचेतिमानवं ८ ययथा न तथा येन क्रियते हृष्टपते यथा ध्यानं दोषेगम संक्रम संतोलपितं तमः

॥ १८ ॥

यसनिताः कामकीत्याद्यर्थं समागमव्यसनवत्प्यश्च १५ समुदितः कल्याणगुणैः सर्वसंपद्भिश्च सम्यसम्भूदयं श्रामः
समदयनां ग्रामश्च न तु हिताधीः चिन्ताय सा क्रूरहृदयः संपदः १६ सर्वकार्यं स्वकार्यं परकार्यं च समं पहृष्टं साधुस्वपराधि
पुत्तमावतं उदारत्यागिनं नराः भ्रमराश्च प्रवांछन्ति १७ सम्यक्कारिणां सदाचारं सर्वजनाहितकर्तारं सिंचति क्लेदः
स्वकुर्वेति १८ यद्यथाकर्तव्य चिततत्तथा येन क्रियते ध्यानं दोषे गोरुषां मर्षीतन्त्वकेन सर्वहृते समतया येन हृष्ट

1832

१९ २१ कीदृशा स्तवकाः यनैर्दिनानपि सर्वान् उपादेयान् परेरुपादातुमिष्टान् धनगृहदेहादिभावान् त्यक्त्वा उत्तमो निर्लोभोऽसौ
मनोघलत्तृणोहृति दधानाः २२ जीवयन्ति विविक्तोपदेशात् स्नाऽज्ञी वयन्ति २३ समाशयो जनः परिरक्षितार्थप्रकृतकृमम
पापं सर्वदेवो कोपं धारयति चेत् तदपि प्रसन्न वदेव स्यान्नो देहे गकरेकस्यापि दियाधिः २४ यत्कर्मणा त्वं वितामिति निंदतिं जं
नस्तत्र विहरन तद समस्त्रविज्ञः सर्वैः सौनि २५ अग्र्यमेयमादक्तनसमपराधमपि विरेण कृतमयक्तनं वादप्यभिनंदति २६

मित्राणीवंपुरि रिपवो राजानो यावत्तामिणः समत्वकारिणी न तेतविश्वसंते निमहाधियः २७ नातिसाव्यपला
यतेनेष्टा दायो निन्तगुणा प्रकृतनस्य मसेप्रामास्तत्वताः समदर्शिनः २८ त्यक्त्वा सर्वाननुपादेयान् रामभावनतिं
हितान् समतायां मन्दः स्वापादृधानाः हन्ति मनमो २९ विहरन्ति जगज्जाले जीवयन्ति निरामयाः एकेनैव विदे यैः
सेवैः समतामहितामविनाशयाः ३० मङ्गलं त्रमसंग्रामेमन्दिदौ कोपमेव यः समाशयो धारयति स्यान्सो मान्व
जनः ३१ यत्करोति यदश्नाति यदाक्रामति निन्हति समदृष्टिस्तदस्य स्यान्नित्यं जनावलिः ३२ पञ्चभेवाग्न
भेयत्त्वयाविरेण यदयवा समदृष्टिकं न समपराणिनदनि नज्जनः ३३ स्तवकः स्वेषु भीमेषु संतनेष्व महत्स्वपि मना
गपि न द्वेषं प्रयोति समदृष्टयः ३४ शिविर्मेघपक्षकपोताय मांसमेगा विकर्तनेन ददौ सर्वदनयावृधाममतसमदृ
ष्टिनया न पा ३५ प्राणेभ्योऽपि प्रियतमा कान्ता माद्रेविकालिना हृष्टा प्रांगमुदीपालो न समोऽहममाशयः ३६
मनोरथ ज्ञानमामेनतनयं समयाधियां यात्समापाविर्गा शारदो स्वपणेणाग्निने ३७ नगर्यां दयमान्नाया मृषितायां
तयेनास्त्वे समपवमतिपालोजनकोऽभवत्ताबरः ३८ न्यायतः परिविक्रीतं सास्वराट्समदर्शिनः स्वयमेव विचक्रती
मशिरः प्रमदलयथा ३९ ॥

स्तवकः स्वेषु भीमेषु घोरेषु संतनेषु विनरानस्य नेषु सेरसां वित्तोद्वेगं ४० इदानीं महत्स्वपि इः स्वेषु समदृष्टिधीरानुदाहरति
शिवि रित्यादिना कलोपायशरणागतकपोतप्राणरक्षणायन्मम प्रतिनिधिनया अंगविकर्तनं स्वमांसं ददौ च महाभार
तादौ प्रसिद्धमेवमग्रपृष्ठ ४१ अग्रेस्वपुरोभागे विकालिना शत्रुभिः कर्षितां ४२ स्वस्य पणेन वाग्युते हारितेन राजसेन जिने
न परिविक्रीतपात्मिकां दक्षिणां नेदास्यामीति प्रतिज्ञया बाल्लणाय विक्रीतमपायं विचक्रति छित्वा ददौ ४३ ॥ ४३ ॥

1833

पांडुमचलं कैलासमिवास्थितं पेरावतेंद्रं जयेन लब्धं पुनर्यो नैकर्वित्तिं जो बहुनातं इंद्राय जहौ ददौ १३ निजं देहयात्रानि मित्तं क्रमेण वृत्तां समयैव धिया आहरन् आचरन् कुंडपो नाम मातंगः एकाग्रां वेतनी कृत्य ब्राह्मणस्य पंकमग्नां गां स मुद्धृत्य स्वेवेतनीकृतां गां पुत्रघ्नरे समया धिया ददौ स वाह्मणाय दत्वा सद्यः समागतं विमानमारुह्य वैमानिकस्थितिं देवतां प्राप १४ १५ जतो जरस्मनतः न्यायधाम मित्रापात्र मैत्र्या न्यायेन धाम १६ १७ कपर्दनना मा राजर्षिः प्रहृष्टः भुक्त्वा न्यस्ही भोग समर्थापि शरणपिनीष्ठ सक्लिन्ना नरागा स्वपि न लल मे कामवशो नाम् दिव्यधीः १८ स पवराज्यं त्यक्ता विंध्य कांतार कच्छेषु

कुंदप्रकर निर्भासं यन्त्रे पांडुमिवाचलं जहौ जरन्तृणमिव स्तौ वीरः समया धिया ११ समयैव धिया नित्यं निजमभ्या हरन् क्रमे मातंगः कुंडपो नाम प्राप वैमानिकस्थितिं १४ सर्वभूत त्रयकरीं साम्या भ्यासेन मत्प्रिया तत्याज राज्य सौहृत्तिकं देवं वनगोचरः १५ बाल वृद्धाभिनालोपि समम्बुद्धित यानरः गजस्मो द्रकवन्त्याय प्राप्तमभिम्बन्त्य त्यन १६ समतुङ्गितया क्रुरव्य वहार परोपि सन् धर्मन्याय सतेन त्यक्ता जगाम परमं पदं १७ नंदनोध्यानसंस्थोपि पुरुषो पि कुपद्देना लल्लभेन स्वरस्त्रीषु मुलेमरशिनीष्वपि १८ समचिततया सिंदः करेजगहनेष्वपिः विंध्यकांता रकच्छेषु राज्यं मुक्ता वसत्सुखं ४० जरषयोमनयश्चैव सिद्धा सरप्रपूजिताः समदृष्टनयो विज्ञानती नाम स्वर्गं द्विषुः राजानः शाकुंतनाद्यैव धर्मव्याधादयो परे समहष्टिपदाम्याल्मकृता शुजप्रतां गताः ४२ कुलामर्चसिद्धार्थं पह षाधि प्रहृतये समदृष्टितया नित्यं विचरंति स्वबुद्धयः ४२ अभिवांछेन्न मरणमभिवांछेन्न जीवितं यथा प्रागस्म माचारो विचरेदविहिंसकः ४२ समकलितपरोपतापवित्तः समसुखदुःखपरावरो विलासी प्रविचरति समाव

करेजगहनेष्वपि अस्पंदः सन्ताविसंखयसन् ३९ वनेषु तनपः श्चैव गजदिवृत्तभोगैश्च समदृष्टितया निहिता ४० ४१ ४२ ४३ समतया कलिता गुणा अगुणा दोषा अपकभावा पकी भूताश्च यस्य परोपतापाचित्त इति पादैः परैः कृता उपतापाः तस्य यत्वाचि तांश्च समतया कलिता येन तथा समसुखदुःखपरावरो उत्कृष्टः पोनयः अवरा निकृष्टयो नयश्च समतया समाः अवमानाः मा नाश्च यस्य तथा विधोत्तीर्ण वन्कालः प्रकृतव्यवहारेष्वप्यासक्ताभावात् नम निरतएव विलासी विलसनशीलः सन्ता काम ग्रहाय देशान् प्रविचरति संचरति ततद्वेः ४४ इति वाशिष्ठि निर्वाणोत्तरार्द्धे अष्टनवत्युत्तरशततमः सर्गः १९८ ॥ ॥

वा॰टी॰
नि॰उ॰
५१६

मक्तानां न कृतैः श्रेयो नाकृतैः कर्मभिः स्तुतिः तथापि तेऽकर्तव्यं नेमकं भाणीति वर्णयति मक्तो जीवन्मुक्तेः १ सम्यक्त्वस्य करणे श्रमा
भावान्तावेप्रयोजनाभावाल्लोकानुग्रहवशाच्चैतैः कर्मत्यागेन क्रियत इत्युक्तमर्थं दृष्टान्तेनाह इहैयेत्यादिना २ सत्रयतो
ग्रावश्यानुष्ठेयता ३ यथाहवणीत्र मोचितेन न यथास्थितेन नतनष्ठेव करोतीति ४ जीवेहे स्पंदनावशं भावे वस्तु समदाचा
रूपमेव संरहने न हेतुप्रवर्तनेन स्यादित्याह यावदायुरिति अपरेण स्वदत्तागतानाम्पयासंरहनेन च ५ शास्त्रीयाशास्त्रीययोः क्रमेण समानेनोपि
शास्त्रीयेमत्कर्मसदाचारेको दोषः येन निजकर्मणस्त्यागः यथाचारेण स्यादिति तर्थः अन्यथेति ह श्रीतोर्थं यथा सगृहे निर्दोषमन्या

नित्यं सानैकनिष्कामत्वेन यावान्तथा सक्तैः कर्मपरित्यागः कस्मान्न क्रियते मन्ते १ श्रीवसिष्ठः हेयोपादेयदृष्टी
र्हेयप्रवृत्तौ हितमस्ति क्रियात्यागेन कोऽर्थः स्यात्क्रियासंश्रयणेन वा २ नैनदर्शनो हयस्याज्यं तस्याहेयकरमेवेन न
वास्तियत्नपादेयं तत्त्वसंश्रयणेनागत ३ तस्मात्तथाकर्मत्यागो मौर्ख्यं क्रमसमाश्रयः तेनास्थितयथाप्राप्तं तथैवकरो
त्यसौ ४ यावदायुरियं सम्यक्स्थितेस्पंदनेतनुः तथाप्राप्तमवश्यस्पंदनामपरेण किं ५ अनाचारान्त्यचेत्कार्या
क्रियात्यक्ता निजकर्म समाने हि क्रियास्पंदे कोऽभ्यसक्रमे किल ६ समयाशक्त्यावस्थासन्ते निर्विकारया या
थाप्राप्तक्रियते राम तद्दोषाय सर्वदा ७ गृहस्थाश्रमत्ताबीहासदैवादुहहेतवः बहुयावदुलोषु विहरंतिवि
लक्षणाः ८ गतसंगनयावस्था विहरंति यथास्थितेः गृहस्थाश्रमिणः केचित्तीवमक्ताः स्थिता भवि ९
तत्त्वा रागत्र्यसौ यस्मान्ये वीतरागा भवा हस्ताः अतसंसक्तापि यो राजंककुर्वन्ति विगतज्वराः १० ॥ गे ॥

त्रावस्थाने प्रयोजनं नास्तिताह्रादिति ६ समयासिद्धासिद्धो स्वल्पया ७ यद्यपि कर्मसप्रवृत्तिनानां स्वात्नंतन्नक्षत्रिगावर्जना
दिश्यमनपेयार्थ निर्णये च आमसाध्यतावाद्दहुदोषयप्रसक्तिर्गालित्थापि सोतेसमदर्शनेन नाविचक्षणेनाबलादेवस्पपरि
हत्याशयेनाहर्हेति बहुहेतुयः सर्वशास्त्रलोकरहस्यदर्शिनः प्रपंचयिष्यमाणवहुहेतुस्यस्समदर्शनबलाल्लोकसंग्रहे
पिविचक्षणाः ८ बहुधेन्मुक्तिं प्रपंचयति मतसंगतयेत्यादिना यथास्थितेः यथाप्राप्तानुवृत्तेः ९ सवहस्ताइति भाविनीं हृतिमा

[illegible] ॥ ५ ॥

५१६

११ सत्क्रियां स्वस्ववर्णाश्रमोचितेकर्मतत्र ध्याने चतुर्थाश्रमोचिते ईहया चेष्टया १२ सर्वपरित्यागो फलासंगत्यागः १३ सर्वेऽपि
नष्टस्पृहाः लोकाः जनाः यत्रेत्यतिशयोक्तिः १४ आयतने पुण्यतीर्थेषु तन्नाश्रमादौ १५ बंधुजनसमागमे रागद्वेषादिविक्षेपप्रसं
ह्यावर्जनान्तरायाणार्थं पदं स्थाने १६ संसारोच्छित्तये संग्रहदोषपरिहारार्थं १७ पूर्वोक्तानि पुण्यायतनानि प्रपंचयति वाराणस्या

केचित्प्रकृतवेदार्थव्यवहारानुसारिणः यत्रशिष्टाशिनो नित्यमग्निहोत्रे व्यवस्थिताः ११ केचिच्चतुर्थवर्णोऽथ ध्यानदे
वार्चनादिकां सत्क्रियामनुतिष्ठन्तः स्थिता विविधचेष्टया १२ केचित्सर्वपरित्यागमन्तः कृत्वा महाशयाः सर्वकर्मपरा
निष्ठास्तत्रापवादवास्थिताः १३ सर्वेऽप्यस्पृहस्पृहा लोकाः सम्मन्यस्पृह्यसंगास्तच वनानि तिष्ठन्त्यास्ते केचिद्ध्यानपराय
णाः १४ पुण्यवद्भिः सदा जुष्टे पुण्योपकारिणि ग्रामशालिसदाचारे केचिदायतने स्थिताः १५ रागद्वेषप्रहाणा
र्थं कोऽदेशसमाश्रयाः केचिद्दनाद्रदेशे च पदमालंब्य संस्थिताः १६ वनान्तेषु गहनेषु स्थानास्थाने गिरौ गिरौ स्व
मतः संस्थिताः केचित्संसारोच्छित्तये बुधाः १७ वाराणस्यां महापुर्यां प्रयागे चैव पावने श्रीपर्वते सिद्धपुरे बदर्याश्र
मके तथा १८ शालग्रामे महापुण्ये कलापग्रामकोटरे मथुरायां च पुण्यायां तथा कालंजरे गिरौ १९ महेन्द्रे वनग
न्धे गंधमादनसानुषु हिमाचलवनेषु महकाचलभूमिषु २० विंध्यशैलस्य कच्छेषु मलयस्योदरेषु च कैला
सवनजालेषु जन्तवन्तकुहरेषु २१ एतेष्वन्येषु चान्येषु वनेष्वायतनेषु च तपस्विनस्तथारामबहवो बहुस्पृहयः २२
केचित्पक्वनिजाचाराः केचिच्चक्रमसंस्थिताः केचित्प्रवृत्तमतयो नित्यमन्यमत्तचेष्टिताः २३ स्वदेशरादृताः केचि
त्केचित्पक्वनिजास्पदाः एकस्थानरताः केचिद्भ्रमतः केचिदाश्रिताः २४

मित्यादिना महापुर्यामित्यनेनतस्याः सर्वपुण्यायतनोत्कृष्टता सूचिता १८ १९ २० कच्छेषु जलप्रायदेशेषु जरत्सवर्तः कुह
रेषु दरीषु २१ बहुस्पृहयो बहुविधप्रारब्धभोगानुकूलस्पृहयः २२ संन्यासविधिना प्रपन्ननिजाचाराः क्रमाः ब्रह्मचर्याद्या
श्रमधर्मास्तत्र संस्थिताः २३ एकस्थानस्वगृहप्रवरताः प्रीतिमंतः सर्वजनानुकूल्येन विक्षेपशून्याः इत्यावत् २४ ॥ रा ॥

1835

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1836

वा॰टी॰
नि॰उ॰
५१७

ऊर्ध्वाधो लोके ऽपि देवदैत्यादयो जीवन्मुक्ता बहवः संतीत्याशयेनाह एतेषामिति एतेषां मध्ये केचित्प्रबुद्धमतय इत्याद्युत्तर ग्रन्थः १५ १६ अप्रबुद्धधियो ऽल्पप्रबुद्धधियः अत एव दोलादोलितमनसः १७ ज्ञानावलेपलम्बनो ऽहं मम किं निषिद्धाचरणं करि ष्यतीति गर्वितः १८ जनानीके जनसमूहे १९ नहि किं तत्कृताः वनवासाश्रयो ऽपि संसारोत्तरणहेतवः नेत्याह संसारेति २० आ चारेषु सत्कर्माचारेषु समारभ्यन्त इति समारंभाः अत्रैषणादिनः ख्यातिलाभैश्वर्यवरशापसामर्थ्यादिरूपा विचित्रफलसमरुः

एतेषां महतां मध्ये नभस्तलनिवासिनो पातालनिवासिनो ऽपि च दैत्यादीनां मतं मते १५ विज्ञानलोकपर्यायाः समयाद शीनतिर्मलाः केचित्प्रबुद्धमतयो हृष्टह्रष्टपरावराः १६ अप्रबुद्धधियः केचिद्दोलादोलितचेतसः निवृत्ताः पापका र्याम्भजनानुगता स्थिताः १७ अर्द्धप्रबुद्धमतयः केचिज्ज्ञानावलेपतः परित्यक्तक्रियाचाराउभयभ्रष्टतां गताः १८ इत्यमास्मिन्जनानीके जन्मसंतरणार्थिनः बहवः संस्थिता राम बहूपाय बहूहस्थ्युः १९ संसारोत्तरणे तत्र न हेतुर्वन वासिता नापि स्वदेशवासित्वं न च क्लेशतपः क्रियाः २० न क्रियायाः परित्यागो न क्रियायाः समाश्रयः नाचारेषु समा रंभविचित्रफलपालयः २१ स्वभावः कारणं नाम संसारोत्तरणे प्रति असंसक्तेर्मनो यस्य सतीर्णो भवसागरात् २२ शुभाशुभाः क्रियानित्यं कुर्वन्परिहरन्नपि पुनोति न संसारमसंसक्तमना मुनिः २३ शुभाशुभाक्रियानित्यमकुर्व न्नपि दुर्मतिः नमज्जत्येव संसारे परित्यक्तमनाः शठः २४ मल्लिकेवांतसारस्वाङ्गः स्वाङ्गसुप्रदायिनी न निवारयि तं शक्यानवमारयितुं मतिः २५ ॥

२१ स्वभावः यथार्थस्वरूपेणाभिनिष्पत्तेस्तज्ज्ञानरूपाकारणं स च मनसः आत्यंतिकसक्तिपरिहारलभ्य इत्याह असंसक्तमिति २२ अत एव जीवन्मुक्तानां शुभाशुभकर्माचरणेऽप्यसंसक्तिवशादेव तत्फलेपस्त्याह शुभेति २३ परित्यक्ते विषयेषु विसृष्टं मनो येन सः शठः स्वात्मवंचकः २४ तर्हि मन एव विषयेभ्यो निवार्यतां मार्यतां च किं तत्र तत्राने न तत्राह मल्लिकेवेति अन्तःसारस्ता आस्वादितविषयरसा मतिः मधुकृत् भ्रमरसक्ता मल्लिकेव न निवारयितुं मारयितुं वा शक्या २५ ॥ राम ॥

कदाचिद्भाग्यवशात्स्वात्मा पुनर्वनमध्ये गतो ऽस्य श्रवणाद्युपायैरात्मालोकनेन स्वयमेव प्रकृतिर्जीयते २६ नैर्मल्यमागते चित्ते अवलो
कननलब्धात्मनि निर्द्वंद्वतया पुनर्वासनाक्षयमनोनाशयोः चतुर्थलिमवति २७ परमाकाशरूपो यद्विज्ञातैर्दिसर्वप्रपंचाधिष्ठानो ऽस्तरूपम
नंतंतिष्ठ २८ हे महात्मन रघुनंदन यतस्त्वं अधिगतः परमार्थो येन तथाविधस्त्यक्ताः रागादिदोषा येन एवं उदितः आत्मा यस्य तथाविधः
समममतिः सन् एको विशोको महात्मा भव त्वा निःशंकं तिष्ठ यतो जननमरणमुक्तं पावनं ब्रह्मपदं त्वमेवेत्यर्थः २९ किंच विम
लब्रह्मरूपे जगति प्रकृतिरूपविकाररूपं तद्दोषरूपं तदिच्छाप्रयत्नज्ञानोपादानभोगादिरूपं च किंचिदपि क्वचिदपि नास्ति किंतु अनुकू

काकतालीययोगेन कदाचित्स्वस्य चेतसः। प्रकृतिर्जीयते सिद्धैः स्वयमात्मावलोकने २६ अवलोकनतो लब्धात
त्तनैर्मल्यमागतं चेतो भवति निर्द्वंद्वं समस्तक्रमनामयं २७ अधिगतं परमार्थेन सत्वरूपेण चेतसा सदा भवतात्माव
तिष्ठ परमाकाशरूपभृत् २८ अधिगतपरमार्थस्त्यक्तरागादिदोषः समममतिरुदितात्मा त्वं महात्मा महात्मन्
रघुनंदन विशोकस्तिष्ठ निःशंकमेको जननमरणमुक्तं पावनं तत्पदं त्वं २९ प्रकृतिमलविकारोपाधिबोधादिरूपं
जगति विमलरूपे नास्ति किंचित्क्वचिच्च स्फुटमविकृतमस्ति ब्रह्म चिदामृतं च स्वयमहमिति मत्वा तिष्ठ निःशंक
मेकः ३० अधिकवचनगम्यं नानुदृष्टं गाकिंचिन वश्रुभमपदे ऽपि तानसंबोधनाय उदितमखिलमार्यं ज्ञानसार
समयविदितसकलवेद्यो राघवे योगवेत्ता ऽदिजातः ३१ श्रीवाल्मीकिः इत्युक्तवान्मुनिनायको ऽप्यपगताशेष
पापो राघवे सर्वसिद्धसभाजने ऽस्थिन्विनिध्याने कतानोपमे ब्राह्मे ब्रह्मपदे स्थिते यावद्ध्यानतस्ती मभवत्स्वइपदे कृत्वे
नारीनेत्रोत्पलपटलेपाव प्रहृतोरसे ३२ मयूरा इति ... षष्ठ्यान वाणिनेना मनवतामरपतन नमः सर्गः ११६

न केचिद्रामचन्द्रस्याग्नि न चस्वयं स्नानमवे नैव ग्रहमिति मत्वा पको निःशंकस्तिष्ठेत्यर्थः ३० ओंगादेश भगवता ज्ञानसंबोधना
य अन्यदिति व्याति रिक्तं अधिकवचनगम्यमुभउपदेशनालियत तस्य ग्रातिया नसां विलेख्यदानेन समयउदितिदिवस्मात्व
ज्ञात्ने विदितसकलवेद्यो ज्ञानस्यपठ्यः ३१ मुनिनायको वसिष्ठः इति एवमेतित्युक्त्वा राघवे धवलसाधिया ब्रह्मपदेषामे अनन्य
व्यपगतः शेषपापाजाते सति तथा सर्वस्मिन् सभाजने त्रध्यानैकतानोपमोस्थितवति सति तस्यां सभायां स्वयं ब्रह्मरसापना।
स्वादपरमहर्षाणि तथा पट्पदः सरोजपटलेष्वारसिनेषु ज्ञाध्वनिकानामसंमकरेदपानप्रहृतः सन्नस्तीभवति तद्वदित्यर्थः ३२

वा० टी०
कि० ३०
५२८

सिद्धानां साधुनादोत्थपुष्पवृष्टिः सदुंदुभिः वर्षिते ऽब्रह्मनां सर्वैर्गुरुपूजा महोत्सवः निर्वाणप्रकरणांतमात्मोपदेशं श्रुत्वा क्र-
नाथानां सिद्धर्षिमानवानां तस्यां सभायां वसिष्ठपूजामहोत्सवं वर्णयिष्यन् श्रीवाल्मीकिरुवाच निर्वाणेति सर्वेषां समग्रमंते ना-
नाघस्फोटे कोलाहलः सम्भ्रमादिपञ्चात्मकः पततु करणरूपस्य निर्वाणवाक्यसंदर्भस्य समाप्तौ सत्यां मुनिनायके वसिष्ठे
क्रमपालिनां क्रमप्राप्तां मापाश्चात्यवाक्यविरतिं कुर्वति १ सर्वस्मिन्सभागते जने तन्मोगते दृष्टा स्थिते वमग्निवाकाश्चवणान्ते वि-
कल्पसमाधानेन सममनोत्थेलेकरसतां समागते सति २ निर्विकल्पसमाधिक्रमेण सर्वितत्वे प्रतीति सिन्तकोटिः सन्मात्रका

श्रीवाल्मीकिः निर्वाणवाक्यसंदर्भे समाप्ते मुनिनायके पाश्चात्यवाक्यविरतिं कुर्वति क्रमपालिनौ १ निर्विक-
ल्पसमाधानसमतां समुपागते शांतसर्वमनोवृत्तौ सर्वस्मिन्सभाजने २ सन्नकोटिमयाकूटेपरां पवनतामस-
ते समतनेऽसमग्रस्यजनस्य स्फुटशालिनः ३ सरितेवांवरेह्नाहवेसत्तपियामनुत्थितः सिद्धानां साधुवादेन व्योमस्को-
टरवासिनां ४ तथा सभास्थितानां च मुनीनां भावितात्मनां गाधेयप्रमत्तानां च साधुवादगिरोऽच्चया ५ कोला-
हलः समुद्दभूद्दूरिपूरितदिङ्मुखः मधुरः पवनान्नानां कीचकानामिवारवः ६ सिद्धानां साधुवादेन सहवै सह-
सानकः देवदुंदुभयो नेदुः प्रतिशब्दितशैलाचलाः ७ देवदुंदुभिभिः सार्द्धं तुषारासारसुंदरी दिङ्मुख्यागीतदिक्च-
क्रा पुष्पवृष्टिः पपात ह ८ पुष्पौघपूरितस्थानैः शशांशुरितकंदरः रजःसंरंजिताकाशो मंथरं जितमारुतः
॥ ९ ॥

सानां सभारूढे अत्रपवपरां पावनतां गते सति ३ व्योमकोटरवासिनां पूर्वं मृकपियां सनकादीनां अग्रवं हरति आश्रोतीनां
वाहृत तथाभवियेन साधुवादेन प्रशंसावाक्येन ४ तथा सभायां स्थितानां गाधेयो विश्वामित्रस्तत्प्रमत्तानां मुनीनां उच्चया सा-
धुवादगीरा च सहितो बभूरिपूरितदिङ्मुखः मधुरः कोलाहलः सम्भ्रमः इति परोणसंवधः ५ पवनेनध्मातानां ध्मातानां वेण-
भेदानां आरव इव प्रतिश्रुद्भिः प्रतिध्वानैर्भिः शैलाश्चचलाभ्रचलाः पर्वताश्रयः ७ तुषाराणां आसार इव सुंदरी शुभ्रा स-
दिनाश्याच्छादिनी निदिक्चक्राणियया ८ पुष्पौघादिभिस्तत्रभिः पूरितं सभास्थानां रचनरूपं यन्त्रनत्राविधः साधुवादशशांकादिरूप

१० तमेव समवायं च रणियन्तिउन्मुखेनादितामणि ११ सविस्मयैः सभ्यैः स्थानपवरैश्चैः वीलैः कौनाजनेनसर्वइतिनः १२ रोदोरंध्र
धावाभूम्यन्तरालस्थपूर्वेनो अलौकिकचमत्कारिता १३ पुष्पवर्षेणाशाधामिमकरंदैर्गौनेत्तालितं रटद्भिर्मृतैः प्राणिभिः सद्ये
शुमपुण्यशाहे ध्यानाः शीलायाश्चिमनयाविधवद्माकाशंतदेनेनद्दृशयथापूर्वेणासमनाम्रगात् १४ भवनेजगदपिमत्तः उपवि
तः उन्मवोयत्रतथाविधमभूत् अर्थाद्दृश्यस्यम्यदेहेणासमंकल्पयत्परेजै १५ डुंडुभिपटेनतच्छाद्यालदानेते बांसिसिद्धाध्यवाक्यानां

समाधुवादशाब्दस्यदेवतूर्यस्वस्य च कुसुमासारघोषस्यसमवायोरराजह १० उन्मुखाखिलसभ्यानिशम्यशमयामलि
नोनरः उन्मुखेणनगमानंतगरूपपतिपक्षभूतः ११ सविस्मयभयोनेत्रबालकानाञ्जनेनादितः विस्मयस्मेरवदनराजु
लोकावलोकितः १२ कुसुमासारसारेणशाहरीभातिशायिना स्वरूपेणजगामाभ्युरीदोरंध्रमपूर्वता १३ पुष्पवर्षस
ध्याधोनरदड्ढनमद्भुतमे समनंतसदनेनागात्रप्यानशीखशतेनख १४ भुवनेभूमिभाकारभासुरेसरवारणेः चूत्नम
नोनम्रदेजेसमकुसुममण्डितः १५ शनैर्डुंडुभिसिद्धौघवाक्यपुष्पभरः समम् प्रययौरोदसीरंध्रेवेलावलमिवाम्बुधो १
१ तास्मिन्विबुधसंरंभे वर्णनशमसमागते वाक्यानीमानि सिद्धानामभिव्यक्तिमुपायशुः १७ सिद्धाऊचुः आकल्पंसिद्ध
संघेषुमोहोपायसहस्रशः व्याख्यातास्वश्रुताश्चालमीदृशाश्रुतकेचन १८ तिर्यग्वोवनितावाला व्यालास्थानेन
निर्वृतिमनिर्वाकाविलासेनयानिनास्त्यत्रसंशयः १९ इत्याने हेतभिर्वृतनायथार्थरामो ब्रवीधितः नयावारूपतीसाला
सबोध्ययतिवानवाः २० ॥

पुष्पाणांचमूरुः समंतल्पकाले रोदस्योः स्थोदिगंतेशनैः प्रययौ यथाचंद्रधौकल्लोलः वेलाचलंयानितदह २१ विबुधानांसंरंभे
पुष्पवर्षाद्योगकोलाहले इमानिवचनमाणानि २ अस्माभिर्व्याख्यातः सोऽन्यथाश्रुतः ईदृशापतदुद्यसहस्राः २३ अ
त्रयोगुणान्तिशायलमारूढः तिर्यग्वदति मनेतेसिद्धस्येतद्धोयदरूपेणवाक्यविलासेनसूक्तेन २४ भगवतावसिष्ठस्यश्रीरामस्य
व्याधिकारिणिसेहानिशायसंशसनिदृष्टांतैरिति २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

बा॰ टी॰
त्रि॰ ३॰
५१९

तिर्यंचः पशुपक्ष्यादयोऽपि सुखिनुराः केनाम सुक्तानोभवे धंनियहिमावेतीन्यथैः ११ ११ लोकः अयोध्याजनः इतिपवेविधाति
सिद्धवाक्यानिश्रावन् मेननंसमभाराजीवानांपद्माहीनांकुसुमासारैः सदर्णितदर्शो १३ पारिभद्रलतावल्पलतामेदः मंदारादि
निःपवदेवनंदमेदपुष्पाणि १४ १५ नारिकेरैः प्रलंबैः केक्रलन्यप्रलंबाधूवन् पुष्पनागलेविनेविनानुकापस्यौ १६ तेनतेनन
कालोचितप्रशस्ताकोननपाउयनदयानः सनवक्षितंस्रजयामासेनिसंबंधः १७ सर्वैरिंद्रियगणैःशाननःप्रहीभूतः १८

अनेनतंसोऽपायेनतिर्यंचोऽपिगता मयाः स्थिताः सर्वतः विध्यंतिकेनामभविनोनराः सुवर्णोनलिभिःपी॰
त्वाक्तानामृतमिदेवयं पंपमर्णनदीभृतसिद्धयः श्रियमागताः २१ इतिस्वएवनसत्कालोकोविस्मयोफुल्ललोच
नः कुसुमैःस्वच्छतेसुर्णो राजीवानांदर्शनात् २३ मंदारादिमरागपुष्पच्छन्नच्छादनसंचयो पारिभद्रलनागुल्मतोर
णाविरहनिकौ २४ पारिजातपुष्पनारामहीनलविराजितो संतानकमहाभोदयानसमप्रशिरःकरो २५ मौलिर
त्नविटंकायविटंकायविश्रांतहरिचंदना नारिकेरप्रलंबाधूवदालंबविनानुका २६ इतिपप्रपेसभोलोकः साधुवादे
नसूरिणा॰ तत्कालोचितकालेननेतेनेनतथोद्यतेः २७ वासितंपूजयामाससर्वैरिंद्रियगणाननः कुसुमांजलिभिःप्रण
प्रणामसहितेनन्च २८ नृपपरणामसमालास्थर्किचिच्छोतासन्नस्थ मुनिनापूजयन्नाहसार्थपाङ्कुरोनृपः २९
श्रीदक्षपशुः नयातिश्रुयमस्तकेन परमेसाग्रावक्तना पराणःपूर्णितोनृत्वाबोधनाहृदयनीपते ३० ननदक्षिमहीपीठेदिवि
देवगृपापिच महान्किंविधदर्शनं नवपूजनस्य हृदानं ३१ तथाप्यात्मकमेपवलविमिनेनसमवंध्यतो अहंवाक्यियथायनेन।
कोपंकर्तुमर्हसि ३२ ॥

अर्घ्यपात्रेणसहितः सार्घ्यपात्रःकरोयस्यतत्पदप्रारम्भः २९ हेअर्हपतीपतेत्वदुपदेशालब्धेनवो
धेनपरमेणातिरतिशयानंदरूपेणात्मवस्तुनाअनःपरासर्वोत्कृष्टापूर्णताउत्पन्ना ३० एवमीहशपरमार्थपुरुषार्थदातस्त
वपूजनंयोग्यंयस्मात्ताहशंवस्तुमहीपीठेमनुष्येषुअपिचपातालेनास्ति ३१ तथाप्यहंस्वात्मनःस्वस्य अवपएक।
तेनेवमुंमशाख्यलोकप्रसिद्धयथाप्राप्तपुरुषपूजनक्रमसंबंधतोसफलतांनेतुंकिंचिद्वाक्यंप्रार्थयामि ३२ ॥ टी ॥

1841

लोकद्वयेऽपि विलसद्भोगार्थं यन्मया संचितं शुभं सुकृतं तेन अखिलाः सामंताः भूपा यस्मिंस्तथाविधेन राज्येन अभि
लम्भितवर्णाणोति हृदयस्था भवति समर्पितेनेति शेषः ३३ मया त्वभ्यंतरमेतेन सर्वं मेव स्वायत्ते नियोजय स्वमीभक्त्या आज्ञापय ३४
सप्रणामः भवता कृतपर्वेषन्नयः ३५ पांतु गलिते ३६ अत्रास्मिन् गृहवार्थे स्वरूपमो ततो दानोपकारे प्रत्युपकारतया राज्ये प्रकर्षेण
कियन्मात्रं स्यात् मानुषानंदपरमावधिं हिनिघंटकविनहणोति रामयस्त महीपाधिपत्यं तदपेन्द्रयाशतगुणोऽमनुष्यगंध

यत्मनाः सकलं येन लोकद्वयशुभेन च राज्येनाखिलभृत्येन भवते पूजयाम्यहं ३३ एतत्सर्वं न वविभो स्वायत्तं सह
वाश्रमः नियोजय यथादेशं यथाभिमतमिच्छया ३४ श्रीवसिष्ठः प्रणाममात्रमेतन्नो ब्राह्मणाः भूपते वयं प्रणा
मेनैव तुष्यामः सपर्वन्नवता कृतः ३५ पालनमेव जानासि राज्यं भाति तवैव च भवतेनतवैवकृ ब्राह्मणाः क्षमहे
भृतः ३६ श्रीदशरथः कियन्मात्रं तु राज्यं स्यात् हितिलता महेम्नेनेप्रकर्षेणात्रतेनेशयथाज्ञानासितत्कुरु ३७ श्रीवा
ल्मीकिः इत्युक्तवति भूपाले रामः शुभ्यानलेऽदहत् इवाच प्रणतो वाक्यं रत्नस्यमकागुरोः ३८ निकृतरीकृतमकु
राजवल्लत्रयोऽणोमिते प्रणाममात्रसारो हे रामाः पादाविमोप्रभो ३९ इत्युक्त्वा पादयोस्तस्याशिरो वंदनतैपूर्वकं नत्वा
नांजलिशुष्याणिहि मानीवचनेगिरेः ४० आनंदबाष्पसंपूर्णनयनोनयकोविदः गुरुं परमयाभक्त्या प्रणनामपुनः
पुनः ४१ मात्रप्रोलक्ष्मणास्तेवनथानेनंतसमास्त्वये निकस्यास्तयेवाप्नुते प्रणेमुर्वैनीषिणां ४२ हृष्टप्रणामेहस्यात्याः पुष्पा
जलिसमीरणैः राजानुराजपुत्राश्च प्रणेमुर्मेनयपूजते ४३ ॥

वीणामानंदस्तदपेत्तयापि देवगंधर्वाणांसप्तशतगुणाद्वयोर्वंकर्मणोणोत्कृष्यमाणविशयानेंदानां हैरण्यगर्भानंदः परमावधिः सोपिय
स्मिन्ब्रह्मानंदसमुद्रे शीकरप्रायस्तत्रेदं कियन्मात्रं कणगणनार्हं स्यादित्यर्थः ३७ नृपमहागुरोः पादयोः पुष्पांजलिं ददत्सन् ३८
प्रणामेनैवतुष्यामइति त्वद्वचनात्प्रणाममात्रं सारः सर्वोत्कृष्टतया यावत्प्रकोयस्य ३९ यथावनेगिरेः पादयोः कुसुमानि पल्लव
ततान्यवपाय ततानिपातयति तद्वत् ४० ४१ तस्मात्राज्ञोपलक्ष्मणासहशासमसावाः ४२ हृष्टस्ययोगेः प्रणामैः ४३ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰
नि॰ ३॰
५२

1842

ग्रंते तर्हि आह्लादने ४४ मुनीनां मान्यानां पुरतः स्वहृतेन शासनेन उपदेशात् कौशिकः सत्येव त्वं निर्विघ्नो येन सा आशयेन बुद्धिमालिन्य
प्रयुक्तं सदोषां मुनि नाशयेन सक्रुबुद्धि प्रयुक्तानि दोषं वा स्यादिति संदिह्यानः स्वस्वचरित्रेणैव जनस्य विनयं शिक्षयितुं किंचिन्न निगूढ
वक्ष्यमाणप्रकारेण त्वत्संबंधि सत्कारस्य मनुष्यत्व संदर्शयामासेति संबंधः ४५ मुनिनाभ्यर्चिता नामागता निरस्वल्पत्वोपपंचमी चेद
माद्व ४६ ४७ संसभाजयति पूजयतीति संसभाजने सौम्यत्वम् अभ्यतमामात्य तेनेति ४८ ४९ गाधिकुलस्य यशः सौरभजनक ।

आसीन्नवसरेत्नवकुसुमं अंजलि वर्षिणीः हिमैरिव हिमाद्री द्रोणमविरतं हिमामयीयो ४४ अथ शांते सभा तोमे प्रणामनि
वहे तथा सत्कारस्य आसनं किंचित्प्रसादेन मुनि नाशयं ४५ मुनिः कुसुमराशीं न वाकुभ्यां प्रविचाल्य सः मवेसंदर्शयामा
मास मुनिनाभ्यर्चित इमाः ४६ शांते सिद्धवचो गयो नत्यां कुंकुमिनिस्वने नमः कुसुमवर्षे च सभा कलकलेतथा ४७
प्रणामानंतरं तस्मिन्नग्रामाधैः सत्सभाजनैः शांतवामस्त्वां मोदे जने सौम्यत्वमागते ४८ आकर्णायतसाधुवादैर्वैवि
श्वामित्रमसुखतं उवाचेदम् अनिर्याम्नावसिष्ठो मुनिनायकः ४९ मुने गाधिकुलांभोज वामदेवनिमंत्रितो भरद्वाज
पुलस्त्यात्रेय नारदशांडिले ५० हेमासम्यगभारद्वजस्वात्स्यायनादयः मुनयस्त्वमेतत्र भवद्भिर्मिद्वचः स्फुटे २
५१ यदस्मान्न विनिर्वेवित कृतोऽधुना कुरुष्वियतार्थं वा भवंतः कथयं तु मे ५२ सभ्याः ऊचुः वसिष्ठवचनेन त्व
न प्रमार्थैकशालिनि कुर्वीथा भवतीत्यनवैव खलु गीः स्फुटा ५३ यस्तमनं तेन जन्म दोषेणानामले तस्य
मत्वयेहात् हेमामिव हुविर्भुजा ५४ ब्रह्मणं हि नयावाचा विभो विकसितानवये कुमुदानीं तु दीप्य वपमाम्रतशीत
या ५५ ॥

ताम्रगाधिकुलांभोजहे विश्वामित्र ५० आशोविपाश्रिदयावा हे मुनयः भवद्भिर्माने पतनमद्वचनेन तस्य संदोषत्वान्वंदस्य नृपाद
येन इति विनर्के एवं संभावयामि इत्यर्थः ५२ अतो ऽग्रात्किं वि दत्त विनेतुमर्थं विनानार्थं निरर्थकं वा संभावितं तदधुना सप्रियं
मम्य मनुग्रहतः मे कथयंतीति भगवतो विनयोत्कि लौके विनयाशीतनार्थं महर्षिवचनेन तयं तस्य निर्दोषत्वाख्यापनार्थं च
५२ सभ्याः संबोधि तामाधिता यः मुनयः ऊचुः जगति क्षया प्रसिद्धता तत्र वैगीर्वाणी स्फुटा ५३ ५४ ब्रह्मणीहृहि नयाविलासस्तया

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1843

पर्कोतो नियमः गुरुमेव न तत्कृतान्श्चिद्गुरुमिति अपरविद्यागुरुभ्यो स्तोत्रं चिकाश्यामवित्ता ५६ ते पुनर्नमस्तेइति वदंतः संततः त्वा
रामुणात्तिष्ठैः समेत्य मणुस्मिते ग्र्वाकृष्पांजलिग्रावैः वसिष्ठपूर्वः प्रयासमः अचले हिमवंतमिव ५७ ५८ अथ दशरथमणे
माने तरेच व रात्मानं माथं वरावं वंप्रणाशं सर्वं तत्सत्र च वस्य विलवनार त्वहुमान कोविदाः त्र्यंघः ५९ ६० त्रिकालस्यानि करुणाम्य
नपार्याणि महीपालविज्ञानि राजलक्षणानि यस्मिंस्तथाविधं दशरथनृपश्रीराम जनकत्वान्वधन्यतमोसीति पुनः प्रशशंसुः

[illegible] ॥

सर्वसत्त्वमहाबोधदायिने मुनिनायकं भवंतमेकां तत्युरुं प्रणामामस्मेच्यं ५९ श्रीवाल्मीकिरुः इत्युक्तामुनिना यापनम
स्करोतिते पुनः वदंतपकराडेनकोरेणा हृदोजस्मा ५७ अथोक्रुष्पांजलिग्रावैः त्वोत्तिष्ठैः समप्राक्तिते वसिष्ठपूरयामा
र्हिमै रत्नात्र्वाचले ५८ इत्यदशरथाभ्यपं प्राशमस्वायराघव माधवंचतरात्मानं राघवोदनकोविदः ५९ सिद्धाऽत्वः
नामचतरात्मानं नारायणमिवापरं रामसमानं जीवन्मुक्तं राजकुमारकं ६० चतुराधिनिवासानां नगरावलयपालकं ।
त्रिकालस्य महीपाल विद्दशरथनंदनं ६१ मुनिसेनाधिपं भूपं भास्करं भाग्नितेजसं वसिष्ठप्रवादातो विश्वामित्रेन पोनिधि
६२ एषामेव प्रभावे महात्मान शक्तिं पश्यामि मा स्तुतवंतो वयं सर्वे भ्रांतिस्मभनाशिनी ६३ श्रीवाल्मीकिः इत्युक्तागगनात्सि
द्धाभयः पुष्पाणि विविधः सभायामथ तस्मी चेत सुधितिचेतमः तथैव व्याममागाः सिद्धाः प्रशंसस्तेजनं पुः तथैव तस्मा
लोलत्रतन्मान्ततुर्वैन लवं ६४ नमस्कारायणीचराम् गीन्सुरामहर्षयो विबुधगणाद्विजान्नृपाः तथैव व्याममगाः सिद्धाः
प्रशंसस्तंजलपुनः तथैव सभा स्तोत्र समानत्रेयन लवं ६५ अथ जयपातिर्नि जनमोजसे वने गिरीश्च याम हुकु समाधेदा

[illegible] ६८ ॥

६२ मुनिसेनाधाः अधिपेस्तामिनं नरपिनेजसं भास्करमिवासिते वसिष्ठं तन्मे निर्निते विश्वामित्रेचमराधंसः ६२ पोषांशेशमाया
कोहेतुत्वमाऽः एषामेव विनिर्भ्रांतिस्मभनाशिनी वसिष्ठवाणिमितिपोषः ६३ ६४ नानासिद्धानघनलाववकृस्तवमहितेय
याममानत्रेः ६५ नमस्कारामहर्षयो विबुधगणाः धराणिचराः द्विजाः नृपाः उभयचरामनीस्थराश्रतेइतिवाणिनप्रकारे
णाश्रोतसास्तसामर्थ्यात्तस्मादेणपतिजनं सहकुसमाधेदानयागिराश्रपूजयन ६६ इतिवा॰ नि॰ ह्निर्वा॰ णोऽजनरीहेद्विशततमः

॥ ३ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1844

गुरुरामेण मयोपि विहेन्नस्तुत्प्रणत्तरात् इत्यनेनोपदेशस्य विश्रांतिः प्रकटीकृताः सर्वानुग्रयः समाप्तिर्हितो १ आत्मनः स्वस्य च
रितेनजनदशानुचरितैर्नस्य यमेव सत्यं तत्त्वं संसृनपावनी सम्यक्स्वरूप नाधिनेन दृष्टं निसृति २ सभागतैर्लोकैर्जनैश्चनैतीपरा इत्यता प्र
त्यक्षवणा विनकला विनतृति प्रशिक्षकमितानध्यास्पानमाज्ञान स्पचिदेक रसानंदस्य सम्यगास्वादनत्वे ज्ञानेसति ३ दी
पेनोभमानंयद्वत्वज्ञानजैनत्वाणि ४ पार्थिवदशरथध्यानमिवालब्धजीवन्मुक्तात्मिका स्थितिनिमास्वादयंतीसति ५ मनिवं

श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ मुम्यावाक्यवाग्वाददेषु प्रशांतेषु शनैःशनैः ज्ञानोपदेशमासाद्य प्रोज्झ सास्त्रिविराजस १ प्रशांतसंसृति
भ्रांतौजने चरितमात्मनः स्वयंदृष्टमिति वितेनुसत्यं समृनपावना २ बलवितकलेनज्ञानामृतमासादनतत्परे विवेकिनि सम
लोकेशांतेध्यानमिवास्थिते ३ वृद्धपद्मासने रामे सत्भ्रातरि गुरोःपुराः स्थिते हतांत्तलोदीपन्युरुवज्ञमतेत्तणे ४ पा
र्थिवे निस्पध्यानमिवास्वादयतिस्थिति जीवन्मुक्तात्मिकामंतरानंदमध्यानपावनी ५ गृहीतमर्थीभक्तानांमानि
तार्थीजनोमुनिः तस्मीत्तणमिवास्थितप्राप्तवाक्यानाकुलदृशं ६ सकुलाकाशशीताशामराजीवलोचना किमन्य
दिच्छसि प्रोक्तेकथयाभिमतेच्छया ७ स्थितिमकीदृशीमत्तामयानो भवसिस्वयं किंरूपमिदमाभासंजागते वदस्य शृणु सि
८ इत्युक्ते मुनिनानेनराघवराजकुमारकः अविहल्लेनतुरुस्य गुरोरालोकयन्मुखं ९ श्रीराम उवाच भगवन्मानेन यातोस्मि परां निर्म
लतां प्रभो शांताशेषकलंककं शरदीवनभस्तलं १० सर्वोपद्रवोपशांतानामध्यानयोभवभंगदाः स्वरूपेणाववदानेन तिष्ठामप्र
बोधं ११ स्थितो हंगलितग्रंथिः शांताशेषविशेषणः स्फाटिकालयमध्यस्थस्फटिकामलधीरहं १२ उन्मत्तोतमा
यारुढैः शांतेनेच्छनिममनः परात्मनिमपायातेसमृदुनमिवसंस्थिते १३ शांताशेषपरामर्शविगताशेषकौतुक संन्य
स्ताशेषसंकल्पशांतेममम्रनेमनः १४ ॥

सिष्टः भक्तानोरादीनांनो अर्वाङ्प्रज्ञोगृहीतंपूर्वोक्तरीत्या त्तिणं तस्मीमिवस्थितात तदनंतरं प्रोवाच ६ ७ ८ ९ शांताशेषलंकः
पूर्णोचंद्रः अकाश्चिद्वृद्धयस्मिन् तथाविधं नभस्तलमिव १० ॥ स्फाटिकालयमध्यस्थस्फटिकमिव स्वभावविशुद्धे जगतितथा
विधाधीर्यस्य १२ आरुढं संपादयितं चेत्यर्थः १३ परामर्शो विषयस्मरणं तज्जो गकौतुकनदर्थः संकल्पानिभिदः १४ ॥

1845

अस्तं नेमानसं विषयालोचनरहितं यत्र नवोधं नायदें इयक विषयालोचनरहितं चस्वपिमीव स्वशाद्यः स्वप्नमभानस्यापिमि
थ्यानात्मवीयावस्थितिर्धीमन्नार्थः १४ आशाभिर्विधुरितोविह्वलीनोऽज्ञानकनीतनो देहआत्मबुध्यास्थितिं प्रविष्टसस्करुद्ध
भेवन्नसैरूपदृशावाकैः सांप्रतं त्वस्थास्थितोस्मि १५ अनुनाममउपदेशेन ग्रंथेन तन्नयुक्त प्रयोजनांतरेण पनेषान्यागेनच
कारणप्रयोजननास्ति १६ मत्तितापणगात्ममात्रप्रतिष्ठित चिन्तास्त्रनपायिनीं निं त्याजीवन्मुक्तस्थितिर्वोमित्तसौसाम्बा
जेयमत्वरादिस्त्वनवर्जिता यास्थितिः तामेवानुभवामीतिलोकहृशोक्तिः १७ अहंवहिर्दृशालोचनाधंगकादेगतोगू
नोपिजगतत्वोदृष्यनिनरामस्वं विन्मात्रमित्येवपश्यामिनात्तवजडमित्यर्थः १८ अस्मिन्जागतिदृश्येमोहनिदयामहद्बोधिने

परं निर्वाणमिच्छामि जाग्रदेव जगत्स्थितौ अस्त्वमनुत्तबोधं स्वपिमीव निरामयं १४ आशाविधुरितामात्मसंस्थितिं प्राक
तीनतो प्रविष्टसस्कुरत्तैः स्वस्थास्तिष्ठाम्यसंप्रायं १५ नोपदेशेन नार्थेन न शास्त्रैर्न च बंधुभिः त्यागेन च न चैतेषाम
नामस्कारणं १६ सायान्तुप्यापवर्ग्यां स्थितिः लोभवर्जिता तामेवानुभवाम्यत्र मज्ञितामनपायिनीं १७ ला
दृष्यतिनरामस्त्वे विन्नाकाशमात्रकं जगदित्येव पश्यामि लोचनाधंगकागतः १८ आकाशमात्रमेवेदं जगदित्येक
निश्चयः दृष्यतानात्तिनभस्यास्मिन् लयेजागर्मि वा लयः १९ यथाकामं यथाप्राप्तं यथास्थितमिवस्थिते यहाति नर
विभ्रमकरोमि प्रगतेषणः २० नतप्यामि न हृष्यामि न पश्यामि नरोदिमि कार्यं कार्यं करोमि कोप्यनिर्हंगतामम २१
अनन्तामेन नसगीयवान्तवानलयानिलः सोमोभवतवाटेशः स्वस्थोहंस्वात्मनिःस्थितः २२ ॥ रा ॥

सति अवत्पोहं सदैवजागर्मि १९ भाविकार्यं यथाकामं वर्तमानकार्यं यथाप्राप्तं प्रागवस्थितेकार्यं त्व यथास्थितेन यत्नवान्न
किं न दहमपगतेषणाफलाभिसंधिरहितेन गुरुशास्त्रानानानुसारोमि पाठांतरेस्वकार्ययथाप्राप्तं यथास्थितेन २० नतप्
ष्यामि न मनसि नहृष्यामि वहिर्देहे रूपाम्या पवमनिरूपामान रोदिमि कार्यमवश्यक नित्यलौकिकं वैदिकं च कार्यं
करोमि २१ एवं स्थितस्यममामातामिमनेवं पुत्रनराज्यादिनाशोदेशा विनिमयेर्वानानयस्पाभिशोकालीन्यापायेनाहं
अनन्तामिति सोमः सोमममार्गवत्सुगोवाभवत स्वस्थोनिर्विक्षेपः २२ ॥ ॥ रा ॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1846

विलब्धो वा नैवं हेयैरलब्धः मनसापि कुलैर्द्रव्यः आशाभिरुल्लासिभिः २४ देहे त्वभिव्यक्तस्य देहमतीत्यावस्थाने हंसेन माहम्मः
अस्यपुष्ट्यस्य देहस्य वा पमिति विशेषयितव्यमशक्यत्वात्साधारणः २५ नर्हि तं मयैकरूपकरत्व अयवदति पश्यसि नत्राह यथैव ॥
नि २६ अथ तद्देहेभ्यो विशेषमाह प्राणेनेति ... सर्वस्य विषयेष्वपी नेर्दस्या परिक्लान्तेनेदनाहं स्पर्शो अनपवमेदेह विषयुमलेन
हामि निलामिति योजयत्वसेवादि विषये आज्ञापय २८ अहयावद्देहं बालः स्वयो न रूपं लीलां क्रीडामिव यथा प्रसंसारस्थि

विश्रान्तोस्मि विलब्धोस्मि तुलब्धोस्मि निरामयः । नाशाभिर्वेदमानोस्मि सुनेत्रमिव मधुषिभिः । यथाप्राप्तानुगताना पुष्पाङ्कं यः
प्राप्यन्नभः मदे निष्पन्दोवम हेदेहाद्वतीतः संस्थितः समः २५ यथैव सर्वै राजानो विहरन्ति यथास्थलं अप्रबुद्धाः प्रबुद्धा
स्वराज्ये प्रकृकर्मसु २६ शान्तहर्षविषादाशः स्थिरे कुसमदर्शिनः स्थितिश्यामनिति शोके नथैव विहराम्यहं २७ सर्व
स्मोपर्पिपत्तौ सम्वेनेहामि मे प्रभो जनस्माम्येन निष्पाप यथेच्छसि नियोजय २८ बाललीलामिव प्राज्ञं कुमारं समारं समा
स्थिति यावद्देहमिमं साधो पालयाम्यमलेकहर्क् २९ भुंजे पिबामि तिष्ठामि पालयामि निजं त्रियं जाते हीविगलाशोक
नयस्माटान्वनीश्वर ३० श्रीवसिष्ठः अत्र वन महा गुणपद्मासादितं नया अनादिमध्यपर्यन्तं मिर्दपद्मनपोल्यने ३१ स
मावस्य मस्त सामोगेशीनलेस्वात्मनिसंयं नभसीवनभः शान्ते विश्रान्तिमसि लब्धवान् ३२ दिष्ट्या जातो विशोकस्त्वं दि
ष्ट्यामयानवस्थितः दिष्ट्या लोकद्वयेनर्थ प्राकान्तश्रममागता ३३ दिष्ट्या सम्पूर्णानि नपसंतः पावितवानसि भूतभव्य
भविष्यस्या बोधेन कुलसन्ततिं ३४ अधुना मुनिनाथस्य विश्वामित्रस्य राघव पूरयित्वार्थिनो भव्या पित्रास्य महीक्षितः
॥ ३५ ॥

तिं पालयामि २९ ३० यत्र प्रदेशस्थितेनैर्शोचितेन भाविलाः ३१ ३२ लोकद्वये इहलोके परलोके च वहत्याहं कुशुमानं पर्यशोका ३३ तन
ये विशीतमित्युपेयेन संबोधने सम्यग्जानातीति संज्ञः आत्मतत्वविन्मनन् राघूणांभूतभव्यभविष्यस्यां कुलसन्ततिं बोधेन पावि
तवानसि ३४ अर्थिनोयविश्वपरिहारार्थिनो पित्रा सहेति जीवन्त्येव पितरेन दात्तयामात्ममवधेन महीपालस्थितेन्या प्राप्तः ३५ ॥

1847

हे भगवन् त्वया न्विताः सगनाः सनन्दनाद्याः प्रजासहिता ब्रह्मादयो यथा ब्रह्मसत्यगजाश्वमेडलाः पदानयश्चेति द्विविधा अपि जनाः
निरामयाः शरीरे विगतभयाः स्थितेषु संदेहयुक्तेहेष्वभवं विनिश्चयाशीः पार्थिवेना ३९ इति श्रीवाल्मीकीये भगवन्नुनैकोनशततमः सर्गः २०९
प्रबोधः स्वराज्ञा नारसंस्थाजोपवर्णिताः रामेणाजाग्रंथितः सीता निर्मला ज्ञानेनिर्मला पार्थिवग्रहणेसर्वजनोपलक्षणं १ सु

त्वयान्विताः सनन्दनाद्यास्तु ब्रह्मवाः पदानयः सत्यगजाश्वमंडलाः निरामया विगतभयाः स्थिरश्रियः सदोदयाः सभग
वत्वयकृताः ३९ महारामायणे वाशिष्ठे मोक्षोपायेदशोत्तमे काण्डे पानतमः सर्गः २०१ श्रीवाल्मीकिरुः प
तकुलावशिष्टस्य वचः सर्वे सपार्थिवाः शिताः इव कृता पूरंतः शीलनलतायथुः १ रामः कमलपत्राक्षो राजवदने
ना हीरोहस्वसंपूर्णः सुधारसेणाकरणा २ वामदेवादयः सर्वे तत्वज्ञानविशारदाः अहो भगवताज्ञानमुक्ता मि
त्युचुर्वदनात् ३ शानोनं करणेराजा भ्रदास्याशयोर्वभौ तद्वेवसंप्रहृष्टांगोनवायुतिमपागतः ४ ज्ञानसेयश्च
बहुधमाधवादकथा सथ उवाचगालितज्ञानो रामोवाक्यमिदंपुनः ५ श्रीरामः भगवन्मूतमुष्मत्वयास्माकम
लेमलं संप्रकृष्टमिदं हेम्नः श्यामत्वमिवहनिना ६ अमनवयमात्मीयकायमात्रहशः पुरा पञ्चमंसप्रतिसेपन्नाविशुन्वि
भ्रावलोकिनः ७ स्थितोस्मि सर्वसंपूर्णः संपन्नोस्मि निरामयः ज्ञातंसर्वविगतमाशोकोबुधीजागमिसंप्रति ८ आनंदि
तोस्म्यवेदायन्न विकोस्मि विरायच स्थितोनन्तमयाप्रवशाम्यतायादयोमम ९ अहोबतपवित्रेणशीतेनस्वानना
रिणा त्वयासिक्तोस्मि हृष्यामि परमंहृदयेस्वयं १० ॥

धाभिः सूर्येनवस्ति सुधापूरः स्मरणेचेद्रसेनोदिनेनहीरोदस्व २ अहोयाम्यश्रीभ्रतेउक्तं ३ तुष्यामंतोयातिशयेनप्रसंहृष्टांगोरो
मांचितगात्रः ४ बहुधमाधुर्यावादकथास्वप्रवृत्ताःसमतीत ५ मलंप्रज्ञाने ६ कायमात्रहशोद्रेपरिच्छिन्नात्मदृष्टयः
विश्वाविवलोकिनः सर्वात्मदर्शिनः ७ सर्वःसन्नसंपूर्णः ८ ममप्राप्यतस्य अर्थस्यपरमस्वपुरुषार्थस्यउदयः आवि
र्भावः भवतिनिशेषः ९ परमवल्लारदाकृवत् १० ॥ ॥ ॥ ॥ रा ॥ ॥ ॥

CC-0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1848

पदवीमाश्रयस्व पदवी ॥ अतः प्रसन्नमतिर्यस्य अनपवाद्यसमस्तशोकः यतोहं शांतात्मसकार्यमूलाज्ञाननाशेनामलाशयपदवा
स्मि निःशेषानंदगतः आत्मनैव समस्तकाशीभूतदृष्टेन स्वतः स्थितेनैर्मल्यमभ्युपगतोस्मि अतो महामेव नमो मह्यं निरंशः २२ इति श्रीवा
सि॰ उत्त॰ द्वितीयोत्तरार्द्धे शततमः सर्गः १०० मध्याह्नसमयेन्दोषात्रादिकर्तव्यनिशाक्रमः प्रातः सभायां रामस्य निःसंदेहस्य वर्णयते
इत्येवं विचारपरयोः सतोः भावलक्षणे सप्तमी द्विवचनं यथा तयोरभय विचारश्रवणायेवेत्यर्थः १ सर्वासु दिक्षु इति सर्व
दिक्कं पदार्थौघस्य विकासः स्फुटदर्शनं २ लीलापद्माकराः उद्यानतडागाः तेन स्याम् भास्वाः पार्थिवगृहाणां सर्वजनोप ३

ध्यमथ समयाल्लब्धा पदवीं नत्यमादतः यस्यां स्थितस्य मे सर्वमस्तमेव गतं जगत् ॥ अतः प्रसन्नमतिरस्तसमस्तशो
कः शोभांगतोहममलपदमुपवेशांतात्मा आनंदमात्मनि गतः स्वयमात्मनैव नैर्मल्यमभ्युपगतोस्मि नमो मह्यं
२२ महा॰रा॰ नि॰ आत्मविश्रामसाधीकरणं नाम सर्गः १०० दिनानि १० श्रीवाल्मीकिः इत्यं विचारपरयोर्मुनिराघवयोस्तयोः भास्क
रः श्रवणायेव व्योममध्यमुपाययौ १ तीक्ष्णतामाजगामाशु सर्वदिक्कमथातपः पदार्थौघविकासार्थं रामस्येव महा
मतिः २ प्रफुल्लहृद्यांभोजस्फाराकारनयानदी लीलापद्माकराशेत्तत्रस्थाः पार्थिवाद्रव ३ जालस्फटिककलापान
तरमाक्रांतभास्करे वनतैर्वेतरद्व्योमविस्तानश्रवणादिव ४ पुरुषः पद्मरागेषुलग्नार्कनहणाविष्कः भासोव्योम
तलोड्डीना विधियामनकलाइव ५ पर्वतनिर्झरनिमायाते रामस्कुलकेरव समीक्ष्य लोकान्तविकासविवर्धिते ६

लवणं ३ मुक्ताकलापाः अनेन राः अभ्यवयानत्वविवितानायास्मिंस्तथाविधंस्फटिकवातायनजालकं प्रतिबिंबभावेनाक्रांतः
सन्नक्रांतो भास्करो यस्मिंस्तथाविधं सत् दीप्तिप्रायेणव्योम तदन्तःस्थं समानमिवसन् ननतैव वस्त्रैरुपदिष्टं वितानं श्रवणाद्यो
मबलाकाशतत्त्वविवेत्यनुभवचमत्कारोत्तिष्ठति ४ पद्मरागेषु लग्नस्य अर्कनृणां विषः भासः प्रतिबिंबकोनयुग यथाल
घ्वायः धिय उपदेशतो नाकलाः स्फुरंतितद्वत् ५ मनीदवदनस्य आलोकयोगात्कैरवविकासकत्वान् क्वापि चंद्रतागमप्य

1849

यो वीर्पमेव वडवाग्निसदृशो तन्स्ता म्यमेव विशेषणौ रूपयायने १ एवं नभसो नीलोत्पलत्वमपि विशेषणेन रूपायते नभस्यादिना
वर्मी शुभ्रः स्वर्षः नक्षत्रगणयाकर्णी कर्णाकांते ८ अवनते से इतं नेमन्यालो त्रिदशाविलासी कर्णकुंडले स्तनभरे अतसीनेति
तदुपपादकं २ दिवस भिंदं दक्षिणमिष्टगलत्वयोः पाणिभिर्मे कार्येषु मङ्गरेषु विवस्वतेषु सम्यतापेनानेपभिन्नेषु विभक्तेषु वा ९

स्वा वीर्वीपमेव्योम महत्प्रयेनाभिताग्रने तेजःपुंजलहरालेसमयप्रसाधयिनि १ नाभोनीलोत्पलेनीलेगलद्वज्रसिरात
सि वर्मी स्वर्णकांता नेस्फुरत्किरणकेसरे ८ अवनते सेजगल्लक्ष्म्याविलोकीकर्णकुंडले अंतसीनस्फुरत्ताराजिविरा
जिते २ दिवस भिन्नेहरुद्गणाभिर्मकरेषु च ध्वतेषु तापभिन्नेषु महार्घेषु निर्वृत ९ सर्पकांतनरोत्य नवह्निने व
समेधिते द्विगुणप्रज्वलत्पर्क स्वतो गगनधामनि १० विनेदुर्मेडरो हा मम्बरमाहत पूजिताः मध्याह्नशंखाः कल्पांत
वानकर्णार्णवाः ११ मालेयशैरिवाजेषु चर्मश्रीवेदनेषु च चकारचरमाकीर्णव्युद्धमुक्ताफलोपमा १२ गृहभि
त्तिपराहता स्वत्वसस्वमासला एहुः श्रीः सूर्ययामास कर्णामणिद्वारार्थ १४ पुंभिभिर्निदाघायणांतये समदीरिता उ
ल्लसासनवापांडुकर्पूरजलदावलिः १५ सराजा सहसामंतैः सभूपः सपरिच्छदः सवसिष्टः समंत्रस्यो सरुजामः सुसंसदः
१६ राजानोराजपुत्राश्च मेघिणो मनयस्तथा अन्योन्यं स्तुतिनाजग्मे मेदिताः स्वनिवेशने ७ ॥ गे ॥

यर्कस्यते पिगगनधामनि सूर्यकांतश्रेसेभ्यदुत्थितेनवाह्निना समेधिते अर्कापेत्तयाद्विगुणाभिवप्रज्वलनिसति ११ १२ वर्म
श्रीः सिंधुः विडुणो भाजनानानोवदने षु पदं चकार १३ ग्रहभित्तिषाभिघा तान्मतिः स्वप्नात्मनापरहताः सत्वानोमामा
नोकार्यत्वशहसैरभेभसलापुष्पा अर्णाः स्पृष्टिनदीजलं ग्रणीव मिव वर्णाप्रयामास १४ सकर्पूरजलमेकलत्तणामल
रावलिः १५ मंडलदेशाधिपत्यभेदा त्मामंत भूपयोर्भेदः संसदः सभायाः १६ १७ ॥

||

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गन्धाग्रेषु गन्धमुखेषु १८ स्फूर्जितिस्फुरितानेनतद्भिमाने १७ २० गुरूपदेशावेदान्तादिशास्त्रस्वानभवानामविसंवादायैकार्थ्यनिष्ठा
नालतणा पुरुकवाकामाकार्यैपाठयद्यैति ११ २२ इष्टव्यं प्रम्पाह मालिचे नत्यानः अन्यथयं प्रष्टव्यं नोपेत्तितव्यमित्यर्थः २३ २४
२५ कोश्चिन्नाणिमकाणाणनिक्रयमभनेनार्थेनयनेनकोश्चिन्नप्रत्यत्नमणिमक्ताप्रदानेन २६ कन्यादिप्रदानेन २७ २८ सभा
यामभासयेन जनेन सह २९ सभेरंभःसवरःसंक्षभायाउत्थानसमयः सभोत्थानसमयसहितःसः वेरभइतिवा ३० नमेवव

मनःप्रहर्षो ऽग्रेषु नालक्षेत्रानिलाहतैः कर्दरमूलिभिरभ्रवैवैर्बृहन्मालिका १८ अथान्यान्यनृपाणां स्वेच्छयैर्जिनिमिनिषु
उवाच वचनं वाक्यकोविदो मुनिनायकः १९ सर्वमेव चक्षुष्मत्त्वात्सर्वं यत्नानमशेषतः तथा यथा वभोना ति स्नानबामपरे परे
२० यथामयोपदिष्टोऽसि पथ्यपथ्यैरिव शास्त्रतः यथानुभवसिद्धं च सममेकत्वाकोतथावक्त्र २१ उपिष्टनावत्कार्याय वर्येषता
तेमहामते मध्याहन्समयोऽस्माकमयमेगाविवर्तते २२ अपरंयत्र पान्दस्ताकोत्वाविनिह्नतये प्रष्टव्यं भवता पुनः २३
श्रीवाल्मीकिरुः इत्युक्तो मुनिनाथेन राजा दशरथः स्वयं पूजयामास तान्सभ्यान्सर्वान्नाय्यनूपर्ययया २४ महाराममनाथ
सीताप्रविविशान्नृपाश्रमः वसिष्ठाद्युपदिष्टेन क्रमेणाव्योमगासथा २५ मणिमुक्तागणार्थेन दिव्येन कुसुमेन च मणि
रत्नप्रदानेन स्वकाहारार्पणेन च २६ प्रणयेन प्रणामेन प्रदानेनार्घ्यशालिना वस्त्रासनाच्छादनेन कमकेन न यथाभवा
२७ भूपेतगंधमाल्याभ्यां पद्मोदितमनिंदितः पूजीन्संपूजयामास सर्वानेव महीपतिः २८ अथोत्तस्थौ सभामध्यात्सभया
सह संमानदः सवसिष्ठादिदेवर्षिः सायंसिद्धर्षिर्गौरवान् २९ समभोत्थानसमयः महीरंभो बराजत जानदत्तस्त्रीम्लकत्पु
पुष्पसंतानकर्दम ३० संचहारासुहैर्केयूरतच्चूर्णाहरणार्थनिः छिन्नाहारस्फुरन्मुक्तानमाजितनिशांबरः ३१ ॥ वा ॥

एयिति सेवदैत्यादिना सेवर्षीर्योयर्षीणांश्चानृतः परस्परसंमायानसौभाकेयूररत्नचूर्णैः अरुणावृतिः छिन्नहारेभ्यःस्फुरंतीभिर्मुक्ता
ताराभिर्जितेनिशाकाल प्रसिद्धंसनसतत्र मेवरं येन ३१ ॥ ॥ ॥ वा ॥ ॥ ॥

३१ तदिह किं सर्वज्ञनानां सार्थप्रवृत्तिन्वरयाङ्गुर्वेलपरोपमहोहाहाः नैतत्कृत्वानेति वृषिष्ठोपरि सम्यक्तानसमननादिभूमिकाक्रमेण
प्रमेयीकरणार्थमेव संरम्भमानः नान्यस्मार्थं नरपतिहेतवे नैव हृताः किं च कर्तव्यं ... हारावहतेपि परस्परं समापणार्थं शिरकम्पाः
शिरः सिवर्त्तनलयोपेपुरतः पार्श्वयोश्च तिर्यग्भागे पृष्ठ ... लोकनाय समापणाय च प्रवृत्तेन नयनजितानि प्रमत्तानि पुरजनविसृष्टः
सिद्धं येषां नेन तथा विधेषु च सर्वजनेषु विद्यालङ्कृतितेन तत्र परपीडादोषलेशस्यापि प्रसक्तिरित्यर्थः ३३ पयालाः मृदङ्गमधुराः उत्कयाये

देवर्षिसंनिविवेशपार्थिवसंदसंकुलः यामभूत्मानाहसकेशवेवलचामरः ३४ ज्ञानपर्मेयीकरणसंरम्भानोनदाहणाः
शिरः कम्पिनयनिहृष्टैवविराजितः ३५ परस्परसंस्थाप्रवृत्तभूमिजितापशालोकयः राजानो मनसैवसर्वे दपारापादयः
३५ स्वाध्यमानास्तथावो जगम्भूतः शिक्षियाभाषयाभियः लोकसमक्षकवास्तव्याः देवाः पाकपुरादिव ३५ अन्योन्यप्रणयास्तेवृष्टन्न
पितायथाक्रमे तद्विस्मृताः समागत्यगृहं चक्रुर्दिनक्रियाः ३६ अथ सर्वे वसिष्ठाद्यास्तथा दशरथादयः चक्रुर्दिवसकार्याणि
राजानो मुनयस्तथा ३७ यथाभागक्रियोनेष्ठक्रमेवस्तस्थदेवर्षी क्रमेणकाशपथिकोभास्करोस्तमुपाययौ ३८ तथैवक
श्यानेवोनामस्यचमहात्मतेः प्रबोधवशात शृङ्गमम्युलीयापशार्वरी ३९ उत्सारितातमःपोस्ततारा कुसुमनिर्भरं भवनमा
वनीकुर्वन्नागामदिवाकरः ४० करवीरकुसुमाभैः करैरुणयन्दिशः विवेशगगनाभोधिमथ बालदिवाकरः ४१ राजानोम
जपुत्राश्च सर्वेणेमुनयस्तथा विविधास्ताः समाजग्मुः पुनर्दीपार्थीसभा ४२ ॥ ॥ ॥

षा ३४ मिथः परस्परं गुणाः स्पृहयान्तश्च शिक्षिपः श्लोकेयुक्तश्च ग्राह्याः शयोयेषां शक्रपुरदेवा इवायोध्या तो लोकसमक्षकवा स्त्र
वाजगम्मः ३५ दिनक्रियोआह्निके ३६ ३७ देवर्षी दिवससंबंधिनी ३८ प्रबोधो जागरणं तद्वशात् ३९ सातगृहसंमार्जनेनवउज्ञा
रिताः तमः पोस्तवकाराकुसुमनिर्भरास्त्रयस्मिंस्तथाविधंभवनेजगत् भवनंगृहमिव परिष्कुर्वन् ४० ४१ ४२ ॥ ६ ॥

1851

वा॰टी॰
नि॰ उ॰
५२५

यिमश्रीः देवपिल्लभ्यतनन्तत्रशोभा ४२ वसिष्ठंसंप्रणम्यसम्यक्तवन्तः ४४ ४५ पुरेवांशशत्रूणामपिशोकनयापह ४६ यदिविद्य
तेतर्हिनस्तत्कुमर्हसि ४७ ४८ अयभवानस्तानुभवेनकीदृशः नेशिष्यतत्रनिशेषमाप्यमवपुषश्रोतव्यंकिमस्तीतिनमेववदेत्यथः
४९ ५० विश्रान्तिउपरमेसर्वेस्वनीवाणी ५१ सविलंजगत्पेकांवसैकरस्यंविशेषणगतुविगतं देहतेजीवब्रह्मभेदः यतः
तत्तपाधिभूतेदृश्यभेदावमानंपरिगह्हिलितं नदपिकतत्तत्राहनविनियतोमयासंप्रार्थितोप्यानिपुणंविचार्ययापास्तान्यके

यथात्रसंपयासंस्थ्यंपयादेशासुखासने सालिवेशान्तभानत्रपिस्पश्रीरेवयपया ननोदशरथायेष्ठसंज्ञादिष्ववापलं व
सिष्ठंसंप्रशंसनसमुनिमासनसंस्थितं ४४ वसिष्ठस्थपितश्चाग्रेरागीवदललोचनः उवाचराघवोधीमान्मस्तुराणि
मिदंवचः ४५ श्रीरामउवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञसर्वज्ञानमहार्णव सर्वसंदेहपरशोपरशोकभयापह ४६ श्रोतव्यमप
रंकिंमेविद्यतेवेद्यमेववा श्रोतव्यंविद्यतेयज्ञाननसर्ववक्तुमर्हसि ४७ श्रीवसिष्ठउवाच राममयामनुहितंश्रोतव्यंनेन
विद्यते कृतकृत्यानवेद्याधीः आमसप्याप्यस्थितानसि ४८ नमेवनावनकथयप्रविचार्ययिपात्मना कीदृशोयभवानेन:
किंशेषंश्राव्यमसितने ४७ श्रीरामउवाच ब्रह्मन्नेवमहमन्येयथाहंकृतकृत्यधीः निर्वाणोस्मिप्रशान्तोस्मिनाकांक्षामम
विद्यते ५० वक्तव्यमन्यंभवतानान्ततमपाविले नववविश्रान्तमायान्तकृतकृत्यासरस्वती ५१ अधिमतमपिगम्य
मेयमात्मेमयेदेविगलमाविलमेकाद्वैतमसंप्रयाने परिगलितमशेषंदृश्यभेदावमानेनतुनिपुणमपास्ताशे
षसंसारतापा ५२ महारामायणेनिर्वाणप्रकरणेनिर्वाणवर्णनंनामत्र्यशीत्यधिकशततमःसर्गः १८३ श्रीवसिष्ठउ
वाच भयपवमहाबाहोश्रृणुमेपरमंवचः आदर्शोराजनेन्याधियोनःप्रमाणेनमार्जितः १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नेनपथीः ५२ इतिश्रीवा॰शो॰नि॰ तो॰उ॰ त्र्युत्तरद्विशततमःसर्गः १८३ निष्कृष्यपुनरामयोत्रदृश्यंचितिविमार्ज्यते वसिष्ठे
नरामेणाविदात्मपरिशुद्धयेपरमशान्तिसत्तेपणासुदंरस्यमार्जनेनोपायोपदर्शितत्वाद्भ्रत्वाहे २ ॥ ॥ ॥
५२५

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1853

रूपंनामचेतितिहि द्विविधं रूपं तत्राद्यमार्जनोपायमाह यदर्थ इति जातिगुणक्रियासंस्थानानि हि चक्षुर्विधातोऽपाह्यानामर्थः यथा
गोर्नीलावयस्याभद्रा इत्यादिनित्ये चैकस्मिन्नेवार्थव्यावर्त्यभेदाधीनभेदकल्पनद्रूपाः शाड्वेदप्रवृत्तिनिमित्ततयाकल्पितास्तेऽनिवेदन।
संकेतापन्नवासनाः नहि तत्र वस्तु च तत्स्वरूपमस्तीत्यर्थमार्जनेनिमित्यर्थः द्वितीयमार्जनोपायमाह शाड्व इति अर्थमार्जिते निरर्थकः श
ब्दोजलधिमिवश्रमनंनामतोऽन्यजनमर्थंनामेवापन्नत्वम्मार्जनेनैवमार्जितं इति यत्नद्वियमपि दृश्यं विदामानमात्रेत्समवदि

अर्थो वेदनसंकेतः शब्दो जलरवोपमः दृश्यमितश्चिदाभानं तत्स्मिन्बन्धो भवत्वगत १ जगद्वेत्समसंदृष्टः स्मरणात्मास्थितेपुरः
तं विदेदनमात्रं तत्तदन्याकारवनते २ यथाह्ये संविदाकाशमयस्वप्नपुरान्तः सदूपमपिनीरूपतयेदंभवनत्रयं ४
श्रीरामः संपन्नेयत्कथमूमिः संपन्नागिरयःकथं कथंसंपन्नमंभस्संपन्नाउपलाकथं ५ कथंचतेजःसंपन्नेसंपन्नाचक
थंक्रिया कथंचकालःसंपन्नःसंपन्नःपवनःकथं ६ कथंचस्वर्गसंपन्नःसंपन्नविभ्रमःकथं इतिजातमयाभूयःसंबोधायवद।
मेप्रभो श्रीवसिष्ठउवाच सूक्ष्मावनमेन स्वप्नस्वमहापुरे संपन्नाःसूःकथमिवसंपन्नेकथमेवरे ८ कथंवाप्रिचसंपन्नस
पन्नाउपलाकथं कथंचतेजःसंपन्नंसंपन्नाप्नुकथंदिशः ९ संपन्नस्मकथंकालःसंपन्नाचकथंक्रिया कथमेतत्त्विय
न्यादिसर्वंपन्नमच्युत १० केनेदंनिर्मितंदृश्यमानीनेरचितंचितं इत्यादितप्रकटितंकिमाचारंकिमात्मकं ११ १

तिविष्टुवित्थः २ यद्याजायदेवमिथ्यातदापि वस्तमसंदृष्टार्थः संस्कारस्यवेनसंपद्यते तत्रस्मरणमिवप्रात्मान्यथंस्वप्नरूपे।
पुरस्थिनेमितिसंविदेदनमात्रमेवसत्तदन्याकारवततंनतत्रापि संवियतिरिक्तं किंचिदस्तीत्यर्थः ३ तथोभयोस्तत्स्वपनयाविदा
काशमात्रत्वमित्याह यथेति मध्येप्रत्यक्कावेति ४ चितिजाड्येत त्रभस्मादिवेचित्र्यं चकथं संपन्नमितिप्रश्नः ५ ६ इत्येतत्सर्वं।
मात्कस्वनात्सातमपिपुनरसंभावनाशोन्याबोधाभिवृद्धयेवद ७ स्वमवदेवसर्वंसंभावनीयमित्याशयेन प्रतिबंधेवस्व
पप्रस्थयानेनवसिष्ठउत्तरमाह स्वहीन्यादिना ८ ९ १० ११ ॥ ग ॥

1854

दृष्टांतवदेवदार्ष्टांतिकेऽपि दृष्ट्यादिसंपत्तिं संभावयन् रामः स्वयमपि जगतो मिथ्यात्वं प्रपंचयति आत्मास्येत्यादिना अन्यजग
तः आत्मास्वरूपं केवलं व्योमैव ११ नहि किंचिदन्यदस्य मेवेनेत्याह आत्मैवेति कारणमप्रयोजनं १२ अभ्यं पेत्य दृष्ट्याद्याकारस्से
पत्तिमिदमन्तं वस्तुतस्तत्त्वं संपत्तिरपि नास्त्येवेत्याह न किंचिदिति एतज्जगदाकारं चित्कचनं स्वमेव स्वमनएव तथास्थितेनान्यै
त् १४ मनसश्चचित्स्फुरणमात्रत्वात्तदेव सर्वं दिक्कालेत्यादिना तद्विदः सर्वतत्त्वविदः ॥ १५ १७ दृश्यस्यप्रमत्तस्याव्यो

श्रीराम उवाच आत्मास्य केवलं व्योम नत्वसद्ब्रह्म चलादिकं जातः स्वप्नस्वरूपस्य निराकारो निरास्पदः ११ आत्मैव व्योम
रूपोऽस्य निराधारो निराकृतिः विना हेतुं तदेवास्तो ऽस्य किंचित्कारणं १२ न किंचिदिदं तत्संपन्नं सदा यश्चैतत्त्वसंविदः एतच्चित्कच
नेनाम मनएव तथास्थितं १४ दिक्कालाद्यनवच्छिन्नविज्ञानं विज्ञानमचलादिकं चित्तलादि तथा बोधाच्चितत्वं वास्यादिना
च्छिदः १५ संविदेवाकिलव्योम मति एतिव्योमतामिता दृषत्तयास्ते काठिन्याद्द्रवात्तलमिवस्थिता १६ वस्तुतस्तु नभ
सादिकिंचित्तत्त्वचदृश्यता विदाकाशमनंतं तत्सर्वमेकं तदात्मकं १७ द्रवत्वात्संघुहृत्याद्येनानाहृतितया यथा अ
नेनैव भवेन्नाना चिद्व्योमात्मनिवेतथा १८ काठिन्यवेदनादुर्वीगिरिशिला मार्गतेव चित् शून्यतावेदनात्स्वं वेत्ति
व्योमेव चिद्वपुः १९ द्रवत्ववेदनाद्वेत्तिवारिस्पंदतयानिलं ओजस्तो वित्ततो वह्निमत्यजेतीतिनिजवपुः २० एवम
भावपदार्थे चिद्धातर्गगनात्मकः यदेवं नाम कचति तन्निष्कारणकं ममं २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रेखु द्रवत्वादेव यथा तरंगफेनावर्तादिनानाहृत्यात्मना अन्नात्मैव संभवेत् तथा चिद्व्योमापीत्यर्थः १८ १९ चित् आ
त्मनि द्रवत्ववेदनाद्वारि वेत्ति एवं स्पंदतया वेदनादनिलं वेत्ति निजवपुरधिष्ठानचिद्रूपमत्यजतीति विवर्ततां दर्शिताः २०
निष्कारणगुणक्रममिति दृष्टसृष्टिसिद्धांतः प्रकटितः २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

1855

यथाग्नेर्शिवस्याबारिनाहतेन्यनतेनालिलस्यचस्वत्वनाहतेनतथापतरस्मात्प्रिदात्मनोव्यतिरेकेण किंचिज्जगत्त्वेनविद्य
ते २२ इदंनमहमित्यादिजगत्त्विरूगतादन्यनानः यतः किंचनतन्हि नामसंभवतिन्हि २३ कुर्वेन्तुममनोरथादिनासूचयन् २४
यदादेहकोनास्त्वयन् २४ यदादेहकोनास्तितदाप्यकारणत्वादमतोऽत्वान्नाहेतुकाणेविद्धदेतिनतत्त्वतइतिचिन्त्यतांविचा
र्यतामसिन्नेतिनिव्यधः २५ मौनमयंप्रतिर्वाच्यमेवनृथः २६ २७ स्वरूपस्यप्रकर्षेणविज्ञेनणंहेहणं २९ यथार्थसंदर्शनेनप्रबु

नैवैतद्व्यतिरेकेण किंचिन्नापीदृविद्यते आद्यहृत्पत्त्वाविभ्यामृतेलागिवयोरिव २२ ननुचिद्गगनादन्यन्नसंभव
तिकिंचन इदंनमहमित्यादितस्मात्तशांतमास्यतां २३ तंयथास्मिन्नदेहकुर्वेन्त्रमिशेलादिकाविद तदेवयथास्थि
तउरेवं चिद्गगनेनतया २४ विद्योसभातिदेहाभसर्गादौननदेहक: अकारणत्वादमतनास्ति इदेतीतिचिंत्यतां २५ म
नोबुद्धिरहंकारोभूतानिगिरयोदिशः शिलाजठरवन्मौनमयंसर्वंयथास्थिते २६ एवंनकिंचिदुत्पन्नंनष्टंनचन
किंचन यथास्थितंजगद्रूपविद्धसत्वमितिनिश्चितिः २७ चितोयत्स्फुरणेनामसरूपंप्रतिजंभणं तदेतज्जगदित्युक्तं
इवएवयथाजले २८ इदंजगद्भानमभानमेवचिद्व्योमसत्त्वंपरमार्थएवयथार्थसंदर्शनबुद्धबुद्धेरबुद्धबुद्धेरल
यथास्त २९ महारा॰नि॰चिदाकाशेनाप्रतिपादनेनामचतुर्थोनरहितस्ततमः २०४ श्रीरामः एवंयथैतद्भगव
न्स्वमेरूपपरेनभः नैवजायतेनीत्यज्ञनचेत्संदेहजालिका २ ॥

देहस्यादेर्जगदभावेनज्ञानमप्यभानमेव चिद्व्योमै
वपरमार्थः प्रबुद्धेर्मविस्पन्दयथास्तथास्तु किंनविचारेणान्यथाः २९ इति श्रीवा॰नि॰णोउत्त॰ चतुर्थोत्तरशततमः सर्गः २०४
विवर्तमात्रेपेयत्वमतत्त्वाजगात्स्थितिः नोद्गतानास्थितानास्ता चिन्मात्रमितिवर्ण्यते एवंजगतःस्वमवद्विवर्तमात्र
त्वे यथोक्तं सम्भुपगम्यकूटस्थाद्वयचिन्मात्रेविवर्तोप्यसंभावितएवहेतुत्वभावादितिरामःपृच्छतिएवमितिद्वाभ्यां १

वा॰ टी॰ २ हेतुभावाद्विनष्टाविवर्तस्यानुत्पत्तिरनुत्पन्नस्य नाशोपि नेति स्यादिति भ्रान्त्यैव स्यादित्यापादनीयं तत्रेदमेव न स्यादिति निरूपय-
नि॰ उ॰ निकस्य प्रश्नहेतुः संदेह इति भगवानुत्तरमाह इत्यमित्यादिना यतः स्वजहेतुभ्रान्त्या ऽनुत्पन्नमतः भ्रान्त्याधारभ्रान्त्यात्मकमेव
५२ स्यादित्यापादनीय स्वभ्रमं प्रत्येव स्वैकनाशनम् अतउत्पत्त्यादिभ्रान्तेर्मुक्तेरुक्तिरिति प्रश्नोऽग्रज्ञस्याहेतोर्नाविरोधि निविर्वर्तस्य न
पपत्तिसंदेहेनोपपद्यतइत्यर्थः ३ अनन्यत्तिमबोधपादयति समभेत्यादिना ४ कथं भवन्त्यदेहाश्चिन्मात्रस्वप्रसादेह-
वदिति प्रश्नो ऽप्यनुपपन्नः सृष्ट्यापभावेचतद्विषयभ्रान्त्या मनुष्यदेहानामप्यसत्वादित्याह सृष्ट्यादीति ५ अतोविवर्तपक्षो-

इदं मे भगवन्ब्रूहि महाप्रश्नमनुत्तमम् कथं भवन्त्यदेहास्तु विज्ञानाघनमात्मदेहवत् २ श्रीवसिष्ठः इत्थं जायन्त्यथ स
न्नैवाधारं स्वात्मकं विना विचनान्यत्वं जातसंदेहो स्युपपत्तितः ३ समस्तकारणाकारप्रत्यस्तमयरूपिणि
सर्गादावेवभूतानि संभवंति न कानिचित् ४ सृष्ट्यादौ नियतस्तेन देहोयं नास्ति किंचन भूतान्येव किलैतानि
देहत्वानि न संत्यले ५ तेन स्वप्नवदाभासमिदं पश्यति चिन्मयः स्वरूपमात्रकचनमाकारवदिवाकुले ६ भान
मानानमात्रत्वमिदं यन्नद्विरात्मना ऽनभ्यासात्स्वप्रयत्नेन कथ्यते जगदाकृतिः ७ यदेतद्बुद्धुनाम चिद्व्योम्नो
व्योमनि निर्मले एतदेतस्मिन्नीतानंतमोजगदिति स्थिते ८ एतस्मिन्नेव तेनास्य स्वभावकचनेनते चिद्रूपेणाकृ
तास्त्वेताः पृथ्व्यप्सृष्ट्यादिकास्त्विमाः ९ विज्ञानमेव तत्त्वमजगज्जः प्रकथ्यते भानेचाणोःस्वभावः स्वतत्कदाचि
न्नशाम्यति १० ॥

निर्दोषत्वादाहनैनेपि अकुलं मायागुणविष्कृष्यं ६ यत्तदाभानमात्रत्वं तत्तदेवस्वमभानेसेवजगदाकृतिनैभसाविदाका
शरूपेणैवस्वमविवर्तंजगदादिशब्देनकथ्यते ७ तथाचवेदनोनभ्रांतमनंजगद्रूपं सोस्मोस्वस्वरूपेतिमोल्पजगविति वेदन
मेव तथास्थितमित्यर्थः ८ एवंरूपप्रपंचस्य वेदनमात्रत्वेनामप्रपंचाधिवेदनस्येवनाम भेदइतिपर्यवसितोत्याहएत-
स्मिन्नेवेति तेनमेरुकल्पकेनचिद्रूपेणचिदात्मनाम्यप्रपंचनेनतरं ९ अतएवस्वप्नादिप्रांतावपितत्तत्त्वभानेकदापिन-
शाम्यतीत्याह विज्ञानमेवेतिस्वभावस्तत्ते १० ॥

1857

नत्सङ्गाक देवनत्र बह्वो विवर्ता ग्रहनीरजा इ बहूइति ११ कौतुकादेतन्नुत्वोऽस्वरूपंश्रो न कामो रामः प्रश्नपाठिको
रचयनिसर्गा एणमित्यादिरन्न यो काः लीलोपाख्यानभयुङ्डोपाख्यानादौ नाडकीरेवान्नवदति काश्चिदित्यादिनाश्रमाकाःप्रा
ख्याख्यानाः १२ १३ व्योमस्य गोलकाकारभूपीठाः ऊर्ध्वाधस्थानापि पीलिकावद्भूतालसंलग्नाः दिवासुरादीनां वयमेवो
र्ध्वेवयमेवाधुं मितिविविधानिम्नयायत्र नदेवस्यहमाह ब्रह्मांकाष्टादिति यतः सर्वेषां हृशामभेरयो देशे प्रजाः ब्रह्मा

ब्रह्मसर्गीहृद्योभिन्नाश्चैलेवबद्धत्वेचनाः स्वन्यनानभसीवानन्तिहंतिचविश्वंतिच ११ श्रीरामः सर्गाणां कोट
यः प्रोक्ताभगवन्भवनाकिल काश्चिद्बह्मांडकोशस्थाः काश्चिदंडविवर्जिताः १२ काश्चिन्महीकोशगताः काश्चिदा
काशसंस्थिताः नेनःकोशगताः काश्चित्काश्चिन्मूवनकोशगाः १३ काश्चिद्व्योमस्यभूपीठाऊर्ध्वावस्थविनिम्नगाः
व्रूपाकाशाहूर्ध्वेत्वरालेवमानवलान्वलाः १४ काश्चिद्धानानमगतोयाः काश्चिन्वित्यनमोयगाः व्योमसंस्थानकाः
काश्चित्काश्चित्कामिकुलाकुलाः १५ काश्चिदाकाशकोशस्थाः काश्चिच्चोपलकोशगाः काश्चिद्रसकंडकोशस्थाः
काश्चित्तेत्वरगावास्थिताः १६ नासांमध्येपद्योहिदं ब्रह्मांडं प्राहपर्वस्थितं अस्माकं भगवन्नन्ते ब्रूहिनत्वविदांवर
१७ श्रीवसिष्ठः यदपूर्वं महर्षे बीनानुभूतं नवास्कृतं नदार्पितेमहर्षीते गृह्यतेचरूपते १८ इदंतराम ब्रह्मांड
मागमज्ञनिभिःसुरैः श्रुतंश्वानर्णितंतच्चेनानमेवतयाविलं १९

काशाद्भूमिमलाकाशाहूर्ध्वेवराऊर्ध्वपादाः अधःशीर्षः एवमूर्ध्वमलाधःपादवशिवरनाइवमानानीवबन्नान्यचलाश्च
येष २४ वानात्मनोवाप्यशरीरयाः भगतोयाः प्राणिसमूहापामूतनमोधराः सांपकाराः व्योमेवप्राणिदेहसंस्थानेयाम २५ स
कुण्डामसमोऽञ्चयेस्यममेद्यादिश्वास्तस्थाः यथामंडपोपाख्याने दर्शिताः २६ इदमस्माकंब्रह्मांडपमतमिदंब्रह्मांडंपाहशास्त्रो
नतत्वेच्छुतीतिप्रश्नः २७ नायंततविषयत्तनमत्वानोपयोगीवाप्रश्नः नापिप्रयोजनवान्यूत्नोपयुक्तोः स्वीवानापि

त्रिपताकिः सक्तिमौलिवसिष्ठकंसमेरव ॥

1858

नादिस्थितेरन्यथाभावनात् तत्त्वोपदर्शितमेव पुरस्तादनोमायामयत्वस्योपमेः स्मिन्नैव तत्पक्षपातेन सिद्धान्तकथनेर्कि
चित्प्रयोजनं न प्रमाणं वास्तीति मन्यमानो वसिष्ठः शास्त्रान्तरसाविषयोयं तु न तत्त्वयात्तान पश्येन्तिन प्रश्नाई इत्येवोत्तरमाह अ
धते यदिति अस्तु एवमानां नराविषयः न स्येव प्रपंचो न ह स्वनात्मभूतं वस्तु नामिति प्रपन्नानामानागतार्थं परं न देवयुक्तम्

यथेदं भवता ज्ञातं मा गमे वर्णितं यथा स्थितं तन्न देन त्वविलेक्किं मोक्षैर्हि हृदयंपितं २० श्रीरामः कथमेतद्
द्भ्रमल्लब्धं पन्न चिन्महान्नभः क्रियमाणमेतत्कालं च संस्थितं २१ श्रीवसिष्ठः अनादिनिध
नेब्रह्मनिर्मलमलेन दृश्यते आदिमध्यान्तनानात्विनाकारैः परमो वरे २२ ब्रह्माकाशमनाद्यन्तमेत
द्दृश्यमाततं एतन्मयमिदं विश्वं विश्वबाधेन वर्जितं २३ परमस्यास्य विश्वोन्नः स्वयं पुष्ट्रानमा
त्मनि नदेतद्विश्वमित्युक्तं स्वयंते नैव तन्मृषा २४ पुरुषस्य यथा स्वप्ने परमं दर्शनं यथा
तत्तस्याभाने पुरवम्बदिदं जगदुच्यते २५ कहनाने हि गिरयो नद्यो वानि जलानि च नभ्य
न्यमेतदाकाशं कालोनकः २६ यद्यथात्मवनं यत्नतः संचेतितं चितौ तत्तथाव
चितितं तेजलेपोलादि वास्थितम् २७ ॥

हृत्पोतेर्वर्णिते शिष्योपाचव्यवणोत्तर गृह्यतेमन्ननेनो पात्तेन नरदिन्यथेः १९ शतशत्रनेकधा अनेकप्रकारेण २०
तत्त्वतनप्रकारस्यैव तत्त्वा पतित्वा ण नेनाथवैमिति तत्वप्रकासिष्ठाह यथेति २१ तर्हि ब्रह्मकथं ब्रह्माडाकारं संपन्नं कियः
कालेवायुवस्यास्यानिनद्वदेनिरामः पृच्छति कथमिति २२ न ब्रह्म कदापि साकारं संपन्नं नापि तस्य कालिकः

ब्रह्मैवमज्जगत्त्वाली येनत्रिगीयहेतवः कुशाद्वीपस्थयोका: प्रकाइहनिरूपिताः परमार्थो ब्रह्मैवपरमार्थेननस्थि
तः स्वकारणकंयत्तुगङ्गानभातिनात्किंचनापिनेवापिनेवास्थितिरूपंयथपालिनापुरुजरयथावत्तात्पयोपन्यस्तः १ अ
त्रास्तिनैर्घमस्यबोधस्यप्रश्नस्यइमेवद्वामाणेमहत्प्रश्नपरश्नमयस्थूणा २ अधिभ्यामरोदछ्लोदाभ्याउभयतोवलय
वद्याप्त ३ पूर्वोत्तरयोरन्तरालेदिग्भागेद्विस्तामांनरालेइतिवहुव्रीहिः हीमिलत्वापत्वालावलिस्तेभेः स्रोतप्रावतिन
भस्तलेयत्र ४ तस्याउपरिपूर्वभागे ५ ज्योतिश्चक्रात् च्युतः प्रलयकालेर्करूव ६ ७ मून्यतयानतेविस्तीर्णनामत्र

श्रीवसिष्ठः यत्कारणकंभातिभातेनैवकिंचन ततथापरमार्थेनपरमार्थःस्थितोनघ १ अत्रैमेकेनविस्म
पायमहतेमहामते समस्तबोधस्यप्रश्नस्यैमहाप्रश्नपरस्थूणा २ अस्तिविभ्यामनयतोआस्त्योनगन्त्रा
ये कुशाद्वीपमितिद्वीपंभमोवलयवस्थितो ३ तत्रास्तीलावतीनाममहेमीपूर्वोत्तरेपरी हीमिज्वालाश्रयत्नभसो
नावतिनभस्तले ४ पूर्वोत्तस्यामभराजाप्रतामिमितिविश्रुतः अनरत्नमगाद्भुतःशाकःसर्गद्वापरः ५ केन
चित्कारणेनाद्रेकदाचित्तस्यभूपतेः प्रामःसमीमेतनभसःप्रलयार्कइवच्युतः ६ पृष्ठार्थोचमनीयेमीपूज्यित्वा
पविश्यसः मध्येकथानांकस्यांचित्प्रष्टकथणयादिदं ७ भगवन्सर्वमेहार्येजातेभून्यननेस्थिते अवाचोपद
मेयोस्मिसर्वकारणमव्यये ८ सर्गारंभस्वभूपाः साद्वरविमलकारणं कानिवासहकारीणिकारणानि
कुतःकथं ९ किंजगत्किंचसर्गादिकाश्चित्तितनमोधराः कोममस्यार्णवाकाश्चित्तुमिकुलाकुलाः १०

कृतिनिमित्तजात्यादिरूपचतथ्याभावास्वाचो सर्वकारणनांबीजादीनांघ्याद्यीनांचसंहवेजातेस्थिते ८ मलका
रणंउपादाहनेसहकारीणिनिमित्तकारणानि तानियदिसंतितर्हिकृतउपादानादेः कथंकेनोपायेनजातानि ९ ज्ञपन्त
चजगच्चनस्वतः किंतस्यसर्गादिप्रलयांतविकाराश्चकिं तत्रापिकाश्चिद्रूमयोनित्यतमोधराः काश्चिद्द्रुतलोकाद्र्यायो
मसंस्थार्णवाः अस्त्ररणस्थाणवाविनिघ्नतेः काश्चिन्नरकादिभमयःप्रमिकुलैराकुलाः इत्यादिर्वविज्ञचार्थ १० ॥

1860

एवंकारोऽसि त्वमसि अनघ एवं यथा नभ इति २८ उक्तेशः —मयेत्यर्थः २९ ॥२१ प्रयोगप्रलयेन निरोधमन्ते आयातमाभि
भूतं ३२ ब्रह्मैव कारणत्वादियोगयेन भवत्येवेत्याह न चेति अनघस्यांसः कोऽगिरं दृशः ३३ स्वात्ममात्रकाः पृथगासते ३४ सर्वो
पलापेनेति प्रकृतिः प्रमाणमिति भावः ३५ तथाविधस्यापि प्रतिभासे दृष्टांतमाह संकल्पेति ३६ अमलेऽस्वच्छे कांतस्फु

रणशीले वशिलास्तम्भेन भयवान भोगो यथा भवेत्तथैव स्वर्गादिस्तम्भे स्वरूपस्थिति निष्ठितो ३८ अनाकारैवचित्को
नो स्वस्वरूपघनस्वरूपेण नश्यति नतु जगदादिमुक्तं नत्वाऽन्यकारमेवमूलत् ३९ वायोः स्पंदो यथा तस्योवातपवनिरंत
रः तथैवेदं बलाणि वलनचोदनेनिनयाम्यनि ४० इदं वस्तु सम्भवमस्मि यथा शून्यत्वेन नभसो यथा यथावस्तुनि वस्तुत्वेव
लणीदं जगत्तथा ४१ न यथा तनलायत्नमः कारणमकारणात् न चानातिनवालीदमिदं ब्रह्मरूपं जगत् ४२
न चान्यादिनिराभासंनिराकारं विश्वं दृशः कारणमन्यस्यास्ति किंचिदुद्भवितुमर्हति ४३ तस्माद्यथा वयविनो वय
वाः स्वात्ममात्रकाः तथान वयवे ब्रह्मत्वो ऽस्ति व्योमनगात्स्थितं ४४ सर्वं पूर्णं निरालंबं ज्ञप्तिमात्रमनामयं ने
ह नानास्ति किंचन ४५ संकल्पस्वप्नगन्धर्वनगरं यद्वर्धमानतः स्थितमेवं समं शान्तमाकाशमज
मव्ययं ४६ परमचिदंबरहृदयं चिन्ताग्रहणक्रमचनिकामममलममलं तदिदं जगदिति कलितं तेनैवनदात्मरूप
मावलम्बे ४७ इति श्रीवासिष्ठरामायणे निर्वाणप्रकरणे सर्वकारणनिरासो नाम पंचाशदधिकशततमः सर्गः १५०

रहृदयं परमस्य चिदंबरस्य हृदयं सारभूतं स्वरूपमेव चिन्ताग्रहणाद्याकारं ध्यात्वा अलेसमर्थं कचनितदेवस्य स्वस्थितमात्मरूपं
आकल्प्य माश्रलयं तेनैव जगदिति कलितं बुद्धं नान्यदित्यर्थः ४७ इति वा तात्पर्यप्रकाशे निः उत्तरार्धे पंचाशदधिकशततमः

सर्गः १५० ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

आकाशकोशस्थाः चंद्रादित्यादिलोकाः उपलकोशगाः स्थिलोद्गताः देवदानवादिनराद्यैः भूतानि पृथिव्यादीनि त-
जन्तवश्चतुर्विधः भूतग्रामादि चेतनं तेः किं ते आत्मा धार्मिकाः बुद्ध्यादयश्च किं कथं वा ११ एतेषां सर्वेषां कर्त्ता निर्माता कः
अथ को वा हन्ता यदि तत्कर्म ब्रूते भयकोटा न्मकं समस्त एव च प्राप्ताप्राप्तार्थी विरोधाय जगतां न कदाचिदपि महतां नाशः प्र-
पलयो नास्ति किंतु तत्तत्प्राणिकर्मानुसारेण सर्वे व्यवहाराः प्रवर्तन्ते न कदाचिदनीदृशं जगदिति निश्चयः समर्थितः
तर्हि यथा संवेदनं तथैवानुभूयत इति प्रसिद्धः संवेदनं देहादिहेतुरित्युच्यते उनान्यत् नन्वाद्ये पदे न संवेदनं किं स्या।

काश्चिदाकाशकोशस्थाः काश्चिद्योपलकोशगाः किंचवास्तत्र भूतादि कुतो बुद्ध्यादयः कथं ॥ ११ ॥ कः कर्त्ता कोऽथवा
हन्ता कायादयो नाकथं न कदाचिन्महतां नाशो जगतामिति निश्चयः १२ संवेदनं देहादर्थाविरोधात्समर्हि-
ताः यथा संवेदनं नाम तथा नामानुभूयते १३ यतस्तत्संवेदनं स्यात्किं मनः नाशमस्तु न्वयं अनुसूत्रे देहोपा-
दे देहो यस्तु विनायक १४ सत्वानामस्मिद्वधूनामिह वा देहनाशिनां नरकस्वर्गभोगाय विदेहे देहकारणे
१५ किं न स्यात् संस्कारीणि कारणान्यथ कानि वा धर्माधर्मावभूतौ हि न स्याम्नते सम्भवता १६ निर्देवकु-
रुते इत्थं किं रितसमंजसा माताऽपिताऽयभावेऽपि बीजं किं न तत्र कारणं १७ ॥

अनाशं प्राप्स्यते किंवाऽसमंजसयेनश्च
इति निर्यन्नाशो नहि कूटस्थमेवेति नेदेहादिविकारं स्यात् यदि न श्वरेन हि तत उत्पन्नो कारणं वाच्यं तत्र चतुर्वर्गे वेदना
संवेदनं सिद्धेरिति विरोधादिनः स्वलोकान्यासहानयुः १९ १२ द्वितीये पि पक्षे अन्वच्छेत्यादिना १४ इहकुशहोपा
दो वा देहनाशावतां विदेहे देहोत्पादकमाता पित्रादिस्वरूपं स्पष्टो देहस्योपादानकारणं सहकारीणि निमित्त कारणानि वा का-
ति १५ न नु धर्माधर्मौ केवल देवदेहाकारणापरिणामस्य तेन तत्राह धर्माधर्मावित्ति न स्यात्सम्भूते स्यादपसम्भूते नाऽसमंजसेनापह्नुयास-
यः १६ किंच निर्देव्यग्रदव्यदृष्ट्याभिन्ने तत्र भयेद्व्येपाधिवाद्विभागः देहादिनिर्माणं कुरुते अनियतेऽपि असमंजसा ३ निर्बीज

लोकनालिद्वात्रिंशिका ९ ॥

वा॰ टी॰
नि॰ ३
५३

तर्हि स्यान्नास्तिकपक्षस्त्राह परलोक इति अस्य धर्माधर्मादिकर्तुः परलोकोनास्तीति च असमंजसं अस्यैव जन्मनः पूर्वज
न्मापेक्षया परलोकत्वात् अस्य च यथा संवेदनेस्थितेः ९ समस्तलोकवेदादिविरोधप्रसंगाच्च नास्तिकपक्षोनग्राह्यः
तस्मात्समस्तेति किंचे यं प्रजा सेवा वैराग्यविषयेभ्यः पिदेशान्तरेन पवासेन इंधनैः स्मृतिः पिराज्ञा ज्ञानादिभिर्व्यवच्छेदादिफलं
प्रमो नितरां चक्रः क्रमः कारणपत्तिः ७ १० किंच शिलादिमयः स्वतः देवमनुष्यादिवेरणे स्मृतः मूर्जनार्थं गमनागमनं
मने विना पिरात्र सौवर्णः स्तंभः स्वणत्वं पचतेनत्रापि संपत्तिः कथं कपाय उपप्रसिद्ध्या निर्विभिन्नं चेतननत्वात्स प्रयोजन

अन्येवा हेतवः केस्युः कथं इत्यादि संभवः परलोकेस्य नास्तीति यथा संवेदनेस्थितेः ९ समस्त
लोकवेदादिविरोधासमंजसं यस्तिस्थितेहिते दूरदेशान्तरगतेः फलं ९ प्रजाग्रामोत्संवधे
रमतैः स्वकं क्रमः स्तंभो वैराग्यं सौवर्णो विना हि मागमागमः १० स्वणत्वं पचतेनत्र संपतेकथम
चाना विधीनां प्रतिषेधानां निर्निमित्तविकल्पना ११ दूरदानामपत्रदूरदानां किं प्रयोजनमत्र ना
असदासीज्जगत्सर्वं सत्संपन्नमनन्तरं १२ इतिश्रुतेः कथं प्रलन्कथा तां संगतार्थता स्वयं भवेत् शेवं
स्वभवेचेतनं तत्कारणं १३ एवं प्रभावात्प्रभवः किं सर्वस्मात्र जायते औषधीनामथान्योन्यं सर्वेषां वा
स्थितिर्गताः १४ ॥

न सिद्धिः रूपं निमित्तविनैव प्रवलात्तां प्रवर्तमानानां विधिप्रतिषेधशास्त्राणां ११ लोके प्रचारेण निरूढानां कैरप्य
नन्यत्वानादरूढानामपि किं प्रयोजनं तथा असद्वा इदमग्र आसीत्ततो वै सज्जायते असदेवेदमग्र आसीत् सदेव सो
म्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतेः कथं परस्परं संगतार्थता किं च सर्गा
दौ स्वभावात्प्रभवः सकाशादयं ब्रह्मा हिरण्यगर्भः कथं भवेत् दिनुभसएवं प्रस्तावना अस्तीत्युच्यते नहि स्वप्रभावात्
सर्वस्मात्सर्वप्रदेशाभिन्नात्सर्वत्र ब्रह्मानुकूलान्योन्यं जायते १२ औषधीनां स्वस्वपूर्वबीजादिजनस्वभावः अथान्योन्यं वा

[illegible]

५३०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1863

किंचैकस्यैव पुंसः स्वहस्तादिना चयुगपज्जीविते मरणे च प्रयागादौ कामप्रदे देशे मृत्वा पदार्थार्थिनं ये थयिताम्ते मरणका
ले तदुत्तरकाले च कामवासनानुरूपेणेव तादृश फलमिति निरुद्वोत्तरकालिकाणा पेक्षया कथं विनाशस्वरूप भावप्रक
ल्पनाप्रयोगः तत्कथं संपद्यते ११ किंच मूर्खं विनश्यसि इत्यणौ स्वाद्रिकामनया चेद्भावप्रापकोपासनविधानुसारेण ध्या
यिभिर्वैकल्पिकरूपासकैश्चित्ते स्वरूपभावितेन संचितैस्तत्कालमनुप्राप्तस्वभावफलैः नभः पुण्यपतस्सहस्त्रैरुपनेकचेष्टस्मृ
तर्कि नजायते १२ १३ तेषामर्थं पाचनायाः कथं संपन्नाया चेतेषामिन्द्रदेशगर्भरूपकाः कर्यास्थिता साच सतनपमापरान्नस्त चारिणी
तेषामनेकतपसा साध्वी वसुभोगपत्नी दस्यावीच कथं संपन्ना १४ अहमेहास्मिंगच्छेनिगमनेन विनैव याकल्पे द्वीपसमकेन्द्रपः

कथं स्वभावाः कथयध्याबोधेस्मुनीश्वर एकस्यजीविते पुंसः स्वहस्तामरणे द्विधा १५ मृत्वार्थिनं प्रयागादौ देहेन
तथमच्यतो तेष्वामसरूपस्तणं तु इतिरूपायिचितैः फलैः १६ तल्पकालमनुप्राप्तैः सहस्रैरुन किं नभः अल्पज्ञ
धायिनां मौलदेहैर्जातैः कास्वीयथाक्रमं १७ नापान्वेनसमं कालं लब्धध्यानफलं चतैः साध्वा साध्वी गृहे भर्तः स
स्थिता तपसा परा १८ तेषां चजायासंपन्ना कथमेतन्महामुने गृहानिर्गच्छमाकल्पांत्नपः सद्वीपसमके १९ व
रत्वं वरशापाभ्यामिति निश्चितः कुलेषति दानधर्मादितपसा मोहेर्दैहिककर्मणो २० गृहस्थानामसक्तानां मर्त्ये
ह्वनाप्तिसत्फले व्यवहृतानामतीतं विद्यते कलोकयोर्द्वयाः २१ ॥ ॥ सू ॥ ॥

सनत्कहेयतिश्चेयमिति विकल्पं यत्र वाञ्छा पाहात्म्यं पादितं नवगृहस्थानं भोगक्षेत्रदेहेनिकामिकस्यमपयन्तरार्थः १४
किंच दानधर्मादितपसा श्रेष्ठो दैहिक श्राद्धादिकर्मणां वाहृष्टं क्रियोत्पत्तिप्रदेशोयादि उपयनेन तदिं तरहस्थानां परलोकेन
तत्फलकथं फलं किंचाहस्य मृतदेहादौ प्रीतिजननेन तत्फलं वा स्थानं चनत्रत्वेमतेदेहे तन्नास्तमस्तीत्यर्थः १५ यदिमुक्त्याव
हतीजीवस्तत्समवेतेन तदहृष्टं यत्र तस्य भोगस्तत्रास्तीति तत्र घनोहयोरपि इहलोकपरलोकयोर्व्यवहृतो जीवः मतोन।
विघ्नेन वात्रत्या देहादिमर्त्तादेशांतरे कालांतरे च विद्यते यदा श्रयेणास्य स्वरूपं फलं संभवतीत्यर्थः २२ ॥ सू ॥

1864

२१ इत्याद्यल्पसमेन ते सर्वं कथं समंजसं स्यात् इत्यादि संशयगणराशी तावदनया गिरा इङ्गपरोऽप्रसंप्राणोऽभवं तां धन्यो
धनमद्रवच्छिंधि २२ हे भगवन्परमवस्तुनि परमात्मनि विषयेऽउपदेशेन सर्वसंशयनाशनादुभयलोकहिते विरुद्ध
सहस्रफलमपि अविरुद्धं स्फुटं भवति अतस्तन्मम एवतद्बोधनमेव कुरु तत्तु महाफलमिदं कथं सहसैव मया कार्यते
आह साधिति भवतस्त्वं दशमहत्समागमस्यान फलस्तत्तु फलः कस्यचिन्माहृशस्यापि न भवतीत्यर्थः २४ इति श्रीवा
नि. उ. षड्नवत्यधिकशततमः सर्गः १९८ अमत्सुक्रमतः प्रश्नाः केचिद्व्यस्यमाहितः समाधास्यन्यथान्यास्मसर्गैः स्थि।

देशांतरे स्फुरणं जीवो भूशं कालांतरेऽपिवा भवं संभवतीयत्तद्विनानभवनं समे २२ असमंजसमेवातिकथं स्या
न्न समंजसं इत्यादि संशयगणाशीराशी तावदानया २३ छिंधि संभ्रमदितिभासा साध्यमोऽध्यसि वाङ्मयः
परमवस्तुनि संशयनाशनाद्भुभयलोकहितं भवति स्फुटं तदिदमेवकृतागुसमागमल्लं न फलो भवतीह
न कस्यचित् २४ महारामायणे निर्वाणप्रकरणे महाप्रश्नो नाम षड्नवत्यधिकशततमः सर्गः १९८ श्रीवसिष्ठ उवाच
श्रृणु राजन्यथास्पष्टमेतेनैव कथयाम्यहं येन ते सर्वसंदेहा यास्यंति मम म्लानतां १ सर्वं तावज्जगन्नावा
अस तद्रूपात्मदेवहि सद्रूपमात्मदेवेमे यथासंवेदनस्थितेः २ ॥ ॥ गो ॥ ॥

भिरुपायरथीः तत्रैकरत्नेनैव सर्ववित्तानां सर्वसंशयानां मूलोच्छेदेन परिहारसामान्यतः सर्वप्रश्नसमाधानं
करिष्यामीति प्रतिजानीते श्रृण्विति एकरत्नलामलकवत्स्फुटं यत्तदात्मतत्त्वं कथयामि १ तत्रादौ स्वतः प्रमाणस्व
संवेदनात्स्वसारिता मर्थं न तव्यवस्थायां कोपिक्वापि संशयोऽनुपपन्न इत्याह सर्वं इति यत्र यदस्तीति प्रत्ययो यत्र
चनास्तीति तत्रोभयत्रापि संविदैव जगन्नतत्त्वा तद्भयरूपसमर्थनादिति भावः २ ॥ ॥ गो ॥ ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1865

यत्र विषये देवस्तनीलपीतेचरःपटः अस्ति नास्तीति वा इत्यमेवेतिसमवधारणेन संवित्तिः प्रोनाप्याप्य हे अगतस्य विषयस्य वि
षयस्य तद्रूपं अवश्यंभावस्येव तन्तु महात्म्य मदेववास्तकन तत्र गुरु इत्यर्थः ३ ननु कल्पति चेन्मे चितन्तु विनेधिया प्रतिभासमपि
साधकता स्वभावादित्याह इहिपीति तथा च तत्र स्वाभोगायविइहकारापति तु स्यादिति प्रश्नः समाहित इत्याह तेयति तथा स
वित्यादेहक एवस्वरूपेणात्मभावेन मध्यमधिष्ठाताते न देहेनतस्याः संविदो विरामुमिव्यक्ति अविभाव्यते देहस्यात्मता
विदोदेहधर्मता चेति वैपरीत्यमध्यस्य इति यावत् ४ अन एव हि जनाः स्वप्रत्यागतो देहे चेती वित् तथा विधं चेतयितारमे
व विदुः अतश्च भवति । इतरासंवित येन चेतनयितृधर्मो नस्त्वयं चेतयितेति विदुः अतः काचिद्भातिरूपा संविदेव शरीरता संभ

इदमित्थमिति प्रोतायत्र संवित्तिदेवतत् अवश्यं तत्वंगसदेवास्त सदेव वा ३ इहकस्वभावा संवित्तिस्तया दे
हो विभाव्यते एक एव स्वरूपेण तस्याः स्वेन चनहिता ४ विदुमेव विदुर्देहस्वभावाद्वितेरतवा संविन्नादि
स्मे भवति न चान्यास्ति शरीरिता ५ आश्रितस्वप्नसंदर्शिस्तथैवेह भासते जगत् समस्तकारणाभावात्सर्गी
दावथ तावका ६ एवं यदेव विमलं वेदनं तद्ब्रह्म संमितं न देवेदं जगज्जातितत्केवजगतोन्यथा ७ एवं पू
र्वापरं अद्भुतमाविचार्यं जगत्स्थितेः लोकवेदमहाशास्त्रैरनुभूतमुदाहृते ८ ॥ ग ॥

वति तदेवास्य शरीरताशरीरितामीत्यर्थः ५ आद्यप्रश्नत्रयमध्यतये वदिशाससमाधेयं जगतोपि संवेदनबलादेव सिद्धेरित्याशये
नाह आश्रितेति सर्गादौ जगदपि समस्तकारणाभावात् अवश्यमाश्रयणीयः स्वप्नेमं पश्यतीति स्वप्नसंदर्शिनो विदात्मै
वे स्वैदृष्टि भासते अतः जगति अन्यतो स्वप्नवैधर्म्यरूपाकानुकाचिद् अथवा अस्ति भातीति प्रत्यगात्मस्वभावेनैव ज
गदनुभवान्तदन्यतो कानुकाचिदपीत्यर्थः ६ तदेवाह एवामीति ७ एवमविकार्यं ब्रह्मलक्षणमेव जगद्रूपेणास्थितेविह
लोकैर्वेदैरध्यात्मशास्त्रैश्च प्रमाणैरेवमेवास्माभिरनुभूतेतेदेवोदाहृतेनान्यदित्यर्थः ८ ॥

समस्तानां भूतानां प्राणिनां संवित्तौ स्वदेहद्यानभविसिद्धे महात्मना सर्वे ब्रह्मपूर्णा च महात्मभिरन्तर्जगतो नित्यसंवित्मात्रत्वेन अ
पलाप्यैव येमेदाखापानवर्तमाननाम रूपमात्रानुभवनमात्रप्रमाणकाः सन्तः संवित्तनित्यात्मविकल्पितशरीरमेव कारणं यस्या
न तथाविधानहेतुपादानिका नरूक्षनो गुणः इति मोहमपागताः सन्तः नैयायिकचार्वाकादयः कन्मता ह्रुवे निर्वेत्रयाणां म
नयः ९ १० कुतो नयोगपालं न्याहमन्तीवेति ॥ यत्तस्पृहायाः स्यादुहिर्यस्य न तथाविध आधिकः अंशो प्रपंचः प्रत्यक्षमात्र
निष्ठप्रमाणं यस्य न तथाविधः नाप्रत्यक्षप्रमाणमस्तीति प्रत्याद्यभिहितनया ग्रामितिवार्त्तिस तेनानिर्धूतिनाउक्तेन स

अपलाप्यैव येमेदाशेषकूपकमेकवत् समस्तापवितीर्णदेहपूर्णामहात्मभिः ९ वर्तमानानभवनमात्रमोह
प्रमाणकः शरीरकारणासंवित्तिमोहमपागताः १० उन्मत्ताः ब्रुवते ज्ञात्मयोगपानात्मकथाः सते अद्ली
वल्लीवपोर्मर्हट्युहहयोर्वेवसंकथा ११ यथाविपश्चिन्दथयामर्वसंशयसंस्तवः नभवेत्रिषुलोकेषु तेयाम
त्विकथैवसा १२ प्रत्यक्षमात्रनिष्ठोसौ मूढास्थितिनिवर्त्तियत तेननिर्धूर्त्तिनोक्तेन शिलासद्दशाहृतिना स
प्रोक्तः सर्वविरुद्धेन मोज्ज्ञः कूपांधदुर्दरः पूर्वापरधियेत्यक्तावर्तमानेमतिस्थितः १४ वेदोलोकादयस्तैते
मूढाः स्वानभवानिता वदंतीमोहदोषेर्वै यथा पश्यन्ति संशयाः १५ ॥ ॥ श्री ॥ ॥

वेविरुद्धेन प्रभिन्नजनकाणकुठोरलाच्छिन्ना सद्दशाह्वतिना स्तोकेनेवनिमिनेन सर्वैर्विद्वद्भिरन्तः कूपांधदर्दुर इति प्रो
क्तः यतोसौ पूर्वापरविचारधियं त्यक्त्वा वर्तमानगोचरे प्रत्यक्षे समस्ताप्रमवास्थित इति द्वयोरन्वयः ११ १३ १४ नचवा
र्वाकाद्युक्तसंशयान ध्रुपेतिप्रत्यक्षमानादिप्रमाणाननुपगमे न तदुक्तेर्निर्युक्तिकत्वात् वेदाद्यप्रामाण्यस्यवन ध्रुवाः प्र
र्दसंशयाछेदेन पुरुषार्थसिद्धितमाः यतस्ते स्वानुभवाविनाशमोमत्तकोहदोषवदंतीत्याह वेदादीनि लोकालन्ततादनाः १५

1867

यदिप्रजगतस्संविदेवदेहादिजगत्तर्हि पावकस्तच्छरीरमपि संविन्मात्रत्वेनोन चेतनीति मतिः शंकायामस्तत्त्वेमहापप्रस्रष्वे
रिदमुच्यतेमहाप्रज्ञ १६ ब्रह्मरूपस्यहिरण्यगर्भस्वेव स्वप्नस्वानाइदंजगद्रूपं भानं संकल्पनगरं ततेविस्तृते १७ नहस्तत्त्वतोनिरंशचिन्मा
त्रमेवतथाप्यस्मिन्नपि चत्तेसेनमनगरेचेतनभ्रांतिर्यथान तथाशवादिजडेष्वपीतिबोध्यमित्याशयः १८ तत्रस्वमेस्वानुभवंतिम
नविचारेणानुभवस्त्विदं १९ तद्वज्जगन्त्यपिचिन्मयत्वेसंभावनीयमित्याह संविदिति ब्रह्माहिरण्यगर्भः विराड्ब्रह्मांडशरी

संविदेवशरीरंचेत्तर्हिकस्मान्नचेततीति इतियस्यमतिस्तस्मैस्ताघेदमिहोच्यते १६ ब्रह्मणोब्रह्मरूपस्यसंकल्पनग
रंतनते इदंभावजगज्ज्ञानंनवस्वप्नपुरंयथा १७ तन्स्वप्नस्तस्सदेवेदंचिन्मात्रात्मातिनिर्नरं भवत्यत्रनतेभ्रांतिः स्वेस्वप्न
नगरेयथा १८ तत्रनावहिरिधाःशैलाःपृथ्व्यादिनगसादिच सर्वंचिन्मयमाकाशमितितेस्वानुभूतिमत् १९ संविद्व्योम
वमव्रतंसंकल्पपुरंविराट् प्रसूतसंविन्मयोब्रह्मातदिदंजगदुच्यते २० ब्राह्मेसंकल्पनगरेयद्यत्संकल्पितंयथा तथा
नुभवतेननतत्स्वसंकल्पपुरेयथा २१ संकल्पनगरेयद्यद्यथासंकल्प्यतेतथा तत्तथाल्पेवचतत्रानन्तसंकल्पपुरेयथा
था २२ तस्माद्दृस्यानियतीयंपंतोब्रह्मणाचिता संहारस्यादौकल्पितौहेतंतथैवानुभूतवान् २३ महाप्रलयप
र्यन्तेपुनःसर्गप्रवर्तने समस्तकारणाभावाद्वपरनावन्नविद्यते २४ ॥ ॥ रा ॥ ॥

रं तनादृशमेवेदंजगत्तुहृदंसंविन्मयमित्यर्थः १०।११।१२ देहस्यजीवतपवस्पंदः मरणस्यतुतदस्पंदइतिनियतौस्पंदास्पं
दौब्रह्मणाहिरण्यगर्भरूपेणाचितनाययथाकल्पितौतथैवस्थः तंगृनुभूतवान् नतुवैपरीत्येनेतिशवेनचेतनताव्यंजकस्पंदप्र
सक्तिरित्यसमंजसमितिप्रश्नस्समाधानेतदाशयपरिष्कारेणतिमहाप्रलयतिसार्द्धेन २४ ॥ ॥ रा ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1868

ननु सर्वं प्रजापतिनिर्मितं द्वयं मत्तोपयोगार्हं तत्राह विस्मृतत्वादिति पूर्वप्रलयात्पूर्वप्रजेशस्य विस्मृतत्वात्तत्कृतजातेति निः
शेषप्रलयादित्यर्थः अनन्तरत्वकारणादिति निमित्तकारणान्यपि न सन्तीति त्वदाशय इति भावः अयं च तव दाशयोऽस्मात्सिद्धो
नास्ति ह्यावनु कल्पयेति समाधत्ते ब्रह्मैव ब्रह्मैवेति दीप्तिः स्वयंन्येति ब्रह्मैव जगदिति भाव ते न द्वयरूपे जगदन्यदस्तीत्यर्थः
२५ तदेव स्पष्टयन्नुपसंहरति तस्मादिति ब्रह्मणा प्रथमं आद्यो हिरण्यगर्भस्तदात्मना जातं भावेन कः ततस्तेन स्वयं संकल्पनं

विस्मृतत्वात्प्रजेशानां न च संभवति स्मृतिः ब्रह्मैवेयमतो दीप्तिर्जगदित्येव भासते २५ तस्मात्स्वयात्मनाभानं स्वमे
व स्वलक्षणात् ततः जगत्संकल्पनस्येति बुद्धं चेतनं ते २६ यथा संकल्पनगरे चिन्मात्रं भाति केवले तथैवाकार
णं भाति चिन्मात्रं स्वमेषणं जगत् २७ शरीरमस्तु मा मास्तु यत्र यत्रास्ति चिन्नभः चेत्यात्मानं तेन तत्र तत्रैतादृङ् नमयं
जगत् २८ तस्माद्यथा स्वप्नपुरं यथा संकल्पपत्तनं तथापरस्मिन्विद्धि मम मरणानन्तरं जगत् २९ आदृष्टादि
मयं भाति दृष्ट्यादिमयवज्जगत् यथेदमाप्रथमतोऽस्ततस्याप्याविलेतथा ३० देशकालौ न सर्गेण प्रबुद्धस्यैव
तौ यथा अनुमात्रावपि व्याप्तौ तथैवापरलोकिनः ३१ इदं प्रबुद्धविषयस्यानभ्यस्तमपि स्फुटं जगन्न विद्यते किं
चिन्नाकारणं गगने यथा ३२ अप्रबुद्धस्य संस्वप्नेऽप्येवं भाति भास्वरं तथैवं सर्गतज्ञाति व्योमैव परलोकिनः ३३ ॥

गरे जगद्बुद्धं च २६ २७ एतेन मातापित्राद्यभावेऽपि मित्रस्त्रोऽपि मम मा भूदित्यत आह शरीरमिति २८ मरणानन्तरं जगद्दर्शने
प्ययमेव न्यायो बोध्य इत्याह तस्मादिति २९ आप्रथमतः आदिसर्गे ३० यथा प्रबुद्धस्य तत्त्वविदः स्वभावबुद्धस्य वा स्वा
प्ने देशकालौ जाग्रत्सर्गेण अणुमात्रमपि न व्याप्तौ तथा परलोकभाजस्यापि नैहिकदेशकालौ न तत्र व्याप्नुत इत्यर्थः ३१
एवं तत्त्वविद्दृष्ट्ये जगदपि न व्याप्नोतीत्याह इदमिति ३२ अप्रबुद्धस्य निद्राणस्य व्योम चिद्व्योमैव ३३ ॥ ग ॥

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by S3 Foundation, USA

1869

भ्रान्तस्यैवं तत्सर्वमिदं वत २४ अथ महंमनः पुनर्नोकिंभावेनोत्पन्नः यमलोके आगतस्तत्र शुभाशुभं भुंजे इत्यादिभ्रांतिः
संभ्रांतिर्भिः पोवेमो त्तोपायमेवनादेवतय निनालयत्नाहमोहेति २६ एतेन धर्माधर्मावेव जगदाकारेण परिणमेते इति आ
लिकपक्षोप्युक्तः हीतस्त्याशयेनाह्यप्रबुद्धस्येति सविहितिनीतिविद्याचरणानुभवरूपा २७ जगत्स्वरूपसतः मनोरूपम
पिनमस्त्वरूपं च न किंतब्रह्माभिधं चैतन्यमेव जगत्स्वरूपं भाति तद्वयस्तात्वशाद्दनर्थभूतं परिज्ञाते परमकल्याणनिरति

स्वप्नादिवन्माययात्मैव परलोकिनः भ्रान्तस्यैवं भाभातिभ्रान्तस्यैवेदृशात्मनि २४ मृतोऽयं पुनरुत्पन्नो यमलोकमा
भाशुभं भुंजेहमित्यनिशं जनो भ्रान्तिं प्रपश्यति २५ मोहोपायानादिरिणामेवमोहेन शाम्यति बोधादृते मन
तेन मोहः प्रशाम्यति २६ अप्रबुद्धस्य यासेविस्ता धर्माधर्मवासना स्वपर्वतात्मिकानाना यतद्वै जगत्स्थिता २७
नअन्यद्रूपं न च सत्स्वरूपं ब्रह्माभिधं भाति जगत्स्वरूपं तच्चापरिज्ञानवशादनर्थभूतं परिज्ञानवशात्शिवात्म २८
महारामायणे मत्सुप्रश्नं प्रथम उत्तरनामसमुत्पत्तिद्वीपोन नवमः सर्गः १० श्रीवसिष्ठ उ० शुभाशुभं यथोदेति प्रजानामट
दृसंगमे असंबद्धेप्रतिबिंबैरिवोत्तरदिंमुखे ब्रह्मसंकल्पनगरे जनाजावदिदंस्थितं यदृश्यं दृश्यबोधेन ब्रह्मैवब्र
ह्मबोधतः १ यद्वत्संकल्पनगरे यदासंकल्पनेयथा तथानुभवतेतन्नानाहाविरचनेनतत् २ एवमस्मिन्नाद्या
तेसंपन्ने वृमिंय जा एवसंकल्पसंपन्ने जगतीदं भवत्पत ३ ॥

श्यानेदात्मकमेवेत्यर्थः २८ इति श्रीवा० नि० ३ समुत्पत्तिप्रकरणे नवमः सर्गः १० दृष्टेश्वागतैर्यैन्नैरन्यत्रापि प्रजाफले यथा
शाम्यो मितिनाहृत्साधातरिच्छा ववर्ष्यते अनिच्छितैर्हितैर्दैरदृष्टांतरागतैः फले प्रजा प्राप्नोत्यसंबद्धैरम् तैरत्रकः कइति प्रश्नो
त्तरं श्रावयितुं प्रतिजानीते शुभाशुभमिति अपरतिद्येरम् तैः १ यद्यस्माद्धेतोर्ब्रह्मैव ज्ञानाद्रूपबोधे न हृद्यपि ब्रह्मबोधत
स्ब्रह्मैव भवति तस्मादिदं जगद्ब्रह्मसंकल्पनगरमिति तावास्थितं २ किं ततस्तत्राह यद्यदिति ३ ततोपि किं तत्राह एवमि
ति यथा तेन तत्रास्मिन्संकल्पमये गृहे यं प्रजायेपं प्रजापवेन्तत्संकल्पानुसारिणी संपन्ना तथैव ब्राह्मसंकल्पतए जग

जगदिदं प्रजाभावे संकल्पकल्पितमेवेति वर्णितः ५ ॥

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५२५

1870

तदेवस्पष्टमाह एतदिति ५ यत्तु जगत्त्वमसंकल्पनगरेवैलक्षण्यमनभ्युपेते तत्र वरसंकल्पसिद्धवद्बोध्यमित्याशयेना
ह यथैवेति मनोनो यमनियमादिनिषेवणाभ्यां मेवितवरशापाभ्यां यथा व्यवहारक्षमाय वाप्यते तद्वल्लसंविदपि तथैव
भवतीत्यर्थः यद्वरशापाभ्यां भवति तदपि ब्रह्मणो वरशापाः सिद्धा इति विकल्पना ब्रह्मैव सत्यसंकल्पनेन बो
ध्यमित्यर्थः ६ प्रकृते प्रजाविधिनिषेधशास्त्राभ्यां बोधितया धर्माधर्मयोर्मध्ये एकया व्यवस्थया तत्फलं प्राप्नो
ति तदपि ब्रह्मैव दृश्यते विधिसंकल्पनमित्यर्थः ७८ असतो जगतः किंचित्कालसत्त्वेन भानमपि ब्रह्मसंकल्पवशा

एतत्संकल्पपुरे याहशं तेन तथास्थितं यथा संकल्पयसि त्वं तथा किल पश्यसि ५ यथैव वरशापाभ्यां शुद्धसंवि
द्वाप्यते संवित्तथैव भवति ब्रह्मैवेति कल्पनात् ६ प्रजाविधिनिषेधाभ्यामेकया स्थाप्यवस्थया तथैव फलमाप्नो
ति ब्रह्मैवेति कल्प्यते ७ देहिनो येन गत्यासि स्थानमनुपलम्भनः असदासीज्जगत्सर्वं सत्यमित्युपलभ्यते ८
चिद्रूपब्रह्मसंकल्पवशादेव तदेगमत् चित्तनिमेषनिमेषाभ्यां नावेनोपलयोदयौ राजोवाच किं नोपलभ्यते
एवं सत्यमित्युपलभ्यते ९ चिद्रूपब्रह्मसंकल्पवशादेव तदेगमत् जगत्कलहपुरे सुस्थिरारंभभास्वरं १० श्रीव
सिष्ठ उवाच अस्मिंश्चिद्व्योमसंकल्पपरस्य भाव ईदृशः यद्भानं भवत्येव यन्नभवति चक्षणात् ११ बालसंकल्प
प्रवमकेपोंडुकादिवत् किं लेनसदसद्रूपाः भांति सर्गाश्चिदात्मनि १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

देवेत्याह चिद्रूपेति हे शृंग एतज्जगत् ९ यदि ब्रह्मसंकल्पवशात्सत् तर्हि एवं सृष्टिप्रलययोः किं कुतो नोपलभ्यते एष्वा
ज्ञाग्रत्सर्गकालयोः किमर्थमुपलभ्यते चलहपुः सदा विक्रियमाणमिदं जगत्सुस्थिरारंभवद्भासुरे भासमाने किं कथमित्यर्थः १०
मायिकस्यास्य स्वभावएव ईदृशः पुनरमाह अस्मिन्निति सर्गेषु प्रजायनोर्भेदाप्रलयसृष्टिसीमान्तेष्वनभवत्येवेति यत् असौ ईदृ
शः भावः स्वभावएव ११ बालसंकल्पपुरादो यावत्संकल्पभ्रांतिकालमात्रावस्थाननियमदर्शनेन सदसद्रूपत्वावधारणाद्दानस्यये

स्थानसिमावाक्यालिति ५२॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1871

जगत्संकल्पयैवेव तन्नाशस्यापि संकल्पनाशानन्यथा न सिध्यत्याह मिति अथ संविद्दृशा तत्से प्रलयसंकल्पवशात आकारोत्तर
संकल्पवशात्स्वयमपायेनैव स्वःस्वभावलक्षणा विद्योमसंकल्पपुरेनेत्यस्मल्लाः विमलंस्वभावकचनमिति परेणान्वयः १३
१४ यत विजगत्स्वभः संविद्गमात्रेमत्तनाद्यनेंव्योमस्वस्याकाशमेव यतः स्वयमेव जगतेन देहता प्रसौ परमेश्वरो पृथग्चेतति
करोत्यपि च तत्सर्वं मनोवरणस्यास्य सत्यसंकल्पवलायोजनानामेशानेष्वपि बहुभिर्युगैरप्यवाप्त्यैः ते पुण्यपापादेकमपि
रलोकादिषु समीपवर्तमानवत् स्वर्गनरकभोगे स्वर्यादिकार्येषु द्रवतीत्यर्थः १६ वाह्यदेशकालव्यवधानेकर्मफलोभ

तत्संकल्पपरिक्षीणाविनाशायैषितन्नाशमात् स्वतोऽन्यसंविद्दृशानः स्वस्वभावः स्मृतेयथा १३ चिद्व्योमकल्पवपुरे
यदुन्मज्जननमज्जने स्वभावकचनेन स्वनहि हि विमलेन तथा १४ संविन्नस्वनाद्यंतव्योमैवजगज्जन्मभः तेनासावद्य
यत्वामकरोत्यपि च चेतति १५ तदणावरणास्यास्य योजनानां शतेष्वपि युगैरपि स्तम्भ्वकार्यक्षद्वर्तमानवत् १६ कि
लदेशांतरे नित्यमपलोकांतरेष्विच निरावृत्तोयप्रकाशा स्वकिन्नामनचेति १७ यथा मणेः प्रकचति प्रोन्मज्जननिम
ज्जने परावर्तनभास्यस्य चिन्मणेर्जगतां तथा १८ विधीनां प्रतिषेधानां लोकस्यास्य प्रयोजनं सैव संविदितः कृता
ऽस्थात्यापिफलदायिनी १९ ॥

याध्यात्माभिमानत्वेनोनिरावस्थोयप्रकाशात्मा न क्षोभयोः स्वदेवत्वविधानात्किंनामकर्मफलं स जीवो न चेतति सर्वं चेत
त्येवेत्यर्थः १७ यथा प्रकचति मणेः स्वभासैव कांतिविशेषस्य प्रोन्मज्जननिमज्जने अनुभूयेते तथा चिन्मणेर्जगतां
स्वष्टिप्रलयात्मकोनानुकर्मैवैचित्र्यभोगात्मकः स्वस्वभासा स्वपरावर्तने परावर्तनेऽनुभूयत इत्यर्थः १८ विधिप्रति
षेधशास्त्रस्यापि फलप्रयोजिका लोकसंस्थेव ब्राह्मणानिर्हृता हरस्य कर्मणामपि फलकल्पयतीत्याह विधीनामिति
ऽप्रमत्तापरलोकगतानाऽस्थितस्पानिशेषः १९ ॥

वस्तुतस्तु जन्ममरणोपमरणेष्वात्मनो नष्टः किं तस्य साक्षान्नेव भोमावनकल्पनमित्याह नक्षिंकदाचनेति तथा जाते जन्मा
दिस्थ्याने वा चाचादिस्थे नेन नत्वयत्न इत्यर्थः २० २१ तथा मरणमपि एवं देहादिभ्रांतिकचने पमेहार एव नान्यद् इत्याह यदे
तिशंतो म्रतस्त्वचे तेजीव इत्यर्थः २२ इच्छाकारकनाकचने चात्मनो नापृहितवितः स्वभाव एवेत्याह कचनेति २३ मणि
मंत्रौषधीनां प्रभावविशेषा अपि ब्रह्मणः संकल्पस्वभावा एवेत्याहि ताभ्यां त्रिभिः महतां महन्तां तिष्ठाभ्यां २४ २५ नहि कि
मीश्वरः प्रतिक्षणं प्रतिवस्तु पाकिकार्यादि नेतन्संकल्पयितानाकल्पनेनेत्याह न संकल्पयितेति यतिवस्तु प्रतिक्षणं

न कदाचन यात्यस्तमुदेति न कदाचन ब्रह्मब्रह्मविदाभाने सर्वदात्मतयावस्थिते २० यथा तु ड्डहृदयपतालकल्पना
कल्पनापुर स्थये जगदिवाभाति जातमिच्युतेनथा २१ यदा स्वभाकचने सेहृत्यात्मनि तिष्ठति ब्रह्मविद्गते
कात्माशांतइत्युच्यतेन तदा २२ कचनाकचने यस्य स्वभावो निर्मलो ह्ययः यथैता वात्मनो नानोद्यस्य दास्यदो
न भस्वतः २३ जरामरणहंत्वणीनाणान्यत्र पृथक् पृथक् भवन्तीति यथैतानि संति न तत्कल्पनापुरे २४ ब्रह्मसं
कल्पनगरे स्वभावादुदितास्तथा औषधीनां पदार्थानां सर्वेषां च जगत्त्रये २५ न संकल्पयिता राजन्नेकल्पयन
गरेस्वयं तेगांतणकल्पयति बालः क्रीडनकानिव २६ स्वयं स्वभाव एवैष चिद्घनस्यामलस्फुटे यथा घनस्य कल्प
यत्यात्म तत्रैतेवयवा अपि २७ ॥

स्वयोऽन संकल्पिता कल्पने किंतु बालः क्रीडनकान्यत्र विशेषानिमस्मदेव संक
ल्पयत्येन तज्जातीयमेतज्जातीयकार्यक्षमं वनतन्नतज्जातीयमित्थं अन्यद्यन्नामिति न तद्दशादेव बीजांकुरादिक्रमेण पूर्वप
वैलक्षण्यस्तत्तरोनरलक्षणं कल्पयति २९ आत्मस्वरूपेणैव यद्यत्संकल्पयति तत्तत्तत्रैते पदार्थाः सदयवापाकिकार्यादिभि
दावपि प्राक्कार्यपरंपरा अस्य संकल्पादेवा सिद्धमित्येष चिद्घनस्यात्मस्वभावः २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

1873

तेसंकल्पितपदार्थाः आत्मना स्वस्वभावेन नानात्मकतया स्थितास्तथापि पृथग्भावं न स्वभावे विवेकात्मकतया भान्ति एवं स्व-
तो नानाकारस्वभावा अपि सद्रूपेणैकरूपा एव सन्ति इति सूचितं तत्र तेषु पदार्थेषु एकं आत्मनि प्रसक्तचिन्मात्रतया अस्ति यतः सैव चित्स-
र्वात्मिका यत्र यथा आत्मता तत्र तथा भातीत्यर्थः २८ २९ एवमनादिमध्यान्ते अनेन वीर्यपरिच्छेदशक्तिके ब्रह्मणि किंचिन्न किंचि-
त् स्थितेष्वसत्स्वसद्रूपिण्यास्थिते सर्वं चानन्तं च सत्यमभवदिति श्लोकतः यत्तत्सर्वात्मभवतीति सर्वात्मभूः अतः अनेषु प्राणि

चिदात्मकतया भान्ति नानात्मकतयात्मना अप्येकरूपा सन्ति ते नानाकारस्वभावगाः २८ प्रत्येकं किल तत्रास्ति ब्र-
ह्म चिन्मात्रतात्मनि सर्वात्मकास्ततस्तेषु यथा भातीति तत्तथा २९ अनादिमध्यान्तमनेनवीर्यं किंचिन्न सदप्यसत्य
स्थितेष्वथ यत्र तत्तत्रात्म तत्र सर्वात्मभूस्ततस्तृणादिजातो ३० महारा॰ नि॰ महाप्रश्नोत्तरे द्वितीयोऽनगो नाम
श्लोकत्रयविवरणं नवमः सर्गः २०८ श्रीवसिष्ठः एकस्याजीविते येषां स्वदृशा सरणिं द्विधा सत्तार्थितप्रयोगाद्देवेन्द्रेय
तदिदं शृणु १ हेत्राणामर्थधर्माणां सर्वेषामपतने फले ब्रह्मणा कल्पिते नमर्गास्तिके संकल्पपत्तने २ ॥ रो ॥

तृणादिजातोऽपि यत्र तत्तु यदात्म यत्स्वभावं प्रसिद्धं तत्र स्वयमेव स्वस्वभावे भूत्वा स्थितमित्यर्थः ३० इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्र-
काशे नि॰ उत्तरार्द्धे प्रश्नोत्तरविवरणं नवमः सर्गः २०८ पुण्यपापयोर्गमागमौ विरुद्धफलकर्मणां अविरोधेन साफल्यमिह यत्नात्
प्रसाध्यते प्रश्नश्लोकमेवमस्मान्नु वादाद्यमवच्यायितेषां सर्वाणां विनिमयेन तत्समाधिं आवपति पक्ष्यति १ तेषां स्व-
मानाणमधिकारिणां प्रति तत्रादीनां सर्वेषां फले ब्रह्मणा कल्पिते संकल्पनसमर्थितमादिसर्गे २ ॥ रो ॥

वा. टी.
नि. उ.
५३६

1874

यत्र संकल्पपतनेयदर्थं यस्याधिकारिणो वांछितार्थसिद्ध्यर्थं कामप्रदं प्रयागादिदेशेतेनज्ञानरहितेनाज्ञानतपोयज्ञादिपुण्यं तथा
नान्याकृते संस्कृते शरीरे स्वयदिशास्त्रविनियोजस्य पुरुषार्थस्य च तदा तस्य पुण्यस्य तन्निष्पत्तिं तत्र वशेष्य च यत्र मदिष्टफलं भविष्यती
ति निश्चित्य कृतात्प्रयागमरणादेः सकाशात् तत्कामितं फलं उद्भवत्याविर्भवत्येवेत्यर्थः ३ अथ हृतपुण्यस्यैवं पातकिनस्त
स्यज्ञावतः प्रयागमरणादिपुण्यं किं करोति तत्राह इतीति तस्मात्प्रयागादिमरणादुत्पन्नेन ततः महतः अदृष्टरूपात्तैः पापादेक
भागस्याखिलं संहर्णं फलः पापं वा दैवमाहात्म्यादारतस्मान्तस्मात्कारेण परिणाम्य निरस्य स्वयमप्युपशाम्यति धर्मेणपापम

यत्र पुण्यं यदर्थं चवेत्तेत्रैनाभ्यं तेनयाकृतं यदि तन्निविनियोजस्यस्तस्यान्त्रमनिनिष्कृतात् तत्तस्मां संहृतः पापाद्भाग
मेतोखिलं चवा विनिपातन्यात्तनत्पुण्यं परिणाम्यापशाम्यति ४ विनेयपापमल्पं चेद्बलेनत्रमौधिकस्ततः तत्पा
पं नाशयित्वा तत्स्वरूपववृविवल्गति ५ तेत्रुधर्मेणतेनास्य विनेयस्य महीपते इह शरीरेविदोमस्पकृचनाः प्रतेभा
सिके ६ इत्येवमादिपापानां पुण्यानां च फलं महत् ब्रह्मसंकल्पकचितं यथा यद्यत्तथैव तत् ७ ॥ ॥

पनद्भीत्यादि शङ्कते तिरीतिरितिभावः ४ विनेयस्यशास्यस्य पुंसः पापं अल्पं चेत् ततः तत्रार्जितो धर्मः अधिकबलैः श्लेषेतत्पा
पं नाशयित्वा तत्तु शाठ्यस्मृत्यादिमतपादितेफले अंशेन विकल्पितकाम्यफलमपि विवल्गति धस्तेत्यर्थः ५ यत्र तु
विनेयस्य शास्यस्य पुंसः तेत्रार्जितेन धर्मेण समबलं पापं स्थितं तत्र तस्य वल्नतादेव तेन धर्मेण अपूर्वौ तु मशाकस्यास्य
पापस्य पुण्यस्य च भोगाय देहशरीरेन येभ्यो हि विदो चिदाभासोभ्यो निमात्मिके च चतः ६ यद्यद्यथा ब्रह्मसंकल्पे कचितं तत्त
थैव व्यवस्थितमित्यर्थः ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1875

ब्रह्मसंकल्पकचित्तमित्यत्र किमुद्ब्रह्म कथं वा मनःसंकल्पकचित्तं जगतदाह ब्रह्मेति स एवाब्जजादिसमष्टिजीवाद्यहमादिव्यष्टिजी
वाश्च सयथा संकल्पयत्तालेव्याप्तिसम स्पर्यामोऽनस्यसंकल्पनं जगदारथिनत्यालेत्यर्थः ८ धातुः संकल्पानुसारेणैव विने
यस्य देहेऽर्जितपुण्यानुसारेण तत्फलभोगान्विकाप्रतिभेवस्यमवत्वद्येति यथा पुण्यविपरीतपापवतो नरकादिप्रतिभो देतित
द्वत् ९ कीदृशी प्रतिभो देतित्तामाह त्रिहृदयेति एकात्मनेति त्वहं त्वपि एक एतात्मना त्मनः शुभीममबंधवः सर्वे जीवं तिमद
येरुदंतीमे १० एतद्वियंमरणाभिवबंधूनामपित्रसनयश्च सिद्धोयेदनाशावानिहृदयेण ममतदाहादिके सर्वमपि धात्र त्वोभवतामस

ब्रह्मोच्यते सौ विद्वान् सौ ब्रुजापहमादिव सयथा स्तेनपात्तनस्य संकल्पनं जगत् ८ प्रतिभैव विनेयस्य देहे तत्पुण्येनता
दृशी तत्त्वेयेवो देति साधान्त्वविपरीतवतो यथा ९ एकात्मता हमचैवं तनामीममबंधवः रुदंतीमे परेलोकं मामो यम
हमकक १० बंधूनामपितश्चैवतदेवास्य तत्येवच प्रतिभासादृशीवेतिधात्तत्वोभवतामिव ११ अन्यथैः पुण्यपापै
स्वैर्वा महात्मभिरीरिते लब्धाण्यप्यन्यथा संतिरणो विकल्पनात्वशान्त १२ अचेतनेऽप्यावीभूततेपिपश्यंति तेन
त्वे रुदंतितं च दहंते तिप्यंति सहबांधवैः १३ विनेयः सयथान्येन सविद्रूपे पादेहिना जरामरणमात्मानं वेत्ति स्त्रि
तमतुःखितं १४

त्विपानत्त्वध्यवानपितादिधात्तममतोपुंसामिव ताहृशी प्रतिभेवेतिबोध्यं ताहृशा इतिकर्जनादृष्टश्लोकः ११ यदा तत्फलका
निपुण्यानि पापानि वास्य संति तदा तैः स्वैरेव त्वबद्धैर्महात्मभिर्निग्रहानुग्रहहष्ट्याशैवितैसनिवात्व ध्वः परैर्लब्धानि अन्यथा
परैर्लब्धान्यपि वातत्फलानि शरीरादीनि विकल्पनावशात् संतिभवेतीत्यर्थः १२ तेजनात्रपि किंविदन्फलकः पुण्यपापै
स्तं विनेयं मृतं पश्यंति १३ एकस्य जीवितं पुंसः सुहृदामरणं द्विषां मृत्वार्थितं प्रयागादौ देहे त्यकयमच्युतामिति सत्र समाध
ते विनेयश्चान्यादिना देहिना जरामरणमिति छेदः सः सुहृद्विषोः कर्मभ्यां विनेयपकः पुरुषः स्त्रीनत्तेहसविद्रूपेण देहि
नास्तुहृदा यथा प्रार्थितं तन्नघास्तितं जरामरणमात्मानं दुःखितं वेत्तीति १४ राम राम राम राम राम राम
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰टी॰
नि॰ ३॰
५२०

(1876)

किं देहांतरेणानेन्याहृ यथास्थितेनैवेति नहि किं कथं तत्हि षोऽमनोरथाशिहि सत्वाहृमृतिमिति सहृन्मजनैरदृष्टरूपेणान्येन देहेन मृतिं वेत्ति
देवैर्मयागाद्दीशत्रुमरणानुकूलपुण्यकृतात्हिषाशरिनः कालान्मरणायशेरिनः सन्निमर्त्यः १५ ननु हिवन्हृनाभिचारादि
प्रतीकारस्थूल्ययाविनेयविधातोणात् नकालमेव मरणादिकं वेधते शुभमन्यते सन्नद्धगात्रस्यहिषः वर्मायुधादिनाशसन्न
द्धगात्रस्यविषमसस्यप्रारव्धाादिनाभेदनेन हि क्लेशः १६ १७ भुनैनैवन्यायेन सर्वैविरुद्धभ्रमाः समाहिताबोध्याः इत्याशये

यथास्थितेन देहेन वेत्त्यसौ जीवितस्थितिं मृतिं वा दृढरूपेणान्येनदेहेनपुषा विदेहिनः १५ अखिलासंविदा सं
विद्रूपयावेधतेत्तणात् नहि सन्नद्धगात्रस्य क्लेशाः सन्नद्धभेदने १६ यथापतिबुधो व्योम्नि नं नयेवाम्बरं तां गतं
दृश्यामित्येव लभते जीवितं मरणं समं १७ इदमप्रतिघातेरं भ्रांतिमात्रं जगत्त्रयं न संभवति को नाम भ्रांतो
भ्रांतिविपर्ययः १८ संकल्पस्वप्नपुरयोर्या भ्रांतिरनुभूयते ततोधिका पंनभूनाज्जाग्रत्स्वप्नेनुभूयते १९
राजोवाच धर्माधर्मौ कथं ब्रह्मन्कारणं देहसंविदः तस्मान्नेमौ कथं चैको ह्यशरीरं न गच्छति २० श्री
वसिष्ठ उवाच संकल्पनगरे वाद्य जगत्यस्मिन्महामते किं नाम ते नो संभवति सत्यं वाप्यसमंजसं २१ यथैव संकल्पपुरे
यत्संभवतीह हि तन्नास्त्येव न देहेस्मिं किंवा कल्पे ब्रह्मकल्पने २२ स्वप्नसंकल्पपुरयोरेको गच्छति लक्षतो तथा
चैकेवचित्स्वप्नेसेनातत्त्वमपगच्छति ॥

नाहृ इदमिति भ्रांतोको वा भ्रांतिविपर्ययः एकभ्रमविरुद्धो ह्यपरोभ्रमः को वा न संभवति स्वप्नसद्रिया माहौ विरुद्ध सहृन्नस्मा
पिसहृभावदर्शनादित्यर्थः १८ नदेवाहृ संकल्पेति १९ धर्माधर्मौ वमूर्तौ द्वाविति भ्रममेव प्रकृतकथयाहेतोपानुवादेपनय
विकृत्य राजा पुनः पृच्छति धर्माधर्माविति तस्य ह्यधर्मस्य ह्यमूर्तौ मूर्तस्याभावे हि शरीरं न द्वितीयशरीरभावं पृच्छति या
मोति २० धातुः सत्यसंकल्पः अमूर्तस्यापि मूर्तं तनोदृष्पित्तुं समर्थ इत्याशयेनोत्तरमाहृ संकल्पनगरे इति २१ २२ २३
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५२०

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1877

२४ स्वप्नसमये नैवैकं स्वप्नमर्कं भवति स्वप्नसंकल्पानुभूतसेनायाः स्वजोत्थस्य रूपतया एकाकारेष्वपि मिति स्थानेनेदिति कल्प
नेन चान्यथानुभवनं भवतीति सर्वानुभवसिद्ध इत्यर्थः २५ उपसंहरति तस्मादिति २६ नवाप्यसत्ता इव तस्य सदसदित्यर्थः
२७ प्रबुद्धस्य स्वप्नचक्रिणाम स्वप्नसमंजसामिति श्लेषः २८ धर्माधर्मानुष्ठापितोपि जनाः शास्त्रकृत स्वस्वनिष्ठयानुसारि स्वर्गा नरकया
भवतीत्याह इहचेदिति स्वप्नजादेवा स्वरूपभोग्याः स्वप्नजस्य सत्वनिसंद्धदृढफल पुण्यादि स्वर्गास्त्र पर्वताः सर्गे स्थिताः संतीति शास्त्र
तो वगम्यते तदनुसारि संकल्पे सति तज्जगतां तादृशाधिगतिरीत्या भवा तु स्वात्मानं कल्पान्तानुभवतीत्यर्थः २९ यदि तन्मिथ्यात्वा

सहस्रशः एककालं यो यो तिन्तथासैव स्वप्नमर्कं स्वप्नयथा स्वप्नसंकल्पसेनानुभवसंस्थितौ २४ संकल्पस्वप्नपुरयोरिति काना
नुभूतवान् संविदाकाशमात्रेऽस्मिन्जगत्यनुभवात्मनि २५ कस्मादस्मिंश्चिदाकाशसंकल्पे जगदात्मनि न संभव
ति किं नाम न संभवति वापि किं २६ एवमेवमियं भ्रान्तिभास्वत्रभोमयं नेह किंचन सन्नाम सत्त्वा सदिह किंचन
२७ यथानुभूयते यद्यत्तत्तथा तत्र दर्शिनः प्रबुद्धस्या चक्रिणामनन्तपर्वा गतेन्वले २८ इहचेदिहि नाधर्म स्त
स्वर्गमत्र पर्वताः स्थिताः प्रतीह संकल्पे कस्मात्तथा भवान् गिरीन् २९ इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते इ
तीह संकल्पपुरे सर्वमेवासमंजसं ३० यदि स्यान्न स्थिरं किंचिदिह तत्तन्न रूपको भवेत् न्याय एषोऽखिलः किं न
संविन्नात्मस्वकस्थितः ३१ ॥ ॥

दसमंजसमिति नेवुद्धिमत्स्वयंस्थलोकस्तत्र धर्माद्यनुष्ठानं तेन परलोकस्तत्र भोगाभ्युत्थेत्येन सर्वमेव जगदसमंजसमेवेत्याह इहेदे
ति इह जगति ३० यदि जगति किंचिद्रूपमवनादिवस्तु सुस्थिरं सत्यं स्यात् तत्रायं विरोधः रूपको भवेत् तदा प्यरूपंदसम
जसमिदमसमंजसमित्येवंन्यायोऽखिलः प्रकुंठितः स्यात् किंतु सर्वोपि द्रष्टा संविन्नात्मस्वकं संकल्पनमेव रूपकः स्थि
तो न वास्तवमित्यर्थः ३१ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1878

इत्येषोः स्वाभिमासमंजस्यपरिहारः यायोपि स्वप्नसंकल्पसिद्धास्तु कल्पनात्मात्मानुभवः सर्वानुभवानुसारी स्थितोपि जगत्वपियो
ज्यः यतो जगत्यपि ब्रह्मस्वरूपतः स्थिततया स्थितः संकल्प एव ३२ न देवादिरूपतेति ३३ यथा यथा तत्र ब्रह्मसंकल्पे कल्पितं
तत्तदात्मना सन्निवेशात्तथा स्वभावे नास्ति ३४ ततस्तादृशसन्निवेशस्वभावनियमादेव ज्ञानेन्द्रियैः सर्ववस्तूनां सम्यक्त्वसंभवा
दितयाप्येतत्पूर्णं भवति तेन कर्मेन्द्रियव्यवहारे संकरस्तु न भवति तेनेदं चिन्मयतत्त्वकृतनियतसन्निवेशोर्थः अन्यचिन्मयत्वेन
विना अन्यथा च न भवतीत्यर्थः ३५ आकल्पमाप्रलयं यथा ब्रह्मसंकल्पमात्रेण तथैव स्थितं पुनः प्रलयानंतरं

इत्येष कथितो न्यायः सिद्धस्त्वानुभवस्ततः यतो जगत्संकल्पस्थितो ब्रह्मस्वरूपतः ३१ न च संकल्पनगरे
नास्ति वा संभवो यथा सर्वार्थानां तथा ब्रह्मसंकल्पनात्मसंभवः ३२ यद्यथा कल्पितं तत्र तथा तत्संकल्प
मेव तत् स्वभावेन तथैवास्ति यत्र तत्सन्निवेशवत् ३४ ततः सर्वेन्द्रियाणामिह संकरो न प्रवर्तते विनान्यचि
न्मयत्वेन भवत्यर्थस्तथान्यथा ३५ आकल्पमज्ञसंकल्पे यथाभातं जगत्स्थितं पुनस्तेन संकल्परूपेणा
न्यद्रूपेक्ष्यति ३६ संकल्पात्मस्वयंभाति कल्पे कल्पे जगत्तथा प्रतिजीवं चितिस्वप्ने स्वप्ने वान्यद्रूपं यथा ३७
संकल्पपतनं तत्तु नौर्नदक्ति किंचिदपत्यसंभवति न च चिदात्मनोऽस्मात् नान्यत्संकल्पितं राघव परस्व
रूपाद्ब्रह्मैव तेन सकलं जगदंग विद्धि ३८ महारा नि° एतसर्वास्तित्वानुभूतिदर्शनं नाम नवोत्तरद्विशततमः
सर्गः २०९ श्रीवसिष्ठ उवाच फलत्यैर्तु भारूपे मामेध्यानतः नैर्भः यथान प्रान शरीरं तथेदं कथनं स्थितं

अनन्तरब्रह्मांडान्तरं ३६ ३७ संकल्पपतनं तनोरस्य जगतः यत्र संभवतीति मन्यसे तत्रापि सर्वं भवत्येव न च प्रकल्पयितुरस्मा
च्चिदात्मनोऽन्यत् तेन हेतुना जगद्ब्रह्मैव विद्धीत्यर्थः ३८ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्धे नवोत्तरद्विशतत
मः सर्गः २०९ इहावासिष्ठप्रश्नानां समाधाने निरूप्यते तथा देहादिजगतः स्वप्नावस्थामात्रता विसामन्यत्र यद्यपीति
निध्यायि चितैः फलैः तस्य कालमनुशासैः सहस्रैर्नु न किं न भवेत् निष्पन्नस्योत्तरं तत्रप्रथमं श्रावः यति फले इत्यादिना १ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1879

सम्यं चंद्रबिंबस्याहंभावेन ध्यानात् शामस्थे चंद्रभावे चिरं ध्यानेनात्मभावविस्मरणाद्देहवत्यायेन स्थिताः संतस्थं चंद्रभावं प्राप्ता
एव तथापि नेदं तन्मस्तलं शामाः नाप्येन प्राशितं स्थिताः प्रविष्टा इत्यर्थः २ कुतो न प्रामास्तत्राह केवेति अन्यसंकल्पपुरं प्र
न्नः प्राप्तोनीत्येतत्क्रोवकुतइहहहशानी हुन्यकुगे शंकतेन ज्ञातोनस्मिन्संकल्पयिन्नीवेपव न परेजीवां नरेहष्टा ३ कुतहि
तेस्मिनात्मत्राह हष्टयगिति ४५ अस्मिन्नेव चंद्रेते सर्वेतावत्कुतोनयविष्टास्तत्राहस्मदमिति नैवतुन नत्याध्यानां किंत
न्यस्मान्नुसारामवेसामान्नय हृष्टंडरिनिकामनयाध्यानमिति भावः ६ अन्ययाध्याने स्यापालं कुतो नभवतितत्रा

चंद्रबिंबस्य ध्यानात्ः शामाः शामव्यस्तस्थिताः नेदंनमस्तलं प्रामान चेमं प्राशितं स्थिताः २ केवान्यसंकल्पपुरम
न्यः प्राप्तोति कथ्यतां संकल्पपुर्यामप्यामित्तज्ञांनादेवनापरे ३ पृथक्पृथक्संकल्पसर्गविष्ठवने स्थिताः
चंद्रास्तपंतिन चैवकलान्नयविवर्जिताः ४ विविधमस्मिन्नेवदाविति ध्यानानिशाकरे अस्मिन्नेवविशन्त्यं
तरान्मबुद्धिसत्वोज्झिताः ५ अहमिंदुप्रविष्टः स्यामिंदुबिंबस्त्वोनितः ध्यानेनितानहक्त्वेभाग्भवती
तिविनिश्चयः ६ यथायमनुसंधत्ते संविदं संविदव्यया तत्तथैवानुभवति भवेच्चेहहठनिश्चयः ७ यथे
डं स्वसंकल्पात्सर्वध्यानः पृथक्पृथक् भात्येवमेवपतितालाभः कात्पनिकः स्वतः ८ याध्यानेध्या
तृत्वतांगतांसाध्वी भार्यात्वमागता तत्कल्पनानुभवनं तेषां सत्वात्मनिस्थितं ९ ॥ ॥

इत्ययेति यथायं स्वभावमयमनुसंधत्ते हृढसंकल्पेन ध्यायतितं स्वभावं अयथासाक्षिसंवित तथैवानुभवतिन वैपरीत्ये
नेत्यर्थः ७ अनच्च ध्यायिनां लक्षैर्ध्यानैकास्त्रीयथाक्रमं जायाखेनसमं कालमितिप्रभ्रोप्यनयैवयुक्त्यासमाधेयइत्यभिनिदि
शतिययेति स्वतः कात्पनिकः कल्पनासिद्धः ८ साध्वी साध्वी गृहे भर्तुः संस्थिता तत्प्रसादपरेतिप्रश्नांप्रोप्ययमेवसमा
धिरित्याह येति सत्वात्मनिः अंतःकरणोपहितसाक्षिणि ९ राम राम राम राम राम राम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५२९

गृहान्निर्गच्छ माकल्पं नृपः सद्दीपसप्तके इति प्रश्नो यथा नेन समाहितं इत्याह गृहादिति स्वमंदिरे व्योम्नि स्वचिताकाशे १० यदा इ
दं ब्रह्मसदादिदृश्यं जगदपि समस्तं आद्यस्य जन्मनः श्रौम्यस्तिकसार्वभौमस्य वा नो हिरण्यगर्भस्य कल्पनामात्रं तदा नेषु उपासक
कल्पितजगत्ता किं नु यथा ब्रह्मा हृष्टं स्वसंकल्पादेनाप्सतं जन्मतत्साद्दिन्यथः ११ दानधर्मादितपसा मोर्ध्वदेहिककर्मणां इ
हस्थानामहत्तीनां मृतप्रेत्यास्ति किं फलमिति प्रश्नमनूद्य तत्समाधानं वक्तुं प्रतिजानीते दानेति १२ चित्तैव मृत्याकारकल्प
नात् १३ मनोज्ञानेंद्रियैर्वेदनावेदनाकराभ्रांतिः तयाभ्रांत्याविषयप्राप्तये तच्छिन्मात्रं मनस्कैः कर्मेंद्रियैः स्पंदास्पंदात्म

गृहाद्दनिर्गदाजीवः सप्तद्वीपपरः स्थितः तत्स्थापितमात्मनिकं राज्यं व्योम्नि स्वमंदिरे १० समस्तं कल्पना
मात्रमिदमाद्यस्य जन्मनः शून्यमप्रतिघं शांतं तेनेष्वपि स्यात्किमन्यथा ११ दानोर्ध्वदेहिकतपोजपादीनां पर
त्र यत् अमूर्तानां फलं मूर्तं तन्नदिदं कथ्यतेऽधुना १२ दानादिविहितधियः परत्र स्वप्नवत्फलं यथाप्नम
ता मूर्तामथ जो चिन्मूर्तिकल्पनात् १३ वेदनावेदनाकारास्पदात्मैव पुनः चिन्मात्रस्यास्य तद्भ्रांतिः शांतो
शांतात्मनिर्मले १४ चिन्मात्रममितोदानादमुत्रात्मनि वाप्नुयात् संकल्पात्मेति कवयः कथं तत्रोपल
भ्यते १५ कल्पनात्मनि संसारे संकल्पः कृत्रिमं फलं चिन्मात्राभमितोदानादानाद्धास्तु यथोदितः १६
पतते कथितं सर्वं यथाऽहं महीपते जगदंतिकं सर्वमिदं चिन्मात्रकल्पनं १७ ॥ ॥

संपद्यते तद्भ्रांतिः शांतो तत्र निर्मलं शांतात्मन्येवावतिष्ठते १४ इतः इहानुष्ठिताद्दानादमुत्र परलोके चिन्मात्रमभ्रं चित्प्रतिभासा
त्मकं तत्तत्फलं प्राप्तं उपनीतं तत्संकल्पात्मा जीवः प्राप्नुयादिति कवयो वदंतीति शेषः १५ इतः दानाददानाद्वा अ
कृत्रिमः संकल्प एव दानं फलं भोगैश्वर्याद्यदानफलं दारिद्र्यादि वा परलोके ऽस्तु न कश्चिद्विरोध इति सर्वासमंजसपरिहा
र इत्यर्थः १६ सर्वात्मप्रश्नान्कंठतोऽर्थाच्च समाधाय जगतो ब्रह्मैव तत्त्वमित्युपसंहरति यत इति १७ ॥ ॥

1880

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1881

देहेप्येवविदश्यक्तिदर्शनात्तनभिव्यक्तिविनिशेन्यायदर्शनात्सर्गादौभांतिसिद्धेदेहसिद्धिस्तत्सिद्धाचभ्रांतिसिद्धिरि
त्यन्योन्याश्रये मन्यमानो रामाशङ्कतिसर्गादाविति चिन्मात्रेदेहस्फुरणंचेतनंनतन्मात्रेदेहकल्पनंकथंभातिदेहवि
नाचित्यर्थायाप्येवादर्शनात्कुतस्त्यानांभ्रांतदोषप्रभाष्यायनानतदोचेतनस्येत्यर्थः १९ ननुदेहस्थितिदर्शनव्यक्तक
इतिनतत्त्वपदः नदृष्टोजडस्येवाप्रसिद्धेः अध्यात्मंवैतत्त्वनाटेवाभिव्यक्तचेतनत्वदेहाद्विसर्वकल्पनानीतासाये
नेनरमाहतयेत्यादिना १९ अंङ्कं भमोविवेतिशाब्दृइयानुकरणनान्नविरूपाणामपिसमर्थानामित्येकशे

रामोवाच सर्गादौभगवदेहमिदंचिन्मात्रकल्पनं कथंभातिकथंकुर्यांविनाशेनप्रकाशने १९ श्रीव
सिष्ठउवाच तथायोदेहशब्दस्ययोऽर्थःसमहामते ननुतत्प्रतिनास्त्येवमिलान्ततिमिवाचरे १९ यएव
ब्रह्मशब्दार्थोदेहशब्दार्थएवसः नार्थयोरनयोर्भेदविद्यतेइवमनोविव २० यदेहब्रह्मदेहोसौसमाभः स
मएवतु नदेहोयाचोच्यतेशुक्तिर्नेननतत्समएवतु २१ समएवानुभवार्थस्तेनानन्तप्रबोधमे ननुसर्गोच
दृश्यतेस्यादृश्यस्यसमभ्रमस्तत्ता २२ कस्तत्रनामदेहोयंकस्यैतेसमधीःकथा समनतावद्रुदेनममेणासाव
योपमे २३ नतत्तायत्नवत्समोनतप्रथमनचैतरत् किमनीत्यमिदंभातिनवमातेमौनमोमले २४ प्रा
भातमेवभातीवयदिदंपेत्यमिदंततेन प्रतिविभाततयास्ताछेजाग्रत्समाहितोयथा २५ देशादेशां
तरप्राप्तौयन्मध्येसंविदोवपुः तन्मयंसर्वमेवेदंद्वैतमद्वैतमेवच २६ राम राम

वोःस्तहप्रयोगोद्वैतेवा २० स्वमाश्रौसौहृदःपद्वस्तदेव नतुसमेमममन्वायस्मात्सामान्यात्कस्मान्नेनसमाभावइतिमेदे
सिद्धवन्तनदृष्टांतोकिंःकथंतत्त्वाज्ञनदोषोपोति २१ कथमसमदोषोपयोगस्तत्राहसमइति समलतगोन
भस्मनावाधितार्थोसहचिदात्मनात्रभानेसर्गसादृश्यनतत्त्वलीनार्थः २२ कस्यैतेत्तामार्थाः २३ २४ यदेये
त्येभातीवनदभानमेव प्रतिभातमपितथाचकदाचित्तायत्समादियथानोनास्येवतथाअन्यक्षेत्रस्यापि
२५ देशादिविव्याख्यातेनिर्विषयचिन्मात्रमयमित्यर्थः २६ २६ रामायनमः राम

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

लि.
वी. प्र.
५५

1882

अनन्तरं हि रम्यवस्तु हितैरमात् द्विसर्वं चिन्मात्रममसैवोपमीयते २१ स्फटिकशिलायाः अन्तर्हेतुर्नेपदूरं संभवन्न
रूपम् २२ कचितस्थानमिति शेषः २० असैव ब्रह्ममयं २१ २२ अर्थिनो पुरुषार्थे नाश्राव्य भोगरत इति शेषः
यन्नमात्राय न्यानुभवसिद्धं तन्निस्नेहं भवनं लोके ... शास्त्रे दृष्टिरिति वेदादिषु सिद्धमेव तथा न्यायगत न्यायमि
त्यर्थः २४ न सर्वं ब्रह्मेति गच्छेन् विस्मृत्य परिज्ञानं ब्रह्मज्ञानं सुपरागच्छति करोति यदा तेन च रमसाक्षात्कार

अनन्तविन्मयं स्वं च द्वैताद्वैतं शुभाशुभं । निरावरणचिन्मात्रमसैवोपमीयते २२ सूक्ष्मस्वर्थोपले
मध्यभानेन वाभानमेव च । द्वैतमैक्यमसत्सच्च सर्वं चिद्व्योमनि स्थितं २३ शून्याकाशं सर्वतः शान्तमे
व स्थितं जगत् । न च भानेन न वाभानेन शिलावद्घनरूपमे २४ यतो जगति चिद्व्योम्नि आत्मात्मा
तिष्ठति ततः । चिन्मात्रं यत्र यत्राशु स्थितं तत्र चित्तं जगत् २० विद्धि मम चास्ति सर्वत्र सर्वं चेतत्
तन्मये । सर्वं ब्रह्ममयं शान्तं जगदित्यपि शाश्वतं २१ यथास्थितमिदं विश्वं तथा संस्थम
नामयं । असैव निरवग्राह्य चित्कल्पनाकृति २२ असम्भवादन्यथा ते युक्तिरेवैव शोभ
ना । अनुभवन्ती न नास्तिनामिह शोभते २३ लोके शास्त्रे यथा वेदास्य परसिद्धं सिद्धमेव तत्
नरस्य ... नित्यतां शक्नोति न वा कश्चित् २४ तदेवं परिज्ञानं ब्रह्मज्ञानं सुपगच्छति यदा ते
न समं तिष्ठस्थितमेव विलीयते २५ मायेनेति हेतोर्न लोके वेदादि सिद्धाति सर्वं सजीवन्मुक्तत्वे
मेव एवावतिष्ठतः २६ परिज्ञाते चिराकाशमयं ज्ञानपादपे सोहं त्रिजगदित्येवं बद्धमीतानि

इति रूपेण ज्ञानेन समं स्थितमेव विलीयते तदा २५ तथा यो देहशास्त्रार्थं श्रुत्यादिना एतदेतेन मदुक्तेन न्याये
न सजीवन्मुक्तं तेजीवन्मुक्तिसहितं लोके वेदादि सर्वं जगत् एतदुक्तं वसिष्ठेन तत् सादेव एवमदुक्तो न्यायः
परमपुरुषार्थोपायता दुपादातुमुचितं इत्यर्थः २६ अस्मिन् परिज्ञाते ज्ञानमात्ररूपसंसारलसरोपादये
सम्यक्त्वे सपरिज्ञाते चिराकाशमेव न तनो न्यदणुमात्रमप्यस्तीति मः अपरिज्ञातः परिज्ञातश्च चिराकाशोऽहमेव

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

परिज्ञातनमात्रेणैव कथं मोक्षस्तत्राह यथास्थितमिति तत्तत्स्वरूपमिति कोऽयं इत्यात्मना ज्ञातेन स्वरूपज्ञानेनैवागाधयमप्यम
वशिष्ठानन्दमयः १८ लोके जीवन्मुक्तजनैर्यत्सिद्धं विचारशतैः परिनिश्चितं तदेव सानुभवानामपि संवेद्यते अतस्तदेवं
परमपुरुषार्थभावेन फलति १९ तत्मामेव तत्राश्रमात्र ज्ञानयोगेनतदेकनिष्ठेनैवाप्यतेऽतस्तेन चाक्षयनन्दमानन्दात्मा
इह सकलार्थेति सर्वत्र लौकिकेऽपि कार्ये अन्यदपि भावितं तत्र च दृष्टमेव त्यधः ४० तथा लौकिककार्यं मत्संसेऽन्ता व्यवह
तन्नमितिबालरवैलतगप मस्तनेमसाधनो योगं तत्फलानुभवेन च नैविशेषपरमानन्दपरितोष्यते ४१ हेम॰

यथास्थितमिदं रूपं परिज्ञानाद्विलीयते तत्स्वरूपं तत्रैव शिलाभौनेनतशिष्यते ३८ लोके शास्त्रेच
वेदे च यत्सिद्धं सिद्धमेव च संवेद्यते तदेवानन्दं देवफलनिश्चयं ३९ सकलार्थनिरासेन यथालब्धे यते
चिरं तदेव प्राप्यते वश्यं सर्वैरेवानुभावितं ४० यथानुभूतं यत्तत्तत्वानामानुभूयते तत्तत्पमस्त
मन्यवाधावलाभनेषानुतत ४१ इत्थं महाप्रश्नविचारणं तेमयेरसुकेमतिमविहाम्यन् अनेनग
तात्पथाविनिराधिविनिरामयोनिश्चिमनोभवोऽप्येः ४२ इति श्रीमहारामायणे वा॰ मो॰ नि॰ उ॰ त्रि॰ शि॰
नामएकोनविंशतितमः सर्गः २१९ श्रीवसिष्ठ इतितत्रोपविष्टाह इतितसेनमभजा प्रयोजनेन सर्वं
पायसर्गेतेगगनेस्तुतः १ अथैतत्रवलप्रोक्तं यथामतिमतावर अनयाहरशाखानसनःस्वात्मा
भविष्यामि २ अथैवततदिदं सर्वं निर्नामैवामलेनमः किमथवानमाशांतमादिमध्यान्तवर्जितं
२

तिमन हे महात्मान इत्यं मयाते महाप्रश्नानां विचारणं विचारफलनिर्णयरूपं समापनेऽन्युक्तं अनेन पथेनग
च्छ तेन सुखमनसानिराधिर्द्वन्द्वनिरामयः इतियथुनिश्चितो मनोमुनाड ज्ञेः मवीतकाचे भवतपथः ४२ इति श्रीवा॰ मो॰
उत्तरार्द्धे एकोनविंशतितमः सर्गः २१९ सिद्धसाध्यादिलोकोद्धरदर्शनोपायसंयुते वर्णितेऽथ पुनः स्पष्टं श्लोकेऽवसक
लनगत तत्र कुशहीयेरलावमाख्यापयुपि तेनमदनमात्रेनमभजनोसप्रयोजनं तदस्तु ग्रहलतत अय
एतस्याद्रयोगाधारभवनाविद्यमानेनमया १२ निर्नामनिः शब्दनभपव ३ ॥

नि. वी.
उ.
५४१

त्रैलोक्यपि कल्पनया कलिता मिथं नव स्थलनः कुतः स्थैर्यं दृश्यानवयवत्वादेर्योगादिरर्थः ४ लोकान्तराण्यात्मनस्तेषां
यतः आधारभूताः कथं केनोपायेन दृश्यन्ते ५ आलोकयन्तु ज्ञानालोकप्रकाशेनालोकधारणाविशेषैः पश्यन्सन् पश्य
सिद्धत्वात् ६ द्विविधा हि सिद्धलोकाः एके नैसर्गिकजन्मतपःसमाध्याद्यभ्यासेन स्थानदूरगाः एके तैः सर्वत्र संचरन्तोऽपि
ज्ञाना मयदृष्टिपि तल्लोककामा भवन्ति संकल्पादेवास्थापितत्वः स्वश्रुतिषु स्थितिनेनापि तल्लोके न समपन्नो महीयन्ते इत्या
दिश्रुतिसिद्धाः संकल्पलोकाख्याः एभिः सह विश्वयामर्षं त्रसन्ति द्विधानामपि दर्शनधारणाभ्यासः का

विज्ञानमात्रमिमुक्तं त्रैलोक्यनिकलितामिथं यदान्यत्समितिप्रोक्तं तत्तु निर्लेपमक्षयं ४ श्री
रामउवाच सिद्धसाध्यगणब्रह्मविद्याधरदिवौकसां ब्रह्मन्कथं परं दृश्यं तेलोकाल्लोकयन्तः
कथं ५ श्रीवसि. सिद्धसाध्यगणब्रह्मविद्याधरदिवौकसां अन्येषामपि भूतानामशुद्धात्
महात्मना ६ प्रतिपत्प्रतिदिनेप्युः पश्चाद्विपर्ययः एकएव स्वालोकं स्वलोकान्न पश्यत्यभ्ये
पश्यति ७ एते लोकाः किं लोके येनाभ्यासः स्थानदूरगाः एते संकल्पलोकाख्या बाध्यामे
भिः किलाखिलं ८ यथैते कल्पना लोकास्तथायं लोकस्तथैव नः यथा कालत्रिकोपानी
लोकालोकास्तथैव ते ९ संकल्पसमलोकोऽयं न वभाति दिवानिशं नयत्रनादृशाभ्यासात्संक
ल्पाख्यैः स्थिरीकृताः १० ध्यानेन तत्समीपीन्यार्थस्थिरतां हि स्थिरात्मना न यथा स्वतनदेवैतेस्थि
रतां यान्त्यविज्ञतः ११

ख्यांशस्वचेतनेनास्तीत्यर्थः ७ ८ तर्हि किं मया तद्दर्शनाय धारणाभ्यासः कार्यः न कार्यस्तेषामसारतादिति रोप
ति यथेत्यादिना यथैवैते कल्पनामात्रसिद्धः यथा कालत्रिकोपिवातः सर्वत्र भ्रमति अयं तत्तन
चेतसा वान्येन विशेषइत्यर्थः ९ न वसंकल्पसमलोकायं भाति न एवं नेसिद्धलोकाः नादृशाभ्यासेचलो
कास्तैर्निर्मीय संकल्पेनैव स्थिरीकृताः १० एवं च तत्समपि यदि योगधारणास्थिरीकृतेन ध्यानेन ऊनात्
स्वसंकल्पमात्राल्लोकास्थिरतां न यान्ति तदा एते नापि स्थिरतां यान्ति ११ ॥ ५४१

1884

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

एवमन्योपि हठ तरथ्यान्संकल्पभावेन वलितमन्येन्योपि सिद्ध वदेनास्थिवतास्यस्यति ११ किमेतनावीत्ति शेषः नैः सिद्धैः स्वः स्वर्गा
न सिद्ध लोकान्स्थानित्य यथानयाविधयाशाकतधर्मसंपदा नेलोकाः स्थिरतां नीताः स्वगायासत सिद्धास्ते तेषां येतत्येर निर्म्ये
रितानीतन धारणाभ्यासैर्ध्यानविशुद्धितायतनेनैर्ईः हेः स्वमैरमी लोकाः स्थिरीकृताः स्फुरंति १२ संविदिति निश्चित १४
यतस्त्वासंविदिते आत्मिता स्तीति वचोघनानकं विषयतानास्ति १५ कुतः स्वस्थपतिवेचनतचाह चित्स्वभावनयेति
यद्दठसंवेदनेन भानं तच्चित्स्वभावनयाभासरूपमिवभासमानं हस्थने आत्मसंसंविदिते स्वभावनस्थिरदभिमानस्थि

यथाभिमतविस्तारायथाभिमतसंपदः संकल्पभाववलितोजनः पश्यति सिद्धवत् १२ किंतु तेस्थिर
तां नीताः सिद्धैः स्वधीनसंपदा आस्थिरैर्ध्यानविशुद्धैस्तैर्ईः हेस्तदमी कृताः १३ जगदस्पतिचंसवैरा
निचिद्योमसर्वदा यथाहं संविदितेन तथैवाभाति नान्यथा १४ नभासेवा संविदितमस्तिनास्ति नचो
घना स्वन्यसयतिचेनमराकाश्यमसेधके १५ चित्स्वभावनयाभानं भारूपमिव हस्थते आसीमिश्रि
दभिमानस्वविधनेन स्वभावतः १६ कार्यकारणभावाचेकथैवात्रनविद्यते ब्योम्नोनंतस्य सिद्धस्य
किं कथं किलजायते १७ नच्च जातमिवाभाति व्योम्नि व्योमैव ननतथा नचैकहिल कलनाकीदृशी
सादरूपिणि १८ नहि यादृशमेवासीत्तादृगेवावतिष्टते निर्विकारं यथास्वमेव्योमेवाचलवद्भवेत् १९
संकल्पैश्चिन्मयाकारं यथोदेत्यद्रिलीलया नचसोदितं तद्योमतयात्रत्वजगत्स्थितिः २० काष्ठावन्मौन

स्ततास्फूर्तिव्योमिर्यतोन विद्यते इत्यर्थः १६ कारणसत्तावलादेवतत्सत्तायाभाविष्यतीतितनशंक्यमेवतिरस्तत्वादित्याह
कार्यैति सर्गादौ प्रच्छयतात्योम्नः १७ यच्च जातमिवाभाति भूतभुवनादितनत्व्योम्नि व्योमैव जातमिवाभातीति नचैकत
ढिनकलनापिइर्लभाहरेकार्यकारणभावश्शून्यर्थः १८ नहि वस्त्वैव कारणमस्त्यनत्याह तदीति विवर्ताधिष्ठानमेवतविका
रीनितकरणमित्यर्थः १९ आकारं कल्पयितेनिशेषः २० चेतन एव स्वदृश्यानिव्यापारायवजीनत्स्वकाव्यवहरनवभाति

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५४२

1886

२२ २३ २४ अर्थंकारि लौकिकवैदिककार्यसमर्थमपि २५ सदा संकल्पनगरव्यवहारकालेन यथा स्वयं परिदृश्यमानसंसारोपि
२६ २७ २८ तन्मयमस्त इत्यादि पराभिधानं सर्वापरमिथ्यान्मो चेन्मभवति तन्मपरमार्थतः सत्व २९ हे राम सिद्धलोकभोगादिफल
शून्यमद्वर्शनप्रकारेणैव कल्पनामात्रं स्त यदि वा शून्यथा शून्यमस्तु भिर्दर्शनं प्रकारेणान्यादृश्यमेव वास्तमेव वास्तु न यापि
तेजीवन्मुक्तस्य अत्र कः संभ्रमः आदरः फलानि सिद्धादि फले फलग्रहे पुरुषार्थ नातु हिं मे च यतस्त्वं ब्रह्म न मेव तद्वानसि
ते

यथा वा विपिनं वर्न्ने नेनरं गा वनं द्रुमयः अनन्याः परिवर्नेन यथा ब्रह्मणि सृष्टयः २२ यथा वा योपरिस्पंदाः यथा व्यो
मनि शून्यता अनन्या स्वाश्रयस्तु तास्तु तथा ब्रह्मणि सृष्टयः २३ यथा संकल्पनगरं शून्यमेव पुरः स्थितं साकारमप्य
नाकारं ब्रह्मणीदं तथा जगत् २४ चिरानुभूतमप्यर्थं कार्यमीदं जगत्त्रयं शून्यमेव निराकारं संकल्पनगरं यथा
२५ यदेव चित्तसंकल्पः न देव नगरं यथा न दानतया ब्रह्माहं तु देव जगदुच्यते २६ चिरं नित्यानुभूतोपि जगद
यो न किंचन विपिने पुरुषस्येह स्वप्ने स्वमरणं यथा २७ स्वप्ने पुंसा स्वनेनापि स्वदाहो दृश्यते यथा असदेवस
दाभासं जगद्दृष्टं परे तथा २८ जगता च जगन्नाच परस्यैवामलं वपुः पराभिधानं च परं न च सम्परमार्थतः
२९ शून्यमस्तु यदि वान्यथास्तु वा मैवमस्तु अथवानुकोत्र संभ्रमः नेच फलानि फले फलग्रहे त्वहं तवानसिद्धे
नं परिश्रमः ३० महारा निर्वाणपरमार्थोपदेशनामैकदशोनरद्विशततमः सर्गः २११ श्रीवसिष्ठ उवाच वि

अनन्तो मायामात्ररूपप्रसिद्धलोकवैभवपरिज्ञानश्रमैः कृतं अलं साध्यं नास्तीत्यर्थः ३० इति श्रीवाशिष्ठ निर्वाणपरमार्थोपदे
शनामैकदशोनरद्विशततमः सर्गः २११ ब्रह्माहं भावकलनापरमेष्ठी जगत्त्रयं तन्नस्तकल्पमयं तस्मादस्मैवेसत्र त्वएषेति
ब्रह्मणः प्रथमं समष्ट्यहंकारान्मा हिरण्यगर्भ इवकल्पनाज्जदरेच व्यष्टिजीवं जगत्कल्पनेति सर्वं ब्रह्मविवर्तमात्रं मायाप
न दर्शनसिद्धं परमार्थदृष्टौ न हिरण्यगर्भो जगद्वा किंचिदस्ति ब्रह्मैव केवलं नित्यनिर्मलं सविज्ञानेदैकरसमूहणं भवति
हृत इति सर्वं वेदान्तनिकृष्टार्थं मनेवर्णायितु मुपक्रमते चिनादिति ब्रह्म स्वयमेव प्रथमं ब्रह्महमिति महंकारसमष्ट्यात्मानं वेत्ती

५४२

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

(1887)

नचमायिकेनतावन्मात्रापराधेनब्रह्मसुप्रवृत्तभवतीतिहिरण्यगर्भादिकिंचिदन्यन्नासीदेवेत्याहएवंस्थितेऽपीति २ यदिनासीदेवतर्हि
संविन्तोकथंभासतेनेत्याहसंविन्नाविति एवमेवप्रातिभासिकमेवसत् नपरमार्थसत् ३ पुनःसर्गकालात्प्रभृति भ्रांतिरस्मदादिना
अपवाद्यापिनास्मदादिनैव ४ अत्यन्तासज्जगद्दुर्निर्वचनीयोऽप्यस्यार्थसत्त्वापिनह्रातिरित्याह जगदिति ५ चिन्मात्रस्वरूपात्स्वाभाव्या
त् अहमित्यहंकारसमष्ट्यात्मनाविदत् ६ तस्यैवात्मनः प्रत्यंश्वसत्ताचेतनति ७ यदिस्वरूपचैतन्यमेवाभिप्रेत्यप्रत्यंश्वचेततीत्यु
च्यतेतर्हितत्स्वैवास्तीतिइदानीमचेतनतिकिमुच्यतेइतिरामः पृच्छतिएतदिति एतत् अहमादिकदानचेतितत् यतःसदैवाति
रहितंनिरावरणंप्रकाशतमित्यंच नदिदानींसर्गादिकालमध्यमचेतत्किमुच्यतइत्यर्थः ८ समंयौक्तिकहप्राप्तदेववाहमा

एवंस्थितेनचब्रह्मानचजातंजगत्स्थितं स्थितंयथास्थितमजंपरंब्रह्मैवबृंहितम् १ संविन्नोनुजगद्रूपंभासतेत्येवमेवतत्
स्वगतंतत्त्वावसिच्यैवदृश्यमानमपिस्वत् २ पुनःप्रभृतिस्रष्टयंभ्रांतिरस्मदादिनात्वया कुतःकेवकिलभ्रांतिर्नतैव
नदन्नामयं ४ जगद्वस्त्वनलात्वतोहिनैकनेकिलात्रके कावतनपदसोर्हितंद्विवाभावाकचैकता नदृश्यचनमाशांतं
चिन्माचेतनमहंविदत् निजंप्रत्यक्तमंतस्यव्योमेवविततांतरं ६ पवनस्पंदनमिवज्ञानाशान्तंइवोच्चातो सप्रोक्षमिव
हर्षोदुःसतामर्पमिवात्मनः ७ श्रीरामउवाच एतदहमात्मकदानामतत्त्वचेतितनत्ने निरावृतनमनाद्यंतकिमिदा
नींप्रचेतनति ८ श्रीवसिष्ठउवाच एवमेतस्यदेवेतदहमाद्यपिचेतति नत्वनादेरजस्यास्यकाप्यपेतास्वसंविदा ९ स
र्गासर्गनभोरूपंब्रह्मसर्वत्रसर्वदा नकदाचिदिदंतेदृश्यानांनेनेचकिंचन १० पवनस्पंदनेचंद्रशोभंस्पन्नमंबरंत्व
स्याहंत्वमनत्यात्मनकदाचिन्नचेतति ११ सर्वदैवेदृशीसत्तानकदाचिदनीदृशी जगद्यस्मादनाद्यंतब्रह्मात्मैवनिराम· १२

दिस्वनत्वंप्रचेतति तथाचसर्गासर्गोभयरूपंब्रह्महार्दिहृदयप्रामाण्यपर्यवसानितथापिहार्दिहृदयेविषयसत्तासत्त्वकृतंअंतरमस्ती
तिप्रामाण्येनतुस्वाभिप्रायेणास्मत्पराभ्येतोत्तरमाहएवमेतदित्यादिना स्वसंविदास्वरूपस्फूर्तौअपियथाहमादिस्फूर्तौचप्र
मापेक्षायतोनास्तीत्यर्थः ९ यतःकदाचिदपिअविद्यादृष्टौनेदंदृश्यतांनेविद्यादृष्टौनेदंचकिंचनः १० निरूदृष्टौनहिकीदृशंचेततिनद
हपवनेति ११ सर्वदैवेतिविपश्चिदुपाख्यानोक्तन्यायेनसर्वजीवसंसारोच्छेदकालाप्रसिद्धेरितिभावः १२ इमांमिश्रद्धाहिमापितत्वाबो
धात्तुहृतिपर्यंतमेवप्राह्यश्रवणादिव्यवहारसिद्धयेसमभ्युपेयमिचेदस्मत्पराभ्युनपरमार्थितइत्याहकेवलमितिवं अहयेवत्ववोधे
जातेपिअनुदन्तादवोधमभ्युपेतस्यत्वोपपंचमीमतुपदेशाहृश्रवणोवेधितः आसकाचिः सर्वाभिप्रहाष्टिनत्थांहितांसप्रपंचानि

[illegible] सर्गः ७९ ॥

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation USA

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५४३

1888

सिष्यद्दृष्टौहिसर्वात्मकंब्रह्मततत्रसर्वांतर्यामिनः कश्चिज्जीवःकिंचित्त्वेनमेवचेनइहैवनदात्मनाचेततीतितदात्मनासर्वःसर्वदासर्वंचेतति
निर्विशेषब्रह्मात्मनाचकश्चित्किंचिदपिनकदाचनचेतति २४ तथाचइहदृष्टात्रिभुवनाभासमेवसदेवब्रह्मभातिप्तदृष्टाविहना
नास्तिकिंचनेतिनकिंचिद्भातीत्यर्थः २५ तत्रबद्धदृष्टेर्बोधितार्थतात्मकदृष्टिरेववयास्माभ्यमयैषाहनकदाचनेति २६ याव
दुपदेशमहानिसिष्यदृष्टिरप्यनज्ञानामयेत्याहउपदेशेति अभ्युपगच्छसि अभ्युपगच्छनतउनदकालन्त्रहंकारतत्त्वकल्पजग
दात्मनःप्रजापतेर्भेदबुद्धिस्तद्भावबुद्धिस्त्वनवनभविष्यवेत्यर्थः २८ एतद्धस्मकदातभेत्यादियत्मयाद्दृष्टंएतत्त्वयावडत्मबु

नकश्चित्किंचिदेवेहनकदाचिन्नचेतति नकश्चिच्चतदन्यात्मानकदाचिच्चचेतति २४ इदंत्रिभुवनाभासमीदृशंभाति
सर्वदा शांतेरामसमंब्रह्मनेहनानास्तिकिंचन २५ नकदाचनजायंतेनमृताःपादपादयः ब्रह्मण्यस्मिन्जगंतीतिमत्वा
शांतिंपराव्रज २६ उपदेश्योपदेशार्थसंदेहावसरेत्वधीः यावन्नबुद्धस्तावत्वंभेदमभ्युपगच्छसि २७ बोधस्तबविबु
द्धस्यज्ञानस्वादितद्दृष्टधीः नभेदबुद्धिर्नाभेदःकिमप्येवप्रजायते २८ श्रीरामउवाच बुद्धमेतन्महाबाहो यत्प्रक्रांतं
तदुदाहरवचोमद्बोधार्थंयदुदाहृतवानसि २९ किंतस्मिन्नेतिनेहंत्वेपदेसंपद्यतेपरे बुद्धवानस्मिभूयोपिह
न्तमिन्नेपेमिहि ३० श्रीवसिष्ठउवाच अहंत्वेसत्यथेतस्मिन्व्योमसत्ताप्रवर्तते दिक्सत्ताकालसत्ताचभेदसत्ताभ्यु
देतिच ३१ यदाकिलेदाहमितितदानाहमित्यपि भातीयुदेतिनानात्वंस्वात्मेवद्वैतमक्रमं ३२ ॥ ॥

द्वंप्रकृतंसमष्ट्यहंकाराध्यासंनिरूपयितंप्रक्रांतंयन्मद्बोधार्थंवचस्तउदाहरनिरूपयेत्यर्थः २९ तदेवस्थाशयन्पृच्छति
किमिति तस्मिन्परेपदे अहंत्वेचेतिनेसतिअग्रेकिंसंपद्यतेतत्सर्वंत्वंनान्यद्वैबुद्धवानसि अहंचनद्धचनभूयःपृष्टनेनमिमंपृमि
श्रुतोवदेत्यर्थः ३० व्योमसत्ताआकाशाध्यासः भेदसत्तात्रिविधपरिच्छेदाध्यासः ३१ अहंकाराध्यासस्यपरिच्छेदाध्यासहेतु
तामुपपादयतियदेति यदाअस्यइहदेहादौअहमितिभातितदादेहमूर्त्यस्थलेअवत्ताहंइस्यप्यवश्यंभातिसदेशकृतपरिच्छेदः
तत्त्वतयारीत्यानानाविधःकालकृतपरिच्छेदोवस्तुकृतपरिच्छेदश्चेतिस्वात्मेवअक्रमंद्वैतंभूत्वाउदेति ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

ततः प्रसरणावर्तकजातिगुणक्रियादिमहितिति भिन्नभेदकल्पनाश्रयकोनामभेदाध्यासो भविष्यतीत्याह व्योमात्मिका ना
मिति एतासांउक्तानांपदार्थभेदसत्तानांसमभिधानधीर्वीचकर्षाद्याध्यासः २२ न त्वहंकारावच्छेदेन जीवत्वादिभेदेष्वावरणाभा
वात्स्वाभाविकचिदभिव्यक्तौ नत्वाध्यस्तजगदाकारेणब्रह्मैव स्वब्रह्मैवभास्यतीत्याह एतस्मिन्नित्यादि द्वाभ्यां २४ २५ नेदवस्तु
मादृश्यं ब्रह्मैवेति व्योमजीवजगत्स्वावपूर्णं ब्रह्मैव जीवकलनामिव भावयित्वा स्वयमस्यनिरावरणजीवत्वाद्याकारेण विस्तारि
विस्तततरं हृदयं पश्यति स्वरूपमपि ब्रह्मस्वमन्यदिव पश्यति स्वात्मा विज्ञानमज्ञानोदयमर्यादीकृतमेत्यर्थः २६ इति श्रीवा

व्योमात्मिकानामेतासांसत्तानामभिधानधीः भविष्यत्कृतवंकालेनदातीकाग्रामेवततत् २२ एतस्मिन्नपि संपन्ने दि
कालकलनात्मनि सुहृद्भावेनिराकारे व्योममात्रवेदिनि २४ दृश्यमानानि भासंपवेदनं हृदयनामयत्र भूतानि
स्वैवनिर्बोधमब्रह्मैवविराजते २५ ब्रह्मैव सर्वगतमजमेकमनादिमध्यं व्योमैव जीवकलनामिव भावयित्वा व्योमे
व पश्यतिनिरावरणो विस्तारिहृदयं स्वरूपमपि चान्यदिवात्मविज्ञानात् २६ महारामायणोनि ऽपरमार्थप्रति
रूपणं नाम द्वादशोत्तरशततमः सर्गः २१२ श्रीवसिष्ठउवाच यथायन्त्रहृदयानघतं मारिनिषूदन शिष्योऽयो
वसता ह्येवमहं शिष्योगुरुस्त्वया १ पुराकल्पेहि कस्मिंश्चित्तमन्मादिकात्मिका स्वासीदियं चिन्त्यातिभागुरुशि

ष्येति णेउत द्वादशोत्तरद्विशततमः सर्गः २१२ वर्णयते पूर्वसंवादरहस्यं रामवसिष्ठयोः गुरुशिष्यभावापिकयासर्वंब्रह्मेति नि
ष्ठितः विस्तरेणोपदेशात्करतलामलकवत्साक्षात्कारि तमध्यात्मतत्त्वं रामस्य जन्मान्तरीयस्वोपदिष्टार्थ एवतेपुनः पुनरुपदिष्टइ
तिस्मारणेन स्वस्य तात्विकत्वप्रत्यायनेन दृढीचकीर्षुर्भगवान्वसिष्ठः सर्वजगदुपकाराय सर्वशास्त्रार्थसंग्रहरूपं गुरुशिष्यभावापि
कं शास्त्रान्तेपरममंगलरूपामुपदेष्टुमारभते यथेत्यादिना हेरामत्वं सुषमांप्रतियज्जगत्तत्त्वमात्मत्वंचयथाद्दृष्टवांस्तथाद्दृष्टवं
सन्नस्मिन्नराम जन्मन्यपि अहं ते गुरुः शिष्यो वसता त्वयाद्दृष्टः १ संक्षिप्योक्तं विस्तरेणाह पुरेति तज्जगत्तत्त्वं रामः स्वात्मास्व
हं वसिष्ठः स्वादिपदात्तव निर्वेदोमदभिगमनं प्रश्नश्चेत्येवमादिकाश्चेयं चिन्त्यातिभाकस्मिंश्चिद्गुरुशिष्यात्मनाइदानीमिवस्वा
सीदित्यर्थः २ ॥

वा॰सी॰
नि॰३
५४४

रूढं वस्तु माणं दृष्टवानसि ३ सर्वस्य जगतो विद्धि ये मम रूपं तदुच्यमानं श्रुतिशायिनं संशयमिति संशयं ४ हे पुत्र यथा स्वप्नपुरं सोऽनुभूमीस्थि
तिमीयुषश्चान्यमनस्तन्मात्रशेषं स्वशेषं पाविनश्यतीति मयाजगदिदं पुरमयि प्रलये विनश्यतीत्यर्थः ५ ६ सर्वं जगदाभासरहितं व्योमाप्य
व्याकृतेन यामयति एएयति ३ एतल्लक्ष्यस्यभोगस्यभोक्तृधीनस्थितिकृतनवाम्यलयकाले उपलब्धुर्भोक्तुरसंभवात् ७ ब्रह्मादयप्र
नदाभोक्तारः स्वप्नमीन्यार्थं कांवा रणाख्याहब्रह्मोति श्रुतिशायिनेकल्पांतेमाकृतेवैतानिकेचप्रलये ८ श्रान्तशेषं विनश्यतीति
यउक्तं तदुपपादयति शिष्यतेहीति श्रुत्यर्थस्य चिह्नं तत्तो विवर्तेन हिचिदाकाशं शिष्यते श्यनुमीयते हि यस्माकारणाना ध्य

गुरु तत्राह मम वं शिष्य त्वनमभवस्तदा दृष्टवान्मां ब्रह्म गुरुस्थरूपमहा महाभयधीरधीः २ शिष्य उवाच सर्वस्य भगवंश्छि
द्धि मम मेमसंशयं किं न श्यति महाकल्पे किं वस्तु न विनश्यति ४ गुरुरुवाच पुत्र शेषमशेषेण दृश्यमाश्रुवि
नश्यति यथान यास्वप्नपुरं सो ऽनुभूमीस्थितिमेयुषः ५ निर्विशेषेण न पूर्णनिभवः शैलादिश्रोदशाक्रियाकालः
क्रमश्चैव न किंचिदवशिष्यते ६ नश्यतीति सर्वभूतानि व्योमायिपरिणस्यति स सर्वं जगदाभासमनुपलब्धुरसंभवात्
७ ब्रह्माविष्णुरुद्रा याये हि कारणकारणं तेषामप्यन्तिकल्पान्ते नामापीह न विद्यते ८ शिष्यते हि चिदाकाश
मव्ययस्मानुमीयते न कालशेषतानेन सर्गानुभवहेतुना ९ शिष्य उवाच नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते स
तः इदं तत्कथमाभोगि विद्यमानं क्व गच्छति १० गुरुरुवाच न विनश्यतयत्वेदं नतः पुत्र न विद्यते नासतो विद्यते भावा

लसर्गानुभवहेतुनानुनेन चिदात्मनैव सर्वप्रपंचस्यान्यतकाल शेषता सिध्यति तस्यापि नाशो नित्यः सात्विकः प्रलय एव नासि
द्धादित्यर्थः ९ सतो जगतः स्वसत्ता लक्षणो नाशः प्रलय एव न सिद्ध्यतीति शिष्यः शंकते नासत इति १० श्रुतिप्रसिद्धानुमानस्य त्या
द्विसिद्धो जगतो नाशो नाप्यक्षोत्तं प्राकाश्नितदलेन सत्वमेवापानदर्शनेन सकमप ह्रूयते श्रुतिन दोषइत्याशयेन गुरुः समा
धत्तेनेति न वाङ् क्रं यत इदं जगद्धि न पश्येव प्रपञ्चादिभिः सावयवे पुनाशप्रसिद्धेः अतो न विद्यत एवान्यसतोऽस भावो नास्ती
त्यनुकूलमेव न त्वयोक्तमित्यर्थः ११ ॥

दृष्ट
स्वप्न
विनाश
उपदेशः

1890

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

1891

यद्वस्तुनोस्यैव न किंचन अभावात्मकमसत्त्वतस्तद्भावः सद्भावः कथं नाम विनष्टमसत्तमापद्यते २२ आपातदर्शनमात्रेणाजगतः सतानावधारयितुं शक्या वह्नेर्नानया दृष्टानां सत्तादर्शनादित्याह केति स्थिरः सुदृढः प्रतिष्ठः २३ २४ बाध्यत्वसाधने जाग्रत्स्वप्नयोः परस्परं दृष्टान्तभावः प्रसिद्ध इत्याह शाम्यतीति २५ बाधितं त्वकारणत्वमित्याह निष्ठानीति योगिभिरध्यदर्शनादसत्त्वमेव तस्य शरणमित्यादिश्राह यथेति २६ यदि नास्त्येव दृश्यं न हि हि प्रत्यक्षेणाकं चिकालं परमार्थतः किं वस्तु भाति तदेव वो

यन्न वस्तु न एवास्ति न कदाचन किंचन तदभावात्मतद्रात्मकं कथं नाम विनश्यति २२ कस्थितं जगत्तथा बुद्ध स्थिरोऽहीडविभ्रमः कस्थिरा केशाहृत्व्योम्नि कत्रोऽन्यन्नभवस्थिरः २३ सर्वं दृश्यमिदं पुत्र भ्रान्तिमात्रमसन्मयं स्वप्ने पुरमिवाभाति कथमेतत्त्वशाम्यति २४ शाम्यतीदमशेषेण तथा सर्वत्र सर्वदा यथा जाग्रद्धियौ स्वप्नः स्वप्ने वा जागरो यथा २५ यथा स्वप्नपुरं प्राप्तं न जाने क्वाशु गच्छति प्राप्तं तथा जगद्दृश्यं न जाने क्वाशु गच्छति २६ शिष्य उवाच किमिदं भाति भगवन्नविभाति च किं पुनः कस्यैवं वस्तुनो रूपं चिद्व्योम्नो विततात्मकृतेः २७ गुरुरुवाच चिदाकाशमिदं पुत्र स्वच्छं कचकचायते यन्नाम तज्जगज्जाति जगदस्मान्नविद्यते २८ असे न दृश्यस्तनो रूपं चिद्व्योम्नो विततात्मकृतेः रूपमप्यजदेवाच्छं यदिदं समवभासते २९ कचनाकचनं सर्गं तयात्मास्य निजं वपुः व्योमात्मव्योम्नि कृष्णांस्याद्यथावयविनो वपुः ३० यथायं न्नसितोदान्तरे

योनतरं पुनस्तथा न विभाति च किं मर्थमित्यर्थः २७ कचकचायते शुक्तिरिव स्वचाकचिक्येन रजतमिव स्फुरति २८ असैतदिति ह्वैवाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चैवामूर्तं चेत्यादिश्रुतेरिति भावः २९ यथा अवयविनो वपुः स्वरूपमवयवभेदभिन्नमिव तद्वच्चेत्यर्थः ३० यथायं प्रसिद्धस्वं सितोदस्य स्वच्छोदकस्य तद्दस्यान्तः प्रविष्टो बिंबप्रतिबिंबभेदस्तद्वयादेकएव आदित्यः तद्वद्देशान्तर्वमपि बिंबप्रतिबिंबभावादिभेदकचनेऽप्येकएवात्मा योदयेत्तथा ब्रह्मापि सर्गे सर्गान्तये चात्मायोदयमेकमेवेत्यर्थः ३१

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

वा॰ टी॰
नि॰ उ॰
५८५

चितिः चित्स्वभावमव्ययं अविकारि २२ यथा स्वप्ने प्रसिद्धं जगज्जाग्रत्पुरुषोः शांतमेव प्राप्यति २३ बाधितं अनुवपवल्लोकं स्वस्वा
त्वेनत्स्वा मंजगदन्यत्र देशान्तरे न चैव विद्यते शांतिबोधे ह्यानविमहे परं घोपुरुषां नराणां त्वेजीवाकाशे स्यास्मनीति न अप्रकाशं
प्रकाशनहेतुतः अस्माच्चिद्व्योम्नेवास्माहांसुनामयस्य संभवाद् बाधितं तद्प्रायामपिपरचिद्व्योम्नि प्रसन्नभावादित्यर्थः २४ यथा
स्मदनुभवसिद्धसर्गः प्रबोधबाधितः परसंविदाकाशं विशेतदा परस्मप्रबोधेन शुद्धचिदाकाशाकचनं नास्तीत्येव कल्प्यं स्यान च
चकल्यकं प्रमाणं नास्तीत्याह यथेति २५ एवमकारीत्या अस्मत् विद्धि पयः परसंविदि न भाति चेन्न स्वप्नद्रष्टुरस्यः जाग्रन्तरुषः

यथा स्वप्ने सुषुप्ते चास्ति द्वैतैकता यथा विसर्गः सर्गे स्मिन्प्रलये चैव ब्रह्मैकं चितिरव्ययं २२ न दृश्यं जास्ति देवत्वं
न चेत्यं गगनं विमहे अप्रकाशं परं त्वेव मे तदस्माच्चिद्व्योम्नि संभवात् २४ यथेहास्माच्चिदाकाशाकचनं सर्गसंवित्
ये न यान्यत्संविदाकाशं नैव भिन्नं च कामयमा २५ श्रीराम उवाच एवं चेन्न यथा स्वप्ने द्रष्टुरन्यः सदृशप्र
धीः विद्यते तद्वदन्यत्र मन्येऽस्ति जगदादिधीः २६ गुरुरुवाच एवमेतन्महाप्राज्ञ स्वरूपेण न तज्जगत्
चिति भाति स्वरूपेण तद्देव न भाति च २७ न भाति न च तत्किंचिन्न च नाकिंचिदेव सत् न चिद्वाकाश
कं चैनं केन च सदसद्रूपिणो २८ विद्यते न हि सर्वं च सर्वं सर्वेण सर्वदा न विद्यते च न किंचित्सर्वं सर्वं च सर्वदा

यथा सदृशप्रधीर्विद्यते तद्वदन्यत्र प्रलयकालेऽपि अन्यत्र पुरुषांतरे जगदादिधीरस्तीति मन्ये संभावये २६ अभ्युपगमेन गु
रुरुत्तरमाह एवमेतदिति अत्र तु एव प्रलये यद्वदेव जगत् तद्भावदर्शनं धातुः शाश्वणिनि भावः यदि जगच्चितः स्वरूपं स्यात्तदा
सर्वसाधारणं स्यात् तत्तु न किंतु चिन्न्यस्येति तत्त्व दृष्टृणां अत्रेषां तद्देव न भाति चेतित्तत् दनु भवान्तसारेण व्यवस्थितं न त
त्स्वरूपमित्यर्थः २७ साधारणं न भातीत्यत एव तत्त्वकिंचिन्न तुच्छं न तु किंचिदेव सत् किंतु तत्त्व जीवचिदाकाशाकचनमा
त्रेन च सदसद्रूपिणी के २८ यदि तु चिदाकाशरूपेण विद्यते अभ्युपच्येत तदा तज्जगत्सर्वेण प्रकारेण सर्वत्र सर्वदा विद्यते स्वरूपेण

॥ नकिंचिद्विकिंचिदिवविद्यमानत्वनिरूपणं नाम सर्गः ५८ ॥

५८५

बुक पोस्ट प्रकाशित सामग्री

गुरुकुल पत्रिका/वैदिक पॉथ/आर्यभट्ट/प्राकृतिक एवं भौतिकीय शोध विज्ञान पत्रिका/ वार्षिक विवरण

रजि0 संख्या एल0 9277

सेवा में, भागवद पुराण पेज - 7 (148-152) x33x15x0.2 cm

मृतुस्मृत्यानुस्मृत्यासंगाविस्लवंस्त्वां ... . वायुव्योरिदंउलंउइतंसमेघितम्

व्यवसाय प्रबन्धक/पुस्तकालयाध्यक्ष

गुरुकुल कांगडी विश्वविद्यालय

हरिद्वार - 249404

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

क्रांतनक्षत्रगतघट्यः ९ ।। ८ ।। एष्यघट्यः ५४ ।। ३१ ।। वरी
यान्योगस्यगतघटी २६ ।। ८ ।। एष्यघटी १२ ।। ३३ ।। अथ
नामसंज्ञ(ण) ।। स्फुटपर्वसाधनं ।। संवत १६९८ शाके १५६४
वैशाखवदकृष्णमावास्यायां ३० बुधे घटी २६ ।। ८ ।। रोहिणी
३४ ।। ५७ ।। धृतियोगघटी ४२ ।। १९ ।। चक्रं रमासगणः
५१ ।। द्विगुणः १०२ नगणयुक् ... क्षेपकं तं राश्यादि १ ।। १५
४० ।। १७ ।। ०२ नेनमासगणकेरहितः १ ।। १४ ।। १८ ।। ४३ ।। च
केन्द्रं निघ्नध्रुवकेण ० ।। १३ ।। २० ।। रहितः १ ।। ० ।। ५८ ।। ४३ ।।
स्पष्टक्रांतारविः पूर्णिमांते १ ।। ५ ।। २० ।। ४३ ।। पक्षचा
लनेन ० ।। १४ ।। ३३ ।। जातोस्पष्टोमांते रविः १ ।। १९ ।। ५३ ।।
४३ ।। ०२ पक्षविराहुकसाधनं ।। ३० तत्रचक्रातः पूर्णिमां
ते २१ ।। २१ ।। ६ ।। ०५ ।। पक्षचालनेन ० ।। १५ ।। २० ।। स्पष्टोऽमांतो
मांते राहुः ० ।। ६ ।। २६ ।। ४५ ।। ०२ पक्षवृत्तानयनं ।। जातं

2

र्कमांते ८।२।१०।४३।पलचालनेन ६।१२।५४।पुनः
जातमन्मांते व्यर्कं ३।३।४।४३।स्पष्टवाराघानयनं।पु
नरुक्तं जातं वाराघं ३।९।१।पलचालनेन ०।२५।५५
पक्षजातमन्मांते वाराघं ३।५५।२।रविस्पष्टं धनं ७।
२२।२१।रवेः केंद्रं ०।२८।६।७।रविफलं धनं १४
४१।४०।फलार्द्धं पयो गोधनं २९।४।१।रवौ ब्वर्द्ध
॥१॥ राश्यो हारः ३।४०।स्वर्पार्थं २-१२ एं १०।२ सार्द्धं लग्न ॥१॥
एकत्रिंशत् कला गताः धनं १०।२ फलसंस्कृतिः २९
४।१।द्वादशहृता २९।०।४०।१०।हारे ए ३।०।४०।भ
का पलं नाड्यः संस्कृते धनं सार्द्धं नं २९।२।देशांतर
योजनानि [illegible] निजातानि देशांतरफला
नि [illegible] पूर्वं सार्द्धं नं फलत्रयसंस्कृतिर्धनं ना
ड्यः ३१।३८।३।५५।२।फलत्रयसंस्कृता जाता स्पष्टा
तिथ्यः।

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

रुत ग्रपच्चवापक्षवर्द्धितैः पंचमासैर्ग्रहणं विलोक्ये
त॥ सार्द्धपंचमासैरित्यर्थः॥ ग्रपच्चवापक्षपुतैः पं
चदशभिर्नपुतैः पंचमासैर्ग्रहणं विलोक्यं सार्द्धपादि
मासैरित्यर्थः॥ ग्रपच्चवापक्षे पंचदशभिर्नेर्विलोक्यं
ग्रासोपचग्रहणसंभूतिः तत्रत्यं व्यग्रर विति व्या
दिकं कृत्वा एकांपक्षचालनं धनं देयं तत्र ग्रहणं वि
लोक्यं॥ तत्र चेन्न ग्रहणं तदा तत्रत्यानां व्यग्रादी
नां पंचमासचालनं धनं देयं॥ तत्र चेन्न तदापक्ष
चालनं ऋणं देयं॥ तत्र चेन्न तदापक्षचालनं ध
नं देयं॥ एवमसंभवे पुनश्चालनं कृत्वा ग्रहणं विलो
क्यं॥ तत्र व्यग्रोर्भुजलवैस्ति व्यग्रल्पकैः पंचदशभा
गाल्पकैरवैक्षो ग्रहणं स्यात्॥ तदर्थस्पष्टाभ्यैव वी

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

॥५५ गभ्रांशे वस्त्वधपरैरक्षाल्पैरर्क ग्रहणं स्यात् ॥ कस्मि
न्नपि तिथ्युदग्गेगतिथौ सति दिनमध्ये नाहि पौर्णमासे
भ्य.पगग्रहणं वितोकुर्य ॥ चैद्रार्द्धिगततिथ्यंतस्तदा
चंद्रग्रहणं वितोवर्य ॥ वैत्यव्यवा ॥ ग्रहनिशामाधि
ते सति रूद्ग्रस्तो दिते ग्रस्ता स्तेवाग्रहणं स्यात् ॥ ग्र
व्य चंद्रस्य व नोनुमुनमाह ॥ सर्वांशैति ॥ हार:२८
५ ॥ सर्वांशग्रस्तेनरं हृति:२५ ॥ ३ ॥ वेदधृ:१-२ ॥
नवभिर्भक्त:१७ ॥ २० ॥ व्यगोर्भूजांशैः ॥ १५ ॥ १२ हीं
चंद्रग्रहणं न स्यात् ॥ एकादशांशैर्भुज्यते:५५ ॥ ग्र
४८ ॥ सप्तान क्त:फलं शीतरूपचंद्रस्य सर्वांगलाधंर्क
हे ॥ ५८ ॥ वैत्यव्यवा ॥ ग्रवचलचंद्रग्रहे ग्रस्तो दिते ग्रस्ता
स्तिनलघटिका ग्रानमाहू ॥ चे दिति ॥ चे निशेष्यर्केस
त्रिशेषेशानि गते वाग्रर्क ग्रहस्तदा यावती घटिका ॥५५

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

मी रात्रि शेषो गते वा सूर्यग्रहणं स्यात् तदा तावती निर्वि-
ष्टिकार्यसिद्धिर्वा दलं च पूर्वोक्तं कार्यं तत्र पूर्वकृत्यपरं न तं भव-
ति ॥ रात्रिशेषे पूर्वाह्णे तं रात्रिगते पश्चिमे न तं स्यात् ॥ दिवसेऽर्धः
स्य व्यस्त सूर्यग्रहे रो किंचित्स्य दत्तं ग्रासमानयनमाह ॥ ग्र-
मां तेति ॥ ग्रस्ये सोहरएं सूर्यग्रहणे ॥ स्य व्यपर्वेशा-
नयनमाह ॥ व्यग्रमध्येति ॥ मासगणा मध्यमध्य-
मध्यगुसंवनेषे शेषायस्तेद्वादशभक्तो ः कतं पर्वेप-
गतो भवति ॥ व्यग्र मध्य पर्वे पगणाः १० द्विगुणाः २०
वालोगादिषे. लब्धादिष्टं व्यग्रग्रहे सति एककतें का-
र्यः च केच्छतः स्थता एः शेषं० विद्धितः वृहणाः सका-
शात गत पर्वे पो भवति ॥ स्य व्यपर्वे स्वामी ब्रह्मा ॥ पर्वे-
शाः सप्तब्रह्माणे न्द्राः ॥ अणमासो तत्र शशपर्वेशाः
सप्तदेवताः केशवाः ॥ ब्रह्मशशींद्र कुबेरावरुणाग्नि
यमाख्या वि ज्ञेया ॥ ७ ॥ एत स्य पर्वपो जनं मध्यामर्शनेफल

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

॥६॥

कुष्य नाम ॥ ७ ॥ अथ चंद्रसाधनं तद्गतिसाधनमाह ॥ तिथ्या
त्ति ॥ तिथि: १५ द्वादशगुणिता जाता तदंशा: १८० ॥ पूर्वने
नरवि: ६ ॥ ११ ॥ ३४ ॥ ५२ ॥ युक्तो जातश्चंद्र: ० ॥ २८ ॥ ३४
५२ ॥ एवं क्षितिवृत्तियो द्वादशगुणा एकभागा भवंति मा
नेर्धुक्तौ कोविधु: स्पष्ट: ॥ हार: २८ ॥ ५० ॥ चंद्रविंश
त्पा २४ गुणित: ६९२ ॥ ० ॥ द्विषष्टियुक्तो जाता चंद्र
गति: ७५४ ॥ ० ॥ रवचरशर कला: सूर्यभुक्ति: ५८
तत: सूर्यचंद्राभ्यां भप्रतिजा: नक्षत्रयोगजा: गत
गम्याघटिका: साध्या: तास्तिथ्येरपाघात मूंला
त्स्पष्ट: ॥ तिथ्यंते वर्त्तमानो नक्षत्रयो गौतयोगेप्या
घटिकास्तिथ्यंतात्स्फुरित्यर्था: ॥ नक्षत्रयोदयांतर
युतो रविवंचितिथ्यंतकालिको ॥ तास्ति विपरीत म
धौकमेणहीयुक्ता: संत्य: सूर्योदयान्नक्षत्रयोग
घटिका: स्फुरित्यर्था: ॥ तिथ्यंतात् ३२ ॥ ४६ ॥ कृत्ति

॥६॥

6

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्मनानि ४४ ॥ स्याद्ध्रुवनानि १६ जातानि देशांतर
पलानि ४८ ॥ २ स्यात: पूर्वत्वाद्ध्रुवनानि फलत्रय
संस्कृतिर्धनं नाड्य: १२ ॥ ३६ ॥ तिथि: ५ ॥ २० ॥ ८
फलत्रयसंस्कृता जातास्पष्टागुरौ घटी ३२ ॥ प
लानि ३४ ॥ फलत्रयसंस्कारं घटी १२ ॥ ३६ ॥ एव
मेतत्फलादिसंस्कृतो र्क: ७ ॥ ० ॥ १० ॥ १५ ॥ व्य
गुर्क्ष ५ ॥ २५ ॥ २० ॥ ५१ ॥ ७ स्वव्यगुर विस्फुरी क
रणमाह ॥ वेदघ्नमिति ॥ रवि फलं २३ ॥ ३ ॥ २०
वेद ४ घ्नं ९२ ॥ १३ ॥ २० ॥ स्वकीयेन चतुर्विंशति
२४ भागेन ३ ॥ ५० ॥ ३३ ॥ सहितं जाता: कला: ९६
३ ॥ तस्मिन् कलास्य ऋणत्वात् ऋणं रविफलं ध
नं चैतस्मात् कला व्यगुर्क फलं तो: कार्या: तो ऋणं कृतो
व्यगुर्कस्फुटोत्ता: कलाभि: संस्कृतो जात: स रहिता कार्या:

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

कोरवि:६॥२२॥३४॥५२॥स्पष्टो व्यगु:५॥२३॥म
ध्यह्हारः१८॥५०॥विश्वांशाद्दि१॥४०॥प्रतः३०॥
३०॥ऋणानु३मत्कोलं वेमं गुलाद्यं चंद्रविंबं
१०॥१०॥ष्टपरविविंवमूभासाधनमाह॥रवा
ध्यांतिर्यो ह्हारः१८॥५०॥वं चर ह्हित:२३॥५०॥स्व
कीयेनपंचदशभागेन्तु१॥३५॥पृक्के:२५॥२५॥
सूर्यस्पष्टफलसाधनेभोग्यखंडं१२पंचाशद्दृक्के
फलं०॥१४॥रविकेंद्रस्यफककीदिनार्द्धलंगोता
भूमात्व५॥११॥ष्टपग्रहणसंभवमाह॥तात्से
वंतिविपूर्वंकमिति॥एवंतिथिपूर्वकंतिथि
व्यत्यादिकंज्ञात्वारोकंस्थितिशरादिकंपूर्वव
च्चंद्रग्रहणवतवदेत्॥ष्टपकोंद्वोगंग्रहणसंभवतेः
न्वकाशात्न्यग्रहणसंभवतिपञ्चमासैर्वदेत्

॥४॥

दृक्फलं को
दिनार्द्धरवि
विंबं॥२६॥

॥४॥

8

तिथ्यै घटिकाः साध्याः ताः पंचांगस्थघटिकासु
ध्ये कृष्णारहिताः कार्याः ॥ तद्यथा ॥ यदा संवत् १८९२ को
नत्रिंशद्घा गततिथिरागताः तदा वर्त्तमानाकावोर्द
मासपा ९ दूमा वा स्या पावा ९ स्थघटिकाः साध्यास्ताः
पंचांगस्थ घटिकामध्ये रहिताः कार्याः ॥ यदा पंचद
शादूना त्रिंशद्भूना गततिथिः स्यात् तदा वर्त्तमा
नपतिवत्तिथ्येति घटिकाः साध्यास्ताः पंचांगस्थ
घटिकामध्ये रहिताः कार्याः पर्वतिकालो भवति
९ मध्यागततिथ्या घटिकाः प्राप्ताः तासां मध्ये ग्रहणं
पालनं देवते पर्वतिकाली नाम भवति ॥ उदाहरणं ॥
संवत् १८७ शाके १५ मार्गशीर्षकृष्णे १५ कुजे घ
घी ३१ ॥ ११ ॥ रोहिणी ८ ॥ ८ ॥ साध्या १० ॥ ३६ ॥ पर्वसं
दूपर्वसाधनार्थमहर्गणः चक्र ९ अहर्गणः ६३६ ॥
[illegible]लाधिताः प्रातर्मध्यमाः सू घ ८ ॥ ० ॥ ८ ॥
५८ ॥ चंद्रः १ ॥ २५ ॥ १९ ॥ ५१ ॥ चंद्रोच्चं १० ॥ ३ ॥ ३१ ॥ ५ ॥

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

तिथिघटीभिश्चालितो रविः
राहुः ९॥२८॥२५॥२७॥ ३॥४३॥४॥ ३चं १०॥३॥ गो
र०॥४४॥३६॥ चंद्रः २॥३॥ ७ग्रहस्पष्टीकरणं॥ रवौ
२०॥ राहुः ९॥२८॥२३॥२६॥ मंदफलं ऋणं ०॥३९॥४
मंदकेंद्रं ६॥१७॥१३॥२४॥ ७पूर्वयनांशाः
मंदफलसंस्कृतो रविः ८॥०॥७॥३२॥ चरसंस्कृतो जातः स्पष्टो
१९॥१८॥ चरं धनं ०॥१७॥४ स्पष्टाग
रविः ८॥०॥८॥२६॥ गतिफलं धनं २॥३॥
तिः ६१॥११॥ फलत्रयसंस्कृतश्चंद्रः २॥३॥५६॥१८
मंदकेंद्रं ७॥२९॥ ॥५॥२॥ मंदफलं ऋणं ४॥२०॥१२
संस्कृतः स्पष्टः चंद्रः १॥२९॥३६॥६॥ गतिफलं ध
नं ३३॥१५॥ स्पष्टागतिः ८२३॥५०॥ ७द्वाभ्यां गलति
थिः १४॥ एष्यघटी २॥२७॥ ७स्थाभिः पंचांगस्थघ
टिका ३८॥११॥ पक्षाज्जातं चालितं ४॥०॥८॥ ७ग्रा
भिरेष्यघटीभिः २॥२७॥ ७चालितास्तानाः चालितका
लानाः॥ रविः ८॥०॥१२॥५६॥ चंद्रः २॥०॥१२॥७॥ राहुः

CC0, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

त्रैशो सूर्यभागाद्ध्वंयातानंस्यात् ॥ तत लग्नं व्रतिव्ययपक्षयोदश
त्रिंशत्यालग्न: स्वस्वत्रिनवतिभागोनकृता: वर्त्तेचालनंस्या
त् ॥ अथ चलितविशमशनार्थं वर्त्तं फलं रविमंदकेंद्रु फलस्याच
नमाह ॥ अत्यष्टीति ॥ अत्यष्टि: सप्तदश ॥ अतिः कौ कुरा
स्वयाश्चनुर्दश ॥ अर्का: द्वादश ॥ गावः नव ॥ शराः पंच ॥ दृ
शौ द्वौ ॥ एतानि खंडानि स्युः ॥ वर्त्तं १ ॥ २५ ॥ ३ ॥ ५२ ॥ अथ मेव
मुत: अस्यांश: ५५ ॥ ३ ॥ ५२ ॥ त्रीदु लव: ४ एतत्प्रमित
गत खंडका नो योग: ५८ ॥ आगतेन भोग्य खंडकेन ९
५ ह्रिं एं अवशेषं ३ ॥ ३ ॥ ५२ ॥ नियंर ७ ॥ ३४ ॥ ४२ ॥ अस्य
विश्वांश: ०२ ॥ ७ ॥ १७ ॥ अनेन गत खंड योगो पद्धतं: ६१
७ ॥ १७ ॥ रवि: ६ ॥ २८ ॥ ५३ ॥ ४९ ॥ अंशो ॥ २२ ॥ १८ चंद्र: आ
तं रवे: केंद्रं ७ ॥ १८ ॥ १ ॥ ४१ ॥ अस्य भुजांशा: ४८ ॥ १ ॥ ४१ ॥
त्रयोदशा भक्ता: फलं ३ एत तुल्यगत खंड योग: ४७ भोग्य
खंडेन १२ शेषं ९ ॥ १ ॥ ४१ ॥ गुणितं १०८ ॥ २० ॥ १२ ॥ अस्य
वर्त्तं स्वर्णे कादि
त्
रेनोधनं दत्त फलं
६१ ॥ ७ ॥ १२
४ अथ व दिति ॥ मेषा: ह बद्धे वर्त्तैक लंधनं लनादौ नयपद्धमिति

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

12

विभ्वांशाः ८॥२०॥० ॥अनेन खंडयोगः पृतः ५५॥२०॥०॥
युद्धिं द्विरभक्तं ७॥४०॥०॥स्वकीयेन भूक्तं शोन४॥३६॥४०॥
रहितं २३॥३॥२०॥ तुलादिकेंद्रत्वात् जातं रविफलं अंशाः
२३॥३॥२०॥ फलद्वयसंस्कृतिर्धनं ३८॥३॥५७॥ अथ
हरसाधनमाह ॥ रवेस्त्र्यंशेति ॥ रवेस्त्र्यंशो भागादिकं ९
बाहुकृतं फलं १॥३०॥ अनेन स्वगुणांशा रवबहुयः ३०॥ ॥३॥
२०॥ रवेः स्वमकरादिषट्कस्थितत्वात् रहितं जातो हा
रः ३८॥५०॥ अथ स्पष्टीकरणं ॥ कोटिफलं कार्यं ॥ तत्र केः
६॥२९॥५८॥१९॥ अपनीतः ११८॥१०॥ सायनरविः
७॥११॥८॥१८॥ अस्य भुजं धनं ८४॥ अथ व्यतिपातसा
धनमाह ॥ नाडीति ॥ फलसंस्कृतिः ३८॥३॥५७॥ हरा
हृता ३८॥०॥३८॥३॥ हारेण ८८॥५०॥ भक्ता फलं नाड्यः
संस्कृतेर्धनत्वात् धनं १३॥१२॥ चरं धनं ८४ सायनं तत्का
लं स्पष्टार्धं स्थानविकलिन्य त्र्यंशो जातं अंशा २४ देशांतरं धा

निःइष्टयोगहृतः ॥ रश्मिर्विहीनो मध्यमरविःप
श्चात्मन्दकेंद्रराशिःयुक्तेंद्रं भवति ॥ विद्धिग्योरहु
र्गणादागतं तत्तयोः शीघ्रकेंद्रं स्यात ॥ इदं र
स्तोर्द्ध ■ द्वाहद्वमधिकं चेत्तदाइनभाद्वादशा
शिभ्यःशोध्यं शेषस्यांशाः कार्याः ॥ तेषांमंद
॥२१॥ शमन्तकाःशुन्यादिफलंगतैतनश्च गतांकोभवे ॥२१॥
त् ॥ ष्टसौगतांकः तदग्रिमांकेन कोर्यतरं कार्यं
तेनभागशेषंगुणयपंचदशभक्तं फलेनगतांको
हीनयुक्तःकार्यः ॥ तदाफल ॥ एवंकेन्द्रेहृनतदा
लीनः ८ कोधिकं तदायुक्तः कार्यः ॥ तदनंत
रंदशमभक्तःभागाद्यंशफलं स्यात ॥ मेषादिक

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

गतं बहिर्गुणं ४।१८६० ॥ एवं बहिर्गुणं ४।४० गति
योगेन क्रमात् ८।२६ ॥ ३६ ॥ मकैः गतैर्व्यैः जाता गतै
व्याघट्टिकाः ॥ जातं ५४ ॥ ३५ ॥ एवं २० ॥ ८ ॥ इति श्री 14
ग्रहलाघवे राहुलोसूर्यचंद्र इति व्याख्यानं यत्नं ॥
अथ भौमस्य शीघ्रांकानाह ॥ एवमष्टमरुत इ
ति ॥ अथ बुधस्य शीघ्रांकानाह ॥ एवं भूवृत्ताइ
ति ॥ अथ गुरोरंकानाह ॥ एवं तत्वानीति ॥ अथ शु
क्रस्य शीघ्रांकानाह ॥ एवं मग्न्यगौरिति ॥ अथ श
नेरंकानाह ॥ एवं मित्रविति तयइति ॥ अ केन्द्रनास्य
फार्धेला प्रोक्ता ॥ अथ चेन्नः शीघ्रफलसाधनमा
ह ॥ भौमात् क्री २वेति ॥ भौमो मंगलः ॥ मा क्रि : ता

बुक पोस्ट प्रकाशित सामग्री

गुरुकुल पत्रिका/वैदिक पॉथ/आर्यभट्ट/प्राकृतिक एवं भौतिकीय शोध विज्ञान पत्रिका/

वार्षिक विवरण

रजि० संख्या एल० 9277

सेवा में, पेज २-५५ तक प्राप्त

उत्तर खण्ड (रामायण) टीका | 38x15x0.4.cm.

ओं श्री गणेशाय नमः ओं उत्तरे ब्रह्मलोकापीठत्वा ... ...
शीर्यतिश्चात्स्तुते ।

व्यवसाय प्रबन्धक/पुस्तकालयाध्यक्ष

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

हरिद्वार - 249404

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

३२ शौंडीर्यात्स्वात्स्तुतेः ३६ रावितं शाहितं ३७ ३८ मयाप्यनुज्ञातः पुष्पकेणागमनायेतिशेषः असीतिच प्रतोगम्यतां ३९ यदि प्रीतोयेदि
चवरं दद्यास्ति तदायाचतो मे देदेहीत्यर्थः ४० ४१ नगणेन गणयामीत्यर्थः नत्रदेतः तुल्या इति स्वस्य बलवीर्य इत्यर्थः वांछितं चायुषः शे
एवमुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टाव वृषभध्वजं सामभिर्विविधैः स्तोत्रैः प्रणम्य स दशाननः संवत्सरसहस्रं तु रुदतो
रक्षसोगतं ३४ ततः प्रीतो महादेवः शैलाग्रे विष्ठितः प्रभुः मुक्त्वा चास्य भुजान्राम प्राह वाक्यं दशाननं ३५
प्रीतोस्मि तव वीरस्य शौंडीर्याच्च दशानन शैलाक्रांतेन यो मुक्तस्त्वया रावः सुदारुणः ३६ यस्माल्लोकत्रयं
चैतद्रावितं भयमागतं तस्मात्त्वं रावणो नाम नाम्ना राजन्भविष्यसि ३७ देवता मानुषा यक्षा ये चान्ये जग
तीतले एवं त्वामभिधास्यंति रावणं लोकरावणं ३८ गच्छ पौलस्त्य विस्रब्धं पथा येन त्वमिच्छसि मया चै
वाप्यनुज्ञातो राक्षसाधिप गम्यतां ३९ एवमुक्तस्तु लंकेशः शंभुना स्वयमब्रवीत् प्रीतो यदि महादेव वरं मे
देहि याचतः अवध्यत्वं मया प्राप्तं देवगंधर्वदानवैः राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्ये चान्ये बलवत्तराः ४१ मानुषा
न्गणे देव स्वल्पास्ते मम संमताः दीर्घमायुश्च मे प्राप्तं ब्रह्मणस्त्रिपुरांतक वांछितं चायुषः शेषं शस्त्रं त्वं
च प्रयच्छ मे ४२ एवमुक्तस्ततस्तेन रावणेन स शंकरः ददौ खड्गं महादीप्तं चंद्रहासमिति श्रुतं आयुषश्चाव
षः शेषं भगवद्दत्त शीघ्रायुष्माद्यो भागोगतस्तस्माच्छेषमवशिष्टमायुर्वांछितं तद्दैते ड्डुष्कर्मभिर्यथाति \\ शेषं च ददौ भूतपतिस्तदा ४५
नष्टं भवति तथा प्रयच्छ तस्मिंश्चापि सर्वज्ञ यथा यशास्त्रं च दिव्यं प्रयच्छ ४१ ४२ आयुषश्चावशेषं ददौ [illegible] नाप्य [illegible] र्थः ४४

CC0. Gur... Collection, Haridwar. Di... ...dation, USA

इदं नावेक्षे यं शस्त्रस्पर्शे ज्ञो दासी त्वं न कार्यमित्यर्थः ४५ ४७ इति रा० उ० षोडशः सर्गः १६ अथ वेदवत्या ॥ अहो सप्तवक्षान ... नूपवकंसं
वा० वेयं जनकात्मजेतिकथने अथ राजन्निति १ आर्षेणार्दिविधिना तपोनुष्ठानेन २ प्रहसन्निव अरण्ये मया नायात्तु कन्या प्राप्तु ... सन्तोषजः
उ०
३४ दत्तोवाच ततः शम्भुर्नावज्ञेयमिदं त्वया अंब तालं यदि दृष्टिं ते मामेवैष्यसि संशयः ४५ एवं महेश्वरेणोक्त
नामा स रावणः अभिवाद्य महादेवं मारुरोह हायपुष्पकं ४९ ततो महीतलं राम पर्यकामत रावणः क्षत्रि
यान्स महावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ५० केचित्तेजस्विनः शूराः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः तच्छासनमकुर्वंति
विनेशुः सपरिच्छदाः ५१ अपरे दुर्जयं रक्षो जानन्तः प्राज्ञसंमताः जितास्म इत्यभाषंत राक्षसं बलदर्पितं
५२ इत्यार्षे रा० उ० षोडशः सर्गः १६ अथ राजन्महाबाहुर्विचरन्पृथिवीतले हिमवद्वनमासाद्य परिचक्रा
म रावणः १ तत्रापश्यत्स वै कन्यां कृष्णाजिनजटाधरां आर्षेण विधिना युक्तां दीप्यन्तीं देवतामिव २ स दृ
ष्ट्वा रूपसंपन्नां कन्यां तां सुमहाव्रतां काममोहपरीतात्मा पप्रच्छ प्रहसन्निव ३ किमिदं वर्तसे भद्रे विरु
द्धं यौवनस्य ते न हि युक्ता तवैतस्य रूपस्यैवं प्रतिक्रिया ४ रूपं तेनुपमं भीरु कामोन्मादकरं नृणां न युक्तं
तपसि स्थातुं निर्गतो ह्येष निर्णयः ५ कस्यासि किमिदं भद्रे कश्च भर्ता वरानने येन संभुज्यते भीरु सेन
प्रहास इति कनकः ३ एवं प्रतिक्रियायदमाचरणं निर्गतः प्रसिद्ध एष निर्णयो रहानामिति शेषः क
स्य पुंसिद्ध दिव्ये ति शेषः किमिदं ब्रवीमित्यर्थः ६ ॥ रः पुण्यभाग्भुवि ६

3

कस्यहेतोः किंफलनिमित्तं १८ वेदाभ्यासंकुर्वतोमहात्मानस्तस्यसकाशात् वाङ्मयीवाङ्मयवेदमूर्तिः कन्याहंसंभूताः तपस्वा
दंपित्रानाम्नावेदवतीतिस्मृताभगवतः शक्तिर्लक्ष्मीरेवरावराशम्भुमातावतीर्णा अस्यावाङ्मयीत्वसार्थास्यात् अतएवतस्यातिपि

पृच्छतः शंसमेसर्वंकस्यहेतोःपरिश्रमः एवमुक्तातुसाकन्यारावणेनयशस्विनी १ अब्रवीद्विधिवत्कृ
त्वातस्यातिथ्यंतपोधना कुशध्वजोनामपिताब्रह्मर्षिरमितप्रभः ८ बृहस्पतिसुतःश्रीमान्बुध्यातुल्यो
रहस्पतेः ९ तस्याहंकुर्वतोनित्यंवेदाभ्यासंमहात्मनः संभूतावाङ्मयीकन्यानाम्नावेदवतीस्मृता ९ त
ततोदेवाःसगंधर्वाःयक्षराक्षसपन्नगाः तेचापिगत्वापितरंवरणंरोचयंतिमे १० नचमांसपितातेभ्योदत्त
वान्राक्षसेश्वर कारणंतद्वदिष्यामिनिशामयमहाभुज पितुस्तुममजामाताविष्णुःकिलसुरेश्वरः अभि
प्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्यमेपिता ११ दातुमिच्छतितस्मैतुतच्छ्रुत्वाबलदर्पितः शंभुर्नामततोराजा
दैत्यानांकुपितोऽभवत् १३ तेनरात्रौशयानोमेपितापापेनहिंसितः ततोमेजननीदीनातच्छरीरंपितुर्मम
परिष्वज्यमहाभागाप्रविष्टाहव्यवाहनं १४ ततोमनोरथंनित्यंपितुर्नारायणंप्रति करोमीतितमेवाहंहृदये

तन्मेविष्णुर्जामातानाभिप्रेतइति १ तेदेवादयः वरणंरोचयंतिह विःक्रियासामान्योवरणंकुर्वंतिस्मेत्यर्थः ११ अन्यस्यअन्यस्मैउपयः १२
नारायणंनारस्यजीवसमूहस्यायनंनाराआपोयस्यसइतिवातंप्रतिगतंपितुर्मनोरथंसत्यंकरोमीतिरश्च नारायणमेवहृदयेन १५

CC0, Guru... Collection, Haridwar. Di... ation, USA

वा॰
उ॰
३५

इतिप्रतिज्ञांप्राउक्तेच्छाविषयां आरुह्यकृत्वां १७ १८ कथंविजानत्वमाह जानामीति १९ २० पुण्यसंचयः उक्तसंग्रहः ... भ्राजते न

इतिप्रतिज्ञामारुह्य चरामिविपुलंतपः एतत्तेसर्वमाख्यातंमयाराक्षसपुंगव १७ नारायणोममपति
र्नत्वन्यःपुरुषोत्तमात् आश्रयेनियमंघोरंनारायणपरीप्सया १८ विज्ञातस्त्वंहिमेराजन्गच्छपौल
स्त्यनंदन जानामितपसासर्वंत्रैलोक्येयद्धिवर्त्तते १९ सोब्रवीद्रावणोभूयस्तांकन्यांसुमहाव्रतां
अवरुह्यविमानाग्रात्कंदर्पशरपीडितः २० अवलिप्तासिसुश्रोणियस्यास्तेमतिरीदृशी वृद्धानांमृग
शावाक्षिभ्राजतेपुण्यसंग्रहः २१ त्वंसर्वगुणसंपन्नानार्हसेवक्तुमीदृशं त्रैलोक्यसुंदरीभीरुयौवनंते
निवर्त्तते २२ अहंलंकापतिर्भद्रेदशग्रीवइतिश्रुतः तस्यमेभवभार्यात्वंभुंक्ष्वभोगान्यथासुखं २३
कश्चतावदसौयंत्वंविष्णुरित्यभिभाषसे वीर्येणतपसाचैवभोगेनचबलेनच २४ समनोसमोभद्रेयंत्वं
कामयसेंगने २५ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुवेदवत्यथसाब्रवीत् मामैवमितिसाकन्यातमुवाचनिशाचरं २५
त्रैलोक्याधिपतिंविष्णुंसर्वलोकनमस्कृतं त्वदृतेराक्षसेंद्रान्यःकोवमन्येतबुद्धिमान् २६ एवमुक्तस्तया
तत्रवेदवत्यानिशाचरः मूर्धजेषुतदाकन्यांकराग्रेणतदामृशत् २७ ततोवेदवतीक्रुद्धाकेशान्हस्तेन

वृद्धानां तपःसंग्रहः २१ २२ कश्चेतियदपेतया ऽन्यत्वबीर्यादित्युक्तः २४ मामेवंविष्णुविष्णुविषयेवदेतिशेषः २५ २७ हस्तेनकेशच्छेदः कथंतत्राह

सि॰
३५

२९ धर्षितायाः केशस्पर्शेणास्त्रीभावंप्रापितायाः ३० पुनःसमुत्पत्स्यइतिसमुत्पत्स्येइत्यर्थः ३१ व्ययःब्रह्मवरदानादिदानींतवमरणाभावेनव्यया
व्यर्थइत्यर्थः ३२ अयोनिजाभूत्वाधर्मिणोधर्मिष्ठस्यापतःसुताभवेयं ३३ अत्रापिपुष्पवर्षरावणनाशनिश्चयजसंतोषात् ३४ सैषाकृतत्रा

साज्वलंतीवरोषेणदहंतीवनिशाचरं उवाचाग्निंसमाधायमरणायकृतत्वरा २९ धर्षितायास्त्वयानार्य
नमेजीवितमिष्यते रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामिपश्यतस्तेहुताशनं ३० यस्मात्तुधर्षिताचाहंत्वयापापात्मनावने
तस्मात्तववधार्थंहिसमुत्पत्स्येह्यहंपुनः नहिशक्यःस्त्रियाहंतुंपुरुषःपापनिश्चयः शापेत्वयिमयोत्सृष्टेतप
सश्चव्ययोभवेत् यदित्वस्तिमयाकिंचित्कृतंदत्तंहुतंतथा तस्मात्त्वयोनिजासाध्वीभवेयंधर्मिणःसुता ३३
एवमुक्त्वाप्रविष्टासाज्वलितंजातवेदसं पपातचदिवोदिव्यापुष्पवृष्टिःसमंततः सैषाजनकराजस्यप्रसू
तातनयाप्रभो तवभार्यामहाबाहोविष्णुस्त्वंहिसनातनः ३५ पूर्वंक्रोधहतःशत्रुर्ययासौनिहतस्तया उपा
श्रयित्वाशैलाभस्तववीर्यममानुषं ३६

वणवधप्रतिज्ञावेदवत्येवेत्यर्थः विष्णुस्त्वमि तिश्रवणेनसीतायालक्ष्मीत्वंस्फुटमेवोक्तंत
उक्तंपाणिपरेणराचवत्वेभवतीताहक्मिणीरूपजन्मनीति ३५ ययावेदवत्याएवंभवस्ववतारेक्रोधहतोयः शत्रुःसोसौशै[illegible]पुनस्तये
वधप्रतिज्ञातांपतिंप्राप्यपतिभूतस्तवामानुषंवीर्यमुपाश्रयित्वाश्रितानिहतः अनेनसीतैवरावणवधेमुख्यंकारणंरामे[illegible]भूतंपारोपि

भाविकल्पेष्वप्येवमेवावतारादिकल्पेन कल्पो व्याख्येय इति न्यायादित्याह एवमिति एषा महाभागा एवमेव मर्त्येषु भाविषु कल्पे[illegible]त्स्यते इत्यन

बा॰ पुनरुत्पत्स्यते उक्तप्रयोजनायेति शेषः उत्पत्तिरत्राविर्भावः एतेन भगवतोपि तथावतारः सूचित एव २७ सीताविर्भावो त्रैशाखे[illegible]स्यामिति

उ॰ महात्मंदरीतं उक्तं उपसंहरति एषेति आसीत्कृतयुगे त्वनेन त्रेतायुगमिति जनककुलोत्पन्नात्याः उशीबेसोऽपरेष्वर्थः २८ इतिरा॰उ॰

३६ एवमेषा महाभागा मर्त्येषूत्पत्स्यते पुनः क्षेत्रे हलमुखोत्कृष्टे वेद्यामग्निशिखोपमा २७ एषा वेदवती ना

म पूर्वमासीत्कृतयुगे त्रेतायुगमनुप्राप्य वधार्थं तस्य रक्षसः २८ उत्पन्ना मैथिलकुले जनकस्य महा

त्मनः इत्यार्षे रामा॰ उ॰ सप्तदशः सर्गः १७ प्रविष्टायां हुताशं तु वेदवत्यां स रावणः २ संवर्तो नाम ब्रह्म

र्षिः साक्षाद्भ्राता बृहस्पतेः याजयामास धर्मज्ञः सर्ववेदगणैर्वृतः ३ दृष्ट्वा देवास्तु तद्रक्षो वरदानेन दु

र्जयं तिर्यग्योनिं समाविष्टास्तस्य धर्षणभीरवः ४ इन्द्रो मयूरः संवृत्तो धर्मराजस्तु वायसः कृकला

सो धनाध्यक्षो हंसश्च वरुणोभवत् अन्येष्वपि गतेष्वेवं देवेष्वरिनिषूदन रावणः प्राविशद्यज्ञं सार

मेय इवाशुचिः तं च राजानमासाद्य रावणो राक्षसाधिपः प्राह युद्धं प्रयच्छेति निर्जितोस्मीति वा

वद ७ ततो मरुत्तो नृपतिः को भवानित्युवाच तं अवहासं ततो मुक्त्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ८

दशः सर्गः १७ प्रविष्टायामिति १ उशीरबीजमिति देशनाम २ देशगणैर्वृतः अपरोहृतयाहविर्भागार्थमवस्थितैरिति शेषः ३।४ ५ अन्ये

ष्वपि देवेष्वेवं गतेषु तिर्यग्योनिस्वरूपं गतेष्वित्यर्थः ६ ७ मुक्त्वात्कृत्वा ८ ॥

CC0. Guru[illegible] Collection, Haridwar. Di[illegible]ation, USA

अकुतूहलभावेन साहङ्कारविस्मयनिर्भयानादरभावेन यो नावगच्छतीति तस्य तव प्रीतोस्मि ९ कोन्योस्ति न कोपि सर्वेपि जानन्तीत्यर्थः १०
अथ हतो व्याजस्तत्राह धन इति ११ लोकेषु विद्यत इत्यनन्तरमेकः श्लोकः प्रक्षिप्तः उक्तार्थत्वादिति कतकः १२ कं त्वमिति केवलं इत्यपर

अकौतूहलभावेन प्रीतोस्मि तव पार्थिव धनदस्यानुजं यो मां नावगच्छसि रावणं ९ त्रिषु लोकेषु कोन्यो
स्ति यो न जानाति मे बलं भ्रातरं येन निर्जित्य विमानमिदमाहृतं ७ ततो मरुत्तः स नृपस्तं रावणमथाब्रवी
त् धन्यः खलु भवान्येन ज्येष्ठो भ्राता रणे जितः ११ न त्वया सदृशः श्लाघ्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते कं त्वं प्राक्केवलं
धर्मं चरित्वा लब्धवान्वरं श्रुतपूर्वं हि न मया भाषसे यादृशं स्वयं १२ तिष्ठेदानीं न मे जीवन्प्रतिप्राप्स्यसि दुर्मते
अद्य त्वां निशितैर्बाणैः प्रेषयामि यमक्षयं ततः शरासनं गृह्य सायकांश्च नराधिपः रणाय निर्ययौ क्रुद्धः
संवर्तो मार्गमावृणोत् १४ सोब्रवीत्स्नेहसंयुक्तं मरुत्तं तं महानृषिः श्रोतव्यं यदि मद्वाक्यं सम्प्रहारो न ते क्षमः
माहेश्वरमिदं सत्रमसमाप्तं कुलं दहेत् दीक्षितस्य कुतो युद्धं क्रोधित्वं दीक्षिते कुतः १६ संशयश्च जये नि
त्यं राक्षसश्च सुदुर्जयः स निवृत्तो गुरोर्वाक्यान्मरुत्तः पृथिवीपतिः १७ विसृज्य सशरं चापं स्वस्थो मखमुखो
भवत् ७ ततस्तं निर्जितं मत्वा घोषयामास वै शुकः रावणो जयतीत्युच्चैर्हर्षान्नादं विमुक्तवान् १९

जारहितं कं धर्मं प्राक् चरित्वा वरं लब्धवानसि तथाविधोपि कश्चिदस्मै इति चेन्न श्रुतपूर्वं इत्याह श्रुतिपादरं भाषसे दृक्पीडाहृष्टं समाचरं १३ मार्गमा
वृणोत् रणाय आगतस्य रावणस्येति भावः १४ महानृषिः संवर्तः १५ महेश्वरं तद्दैवतं सत्रं यागः १६ मखमुखः मखमास्थानमुखः

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized by eGangotri Foundation, USA

वा उ २० वितत: विशेषेणात्तस: १९ स्वांयोनिं स्वस्वप्रकृतिमासाद्य तानि मत्तों भ्राक्रोधवशं एहीति मूर्तिं अश्रीयप्राणिनः २२ प्रतीच्यां मं... विश...

तान्मत्पितात्वस्मान्महर्षीन्समागतान् वितस्मो हृषिदेहेषांपुनः सम्भयेमहे २० एवमुक्तास्ततेदेवाः
संहृष्टाश्चैवदिवौकसः ततः स्वांयोनिमासाद्य तानि मत्वानिचाब्रुवन् २१ हर्षात्तदाब्रवीदिंद्रो महेन्द्रो नीलवर्हिणं
प्रीतोस्मितवधर्मज्ञ भुजंगाद्दिनतेभय २२ इदंनेत्रसहस्रं तत्पत्रदर्हे भविष्यति हर्षश्चैवमपि मुदं प्राप्स्यसे
प्रीतिलक्षणं २३ एवमिंद्रोवरं प्रादात्मयूरस्य सुरेश्वरः २३ नीलाः किलपुरावर्हा मयूराणां नराधिप सु
राधिपाद्वरंप्राप्यगताः सर्वेपिवर्हिणः २४ धर्मराजोब्रवीद्राम प्राग्वंशेवायसंस्थितं पक्षिंस्तवास्मिसुप्री
व तः प्रीतस्यवचनं शृणु यथान्यैर्विविधैरोगैः पीड्यंते प्राणिनोमया तेनतेप्रभविष्यंति मयिप्रीते न संशयः २६
मृत्युतस्ते भयंनास्ति वरान्ममविहंगम यावत्त्वांनवधिष्यंति नरास्त्वं हि भविष्यसि २७ येचमद्विषयस्थावै
मानवाः क्षुधयार्दिताः त्वयिभुक्ते सुतृप्तास्ते भविष्यंति सबांधवाः २९ वरुणस्त्वब्रवीद्धंसं गंगातोयविचारि
णं श्रूयतां प्रीतिसंयुक्तं ततः पत्ररथेश्वरः ३० वर्णो मनोरमः सौम्यश्चंद्रमंडलसंनिभः भविष्यति तवोदग्रः शु
द्धफेनसमप्रभः ३१

२२ ।२३। २४ प्राग्वंशे प्राक्षुद्रविरोहि २५ २६ तेरोगास्ते तव मयिप्रीते सति न भविष्यंति २७
मृत्योरधाका परिहारत्वादाह यावदिति मद्विषयस्थाः यमलोकस्थाः २९ ३० ३१ ३२

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. D... Foundation USA

मञ्जरीगंजलेजलमूर्तित्वातस्य ३२ मीलेननीलवर्णोनाग्रग्रदेशेसंवीताः व्याप्ताः शाष्पंकाः सततंतदग्रवन्निर्मलः कोमलश्यामवर्णाइत्यर्थः
क्रोञ्चंपुत्रांतरे ३३ ३४ शिरोनित्यंसङ्ख्यंसवर्णंवर्णमित्यर्थः तदेवाहपुष्पकांचनकइति एवंदिक्कलासाञ्जननवर्णाइत्याह ३५ रात्तासहं

मञ्जरीरंसमासाद्यकांतोनित्यंभविष्यति प्राप्यमानुलांप्रीतिमेतन्मेऽर्थितेलक्षणं ३२ हिमानांहिपु
शेरामनवर्णःसर्वपांडुरः पद्मानीलाग्रसंवीताः क्रोञ्चशष्पाग्रनिर्मलाः अथाब्रवीद्दैश्रवणः कुकलासं
शिरोस्थितं ह्रस्पंसंप्रयच्छामितेप्रीतस्तवाप्यहं ३४ सहस्रंचशिरोनित्यंभविष्यतिनवाहर्यं पुष्पकां
चनकोवर्णमस्मीप्सातेभविष्यति एवंदत्वावरांस्तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवेसुराः निवृत्तेसहराज्ञातेपुनःस्वभव
नंगताः ३९ इत्यार्षेरा०३०अष्टादशःसर्गः अथजित्वामरुत्तंसप्रययौराक्षसाधिपः नगराणिनरेंद्राणांयु
द्धकांक्षीदशाननः १ समासाद्यतुराजेन्द्रान्महेंद्रवरुणोपमान् अब्रवीद्राक्षसेंद्रस्तुयुद्धंमेदीयतामिति
निर्जितास्मीतिवाब्रूतएषमेहिसुनिश्चयः अन्यथाकुर्वतामेवंमोक्षोनैवोपपद्यते ३ ततस्त्वभीरवःप्राज्ञाः
पार्थिवाःधर्मनिश्चयाः मंत्रयित्वाततोन्योन्यंराजानःसुमहाबलाः निर्जिताःस्मेत्यभाषंतज्ञात्वाबलवरंरिपोः ४

स्वभवनंगताः मरुत्तेनसहस्वर्गगमित्यर्थः ३९ इतिरा०३०अष्टादशःसर्गः १८ अथेति एवमुक्तेसतियुद्धदीयतांनिर्जितास्मीतिवचनंवाक्कुर्वतांअन्यथा
प्रकारेणमोक्षोनोपपद्यतेनास्तीत्यर्थः ३ अभीरवःसंतोपिराजानःपार्थिवाःदृष्टीपतयःनिर्जिताःस्मेत्यभाषंत ४ ॥

वा
३८

तावादृङ्दुष्कंतस्तभिनिर्मितकालवर्तिनोपिदुष्कंतादयः स्वस्वकाले रावणं प्रतिजितत्वेऽदंवदीनाङ्कृतवंतः ५-६ अहं चैवाममतेनापि सर्य
तोभवामीत्यर्थः ९ एवं श्रुतार्थेन श्रुतेन रावणवृत्तांतेन निर्जितं भावे क्तः निर्जयं प्रतिपत्स्यमत्र स निपुरेत्र नरेंद्रस्य बलं रक्षोवधोद्यतं निष्क्रामत

दुष्कंतः सुरथो गाधिर्मयो राजा पुरोरवाः एते सर्वे ब्रुवंस्तात निर्जिताः स्मेति पार्थिवाः ५ अथायोध्यां समासाद्य
रावणो राक्षसाधिपः ६ सगुप्तामनरण्येन शक्रेणेवामरावती सततं पुरशार्दूल पुरंदरसमाबले ७ प्राह रा-
जानमासाद्य युद्धं देहीति रावणः निर्जितोस्मीति वा ब्रूहि त्वमेवं मम शासनं ८ अयोध्याधिपतिस्तस्य श्रुत्वा
पापात्मनो वचः अनरण्यस्तु संक्रुद्धो राक्षसेंद्रमथाब्रवीत ९ दीयते द्वंद्वयुद्धं ते राक्षसाधिपते मया संतिष्ठति
प्रमाद्यतो भव चैवं भवाम्यहं १० अथ एवं श्रुतार्थेन निर्जितं सुमहद्बलं निष्क्रामतन्नरेंद्रस्य बलं रक्षोवधोद्यतं
नागानां दशसाहस्रं पत्तीनां च नरोत्तम महीं संछाद्य निष्क्रांतं सपदातिरथं रणे ११ ततः प्रवृत्तं सुमहद्युद्धं
युद्धविशारद अनरण्यस्य नृपतेः राक्षसेंद्रस्य चाद्भुतं १२ तद्रावणबलं प्राप्य बलं तस्य महीपतेः प्राणास्य
तन्नष्टं सर्वं हव्यं हुतमिवानले युधा च सुचिरं कालं कृत्वा विक्रममुत्तमं १४ प्रज्वलंतं तमासाद्य क्षिप्रमेवा-
वशेषितं प्राविशत्संकुलं तत्र शलभा इव पावकं १५

१२ १३ तस्य नरपतेः रावणबलं प्राप्य
तदा सर्वं प्राणास्यत १४ प्रज्वलं रावणमासाद्य क्षिप्रमेवावशेषितं अल्पावशिष्टं सन्न तत्र रणे पावकं प्राप्य शलभा इव संकुलं नाशं प्राविशन्नामस्य
विरं युद्धोत्तमम् अधिकं विक्रमं च कृत्वा ३८

१८

वनापशतं वनं जलं तत्सम्बन्धि नदीशतं आर्षो ह्रस्वः १९ २१ वज्रदग्धो ऽशनिहतः २२ इक्ष्वाकुतत्त्वं श्यामगर्णं किं फलं प्राप्तं निर्जितोस्मीति वचनम्

सोपश्यत्तत्र वीरं स्तु नश्यमानं महाबलं महार्णवं समासाद्य वनापगाशतं यथा १७ ततः शक्रधनुःप्रख्यं
धनुर्विस्फारयन्स्वयं आससाद नरेंद्रस्तं रावणं क्रोधमूर्छितः अनरण्येन तेमात्या मारीचशुकसारणाः प्र
हस्तसहिता भग्ना व्यद्रवंत मृगा इव १८ ततो बाणशतान्यष्टौ पातयामास मूर्धनि तस्य राक्षसराजस्य इक्ष्वा २५
कुकुलनंदनः १९ तस्य बाणाः पतंतस्ते चक्रिरे न क्षतं क्वचित् वारिधारा इवाभ्रेभ्यः पतंत्यो गिरिमूर्धनि २०
ततो राक्षसराजेन क्रुद्धेन नृपतिस्तदा तलेनाभिहतो मूर्ध्नि सरथान्निपपात ह २१ स राजा पतितो भूमौ वि
ह्वलः प्रविवेपितः वज्रदग्ध इवारण्ये सालो निपतितो यथा २२ तं प्रहस्याब्रवीद्रक्ष इक्ष्वाकुं पृथिवीपतिं कि
मिदानीं फलं प्राप्तं त्वया मां प्रतियुध्यता २३ त्रैलोक्ये नास्ति यो द्वंद्वं मम दद्यान्नराधिप शंके प्रसक्तो भोगेषु न
शृणोषि बलं मम २४ तस्यैवं ब्रुवतो राजा मंदासुर्वाक्यमब्रवीत् किं शक्यमिह कर्तुं वै कालो हि दुरतिक्रमः २५
न ह्यहं निर्जितो रक्षस्त्वया चात्मप्रशंसिना कालेनैव विपन्नोऽहं हेतुभूतस्तु मे भवान् २६ किं त्विदानीं मया
शक्यं कर्तुं प्राणपरिक्षये न ह्यहं विमुखो रक्षो युध्यमानस्त्वया हतः २७ इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचो वक्ष्यामि राक्षस

नुन्नोतिशेषः २४ २५ अहं त्वया निर्जितः किंतु प्राप्तकालेनैव विपन्न इत्यर्थः २६ २७ इक्ष्वाकुपरिभावित्वात् ... ज्ञानमानेन वाक्यस्य ... परिभव

२१ पुष्पकंहित्वापितामहः ३ अपसर्पतअपसर्पत ३१ इतिरा० उ० एकोनविंशः सर्गः १९ आससाद अनेनतस्मिन्कालेचवने तिष्ठइत्यादि
श्रेष्ठनारदमाससाद १ कुशलंदृष्ट्वाआगमनस्यहेतुमब्रवीत् पप्रच्छेत्यर्थः २३ तिष्ठमहत् ... विस्मृतादेव ... रहतो

वा० उ० ३९

उत्पत्स्यतेकुलेह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनां रामोदाशरथिर्नामयस्तेप्राणान्हरिष्यति २९ ततोजलधरोदग्रः
ताडितोदेवदुंदुभिः तस्मिन्नुदाहृतेशापेपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ३० ततःप्रयातेराजेंद्रेगतेस्वर्गंत्रिविष्टपं
स्वर्गतेचनृपेतस्मिन्रावणःसोपसर्पत ३१ इत्यार्षेरामा० उ० एकोनविंशः १९ ततोवित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यांराक्ष
साधिपः आससादवनेतस्मिन्नारदंमुनिपुंगवं तस्याभिवादनंकृत्वादशग्रीवोनिशाचरः अब्रवीत्कुशलंदृष्ट्वा
हेतुमागमनस्यच २ नारदस्तुमहातेजादेवर्षिरमितप्रभ अब्रवीत्पुष्पकपृष्ठस्थंरावणंपुष्पकेस्थितं ३ राक्ष
साधिपतेसौम्यतिष्ठविश्रवसःसुत प्रीतोस्म्यभिजनोपेतविक्रमैरूर्जितैस्तव विष्णुनादैत्यघातैश्चगंधर्वोरगध
र्षणैः त्वयासमंविमर्दैश्चभृशंहिपरितोषित ५ किंचिद्वक्ष्यामितावत्तुश्रोतव्यंश्रोष्यसेयदि तन्मेनिगदितंतात
समाधिंश्रवणेकुरु ६ किमयंवध्यतेतातत्वयावध्येनदैवतैः हतएवह्ययंलोकेयदामृत्युवशंगतः ७ देवदा
नवदैत्यानांयक्षगंधर्वरक्षसा अवध्येनत्वयालोकःक्लेष्टुंयोग्योनमानुषः ८

षितः त्वयासमंगंधर्वोरगधर्षणैर्विमर्दैर्भौविभिः
परितोषितोभविष्यामीत्यर्थः ५ समाधिंचित्तैकाग्र्यं ६ अयंलोकोमर्त्यलोकः दैवतैरवध्यतेत्वयानमर्त्येभ्योमपरादित्युक्तं ७८

CC0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar. Digitized ... Foundation, USA

श्रीः त्रिलं स्पृष्टं प्रथमा आचरणे बुद्धिहीनं असमानेन दृष्टं इत्यादिना स्पष्टीकृतानि ९ नान्यविषये रनिष्टोपगमैरासिष्टसंबंधैः पचकुत्रकुत्रापि पीडिते मानुषे लो
कोमतिमानन्नस्पृहेन वयं प्राणपीभवेत न कोपि १० किंच मत्तमारणाव शुद्धेन तेषां वधो व्यर्थः स्मात् हीयमाणामिति षा रोगव्याध्यादिजं डुःखं शो
कोवं पुत्रवियोगादिजं डुःखं ११ पस्मन् उष्णलोकस्य गतिः डुःखादि भोगकालोन ज्ञायते न लोके नेतिशेषः एवं ज्ञानराहित्येन स्पृष्टमपि विविज्ञाकं

निनं प्रथमसि संस्पृष्टं महद्भिर्व्यसनैर्वृतं दृष्ट्वात्मत्ताहृशं लोकं जराव्याधिशतैर्युतं ९ तैस्तैरनिष्टोपगमै 13
रजलं यत्र कुत्रतः मतिमान्मानुषे लोके स्पृहेन प्राणपीभवेत् १० हीयमाणे देवदत्तं तत्त्वपिपासाजरादिभिः
विशादमोकसंस्पृष्टं लोकं तं हतपयमवमा ११ पश्यतावन्महावाहो रात्मसम्पामानुषं स्पृष्टमेवं विविज्ञार्थय
स्तन्ज्ञायतैर्गतिः १२ क्वचिद्दादिजन्मारिसेवितेमुदितैर्जनैः रुद्यते चापरैरातैर्भोगा स्त्रनयजानतैः १३
लोकं मोहनिराकृतं जितपूर्वं त्वयाभ्यासम् अमर्त्यलोको न संस्पृशः १४ तस्मिन्नेवं परिल्लोप्य
तन्निरस्ता द्विषल स्पृयमेवर पुरंजय १५ अवस्तमभिः सर्वैस्त्वया हृष्टस्पृयमसादं न
तस्मिञ्जिते जितं सर्वं भवत्सेवन संशयः एवमुक्तस्तलं केशोदीप्य
मानेन स्वतेजसा १७

नानाविपत्तुङ्गदुःखं कार्यसर्वं मानुषं लोकं एप्य १२ तदेवाह क्वचिदिति धारा स्तुनयमोपलब्धं पेषितैः १३ मात्रादिलेहे म...
दिविषयक मनोरथैरित्यर्थः मोहितो तत्पन्न धर्मात्तोपः पतितः स्वेकोपण रलौकिकं १४ एवं प्रकारेण मोहेन ज्ञानेन निराकृतं प्र...

... Digi... ...Foundation, USA

वा
उ
५

देवगंधर्वविद्यास्तलोकत्र[illegible]प्रियममरदर्शनाप्रिय १९ ततः स्मातलमयानंतरं १९ रसातलमहं[illegible]स्यामि २० इदानीं र
लेजिगमिषुरहं[illegible]त्वया अत्र येन मार्गेण[illegible]मलमार्गव्यतिरिक्तमार्गेणाक्कस्वलगम्यते २१ कस्य देशस्य[illegible]दिं[illegible]त्रयमार्गोत[illegible]प्रयत्न लिवि

अब्रवीन्नारदं[illegible]तत्वं संप्रहृष्टस्ताभिवाद्यच महर्षे देवगंधर्वविद्याधरसमरप्रिय १९ अहं समुद्यतो गंतुं विज
यार्थं रसातलं ततो लोकत्रयं जित्वा स्थाप्य नागान्हि रान्वशे २० समुद्रं क्षोभयिष्यामि रसातले १९
अथाब्रवीद्दशग्रीवं नारदो भगवानृषिः क्व खल्विदानीं मार्गेण त्वया ह्यन्येन गम्यते २० अयं खलु सुदुर्गम्यः
प्रेतराजपुरं प्रति मार्गो गच्छति दुर्धर्षः यमस्यामित्रकर्षण २१ स तु शारदमेघाभं हासं मुक्त्वा दशाननः उ
वाच कृतमित्येव वचनं चेदमब्रवीत् २२ तस्मादेवं महाब्रह्मन्वैवस्वतवधोद्यतः गच्छामि दक्षिणामाशां यत्र
सूर्यात्मजो नृपः २३ मया हि भगवन्क्रोधात्प्रतिज्ञातं रणार्थिना अवजेष्यामि चतुरो लोकपालानिति प्रभो
२४ तदिह प्रस्थितोऽयं वै पितृराजपुरं प्रति प्राणिसंक्लेशकर्तारं योजयिष्यामि मृत्युना २५

[illegible]यः सुदुर्गमः यदार्षः यमस्य यमपुरस्य २१ हासं मुक्त्वा मुक्त्वा शारदमेघाभं नारदं प्रति कृतमिति वचोऽब्रवीत् यमपुरमार्गेण गमनं तत्र[illegible]
[illegible]मित्यव वेसब्रवीदित्यर्थः २२ यस्मात्त्वया मार्गमुपदिष्टः यतश्च तदिलजयो मया प्रतिज्ञातः तस्मादेवं अनेनैव मार्गेण हे महाब्रह्मन् कुमरद्धा
[illegible]त्स्यामि तस्य दक्षिणामाशां गच्छामि २३ २४ २५

तदेति
थवासि
व

Gurukul [illegible] Collection, Haridwar. Digitiz[illegible] USA

शैलमूलमुपागतः अंतरिक्षात्पर्वतं शमयस्वर्थः १२ १३ प्रहासं मुमुचे कृतवानित्यर्थः १४ १८ अर्थमातरः उत्सेधः शारीरः १९ किं त्विति हे नि
शाचर त्वां हंतुं यद्यपि मया शक्यमथापीदानीं न हंतव्यः भगवद्वचनानुपालनायेति भावः किंच त्वं हतमेव स्वकर्मभिः स्वकृतैर्हतप्रायोऽसि

रोषात्संरक्तनयनः पुष्पकादवरुह्य सः कोऽयं शंकर इत्युक्त्वा शैलमूलमुपागतः १२ सोऽपश्यन्नंदिनं तत्र देव
स्याहूरतः स्थितं दीप्तं शूलमवष्टभ्य द्वितीयमिव शंकरं १३ तं दृष्ट्वा वानरमुखमवज्ञाय स राक्षसः प्र
हासं मुमुचे तत्र सतोय इव तोयदः १४ तं क्रुद्धो भगवान्नंदी शंकरस्यापरा तनुः अब्रवीत्तत्र तद्रक्षो दशा
ननमुपस्थितं १५ यस्माद्वानररूपं मामवज्ञाय दशाननः अशनीपातसंकाशमपहासं प्रमुक्तवान् १६
तस्मान्मद्वीर्यसंयुक्ता मद्रूपसमतेजसः उत्पत्स्यंति वधार्थं हि कुलस्य तव वानराः १७ नखदंष्ट्रायुधाः
क्रूरमतः संपातरंहसः युद्धोन्मत्ता बलोद्रिक्ताः शैला इव विसर्पिणः १८ ते तव प्रबलं दर्पमुत्सेधं च पृथ
ग्विधं व्यपनेष्यंति संभूय महामात्यसुतस्य च १९ किं त्विदानीं मया शक्यं हंतुं त्वां हे निशाचर नहंतव्यो
हतस्त्वं हि एवमेव स्वकर्मभिः २० इत्युदीरितवाक्ये तु देवे तस्मिन्महामति देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पवृ
ष्टिश्च खाच्च्युता २१ अचिंतयित्वा स तदा नंदिवाक्यं महाबलः पर्वतं तं समासाद्य वाक्यमाह दशाननः २२

कालांतरे मद्रूपैरेव हंतव्यो भविष्यसीति भावः २० तद्वाक्यसमनंतरं देवदुंदुभ्यादि प्रवर्तितः तद्वापि न रावणो रूपमित्यप्यहं संतोषितः २१ २२

CC-0. Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by ... Foundation, USA

वा॰
७
३३

यत्कृते परा स्वयक्रीडा निमित्तं गतस्ततो मम पुष्पकस्य गतिश्छिन्ना तत्याज्ञेयं ... ततः स्वे संपर्वतं तमुन्मूलय ... यदि ... वमादस्मात् २५
आश्लिष्टवती कर्त्तरिकः २६, २७ तस्य पर्वतस्याधोभागवर्त्तिनो भुजाः पीडिता अभवन्निति शेषः २८, २९ तस्या आत्मानं सर्वदेवगणैः स्तूयमाने

पुष्पकस्य गतिश्छिन्ना यत्कृते मम साम्प्रतं तमिमं शैलमुन्मूलं करोमि स्वतत्त्वोपते २४ केन प्रभावेन भवानिति
त्वं क्रीडति राजवत् विज्ञातव्यं न जानीते भयस्थानमुपस्थितं २५ एवमुक्त्वा ततो रामभुजान् निःक्षिप्य पर्वते
तोलयामास तं शीघ्रं स शैलः समकंपत २६ चालनात्पर्वतस्यैव गणा देवस्य कंपिताः चचाल पार्वती चापि
तदाश्लिष्टा महेश्वरं २७ ततो रामं महादेवो देवानां प्रवरो हरः पादांगुष्ठेन तं शैलं पीडयामास लीलया २७
पीडितास्तु ततस्तस्य शैलस्याधोपमा भुजाः विस्मिताश्चामरास्तत्र सचिवास्तस्य राक्षसाः २८ रसातलेन रोषाच्च
भुजानां पीडनात्तथा मुक्तो विरावः सहसा त्रैलोक्यं येन कंपितं २९ मेनिरे वज्रनिष्पेषं तं समुद्राश्चापि संचलिताः
स्खलिताश्चापि पर्वताः यक्षा विद्याधराः सिद्धाः किमेतदिति चाब्रुवन् ३१ तोषयस्व महादेवं नीलकंठमुमा
पतिं तमृते शरणं नान्यं पश्यामो ऽत्र दशानन ३२ स्तुतिभिः प्रणतो भूत्वा तमेव शरणं व्रज कृपालुः शंकर
स्तुष्टः प्रसादं ते विधास्यति ३३
तस्यामात्यानुगतये तदा वर्त्मसु चलिता देवाः इंद्रप्रोगमाः ३० ३१ ३२
वज्रनिष्पेषं मेनिरे तदा तच्छब्दश्रवणकाले वर्त्मसु स्थिता देवा वर्त्मभ्यः प्रचलिता इत्यर्थः ३० ३१ अथ तं मंत्रिणं आह स्तोषयस्वेति ३२ ३३ ३३

संनादो रतस्तां २६ पद्मशंखसमावृतः शंखपद्मनिधी अभिमानिदेवे संवृतः शुक्रप्रोष्ठपदाभ्यां निधिरत्नकर्मविभ्यां सह पुनः प्राप्तः प्रददृ
शे भ्रातरमिति संबंधः १८ शापात् विप्रवः कृतादरहरणात् स्वभावोऽभविष्यतीति शापान् विप्रस्य गौरवं वंदनादि प्रयोजक श्रेष्ठत्वगौरवरहित
अकृतवंदनादिव्यवहारमिति यावत् पैतामहे कुले युक्तं तत्कुले उत्पन्ने युक्तं वचनमुवाचेत्यर्थः १७ वार्यमाणः असहृत्वादिति शेषः नावग
च्छति [illegible] वचनाकरणरूपज्याष्ठ्यतिक्रमादिदोषस्य च फलं परिपाकं प्राप्य तद् श्यानि रयं गतो ज्ञात्वा सेअहं साधु न कृतवान् किंतु पापमे

ततो हृत्वास्य दृशे पुनः प्राप्तो गदाधरः शुक्रप्रोष्ठपदाभ्यां च पद्मशंखसमावृतः १९ स दृष्ट्वा भ्रातरं सेव्यो
शापाद्विप्रस्य गौरवं उवाच वचनं धीमान् युक्तं पैतामहे कुले १० यन्मया वार्यमाणस्त्वं नावगच्छसि दुर्मते
पश्चात्तस्य फलं प्राप्य ज्ञात्वा सेनिरयं गतः यो हि मोहाद्धि पीतानां नावगच्छति दुर्मतिः स तस्य परिणामांते
जानीते कर्मणः फलं १९ देवतानि न नंदंति धर्मयुक्तेन केनचित् येन त्वमीदृशं भावं नीतस्तन्न बुध्यते २०
मातरं पितरं विप्रमाचार्यं चावमन्यते स पश्यति फलं तस्य प्रेतराजवशं गतः २१ अभुवेहि शरीरे येन
करोति तपोर्जनं स पश्चात्तप्यते मूढो मृतो गत्वात्मनो गतिं २२

वेति परिनष्ट्यसे इत्यर्थः १८ तत्कालानवगतदुःखसाधनस्य कालांतरे फलपरिपाकतो ज्ञानेदृशं इह यो हीति १९ देवतानि [illegible] दारयः
धर्मयुक्तेन केनचित् सत्कृतेन व्यापारेण त्वमिदानीं नाभिनंदंति त्वयि [illegible] भवंति यं प्रति त्वया [illegible] देवता नाभिनंदनेन
त्वमीदृशं भावं क्रूरं नीतः प्रापितः तच्चात्र बुध्यसे २० सम्यमाज्ञाप्य अवमानस्य अयमाचादि पदे [illegible] २१ तपोर्जनेन तपः संपादनं आ
त्मनो गतिं आत्मनः कर्मसंपादितां गतिं

दुर्बुद्धे बुद्धिरहितस्य कस्यचित् कस्य पितृहर्ष छंदतः पिशाचादिसेवां विना स्वेच्छया मार्गेण ... भ्रमामतिः ... तेन मायाविः ... तवादृशी मोपादे
शं त्वं दुर्मत्यज्ञ दृष्पेङ कर्म कुरुते तादृशं तदनु दुर्ष्यनिरयगामित्वादि दुष्पं फलमश्नुते प्राप्नोति २३ २४ एवं कृ... ...निरयगामी भवि

वा० ३० ३१ कस्यचिन्नहि दुर्बुद्धेः छंदतो जायते मतिः यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमश्नुते २३ ऋद्धिं राज्यं बलं पुत्रान्
शौर्यं शूरत्वमेव च प्राप्नुवंति नरा लोके निर्जितं पुण्यकर्मभिः २४ एवं निरयगामी त्वं यस्यैते मतिरीदृशी
न त्वां समभिभाषिष्ये सहृतेषु च निर्णयः २५ एवमुक्तास्ततस्तेन तस्यामात्याः समाहताः मारीचप्रमुखाः सर्वे
विमुखाः विप्रदुद्रुवुः २६ ततस्तेन दशग्रीवो यत्नेन ... महात्मना गृह्याभिहतो भूमिं नद्धस्थानात्मकोपि
तः २७ ततस्तौ राम निर्ग्रंथौ तदा सौम्य महामृधे न विक्लवो न च श्रांतौ तावुभौ यत्त राक्षसौ २८ आग्नेयमस्त्रं
तस्मै समुमोच नदनस्तदा राक्षसेंद्रो वारुणेन तदस्त्रं प्रत्यवारयत् २९ ततो मायां प्रविष्टो सौ राक्षसी राक्षसे
श्वरं रक्षसां शतसाहस्रं विनाशयन् चकार च ३०

त्वमसि यस्य ते ईदृशी मतिः अतस्त्वां न समभिभाषिष्ये एषएवा सहृतेषु सहृत्तां
निर्णयः अनुष्ठेयनिश्चयः २५ एवमुक्ताः ततएवंवचनानंतरं तेन यनदेन समाहतास्ताडिताः मारीचप्रमुखाः सर्वे विमुखा युद्धे विप्रदु
द्रुवुः २६ ततस्तद्विद्रावणानंतरं तेन यनदेन २७ २९ राक्षसेश्वरो रावणः विनाशाय रक्षसां शतसाहस्रं चकार ३० ३१

रूपाण्यानीहृत्याचरति ३१ बहुनि शत्रुसैन्यानि चकरोति स्मनाने वहूरूपं तेने नत्वसौ तथा मायाप्रयुक्त्वाग्रादयपवहूरूपं तेने नत्वसौ ३२ ३३ नि

व्याघ्रो वराहो जीमूतः पर्वतः सागरो द्रुमः यक्षो दैत्यस्वरूपी च सोदृश्यत दशाननः ३१ बहूनि च करोति स्म दृ
श्यंते न त्वसौ ततः प्रतिगृह्य ततो राम महद्दृष्ट्वा दशाननः ३२ जघान मूर्ध्नि धनदं व्याविध्य महतीं गदां प
र्वं स तेनाभिहतो विह्वलः शोणितोक्षितः कृत्तमूल इवाशोको निपपात धनाधिपः ३३ ततः पद्मादि
भिस्तत्र निधिभिः समभिवृतः धनदोच्छ्वासितस्तैस्तु वनमानीय नंदनं ३४ निर्जित्य राक्षसेंद्रस्तं धनदं हृष्ट
मानसः पुष्पकं तस्य जग्राह विमानं जयलक्षणं ३५ कांचनस्तंभसंवीतं वैडूर्यमणितोरणं मुक्ताजालप्र
तिच्छन्नं सर्वकामफलद्रुमं ३६ मनोजवं कामगं च कामरूपं विहंगमं मणिकांचनसोपानं तप्तकांचन
वेदिकं ३७ देवोपवाह्यमक्षय्यं सदा दृष्टिमनःसुखं बह्वाश्चर्यं भक्तिचित्रं ब्रह्मणा परिनिर्मितं ३८ निर्मि
तं सर्वकामैस्तु मनोहरमनुत्तमं न तु शीतं न चोष्णं च सर्वर्तुसुखदं शुभं ३९ स तं राजा समारुह्य कामगं
वीर्यनिर्जितं जितं त्रिभुवनं मेने दर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः ४० जित्वा वैश्रवणं देवं कैलासात्समवातरत ४१
स तेजसा विपुलमवाप्य तं जयं प्रतापवान्विमलकिरीटहारवान् रराज वै परमविमानमास्थितो निशा
चरः सदसि गतो यथानलः ४२ इत्यार्षे रा॰ उ॰ पंचदशः सर्गः १५ ... भिर्निधिदेवताभिः पद्मादिभिः ... संधिरार्षः

३४ जयलक्षणं जयचिह्नं ख्यापयतीति शेषः ३५ ३७ ब्रह्मणा विश्वकर्मणा ३९ ... रतिरामायणे ... सर्गः ... व्याख्यायां रतिरामाः

रा॰ उ॰ ७

सजित्वेति महासेनस्य स्कंदस्य प्रसूतिर्यस्मिन् तत्शरवणं ययौ १ २ विष्टंभितंनिरुद्धसंचारं ३ कामगंकामचित्तानुसारिसंचारवत्कृतं
निर्मितंतिमिदंविष्टब्धं किंनिदेवाह कस्मान्नागमत्तस्यचिंतयत् ४ मेममेच्छयापुष्पकंनानुगच्छति यदिदंकिंनिमित्तमसतीविचिंतयत्

वा.
७
३२

सजित्वाधनदंरामभ्रातरंराक्षसाधिपः महासेनप्रसूतिंतद्ययौशरवणंमहत् १ अथापश्यद्दशग्री
वोरौक्मंशरवणंमहत् गभस्तिजालसंवीतंद्वितीयमिवभास्करं सपर्वतंसमारुह्यकंचिद्रम्यवनांत
रं प्रेक्षतेपुष्पकंतत्ररामविष्टंभितंतदा ३ विष्टब्धंकिमिदंकस्मान्नागमत्कामगंकृतं अचिंतयद्राक्षसें
द्रःसचिवैस्तैःसमावृतः ४ किंनिमित्तमिच्छयामेनेदंगच्छतिपुष्पकं पर्वतस्योपरिस्थस्यकर्मेदंकस्य
चिद्भवेत् ततोब्रवीत्तदाराममारीचोबुद्धिकोविदः नेदंनिष्कारणंराजन्पुष्पकंयन्नगच्छति ६ अथवापु
ष्पकमिदंधनदान्नान्यवाहनं अतोनिष्पंदमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतं ७ इतिवाक्यांतरेतस्यकरालःकृष्ण
पिंगलः वामनोविकटोमुंडीनंदीह्रस्वभुजोबली ८ ततःपार्श्वमुपागम्यभवस्यानुचरोब्रवीत् नंदीश्वरो
वचश्चेदंराक्षसेंद्रमशंकितः निवर्तस्वदशग्रीवशैलेक्रीडतिशंकरः सुपर्णनागयक्षाणांदेवगंधर्वरक्षसां १०
सर्वेषामेवभूतानामगम्यःपर्वतःकृतः इतिनंदिवचःश्रुत्वाक्रोधात्कंपितकुंडलः ११

यमेवहेतुंतर्कयति पर्वतस्येतिपर्वतो
परिस्थितस्येत्यर्थः कस्यचित्पुरुषस्येदंकर्मस्तंभनकर्मभवेत् ५ मारीचोपितदुक्तमेवानुवदति ततइतिपुष्पकंनगच्छतीतियत्तन्नेदंनिष्कारणं ६
कारणांतरमाह अथवेति धनदान्नान्यवाहनंधनदादन्यस्यवाहनंनेत्यर्थः ७ ८ पार्श्वरावणस्येतिशेषः अशंकितमुपागम्याब्रवीदित्यन्वयः ९ १०

२२

20

वा
३
२४

ते ॥ संयोपकंटकाख्येन पत्नेणा चक्रेणाहतः पीडितो मारीचः शैलान्तके तास्माद्दूत्ते पतितः संयोपानां संमत्तयोः पृणां कंटकः संहृतेति संयो
पकंटकः २२ स च पत्तश्च २३ मर्यादां जनं प्रवेशावधिं प्रतीहाराणां तोरणान्तरं द्वारमध्यमिति तीर्थः प्रविशद्भावणा इति शेषः २५ २८

तेन च क्रेणा मारीचो विस्मुनेव रणेहतः पतितो भूतले शैलान्नीलगुणपवत्रहः २२ स सं[illegible]स्तमुहूर्तेन
निःश्वसन्निशाचरः तं यत्तं योधयामास स च मग्नः प्रदुद्रुवे २३ ततः कांचनचित्रांगं वैडूर्यरजतोत्तिनं मर्यादां
प्रतिहाराणां तोरणान्तरमाविशत् २४ तं तु राजेन्द्र शग्रीवं प्रविशन्तं निशाचरं सूर्यभानुरिति ख्यातो द्वा
रपालो न्यवारयत् २५ संवार्यमाणो यत्तेण प्रविवेश निशाचरः यदा तु वारितो रामनव्यतिष्ठत्स राक्षसः
ततस्तोरणमुत्पाट्य तेन यत्तेण ताडितः रुधिरं प्रस्रवन्भाति शैलो धातुस्रवैरिव २७ स शैलशिखराभेण
तोरणेन समाहतः जगाम न क्षितिं वीरो वरदानात्स्वयंभुवः तेनैव तोरणेनाथ यत्तं तेनाभिताडितः ना
दृश्यत तदा यत्तो भस्मीकृततनुस्तथा २९ ततः प्रदुद्रुवुः सर्वे दृष्ट्वा रत्नः पराक्रमं ततो नदीर्गुहाश्चैव विवि
धाभयपीडिताः त्यक्तप्रहरणाः श्रान्ताः विवर्णवदनास्तदा ३० इत्यार्षेरा० उ० चतुर्दशः सर्गः १४ ततः सा
नत्साविरक्तान्य सैद्रांश्च सहस्रशः धनाध्यक्षो महायत्तो माणिचारमथाब्रवीत् १ रावणं जहि यत्तेन्द्र
दुर्वृत्तं पापचेतसं शरणं भव वीराणां यत्ताणां युद्धशालिनां २

२८ [illegible]विचूर्णीकृततनुरित्यर्थः २९ ३० इतिरा० उ० चतुर्दशः सर्गः १४ अथ[illegible]कं रत्नः [illegible] तेन [illegible] तस्तेनेति यत्तानां सदंडेन[illegible]माणिचारो

मातिम [illegible]
21

वा
३
५

ग्रा
३
३

१८ ततो रात्तसः ॥ १३ ताडितस्तितितिक्षुभिः शक्तिभिस्ताडितो रात्तसैन्ये गदापाणिः भद्र सपुत्रः

एवमुक्तो महाबाहुर्माणिभद्रः सुदुर्जयः । रुक्मोद्यतगदस्तेभ्यः सर्वभिः शुभैः पपात ॥ ३ ॥ केयूरभूषणस्यास्य मुकुटस्थले प्रादरत्तचमकात्मा
किरीटो मरसुकुरैः अभिक्रोतमत्सरपरारात्तपरास्ममदवेन ॥ ४ ॥ कुर्वतेस्तमुलेपुरं अरेण्कश्पेनबलं च वा
प्रयच्छते च्छाक्तिदीप्ताभितिभाषिणः ॥ ५ ॥ ततो देवाः समागर्वा सुवयो बलवादिनः दृष्ट्वाततमुस्तपुत्रं परेषि
सयमागमन ॥ ६ ॥ यत्रागणात्प्रहेतेन सह स्वनिहतेरणे महोदरेणावानिर्यं सहस्त्रमपरं हते ॥ ७ ॥ क्रुद्धेनत्र
तदारा जन्मारीचेन पुत्रनमा निषिद्धां तस्माद्वेणाद्वे सह स्वेनिपातिते ॥ ८ ॥ कचपताममेवेपदं कचमाया
वलाश्रयं रत्तसां पुरुषव्याघ्रतेनतेम्यपिकायुधि ॥ ९ ॥ धूम्राक्षेणसमागम्यमणिभद्रो महारणे मुखलेनो
रसि क्रोधात्ताडितोनचकंपितः ॥ १० ॥ ततो गदां समाविध्यमणिभद्रेणरात्तसः धूम्राक्षस्ताडितो भूमिं विह्व
लः समुपातह ॥ ११ ॥ धूम्राक्षं ताडितं दृष्ट्वा पतितं शोणितोक्षितं अभ्यधावत संग्रामे माणिभद्रं दशाननः ॥ १२ ॥
संक्रुद्धमभिधावंतं माणिभद्रो दशाननं शक्तिभिस्ताडयामास तिसृभिर्यक्षपुंगवः ॥ १३ ॥ ताडितो माणिभद्रस्य
मुकुटे प्रादरद्रणे तस्य तेन प्रहारेण मुकुटं पार्श्वमागतं ॥ १४ ॥ ततः प्रभृति रत्तोसौ पार्श्वमौलिरभूत्किल त
स्मिंस्तु विमुखीभूते माणिभद्रे महामतिः सन्नादः सुमहाराजंस्तस्मिंश्चैलव्यवर्धन ॥ १५ ॥

लं तेन प्रहारेण पार्श्वमेपार्श्व मागतं प्रा मं ॥ १४ ॥ १५

वा
३
१२

३॰ ३। इतिरा॰ उत्त्वादशः सर्गः १२ लोके [illegible] त्वसा प्रेषिता रूपिणीजं आदिरूपेण रूपवती समभवत्पाप्ता १२ विश्वकर्म
वत् तत्सहस्राः विस्तीर्णं योजनं तिर्यञ्ज्ञानेनेति शेषः ततस्तिर्यञ्ज्ञानात् एवं चयद्दकाडे यद्योजनायतामिस्तत्कं तद्विगुणयोजन
जडीकृ आच सालंकातस्य नादेन राघवः पिता तस्याकरोन्नाम मेघनाद इति स्वयं ३॰ सोवर्धतनदांगम
सर्वागतः प्ररेशुभे वल्लमानो वरह्नी भिछुन्नः काष्टैरिवानलः मातापित्रोर्महाहर्षं जनयन्रावणात्मजः
३। अस्यार्थेरा॰ ३॰ द्वादशः सर्गः १२ अथ लोके [illegible] तत्र कालेन केनचित् निद्रासमभवत्तीव्राकु
[illegible] कर्णारूपिणी १ ततो भ्रातरमासीनं कुंभकर्णोऽब्रवीद्वचः निद्रा मां बाधते राजन्कालयस्व ममालयं २
विनिर्युक्तास्ततो राज्ञा शिल्पिनो विश्वकर्मवत् विस्तीर्णं योजनं स्निग्धं ततो द्विगुणमायतं ३ दर्शनी
यं निराबाधं कुंभकर्णास्य चक्रिरे स्फाटिकैः कांचनैश्चित्रैः स्तंभैः सर्वत्र शोभितं ४ वैडूर्यकृतसोपानं किं
किणीजालकं तथा दांतलोरणविन्यस्तं वज्रस्फटिकवेदिकं ५ मनोहरं सर्वसुखं कारयामास राक्षसः
सर्वत्र सुखदं नित्यं मेरोः पुण्यां गुहामिव ६ तत्र निद्रां समाविष्टः कुंभकर्णो महाबलः बहून्यब्द सहस्रा
णि शयानो न च बुध्यते ७ निद्राभिभूते तु तदा कुंभकर्णे दशाननः देवर्षि [illegible] सज्जे हिंसि
कुशः [illegible] उद्यानानि विविधि चित्राणि नंदनादीनि [illegible] ते [illegible] भिनत्ति [illegible]
[illegible] मिथ्या [illegible] ३४ किंचित्संजातकिंकिणीनां जातान्नि यस्मिन् तत् [illegible] स्पविराता [illegible] ३४

वा ९ आत्मनः कुलानुरूपं हृतं संहृतं मस्तकं ... वोपनीयतेनेनितिशेषः २१ सोभ्रातृदर्शनार्थं ... पितुः ... तमिति ... शेषः १२
उ आगमनं प्रतिकार्यमितिशेषः १३ ... दनवस्य लंकावेरहितं ... सम ... तेन ... ४ ... पामीति पि

वाः नदीं गजरववृक्षीरुम्भूसान्नायुरविततिपश्चात् नगान्नैकृङ्गश्शोभितं विधस्वस्य ... मः ९
७ तथाहृत्वं तद्विज्ञाय दशग्रीवं पनेश्वरः कुलानुरूपधर्मज्ञो हृतं धर्मरूपचात्मनः ११ सो
२२ भ्रातृदर्शनाप्रीतहृतैस्तैः श्रवणास्तदा लंकां संप्रेषयामास दशग्रीवस्त्वैकृतं न १२ स गं
त्वा नगरीं लंकां मामसाद विभीषणः सभायां दर्शयामास तत मासीनं दशाननं १३ स्वराजा
नवराज्यानेदीप्यमानं स्वतेजसा जयेतिवाचा संपूज्य तूष्णीं समभिवर्तत सासोनमप
र्यंके वरास्तरणशोभिते उपविष्टं दशग्रीवं हृतो वाक्यमथाब्रवीत् राजन्त्वदामिते
सर्वभ्राता तव परं ब्रवीत् उभयोः सदृशं वीरवृत्तस्य च कुलस्य च १७ साधुपर्याप्त
मेतावत्कृतश्चारित्रसंग्रहः साधुधर्मे व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते १९

वोः कुलस्य तयोर्वृत्तस्य च सदृशं ९ साधु सम्यक्पर्याप्तावत्पर्याप्तं एतावदेव यामलं इतः परं चारित्रसंग्रहः कृत्यः कार्यः तदेव ... यत्पुनरा
दसाधितिव्यवस्थानं व्यवस्थितिर्यदि शक्यते इत्यनेक्रूरत्वान्नियोग बुद्धिर्व्यावर्त्तकेकनक स्तुकृतश्चारित्रसंग्रह इति पठित्वा साधु सम्यकृ २२
त्वारित्रसंग्रहं आरसंग्रहः कृतः संपादितश्चेतावदेव पर्याप्तमिहामुत्रामुदयाय अस्यैवविवरणं साधितस्याह १९

वा
३

३९ः॥ शक प्रयोजकमसहृतं हृष्यते शृण्वतो चेत्याह हृष्टमिति मे मया त्वत्तस्तन्निमित्तः देवतानां समुद्योगः प्रतिक्रियासं [illegible]
यद्यपित्वया हृ निराकृतो प्यापि ममत्वं रत्नपवत त्र हेतुः सापराधो पीति स्ववंधवैः पित्रादिभिः २१ त्वद्दर्शनहेतो देवां दृन्विति रोद्र [illegible] विषयरतिशेषः ९

दृष्टं मेनं दर्शनं मम न मम षयो निहृता श्रुताः देवतानां समुद्योग कृतोराजन्मयाश्रुतः १९ निराकृतं स्ववंधु
शमुत्पाद्य सततसाधिप सापराधो पिवालोद्दिरवितवत्यः स्ववंधवैः २० अद्य तद्धिमवत्पृष्ठं ततोपममुपा
सित्त रौद्र व्रतं समास्थाय नियतोनि पतेदिह यः २१ तत्रदेवोमयाहृष्टउमयासहितः प्रभुः सव्यवस्त्रमया
दत्वा तत्र देव्यानिपातितेः क्रान्वेषेतिमहाराजन्नवल्लभेनहेतना हृपंचानुपमं कृतारुद्राणीतत्रति
ष्ठति २३ दिव्यादिव्यप्रभावेण दग्धसव्यममेतत्रण शेणधुक्तमिवज्योतिः पिंगलत्वमुपागतं ततोहम
न्यदिक्षीणां गत्वा तस्मात् गिरेस्तटे तत्सौवर्षशतान्यष्टौ समधारं महाव्रतं २५ समाप्ते नियमे तस्मिंस्तत्र देवो
महेश्वरः ततः प्रीतेनमनसा प्राह वाक्यमिदं प्रभुः २६ प्रीतोस्मि तव पर्मत्र तपसानेन सुव्रत [illegible] सत्या
चैतद्व्रतं चीर्णं त्वया चैव धनाधिप तृतीयाः पुरुषो नास्ति यश्चरेद्व्रतमीदृशं २७ [illegible] नेत्र [illegible] तत्र [illegible]
यादितं परा तस्मान्निवितंमयासौ [illegible] त्वं चरस्व धनेश्वर २८ तपसा निर्जितश्चैव सखा [illegible] ते [illegible] च देवार

कर २९ किमितिदेव्यां चक्षुर्निपातितं तत्राह काविति [illegible] मेनहेतुना विकारादिना [illegible] स्मरणेन
दृष्टमत्वेन गत्वा शेणधतरे उत्स्पर्शीकलुषीकृतं राजतिषाहेजसापिंगलेन तत्प्रभाव [illegible] एकाक्षिपिंगल [illegible] २२ दृष्टांन
[illegible] समया

(२१)

पैगला[illegible]मित्तरादात्तेशेषः ३० एवंतेनशितेन ३१ निवर्तमिवर्तस्य ३१ ३३ वाक्यादित्यार्थेवाव [illegible] सिनम

वा॰ विषऽसि ३४ नवहेतद्दिक्मितिपषः नरवृ [illegible] नैवबवीतिकिंतर्हि ब्रवुर्दि [illegible] ३[illegible] [illegible] नवन [illegible] पव [illegible] मिनथी: ३५

३॰ पैंगलंयदवामंद्दिदेव्याद्रूपनिर्मिलणात् पत्नाकपिंगलीनेवंनामख्यासविशा [illegible] तेनेनमोव

२८ वंचप्राप्यानुज्ञांचपांकरात् आगतेनमयाचैवश्रुतंत्तत्पापनिश्चयः ३१ तदपूर्वं [illegible] योगान्निवृतेऽ [illegible]

णात् चिंतितेहिवधोपायैः सर्विमंत्रैः सेत्स्यत ३२ एवमुक्तोदशग्रीवःकोपंसंरक्तलोचनः [illegible]

संपिष्यवाक्यमेतडवाचह विज्ञातंमयाहृतवाक्यंयतंप्रभाषसे नैवत्वमसि नैवाहं [illegible] यदिते:

हितंशेषममैतद्धिब्रवीतिपनरस्तकः महेश्वरसविवंतमूढः श्रावयतेकिलः ३५ नैवेदंत्वमया

यंमेदंदेतद्भाषितंतवया यदेतावन्मयाकालंहतंतस्यसमर्पितं ३६ नहंतव्योगुरुर्ज्येष्ठोमयोपमि

तिमन्यते तस्मादिदानीं श्रुत्वामेवाक्यमेषाकृतामतिः ३७ त्रीन्लोकानपिजेष्यामिवाक्यवीर्यमुपाश्रि

तः स्वर्गमहंतमेवाहंतस्यैकस्यतुवैकृते चतुरोलोकपालांस्तान्नपिष्यामियमत्तय ३८

कुवेरेणास्वहंतांनोकृावपिरावणःस्वडर्मस्याविपरीतंगृहीतवानपतयेतत्कुवेरप्रावसंभाषितंतत्रैवत्वमणीयंत्वमाद्दपतावन्[illegible]म

यातस्यसमर्पितंतत् ३६ इतिहेतोःपत्नोमदंतराल्माइतःएवंमयंज्येष्ठोगुरुर्नहंतव्यइतिमन्यतेमन्यतेस्मततोहेतोरित्यर्थःपषाम

तिस्वेत्यत्राह ३७ त्रीनितिपतन्मुरूर्तेतस्यैकस्यकस्यतुवैकृतेवयप्रसंगइत्यर्थः ३८

नेरवज्रच्छिन्नं हतंभत्तयितमात्तांकृतवार्त्तितिशेषः ३९ ४ इतिरा॰उ॰त्रयोदशःसर्गः १३ आदौकुवेरजयःततइति २३ समंत्रिगणंम

होदरादिषणमेविसहितं ४ नशेकुरित्यत्रहेतुः राज्ञोभ्रातेतिकुवेरस्यभ्रातेत्यर्थः ५६ तएनेर्ज्जितराजस्यवलानांसंक्षोभः शैलं कैला

एवमुक्त्वातलंकेशोहतंखड्गेनजघ्निवान् दृष्टोभत्तयितं ह्येनंरात्तमानंदुरात्मनो ३९ ततःकृतसंक्षो

पर्णास्थमाहस्यरावणः त्रैलोक्यविजयाकांक्षीययोयत्रधनेश्वर ४ इत्यार्षेरा॰उ॰त्रयोदशःसर्गः १३

ततःसमचिवैःसार्द्धंषड्भिर्नित्यवलोद्धतः महोदरप्रहस्ताभ्यांमारीचशुकसारणैः १ धूम्राक्षेणचवीरे

ण नित्यंसमरगर्द्धिना वृतःसंप्रययौश्रीमान्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव २ पुराणिसनदीःशैलान्वनान्युपव

नानिच अतिक्रम्यमुहूर्त्तेनकैलासंगिरिमागमत् ३ सन्निविष्टंगिरौतस्मिन्राक्षसेंद्रंनिशम्यच युद्धे

पुत्रहतोत्साहं इत्यात्मानेममेचित्तं यत्तानशेकुःसंस्थातुंप्रमुखेतस्यराक्षसः राज्ञोभ्रातेतिविज्ञायगता

यत्रधनेश्वरः ५ तेगत्वासर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्यचिकीर्षितं अनुज्ञाताययुर्हृष्टायुद्धायधनदेनते ६ ततोव

लानांसंक्षोभोव्यवर्द्धतयथोदधेः तस्यनैर्ऋतराजस्यशैलंसंचालयन्निव ७ ततोयुद्धंसमभवद्यक्षरा

क्षससंकुलं व्यथिताश्चाभवंस्तत्रसचिवाराक्षसस्यते ८ सदृष्ट्वातादृशंसैन्यंदशग्रीवोनिशाचरः

र्षनादान्वहून्कृत्वासक्रोधादभ्यधावत ९ येतुतेराक्षसेंद्रस्यसचिवाघोरविक्रमाः

संवाल... ...त्रिवव्यवर्त्तितउदधेःक्षोभायथा ८ हर्षश्वसिंहनादात ९ यरावणसचिवासेतामेकैक सह...

Haridwar

वा० ३ २९

वा० ३० २९

१ धाराभिः शस्त्रसमूहैः १२ पांशुनाशनसमुत्थितः शत्रुतनजम्रुधिरपांशुनाशनसमुत्थितः १३ १४

धनमिवाकुलमुद्युक्तं पने आत्तुलितं चर्म [illegible] वापतंयत्तासैन्यं वातेनोद्धूत [illegible] विवृतवा [illegible] उज्ज्वलैः [illegible]

ततो गदाभिर्मुसलैः पट्टिशैः शक्तितोमरैः [illegible] दशग्रीवस्य तत्सैन्यं समन्ततः [illegible] सनिहतो [illegible]

नेत्रवध्यमानो रघुनन्दनः वर्षाद्भिरिव जीमूतैर्धाराभिरिव हन्यते १२ न च कश्चिद्भयं चेतयत्ततः [illegible]

माहतः महीधर इवाम्भोदैर्धाराशतसमुत्थितैः १३ समन्तात्तमसंरुद्धम्भकालस्तथोत्पन्नमहीगदा प्रविवेश

ततः सैन्यं नयन्यत्नात्यमतयं १४ सकक्षमिव विस्तीर्णं शुष्कं धनमिवाकुले वायुनाग्निरिवाद्दीप्तोय

त्सैन्यं ददाह तत् तेन तत्र महात्मानः मर्मघोरशुकादिभिः अल्पावशेषास्ते पतताः कृत्तवाणैरिवाद्रयः

१६ केचित्समाहता भग्नाः पतिताः समरे दितौ ओष्ठांश्च दशनैर्लीनौ रदशक्लापिता रणे १७ ओता

श्चान्योन्यमालिंग्य प्रहृष्टाः शस्त्रारणाजिरे सीदंति च नदायत्तास्तूलाद्रवजलेनह हतानां गच्छतां स्वर्ग

पुरुषप्रमथ्यधावतां प्रेतानां सविसंचाना बभूवन्नतदान्तरं १९ भग्नांस्तु तान्समालक्ष्य पदेशांस्त महावला

न् पनाध्यक्षो महावाहुः प्रेषयामास यत्नकान् २० एतस्मिन्नंतरे राम विस्तीर्णबलवाहनः प्रेषितो मयपुत्र

नैस्तैरमात्यैर्यत्ता अल्पावशेषाः कृताः १६ भग्ना भग्नमात्राः १७ तूला इति लिंगव्यत्ययः १८ घतो नाम्ना संयोधकंटकः २१

[illegible] तलेयावतां परैर्हतानामप्यानंतरं स्वर्गं गच्छतां गत्वा च तत्रस्थितानां योमिस्थितानां युद्धं प्रेक्षमाणानां अपि संचानां च दिवि आकाशांतरं स्था

[illegible] २९

वा
३
१४

29

मम शापात् तस्माद्दर्शनकालकृतात् ३८ निवासार्थं निवेशाय परमिति शोभः ३९ सूर्यसंकाशैः सूर्यवज्ज्वलैः ४० ४१

वरप्रदानसंभूतो मान्यामानेसृड्मतिः न वेत्ति मम शापान्न प्रकृतिं दारुणां गतः ४२ एवं प्रहस्त वक्तुं प्रभु

हो वै लोकेश्वरस्तीर्थ निवेशाय निवासार्थं समालंकां महानुगः ३८ तस्मात् [illegible] वा

नदी कांचनैः सूर्यसंकाशैः पंकजैः सुरसोदका कुमुदैरुत्पलैश्चैव यस्मैश्चैव समंगपिपिः तत्र देवाः स

गंधर्वाः साप्सरोरगाकिंनराः ४१ विहारशीलाः सततं रमंते सर्वदाश्रिताः तदितमं तदानेन वैरं धनदस्य

सिद्धाः जानीषेहि यथानेन लब्धः परमको वरः ४२ एवमुक्त्वा शरीरान्वात तद्वचः पितुर्गौरवात् सदाप्रभुः

मानातः सवाहनधनो गतः प्रहस्तोऽथ दशग्रीवं गत्वा वचनमब्रवीत् प्रहृष्टात्मा महत्त्वं नमस्ते मामसम

हानुजं कृत्वा तां नगरीं लंकां सर्वैर्नाथ नदो गतः प्रविश्य तां सहास्माभिः स्वधर्मं तत्र पालय ४४ एवं उक्तो

दशग्रीवः प्रहस्तेन महाबलः [illegible] विवेश नगरीं लंकां भ्रातृभिः सबलानुगैः ४५ धनेनत्यक्तां [illegible] विभ

क्तमहापथं आरुरोह स देवारिः स्वर्गं देवाधिपो यथा ४६ स चाभिषिक्तः [illegible] निवेशयत्

सपरीदशाननः निकामपूर्णौ [illegible] सा पुरी निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः ४८

तिरोः ४७ सनतस्ततोगतः ततो [illegible] भिः तदसौ तां प्रविश्य धर्मं प्रतिपालयितुं महत्सोऽनो [illegible] राज्यानीति [illegible] ४७ [illegible]

[illegible]

... २४ रतिराग वानरवर्षः ... ११ ...

शाखि विमले गौरीके ... पुरंदरस्ये ... मायावतीमितिपाठे ... दोभंगा ... वाक्यमीर वाक्यं वे शयच्छशिविमलेतिगिरिरौद्री स्वलंकृतगर्भ ... दरः

वी॰ यनेस्वरस्वप्रपितृ ... राक्षसेंद्रोभिधितम् ... ततस्ततः त
३॰ स्विवयथा मयावती ४२ अपार्षता ३ प्रकारमृगाः सर्गाः ... दायरात ... तस्यां ... मा
२५ तः प्रदानं रावणस्याभगिन्याः समक्षचिंतयन् १ इदानीं कालकेयाय दानं ... तत्रापश्यत्ततो राम मयं नाम महा... न
मविद्युज्जिह्वाययातमः २ अथ हत्वा लयं तो मृगयामटतेस्मतत्र ... भवानेको निर्मनुष्यमृगे वने ३ अनयामगशा
तं ३ कन्यामहायं तं दृष्ट्वा दशग्रीवो निशाचरः अप्रच्छत्को भवानेको निर्मनुष्यमृगे वने ४ अपतां सर्वमाख्यास्यथामजमि
वादप्रकिमर्थं सह तिष्ठसि मयस्तदाब्रवीद्राममेवमुक्तं तेन निशाचरं ५ तस्यासक्तमनो
हंतव हेमानामाप्सरास्तत्रश्रुतएर्वायदितया ६ तवैतेमेमसाटनापोलीमीवशतक्कतोः ... हेममयं पुरं ८
हेमंद शवर्षशतान्यहं ७ साचदैवतकार्येण त्रयोदशसमागताः वर्षं चतुर्दशं चैव ततो हेममयं पुरं
वज्रवैडूर्य चित्रं च मायया निर्मितं मम तत्राहमवसं दीनस्तया हीनः सुदुःखितः ९
हेमंद ... ततस्त्रियोदशसमाः वर्षाणि गतानि चतुर्दशं च तद्दिर इति तत्सगतमिति बुकर्षः २५
तास्तंदरति १२ रामेति संबुद्धिः ३० गता देवलोकमिति शेषः
हेममयं पुरं ८ मायया विचित्र निर्माणशक्त्या निर्मितम् ९

तस्याः कुक्षौ हेमायागर्भे इत्यर्थः ९ मार्गितं प्राप्तोऽस्मि मानकांक्षिणां अभिमाननिवर्तकत्वात् १० अप्सरा हेमा यां ११ मायावी तस्यामकः
१३।१४ पौलस्त्यतनय इत्यस्य क्रमेणार्थं स्पष्टमाह मुनेरिति यो मुनिर्विश्रवा ब्रह्मणस्तृतीयः पौत्रस्तस्य भगवतो विश्रवसो हं तनय इत्यर्थः १५

इयं ममात्मजा राजन् तस्याः कुक्षौ विवर्धिता ९ भर्तारमनया
तस्मान्मया दुहितरं गृहीत्वा वनमागतः कन्यापितृत्वं दुःखं हि सर्वेषां मानकांक्षिणां कन्या हि द्वे कुले नित्यं संशये
[illegible] मार्गितः कन्यापितृत्वं दुःखं हि मायावी प्रथमस्तात दुंदुभिस्तदनन्तरः एवं
[illegible] तिष्ठति पुत्रद्वयं ममाप्यस्याः भार्यायां संबभूव ह १२ मायावी प्रथमस्तात ... भवानिति एवमुक्ते तु तद्वाक्यं
[illegible] तया ज्ञातं तेनेत्युक्तः त्वामिदानीं कथं तात जानीयां को भवानिति मुनेर्विश्रवसो नप्ता तोऽब्रवीत्
नीतमिदमब्रवीत् १४ अहं पौलस्त्यतनयो दशग्रीवश्च नामतः मुनेर्विश्रवसो ... पुत्रो दशाननः १६ ... दत्वा
भवत् १५ एवमुक्तस्तदा राजा [illegible] मयस्तदा प्रदत्तास्मादेकन्यां दातुमिच्छंस्ततो मयः १७
[illegible] चकार ... मन्त्रं ततः करेणासौ कन्यां ... सेवतराम
[illegible] करवाणि [illegible] दशग्रीव [illegible]
इयं ममात्मजा राजन् हेमयाऽप्सरसा धृता कन्या मन्दोदरी नाम पत्न्यर्थं प्रतिगृह्यताम् [illegible] १९
दशग्रीवो भाषत प्रज्वाल्य तत्र चैवाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहम् २० [illegible]
तेन [illegible] ज्ञात्वा दुहितां तस्मै दत्तेरी [illegible] महाकालप्रसूत [illegible] २१ [illegible]

व

तदेव [illegible] नान्वातशापाभिद्रुतः दारुणाम्क [illegible] भिर्भविष्यतीति श्रुतशापवृत्तांतश्च [illegible] ते [illegible] दत्तवानाय [illegible] प्रकृति

वा० तन्मां निगृह्य बलाद्यदि गृहीष्यतीति [illegible] कुलप्रसूततत्त्वज्ञात्वेत्यर्थः [illegible] लब्ध्वां [illegible] तिरिषः वदनाद्देवानुकूलानिः [illegible] तवा [illegible] उ

उ० सदित्तस्य महर्षेस्तां मम शापाभिदर्शितपोधनात् विदित्वा तेन तस्याद्दत्तां तस्य पैतामहं कुलं [illegible] विदित्वा तत एव शक्तिं

२६ च प्रददौ परमाद्भुतं परेण तपसा लब्धां जघ्निवाँल्लक्ष्मणं यया २१ एवं स कृतदारो वै रावणो [illegible] पुरं [illegible]

गत्वा तु नगरीं भार्ये भ्रातृभ्यां समुपाददात् २२ वैरोचनस्य दौहित्रीं वज्रज्वालेति नामतः तां भार्यां कुंभकर्णस्य

रावणः समकल्पयत् २३ गंधर्वराजस्य सुतां शैलूषस्य महात्मनः सरमानाम धर्मज्ञां लेभे भार्यां विभीषणः २४

तीरे तु सरसो वै तु संजज्ञे मानसस्य हि सरस्तदा मानसं तु ववृधे जलदागमे २५ माता तु तस्याः कन्यायाः स्नेहा

दाक्रंदितं वचः सरो मा वर्धतेत्युक्तं ततः सा सरमाभवत् २६ एवं ते कृतदारा वै रेमिरे तत्र राक्षसाः स्वां स्वां भार्या

मुपादाय गंधर्वा इव नंदने २७ ततो मंदोदरी पुत्रं मेघनादमजीजनत् स एष इंद्रजिन्नाम युष्माभिरभिधीयते २८

जातमात्रेण हि पुरा तेन रावणसूनुना रुदता सुमहान्मुक्तो नादो जलधरोपमः २९

द्वादशदिति पाठांतरं २३ सरमाया

विभीषणपत्न्या वाचनिर्वक्ति तीरेति तितरास्या मानसस्य सरस्तीरमुत्पत्तिकाले मानसं सरो जलदागमनिति ततस्तद्वृद्धिपर्यंतं ववृधे २५ [illegible]तो भीता टी०

याः कन्यायाः आक्रंदितं श्रुत्वा तस्या मात्रा कन्यास्नेहे सरो मा वर्धतेत्युक्तं ततः सा कन्या सरमाभवत् एषो दरादिमात्सापुः २६ २८ जलधरोपमः जलधरना २६

अचिंतयत् देवीमिति शेषः ४० ४१ अस्याप्ये देवते प्सिताऽदेवानामिष्टा वाग्भव याचतः कुंभकर्णस्य वदनाद्देवानुकूलानिः सरेत्यर्थः ४२
अथाब्रवीत्सरस्वती प्रवेशानंतरमित्यर्थः ४३ तद्वाक्यं वरलक्षणं ४४ एवमिति अत्र वर्षाणां स्वापोऽर्वाक् जागरणं नेति नियमः तदुक्तं कूर्म

एवमुक्तः सुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः चिंतिता चोपतस्थेऽस्य पार्श्वं देवी सरस्वती ४० प्रांजलिः सा तु पा
र्श्वस्था प्राह वाक्यं सरस्वती इयमस्म्यागता देव किं कार्यं करवाण्यहं ४१ प्रजापतिस्तु तां प्राप्तां प्राह वाक्यं
सरस्वतीं वाणि त्वं राक्षसेंद्रस्य भव वाग्देवतेप्सिता तथेत्युक्त्वा प्रविष्टा सा प्रजापतिरथाब्रवीत् कुंभक
र्ण महाबाहो वरं वरय यो मतः कुंभकर्णस्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वचनमब्रवीत् स्वप्तुं वर्षाण्यनेकानि देवदेव म
मेप्सितं ४४ एवमस्त्विति तं चोक्त्वा प्रायाद्ब्रह्मा सुरैः समं देवी सरस्वती चैव राक्षसं तं जहौ पुनः ब्रह्मणा
सह देवेषु गतेषु च नभःस्थलं विमुक्तोऽसौ सरस्वत्या स्वां संज्ञां च ततो गतः ४८ कुंभकर्णस्तु दुष्टात्मा चिं
तयामास दुःखितः ईदृशं किमिदं वाक्यं ममाद्य वदनाच्च्युतं ४९ अहं व्यामोहितो देवैरिति मन्ये तदागतैः
५० एवं लब्धवराः सर्वे भ्रातरो दीप्ततेजसः श्लेष्मातकवनं गत्वा तत्र ते न्यवसन्सुखं ५१ इत्यार्षे रा० उ० दशमः स० १०

पितिद्वात्तु भवन्नेनेति परस्वरूपं वो [illegible] तत्र एवं षण्मासान्स्वपितीति इदं विभीषणोक्त्या वर्षाण्यनेकानीति कुंभकर्णोक्त्या च न [illegible] कस्यापि
दोषः ४५ स्वां संज्ञां यथापूर्वं स्वबुद्धिं गतः प्राप्तः ४६ ४७ श्लेष्मांतकवनं तत्र पुरं पित्रा तपोपवनं ४८ इति श्री रा० उ० दशमः सर्गः १०

अथपन्दमणस्य रावणस्यलंकाप्रवेशः सुमालीति १ तस्यसचिवाः सुमालिनःसचिवाः २ ४ यत्कृतेयाहिस्म [illegible] गतिमितिततः [illegible]

वा॰ सुमालीवरलब्धांस्तुज्ञात्वातंवैनिशाचरान् उदतिष्ठद्भयंत्यक्त्वासानुगःसरसातलात् १ मारीचश्चप्र [illegible]
उ॰ स्तश्चविरूपाक्षोमहोदरः उदतिष्ठन्सुसंरब्धाःसचिवास्तस्यरक्षसः २ सुमालीसचिवैःसार्धंवृतोराक्ष
२३ सपुंगवैः अभिगम्यदशग्रीवंपरिष्वज्येदमब्रवीत् ३ दिष्ट्यातेवत्ससंप्राप्तश्चिंतितोयंमनोरथः यस्त्वंत्रि
भुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमुत्तमं यत्कृतेचवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलं तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृ
तंभयं ५ असकृत्तद्भयाद्भग्नाःपरित्यज्यस्वमालयं विद्रुताःसहिताःसर्वेप्रविष्टाःस्मरसातलं ६ अस्मदी
याचलंकेयंनगरीराक्षसोषिता निवेशितातवभ्रात्राधनाध्यक्षेणधीमता ७ यदिनामात्रशक्यंस्यात्साम्ना
दानेनवानघ तरसावामहाबाहोप्रत्यानेतुंकृतंभवेत् त्वंचलंकेश्वरस्तातभविष्यसिनसंशयः ८ त्वया
राक्षसवंशोयंनिमग्नोपिसमुद्धृतः सर्वेषांनःप्रभुश्चैवभविष्यसिमहाबल ९ अथाब्रवीद्दशग्रीवोमाता
महमुपस्थितं वित्तेशोगुरुरस्माकंनार्हसेवक्तुमीदृशं १० साम्नाहिराक्षसेंद्रेणप्रत्याख्यातोगरीयसा
किंचिन्नाहतदारक्षोज्ञात्वातस्यचिकीर्षितं ११ कस्यचित्त्वथकालस्यवसंतंरावणंततः प्रहस्तःप्रश्रितंवा २३

कंगतं ५ ६ निवेशिताअधिष्ठिता ७ साम्नादिनालंकांप्रत्यानेतुंयदिनामशक्यंस्यात्तदानःकार्यंकृतंभवेत् ८ ९ नार्हसेत्यपेष्टनिरसनंवक्तुंनार्हं

१३ अदितिर्दितिश्च भगिन्यौ ते सहिते ते हिते परस्परानुरक्ते भूत्वा कश्यपस्य भार्ये भूतमिति शेषः १४।१५ ते दैत्याः पराभवं विप्लवोऽभवन्त्स्मं दिस

दशग्रीव महाबाहो नार्हसे वक्तुमीदृशं सोऽधात्रं नास्ति शूराणां शृणु चेदं वचो मम ॥१३॥ अदितिश्चादितिश्चैव

भगिन्यौ सहिते हिते भार्ये परमरूपिण्यौ कश्यपस्य प्रजापतेः ॥१४॥ अदितिर्जनयामास देवांस्त्रिभुवनेश्व

रान् दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवात् देवानां किल धर्मज्ञ पुरीयं सवनार्णवा सपर्वता मही

वीरते स्वन्प्रभविष्णवः ॥१५॥ निहत्य तांस्तु समरे विष्णुना प्रभविष्णुना देवानां वशमानीतं त्रैलोक्यमिदं

मव्ययं ॥१६॥ नैतदेको भवानेवं करिष्यति विपर्ययं सुरासुरैराचरितं तत्कुरुष्व वचो मम ॥१७॥ एवमुक्तो दशग्री

वः प्रहृष्टेनान्तरात्मना चिन्तयित्वा मुहूर्तं वै बाढमित्येव सोऽब्रवीत् ॥१८॥ स तु तेनैव हर्षेण तस्मिन्नहनि वी

र्यवान् वनं गतो दशग्रीवः सह तैः क्षणदाचरैः ॥१९॥ विकृतस्थः सत्वगारा दशग्रीवो निशाचरः प्रेषयामास

दौत्येन प्रहस्तं वाक्यकोविदः प्रहस्त शीघ्रं गच्छ त्वं ब्रूहि नैर्ऋतपुंगवः वचसा मम वित्तेशं सामपूर्वमिदं १७

वचः ॥२०॥ इयं लंकापुरी राजन् राक्षसानां महात्मनां त्वया निवेशिता सौम्य नैतद्युक्तं तवानघ ॥२१॥ तद्भवान्यदि नो

ह्यद्य दद्यादतुलविक्रम कृता भवेन्मम प्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः स तु गत्वा पुरीं लंकां धनदेन सुरक्षितां १६

नाना दैत्यान्निहत्य १८।१९ विपर्ययं धातद्रोहरूपं १९ तस्मिन्नहनि प्रहस्तोपदेशादिनं ॥२२॥ वनं लंकासमीपवनं गत्वा ... प्रहस्तं दौत्येन

२५ दशमनोयत् वीतित हुर्वचनं मम मकृत्वा लब्धश्रियमिति शेषः २६ २७ तेभर्तिपेन हृत्वं ... तेषां ... दीयतां सोपि ... ताप्यते ...

वा· ३· २४

अब्रवीत्परमोदारं वितितयालब्धिदक्षः प्रेषितोहं नव भ्रात्रा दशग्रीवेण सुव्रत २५ त्वत्समीपं महाबाहो सर्व
शस्त्रभृतांवर वचनं मम वित्तेश यद्ब्रवीति दशानन २६ इयं किल पुरी रम्या सुमालिप्रमुखैः पुरा भुक्तपू
र्वा विशालाक्ष राक्षसैर्भीमविक्रमैः २७ तेन विज्ञाप्यते सोयं साम्प्रतं विश्रवात्मज तदेषा दीयतां तात याचतस्त
स्य सामतः २८ प्रहस्तादपि विश्रुत्य देवो वैश्रवणो वचः प्रत्युवाच प्रहस्तं तं धनकं वाक्यविदां वरः २९ द
त्ता ममेयं पित्रा तु लंका शून्या निशाचरैः निवेशिता च मे रक्षोदानमानादिभिर्गुणैः ३० ब्रूहि गच्छ दशग्रीवं
पुरं राज्यं च यन्मम तवाप्येतन्महाबाहो भुंक्ष्व राज्यमकंटकं ३१ अविभक्तं त्वया सार्धं राज्यं यच्चापि मे वसु ए
वमुक्त्वा धनाध्यक्षो जगाम पितुरन्तिकं ३२ अभिवाद्य गुरुं प्राह रावणस्य यदीप्सितं एष तात दशग्रीवो दू
तं प्रेषितवान्मम दीयतां नगरी लंका पूर्वं रक्षोगणोषिता मयात्र यदनुष्ठेयं तन्ममाचक्ष्व सुव्रत ३४ ब्र
ह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोसौ विश्रवा मुनिपुंगवः प्रांजलिं धनदं प्राह शृणु पुत्र वचो मम ३५ दशग्रीवो महाबाहु
रुक्तवान्मम सन्निधौ मया निर्भर्त्सितश्चासीद्बहुशोक्तः सुदुर्मतिः ३६ सक्रोधेन मया चोक्तो ध्वंसस्वेति पुनः पुनः

मम राज्यं वसु च त्वया विभक्तं मम अस्तीति शेषः एवं त्वदीयमपि मयि ३२ ३५ बहुशोक्तः संधिमार्थः ३६ धर्ममेव स्तलधर्मं न्यायमर्यादा राज्यापसेरत्यर्थः ३७

२४

36

तपसे तपोर्थं धृतमानसः निश्चितांतःकरणः ५८ इति कृत्वाध्यवसितबुद्धिं कृत्वाध्यवस्य तथा निश्चित्य च ५९ इति रा॰ उ॰ नवमः सर्गः ९
भ्रातरो रावणकुंभकर्णविभीषणाः १ तांस्तान्धर्मविधीन्धर्मानुष्ठानि २ संक्षेपेण कुंभकर्णं पंचयति कुंभकर्णस्तत्रादि वह्निभिः सूर्यपंच

सत्यं ते प्रतिजानामि भ्रातृतुल्यो धिको पि वा भविष्यस्योजसा चैव संतापं त्यज हृद्गतं ५७ ततः क्रोधे
न तेनैव दशग्रीवः सहानुजः चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म तपसे धृतमानसः ५८ प्राप्स्यामि तपसा काममिति
कृत्वाध्यवस्य च आगच्छदात्मसिध्यर्थं गोकर्णस्याश्रमं शुभं ५९ स रावणस्तत्र सहानुजस्तदा तपश्च
चारातुलमुग्रविक्रमः अतोषयच्चापि पितामहं विभुं ददौ स तुष्टश्च वरान् जयावहान् ६० इत्यार्षे रा॰ उ॰
नवमः सर्गः ९ अथाब्रवीन्मुनिं रामः कथं ते भ्रातरो वने कीदृशं तु तदा ब्रह्मंस्तपस्तेपुर्महाबलाः अ
गस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्र रामं सुप्रीतमानसं तांस्तान्धर्मविधींस्तत्र भ्रातरस्ते समाविशन् २ कुंभकर्णस्तदा
यत्तो नित्यं धर्मपथे स्थितः तताप ग्रीष्मकाले तु पंचाग्नीन्परितः स्थितः ३ मेघांबुसिक्तो वर्षासु वीरासनम
सेवत नित्यं च शिशिरे काले जलमध्यप्रतिश्रयः ४ एवं वर्षसहस्राणि दश तस्यापचक्रमुः धर्मे प्रयत
मानस्य सत्पथे निष्ठितस्य च ५

मेघेदितिपाठे सूर्यः पंच सोयेषां तैर्वा वह्निभिरित्य [illegible] र्थः पंचाग्नीन्परितः स्थित इति पाठे पि स एवार्थः सहि
तापवपंच [illegible] ३ [illegible] मोरू प [illegible] जलमध्यं प्रति [illegible] ४ ५ ६ ७

वा:
उ:
२१

स्वर्गानुरक्तिं ... शिरोभाक् ... ति ८ स्वर्गंस्थस्य देवस्य नंदनवनमनेनेन तपः प्रवृत्तिम् क्रोधो दर्शितः ९ ... धर्ममेव दर्शयति ...

विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मपरः शुचिः पंचवर्षसहस्राणि पादेनैकेन तस्थिवान् ९ समाप्ते नियमे त
स्य ननृतुश्चाप्सरोगणाः पपात पुष्पवर्षं च तुष्टुवुश्चापि देवताः १० पंचवर्षसहस्राणि सूर्यं चैवान्ववर्तत
तस्थौ चोर्ध्वशिरोबाहुः स्वाध्याये धृतमानसः ११ एवं विभीषणस्यापि गतं स्वर्गस्थस्येव नंदने दशवर्षसहस्रा
णि गतानि नियतात्मनः १२ दश वर्षसहस्रं तु निराहारो दशाननः पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्चाग्नौ जुहाव सः १३
एवं वर्षसहस्राणि नव तस्यातिचक्रमुः शिरांसि नव चाप्यस्य प्रविष्टानि हुताशनं १४ अथ वर्षसहस्रे तु द
शमे दशमे शिरः छेत्तुकामे दशग्रीवे प्राप्तस्तत्र पितामहः १५ पितामहस्तु सुप्रीतः सार्धं देवैरुपस्थितः त
व तावद्दशग्रीव प्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत शीघ्रं वरय धर्मज्ञ वरो यस्तेभिकांक्षितः किं ते कामं करोम्यद्य न वृथा
ते परिश्रमः १६ अथाब्रवीद्दशग्रीवः प्रहृष्टेनांतरात्मना प्रणम्य शिरसा देवं हर्षगद्गदया गिरा १७ भगवन्प्रा
णिनां नित्यं नान्यत्र मरणाद्भयं नास्ति मृत्युसमः शत्रुरमरत्वमहं वृणे १८ एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दशग्रीवमुवाच
ह नास्ति सर्वामरत्वं ते वरमन्यं वृणुष्व मे एवमुक्ते तदा राम ब्रह्मणा लोककर्तृणा दशग्रीव उवाचेदं कृतांजलिरथा
ग्रतः १९ सुपर्णनागयक्षाणां दैत्यदानवरक्षसां अवध्योहं प्रजाध्यक्ष देवतानां च शाश्वत न हि चिंता ममान्येषु प्रा

38

वा॰
पु॰
१४

२२ भूपान्यः स्तृभो वरो दीयते तच्छृणु २३ अनंबरं च बितनामि इत्युक्तं तमेवाहं छंदतश्शति मनसा यद्यथेप्सितं रूपं तत्तच्छंदतश्श्छामात्रे
एमविष्यति २४ २८ हेभगवन् लोकगुरुः उत्पत्तिस्तु विदिता भवान्मल्लं प्रीतपते नैवाहं कृतकृतोस्मि सर्वगुणैः पुरुषार्थैर् न तस्यास्मिन

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दशशीर्षेण वत्तदा उवाच वचनं देवः सह देवैः पितामहः २१ भविष्यसेवमेतन्नैव
वीरात्तमपुंगव एवमुक्तास्तु तेना महदशग्रीवे पितामहः २२ शृणु चापि वरो भूयः प्रीतस्तेहं पुभोम
म हुतानि यानि शीर्षाणि पूर्वं मम गतानि च २३ पुनस्तानि भविष्यन्ति तथैव न संशयः हुतानि
यानि शीर्षाणि पूर्वं मम गतो वितरामी हते सौम्य वरं चाम्युत्तमं छंदतस्तव रूपं च मनसा यद्यथेप्सितं भ
एवं पितामहेनोक्तस्य दशग्रीवस्य रक्षसः अग्नौ हुतानि शीर्षाणि पुनस्तान्युत्थितानि वै एवमुक्त्वा तु तं रा
महदशग्रीवं पितामहः ३१ बिभीषणं तथा वत्स धर्मसंहितबुद्धिना [illegible] धर्मात्मन्वरं वरय सुव्रत
बिभीषणस्तु धर्मात्मा वचनं प्राह सांजलिः ३२ वृतः सर्वगुणैर्नित्यं चंद्रमा रश्मिभिर्यथा भगवन्कृतकृत्यो
सोहं यस्य मे लोकगुरुः स्वयं ३३ प्रीतेन यदि दातव्यो वरो मे शृणु सुव्रत परमापद्गतस्यापि धर्मे मम मतिर्भवेत् ३४

त्प्रीतेरेवं सर्वपुरुषार्थसाधनत्वात् [illegible] अथापि यदि प्रसन्नेवत्तया वरं कश्चिद्देशेदानस्य [illegible] परमापद्गतस्यापि [illegible]
परमापन्नगस्य [illegible] मम धर्मे नरायणो मतिर्भवेत् रामो विग्रहवान्धर्मः [illegible] धर्मप [illegible] नारायणः [illegible] भवतु [illegible] तेनापीन

अशिलिं[illegible]रूपदेशांविभीषणः ब्रह्मास्त्रंब्रह्मविद्यापतद्धरणमशेषब्रह्मविद्यासिद्धिंप्रतिबंधकविध्वंसयथेतद्भावयतवेदं [illegible] पाले
वा. यंयं ३१ परमोधर्मःपरमोदाता ई[illegible]षप्रत्यवस्यापरमकालंतव मेवाह नहीति ३३ राक्षसयोनौजातस्यापिपापेरूपमेबुद्धिर्नजायतेततःप्रातादि[illegible]

३. अशिद्गितिंचब्रह्मास्त्रंभगवन्नीतिभातमे यायामेजायतेश्रुतिर्यैश्रुतेध्वश्रमेपुर साप्राभवहृपर्मिष्ठातं
२२ तंपमंचपालये ३१ एषमेपरमोधर्मः वरःपरमकोमतः नहित्वत्तोभिरक्तानांलोकेकिंचनदुर्लभं ३२ पु
नःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमुवाचह धर्मिष्ठत्वंयथावत्सतथाचैतद्भविष्यति ३३ यस्माद्राक्षसयोनौते
जातस्यामित्रनाशन नाधर्मेजायतेबुद्धिरमरत्वंददामिते इत्युक्त्वाकुंभकर्णायवरंदातुमवस्थितं प्रजाप
तिंसुराःसर्वेवाक्यंप्रांजलयोब्रुवन् ३४ नतावत्कुंभकर्णायप्रदातव्योवरस्त्वया जानीषेहियथालोकां
स्त्रासयत्येषदुर्मतिः ३६ नंदनेप्सरसःसप्तमहेंद्रानुचरादश अनेनभक्षिताब्रह्मन्ऋषयोमानुषास्तथा ३७
अलब्धवरपूर्वेणयत्कृतंराक्षसेनतु यद्येषवरलब्धःस्याद्भक्षयेद्भुवनत्रयं ३८ वरव्याजेनमोहोस्मैदीय
तामभितप्रभ लोकानांस्वस्तिचैवस्याद्भवेदस्यचसंमतिः ३९

रत्नंददामिएवप्रार्थितममरत्वंब्रह्मणःसकाशा
दुर्मवलाल्व्यंविभीषणेनेतिनिष्कामतयादेवोपासनंसर्वार्थसाधनमितिबोध्यं ३४ ३५ एषदुर्मतिस्त्रीन्लोकान्त्रासयतीजानीषे ३६
तदेवदर्शयतिनंदनेति ३७ ३८ मोहोस्त्वानंपदंमोहदानेनैवलोकानांस्वस्तिस्यात्अस्यसंमतिःसमाननंचस्यात् ३९ ॥ २२

५०

वा॰ उ॰ ३५

गरुडानामपतिर्गणमीशानं गरुडं ईशानमन्तकरवचेतामपि मार्कंडेयरत्नगणार्थकसाद्विज्ञातो ... शनार्थे चईशानांकं पे ... इदमनूवदा ... केन रुद्रे इति
आत्मयमने ... इति पुराणप्र ... दे ... कथा ४८ ४९ मालिना गरुडेन मालिताडनपराङ्मुखे गरुडे नदे ... पराङ्मुखे ... स्वन्वयः ५ दरिद

गरुडपृष्ठे देशाममीशानमिव चांतकः ललाटदेशे भ्रमद्वज्रकोणैर्दे यथाचलं ४९ [illegible] भिहतस्ते
न मालिना गरुडो भृशं रणात्पराङ्मुखो देवं कृतवान्वेदनातुरः ५० पराङ्मुखे कृते देवे मालिना गरुडेन वै
उद्दिष्टं मंद्राच्छ्रोत्रस्त ... पिनर्दता ५१ रक्षसां रवतो [illegible] हरिर्यानुजः तिर्यगास्थाय संक्रुद्धः
पतीशो भगवान्हरिः ५१ पराङ्मुखोप्युत्ससर्ज मालेश्चक्रं जिघांसया तत्सूर्यमंडलाभासं स्वभासा भासयन्
नभः ५२ कालचक्रनिभं चक्रं मालेः शीर्षमपातयत् तच्छिरो राक्षसेंद्रस्य चक्रोत्कृत्तं विभीषणं ५३ प
पात रुधिरोद्गारि पुरा राहुशिरो यथा ततः सुरैः संप्रहृष्टैः सर्वप्राणसमीरितः सिंहनादरवो मुक्तः सा
धु देवेति वादिभिः ५४ मालिनं निहतं दृष्ट्वा सुमाली माल्यवानपि सबलौ शोकसंतप्तौ लंकामेव
प्रधावितौ ५५ गरुडस्तु समाश्वस्तः सन्निवृत्तो यथापुरा राक्षसान्द्रावयामास पक्षवातेन कोपितः ५६

रणान्मुनः तिर्यगिति विमुखे पक्षीशे तिर्यग्वलितग्रीवमास्थाय स्थित्वा ५१ मालेर्जिघांसया चक्रमुत्ससर्ज कालचक्रनिभं दिनमासा
दिरूपेण परिवर्तमानकालचक्रसदृशं तेनाप्रतिघातत्वमुक्तं ५२ ५३ सर्वप्राणसमीरितः सर्वबलेन प्रवर्तितः ५४ ५६ श्री १९

श्रीरामायवैनमोनमः ॥

२६ २७ लंवाभरणं लंवमानमाभरणं उत्क्षिप्य विमुच्याद्रिपः करमिव मुंडादंडमिव २९ यंतुःशिरश्छेदनततस्तस्याश्चानष्टसारथित्वादनवस्थित

सततं छादयामास निदाघमिव भास्करः राक्षसाः सत्वसंपन्नाः पुनर्धैर्यं समादधुः २६ अथ सोभ्यपत
द्रोषाद्राक्षसो वलदर्पितः महानादं प्रकुर्वाणो राक्षसान् जीवयन्निव २७ उत्क्षिप्य लंबाभरणं धुवन्क
रमिव द्विपः रुरास रक्तसो हर्षात्तस्तताडितो यदोयथा २८ सुमालेर्नंदतस्तस्य शिरो ज्वलितकुंडलं चिच्छे
दयंतरश्चाश्च भ्रांतास्तस्यतु रक्षसः २९ तैरश्वैर्भ्राम्यते भ्रांतैः सुमाली राक्षसेश्वरः इंद्रियाश्वैः परिभ्रांतै
र्धृतिहीनो यथा नरः ३० ततो विष्णुं महावाहुं प्रपतंतं रणाजिरे हृते सुमालेरश्वेश्च रथे विष्णुरथं प्रति ३१
माली चाभ्यद्रवद्युक्तः प्रगृह्य सशरासनं मालेर्धनुश्च्युता वाणाः कार्तस्वरविभूषिताः विविशुर्हरिमा
साद्य क्रौंचं पत्ररथा इव अर्द्यमानः शरैः सोथ मालिमुक्तैः सहस्रशः चुक्षुभे न रणे विष्णुर्जितेंद्रिय इवाधि
भिः अथ मौर्वीस्वनं कृत्वा भगवान्भूतभावनः मालिनं प्रति वाणौघान्ससर्जासिगदाधरः ३४ तेमा
लिदेहमासाद्य वज्रविद्युत्प्रभाः शराः पिवंति रुधिरं तस्य नागा इव सुधारसं ३५ मालिनं विमुखं कृत्वा शंख
चक्रगदाधरः मौलिं मौलिं ध्वजं चापं वाजिनश्चाप्यपातयत् ३६ विरथस्तु गदां गृह्य माली नक्तंचरोत्त
मः आपुप्लुवे गदापाणिर्गिर्यग्रादिव केसरी ३७

गतिकाश्रामितवद्यः २९ भ्राम्यंभ्रातैस्तु ३० सुमालेः अश्वैः सह तैः रतस
तोपकण्ठमालिन इत्यादि वसत्या ... प्रतिपद्युः प्रगृह्य मुक्तोभ्यद्रवत् ३१ क्रौंचं क्रौंचाद्रिं पत्ररथाः पक्षिणः ३२ ... नागाः ... ३५ मौलिं

वज्राणि स्वर्णपर्णाः गैरिकधाराः गैरिकपिङ्गवर्णास्यात् १७ खांश्चापि अपि नामगणांश्च क्लेशबो विसृष्टोदितः १८ चिरोपरानं ठान् प्रतान्

वा० रा० उ० ७ कंपितान् ७ १८ विनिर्मुक्ताः विनिर्मुक्ताः शराश्चासनितिष्टयगयोजं अथनारायणेरितान् नारायणेष्याण समरखवे निर्यावंतिसह

ब्रह्मदत्तस्तपस्तात्त्रभ्योविसृजत्कृत्तानि दि सहस्रकृत्तरंति सुराभिः क्षणेनाथरवबाचलः १६ शत्रवराजरवश्चापि
शार्ङ्गचापवरस्तस्य राक्षसानां रवांश्चापि ग्रस्ते दैत्यवीरः मुक्तं दिव्यकराघोरा वार्यैचारवसागरात् प
र्वतादिरवनागेन्द्रधाराघोराश्चवचोद्गतात् १८ तथा शार्ङ्गविनिर्मुक्ताः शरा नारायणेरितान् निर्यांवतीक्षनत
णेशतशोथसहस्रशः १९ शरभेण यथा सिंहाः सिंहेन द्विरदो यथा द्विरदेन यथा व्याघ्रा व्याघ्रेण द्वीपि
नो यथा २० द्वीपिनेव यथा श्वानः शुना मार्जारका यथा मार्जारेण यथा सर्पाः सर्पेणच यथाखवः २१ तथा
तेराक्षसाः सर्वे विष्णुना प्रभविष्णुना द्रवन्ति द्राविताश्चान्ये शायिताश्च महीतले २२ राक्षसानां सहस्राणि
निहत्य मधुसूदनः वारिजं पूरयामास तोयदं सुरराडिव नारायणशरत्रस्तं शंखनादसुविकृलं ययौलंका
मभिमुखं प्रभग्नं राक्षसं बलं २४ प्रभग्ने राक्षसबले नारायणशराहते सुमाली शरवर्षेण निववार रणे हरिं
२५ तेषां शिरोधरान्धूतान् शरध्वजधनूंषि च रथान्पताकास्तूणीरान् विच्छेद सहरिः शरैः ७ तुर २

सहस्रशः शतशः १९.२० द्वीपीत्तरक्षाघ्राः आखवो मूषकाः २१ महीतले शायिताः अनुद्रुतेतिशेषः २२.२३ राक्षसरक्तः संबंधि २४ निववार वारयामास २५

५३

वा॰
यु॰
४

वज्रानिलमनोजवः वज्रसारास्त्वनिलमनोजवश्च जवो वेगो येषां ते विपर्यये प्रलयकाले लोका यथा आदित्यं विशंति तद्वत् ४ स्यंदनादिभिः सहस्रैर्वेष्टि

तथा रक्तोत्पलमुक्ता वज्रानिलमनोजवाः । हरिं विशंति स्म शरा लोका इव विपर्यये ४ स्यंदनैः स्यंदनगताः
गजैश्च गजमूर्द्धगाः । अश्वारोहास्तथाश्वैश्च पादाताश्च वरे स्थिताः ५ रक्तैर्महागिरिनिभाः शरैः शक्त्यृष्टि
तोमरैः । निरुच्छ्वासं हरिं चक्रुः प्राणायामा इव द्विजं ६ निशाचरैस्ताड्यमानो मीनैरिव महोदधिः । शार्ङ्ग-
मायम्य दुर्द्धर्षो राक्षसेभ्योऽसृजच्छरान् ७ शरैः शार्ङ्गायतोत्सृष्टैर्वज्रकल्पैर्मनोजवैः । विच्छेद विष्णुर्निशि-
तैः शातैः शतशोऽथ सहस्रशः । विद्राव्य शरवर्षेण वर्षं वायुरिवोत्थितं । पांचजन्यं महाशंखं प्रदध्मौ पुरुषोत्तमः
सोऽवज्जो हरिणा ध्मातः सर्वप्राणेन शंखराट् । ररास भीमं निर्ह्रादं त्रैलोक्यं व्यथयन्निव ८ शंखराजरवः
सोऽथ त्रासयामास राक्षसान् । मृगराज इवारण्ये समदानिव कुंजरान् ९ न शेकुरश्वाः संस्थातुं विमदाः के
जराभवन् । स्यंदनेभ्यश्च्युता वाराः शंखरावितदुर्बलाः १० शार्ङ्गचापविनिर्मुक्ता वज्रतुल्याननाः शराः
विदार्य तानि रक्षांसि सुपुंखा विविशुः क्षितिं ११ भिद्यमानाः शरैः संख्ये नारायणकरच्युतैः । निपेतु-
र्धरणीं भूमौ शैला वज्रहता इव १४

तांतजनाः ५ हरिं निरुच्छ्वासं चक्रुः ६ शार्ङ्गायतोत्सृष्टैः वज्रकल्पैः वज्रवद्दृढैः ८ ९ शंखराजः शंखः सर्वप्राणेन सर्वबलेन शंखराडिति
विशेषणं ध्मातः वादितः १० ११ अभवन् अभवन् शंखरवितेन शंखशब्देन दुर्बलाः क्षीणबलाः स्तार्थिताः १२ १४

श्रोविस्तं रत्नबंधनभूतं ६५ ६८ सुपर्णपक्षानिलेननुन्नपतंतोभितवलं चलोपमं चलाउपलायमानत् ६९ श्रियस्याकोः ७० इतिरा·उ·षष्टः सर्गः ६

वा·
उ·
१४

श्रीमाञ्श्रीवत्सवक्षाश्चविमलेकमलेक्षणः शंखचक्रगदाशार्ङ्ग-खङ्गांश्चैव वरायुधान् ६५ सुपर्णगिरिसं
काशं वैनतेयमथास्थितः राक्षसानामभावाय ययौ तूर्णतरं प्रभुः ६६ सुपर्णपृष्ठे स बभौ श्यामः पीतांबरो
हरिः कांचनस्य गिरेः शृंगे सतडित्तोयदो यथा ६७ सिद्धदेवर्षिमहोरगैश्च गंधर्वयक्षैरुपगीयमानः
समाससादामरशत्रुसैन्यं चक्रासिशार्ङ्गायुधशंखपाणिः ६८ सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षं भ्रमत्पताकं
प्रकीर्णशस्त्रं चचाल तद्राक्षसराजसैन्यं चलोपलं नीलमिवाचलाग्रं ६९ ततः शितैः शोणितमांस
रूषितैर्युगांतवैश्वानरतुल्यविग्रहैः निशाचराः संपरिवार्य माधवं वरायुधैर्निर्बिभिदुः सहस्रशः ७० इत्या
र्षे रा·उ·षष्ठः सर्गः ६ नारायणगिरिं ते तु गर्जंतो राक्षसांबुदाः अर्द्दयंतोस्त्रवर्षेण वर्षेणेवाद्रिमंबुदाः १
श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः वृतोंजनगिरीवायं वर्षमाणैः पयोधरैः २ शलभा इव केदारं
मशका इव पावकं यथामृतघटं दंशाः मकरा इव चार्णवं ३

अथ राक्षसोपरुद्धेन हरिणा तद्विद्रावणं नारायणगिरिमिति रूपकमिदं १ श्यामः सन्नवदातो निर्मलः अंजनगिरिवेति विभक्तिलोपश्चार्षस्त उ·
तः संधिः २ अमृतघटं तोद्दृचटं दंशा वनमक्षिकाः त्वर्थः ३ १४

कालात्तमाकालप्रेरिताभीमादयाउत्पाताः ५३ ५४ स्वननादेनमेघस्वनेनसमः स्वनोयेषांतेविमुंचंतत्र्यस्रजाताअतिशोषः एवंवासंस्तत्रस्याभि ५४

भीमाश्चैवांतरिताश्चकालात्तामाभयावहाः उत्पातारात्तसेंद्राणांमभावायसमुत्थिताः ५२ अस्थीनिमे
घावर्षुरुष्णंशोणितमेवच वेलांसमुद्राश्चोत्क्रांताश्चेलुश्चाप्यथभूधराः ५४ अट्टहासान्विमुंचंतोघननना
दसमस्वनाः वाश्यंतश्चशिवास्तत्रदारुणंघोरदर्शनाः ५५ संपतंत्यथभूतानिदृश्यंतेचयथाक्रमं गृध्रच
क्रंमहच्चात्रप्रज्वालोद्गारिभिर्मुखैः रक्षोगणस्योपरिष्टात्परिभ्रमतिकालवत् कपोतारक्तपादाश्चसारि
काविद्रुताययुः ५७ काकावाश्यंतितत्रैवविडालावैद्विपादिकाः उत्पातांस्तानानादृत्यराक्षसावलगर्विताः ५८
यांत्येवननिवर्तंतेमृत्युपाशावपाशिताः माल्यवांश्चसुमालीचमालीचसुमहाबलाः ५९ पुरःसरारात्तसानां
ज्वलिताइवपावकाः माल्यवंततुतेसर्वेमाल्यवंतमिवाचलं ६० निशाचराआश्रयंतिधातारमिवदेवताः
तद्बलंरात्तसेंद्राणांमहाभ्रघननादितं ६१ जयेप्सयादेवलोकंययौमाल्यवशेस्थितं रात्तसानांसमुद्यो
गंतंतुनारायणःप्रभुः ६२ देवदूतादुपश्रुत्यचक्रेयुद्धेतदामनः सर्वसज्जायुधतूणीरोवैनतेयोपरिस्थि
तः ६३ आसाद्यकवचंदिव्यंसहस्रार्कसमद्युतिः आवध्यशरसंपूर्णेइषुधीविमलेतदा ६४

गृध्रचक्रंगृध्रसमूहः ५६ ५८ मृत्युपाशैरुपाशिताःसंजातबंधनाः ५९ माल्यवंतमचलंमाल्यवरास्यकुलपर्वतं ६० महाभ्रघननादितंमहा
मेघसमूहवन्नादितंसंजातनादं ६१

वा॰
३॰
१२

विष्णोर्हेतोरसकारणंनास्तिअस्माभिस्तदपराधाकरणादितिभावः विष्णोर्दोषस्यनास्त्यत्रकारणं तत्स्मरेतिपाठे विष्णोरस्माद्दोषप्रसिक्तौयःका
रणंस्यात्तादृशोविष्णोः सदृशोदोषोनास्तीत्यर्थः कथंतर्हीदानीमस्मासुद्वेषोरतआह देवानामितिदोषेणापजायेत ४२ जितंसामःसर्वा

विष्णोर्हेतुमनास्त्येव कारणं राक्षसेश्वर देवानामेव दोषेण विष्णोः प्रचलितं मनः ४२ तस्मात्त्वं सर्वसहि
तः सर्वैरन्योन्यसमावृताः देवानेव जिघांसामो येभ्यो दोषः समुत्थितः ४४ एवं संमन्त्र्य बलिनः सर्वे सैन्य
समुपासिनाः उद्योगं घोषयित्वा तु सर्वे नैऋतपुंगवाः युद्धाय निर्ययुः क्रुद्धा जंभवृत्रादयो यथा इति ते रा
मसंमंत्र्य सर्वे योगेन राक्षसाः युद्धाय निर्ययुः सर्वे महाकायाः महाबलाः स्यंदनैर्वारणैश्चैव हयैश्च करिस
न्निभैः ४७ खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्च शिशुमारैर्भुजंगमैः मकरैः कच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गरुडोपमैः ४८ सिंहैर्व्याघ्रै
र्वराहैश्च सृमरैश्चमरैरपि त्यक्त्वा लंकां गताः सर्वे राक्षसा बलगर्विताः ४९ प्रयाता देवलोकाय योद्धुं दैवतशत्र
वः लंकाविपर्ययं दृष्ट्वा यानि लंकालयान्यथ ५० भूतानि भयदर्शीनि विमनस्कानि सर्वशः रथोत्तमैरुह्य
मानाः शतशोऽथ सहस्रशः ५१ प्रयाता राक्षसास्तूर्णं देवलोकं प्रयत्नतः रक्षसामेव मार्गेण दैवतान्यपचक्रमुः

र्थे सनार्थः हन्मरत्यर्थः ४४ ४७ खरादयोवाहनानि ४८ सृमरोगवयः सृमरचरयोर्नीलश्वेतपुच्छयोगाद्भेदइतितीर्थः ४९ लंकाविपर्ययंलं
कानाशंलंकालयानिभूतानितत्रस्थानिदैवतानिविमनस्कान्यासन् ५० ५१ रक्षसामेवमार्गेणतद्यात्रयासहैवापचक्रमुरपगताः ५२

उ॰
१२

५७

३३ चिंतादैर्दर्शयतिदिरण्येत्यादि ३४ ३५ अपराजितारातिच्छेदः ३६ ३८ अश्विनाविववासवमितिभगांशाविति फ ठेभगस्तदंशार्यमा नाविचे

देवानांभयभीतानांहरिणाराक्षसर्षभौ प्रतिज्ञातोवधोस्माकंचिंत्यतांयदिहक्षमं ३३ हिरण्यकशि
पोर्मृत्युरन्येषांचसुरद्विषां नमुचिःकालनेमिश्चसंह्रादोवीरसत्तमः ३४ राधेयोबहुमायीचलोकपालो
थधार्मिकः यमलार्जुनौचहार्दिक्यःशुंभश्चैवनिशुंभकः असुरादानवाश्चैवसत्ववंतोमहाबलाः स
र्वेसमरमासाद्यनश्रूयंतेपराजिताः ३५ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वेमायाविदस्तथा सर्वेसर्वास्त्रकुशलाः
सर्वेशत्रुभयंकराः ३६ नारायणेननिहताःशतशोथसहस्रशः एतज्ज्ञात्वातुसर्वेषांक्षमंकर्तुमिहार्हथ ३७
दुःखंनारायणंजेतुंयेनोहंतुमिहेच्छति ३८ ततःसुमालिमालीचश्रुत्वामाल्यवतोवचः ऊचतुर्भ्रातरंज्ये
ष्ठमश्विनाविववासवं ३९ स्वाधीतंदत्तमिष्टंचऐश्वर्यंपरिपालितं आयुर्निरामयंप्राप्तंसुधर्मःस्थापितः
पथि ४० देवासागरमक्षोभ्यंशस्त्रैःसमवगाह्यच जिताद्विषोह्यप्रतिमास्तन्नोमृत्युकृतंभयं ४१
नारायणश्चरुद्रश्चशक्रश्चापियमस्तथा अस्माकंप्रमुखेस्थातुंसर्वेबिभ्यतिसर्वदा ४२

स्वधीः ३९ निरामयंनिरोगं सुधर्मःशोभनोधर्मः पथिस्थापितः प्राकसम्यगनुष्ठितःरध्ययनादिभिर्यतो द्विषोदेवाजितास्ततस्माकंमृत्युकृ
तंभयंनास्तीत्यर्थः कर्तव्यांवशेषाभावान्मृत्यावपिनक्षतिरिति भावः ४० ४१ ४२
श्रीरामचंद्रायनमोनमः ।।गुरुभ्योनमः ।।

अतिक्रान्तमर्यादेन मर्यादया वध्या वृथाव्यवस्था २१ नौ भ्रातरौ सुमालिमालिनौ २३ पर्यायं तर्हितैः २४ पदेपदे प्रतिस्थाने २५ प्रजा

वा॰ ३॰ १२

त्मनः स्वं समतिक्रान्तमर्यादानात्मसापमान् निर्द्धनिष्यामि संक्रुद्धः स्वस्था भवत विज्वराः २१ एवमुक्ता ते
सुराः सर्वे विष्णुना प्रभविष्णुना यथावासं ययुर्हृष्टाः प्रशंसन्तो जनार्दनं २२ विबुधानां समुद्योगं माल्यवां
स्तु निशाचरः श्रुत्वा तौ भ्रातरौ वीराविदं वचनमब्रवीत् २३ अमरा ऋषयश्चैव संगम्य किल शंकरं अ
स्मद्वधपरीप्सन्त इदं वचनमब्रुवन् सुकेशतनया देव वरदानबलोद्धताः बाधन्तेऽस्मान्समुद्धता घो
ररूपाः पदे पदे २४ राक्षसैरभिभूताः स्म न शक्ताः स्म प्रजापते स्वेषु सद्मसु संस्थातुं भयात्तेषां दुरात्मनां
तदस्माकं हितार्थाय जहि तांस्त्रिविलोचन राक्षसान् हुंकृतेनैव दह प्रदह चामर २७ इत्येवं त्रिदशैरुक्तो
निशम्यान्धकसूदनः शिरःकम्पं च धुन्वान इदं वचनमब्रवीत् २८ अवध्या मम ते देवाः सुकेशतनया र
णे मन्त्रं तु वः प्रदास्यामि यस्तान्वै निहनिष्यति २९ योऽसौ चक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः हरिर्ना
रायणः श्रीमान् शरणं तं प्रपद्यथ ३० हरादवाप्य ते मन्त्रं कामारिमभिवाद्य च नारायणालयं प्राप्य त
स्मै सर्वमवेदयत् ३१ ततो नारायणेनोक्ता देवा इन्द्रपुरोगमाः सुरारींस्तान्निहनिष्यामि सुरा भवत निर्भ

पतेऽरक्षणियद्द्वारा प्रजारक्षक। २७ शिरःकम्पं धुन्वानः विषरत्वोपीति ज्ञापनस्स वधानर्हा इत्याशयेनेति भावः २८ तदेवाह अवध्या इति २९

सुकेशं प्रतिसापितः सुकेशस्य स्त्री पीगज्जी वितत्वात् मालवदारी नां तत्स्वं शान्त्व कर्त्त कतत्संहारस्यानो चितं संमन्वानस्यर्थः १

इत्युक्तस्तु सुरैः सर्वैः कपर्दी नीललोहितः सुकेशं प्रतिसापेक्षः प्राह देवगणान्विभुः १ मया वध्याः उक्तदैत्ये तो
निध्यामिममावध्यादितिसुराः किमु मंत्रं प्रदास्यामि यो वै तान्निहनिष्यति २ अहं तान्नृ
हर्षयः गत्वा धंशरणं विष्णुं हनिष्यति सनातनो प्रभुः ३ ततस्तु जयशब्देन प्रणम्य महेश्वरं विष्णोः समीप
मांजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः ४ शंखचक्रधरं देवं प्रणम्य वक्रमानघ ऊचुः संभ्रांतवदनाः सुकेशत
नयानाति सुकेशतनयैर्देव विभिन्नैस्तान्निसन्निभैः आक्रम्य वरदानेन स्थानान्यपहृतानि नः ५ लं
कामपुरीं दुर्गां विकटशिखरे स्थिता तत्र स्थिताः प्रबाधंते सर्वान्नः क्षणदाचराः ५ सत्वमस्मद्धितार्थाय
भवं भयप्रदो स्माकं नान्यो स्ति भवता विना ७ एवमुक्तः सुरेः सूरो नुवेयानसौ दैतान् तुरंगनोभयं
देवनीहारमिव भास्करः ८ इत्येवं दैवतैरुक्तोदेवदेवो जनार्दनः अभयं भयदो रीणां दत्वा देवानुवा
चह ९ सुकेशं मातसंजाने ईशानवरदर्पितं तांश्चास्ततनयान् जाने येषां ज्येष्ठः सुमाल्यवान् १०
वे...महीः मंत्रस्तुपायं १० एतमेवसमुद्योगं नत्तकालांतरीयमित्यर्थः ११ १२ संभ्रांतवतमं...नाईसुकेशतनयानावृतिनानां दृश्येत्यर्थः १२
सानुवं... नात्सा... सात्वर्दीतिशेषः नुभयं च तुर २१

वा॰ उ॰ ॥

अथ प्रशमंकरास्त्वार्थः स्वच अथ इति॰ उ॰ पंचमः सर्गः ५ अथ माल्यवदादिपीडितदेवगणास्तद्विसृष्टा नामभयदानं श्रुत्वा नारायणप्रेरक
देवगणा वयं तेषां प्रकृतिः तैर्वध्यमाना इति १ २ ३ प्रजाध्यक्षस्य भगवतः प्रजापतेः प्रजाः देवनतिर्यगादिरूपाः रिपुबाधनैः रिपूणां ग्य
ततस्तु ते राक्षसपुंगवा ह्ययो निशाचरैः पुत्रशतैश्च संहताः सुरान्सहेन्द्रानृषिनागयक्षान्बबाधिरे तान्ब
हुवीर्यदर्पिताः अथ जगद्भ्रमंतोनिलवद्दुरासदा रणेषु मृत्युप्रतिमानतेजसः वरप्रदानादपि गर्विता भृ
शं क्रतुक्रियाणां प्रशमंकराः सदा अथ इत्यार्षे श्री॰ उ॰ पंचमः सर्गः ५ तैर्वध्यमाना देवाश्च ऋषयश्च
तपोधनाः भयार्ताः शरणं जग्मुर्देवदेवं महेश्वरं १ जगत्सृष्ट्यंतकर्तारमजमव्यक्तरूपिणं आधारं
सर्वलोकानामाराध्यं परमं गुरुं ते समेत्य तु कामारिं त्रिपुरारिं त्रिलोचनं ऊचुः प्रांजलयो देवा भयग
द्गदभाषिणः २ सुकेशपुत्रैर्भगवान्पितामहवरोद्धतैः प्रजाध्यक्ष प्रजाः सर्वा बाध्यंते रिपुबाधनैः ३
शरणान्यशरण्यानि आश्रमाणि कृतानि नः स्वर्गाच्च देवान्प्रच्याव्य स्वर्गे क्रीडंति देववत् ५ अहं विष्णु
रहं रुद्रो ब्रह्माहं देवराडहं अहं यमश्च वरुणश्चेन्द्रोहं रविरप्यहं ६ इति माली सुमाली च माल्यवांश्चैव
राक्षसः बाधंते समरोद्धर्षा ये च तेषां पुरःसराः ७ तन्नो देव भयार्तानामभयं दातुमर्हसि अशिवं वपुरास्था
नं बाधसे हेतुमिति त्वर्थः ४ शरणानि शरणार्हाणि देवपितृनिधिपशुपत्न्यादिरक्षणार्हाणि देवाश्च्याव्य स्वर्गे देववत् क्रीडंति ५ ६ समरे सं
ग्रामे तु दुर्धर्षास्तद्दोषे येषां ते ७ अशिवं मसौम्यं रौद्रमिति यावत् रुद्रो वा पृथग्यदस्ति तस्मै तेन नत्वेयौ चौरान्याशिवान्प्रति श्रुतेः ८

उ॰ ॥

३२ मात्रा दत्ताः मात्रा नर्मदये च्छया दत्ता इत्यर्थः भगदैवतं नक्षत्रमुत्तराफाल्गुनी ३३ ४० यक्षीमध्ये रूपगुणाभ्यां यक्षीवरा यक्षीश्रेष्ठा तयो
पमीयत सा यक्षीवरोपमा ४१ ४२ मालेयाः स्वस्याभिजन इति टक् ४३ ॥

कन्यास्ताः प्रददौ हृष्टाः पूर्णचंद्रनिभाननाः त्रयाणां राक्षसेंद्राणां तिस्रो गंधर्वकन्यकाः ३२
दत्ताः मात्रा महाभागा नक्षत्रे भगदैवते कृतदारास्तु ते राक्षस केशतनयास्तदा चिक्रीडुः सह भार्या
भिरप्सरोभिरिवामराः ततो माल्यवतो भार्या सुंदरी नाम सुंदरी ३४ स तस्यां जनयामास यदपत्यं
निबोध तत् वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षो दुर्मुखश्चैव राक्षसः सुमालिनोपि भार्यासीत्पूर्णचंद्रनिभानना ना
म्ना केतुमती नाम प्राणेभ्योपि गरीयसी ३७ सुमाली जनयामास यदपत्यं निशाचरः केतुमत्यां
महाराज तन्निबोधानुपूर्वशः ३८ प्रहस्तोकंपनश्चैव विकटः कालिकामुखः धूम्राक्षश्चैव दंड
श्च सुपार्श्वश्च महाबलः ३९ संह्रादिः प्रघसश्चैव भासकर्णश्च राक्षसः राका पुष्पोत्कटा चैव कैकसी
च शुचिस्मिता कुंभीनसी च इत्येते सुमालेः प्रसवाः स्मृताः ४० मालेस्तु वसुदा नाम गंधर्वी रूपशा
लिनी भार्यासीत्पद्मपत्राक्षी स्वक्षी यक्षीवरोपमा ४१ सुमालेरनुजस्तस्यां जनयामास यत्प्रभो अपत्य
कं यत्समानं तन्मया राम शृणु राघव अनलश्चानलश्चैव हरः संपातिरेव च एते विभीषणामात्या मालेय
स्तुनिशाचराः ४२

२० २२ द्वितीयस्तासह शरव्यर्थः मध्यमे शिखरस्येतिसंबंधः २३ शकुनैरपि दुष्प्रापे स्वच्छेदे टंकच्छिन्ने चतुर्दिशि २४ अमरावतीसमसौधैः

वा
३०
त्रसाकमपि तावत्वं गृहं कुरु महामते हिमवंतमुपाश्रित्य मेरुं मंदरमेव वा २० महेश्वरगृहप्रख्यं गृहं
नः क्रियतां महत् विश्वकर्मा ततस्तेषां राक्षसानां महाभुजः २१ निवासं कथयामास शक्रस्येवामराव
ती दक्षिणस्योदधेस्तीरे त्रिकूटो नाम पर्वतः २२ सुवेल इति चाप्यन्यो द्वितीयो राक्षसेश्वराः शिखरे त
स्य शैलस्य मध्यमेंबुदसन्निभे २३ शकुनैरपि दुष्प्रापे टंकच्छिन्नचतुर्दिशि त्रिंशद्योजनविस्तीर्णा श
तयोजनमायता २४ स्वर्णप्राकारसंवीता हेमतोरणसंवृता मया लंकेति नगरी शक्राज्ञप्तेन निर्मिता २५
तस्यां वसत दुर्धर्षाः यूयं राक्षसपुंगवाः अमरावतीं समासाद्य सेंद्रा इव दिवौकसः २६ लंकादुर्गं समासा
द्य राक्षसैर्बहुभिर्वृताः भविष्यथ दुराधर्षाः शत्रूणां शत्रुसूदनः २७ विश्वकर्मवचः श्रुत्वा ततस्ते राक्षसोत्त
माः सहस्रानुचरा भूत्वा गत्वा तामवसन् पुरीं दृढप्राकारपरिखां हैमैर्गृहशतैर्वृतां लंकामवाप्य ते हृष्टा न्य
वसन् रजनीचराः २९ एतस्मिन्नेव काले तु यथाकामं च राघव नर्मदा नाम गंधर्वी बभूव रघुनंदन ३० त
स्याः कन्यात्रयं ह्यासीद् ह्रीश्रीकीर्तिसमद्युतिः ज्येष्ठक्रमेण सा तेषां राक्षसानामराक्षसी ३१

नवा रक्तया रक्तापी २६ २७ सहस्रमनेके नुचरा येषां ते सहस्रानुचराः २८ २९ ३० अराक्षसी राक्षसजातिभिन्ना ३१

ओं
९

53

व्याघयोपेतिताश्ववुपेतितास्त्रचित्विता व्याघयश्वेत्यर्थः ८ ६ दिशसेददर्शास्मिअजेयाजेतुंमनर्हाः प्रभविष्णुः यत्नार्थः प्रभवइतिय... परस्परमनुव्रताः
तास्मनुरक्ताश्चप्रभवामेत्यनुकर्षः १४ ब्रह्मलोकायतंप्राप्तंब्राह्मणवत्सलः तेषांस्वमुखजत्वात्पितृत्वाच्चतेषुवात्सल्यं ५ १० अथतेमाल्यवदादयः

त्रयः सुकेशप्रमुखास्तेनाग्निसमतेजसः विहरद्गिगमनंतत्रव्याघयोपेतिताश्च ८ वरप्राप्तिंपितुस्ते
तुज्ञात्वैश्वर्यंतपोबलात् तपस्तप्तुंगतामेरुंभ्रातरः कृतनिश्चयाः ९ प्रगृह्यनियमान्घोरान्राक्षसास्तेनृ
पसत्तम विचेरुस्तेतपोघोरंसर्वभूतभयावहं सत्यार्जवशमोपेतैस्तपोभिर्भुविदुर्लभैः संतापयन्तस्त्री
ल्लोकान्सदेवासुरमानुषान् ११ ततोविभुश्चतुर्वक्त्रोविमानवरमास्थितः सुकेशपुत्रानामन्त्र्यवरदोऽस्मीति
भाषत १२ ब्रह्माणंवरदंज्ञात्वासेन्द्रैर्देवगणैर्वृतं ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वेवेपमानाइवद्रुमाः तपसाराधि
तोदेवयदिनोदिशसेवरं अजेयाः शत्रुहन्तारस्तथैवचिरजीविनः १४ प्रभविष्णवोभवामेतिपरस्परम
नुव्रताः एवंभविष्यतेत्युक्त्वासुकेशतनयान्विभुः १५ सययौब्रह्मलोकायब्रह्माब्राह्मणवत्सलः १६
वरंलब्ध्वाततेसर्वेरात्रिंचरास्तदा सुरासुरान्प्रबाधन्तेवरदानात्सुनिर्भयाः १७ तैर्बाध्यमानास्त्रिदशाः
सर्षिसंघाः सचारणाः त्रातारंनाधिगच्छन्तिनिरयस्थायथानराः १८ अथतेविश्वकर्माणंशिल्पिनांव

अजय्यंचिरजीविनं १८ ओजस्तेजस्तेजोबलंधनामतपश्चमहत्त्वं...नांभवानेवात्मतेजसाआत्मसामर्थ्येनगृहकर्ता...समलोकमपिह दो...कावितिं

सद्योपलब्धिरित्यादिः संधिः ३१ सुकेशस्य प्रवृत्ता। सकलं समस्तं वा खगं गगनगामि आकाशगं ३२ इ॰ श्री उ॰ चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ देववत्यलक्ष्य

...२ वरदानेन कृतमैश्वर्यं यस्य तं ३ ४ अंजनो नाम दिग्गजः अंजनान्नामदिग्गजात् अभिनिष्क्रांत उत्पन्ना करेणुः ५ जनयामासेत्यत्र दत्तान्पुत्रान् ज्ञान

वा॰ उ॰ ५

सद्योपलब्धिर्गर्भस्य प्रसूतिः सद्य एव च सद्य एव वयः प्राप्तिं मातुरेव वयः समं ३१ ततः सुकेशो
वरदानगर्वितः श्रियं प्रभोः प्राप्य हरस्य पार्षतः चचार सर्वत्र महान्महामतिः खगं पुरं प्राप्य पुरंदरो
यथा ३२ इति श्री उ॰ चतुर्थः सर्गः ४ सुकेशं धार्मिकं दृष्ट्वा वरलब्धं च राक्षसं ग्रामणीर्नाम गंधर्वो
विश्वावसुसमप्रभः १ तस्य देववती नाम द्वितीया श्रीरिवात्मजा त्रिषु लोकेषु विख्याता रूपयौवन
शालिनी २ तां सुकेशाय धर्मात्मा ददौ रक्षः श्रियं यथा वरदानकृतैश्वर्यं सा तं प्राप्य पतिं प्रिय ३ आ
सीद्देववती तुष्टा धनं प्राप्येव निर्धनः स तया सह संयुक्तो रराज रजनीश्वरः ४ अंजनादभिनिष्क्रांतः
करेण्वेव महागजः ततः काले सुकेशस्तु जनयामास राघव त्रीन्पुत्रान् जनयामास त्रेताग्निसमविग्र
हान् माल्यवंतं सुमालिं च मालिं च बलिनां वरं त्रींस्त्रिनेत्रसमान्पुत्रान् राक्षसान् राक्षसाधिपः ६ त्रयो लो
काइवाव्यग्राः स्थितास्त्रयइवाग्नयः त्रयो मंत्रा इवात्युग्रास्त्रयो घोरा इवामयाः ७ यामासीतितस्य ... तिणागंतरं तास्त्रसि

हात्वत्प्रणान्वेत्यर्थः ५ ६ मंत्रा ऋग्वेदसाहस्रपुर्मेव शक्तिमयास्त्रिमंताः निवेदाश्च आमयव उत्वातपित्तश्लेष्मरूपं अत्रोपमाचतेषां थैर्यं रतते ज

२१ २२ घनगर्भसमप्रभं जलागर्भमेघसमकान्तिं प्रसूता प्रसूतवती अग्निजं गर्भं अग्निविसृष्टं स्कन्दाख्यं गर्भमित्यर्थः विद्युत्केशरतार्थिनी विद्यु-
त्केशेन सह रतं क्रीडामर्थयति तादृशी बभूवेति शेषः २४ ततः आत्मनः सकाशात्त्यक्तं सुतं विसृज्य पतिना रेमे २५ २६ २७ कारुण्यभावात्का

अवश्यमेव दातव्यं परस्मै सेति संध्यया चिंतयित्वा सुता दत्ता विद्युत्केशाय राघव २१ संध्याया
स्तनयां लब्ध्वा विद्युत्केशो निशाचरः रमते स तया सार्धं पौलोम्या मघवानिव २२ केनचित्त्वथ का
लेन राम सालकटंकटा विद्युत्केशाद्गर्भमाप घनराजिरिवार्णवात् ततः सा राक्षसी गर्भं विद्युत्के
शरतार्थिनी रेमे तु सार्धं पतिना विसृज्य सुतमात्मजं उत्सृष्टस्तु तदा गर्भो घनशब्दसमस्वनः २५
तयोत्सृष्टः स तु शिशुः शरदर्कसमद्युतिः निधायास्ये स्वयं मुष्टिं रुरोद शनकैस्तदा २६ ततो वृषभमा
स्थाय पार्वत्या सहितः शिवः वायुमार्गेण गच्छन्वै शुश्राव रुदितस्वनं २७ अपश्यदुमया सार्धं रुदं
तं राक्षसात्मजं कारुण्यभावात्पार्वत्या भवस्त्रिपुरसूदनः २८ तं राक्षसात्मजं चक्रे मातुरेव वयः
समं अमरं चैव तं कृत्वा महादेवोऽक्षयोऽव्ययः पुरमाकाशगं प्रादात्पार्वत्याः प्रियकाम्यया उमया
पि वरो दत्तो राक्षसीनां नृपात्मज ३ः

…ण्यपूर्णो भावः स्थितं तस्मात्पार्वत्या प्रेरित इति शेषः २८ मा… वयः समं मातृवयस्कमित्यर्थः २९ तदाह पार्वत्याः प्रियकाम्ययेति ३ः …

आपीनरूक्तः कथनेन मत्तं कृतमिदं ... लभां तद्यं
एवं कः कृत्स्यः तद्दर्शनाश्चर्यात्सः किमपराधं कस्य विष्णुना द्राविताः कथं च द्राविताः ६ ... अपः सृष्ट्वा भूमेः पाताल भागवर्तिनोरथः
यातमोनुद इति तथानुद ७ संस्कारालंकृतं पदवाक्यार्थसंस्कारयुतं दिस्मयमानः सर्वज्ञो ... नादयतीति विस्मयः ८ अपः सृष्ट्वा भूमेः ... तस्मिन्नजनेस्वयं
सृष्टेत्यर्थः तत्र सलिलसंभवः प्राजापतिरभूदित्यन्वयः अत एव सर्गादौ ... मवासृजत् तदंडमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन्नजने ... प्रजापतिर्वा
सासर्वलोकपितामह इति मनूक्तेः आपो वा इदमग्र आसन् प्रजापतिः ... समभवत् तथा आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत् तस्मिन्प्रजापति ...

कथं ६ ए
कण्ठांशवं कोत्र लग्नं किं नाम च बलोत्कटः अपराधं च किं प्राप्य विष्णुना द्राविताः कथं ६ ए
... ७ राघवस्य वचः
तद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ कौतूहलमिदं मह्यं भातु यथातमः ७ राघवस्य वचः
श्रुत्वा संस्कारालंकृतं शुभं अथ विस्मयमानस्तु अगस्त्यः प्राह राघवं ८ प्रजापतिः पुरा सृष्ट्वा
अपः सलिलसंभवः तासां गोपायने सत्त्वानसृजत्पद्मसंभवः ९ ते सत्त्वाः सत्त्वकर्तारं विनीत
वत्पस्थिताः किं कुर्म इति भाषन्तः क्षुत्पिपासाभयार्दिताः १० प्रजापतिस्तु तान्सर्वान्प्रत्याह
प्रहसन्निव आभाष्य वाचा यत्नेन रक्षध्वमिति मानवाः ११ रक्षाम इति तत्रान्यैर्यक्षाम इति चापरे १२

... भवस्त्वनेन दर्शितं तासां सत्त्वस्थानाम पां गोपायने रक्षणे निमित्तं सत्त्वान्भूतानि
पूर्वं तावत्स्मरमामपश्यत् तं वराहो भूत्वाहरदिति श्रुतेश्च तदेव पद्मं भवस्त्वनेन दर्शितं ... १० प्रहसन्निव रक्षं भयक्लिष्टान् स प्रजाविषयकदयावशात्
निर्गतेत्यर्थः ११ विनीतवत् पितरि विनीतः सन्तः क्षुत्पिपासाजनितभयेनार्दिताः ... नीतिवाचा आभाष्य संबोध्य यत्नेन मा आपो रक्षध्वमित्युक्ताः ... ११
हासो मानवाः स्वनेन ... यानुभयवृत्त्यनुग्रहः सवितः वाचां ... ण
... प्रकं भवती

तत्र तेषु भग[illegible] तेषु मध्ये भगवद[illegible] ता २ [illegible] इति शेषः
दृतिषु[illegible] प्रजाः तथा यूयं रक्षामेति प्रतिवचनं रक्षणवतः परे यक्षामेति यक्षणं पूजनं [illegible] इति केचन प्रयोगः [illegible] जनमर्थ
हितामुं[illegible]तिरित्यर्थः अन्याभक्षणानुस्वारामंत्र भुक्षिताः पिपासिताः १२ बोधयामास ११ तत्र भगवन्[illegible] भगवद्धि[illegible] जातिभेद रक्षाम
भुक्षिताभुक्षितैरुक्तस्ततस्तानाह भूतकृत् १२ रक्षामेति च यैरुक्तं राक्षसास्ते भवन्तु वः यक्षाम इति यै
रुक्तं यक्षा एव भवन्तु वः १३ तत्र हेतिः प्रहेतिश्च भ्रातरौ राक्षसाधिपौ मधुकैटभसंकाशौ बभूवतुररिंद
मौ १४ प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्र तपोवनगतस्तदा हेतिर्दारक्रियार्थं तु परं यत्नमथाकरोत् १५ स कालभगि
नीं कन्यां भयां नाम महाभयां उदावहदमेयात्मा स्वयमेव महामतिः १६ स तस्यां जनयामास हेती राक्षसपुं
गवः पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठो विद्युत्केशमिति श्रुतं १७ विद्युत्केशो हेतिपुत्रः सदीप्तार्कसमप्रभः व्यवर्धत म
हातेजास्तोयमध्य इवाम्बुजं १८ स यदा यौवनं भद्रमनुप्राप्तो निशाचरः ततो दारक्रियां तस्य कर्तुं व्यव
सितः पिता १९ संध्यादुहितरं सोथ संध्यातुल्यां प्रभावतः वरयामास पुत्रार्थं हेती राक्षसपुंगवः २०

प्येम धुकैटभावसुरौ १४ तपोवनगतः विरक्तः सन्निति शेषः १५ परं यत्नमेव दर्शयति स इति कालो वैवस्वतः स्वयमेवेति गत्वा प्रार्थनां कृते
तिशेषः १६ १७ प्रभावतः संध्यातुल्यामिति संबंधः संध्यादुहिता सालकटंकटाख्या रयंचरता प्राधान्येन भगवत्स्रष्टा [illegible] २०

निवासनं निवासार्थमित्यर्थः २२ २६ यंत्रशस्त्रैः शास्त्रैः समावृता २७ ३१ निवासयामास निवासमकरोदित्यर्थः ३२ प्रमुदितैर्नैरृतानां सहस्रैः सह निवेशयामा

भगवंल्लब्धवानस्मि वरमिष्टं पितामहात् निवासनं न मे देवो विदधे स प्रजापतिः तं यत्स्व भगवन्किं
चिन्निवासं साधय मे प्रभो २३ न च पीडा भवेद्यत्र प्राणिनो यस्य कस्यचित् एवमुक्तस्तु पुत्रेण विश्रवा मु
निपुंगवः २४ वचनं प्राह धर्मज्ञ श्रूयतामिति सत्तम २४ दक्षिणस्योदधेस्तीरे त्रिकूटो नाम पर्वतः २५
लंका नाम पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा राक्षसानां निवासार्थं यथेन्द्रस्यामरावती तत्र त्वं वस भद्रं ते
लंकायां नात्र संशयः हेमप्राकारपरिखा यन्त्रशस्त्रसमावृता २७ रमणीया पुरी सा हि रुक्मवैडूर्यतो
रणा राक्षसैः सा परित्यक्ता पुरा विष्णुभयार्दितैः २८ शून्या रक्षोगणैः सर्वै रसातलतलं गतैः शून्या
संप्रति लंका सा प्रभुस्तस्या न विद्यते स त्वं तत्र निवासाय गच्छ यथासुखं निर्दोषस्तत्र ते वासो न
बाधस्तत्र कस्यचित् ३० एतच्छ्रुत्वा स धर्मात्मा धर्मिष्ठं वचनं पितुः निवासयामास तदा लंकां पर्वतमूर्ध
नि नैरृतानां सहस्रैस्तु हृष्टैः प्रमुदितैः सदा अचिरेणैव कालेन संपूर्णा तस्य शासनात् ३२ स तु त
त्रावसत्प्रीतो धर्मात्मा नैरृतर्षभः समुद्रपरिखायां स लंकायां विश्रवात्मजः ३३ काले काले तु धर्मा

सा पूर्णेति संबंधः संपूर्णा पन्नगाप्रभृत्यादिभिर्वैश्रवणस्य पूर्णा शासनात् २५ ३४ अपरोनु विभूषितमाल्यं पुष्पकं नेत्युक्तः ३५

२५ इति रा० उ० तृतीयः सर्गः ३ लंकायामेवमपि रक्ष[illegible] तं श्रुत्वा विस्मितेन रामेण तेषामुत्पत्त्यादि प्रश्ने [illegible] न तत्प्रतिपादनं श्रु[illegible] यथा

उ० म[illegible] इत्य[illegible] केन र किंविषयकश्रवणाद्विस्मयप्राप्तिस्तत्राह कथमिति पुरा पन्न[illegible] वस्थिते एवमपि रक्षसां [illegible] सम्भव इति यत्

उ० रक्षसां कथमासीदिति विस्मयमागतः १ ततो विस्मयप्राप्त्यनन्तरं मुहुः स्मयमानो विस्मयं कुर्वन् २ तदेवाह भगवन्निति एवमपि विस्म

भगस्त्विभिः सूर्य इवावभासयन्नितः समीपं मम योऽसौ वितपः २५ इत्यार्षे रा० उ० तृतीयः स

र्गः ३ श्रुत्वागस्त्येरितं वाक्यं रामो विस्मयमागतः कथमासीत्तु लंकायां सम्भवो रक्षसां पु

रा १ ततः शिरः कंपयित्वा त्रेताग्निसमविग्रहं तमगस्त्यं मुहुर्दृष्ट्वा स्मयमानोऽभ्यभाषत २

भगवन्पूर्वमप्येषा लंकासीत्पिशिताशिनां श्रुत्वेदं भगवद्वाक्यं जातो मे विस्मयः परः ३ पुल

स्त्यवंशादुद्भूता राक्षसा इति नः श्रुतं इदानीमन्यतश्चापि सम्भवः कीर्तितस्त्वया ४ रावणा

त्कुंभकर्णाच्च प्रहस्ताद्विकटादपि रावणस्य च पुत्रेभ्यः किन्नु ते बलवत्तराः ५

वणयोः एवमपि लंकापिशिताशिनामावासस्थानमासीदिति भगवद्वाक्यमन्यतोऽपि रक्षःसंभवपरं श्रुत्वा मे विस्मयो जातः ३ तदेवाह पुलस्त्ये

ति नोऽस्माकं अन्यतश्चापि संभवः कीर्तितः लंकायास्तस्या निवासार्थं निर्मितत्वश्रवणाद्वाक्यानुवादेनेत्यर्थः ४ राक्षसोत्पत्त्यादेति का ऊ

पाद्यः तेभ्यस्ते बलवत्तराः किन्नु पश्नो विस्मयात्तद्विज्ञावणे इति तत्समिति ७

तस्यां भार्यायां ५ सर्वैर्ब्रह्मगुणैः शास्त्र[illegible]ः शौचादिगुणैर्युक्तमपत्यं जनयामास पितामहः वैश्रवणपितामहः पुलस्त्य इत्यर्थः [illegible]
कपेत्सर्थमिति कतक स्वरसः प्रजामन्विच्छति प्रजान्वेषिका तत्तद्गुणागुणपर्यालोचिकान्योति शास्त्रविषया बुद्धिस्तया मम वैश्रवणस्य श्रेयो विचिंत
यस्य लस्त्यस्तस्मिन् विश्रवसः पुत्रे जाते तु हृष्टो बभूवेति न व्याख्यानात् ६ श्रेयस्करीं धनेशुत्वरूपां श्रेयः शासिदे तु भूतां तपोविषयां तस्य बुद्धिं दृष्ट्वा जन्म 61

मुदा परमया युक्तो विश्रवा मुनिपुंगवः स तस्यां वीर्यसंपन्नमपत्यं परमाद्भुतं जनयामास धर्म
ज्ञः सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्वृतं तस्मिन्जाते तु संहृष्टः स बभूव पितामहः ६ दृष्ट्वा श्रेयस्करीं बुद्धिं धना
ध्यक्षो भविष्यति नाम चास्याकरोत्प्रीतः सार्धं देवर्षिभिस्तदा ७ अवर्धताहुतिहुतो महातेजा इवा
नलः तस्माद्वैश्रवणो नाम भविष्यत्येष विश्रुतः ८ स तु वैश्रवणस्तत्र तपोवनगतस्तदा अवर्धता
हुतिहुतो महातेजा यथानिलः ९ तस्याश्रमपदस्थस्य बुद्धिर्जज्ञे महात्मनः चरिष्ये परमं धर्मं धर्मो
हि परमा गतिः १० स तु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने यंत्रितो नियमैरुग्रैश्चकार सुमहत्तपः ११

लं [illegible] पर्यालोचनयेति शेषः धनाध्यक्षो भविष्यति कालांतरे यत्तं नामा भविष्यतीति इति हृष्टो बभूवेति अन्वयः [illegible] यतो विश्रवसोऽपत्यं रूपसादृश्या
[illegible] विश्रवणस्तस्माद्वैश्रवण इति श्रुतः प्रसिद्धो भविष्यति [illegible] प्रत्ययं संनिधि [illegible] श्रवणो विश्रवणः [illegible] ८ ९ तप
[illegible] नियमैः [illegible] ११

[illegible] तपः सपा [illegible]

[illegible] कल्प [illegible] मुक्तं मन्त्री

ततो विधिं वक्ष्यमाणं जलाशित्वादि विधिमित्यर्थः १२ [illegible] भगवत्प्रसादे [illegible] प्रीतिरिति १३ [illegible] लोकपालत्वं वित्तरक्षणं [illegible] राजान् [illegible]

वा॰ [illegible] १६ चतुर्थं च [illegible] १७ यमादेरस्य यत्पदं लोकपालपदं यत्तदेप्सितं [illegible] शतं चा [illegible]

स पूर्णे वर्षसहस्रान्ते तं विधिमकल्पयत् जलाशी मारुताहारो निराहारस्तथैव च एवं वर्षसहस्रा
णि जग्मुस्तान्येकवर्षवत् १२ अथ प्रीतो महातेजाः सेन्द्रैः सुरगणैः सह गत्वा तस्याश्रमपदं ब्रह्मेदं
वाक्यमब्रवीत् १३ परितुष्टोऽस्मि ते वत्स कर्मणानेन सुव्रत वरं वृणीष्व भद्रं ते वरार्हस्त्वं महामतिः
अथाब्रवीद्वैश्रवणः पितामहमुपस्थितं भगवँल्लोकपालत्वमिच्छेयं वित्तरक्षणं १४ अथाब्रवीद्वै
श्रवणं परितुष्टेन चेतसा ब्रह्मा सुरगणैः सार्द्धं बाढमित्येव हृष्टवत् १५ अहं वै लोकपालानां चतुर्थं
स्रष्टुमुद्यतः यमेन्द्रवरुणानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि १८ एतच्च पुष्पकं नाम विमानं सूर्यसन्निभं प्र
तिगृह्णीष्व यानार्थं त्रिदशैः समतां व्रज १९ स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामः सर्व एव यथागतं कृतकृत्या वयं
तात दत्वा तव वरद्वयं २० इत्युक्त्वा स गतो ब्रह्मा स्वस्थानं त्रिदशैः सह गतेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेष्वथ नभस्त
ले २१ धनेशः पितरं प्राह प्राञ्जलिः प्रयतात्मवान् ॥

यमादीनां चतुर्थो भविष्यसीति संबंधः १८ त्रिदशैः समतां व्रज नतु पितृवत् तेनैव तिष्ठेत्यर्थः १९ वरद्वयं निधीशत्वपुष्पक[illegible] २१

अथ रावणस्य [illegible]

अथ रावणोत्पत्तिशेषतया तत्कृतं रक्षःपौरस्त्योत्पत्तिमाह तस्य तद्वचनमिति १ तस्य तेजस्तत्सुहि स्वतथावृत्तं तत्कथां ब्रवीमि त्वं शृणु [illegible] वणस्येन [illegible]
रणेन शत्रून्जघान स च शत्रुभिर्न वध्यः तत्कारणं शृणु २ तावत्त्वथ मे रावणकुलादि ब्रवीमि पश्चाद्रावणोऽप्यवस्थामीति शेषः तावत्ते रावणस्येति पाठः ३
तत्रकुलमाह पुरेति पुलस्त्यो दश प्रजापतिष्वेकः पितामह इव तयोर्हि भवजनिग्रहानुग्रहसामर्थ्यैरिति भावः ४ तदेवाह नानुकीर्त्या इति विविच्य वर्णि-

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः कुंभयोनिर्महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह १ शृणु राम त-
थावृत्तं तस्य तेजोबलं महत् जघान शत्रून्येनासौ न च वध्यः स शत्रुभिः तावत्ते रावणस्येदं कुलं
जन्म च राघव वरप्रदानं च तथा तस्मै दत्तं ब्रवीमि ते ३ पुरा कृतयुगे राम प्रजापतिसुतः प्रभुः
पुलस्त्यो नाम ब्रह्मर्षिः साक्षादिव पितामहः ४ नानुकीर्त्या गुणास्तस्य धर्मतः शीलतस्तथा
प्रजापतेः पुत्र इति वक्तुं शक्यं हि नामतः ५ प्रजापतिसुतत्वेन देवानां वल्लभो हि सः इष्टः सर्वस्य
लोकस्य गुणैः शुभ्रैर्महामतिः ६ स तु धर्मप्रसंगेन मेरोः पार्श्वे महागिरेः तृणबिंद्वाश्रमं ग-
त्वाप्यवसन्मुनिपुंगवः ७

तुं न शक्या इत्यर्थः धर्मतः शीलत[illegible] श्रोतृन्नो गुणाञ्छ्रमन्वयः अर्थप्रकारान्तरेणात
दैव च धर्मति प्रजापतेः पुत्र इति नामपदेन संकीर्तनपत्तनं गुणादिकं च वक्तुं [illegible] प्रजापतिपुत्रत्वोक्त्या [illegible] सामर्थ्येन कल्याणगुणवत्त्वमुक्तं भवती
[illegible] तस्थौ ५ धर्मसंगेन तपः संपादेच्छया ७

...दित्यक्रतितपत्रयत्नेन तु बहि ... तदेवाह सर्वर्तुषिति ... भासमदे ... वादयन्त्यो वाणादिकमिति ... सयतः
यतः ... दिति शापवाक्यमिति ... स्वाध्याये वेदाध्ययने ... वेदश्रुतिं वेदध्वनिं ... नेह इति गत्वा तपसो निधिं ...

तपस्तेपे सुधर्मात्मा स्वाध्यायनियतेन्द्रियः गत्वाश्रमपदं तस्य विघ्नं कुर्वन्ति कन्यकाः ८ ऋषिपत्न्यो
कन्याश्च राजर्षितनयाः क्रीडन्त्योप्सरसश्चैव तं देशमुपपेदिरे ९ सर्वर्तुरम्यभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्का
ननस्य च नित्यशस्तास्तु तं देशं गत्वा क्रीडन्ति कन्यकाः १० देशस्य रमणीयत्वात्तस्य [illegible] साद्वि
जः गायन्त्यो वादयन्त्यश्च लासयन्त्यस्तथैव च ११ मुनेस्तपस्विनस्तस्य विघ्नं चक्रुरनिन्दिताः अथ
रुष्टो महातेजा व्याजहार महामुनिः १२ या मे दर्शनमागच्छेत्सा गर्भं धारयिष्यति तास्तु सर्वाः श्रु
त्वा तस्य वाक्यं महात्मनः १३ ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तं देशं नोपचक्रमुः तृणबिन्दोस्तु राज
१ र्षेस्तनया न शृणोति तत् गत्वाश्रमपदं तत्र विचचार सुनिर्भया न चापश्यच्च सा तत्र कांचित्स्या
गतां सखीं तस्मिन्काले महातेजाः प्राजापत्यो महानृषिः स्वाध्यायमकरोत्तत्र तपसा भावितः स्वयं
१४ सा तु वेदश्रुतिं श्रुत्वा दृष्ट्वा वै तपसो निधिं अभवत्पाण्डुदेहाभा सुव्यञ्जितशरीरजा १५ बभूव

पांडुदेहा गर्भोत्पत्त्या सुव्यंजितशरीरजा शरीरायत इति शरीरजो गर्भः सुप्रकाशितो यस्याः सा ८ तद्दोषं गर्भसंभवरूपं ... बभूव ...

अदृशं कन्यायास्मात् १९ २० पूर्वंगता प्रथमं गता २१ २२ तत्रापि गर्भकारणमित्यर्थः २३ तनयां गृहीत्वा पुलस्त्यं गत्वा २४ ...
मितात्वेन स्वीकुर्वेत्यब्रवीत् तन्मूर्धन्येतसोऽसमतानयाप्रयोजनं तत्राह स्वयमुद्यतामिति उद्यतामाह, तां भिक्षां पुरस्ताद् प्रवेदितां भोज्यां मे न प्रजाना

तां तु दृष्ट्वा तथाभूतां तृणबिन्दुरथाब्रवीत् किं त्वमेतत्त्वसदृशं धारयस्यात्मनो वपुः ॥ १९ ॥ सा तु कृ-
ताञ्जलिर्दीना कन्योवाच तपोधनं न जाने कारणं तात येन मे रूपमीदृशं ॥ २० ॥ किंतु पूर्वं गतास्म्या-
श्रमं महर्षेर्भावितात्मनः पुलस्त्यस्याश्रमं दिव्यमन्वेष्टुं स्वसखीजनं ॥ २१ ॥ न च पश्याम्यहं तत्र काश्चि-
दभ्यागतां सखीं रूपस्य तु विपर्यासं सहसा ज्ञात्वा समिहागता ॥ २२ ॥ तृणबिन्दुस्तु राजर्षिस्तपसा द्योतित-
प्रभः ध्यानं विवेश तत्रापि अपश्यदृषिकर्मजं स तु विज्ञाय तं शापं महर्षेर्भावितात्मनः गृहीत्वा
तनयां गत्वा पुलस्त्यमिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ भगवंस्तनयां मे त्वं गुणैः स्वैरेव भूषितां भिक्षां प्रतिगृहाण
मां महर्षे स्वयमुद्यतां तपश्चरणयुक्तस्य श्राम्यमाणेन्द्रियस्य ते शुश्रूषणपरा नित्यं भविष्यति न सं-
शयः ॥ २५ ॥ तं ब्रुवाणं तु तद्वाक्यं राजर्षिं धार्मिकं तदा जिघृक्षुरब्रवीत् कन्यां बाढमित्येव स द्विजः ॥ २७ ॥
दत्त्वा तु तनयां राजा स्वमाश्रमपदं गतः सापि तत्रावसत् कन्या तोषयन्ती पतिं गुणैः ॥ २८ ॥

...अपि ... स्वयमुद्यते ... ...तिग्रहफलम शुश्रूषणपरेति २६ जिघृक्षुः ... पाणिग्रह... मिति
...तपसः ... ...ति ...

...सयो मातः पितृसदृशर्थः ... नतः अधी... दशो विश्रुतो नाम ...वतिशेषः २ ३३ इ...रामा० उ० तृतीयः सर्गः ... पौलस्त्य

...शीलवृत्ताभ्यां ततो मुनिपुंगवः प्रीतः स तु महातेजा वाक्यमे... २९ परितुष्टोऽस्मि सुश्रोणि गुणानां संपदा भृशं तस्माद्देवि ददाम्यद्य पुत्रमात्मसमं तव ३० उभयोर्वंशकर्तारं पौलस्त्य इति विश्रुतं यस्मात्तु विश्रुतो वेदस्त्वयेहाध्ययतो मम तस्मात्स विश्रवा नाम भविष्यति न संशयः ३१ एवमुक्ता तु सा देवी प्रहृष्टेनांतरात्मना अचिरेणैव कालेनासूत विश्रवसं सुतं त्रिषु लोकेषु विख्यातं यशोधर्मसमन्वितं ३२ श्रुतिमान्समदर्शी च व्रताचाररतस्तथा पितेव तपसा युक्तो ह्यभवद्विश्रवा मुनिः ३३ इत्यार्षे रामा० उ० कांडे द्वितीयः सर्गः २ अथ पुत्रः पुलस्त्यस्य विश्रवा मुनिपुंगवः अचिरेणैव कालेन पितेव तपसि स्थितः १ सत्यवान्शीलवान्दांतः स्वाध्यायनिरतः शुचिः सर्वभोगेष्वसंसक्तो नित्यं धर्मपरायणः २ ज्ञात्वा तस्य तु तद्वृत्तं भरद्वाजो महामुनिः ददौ विश्रवसे भार्यां स्वसुतां देववर्णिनीं ३ प्रतिगृह्य तु धर्मेण भरद्वाजसुतां तदा प्रजान्वीक्षिकया बुद्ध्या श्रेयो ह्यस्य विचिंतयन् ४

द्वि(?) विश्रवसः कुबेरोत्पत्तिः १ २ तस्य तद्वृत्तं विश्रवसस्तादृशं चरित्रमित्यर्थः देववर्णिनीं देवसमानरूपां ... नाम्नीं च ३ प्रजान्वीक्षिकया प्रजानां शुभाशुभवीक्षणरूपया बुद्ध्या ज्योतिःशास्त्रसिद्धया उत्पादयिष्यमाणपुत्रस्य श्रेयः शुभं विचिंतयन्

२१ यस्य प्रमाणात् आकारप्रमाणात् २२ २४ द्वन्द्वरावणवधेन तत्त्वभारस्तिरोहितः रावणिवधप्रवृत्तं दुष्करं तस्मात्ः संख्येतस्येति [illegible] तस्य रावण
स्वल्पकः पराभव आक्रमणमिति यत्त्वं किंचिदपि तद्दिष्ट्या निरोधानस्य यनयोगभंगेन द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तः अतएव द्वन्द्वो रावणि[illegible]रिति यदिदमेव वह्निं ते

दिष्ट्या प्रहस्तो विकटो विरूपाक्षो महोदरः अकंपनश्च दुर्धर्षो निहतास्ते निशाचराः २१ यस्य प्रमा
णाद्विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते दिष्ट्या ते समरे राम कुंभकर्णो निपातितः २२ त्रिशिराश्चातिका
यश्च देवांतकनरांतकौ दिष्ट्या ते निहता राम महावीर्या निशाचराः २३ दिष्ट्या त्वं रावणेन द्वंद्वयुद्ध
मुपागतः देवतानामवध्येन विजयं प्राप्तवानसि २४ संख्ये तस्य न किंचित्तु रावणस्य पराभवः द्वंद्व
युद्धमनुप्राप्तो दिष्ट्या ते रावणिर्हतः २५ दिष्ट्या तस्य महाबाहो कालस्येवाभिधावतः मुक्तः सुररि
पोर्वीर प्राप्तश्च विजयस्त्वया २६ अभिनंदामहे सर्वे संश्रुत्वेंद्रजितो वधं अवध्यः सर्वभूतानां महामा
याधरो युधि २७ विस्मयस्त्वेष चास्माकं तच्छ्रुत्वेंद्रजितं हतं दत्त्वा पुण्यामिमां वीर सौम्यामभयदक्षि
णां दिष्ट्या वर्द्धसि काकुत्स्थ जयेनामित्रकर्षण २८

शेष २५ [illegible] त्वम [illegible] गावं यादिष्टत्वं पुमकृच्छ्र दिति [illegible] २६ विस्मयहेतुः [illegible] इतियतः सोवध्यत्वादिगुणोज्ज्वलश्च पुरुषं
इंद्रजितो स्मोकं [illegible] वयं तुष्टा इति [illegible] २७ अभयदक्षिणाम् अभयदानं देवताऋषिभ्यः इति [illegible] सिवर्द्धसे २८

वा
रा.उ.
१

विस्मयं ... ... ज्ञातिसंबोध २२ कीदृशोस्य प्रभावादिः यतो श्लाघाभिः ... ... इति शेषः प्र
... ... ततस्तेन ... तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यमगस्त्यस्य महात्मनः ... भावितात्मनः विस्मयं परमं गत्वा रामः प्राञ्जलिरब्रवीत् १९ भग
वन्तः कुम्भकर्णौ च रावणश्च निशाचरः अतिक्रम्य महावीर्यौ किं प्रशंससि रावणिम् २० महोदरं प्रह
स्तं च विरूपाक्षं च राक्षसम् मत्तोन्मत्तौ च दुर्धर्षौ देवान्तकनरान्तकौ अतिक्रम्य महावीरान् किं प्र
शंससि रावणिम् २१ अतिकायं त्रिशिरसं धूम्राक्षं च निशाचरम् अतिक्रम्य महावीर्यान् किं प्रशंस
सि रावणिम् २२ कीदृशो वै प्रभावोस्य किं बलं कः पराक्रमः केन वा कारणेनैष रावणादतिरिच्यते
२३ शक्यं यदि मया श्रोतुं न खल्वाज्ञापयामि वः यदि गुह्यं न चेद्वक्तुं श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् २४
शक्रोपि विजितस्तेन कथं लब्धवरश्च सः कथं च बलवान् पुत्रो न पिता तस्य रावणः २५ कथं पितुश्चा
भ्यधिको महाहवे शक्रस्य जेता हि कथं स राक्षसः वरांश्च लब्धाः कथयस्व मेद्य पप्रच्छ तं चास्य मु
नीन्द्र सर्वं २६ इत्यार्षे रा. उ. प्रथमः सर्गः १

भावं बलं पराक्रमं ... ३३ शक्यमिति यदि गुह्यं न भवति यदि पृच्छामि वक्तुं शक्यं तदाहं श्रोतुमिच्छामि केवलेन खलु वक्तुमाज्ञापयामि ३४ पि
तात्रावणेन बलवान् ... पितेति चकारार्थे ३५ ३६ इति रा. उ. प्रथमः सर्गः १ ॐ

68

प्रतिहारा द्वास्स्थस्तदर्थं तन्मुखेन रामाय स्वागमनं निवेदयितुं विष्ठिता इति स्थिता इत्यर्थः ७ अवस्थातां तत्र सर्वानुमतत्वेनागस्त्यो द्वास्थमुवाच ८

संप्राप्यैते महात्मानो राघवस्य निवेशनं विष्ठिताः प्रतिहारार्थं हुताशनसमप्रभाः ७ वेद
वेदांगविदुषो नानाशास्त्रविशारदाः द्वास्स्थं प्रोवाच धर्मात्मा अगस्त्यो मुनिसत्तमः ८ निवे
द्यतां दाशरथिर्ऋषयो वयमागताः प्रतिहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्द्रुतं ९ समीपं राघव
स्याशु प्रविवेश महात्मनः नयेंगिततत्त्वज्ञः सद्वृत्तो दक्षो धैर्यसमन्वितः १० स रामं दृश्य सहसा पू
र्णचन्द्रसमद्युतिं अगस्त्यं कथयामास संप्राप्तमृषिसत्तमं ११ श्रुत्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु बालसू
र्यसमप्रभान् प्रत्युवाच ततो द्वास्स्थं प्रवेशय यथासुखं १२ दृष्ट्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु प्रत्युत्थाय
कृतांजलिः पाद्यार्घ्यादिभिरानर्च्य गां निवेद्य च सादरं १३ रामोऽभिवाद्य प्रयत आसनान्यादि
देश ह तेषु कांचनचित्रेषु महत्सु च वरेषु च १४ कुशान्तर्हितदत्तेषु मृगचर्मयुतेषु च यथा
र्हमुपविष्टास्ते आसनेष्वृषिपुंगवाः १५

विनिवेद्यतामिति ... रामेति मानसीत ... इङ्गितमिति ... ९ ... परीत्ताभावो विवक्षितः ११ १२ निवेद्य
प्रत्युत्थायेति शेषः १३ चित्रेषु ... १४ कुशान्तर्हितदत्तेषु ... इत्यर्थः १५

सपुरोगमाः पुरोगमैः प्रधानैः सहि [illegible] १६ हतशात्रवंहतशत्रुम् त्वांभा [illegible] [illegible] स्तेनः कुशलमे [illegible] त्रहि
कैनैवःलोकंकुशलमित्यर्थः १७ दिष्ट्यात्वयाहतइत्युक्तापुनरपि आर्याः पुत्रवाना [illegible] भारः तद्धस्तेवेषत्कारस्त्वर्थः त

वा·
३·
२

रामेणाकुशलंपृष्टाः सशिष्याः सपुरोगमाः महर्षयोवेदविदोरामंवचनमब्रुवन्
कुशलंनोमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन १६ त्वांतुदिष्ट्याकुशलिनंपश्यामोहतशा
त्रवं दिष्ट्यात्वयाहतोराजन्रावणोलोकरावणः १७ नहिभारःसतेरामरावणःपुत्रपौ
त्रवान् सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजयेथानसंशयः १८ दिष्ट्यात्वयाहतोरामरावणः
पुत्रपौत्रवान् दिष्ट्याविजयिनंत्वाद्यपश्यामःसहसीतया १९ लक्ष्मणेनचधर्मात्मा
भ्रात्रात्वद्धितकारिणा मातृभिर्भ्रातृसहितंपश्यामोद्यवयंनृप २०

देवदर्शयन्सिसधनुरितिविजयेथाः विपराभ्यांजितिरितितङ् १८ लक्ष्मणेनचेतिअस्यार्थस्यधिस्यादौतसःहताइतिशेषः मातृभिरि उ
त्यस्यदिष्ट्यैत्यस्यत्यादिःपूर्वमितिशेषः २०

70

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ उत्तरे वेत्तरकाण्डं कृत्वा गोष्पदं निजे पदे स्थापयित्वा [illegible] रामो [illegible] लदेव ते । अथ रावणस्य वधानन्तरं [illegible]
व प्रतिपादनद्वारा [illegible] त्वेन भगवति परत्व [illegible] शाय प्रतिपा [illegible] यितव्यं [illegible] भगवन्मा [illegible] संग्रह [illegible] भगवत्स्वा [illegible] १ पूर्वस्यां दिशि ये
प्राप्तेति राक्षसानां वधे कृते अनन्तरं [illegible] राज्याभिषेकस्य समीपे मुनयः आजग्मुः किमर्थं राघवं प्रति [illegible]

वा

३

श्रीगणेशाय नमः प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते आजग्मुर्मुनयः सर्वे राघवं प्रति
नंदितुं १ कौशिकोऽथ यवक्रीतो गार्ग्यो गालव एव च कण्वो मेधातिथेः पुत्रः पूर्वस्यां दिशि ये
श्रिताः २ स्वस्त्यात्रेयश्च भगवान् नमुचिः प्रमुचिस्तथा अगस्त्योऽथ च भगवान् सुमुखो विमुखस्तथा ३
आजग्मुस्ते सहागस्त्या ये श्रिता दक्षिणां दिशं नृषङ्गुः कवषी धौम्यो कौषेयश्च महानृषिः तेऽप्याज
ग्मुः सशिष्या वै ये श्रिताः पश्चिमां दिशं वसिष्ठः कश्यपोऽथात्रिर्विश्वामित्रः सगौतमः ५ जमदग्नि
र्भरद्वाजस्तेऽपि सप्तर्षयस्तथा उदीच्यां दिशि सप्तैते नित्यमेव निवासिनः ६ श्रिताः एते दिशि प्रधानतया ये

[illegible] ः ३ ५ ते पि उक्ता वसिष्ठादि द्रूणाः सप्तर्षयोऽप्यागता इत्यर्थः तेषां स्वरूपकथनमुदीच्यां दिशीत्यादि नतु प
स्थिता इत्यर्थः स्वस्त्यात्रेयः स्वस्[illegible] रोदितो वसिष्ठो नित्यं समीपवर्ती तेनैको नामासौ वसिष्ठोऽपत उत्तरदिशः कश्यपादिभिः सहागत इति चेच्छृणु यथागस्त्यस्तेजोमंडलेन तत्रमये नित्यस्थि
तो दितो वसिष्ठो नित्यं समीपवर्ती तेनैको नामासौ वसिष्ठोऽपि सप्तर्षिमध्यगोऽस्ति भूलोके च तत्र सप्तर्षिमंडलस्थैः सहागत इत्युच्यते वदंति ६
[illegible] पियोग वै भवात् भूलोके स्वाश्रमस्थापितया वसिष्ठोऽपि [illegible]

71

७ कांड

उत्तरकांड प्रारंभः

[illegible]

72

73

$$+ \int_1^n P_3(x)\{g_{xxx}(x,1) + g_{xxx}(x,n)\}\,dx$$

$$+ B_2 \int_1^n P_3(x)\,\{g_{xxxy}(x,n) - g_{xxxy}(x,1)\}\,dx$$

$$+ 2 \int_1^n \int_1^n P_3(x) g_{xxx}(x,y)\,dxdy$$

$$+ \int_1^n \int_1^n P_3(x)P_3(y) g_{xxxyyy}(x,y)\,dxdy \qquad \ldots (9)$$

3. APPLICATION

A number of physical quantities are expressed as a negative powers of distance. Matter is a collection of discrete atoms. In rough calculation, matter is taken to be continuous and the physical quantities are calculated using double or triple integrals. This is done because much dificult mathematics is required if we consider the atoms at the positions where they are actually situated. Some people attack such a situation by a number transformations. If one wants to avoid transformations and avoid the assumption of continuous matter then one way of handling the situation is through the theorem developed in this paper. Here we give one such application using fourth power of distance.

I. J. Zukker and M.M. Robertson [2] calculated

$$\sum_{(m,n)\neq(0,0)}^{\infty} \frac{1}{(m^2+n^2)^2} = 6.0267002 \pm .00207895$$

using a number of Transformations and L functions. We, in order to calculate the above sum, take

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA

$$\sum_{(m,n)\neq(0,0)}^{\infty} \frac{1}{(m^2+n^2)^2} = 4\zeta(4)+4\sum_{m,n=1}^{\infty}\frac{1}{(m^2+n^2)^2}$$

$$= 4\zeta(4) + 4\sum_{m,n=1}^{5}\frac{1}{(m^2+n^2)^2}$$

$$+ 8\sum_{n=1}^{5}\sum_{m=6}^{\infty}\frac{1}{(m^2+n^2)^2} + 4\sum_{m,n=6}^{\infty}\frac{1}{(m^2+n^2)^2}$$

The second term is a finite sum, the third has been calculated using EMSF for one dimension and the last one using our theorem for two dimensions. The result got is

$$6.0265284 \pm 0.005736$$

which compares well with [2].

4. REMARKS

The formula has a wide potentiality of application as most physical quantities are expressible as a point function is two or three dimensions. In many cases, form (2) is more suitable for numerical calculations than form (1).

ACKNOWLEDGEMENT

One of the authors (OPN) is grateful to UGC for awarding teacher fellowship.

REFERENCES

1. K.Knopp,1947 : Theory and Application of Infinite Series, fourth edition, London, Blackie and Son. p.522.

2. I. J. Zukker and M.M. Robertson, Further aspects of the evaluation of

$$\sum_{(m,n)\neq(0,0)}^{\infty}(am^2 + bnm + cn^2)^{-s}$$

1984, Math. Proc. Camb. Phil. Soc,95,5.

CCO, Gurukul Kangri Collection, Haridwar, Digitized by S3 Foundation, USA